

El model de
**casa
fàbrica**
als inicis de la industrialització

Registre de fàbriques
de Ciutat Vella de Barcelona
1738-1807
1808-1856

Jaume Artigues i Vidal
Francesc Mas i Palahí

El model de casa fàbrica als inicis de la industrialització

Registre de fàbriques
de Ciutat Vella de Barcelona
1738-1807
1808-1856

Jaume Artigues i Vidal
Francesc Mas i Palahí

Ajuntament
de Barcelona

Crèdits

Edita:

Ajuntament de Barcelona

Autors:

Jaume Artigues i Vidal, arquitecte
Francesc Mas i Palahí, historiador

Col·laboradors:

Xavier Sunyol, historiador
Maria José Calvo, sociòloga
Marta Bosch, arquitecta
Anna Tetas

Disseny gràfic:

Gerardo Medina

Consell d'Edicions i Publicacions de l'Ajuntament de Barcelona:

Gerardo Pisarello Prados, Josep M. Montaner Martorell, Laura Pérez Castaño, Joan Subirats Humet, Marc Andreu Acebal, Águeda Bañón Pérez, Jordi Campillo Gámez, Bertran Cazorla Rodríguez, Núria Costa Galobart, Pilar Roca Viola, Maria Truñó i Salvadó, Anna Giralt Brunet.

Directora de Comunicació:

Águeda Bañón

Directora de Serveis Editorials:

Núria Costa Galobart

Cap Editorial:

Oriol Guiu

Producció:

Maribel Baños

Distribució:

M. Àngels Alonso

Edició i producció:

Direcció de Serveis Editorials
Passeig de la Zona Franca, 66
08038 Barcelona
Tel. 93 402 31 31
barcelona.cat/barcelonallibres

Barcelona, 2019

© de l'edició: Ajuntament de Barcelona

© dels textos: Jaume Artigues i Vidal, Francesc Mas i Palahí

Reconeixement – No comercial – Sense obra derivada (by-nc-nd):
No es permet un ús comercial de l'obra original ni la generació
d'obres derivades (copyright).

© de les imatges: els autors esmentats

ISBN: 978-84-9156-216-0

D.L.: B.5819-2019

Impressió en paper ecològic

Agraïments:

Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona
Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona
Arxiu de Protocols Notarials de Barcelona
Museu d'Història de la Ciutat
Foment de Ciutat vella
Registre de la Propietat de Barcelona

I especialment pel seu suport a:

Ramon Grau, Àlex Sánchez i Joan Roca

Els textos del barri del Raval acabats de redactar el 2005 i els de la Ciutat Antiga, els barris centrals i de Sant Pere redactats el 2012 van merèixer respectivament els Premis Bonaplata d'Estudis 2005 i 2012, atorgats per l'AMCTAIC, Associació del Museu de la Ciència i de la Tècnica i d'Arqueologia Industrial de Catalunya.

Coberta:

Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB) Obreria, C-XIV caixa 132, 18 de desembre de 1839, "Andres Balius... edificar casa fàbrica... calle Riereta... esquina con la calle que se tiene que abrir de nuevo", signa Antonio Jambrú.

Us podeu descarregar el llibre a:

ajuntament.barcelona.cat/ciutatvella

ajuntament.barcelona.cat/barcelonallibres

Índex

INTRODUCCIÓ	8
EL MODEL DE CASA FÀBRICA ALS INICIS DE LA INDUSTRIALITZACIÓ	11
Període 1738-1807	11
1. La fi de l'Antic Règim	12
2. El primer procés d'urbanització	16
3. Les formes de residència del segle XVIII	21
4. La fàbrica d'indianes	24
5. La construcció de les fàbriques	28
6. La mecanització: el primer vapor	35
Període 1808-1856	49
1. Liberals i progressistes	50
2. El segon procés d'urbanització	67
3. Les formes de residència del segle XIX	74
4. La casa fàbrica	77
5. La tecnologia de la construcció	84
6. El procés de vaporització	97
REGISTRE DE FÀBRQUES DE CIUTAT VELLA DE BARCELONA	122
Període 1738-1807	123
Registre de fàbriques de la Ciutat Antiga 1738-1807	125
Registre de fàbriques del barri del Raval 1738-1807	255
Període 1808-1856	343
Registre de fàbriques de la Ciutat Antiga 1808-1856	345
Registre de fàbriques del barri del Raval 1808-1856	385
ANNEX	595
Metodologia i fonts documentals	596
Bibliografia de referència	608
Censos, estadístiques, padrons i llistats de fàbriques	614
Índex d'arxius	614

Introducció

El text que presentem és producte d'un treball d'investigació enormement dilatat en el temps i en les intencions, els orígens del qual cal situar-los cap a l'any 1981, quan vàrem efectuar les primeres identificacions sistemàtiques d'edificis industrials a la Ciutat Antiga, inicialment en el sector del Raval, a partir d'un simple reconeixement visual i dels documents localitzats aquell mateix any a la secció de Gràfics de l'aleshores Institut Municipal d'Història, avui Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona.

El reconeixement dels edificis encara existents als anys vuitanta, a simple vista donava una imatge de l'impacte en l'ocupació del territori, la dimensió de les parcel·les i la concentració de les implantacions. Però l'aparició a la secció de Gràfics de les primeres plantes d'aquests edificis, datades a l'entorn del 1846, suscitava la sospita d'una dimensió encara més important: l'ocupació de l'interior del parcel·lari per una tipologia industrial anomenada “casa fàbrica”, en la terminologia administrativa de l'època, que configurava un model d'implantació industrial fins aleshores pràcticament desconegut.

Els documents dipositats a la secció de Gràfics de l'AHCB estaven fora de context. Eren una agrupació de projectes signats pels mestres d'obres, sense cap referència documental del seu origen, fruit probablement d'alguna investigació inacabada i desconeguda. La investigació posterior del Registre d'Obreria va desvetllar que aquests documents provenien de les llicències d'obres que regulaven per primera vegada –mitjançant l'Edicte del 10 d'abril de 1846– la construcció de les fàbriques i la instal·lació de les màquines de vapor.

Els camins de la investigació que s'obriren varen permetre esbossar un mínim projecte historiogràfic, que en el curs del temps canvià diverses vegades d'objectius i d'intencions. Però ens semblava que més enllà d'una investigació basada en dades quantitatives que ens oferien unes fonts poc precises, preferíem implicar-nos més en el discurs-objecte, és a dir en el discurs l'edifici en si mateix com a document històric i arqueològic. Finalment, el 2005 vàrem ser capaços de tancar un primer registre de fàbriques del sector del Raval i fins el 2012 no tancàvem el registre de fàbriques del sector de la Ciutat Antiga, es a dir dels Barris Gòtic i de Sant Pere, demostrant, en un espai temporal que abraça del 1738 al 1856, el naixement de la indústria a la ciutat de Barcelona.

Sabíem que la primera implantació de les fàbriques s'inicià el segon terç del segle XVIII al barri de Sant Pere, amb la producció manufacturera de les Indianes, i que la construcció massiva de les fàbriques s'efectuà entre els anys 1830 i 1840 fonamentalment al barri del Raval, per tant l'anàlisi curricular de cada edifici implicava un anar endavant i endarrere, per desvetllar l'origen i final de cada objecte d'investigació. Estàvem esperonats també per la poca bibliografia disponible en aquells anys, que molt sovint definia de forma esquemàtica i poc explícita l'impacte de la Re-

volució Industrial i, per associació, de la Revolució Burgesa a la nostra ciutat.

El text s'ha organitzat en dues parts diferenciades: un “Registre de fàbriques” o relació dels 125 edificis investigats en dos sectors diferenciats, Ciutat Antiga i Raval, en realitat una selecció entre un parell de centenars de localitzacions; i unes conclusions derivades d'elles, que donà lloc a l'argumentari del títol: “El Model de casa fàbrica als inicis de la industrialització”, que finalment ens ha portat a revisar i redefinir bona part de la història política, urbana i de la tècnica a la ciutat de Barcelona, en concordança amb els textos historiogràfics més recents, que ja apuntaran en la mateixa revisió.

Totes dues parts s'han organitzat també a partir de dos períodes diferenciats pels esdeveniments històrics del país, un primer corresponent a la implantació de la manufactura d'indianes entre el 1738 i el 1807, i un segon corresponent a la mecanització de la indústria tèxtil, entre el 1808 i el 1856, separats pel gran interludi que significà la Guerra del Francès. Malgrat que els dos períodes estaven marcats per dues concepcions diferents de l'organització productiva, comercial i industrial, tots dos mantindran uns comuns denominadors que incidiran sobre la configuració urbana de la ciutat moderna.

Les fàbriques de la Ciutat Vella de Barcelona, més concretament allò que en termes del llenguatge de l'època s'anomenava “casa fàbrica”, no eren uns edificis amb un gran valor patrimonial, llevat d'algunes lloables excepcions; ni tan sols tenien un especial valor constructiu, moltes eren simples construccions funcionals edificades en un curt període de temps, on el seu valor patrimonial emanava de la tipologia i de l'abast del seu model d'implantació. Però el contingut etimològic del terme “casa fàbrica” expressava, durant el darrer terç del segle XVIII i tota la primera meitat del segle XIX, la relació biunívoca entre l’“habitar” i el “fabricar” heretada de la cultura menestral de l'Antic Règim, mot compost que permet també definir semànticament la “baula” intermèdia en la cadena de l'evolució de la manufactura del segle XVIII a la indústria moderna del vapor del segle XIX.

La implantació de les fàbriques com a “objectes innovadors” dins la morfologia urbana de la ciutat es realitzà en un primer moment gràcies a la inversió dels excedents agrícoles i al desenvolupament del sistema comercial liderat pel patriciat barceloní; però amb la pèrdua del mercat americà, la represa industrial del segle XIX només es podrà entendre a partir de l'adveniment de les classes menestrals al negoci de la fabricació tèxtil, l'aportació de capital possibilitada per la fórmula de les “unitats mínimes de producció”, especialitzades en les fases de producció del filat del cotó, el teixit, el blanqueig o l'estampat, amb la conquesta del mercat nacional i l'exercici d'una gran capacitat d'innovació.

El desplegament industrial que va afectar el conjunt de la Ciutat transformà cases en fàbriques, estenent-se l'activitat de moltes diverses formes i varietats. La transformació de la ciutat va ser obra d'aquestes noves classes burgeses i es

realitzà per la via de la implicació directa dels fabricants en la revolució política, en els plans d'urbanització, l'obertura de carrers i la nova edificació, tant de caràcter industrial com residencial. I en aquest sentit, es pot verificar també amb tota claredat l'existència d'una línia de continuïtat des de les fàbriques d'indianes del segle XVIII a partir de la transmissió d'un llegat patrimonial que serà recollit per les noves generacions del XIX.

En l'aspecte polític, la burgesia va destruir els fonaments de l'Antic Règim, principalment en el seu període revolucionari del 1820 al 1835, introduint tots els canvis jurídics i econòmics que necessitava. Les lleis desamortitzadores de les propietats de "mà morta" dels sectors improductius, varen permetre passar a la propietat privada superfícies i estructures prou importants com per possibilitar el naixement de la primera indústria metal·lúrgica de la ciutat. La dissolució de l'estructura corporativa dels antics gremis, necessària per exercir la llibertat de contractació i de fabricació, malgrat la pervivència de la tradició, afectà profundament els professionals de la construcció i el sistema de producció dels nous edificis. El desenvolupament de la ciència i de la tècnica afrontà el retard i la dependència respecte d'Anglaterra i França. La fórmula per competir amb l'entrada de productes estrangers va ser la de recórrer a les lleis "proteccionistes" de l'economia, però amb la llibertat absoluta de contractació i d'acomiadament dels operaris, és a dir, amb l'explotació de la mà d'obra, la proletarització, i una mecanització realitzada a partir de la importació de maquinària estrangera.

Malgrat el retard del país respecte dels centres europeus i l'escassetat de recursos minerals, s'introduí la mecanització accionada amb medis rudimentaris, amb motors de cavalleries. Els "vogis" es posaren en moviment a les fàbriques, demostrant en certa manera la independència de la font d'energia, introduint el sistema de fàbrica i trencant així uns mites clàssics de la historiografia que vinculaven unívocament l'energia del vapor amb el naixement de la industrialització i d'altres que simplement posaven en dubte que tan sols hagués existit. En resum, citant Karl Marx, una maquinària desenvolupada consistia en tres parts substancialment diferents, la màquina motriu, el mecanisme de transmissió i la màquina operadora, independentment del tipus de força motriu; i és en aquesta part de la maquinària –la màquina operadora o utensili– on va tenir el seu origen la Revolució Industrial.

Després de la interrupció de la primera experiència de la "bomba de foc" de Francesc Sanpau del 1806, la fundació de "El Vapor" de la societat "Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia" el 1832 va comportar la popularització del fenomen de la "vaporització" en el conjunt de les fàbriques existents amb la substitució dels vells "vogis", els motors de cavalleries que ja feia anys que movien màquines de filar de tecnologia avançada. Contràriament al que s'havia afirmat, els efectes de "El Vapor" no foren aïllats ni circumstancials, sinó que varen ser immediats, entre el 1832 i el 1835; du-

rant els anys precedents al 1846 es realitzà fonamentalment la "vaporització" del conjunt de les indústries a marxes forçades, tant antigues com de nova planta.

La colmatació de tots els espais disponibles a l'interior de la ciutat emmurallada va comportar l'obertura d'un debat públic sobre les condicions de vida, en ràpid procés de deteriorament, amb l'inici de l'enderrocament de les muralles i la primera reglamentació de les fàbriques de l'Edicte del 10 d'abril del 1846. A l'ombra d'aquest edicte, la línia de prohibició traçada "a posteriori" i la poca disponibilitat de terrenys van tenir com a conseqüència el reconeixement d'una enorme concentració industrial, sobretot en el sector occidental del Raval de Barcelona i en el barri de Sant Pere, que va afectar un 40% del territori de la ciutat.

Les antigues hortes de Sant Pere foren omplertes de tallers i les del Raval urbanitzades a iniciativa dels mateixos fabricants, sota la filosofia del "laissez faire". L'esclat de la Revolució industrial es produirà en una ciutat encara encerclada per unes muralles inalterades des del segle XIV i convertides en instrument de control militar de la ciutat, que va arribar a concentrar en el seu recinte un conjunt de població de 160.000 habitants, una de les densitats més altes d'Europa. Conforme les indústries iniciaren el primer èxode exterior cercant més espai lliure, el resultat que van deixar fou el d'una estructura urbanística impenetrable i un aiguabarreig d'espais productius i residencials: una "ciutat dins la ciutat".

El treball d'aquests darrers anys ha servit per procedir a l'enregistrament "curricular" de les fàbriques incloses en els registres. El discurs que perseguíem tenia diverses utilitats, a més de les ja esmentades en els aspectes historiogràfics: la revisió dels valors patrimonials d'uns edificis poc coneguts, la preservació dels pocs edificis fabrils que encara restaven en peu, ja que una gran part ha desaparegut per substitució durant el transcurs de cent cinquanta anys, com va ser el cas dels grans edificis de les societats "Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia." i "La España Industrial", i una revisió dels seus valors tipològics, diferents als dels habitatges, que constituïen una excepcionalitat dins del medi urbà de Ciutat Vella. Per aquesta raó el Registre de fàbriques que reuneix el conjunt de la informació en forma de fitxes, agrupa tant els edificis existents com els desapareguts, relata la seva vida útil, amb l'objectiu de realitzar una aproximació més profunda als processos de transformació urbans i dels seus usos, que han constituït i format part del procés de transformació de la ciutat moderna.

Finalment, s'ha de dir que el Districte de Ciutat Vella de l'Ajuntament de Barcelona, en una mostra de gran sensibilitat, va aprovar el mes de juny de 2017 la Modificació del Pla Especial de Conservació del Patrimoni, per tal de reconèixer i preservar 26 Cases fàbrica encara existents en el Raval i iniciar l'estudi de la Ciutat Antiga.

Barcelona, febrer del 2019

El model de casa fàbrica als inicis de la industrialització

Període 1738-1807

1. La fi de l'antic règim
2. El primer procés d'urbanització
3. Les formes de residència del segle XVIII
4. La fàbrica d'indianes
5. La construcció de les fàbriques
6. La mecanització: el primer vapor

AFB C-118-180 Fragment d'una vista aèria del Raval de Barcelona de l'any 1927, on es poden identificar la majoria de les Cases fàbrica del Raval que encara quedaven en peu, moltes d'elles destruïdes durant la Guerra Civil i majoritàriament desaparegudes després del 1990. Aquest és el testimoni gràfic d'unes estructures urbanes que varen ser el bressol de la revolució industrial catalana.

1. La fi de l'Antic Règim

La derrota de la guerra de Successió l'onze de setembre del 1714 té incidències molt profundes sobre la societat catalana i sobre la ciutat de Barcelona. En aquell moment Barcelona era una ciutat medieval regida pel Consell de Cent, que gaudia d'una gran autonomia i que controlava totalment la gestió municipal. Tanmateix la societat barcelonina estava constituïda per una estructura rígida estamental on els gremis tenien plena vigència i jugaven un gran paper en el funcionament del Consell de Cent i en el desenvolupament de la vida ciutadana.

AHCB. Plànol de la ciutat de Barcelona de finals del segle XVII.

Sobre aquesta ciutat, que encara era una estructura medieval, s'instaura de forma traumàtica un nou sistema polític: l'absolutisme il·lustrat, molt més adient al desenvolupament del capitalisme mercantil, sobretot a partir de l'ascensió de Carles III a la corona, però aliè a l'evolució que havia experimentat la societat catalana, que des del 1640 havia iniciat la seva recuperació econòmica.¹

Felip V, net de l'absolutista rei francès Lluís XIV, i el seu seguici d'il·lustrats educats a França i als Països Baixos² intenten aplicar a Espanya un seguit de mesures reformistes, una unificació d'impostos i l'eliminació de barreres aranzelàries interiors. Però troben l'oposició de la noblesa castellana i Catalunya es converteix en un terreny propici per aplicar aquesta política reformista, donat que aquí qualsevol resistència ja havia estat prèviament doblegada. La ciutat, ocupada militarment, estava dominada i subjugada per tres recintes militars: el Castell de Montjuïc, les Drassanes i la Ciutadella que es va construir sobre les ruïnes del barri de la Ribera.

La Il·lustració tenia pensat un nou model de societat i també un nou model de ciutat, que intentarà materialitzar a Barcelona per medi dels capitans generals i la real Audiència, màximes autoritats del poder borbònic, que durant tot aquest període s'enfrontaren a un Ajuntament regit per la petita noblesa local i defensora encara de l'antic model de societat. Però les reformes urbanístiques que pretenien imposar els il·lustrats també eren alienes a la vida ciutadana que s'anava desenvolupant de forma autònoma, si bé, no al marge de la superestructura de l'estat borbònic, però sí per sota d'ella aprofitant els seus aspectes més interessants.

Aquest nou model de ciutat apareix de la mà dels capitans generals, més preocupats per les necessitats militars pròpies del domini d'una ciutat que de la millora efectiva del seu benestar. En els enfrontaments d'aquests amb l'Ajuntament per l'amplada dels carrers i les volades de les cases, predominen més les motivacions estratègiques i militars que un intent efectiu de millorar la qualitat de vida. S'ha de tenir present que la primera actuació filipista serà la destrucció de 1.202 cases del barri de la Ribera³ per construir-hi la Ciutadella amb l'única missió de controlar militarment la ciutat de Barcelona. Implantació traumàtica en el sector més actiu de la menestralia de la ciutat, que implicà l'allotjament de les famílies afectades a la Ciutat Antiga.

La destrucció d'edificis al barri de la Ribera no es tradueix en un increment important de l'edificació dins del sector del Raval, amb l'excepció de la instal·lació d'algunes famílies al carrer de Robador,⁴ barri de la ciutat que continuà essent bàsicament un sector agrícola. Les morts causades pel setge de la ciutat i la posterior emigració política són la conseqüència que no es plantejés el problema de l'habitatge fins a la meitat del segle. La ferida profunda que va significar l'onze de setembre del 1714 es va cicatritzar i l'empenta de la iniciativa privada catalana, afavorida per les mesures proteccionistes de la legislació borbònica influïdes per les teories mercantilistes, permet iniciar un redreçament de la línia del desenvolupament econòmic truncat l'any 1714.

"Planta de la Ciudadela de Barcelona, para servir à la Execución de su construcción con los Planos y Perfiles particulares, que van adjuntos, y se necesitan; para que los ascentistas esten enterados de lo que han de Executar. 1715", Plànol del doble pentàgon de la Ciutadella implantat sobre l'enderrocament del barri de la Ribera. Sanpere i Miquel, S. "Los terrenos de la Ciutadella", Barcelona 1911.

La manufactura i el comerç

Barcelona, abans del 1714, disposava d'una activitat manufacturera heretada de les economies medievals i renaixentistes. Existien les Fàbriques Reials que formaven part de la infraestructura de la monarquia de la baixa edat mitjana: les Drassanes Reials, la Seca, els Molins de Sant Pere i els dos emplaçaments successius de la Foneria de Canons, indústries que mobilitzaren al seu voltant diversos gremis. També, com a totes les ciutats europees, els gremis havien experimentat un gran desenvolupament cap a mitjan segle XVI, una ciutat essencialment menestral i comercial, amb una gran activitat manufacturera dominada pels gremis de la seda, els velers; el de la llana, els paraires; els de la pell, els blanquers i assaonadors, activitats concentrades al voltant del Rec Comtal, al barri de Sant Pere de les Puelles. Amb aquesta activitat manufacturera es crearen les botigues i mercats propis arreu de Catalunya i es construïren les xarxes d'intercanvi arreu de l'Estat, base del sistema comercial català, representat per la Junta de Comerç.

La formació durant els segles precedents, XVI i XVII, d'una estructura comercial va ser un dels factors determinants i, en conseqüència, el primer element innovador introduït dins de la morfologia urbana de la ciutat, fins i tot abans de la fàbrica, va ser la casa de comerç. Els grans casals comercials s'havien format a partir de la compra i addició de diverses finques medievals, generalment amb un mínim d'una terna, és a dir tres parcel·les de 30 pams, que donaren lloc als casals composts per una *tríade* vertical de portals i balconades. Aquests casals, abans de l'aparició de la

fàbrica, ja havien començat a transformar l'estructura parcel·laria gremial, estenent-se per la xarxa de carrers, primer els més propers al port, el barri marítim de la Mercè i després als centres d'intercanvi econòmic de la ciutat, el Born, Barra de Ferro i el barri de Sant Pere de les Puelles.

Sota la Corona borbònica, les prohibicions d'importar teixits estampats de l'estranger del 1718 i 1728 afavoreixen l'aparició d'una indústria manufacturera en la qual s'hi esmerçaren els excedents del comerç agrícola, sobretot de l'aiguarent i bona part del capital comercial. La debilitat de la inversió inicial fa que, per rebaixar el capital necessari, la manufactura s'instal·li en edificis ja construïts i generalment propietat d'algun dels fabricants constituïts en "societats", el nou instrument jurídic de l'era mercantil. No serà més que una primera transformació de l'activitat artesanal que no generarà cap procés important de noves edificacions. A partir del 1736 el desenvolupament de la indústria generarà un primer creixement de la ciutat, que va passar de 37.000 habitants el 1717⁵ als 53.000 el 1759,⁶ que s'absorbirà amb la reedificació dels edificis afectats per la guerra de Successió, i a partir de l'any 1753, amb la construcció del barri de la Barceloneta, l'obra més notable de l'absolutisme, iniciativa del capità general Marquès de la Mina.⁷

La crisi agrícola oberta a tot Europa entre 1765 i 1766⁸ portà al motí de Squilace aquest mateix any, alarmant la cort de Carles III. Aquesta crisi va ser un factor determinant en l'atracció cap a la ciutat de nombrosos camperols que fugien de la fam buscant en la pròspera manufactura barcelonina la solució als seus mals. La disposició d'una mà d'obra abundant i barata era un incentiu per al desenvolupament i els primers corrents migratoris adreçats cap a la indústria manufacturera generaren una forta demanda d'habitatge a baix preu i de reduïdes dimensions, ja que no cal situar-hi dins de la casa l'activitat econòmica, característica determinant de l'antiga casa gremial.

La manca d'un capital suficient per construir nous habitatges obligarà a satisfer la demanda d'allotjament mitjançant l'aprofitament intensiu dels edificis ja existents. Els mestres artesans ja tenien el costum de llogar les golfes de la seva casa als treballadors al seu càrrec. En aquest moment es generalitza la construcció de nous pisos damunt del ja existents, fenomen de "remuntes" que s'estendrà al llarg de la segona meitat del segle. Malgrat tot, en alguns casos, es substituirà la casa gremial per un nou edifici, intensificant l'ús de la parcel·la que aquella ocupava. Aquest procés incidirà en el conjunt de la ciutat, però especialment en els reduïts nuclis urbanitzats del Raval, assenyalant ja a partir d'aquest moment les contradiccions que configuraran la seva morfologia.

L'estament popular

La transformació dels òrgans del poder municipal, amb la introducció de l'estament "popular" a l'Ajuntament a partir del 1766, amb la formulació dels nous càrrecs de diputat i síndic personer del comú, elegits pels caps de família,⁹ va trencar l'exclusiva de la noblesa local en el govern de la ciutat. En la terminologia clàssica de l'Antic Règim, el "Tercer Estat", és a dir la burgesia urbana, que havia jugat sempre un paper subsidiari, en front de la noblesa i el clergat, va accedir a les primeres cotes de poder. La noblesa catalana, d'altra banda, estava en franca decadència, dividida entre felipistes i austriacistes, i marginada del poder per la monarquia, a partir de la derrota del 1714.

De fet les cases comtals catalanes s'anaren extingint per via masculina i varen passar progressivament a mans de la noblesa castellana,¹⁰ representada fonamentalment per la casa ducal de Medinaceli, i finalment acabarien regentades o en poder de la nova classe dels comerciants enriquits, com va ser el cas de la família March.¹¹ Aquest període marcarà també l'inici de la decadència de l'intervencionisme borbònic i l'aparició dels primers ideòlegs del "laissez faire", els quals accedeixen al poder amb el regnat de Carles III, recolzats pels sectors més progressistes de la burgesia de les ciutats. Ja no té res a veure l'autoritat d'un Marquès de la Mina "ordenant" la construcció de la Barceloneta, amb l'actitud del comte Ricla, qui davant la problemàtica creada per l'escassetat d'habitatge es dirigeix a l'Ajuntament de Barcelona "aconsellant" la planificació de noves urbanitzacions al sector del Raval.¹²

L'activitat constructora experimentarà un cert increment en mans de la iniciativa privada, però de moment, sense seguir les bones intencions del Capità General. El concepte d'alt rendiment al termini més curt i l'aprofitament intensiu dels edificis existents dirigirà en un primer moment l'actitud constructora. El creixement de la població generarà una densificació en alçada. Barcelona creix cap a dalt sobretot a la zona oriental de la Rambla, la Barcelona Vella en la terminologia de l'època. Aquest primer increment de l'activitat que abraçarà un curt període de temps, des del 1774 fins al 1778,¹³ entrant el 1779 en una davallada a causa de la crisi que va experimentar l'economia amb la guerra d'Independència de les Colònies Britàniques i el bloqueig del mercat americà, fins aleshores màxim proveïdor del cotó.

Els símptomes de crisi de l'Antic Règim ja s'havien començat a manifestar. L'avalot de les "quintes" del 1773, va ser provocat pel mateix Comte Ricla quan va substituir el sistema de voluntariat pel de sorteig dels fadrins i aprenents en la formació dels reemplaçaments anuals de l'exèrcit, per un període de vuit anys. L'Ajuntament i els delegats dels dotze corregiments s'hi oposaren, però no foren atesos i l'avalot esclatà el 4 de maig, alarmant la cort i portant a la formació, el 1775, d'una nova Junta de Govern del Principat.

Els següents símptomes seran les crisis de subsistències que portaren als "rebomboris del pa" fruit de les crisis agrícoles des del 1787 al 1788, just abans de la Revolució Francesa. El motí del 1789 va fer fugir el Comte de l'Assalto per refugiar-se a la Ciutadella i els canons dels baluards foren encarats a la ciutat. El Capità General fou rellevat per Lacy, que va haver d'enfrontar-se amb les repercussions de la Revolució Francesa a Catalunya.

Introducció del sistema de fàbrica

La fundació de la primera fàbrica d'indianes de la ciutat de Barcelona, la companyia "Jacint Esteve i Cia", està documentada l'any 1736,¹⁴ però no serà fins 30 anys més endavant que es produirà el primer intent d'implantació d'un sistema de fàbrica de forma reglamentada amb l'aprovació de les *Ordenanzas para las fábricas de indianas, cotonadas y blavetes de Cataluña* del 1767. Com veurem, aquesta regulació, amb l'establiment d'uns mínims per gaudir dels pri-

MUHBA-Gabriel Serra. Marca de fàbrica gravada per Josep Garrut sobre un dibuix de P. Costa (1751-1799), amb una vista del port en primer pla i de la ciutat al fons.

vilegis de fabricació, tenia per objectiu la desarticulació del sistema de producció de la família menestral, en el terreny de l'estampat i el tissatge.

El 1738 ja eren tres les fàbriques d'indianes a la ciutat, "Jacint Esteve i Cia", "Antoni Serra i Cia" i "Bernat Glòria i Cia", el 1768 ja s'havien convertit en 22 i el 1791 es convertiran en 84, mentre que el nombre de treballadors passava dels 300 del 1738 als 2.500 del 1768 i passaria dels 12.000 del 1791, xifra que segurament es va superar en els bons anys de 1802-1804.¹⁵ Aquesta gran transformació que serà obra de la burgesia urbana barcelonina, estava fonamentada en la concentració, la capacitat d'intercanvi i innovació, i la competència.

La Corona borbònica però, tenia un projecte molt diferent. Arran de l'entrada de les idees il·lustrades, inicià una política de renovació de les Reials fàbriques heretades del Renaixement. Invertí en nous centres manufacturers arreu del país, com les "Reales fábricas de paños" de Guadalajara (1713), San Fernando de Henares (1747), Brihuega (1750) i realitzà lloables intents de sostenir les antigues fàbriques de *paños* de Segòvia i d'Àvila amb importants inversions en maquinària, però que totes elles acabaren esgotant el seu projecte productiu.

Els funcionaris il·lustrats de la Corona tenien, però, un projecte econòmic molt diferent basat en una estratègia de dispersió de la indústria, estratègia construïda sobretot a partir de l'avalot de les Quintes de 1773, aspecte aquest que va encetar una gran polèmica entre el Fiscal del Consell de Castella, Campomanes¹⁶ i el polític català instal·lat a la Cort, Antoni de Capmany,¹⁷ partidari de la concentració industrial en els centres urbans, llocs d'intercanvi i d'innovació. La raó d'aquestes directrius sobre la producció industrial, havia estat el naixement a la ciutat de Barcelona d'una nova indústria sedera i cotonera anomenada d'indianes, aixecada per iniciativa dels comerciants barcelonins, i que implicava un nombre important de gremis i individus, aplegament de fabricants i operaris que no volien estar sotmesos al règim de les Quintes.

Aquest fet, sobre el qual Ramon Grau li ha dedicat un llarg article, va impulsar els funcionaris de la Cort, a partir del 1773, a llençar una ofensiva contra la indústria a les ciutats. A la llarga els fets seran molt diferents, i no només va fracassar la política econòmica paternalista de les *Reales Fábricas*, sinó que la indústria que va saber sobreviure a les crisis econòmiques, a les crisis polítiques i a les guerres, va ser la que havia nascut en un model concentrat a les ciutats.

En aquest sentit la mesura encertada de la creació de la Reial Companyia de Filats de Cotó de Barcelona el 24 d'agost del 1772, impulsada per la voluntat reial de prioritzar el consum del cotó autòcton procedent de les colònies, havia de servir-se de la promoció de la filatura en la producció rural. La Companyia, empresa col·lectiva formada per totes les fàbriques d'indianes arreglades segons les ordenances del 1767, va organitzar el *putting-out* local, és a dir el treball complementari de l'economia agrícola, a través d'una xarxa de "factories" i "factories" filadores disperses arreu del Principat, fins que el 1787 muntà la primera

filatura concentrada a Barcelona, equipada amb màquines *jenny* i regida per la disciplina del "sistema de fàbrica".¹⁸

Amb l'establiment del lliure comerç amb Amèrica des de l'any 1778 i en normalitzar-se el comerç al final de la guerra d'independència americana, la situació de la indústria manufacturera és ben diferent. L'acumulació de capital ja s'ha realitzat i la nova classe de fabricants ja no necessita les ordenances per separar els simples operaris dels medis de producció: aquests són prou costosos com per estar fora del seu abast. L'any 1785 es produeix la derogació del decret sobre la reglamentació de les fàbriques. És en aquest moment quan es produeix la instal·lació de les grans fàbriques d'indianes que s'assentaran al sector del Raval, l'únic espai disponible a l'interior de la ciutat.

El desplegament manufacturer portarà una segona onada expansiva on el volum de construcció superarà les fases anteriors,¹⁹ fins a la davallada del 1798, atribuïble a diversos factors, un d'extern, la declaració de guerra amb França el 1793 i un d'intern, la crisi originada per la Reial Ordre del 1797 de llibertat de comerç dels vaixells estrangers.

Una de les transformacions més importants de la ciutat medieval, producte de l'expansió de la manufactura, va ser la introducció dels dos elements que transformaren la morfologia urbana: la casa de veïns i les fàbriques d'indianes. Aquesta transformació va ser protagonitzada pels comerciants i fabricants. Tots ells, majoritàriament d'extracció humil, representaven l'ascensió de la menestralia a les noves cotes de poder que es concentrà en la seva representació a la Junta de Comerç.

Quan l'estament de la noblesa barcelonina aconseguí de l'Ajuntament la publicació d'un edicte prohibint la instal·lació de més establiments tèxtils de seda, llana i cotó dins del recinte ciutadà, el 1784, la Junta de Comerç, el gremi de paraires i la Companyia de Filats recorregueren a Carles III i aconseguiren revocar l'edicte. Els grans inconvenients els atribuïen al nombre en augment de les fàbriques, que:

"...estragan las buenas costumbres, reuniendo en una misma casa a un gran número de gente de diferente edad y sexo, sin más dependencia que la del dueño o mayordomo, ganado salarios improporcionados, que no lograrían dedicados a las artes, quitando a las mismas el número necesario y llamando a las gentes de las poblaciones subalternas en perjuicio de la labranza, quedando para la inteligencia una multitud de gentes, que siempre sobreviene una decadencia... se ven desocupados, con gravamen de los demás, habiendo aumentado el número de consumidores".²⁰

La relació amb la monarquia

De la mateixa manera que els grans fabricants d'indianes s'organitzaren a l'entorn de la Reial Companyia de Filats de Barcelona, l'organització, el 1799, del Cos de Fabricants de Teixits i Filats de cotó agrupà els interessos de les joves generacions de fabricants del tissatge i la filatura, organisme que actuà com a plataforma corporativa, malgrat l'inicial oposició de la Junta de Comerç que no li va permetre ser legalitzada fins al segle següent.²¹

Aquesta nova classe social emergent, constituïda en grup de pressió, desenvolupà el seu propi ideari i pressionà per aconseguir una política econòmica favorable als seus interessos. Mantingueren unes bones relacions amb la corona, principalment durant el regnat de Carles III molt favorable al desenvolupament de la indústria, sintonia que els portà a l'obtenció de títols nobiliaris, concedits per simple mecanis-

Campomanes, Pedro Rodríguez de, "Discurso sobre el fomento de la industria popular", Madrid, 1774.

me integrador o aconseguits per mèrits propis després de llargues tramitacions.

Els nous nobles,²² els Canals, Glòria, Marc, Guàrdia, Bacardí, Gònima..., amb l'excepció dels Magarola que ja procedien d'un antic llinatge, van substituir la decadent noblesa local dins dels estaments i ocuparen finalment el poder municipal.²³ La sintonia inicial dels fabricants amb la corona els portà sens dubte a participar en el ban reialista de la Guerra Gran iniciada el 1793 contra la República francesa. Si més no, el Cos de Fàbriques arribà a organitzar la seva pròpia milícia.²⁴ L'organització de la Milícia va ser fundada a partir de la renovació del "sometent" suprimit el 1716 pel decret de Nova Planta, i no deixà de ser mirada amb certa desconfiança, si pensem en els recents esdeveniments revolucionaris de la veïna República Francesa, on la milícia urbana s'havia transformat en el braç armat de la Revolució.

La iniciativa va néixer de la convocatòria de la Junta General o Assemblée de Diputats celebrada el 24 de desembre del 1794, on van acudir una cinquantena de representants de la majoria de les ciutats del Principat, entre els quals s'hi trobaven els grans noms de la noblesa, de la burgesia (els Magarola) i del clergat (Fèlix Amat). L'assemblea acordà la creació dels cossos francs, els "miquelets", integrats per 18.000 homes, sota el comandament del mariscal de camp Joan Miquel de Vives, i va haver de garantir la formació d'un fons econòmic mitjançant una contribució general de defensa, davant la inoperància de l'estat borbònic. El general Urrutia acceptà, però s'apressà a dissoldre ràpidament l'assemblea, el 25 de gener del 1795, abans de convertir-se en una estructura administrativa autònoma. L'esforç serví per recuperar les places catalanes ocupades i negociar la pau, amb una situació de fallida de l'estat borbònic. La "Guerra Gran", malgrat l'entusiasme inicial amb l'ocupació del Rosselló i la Cerdanya francesa, va resultar un fracàs militar.

En paraules de Josep Fontana, la Guerra Gran havia estat una mostra palpable de la debilitat de l'Antic Règim i havia servit als catalans per redescobrir la seva capacitat d'organització autònoma, dos fets que pesarien prou en el futur. L'hostilitat inicial contra les idees revolucionàries, formà part de la propaganda del règim i del sistema repressiu, per amagar diversos fets que testimonien la difusió i penetració de les idees revolucionàries. El desastre del 1794 havia re-

forçat en els grups dirigents de la societat catalana el desig, mai oblidat del tot, de reprendre en les pròpies mans la direcció dels afers públics, en una experiència que anuncia la del 1808.

Catalunya i la Revolució Francesa

La majoria dels autors coincideixen²⁵ a situar a la Catalunya del segle XVIII un nivell de transformació manufacturera paral·lel al d'altres centres europeus, aspecte que es veu confirmat per la consolidació d'un llegat patrimonial que serà transmès a les futures generacions.²⁶ L'entrada en el segle de la Il·lustració i la Revolució francesa, donarà un gran impuls al desenvolupament de les Ciències i les Arts, a la difusió de les idees transformadores, la Declaració dels Drets de l'Home i el concepte de sobirania de la Nació.

El Gabinet de Màquines de "l'Académie des Sciences de Paris", el de Vaucanson a l'Hôtel de Montagne, les col·leccions *revolucionaires* formades per la "Commission Temporaire des Arts" de l'any 1793, la creació del "Conservatoire des Arts et Métiers" per la "Convention Thermidorienne" el 1794, la col·lecció privada de Pilastre de Rozier o "L'École des Ponts et Chaussées" de París on cursà estudis l'enginyer espanyol Agustí de Betancourt, foren institucions destacades en el desenvolupament de la indústria francesa i que influenciaren profundament la intel·ligència del nostre país.

Sota el regnat de Carles IV, el ministre Godoy adoptarà una política molt més favorable a la indústria, organitzant un primigeni "Real Gabinete de Máquinas del Buen Retiro" obert el 1792 sota la direcció Betancourt, auguri de l'inici de la nova era de la mecanització. A Barcelona el desenvolupament de la Tècnica, sota la protecció de les Escoles de la Junta de Comerç, ens portarà a la construcció de les primeres màquines, copiades, reelaborades o millorades com la màquina de filar *bergadana* i la primera experiència d'una *bomba de foc* o màquina de vapor del sistema Watt de doble efecte, amb el model registre de Barcelona, inventat el 1806 pel metge il·lustrat Francesc Sanpau.

Malgrat l'esforç en contrapropaganda que efectuà el règim borbònic, auxiliat per una Inquisició renovada, les idees de la Revolució francesa, *l'Arbre de la llibertat*, ja havien penetrat a la Península, tant abans com un cop finalitzada la Guerra Gran. En els depar-

BC, (Ricard Marco), 1802. Gravat de dues companyies de miquelets a càrrec del Cos de Fàbriques comandades per Joan Rull i Arnabach i Joaquim Espalter i Roig, ambdós fabricants d'indianes. Reproduït a l'obra dirigida per Sobrequés, J. "Història de Barcelona", vol 5, pg. 38. op. cit.

taments del sud de França, els girondins havien creat a l'abril del 1793 els *Comités espagnols d'instruction publique*, situats a les ciutats frontereres de Baiona i Perpinyà i que acolliren els refugiats espanyols. El primer text en espanyol dirigit a la península, la publicació *A la nación española* de Marchena, ja havia estat introduït a principis de novembre del 1792.

El 14 de setembre del 1793 el règim borbònic va prohibir expressament la introducció de la Constitució francesa traduïda al castellà, de la qual ja hi havia alguns exemplars a Barcelona i preparats fins a un nombre de tres mil per ser difosos pel país. Les oficines per a la parla catalana de Perpinyà i per a la parla castellana de Baiona varen mantenir la seva activitat fins al final de la guerra. Proclames com *Lo Català Republicà* de Milhau i Soubrany, inundaren les zones conquerides d'un extrem a l'altre dels Pirineus.²⁷ El Baró de Maldà observava al seu entorn la mena de canvi que s'anava produint en els ànims i en les ments: "Los minyons de Barcelona (...) no aman més que la llibertat i la independència, y se burlan casi de tothom, sia eclesiàstich, noble y caballer, segons las depravadas máximas republicanas de la Fransa".²⁸

La crisi del 1796 al 1802, nascuda del bloqueig del comerç marítim sostingut per Anglaterra, però agreujada per les males col·lites, farà viure unes grans dificultats a l'economia catalana. El

1802, un cop acabada la guerra, hi haurà una ràpida represa, però a finals del 1804 tornarien a iniciar-se les dificultats per al comerç marítim i revifarà la guerra amb Anglaterra, fins tornar a la paralització de les fàbriques.

L'inici de la Guerra del Francès a partir de l'ocupació militar del 1804 conclourà un període que havia assentat les bases de la transformació industrial de la ciutat. Barcelona quedarà incomunicada de la resta de l'Estat, fins que es va reduir a un terç la seva població. Superada la violència de la primera fase de l'ocupació militar francesa, serà ordenat pel general Duhesme, el 14 de gener del 1810, el primer decret de secularització dels ordes religiosos, i a la fi s'implantà un règim civil.

El desencant de la Revolució a causa de l'ocupació militar francesa va provocar diverses dimissions de personalitats, entre elles les dels fabricants Erasme de Gònima i Bonaventura Gassó, però no apaivagà els interessos dels representants de la burgesia en el poder municipal, sobretot en el tram final de l'ocupació quan, amb la incorporació departamental de Catalunya a l'Imperi napoleònic, va ser nomenat per les forces franceses el comerciant Melcior de Guàrdia i d'Ardevol, nou alcalde de Barcelona en el període del 1812 al 1813 i el fabricant Ramon Bonaplata²⁹ acceptà el càrrec de regidor. Mentre la petita noblesa catalana lentament anava abandonant la ciutat, una important fracció de la burgesia accedia al poder municipal per via de l'ocupació militar, sota el risc d'ésser acusada de col·laboracionista i afrancesada.

Dissortadament la llarga ocupació francesa i el posterior període d'inestabilitat econòmica i política

que s'obrirà, truncaran un procés que no es recuperà fins ben entrat el segle XIX, és a dir un retard suficient com per perdre el tren de la industrialització europea. Aquesta és la interpretació generalitzada i prou fonamentada per a la majoria dels autors, sobre un dels aspectes de la revolució industrial al nostre país.

Val a dir que altres autors³⁰ consideren que el retard i la conseqüent dependència d'Anglaterra va ser un procés generalitzat a la resta de països europeus com ara Itàlia o Alemanya, producte del lideratge industrial i del desenvolupament de la tècnica a l'Anglaterra del segle XVIII. El seguiment, a curta distància d'Anglaterra, de la ciència francesa convertirà la nova república veïna en el màxim transmissor i difusor dels descobriments tecnològics, tant els de pròpia invenció com els procedents de la principal font d'innovacions que va ser l'origen de la Revolució Industrial: Anglaterra.

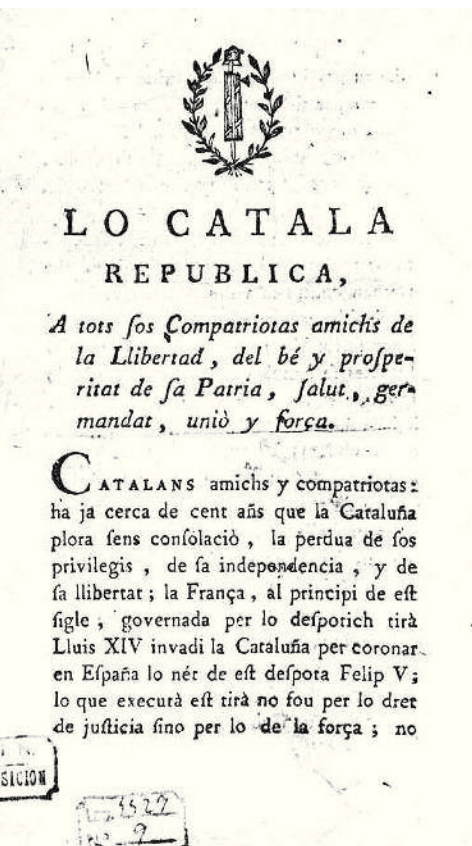
2. El primer procés d'urbanització

A mitjan segle XVIII el sector històricament anomenat per la ciutat amb el nom de "Raval", deformació del mot àrab "Rabad" per denominar el suburbi o la "Ciutat Nova" dels cartògrafs de l'època, era encara un sector marginal de la ciutat que havia quedat ocupat per activitats fonamentalment agrícoles i religioses. Encerclat per les dues muralles medievals, amb una superfície que era pràcticament equivalent a la de la "ciutat antiga", la seva estructura es limitava encara a les antigues vies romanes i als recorreguts medievals de sortida de la ciutat, els carrers dels Tallers, del Carme, de l'Hospital, de Sant Pau i de l'Arc del Teatre (Trentaclaus), sempre en el sentit paral·lel al mar. En els intersticis, les hortes s'organitzaven a partir d'una xarxa de camins ortogonals que en el futur serien pautes per a la nova urbanització, antigues rieres i marges que limitaven les propietats, com els carrers de la Riereta, de la Cadena i Carretes.

AHCB, núm reg. 2973, any 1751, "Plano de la Plaza de Barcelona, su puerto, ciudadela y Castillo de Monjuich con el Proyecto general de fortificaciones...", por Dn Juan Zermeno, 31 de diciembre de 1751. Es copia exacta, excepto las fortificaciones del castillo de Monjuich, Madrid 26 de junio de 1890.

L'activitat era fonamentalment agrícola, s'abastia d'aigua des d'una "fibla" del Rec Comtal³¹ i es nodria també de l'aprofitament de les aigües subterrànies per pous amb la instal·lació de sínies i d'altres enginyers per a la seva extracció. La progressiva aparició d'implantacions religioses, no significà cap procés

AHNE, Proclama "Lo Català Republicà" de Milhau i Soubrany.

d'urbanització important, i l'aparició de la manufactura d'indianes en un primer moment es situà bàsicament a la "Ciutat Antiga", fonamentalment al barri de Sant Pere. Encara que el nucli més important en nombre de llicències d'Obreria del segle XVIII corresponia a la reedificació i reforma d'edificis ja existents, la implantació dels nous edificis manufacturadors, una innovació que trasbalsarà l'estructura de la ciutat medieval, es realitzarà primerament als carrers consolidats d'origen medieval: el Portal Nou i els carrers de Sant Pere Més Baix, Mitjà i Més Alt, al voltant del subministrament d'aigua que oferia el traçat del Rec Comtal. En aquest sector, la ciutat ja estava altament consolidada i per tant no es generà cap procés d'urbanització.

En canvi, les Hortes del Raval van ser des del primer moment, un terreny propici per a la implantació de grans manufactures amb disponibilitat d'instal·lar els prats d'indianes, com els French, els Guàrdia, o els Alegre. En conseqüència, la indústria arrastrà el teixit residencial, i es va generar una gran demanda de terreny urbanitzat per a la construcció de noves fàbriques i nous habitatges.

El primer procés d'urbanització del barri del Raval començarà amb les intervencions tardo-barroques dels Capitans Generals successors del Marquès de la Mina: el Comte Ricla, el Comte de l'Assalto, el Marquès de Barberà, i el Duc de Lancaster,³² últimes operacions de l'Antic Règim, un cop finalitzat el recinte militar de la Ciutadella (1715-1716) i la construcció de nova planta, el 1753, del barri de la Barceloneta, obra del Marquès de la Mina.

El punt de partida d'aquesta obra urbanitzadora cal situar-lo amb l'enderrocament de l'antiga muralla de la Rambla, i l'inici de la reordenació del passeig de les Rambles³³ amb l'establiment de l'ordenança d'alineacions del 1781,³⁴ impulsada pel Comte de Ricla. L'obra continuarà amb la iniciativa pública d'obertura del carrer Nou, promocionada pel Capità General Comte de l'Assalto, i acabarà per concloure de la mà de la iniciativa privada amb la urbanització del barri de les Hortes de Sant Pau i Santa Madrona, promoguda per diversos comerciants i fabricants, on invertiran capitals en la construcció de noves cases i fàbriques, en tota una àrea que acabarà destinada a la gran concentració industrial de la ciutat.

La cartografia de l'època ens descriu clarament dues característiques peculiars del sector del Raval: una primera protagonitzada pels assentaments religiosos i hospitalaris entre els carrers del Carme i de l'Hospital, i una segona causada per l'efecte multiplicador a banda i banda de l'obertura del carrer Nou, amb la construcció de nuclis residencials i industrials, entre els carrers de Sant Pau i Trentaclus.

Arxiu Mas CB-6809, Plànol del viatger Laborde del 1806

El carrer Nou de la Rambla (Comte de l'Assalto)

L'obertura del carrer Nou va ser la darrera intervenció borbònica important, inspirada en els precedents dels seus homòlegs francesos, prou exemplar com per consolidar dos conceptes urbanístics nous: el de l'alineació i el de la reparcel·lació, amb uns precedents teòrics que caldria cercar-los en els Principis d'Arquitectura civil de Francesco Milizia, una de les obres més consultades pels professionals de l'època.

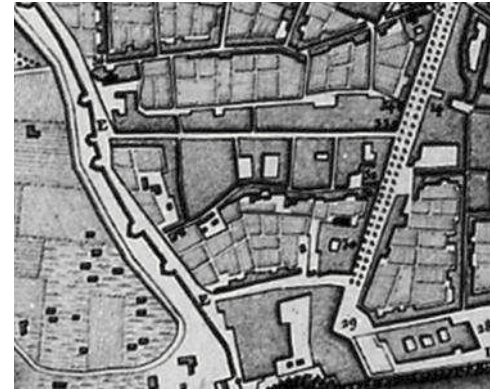
L'any 1783 per iniciativa del Capità General de Catalunya d'ascendència flamenca, Francisco González de Bassecourt, Comte de l'Assalto, s'obre un carrer de traçat rectilini amb l'amplada suficient perquè hi poguessin circular dos carruatges, per unir de forma directa la part de la muralla de ponent amb la Rambla, és a dir un carrer de 50 pams d'amplada (9,72 metres). Les obres es varen realitzar a ritme lent i trigaren bastant temps a finalitzar (1785-1788).

En arribar al nou carrer a les Rambles, l'any 1790, toparen amb la presència del col·legi de Sant Àngel Màrtir de l'orde dels carmelites calçats, que fou enderrocat en la seva part afectada i reedificat de nou.³⁵ El carrer Nou s'obrí pas sobre les hortes del Raval; es van construir primer les clavegueres, l'empedrat i fins i tot part de les voreres abans que els edificis. Aquesta forma d'actuar, inèdita fins ara a l'interior de la ciutat, s'entén quan s'observa que els valors de les rendes del Raval eren molt més baixes que les de la Barcelona Vella. Aquesta oferta d'infraestructura executada era un incentiu perquè els propietaris emprenedors comencessin a edificar ràpidament al llarg del seu carrer.³⁶

Tot això ens dibuixa un carrer de força categoria fonamentalment habitat per una classe mitja benestant que viu en cases de veïns en règim de lloguer o bé en propietat, establint-hi la seva seu comercial. Però el carrer Nou en el seu intent de convertir-se en un nou eix de comerç i negocis patirà un seguit de limitacions. Primerament l'obertura es limitarà al traçat de les dues línies que defineixen la frontera entre els usos públics i privats. La reparcel·lació quedarà en mans privades i serà més aviat anàrquica, ja que hi conviuen grans palaus amb petites i estretes parcel·les de les més modestes cases de veïns. I en segon lloc, les Hortes de Sant Pau seran objecte de la implantació d'un important nucli industrial amb la conseqüent metamorfosi urbanística i sociològica.

És indubtable que els efectes multiplicadors que va tenir una intervenció urbanística com la del carrer Nou havien d'afectar profundament el seu entorn més immediat. Però ja no tenia res a veure l'autoritat d'un Marquès de la Mina "ordenant" la construcció de la Barceloneta, amb l'actitud del comte Ricla, qui un temps abans, davant la problemàtica creada per l'escassetat d'habitatge s'havia dirigit al govern de la ciutat "aconsellant" obrir noves urbanitzacions en el sector de Raval. En un document adreçat al propi Ajuntament de Barcelona hi deia:

"...en el aumento que toma el vecindario de esta ciudad procure V.S. que se vayan ocupando los des-poblados o vacíos que haya en ella, empezando al instante por las huertas de San Pablo y Santa Madrona, que reconocerá el maestro de Obras de la Ciudad, formando plano de las calles y casas que puedan hacerse rectamente hasta la muralla, con tasación del

Arxiu Mas CB-6809, Fragment del Plànol de Laborde del 1806, amb el traçat rectilini del carrer del Comte de l'Assalto. Pot apreciar-se l'efecte multiplicador que va tenir a les Hortes superiors i inferiors de Sant Pau del Camp.

AHCB Gràfics, Neg. 1270, "Pla de la Rambla de Barcelona en lo Año 1772; Pla de la Rambla de Barcelona en lo Año 1807", signa Francesc Renart i Closes.

terreno, que se me presentará para la aprobación, y que se proceda a tratar con los dueños sobre si podrán o no levantarlas, para que no hallándose en disposición, se les facilite por el justo valor a los que quieran fabricar en ellos y en otros cualesquiera en que haya capacidad para el mismo objeto, delineando en todos los edificios con una perfecta regularidad así en latitud como en longitud, igualdad de pisos, alturas y cuanto contribuya al mejor aspecto..."³⁷

Com veurem a continuació el procés d'urbanització s'organitzà primerament a l'entorn del carrer Nou, no tant pel mandat del Capità General o per l'impuls municipal, sinó a pròpia iniciativa dels propietaris aprofitant l'efecte multiplicador del carrer Nou, entre els quals, com veurem, hi estaven representats principalment els fabricants. Jaume Agustí i Culler, en la seva monografia sobre la ciència i la tècnica del segle XVIII³⁸ cita com a autor d'una primigènia urbanització de dos barris a l'entorn del futur carrer Nou l'enginyer militar Pedro de Lucuze (1692-1779), director de l'Acadèmia Militar de Matemàtiques de Barcelona.

Les Hortes de Sant Pau i de Santa Madrona

És durant el període de finals del segle XVIII, superada la crisi dels anys 1779-1783, quan la construcció a Barcelona entra en una fase de febre urbanitzadora. Els poders públics assoleixen la necessitat d'establir un nou model de ciutat, regular la divisió dels àmbits públics i privats, assumir el control polític i militar de l'espai públic i millorar les condicions de salubritat. L'expressió d'aquesta voluntat va ser manifestada a la *Instrucción de Corregidores*, promulgada per Carles III el 5 de maig del 1788.

Com a precedent local, a Barcelona existia la figura municipal del Mestre d'obres de la Ciutat i l'Obreria que ja regulava l'activitat privada des del 1771, les volades, ràfecs, balcons i ocupació de via pública, generant legislació local i instruments com van ser durant molt de temps els "Edictes d'Obreria". Després de la iniciativa pública del traçat del carrer Nou de la Rambla, els operadors privats actuaren amb la urbanització de carrers traçats en sentit paral·lel del carrer Nou, els carrers de Marquès de Barberà (1790-1792), Sant Pacià (1797), Sant Rafael (1798), Tàpies (1802), Santa Elena (1804), Hort de la Bomba, Lleialtat i Botella (1806), Sant Antoni de Pàdua, Sant Martí i Sant Bartomeu (1807), i en el sentit perpendicular, els carrers de Guàrdia (1790-1793), Om (1790), Lancaster

(1792-1796), Sant Ramon (1800), Reina Amàlia (1806) i Sant Jeroni (1807), segons dates cronològiques que ens ha fet arribar Carreras Candi.³⁹

Les dates facilitades per Carreras Candi convé matissar-les, ja que el procés d'urbanització va ser molt més complex i mereix ser analitzat amb més deteniment. En primer lloc no es pot prestar a confusió el fet d'"alinejar" (traçar), el d'"empedrar" (urbanitzar) i el de "fabricar" (edificar) en un nou carrer. En segon lloc s'ha de tenir present que a diferència de l'obertura del carrer Nou, aquests carrers serien oberts a partir d'ara a proposta dels promotors privats, és a dir, a partir de propostes lligades a la iniciativa de construcció de nous edificis. Amb les fonts que disposem d'Obreria podem afirmar que aquests promotors, varien ser principalment els comerciants i fabricants d'indianes que s'establiren al sector de les Hortes de Sant Pau. I finalment, aquestes obertures de carrers es realitzaren de forma anàrquica i parcial, limitades als àmbits interessats pels promotors.⁴⁰

Els mecanismes administratius utilitzats eren la presentació a llicència de la proposta d'alineacions, els "memorials", la qual era sotmesa a l'aprovació de la Junta d'Obres, a voltes per via del Registre d'Obreria, a voltes per via del "Llibre d'Acords" municipals. Es tractava doncs d'un instrument d'alineació "parcial o especial" definida per punts, que determinava la línia divisòria entre els àmbits públic i privat, amb una amplada de vial sempre menor que la del carrer Nou, que oscil·lava entre els 30 pams (5,83 metres) del carrer del Marquès de Barberà i els 25 pams del carrer Sant Oleguer (4,86 metres). Els encàrrecs dels plans es realitzaren a professionals geomètres i mestres d'obres, dels quals la principal figura que ens ha arribat fins ara ha estat la del mestre de cases Francesc Renart i Closes, que traçà els plans d'obertura dels carrers de diversos sectors i va cartografiar la ciutat de Barcelona.

Tenim coneixement però, que els veritables treballs d'urbanització, és a dir la construcció d'empedrats, no es realitzaren de forma prèvia a les edificacions, sinó que es dilataren al llarg del temps. Això explicaria els errors d'interpretació sobre algunes dades. Aquests treballs, sufragats pels propietaris interessats, consistiren en la col·locació d'un empedrat de llambordes de pedra de Montjuïc sobre un llit de sorres, que precisava un període de consolidació que arribava fàcilment al termini de tres mesos. La construcció de clavegueres es va iniciar, però no es generalitzarà fins al segle XIX, sinó que es va mantenir el

sistema de dipòsits o “latrines”, que sempre serà motiu de conflictes de salubritat i epidèmies.⁴¹

El carrer del Marquès de Barberà (Fonseca)

Anteriorment, havia existit en el mateix emplaçament un antic carrer, conegut amb el nom de la Fonseca,⁴² per la presència d'una deu que estava situada al final del carrer a tocar amb el convent de les Penedides. Arran d'un projecte d'obertura promogut el 1777,⁴³ pel propietari dels terrenys, el Marquès de Barberà, Josep Galceran de Pinós i de Rocafortí, el nou carrer portà el seu nom, tal com es dedueix del nomenclàtor de la ciutat. Altres fonts fan una referència més ajustada a la figura de l'hereu per tercera generació, Josep Esteve Galceran de Pinós, que va ser regidor de l'Ajuntament de Barcelona del 1792 al 1806.⁴⁴

Traçat paral·lelament al carrer Nou, aquest nou carrer disposava d'una secció de 30 pams i la configuració dels seus edificis era molt regular. Fins a l'obertura del tram del carrer de la Unió el 1836, aquest no va ser connectat amb la Rambla, a causa de la presència de diversos convents. Va ser edificat per diversos comerciants i fabricants, com Josep Gelabert quan el 1794 va fer construir la seva fàbrica d'indianes, el comerciant Josep Llopis, propietari de la que serà la fàbrica Batlló situada a l'esmentat carrer, i els Mornau d'Amat, comerciants del Principat i fabricants també en el mateix indret.⁴⁵

Les Hortes superiors de Sant Pau

Les Hortes superiors de Sant Pau del Camp, eren uns extensos terrenys situats al nord de l'antic monestir, entre la muralla de terra, l'Hospital de la Santa Creu i el carrer de Robador. La seva estructura parcel·l·lària corresponia a explotacions agrícoles situades a l'interior de la ciutat, fruit de l'asseccament d'antics aiguamolls i alimentades per les aigües subàlvies que afloraven a poca profunditat. En aquest sector, situat a la cota més baixa de tota la ciutat, l'accessibilitat es realitzava des dels carrers del traçat medieval: Sant Pau, Cera, Botella i l'Hospital, units transversalment per travessies de Riereta, Carretes i Cadena.

El carrer de les Carretes, així com els de la Riereta i de la Cadena, tenia un origen agrícola molt antic. Tots tres eren les travessies d'origen medieval que unien, direcció mar-muntanya, els carrers de l'Hospital i de la Cera amb el carrer de Sant Pau i la seva funció estava lligada a l'accessibilitat de les Hortes superiors de Sant Pau del Camp. L'any 1788 es presentà un plànol d'alineacions signat pel mestre d'obres municipal Pau Mas, que serví de base per proposar una amplada de 32 o 36 pams, fet que va iniciar el mecanisme urbanístic de rectificació d'alineacions, fórmula aplicada als carrers existents i que es convertí en una llarga tradició en el dret urbanístic. Era un carrer estret però amb una estructura parcel·l·lària de dimensió mitjana o gran, i per aquest motiu fou escollit per Erasme de Gònima per situar-hi, el mateix any 1788, un dels seus projectes de construcció d'una nova fàbrica d'indianes, un edifici de dimensions importants, del qual no s'ha pogut identificar el seu emplaçament.

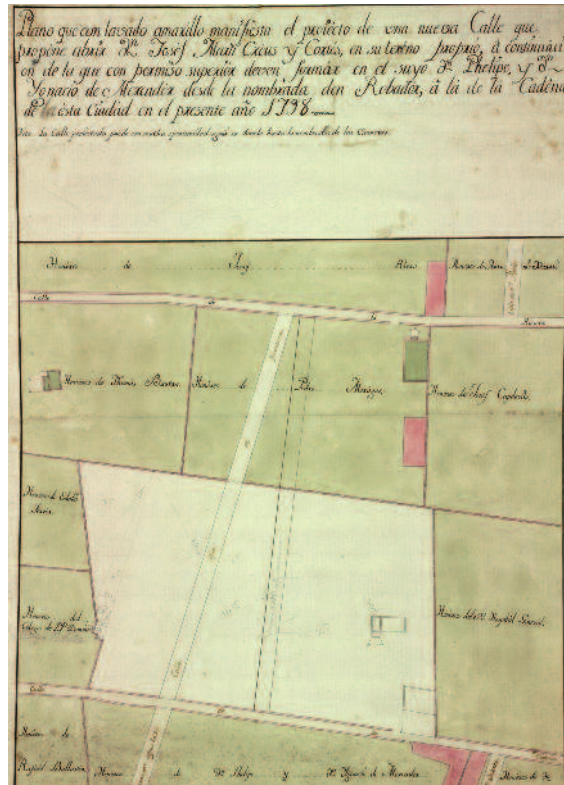
El document més precís que testimonia aquestes preexistències és un plànol de l'any 1797, signat pel mestre de cases Francesc Renart i Closes, que enregistra els diferents terrenys agrícoles, encara anomenats en termes medievals “alous”,⁴⁶ establerts a l'illa compresa entre els carrers de Sant Pau, Carretes, Sant Pacià i de la Riereta (abans Cadena), dels quals, com s'indica en el text del mateix plànol, el carrer de Sant

AHCB 10446, 1797, “Pla i demostració dels Alous...Horta superior de S. Pau i carrer de Carretes, insequint las tretse designas en la confesio feta al capitol de la Sata. Igla de dita ciutat”, signa, Francesc Renart i Closes. Plànol de delimitació de propietats entre els carrers de St. Pau, Carretes, Riereta i St. Pacià.

Pacià havia estat recentment obert aquell mateix any de 1797.⁴⁷

L'obertura del carrer de Sant Pacià està documentada també per la llicència d'obres presentada l'11 de maig del 1798 per edificar un conjunt d'habitatges per operaris de grans dimensions (300 pams i 5 plantes), pel mestre paleta Antoni Xarrie, en la qual s'hi especifica que a més de ser propietari dels terrenys, aquest carrer va ser obert l'any anterior a proposta seva, i que va ser acceptada per l'Ajuntament amb el nom de carrer de Sant Pacià.⁴⁸

AHCB Gràfics Nº Reg: 03926, 1798, “Plano que con lavado amarillo manifiesta el proyecto de una nueva Calle que propone abrir Dn. Joseph Martí Creus y Cortés en su terreno propio que a continuación de la que con permiso superior deven formar en el suyo Dn. Felipe y Dn Ignacio de Mercader desde la nombrada de Robador a la de la Cadena de esta ciudad en el presente año 1798”, 8 de maig del 1798.

També cal situar dins d'aquest període un primer projecte de traçat del carrer de Sant Martí amb data

del 8 de maig del 1798, segons el memorial presentat pel promotor i propietari Joseph Antonio Martí Creus⁴⁹ "... que a fin de beneficiar un huerto que tiene en la calle de la presente Ciudad, he pensado abrir por medio de otro huerto una calle...". El traçat devia quedar només en projecte donat que l'obertura efectiva de l'esmentat carrer no es va realitzar fins l'any 1806.

El carrer Botella era una curta connexió entre la Plaça del Padró i el carrer de la Cera. Encara que Carreras Candi situa la data d'obertura el 1806, en realitat era d'origen medieval i devia el seu nom a la família Boatella. De fet el gruix de les edificacions existents correspon al segle XVIII, com ho demostra la presència dels fabricants d'indianes Francesc Alabau el 1771 i Antoni Monjo el 1784, al mateix carrer.

Les Hortes inferiors de Sant Pau

El carrer de l'Om, que connectava el carrer Comte de l'Assalto (carrer Nou) amb el de Trentaclaus (carrer de l'Arc del Teatre), sembla que ja existia a mitjan segle XVIII.⁵⁰ A la fi del segle va ser objecte d'una rectificació d'alineacions. Aquesta rectificació té com a precedent el projecte presentat per Francesc Rodés el 1792⁵¹ d'obertura d'un carrer de connexió entre Riera i el carrer Nou, que afectava els terrenys del comerciant i fabricant d'indianes Antoni Nadal i Darrer. Finalment només va ser realitzat el tram corresponent al carrer de l'Estel i de les Tàpies i la rectificació del carrer de l'Om. Entre els interessats hi devia estar el fabricant d'indianes Segimon Mir, que va proposar l'edificació d'una gran fàbrica al mateix carrer de l'Om, a partir de la llicència de l'any 1789.⁵²

El carrer d'en Guàrdia que uneix el del carrer Nou (Comte de l'Assalto) amb el carrer de l'Arc del Teatre (Trentaclaus), deu el seu nom als descendents de la família del comerciant i fabricant d'indianes Melcior Guàrdia i Matas,⁵³ propietaris dels terrenys del mateix indret, en el trencall del carrer de Trentaclaus, on s'havia establert des del 1747 una fàbrica i

prat d'indianes de grans dimensions. Mig segle després les condicions havien canviat totalment i els terrenys dels Guàrdia es trobaven en una àrea de creixement i de renovació urbana propiciada per l'obertura del carrer Nou. En conseqüència es tancà l'activitat i es procedí a una operació de reparcel·lació dels antics prats d'indianes. Carreras Candi situà l'obertura del carrer de Guàrdia durant els anys 1790-1793, però el plànol de reparcel·lació signat per l'arquitecte Francesc Renart i Closes data de l'any 1799.⁵⁴ La iniciativa d'edificar va venir de mà del seu descendent Melcior Guàrdia i Ardèvol amb llicència del 1803.⁵⁵ Altres fonts citen com a responsable el darrer propietari Jaume Guàrdia i d'Ardèvol, qui pagà l'empedrat i la claveguera de la nova urbanització.⁵⁶ El carrer de Guàrdia es configurà amb una tipologia residencial, en continuïtat amb el carrer Nou, malgrat la permanència de l'activitat industrial dels Guàrdia.

El carrer de Lancaster va ser traçat segons el projecte del mestre d'obres Francesc Renart i Closes, del 17 d'octubre de 1797,⁵⁷ sol·licitud realitzada pel propietari dels terrenys, Miguel Valdefull y Mallachs, per a l'obertura d'un nou carrer amb una amplada de 24 pams. Aquest traçat va ser realitzat entre els carrers

del Comte de l'Assalto (Nou) i Trentaclaus (Arc del Teatre), assignant-li el nom del Capità General Duc de Lancaster.

El carrer de Sant Oleguer connectava el carrer de Sant Pau amb el carrer Nou, paral·lelament al carrer de Sant Ramon. La seva obertura és citada entre els mesos d'agost i setembre del 1791.⁵⁸ La primera iniciativa per edificar va ser el 1793 pel mestre manter Pau Ramon, quan va decidir ampliar la seva fàbrica d'indianes del carrer Sant Pau.⁵⁹ La connexió amb el carrer de les Tàpies va ser proposada pel comerciant i fabricant d'indianes Antoni Nadal i Darrer, que hi edificà el front occidental del carrer de Sant Oleguer, segons el projecte d'alineacions parcial de 1794.⁶⁰

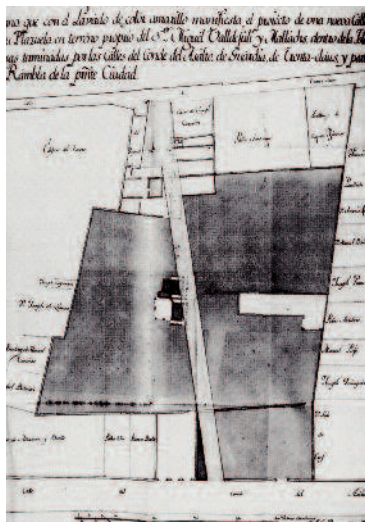
El tram del carrer de les Tàpies, que connectava el carrer de Sant Oleguer amb la Muralla de terra, té data la seva obertura el 1802, però en realitat va ser realitzat en diverses fases. Un primer tram, entre la Muralla i el carrer Estel, cal situar-lo a partir del traçat l'any 1792, segons les indicacions del plànol de Francesc Rodés. Data prou creïble si considerem que el 1794, el comerciant i fabricant d'indianes Antoni Nadal i Darrer ja tenia construïts els seus magatzems a l'esmentat carrer i es proposava edificar el front del carrer de Sant Oleguer, connectant amb el carrer de les Tàpies.

Al mateix carrer, també hi existia la fàbrica d'indianes de la família Ramon, situada en una gran parcel·la situada al costat de Nadal. Al carrer de les Tàpies, partir del mes de març del 1802 s'hi edificaren dos casals més, les cases fàbrica dels comerciants Pere Santaló i Manel Torruella amb projectes realitzats pel mestre de cases Jeroni Pedrerol.⁶¹ Finalment part dels horts entre el carrer Tàpies i el carrer Nou, més propers a la Muralla, propietat de l'hortolà Jaume Prats varen ser objecte d'una urbanització a càrrec del mestre de cases Ponç Camps, l'any 1805.⁶²

La característica toponímia del carrer de les Tàpies té el seu origen més probable en el paper que jugava de corredor de les eixides dels antics horts, del qual només es va convertir en carrer el tram actual, en efectuar-se la reparcel·lació del carrer Nou de la Rambla. Té l'origen a les construccions realitzades per Antoni Nadal, a banda i banda del carrer, amb un idèntic traçat de façana vuitcentista amb dues plantes i grans portalades emmarcades amb pedra i amb clares influències de l'arquitectura tardobarroca dels enginyers militars. Altrament, el pseudònim de l'esmentat carrer, el de "la Patcada", corresponia també al nom popular dels magatzems d'Antoni Nadal.

Els carrers d'Espalter i de Sadurní

Els carrers d'Espalter i de Sadurní tenien la funció de connectar els carrers de Sant Pau amb el de l'Hospital. El seu traçat va ser resultat d'una operació promoguda per la família d'Ignasi de Sadurní i Mercader, propietaris dels terrenys més propers al carrer de l'Hospital. L'operació afectà també els terrenys del comerciant i fabricant d'indianes Joaquim Espalter i Rosàs que disposava de fàbrica al carrer de Sant Pau, amb anterioritat al 1778.⁶³ El projecte d'obertura del carrer, signat pel mestre de cases, Francesc Renart i Closes, permet identificar clarament la propietat original de Joaquim Espalter i de la família Sadurní.⁶⁴ Caballé i González tenen documentat el plànol d'alineacions dels futurs carrers de Sadurní, Sant Josep Oriol i el d'Espalter que dividiria en dos la seva propietat, amb data de l'any 1806. Afirment aquests autors que el traçat del nou carrer no afectava directament l'edifici de la fàbrica, però en tot cas no es va executar immediatament ja que es va establir un

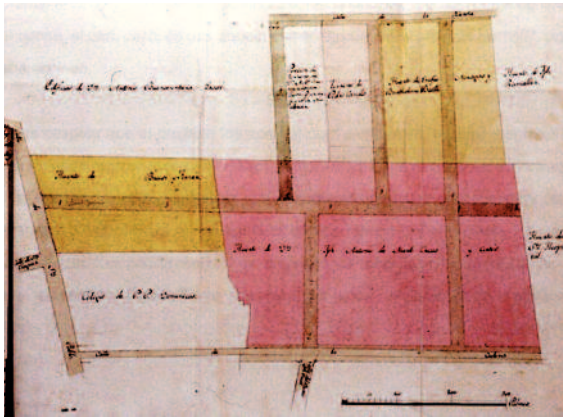

AHCB Acords, "Plano que con el lavado de color amarillo manifiesta el proyecto de una nueva Calle con su Plazuela en terreno propio del Sr. Miguel Valldejuli y Mallachs, dentro de la Isla de Casas terminadas por las calles del conde del Asalto, de Guardia, de Trentaclaus y parte de la Rambla de la presente Ciudad", 17 d'octubre del 1797, Plànol, signat per Francisco Renart y Closes, arquitecte.

conflicte d'interessos entre les dues cases Espalter i Sadurní. Tot i així el carrer de Sadurní es devia haver obert en un primer tram, donat que el mes de setembre del mateix any el fabricant d'indianes Antoni Muñoz sol·licitava permís per edificar la seva fàbrica, sota la direcció de l'arquitecte Ramon Mir.⁶⁵

Els carrers de Sant Jeroni, Sant Bartomeu, Sant Martí i Sant Antoni de Pàdua.

Un primer projecte de traçat del carrer de Sant Martí cal situar-lo el 8 de maig del 1798, segons el memorial de sol·licitud presentat per Joseph Antonio Martí Creus.⁶⁶ Però realment aquests carrers varen ser oberts a partir del plànol d'alineacions del 1807,⁶⁷ d'autor desconegut. Els terrenys originals formaven part de dos "alous": l'hort dels Martí i l'hort d'en Brusi. Les propietats limitaven a més amb els terrenys del carrer de la Riereta on el comerciant Antoni Bonaventura Gassó havia fet edificar des del 1802 la seva fàbrica.⁶⁸

AHCB, Acords 1807, Urbanització de St. Jeroni, St. Bartomeu, St. Martí i St. Antoni de Pàdua, sense autor.

Els promotors varen ser els propietaris Josep Anton Martí i Antoni Brusi,⁶⁹ qui juntament amb Onofre Moragas, Bartomeu Batlle i Pere Canals, varen presentar el 1807 la proposta d'urbanitzar les seves propietats amb l'obertura dels futurs carrers. Francesc Caballé i Reinald González, a la "Recerca Històrico-arquitectònica dels edificis que envolten el Pla Central del Raval de Barcelona" ens fan la següent reflexió sobre els plans d'alineacions:

"Es dibuixen els carrers rectilinis, intentant repartir les afectacions i buscant sortida a vies ja obertes, com és en aquest cas Sant Pau, Cadena o Riereta. Tot i que es perdia terreny per vials, quants més carrers podien dibuixar-se, més parcel·les amb front de façana podien sortir, i més benefici reportaria la seva urbanització. D'aquí que –si la distribució de propietats ho permetia– es podien formar illes força petites, com la de Sant Jeroni-Sant Bartomeu-Sant Martí-Riereta. No hi ha planificació i, per tant, tot depèn de la voluntat privada. El consistori es reservava només la potestat de l'aprovació del projecte, i vetllava perquè els carrers tinguessin el mínim imprescindible per a ser transitats i obligava que els edificis construïssin pous morts per recollir les "immundícies". Els propietaris pretenien rendibilitzar el sòl al màxim, i per tant no hi ha cap concessió a l'espai lliure (...) Tot i l'aprovació de l'obertura dels nous carrers l'any 1807, la seva urbanització efectiva encara va trigar a produir-se. De fet en aquells anys, de tot l'espai que afectava la urbanització, tan sols es van aixecar alguns edificis a la banda més propera del carrer de la Cadena, exis-

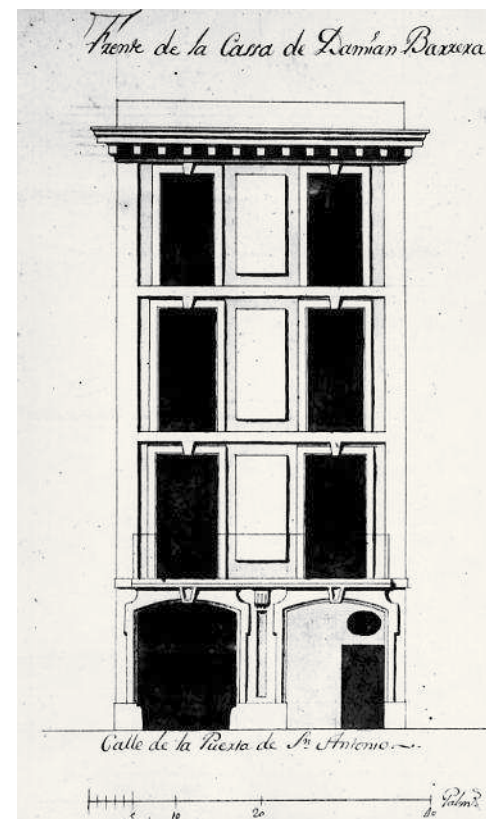
tent ja –a l'igual que el de la Riereta– com a antic camí. La conjuntura històrica –Guerra i ocupació francesa– i econòmica no va incentivar els projectes d'urbanització de nous espais".⁷⁰

3. Les formes de residència del segle XVIII

La forma de creixement de la ciutat medieval, havia estat determinada des de sempre per la juxtaposició de les parcel·les arrencades als carrers, a partir de l'amplada entre 25 i 30 pams que determinaven les màximes longituds de les estructures de fusta. Aquesta casa menestral havia estat fins ara una unitat de residència i també una unitat de producció familiar.

Amb l'aparició de la manufactura, per la necessitat d'espai més gran per a la producció i la generació d'una nova demanda d'habitatge, aquesta tipologia sofreix en un primer moment una densificació en alçada, tant a través del lloguer de plantes superiors com per la successiva addició de noves plantes. En aquest moment l'habitatge passarà de ser un valor d'ús a un valor de canvi, el propietari ja no l'utilitzarà per a les seves necessitats de subsistència, sinó per mercadejar. Tanmateix, en reservar-se per si mateix la planta baixa i la principal, els edificis adopten les primeres formes de segregació social en sentit vertical, tant característiques de les formes de residència de la ciutat. Aquestes transformacions afectaran les formes tipològiques dels edificis residencials, amb la inclusió de diverses novetats que es generalitzen al llarg del segle XVIII: l'escala de veïns, els balcons i el terrat pla. Un nou model d'edifici va substituir l'antiga casa gremial: la casa de veïns o casa de renda.

La gènesi d'aquest model recorre tot el segle, fins a la seva formalització definitiva a mitjan segle XIX. El segle XVIII és doncs l'origen de la transformació capitalista de les formes de residència de la ciutat. La consolidació de la rendibilitat del sistema portarà a la formalització d'un nou model que va substituir de nou en nou les estructures antigues. A l'últim quart de segle es produeix l'agregació de parcel·les i allà on es disposa d'espai lliure la formalització de noves formes d'agrupació comunitària dels habitatges. Les formes de residència del període, tendiran també a la segregació de les capes socials en el sentit horitzontal, des dels comerciants enriquets, que es dotaran dels seus propis palaus, la naixent burgesia que s'adequarà a les modernes formes de renda, fins a l'allotjament de la mà d'obra, que es convertirà en una notable preocupació a la fi del segle.

AHCB Obreria C-50, 22 de setembre del 1788 "Frente de la Casa de Damian Barrera... Calle de la Puerta de St. Antonio", sense signatura. Formalització d'una casa de veïns, a partir de la casa gremial. Sense perdre el traçat barroc de la façana, s'incorpora lateralment l'escala de veïns.

Els palaus dels fabricants

Un model ideològic posseït per un reduït sector de la burgesia comercial de la ciutat, que a través dels privilegis reials de fabricació ha accedit a un procés d'ennobliment, estableix un model de residència del qual en farà ostentació amb la construcció dels seus "palaus", com ho seran els dels Canals, Magarola i Gònima, i amb una adscripció a l'estil arquitectònic de la Il·lustració: el neoclassicisme, com a nou sistema de representació de la seva voluntat de poder.

Els fabricants d'indianes Erasme de Gònima, els Canals, els Bacardí, els Glòria o els Guàrdia, amb orígens menestrals, esdevingueren nobles a través de privilegis reials, o bé com els Marc, per via comercial a través de la gestió patrimonial i la compra directa de propietats adscrites als títols nobiliaris. Les cases Magarola i Gònima estaven influenciades mútuament en l'establiment d'un model patriarcal de producció,⁷¹ els seus recintes manufacturers eren organitzats per la presència jeràrquica de les seves luxoses residències, de les quals en feien pública ostentació. L'organització d'aquestes residències seguia un patró semblant al del Palau Marc, a diferents escales, organització descrita amb detall a la monografia de Manel Arranz sobre la família Marc.⁷² El pla de terra es destinava als usos comercials o d'emmagatzematge, amb un accés principal per a carruatges i un pati d'accés amb l'escala principal que conduïa a la planta noble.

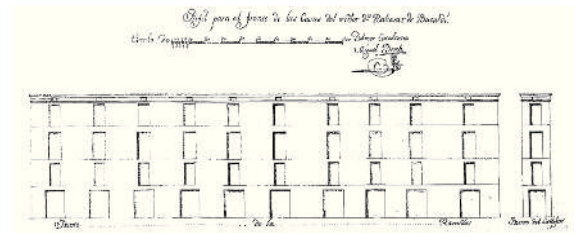
Els salons eren decorats a l'ús de l'època amb les pintures dels més moderns artistes.⁷³ A les plantes superiors s'hi destinaven les cambres i el servei.

Poques dades tenim al respecte de l'autoria dels esmentats edificis, deixant a part la reconeguda obra del Palau Marc, del mestre d'obres acadèmic Joan Soler i Faneca. Cal situar aquesta autoria en la producció d'aquestes residències a l'àrea d'influència de Joan Soler i Faneca i al cercle cultural d'Ignasi March format pels mestres Josep Renart i Closes, Pere Serra i Bosch, Joan Soler i Ferrer i Antoni Ginesi. L'adscripció del grup a l'arquitectura de la Il·lustració, encara que aquesta no adoptà un estil concret, era molt propera a l'esperit innovador i racionalista de *L'Encyclopédie*. El Neoclassicisme representà en definitiva una interpretació de l'arquitectura clàssica, una actitud de retorn als orígens amb components racionalistes i utòpics, alimentat per l'esperit científic dels enciclopedistes. Aquesta qüestió ha estat aprofundida per la Tesi doctoral de Josep M. Montaner, tema sobre el qual en parlarem més endavant quan ens referim als mestres de cases.

Les cases de renda

La principal transformació en les formes de residència serà la formulació de la casa de veïns o casa de renda, amb la separació funcional entre l'"habitar" i el "produir". La transformació parcel·laria arribà a adquirir dimensions considerables, en funció de la disposició del terreny i dels objectius dels promotors. No és d'estranyar que les operacions més importants es realitzessin a la Rambla, on les expectatives de creixement havien estat prou fomentades, sobretot a partir de l'enderroc de la muralla, la rectificació d'al·lineacions i de l'obertura del carrer Nou. Entre els impulsors d'aquestes operacions hi trobem de nou els

interessos dels comerciants i fabricants. Baltasar Bacardí,⁷⁴ hisendat, comerciant i fabricant d'indianes, disposava de terrenys a la Rambla, on projectà una de les primeres grans cases de renda del segle XVIII, amb un projecte presentat a llicència el 1798,⁷⁵ signat pel mestre de cases Miquel Bosch.⁷⁶

AHCB Obreria C-63, 13 de febrer del 1798, "Perfil para el frente de las casas del señor Dn Baltasar de Bacardí...", signa Miquel Bosch.

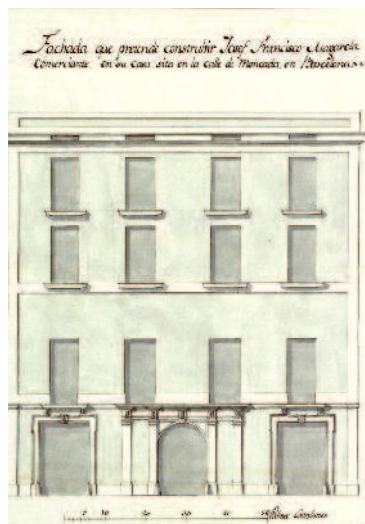
Aquest projecte mereix un cert deteniment, abans de desqualificar el seu interès acadèmic, perquè representa l'altra aportació del neoclassicisme més pragmàtic, la dels mestres de cases que, subjectes a les ordenances del 1780, composaven edificis sobre pautes horitzontals, amb basament comercial, entresolat i coronament de l'edifici, sempre amb criteris d'unificació i seriació de les obertures, una de les seves grans aportacions modernitzadores, de tal manera que hom hi podia admetre tota mena d'activitats, sense que per això alterés necessàriament la composició general de l'edifici.

En un temps que la mobilitat de les activitats estava a l'ordre del dia, disposar de "contenedors" era una actitud comercial molt oportuna. Aquest fet, molt estès al segle vinent, s'incorporarà a la construcció de les fàbriques i farà també que a partir d'ara es faci encara més difícil distingir les diferències entre la casa i la fàbrica, cosa que ens porta moltes vegades a una confusió d'activitats si abans no disposem d'altra documentació alternativa més explícita.

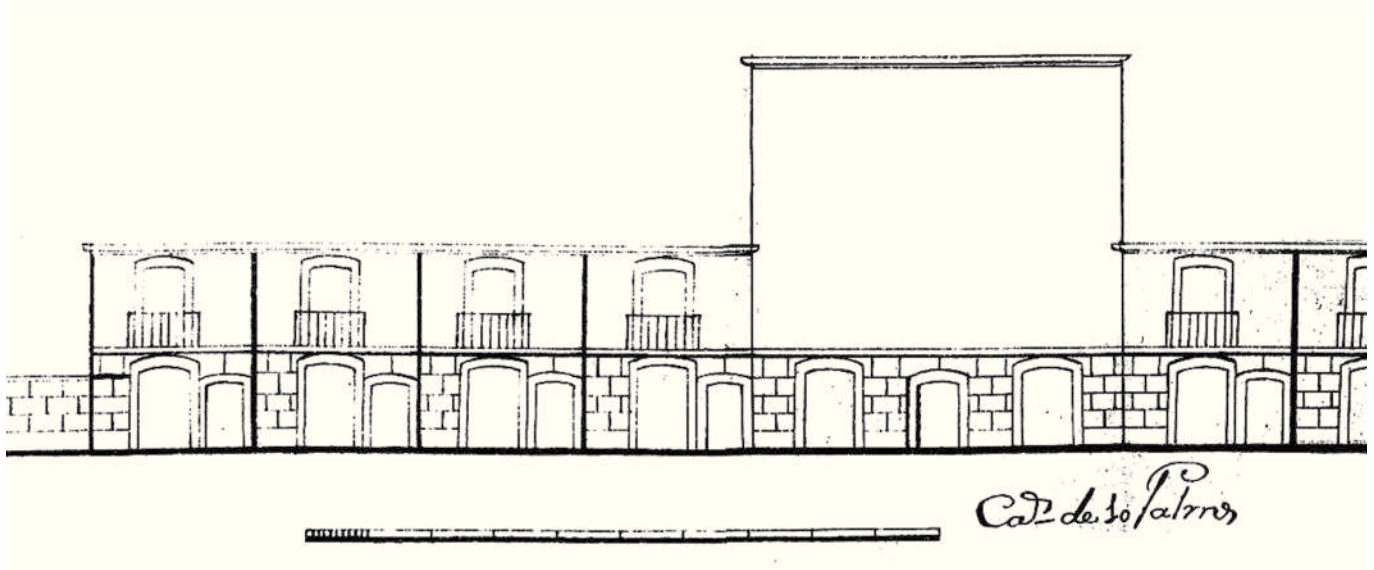
Les cases per operar

Els anys 1763-1764, a conseqüència de les greus crisis agrícoles, una important massa de jornalers acudeix a Barcelona on la creixent indústria d'indianes pot garantir uns mínims de subsistència. Una de les tensions que afrontarà la ciutat serà la de manca d'allotjament per als immigrants. L'explosió dels motins els mesos de març i abril del 1766 i les seves repercussions va fer aparèixer les iniciatives reformistes il·lustrades del Comte Ricla. La construcció de la Barceloneta, i les successives ampliacions cap a la platja, havia estat la intervenció borbònica més important, però serà la darrera en matèria d'habitatge. A partir d'ara, l'allotjament de la mà d'obra es realitzarà amb el procés de densificació de les velles estructures medievals de la ciutat, provocant el creixement en vertical de les cases de veïns, o bé urbanitzant les Hortes del Raval a iniciativa dels promotors privats.

En aquest sentit però, a partir del 1771, els interessos dels fabricants ja es manifesten amb diverses propostes de construcció de conjunts d'habitatges obrers arrencats, de baixa densitat, situats a l'àrea d'influència de les manufactures, però que tindran una curta trajectòria, topant-se amb les autoritats militars, els establiments religiosos i sobretot amb un ràpid encariment del sòl. Marina López i Ramon Grau ja ens havien informat fa temps dels projectes de Camps i Bastero, coneguts també per Carreras Candi i Lluís Almerich.⁷⁷

AHCB Obreria C-51, 6 de maig del 1789. "Fachada que pretende construir Josef Franciso Magarola, comerciant... carrer Moncada... variar portals i balcons... aixecar façana 20 pams...". Façana, sense signatura.

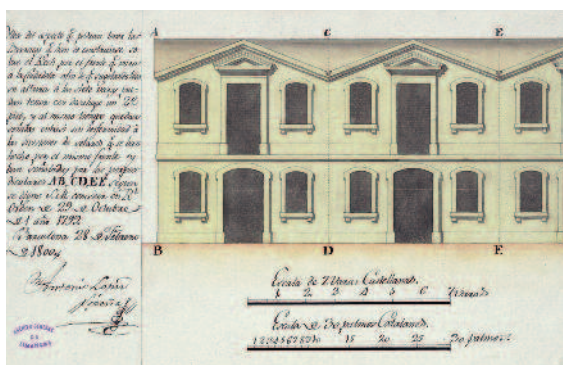

El projecte presentat per, la companyia de “José Antonio Camps y Cía.”, l’octubre del 1771, per a la construcció de 70 cases al llarg del Rec Comtal des del molí de la sal fins a la muralla, es va trobar fins al 1800 amb la resistència de les autoritats militars, donat que afectava els terrenys de l’Esplanada.⁷⁸ El projecte que finalment es va construir sobre el mateix Rec Comtal havia estat promogut per una companyia formada per dos importants fabricants d’indianes: Antoni Pongem i Alabau i Josep Francesc Sagüí, en un sector de la ciutat que en aquell moment presentava un forta concentració de fàbriques, el Portal Nou del barri de Sant Pere.

al costat del seu palau, amb un traçat similar al del projecte Bastero del 1786 i que més tard serien objecte de remunts. Amb la importància que adquiriren les instal·lacions de Gònima que acollien fins a 800 operaris, no és d’estranyar que es preocupés per la fixació de la mà d’obra a l’entorn de la fàbrica, fonamentalment en una dècada de creixement on les fàbriques es disputaven els operaris ocasionant una gran mobilitat de la força de treball. Aquestes famílies d’operaris residien a les cases del carrer del Carme número 114, lletres A, B, C, D, en una mena de colònia, de la qual encara hi ha vestigis.⁸¹ Altres fonts ens parlen en el mateix sentit, de la fàbrica Sirès, de la d’Esteve Canals entre el carrer Cortines i el Portal Nou⁸² i també la fàbrica Magarola que van proveir d’habitatges a les famílies dels operaris.⁸³

Pelegrí Bastero va promocionar un segon projecte més ambiciós que va ser presentat a aprovació municipal el mes de febrer del 1787. Es tractava de la construcció de 90 habitatges, organitzats per carrers de 22 pams d’amplada en forma de malla. Era la proposta més important en aquesta matèria que es presentava a la ciutat. L’informe de l’arquitecte municipal, Pau Mas, i el de la Junta d’obres varen ser favorables.⁸⁴ Bastero presentà una planta de traçat de forma rectangular, amb un parcel·lari aparentment destinat a habitatge unifamiliar. El projecte creiem que no va ser mai realitzat.

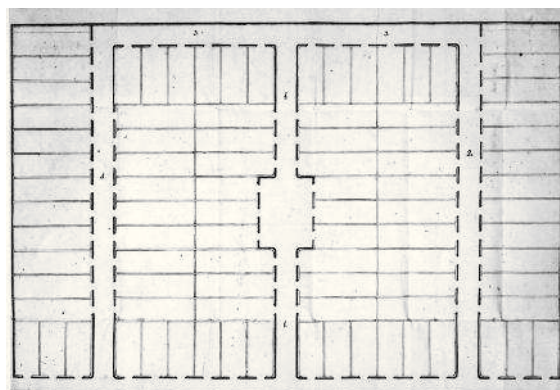
AHCB Obreria C-47, 28 de setembre del 1786, “Pelegrin Bastero... edificar unas casas en la calle Peu de la Creu... por la poca altura de las casa no podrá descubrirse el interior de la fábrica de las Capuchinas...”, Alçat sense signatura. Citat per Marina López, Quaderns d’arquitectura, nº 80. COAC 1971.

AGS, MPD, 38, 72, 1800, “Idea del aspecto que podrán tener las Barracas que han de construirse sobre el Rech por el frente que mira a la Ciudad...” Signa Antonio López Sopeña.

Uns anys després, en el sector del Raval s’hi havien concentrat els primers grans establiments d’indianes, principalment representats per la fàbrica d’Erasm de Gònima situada entre els carrer del Carme i Riera Alta i diverses implantacions d’indianes que s’havien realitzat als horts d’en Ferlandina.⁷⁹ El mes de setembre del 1786, Pelegrí de Bastero i de Miguel presentava a Obreria una sol·licitud de llicència per a la construcció de 9 cases arrencades al carrer del Peu de la Creu,⁸⁰ és a dir just davant de la fàbrica d’Erasm de Gònima. Aquest projecte trobà algunes dificultats per la proximitat del convent de les Caputxines a causa dels drets d’intimitat religiosos i creiem que no va ser mai realitzat.

Tenim constància però, que Erasme de Gònima va fer edificar habitatges en el recinte de la fàbrica i

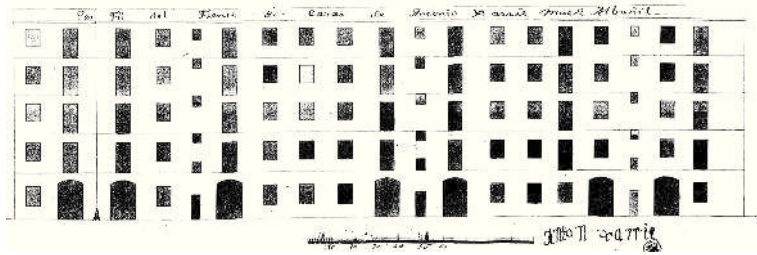

AHCB Acords, 14 de febrer de 1787, Pelegrin Bastero, planta, sense signatura. Citat per Marina López, Quaderns d’arquitectura, nº 80. COAC 1971.

Aquests propostes idealistes de baixa densitat no varen tenir més fortuna i varen quedar només en projectes, entre altres raons perquè el procés de densificació de la ciutat estava en estat avançat i el mercat de l'habitatge demanava un altre producte, la casa de veïns de creixement vertical, que s'estenia al conjunt de la ciutat. El concepte de "casa fàbrica" portava implícita la residència del fabricant, però també la disposició de diverses unitats d'habitatges destinats als majordoms i especialistes més qualificats de la fàbrica, formes de residència que podien manifestar-se dins de la mateixa estructura de la casa fàbrica original o bé amb l'addició progressiva de diverses unitats de cases de veïns annexes a la fàbrica, mentre que la resta dels habitatges dels operaris es llogaven en mercat lliure en el conjunt de la ciutat, igualment sotmès a un procés de densificació.

A finals del segle XVIII, els fabricants es converteixen també en promotors immobiliaris i l'habitatge per operaris s'emmarca dins de la promoció de cases de veïns per alçades de 5 i 6 plantes, situades principalment al sector del Raval i a la perifèria de les fàbriques. La manca de planificació serà la raó de l'aigua-barreig entre habitatges i fàbriques que tants problemes ambientals ocasionaran en el futur. Aquesta actitud va ser seguida pel comerciant i fabricant Antoni Nadal i Darrer, amb la promoció dels habitatges arreglerats a l'alineació occidental del car-

AHCB Obreria C-62, 11 de maig del 1798, Casa del carrer Sant Pacià, Antonio Xarrie, mestre paleta. Promoció d'habitatges per a operaris.

rer de Sant Oleguer, segons una llicència presentada el 7 d'abril del 1794 i una segona presentada el 16 de desembre del 1797, destinada a la construcció d'unes cases de veïns al carrer Nou, just al costat dels seus magatzems del carrer de les Tàpies. Recordem també el fet que el carrer de Sant Pacià va ser obert el 1797, a proposta d'un promotor privat, el mestre paleta Antoni Xarrie amb la construcció l'any següent, d'un conjunt plurifamiliar de 24 habitatges, formats per tres escales de 5 plantes d'alçada, destinades molt probablement, a les famílies dels operaris del sector de les Hortes de Sant Pau.

4. La fàbrica d'indianes

Factors de localització a la Ciutat Antiga

La primera manifestació del sistema de fàbrica aplicat a la manufactura la tenim a la ciutat de Barcelona amb l'aparició durant el primer terç del segle XVIII, de les anomenades fàbriques d'indianes, entitats nascudes en el context econòmic i polític anunciat en els capítols precedents. Entenem com a fàbrica d'indianes tota aquella manufactura dedicada al pintat o estampat de teixits de cotó destinats, fonamentalment, a l'exportació cap al mercat americà. El fenomen, intensament estudiat per Ramon Grau,⁸⁵ conduirà al llarg del segle XVIII a un procés iniciat amb la generalització de l'estampació en els medis artesanals, pas-

sant per la incorporació del tissatge, fins a la introducció de la filatura i de les primeres experiències de mecanització moderna, en un procés que, citant també Pierre Vilar⁸⁶ i James Thomson,⁸⁷ serà contemporani als centres manufacturadors europeus.

Per ells sabem que la recuperació econòmica de la desfeta del 1714 es manifestà al cap de vint anys al camp, sobre la base del creixement demogràfic i l'expansió de la producció vitícola. La reactivació del comerç i l'expansió de la indústria tradicional, a partir dels primers decrets proteccionistes del 1717 i 1728, permeteren la recuperació econòmica de la ciutat introduint un gran canvi en el principi del mode de producció. Aquest nou mode de producció que trasbalsà els fonaments medievals de la ciutat, i que ha estat més aprofundit per Alexandre Sánchez,⁸⁸ es manifestà amb la decadència del sistema gremial i en la transformació de les indústries tradicionals en les noves formes de producció capitalista, la formació de "companyies" i l'establiment de la "fàbrica", que serà un objecte enormement innovador en la morfologia urbana.

Com és prou conegut, la primera fàbrica d'indianes documentada va ser la de "Jacint Esteve i Cia" formada l'any 1736,⁸⁹ seguida de molt a prop per les d'Antoni Serra i Esteve Canals, i la de Bernat Glòria,⁹⁰ totes elles nascudes a la Ciutat Antiga i al barri de Sant Pere, amb uns factors de localització que van ser sens dubte l'existència d'un substrat gremial consolidat al barri de Sant Pere, uns recursos hidràulics procedents del Rec Comtal, i una disponibilitat d'espai pròxim a la ciutat destinat a la implantació dels prats d'indianes en els Horts del Clot i els joncars de Sant Martí de Provençals, situats a tocar del Portal Nou i a una distància raonable al Port de Barcelona, el punt d'arribada del cotó i punt de sortida del producte.

El 24 d'agost del 1736 va començar a funcionar la fàbrica "Jacint Esteve i Cia" i el 25, els socis van llogar unes quantes cabanes i les terres que les envoltaven, en un indret fora de les muralles que tocava al Portal Nou, prop del camí que portava al Clot. Era una zona de cultius intensius, amb bones condicions d'irrigació; els terrenys tenien un subministrament d'aigua, dos dies a la setmana procedent de "la regadora que va al safareig fins topar la tanca del camí Real de Horta y el Clot".⁹¹ Els terrenys disposaven del seu propi dipòsit i una roda hidràulica. Eren uns terrenys adequats per blanquejar i establir-hi un prat d'indianes.

En el mateix moment de la constitució de la societat, Jacint Esteve ja era anomenat com a fabricant d'indianes i era propietari de diversos motlles d'estampar, segurament amb l'habilitat també, de poderlos gravar. Sala i Aranyó, els socis capitalistes: "...deuran de cuydar del diner serà menester per comprar lo cotó, texir, gasto de pinturas, lloguer de terras, soldada de homens, gastos de brigadas y demás que necessitarà per d^a fàbrica". Sala assumiria el paper d'administrador, "comprar lo cotó, entregarlo als teixidors, entregarse de aquells de las pexas teixidas cuydant de venderlas després de pintadas, uydant axí mateix de portar los gastos se faran en comprar las drogas, pagar los treballadors y demás s'oferiran".

El 1737, l'empresa d'Esteve estava en funcionament. Estava formada per dues o tres unitats distintes: el teixit es feia fora de casa, l'estampació es feia bé a casa d'Esteve, bé en una de les cabanes que s'havien llogat més enllà de les muralles de la ciutat, i el blanqueig es duia a terme en els terrenys contigus a aquestes cabanes.⁹² Però el període de tres anys de funcionament de l'empresa no es va arribar a complir. Esteve tenia dificultats amb la qualitat o la quantitat de la seva pròpia fabricació. El 21 de juliol del 1737 es registrà la dissolució de l'empresa.

Aquesta primera experiència va ser rellevada dos anys després per la fundació de les companyies de Canals i dels Glòria el 1738, aprofitant el bagatge, medis, capital comercial i alguns del tècnics que intervingueren en la fundació de la fàbrica Esteve. Tots dos representaven orígens i models sensiblement diferents. La fàbrica Canals va ser fundada el 1758 pel “botiguer de tall” Esteve Canals i Guerau (s. XVII - Barcelona 1755), el qual s’associà amb Antoni Serra, fill d’un teixidor de mitges, mateix “negociant” que havia succeït a la companyia de Jacint Esteve i que ara actuava d’acord amb Canals sota la raó de la societat “Antoni Serra i Cia”.⁹³

La fàbrica Canals es va establir al costat del Rec Comtal del barri de Sant Pere, en uns terrenys situats en el número 41 del carrer del Portal Nou i els números 10-16 de Cortines, a partir de la compra successiva de diverses parcel·les medievals, espais que foren destinats a la fabricació i que acollien fins a una quantitat de 100 telers i donaven feina a 300 operaris. El prat d’indianes estava situat en “lo paratge de la Granota” en el joncar de Sant Martí de Provençals.

La fàbrica Glòria, a diferència de l’anterior, va néixer com a evolució de la companyia de comerç de la família Glòria. La fàbrica va ser fundada pel ric comerciant Bernat Glòria i Bosch, nascut en el si d’una històrica família de mercaders, sense participació de cap altra societat capitalista coneguda, i va fundar una fàbrica que serà dirigida per tres generacions de la família Glòria.⁹⁴ La fàbrica Glòria es va establir al casal comercial familiar on també residien, un gran edifici d’origen medieval que disposaven a primera línia de mar del barri marítim de la Mercè, als números 16 i 18 del mateix carrer amb sortida als magatzems de la Muralla de Mar. El prat d’indianes s’establí igualment a Sant Martí de Provençals, a poca distància del de Canals.

Factors de localització al Raval

La segona localització important de les noves fàbriques d’indianes serà al barri del Raval, espai amb un baix nivell d’ocupació i amb una superfície agrícola important. A diferència del barri de Sant Pere, les Hortes Inferiors de Sant Pau del Raval, accessibles pel carrer de Trentaclus, després d’una addició de diverses parcel·les, permetien incorporar els prats d’indianes en la mateixa unitat d’explotació de la fàbrica, i ocupaven extensos terrenys. En canvi necessitaven enginyers com les sínies per a l’extracció de l’aigua del subsòl.

La primera fàbrica emplaçada al Raval va ser la fundada per Francesc Clota entre el 1744 i el 1745, que tenia l’origen en la companyia de comerç del seu pare, el comerciant Jaume Clota, client de la Companyia de Gibraltar entre els anys 1707 i 1709, i des del 1723 contractista per al subministrament del pa per a l’exèrcit, junt amb Anton Seguí.⁹⁵ La fàbrica Clota de la qual es desconeix el seu emplaçament exacte, va tancar el 1754, amb una vida útil de 10 anys.

Les Hortes inferiors de Sant Pau varen ser ocupades a continuació per nous establiments de fàbriques i prats d’indianes, els French, Guàrdia, Alegre-Cirés i Iglesias, establertes entre el 1745 i el 1767 a diversos emplaçaments però principalment al llarg del carrer Trentaclus, abans anomenat Travessia de les Hortes de Sant Pau. Es tractava d’establiments que incorporaven el tissatge i l’estampació, i disposaven de prats per al blanqueig i l’assecatge de les indianes. Aquestes primeres fàbriques van determinar un model d’implantació dominat per la disponibilitat de l’espai i les grans dimensions de les parcel·les, del qual els màxims representants seran els Magarola del 1755,

els Ramon del 1782, els Gònima del 1783 i els Mir del 1789, instal·lacions que la majoria d’elles superaven els 100 telers en funcionament i que a la fi del segle incorporaren la filatura en el procés productiu.

La generalització de la fàbrica

És un fet també documentat que la indústria de les indianes engrescà no només a grans propietaris sinó també a un notable nombre de gremis i comerciants no necessàriament organitzats en “companyies”, i que es van estendre de forma generalitzada, a àmplies capes de l’artesanat tradicional, que acabarà configurant una nova burgesia de la ciutat. El vocable “fàbrica”, generalitzat en l’ús del llenguatge popular va començar a ser utilitzat en termes administratius i en el llenguatge municipal del Registre d’Obreria.

En termes d’arquitectura, la veu “fàbrica”, equivalia a qualsevol edifici en general, però l’especialització del vocable en el llenguatge local, referit a l’edifici, estava relacionat amb l’acció d’“establir fàbrica”, o casa destinada al treball. En el procés de formació de la indústria els vocables tendiran cap a una especialització dels seus significats, el terme “casa” més referida a la residència i el terme “fàbrica” a la producció.

Antonio Carbonel a la seva obra del 1794, definia el terme fàbrica com: “...taller inmenso, donde las máquinas por mayor las mueve el agua; una fuerza grande, una fragua de áncoras, una ferreteria, el conjunto de martinetes...”, és a dir que la característica essencial de “fàbrica” era l’existència d’enginyers mecànics. La nota de l’editor del mateix llibre també ens dona llum de les diferències interpretatives del terme respecte a d’altres països: “En España siempre se ha usado la voz ‘fábrica’ para significar no tan solo lo que los franceses entienden por la voz *fabrique* sino también para entender lo que ellos conciben por *manufacture*...” i en aquest sentit és comprensible com l’utilització de la veu fàbrica serà aplicada des de la botiga més petita, a les primeres manufactures d’indianes, fins als edificis industrials moderns.

És evident que en un primer moment les manufactures van aprofitar per a la seva instal·lació edificis ja existents. Aquest fet està confirmat en el Registre d’Obreria, per l’ús ambigu de la equivalència “fàbrica o botiga...”, “casa y fábrica...” i pel gran nombre de sol·licituds per instal·lar “estenedors” a les façanes de les cases, destinats a l’assecat de les indianes. De fet els testimonis de viatgers descriuen la ciutat de Barcelona enterament recoberta de teles suspeses d’estenedors, en procés d’assecat. Al llarg de la segona meitat del segle XVIII, proliferarà a la ciutat aquesta indústria molt lligada encara al món gremial, alimentada per un artesanat en vies de transformació, que compartia la seva activitat amb la presència dels primers grans centres manufacturers.

La promulgació de les *Ordenanzas para las fábricas de indianas, cotonadas y blavetes de Cataluña* del 1767, per gaudir dels privilegis aranzelaris reservats als fabricants, obligaren disposar d’uns mitjans de producció mínims i exigien la direcció d’un “fabricant” examinat i aprovat per la Junta de Comerç. Tenia per objectiu la reglamentació del sector, codificant el sistema de fàbrica: “...Solo se reputaran por fábricas y podran gozar de las franquicias que les tengo concedidas y tuviere a bien concederles aquellas que a lo menos tengan 12 telares corrientes, prado propio u alquilado para blanquear, moldes, mesas para pintar, calderos para hervir, calandria, bruñidor y demás utensilios necesarios...”.

El 1768, ja hi havia instal·lades a Barcelona 29 fàbriques d’indianes i el nombre de telers era de 1.017 amb un total de 4.000 treballadors. Les Ordenances

foren un fracàs, reconegut el 1785 per la mateixa Junta de Comerç que l'acabà derogant, perquè la indústria entrà en un procés d'expansió i, en definitiva, també perquè les restriccions no eren tan elevades. L'extensió de l'activitat cap al tissatge, propugnat per les ordenances, va ser una necessitat econòmica patent i el resultat d'un procés natural.

El 1797 l'Almanac Mercantil ja esmentava l'existència de 28 fàbriques de teixits i 91 d'estampats. La tendència de la manufactura fins a la fi del segle serà la d'incorporar també la filatura en el procés productiu. La Companyia de Filats de Cotó de Barcelona va ser creada el 1772 i reconstituïda el 1783, amb l'objectiu de promoure el filat de cotó americà i va tenir com a conseqüència una altra gran transformació, la progressiva mecanització de la manufactura en el període comprès entre el 1784 i el 1807. El model d'empresa que es formarà serà molt divers, convivint tant la producció per fases de l'estampat, tissatge i filat en petits establiments, que va donar lloc tant a les "unitats mínimes de producció" especialitzades, com als grans establiments d'indianes, situats principalment al Raval i que assumiran el cicle complet de la producció. L'any 1784 hi havia a Barcelona 80 fàbriques que utilitzaven 2.012 telers, donaven ocupació a 8.638 treballadors i produïen 435.350 peces d'indianes i llenços pintats. Això sense comptar altres 14 fàbriques repartides per diverses poblacions del Principat.⁹⁶

La tipologia de la casa fàbrica

Un nou model de producció tindrà com a expressió un nou model d'edifici i una nova tipologia, la fàbrica, com a objecte innovador dins d'una morfologia urbana medieval. La implantació de les noves formes de producció trencarà el model parcel·lari medieval, per donar lloc a unitats dimensionades en funció dels nous requeriments. Es produirà una agrupació parcel·laria, que superarà la tradicional parcel·la de 5 metres de l'obrador gremial, fins a la formulació de les parcel·les de 10 a 20 metres d'amplada. Els processos de substitució del teixit medieval es produïen bàsicament al barri de Sant Pere, mentre que al Raval, moltes de les operacions es realitzaven sobre terrenys agrícoles amb una dimensió de parcel·la més gran.

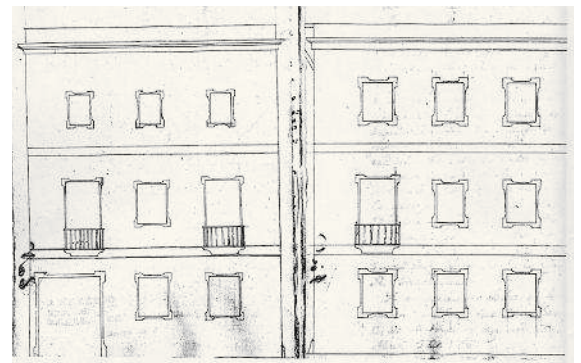
La formulació d'una nova tipologia arquitectònica anomenada "casa fàbrica" en el llenguatge administratiu va estar determinada inicialment per la convivència de les dues formes d'ocupació de l'espai: la residència dels propietaris, posseïdors dels secrets de fabricació, i el treball que es realitza a les "quadres", primer recinte destinat clarament a la fabricació, agrupats tots dos al voltant d'un pati de treball. Aquest mot compost, però no ens era del tot estrany. Utilitzat primigèniament a les fargues catalanes,⁹⁷ pot localitzar-se a la cultura europea del set-cents en diferents variacions idiomàtiques. Una de les primeres referències les tenim a partir del 1768, amb la vinculació dels termes "...casa y fàbrica de Yndianas...",⁹⁸ que cita textualment la Companyia d'Isidre Cathala en una llicència d'Obreria.

Aquesta vinculació de la residència i la fàbrica, sembla que sigui representativa sens dubte d'un primer desplegament de la fabricació de les indianes arreu de la vella estructura medieval de la ciutat. Si més no, la contemporaneïtat de l'equivalència "...fàbrica o botiga..."⁹⁹ en el mateix Registre d'Obreria ens evidencia també la complexitat d'un procés que s'inicia en els obradors gremials i acabarà en la formulació tipològica de la fàbrica moderna.

Es fa difícil establir un discurs tipològic, si atenem a la diversitat dels models d'empresa que hem es-

mentat. De les primeres implantacions de les fàbriques d'indianes de "Jacint Esteve i Cia.", d'Antoni Serra i Esteve Canals, i la de Bernat Glòria, no disposem cap representació gràfica dels seus establiments, encara que inicialment no eren edificis excepcionals, com no ho sembla que va ser la fàbrica Canals situada als carrers Cortines i Portal Nou i la que Bernat Glòria tenia al carrer de la Mercè, en un edifici medieval existent, una casa de comerç que progressivament anà transformant.¹⁰⁰ Les fàbriques d'indianes precisaven per al seu funcionament de grans espais oberts destinats al blanqueig i l'assecat de les indianes que es realitzava en els "prats d'indianes" dotats d'aigua suficient, situats generalment fora de la ciutat, mentre que els procediments de preparació i pintat es realitzaven a l'obrador amb els motlles i les taules d'estampar, per la qual cosa precisaven d'una edificació.

Aquesta dissociació dels procediments de treball i l'adveniment de les noves classes menestrals a la fabricació d'indianes fa entendre l'existència d'unitats productives mínimes, com la de Marià Font situada la cantonada dels carrers de la Cera i Riereta, la dels Alabau al carrer Botella i tantes altres més. En aquest període de fi de segle conviuran els obradors menestrals incorporats al negoci de les indianes amb les grans implantacions manufactureres.

AHCB Obreria C- 46, 22 d'abril de 1786, Reforma de la fàbrica i casa de Marià Font i companyia. Carrers de la Cera i Riereta. Sense signatura.

Però les implantacions de fàbriques d'indianes al Raval de Barcelona correspondran, en general, als grans establiments regulats per les Ordenances del 1767, i principalment aquells que havien incorporat el tissatge i la filatura en el seu cicle i que per tant precisaven d'una gran superfície de treball. L'acte de fundació d'una fàbrica es realitzava sobre la possessió de diverses dissenys o parcel·les de terreny agrupades, la disposició d'una sèria d'on obtenir aigua i el traçat d'un nou edifici, encarregat al mestre d'obres de confiança que, tot i exercint les funcions de projectista i constructor, presentava a llicència el projecte del nou edifici. El programa que havia de ser aportat necessàriament pel fabricant, implicava la consideració del treball "en cadena", adaptat a allò que Campomanes es referia com a la logística "de la bondad de las máquinas".¹⁰¹

L'anàlisi que fa Roger Alier¹⁰² dels inventaris de la fàbrica de la família Canals ens pot fer entendre quin era el programa funcional. La fàbrica d'Esteve Canals ocupava un conjunt de cases que foren unides per successives compres efectuades des del 1741 fins al 1753 en els carrers de Cortines i del Portal Nou, dues botigues més i el prat d'indianes de Sant Martí de Provençals. El prat d'indianes era una extensió de terreny regular dotada d'aigua procedent del Rec Com-

tal, organitzada amb una estructura de canals de distribució regular i uns edificis de tallers i cases d'operaris situades a partir d'un camí central.

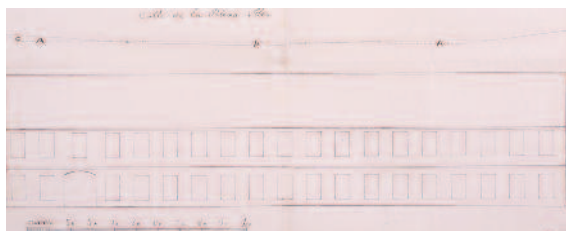

AGS Archivo General de Simancas. Signatura: MPD, 10, 044 any 1780. Fragment del plànol: "Proyecto de la capilla que Jayme Coromina y otros devotos desean construir en el cimiterio campo-santo establecido extramuros de esta plaza de Barzelona. ; Plano del terreno...". Signa Francisco Llobet 1780.

La fàbrica del Portal Nou, en el moment de màxima expansió del 1758, estava formada per un programa de tres grans sales principals: la sala destinada a estampar amb capacitat per a 20 taules, la sala gran destinada als telers amb una capacitat per a 101 telers i una "quadra" destinada als ordidors i debanadores, tornos de guarnits i calàndries.

La composició arquitectònica d'un edifici destinat a fabricació disposava d'unes primeres formulacions genèriques a la tratadística francesa del segle XVIII. D'Avilier¹⁰³ en el seu Diccionari d'Arquitectura del 1755, definia el terme manufactura com: "...un grand corps de bâtiment, composé de plusieurs logements, salles, laboratoires, galeries, magasins, etc., ou sont logés et entretenus des ouvriers qui travaillent, par le moyen de métiers...". Blondel,¹⁰⁴ el 1771, i principalment Francesco Milizia,¹⁰⁵ el 1785, a més d'estar a favor d'introduir en el programa l'habitatge per a operaris i per als directors, per als inspectors encarregats de vetllar per l'ordre, l'economia i la millora dels procediments, són els primers a manifestar-se sobre el caràcter de la seva arquitectura. Milizia ho descriu: "...l'ordinanza della loro Architettura deve essere semplice, e annunciar la solidità della loro costruzione, senza però presentare un carattere fiero, e marziale...", és a dir funcionalitat, solidesa i sobrietat.

En relació a les grans implantacions industrials de finals del segle XVIII, es poden diferenciar clarament dues variants tipològiques principals: una primera corresponent a un traçat bàsicament horitzontal, de "pavelló"¹⁰⁶ –les fàbriques d'Erasme de Gònima i els magatzems d'Antoni Nadal– i una segona corresponent a un model concentrat en vertical, de "bloc", on s'ha incorporat la mecanització del teixit i el filat, com ho serien els exemples de les fàbriques de Segimon Mir i la del mateix Erasme de Gònima, projectada al carrer de Carretes.

AHCB, Obreria C-45, 3 d'agost de 1785, "Erasmo Gonima comerciante...", Façana de la fàbrica al carrer de Riera Alta. Sense signatura.

Aquesta segona variant concentrada en altura, com era previsible, és la que tindrà més futur i es convertirà en un model aplicat a l'interior de la ciutat fins a mitjan segle XIX, el qual serà anomenat generalment amb el mot compost de "casa fàbrica". La progressiva escassetesa de sòl, la millora de les tècniques constructives i sobretot la mecanització, amb l'aplicació d'una força motriu, primer amb cavalleries i després amb la incorporació del vapor, seran determinants en la formulació de la tipologia de "casa fàbrica", configurada per a una organització productiva de sentit vertical.

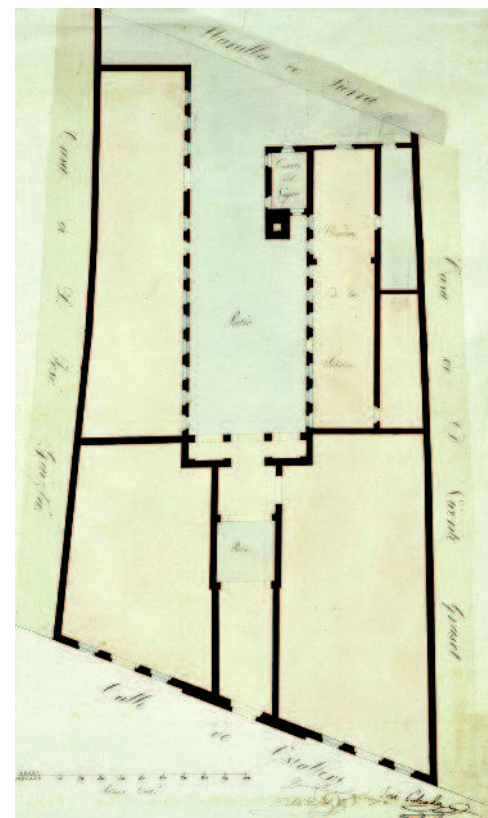

AHCB, Obreria, C-51, 28 de març del 1789, "Frente o Elevación por la Casa del Senor Sejismundo Mir Fabricante de Indianas". Alçat sense signatura.

D'aquesta variant tipològica de "casa fàbrica" concentrada del segle XVIII disposem poques descripcions de la seva distribució interior. Els documents presentats a llicència municipal només representaven les façanes dels futurs edificis, que era l'aspecte regulat per les Ordenances, és a dir l'àmbit públic de les construccions. L'exemple més ben representat de què podem disposar, d'una planta de distribució, és el de la casa Magarola aixecada a partir de l'any 1779, encara que procedent de documents datats molt posteriorment.

La tipologia correspon al clàssic model de "casa fàbrica", la fàbrica urbana de "bloc" en altura, amb la posició en línia de façana del cos de la casa, a partir del qual podem reconèixer el desplegament de les dues "quadres" de tres plantes d'alçada, al voltant del característic pati de treball. Malgrat l'obliquïtat de la parcel·la, respecte del carrer dels Tallers, es manté present el recurs de l'axialitat i simetria de la composició arquitectònica, àmpliament utilitzat per Soler i Faneca, instrument present a tota la tratadística del set-cents. També cal remarcar el tradicional accés a través de l'encadenat de patis, dels quals, el primer correspon a l'escala d'accés a la planta noble, sistema d'organització que ja formava part de l'arquitectura baix-medieval.

Veiem, doncs, com en els orígens la indústria s'apropia de formes i estructures ja conegudes, en particular aquelles que regien el món del treball agrícola. El pati quadrat, la *cour carré* dels francesos, al voltant del qual s'hi organitzaven les "quadres", era el símbol de la unitat de la tasca imposada a tots aquells que participaven del treball. El patró era abans que tot el mestre de la fàbrica i el dipositari del secrets de fabri-

AHCB, Gràfics. Planta de la Casa fàbrica Magarola, la construcció de la qual data de l'any 1779 i d'autor desconegut. El document formava part d'una llicència de l'any 1846 (Vegeu casa fàbrica Magarola)

cació. Si el paternalisme va néixer dins d'aquests establiments va ser perquè partia d'una autoritat moral i tècnica indiscutible, expressada clarament per la jerarquia estamental i en la disposició dels volums arquitectònics.¹⁰⁷ La fàbrica Magarola va representar un model d'implantació que serà llargament utilitzat per les "cases fàbrica" fins ben entrat el segle XIX.

En conclusió, seguint amb la línia del discurs d'Aurora Rabanal¹⁰⁸ en la seva interpretació sobre les "Reales Fábricas", es presentà una dicotomia entre la tipologia en "pavelló" o en "bloc", que se saldà favorablement al model més econòmic i adaptat al medi urbà, la solució concentrada del "bloc" en altura amb poca despesa de terreny, però també serà, al capdavant, un producte de la mecanització en la mesura que s'acabarà imposant la racionalització de recorreguts i longitud de transmissió de les primitives energies motrius.

Quant al desplegament del tissatge i de la filatura del cotó en el període de finals de segle, Alexandre Sánchez ha estimat entre el 1792-94 i el 1804 un salt quantitatiu de menys de 50 establiments a més de 130 al final del període. Aquest desplegament d'em-

preses especialitzades per fases, com hem vist, amb el nom a voltes equivocat de "fàbriques" es reduí en realitat a "unitats de producció domèstica", sense arribar a adquirir la formalització d'una tipologia edificatòria específica. En el mateix sentit, fins ben entrat el segle XIX, el lloc destinat estrictament al treball, és a dir la "quadra", amb algunes excepcions, no adquirirà encara una entitat pròpia, ni un llenguatge autònom, ni generarà cap nova tipologia.

Tot això es produirà només quan, coincidint amb la vaporització, es presenti l'oportunitat d'aplicació dels nous programes funcionals determinats per la mecanització, i sobretot a partir del desplegament per tot el Pla de Barcelona de les noves indústries,

un cop superat el límit coercitiu que representava el recinte emmurallat de la ciutat antiga.

Escut del Gremi de Mestres de cases i molers del 1753, publicat per Apel·les Mestres a "La casa vella", segons Joan Bassegoda a l'obra "Los maestros de obras de Barcelona", 1973.

5. La construcció de les fàbriques

Els mestres de cases

L'activitat productiva i professional de la ciutat de Barcelona estava organitzada rigidament, des del segle XIII, per les corporacions, anomenades "confraries" a la nostra ciutat, equivalents a la versió castellana de "gremios" i a la valenciana dels "oficis". Aquestes corporacions, característiques del treball artesanal, eren obligatòries i exclusives, basades en la "privativa" o privilegi de fabricació i venda reservat als membres de cada gremi. Constituïen una forma associativa corresponent a l'estadi productiu artesanal dels petits tallers que eren alhora "botigues", estaven vinculats al govern municipal, el Consell de Cent, formaven part de la milícia urbana i constituïen una cèl·lula més de la societat estamental.

Durant el segle XVIII, amb l'aparició de la manufactura i de les primeres formes de capitalisme, les Confraries entraren en decadència. Aquest procés, que s'accelerà en l'àmbit del tèxtil i que va transformar tot el sistema productiu, no afectà de manera idèntica el conjunt dels estaments, tal com va passar al ram de la construcció que perdurà amb el nom de "Confraria de Mestres de cases i molers", fins ben entrat el segle XIX amb l'aparició de les formes professionals modernes.

Aquests aspectes han estat profundament estudiats per les dues tesis doctorals de l'historiador Manel Arranz¹⁰⁹ i l'arquitecte Josep M. Montaner,¹¹⁰ i ens remetrem a ells en les extenses informacions que ens ajuden a entendre el paper jugat pels mestres de cases en el procés de construcció de la indústria de la ciutat. Encara que els gremis foren molt criticats com a obstacle per al creixement econòmic, cal pensar també que foren importants com a llocs de formació de mà d'obra especialitzada i de professionals de la construcció, que en aquest sentit contribuïren a preparar la industrialització.¹¹¹

La Confraria de Mestres de cases i molers agrupava des del segle XV els menestrals relacionats amb la construcció i la pedra, és a dir també els mestres molers, trencadors i picadors de pedra. L'organització i l'adquisició dels coneixements es realitzava a través de la transmissió dels secrets dels mestres als aprenents i als fadrins que treballaven amb els mestres, amb els quals s'establiran les primeres formes de treball assalariat. A través dels períodes d'aprenentatge sota la protecció del mestre s'arribava l'estadi superior del mestre, previ pagament dels canons i l'examen o passantia per a la investidura del nou mestre.

La corporació, es mantenia amb les quotes anuals dels anomenats "capítols". S'organitzava i es representava amb una estructura jeràrquica: el Mestre antic¹¹² de forma vitalícia; els quatre prohoms,¹¹³ el claviari¹¹⁴ i el credencer,¹¹⁵ de rotació anual; a més del nomenament dels mestres examinadors.¹¹⁶ Conforme les actituds de l'època i els rols dels estaments superiors, amb el temps es tendí cap a una concepció hereditària de la professió. Arranz afirmava que entre el 1724 i el 1826, a Barcelona hi havia una mitjana de 100 a 120 mestres de cases, amb un període de creixement (1673-1760), un d'estabilitat (1760-1805) i un de decadència (1805-1815), fins a la definitiva desaparició de la Confraria a partir del 1832.

L'aprenentatge

Com s'ha dit anteriorment, a més de facilitar una tasca d'alfabetització, la transmissió dels coneixements de la professió es realitzava tradicionalment al taller, sota la protecció del mestre. Arranz cita, com a font excepcional, el resultat de la investigació del inventari "postmortem" dels mestres d'obres. Segons les seves dades, la descripció de diverses biblioteques privades ens mostra la presència dels clàssics manuals i tractats d'arquitectura com a suport dels coneixements dels mestres d'obres. Excel·lents biblioteques eren les de Francesc Renart (inventari del 1791) i de Joan Soler i Faneca (inventari del 1794) i d'altres nombrosos mestres citats a les dues obres de Manel Arranz.

Els repertoris de títols evidencien, en la primera meitat del segle, una dependència de la tècnica francesa amb obres de Belidor, Frézier i del Rue, una progressiva presència dels clàssics italians, Vitruvi, Vignola, Serlio, Scamozzi i Palladio, generalment traduccions també franceses, i una abundància de tractats relacionats amb l'obra civil, els de Francesco Milizia, i amb la matemàtica i l'estereotomia, espe-

cialment els *Principios de Matemática de la Real Academia de San Fernando* que va tenir una gran difusió.

L'aprenentatge del taller podia ser complementat, en funció de l'estatus econòmic, amb l'assistència a les classes dels pocs centres d'ensenyament superior existents a la ciutat: El Col·legi de Cordelles, depenent de l'església, amb les classes de matemàtiques del Pare Cerdà; l'Escola de la Llotja, creada per la Junta de Comerç, amb les aules de geometria i àlgebra; i l'Acadèmia Militar de Matemàtiques establerta a la Caserna de Sant Agustí. Cap d'ells emetia títols d'ensenyament superior i la ciutat no tenia Universitat. Recordem que una de les penalitzacions efectuades per la monarquia a la ciutat, després de la derrota de la Guerra de Successió, va ser el trasllat de la Universitat a la vila de Cervera. Per més dificultats, la titulació d'arquitectura acadèmica era emesa de forma exclusiva per les Reials Acadèmies de Belles Arts de San Fernando de Madrid i de San Carlos de València.

Una altra font de coneixements citada per Arranz i Montaner eren els viatges realitzats pels mestres, principalment a Itàlia, viatges vinculats a les campanyes militars de la Monarquia, o pensionats per la Junta de Comerç i l'Escola de Llotja. Malgrat la creixent influència francesa promoguda per la branca borbònica, Itàlia seguia essent el centre artístic d'Europa i el destí predilecte dels professionals.

Els enginyers militars i l'Acadèmia de Matemàtiques

Sembla incontestable, principalment en la primera meitat del segle, una labor formativa portada de la mà dels enginyers militars. No són arquitectes els que construeixen els Palaus de la Granja i de Madrid, sinó que són els enginyers militars francesos i valons, formats professionalment a la França de Lluís XIV, Vauban, Perrault i d'Aviler, i incorporats als exèrcits de Felip V arran de la Guerra de Successió. Aquests enginyers (Verboom, de Rez, Cermeño) no només coneixen la tècnica de l'enginyeria militar, sinó que tenien també una formació en matèria d'enginyeria civil, hidràulica i arquitectura. Els enginyers borbònics actuaven com a directors, en l'àmbit de la concepció dels edificis, preservant la voluntat representativa de la monarquia de Felip V, Ferran VI i Carles III, en allò que afectava la implantació dels edificis, condicions del control militar de l'espai, qualitat i durabilitat dels materials i la intervenció qualificada de mestres d'obres i artistes. Veïem quines personalitats podien haver arribat a influenciar, amb la seva obra, l'ambient cultural del seu temps:

Jorge Próspero de Verboom i de Wolf (Brussel·les 1665 - Barcelona 1744), marquès de Verboom i cavaller de Sant Jaume. Fill d'enginyer militar, es formà tècnicament al costat d'Antoine Le Prestre, comte de Vauban. Nomenat enginyer en cap de les tropes felipistes durant la guerra de Successió, planejà el setge de Barcelona i projectà i dirigí la construcció de la Ciutadella de Barcelona (1714-1719), de la qual en fou governador. Convertí la Seu Vella de Lleida en caserna (1717), fou un dels tècnics que intervingueren en la realització del Canal d'Urgell i el 1727 impulsà l'edifici de la Fàbrica de Tabacs de Sevilla. Autor del "Plano del Puerto de Barcelona con sus fondos" (1721). El Pla que va fer per a la construcció de la Barceloneta serví de base al Pla de Cermeño del 1753. El 1737-38 fou Capità General interí de Catalunya.

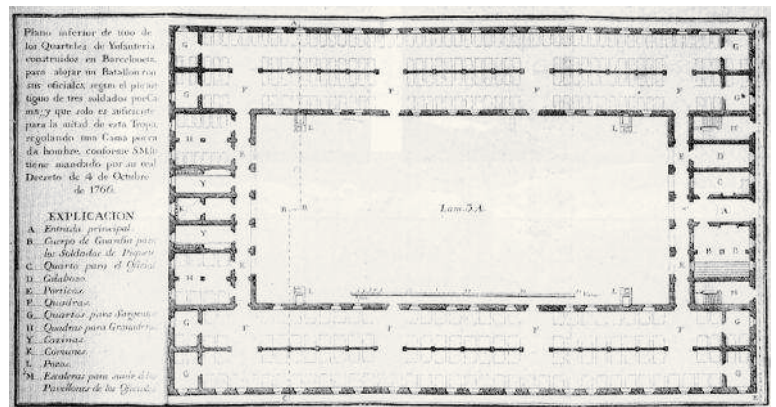
Alejandro de Rez, enginyer militar. Va succeir Próspero de Verboom com a cap d'enginyers militars destacats a Catalunya i com a director de les obres de la Ciutadella de Barcelona i projectà edificis interiors

com la capella d'estil rococó. Intervingué el 1720 amb modificacions del projecte de la Universitat de Cervera i va projectar les obres de reconversió de les dues naus centrals de les Drassanes per fer-ne una sola gran nau, l'any 1724.

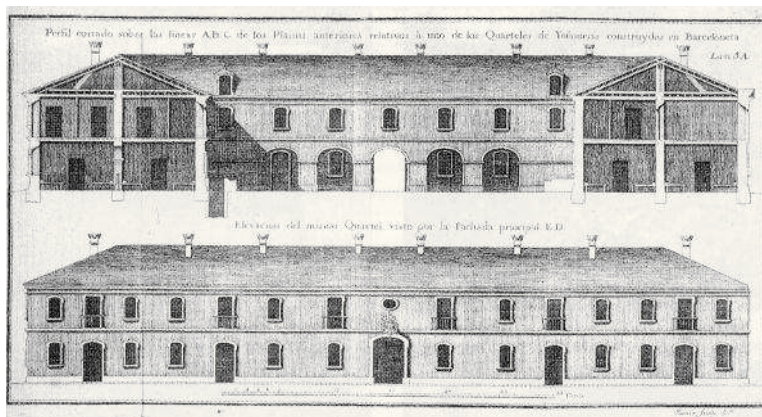
Ignasi Sala (? Linyà, Lleida - 1755?), enginyer militar, destinat a Lleida fins al 1714. Més tard es convertí en l'home de confiança de Verboom. El 1728 mentre estava destacat a Cadis inicià el projecte i les obres de la Real Fábrica de Tabacos de Sevilla, posteriorment substituït per l'enginyer S. Van der Borch. Va ser autor també d'obres de fortificacions i casernes a Cadis, Badajoz i Ceuta. Traductor dels tractats de fortificació de Vauban el 1743 i de Maigret el 1746. Nomenat governador de la ciutat de Cartagena d'Índies el 1748, va retornar a Espanya el 1755, i fou nomenat Director del Cos d'Enginyers.

Juan Martín Cermeño (?-1771 Barcelona), enginyer militar. Segons Arranz, el 1741 es va fer càrrec de la comandància d'enginyers de Catalunya, i el 1766 va ser nomenat director del cos d'enginyers militars. El 1749 va projectar l'ampliació de la "Real Fundación de Artillería de Bronze de Barcelona". El 1750 intervingué en les obres de fortificació de Jaca i el 1756 en les de Pamplona. A Barcelona intervingué el 1751 en la reforma i ampliació del Castell de Montjuïc, el 1752 va dissenyar els plànols del castell de Sant Ferran de Figueres i en dirigí la seva construcció, el 1756 el baluard de Tallers de Barcelona i el 1768 la restauració del Pont del Diable de Martorell.

L'actuació més reconeguda fa referència a la construcció del barri de la Barceloneta iniciada el 1753. El seu fill, també enginyer militar, Pedro Martín Cermeño (?-1792), el va substituir en les obres de fortificació iniciades a Catalunya. Va projectar l'església de Sant Miquel del Port a la Barceloneta i se li atribueix també l'autoria de la urbanització de la Rambla, les casernes militars de la Barceloneta i la de Sant Agustí Vell, on s'hi impartien les classes de l'Acadèmia Militar de Matemàtiques. Aquests edificis devien ser un model de referència tipològica per a les construccions civils destinades a la fabricació, si atenem al fet que el primer va ser reproduït per l'enginyer Miguel Sánchez Taramas, professor de la Reial Acadèmia Militar de Matemàtiques, a la seva traducció del Tractat de Muller.

"Plano inferior de uno de los Cuarteles de Ynfanteria construidos en Barceloneta(...) conforme S. M. Lo tiene mandado por su real Decreto de 4 de octubre de 1766". Publicat per l'enginyer Miguel Sánchez Taramas, professor de la "Real Acadèmia Militar de Matemáticas", establerta a Barcelona. Traducció de l'anglès del "Tratado de Fortificación o Arte de construir los Edificios Militares y Civiles" de John Muller, editat el 1769.

“Perfil cortado sobre las líneas A, B, C, de los Planos interiores relativos à uno de los Cuarteles de Ynfanteria contruydos en Barcelona. Elevación del mismo Cuartel visto por la Fachada principal E, D”

Joan Baptista Escofet i Palau (Cadaqués 1720 – 1808), enginyer militar, nascut a Cadaqués el 1720. Va entrar a l'exèrcit i participà a les campanyes d'Itàlia. Des de l'inici, el 1762, va dirigir les obres de construcció de la nova carretera de Madrid a França, que comprenia el monumental Pont de Molins de Rei. Durant la Guerra del Rosselló (1793-1795), va reorganitzar el sometent, abolit el 1714. Fou enginyer general de l'exèrcit d'operacions i va dirigir les accions que donaren lloc a l'ocupació de Sant Llorenç de Cerdans, Arles i Ceret. Arranz afirma que va tenir alguna participació en la formació professional del mestre Joan Soler i Faneca, autor del Palau Marc. Fou membre de les Acadèmies de Bones Lletres (1754) i de Ciències de Barcelona (1790), i professor de l'Acadèmia Militar de Matemàtiques de Barcelona. Fou Capità general de Catalunya, des d'on va promoure projectes urbanístics, com el Jardí del General. Autor de l'escola pública de Cadaqués, va traçar un projecte per convertir en regadiu les terres de l'Empordà.

L'activitat dels enginyers militars no es va limitar a la tasca administrativa ni delinear projectes, que van ser un model per als constructors catalans del set-cents, sinó que també es van dedicar a la tasca docent, a través de publicacions com les de Sánchez Taramas i, principalment, amb el contacte diari amb mestres i contractistes, alguns dels quals varen tenir accés a les classes de la Reial Acadèmia de Matemàtiques de Barcelona. No ens hem d'estranyar, doncs, com afirma Arranz, que l'Acadèmia Militar de Matemàtiques estigués oberta a mestres com Josep Renart i Closes, classes a les quals assistí les dècades del 1760 i del 1770 quan la direcció de l'Acadèmia estava confiada a l'enginyer Pedro de Lucuze, del 1736 al 1779, amb un quadre de professorat configurat per prestigiosos enginyers com Joan Baptista Escofet, Carles Saliquet i Miquel Sánchez Taramas. Les realitzacions dels enginyers, principalment els Cermeño, representaren les darreres influències de l'arquitectura tar-do-barroca a Barcelona, ràpidament superades per l'adveniment del neoclassicisme a l'Acadèmia.

Els arquitectes i la Real Academia de San Fernando

Cal situar la creació de les acadèmies en el context del predomini del pensament il·lustrat que durant el segle XVIII caracteritzà els regnats de Ferran VI i Carles III. Els borbons, seguint el model francès de l'*Académie* creada per Colbert el 1671, estaven interessats en el foment dels coneixements necessaris per superar les limitacions del món gremial i difondre el pensament acadèmic basat en les bases immutables del classicisme, el suport ideològic de l'obra del despotisme il·lustrat representada per la construcció dels Palaus Reials, les “Reales Fábricas” i el conjunt de l'o-

bra pública borbònica. L'impuls de l'arquitectura greco-romana, allò que després serà conegut amb l'aforisme de neoclassicisme, deu un dels seus orígens als descobriments arqueològics de Pompeia i Herculano, excavacions en les quals intervingué precisament Carles III, mentre era príncep de Nàpols.

Després de diversos precedents, la Reial Ordre del 12 d'abril del 1752 instituïa definitivament la Acadèmia de Bellas Artes de San Fernando, amb la missió exclusiva de la concessió dels títols d'arquitecte i mestres d'obres, i el control dels projectes de caràcter públic. La creació de les principals Acadèmies de Belles Arts, de San Fernando (1752-Madrid) i de San Carlos (1768-València), suposà el reconeixement d'un alt nivell professional, que conferia la noblesa personal i privilegis a aquells que l'ostentaven. Segons Arranz, abans del 1808 van assolir el títol d'arquitecte acadèmic Josep Prat i Delorta, Andreu Bosch i Riba, Simó Ferrer i Burgès i Pere Serra i Bosch, i va intentar-ho sense èxit Francesc Renart i Closes, títol que no aconseguí fins el 1830 el seu nebot Francesc Renart i Arús. Josep Mas i Dordal va ser un cas excepcional, donat que exercint de mestre d'obres municipal arribà a un elevat estatus professional, que el permeté projectar i dirigir obres d'arquitectura, enginyeria i urbanisme.

El nombre escàs de professionals acadèmics que exercien a Barcelona estava en relació amb l'escassetat de centres docents, però també amb l'oposició frontal del gremi de mestres de cases a reconèixer els privilegis d'actuació de professionals de rang superior, al marge de la seva corporació. Això ho demostren els diversos plets, com els portats a terme entre Andreu Bosch i el gremi de mestres de cases. Els escassos acadèmics actuaren des de l'àmbit de l'enginyeria militar amb destins arreu d'Espanya, o bé es dedicaren a la construcció d'edificis fonamentalment religiosos. El cas d'Andreu Bosch fou més extens i intervingué en la construcció de dos edificis prou importants, el Col·legi de Cirurgia, obra de l'il·lustrat Ventura Rodríguez, i la Casa de Convalescència. Finalment, Pere Serra i Bosch, arquitecte i militar destacat, fou un dels integrants del cercle d'arquitectura d'Ignasi March, de gran importància per entendre els fonaments de la cultura arquitectònica del set-cents.

El món de la cultura arquitectònica del segle XVIII ha estat profundament estudiat a la Tesi doctoral de Josep M. Montaner. Per ell sabem de la influència de les obres de la Il·lustració, l'*Encyclopédie* de Diderot i d'Alambert, editada entre el 1751 i el 1765 i adquirida immediatament per la Junta de Comerç de Barcelona; dels intercanvis culturals amb artistes estrangers; dels viatges pensionats per la Junta de Comerç i dels cercles culturals a Barcelona. Citant Montaner, les tertúlies d'Ignasi March¹¹⁷ aglutinaven personatges com Josep Renart i Closes,¹¹⁸ l'acadèmic Pere Serra i Bosch,¹¹⁹ Joan Soler i Ferrer, fill de Soler i Faneca¹²⁰ i fins i tot Antoni Ginesi.¹²¹ Aquest grup, constituït en elit il·lustrada, es va dedicar a la difusió de l'avantguarda del neoclassicisme amb les seves publicacions i traduccions de tractats, i va ser objecte dels encàrrecs professionals més importants de les institucions i de la noblesa local. Com veurem més endavant, també la naixent burgesia integrada pel cos de comerciants i fabricants els va elegir per representar la seva activitat econòmica amb nous edificis destinats a la fabricació.

L'Escola de Dibuix de la Llotja

La Junta Particular de Comerç fundada a Barcelona (1758-1847) agrupava els interessos mercantils del cos de comerciants i fabricants de la ciutat. Estava

instal·lada al vell edifici de la Llotja des d'on exercí una obra cultural de caràcter obertament utilitari. Es dirigí a la creació d'escoles de formació professional com foren les de Nàutica (1769), Taquigrafia (1775), Dibuix (1775), Química (1808), Mecànica (1808), Física (1814) i Economia (1814). La direcció de l'Escola gratuïta de Dibuix va ser encomanda des de l'inici a Pasqual Pere Moles, artista acadèmic membre de la Real Academia de San Fernando. Per mitjà del dibuix s'hi formaren pintors, escultors, arquitectes, gravadors, estampadors d'indianes i diverses professions.

La Junta de Comerç va procurar que les seves escoles constituïssin el focus cultural i artístic més qualificat de Catalunya. La Junta adquirí instruments, llibres i tractats i oferí viatges a l'estranger als alumnes més rellevants. L'obra arquitectònica paradigmàtica de la Junta de Comerç va ser sens dubte la reforma del propi edifici de la Llotja, expressió del neoclassicisme francès, projectada i dirigida pel reconegut mestre de cases Joan Soler i Faneca, iniciada el 1772 i continuada pel seu fill Joan Soler i Ferrer.

El reiterat intent de crear una Escola de Nobles Arts a Catalunya no va trobar cap suport de la Corona. Josep M. Montaner ens descriu amb detall tota la relació de sol·licituds a la Cort per part de la Junta de Comerç per crear una classe d'Arquitectura i Geometria, impulsades per artistes reconeguts com Manel Tramulles, Carles Grau i els arquitectes Josep Martí i Amat i Ramon Esplugas. No serà fins el 1817 quan es crearà la primera Classe d'arquitectura sota la direcció d'Antoni Celles.

Façana de la nova Llotja, a la Muralla de Mar, edifici iniciat el 1772. atribuït a Joan Soler i Faneca. Citat per J. M. Montaner, procedent de Cid Priego, Carlos, 1947 "Anales y Boletín de los Museos de Arte de Barcelona", Vol V, nº 1 i 2 Ajuntament de Barcelona.

Les ordenances de l'Edicte del 1771

El darrer aspecte que cal considerar és el de la influència exercida pel grup de mestres d'obres enquadrats a les institucions. Els càrrecs institucionals ocuparen un nucli considerable de professionals des de diferents àmbits: els mestres municipals de Barcelona, el mestre major de les obres Reials, de l'Audiència, de fortificació, del Capítol catedralici, de la foneria d'artilleria, de l'Hospital general de la Santa Creu i de la Casa de Caritat. Com a mestres d'obres, exerciren un paper de defensa del gremi, envers les temptatives d'implantar els nous professionals de l'arquitectura. Però principalment en el terreny de la formalització de la ciutat cal destacar el paper jugat pels mestres d'Obreria de l'Ajuntament de Barcelona en la redacció de les ordenances, en la definició dels models formals i en la tasca d'intervenció en la concessió de les llicències d'obres.

En el procés de transformació de la idea de ciutat, des d'una concepció estàtica medieval cap a la d'una ciutat dinàmica moderna, conseqüència del ràpid creixement experimentat al darrer terç del segle XVIII, les autoritats militars i municipals intentaren jugar un paper mediador entre els interessos públics i privats. En primer lloc, s'ha d'entendre que la definició

de l'interès públic passà de ser una atribució de la Corona amb les seves institucions, a una demanda fonamentada per l'aparició de l'espai públic en el sentit modern. Aquesta, que era assumida primerament pel Govern Militar en les figures dels Capitans Generals, progressivament passarà a dependre del municipi.

Dins de l'organització municipal, la Secció Tercera disposava de competències en matèria d'obres públiques i particulars, salubritat, neteja, ornat, millora de les poblacions, passeigs, camins, carrers i comunicacions, aigües i fonts i empedrats. Aquesta secció anomenada d'Obreria des del segle XVII estava composta pels corresponents caps polítics, els regidors Obrers, i pel Mestre d'obres municipal.

Les Constitucions de Sanctacília, les úniques normes de control urbà a Barcelona que des de feia segles regien els conflictes de mitjaneria, aviat quedaren obsoletes, donat que mai no arribaren a ser unes eines de planificació urbana. La primera regulació urbana aparegué amb l'Edicte d'Obreria del 1771 decretada pel Capità General de Catalunya, Compte Ricla. L'Edicte tractà de controlar el procés constructiu lligat a l'explosió demogràfica, va intentar sistematitzar el procés d'urbanització, supervisar els nous carrers oberts a iniciativa dels privats amb la definició d'amplades i alçàries, regular l'ocupació de la via pública per part dels oficis i requerir la sol·licitud de llicència d'obres, prèvia presentació d'un memorial de l'obra a fer per part del mestre d'obres.

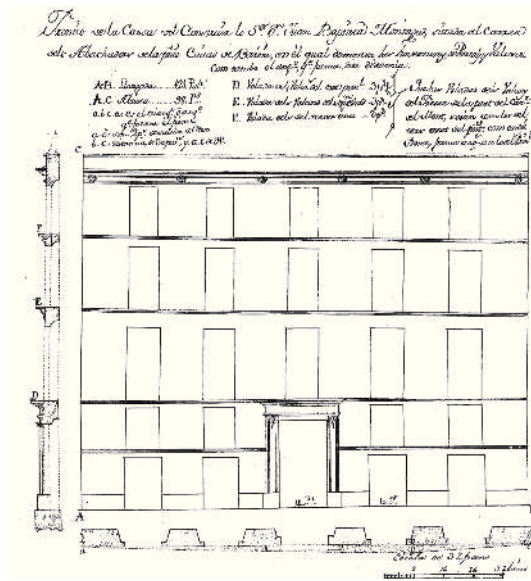
Si bé l'Edicte del 1771 va regular un conjunt molt extens de temes: guardarrodes, ocupació dels edificis, balcons, gelosies i miradors; alguns dels seus aspectes poc definits, com serien les amplades de carrers i les alçades, eren regulats pel mestre d'obres municipal en el mateix acte de resposta a la sol·licitud de llicència. De fet la concessió d'aquesta llicència es convertí en l'acte de control més efectiu, amb la introducció de la figura responsable del mestre paleta contractat per la propietat. D'aquesta manera s'assegurava la intervenció d'un professional de la construcció, amb l'objectiu de millorar la qualitat dels edificis i l'observància de les disposicions municipals.¹²² El perfeccionament de l'ordenança es realitzarà amb la demanda d'adjuntar al memorial de llicència els plànols del projecte d'edifici corresponents a la façana exterior, la qual cosa no es va generalitzar de forma efectiva fins a partir del mes d'agost del 1785, limitant-se als edificis de nova planta. La signatura del mestre d'obres es manifestarà de forma irregular a partir del 1796.

L'altre aspecte determinant del canvi d'actitud va ser la definició sistemàtica de la imatge formal de la ciutat neoclàssica amb la definició d'uns patrons compositius regulars. L'edicte del 1771 no definia l'alçada exacta dels edificis, encara que posteriorment a l'ordenança de la Rambla del 1780 es fixés una alçada màxima de 86 pams, però sí que regulava, determinant la volada dels balcons, el nombre de plantes dels edificis. L'Edicte reconeixia implícitament la introducció d'un nou model d'edifici, superant l'antic model gremial, configurat per sobre de la planta baixa per l'entresolat, el pis principal i dues plantes més. Aquest reconeixement de les alçades corresponents a cinc plantes era el resultat de la formalització del model de les cases de veïns, dels palaus i de les fàbriques que estaven transformant la ciutat medieval. Aquesta regulació anà acompanyada de tota una casuística de proporcions, que posaven en relació l'alçada dels pisos, l'amplada del carrer i la volada dels balcons.¹²³

Inicialment l'Edicte només fixà l'alçada de 12 pams de l'entresolat i de 20 pams del principal, però progressivament el mestre d'obres anà introduint noves

determinacions que relacionaven proporcionalment les alçades de les plantes amb les amplades dels balcons en el sentit decreixent conforme l'edifici guanyava alçada, excepte l'opció de l'entresolat amb una alçada inferior, tradicionalment lligat a la planta baixa comercial. Per raons de tècnica constructiva de les estructures de pedra, aquest model formal requeria un encolumnat d'obertures verticals i un intercolumni de paraments massissos, determinant amb l'aplicació de l'"axialitat" els invariants d'aquest model formal, amb el qual s'ha de dir també, es determinà una forma de fer que perdurà 150 anys, fins ben entrat el segle xx.

AHCB, Obreria C-45, 20/12/1784 "Frontis de la Casa vol Construir lo Sor D. Juan Baptista Moragues (Montagut?) Comerciant de la Vila de Reus, junt al carrer dels Abaxadors...". Enderrocar i Reedificar, sense signatura. Citat per Arranz a "La menestralia de Barcelona al segle xviii", Barcelona 2001. El plànol demostra gràficament els paràmetres definits per l'Edicte de 1771.

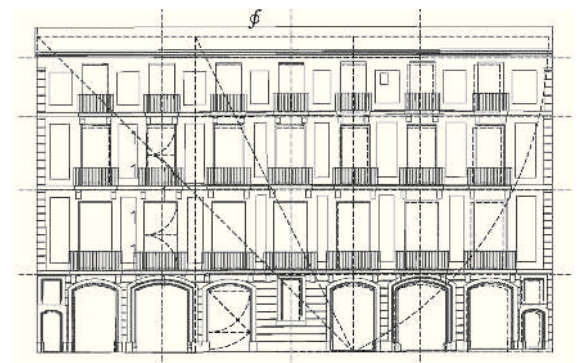
Des de sempre, tots els autors han atribuït a aquest model de composició decreixent en sentit vertical una relació directa amb la jerarquització vertical dels edificis, és a dir amb les condicions sociològiques que venien donades per la segregació i estratificació social en altura, qüestió aquesta totalment certa. Però en la nostra opinió, les determinacions geomètriques dels edificis estaven totalment interrelacionades. Les volades decreixents dels balcons tenien unes raons constructives evidents, les tres lloses de pedra, relacionades amb les alçades de les obertures i el pes dels paraments, alhora fixades per un sistema de proporcions harmòniques que estava en la base de la tradició clàssica: el culte a la geometria pitagòrica, el número ϕ .

En el Palau Marc, de Joan Soler i Faneca, i en el Palau Moja, de Josep Mas i Dordal, la secció àuria va ser àmpliament utilitzada com a criteri per establir les proporcions entre els diversos elements que composaven la planta i els alçats, tal i com s'explica en les anàlisis del Palau Moja i del Palau Marc.¹²⁴ En resum podem afirmar que la relació geomètrica més utilitzada, principalment per definir les obertures i la descomposició de les parts, va ser la relació pitagòrica 1:2, és a dir el doble quadrat, base geomètrica per a la construcció de la secció àuria i el pentagrama i, en definitiva, el concepte d'eurítmia, àmpliament difós entre els nostres mestres d'obres gràcies als tractats clàssics de Vitruvi.¹²⁵

Un estudi de les proporcions del Palau del fabricant Erasme de Gònima ens dona com a resultat la utilització de la secció àuria, des de les obertures amb una proporció de doble quadrat, la relació pitagòrica 1:2, fins al traçat general definit pel rectangle ϕ , i la disposició del ritme decreixent de les alçades de base V2. Tanmateix es detecten mecanismes similars en el traçat de les façanes de la fàbrica d'indianes d'Erasme de Gònima, amb la introducció de pautes encara més modernes: la seriació d'obertures iguals tendents a l'infinit.

Finalment no es pot tancar aquest capítol sense mencionar la personalitat dels protagonistes, els dos Mestres d'obres municipals responsables de la configuració del paisatge urbà del set-cents: els germans Mas. **Josep Mas i Dordal**¹²⁶ fou mestre d'obres municipal durant el període del 1766 al 1770, és a dir en el període de formació i debat que donaria lloc a l'ordenança del 1771, autor del Palau Moja, del Palau Episcopal i del traçat urbanístic del poblat d'Almacelles, per encàrrec del comerciant l'il·lustrat Melcior Guàrdia.

El seu germà, **Pau Mas i Dordal**¹²⁷ el va substituir en el càrrec del 1770 fins al 1808, encara que ja exercia de mestre de fonts municipals des del 1762. Va definir els paràmetres de l'ordenança del 1771, i va efectuar una tasca de control de l'edificació molt considerable des del seu càrrec de mestre d'Obreria. El volum de coneixements dels germans Mas comprenia matèries des de l'arquitectura fins a l'enginyeria urbana i la hidràulica. Sense ser acadèmics, adquiriren un estatus molt elevat dins de l'estructura del gremi de mestres de cases i molers.

Estudi de les proporcions de la façana del Palau d'Erasme de Gònima, edificat segons llicència del 1778. Poden identificar-se l'axialitat de les obertures, la proporció 1:2 del doble quadrat i l'utilització de la secció àuria en el traçat general. (Arxiu JA)

Els constructors de fàbriques

La Carta de Mestria atorgava el privilegi d'establir "taller i parada", és a dir, el dret dels Mestres per exercir de constructors. Aquest exercici de constructor, que es responsabilitzava de les obres de "fàbrica", era en realitat una fórmula per nomenar els "directors" de les obres, que havien de coordinar la intervenció del diversos oficis. Així ho trobem a les actes notariales de contractació de les obres, on al mestre se li pagava per les obres de fàbrica construïdes i, a part, les intervencions, en un mateix edifici, de la resta dels gremis de fusters, serrallers, vidriers i pintors, oficis que d'altra banda havien d'estar coordinats pel Mestre.

El Registre d'Obreria no expressa la signatura del mestre d'obres de forma regular fins a partir del 1796, un buit documental prou important que només podria completar-se amb una exhaustiva recerca dels protocols notariales. Malgrat la manca de dades, que

ens deixa sense identificar l'autoria de fàbriques tan importants com les dels Magarola, els Gònima, els Ramon o els Mir, podem afirmar que una trentena de mestres d'obres del període estaven subjectes a encàrrecs dels fabricants o comerciants vinculats a la indústria, segons les dades del Registre d'Obreria.

En aquells temps, la construcció d'una fàbrica d'indianes, no havia de ser necessàriament un encàrrec de prestigi. La producció d'edificis destinats a la producció d'indianes comprenia una varietat molt diversa en funció també de la diversitat de model d'empresa que s'arribaren a formar, sobretot a partir de la introducció del tissatge i la filatura. Veiem, doncs, com els diferents estatus dels comerciants ennoblits o de les noves classes burgeses i menestrals incorporades progressivament al negoci de la fabricació podien generar diverses demandes de professionals de la construcció. Sense disposar encara d'una font documental precisa, podem afirmar que les fàbriques dels Magarola (1779)¹²⁸ i d'Erasme de Gònima (1785-88),¹²⁹ adscrites estilísticament al neoclassicisme acadèmic, devien haver estat encàrrecs prou importants, com per ser encomanats a professionals vinculats als cercles d'arquitectura d'Ignasi March i l'entorn de Joan Soler i Faneca, l'autor del palau del comerciant Salvador March.

L'adveniment de les noves classes menestrals al món de la fabricació d'indianes, amb economies més modestes, sense interessos immediats en la noblesa local, va introduir una visió molt més utilitarista en la producció dels seus edificis. El fabricants Pau Ramon (1784)¹³⁰ i Segimon Mir (1789)¹³¹ varen aixecar fàbriques que ja eren expressió de l'ús al qual estaven destinades. Sense perdre els elements característics de la simetria i l'eúritmia, la seriació de les obertures es convertí en un tema reiteratiu i en un destí utilitari: donar llum al recinte de treball.

El comerciant i fabricant d'indianes Antoni Nadal i Darrer, en establir-se als terrenys de les hortes de Sant Pau del Camp, contractà els serveis del mestre de cases **Joan Fàbregas i Rabassa**, el qual delineà l'edifici d'habitatges per a operaris que donava front al carrer Nou de la Rambla, el 1797. Amb molta probabilitat podria haver estat també l'autor dels magatzems d'Antoni Nadal del carrer de les Tàpies, construït seguint l'estil tardo-barroc dels enginyers militars. Si consideréssim les notes d'Arranz¹³² estaríem parlant d'un deixeble experimentat de Joan Soler i Faneca, amb mestria des del 1776, és a dir amb més de 20 anys d'experiència professional.

El fet que alguns professionals, com ara el mestre d'obres Joan Oliver i d'altres integrants de diferents gremis, s'iniciessin en l'exercici professional de la fabricació d'indianes, devia ser un tema recurrent en el període. El contacte directe amb els negocis de la fabricació d'indianes havia de dotar-los de coneixements de primera mà, molt importants de cara a enfrontar el programa d'uns edificis que eren la novetat del segle XVIII. El mestre de cases **Joan Oliver**¹³³ ocupà càrrecs importants dins de la Confraria; exercí de fabricant en societat i intervingué en obres com la reforma de la casa del fabricant Joan Costa situada als carrers de Moles i Estruch.¹³⁴

Baltasar Bacardí i Tomba, un important comerciant i hisendat, posseïa terrenys a la Rambla on va fer edificar el 1798 el que havia de ser una gran casa de renda i que en el futur esdevingué l'Hotel Quatre Nacions. Per a aquest encàrrec va sol·licitar els serveis del mestre d'obres Miquel Bosch, procedent d'una antiga família de mestres d'obres. **Miquel Bosch i Iglesias**¹³⁵ intervingué també, el 1814, en la reforma de la fàbrica tèxtil que el comerciant de Cambrils, Josep Llopis, posseïa al carrer del Marquès de Barberà.¹³⁶

Amb l'inici del nou segle, els encàrrecs de construcció de nous edificis es multiplicaren. El mestre d'obres **Jeroni Pedrerol**,¹³⁷ després de 17 anys d'exercici professional, quan va obtenir la carta de mestratge el 1785, s'inicià en els projectes de fàbriques de nova planta, quan va rebre els encàrrecs dels comerciants Pere Santaló (1802)¹³⁸ i Manel Torruella (1802),¹³⁹ fàbriques edificades l'una al costat de l'altra al carrer de les Tàpies. Finalment també intervingrà en una de les últimes obres del fabricant Jacint Ramon, la reforma de la fàbrica del carrer Sant Pau (1819).¹⁴⁰

Ignasi March,¹⁴¹ el reconegut mestre de cases, gran animador del panorama de la cultura arquitectònica del set-cents, com hem vist anteriorment, va ser objecte de l'encàrrec de construcció de la fàbrica de Josep Gelabert (1802),¹⁴² situada al carrer de Sant Oleguer, cantonada amb el del Marquès de Barberà, un edifici modest i funcional. El seu reconegut prestigi professional el va portar a una col·laboració amb el metge il·lustrat Francesc Sanpau i Roca, en un fet sumament important per a l'avantguarda cultural i científica: la construcció de la primera màquina de vapor de la fàbrica de Jacint Ramon, efectuada en diverses fases del 1804 al 1806. Ignasi March intervingué en el disseny de l'estructura de la fogaina.¹⁴³

El mestre d'obres **Ramon Mir**, un mestre desconegut sobre el qual no disposàvem de dades, va ser l'autor del projecte de la fàbrica d'indianes per al fabricant Antoni Muñoz, el 1806,¹⁴⁴ situada al carrer de Sadurní. Un any més tard efectuarià també la reforma de l'establiment del fabricant de mitges Rafael Clavé a la Plaça de la Trinitat.¹⁴⁵

Josep Alier i Faneca,¹⁴⁶ mestre d'obres des del 1766, amb càrrecs importants dins la Confraria que signava les llicències com a arquitecte, va treballar per al fabricant de pintats Joan Calafell, per edificar les seves cases del carrer de Sant Pere Mitjà.¹⁴⁷

Finalment cal citar **Joan Valls i Balansó**, un mestre d'obres desconegut i del qual no teníem cap referència; va ser un professional de transició que actuà a cavall entre els dos segles i que durant 30 anys d'activitat arribà a tenir un considerable currículum d'obres fins ben entrat el segle XIX. Entre els clients habituals citarem els fabricants d'indianes Pere Fàbregas (1799 i 1804)¹⁴⁸ i Josep Alabau (1803),¹⁴⁹ els comerciants Antoni i Manel Bertran Casans (1807),¹⁵⁰ el fabricant de naips Cayetà Forns (1821),¹⁵¹ el fabricant Keitinger (1826)¹⁵² i els fabricants de teixits Felip Solà (1829),¹⁵³ Josep Serra i Marrugat (1829)¹⁵⁴ i Domènec Cortès (1830).¹⁵⁵

Els sistemes constructius tradicionals

Durant el segle XVIII, malgrat les transformacions en el terreny de la cultura arquitectònica i la irrupció de noves tipologies a la ciutat medieval, a Catalunya no s'executà un canvi tecnològic important. De fet, igual que els estaments professionals foren una perllongació de l'estructura medieval, els sistemes constructius presentaren poques modificacions, s'incorporaren nous materials, s'efectuaren millores en l'edificació, però en general perduraren les primitives tècniques constructives.

Els instruments dels mestres d'obres, l'escaire, la plomada i el compàs, continuaren essent les eines habituals. Els sistemes d'unitats de mesures eren primitius i constituïen una gran confusió arreu de l'estat. No només eren diferents les unitats de mesures catalanes a les castellanes sinó que, a més, dins de l'àmbit territorial català, diferien entre el sector oriental i l'occidental, i fins i tot entre diferents ciutats del Principat. Quan encara l'any 1797, el mestre

Francesc Renart i Closes ens parla dels “alous”¹⁵⁶ del carrer de la Cadena, està utilitzant formes ancestrals de la tinença de la terra.

La mesura fonamental en distàncies, a Catalunya, era la unitat de longitud anomenada “cana”¹⁵⁷, i les seves descomposicions en la “vara catalana”¹⁵⁸ el “pam català”,¹⁵⁹ i el “quart”.¹⁶⁰ El pam va ser la unitat utilitzada pels traçats d’alineacions i el dimensionat dels plànols dels mestres d’obres. Tanmateix pel que fa a les mesures del pes, com la “lliura catalana”,¹⁶¹ la mesura de capacitat dels àrids; la “faneca”,¹⁶² la mesura superficial la “fanecada”,¹⁶³ i la “pluma”¹⁶⁴ que va ser utilitzada per mesurar el subministrament de cabal d’aigua procedent del manantí de Montcada, canaïllat pel Rec Comtal.¹⁶⁵ Totes elles subsistirán fins ben entrat el segle XIX, quan seran substituïdes progressivament pel sistema mètric decimal, la mesura universal introduïda per la Revolució Francesa.

En el capítol dels materials, en canvi, la ruptura tipològica que va representar la introducció de les cases de veïns i les fàbriques d’indianes sí que va anar acompanyada de transformacions en els materials. Manel Arranz ens descriu amb precisió: “L’atovó, abans molt utilitzat, va desaparèixer i fou substituït pel maó, van desaparèixer els enteixinats i el seu lloc fou ocupat pels cel rasos, la coberta de teules també va anar retrocedint mentre que guanyava terreny el terrat pla; les voltes de rajola de pla, els revoltons i els paviments de cairons van desplaçar en part les bigues, els entaulaments i els empostissats. La casa barcelonina va guanyar en alçada i també en incombustibilitat i en lleugeresa, sense detriment de la solidesa. La fusta i amb ella la fusteria va retrocedir en benefici del guix i del maó”.¹⁶⁶

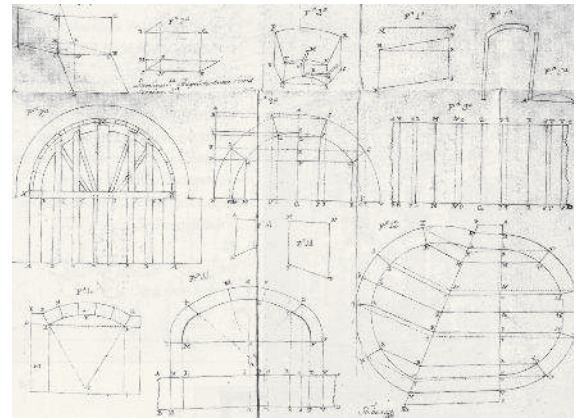
La forja va ser introduïda també com a element resistent, principalment amb la implantació de la moda italiana de posar balcons, inicialment treballats amb forja, una forma fàcil de realitzar incorporacions de nous elements aplicats a les façanes existents. La forja es realitzava a partir de la mena de ferro, matèria escassa a la ciutat, donat que s’extreia a una distància considerable, principalment a les valls pirenaïques. El ferro era forjat a les fargues situades a la ribera dels rius, majoritàriament a la ribera del Ter, al Ripollès i algunes més properes a la ribera del Llobregat.¹⁶⁷ A Barcelona només tenim notícia d’un establiment anterior a 1782, el de Marià Esplugas, amb una farga dotada de martinets al carrer de Trentaclus,¹⁶⁸ posteriorment traslladada al Rec Comtal.

La pedra va anar substituïnt progressivament la forja com a element resistent i passà a formar part del material per excel·lència en la formació de basaments, guardarrodres, llindes, emmarcats d’obertures i paviments. L’extracció es realitzava, des de l’època romana, a les pedreres de Montjuïc del vessant de mar, i donaven com a resultat un “gres sorrenc” d’alta resistència i compacitat, material que s’havia convertit en la tradicional pedra de la ciutat. L’extracció estava sota el control del mestres de la Confraria de mestres de cases i molers.

Els sistemes estructurals experimentaren algunes millores, encara que es mantien dins de la tradició constructiva. Els sistemes de fonamentació i les estructures de murs –el “paredat”¹⁶⁹– es realitzaven amb maçoneria de pedra irregular i morter de calç. Sobre les seves dimensions, disposem de les recomanacions del mestre d’obres Pau Mas, en la llicència d’obres del 1785 per a la construcció de la fàbrica d’indianes d’Erasmus de Gònima al carrer de la Riera Alta¹⁷⁰: amplada dels fonaments, 77 cm; primera planta, 58 cm; la resta de plantes, 48 cm. Es fa comprensible que la novetat que representaven el edifici destinat a la fabricació i la seva estabilitat estructu-

ral fossin objecte de l’atenció del mestre d’obres municipal.

Les obertures dels paraments es realitzaven amb els brancals verticals emmarcats de pedra de Montjuïc i amb les tres tipologies d’estructura resistent horitzontal: l’arc escarsser,¹⁷¹ l’arc rebaixat¹⁷² i la llinda,¹⁷³ que en aquest ordre s’anaren substituint progressivament. Els arcs escarssers, així com l’utilització de l’“ull de bou” formaven part del repertori d’elements procedents de l’arquitectura tardo-barroca, que perduraren fins a finals del segle XIX. La llinda horitzontal es revelà com a element més funcional, sobretot a partir de la utilització de l’arc de descàrrega.¹⁷⁴ Aquest element constructiu no fou necessari amb el sistema compositiu d’encolumnat vertical de les obertures, és a dir l’axialitat, condició geomètrica que es va convertir també en un recurs constructiu destinat al descens vertical de les càrregues.

Làmines d’un tractat d’arquitectura manuscrit de procedència local. Reproduït per Arranz, M. “La menestralia de Barcelona al segle XVIII”, Barcelona 2001, làm. n.º 22. Pot apreciar-se el procés constructiu de l’arc de mig punt, l’arc escarsser i l’arc rebaixat.

Portalada de la fàbrica Magarola del 1779, del carrer Tallers n.º 22. Podem apreciar-se els treballs amb pedra dels guardarrodres, brancals, llinda i balcons. Vegeu Casa fàbrica Magarola. (Foto JAV, 1981)

Les estructures primàries, destinades a garantir el màxim d'espai lliure destinat a la fabricació, es realitzaren per via de la tradició. Als magatzems d'Antoni Nadal del carrer de les Tàpies es varen construir a la planta baixa, amb dues línies de "pilastres" de pedra i tres arcs de mig punt amb fàbrica de maó, mentre que a la planta superior es va resoldre l'estructura amb pilastres i jàceres de fusta. L'estructura d'arcs era unidireccional i en sentit perpendicular s'utilitzaren bigues de fusta per la formació dels forjats. Sabem, però, que a la fàbrica d'Antoni Llopi del carrer del Marquès de Barberà, un antic edifici de l'arquitectura del XVIII, s'utilitzà un sistema bidireccional amb els arcs en les dues direccions, amb molta probabilitat cobert amb la utilització de la volta de maó.¹⁷⁵

Interior dels Magatzems d'Antoni Nadal, aixecats amb anterioritat al 1782. Vegeu Casa fàbrica Nadal (Foto JAV, 1981)

Unes estructures tradicionals, sens dubte inspirades per l'arquitectura civil medieval, recorden el sistema estructural de les Drassanes i també l'arquitectura militar de les casernes realitzada pels enginyers borbònics. Així, hem de dir que Pedro Martín Cermeno, autor de la caserna militar de Sant Agustí Vell, la seu de l'Acadèmia Militar de Matemàtiques, va utilitzar una estructura bidireccional de pilastres i voltes. Els elements constructius i els revestiments experimentaren certes millores. Les cobertes inclinades de teules es reservaren per a recintes de fabricació, encara que es va anar imposant el terrat pla, amb la utilització del "cairó".¹⁷⁶ Les peces de ceràmica varen experimentar una millora de producció amb una varietat d'elements, com la "tortugada",¹⁷⁷ que va ser utilitzada per resoldre la recollida d'aigües de les cobertes dels edificis i que fou eliminada en entrar el segle XIX, quan es va regular l'ordenança de la recollida de les aigües cap a l'interior de cada edifici.

L'ordenança del 1771 regulà també els elements que significaven una ocupació de la via pública, com els guardarrodes i balcons. Constructivament va significar una primera estandardització d'aquests elements, realitzats amb pedra de Montjuïc. Els revestiments exteriors del "paredat" experimentaren una gran millora en la qualitat del material, els estucs de calç, cosa que va donar lloc a la tècnica dels "esgrafiats", tan característics del XVIII, i que obriren una gran tradició de la ciutat.

6. La mecanització: el primer Vapor

La revolució científica

Són nombrosos els textos historiogràfics que han descrit la revolució científica a Europa, però en l'àmbit de Catalunya s'ha d'assenyalar l'aportació de les investigacions realitzades per Jaume Agustí i Cullel¹⁷⁸ i Santiago Riera i Tuèbols,¹⁷⁹ a les quals ens referirem més endavant. Cal destacar una posició marginal d'Espanya i Catalunya, respecte de la revolució científica iniciada al segle XVII. Posició deguda a les resistències de les classes dominants a abandonar els postulats aristotèlics i que mai estigueren interessades en les noves teories de la física i matemàtiques modernes. Les noves teories científiques hauran d'esperar a ser acollides i difoses, en canvi, pels estaments dominats pels comerciants i fabricants representats a la Reial Junta de Comerç.

Aquest panorama d'endarreriment i marginació respecte de la revolució científica europea es veié agreujat per l'absència d'un centre universitari a la ciutat. Desplaçada l'Universitat a la vila de Cervera i dissolts els Estudis Generals per la repressió de Felip V després de la desfeta del 1714, la transmissió dels coneixements quedà relegada als col·legis, com el de Cordelles, que sota la direcció dels jesuïtes va efectuar una labor d'un eclecticisme moderat.

Des de la Universitat de Cervera va destacar la renovació empresa pel Pare Tomàs Cerdà en el camp de la físico-matemàtica, astronomia, mecànica simple i hidrologia. Quan posteriorment passà a ser nomenat rector del Seminari de Nobles de Cordelles elevà un memorial al Rei, amb el suport de l'Ajuntament de Barcelona, per establir una càtedra de Matemàtiques per al seu Col·legi. A la càtedra de Barcelona hi desenvolupà entre el 1758 i el 1764 una labor docent que divulgà a Descartes i Newton, fou cridat a ocupar la càtedra de matemàtiques del Col·legi Imperial de Madrid i posteriorment nomenat Cosmògraf del Consell d'Índies fins a l'expulsió dels jesuïtes el 1767.

Gran importància va tenir també l'Acadèmia Militar de Matemàtiques de Barcelona impulsada per l'enginyer Jorge Próspero de Verboom i a la qual hi assistiren membres de la Confraria dels mestres d'obres. El programa adoptat pel director Pedro de Lucuce comprenia l'aritmètica, geometria, trigonometria, fortificació, artilleria, cosmografia, geografia, nàutica, mecànica, òptica i arquitectura, matèries destinades a un alumnat compost per quaranta militars i a més d'un màxim de cinc "particulars nets de sang i d'oficis".¹⁸⁰ La dotació de les acadèmies era prou important com per adquirir un nombre considerable de llibres i instruments, adquisicions que foren dirigides pel reconegut marí il·lustrat Jorge Juan, el gran introductor de la física newtoniana.

Cal situar en el clima cultural del regnat de Carles III la creació de la Conferència de Física Experimental, nascuda a Barcelona el 1764 i la posada en marxa del Col·legi de Cirurgia el mateix any. L'objectiu de la física experimental, divulgada per J.T. Desaguliers, era la d'arribar al coneixement de la natura a través de l'experimentació i la matemàtica, la qual va tenir una gran acceptació entre els ambients cultes de professionals, comerciants i artesans.

El 1766 uns nous estatuts passaren a denominar la Conferència amb el nom de Reial Conferència de Física experimental, amb l'objectiu de "demostrar als artífexs aquells principis que els puguin guiar amb regularitat al perfecte coneixement de llurs operacions,

examinant llurs pràctiques per tal de corregir-les i millorar-les amb noves màquines i instruments...". El següent pas va ser aconseguir per a la Conferència la denominació de "Real Academia de Ciencias Naturales y Artes" amb estatut des del 1770. Amb aquest canvi la docència havia de ser pública, amb especialitats més àmplies i presentar a les Juntes els treballs resultat dels experiments amb les seves corresponents memòries. La manca d'ajuts de l'Estat endarrerí l'entrada dels estatuts fins a setze anys després.

Les successives peticions efectuades per l'Ajuntament de Barcelona per demanar el retorn de la Universitat, la creació d'una Reial Acadèmia de Belles Arts i la posada en marxa del Pla d'estudis del col·legi de Cordelles no varen tenir cap ressò en la monarquia. Les iniciatives havien de ser sufragades al marge de l'Estat. L'Acadèmia es va fer càrrec de la càtedra de matemàtiques procedent dels jesuïtes i en realitat fou l'únic instrument docent amb que comptà l'Acadèmia en tot el segle.

Després d'aquests esforços inicials l'Acadèmia entrà en un període d'estancament i durant aquests anys es llegiren diverses memòries amb un total de set acadèmics. Entre ells destacà l'acadèmic artista Joan González i Figueres (1731-1807), mestre torner nomenat Mestre Maquinista i Hidràulic de la Universitat de Salamanca el 1775. González i Figueres fou autor d'un gran nombre de màquines i instruments elèctrics i pneumàtics per a diverses institucions i particulars, i especialment per a la mateixa Acadèmia.

La Junta de Comerç també destacà pensionats a l'estranger: el 1776 foren enviats Jaume Guillamot i Joan Brugent, dos pareires de Castellterçol a França, Holanda, Anglaterra i Nord d'Europa perquè aprenguessin dels avenços de les fàbriques d'aquests països. El 1778 foren tramesos a Madrid per estudiar "maquinària" a l'escola de joieria d'Anasasio Martínez, Josep Martí i Josep Rovira. Amb la mateixa finalitat havia estat enviat a França el serraller Tomás Pérez i el 1768 es convingué amb un fabricant de Lió, François Morel, l'ensenyament als fabricants catalans de l'elaboració de barragans *carrelé* i fer unes proves per imitar els *duroys* anglesos.¹⁸¹

L'any 1786 es concedeix a l'Acadèmia el local del Col·legi dels Jesuïtes, i la suma del nombre d'acadèmics arribà a la xifra de seixanta-set. La lectura de memorials es multiplicà en matèries com la química, la maquinària, l'electricitat, i la tecnologia, fins a la crisi de la guerra amb França. L'activitat de l'Acadèmia fins el 1808 donà les quatre figures més brillants del segle: Francesc Carbonell i Bravo (1758-1837), pare de la química moderna; Antoni Martí i Franquès (1750-1832) destacà en el camp de la química i fisiologia vegetal; Francesc Salvà i Campillo (1751-1828), físic, capdavanter en la telegrafia elèctrica; i Francesc Sanpots i Roca (1756-1821), metge i científic il·lustrat, introductor de la màquina de vapor aplicada a la indústria.

La Revolució francesa marcarà l'inici d'una nova etapa amb el predomini de la tècnica. Amb el ministeri de Godoy s'inicià una ajuda decidida a la ciència aplicada, amb la formació de la figura de l'enginyer Agustí de Betancourt i Molina (1758-1824), destre en el domini de la maquinària i l'enginyeria civil, autor amb J. Lanz de l'*Ensayo sobre la composición de las máquinas* del 1808, obra adoptada com a llibre de text a l'École Polytechnique de París i autor també de memòries sobre la màquina de vapor de doble efecte, que introduí per primer cop al continent. Finalment, la Junta de Comerç de Barcelona, representant de la burgesia comercial i industrial de la ciutat, va ser la gran impulsora de la renovació tecnològica, premiant les innovacions, donant suport econòmic, afavorint

la presència de tècnics estrangers i enviant pensionats fora del país. La Comissió d'Escoles tendia cap a proporcionar principalment la formació d'artesans per tal d'assolir més perfecció i economia en els seus productes.

Amb l'obertura del port de Barcelona al comerç colonial es constituí l'Escola de Nàutica (1770), i la de Nobles Arts (1775) i arran dels primers intents de mecanització s'obriren les de Química (1805) i Mecànica (1808). Aquestes escoles pretenien preparar el canvi socio-cultural que significà l'arribada de la Revolució Industrial, amb la transformació dels artesans en tècnics moderns. Entre els professors de l'Escola de Nàutica es distingia la personalitat de Fra Agustí Canelles i Carreres (1765-1818), designat pel Govern el 1805 per incorporar-se a la comissió científica francesa, composta pels científics Méchain i Delambre i destinada a realitzar els treballs geodèsics de mesura de l'arc de meridià de Dunkerque a Barcelona, que havien de servir per l'establiment del metre, com a unitat de mesura universal. L'Escola de Química va néixer íntimament lligada als problemes d'estampació de les indians i donà lloc a la col·laboració entre la Junta de Comerç i l'Acadèmia de Ciències Naturals per a la formació de l'Escola de Mecànica. Per a aquesta última, serà nomenat catedràtic el metge il·lustrat Francesc Sanpots, personalitat que, com hem dit, va introduir la primera màquina de vapor al nostre país.

La producció d'indianes

Les indians que procedien d'Orient, per via del comerç britànic amb l'Índia a partir de finals del segle XVII, varen ser una revelació per als europeus. Una nova fibra estampada, el cotó, presentava unes millors condicions higièniques que les fibres utilitzades fins aleshores, la llana, la seda i el lli. El cotó era una fibra vegetal de clima subtropical, absent en els cultius dels països occidentals. La manufactura del cotó es va iniciar com a conseqüència del comerç colonial que importava aquests productes manufacturats. A principis del segle XVIII, amb les reglamentacions proteccionistes del teixit de la llana se'n va prohibir la importació a la Gran Bretanya. La mesura va tenir com a conseqüència la immediata producció substitutiva de les indians a les mateixes fàbriques de la Gran Bretanya.

Jordi Nadal¹⁸² situa l'inici de la indústria cotonera catalana, amb un cert retard, com a conseqüència de la reproducció dels mateixos efectes proteccionistes anglesos. Felip V havia prohibit l'entrada de teixits procedents d'Àsia el 1718 i el 1728, en defensa de les produccions nacionals de llana i lli, prohibició que no va ser aixecada fins el 1760. En un primer moment els industrials catalans s'havien limitat al pintat de les peces de teixits importades de l'exterior. En poc temps s'afegiria el tissatge, a partir del fil procedent del Mediterrani oriental, el fil de cotó importat pels comerciants maltesos. A partir del 1772, la formació de la Reial Companyia de Filats de Cotó, per part dels fabricants d'indians de Barcelona, representava la voluntat d'introduir la filatura del cotó a la manufactura del país. Aquest procés no va ser lineal, donat que sembla que el tissatge va ser introduït pràcticament des de l'inici de la fabricació de les indians. Roger Alier,¹⁸³ que situa la primera fàbrica d'indians de Barcelona l'any 1738, amb la Companyia d'Esteve Canals i Bonaventura Canet situada al Portal Nou, cita el fet que l'any 1756 la fàbrica ja disposava d'un centenar de telers.¹⁸⁴

En el seu inici les indians eren anomenades "pin-tats" o "teixits pintats" i el sistema d'estampació era

molt primari. L'estampador rebia les peces de cotó ja teixides, que havien de ser netejades de les impureses de la fibra. El primer procediment era el "blanqueig", un procés llarg i complex que requeria un gran espai, que passà a ser designat amb el nom de "prat d'indianes".¹⁸⁵ Es procedia a l'aplicació de dissolucions alcalines, que per un procés d'oxidació, mitjançant l'estesa de les peces sobre l'herba en un prat regat per petits canals, provocava la neteja d'impureses. L'operació podia durar alguns dies i la superfície havia de ser gran i disposar d'una sènia o un "vogi" amb aigua abundant. Oxidades les impureses i dissoltes en un àlcali, les peces s'assecaven en estenedors a l'aire lliure i eren sotmeses a una última operació de polit. Una de les millories en el procediment va ser la introducció del clor, proposada pel químic francès Berthollet el 1785, encara que arribà molt tard a Catalunya.¹⁸⁶

AHCB. Estampador d'indianes, gravat P. P. Moles i P. P. Montanyà, 1802.

A continuació l'estampador, exercint també de tintorer, procedia a la preparació dels colors. Aquesta activitat constituïa un dels secrets de fabricació, juntament amb el dibuix de l'estampat. Els colorants eren d'origen vegetal, generalment importats. Un cop obtingut el tint, calia aplicar-lo i fixar-lo amb la introducció de sals minerals i donar-li volum amb espessants naturals. La qualitat de l'estampat depenia del tint i del dibuix que s'hi aplicava. Per aquesta operació s'utilitzaven els motlles de fusta gravats en reuleu, posteriorment substituïts per planxes de coure. La gran innovació va ser la introducció de les màquines de cilindres per efectuar el gravat. Els treballs eren essencialment manufacturats, és a dir efectuats a mà sobre les taules d'estampació i finalment eixugades en els "estenedors".¹⁸⁷ Aquests solien ser col·locats a la mateixa fàbrica. Amb la generalització de la fabricació de les indianes a extenses capes de la població, l'assecat solia fer-se a la mateixa façana de l'edifici i va constituir un dels temes característics del paisatge urbà del XVIII.

Les grans aportacions del sistema de fàbrica, a diferència de la producció artesanal, varen ser la inversió de capital inicial, el sistema de producció en cadena i els enginyers mecànics. El capital inicial era el capital procedent del comerç, com ja ha estat demostrat extensament per molts autors. És particularment interessant el treball de Ramon Grau i Marina López sobre la manufactura catalana del segle XVIII.¹⁸⁸ A més de clarificar aspectes de la constitució de les diverses fórmules de societats cotoneres es transcriu un document sobre els càlculs de costos d'un empresari barceloní per implantar una fàbrica d'indianes:

"Instrucción para el establecimiento de una fábrica de indianas en Málaga: Primeramente se necesita

una casa con las oficinas necesarias a proporción de lo que más abajo se dirá y asimismo un prado abundante de aguas para el blanqueo con otra casa también con sus oficinas para el mismo fin. Supongamos que dicha fábrica se ha de arreglar con treinta telares corrientes y que éstos tejerán en un año 4.200 piasas, las cuales se han de pintar hasta su última perfección y ponerlas en estado de vender. Para llevar bien este negocio, y que puedan hacer los señores un cómputo prudencial del caudal que se necesitará para dicho establecimiento, me parece será conveniente hacerse cargo como han de trabajar todo un año sin hacer caso de ninguna entrada de caudal resultante de las ventas de indianas que en dicho tiempo puedan hacerse; y a más de esto, que todos los materiales, jornales y demás gastos que dicha fábrica ocasionará se han de pagar todos con dinero contante; y con esta consideración, sacando la cuenta de lo que podrán importar los gastos, bastará a los inteligentes en negocios para determinar la partida que poco más o menos se necesitará. Bajo este supuesto, y sin hacerme cargo del coste de las arriba dichas casas y prado, saco la cuenta que importarán los mencionados gastos de todo un año unos quarenta mil pesos.¹⁸⁹

Ahora, sobre todo lo dicho es menester hacer esta reflexión: que comprando el algodón al fiado con plazo de un año (como es regular), los demás materiales al de seis meses, y procurando con eficacia a fabricar el género y venderlo, no hay duda que, con aquel respiro y las entradas que pueden esperarse de éste, con la mitad de dicha partida y tal vez menos habrá bastante.

En cuanto al coste que podrán tener las mencionadas casas y prado, lo dejo a la consideración de los que tengan conocimiento en las cosas de aquel país; y siempre que conviniese mandar un plan por la casa fábrica, se haría y se podría remitir." (AHCB, Fons de fallides, B. 129)

Es pot concloure doncs, que la despesa inicial per l'obertura d'una fàbrica d'indianes no devia ser excessivament onerosa, la qual cosa fa entendre la ràpida expansió del negoci entre les noves generacions de la menestralia. Aquesta conjuntura, havia estat molt similar a la d'altres països com Anglaterra, a la segona meitat del segle XVIII, tal com ha ressenyat Giorgio Mori.¹⁹⁰

Sobre el sistema de producció en cadena, cal dir que ja era citat per Campomanes el 1775. La producció, encara que manual en el seu inici, agrupà diversos gremis, els mestres blanquers, el tintorer, l'estampador i el teixidor, encarregats de les successives fases de producció encadenades i a un gran nombre de mà d'obra no qualificada, tots ells sota les ordres del fabricant. D'altra banda es mantenien comportaments que formaven part dels costums i la cultura del món gremial. El fabricant examinat i aprovat per la Junta de Comerç segons les ordenances, amb els seus mestres de confiança, custodiava els secrets de fabricació, bàsicament els colorants i els dibuixos, garantia de la qualitat del seu producte, que el distingia amb el símbol de la seva "marca de fàbrica",¹⁹¹ costum que es començà a generalitzar al segon terç del segle XVIII.

AHCB Obreria C-48, 8 d'octubre del 1787, Pau Torrens, fabricant de mitges de la Plaça de Sant Pere, posar senyal... Disseny, sense signatura.

Els enginyers mecànics

La característica diferencial del "sistema de fàbrica" era la utilització d'enginyers mecànics o màquines-

utensilis, que gradualment varen ser introduïts en el procés de fabricació. L'anàlisi que fa Roger Aliet¹⁹² dels inventaris de la fàbrica de la família Canals ens pot il·luminar sobre el volum de les propietats i la composició de les màquines i estris utilitzats a mitjans de segle. Com hem vist, la fàbrica d'indianes d'Esteve Canals disposava, en el moment de màxima expansió, el 1758, de 20 taules de pintar, 3 taules per brunyir, una sala de telers amb 101 unitats, una "quadra" d'ordidors i debanadores amb 4 màquines ordidors amb els seus guarniments, 76 torns guarnits amb 76 peus i 2 calàndries.

Tots els instruments i màquines eren de fusta. Les taules d'estampar eren uns elements molt simples i rudimentaris, que amb la introducció dels cilindres milloraven en rendiment i perfecció. La màquina de cilindres d'estampació introduïda el 1785 per l'escocès T. Bell va ser el perfeccionament més important. Els motlles anaven subjectes als cilindres i coberts de colorant, els teixits de cotó passaven a pressió entre un joc de cilindres de l'amplada de la peça de teixit. La màquina permetia treballar amb diversos cilindres que incorporaven nous dibuixos i colors. L'energia per moure els cilindres era la força animal o la força del vapor. L'entrada d'aquesta màquina a Catalunya la devem al fabricant Joan Canaleta i Font (Barcelona 1744-1808), comerciant matriculat a Barcelona, i al fabricant d'indianes Joan Rull, quan el 1806 va sol·licitar el privilegi per introduir la màquina de cilindres, que no es va fer efectiu fins el 1818.

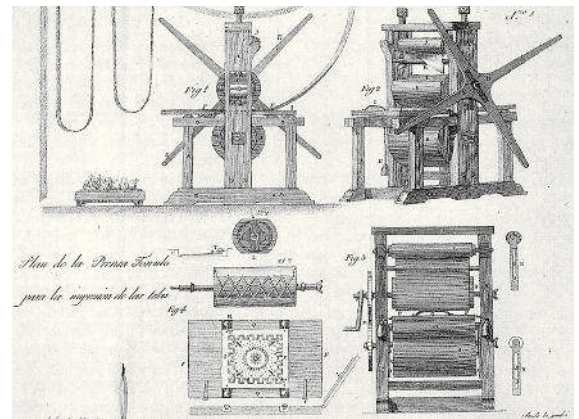
Els telers de fusta eren les màquines de teixir procedents de la tradició medieval del tissatge de la llana i del lli. El teler primitiu era vertical, però posteriorment va ser substituït per l'horitzontal i l'agulla per la "llançadora". Aquesta innovació ja havia estat patentada a Anglaterra amb el nom de *fly shuttle*¹⁹³ el 1733, precedent de la "llançadora volant", la qual aplicada al teler manual comú permetia teixir el fil de la trama d'una extremitat a l'altre de l'instrument, utilitzant

un sistema elemental de lleves i plans inclinats mogut per un sol treballador, de manera que permetia teixir peces d'amplada superior a l'obertura dels braços humans sense recórrer a dos operaris.

Amb la mecanització es produïran fórmules d'encadenat dels telers de fusta units per barres i corretges de transmissió de la força de cavaleries o d'una màquina de vapor.¹⁹⁴ La "màquina ordidora" servia per preparar el fil de l'ordit, la primera operació preparatòria pel teixit. La "debanadora" era la

màquina que servia per preparar els carrets de fil de la trama per al teixit i la "calàndria" era una màquina cilíndrica per premsar.

En el terreny de l'estampació, la gran aportació fou la realitzada per Carles Ardit, tinent director de l'Escola de Dibuix el 1806.¹⁹⁵ El 1819 va publicar el *Tratado teórico y práctico de la fabricación de pintados ó indianas*, dedicat a la Junta de Comerç. El tractat era un compendi teòric i il·lustrat de la tecnologia vigent aquell temps a Suïssa i França, recopilada durant els viatges sufragats per la Junta de Comerç. Exercint de dibuixant a diverses companyies de Ginebra, Neuchâtel, Colmar i Mulhouse, Ardit efectuà còpies de les màquines, mecanismes i elaboracions més secretes. La labor d'espionatge comprenia tot el procés d'estampació, començant pel blanqueig, la descripció dels cilindres, els colorants i mordents utilitzats, fins a la presentació del producte.

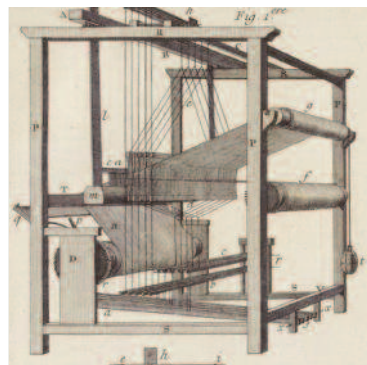
Màquina de cilindres per a l'estampació, Ardit, Carles, "Tratado teórico y práctico de la fabricación de pintados ó indianas", 1819.

La filatura del cotó

Les fàbriques de Bernat Glòria i Jaume Campins varen ser les primeres filatures d'Espanya, documentades durant el trienni de 1748-1751.¹⁹⁶ Les raons que motivaren a integrar la filatura en les seves fàbriques eren les d'aconseguir pressionar a la baixa els preus dels proveïdors de fil de Malta. La producció alternativa als filats maltesos es realitzà a partir de l'entrada del cotó procedent de les colònies americanes. Amb l'obertura del port de Barcelona al comerç amb Amèrica el 1778, és quan pot situar-se la difusió de la filatura de cotó a Catalunya.

L'activitat de la filatura va tenir diverses crisis fins veure reforçada la seva organització econòmica amb la creació de la Reial Companyia de Filats el 1772, a iniciativa de Carles III, una empresa col·lectiva formada per totes les fàbriques arreglades segons les ordenances del 1767 i destinada a la filatura del cotó de les colònies americanes. Albert Garcia i Balañà en una recent monografia¹⁹⁷ demostra l'actitud dels fabricants i de la Reial Companyia de Filats en l'organització del treball a domicili, el *putting-out* català. La filatura va ser impulsada pels propis indians tant des de la seva pròpia fàbrica com per medi de la subcontractació als filadors d'arreu del Principat, però especialment per la Reial Companyia de Filats, que sancionava per ordre Reial l'objectiu de ruralitzar la producció de la filatura, organitzant una xarxa d'agents intermediaris, els "factors", que distribuïen a les anomenades "factories" dels respectius filadors el cotó en floca per ser recuperat en fil preparat per al tissatge.

La filatura del cotó s'inicià sobre la base de l'aprofitament de la tradició de la filatura de la llana. Aquesta es realitzava per medi dels ancestrals torns de filar o filoses i es regia segons una complexa articulació d'interessos patronals i lògica familiar artesana. La Companyia de Filats invertí en l'ensinistrament dels filadors en les operacions que comprenien des de la carda per a l'obtenció de les metxes fins a la filatura. La preocupació per la qualitat del fil obtingut va ser una constant en tot el període i va ser la raó per la qual foren introduïdes les primeres millores mecàniques. El 1785 va ser introduït un nou model de carda, més gran i amb pues d'acer, i un nou torn per filar més fi,¹⁹⁸ més gran i comprenia les operacions d'estirar, tòrcer i bobinar el fil en el fus. Aquests enginyers foren construïts a partir dels models aportats pel soldat suís Andreas Phiter, contractat per la Companyia el mateix any. I el 1786, segons Albert Garcia i Balañà, la Reial Companyia va poder observar per primera ve-

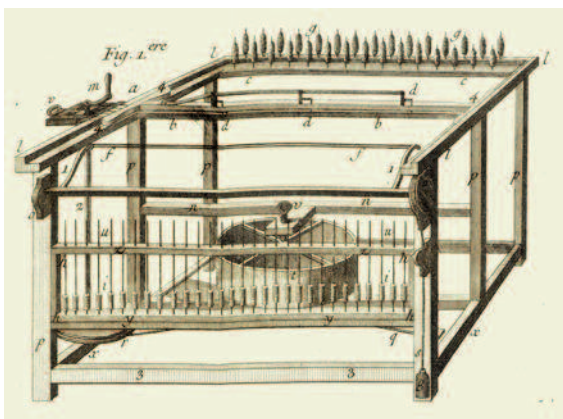
Dibuix d'un teler manual inclòs en el llibre de Jean-Marie Roland de la Platière, "L'Art du fabricant de velours de coton", París, 1780.

gada la màquina de filar digna del seu nom, capaç de filar diversos caps de fil a l'hora. Aquesta no era més que la màquina de filar "jenny" de Hargreaves.

La Society Instituted at London for the Encouragement of Arts, més coneguda com a "Society of Arts" de Londres, va ser la institució anglesa que fomentà el descobriment de noves màquines, que donaven origen als primers enginyers mecànics destinats a la filatura. La *spinning jenny* era la màquina de fusta de filar cotó anglesa de la segona meitat del segle XVIII. Va ser creada per Highs i disposava de 6 fins a 24 pues. El disseny original va ser millorat pel mestre fuster James Hargreaves de Blackbuth (Lancaster) cap el 1764 que en va patentar una versió de 16 fusos, el 1770.¹⁹⁹ La "jenny" arribà a Ouen de contraban el 1773, però no començà a ser difosa fins el 1786. La seva introducció a Catalunya per tècnics francesos s'ha situat cap a l'any 1780²⁰⁰ i al cap de poc temps foren adquirides per la Reial Companyia de Filats a l'aristòcrata francès Marquès de Gaubert. Per aquestes raons foren conegudes com a màquines "franceses".

La Companyia de Filats afrontà una nova temptativa més ambiciosa, centralitzar capitals i treball per tal de superar els problemes de les "factories". L'obertura d'una "Casa" de filats a la Plaça de Santa Anna de Barcelona el 1787 pot ser considerada el punt de partida de la filatura fabril catalana. L'any anterior la Companyia havia llogat l'edifici fàbrica; dos anys després realitzà la comanda de les màquines i afrontà una renovació de la seva política amb l'aprovació de les "Ordenanzas para el buen régimen de la hilaza" el 1788.²⁰¹ La Companyia va sotmetre a judici el rendiment de la "Jenny", confiant als encarregats, Pere Mollet i Valentí Cisterna un estudi per a l'abaratiment dels costos de la nova màquina. Les primeres "jennies" suposaren un increment fins a un triple de la productivitat i la "fàbrica" seria l'espai propici per a l'ensinistrament i per l'establiment d'un codi disciplinari. El 1790 la filatura de la Companyia ja disposava de 21 "jennies" governades per les respectives filadores, a més de cardadores amb la primera màquina de cilindres incorporada el 1791, metxeres i debanadores, amb un total de 70 operaris, majoritàriament de sexe femení treballant a preu fet.

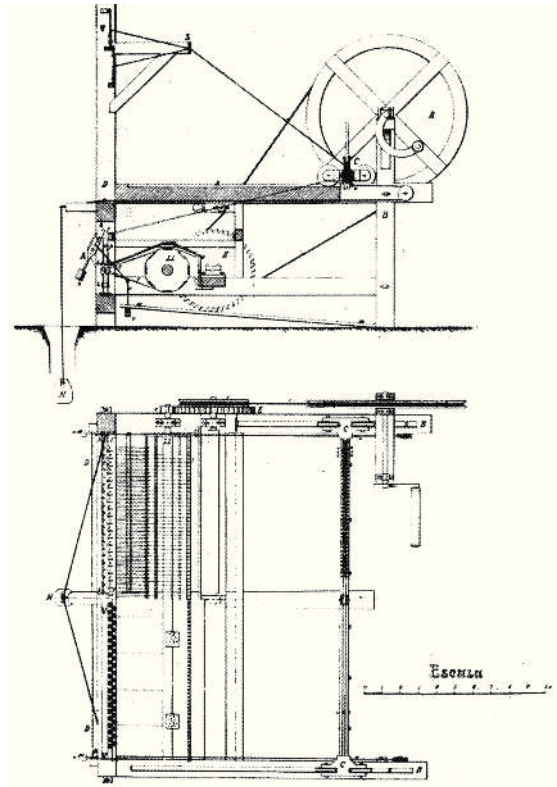

AFTN, Dibuix d'una màquina de filar Jenny de 36 fusos, com la que es va introduir a Barcelona el 1784, inclòs en el llibre de Jean-Marie Roland de la Platière, "L'Art du fabricant de velours de coton", Paris, 1780.

Malgrat la curta vida d'aquesta empresa i la voluntat original de mantenir la preservació del "secret" de les màquines, la Companyia va efectuar una distribució de les "jennies" entre les "factories" del Principat. I en el mateix sentit no deixa de ser sospitosos que un primer accionista de la Companyia, com Erasme de

Gònima, aixecà una ambiciosa filatura, entre el 1795 i el 1797, just quan la fàbrica de la Companyia acabava de tancar. La filatura de Gònima estava equipada amb 21 màquines "jenny" d'entre 30 i 40 fusos i una de gran de 60 fusos i 3 màquines de cardar de cilindres o tambors,²⁰² si bé cal dir que va tenir també una curta vida; la filatura tancà el 1802, tot just quan ja s'havia iniciat el desplegament de petites filatures domèstiques arreu de la ciutat.

Com hem vist, la implantació de la filatura del cotó a Catalunya s'havia recolzat també en la tradició de la filatura de la llana desenvolupada a l'interior del país. Aquesta tradició és la que fa entendre la primera producció de maquinària autòctona. La "bergadana" era una màquina de fusta destinada a la filatura, artefacte d'invenció local dels germans Forguell de la ciutat de Berga, una còpia millorada de les primeres màquines angleses "jenny" i devia el seu nom a la localitat d'origen. La "maxerina" era en realitat una millora de la "bergadana" que consistia en què un sol operari podia fer anar fins a 120 fusos. L'aparició de la màquina es realitzà al voltant del 1780 i va ser aplicada fins a la segona meitat del segle XIX.²⁰³ Tots aquests primitius enginyers eren d'accionament manual.

Esquema de màquina de filar "bergadana", reproduït a Ramon Soler "Ensayo sobre la máquina de hilar algodón llamada bergadana", 1911.

Malgrat els esforços en innovacions locals, la dependència tecnològica d'Anglaterra era evident. La maquinària havia arribat a un sostre energètic. Per millorar la producció calia implantar el treball en cadena de les màquines, la qual cosa requeria una energia superior a la humana. Richard Arkwright (1732-1792) afrontà el problema, la primera fàbrica muntada a Nottingham era moguda per la força animal. El 1769, ell mateix havia enregistrat la patent de la màquina de filar *water frame* o "teler continu",²⁰⁴ màquina de filar moguda inicialment per la força d'un cavall i posteriorment adaptada a la força hidràulica, la característica fonamental de la qual era el

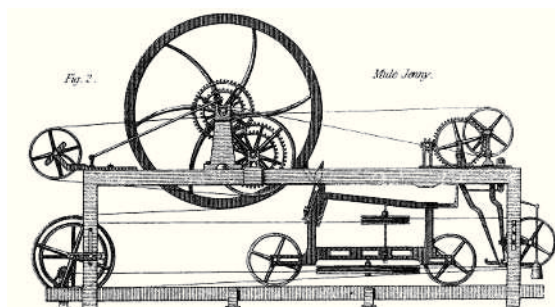
muntatge agrupat de diverses màquines accionades conjuntament.

Una conseqüència del sistema *water frame* va ser el perfeccionament de la màquina “contínua”, del mateix Arkwright, coneguda també amb el nom de *throstle* i anomenades a casa nostra com a màquines “angleses” per contraposició amb les “jenny”. La màquina contínua filava, torçava i bobinava contínuament i podia ser manipulada per personal menys qualificat, cosa que possibilitava l’eliminació del preu fet i la imposició del pagament a jornal. Va ser la màquina més representativa del “sistema de fàbrica”.

Introduïdes a Catalunya a partir del 1791,²⁰⁵ inicialment mogudes per cavalleries, van ser adaptades també a l’energia hidràulica i finalment serien accionades per màquines de vapor. Aquest canvi energètic de caràcter preindustrial que més endavant comentarem afectà també el nostre país. La utilització de motors de tracció animal o hidràulica va permetre la introducció de nova tecnologia, a través de la importació de màquines procedents d’Anglaterra, activitat que va ser clarament fomentada pel ministre Godoy.

La *mule-jenny*, màquina de filar inventada per Samuel Crompton el 1779, era una combinació entre les “contínues” i les “jenny”. Originàriament anomenada *Hall-i-th-Wood Wheel*, també com “torn de filar intermitent”, va ser coneguda popularment amb el nom de *mule*, encara construïda amb fusta. La màquina va aconseguir una igualtat de resistència pel fil de l’ordit i de la trama, fet que possibilitava l’extensió del teixit íntegrament de cotó. L’invent no va ser mai patentat donada la igualtat de finalitats de la “jenny”. Les primeres tenien 48 fusos, però el 1796 ja tenien 650 fusos.²⁰⁶

La *mule-jenny* va ser introduïda a Catalunya per Jacint Ramon entre el 1805²⁰⁷ i el 1807 per l’empresa d’origen francès “Jaumard, Cramp i Cia” sota els auspicis del Comte de Cabarrús.²⁰⁸ Ells instal·laren aquesta classe de màquines que també foren conegudes pel nom equívoc de “màquines franceses”. La primera referència important la tenim amb la utilització d’aquestes màquines a les concessions efectuades al Rec Comtal entre el 1803 i el 1807.²⁰⁹ Altres autors del segle XIX relacionats amb la filatura del cotó com Marià Brosa citaven igualment la seva introducció el 1805, tant mogudes per “vogis” de cavalleries com per rodes hidràuliques, instal·lades a Sallent, Manresa, Berga, Barcelona, Olot, Vic, Mataró i altres ciutats.²¹⁰

Mule Jenny de Samuel Crompton del 1779, segons Baines, Edward, “History of the cotton manufacture in Great Britain”, Londres 1835.

La necessitat de la mecanització de la indústria era una preocupació dels fabricants i de la Junta de Comerç. Aconseguiren un cert nivell de sintonia del govern de Carles IV. Ja des del 1786, l’enginyer canari Agustí de Betancourt, una de les figures de l’enginyeria europea, havia rebut l’encàrrec de la formació del

“Real Gabinete de Máquinas del Buen Retiro” obert a Madrid el 1792, i de fet aquell Gabinet de Màquines va ser la primera institució espanyola que va enregistrar “privilegis”, versió hispànica primitiva de les patents d’invenció en el nostre país.²¹¹ Conseqüència d’aquestes innovacions, lentament a la ciutat de Barcelona es varen anar instal·lant els primers tallers de fabricació de maquinària com el de Francesc Tullot, al carrer de Sant Pere Més Baix.²¹² També alguns fabricants com Erasme de Gònima, devers 1808 instal·là als seus locals un taller per a la fabricació de maquinària tèxtil, un dels primers existents al nostre país.

El motor de cavalleries o “vogi”

Les dues formes d’energia, la de les cavalleries i la força de l’aigua es varen utilitzar a la ciutat de Barcelona. L’energia hidràulica va ser implantada al Rec Comtal per accionar diverses fàbriques a través de “rodes hidràuliques”. Sabem per Pierre Vilar que entre el 1803 i el 1807 varen ser atorgades catorze concessions d’instal·lació de rodes hidràuliques al llarg del Rec Comtal destinades a moure màquines de filar tipus *mule*. El cabal d’aigua disponible donà una fórmula energètica limitada i no serà aquesta energia una alternativa a l’intern del recinte emmurallat.

L’energia animal ja era utilitzada des d’antic per accionar les “sínies”, rodes de fusta d’origen medieval destinades a l’extracció de l’aigua indispensable per als prats d’indianes. Les sínies estaven emplaçades també a l’interior de les fàbriques del Raval, donat que eren originàries dels antics horts. Aquest artefacte va ser utilitzat de forma generalitzada a finals del segle XVIII i principis del XIX, per l’accionament de màquines, conegut popularment amb el nom de “vogi”²¹³ o “malacate”.

Consistia simplement amb una gran roda dentada de fusta, accionada per un o dos o més “matxos”, mules o cavalls, que a través del moviment circular accionava un arbre motor destinat a la transmissió de la força a les màquines. Un motor “vogi” accionava la màquina d’agrarar canem inventada per Francesc Salvà i Campillo i Francesc Sanponts i Roca, exposada a Barcelona el 1784.²¹⁴ El mateix Sanponts descriu la introducció de màquines “contínues” de filar cotó a la fàbrica d’indianes i filats del fabricant Jacint Ramon, accionades per cavalleries.²¹⁵ La fàbrica de la societat “Serra, Torruella y Cía.” era accionada el 1799 per tres “vogis”.²¹⁶

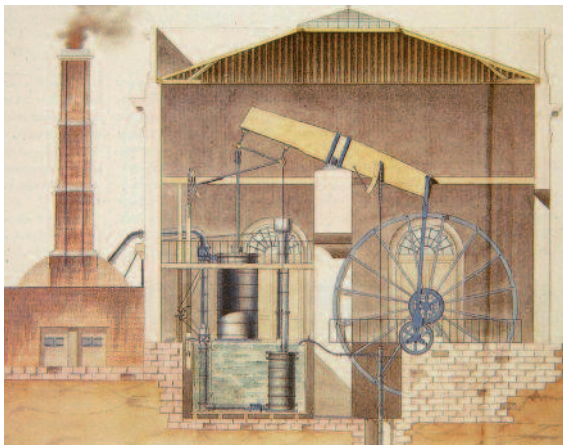
Aquest sistema de motors per cavalleries perdurà fins a mitjan segle XIX, quan fou desplaçat lentament de les fàbriques amb la introducció de la força del vapor. Pascual Madoz, en la transcripció de les estadístiques de Sairó,²¹⁷ situava encara a Barcelona, l’any 1841, la presència de 248 “bergadanes” i 659 cavalleries destinades a la filatura de cotó. De fet, el motor “vogi”, com podem veure a les estadístiques, va tenir una gran difusió a la ciutat de Barcelona, tradició que es va perllongar fins ben entrat el segle XIX.²¹⁸

Els primers vapors: la “bomba de foc”

La força del vapor era coneguda des que l’anglès Newcomen va construir una “màquina de foc i aire”, tal com l’anomenava, l’any 1712. Però fou el també anglès James Watt el qui l’any 1769 amb la seva patent d’un “nou mètode per disminuir l’ús del vapor i combustible a les màquines tèrmiques”, trobà una solució pràctica i obrí el camí de l’aplicació del vapor per l’obtenció d’una força mecànica realment eficaç. Les primeres màquines Newcomen varen ser utilitzades principalment a les mines per a l’accionament de bombes d’extracció d’aigua, d’on vingué l’aplicació

del mot “Bomba de foc”, assignat a les primeres màquines de vapor. Però aquestes presentaven un elevat consum de carbó, problemes en el seu règim de funcionament i una volumetria considerable.

La primera innovació va ser la introducció del mecanisme del condensador de Watt del 1769. Una segona innovació introduïda també per Watt fou la màquina de doble efecte patentada el 1781, que introduí el moviment circular capaç d'accionar qualsevol mena de d'artefacte i va significar en certa manera el descobriment de la màquina universal, és a dir de la possibilitat d'ésser aplicada a tots els rams de la indústria i el transport. La invenció de la màquina de doble efecte ve ser mantinguda en secret per la societat “Boulton & Watt”, fins que Agustí de Betancourt, en un acte d'espionatge industrial, va introduir-la a França on va trobar el suport necessari per construir-ne de noves segons les seves innovacions. Aquestes experiències van ser ressenyades, principalment en els *Annales de l'Industrie Nationale*, a partir de l'extinció de la patent de Watt el 1800.

Betancourt, Agustín de, “Memória sobre una Máquina de vapor de doble efecto” Acadèmia de Ciències de París, 1789.

La pugna pel lideratge de la mecanització entre França, que intentava donar les bases racionals i científiques a la creació tècnica, i Anglaterra que dominava el comerç mundial, es decantà cap aquesta última i Gran Bretanya es convertí entre el 1780 i el 1800 en un centre autòcton d'invencions tecnològiques, fins dominar el comerç mundial de maquinària. A Espanya les notícies de les noves “bombes de foc”, arribaren amb un cert retard; a Catalunya més aviat, però la necessitat de mecanitzar les manufactures no es va fer evident fins als anys vuitanta. Així ho expressaven Francesc Salvà i Francesc Sanpons en la seva *Disertación sobre una nueva máquina de agramar cañamos y linos*, presentada a la Junta de Comerç el 1784.

El Gabinet de Màquines encarregat pel govern al prestigiós enginyer Betancourt detectava una actitud favorable de la corona cap la mecanització i donà lloc a la introducció dels primers motors per aigua i per vapor aplicats a la indústria. L'obertura el 1792 del Gabinet de Màquines del Buen Retiro es convertí de fet en el precedent espanyol del sistema de patents d'invenció, conegut al nostre país amb el nom de “Reales Células de Privilegio”.²¹⁹ A Barcelona la Junta de Comerç nomenà el 1803 una comissió encarregada de reunir màquines en un local adequat a l'exposició. Per aquesta tasca fou designat Gaietà Faralt, serraller de la Llotja i pensionat de la Junta, el qual exercí l'ensenyament gratuït de l'Escola de Mecànica a partir de la seva creació l'any 1808.

Va ser en aquest ambient que aparegueren a Espanya les primeres iniciatives en l'aplicació del vapor a la indústria. Vicens Vives citava com a temptativa el privilegi concedit a Simó Pla per instal·lar una màquina de vapor el 1790.²²⁰ També Jordi Nadal ens cita les notícies de cinc vapors Watt & Boulton instal·lats al país entre el 1775 i el 1799.²²¹ Però és a la ciutat de Barcelona on s'ha documentat de forma efectiva la construcció d'una màquina de vapor aplicada a la indústria, la primera feta a la ciutat i probablement la primera de doble efecte realitzada a Espanya.²²²

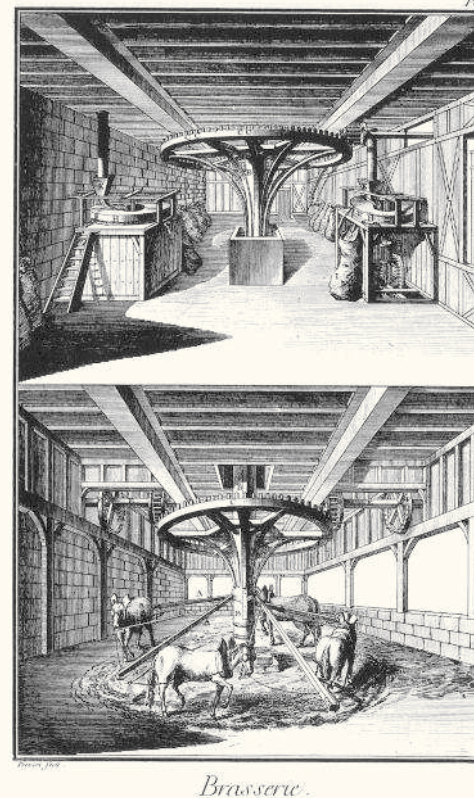
Aquesta iniciativa va ser impulsada per la família Ramon, reconeguts fabricants d'indianes que s'havien establert en uns extensos terrenys situats entre els carrers de Sant Pau, de Sant Oleguer i de les Tàpies al Raval de Barcelona.²²³ La família Ramon havia fet construir el 1784 una nova fàbrica a prop de Sant Pau del Camp, que va ser posteriorment ampliada el 1793. La fàbrica disposava del cicle complet de producció d'estampats, tissatge i filat i estava equipada amb màquines contínues de filar mogudes per cavalleries, el “vogi”, el sistema utilitzat des d'antic per a l'extracció d'aigua.

No és d'estranyar doncs, que Jacint Ramon hagués pensat de substituir els cavalls pel vapor, coneixedor dels progressos revolucionaris de la filatura anglesa. La manca d'energia hidràulica en aquell sector de la ciutat i l'arribada de carbó anglès com a llast dels vaixells el va esperonar a la construcció d'un primer enginy amb l'ajut d'un grup d'artesans i els coneixements de la màquina Newcomen que arribaven d'Anglaterra. Aquesta experiència, realitzada amb anterioritat al 1804, va demostrar les dificultats de l'empresa.

Malgrat el primer fracàs, ja cap a l'any 1803, veient la novetat de la instal·lació de les rodes hidràuliques al Rec Comtal, Jacint Ramon havia acudit al Director d'Estàtica i Hidrostàtica de la reial Acadèmia de Ciències Naturals i d'Arts, Francesc Santpons i Roca, per sol·licitar la seva intervenció en una segona temptativa. Santpons acceptà el repte i durant dos anys (1804-1806) dirigí la construcció de tres màquines de vapor.

L'acceptació de l'encàrrec de Jacint Ramon el portà a planejar i dirigir la construcció, primer, d'una màquina tipus Newcomen; després, d'un model en petit de màquina de doble efecte tipus Watt; i finalment, d'una gran màquina de doble efecte amb un distribuïdor de vapor original, un model de registre d'invenció del propi Santpons. L'experiència d'aquests dos anys va ser recollida en una extensa memòria dirigida a la Junta de Comerç i destinada a introduir el vapor arreu d'Espanya, objectiu que finalment va quedar paralitzat a causa de l'ocupació francesa.

La primera màquina Newcomen donava una potència de 17 cavalls i tres quarts, efectiva de 2 cv, i no podia servir més que per poar aigua, amb un gran consum de carbó. La segona màquina s'havia d'assegurar l'èxit amb la construcció d'un model experimental a escala que aportés les millores de la màquina de doble efecte tipus Watt, innovacions introduïdes a Espanya per Agustí de Betancourt,²²⁴ amb la variant d'un nou model de registre de distri-

Motor accionat per cavalleries, anomenat a Catalunya motor “vogi”, també anomenat “malacate” en la versió castellana, destinat a tota mena d'aplicacions. Reproduït de “Encyclopédie de Diderot et d'Alembre «Brasserie» Planché III. On voit dans cette Planché un moulin à double tournure. A, A, A, aisseliers. B, arbre debout. C, grand rouet. D, grande lanterne. E, arbre de couche. F, petit rouet. G, petite lanterne du petit rouet. H, meule courante sur la meule gissante. K, trémie. I, sac. La partie inférieure de la Planché s'appelle le manège. M, étoile. N, canal de la chaîne à chapellet. O, réservoir”. París, 1751-1772.

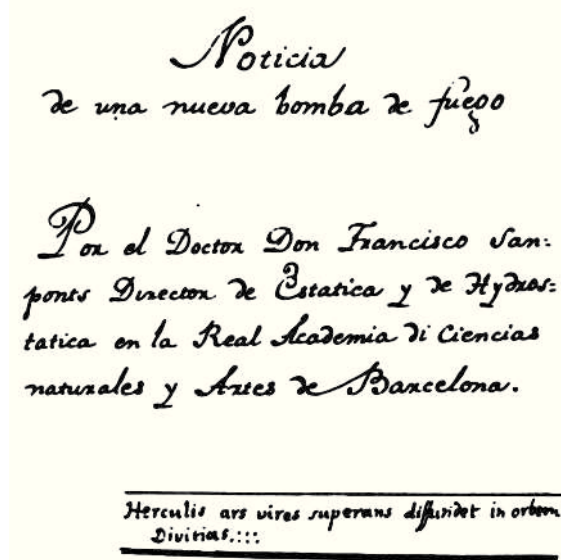

bució totalment original. Es va realitzar una aplicació a una màquina de filar i després a una bomba de poar aigua, i es va assolir la prova amb èxit. El model experimental devia tenir una potència aproximada d'1 cv. La notícia aparegué a la *Gaseta* número 62 del 3 d'agost del 1805.

Immediatament s'inicià la construcció de la màquina gran, que quedà enllestida el mes de febrer del 1806. El cilindre tenia unes dimensions de 35,6 cm de diàmetre, 114 cm de llargada i el volant un diàmetre de 356 cm. En la construcció del nou model de registre va intervenir l'artesà Antoni Pujades i l'estructura de la fogaina va ser dissenyada per l'arquitecte Ignasi March. La màquina gran tenia una potència de 5-7 cavalls de vapor.

La memòria de Francesc Santpons²²⁵ destinada a la Junta de Comerç tingué una acollida elogiosa, i la fàbrica rebé nombrosos visitants, però la Guerra amb Anglaterra del 1804 i després la Guerra del Francès de 1808-1814, deixaren el país empobrit. La màquina de vapor de Jacint Ramon sobrevisqué a la guerra, però quedà aturada per la manca de carbó i pel tancament dels mercats, i la indústria, sense el comerç, va entrar en recessió i va perdre mercat americà.

Per més detall, veure Casa fàbrica Ramon.

Francesc Santpons, director d'Estàtica i d'Hidroestàtica de la Real Academia; "Noticia de una nueva bomba de fuego", Reproduït per Agustí i Cullell, Jaume. "Ciència i Tècnica...". Op. Cit.

NOTES

- 1 VILAR, P. "Catalunya dins l'Espanya moderna", Barcelona 1978.
- 2 El sistema posat en peu pel Decret de Nova Planta no era una simple imposició de les lleis castellanes i del Consell de Castella, sinó que amb Patiño i els il·lustrats estrangers s'intenta instaurar a Espanya el sistema absolutista il·lustrat de llarga tradició a la resta d'Europa, excepte als països anglosaxons que havien pogut deslliurar-se del propi absolutisme.
- 3 CARRERA I PUJAL, J. "La Barcelona del segle XVIII", Barcelona 1951.
- 4 VILA, Pau i CASSASAS, Lluís, "Barcelona i la seva rodalia al llarg del temps", Barcelona 1974.
- 5 Vegeu els estudis de Marçal Tarragó d'activitats i densitat edificatòria, segons l'anàlisi del cadastre del 1717.
- 6 Vilar, Pierre. "Assaigs sobre la Catalunya del segle XVIII", Barcelona 1973.
- 7 Tatjer Mir, Mercè. "La Barceloneta, del siglo XVIII al Plan de la Ribera", Barcelona, 1973.
- 8 Vilar, Pierre. "Crecimiento y desarrollo", Barcelona 1972.
- 9 AHCB, Ajuntament. Polític, Reial i Decrets, 1765-1766, 5 de maig del 1766. Citat per Marina López i Ramon Grau, "Barcelona entre el urbanismo barroco ..." Op.Cit.
- 10 Molas Ribalta, Pere "L'alta noblesa catalana a l'Estat Moderna", Vic, 2004.
- 11 Arranz, M. "Mestres d'obres i fusters, la construcció a Barcelona en el segle XVIII". Barcelona 1991, pg. 402: "...la casa ducal de Medinaceli, que tenia dominis a Catalunya que s'estenien des de l'Empordà fins a les planes de Lleida i des del Pallars fins al Baix Ebre, pel fet que havia incorporat les propietats, rendes i senyories jurisdiccionals del ducat de Cardona, dels marquesats de Pallars i d'Aitona, dels vescomtats de Cabrera i de Bas, i de molts d'altres títols nobiliaris.". A la monografia de "El Palau March", el mateix Arranz ens explica el paper jugat per aquesta família de comerciants en l'administració de les propietats de la casa de Medinaceli i les compres de drets i propietats feudals efectuades a Catalunya.
- 12 López Guallar, Marina, "Vivienda y segregación social en Barcelona 1772-1791", revista CAU nº 19, Barcelona 1973.
- 13 Vegeu els gràfics de volum de la construcció a Barcelona del 1772 al 1791, elaborats per Marina López i Ramon Grau.
- 14 APNB, Not. Severo Pujol, Manual 1736, Foli 446. "Jacint Esteve y Cia".
- 15 Sánchez, A. "La era de la manufactura algodoneria en Barcelona", Estudios de Historia Social, 48/49, 1989. Sánchez, A, "Barcelona, ¿capital de la manufactura cotonera europea?", ponència presentada al XI Congrés d'Història de Barcelona, 2012.
- 16 Campomanes, Conde, Pedro Rodriguez. "Discurso sobre el fomento de la industria popular", Madrid, 1774.
- 17 Grau, Ramon "Indústria urbana o indústria dispersa? El rerefons polític d'una polèmica, 1773-1778", dins de "La indústria de les indies a Barcelona 1730-1850". Quaderns d'Història, 2011.
- 18 García i Balañà la fàbrica de filats de la Companyia estava situada a la Plaça de Santa Anna. García i Balañà, Albert, "La fabricació de la fàbrica. Treball i política a la Catalunya cotonera (1784-1874)", Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 2004.
- 19 Vegeu el quadre nº 2 de l'Annex. Cal destacar en general, el gran predomini de les obres de reforma de les fàbriques per sobre de les de nova construcció i en especial la davallada del 1798.

20 Carrera Pujal, "Història política", Barcelona 1947.

21 Sobre el tema cal veure l'interessant treball d'Alexandre Sánchez "Protecció, Ordre i Llibertat, el pensament i la política econòmica de la Comissió de fàbriques de Barcelona", Barcelona, 1990.

22 Bernat Glòria i Bosch (Barcelona 1691- íd. 1762), comerciant i fabricant d'indianes. Distingit amb el títol de ciutadà honorat el 1748, participà activament en la fundació de la Junta de Comerç de Barcelona i fou director de la Reial Companyia de Comerç de Barcelona a les Índies./ Joan Pau Canals i Martí (Barcelona 1730- Madrid 1786), fabricant d'indianes. Carles III li va concedir el títol de Baró de la Valldroja el 1771./ Salvador March i Bellver (Reus 1718 - Barcelona 1787), comerciant i fabricant. Ciutadà honorat per concessió Reial de desembre del 1751, obtingué privilegi de cavaller, concedit per Carles III, el 7 d'octubre del 1773 i el de noble una setmana després./ Melcior Guàrdia i Matas (Barcelona 1728- íd. 1789), comerciant i fabricant d'indianes. Membre de l'Acadèmia de Ciències i Arts. El 1774 va rebre privilegi de noble./ Baltasar Bacardí i Tomba (Barcelona ?-íd. 1822), comerciant i fabricant d'indianes, amb títol de noble del Principat del 1788, l'any 1803 fou diputat del comú de l'Ajuntament de Barcelona./ Erasme de Gònima i Passarell (Moia 1746- Barcelona 1821), comerciant i fabricant d'indianes. Diputat del comú i primer president de la Comissió de Fàbriques, amb títol nobiliari del 1791.

23 Molas Ribalta, Pere, "L'alta noblesa...", Op. Cit. pg 169. Molas ens recorda l'actitud abstencionista de la noblesa envers el poder municipal. Els nomenaments efectuats a partir dels Rebomboris del Pa de 1789, per reforçar la presència de l'aristocràcia titulada en les regiduries de l'Ajuntament de Barcelona, els Llupià, Barberà, d'Alfarràs i els Ciutadilla, progressivament varen anar demanant l'exoneració del càrrec.

24 Jaume Sobrequès cita les dues companyies de miquelets organitzades pel Cos de Fàbriques comandades per Joan Rull i Arnabach i Joaquim Espalter i Roig. També Pere Moles cita el fabricant de teixits Joan Serra, com a capità de la milícia el 1793. "Història de Barcelona", vol 5, Barcelona 1993. Joan Rull i Arnabach era fabricant d'indianes de la companyia "Anglès, Rull i Cia". Joaquim Espalter i Roig era fabricant d'indianes de la companyia "Espalter y Roig, Hermanos".

25 A més de les reflexions de Pierre Vilar, i de Ramon Grau, cal remarcar les de Thomson, a "La indústria d'indianes...", Op. Cit. on fa una anàlisi comparativa entre Barcelona i els centres europeus.

26 Sobre aquest tema i des de diverses fonts, el Registre de Fàbriques testimonia les successives transmissions i ocupacions d'aquest patrimoni del segle XVIII per industrials de les noves generacions del segle XIX. Per recordar algunes citarem: La fàbrica d'indianes de la família Ramon passà a ser ocupada per la fàbrica de Jaume Ricart, la fàbrica Magarola passà a mans de la Companyia d'Ignasi Turent, els Magatzems Nadal ocupats pels Muntadas, la fàbrica Gassó per Nicolau Tous, la fàbrica d'Erasme de Gònima va ser llogada a industrials com Salvador Juncadella i la Companyia "La Auxiliadora de la Indústria", que ocupà també els terrenys de Sants de l'antic "Prat de l'Erasme", etc.

27 Herr, Richard, "España y la revolución del siglo XVIII", Madrid, 1964. Es pot consultar també una recopilació més recent per Aynes, Jean-René, "España y la revolución francesa", Barcelona 1989.

28 Citat per: Fontana, Josep, "La fi de l'Antic Règim i la industrialització (1787-1868)", Barcelona 1998.

29 Ramon Bonaplata i Roig, fabricant d'indianes a Barcelona, era el patriarca de la família Bonaplata, d'una importància cabdal en la creació de la indústria del segle XIX. Les dades biogràfiques poden consultar-se a:

Nadal, Jordi "Bonaplata, pretext i símbol" dins de "Catalunya la fàbrica d'Espanya", Ajuntament de Barcelona 1985, pg. 22.

Nadal, Jordi, "Els Bonaplata: tres generacions d'in-

dustrials catalans a l'Espanya del segle XIX", Societat catalana d'Estudis jurídics, econòmics i socials, Anuari de la secció d'Economia, 1980-81, 1981-82. Barcelona.

30 Cipolla, Carlo, "Historia Económica de Europa, La Revolución Industrial", Barcelona, 1979.

31 Rec Comtal o Regomir. Canal superficial d'abastament d'aigües de la Ciutat de Barcelona procedent del riu Besòs, propietat de la Corona, construcció atribuïda, segons Carreras Candi, al comte de Barcelona (947-966) Miró I.

32 Mercader, Joan, "Els Capitans Generals (segle XVI-II)", Barcelona 1957.

33 Arranz Herrero, Manel "La Rambla de Barcelona, estudi d'història urbana", Barcelona 2003.

34 ACA. Batllia General, Reial Patrimoni, Aa 2a, classe, 96 (1782) fol. 104-123. Reglament per edificar cases a la Rambla. Dictat pel capità General Comte de l'Assalto a 21 de març del 1780 i a 15 de maig del 1781.

35 Barraquer, Cayetano, "Casas de Religiosos en Catalunya", Barcelona 1903.

36 Suñé, Ricart "Nueva crónica de Barcelona", Barcelona, 1945.

37 López Guallar, Marina, "Vivienda ...". Op. Cit.

38 Agustí i Cullerell, Jaume, "Ciència i Tècnica a Catalunya en el segle XVIII", Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 1983. Aquesta afirmació sobre Pedro de Lucuze, no té, però, cap referència documental.

39 Carreras Candi, "Geografía de Catalunya", Barcelona 1958.

40 Ajuntament de Barcelona, "Inicis de la Urbanística municipal", Barcelona, 1985.

41 AHCB Obreria 1782, campanya de neteja de latrines i buidat de dipòsits.

42 Balaguer, Víctor "Las calles de Barcelona", 1865.

43 AHCB, Acords, "...abrir unas calles en terreno del Colegio (San Buenaventura)...", citat per Garcia Espuche, A., Guàrdia M. Dins de "Història de Barcelona", 1993.

44 Molas Ribalta, Pere "L'alta noblesa..." Op. Cit. pg. 134. En fa els següents aclariments: Els senyors de Santa Maria de Barberà eren una branca dels Castre-Pinós. Josep Galceran de Pinós i Rocabertí, va rebre el 1702 el títol de marquès de Santa Maria de Barberà, un dels primers títols de Felip V. Malgrat que ell i el seu fill havien signat el dissentiment de la noblesa. Josep era un dels capdavaners del partit austriacista. El 1705 formava part de la Junta d'Estat de l'Arxiduc Carles, juntament amb el comte de Centelles i el marquès de Besora. El 1713 era president de la Junta política nomenada pels Braços. Amb la caiguda de Barcelona, fou portat pres a Burgos, on va morir el 1718. El seu germà Joan de Pinós i Rocabertí, cavaller de l'ordre de Sant Joan (1696), va ser el 1706, capità de la companyia dels paraïres de Barcelona, ajudant de camp de l'Arxiduc i gentilhome de cambra. El 1713 participà en la Junta de Braços, però es retirà a Centelles amb el seu fill. Morí el 1737. El següent marquès de Barberà va ser Josep Galceran de Pinós i Pinós (nascut el 1710). El "calaix de sastre" del Baró de Maldà fa referència als canvis urbanístics que es produïren a Barcelona a finals del segle XVIII, amb el traçat del carrer que avui porta el nom del Marquès de Barberà.

45 AHCB Obreria C-57, 10 de gener del 1794, "Fachada de la Casa que pretende construir Josep Gelabert Fabricante de Indianas en la calle del Marques de Barará en Barcelona", Plànol façana, sense signatura./ AHCB, Obreria C-77, 28 de juliol del 1814, "Raymundo Negrevernis apoderado de Jph Llopis...casa que posee en la calle Barbara, vulgarmente llamada de Fontseca ...abrir una ventana...", reforma de façana, signa Miquel Bosch e Yglesias./ AHCB, Obreria C-XIV caixa 83, 19 de maig de 1821. "...Josefa Morneau de Amat... reforma de una casa y fábrica... calle

Marques de Barbara nº 28..." Façana, signa Juan Vila.

46 Alou: Mot que en el sentit primitiu significa la "primera possessió" d'una terra. En el sentit popular s'ha utilitzat com a sinònim de finca, independentment de la seva condició jurídica.

47 AHCB 10446, 1797 "Pla i demostració dels Alous... Horta superior de S. Pau i carrer de Carretes...", signa, Francesc Renart i Closes. Citat a: Ajuntament de Barcelona "Inicis de la Urbanística...", OP. Cit. pg. 161.

48 AHCB Obreria C-62, 11 de maig del 1798, "edificar en calle de San Paciano con calle Carretas", signa Antonio Xarrie, "maestro albañil".

49 Citat per Sabaté, J., "El proyecto de la calle sin nombre", Barcelona 1999, encara que no és citada la procedència documental.

50 Balaguer, Víctor "Las calles de Barcelona", Barcelona 1866.

51 AHCB, Obreria C-55, 17 d'agost del 1792, Francisco Rodés; en una reclamació apareix el plànol d'alineacions proposat pels carrers Estel i un tram de les Tàpies. La proposta de continuació del carrer de la Riera fins al carrer Nou no va ser mai executat. Vegeu Magatzems Nadal

52 AHCB, Obreria, C-51, 28 de març del 1789, "Segismundo Mir, fabricante de indianas ... terreno detras lo Hort de Sant Pau, travesia desde Trentaclaus, hasta la de San Pablo ... edificar fábrica de indianas...", Façana, sense signatura./AHCB, Obreria C-68, 19 de novembre del 1802, "Segismundo Mir ... casa en calle del Holmo que la construyó hace algunos años ...rebocar..."

53 Vegeu Casa fàbrica Guàrdia.

54 AHCB Gràfics N° de Reg. 02870, 28 de setembre del 1799, Fragment del plànol: "Pla demostratiu de les concessions enphiteutiques en que lo Sr Dn Jaume Guàrdia y de Ardèbol, hà distribuit lo terreno dels Horts... en lo carrer de Trentacalus... de resultas dels carrers novament oberts en dits horts, anomenats del Conde del Asalto y de Guàrdia... de de lo any 1786, fins al de 1799", Planta dels terrenys del 1786, Planta de reparcel·lació del 1799, signa Francisco Renart y Closes, arqt.

55 AHCB Obreria C- 68, 31 de gener de 1803, "Melchor Guàrdia i Ardevol.... edificar... calle Trentaclaus....", Façana, signa Benet Paradell (o Canadell?), mestre de cases.

56 Ponseti Vives, Miquel, "Fitxes de nomenclatura", 1986, Nomenclàtor del 1980.

57 "Plano que con el lavado de color amarillo manifiesta el proyecto de una nueva Calle con su Plasuela en terreno propio del Sr. Miguel Valldejuli y Mallachs, dentro de la Isla de Casas terminadas por las calles del conde del Asalto, de Guardia, de Trentaclaus y parte de la Rambla de la presente Ciudad", 17 d'octubre del 1797, plànol, signat per Francisco Renart y Closes, arquitecto. Citat per Sabaté, J., "El proyecto ...". Op. Cit. Projecte de traçat del futur carrer de Lancaster.

58 Balaguer, Víctor. Op. Cit.

59 AHCB. Obreria C-56, 4 de gener del 1793, "Elevación de la Fachada de la nueva casa que pretende construir Pablo Ramon Maestro Mantero de esta ciudad en la nueva calle de Sn Holaguer esquina de la calle de Sn Pablo correspondiente en esta la Fachada igual a la porcion A.B.C.D.". Façana sense signatura.

60 AHCB. Obreria C-58, 7 d'abril del 1794, Antoni Nadal i Darrer, carrer Conde de l'Asalto (carrer Nou), "1,2,3,4 terreno donde se ha de fabricar". Sense signatura.

61 AHCB, Obreria C-67, 21 de març del 1802, "Pedro Santaló, comerciante...que poseia un terreno cerca de la calle de las Tapias y de las casa de Nadal...desea edificar...", Façana, signa Jeroni Pedrerol./ AHCB, Obreria C-67, 20 de març del 1802, "Manuel Torru-

lla, comerciante...cerca de las casas de Nadal...edificar una casa...”, Façana, signa Jeroni Pedrerol.

62 AHCB., acords del 1805, full 185, recollit a la tesi-na de llicenciatura d'Elvira Fernández López, “El desarrollo del Arrabal en el último tercio del siglo XVIII, 1969”. El 1805, el mestre de cases Ponç Camps figurava com a tècnic responsable d'una urbanització de l'hortolà Jaume Prats, en uns horts situats entre el carrer de les Tàpies i el carrer Nou de la Rambla.

63 Vegeu Casa fàbrica Espalter.

64 AHCB Acords, juliol del 1806. “Todo el terreno terminado por las letras A es propio de los Sres D. Felipe y D. José Ignacio de Sadurní y Mercader Padre e Hijo; y el comprendido entre las letras B, pertenece a D. Joacuin Espalter y Rosás”, signa l'arquitecte Francesc Renart i Closes. Citat per Caballé, Francesc/González, Reinald, “Recerca Històrico-arquitectònica dels edificis que envolten el Pla Central ...”. Op. Cit.

65 AHCB Obreria caixa 74, 19 de setembre del 1806. “Antonio Muñoz fabricante de indianas...desea edificar una casa fabrica en la calle que se va a abrir en la presente ciudad desde la de San Pablo a la de San Rafael, en terreno de Don Felipe y D. José Ignacio de Sadurní y Mercader, Façana signada per Ramon Mir, arquitecte.

66 Citat per Sabaté, J., “El proyecto de la calle sin nombre”, Barcelona 1999, pg.170, encara que no es cita la procedència documental.

67 AHCB, Acords 1807, Urbanització de St. Jeroni, St. Bartomeu, St. Martí, sense autor. Citat per Caballé, Francesc / González, Reinald, Op. Cit.

68 AHCB, Obreria C-67, 5 de juliol del 1802, “Don Antonio Buenaventura Gassó, del comercio de esta ciudad...que posee en ella, en las calles Riera y San Pablo en las que forma esquina una porción de terreno en el que pretende construir casas con arreglo a los perfiles...”, Façana. Sense signatura

69 Antoni Brusi i Mirabent (Barcelona 1782- íd. 1821). Família d'impressors i libreters. Durant la invasió napoleònica, es posà al servei de les forces patriòtiques i edità “La Gaceta Militar y Política del Principado de Catalunya”, que imprimí successivament a Barcelona, Tarragona i Ciutat de Mallorca. Com a recompensa se li concedí la publicació del *Diario de Barcelona* – abans en mans d'un afrancesat-, que s'edità des del 1814.

70 Caballé, Francesc / González, Reinald, “Recerca Històrico-arquitectònica dels edificis que envolten el Pla Central del Raval de Barcelona.” Inèdit. Barcelona 1999.

71 Vegeu Casa fàbrica Magarola i casa fàbrica Gònimma.

72 Arranz, Manel i Joan Foguet, “El Palau Marc”, Barcelona 1987.

73 Sobre aquesta qüestió cal veure la Fàbrica Gònimma. També Francesc Cabana cita a Llorenç Claros (1754-1831) fabricant d'indianes al carrer de St. Pere Més Alt, que va fer decorar el seu palau amb pintures del pintor Francesc Pla, el “Vigatà”, amb escenes mitològiques, bíbliques i sobre la fundació de Roma.

74 Baltasar Bacardí i Tomba (Barcelona ?- íd. 1822), comerciant. Família de comerciants i hisendats barcelonina. Baltasar Bacardí i Tomba començà essent mestre peller com el pare, Baltasar Bacardí i Clavell (?-Barcelona 1798), que s'enriquí amb l'arrendament de l'aprovisionament del pa i carn de la ciutat. El 1763 participà en una societat per fer indianes i finalment es va convertir en comerciant. El seu ascens social es plasma en l'obtenció del títol de noble del Principat el 1788. El 1803 fou diputat del comú de l'Ajuntament de Barcelona. El fill, Ramon de Bacardí i Cuyàs (Barcelona 1792-íd 1865), fou comerciant matriculat a la Junta de Comerç i va posseir vaixells que feien el comerç amb Amèrica. Després de la Guerra del Francès es retirà de la vida mercantil i es convertí en hisendat; tenia propietats a la ciutat i en diferents poblacions properes a Barcelona.

75 AHCB Obreria C-63, 13 de febrer del 1798, Perfil para el frente de las casa del señor Dn Baltasar Bacardí... frente de la Rambla...del callejón”, signa Miguel Bosch.

76 Probablement estem parlant del mestre d'obres Miquel Bosch i Iglesias.

77 López, Marina i Grau, Ramon, “Barcelona entre el urbanismo Barroco ...” Op. Cit.

Carreras Candi, Francesc, “Ciutat de Barcelona”, 1914.

Almerich, Lluís, “Història dels carrers de la Barcelona vella”, 1950.

78 ACA, Comandància de Ingenieros, caixa 8, Camps.

79 Marina López i Ramon Grau citen les fàbriques i prats d'indianes de Josep Gelabert i Joan Banús entre el carrer de Valldonzella i la Muralla de terra (AHCB Obreria C-44, 2 d'agost del 1784), Francesc Jubany al carrer de Montalegre (AHCB Obreria C-44, 5 de gener de 1784), Francesc Feu i Rodoreda al carrer Ferlandina (AHCB Obreria C-44, 6 de febrer de 1784), i Joan Pau Janer, Parich i Cia. al carrer del Peu de la Creu (AHCB Obreria C-44, 7 de juliol de 1784).

80 AHCB Obreria C- 47, 28 de setembre del 1786, “Pelegrin Bastero... edificar unas casas en la calle Peu de la Creu... por la poca altura de las casa no podrá descubrirse el interior de la fábrica de las Capuchinas...”, Alçat sense signatura.

81 Carrer del Carme nº 114, verificat pels contractes d'arrendament i la història oral. Vegeu fàbrica Gònimma.

82 Thomson. “A distinctive Industrialization: Cotton in Barcelona (1728-1832)” Cambridge, 1992, p. 70. Citat per Vicente, Marta, “Artisans and Work in a Barcelona Cotton Factory (1770-1816)”, International Instituut voor Sociale Geschiedenis, 2000.

83 BC, Arxiu Gònimma, 68/4, “Historia de la fábrica Magarola”, Diario curioso, erudito, económico y comercial, 191, 7 de gener del 1787. Citat per Vicente, Marta, “Artisans and Work in a Barcelona Cotton Factory (1770-1816)”, International Instituut voor Sociale Geschiedenis, 2000.

84 AHCB, Ajuntament, Acords, 1787, foli 45, 46 i 47. El informe de la Junta d'Obres està reproduït a l'article de Marina López i Ramon Grau publicat a “Quaderns d'arquitectura”, nº 80, 1971.

85 Grau, Ramon, i Marina López, “Empresari capitalista a la manufactura catalana del segle XVIII”, Revista Recerques nº1. Barcelona 1974./ Grau, Ramon, “La Manufactura algodонера y la ciudad”, Revista CAU nº 19, maig de 1973./ Grau, Ramon, “Telares, acciones y localización de las fábricas de indianas interesadas en la Compañía de Hilados de algodón (1768-1799)” inèdit/ Grau, Ramon i Marina López, “La manufactura catalana del segle XVIII”, Recerques nº 4, Barcelona 1974.

86 Vilar, Pierre “Catalunya dins ...” OP. Cit

87 Thomson, James, “La indústria d'indianes a la Barcelona del segle XVIII”, Barcelona 1990./ “Els orígens de la industrialització a Catalunya. El Cotó a Barcelona 1728-1832”, Barcelona 1992.

88 Sánchez, Alexandre, “Activitats econòmiques a Barcelona (1717-1833)”, dins de “Història de Barcelona”, vol 5, E. Catalana, 1993.

89 APNB, Notari Severo Pujol, Manual 1736, Foli 446. “Jacint Esteve y Cia”.

90 Sánchez, Alexandre, “Barcelona i la indústria de les indianes” Barcelona 2003. També cal veure la opinió de Thomson, James a “La Indústria d'Indianes...”. Op. Cit., on situa com a primera temptativa empresa la de Bernat Glòria, al 1728.

91 APNB, Notari Severo Pujol, actes del 4 de setembre del 1736 i 24 d'agost del 1736, fol. 446-447 i 430. Citat per Thomson, James, “Els orígens de la indus-

trialització ...”. Op. Cit.

92 Thomson, J., “Els orígens de la industrialització ...”. Op. Cit. pg. 103.

93 Vegeu Casa fàbrica Canals.

94 Vegeu Casa fàbrica Glòria.

95 Thomson, James, “Els orígens de la industrialització a Catalunya. El cotó a Barcelona (1728-1832)”, Edicions 62, Barcelona 1994, pg. 142-44. La referència del segon cognom, citada per Andreu Vidiella, Magdalena, “La financiación de la industria naval en Barcelona (1745 - 1760)”, “Pedralbes”, Revista d'Història moderna, Any 1981, núm. 1.

96 Arxiu de la Junta de Comercio (AJC), leg. 53, caja 71, exp. 29, 15 de diciembre de 1784. Un estudio del Censo de Manufacturas de 1784 en Miguel López (1996).

97 El “domus cum fabrica”, és a dir la “casa amb fabricant”, era una fórmula utilitzada freqüentment a l'edat mitjana per designar les funcions de la farga catalana pirenaica. Aquest vocable compost va ser utilitzat arreu de l'Estat i formà part de la cultura europea del set-cents, on es podia trobar també a Alemanya, sota la mateixa forma: “fabriken-haus”.

98 AHCB Obreria C-26, 22 de febrer del 1768, “Ysidro Cathala y Compañía en la casa y fábrica de Yndianas sita devan lo Garballador del moli de Sn Pere.. un balcó...”, sense plànol.

99 AHCB Obreria C-26, 19 de setembre de 1767, “Jph Fabregas, veler ... en su fabrica o botiga lo señal de un lleó coronat ab un ram de alfabrega en la una má...”.

100 AHCB Obreria C-26, 12 de setembre del 1744, “Bernat Glòria, mercader...carrer de la Marsé...un balcó...”; 2 de novembre de 1745, “Bernat Glòria, mercader...carrer de la Marsé...3 balcons...”; 12 d'agost del 1750, “Bernat Glòria...a la part de la muralla de mar...un balcó...”; 11 d'octubre del 1761, “Bernat Glòria, per construir 4 balcons...muralla de mar...”; AHCB Obreria C-45, 27 d'abril del 1785, “Don Onofre Gloria consul de Malta y comerciante matriculado de la presente ciudad...que respecto a la poca luz que percibe en el desvan de la casa de Diputado Don Josep Gloria, en la parte de esta que sirve de fábrica de Paños, sita en la calle de la Merced...abrir ventana...”

101 Campomanes, P.R. de, “Apéndice a la educación popular”, Madrid 1775.

102 Aliet, Roger, “La fàbrica d'indianes de la família Canals”, Recerques nº 4, Barcelona 1974.

103 D'Avilier, “Diccionaire historique d'Architecture”, 1755.

104 Blondel, J.E, “Principi di Architecture”, Paris 1771.

105 Milizia, F “Principi di architettura civile”, 1785.

106 Sobre el tema tipològic, és interessant la reflexió de la investigació de Rabanal Yus, Aurora, “Las reales fundiciones españolas del siglo XVIII”, Madrid 1990.

107 Grenier, Vincent i altres, “L'Architecture industrielle”, CCI Edicions, Centre Cultural Plateau Beaubourg, París.

108 Rabanal Yus, Aurora, Op. Cit. Nota n. 90.

109 Arranz Herrero, Manel, Tesi doctoral: “Los profesionales de la construcción en la Barcelona del siglo XVIII”, 1979, publicada en dues edicions: “Mestres d'obres i fusters, la constucció a Barcelona en el segle XVIII”, Col·legi d'aparelladors i arquitectes tècnics de Barcelona, 1991, i “La menestralia de Barcelona al segle XVII, els gremis de la construcció”, Ed. Proa, Barcelona 2001.

110 Montaner i Martorell, Josep M., Tesi Doctoral “Anàlisi del procés de transformació del cos de coneixements arquitectònics a Catalunya en el període 1714-1859”, 1984, publicada a l'edició: “La modernit-

zació de l'utillatge mental de l'arquitectura a Catalunya (1714-1859)", Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1990.

111 Molas Ribalta, "Los gremios barceloneses del siglo XVIII. La estructura corporativa ante el comienzo de la revolución industrial", Madrid 1990.

112 Mestre antic: Degà o membre més antic del gremi.

113 Prohom, primer, segon tercer i quart: representació del gremi de mestres d'obres.

114 Clavari: els mestres que custodiaven la clau de la caixa de cabals del gremi.

115 Credencer, l'escrivà del gremi.

116 Examinador: Mestres que atorgaven la carta de mestria, a través de l'examen. o passantia.

117 Ignasi March (1760-1811), mestre de cases, amb carta de mestria des del 1781. Segons Arranz, va ocupar càrrecs importants en el Gremi de Mestres de cases i Molers, credencer (1786 i 1787), prohoms quart (1793), prohoms tercer (1800) i examinador (1788, 1796, i 1802). Segons Pere Serra i Bosch, que es proclamava deixeble seu, Ignasi March va convertir la seva casa en una petita acadèmia, on es llegien, comentaven i analitzaven tots els llibres d'arquitectura que arribaven de l'estranger. Per aquest motiu va ser requerit per l'Escola de la Llotja per exercir de professor d'arquitectura i dibuix. El 1789 va ser un dels responsables del guarniment del carrer Ample amb motiu de la proclamació de Carles IV. Del 1804 a 1806 intervingué en la construcció de la màquina de vapor de Jacint Ramon. Traductor al castellà del llibre de Francesc Milizia "Dell'arte di vedere nelle belle arti del disegno secondo i principi di Sulzer e di Mengs" editat a Barcelona el 1823 amb el títol de "Arte de saber ver las Bellas Artes del Diseño", amb un pròleg de Pere Serra i Bosch i amb breus capítols d'Antoni Ginesi. Va deixar la residència de Barcelona amb motiu de la Guerra del Francès el 1808 fins a la seva mort a la ciutat de Tarragona, l'any 1811.

118 Francesc Renart i Closas (1750-1816), fill del mestre Francesc Renart, Segons Arranz, va ser investit per la confraria de mestres de cases el desembre del 1781. Va intervenir principalment en matèria d'urbanització. Va aixecar els plànols de Barcelona i de la seva Rambla el 1807, i segons Bassegoda va ser tècnic del Tribunal Reial Ordinari de Barcelona.

119 Pere Serra i Bosch (Barcelona, 1773? - 1837), hereu de Narcís Serra, d'una família reconeguda de mestres d'obres. Assistent a les tertúlies d'Ignasi March, fou investit mestre de cases per la confraria el 10 de desembre del 1786. Obtingué càrrecs de segon mestre d'obres de fortificacions, arquitecte de la Real Hacienda, acadèmic de mèrit del 7 d'octubre del 1804. Uns anys després va ingressar a les Acadèmies de Belles Arts de San Fernando (Madrid), San Luís (Saragossa) i de la Concepció (Valladolid). El 1808 va ser nomenat capità de guies de l'exèrcit de Catalunya, ascendit a tinent coronel d'infanteria i condecorat per actes en la Guerra de la Independència. Reintegrat a l'activitat professional obtingué el càrrec d'arquitecte de la Real Hacienda. Va ser un gran difusor del pensament de Milizia, i va prologar l'edició de la traducció d'Ignasi March del 1823 de "Dell'arte di vedere".

120 Joan Soler i Faneca (Barcelona 1731- 1794), fill d'un modest mestre de cases. Segons Arranz, estudià humanitats, filosofia i matemàtiques amb l'enginyer Joan Escofet, investit mestre de la Confraria de Mestres de Cases i Molers de Barcelona el 1751 o 1752, va actuar com a empresari contractant fadrins, aprenents i manobres. Mestre de la Batllia i Intendència de Catalunya. El 1772 inicià els treballs de remodelació de la Llotja de Barcelona, com a projectista i constructor. Dirigi alguns trams de l'obra de la carretera de Madrid a Barcelona, i projectà un canal de navegació entre Reus i el port de Salou. Autor i constructor del Palau Marc de la Rambla de Barcelona, les obres del qual s'iniciaren el 1775 i foren totalment acabades el 1781.

121 Antoni Ginesi (1791-1824) arribà a Barcelona com a vice-cònsol de la Toscana. Segons Arranz, era

un arquitecte jove i culte que havia viatjat per Egipte i Grècia i residit a França. Segons Josep M. Montaner es podia situar en el grup d'Ignasi March. Autor del Cementiri Vell de Barcelona al Poble Nou, projecte del 1818. Va intervenir en la traducció d'Ignasi March del 1823 de "Dell'arte di vedere" de Milizia.

122 "Que los Artífices y Albañiles serán responsables de la observancia puntual de las reglas establecidas en los antecedentes capítulos y en defecto de los Dueños de las casas se les exigirán las multas que en cada uno de ellos se prefijan.

Que en toda Fábrica exterior o redificación, colocación de balcones, Miradores y demás de que trata este Pregon deberán los dueños y propietarios de las casas, antes de principiarse cualquiera de dichas obras exteriores, presentar Memorial al Muy Ilte. Ayuntamiento expresando las circunstancias de la obra que quieren ejecutar para que puedan practicarlos, precedida la licencia correspondiente, con arreglo al Informe del Mtro de Obras de la Ciudad, a cuyo fin antes de obtenerla deberán hacer constar el Depósito de la Tabla de los Comunes de una libra de esta moneda, aunque sea el permiso para uno o más balcones, miradores y demás de una misma casa; cuya cantidad se ha de aplicar por mitad a la Casa de la Misericordia, o Hospicio, y al Maestro de Obras por su trabajo de Informes y visorios que hubiese de practicar, y al que hiciese lo contrario incurrirá en la pena de 10 libras y además tendrá la obligación de reponer la obra nueva a su primitivo estado.", Edicte del 1771.

123 "(...) Que: Los Balcones en Cuartos Principales, como sea su altura de 20 palmos o más del piso de la calle, podrán salir en las calles y plazas cuyo frontis sea mayor de 35 palmos, 4 palmos; en las que sea mayor de 30 palmos, 3 palmos y 2/4, en las que sea mayor de 25 palmos, 3 palmos (...) Que los Balcones de Cuartos segundos de las casas, cuyo ancho de calle y plaza, en el frontis de ellas sea mayor de 35 palmos puedan salir 2 palmos y 2/4; en las que sea mayor de 30 palmos, 2 palmos y 2/4; en las que sea mayor de 25 palmos, 2 palmos y 1/4 (...)", Edicte del 1771.

124 Alcolea, S., "El Palau Moja", Generalitat de Catalunya, Barcelona 1987.

Arranz, M. i Fuguet, J, "El Palau Marc", Generalitat de Catalunya, Barcelona 1987.

125 Matila C. Ghyka "El número de oro" Buenos Aires 1968: "La simetría, dice Vitrubio, consiste en el acorde de medida entre los diversos elementos de la obra, como entre los elementos separados y el conjunto ... Como el cuerpo humano ... fluye de la proporción —la que los griegos llaman analogía— consonancia entre cada parte y el todo ... Esta simetría está reglamentada por el módulo, el marco de la medida común, lo que los griegos llaman el número Φ. Cuando cada parte importante del edificio está, además, convenientemente proporcionada en razón al acorde entre lo alto y lo ancho, entre lo ancho y lo profundo, y cuando todas estas partes tienen también su lugar en la simetría total del edificio, obtenemos la eutritmia."

126 Josep Mas i Dordal (1724-1802-05?), Segons Arranz ocupà els càrrecs de credencer de la Confraria el 1754, prohoms tercer el 1755 i 1758, examinador el 1768, 1779 i 1792, i prohoms primer el 1789, mestre de cases de l'Ajuntament de Barcelona a partir del 1766 fins a la seva dimissió el 1770, quan el va succeir el seu germà Pau Mas i Dordal. Va projectar la reforma del Port de Palamós, l'església parroquial de Sant Vicenç de Sarrià (1770), el nou poble d'Almaces per encàrrec de Melcior Guàrdia (1773-1779), el Palau Moja (1774-1786), el temple de la Mercè (1777), construcció de la Mina de Montcada (1778), Palau Episcopal de la Plaça Nova (1782-1785), la redificació de la Taula dels Comuns Dipòsits (1789). Fou membre de la Real Acadèmia de Ciències Naturals i Arts de Barcelona on ingressà l'11 de novembre del 1789.

127 Pau Mas i Dordal (1731 o 32-1808), germà de Josep Mas i pare de Josep Mas i Vila, era mestre de cases i constructor. Tècnic municipal des del 1762, mestre de fonts i mestre d'obres municipal del 1770

al 1808, Va intervenir en les obres del Palau Episcopal de la Plaça Nova (1782-1785) i en les obres del Palau Moja. Autor de la Fàbrica d'indianes del comerciant Josep Francesc Seguí al carrer de la Muralla Vella, intervingué en les obres de l'hospital de la Santa Creu (teatre) i la Parròquia de Sant Miquel. Va ingressar a la confraria de Mestres de cases el 6 de gener del 1770. Home quart (1774), examinador (1776), prohoms tercer (1780), i clavari els anys 1784, 1785, 1787, 1790-1797, 1800, 1801 i 1806.

128 AHCB, Obreria C-38, 17 d'agost de 1779, "Felix y Franº Magarola, hermanos, comerciantes de esta ciudad...demoler las casas que poseen en la calle de Tallers y reedificar dichas casas con tres pisos...", Planta d'alineació amb tres portes. Sense signatura. Llicència per a la construcció de la fàbrica del carrer dels Tallers.

129 AHCB, Obreria C-45, 3 d'agost del 1785, "Erasmus Gonima comerciante...", Façana de la fàbrica, al carrer de Riera Alta. Sense signatura. Llicència per a la construcció de la fàbrica del carrer de Riera Alta., /AHCB, Obreria C-49, 14 de febrer del 1788, "Perfil o Frente de la Casa de Erasmus Gonima". Plànol sense signatura. Llicència per a la construcció del palau del carrer del Carme./ AHCB, Obreria C-49, 11 de gener del 1788, Erasmus de Gonima, "...que posee una huerta en la calle de las Carretas y desando edificar una casa Fábrica...", Façana, sense signatura. Llicència per a la construcció de la fàbrica del carrer de Carretes.

130 AHCB Obreria C-44, 5 d'octubre de 1784, "Perfil de la casa que pretende edificar Pablo Ramon en la calle de Sn Pablo en Barna". Façana sense signatura. Llicència per a la construcció de la fàbrica del carrer de Sant Pau.

131 AHCB, Obreria, C-51, 28 de març de 1789, "Segismundo Mir, fabricante de indianas ... terreno de tras lo Hort de San Pablo, travesia desde Trentaclaus, hasta la de San Pablo ... edificar fabrica de indianas...", Façana, sense signatura, Llicència per a la construcció de la fàbrica del carrer de l'Om.

132 Arranz cita a Joan Fàbregues (sense segon cognom, citat dins de Soler i Faneca) (1740-1795), aprenent de Joan Soler Faneca, amb carta de mestratge de 1776. Nomenat per la confraria examinador el 1790 i 1795.

133 Arranz cita Joan Oliver (o Joan Mundó Oliver) com a mestre de cases i fabricant d'indianes del segle XVIII, (1722-?), prohoms primer el 1780 i examinador. Actuà com a representant de la fàbrica d'indianes "Anglès, Rull y Compañia", quan el 4 de gener del 1786 va efectuar compres de terrenys per compte de la firma a les Corts. Més endavant apareix a la firma "Juan Oliver, Ferrussola y Compañia", empresa en actuï l'any 1793, segons Carrera Pujal a "Història política y Econòmica de Cataluña", siglos XVI al XVIII, pg. 164,165.

134 AHCB Obreria C- 41, 3 de setembre de 1782, "Juan Costa , fabricante, ... balcones ... calle Molas ... calle Estruch", signa Juan Oliver.

135 Miquel Bosch i Iglesias era d'una família de mestres de cases, amb mestria des del 1780. Fou credencer (1789) i examinador (1801) de la Confraria de Mestres de cases i Molers. (Arranz).

136 AHCB, Obreria C- 77, 28 de juliol de 1814, "Raymundo Negrevernis apoderado de Jph Llopias...casa que posee en la calle Barbara, vulgarmente llamada de Fontseca ...abrir una ventana...", reforma de façana, signa Miquel Bosch e Yglesias. (Vegeu fàbrica Batlló)

137 Arranz cita el mestre Jeroni Pedrerol, procedent d'una família de mestres de cases, que fou investit Mestre de la Confraria de Mestres de Cases i Molers l'any 1785.

138 AHCB, Obreria C- 67, 21 de març del 1802, "Perfil de la Casa de Pedro Santaló, comerciante calle de las Tapias", Façana, signa Jeroni Pedrerol. Llicència de construcció de la fàbrica.

139 AHCB, Obreria C- 67, 20 de març del 1802, "Perfil de Manuel Torruella Comerciante calle de las Ta-

pias”, Façana, signa Jeroni Pedrerol. Llicència de construcció de la fàbrica.

140 AHCB, Obreria C- 80, 1 de desembre del 1819, “Jacinto Ramon (fabricant)... reforma....calle de San Pablo nº 1º”, Façana, signa Jeroni Pedrerol. Llicència de reforma de la fàbrica.

141 Sobre Ignasi March, vegeu nota 103.

142 AHCB, Obreria C-67, 20 d’abril del 1802, “Perfil de la fachada de la nueva Casa que pretende construir Joseph Gelabert Fabricante de Indianas en la nueva calle de San Holaguer de esta ciudad de Barcelona”. Façana, signa Ignasi March, paleta.

143 Citat per Agustí i Cullerell, Jaume, “Ciència i Tècnica...”. Op. Cit. Cal insistir que també Carrera Pujal cita la intervenció d’Ignasi March en la construcció de la màquina de vapor de Jacint Ramon a “Historia política y económica...” Vol IV, pg. 256.

144 AHCB Obreria C- 74, 10 d’octubre del 1806, “Antonio Muñoz, fabricante de indianas... edificar fábrica y casa... calle Sadurní...”, Façana, signa Ramon Mir, arquitecte.

145 AHCB Obreria C- 75, 17 de novembre del 1807, “Rafael Clavé, fabricante de medias... Reforma... plaza de Trinidad...”, Façana, signa Ramon Mir, mestre d’obres.

146 Josep Aliet i Faneca (1752 1820), amb títol de mestre de cases del 1766, prohom quart (1795), prohom primer (1798) i examinador (1797 i 1800). (Arranz).

147 AHCB Obreria, C- 76, 17 de febrer de 1813, “Juan Calafell, fabricante de pintados... edificar casas... calle Mediana de San Pedro...”, Façana, signa José Aliet, arquitecte.

148 AHCB Obreria C- 64, 22 de novembre del 1799, “Pedro Fábregas, fabricante de indianas... reforma... calle Hospital...”, Façana, signa Juan Valls y Balansó.

AHCB Obreria C- 70, 6 de febrer del 1804, “Pedro Fábregas, fabricante de indianas... edificar... calle...”, Façana, signa Juan Valls y Balansó.

149 AHCB Obreria C- 70, 15 de desembre del 1803, “José Alabau, fabricante de indianas... edificar casa... calle ...”, Façana, signa Juan Valls y Balansó.

150 AHCB, Obreria C-75, 16 d’octubre del 1807, “Antonio y Manuel Beltran Casans, comerciantes...edificar... calle San Rafael...”, Façana, signa Juan Valls.

151 AHCB, Obreria C-83, 10 de juliol del 1821, “Cayetano Forns, fabricante de naipes...reforma...calle Amargos...”, Façana, signa Juan Valls.

152 AHCB, Obreria C-96, 30 de març de 1826, “Keitinger (fabricant)...edificar casa... calle San Oleguer...”, Façana, signa Juan Valls.

153 AHCB, Obreria C-101, 25 de febrer de 1829, “Felipe Solà, fabricante de tejidos...reforma... calle Cortinas...”, Façana, signa Juan Valls.

154 AHCB, Obreria C-103, 30 de juliol del 1829, Josep Serra y Marrugat, fabricant de teixits “...que posee una Casa fàbrica en la calle del Hospital que hace esquina a las de la Cera y Riereta que desea edificar, y como necesita derivar la parte vieja que da a dichas calles...”, Façana, signa Juan Valls.

155 AHCB Obreria C-106, 6 de juliol del 1830, “Domingo Cortés, fabricante de tejidos... edificar... calle San Ramón...”, Façana, signa Juan Valls.

156 Alou: Mot que en el sentit primitiu significa la “primera possessió” d’una terra. D’origen medieval, en el sentit popular s’ha utilitzat com a sinònim de finca, independentment de la seva condició jurídica.

157 Cana: Mesura de longitud igual a 8 pams o 6 peus, és a dir dos passos, és a dir 155,5 centímetres. Era la mesura fonamental en distàncies, a Catalunya.

158 Vara catalana: Unitat de mesura de longitud equivalent a 4 pams, és a dir 77,76 centímetres.

159 Pam català: Unitat de mesura de longitud equivalent a 19,44... centímetres.

160 Quart: Unitat de mesura de longitud equivalent a la quarta part del pam, és a dir 4,85 centímetres.

161 Lliura catalana: Unitat de mesura de pes equivalent a 400 grams.

162 Faneca: Mesura de capacitat per àrids, pròpia de les comarques occidentals de Catalunya.

163 Fanecada: Mesura de superfície agrària, corresponent a l’extensió de terra que es pot sembrar amb una faneca de gra.

164 Pluma d’aigua catalana: Mesura de cabal d’aigua equivalent a 0,0255 litres per segon. Utilitzada de forma comuna al cabal procedent del manantial de Montcada que donava servei a la ciutat. Valor variable segons la comarca.

165 Garcia Fuertes, Gemma, “La accesibilidad al agua en la ciudad de Barcelona”, Actes del Segon Congrés d’Història del Pla de Barcelona, Barcelona 1989. El Rec Comtal era el canal superficial d’abastament d’aigües de la Ciutat de Barcelona procedent del riu Besòs, propietat de la Corona, construcció atribuïda, segons Carreras Candi, al comte de Barcelona (1947-1966) Miró I. L’abastament d’aigües de la ciutat anava destinat primordialment a les fonts públiques i gratuïtes, les derivacions a diferents sectors de la ciutat s’anomenaven “fibles”. Les concessions privades d’abastament d’aigües es realitzaven per via de la concessió de privilegi als sectors del patriciat barceloní i eren gratuïtes. A finals del segle XVIII s’introdueix la concessió per via de pagament de cànon, segons el nombre de “plumes” concedides.

166 Arranz, M. “La menestralia de Barcelona al segle XVIII”, Barcelona 2001. Pg. 142.

167 Molera, Pere, “La farga”, Barcelona 1980.

168 AHCB Obreria C-XIV, caixa 41, 4 de juliol del 1782, “Recurso de Maria Angela Carreras y otros vecinos de la calle Trentaclaus, en que se quejan de Mariano Esplugas, cerragero de esta ciudad por haver plantado cerca dicha calle y contigua a unas casas propias de la Supte. Y unida a sus paredes una Maquina o Fábrica llamada Martinets...4 de julio de 1782...signa el Barón de Serrahí (?)”.

169 Paredat: paret de maçoneria irregular, a voltes reforçada amb filades de maó, i formada comunament per pedra irregular i morter de calç.

170 AHCB Obreria C-XIV caixa 45, 7 d’agost del 1785. Informe de Pau Mas a la llicència per la construcció de la fàbrica de Erasme de Gònima al carrer de Riera Alta: “... para que la pared tenga el grueso, el cimientito hasta el plan terreno, quatro palmos, desde el plan terreno hasta el primer piso, tres palmos, y desde dicho piso hasta el terrado dos palmos y medio...”

171 Arc escarsser: arc rebaixat, especialment a l’arc comprès dins d’un angle de 60 graus.

172 Arc rebaixat: arc que té una curvatura inferior a mitja circumferència. Té un sol centre.

173 Llinda: estructura resistent horitzontal de les obertures, composta generalment per tres peces de pedra.

174 Arc de descàrrega: arc rebaixat, inserit en els paraments per damunt de les llindes, que servia de descàrrega a les llindes horitzontals.

175 Vegeu les fàbriques d’Erasme de Gònima i Antoni Nadal.

176 Cairó: rajol quadrat que serveix per enrajolar les teulades planes. Griera, A. “La casa catalana”.

177 Tortugada: canaló de recollida d’aigües en el sentit horitzontal format per teules especials encaïllades. Tradicionalment utilitzat en les cobertes de teula, però també posteriorment amb la generalització de la coberta plana enrajolada amb “cairons”, com a recollida d’aigües exterior.

178 Agustí i Cullerell, Jaume, “Ciència i Tècnica a Catalunya en el segle XVIII o la introducció de la màquina de vapor”, Institut d’Estudis Catalans, Barcelona 1983.

179 Riera i Tuèbols, Santiago, “Història de la Ciència a la Catalunya moderna”, Barcelona 2003.

180 “Ordenanzas y Instrucción para la enseñanza de las Matemáticas en la Real y Militar Academia que se ha establecido en Barcelona”, Barcelona 1739. Citat per Manel Arranz, Mestres d’obres i fusters,...”. Op. Cit.

181 Mercader, Joan, “Els Capitans ...”. Op. Cit.

182 Nadal, Jordi, “Moler, tejer y fundir, estudios de historia industrial”, Barcelona 1992.

183 Aliet, Roger, “La fàbrica d’indianes de la família Canals”, Recerques nº 4, Barcelona 1974.

184 Citat també per Carrera Pujal, J. “Història política i econòmica de Catalunya”, vol IV, pg. 138-139.

185 Prat d’indianes: espai destinat a l’assecat dels teixits. Primitivament situats als horts del Raval, i posteriorment fora muralles, principalment a Sant Martí de Provençals i a Montjuïc. La primera referència que tenim al Registre d’Obreria va ser per part del fabricant Joan Canaleta, al memorial en el qual sol·licita l’establiment d’un “prado de indianas” a Sant Martí de Provençals, AHCB Obreria C-XIV caixa 35, 3 de juliol del 1776, Juan Canaleta, fabricant, “...establecimiento .. de una porción de terreno arenoso y público .. en San Martín de Provençals ... para la extensión del Prado que tiene allí inmediato...” Plànol dels terrenys, sense signatura.

186 Cabana, Francesc, “Fàbriques i empresaris...”, E. C. Barcelona 1993.

187 Estenedors: conegut també per “pals d’indianes” o “perxas”, estructures destinades a l’assecat de les indianes o pintats. Comunament situats a la pròpia fàbrica, en un espai específic o a la mateixa façana de l’edifici i ocupant part del carrer. El registre d’Obreria reflecteix des del 1774 un notable increment de sol·licituds, del que era considerat com a un costum. En aquest sentit també es veu confirmat per les informacions que donaven els viatgers de l’època quan descrivien la ciutat de Barcelona recoberta de teixits pintats. La primera referència documental la tenim a la sol·licitud per part d’Agustí Peix al carrer d’en Robador de l’establiment de “pals d’indianes”, AHCB Obreria C-XIV caixa 33, octubre del 1774, “... ponga palos en lo alto de las paredes de su casa para colgar las piezas de Indianas al eixugo i soleo, como hasta aquí se ha acostumbrado, afianzado...”. Sense plànol.

188 Grau, Ramon /López, Marina, “La manufactura catalana del segle XVIII”, Recerques nº 4, Barcelona 1974.

189 Si estem parlant de la moneda hispanoamericana, el “peso fuerte”, seria equivalent a 8 rals, és a dir aproximadament 2.666 lliures catalanes.

190 Mori, G. “La Revolución Industrial”, Barcelona, 1983. “En efecto en el curso de los años setenta y también algún tiempo después, no debía ser prohibitivo instalar una empresa en el sector y asegurar posteriormente su crecimiento, esencialmente a través de la reinversión de los beneficios en capital fijo: en definitiva, la autofinanciación, como se dice ahora, o más realísticamente, la elevadísima tasa de explotación de la mano de obra que se obtenía en aquella época fue el vehículo principal de la expansión que entonces se registró.”, pg. 74.

191 Marca de fàbrica: originàriament referit al rètol o senyal de façana que els fabricants d’indianes sol·licitaven al Registre d’Obreria per col·locar a la porta de la seva fàbrica. Posteriorment referit a l’enregistrament d’una denominació o marca de fàbrica, indicador d’una qualitat específica.

192 Aliet, Roger, Op. Cit.

193 Mori, G. Op. Cit.

194 Vegeu fàbrica Santaló al carrer de les Tàpies.

195 Cabana, Francesc, Op. Cit.

196 La tradicional imputació de la primera filatura d'Espanya a la fàbrica de Josep Canaleta creada a partir del 1765 que defensava Torrella i Niubó, Francesc, "El moderno resurgir textil de Barcelona", Barcelona 1961, ha estat resituada al trienni de 1748-1751 a les fàbriques de Bernat Glòria i Jaume Campins per Grau, R. i López, M. a l'obra "Empresari i capitalista..." 1974.

197 Garcia i Balaña, Albert, "La fabricació de la fàbrica. Treball i política a la Catalunya cotonera (1784-1874)", Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 2004.

198 Garcia i Balaña, Albert, Op. Cit. cita una descripció del torn de filar que el factor de la Reial Companyia Josep Gatuellas, va fer construir a partir del model d'Andreas Phiter. BC, Fons EdG/EdJ, RCFC 64/1: Correspondència. Cartes rebudes (1785; AG): carta de Josep Gatuellas (24-09-1785) inclou un croquis del tron.

199 Deane, Phyllis, "La primera revolución industrial", Barcelona, 1968.

200 Cabana, Francesc, op. cit.

201 Garcia i Balaña, Albert, Op. Cit.: BC, Fons EdG/EdJ, RCFC, L 12/líbre de resolucions (1783-1794): sessió del 31-10-1786 (lloguer de l'edifici-fàbrica), sessió del 15-12-1788 (comanda de màquines), 41/7: Ordenances (1783-1790) "Ordenansas arregladas en la Junta dels SSrs. Directores y Conciliaris de la Rl. Compa.de Filats de Barcelona per las trevalladoras de la Casa de la Direcció en 18 de Desembre de 1788".

202 Garcia i Balaña, Albert, Op. Cit, pg. 204.: BC, Fons EdG/EdJ, Fàbrica de Filats d'Erasme de Gònima.

203 Soler, Ramon. "Ensayo sobre la máquina catalana de hilar algodón, llamada bergadana". Barcelona 1911.

204 Deane, Phyllis, Op. Cit.

Mori, G. Op. Cit., "...el 'water frame' (torn de filar d'aigua), patentat i exposat avui al museu de Kensington, Londres, la màquina original havia estat projectada per a 8 fusos i era posada en moviment per una roda girada per un cavall. Però, a la segona instal·lació que va muntar a Cromford el 1772, la força motriu era l'obtinguda per un saltant d'aigua, d'aquí l'origen del nom de 'water frame', fet que donava lloc a l'aparició i afirmació del 'factory system...". pg. 48

205 Cabana, Francesc, op. cit. ...

206 Mori, G. Op. Cit., pg. 50-51.

207 Vegeu Casa fàbrica Ramon. Per a més precisió: Sánchez, Alex, "Crisis económica y respuesta empresarial. los inicios del sistema fabril en la industria algodnora catalana, 1797-1839", Universitat de Barcelona.

208 Dades obtingudes de l'Almanac Mercantil de 1803. Alexandre Sánchez, Op. Cit..

209 Vilar, Pierre, "Catalunya dins l'Espanya moderna", Barcelona 1973.

210 Brosa M., "Manual completo de Hilatura de Algodón", Barcelona 1876, pg. 205, "En 1805 se introdujeron las Mule-jenniss, moviéndolas por medio de los andarages (vogis) y ruedas hidráulicas, estableciéndose varias fábricas, no solamente en Sellent, Manresa y Berga, sino en Barcelona, Olot, Vich, Mataró i otros puntos".

211 Sáiz González, J. Patricio, "Propiedad industrial y revolución liberal. Historia del sistema español de patentes (1759-1929)", OEPM, Madrid 1992.

212 AHCB Obreria C-49, 18 d'agost del 1788, Francisco Tullot, maquinista, sol·licita permís per

instal·lar un rètol a la seva casa del carrer Sant Pere Més Baix, un rètol amb el text: "Fabricante de máquinas de hilar, blanquear i torcer seda".

213 Vogí o bógit: de vogí", vocable del català que significava volt, circumferència, pista de l'animal que dona voltes a una sínia. Motor de tracció animal utilitzat freqüentment per l'accionament d'una sínia per a l'extracció d'aigua. Aquest sistema d'origen medieval era aplicat de forma generalitzada a les fàbriques d'indianes per a l'extracció d'aigua dels pous destinada al rentat i tintat de les peces de teixits. Posteriorment aplicat al moviment de les màquines contínues de filats i les "mule-jennies" que s'havien introduït a Catalunya a finals del segle XVIII. El mot ha estat localitzat en algunes llicències del Registre d'Obreria de l'AHCB., i s'utilitzava indistintament "vogí" o "malacate" en la versió castellana. Brosa M., a la seva obra "Hilatura de Algodón", Barcelona 1876, utilitza el terme castellà "andarage".

214 Francesc Salvà i Francesc Sanponte "Disertación sobre una nueva máquina de agramar cañamos i linos", Barcelona 1784. Citat per Jaume Agustí i Culler..

215 Agustí i Culler, Jaume, "Ciència i tècnica a la Catalunya del segle XVIII", Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 1983.

216 Sánchez, Alex, "Crisis económica y respuesta empresarial..." Op. Cit. "...hasta las de mayor envergadura, como la de Serra, Torruella y Cía., que en 1799 tenía en su fábrica de Barcelona 23 máquinas de hilar inglesas y 35 simples, 10 de cardar, 10 mecheras, 10 de manuar y siete de debanar, que eran movidas por tres «bogits» tirados por seis mulas".

217 Madoz, Pascual, "Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de ultramar", Madrid 1845. pg. 174-75, del Volum I de l'edició facsímil de 1985.

218 Es poden veure també les descripcions aportades per Garcia i Balaña, Albert, de la fàbrica d'Isidre Cruells i Cia. Op. Cit, pg. 254, i de la fàbrica de Francesc d'Asís Mas, pg. 312, nota 95.

219 Amb el nom de "Privilegis" eren coneguts els monopolis exclusius que es concedien per ordre real a qui inventava o introduïa noves tècniques a Espanya, concepte utilitzat del segle XVI, encara que fins al segle XIX no s'organitzà de forma moderna un sistema i una centralització del registre. OPEM (Oficina española de Patentes y Marcas) Ministerio de Industria, Turismo y Comercio.

220 Privilegi concedit el 1790 a Simó Pla per instal·lar una màquina de vapor, citat com a temptativa per Viçens Vives, a "Industrials i polítics" Barcelona 1958, pg. 46.

221 "En España se tiene noticia de la introducción de cinco vapores construidos por Watt & Boulton y de otros tres del mismo tipo, aunque procedentes de un taller pirata, entre 1775 y 1799..." Jordi Nadal i Oller, "Espanya, 200 años de tecnología", pag.40, Madrid 1988.

222 Agustí i Culler, Jaume, "Ciència i Tècnica...", Op. Cit.

223 Vegeu Fàbrica Ramon.

224 Betancourt, Agustín de, "Memoria sobre una Máquina de vapor de doble efecto" Academia de Ciencias de París, 1789.

225 Santpons, Francesc, "Notícia de una nueva Bomba de Fuego", citat per Agustí i Culler, Jaume, "Ciència i Tècnica..." Op. Cit.

El model de casa fàbrica als inicis de la industrialització

Període 1808-1856

1. Liberals i progressistes
2. El segon procés d'urbanització
3. Les formes de residència del segle XIX
4. La casa fàbrica
5. La tecnologia de la construcció
6. El procés de vaporització

1. Liberals i progressistes

Diversos factors han determinat que aquest període sigui conegut, tant a Catalunya com a la resta d'Europa, pel període de transformacions revolucionàries. L'expansió dels ideals de la Revolució francesa, la lluita de la burgesia¹ per la implantació dels seus ideals polítics i econòmics i la independència de les colònies faran de la gran inestabilitat política i econòmica la principal característica d'aquest període històric.

El tractat de Basilea del 22 de juny del 1795 significarà un canvi important en la política exterior de la corona espanyola. La pau signada amb França l'abocarà, inevitablement, a l'enfrontament amb Anglaterra amb el consegüent bloqueig del comerç entre les colònies americanes i la Península, fet que comportarà que l'economia espanyola i fonamentalment la catalana entrin en una forta crisi econòmica. El regnat de Carles IV va ser incapaç de superar aquesta crisi, malgrat els intents del ministre Godoy per fomentar la indústria i fins i tot algunes mesures força revolucionàries, com una primera i molt important desamortització dels béns eclesiàstics,² però la situació del país era cada cop més delicada.

Els conflictes bèl·lics i el bloqueig del comerç portaran a una crisi generalitzada de la indústria. Les grans cases de comerç foren les primeres en ressentir-se'n i, en conseqüència, les fàbriques i tot el conjunt productiu entraren en recessió. A partir del 1801 s'experimentà una certa recuperació que durà tres anys. Però amb l'ocupació francesa a partir del 1804 la crisi econòmica ja era irreparable.³ Per a les fàbriques d'indianes va ser el progressiu abandonament dels estampats i l'economia de la ciutat experimentà una paralització de set anys.

En el marc de la nova aliança amb França, les tropes aliades franceses ja havien entrat a Barcelona el 1804, i aprofitant les vacil·lacions i contradiccions de les classes dirigents sobre la conveniència d'aquesta aliança, Napoleó havia preparat la substitució de la corona dels Borbons pels Bonaparte.⁴ L'enfrontament entre Carles IV i el seu fill Ferran VII va facilitar el projecte dels Bonaparte, la família reial va ser reclusa a Baiona i l'exèrcit de Napoleó va ocupar Espanya. Napoleó delegà en el seu germà Josep Bonaparte l'eliminació de l'Antic Règim i la modernització del país. Amb aquest propòsit preparà la redacció de la primera constitució: l'Estatut o la Constitució de Baiona signada el 7 de juliol del 1808 per 91 representants de la noblesa espanyola i caps eclesiàstics.

Malgrat les protestes i resistències presentades en la discussió de la constitució, aquests representants de l'Antic Règim van haver d'acceptar la pèrdua dels seus privilegis i exempcions. De fet, els pocs representants dels estaments populars no pogueren assistir a la signatura de la constitució a causa de la guerra. Aquest va ser el cas del diputat electe, Antoni Bonaventura Gassó, un dels càrrecs importants de la Junta de Comerç de Barcelona. L'esclat de la Guerra del Francès el mateix any, amb una inesperada resistència als plans de Napoleó, va portar a l'èxode de la noblesa i la desintegració de la vella administració. La Constitució del 1808 no va arribar mai a ser aplicada.

Encara que no hi hagué entre nosaltres, a Catalunya, un grup ampli de "jacobins", com a Itàlia o altres països europeus, les classes mitges i els estudiants de les universitats varen ser els que adoptaren més fàcil-

ment les aspiracions i els principis de la Revolució francesa. Per un moment aquesta joventut va esperar que la regeneració de la pàtria es produiria amb l'ajut de França. Les esperances regeneracionistes d'aquests sectors aviat es veieren frustrades per l'ocupació militar francesa. Un dels errors polítics i militars més importants de Napoleó, la campanya d'Espanya, va provocar la comunió d'interessos entre els sectors conservadors i reialistes i els defensors de la independència nacional.

La guerra iniciada amb la rebel·lió del 2 de maig del 1808 cristal·litza amb la creació de les Junes provincials, els primers organismes autòctons de democràcia directa que dirigiren la resistència contra els francesos, alhora que assumien les primeres tasques de govern. L'elecció dels càrrecs es realitzà per sufragi universal. Malgrat això, els primers càrrecs electes foren en general personatges de l'antic règim, nobles i eclesiàstics. Aquestes junes provincials enviaren representants a la Junta Suprema, formada per una barreja heterogènia d'antics ministres, nobles, càrrecs civils i militars.

Els dos membres més rellevants de la Junta Suprema eren els antics ministres, el Comte de Floridablanca, president i cap de la majoria, i Melchor Gaspar de Jovellanos,⁵ cap de la minoria. Ambdós encarnaven un antagonisme que tenia el seu origen en la Il·lustració. El primer era un buròcrata plebeu i el segon un aristòcrata filantròpic. Tots dos s'oposaven a les tradicions feudals, però des de posicions ben diferents. Mentre el primer defensava l'ampliació del poder reial, el segon impulsava la participació de la societat civil en el govern de la Nació. El paper jugat per les Junes va ser contradictori i va fracassar en la direcció de la guerra, però va donar com a fruit un dels fets més importants, la convocatòria de les Corts de Cadis.

En el sector ocupat per les tropes franceses, Barcelona restà incomunicada de la resta de l'Estat. Com ja hem vist, una part dels fabricants passaren a presidir l'Ajuntament, amb les figures dels fabricants Melcior de Guàrdia i d'Ardèvol, en el càrrec de maire, i Ramon Bonaplata en el de regidor. Aquesta actitud pactista ajudà a mantenir l'estructura industrial intacta, malgrat l'enfonsament del mercat de les indianes però sense pèrdues patrimonials, com havia succeït en altres indrets del Principat, si més no, el més gran fabricant, Erasme de Gònima continuà venent teixits tant al bàndol francès com al "patriota", amb el vist-i-plau de les pròpies autoritats franceses.

La Constitució del 1812

El 24 de setembre del 1810 eren inaugurades a l'illa de León, sota la protecció de la flota britànica, les Corts de Cadis, la primera assemblea parlamentària espanyola que promulgà el 19 de març del 1812 la primera Constitució moderna. La representació dels diputats a les Corts va estar dominada inicialment pels representants de les Junes de les províncies més democràtiques, Catalunya i Galícia i tres mesos més tard s'integraren els diputats de Lleó, València, Múrcia i les Illes Balears.

A causa de la guerra, les províncies més conservadores no pogueren escollir diputats i les colònies d'ultramar foren representades de forma suplementària per comerciants residents a Cadis. Els diputats estaven repartits en tres partits: els *servils*, partidaris de l'absolutisme; els *liberals*, partidaris del reformisme il·lustrat; i els *americans*, que votaren alternativament a uns o altres segons els seus interessos. A l'Assamblea de la Constitució, el grup català hi jugà un paper prou important: el primer president de les

Corts va ser el jurista Ramon Llàtzer de Dou. Hi assistiren una vintena de diputats catalans, i s'hi manifestaren opinions tan diverses com la defensa del règim senyorial realitzada pel canonge Jaume Creus i Martí, la que demanava l'abolició de la Inquisició i de l'esclavitud realitzada per Ramon Llàtzer de Dou, o la de l'intel·lectual il·lustrat Antoni de Capmany de Montpalau i Surís que votà clarament en contra de la Inquisició, contra l'esclavitud i en favor de la llibertat d'impremta. Finalment hi hagué diputats obertament definits com a liberals, com ara P. Aparici, A. Llobet, Felip Aner d'Esteve i el canonge Josep Espiga i Gadea.⁶

La Constitució del 1812 elevava per primera vegada el concepte de la sobirania de la Nació per damunt del poder reial. Es proclamava la divisió de poders: el legislatiu que correspondria a les Corts conjuntament amb el Rei, l'executiu que quedava en mans del Rei, i el judicial, a càrrec dels tribunals. La base de la representació nacional seria la d'un diputat per cada 70.000 habitants. Les Corts eren constituïdes per una sola Cambra de diputats elegits per sufragi universal on es reconeix el vot de tots els espanyols. L'elecció era de forma indirecta, a través de tres graus: parroquial, de districte i provincial. La determinació dels tractats i dels estacis de l'exèrcit regular i de la Milícia Nacional estarien subjectes a les Corts. El Rei havia de jurar la Constitució i no disposava de la facultat de dissoldre les Corts, les quals tenien una duració de dos anys.

Les Corts eren conscients que en esbossar una nova estructura d'Estat tan moderna esdevindria incompatible amb l'antic sistema social. Per aquesta raó es promulgaren un seguit de decrets encaminats a aconseguir un canvi social: l'abolició de la Inquisició, la supressió de les jurisdiccions senyorials i els privilegis feudals. A més, es prengueren mesures per la supressió dels monestirs i la confiscació dels seus béns. Intentaren transformar les immenses terres de "mà morta" en propietat privada, revocaren tot el dret feudal sobre els contractes agraris i introduïren un sistema impositiu progressiu. Les Corts varen reconèixer la plena igualtat política de les colònies i exerciren la repressió del tràfic d'esclaus.

La Constitució del 1812 serà acusada per Ferran VII de ser una mera còpia de la constitució francesa del 1791, sense tenir en consideració les tradicions històriques d'Espanya. Lluny d'això, Karl Marx afirmava que en realitat la nova Constitució era un resum dels antics furs o constitucions, però redactats a la llum de la Revolució francesa i adaptats a les necessitats de la societat moderna. De fet l'administració local, els ajuntaments, encara que es modernitzaren amb la contribució de les diputacions provincials i la introducció del sufragi universal, van mantenir la seva estructura anterior.

La restauració absolutista de Ferran VII (1814-1820)

De la mateixa manera que la invasió francesa va permetre que els homes més progressistes del país es reunissin a Cadis per redactar la nova Constitució, l'alliberament de Ferran VII, al final de la guerra, va determinar el canvi en les orientacions polítiques del país. Les segones eleccions generals acabaren amb una decisiva victòria del partit dels *servils*, les Corts Constituents varen ser substituïdes per les ordinàries el 20 de setembre del 1813 i traslladades a Madrid, l'any següent. El 4 de febrer del 1814 Ferran VII va dissoldre les Corts i derogava la Constitució del 1812. La fi de la Guerra del Francès arribà el 26 d'abril del 1814 amb el desgast de l'exèrcit d'ocupació, l'armistici i el

canvi de règim a França. Amb el retorn de l'absolutisme de Ferran VII es varen restituir les formes de poder absolutistes. La noblesa ocupà de nou els seus càrrecs polítics, tornaren els inquisidors i es designà capità general de Catalunya el Marquès de Campo Sagrado, sense tenir en compte els desigs i els interessos de la població catalana. Una pràctica política molt comuna de la casa borbònica i que tindrà nefastes conseqüències en el futur del país.

La resistència davant de l'absolutisme es manifestarà aviat amb els frustrats moviments revolucionaris de Mina (Navarra, 1814), Porlier (La Coruña, 1815), Richard (Madrid, 1816), Navarro (València, 1817) i els protagonitzats a Barcelona pels tinents generals Lluís de Lacy i Francesc Milans del Bosch, el 1817. En aquests moviments hi preneren part la burgesia, els menestrals, els operaris de les fàbriques i els militars constitucionals. La recessió econòmica s'allargà fins el 1820 i durant els anys de la restauració absolutista l'agricultura catalana es veurà afectada per males collites i per la davallada de preus de vins i aiguardents. El clima de decadència general de tot el Principat es farà palès sobretot a Barcelona. El 1818 el cònsol francès informava al seu govern:

"Aquesta gran ciutat, la població de la qual, molt minvada, s'eleva encara a més de cent mil ànimes, no té avui els recursos de la seva antiga opulència. La interrupció total del comerç amb les colònies ha provocat el tancament d'un gran nombre de fàbriques a la ciutat, i la gent del camp, com que no troba ja els recursos que la manufactura i les fàbriques li proporcionaven als pobles, hi afluïen en gran nombre i omple els carrers i les places públiques."⁷

El gran problema de l'absolutisme va ser trobar els recursos per mantenir intacta l'estructura de l'Antic Règim. L'Estat, profundament endeutat abans del 1808, es trobava amb el país arruïnat i les arques buides. La sortida de la crisi implicava un canvi estructural de l'economia. La modernització de la indústria, el manteniment de les relacions comercials exteriors i la integració del mercat peninsular eren els termes en què es manifestava Bonaventura Gassó,⁸ un projecte que comportava el compromís polític de la burgesia per acabar amb les estructures de l'Antic Règim.

El Trienni liberal (1821-1823)

La crisi política i econòmica de l'absolutisme portarà a la revolució del 1820 i la presa del poder polític per part del Tercer Estat. L'ocasió arribà a partir de l'aixecament militar de Riego que, malgrat el seu fracàs inicial, es va fer merèixer el suport de sectors de la burgesia transformant-se en una revolució constitucional.⁹ El 21 de febrer s'havia produït un moviment popular a La Corunya i a Múrcia, el 5 de març a Saragossa i els dies següents a Tarragona, Segòvia, Pamplona, Barcelona i Cadis. Ferran VII es veié obligat a la renovació del seu jurament de la Constitució de Cadis, i es va iniciar el període conegut amb el nom de Trienni liberal (1820-1823). Albert Balcells ens cita la intervenció decidida de la burgesia mercantil i de les classes mitjanes que conspiraven a Cadis des del 1819. Josep Fontana

"Constitución política de la Monarquía Española, promulgada en Cadiz á 12 de marzo de 1812". Portada de l'original, amb la imatge de Cadiz bombardejada.

descriu l'observació d'un testimoni dels esdeveniments a la ciutat de Barcelona: "los fabricans tancaren las fabricas y feren exir los treballadors pera que anassen al pla de Palau a cridar", i també Carrera Pujal,¹⁰ la contribució feta pels membres de la Comissió de Fàbriques, "...con sus personas y bienes", per acabar amb l'absolutisme.

A Barcelona, un cop substituït el general Castaños pel general Villacampa era proclamada una Junta de Govern composta per liberals moderats i representants de la burgesia industrial: el fabricant Magí Corominas, el poeta Antoni Puig i Blanch, l'eclesiàstic i escriptor Fèlix Torres i Amat, l'historiador Pròsper de Bofarull i Mascaró i el professor d'economia política de la Junta de Comerç Eudald Jaumandreu i Triter. És a dir, una Junta composta pels homes de la Junta de Comerç, fabricants i personalitats liberals.

La Diputació provincial de Catalunya començà les sessions el 6 de juny del 1820, constituïda principalment per propietaris, comerciants i professionals. Si bé sembla evident una primigènia implicació dels fabricants en els esdeveniments polítics, principalment a les ciutats com Barcelona, Catalunya va ser representada a les Corts del 1820 per un grup de 12 diputats, dominats majoritàriament pels hisendats.¹¹ En el grup hi va estar integrat també el fabricant i vocal de la Junta de Comerç Magí Corominas, que es convertirà en el defensor de la indústria catalana.

A l'Ajuntament de Barcelona, presidit el 1821 per Josep Marià de Cabanes i d'Escofet, foren proclamats alcaldes constitucionals el 1822: Ramon Manesch i Coll, Josep Antoni Generés i Francesc de Milans i Duran¹² i a les següents eleccions del 1823 va ser elegit regidor el fabricant Joan Rull i Camarasa.¹³

En el procés de reconstrucció de les Juntes constitucionals, per primera vegada es manifestarà una clara divisió entre els moderats representats per la burgesia comercial i els radicals representats per sectors ascendents de la petita burgesia i pels operaris organitzats de forma secreta a través de les anome-

Josep Llauder, Antoni Gironella, el marquès de Castellsosrius, Jacint Feliu Domènech i els fabricants Joan Vilaregut i Manel Torrens.

BC (Ricard Marco), fulletó explicatiu de la constitució del 1812, publicat a Barcelona l'any 1820.

El Trienni liberal afrontà una difícil situació econòmica i política, l'emancipació de les colònies, la resistència dels sectors reialistes i la permanència del conservadorisme en els sectors més tradicionals del camp feren molt difícil l'acció de govern. La ciutat va ser el marc d'aquesta pionera revolució política que, malgrat la seva curta durada, decantà provisionalment el poder cap a la burgesia. L'aixecament reialista del camp català l'estiu del 1822 agreujà el divorci entre la burgesia i la pagesia, la revolta va ser alimentada per l'empobrida noblesa local i la lluita prengué caràcter de guerra civil.

L'obra del Trienni Liberal, encara que breu, va ser molt important, ja que continuava la tasca desamortitzadora de les Corts de Cadis, avançava en l'organització territorial i en la modernització de l'administració, prenent mesures proteccionistes encaminades al foment del mercat interior de la nació i fonamentalment fent una tasca de difusió de la constitució democràtica. Ramon Arnabat¹⁵ insisteix en la posició adoptada pels diputats catalans a les Corts, amb la voluntat d'enllaçar les noves diputacions i el nou sistema constitucional amb la tradició històrica de Catalunya, enrunada per Felip V.

La Comissió de Fàbriques

Un dels debats fonamentals fou la definició del futur econòmic del país. Mentre que els hisendats defensaven que Espanya havia de dotar-se d'un model de desenvolupament agrari, propiciant la llibertat de comerç segons els principis del lliurecanvisme, els fabricants eren partidaris d'un model d'economia industrial que, a partir dels centres catalans, s'havia

AHCB (I.G. 7733/15.3 (I) / A-II), Plànol de Barcelona entre el 1815 i el 1820, dedicat al General Castaños, signa Antoni Montfort.

nades "societats patriòtiques". Aquestes societats, forjades sota la repressió de l'absolutisme, seran un instrument polític importantíssim en la formació de les noves generacions burgeses. Personalitats tan destacades com el prestigiós metge Francesc Santpons i Roca, catedràtic de l'Escola de Mecànica, al final de la seva vida s'integrà a la Societat Patriòtica Barcelonesa,¹⁴ que aplegava tant a coetanis seus, com el metge Jaume Ardèvol, com a les noves generacions de liberals i maçons destacats, com Francesc Raüll,

d'estendre al conjunt de la nació, incidint en el desenvolupament industrial de l'agricultura. Un cop perdut el mercat americà amb el reconeixement de la independència de les colònies, la indústria s'havia d'adaptar al mercat interior com a eix central, basat en l'intercanvi de cereals per teixits, i consolidar el procés de modernització de l'utillatge. Els teixits catalans no podien competir amb els preus dels productes anglesos, donat el retard en la mecanització, la dificultat de subministrament de matèries primes i uns sistemes de transport costosos. Per aquest motiu es decantaven per mantenir una de les velles tradicions de l'Antic Règim, el prohibicionisme dels productes estrangers, malgrat ser contradictori amb les doctrines defensores de la llibertat de la indústria.

La professió de fe lliurecanvista feta per Canga Argüelles en el seu discurs a les Corts el 13 i 14 de juliol del 1820 posà en estat d'alerta els fabricants. La conseqüència va ser la creació de la Comissió de Fàbriques l'estiu del 1821, a partir de la fusió de la Companyia de Filats de cotó amb el Cos de Fabricants de Teixits i Filats, en procés de convergència des del 1815. Aquesta fusió de les dues institucions va ser negociada per una nova fornada de fabricants adscrits la majoria d'ells al credo liberal: Erasme Janer, net d'Erasme de Gònima, Joan Rull i Camarasa i Jaume Bosch.¹⁶ El primer president de la Comissió va ser Erasme de Gònima, però la seva mort va fer desplaçar la presidència efectiva de la Comissió durant el Trienni al seu net Erasme Janer i de Gònima. El resultat de les deliberacions va ser l'aprovació de l'aranzel del 1820 de caràcter prohibicionista. Els intents de Canga Argüelles per liberalitzar l'aranzel havien sembrat el temor entre les institucions catalanes que empengueren un seguit d'accions.

L'actuació del nou instrument de defensa dels fabricants, abarcà tres fronts: el primer, la defensa del prohibicionisme propugnat per Guillem Oliver a la seva obra *Memòries economico-polítiques*, publicades el 1820 i finançades per la Comissió; el segon front, la lluita contra el contraban; i el tercer, la defensa de la lliure circulació de les mercaderies per l'interior peninsular i en concret contra el dret de "portes", practicat a les ciutats emmurallades. Malgrat que la Comissió de Fàbriques no arribà a aconseguir-ne la legalització durant aquests anys, va anar adquirint un reconeixement de la seva actuació i buscava el suport de la Junta de Comerç, l'Ajuntament i la Diputació, els tres poders efectius de la burgesia. La posició de la Junta de Comerç en el terreny econòmic, es va fer palesa amb la creació el 1821 de la Comissió de Foment, de la qual fou membre destacat el liberal moderat Ramon de Bacardí, fill del comerciant Baltasar Bacardí i Tomba.

La Milícia Nacional Voluntària

La Constitució del 1812, definia el que havia de ser el braç armat de les Corts Constitucionals: La Milícia Nacional. Aquest instrument de milícia civil, que va ser determinant en la defensa de les joves constitucions americanes i franceses, tenia de fet una tradició molt anterior: la milícia de defensa de les ciutats, el Sometent, proscriu per Felip V. La Milícia Nacional Voluntària va esdevenir el principal suport de la revolució liberal i, dins d'aquesta, dels sectors més radicals. Després de l'aprovació a les Corts del decret de les Milícies, les ciutats i viles més importants es posaren a organitzar el cos armat. El seu caràcter inicial era voluntari i l'admissió es limitava als que es podien pagar l'uniforme i als veïns amb propietats, rendes o alguna forma coneguda de subsistència. Tenia un caràcter ciutadà i estava sota les ordres dels alcaldes de

les ciutats. Barcelona el mes de novembre del 1820 ja disposava de 3.000 homes enquadrats per sis batallons sota el comandament del coronel Josep Costa i Galí,¹⁷ i que s'elevà, el 1822 a tot Catalunya, a la xifra de 14.000 voluntaris.

La Milícia Nacional Voluntària va jugar un paper determinant en la defensa del Trienni constitucional. Encara que el sector moderat va pressionar des del congrés perquè se substituís per la Milícia Reglamentària, de caràcter obligatori i formada exclusivament per propietaris, aquesta va tenir moltes dificultats d'implantació i no arribà a substituir efectivament la primera. La composició social de la Milícia Voluntària corresponia, majoritàriament, als menestrals i artesans i, en segon lloc, als hisendats, comerciants i professionals, que ocuparen els càrrecs de l'oficialitat, elegits per la pròpia milícia.¹⁸ El comandament polític depenia de l'alcalde de la ciutat, Marià de Cabanes, i el comandament militar estava representat pel militar de carrera, progressista radical i "comuner" reconegut, Josep Costa i Galí.

Els fabricants, més ocupats a superar la crisi econòmica, mantingueren els hereus a peu de fàbrica, mentre s'allistaven els fills fadristerns, com ho van fer Joan Vilaregut i Albafull i Josep Bonaplata i Corriol,¹⁹ o Llogari Serra i Farreras, que ocupà el càrrec de tinent de la Milícia Nacional en el Trienni, procedent de la casa de comerç Pau Miralda i Cia. de Manresa.²⁰ A més de la tasca de defensa i de suport de l'exèrcit contra les partides absolutistes, la Milícia va intervenir també com a braç executor de les Comissions de Salubritat i en les obres de defensa de la ciutat. L'arribada de l'epidèmia de la febre groga el 1821 va obligar a accions expeditives per tal de garantir la salut pública: les requis de diversos magatzems, el trasllat de famílies a Montjuïc, l'inici d'obres públiques de clavegueram, neteja, sanitat, enderroc d'edificacions, ocupació de convents, accions totes elles coordinades per les Comissions de Salubritat i la Milícia.²¹

Les dificultats de subsistència de la pròpia milícia i les pressions del sector moderat per substituir-la per la Milícia Reglamentària varen portar a la integració de molts dels seus membres en les brigades d'obres de defensa militar, les quals també varen donar feina als nombrosos operaris desocupats i l'afluència de població desplaçada del camp a la ciutat cercant seguretat, davant els excessos del ban reialista. El registre d'Obreria evidencià un increment notable de les obres a partir de l'any 1823, fonamentalment les destinades als treballs de fortificació. S'estableix l'obligatorietat de tots els ciutadans de contribuir a les fortificacions, l'habilitació dels convents com a alberg en cas de setge, la requis de carros i l'organització de 25 brigades d'obres compostes per 1.664 homes dels quals 613 són milicians. Fabricants com Bonaventura Torner, Salvador Juncadella i Jacint Batlló sufragaren les obres de defensa de la ciutat²² i per aquesta raó, segurament, devia ser nomenat Comissari de les Brigades d'obres, el fabricant Joaquim Palau.²³

Els excessos de la guerra civil varen comprometre l'estabilitat del règim constitucional que naufragà davant la intervenció militar francesa dels Cent Mil fills de Sant Lluís. L'entrada el 7 d'abril del 1823 de l'exèrcit del règim conservador francès comandat pel Duc d'Angulema va acabar amb el Trienni liberal. A

"Campamento sanitario de la Constitución", construït l'octubre del 1821, a la vessant de Montjuïc. Citat per Vila, Pau, "Història de Barcelona i la seva rodalia al llarg dels temps" Barcelona 1974.

Barcelona, malgrat la resistència organitzada per la Milícia i pels representants polítics, no es va poder evitar la rendició pactada pel general Espoz i Mina, i finalment les tropes franceses entraren a la ciutat el 4 de novembre del 1823.

Els motius del fracàs de la revolució del 1820, malgrat haver guanyat la guerra civil, varen ser diversos. L'objectiu de la burgesia era la de convertir l'economia de l'Antic Règim al sistema capitalista. Aquest objectiu va tenir els seus màxims partidaris a les ciutats, però la seva aplicació a l'economia agrícola afavorí el recol·liment de la noblesa, que veié una oportunitat per exercir la propietat "perfecta" dels seus dominis. Aquest aspecte afectà els petits camperols que es van veure abocats a la proletarització. D'altra banda la desamortització de les propietats religioses provocà la reacció del clergat, fet que es va convertir en un factor de desestabilització i en el principal enemic de la revolució.

I finalment l'aspecte decisiu varen ser les implicacions internacionals de la invasió francesa dels Cent mil fills de Sant Lluís, com a reacció dels governs europeus de la Restauració, davant el focus constitucional espanyol i el pànic que suscità l'aparent imitació de les seves fórmules per part dels revolucionaris de Nàpols, del Piemont i de Portugal. En paraules de Josep Fontana, eren uns moments on hi havia moviments insurreccionals a Grècia, la Guàrdia Imperial russa es revoltava a Sant Petersburg i els governs conservadors de França i d'Àustria prenien el convenciment de l'existència d'una conspiració universal contra tots els poders establerts, dirigida per les sectes secretes.

La Dècada Ominosa (1823-1833)

La intervenció militar dels conservadors francesos permetrà a Ferran VII recobrar el poder absolut, iniciant una implacable repressió contra els liberals, període que serà conegut amb el nom de la Dècada Ominosa. Funcionaris i militars foren depurats,²⁴ es creà la Superintendència General de Policia, encarregada de la vigilància política i es realitzaren execucions en massa i enpresonaments contra tots aquells que posaven en dubte el poder absolut del monarca.

Després de la retirada de les tropes franceses el 1827, els cinc anys de govern del Capità General de Catalunya, el Comte d'Espanya (1827-1832), van ser d'un terror sagnant. En un ambient de detencions arbitràries, deportacions i execucions sumàries, les figures més representatives del liberalisme es van veure obligades a emigrar. La Comissió de Fàbriques entrà en un procés letàrgic a causa de l'emigració forçada dels seus membres més destacats. Les noves generacions de fabricants com els Rull, Vilaregut, Bonaplata i Dotres, que havien participat activament en la defensa del primer govern constitucional, acabaran molts d'ells a l'exili. Ara bé, aquest fet els va permetre conèixer de primera mà els avenços de la indústria europea i establir vincles amb els il·lustrats com Francisco de Cea Bermúdez, posteriorment ambaixador a Londres i López Ballesteros de la Junta d'Aranzels del Ministeri d'Hisenda. És a dir, la trama progressista continuaria la seva discreta tasca centrada ara en la modernització de la indústria.

Joan Rull, regidor de l'Ajuntament de Barcelona el 1823, i Joan Vilaregut, membre de la Milícia, es veieren obligats a exiliar-se per causa de les seves idees liberals. Durant el seu exili conegueren a fons els avenços de la indústria tèxtil europea i al seu retorn participaren activament en la constitució de la societat Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia., amb la construcció de la fàbrica model El Vapor situada al carrer dels Tallers. Ramon Bonaplata i Corriol exiliat a Marsella,

ciutat on treballà en una casa de comerç, es va acollir a una amnistia, i va retornar a Barcelona el 1831.²⁵ El comerciant Gaspar Dotres i Gelabert, resident a la ciutat de València on havia estat elegit alcalde constitucional el 1823, es va veure obligat a exiliar-se a França, a la ciutat de Lió, capital europea de la indústria sedera. En retornar a Barcelona constituirà la societat "Dotres, Clavé i Fabra" destinada a la producció de marlins de seda, amb la fàbrica situada al carrer de Sant Pau.

Malgrat la repressió, durant els anys següents les temptatives revolucionàries foren molt freqüents: el desembarcament de Valdés i els seus partidaris a Tarifa l'agost del 1824, el de Bazán a Guardamar, el febrer de 1826, els conats d'invasió des de la frontera francesa de Valdés, Milans i Espoz i Mina l'octubre del 1830, els desembarcament de Manzanares, el mes de febrer del 1831, i la malaurada expedició de Torrijos, el desembre del 1831. En el bàndol contrari, la guerra dels Malcontents del 1827, precedent de la sublevació del pretendent Carles, responia a una crisi europea que veié en pocs anys una caiguda dels preus agrícoles i una càrrega impositiva difícil de suportar per l'economia agrària.

A finals del regnat de Ferran VII, la crisi econòmica que afectava el país s'accentuà. Això i el fet que els realistes mostraven cada vegada més una actitud d'oposició envers el monarca, va portar a Ferran VII a iniciar els primers moviments de recerca d'aliats en el bàndol liberal. La visita reial a Barcelona, el 1827, a l'Exposició de productes del país i de les fàbriques prèviament seleccionades per la Junta de Comerç, va permetre a aquesta realitzar la petició de noves mesures prohibicionistes. Ferran VII prestà atenció a les demandes dels fabricants com ho demostraren els decrets de López Ballesteros, a instàncies de Calomarde, publicats el novembre del 1828 per la prohibició d'importació de teixits estrangers, el del 1829 per la supressió del port franc de Cadis, el del 1830 per la repressió del contraban i el del 1832 per la prohibició d'entrada de manufactures de cotó, anul·lant tots els privilegis anteriors. Aquesta atenció, més que un veritable canvi de mentalitat per part de la corona, hem de sospitar que havia estat literalment comprada per la mateixa Comissió de Fàbriques a canvi d'un "...gracioso donativo de un millon de reales para atender los gastos de su persona y casa".²⁶

La Comissió de Fàbriques que havia suspès les seves activitats el 1823 va ser reconstituïda el 1826 i reconeguda oficialment el 1829, quan inicià realment la seva etapa de màxima activitat. Dirigida ara pels nous industrials cotoners²⁷ i amb la col·laboració de destacats intel·lectuals com E. Jaumandreu, M.M. Gutiérrez o B. C. Aribau, va centrar els seus esforços en el doble objectiu de defensar el prohibicionisme dels productes estrangers i assegurar l'ordre i la pau social. Aquest clima de reformisme polític, amb la participació al govern d'elements com Gaspar Remisa, amb la col·laboració d'Aribau, en la conjuntura revolucionària dels anys trenta, ocasionà la primera divisió en el si del liberalisme: la cúpula de la Comissió va decantar-se pel liberalisme moderat com a posició política, els "madurs", partidaris de l'evolució pacífica de la monarquia; els progressistes, minoritaris dins del si de la Comissió i partidaris de la ruptura; i finalment els radicals, que agruparen un conjunt heterogeni de sectors de la petita burgesia, els operaris i el poble baix, i que protagonitzaran en el futur les primeres manifestacions de republicanisme.

En el terreny econòmic, el període del 1829 al 1833, presentà un balanç molt positiu per a la indústria, i es va reconstruir el sistema comercial interior i exterior. La indústria tèxtil s'estava "reconvertint", especialit-

zant-se en el cotó. Una de les majors fases d'expansió industrial va ser la del període del 1831-1834, on el consum del cotó passà a ser el doble del període del 1816-1824, gràcies a una primera mecanització i renovació de l'utilatge industrial. Sobre aquesta primera renovació tecnològica, Alexandre Sánchez ens mostra que el 1829 el padró de fabricants indicava que les màquines de filar *mule-jennies* representaven ja la meitat de les màquines de filar instal·lades a Barcelona. És aquesta mateixa represa econòmica la que permet entendre que la burgesia continuï essent una força social progressiva, conscient de canviar la trajectòria política espanyola, per tal d'evitar el perill d'unes revolucions que podien amenaçar les seves propietats.

Per a aquesta tasca, la burgesia estava disposada a aliar-se amb la resta de classes propietàries, ja que albirava l'esperança d'un possible pacte, la qual cosa, no fou pas una labor fàcil. La introducció generalitzada de les màquines *mule-jenny* en la producció de la filatura cotonera de la ciutat iniciarà la renovació tecnològica, però d'altra banda sembrarà la llavor de la propera crisi econòmica. Amb la mecanització, molts operaris es quedaran sense feina i els petits fabricants no podran competir amb les grans indústries i veuran el seu futur seriament compromès. Ferran VII a finals del 1832, pressionat pels conservadors europeus de la "Santa Aliança", que volien per a Espanya una situació més estable, adoptà una política més reformista. Els anys següents de la dècada del 1830, veuran un intent seriós de fer una reorganització administrativa, una millora de la hisenda pública. El ministre d'Hisenda, López Ballesteros, s'esforçarà en equilibrar els ingressos i les despeses, establint els primers pressupostos autèntics de la monarquia espanyola. A Catalunya el comte d'Espanya fou substituït pel general Llauder el mateix 1832, prenent possessió del càrrec el 19 de desembre.

En el punt més àlgid d'aquest període reformista es va produir l'acord entre López Ballesteros amb els auspicis de Cea Bermúdez i el fabricant Josep Bonaplata. L'objectiu era la construcció, l'any 1832, de El Vapor, de la societat Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia. que marcarà la fita més important de la industrialització del país. Per primera vegada s'instal·larà de forma modelica un establiment cotoner accionat, "a l'anglesa", per una moderna màquina de vapor, la producció mecànica de filats i teixits i la instal·lació d'una foneria destinada a la construcció de màquines. En el mateix sentit cal considerar la creació de la Societat Econòmica d'Amics del País el 1832, amb un to marcadament defensor de la indústria, sota la direcció d'intel·lectuals com Jaumandreu i fabricants com Erasme Janer, Pau Vilaregut, Joan Agell, Joan Girona i, fonamentalment, Valentí Esparó, qui serà membre de la societat Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia.

A la mort de Ferran VII el 1833, Maria Cristina va ser proclamada regent. Els sectors absolutistes més conservadors van proposar com a successor el germà de Ferran, Carles Maria Isidre. La Regent va comprendre ràpidament que només podia trobar suport en els liberals, i que per aconseguir-ho havia de fer concessions. El mes d'octubre del 1832 ja s'havia proclamat una àmplia amnistia que va permetre el retorn de deu mil exiliats liberals i van ser obertes de nou les universitats. D'acord amb la Regent, el govern de Martínez de la Rosa aprovà l'Estatut Reial el mes de maig del 1834, iniciant el camí cap a la monarquia constitucional, en un intent de mantenir l'hegemonia política. El pacte implícit entre els sectors més oberts de la monarquia i els liberals moderats, obriria pas a una constitució conservadora. Paral·lelament s'inicià aquest mateix any la revolta carlina, que re-

unirà els sectors més conservadors en una llarga i sagrant guerra civil.

L'Estatut conservador del 1834 només permetia votar als principals contribuents que representaven menys de l'1% de la població i marginava de la participació política la resta dels ciutadans. A Barcelona, amb una crisi econòmica provocada per les males collites, l'epidèmia del còlera i la inseguretat en els comunicacions, l'Estatut va ser rebut amb desconfiança. Els liberals moderats participaren en les eleccions a les Corts del 1834, amb diputats electes com el comerciant i fabricant Pau Torrens i Miralda, l'intendent Antoni Barata i el catedràtic de dret Ignasi Santpons, partidaris de la transició pacífica de l'absolutisme al liberalisme.²⁸ El fabricant més innovador de la ciutat, Josep Bonaplata i Corriol, amb un primer intent d'actuació política, va participar a les eleccions obtenint els mateixos vots que un altre diputat, Pere Torrents, però va perdre a la sort.²⁹

Les noves Corts foren incapaces d'emprendre les reformes polítiques esperades pel liberalisme i ben aviat el govern va caure en descrèdit, sense poder fer front a la guerra civil que s'anava estenent de forma gradual. Durant la primavera del 1835, s'inicià el moviment insurreccional de les Junes. El 6 de juliol del 1835 es produïa a Saragossa un moviment partidari de la Constitució del 1812, que acabaria amb l'assalt i la crema de convents. Pocs dies més tard l'exemple seria seguit per les ciutats de Reus i Barcelona. El 25 de juliol del 1835, els aldarulls de Barcelona iniciaren la crema dels convents de Sant Josep, del Carme, de Santa Caterina, de Sant Agustí i dels Trinitaris descalços de la Rambla, amb l'aprovació de la majoria de la ciutat i de la burgesia que no va fer res per impedir-ho.

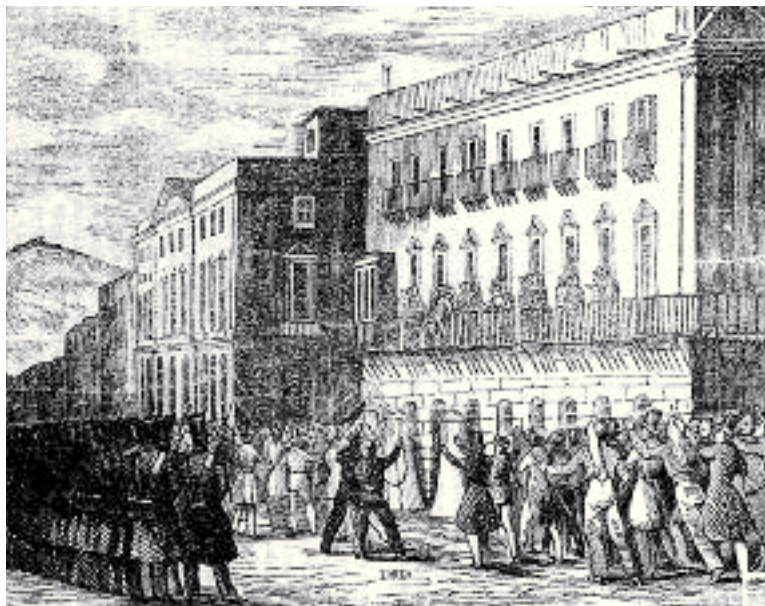
AHCB (Jordi Gumí). Crema de convents del 25 de juliol del 1835.

Les bullangues del 1835

Diversos factors van contribuir perquè el aldarulls coneguts amb el nom de les "bullangues" adoptessin finalment un caràcter insurreccional i poguessin ser qualificats històricament com una veritable revolució liberal. L'any 1834 entrà a Barcelona l'epidèmia del còlera, les implicacions de l'església en la Guerra Carlina en decantar-se pel bàndol absolutista es feren evidents als ulls de la població; la manca d'eficàcia en el comandament de la guerra va fer caure en descrèdit els caps militars; els marges de participació política de l'Estatut Reial eren massa estrets, i van provocar una decepció en l'ànim popular; i la ciutat i el país es trobaven en una fase de crisi econòmica que abocà importants sectors de la població a la proletarització.

Aquest conjunt de factors foren els que conduïren a la insurrecció del 25 de juliol del 1835, sota la influència recent dels esdeveniments de la revolució francesa del 1830.³⁰ Sembla clar que un complot organitzat simultàniament en altres ciutats del país, per les societats secretes patriòtiques, incità la bullanga que va conduir, el 25 de juliol, a la crema dels convents i als atacs a diverses cases de reconeguts absolutistes de Barcelona, entre d'altres la de Josep M. Magarola, addicte a l'absolutisme i antic comandant de la milícia realista. L'entrada del general Llauder a Barcelona no va aconseguir cap acord amb la Milícia. Refugiat a la Ciutatella, nomenà Pere Maria Pastors nou comandant militar, qui convocà el 29 de juliol una Junta Consultiva formada pels prohoms dels gremis

BC, "Panorama Español. Crónica Contemporánea". Bullanga del 5 d'agost del 1835. Formació dels batallons de la Milícia Nacional davant del Pla de Palau i la mort del general Bassa.

de la ciutat, i el dia següent s'entrevistà amb la Junta de Comerç, l'únic interlocutor de la burgesia.

D'aquesta reunió va sorgir la creació d'una Junta de Corporacions i Classes, presidida per un regidor, tres membres de la Junta de Comerç, tres de la Comissió de fàbriques i tres prohoms dels gremis, amb l'objectiu de recobrar el control militar de la ciutat. Si bé en un primer moment la Milícia va aconseguir aturar els amotinats, l'amenaça d'entrada de les tropes del general Bassa amb l'objectiu d'exercir la repressió i executar penes de mort va reunir importants personalitats del liberalisme en una Junta Secreta Revolucionària, que incità la presa de les armes i va convertir els aldarulls en una veritable insurrecció popular.

El 5 d'agost, mentre el comandant de la milícia Marià Borrell informava l'Ajuntament de l'imminent entrada de Bassa i la possible reacció adversa de la població, els batallons de la Milícia i una multitud es van aplegar davant de l'Ajuntament. Els cinc comissionats del poble, Joan d'Abascal, Serafi Chavier, Marià Vidal, Ramon Xaudaró i Joan Antoni de Llinars, aconseguiren el repartiment d'armes i la dimissió del cap polític Felip Igual, personalitat encara addicta a Llauder. Els elements concentrats a la plaça de Sant Jaume varen sortir en columna en direcció al Pla de Palau, i en arribar es situaren els batallons de la Milícia Nacional en formació de combat. En aquest episodi històric la milícia fraternitzà i neutralitzà l'exèrcit, els manifestants assaltaren el Palau de Capitania, desbordant als comissionats i en els aldarulls fou mort el general Bassa, mentre la milícia entonava l'himne de Riego.

La manifestació s'havia convertit en una revolta popular formada per una massa de mariners i operaris de les fàbriques. La bullanga que s'inicià amb un atac de caràcter polític acabà amb un gran enfrontament social. Un nou factor s'havia incorporat als esdeveniments del 5 d'agost: "...se agregó el sobresalto causado por la voz que corrió de que los obreros estaban irritados y resueltos a hacer con las fábricas lo que se había hecho con los conventos, porque se habían introducido unas máquinas que elaboraban los géneros con una extremada economía de brazos. Oíanse a este propósito algunas teorías económicas por todo extremo peregrinas. Hubo tribunos que pusieron al Gobierno de oro y azul porque consentía tales novedades..."³¹

Foren atacats els símbols de l'abusiu sistema d'impostos i de la mecanització industrial responsable de

l'atur: les oficines de recaptació i dels drets de portes, les casetes dels burots, les reserves de gra i farina del convent de Sant Sebastià, els magatzems del Port i algunes fàbriques recentment mecanitzades com la de Joan Vilaregut a Gràcia i El Vapor de la societat Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia. al carrer dels Tallers, que quedà pràcticament destruït malgrat la intervenció del liberal Pere Mata i l'intent de l'escamot de la Milícia comandada pel capità Narcís Bonaplata per defensar-lo.

A les argumentacions de fons expressades per Josep M. Ollé sobre l'odi antimquinista, podem afegir alguna precisió més, a la poca informació existent sobre els vapors en funcionament. En aquells moments ja hi havia a Barcelona un mínim de vuit vapors instal·lats: a més de "El Vapor" dels Bonaplata, des del mateix any del 1832 ja estava en funcionament el de Nicolau Tous i des dels primers mesos del 1835 havien estat atorgades per l'Ajuntament quatre noves llicències d'instal·lació de vapors, als fabricants Jaume Ricart, Torrens i Miralda, Bernardí Martorell i Joan Nepoduceno Ràfols.³² A la rodalia de Barcelona caldria sumar-hi dos vapors més, que ja funcionaven des del 1833, les fàbriques modernitzades a les viles de Gràcia i Sallent propietat de Joan Vilaregut.

La crema de la fàbrica "El Vapor" va ser per a la burgesia catalana la taca negra de les primeres bullangues i ha estat objecte de les més diverses interpretacions. No sembla, però, que la mateixa burgesia fos conscient de la importància de la qüestió social. La lliçó que varen aprendre era que, a curt termini, no es podien manipular les masses populars amb tanta facilitat com pensaven els que l'havien estimulat, o els que l'havien contemplat amb certa tolerància. La crema de "El Vapor" faria néixer un temor de la burgesia a les masses desenfrenades i donaria peu que les autoritats procedissin sense contemplacions.³³ La mateixa nit del 5 d'agost fou constituïda una Junta d'Autoritats, composta per representants de les institucions i els comissionats de les principals fraccions polítiques i s'ordenà l'allistament de voluntaris, mentre la influència de la bullanga s'estenia arreu de Catalunya.

Les autoritats actuaren amb contundència per restablir l'ordre davant l'atac de la Duana del Port del dia 6, fet que va provocar una gran tensió en el mateix conglomerat liberal. D'altra banda la Junta no arribà a definir cap programa polític rupturista, més enllà de la voluntat d'harmonitzar la llibertat amb l'ordre. Es promulgà la depuració de funcionaris desafectes, s'anul·laren les causes judicials de l'època absolutista, el restabliment dels impostos públics, el retorn de la Universitat de Cervera a Barcelona i la creació de les diputacions dins del marc de l'Estatut Reial. Només el radical Ramon Xaudaró manifestà la necessitat de disposar d'un projecte polític alternatiu, però els plantejaments reformistes de la Junta l'abocaren al seu propi fracàs. Xaudaró anuncià la retirada dels comissionats del poble, fet que va desencadenar la crisi per a la constitució d'una nova Junta. S'evidencià ràpidament la fracció entre els tres nuclis liberals: el moderat o "madurs", el progressista i l'ala esquerra radical.

El 9 d'agost s'inicià l'elecció d'una nova Junta entre els quatre estaments de la ciutat. Se celebraren eleccions corporatives per al nomenament de 33 electors, representants dels gremis, fabricants, comerciants, hisendats i de la Milícia, per elegir una Junta Auxiliar Consultiva, que exerciria les funcions de govern de la ciutat i de tot Catalunya, i això es va convertir en l'exemple d'insurrecció juntista d'arreu d'Espanya. Malgrat que la revolta va ser inicialment protagonitzada per les bullangues incontrolades, hi havia una

certa unanimitat en els sectors més dinàmics de la burgesia progressista que calia dotar de contingut la revolta i recuperar el control polític de la situació.

Jaume Balmes reflectí aquest pensament en els seus escrits sobre la seva participació en la revolució del 1835: "La reforma, o sea la revolución, era en aquella época popular en Barcelona; no sólo era la hez del pueblo la que tomaba parte en el bullicio, eran también las clases acomodadas, eran las personas más ricas, así de la clase de los propietarios, como pertenecientes a la industria y al comercio".³⁴

El programa reformista de la Junta abogava per la defensa de la llibertat, la igualtat i la propietat dins d'un règim constitucional representat per Isabel II i la nació, mitjançant la convocatòria d'unes Corts Constituents. El manifest del 13 d'agost, a més de l'extinció del clergat regular, presentava un programa de reformes econòmiques que exigia la supressió de tots els privilegis i les contribucions d'origen feudal perquè afectaven el creixement de les forces productives.

La reforma impositiva s'havia de dur amb prudència per evitar un nou fracàs com el de la contribució del règim constitucional del 1823. Hi havia una lliçó apresada. El 19 d'agost la Junta va dirigir una exposició a la Regent Maria Cristina, en la línia expressada pel manifest, redactada per J. M. Planas, G. Oliver i J. A. Llobet. Però, com veurem, la línia d'actuació de la Regent no tenia res a veure amb els interessos de la Junta.

La Junta de Barcelona estava aïllada i aplicà autònomament la seves pròpies polítiques econòmiques. El dia 11 de setembre va decretar l'abolició dels drets senyorials i el traspàs de la meitat dels delmes als ajuntaments. Les mesures es varen justificar a partir de l'aplicació de les lleis del trienni constitucional. Es preneren mesures per frenar el contraban i promoure el proteccionisme de la indústria. Finalment es declarà com a Junta Superior Governativa del Principat de Catalunya. Aquesta vegada, els principals fabricants s'havien implicat plenament en l'intent de conduir els esdeveniments. La direcció de la Junta va ser presidida pel comerciant Antoni de Gironella.³⁵

La Milícia Urbana estava sota el control dels fabricants, Erasme Janer i de Gòndima en el comandament,³⁶ Joan Vilaregut i Albafull com a capità del Cos de Llancers ja des del mes de març de 1835³⁷ i Marià Borrell com a comandant del batalló de la "Brusa". Els càrrecs municipals foren sotmesos a elecció censatària el mes d'octubre, segons l'Estatut Reial i malgrat el baix nivell de participació, van ser designats el mes novembre del 1835, l'antic alcalde constitucional del 1821, Marià de Cabanes, amb la participació, entre altres, dels fabricants Joan Vilaregut i Albafull³⁸ i Marià Coll, en el càrrec de regidors municipals, el radical Rafel Degollada com a tinent d'alcalde i l'arquitecte de mèrit Fèlix Ribas i Solà.³⁹

Les noves autoritats municipals s'ocuparen i s'enderrocaren convents, s'iniciaren obres públiques per donar feina al gran volum de desocupats a causa de la crisi econòmica i del procés de mecanització.⁴⁰ Joan Vilaregut impulsà la Comissió de Contribucions i Pressupostos i, amb l'arquitecte Ribas i Solà, estudià la reutilització dels convents desamortitzats de Sant Josep, Santa Caterina i Sant Francesc per a necessitats públiques, es feu càrrec de l'obtenció dels recursos econòmics sol·licitats als fabricants i comerciants per fer front a les demandes de la Junta d'Armament i Recursos. Se li pot atribuir també una iniciativa per crear la primera Guia Estadística de la ciutat, un primer Reglament de les fàbriques de filats i teixits i el primer projecte de regulació de l'establiment de màquines de vapor.⁴¹

La Milícia voluntària va ser reorganitzada i incrementada amb nous cossos, des del "batalló dels senyors" fins al famós dotze lleuger de la "Brusa" que aplegà principalment els sectors radicals. Aquestes noves incorporacions a la Milícia representaven el conjunt de les classes socials de la ciutat. Les despeses de les milícies foren abonades per les administracions locals, per a uns efectius que sumaven, només a la Ciutat Comtal, un total de 12.000 milicians, sota les ordres de la Junta. La Milícia va estar composta, en el punt més àlgid de finals del 1835, per tretze unitats: batallons primer, segon, sisè, desè, esquadro de llancers, sapadors, artilleria, desè o de la "Brusa", onzè, dotzè, tretzè, catorzè i quinzè. El 10 de setembre la Junta elaborà un reglament on incorporà tots els individus entre els 18 i els 50 anys, amb l'excepció dels impedits físics i dels jornalers, amb un caràcter obligatori.⁴²

La Junta Superior Governativa

Els esforços de la Junta Auxiliar Consultiva, per tal d'evitar l'aïllament, s'encaminaren cap a una coordinació amb les províncies més properes, les de l'antiga Corona d'Aragó, les Junes de València i Saragossa. Malgrat les ordres del 9 de setembre del govern de Torreno de dissoldre les Junes, a Barcelona, aquell mateix dia, el cap polític J.M. Prat defensà la Junta i es negà a acceptar les ordres de Madrid. La Junta va passar a denominar-se Junta Superior Governativa i es va desvincular de les ordres del govern monàrquic.

Es redactà un manifest dirigit als catalans, notificant la constitució de la Junta, com a màxim òrgan civil i militar, però cridant a l'ordre i ajornant de moment les qüestions constitucionals. També el mateix dia es convocà una assemblea dels caps de la Milícia, on es ressaltà la qüestió constitucional. Madoz, Raül i Pere Mata defensaren la Constitució del 1812 i Castellar amenaçà amb dimitir. S'ordenà efectuar una consulta a les Junes de Saragossa i València i també el mateix dia 9 es reuniren al palau de Capitanía la Junta, les autoritats, amb representants de l'Ajuntament i de la Comissió de Fàbriques, per buscar solucions conciliadores.

En aquest estat de semi-independència, foren enviats els representants de la Junta a les ciutats de l'antiga corona d'Aragó: Josep Bonaplata i Ignasi Vieta, comissionats a València, i Marià Borrell i Joan Vallès comissionats a Saragossa, que no aconseguiren arribar a causa de les partides de carlins. Avinaretà s'havia manifestat partidari d'impulsar una federació dels territoris de l'antiga Corona d'Aragó, de constituir un congrés central i marxar amb 20.000 homes sobre Madrid. Vicens i Vives ens ha subratllat:

"Per primera vegada des del 1714 els catalans són amos de llur país. Ocupen els llocs de govern, tenen les armes i la policia, són senyors de llur esdevenidor. Mentrestant el govern de Madrid, afeblit per les divisions internes i la guerra a mort que li fan els carlins, sense recursos financers, sembla a punt de claudicar i d'ensorrar-se definitivament..." però també conclou: "En aquest moment la burgesia no està a l'altura de les circumstàncies. Ella que ha fet la revolució, la deixa perdre per temor a l'obrer, exasperat per la continuada depressió econòmica del període, i per manca d'una visió clara dels esdeveniments. Preferirà redossar-se a l'abric de l'espasa d'un general, malgrat que aquesta li inspire una certa desconfiança, amb que li sigui assegurat un mínim d'ordre en els seus afers habituals".⁴³

El Govern de Mendizábal

Amb la pujada al poder de Mendizábal la situació varià completament. La intervenció de l'ambaixador anglès Villiers, representant dels interessos britànics, es va decantar pel liberal Juan Álvarez Mendizábal. Villiers amenaçà la Regent de retirar l'ajuda britànica si no es confiava el poder a Mendizábal. També el context del país en aquells moments era favorable a Mendizábal. Toreno va dimitir el 14 de setembre, Mendizábal va ser designat Ministre d'Hisenda i el 25 ocupà la presidència del Consell de Ministres.

El programa de Mendizábal era primerament guanyar la guerra, i continuar la reforma de les finances, la política i l'economia. L'objectiu econòmic era revalorar el dèficit públic per mitjà de la desamortització i reformar el sistema tributari. En l'aspecte polític era partidari de reformar l'Estatut reial del 1834 i elaborar una nova llei electoral.

Les seves propostes inicialment foren rebudes de bon grat pels liberals. Decretà la creació de les Diputacions provincials el 21 de setembre, com un camí per pactar la dissolució de les juntes. El 25 de setembre decretà l'amnistia pels fets revolucionaris de l'estiu del 1835, i l'onze d'octubre el tancament de tots els convents. La Milícia passà a denominar-se Guàrdia Nacional amb l'objectiu de ser reformada en virtut de les noves condicions.

A Barcelona la Junta Superior Governativa, davant el canvi d'orientació de la política a Madrid i la presència del popular general Espoz i Mina a la capital catalana, es va dissoldre el 22 d'octubre del 1835. Amb l'entrada al govern de Mendizábal i malgrat els recels que despertà un projecte de tractat comercial amb Anglaterra, el canvi d'orientació va polaritzar l'opinió pública: la Comissió de Fàbriques es mostrà favorable, però es mantenien les crítiques del sector més radical del progressisme al voltant de la qüestió constitucional. L'espiral inflacionista del preu, l'atur i les brutalitats de la guerra carlina continuaren en augment i en aquest sentit cal analitzar les causes de l'assalt a la Ciutadella i les Drassanes el capvespre del 4 de gener amb l'execució dels presoners carlins i l'esclat de noves bullangues revolucionàries que es produïran el mes de gener del 1836.

Les bullangues del 1836

Els fets del 4 de gener varen ser l'oportunitat que esperaven els sectors radicals per reprendre el combat per la qüestió constitucional, és a dir pel retorn de la Constitució del 1812. La insurrecció va ser organitzada la mateixa nit del 4 de gener per les personalitats addictes a les societats secretes, entre d'altres el mateix Pere Mata, capità del Batalló de la "Brusa". La nit del 5 de gener s'iniciaren els primers moviments a les Rambles, que conduïren a l'intent de proclamació de la Constitució del 1812, per una bona part de la Guàrdia Nacional concentrada al Pla de Palau. Però la manca d'unanimitat i d'iniciativa en la direcció de la bullanga, i el desembarcament de tropes de la marina anglesa per donar suport a Mendizábal, acabaren decantant l'evolució dels aconeximents cap el sector moderat.

Els dies següents, la Comissió Militar presidida per Mina, l'Ajuntament, la Junta de Comerç i la Comissió de Fàbriques manifestaren el recolzament a la política de Mendizábal, i es va iniciar la repressió dels amotinats amb detencions i deportacions. Foren tancats locals de reunió i diaris, foren deportades sense judici personalitats de l'esquerra del liberalisme tan importants com Antoni Gironella, Francesc Raül, Joan Antoni de Llinàs, Ramon Xauradó i Pere Mata. I finalment va ser depurada la Guàrdia Nacional.

Amb el restabliment de les diputacions, les eleccions del mes de febrer i l'obertura de les Corts el 22 de març, Mendizábal, candidat per Barcelona, va aconseguir un gran recolzament, però per als moderats representà una gran derrota electoral. L'actitud del sector moderat es decantà aleshores cap a l'organització del complot amb Istúriz, amb el vist-i-plau de la Regent Maria Cristina i els interessos del govern francès, que portarà a la fi a la dimissió de Mendizábal el 15 de maig del 1836 i la seva substitució pel govern d'Istúriz.

Durant els mesos següents, la situació política i militar sofrí una crisi d'estancament. La notícia de la substitució de Mendizábal per Istúriz va ser molt mal rebuda a Barcelona, on no mancaren les intervencions de la Junta de Comerç i la Comissió de Fàbriques en defensa de Mendizábal. El mateix 27 de maig, l'influent grup de mendizabalistes que des de les bullangues de gener es reunien a l'anterior convent dels franciscans i controlaven en la pràctica la Guàrdia Nacional va adreçar una exposició contrària al govern d'Istúriz. La conjuntura política era inestable i aviat es manifestà totalment ingovernable. Maria Cristina hagué de dissoldre les Corts el 22 de maig, fet que va posar en una difícil situació la continuïtat del govern d'Istúriz.

Les eleccions del 13 de juliol es regularen per un nou decret del 24 de maig que va instaurar per primera vegada el sistema electoral de sufragi universal directe i censatari, la qual cosa va permetre de constituir candidatures i associacions d'electors en unes millors condicions que l'Estatut del 1834, però encara amb uns estrets marges de representació. Tot el cos electoral representava entre el 0,5 i el 0,6 per cent de la població de l'estat.⁴⁴ En aquestes eleccions celebrades a la primeria del mes d'agost es manifestaren per primera vegada les dues fraccions oposades dins el partit liberal: els moderats encapçalats per Istúriz i els progressistes dirigits per Mendizábal.

A la primera volta, guanyada pels moderats per una mínima majoria a nivell d'Estat, Barcelona va ser dominada pels progressistes, on destacà la presència d'Albert Baldrich comte de Valgorgera, del fabricant Pau Galf i Ignasi Santpons a les files moderades, i els fabricants Pau Torrens i Miralda⁴⁵ i Llogari Serra i Farreras⁴⁶ i els advocats Josep Rivalta i Jacint Fèlix Domènech entre les files progressistes.⁴⁷ La segona volta no es realitzà mai perquè s'inicià, a la ciutat de Màlaga, la insurrecció generalitzada de la Guàrdia Nacional contra el govern Istúriz.

Tercera proclamació de la Constitució del 1812

Les causes d'una nova insurrecció de la Guàrdia Nacional foren originades per la mala gestió de la guerra carlina, però derivaren ràpidament cap a la qüestió política més important, el tema constitucional. El que no s'havia aconseguit en els fets de gener s'aconseguiria aquest cop amb la unanimitat dels liberals entorn de la Constitució del 1812, encara que fos per reformar-la. La insurrecció havia estat iniciada a Màlaga el 26 de juliol i ràpidament estesa a diverses ciutats andaluses, València, Saragossa i Madrid, que malgrat ser neutralitzada per les autoritats, aquestes no pogueren evitar, el 12 d'agost, el motí de la guarnició de la residència reial de la Granja, que obligà a Maria Cristina a signar el decret sobre la Constitució del 1812.

A Barcelona, amb la depuració de la Guàrdia Nacional, la Milícia es va mantenir sota el predomini dels elements conservadors. Les darreres eleccions havien contribuït a la reestructuració de les forces

polítiques de la ciutat, i es va aglutinar un nou nucli a l'entorn de Mendizábal, l'ala dreta del progressisme, en una candidatura que va ser publicada pels periòdics *El Guardia Nacional* i *El Vapor* i que havia guanyat les eleccions del mes d'agost. Com hem vist la segona volta no es va realitzar mai perquè en arribar les notícies de la proclamació de la Constitució del 1812 a diferents ciutats d'Espanya, la situació política canvià radicalment.

El 12 d'agost, a proposta de Mina, foren convocats el governador militar, el regent de l'Audiència, l'intendent i comissionats de la Diputació provincial, de l'Ajuntament, de la Junta de Comerç, de la Comissió de Fàbriques, dels col·legis i dels gremis, i van donar suport a la proclamació de la constitució, seguint les passes de Tortosa, Reus i Tarragona. Després de certa resistència, la proclamació de la Constitució del 1812 va ser signada pel general Mina el 15 d'agost del 1836, amb satisfacció de la manifestació popular concentrada al Pla de Palau.

Amb la incorporació del nou govern progressista de J. M. Calatrava, amb Mendizábal al Ministeri d'Hisenda, foren proclamades noves eleccions segons la Reial Ordre del 24 d'agost, previstes per al mes d'octubre. L'acollida d'aquesta tercera convocatòria d'eleccions de l'any 1836 va ser rebuda amb molta esperança pel sector progressista i amb total rebuig pel sector moderat qui adoptà una actitud abstencionista. Les normes electorals del 1812 per sufragi universal preveïen un sistema d'elecció d'un diputat per cada 50.000 habitants, elegit de forma indirecta en tres nivells, parroquials, juntes de partit i juntes provincials. És indiscutible que les normes del 1812 permetien una participació popular més gran en la vida política. A les eleccions de les juntes de parròquies que se celebraren el 18 de setembre per escollir els diputats, hi va poder participar un sector important del proletariat amb residència i mitjans de vida coneguts. El 25 de setembre s'escolliren les juntes electorals de partit. A la fase final dels dies 2 i 3 d'octubre, els electors de partit de la província, un total de 27, elegiren els diputats, integrats pel conglomerat de l'ala esquerra progressista.

L'onze de setembre del 1836 ja havien estat celebrades les eleccions dels comandaments de la Milícia Nacional, amb el retorn de la influència de l'esquerra progressista, perduda per les depuracions. Les últimes eleccions foren les municipals del 16 d'octubre, en un moment que els Ajuntaments restabliren les Lleis del Trienni constitucional amb un ampli conjunt d'atribucions. Foren elegits el 17 d'octubre nous ajuntaments mitjançant dos nivells, el de juntes de parròquia i el de juntes electorals, càrrecs que foren ocupats per elements addictes del progressisme. A Barcelona fou elegit alcalde un dels caps de la burgesia revolucionària, el comerciant i comandant de la milícia Marià Borrell i Miralpeix,⁴⁸ qui comptà en els càrrecs de regidors amb la continuïtat de Joan Vilaregut i Albafull,⁴⁹ aquest cop encarregat de la Milícia, i amb la incorporació del fabricant Salvador Bonaplata i Corriol,⁵⁰ president de la Comissió de Fàbriques en el mateix període del 1836 al 1837. No deixa de ser simptomàtic que aquestes tres personalitats, malgrat que les investigacions en facin poques referències, tinguessin vincles comuns en la constitució de la societat Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia., haguessin perdut, amb la crema de El Vapor, la seva empresa més apreciada, i tinguessin finalment la fortalesa suficient per implicar-se en els afers públics. En el mateix sentit, la sospita podria fer-se extensiva també a les relacions polítiques que mantingueren, dins el nebulós entramat de les societats secretes d'aquells anys, entre aquest grup de fabricants, secundats pels Esparó,

Tous, Clavé, els anomenats per Roser Solà com a industrials "atípics" per les seves implicacions en el bàndol progressista.⁵¹

D'altra banda, la interpretació que fa Josep M. Ollé d'aquestes personalitats del liberalisme, qualificades per la historiografia com a "burgesia revolucionària", és la de situar-les com a partit "progressista" al bell mig de les posicions enfrontades entre els "radicals" partidaris de la ruptura i del primer republicanisme —per aconseguir més amplis marges de participació— i el sector "moderat", representat per la cúpula de la Junta de Comerç i de la Comissió de Fàbriques, que, com hem vist, eren més partidàries de la reforma de la monarquia i la restricció del dret de vot. Però l'objectiu inconfessable d'aquest sector "progressista" fou també, a la llarga, el d'atemperar els enfrontaments i reconduir els esdeveniments posant-los sota el seu ordre i control.

Un primer obstacle per a l'aplicació de la Constitució del 1812 era el manteniment de l'estat de setge decretat pel general Mina des del 1835, que mantenia la ciutat sota control militar. Després de la retirada de Mina, substituït per Aldana de forma interina, posteriorment es va confirmar en el càrrec de capità el general Francisco Serrano, que va mantenir l'estat de setge que impedia a l'Ajuntament recuperar les funcions que li corresponien. Amb aquest panorama, la Comissió de Fàbriques assumí les gestions amb Madrid, enviant exposicions, tant per donar recolzament al retorn de Mendizábal com per lluitar a favor del proteccionisme i la repressió del comerç il·lícit. Aquesta conjuntura coincidí també amb una renovació de la cúpula de la Comissió encapçalada per Salvador Bonaplata i destinada a solucionar els primers enfrontaments que s'originaren entre els fabricants i els operaris. Els conflictes s'havien agreujat per les denúncies presentades el mes de setembre del 1836, sobre l'incompliment per part d'alguns fabricants de la Reglamentació de fàbriques del 18 de setembre del 1835, citada anteriorment i presuntament impulsada per Vilaregut. Tanmateix en el terreny de l'opinió, la llibertat de premsa restablerta possibilità que els dos diaris principals *El Guardia Nacional* i *El Vapor* defensessin posicions polítiques identificades amb el progressisme i fins i tot teories utòpiques radicals, amb la publicació de les doctrines fourieristes i saint-simonianes.

La Constitució del 1837

L'obertura de les Corts el 24 d'octubre inicià els treballs legislatius abordant en primer lloc la reforma de la Constitució del 1812. La majoria dels diputats optaren per la substitució del sufragi universal indirecte pel sufragi censatari, més restrictiu que l'anterior. La desobediència de la voluntat popular del 15 d'agost, que manava una major participació política, estava marcada per l'experiència de les bullangues incontrolades. Una vegada més la burgesia feia valer els seus privilegis, efectuant un gir cap al moderantisme. Malgrat que els representants catalans s'arreglaren amb l'ala esquerra parlamentària, per un estret marge de vots la nova constitució del 1837 sorgí del sector moderat, de manera que la Corona va recuperar un conjunt de privilegis legislatius. S'optà per un sistema electoral majoritari amb sufragi censatari directe, amb uns nivells de representació similars als dels règims liberals europeus.⁵²

El conflicte més ampli va sorgir en la polèmica representació dels Ajuntaments, però finalment va ser respectada la llei municipal del 1812, que serà mantinguda fins l'any 1843. Aquest aspecte constitucional va originar que els consistoris que es van consti-

Solars desamortitzats a Barcelona en el període 1836-1845, per Manel Guàrdia i Bassols, a "Història de Barcelona", Enciclopèdia Catalana 1991. Part dels edificis desallotjats el 1836 passaren definitivament a altres usos, mentre que amb la Llei del 1845 del govern moderat, alguns d'ells retornaren a la seva funció religiosa. Color fosc: Pèrdua de la funció religiosa, Color clar: Recuperació dels antics convents.

tuir els anys següents mantinguessin, malgrat tot, un fort caràcter de representació popular.

L'obra legislativa del govern Catalrava, amb Mendizábal al cap del Ministeri d'Hisenda, encara que breu, va ser de cabdal importància per a la revolució liberal. Es va distingir per una intensa labor registrada al llarg del bienni 1836-1837: la recuperació de la tasca desamortitzadora de les propietats religioses del seu govern anterior, i com a ministre d'Hisenda, la promulgació de la llibertat d'arrendament de terres, l'establiment de la llibertat d'Indústria, la supressió dels delmes i una llei

progressista de llibertat de premsa. Mendizábal tenia el suport explícit de la Comissió de Fàbriques de Barcelona.⁵³

Les Bullangues del 1837

Durant els darrers mesos del 1836 i els primers del 1837, es produïren a Barcelona diverses transformacions en la vida política, que Josep Fontana ens ha definit com la fi del "liberalisme utòpic" perquè van significar un espectacular capgirament ideològic de la burgesia cap a posicions conservadores, mentre que paral·lelament els sectors radicals expressaven un creixent malestar contra els esdeveniments parlamentaris, principalment contra la preparació de lleis extraordinàries per exercir el control de la Milícia i limitar la llibertat de reunió. Si a les darreres consultes la burgesia s'havia inclinat pel partit progressista, aglutinant-se a l'entorn del seu òrgan de difusió *El Constitucional*, els radicals, marginats del procés electoral, es decantaren cap a les primeres manifestacions de republicanisme, infiltrant-se en el comandament de la novament anomenada Milícia Urbana, cosa que va significar una lluita de faccions pel control d'aquesta institució. Paral·lelament el periòdic *El Vapor* canvià d'orientació sota la direcció de J. Andreu, i es va convertir en l'abanderat del liberalisme conservador i sota el pseudònim de "Cover-Spring" s'inicià una campanya de calumnies contra els sectors radicals i l'ala esquerra del progressisme. L'ofensiva havia estat financiada per la Junta de Comerç, que aglutinava políticament els moderats barcelonins.

La confrontació entre l'ala esquerra progressista i els moderats s'incrementà amb els rumors alarmants de complots de societats secretes que presagiaven les primeres expressions dels principis republicans, dels quals una mostra va ser el repartiment, l'onze de setembre del 1836, del famós panflet radical *La Bandera* signat per "Los Hermanos de la Grande Unión". Aquestes activitats que desbordaven els límits de la monarquia constitucional foren una bona excusa pels moderats per dirigir els seus atacs contra l'Ajuntament progressista democràticament escollit.

L'assemblea de la Junta General del Comerç i Fàbriques del 20 de desembre del 1836 va ser un acte conscientment organitzat per les classes poderoses per iniciar la campanya de desprestigi de l'Ajuntament progressista. Un article demagògic i difamatori contra el consistori, publicat a *El Vapor* va ser tota una declaració de bel·ligerància. L'Ajuntament actuà a la defensiva i envià exposicions a la Regent i a les Corts perquè acceptessin la seva demanda de dimissió. La tramitació d'una nova llei extraordinària contra les conspiracions, sancionada per la Regent el 22 de desembre, i les males notícies del desenvolupa-

ment de la guerra carlina foren els detonants que portaria a l'esclat d'una nova bullanga el 13 de gener del 1837, el mateix dia que l'Ajuntament progressista es veié obligat a publicar la nova llei extraordinària.

Les concentracions s'iniciaren a la Plaça del Teatre amb enfrontaments amb el batalló de llancers de la Milícia. La concentració de milicians radicals a l'antic convent de Sant Agustí va provocar la reacció de les autoritats militars i es promulgà la llei marcial, sancionada amb l'acord del propi alcalde progressista Marià Borrell. Sufocada la primera bullanga, el general Parreño amb el suport de Madrid i el comitè de moderats, la Junta de Corporacions i Classes, executà el desarmament de les unitats més hostils de la Milícia, l'expurgació i repressió dels responsables i l'objectiu final dels moderats, la deposició de l'Ajuntament progressista, que es va fer efectiva el 20 de gener, intervenint de forma il·legal en el resultat de les eleccions. Els procediments criminals però, foren finalment anul·lats amb la proclamació de la nova Constitució l'agost del 1837.

Bullanga del 1837 a la Plaça del Teatre.

Però el nou Ajuntament format per la reposició de les personalitats del període anterior del 1835 al 1836, amb J.M. de Cabanes com a cap del consistori, continuà sotmès a les pressions de la Junta de Corporacions i Classes. La substitució de Cabanes per Marià Vehils possibilità la creació d'un sistema policíac amb l'objectiu de protegir les propietats i exercir la repressió, però l'objectiu moderat s'acomplí de ple amb l'arribada del nou capità general, el Baró de Meer, que va prendre possessió el 13 de març. En aquest ambient de crispació, alimentada per les acusacions per les il·legalitats comeses en la substitució de l'Ajuntament, arribà l'alçament armat del 4 de maig del 1837 protagonitzat per l'esquerra liberal. La bullanga s'inicià amb l'assalt, per part d'escamots armats, de la Casa Consistorial, el Palau de la Generalitat i el quarter d'artilleria situat a l'exconvent de Santa Clara. El nucli dirigent de la revolta es constituïa a la seu de l'Ajuntament sota la direcció del líder republicà Ramon Xaudaró. En el curs de les negociacions es situà en primer pla la reivindicació del rearmament del batalló de la Brusa i el retorn de l'Ajuntament constitucional.

La columna armada del primer batalló de la Milícia Nacional sortí de la Plaça de Sant Jaume en direcció a la Rambla. En arribar a la Plaça del Teatre la columna topà amb la formació de les tropes governamentals en nombre molt superior. Enfrontades les tropes, els governamentals massacren els amotinats, prosseguint els combats pel control de la Ciutat Vella. El moviment acabarà amb derrota i frustració, amb la depuració de la milícia, detencions, deportacions i les execucions dels líders radicals Ramon Xaudaró i Ramon Ferrer, catedràtic de medicina i tinent del sisè batalló, el batalló de la Brusa. El 4 de maig havia estat la darrera bullanga. El que havia de venir, a partir d'a-

ra, eren moviments molt més conscients, amb una barreja d'elements revolucionaris. El liberalisme utòpic, que suposava que tot es podia resoldre amb la conquesta d'unes llibertats formals, havia mort. La burgesia no tenia cap intenció de compartir-les amb les "classes productores".

La repressió del Baró de Meer

Les eleccions legislatives d'octubre del 1837 havien estat guanyades pel sector moderat, representat a Barcelona pel comerciant acomodat Ramon de Bacardí i Cuyàs,⁵⁴ gràcies a una intensa repressió de la fracció progressista. Els moderats van fer una campanya centrada en la pau social, encaminada a reduir el suport popular dels radicals. Aprofitant les eleccions, la burgesia moderada incitaria el Capità General Baró de Meer a establir una autèntica dictadura. Vicens i Vives ho va saber veure quan va dir que "...la burgesia catalana empenyia el primer dictador militar local per tal de restablir l'ordre a la ciutat i a les fàbriques". La complicitat de la Comissió de Fàbriques en aquests fets ens és avui ben coneguda, gràcies als documents descoberts per Alexandre Sánchez.

L'Ajuntament de Barcelona reinicià les obres públiques i s'adreçaren subscripcions per tres mesos d'obres, dirigides als fabricants més importants de la ciutat. El mateix consistori reconeixia les precàries condicions de vida del proletariat: "...la calamidad que aflige a la benemèrita clase jornalera, de la cual nada hay que temer cuando la ocupación le proporciona el sustento de sus familias..."⁵⁵

La presidència del consistori a mans del vell liberal Guillem Oliver va ser una operació política per intentar controlar la situació. En un clima de violència latent contra els repressors dels radicals, es produïren els fets d'octubre amb l'assassinat de Marià Vehils, un dels caps visibles de la repressió contra els progressistes. La reacció del govern en mans del sector moderat serà la del retorn de la repressió i la dissolució de l'Ajuntament i de la Milícia.

La Comissió de Fàbriques,⁵⁶ partidària del manteniment de "la llei i l'ordre", sol·licità la intervenció del Baró de Meer, que amb suport de l'exèrcit regular, va aplicar una política repressiva sense respectar els drets constitucionals. Entre els represaliats estaven el mateix alcalde Guillem Oliver i el fabricant Joan Vilaregut i Albafull, que havia estat nomenat comandant de la Milícia de Gràcia el setembre del 1837, i va ser empresonat a la Ciutadella fins al retorn d'Espartero.⁵⁷ La responsabilitat de la Comissió de Fàbriques en l'actuació repressiva del Baró de Meer va ser evident. La cúpula de la Comissió encapçalada pels grans fabricants com el mateix Salvador Bonaplata, Nicolau Tous i Soler i Jaume Busqueta apostà clarament per les conductes dictatorials de Meer. La ciutat va ser ocupada i començà una nova era de repressió que recordava l'actuació del Comte d'Espanya, durant la qual el Baró de Meer havia estat un dels seus millors col·laboradors.

Amb la intervenció del Baró de Meer es tancà el període de les primeres bullangues, amb una clara derrota de la política conciliadora dels progressistes envers els moderats, que fracassà, totalment superats pels mateixos esdeveniments. En aquest sentit les reflexions realitzades per Josep Fontana donen sentit als límits polítics expressats per la Comissió de Fàbriques que no havien de ser flanquejats.⁵⁸ No sabem si va ser realment unànime l'actuació de la Comissió, però el cert és que les decisions de la cúpula de la Comissió conduïren a l'empresonament del fabricant Joan Vilaregut, que s'havia mantingut fidel al compromís ideològic progressista.

El domini moderat

A principis del 1839, l'evolució de la guerra carlina evidenciava la possibilitat de posar fi al conflicte; això farà que es presentin els primers símptomes de recuperació econòmica i que les fàbriques tornin a funcionar. La Constitució del 1837, malgrat les seves limitacions, havia permès la participació política d'àmplies capes de les classes mitges. En els comicis del 1839 la candidatura progressista catalana estava representada per Torrens i Miralda i per Roviralta, tots dos establerts a Madrid.

Els moderats continuaren representats pels hisendats Carles de Martí, Ramon de Bacardí, Miquel de Foixà i homes prestigiosos com Ignasi Santpons i Francisc Perpinyà. Els progressistes s'imposaren a la província i guanyaren les eleccions municipals i Jacint Domènech fou nomenat nou alcalde. El govern moderat de Narváez amb majoria progressista al Congrés, es veié obligat a la convocatòria de noves eleccions pel mes de gener del 1840.

La discussió de la nova llei d'ajuntaments va dominar tota la campanya electoral, i es va presentar pels moderats una nova Candidatura Monàrquico-constitucional, de la mà de Josep Marià de Cabanes i Ramon Martí d'Eixalà. Els progressistes amb la candidatura del Progreso legal, incorporaren per primera vegada homes del sector radical com Pere Felip Monlau, Joaquim Jaumer i Joan Antoni de Llinars.

Malgrat que la candidatura moderada havia concentrat el vot de la gran burgesia barcelonesa, les eleccions foren guanyades pels progressistes. La dimissió del govern va fer que es tornés a reproduir el moviment de les Junes; la de Barcelona fou presidida pel General Espartero. La Regent M. Cristina es veu obligada a exiliar-se a París, en perdre les eleccions la candidatura monàrquico-constitucional. Espartero, militar inicialment abanderat del progressisme, que gaudia de gran prestigi gràcies a la seva victòria sobre els carlins, és nomenat Regent.

La revolta popular del 1840 al 1843

Després d'una dècada prou complexa, els primers anys de la nova dècada encara es fan més difícils d'analitzar. La política barcelonesa es mou aleshores molt més articulada amb la política espanyola, i Catalunya es converteix en la clau dels esdeveniments que ocuparan, des de la pujada al poder d'Espartero el 1840 fins a la seva caiguda el 1843. Amb paraules de Josep Fontana: "... se'ns apareix, al mateix temps, com utilitzada, i finalment enganyada, per uns polítics amb preocupacions que no tenen gaire cosa a veure amb la dinàmica real dels grups que lluiten a Catalunya a favor o en contra d'un sistema polític més equitatiu, on tots els homes tinguin dret a intervenir en el terreny polític i on els treballadors, organitzats en les seves pròpies associacions, puguin negociar amb els empresaris les condicions del seu treball".⁵⁹

Per als "madurs" –els moderats– era la fi del seu somni liberal, i en certa manera trobaran prou justificacions per reprimir a sang i foc els partidaris d'aquesta mena de canvis. Els anomenats "progressistes" també consideraven excessives aquestes reivindicacions, de manera que finalment també acabarien aliant-se amb els seus enemics de partit, per frenar els grups situats més a l'esquerra, els demòcrates i republicans, que se situaran al costat de

BC (Ricardo Mar-co), Romanç de la protesta de la Milícia Nacional del 18 de juliol del 1840, contra la llei d'ajuntaments que volien imposar el moderats.

les capes populars i dels treballadors en defensa d'un programa en el qual podien estar-hi tots interessats.

En aquest marc, cal recordar la creació el 17 de març del 1840 de l'Associació Mútua d'Obrers de la Indústria Cotonera, l'associació dels teixidors sota la cobertura legal de la llei de Societats de Socors Mutus, suspesa el 1841 i restablerta el 1842, gràcies a la intervenció favorable de Joan Vilaregut. L'Associació havia aprofundit els enfrontaments entre obrers i patrons per la llargada de les peces, l'acomiadament lliure i la constitució dels comitès paritaris per debatre els salaris i les condicions de treball. El seu reconeixement enfrontà els fabricants més progressistes amb la Comissió de Fàbriques, dominada per un pensament majoritàriament moderat.⁶⁰

El 21 de juliol del 1840, l'avalot anomenat de les "levites", una manifestació protagonitzada per "jovellanistes", es dirigí al Pla de Palau i acabà violentament. L'endemà un assalt al periòdic moderat *El Guardia Nacional*, acabà amb la vida d'un advocat "jovellanista". Espartero declarà l'estat de setge i el mes de setembre s'estengué el moviment juntista arreu d'Espanya, fet que serà recordat com "la Revolució de setembre", amb la fugida de la Regent a França, el nomenament d'Espartero com a Regent i la pujada al poder dels progressistes.

El 1841 s'inicià un segon període de grans bullangues que desbordà novament els líders liberals, provocà una nova divisió entre moderats i progressistes i la presència de radicals, demòcrates i republicans va fer molt més complex l'escenari polític. El sector moderat conspirà contra el resultat electoral provocant diversos pronunciaments a diferents ciutats d'Espanya i, com a resultat de tot això, Barcelona optà per la creació d'una Junta de Vigilància el 10 d'octubre del 1841, amb la presència de membres de la Diputació, l'Ajuntament i la Milícia, presidida pel radical Josep Antoni de Millars.⁶¹

Abdó Terradas començà a publicar *Hojas republi-*

des per Joan Vilaregut. La ciutat havia experimentat un fort creixement de població, amb una superfície limitada pel recinte emmurallat, i tots els intents de creació de nous eixamples havien topat amb els impediments militars. Finalment el concurs convocat per l'Ajuntament per determinar el futur de les muralles de la ciutat va ser guanyat per l'higienista radical Pere Felip Monlau, amb el títol més expressiu de la voluntat popular: *Abajo las murallas!!!*. La coincidència entre la necessitat de l'abolició dels drets de portes, la necessitat de creixement de la ciutat i l'odi popular als recintes militars borbònics va fer que el primer treball abordat per la Junta fora l'inici de l'enderrocament de les muralles a la Ciutadella, per la part que dominava militarment a la ciutat.

A mitjan novembre del 1842, el sector tèxtil, immers en un procés d'intensa mecanització, havia passat per una crisi de sobreproducció que provocà el tancament de moltes fàbriques de manera que molts els treballadors es van veure abocats a l'atur. Aquest aspecte i la repressió exercida sobre el sector progressista amb el tancament del diari *El Republicano* del cercle d'Abdó Terradas farà que retornin novament els enfrontaments amb l'exèrcit. El mes de novembre es constituí una nova Junta de signe republicà i d'extracció menestral, consentida tàcitament per la burgesia, resentida i enfrontada amb el general Espartero per la seva política econòmica marcadament lliurecanvista.

El desbordament dels esdeveniments i la radicalització creixent portaren com a conseqüència l'abandonament de la ciutat per part de la burgesia i paradoxalment la ciutat quedà lliurada a l'autoritat d'una Junta composta per obrers i homes del poble. El seu president, Juan Manuel Carsy, era un antic oficial de cossos francs conegut per les seves opinions exaltades. El primer comandant posat al capdavant de la milícia, Llinàs, havia estat cap de la Junta de vigilància formada l'octubre del 1841.

AHCB (B-4451), gravat, "Vista de Barcelona bombardeada en 1842".

canas el 1841, mentre que el seu deixeble Francesc de P. Cuello cercava dominar l'opinió pública des de les pàgines de *El Republicano*. Aquest any serà considerat per la tradició històrica com el de la fundació del partit republicà. Des del govern municipal es posà en primer pla el debat públic sobre les condicions de vida i del treball a la ciutat, impulsant la creació de les Comissions Mixtes entre operaris i patrons, presidi-

Les autoritats oficials i l'exèrcit es replegaren als forts de la Ciutadella i Drassanes, abandonats posteriorment per la fortalesa de Montjuïc. Des d'allí Espartero, els dies 2 i 3 de desembre del 1842, amb reforços militars es proposà doblegar la Junta i ordenà el brutal bombardeig de la ciutat fins a la seva capitulació. El càstig de la ciutat havia de ser exemplar: s'ordenà la reconstrucció de la part enderrocada de

la muralla de la Ciutadella i s'imposà una contribució extraordinària a la ciutat. Aquesta acció tan impopular com fou el bombardeig indiscriminat de la ciutat provocà la destrucció de més de 400 edificis, entre els qual hi havia també les fàbriques de Pau Fèlix Gassó,⁶² la dels Batlló⁶³ i els magatzems de Joan Vilaregut.⁶⁴

El bombardeig de Barcelona va significar el desprestigi de la figura d'Espartero i l'origen d'una nova crisi de govern. Es dissolgueren les Corts i es convocaren noves eleccions el 27 de febrer del 1843 i novament pel mes d'agost del mateix any. El buit de poder deixat pels esdeveniments afavorí novament els aixecaments populars, la constitució de Junes i el pronunciament a Reus, el 30 de maig, dels joves militars: el brigadier Joan Prim i l'oficial Llorenç Milans del Bosch. Prim va ser rebut entusiàsticament a la ciutat i el 15 de juny va ocupar la presidència de la Junta Provisional.

En concordança amb els aixecaments a totes les ciutats de l'Estat, el 6 de juny havia estat creada a Barcelona una Junta Suprema Provisional de Govern, composta per Rafael Degollada, que en seria president, Joan de Zafont, abat de Sant Pau del Camp, professor de física experimental de la Junta de Comerç i catedràtic de filosofia de la Universitat de Barcelona, i Isidor d'Angulo, economista, aristòcrata i terratinent, un dels futurs inspiradors de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre.

Amb la dimissió i l'exili d'Espartero, el seu substitut va ser el general Serrano i González Bravo. La Junta de Barcelona nomenà Serrano, el 29 de juny, cap i únic ministre d'un govern provisional. Aquest, en el seu programa acceptava tres punts: Constitució del 1837, Isabel II i Junta Central. Darrera de la idea de la Junta Central, la Junta de Barcelona tenia en realitat tot un projecte de renovació de la política i de l'economia del país amb un abast molt més complex: l'eliminació de les despeses de la Casa Reial, el rendiment de comptes de la seva gestió, la supressió dels caps polítics, la reducció de l'exèrcit a 50.000 homes, les incompatibilitats de la condició de diputat i funcionari públic, la llibertat religiosa, les contribucions sobre els articles de luxe, la prohibició dels impostos sobre els articles de primera necessitat, l'enderrocament de les muralles, mesures d'assistència per als treballadors, supressió dels censos, llibertat d'empremta...

Mentre a Madrid es reunia la Junta Central, composta per representants de les que s'havien alçat contra Espartero a tota la Península, l'actitud de Serrano aviat va deixar entendre que l'acceptació dels tres punts realment havia estat una mera simulació. Serrano començà desarmant la milícia, reposà l'equip de govern d'Espartero i convocà les Corts generals per al mes d'octubre. Serrano havia vulnerat el programa de la Junta de Barcelona, i la Junta envià el 29 d'agost una delegació a Madrid. Davant la impossibilitat manifesta de negociar es reuniren amb els representants de les altres trenta Junes provincials per donar a Barcelona les garanties per recolzar l'aixecament contra el govern.

La "Jamància"

El retorn del delegats de la Junta el mateix 29 d'agost, amb les notícies de la fallida d'aquest ampli projecte de renovació, no deixà més opció que la revolta. La insurrecció s'inicià a Barcelona el 2 de setembre del 1843 amb l'objectiu de fer complir al govern la convocatòria de la Junta Central de la Nació. El dia següent ja havia estat nomenada una nova Junta Suprema amb la continuïtat de tres dels antics components:

Rafael Degollada, president des que Baiges va morir al començament dels combats, Joan Castells i Miquel Tort. Aquesta fou l'anomenada "Jamància", la insurrecció que volia ser l'inici d'una gran transformació política. A despit d'altres interpretacions, no van ser dues revoltes –la insurrecció centralista burgesa i la Jamància popular– sinó un sol combat per construir, amb Catalunya o a partir de Catalunya, una Espanya moderna, progressista i més igualitària, que podria ser resumida en: sufragi universal, participació de tots en el control polític i impostos proporcionals a la riquesa.

La bel·ligerància s'inicià a partir dels enfrontaments de les tropes de Prim i Milans del Bosch contra l'exèrcit governamental el 2 de setembre i finalitzà amb la capitulació de la Junta el 19 de novembre del 1843. Durant quaranta-vuit dies la "Jamància", anomenada d'aquesta forma despectiva pels seus detractors, va tenir un caràcter d'insurrecció popular i de "revolució democràtica" dirigida pels líders obreristes i radicals del batalló de la Brusa. Aquest va ser el precedent i anunci del clima europeu del 1848, difusora del primer republicanisme de tot l'estat i de les primeres expressions d'associacionisme obrer i de negociació col·lectiva, i anava molt més enllà dels objectius dels progressistes.

La "Jamància" va ser reiteradament contestada per la Comissió de Fàbriques, tot recordant: "...la ley que tan severamente prohíbe las reuniones de las clases proletarias". Sense aconseguir aturar la marxa dels esdeveniments, la Comissió acabarà recorrent a la popularitat de Prim. Tampoc Prim, investit amb un llampanat títol de noblesa, aconseguí de fer empassar el missatge apaivagador a uns compatriotes que se sentien justament estafats. Perdut el control sobre la Junta, Prim no va vacil·lar a respondre amb la repressió, bombardejant de nou la ciutat de Barcelona, de forma molt més intensa que ho havia fet Espartero, amb un total de 12.000 projectils des del mar i des de les fortaleses de Montjuïc i la Ciutadella, dispostat a arrasar la ciutat si aquesta no hagués capitulat.

La gran burgesia de terratinents i industrials tampoc va vacil·lar a l'hora de col·laborar amb la repressió i en l'esclafament d'una revolta que anava més enllà dels seus interessos. Aribau felicità l'actuació de Prim. El que més angoixava a les classes podero-

AHCB B 1843
op.7, Agustí Vila.
Opuscle d'agost
del 1843. Publicat
per acord de la
"Junta de Derribo
de las Murallas de
Barcelona". Imp.
A. Brusi.

Fototeca.cat. Vista de la Ciutadella atacada per la Jamància el 2 de setembre de 1843.

ses era que no es tractava d'una simple bullanga, sinó d'un moviment organitzat on s'hi havien incorporat fins i tot alguns dels elements de la mateixa burgesia, en una composició social prou complexa. El 1843, entre fer costat a les capes populars catalanes per combatre una política que obstaculitzava el seu creixement, tot arriscant-se a construir una societat més difícil de controlar, o

pactar amb l'ordre establert per tal d'obtenir-ne alguna concessió a canvi de la renúncia a l'acció política, triarien el segon camí.

L'efímera vida de la "Jamància" finalitzà amb la il·legalització de les associacions obreres i la dispersió de les forces radicals i republicanes, que no es tornarien a reorganitzar fins deu anys més tard. Els revolucionaris van deixar tres-cents morts en un combat per una societat més democràtica i més justa.

La dècada moderada (1844-1854)

Després de deu anys de lluita de classes, la burgesia acceptà de bon grat delegar en el poder central el manteniment de l'ordre social a Catalunya. Isabel II va ser proclamada major d'edat, el mateix any del 1843, i es va iniciar un període de govern moderat que durarà deu anys. Durant aquest període es va intentar acabar amb l'esperit revolucionari que havia marcat l'experiència de la "Jamància": La Milícia va ser dissolta, es van produir fortes depuracions i s'instal·là un govern militar a la ciutat, que va declarar la suspensió de les garanties constitucionals i va reformar els ajuntaments per tal d'eliminar el seu caràcter popular. La Constitució va ser reformada pels moderats el 1845 i la Llei electoral el 1846, i el règim liberal va quedar reduït a una mera caricatura. Es va sotmetre el poder dels consistoris a l'autoritat dels governadors civils i es reduí novament la representativitat a un 1 % de la població. També per la Llei del 1845 foren retornades algunes propietats religioses desamortitzades.

La situació a la ciutat de Barcelona era ben diferent de la resta de l'Estat. Des del 1835 i especialment a partir de 1840 s'havien instal·lat nombrosos vapors a les fàbriques i la ciutat vivia un procés accelerat d'industrialització, que originà uns canvis transcendents: el creixement accelerat de la classe obrera i per tant de la demanda d'habitatges i l'aparició de les primeres organitzacions obreres a partir d'associacions de defensa mútua; la societat de Teixidors havia estat fundada el 1840.

La formació d'un nombre elevadíssim de noves indústries i el procés de vaporització del conjunt de les fàbriques va obligar a la reglamentació urbanística de l'edict del 1846. S'establiren mecanismes de control de les instal·lacions i es zonificà els sectors de la ciutat on era possible encara instal·lar noves indústries. La ciutat havia crescut portes endins, encerclada per les muralles i sense possibilitat de creixement cap enfora. L'edict del 1846 va ser la culminació de múltiples precedents anteriors per establir unes regles de control de l'impacte de la indústria a l'interior de la ciutat. Cal recordar que no va ser una mesura establerta contra els interessos dels fabricants, sinó que va ser aprovada pel govern municipal dominat pels grans fabricants; signaven l'alcalde Erasme Janer i el tinent d'alcalde Valentí Esparó,⁶⁵ els membres de la cúpula de la Comissió de Fàbriques.

La intervenció del fabricant Valentí Esparó a l'Ajuntament de Barcelona serà de cabdal importància.

Esparó havia estat soci de la societat Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia. i es va fer càrrec de les instal·lacions després de la crema del Vapor el 1835. Reconstruí la fàbrica convertint-la en un taller de foneria i fabricació de màquines, que posteriorment passaria a formar part de la societat La Maquinista Terrestre y Marítima. Després de ser president de la Comissió de Fàbriques del 1838 al 1840, ocupà el càrrec de tinent d'alcalde cap el 1846 i l'alcaldia de Barcelona del 1850 al 1851. La seva intervenció coincidí en un període que representà l'esgotament del terreny disponible a l'interior del recinte emmurallat, l'edificació dels últims espais disponibles als horts d'en Ferlandina, l'inici d'una forma més efectiva del control de la instal·lació de màquines de vapor i la construcció de la primera línia ferroviària entre Barcelona i Mataró el 1848.

El desenvolupament industrial havia arribat a una diversificació dels rams, amb la introducció de la fundició i la fabricació de maquinària, els productes químics i la fabricació de gas. Tanmateix algunes fàbriques ja s'havien desplaçat a les rodalies de Barcelona: la fàbrica de blanqueig de Joan Vilaregut instal·lada els anys trenta a la Vila de Gràcia i el Vapor Vell del 1840 a la vila de Sants.

Vista de la ciutat de Barcelona del 1847, des de la vila de Gràcia. En primer terme fàbriques de la dècada del 1830, com ho foren les instal·lades Joan Vilaregut i Francesc Puigmartí. Malgrat que no disposaven de la protecció de les muralles de Barcelona, les fàbriques instal·lades als extramurs disposaven de múltiples avantatges: més grans dimensions dels espais, millors condicions d'aïllament i il·luminació i els operaris podien allotjar-se en millors condicions higièniques.

La marxa dels negocis assolí però un punt d'inflexió summament important, la crisi econòmica del 1847. La producció agrícola va obtenir unes males collites de cereals els anys 1847-1849. Els magatzems estaven plens i les fàbriques aturades. La producció posterior al 1845 es reduí a la meitat i no tornarien a assolir els nivells anteriors fins el 1850. L'esclat de la segona guerra carlina, o guerra dels "Matiners", del 1847-48 enterbolí el panorama polític i la revolució francesa del 1848 va tenir tot un seguit de conseqüències diverses. La qüestió fonamental era que el significat de les revolucions europees del 1848, en especial la francesa, obligava a prendre una posició més clara sobre la "qüestió social".

Era el moment de la creació de les primeres grans societats industrials, com ho va ser la fundació de La Espanya Industrial pels germans Muntadas el 1847, amb una clara estratègia d'absorbir el mercat peninsular. La creació del Banc de Barcelona el 1844 va ser obra dels hisendats i del gran capital industrial. Els representants dels dos sectors de la burgesia a la junta de govern del Banc de Barcelona foren el comerciant hisendat Ramon de Bacardí i el fabricant del

tèxtil Jaume Ricart i Guitart.⁶⁶ El capitalisme es consolidava com a sistema econòmic dominant.

El model de creixement capitalista era un projecte destinat a la modernització de l'economia catalana, que preveia les relacions que podien establir-se entre aquesta i el conjunt de l'Estat. En aquest sentit la inversió de capitals privats en la construcció del ferrocarril i en el Canal d'Urgell supliren la incapacitat de l'Estat Espanyol per construir la infraestructura del capitalisme industrial. Aquest programa era una vella formulació del 1820: la proposta de la construcció d'un mercat nacional en què els teixits catalans s'intercanviessin amb productes agrícoles, essencialment amb els cereals d'altres zones de la península.⁶⁷

La Junta de Fàbriques

Com hem vist, durant els passats anys de conjuntura revolucionària, la Comissió de Fàbriques, partidària del prohibicionisme i de la pau social, es va anar decantant progressivament pel partit moderat, encara que alguns dels seus membres militessin en el sector progressista. Entre els homes clau destacaven Nicolau Tous i Soler, Joan Rull i Camarasa i Valentí Esparó i Giralte que fou president de la Comissió entre els anys 1838 i 1840.

El recolzament de la Comissió de Fàbriques a la revolució liberal i al govern de Mendizábal no estava exempt de problemes. L'ofensiva dels lliurecanvistes i la intervenció d'Anglaterra en els canvis de la política espanyola tenien el seu greu. Pels anglesos es tractava d'aconseguir la lliure entrada dels productes i teixits anglesos a l'economia de la Península. Mendizábal va crear el 1836 la Junta de Revisió d'Aranzels i sol·licità la intervenció d'un comissionat dels fabricants catalans.

La Comissió de Fàbriques envià a Madrid el fabricant Magí Coromines i posteriorment ho complementà amb l'ajuda de dos residents a Madrid, Josep Bonaplata i Manuel M. Gutiérrez, per defensar les tesis prohibicionistes. L'any 1839 aquest grup es constituí en l'Associació Catalana, presidida per Antonio Barata i composta entre altres per Bonaventura Carles Aribau, Pasqual Madoz, Mateo Lobo i el general Manso, amb l'objectiu de "...defender los intereses del comercio e industria y abogar en favor del sistema prohibitivo de manufacturas extranjeras".⁶⁸

L'evolució de les deliberacions a Madrid es decantava més pel "proteccionisme", regulat per via dels recàrrecs aranzelaris, que pel "prohibicionisme" defensat pels fabricants. Per aquest motiu, el 1840, foren enviats a Madrid dos fabricants recentment elegits diputats, Tomàs Coma i Joan Vilaregut, per posar en marxa un "Proyecto de defensa de la Industria", amb l'objectiu de defensar un model de desenvolupament industrial de la Nació. En aquest context és on s'ha de situar la fundació el 1840, per les mateixes personalitats, de l'Institut Industrial de España amb l'objectiu de "...aumentar la riqueza pública promoviendo la industria nacional en todos sus ramos" i "difundir los conocimientos industriales y facilitar su aplicación". Malgrat l'ambició dels seus promotors amb la pretensió d'industrialitzar Espanya amb la instal·lació de fàbriques de llana, seda, lli i cotó, foneries i tallers de maquinària, com a únic camí per a la seva modernització, la iniciativa fracassarà i la seva tasca es va limitar a canalitzar la defensa del proteccionisme reivindicat per la Comissió de Fàbriques.⁶⁹

A partir del 1842, la vella idea del prohibicionisme va ser lentament substituïda per un proteccionisme regulat pels recàrrecs aranzelaris i per la repressió del contraban, objectius favorables als fabricants que s'aconseguien gràcies a la intervenció dels di-

putats catalans liderats per Joan Vilaregut. Finalment, davant la ceguera de la intel·ligència del país, els intents d'estendre la revolució industrial al conjunt de la nació van quedar reduïts a l'anomenada "cuestión catalana", i va passar a ser relegada a un simple problema local.

El 1847, la Comissió de Fàbriques, després del fracàs de l'Institut Industrial, abandonades les seves aspiracions peninsulars i limitada dins de l'àmbit territorial de Catalunya, va abordar una reforma de la seva institució, ampliant el seu radi d'acció i integrant altres sectors industrials com ara el llaner, el seder i el metal·lúrgic. A partir d'aquest moment passarà a denominar-se Junta de Fàbriques, que continuarà la tasca de la seva predecessora fins el 1861. La Junta de Fàbriques va renovar l'impuls industrialista amb la creació el 23 de juny del 1848 de l'Institut Industrial de Catalunya, del qual foren socis fundadors Joan Vilaregut i Albafull i Joan Rull i Camarasa. L'objectiu de l'Institut era el progrés i el foment de la indústria per aconseguir una millora tecnològica indispensable per competir amb la resta dels països europeus. A través del seu òrgan de premsa *El Bien Público*, s'intentà mentalitzar la població a favor de la causa industrial, s'incorporà la figura d'Àngel Villalobos com a agent especial a Madrid i, en conseqüència, en l'àmbit polític es varen promoure amb èxit candidatures industrialistes en les eleccions a Corts del 1850.

La candidatura de l'Institut Industrial va unir dos polítics moderats, Sebastià Anton Pascual i Tomàs Illa i Balaguer, i dos progressistes, Jacint Fèlix Domènech i Pascual Madoz. Aquesta candidatura va guanyar les eleccions a Barcelona i en molts districtes de la província. La franca intervenció de la candidatura industrialista, en unes eleccions que no despertaven gaire interès, no va agradar al govern moderat i va disposar el tancament de l'Institut el 1850. La caiguda del govern de Narváez i la convocatòria de noves eleccions possibilità una nova victòria, el 1851, d'una nova candidatura progressista a Barcelona formada per Estanislau Figueres, Ildefons Cerdà, Jacint Fèlix Domènech i Joan Vilaregut, amb el recolzament de l'Institut Industrial.

Els intents dels polítics moderats de restringir encara més la constitució del 1845 va portar de nou a la caiguda del govern de Bravo Murillo i una nova convocatòria d'eleccions el febrer del 1853. A Barcelona, l'actitud unànime antigovernamental que s'oposava a la modificació de la constitució es va materialitzar amb la formació de la candidatura Conservadora catalana, que aplegà progressistes, un ampli ventall de moderats i l'Institut Industrial. L'Ajuntament de Barcelona, per la seva banda, va reprendre el 1853 les gestions per a l'enderrocament de les muralles. Una memòria redactada pel secretari de l'Ajuntament Manel Duran i Bas va ser tramesa a Madrid el 24 de maig del 1853 amb el recolzament de la Diputació i diverses institucions.

El Bienni progressista (1854-1856)

Barcelona tornà a encapçalar la insurrecció popular donant suport als aixecaments militars de Leopoldo O'Donnell i Domingo Dulce. Arran d'aquest pronunciament, es va iniciar un període de govern progressista que durà dos anys. Els plantejaments dels progressistes radicals coincidien amb les reivindicacions populars en aquell moment molt influenciades pel primer conflicte obrer, el conflicte de les "selfactines" de mitjans de juliol del 1854.

La reacció dels obrers filadors contra la mecanització creixent del sector cotoner va fer reviure els actes

luddistes del 1835 amb actes de destrucció de maquinària en els quals es van veure afectades entre d'altres la fàbrica La Indústria Algodonera de Bernat Muntadas, del carrer de la Reina Amàlia, i les fàbriques Arnau i Cia. i Rosès i Cia. del carrer del Cid. El conflicte portà a la vaga dels filadors, que durà fins el mes d'octubre amb un acord entre obrers i fabricants amb la mediació del governador civil Pascual Madoz i la suspensió temporal de les "selfactines".

L'Ajuntament de Barcelona havia sol·licitat novament l'enderrocament de les muralles i sense esperar el vist-i-plau del govern central decidí iniciar les obres d'enderrocament. El 7 d'agost del 1854 la comitiva d'autoritats de la ciutat inicià oficialment l'acte d'enderrocament. Es publicà la convocatòria de brigades de voluntaris, es nomenà director dels treballs l'arquitecte Josep Fontserè. L'acte d'enderrocament de les muralles no deixà de tenir en certa manera un caràcter d'alliberament de les despulles de l'antic règim.⁷⁰ A partir d'aquest moment s'obrirà un període en el qual es posaran les bases de la confecció del projecte definitiu de l'Eixample, amb la preparació del plànol topogràfic de Barcelona a càrrec de l'engi-

Bibliothèque Nationale de France, Frank, c., 1856. Enderroc de les muralles al Baluarte del carrer Tallers, que deixa a la vista en primer terme la fàbrica de Valentí Esparó.

nyer Ildefons Cerdà.⁷¹ En aquest marc de conflictivitat política i social van ser convocades les eleccions per a Corts Constituents el 24 d'octubre del 1854, un cop restablerta la llei electoral de 1837. Progressistes, radicals i demòcrates van intentar presentar-se sota la coalició de candidatures anomenades La Unión Liberal, amb la presència de figures tan oposades com Laureà Figuerola, Francesc Pi i Maragall, Abdó Terradas i el primer comissionat obrerista Joan Miralles. Els fabricants presentaren una candidatura diferenciada amb el suport de l'Institut Industrial, encapçalada per Manel Duran i Bas, Àngel Villalobos i Joan Illes i Vidal.

Les eleccions municipals de novembre del 1854, segons la llei municipal del 1823, amb sufragi universal indirecte, varen despertar molt més interès. Participaren totes les forces polítiques i la composició final del consistori, amb predomini dels progressistes i radicals, donà representació a tots els sectors socials de la ciutat. Però el protagonisme dels esdeveniments ja no estava en mans de la burgesia benestant. La intervenció del Capità General Zapatero amb la limitació de la negociació del sector tèxtil, l'execució del dirigent dels filadors Josep Barceló i la supressió de les societats obreres, desencadenà el 2 de juliol la primera Vaga General organitzada de tot l'Estat espanyol.

Es paralizaren fins el dia 10 de juliol la major part de les fàbriques de la ciutat de Barcelona i de la seva rodalia. Entre les reivindicacions obreres figuraven en primer lloc la llibertat d'associació, es reclamava la formació de juntes mixtes de patrons i obrers per resoldre els litigis laborals i el dret dels obrers a ser admesos a la Milícia.⁷² El govern central es negà a negociar amb la Comissió Obrera desplaçada a Madrid i va ordenar el desplegament de tropes a la ciutat de Barcelona. La repressió posterior a la vaga va dispersar els dirigents i foren objecte de mesures de forma encara més enèrgica que els anys anteriors. La persecució no es limità als dirigents de la vaga sinó que afectà polítics republicans i demòcrates com Abdó Terrades, Ceferí Tresserra i Albert Columbí, empresonats entre el 1855 i el 1856.

La fi del Bienni Progressista s'inicià a Madrid, quan Isabel II va fer substituir Espartero per O'Donnell. Es tancaren les Corts Constituents sense disposar d'una nova constitució. D'aquesta manera s'iniciaren nous aixecaments a diverses ciutats, fins que a Barcelona, el 22 de juliol l'enfrontament amb l'exèrcit es va saldar amb 403 morts, en una de les lluites més cruentes mai viscudes a la ciutat. El capità general de Barcelona va prohibir totes les organitzacions obreres, el mes de març del 1857.

L'obra del bienni en el terreny urbanístic va possibilitar el naixement de la ciència social, la ideologia higienista que determinarà la formació de la ciutat moderna: l'aprovació de les Ordenances del 1856, la prohibició d'instal·lar fàbriques a l'interior de la ciutat, l'inici de l'enderrocament definitiu de les muralles, i la preparació de l'ideal de la nova ciutat, l'Eixample del Pla de Barcelona.

La Unió Liberal

Vicens Vives situa a partir de l'assassinat del director de la fàbrica La España Industrial, Sol i Padrís, el trencament dels dèbils llaços que s'havien establert entre els moderats, progressistes i els líders obrers a la primera coalició de la Unión Liberal. Aquest acte trasbalsà la societat burgesa i preparà el cop d'Estat del general O'Donnell. Les primeres eleccions del 1857 donaren la victòria a Barcelona als candidats de la Junta de Fàbriques, Manel Duran i Bas, Joan Güell i Joan Illes.

L'època d'aquesta nova Unión Liberal liderada per O'Donnell serà un llarg període d'experiència moderada que durarà fins a la Revolució del 1868. Representarà el retorn a l'ordre i el domini de la política conservadora, un cop restringida la participació política d'àmplies capes de la població. El candidat de l'Institut Industrial, Manel Duran i Bas, elogiava el paper dels conservadors: "...es la Unión Liberal una situación durante la cual han de restaurarse con todo vigor los principios conservadores, han de formarse y echar raíces las costumbres políticas para que la democracia tenga por primeros enemigos las sanas costumbres y los enérgicos sentimientos y la causa de la civilización no sucumba a los atentados liberticidas..."⁷³

Amb les candidatures de la Unió Liberal, recolzades per l'Institut Industrial, la burgesia industrial i el capital comercial establiren un acord polític amb la monarquia. El desplaçament progressiu del capital industrial cap a posicions conservadores ja havia estat anunciat des de feia temps. Llogari Serra i Farre-ras, el tinent de la Milícia constitucional i progressista als anys trenta, des del 1846 ja figurava com a diputat provincial a les files moderades, al costat d'Erasme Janer i de Gònima. Els hereus de les grans fortunes que havien retornat de les colònies experimentaren

una transformació política de signe clarament conservador. El fill de Josep Xifré,⁷⁴ l'india amb veleitats filantròpiques, militarà a les files moderades entre el 1850 i el 1853. Joan Güell i Ferrer, retornat de l'Havana el 1835 i defensor de la "Jamància" dels anys quaranta, acabà participant a la candidatura de la Unió Liberal, i fou escollit diputat del sector moderat el 1857 i 1858.⁷⁵

La burgesia havia intentat, una vegada darrera l'altra, el 1820, el 1836 i el 1854, modernitzar l'estat, democratitzar la societat i reformar el sistema econòmic. A cada contrarevolució, el 1823, el 1843 i el 1856, eren escombrades les millores en la legislació democràtica, respectant-se o sancionant-se en canvi la part més substancial de la legislació econòmica. Aquest era l'aspecte que en definitiva interessava més als fabricants.

Un cop destruïdes les formes jurídiques i econòmiques de l'antic règim, la formació de l'oligarquia industrial, és a dir de les grans empreses tèxtils i metal·lúrgiques i del capital comercial, marginarà de forma progressiva les capes de població de rendes inferiors, impedit l'accés de la petita burgesia i dels menestrals al negoci de la fabricació.

Si bé en els anys trenta, encara era possible amb poc capital establir unitats mínimes de fabricació, la formació de les grans empreses i el desenvolupament del sistema capitalista significarà la pèrdua del paper revolucionari de la burgesia i la progressiva desconfiança, per no dir pànic, a les classes inferiors, que marginades del poder engrossiran les files progressistes del republicanisme i del recentment organitzat moviment obrer.

Les següents generacions d'industrials consolidaran definitivament l'aliança amb la burgesia agrària i la monarquia espanyola, per integrar-se en les estructures del poder i convertint-se en els millors defensors de l'*status quo*. Si fabricants com Josep Bonaplata, Jaume Ricart o Joan Güell, ni cap dels seus contemporanis, tenien un interès específic en ser nobles, la següent generació s'integrarà en el complex teixit del poder monàrquic. Frederic Ricart, el 1877, obtindrà el títol de Marquès de Santa Isabel; Baltasar Bacardí i de Janer formarà part activa del grup alfonsí en començar la Restauració monàrquica; Eusebi Güell, el 1908, passarà a ser nomenat Comte de Güell; i fins i tot el fill d'Erasme Janer, Josep Erasme de Janer i Gironella acabarà finalment defensant la causa carlina.

2. El segon procés d'urbanització

L'impuls d'urbanització protagonitzat pels fabricants els primers anys del segle XIX no es veié reflectida, en un primer moment, per l'obertura de nous carrers. L'ocupació francesa i la Guerra del Francès (1808-1814) impedí el desenvolupament de nous barris a la ciutat. En l'interludi dels sis anys d'ocupació francesa, l'intent de Josep Bonaparte de continuar el procés de desamortització dels béns de "mà morta", eclesiàstics, comunals i de la corona, no es va fer efectiu a causa de la guerra. Tampoc amb el decret de desamortització del 13 d'octubre del 1813, promulgat per les Corts Constitucionals de Cadis, es van obtenir resultats.

La ciutat de Barcelona estava ocupada per les tropes franceses. Malgrat els intents d'integració dels

sectors afrancesats, les propostes de nomenaments de càrrecs sofriren contínues desercions. Només a la fase més avançada de l'ocupació, al govern de la ciutat hi havia els fabricants Melcior Guàrdia i d'Ardevol com a *maire* de Barcelona els anys 1812-1813, amb el suport del regidor Ramon Bonaplata nomenat el 1812 i d'Erasme de Gònima al capdavant de la Reial Companyia de Filats de Cotó entre el 1804 i el 1819. Donades les condicions de l'ocupació, aquest consistori no es distingirà per cap realització important en matèria urbanística, i es va limitar més aviat a la protecció intacta del seu patrimoni industrial. Les dades del Registre d'Obreria manifesten una paralització total de l'activitat constructora durant aquests anys.⁷⁶

Amb la retirada de les tropes franceses, lentament s'inicià una recuperació de l'activitat fonamentada bàsicament en els traçats d'abans de la guerra que encara no havien estat edificats, els sectors compresos entre els carrers de la Riereta i de la Cadena.⁷⁷ També es reinicien els treballs de dotació d'infraestructura, amb la construcció de clavegueres, a partir de la constitució de les Comissions de Salubritat del Trienni Liberal (1822-1823),⁷⁸ que més que ser realment efectives, a causa de la guerra civil, demostraren la necessitat imperiosa de l'estructuració de la ciutat sota el traçat d'un pla general d'alineacions i uns criteris higienistes que ajudessin a trencar l'espiral cíclica de les epidèmies urbanes.

La idea del Pla general d'alineacions que ajudés a donar coherència a les alineacions fins aleshores practicades ja venia de lluny. En un acord del 10 de gener del 1817, a instàncies de la Junta d'Obres, es proposava: "...La formación de un plano general de todas las calles, plazas, y terrenos comprendidos dentro de esta ciudad, demostrándose en él su estado actual las variaciones que se han acordado hacerse en los planos particulares con lo que se reconozca que no exija variación, y que en cuanto a las calles que no tengan Plan se señalsen en el general que se propone las líneas que se reconozcan convenientes..."⁷⁹

La idea no va ser assumida per l'Ajuntament i no ho començarà a ser fins al Trienni Liberal, quan van sorgir les disposicions normatives de caràcter general. De fet la burgesia i els fabricants es resistiren a reglamentar el procés urbanitzador. La seva ideologia estava més influenciada per les teories liberals del *laissez faire* que en la continuïtat de la labor reguladora anterior. Leonardo Benébolo s'expressa en aquest sentit: "Las tendencias del pensamiento político, es decir, la 'desvaloración de las formas tradicionales de control público del ambiente construido' (los planes urbanísticos unitarios, las ordenanzas, etc.) que se consideran como supervivencias del antiguo régimen y al mismo tiempo la negativa a aceptar las incomodidades del ambiente como hechos inevitables y la 'confianza en corregir los actuales defectos mediante una acción programada'"⁸⁰

El primer instrument de regulació foren les Ordenances del 1823, que superaven les del 1771, i que regulaven el conjunt de paràmetres de l'edificació: volades i ràfecs, alçades, torres i badalots, alineacions, tècnics facultatius, solidesa, higiene i perill, que feien referència al "plan aprobado" al qual s'havien de subjectar les noves construccions, pla que no ha estat mai localitzat i possiblement mai no hagi existit si considerem que era vigent el precepte de l'aprovació prèvia del govern central.

El decret del 9 d'agost del 1820 va restablir el del 1813, i es van introduir els mecanismes d'expropiació, nacionalització i venda posterior en subhasta dels béns de la majoria dels ordres religiosos. Ajornada pel següent govern moderat, la implantació del

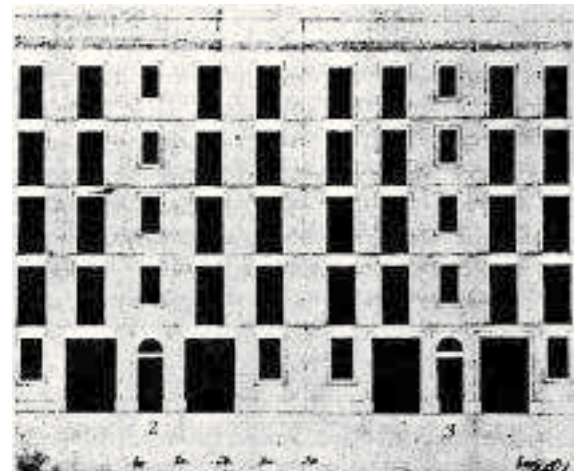
sistema constitucional va portar al reconeixement de les vendes efectuades durant el Trienni Liberal amb la Reial Ordre del 3 de setembre del 1835, la desamortització de Mendizábal, els quals serien ocupats en un primer moment per casernes de la Milícia Nacional i pels fabricants de la ciutat.

El llegat del Trienni Liberal, amb la posada en marxa per part del govern de la desamortització, va tenir conseqüències molt importants en la reestructuració de la ciutat. Foren cedits a la ciutat terrenys religiosos i cementiris que possibilitaren el traçat de la futura Plaça de Sant Jaume,⁸¹ la urbanització de la Plaça de la Constitució, la Plaça Palau,⁸² on s'hi aixecà el Temple de la Llibertat obra d'Antoni Ginesi,⁸³ i els primers projectes per a la creació de la Plaça Patriòtica, futura Plaça Reial.⁸⁴ En el barri de Sant Pere, com en d'altres més, fou enderrocat el cementiri de Sant Pere de les Puelles per donar lloc a un nou espai públic. El 1822, Salvador Bonaplata, a peu de fàbrica i d'acord amb l'Ajuntament constitucional, fou el cervell de l'operació de la transformació de l'antic cementiri de Sant Pere de les Puelles en l'actual Plaça de Sant Pere.⁸⁵

Mentre se succeïen les crisis polítiques, la construcció de nous edificis en els carrers traçats des del 1806 i 1807 com els de Sadurní, Espalter i Sant Martí topa amb l'escassetat de clavegueram que haurà de ser executat pels mateixos propietaris.⁸⁶ Els primers establiments industrials del període dels anys vint se situaran entre els carrers de Robador, Sadurní i Cadeneta, promoguts pels fabricants del tèxtil com Busqueta, Llenas, Olivé, Soler i Armengol.⁸⁷ Carreras Candi situa al 1826, mentre era regidor d'Obreria Antoni de Magarola i d'Ardena d'ideari conservador, l'encàrrec del traçat d'un nou carrer que travessi el centre de la

la ciutat, la Plaça de Sant Jaume, l'espai públic representatiu de les dues institucions històriques de la ciutat, la Generalitat i la Casa de la Ciutat. Com assenyalava Manuel de Solà-Morales, el carrer Ferran, i la seva continuïtat en el futur eix Ferran-Princesa, és l'exemple paradigmàtic del canvi cap a la nova forma urbanística de la ciutat.

El mestre d'obres de la ciutat, Josep Mas i Vila, el 1826 va rebre l'encàrrec de dissenyar el traçat i els models de façana⁸⁸ al qual havien d'acollir-se els propietaris afectats per la reordenació d'aquest eix transversal; es tractava de la definició neoclàssica del model de ciutat homogènia, regular i unitària. Encara que es desconeixen amb precisió els instruments urbanístics utilitzats, d'ara en endavant l'obertura del carrer Ferran serà citada com a model urbanístic a seguir.⁸⁹

AHCB, Acords. 1826: Quatre models de façana del carrer Ferran, datats el 1823, Josep Mas i Vila, mestre d'obres.

AHCB I.G. 8100 /15.3 (I) A-II i I.G. 2889/15.3 (I) R 80/90 II. "Plano geométrico de Barcelona por el arquitecto mayor de la misma D. José Mas y Vila quien lo dedica a su Excmo. Ayuntamiento Constitucional", 1842, Josep Mas i Vila.

ciutat, al mestre d'obres municipal, Josep Mas i Vila, que tindrà una importància transcendental en la futura política urbanística: l'obertura del carrer de Ferran i la Plaça de la Constitució.

L'obertura del carrer de Ferran

L'obertura del carrer de Ferran, és a dir el traçat d'un nou carrer en ple cor de la ciutat antiga, es va convertir en el projecte representatiu de la nova burgesia. Seguint paral·lelismes europeus, la seva construcció i el significat en la política municipal del moment va tenir profundes influències en el desenvolupament de l'estructura urbana de la ciutat moderna i contemporània. La recomposició del centre de la ciutat amb l'obertura de l'anomenada "primera travessera projectada" es va convertir en l'oportunitat de millorar l'accessibilitat al centre i la definició de l'àgora de

Del 1828 al 1840 es construïran un conjunt de fàbriques noves, que donaren lloc a una veritable concentració industrial, constituïda pels dos eixos verticals de les Hortes de Sant Pau, els carrers de la Reina Amàlia i de la Riereta. Aquesta concentració va ser tan efectiva que la disposició continuada d'establiments, l'un al costat de l'altre, i el model d'empreses que s'hi instal·laren donaren lloc a l'estandarització d'un model parcel·lari i tipològic de "casa fàbrica", d'estructura organitzativa vertical. Tanmateix, a més de la compactació dels carrers ja existents, l'obra urbanitzadora completà, a partir del 1835, el sector de les Hortes de Santa Madrona.

El 1834, l'any del còlera morbo, el Registre d'Obreria es fa ressò de l'Acord municipal per aixecar per primera vegada un Pla subterrani de la ciutat, per poder cohesionar tota l'estructura de clavegueram.⁹⁰ El ban del 1838 i el del 1843 recuperaren novament la cita del "Plano nuevamente arreglado", sense que se'n tinguí coneixement. No serà fins el 23 d'abril del 1840 que s'encarrega a Miquel Feliner i Germà la formació d'una Comissió per executar el Pla Geomètric de Barcelona.⁹¹ La Comissió formada per Josep Fontseré i Vicenç Zuheta determinà però que el plànol era d'una qualitat inferior al que es va traçar l'any 1842, pel mestre d'obres municipal Josep Mas i Vila.

El plànol de Barcelona traçat per Mas i Vila era per excel·lència el plànol neoclàssic de Barcelona. Hom hi pot observar a més de les il·lustracions representatives de la ciutat, una precisió en la definició en els carrers i illes de cases; i fonamentalment el traçat de noves alineacions a l'exemple de Ferlandina i d'altres carrers de nova creació, els últims sectors que

resten per urbanitzar a l'interior de la ciutat. Desconeixem el valor normatiu adjudicat al plànol, però el que sí s'evidencia és la definitiva intervenció dels tècnics municipals en el traçat de noves urbanitzacions. La figura del mestre d'obres municipal Josep Mas i Vila acabarà essent determinant en el conjunt del període, ja que s'ocupava de tots els temes referents a les obres d'urbanització, des de l'abastament d'aigua potable, plans geomètrics, fins a la formalització de façanes.⁹²

En matèria normativa, cal destacar la novetat i la importància de l'edict del 1846, perquè va regular per primera vegada el fenomen de la instal·lació de màquines de vapor en les fàbriques tèxtils de la ciutat. El 1832 havia estat fundat El Vapor de la societat Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia., i d'aquesta manera es va generalitzar aquest sistema d'energia a partir del 1835. Així doncs el procés ja venia de lluny, des d'aleshores s'anunciava la necessitat d'establir unes bases generals per abordar la complexitat del problema de salubritat que comportava la instal·lació de les noves màquines i la combustió del carbó.⁹³

La primera reglamentació feia referència a l'alçada de xemeneies, però no es tardà gaire en regular allò que implicava a la seguretat davant dels nombrosos incendis i explosions de calderes. A tal efecte el 1837 ja s'anunciava també la necessitat de crear una Companyia de Bombers, pel qual foren designats per informar els professors d'arquitectura Ramon Molet, Josep Fontserè i Antoni Jambú.⁹⁴ Els bans de 10 de maig del 1839 i el de 2 de març del 1843 van regular aspectes més constructius, com ara alçades a 143 pams de xemeneies i distàncies, però no serà fins l'edict del 10 d'abril del 1846 que començarà a constituir-se en cos jurídic, un procés que conclourà en les Ordenances de 1856.

L'edict del 1846 determinà la prohibició de noves fàbriques de productes químics i la limitació de les màquines de vapor dins de la ciutat. Es delimitaren dues àrees, un primer precedent de la zonificació d'usos industrials, de manera que es feia possible l'ampliació de les potències dels establiments existents fins a uns límits determinats, prèvia presentació de llicència i inspecció municipal.⁹⁵ Aquestes dues àrees corresponien al barri de Sant Pere Més Alt i a la meitat occidental del Raval.

L'aplicació inicial de l'edict va ser severa però no exempta de dificultats en la seva aplicació, i va obligar als propietaris presentar memorials i plànols signats per mestres d'obres, que van donar lloc a múltiples expedients de legalització. Si bé algunes fàbriques ja s'havien desplaçat fora del recinte emmurallat, conforme es restablí l'estabilitat política, fou a partir del 1846 quan es generalitzà l'ocupació del pla de Barcelona, fet que va afectar els municipis de Sant Martí de Provençals, Sants i la vila de Gràcia.⁹⁶ Algunes empreses abandonades generaren noves obertures de carrers, d'altres es transformaren en habitatges i la majoria d'elles optaren per mantenir les instal·lacions interiors, mentre fos possible, per reconvertir-les en oficines de vendes.

Un dels sectors del Raval encara lliures d'edificació i pendent d'urbanització, l'eixample de Ferlandina al cantó de Ponent de la ciutat, serà traçat a partir de les alineacions del 1840 i edificat a continuació entre el 1840 i el 1860. Els darrers episodis d'obertures parcials de carrers, corresponien a operacions protagonitzades sobretot pels fabricants, després de l'abandonament de la seva activitat a l'interior de la ciutat, en una última operació de rendibilització del sòl industrial: els carrers de Jovellanos, Junta de Comerç (Mendizábal) i Gravina. L'última operació important com a resultat de la desamortització del Convent del

Carme va ser l'eixample menor dels carrers de Pintor Fortuny i de Doctor Dou, urbanitzats a partir del 1876 amb criteris de planejament inspirats en l'Eixample Cerdà.

Les tècniques d'urbanització dels empedrats i dels serveis urbans, havien avançat considerablement. En els inicis del segle XIX la legislació de l'Estat recollia la màxima del dret romà per la qual cada propietari havia de pagar la vorera corresponent al seu front de façana. A Barcelona, en aquest primer període, el precepte que es feia efectiu a l'aprovació de les noves obertures de carrers era l'obligació que l'obra d'empedrat i clavegueram anés a càrrec del mateixos promotors privats, la qual cosa no va deixar de ser un motiu de conflictes.⁹⁷

A la meitat del segle es va reconèixer que la conservació i reposició de l'empedrat era una obra d'utilitat pública i que, per tant, calia que l'Ajuntament se'n fes càrrec. Així el 1855 es va realitzar un "Cuaderno demostrativo de la medición y estado de los empedrados de Barcelona y barrio de la Barceloneta", un principi de pla general de pavimentació de carrers, d'acord amb el qual es volia organitzar un canvi sistemàtic de l'espai de vialitat. Dos anys més tard es va redactar un plec de condicions que havia de ser complimentat pels contractistes.⁹⁸

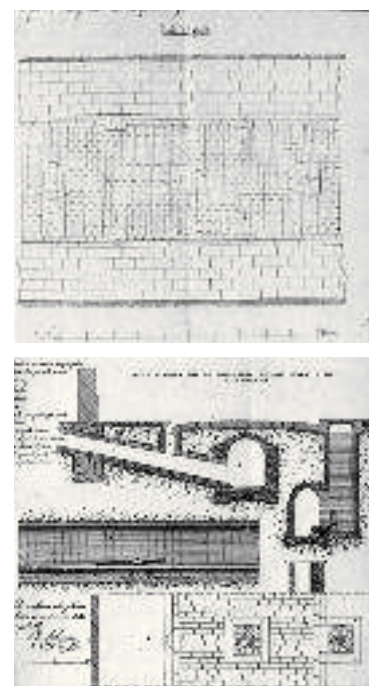
El 1859, l'acadèmic Francesc Daniel Molina i Casamajó, des del càrrec d'arquitecte municipal va dissenyar els models gràfics sobre la disposició de l'empedrat, el clavegueram i les instal·lacions d'aigua i gas.

Anteriorment a aquesta data no més eren urbanitzats els carrers inclosos en projectes d'obertura o espais significatius. A partir del 1859 es comencen a reurbanitzar els carrers de major trànsit: Carme, Riera Alta, Sant Antoni, Hospital, Sant Pau...⁹⁹ La progressiva intervenció de l'administració en el control dels projectes privats d'urbanització i els coneixements d'enginyeria civil divulgats per Ildefons Cerdà en el traçat de l'Eixample portà a un avenç de les tècniques de projectació en matèria d'enginyeria urbana. S'introduí el dimensionat de seccions visitables del sistema general de clavegueram, amb acurades tècniques constructives. A partir de la dècada dels seixanta del segle XIX, les respostes administratives per a la concessió de llicències per a un pla d'alineacions de promotors privats sovint aniran acompanyades, a més, del traçat d'alineacions, per la definició dels rasants, seccions i perfils, supervisades per l'arquitecte municipal.

El carrer de la Reina Amàlia

L'obertura del carrer de la Reina Amàlia ha estat citada per Carreras Candi cap al 1806, aspecte que està confirmat pel plànol d'alineacions dels carrers de la Reina Amàlia i de l'Hort de la Bomba del 1807.¹⁰⁰ Malgrat això, no s'han localitzat dades relatives a la construcció d'edificis en aquestes dates i tot fa pensar que en tot cas fora un projecte no reeixit fins després de la Guerra del Francès. Aquest primer traçat no apareix reflectit en la cartografia de la ciutat fins al plànol d'Antoni Monfort datat entre el 1815 i el 1820 i, fins i tot, si fem cas del nomenclàtor municipal, el nom de

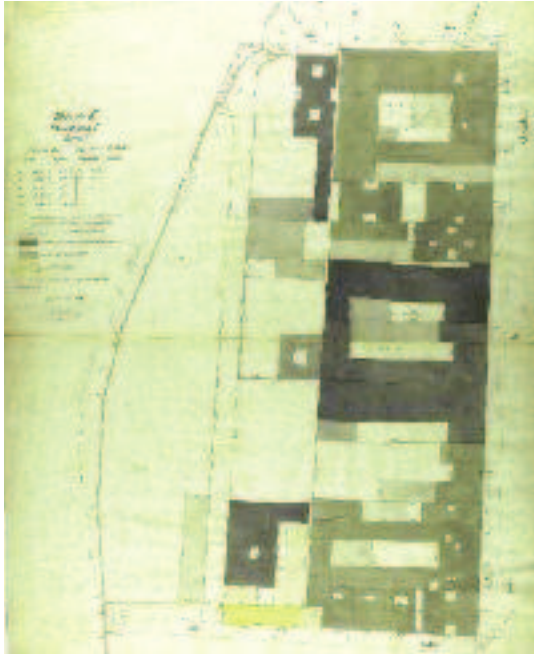
AMCB 2443-b, "Reposición de los empedrados de las calles y plazas..." 3 de març del 1859, signa Francisco Daniel y Molina.

AMCB 2443-b, "Reposición de los empedrados de las calles y plazas..." 3 de març del 1859, signa Francisco Daniel y Molina. Citat a Ajuntament de Barcelona "Inicis de la Urbanística...", Barcelona 1985.

Quarteró Garriga número 102, del 1858, que correspon al sector occidental del carrer de la Reina Amàlia, entre els carrers de la Lleialtat i de la Cera. A l'esquerra, tocant a la Muralla, els terrenys de l'antic Jardí Botànic. Es pot observar la concentració de parcel·les industrials efectuada entre el 1833 i el 1846.

la Reina Amàlia correspondria al de l'esposa de Ferran VII, Maria Josefa Amàlia de Saxònia (1803-1829), assignat a l'esmentat carrer en commemoració de la visita reial efectuada a Barcelona el 4 de desembre del 1827.

Tanmateix l'obertura efectiva dels carrers traversers no es realitzarà fins més endavant: el de la Lleialtat a partir del 1832¹⁰¹ i el de l'Hort de la Bomba no apareixerà documentat, com a "calle nuevamente abierta" fins l'any 1840.¹⁰² El carrer de la Reina Amàlia va ser un traçat rectilini de nova creació, amb 25 pams d'amplada que unia, en el sentit mar-muntanya, el carrer de la Cera amb el carrer de Sant Pau. Les alineacions es practicaren de forma paral·lela als terrenys de l'antic Jardí Botànic de la Ciutat.¹⁰³ El seu traçat devia afectar inicialment els prats d'indianes que Joan Calafell, l'"Hort pintat" que disposava a prop del carrer de la Cera, segons les dades del Registre d'Obreria.¹⁰⁴

Aquest precedent i una regularitat de la parcel·lació al voltant d'amplades superiors als 20 metres devia estar determinat per un ús eminentment industrial. Entre el 1833 i el 1846 el carrer de la Reina Amàlia fou destinat a una excepcional concentració de fàbriques, des de grans implantacions com les de les fàbriques Clavell, Dotres i Clavé, Solà i Cia. i La indústria Algodonera dels Muntadas, fins a les unitat mínimes de producció de les fàbriques Torres, Torner, Lloberas, Vidal, Saldas i Estruch que determinarien la tipologia característica de "casa fàbrica", organitzada a l'entorn d'un pati central.¹⁰⁵

El ritme de construcció va tenir un important punt de partida l'any 1833, quan s'edificaren la majoria dels establiments industrials, a partir de la cruïlla del carrer Lleialtat, amb una davallada que no es recuperà fins els anys 1838-1840 amb la generalització de la màquina de vapor. La pressió edificatòria devia ser prou important com per plantejar a la ciutat la possibilitat del trasllat del Jardí Botànic a extramurs i permetre la urbanització dels seus terrenys tant valuo-

sos. Aquesta opció originà un projecte de traçat d'un nou carrer, paral·lel al de la Reina Amàlia, i projectat per l'arquitecte Joan Soler i Mestres, l'any 1837,¹⁰⁶ amb una parcel·lació menor, probablement destinada a habitatges per a operaris. Finalment el Jardí Botànic no va ser traslladat fins el 1854, a una finca existent entre la Travessera de Gràcia i l'Avinguda de la Diagonal, d'extensió superior. Aquest aspecte fa deure que el carrer no va ser mai obert, encara que si observem el Quarteró Garriga hi podem trobar les alineacions projectades per l'arquitecte acadèmic Joan Soler i Mestres. El plànol del 1837 representa un dels primers traçats coneguts que incorpora una proposta gràfica de reparcelsació.¹⁰⁷

ETSAB, 2 de maig del 1837, "Plan de la estención de terreno que comprende el Jardín Botánico de esta Ciudad al pie del terraplen de la Muralla de tierra cuyo local se distribuye en solares con sus Calles para ocuparlo con nuevos edificios, demarcando todo segun lo dispuesto por el Sr. José Mariano de Cabanes, vocal comisionado por la Nl. Junta de Comercio de este principado.", signa Joan Soler i Mestres. Citat a "Atlas de Barcelona" imatge 126. Projecte de parcel·lació i d'obertura d'un nou carrer entre Reina Amàlia i la Muralla. Aquest projecte sembla que no es va arribar a realitzar.

El carrer de la Unió

El carrer del Marquès de Barberà, obert a partir del 1777, que pretenia connectar les Hortes de Sant Pau amb la Rambla, havia quedat inacabat a causa de la presència del convent de les Monges Penedides, dels Trinitaris i del Col·legi de Sant Bonaventura. Va correspondre al govern liberal, seixanta anys més tard, completar les obres de connexió, summament importants donat que suposaven també connectar amb el recentment obert carrer de Ferran.

Un plànol d'alineacions, localitzat a l'Institut Municipal d'Història, sense autor conegut i datat entre els anys 1834-1835¹⁰⁸ ens dona mostra de la consolidació del tram anterior i les afectacions de les propietats religioses que calia superar. Els esdeveniments polítics del 1835 devien contribuir en la resolució dels conflictes, donat que les obres duraren fins el 1836, amb un traçat sensiblement més ample que l'anterior. Dimensionat inicialment amb una amplada de 30 pams (5,83 metres) es passà a una nova amplada de 50 pams, i es van recuperar les seccions dels carrers Nou i Ferran. El carrer es va destinar bàsicament a operacions residencials i comercials de gran format. Segons el nomenclàtor municipal el nom del carrer va ser dedicat al Comte de la Unió, malgrat que algunes interpretacions li assignaven originàriament el record a la Unió Liberal.

La plaça de Sant Josep

Uns dels resultats de la desamortització va ser trobar lloc per resoldre l'abastament d'aliments de la ciutat.

AHCBI.G. 3511, sense data (1834-35?). Obertura del carrer Unió, per connectar amb la Rambla. Sense autor.

En aquest període es destinaran dos nous espais als primers mercats de la ciutat: El Mercat de Santa Caterina¹⁰⁹ i el Mercat de Sant Josep o de la Boqueria. A la Rambla, l'antic convent de les carmelites descalces, conegut amb el nom de Sant Josep, es va veure afectat per la crema del 1835 i com a conseqüència del procés de desamortització va passar a mans del municipi. L'Ajuntament, per tal de trobar espai per al mercat de venedors ambulants del Pla de la Boqueria, decidí construir-hi una plaça monumental i descongestionar la Rambla. El projecte de la Plaça de Sant Josep consistia en una gran plaça porxada de planta quadrada, amb columnates jòniques, obra atribuïda a l'arquitecte municipal Josep Mas i Vila.¹¹⁰ La primera pedra va ser col·locada el dia de Sant Josep del 1840, però la porxada no arribà mai a ser finalitzada per l'oposició dels propietaris afectats i els mateixos venedors que reclamaven un recinte tancat i cobert, la qual cosa no es realitzà fins l'any 1870.

AHCB, D-19.259, Quarteró Garriga número 58. La Plaça de Sant Josep el 1858.

Les Hortes de Santa Madrona

El sector inicialment urbanitzat a partir del traçat del carrer de l'Om, a mitjans del segle XVIII, havia deixat lliures les hortes compreses entre l'esmentat carrer i la muralla de terra. Aquestes hortes eren propietat del comerciant Rafael Sabadell.¹¹¹ Aquest menestral enriquit va ser el promotor de la urbanització del sector a partir de l'encàrrec del Pla geomètric d'alineacions al reconegut arquitecte Francesc Renart i Arús. El projecte d'alineacions, amb data del 30 de novembre del 1835, devia ser presentat a aprovació municipal el 24 de març del 1836, segons dades del Registre d'Obreria.¹¹² El pla afectava també els horts de diversos propietaris i presentava dues variants en el traçat. L'any següent es presentaren noves propostes de modificacions que no foren acceptades.¹¹³ El projecte donà com a resultat l'urbanització parcial del projecte amb l'obertura de nous carrers, els del Cid, Mina, Peracamps i Ramon Berenguer el Vell, oberts en una data desconeguda. Les amplades dels carrers partien del patró del carrer Ferran i foren ocupats a partir del 1840 per diverses indústries: la fàbrica de sabó Cabanellas, i les filatures de les societats Rosés i Cia. i Arnau i Cia.¹¹⁴

Els carrers de la Riereta, l'Aurora i Santa Elena

El carrer de la Riereta també era un traçat medieval

que, paral·lelament al carrer de les Carretes, organitzava els accessos a les hortes superiors de Sant Pau del Camp. Aquest estat de les coses, expressat en el plànol de Francesc Renart del 1797,¹¹⁵ es va mantenir fins a principis del segle XIX quan el comerciant Antoni Bonaventura Gassó decidí construir una primera gran fàbrica a la cruïlla dels carrers de Sant Pau i de la Riereta, el 1802.¹¹⁶ Aquesta primera ocupació determinarà el futur industrial del sector, que es veurà rel·lançat a la dècada dels anys trenta del segle XIX amb l'assentament dels industrials com Magí Tarruella i Nicolau Tous,¹¹⁷ que en el sentit ascendent, des del carrer de Sant Pau, anaren edificant les seves fàbriques. La segona onada d'implantacions industrials fou els anys 1839-40 i determinà la concentració de fàbriques més important de la ciutat. Els Batlló, Muntadas, Capdevila, Gispert, Juncadella i Lloberas¹¹⁸ varen establir un veritable eix d'activitat tèxtil, a tot el llarg d'un carrer de només de 25 a 27 pams d'amplada i que es nodria de la poca accessibilitat de dues portes del recinte de la ciutat: els portals de Sant Pau i el de Sant Antoni. La concentració va ser tan efectiva que el 1867, un cop consumat l'enderrocament de les muralles, les inspeccions municipals descobriren l'existència de 32 fàbriques concentrades al mateix carrer de la Riereta.¹¹⁹

Les grans implantacions, provocaren la formació d'un parcel·lari que superava les amplades de 40 metres de façana i 2.000 metres quadrats de superfície. El traçat del carrer, presumiblement rectificat per alineacions segons s'anaven aixecant els edificis, es beneficià de la connexió amb carrers oberts anteriorment, com els de Sant Pacià i Sant Bartomeu i generà noves operacions d'obertura, com els carrers de Santa Elena del 1838 i el de l'Aurora del 1840, promociats pel mateix govern de la ciutat.

L'obertura del carrer de Santa Elena, a partir del plànol d'alineacions traçat per l'arquitecte municipal Josep Mas i Vila del 1838,¹²⁰ no es pot entendre més que com a fruit de les pressions dels germans Muntadas, instal·lats a diverses fàbriques al Raval de Barcelona i que aquells anys es trobaven immersos en un procés de concentració industrial que s'interessava en el sector en qüestió. L'any següent del 1839, el 30 de desembre, la societat unificada de Pablo Muntadas y Hermanos sol·licitava permís per edificar una

AHCB, I.G. 2867, 30 de novembre del 1835, "Plano geométrico del terreno huerta, que posee D. Rafael Sabadell en la calle d'en Trenta Claus de esta ciudad, e inmediación de las rampas de la muralla de tierra, y del tránsito entre la puerta de Sta Madrona y la Rambla...", signa Francesc Renart i Arús, arquitecte per la Reial Acadèmia de San Fernando. Urbanització de les Hortes de Santa Madrona. Citat a Ajuntament de Barcelona "Inicis de la Urbanística...", pg 159.

nova fàbrica al carrer de la Riereta cantonada amb Santa Elena, sota la direcció de l'arquitecte acadèmic Joan Vila i Geliu,¹²¹ en correspondència amb el traçat de Mas i Vila, edifici emblemàtic que en el futur passaria a formar part del patrimoni de la societat La España Industrial.

Malgrat que el carrer de l'Aurora estava ja projectat, el 1840 encara no estava urbanitzat, quan el fabricant Miquel Capdevila va decidir construir una nova fàbrica de filats en uns terrenys adquirits al carrer de la Riereta. El 17 d'agost del 1840, coincidint amb l'obertura del carrer de l'Aurora, inicia les obres de fonaments¹²² i el 7 de novembre sol·licita el permís per la construcció d'una casa fàbrica al carrer projectat entre Riereta i Carretes (Aurora),¹²³ obra del mestre de cases antic Josep Valls i Galí. El procés d'edificació semblava anar a una velocitat superior als esforços d'urbanització del consistori.

L'Eixample de l'Hort de Ferlandina

A la dècada del 1840, un dels sectors que quedaven encara sense urbanitzar era el de Ponent, també conegut pels Horts d'en Ferlandina. Els carrers de Ferlandina, Valldonzella i Montalegre ja existien anteriorment i delimitaven les grans propietats de la Casa de la Caritat i les del Duc de Fernandina on disposava de palau i jardins del qual, fins el 1865, encara es conservaven algunes restes.¹²⁴ També eren propietaris interessats en els terrenys compresos entre Ferlandina i Riera Alta, Erasme de Janer i de Gònima,

hereu del fabricant Erasme de Gònima; Vicenç Guinovart, Antoni Nadal i Vicent, fill del comerciant i fabricant Antoni Nadal i Darrer; i per la part afectada, el Convent de les Caputxines.

El primer traçat de l'eixample corresponia al projecte encarregat a l'arquitecte, enginyer militar i acadèmic de mèrit Josep Massanés, home amb experiència en matèria d'enginyeria civil. El pla partia de la perllongació del carrer del Bonsuccés fins a la Muralla de terra, i organitzava una retícula regular d'illes i carrers que ordenava tot el sector pendent d'urbanització. El document de 1840¹²⁵ és d'una gran precisió, donat que delimiten cada una de les propietats afectades. Aquest traçat fou el definitiu i sofrí diverses modificacions que tendien a reduir la dimensió de les illes i a adaptar el traçat als límits de propietats i carrers preexistents.

La intervenció de l'arquitecte municipal Josep Mas i Vila en un afer tan important com la construcció d'un nou eixample en l'últim reducte urbanitzable està present en el traçat d'alineacions que deixa indicat en el plànol de la ciutat de Barcelona de 1842. Aquest traçat, sense saber amb precisió el seu valor normatiu, ja era sensiblement diferent al proposat per Josep Massanés. A diferència de l'anterior, Mas i Vila integra el carrer Ferlandina en el traçat general i disminueix la dimensió de les illes en trobar-se amb la irregularitat de la muralla. Tampoc serà el traçat final, aspecte sobre el qual desconexim la seva autoria final.

Una nova modificació del traçat va ser proposada pels propietaris Erasme de Janer i de Gònima i Vicenç Guinovart, que tendien a posar en valor els seus terrenys. El nou plànol d'alineacions va ser traçat per l'arquitecte acadèmic Joan Soler i Mestres,¹²⁶ un tècnic proper als medis industrials. Redactat el 1845 i completat el 1846,¹²⁷ presentava incongruències en el

traçat que només es poden entendre des del punt de vista del màxim aprofitament de les seves propietats. La proposta no va prosperar.

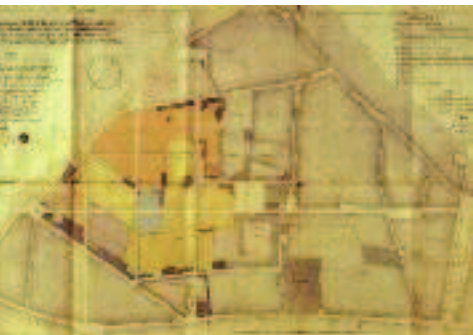
AHCB Gràfics D-12531, Fragment del plànol de Josep Mas i Vila del 1842. Sector de ponent, horts d'en Ferlandina. Pot apreciar-se el traçat amb línia de punts de l'eixample previst.

Al marge de les vicissituds del traçat, sabem però que ja cap al 1843 comencen a instal·lar-se edificis industrials al mateix sector, segons un pla que definitivament devia estar aprovat. Els germans Eulogi i Antoni Soler van instal·lar-se en una parcel·la entre els carrers de la Paloma, Tigre i Sant Vicenç (abans Ciervo), que en el futur donaria lloc, de mà de l'industrial Josep Comas, a la foneria i fàbrica de construcció de màquines La Paloma. El 1845 Comas ja havia fet construir al seu costat, el taller original. A tocar de la Plaça del Pes de la Palla, també el serraller Manel Tey havia fet edificar el 1840 uns nous tallers¹²⁸ i al carrer Lleó s'edificà el 1856 el molí fariner de Josep Molins.¹²⁹ Malgrat que aquest sector estava situat dins de la línia permesa per l'edict del 1846 sobre la regulació de les fàbriques, les grans empreses ja havien iniciat l'èxode industrial cap el Pla de Barcelona. Això feu que ja no s'hi situessin grans implantacions industrials i el sector de ponent es destinà bàsicament a unes ocupacions residencials, dirigides a l'allotjament d'operaris i classes baixes.

Entre el 1845 i el 1850 l'habitatge d'aquest sector comença a ser de millor qualitat que l'edificat anteriorment al sector de la Riereta, però sobretot no pateix les incomoditats de l'aiguabarreig entre residència i indústria. A l'eixample de Ponent es formalitza el model de casa de veïns estratificada verticalment, sobre una parcel·la més àmplia que permet la disposició de 2 a 4 habitatges per replà, amb accés central. El traçat dels carrers de Joaquim Costa (abans Ponent), del Tigre, del Lleó i de la Paloma disposaven d'una secció de 26 a 38 pams. Per completar aquest sector, la connexió del carrer Ponent amb el carrer del Carme, no va ser realitzada fins el traçat del plànol d'alineacions del 1858¹³⁰ per l'arquitecte Carles Gaurán, que afectà el convent de les Caputxines.

Amb aquesta connexió, el carrer de Ponent es convertí en un eix important de relació d'aquest eixample amb la resta de la ciutat. A partir del 1923 passà a denominar-se carrer de Joaquim Costa, dedicat a l'escriptor, advocat i polític.

Amb l'ocupació d'aquest sector es pot dir que el sòl

AMCB. 2223-b, 3 de març del 1840, "Proyecto de prolongación de la calle Buensuceso, hasta la muralla del nuevo barrio que de aquella resulta edificando...", signa José Massanés. Citat per Ajuntament de Barcelona, "Inicis de la Urbànica....".

restava totalment esgotat. Les successives operacions urbanístiques foren de reforma interior i formaven part de les últimes fases de rendibilització del valor del terrenys, incrementat per la centralitat i la proximitat de l'Eixample, i que procedien de desamortitzacions de propietat religioses o bé de promocions dels fabricants que, en desplaçar les seves activitats, generaran una nova disponibilitat de sòl.

AHCB I.G. 2894, 23 de març del 1858, Continuació del carrer de Ponent fins el Carme, signa Carlos Gaurán, arquitecto, citat a "Inicis..." pg. 157.

El Passatge de Bernardí Martorell

Una de les primeres operacions de substitució de fàbriques per habitatges va ser l'obertura del Passatge Bernardí Martorell. El fabricant de teixits i filats de cotó Bernardí Martorell i Cortada s'havia instal·lat des del 1828 en uns terrenys compresos entre els carrers de l'Hospital i de Sant Rafael. La seva empresa va tenir una curta durada de vint anys, perquè el 1849 va fer enderrocar la seva fàbrica per edificar-hi un passatge que portarà el seu nom.

Les obres es varen presentar a llicència el mes de maig del 1849¹³¹ o configuraven l'estructura actual de passatge, del qual creiem que es devien reutilitzar antigues estructures industrials. Aquest va ser considerat per part de l'Ajuntament com a passatge particular i se'n va ordenar el tancament amb portes de fusta. L'edifici va ser dissenyat pel mestre d'obres Pau Martorell,¹³² molt actiu a Barcelona durant aquells anys i és un exemple interessant de l'arquitectura dels passatges del segle XIX.

En una parcel·la de 19 metres d'amplada i 91 de profunditat, l'edifici estava organitzat tipològicament per dos cossos compactes que donen davant dels dos carrers, dels quals arrenca una agrupació de tres escales de veïns de 8 metres de profunditat que donaven a un espai corresponent a un antic safareig col·lectiu i un jardí privat. Al passatge, amb una amplada de pas de 12 pams, s'hi accedeix des d'una portalada que alguns autors han situat amb data anterior al segle XVIII, però que devia formar part de les propietats originals adquirides a les religioses carmelites calçades. Actualment l'edifici està inclòs en el Catàleg del Patrimoni Històric-Artístic de la Ciutat.¹³³

El carrer de Mendizábal (Junta de Comerç)

Si hi ha un traçat emblemàtic producte dels decrets de desamortització, aquest va ser sens dubte el carrer de la Junta de Comerç, anomenat originalment carrer de Mendizábal,¹³⁴ en honor al president i ministre d'hisenda del govern liberal que sancionà pel Reial Decret del 19 de febrer del 1836 la Llei de desamortització del clergat regular. L'obertura del carrer va ser

tramitada el 1859,¹³⁵ amb unes alineacions paral·leles a l'antic claustre de Sant Agustí i al carrer de Robador, unint els carrers de Sant Pau amb el de l'Hospital, cosa que afectava per igual, tant les propietats particulars del costat oriental del carrer de Robador com a la propietat de la societat La Maquinista Terrestre y Marítima, successora de la Compañía Barcelonesa de Fundición,¹³⁶ ubicada a l'antic convent desamortitzat de Sant Agustí.

L'any 1861, mentre s'iniciava la construcció dels tallers de La Maquinista de la Barceloneta, l'octubre del 1862 ja s'havia acabat l'enderroc dels tallers de Sant Pau i el solar va ser venut per parcel·les, molt regulars i d'una amplada considerable que donaren com a resultat la construcció d'un conjunt residencial burgès.

El traçat de les noves alineacions està representat en el plànol de Reforma de Garriga i Roca del 1862¹³⁷ amb el nom de carrer de Mendizábal. Aquesta obertura d'un nou carrer havia estat, sens dubte, iniciativa de la societat La Maquinista..., que la crisi econòmica dels anys seixanta obligà a un replantejament de l'empresa, amb una ampliació de capital procedent de la venda de les parcel·les. Les obres d'urbanització i la construcció dels edificis devien durar alguns anys, i van donar com a resultat un conjunt molt uniforme de cases de renda, entre les quals es poden trobar obres d'arquitectes reconeguts.

El carrer de Gravina

Aquesta conjuntura econòmica dels seixanta afectà també els terrenys que La Maquinista disposava al carrer dels Tallers número 72. En aquest cas, cal recordar que havia estat l'emplaçament original de la fàbrica El Vapor de la societat Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cía¹³⁸ del 1832. Els terrenys, originàriament religiosos, havien estat adquirits en subhasta a la societat pel soci Valentí Esparó a partir del 1839, on hi establí el seu taller de maquinària, i posteriorment incorporats al patrimoni de la nova societat de La Maquinista, de la qual en va ser soci fundador. L'operació era prou atractiva, donat l'estat de la construcció de l'Eixample i la seva proximitat.

El nou carrer havia d'unir el carrer de Tallers amb la Ronda que projectava Garriga i Roca i que finalment esdevingué el carrer de Pelai. El 23 de maig del 1864, la societat industrial, que ja disposava dels tallers de la Barceloneta, sol·licitava llicència per obrir un nou carrer i parcel·lar els antics terrenys, a partir del plànol d'alineacions del mestre d'obres acadèmic Antoni Jambrú, col·laborador habitual de Valentí Esparó.

AMCB, 2989-B / 3029-B (D-212), 28 de juny de 1864, "Plano General de la calle que la Maquinista Terrestre y Marítima proyecta abrir en terrenos de su propiedad para enlazar la de Tallers con las del Ensanche". Planta, Secciones i Perfiles, signa Josep Buixareu i Gallart i l'arquitecte Francesc Daniel Molina.

AMCB, 2989-B / 3029-B (D-212), 28 de juny del 1864, "Plano General de la calle que la Maquinista Terrestre y Marítima proyecta abrir en terrenos de su propiedad para enlazar la de Tallers con las del Ensanche". Planta, Secciones i Perfiles, signa Josep Buixareu i Gallart i l'arquitecte Francesc Daniel Molina.

El 13 de desembre l'Ajuntament concedeix el permís, seguint els plànols de traçat d'alineacions, completats amb seccions i perfils del nou carrer, signats pels arquitectes acadèmics Josep Buixareu i Gallart i Francesc Daniel Molina i Casamajó, amb data del 28

AMCB 2989, 10 de març del 1864, signa Carlos Gaurán, arquitecte. Fragment del plànol d'obertura del carrer de Jovellanos.

de juny del 1864.¹³⁹ Les edificacions foren destinades a conjunts residencials d'elevada qualitat, tenint en compte els valors de centralitat respecte el nou Eixample en procés de construcció. Els promotors proposaren com a nom del carrer el de La Maquinista, però finalment s'aprovà amb el nom actual, dedicat al militar il·lustrat Frederic Gravina.¹⁴⁰

El carrer de Jovellanos

El fabricant de filats Jaume Busqueta i Guitart, de la generació d'industrial dels anys vint del segle XIX, figurava en el Padró General del 1829 amb dues fàbriques, una situada al carrer de Robador número 24, 26¹⁴¹ i una altra fàbrica situada al carrer Tallers número 40, sobre els terrenys de l'actual carrer de Jovellanos.¹⁴² En desplaçar la seva activitat, el 1844 cap a un vapor nou a Mataró, la fàbrica del carrer Tallers passà a mans de Simó Coll. Igualment altres implantacions industrials com la de Joaquim Amigó i Cia. en el número 32 del mateix carrer Tallers¹⁴³ i les propietats acumulades per Simó Coll, dels números 34, 36, 38, 40 i 42, foren enderrocades per l'obertura d'un nou carrer de connexió entre aquest carrer i l'Eixample.

Va ser una operació urbanística molt clara si considerem les expectatives de formació de l'Eixample. Va ser traçat a partir del plànol Geomètric del 10 de març del 1864, per l'arquitecte Carles Gaurán.¹⁴⁴ El 1865, si tenim en compte el plànol d'Ildefons Cerdà i de Garriga i Roca, projectat per a la venda i parcel·lació dels terrenys públics alliberats per l'enderrocament de les muralles,¹⁴⁵ encara no se n'havia executat l'obertura. El carrer, amb un nom dedicat a l'escriptor i polític il·lustrat Gaspar Melchor de Jovellanos,¹⁴⁶ va ser destinat a una operació residencial burgesa.

L'Eixample del Carme

L'antic convent del Carme, situat entre els carrers del Carme, dels Àngels i d'Elisabets, instal·lat des del 1291, amb la desamortització passà a estar ocupat temporalment per la Universitat. En aquests terrenys es realitzarà la darrera gran operació residencial de finals del segle XIX, a la ciutat antiga. Desconeixem l'autor del Pla d'alineacions que donà lloc a la formació d'illes d'un petit eixample, definit pels carrers dels Àngels, Doctor Dou, Notariat i Pintor Fortuny. Cal tenir en consideració, però, que les línies mestres del traçat estaven delineades en el Projecte General d'Alineacions i Reformes del 1861 de l'arquitecte Garriga i Roca, encara que de forma parcial.

La reparcel·lació de l'illa compresa entre els carrers de Doctor Dou i Àngels va ser traçada pel mestre d'obres Josep Marimón i Cot el 6 de desembre de 1876, efectuada amb criteris d'equilibri i regularitat de les unitats residencials. Els conjunts dels habitatges foren construïts entre el 1876 i el 1880, i destinats principalment a famílies burgeses. El carrer del Pintor Fortuny no va arribar a ser connectat amb la Rambla

fins a partir del 1932, amb motiu de la crema dels magatzems el Siglo, la qual cosa ocasionà també la reforma de l'edifici de la Compañía de Tabacos de Filipinas, situat a les Rambles.

AHCB I.G. 3512 15-4(1) C-I, 6 de desembre del 1876, "Plano de la división de la manzana 2ª de la antigua universidad", signa Josep Marimón i Cot, mestre d'obres.

AHUAD, COAC, Plànol de Pere Garcia Faria del 28 de febrer del 1891. Estat de la urbanització de l'eixample del Carme, executada parcialment.

3. Les formes de residència del segle XIX

Les transformacions més importants en les formes de residència a Barcelona ja s'havien produït durant l'últim terç del segle XVIII. El canvi de model, inseparable del procés d'industrialització com s'ha vist anteriorment, significà el trencament del model medieval. La segregació entre els espais de residència i de producció, i la seva substitució per la casa de veïns, donà lloc al model plurifamiliar d'estratificació en altura, transformació radical que afectà també les formes de tinença i va generalitzar el sistema d'arrendament.

Les formes de residència tendien, doncs, cap a la universalització del model, aplicable a totes les classes socials, el règim del lloguer que permetia la conservació de la propietat en mans dels hisendats i dels fabricants. Aquest fou també un resultat del procés de transformacions polítiques que es produïren al llarg del segle XIX.

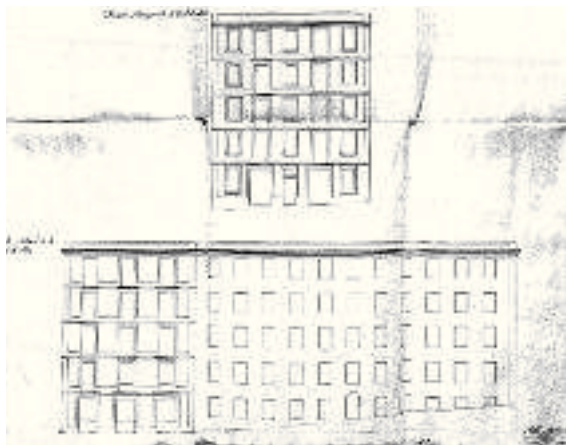
Barcelona urbanitzà tots els espais disponibles dins del recinte emmurallat abans d'abordar en profunditat la qüestió de l'Eixample. La població passà dels 100.639 habitants del 1821, als 160.000 del 1854, és a dir un increment del 60%. El resultat fou una de les densitats de població més altes de tota Europa, 859 habitants per hectàrea, l'any 1859, segons les dades estadístiques d'Ildefons Cerdà.

La residència dels fabricants

Tenim constància documental que en el procés d'industrialització intensiva esdevingué cap als anys trenta del segle XIX, la formulació de la tipologia de "casa fàbrica", significà la permanència d'una constant d'origen antic, la residència dels fabricants annexa a la fàbrica. Aquesta permanència cal situar-la en el context creat per la conservació d'actituds i formes de producció gremials, i per les característiques específiques de la formació de la indústria de Barcelona que havien permès l'entrada en el negoci de la fabricació a les noves generacions burgeses i menestrals. És a dir, dues raons bàsiques que estaven en el substrat de la cultura menestral barcelonina: control personal del negoci i l'economia de medis.

Seguint la tradició dels grans centres manufacturadors del segle XVIII, en general la majoria dels fabricants del XIX, residien a la mateixa fàbrica, de manera que es conservava l'anterior casa matriu original, com a centre de relació familiar. Els Muntadas residien a la casa annexa a la seva fàbrica del carrer Riereta,¹⁴⁷ abans d'iniciar el procés de concentració dels diversos establiments. A més, cal remarcar que alguns dels expedients d'Obreria especifiquen textualment l'ús d'habitatge annex a la fàbrica.

Aquests edificis, a diferència del període anterior, no representaren cap forma d'ostentació social, si més no, responien a l'economia de medis d'un període crític i a una gran austeritat compositiva, però seguien, això sí, les pautes de composició de les cases urbanes, baixos comercials, principals i plantes superiors connectades verticalment per l'escala.

AHCB, Obreria, C-135. "José Solá y Cia...casa en las calles de la Reyna Amàlia y de la Cera... Juan Calafell dueño del terreno llamado "Hort pintat...", 30 de setembre del 1840, Façana, signa, Pablo Martorell. Formes de residència integrades a la indústria amb la tipologia de "casa fàbrica".

Aquesta austeritat també es pot entendre per l'extensió d'un costum generalitzat entre els fabricants de dotar-se d'una segona residència, comunment emplaçada a les viles del Pla de Barcelona com Sarrià, Gràcia o Horta. Aquest costum, ja iniciat al segle XVIII per fabricants com els Gònima amb la seva residèn-

cia de Sant Feliu de Llobregat o els Glòria al municipi d'Horta, va ser conservat per les noves generacions burgeses com els Bonaplata a la vila Sarrià¹⁴⁸ o els Girona i els Güell al municipi de les Corts.¹⁴⁹

Les segones residències, es convertiren en centres de relació de l'alta burgesia, ocasionals refugis en els anys que la ciutat es veié afectada per les epidèmies del còlera, o bé en centres polítics alternatius quan els esdeveniments polítics ho requerien. Així ho havia estat el Versailles d'Erasme de Gònima de Sant Feliu de Llobregat i així ho va ser quan, amb la revolta juntista del 1835, la burgesia abandonà la ciutat i intentà crear una Junta alternativa a la Vila de Gràcia, protegida pel comanant de la Milícia Joan Vilaregut.

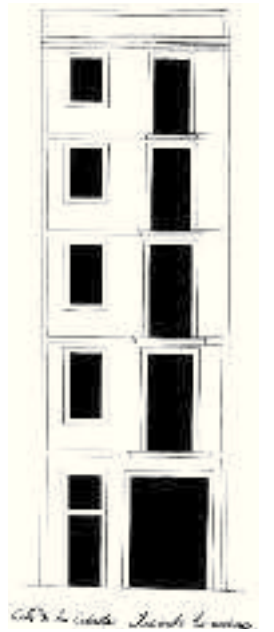
Els habitatges per a operaris

Si en la tendència evasiva de la burgesia cap a la perifèria trobàvem les primeres formes de segregació, a l'interior de la ciutat, aquestes es manifestaran tant en vertical, per l'expressa formalització de la casa de veïns, com en horitzontal amb concentracions d'allotjament obrer, principalment localitzades a l'extrem occidental del Raval de Barcelona. La delimitació restrictiva establerta per l'edict del 1846, per a la instal·lació de màquines de vapor, correspondrà a la preocupació pels efectes nocius i incendiaris de les fàbriques, però aquesta no afectarà la implantació d'habitatges en el mateix perímetre reglamentat, tolerant l'aiguabarreig d'activitats que tants problemes sanitaris donarà en el futur.

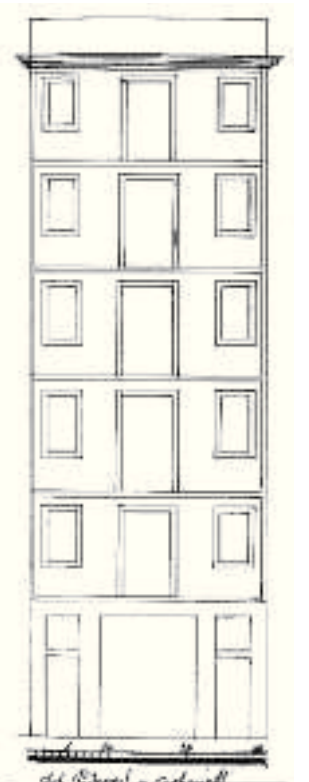
Ens trobem, doncs, amb una convivència permanent entre fàbriques i habitatges, en la concentració més important situada en el sector comprès entre la Muralla occidental i els carrers de Reina Amàlia, Lleialtat, Carretes, Riereta, Cadena, Sant Jeroni i Robador. En aquest sector les cases d'operaris construïdes a la dècada de 1830 estaven organitzades per escales de veïns, amb dos o quatre habitatges per replà d'una superfície mitja de 40 metres quadrats. Es formalitzaren els primers patis de ventilació, però els habitatges abocats als patis d'illa no disposaven de les garanties dimensionals de les ordenances modernes i es regulaven les distàncies de mitjaneria i els drets de vistes, encara regides per les antigues "Constitucions", permetent la formació d'"andrones" mínimes de dos metres d'amplada.

Les ordenances municipals del 1823, nascudes sota la influència del Trienni constitucional, regularen l'alçada dels edificis en funció de l'amplada dels carrers, introduïren l'alçada mínima dels sostres i les primeres reglamentacions higienistes: l'obligació de la ventilació dels habitatges, la conducció de les aigües cap a l'interior dels edificis, la construcció de "latrines" i l'abastament d'aigua. Les primeres dotacions de serveis eren comunitàries, pel que feia a les "latrines" i pous d'aigua potable, situats a cada replà d'escala.¹⁵⁰ Malgrat les característiques primitives dels serveis, per primer cop s'estaven envaint aspectes privatis de l'interior de la propietat.

La manca d'espai dins del recinte emmurallat de Barcelona farà decantar la tipologia de les agrupa-

Obreria C-XIV, caixa 114, març del 1833, Carrer Carretes. Alçat, signa Jacinto Torner.

Obreria C-XIV, caixa 113, 16 de gener del 1833, José Guàrdier, propietari, sol·licitud d'edificat. Alçat, signa José Pedrerol y Carbonell.

cions dels habitatges obrers cap a l'habitatge col·lectiu. Molt lluny quedaven les propostes d'habitatges unifamiliars del període anterior. En tot cas les agrupacions de baixa densitat només es podien materialitzar fora del recinte emmurallat on la disponibilitat d'espai i el cost del solar ho permetia, a les viles perifèriques de Sants, Sant Martí de Provençals o Gràcia on aviat la presència de fàbriques de nova planta començà a ser una realitat. Recordem que les operacions d'habitatge unifamiliar dels carrers de la Llibertat, Progrés i Fraternitat de Gràcia han estat datades de l'any 1838 i vinculades al Vapor de Gràcia de Joan Vilaregut.¹⁵¹

Dins dels murs de la ciutat les agrupacions d'habitatges col·lectius es realitzaven comunament, seguint l'ordenança, a partir de l'alineació del carrer amb amplades de 25 pams, parcel·les de 6 a 10 metres d'amplada, en promocions impulsades per una diversitat de propietaris i operadors. Entre aquests promotors destaquen els fabricants com Nicolau Tous i els Serra, que edificaren cadascun d'ells agrupacions d'habitatges per a operaris dins dels terrenys de les respectives fàbriques. En el cas de Nicolau Tous, són remarcables les llicències enregistrades a Obreria entre el 1832 i el 1833 d'un grup de tres operacions successives encarregades al mes-

tre d'obres Jaume Millàs.¹⁵²

En el procés de definició d'un model tipològic es produïren, algunes variants específiques d'agrupacions residencials entorn de passatges, com són les del Passatge Bernardí Martorell,¹⁵³ després de la desaparició de la fàbrica, o les projectades per Joan Grau i Bassa al carrer de la Lluna a banda i banda de l'activitat industrial. També han estat detectades agrupacions en forma de "corrala", destinades a habitatges obrers mínims al voltant d'un pati de parcel·la i comunicades per passadissos horitzontals.¹⁵⁴ Les formes de control del mercat de l'habitatge tipus "colònies industrials" no han estat detectades en el àmbit de treball, més enllà de les promocions liderades pels fabricants. Podem concloure doncs, que la promoció de l'habitatge certament disposava d'un mercat limitat, tancat dins dels límits de les muralles, però obert al domini públic del carrer, a tota la varietat d'operadors, i que finalment el procés de producció de l'habitatge acabaria essent dominat majoritàriament per la tipologia de la casa de veïns d'organització vertical i elevada densitat.

El debat sobre les condicions de vida

El 1848 la població de Barcelona augmentà fins a 146.322 persones i el seu estoc d'habitatge es veié incrementat en un conjunt de 323 cases noves, 462 reedificades i 461 cases restaurades. Saturació demogràfica i saturació urbanística. A mitjan segle XIX, després d'un creixement intensiu, la ciutat continua concentrada en el recinte de 195 hectàrees traçat des del segle XIV. Per manca de sòl edificable, situat a uns preus elevadíssims, la forma d'encavir l'excés demogràfic va ser l'increment de l'alçada dels edificis i la subdivisió de pisos i estances.¹⁵⁵ Laureà Figuerola ho expressava d'una manera molt gràfica:

"Superponiendo tongadas o capas de vivientes en los pisos que han levantado". Com a conseqüència els carrers queden estrets i les habitacions raquítiques. Descens de la insolació i de l'oxigenació, empitjorament de les condicions higièniques i sanitàries.

Des de l'inici de la dècada dels anys trenta, s'obrí un debat que implicà higienistes, arquitectes i regidors municipals, sobre les condicions higièniques dels habitatges. Barcelona, com la majoria de les ciutats europees havia patit periòdicament la plaga de les epidèmies que afectaven totes les classes socials: la febre groga el 1821, el còlera-morbo els 1834 i 1854,¹⁵⁶ que coincidí amb les revoltes i bullangues. Però l'esperança de vida era molt diferent depenent de la classe social. El mateix Figuerola a l'obra *Estadística de Barcelona en 1849*, situava la vida mitjana dels habitants de Barcelona entre el 1837 i el 1847, de la següent manera: rics, 38,83 anys; menestrals, 25,44 anys; jornalers, 19,68 anys. Figuerola es manifestava així:

"...causa en verdad penosa sensación ver como la vida se acorta y extingue a proporción de las escaseces aumentan: de modo que para el nacido en la infeliz clase jornalera, en el lote de la vida le está tasada una cantidad (próxima) a la mitad de la que disfruta el que nació en la primera clase".¹⁵⁷

A cada rebrot epidèmic, les Junes de Salubritat i la Milícia havien intervingut de forma expeditiva, separant els grups de població i executant les obres de neteja, mesures que possibilitaren el trencament dels cicles de crisis de població característiques de les èpoques anteriors. Barcelona va experimentar un creixement importantíssim de població, cada cop més limitat pel recinte emmurallat i tots els intents de creació de nous eixamples havien topat amb els impediments militars. La densitat de població arribà a la cota de 859 habitants per hectàrea, la més alta d'Europa.

habitants /hectàrea		
Londres	(1858)	86
Madrid	(1857)	348
París	(1859)	356
Lille	(1858)	411
Bilbao	(1860)	546
Bilbao (la vieja)	(1860)	826
Barcelona	(1859)	859

Quadre comparatiu de les densitats a Europa: Soria, A., Tarragó, S. "Cerdà 1876-1976", Col·legi d'Enginyers de camins, canals i ports. Barcelona 1976.

En el marc municipal, l'edict de 1846 que regulava les implantacions de màquines de vapor, significà un canvi de mentalitat. S'obrí el primer codi jurídic per regular els conflictes però arribà tard perquè, pràcticament, ja no es disposava de més espai físic i les noves implantacions industrials començaren a desplaçar-se al Pla de Barcelona. En aquest context és com s'ha d'entendre l'evolució de les ordenances del 1856.¹⁵⁸

La preocupació per les condicions higièniques portà a exigir la garantia de salubritat dels habitatges, la previsió de "letrines", la formació de patis de ventilació i l'exigència, per a la seva comprovació, de la presentació dels plànols de plantes de distribució dels habitatges. És a dir mesures que envaïen l'àmbit fins ara reservat als privats. Si aquesta mesura afectava ja les fàbriques des del 1846, a partir del 1856 afectarà també els habitatges de les cases de veïns: "... la distribución del interior deberá ser tal que las habitaciones tengan luz, ventilación y capacidad indispensables para la salud..."

Aquestes noves obligacions quant a presentació dels projectes afectaven l'àmbit privat i varen origi-

AHCB Obreria C-111, 9 de gener del 1832, "Perfil del frente principal del edificio que Nicolas Tous se propone construir en la calle de Sn Gerónimo de la presente ciudad", Façana, signa Jaume Millàs. Conjunt d'habitatges per a operaris, construït annex al recinte de la fàbrica del carrer de la Riera número 33, 35. Estan organitzats en tres escales i a cada unitat habitacional li correspon un sol balcó. El plànol té una interessant descripció de les alçades reguladores que organitzaven l'edifici.

nar diverses protestes.¹⁵⁹ Aquestes transcendiren al Governador el qual sol·licità un informe a l'Acadèmia de Bellas Artes de San Fernando, que encara que va resultar favorable als propietaris, aquest no va vincular l'Ajuntament. La pràctica del liberalisme en matèria urbanística ja havia estat superada pel seu anterior fracàs.

L'aplicació de les ordenances del 1856 significaren la continuïtat de la reglamentació formal iniciada el segle anterior, amb la configuració de l'ornat dels edificis, composició d'obertures, regulació de volades, conducció d'aigües a l'interior i amb les noves aportacions s'inicià el procés de regulació dels interiors dels habitatges amb tota la casuística que determinà la tipologia de la casa de veïns totalment desenvolupada. D'aquesta manera Ildefons Cerdà va incorporar a l'anàlisi i proposta definitiva de l'Eixample totes les aportacions realitzades en aquest debat sobre les condicions de vida dels ciutadans, principalment les de Pere Felip Monlau, de Laureà Figuerola i la de Joaquín Font i Mosella.

La casa de veïns: la consagració d'un model

El model de creixement en altura estava indissolublement lligat al problema de la rendibilitat del sòl urbà, tan escàs dins del recinte emmurallat de Barcelona. La casa de veïns comunitària organitzada al voltant d'unitats d'escapes verticals es convertí en la solució preferida de promotors i professionals. Aquesta consagració, sancionada per les successives Ordenances del 1823, 1838 i 1856, es convertí en un assaig general per a la seva aplicació extensiva a l'Eixample de Barcelona.

El model, més concretament la tipologia, evolucionà en dimensió, proporcions, espais funcionals i organització. En general la tendència va ser la d'organitzar dos habitatges per replà, amb doble ventilació i superfícies que oscil·laven entre els 100 i els 120 metres quadrats, encara que sovintejaren els programes mínims en funció del tipus de parcel·la. La residència urbana destinada a la burgesia i classes mitges, ja havia estat formulada amb la casa Xifre del 1835, segons projecte de Josep Buxareu i Francesc Vila.¹⁶⁰ Era una agrupació en forma d'illa de 36 habitatges de grans dimensions. Durant temps va ser considerada com la residència col·lectiva moderna, la casa de veïns per excel·lència.

AHCB neg-A-1071, Il·lustració de la casa Xifre.

A l'eixample de Ferlandina i a les últimes operacions d'obertures de carrers com el de Mendizábal, Jovellanos o Gravina, els projectes es realitzaren sota les regles expressades a l'Ordenança del 1856. Els espais i els patis guanyaren en dimensió, confort i salubritat. Es mantingueren costums antigues, com la de la sala i alcova, espais ventilats d'un a l'altre, però s'introduïren els primers elements de tecnologia de

la llar, els serveis i les cuines dotades d'aigua per dipòsit d'aforament, i en l'aspecte dels aïllaments es generalitzà definitivament l'ús de la cambra d'aire a les cobertes.

AHCB Gràfics D-10.444 D-10.445, 1857. "Planta de la casa de D. Magin Vallbó en la calle del Hospital", sense signatura. "Fachada de la casa de D. Magin Vallbó en la calle del Hospital", sense signatura.

4. La Casa fàbrica del segle XIX

La formació de la indústria

Com hem vist, el període que va des del final de la guerra del Francès fins a la constitució de la societat Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia. el 1832, serà de cabal importància per al desenvolupament de la indústria catalana. Aquests anys, un cop perdut el mercat colonial, es materialitzarà el projecte polític i econòmic de la burgesia amb la reconstrucció del sistema comercial i productiu, dirigit ara cap el mercat peninsular.

La modernització de la indústria tingué durant aquests anys com a principal protagonista el sector cotoner. De les experiències capdavanteres del segle XVIII, s'havia superat la guerra amb la infraestructura gairebé intacta, es mantingué el teixit i l'estampat, es recuperà la filatura i es reutilitzà el patrimoni del segle anterior, les antigues fàbriques d'indianes. D'altra banda s'havien perdut les investigacions sobre l'energia del vapor i des del punt de vista tecnològic s'havia creat una relació de dependència amb França i Gran Bretanya, si més no un desfasament molt important en l'aspecte de la mecanització.

Per tant, les fàbriques d'aquest període consistien principalment en les indústries de la filatura i el teixit de cotó, mogudes, com al segle XVIII, per l'energia manual, per l'energia hidràulica o per cavalleries. La difícil conjuntura econòmica d'aquest primer període, afavorida per la inestabilitat política, va ser superada lentament iniciant una fase de ràpid creixement entre el 1829 i el 1833. Les empreses barcelonines avançaren decididament pel camí del "sistema de fàbrica" sota la direcció d'una nova generació de fabricants.¹⁶¹ La seva obra va ser l'organització de la força de tre-

ball, la concentració de recursos i l'impuls de la mecanització.

D'aquesta manera, a partir del patrimoni heretat del segle XVIII es consolidà l'estructura productiva, que es basà en l'especialització o producció per fases de les fàbriques, un procés que com hem vist ja havia estat iniciat en el període anterior. La despesa de partida per a la fundació d'una fàbrica de filats no era tan desmesuradament elevada com per impedir l'accés de nous sectors de la menestralia al negoci de la fabricació, que en certa manera substituïren la fallida del capital comercial de les colònies americanes.

El predomini d'aquest tipus d'empresa, en general de dimensions reduïdes a l'àmbit familiar i la diversificació de la producció per rams, que donà lloc a les "unitats mínimes de producció", determinaren com veurem, una tipologia arquitectònica molt específica. Cal entendre doncs que aquest període és inseparable de l'accés d'aquestes noves generacions al poder polític i econòmic, la qual cosa determinà tota la complexitat d'aquest període.¹⁶²

A Barcelona el nombre de filatures passà de 56 empreses qualificades el 1823¹⁶³ a 90 censades el 1829, amb el predomini majoritari dels petits tallers. Aquest creixement anà acompanyat d'un primer procés de mecanització amb un predomini de les màquines *mule-jenny* anomenades "franceses" per sobre de les antiquades "bergadanes" i "maxerines". La manufactura cotonera havia iniciat a principis de segle una irreversible transformació que portà a la conjuntura expansiva del 1829-1833, anys quan es va constituir la societat Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia., la primera fàbrica de filats i teixits totalment mecanitzada, moguda per una màquina de vapor i dotada d'un taller de foneria i fabricació de màquines.

En definitiva el 1833 Barcelona era una ciutat en plena transformació, s'havien recuperat i superat els nivells d'activitat del segle anterior i Barcelona s'havia convertit en la capital industrial. Charles Didier afirmava el 1834 que "si Madrid es la capital política de España, Barcelona es la capital industrial".¹⁶⁴ La Comissió de Fàbriques coincidia: "Barcelona se va transformando en un taller general, una nueva ciudad se va edificando en los extremos de sus arrabales que ocupaban huertas dilatadas, destinadas la mayor parte a esta fabricación..."¹⁶⁵

La reutilització del patrimoni del segle XVIII

El primer factor favorable a la reconstrucció de la indústria, seguint una vella reflexió realitzada per Ramon Grau i Marina López,¹⁶⁶ va ser sense cap mena de dubte la reutilització del llegat patrimonial del període anterior.

Com s'ha dit, les estructures del segle XVIII arribaren intactes al nou segle, gràcies, en certa manera, al paper contemporitzador que havia jugat la cúpula de la Junta de Comerç, els Gònima i els Guàrdia, al capdavant del govern de la ciutat en plena ocupació napoleònica.

Les dades del Registre d'Obreria, corresponents a memorials presentats pels fabricants, declarats entre els anys 1815 i 1822, denoten que les obres realitzades a les fàbriques foren exclusivament destinades a reformes en edificis existents i només hi ha una sola

llicència de construcció de nova planta de l'any 1815. Aquesta és la típica característica d'una primera fase de recuperació de l'activitat.¹⁶⁷ Les dades comple-

mentàries¹⁶⁸ que disposem són prou il·lustratives: Mentre uns pocs pogueren sobreviure al canvi de segle i transmetre el seu patrimoni als seus hereus, com Erasme de Janer a la mort el 1821 del seu avi Erasme de Gònima, d'altres com la família Magarola no superaren la crisi de fi de segle i la fàbrica d'indianes tancada el 1790 va ser llogada, la primera meitat del segle XIX, a l'empresa tèxtil Ignacio Turent i Cia, la qual invertí en la seva modernització amb la implantació d'una màquina de vapor l'any 1846. Una pràctica, la del lloguer de l'espai industrial, que es generalitzarà en aquest període.

Els Magatzems d'Antoni Nadal i Darrer, a partir de la seva mort el 1819, varen ser llogats als germans Muntadas i cap el 1844 al taller de maquinària de Gaspar Quintana i Gassó. Quintana va fer restaurar l'edifici sense perdre les seves característiques originals i l'equipà amb una màquina de vapor, que va perdurar fins al final del segle. Altres instal·lacions manufactureres canviaren de titularitat la seva propietat quan foren adquirides per les noves generacions de fabricants.

Aquestes adquisicions de terrenys, edificis, prats, maquinària i matèria primera emmagatzemada permetien la possibilitat de realitzar una implantació immediata i amb els primers rendiments abordar la reforma o substitució de la fàbrica per modernes edificacions. Aquest cas va ser el de la fàbrica d'indianes de la renombrada família Ramon, que havia estat capdavantera en la implantació del primer vapor del país el 1806, va ser ocupada a partir del 1834 pel fabricant de filats, teixits i estampats de cotó Jaume Ricart i Guitart, el qual reutilitzà i després substituï els edificis i instal·là, l'any següent, una de les primeres màquines de vapor del país.

També els germans Torrens i Miralda, de la important casa de comerç de Manresa, varen reutilitzar i engrandir l'antiga fàbrica d'indianes de Josep Santaló, fent-hi instal·lar una màquina de vapor, a partir del 1835. Posteriorment, als anys cinquanta del mateix segle va ser ocupada per la fàbrica de teixits i filats de cotó d'Emeterio Camps i Cia. Ambdós ocupants respectaren l'edifici original de Santaló. Finalment una bona part de l'enorme fàbrica d'Antoni Bonaventura Gassó del carrer Riereta construïda a partir del 1802 va ser reconstruïda el 1833 pel fabricant Nicolau Tous i Soler i comprada el 1846, i es va destinar la part restant dels Gassó al lloguer de l'espai industrial.

En conclusió es pot afirmar, malgrat algunes excepcions, que si bé la majoria dels fabricants d'indianes varen superar la Guerra del Francès, pocs mantingueren la continuïtat del negoci de l'estampació, i destinaven el patrimoni familiar tant al lloguer de l'espai industrial, com a la capitalització per la venda de les propietats, rendiments del patrimoni que seran reconvertis en capital comercial. D'altres com els Vilaregut, els Rull o els Bonaplata delegaren en els seus fills l'organització de les fàbriques modernes, que fent costat als menestrals novament incorporats al món dels negocis, formaren part del relleu generacional del segle XIX.

La reutilització de les propietats religioses

Un segon factor en la represa industrial del període va ser la disponibilitat de les propietats religioses a l'interior de la ciutat, a partir dels diferents processos de desamortització iniciats des del regnat de Carles IV. Poques dades es disposen dels resultats de les primeres desamortitzacions abans d'arribar al Decret de Mendizábal del 1836. El que sembla clar és que s'alliberà de les "mans mortes" una quantitat considera-

"Fundición Barcelonesa de bronce y otros metales", Xilografía de Miquel Torner, segle XIX (M.A.M.B.). La foneria va ser instal·lada a partir de la reutilització de la fàbrica d'indianes de Segimon Mir al carrer de l'Om.

ble de sòl. Les propietats no consistien només en els recintes religiosos sinó que estaven complementades per nombroses propietats urbanes addicionals. El destí de les propietats religioses a la ciutat de Barcelona va ser molt divers; es van veure ocupades per institucions com la Universitat, de forma provisional per quarts de la Milícia i finalment cedides o adquirides per ciutadans privats entre els quals es trobaven els fabricants.

La societat Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cía, amb l'establiment d'El Vapor del carrer dels Tallers havia ocupat terrenys que originalment pertanyien a la Casa de San Antonio. Es tractava d'un antic prat d'indianes, amb sinya i safareig, situat sobre terrenys dels pares dominics, ocupats pel Col·legi de Sant Vicenç Ferrer i suposem que havien estat objecte de la primera desamortització de terrenys religiosos, donat que la societat havia sol·licitat al govern la disponibilitat dels terrenys contigus anomenats de "los PP Dominicos o de la Real Hacienda". Aquest conjunt de terrenys foren la base per a la implantació del primer Vapor de l'era moderna. Tots els terrenys aparentment eren procedents d'una hipotètica desamortització practicada per Carles IV o bé durant el trienni liberal del 1820-23, i posteriorment cedits a la societat Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cía.¹⁶⁹

L'antic Col·legi de Sant Bonaventura situat a la Rambla estava format per un conjunt d'edificis aixecats pels pares franciscans entre el 1652 i el 1670; constava d'un claustre, un refectori, una església i vàries dependències projectades per Pere Serra i Bosch l'any 1779. El conjunt d'edificis va quedar disponible a partir dels decrets de desamortització; des del 1832¹⁷⁰ foren ocupats per la foneria del ciutadà d'origen francès Louis Perrenod. L'empresa finalment reconvertida en La Barcelonesa de fundición, construcció de màquines y fabricació, per la intervenció de Manel Lerena, va ser una de les primeres destinades a aquesta activitat, que es va mantenir fins el 1842.

Amb l'obertura de l'exportació anglesa, en veure's en crisi, l'empresa vengué els terrenys i s'establí més tard als claustres del Convent de Sant Agustí Nou. L'any 1842 la propietat dels terrenys –exclosa l'església que fou convertida en parròquia i el pati d'entrada transformat en l'actual plaça de Sant Agustí– ja havia estat atorgada en venda a Manel Lerena, soci principal de la nova societat. La fàbrica s'establí aprofitant part de les estructures de l'antic convent. En els claustres inacabats del segle XVIII, s'hi aixecaren "quadres" i tallers nous, i l'any 1844 ja hi havia instal·lats vapors, fargues, forges, forns amb les seves cinc respectives xemeneies.

Aquestes reutilitzacions afectaren també el barri industrial de Sant Pere. El 1838, els germans Joan i Constantí Achon, d'origen alsacià, en companyia de Francesc Puigmartí i de Francesc Vallès, arquitecte, havien muntat una fàbrica d'estampats de cotó al carrer Més Alt de Sant Pere, sobre l'antic convent de Sant Francesc de Paula.¹⁷¹ També la fàbrica de teixits de Josep Oriol Astinbau el 1841 ocupava una part de les propietats de l'antic convent de Santa Caterina.¹⁷² Les antigues propietats religioses oferien unes estructures fàcilment adaptables al requeriments de tota mena de fàbriques en disposar de grans àmbits i de patis de maniobra. No ens ha d'estranyar, doncs, que el desenvolupament, principalment del ram de la foneria de ferro, s'iniciés amb l'ocupació i la reutilització de les antigues estructures religioses.

La unitat mínima de producció

El tercer factor per a la recuperació de la indústria en aquest període va ser el canvi de model econòmic

que portà a una clara diversificació de la producció per fases. Efectivament es formaren unitats productives del ram del blanqueig, que complementaven les ja existents de teixits i estampats, es crearen una multitud de noves empreses destinades a la filatura, i s'amplià la producció industrial a la foneria, la construcció de màquines i els productes químics. Però la característica del període estigué marcada per la filatura del cotó.

El fenomen de les nombroses empreses creades només es pot entendre en el marc de la introducció generalitzada de les màquines de filar *mule-jenny* des de començaments del segle, de l'expansió del negoci més enllà del marc estrictament familiar i d'una inversió mitjana de 18.000 lliures catalanes.¹⁷³ Els promotors d'aquestes noves empreses varen ser els fills d'antigues famílies estampadores, però sobretot es detecta l'aparició de noves generacions d'orígens humils, de la menestralia, noms de famílies fins ara desconegudes que passaren a integrar-se en el nou negoci de la filatura. Com s'ha dit anteriorment, la implantació d'una filatura si bé requeria una inversió en maquinària, els costos de construcció de les instal·lacions no eren tan elevats. Existia doncs un programa mínim per establir una unitat de producció mínima.

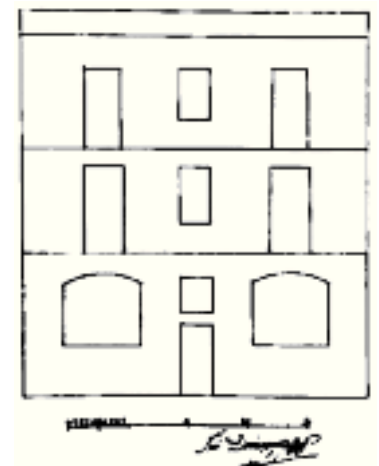
Aquest programa, segons els criteris de Francesc Arau, estava determinat per l'ocupació d'un mínim de 30 màquines de filar, que juntament amb les operacions auxiliars de la neteja, la carda i el debanell, determinaven un programa funcional d'un edifici de quatre plantes, amb una superfície de 450 metres per planta.¹⁷⁴ És a dir que amb una parcel·la de 18 metres d'amplada per 40 metres de profunditat i uns 700 metres quadrats de superfície era possible instal·lar-hi una filatura de cotó.

Aquestes unitats productives donaren com a resultat la generalització d'un model arquitectònic molt característic, anomenat segons el llenguatge de l'època amb el nom de "casa fàbrica". S'organitzaven les "quadres" a banda i banda d'un pati central de maniobra on s'instal·lava el motor, amb unes llums de 5 metres d'amplada, de tal manera que era possible utilitzar una tecnologia constructiva tradicional sense pilars centrals. El model era una organització productiva en vertical de manera que, en general, la planta baixa es destinava a la carda, les dues primeres plantes, a la filatura i la tercera, al debanell. El front del carrer era habitualment tancat amb un cos de casa, on podien residir els fabricants, directors de la fàbrica i el personal qualificat.

El sector comprès entre els carrers de Riereta i de la Reina Amàlia va ser on es varen concentrar el major nombre d'aquestes filatures. Mentre les empreses més grans es concentraren més aviat al carrer de la Riereta, la parcel·lació del carrer de la Reina Amàlia¹⁷⁵ absorbí la implantació de les noves tipologies, com pot encara apreciar-se en la seva estructura parcel·laria. Desconeixem l'autor i promotors d'aquesta parcel·lació, però atenent a la primera data d'obertura del 1807, aquesta devia haver estat una obra del pe-

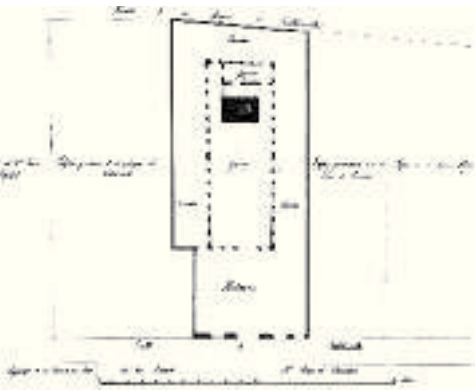

La companyia "Achon, Puigmartí i Cía", va obrir el 1838 una fàbrica d'estampats de cotó al carrer Sant Pere Més Alt número 13, aprofitant les estructures de l'antic convent de Sant Francesc de Paula. Fotografia del claustre del 1902, abans del seu enderrocament. Publicat a Barraquer i Roviralta, Gaietà, "Los Religiosos en Cataluña durante la primera mitad del siglo XIX", Barcelona, 1915.

AHCB Obreria C-103, 2 de maig de 1829, "José Domínguez... construir una casa fàbrica senzalista de los solares de la calle Riereta, esquina a la de Sn Pacia". Exemple d'unitat mínima de producció.

AHCB Gràfics
I.G.4024, Fàbrica
de vapor Valldonze-
lla, sense data.
Encara que no
s'ha pogut realit-
zar una identifica-
ció documentada,
probablement
corresponia a la
fàbrica de Teixits
de Gost i Martí, al
carrer Valldonze-
lla, expedient de
vaporització pro-
bablement del
1846. Esquema ti-
pològic d'unitat
mínima de pro-
ducció, de la ge-
neració dels anys
trenta.

ríode anterior, ajornada a causa de la Guerra del Francès i reiniciada a les dècades següents.

Aquesta variant tipològica de “casa fàbrica” tan específica dels anys trenta, realitzada segons la tradició constructiva dels mestres d'obres, tindrà una curta vida i aviat quedarà antiquada i obsoleta. Com pot apreciar-se, les condicions d'aïreació i il·luminació no eren les més òptimes segons els patrons de la tratadística francesa, que plantejava la disposició de les “quadres” amb doble il·luminació i línia de pilastres centrals, amb

amplades d'11 metres. Tot i així totes elles, inicialment manuals o accionades per “vogis” de cavalleries, en pocs anys foren vaporitzades, de manera que situaven els recintes de les calderes, màquines i xemeneies al bell mig del pati central.

La tipologia de la fàbrica urbana

El terme de “casa fàbrica” era un vocable utilitzat comunament en el llenguatge administratiu de l'època, en el Registre Municipals i en les actes notariales. Com s'ha vist, en analitzar el període anterior, el seu origen estava lligat a la constitució de les primeres fàbriques d'indianes del segle XVIII, i pot considerar-se un llegat d'aquest període tant per l'ús de la forma gramatical, com per la seva definició tipològica i conceptual. Però fonamentalment en l'aspecte tipològic no deixava de representar un estadi intermedi entre la manufactura i la indústria moderna.

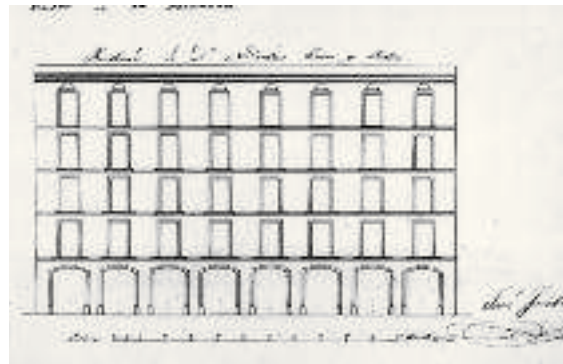
L'herència de les fàbriques del segle XVIII va ser qualitativa, en el sentit de la superfície i de l'ús d'estratègies d'ocupació de l'espai. La majoria de les antigues fàbriques d'indianes foren reutilitzades per industrials del segle XIX, però bàsicament el que varen fer aquests industrials va ser construir de nou en nou, edificis que rebliran el teixit parcel·lari encara disponible a l'interior de la ciutat. Veiem doncs quins eren els invariants que determinaven aquest model i seguitament quines foren les variacions tipològiques que es formalitzaren en la producció de nous edificis.

Com ja s'ha enunciat, el procés d'industrialització intensiva va arrencar a partir dels anys trenta del segle XIX. Segons les dades d'Obreria, recopilades en l'Annex, quadre número 3, es constata en el període situat entre els anys 1826 i 1835 un volum de 82 fàbriques reformades, 14 fàbriques de nova planta i un total de 6 noves màquines de vapor instal·lades entre el 1832 i el 1835. També hem vist com en aquest primer panorama innovador, la formulació de la tipologia de “casa fàbrica”, significava la permanència d'una constant d'origen antic, la residència dels fabricants annexa a la fàbrica.

Cal tenir present que la veu “casa fàbrica” serà aplicada indistintament tant a les unitats mínimes com a les grans implantacions. Aquest aspecte ve determinat tant pels usos i costums en el llenguatge administratiu com en el fet d'haver evolucionat la formulació de la fàbrica urbana de desplegament vertical. Fet indissolublement lligat a l'escassetat de sòl a l'interior de la ciutat, però principalment a la mecanització i a la introducció d'una força motriu superior a la humana, animal o per vapor, que demanava una limitació de distància a l'hora de distribuir la força dels motors.

Finalment s'aprecia en el primer terç del segle una invariant compositiva determinada per l'ús de les simetries i de l'axialitat en la composició de les façanes, que era producte de l'aplicació de les ordenan-

ces del 1771; recordem que aquestes ordenances no havien previst la possibilitat de dissenyar edificis amb usos diferents als de l'habitatge lligat al sistema productiu: la casa gremial. Aquest sistema compostiu s'utilitzà fins a l'extrem de no poder identificar si l'edifici que s'anava a construir era destinat a l'habitatge o a la fabricació, una casa o una fàbrica, o les dues coses, una de les raons per la qual es pot prestar a enormes confusions a l'hora d'analitzar els plànols d'Obreria, quan el memorial de la llicència no especifica l'ús concret de l'edifici.

AHCB, Gràfics Número Reg. 4025, 184?, Nicolau Tous, legalització d'una màquina de vapor, detall d'alçat, signa José Fontserè. Detall de façana.

Un cop determinades les constants del model, les variacions tipològiques foren diverses. Primerament les ja esmentades “unitats mínimes” de producció, amb amplex de parcel·la de 18 a 20 metres, que permetien l'organització de les “quadres” a banda i banda d'un pati central, que donava com a resultat un edifici compacte entre mitgeres. La disposició del pati central era prevista també amb la mentalitat d'utilitzar els motors per cavalleries, si més no, els motors accionats per l'energia del vapor que estaven en imminent procés d'introducció.

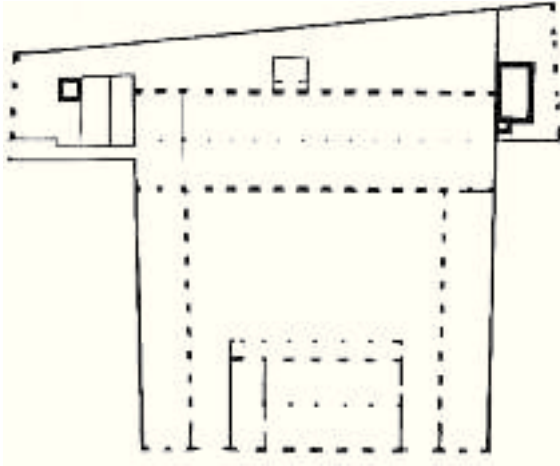
També cal considerar l'elevada predilecció que oferien els terrenys situats en cantonada, donat que eren aquests terrenys els que permetien gaudir de la doble il·luminació i ventilació entre els carrers i els patis, possibilitant la disposició de les “quadres” amb una profunditat d'11 metres i una línia de pilastres centrals. Aquesta disposició més racional que l'anterior corresponia més al programa funcional enunciat per Francesc Arau i els tractats de filatura francesos que eren a l'abast dels fabricants.

L'aparició de la “quadra” en el front edificat del carrer, és a dir del local per excel·lència destinat a la fabricació, plantejarà la primera oportunitat d'edificar un edifici dissenyat per a la indústria clarament diferenciat de la residència. Els plànols presentats a llicència, ja des del 1834, presentaven acurats dissenys, on la disposició de les finestres, la seriació infinita de les obertures, denotà un canvi substancial en la formalització dels edificis industrials. Els edificis productius tendiren a segregar-se dels edificis habitacionals, de manera que es diferenciaven compositiuament, les “quadres” tendiren cap a una major autonomia formal i els grans centres industrials, com veurem, recuperaven l'organització especialitzada dels “pavellons”.

La fàbrica moderna

En termes de “modernitat”, l'arquitectura de les fàbriques s'inicia amb la mecanització. La “casa fàbrica” era un conglomerat d'espais destinats a usos es-

pecialitzats: la casa, amb funcions de residència i establiment comercial; les “quadres”, destinades al treball; i els espais complementaris de magatzem, tallers de reparacions, l'espai destinat als motors, i tot el conjunt s'organitzava a l'entorn del pati de manobres.

AHCB Gràfics IG 3360, 1846, Planta Vapor Juncadella, signa Narcís Nuet. Planta corresponent a la legalització del vapor, en compliment de l'edicta del 1846. Fàbrica de filats, teixits i estampats situada al carrer de la Riereta, amb tipologia de “casa fàbrica”. Poden apreciar-se la posició del cos de casa en el front del carrer, el desplegament de les “quadres” al voltant del pati de manobres i la posició de les dues màquines i calderes de vapor en els extrems de la quadra principal, amb doble tramada i pilars centrals de fundició.

Aquest organisme complex estava definit pel programa funcional de cada activitat de la indústria, on la filatura adquirí un paper predominant en arribar la mecanització. La definició del programa funcional d'una indústria no el trobarem pas en els tractats d'arquitectura, sinó dins de les llistes de preus de maquinària que el francès Louis Perrenod ofería el 1834¹⁷⁶ i en els primers tractats posteriors sobre la filatura del cotó.

Una de les primeres publicacions que arribaren a l'abast dels fabricants de Catalunya va ser el *Traité élémentaire de la filature du coton*, redactat el 1839 per Oger, director de filatura de Mulhouse,¹⁷⁷ un llibre de mecànica que enuncia la forma d'organització d'una fàbrica de filats i que va ser traduït el 1847 del francès i augmentat amb làmines, pel professor de maquinària de l'Escola de Mecànica de la Junta de Comerç, Francesc Arau i Sanpons. Paradoxalment, en aquest primer tractat, el capítol destinat a l'organització de la fàbrica i les recomanacions destinades als industrials no va ser traduït a la versió castellana, molt probablement perquè encara no corresponia amb el model industrial català. Aquest model d'edifici industrial no fou expressat per Arau fins el 1855 quan ja estava en plena aplicació.

La labor de Francesc Arau, al capdavant de l'Institut Industrial de Catalunya, fou encomiable. Nomenat professor de la classe de modelat de l'Escola Industrial de Barcelona i Catedràtic de Mecànica industrial, va ser soci fundador i de mèrit de l'Institut Industrial de Catalunya. Entre seva la producció de publicacions destaca el llibre *Tratado completo de la hilatura del algodón*, publicat a Barcelona el 1855, on recull de forma precisa l'organització d'una fàbrica de filats de cotó:

“Sistema que debe seguirse cuando se organiza una fábrica:

Muchos son los datos que se necesitan cuando se trata de montar una fábrica, primero debe contarse con el capital disponible; segundo la cantidad de algodón que se desea emplear por día y tercero la combinación de máquinas y demas aparatos necesarios para sacar el mejor partido con mas utilidad.

De estos tres datos el tercero es el de mas interes porque siempre debe existir cualquiera que sean los dos primeros, porque la condicion mas importante en la industria es la economia.

Hemos ya manifestado cual es el número de máquinas é instrumentos que se necesitan en una fábrica por todos los números para un batan limpiador.

Supongamos que en esta fábrica se trata de hilar el número 60 ó por cualquier número. Por un batan limpiador se necesitan 24 máquinas de 350 puas ó sea en total 8.400 que regularmente se hace subir á 10.000 en razon de que puede quedar alguna máquina que no pueda trabajar por tenerse que hacer algunas reparaciones ó por otra causa; que las máquinas el local que ocupan es el siguiente.

NÚMERO DE MÁQUINAS.	ESPACIO QUE OUPAN.
1 Velon.	30 metros cuadrados.
1 Batan limpiador.	30
1 Batan telar.	30
40 Cardas en grueso.	60
10 id. en fino.	60
4 Manueros continuos.	40
2 Mecheras en grueso.	18
6 id. en fino.	120
30 Máquinas de hilar.	900
Debaraderas.	400
Total.	1724 metros cuadrados.

Supongamos 1.800 metros cuadrados en un edificio de tres pisos. Tendremos en el plan terreno la carderia. Primer piso, hilatura, Segundo id. id., Tercer id. debarneo.

Cada uno de estos pisos presentará una superficie de 450 metros cuadrados y como las máquinas de hilar necesitan buena luz deben hallarse iluminadas las cuadras por las dos caras del edificio y tiene una longitud de 10 metros, la superficie de la quadra tendrá un rectángulo de 10 metros de ancho por 45 de largo.

A mas de las cuadras hay otros varios lugares que son 1º Almacen para el algodón, 2º Otro para los desperdicios, 3º Otro para el algodón hilado, 4º Una fragua para las reparaciones, 5º Un taller para la construcción de los cilindros de presion, 6º Un almacen para las piezas de recambio de las máquinas y demas accesorios, 7º Un cuarto para el director, 8º Otro local para la colocacion del motor.

El almacen del algodón en rama debe hallarse en el plan terreno lo mas próximo que sea posible del velon y batan cuya superficie debe ser á lo menos de 100 metros cuadrados.

La fragua para la reparacion de las piezas que se inutilizan debe estar precisamente en el plan terreno.

Un aposento para las piezas de recambio.

Otro para el director que debe hallarse cerca del almacen del algodón hilado.

Las letrinas en cada piso y á la estremidad del edificio.

Si es una fábrica grande debe haber un aposento para el vigilante nocturno.

*La colocación del motor pide algunas consideraciones particulares relativas á la transmision de movimientos.”*¹⁷⁸

En el camí de la transformació de l'obrador menes-

Arau i Sanpons, Francesc, "Tratado completo de la hilatura del algodón", Barcelona 1855.

tral a la fàbrica moderna trobarem els primers indicis en la definició etimològica del vocable "quadra",¹⁷⁹ terme antic utilitzat per anomenar l'espai industrial per excel·lència, és a dir aquell que està enterament definit per les funcions i els paràmetres de les màquines. La "quadra" era un edifici utilitari, sense cap concessió a l'acadèmia. La seva concepció es va generar a partir del nombre de màquines de filar que determinaven la longitud i profunditat útil de l'espai, d'una o dues tramades segons la disponibilitat de la parcel·la, de manera que possibilitava la simple o doble il·luminació natural.

La "quadra" de doble tramada d'11 metres, amb una línia de pilastres centrals i doble il·luminació a banda i banda era la solució preferida per Arau i pels fabricants del tèxtil, solució amb la qual podien gaudir d'uns millors rendiments en termes d'il·luminació natural i d'organització del treball. Progressivament, la "quadra" abandonà la seva primitiva disposició interior, es beneficià de la il·luminació dels carrers i acabà dominant el front edificat de la fàbrica. Fou la primera expressió pública de l'edifici industrial, dissenyat des dels paràmetres de la funcionalitat, l'austeritat i l'economia.

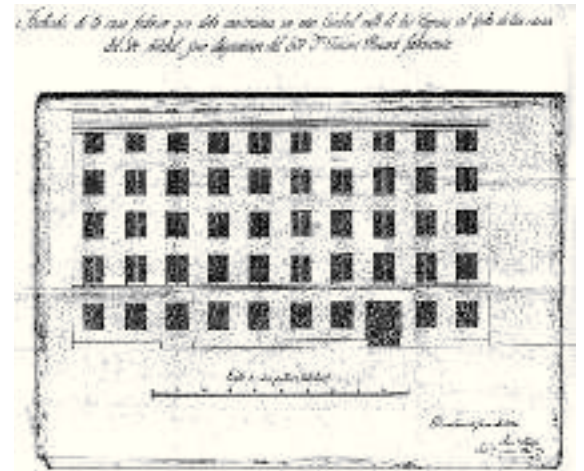
Un canvi substancial en la tradicional cultura menestral s'estava produint: El 1833 el vapor de la societat Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia. és obert al públic, i es divulguen els nous sistemes de fabricació. Conforme evolucionen i es publiquen aquests nous sistemes de treball i deixen de ser un "secret" privilegiat del fabricant, l'organització de la fàbrica serà delegada en la figura del "director de la fàbrica" i el programa residencial perderà importància, relegant-se com a molt a la residència dels "majordoms".

Localització de la Indústria Cotonera, 1841. Manel Guàrdia i Bassols, Història de Barcelona, E. Catalana 1991.

La nova generació de les fàbriques construïdes en el curt termini de dos anys entre el 1839 i el 1840, un total de 18 fàbriques de nova planta construïdes a l'interior de la ciutat, presenten ja els símptomes d'aquesta important transformació. Són declarats set nous vapors amb una potència total de 61 CV

Els edificis presentats a llicència corresponen a una tipologia industrial moderna, on predomina la transparència del programa funcional i la seriació infinita d'obertures, encara mediatitzades per la influència formal del neoclassicisme de les cases urbanes. Però per no gaire temps: l'Ordenança Municipal del 1856, a l'article 30 es decretà finalment la llibertat compositiva: "Todo propietario es árbitro de adoptar para la fachada de su edificio el tipo de arquitectura que mas le plazca, mientras el proyecto no sea un conjunto caprichoso sin relación ni carácter".

AHCB, Obreria C-118, 20 de juny del 1834, "Fachada de la casa fabrica que debe construirse en esta ciudad, calle de las Tapias al lado de las casas del Sr. Nadal; por disposicion del Sr. D. Jaime Ricart fabricante". Façana, 20 de juny de 1834, signa Francisco Vallés.

La diversificació del sistema de fàbrica

El següent aspecte a considerar era la generalització del sistema de fàbrica aplicat a diversos rams de la producció. Un primer estadi havia estat la descomposició del sector cotoner en les activitats independents del filat, teixit, blanqueig i estampat, iniciada en el segle XVIII i producte d'una conjuntura econòmica que durà fins els anys trenta. La introducció de l'energia del vapor, la màquina universal de "Watt", es va generalitzar en aquests nous rams de la indústria auxiliar.

El següent estadi va ser el desenvolupament dels nous rams com els de la foneria i dels tallers de maquinària per la necessitat imperiosa de la pròpia mecanització del ram tèxtil. A Barcelona, si bé existien alguns precedents de tallers siderúrgics com el de la Reial Foneria de Canons dedicada al subministrament militar i el petit taller de maquinària creat per Erasme de Gònima, l'inici de l'activitat en aquest ram s'ha de situar a partir del 1832 amb l'obertura dels tallers de Louis Perrenod al Col·legi de Sant Bonaventura i la construcció d'El Vapor de la societat Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia. equipat amb una nova foneria pel "sistema anglès" i un taller de construcció de maquinària.

El model d'El Vapor", va ser inspirat per Josep Bonaplata arran dels seus viatges per Anglaterra i en aquest sentit es podria afirmar que a més de la voluntat didàctica d'aixecar una fàbrica composta per tres

pavellons, les quadres de filats, les de teixits i la foneria, estava inspirada en el model imperant a Anglaterra, on els centres tèxtils havien de disposar dels seus propis tallers de producció de maquinària destinats al consum intern. Però cal recordar també que quan s'obrí El Vapor a la ciutat de Barcelona el 1833, Anglaterra ja havia iniciat, a partir del 1825, el procés de creació de centres autònoms de producció de maquinària, com els de John Hetherington de Manchester,¹⁸⁰ des dels quals començaren a subministrar maquinària moderna als centres europeus.

Al nostre país, aquesta especialització cal situar-la amb la reconversió d'El Vapor en taller de construcció de màquines, dirigit per Valentí Esparó des del 1839, i l'obertura de la foneria La Barcelonesa a l'ex-convent de Sant Agustí, establiments que uniran el seu destí amb la constitució de la societat La Maquinista Terrestre i Marítima. Els tallers de Valentí Esparó consistien en un grup d'edificis reconstruïts sobre les ruïnes d'El Vapor incendiat el 1835, i eren sens dubte la implantació industrial més important de la ciutat. En ells, ja s'havia experimentat la tendència cap a l'organització de les fàbriques pel sistema de "pavellons" independents.

Durant molts anys, aquests tallers de maquinària foren els únics que existien a la ciutat. Per aquesta raó i la demanda creixent de maquinària es va generar la creació de diverses empreses auxiliars¹⁸¹ com les serralleries i tallers de maquinària de Manel Tey, del 1840, al carrer d'en Ferlandina, el de Josep Comas, edificat el 1845 entre els carrers de la Paloma, Ferlandina i Sant Vicenç (Ciervo), i la foneria de Pere Colomer, situada al carrer de la Reina Amàlia.¹⁸² Comas, el 1855 també ampliarà la fàbrica amb la instal·lació de la foneria i taller de maquinària "La Paloma", situada entre els carrers de Ciervo, Tigre i Paloma.¹⁸³

AHCB Obreria C-XIV caixa 135, 10 de novembre del 1840, Manel Tey i Cía, carrer d'en Ferlandina. Façanes, signa José Valls y Galí.

Es desenvoluparà una indústria auxiliar del tèxtil, com l'establiment destinat al "llustre" dels teixits de cotó de Salvador Roig, al carrer d'en Robador, vaporitzat el 1846, l'establiment de tints de Llenas Hnos del carrer de la Riereta que ocupava la fàbrica Batlló, el de Francesc Corder i el d'aprestos de Martí Murull situat a la casa fàbrica Vidal del carrer de la Reina Amàlia. Una altra branca auxiliar va ser la fabricació i el subministrament de productes químics destinats als tints per a l'estampat, introduïts abans de la seva prohibició del 1846. La primera notícia d'una fàbrica moderna de productes químics a la ciutat, la tenim des del 1833 amb l'establiment de Jaume Torres i Belvey, al carrer de la Reina Amàlia, fàbrica que va ser vaporitzada el 1846. A la dècada dels anys quaranta, Ra-

mon Monroig havia introduït la fabricació del descolorant de clorur de calci i va fixar el seu establiment al carrer de Ferlandina cantonada amb Ponent (Joaquim Costa).¹⁸⁴

La producció de productes químics introduïda abans de l'edict del 1846 ja havia originat conflictes amb els residents. La fàbrica que Pere Llopis tenia instal·lada en uns horts del carrer Canuda va ser objecte de reiterades protestes, l'any 1842.¹⁸⁵ També Agustí Sala havia establert, a prop de l'antic Hort d'en Morlans, del carrer de Sant Pau, una fàbrica de "molinos de campeche y drogas", vaporitzada el 1846. La fabricació de sabó va ser liderada per Antoni Cabanelles des de la seva fàbrica del carrer de l'Arc del Teatre (Trentaclus), amb una màquina de vapor legalitzada per l'edict del 1846.

La fabricació de gas per l'enllumenat públic arribà amb el contracte en exclusiva del 1841 entre l'Ajuntament de Barcelona i Charles Lebon. La inauguració de la primera experiència d'enllumenat per gas va ser realitzada el 4 de novembre del 1842. L'exclusiva va ser traspasada per Lebon a la Societat Catalana per l'enllumenat de Gas, creada el 28 de gener del 1843. Afectada per les bullangues i el bombardeig del general Espartero, l'empresa va tenir una trajectòria irregular i complexa; el 1850 la ciutat encara estava dotada de 1.622 fanals d'oli i 696 de gas.¹⁸⁶

Acostant-se la finalització del contracte, l'Ajuntament va decidir treure a subhasta el nou sistema d'enllumenat. El 4 de gener del 1854 va ser presentada a llicència per Ramon Salvadó la construcció d'una nova fàbrica de gas dins del recinte de la ciutat, situada al carrer de Ponent (Joaquim Costa), darrera del convent dels Àngels. Les vicissituds de l'expedient administratiu són una clara mostra de la situació del moment. El 18 de gener s'obre un procés d'estudi sobre la conveniència d'instal·lar la fàbrica de gas pel perill que suposa.

Després de dos dictàmens favorables, foren presentades les protestes de les religioses i propietaris de l'entorn, de la Sociedad de Seguros Mutuos de Incendios de Barcelona, un dictamen desfavorable de l'Acadèmia de Medicina i Cirurgia de Barcelona, i més protestes de la Casa Provincial de Caritat, de la Casa dels Infants Orfes i de la Junta de Sanitat. Finalment, després de tres mesos de deliberacions, el sol·licitant va desistir i es retirà la sol·licitud de llicència. Les futures fàbriques de gas foren situades al Pla de Barcelona.

La concentració del sistema de fàbrica

Els primers símptomes de concentració de capitals poden situar-se ja des del 1828, amb la formació d'una estructura jerarquitzada que tendia a subordinar els fabricants més modestos als fabricants més potents de la ciutat. Les notícies d'aquests anys proporcionen bastants exemples de capitals filadors de procedència comercial i gremial-artesana, especialment les filatures més modernes confiades a l'home "principal" o filadors amb experiència com Jaume Busqueta o Francesc Lloveras.¹⁸⁷

AMCB Exp. obres públiques de Foment 14444 3/1, 4 de gener del 1854, Façana, Ramon Salvadó, carrer Ponent "...construir una fàbrica para elaborar gas del alumbrado...", Alcat. Signa: Antonio Rovira Trias.

D'aquesta manera la diversificació per fases incorporà el gèrm de la concentració de capitals. La generalització de l'energia del vapor a tots els rams de la indústria, la conjuntura econòmica dels anys quaranta apreciarà un canvi important. Les entrades anuals de cotó en floca del 1840 pel port de Barcelona se situaven en les 8.387 tones, el doble dels registres anuals anteriors, mentre que el 1845 es tornà a doblar fins arribar a la xifra de 15.419 tones.¹⁸⁸

La inversió de capitals es va multiplicar i va donar lloc a un primer procés de concentració. Aquesta tendència, que tenia com a precedent més explícit la constitució de la societat Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia. el 1832, es realitzà per mitjà de la unió de diversos establiments en una sola societat, amb l'objectiu d'emprendre una forta inversió en la formació de fàbriques de cicle complet amb el més elevat índex de mecanització possible.

L'estrategia econòmica estava destinada a competir al mercat en les millors condicions, tant amb els preus

dels productes europeus, continguts per les lleis proteccionistes, com amb el fragmentat sistema productiu de la ciutat. Aquesta opció va ser seguida pels fabricants que en aquella conjuntura estaven en les millors condicions per efectuar l'agrupació dels capitals. La forma d'organització adoptada era la Societat Anònima,¹⁸⁹ fórmula que permetia aplegar un capital superior a les de les anteriors so-

cietats familiars o les anomenades "encomandites", a través d'un relleu del capital majoritàriament fabril per capital procedent del gran comerç de Barcelona.¹⁹⁰ Fins el 1840 la mitjana anual de capitals invertits a Catalunya voltava el milió de rals, però el 1842 es veié multiplicada per cinc i el 1848 per trenta.¹⁹¹

Pocs industrials com Jeroni Juncadella ja disposaven des de principis de la dècada d'un gran establiment al carrer Riereta, on havia aconseguit concentrar el cicle complet del tèxtil, els filats, els teixits i els estampats, fàbrica organitzada per sistema de pavellons. Però el lideratge en el sector tèxtil caldrà situar-lo en la família Muntadas. El 1839 aquesta saga familiar havia aconseguit realitzar la fusió dels establiments especialitzats familiars, amb la constitució de la societat Pablo Muntadas y Hermanos, formada per Pau, Joan, Isidre, Josep Antoni, Bernat i Ignasi Muntadas i Campeny amb un capital de 145.939 lliures catalanes. Concentració que obrirà el camí a la constitució de la societat La España Industrial, el 28 de febrer del 1847, amb l'objectiu de crear una gran empresa capaç d'absorbir el

mercant interior de la indústria del cotó.

El lideratge en el ram de la seda va ser dirigit, amb molt poca competència, per la societat Dotres, Clavé i Fabra, societat constituïda l'any 1841, previ un procés de concentració de societats anteriors i de compra de terrenys realitzada durant la dècada anterior. Gaspar Dotres, comerciant resident a València i polític progressista, es proposà la reconstrucció de la històrica indústria sedera, amb l'obertura d'una fàbrica a Barcelona i una altra a València.

El ram de la metal·lúrgia, la foneria i la construcció de màquines disposava de dos grans establiments: el de Valentí Esparó reconstruït sobre les runes de la societat Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia. i la Compañía Barcelonesa de Fundación, Construcción de Máqui-

nas y Fabricación, constituïda el 1840 per la reunió d'importants fabricants del tèxtil, Manel de Lerena, Marià Serra i fill, Joan Güell, Bonaventura Fontanals, Jaume Torrents, Nicolau Tous i Jaume Ricart. Aquestes dues empreses amb la seva unió posterior donaren lloc a la creació de la societat La Maquinista Terrestre i Marítima.

La nova generació de les fàbriques construïdes en el curt termini de dos anys entre el 1839 i el 1840, un total de 18 fàbriques de nova planta, presenta ja els símptomes d'aquesta important transformació. Es consolidà el germen de l'oligarquia industrial i molts fabricants, com els Martorell, Serra, Palau i Lloberas, procedents de les primeres generacions de menestrals, impossibilitats d'accedir a la nova tecnologia capital-intensiva, van haver de tancar els seus establiments.¹⁹²

El posterior balanç de tota la dècada pot resumir-se en una davallada en la construcció de noves fàbriques a partir del 1847, justificada per l'esgotament de l'espai disponible, l'empitjorament de les condicions de vida a l'interior de la ciutat i, en conseqüència, per les restriccions aplicades a les fàbriques per l'edict del 1846. L'exòde industrial ja havia començat a partir del 1840. Joan Güell i Ferrer establert a Sants aquest mateix any, feia construir entre el 1844 i el 1845 El Vapor Vell, i la firma La España Industrial s'instal·là a la mateixa vila a partir del 1847. Tots aquests establiments formaren part d'aquest procés de concentració i es convertiren en les més grans implantacions industrials. A causa de la major disponibilitat d'espai i a una concepció funcional més moderna tots ells estarien organitzats segons la tipologia per "pavellons".

5. La tecnologia en la construcció

Els mestres i els arquitectes

Un cop superada la crisi de la Guerra del Francès, on bona part dels professionals i corporacions havien actuat a favor de la resistència, els mestres d'obres es reintegraren a la reconstrucció del país. En aquell moment pocs eren els arquitectes acadèmics a la ciutat. El 1808 Pere Serra i Bosch,¹⁹³ acadèmic de mèrit des del 1804, que havia estat nomenat capità de guies de l'exèrcit de Catalunya, ascendit a tinent coronel d'infanteria i condecorat per actes en la Guerra de la Independència, es va reintegrar a la vida civil i com a resultat de la seva experiència durant la guerra, el 1814, publicà el *Prontuario de la mayor parte de los caminos y veredas del Principado de Catalunya*, i es va convertir en el gran difusor del pensament de Milizia, prologant l'edició de la traducció d'Ignasi March del 1823 de *Dell'arte di vedere*.

Serra col·laborarà amb Josep Massanés,¹⁹⁴ també enginyer militar i arquitecte acadèmic, en la construcció del Portal de Mar. L'ordenació del conjunt de la Plaça del Palau, que va ser iniciada amb la construcció de la nova Duana projectada per Pere Serra el 1804, continuada el 1818 per Massanés, completada amb el Portal de Mar i el Porxos d'en Xifré obra de Josep Buxareu el 1835, fou una de les operacions urbanístiques, amb una estreta col·laboració entre l'estament militar i polític, més significatives de la ciutat i representativa de la seva transformació en aquest període.

Malgrat la guerra amb França el pensament de Voltaire i de Rousseau havien penetrat a Catalunya. El

AHCB Gràfics N° Reg: 12384, s/d, "Gran fàbrica La España Industrial en las cercanías de Barcelona", construïda el 1847 a Sants sota la direcció de l'arquitecte acadèmic Joan Vila i Geliu.

AHCB, Obreria C-133, 30 de desembre del 1839, "Pablo Muntadas y hermanos, fabricantes, formar un nuevo edificio... calle Riereta esquina Santa Elena...", Façana, signa Juan Vila y Geliu, arquitecte. Edifici precedent de la futura La España Industrial.

restabliment per Ferran VII de la Santa Inquisició no impedí que les edicions de la temible *Encyclopédie* estiguessin presents a les biblioteques públiques, a les societats econòmiques i a les biblioteques particulars. La presència dels tractats francesos, com els d'Avilier, Le Clerc, J.F. Blondel o l'obra de Belidor, desplaçà progressivament la influència de la tratadística italiana.

La creació de l'Escola d'Arquitectura de la Llotja el 1815 marcarà un període de convivència entre dos mons antagònics, el gremial i l'acadèmic. Fins els anys 1828-1832, aquesta convivència entre mestres d'obres i arquitectes acadèmics es realitzà sense conflictes. El gremi de mestres de cases i molers, el gran protagonista del període anterior, va sobreviure a les diverses crisis fins a la dissolució de la corporació el 1832. Dissolt el gremi, la professió no va desaparèixer totalment, sinó que va perviure en l'actuació d'uns professionals que s'implicaven en l'arquitectura de la revolució industrial.

L'Escola d'Arquitectura de la Llotja

El 1814, Antoni Celles,¹⁹⁵ arquitecte per la Real Academia de San Fernando, pensionat a Roma per la Junta de Comerç, retornà a Barcelona amb la intenció de posar en marxa el programa docent de la Classe d'Arquitectura de la Llotja. El panorama cultural que hi trobà era bastant pobre. El país estava ensorrat i la transmissió dels coneixements perfeccionats pels mestres d'obres, a la darrerria del segle XVIII, s'havia realitzat de pares a fills, sense que hi existissin unes institucions prou poderoses com per sostenir un nivell similar a la cultura arquitectònica de la resta d'Europa.

Celles presentà el seu pla d'estudis el 14 de novembre del 1815. Dos anys més tard, l'11 de setembre del 1817, pronunciava el discurs inaugural de la Classe d'Arquitectura. L'objectiu de Celles era doble, l'ensenyament il·lustrat i l'acadèmic, evidenciat en el programa de les classes pràctiques i teòriques, per poder alhora formar els futurs arquitectes que s'examinarien a Madrid i perfeccionar els coneixements dels mestres artesans. L'escola era oberta i gratuïta als mestres d'obres.¹⁹⁶ El programa de Celles era basat en els preceptes de l'arquitectura neoclàssica, fomentant l'estudi dels grans monuments antics de Grècia, Roma i del Renaixement europeu, interpretats segons les orientacions de la tratadística francesa del segle XVIII, encara que Celles tenia una forta formació italiana, per l'Acadèmia de San Luca de Roma, constituïda sota la influència napoleònica. El pensament de Celles, recollit pels manuscrits de Josep Oriol Mestres, no deixa gaires dubtes sobre la seva adscripció ideològica: "La arquitectura, pues, es una ciencia, y una ciencia vastísima, cuyo objeto es la seguridad, comodidad y magnificencia de los pueblos, es el termómetro que indica el estado próspero o decadente de una nación..."¹⁹⁷

Les Classes d'arquitectura diferenciaren clarament dos nivells d'ensenyament. Els que assistien a les classes teòrico-pràctiques, amb un curs previ de matemàtiques, i els que assistien només a les classes pràctiques. Els primers anys foren difícils. La Junta de Comerç reflexionava, el 1824, sobre els pobres resultats de les Classes, i Celles escrivia sobre la composició de l'alumnat: "...La mayor parte de mis discípulos son jornaleros que pertenecen a las artes mecánicas y solamente saben leer y escribir y son muy raros los que han saludado el estudio de humanidades y añadiéndose a esto el no saber hablar los más lengua castellana, es imposible que ni aún puedan sufrir examen público..."¹⁹⁸

Per incentivar l'alumnat, i a petició de Celles, la Junta de Comerç accedí a establir un sistema de premis docents pel curs 1824-1825, i d'aquesta manera s'adheria al sistema d'ensenyament generalitzat a Europa. Entre els primers premiats podem trobar Josep Buxareu, Josep Vilar i Francesc d'Asís Soler (net de Soler i Faneca), que seran els primers arquitectes acadèmics sorgits de la Llotja. Muntaner situa precisament en aquell moment, entre el 1824 i el 1825, una crisi de la institució, de direcció i de recursos econòmics, agreujada per la manca d'un acord entre Madrid i l'Escola de la Llotja pel reconeixement dels títols, o com a mínim pel reconeixement de la preparació per afrontar una revàlida a Madrid.

El 1825, només hi havia a Barcelona tres arquitectes acadèmics, Pere Serra i Bosch, Francesc Ferrer i Antoni Celles i Azcona. Mentre la Confraria de mestres de cases i molers continuava tenint força i vigència, encapçalada per les figures de Josep Mas i Vila o Francesc Renart i Arús. Precisament aquest últim, un mestre de cases gremial, serà el substitut nomenat per la Junta de Comerç el 25 de setembre del 1824, quan Celles va renunciar a la labor docent durant les obres del Canal d'Urgell del 1824.

Francesc Renart i Arús¹⁹⁹ era membre de la classe acomodada dels mestres gremials i un personatge il·lustrat. Amic dels liberals, havia ocupat el càrrec de regidor des del 1821, arquitecte del Port de Barcelona el 1822, i col·laborador de Celles en diverses obres. El balanç del curs del 1825, no va ser gaire positiu per la Junta de Comerç. L'ofici del 30 de juny especificava: "Esta enseñanza ha dado ya varios maestros agremiados en carpintería y albañilería en esta ciudad y se han examinado de arquitecto en la Real Academia de San Fernando otro discípulo de esta enseñanza, hijo de Reus..."

Es referia, a la figura de Francesc Vallès i Cuchi, que estudià a l'Escola de la Llotja durant el curs 1822-1823 i completà els estudis a Madrid, on obtingué el títol d'arquitecte acadèmic a principis del 1825. Francesc Vallès era mestre i arquitecte, el primer sortit de l'Escola de la Llotja que revalidà el títol acadèmic a Madrid. Retornà a Barcelona on sol·licità el reconeixement del seu nou títol,²⁰⁰ però la condició de mestre no li presentà problemes de cara a l'exercici de la professió. Va ser autor de l'únic projecte presentat a concurs per la Plaça Sant Jaume i la nova façana de l'Ajuntament, i se li atribueix també el projecte del nou Mercat de Santa Caterina. Considerem que va ser un dels primers professionals en comprendre la concepció utilitària de les fàbriques que reclamava Quatre-mère de Quincy. El 1834 projectà la casa fàbrica de Jaume Ricart al carrer de les Tàpies, un dels primers edificis industrials moderns de la ciutat sobre el qual ens referirem més endavant.

La crisi instal·lada a l'Escola de la Llotja, les discrepàncies de la Junta de Comerç amb el programa de Celles i els minsos resultats dels primers anys de docència portaren a la supressió de la Càtedra d'arquitectura, segons acord de la Junta del 18 d'agost del 1825. Muntaner cita també entre altres raons les manobres exercides pel gremi de mestres de cases. L'Escola va reemprendre la seva activitat l'any següent, amb un nou pla d'estudis redactat pel Baró de Foxà comissionat per la Junta de Comerç. Encara que restablert Celles a la seva càtedra, les discrepàncies del pla d'estudis afectaven molts aspectes, els anys de duració, l'excés de dibuix, l'escassetat de matèries tècniques i en la composició dels edificis:

"...que la belleza consiste en que el ornato corresponda el esencial destino del edificio, el que debe estar ya marcado en sus formas, que éstas deben ser siempre las menos atrevidas, más elegantes, simples,

necesarias y adecuadas a lo que requiere la unidad con el conjunto de la obra. En fin que el primer objeto de las fábricas debe ser la conveniencia y solidez, sacrificando a ello, si es forzoso, todo ornamento y simetría”²⁰¹.

L'any 1828 fou publicat el decret definitiu de dissolució dels gremis i la Real Academia de San Fernando acceptava els ensenyaments de la Junta de Comerç i admetia els alumnes sortits de les seves aules. D'aquesta manera aprovaren a Madrid, el 1830, els primers alumnes catalans preparats exclusivament a l'Escola de la Llotja: els arquitectes Josep Buxareu, Josep Casademunt, Josep Vilar i Francesc Vila; i el mestre d'obres Josep Nolla. El mateix any obtingueren el títol els germans Joan Soler i Mestres i Francesc d'Asís Soler i Francesc Renart i Arús.

Novament, el 1830, la Junta proposà un tercer pla d'estudis, aquest cop inspirat en les *Leçons d'architecture* impartides per J.N.L. Durand a l'École Polytechnique de París. El mètode Durand consistia en l'ensenyança de l'arquitectura des dels elements fins als edificis, entesos des dels més simples als més complexos, introduint els primers conceptes de tipologia.

La Junta perseguia un model d'ensenyament més politècnic, científic i sistemàtic, que es delimités per cursos i que es pogués valorar per mitjà d'exàmens públics. Celles en canvi seguia el model de *Beaux-Arts* basat en l'empirisme dels *ateliers*, amb el domini del dibuix i valorat per medi de premis i concursos. Amb tot, els treballs realitzats pels alumnes de la Llotja, també ressenyats per Muntaner, es mantenen en l'estudi dels ordres i els elements arquitectònics, tant els projectes d'edificis basats en la disciplina i cànons del llenguatge clàssic, esglésies, monuments, panteons, columnes celebratives, com els típics edificis del segle XVII i XIX, conseqüència de la nova

Portada del "Tomo I, Barcelona 1º de junio de 1846, número 3, Boletín Enciclopédico de Nobles Artes redactado por una reunión de arquitectos.". La portada no deixa de ser significativa dels canvis operats a causa de la industrialització. Situada en primer terme les ruïnes històriques de l'arquitectura acadèmica, el fons estava dominat per les forces de la natura, domesticades pels ponts, els vaixells fluvials i les fàbriques de vapor. Una inscripció sobre el cel deia en llatí "utile dulo".

societat, presons, mercats, sales de ball, escoles d'anatomia, corts espanyoles, ponts, observatoris astronòmics, cases de veïns i, fins i tot, els temes que ja formaven part dels primers programes industrials, com els molins fariners i les fàbriques tèxtils.

En la ressenya que fa Bassegoda de les *Pruebas de repente y programas mensuales*,²⁰² document que fa referència als temes de les proves d'arquitectura entre el 1831 i el 1835, hi podem trobar les primeres nocions referides a un programa d'arquitectura industrial. Concretament, la primera referència documentada era la prova número 14, del 30 de març del 1833, destinada a arquitectes, amb la següent descripció: "Proyectar una Casa con destino á una fábrica de tegidos, hilados, &, con todas sus respectivas oficinas, debiendo ser capaz de 100 telares; p^a. cuyo fin el terreno qe. ocupar deba la tal fábrica sea el menor posible". La formulació de la prova no deixa cap dubte respecte els dos aspectes primordials d'aquell moment: la determinació del programa funcional a partir de la màquina, en aquest cas el teler, i la màxima preocupació, l'economia d'espai.

Amb la substitució el 1835 d'Antoni Celles, per un interinatge de Josep Casademunt²⁰³ en la direcció de l'Escola de la Llotja, es pot situar el canvi d'orientació de l'ensenyament cap a una visió essencialment tècnica i científica de l'arquitectura i una difusió del llenguatge historicista i eclèctic. Casademunt fou el primer en aplicar la teoria de la construcció a Barcelona, amb la difusió del tractat de Jean Rondelet *Traité*

théorique est pratique de l'Art de Bâtir. A partir del 1840, hom pot situar un gran increment d'edicions de llibres d'arquitectura, geometria, dibuix, urbanisme i construcció. Casademunt va poder disposar tant de llibres ja clàssics com els editats molt recentment.

Els nous materials de construcció, com la fundició de ferro, ja es feia servir a Barcelona des dels anys trenta a l'estructura de les "quadres" de les fàbriques tèxtils, i els nous coneixements de mecànica aplicada a la construcció introduïren una transformació molt important en el context de l'arquitectura. L'ensenyament de la professió havia de donar resposta als nous reptes. Amb aquest esperit es creà a Madrid, el 1844, la Escuela Especial de Arquitectura, amb la intenció d'intentar resoldre els inconvenients de l'ensenyament acadèmic.

El Reial Decret del 31 d'octubre del 1849 pel qual es crearen les Acadèmies Provincials de Belles Arts deixà a l'Escola de la Junta de Comerç en una posició purament consultiva, fins a la creació l'any següent, el 1850, de la Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi, que s'encarregà en principi d'organitzar les classes de l'Escola de Mestres d'Obres i Directors de Camins Veïnals, que es mantingué fins el 1855, quan fou transformada en l'Escola d'Agrimensors i Aparelladors. La tradició de la Classe d'Arquitectura de la Junta de Comerç es veié continuada per la mateixa figura de Josep Casademunt en la direcció de l'Escola de Mestres d'Obres, en el mateix edifici de la Llotja.

Hem vist com, entre el 1830 i el 1846, quedà configurada la primera generació d'arquitectes i mestres d'obres acadèmics catalans. El 1846 ja existien a Catalunya cinc arquitectes de mèrit, uns 29 arquitectes acadèmics i uns 37 mestres d'obres acadèmics, i d'entre aquests el grup més dinàmic publicà la primera revista d'arquitectura catalana, el *Boletín Enciclopédico de Nobles Artes*, des de l'1 d'abril del 1846. Els impulsors de la publicació foren Josep Oriol i Bernadet, l'autor de gran part de les col·laboracions, Miquel Garriga i Roca, responsable de temes urbans, camins i canals, i Antoni Rovira i Trias responsable de temes urbans i higiene, amb la col·laboració de Josep Ràfols i Fèlix Ribas i Solà amb el suport de Francesc Daniel Molina i Joan Cortés, tots aquests formaven un grup de pressió entre els arquitectes catalans per a la modernització de la teoria arquitectònica. La publicació, sota el lema *utile dulo*, representava la primera expressió de les influències de la industrialització sobre l'arquitectura i la consolidació de les teories utilitaristes i tecnològiques.

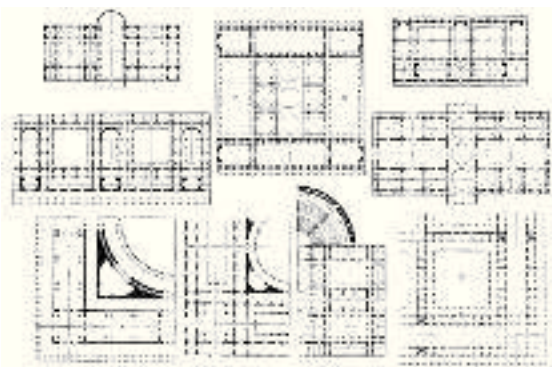
La diferenciació entre arquitectes i mestres d'obres es basà en el fet que els primers s'especialitzaren en la realització d'edificis de caràcter públic. Encara que en el cos de coneixements dels mestres d'obres predominà el saber tècnic i pràctic, aquests van mantenir durant el segle XIX el dret i la capacitat de projectar edificis menors, és a dir construccions particulars, rurals i industrials. Amb la crisi de la monarquia absoluta, part dels encàrrecs públics, religiosos i reials disminuïren i, en canvi, els encàrrecs privats augmentaren, principalment les cases de veïns i les fàbriques. Aquest sector d'encàrrecs, durant aquest primer període, fou absorbit indistintament tant pels mestres d'obres com pels arquitectes acadèmics.²⁰⁴

Els tractats d'arquitectura

La formació de la Biblioteca pública de la Junta de Comerç, va significar un canvi qualitatiu respecte la forma de transmissió dels coneixements realitzada fins aleshores per via de les biblioteques privades. El contingut de la biblioteca, abans del 1835, ressenyada per Muntaner,²⁰⁵ estava compost principalment

pels clàssics de la tratadística italiana i francesa del set-cents. En el llistat trobaríem a faltar algunes obres clàssiques com la de l'higienista Antonio Ribeiro Sanches, *Tratado de la conservación de la salud de los pueblos y consideraciones sobre los terremotos* del 1751, posteriorment traduïda per Benet Baïls, i citada a l'obra d'Ildefons Cerdà. Baïls havia estat el gran divulgador dels tractats d'arquitectura a l'estat espanyol, una tasca que li havia estat encarregada per la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando.

Malgrat tot, en cap dels tractats ressenyats encara no havia considerat com a tema l'arquitectura de la indústria, malgrat que estava en constant desenvolupament des del segle anterior. Tampoc hi trobem els tractats de Jean Rondelet²⁰⁶ ni de Durand²⁰⁷ que, com hem vist, aquest últim inspirà el nou pla d'estudis del Baró de Foxà. L'obra de Durand, que en canvi es trobava a la biblioteca particular d'Antoni Celles,²⁰⁸ va introduir l'estudi de l'arquitectura des dels elements primaris fins als edificis més complexos. Creiem que va ser Durand qui va prefigurar el concepte modern de tipologia en estudiar la composició dels cossos i el creixement dels edificis per sumatori d'elements relacionats funcionalment. Aquests conceptes són els que fan entendre una de les aportacions de la indústria a l'arquitectura: la descomposició dels edificis per funcions i en definitiva la independència dels elements, fins i tot dels elements constructius i dels estructurals.

Durand, J.L.N. "Précis des leçons d'architecture", París 1802-1805.

No fou fins a la dècada dels anys trenta, quan Quatremère de Quincy, en el seu *Dictionnaire historique de l'Architecture*, publicat a París el 1832, encunés el contingut d'una primera definició que començà a superar la disciplina acadèmica: "...une manufacture est un bâtiment dont la condition première est l'utilité, et comme le principe de tout établissement commercial est l'économie, on comprend que l'architecture d'un semblable édifice exige le nécessaire et se refuse au luxe de la décoration. Ainsi le caractère d'une manufacture doit être la simplicité..."

La consideració de l'arquitectura industrial com a matèria docent en la projectació de nous edificis ja havia adquirit una certa importància en les proves de l'Escola de la Llotja. Com hem vist el 1833, ja havia aparegut en el temari de les proves l'exercici: "Proyectar una Casa con destino á una fábrica de tegidos, hilados, &..." La incorporació definitiva de l'arquitectura industrial a les classes teòriques, no ha pogut ser documentada fins uns quants anys més tard.

En aquest sentit s'ha de citar l'aportació tardana realitzada pel professor Francesc P. del Vilar, amb la difusió dels "Apuntes de composición de edificios de habitación, rurales e industriales...", de l'any 1869, a l'Escola Especial de mestres d'obres de Barcelona. En

aquests apunts, Del Vilar evidenciava el retard en aquesta matèria i insisteix en la necessitat d'adequar la disciplina arquitectònica a la realitat de les noves tècniques constructives:

"...se comprende bien que la construcción industrial de la época actual no puede en manera alguna tener los mismos rasgos característicos, las mismas condiciones de forma elemental, de las construcciones industriales de hace dos siglos. El descubrimiento y aplicación del vapor, las condiciones de la construcción de las máquinas, la simplificación de los procedimientos, los adelantos en la química y en la física aplicables y aplicados en multitud de casos, y la simplificación de las faenas de la industria, son otros tantos puntos de partida para los caminos que es necesario seguir con objeto de estudiar convenientemente los proyectos de una construcción industrial, obteniéndose para la misma moles que en su extensión y en su forma han de ser indudable y esencialmente distintas a las que calificaron a la construcción industrial de épocas pasadas, en las que ni los motores eran en todos los casos distintos como lo pueden ser hoy día, ni tampoco la existencia de las industrias pudo ser de la manera que hoy se presenta en los grandes establecimientos..."²⁰⁹

Respecte la definició dels espais destinats a la producció, la seva posició funcionalista és prou clara, la màquina determina el programa: "...las dependencias consisten en cuadras que generalmente deben ser corridas: sus dimensiones se calculan por la forma, dimensión y posición de las máquinas; así es que en cada caso debemos tomar como dato estos elementos de la maquinaria y también la noticia de la posición que han de tener y el modo como han de obrar. Siempre en las cuadras es considerable la longitud, y en cuanto a la latitud se determina mediante una línea menor que aquella que podemos considerar a propósito para una sola crujía, ya por la longitud de los maderos del suelo, si se emplean estos..."

La figura del mestre d'obres Josep Mas i Vila

Després de les figures acadèmiques cal fer referència al paper jugat pel mestre municipal Mas i Vila, que en el seu entorn representava una altra de les alternatives paral·leles a la desenvolupada per Celles. La figura de Josep Mas i Vila il·lustra la pervivència del món gremial, a través de la dinastia dels Mas que ocupava els càrrecs municipals des del 1766. Fill de Pau Mas i Dordal, Josep Mas i Vila entrà a l'Ajuntament de Barcelona el 1800 d'ajudant i a partir del 1808 ocupà el càrrec en propietat fins a la seva mort el 1855.

Les decisions urbanes de la ciutat de Barcelona estigueren en mans d'un mestre d'obres gremial, que jugà un paper bel·ligerant contra l'acadèmia. Mas va protagonitzar l'enfrontament amb Celles, durant el període del 1827 al 1830, defensant el món gremial, l'organització local dels mestres, fins a la seva dissolució definitiva. Finalment el 1830, Mas i Vila convalidà el títol d'arquitecte a Madrid i el 1832 reclamà el títol d'acadèmic a la Real Academia de San Fernando. Josep Mas i Vila va tenir la capacitat de superar cinc canvis polítics sense que es veiés afectat el seu càrrec.

Arxiu de l'ETSAB, Escola de mestres d'obres 1862, "Proyecto de una fábrica de tejidos e hilados en planta baja, principal y segunda, disponiendo habitaciones para la administración, dado un salto de dos metros y cincuenta centímetros con el peso del agua correspondiente a tres metros cúbicos por segundo". Casimiro Torras Oliva, 17-11-1862.

Del 1808 al 1814 exercí sota l'ocupació napoleònica, del 1814 fins al 1820 amb la restauració borbònica, del 1820 al 1823 amb el govern constitucional i a partir del 1824 superà la dècada ominosa, el 1835 les bullagues i la nova constitució i a partir del 1844 la dècada moderada.

La tasca desenvolupada per Mas, en certa manera va ser una continuïtat de la realitzada pel seu pare, principalment en matèria de formalització de la ciutat neoclàssica. L'herència de les ordenances del 1771 perdurà fins ben entrat el segle XIX, com hem vist un sistema de proporcions harmòniques que estava en la base de la tradició clàssica, el culte a la geometria pitagòrica. El plànol de Barcelona de Mas i Vila del 1842 era per excel·lència el plànol neoclàssic de Barcelona, concebut amb una certa voluntat normativa, on es traçaren per primera vegada les noves alineacions previstes.

Mas i Vila va ser autor també del traçat del carrer Ferran²¹⁰ iniciat el 1823, de la definició del model formal de la casa de veïns dissenyat pel mateix carrer Ferran,²¹¹ de la nova façana neoclàssica de la Casa de la Ciutat del 1830, realitzada entre el 1831 i el 1847, del l'esmentat plànol de la ciutat del 1842,²¹² del projecte de la Plaça Reial del 1845,²¹³ de nombrosos traçats d'alineacions i d'una extensa tasca de fiscalització en matèria urbana que es concretà amb la redacció de les ordenances del 1823, les del 1838, el ban del 1843 i la reglamentació de les fàbriques de l'edicta del 1846, el conjunt normatiu i jurídic que conduirà finalment a les Ordenances Municipals del 1856.

En matèria d'arquitectura industrial, devem a Mas i Vila tota la regulació sistemàtica de les fàbriques i màquines de vapor, amb l'ajuda de l'assessorament de professors d'arquitectura com Josep Casademunt.²¹⁴ Mas i Vila va intervenir, partir del 1835, a les primeres llicències per instal·lacions de màquines de vapor, presentades a partir de l'obertura d'El Vapor de Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia. Es podria atribuir una possible intervenció seva en els tres documents relatius a un projecte de reglament per les fàbriques de filats i teixits i l'establiment de les màquines de vapor.²¹⁵ El mestre Mas va intervenir també en diferents conflictes que conduïren al Ban del 10 de maig del 1839 que disposava el mètode amb que s'havia de regir l'establiment de les màquines de vapor, les circumstàncies de les calderes i les dimensions de les xemeneies. Finalment el procés normatiu es va reafondre a l'Acord municipal de 27 de març del 1846²¹⁶ que donà lloc a la redacció de l'edicta del 10 d'abril del mateix any, relatiu a "Vapores y otras fábricas peligrosas. Bases dictámenes sobre su establecimiento", l'ordenança que per primera vegada va "zonificar" geogràficament l'establiment de fàbriques a la ciutat de Barcelona.

Els mestres constructors de fàbriques

Com hem vist en els capítols anteriors, la gran aportació del nou segle serà la transformació de la tradició constructiva en una tècnica, tant per les aportacions de la tratadística francesa, en especial la de Rondelet,²¹⁷ i per les emanades de les Classes d'arquitectura de l'Escola de la Llotja, com per la incorporació de les innovacions que albiraren amb la revolució industrial. Analitzarem, doncs, un procés que no va ser lineal, en el qual perduraran encara molts dels aspectes de la tradició constructiva del set-cents, que es manifestà en un evident retard respecte els avenços de la tècnica constructiva de França i Anglaterra, agreujats en molts aspectes per l'absència d'un desenvolupament, en el nostre país de la mineria del carbó i de l'extracció del mineral de ferro.

La transformació experimentada per la ciutat, amb la massiva construcció de cases de veïns i de fàbriques, donà treball a una cinquantena de professionals de la construcció repartits entre els dos mons antagònics: els mestres del gremi i els arquitectes acadèmics. En la mateixa línia abans expressada, la permanència fins a la dècada de 1830 de la pràctica exclusivitat de l'exercici de la construcció en mans dels mestres d'obres no deixa de ser una mostra més d'aquest evident retard.

Els membres de la Confraria dels mestres de cases i molers, els primers anys del nou segle experimentaren un considerable creixement, d'acord amb la transformació experimentada per la ciutat. La mínima presència d'arquitectes acadèmics a la ciutat de Barcelona, l'absència d'una Acadèmia de Belles Arts, amb l'Escola de la Llotja en vies de desenvolupament, condicionà fins el 1830 un primer període dominat per la figura dels mestres d'obres.

L'herència del set-cents havia mantingut els privilegis gremials. Com hem vist la Carta de Mestria atorgava el privilegi d'establir "taller i parada", és a dir, el dret dels mestres per exercir de constructors. Aquesta prerrogativa, va tenir continuïtat fins a la dissolució definitiva del gremi el 1832 i es va mantenir posteriorment la figura dels mestres d'obres acadèmics formats a l'Escola de la Llotja, que donaren lloc a una categoria professional vinculada amb la pràctica i la tècnica de la construcció.

La construcció de fàbriques havia estat des de la Guerra del Francès un encàrrec de segon ordre, realitzat per la menestralia i la burgesia comercial. Els arquitectes acadèmics, d'altra banda, es reservaven els encàrrecs dels edificis públics, religiosos i reials, però amb les constants crisis polítiques i econòmiques del període, els encàrrecs reials van ser escassos i els religiosos encara més. Per contra, el creixement experimentat per la ciutat va transformar el mercat de treball posant en primer pla la construcció de fàbriques i cases de veïns, entorn de la qual s'hi esmerçaran les rivalitats professionals entre els mestres d'obres i els arquitectes.

Durant el segon període, després de la dissolució del gremi i l'aparició dels primers títols acadèmics validats a Madrid, a partir del 1830, tant d'arquitectes com de mestres d'obres formats a l'Escola de la Llotja, el mercat de treball es repartí entre les dues professions, tot i que es reservaven als acadèmics alguns dels encàrrecs importants, però que en general foren dominats majoritàriament pels mestres, sobretot en els aspectes de vaporització de les fàbriques.

En total foren uns quaranta mestres d'obres del període els que reberen tota mena d'encàrrecs dels fabricants, tant de format residencial com industrial, segons les dades extretes del Registre d'Obreria i les aportacions de l'Arxiu Administratiu. En el terreny de la indústria, els mestres d'obres foren els responsables de la formulació de les primeres fàbriques de filats, les "unitats mínimes" de producció, algunes d'elles paupèrrimes, que donaven com a resultat la característica tipologia de "casa fàbrica" de parcel·la de 20 metres amb pati central que s'ha descrit anteriorment. Aquest model industrial i les seves variants tipològiques va ser conjuntural i es veié progressivament superat per la formació de les grans empreses, com la societat Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia., per la introducció de les estructures de fundició de ferro, la millora de les condicions d'il·luminació i l'evolució del llenguatge arquitectònic més basat en la tècnica i la simplicitat que en les ensenyances acadèmiques.

Durant el primer terç del segle XIX, la producció de fàbriques de nova planta va ser mínima, ja que el conjunt de les obres eren reformes o bé obres inte-

riors no regulades pels edictes d'Obreria. Encara que a partir del 1796 ja era habitual trobar la signatura del mestre d'obres a les llicències d'Obreria, aquestes només feien referència a obres menors, i per tant desconeixem amb precisió l'autoria d'alguns dels edificis industrials d'aquesta primera generació, com la casa fàbrica de Jaume Busqueta.²¹⁸

En aquest primer període comprès entre el 1808 i el 1832, la tasca constructiva estava en mans dels "mestres antics" procedents del Gremi de Mestres de cases i molers, tal i com seran anomenats per diferenciar-se dels "mestres acadèmics" titulats després de la dissolució del gremi, amb formació docent a les classes d'arquitectura de la Llotja. El "mestre antic", que signarà indistintament com a arquitecte, mestre, paleta o constructor, fou el responsable de la reutilització i renovació del patrimoni heretat de les fàbriques d'indianes del segle XVIII. Efectivament, de forma immediata a la retirada de les tropes franceses els fabricants d'indianes reprenen la renovació de les seves propietats. Un dels primers mestres que va treballar pels fabricants va ser Pere Fiter,²¹⁹ que va intervenir en les reformes d'Esteve Planas (1814),²²⁰ de Marià Casas (1816),²²¹ en el nou edifici de Joan Calafell (1817)²²² i en la reforma de Domènec Franquesa (1828).²²³

La primera referència a la reforma d'un edifici denominat específicament "fàbrica" en aquest període va ser la que va emprendre el tintorer de sedes i fabricant d'indianes Pere Ralló el 1815, al seu edifici del carrer del Carme, sense que sigui citat cap mestre responsable en el memorial del Registre d'Obreria.²²⁴ Les reformes de les fàbriques afectaren també els grans industrials del període anterior, com Jacint Ramon que havia contractat els serveis del mestre Jeroni Pedrerol²²⁵ per la reforma de la fàbrica del carrer Sant Pau (1819),²²⁶ així com Joan Rull, els serveis del mestre Francesc Bosch i Vallescà²²⁷ per les reformes de la fàbrica del carrer Obradors (1820),²²⁸ i la posteriorment realitzada pel desconegut mestre Anton Benesach (1828).²²⁹ Les reformes de l'establiment d'indianes d'Erasme de Janer i de Gònima llegat pel seu avi, van ser realitzades pel jove mestre d'obres Narcís Bosch i Espinós²³⁰ entre el 1821 i el 1829.²³¹

L'edificació de fàbriques de nova planta va ser iniciada pel fabricant d'indianes Joan Tresserra des del 1815, amb un projecte del mestre Pau Cortès,²³² als carrers d'Obradors i de Sant Francesc.²³³ En molts casos, les edificacions corresponien a una primera implantació que en futur esdevindria una casa fàbrica. Així ho va fer el cerer Joaquim Palau que es passà al ram de la filatura del cotó amb una primera edificació projectada pel mestre Jeroni Vidal²³⁴ al carrer de Carretes (1824).²³⁵

Cal fer especial referència a Joan Valls i Balansó,²³⁶ mestre d'obres del segle XVIII i representant d'aquest període de transició entre els dos segles, pel seu important volum d'obres realitzades. Valls, un mestre fins ara desconegut, ja havia treballat per als fabricants d'indianes del període anterior, Pere Fàbregas i Josep Alabau. Amb el nou segle projectà reformes i edificis de nova planta per als fabricants Cayetano Forns del carrer Amargós (1821),²³⁷ Keitinger del carrer Sant Oleguer el 1826,²³⁸ els fabricants de teixits Felip Solà del carrer Cortines,²³⁹ Josep Serra i Marrugat del carrer de la Riereta (1829)²⁴⁰ i Domènec Cortès del carrer de Sant Ramon (1830).²⁴¹ Malgrat que no s'ha localitzat cap dada de la seva trajectòria docent, Valls disfrutava d'un cert nivell d'academicisme. No seria descartable que hagués rebut classes en alguna de les acadèmies anteriors a l'Escola de la Llotja, com l'efímera Classe d'Arquitectura i Perspectiva dirigida per Giuseppe Lucini durant l'ocupació napoleònica.

Conforme ens acostem a la dècada del 1830, es configurarà un grup de mestres constructors de fàbriques, format per diverses personalitats que concentraren la seva activitat en un bon nombre d'encàrrecs professionals realitzats pels fabricants i comerciants vinculats a la indústria. Passem a relacionar el nucli principal d'aquest grup de professionals de la construcció:

En primer lloc citarem el poc conegut mestre antic Josep Pedrerol i Carbonell,²⁴² que efectuà entre el 1827 i el 1833 els projectes de set fàbriques en el sector del Raval: els establiments de Margarita Llanas del carrer de Sadurní (1827),²⁴³ la fàbrica de blanqueig de Domènec Soley del carrer de la Cera (1828),²⁴⁴ els dels fabricants de filats Antoni Olivé del carrer Cadenà (1828),²⁴⁵ Francesc Colondra del carrer de Sant Antoni (1829),²⁴⁶ la casa de Francesc d'Asís Barnadas del carrer del Tragí (1829),²⁴⁷ Francesc Llenas del carrer de Sadurní (1830)²⁴⁸ i la fàbrica de productes químics de Jaume Torres i Belvey del carrer de la Reina Amàlia (1833).²⁴⁹

Cal citar la important figura del mestre i constructor Domènec Vidal²⁵⁰ perquè tenim dades suficients per afirmar que va ser el mestre constructor de la fàbrica El Vapor de la societat Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia. situada al carrer de Tallers (1832),²⁵¹ la primera indústria moderna de la ciutat. Domènec Vidal havia obtingut la carta de mestria el 1807, per tant era ja un mestre experimentat quan, un parell d'anys abans, va rebre l'encàrrec de la construcció d'El Vapor, de mans de Josep Bonaplata.

Va tenir, doncs, l'oportunitat de treballar en la que va ser la fàbrica model de la dècada, intervenint en la construcció de les "quadres", la foneria, i probablement participant en la instal·lació de la màquina de vapor recentment importada d'Anglaterra. La intervenció de Domènec Vidal, amb el seu nomenament com a "arquitecto" de la fàbrica Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia, ha estat documentada a través de les actes notariales i cartes de pagament de la construcció de la fàbrica.

No es disposa de documentació planimètrica ni de la llicència d'Obreria perquè "El Vapor" va ser construït portes endins en els terrenys del carrer Tallers, encara que en el present estudi es planteja una hipòtesi prou plausible sobre la documentació de 1846, any a partir del qual estaven obligats els industrials a presentar el plànols de les fàbriques en virtut de l'aplicació de l'edictes de reglamentació de les fàbriques.

Contemporàniament va ser autor també de les reformes de les fàbriques de Joaquim Palau del carrer Carretes (1832)²⁵², de Joan Rull del carrer Còdols (1833)²⁵³, i el que considerem com a fàbrica pròpia del carrer Moles (1836)²⁵⁴, un índex de la progressiva inversió del patrimoni dels professionals acomodats en la indústria. Domènec Vidal, malgrat la dissolució del gremi dels mestres de cases el 1832, va ocupar el càrrec de Majoral de la Congregació de mestres de cases i molers (1833)²⁵⁵, una organització que continuà mantenint la tradició dels mestres antics, encara que sense l'antiga forma de corporació.

Francesc Ubach²⁵⁶, va ser el primer mestre d'obres acadèmic de la ciutat, amb titulació de l'any 1823. Encara que amb set anys d'antelació formava part del grup de Felip Ubach (1830), Josep Nolla i Anglada (1830), Jaume Jambrú (1831) i Antoni Valls i Galí (1832), els primers acadèmics sortits de l'Escola de la Llotja. Va ser autor de l'ampliació de la fàbrica del tintorer Francesc Llenas i Codina (1835)²⁵⁷, de la fàbrica de teixits de la societat "Rosés i Cia." (1845)²⁵⁸.

Felip Ubach²⁵⁹, probablement ja era un mestre d'obres de la Confraria. Va ser alumne de les Classes d'arquitectura d'Antoni Celles, obtenint el títol mes-

tre d'obres acadèmic el 1830, formant part d'aquest primer grup de mestres. Felip Ubach va ser autor del projecte de dues fàbriques de nova planta per encàrrec dels fabricants Eulogi i Antoni Soler del carrer Obradors (1821)²⁶⁰ i Jaume Armengol i Josep Antoni Miró del carrer de Sant Rafael (1833)²⁶¹. Va intervenir també en la instal·lació dels vapors de la foneria de Pere Colomer del carrer de la Reina Amàlia (1854-1859)²⁶².

Antoni Valls i Galf²⁶³, mestre d'obres antic, va obtenir el títol de mestre acadèmic l'any 1832. En l'activitat professional que desenvolupà entre els anys 1833 i 1869, intervingué en cinc encàrrecs d'industrial: la construcció d'edificis pels fabricants Jacint Cardona del carrer de Sant Pau (1833)²⁶⁴ i Siprià Munnè del carrer de l'Hospital (1835)²⁶⁵, la reforma de la casa del fabricant de sabó Esteva Partagàs del carrer Còdols (1836)²⁶⁶, la instal·lació del vapor de la fàbrica de Torrens i Miralda (1847)²⁶⁷ i una tardana reforma de la impremta d'Eusebi Riera del carrer Robador (1869)²⁶⁸ instal·lada a dins de l'antiga fàbrica de Jaume Busqueta.

El mestre d'obres Jacint Torner (o Torné) i Batllori va construir diverses fàbriques i cases de veïns al sector comprès entre els carrers de Sant Pau i de l'Hospital. La seva activitat com a professional es va fer extensiva a la de constructor, i signava indistintament com a paleta, constructor, mestre de cases o arquitecte sense que hi hagi indicis de la seva titulació efectiva. Pot deduir-se que Jacint Torner representava la figura d'un nou empresari del sector de la construcció, amb visió sobre les rendes industrials immobiliàries. Disposava de dues fàbriques al carrer de la Reina Amàlia, una destinada a filatura de cotó que va fer edificar amb la intervenció de l'arquitecte acadèmic Ramon Moler el 1834²⁶⁹ i una altra d'estampats, que va ser vaporitzada el 1844,²⁷⁰ amb expedient de l'arquitecte acadèmic Josep Buxareu.

Les dues fàbriques corresponien a tipologies d'unitats mínimes de producció, "casa fàbrica" amb pati central. Va exercir de constructor d'obra pública, i va efectuar diversos treballs, entre els quals la construcció del nou edifici de la Casa de la Caritat, tal i com es dedueix d'unes notes del Registre de la Propietat. Jacint Torner té relacions al Registre d'Obreria diverses construccions de cases i fàbriques a més de la seva pròpia que va ser posteriorment llogada com a espai industrial. Jacint Torner devia ser paleta i constructor i va intervenir en l'edificació de les clàssiques tipologies dels anys trenta en parcel·les mínimes. Però va ser també l'autor de dues grans operacions industrials: la casa fàbrica de Nicolau Tous del carrer de la Riereta (1833)²⁷¹ i de la de Jaume Clavell del carrer de la Reina Amàlia (1833).²⁷²

Del mateix grup de mestres era Antoni Jambrú i Badia,²⁷³ amb títol de mestre d'obres acadèmic atorgat el 25 d'agost del 1833. Citat com a professor d'arquitectura per a la creació de les noves companyies de bombers (1837).²⁷⁴ Professionalment va intervenir en la reforma i construcció de diverses fàbriques del sector del Raval, entre elles la de filats de cotó de Josep Valentí, Andreu Balias i Pere Tarrés del carrer de la Riereta (1839),²⁷⁵ la posterior reforma de la mateixa (1840),²⁷⁶ la reforma i ampliació del vapor de la fàbrica de Valentí Esparó al carrer dels Tallers (1853)²⁷⁷ i la urbanització de la mateixa per compte de la societat La Maquinista Terrestre y Marítima (1864).²⁷⁸ Segons Bassegoda va ser l'autor de la casa Fradera, a les Rambles número 39 (1864) i va ser nomenat Mestre d'obres de Santa Maria del Mar (1883).

Narcís Nuet²⁷⁹ era mestre d'obres acadèmic des del 1835. Amb les dades d'Obreria sabem que, des de l'any 1839, ja era actiu a Barcelona. Va ser l'autor dels projectes de les fàbriques de nova planta de Josep

Batló del carrer Riereta (1839),²⁸⁰ de Pere Estruch al carrer de la Reina Amàlia (1846),²⁸¹ i de les instal·lacions de vapors dels fabricants Juncadella del carrer de la Riereta (1846),²⁸² Pere Estruch (1846),²⁸³ Torres i Belvey (1846?),²⁸⁴ Magí Tarruella (1848)²⁸⁵ i de la foneria La Paloma (1853).²⁸⁶

Josep Valls i Galf²⁸⁷ era un mestre d'obres antic, germà d'Antoni Valls i pràcticament desconegut, actiu a Barcelona des del 1840. Va ser autor de fàbriques de nova planta, la filatura del Miquel Capdevila (1840)²⁸⁸ del carrer de la Riereta, el taller de construcció de màquines de Manel Tey al carrer de Ferlandina (1840)²⁸⁹ i la reforma de la fàbrica de Josep Serra i Marrugat del carrer de la Riereta (1846).²⁹⁰

El mestre d'obres acadèmic Pau Martorell i Roig (?-1890)²⁹¹ assistí a les classes d'arquitectura de la Llotja, i va obtenir la titulació d'acadèmica el 1838. Actiu a Barcelona des del 1840 i a Tarragona el 1871. Va rebre diversos encàrrecs de fabricants, i fou l'autor del projecte de la casa fàbrica de teixits de la societat Josep Solà i Cia. del carrer de la Reina Amàlia (1840),²⁹² la reconversió en habitatges de la casa fàbrica de Bernardí Martorell (1849),²⁹³ la reforma de la fàbrica de cordons de Joan Llanas del carrer de la Lleialtat (1867)²⁹⁴ i finalment l'obra més important, la construcció de la fàbrica Batlló (1870),²⁹⁵ conjuntament amb Rafael Guastavino. Familiar de Bernardí Martorell i pare del reconegut arquitecte modernista Joan Martorell i Montells (1833-1906) va ser un dels introductors de les decoracions de façanes amb la utilització de representacions en relleu de terracota, popularitzada a la dècada del quaranta, per Buxareu a la Casa Xifré.

Finalment citarem el mestre d'obres antic Josep Calçada (o Calsada)²⁹⁶ actiu a Barcelona entre el 1832 i el 1858. Va ser l'autor de la instal·lació de màquines de vapor del taller de maquinària de Josep Comas (1845)²⁹⁷ i de l'establiment de llustre de cotó de la societat Ignacio Turent y Cía. situat en l'antiga casa fàbrica Magarola del carrer dels Tallers (1846).²⁹⁸ Però la seva obra més important va ser la construcció de la foneria de nova planta de Josep Comas anomenada La Paloma (1855)²⁹⁹ on hi va introduir una modificació important, una estructura d'encavallades metàl·liques de 20 metres de longitud.

Els arquitectes constructors de fàbriques

Com hem vist l'activitat constructora, des dels seus orígens, estava lligada a l'activitat corporativa dels mestres d'obres. Amb la dissolució del gremi i la transformació de l'estructura professional, aquesta vinculació va continuar present de tal manera que cal pensar que les primeres empreses de la construcció devien sorgir principalment de la tradició dels mestres d'obres, actitud que es feia extensiva als pocs arquitectes acadèmics residents a la ciutat. La nova generació d'arquitectes acadèmics sorgida de l'Escola de la Llotja a partir del 1825 i principalment des del 1830 també va mantenir aquesta vinculació amb la construcció. Com veurem el primer arquitecte acadèmic titulat el 1825, Francesc Vallès, exercia de constructor segons les informacions facilitades per Manel Arranz. Ara bé, la tendència en la transformació de la professió anirà aplegada amb una progressiva separació dels dos mons que componen l'arquitectura: el món de les idees i el món de la construcció.

Entre els anys 1830 i 1846, quedà configurada la primera generació d'arquitectes acadèmics catalans. El 1830 aproven a Madrid Josep Buxareu, Josep Casademunt, Josep Vilar, Francesc Vila i Josep Nolla. El 1846 existien a Catalunya cinc arquitectes de mèrit i uns 29 arquitectes acadèmics, al final d'un període en el qual s'havien format les seves idees i especialit-

zacions. D'aquest grup, aproximadament una quinzena d'arquitectes, reberen encàrrecs dels fabricants o tingueren alguna vinculació amb la indústria. En el desenvolupament d'aquesta mena d'encàrrecs de caràcter utilitari, trobarem aviat dues corrents expressives, una purament acadèmica protagonitzada per Josep Buxareu i Francesc Vila amb la defensa del neoclassicisme tardà i la més utilitarista protagonitzada per Josep Casademunt, Francesc Vallès i Joan Vila i Geliu, amb la producció dels primers edificis funcionals i moderns.

Francesc Vallès i Cuchi³⁰⁰ va ser el primer arquitecte acadèmic de l'Escola de la Llotja. Natural de Reus, va exercir a Barcelona la professió de constructor i va ser un dels pocs que posseïen el títol d'arquitecte acadèmic de mèrit que atorgava la Real Acadèmia de San Fernando. Examinat a Madrid amb èxit el 1825, retornà a la ciutat i va sol·licitar el reconeixement del títol l'1 de maig del mateix any.³⁰¹ Va ser l'autor de l'únic projecte presentat a concurs per a la Plaça Sant Jaume i la façana de l'Ajuntament i se li atribueix també el projecte del Mercat de Santa Caterina del 1837.

Va rebre encàrrecs de fabricants del tèxtil com Joan Ràfols i Cia. per edificar al carrer Montserrat (1825)³⁰² i de Jaume Ricart per a qui projectà casa fàbrica del carrer de les Tàpies (1834),³⁰³ un dels primers projectes moderns i funcionals on s'utilitzaren estructures de columnes de fundició. Sobre aquest projecte construït, cal remarcar que presenta una austera interpretació de l'arquitectura industrial adequada al seu ús, sense concessions al neoclassicisme, més propera a les opinions de Durand que a les influències franceses del tardo-classicisme. L'absència de decoracions i la substitució del típic balcó vuitcentista per un mòdul reiteratiu de finestres ajustat a les necessitats d'il·luminació de les "quadres" fan d'aquest projecte una idea avançada del que serà el funcionalisme.

Josep Buxareu i Gallart³⁰⁴ estudià a l'Escola de la Llotja, i va obtenir el títol d'arquitecte acadèmic el 14 de març del 1830. Va ser reconegut per la construcció de la Casa Xifrer (1835-39),³⁰⁵ conjuntament amb el seu company de promoció Francesc Vila. Va ocupar el càrrec d'arquitecte municipal de la ciutat de Sabadell, però va mantenir la seva activitat a Barcelona, on va obtenir un extens currículum professional. Defensor del neoclassicisme tardà, va introduir els primers elements industrialitzats com les baranes prefabricades de fundició i les decoracions de terra cuita popularitzades a partir del 1840 per la casa de veïns del comerciant Josep Xifrer.

S'inicià professionalment amb nombrosos encàrrecs de fabricants, com les fàbriques de nova planta de la companyia Dotres, Clavé i Fabra del carrer de Sant Pau (1833),³⁰⁶ on va introduir la primera estructura coneguda de columnes de fundició, i la del fabricant Joaquim Palau del carrer de la Reina Amàlia (1836-1840),³⁰⁷ les cases dels fabricants Josep Rabí del carrer de Trentaclus (1834),³⁰⁸ Pere Mateu del carrer d'en Cuch (1836),³⁰⁹ la casa fàbrica de nova planta del comerciant Bartomeu Vidal del carrer de la Reina Amàlia (1839),³¹⁰ de la "quadra" i instal·lació del vapor de la companyia Dotres y Clavé (1840),³¹¹ les cases del carrer Carretes de la mateixa companyia (1840),³¹² la instal·lació d'una màquina de vapor a la fàbrica de Jacint Torner del carrer de la Reina Amàlia (1844), la reforma del taller de maquinària de Josep Comas del carrer Ferlandina (1853)³¹³ i el traçat del nou carrer Gravina sobre els terrenys de la fàbrica Esparó, per encàrrec de la societat La Maquinista Terrestre y Marítima (1864).³¹⁴

Josep Casademunt i Torrents³¹⁵ estudià a l'Escola de la Llotja i el 14 de març del 1830 li concediren el títol

d'arquitecte de la Real Academia de San Fernando de Madrid i posteriorment el d'acadèmic de mèrit de Sant Carles de València el 1838. Va ser Catedràtic i Director titular d'arquitectura de l'Escola de la Llotja des del 24 de febrer del 1842, on impulsà una orientació més encaminada cap a la tècnica constructiva. Dedicat fonamentalment a la docència de l'Escola de la Llotja, pocs són els projectes localitzats al Registre d'Obreria. Va ser autor de la reforma de la fàbrica d'Antoni Llopis al carrer del Marquès de Barberà (1838)³¹⁶ un edifici procedent de la reutilització de construccions del segle XVIII, i la instal·lació de la màquina de vapor de la fàbrica de sabó d'Antoni Cabanellas del carrer de Trentaclus.³¹⁷ L'arquitecte Adrià Casademunt i Vidal, fill de Josep Casademunt, fou l'autor de la Galeria de les Màquines de l'Exposició Universal de 1888.

Josep Vilar (1802-1879),³¹⁸ procedent d'una família de fusters, estudià a la Llotja i va obtenir el títol d'arquitecte acadèmic el 14 de març del 1830. Encara que Bassegoda cita Vilar com a autor d'obres particulars, sabem que va rebre també encàrrecs dels fabricants. Amb les dades de què disposem, podem afirmar que va ser l'autor de la fàbrica d'Eulogi Soler del carrer de Sadurní (1833),³¹⁹ de la de Joan Llenas del carrer de Sant Rafael (1839),³²⁰ la instal·lació de la seva màquina de vapor (1846)³²¹ i també de la de la fàbrica de filats de la companyia Arnau, Ribas y Vilar del carrer del Cid (1846).³²²

Segons una cita d'Albert Garcia i Balañà, es pot deduir que Josep Vilar i Roca va ser soci principal de la companyia Arnau, Ribas y Vilar, destinada a la filatura del cotó.³²³ Per a dita companyia debia efectuar els treballs encomanats el 1846 per la legalització de la màquina de vapor de la fàbrica pròpia del carrer del Cid. Si considerem aquesta informació documentada per Garcia i Balañà, Josep Vilar passaria a engruixir el col·lectiu de professionals que invertiren part del seu patrimoni en el negoci més pròsper del moment.

Joan Soler i Mestres³²⁴ pocedia d'una important família de mestres d'obres i era net del reconegut mestre Joan Soler i Faneca, segons les informacions de Manel Arranz. Estudià a l'Escola de la Llotja entre el 1817 i el 1820, i va obtenir la titulació d'arquitecte acadèmic el 1830. Joan Soler va desenvolupar una activitat relacionada amb l'urbanisme com ara el traçat de la reparcel·lació de l'antic Jardí Botànic (1837),³²⁵ l'ordenació de nous carrers sobre els terrenys del fabricant Erasme Janer i de Gònima (1845)³²⁶ i el traçat d'un pla per al Port de Barcelona (1859).³²⁷ Professionalment, Joan Soler i Mestres va exercir també d'arquitecte en matèria d'edificació, projectant l'ampliació de la fàbrica de Nicolau Tous del carrer de les Tàpies (1837)³²⁸ i la fàbrica de vapor de nova planta de Josep Bofarull situada al carrer de Trentaclus (1846),³²⁹ projecte que sembla que va competir contemporàniament amb un projecte alternatiu del prestigiós arquitecte Miquel Garriga i Roca.

Ramon Moler (o Molet)³³⁰ fou arquitecte acadèmic amb titulació del 27 de gener del 1833. El 1837 ja era citat com a professor d'arquitectura.³³¹ Arquitecte poc conegut que amb les dades obtingudes d'Obreria podem afirmar que va ser l'autor almenys de dues fàbriques de nova planta, la de Jacint Torner al carrer Reina Amàlia (1834)³³² i el taller de maquinària de Manel Tey i Cia. al carrer de Ferlandina (1840), on hi intervingué amb diverses reformes (1840).³³³

Josep Fontserè i Domènech³³⁴, amb títol d'arquitecte acadèmic del 1833, pare de Josep Fontserè i Mestres, ja era citat el 1837 com a professor d'arquitectura.³³⁵ Va tenir una gran activitat professional, amb nombroses intervencions en temes industrials. Va ser l'autor de la fàbrica de nova planta de Francesc Sal-

das al carrer de la Reina Amàlia (1839)³³⁶ i la instal·lació del vapor (1844).³³⁷ A la mateixa dècada del 1840 va ser responsable de nombroses instal·lacions de noves màquines de vapor. En aquest terreny, va intervenir per ordre dels fabricants Eulogi Soler del carrer del Beat Oriol (1846),³³⁸ Salvador Roig (1846),³³⁹ a les filatures de Nicolau Tous del carrer de la Riereta (1842)³⁴⁰ i de Francesc Llenas del carrer de Sadurní (1847),³⁴¹ la de teixits de Jaume Aleu del carrer de Carretes (1842),³⁴² i a la fàbrica d'Agustí Sala de molins de "campeche" i drogues, del carrer de Sant Pau (1842).³⁴³ Altres notes biogràfiques citen Josep Fonserè i Domènech com a arquitecte municipal de Barcelona i va ser nomenat director de l'enderrocament de les muralles de Barcelona el 1854.

Joan Vila i Geliu³⁴⁴, amb títol d'arquitecte acadèmic del 27 de setembre del 1833, professional molt actiu a Barcelona. Originàriament devia ser mestre d'obres perquè, el 1821, ja figura al Registre d'Obreria una llicència per reformar la casa i fàbrica de Josefa Mornau al carrer del Marquès de Barberà.³⁴⁵ Vila va ser un dels arquitectes acadèmics que més varen contribuir en la construcció de fàbriques, va rebre encàrrecs de fabricants importants com Jeroni Juncadella per edificar una casa a la Plaça de Sant Pere (1836).³⁴⁶

Va ser autor també d'edificis de nova planta, com la fàbrica de teixits de Salvador Sagrera del carrer de la Reina Amàlia (1838),³⁴⁷ la de Pablo Muntadas y Hnos. del carrer de la Riereta (1839),³⁴⁸ una nova casa pels fabricants Sagrera (1840),³⁴⁹ Eulogi Soler (1840)³⁵⁰ i la que devia ser una de les últimes obres, la fàbrica de la societat recentment creada, La España Industrial del carrer de Santa Elena (1847).³⁵¹

Cal remarcar aquí l'evolució experimentada per Joan Vila en els dos projectes presentats per Pau Muntadas i per La España Industrial, la societat creada pel mateix Pau Muntadas. Vila, d'un projecte a l'altre abandona el llenguatge neoclassicista fins convertir aquest projecte en una de les aportacions més modernes de l'arquitectura industrial.

Fèlix Ribas i Solà³⁵² formava part d'una família d'arquitectes reconeguts. Obtingué el títol d'arquitecte l'any 1833, per l'Academia de San Fernando, el de perit agrimensor el 1836, el de director de camins veïnals atorgat pel Ministeri de Comerç i va ser president de la junta directiva de la Sociedad Catalana del Alumbrado el 1853. Adoptà la militància progressista i participà a les eleccions municipals del 1835; fou elegit regidor al costat dels progressistes Joan Vilaregut i Rafael Degollada, i els moderats Marià Vehils i Antoni Xuriguera. De la poca activitat professional enregistrada a Barcelona, citarem per la seva importància l'encàrrec realitzat pel fabricant Valentí Esparó, amb motiu de l'aplicació de l'edicta del 1846. Fèlix Ribas presentà, el mateix any, al Registre d'Obreria el memorial i els plànols de la fàbrica de maquinària i foneria que Valentí Esparó posseïa al carrer dels Tallers.³⁵³ Aquesta documentació feia referència a l'edifici existent, amb maquinària instal·lada des del 1839, on hi hem establert l'edifici original d'El Vapor de la societat Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia., adquisició que havia efectuat Esparó a la mateixa societat l'any 1839. De la lectura dels plànols, es pot deduir que es tractava de l'establiment més avançat de l'època i, sens dubte, un dels més grans implantats a l'interior de la ciutat emmurallada. Es tractava doncs d'una moderna tipologia per pavellons, diferenciats funcionalment, "a l'anglesa", amb els detalls compositius ben representats.

Esparó formava part del consistori municipal, que justament feia pocs mesos havia aprovat el nou edicta del 10 d'abril de reglamentació de les fàbriques. En veure's obligat a predicar amb l'exemple, no era d'es-

tranyar que hagués seleccionat un arquitecte de mèrit com Fèlix Ribas, per representar "l'Au Fènix" sorgida d'entre les cendres.³⁵⁴ Aquesta llicència de legalització del vapor del 1846, pot fer suposar que probablement havia estat també l'autor de la reconstrucció de la fàbrica el 1840 amb la nova tecnologia de columnes de fundició amb un total de 110 elements, segons la descripció dels plànols del 1846.

Francesc Daniel Molina i Casamajó,³⁵⁵ arquitecte acadèmic, amb titulació del 15 de gener del 1843, va ingressar a la Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi el 3 de novembre del 1850. En matèria d'edificació va ser l'autor, de la casa Xuriguera de la Rambla de 1847, el nou Hotel de les Quatre Nacions de la Rambla, per al comerciant Baltasar Bacardí, del conjunt residencial de la Plaça Reial, projecte del concurs del 1848 i del conjunt d'edificis del carrer de Milans del 1849. En matèria urbanística va intervenir en la renovació de la Rambla, les alineacions del 1849, la Plaça del Duc de Medinaceli del 1844 al 1849, la renovació d'empedrats del 1859, el plànol del nou Eixample del 1859 i l'obertura del carrer Princesa del 1860.

A més d'aquesta intensa activitat professional, va intervenir en reformes i instal·lacions de vapors a diverses fàbriques a la dècada del 1840, entre d'altres la del vapor de la fàbrica de la societat Batlló Hnos. del carrer del Marquès de Barberà (1844),³⁵⁶ el vapor de la fàbrica Batlló del carrer de la Riereta (1842)³⁵⁷ i el de Bartomeu Gispert del mateix carrer (1842).³⁵⁸ Especialitzat en matèria urbanística municipal, col·laborà amb Josep Buxareu en l'obertura del carrer de Gravina sobre els terrenys de La Maquinista terrestre y Marítima del carrer Tallers, antiga fàbrica Esparó (1864).³⁵⁹

Miquel Garriga i Roca va estudiar arquitectura a l'Escola de la Llotja de 1834 a 1837, i va obtenir el títol d'arquitecte acadèmic el 23 de setembre del 1838. Implicat a la revolta de la Jamància va ser nomenat per dirigir l'enderrocament de les muralles de Barcelona, decretat per la Junta Suprema. Arquitecte municipal del Masnou el 1845, passà a ocupar el càrrec a Barcelona el 1847. Especialitzat en temes urbanístics va intervenir en la Plaça Palau el 1856, i va ser l'autor del plànol topogràfic de Barcelona conegut amb el nom de "Quarterons Garriga" finalitzats el 1858. El 1857, a petició de l'Ajuntament de Barcelona, va presentar una proposta d'Eixample que no prosperà, ni tampoc els seus projectes de bulevards, ni el de la reforma interior del centre històric, projectada el 1862 i modificada el 1868. En matèria d'edificació va ser l'autor del projecte per al Teatre del Liceu de Barcelona del concurs del 1845, de la casa Fontrodona del carrer Petrixol del 1847 i la casa Gomis del carrer de Princesa del 1855. A l'extens currículum caldria afegir també l'autoria del projecte de la fàbrica de Josep Bonafull del carrer de Trentaclaus, projecte del 1846,³⁶⁰ on va competir per l'encàrrec amb Joan Soler i Mestres, que hi presentà un projecte diferent, i el més important de tots, el projecte dels nous tallers de La Maquinista Terrestre i Marítima de la Barceloneta, de l'any 1861.

Finalment, cal citar la figura poc coneguda de l'arquitecte Carles Gaurán. Encara que no es disposen de gaires dades de la seva trajectòria professional, hi ha diverses referències, ja tardanes, de la intervenció d'aquest professional. Unes d'elles és l'autoria del projecte de continuació del carrer Ponent del 1858, operació que completà l'eixample de Ferlandina, i el de l'obertura del carrer de Jovellanos el 1864. En el terreny de l'edificació cal citar el projecte de la fàbrica de teixits de Josep Morull i Pi del 1859 i la reforma de la finca del carrer Tallers número 32, de Josep Vidal i Ribas realitzada per la companyia Joaquim Amigó i Cia. Amb el projecte de la Fàbrica Morull, es tancava

un cicle de transformacions en el llenguatge arquitectònic, on la funció productiva descobria el seu propi model. Efectivament la composició d'aquest edifici destinat a la fabricació i situat encara a l'interior de la ciutat antiga, s'havia després definitivament dels elements estilístics del neoclassicisme i havia obert les portes d'un precoç "funcionalisme".

La permanència de la tradició constructiva

La primera meitat del segle XIX es va caracteritzar per la permanència de la tradició constructiva. Com hem vist, l'estructura professional dominada pel gremi de mestres d'obres va mantenir la seva influència durant aquest període. També es manifestà aquest retard en matèria d'instruments i sistemes de medició que perduraren fins al segon terç del segle. Malgrat l'intent d'universalització del sistema mètric decimal propiciat per la Revolució Francesa, al nostre país els sistemes tradicionals es van mantenir fins el 1869, després de múltiples intervencions legislatives.

La construcció de la primera generació de fàbriques de la dècada dels anys vint del segle XIX, es va continuar inspirant d'aquesta tradició del set-cents. Com veurem, aquest primer període fins a la dècada dels anys trenta estava caracteritzat per la permanència de la tradició constructiva, tant en els materials utilitzats com en els sistemes primaris de les estructures. En aquest sentit cal recordar que les fonts principals procedien de la tradició clàssica i de la tasca de difusió realitzada pels tractats de Benet Baïls.³⁶¹

La fàbrica Miralda de Manresa del 1820 s'havia construït encara amb una estructura de pilastres i arcs unidireccionals, seguint la tradició constructiva del segle anterior.³⁶² Aquestes estructures no tardaren a demostrar-se inadequades per al procés de mecanització. Els arcs eren un obstacle important a l'hora d'instal·lar sistemes de transmissió de l'energia hidràulica o animal.

Aquesta reflexió es devia realitzar en la construcció de la fàbrica de Jaume Busqueta de la mateixa dècada. En aquest cas es va utilitzar el sistema de pilastres de maó i jàceres principals de fusta, cosa que possibilitava una dimensió rectangular de l'espai, més adequada a les seves funcions. La utilització de la fusta com a material per a les estructures secundàries, els arcs rebaixats i dels estucs en la composició de tancaments i obertures, també responia a una tradició constructiva mancada de recursos i materials innovadors que es mantindrà fins a la fi del segle.

Fàbrica Miralda de Manresa del 1820. Fotografia reproduïda de "Catalunya la fàbrica d'Espanya", Ajuntament de Barcelona. Poden observar-se les afectacions produïdes en els arcs pels sistemes de les barres de transmissió.

La conclusió que cal arribar en aquest punt és sens dubte la de l'important retard del país en matèria de

tecnologia constructiva. Només cal recordar que a Anglaterra, ja des del 1792, s'havia iniciat l'experimentació amb l'ús d'estructures incombustibles realitzades amb pilars de fundició de ferro. La fàbrica dissenyada per William Strutt a Derby Mill (1792-1793) i la de Shrewbury Mill (1796-1797) i d'altres

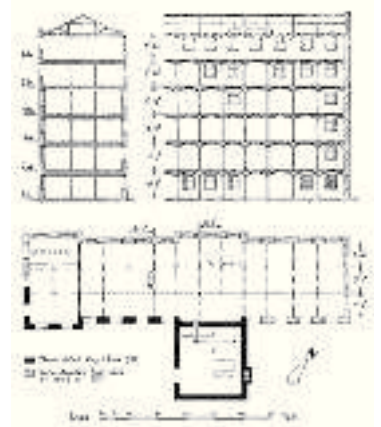
com la Salford Mill (1799-1801) o la Leeds Mill (1802) eren bastides amb estructures de ferro forjat i fundició, constaven de 5 o 6 plantes d'alçada i eren equipades amb màquines Boulton & Watt.³⁶³

Però l'esdeveniment més important va ser la construcció el 1801 de la filatura de Philip & Lee a Salford (Manchester) que superà totes les anteriors. Va ser realitzada per la mateixa foneria de Boulton & Watt de Soho i executada enterament amb pilars i jàceres de fundició, de dimensions de 12,60 metres d'amplada per 42 de longitud i 7 plantes d'alçada. Durant una quarta part del segle aquesta filatura va servir de model per als edificis similars.³⁶⁴ Aquest retard del nostre país era principalment ocasionat pels desastres de la Guerra del Francès, però també per diverses raons estructurals: la decadència del règim absolutista i l'abandonament de la mineria nacional i la indústria tradicional del ferro. Efectivament l'antiga indústria de les fargues catalanes obtenia una mena de ferro amb alt contingut en sulfurs, molt cobdiciada per a la fabricació del ferro forjat, però inútil per a la fabricació de la fundició. La fundició de ferro havia estat descoberta a Anglaterra, el 1709, per A. Darby, per mitjà de l'addició de carbó. Però no serà fins després de dècades, quan Henry Cost, el 1784, va aconseguir la producció de la foneria de ferro en forns. El carbó mineral, en substitució del vegetal utilitzat a la forja, era també un mineral escàs en el nostre país.

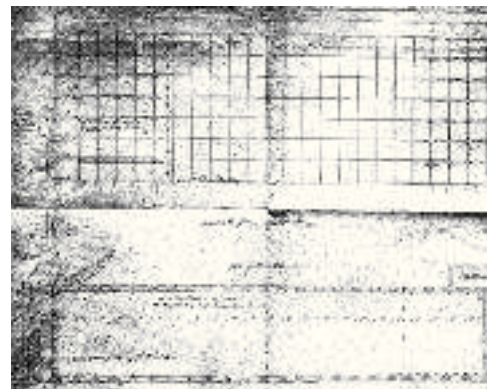
La fosa de ferro, va ser el material destinat a la construcció de les primeres columnes prefabricades. El nou material treballava molt bé els esforços de compressió, però tant la forja com la fundició eren inadequades per treballar amb esforços a flexió, i per aquesta raó perdurà l'estructura tradicional de fusta fins la invenció de l'acer laminat. Calia desenvolupar una nova indústria extractiva del ferro, esmerçant recursos econòmics públics, cosa impossible d'esperar amb la situació de crisi de l'Estat. Els esforços d'alguns sectors privats de la burgesia, entre ells els Bonaplata, Esparó, Perrenod i els negociants de ferro Manel Llena i Nicolau Tous, aniran en aquesta direcció.

La construcció d'El Vapor

Els documents localitzats a l'Arxiu Notarial de Barcelona (APNB) sobre el pagament de la construcció de la fàbrica de la societat Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia. ens permeten examinar amb un cert deteniment els materials i els elements constructius utilitzats per l'establiment de la fàbrica més emblemàtica i innovadora del nostre país. Sabem que el 1833, la fàbrica El Vapor estava formada, segons les descripcions de la Comissió de Fàbriques, pels següents recintes: una foneria d'elements mecànics de ferro i coure destinats a suplir les dificultats del manteniment de maquinària estrangera, una fàbrica de filats de cotó amb màquines contínues, una fàbrica de teixits mecànics anglesos i francesos i una altra de filar estam, totes elles accionades per una màquina de vapor de 30 CV El 9 d'agost del 1833, es donen per

Derby Mill, fàbrica de cotó dissenyada de forma incombustible amb columnes de fundició de ferro per l'enginyer William Strutt i edificada el 1792-93 i reconstruïda el 1820. Citat per Skempton, A.W., i Johnson, H.R. "The first iron frame" publicat a "The architectural Review", número 131, març del 1962.

Birmingham Reference Library, col·lecció Boulton and Watt. Planta i secció de la Filatura de Philip and Lee a Salford (Manchester) construïda el 1801 per la foneria Boulton and Watt de Soho.

finalitzades les obres de construcció amb una carta de pagament de la societat Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia, dirigida als responsables de l'obra: Domènech Vidal, arquitecte; Pau Tintoré, fuster; Narcís Dalmau, serraller; Josep Canaló, vidrier; i Joan Folch, pintor, amb un cost total en lliures catalanes de 35.322.³⁶⁵

De la lectura de la carta de pagament es dedueix que els promotors havien contractat els serveis d'un arquitecte i constructor, ja que els pagaments es feien en concepte de jornals i de materials, i s'havien segregat a part la contractació del fuster, serraller, vidrier i pintor. Els volums d'obra certificats, un cop estudiada cada partida dels jornals i dels materials, s'evidencia l'envergadura de les construccions realitzades: en el pagament del mestre d'obres Domènec Vidal s'acreditaven 3.000 jornals de peons, 1.900 jornals de paleta, 284.911 maons, 348 quintars de guix, 3.752 quintars de calç, 28.000 teules, 1.800 carretades de pedra, 850 lliures de pedra llaurada, 14.000 cairons, 1.210 carretades de sorra, 66 lliures d'aigua, 350 "canons", 530 teules de tortugada, 5.612 carretades de terra, 64.108 totxos i 898 lliures de carreus de pedra del vapor, amb un total de costos de l'obra de paleta de 17.554 lliures, 19 sous i 11 diners. A l'obra de fusteria, a càrrec de Pau Tintoré, es varen utilitzar: fusta per valor de 10.240 lliures, 8 sous i 9 diners, 4.100 jornals de fuster, 30.000 claus i cola de peix, per valor de 15.498 lliures 4 sous i 10 diners. La serralleria a càrrec del mestre Narcís Dalmau utilitzà frontisses, tanques, cargols, claraboies, bastides per grues, 13 cavalls de tragar i elements de serralleria per valor de 1.099 lliures, 12 sous i 8 diners. La intervenció del mestre vidrier Josep Canaló, va costar 648 lliures i 3 diners i la del mestre pintor Joan Folch la quantitat de 497 lliures, 16 sous i 3 diners.

Es tractava de materials que, en general, corresponien a la tradició constructiva local, amb innovacions que ja s'havien introduït a finals del segle anterior. La pedra llaurada, el morter de calç i els maons es destinaren a la construcció dels murs de càrrega i obertures;

els cairons per als terrats plans de les "quadres"; les teules per a les cobertes inclinades de la foneria; els canons per a la formació de baixants; les tortugades per a la recollida d'aigües de les cobertes; i el totxo a la vista per a les xemeneies. Els revestiments havien de ser amb estucs de calç i els interiors enguixats. Poca cosa es diu sobre les estructures,

però per deducció hem de pensar que la foneria devia ser coberta amb cavalls de fusta, els terres de les quadres amb forjats de fusta i revoltons tradicionals, i si donéssim per vàlida la hipòtesi de la reconstrucció efectuada per Valentí Esparó a partir del 1839, les quadres disposarien d'una línia central de columnes de fundició, 105 en total segons la descripció del 1840.³⁶⁶ No està fora de lloc pensar que aquests anys ja es disposaven a la ciutat d'aquesta mena de materials novedosos i que El Vapor hauria estat uns dels primers edificis a utilitzar aquesta tecnologia. Efectivament veurem que tant la importació i la fabricació d'aquests elements ja estaven presents des de la dècada dels anys trenta.

Les innovacions tecnològiques

La primera innovació afectà, com s'ha vist anteriorment, l'estructura professional. El període estava ca-

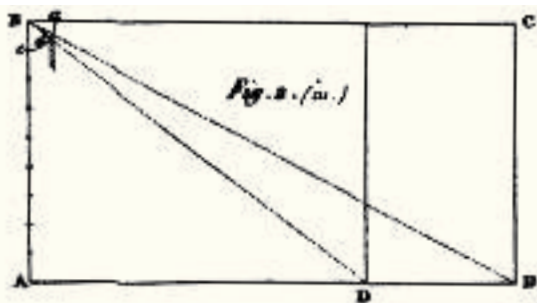
racteritzat per l'aparició de l'arquitecte acadèmic, que envia l'àmbit de les obres privades, amb convivència i en plena competència amb els mestres d'obres per als encàrrecs d'edificis industrials. Sembla prou clar que es produí en el camp de l'arquitectura una primera dissociació entre els instruments de projectació i els de construcció. En aquesta divisió del treball, el primer instrument de projectació va ser el dibuix dels edificis presentats a llicència, que va evolucionar gràficament a partir de les classes d'arquitectura de la Llotja.

Els següents instruments foren les formes de càlcul i els sistemes de medició, valoració i d'execució. Entre els textos de la nova tractadística destinada a la construcció, a més del *Diccionario de arquitectura civil*, de Benet Bails, del 1802, cal recordar la traducció realitzada el 1836 per Celestino del Pièlago de la recopilació dels descobriments científics sobre el comportament dels materials publicat per L.M. Navier, el 1826, a l'Escola Politècnica de París, un resum de les investigacions de Hooke, Bernoulli, Parents, Euler i Coulomb efectuades els entre els segles XVII i XVIII. L'esforç del segle XIX s'esmerçarà en l'intent d'aplicar les teories científiques a tots els aspectes de l'activitat, tasca que, incompleta o encara no prou eficient en matèria de construcció, feu que se seguissin aplicant el sistemes gràfics o empírics. L'anàlisi rigorosa del comportament dels materials no s'efectuà pràcticament fins al segle XX, gràcies, en certa manera a les aportacions de la mecànica industrial.

L'aplicació dels primers sistemes de càlcul de resistència de materials requeria una unificació en els sistemes de medició. El sistema mètric decimal va ser incitat a Espanya des del 1830 segons alguns autors,³⁶⁷ però la implantació del sistema únic va tenir enormes dificultats. La llei del 19 juliol de 1849 que es pronunciava pel sistema únic de pesos i mesures, va haver de ser recolzada per l'aprovació d'un reglament dictat pel reial decret del 17 de juny del 1869, encara que la ratificació internacional del sistema mètric no s'efectuà fins el 20 de maig del 1875. La unificació monetària es realitzà el 1868 amb la introducció de la pesseta, el nom comú que ja s'utilitzava a Barcelona des de l'ocupació napoleònica.³⁶⁸ Malgrat tot es començaran a aplicar les primeres formes de dimensionat dels elements, com ho serà al nostre país l'aplicació del sistema gràfic de Rondelet per dimensionar els murs dels edificis, sistema introduït a l'Escola d'Arquitectura de Barcelona des del seu inici i utilitzat fins el 1931.³⁶⁹

Les estructures primàries, les parets i els fonaments, guanyaren en estabilitat i rendiment físic. El gruix de les parets es reduí radicalment mitjançant solucions d'un sol full de carreus o de maçoneria, recorrent a la fàbrica de maons en què la regularitat geomètrica i el fàcil travament va possibilitar passar a gruixos inferiors a 50 cm. A Catalunya, amb les parets d'obra s'arriba als 30 cm per damunt de la planta baixa i fins i tot als 15 cm per a parets interiors. Aquesta reducció de gruixos representà un canvi en la concepció de l'estabilitat. Amb la formació d'un sistema travat i geomètricament estable s'aconseguia la col·laboració de cada un dels seus components. Les parets s'aprimaven amb l'alçada per incrementar-ne l'estabilitat.³⁷⁰

Es produí també un canvi de concepció en les perforacions dels paraments de les façanes. Contràriament al sistema de descens de càrregues utilitzat a les cases de veïns, amb una gradació proporcional de finestres i balcons, les fàbriques tendiren abandonar el clàssic balcó i a utilitzar les finestres, amb un concepte de mur perforat que mantenia la integritat estructural del conjunt del mur i el travament de l'edifici

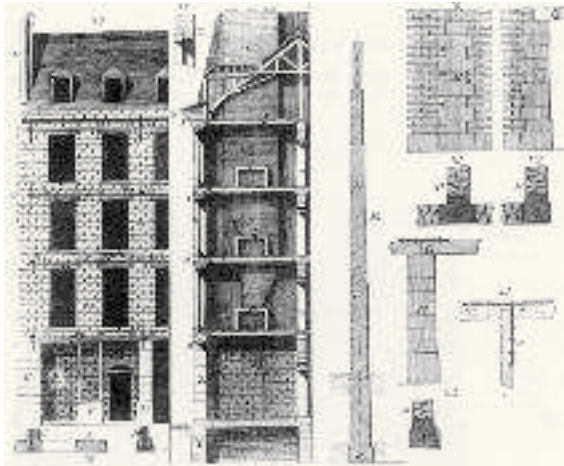

Sistema gràfic de Rondelet per a la determinació del dimensionat dels murs. Consistia a traçar sobre la diagonal de l'alçada del mur un arc de circumferència amb 1/8 de l'alçada com a radi, prenent com a centre una cantonada. La distància horitzontal entre aquest punt i la línia que representa l'alçada del mur era el gruix que havia de tenir.

necessitat de llums més grans i d'un millor comportament de cara a la trepidació de les màquines.

El material lligant de la maçoneria o de l'aparell de fàbrica de totxo era el morter de calç. Conegudes des dels romans les virtuts de la calç hidràulica, John Smeaton havia definit el producte a finals del segle XVIII i el 1818 Vicat havia enunciat la seva composició i el mecanisme químic del contingut de silicats a les argiles. Durant el segle XIX es varen comercialitzar els ciments naturals, que garantien les qualitats hidràuliques, però sense arribar a determinar la seva capacitat resistent.³⁷¹

Baïls, Benet, "Diccionario de arquitectura civil", Madrid 1802, reimpressió Col·legi d'Aparelladors d'Oviedo, 1973.

Però la principal innovació constructiva arribà amb l'energia del vapor i la mecanització. La introducció de la fundició de ferro, o ferro "colat" va ser utilitzada per al suport principal de les estructures en substitució de les tradicionals pilastres i voltes, contribuint a la formació d'espais diàfans, ben dotats d'il·luminació, segons els criteris de Francesc Arau. La disposició de les "quadres" adoptà la fórmula difosa per Arau d'una amplada d'11 metres amb línia central de columnes i il·luminació a banda i banda. Les columnes de fundició de ferro eren el material adequat per treballar a compressió i possibilitaven, a més, una bona base de subjecció dels elements de ferro que composaven els "embarrats" de transmissió de la força del vapor.

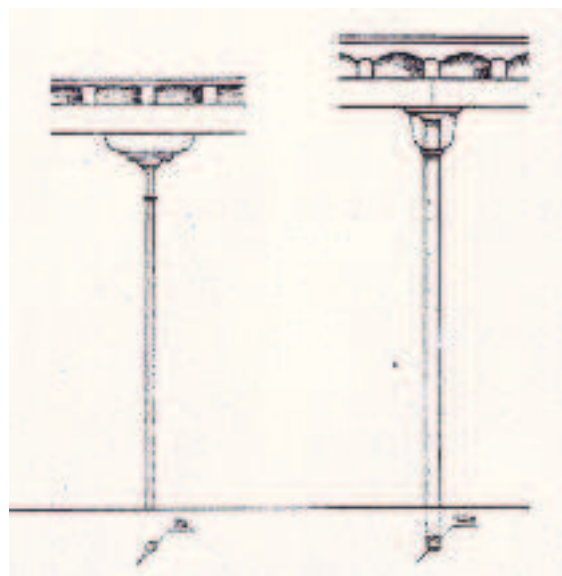
La introducció d'aquesta tecnologia, contràriament al que s'ha afirmat, cal situar-la precisament a partir del 1832, data en la qual la ciutat encara disposava de pocs recursos per a la seva fabricació. Aquest raonament faria pensar en una possible importació de columnes de França o Anglaterra, realitzada pels primers negociant de ferro de la ciutat. Un dels primers edificis on ha estat localitzada aquesta tecnologia de columnes de fundició va ser a la fàbrica de la companyia de marlins de seda Dorettes, Clavé i Fabra, projectada l'any 1833 per l'arquitecte Josep Buxareu.³⁷²

També ha estat documentada la utilització d'aquestes estructures per l'arquitecte Francesc Vallés, l'any 1834, en la construcció de la casa fàbrica del carrer de les Tàpies de Jaume Ricart. I finalment sabem que l'ampliació de la fàbrica dels germans Torrens i Miralda del carrer de les Tàpies efectuada a partir del 1835 utilitzà el mateix sistema estructural.

A partir d'aquestes dates és quan es produeix la generalització d'aquesta mena d'estructures. Una de les raons que fan pensar així és l'inici de la seva fabricació a la foneria de Louis Perrenod des del 1832.³⁷³ Però

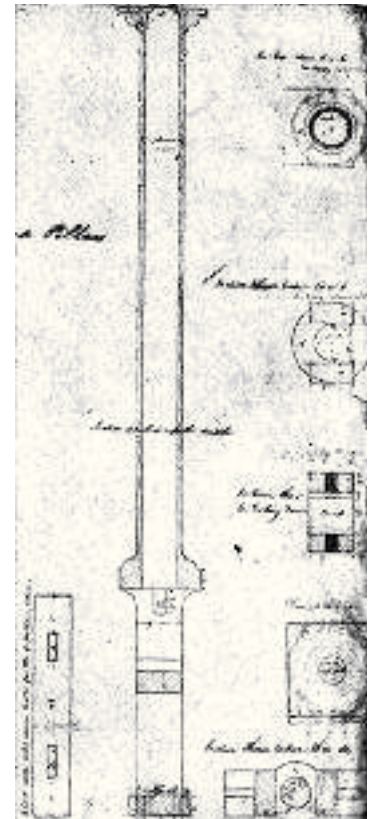
també la foneria de Valentí Esparó va estendre la producció d'elements de fundició de les màquines als elements constructius, fet que ha estat documentat per les dades del subministrament de 30 columnes per a la filatura de Francesc Lloberas del carrer Riereta el 1842.³⁷⁴ En el mateix sentit les descripcions que feia Pascual Madoz el 1845 de la foneria La Barcelonesa demostren la utilització d'aquests elements constructius.³⁷⁵ Aquesta primera producció de columnes responia a un model molt primitiu compost per una "canya" amb ànima massissa de fundició de 70 mm de diàmetre i un capitell d'ordre dòric. L'esveltesa del producte obligava a afegir una peça de repartiment de càrregues de les jàceres principals. En el futur, sobretot a partir de la dècada dels cinquanta, les columnes van passar a tenir l'ànima buida, guanyant en secció, lleugeresa i inèrcia mecànica.

La difusió del sistema de columnes de fundició es veu reflectida, sobretot, a partir de la presentació de les llicències de legalització i instal·lació de vapors del 1846, on les representacions gràfiques de les plantes dels edificis construïts a la dècada anterior i en els de nova planta incorporen aquesta solució, a voltes potser més expressió d'una voluntat que una aplicació real, perquè el fet és que es continuaren utilitzant els sistemes tradicionals durant aquests anys, com es va fer a la fàbrica Estruch, on s'utilitzaren murs de càrrega en lloc de les columnes previstes del projecte original.

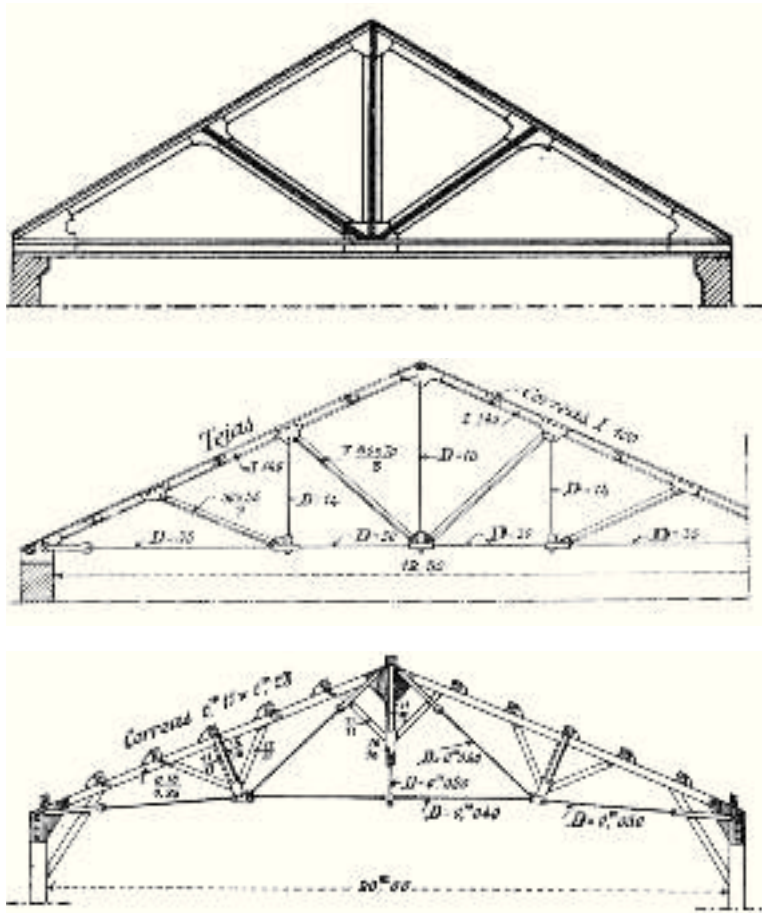

Els dos models de columna de fundició utilitzats en successives ampliacions realitzades pels germans Torrens i Miralda a la fàbrica Santaló. A l'esquerra el primitiu disseny d'ànima massissa de 70 mil·límetres. A la dreta el model evolucionat d'ànima buida de 140 mil·límetres. (Arxiu JAV 1981). Vegeu casa fàbrica Santaló.

La següent innovació estructural va ser la utilització dels cavalls de fusta que, amb el temps, van pas-

Birmingham Reference Library, col·lecció Boulton and Watt. Detall dels pilars de fundició de la Filatura de Philip and Lee a Salford (Manchester) construïda el 1801 per la foneria Boulton and Watt de Soho.

Tres tipologies de cavalls: l'alemanya, l'anglesa i la Polonceau. Citat per Barberot, E., al "Tratado práctico de edificación" Barcelona 1927.

sar a ser metàl·lics, per cobrir les grans llums destinades a foneries i fàbriques de maquinària. Es tractava d'un sistema molt comú i utilitzat al llarg del segle anterior, la novetat del qual consistia més aviat en la tipologia escollida, en la introducció de connectors metàl·lics entre els elements i en la seva capacitat portant cara a la suspensió dels sistemes de transmissió, els embarrats, les corretges, les politges i tota mena d'instruments mecànics. Aquesta solució es va començar a utilitzar també per resoldre l'última planta de les "quadres", sobre de la qual no hi havia càrregues d'ús.

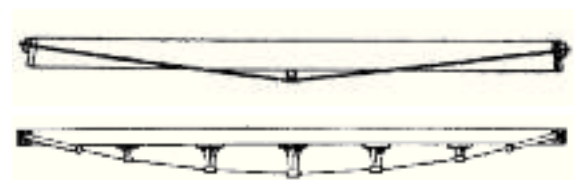
Sobre aquesta preferència estructural es manifestava l'arquitecte Juli Ribas en el memorial de llicència per a la construcció de la fàbrica Capdevila.³⁷⁶ Aquesta solució va ser utilitzada també a la fàbrica de Nicolau Tous del carrer de les Tàpies.³⁷⁷ Les tipologies de cavalls de fusta més utilitzades es podien resumir en tres grups segons el predomini del material: l'encavallada "alemanya" generalment de fusta, la més simple i comuna que possibilitava la suspensió d'elements; l'encavallada "francesa" o "Polonceau", de configuració mixta, que utilitzava la fusta a esforços de compressió i el ferro a tracció; i l'encavallada anglesa de concepció metàl·lica.

L'escassetat de fusta per a grans estructures portà a la seva substitució per l'acer laminat. Es pot afirmar que el punt de partida de l'arquitectura metàl·lica va ser la preocupació per substituir la fusta pel ferro en les grans fusteries d'armar. Així varen néixer cap el 1837, formes com la "Polonceau" basada en la utilització racional del ferro, però en una forma concebuda inicialment en fusta. Concretament, una de les primeres referències que tenim va ser la reforma de la foneria i construcció de maquinària de Josep Comas anomenada La Paloma, efectuada el 1855 pel mestre d'obres antic Josep Calsada, per cobrir una llum de 20 metres sense cap mena de pilar intermedi, amb

uns cavalls atirantats tipus "Plonceau" però de format semicircular.³⁷⁸

La utilització de l'acer laminat per a tota mena d'estructures va ser iniciada per França, malgrat els experiments realitzats a Anglaterra, el 1830, per Robert Stevens en la laminació de l'acer per ferrocarrils. Això va ocórrer a París el 1845 quan, arran d'una vaga del ram de la construcció, l'elevat preu experimentat per la fusta, el temor als incendis i la necessitat de llums cada cop més grans va contribuir que el fonedor Zores fabriqués les primeres bigues d'acer laminat produïdes per a França, i més tard a Anglaterra.³⁷⁹

Les estructures d'acer laminat varen ser introduïdes al nostre país a partir de la dècada dels cinquanta. Malgrat aquestes primícies, al nostre país es continuà utilitzant la fusta com a material estructural horitzontal per a la formació dels terres de les "quadres", pràcticament fins a l'últim terç del segle. Però conforme augmentaven les càrregues a causa de la utilització de màquines de fundició de ferro cada cop més grans i amb més capacitat, com ho foren els telers mecànics, la poca disponibilitat de grans seccions de fusta per a jàceres principals obligà a recórrer a innovacions conjunturals com la biga armada³⁸⁰ o reforçada amb tirants, solució utilitzada ocasionalment.

Dos models de biga armada amb tirants metàl·lics, de forma simple i composta. Citat per Barberot, E. "Tratado práctico de edificación" Barcelona 1927.

En matèria d'estructures secundàries, l'ús de la fusta va experimentar un procés de racionalització, en el qual s'abandonaven els sistemes tradicionals d'enteixinats i disposaven els recolzaments de les bigues secundàries directament sobre parets mestres o jàceres longitudinals. Els terres es realitzaven amb el clàssic revoltó català format per una volta de rajola, collades amb guix, que descansava en un galze longitudinal de les bigues.

Per raons de funcionalitat cada cop més evidents, va evolucionar la composició dels edificis industrials, cosa que es pot observar en els plànols, principalment en els d'arquitectes acadèmics més sensibles a les innovacions tècniques. El progressiu distanciament de l'academicisme en la construcció de les fàbriques es fa evident amb l'abandonament dels tradicionals balcons i la seva substitució pel mòdul d'obertura industrial de forma rectangular i amb llinxes horitzontals, amb la reducció dels típics arcs de mig punt, escarsers o rebaixats.

En conclusió, podem afirmar que l'evolució de les tècniques constructives, experimentava una tendència cap a l'austeritat i la simplicitat dels elements; s'introduïren els primers elements pre-elaborats de terracuita, ferro forjat o fundició, precedents que ja preparaven l'entrada del ram de la construcció en el procés de la industrialització dels components.

6. El procés de vaporització

Els centres tecnològics d'Anglaterra i França

Les circumstàncies històriques i polítiques que s'han analitzat abocaren el nostre país a un retard considerable respecte dels centres europeus més avançats. La dependència d'Espanya de la tècnica anglesa i francesa fou la constant de tot aquest període. Ambdós països, també per les pròpies circumstàncies, es distribuïren la tasca, el primer d'invenció i el segon d'interpretació i de difusió dels avenços tecnològics experimentats a la primera meitat del segle XIX.

Anglaterra des de mitjan segle XVIII havia anat desenvolupant la tècnica, és a dir les arts utilitàries aplicades a la indústria, d'una manera quasi autònoma, incentivada per la Society of Arts de Londres, fundada el 1754, i gràcies a un eficaç sistema d'enregistrament de patents, que convertia les idees en productes mercantils. En el termini de pocs anys, Anglaterra experimentà la Revolució Industrial, seguida a curta distància per França, aspecte sobre el qual veurem de forma succinta, els processos de creació, difusió i els canals de distribució i intercanvi que s'establiren entre ells i els que arribaren al nostre país.

Màquina de vapor de 20 CV Fenton & Co., Leeds. Autor: Joseph Clement (1799-1844). Dibuix a l'aigua, gravat el 1827 per George Galdwin, per al llibre de Thomas Tredgold (1788-1829) "The Steam Engine".

El desenvolupament de la manufactura tèxtil a Anglaterra del segle XVIII havia portat a la invenció de màquines com les *water frame*, les *continues* i les *mule-jenny*, accionades per cavalleries o per energia hidràulica. La gran innovació va ser la introducció del vapor com a energia alternativa. Com hem vist, aquest no va ser aplicat a la indústria tèxtil fins el descobriment per James Watt de la màquina de vapor de doble efecte del 1781 i difosa al continent pel reconegut enginyer espanyol Betancourt, primerament introduïda a França on va trobar el suport necessari per a construir-ne de noves segons el seu disseny. Aquestes experiències foren difoses a través dels *Annales de l'Industrie Nationale*, després de l'extinció de la patent de Watt el 1800. Aquest mateix any ja hi havia a Anglaterra 110 màquines de vapor en funcionament amb 2.000 CV de potència instal·lada.

La difusió dels sistemes de filatura mecànica i la conseqüent superproducció de fil de cotó impulsà la recerca del tissatge mecànic. El 1783 la Society of Arts havia establert un nou premi pel descobriment del teler mecànic, que es va repetir els dos anys següents.

Ignorant d'això, el prelat anglicà Edmund Cartwright (1743-1823), de Nottinghamshire, va patentar el 4 d'abril del 1785 un teler mecànic, màquina molt complexa que exigia la dedicació de dos fornits operaris, funcionava amb lentitud i sense continuïtat. El gran mèrit de Cartwright va ser demostrar que el teixit mecànic era possible però complex. Anglaterra des de feia anys ja perseguia la mecanització del tissatge.

Cartwright del comtat de Kent, Bell i Robert Miller de Glasgow i Mars Land de Stockport feren assaigs més o menys enginyosos per mecanitzar el teixit, però no va ser fins el 1813 quan Horrocks, el cap de la manufactura de cotó de Stockport, després de diverses patents del 1803 i del 1805, va muntar un teler mecànic que va ser adoptat pels grans establiments. Publicat el nou invent a *Repertory* vol. 25, 2ª sèrie, pg. 1, de l'any 1814, va ser ràpidament reproduït per la tècnica francesa al *Bulletin de la Société d'Encouragement*, vol. 17, pg. 8, de l'any 1818. El teler mecànic va ser molt impopular; destinat a reduir el salari dels teixidors i a absorbir els excedents de producció de la filatura mecànica, la seva aplicació va ser més lenta i complexa que la introducció de les màquines de filar. El 1803 només hi havia a Anglaterra 2.400 telers mecànics, mentre que 30 anys més tard, el 1833 ja n'haurà 100.000 unitats accionades per màquines de vapor.³⁸¹

Aquest invent mecànic va ser modificat i millorat per Sharp & Roberts cap el 1822;³⁸² conegut com a teler Roberts va ser la versió difosa a França a finals del 1829 pel Comitè de Mecànica dirigit per Émile Dollfus de la Societat de Mülhausen i construït per André Koechlin et compagnie.³⁸³ El teler Roberts va adquirir a Anglaterra i Escòcia una superioritat incontestable sobre tots els telers mecànics d'aquell temps. A principis del 1834, el departament del Haut-Rhin comptava amb 3.090 telers mecànics de diferents varietats, però després d'aquesta època els telers Roberts varen ser distribuïts per la societat André Koechlin et compagnie. A Gran Bretanya, en l'espai de quatre anys, entre el 1829 i el 1834 entraren en funcionament 50.000 unitats de telers Roberts. Baines³⁸⁴ afirmava que el 1833 un jove teixidor amb energia de vapor, de 15 o 29 anys, ajudat per una nena de 12 anys i supervisant 4 telers, podia teixir per setmana de 18 a 20 peces iguals.³⁸⁵

El desenvolupament tecnològic d'Anglaterra del primer terç del segle XIX es dirigí cap al perfeccionament de les invencions realitzades el segle anterior, la seva adaptació al nou sistema d'energia, la invenció de les màquines automàtiques i l'extensió del sistema de fàbrica al conjunt de les activitats productives. Anglaterra es convertirà en el *workshop of the world*, amb la distribució de gèneres de tota classe i fonamentalment la producció de maquinària, que serà la base del desenvolupament de la seva siderúrgia. Anglaterra inicià l'aplicació del ferro a la producció de maquinària, a partir de nous descobriments. La tradicional extracció de la mena de ferro que utilitza el carbó vegetal i la producció del ferro forjat procedent de les fargues havia de ser abandonat.

Tres raons actuaren de forma determinant: primerament la progressiva desforestació, després l'aplicació del carbó mineral *coke* utilitzat des d'antic per la família Darby a Coalbrook i finalment l'aplicació de la màquina Watt en la segona fase d'elaboració, realitzada per John Wilkinson el 1776, destinada a la injecció d'aire calent.³⁸⁶ Així per als continentals del pri-

Nombre des Métiere-Mécaniques qui ont été mis en activité, à différentes époques, en Angleterre et en Ecosse.

Année	Nombre des Métiere-Mécaniques en Angleterre	Nombre des Métiere-Mécaniques en Ecosse	Total
1813	2,400	0	2,400
1820	12,150	3,000	15,150
1829	35,500	10,000	45,500
1833	85,000	15,000	100,000

Nombre de telers mecànics a Anglaterra i Escòcia, per Baines, M. "History of the cotton manufacture in Great Britain", 1835. Citat per Poillet i Le Blanc "Portefeuille industriel du Conservatoire des Arts et métiers..." Premier Volume, Paris 1834-35.

El Tecnológico, periódico de artes, ciencias y literatura bajo los auspicios de la Real Junta de Comercio de Cataluña, Número 1, Barcelona 1833.

mer terç del XIX, la foneria “a l’anglesa”, no era més que l’aplicació del *puddelage system*, patentat el 1784 per Henry Cort, que permetia la utilització del carbó de pedra fins i tot en les operacions de refinat i l’eliminació del carbó sense deixar impureses. El producte de la primera fase, el *cast iron*, l’“arrabio” de la versió castellana, no era més que les “barres de ferro” destinades a la producció, en segona fase, de les tres qualitats del material: la fundició, l’acer i el ferro dolç. Naturalment va ser possible en un país que disposava d’una considerable riquesa minera.

Aquesta supremacia va ser seguida de molt a prop per França des de la seva institució destinada a les arts aplicades, el Conservatoire Royale des Arts et Métiers de París. França comprà cessions de drets de les patents angleses i efectuà una labor de perfeccionament considerable des

dels seus centres productius de Rouën, Lille i Moulhouse, que tanmateix iniciaren la seva pròpia producció de maquinària. El 1801 J. M. Jacquard havia introduït el dispositiu per permetre el dibuix del teixit. Uns anys després, un del caps de l’enginyeria francesa, M. De Bergue, inventà les versions franceses del teler mecànic i de les màquines de filar “contínues”, construïdes en fundició de ferro. Des del 1816 al 1829, França va efectuar la mecanització de la seva indústria.

En aquest sentit es manifestava el director de filatura Oger, traduït al nostre país per Francesc Arau, respecte la influència de la Revolució Industrial anglesa sobre el procés de mecanització a França: “Es cierto que en 1800 bajo el ministerio de M. el Conde de Chaptal, Liewen y Bowans de Liege, hizo conocer el sistema de filatura que estaba en uso en Inglaterra desde mas de diez años. Entonces los grandes fabricantes se establecieron en Rouen, Lilla (Lille), Mouluse (Mulhouse), y en los demas puntos donde podian encontrar edificios y saltos de agua. Desde 1816 en que podia irse libremente en Inglaterra, y sacar operarios tanto para la construcción como para la dirección de los talleres se han obtenido resultados tan satisfactorios que se pueden comparar al de los Ingleses. Y podemos decir que ahora nada tenemos que envidiarles...”³⁸⁷

La revolució de la tècnica a Catalunya

La fi de la Guerra del Francès i el retorn de l’absolutisme de Ferran VII frenaren l’impuls de l’Acadèmia de Ciències i de les Escoles de la Junta de Comerç. La generació del 1790 trobà el camí tallat. Malgrat la repressió del retorn de Ferran VII, la Junta de Comerç va resoldre el 18 d’agost del 1814 tornar a obrir la Casa de l’Acadèmia de Ciències de la Rambla, amb la càtedra d’Estàtica i Hidrostàtica sota la direcció de Sanponts fins a la seva mort el 1821 i el Gabinet de Màquines a càrrec de Gaietà Faralt.³⁸⁸ L’ensenyament de matemàtiques a l’Acadèmia de Ciències continuà a baix rendiment fins que va ser tancada amb la repressió esdevinguda després del trienni liberal del 1820-23 fins a la revolució del 1835, quan es normalitzà la situació i s’inicià una nova etapa.

Si la constant del segle XVIII havia estat la revolució científica, en el sentit de crear les bases d’un sistema de “coneixement”, el nou segle es caracteritzà per l’empenta de la revolució de la tècnica, és a dir tot

allò relatiu a les ciències aplicades a la indústria. L’obertura de les noves escoles per part de la Junta de Comerç es realitzà sobre aquesta premissa, auspiciada sens dubte pels interessos de la Comissió de Fàbriques. La Junta de Comerç realitzà una veritable obra de difusió, tant amb la publicació de fascicles com les *Memorias de agricultura y artes* des del 1815, *El Tecnológico* des del 1833, com amb l’adquisició de bibliografia especialitzada i la subscripció a publicacions internacionals.

El decantament cap a la tecnologia aplicada ja havia estat anunciada el segle anterior i va afectar el conjunt de les disciplines acadèmiques. La tasca docent de la Junta de Comerç va contribuir a la represa industrial dels anys trenta, així com la lenta i modesta recuperació científica de la primera meitat del segle XIX, principalment a partir del 1834. Aquestes escoles constituïren en definitiva una base sobre les quals es fonamentà el retorn de la Universitat de Barcelona el 1837 i desembocaren finalment en la constitució de l’Escola Industrial de Barcelona el 1851, l’única a tot l’Estat que va mantenir-se activa al llarg de la segona meitat del segle XIX.

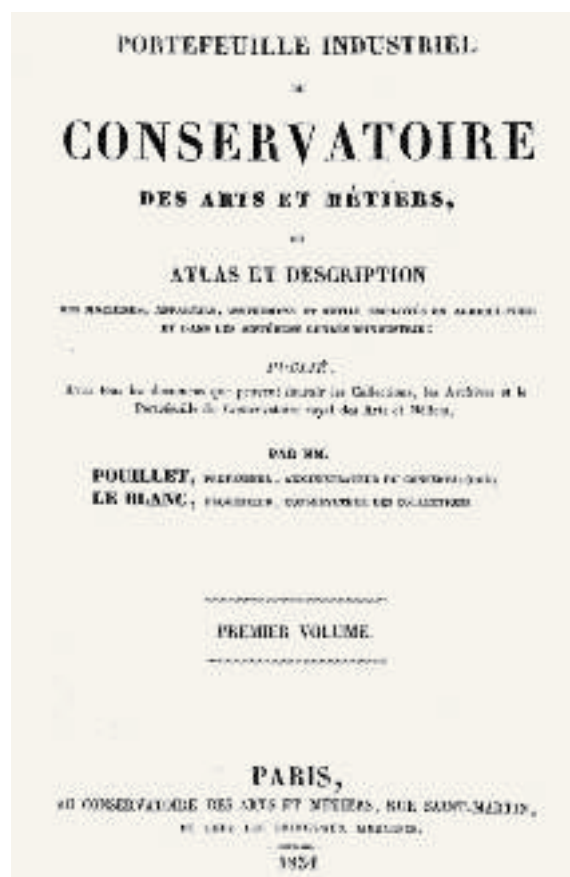
Entre els elements destacats de les Escoles de la Junta de Comerç que contribuïren a la difusió dels coneixements tècnics procedents de França i Anglaterra cal recordar en primer lloc al professor Carles Ardit,³⁸⁹ tinent director de l’Escola de Dibuix el 1806, pensionat per la Junta a Suïssa i França, autor el 1819 del *Tratado teórico y práctico de la fabricación de pintados ó indianas*, un compendi de les tècniques de l’estampat de Mulhouse. El físic Pere Vieta (1778-1856),³⁹⁰ nomenat professor de l’Escola de Física, publicà el segon volum de *Elementos de Física* d’A. Cibat.

El Doctor de la Universitat de Montpeller Josep Roura, encarregat de la Càtedra de Química, nomenat director de l’Escola el 1825 i autor dels primers assaigs de l’enllumenat per gas el 1826,³⁹¹ el 1829 presentà a la Junta de Comerç una màquina de vapor de doble efecte, de baixa i alta pressió,³⁹² i va acabar essent nomenat al càrrec de director de l’Escola Industrial el 1851. Roura era coneixedor dels ensenyaments de les escoles d’*Arts et Métiers* fundades per Napoleó a Châlons sur Marne el 1803, i per la introducció dels seus mètodes recolzà la candidatura del francès Hilaire Bordeje³⁹³ per la renovació de l’ensenyament de la Mecànica, i fou nomenat l’any 1831. Dos anys després va reorganitzar el Gabinet de Màquines amb la col·laboració de Francesc Arau. Hilaire Bordeje i Piña, i Llorenç Presas i Puig seran en el futur els professors encarregats de l’ensenyament, el primer, de la Mecànica i Tecnologia industrial, i de la Mecànica Pura el segon, a l’Escola Industrial de Barcelona inaugurada el 1851. I finalment no podem oblidar el Catedràtic de Mecànica Francesc Arau i Sanponts,³⁹⁴ reorganitzador del Gabinet de Màquines de Barcelona en col·laboració amb Bordeje, màxim difusor de la filatura mecànica del cotó i del sistema de fàbrica, traductor d’obres franceses i autor d’una notable bibliografia. A les seves classes hi assistiren elements destacats com Valentí Esparó i Nicolau Tous.

Els textos de Mecànica de l’Escola eren majoritàriament llibres de procedència francesa: la *Géometrie et Mécanique des Arts et Métiers et des Beaux Arts*, obra de Charles Dupin de 1826, traduïda per López de Peñalver i convertida en llibre de text de l’Escola de Mecànica el 1833, el *Cours élémentaire de Mécanique Industrielle a l’usage des élèves des écoles Royales d’arts et métiers*, de J. Jariez (1848) i altres textos de Coumot, Arnolt, Boucharlat, Poncelet, Taffe i els textos hispànics, el *Ensayo de composición de máquinas* de Betancourt i la *Introducción a la arquitectura hidráulica* de Celestino Pliélagó.

L'adquisició de coneixements arreu d'Europa va ser una constant en el primer terç del segle XIX, per mitjà principalment dels viatges a l'estranger, afavorits en certa manera per l'enorme inestabilitat política d'aquell temps i esperonats pels avenços de la tècnica anglesa. Amb la repressió de la Dècada Ominosa, els Bonaplata, estaven dispersos arreu d'Europa. Mentre Ramon Bonaplata era exiliat, treballant al comerç de Marsella, Josep Bonaplata, acompanyat per Joan Rull, eren a Anglaterra acordant la compra de maquinària i deixant el jove compatriota Camps col·locat en una de les fàbriques principals de Manchester per tal d'ensinistrar-se.³⁹⁵ Tanmateix Miquel Clavé va estar exiliat a Lió on va entrar en contacte amb el centre seder més avançat d'Europa, per acabar establint, en retornar a Barcelona, la companyia Dotres, Clavé i Fabra.

Una de les vies de difusió de les invencions de maquinària va ser la realitzada pel *Conservatoire des Arts et métiers* de París. Aquesta antiga i prestigiosa institució francesa disposava d'un òrgan de difusió, l'anomenat *Portefeuille industriel du Conservatoire des Arts et métiers ou Atlas et description des machines, appareils, instruments et outils employés en agriculture et dans les différents genres d'industrie*, l'objecte del qual era la divulgació anual dels patents d'invenció de màquines i les cessions de drets, amb una extensa descripció de les innovacions. Aquesta publicació ha estat localitzada a les biblioteques privades de la ciutat de Barcelona.

(Arxiu JAV), "Portefeuille industriel du Conservatoire des Arts et métiers ou atlas et description des machines, appareils, instruments et outils employés en agriculture et dans les différents genres d'industries, publié, avec tous les documents que peuvent fournir les Collectionnaires, les Archives et le Portefeuille du Conservatoire royal des Arts et Métiers, par MM. Pouillet, professeur, administrateur du conservatoire; Le Blanc, professeur, conservateur des collections. Premier Volume, Paris 1834".

Els viatges a l'estranger representaven una oportunitat d'adquirir coneixements i d'ampliar les pròpies biblioteques amb les publicacions contemporànies angleses i franceses. Les obres de difusió de Thomas Tredgold (1788-1829) com *Steam machinery* havien format part de la biblioteca privada de Valentí Esparó,³⁹⁶ i l'obra de MM. Gruvelle et Jaunez, *Guide du Chauffeur et du propriétaire de machines à vapeur* del 1845, de la biblioteca de Joan Muntadas. Obres totes elles indispensables per a la jove generació d'industrialistes i que evidenciaven ja una dualitat en les predileccions per les tecnologies anglofones, més perfeccionades, o francòfones, més econòmiques.

Un altre factor menor a considerar va ser el de la immigració de tècnics estrangers. Catalunya havia rebut, des de la Revolució francesa, intensos processos d'immigració. Els primers immigrants que s'establiren a la ciutat de Barcelona des de finals del segle XVIII eren fonamentalment artesans francesos, però també anglesos, suïssos i alsacians, ja sigui contractats al seu país d'origen pels mateixos industrials, com posseïdors del seu propi negoci de fabricació. La Junta de Comerç afavorí aquest intercanvi tecnològic subvencionant les innovacions i millores de noves màquines, pensionant compatriotes i contractant artesans estrangers. Segons Torrella Niubó,³⁹⁷ les fàbriques es reorganitzaren amb la col·laboració de deixebles de Vaucason, els francesos Toullot, Vilaret i Bessiere de Montrosier, i del maquinista de Manchester Bernard Jonch.

Aquesta influència migratòria es veu refelectida també al Registre d'Obreria. Una de les primeres notícies que tenim data del 1826 amb l'establiment d'una fàbrica al carrer de Sant Oleguer del ciutadà Keittinger,³⁹⁸ probablement d'origen anglosaxó. Com és prou conegut, la fàbrica de la societat Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia., a més de contractar els tècnics anglesos que muntaren les màquines, va encomanar la direcció de l'establiment al tècnic francès Dejean, mort en la defensa d'El Vapor el 1835. Com hem vist, una de les primeres fonerries i tallers de maquinària de la ciutat havia estat la del ciutadà suís Louis Perrenod, fundada el 1832 i posteriorment comprada per la societat Pau Llobera i Cia. que la posà sota la direcció de l'acreditat artista J. Maspan.³⁹⁹ El 1838, els germans Joan i Constantí Achon, d'origen alsacià, en companyia de Francesc Puigmartí i de Francesc Vallès, arquitecte, havien muntat una fàbrica d'estampats de cotó al carrer Més Alt de Sant Pere.⁴⁰⁰ Finalment, Francesc Cabana cita també la presència de l'anglès Joseph White, que instal·là un taller de foneria a Barcelona i per acabar ocupant el càrrec de director del taller de maquinària Nuevo Vulcano.

Cal insistir però, que al nostre país, aquest primer esforç de mecanització de la indústria va ser realitzat gràcies a les iniciatives particulars dels fabricants, amb la fita històrica de la construcció d'El Vapor de la societat Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia el 1832. Si Anglaterra i França disposaven d'institucions tant públiques com privades dedicades a la propagació i difusió de les invencions tecnològiques, el panorama al nostre país no oferia cap d'aquestes condicions. Ni la societat estava prou mentalitzada a favor de la indústria, ni els successius governs mostraven cap interès en potenciar la indústria ja existent com la que es podia crear en el futur.

Si durant el Trienni liberal el 1822 havia estat creada la Sociedad Económica Barcelonesa de Amigos

(Arxiu JAV) "Guide du Chauffeur et du propriétaire de machines à vapeur" Par MM. Gruvelle et Jaunez, ingénieurs civils, Paris 1845. Havia format part de la biblioteca de Joan Muntadas i posteriorment passà a mans de l'enginyer Tomàs Samora.

del País, on s'hi podien trobar entre els socis personalitats d'indiscutible rellevància cultural, intel·lectual i política –impulsada per fabricants com Erasme Janer i Gònima, Magí Coromines i Felip Solà– amb el retorn de l'absolutisme aquesta va ser dissolta i no arribà a tenir temps de difondre la influència necessària. La seva refundació el 1834, per iniciativa de Josep Bonaplata, Pau Vilaregut, Joan Agell, Joan Girona, Tomàs Coma i Valentí Esparó⁴⁰¹ va significar una segona resposta institucional dels fabricants.

L'efímera vida de l'Instituto Industrial de España establert a Madrid el 1840 i finançat per la Comissió de Fàbriques de Barcelona és una bona mostra de la situació. Els seus objectius inicials, d'estendre la industrialització arreu d'Espanya amb el "Proyecto de Propagación y Perfección de la industria manufacturera" varen quedar reduïts finalment a una mera pressió dels fabricants pel manteniment del sistema proteccionista i la negociació dels recàrrecs arancelaris sobre els productes estrangers. Per a la discussió de l'aranzel del 1841 van ser destacats el fabricant Joan Vilaregut, fundador de l'Instituto, i posteriorment Joan Dotres. El 1846 el Instituto Industrial de España va desaparèixer de l'esfera política madrilenya, a causa d'unes reaccions molt adverses. Potser l'única realització emparentada amb aquest projecte devia ser la fundació de la societat La España Industrial, creada pels germans Muntadas el 28 de febrer del 1847.⁴⁰²

Davant l'avenç de noves teories lliurecanvistes europees difoses per Cobden i la preferència de la política espanyola per una economia agrària, els fabricants abandonaren de moment les pretensions d'industrialitzar Espanya i es varen recloure a Catalunya, per afrontar el que consideraven inevitable per igualar la competència d'Anglaterra i França i lluitar de manera efectiva contra el contraban: una segona mecanització. En aquest marc és quan es transformà la Comissió de Fàbriques en la Junta de Fàbriques el 1847 i es creà el 1848 a Barcelona l'Institut industrial de Catalunya i, aquell mateix any, la Societat Industrial, embrió de la futura Escola Industrial de Catalunya, institucions que, com veurem, foren les que posaren les bases científiques i de difusió tecnològica per impulsar aquesta segona fase de mecanització.

El nucli de socis honoraris de l'Institut Industrial estava format pels fabricants incondicionals com J. Muntadas, Joan Vilaregut i Ramon Bonaplata, rodejats de personalitats com la d'Angel Villalobos, F. de Lesseps, Aribau, López Ballesteros; en definitiva l'Institut Industrial va néixer com a associació industrial catalana, que pretenia com a objectius la protecció de la indústria i la millora tecnològica de cara a ser més competitiu.

La segona mecanització

Barcelona havia iniciat, cap el 1819, el restabliment de la xarxa comercial tant exterior com interior. Era el punt principal de destí dels productes procedents de la resta de la península i el de partida dels teixits i altres manufactures fabricades arreu del Principat que es venien a la resta d'Espanya. Si bé no s'arribà a recuperar el volum de tràfic del darrer terç del segle anterior, la represa comercial havia estat iniciada. El protagonista de la modernització industrial continuarà essent el sector cotoner en detriment del cànem, la llana i el lli, donades les condicions de mecanització més favorables.

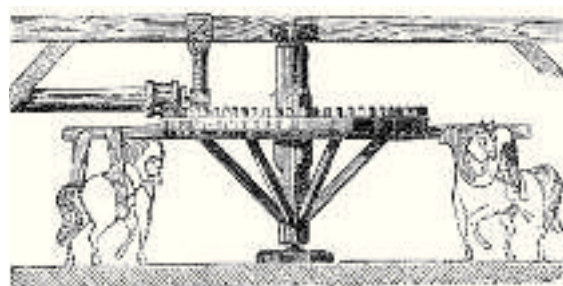
Durant els anys anteriors Gran Bretanya, seguida de molt a prop per França, es va convertir en una competència difícilment igualable. Per aquesta raó la política econòmica de la Comissió de Fàbriques insistí en tot el període en la necessitat d'una legislació

proteccionista i la repressió del contraban com a garantia per possibilitar el redreçament de la fabricació nacional. Però, malgrat la política proteccionista, els nostres productes resultaven encara més cars que les importacions angleses o franceses. Per a la cúpula de la Comissió de fàbriques només quedava una sortida, l'abaratiment de la mà d'obra amb la implantació de les màquines i de la disciplina laboral.

Alexandre Sánchez⁴⁰³ defineix aquest primer període del 1814 al 1833, com el de l'ensorrament de la indústria tradicional i la implantació de forma generalitzada del sistema de fàbrica. Malgrat la destrucció de l'antic sistema comercial, la indústria cotonera havia superat la Guerra del Francès amb el patrimoni industrial gairebé intacte i pogué recuperar els seus nivells de producció i reprendre el procés de mecanització iniciat el segle anterior. Hem vist també com la modernització associada a la implantació del sistema de fàbrica va ser dirigida per una nova generació de fabricants i afectà principalment a la filatura del cotó, que va passar de 4 filatures el 1823 a 90 el 1829, si bé l'estructura organitzativa es decantava per la fàbrica especialitzada o de fase, que era la que s'adaptava millor a les característiques del mercat interior.

Hem pogut observar també una correspondència entre aquesta estructura especialitzada amb un predomini d'unitats de dimensions reduïdes, que evolucionaren des de les "unitats domèstiques" cap a les primeres tipologies arquitectòniques de "casa fàbrica", que hem anomenat "unitats mínimes de producció", quan ens referim a les petites explotacions especialitzades en un cicle del tèxtil amb un primer grau de mecanització gràcies a introducció de les màquines de filar, de devanar i de teixir amb la utilització de l'energia dels motors per cavalleries o "vogis".

Aquest sistema de motors procedents de la tradició energètica del set-cents va ser utilitzat principalment per l'accionament de les filatures de cotó amb màquines de filar *mule-jenny* durant els anys vint, la màquina dominant de la filatura anglesa i una primícia en el nostre país. Malgrat que la *mule* no s'havia mecanitzat com la "contínua", les dues operacions de transformació de la metxa en fil i del bobinatge dels fusos fou un avantatge en altres aspectes: la "contínua" consumia més del doble de força per fus que la *mule-jenny*.⁴⁰⁴

Motor animat amb cavalleries, anomenats motor "vogi" o "malacate", destinat a donar moviment a les màquines d'una fàbrica. Reproduït de Delaunay, M. Ch. "Curso elemental de mecánica teórica y aplicada", Madrid 1879, 2ª edició, traduït del francès per José Canalejas y Casas.

Els "vogis" o "bogits" varen ser utilitzats fins ben entrat el segle XIX. Si bé la gran majoria dels fabricants van acabar substituint-los per màquines de vapor,⁴⁰⁵ aquests van continuar essent utilitzats per les filatures més modestes, ancorades en el sistema de producció artesanal-familiar i a peu de màquina, que subsistiren malgrat la competència de les grans fàbri-

ques. Encara utilitzat durant els anys quaranta del segle XIX, aquest motor accionant màquines *mule-jennies* era descrit amb aquests detalls:

“Un bojit de vint pams roda catarina ab habradet, roda estrella y plana, y una escala de trenta tres pams per tirar dos animals y sas corresponents cadenas... quatre màquines de filar de un costat ab roda ampleta a la conduita per marchar lo carro, ab corretcha, y ab sos disparos per marchar ab bogit”,⁴⁰⁶

Les escasses *mule-jenny* que havíem vist aparèixer al començament del segle es multiplicaren amb rapidesa i el Padró de fabricants del 1829 ja xifrava en 309 el nombre d'aquestes màquines. Inicialment poc perfeccionades, encara eren màquines de fusta que no superaven els 120 fusos.⁴⁰⁷ Aquestes màquines eren citades al Padró del 1829, amb el nom equívoc de màquines “francesas”⁴⁰⁸ i a les escriptures notariales com a màquines “de filar cotó de carro de 120 fusos”. En la dècada dels anys trenta aquestes seran progressivament substituïdes per *mule-jenny* metàl·liques o de ferro colat.

AHCB, Secció Gràfica, “La Filadora...”, Impr. de Tauló, Barcelona 1856. Màquina de filar “mule-jenny” accionada a vapor.

Les grans rodes fixes a l'arbre motor, que donava moviment a tota la màquina, varen ser substituïdes per politges de fundició molt més petites i eficaces, que donaven una capacitat de 200 a 300 fusos,⁴⁰⁹ i portaven de forma indefectible cap a la implantació de l'energia del vapor. El primer fabricant local d'aquestes màquines va ser el ciutadà suís Louis Perrenod establert a Barcelona des del 1832.⁴¹⁰

A diferència de la filatura, la mecanització del tissatge i l'estampat va ser més lenta. En aquest període s'implantà el teler mecànic i el cilindre d'estampar. El primer cilindre s'instal·là el 1817 a la fàbrica de Joan Rull i el 1829 en funcionava una altra a la de Josep Giral. Els primers telers mecànics foren importats d'Anglaterra el 1828 pels fabricants Josep Bonaplata i Joan Vilaregut, que segons algunes informacions, foren instal·lats a Sallent,⁴¹⁷ moguts per rodes hidràuliques, però com veurem seran instal·lats també a Barcelona el 1832 per la societat Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia., en el vapor del carrer Tallers.

El Vapor

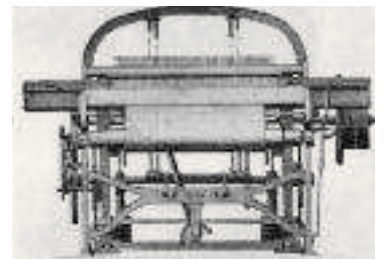
La manufactura cotonera havia arribat a la gran conjuntura expansiva del 1829-1833 amb un procés de transformació irreversible. El punt d'inflexió determinant va ser la creació de la societat Bonaplata, Vila-

regut, Rull i Cia. que va obrir al carrer dels Tallers de Barcelona la fàbrica de teixits i filats completament mecanitzada i moguda per mitjà del vapor, inspirada en el model anglès, factories autosuficients on s'efectuaven totes les operacions del cicle complert, inclosa la construcció de les pròpies màquines amb una foneria “a l'anglesa”. La fàbrica anomenada El Vapor adoptà aquest model i significà la culminació del procés de transformació de la manufactura cotonera, una veritable revolució de la indústria.

El procés de construcció d'El Vapor va seguir un camí prou complex com per ser analitzat amb més deteniment. El primer aspecte que cal considerar fou l'existència d'un projecte de transformació de la indústria defensat pel líder de l'operació Josep Bonaplata i Corriol, que consistia en la necessitat de modernitzar la indústria per fer front a la gran competència d'Anglaterra. Aquest projecte comportava la posada al dia de les instal·lacions, una innovació tecnològica, una protecció aranzelària de la producció nacional i una extensió del sistema de fàbrica al conjunt del territori nacional. En segon lloc, la materialització d'aquest projecte havia de ser la construcció d'un primer establiment modelic que actués de símbol i pretext, fent servir paraules de Jordi Nadal, aspecte que va trobar un bon suport polític, des de la Reial Hisenda, amb la qual es materialitzà un contracte amb contraprestacions que analitzarem més detalladament.

El model havia de ser l'anglès, és a dir una fàbrica de cicle complet, autosuficient i amb la capacitat de fabricar mitjançant les seves pròpies màquines i satisfer la demanda del mercat nacional. La filatura, el tissatge i la foneria havien de ser mecàniques. L'energia havia de ser el vapor aplicat a la indústria. I el tercer aspecte era la necessitat de la concentració del capital necessari per fer front a una inversió inicial prou important. Inversió prou arriscada com per preveure indemnitzacions en cas de fallida, com les establertes en el mateix contracte de la Reial Hisenda. La concentració de capital aparellada amb la concentració industrial significava un canvi radical d'orientació respecte la tònica general dels anys anteriors abocada a un procés d'especialització i d'unitats productives mínimes. Aquesta novetat va ser iniciada amb la constitució de la societat Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia., el 1832, resultat de la unificació de dues societats anteriors, una creada el 1829 amb l'objectiu de construir maquinària i una altra creada el 1831 amb l'objectiu exclusiu de la fabricació de teixits, filats i estampats de cotó. Aquest possible canvi d'orientació d'estratègia devia ser el resultat del viatge realitzat el 1830 per Josep Bonaplata, en companyia de Joan Rull, per comprar maquinària a Carlos Luis Bahx del comerç de Liverpool.⁴¹²

La construcció de la fàbrica va ser afavorida per la disponibilitat de diversos terrenys cedits per la Real Hacienda i de procedència religiosa que, unificats, representaven una superfície de 182.966 pams, és a dir 6.914 m², segons l'inventari del 1838, valorats en 32.740 lliures catalanes.⁴¹³ La compra de maquinària efectuada el 1831 sumava la quantitat de 400.000 rals,⁴¹⁴ una quantitat que devia ser destinada només a la compra de les màquines sol·licitades pel contracte. Les dues màquines de vapor estaven valorades el 1838 en 15.426 lliures, i els costos de la construcció de la fàbrica, segons la carta de pagament del 1833, van tenir un cost de 35.322 lliures catalanes.⁴¹⁵ El total aproximat fou de 80.000 lliures catalanes del

Teler mecànic construït per Sharp, Roberts & Co. reproduït per Baines, E. “History of Cotton Manufacture in Great Britain”, 1835.

1833 només en inversió en capital fix, a part de les màquines-utensili, és a dir, una despesa considerable per a un negoci arriscat amb caràcter de temptativa. Una inversió d'aquest tipus només podia afrontar-se amb una concentració de capital com la que havia efectuat la societat Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia., societat comanditària constituïda per nou socis, amb un capital inicial de 150.000 lliures el 1831, ampliat a 318.750 lliures catalanes el 1832 i amb un darrer augment de 33.350 lliures més, efectuat el mes d'agost del 1833.⁴¹⁶

Les exigències efectuades pel contracte amb la Junta d'Aranzels, del 22 de desembre del 1831⁴¹⁷ eren prou explícites en matèria de maquinària moderna: Josep Bonaplata es comprometia a muntar a la ciutat de Barcelona una fàbrica de filats de "estambre" pel sistema complert de *Fleit* (o Keint), una màquina de filar pel sistema complert *Danforth* (o Dollphort), 20 màquines de teixir pels sistemes *Rovers* (angleses) o *Bergue-Hughes* (franceses) i d'altres màquines totes mogudes per un vapor, a les quals es facilitarà l'accés del públic per tal de generalitzar-ne el seu ús. També incloïa el muntatge d'un taller de construcció de màquines i una foneria dirigida per anglesos i pel sistema anglès.

El termini seria de dos anys. Com a contrapartida, es concediria la lliure importació de matèries primeres per cinc anys, ferro colat, coure i carbó de pedra, una indemnització de 65.000 duros i la protecció de l'Intendent de Catalunya. El text deixava entreveure una preocupació pel futur de les matèries primeres nacionals i es van fer insistents recomanacions per comprovar prèviament la idoneïtat dels ferros colats de La Concepció de Marbella, el carbó de pedra nacional i les llanes d'Aragó i Talavera. El contracte va ser acomplert amb escreix.

El muntatge d'una fàbrica de filar "estambre", de la clàusula primera, corresponia a una filatura de llana. De fet el terme castellà "estambre" es referia a les fibres més fines i llargues de la llana, però amb més dificultat de treballar que el cotó i necessitades d'una maquinària específica com la desenvolupada a Anglaterra per donar sortida a la llana de raça Kent. Aquesta maquinària eren les filadores mecàniques, anomenades *Fleit* (o *Keint*)⁴¹⁸ en el contracte amb la Reial Hisenda. L'objectiu semblava clar: es tractava de donar sortida a la producció lanera nacional, en franca decadència des de la introducció del cotó.

Les màquines de filar pel sistema complert *Danforth*, de la clàusula segona, devien correspondre naturalment a una filatura mecànica "contínua" si atemem a la ressenya de la visita de la Comissió de Fàbriques del mes de març del 1833. Eren les màquines *throstle-frame* inventades pel dissenyador nord-americà Charles Danforth el 1824 i distribuïdes durant els anys trenta, tant a Estats Units com a Anglaterra per la firma *Godwin, Rogers & Co.* de Nova Jersey.⁴¹⁹

Les vint màquines de teixir, adobar, fer rodets i ordir, de la clàusula tercera, pels sistemes més perfeccionats a Anglaterra, el sistema *Rovers*, no eren més que els telers mecànics, inventats per l'enginyer britànic Richard Roberts el 1822,⁴²⁰ versió difosa a França a partir del 1829. Alternativament, els telers mecànics francesos, del tipus *Bergue-Hughes*, no eren més que els telers mecànics inventats per M. De Bergue,⁴²¹ un dels caps de l'enginyeria francesa.

La clàusula quarta obligava a mostrar en activitat un teler mecànic que teixís draps fins, alepins, alsacianes o teles de cotó i llana, lones i teles gruixudes, teixits de lli, piqués, tafetans, sarges i gasses. La cinquena, un teler de mostra de peces quadrades de llana i cotó. En arribar a la clàusula sisena, el contracte especificava la instal·lació de la màquina de vapor i el

lliure accés a tots els fabricants. El Vapor esmentat en el contracte havia de correspondre al que s'havia comprat a Anglaterra, i havia de ser probablement una màquina amb el principi Boulton & Watt de doble efecte i de 30 cavalls de potència. La seva compra es va efectuar a través de Carlos Luis Bahx del comerç de Liverpool, contractada a alguna de les agències distribuïdores de maquinària, molt probablement la del constructor de màquines John Hall amb fàbrica a Darford. La instal·lació de la màquina comptà amb la col·laboració de maquinistes contractats a Anglaterra. La fàbrica disposà també d'una segona màquina d'emergència de 12 cavalls, a partir del 1835, però que no arribà a ser instal·lada.⁴²²

La clàusula setena exhortava el compromís de muntar un taller de construcció de màquines, destinat a fabricar les màquines expressades, a les clàusules anteriors i al seu costat una foneria per realitzar màquines de ferro colat, a un preu més econòmic que les realitzades amb ferro forjat. La clàusula vuitena, el muntatge d'un taller de maquinària i una foneria dirigits per anglesos i pel sistema anglès, amb una capacitat de producció de 200 telers. La clàusula novena, el compromís de construcció de 40 màquines de filar a l'any, als preus de venda de París, telers mecànics per robes llises, creuades, lones i robes fortes, màquines d'ordir i d'adobar fils, màquines de filar contínues.

El taller de construcció de màquines i la foneria, dirigit per anglesos i pel sistema anglès, al qual es fa referència, no era més que un model habitual a Anglaterra, és a dir un taller destinat al manteniment de la pròpia maquinària i la producció de nova destinada al mercat nacional, una fórmula de transició que Anglaterra ja havia començat a abandonar, quan es van crear des del 1825 els primers centres de producció de maquinària independents. La foneria a l'anglesa no podia ser una altra que un forn tipus "Wilkinson" d'aire calent per a màquina Watt.⁴²³

Aquesta foneria de ferro i coure havia de ser alimentada amb carbó d'importació i amb "cast iron" o "arrabio" de primera fusió, probablement les anomenades "piezas de hierro colado fundidas" assenyalades a l'inventari del 1838.⁴²⁴ Amb tot, hem de concloure que les demandes de la Junta d'Aranzels, acomplertes per Josep Bonaplata, consistien en els enginyers més moderns i més avançats d'Europa. El sistema de fàbrica, es veia complementat per les formes més desenvolupades del treball en cadena, amb un alt nivell de producció, i es van recuperar els nivells d'ocupació de la fàbrica, els 700 treballadors d'El Vapor, no superats des de les fàbriques d'indianes del període anterior.

Sistema, naturalment, organitzat amb un règim de disciplina en el treball, que pels homes de la Comissió de Fàbriques es basava principalment en l'ordre i els baixos salaris sostinguts per la llibertat d'acomodament, llibertat que podien exercir en introduir principalment el tissatge mecànic que era el ram més endarrerit de l'economia. Cal recordar que l'efímera vida de l'empresa, destruïda per un incendi provocat per un acte "ludista" l'estiu de 1835, ha de ser valorada, més que per la introducció de la màquina de vapor, per la seva aplicació a la més moderna tecnologia industrial i en especial en allò que significava la desarticulació corporativa dels teixidors a mà i l'elevat grau de competència que s'introduïa a l'estructura productiva de la ciutat.

El procés de vaporització i l'edict del 1846

Contràriament al que havien sostingut alguns investigadors, l'impacte causat el 1832 per la instal·lació

d'El Vapor va ser immediat, si més no, com veurem, alguns industrials ja havien iniciat el mateix camí de forma contemporània a la companyia Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia. El procés que es va iniciar l'anomenarem "vaporització" perquè va ser un fenomen progressiu que afectà principalment les fàbriques existents i també les de nova planta, construïdes a partir del 1832. Aquest fenomen ha estat enregistrat per les llicències d'Obreria, encara que d'una manera parcial, donat que molts fabricants intentaren mantenir sota discreció, "portes endins", la implantació d'aquests enginyers. Com veurem el Registre d'Obreria subministra poques dades, però suficients per entendre l'abast del procés. Les dades de l'Arxiu Administratiu són de dubtosa utilització a causa de la pèrdua de la seva relació cronològica. Recordem que la primera mecanització anterior al 1832 es va realitzar per via de la utilització de dues fonts energètiques pre-industrials: la hidràulica i les cavalleries o motor "vogi".

En el recinte interior de la ciutat hi predominà aquest segon sistema, donat el poc cabal d'aportació del Rech Comtal. Aquesta mena de motors per cavalleries perdurà fins a mitjans del segle, progressivament desplaçat de les fàbriques per la introducció de la màquina de vapor. Aquest aspecte ja havia estat clarament anunciat per Pau Romeva⁴²⁵ per aquests mateixos anys, si bé va ser un procés lent i progressiu, que es va perllongar durant tota una dècada. Pascual Madoz,⁴²⁶ en la transcripció de les estadístiques de Sairó, situava a Barcelona l'any 1841 encara 659 cavalleries destinades a motors de les filatures de cotó, i 10 CV de potència de motors hidràulics, en front dels 229 CV de màquines de vapor de nova instal·lació.

Sabem que la societat Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia. no havia estat la primera experiència en la instal·lació de l'energia del vapor. A més de les instal·lades per Santpons i altres els primers anys del segle, Josep Fontana cita l'experiència del metge i científic Josep Ardèvol de Reus, que va inventar una bomba de vapor, la "hidròpota", destinada a elevar l'aigua per regar.⁴²⁷ Jordi Nadal cita també la instal·lació, l'any 1827, d'una màquina de vapor a la fàbrica de plom de San Andrés d'Almeria.⁴²⁸ El mateix Pascual Madoz⁴²⁹ va difondre l'experiència del catedràtic de Química, Josep Roura, d'una màquina de vapor de doble efecte, de baixa i alta pressió, presentada a la Junta de Comerç el 1829. Però el que sembla un acord generalitzat és que la societat Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia., constituïda el 1831, havia establert la primera màquina de vapor del país, muntada el 1832, i aplicada a la indústria mecanitzada, acte que es va convertir en un símbol modernitzador quan El Vapor, l'any següent, va ser obert al públic.⁴³⁰ Aquell però, no era l'únic "vapor" de la ciutat: aquesta primícia havia estat reivindicada també pel fabricant Nicolau Tous, per la instal·lació el mateix any del 1832 de la segona màquina de vapor del país a la seva fàbrica del carrer de les Tàpies.⁴³¹

Una de les primeres conseqüències d'El Vapor va ser l'activitat paral·lela efectuada per Joan Vilaregut amb la modernització de les seves fàbriques de Gràcia i Sallent, vaporitzades des del 1833, o per exemple, la creació a Vilanova, el mateix 1833, de la societat Roquer, Gumà i Cia., a partir del mateix model industrial, segons les declaracions de Ferrer i Vidal.⁴³² Però l'inici efectiu del procés de vaporització cal situar-lo a partir del 1835, just uns mesos abans de la destrucció d'El Vapor, amb la sol·licitud de llicència per instal·lar màquines de vapor realitzades per quatre importants fabricants de Barcelona: Jaume Ricart,⁴³³ els germans Torrens i Miralda,⁴³⁴ les dues fàbriques situades al carrer de les Tàpies, Bernardí Martorell⁴³⁵ del carrer de l'Hospital i Joan Nepoduceno Ràfols⁴³⁶

entre els carrers de Ferlandina i Vallonzella. Dins el procediment de concessió de la llicència, com era el cas de la de Torrens i Miralda, el mestre d'obres municipal Mas i Vila realitzà les primeres recomanacions destinades a la prevenció d'incendis i explosions, i a la protecció de la salut pública, ordenant la construcció de les primeres xemeneies de la ciutat:

"...la máquina de vapor que se solicitó...mediante el repuesto de carbón ó de leña para el uso de dicha máquina esté separado de todo edificio para evitar los progresos de un incendio, que la altura de la chimenea sea de 120 a 130 palmos ó aquella que se considere necesaria, y que previamente se pongan de acuerdo con el Arquitecto Mº de Obras D. José Mas y Vila..."⁴³⁷

També sospitem que aquests documents varen ser excepcionals, donat que pocs fabricants devien sotmetre a llicència la instal·lació dels seus vapors. Les ordenances vigents disposaven encara d'un buit administratiu, consistent en la no ingerència en els aspectes privats de la propietat. Devia ser, amb molta probabilitat, una intervenció impulsada per Joan Vilaregut, en aquell moment regidor de l'Ajuntament de Barcelona,⁴³⁸ des del qual, mesos després es treballaria per aconseguir unes "bases generals"⁴³⁹ per la regulació de les instal·lacions de noves màquines de vapor, des de l'òptica de la salut i la seguretat públiques. Aquell any del 1835 va ser particularment significatiu de cara a la introducció de l'energia del vapor. La Comissió de Fàbriques es feia ressò, en una sol·licitud de mesures per frenar el contraban, de l'existència a la ciutat de nova maquinària a punt d'ésser instal·lada:

"...no sólo fabricantes ya establecidos, sino varios capitalistas, determinaran invertir en esta producción sumas considerables, en tanto que edificaran ya establecimientos en grande, comprarán en Inglaterra mecanismos completos, existiendo ya en esta capital, a más de las planteadas, diez máquinas completas de vapor con sus correspondientes telares mecánicos para colocarse inmediatamente".⁴⁴⁰

No és estrany, doncs, que una bona part de la població laboral reaccionés amb una violència dirigida principalment contra la mecanització del tissatge. La filatura ja estava en vies de mecanització des de feia anys, però la complexitat del tissatge i l'ocupació de gran nombre d'operaris havia endarrerit la seva mecanització. La introducció del tissatge mecànic, a més de ser un gran avenç, estava clarament dirigit a la reducció dels costos de la mà d'obra. En aquest context s'ha d'entendre l'atac dels avalots de la "patuleia" contra la fàbrica de la societat Bonaplata, Vilaregut i Cia. i d'altres del pla de Barcelona, la nit del 5 al 6 d'agost del 1835. Les quadres de filats i teixits foren incendiades i destruïdes, i van respectar només la foneria i la màquina de vapor. També havia estat assaltades les fàbriques de Gràcia i Sallent de Joan Vilaregut, i en el mateix sentit podria interpretar-se la temptativa d'assalt dels dipòsits de la Duana del Port de Barcelona, lloc d'entrada

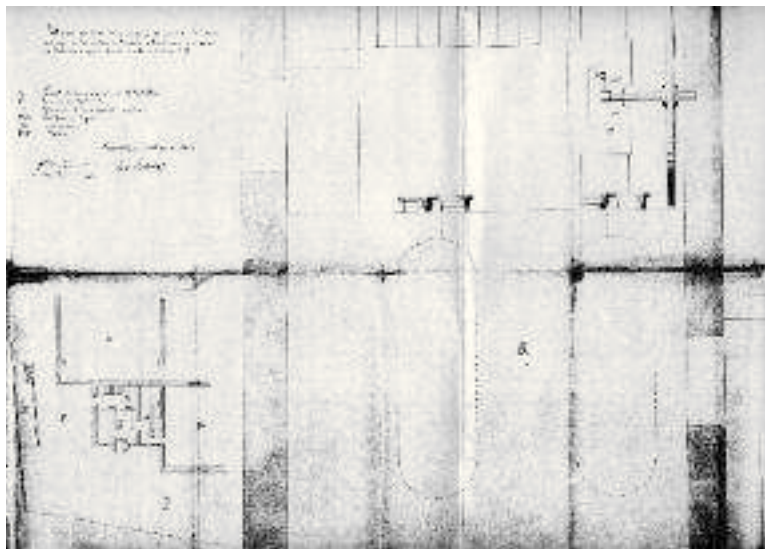

AHCB Gràfics D-12935, 1845(?), Detall de la Marca de la fàbrica Ricart. La primera instal·lació de la màquina de vapor, calderes i xemeneia es realitzà segons llicència del 30 de gener del 1835.

AHCB, Obreria C-120, 12 de febrer del 1835, Hns. Torrens i Miralda, llicència original d'instal·lació d'una màquina de vapor, carrer de les Tàpies. Planta, sense signatura.

Model de màquina i calderes de vapor del 1839. AMCB 1382-C, 5 de juliol del 1853, Valentín Esparó... "Planta del local de la máquina de vapor de 16 caballos de fuerza de los talleres de Fundación y Construcción de máquinas de Valentín Esparó, sito en la calle Talleres número 72, A- Local de la máquina de 16 caballos, B- Cuarto de Calderas, C- Situación de la máquina auxiliar, D.D.- Talleres antiguos, E.- Almacén, P.P.- Patios". Signa el mestre d'obres Antonio Jamburú. La descripció del plànol correspon a la màquina de vapor de 16 CV que funcionava des del 1839 segons llegenda dels plànols de 1846. La llicència correspon a la instal·lació de la màquina auxiliar de 6 CV.

natural de la maquinària recentment importada d'Europa.

Com a conseqüència de la destrucció d'El Vapor es va crear un cert recel entre els fabricants, i no es va registrar cap llicència d'instal·lació entre els mesos d'agost del 1835 i juliol del 1839, aspecte que tal vegada s'ha d'atribuir també als efectes de la gran inestabilitat política d'aquells anys, a la discreció dels fabricants i a la manca de control per part del consistori municipal. Malgrat aquest recel, durant els anys 1839 i 1840 s'enregistraren set noves llicències de màquines. Aquestes noves llicències corresponien a les presentades per la foneria i fàbrica de maquinària de Pau Llobera i Cia.,⁴⁴¹ la fàbrica de filats de Josep Valentí,⁴⁴² la de Miquel Comerma,⁴⁴³ la de la foneria de Valentí Esparó,⁴⁴⁴ la fàbrica de marlins de seda de Miquel Clavé i Cia.,⁴⁴⁵ el taller de maquinària de Manel Tey i Cia.,⁴⁴⁶ i la dels fabricants Llavayol y Vigo.⁴⁴⁷ Segons l'esborrany estadístic que elaborà l'Ajuntament de Barcelona a instàncies d'Esteba Sairó el 1841⁴⁴⁸ la ciutat comptava ja amb 134 cavalls de potència instal·lada dins de les muralles, que es va recuperar a un ritme intermitent, però sostingut, que durarà fins a la promulgació de l'edict del 1846, la primera reglamentació urbanística de les fàbriques de la ciutat.

La reglamentació de les fàbriques va seguir un llarg procés preparatori a partir de diversos acords i bans. El 1831 ja s'havien prohibit les fàbriques d'aiguarent.⁴⁴⁹ A més de les determinacions incloses a les primeres llicències del 1835 sobre l'alçada de les xemeneies de 120 a 130 pams del mestre Mas i Vila, els dictàmens del mateix any⁴⁵⁰ i uns primers intents de reglamentació,⁴⁵¹ els bans del 10 de maig del 1839 i del 2 de març del 1843 van regular aspectes més constructius, alçades de 143 pams de xemeneies i distàncies a propietats veïnes. Les limitacions dels bans s'anaren corregint sobre la marxa, tal com Mas i Vila ho exposava el 1841:

"Las varias reclamaciones a que han dado lugar las fábricas, el impulso de cuyas máquinas es por medio del vapor...dictar alguna providencia...el bando de V.E. de 10 de mayo de 1839 dispone el método que debe regir para el establecimiento de las máquinas de vapor, modo de plantificarlas, circunstancias de las calderas y como deben gobernarse, dimensiones y elevación de la chimenea, etc...no marca la distancia que han de guardar las chimeneas con respecto a las casas o propiedades vecinas... no debería ser menos de a lo menos de 50 palmos..." Signat Pablo Corderiu, Juan Gost y Batlle.⁴⁵²

El mes gener del 1845, a instàncies de l'Ajuntament, la Societat Econòmica Barcelonesa d'Amics del País, elaborà un dictamen "sobre la concessió de permisos para establecer en Barcelona máquinas de vapor", que evidencià les conseqüències més negatives d'aquest salt tecnològic. Sens dubte devia constituir per al consistori el detonant d'una nova reglamentació:

"Sabido es que al impulso de este incremento fabril, que puede considerarse como la 2a. época de la acumulación de las fábricas de Barcelona, han desaparecido muchas de las excelentes cualidades que hacían de esta ciudad una mansión pacífica y deliciosa. Sus calles se han sofocado por efecto de la mayor elevación dada a los edificios, a fin de que pudieran contener mayor número de hogares; las emanaciones saludables de la vegetación de sus jardines que en muchas partes embalsamaban el ambiente, se han convertido en fétidos gases y en densas nubes de vapor incómodas e insalubres... La comodidad y la seguridad pública se han hecho por todas estas causas y por la desproporción entre las clases acomodadas y pacíficas y la infeliz de los proletarios mucho más contingentes y peligrosas".⁴⁵³

Fou amb l'edict municipal del 10 d'abril del 1846, quan aquestes normes i consideracions van començar a constituir-se en un cos jurídic. L'edict va ser signat pel govern municipal d'Erasme de Janer, alcalde president, i de Valentí Esparó, tinent d'alcalde i fundador de la mateixa Societat Econòmica Barcelonesa d'Amics del País. El consistori va determinar primerament la prohibició de noves fàbriques de productes químics i la limitació de les màquines de vapor dins de la ciutat amb un màxim de 3 CV de potència, excloses les de baixa pressió; en segon lloc delimitava dues àrees o zones, considerades interior i exterior de la ciutat: en la interior no era possible construir noves fàbriques, i a l'exterior era possible instal·lar-ne de noves i l'ampliació de les potències de les màquines existents, prèvia presentació de llicència i inspecció municipal.⁴⁵⁴

Les dues àrees permeses corresponien al barri de Sant Pere Més Alt i a la meitat occidental del Raval, la màxima concentració industrial. L'aplicació de l'edict va ser relativament estricta, i obligaven la presentació de memorials i plànols signats per mestres o arquitectes, fet que generava múltiples expedients administratius, la qual cosa pot fer entendre el volum de documentació acumulada el mateix any del 1846.

AHCB (I.G. 2685/15.3 (1)/13-IV) Plànol de Barcelona de 1849, per Manel Sauri i Josep Matas. Sobre el plànol s'ha interpretat la zonificació establerta per l'edict del 1846. La zona acolorida determina la línia exterior susceptible d'ampliar potència a les fàbriques existents, La zona interior feia susceptible de mantenir les màquines de vapor existents o ampliar-les fins a un límit de potència de tres cavalls de vapor.

L'aplicació de l'edicta volia ser estricte i va ser dotada d'instruments de control: les Comissions de Salubritat i els vigilants de barri. La redacció definitiva de l'edicta del 1846, havia estat preparada a partir d'un dictamen previ, elaborat pel mestre d'obres municipal Mas i Vila,⁴⁵⁵ amb un llistat de 39 fàbriques de la ciutat on havia estat detectada la utilització de màquines de vapor. Les inspeccions realitzades i l'aplicació de l'edicta generaren la presentació el mateix any d'onze noves llicències d'instal·lació de màquines i calderes de vapor, amb una potència declarada de 184 CV, de les quals la gran majoria corresponien a legalitzacions o ampliacions de les instal·lacions realitzades els anys anteriors. Aquestes "legalitzacions" foren objecte de la intervenció d'intenses inspeccions que es dilatarien alguns anys més.

Malgrat les protestes dels fabricants per les ingerències a l'interior de les seves fàbriques, els documents presentats arran de l'edicta adquiriren una qualitat de representació molt superior a les dels anys anteriors. Tots els documents anaven signats pel mestre d'obres o l'arquitecte contractat per la propietat, i es componien, encara que de forma esquemàtica, pels plànols d'alçats i plantes de distribució de les fàbriques amb la posició de les "quadres" i dels recintes destinats a calderes, màquines de vapor i xemeneies.

Els resultats de l'aplicació de l'edicta seran molt variables. Com veurem, molts vapors escaparen al control municipal i a cada canvi de govern municipal els controls es relaxaren o s'ajustaren a altres conveniències. No ho sabem amb precisió. El que sí sabem és que el mecanisme de la legalització comportava necessàriament la preexistència dels motors instal·lats amb dates anteriors mai precisades. Els únics efectes benèfics que es poden atribuir a l'edicta del 1846 foren un major control de la seguretat, el foment de l'èxode industrial cap a la perifèria de Barcelona, ja iniciat els anys anteriors per les pròpies necessitats de la indústria i fonamentalment la preservació de l'únic espai lliure dins de la ciutat, l'exemple de Ponent que va ser destinat majoritàriament, a partir de la dècada del 1850, a ocupacions de caràcter residencial.

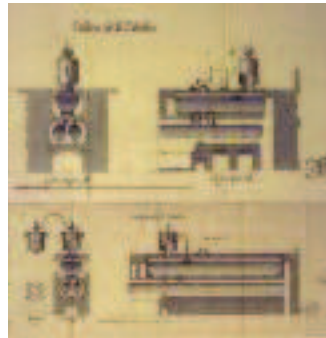
Els reiterats intents per obrir foneries i tallers de maquinària, com les de Louis Perrenod (1832) i la de Valentí Esparó (1838), Pau Llobera (1839) i Manel Tey (1840) no es van veure aferrats fins l'obertura de la foneria La Barcelonesa el 1840, a partir de la qual es pot situar la primera important producció de màquines, quan es va disposar d'una primera carter a d'encàrrecs nacionals entre ells el de tota la maquinària per a tres fàbriques de filatura, segons citava Joan Güell als seus escrits "Sobre Indústria" del 1841.

Per tant, la procedència de les màquines en aquest primer període anterior al 1840 era necessàriament d'importació. El principal importador i distribuïdor, sembla que havia estat el mateix Valentí Esparó⁴⁵⁶ des de la seva foneria aixecada sobre les cendres d'El Vapor". Madoz⁴⁵⁷ cita l'estadística sobre la importació de maquinària estrangera per les duanes de Catalunya, entre el 1836 i el 1840, amb un volum de 33 màquines de vapor, amb 201 CV de potència, 17 màquines de cardar, 92 de filar i 969 telers mecànics francesos o "jacquards".

Sobre les qualitats i procedència de les màquines, els fabricants es dividiren aviat sobre els dos principals països d'origen: Anglaterra i França. Si bé els primers anys sembla que es decantaren les preferències per Anglaterra quant a les màquines de vapor, posteriorment alguns d'ells, prou importants com els Muntadas, preferiren acudir a França per adquirir el 1841 una màquina de vapor de 20 CV i una filatura

mecànica destinada a la nova fàbrica de la societat Pablo Muntadas y Hnos.

La primera fabricació de motors nacionals aplicats a la indústria cal situar-la al nostre país a la foneria de Valentí Esparó, quan va iniciar cap al 1842 la producció de màquines de vapor fins a 100 CV de potència.⁴⁵⁸ En la procedència de l'utilatge, les *mule-jenny*, les "contínues" i els teler mecànics, malgrat l'obertura dels nous tallers maquinistes a la ciutat, dominà el mercat tecnològic francès, principalment de la factoria André Koechlin et Cie de Mulhouse.

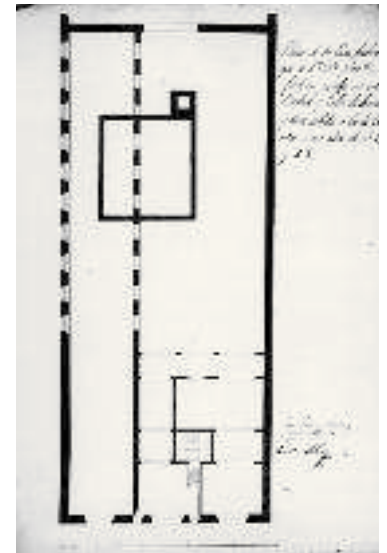

Model de calderes de vapor del 1840, procedent d'un expedient de legalització. AMCB, 2088 Cbis (D-125), 4 d'abril del 1870, Miguel Clavé y Cia., carrer Carretes número 66, 68, 70, 76. Legalització de tres calderes de vapor instal·lades el 1840 pels seus antecessors Dotres, Clavé y Fabra "...para el uso particular de varias industrias que enonces funcionaban 2 generadores de 20 CV cada uno, 5 atmósferas y otra para calentar agua para tules de 6 CV, 5 atmósferas...", Detall de les calderes, signa G. Julià, enginyer industrial.

Els efectes de la nova maquinària sobre la construcció de les fàbriques foren la introducció d'un sistema de racionalització dels espais, en funció de la distribució de l'energia. Podem concloure en certa manera, que l'energia del vapor, després de la substitució dels "vogis", va acabar de configurar la tipologia de fàbrica urbana en altura. Francesc Arau, en el seu primer tractat de filatura mecànica feia les següents reflexions:

"La colocación del motor pide algunas consideraciones particulares relativas á la transmision de movimientos. Cada piso tiene un arbol principal en el cual se hallan montados los tambores que comunican el movimiento á las varias máquinas, y cuanto más largo es este árbol es mas fuerte el esfuerzo de torsion ejercido sobre de él. Si el motor se ha colocado á una de las estremidades el esfuerzo de torsion es doble del que tendria si fuese colocado al centro del edificio. El diámetro del árbol en el primer caso debe ser mayor que en el último. Si el motor se halla colocado al centro transmite el movimiento á los cuatro pisos por medio de un árbol vertical y tres ruedas cónicas á cada uno de ellos y á mas debe hallarse situado en los sótanos ó afuera para que no ocupe lugar en la carderia. Se necesita tambien un árbol horizontal y dos ruedas cónicas para transmitir el movimiento del árbol vertical..."⁴⁵⁹

Els efectes del sistema de fàbrica sobre la ciutat foren enormes. Madoz enregistra l'any 1841, a la ciutat de Barcelona, un total de 274 fàbriques de filats de cotó, 460 de teixits i 16 foneries. S'havien obert nous

Documents que formaven part d'un mateix expedient de legalització de la màquina de vapor de la fàbrica de teixits de Francesc Lloberas: AHCB, Gràfics, IG-3673, 1846, "Plano de la casa fabrica que el Sr. D. Francisco Lloberas posehe en esta ciudad y calle de Amalia y tiene salida a la de Carretas, asignadas de número 44 y 43", Planta de legalització de les màquines de vapor, signa Juan Soler y Cortina. AHCB, Gràfics IG-3675, 1846, "Perfil de la casa que el Sr. D. Francisco Lloberas posee en la calle de Amalia de la presente ciudad", Façana, signa Juan Soler y Cortina.

carrers, la ciutat s'havia densificat en alçada, encadrada per un recinte de muralles no modificat des del segle XIV i les fàbriques havien iniciat un accelerat procés de transformació tecnològica, que afectà el model d'empresa. Molts dels modestos filadors enregistrats al Padró del 1829 varen desaparèixer, fet que va donar lloc al fenomen del lloguer d'edificis i també de la força del vapor. Aquesta pràctica, la del "lloguer de la força del vapor", és a dir la substitució del capital fix per capital circulant, ha estat detectada des de la meitat de la dècada dels anys trenta, tant pel nostre Registre de Fàbriques⁴⁶⁰ com per les investigacions sobre la filatura del cotó d'Albert Garcia i Balaña.⁴⁶¹

La transformació de la força del vapor en una mercaderia més ens dona llum d'aquesta radical transformació. Un cop superada la conjuntura econòmica dels anys trenta, al final de la dècada següent les empreses iniciaren un procés de concentració de capitals i en conseqüència experimentaren un primer èxode cap el Pla de Barcelona de manera que es va iniciar la implantació dels grans centres industrials. Gràcies a aquests últims factors de concentració, èxode o substitució de vells edificis, la indústria afrontà un segon procés de mecanització.

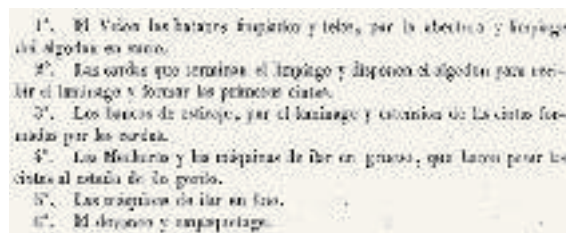
La tercera mecanització

Si la majoria dels autors coincideixen a afirmar que les dècades del 1840 al 1860 la indústria cotonera experimentà una gran expansió amb l'impuls de l'energia generada per la màquina de vapor,⁴⁶² aquesta transformació havia de ser complementada per una segona mecanització destinada a la renovació general de l'utilitatge industrial. El moment arribà amb la crisi econòmica del 1846-1847, any que es constituí la Junta de Fàbriques i l'any següent l'Institut Industrial de Catalunya, institució impulsora d'aquesta segona fase de mecanització.

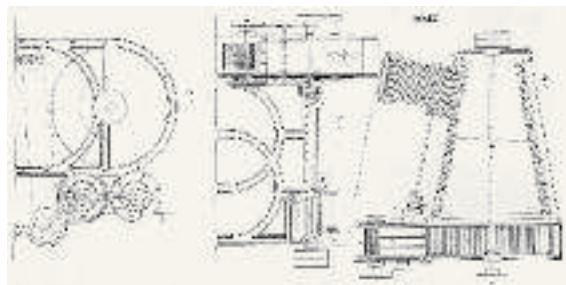
En aquest sentit la dècada del 1850 va destacar principalment, a més del domini de les *mule-jenny*, per la introducció de les màquines automàtiques, les filadores "selfactines", el teler "jacquard" i la màquina d'estampar "perrotina". Totes elles eren ja velles invencions de les dues potències industrials, Anglaterra i França, i foren introduïdes per via de la importació, i es va afrontar un procés de renovació general de les màquines utensili.

Un dels nous importadors de maquinària incorporats a aquesta fase va ser Pau M. Tintoré. Fill de Pau Tintoré, el mestre fuster que va participar en la construcció d'El Vapor de la societat Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia.⁴⁶³ Coneixedor del món de la maquinària, el 1844 s'associà amb Joan Güell, Joan Jaumandreu i Tomàs Coma en la fàbrica de panes, el Vapor Vell de Sants, i va convertir-se en un navilier important; aviat es dedicà al transport marítim, i sabem que entre el 1847 i el 1856 noliejà 26 vaixells d'importació de maquinària.⁴⁶⁴ La societat naviliera Pablo Tintoré i Cia. va ser creada el 1852 amb un servei de transport marítim de vapors que unien Espanya i Anglaterra. Coneixedor del sistema de transport marítim, es posà en contacte amb el ric món industrial anglès i amb altres punts de les nacions europees més avançades en el món de la indústria.⁴⁶⁵

El desenvolupament de la filatura a la segona meitat del segle va comportar un perfeccionament dels productes, una millora de la qualitat i de la productivitat, aparellada amb una enorme complexitat de les operacions, totes elles ja mecanitzades. Per al director de filatura francès Oger,⁴⁶⁶ traduït a Espanya per Francesc Arau, les principals operacions i màquines que composaven una filatura de cotó, eren les següents:

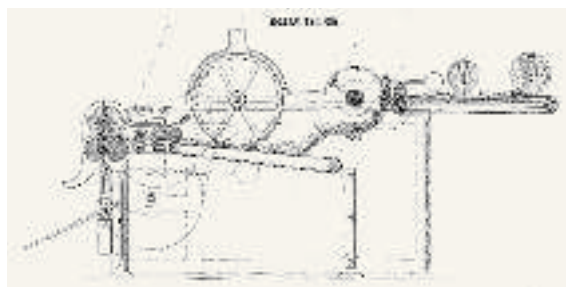

Entre els treballs de preparació del cotó, primerament el "velon", en la versió catalana el "llop" o "diabla",⁴⁶⁷ era una màquina destinada a obrir el cotó empaquetat en bales fins convertir-lo en una massa plana i contínua. La primera màquina destinada a aquesta operació era un cilindre inclinat de fusta reixada, amb un eix proveït de dents de ferro que girava a una velocitat de 200 i 300 voltes per minut. La versió francesa anomenada "cistell de Normandia" va ser substituïda per les versions angleses de cilindre horitzontal, amb una velocitat de 600 voltes per minut i posteriorment per un perfeccionament de Lilly anomenat de "cistell cònic".

Màquina anomenada "diabla", reproduït d'Arau, F "Tratado ...", 1855.

Les operacions de neteja es realitzaven en el "batan". Era una màquina destinada a continuar la neteja i disgregació dels flocs de fibra iniciada amb les obridores. Originàriament es realitzava en dues operacions, primer de picatge al voltant d'un cilindre, i el segon un "batan" teler que estenia els flocs regularment sobre una tela sense fi.

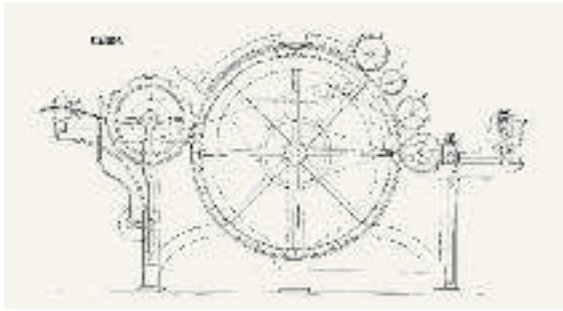

Màquina "batan teler", reproduït d'Arau, F "Tratado ...", 1855.

El següent procediment era la "carda". Les cardes eren unes màquines que substituïren la funció manual del raspallat de la fibra. L'objectiu era col·locar la fibra en fils paral·lels i drets. La napa o tela de "batan" passava entre dos cilindres proveïts de dents que atrapaven les fibres del cotó. En sentit contrari, els "xapons" de la carda pentinaven el cotó. La tecnologia francesa desenvolupà al primer terç del segle XIX la carda "Oruscamp", carda mecànica de la fàbrica tèxtil Oruscamp de doble cilindre. Existí també una carda a la "catalana", més complexa per un doble cardatge en fi. Les primeres importacions

de màquines de cardar daten del 1839 i el 1840, amb un total de 17 unitats, segons les estadístiques de Madoz.⁴⁶⁸

Carda mecànica "Oruscamp", reproduït d'Arau, F. "Tratado ...", 1855.

Les cintes obtingudes de la carda eren aplegades en màquines de doblar i reunir d'origen anglès. A continuació s'iniciava el procediment de l'estiratge de la veta cardada. La màquina destinada a aquesta funció era el "manuar". Originàriament eren uns bancs continus inventats per Arkwright, progressivament modernitzats. Es tractava d'aconseguir una veta de gruix constant i més consistent. S'efectuava en diverses passades depenent del gruix del fil.

"Manuar" continu, reproduït d'Arau, F. "Tratado ...", 1855.

El següent procediment era aprimar la veta del "manuar", donant-li torsió obtenint la metxa que s'enrotllava a les bobines cilíndriques, procediment que es repetia diverses vegades. Inicialment es realitzava amb un procediment manual anomenat "estiratge de llanterna", que va ser substituït per la màquina "metxera". Aquestes màquines van ser inventades el 1821 per Coker i Higgins, constructors de Manchester, introduïdes a França pels accionistes de la filatura Oruscamp des d'on es distribuï a tota França amb el nom de "metxera Oruscamp".

No es realitzà cap canvi notable fins el 1826. En aquesta època la casa de Houldsworth de Manchester disposava del privilegi d'aquestes màquines, cedida a la casa Callas i que passà de seguida a la casa d'A. Koehlin et Cie. de Mulhouse a França. Les millores foren presentades a l'exposició del 1834 per Koehlin i Cia. per les quals es substituïen les cordes per rodes dentades, un sistema adoptat finalment, com a sistema mecànic.⁴⁶⁹ Va ser una màquina difícil que aconseguís un bon rendiment i es realitzaren diverses versions de les quals la més moderna era la versió anglesa, la "metxera" de sistema "Hiver-Platt".

La màquina de filar *mule-jenny* va ser la filadora per excel·lència de la ciutat. Les màquines originals angleses havien estat introduïdes primer a França i el 1805 a Catalunya per l'empresa de Jacint Ramon. Eren màquines de fusta i ferro molt rudimentàries i encara poc competitives davant de les bergadanes i

les "maxerines". El Padró de Fabricants del 1829 evidenciava per primera vegada un perdomini de les *mule-jenny*, anomenades de forma equívoca com a màquines "franceses".

En la dècada dels anys trenta aquestes havien estat lentament substituïdes per *mule-jenny* metàl·liques o de ferro colat que arribaven als 300 fusos de capacitat. El 1841, Madoz situava a Barcelona un nombre elevat de màquines *mule-jenny*, 1.516 instal·lades, per sobre de les poques 22 màquines "contínues"; les "Estadísticas" de la Junta de Fàbriques del 1850 demostren la substitució total de les velles "jennies", bergadanes i maxerines per les màquines *mule-jennies*.⁴⁷⁰

Les *mule-jenny* de nova generació eren màquines de doble velocitat. Disposaven de dos parells de cilindres per estirar la metxa i els fusos es muntaven sobre un aparell amb rodes sobre carrils; amb un moviment de separació dels cilindres s'efectuava la torsió i l'estiratge. Eren màquines més econòmiques que les "contínues" però de treball intermitent. Aquestes millores introduïdes a mitjans de segle foren publicades el 1855 pel professor de mecànica de la Junta de Comerç, Francesc Arau.

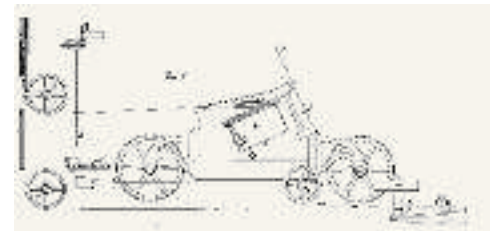
En el mateix sentit cal parlar de les màquines "contínues" que evolucionaren, donades les diferències de procediment de les *mule-jenny*. El perfeccionament d'aquestes màquines el va realitzar el 1824 l'inventor nord-americà Charles Danforth amb una millora del model de *throstle-frame* d'Arkwright, i posteriorment, el 1834, l'enginyer i constructor de màquines De Bergue, autor també de nous models de telers mecànics i diverses màquines destinades al tèxtil, enregistrà una nova millora de la màquina de filar "contínua".⁴⁷¹ Com hem vist, la versió Danforth va ser introduïda al nostre país el 1832 per la societat Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia, en compliment del contracte amb la Reial Hisenda.

Però la gran innovació va ser la invenció de les màquines automàtiques angleses o *selfacting spinning mule*, dissenyades per Richard Roberts i construïdes per Sharp, Roberts & Co. sobre els plànols de M. Whithworth de Manchester el 1825.⁴⁷² El seu caràcter automàtic és el que donarà nom genèric a una màquina en la qual les operacions d'estiratge i de donar torsió al fil es verificaven alternativament amb el seu enrotllament en els fusos.

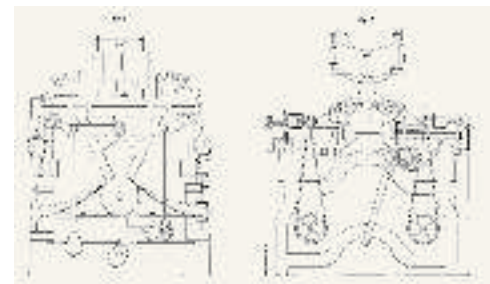
Les "selfactines" foren introduïdes a Catalunya cap el 1844. El 1849 funcionaven 91.468 fusos d'aquestes màquines i el 1854 eren 200.000 i ocupaven a 1.200 filadors. Aquestes màquines permetien una reducció important de mà d'obra i per aquesta raó foren objecte d'una vaga de filadors a Barcelona coneguda amb el nom de "conflicte de les selfactines" el mes de juliol del 1854. La reacció dels obrers filadors contra la mecanització creixent del sector cotoner va fer reviure els actes luddistes del 35 amb la destrucció de maquinària. Foren incendiades les fàbriques Arnau, Castells i Cia., Jordà i Mas, Josep Morull, Rosés i Cia., La Industrial Cotonera, Miquel i Cia. i la Cotonera

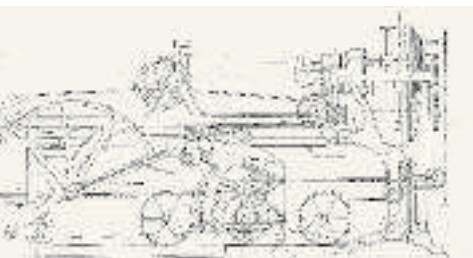
A baix a la dreta els procediments manuals de "llanterna", a l'esquerra una màquina "metxera anglesa", reproduït d'Arau, F. "Tratado ...", 1855.

Màquina de filar "Mule-jenny" de doble velocitat, reproduït per Francesc Arau.

Màquina de filar cotó "contínua", model perfeccionat del segle XIX, dibuixada per Narcís Arau i Sanpons, al "Tratado completo de la hilatura del algodón" de Francesc Arau i Sanpons, Barcelona 1855.

Màquina de filar "Self-acting", re-produït d'Arau, F. "Tratado ...", 1855.

Màquina "Self-acting" del segle XIX. Reproduït a Mir i Miró, Enric, "Compendio de tecnología Industrial o estudio de las principales industrias nacionales", Barcelona 1906.

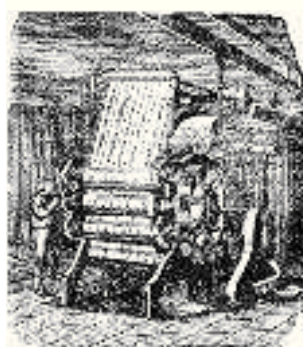
Teler mecànic del segle XIX, reproduït a Mir i Miró, Enric, "Compendio de tecnología Industrial o estudio de las principales industrias nacionales", Barcelona 1906.

rodets de diàmetre fix i que eren sotmesos al procés de numeració segons els gruix del fil, de manera que finalitzava la filatura llesta per entrar en la producció del tissatge. Com ja s'ha citat, la mecanització del tissatge va ser l'operació més difícil d'aconseguir, donada la complexitat de les operacions.

A Catalunya els telers mecànics tipus "Roberts" i també una versió francesa del teler mecànic realitzada per De Bergue havien estat introduïts per la societat Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia. el 1832. Els telers "Roberts" i els "de Bergue", entre altres màquines modernes, eren citats al contracte entre la Reial Hisenda i Josep Bonaplata, com a invents innovadors que l'Estat contribuïa a la seva introducció en el nostre país. La darrera innovació del tissatge va ser la introduïda per l'inventor francès Joseph Marie Jacquard (Lió 1752 – Oulins, Roin Alps 1834).

L'aparell "jacquard", inventat el 1801, pensat inicialment per a la indústria sedera de Lió, va ser utilitzat amb molt d'èxit tant al teixit de la llana com del cotó. Va ser perfeccionat el 1806 sobre idees de Jacques de Vaucanson i declarat d'utilitat pública. Era un enginy que acoblant al teler permetia l'evolució independent de cada fil de l'ordit i la reproducció dels dibuixos més complexos, amb una mena de processador de cartons perforats. Encara que J. Nadal situa la seva difusió a Catalunya cap els anys anteriors al 1833,⁴⁷³ la implantació definitiva cal situar-la amb la importació de maquinària realitzada a partir del 1836. Segons Madoz, entre el 1836 i el 1840 foren importats a Catalunya un volum de 969 telers a la "jacquard".⁴⁷⁴ Una versió més moderna, un teler jacquard que teixia i brodava alhora, va ser presentada per Domènec Ramis, el 1844, a l'Exposició Universal barcelonina.⁴⁷⁵

Màquina de múltiples cilindres per l'estampat mecànic del segle XIX. re-produït a Mir i Miró, Enric, "Compendio de tecnología Industrial o estudio de las principales industrias nacionales", Barcelona 1906.

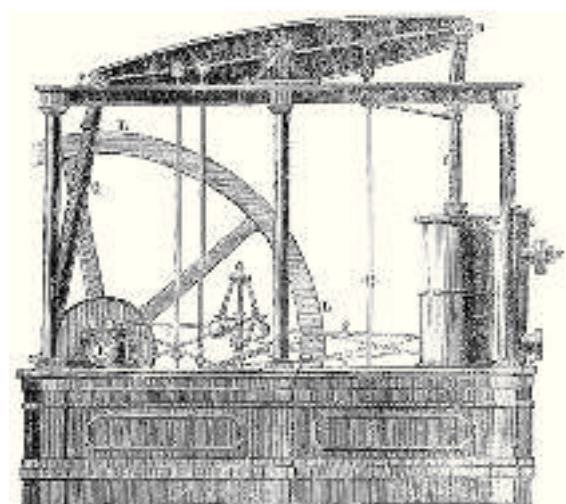

L'enginyer francès Louis Jérôme Perrot (1798-1878) inventà el 1834 una versió diferent de màquina d'estampar que s'anomenà "perrotina" que contenia una sèrie de motlles plans i rec-

tangulars, que tenien l'amplada del teler que s'aplicaven mecànicament fent pressió sobre les teles. L'estampat fet amb "perrotina" era més perfecte que el de cilindres, però la seva elaboració era més lenta. Segons Madoz, el 1841, només existien a tot Catalunya 3 màquines "perrotines", però el 1846, el seu nombre ja havia pujat a 39 unitats instal·lades.

La renovació del parc de maquinària va afectar també les màquines de vapor. Les primitives màquines foren progressivament substituïdes, s'augmentaren les potències, s'introduïren manòmetres i sistemes de seguretat, s'augmentaren els gruixos de parets de les fogaines i es construïren elevades xemeneies. Es desenvoluparen les tres classes de màquines de vapor: les de baixa, mitja i alta pressió. Es va mantenir la preferència de les màquines Watt de baixa pressió, en front de les Wolf de mitja pressió, malgrat la reducció de combustible d'aquestes últimes.

França havia experimentat també el 1834 amb la màquina d'alta pressió de Saulnier.⁴⁷⁶

Màquina Watt. Reproduïda per Delaunay, "Curso elemental de Mecánica teórica y aplicada", París 1879.

L'èxode industrial i les ordenances del 1856

Un primer èxode industrial, de la ciutat cap a la perifèria, ja havia tingut diversos precedents. La fàbrica de blanqueig de Joan Vilaregut ja estava situada a la Vila de Gràcia des del 1835. Joan Güell i Ferrer, establert a Sants el 1840, feia construir entre el 1844 i el 1845 el Vapor Vell, equipat amb dues màquines de vapor, amb 80 CV de potència que entre les dues movien 42 cardes, 7.000 fusos de filar, 14 telers mecànics d'empesa i 65 de vellut; hi treballaven 414 operaris.⁴⁷⁷ La firma La España Industrial s'instal·là a la mateixa vila a partir del 1847.

Tots aquests establiments, equipats amb vapors, buscaven més economia en la contractació d'operaris, no patien les limitacions de la ciutat emmurallada i a causa de la major disponibilitat d'espai, estaven organitzats per una tipologia per "pavellons", en millors condicions d'higiene i salubritat. Però aquestes no eren les úniques raons: la instal·lació de fàbriques, malgrat els edictes municipals, sempre havia estat una font de conflictes,⁴⁷⁸ cap d'ells resolt satisfactòriament per la manca d'un cos jurídic de defensa i per l'enorme pressió econòmica que exercia la indústria. Altres raons varen ser la salinització i contaminació de les aigües subàlvies, i els constants incendis, tant provocats pels "avalots", com per les explosions de calderes de vapor. Però una raó més important fora, tal vegada, el progressiu control de la Guerra Carlina,

que retornà la seguretat al territori situat fora de la protecció del recinte de les muralles de Barcelona.

Pel govern municipal, l'èxode de les primeres empreses no deixà de ser un problema. Encara que algunes fàbriques havien iniciat el camí de la seva transformació en habitatges com ho va ser el cas de les de Bernadí Martorell i Josep Serra i Marrugat,⁴⁷⁹ moltes mantenien l'activitat a l'interior de la ciutat com a segona empresa i d'altres llogaven els seus establiments amb la força del vapor inclosa. Els buits legals deixats per l'edict del 1846, cara la reutilització de les fàbriques, es varen intentar omplir amb el ban del 6 de juliol del 1849.⁴⁸⁰ Un any després d'aquests intents no massa reeixits, Valentí Esparó des de la Comissió de Salubritat Pública reclamava:

"...cortar de raiz los inconvenientes estos y otros sin número a que está afectada la salubridad pública por la acumulación de fabricaciones de toda clase... Valentín Esparó, alcalde constitucional, 15 de junio de 1850."

El 1848, la Barcelona emmurallada aplegava un conjunt de 65 vapors. La població havia augmentat fins a 146.322 persones i el seu estoc d'habitatge s'havia vist incrementat en un conjunt de 323 cases noves, 462 reedificades i 461 cases restaurades. Saturació demogràfica i saturació urbanística. A mitjan segle XIX la ciutat, després d'un creixement intensiu, continua concentrada en el recinte de 195 hectàrees traçat des del segle XIV. Laureà Figuerola, arran de la publicació de la *Estadística de Barcelona* de 1849 afirmava:

"...la municipalidad ya no permite en el angustiado recinto que disponen sus habitantes la construcción de tales aparatos que exponen al vecindario a mil peligrosas contingencias, por las explosiones, los incendios y la absorción de las aguas de todos los pozos, por el gran caudal consumido para operar especialmente la condensación como la vaporización efectuada en las calderas".⁴⁸¹

Les màquines de vapor necessitaven per al seu règim de funcionament un ús abundant d'aigua. El proveïment d'aigua es realitzava pel Rec Comtal que procedia de la derivació de les aigües del riu Besòs a l'alçada de la vila de Montcada, amb distribucions internes de la ciutat i d'una multitud de pous d'extracció d'aigües subàlvies, que l'arquitecte Josep Fontserè havia xifrat en 4.360. Al sector del Raval l'extracció per pous amb sínies havia estat sempre el sistema més utilitzat, primer pels cultius interiors, posteriorment per les fàbriques d'indianes i els tintors, i finalment per la gran concentració de màquines de vapor.

La capa freàtica baixà de nivell i es produí un procés de salinització, que tingué conseqüències en el regadiu dels cultius interiors i exteriors, sobretot a les hortes de Sant Beltran. Però aquesta salinització també presentà problemes en la seva utilització per les calderes i màquines de vapor.⁴⁸² Aquesta podria ser una bona raó per entendre el progrés que varen tenir les explosions i incendis dels vapors a la segona meitat del segle. Fins el 1850, la majoria dels incendis de fàbriques foren provocats per la inestabilitat política. A partir d'aquestes dates les notícies que ens arriben fan més referència a les explosions de les calderes. El 1852 va ser molt notori l'incendi de la fàbrica de filats de Capdevila i Mata, situada al carrer de la Riereta.⁴⁸³

El mateix any també s'incendiava el vapor de la fàbrica d'estampats de cotó dels germans Joan i Constantí Achon situada al carrer Més Alt de Sant Pere, sobre l'antic convent de Sant Francesc de Paula. El 1852 una de les calderes instal·lades a l'establiment esclatà, i va causar diverses víctimes i danys considerables. Les seqüeles haurien estat pitjors: "sin la sere-

nidad y el valor de que dió muestras el que precavió que reventasen también las otras dos calderas que estuvieron muy próximas a hacerlo".⁴⁸⁴

Aquests fets van commoure la ciutadania. Joaquim Font i Mosella, llicenciat en Medicina i Cirurgia, en ocasió de l'esmentat accident, publicà unes consideracions sobre la conveniència del trasllat de les fàbriques a Can Tunis.⁴⁸⁵ Malgrat la creació de les primeres companyies de bombers i de la Sociedad de Seguros Mutuos de incendios de Barcelona impulsada el 1856,⁴⁸⁶ les condicions dels vapors no canviaren i els incendis continuaren afectant més establiments.

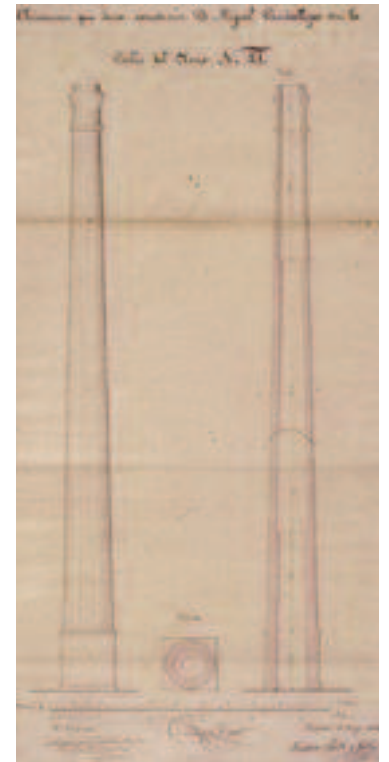
El 1859 la fàbrica de filats de Francesc Saldas del carrer de la Reina Amàlia, que havia estat arrendada a dues empreses diferents del mateix ram, es va veure afectada també per un nou incendi, fet que va sol·licitar la seva reconstrucció aquell mateix any.⁴⁸⁷ Portada la situació fins aquest extrem, la ciutat de Barcelona el 1854 ja sumava la quantitat de 160.000 habitants. El 7 d'agost del mateix any s'havia iniciat l'enderrocament de les muralles i es preparava la planificació del nou Eixample.

Les Ordenances Municipals del 1856 van ser la definitiva legislació destinada a la regulació de les fàbriques i el seu trasllat al Pla de Barcelona. El cos jurídic era molt ampli, i es referia a tots els aspectes normatius d'edificació i usos. Quant a les fàbriques, les determinacions del Títol III que regulava els establiments i en especial la Secció I, dels moguts per medi del vapor, s'inspiraren en els precedents del 1846, s'amplià el límit de potències de 3 CV a la totalitat de la ciutat i es prohibí la reedificació de les fàbriques afectades per incendis, amb la finalitat del seu gradual desplaçament a la perifèria.⁴⁸⁸

El 1867, un cop consumat l'enderrocament de les muralles i iniciat el principal èxode industrial cap al pla de Barcelona, les inspeccions municipals descobriren, encara, l'existència de 132 calderes de vapor en activitat al barri del Raval, 32 d'elles concentrades al carrer de la Riereta, i 97 més al sector antic de la ciutat.⁴⁸⁹ D'aquestes calderes, 117 funcionaven sense cap mena de llicència, mentre que 67 ho feien amb una llicència incompleta. La gran majoria eren instal·lacions clandestines o semiclandestines. L'alarma dels experts va ser prou justificada.⁴⁹⁰

AHCB, Gràfics B-8210, "La Ilustración", 15 de febrer del 1851, Madrid, Incendi de la fàbrica de vapor de Capdevila i Mata.

AMCB Exp. Fo-1727-BIS-C, 10 de maig del 1866, Casa fàbrica, Miquel Cantallops, carrer de l'Om número 1, Reforma de xemeneia existent, signa Antoni Valls i Galí.

NOTES

1 Una recent revisió historiogràfica per Solà Parera, Àngels, "La societat barcelonina en una època de canvis", dins de "La ciutat i les revolucions, 1808-1868. II, El procés d'industrialització", Grau, R, coordinador, Ajuntament de Barcelona, AHCB, 2006.

2 Segons Josep Fontana, els Decrets de desamortització del 30 d'agost del 1800, produïren ja el 45% de tot el que produirà la desamortització de Mendizábal, aquesta última molt més coneguda.

3 En aquest sentit es manifestava el president de la Junta de Comerç Bonaventura Gassó, autor del llibre "España con industria fuerte y rica" publicat l'any 1816. Gassó, es lamentava que la guerra marítima del 1804 i la invasió napoleònica del 1808 haguessin impedit la continuïtat dels avenços de la indústria nacional.

4 Karl Marx cita una de les causes en el tractat de Til-sit del 7 de juliol del 1807, en el qual es determina el repartiment d'Europa, pel qual queden en mans de Bonaparte les corones d'Espanya i Portugal. "New York Daily Tribune", 25 de setembre del 1854, Marx/Engels, "Escritos sobre España", Barcelona, 1978.

5 Gaspar Melchor de Jovellanos (1744-1811), escriptor i polític il·lustrat. Formà part del cercle d'Olavide i de Cabarrús. La seva obra és un exponent típic de la Il·lustració, per la seva defensa de la reforma de la societat. Perseguit per Carles IV, va ser confinat a Mallorca (1801) i al castell de Bellver (1802). Alliberat per Ferran VII el 1808, va rebutjar el Ministeri de l'Interior de Josep Bonaparte. Formà part de la Junta Central del 1808, contra l'ocupació francesa.

6 Balcells, A. "Història dels Països Catalans...", Barcelona 1980.

7 Citat per Fontana, J. "La fi de l'antic règim i la industrialització, 1767-1868", vol V, Història de Catalunya, Barcelona 1988, pg. 193.

8 Gassó, Buenaventura, "España con industria fuerte y rica", 1816.

9 Sánchez, Alexandre, "Activitats econòmiques a Barcelona (1717-1833)", Història de Barcelona, vol. 5, 1993.

10 Carrera Pujal, J., "La economía de Cataluña en el siglo XIX", Volum I, pg. 48.

11 Arnabat Mata, Ramon, "La revolució de 1820 i el Trienni liberal a Catalunya", Vic, 2001.

12 BC-Ricard Marco, ban de 24 de febrer del 1822, pel manteniment de l'ordre públic davant els aldarulls que enfrontaren liberals i moderats pel control de la Milícia Nacional. Signen els alcaldes constitucionals Ramon Manesch i Coll, Josep Antoni Generés i Francesc de Milans i Duran.

13 Joan Rull i Camarasa (Barcelona 1779-íd 1854), fabricant de pintats, fill del fabricant d'indianes Joan Rull i Arnabach, va continuar el negoci familiar. Elegit regidor de l'Ajuntament de Barcelona el 1823, es veié obligat a exiliar-se un any després per causa de les seves idees liberals. Durant el seu exili conegué a fons els avenços de la indústria tèxtil europea i al seu retorn participà activament en la constitució de la societat Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia. Fou un destacat dirigent de la Comissió de Fàbriques i soci fundador de l'Institut Industrial de Catalunya.

14 Citat per Agustí i Cullell, Jaume, "Ciència i tècnica a la Catalunya del segle XVIII", Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 1983.

15 Arnabat Mata, Ramon, Op. Cit. Nota n° 11.

16 Sánchez, Alexandre, "Protecció ordre i llibertat, el pensament i la política econòmica de la Comissió de Fàbriques de Barcelona (1820-1840). Barcelona 1990.

17 Josep Costa i Galí (s. XVIII-s. XIX), procedent d'una antiga família de fabricants d'indianes (vegeu Casa fàbrica Costa), havia fet la carrera militar a l'exèrcit

borbònic. Destacat a les colònies, a la ciutat de Caracas sota les ordres de les Corts de Cadis, actuà com a Fiscal la Reial Audiència, criticant durament el 1813, l'actitud del governador de Cumanà en la repressió dels independentistes republicans. Amb el fracàs de la política repressiva i la declaració d'independència de Veneçuela retornà a la Península i el 1817 es retirà de l'Exèrcit amb el grau de Tinent Coronel del Regiment d'Infanteria de Ferran VII. El 1820 quan era membre de la Reial Audiència Territorial de Madrid, es convertí al republicanisme, ingressà en la societat secreta dels comuns i retornat a Barcelona formà part de la Tertúlia Patriòtica de Lacy. Durant el Trienni constitucional Josep Costa i Galí fou diputat a Corts per la província de Barcelona el 1820.

18 Arnabat, R. Op. Cit. Nota número 11.

19 Tots eren dos fills de fabricants d'indianes i futurs socis de la companyia Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia del 1832. L'allistament a la milícia de Joan Vilaregut i Albafull el portarà a assumir el comandament de l'Esquadró de Lancers durant la dècada dels anys trenta. Vegeu la biografia de Solà i Montserrat, Roser. Op. Cit. (Vegeu Fàbrica El Vapor)

20 Llogari Serra i Farreras (Manresa 1797-Barcelona 1873), comerciant i polític. El seu pare Llogari Serra i Serramallera fou un dels socis de la important casa de comerç Pau Miralda i Cia.. Llogari fou tinent de la Milícia Nacional de Manresa en el Trienni, i va ser elegit diputat a Corts el 1837, com a progressista, però renuncià al càrrec, i el 1846, per Manresa, com a moderat. També fou senador el 1843 i el 1844, i diputat provincial per Barcelona el 1836 i per Manresa els anys 1856 i 1858.

21 AHCB Obreria C-82, 1821.

22 AHCB, Obreria C-90, 27 de juny del 1823, "Lista de individuos afectos al servicio personal de las obras de fortificación, por calles: calle Hospital, Joaquín, Ignacio Vallés, José, Juan Coloreu, calle San Rafael, Buenaventura Torner, Juan Torner, calle Sadurní, José Soler, calle Hospital, Salvador Juncadella, Juan Aleu, ...calle Riera Jacinto Batlló..."

23 AHCB Obreria C-89, 30 d'abril del 1823, "...que Jaime Franquesa Maestro texedor de velos, es habitante y vecino en este Barrio a mi cargo y me consta que de mucho tiempo...sirve en la Milicia de voluntario..." signa Joaquim Palau, comissari de les Brigades. Molts teixidors membres de la milícia voluntària sol·liciten passar a les Brigades d'obres per manca de treball i subsistència.

24 AHCB Obreria C-92, 13 de juliol del 1824, "D. Antonio de Magarola y D. Pedro de Sentmenat Regidores de esta ciudad, obreros de ella..." escrit.

25 APNB, JM. Planas Compta, notari, 16 d'abril del 1829. "D. Ramón Bonaplata y Roig vecino y del comercio de la misma y dijo que su hijo D. Ramón Bonaplata y Curriel de edad 36 años de profesión comerciante establecido en la ciudad de Marsella... contraer matrimonio con Josefa Roura, hija de José Antonio Roura también comerciante establecido en Marsella..." consentiment per a Ramon Bonaplata a l'exili de Marsella.

26 Carrera Pujal, J. "La Lonja de Mar...", pg. 221-222.

27 Jaume Ricart i Guitart, president de la Comissió de Fàbriques el 1830. Pau Muntadas i Campeny, president de la Junta de Fàbriques el 1832.

28 Mestre i Campi, J. "La vida política a Barcelona en 1833-1874", dins de "Història de Barcelona", Vol 6, pg. 262.

29 Joan Gaspar / Josep Mª Ainaud i de Lasarte, a l'"Enciclopedia Catalana".

30 Aquest període ha estat profundament descrit a l'obra de: Ollé i Romeu, J.M. "Les bullangues de Barcelona durant la primera guerra carlina (1835-1837)", Barcelona 1994.

31 Coroleu, Josep, "Memorias de un menestral de Barcelona (1792-1854)", Barcelona 1916.

32 Segons dades de AHCB C-XIV Obreria: Vegeu el

capítol: "El procés de vaporització" d'aquest volum.

33 Fontana, Josep, "La fi de l'Antic Règim i la industrialització (1787-1868)", Barcelona 1998.

34 Balmes, Jaume, "Obras completas", vol XIII, Barcelona 1925, pg. 195

35 Antoni de Gironella i Aiguals, (1789-1855), comerciant i escriptor: una de les famílies de comerciants més importants de la ciutat. El 1820 fou nomenat vocal de la Junta de Comerç i durant el Trienni participà activament en la vida política. Membre de la societat patriòtica La Tertúlia de Lacy, hom l'acusà de ser un dels introductors de la societat secreta dels comuns a Catalunya. El 1823 s'exilià per tornar a Barcelona el 1827 per exercir de vocal de la Junta de Comerç. Entre els anys 1832-1833 inicià la seva activitat literària en l'idioma català. Designat per Llauder comandant del sisè batalló de la milícia urbana el 1833. Va ser elegit president de la Junta Auxiliar Consultiva l'estiu del 1835 i vocal de la Junta Superior Governativa. El gener del 1836 va ser deportat a Canàries i el 1837 s'exilià novament a França, i es va dedicar cap a posicions conservadores. Ollé, JM, Op. Cit.

36 Ollé i Romeu, J.M. Op. Cit.

37 Anònim, "Sucessos de Barcelona (1822-1835). Citat per Ollé i Romeu, J.M. "Les bullangues..." Op. Cit

38 AHCB C-117, "Guia Estadística 1834-1835", "Relación nominal de los SS Concejales que componen el cuerpo municipal: Alcalde Mariano de Cabanes, Regidor Joan Vilaregut".

39 Citat per Solà i Montserrat, Roser, "Joan Vilaregut i Albafull...", Op. Cit. Sabem també que Fèlix Ribas i Solà era un dels pocs arquitectes acadèmics assentats a Barcelona, amb títol del 1833. Militant progressista, treballà per Esparó en la reconstrucció de El Vapor. Vegeu dades biogràfiques.

40 AHCB Obreria C-120, 1835, Documentació relacionada amb l'activitat del govern progressista a la ciutat de Barcelona: "Condiciones bajo las cuales se han encargado de la limpieza exterior e interior de los ocho barrios de dicho Cuartel, los individuos que a continuación se expresan..." "Lista de individuos encargados de la limpieza de los Barrios...por cuarteles", "Derribo del convento de las Carmelitas Descalzas para plaza y mercado", Permisos de paso de la carretera de la Creu Coberta per haver contribuït a l'empedrat, "Propuesta de la Junta de Comercio de crear una Caja de Ahorros"...10 de maig del 1835.

41 AHCB Obreria C-XIV. Actes municipals del 1835.

42 Ollé i Romeu, J.M. Op. Cit.

43 Vicens i Vives, Jaume, "Industrials i polítics del segle XIX", Barcelona, 1958.

44 Ollé i Romeu, J.M. Op. Cit.

Per aclarir els conceptes, podem afegir: el "sufragi universal" implicava el dret de votar a tota persona, els homes, amb majoria d'edat jurídica; el concepte de "directe" implicava que el vot es realitzava directament als candidats; i l'adjectiu de "censatari" limitava el dret de vot als propietaris que pagaven impostos.

45 Pau Torrens i Miralda (Manresa ?- Barcelona 1846) Torrens i Miralda era una important firma comercial barcelonina de la primera meitat del segle XIX, en la qual participaven els germans d'aquest nom, Pau Torrens i Miralda (Manresa ?- Barcelona 1846) i Carles Torrens i Miralda (Manresa 1792-Barcelona 1860), de la important casa Miralda de Manresa, que s'instal·laren a Barcelona després de la Guerra del Francès. El 1818, obligatòriament, passaren a ser comerciants matriculats. La seva firma mercantil fou una de les de més pes en el comerç americà. Pau va ser procurador a les Corts de l'Estatuto Real i fou elegit diputat a Corts els anys 1836, 1839 i 1843; va intervenir en el Parlament quan es va discutir la qüestió bancària el 1848. Des del 1844 fou membre de la Junta directiva de la Caja de Ahorros. Carles, a mitjan segle XIX, era un dels principals contribuents de Barcelona. Va intervenir en diverses ac-

titivats i va tenir fàbrica de bugies i sabó. L'hereu de la família, Joan Torrens i Miralda (Manresa 1784- íd. 1859) va restar a Manresa; invertí en diferents sectors econòmics i va ser un potent hisendat.

46 Vegeu nota número 18, sobre Llogari Serra i Farres.

47 Mestre Campí, Jesús, "La vida política a barcelona en 1833-1874", Op. Cit.

48 Borrell i Miralpeix, Marià (1800-1865). Comerciant i fabricant. Representant de la burgesia revolucionària barcelonina. D'origen humil, gràcies als seus negocis invertí diners en empreses fabrils i especialment en la compra de béns desamortitzats. Durant el Trienni liberal lluità contra els absolutistes i a partir de la mort de Ferran VII es convertí en un dels dirigents dels progressistes barcelonins. El 30 de setembre del 1831 aportà capital a la constitució d'una societat instrumental, la Bonaplata, Vilaregut, Rull, Borrell i Companyia, prèviament a la construcció de El Vapor. Intervingué directament en les bullangues del 1835, fou elegit membre de la Junta Auxiliària Consultiva, comandant d'un batalló de la Milícia Urbana i elegit alcalde el mes d'octubre del 1836 i dimitió del càrrec el gener del 1837. (Vegeu Casa fàbrica Borrell)

49 Joan Vilaregut i Albafull (Barcelona 1800- Madrid 1854), El 1830, posà a Sallent el principal establiment de tissatge mecanitzat de Catalunya. Al principi dels anys trenta instal·là a Gràcia una fàbrica moderna de blanqueig. Fou soci de la societat Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia amb fàbrica oberta el 1833. Oficial de la Milícia urbana, ocupà el càrrec de Regidor de l'Ajuntament de Barcelona en diverses crisis polítiques. Josep M. Ollé i Romeu a "Les Bullangues..." cita Joan Vilaregut i Albafull, àlies "Casaca", amb el càrrec de Regidor de l'Ajuntament de Barcelona (octubre 1835-octubre 1836), continuà exercint les mateixes funcions amb l'alcalde Borrell (octubre 1836-gener 1837) i en el govern presidit per Cabanes (gener 1837-juny 1837). El mes de setembre del 1837 fou escollit comandant de la Milícia de Gràcia i pels fets d'octubre empresonat a la Ciutadella per Meer. Amb Espartero ocupà de nou els màxims llocs de responsabilitat en la Milícia urbana de Barcelona i fou diputat progressista per Barcelona a les Corts en diferents legislatures, del 1841 al 1843 i del 1849 al 1854. (Vegeu Fàbrica el Vapor).

50 Salvador Bonaplata i Corriol (?-1855), Fill de Ramon Bonaplata, fabricant d'indianes a Barcelona, i germà de Josep Bonaplata, exercí de fabricant i prestamista. Heretà el negoci tèxtil de la família; segons dades d'Albert García Balañà, actuà en el comerç del cotó. Més endavant s'associà amb altres empreses tèxtils i adquirí finques a Sarrià i a Santa Perpètua de Mogoda. Formà part de l'Ajuntament presidit per Marià Borrell els anys 1836-1837. Fou president de la Comissió de Fàbriques. Citat per: Ollé i Romeu, J.M. Op. Cit.

51 Solà i Montserrat, Roser, "Joan Vilaregut i Albafull. Industrial progressista (Barcelona 1800-1854)". Ed. Abadía de Montserrat. 2001.

52 Mestre Campí, Op. Cit.

53 AFTN, Registre d'Oficis II, pg. 244. Felicitació a Mendizábal pel seu retorn al Ministeri d'Hisenda. Barcelona 24 de setembre del 1836. Citat per Sánchez, Alexandre: "Protecció, ordre i llibertat..."

54 Ramon de Bacardí i Cuyàs (Barcelona 1792-íd 1865) fou comerciant matriculat a la Junta de Comerç; posseïa vaixells que feien el comerç amb Amèrica. Després de la Guerra del Francès es retirà de la vida mercantil i es convertí en hisendat; tenia propietats a la ciutat i en diferents poblacions properes a Barcelona. El 1856-1857, a la cantonada de la Plaça Reial amb la Rambla va fer construir una gran casa de renda que el convertí en un dels grans propietaris de Barcelona. Deixeble de Jaumeandreu, fou membre de la comissió de Foment, constituïda el 1821 per la Junta de Comerç, l'Ajuntament i la Diputació. Liberal moderat, fou diputat a Corts el 1837-1839 i diputat provincial per Barcelona el 1847. Fou membre de la junta de la Caja de Ahorros y Monte de Piedad de Barcelona.

55 AHCB, Obreria C-125, 22 de setembre del 1837. Documentació relacionada amb l'activitat del govern progressista a la ciutat de Barcelona: Neteja de la Riera d'en Malla, contractació de brigades, Llistat de peons destinats a obres públiques, Cartes sol·licitant treball, Obres públiques, Oficis per la inscripció per a obres públiques, Cartes impreses dirigides a persones per a una subscripció pública: "...la calamidad que affige a la benemérita clase jornalera, de la cual nada hay que temer cuando la ocupación le proporciona el sustento de sus familias..." "Suscripción voluntaria por 3 meses anunciada en los periódicos de esta capital, de 18 del corriente" Relació de noms de fabricants i comerciants a qui s'adreça la subscripció: Ramón de Bacardí, Balta y Cía, Marquès de Barberà, Jacinto Batlló, Salvador Bonaplata, Bonaplata, Vilaregut, Rull y Cía, José Doménech, Espalter y Tolrà, Valentín Esparó, José Estruch, Francisco Giral, Juan Güell, Erasmo de Janer y de Gónima, Gerónimo Juncadella, Salvador Juncadella, Matías Muntadas e Hijo... Jaime Ricart... Rafael Sabadell, Miguel Vilaregut, etc.."

56 AFTN, Registre d'Oficis II, pg. 306-308. Petició de manteniment del Baró de Meer en el càrrec de Capità General com a garantia de la preservació de l'ordre públic. Barcelona 25 d'octubre del 1837. Signen Salvador Bonaplata, Nicolau Tous i Soler, Joan Vigó, Francesc Esteve i Sans, Jaume Busqueta, Bernat Capdevila i Manel Miralles, secretari. Citat per Sánchez, A: a "Protecció, ordre i llibertat..." Op. Cit.

57 Ollé Romeu, Josep M., "Les bullangues ...", Op. Cit.

58 Fontana, Josep, "La revolució liberal a Catalunya", Barcelona, 2003.

59 Fontana, Josep, "La fi de l'Antic Règim i la industrialització (1787-1868)", Barcelona 1998.

60 AFTN, CF, Actes 40-46, 26 d'actubre del 1840. Entre els empresaris hi figuren destacats progressistes, Valentí Esparó i Joan Vilaregut.

61 Antoni de Llinàs. Militar de procedència aristocràtica, va ser un dels primers organitzadors de la milícia nacional el 1833 i deportat per Mina el 1836. Era respectat per la seva integritat i defensor de les "ideas populares".

62 AHCB Obreria C-XIV, caixa 138, 9 de maig del 1843, "Pablo Félix Gassó... casas fábricas que posee en los número 66 de la calle de san Pablo y número 75 con la de la Riereta... reparaciones por bombardeo..."

63 AHCB Obreria C-XIV, caixa 138, 8 de febrer del 1843, "Don José Antº Llopi propietario de la casa fábrica del número 29 de la calle Marquès de Barberà... reclama gastos en reparaciones por el bombardeo... fábrica que ocupa D. Jacinto Batlló..."

64 El Corresponsal, Madrid, 9 de desembre del 1842.

65 Valentí Esparó i Giral (Llívia 1792- Barcelona 1859), fabricant. Des de la dècada del 1820 exercia de comerciant a Barcelona, on instal·là també una fàbrica d'indianes. Fou un dels socis de la societat Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia., que va introduir la primera màquina de vapor a Barcelona. Després de la crema de la fàbrica el 1835 i de la dissolució d'aquesta societat es dedicà fonamentalment a la fosa i construccions mecàniques –taller que ja va existir a l'antiga societat i que va adquirir en la subhasta de liquidació. En el mateix emplaçament i aprofitant les estructures existents va remodelar l'edifici per destinar-lo a foneria, que fou una de les més importants de Barcelona fins que el 1855 s'integrà a la firma Tous, Ascacivar i Cia. i originà una nova societat La Maquinista Terrestre i Marítima. Fou alcalde de Barcelona del 1850 al 1851 i membre del consistori altres anys. Decidit proteccionista, va ser president de la Comissió de Fàbriques (1838-1840) i un dels promotors de l'Institut Industrial de Catalunya; en presidí la secció de foneria i maquinària. També fou fundador de la SEAP de Barcelona.

66 Jaume Ricart i Gitart (?- Barcelona 1861), fabricant. Segons Francesc Cabana, era fill de Casseres de Berguedà. L'ascensió social i econòmica dels Ricart serà molt ràpida. L'any 1830 Jaume Ricart ja era President de la Comissió de Fàbriques, accionista

fundador de "La Barcelonesa de Fundición", disposava d'una gran fàbrica, originàriament de la família Ramon, situada entre els carrers de Sant Pau, Sant Oleguer i de les Tàpies. El 1844 participà en la fundació del Banc de Barcelona i posteriorment fou nomenat membre de la Junta de Govern.

67 La formulació més clara es troba en l'estudi que Güell i Ferrer publicà el 1853 sobre el "Comercio de Cataluña con las demás provincias de España". El projecte implicava un cert grau de reforma agrària, tal com formulava Bahí abans del 1820 i Jaumeandreu, al "Curso elemental de economía política" del 1836.

68 AFTN, CF, Actes 12 de març del 1839. Citat per Roser Solà. Op. Cit.

69 Aquest tema ha estat profundament tractat per Roser Solà a L'Institut Industrial de Catalunya i l'associacionisme industrial des de 1820 a 1854", Ed. Abadía de Montserrat. 1997.

70 Molt probablement estem parlant de Josep Fontserè i Mestres (1829?-1897), amb títol de mestre d'obres acadèmic de l'1 de gener del 1853. Josep M. Montaner cita Josep Fontserè i Mestres, amb títol d'arquitecte del 1855, autor del Parc de la Ciutadella, del Mercat del Born i del conjunt residencial del seu entorn.

71 Ildefons Cerdà i Sunyer (1815-1876), d'ascendència liberal, va estudiar a la Escuela de Ingenieros de Caminos y Puertos de Madrid del 1836 al 1841, on entrà en contacte amb els medis progressistes. Des del 1849 es dedicà a l'activitat política des del partit progressista, Diputat a Corts per Barcelona el 1850, ocupà càrrecs de la ciutat fins al 1874. Autor del Pla de la ciutat (1855), "Monografía estadística..." (1855), Avantprojecte (1855) i Projecte de Reforma i Eixample de la ciutat de Barcelona (1859), i de la "Teoría General de la Urbanización" (1867), analitzà en profunditat les condicions de vida de la ciutat fent costat a les primeres reivindicacions obreres com a científic social i es situà al front de la societat Fomento del Ensanche, per al desenvolupament de la urbanització de l'Eixample de Barcelona.

72 Mestre i Campí, J. Op. Cit.

73 Diario de Barcelona, 30 d'octubre del 1858.

74 Josep Xifre i Casas Arenys de Mar 1777-Barcelona 1856), Comerciant i hisendat, va ser l'indià català més famós. Fill d'un pilot que s'arruïnà el 1786 en la guerra contra Anglaterra, emigrà a Buenos Aires, però arran de la independència de l'Argentina s'instal·là a Cuba. Va intervenir en el negoci de cuirs, en el comerç de productes colonials i en les activitats bancàries. El 1823 s'instal·là a Nova York, des d'on distribuïa els cuirs a Europa. Allí va construir edificis, intervingué en el negoci bancari i acumulà una gran fortuna. El 1840 s'establí definitivament a Barcelona si bé continuà tenint negocis a Cuba. A Barcelona, la seva principal inversió fou immobiliària, i va construir a la Plaça Palau el primer bloc d'habitatges de la ciutat. Fou president de la Caja de Ahorros y Monte de Piedad. Filantrop i mecenes, construí l'Hospital d'Arenys (1849), finançà els estudis frenològics de Marià Cubí, i col·laborà en la constitució del cos de bombers de Barcelona. El seu fill Josep Xifre i Downing (L'Havana 1822-París 1869), advocat, heretà la fortuna paterna. Moderat, fou elegit diputat a Corts els anys 1850, 1851, 1853 i, després del Bienni, els anys 1858 i 1863, sempre pel districte d'Arenys. També fou nomenat diputat provincial pel mateix districte l'any 1854, però no va prendre possessió del càrrec. Malgrat aquests càrrecs, va viure quasi sempre fora de Catalunya.

75 Joan Güell i Ferrer (Torredembarra 1800-Barcelona 1872). Família de comerciants i industrials paradigmàtica de l'evolució del capitalisme a Catalunya. Joan Güell i Ferrer s'inicià en els negocis americans amb el seu pare, Pau Güell, estudià pilotatge mercant a Barcelona i aconseguí el control del mercat a l'Havana, d'on retornà el 1835 amb una fortuna considerable, augmentada pels seus successius matrimonis amb dues germanes Bacigalupí. Coneixedor de l'organització econòmica de diversos països, empenregué una societat de maquinària tèxtil i es llançà a la fabricació de panes amb tecnologia anglesa a

l'establiment del Vapor Vell de Sants des del 1840. La fàbrica va ser construïda els anys 1844-1845 per la firma Güell, Ramis i Cia., que en disposava d'una altra situada a Martorell. Interessat en les millores agrícoles, adquirir una finca a Lleida, va ser soci de l'empresa constructora del Canal d'Urgell i el 1855 intervingué en la creació de La Maquinista Terrestre y Marítima, tot seguit amb sucursals a Madrid i Còrdova. Proteccionista i influenciat per Eudald Jau-mendreu a la Junta de Comerç, va ser el gran defensor públic del programa econòmic de la burgesia catalana en reacció a les embranzides lliurecanvistes. Teòric i animador de la Junta de Fàbriques, fundador de l'Institut Industrial, promotor del seu diari "El Bien Público" i impulsor del Foment de Producció Nacional, s'oposà a les reformes de Bravo Murillo, que pretenien restringir el sufragi als cinquanta contribuents més grans de cada districte. Va ser diputat per Barcelona a les Corts del 1857 i 1858 des de la Unió Liberal d'O'Donnell.

76 Vegeu Quadre número 3 de l'Annex.

77 AHCB Obreria C-77, 27 de juny de 1815, "Isabel Martí y de la Peña, viuda de Dn José Antonio Martí...tener copia del Plan que se formó para la construcción de Nuevas calles de la Riereta a la de la Cadena, presentado a V.S. por el difunto marido de la exponente para su aprobación..."

AHCB Obreria C-77, 23 de juny de 1815, "Salvador Serra y Ferran, apoderado de Josep Buxeda, comerciante... necesita certificado del número de palmos superficiales que se hallan expresados en el plan hecho por el Maestro de Obras de este Ilustre Ayuntamiento sito en la calle de la Cadena de esta ciudad sobre abertura de dos calles que debía practicarse en aquella..."

78 AHCB Obreria C-84, 1822 (varia): Documentació relacionada a l'activitat del govern progressista a la ciutat de Barcelona a partir de l'epidèmia del 1821. "Habilitación y arreglo de Carnicerías...", "Obras públicas del Camino de Gràcia de esta ciudad...", "Limpieza de la ciudad con los carros", "Plan de enpadronamiento", "Comisión de salubridad", "Limpieza y cloacas", "Empedrado y albañales", "Milicia en el Colegio de San Buenaventura".

AHCB Obreria C-86-88, 1823 (varia): Documentació relacionada a l'activitat del govern progressista a la ciutat de Barcelona: "Presupuestos de obras públicas", "Plan de Policía", "Obras de fortificación", "Obras de adecuación de cuarteles", "Recomposición de rampas de las murallas".

79 Acords, 10 de gener del 1817, Suspensió d'alineacions de la Baixada dels Lleons. Citat a Ajuntament de Barcelona, "Inicis de la Urbanística municipal", Barcelona, 1985. pg. 30.

80 Benebolo, Leonardo, "Historia de la arquitectura moderna", 1975.

81 AHCB, I.G. 3527, 30 de gener de 1824, "Plano para la formación de una plaza céntrica...", sense signatura. Arranz cita a l'arquitecte acadèmic Francesc Vallès i Cuchi com a autor de l'únic projecte de la Plaça de Sant Jaume presentat a concurs.

82 Les obres foren iniciades entre el 1820 i el 1822, i reiniciades el 1836 amb la construcció del Portal de Mar, sota el projecte i direcció de l'enginyer militar Josep Massanés.

83 L'Ajuntament constitucional encarregà a l'arquitecte italià resident a Barcelona, Antoni Ginesi, la construcció d'aquesta obra simbòlica, realitzada amb una composició neogíptica. Va ser construït a la Plaça Palau, davant del Palau dels Virreis, i immediatament enderrocat quan els absolutistes van retornar al poder. Citat per: Montaner i Martorell, Josep M., Tesi Doctoral, Op. Cit. pg. 598.

84 AHCB, 3995, "Proyecto para la construcción de una plaza patriótica en la Rambla, terreno de Capuchinos y otros contiguos", J. Argelich, L. Vaillame, 1822.

85 AHCB Obreria C-88, maig del 1822, Enderroc del cementiri de St. Pere de les Puelles: Reunió dels ciutadans: "Salvador Bonaplata, calle Mas Baja de Sn

Pedro" i altres... Ordre d'enderrocament 23 de maig del 1822.

86 AHCB Obreria caixa 94, ordre d'execució del 9 de juny del 1825. "Don José Soler y Galceran comerciante matriculado de esta ciudad, y el Dor. en medicina D. Raymundo Duran apoderados generales elegidos por todos los interesados en el patrimonio y bienes que pertenecieron a Don Joaquín Espalter y Rosás, (...) que en nueve del actual en cumplimiento de lo acordado po V.E. an tenido a bien los Sres regidores Obreros mandan a Don Joaquín Espalter y Rosás que con la mayor brevedad posible y dentro tercero día siguiente a la notificación de la Orden haga construir la cloaca en las calles de Sadurn i Espalter en el modo acordado en 5 de sept, del año 1806, poniendose de acuerdo con el M. de Obras, (...) para terminar amistosamente las encontradas pretensiones que estan pendiente entre la casa de Espalter y de Sadurn, relativamente al terreno donde debe construirse la expresada cloaca..."

87 Vegeu fàbriques Busqueta (182?), Llenas (1827), Olivè (1828), Soler (1833) i Armengol (1833).

88 AHCB, Acords. 1826: Quatre models de façana del carrer Ferran, datats el 1823, Josep Mas i Vila, mestre d'obres.

89 AHCB, I.G. 3506, (1831?), "Obertura d'un tram del carrer Fernando...", signa José Mas i Vila, arquitecte..

90 AHCB, Obreria C-119, 19 de desembre del 1834, "Acuerdo del Exmo. Ayuntamiento del día 19 de diciembre de 1834... que se proceda al levantamiento de un plan subterráneo de la ciudad"

91 AMCB Citat per Ajuntament de Barcelona, "Inicis de la Urbanística municipal", Barcelona, 1985. pg. 31.

92 Arranz cita la important família de mestres de cases. Josep Mas i Vila (1779-1855) era fill de Pau Mas i Dordal, mestre d'obres de la ciutat, i va ser un dels arquitectes més destacats del segle XIX. El 1803 va ingressar en la confraria de mestres de cases. Va substituir el seu pare en el càrrec de mestre d'obres i fonts de l'Ajuntament de Barcelona, que va obtenir de propietat el 1808, a la mort del seu progenitor. El 1832 va sol·licitar el títol d'arquitecte de la Reial Acadèmia de San Fernando. Autor de la reforma i ampliació de la Casa de la Ciutat, de l'obertura del carrer Ferran, del Mercat de la Boqueria, traçat de la Plaça Reial i va intervenir en les obres d'ampliació del Cementiri del Poble Nou. Arranz, Manel, "Mestres d'obres i fusters, la construcció a Barcelona en el segle XVIII", Barcelona 1991.

93 Actes municipals del 1835. Índex: (documents no localitzats)

"Reglamento para las fabricas de hilados y tejidos", "Sobre establecimiento de máquinas de vapor", "Máquinas de vapor y proyecto de reglamento"

94 AHCB Obreria C-143, 1837, Comentari de la secció 3ª del 28 de octubre del 1837: "...sobre el informe de los Profesores de Arquitectura D. Ramon Molet, D. José Fontserè y D. Antonio Jamburá, relativa a la creación de algunas compañías de Bomberos a los fines..."

95 Acord del 27 de març del 1846 (Edicte d'Obreria del 10 de Abril de 1846): "Vapores y otras fábricas peligrosas. Bases dictámenes sobre su establecimiento." Signen: El president de la Comissió Valenti Esparró. Veure quadre número 8 de l'Annex.

96 AHCB, Obreria C-123, 18 d'abril de 1836, Projecte d'urbanització de la Vila de Gràcia. Plaça del Sol. Signa Josep Mas i Riera.

97 AHCB Obreria C-XIV, caixa 122, 5 de setembre del 1835, "Sobre el memorial de Jayme Aleu, albañil, en el que pide se sirva V.E. declarar por que persona debe ser satisfecha el suplicante, de las porciones de empedrado y cloaca construidas en los puntos donde cruzan las calles de San Martín, San Geronimo, San Bartolomé y San Antonio, sin mirar en ninguna propiedad, espongo a V.E. conceder permiso a D. José Antonio de Martí para la abertura de aquellas calles, tubo a bien prevenirle que los dueños o sus

enteutas tubieren obligación de hacer los albañales con boveda y los empedrados de las calles a sus costas..."

98 Citat a: Ajuntament de Barcelona "Inicis de la Urbanística municipal de Barcelona", Barcelona 1985, pg. 162.

99 AMCB 2443-b, "Reposición de los empedrados de las calles y plazas..." 3 de març del 1859, signa Francisco Daniel y Molina.

100 AHCB, Acords 1807, Plànol citat a l'"Estudi històric documental de l'edifici de... Carretes 76-78, Sant Pau 116 i de la Reina Amàlia 39" encarregat pel Museu de la Ciutat.

101 Balaguer, Víctor, Op. Cit.

102 AHCB, Obreria, C- 135, 14 d'agost de 1840, Joaquín Palau, Façana, "...construir una casa fabrica ...calle Carretas esquina nuevamente abierta que sale de la llamada Reyna Amalia...", signa José Buxareu, arquitecto.

103 El Jardí Botànic va ser construït el 1784, per iniciativa del Marquès de Ciutadilla, amb la finalitat de cultivar-hi herbes medicinals que se subministrarien gratuïtament als barcelonins.

104 Vegeu Fàbrica Sagrera. Diferents firmes es van establir als terrenys de l'antic "Hort pintat" (potser un antic prat d'indianes) situats a la cruïlla dels carrers Reina Amàlia i de la Cera, inicialment propietat de Joan Calafell, i que a partir del 1842 van passar a mans de Josep Bosch i Mustich.

105 Vegeu les fàbriques Clavell (1833), Torres (1833), Dotres i Clavé (1833), Torner (1833), Sagrera (1838), Vidal (1839), Saldas (1839), Lloberas (1839), Torner (184?), Muntadas (184?) i Estruch (1846).

106 ETSAB, 2 de maig del 1837, "Plan de la estención de terreno que comprende el Jardín Botánico de esta Ciudad...", signa Juan Soler i Mestres.

107 Joan Soler i Mestres, procedent d'una família de mestres d'obres, amb molta probabilitat fill del mestre d'obres d'Intendencia Tomàs Soler i Ferrer i net del reconegut mestre Joan Soler i Faneca, autor del Palau March, segons es dedueix del text de Manuel Arranz, "Mestres d'obres i fusters", 1991. Josep M. Montaner situa Joan Soler i Mestres en els anys 1817-18-19-20 a la llista d'estudiants d'arquitectura de la Llotja, amb titulació d'arquitecte acadèmic el 1830 i encara actiu el 1846. Autor de les fàbriques Tous del carrer de les Tàpies i Bofarull del carrer de Trentaclaus.

108 AHCB I.G. 3511, sense data (1834-35 ?). Obertura del carrer Unió. Sense autor. L'obertura de Marquès de Barberà es realitzà del 1790 al 1792. La perllongació (carrer Unió) no es realitzà fins el 1836. Citat a Ajuntament de Barcelona "Inicis de la Urbanística...", pg. 157.

109 Segons Arranz, la construcció del nou Mercat de Santa Caterina havia estat obra de l'arquitecte, acadèmic de mèrit de San Fernando, Francesc Vallès i Cuchi

110 Hernández-Cros, Emili "Arquitectura de Barcelona", 1989.

111 Rafael Sabadell i Banús, fou un mestre xocolater que participà en diferents negocis, com ara el proveïment de l'exèrcit de Catalunya, l'arrendament de la percepció de drets senyoriais, el comerç del cotó o la urbanització d'una part del Raval, activitats que li proporcionaren una gran fortuna. El seu fill Rafael Sabadell i Permanyer (?-Barcelona 1867) invertí en els nous sectors econòmics que sorgiren al segle XIX (banca, ferrocarrils...) i ocupà algun càrrec directiu en aquestes noves societats.

112 AHCB, Obreria C-123, 24 de març del 1836, Rafael Sabadell, comerciant, projecte d'urbanització dels terrenys entre els carrers de Trentaclaus, rampa de la muralla i Plaça de Sta. Madrona. Sense plànol.

113 AHCB, Obreria C-126, 1 de maig de 1837, Proposta de modificacions al projecte d'urbanització de

l'Horta de Rafael Sabadell, entre Sta. Madrona i el carrer de Trentaclus. Plànol signat per "Francisco Renart y Arús, arquitecto de la Real Academia de San Fernando", No es concedeix.

114 Vegeu fàbriques: "Arnau i Cia." (184?), Cabanel·las (184?), Rosés (1845).

115 AHCB 10446, 1797, "Pla i demostració dels Alous...Horta superior de S. Pau i carrer de Carretes, in seguint las treset designas en la confesio feta al capitol de la Sata. Iglá de dita ciutat", signa, Francesc Renart i Closes.

116 AHCB, Obreria C-67, 5 de juliol del 1802, "Don Antonio Buenaventura Gassó, del comercio de esta ciudad...que posee en ella, en las calles Riereta y San Pablo en las que forma esquina una porción de terreno en el que pretende construir casas con arreglo a los perfiles...", Façana. Sense signatura

117 Vegeu fàbriques: Tarruella (1832), Tous (1833).

118 Vegeu fàbriques: Batlló (1839), Muntadas (1839), Capdevila (1840), Gispert (184?), Juncadella (184?) i Lloberas (184?).

119 AMCB, "Expediente sobre relación de las calderas de vapor que existen en esta ciudad", any 1872.

120 AMCB. 20 b, 12 de juny del 1838, Plano de terrenos...calle Santa Elena. signa José Mas y Vila,

121 AHCB, Obreria C-133, 30 de desembre del 1839, "...Pablo Muntadas y hermanos, fabricantes, formar un nuevo edificio...calle Riereta esquina Santa Elena...", Façana, signa Juan Vila i Geliu, arquitecte.

122 AHCB, Obreria C-135, 17 d'agost de 1840, "Miguel Capdevila, fabricante.... abrir los cimientos de las dos fachadas de la porción de terreno que posee.... calle Riereta esquina calle proyectada con dirección a Carretas..."

123 MH, Obreria C-135, "Miguel Capdevila, fabricante....construir una casa fábrica y miranda en terreno que posee en la calle proyectada entre Carretas i Riereta (Aurora)...", 18 de novembre del 1840. Façana, signa José Valls y Galí.

124 Balaguer, V. "Las calles de Barcelona", 1865.

125 AMCB. 2223-b, 3 de març del 1840, "Proyecto de prolongación de la calle Buensuceso, hasta la muralla de el nuevo barrio que de aquella resulta edificando...", signa José Massanés.

126 Joan Soler i Mestres, procedent d'una família de mestres d'obres, amb molta probabilitat fill del mestre d'obres d'Intendència Tomàs Soler i Ferrer i net del reconegut mestre Joan Soler i Faneca, autor del Palau March, segons es dedueix del text de Manuel Arranz, "Mestres d'obres i fusters", 1991. Josep M. Montaner situa Joan Soler i Mestres als anys 1817-18-19-20 a la llista d'estudiants d'arquitectura de la Llotja, amb titulació d'arquitecte acadèmic el 1830 i encara actiu el 1846. Autor de les fàbriques Tous del carrer de les Tàpies i Bofarull del carrer de Trentaclus.

127 AMCB 1091-b, 18 de novembre del 1845, "Plano de los terrenos que D. Erasmo de Janer y de Gonima y D. Vicente Guinovart poseen... 6 de marzo de 1846", signa Juan Soler Mestres, arquitecto

128 AHCB Obreria C-135, 10 de novembre 1840, "Manel Tey i Cia.", carrer d'en Ferlandina. Façanes, signa José Valls y Galí.

129 Veure fàbriques: "La Paloma" 1843, Comas 1845, Molins 1856.

130 AHCB I.G. 2894, 23 de març de 1858, Continuació carrer Ponent fins el Carme, signa Carlos Gaurán, arquitecto,

131 AMCB, 424-C, 22 de maig del 1849, "...Bernardino Martorell dueño del terreno entre las calles de Hospital y San Rafael, ...construir el frente de la calle Hospital...", ordre de col·locar portes de fusta al pasatge particular, Façana, signa Pablo Martorell.

132 Josep M. Montaner cita la presència de Pau Martorell a la llista d'estudiants d'arquitectura de la Llotja, l'any 1830, amb titulació com a mestre d'obres acadèmic de 27 de maig del 1838, actiu a Barcelona des del 1846 i a Tarragona el 1871. Obreria detecta una activitat ja des del 1839, en la construcció de nombroses fàbriques.

133 Vegeu Casa fàbrica Martorell.

134 Juan Álvarez Méndez, anomenat Mendizábal (1790-1853). Polític il·lustrat i liberal. Va col·laborar amb Riego durant el Trienni constitucional. Condemnat a mort amb el retorn absolutista de Ferran VII (1823) va emigrar a la Gran Bretanya, i va retornar a Espanya el 1835 per fer-se càrrec de la Cartera d'Hisenda. Primer Ministre del govern del 1835, va concedir una àmplia amnistia i va posar en marxa la desamortització dels béns eclesiàstics (1835) i dels béns comunals dels ajuntaments (1837). A canvi d'un emprèstit amb la Gran Bretanya va permetre l'entrada del cotó anglès, amb l'oposició dels fabricants. Membre de la Lògia maçònica de Cadis, "el Taller Sublime".

135 Ajuntament de Barcelona. Catàleg del Patrimoni arquitectònic: Tramitació obertura del carrer: 1859; construcció edificis: 1862-67.

136 Vegeu foneria i construcció de màquines La Barcelonesa.

137 AHCB Gràfics B-9364, "Proyecto de Reforma General...", 1862, signa Garriga i Roca.

138 Vegeu fàbrica El Vapor.

139 Malgrat la presència de la figura de Josep Buxareu, el tècnic més experimentat en matèria d'enginyeria civil, era sens dubte Francesc Daniel Molina. Josep M. Montaner cita Francesc Daniel Molina i Casamajó (?) com a arquitecte acadèmic amb titulació del 15 de gener del 1843. Segons Bassegoda, Francesc Daniel Molina i Casamajó (1815-1867) va ingressar a la Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi el 3 de novembre del 1850. Autor de projectes de diverses fàbriques a la dècada del quaranta, va intervenir en matèria urbanística amb la renovació de la Rambla, alineacions del 1849, Renovació d'empe drats del 1859, Plànol del nou Eixample del 1859 i l'obertura del carrer de la Princesa del 1860.

140 Federico Carlo Gravina (Palerm 1756-Cadis 1806), marí il·lustrat d'origen italià. Participà en la defensa de Roses (1794-1795). Comandava l'armada espanyola, en coalició amb la francesa, a la batalla de Finisterre (1805) contra la flota anglesa i finalment derrotada a Trafalgar (1805) on caigué greument ferit.

141 Vegeu Fàbrica Busqueta.

142 Graell, "Padrón General", 1829, "Jaime Busqueta, calle Tallers número 40, 16 màquines francesas..."

143 AMCB. 993-C, 25 de gener del 1859, José Vidal y Ribas, carrer Tallers número 32, llicència per obres de reforma interior a càrrec de Joaquim Amigó i Cia., Planta, signat Carlos Gaurán arquitecto.

144 AMCB 2989, 10 de març del 1864, Propietari Simó Coll de les finques del carrer Tallers número 34, 36, 38, 40, 42, "Plano Geométrico de la manzana del Distrito 3º, Barrio 4º comprendida por las calles Tallers, Rambla de Canaletas y Glacis para el proyecto de la abertura de una calle por el interior de la misma", "Trazado de la abertura de una calle que se propone el dueño de los terrenos por donde pasará". Obertura del futur carrer de Jovellanos, Planta, signa Carlos Gaurán, arquitecte.

145 PC 110 PA-38 "Plano del asentamiento que ocupan los terrenos del estado en las derruidas murallas de Barcelona con expresión de las calles, número de manzanas y letras de los solares, indicándose lo vendido y lo que está por vender", 22 de juny del 1865, signen I. Cerdà, Jordan, Garriga i Roca.

146 Gaspar Melchor Maria de Jovellanos i Ramírez (1744-1811), escriptor i polític il·lustrat. Formà part del cercle d'Olavide i de Cabarrús. La seva obra és un exponent típic de la Il·lustració, per la seva defensa

de la reforma de la societat. Perseguit per Carles IV, va ser confinat a Mallorca (1801) i al castell de Bellver (1802). Alliberat per Ferran VII el 1808, va rebutjar el Ministeri del Interior de Josep Bonaparte. Formà part de la Junta Central del 1808, contra l'ocupació francesa.

147 Vegeu Fàbrica Muntadas, "La España industrial".

148 Nomenclàtor del 1980: el carrer de Bonaplata, el carrer era dedicat a Josep Bonaplata i a partir del 1988 a Salvador Bonaplata i Corriol, fabricant i terratinent de l'indret.

149 La Torre dels Girona, situada a Pedralbes, era una finca comprada el 1823 per Rita Agrafel, mare del banquer Manel Girona i dels seus germans, els industrials de Can Girona. A prop, la família Güell tenia la seva propietat des del 1859. Citat a "Els Barris de Barcelona", E. Catalana 1997, vol II, pg. 237.

150 Les comunes col·lectives per planta i els pous d'abastament d'aigua comunitària per planta varen ser localitzats encara l'any 1980, fora de servei o condemnats en edificis d'habitatges del carrer Carretes construïts a la dècada del 1830.

151 Coll Lluch, Laura, arxivera de Gràcia, "Els Vapors de Gràcia".

152 AHCB Obreria C-108, 27 de gener del 1832, "Nicolas Tous, fabricante de tejidos... edificar casa... calle San Gerónimo...", Façana, signa Jaime Millás.

AHCB Obreria, C-111, 9 de gener del 1832, "Perfil del frente principal del edificio que Nicolas Tous se propone construir en la calle de Sn Gerónimo de la presente ciudad", Façana, signa Jaume Millás.

AHCB, Obreria, C-113, 14 de febrer del 1833, Nicolas Tous, fabricant de filats de cotó, edificat al carrer de Sant Jeroni, Façana, signa Jaume Millás.

153 Vegeu Casa fàbrica Martorell.

154 Hi ha dos casos localitzats de tipologia de "corrala" a l'estil castellà, una situada al carrer de Valldonzella i una altra ubicada al carrer de Sant Pau, reutilitzada per l'actual Hotel Peninsular.

155 Nadal, J. i Tafunell, X. "Sant Martí de Provençals, pulmó industrial de Barcelona (1847-1992), Barcelona 1992.

156 Cerdà "Monografia estadística de la clase obrera de Barcelona en 1856", ... Estadística de les epidèmies de Barcelona,

1821: Febre groga 6.244 morts, 100.639 habitants,

1834: Còlera-morbo 3.521 morts, 118.280 habitants,

1854: Còlera-morbo 5.657 morts, 160.000 habitants,

157 Figuerola, Laureano. "Estadística de Barcelona en 1849".

158 Sabaté, Joaquim: "El proyecto de la calle sin nombre", Caixa d'Arquitectes. Barcelona 1999. El llibre és una interessant anàlisi sobre el tema de les ordenances.

159 AMCB, 1831/2892, Carta de protesta de més de dos-cents veïns i propietaris.

160 AHCB, Obreria C-XIV, caixa 122, 11 d'agost del 1835, "José Xifré, construir casa en Plaza Palacio", signen José Buxareu i Francisco Vila.

161 Sánchez, Alexandre, "Los fabricantes de algodón de Barcelona 1772-1839", tesi doctoral inèdita.

162 Sobre la característica del període, es pot consultar la valuosa aportació de Garcia i Balaña, Albert, "La fabricació de la fàbrica. Treball i política a la Catalunya cotonera (1784-1874)", Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 2004.

163 Segons l'elaboració pròpia dels grups de contri buents: Thomson, James, "Els orígens de la industrialització a Catalunya. El cotó a Barcelona (1728-1832)", Edicions 62, Barcelona 1994.

164 Didier, C. "Une année en Espagne", vol I, París 1837.

165 AFTN, Registre d'Oficis, I, f. 213.

166 Ramon Grau i Marina López, Op. Cit.: "El eventual naufragio de las empresas deja tras de sí una importante obra que habrá que sumar en el activo del que partirá el renacimiento del siglo XIX: un legado inmobiliario. La ruptura del equilibrio post-medieval se completa durante el último tercio del siglo XVIII por el crecimiento demográfico y la manufactura da nueva forma a la ciudad. Son los documentos del primer tercio del siglo XIX los que ofrecen de modo más patente las pruebas de la importancia de este legado. Desde las palabras de Olivier, para quien la inversión inmobiliaria es el factor que explica la subsistencia de Barcelona como ciudad industrial en circunstancias tan desgraciadas como las de la post-guerra de la independencia, hasta los documentos notariales que nos informan de la imposibilidad de asumir la importancia del legado de los herederos. ¿Es en definitiva, la ciudad y sus edificios, la aportación mayor del siglo XVIII a la revolución industrial catalana?".

167 Vegeu Annex, quadre número 3.

168 Vegeu Cases fàbrica Magarola i Gònima.

169 Vegeu Fàbrica El Vapor, Vol. II.

170 Vegeu Fàbrica Perrenod, Vol II.

171 Nadal, J. I Tafunell, X. "Sant Martí de Provençals, pulmó industrial de Barcelona (1847-1992)", Barcelona 1992.

172 AHCB Obreria C-136, 25 d'octubre de 1841, "José Oriol Astinbau... casa exconvento de Sta Catalina... poner cartel: "Fábrica de Tejidos de estambre y algodón".

173 La inversió mitjana de les empreses cotoneres escripturades entre el 1830 i el 1839: 18.000 lliures catalanes, segons Sánchez, Alexandre, "La era de la manufactura algodонера en Barcelona, 1736-1839", Estudios de Historia Social, 48/49, 1989.

174 Arau i Sanpons, Francesc: "Tratado completo de la hilatura del algodón", Barcelona 1855. Les recomanacions del tractat de filatura tenien una tradició molt anterior. Arau havia estat traductor del tractat francès d'Oger, "Tratado Elemental de la filatura del algodón" publicat a Barcelona el 1847.

175 AHCB, Gràfics, Plànol de Barcelona de Miquel Garriga i Roca 1858. Quarteró número 102. Conjunt de fàbriques del carrer de la Reina Amàlia, amb tipologia similar de casa fàbrica amb pati central. Cal destacar la tasca de reparació i estandardització del model tipològic realitzat pels promotors de l'obertura del carrer de la Reina Amàlia.

176 BC, Fons Junta de Comerç, Impresos, 200/29: 1834, "Precios corrientes...", pg. 8. "...Ofrece también planos a propósito para la construcción de las fábricas." Recordem que a partir dels anys trenta serà habitual la importació de models arquitectònics de fàbriques angleses principalment, com ho va ser la fàbrica El Vapor.

177 Cal preveure també la presència de tratadística anterior, com el "Nouveau système complet de filature de coton usité en Angleterre et importé en France par la Compagnie établie à Ourscamp, près Compiègne: publié par ordre de son exc. Le ministre de l'intérieur". Le Blanc, V. Paris : Bachelier ; Bruxelles : Librairie Parisienne, 1828 (Huzard-Courcier)

178 Arau i Sanpons, Francesc, "Tratado completo de la hilatura del algodón", Barcelona 1855, pg. 179.

179 Quadra. Del llatí "quadra, ae", quadrat. Vocable comunament utilitzat en la forma castellana del llenguatge administratiu, per designar l'espai edificat quadrangular destinat a la fabricació. Una de les parts de les cases fàbrica caracteritzada per la seva forma i destinada a la disposició de maquinària, de manera que la composició quadrangular permetia una bona distribució de la força motriu, tan hidràulica (roda), animal (vogi) com mecànica (vapor).

180 Hetherington & Sons, "Illustrated catalogue of cotton spinning machinery", Manchester 1891.

181 Sobre el "boom" metal·lúrgic, vegeu Nadal, Jordi, "La metal·lúrgia", a "Història econòmica de la Catalunya contemporània", E. Catalana, 1991. pg. 164 i 165.

182 AMCB 1514-B (D-44), 7 de novembre del 1854, Pedro Colomer, carrer de la Reina Amàlia número 3 (10), casa fàbrica de fundició, instal·lació de màquina de vapor de 3 CV d'alta pressió, Planta, signa Felipe Ubach, mestre d'obres.

183 Vegeu sobre aquest tema el Vol. II

184 Cabana, F. "Fàbriques i empresaris", Barcelona 1992.

185 AHCB Obreria C-137, 11 de juny del 1842, "Protesta de los propietarios vecinos, a la fábrica de productos químicos que tiene D. Pedro Llopis en el huerto de la casa de D. Manuel Guardiola en la calle de la Canuda..."

186 Cabana, F. Op. Cit.

187 Garcia i Balañà, Albert, Op. Cit. A la mateixa obra es cita sobre aquesta qüestió Jordi Maluquer de Moles i Alexandre Sánchez. Op. Cit.

188 Nadal, J. 1975, dins d'"Història econòmica de la Catalunya contemporània", E. Catalana. 1991.

189 La societat anònima era, i és encara, una associació de persones o d'altres associacions encaminada a portar a terme una activitat econòmica mitjançant l'aportació de capital, el qual era dividit en accions. Tots els accionistes tenien els mateixos drets, en proporció a les accions que posseïen. Els socis exercien el poder de la direcció a través de la seva intervenció en els òrgans de gestió de la societat: la junta general d'accionistes i el consell d'administració. El vapor Vell de Sants de la firma Güell, Ramis i Cia. adoptà el 1840 la fórmula de la societat anònima.

190 Garcia i Balañà, Albert. Op. Cit., pg. 285. Malgrat que la seva investigació està cenyida a la filatura del cotó, aquesta conclusió és aplicable al conjunt del sistema productiu de la ciutat.

191 Izard, Miquel: Inversión de capitales en la primera etapa de la industrialización catalana". Terrasa 1973.

192 Garcia i Balañà, Albert. Op. Cit. Aquesta extensa investigació sobre la filatura de l'època cita nombroses fallides de petites empreses i demandes dels seus creditors, resoltes en el Tribunal de Comerç (Font: ACA).

193 Arranz cita Pere Serra i Bosch, hereu de Narcís Serra, d'una família reconeguda de mestres d'obres. Assistent a les tertúlies d'Ignasi March, fou investit mestre de cases per la confraria el 10 de desembre del 1786. Obtingué càrrecs de segon mestre d'obres de fortificacions, arquitecte de la Real Hacienda, acadèmic de mèrit des del 7 d'octubre del 1804. Uns anys després va ingressar a les Acadèmies de Belles Arts de San Fernando (Madrid), San Lluís (Saragossa) i de la Concepción (Valladolid). El 1808 va ser nomenat capità de guies de l'exèrcit de Catalunya, ascendit a tinent coronel d'infanteria i condecorat per actes en la Guerra de la Independència. Reintegrat a l'activitat professional obtingué el càrrec d'arquitecte de la Real Hacienda. Va ser un gran difusor de del pensament de Milizia, prologant l'edició de la traducció d'Ignasi March de 1823 de "Del l'arte di vedere". Autor de l'edifici de la Duana del 1804 i del Portal de Mar del 1833.

194 Josep M. Montaner cita Josep Massanés com a arquitecte acadèmic amb títol del 1832. Actiu a Barcelona, era enginyer militar amb grau de coronel i acadèmic de mèrit. Autor del projecte de la Plaça Palau i del Portal de Mar, atribuït també a Pere Serra i Bosch, un projecte d'exemple del 1838, i el projecte d'alineacions del 1840, de continuació del carrer de Bonsuccés.

195 Antoni Celles i Azcona (1775-1835), fill del mes-

tre paleta Pere Celles, va néixer a Lleida. El 1790 inicià estudis d'arquitectura a Madrid, a la Real Academia de San Fernando. El 1786, la Junta de Comerç de Barcelona inicià tràmits per obrir una escola d'arquitectura a la ciutat. Va ser seleccionat Antoni Celles, aleshores estudiant a Madrid, com a futur director de l'escola, i dotat d'una pensió. El 1797 el govern va autoritzar l'obertura de les classes d'arquitectura de l'Escola de Llotja, però sense dotació econòmica. El 1802-03 va anar pensionat a Roma, per ampliar estudis, on establí contactes amb les darreres descobertes arqueològiques. El 1814 retorna a Barcelona, per ocupar el càrrec de director de l'Escola de la Llotja. La classe inaugural es va realitzar el 1817. L'activitat docent es va iniciar a partir del 1819, fins al 1835. Autor de les obres del canal d'Urgell, projectat per Joan Soler i Faneca, del Convent de les Carmelites Descalces del carrer de l'Hospital (1831-32), del Palau del Marquès d'Alòs al carrer de Sant Pere Més Alt número 24, (1807-1818), i de l'Església dels Escolapis de Sabadell (1832). Autor de nombrosos articles i publicacions entre elles la "Memòria del colosal Templo de Hércules" Barcelona, 1835.

196 Montaner i Martorell, Josep M., Tesi Doctoral, Op. Cit.

197 AHCB, Biblioteca, Manuscrits de Josep Oriol Mestres i Esplugas, resum de les idees cabdals de Celles.

198 Biblioteca de Catalunya, ARJC, lligall 104, 24 d'agost de 1823.

199 Arranz cita a la família de mestres de cases. Francesc Renart i Arús (1783-1853), fill del mestre de cases Josep Renart i Closes, investit mestre de la confraria el 1803, abans del 1808 va ser autor de la fàbrica de la societat J.B. Beretty y Compañía situada al Prat d'en Feu (més enllà de la Bordeta) destinada a la fabricació de sal de Saturn i productes químics. Treballà com a sobrestant de les fortificacions de Tarragona (1809). El 1814 fou designat factor de l'Exèrcit de Catalunya a la ciutat de Vic i finalitzada la guerra sobrestant de les fortificacions de Barcelona fins al decenni del 1830. Segons Bassegoda a la mort del seu oncle Francesc Renart i Closes, el 1816, fou nomenat assessor tècnic del Tribunal Reial Ordinari de Barcelona. Liberal moderat, durant el trienni constitucional, síndic de l'Ajuntament de Barcelona, durant el decenni del 1820 va elaborar un programa per a l'ensenyament de l'arquitectura destinat a l'escola de la Llotja. El 1827 va ser prohom de la Confraria de Mestres de cases i molers, Títol d'arquitecte de la Real Academia de San Fernando del 22 de setembre del 1830 i professor a l'escola de la Llotja entre 1830-1840. Autor de traçats d'alineacions pel hisendat Rafael Sabadell, els anys 1835 i 1837.

200 AHCB, Obreria C-XIV, caixa 93, 1 de maig de 1825, "Francisco Vallés, natural de Reus.... arquitecto por la Real Academia de San Fernando... reconocimiento de título...", signa Francisco Vallés, arquitecte.

201 Biblioteca de Catalunya, ARJC, lligall 104, Pla d'estudis del Baró de Foxà, tercer curs.

202 Bassegoda, J. "Los maestros de obras de Barcelona", 1973, Temes proposats per Celles: "Pruebas de repente y programas mensuales. Programas de arquitectura entre 1831 y 1835". Arxiu particular de la família Vilar Casademunt de Barcelona. Documentació relativa als arquitectes i escultors Vilar, Josep i Adrià Casademunt i Leandre Serrallach.

203 Segons la cita de Manel Arranz, Josep Casademunt i Torrents (~1805-1868), fill del mestre fuster Joan Casademunt i Morros, estudià a l'escola de la Llotja i el 14 de març del 1830 li concediren el títol d'arquitecte de la Real Academia de San Fernando de Madrid. També citat per Josep M. Montaner, alumne de la Llotja el 1821, 1822, 1823, 1826, 1827, 1828, 1829, actiu a Barcelona, acadèmic de mèrit de Sant Carles de València el 1838, catedràtic, director titular d'arquitectura de l'Escola de la Llotja des del 24 de febrer del 1842.

204 Sobre el darrer període es pot consultar l'obra de Montaner i Martorell, Josep M., "L'ofici de l'arquitectura", 1983, Barcelona.

205 Montaner i Martorell, Josep M., Tesi Doctoral, Op. Cit.

206 Rondelet, Jean. "Traité théorique et pratique de l'Art de Bâti", 1802, París.

207 Durand, J.N.L., "Recueil et Parallèle des édifices de tout genre antiques et modernes", 1800, París. "Précis de leçons d'architecture. Partie graphique des cours d'architecture". 1802-1805, París.

208 Montaner i Martorell, Josep M., Tesi Doctoral, Op. Cit. Inventari del llibres de Celles llegats a la Biblioteca Real de Madrid, pg. 592.

209 Vilar, Francisco P. del, "Apuntes de composición de edificios de habitación, rurales e industriales según las lecciones explicadas por el profesor de dicha escuela", 1869, Escuela Especial de mestres d'obres de Barcelona Biblioteca de l'ETSAB, Barcelona.

210 AHCB, I.G. 3506, (1824?), "Obertura d'un tram del carrer Fernando...", signa José Mas i Vila, arquitecte.

211 Model de façana del carrer Ferran, 1826, Josep Mas i Vila, mestre d'obres. Citat per Carreas Candi, 1913.

212 AHCB, I.G. 8100/15.3 (1)/A-II, MHC Sala XVII, 1842, "Plano geométrico de la ciudad de Barcelona levantado por el arquitecto mayor de la misma Dn. José Mas y Vila quien lo dedica a su Excmo. Ayuntamiento Constitucional", signa José Mas y Vila, arquitecto mayor. Citat a "Atlas...137".

213 AMCB 756-b, 27 de gener del 1845, "Planta de una plaza porticada en el terreno que fue de los Capuchinos con salida a las Ramblas y calle Fernando VII, Escudillers y Vidre", Planta, signa Jose Mas y Vila

214 AHCB Llibre d'Actes de l'Ajuntament de Barcelona, Vol. I, 1846, fol. 57: "se hace mérito de las solitudes de D. Jayme Aleu, D. Pedro Estruch, y Battlló Hermanos y lo expuesto por el arquitecto D. José Casademunt acerca del espesor de las paredes que hayan de colocarse en las calderas de vapor...", 19 de maig del 1846.

215 AHCB, Actes municipals de 1835. Índex: (documents registrats i no localitzats): "Reglamento para las fábricas de hilados y tejidos"; "Sobre establecimiento de máquinas de vapor"; "Máquinas de vapor y proyecto de reglamento".

216 AHCB, Acord del 27 de març del 1846 (Edicte d'Obreria del 10 de Abril de 1846) "Vapores y otras fábricas peligrosas. Bases dictámenes sobre su establecimiento".

217 Rondelet, Jean. "Discours pour l'ouverture du cours de construction a l'école spéciale d'architecture", 1816. Aquest text és un dels primers a reclamar més influència dels mètodes constructius a l'arquitectura.

218 Vegeu casa fàbrica Busqueta, Vol. II.

219 Arranz, cita a Pere Fiter i Carbonell, procedent d'una família de mestres de cases, amb mestria de 1803.

220 AHCB Obreria C-77, 28 de juliol de 1814, "Esteve Planas, fabricante de indianas... refroma... calle Alta de San Pedro...", Façana, signa Pedro Fiter, mestre de cases.

221 AHCB Obreria C-78, 227 d'abril de 1816, "Maria-no Casa, fabricante de indianas... refroma... calle Argenter...", Façana, signa Pedro Fiter, mestre de cases.

222 AHCB Obreria C-78, 21 de maig de 1817, "Juan Calafell, (fabricante de indianas)... edificar... calle Portal Nou...", Façana, signa Pedro Fiter, mestre de cases.

223 AHCB Obreria C-100, 18 d'abril de 1828, "Domingo Franquesa, fabricante de indianas... (reforma)... calle Alta de San Pedro...", Façana, signa Pedro Fiter, mestre paleta.

224 AHCB, Obreria C-XIV, caixa 77, 1815, Pedro Ralló

(o Balló), tintorer de sedes i indianes, reforma de sortints i claveguera de la fàbrica del carrer del Carme (Galeria Vieja). Sense plànol, sense signatura.

225 Arranz cita al mestre Jeroni Pedrerol procedent d'una família de mestres de cases, investit Mestre de la Confraria de Mestres de Cases i Molers l'any 1785.

226 AHCB, Obreria C-80, 1 de desembre del 1819, "Jacinto Ramon (fabricant)... reforma... calle de San Pablo número 1º", Façana, signa Jeroni Pedrerol.

227 Arranz cita a Francesc Bosch i Vallescà, mestre de cases, amb mestria des de 1796, fill de Jaume Bosch i Pardines, membre d'una antiga família de mestres d'obres.

228 AHCB Obreria C-73, 13 de gener de 1820, "Juan Rull, fabricante de indianas... pintar casas... calle Obrardors..." Façana, signa Francesc Bosch.

229 AHCB, Obreria C-XIV caixa-100, 13 de març del 1828, "Juan Rull, fabricante de pintados... reforma... calle Obradors...", Façana, signa Anton Benesach.

230 Segons Arranz, Narcís Bosch i Espinós, ingressà a la Confraria de Mestres de Cases i Molers entre el 1818 i el 1819.

231 AHCB, Obreria C-83, 12 de juny de 1821, "Erasmo Janer y Gónima (fabricant)... reforma... calle del Carmen...", signa Narciso Bosch i Espinós.

AHCB Obreria C-104, 27 d'agost de 1829, "Erasmo Janer y Gónima (fabricant)... edificar casas... calle del Carmen...", Façana, signa Narciso Bosch i Espinós.

232 Arranz cita Pau Cortès, (1762-?), nascut a Talavera, amb títol de mestria del 1801. Germà del mestre de cases Josep Cortès amb mestria des del 1779.

233 AHCB Obreria C-77, 18 d'abril de 1815, "Juan Tresserra, fabricante de indianas... edificar casa... calle Obradors...S. Francecsc", Façana, signa Pablo Cortés.

AHCB Obreria C-77, 13 de setembre de 1815, "Juan Tresserra, fabricante de indianas..." edificar fàbrica al carrer Obradors, cantonada Sant Francecsc, Façana, signa Pablo Cortés.

234 Arranz, Manuel, "Mestres d'obres i fusters", 1991, Barcelona. Jeroni Vidal pare del mestre de cases Domènec Vidal, amb títol de mestria del 1796, prohom tercer (1807) i prohom primer (1828) de la Confraria de Mestres de Cases i Molers.

235 AHCB, Obreria, C-92, 11 d'octubre de 1824, "Joaquin Palau, cerero... reedificar la casa que posee en la calle Carretas, cediendo terreno que corresponde al ensanche de la calle...", signa Gerónimo Vidal.

236 Citat al capítol anterior. Veure "Els mestres de cases", Valls i Balansó.

237 AHCB, Obreria C-83, 10 de juliol del 1821, "Cayetano Forns, fabricante de naipes...reforma...calle Amargos...", Façana, signa Juan Valls.

238 AHCB, Obreria C-96, 30 de març del 1826, "Keitinger (fabricant)...edificar casa... calle San Oleguer...", Façana, signa Juan Valls.

239 AHCB, Obreria C-101, 25 de febrer del 1829, "Felipe Solà, fabricante de tejidos...reforma... calle Cortinas...", Façana, signa Juan Valls.

240 AHCB, Obreria C-103, 30 de juliol del 1829, Josep Serra i Marrugat, fabricant de teixits " ...que posee una Casa Fàbrica en la calle del Hospital que hace esquina a las de la Cera y Riereta que desea edificar, y como necesita derivar la parte vieja que da a dichas calles...", Façana, signa Juan Valls.

241 AHCB Obreria C-106, 6 de juliol del 1830, "Domingo Cortés, fabricante de tejidos... edificar... calle San Ramón...", Façana, signa Juan Valls.

242 Arranz no dona gaires notícies de Josep Pedrerol. Era fill d'Andreu Pedrerol, paleta, i va continuar

l'ofici del pare. Amb les dades d'Obreria podem assegurar que es tractava de Josep Pedrerol i Carbonell.

243 AHCB, Obreria C-99, 8 de novembre del 1827, "...Margarita Llanas (Llenas?), en el que pide edificar una quadra con un piso encima en el terreno que posee en esta ciudad y calle de Sadurni...", Façana, signa José Pedrerol.

244 AHCB Obreria C-101, 28 de novembre del 1828, "Domingo Soley, fabricante de blanqueo ... construir casa en calle de la Cera...", Façana signa Jph Pedrerol y Carbonell.

245 AHCB, Obreria C-100, 8 de març del 1828, "Antonio Olivé, fabricante de hilados... edificar casa... calle Cadena...", Façana, signa Josep Pedrerol i Carbonell.

246 AHCB, Obreria C-101, 14 de setembre de 1829, "Francisco Colondra, fabricante de tejidos... edificar... calle San Antonio...", Façana, signa Josep Pedrerol i Carbonell.

247 AHCB Obreria C-XIV, caixa 104, 22 de setembre del 1829, "Francisco de Asís Barnadas, fabricante de tejidos... edificar... calle del Tragi...", Façana, signa José Pedrerol y Carbonell.

248 AHCB, Obreria C-107, 18 d'agost del 1830, "...Francisco Llenas poseedor de la casa número 19 (11?) de la calle de Sadurni...acabar la casa...", Façana, signa J. Pedrerol.

249 AHCB, Obreria C-116, 13 de novembre de 1833, "...Jaime Torres y Belvey, fabricante de géneros químicos, en el patio de la casa de la calle Amalia al lado de la casa de Albert Esteve desea edificar una casa como el perfil que acompaña y poner guarda ruedas en la puerta principal y elevar el edificio respecto a la conducción de aguas...", façana, signa Jpth. Pedrerol y Carbonell.

250 Segons Arranz, la personalitat de Domingo Vidal podria referir-se probablement a les poques dades citades per Arranz sobre el mestre de cases Domènec Vidal i Gual, fill del mestre de cases Jeroni Vidal, amb títol de mestria del 1807.

251 APNB, JM Planas Compta, 31 de juliol de 1832, Arrendament de Francesc Guiu a la societat "Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia." dels terrenys del carrer Tallers anomenats "Can San Antonio", "...Otro sf: se obliga al otorgante (Francesc Guiu) a construir en el huerto arrendado un edificio para fábrica segun el modelo que la sociedad tiene presentado y ha empezado a realizarse bajo la dirección del arquitecto D. Domingo Vidal..."

APNB JM Planas Compta, 9 d'agost de 1833. Carta de pagament dels costos de construcció de la fàbrica. Document 1: "Domingo Vidal arquitecto..." Veure Vol. II.

252 AHCB, Obreria, C-111, Joaquin Palau, 31 de juliol de 1832, reforma, signa Domingo Vidal.

AHCB, Obreria C-111, 14 d'agost de 1832. Obres a la fàbrica de Joaquim Palau del carrer Carretes. Signa Domingo Vidal.

253 AHCB, Obreria C-116, 23 de desembre de 1833. Obres de reforma a la casa fàbrica de Joan Rull del carrer Còdols. Signa Domingo Vidal.

254 AHCB, Obreria C-124, 1836, "Domingo Vidal...querer fabricar una casa en el terreno de las calles Molas..." Façana, signa Domingo Vidal.

255 AHCB, Obreria C-117, 14 de març de 1834. "Miguel Bosch y Camps Hermano Mayor, Domingo Vidal, Mayoral y José Estrada secretario de la Congregación de Maestros albañiles y canteros bajo la invocación de la Veracruz....protesta por muchas..."

256 Montaner i Bassegoda citen al mestre d'obres Francesc Ubach, amb títol de mestre d'obres acadèmic del 28 de gener de 1823. No consta en la relació d'alumnes de l'Escola de la Llotja, ressenyada per Montaner, per tant cal pensar que els estudis acadèmics els va realitzar en una altra Acadèmia anterior a les Classes d'Antoni Celles.

257 AHCB, Obreria C-121, 13 d'abril de 1835, "...Fco Llenas y Codina, maestro tintorero,...construir dos pisos...", Façana, signa Fco. Ubach.

258 AHCB Gràfics IG 4039, Fàbrica...(?), Planta signada per Francisco Ubach. (Fàbrica Rosés)

AHCB Gràfics IG 3364, Fàbrica...carrer Berenguer el Vell, Cid i pujada a la muralla, Façana signada per Francisco Ubach. (Fàbrica Rosés).

259 Provablement estem parlant de Felip Ubach i Viñeta, citat per Bassegoda. Josep Mª Montaner cita també a Felip Ubach com alumne de la Llotja el 1817-1819-20, amb títol de mestre d'obres acadèmic del 1830, actiu entre els anys 1821 i 1859.

260 AHCB, Obreria C-83, 9 de març de 1821, Eulogio y Antonio Soler edificar, carrer Obradors n° 12, Façana, signa Felipe Ubach.

261 AHCB, Obreria, C-116, 11 de novembre del 1833, "...Jayme Armengol y José Antonio Miró del comercio...poseen un terreno en las calles de San Rafael y Sadurni...construir una fábrica y casa...", Façana, signa Felipe Ubach.

262 AMCB 1514-B (D-44), 7 de novembre del 1854, Pedro Colomer, carrer de la Reina Amàlia número 3 (10), casa fàbrica de fundició, instal·lació de màquina de vapor de 3 CV. d'alta pressió, Planta, signa Felipe Ubach, mestre d'obres.

AMCB, 2208-B (D-206), 3 de febrer del 1859, instal·lació d'una màquina de vapor de 3 CV, Plànol geomètric de las propietats colindants i posició de la màquina i calderes de vapor, signa: Felipe Ubach.

263 Antoni Valls i Galí és citat per Bassegoda com a mestre d'obres antic de San Fernando. Montaner el situa com alumne de les Classes de la Llotja el 1817, 1818, 1819 i el 1820, amb l'obtenció del títol de mestre acadèmic el 1832.

264 AHCB, Obreria, C-113, 26 de març del 1833, "...Jacinto Cardona, fabricante.... edificar...en la calle San Pablo número 60...", Façana, signa Antonio Valls.

265 AHCB, Obreria C-122, 18 de setembre del 1835, "...Sipriano Munné, esparter.... edificar casa...en la calle del Hospital...", Planta i Façana, signa Antonio Valls.

266 AHCB, Obreria C-124, 22 de juliol del 1836, "...Estevan Partagas, fabricante de jabón.... reforma de una casa...en la calle Còdols...", Façana, signa Antonio Valls.

267 AHCB, Gràfics, I.G. 4010, 13 de setembre del 1847, "Superfisia de la Casa Fàbrica de Dn Carlos Torrent y Miralda, sita en la calle Trenta Claus de nuestra Ciudad", Planta instal·lació del vapor, signa Antonio Valls.

268 AMCB, 2118-C, 21 d'agost del 1869, impremta Eusebio Riera "...Cubrir un patio interior para utilizar parte del mismo para almacén...", Planta i secció, signa Antonio Valls i Galí.

269 AHCB, Obreria, C-119, 8 d'agost de 1834, Jacinto Torné y Batllori "...fabricar una casa en el terreno de la calle Reina Amalia...", signa Ramon Moler. Vegeu casa fàbrica Torner.

270 AMCB 400-AD (D-37) 17 d'agost del 1844, Planta vapor, Jacinto Torné, Reina Amàlia número 11, signa, José Buxareu, arqto.

271 AHCB. Obreria C-113, 19 de gener del 1833, Nicolas Tous i Soler, "...edificar una casa fàbrica en el terreno que posee en la calle de la Riereta número 5 (?)...", Façana. Signa Jacinto Torner.

272 AHCB, Obreria C-113, 26 de març del 1833, "...Jayme Clavell, comerciante...edificar una casa fàbrica...en las calles Carretas, Amalia y Nueba de las Huertas de San Beltran (Lleialtat)...", signa Jacinto Torner.

273 Montaner i Bassegoda citen al mestre d'obres Antoni Jamburí i Badia, amb títol del 25 d'agost de 1833 de la Real Academia de San Fernando. Assistí a les classes de la Llotja el 1828, 1829 i 1830.

274 AHCB Obreria, C-143, 28 d'octubre del 1837, "Comentario de la Sección 3^a. Sobre el informe de los Profesores de arquitectura D. Ramon Moler, D. José Fontserè y D. Antonio Jamburí, relativo a la creación de algunas compañías de Bomberos..."

275 AHCB Obreria, C-132, 31 d'octubre del 1839, "José Valentí, fabricante...propietario de la fábrica de hilados de algodón... instalar máquina de vapor de 10 CV. calle Riereta número 15, 16...", Planta, signa Antonio Jamburí.

AHCB Obreria, C-132, 16 de desembre del 1839, "Pedro Ferrés (o Tarrés)... edificar casa fàbrica... calle Riereta...", Façana, signa Antonio Jamburí.

AHCB Obreria, C-132, 18 de desembre del 1839, "Andrés Balias... edificar casa fàbrica... calle Riereta...", Façana (idèntica a l'anterior), signa Antonio Jamburí.

276 AHCB Obreria, C-134, 27 de d'abril del 1840, "Pedro Tarrés... reforma casa fàbrica... calle ?...", Façana, signa Antonio Jamburí.

277 AMCB, 690bis-C, 8 de maig del 1853. Valentín Esparó, "Solicitud de permiso...hacer modificaciones en la fachada señaladas con la letra A", Façana signada per Antonio Jamburí mestre d'obres.

AMCB, 1382-B, 5 de juliol del 1853 Valentín Esparó, "Solicitud de permiso... instalar otra máquina de vapor de 6 HP." acompanya plànol còpia del lliurat el 1846 i a més el document de planta de localització de la màquina de vapor existent de 16 CV i de la nova màquina auxiliar, signat per Antonio Jamburí.

278 AMCB, 2989-B / 3029-B, 23 de maig del 1864, sol·licita obrir un carrer per parcel·lar el solar de l'antiga fàbrica Esparó, propietat de la societat La Maquinista Terrestre y Marítima SA. Planta, signa el mestre d'obres Antonio Jamburí. El 13 de desembre es concedeix el permís, seguint els plànols de traçat i perfils signats per José Buxareu i Gallart i l'arquitecte Daniel i Molina del 28 de juny del 1864.

279 Josep M. Montaner cita Narcís Nuet com a mestre d'obres acadèmic amb data de titulació el 13 de desembre del 1835, alumne de l'escola d'arquitectura de la Llotja el 1826, 1827, 1828, i el 1830, actiu a Barcelona entre el 1846 i el 1879.

280 AHCB, Obreria, C-130, 8 d'abril del 1839, "José Batlló...edificar una casa fàbrica en los terrenos que posee en la calle de Riereta..." Façana, signa Narciso Nuet.

281 AHCB, Obreria, C-138, 10 de març del 1846, "Pedro Estruch...edificar una casa ... calle Reina Amalia..." Façana, signa Narciso Nuet.

282 AHCB, Gràfics I.G. 3360, (1846), Fàbrica de Jeroni Juncadella, carrer de l'Aurora, legalització de vapor, Planta, signa Narcís Nuet.

283 AHCB, Gràfics, IG-3361-3691-4062, 4 d'abril del 1846, plantes i alçat, signa Narcís Nuet. (Fàbrica Estruch).

284 AHCB, Gràfics, IG 4037, (Identificat com a Vapor Torres, carrer de la Reina Amàlia), Planta i alçat, signa Narcís Nuet. (1846?)

285 AHCB, Gràfics I.G. 3689, 8 de juny del 1848, "Fachada de la casa de D. Magin Tarruella sito en la calle Riereta", Façana, signa Narcís Nuet.

AHCB, Gràfics I.G. 4020, 8 de juny del 1848, Magin Tarruella, Planta instal·lació d'una màquina de vapor, signa Narcís Nuet. Cal destacar la posició de les fàbriques veïnes: A dalt, "Todo el citado huerto es la propiedad de D. Jayme Aleu" (Carretes 43,45), a l'esquerra "...propiedad de Don José Valentí" (Riereta 24).

286 AMCB, 1430-B, 7 de novembre del 1853, "...Lorenzo Gayol y José Salvador son propietarios de dos fábricas que con anterioridad pertenecieron a Eulogio i Antonio Soler sitos en la calle Obrador y Beato Oriol con permisos de 16 de mayo de 1843 y 15 de julio de 1846. Desean en la actualidad refundir ambos permisos en la instalación de una máquina de vapor de 40 CV en la fábrica La Paloma que también

pertenecía a los Hnos. Soler...", Planta, signa Narcís Nuet.

287 Montaner fa referència a Josep Valls i Galí, mestre d'obres antic, actiu entre els anys 1846-1871. Sabem però que Obreria té enregistrats projectes des del 1840.

288 AHCB, Obreria C-135, "Miguel Capdevila, fabricante....construir una casa fàbrica y miranda en terreno que posee en la calle proyectada entre Carretas i Riereta (Aurora)...". 18 de novembre del 1840. Façana, signa José Valls y Galí.

289 AHCB Obreria C-135, "Manuel Tey y Cia... calle Ferlandina... edificio en construcción... una planta más...", 10 de novembre del 1840, Façana, signa José Valls y Galí.

290 AMCB, 190-C (D-4), 18 d'agost del 1846, "D. José Serra y Marrugat, desea reedificar una porción de casa en la Cuadra Fàbrica que da a la calle de la Riereta de la presente ciudad", carrer Riereta número 1, 1bis, 3, 5. Façana, signa José Valls, arquitecte.

291 Montaner cita la presència de Pau Martorell a la llista d'estudiants d'arquitectura de la Llotja, l'any 1830, amb titulació com a mestre d'obres acadèmic de 27 de maig del 1838, actiu a Barcelona des del 1846 i a Tarragona el 1871.

292 AHCB, Obreria, C-135, 30 de setembre del 1840, "José Solá y Cia...casa en las calles de la Reyna Amàlia y de la Cera... Juan Calafell dueño del terreno llamado "Hort pintat", Façana, signa, Pablo Martorell.

293 AMCB, 424-C (D-11), 22 de maig del 1849, "Bernardino Martorell...dueño del terreno entre la calle Hospital y San Rafael, solicita...construir el frente de la calle Hospital...", Façana, signa Pablo Martorell.

AMCB, 459-C (D-13), 19 d'octubre del 1849, Sol·licitud de llicència per reformar la façana i posar balcons, "Fachada de la casa de D. Bernardino Martorell" carrer de Sant Rafel número 24.

294 AMCB, 1872-bisC (D-119), 3 de desembre del 1867, "Hijos de Juan Llanas, fábrica de cordones y trencillas...abrir balcones...", carrers Carretes número 46, Lleialtat número 1, Reina Amàlia número 31, 33. Reforma de façana, signa Pablo Martorell.

295 AMDC, 1.1.6.7. Obres Particulars C-41. D-178. 1867-1870. Acepcctació del encàrrec de la fàbrica Batlló a Pau Martorell i Rafael Guastavino. Citat per Tatjer, Mercè, Antoni Vilanova i Yolanda Insa, "Creixement urbà i primeres implantacions fabrils a Les Corts, 1845-1868" Barcelona Quaderns d'Història, 11 (2004).

296 Montaner cita el mestre d'obres antic Josep Calzada com a alumne de l'escola de la Llotja els anys 1826, 1828, 1829, 1830. Mestre d'obres antic, actiu a Barcelona entre 1832 i 1858.

297 AHCB, Gràfics I.G. 3363, 1845, Planta amb localització del vapor i I.G. 3694, Façana, signa els plànols José Calsada, acompanya una sol·licitud de permís que diu: "...José Comas, cerrajero maquinista...edificar Casa Fàbrica en solar de su propiedad...", 13 de juny del 1845.

298 AHCB, Gràfics, I.G. 3685, 1846, esquema de façana existent, legalització del vapor, signen Ignacio Turent, José Calsada i Pablo Pujal. Antiga fàbrica Magarola.

299 AMCB, 819-C, 15 d'octubre del 1855, José Comas, La Paloma fàbrica de construcció de màquines. Carrers de Ciervo, Tigre i Paloma. "...para reedificar en aquel patio o solar que hace esquina con las calles del Tigre, Ciervo y Paloma, que está cercado con ventanales de puertas, pues levantar y cubrirlo como los perfiles que acompaña..." Façanes, signa José Calzada. Projecte original.

AMCB, 836-C, 27 de desembre del 1855, Façanes, signa José Calzada. Modificació de la coberta per introduir una estructura de cavalls metàl·lics.

300 Arranz cita l'arquitecte acadèmic Francesc Vallès i Cuchi, natural de Reus. Era un dels pocs construc-

tors barcelonins que posseïen el títol d'arquitecte-acadèmic de mèrit que atorgava la Real Academia de San Fernando. Segons Montaner la revalida del títol a Madrid la va realitzar amb èxit el 1825.

301 AHCB, Obreria C-XIV, caixa 93, 1 de maig de 1825, "Francisco Vallés, natural de Reus.... arquitecto por la Real Academia de San Fernando... reconocimiento de título...", signa Francisco Vallés, arquitecte.

302 AHCB, Obreria C-XIV, caixa 93, 2 de novembre de 1825, "Juan Ràfols y Compañía (fabricants).. edificar casa... calle Montserrat.", Façana, signa Francisco Vallés, arquitecte.

303 AHCB, Obreria C-118, 20 de juny de 1834, "Fachada de la casa fabrica que debe construirse en esta ciudad, calle de las Tapias al lado de las casas del Sr. Nadal; por disposicion del Sr. D. Jaime Ricart fabricante", Façana, 20 de juny de 1834, signa Francisco Vallés.

304 Montaner situa Josep Buxareu Gallart a l'Escola d'arquitectura de la Llotja els anys 1821-22-23-26, amb títol d'arquitecte acadèmic del 14 de març de 1830. Bassegoda li atribueix l'autoria del Mercat de Santa Caterina (1840).

305 AHCB, Obreria C-122, 4 d'agost del 1835, "José Xifré, comerciante.... Placa de Palacio.... edificar casa...", Façana, signa José Buxareu y Francisco Vila.

306 AHCB, Obreria C-116, 7 de novembre del 1833, Miguel Clavé, de Dotres, Clavé..., carrer Sant Pau, Façana, signa José Buxareu, arquitecte.

AHCB, Obreria C-117, 24 de gener del 1834, "Miguel Clavé, comerciante... calle Huertas de San Pablo... continuar cloaca...", signa José Buxareu, arquitecte.

307 AHCB, Obreria, C-123, 2 de gener del 1836, "... Joaquín Palau, cerero, ...edificar una casa fabrica que en el terreno que posee en la calle de la Reyna Amalia..." Façana, signa José Buxareu, arqto.

AHCB, Obreria, C-134, 28 de maig del 1840, Joaquín Palau, cerero, "...poseyendo un terreno sito en la calle de Amalia esquina Huerto de la Bomba...edificar casa fabrica...", Façana, signa José Buxareu.

AHCB, Obreria, C-135, 14 d'agost del 1840, Joaquín Palau, Façana, "...construir una casa fabrica ...calle Carretas esquina nuevamente abierta que sale de la llamada Reyna Amalia...", signa José Buxareu, arquitecto.

308 AHCB, Obreria C-118, 9 d'octubre del 1834, "José Rabí, fabricante de botones.... calle Trentaclaus... edificar casa...", Façana, signa José Buxareu, arquitecte.

309 AHCB, Obreria C-122, 19 de setembre del 1835, "Pedro Mateu, fabricante.... calle Cuch.... edificar....", Façana, signa José Buxareu.

AHCB, Obreria, C-123, 30 de gener del 1836, Façana, "...Pedro Mateu, fabricante.... calle Cuch.... continuar....", Façana, signa José Buxareu, arquitecto

310 AHCB, Obreria C-130, 18 de gener del 1839, "D. Bartolomé Vidal, comerciante, posee unos terrenos en la calle Reina Amalia / Lealtad y desea edificar una casa fábrica...", Planta de situació, Façana, signa José Buxareu.

311 AHCB Obreria, C-133, "Miguel Clavé del comercio, socio de Dotres y Clavé...màquina de vapor y quadra...calle Reina Amalia", 12 de febrer del 1840, Façana, signa José Buxareu.

AHCB Obreria, C-133, "Miguel Clavé del comercio, socio de Dotres y Clavé...casa en la calle Carretas...huerto de la bomba...", 10 de febrer del 1840, Façana, signa José Buxareu.

AHCB Obreria, C-133, "Miguel Clavé del comercio, socio de Dotres y Clavé...edificar casa en la calle Carretas...", 18 d'abril del 1840, Façana, signa José Buxareu.

312 AMCB 400-AD (D-37), 17 d'agost del 1844, Jacin-

to Torné, albañil "...que deseando colocar una máquina de vapor de la fuerza de 25 caballos..." Planta, signa Jose Buxareu, arquitecte.

313 AMCB, 686-bis C (D-216), 20 de maig del 1853, José Comas, carrers de Ferlandina, Paloma i Ciervo, "...levantar un piso..." Façana, signa José Buxareu.

314 AMCB, 2989-B / 3029-B (D-212), 28 de juny del 1864, "Plano General de la calle que la Maquinista Terrestre y Marítima proyecta abrir en terrenos de su propiedad para enlazar la de Tallers con las del Ensanche". Planta, signa Josep Buxareu i Gallart i l'arquitecte Daniel Molina.

315 Josep Casademunt i Torrents (~1805-1868), segons Arranz, era fill del mestre fuster Joan Casademunt i Morros; estudià a l'Escola de la Llotja i el 14 de març del 1830 li concediren el títol d'arquitecte de la Real Academia de San Fernando de Madrid. També citat per Montaner, com alumne de la Llotja els anys 1821, 1822, 1823, 1826, 1827, 1828, 1829. Actiu a Barcelona, acadèmic de mèrit de Sant Carles de València el 1838, va ser catedràtic i Director titular d'arquitectura de l'Escola de la Llotja des del 24 de febrer del 1842. D'altra banda, segons Bassegoda, Josep Casademunt i Torrents (1804-1868), va ingressar a la Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi el 27 d'abril del 1850.

316 AHCB Obreria, C-129, "José Antonio Llopió y Ribera... calle Marqués de Barberá, casa número 29. construir el 3er piso...", 6 de juliol del 1838. Façana, signa José Casademunt.

317 AHCB, Gràfics I.G. 3365, 184?, Fàbrica d'Antoni Cabanellas, Carrer de Trentaclaus, Planta amb la situació de les calderes i xemeneia, signa J. Casademunt.

318 Ens estem referint a Josep Vilar i Roca (1802-1879), citat per Arranz. Procedent d'una família de fusters, Montaner cita Josep Vilar com a estudiant a la Llotja els anys 1820, 1821, 1822, 1823, 1826, 1827, 1828 i 1829, amb títol d'arquitecte acadèmic del 14 de març del 1830. Citat també per Bassegoda a un article a "La Prensa", 9 d'octubre de 1973.

319 AHCB, Obreria C-116, 2 de setembre del 1833, "Fachada de la casa que pretende construir Eulogio Soler en las calles del B. Oriol y Sadurní, la cual se halla construida hasta la linea A.B.", signa José Vilar.

320 AHCB, Obreria C-131, 4 de juliol de 1839, "Juan Llenas...construir una casa en el terreno que posee en la calle de S. Rafael...", Façana, signa José Vilar.

321 AHCB, Gràfics, I.G. 4036, 1846, Fàbrica de Juan Llenas, Planta localització de les màquines de vapor, "cuartos que se intentan construir en el patio para colocar en ellos la máquina de vapor y las calderas", signa José Vilar.

AHCB, Gràfics, I.G. 3690, 1846, Sol·licitud de legalització de les màquines de vapor. "Fachada de la casa que posee D. Juan Llenas en la calle de San Rafael", Façana, signa José Vilar.

322 AHCB, Gràfics I.G. 3684 i 4008, 10 de juny del 1846, "Casa fábrica que poseen los Sres Arnau, Ribas. y Vilar", Planta i Façana, signa José Vilar.

323 AHCB, Fons patrimonial, V/ Ribas: "9. Fábrica de vapor" (1843-1865). Citat per García Balaña, Albert, Op. Cit. pg. 288 nota 52. Textualment cita "el cas de la companyia entre Fracecs Ribas i Solà, Antoni Romaní i Tarrès, Josep Vilar i Roca i Pere Arnau (183-1853), propietària d'una fàbrica a vapor (carrer del Cid) de la qual arrendava immoble, força motriu i fins maquinària cotonera.

324 Joan Soler i Mestres, procedent d'una família de mestres d'obres, segons Arranz Op. Cit., era amb molta probabilitat fill del mestre d'obres d'Intendència Tomàs Soler i Ferrer i net del reconegut mestre Joan Soler i Faneca, autor del Palau March. Montaner situa Joan Soler i Mestres en els anys 1817-18-19-20 a la llista d'estudiants de la Llotja, amb titulació d'arquitecte acadèmic el 1830.

325 ETSAB, 2 de maig del 1837, "Plan de la estención de terreno que comprende el Jardín Botánico de esta

Ciudad al pie del terraplen de la Muralla de tierra cuyo local se distribuye en solares con sus Calles...", signa Juan Soler i Mestres. Citat a "Atlas...126".

326 AMCB 1091-b, 18 de novembre del 1845, "Plano de los terrenos que D. Erasmo de Janer y de Gonima y D. Vicente Guenovart poseen en las calles llamadas Riera de Prim Alta y de Ferlandina en cuyos terrenos se proponen abrir las calles señaladas con los números 1, 2, 3, 4...", signa Juan Soler Mestres, arquitecto; citat a "Inicis de la Urbanística...", pg. 161.

327 AHCB I.G. 2917. 70/80-I, 15 d'agost del 1859, "Plano aproximado del puerto de esta ciudad en el cual están situados almacenes propios del real patrimonio de S.M...", signa, Juan Soler y Mestres

328 AHCB, Obreria C-126, 21 de febrer del 1837, Nicolás Tous y Soler (fabricant), "Perfil o fachada que propone continuar en la casa propia de Manuel Torruella en el frente que mira al Callejón llamado de la Huerta de Sn Pablo de esta Ciudad", signa Juan Soler y Mestres.

329 AHCB Gràfics I.G. 3678, 9 de juny de 1846, "Fachada que se propone para la fabrica de vapor que D. José Bofarull desea construir en el huerto detras de su casa de la calle Trentaclaus cuya nueva fachada mirará a la calle de Vista-alegre". Façana, signa Juan Soler y Mestres, arquitecto.

330 Montaner cita Ramon Moler (Molet i), com a arquitecte acadèmic, amb titulació del 27 de gener del 1833.

331 AHCB Obreria, C-143, 28 d'octubre del 1837, "Comentario de la Sección 3ª. Sobre el informe de los Profesores de arquitectura D. Ramon Moler, D. José Fontserè y D. Antonio Jamburí, relativo a la creación de algunas compañías de Bomberos..."

332 AHCB, Obreria, C-119, 8 d'agost del 1834, Jacinto Torné y Batllori "...fabricar una casa en el terreno de la calle Reina Amalia...", signa Ramon Moler.

333 AHCB, Obreria, C-134, 1 de juny del 1840, Manel Tey i Cia., carrer Ferlandina...edificar i màquina de vapor, Façana i planta signats per Ramon Moler, arquitecte.

AHCB, Obreria, C-134, 27 d'abril del 1840, Manel Tey i Cia., carrer Ferlandina,...reforma màquina de vapor de 12 CV, Façana i planta signats per Ramon Moler, arquitecte.

AHCB, Obreria, C-134, 27 d'abril del 1840, Manel Tey i Cia., Hortes de Soley i Lloberas, ...reforma..., Façana, signa Ramon Moler.

334 Montaner cita Josep Fontserè, amb títol d'arquitecte acadèmic del 1833, actiu a Barcelona.

335 AHCB Obreria, C-143, 28 d'octubre del 1837, "Comentario de la Sección 3ª. Sobre el informe de los Profesores de arquitectura D. Ramon Moler, D. José Fontserè y D. Antonio Jamburí, relativo a la creación de algunas compañías de Bomberos..."

336 AHCB, Obreria, C-130, "Francisco Saldas, fabricante...construir casa...calle de la reyna Amalia...", 3 d'abril del 1839, façana, signa J. Fontserè.

337 AMCB, 335-AD (D- 38), gener de 1844. Francisco Saldas, fabrica de filats, "...plantar una máquina de vapor de 20 caballos y construir un piso más en la Casa fábrica que posee". Planta i alçat, signa, José Fontserè.

338 AHCB, Gràfics I.G. 3676, 1846 "Fachada de la casa fabrica de D. Eulogio Soler", legalització de la màquina de vapor, signa José Fontserè,

AHCB, Gràfics I.G. 3677, 1846, Planta localització de la màquina de vapor, signa José Fontserè.

339 AHCB, Gràfics I.G. 4059, 29 de juliol del 1846, Salvador Roig, sol·licitud d'instal·lació d'una màquina de vapor de 3 CV, Planta i alçat, signa José Fontserè.

340 AHCB, Gràfics I.G. 4025, 184?, Nicolás Tous, legalització d'una màquina de vapor, Planta i alçat, signa José Fontserè.

341 AHCB, Gràfics I.G. 4009, 4 de desembre de 1847, Francisco Llenas “...màquina de vapor que se ha proyectado de 3 caballos mediana presión para substituir las caballerías para motor vulgar Bogit, que sacan agua de la noria...” sol·licitud d’instal·lació d’una màquina de vapor de 3 CV, Planta i alçat, signa José Fontserè.

342 AHCB, Gràfics 3692, 184(?) sense data, “Fachada para Dn. Jayme Aleu de la fábrica de vapor que da al interior...”, signa José Fontserè.. Provablement de l’expedient de instal·lació de màquina de vapor.

343 AHCB, Gràfics I.G. 3682, “Fachada de la casa de Don Raymundo de Vila y de Llansa, signada de número 80 (?) en la calle de Sn Pablo”, Planta i alçat, signa José Fontserè i Agustí Sala.

344 Montaner cita l’arquitecte acadèmic Joan Vila i Geliu, amb títol de 27 de setembre del 1833, actiu a Barcelona.

345 AHCB, Obreria C-83, 19 de maig del 1821. “...Josefa Mornau de Amat... reforma de una casa y fábrica... calle Marques de Barberà número 28...” Façana, signa Juan Vila.

346 AHCB, Obreria, C-123, 27 de maig del 1836 “...Gerónimo Juncadella (fabricant)... edificar casa... Plaza de San Pedro...” Façana, signa Juan Vila y Geliu.

347 AHCB, Obreria, C-129, 18 de desembre del 1838. “...Salvador Sagrera, fabricante...edificar una fábrica de tejidos en la calle Reina Amalia...” Façana, signa Juan Vila y Geliu, arquitecte.

348 AHCB, Obreria C-133, 30 de desembre del 1839, “Pablo Muntadas y hermanos, fabricantes, formar un nuevo edificio...calle Riereta esquina Santa Elena...”, Façana, signa Juan Vila i Geliu, arquitecte.

349 AHCB, Obreria, C-133, 7 de gener del 1840. “...Salvador Sagrera, fabricante...construir una casa en el terreno de calle reina Amalia...”, Façana, signa: Juan Vila, arquitecte.

350 AHCB Obreria, C-134, 11 d’abril del 1840, “Eulogio Soler (fabricant)... edificar... calle Castaños y de la Marquesa...”, Façana, signa Vila.

351 AMCB, 295 bis-C (D-6), 7 de desembre del 1847, Muntadas Hnos. “Fachada del edificio Fábrica que desea construir por cuenta de la Sociedad de la España Industrial, situado en la Calle de Santa Elena de esta Ciudad”, carrer de Santa Elena, Façana, signa Juan Vila, arquitecte.

352 Arranz cita l’arquitecte Fèlix Ribes i Solà, nascut el 1797, fill de Josep Ribes i Aimar, que forma part d’una família d’arquitectes reconeguts. Obtingué el títol d’arquitecte l’any 1833.

353 AMCB 1382-B, 4 de juny del 1846 “Valentín Esparó...a tenor de lo previsto en el artº 4º del Edicto de 10 de abril del presente año relativo al aumento de fuerza y al establecimiento de máquinas de vapor, presenta el plano terreno y edificios de la fábrica de su propiedad...afin de poder hacer uso en su día de las facultades que se reservan por el artº 2º del mencionado edicto...” Plantes i Alçats signats per l’acadèmic de mèrit per l’arquitectura Fèlix Ribas y Solà.

354 Vegeu El Vapor, Vol. II.

355 Montaner cita Francesc Daniel Molina i Casamajó (?) com a arquitecte acadèmic, amb titulació del 15 de gener del 1843. Segons Bassegoda, Francesc Daniel Molina i Casamajó (1815-1867) va ingressar a la Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi el 3 de novembre del 1850.

356 AMCB, 532-AD (D-215), 2 de desembre de, 1844, Batlló Hnos., c/ Marqués de Barberà número 16, Sol·licitud d’instal·lació d’una màquina de vapor de mitja pressió i de 20 H.P. Planta localització de les calderes de vapor, signa Francisco Daniel i Molina.

357 AHCB, Gràfics I.G. 4022, (probablement de 1846) Fàbrica Batlló, carrer Riereta i Sant Rafael, Planta localització de les màquines, signa Francisco Daniel Molina.

AHCB, Gràfics I.G. 4023, (probablement de 1846) Fàbrica Batlló, carrer Riereta i Sant Rafael, Façana legalització de les màquines de vapor, signa Francisco Daniel Molina.

358 AHCB, Gràfics I.G. 4058, Fàbrica Bartomeu Gispart, carrer de la Riereta, Planta, legalització de màquina de vapor, signa Francisco Daniel y Molina.

359 AMCB, 2989-B / 3029-B (D-212), 28 de juny del 1864, “Plano General de la calle que la Maquinista Terrestre y Marítima proyecta abrir en terrenos de su propiedad para enlazar la de Tallers con las del Ensanche”. Planta, signa Josep Buxareu i Gallart i l’arquitecte Francesc Daniel Molina.

360 AHCB Gràfics I.G.3679, 8 de juny del 1846, Fàbrica Bofarull, “Fachada principal de la fábrica en proyecto, calle Trentaclusa número 29”, Façana signa Miguel Garriga.

361 Baïls, Benet, “Diccionario de arquitectura civil”, Madrid 1802, reimpressió Col·legi d’Aparelladors d’Oviedo, 1973.

362 Ajuntament de Barcelona, “Catalunya la fàbrica d’Espanya”, pg. 39.

363 Skempton, A.W., Johnson, H.R., “The first iron frames”, The Architectural Review, número 131, març del 1962.

364 Birmingham Reference Library, col·lecció Boulton & Watt. Citat per Gideon, S. A “Espacio, tiempo y arquitectura”, Madrid 1979, pg. 194,195.

365 APNB JM Planas Compta, 9 d’agost del 1833. Carta de pagament dels costos de construcció de la fàbrica de la societat Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia.

366 APNB Joan Prats, 1840, 2ª foli. 211, citat per Solà Parera, M. Angeles, “La producción siderúrgica de materiales para la construcción de mobiliario urbano. Sus comienzos en Barcelona” I Jornadas de Protección y revalorización del patrimonio industrial, Bilbao 1982.

367 Castro Villalba, A. “Historia de la construcción arquitectónica”, UPC, Barcelona 1995.

368 Pesseta: Forma catalana derivada de la “peça” de dos rals, emesa amb aquest nom i per primera vegada a Barcelona el 1808, arran de l’ocupació napoleònica de Catalunya, i també els anys 1836-37 a nom d’Isabel II, exclusives a Catalunya. L’any 1868 hom la va prendre com a unitat monetària de l’Estat espanyol, en ajustar-se a les unitats proposades per la Unió Monetària Llatina. Crusafont i Sabater, M. “Història de la moneda catalana”, Barcelona, 1996.

369 Castro Villalba, A. Op. Cit.

370 Sobre aquest capítol s’han considerat les opinions de Paricio, I. “La construcció de l’arquitectura”, Els elements, ITEC 2000.

371 Castro Villalba, A., Op. Cit.

372 “Estudi històric documental de l’edifici de... Carretes 76-78, Sant Pau 116 i de la Reina Amàlia 39” encarregat pel Museu de la Ciutat. Vegeu fàbrica Dots, Clavé i Fabra, Volum II.

373 Aquesta afirmació ha estat sostinguda per Solà Parera, M. Angeles, “La producción siderúrgica de materiales para la construcción de mobiliario urbano. Sus comienzos en Barcelona” Op. Cit.. Vegeu fàbrica Perrenod.

374 APNB, Jaume Rigalt i Alberch, 1842, foll. 134, citat per Solà Parera, M. Angeles, Op. Cit.. Vegeu casa fàbrica Lloberas.

375 Madoz, Pascual, Op. Cit. pg. 265.

376 AMCB, 523-AD (D-14), 11 d’agost del 1845, “Fachada que a continuació del edificio fàbrica que los Srs. Capdevila y Mata desean levantar en la calle de la Riera esquina a la de Aurora...contiguo (a la fàbrica) poseen un terreno hasta ahora para patio y desahogo de dicha fàbrica, pero haciéndoles innecesario y siéndoles conveniente dar mayor extensión al

edificio para aumentar la fabricación a que está destinado... continuación del edificio existente... cuya decoración es igual a lo obrado... como la experiencia les haya probado que la cubierta con terrado no es útil en esta clase de edificios... construir tejado con que desean substituir la cubierta actual... no obstante (mantiene) la barandilla o antepecho...”, carrer Riereta número 25 (?), Façana, signa Julio Ribas.

377 AMCB 1963-Cbis (D-120), 11 d’abril del 1868, 1856, Vapor 1868, N. Tous, Tàpies número 10, Planta i secció, signa Juan A. Molins y Soler, enginyer industrial.

378 AMCB, 836-C, 27 de desembre del 1855, Façanes, signa José Calzada. Modificació de la coberta per introduir una estructura de cavalls. Vegeu Fàbrica La Paloma.

379 Gideon, S. “Espacio, tiempo y arquitectura”, Madrid 1980.

380 Biga armada. Varietat de biga de fusta, reforçada en la seva part inferior per tirants de ferro forjat, per augmentar la seva resistència a la flexió. També anomenada “atirantada”, es va utilitzar ocasionalment a partir de la segona meitat del segle XIX a Barcelona.

381 Mori, G. Op. Cit. pg. 53-55.

382 Cipolla, Carlo M. “Historia económica de Europa”, Barcelona 1979.

383 Sobre aquest tema pot trobar-se una ressenya a l’obra de Baines, M. “History of the cotton manufacture in Great Britain”, 1835.

384 Baines, M. “History of the cotton manufacture in Great Britain”, 1835.

385 “Métier mécanique a tisser, construit par MM. Sharp et Roberts de Manchester”, citat al “Portefeuille industriel du Conservatoire des Arts et métiers...” Premier Volume, París 1834-35. pg 365. (Arxiu JAV).

386 “Fourneau-a-la Wilkinson, alimenté a l’air chaud, par M. Taylor”.. “...cubilots destinés a fondre la fonte...” descripció. Citat al “Portefeuille industriel du Conservatoire des Arts et métiers...” Premier Volume, París 1834-35. pg. 291.

387 Oger, “Tratado elemental de la filatura del algodón por Oger director de filatura, traducido del francés y aumentado con láminas y un compendio de dibujo lineal por D. Francisco Arau, profesor de maquinaria”, Barcelona 1847.

388 AJC, Caixa 138, lligall 104, 4, 3. citat per Puig-Pla, Carles, “L’establiment dels cursos de mecànica a l’Escola Industrial de Barcelona (1851-52), precedents, professors i alumnes inicials”, Quaderns d’Història de l’enginyeria, Volum I, Barcelona, 1996.

389 “Tratado teórico y práctico de la fabricación de pintados ó indianas” de Carles Ardit. El tractat era un elaborat compendi de la tècnica europea en la fabricació de l’estampat. Pensionat per la Junta de Comerç, s’havia dirigit primer a Suïssa, a Ginebra i Neuchâtel, després a França, a Colmar i Mulhouse, on s’instal·là en aquest últim centre industrial per treballar de dibuixant, exercint el que sembla un cas d’espionatge industrial. Carles Ardit copià màquines, cilindres d’estampar, però fonamentalment els secrets de la química per la fabricació dels colors que d’aquesta manera es varen difondre al nostre país. Citat per Cabana E, “Fàbriques i empresaris” Vol 2, Barcelona 1993.

390 Agustí i Culell, Jaume “Ciència i Tècnica a Calauya en el segle XVIII o la introducció de la màquina de vapor”, Institut d’Estudis Catalans, Barcelona 1983.

391 Garrabou, Ramon, “Enginyers industrials, modernització econòmica i burgesia a Catalunya”, L’Avenç, Barcelona, 1982. El 1822 la Junta de Comerç va encarregar la docència de la Química al doctor de la Universitat de Montpeller, Josep Roura, que el 1825 va ser nomenat director de l’Escola. Realitzà freqüents viatges a l’estranger i es va posar al corrent de les noves descobertes. Se li deu la primera prova

d'il·luminació amb gas que es va fer el 26 de juny del 1826. El 1827 es va inaugurar la il·luminació de la Llotja i de l'Escola de Nobles Arts segons aquest procediment. El 1831 va realitzar un procediment similar als carrers de Madrid. Roura va estudiar també el problema dels colorants de teixits i l'elaboració i destil·lació de vins. Quan el 1851 es creà l'Escola Industrial de Barcelona, Roura en fou nomenat director.

392 Madoz, Pascual, "Diccionario geográfico...", Madrid 1845. Madoz cita textualment Josep Rouré, que creiem que correspon al catedràtic de Química Josep Roura.

393 Hilaire Bordeje (Madrid 1792-1869), professor de maquinària. A partir del 1819, durant quatre anys va anar a aprendre de maquinista treballant a diverses fàbriques franceses de construcció de maquinària i assistint a les classes del Conservatori de les Arts de París. Després es desplaçà a Anglaterra i durant els tres primers anys va treballar al taller de maquinària de "Mr. Galrry". El 1831 des de París va escriure una carta oferint-se per encarregar-se de la Càtedra de Maquinària de l'Escola de la Junta de Comerç de Barcelona. El nomenament va ser el mateix any i dos anys després va reorganitzar el Gabinet de Màquines amb la col·laboració de Francesc Arau. El 1833, el Govern li va ordenar anar a la fàbrica de la companyia Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia., per examinar el seu estat, el de la foneria, el taller de maquinària i el nombre i classes de màquines, els seus autors, quines eren les muntades, les que estaven en activitat, etc. El 1834 va ser comissionat per la Junta de Comerç per visitar totes les fàbriques de la ciutat de Barcelona i proposar la millor manera d'evitar, les molt freqüents desgüaces que patien els operaris com a conseqüència del moviment de les màquines. Bordeje va dirigir l'Escola de maquinària teòrico-pràctica de la Junta de Comerç durant 20 anys fins que es va crear l'Escola Industrial. El 1850 Bordeje va ser nomenat catedràtic de mecànica i tecnologia industrial de l'Escola Industrial. Citat per Puig-Pla, Carles, Op. Cit.

394 Francesc Arau i Sanpons (Barcelona 1797-1867), a la seva joventut va ser nomenat el 1829, maquinista de la Casa de Caritat i es dedicà a la construcció d'aparells de física i mecànica i d'instruments de matemàtiques. Fou professor de mecànica a l'Institut Industrial de Catalunya (1848) i a l'Escola Industrial de Barcelona (1851). El 1832 va construir una esfera copernicana per encàrrec de l'abat Safont del Col·legi de Sant Pau, que comprenia les òrbites d'alguns cometes. Traductor del francès del tractat d'Oger "Tratado Elemental de la filatura del algodón" (1847), escriví entre d'altres obres el "Tratado de maquinària teòrico práctico" (1848), "Tratado de delineación" (1853), "Tratado de hilatura con los nuevos adelantos" (1853), "Tratado de mecánica práctica" (1856) i el "Tratado completo de la hilatura del algodón" (1855).

395 Nadal i Oller, J. "Els Bonaplata: Tres generacions d'industrials catalans a l'Espanya del segle XIX", Societat Catalana d'Estudis Jurídics, Almanach 1980-81, 1981-82.

396 ANC, Arxiu Nacional de Catalunya, Barcelona. Citat i reproduït per Jordi Nadal i Oller, a "Espania, 200 años de tecnología", pg. 281, Catàleg de l'exposició, dins la col·lecció "1788-1988, Carlos III y la Ilustración", Madrid 1988. Es pot observar el segell de l'au fenix d'Esparó.

397 Torrella Niubo, F. "Vicisitudes de la maquinaria textil en la Catalunya de los últimos siglos", Barcelona Divulgación histórica, Vol. XIV. 1967.

398 AHCB, Obreria C-96, 30 de març del 1826, "Keitinger (fabricant)...edificar casa.. calle San Oleguer...", Façana, signa Juan Valls.

399 AHCB, Obreria C-131, 6 d'agost del 1839, "Pablo Llobera y Cia... del comercio...instalar en el Convento de San Buenaventura en la Rambla una fábrica y taller de fundición y construcción de máquinas bajo la dirección de un acreditado artista...máquina de vapor para mover los tornos...", Planta instal·lació de la màquina de vapor, signa l'ecrit J. Maspand.

400 Nadal, J. I Tafunell, X. "Sant Martí de Provençals,

pulmó industrial de Barcelona (1847-1992), Barcelona 1992.

401 Udina, F. "Història de la Sociedad Económica Barcelonesa de Amigos del País", Barcelona 1962, manuscrit. Citat per Solà, Roser, "L'Institut...", Op. Cit. p. 107.

402 Tota aquesta qüestió està reflectida a la intensa investigació de Solà, Roser, "L'Institut ...". Op. Cit.

403 Sánchez, A. Op. Cit.

404 Garcia i Balaña, Albert, "La fabricació de la fàbrica...", Op. Cit.

405 AHCB Obreria C-XIV, caixa-138, 4 de desembre del 1847, "Fc. Llenas, tintorero, solicitud de instalación de una máquina de vapor de 3 caballos de mediana presión para sustituir las caballerías motor "bogit", que sacan agua de la noria, 4 de diciembre de 1847".

406 ACA, Fons Tribunal de Comerç, Expedient 579: "Contrata que fon los cónyuges F Mas y A. Puig de una part y Guillem Ferrer...", 10-09-1840. Citat per Gracia i Balaña, Albert, Op. Cit. pg. 312, nota 95. La descripció correspon a la posta en marxa de la filatura de Francesc d'Asís Mas, amb la intervenció del manyà maquinista Guillem Ferrer i del fuster Agustí Sala.

407 En aquest sentit s'expressava Pascual Madoz al "Diccionario geográfico..." de 1845: "Así fué, que en el año de 1830, la industria algodonera de Cataluña usava los mismos sistemas de máquinas que en 1804 havia introducido el ilustrado Conde de Cabarrús; máquinas en su mayor parte de madera, copias, no con grande exactitud, por los carpinteros i cerrajeros del país."

408 L'equívoc nom de "francesas", només podia fer referència a la compra habitual de màquines "mule-jenny" en el mercat francès, concretament al seu màxim fabricant, la societat "André Koechlin et Cíe" de Mulhouse.

409 Oger, "Tratado elemental de la filatura ...", 1847. Op. Cit.

410 BC, Fons Junta de Comerç, Impresos, 200/29: "Precios corrientes de varias piezas para máquinas de hilar, tejer y pintar. Construidas en los talleres de Luís Perrenod...", Barcelona 1834, Citat per Gutiérrez, Manuel Maria, "Comercio libre o funesta teoría..." 1834, i per Garcia i Balaña, Albert, "La fabricación de la fábrica...", Op. Cit., pg. 49.

411 Madoz, Pascual Op. Cit.

412 Vegeu fàbrica El Vapor, volum II.

413 APNB JM Planas Compta, 1838, Inventari de la fàbrica, s'inclouen valoracions anteriors del 1835 de la màquina de vapor, les realitzades pels Srs Valles y Nolla del 31 de desembre del 1836, Inventari de l'1 de gener del 1837.

414 Nadal i Oller, J. "Els Bonaplata: Tres generacions d'industrials catalans a l'Espanya del segle XIX", Societat Catalana d'Estudis Jurídics, Almanach 1980-81, 1981-82.

415 APNB JM Planas Compta, 9 d'agost del 1833. Carta de pagament dels costos de construcció de la fàbrica. Si considerem la conversió del ral d'ardit en 12 arditos o dobles diners, seria equivalent a 3.333 lliures catalanes (Crusafont M., "Història de la moneda catalana", Barcelona 1996.)

416 Vegeu fàbrica El Vapor.

417 Citat per J. Nadal el contracte signat amb la Direcció General de Rendes del Ministeri d'Hisenda, del 22 de desembre del 1831 (Biblioteca de Catalunya, Barcelona). També pot consultar-se una transcripció del contracte a l'acta de cessió de drets a la societat Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia. En aquesta transcripció es defineixen de forma ortogràfica més correcta els models "Fleit", "Danforth", "Rovers" i "de Bergue-Hughes": APNB, JM Planas Compta, 24 de juliol del 1832.

418 El model "Fleit" (o Keint) devia ser una variant de "mule-jenny" que no hem pogut encara documentar, però que amb molta seguretat l'equívoc del nom era més aviat una referència a la llana de raça Kent, obtinguda després d'un llarg procés de selecció en el comtat de Kent del sud-est d'Anglaterra.

419 El model "Danforth" (del contracte) o "Doll-phort" (de la Comissió de Fàbriques) era una filatura "continua" mecànica de cotó. AFTN, Registre d'Oficis I, pg. 245-248. Contesta de la Comissió de Fàbriques a J. Bonaplata sobre la visita a la fàbrica El Vapor. En realitat constituïa una patent de l'inventor nord-americà Charles Danforth (Massachusetts, 1797-Paterson, 1876). El 1824 Danforth va inventar diferents models de "counter-twister", la màquina de filar "spinning-speeder" i un model de "throstle-frame", variant de la màquina de filar continua inventada per Arkwright. Aquestes invencions foren successivament introduïdes, tant a Estats Units com a Anglaterra. La incidència d'aquestes innovacions de Danforth, introduïdes a Anglaterra, va ser citada per Jack Newton a "The Pictorial History of the County of Lancaster", publicat a Londres el 1854. A voltant de 1830 es desplaçà a Paterson, Nova Jersey, on, incorporat a l'empresa Godwin, Rogers & Co., va fer fabricar els seus models de màquines filadores i es va convertir en una gran empresa que, amb el temps, abraçaria moltes altres formes de maquinària. Charles Danforth va adquirir interès en la firma, i es va convertir en Charles Dan-forth & Co., i més tard en la companyia comercial coneguda amb el nom de Danforth Locomotive and Machine Company, de la qual en va ser president. Va reunir una gran fortuna i, a partir de la seva mort, va ser considerat la personalitat més important d'Estats Units en matèria de filatura del cotó i maquinària industrial. ("Appelton's Cyclopedia of American Biography", Nova York, 1887-1889).

420 El model "Rovers" (del contracte), era el "power loom" dissenyat per l'enginyer britànic Richard Roberts, una màquina de teixir anglesa construïda en fundició de ferro, deguda al també inventor de les màquines de filar selfactines i altres màquines de teixir. Richard Roberts (1789-1864) era un constructor de màquines angleses que actuà en la societat Sharp, Roberts & Co. Treballà per al rei de la mecànica anglesa Henry Maudslay. Autor del teler mecànic "Roberts" cap al 1822 (Sobre aquest tema pot trobar-se una ressenya a l'obra de Baines, M. "History of the cotton manufacture in Great Britain", 1835), versió difosa a França a finals del 1829 pel Comitè de Mecànica dirigit per Émile Dolfus de la Societat de Mülhausen i construït per André Koechlin et Cie. Autor també de la màquina de filar automàtica "self-acting", construïda per Sharp & Roberts sobre els plànols de M. Whithworth de Manchester el 1825. També va ser autor d'un nou torn perfeccionat i d'una raspalladora. Citat al contracte de Josep Bonaplata amb la Direcció General de Rendes del 1831, com a novetat més moderna del model de maquinària per teixir.

Citat a: Arau, F. "Tratado...", 1855. Op. Cit. / Cipolla, Carlo M. "Història econòmica de Europa, La revolució industrial", Barcelona 1979.

També hi trobem una extensa descripció al "Portefeuille industriel du Conservatoire des Arts et métiers ... Premier Volume, París... 1834.

421 M. de Bergue. Inventor francès de maquinària tèxtil. Cap els anys trenta del segle XIX va ser autor d'una versió perfeccionada de màquina de filar "continua" i d'una versió del teler mecànic "Roberts". "M. de Bergue, Ingénieur à Paris, rue Grange-aux-Belles número 18; Brevet d'Invention de 5 ans, le 4 de juin (1834), pour un nouveau métier à filer continu...". Citat al "Portefeuille industriel du Conservatoire des Arts et métiers..." Premier Volume, Paris 1834-35. pg. 303. (Arxiu JAV). Altres notícies sobre aquests telers mecànics es poden consultar a l'inventari de la fàbrica Herp, Peix i Vilaseca, del Papiol del 1835: 10 telers mecànics "Debergue construidos en París". ACA, Fons tribunal de Comerç, Expedient 6: Inventari judicila dels béns de Herp, Peix i Vilaseca...(11-06-1835), Citat per Garcia i Balaña, Albert. Op. Cit. pg. 309, nota 89. La família De Bergue intervindrà en el futur en la formació del conjunt de les indústries de la societat La España Industrial conjuntament amb J. Barrau, on hi actuaren com a consultors i in-

termediaris. Citat per: Calvo, Angel, "Technological change, labour costs and productivity in the catalan cotton industry. A study in business history: La España Industrial (1855-1930). European Business Association Conference, Barcelona, 2004.

422 Màquines de vapor... una usada de la fuerza de 30 caballos, con dos calderas, dos juegos de pistones y demás aparejos, con más los grandes movimientos anexos que se hallan en el taller bajo la muralla, patio y pequeño cuarto del vapor, valoración en 1835...9.000 libras... Efectos para la misma remitidos por Hall en 1836...Mejora del crain...Una caldera de vapor montada de la fuerza de 5 caballos con todos sus aparejos...Una desmontada nueva de la fuerza de 12 caballos de mediana presión con dos calderas...Abono de fletes hechos por Hall en 1837...". APNB JM Planas Compta, 1838, Inventari de la fàbrica Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia. Hall havia subministrat, com a mínim una part de les peces de recanvi de les màquines de vapor. Probablement estem parlant de John Hall, un gran constructor britànic de màquines de vapor amb factoria a Darford, a la desembocadura del Tàmesis ("Darford Town Arxives"), que realitzà també diverses instal·lacions industrials arreu d'Europa, entre elles l'"Atelier de lavage es de broyage de la manufacture de porcelaine de Sèvres", citat al «Portefeuille industriel du Conservatoire des Arts et métiers...», París 1834-35». Vegeu Hall-Darford-Kent de Garcia i Balaña, pg. 317.

423 La versió més moderna difosa al primer terç de segle era el desenvolupat per Taylor, que resumia les invencions de John Wilkison i el "puddelage system" d'Henry Cort, per cubilots, conegut pel nom de Forn a la Wilkinson. Es pot veure una extensa descripció a: "Fourneau-a-la Wilkinson, alimenté a l'air chaud, par M. Taylor", "...cubilots destinés à fondre la fonte..." Citat al "Portefeuille industriel du Conservatoire des Arts et métiers..." Premier Volume, París 1834-35. pg. 291. (Arxiu JAV).

424 APNB JM Planas Compta, 1838, Inventari de la fàbrica de la societat Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia.

425 Romeva, Pau, "Història de la indústria catalana", Barcelona, 1952.

426 Madoz, Pascual, "Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de ultramar", Madrid 1845, Volum I de l'edició facsímil del 1985.

427 Fontana, Josep, "La fi de l'Antic Règim i la industrialització (1787-1868)", Barcelona 1998.

428 Nadal i Oller, J., "España, 200 años de Tecnología", Madrid 1988.

429 Madoz, Pascual, Op. Cit.

430 Vegeu fàbrica El Vapor.

431 AMCB, 1963 C-bis, 11 d'abril del 1868, Nicolas Tous i Soler, propietari, cita literal d'una part del text: "...es la segunda máquina de vapor instalada en la ciudad en 1832...". Vegeu casa fàbrica Tous, carrer de les Tàpies número 10.

432 Citat per Cabana, F. Op. Cit.

433 AHCB, Obreria C-120, 30 de gener del 1835, Jaume Ricart, sol·licitud per instal·lar una màquina de vapor al carrer de les Tàpies número 13 (?), Planta on es situa la fàbrica i màquina de vapor, sense signatura.

434 AHCB, Obreria C-120, 12 de febrer de 1835, "...se concede licencia a Hnos. Torrens y Miralda, calle Tapias número 10 (?)...la maquina de vapor que se solicitó..."

435 AHCB, Obreria C-120, 14 de maig del 1835, Bernardino Martorell "...pide colocar una máquina de baja presión y fuerza de 4 caballos, para dar movimiento a su fábrica de hilados de algodón sita en la calle Hospital..." Planta, sense signatura.

436 AHCB, Obreria C-120, 11 de febrer del 1835, Juan Nepoduceno Ràfols "...pide permiso para plantificar una máquina de vapor, entre las calles de Ferlandina i Valldoncella..." sense plànol.

437 AHCB, Obreria C-120, 12 de febrer de 1835. Torrens i Miralda.

438 AHCB C-117, "Guia Estadística 1834-1835", Relación nominal de los SS Concejaes que componen el cuerpo municipal: Alcalde Mariano de Cabanes, Regidor Joan Vilaregut, Ajuntament de Barcelona.

Ollé i Romeu, Josep M., "Les Bullangues..." Op. Cit. Cita a Joan Vilaregut i Albafull, Regidor de l'Ajuntament de Barcelona (octubre 1835-octubre 1836), continuà exercint les mateixes funcions amb l'alcalde Borrell (octubre 1836-gener 1837) i el presidit per Cabanes (gener 1837-juny 1837).

439 AHCB Obreria C-XIV, caixa 120, Acord del 17 de març del 1835: "Acuerda conformarse con el informe de la Junta del ramo de obras, que se inserta sobre concesión del permiso que han solicitado los Srs. Torrens y Miralda Hnos, D. Bernardino Martorell y D. Jayme Ricart, para establecer segun se resulta de los respectivos expedientes que han presentado a la Junta, las máquinas de vapor que se indican, esto es, a los Hnos Torrens y Miralda en la casa fábrica número 10 de la calle de las Tapias, Don Bernardino Martorell en su fábrica de hilados de la calle Hospital, siendo de baja presión y a la fuerza de 4 caballos y D. Jayme Ricart, para el curso de su fábrica en la calle ya indicada de las Tapias, añadiendo, el Excmo. Ayto. al parecer de la Junta de Obras, a que se ha conformato, que esta situe una elevación proporcionada a las chimeneas de las tales máquinas de vapor proyectadas y demás que se proyecten hasta la formación de bases generales, a fin de que los interesados tengan conocimiento anticipado del modo como deben arreglarse en el particular..."

440 AFTN, Registre d'oficis II, "Sol·licitud de mesures per frenar el contraban" 6 d'abril del 1835. pg. 137-141.

441 AHCB, C-XIV, Obreria C-131, 6 d'agost del 1839, "Pablo Llobera y Cia. del comercio...instalar en el Convento de San Buenaventura en la Rambla una fábrica y taller de fundición y construcción de máquinas bajo la dirección de un acreditado artista...máquina de vapor para mover los tornos...", Planta de la instal·lació de la màquina de vapor, signa l'escrit J. Maspand.

442 AHCB, C-XIV, Obreria, C-132, 31 d'octubre del 1839, "José Valentí, fabricante i propietario de la Fábrica de Hilados de algodón de la presente ciudad, casa número 15 y 16 de la calle Riereta ... deseando dar movimiento a dicha su fábrica por medio de una máquina de vapor de alta presión y de la fuerza de 10 caballos...", Planta, signa Antonio Jambrú.

443 AHCB C-XIV Obreria, caixa 131, 8 de juliol del 1839, Miguel Comerma, fàbrica de vapor, filats i teixits, carrer de Trentaclaus a Sta Madrona, Plànol, signa Pedro Calsada.

444 AHCB Obreria, caixa 132, 5 de desembre del 1839, Valentí Esparó, carrer Tallers, llicència de màquina de vapor, sense plànols.

445 AHCB Obreria, caixa 133, 10 de febrer del 1840, "Miguel Clavé... del comercio... máquina de vapor... calle Reyna Amàlia". Planta, sense signatura.

446 AHCB Obreria, caixa 134, 1 de juny del 1840, Manuel Tey y Cia. "...colocar máquina de vapor de 12 a 14 caballos..."

447 AHCB Obreria, caixa 135, 2 de gener del 1840, Rita Viladomat, carrer Ramalleres, "... que habiendo alquilado la espresada casa para poner una máquina de vapor... 25 caballos y de alta presión, los SS. Llavayol y Vigo, fabricantes...", Planta, sense signatura.

448 Sairó, Esteban, "Relación de las máquinas de vapor introducidas en Cataluña y que están montando en el día, y de las que se tienen pedidas, con expresión de su fuerza respectiva", 1841.

449 AHCB C-XIV Obreria: Ban del 31 d'octubre del 1831: "...se prohibe establecer dentro de esta ciudad y Barceloneta semejantes fábricas (de aguardiente) por causa del incendio acaecido en el agosto del mismo año en el depósito de aguardiente que existía en un almacén de la Barceloneta..."

450 AHCB C-XIV Obreria: Dictamen del 30 de novembre del 1835: "... presentado por el Arquitecto D. José Mas y Vila a consecuencia del acuerdo de 9 de octubre último, relativo a las circunstancias que deberían tener los edificios que se fabrican de nueva planta...", "...acordar disposiciones necesarias para servir de base a los facultativos en la formación de los planos...", signat Arqto. Mas i Vila.

451 AHCB C-XIV Obreria: Actes municipals del 1835. Índex: (documents no localitzats): "Reglamento para las fábricas de hilados y tejidos", "Sobre establecimiento de máquinas de vapor", "Máquinas de vapor y proyecto de reglamento". Respecte aquests documents no localitzats a l'AHCB, Albert Garcia Balaña Op. Cit. ha localitzat a BC, Fons Junta de Comerç, Lligall LVIII, Capsa 82, Núm. 30, el "Reglamento para el establecimiento de de las máquinas de vapor en la ciudad de Barcelona y su territorio, formado por el Excelentísimo Ayuntamiento y aprobado por el Sr. Gobernador Civil" (1835).

452 AHCB Obreria C-136: "Informe de José Mas y Vila del 19 d'abril del 1841".

453 ASEBAR, C., 22/2B: "Sobre la concesión de permisos para establecer en Barcelona máquinas de vapor y fábricas de productos químicos", dictamen elaborat per una comissió de l'Econòmica per "los Sres. Soler, Merelo y Muns", amb la col·laboració del també soci Melcior Prat, 1845. Citat per Garcia i Balaña, Albert, Op. Cit.

454 AHCB Obreria C-XIV, Acord del 27 de març del 1846 (Edicte d'Obreria del 10 de Abril del 1846): "Vapores y otras fábricas peligrosas. Bases dictámenes sobre su establecimiento." Signen: El president de la Comissió Valentí Esparó. Vegeu quadre número 8 de l'Annex.

455 AHCB Obreria, caixa 138, any 1846. Consta de tres fulls numerats, els quals relacionen el llistat dels fabricants que utilitzen l'energia del vapor, confeccionat en motiu de l'elaboració del dictamen preparatori, de l'arquitecte Josep Mas i Vila, per informar de l'edict del 10 d'abril del 1846. És probable que el llistat de fabricants correspongui a les inspeccions realitzades a les fàbriques amb motiu de l'esmentat edicte, per a la qual cosa fou nomenada la Secció Tercera d'Obreria. Vegeu Annex, Quadre número 5.

456 Güell i Ferrer, J. "Sobre Indústria", Madrid 1841, dins de "Escritos Económicos", Barcelona 1880: "...limitándose a despecho suyo y con mengua del país y de su gobierno, a cobrar una simple comisión de la maquinaria que introduce del extranjero para entregar a los fabricantes que se la piden..."

457 Madoz, P., Op. Cit.

458 Guia de Barcelona del 1842. Valentí Esparó, "Funde y construye toda clase de máquinas, para la filatura y tejidos de seda, lana, algodón y lino, para impresiones de indianas; aplicables a la agricultura; molinos prensas, etc. Además se puede ejecutar todo lo que se pida a dichos talleres, acompañando plano explicación y la fundición puede desempeñar la ejecución de piezas...incluso máquinas de vapor de 100 caballos de fuerza..."

459 Arau i Sanpons, Francesc: "Tratado completo de la hilatura del algodón", Barcelona 1855. pg. 181.

460 Vegeu Cases fàbrica Bernadí Martorell i Josep Serra i Marrugat.

461 Garcia i Balaña, Albert, Op. Cit. pg 288.

462 Maluquer, Jordi, "La gran transformació. Industrialització i modernització a la Catalunya del segle XIX", Història econòmica de la Catalunya Contemporània, Enciclopèdia Catalana, Barcelona 1994, p. 160.

463 APNB JM Planas Compta, 9 d'agost de 1833. Carta de pagament dels costos de construcció de la fàbrica de la societat Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia.

Carta de pagament dirigida als responsables de l'obra: Domènec Vidal arquitecte, Pau Tintoré fuster, Narcís Dalmau serraller, Josep Canaló vidrier i Joan Folch pintor, amb un cost total en lliures catalanes de 35.322.

464 Mestre, J. "Una ciutat emmurallada...", p. 136

465 Pau M. Tintoré fou membre de la primera Junta de Fàbriques fundada el 1847 a Barcelona i de la junta de constitució del Institut Industrial de Catalunya el 1848. ACA, Registro de Público Comercio, 12/4, 11 de desembre de 1853, p. 193. Solà, Roder, "L'Institut...". Op. Cit. p. 103.

466 Oger, "Tratado elementar de la filatura...", 1847. Op. Cit.

467 Citat per Cabana, F. Op. Cit.

468 Madoz, P, Op. Cit.

469 Oger, "Tratado elementar de la filatura...", 1847. Op. Cit.

470 Sobre aquest aspecte, vegeu les interessants conclusions de Garcia Balaña, Albert, Op. Cit. pg. 278.

471 "M. de Bergue, Ingénieur à Paris, rue Grange-aux-Belles número 18; Brevet d'Invention de 5 ans, le 4 de juin (1834), pour un nouveau métier a filer continu.", citat al "Portefeuille industriel du Conservatoire des Arts et métiers...". Premier Volume, Paris 1834-35. pg. 303. (Arxiu JAV).

472 Arau, F "Tratado...", 1855. Op. Cit.

473 Nadal, J. "La formació de la indústria moderna a Catalunya" dins de "Catalunya la fàbrica d'Espanya", Barcelona 1985.

474 Madoz, P. Op. Cit.

475 Solà, Roser, "L'Institut...", Op. Cit. p. 103

476 "Portefeuille industriel du Conservatoire des Arts et métiers..." Op. Cit. "Machine a vapeur a haute pression et a détente variable" de M. Saulnier" presentada el 1834, pg. 73.

477 Carreras i Verdaguier, Carles, "Sants. Anàlisi del procés de producció de l'espai urbà de Barcelona", 1980.

478 AHCB Obreria C-137, 2 de març del 1842, "Propietarios y vecinos de las calles de Robador, S. Rafel, Beato Oriol y de Espalter, que tienen presentado que se va a establecer una fábrica con máquina de vapor detras de una casa de la calle de Robador en un espacio de pertenencia de la misma que antes era conocido por el huerto de la Cera de Galf y a fin de librarse de los inponderables daños y perjuicios...", signen Ramon Mirambell, Buenaventura Torner.

AMCB 1.444-B (D-207), 1 de gener de 1854, AMCB 1.444-B (D-207), 4 de gener del 1854, Façana, Ramon Salvadó, carrer Ponent "...construir una fàbrica para elaborar gas del alumbrado...", Alçat, signatura il·legible. Les vicissituds de l'expedient administratiu són una clara mostra de la situació del moment. El 18 de gener s'obre un procés d'estudi sobre la conveniència d'instal·lar la fàbrica de gas pel perill que suposa. Després de dos dictàmens favorables, són presentades les protestes de les religioses i propietaris de l'entorn, de la "Sociedad de Seguros Mutuos de incendios de Barcelona", un dictamen desfavorable de l'Acadèmia de Medicina i Cirurgia de Barcelona, i més protestes de la Casa Provincial de Caritat, de la Casa dels Infants Orfes i de la Junta de Sanitat. Finalment, després de tres mesos de deliberacions, el sol·licitant desisteix i és retirada la llicència.

AMCB, 1552-B, Expedients promoguts per Manel Perdigo contra la fàbrica de filats del carrer de la Riereta número 63 (13) propietat de Francesc Lloberas i regentada per Francesc d'Asís Jordà. "...expediente promovido por D. Manuel Perdigo para que D. Francisco de Asís Jordá practique algunas obras en la fàbrica de vapor de la calle Riereta...para impedir la trepidación y consiguiente deterioro que sufre su propiedad a causa del vapor" 27 d'abril del 1855, "El citado D. Francisco de Asís Jordá convirtió en fàbrica la citada casa sin arreglarse a lo prescrito en el Bando de Buen Gobierno...daño que puede causar una explosión de las calderas...cargas del embarrado de la citada fàbrica en la pared medianera..." 20 de

març de 1855, Dictàmen dels arquitectes Antoni Rovira i Trias per part de Francesc Jordà i de Elies Rogent per part del demandant, 4 d'abril de 1855, diversos recursos i ordre de suspensió final de 17 de novembre de 1855.

AMCB 1.545-B, 11 de juliol del 1856, Protesta de propietaris d'edificis contigus al molí fariner de Josep Molins situat als carrers de Valldonzella, Lleó i Tigre. "...que el expresado J. Molins está levantando un edificio destinado a un establecimiento fabril...que en fecha de 1846 Molins no tenia ninguna edificación en el solar...que además hay otras irregularidades...que no se le permita tener ningun vapor en dicho edificio...". 11 de juliol de 1856, ordre de suspensió de les obres. 10 d'agost de 1856, informe dels veïns oposant-se per falta de garanties de seguretat. 4 de novembre de 1856, es concedeix permís per continuar les obres prèvia presentació de nous plànols més detallats i exigint la direcció d'un facultatiu. 11 d'abril del 1857, es dona coneixement a l'Ajuntament del final de les obres. 18 de juliol del 1857, inspecció que resulta positiva. 3 d'agost de 1857, l'alcalde de barri ordena la cessació del soroll que feia la fàbrica de nit a causa de la protesta dels veïns. 21 de desembre del 1857. L'alcalde ordena la paralització de l'activitat fins que es realitzin les millores. 31 de maig del 1859, es concedeix nou permís.

479 Vegeu Cases fàbrica Bernadí Martorell i Josep Serra i Marrugat.

480 AHCB, Ban del 6 de juliol del 1849:

"1º Para crear en la ciudad de Barcelona un establecimiento fabril cuya potencia motriz sea el vapor, se necesita además del permiso del Ayuntamiento que marcan los bandos de policia urbana y buen gobierno de la población, obtener línea de mia autoridad, a la cual se someterá detalladamente el proyecto de la fàbrica en cuanto haya referencia a su situación local, fuerza motriz, número, sexo y edad de los operarios".

"2º Los establecimientos fabriles existentes en la actualidad que cesen o hayan cesado en sus tareas por resolución de sus dueños, no podrán volver a emprenderlos sin el requisito establecido en el artículo precedente".

"3º Los comisarios de protección y seguridad pública y los celadores de barrio cuidarán en sus distritos respectivos del cumplimiento de las anteriores prevenciones..."

481 Citat per Nadal, J., dins de "Catalunya la fàbrica d'Espanya". Op. Cit.

482 Nadal, J. i Tafunell, X. "Sant Martí de Provençals, pulmó industrial de Barcelona (1847-1992)", Barcelona 1992.

483 AHCB, Gràfics B-8210, "La Ilustración", 15 de febrer de 1851, Madrid, Incendi de la fàbrica de vapor de Capdevila i Mata.

484 Cabana, F. Op. Cit.

485 BFTN. Font i Mosella, Joaquim. "Consideración sobre los inconvenientes que irrogan a la salud de los jornaleros y a la pública de Barcelona las industrias, en especial las de vapor y sobre las ventajas de trasladarlas a la llanura de Casa Túnez", Barcelona 1852.

486 AHCB Obreria C-143, 1856, "Sociedad de Seguros Mutuos de incendios de Barcelona".

487 AMCB, 2347-B, 8 de juny del 1859. "Francisco Saldas...propietario de aquel edificio que fué casa fàbrica...para dar impulso al nuevo establecimiento (enderrocado per un incendi) cuya reedificación por lo tocante a la obra de fàbrica tiene ya solicitado...calderas de 25 CV, 7 atmósferas...", carrer de la Reina Amàlia número 14, alçat secció i perfil, signa Francisco Vlia, arquitecte.

488 "Ordenanzas Municipales de la ciudad de Barcelona" (1856). Compilación de D. Ramon Muns, D. Ramón Martí d'Eixalà y D. Laureano Figuerola, Barcelona 1857. Vegeu Annex volum I.

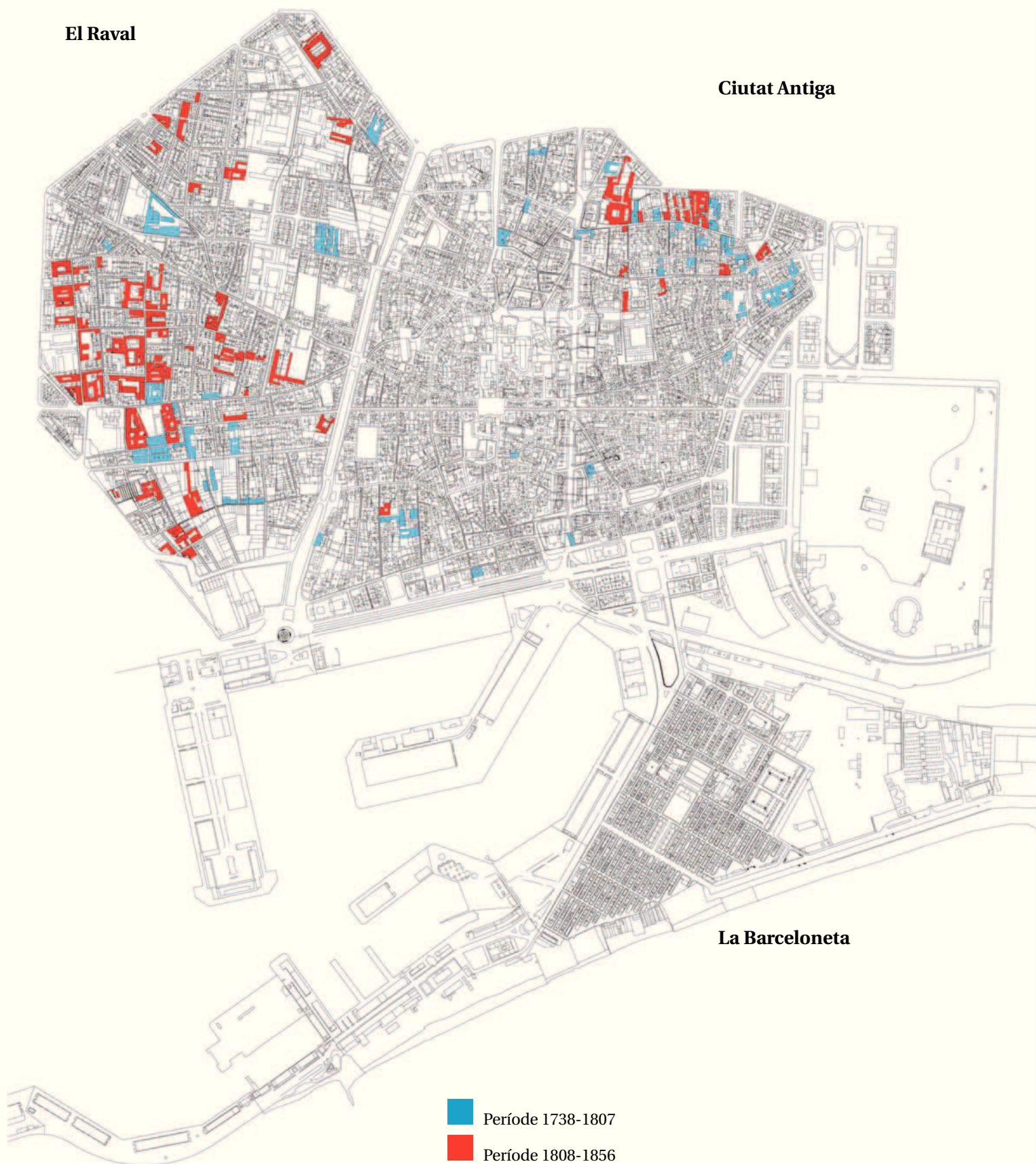
489 AMCB, "Expediente sobre relación de las calderas de vapor que existen en esta ciudad", any 1872.

490 Nadal, J. i Tafunell, X. Op. Cit.

El Raval

Ciutat Antiga

Registre de fàbriques de
CIUTAT VELLA

Période 1738-1807

Registre de fàbriques

Període
1738-1807

Nota dels autors: El Registre de fàbriques s'ha treballat sobre una restitució parcel·lària del plànol Martorell de 1932.

Registre de fàbriques de la Ciutat Antiga

Període 1738-1807

1	CASA FÀBRICA CANALS-SERRA-CANET	1738	Carrers del Portal Nou n. 41, d'en Cortines n. 10-16
2	CASA FÀBRICA GLÒRIA	1739	Carrers de la Mercè n. 16-18, de Simó Oller n. 5
3	CASA FÀBRICA CATHALÀ-SIVILLA	1747	Carrer de les Basses de Sant Pere n. 5, Plaça Marquilles n. 5
4	CASA FÀBRICA SALA-NADAL	1750	Carrers d'en Cortines n. 25-27, del Rec Comtal n. 18.
5	CASA FÀBRICA SEGUÍ	1753	La Rambla n. 12, 16
6	CASA FÀBRICA CANALETA-VILAREGUT	1753	Carrer de St. Pere Més Alt n. 49-51, 55
7	CASA FÀBRICA CANTARELL	1756	Carrer de Mòneg n. 14, 16
8	CASA FÀBRICA CANET-SANTONJA	1758	Carrer del Portal Nou n. 29, de Cortines n. 6
9	CASA FÀBRICA AIMAR-RIBAS	1762	Carrers de Llàstics n. 1-5, de Gatuelles n. 9
10	CASA FÀBRICA RIBAS I PROUS	1766	Carrers de St. Pere Més Alt n. 72-74, de St. Pere Mitjà n. 75-79
11	CASA FÀBRICA MARÍ	1768	Carrers Comtal n. 18b i 18x, d'Espolsa-sacs.
12	CASA FÀBRICA SOLÀ	1772	Carrers de St. Pere Més Alt n. 98, de les Basses de St. Pere n. 13
13	CASA FÀBRICA COSTA	1778	Carrers d'Estruch n. 34, de Moles n. 31-33
14	CASA FÀBRICA GIRONELLA	1778	Carrers Ample n. 64, del Rosari n. 2
15	CASA FÀBRICA CASTANYER	1779	Carrer de St. Pere Més Alt n. 27
16	CASA FÀBRICA VERMELL-MARTÍ	1779	Carrer de Jonqueres n. 10
17	CASA FÀBRICA SALGADO-GÜELL I RAMIS	1781	Carrer de Còdols n. 16
18	CASA FÀBRICA SERRA	1782	Carrers de Basea n. 1, de la Nau n. 1, de Manresa n. 4-6
19	CASA FÀBRICA BERTRAN	1783	Carrers de St. Pere Més Baix n. 35, de St. Pere Mitjà n. 20 i 20b
20	CASA FÀBRICA CASTANYER	1783	Carrers de Tantarantana n. 4, d'Allada i Vermell n. 1
21	CASA FÀBRICA RULL	1783	Carrer de Còdols n. 12 i 12b, d'en Rull n. 1-8
22	CASA FÀBRICA CASAS	1785	Carrers de St. Pere Més Alt n. 46, d'Argenter n. 12
23	CASA FÀBRICA CLARÒS-SERRA	1785	Carrer de St. Pere Més Alt n. 2
24	CASA FÀBRICA FORMENTÍ-ORTELLS	1785	Carrer de St. Pere Més Alt n. 59 i 59 bis
25	CASA FÀBRICA BONAPLATA	1786	Carrer de St. Pere Més Baix n. 73, de St. Pere Mitjà n. 66-70
26	CASA FÀBRICA SARRIERA	1789	Carrer de la Palma de Sant Just n. 8, de Bellafila n. 6
27	CASA FÀBRICA SUBIRÀ	1789	Carrer de St. Pere Més Alt n. 17
28	CASA FÀBRICA COLL	1793	Carrer de l'Av. del Portal de l'Àngel n. 12-14-16
29	CASA FÀBRICA TRESSERRAS	1795	Carrer d'en Rull n. 10-14, Nou de St. Francesc n. 9
30	CASA FÀBRICA AMIGÓ	1802	Carrer de les Basses de Sant Pere n. 3, Plaça Marquilles n. 6
31	CASA FÀBRICA CALAFELL	1804	Carrer de St. Pere Mitjà n. 34, de Mòneg n. 5
32	CASA FÀBRICA FRANQUESA	1804	Carrer del Portal Nou n. 31, de Cortines n. 8

01. Casa fàbrica

CANALS-CANET-NADAL

1738

Fàbrica d'indianes

Carrer del Portal Nou n. 41
Carrer d'en Cortines n. 10-16

Edifici desaparegut

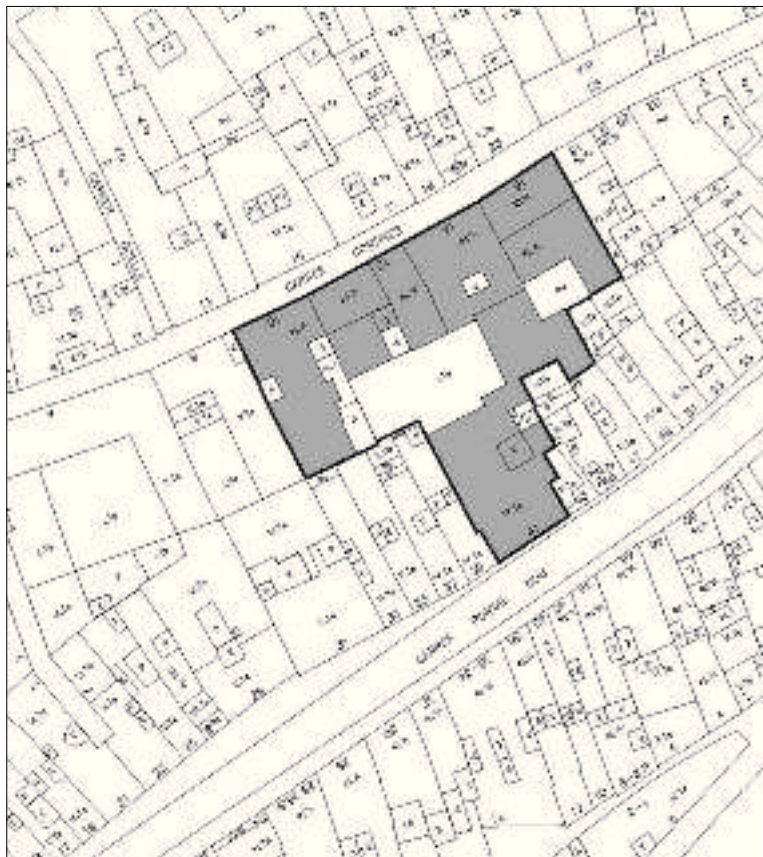
Màquines:

12 telers (1741), 100 telers (1746)
100 telers i 16 taules d'estampar (1756)
54 telers i 16 taules d'estampar (1783)
50 telers (1799)

Nombre d'operaris:

300 operaris (1747)

Arquitectura:

Construcció de la 1ª fàbrica Canals (1739)
Autor: Jacint Henrich, mestre fuster
Reedificació de la fàbrica Canals (1777)
Reforma de la fàbrica Canals (1783)
Autor: Joan Solà, mestre fuster
Reforma de la casa Canals (1783)
Atribuïble a Josep Ausich i Mir, mestre d'obres
Construcció de la casa Sansalvador (1820)
Autor: Francesc Bosch, mestre d'obres

La fàbrica d'indianes fundada a Barcelona l'any 1738 per Antoni Serra i Esteve Canals és prou coneguda per la seva importància. Jaume Carrera i Pujal l'esmentà reiteradament,¹ i altres historiadors que han dedicat atenció a la indústria del segle XVIII s'hi han referit.² Entre aquests mereix especial atenció el treball de Roger Alier sobre la família Canals,³ qui aporta dades imprescindibles per comprendre el procés de formació de la fàbrica Canals, edifici localitzat entre els carrers de Portal Nou i Cortines, al barri de Sant Pere. Referències més recents i aclaridores han estat aportades també per James Thomson.⁴

L'origen de la fàbrica segueix el patró d'aparició de moltes de les que sorgiran posteriorment com a extensió de les activitats d'un "botiguer de tall". **Esteve Canals i Guerau** (s. XVII - Barcelona 1755),⁵ botiguer de draps a Barcelona, era fill de Jaume Canals, un pagès de Sant Vicenç de Riells (Vallès oriental), establert al carrer del Portal Nou com a hortolà. Esteve Canals el 1705 actuava com a administrador d'una botiga de teixits de la companyia comercial Casanovas-Darrer,⁶ més tard s'associà amb la vídua de Martí, Mariàngela Regàs (s. XVIII), administrà els béns dels Martí i es casà amb la seva filla Mariàngela Martí;⁷ residien al carrer dels Canvis i Agullers.

Segons Carrera Pujal, cap el 1738 Canals s'associà amb **Antoni Serra** (s. XVII - s. XVIII), fill d'un teixidor de mitges, que era el mateix "negociant" que havia succeït a la companyia de Jacint Esteve, establerta el 1736 i dissolta el setembre del 1737, la primera fàbrica d'indianes documentada,⁸ i que ara actuava d'acord amb Canals sota la raó de la societat Antoni Serra i Cia.⁹

Alier cita el document notarial enregistrat l'any 1738 pel qual Serra i Canals contractaren els serveis d'un pintador d'indianes francès, Juan Ibér, qui es va comprometre en un any a pintar: "quinientas piessas de Indianas de todos los dizenyos que escogerán dhos. Serra y Canals (...), (los cuales) le pagarán por cada una pieza de dhas. Indianas (...) tres libras y sinco sueldos".¹⁰ El mateix any, el 1738, Canals s'associà amb **Bonaventura Canet** (s. XVIII - Barcelona 1747), corredor de canvis, i van constituir la societat Canals i Canet,¹¹ que formà part integrant de la mateixa fàbrica d'indianes d'Antoni Serra i Cia.

L'any anterior, Serra ja havia sol·licitat a l'intendent "...permiso de legítimo superior para formar la nueva fábrica de indianas, tapiserías, pañuelos y demás (...) en un lugar en donde con toda capacidad pueda enblanquear las telas de Algodón"¹², sol·licitud que es materialitzà en la compra efectuada per Antoni Serra: "...Prat y Barraca tinch en lo lloch anomenat La Granota...";¹³ i que serà el prat d'indianes de la companyia Antoni Serra i Cia, situada a la frontera entre els termes de Barcelona i Sant Martí de Provençals.

La nova societat que es donà a conèixer amb el nom de Antoni Serra y Cia inicià la seva activitat en aquests prats d'indianes. A diferència de Jacint Esteve, l'empresa d'Antoni Serra s'ocupava del blanqueig i tenia alguns mitjans de producció a Sant Martí de Provençals, el teixit es duia a terme en una "casa de teixidors" i es subcontractava una part de l'estampació. El 1738, Serra sol·licità a l'intendent la construcció en els terrenys de blanqueig d'un nou edifici de deu per vuit metres i sis d'alçada aproximadament, per instal·lar-hi un molí draper.¹⁴

Al llarg de l'any 1739 l'empresa s'anà concentrant i es van unir els processos de teixit i d'estampat en un gran edifici; per aquest motiu Antoni Serra i Cia comprà a Joan Estevanell, "barreter d'agulla" i taverner que havia mort el 1698, una casa, una botiga i un hort, situats al carrer del Portal Nou i Cortines, que serà la primera implantació de la fàbrica d'indianes, emplaçament proper al Rec Comtal, les aigües del qual s'aprofitaran per

a la fàbrica. Totes les propietats comprades per Serra seran traspassades a Canals i Canet aquell mateix any de 1739.¹⁵ Canals actuava d'administrador de la fàbrica i guardava la caixa; Canet era corredor de canvis i gendre de Jaume Ferrussola, que representava els interessos dels filats maltesos a la ciutat; i Antoni Serra, exercí el paper de director de producció, és a dir de fabricant, i com a tal va viure sempre a la casa fàbrica del Portal Nou fins a la seva mort.¹⁶

Serra, a més de la compra de la casa, invertí el 1739 en la construcció de la fàbrica del Portal Nou, en les obres del fuster Henrich i els treballs de fusteria i construcció en el terreny de blanqueig, amb una despesa de 2.734 lliures catalanes. Jacint Henrich¹⁷ va ser el mateix fuster que treballà per a la fàbrica Canaleta.¹⁸ La descripció de les millors que es van dur a terme revela la intenció de destinar l'edifici a "una oficina per plantar teles per fer indians, altra oficina per estamparlos, una cuyna per fer colors tots dins lo pati de dites cases".¹⁹ Efectivament, el 1741 la fàbrica ja disposava d'una dotzena de telers.

Amb privilegi reial concedit a Serra i associats el 1739,²⁰ havia estat autoritzada a importar cotó de Malta pagant la meitat dels drets i a emprar el títol de "fàbrica reial", privilegis prorrogats també el 1746 "...bajo el supuesto de mantener la prohibición de las indianas extranjeras en los dominios de S.M.". ²¹ Va ser durant aquests anys que es va realitzar una primera ampliació de les instal·lacions de la fàbrica, el 1741, amb la compra d'una nova finca del carrer Cortines.²²

La restauració de la prohibició d'importació de teixits estrangers propicià que la fàbrica Serra-Canals el 1744 entrés en una fase expansiva i per tant s'amplià també la política de compres de cases per engrandir la fàbrica: tres finques més del carrer Cortines el 1744, una altra el 1745 en el mateix carrer, i una casa gran al Portal Nou el 1746.²³ Segons Roger Alier, aquell mateix any de 1746, quan sol·licitaren la pròrroga del privilegi, Esteve Canals i Bonaventura Canet havien exposat al rei que tenien cent telers "corrents" —és a dir, en funcionament— i que havien atorgat poders a Joseph Antoni de Telleria, llur agent de negocis a Madrid, perquè en nom d'ells pogués comprometre's a mantenir actius "por 4 años los 100 telares que existen hoy corrientes en la Fábrica de Indianas que tenemos plantada en la ciudad de Barcelona". Aquest oferiment tenia per finalitat d'obtenir de Ferran VI la pròrroga de les franquícies que els havia concedit anys abans. I efectivament, el rei les autoritzà.²⁴

Amb motiu de la renovació del privilegi concedit el 1746 i millorat el 1747, Francisco Montero informava a la Junta de forma elogiosa que els associats havien "aumentado (...) la casa material agregándola una porción de terreno y acrecentando sus oficinas, y que tenían corrientes cien telares con los instrumentos y operarios necesarios para sus Respetivos Manejos, de forma que bajo de un solo cubierto se registraban todas las Maniobras de la fábrica (...) lo que la hacia parecer muy vistosa por la hermosura y disposición de la materialidad de la casa, y sus maniobras".²⁵ Aquesta és la descripció més acurada que podem disposar de la primera fàbrica de la societat Serra-Canals, que segons Thomson ja donava feina a uns 300 operaris.

A la mort de Serra, els socis Canals i Canet continuaren al capdavant de la fàbrica que es trobava en una fase expansiva. **Josep Canaleta i Poch** (1714-1768),²⁶ mestre veler i fabricant d'indianes de Barcelona, pioner en la introducció de la filatura, va entrar a la fàbrica d'indianes Esteve Canals el 1743, on hi treballà fins el 1752. Els socis van signar un acord on Canals i Canet es comprometien a: "...de gràcia (li ensenyés) Thomàs Canet (...) lo secret de fer colors per pintar, ó estampar las Indianas, com així mateix lo modo de fer los bullisatjes,

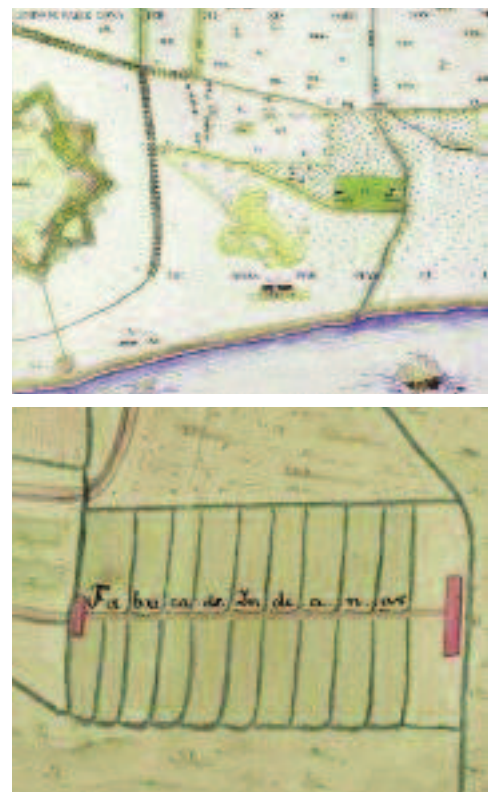
trempatjes, lluminatjes, masticatjes, y demás necessari fins a posar ditas Indianas a la perfecció en que deuen quedar..."

Canaleta es va comprometre a treballar per la companyia en exclusiva com a fabricant i a manenir el secret dels coneixements que li ensenyessin i a transmetre'ls només a les persones que li indiquessin els seus patrons, amb una penalització de 1.000 lliures per infracció.²⁷ Canaleta treballà a la fàbrica Canals durant un període de nou anys, i tenia com a ajudant tècnic a **Francesc Ribas i Prous** (aprox 1730-1799),²⁸ i el 1752 donà per acabat el contracte per obrir la seva pròpia fàbrica d'indianes. L'any següent, el 1753, constituí una companyia formada per quatre socis, amb un capital de 16.000 lliures catalanes i una direcció concertada.²⁹ **Ramon Pujol i Prunés** (s. XVIII), fill d'un sastre, devia substituir a Canaleta, ja que el 1756 treballava i residia a la fàbrica Canals.³⁰

L'anàlisi que fa Roger Alier dels inventaris de 1756 d'Esteve Canals evidencia que la casa inicial del Portal Nou havia estat progressivament ampliada amb una pacient política de compres de diverses parcel·les contigües: la del carrer d'en Cortines el 1741, tres més el 1744, una altra el 1745 al mateix carrer, una casa més gran i important al Portal Nou el 1746, també a la darrereria del 1747, Canals i la vídua de Canet, adquireixen una part de les cases de Joan Galí al portal Nou i carrer Cortines; i finalment el 1753, la part restant que havia estat de Joan Galí. L'inventari puntualitza a continuació: "Totas las quals casas y parts de casas son unidas".³¹

Bonaventura Canet morí l'any 1747 i la vídua del soci difunt, Maria Magdalena Ferrussola, continuà al capdavant dels negocis juntament amb Esteve Canals. La fàbrica prosperà i es va mantenir el ritme de creixement amb l'obtenció de privilegis reials, el 1748 i el 1750.³² En morir Esteve Canals el 19 d'octubre del 1755, es feu l'habitual inventari dels seus béns, document estudiat per Roger Alier que permet verificar la importància i volum de la fàbrica. En aquella època, la fàbrica Canals era la indústria més gran de la ciutat i damunt de les entrades principals de la fàbrica, del magatzem i del prat de blanqueig de Sant Martí de Provençals, s'hi va fer col·locar l'escut reial, pintat a l'oli sobre metall.

Segons l'inventari postmortem del 1756³³, la relació de béns immobles estava formada per: la fàbrica situada entre els carrers del Portal Nou i Cortines, composta per un magatzem del cotó; sala amb un forn per encolar l'ordit; pati de treball prou gran com per allotjar un pou, un espai per plegar teixits, un altre per guardar-hi ferros vells i un altre per barrejar-hi l'acetat de ferro per al mordent i bancs per descansar; en "lo pintador", motlles de gravats, taules, i equip per brunyir les indianes abans de l'estampació, i setze taules d'estampar i, a més, "tres taulas ab tots sos arreus per bruñir las indianas"; sala de gala, per a l'aplicació de mordents; sala de la pintura amb vuit tines de coure per tenyir; sala de drogues amb balances, morter, etc., per a la barreja dels tints amb els mordents; sala de calandrar amb una gran calandria; sala d'estampació, "lo quartet que se estampa" amb quatre taules més per pintar; sala de fusteria amb l'equip del fuster; sala dels telers, amb

Dalt: AHCB Gràfics 7423. Reproducció de l'original MHC, 1756, Fragment del plànol: "Plan y Demostración de porciones de los terrenos de la Ciudad de Barcelona, Sn. Martín de provensals, Sn. Adrian del Basós y del total llamado La Granota y Juncà". 11, Canals; 13, Gloria.

Abaix: AGS Archivo General de Simancas. Signatura: MPD, 61, 034. Ubicació Anterior: CSH, 00274. s/d. any 1780. Fragment del plànol: "Proyecto de la capilla que Jayme Coromina y otros devotos desean construir en el cimiterio campo-santo establecido extramuros de esta plaza de Barzelona; Plano del terreno...". Signa Francisco Llobet 1780.

BC-Ricard Marco, 1768, Dibuix de Joan Pau Canals gravat per Francesc Boix (1768) al·legoria a la protecció de la ciutat de Barcelona que oferia a les Arts i la Ciència. L'església de Sant Miquel del Port a l'esquerra i la torre del Port a la dreta emmarquen una composició plena d'al·legories a les Ciències i a les Arts, amb simbologies masòniques.

El 1773 Canals va sol·licitar el títol nobiliari de baró amb la denominació de "la granza española", però li fou encertadament canviat pel de la Valloja, que feia al·lusió al nom català del producte: la "roja".⁴⁶ D'acord amb aquest nou "status", entre 1770 i 1777, adquirí alguns terrenys a la zona de Sant Vicenç de Sarrià i extingí alguns censos.⁴⁷ L'any 1776, Joan Pau Canals feia enderrocar i reedificar una casa del carrer de Cortines, per invertir en millores de la fàbrica.⁴⁸

Es traslladà a Madrid el 1779 on va publicar el llibre *Memorias sobre la púrpura de los antiguos*. El rei Carles III li va concedir finalment el títol de Baró de la Valloja el 1780,⁴⁹ i va passar a residir al carrer històric de la noblesa catalana, el carrer de Montcada, en una casa que feia cantonada amb el carrer dels Sombrierers, on hi va fer reformes per tal d'adequar la seva botiga i residència.⁵⁰

El mes d'abril de 1783, Joan Pau Canals, distanciat de la indústria, arrendà a Antoni Nadal i de Casanovas, pare d'Antoni Nadal i Darrer, "...la casa fàbrica, y casa del carrer den Cortines, y lo prmer pis, y entrada per la fàbrica de la casa del carrer del Portal Nou, y la casa Prats y ayguas de la Granota, ab tots los establiments, preeminencias, y prerrogativas...", equipades amb 54 telers i 16 taules de pintar, amb les següents condicions: un termini de cinc anys, el dret de "fadiga" per part de Nadal, manteniment del nom de la raó social de Canals i Nadal, i un preu de mil cinc-centes lliures catalanes anuals.⁵¹

Amb aquest arrendament, Joan Pau Canals renuncià i cedí a la família Nadal, pare i fill, l'administració de la fàbrica d'indianes.⁵² La companyia Canals i Nadal inicià profundes reformes de la fàbrica dirigides per Anto-

ni Nadal. Entre els mesos de maig i novembre del 1783, la companyia havia contractat el fuster Joan Solà,⁵³ que va intervenir en la construcció de 6 taules de pintar noves i una més comprada a Josep Puig, en la reconstrucció dels estenedors d'indianes del carrer d'en Cortines, en la construcció de 17 nous telers, dos torns nous, la reparació de les sínies del Prat d'indianes i altres treballs.⁵⁴

Aquests treballs de reformes interiors estaven relacionats amb la llicència presentada a Obreria per la companyia Canals i Nadal el 30 de setembre del 1783 per a la recomposició dels estenedors i de la façana del carrer de Cortines.⁵⁵ Malauradament no disposem de cap plànol o referència gràfica d'aquestes obres.

Joan Pau Canals constitueix un exemple clar de l'ascensió social de la burgesia comercial i manufacturera del segle XVIII, en comunió d'interessos amb la corona. Considerat com a home il·lustrat, Joan Pau Canals tenia una important biblioteca i s'havia fet construir un palau neoclàssic al costat de la fàbrica del Portal Nou, del qual en va fer pública ostentació amb motiu del naixement dels infants reials de Carles III. Els dies 8, 9 i 10 de desembre del 1783 el va fer il·luminar i decorar amb indianes i retrats reials,⁵⁶ un edifici desaparegut, que era d'un autor desconegut però que es podria atribuir, per les similituds ornamentals, a l'entorn professional de l'arquitecte Josep Ausich i Mir, autor del Palau de la Virreina.

Com hem vist, Antoni Nadal i Darrer i Joan Pau Canals havien arrendat la fàbrica al pare del primer, amb l'objectiu d'establir-se pel seu compte.⁵⁷ Antoni Nadal i Darrer, el 19 de setembre del 1783, comprà la casa fàbrica Sala del carrer del Rec i d'en Cortines, a canvi de fer-se càrrec dels deutes dels creditors,⁵⁸ i el mes de desembre ja realitzava obres de reforma al carrer de Trianjuich (Cortines).⁵⁹ Nadal era propietari també de la fàbrica d'indianes pròpia que disposava a la Plaça del Born,⁶⁰ un edifici que donava també al carrer de les Mosques.⁶¹

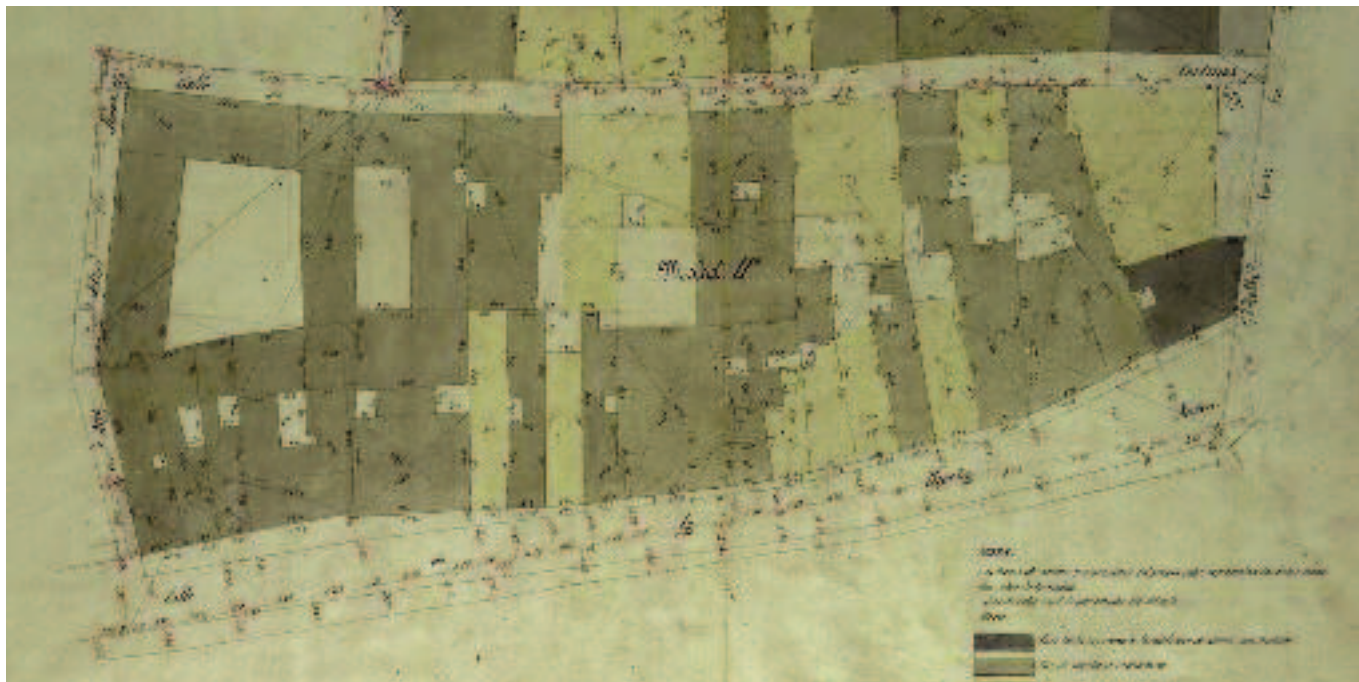
Antoni Nadal, el 1786 va fer reedificar de nou la fàbrica Sala al carrer Cortines,⁶² un edifici amb tipologia de casa fàbrica, d'autor desconegut.⁶³ Aquell mateix any de 1786, Joan Pau Canals i Martí, moria a Madrid. En el seu testament nomenava hereu universal al seu fill **Gaietà Canals i Ametller** (s. XVIII – s. XIX), que era encara menor d'edat i que es convertí, per tant, en el segon (i pel que sembla darrer) baró de la Valloja, el qual continuà gestionant la Fàbrica Canals conjuntament amb el marmessor del difunt, tutor i curador del menor, **Jeroni Canet i Canals**, i el soci Antoni Nadal i Darrer, com veurem més endavant.⁶⁴

L'inventari postmortem del 1786 només detalla a grans trets el contingut de la fàbrica.⁶⁵ Entre l'utilitatge esmenta "quinquanta quatre talers vells, ab sos guarniments servibles", un material vell i anticuat i que s'ha vist reduït en un 50%. Cap rastre dels 17 telers nous que devien anar a càrrec del soci Antoni Nadal, ni evidentment tampoc s'esmenten les propietats i material que havia passat a formar part del patrimoni dels Nadal.

El mateix any del 1786 Nadal havia fet tancar la seva fàbrica de la Plaça del Born,⁶⁶ per passar a dedicar-se preferentment a l'administració de la fàbrica Canals, a l'administració de la fàbrica comprada a Sala, al co-

MNAC, 004123-G, cap a 1783, aigua-fort sobre paper d'Agustí Sellent i Torrents. "Frontispicio adornado é iluminado à que acompañó un Coro de musas en las 3 noches de 8, 9, y 10 de Diz.bre de 1783, con motivo de la celebrarse el feliz Nacimiento de los dos Serenísimos SSres Ynfantes Gemelos y conclusion de la Paz y que de propia idea costeo en su Casa, sita en la Calle de la puerta Nueva de Barcelona, Don Juan Pablo de Canals Barón de la Vall Roja". Edifici d'estil tardobarroc d'autor desconegut, els ornaments de coronació de l'edifici i la composició de balcons recorden el Palau de la Virreina, de la Rambla, construït per l'arquitecte Josep Ausich i Mir entre 1772 i 1778. Reproduït a Sobre-qués, Jaume, "Història de Barcelona", Vol 5, pg. 178. Barcelona 1993.

Quarterons Garriga i Roca, 1858. Començant per l'esquerra, les cases fàbrica Canet i Franquesa. Al centre la fàbrica Canals-Canet-Nadal.

AHCB Obreria C-73, 6 de febrer del 1806, "Joseph Sansalvador, fabricant de Yndianas... posee casa.. calle Portal Nou... n. 11, demoler y reedificar...", Pb+3p. Façana, signa Franco. Bosch, mestre de casas.

merç colonial i peninsular de les indïanes i a l'administració de les seves rendes. El 1788 Antoni Nadal i Darrer es matriculà com a comerciant de Barcelona⁶⁷ i el 1792 comprà un extensos terrenys en el Raval, a les Hortes de Sant Pau del Camp on hi farà aixecar els magatzems de cotó de la "Patacada".⁶⁸

L'hereu Gaietà Canals i Ametller segon baró de la Valloja, el 1795 es veié aviat amb dificultats econòmiques i ofegat pels creditors inicià la venda d'alguns terrenys, començant per les explotacions agrícoles que els Canals tenien en el municipi de Sarrià, amb relacions de veïnatge amb l'Heretat del mas Canet,⁶⁹ propietats que, d'altra banda, és ben probable que fossin les corresponents als edificis de Canals de finals del XVIII i les cases emfitèutiques del carrer Canet de mitjans del XIX⁷⁰, elements inclosos en el Catàleg del Patrimoni de la Ciutat⁷¹ i de la Generalitat de Catalunya.⁷²

Hi ha dades sobre la continuïtat de la societat Canals i Nadal, Cia. fins el 1799, com a fàbrica interessada en la Companyia de Filats de Cotó amb 4 accions.⁷³ Segons Thomson, la firma Canals va acabar plegant l'any 1802 quan Antoni Nadal i Darrer va canviar de residència, de la manufactura del Portal Nou a la Plaça del Born i va modificar la descripció de la seva

professió, de fabricant a comerciant. La darrera notícia de la fàbrica Canals correspon a l'any 1804, quan Antoni Nadal, encara en nom de Canals i Nadal compra la fàbrica i prat d'indïanes de Manel Ortells i Cia. "...De tota aquella casa ab sas oficinas corresponents per fabrica da Indianas junt ab la gleua o pessa de terra en que la dita casa fabrica está contruida y que vuy serveix de prat de la mateixa fabrica, situada en la Parroquia de Sant Martí de Provensals territori de Barcelona y en lo lloch nomenat "Lo Taulat y Clos de la Mel".⁷⁴ Sembla clar que la companyia Canals i Nadal estava buscant un nou emplaçament, però no va poder superar la crisi de la Guerra del Francès.

La fàbrica d'indïanes Canals-Canet havia estat el resultat d'una agregació parcel·laria de fins a 11 dissenys o diferents cases, que progressivament foren adquirides pels Canals. Aquest dilatat procés determinà probablement que la forma i organització dels edificis no arribés mai a configurar la claredat tipològica de les cases fàbrica, sinó que la varietat dels edificis s'organitzà més com un casal comercial del segle XVII, que com a una fàbrica en el sentit "modern", tal com pot apreciar-se en el Quarteró Garriga del 1858. La fàbrica Canals ha estat identificada en les finques dels carrers del Portal Nou n. 41 i del carrer d'en Cortines números 10-16, a partir de les dades del Registre de la Propietat com veurem a continuació. El procés de desmantellament de la Fàbrica Canals va ser iniciada per Gaietà Canals amb la venda el 1800 de la casa del Portal Nou n. 41, amb sortida al n. 16 del carrer d'en Cortines,⁷⁵ al pellaire Josep Sansalvador.

Josep Sansalvador i Mas (s. XVIII – s. XIX), d'ofici pellaire estava instal·lat al carrer de Sant Pere Més baix el 1780.⁷⁶ El 1800 comprà la casa Canals, n. 41 del Portal Nou i n. 16 d'en Cortines. Va fer reedificar probablement la mateixa casa Canals tardobarroca de 1783, i la va substituir el 1806 per un nou edifici neoclassicista de quatre plantes,⁷⁷ al n. 11 (antic) del Portal Nou, sota la direcció del mestre de cases Francesc Bosch.⁷⁸ El seu objectiu era el d'establir-se com a fabricant d'indïanes, encara que exercí també de tintorer, i va obtenir el 1818 permís per posar una palanca davant la casa matriu dels Sansalvador de Sant Pere Més Baix.⁷⁹ Comissari de barri durant el Trienni Constitucional,⁸⁰ Josep Sansalvador donarà lloc a una saga, que durarà com a mínim fins al 1860.⁸¹

Els edificis de la fàbrica d'indïanes i magatzems del carrer de Cortines es van vendre també el 1804. Després de 66 anys d'activitat industrial, les primitives instal·lacions d'Esteve Canals estaven en ruïna o eren pràcticament inservibles.⁸² Gaietà Canals el 17 de març del 1804 va vendre la finca n. 12 del carrer d'en Cortines a Ramon de Vallhonestà⁸³ i el 23 d'abril del mateix any la finca n. 14 a Francesc d'Asís Barnadas,⁸⁴ mentre que la finca n. 10 de Cortines sembla que es va mantenir en mans dels hereus de la família, representada per Rosa Canals, muller d'Antoni Nadal i Darrer.

Carrer de Cortines n. 10. Casa que havia estat propietat de Rosa Canals amb un format de façana de la darrereria del segle XVIII o principis del XIX. Un vestigi de la fàbrica d'indianes de Joan Pau Canals (Foto JAV, 2012).

Aquestes finques, subdividides en les successives vendes i probablement amb els edificis reedificats, van ser adquirides i novament agregades durant els primers anys de la dècada dels anys 90 del segle XX, per la immobiliària Habitat amb l'objectiu de realitzar la construcció d'una nova promoció d'habitatges. La promoció privada d'Habitat no va reeixir, fins que va intervenir la societat municipal Promoció Ciutat Vella SA (PROCIVESA), que encarregà el projecte a l'arquitecte Francisco Javier Rodríguez Cambres, i portà a terme la construcció de la promoció dels habitatges amb una llicència d'obra del 22 de març de 1999.⁸⁵

Els edificis de l'antiga fàbrica Canals, i probablement substituïts el 1806 pel fabricant Josep Sansalvador, van ser enderrocats l'any 1999 per l'empresa municipal PROCIVESA, excepte el número 10 de Cortines, la casa de Rosa Canals encara existent. No es realitzà cap campanya d'excavació arqueològica, ni consta en cap arxiu l'existència d'un estudi històric de les finques i edificis existents. Les fotografies prèvies a l'enderrocament dels edificis evidenciaven unes tipologies més properes a les cases de veïns, similars a la Casa de Rosa Canals.

La casa pairal construïda per la família Canals a la vila de Sarrià que formava part de l'heretat dels Canals es va mantenir en mans de la família fins que a finals de segle XIX es posà a subhasta i fou adquirit per Ramon Miralles, alcalde de Sarrià, el qual la va restaurar afegint-li un pis. Actualment la casa és propietat de Josep Sangrà i Bosch, besnét de l'alcalde Miralles.⁸⁶

Can Canals-Miralles, al carrer Major de Sarrià, n. 74.

NOTES

1 Carrera Pujal, J., "Historia política y económica de Cataluña", Barcelona, 1947, vol. IV, pp. 135-136, 138, 446-449.

2 Molas Ribalta, P. "Los Gremios barceloneses en el siglo XVIII", Madrid, 1970.

3 Alier, Roger, "La fàbrica d'indianes de la família Canals", Recerques n. 4, Barcelona 1974.

4 Thomson, James, "Els orígens de la industrialització a Catalunya. El cotó a Barcelona 1728-1832", Barcelona 1994.

5 Mestre i Campi, J. "Diccionari d'Història de Catalunya", Barcelona 1992.

6 Molas Ribalta, P. "Los Gremios ...", op. cit.

7 Thomson, James, "Els orígens...", Op. Cit. pg. 119.

8 APNB, Notari Severo Pujol, actes de 21 de juliol, 10 de setembre i 26 d'octubre del 1737, fols. 284, 360, 406. Citat per Thomson.

9 Com és prou conegut, la primera fàbrica d'indianes documentada va ser la de la societat Jacint Esteve i Cia. formada l'any 1736, seguida de molt a prop per les d'Antoni Serra i Esteve Canals; i la de Bernat Glòria. Sánchez, Alexandre, Op. Cit. També cal veure la opinió de Thomson, James a "La Indústria d'indianes a la Barcelona del segle XVIII", Barcelona 1990, on situa com a primera temptativa l'empresa de Bernat Glòria, el 1728.

10 APNB, Notari: Joseph Cols, 11º man. de los instr., 1738, fols. 122-123. 19 de maig del 1738. Citat per R. Alier.

11 "En lo any mil setcents trenta vuyt Esteve Canals, Botiguer de Paños, y Bonaventura, Corredor de Orella, Cdans. de Ba, feren entre si compº de fabrica de indianas que ha corregut en nom de Canals y Canet", Partició dels béns de la Societat Canals-Canet entre les vídues d'Esteve Canals i de Bonaventura Canet: APNB, Notari: Anton Duran i Quatrecaes., 32º manuale contractuum, 1759, fols. 147-186. Citat per R. Alier.

12 ACA, Batllia General, Aa 51, 24 de juliol del 1737, folis 285-93. Citat per Thomson.

13 APNB, Notari Duran Quatrecaes, acta de l'1 de setembre del 1759, fol. 147; Josep Bosom, 1r llibre de testaments i inventaris, folis 78-80; Josep Cols, acta de 16 de maig del 1738, fols. 122-3. Citat per Thomson.

14 ACA, Batllia General, Aa 52, 17 de desembre del 1738, fols. 452-64. Citat per Thomson.

15 APNB, Notari Joseph Cols, 12º manual de los instr., 1739, fol. 43. Traspasas i cessió de la compra que ha fet Antoni Serra a Esteve Canals i Bonaventura Canet: APNB, Notari Joseph Cols, 12º manual de los instr., 1739, fol. 57. Citat per R. Alier.

16 Thomson, James a "La Indústria d'indianes...", op. cit.

17 Probablement estem parlant del mestre fuster Jacint Enrich (1700 - 1778), citat per Arranz, resident al carrer Carders i després al carrer de Sant Pere Més Baix, ocupà càrrecs en el gremi de fusters, receptor (1755), examinador (1764) i prohoms en cap (1768). Treballà en la construcció de la primera fàbrica Canals (1739) i en la fàbrica Canaleta (1753).

18 Vegeu casa fàbrica Canaleta.

19 APNB, Notari Josep Cols, Manual del 1739, acta del 2 de març, fol. 57, i del 1740, actes del 7 d'agost del 1740, fols. 102-109. Citat per Thomson.

20 AGS, CSH, reg. 213, fols. 55, 59, 12 de desembre del 1739. Citat per Thomson.

21 APNB, Notari Josep Cols, 1746, "Registro de la fábrica de indianas", fol. 14. Citat per Thomson.

22 Inventari dels béns deixats per Esteve Canals: APNB, Notari Antoni Duran i Quatrecaes, Llibre 2n d'inventaris i encants, 1749-1758, fols. 246-265. Citat per R. Alier.

23 Vegeu nota 19.

24 APNB, Notari Joseph Cols: "Registro de las Dependencias ... y Cédula Real de Ferran VI", annexa. Citat per R. Alier.

25 APNB, Notari Joseph Cols: "Registro de la fábrica de indianas", fol. 17-20. Citat per Thomson.

26 Mestre i Campi, Jesús. "Diccionari d'Història de Catalunya", Barcelona 1992.

27 APNB, Notari Josep Cols, 8 de novembre del 1743, fol. 275-76. Citat per Thomson "Els orígens...", Op. Cit.

28 Vegeu casa fàbrica Ribas Prous. Carrer de Sant Pere Més Alt n. 72-74

29 Vegeu casa fàbrica Canaleta carrer de Sant Pere Més Alt.

30 Thomson, J. "Els orígens...", pg. 210: Fàbrica Canals 1756, "Cambres de l'obra Nova, Habitatge per a dos fabricants més, Pujol (Ramon Pujol) i Camarasa..."

31 "Inventari dels béns deixats per Esteve Canals..." Citat per R. Alier.

32 APNB, "Registro de las Dependencias de la Real Fábrica de Indianas que está por tiempo de cinco años a cargo de E. Canals y B. Canet".

33 Inventari dels béns deixats per Esteve Canals: APNB, Notari Antoni Duran i Quatre-cases, Inventaris i Subhastes, fols. 247-265, 18 de novembre del 1756. Citat per Thomson.

34 Thomson, James, "Els orígens de la industrialització..." Op. Cit.

35 MHC, 1756, "Plan y Demostración de porciones de los terrenos de la Ciudad de Barcelona, Sn. Martín de provensals, Sn. Adrian del Basós y del total llamado La Granota y Juncà". 11, Canals; 13, Gloria. Sense signatura.

36 AGS Archivo General de Simancas. Signatura: MPD, 61, 034. Ubicació Anterior: CSH, 00274. s/d. any 1780. Fragment del plànol: "Proyecto de la capilla que Jayme Coromina y otros devotos desean construir en el cimiterio campo-santo establecido extramuros de esta plaza de Barzelona; Plano del terreno...". Signa Francisco Llobet 1780.

37 APNB, Notari Duran Quatre-cases, 1 de setembre del 1759, foli 162: entre els deutors d'indianes hi ha "Joseph Sabater domiciliat a Cadis y per ell los Srs. Angli y Sabater de esta..."

38 APNB, Notari: Antoni Duran i Quatre-cases, 976/12, 1759, fol. 147-186: "...Dit, Mare y fill Canet, prometen a dita Canals entregarli possessió dels bens immobles que sobre ha pres... fol. 182.

39 APNB, Notari Antoni Duran i Quatre-cases., Llibre 4t de testaments, años [sic] 1762-1764, fols. 72 vº - 76- rº. Testament de Mariàngela Martí i Regàs amb data de 4 d'agost del 1763. Citat per R. Alier.

40 Vegeu casa fàbrica Canet.

41 Mestre i Campi, Jesús. "Diccionari ..." op. cit.

42 Puig Pla, Carles, "Física, Tècnica i Il·lustració a Catalunya...", Tesi doctoral, Barcelona 2006.

43 Vegeu casa fàbrica Guàrdia.

44 Vegeu Magatzems Nadal.

45 Grau, Ramon, "Telares, acciones y localización de las fábricas de indianas interesadas en la Compañía de Hilados de algodón (1768-1799)". Inèdit.

46 Molas Ribalta, Pere "L'alta noblesa catalana a l'Edat Moderna", Vic, 2004, pg. 151.

47 APNB, Notari, Francesc Portell, Manual contractes, 1795, fols. 250-253. Segons declara el seu fill Gaietà.

48 AHCB Obreria C-35, 13 de maig del 1776, Pau Canals i Martí, "ciudadano honrado...derribar y reedificar en la calle Cortinas". Sense plànol.

49 Molas Ribalta op.cit.

50 AHCB Obreria C-40, 26 d'octubre del 1781, llicència presentada per Joan Pau Canals i Cia, "tenderos de lienzo, abitantes de la calle Montcada, esquina de la de Sombrereros...renovar la cubierta". Sense plànol.

51 APNB, Notari Dr. Carlos Carbonell, 16 d'abril de 1783, "Escritura d'arrendament de la Fàbrica del Baró de la Vall Roja, Sr de Canals i denominació de la mateixa "Canals i Nadal", per Antoni Nadal i de Casanovas.

52 Roger Alier cita l'arrendament des de 1786 de la fàbrica Canals del Portal Nou: Alier, R. "La fàbrica d'indianes de la família Canals", Recerques n. 4, Barcelona 1974.

53 Arranz no dona cap notícia del fuster Joan Solà.

54 Servidor Documental de Julio-Carlos García Castrillón. Web: <http://www.monacodebacardi.com>, APNB, Notari Dr. Carlos Carbonell, 30 de març de 1784, "Carta de pagament pels treballs de fusteria a Joan Solà, de la fàbrica Canals i Nadal, per Antoni Nadal i Darrer".

55 AHCB Obreria C-43, 30 de setembre de 1783, llicència presentada per "Canals y Nadal, dueños de la Real Fábrica de Indianas sita en la calle de la Puerta Nueva con la mayor veneración... amenazar ruina parte de los estenedores de las Indianas... en la parte de la calle nombrada de la Trianjuich, bulgo calle d'en Cortinas...recomponer". Sense plànol.

56 MNAC, 004123-G, cap a 1783, aiguafort sobre paper d'Agustí Selent i Torrents. "Frontispicio adornado é iluminado à que acompañe un Coro de musas en las 3 noches de 8, 9, y 10 de Diz.bre de 1783,

con motivo de la celebrarse el feliz Nacimiento de los dos Serenissimos SSres Ynfantes Gemelos y conclusion de la Paz y que de propia idea costé en su Casa, sita en la Calle de la puerta Nueva de Barcelona, Don Juan Pablo de Canals Barón de la Vall Roja".

57 Enciclopèdia Catalana (RoA). Roger Alier cita també l'arrendament des de 1786 de la fàbrica Canals del Portal Nou, a "La fàbrica d'indianes de la família Canals", Recerques n. 4, Barcelona 1974.

58 APNB Notari: Carles Carbonell, 19 de setembre del 1783, "Escritura de venta de casas en Rech Contal, de Sala a Antonio Nadal y Darrer". Vegeu casa fàbrica Sala-Nadal.

59 AHCB, Obreria C-43, 3 de desembre del 1783, "Antonio Nadal y Darrer, tener casa y Barrio en la calle de la Trianjuich, vulgo Cortinas ... reedificar a la altura de 80 palmos..."

60 BC, JC, lligall LIII, núm. 21-26, llistes de fàbriques 1778-1780. Obertura de fàbrica Nadal (No reglamentada) situada a la plaça del Born, citat per Thomson, James, "Els orígens la industrialització..." , pg. 236.

61 AHCB, Obreria C-44, 6 de setembre del 1784, "Antonio Nadal y Darrer ... aberturas..." carrer de les Mosques.

62 AHCB Obreria C-46, 27 de febrer del 1786, "Antonio Nadal y Darrer...obrar casa que posee en la calle Trigajuiga (?) vulgo Cortinas..." Plànol façana, sense signatura.

63 Vegeu casa fàbrica Sala-Nadal, carrer d'en Cortines n. 25.

64 Alier, Roger, "La fàbrica d'indianes de la família Canals". Op. Cit.

65 APNB, Notari : Joan Fontrodona i Roura, 28º manual de los instr., año 1786, fols. 407-485. Inventari dels béns deixats per Joan Pau Canals i Martí.

66 Tancament de fàbrica Nadal (no reglamentada), citat per Thomson, James, "Els orígens la industrialització..." , pg. 236.

67 BC, JC, lligall XLV, Expedients de sol·licitud de matriculació de diversos comerciants. 1788, Expedient de matriculació d'Antoni Nadal i Darrer.

68 Vegeu Magatzems Nadal, carrer de les Tàpies.

69 APNB, Notari: Francesc Portell, Manual contractes, 1795, fols. 275-279. Venda d'un tros de terra per Gaietà Canals i Ametller: "Dn. Cayetano Canals y Ametller, Baró de la Vall-Roja en aquesta Ciutat de Barña Domiciliat. Per quant me resulta poca utilitat de las infras. cosas y, altrament, trobarme precisat en tancar lo tros de terra bax en primer lloch designat. ah tapia o paret de la alsada que fos menester, y neoesaria per a no poder pasar ni comunicarse ab las terras de la Heretat del mas Canet, insequint lo convingut [...] y sabent que dita tanca me costaria passadas de doscentas lliuras, no tenint medis pera pagarlas y a mes trobantse ja proveida la execució, contra mos bens, per lo cobro de la infra. Quantitat...". Citat per Roger Alier.

70 Toscas i Santamans, Eliseu, "L'estat i els poders locals a la Catalunya del segle XIX: una visió des de Sarrià, 1780-1860.", Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1997.

71 Ajuntament de Barcelona, Catàleg del Patrimoni de la Ciutat, Can Canals-Miralles, carrer Major de Sarrià 74, carrer Canet 1-9, Nivell de Protecció B, Qualificació urbanística 12 (p).

72 <http://patmapa.gencat.cat/web/guest/patrimoni/arquitectura>.

73 Grau, Ramón, "Telares, acciones...", op. cit.

74 <http://www.monacodebacardi.com/julio/doc699.html>. Notari: Thomas Gibert, 27 de febrer del 1804, "Venda de la fàbrica d'indianes de Manuel Ortells i Cia a "Canals i Nadal".

75 APNB, Notari: Rigalt, 18 d'abril de 1832, Testament: "...Al Referido D. José Sansalvador pertenece en cuanto a la casa no solo por título de establecimiento perpetuo a su favor otorgado por D. Cayetano de Canals y de Ametller, Baron de la Vall-roja, con... autorizada por D. Gerardo Sayrols y Carreras, Notario público,... a 31 de octubre de 1800".

76 AHCB Obreria C-39, 12 d'abril del 1780, Josep Sansalvador i Mas, pellaire, casa a Sn Pere Més Baix, enderrocar i reedificar, Pb+4p, 90 pams. Sense plànol.

77 AHCB Obreria C-73, 6 de febrer de 1806, "Jsph Sansalvador, fabricante de Yndianas... posee casa.. calle Portal Nou...n. 11, demoler y reedificar...", Pb+3p. Façana, signa Franco. Bosch, mestre de cases.

78 Arranz cita a Francesc Bosch i Vallescà, mestre de cases, amb mestria des del 1796, fill de Jaume Bosch i Pardines, membre d'una antiga família de mestres d'obres. Treballà per al fabricant d'indianes Josep Sansalvador (1806) i els fabricants Thomas i Josepa Serrallach (1808). Durant la Guerra del Francès s'alineà en el bàndol patriota i participà en les obres de fortificació de Tarragona (1811-14). Finalitzada la guerra, reformà les cases del fabricant d'indianes Joan Rull (1820).

79 AHCB Obreria C-143, 28 de febrer del 1829, "...Bailia General del Real Patrimonio, con escritura de 22 de octubre de 1772, se concedió por el ministerio de esta Bailia a Mauricio Solà, tintorero de paños... la facultad de poner sobre la acequia Condal una palanca, más abajo de la acequia con la autorización correspondiente en frente de la casa de Josefa Busquets, para lavar y limpiar paños, ropas y demás efectos de su oficio y con otra de 7 de agosto de 1818 se concedió a José Sansalvador, también tintorero... para colocar otra palanca delante de la casa de Dn Jaime Sansalvador, sita en la calle de Sn Pedro más baja, en la parte superior de la balsa del Molino de Sn Pedro... ambos goxaron de otras facultades hasta 1822 en que por disposición de este Exmo. Ayuntamiento fué cubierta con bóveda la referida azequia... que se les autorize nuevamente para colocar respectivas palancas... intermedio del almacén de Utensilios, y la muralla...". Signa Manuel de Ybarra.

80 Roca i Vernet, Jordi, "Política, liberalisme i revolució, Barcelona 1820-1823", Tesi doctoral, U.A. de Barcelona, 2007.

81 Anònim, "Catálogo de la Exposición Internacional", Barcelona 1860. "Juan Sansalvador é Hijos, calle Riera de San Juan 41 (antic), Indianas azules de dos caras y pañuelos iluminados y de varias clases".

82 APNB Josep Antoni Pich, Notari, 1.181/5, 23 d'abril del 1804. "Sr. Don Cayetano de Canals y Ametller, Baró de la Vallroja... casas, part d'elles que componien las de la Fàbrica primitiva de Yndianas plantada en esta ciutat, per son avi, Esteve Canals... se troban casi enterament destruhidas e inservibles per l'antigua construcció, obran molt que fins al present han convenit en la reparació desde que las deixà son arrendatari Don Antoni Nadal y Darrer, despues de la mort del pae del otorgant, Don Joan Pau de Canals Baró del mateix títol...26 de març de 1804".

83 RPB, Finca N. 32, libro 172 de Oriente, folio 117, tomo 721: "...Esta finca havia pertencido a Don Juan Pablo Canals y de Martí, Baron de la Vallroja, quien con su testamento que entregó cerrado a Don Juan Fontrodona y Roure, notario, el 9 de mayo de 1784, fue publicado el 24 de octubre de 1786... finca establecida por Don Cayetano Canals a favor de Don Ramon de Vallhonesta con escritura... Notario Antonio Pich, 17 de marzo de 1804.

84 RPB, Finca N. 24, folio 212 de Oriente, folio 105. "...Segunda designa que igualmente fue establecida al propio Don Francisco de Asís Barnadas y Font, por el nombrado Don Cayetano de Canals, con otra escritura autorizada por el mismo Notario José Antonio Pich, a 23 de abril de 1804.

85 Informacions facilitades per Josep Maria Pèlac, (Foment de Ciutat Vella).

86 Llista de Monuments de Sarrià-Sant Gervasi.

02. Casa fàbrica GLÒRIA

1739

Fàbrica d'indianes i fàbrica de "paños"

Carrers de la Mercè n. 16 i 18, Simó Oller n. 5
Passeig Colom n. 12 i 13

Edifici desaparegut

Màquines:

24 telers (1739)

5 taules d'estampar i 34 telers (1746)

42 tornos de filar i 2 ordidors (1764)

39 a 60 telers (1768)

40 telers i 16 taules d'estampar (1772)

Nombre d'operaris:

112 operaris (1746)

46 dones filadores (1764)

Arquitectura:

Reforma de la casa fàbrica (1744-45-48)

Reforma de la casa fàbrica (1750)

Reforma de la casa fàbrica (1761)

Reforma de la casa fàbrica (1783-85-87-88)

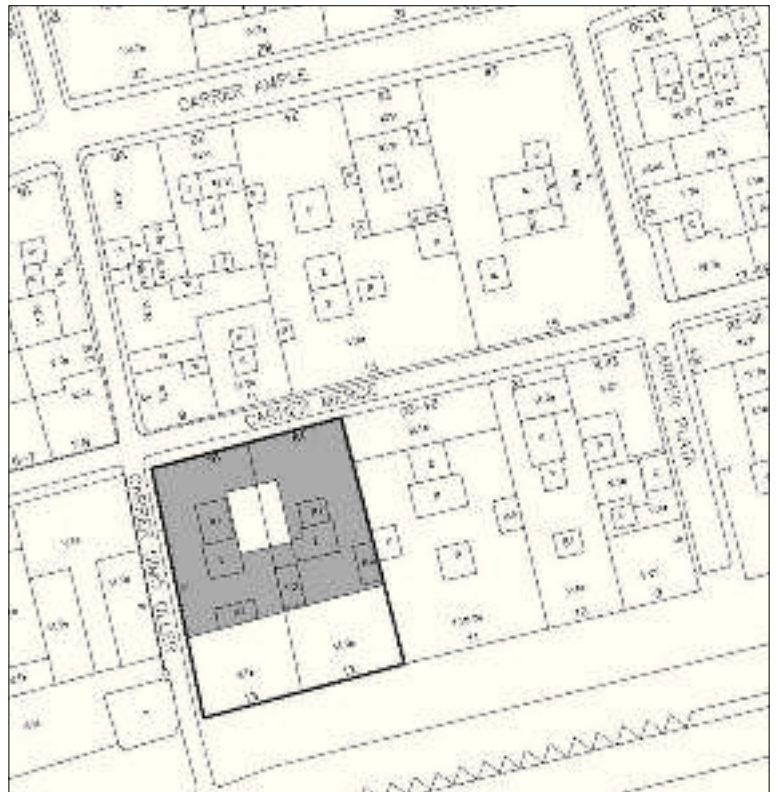
Reforma de la casa fàbrica (1798)

Reforma de la casa fàbrica (1808)

Autor: Francesc Bosch, mestre d'obres

Reforma de la casa (1818)

Autor: Antoni Benesach, mestre d'obres

AHCB Gràfics 7423. Reproducció de l'original MHC, 1756, "Plan y Demostración de porciones de los terrenos de la Ciudad de barcelona, Sn. Martín de provensals, Sn. Adrian del Basos y del total llamado La Grana y Juncà". 11, Canals; 13, Glòria. A la dreta detall d'un fragment del plànol.

L'origen dels Glòria cal situar-lo en l'àmbit del món artesanal tèxtil barceloní de finals del segle XVII i principis del XVIII, una família formada per tres generacions de mestres velluters. L'activitat central d'aquesta família va ser la mercantil, diversificant els rams i els àmbits geogràfics, intervenint en el comerç amb Itàlia, en la importació de blat i en les exportacions manufactureres procedents de la pròpia fàbrica Glòria dedicada al teixit de "paños" de llana i d'indianes de cotó, destinades al mercat colonial, però fonamentalment al mercat regional i interior.¹

L'estructura organitzativa de la casa Glòria adoptà la forma i els mecanismes típics de les cases de comerç set-centistes: constitució de la companyia, els corresponents, els viatjants, l'oficina de comerç i la "barca", inversions en indústria naval, canvis marítims i assegurances. El següent sector econòmic va ser el de la producció tèxtil, les indústries de la llana i les indianes. En aquesta última els Glòria es revelaren com a uns dels pioners i principals protagonistes quan van constituir el 1738 una companyia d'indianes, que serà dirigida per tres generacions de la família Glòria, Bernat Glòria i Bosch, el seu fill Josep Glòria i Picó i el seu nebot Onofre Glòria i Sampol.

Bernat Glòria i Bosch (Barcelona 1691- íd. 1762),² comerciant i fabricant d'indianes, home emprenedor i amb talent per als negocis, havia nascut en una família de mercaders, probablement fill de Bernat Glòria i Vellver (s. XVII – Barcelona 1737) procedent de Vic.³ Aviat es convertí en un dels principals comerciants majoristes de Barcelona, la qual cosa li permeté, seguint el costum de l'època, diversificar les seves activitats econòmiques vers altres camps afins, com la manufactura tèxtil, les finances, els arrendaments públics i senyorials o la construcció naval.⁴ Fundador d'una de les primeres fàbriques d'indianes i de "paños" de Barcelona, que alguns autors situen cap al 1728⁵ en primera temptativa, amb l'establiment definitiu el 1738,⁶ arran de l'obertura aquell mateix any, d'un prat de blanqueig a Sant Martí de Provençals.⁷

Bernat Glòria i Bosch constituí una societat d'indianes registrada el 1739⁸ amb capital inicial de 8.000 lliures i amb la participació de Pere Gesceli, Joan Pau Gispert, Josep Sala, Jeroni Aranyó i Sebastià Vidal, fundant així una de les primeres fàbriques d'aquesta mena destinada a teixir amb 24 telers i a pintar sense incloure inicialment encara, la filatura del cotó. Bernat Glòria assumí l'administració de l'empresa, la direcció de la fàbrica i les compres de matèria prima; el seu germà, **Jeroni Glòria i Bosch** (s. XVIII), antic teixidor de seda, exercí de "fabricant", tècnic en tints i colors, responsable del llibre de fórmules, sostenia el control de la companyia dins de l'àmbit familiar.

Per les mateixes dates, fou també constituïda la companyia de fabricació de "paños" de llana, empresa muntada per Bernat Glòria com a capitalista i per **Rafael Guardans** (s. XVIII) com a tècnic en matèries tèxtils, que com a únic capital aportà la seva capacitat i el seu treball.⁹

Per la Reial Cèdula del 22 d'octubre del 1738, Bernat Glòria va ser nomenat Ministre de la Reial Junta de Comerç Marítim i Terrestre de Barcelona.¹⁰ La condició de comerciant i aquest càrrec van ser la justificació del memorial presentat al Consejo de Castilla per sol·licitar la seva inscripció en l'estament nobiliari, aspiració que mai podrà veure totalment realitzada.

El memorial sostenia també els arguments del seu increment de capital a causa del comerç, l'establiment de les diferents fàbriques de "paños", tints en grana i d'indianes aixecades totalment al seu càrrec, i el fet de no percebre el seu salari anual de 6.000 rals de bilió per al qual tenia dret com a Ministre de la Junta de Comerç. El Privilegi de Ciutadà Honrat de Barcelona no li va ser concedit fins l'any 1748.¹¹

Per a la seva fàbrica d'indianes es servia del treball especialitzat d'un estampador procedent d'Hamburg, **Joan Frederick Hartung** (Hamburg s. XVIII – s. XIX) que, segons ell era "...el parage en donde se imprimen los colores con la mayor perfección y primor que exeden a los de Olanda...".¹² Al marge que les opinions de Glòria al voltant de la superioritat d'Hamburg sobre Holanda fossin realment vàlides, és evident que en aquesta etapa va ser la indústria del nord d'Europa la que exercí el lideratge tecnològic.¹³ Hartung ensinistrà en els secrets de l'estampació a Jeroni Glòria i Josep Sala. Seguint els consells de l'estampador, Glòria havia fundat el prat de blanqueig a Sant Martí de Provençals el 1738.

Els continus esforços en las millores de la fabricació van ser reconeguts per l'administració borbònica, dels quals es van obtenir certs privilegis per a les seves fàbriques, especialment per a les fàbriques de teixits de llana i "tintes de grana" el 1741.

Des del 1744 està documentada la localització de la casa matriu i fàbrica tèxtil dels Glòria situada entre el carrer de la Mercè i la Muralla de Mar, de Barcelona, a partir de les llicències d'obreria de les obres d'adequació realitzades a la fàbrica entre els anys 1744 i 1761,¹⁴ destinades a fer ampliacions d'obertures i posar nous balcons, és a dir per donar més llum interior als espais de treball; reformes que en qualsevol cas corresponien a la transformació d'un conjunt d'edificis preexistents i d'origen medieval.

El 1746 a les fàbriques de Bernat Glòria ja hi treballaven 112 operaris, disposava de 34 telers i 5 taules d'estampar¹⁵ i a mitjan de segle ja s'exportava a Amèrica teixits elaborats per elles.¹⁶ El 1748 per a la fabricació de "serafinas" o "estameñas" pintades, una especialitat poc desenvolupada, li concediren altres nous privilegis per a la fàbrica de "paños finos" el 1749, i aconseguí establir una fàbrica de "paños de Silesia" el 1751.¹⁷

Per tot això podem veure que no només Joan Pau Canals podia ser afavorit per l'Administració.¹⁸ Bernat Glòria incansable, provà tots els gèneres tèxtils; el 1753 estableix una fàbrica de mocadors a la "moda anglesa". La seva elaboració li costaren una sèrie de dificultats, que aconseguí superar gràcies a la seva capacitat econòmica i a la seva posició dins l'Administració.¹⁹

Acció n. 460 de la Reial Cia de Comerç de Barcelona, 30 de maig del 1756, signada per Bernat Glòria com a director. Publicada a Sobreques, "Hª de Barcelona", 1993.

Signatura de Bernardo Gloria

El 1748 Bernat Glòria va obtenir la matrícula de comerciant²⁰ i va obrir una nova casa al carrer de Sant Pere Més Baix, on realitzà reformes.²¹ En la conjuntura de la guerra de preus del fil de cotó maltès, Bernat Glòria va importar uns 4.200 quilos de cotó americà de Veracruz, via Cadis, el qual va ser filat d'una manera experimental a Barcelona amb l'ajuda d'un operari estranger.²²

D'aquesta manera, Glòria es va convertir en un dels primers fabricants a introduir la filatura del cotó americà el 1751.²³ A conseqüència d'aquests fets, va obtenir privilegis reials amb avantatges fiscals per al transport del cotó en floca²⁴ i el 1755 gestionà amb èxit, amb el seu sogre Ramon Picó i amb Bernat Marín, l'establiment el 1756 d'una companyia de comerç amb Amèrica, la Real Compañía de Comercio de Barcelona a las Indias, amb l'aprovació de Ferran VI, de la qual Bernat Glòria fou un dels primers directors.²⁵

Per tal de no desvetllar l'oposició de la poderosa Compañía de Caracas que monopolitzava el comerç americà, l'abast de la nova companyia era limitada a les illes americanes de Santo Domingo, Puerto Rico i Margarita; podia, a més, enviar deu registres o vaixells anuals a Honduras i Guatemala, comerciar amb Cumaná i, limitadament, amb l'Havana, tocant però a Cadis, la qual cosa, va obrir el camí pel comerç català amb Amèrica.

El prat de blanqueig dels Glòria, situat a Sant Martí de Provençals, va ser cartografiat en un plànol del 1756,

situat en els paratges anomenats de la "Granota" i el "Juncà",²⁶ en el límit dels termes municipals, juntament amb el prat dels Canals; terrenys on ja s'hi havien consolidat algunes construccions auxiliars. Una inspecció realitzada a les fàbriques dels Glòria el 1764, demostrava que la integració fabril de les tres fases de la manufactura cotonera, el filat, teixit i acabat, ja era una realitat. La fàbrica d'indianes dels Glòria s'equipava amb 42 torns de filar i 2 ordidors, tot a càrrec de 46 dones.

Molt significativament, la fàbrica de draps que gestionava la mateixa empresa havia resolt la filatura de la llana d'una manera ben diferent: mentre els teixidors treballaven majoritàriament a la fàbrica de Barcelona, els 15 cardadors i les 190 filadores eren, tots i totes, "empleados en diversas áreas del Principado", és a dir feien el treball a domicili.²⁷ La fàbrica de "Joseph Gloria" situada al carrer de la Mercè, està documentada entre 1768 a 1772 com a fàbrica d'indianes interessada en la Companyia de Filats de Cotó amb un nombre de telers en funcionament de 39 a 60 l'any 1768; i 40 telers el 1772.²⁸

Bernat Glòria no va descuidar mai altres tipus d'inversions de naturalesa més tradicionals i per tant més segures. Els Glòria adquiriren propietats agràries: una heretat a Gavà, una masia i explotació agrícola setcentista anomenada la "Torre" Can Glòria d'Horta (Barcelona),²⁹ i el senyoriu d'Almacelles (Lleida), compres destinades a l'obtenció de rendes agràries, a l'autoconsum familiar, però en el cas d'Almacelles, fonamentalment al prestigi social i a l'obtenció de noblesa. Però finalment renuncià al senyoriu en benefici de Melcior Guàrdia,³⁰ quan per a ell ja resultava notòria la dificultat d'obtenir el títol nobiliari.

A partir de la mort de Bernat Glòria el 1762, el seu fill, **Josep Glòria i Picó** (Barcelona 1723 - íd. 1782),³¹ continuà els negocis familiars. Josep Glòria fou principalment un comerciant matriculat, que participà en la creació, el 1772, de la Reial Companyia de Filats de

Façana principal de Can Glòria a Horta, abans del seu enderrocament els anys 70 del segle xx a causa del traçat del cinturó de Ronda. Procedent del web: <http://memoriadelsbarris.blogspot.com/2011/11/can-gloria.html>.

AHCB Obreria C-75, 28 de gener del 1808, "los consortes Thomás Serrallach y Josefa Gloria, del comercio... calle de la Merced, de Simon Oller y debajo de la Muralla de Mar, unas casa...". Reforma d'obertures i suprimir volades de coberta. Façanes dels carrers de la Mercè (dalt) i de Simó Oller (a baix). Signa Francisco Bosch.

Cotó destinada a estimular la filatura del cotó americà. La Corona, desitjosa de promoure el conreu del cotó americà, li concedí a la Companyia fadiga sobre el que arribés de Cadis. Entre els 25 membres fundadors figuraven Joan Pau Canals, Josep Glòria, Joan Canaleta i Isidre Cathalà. Tots hi aportaven un nombre de telers que oscil·lava entre les 12 i 80 unitats.

La Reial Companyia de Filats de Cotó fou creada inicialment per un termini de cinc anys, però fou renovada posteriorment, i el 1785 ja hi figuraven 60 membres. Fomentà la fabricació d'indianes amb la importació de matèria prima i l'establiment de filatures segons el sistema creat per Josep Canaleta el 1766.

No hi ha gaires dades del període de Bernat Glòria i de Josep Glòria, però en el registre d'Obreria poden seguir-se les obres de millora i ampliació realitzades per Josep Glòria a la casa fàbrica dels carrers de la Mercè i sota la Muralla de Mar des del 1780.³² Per la conservació dels llibres de comptabilitat entre 1778-1782, és conegut que Josep Glòria compartí la direcció amb el seu cosí Onofre Glòria, fins la seva mort el 1782. Josep Glòria, sense fills, havia nomenat el 1766 hereva testamentària la seva muller **Victòria Glòria** (s. XVIII - s. XIX) i en el seu defecte al seu cosí Onofre Glòria.³³ Casat en segones núpcies el 1780 amb **Antònia Glòria i Pallís** (s. XVIII - s. XIX), Josep Glòria va morir el 23 d'abril del 1782 i aquest segon matrimoni va comportar molts problemes al voltant d'un segon testament. Els familiars el van recusar i una sentència de 8 de juliol del 1784 va validar el contingut del primer testament, on substituïa Victòria Glòria per Onofre Glòria, reconeixent-lo com hereu universal.

Onofre Glòria i Sampol (s. XVIII - s. XIX),³⁴ nebot de Bernat Glòria, era un reputat comerciant que es feu càrrec dels deutes dels Glòria actuant com a "secues-

trador" de la casa del carrer de la Mercè i Muralla de Mar.³⁵ Onofre assumí la propietat i la direcció de la companyia dels Glòria. Membre de l'Ordre de Sant Joan, ocupà el càrrec de Consol de Malta a Barcelona, posició important en les negociacions dels preus del cotó. Formà part de la direcció de la Junta de Comerç i va intervenir també en la creació de la Reial Companyia Marítima.³⁶

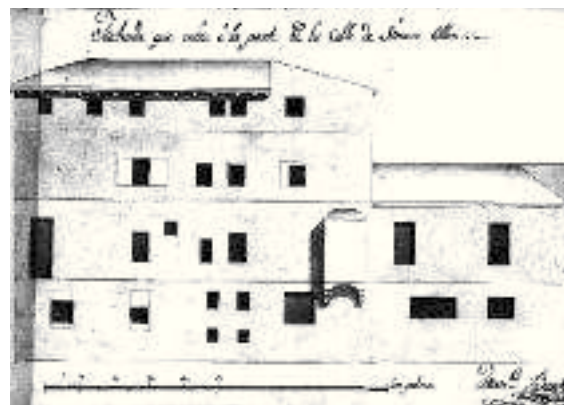
Onofre Glòria residia al carrer de la Mercè, a la mateixa casa fàbrica de la companyia, quan el 1785 sol·licità unes reformes d'obertures per millorar les condicions d'il·luminació de les estances que havien estat del diputat Josep Glòria,³⁷ reformes que s'ampliaren durant els anys 1787³⁸ i 1788.³⁹ Per aquests darrers documents d'Obreria ha estat possible una primera identificació de les parcel·les que ocupà la casa fàbrica Glòria, en els carrers actuals de la Mercè, Simó Oller i Passeig Colom (abans Muralla de Mar), posició inequívoca, al costat de l'antic convent de la Mercè, que es veié posteriorment confirmada per la descripció dels edificis que foren heretats per Tomàs Serrallach.

Segons Fernandez Diaz, durant el període del 1787 al 1793, Onofre Glòria compartí la direcció de la companyia amb el seu gendre **Tomàs Serrallach** (s. XVIII - s. XIX), membre d'una família de comerciants de llenços dels Encants, casat amb la seva germana Josepa Glòria. Tomàs Serrallach tenia una important posició i entre els anys 1805 i 1816 formà part del Reial Consolat de Comerç, adjunt al Tribunal del Consolat.⁴⁰

Encara el 1798, Onofre feia aixecar un pis més i reformar els edificis de l'antiga casa fàbrica ara pràcticament reduïts a residència i casa comercial,⁴¹ ja que a la fi del segle, el pes específic de la producció industrial, en front dels negocis comercials, era només d'un 3,73% del total. Això explicaria la venda de l'antiga fàbrica, és a dir el prat d'indianes, portada a terme a la fi del segle XVIII,⁴² però també la decadència de l'antiga casa comercial que portà a la venda de la Torre d'Horta, "**Can Glòria**", al Baró de Foixà.

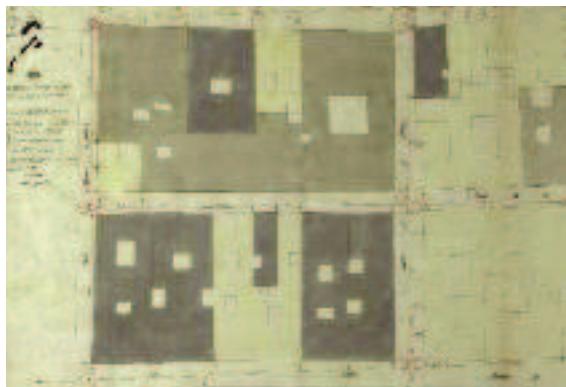
En paraules de Roberto Fernández, els Glòria posseïen encara una mentalitat impregnada de valors tradicionals i nobiliaris, però al mateix temps portaven a terme pràctiques econòmiques plenament capitalistes, a les quals no havien aconseguit encara incorporar un utilatge mental que els proporcionés una total coherència de classe. Els Glòria, i amb ells tota l'elit burgesa de la qual formaven part, pretenien únicament monopolitzar part de la renda global de la societat: les activitats comercials i industrials. Per a això reclamaren la seva jurisdicció i una legislació governamental que ho assegurés.

El 1808, el matrimoni **Tomàs Serrallach i Josepa Glòria**, com a hereus del patrimoni dels Glòria, feien reformar les cases dels carrers de la Mercè, Simó Oller i de la Muralla de Mar,⁴³ sota la direcció del mestre d'obres Francesc Bosch.⁴⁴ Gràcies a la documentació d'aquest expedient d'Obreria, ha estat possible confirmar la po-

sició de l'antiga casa de comerç i fàbrica de "paños" de la família Glòria, en els actuals carrers de la Mercè n. 16 i 18, Simó Oller n. 5 i Passeig Colom n. 12 i 13 (abans Muralla de Mar).

Quarteró Garriga i Roca, 1858. Posició de la parcel·la on estava ubicada la casa fàbrica Glòria, al costat del Convent de la Mercè i al front de la Muralla de Mar.

Es tractava sens dubte d'una antiga casa comercial, reconvertida en casa fàbrica, a partir de la tipologia dels casals medievals barcelonesos, que van anar transformant-se amb el pas del temps. Era possible, l'any 1808, observar encara rastres medievals a les obertures principals, l'arc de mig punt del carrer de la Mercè, el "matacà" del carrer de Simó Oller i les enormes volades de les cobertes, que seran suprimides per obtenir més llum.

Tomàs Serrallach i Glòria (s. XIX), fill de l'esmentat matrimoni i l'hereu, l'any 1818 encara residia al mateix edifici, i va fer reformar el portal de la Muralla de Mar,⁴⁵ sota la direcció del mestre de cases Anton Benesach.⁴⁶ La darrera notícia vinculada amb la família Serrallach, va ser de la seva vídua, **Josepa Serrallach i Glòria** (s. XIX), que va realitzar reparacions en els edificis el 1837.⁴⁷ Però s'ha pogut verificar que aquest antic edifici va ser finalment enderrocat i reedificat.

A partir de mitjan segle XIX, però amb anterioritat als Quarterons Garriga del 1858, l'antiga casa dels Glòria va ser subdividida en dues finques, els números 12 i 13 del Passeig Colom. Va perdre definitivament la seva funció industrial i finalment fou reedificada amb les tipologies residencials de les cases de veïns del carrer de la Mercè i del Passeig de Colom.

Can Glòria, la Torre d'Horta, després dels Foixà, passa a mans de la família Jaumà-Bofarull i durant la Guerra Civil a mans de l'Ajuntament de Barcelona que hi va instal·lar una escola productiva. Can Glòria figurà en el Catàleg d'edificis artístics de la ciutat de Barcelona, fins al seu definitiu enderrocament els anys setanta del segle XX a causa del traçat del cinturó de Ronda.⁴⁸

NOTES

- 1 Fernández Díaz, Roberto. "La burguesía Barcelonesa del siglo XVIII: la familia Glòria", dins de Teide (ed): "La Economía española al final del Antiguo Régimen, Vol. II. Manufacturas". Madrid 1983.
- 2 Mestre i Campi, Jesús. "Diccionario d'Història de Catalunya", Barcelona 1992.
- 3 "VAS DE BERNAT GLORIA VELLBER DE VIC. PETUO OBIIT 27 xbrs 1737". Osari de l'església de Sant Just i Pastor de Barcelona.
- 4 Fernández Díaz, Roberto. "La burguesía Barcelonesa del siglo XVIII: la familia Glòria", Op. Cit. pg 1-131.
- 5 Thomson situa com a primera temptativa d'empresa la de Bernat Glòria, al 1728. Thomson, James a "La Indústria d'Indians a la Barcelona del segle XVIII", Barcelona 1990, Thomson, J., "Els orígens de la industrialització a Catalunya, el cotó de Barcelona 1728-1832", Barcelona 1994.
- 6 Grau, Ramon; López, Marina, "Empresaris...": "Abans del 1740 han aparegut les primeres fàbriques d'indians: la de Jacint Esteve el 1736, la d'Antoni Serra i Cia. el 1737 i la de Bernat Glòria el 1738...".
- 7 ACA, Batllia General, Aa, fol. 441-52, acta del 27 de novembre de 1738. Citat per Thomson, J., "Els orígens de la industrialització...", op. cit.
- 8 APNB, Duran Quatreccases, acta del 13 d'agost del 1743, fol. 323-27. Citat per Thomson, J., "Els orígens de la industrialització...", op. cit.
- 9 Fernández Díaz, Roberto. "La burguesía Barcelonesa del siglo XVIII: la familia Glòria", op. cit..
- 10 Cillezuolo Uzquiza, M.Antonia, "Los fabricantes: su enoblecimiento. Los Canals: la fabrica de indianas. De "payes a barón". Otros fabricantes ennoblesados". Actes del II Congrés d'Història Moderna de Catalunya. Revista d'Història Moderna "Pedralbes", 8-1, Universitat de Barcelona, 1988.
- 11 ACA RA, Priv. L. 538/ 136. Article de Roberto Fernández publicat a: "La economía española al final del Antiguo Régimen", II. Manufactura, Madrid 1982.
- 12 Fernández Díaz, Roberto. "La burguesía Barcelonesa del siglo XVIII: la familia Glòria", op. cit..
- 13 Thomson, James, "Barcelona's Foreign Links in the 18th and Early 19th Centuries", Revista Anuari Vol 10, 1993, pg 11-14.
- 14 AHCB Obreria C-26, 12 de setembre de 1744, "Bernat Glòria, mercader...carrer de la Marsé...un balcó...", sense plànol; AHCB Obreria C-26, 2 de novembre de 1745, "Bernat Glòria, mercader...carrer de la Marsé...3 balcons...", sense plànol; AHCB Obreria C-26, 12 d'agost de 1750, "Bernat Glòria... a la part de la muralla de mar... un balcó...", sense plànol; AHCB Obreria C-26, 11 d'octubre de 1761, "Bernat Glòria, per construir 4 balcons... muralla de mar...", sense plànol.
- 15 Thomson, J., "Els orígens de la industrialització...", op. cit.
- 16 Martínez Shaw, C., "Cataluña en la carrera de Indias 1680-1756", pgs. 236, 278.
- 17 Cillezuolo Uzquiza, M.Antonia, "Los fabricantes: su enoblecimiento. Los Canals...", op. cit.
- 18 A.G.S. Supremo Consejo de Hacienda Lib. 248 f 137 i següents. Citat per Cillezuolo.
- 19 Molas. P., "Los Gremios", op, cit. pg. 460.

MMB. Museu Marítim de Barcelona. Fragment del gravat de Matthäus Seutte, cap a 1750. En el front de la Muralla de Mar i a la dreta del convent de la Mercè (8), la casa fàbrica Glòria.

20 Enciclopèdia Catalana.

21 AHCB Obreria C-26, 30 de gener de 1748, "Bernat Glòria...un balcó...carrer S. Pera mes baix...", sense plànol.

22 Thomson, J., "Els orígens de la industrialització ...", op. cit.

23 Grau, Ramon i López, Marina, "Empresaris...". Op. Cit.

24 ACA, RA, Diversorum, reg. 499, fols. 129-36, còpia del privilegi de Glòria, Citat per Martínez Shaw, "Los orígenes".

25 Enciclopèdia Catalana.

26 MHC, 1756, "Plan y Demostración de porciones de los terrenos de la Ciudad de Barcelona, Sn. Martín de provensals, Sn. Adrian del Basós y del total llamado La Granota y Juncà". 11, Canals; 13, Gloria.

27 Delgado Ribas, Josep M., "De la filatura manual a la mecànica. Un capítol del desenvolupament de la indústria cotonera a Catalunya (1749-1814)", Barcelona, 1990, ps. 164-165;

28 Grau, Ramon, "Telares, acciones y localización de las fábricas de indianas interesadas en la Compañía de Hilados de algodón (1768-1799)". Inèdit.

29 Si per la "Torre", ens refrem a la masia Can Glòria de l'antic municipi d'Horta (Barcelona), aquest edifici existí realment, fins no fa gaires anys. Vegeu: <http://memoriadelsbarris.blogspot.com/2011/11/can-gloria.html>:

Can Glòria era una explotació agrícola setcentista propietat de la família Glòria. A la darrerria del segle XVIII, Can Glòria fou comprada pel baró de Foixà, concretament per Ignasi de Foixà. D'aquesta etapa de la torre ens deixa notícia el Baró de Maldà en el seu famós dietari. En 1799, el 22 d'octubre, hi feia una altra visita i en dona detalls de la casa: "...després hem seguit tots els aposentos, amb el menjador ot-xavat. Amb tot lo necessari i obertures a quatre vents, que feia tot allò alegre i molt ameno, amb tanta vinya, arboleda, gasó i demés arbustos d'aquest jardí. Hem baixat a l'entrada, a aquesta que no es correspon a l'entrada principal per algo angustia, sí que tot lo demés a l'esperit i caudals d'aquests senyors, així també lo retaule de guix jaspejat amb un parell de columnes, frise i arquitrava, superant a tot lo quadre pintat per Flaugier, una imatge hermosíssima." Vegeu també: Díez, Desideri, "Les Masies d'Horta". Les imatges són de l'estudi fotogràfic realitzat sobre la masia catalana pel CEC.

30 Compra prèvia a la realitzada pels Guàrdia, amb qui rivalitzaren en inversions a les terres de Lleida. Vegeu casa fàbrica Guàrdia.

31 Mestre i Campi, Jesús. "Diccionari ..." Op. Cit.

32 AHCB Obreria C-39, 18 de gener del 1780, "Josep Gloria, ciudadano honrado...añadir un cuarto piso...calle de la Mercé". Pb+4p, 80 pams. Sense plànol.

33 <http://memoriadelsbarris.blogspot.com/2011/11/can-gloria.html>: Notari: Sebastià Prats. 3 de juny de 1766, Lliurament del Testament de Josep Glòria.

34 Fernández Díaz, Roberto. "La burguesía Barcelonesa del siglo XVIII: la familia Glòria", op. cit..

35 AHCB Obreria C-43, 18 de juliol de 1783, "...posee Onofre Gloria...secuestrador de la casa de don Joseph Gloria, calle de la Mercé y de la Muralla de Mar...recomposición del empedrado de la fachada". Sense plànol.

36 Fernández Díaz, Roberto i Martínez Shaw, Carlos, "La pesca de altura en la America española del setecientos. La fundación de la Real Compañía Marítima".

37 AHCB Obreria C-45, 27 d'abril de 1785, "Don Onofre Gloria consul de Malta y comerciante matriculado de la presente ciudad...que respecto a la poca luz que percibe en el desvan de la casa de Diputado Don Josep Gloria, en la parte de esta que sirve de fábrica de Paños, sita en la calle de la Merced...abrir ventana...", (el propietari és mort). Sense plànol. AHCB Obreria C-47, 11 de gener del 1787, "Don Onofre Gloria consul de Malta y comerciante matriculado de la presente ciudad...abrir ventana...segundo piso...calle de la Merced". Sense plànol. AHCB Obreria C-47, 12 de febrer de 1787, "Don Onofre Gloria de la Religión de San Juan y su consul...", fer un clavegueró i obrir una finestra en els carrers de la Mercè i Simó Oller. Sense plànol.

38 AHCB Obreria C-47, 11 de gener de 1787, "Don Onofre Gloria consul de Malta y comerciante matriculado de la presente ciudad...abrir ventana...segundo piso...calle de la Merced". Sense plànol. AHCB Obreria C-47, 12 de febrer del 1787, "Don Onofre Gloria de la Religión de San Juan y su consul...", fer un clavegueró i obrir una finestra en els carrers de la Mercè i Simó Oller. Sense plànol.

39 AHCB Obreria C-50, 3 d'octubre de 1788, "Onofre Gloria,... variar y hacer aberturas... calle de la Mercé...detrás de la muralla de mar...". Sense plànol.

40 Espuny i Tomàs, Mª Jesús, "El Real Consulado de Comercio del Principado de Cataluña. 1758-1829", Bellaterra, 1992. Apèndix 1: ACA, Sección Audiencia, Consulado de Comercio. Serie 13/1, y 5/1 a 5/14.

41 AHCB Obreria C-62, 11 d'abril del 1798, "Don Onofre Gloria de la Religión de San Juan... levantar un piso, variar puertas y hacer ventanillas y balcones... calle de la Mercé..." pb+4p, 90 pams. Sense plànol.

42 Fernández Díaz, Roberto. "La burguesía Barcelonesa del siglo XVIII: la familia Gloria", op. cit..

43 AHCB Obreria C-75, 28 de gener de 1808, "los consortes Thomàs Serrallach y Josefa Serrallach y Gloria, del comercio...calle de la Merced, de Simon Oller y debajo de la Muralla de Mar, unas casa...". Reforma i suprimir volades de coberta. Façanes de la Mercè i Simó Oller, signa Franco. Bosch.

44 Arranz cita Francesc Bosch i Vallescà (s. XVIII-s. XIX), mestre de cases, amb mestria des de 1796, fill de Jaume Bosch i Pardines, membre d'una antiga família de mestres d'obres. Treballà per a fabricants d'indianes com Josep Santsalvador al Portal Nou (1806), el comerciant Tomàs Serrallach de la companyia Glòria (1808) i més tard per Joan Rull (1820). Formà part d'una generació truncada per la Guerra del Francès. Treballà entre 1811 i 1814 per l'assentista Antoni Zulueta en les obres de fortificació de Tarragona, amb Pelegrí Bosch i Francesc Renart i Arús.

45 AHCB Obreria C-79, 30 de març de 1818, "Tomas Serrallach y Glòria, del comercio...variar aberturas...casa que posee bajo la Muralla de Mar...". Croquis del portal, signa Anton Benesach, mestre de cases.

46 Anton Benesach, era un mestre de cases que treballà per a Tomàs Serrallach i Glòria (1818) i pel fabricant Joan Rull (1828). No disposem però, de més dades de la seva trajectòria professional.

47 AHCB Obreria C-127, 24 d'octubre de 1837, "Josefa Serrallach y Glòria...componer una cañeria de plomo que pasa...casa calle de la Mercé, esquina a la de Simó Oller...n. 14". Sense plànol.

48 <http://memoriadelsbarris.blogspot.com/2011/11/can-gloria.html>:

03. Casa fàbrica CATHALÀ

1747

Fàbrica d'indianes de Sant Llorenç

Basses de Sant Pere n. 5,
Plaça Marquilles n. 5.

Edifici desaparegut

Màquines:

de 23 a 48 telers (1768)

93 tornos de filar (1778)

46 telers (1772-1783)

Operaris:

1 gravador, 38 homes i nens i 30 dones
(aprox. 1760)

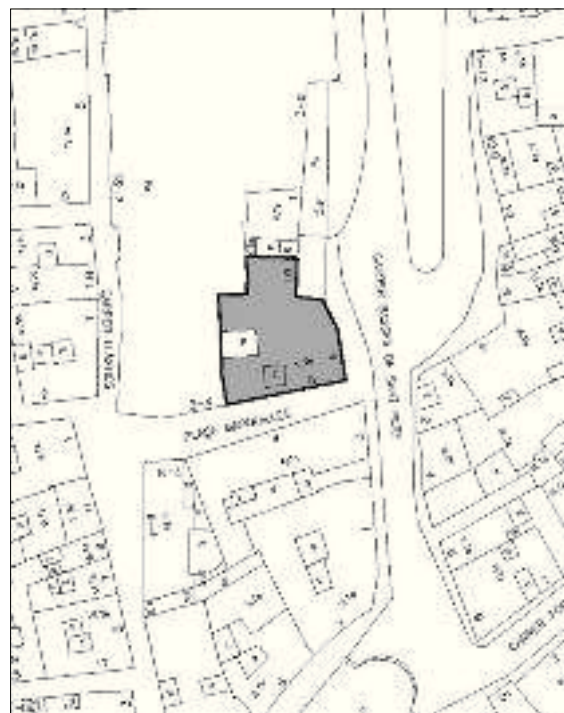
Arquitectura:

Reforma de la casa i fàbrica (1768)

Reforma de fàbrica (1779)

Buidar els dipòsits de la casa i fàbrica (1782)

Reforma de la fàbrica de teixits (1784)

Isidre Cathalà (o Català) i Vives (s. XVIII – 1788)¹ era teixidor de vels de Barcelona. El seu pare, anomenat també Isidre Cathalà, havia arribat a Barcelona el 1709 procedent de Sant Feliu de Cabrera (Mataró), i havia obtingut la mestria de teixidor de seda el 1720. Isidre Cathalà i Vives, establert a Barcelona també va obtenir la mestria de teixidor de seda l'any 1745.

Els Cathalà (o Català) de Barcelona havien estat històricament una família de velers, ofici que es presentava a Catalunya unit o vinculat al dels teixidors de la seda, amb diferents branques i amb diverses companyies i fàbriques, registrades per les marques de fàbrica setcentistes, com les del veler Salvador Joan Català o la fàbrica de Francesc Català i Folch.²

L'any 1747 li va ser concedit privilegi reial al fabricant de pintats Isidre Cathalà, fàbrica que aquest havia muntat per pintar la seda a base de colors líquids, a l'estil "xinès" o a la "xinesca", tècnica de la qual es desconeix el seu origen. Isidre Cathalà va mantenir un secret absolut sobre aquest tema durant 20 anys, gràcies al qual va poder muntar una important fàbrica de pintar seda abans de dedicar-se a la producció de les indianes.³ A partir del 1749 va obtenir l'exempció de diversos drets, cara a la fabricació dels pintats o indianes a la "xinesca".

El 1762 es va renovar la societat Isidre Català, Llorens i Cia, per fer-se càrrec de la "fàbrica d'indianes de Sant Llorenç", de Eudald Llorens, amb un capital inicial de 26.000 lliures catalanes, societat formada per sis socis i amb una direcció compartida entre quatre socis.⁴

Eudald Llorens era un tintorer de seda que havia estat soci novell dels germans Magarola el 1757,⁵ havia fundat la seva pròpia empresa el 1760 i, quan va morir, la seva vídua sembla que s'associà amb **Isidre Cathalà**, formant societat amb el botiguer de teles **Anton Gisbert**, el teixidor de seda **Nicolau Sivilla**, el comerciant **Joan Aran**, i l'estampador d'indianes **Pau Illa**, per formar una empresa molt més gran.⁶

Thomson cita el ric teixidor de vels Nicolau Sivilla, però sens dubte estem parlant de **Nicolau Sivilla (o Sibilla)** (s. XVIII – 1799),⁷ que fou un dels més importants mestres del gremi de velers. Formà part del reduït grup

AHCB Obreria C-142, s/d, Marca de Fàbrica de "Salvador Joan Català, veler, fàbrica en Barcelona"

AHCB Obreria C-142, s/d, Marca de fàbrica de "Francisco Català y Folch, veler en Barcelona".

MHC-OTI, Escudé, Rafael, "Retrat de Nicolau Sivilla", tocat amb banda roja de regidor i espasa. Sobre-qués, Jaume. "Història de Barcelona", vol 5, Barcelona 1993, pg. 291.

dels nou mestres que tenien més de deu telers i desenvolupà una activitat de caire capitalista, que es veié reforçada amb la posterior condició de fabricant d'indianes.

Fou membre de l'Ajuntament borbònic de Barcelona entre 1750 i 1760, segons el retrat de finals de segle que li feu Rafael Escudé.⁸ Elegit Diputat del comú el 1771⁹ participà en una companyia del comerç transatlàntic, amb Galícia, Anglaterra, Hamburg, Amèrica i el Canadà.¹⁰ Sivilla des del 1768 era propietari d'una gran heretat, la Torre Sivilla de 22 mujades de superfície a Sant Gervasi de Cassoles.¹¹

Isidre Català, Llorens i Cia. aviat es convertirà en una de les principals firmes de pintats i estampats, amb Isidre Català com a administrador i Sivilla encarregat d'adquirir les matèries primeres, recollir el

teixit dels teixidors i pagar els operaris, mentre que Joan Aran era l'encarregat de "cuidar, de rebre los cotons, preparar-los, triar-los, fer-los debanar i ordir, i entregar les peces urdides als teixidors",¹² tasques que insinuen també que, a més de la seda, s'havia iniciat la filatura del cotó. Arran de la crisi alimentària de 1764-1765, 8.219 pobres envaïren la ciutat de Barcelona; els organitzadors de la "Caritat" són també els homes que organitzen el reclutament de treballadors per a les fàbriques d'indianes: els Alegre, Sivilla i Isidre Català.¹³

La companyia d'Isidre Català que començà amb teixidors externs, amb el temps va arribar a tenir fins a 20 telers en tres locals diferents. En un d'ells s'integraven, a més, les operacions de pintar i, possiblement, les de debanar la seda, de forma que donava feina a un gravador, 38 homes i nens i 30 dones.¹⁴ El 1768, com a societat interessada en la Companyia de Filats de Cotó, declarava a la seva fàbrica de la Plaça de Marquilles un increment de 23 a 48 telers instal·lats.¹⁵

Segons dades del Registre d'Obreria, la fàbrica d'indianes de la companyia d'Isidre Català estava situada davant "lo Garballador del Molí de Sant Pere", a l'actual plaça de les Basses de Sant Pere, edifici que va ser reformat el 1768.¹⁶ Les Basses de Sant Pere s'obrien davant del Molí de Sant Pere i actuaven com a dipòsit regulador dels cabdals del Rec Comtal.¹⁷ "Lo Garballador", devia correspondre a l'esplanada que existí davant del

Molí, destinat antigament a garbellar el gra del molí fariner del Monestir de Sant Pere de les Puel·les, que havia estat construït sobre el Rec Comtal.

La descripció de la fàbrica en "lo Garballador del Molí de Sant Pere", afegida a l'anterior de la Plaça de Marquilles, ens permet identificar la posició d'aquesta casa fàbrica, o la que creiem devia ser el seu edifici principal. Aquesta identificació de la fàbrica Català correspon a la finca que havia existit a la cantonada del carrer de les Basses de Sant Pere n. 5 i la Plaça de Marquilles n. 5, posició que, com veurem més endavant, es veurà confirmada per una entrada al Registre de la Propietat.

L'any 1768 l'associació amb la vídua de Llorens va finalitzar comprant-li la seva part als altres associats, i la societat es va conèixer des d'aquell moment amb el nom de la companyia Isidre Català i Cia.¹⁸ La fàbrica obtingué cèdula Reial el 1769¹⁹ i el mateix any la Junta de Comerç concedí a Isidre Català una pensió vitalícia perquè ensenyés les seves tècniques i l'anomenà "veedor" de les fàbriques d'indianes.²⁰ El 1772 el nombre de telers corrents ja eren un total de 46, xifra que es mantingué fins al 1783.²¹

L'inventari de la fàbrica de Català, realitzat el 1778, revelava que s'havia incorporat plenament la filatura, amb la propietat de 93 tornos de filar.²² El 1777 Nicolau Sivilla, que anava prenent protagonisme dins la societat, feu una important aportació de capital: 35.879 lliures catalanes, xifra que pot fer comprendre les inversions posteriors realitzades a la fàbrica en la introducció del tissatge.²³

El 1778, per raons de salut, Isidre Català delegà l'administració de la fàbrica a Josep Dalmau. La fàbrica de teixits, que probablement formava part del mateix edifici, s'ubicava al costat, a la placeta de Marquilles, i davant del Rec Comtal, va ser reformada l'any 1779, obrint-hi finestres per obtenir més llum.²⁴ Altres fonts senyalen que Català edificà també una fàbrica al carrer de Montcada de Barcelona, sense citar les referències documentals.²⁵

A més de les reformes de la fàbrica d'indianes de la Plaça de Marquilles del 1779, el 1782, a causa de la intensa activitat en els anys anteriors, es sol·licitava buidar els dipòsits de la "casa y fàbrica" de "Isidro Catalá y Cía".²⁶ Dos anys després, el 1784, en unes obres de reformes destinades a obrir finestres, s'esmentava textualment l'ús de fàbrica de teixits de cotó de la Placeta de Marquilles.²⁷ Isidre Català, el 1785, ocupà el càrrec de director de la Reial Companyia de Filats, compartit amb Marià Rovira i Francesc Ribas²⁸ i s'oposà al privilegi atorgat a la Companyia de Filipines per introduir a Espanya i importar a Amèrica teixits de seda de l'Àsia, perquè considerava que això portaria la decadència de les fàbriques catalanes.

A la mort de Isidre Català el 1788, continuà la indústria el seu fill Josep Català i Pujol (s. XVIII – s. XIX),²⁹ mentre que Nicolau Sivilla es feu càrrec de l'administració de la companyia, fins a la seva mort el 1799. Sivilla, a més de l'administrador devia tenir la propietat de la fàbrica de les basses de Sant Pere. El testament de Nicolau Sivilla, publicat el 1799,³⁰ declarava usufructuària dels béns la seva segona esposa Isabel Raspall.

Quartermo Garriga, 1858. A sota la fàbrica d'indianes d'Isidre Català i al centre l'antic Molí de Sant Pere i "lo Garballador de Sant Pere".

El testament preveia l'obligació del pagament de 600 lliures anuals reservades per mantenir les causes pies creades per Sivilla, amb l'obligació, en cas d'alienació dels béns, que l'administració de les rendes assignades als "pobres vergonyants" havia de passar als administradors de l'Hospital de la Santa Creu.

En conseqüència, i seguint Thomson, la companyia es va donar de baixa del cadastre el 1801 i el mateix any l'empresa va deixar de fabricar i la fàbrica Cathalà es va vendre l'any 1802.³¹ Segons dades del Registre de la Propietat de Barcelona, l'edifici havia format part d'un lot de tres finques, la fàbrica al n. 5 de la Plaça de Marquilles³² havia estat venuda i era propietat Pasqual Fargas, segons el testament de 1866; una casa a la Riera de Sant Joan propietat de l'Hospital de Santa Marta³³ i una altra casa al carrer de Fonollar, que el 1871 encara era propietat de descendents de Nicolau Sivilla: Cristòfol, Carlota i Carme Sivilla i Santaló.³⁴

La fàbrica d'indianes d'Isidre Cathalà, segons els Quarterons Garriga del 1858, donava davant la Placeta de Marquilles i al carrer de les Basses de Sant Pere n. 5, i l'edifici estava en contacte amb l'antic Molí de Sant Pere, del qual desconexim si finalment va ser reutilitzat per a aquesta indústria. La fàbrica Cathalà estava formada per un antic casal amb tipologia de "casa fàbrica", organitzat al voltant d'un petit pati lateral. Era un edifici compacte, qualificat per Garriga i Roca d'edificació moderna, és a dir probablement del segle XVIII.

El Molí medieval de Sant Pere va subsistir després del 1858, com pot apreciar-se en els Quarterons Garriga, fins que va ser enderrocat a finals de segle donant lloc a l'actual Plaça de les Basses de Sant Pere. Els edificis que formaven part de la fàbrica d'indianes d'Isidre Cathalà i tot el front del carrer de la Sèquia, els números de l'1 a l'11, es va veure afectat a finals del segle XX per la reforma interior del Barri del Casc Antic o Sector Oriental de Ciutat Vella.

Donades les condicions dels edificis, aquests foren expropiats i enderrocats els anys 80 del segle XX, i entre 1986 i 1993 es va construir una promoció d'habitatges públics per iniciativa del Patronat Municipal de l'Habitatge, segons un projecte de l'arquitecte Rafael Càceres, intervenció que va concloure amb la reforma de la Plaça de les Basses de Sant Pere.

NOTES

1 Enciclopèdia Catalana.

2 AHCB Obreria C-142, s/d, Marca de Fàbrica de "Salvador Joan Català, veler, fàbrica en Barcelona". AHCB Obreria C-142, s/d, Marca de fàbrica de "Francisco Catalá y Folch, veler en Barcelona".

3 Thomson, James, "Els orígens de la industrialització a Catalunya. El cotó a Barcelona 1728-1832", Barcelona 1994.

4 APNB, Notari: Carles Carbonell, 1762, fol. 357. Isidre Catalá, Llorens i Cia.; fàbrica d'indianes de Sant Llorenç. 6 socis. Acta de continuació, 1/VI/1762. Capital: 26.000 ll. de balanç. Direcció compartida per 4 socis -46 %. Citat per Grau, Lopez.... "Empresaris...."

5 Vegeu casa fàbrica Magarola, carrer dels Tallers.

6 AGS, CSH, reg. 248, fol. 188; Arxiu de la parròquia de Santa Maria del Mar, còpia de les condicions del 1762. Citat per Thomson, James, "Els orígens de la industrialització ...", Op. Cit.

7 Sobrequés, Jaume. "Història de Barcelona", vol 5, Barcelona 1993. pg. 291.

8 MHC-OTI, Escudé, Rafael, "Retrat de Nicolau Sivilla", tocat amb banda roja de regidor i espasa. Sobrequés, Jaume. "Història de Barcelona", vol 5, Barcelona 1993. pg. 291.

9 Molas Rivalta, Pere, "Diputats i Síndics a l'Ajuntament borbònic de Barcelona (1760-1808)", Revista de Dret Històric Català, Vol. 4, Barcelona 2004.

10 Thomson, James, "Els orígens ..." Op. Cit.

11 Caballé, Francesc; Cazeneuve, Xavier; González, Reinald, "Vil·la Florida, de la casa senyorial del segle XVI a equipament públic", Ajuntament de Barcelona 2007.

12 Garcia Balaña, Albert, "La fabricació de la fàbrica...", També: Delgado Ribas, Josep Maria "De la filatura manual...", ps. 164-165; (1990)

13 Vilar, Pierre, i altres. "La industrialización europea: La Cataluña industrial: Reflexiones acerca de un arranque y un destino", Barcelona 1981.

14 Calvo Calvo, Àngel, "Transferencia internacional de tecnología y condicionamientos nacionales: La industria sedera catalana durante la transición al régimen liberal", Quaderns d'Història de l'enginyeria volum III, 1999.

15 Grau, Ramón, "Telares, acciones y localización de las fábricas de indianas interesadas en la Compañía de Hilados de algodón (1768-1799)", inèdit.

16 AHCB Obreria C-26, 22 de febrer de 1768, "Ysidro Cathala y Compañía en la casa y fábrica de Yndianas sita devan lo Garballador del molí de Sn Pere...un balcó a primer piso...". Sense Plànol.

17 Torras i Ribé, Josep M., "Els oficis de blanquer i assaonador a Catalunya durant els segles moderns" Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics, 5 : 1994.

18 Thomson, James, "Els orígens de la industrialització ...", Op. Cit.

19 BC, Fons del Baró de Castellet, Impresos (206/3) 1769, "Real Cédula de Isidro Catalá, por sus fábricas de Texidos de seda, pintados y lisos..."

20 Enciclopèdia Catalana.

21 Grau, Ramón, "Telares,...". Op. Cit.

22 Inventari de la fàbrica d'Isidre Cathalà, de l'any 1778: James Thomson (1994): Els orígens de la industrialització..., p. 286.

23 Biblioteca de la Cambra de Comerç de Barcelona, Balanços de la fàbrica d'Isidre Cathalà 1777-1797. Citat per Thomson, James, "Els orígens de la industrialització ...". Op. Cit.

24 AHCB Obreria C-38, 13 de març de 1779. "Isidro Cathalá...abrir una ventana ...Fábrica de Indianas,...Pza Marquillas...". Sense Plànol.

25 Enciclopèdia Catalana.

26 AHCB, Obreria C-42, 27 de setembre del 1782, "Isidro Cathalá y Cia....deposito lleno de la casa y fábrica.. Plazuela de Marquillas...". Sense plànol.

27 AHCB, Obreria C-44, 20 de juliol del 1784, "Isidro Cathalá y Cia....vecinos, poseedores de una casa que sirve para Texidos de Algodon....calle Plazuela de Marquillas...abrir ventanas...". Sense plànol.

28 BC, Fons EdG/EdJ, RCFC, 64/2: Correspondència. Cartes rebudes (1785; I-V): carta de Joan Baptista Sirés (30-05-1785). Marià Rovira, a qui Sirés s'adreçava com a "Sor. Director", era aleshores, conjuntament amb Isidre Cathalà i Francesc Ribas, director responsable de la Reial Companyia de Filats, segons es desprèn de 44/3: Informe a l'Intendent sobre filatura del cotó als pobles (1783). Citat per Garcia Balaña, Albert, "La fabricació de la fàbrica..."

29 Enciclopèdia Catalana. El "veedor" reial, fa referència de la paraula castellana destinada a definir l'encarregat per ofici o per ordre reial de controlar l'acompliment de les ordenances de les fàbriques d'indianes.

30 Fons històric de l'Hospital de la Santa Creu. AHSCSP Herències, llegats. Vol. VIII. Inv. 1. Carpeta 61/22. Notes sobre Nicolau Sivilla, veler de Barcelona, que en el seu testament (6 de juliol del 1799, notari Francesc Portell) disposa que si els hereus alienen els béns, l'administració de les rendes assignades als pobres vergonyants passarà als administradors de l'Hospital de la Santa Creu.

31 Thomson, James, "Els orígens de la industrialització ...", Op. Cit.

32 RPB, Carrer de les Basses de Sant Pere n. 5. Plaça de Marquilles n. 5, lib. 202 de Oriente, fol. 36. "Plaza de Marquillas y parte con lo que era edificio de los Molinos de San Pedro...". Testament de Don Pascual Fargas, Notari José Imbert (o Ymbert o Rubert), 12 de enero de 1866.

33 RPB, Finca 805, lib. 785, fol. 210. "Casa... calle Riera de San Juan, ...propiedad del Hospital de Santa Marta..."

34 RPB, Finca 395, lib. 785, fol. 240, "Casa... de la calle Fonollar... propiedad de Cristobal, Carlota y Carmen Sivilla y Santaló, ... escritura Notario Miguel Martí y Sagristà, 13 de abril del 1871".

04. Casa fàbrica

SALA-NADAL

1750

Fàbrica d'indianes, "Fàbrica Xica"

Carrer del Rec Comtal n. 18
Carrer d'en Cortines n. 25-27

Edifici Existent

Màquines:

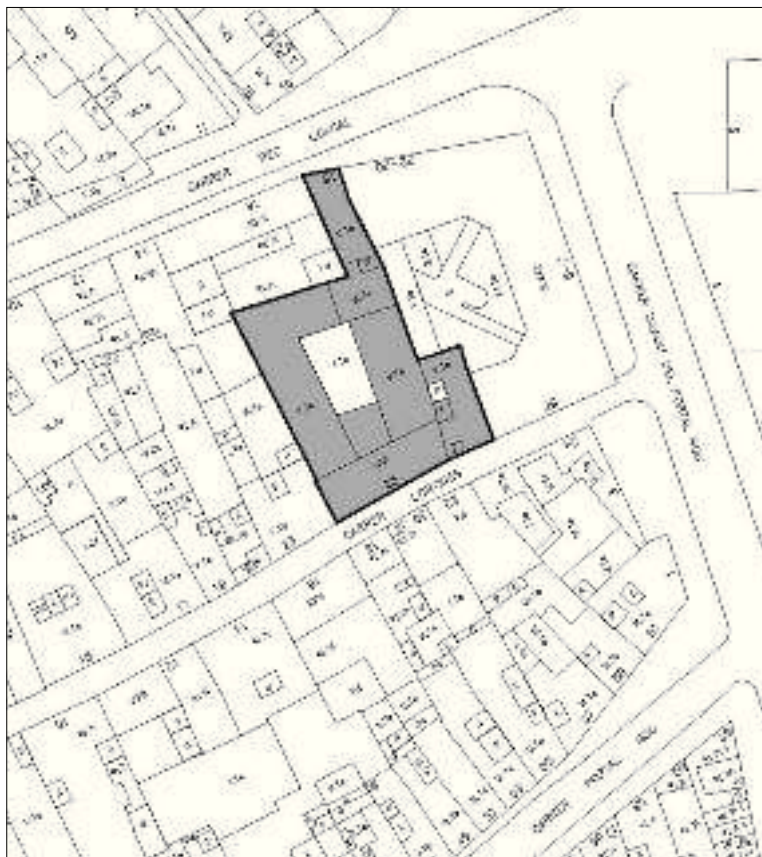
40 telers (1754) (Sala)
18 a 40 telers (1768) (Sala)
25 telers (1770) (Sala)
20 telers (1783) (Sala-Nadal)
12 telers (1788) (Sala-Nadal)
1 generador de vapor (1895) (Comas)
1 generador elèctric (1898)

Nombre d'operaris:

Estimat entre 60 i 120 operaris

Arquitectura:

Reedificació de la fàbrica, Cortines (1786)
Reedificació de la fàbrica, Rec Comtal (1788)

Josep Sala i Vivé (o Vives) (s. XVIII – Barcelona 1781),¹ de professió i afiliació gremial era un "vidrier de llum". Va ser un dels membres més rics del gremi i va invertir també en altres i diversos negocis.² Interessat per la novetat de les indianes i la seva alta rendibilitat i privilegis, formà part de la primera fàbrica d'indianes documentada, la de Jacint Esteve, amb contractes notariais del 1736.³

En aquesta primera empresa de Jacint Esteve, Sala i Aranyó eren els principals socis capitalistes. Sala, a més, havia de fer el paper de director, "administrar" l'empresa, "...comprar lo cotó, entregarlo als teixidors, entregar-se de aquells de las pessas teixidas, cuidant de venderlas després de pintadas, cuidant així mateix de portar los gastos (que) se faran en comprar las drogas, pagar los treballadors y demás (que) se oferiran". Per les dificultats ja conegudes, la companyia només durà un any i el 1737 es va disoldre.⁴

Després d'aquesta primera experiència, Josep Sala formà part també de la companyia de la fàbrica Glòria. Bernat Glòria i Bosch constituí una societat d'indianes registrada el 1739⁵ amb la participació de Pere Gesceli, Joan Pau Gispert, Josep Sala, Jeroni Aranyó i Sebastià Vidal, i va fundar una de les primeres fàbriques d'aquesta mena destinada a teixir i pintar, sense incloure inicialment encara, la filatura del cotó. Sala disposava d'una aportació de 3 ½ parts del capital. Glòria feia de director, Sala i Aranyó organitzaven els processos de teixir. Josep Sala va ser seleccionat amb Jeroni Glòria per ensinistrar-se amb les ensenyances de l'estampador d'Hamburg i guardar els secrets.⁶

Josep Sala es va vendre les accions de la fàbrica Glòria a Joan Coromines l'agost del 1744, ja que aquest capital li era necessari per invertir-lo en una altra fàbrica, que havien fundat el mes de maig del 1744, Jaume Brunés i Miquel Formentí. El mes de gener del 1745 l'empresa Glòria es va veure absorbida per una societat protocolària formada per French, Sala, Brunés i Formentí, en la qual Sala va invertir 8.000 lliures catalanes, la qual cosa implicà una querella impulsada pels Glòria, que acabà amb el retorn de l'import de les accions i el desvinculament de la companyia Glòria.⁷

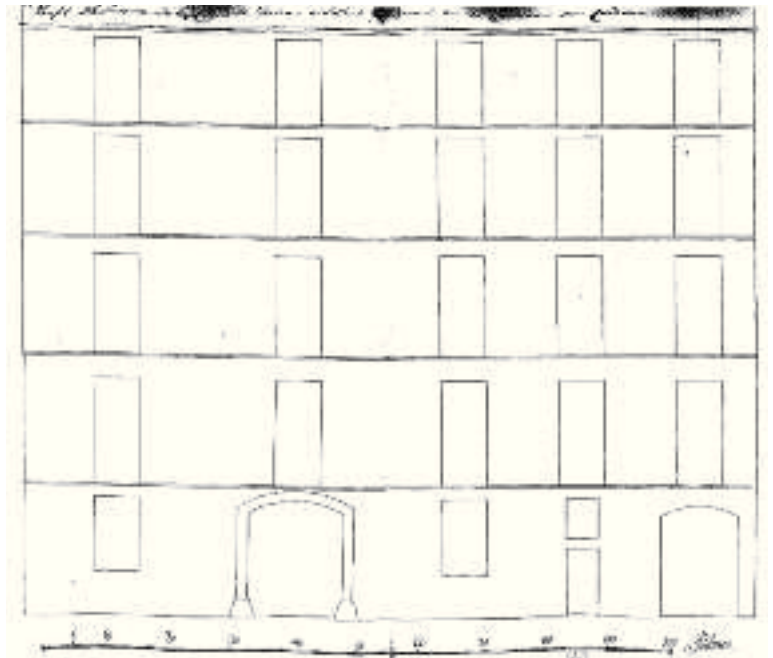
El 1749, Sala es desvinculà també de la companyia French, liquidant el seu capital invertit, per mitjà d'indianes i la maquinària de teixir que s'havia utilitzat en la fundació de l'empresa.⁸ L'objectiu era la creació de la seva pròpia companyia, de la qual es té com a primera referència documental el fet que figurés entre les vuit principals empreses d'indianes el 1750.⁹ Segons Thomson, el 1754 Sala disposava ja de 40 telers instal·lats¹⁰ i l'any següent cobria el mercat colonial per via del port de Cadis.¹¹

La companyia Joseph Sala i Vivé cap al 1768 havia reduït el nombre de telers a 18 unitats corrents, però aquell mateix any passà a un nombre de 40 telers en funcionament. És aquesta dada la que deu haver fet pensar en una nova fundació de l'empresa entre el 1768 i el 1770, com a fàbrica reglamentada.¹² L'any 1772, la fàbrica Sala havia reduït novament el nombre de telers en funcionament a només 18 unitats, però a final d'any ja en tenien 25 unitats corrents.¹³ Aquestes fluctuacions es repetiren el 1783, amb 20 telers en funcionament, però el 1788 s'havien reduït a 12 unitats, any de l'inici del declivi definitiu d'una empresa que havia funcionat durant 38 anys.

Segons Ramon Grau, la fàbrica Sala estava situada al carrer del Portal Nou,¹⁴ però ens consta per altres fonts documentals que estava ubicada entre el carrer d'en Cortines i el carrer del Rec Comtal, i situada "...en front del portal Nou". Aquesta localització de la fàbrica de la companyia de Joseph Sala y Vivé, entre els carrers del Rec Comtal i el d'en Cortines, es veu confirmada per les llicències d'Obreria presentades per Josep Sala i Vivé l'any 1783 per a connectar una claveguera de la fàbrica entre el carrer d'en Cortines, davant mateix del Portal Nou.¹⁵

L'any 1782, Joseph Sala y Vivé disposava d'unes importants instal·lacions i propietats: primerament la casa fàbrica del carrer "Triajuhiga" o Cortines, davant del Portal Nou, anomenada "Fàbrica Xica"; la casa matriu paterna al carrer de la Vidreria; diverses cases i horts situades al Pla de Barcelona; el Prat d'indianes situat en el terme de Sant Adrià del Besòs; i finalment una casa fàbrica de refinar aram situada a la parròquia de Castellar.¹⁶ L'1 d'octubre del 1781, Josep Sala i Vivé va morir¹⁷, atorgant el testament al seu hereu, anomenat també com ell, **Josep Sala** (s. XVIII - s. XIX)¹⁸, que rebé un patrimoni industrial carregat de deutes i creditors. Per tal de no fer fallida, Josep Sala, el 19 d'octubre del 1782, va signar un conveni amb el conjunt dels creditors: comerciants, adroguers, subministradors maltesos, fabricants i prestadors, hipotecant els béns per un deute que pujava a la important quantitat de 26.800 lliures catalanes.¹⁹

El 19 de setembre del 1783, finalment, un representant d'una família dels creditors, el comerciant **Antoni Nadal i Darrer** (s. XVIII-1819),²⁰ comprà la casa fàbrica Sala del carrer d'en Cortines, a canvi de fer-se càrrec dels deutes.²¹ El 1786, Antoni Nadal i Darrer, com a propietari de la casa fàbrica Sala, presentà una llicència per "obrar", entenem que reedificar, la casa del carrer d'en Cortines,²² mitjançant un plànol de façana d'un gran casal, de 116 pams (22 metres) de façana i cinc plantes d'alçada. Les obres que van suposar una substitució dels edificis anteriors, que el 1788 ja havien arribat fins a la part anterior de la parcel·la del carrer del Rec Comtal.²³

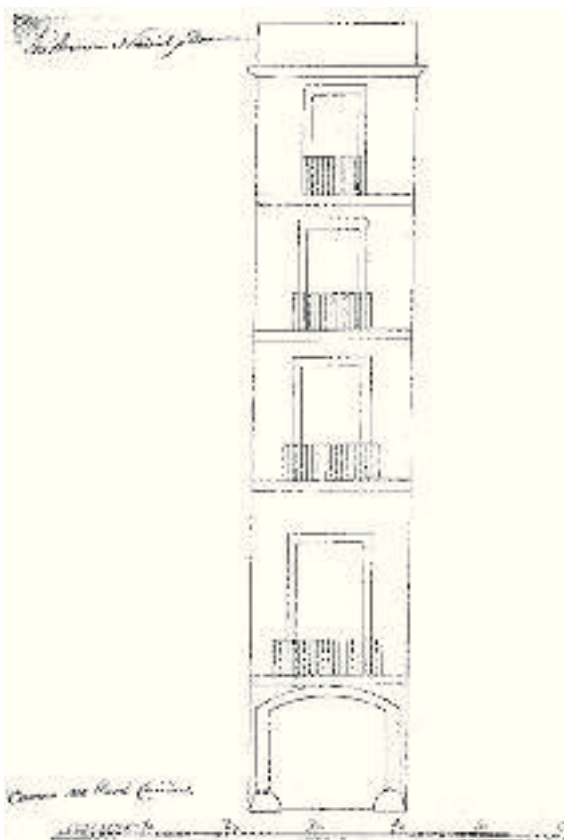

existent, té un traçat neoclàssic típic de l'arquitectura setcentista, amb una gran portalada amb arc rebaixat que donava accés a la fàbrica i una composició pautada de balcons amb un ràfec que unifica les parcel·les 25 (quadres) i 27 (habitatges) del carrer d'en Cortines.

De la companyia Sala no es tenen més dades sobre la seva continuïtat més enllà de l'any 1788 i probablement no superà la crisi de la Guerra del Francès. L'edifici devia ser posteriorment llogat com a espai industrial. Amb molta posteritat, el 1872, estava enregistrada la fàbrica de teixits i filats Miguel Ruiz al n. 16 del Rec Comtal i la fàbrica de tints per a teixits de Josep Fàbregas al número 25 del carrer d'en Cortines.²⁴ La fàbrica d'aprestos (il·lustre) de Francesc Comas ocupà també aquest edifici, amb la instal·lació d'un generador de vapor el 1895. Posteriorment, el 1898 es sol·licità la substitució d'aquest generador per un altre motor elèctric.²⁵

Dissenyat per un mestre d'obres desconegut, aquest edifici no està inclòs en el Catàleg del Patrimoni arquitectònic. Ha estat possible identificar-lo gràcies a la llicència del 1786, amb el plànol de façana corresponent de forma quasi fidedigna a la façana actual, pel document de contracte de compra de la fàbrica per Antoni Nadal, abans esmentat i finalment per una entrada al Registre de la Propietat i a l'Arxiu de Protocols Notarials.²⁶

AHCB Obreria C-46, 27 de febrer del 1786, "Antonio Nadal y Darrer...obrar casa que posee en la calle Trigajuiga (?) vulgo Cortinas...". Plànol façana, sense signatura.

AHCB Obreria C-49, 18 de juny del 1788. Anton Nadal y Darrer, comerciante. carrer del Rech Comtal, edificar Pb+4p, 89 pams. Alçat, sense signatura.

Com pot observar-se en la planta, la fàbrica Sala estava formada per una tipologia de casa fàbrica, amb el cos de casa, estreta i arrencada amb el carrer del Rec Comtal (un portal), i el cos de fàbrica format per tres quadres, de 5, 6 i 10 metres d'amplada, que s'organitzen al voltant d'un pati de treball. L'edifici, avui encara

Quarterons Garriga i Roca, 1858. Posició de la fàbrica Sala.

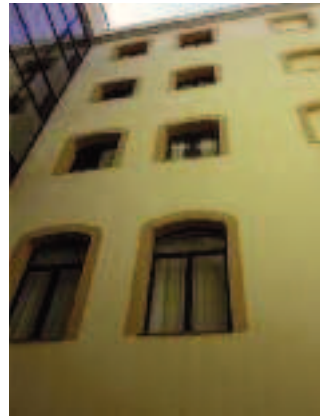

AMCB, Exp. 474 V, (1895) Carrer de Cortines n. 25-27. Instal·lació d'un generador de vapor per Francesc Comas, fabricant d'aprestos.

Façana del Carrer d'en Cortines n. 25, 27. (Foto JAV 2012)

Pati de treball, amb les obertures de les "quadres". (Foto JAV 2012)

Carrer d'en Cortines n. 25, 27. Detall del gran portal d'entrada, símbol inequívoc d'una important activitat comercial o industrial.

Actualment l'edifici ha estat incorporat a la parcel·la n. 16 del carrer del Rec Comtal i forma part d'una explotació hotelera de la cadena Catalònia que, gràcies a la seva intervenció, s'ha preservat l'estructura íntegra de les seves façanes i del pati interior de les quadres. És possible encara observar el traçat d'aquest pati, amb unes típiques obertures de l'arquitectura tardo-barroca. Els edificis dels carrers del Rec Comtal d'en Cortines s'han conservat íntegrament des de la seva construcció entre el 1786 i el 1788. Tots dos edificis, inclosos en Catàleg del Patrimoni, tenen només un Nivell de Protecció D, Bé d'interès documental.

NOTES

1 Thomson, J., parla del Josep Sala inversor en fàbriques d'indianes ja des del 1736, però són Grau i López a "Empresari i capitalista a la manufactura catalana del segle XVIII", Revista Recerques nº1. Barcelona 1974. qui citen els dos cognoms de Josep Sala i Vives, com a fabricant d'indianes el 1768, al Portal Nou.

2 Thomson, J., "Els orígens...". Op. Cit, pg. 105.

3 Thomson, J., "Els orígens...". Op. Cit. pg 96.

4 Thomson, J., "Els orígens...". Op. Cit. Fàbrica Jacint Esteve.

5 APNB, Duran Quatrecaes, acta del 13 d'agost del 1743, fol. 323-27. Citat per Thomson, J., "Els orígens de la industrialització...", op. cit.

6 Vegeu casa fàbrica Glòria.

7 Thomson, J., "Els orígens de la industrialització...". Op. Cit, pg. 176.

8 APNB, notari Creus Llobateras, acta del 8 d'agost del 1749, fols. 54-6. Citat per : Thomson, J., "Els orígens de la industrialització...". Op. Cit.

9 Thomson, J., "Els orígens de la industrialització...". Op. Cit. pg. 184.

10 Thomson, J., "Els orígens de la industrialització...". Op. Cit. pg. 124.

11 APNB Notari: Creus Llobateras, 9 de juliol del 1755, fol. 59

12 Thomson, J., "Els orígens de la industrialització...". Op. Cit. pg. 230.

13 Grau, Ramón, "Telares, acciones ...". Op. Cit.

14 Grau, Ramón, "Telares, acciones y localización de las fábricas de indianas interesadas en la Compañía de Hilados de algodón (1768-1799)", inèdit.
Grau, Ramón, i Marina López, "Empresari i capitalista a la manufactura catalana del segle XVIII", Revista Recerques nº1. Barcelona 1974.

15 AHCB, Obreria, C-43, 11 de juliol del 1783, llicència presentada per Josep Sala Vivé (o Vives) fabricant d'indianes, per fer una clau-guera al carrer Cortines (davant del Portal Nou). Sense plànol.

16 <http://www.monacodebacardi.com/julio/doc551.html>. Servidor documental de Julio-Carlos García Castrillón, Notari: Joan Fontrodona y Roure, 19 d'octubre del 1782: Escritura de Conveni entre el fabricant d'indianes Josep Sala i Vivé i els seus creditors. "...Per lo que ne especialmente obliga e hipoteca. Primo: Tota aquella casa fabrica junt ab los dos Barris y patis dits fabrica xica, que te y posseheix de-

vant lo Portal Nou de esta ciutat., y en lo carrer dit Triajuhiga. Item: Secundo tota aquella casa, que te, y posseheix en lo carrer de la Vidrieria de esta ciutat. Item: Tercio: todas aquellas casas ab sos horts qe té en lo clot del Pla y territorio de Barcelona. Item: Quarto: tot aquell Prat de indianas, que té y posseheix en lo terme de la Parroquia de Sant Adrià de Besos. Y finalmente tot aquell casal, o fabrica de refinar aram junt ab la aigua y demás drets, y pertinencias de ella que té y posseheix en la Parroquia de Castellar..."

17 APNB, Notari: Carles Carbonell, 19 de setembre del 1783, "Escritura de venta de casas en Rech Contal, de Sala a Antonio Nadal y Darrer": "...lo obit del prenotat testador, lo dia primer del mes de Octubre del any mil setcents vuytanta y hu..."

18 APNB, Notari: Carles Carbonell, 19 de setembre del 1783, "Escritura de venta de casas en Rech Contal, de Sala a Antonio Nadal y Darrer".

19 <http://www.monacodebacardi.com/julio/doc551.html>. Notari: Joan Fontrodona y Roure, 19 d'octubre del 1782: Escritura de Conveni entre el fabricant d'indianes Josep Sala i Vivé i els seus creditors.

20 Antoni Nadal i Darrer (s. XVIII-1819) era fill d'Antoni Nadal i Casanovas, un adroguer i confiter de Barcelona, que havia ascendit socialment a la categoria de comerciant matriculat i que arribà a ocupar càrrecs importants a la Reial Junta de Comerç de Barcelona. Antoni Nadal i Darrer serà un dels comerciants, fabricants i propietaris del segle XVIII, representatius de la burgesia mercantil de la ciutat de final de segle. De jove va establir vincles matrimonials amb Rosa Vicent i Canals neboda de Pau Canals i Martí, un dels primers fabricants d'indianes de Barcelona, a la fàbrica del qual hi treballarà fins a assumir responsabilitats importants en la direcció de l'empresa, i per a convertir-se finalment en el soci principal.

21 APNB, Notari: Carles Carbonell, 19 de setembre del 1783, "Escritura de venta de casas en Rech Contal, de Sala a Antonio Nadal y Darrer": "...De ma espontanea voluntat y certa sciencia, per mi y los meus hereus y successors, vench, y per títol de venda concedesch al Señor Anton Nadal y Darrer ciudad e de Barcelona a estas cosas present, als seus, y a qui voldrá perpetuament. Una porció de terreno de poca elevació de terren cobert de teulada seca, y per medi de una tapija ab dos parets dividit, ab una casa de un pis al extrem deell, vuy en tres habitacions dividida que pasa correspon en lo carrer del Rech Condal, ab quatre portals fora obrints, lo un de ells, que es lo de devant casa en dit carrer del Rech Condal, y los altres tres, en lo carrer antiguament dit "La Triajuhiga" y vuy den "Cortinas"..."

22 AHCB Obreria C-46, 27 de febrer del 1786, "Antonio Nadal y Darrer...obrar casa que posee en la calle Trigajuga (?) vulgo Cortinas...". Plànol façana, sense signatura.

23 AHCB Obreria C-49, 18 de juny del 1788. Anton Nadal y Darrer, comerciante. carrer del Rech Comtal, edificar Pb+4p. 89 pams. Alçat, sense signatura.

24 Leon, D.L.R, "Guia consultiva ó Indicador General ...", Barcelona 1872.

25 AMCB, Exp. 474 V, (1895) Carrer de Cortines n. 25-27. Instal·lació d'un generador de vapor per Francesc Comas, fabricant d'aprestos, el 1895, posterior substitució per un motor electric. Citat per Veclus SL, Francesc Caballé i Reinald González, "Cens d'edificis industrials de Ciutat Vella", inèdit, 2012.

26 APNB, Notari Jaume Rigalt, 23 de desembre del 1846, publicació del testament d'Antoni Nadal i Vicent...fill d'Antoni Nadal i Darrer i de Rosa Nadal i Vicent.

05. Casa fàbrica SEGUÍ

1753

Fàbrica d'indianes

La Rambla n. 12-16 (abans carrer de la Muralla Vella)

Edifici desaparegut

Màquines:

de 25 a 48 telers (1768)

de 33 a 50 telers (1772)

12 telers (1783)

Nombre d'operaris:

52 operaris, inclosos 14 criatures (1786)

Arquitectura:

Reforma (1772)

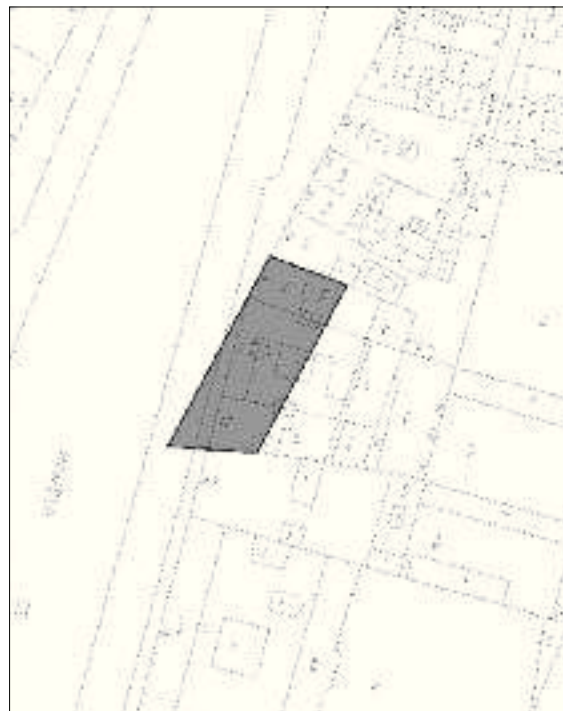
Reedificació de la casa fàbrica (1773)

Reforma (1784)

Reedificació de la casa fàbrica (1786)

Reforma (1794)

Reforma (1800)

Anton Seguí (o Saguí) (s. XVII – s. XVIII), conjuntament amb Jaume Clota, eren contractistes del subministrament de pa a l'Exèrcit¹ des del 1723. Col·laborador pròxim a fabricants d'indianes com Campins de Mataró, els germans Magarola, i Alegre i Gibert,² actuà de comerciant i va esdevenir ciutadà honorat de Barcelona.

Josep Francesc Seguí i Minguella (s. XVIII), fruit de l'activitat comercial del seu pare Anton Seguí, l'any 1753 fundà una fàbrica d'indianes.³ Josep Francesc Seguí, que en opinió de la Reial Audiència "...posee suficientes medios para mantenerse y es muy considerable su comercio por mar y por tierra...", obtingué un reconeixement dels mèrits i qualitats per entrar a formar part de la noblesa, segons consta en el seu privilegi de Ciutadà Honorat de Barcelona de 1774.⁴ Josep Francesc Seguí va ser comerciant matriculat i un reputat fabricant d'indianes que desplega una activitat documentada a l'Arxiu de la Junta de Comerç.⁵

L'empresa Seguí tenia oberts mercats el 1753 a Madrid i València, i el 1755 a Cartagena.⁶ La fàbrica Seguí estava situada al carrer de la Muralla Vella al capdavall de la Rambla, és a dir al carrer que donava a la segona muralla de Barcelona de la Rambla, pel seu costat interior. Era una empresa interessada en la Reial Companyia de Filats de cotó, on el 1768 disposava de 25 telers en servei, que al cap de l'any arribarien fins a les 48 unitats instal·lades.

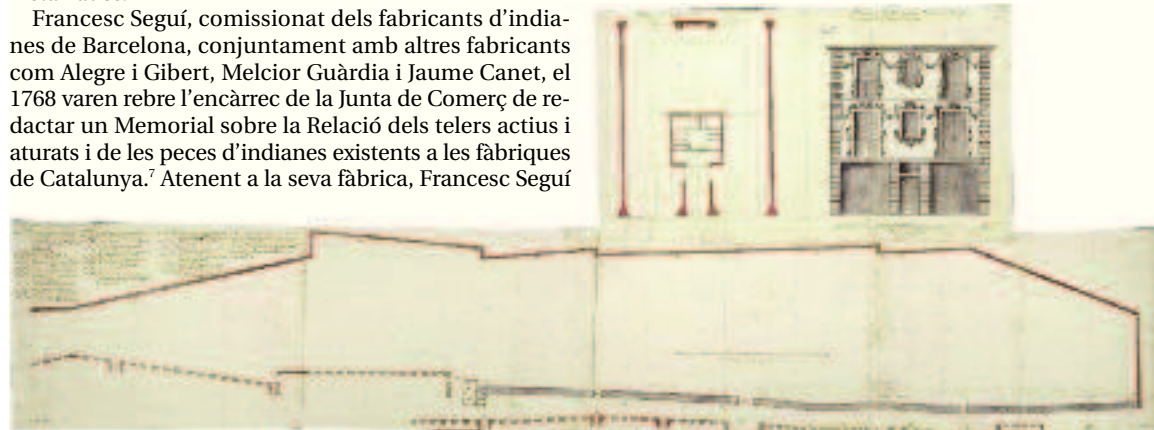
Francesc Seguí, comissionat dels fabricants d'indianes de Barcelona, conjuntament amb altres fabricants com Alegre i Gibert, Melcior Guàrdia i Jaume Canet, el 1768 varen rebre l'encàrrec de la Junta de Comerç de redactar un Memorial sobre la Relació dels telers actius i aturats i de les peces d'indianes existents a les fàbriques de Catalunya.⁷ Atenent a la seva fàbrica, Francesc Seguí

el 1772, va declarar una reducció del nombre de telers en funcionament fins a 33 unitats, però al cap de l'any tornà a tenir en funcionament un total de 50 telers.⁸

La primera referència física de la localització de la fàbrica Seguí al carrer de la Muralla Vella data del 1771, ja que la fàbrica resultà afectada parcialment pel nou traçat d'alineacions de la Rambla projectat per l'enginyer militar Zermeno i fou inclosa en la relació de béns afectats pel mestre d'obres acadèmic Francesc Renart i Closes,⁹ projecte que durant gairebé quaranta anys van impulsar els Capitans Generals en nom de la Corona. La fàbrica Seguí continuà treballant ininterrompudament durant aquests anys malgrat aquesta afectació, que continuà enregistrant-se en la successiva cartografia de l'època, la qual ha permès la seva identificació geogràfica en els actuals números 12, 14 i 16 de la Rambla.¹⁰

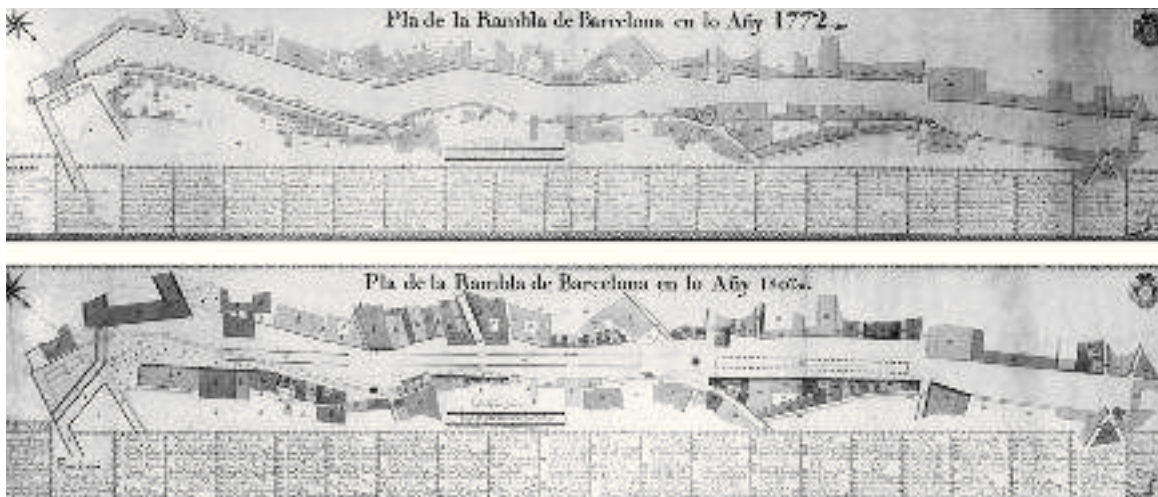
En un moment de màxima expansió de la indústria de les indianes, després de les mesures proteccionistes de Carles III i poc després de l'aliança dels fabricants en la Companyia de Filats de Cotó, l'octubre del mateix any del 1771, Seguí participà en un projecte promogut per la companyia José Antonio Camps i Cia. formada per importants fabricants d'indianes com Antoni Pogem i Alabau, i destinat a la construcció de 70 cases davant del Rec Comtal, després del Molí de la Sal. Aquesta operació

AGS. Secretaría de Guerra, Legajos, 03326. Anexo a solicitud para la construcción de tales casas, Madrid, 11 de septiembre de 1773. "Plan de las casas que se pretenden construir en la explanada de la ciudad de Barcelona por Don Joseph Antonio Campos y Compañía". Plànol de planta i alçat, sense signatura.

AHCB Gràfics, Neg. 1270, "Pla de la Rambla de Barcelona en lo Any 1772"; Pla de la Rambla de Barcelona en lo Any 1807", signa Francesc Renart i Closes.

que estava dirigida a alleugerir l'escassetat d'habitatge, requeria de la llicència de la Secretaria de Guerra, ja que ocupava part del terreny militar de l'Esplanada,¹¹ petició que s'adreçà novament el 1773, incorporant el disseny d'una de les façanes tipus, d'autor desconegut.¹²

La segona referència de la fàbrica del carrer de la Muralla Vella està documentada en el Registre d'Obreria amb data de 1772, quan Josep Francesc Seguí, de professió comerciant, sol·licitava una llicència d'obreria per modificar unes obertures de la fàbrica,¹³ situada en un edifici preexistent. L'any següent, el 1773, ara ja com a comerciant matriculat, va realitzar una gran inversió amb la reedificació de la fàbrica d'indianes, és a dir amb la substitució de les antigues instal·lacions, però seguint l'alineació del carrer de la Muralla Vella, ja que aquesta encara no havia estat enderrocada.¹⁴ L'edifici tenia una amplada de parcel·la de 35 metres i una profunditat aproximada de 12 metres, de manera que s'alliberava a la part posterior un pati de maniobres.

La fàbrica Seguí, com altres del mateix sector de la ciu-

tat,¹⁵ resultà afectada parcialment pel nou traçat d'alineacions de la Rambla projectat per l'enginyer militar Zermeno el 1771,¹⁶ projecte que durant gairebé quaranta anys van impulsar els Capítans Generals en nom de la Corona, amb una clara interferència amb les competències del Consell de la Ciutat. La fàbrica Seguí continuà treballant durant aquests anys malgrat l'afectació, fins que les finances reials executaren l'expropiació.

Les obres de remodelació del tram inferior de la Rambla entre el 1772 i el 1778 afectaren 31 finques. La demolició d'aquest tram de la Muralla Vella s'acabà pràcticament el 1775, entre el Pla de Comèdies i el convent de Sant Francesc; les obres es van completar l'abril del 1776. Amb aquesta demolició s'alliberaren les cases de l'antic carrer de la Muralla Vella, que donaven a la Rambla, per bé que les alineacions trigaren encara uns anys més a ser totalment rectificades.¹⁷

L'any 1775 la Capitania donà un model fix a la qual s'havien d'ajustar les façanes de les cases que es construïssin a la Rambla, les 17 i 1/3 de vares castellanes, equivalents a uns 75 pams catalans (14,5 metres), alçada per la qual es va regir la construcció del Palau March per l'arquitecte neoclàssic Joan Soler i Faneca, a poca distància de la fàbrica Seguí, i que no va poder ultrapassar les tres plantes d'alçada.

Segons Arranz, el primer immoble que complia aquesta normativa va ser la fàbrica d'indianes que Francesc Seguí posseïa, ara a la Rambla de Santa Mònica, expropiada per la Reial Hisenda el 1774, quan justament l'any anterior, el 1773, havia reedificat la fàbrica, encara segons les alineacions antigues. Com veurem, la rectificació definitiva de les alineacions no serà realitzada per Seguí fins a la llicència de 1786, on ho especifica expressament.

Josep Francesc Seguí juntament amb Melcior Guàrdia, exercint com a experts en filatura i tissatge, el 1774 havien elaborat un informe sobre el procés d'"espinyolar el cotó", per compte de la Junta de Comerç¹⁸ i el mateix any tots dos tornaren a col·laborar amb la Junta en un nou informe sobre la representació feta al rei pel governador de Cumanà¹⁹ sobre el cotó d'Amèrica.²⁰ També al llarg de l'any 1775, Josep Francesc Seguí va assolir aquest paper d'assessorament de la Junta de Comerç, en diversos informes en matèria de maquinària i privilegis.²¹

Els efectes de la Guerra de la Independència dels Estats Units s'havien fet notar en els balanços comercials, i durant l'any 1783 el nombre de telers instal·lats a la fàbrica Seguí s'havia reduït a un mínim de 12 unitats,²² però després de la fi de la Guerra, Josep Francesc Seguí, el 1784, començà a realitzar algunes reformes a la fàbrica²³ i el 1785 tornava a ser una de les fàbriques d'indianes reglamentades més importants de la ciutat, ja que

AGS. Secretaria de Guerra, Legajos, 00761. Detall del Plànol del Traçat d'alineacions de la Rambla, amb la posició de la Casa fàbrica Seguí, construïda el 1773 segons les alineacions de la Muralla vella de la Rambla.

per compte de la qual hi treballaven altres fàbriques menors com la de Joan Carrió.²⁴ El 1786 la fàbrica Seguí donava ocupació a 52 operaris, inclosos 14 criatures.²⁵

El tram inferior de la Muralla de la Rambla de Santa Mònica havia estat enderrocada el 1775, en conseqüència el 1781 el capità general de Barcelona, Comte Ricla,²⁶ havia establert un reglament per reedificar les cases de la Rambla. Aquesta operació urbanística borbònica, encaminada a redreçar el traçat tortuós de la Rambla des del punt de vista de la perspectiva neoclàssica, tenia també implícita una voluntat de control militar de la població, aspecte que anava guanyant importància després de l'Avalot de les Quintes del 1773 i que tornarà a posar-se en primer terme amb el Rembombori del Pa del 1789.

Juntament amb l'obertura del carrer Nou al sector del Raval, fou un important pla urbanístic i una de les poques intervencions de la Corona borbònica realitzades a Barcelona, després de la construcció del barri de la Barceloneta. Per les raons abans exposades respecte del nou traçat de la Rambla, la fàbrica Seguí es beneficià de l'enderrocament de la Muralla Vella ja que donava a la Rambla, però aquesta resultà afectada en uns 2/3 de la seva façana i havia estat expropiada una part de la superfície de la fàbrica.

Per aquesta raó finalment fou enderrocada i substituïda per un nou edifici arreglat amb la nova línia de la Rambla, quebrada a dos terços, però segons l'ordenança aprovada pel compte Ricla que possibilitava una alçada de 90 pams. Segons aquesta nova ordenança, Josep Francesc Seguí va reedificar a partir de la llicència al Registre d'Obreria el 2 de maig de 1786,²⁷ que acompanyava un dibuix d'una façana composta per dos grans casals (o quatre cases segons la llicència) units simètricament, un recurs compositiu utilitzat també en l'alçat de la casa d'Erasme de Gònima.²⁸

Projecte d'autor desconegut, la casa Seguí era un edifici de planta baixa, entresolat i tres plantes amb una alçada de 90 pams d'alçada, que evidenciava per la presència de finestres en les plantes baixes i els entresolats, la permanència d'una activitat comercial però també possiblement industrial. Hem de concloure doncs que el nou edifici de Seguí era una tipologia amb un programa funcional en altura, amb similituds comparables amb altres tipologies productives com la casa fàbrica Castanyer dels carrers Vermell i Tantarantana, al sector de la Ribera.²⁹

La fàbrica Seguí sembla que continuà funcionant a la nova casa de la Rambla uns anys més, però ara ja amb un clar declivi de l'activitat. Segons Thomson, Seguí va abandonar la indústria aproximadament entre el 1790 i el 1793.³⁰ Aquesta afirmació pot ser considerada ja que no s'han localitzat més dades documentals sobre l'acti-

vitat industrial de la família Seguí. El 1794 Josep Francesc Seguí sol·licità llicència per reobrir un portal tapiat de la casa de la Rambla,³¹ intervenció que podria estar relacionada amb la reforma de la portalada principal, que passà de les dues projectades a una sola porta adobellada i amb arc de mig punt i la desaparició de les petites finestres centrals.

Un altra notícia que també il·lustra la presència de Francesc Seguí va ser la reforma de les plantes baixes efectuada l'any 1800,³² símptoma, totes dues llicències, de la intensitat d'una activitat comercial a peu de carrer i el possible abandonament de l'activitat industrial suggerit per Thomson.

Josep Francesc Saguí (per Seguí), amb una edat ja avançada ocupà el càrrec de jutge del Tribunal del Consulat de Comerç el 1802, i el seu fill o descendent **Ramon Saguí (o Seguí)** (s. XIX) el mateix any ja era comerciant matriculat.³³ Després de la Guerra del Francès, el 1815 Ramon Seguí també estava enregistrat com a comerciant a la Rambla, davant de Santa Mònica.³⁴

Un altre possible descendent de la família fou **Josep de Saguí** (s. XVIII – s. XIX), militar retirat que, durant el Trienni constitucional, ocupà el càrrec de comissari de Barri els anys 1822 i 1823.³⁵ Finalment el rastre de l'activitat dels Seguí desapareix sense que figurin enregistrats al Padró de fabricants del 1829 ni a la resta d'estadístiques de 1842, 1850 i 1857.

La casa fàbrica Seguí, gràcies a unes notes facilitades per Ramon Grau i Marina López sobre la cartografia del projecte de la Rambla, ha estat possible identificar-la en els números 12, 14 i 16 de la Rambla, edifici construït el 1773 i que va ser enderrocada i substituït el 1786, arran de l'afectació pel Pla d'alineacions de la Rambla.

En canvi es conserva íntegrament la casa Seguí, malgrat la seva subdivisió parcel·l·lària i els usos actuals, construïda en substitució de la fàbrica segons la llicència de 1786, per un mestre d'obres desconegut, però que podria atribuir-se a l'entorn professional de Joan Soler i Faneca, autor del Palau March, situat a pocs metres de distància, si atenem a la similitud d'alguns dissenys i decoracions pètries.

Tal com es reflecteix en els plànols d'Obreria, està formada per una planta baixa treballada amb pedra de Montjuïc, segons els patrons d'un neoclassicisme tardobarroc, un entresolat i tres plantes estucades amb obertures emmarcades en pedra, compostes per 10 eixos verticals i els mateixos ritmes de balconades i finestres. La portalada central, adobellada i amb arc de mig punt, i la desaparició de les dues fileres de finestres centrals són intervencions posteriors, possiblement del 1794. La remunta existent al número 16 devia realitzar-se durant el segle XIX.

Aquest edifici està inclòs en el Catàleg del Patrimoni arquitectònic³⁶ de Barcelona amb la següent descripció: Tres edificis d'habitatges, la Rambla, 12, 14 i 16. Final segle XVIII. Ús residencial. Identificador 602:

“Conjunt de cases bastides, com la veïna número 10, poc després de la desaparició, el 1774, del sector més proper al mar de la muralla de la Rambla, per bé que hi són visibles intervencions importants del segle XIX. Responen a un concepte unitari: tenen un mateix tipus de baixos de pedra amb finestres quadrades a l'entresòl i

Casa Seguí, 1786, La Rambla n. 12, 14, i 16 (Foto Google)

Casa Seguí, 1786, Detall de la portalada probablement realitzada el 1794. La Rambla n. 12, 14, i 16 (Foto Google)

AHCB Obreria C-46, 2 de maig del 1786, Josep Francesc Seguí, ciutadà honorat, reedificar fins a la nova línia de la Rambla, pb+ent+3p, 90 pams d'alçada. Façana, sense signatura. “Perfil de las casas de Dn Joseph Francisco Saguí (Seguí)”.

l'alçada dels forjats és la mateixa i, si exceptuem els quatre pisos del número 12 (un pis més alt que les altres dues), poden ser considerades simètriques respecte un únic eix que passa pel portal més destacat i per l'ampli pany de paret cega entre els balcons del número 14".

NOTES

1 Thomson, James, "Els orígens de la industrialització a Catalunya, el cotó a Barcelona 1728-1832", Barcelona 1994, pg. 143.

2 APNB, Sebastià Prats, segons acta de 12 d'agost del 1747, fol. 252, junt amb Glòria i Clota, va nomenar Campins agent seu en una operació transatlàntica. Citat per Thomson, "Els orígens..." Op. Cit. pg 156-7.

3 Thomson, "Els orígens..." Op. Cit. pg 185.

4 ACA/ R.A. Priv. L.990/279. Citat per Cillezuolo Uzquiza, M.Antonia, "Los fabricantes: su enoblecimiento. Los Canals: la fabrica de indianas. de "payes" a baron". Otros fabricantes ennobleados" Revista: Pedralbes, 8-I. Actes del Segon Congrés d'Historia Moderna de Catalunya, Barcelona 1988.

5 BC, Arxiu de la Junta de Comerç JC III,10; JC LIII,4,16;JC LIV,44. Seguí, Francesc.

6 APNB, Notaris: Creus Llobateras, 3 de desembre de 1753, fol. 69, 10 de juny de 1755, fol. 48, Sebastià Prats, 1 de juliol de 1756, fol. 145. Citat per Thomson, "Els orígens..." Op. Cit. pg 157.

7 BC, Arxiu de la Junta de Comerç, lligal LIII, caixa 71. 4. 1768 Relació dels telers actius i aturats i de les peces d'indianes existents a les fàbriques de Catalunya./ Memorial dels comissionats dels fabricants d'indianes. Alegre i Gibert, Melcior Guàrdia, Francesc Seguí i Jaume Canet./Informe de Francesc Clota i Tomàs de Llança sobre el dit memorial (duplicat).

8 Grau, Ramón, "Telares, acciones y localización de las fábricas de indianas interesadas en la Compañía de Hilados de algodón (1768-1799)", inèdit: "Jph. Fco. Sagui" (Seguí), fàbrica d'indianes amb 25-48 telers (1768), de 33 a 50 (1772), 12 telers (1783) al carrer de la Muralla Vella.

9 AHCB Gràfics Neg. 1270, "Pla de la Rambla de Barcelona en lo Año 1771; Pla de la Rambla de Barcelona en lo Año 1807", signa Francesc Renart i Closes. 25: "Huerto y Casa de Francº Canals, 26: Fàbrica Ydem."

10 La fàbrica Seguí apareix reiteradament en la diversa i múltiple cartografia elaborada durant aquesta anys per la Comandància d'enginyers militars: AHCB, reg. 3503. Comandància d'enginyers militars. "Plan de las Casas y Terrenos que por cuenta de la real Hazienda se han comprado para la formación de las Reales Obras que se construyen en las Atarazanas y nuevo Proyecto de la Rambla", "130: Casa y Fábrica de Dn Francº Seguí". AGS. Secretaría de Guerra, Legajos, 00761. Incluido con los siguientes 09/105 y 09/107 entre otros documentos, con carta de D. Agustín de Iraola al conde de Ricla, Barcelona, 6 diciembre de 1775, y carta de D. Juan Maritz, Lyon, 17 octubre de 1775. Barcelona. "43: Fabrica de Francº Seguí", 54: "Fábrica de Josef Igual".

11 ACA Comandancia de Ingenieros, Caja 8, Camps: "Proyecto de "José Antonio Camps y Cia", d'octubre de 1771, per construir 70 cases al llarg de la sèquia comtal des del Molí de la Sal fins la muralla, prenen terreny de l'Esplanada". Citat per: Grau, Ramon, "Barcelona entre el urbanismo barroco y la revolución industrial", Cuadernos de arquitectura y urbanismo, núm. 80, COAC, 1971.

12 AGS. Secretaría de Guerra, Legajos, 03326. Anejo a solicitud para la construcción de tales casas, Madrid, 11 de septiembre de 1773. "Plan de las casas que se pretenden construir en la explanada de la ciudad de Barcelona por Don Joseph Antonio Campos y Compañía".

13 AHCB Obreria C-32, 1772, Josep Francesc Seguí, comerciant, carrer de la Muralla Vella, variar obertures. No hi ha data, però la resposta és del dia 20 de maig. Es tracta d'una fàbrica d'indianes. Sense plànol.

14 AHCB Obreria C-33, 16 d'agost del 1773, Josep Francesc Seguí, comerciant matriculat, carrer de la Muralla Vella, reedificar (substitució). Es tracta d'una fàbrica d'indianes. Sense plànol.

15 El Pla d'alineacions de la Rambla i l'enderrocament de la Muralla Vella va representar l'enderrocament de l'antiga Foneria de Canons de la Rambla del segle XVI, entre la Portaferrixa i Cardenal Casanyes i l'afectació parcial de la fàbrica d'indianes de Francesc Canals, al capdavant de la Rambla.

16 AHCB Gràfics Neg. 1270, "Pla de la Rambla de Barcelona en lo Año

1771; Pla de la Rambla de Barcelona en lo Año 1807", signa Francesc Renart i Closes. 25: "Huerto y Casa de Francº Canals, 26: Fabrica Ydem."

17 Arranz, Manel, "La Rambla de Barcelona, Estudi d'història urbana", Barcelona 2003.

18 BC, Arxiu de la Junta de Comerç, lligal XXIII, caixa 46. 10. 1774, Informe de Melcior de Guàrdia i de Francesc Seguí sobre espinolar el cotó.

19 Cumanà, ciutat de l'estat de Sucre de la República de Veneçuela.

20 BC, Arxiu de la Junta de Comerç, lligal XXIII, caixa 46. 11. 1774, Ordre de la Junta General que inclou còpia de la representació feta al rei pel governador de Cumanà sobre cotó. Informe de Melcior de Guàrdia i Francesc Seguí.

21 BC, Arxiu de la Junta de Comerç, lligal LIII, caixa 71. 16. 1775 Jaume Ordeig demana a la Junta de Comerç que li financii la construcció d'una màquina que ha inventat per filar cotó i també llana. Informes negatius de Melcior de Guàrdia, Tomàs de Llança i Josep Francesc Seguí. Lligal LIV, caixa 73. 44. 1775 Joan Duvernet, d'Avinó, demana llicència i certs privilegis per establir una fàbrica d'adobaries. Informes de Josep Francesc Seguí i d'Ermengol Gener.

22 Grau, Ramón, "Telares, acciones y localización de las fábricas de indianas interesadas en la Compañía de Hilados de algodón (1768-1799)", inèdit: "Jph. Fco. Sagui" (Seguí), fàbrica d'indianes amb 25-48 telers (1768), de 33 a 50 (1772), 12 telers (1783) al carrer de la Muralla Vella.

23 AHCB, Obreria C-44, 3 de juliol de 1784, Josep Francesc Seguí, tapiar una porta, deixant-hi una finestra amb reixa a la Rambla. Sense plànol.

24 BC JC, llig. 51, núm. 13, informe industrial del 30 de setembre del 1784. Citat per Thomson, "Els orígens..." Op. Cit. pg 272.

25 Thomson, "Els orígens..." Op. Cit. pg 335.

26 A.C.A. Batllia General, Reial Patrimoni, Aa 2a, classe, 96 (1782) fol. 104-123. Reglament per edificar cases a la Rambla. Dictat pel capità General Comte de l'Asalto a 21 de març de 1780 i a 15 de maig de 1781.

27 AHCB Obreria C-46, 2 de maig del 1786, Josep Francesc Seguí, ciutadà honrat, reedificar fins a la nova línia de la Rambla, pb+ent+3p, 90 pams d'alçada. Façana, sense signatura. "Joseph Francº Sagui, ciutadano honrado de Barcelona,... que está construyendo en la Rambla de esta ciudad Quatro casas de las que presentó el Plan y Perfil que acompaña a S. Eº Sr. Conde del Asalto y mediante haver obtenido la aprobación de este, solo falta la licencia o permiso de N. S. para construir en ellas ventanas, Balcones, Guardaruedos y demás aberturas necesarias"... 2 de maio de 1786".

28 Vegeu casa fàbrica Gònima, carrer del Carme, sector del Raval.

29 Vegeu casa fàbrica Castanyer dels carrers Tantarantana, Allada i Vermell.

30 Thomson, "Els orígens..." Op. Cit.

31 AHCB, Obreria C-57, 7 de gener del 1794, Josep Francesc Seguí, ciutadà honrat, reobrir un portal tapiat en una de les cases que té el demendant a la Rambla. Sense plànol.

32 AHCB, Obreria C-65, 24 de març del 1800, Josep Francesc Seguí, convertir finestres en portals, una finestra amb reixa d'unes cases reedificades de fa poc. Sense plànol.

33 Anònim, "Almanak Mercantil ó Guia de Comerciantes para el 1802". Barcelona 1802. Plaza de Barcelona, pg. 245.

34 Anònim "Kalendario manual y Guía de Forasteros en Barcelona para el año 1816", Barcelona 1815. Pg. 119

35 Roca Vernet, Jordi, "Política, liberalisme i Revolució, Barcelona 1820-1823", Tesi doctoral, UAB 2007.

36 Ajuntament de Barcelona. "Catàleg del Patrimoni arquitectònic de Barcelona". Tres edificis d'habitatges, la Rambla, 12, 14 i 16. Final segle XVIII, ús residencial. Identificador 602. Nivell de Protecció B: B. Qualificació urbanística 12c(p) Zona de Casc Antic Medieval.

06. Casa fàbrica**CANALETA-VILAREGUT****1753****Fàbrica d'indianes (Canaleta)**

Fàbrica de filats de cotó (Vilaregut)

Carrer de Sant Pere Més Alt n. 49-51 i 55

Edificis desapareguts.

Màquines:

30 a 55 torns manuals de filar (1765) (Canaleta)

42 telers (1768) (Canaleta)

80 telers (1783) (Canaleta)

(?) màquines de filar "angleses", (1800) (Vilaregut)

(?) màquines "xicas" (jennies), (1800) (Vilaregut)

Nombre d'operaris:

40 operaris (Vilaregut)

Arquitectura:

Reforma de la casa fàbrica (1765) (Canaleta)

Ampliació del prat d'indianes (1776) (Canaleta)

Reedificació de la casa fàbrica (1867) (Sert i Solà)

Josep Canaleta i Poch (1714 – 1768)¹ era mestre veler i fabricant d'indianes de Barcelona. Va ser un dels iniciadors i pioners en la introducció de la filatura de cotó a Catalunya. Josep Canaleta ja devia ser un experimentat fabricant quan va entrar a la fàbrica d'indianes Esteve Canals el 1743², arran de la mort d'Antoni Serra, on hi treballà fins al 1752.

Els socis van signar un acord perquè, a canvi del compromís de Canals i Canet, "de gràcia (li ensenyés) Thomàs Canet (...) lo secret de fer colors per pintar, ó estampar las Indianas, com així mateix lo modo de fer los bullisatjes, trempatjes, lluminatjes, masticatjes, y demés necessari fins a posar ditas Indianas a la perfecció en que deuen quedar", es va comprometre a treballar per la companyia en exclusiva com a fabricant i a manenir el secret dels coneixements que li ensenyessin i a transmetre'ls només a les persones que li indiquessin els seus patrons, amb una penalització de 1.000 lliures per infracció.³

Canaleta treballà a la fàbrica Canals durant un període de nou anys, durant els quals tenia com a ajudant tècnic Francesc Ribas.⁴ El 1752 donà per acabat el contracte per obrir la seva pròpia fàbrica d'indianes. L'any següent, el 1753, constituí la companyia José Canaleta y Comp^a formada per quatre socis, amb un capital de 16.000 lliures catalanes i una direcció concertada.⁵

Li van donar suport principalment els seus parents, associats, el seu germà Francesc, d'ofici vidrier, el seu cunyat Miquel Vidiellas, teixidor de seda, i Antoni Grau, hostaler.⁶ La companyia teixia fil de cotó de Malta i estampava les indianes destinades al mercat interior i al colonial, amb una xarxa comercial a València, Toledo i Madrid,⁷ i amb la Companyia de Comerç de Caracas per a l'exportació a Amèrica.⁸ Gràcies a això, la companyia en els següents anys va tenir un creixement espectacular.

Josep Canaleta va fer construir la seva fàbrica el 1753, en uns terrenys situats a la part nord del carrer de Sant Pere Més Alt, a tocar de la muralla de terra. La fàbrica es va poder estendre cap al jardí i als horts, que va ocupar amb un edifici de nova planta de dimensions considerables, la "quadra" textualment, que tenia uns 32,50 metres

per 7,75 metres, on, sense caldre reutilitzar els edificis vells, s'hi va remoure molta terra.⁹ Va intervenir a l'obra de construcció el fuster Jacint Henrich¹⁰ del carrer Carders, el mateix fuster que aixecà la fàbrica Canals.¹¹

L'emplaçament de la fàbrica ha estat confirmat en el Registre d'Obreria per les obres de reforma que es realitzaren l'any 1765¹² i també com veurem en el Registre de la Propietat i l'Arxiu de Protocols. El 1776 el prat d'indianes de Canaleta estava situat a Sant Martí de Provençals, a tocar de la carretera del Joncar, any durant el qual el va fer ampliar.¹³

L'encariment del cotó procedent de Malta va provocar les primeres crisis i les primeres experiències en la filatura del cotó americà, Jaume Campins a Mataró abans del 1748 i Bernat Glòria a Barcelona el 1751. Com afirmen Ramon Grau i Marina López,¹⁴ foren unes iniciatives conjunturals que s'eclipsaren en funció de les maniobres econòmiques dels cotoners de Malta. Per aquesta raó s'ha pogut considerar l'esforç de Canaleta per substituir el fil de cotó de Malta pel cotó en floca de Veracruz, com la primera filatura d'Espanya oberta el 26 de setembre de 1765.¹⁵

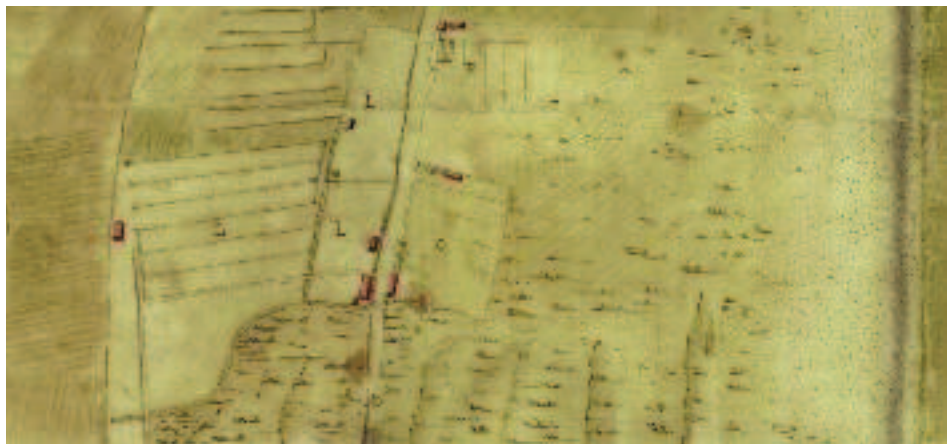
Va ser en aquesta conjuntura econòmica quan Josep Canaleta sol·licità franquícies per importar cotó en floca de Llevant i d'Amèrica. Per avalar la seva petició, Canaleta feia saber que tenia a la seva fàbrica de Barcelona uns 30 torns manuals de filar on treballaven dones i nens.¹⁶ Fou també en aquesta conjuntura que la Junta de Comerç recolzà la sol·licitud de Canaleta, i que es posicionà públicament per tal "...que los fabricantes prefieran el algodón de nuestra América al de los extranjeros".

Thomson afirma que les tècniques del filat de Canaleta procedien d'Alemanya, de la frontera suïssa, i s'introduïren grans rodes de filar dirigides per una mestra filadora de Konstanz encarregada d'instruir el personal en el seu ús. Cap a l'octubre del 1765, Canaleta tenia ja 55 d'aquestes noves rodes de filar accionades per 55 filado-

AHCB Obreria C-35, 3 de juliol del 1776, "Juan Canaleta Fabricante de Indianas...establecimiento de una porción de terreno arenosa y público...en San Martín de Provençals... para la extensión del Prado que tiene allí inmediato...". Autos del Tribunal de Intendencia. Plànol sense signatura.

AHC Gràfics N. Reg: 02690, 1785, (després de), Fragment del "Plano o mapa geométrico q(ue) manifiesta el terreno q(ue) desde la Azequia R(ea)l y Condal...Prado de Canaleta...". Llegend: "L- Prado y Fábrica de Canaleta". Plànol, sense signatura.

res que havien rebut l'aprenentatge.¹⁷ Aquestes màquines devien suscitar la reforma de la fàbrica, iniciada el novembre del 1765.¹⁸

D'altra banda s'havia anat introduint el teixit de lli europeu per estampar, amb destí al comerç colonial. Un autèntic «boom» comercial es produí en el precís moment que la *jenny* i la màquina d'Arkwright començaven a estar disponibles.¹⁹ El 1768, Canaleta demanà a la Junta General de Comerç la utilització de dos vaixells per exportar indians de la ciutat de Barcelona a Veracruz i importar-ne floca de cotó.²⁰

El 18 de juliol del 1768 mor Josep Canaleta i Poch, sense fills per continuar el negoci, i va deixar com a hereu universal el seu nebot **Joan Canaleta i Font** (Barcelona, 1744 - Barcelona, 1808).²¹ La societat, encara anomenada, Josep Canaleta, hereu i Cia., estava formada per quatre socis, amb un capital de 33.401 lliures i una direcció concentrada amb el 38,8% del capital, segons l'acta de continuació de l'1 de gener del 1770.²²

Dos anys abans, Joan Canaleta, ja havia assumit la direcció de l'empresa del seu oncle exercint de fabricant d'indians en el període econòmicament més fructífer. Entre 1768 i 1799, està documentat que "Joseph Canaleta i Cia" era una fàbrica interessada en la Reial Companyia de Filats de Cotó, amb un increment progressiu del nombre de telers de 42 (1768) fins a un total de 80 (1783), i amb 4 accions.²³

Les mateixes fonts citen que, entre el 1768 i el 1785, la fàbrica estava localitzada al carrer de Sant Pere Més Alt. Aquest aspecte es veu confirmat a l'Arxiu d'Obreria, quan el mes de març del 1776, Joan Canaleta sol·licitava llicència per reformar la casa de Sant Pere Més Alt.²⁴ La localització del prat d'indians es veu confirmada per un plànol de la Sèquia posterior al 1785, que situa geogràficament el prat d'indians de Canaleta al municipi de Sant Martí de Provençals, a prop de la platja i equipat amb diverses edificacions.²⁵

En esclatar la Guerra Gran el 1793, igual que altres fabricants com Gònima i Rull, Canaleta es comprometé a pagar deu homes armats i a muntar la guàrdia de la ciutat amb trenta homes de la fàbrica un cop la setmana. El 1794 Canaleta va tenir el mèrit de ser el primer a introduir pel port de Veracruz una voluminosa remesa d'estampats, amb uns guanys aproximats de 100.000 lliures catalanes, durant els temps de dificultats en la navegació transoceànica que envoltaren els primers mesos de la guerra amb la República Francesa.²⁶

En un moment de gran sintonia amb la corona, els components del cos de comerç, en general aspiraven a un títol de noblesa, però hi hagueren les primeres excepcions entre alguns dels fabricants. La més important va ser la de Joan Canaleta i Font, home d'una innegable presència pública en la vida de la ciutat. Havia ingressat a la matrícula de comerciants el 1787 i va formar part de la Junta de Comerç del 1794 al 1799. Va ser elegit diputat

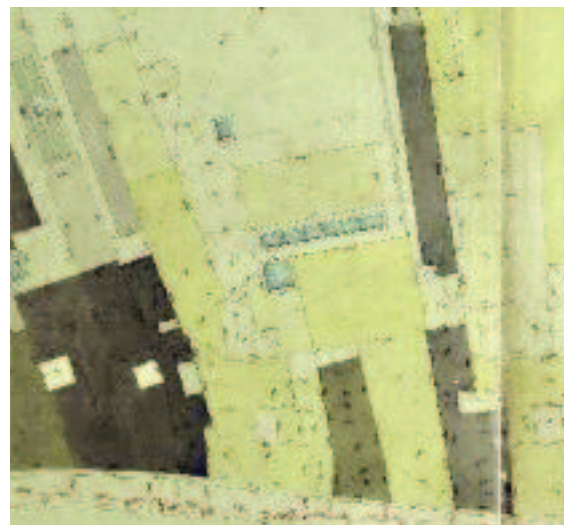
del comú dues vegades, el 1795 i el 1802. Aquesta segona vegada va obtenir quaranta-vuit vots en primera volta.²⁷ En paraules del baró de Maldà:²⁸ "Lo comú del poble apar molt inclinat en favor de don Joan Canaleta, a qui aclamen molts com a bon patrici i mereixedor d'alguna gràcia per sos mèrits particulars".

El compromís de Joan Canaleta com a diputat del comú, l'implicà en la participació en nombroses comissions d'obres públiques i d'assistència social, dins la crisi econòmica de fi de segle. Va ser comissionat d'obres públiques del 1797 al 1802, director de camins el 1799 i vocal de la Junta de Conferències i Auxilis.²⁹

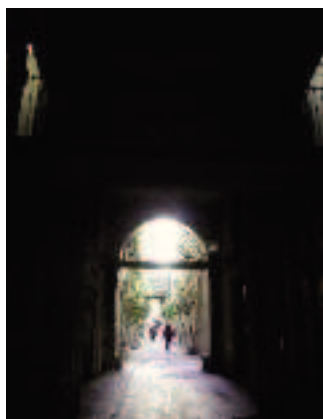
El 1802 ocupà el càrrec de Comissionat de la Reial Companyia de Filats de Cotó.³⁰ I tanmateix, Canaleta, amb Gomis, Bransi i Gironella foren escollits per formar part de la Comissió en representació dels gremis per organitzar la recepció de la visita reial de Carles IV el 1802.³¹

Diverses fonts indiquen que Joan Canaleta va introduir a Barcelona el cilindre d'estampar inventat per T. Bell el 1785,³² però sembla clar que Joan Canaleta, absorbit pel seu paper d'home públic, va anar disminuint l'activitat de la seva fàbrica fins que el 1798, aquesta ja no figurava en el cadastre. L'hereu de Joan Canaleta, **Josep Canaleta i Bransi** (s. XVIII – s. XIX)³³ exercí de comerciant i els seus nets varen seguir la carrera militar i no s'interessaren pels afers industrials. Finalment la fàbrica va ser llogada com a espai industrial a un dels representants de les noves generacions de fabricants: **Joan Vilaregut i Padros** (Manlleu 1761 – Barcelona 1832).³⁴

Segons el llibre d'entrades de Joan Vilaregut, l'any 1800³⁵ havia llogat la fàbrica Canaleta, on hi va fer instal·lar màquines de filar "angleses" (contínues), adquirides el 1799 i màquines "xicas" (*jennies*), en un edifici on també hi treballaven una quarantena de teixidors. Vilaregut havia concentrat les màquines *jennies* seguint els manuals fabrils que regien les "contínues" o "angleses", associat també a una ambiciosa estratègia empresarial que consistia a filar un ampli catàleg de fils, els ordits més bastos amb les "contínues" (màquines que no podien fabricar fils per a la trama) i les trames, molt fines pel que s'acostumava a Barcelona, amb les *jennies*.³⁶

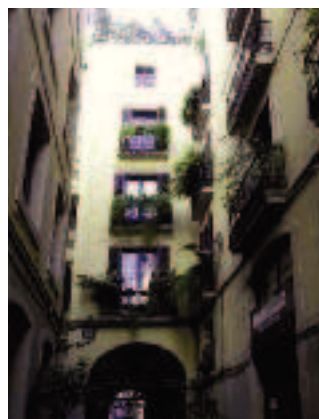
Quarteró Garriga i Roca 1858, en groc les edificacions antigues de la fàbrica Canaleta, existents encara el 1858. En blau basses de tints per als pintats.

Porta d'accés de l'actual Passatge Sert. Emplaçament de la que havia estat la casa fàbrica Canaleta-Vilaregut. Veure Casa fàbrica Ser i Solà de 1865. (Foto JAV 2012)

Edificis d'habitatges de la dècada de 1858-1865, al Passatge Sert.

Al front i a la dreta, edificis de la dècada de 1850, aixecats suposadament per Josep Carreras. A l'esquerra, edificis aixecats per Domènec Sert a partir del 1865.

Detall de l'arquitectura de la dècada de 1850-1860 del Passatge Sert. (Foto JAV 2012)

Canaleta havia estat dirigent de la Reial Companyia de Filats de cotó i el 1804 encara s'erigia en representant dels fabricants de Barcelona quan va dirigir-se al Rei reclamant mesures contra el contraban i la construcció de fàbriques d'estampats a Amèrica.³⁷ Segons l'inventari del 1807 Joan Vilaregut i Cia.³⁸ disposava d'una fàbrica nova de teixits amb 29 telers i prat per a pintats i tenyits de color vermell al Raval, una fàbrica de teixits i filats amb 100 telers, 46 màquines de filar i 12 de cardar al carrer Cortines i una filatura de riu a Martorell³⁹ equipada amb 18 "màquines angleses", és a dir màquines contínues.

No hi ha, però, cap referència a la fàbrica de Sant Pere Més Alt, probablement perquè no era de la seva propietat. Després de la mort de Joan Canaleta el 1808, i coincidint amb la crisi de la guerra del Francès, la fàbrica de Vilaregut var fer fallida. Però hi ha constància documental i gràfica que la fàbrica Canaleta l'any 1846 era encara coneguda pel nom la família, segons una llicència d'aquest mateix any de la casa fàbrica Ramoneda, situada en una parcel·les veïnes dels n. 43-45⁴⁰ del mateix carrer.

Àngel Canaleta i de Morales (s. XIX), oficial primer de l'Administració Militar, net del fabricant Joan Canaleta, fou l'hereu de Josep Canaleta i Bransi.⁴¹ El 1847 encara era el propietari dels edificis i finca que tocava amb el número 57 de Sant Pere Més Baix,⁴² propietat veïna del fabricant Antoni Faura.⁴³ Segons una interpretació que pot realitzar-se a partir dels Quarterons Garriga del 1858, aquests edificis estaven formats per un cos de casal antic, alineat amb el carrer de Sant Pere Més Alt i unes quadres interiors també antigues, segons la nomenclatura dels Quarterons, de dimensions aproximades de 6,5 metres per 35 metres de longitud.

Durant aquest període de temps, la fàbrica Canaleta va estar ocupada per una nova empresa: la fàbrica de teixits de **Josep Carreras i Font** (s. XIX)⁴⁴, on devien ser reutilitzades les antigues edificacions. Finalment el 29 de desembre del 1861, l'antiga fàbrica Canaleta va ser venuda per Àngel Canaleta al teixidor de vels de seda de Sant Sadurní d'Anoia, **Bonaventura Solà i Guixà** (s. XIX).⁴⁵

Bonaventura Solà posteriorment s'associarà amb el teixidor de llana **Domènec Sert i Rius** (Barcelona 1832 – Id. 1897), per tal d'establir-hi la companyia de catifes de llana i tapissos amb mescla de seda, Bonaventura Solà i Cia., societat constituïda el 1863.⁴⁶

La fàbrica ocupava una parcel·la amb una gran extensió de terreny, que arribava fins a tocar la Muralla de Terra. Aquesta particularitat és la que farà que amb la formació de l'Eixample i el traçat del carrer de Trafalgar, es

realitzés l'ampliació dels terrenys i la construcció d'un nou edifici representatiu, que tenia la façana principal al carrer de Trafalgar números 38-46, datat del 1865.

Les expectatives urbanístiques, la centralitat i la tradició menestral del barri de Sant Pere, que combinava històricament tipologies de producció amb les de residència, animaren Domènec Sert i Rius a reutilitzar els edificis de la dècada existents per a habitatge i per reedificar entre el 1865 i el 1867 una "casa fàbrica", transitable pel seu interior a través de l'actual Passatge Sert, que uní passat i futur, el Barri de Sant Pere amb el nou Eixample.⁴⁷

En conclusió, l'actual fàbrica del Passatge Sert està formada bàsicament per dos tipus d'edificacions: primer les corresponents a la dècada del 1858-1865, probablement aixecades per Josep Carreras i Font o per Bonaventura Solà, edificis encara existents que donen façana al carrer de Sant Pere Més Alt n. 49 i 51 i formen part dels habitatges del passatge Sert; i després les formades per una gran "quadra" interior i els edificis del carrer Trafalgar aixecats per Domènec Sert i Rius el 1865-67. Aquest conjunt d'edificacions industrials estan incloses al Catàleg del Patrimoni de Barcelona⁴⁸ amb un nivell de protecció C, bé d'interès urbanístic.

NOTES

1 Mestre i Campi, Jesús. "Diccionari d'Història de Catalunya", Barcelona 1992.

2 Vegeu la casa fàbrica Canals.

3 APNB, Notari Josep Cols, 8 de novembre de 1743, fol. 275-76. Citat per Thomson "Els orígens...", Op. Cit.

4 Vegeu casa fàbrica Ribas Prou.

5 Josep Canaleta; fàbrica d'indianes. 4 socis. Acta de continuació, 1/1/1753; abans de propietat individual del titular. Capital: 16.000 ll. (balanc). Direcció concentrada -37,5%. (APNB, Notari Ramon Alíer, 1755, fol. 18.). Citat per Grau, Ramon, i Marina López, "Empresari i capitalista a la manufactura catalana del segle XVIII", Revista Recerques nº1. Barcelona 1974.

6 Molas Ribalta, Pere, "Los gremios barceloneses del siglo XVIII, la estructura corporativa ante el comienzo de la revolución industrial", Madrid, 1970.

7 Thomson, James, "Els orígens de la industrialització a Catalunya. El cotó a Barcelona 1728-1832", Barcelona 1994.

8 Albareda, J. i Sancho, S., "Catalunya el 1765: un informe econòmic i polític", Segon Congrés d'Història Moderna de Catalunya, Revista d'història Moderna, 8, I, (1988).

9 APNB, Notari Josep Cols, 19 d'agost de 1753, fol. 160-62. (Construcció de la fàbrica Canaleta). Thomson, James, "Els orígens ...". Op. Cit.

10 Probablement estem parlant de Jacint Enrich (o Henrich) (1700 – 1778), citat per Arranz, resident al carrer Carders i després al carrer de Sant Pere Més Baix, ocupà càrrecs en el gremi de fusters, receptor (1755), examinador (1764) i prohoms en cap (1768). Treballà per a la primera fàbrica Canals (1739) i per a la fàbrica Canaleta (1753).

11 Vegeu casa fàbrica Canals.

12 AHCB Obreria C-26, 19 de novembre del 1765, "Canaleta...de la fàbrica d'indianes del carrer de St Pere més alt...per tres balcons..." Sense plànol.

13 AHCB Obreria C-35, 3 de juliol de 1776, "Juan Canaleta Fabricante de Indianas...establecimiento de una porción de terreno arenosa y público...en San Martín de Provençals...para la extensión del Prado que tiene allí inmediato...". Autos del Tribunal d'Intendència del Principat de Catalunya, establiment emfitèutic. Plànol terrenys. Sense signatura.

14 Grau, Ramon, i Marina López, "Empresari...", op. cit.

15 "Según se desprende del acta de la sesión celebrada por la Junta de Comercio de Barcelona en 26 de septiembre de 1765, la primera fábrica de hilados de algodón que hubo en España fue la que estableció entonces don José Canaleta" a Ruiz Pablo, Ángel, "Historia de la Real Junta Particular de Comercio de Barcelona", Barcelona, 1919. També a Beltrán i Flórez, Lucas, "La industria algodonera española", Barcelona, 1943, i Torrella i Niubó, Francesc, "El moderno resurgir textil de Barcelona", Barcelona, 1961.

16 Garcia i Balaña, Albert, "La fabricació de la fàbrica. Treball i política a la Catalunya cotonera (1784-1874)", Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 2004.

17 BC, JC, reg. 83, correspondència, 16 setembre del 1765.

18 AHCB Obreria C-26, 19 de novembre de 1765, "Canaleta...de la fàbrica d'indianes del carrer de St Pera mes alt...per tres balcons..." Sense plànol.

19 Thomson, J. K. J. "Transferencia tecnológica en la industria algodonera catalana: de la indianas a la selfactina", també "Els orígens de la industrialització a Catalunya. El cotó a Barcelona (1728-1832)", Edicions 62, Barcelona, 1994.

20 Thomson, James, "Els orígens ..."

21 Mestre i Campi, Jesús. "Diccionari ..."

22 APNB, Francesc Comelles, 1770, fol. 195. "Josep Canaleta, hereu i Cia."; fàbrica d'indianes. 4 socis. Acta de continuació, 1/1/1770 -vegeu acta n. 3-, després de la mort del titular. Capital: 33.401 ll., 14 s. i 10 d., de balanç. Direcció concentrada -38,8 %. Citat per Grau, Ramon, i Marina López, "Empresari i capitalista...", Op. Cit.

23 Grau, Ramon, "Telares, acciones y localización de las fábricas de indianas interesadas en la Compañía de Hilados de algodón (1768-1799)". Inèdit.

24 AHCB Obreria C-35, 8 de març de 1776, llicència presentada per Juan Canaleta, comerciant per a la reforma de la seva casa del carrer Sant Pere Més Alt. Sense plànol.

25 AHC Gràfics N. de Reg. 02690, 1785 (després de), "Plano o mapa geométrico q(ue) manifiesta el terreno q(ue) desde la Azquia R(ea)l y Condal...Prado de Canaleta". Llegenda: "L- Prado y Fábrica de Canaleta". Plànol sense signatura.

26 AHCB, Fons de Fallides, B-405, Copiador de cartes de Miquel Pou. Carta de 17-IX-1794, a Joan Bta. Forns de Caracac. Citat per Delgado Ribas, Josep, "El algodón engaña, algunas reflexiones en torno al papel de la demanda americana en el desarrollo de la indianería catalana", Manuscripts, n. 1, Gener de 1993, pgs. 61-83.

27 Molas, Ribalta, Pere. "Diputats i Síndics a l'Ajuntament borbònic de Barcelona (1760-1808)", Revista de Dret Històric Català, Vol 4, 2004.

28 d'Amat i de Cortada, Rafael, baró de Maldà, "Calaix de sastre /1769-1791", VI, p. 47.

29 Molas Ribalta, Pere. "Comerç i estructura social a Catalunya i València als segles XVII i XVIII", Barcelona, 1977, p. 299.

30 Anònim, "Almanak Mercantil ó Guia de Comerciantes para el año 1802", Madrid 1802. Plaza de Barcelona, pg. 245.

31 Pérez Samper, M. de los Ángeles, "Barcelona, Corte", Universitat de Barcelona, 1973, p. 83 i 89.

32 Enciclopèdia Catalana.

33 APNB, Notari Antoni Cornelles, 3 de març de 1808, testament de Joan Canaleta i Poch. Hereu Joasep Canaleta i Bransi.

34 Vegeu casa fàbrica de Joan Vilaregut.

35 AHCB, Fons Comercial, B.304/Juan Vilaregut: "Llibre de Entrades de Juan Vilaregut. Any 1799 y Any 1800" (1798-1818)

36 Garcia i Balaña, Albert, "La fabricació de la fàbrica...", op. cit.

37 BC, Fons Gònima/Janer. 4.1.2.20. Petició de mesures contra el contraban i la construcció de fàbriques d'estampats a Amèrica / Comissió de Joan Canaleta i Joan Bosch a Madrid per les fàbriques de Barcelona, 1804.

38 APNB, Notari: Lluís Marsal, manual 1807, fol. 311 i ss. Citat per Grau, Ramon, "Empresari...". Op. Cit.

39 No ha estat possible identificar aquests dos edificis.

40 AHCB Gràfics, N. Reg: 04029, (1852), "Plano terreno de la casa propia de Rafael Ramoneda". Carrer de Sant Pere Més Alt. Planta, signa Gerónimo Granell y Barrera. Plànols corresponents a la llicència d'instal·lació de la màquina de vapor del 9 de juny del 1846. Les descripcions del veïnatge en el plànol eren per l'esquerra: Catarineu i Tirigall, i per la dreta: Payas i Canaleta. En conclusió, aquestes descripcions permeten identificar la posició de la casa fàbrica Canaleta al número 49-51 de Sant Pere Més Alt, posteriorment ocupada per la fàbrica Sert i Solà.

41 APNB, Notari Monserrate Corominas, 1.308/43, 31 de desembre del 1861, venda d'Àngels Canaleta a Bonaventura Solà.

42 BC, Fons Renart, Lligall XLIV (R. 5945). Paret mitgera entre Àngel Canaleta i Antoni Faura, al carrer de Alt de Sant Pere (1847).

43 Vegeu casa fàbrica Faura.

44 Anònim, "El Consultor", Barcelona 1857. Fábricas de Tejidos de lana, hilo y algodón, "Carreras y Font, José", calle Alta de San Pedro 49.

45 APNB, Notari Monserrate Corominas, 1.308/43, 29 de desembre de 1861: "Angel Canaleta y de Morales, oficial primero de la Administración militar de este distrito,... Primo, ...vende perpetuamente a D. Bunaventura Solà y Guixà, tejedor de velos de seda natural de San Sadurnino de Noya, y vecino de esta ciudad, ... Toda aquella casa señalada con el número 49 sita en la calle de S. Pedro mas alta... Segundo,...toda aquella casa senyalada con el número 55 sita en la misma calle de S. Pedro mas alta... Pertenecen al vendedor las designadas casas como hijo primogénito de su padr D. José Canaleta... al citado D. José Canaleta y Bransi le pertenecian como hijo promogénito de D. Juan Canaleta, comerciante,... testamento seguido de la muerte del testador que fue publicado el 3 de marzo de 1808 (Noatri: Antonio Cornelles)... Tal nombrado Juan Canaleta y Font, espectaban en virtud del vínculo impuesto por José Canaleta y Poch,... testamento publicado el 18 de julio de 1768... A este espectaban en virtud de reconocimiento a su favor otorgado por los componentes de la Razon Social de José Canaleta y Comp^a, con escritura ante Don Francisco Casellas a 5 de febrero de 1756.

46 Vegeu casa fàbrica Sert i Solà.

47 Sobre l'ampliació de la fàbrica Sert cap al carrer de Trafalgar, vegeu: Carbó, D. i Martínez Martín, J. "La trajectòria vital d'una finca: Catifes Sert" dins de Bassiana, "Barcelona, ciutat de fàbriques...", pg. 170-171. Resum d'un treball més ampli sobre la trajectòria de les instal·lacions d'aquesta fàbrica als carrers de Sant Pere més Alt i Trafalgar.

48 Ajuntament de Barcelona. "Catàleg del Patrimoni Arquitectònic de Barcelona", Edifici d'habitatges (inclou el Passatge Sert), Carrer de Trafalgar 38-46, Sant Pere Més Alt 49-51, 55, Passatge Sert. Identificador: 3034, Nivell de Protecció C:C, Qualificació urbanística 12d(p) 12c(p).

07. Casa fàbrica

CANTARELL

1756

Fàbrica de teixits i tintats

Carrer d'en Mòneg n. 14, 16

Edifici existent

Màquines:

19 a 82 telers (1768)

22 a 50 telers (1772)

30 telers (1783)

32 telers (1829)

30 telers senzills (1850)

22 telers compostos (1850)

Nombre d'operaris:

485 operaris, incloses 131 criatures (1786)

(Total Pujol i Cantarell i Cia)

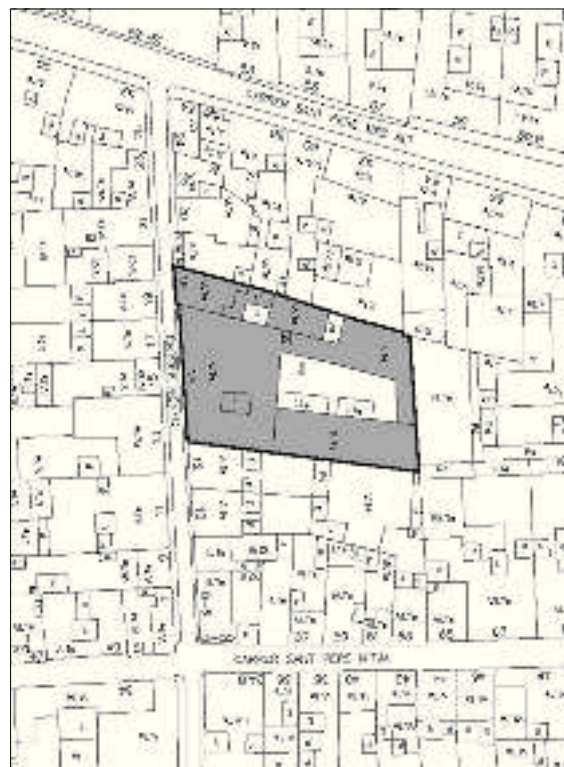
82 operaris (1850) (Cantarell, c. Mòneg)

Arquitectura:

Reforma (1835)

Autor: Francesc Ubach, arquitecte acadèmic.

Reedificació (dècada de 1840)

Lluís Cantarell i Pujol (s. XVIII)¹ era un membre del gremi dels tintorers de la llana de Barcelona,² “maestro tintorero de paños con casa y tinte”,³ que es passà a la indústria com a fabricant de teixits de llana. Establert al barri de Sant Pere, formava part d’una de les famílies més antigues del gremi de tintorers. Probablement descendent dels Cantarell, que durant la dècada de 1680 havien introduït a la ciutat, procedent de França, el sistema del tenyit de mitges de color escarlata.⁴ Prohom del gremi i regidor de l’Ajuntament Borbònic el 1789, durant el “rebombori del pa”.⁵ El tintor de llana i pròsper comerciant Lluís Cantarell va començar a estampar l’any 1756 associant-se amb el seu cunyat **Ramon Pujol i Prunés** (s. XVIII),⁶ fill d’un sastre, que el 1756 treballava i residia com a fabricant a la fàbrica Canals.⁷

Segons Thomson, la primera data que fa referència a la fundació de la fàbrica de teixits i tintats de Lluís Cantarell, és la del privilegi reial concedits el 18 de juny del 1756.⁸ Lluís Cantarell s’inicià en la indústria des del nucli menestral de les fàbriques no reglamentades, i formava part del grup de fàbriques que a partir del 1765 havien introduït la filatura amb torns manuals.⁹ També fou un dels mestres agremiats que ocuparen càrrecs de diputats del comú a partir del 1769, en l’administració borbònica barcelonina.¹⁰

L’any 1777, Lluís Cantarell exercint de tintorer de “paños” tenia oberta la fàbrica a la Plaça de Sant Pere, on hi efectuà reformes i ampliacions, aixecant un pis i posant estenedors per als llenços tintats.¹¹ Aquest edifici o casa fàbrica de la Plaça de Sant Pere, havia de ser una instal·lació industrial prou important, de la qual no en disposem de cap referència gràfica, però que serví de seu de la firma coneguda amb el nom R. Pujol, Cantarell i Cia, en la qual Ramon Pujol feia el paper de fabricant.

El 1768, era també una fàbrica d’indianes interessada en la Reial Companyia de Filats de Cotó amb un creixement del nombre de telers, des dels 19 inicials fins a un total de 82 telers corrents. El 1772, hi va haver una reducció fins a 22 telers i una nova reposició fins a 50 telers

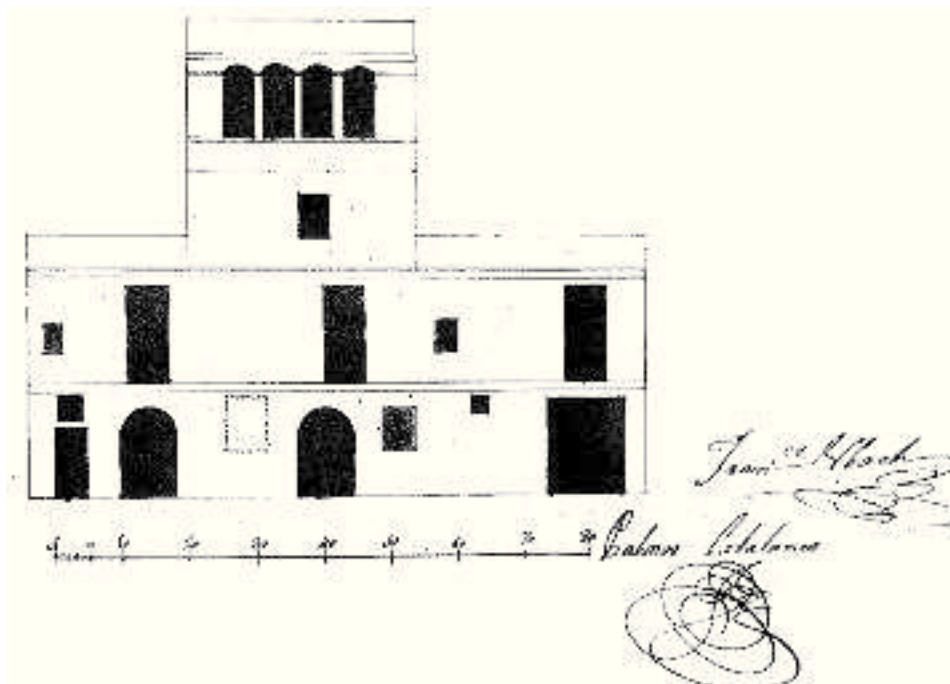
instal·lats.¹² Aquesta important fàbrica reglamentada que estava ubicada a la Plaça de Sant Pere, segons Thomson, va fer fallida i va tancar l’any 1779,¹³ però les dades enregistrades de les empreses interessades en la Reial Companyia de Filats, indiquen que R. Pujol, Cantarell i Cia., el 1783 ja tornava a estar en activitat amb 30 telers instal·lats¹⁴ i un prat d’indianes a nom de Ramon Pujol i Prunes que, el 1785, estava situat al municipi de Sant Martí de Provençals, al costat del de Joan Costa i altres, tal com ho demostra la cartografia del Rec Comtal de l’època.¹⁵

Pujol i Cantarell van registrar les importacions del cotó americà a Cadis, per tal de reclamar les exempcions fiscals que es concedien,¹⁶ és a dir que filaven cotó en floca de les colònies. L’any 1786 tenien una població estimada de 485 operaris, incloses 131 criatures,¹⁷ i era la fàbrica més important del moment. Aquesta trajectòria es va veure truncada per l’inici de la Guerra Gran, amb la retallada d’inversions realitzada el 1793.¹⁸ La fallida del seu principal associat Ramon Pujol i Prunés va tenir lloc l’any 1795.¹⁹ Malgrat que Thomson cita una nova fundació de l’empresa Pujol el 1797, segons les dades de l’Almanak Mercantil, no s’han localitzat rastres de la seva continuïtat.

L’any 1794, una nova companyia, anomenada Lluís

AHC Gràfics N.
Reg: 02690, després de 1785,
Fragment de:
“Plano o mapa geometrico q(ue) desde la Azequia R(ea)l y Condal...Prado Canaleta...”. Plànol, sense signatura. “N- Prado y Fàbrica de Ramon Pujol y Prunes”.

AHCB Obreria C-122, 23 de juliol del 1835, "Lluís Cantarell obrir ventana...en el frente de la casa de Fco Bernis de la calle d'en Monench". Façana, signa Fco Ubach. Aquest plànol de Francesc Ubach és una fidel representació de la reutilització portada a terme pels fabricants de les velles estructures medievals.

Cantarell, estava interessada en la Companyia de Filats de Cotó amb dues accions.²⁰ Va subsistir fins a la Guerra del Francès, com una de les empreses supervivents que tindran continuïtat durant la primera meitat del segle XIX²¹, amb fàbrica a la Plaça de Sant Pere. Lluís Cantarell havia disposat d'una fàbrica de teixits, com veurem, ubicada al carrer d'en Mòneg número 14, una casa fàbrica que en aquell moment devia reutilitzar un antic casal comercial amb una àmplia façana i les quadres situades a l'interior de la parcel·la.

Un descendent, probablement el seu fill, anomenat també **Lluís Cantarell** (s. XVIII – s. XIX), figurava el 1829 en el Padró General de fabricants,²² com a fabricant de teixits situat a la part de la Ribera, al carrer de Monèc número 13 (antic), amb una fàbrica equipada amb 32 telers. Era doncs una fàbrica de tipus mitjà que aprofitava les instal·lacions heretades del període anterior. Lluís Cantarell tenia l'edifici arrendat al seu director, **Francesc Bernis**, amb qui gestionà el 1835 unes reformes per donar més llum a les estances,²³ sota la direcció del mestre d'obres acadèmic Francesc Ubach.²⁴

Podem considerar, doncs, que un dels actius de l'antiga fàbrica d'indianes de Lluís Cantarell era aquest edifici, que tal i com es representa en els documents de la llicència del 1835, era d'origen medieval, amb portes d'arc de mig punt i una torre amb solana formada per quatre arcs carpanells sobre columnes. E 1847 Lluís Cantarell estava enregistrat segons el cens electoral, al mateix carrer Mòneg número 17 (antic), on disposava també d'una botiga.²⁵ Però la descripció més precisa de les instal·lacions, és la que es pot trobar a les *Estadísticas...* de 1850, que ens parla d'una fàbrica de teixits registrada a nom de Lluís Cantarell, i equipada amb 30 telers senzills, 22 de compostos, que donava ocupació a 82 operaris.²⁶

També podem trobar els Cantarell a la guia de Barcelona, *El Consultor*, de 1857,²⁷ dins del llistat de fàbriques de teixits de llana, fil i cotó, a nom del seu descendent o successor, **Josep Cantarell** (s. XIX), al carrer d'en Mòneg número 14 (actual), compartint l'espai industrial amb un altre fabricant de teixits, prou conegut, **Francesc Vilumara** i

Saus (Barcelona 1826-íd 1878),²⁸ fill del fabricant de teixits de sedes Ramon Vilumara del carrer de Sant Pere Més Baix.²⁹

Aquesta adreça ha estat contrastada amb els Quarterons Garriga del 1858, on es descriu un edifici de tipologia de casa fàbrica, edificació moderna (s. XIX), amb un cos de casa de 17 metres de façana de 5 plantes d'alçada i una quadra principal de 5,5 metres de tramada, situada al lateral dret del pati de parcel·la, i la resta d'edificacions auxiliars i quadres tanquen el pati de la fàbrica. Aquestes apreciacions corresponen però a la substitució de l'antic edifici reformat per Francesc Ubach el 1835, realitzada en algun moment imprecís de la dècada de 1840.

No disposem de dades estadístiques més enllà d'aquests anys, ni referències documentals a l'Arxiu d'Obreria. Aquest edifici vuitcentista, avui encara existent, ha estat possible situar-lo com hem vist, a partir de les informacions de la seva activitat projectada durant el segle XIX. Actualment existeix encara al carrer d'en Mòneg número 14, la casa fàbrica Cantarell, un edifici de 17 metres, amplada que coincideix amb la llicència de 1835 i que correspon però, a una clàssica composició de façana de la dècada de 1840, amb els baixos de pedra, arcs rebaixats, balconades i forats emmarcats de pedra.

casa fàbrica Cantarell al carrer d'en Mòneg n. 14, de la dècada de 1840. (Foto JAV 2012)

No ha estat possible localitzar documents de llicències relatius a aquesta segona edificació de la dècada de 1840, a l'Arxiu d'Obreria. Però és del tot evident que per la composició de la planta actual de l'edifici, es tracta d'una tipologia de casa fàbrica, amb un cos de casa principal, de 5 plantes d'alçada, que dona al carrer d'en Mò-

Quarteró Garriga 1858.

nec i unes “quadres” situades a l’interior, de 3 plantes d’alçada i 5,5 metres de tramada. Es probable que des del seu origen, també el n. 16 del carrer Mòneg formés part de la fàbrica com a habitatge associat, tal com era habitual a l’època.

La casa fàbrica Cantarell, en una data indeterminada a partir del 1857, va ser reutilitzada per a habitatges i tallers i va perdre finalment el seu ús industrial. Aquest edifici està inclòs en el Catàleg del Patrimoni amb un Nivell de Protecció D: Bé d’Interès Documental i no posseeix de cap sistema de protecció més que el que es pot deduir de la seva qualificació urbanística.³⁰

Casa fàbrica Cantarell al carrer d'en Mòneg n. 14.

NOTES

1 BC, Fons de la Junta de Comerç, LIII,1; JC LIV,21) Cantarell i Pujol, Lluís.

2 Thomson, James, “Els orígens de la industrialització a Catalunya. El cotó a Barcelona (1728-1832)”, Edicions 62, Barcelona 1994.

3 Sobre aquest personatge, Molas i Ribalta, Pere. “Los gremios barceloneses del siglo XVIII”, Madrid 1970, pàg. 393-394 i 418-419. El cadastre definia Cantarell com a “maestro tintorero de paños con casa y tinte”.

4 Thomson, J. “Els orígens...”, Op. Cit. Taula 2.1 Programa de la darreria del segle XVII per a la substitució d’importacions: introducció de nous teixits a Barcelona per Feliu de la Penya, durant la dècada de 1680.

5 Molas Ribalta, Pere, “Reflexions sobre la societat barcelonesa del segle XVIII”: L’any 1789, durant la crisi dels rebomboris del pa, a través de les pàgines del “Calaix de Sastre” podem seguir la confiança de l’Ajuntament en la capacitat dels prohoms dels gremis; Lluís Cantarell tornava a ser-ho dels tintorers i Pere Obiols ho era dels passameners; per controlar la població per mitjà de rondes nocturnes i altres sistemes de control.

6 El segon cognom és citat per Thomson, J. “Els orígens...”, pg. 332.

7 Thomson, J. “Els orígens...”, pg. 210: Fàbrica Canals 1756, “Cambres de l’obra Nova, Habitatge per a dos fabricants més, Pujol (Ramon Pujol) i Camarasa...”

8 BC, JC, llig. 53, núm 1. Citat per Thomson, J. “Els orígens...”, Op. Cit. pg. 184-185.

9 Delgado Ribas, Josep M., “De la filatura manual a la mecanica. Un capítol del desenvolupament de la indústria cotonera a Catalunya (1749-1814)”, Recerques 1990 (23). Eren uns quants els fabricants que feien filar el cotó; aquest mateix any la fàbrica dels germans Magarola havia començat també a importar des de Cadis partides de cotó americà i, com constatava poc després l’administrador de rendes de Barcelona, el consum de filatures del país era un fet a les fàbriques de “los hermanos Magarola, Ribas, Gloria, Canaleta, Formentíf, Capelino, Cantarell, Alegre y otras”.

10 Molas Ribalta, Pere, “Reflexions sobre la societat barcelonesa del segle XVIII”, Barcelona Quaderns d’Història, 7 (2002).

11 AHCB Obreria C-36, 20 de gener del 1777, llicència presentada per Lluís Cantarell, “tintorero de paños”, per afegir un pis, posar balcons, obrir portes, posar estenedors i guardarrodes a la casa del carrer davant de la Plaça de Sant Pere. Sense plànol.

12 Grau, Ramón, “Telares, acciones y localización de las fábricas de indianas interesadas en la Compañía de Hilados de algodón (1768-1799)”, inèdit.

13 Thomson, J. “Els orígens...”, Op. Cit. pg. 236.

14 Grau, Ramón, “Telares,...”. Op. Cit.

15 AHC Gràfics N. Reg: 02690, després de 1785, “Plano o mapa geometrico q(ue) desde la Azequia R(ea)l y Condal...Prado Canaleta...”. Plànol, sense signatura. !N- Prado y Fàbrica de Ramon Pujol y Prunes”.

16 Thomson, J. “Els orígens...”, pg. 285,

17 Thomson, J. “Els orígens...”, pg. 335,

18 Thomson, J. “Els orígens...”, pg. 332,

19 Delgado, “El impacto de las crisis coloniales...”, pg. 124.

20 Grau, Ramón, “Telares, acciones y localización de las fábricas de indianas interesadas en la Compañía de Hilados de algodón (1768-1799)”, inèdit.

21 Thomson, J. “Els orígens...”, Op. Cit. pg. 334.

22 Graell, “Padró General...” 1829. Lluís Cantarell, calle Monach núm. 13, 32 telares.

23 AHCB Obreria C-122, 23 de juliol de 1835, “Lluís Cantarell abrir ventana...en el frente de la casa de Fco Bernis de la calle d’en Monach”. Façana, signa Fcº Ubach.

24 Montaner i Bassegoda citen el mestre d’obres Francesc Ubach, amb títol de mestre d’obres acadèmic del 28 de gener del 1823. No consta en la relació d’alumnes de l’Escola de la Llotja, ressenyada per Montaner, per tant cal pensar que els estudis acadèmics els va realitzar en una altra Acadèmia anterior a les Classes d’Antoni Celles. Sembla però que el primer mestre acadèmic del grup de Felip Ubach (1830), Josep Nolla i Anglada (1830), Jaume Jamburó (1831) i Antoni Valls i Galí (1832). Va ser autor de l’ampliació de la fàbrica del tintorer Francesc Llenas i Codina (1835), la reforma de la de Lluís Cantarell (1835) i de la fàbrica de teixits de nova planta de la societat Rosès i Cía (1845).

25 Fuster Sobrepere, Joan, “Barcelona a la Dècada Moderada (1843-1854) El projecte industrialista en la construcció de l’estat centralista” Tesi doctoral, UPF Barcelona, setembre 2004. Llistat d’electors de la ciutat de Barcelona en el cens electoral del 1847 amb especificació de les contribucions liquidades per subsidi d’indústria i territorial: Cantarell, Luis, Monach 17, Tienda, subsidio industrial 1067.

26 Graell, “Estadísticas...”, 1850

27 Anònim, “El Consultor...”, 1857, citat per Benet.

28 Mestre i Campi, J. “Diccionari ...”

29 Vegeu casa fàbrica Vilumara.

30 Carrer Mòneg n. 14: Qualificació urbanística: 12c, Zona de casc antic medieval.

08. Casa fàbrica

CANET-SANTONJA

1758

Fàbrica d'indianes

Carrer del Portal Nou n. 27, 29, d'en Cortines n. 6
Carrer Volta dels Jueus n. 4-6.

Edifici existent parcialment

Màquines:

63 telers (1768) (Canet)

54 telers (1754) Canet)

40 telers (1783) Canet)

Nombre d'operaris:

de 190 a 120 operaris estimats

Arquitectura:

Reforma de la fàbrica (1758)

Construcció de la casa (1790)

Reforma de la fàbrica (1796)

Ampliació de la fàbrica (1875)

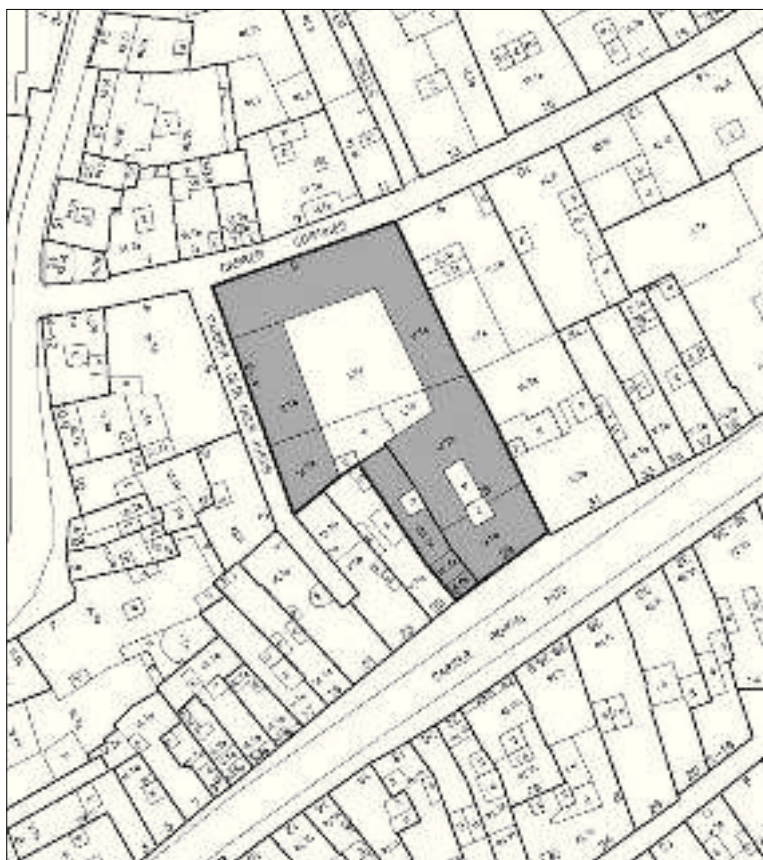
Autor: Calixte Freixa i Pla, m. d'obres

Reforma de la fàbrica (1899)

Autor: J. Casadó Tisans, arqte.

Reutilització per a apartaments (1996-98)

Autor: Pere Cortacans, arqte.

Jaume Canet i Ferrussola (1740 – 1795), fabricant i comerciant, era fill d'un dels pioners en la manufactura d'indianes de Barcelona,¹ **Bonaventura Canet** (s. XVIII - Barcelona 1747), casat amb Magdalena Ferrussola,² que havia estat el 1738 un dels socis fundadors de la fàbrica d'indianes Canals i Canet,³ integrada amb la companyia Antoni Serra i Cia, i formada per quatre socis: Esteve Canals que actuà d'administrador de la fàbrica Canals i guardava la caixa; Bonaventura Canet, corredor de canvis i gendre de Jaume Ferrussola, qui representava els interessos dels filats maltesos a la ciutat; i Antoni Serra, que exercí el paper de director de producció, és a dir de "fabricant".⁴

En morir Esteve Canals el 19 d'octubre del 1755, l'any següent es feu l'habitual inventari dels seus béns, document que permet verificar la importància i volum de la fàbrica.⁵ En aquella època, la fàbrica Canals era la indústria més gran de la ciutat amb privilegis reials de fabricació, es trobava en una situació d'expansió i de prosperitat. La fàbrica, la casa, dues botigues més i el prat d'indianes de Sant Martí de Provençals passaren a mans de les dues vídues dels fundadors: Mariàngela Martí, vídua de Canals des del 1755, i Maria Magdalena Ferrussola, vídua de Bonaventura Canet des del 1747. Aviat, però, sorgí un conflicte per la possessió de la "caixa", entre les dues propietàries, que decidiren finalment separar-se.

El document de partició dels béns de la societat Canals-Canet no es feu efectiu fins al mes de setembre del 1759. Aquests conflictes també tenien a veure amb la taxació del valor d'alguns terrenys de la companyia, que calgué que fos feta per terceres persones, davant la discrepància de les valoracions per les parts interessades. A la fi, es feu la partició de manera que tots els béns immobles quedaren en poder de la família Canals; els Canet, M. Magdalena Ferrussola i el seu fill Jaume Canet i Ferrussola, de 19 anys, rebrien llur part en efectes, part de l'utillatge i diner en metàl·lic, però cap dels 101 telers instal·lats a la fàbrica Canals.⁶

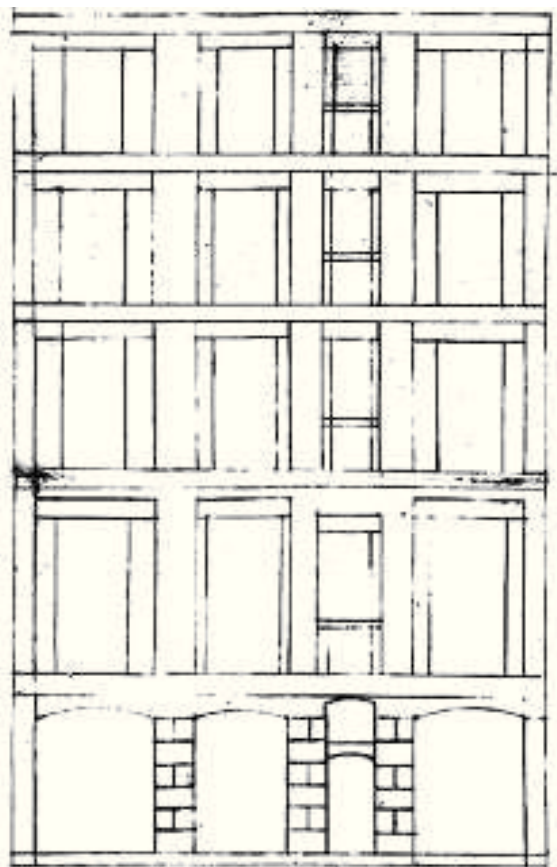
Jaume Canet i Ferrussola, sense esperar la resolució del conflicte, ja havia començat a treballar pel seu compte obrint fàbrica el 1758, segons Thomson,⁷ al mateix carrer del Portal Nou. Efectivament l'onze de setembre del 1758, Magdalena Canet i el seu fill Jaume Canet i Ferrussola compraven a Magdalena Grosset, pel preu de 6.400 lliures catalanes, la casa del carrer de Portal Nou número 29 (actual), que disposava de terrenys que s'estenien fins al n. 6 (actual) del carrer Cortines i Volta dels Jueus, formats abans de la seva adquisició per 5 dissenys o propietats agregades.⁸

Es tractava d'una implantació industrial situada "...en lo lloch antigament dit lo Molí d'en Gilabert de Madalia", de tipus mitjà, si la comparem amb l'extensió de la fàbrica Canals, però que permetia implantar una fàbrica prou important. Jaume Canet, amb els coneixements heretats, part dels utillatges i béns repartits de la fàbrica Canals, partia d'unes dimensions suficients, on l'agregació parcel·laria ja havia estat realitzada prèviament pels propietaris anteriors i per tant les inversions que s'havien de realitzar havien de dedicar-se només a l'adquisició del prat, la construcció dels edificis i la compra dels telers. Aquestes parcel·les, com veurem més endavant, han estat identificades, a partir del Registre de la Propietat.

El 1758 Jaume Canet, el mateix any que va fundar la fàbrica, començava a reformar algunes de les cases existents per construir-hi la seva fàbrica.⁹ Deu anys després, el 1768, la fàbrica Jaume Canet disposava ja de 63 telers corrents o instal·lats a la fàbrica del Portal Nou,¹⁰ punt en què es situarà la màxima ocupació. El 1772, els telers corrents es reduïren a 54 unitats i el 1783 estaven en funcionament uns 40 telers, una xifra que, d'altra banda, era una de les més altes del conjunt de les fàbriques de Barcelona.

Si bé no s'ha pogut localitzar cap acta de constitució d'una nova companyia, algunes dades assenyalen que Jaume Canet treballava en col·laboració amb l'important majorista Angl i Sabater, una companyia de comerç que tenia vincles molt estrets amb Cadis i s'havia dedicat fins aleshores a la comercialització de la producció de la fàbrica Canals-Canet.¹¹ Jaume Canet es situà, doncs, ràpidament entre les fàbriques més grans de Barcelona. Aquesta activitat portà a la necessitat de renovar les seves instal·lacions, cosa que ja havia començat a fer-ho l'any 1782.¹² Jaume Canet estava interessat en la Reial Companyia de Filats de Cotó,¹³ ocupant càrrecs en la Junta de Directors de la Companyia el 1784,¹⁴ moment crucial quan s'estava substituint la filatura de llana per la de cotó.

Canet disposava també de diverses propietats al barri de la Ribera, principalment la que devia ser la casa matriu familiar del carrer Gignàs¹⁵ i del carrer Jupí,¹⁶ on el 1786 hi efectuà importants reformes. El mes de novembre del 1790 sol·licitava a Obreria una llicència per enderrocar l'antic edifici del Portal Nou i tornar a construir-lo amb una façana de 5 plantes d'alçada i 91 pams d'alçada. L'edifici era d'una tipologia aparentment residencial, però amb una amplada de parcel·la suficient, 53 pams, per allotjar darrera seu una tipologia de casa fàbrica.¹⁷ La posició de l'escala al front de façana, l'accés lateral al pati central de les quadres de treball, permet identificar el projecte de l'edifici avui existent al número 29 del carrer del Portal Nou.

AHCB Obreria, C-53, 23 de novembre de 1790, Jaume Canet i Ferrussola, comerciant matriculat, carrer Portal Nou, enderrocar i reedificar, pb+4p, 91 pams. Plànol de façana sense signatura.

Aquesta mateixa llicència del 1790 preveia també la instal·lació d'una "botiga" a la planta baixa, i la sol·licitud per penjar un rètol amb el text: "Tienda de modas de Geronimo Lalande segun el mejor gusto", disseny que

amb una petita llegenda lloava el gaudi en la varietat natural dels productes.

Amb la mort primerenca de Jaume Canet i Ferrussola l'any 1795, la fàbrica va ser heretada pel menor **Manel Canet i Esteve** (s. XIX)¹⁸, però dirigida durant un període de temps per la seva mare **Escolàstica Esteve** (o Steva)¹⁹ (s. XVIII -s. XIX). Escolàstica Esteve el 1796 ja gestionava les reformes a la casa fàbrica del carrer de la Volta del Jueus,²⁰ i el 1802 gestionava també el patrimoni familiar al carrer Dufort i Gignàs.²¹

La fàbrica d'indianes de Jaume Canet no va poder superar la Guerra del Francès, i segons Thomson, Canet va ser una de les empreses de la secció reglamentada que es van retirar, entre el 1808 i el 1818.²² Un cop superada la Guerra, el 1827, Manel Canet Esteve devia llogar les instal·lacions del Portal Nou. També va fer reformar la casa del carrer Dufort,²³ i el 1829 tornà a reformar-la en els fronts dels carrers de Dufort²⁴ i del carrer del Jupí²⁵, sempre sota la direcció del mestre de cases Anton Benesach,²⁶ que treballà habitualment per a aquesta família.

Gràcies a aquestes llicències disposem d'una descripció de la casa matriu dels Canet als carrers de Jupí i Dufort, un edifici d'origen medieval, amb una amplada de 60 pams, que era assimilable a un antic casal comercial. El 1834 Manel Canet en una nova reforma feia col·locar balcons a la façana del carrer Dufort, cantonada amb Gignàs,²⁷ una reforma que fou realitzada sota la direcció del mestre d'obres Esteve Bosch i Gironella²⁸ i que transformà totalment la façana fins donar-li un aspecte neoclassicista.

Aquesta política d'inversions en la millora del patrimoni es reiterarà els anys 1838 i 1840.²⁹ Els Canet disposaven també de propietats agrícoles al municipi de Sarrià, l'Heretat del Mas Canet, amb relacions de veïnatge amb Can Canals,³⁰ propietats que d'altra banda és ben probable que fossin les corresponents a la urbanització i promoció emfiteùtica dels habitatges del carrer Canet de Sarrià, realitzada per Josep Bosch i Canet a partir del 1840,³¹ uns elements arquitectònics que estan actualment inclosos al Catàleg del Patrimoni de la Ciutat.³²

Manel Canet durant aquest període llogà l'espai industrial, com ho demostraria la presència l'any 1842, al Portal Nou n. 46 (antic), de la fàbrica d'estampats i pintats Fullós, Casas i Cia.³³ El 1855, el fabricant **Esteve Frullós i Bosch** (o Fullós) (s. XIX), després d'haver estat usuari de la fàbrica des de feia uns quants anys, va comprar a Manel Canet el conjunt dels edificis de l'antiga casa fàbrica d'indianes,³⁴ per un preu total de 10.000 duros.

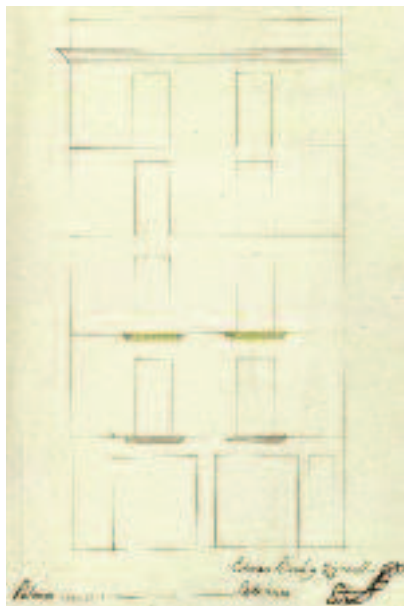
Aquests edificis venuts per Canet estaven formats per 6 diferents dissenys, corresponents a sis antigues entitats parcel·làries, és a dir, una més de les comprades el 1758, que devia correspondre a l'adquisició de la casa número 27 del Portal Nou, la qual completaria la descripció de la "casa con seis puertas..." a la qual es referei-

AHCB Obreria, C-53, 23 de novembre de 1790, Jaume Canet i Ferrussola, comerciant matriculat, carrer Portal Nou, enderrocar i reedificar, pb+4p, 91 pams. Rètol: "Tienda de modas de Geronimo Lalande segun el mejor gusto".

AHCB Obreria C-103, 17 de juny de 1829, "Manuel Canet...casa calle Dufort...esquina", reforma. Façana, signa Anton Benesach. Casa matriu dels Canet al carrer Dufort i Gignàs.

AHCB Obreria C-118, 9 de juny del 1834, "Manuel Canet...casa calle de Dufort, esquina Gignàs...poner antepecho en los dos balcones". Façana, signa Estevan Bosch y Giro-nella. Transformació al neoclassicisme de la Casa Canet.

xen els documents de la venda. La posició dels edificis es trobava en els mateixos carrers, organitzant les "cuadras y patio...", d'acord amb una tipologia de casa fàbrica.

Esteva Frullós devia trobar-se a la fi de la seva activitat, ja que la fàbrica no figurà a les *Estadísticas* de 1850 i després de la compra de la fàbrica Canet, Frullós la va revendre només passats tres anys. El 23 d'abril del 1858,³⁵ el galoner **Francesc Xavier Santonja i Bruguera** (s. XIX)³⁶ comprà a Esteva Frullós la fàbrica Canet, per tal d'establir-hi una fàbrica de cintes. Segons Mercè Tatjer, els Santonja, procedents del poble d'Oristà (Lluçanès), s'havien instal·lat a Barcelona durant la dècada del 1760, en un obrador del carrer Ripoll i després al carrer de Tapi-

neria, com a galoners, cintaires de seda i perxers. L'any 1847 s'instal·laren al carrer de l'Argenteria números 28-30 (antics) i un del germans Santonja, Xavier Francesc, fou qui comprà la fàbrica Canet, amb l'objectiu de transformar l'antiga fàbrica d'indianes en una fàbrica de cintes de cotó i seda.

En aquell moment, el edifici comprats pels Santonja comprenien les cases del carrer Portal Nou, amb cinc plantes d'alçada, i les "quadres" situades al carrer de Cortines i Volta del Jueus, amb només dues plantes d'alçada, una tipologia del set-cents que havia estat utilitzada habitualment. Els Santonja foren els responsables de la substitució i ampliació d'aquests edificis per una fàbrica en altura, de cinc plantes d'alçada, aixecada el 1875 segons un projecte del mestre d'obres Calixte Freixa,³⁷ qui li va conferir la fesomia que avui encara pot observar-se al carrer d'en Cortines.

La fàbrica Canet-Frullós-Santonja ha estat identificada als carrers del Portal Nou n. 27-29, Cortines n. 6 i Volta dels Jueus n. 4-6, a partir de les dades aportades per la investigació del Registre de la Propietat.³⁸ Aquestes edificis encara existents, que havien format part d'una única propietat, donaven forma a una tipologia freqüentment

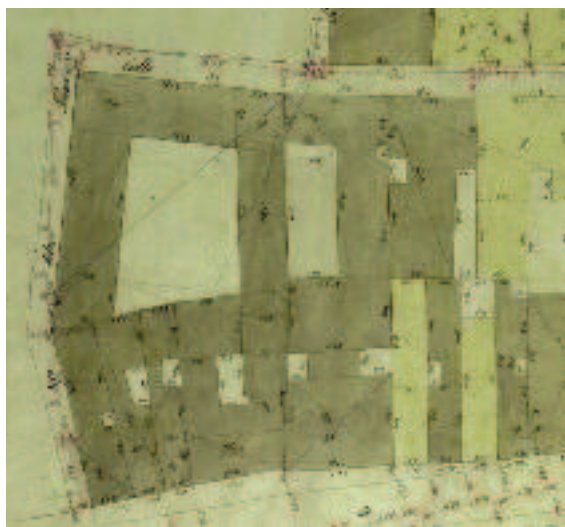
utilitzada durant els segles XVIII i XIX, la "casa fàbrica" en el llenguatge administratiu, tal i com pot apreciar-se en el plànol Quarteró Garriga i Roca del 1858.

La casa del Portal Nou número 29, amb onze metres d'amplada i cinc plantes d'alçada, és un edifici de traçat setcentista, amb moltes intervencions i algunes reformes posteriors. Com s'ha vist, va ser edificat l'any 1790 a partir d'una llicència d'obreria presentada per Jaume Canet i Ferrussola,³⁹ però d'autor desconegut. La seva composició de façana està organitzada per quatre eixos verticals d'obertures, similars als del dibuix de 1790, encara que més ben proporcionades. Els quatre eixos verticals estan a distàncies diferents a causa de la presència de la porta de l'escala d'accés als pisos superiors i d'una fornícula religiosa tapada en el lloc d'una finestra, probablement corresponent a la típica advocació religiosa relacionada amb la fundació de les fàbriques d'indianes.

Els edificis dels carrers posteriors de l'antiga finca constitueixen les "quadres" de treball, un conjunt de tres edificis organitzats al voltant d'un pati de manobra. La façana del carrer d'en Cortines, de 23 metres de longitud i 5 plantes d'alçada, correspon a l'edifici aixecat pels Santonja el 1875 d'estil eclèctic, segurament reutilitzant velles estructures que poden observar-se encara en diverses restes dels baixos, probablement corresponents a l'antiga fàbrica Canet. El 1875, les plantes baixes van ser llogades a l'empresa Naipes Comas i a la Ganiveteria de Josep Massons, mentre que la fàbrica de cintes Santonja continuà existint, i va man-

Casa fàbrica Canet-Santonja (Foto Google)

Quarterons Garriga i Roca, 1858. Posició de la fàbrica Canet, abans de la reforma dels Santonja, amb un desplegament en planta de la fàbrica, segons uns patrons reconeixibles, que foren utilitzats durant tot el segle XVIII i principis del XIX.

Casa fàbrica Canet del carrer del Portal Nou n. 29, edificada per Jaume Canet i Ferrussola segons la llicència d'obreria del 1790. (Foto JAV 2012)

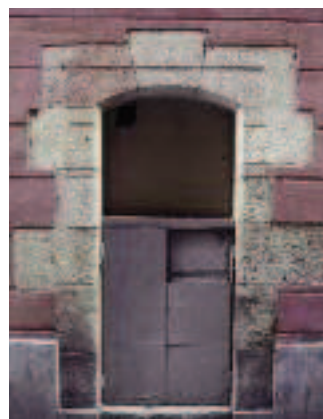
Fàbrica Santonja del carrer d'en Cortines n. 6, projectada el 1875 per l'arquitecte Calixte Freixa. (Foto JAV 2012)

Portal amb arc carpanell d'accés als habitatges de Portal Nou n. 29, (Foto JAV 2012)

Fàbrica Santonja del carrer d'en Cortines n. 6. (Foto JAV 2012)

Portal d'arc rebaixat al carrer d'en Cortines n. 6. (Foto JAV 2012)

Vista del pati de treball, reformat per l'arquitecte Pere Cortacans el 1996, amb la incorporació d'un balcó comunitari d'accés als apartaments. (Foto X. Basiana)

Vista del pati de treball, i façana posterior de la casa del fabricant del Portal Nou números 27 i 29. (Foto JAV 2012)

tenir a la part alta de l'edifici del carrer Cortines i de la casa del Carrer del Portal Nou n. 29, els seus telers de cinteria, en producció fins la dècada del 1950.⁴⁰

Aquests edificis de la fàbrica Santonja del 1875 van ser reformats per l'arquitecte J. Casadó Tisans el 1899, i han estat rehabilitats recentment pels seus propietaris actuals transformant-los en apartaments i lofts durant els anys 1996-1998, segons un projecte de l'arquitecte Pere Cortacans.⁴¹ Contràriament, la casa Canet del Portal Nou de 1790 fou segregada de la propietat, en un període no identificat, i no ha estat objecte de cap millora ni reforma. Aquest conjunt d'edificis estan inclosos en el Catàleg del Patrimoni amb un Nivell de Protecció D: Bé d'Interès Documental i no posseeixen de cap sistema de protecció més que el que es pot deduir de la qualificació urbanística del Pla General Metropolità.⁴²

NOTES

1 Vegeu casa fàbrica Canals-Canet-Nadal. Cal no confondre-la amb la Canet.

2 Arbre genealògic dels Canet, segons Roger Alier.

3 Vegeu casa fàbrica Canals-Canet-Nadal.

4 Thomson, James, "Els orígens de la industrialització a Catalunya. El cotó a Barcelona 1728-1832", Barcelona 1994.

5 APNB, Notari Antoni Duran i Quatrecaes, Inventaris i Subhastes, fols. 247-265, 18 de novembre de 1756: inventari dels béns deixats per Esteve Canals. Citat per Thomson.

6 Alier, Roger, "La fàbrica d'indianes de la família Canals", Recerques n. 4, Barcelona 1974.

7 Thomson, James, "Els orígens...". Op. Cit.

8 APNB, Notari: Joan Baptista Planas, 992/25, 11 de setembre del 1758. fol. 481: "Magdalena Grosset, doncella en Barna... ha venut... a favor de la Sra Magdalena Canet y Ferrussola, viuda y al Sr. Jaume Canet y Ferrussola, comerciant... Ven a la Sra Magdalena Canet y Ferrussola, viuda del Sr Bonaventura Canet y corredor d'orella, ciutadà de Barna y del Sr Jaume Canet t Ferrussola, comerciant... Totas aquellas casas ó Hospici antes ab dos portals fora obrints junt amb un hort o exida ab aigua per a regar a ditas casas contiguo... en lo carrer del Portal Nou que antes se deya prop lo Pont de Campderà y en lo lloch antigament dit lo Molí d'en Gilabert de Madalia, las quals se tenen per los hereus y successors de Francº Llobet,... segundo, todas aque-

llas casas o Hospici... en lo dit carrer de Portal Nou... Item, tota aquella casa en lo carrer antigament dit de la Tria-Juyga y vuy la Volta dels Jueus... Item, quarto, tota aquella casa contigua... en lo dit carrer... Volta dels Jueus... cens... Item, quinto, Tota aquella Botiga... ab son hort al costat, contigua y unida ab las prop designadas casas... carrer de la Volta dels Jueus..., vuy se troban unidas y agregadas y feta de ells una sola casa ab tres portals en lo dit carrer de Portal Nou... Cortinas... Volta dels Jueus... preu 6.400 lliuras.”

9 BC, JC, llig. 5, núm. 8, folis 8-11, còpies de les actes notaries mitjançant les quals va reformar algunes cases per tal de construir-hi la seva fàbrica. Citat per Thomson, James, “Els orígens...”. Op. Cit.

10 Grau, Ramon, “Telares, acciones y localización de las fábricas de indianas interesadas en la Compañía de Hilados de algodón (1768-1799)”, inèdit.

11 BC, JC, reg. 5,1 de desembre de 1774, “siempre ha considerado y se ha generalmente tenido la fábrica de Jayme Canet por propio no solo de éste si también de Sebastian Angli y Pablo Sabater”. Citat per: Thomson, James, “Els orígens...”. Op. Cit. pg. 189.

12 AHCB, Obreria C-43, 21 de setembre de 1782. Sol·licitud de Jayme Canet Ferrussola, comerciant matriculat per buidar les lletrines de la fàbrica i casa del carrer del Portal Nou. Sense plànol.

13 Grau, Ramón, “Telares, ...”. Op. Cit.

14 BC, FG, 1784, Informe d'alguns membres de la Companyia a la Junta de Directores sobre tres prohibicions fetes als socis, 44/4. “...en los Pueblos haya alguno ó mas acaudalados que si hasta ahora han hecho fructificar su dinero en varios ramos de industria ya en sedas, ya en lanas, ya en ganado haciendo circular su Caudal en aumento de sus patrimonios, passen ahora á derramar por esta Provincia la manufacturacion de los texidos de algodón, añadiendo esta nueva industria á las que se miran ya como arraigadas en el Principado”. Els tres socis que presentaren aquest informe eren Josep Francesc Sagud, Anton Pongem i Alabau i Jaume Canet i Ferrossola. Citat per Okuno, Yoshimoto, “Entre la llana i el cotó. Una nota sobre l'extensió de la indústria del cotó als pobles de Catalunya el darrer quart del segle XVIII”, *Recerques* 38 (1999) 47-76.

15 AHCB Obreria, C-46, 2 d'abril del 1786, Canet i Ferrussola, comerciant matriculat, variar portals, balcons i finestres, en el carrer Gignàs, sense plànol.

16 AHCB Obreria, C-47, 22 d'agost del 1786, Canet i Ferrussola, comerciant matriculat, tancar mitja porta i obrir dues finestres, en el carrer Jupí, sense plànol.

17 AHCB Obreria, C-53, 23 de novembre del 1790, Jaume Canet i Ferrussola, comerciant matriculat, carrer Portal Nou, enderrocar i reedificar, pb+4p, 91 pams. Plànol de façana sense signatura. Rètol: “Tienda de modas de Geronimo Lalande segun el mejor gusto”.

18 APNB, Notari: Jaime Rigalt, 24 d'agost de 1855. “...Pertenece la propia casa al vendedor D. Manuel Canet como heredero universal de D. Jaime Canet y Ferrussola, comerciante que fue de esta ciudad... testamento cerrado a... D. Cayetano Olzina y Masana, Notario... 2 de julio del 1792 y seguida la muerte del testador fue abierta y publicada... en 16 de noviembre de 1795.

19 Arbre genealògic dels Canet, segons Roger Alier.

20 AHCB Obreria C-60, 7 de juliol de 1796, Canet i Ferrussola, Escolàstica, vídua, obrir una porta al carrer de la Volta dels Jueus. Sense plànol.

21 AHCB Obreria C-68, setembre de 1802, “...Escolastica Canet vídua de Dn. Jayme Canet...calle de Dufort...esquina Gignàs...reparar...”. Sense plànol.

22 Thomson, James, “Els orígens...”. Op. Cit. pg. 334.

23 AHCB Obreria C-99, 23 d'octubre de 1827, “Manuel Canet...calle Dufort, esquina a la de Jupí...señalada de n. 7...abrir balcón del segundo piso”. Façana, signa Anton Benesach.

24 AHCB Obreria C-103, 17 de juny de 1829, “Manuel Canet...casa calle Dufort...esquina”, reforma. Façana, signa Anton Benesach.

25 AHCB Obreria C-104, 18 de desembre de 1829, “Manuel Canet...formar puerta para tienda y abrir pequeña ventana...calle Dufort esquina Jupí”. Façana, signa Anton Benesach.

26 Anton Benesach, mestre de cases. No es disposen de dades de la seva trajectòria professional. Segons els documents d'Obreria treballà per a importants fabricants com Joan Rull (1818), Tomas Serralach i Glòria (1827) i Manel Canet, fill de Jaume Canet (1827-1829).

27 AHCB Obreria C-118, 9 de maig del 1834, “Manuel Canet...casa de la calle de Dufort, esquina Gignàs...poner antepecho en los dos balcones”. Façana, signa Estevan Bosch y Gironella.

28 Esteve Bosch i Gironella (s. XIX), mestre d'obres poc conegut, que probablement formà part de la reputada família de mestres d'obres

Bosch i Quer. Treballà per als fabricants Ignasi Girona (1833), Manel Canet (1834) i Joan Llenas (1838).

29 AHCB Obreria C-129, 6 d'agost del 1838, “Manuel Canet...rebajar un poco el umbral de la puerta...calle Gignàs”. Sense plànol. AHCB Obreria C-135, 13 de novembre de 1840, “Manuel Canet, calle Dufort, esquina Jupí, destabicar un portal”. Sense plànol.

30 APNB, Notari: Francesc Portell, Manual contractes, 1795, fols. 275-279. Venda d'un tros de terra per Gaietà Canals i Ametller: “Dn. Cayetano Canals y Ametller, Baró de la Vall-Roja en aquesta Ciutat de Barna Domiciliat. Per quant me resulta poca utilitat de las infra. cosas y, altrament, trobarme precisat en tancar lo tros de terra bax en primer lloch designat. ah tapia o paret de la alsada que fos menester, y neossaria per a no poder pasar ni comunicarse ab las terras de la Heretat del mas Canet, insequint lo convingut [...] y sabent que dita tanca me costaria passadas de doscentas lliuras, no tenint medis pera pagarlas y a mes trobantse ja proveida la execució, contra mos bens, per lo cobro de la infra. Quantitat...”. Citat per Roger Alier.

31 Toscas i Santamans, Eliseu, “L'estat i els poders locals a la Catalunya del segle XIX: una visió des de Sarrià, 1780-1860.”, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1997.

32 Ajuntament de Barcelona, Catàleg del Patrimoni de la Ciutat, Can Canals-Miralles, carrer Major de Sarrià 74, carrer Canet 1-9, Nivell de Protecció B, Qualificació urbanística 12 (p).

33 Anònim, “Guia de Forasteros”, Barcelona 1842, “Fábricas de estampados y pintados: “Fullós, Casas i Cia”, c. Puerta Nueva 46”.

34 APNB, Notari: Jaume Rigalt, 24 de agosto de 1855: “...Manuel Canet y Esteve, hacendado... vende a Estevan Fullós y Bosch, fabricante, vecino de esta ciudad... toda aquella casa con seis puertas exteriores con sus cuadras y patio a ella anexas por la parte de detras... con agua que disfruta de tiempo inmemorial proveniente de la acequia Condal... en las calles llamadas del Portal nou, de la Bolta del Jueus y den Cortinas de la presente ciudad señalada con el numero 29... seis distintas designas o estares...”

35 APNB, Notari: Jaime Rigalt, 23 d'abril de 1858: “Establecimiento de Dn. Estevan Fullós con Dn Francisco Santonja y Bruguera, maestro galonero y pasamanero, natural y vecino... Casa con seis puertas con sus cuadras y patio a ellas anexas por la parte de detras de las mismas, con agua que disfruta...de la acequia Condal...calles de Portal Nou, de la Bolta del Jueus y den Cortinas señalada con el número 29...”

36 Tatjer Mir, Mercè. i Caballé, Francesc (Veclus). Sobre els Santonja s'ha de dir també els descendents de l'esmentada família, estan elaborant un estudi sobre aquesta indústria, amb la intervenció de Miquel Playà.

37 Calixte Freixa i Pla, mestre d'obres diocesà, d'estil eclèctic. Bassegoda cita Calixte Freixa i Pla amb títol de mestre d'obres del 13 de febrer de 1867. Treballà assíduament per a obres de l'Església, malgrat que realitzà tota mena d'edificacions com la fàbrica Santonja (1875), Can Magí a Sant Cugat (1878), el Palau Episcopal de la Seu d'Urgell (1879), El Santuari de Núria (1889), el Casino Ceretà de Puigcerdà (1893) i la Torre de Riu a Alp (1896).

38 RPB, Portal Nou n. 29: Registro de Oriente, libro 187, fol 89. Finca N. 985: “En el libro 56 del antiguo registro de Hipotecas de esta ciudad: Establecimiento perpetuo otorgado por Don Esteban Fullós y Bosch, fabricante de Barcelona a favor de Francisco Javier Santonja y Bruguera, maestro galonero á 23 de abril de 1858, de una casa con seis puertas exteriores, cuadras y patio á ella anexas con agua que disfruta de tiempo inmemorial proviniente de la Acequia Condal, sita en las calles llamadas del portal Nou, Volta dels Jueus, y den Cortinas de esta ciudad, señalada con el número 29, a oriente con Domingo Coll, a mediodia con la Calle Portal Nou, antes Pou de la Cadena, parte con Lorenzo Pedros y parte con N. Palau, á Poniente con los menores dels Sr Llebat y parte con la Volta dels Jueus y a Cierzo con la calle Cortinas...”

39 AHCB Obreria, C-53, 23 de novembre del 1790, Jaume Canet i Ferrussola, comerciant matriculat, carrer Portal Nou, enderrocar i reedificar, pb+4p, 91 pams. Plànol de façana sense signatura.

40 Recerca en curs per part dels antics propietaris. Citat per Veclus SL, Francesc Caballé i Reinald González, “Cens d'edificis industrials de Ciutat Vella”, inèdit, 2012.

41 Basiana, Xavier; Checa Artasu, M; Orpinell, Jaume; “Barcelona, ciutat de fàbriques”, Barcelona 2000.

42 Segons el PGM la qualificació urbanística correspon a la clau 12 c, Zona de Casc Antic Medieval.

09. Casa fàbrica

AIMAR-RIBAS

1762

Fàbrica d'indianes de Santa Eulàlia

Carrer de Llàstics n. 1-5

Carrer de Gatuelleres n. 9

Edifici existent parcialment

Màquines:

20 telers (1762)

28 telers (1768)

18 telers (1772)

30 telers (1783)

Nombre d'operaris:

63 operaris, incloses 17 criatures

Arquitectura:

Reforma i ampliació de la fàbrica (1772)

Autor: Josep Ribas i Margarit, arquitecte

Reforma i ampliació de la fàbrica (1779)

Autor: Josep Ribas i Margarit, arquitecte

Reforma i ampliació de la fàbrica (1802)

Autor: Josep Ribas i Margarit, arquitecte

Josep Aymar (o Aymar) (s. XVIII), era un tintorer de llauna, del qual es té notícies que treballava a Barcelona des de l'any 1761.¹ Estava associat amb el seu germà **Francesc Aymar** (s. XVIII), amb el suport del comerciant enriquit i mestre de cases **Josep Ribas i Margarit**, casat amb Maria Aymar, i de l'hereu del pareire **Josep Mas**.

La societat Josep Aymar i Cia. es va fundar el mes de desembre del 1762,² amb un capital inicial de 12.000 lliures catalanes, destinat a la fabricació d'indianes: "...societat i companyia a efecte d'establir una fàbrica i en ella construir teixits de cotó, així sol com mesclat ab fil, per vendre-los en blanc, tenyits i pintats". Cadascun dels quatre socis hi aportà 3.000 lliures, amb una vigència de la societat de 10 anys.³

Un mes abans, el novembre del 1762, havien adquirit l'edifici del carrer d'en Llàstics, un antic casal amb vestigis del segle XV que, convenientment reformat, havia de ser la seu de la fàbrica. Era una instal·lació de tipus mitjà, que va arribar a la xifra de 20 telers instal·lats. D'aquesta primera etapa de l'empresa es tenen dades fins a l'any 1767.⁴ Aquell mateix any, Aymar ja treballava amb el fabricant Joan Baptista Cirés, que durà fins el 1768, quan aquest absorbiria la fàbrica Alegre. En conseqüència, Josep Aymar acabà entrant com a soci de la nova societat Sirés i Cia.⁵ Josep Aymar ja s'havia retirat de Josep Aymar i Cia el 1765,⁶ quan fou dividida i reorganitzada de nou. Josep Ribas va passar a ser el seu administrador⁷ i el 1767 la fàbrica ja funcionava amb el nom de Jph. Ribas i Cia.⁸

La fàbrica Aymar, ara Ribas, va tenir un creixement del nombre de màquines el 1768, des dels 20 telers instal·lats fins a una xifra de 28, però el 1772 es va reduir novament fins a 18 telers en funcionament.⁹ Algunes fonts parlen que Josep Ribas ja s'havia començat a retirar del negoci el 1770;¹⁰ ara sabem, però, que aquesta fàbrica perdurà encara en funcionament fins el 1773, amb un capital acumulat de 20.425 lliures catalanes.

Josep Ribas, va continuar fent inversions a la fàbrica del carrer Llàstics, fet documentat per una llicència d'O-

breria del 1772, per fer una remunta a la casa del carrer Llàstics.¹¹ També l'any 1773 es va obtenir el domini útil dels "prats" o terrenys on es blanquejaven les peces teixides, situats al municipi de Sant Martí de Provençals.¹²

El 1773, Ribas deixà de ser l'administrador de la fàbrica, any quan els tres socis acordaren de suspendre la fabricació de teixits estampats; tot el material es va vendre a la companyia de **Joan Gallissà** (s. XVIII),¹³ a la qual es llogaren també els prats d'indianes de Sant Martí i el taller del carrer Llàstics. Tres anys després, l'abril del 1776, van dissoldre la companyia Jph. Ribas i Cia, i es va procedir a avaluar els béns i els crèdits, que sumaven 36.450 lliures catalanes. Els hereus de Francesc Aymar i de Josep Mas renunciaren a favor de Ribas la seva part d'aquest patrimoni, el qual restà com a propietari de la fàbrica.

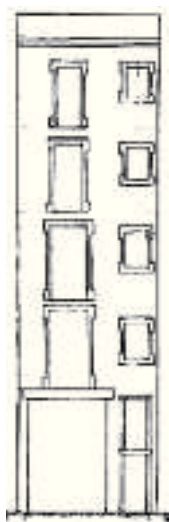
Thomson cita com a fundació l'acta de renovació de Joan Gallissà i Cia, amb 4 socis, l'1 de gener del 1779, amb un capital de 42.141 lliures de balanç, una direcció concentrada i una responsabilitat limitada,¹⁴ mentre Josep Ribas, com a propietari de l'immoble, va fer reedificar la casa del carrer Llàstics, cantonada amb Gatuelleres el 1779, amb un edifici de cinc plantes d'alçada.¹⁵

Una segona acta de refundació es signà l'1 d'agost del 1779, amb un canvi en un soci, capital de 20.000 lliures, direcció concentrada i responsabilitat limitada.¹⁶ L'activitat intensa de la fàbrica i la manca d'un sistema de clauveram va portar a Gallissà a sol·licitar, el 1782, una llicència per buidar els dipòsits de la fàbrica del carrer Llàstics.¹⁷

Gallissà tenia però una altra fàbrica ubicada al Raval, al carrer del Convent dels Àngels, que l'any 1783 estava equipada amb 30 telers corrents i era una empresa interessada en la Companyia de Filats de Cotó.¹⁸ Aquesta fàbrica va arribar a donar feina a un nombre de 63 operaris incloses 17 criatures,¹⁹ i formà part de les empreses reglamentades que finalment es van retirar de la indústria cap a l'any 1790.²⁰

La figura central del grup de Josep Aymar i Cia. havia

AHCB Obreria, caixa 49, 2 de maig del 1788, José Ribas y Margarit, arquitecto, Al costat de la Plaça de Marquilles, Reedificar 3 façanes, Referència propietat: Mascaró, Didac, carpintero i Berg. Plànols de situació i Façana, sense signatura.

estat l'arquitecte i enginyer **Josep Ribas i Margarit** (1726-28 – s. XIX) (o Ribes). Com a propietari de la fàbrica, estava implicat en negocis ben diversos, com la construcció urbana, el comerç de sucre a les Antilles, o els arrendaments de drets.²¹

Arranz cita Josep Ribes i Margarit,²² nascut entre el 1726 i el 1728, i investit mestre de cases entre el 1746 i el 1747. Treballà per a la casa ducal dels Medinaceli, per a la qual reformà la casa Gralla de Portaferrissa, i per als ducs de Sessa, per als quals amplià el Port de Palamós, i aixecà el Palau Sessa²³ o Larrard al carrer de la Mercè, Ample i de la Plata, projecte del 1772, finalitzat el 1778.²⁴

El 1788, Josep Ribas i Margarit va fer aixecar tres cases d'habitatges molt properes a la fàbrica, que avui ja han desaparegut, i que devien formar part del personal de la indústria, en referir-se a la propietat de: "...Mascaró, Didac, carpintero i Berg..."; encara que no ho podem assegurar amb certesa, però feia anys que formava part d'una estratègia comuna a la majoria dels fabricants.

Josep Ribas i Margarit va ser probablement també l'autor d'un projecte d'una casa de veïns a la Rambla²⁵ i el de la casa fàbrica per al seu fill **Marià Ribas i Aimar** (s. XVIII - s. XIX), fabricant de sabó i associat amb el comerciant **Francesc Busquets i Vidal**²⁶ amb llicència del 1793.²⁷ Segons una identificació realitzada per Octavi Alexandre,²⁸ aquesta casa fàbrica estava situada al número 42 del carrer Nou de la Rambla, que ocupava una parcel·la molt ampla i profunda, fins al número 23 del carrer del Marquès de Barberà,²⁹ amb la fàbrica situada en el pati d'illa. El conjunt l'adquirí posteriorment Josep Xifré, promotor dels famosos "porxos" del pla de Palau, i que obrí un passatge entre els dos carrers a través de la seva propietat.³⁰

Sembla que va ser la única incursió de Josep Ribas i Margarit en el terreny manufacturer, però no l'única de la seva família: el seu fill Marià Ribas i Aimar fou a més fabricant d'indianes, i regentava l'empresa Marià Ribas

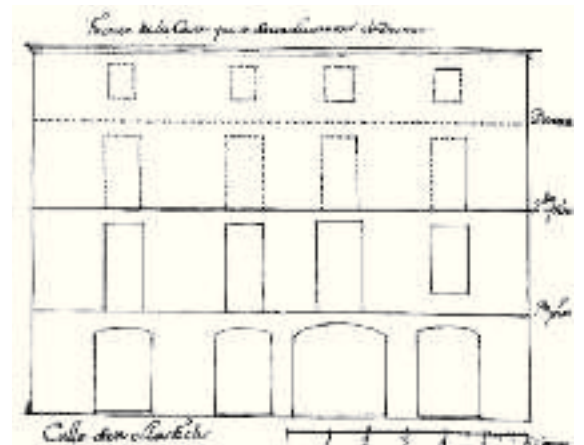
AHCB Obreria, caixa 49, 2 de maig del 1788, José Ribas y Margarit, arquitecto, Al costat de la Plaça de Marquilles, Reedificar 3 façanes, Referència propietat: Mascaró, Didac, carpintero i Berg. Plànols de situació i façana, sense signatura. "Calle den Pozo de la Higuera, calle den Llastichs alias den Vornet, Placeta Marquillas..."

i Cia³¹ amb la Fàbrica d'indianes de Santa Eulàlia, renovada el 1795 amb 30.000 lliures catalanes de balanç. Aquesta renovació, al nostre entendre, no era més que la continuïtat de la fàbrica d'indianes Josep Aimar i Cia i després Jph. Ribas i Cia, sota l'advocació de Santa Eulàlia, imatge en pedra que es troba a la volta de la porta principal de la fàbrica del carrer Llòstics número 1. Podem, per tant, assenyalar com a final de la fàbrica Aimar Ribas, després Gallissà, cap a l'any 1790.

Els fills del germà de Marià, **Josep Ribas i Aimar** (s. XVIII - s. XIX), és a dir, els nets de Josep Ribas i Margarit, foren **Josep Ribas i Solà** (s. XVIII – s. XIX), que regentava el 1826 una fàbrica de teixits de seda al carrer de Sant Pere Més Baix número 65 (actual); 32 el segon fill **Francesc Ribas i Solà** (Barcelona 1794 – s. XIX), va ser també un inversor en diverses companyies de filats de cotó a mitjans del XIX, com la societat Arnau, Ribas i Vilar, que aixecà una gran fàbrica al carrer del Cid.³³ Adscrit a l'ideari liberal progressista, Francesc Ribas era germà de **Fèlix Ribas i Solà** (1797 – s. XIX),³⁴ arquitecte acadèmic,

professió que no exercirà més que per mera afició, ja que es dedicava fonamentalment a l'activisme polític des del bàndol progressista.

L'antiga fàbrica de Llòstics, ben entrat el segle XIX, sense activitat aparent, va ser objecte d'una renovació important. El 1802, Josep Ribas, la reformà novament i va fer aixecar l'edifici original dues plantes més i va modificar les obertures.³⁵ L'edifici resultant va ser una construcció de 4 plantes d'alçada i una amplada de parcel·la de 12 canes, és a dir 96 pams, i probablement devia ser destinat al lloguer d'espai industrial. Totes les referències documentals apunten a la localització de l'antiga fàbrica d'indianes als números 1-5 del carrer Llòstics, cantonada amb Gatuelles, edifici originalment del segle XV o XVI, de dues plantes d'alçada, reformat diverses vegades el segle XVIII, que s'organitzava al voltant d'un pati, aspecte típic dels casals medievals.

AHCB Obreria C-67, 19 de maig del 1802, Josep Ribas y Margarit, afegir dues plantes, carrer Llòstics (cantonada Gatuelles), Pb+3. Façana, sense signatura (atribuïble al propi Josep Ribas). "Frente de la casa que se deve levantar el desvan...Calle den Llòstichs"

Aquest edifici dels números 1-5 del carrer Llòstics forma part del Catàleg del Patrimoni Ciutat de Barcelona,³⁶ on es fa la següent ressenya: "Restes dels murs de façana a la planta baixa i planta pis d'un antic casaltot del segle XVIII (potser edificat sobre vestigis del segle XV), que presenta un amplíssim portal d'arc rebaixat que donava accés a un pati situat al fons de la parcel·la i pel qual podien entrar-hi carruatges. Al costat dret hi ha un altre portal de dovelles amb fals regràs, i a mà esquerra un antic portal adovellat de mig punt i un altre d'escarser de menys entitat. Sobre el portal d'accés, s'obre un gran balcó al que era la planta noble de la casa, a la llosana de pedra del qual hi ha, dins d'un medalló de marc rococó, un bon relleu de Santa Eulàlia. A la resta de la façana queden tres balcons amb emmarcaments de pedra motllurada, petites llosanes de pedra i ferros de forja a les baranes".

L'edifici va ser buidat durant la dècada dels 80 del segle XX, per construir-hi nous habitatges, i es va conservar únicament un fragment de l'antiga façana, curiosament a l'alçada de la fàbrica original, anterior a la remunta del 1802. Està formada per diverses finestres i balcons de pedra i la gran portalada amb el relleu de Santa Eulàlia, que encara pot observar-se a la clau de volta, i que no era res més que l'advocació de la "Fàbrica d'indianes de Santa Eulàlia". Cal subratllar especialment que una característica molt comuna al barri de Sant Pere, amb la reutilització d'edificis medievals, era la conservació de les antigues portes adovellades medievals d'arc de mig punt, però que moltes d'elles foren adaptades, amb forma d'arc rebaixat, molt més adequat per al trànsit de carruatges de càrrega comercial o industrial.

Façana de la casa fàbrica Aimar-Ribas, carrer de Llàstics 1-5

Clau de volta amb la imatge de Santa Eulàlia, advocació de la Fàbrica d'indianes Aimar-Ribas.

Façana conservada de la fàbrica d'indianes de Santa Eulàlia, Aimar-Ribas, carrer Llàstics n. 1-5

NOTES

1 Thomson, James, "Els orígens de la industrialització a Catalunya. El cotó a Barcelona (1728-1832)", Edicions 62, Barcelona 1994.

2 Grau, Ramon, i Marina López, "Empresari i capitalista a la manufactura catalana del segle XVIII", Revista Recerques nº1. Barcelona 1974.

3 Arranz, M. "Mestres d'obres i fusters, la construcció a Barcelona al segle XVIII", Barcelona 1991.

4 APNB, Notari: Sebastià Prats, llibre 7.º, 1765-1767, fol. 88 ss. "Josep Aimar i Cia.". Citat per Grau, Ramon, i Marina López, "Empresari...". Op. Cit.

5 Vegeu casa fàbrica Alegre-Cirés.

6 APNB, Notari Sebastià Prats, 1.019/34. Divisió de Joseph Aymar de la companyia Aymar-Ribas.

7 Arranz, M. "Mestres ...". Op. Cit.

8 Thomson, James, "Els orígens...". Op. Cit.

9 Grau, Ramon, "Telares, acciones y localización de las fábricas de indianas interesadas en la Compañía de Hilados de algodón (1768-1799)", inèdit.

10 Thomson, James, "Els orígens...". Op. Cit.

11 AHCB Obreria C-32, 1 de maig de 1772, Josep Ribas, arquitecte, aixecar una casa, carrer Llàstics. Sense plànol.

12 Thomson, James, "Els orígens...". Op. Cit.

13 APNB, Notari: Tomàs Casanovas i Forès, 1775, fol. 54. "Joan Gallissà i Cia", fàbrica d'indianes. 4 socis, Acta -efecte des de l'1 de gener de 1775-d'una societat abans regulada per acta provada -1 de setembre de 1773- i que continua la fàbrica traspasada per Josep Ribas i Margarit i Cia. Capital 23.511 lliures i 14 sous. De les quals 17.633 lliures, 15 sous i 6 diners procedeixen del balanç de l'exercici 1773-1774 i les 5.877 lliures, 18 sous i 6 diners restants l'aportació en moneda d'un nou soci admès l'1 de gener del 1775. Direcció concertada -25%. Responsabilitat limitada: "declarant no entendre ni voler exposar altres de sos bens per rahó de la present companyia". Citat per Grau, Ramon, i Marina López, "Empresari...".

14 Reg. HIPS, 1779, 4º, fol. 418. "Joan Gallissà i Cia", fàbrica d'indianes. 4 socis. Acta de continuació, 1 de gener del 1779, Capital : 42.141 ll. 5 s. i 8 d., de balanç-vegeu acta anterior. Direcció concentrada -25%. Responsabilitat limitada.

15 AHCB Obreria C-38, 20 de febrer del 1779, Josep Ribas, arquitecte, enderrocar i reedificar en el carrer Llàstics i Gatuells, pb+e+3p. Sense plànol.

16 Reg. HIPS, 1779, 4º, fol. 423. "Joan Gallissà i Cia", fàbrica d'indianes. 4 socis. Acta inicial, 1 d'agost del 1779, Capital : 20.000 ll. Direcció concentrada -25%. Responsabilitat limitada.

17 AHCB Obreria C-42, 19 de setembre del 1782, llicència presentada per Joan Gallissà, fabricant d'indianes, per buidar letrines de la fàbrica d'indianes, del carrer Llàstics. Sense plànol.

18 Grau, Ramon, "Telares, acciones y localización de las fábricas de indianas interesadas en la Compañía de Hilados de algodón (1768-1799)", inèdit.

19 Thomson, James, "Els orígens...". Op. Cit. pg. 334-5.

20 Thomson, James, "Els orígens...". Op. Cit. pg.

21 AHCB, Fons patrimonials, sèrie V: Ribas-Clascar. Citat per Citat per Grau, Ramon, i Marina López, "Empresari...". Op. Cit.

22 Arranz, M. "Mestres ...". Op. Cit.

23 AHCB Obreria, C-32, 7 de juliol del 1772, "Memorial presentado por D. Juan de Ponsich y de Alos...solicita...construir de nuevo la Casa Palacio que S.E. el Sor Duque de Sessa posehe en esta ciudad y en las calles Ancha, de la Merced y de la Plata...". Plànol. Atribuïble a Josep Ribas i Margarit mestre d'obres.

24 Montaner, Josep M., "La modernització de l'utillatge mental de l'arquitectura a Catalunya (1714-1859), I.E.C, Barcelona 1990.

25 Arranz la situa a l'actual número 114 de la Rambla de les Flors.

26 Arranz, M. "Mestres ...". Op. Cit.

27 AHCB, Obreria, C-56, 7 de maig 1793, "...frente de la casa de Francisco Busquets y Mariano Ribas, en la calle Nueva..." Llicència presentada per Francesc Busquets i Marià Ribas, comerciants al carrer del Comte de l'Assalto, pb+e+3p, 93 pams. Façana, sense signatura.

28 Alexandre, Octavi, "Arquitectura i arquitectes a la Barcelona del final del segle XVIII", Quadrens d'Història n. 7, Barcelona, 2002.

29 AHCB Obreria C-56, 1793, Marià Ribas, edificar carrer Barbarà. Façana, sense signatura.

30 Alexandre, Octavi, "Arquitectura i arquitectes ..." Op. Cit.

31 N. 69. "Marià Ribas i Cia."; fàbrica d'indianes de Santa Eulàlia. 4 socis. Acta de continuació, 1/1/1795, abans "Ribas i Payró". Capital: 30.000 ll. de balanç. Direcció concentrada en un no-soci (germà del titular -25 %). (AHCB, Patrimonial, V-9; acta privada.) Citat per Ramon Grau, "Empresari...". Op. Cit.

32 AHCB Obreria C-96, 27 d'abril del 1826, "Ramon Bonaplata, Manuel Bertchinger, Juan Calafell, José Ribas...piden 4 plumas de agua...". Sense plànol. AHCB Obreria C-95, 18 de febrer del 1826, "D. José Ribas y Solà...casa calle Baja de San Pedro n. 4... media pluma de agua". Sense plànol. AHCB Obreria C-95, 7 de febrer de 1826, "José Ribas y Solà...una pluma de agua". Sense plànol.

33 Vegeu Casa fàbrica Arnau, Ribas i Vilar.

34 Arranz cita l'arquitecte Fèlix Ribes i Solà, nascut el 1797, fill de Josep Ribes i Aimar, que formava part d'una família d'arquitectes reconeguts. Vegeu biografia al Volum I.

35 AHCB Obreria C-67, 19 de maig del 1802, Josep Ribas y Margarit, afegir dues plantes, carrer Llàstics (cantonada Gatuells), Pb+3. Façana, sense signatura.

36 Ajuntament de Barcelona, "Catàleg del Patromoni arquitectònic de la Ciutat de Barcelona", Identificador: 832, carrer d'En Làstics, 5, carrer Gatuells 9. Nivell de protecció C:C, qualificació urbanística: 12C (p).

10. Casa fàbrica

RIBAS I PROUS

1766

Fàbrica de llenços i mocadors estampats

Carrer de Sant Pere Més Alt n. 72-74

Carrer de la Victòria n. 4 – 6

Carrer de Sant Pere Mitjà n. 75-79

Edifici desaparegut

Màquines:

12-18 telers (1772)

25 telers (1791)

6 taules d'estampar, 1 cilindre d'estampar (1829)

1 motor vògit per cavalleries (1829)

1 màquina de vapor (1846)

1 màquina de vapor de 6 cv (1849)

1 màquina "perrotina" (1849)

Nombre d'operaris:

-

Arquitectura:

Reforma de la fàbrica (1782)

Reedificació de la casa fàbrica (1806)

Reforma i ampliació de la casa fàbrica (1827)

Autor: Pau Cortès, mestre de cases.

Reforma i ampliació de la casa fàbrica (1833)

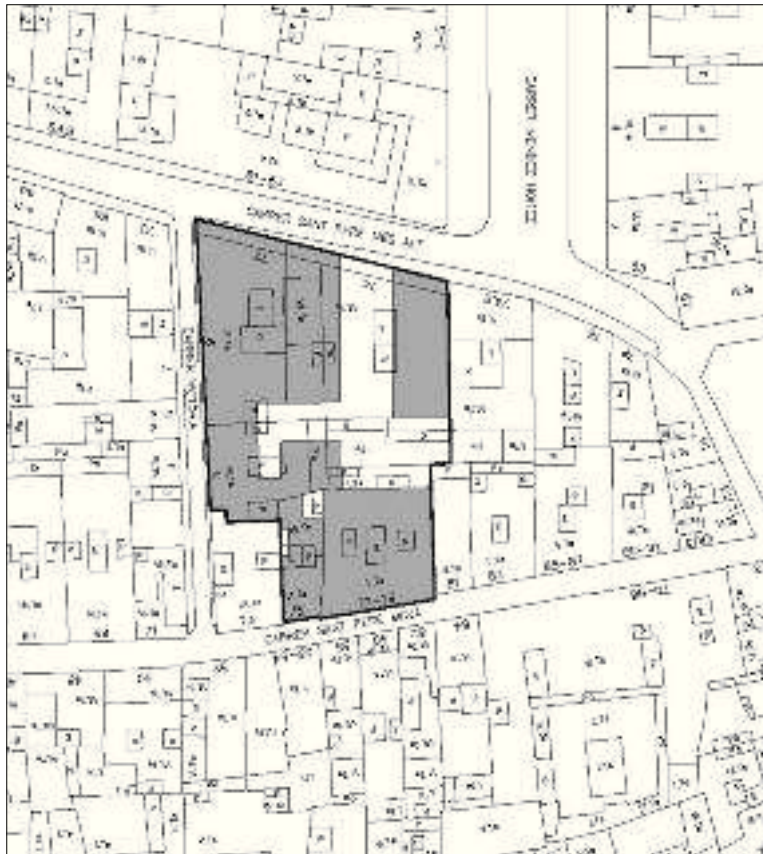
Autor: Josep Nolla, mestre de cases.

Reforma, ampliació de la casa fàbrica (1846)

Instal·lació del vapor (1846)

Autor: Josep Casademunt, mestre de cases.

Instal·lació de Vapor de 6 cv (1849)

Francesc Ribas i Prous¹ (aprox 1730 – 1799) era fabricant d'indianes i un dels comerciants a l'engròs més pròspers i amb més reputació de la ciutat.² Procedia probablement del gremi de velers, i es casà amb Josepa Formentí, filla de Miquel Formentí, comerciant matriculat i reputat membre del mateix gremi. Francesc Ribas es va especialitzar en el dibuix i en els tints, aspecte fonamental en el procés de fabricació de les indianes i els estampats. Es va introduir en el negoci de la fabricació, com a soci i ajudant tècnic a la fàbrica que Josep Canaleta i Poch³ havia fet construir el 1753 al carrer de Sant Pere Més Alt.⁴

Thomson afirma que les tècniques del filat de Canaleta procedien d'Alemanya, de la frontera suïssa; s'introduïren grans rodes de filar dirigides per una mestra filadora de Konstanz encarregada d'instruir els treballadors en el seu ús. Cap a l'octubre del 1765, Canaleta tenia ja 55 d'aquestes noves rodes de filar accionades per 55 filadores que havien rebut l'aprenentatge.⁵ Francesc Ribas abans de treballar pel seu compte va fer ús, inicialment, de la instal·lació industrial del seu patró,⁶ on s'hi devia ensinistrar en els secrets de l'estampació i de la primera filatura del cotó.

Encoratjat pel propi Canaleta, l'any 1766 fundà l'empresa Francesc Ribas i Cia,⁷ amb una inversió inicial de 4.000 lliures catalanes i va formar societat amb els germans **Pau i Marià Illa** (s. XVIII),⁸ fabricants, i **Joaquim Roca i Batlle** (s. XVIII), fill d'un botiguer de Vilafranca del Penedès, emparentat amb Josepa Formentí.⁹ L'empresa es destinaria a la confecció de llenços i mocadors estampats a la "xinesca", per a la qual cosa va obtenir el 1767 un primer privilegi de fabricació.¹⁰

Inicialment Ribas no tenia local propi i es valia dels espais de la fàbrica Canaleta¹¹ i no va ser fins després de la mort de Josep Canaleta i Poch, el 1768, i a causa dels desacords amb el seu hereu sobre la renovació de la societat, que es va independitzar. L'agost de 1769 la família de Ribas es traslladà a una casa fàbrica que s'estava fent construir, al mateix carrer de Sant Pere Més Alt, "...en la misma calle colindante con la fàbrica Formentí..."¹² Francesc Ribas es casà amb una filla de Miquel Formentí, **Josepa Formentí** (1745 – s. XVIII), s'establí a Sant Pere Més Alt: "En el presente estoy concluyendo una casa en la calle de San Pedro, propia para la fàbrica (cuya casa habitamos ya...)".¹³

Efectivament el 5 de febrer del 1770 Francesc Ribas, com a fabricant d'indianes i de mocadors, feia la connexió de la claveguera nova per a la fàbrica del carrer de Sant Pere Més Alt.¹⁴ Ribas va comprar, també per aquestes dates, uns extensos terrenys per destinar-los a prat de blanqueig: "...que ara havem establido una pisa de tierra bastante grande para acer nuevo prado para el blanqueo, en la qual fabricamos casa y al mismo tiempo hoficina para esta labor..."¹⁵, prats d'indianes localitzats a Sant Martí de Provençals, uns antics terrenys agrícoles anomenats el "Prat d'en Llimona".¹⁶

Ribas, com la majoria dels fabricants que tenien aquesta oportunitat, sol·licità privilegis Reials de fabricació que consistien en el títol de proveïdor Reial, una desgravació del 5% en els llenços importats de l'estranger, franquícia total per a la importació de materials per a tints i franquícia total pels estampats que sortissin de la seva fàbrica.¹⁷ Les demandes de privilegis van ser informades per la Junta de Comerç de forma favorable, acceptant la majoria dels punts, però introduint clàusules compensatòries.

Amb la Reial Cèdula del 27 d'abril del 1769 se li concedí el privilegi reial a canvi del seu compromís a ensenyar "el secreto de dar con solidez, subsistencia y hermosura los colores y pinturas, sus composiciones, mezclas i dibujos", a dues persones, cada tres anys. Ribas tot i beneficiar-se dels avantatges fiscals que li conferia el privilegi, es va assegurar que la difusió dels coneixements

sobre les tècniques de tenyir i d'estampar fos la mínima possible, bo i confiant principalment els seus coneixements als seus fills i els dels seus associats més porpers.

De les sis persones a les quals va ensinistrar en el decurs de deu anys, dues eren els seus propis fills, Miquel i Francesc Ribas i Formentí, dues més els fills dels seus socis d'estampació, Marià i Pau Illa, una cinquena persona va ser el fill d'un estampador, Josep Olsina, el pare del qual treballava per a Buch i Armengol, i una sisena persona era Jaume Verges, sense cap lligam previ amb la indústria.¹⁸

F. Ribas i Cia, fàbrica especialitzada en els estampats a la "xinesca", treballava indistintament tant l'estampació de la seda com la de les indies. Les vendes de l'empresa es realitzaven principalment a Castella i a Catalunya, amb destinacions a tot l'àmbit peninsular,¹⁹ però no arribaven encara al mercat colonial. El 1772, Francesc Ribas sol·licità protecció dels seus dissenys a la "xinesca", cosa que obtingué a través d'un edicte de 1772 que prohibí copiar els dibuixos de Francesc Ribas i Pau Illa.²⁰ Francesc Ribas es referia col·loquialment, al secret dels ingredients dels colors i dels mordents, com el seu "...únic patrimonio".²¹

El 1772, F. Ribas i Cia. era una fàbrica interessada en la Reial Companyia de Filats de Cotó, amb un increment progressiu de nombre de telers de 12 a 18 unitats en funcionament a la fàbrica de Sant Pere Més Alt.²² Aquell mateix any, però, declarava també que, a més de la seva fàbrica, tenia 24 telers muntats a la casa de Roca, al carrer de Mercaders.²³ A partir del 1776, a través de l'amistat amb Miguel Gálvez, Auditor de Guerra de l'Exèrcit de Catalunya i destacat al Ministeri de la Guerra el 1776, Ribas aconseguí el reconeixement de Madrid i el subministrament habitual de la Cort, de llenços estampats a la "xinesca".²⁴

Paral·lelament al sistema de comercialització, practicat per botiguers i comerciants que adquirien i venien els articles pel seu propi compte, Ribas va valer-se també del comerç a comissió. Finalitat per a la qual connectà amb destacats homes de negocis instal·lats a l'interior peninsular i als quals encomana la missió de gestionar, en nom seu, la venda dels pintats que ell els remetia des de Barcelona a canvi d'una retribució o estipendi. A Madrid tenia destacat el seu comissionat principal, Ramon Nadal i Guàrdia, fill de dues branques indianaires de Barcelona, i encarregat de rebre bona part de les remeses i de fer-les arribar als seus destinataris, ja fos a la pròpia ciutat o bé al seu voltant. A Àvila remetia productes, el 1770, a Francesc Solernou, a Francesc Portero de Sòria i també a Sevilla, a Joan Roche.²⁵

A finals del 1778, ingressà a la societat el gendre de Ribas, **Josep Formentí** (s. XVIII), que era també fabricant d'indies, amb una aportació de 5.000 lliures²⁶ i el 20 d'abril del 1781, entrà com a soci el fill segon de Ribas, **Miquel Ribas i Formentí** (s. XVIII), amb 4.000 lliures catalanes posades pel seu pare, ja que el primogènit **Francesc Ribas i Formentí** (s. XVIII – 1774), havia mort set anys abans.²⁷ Aquestes incorporacions varen permetre iniciar una renovació i expansió i obrir-se al mercat colonial.²⁸

També s'iniciaren obres de reforma i ampliació de les instal·lacions, que començaren el 1782,²⁹ continuaren el 1789³⁰ i durarien fins el 1791, i s'incrementà el nombre de telers fins a 25 unitats instal·lades durant el 1783,³¹ tot coincidint amb el nomenament, el mateix 1783, de Francesc Ribas com a director responsable de la Companyia de Filats de Cotó, direcció que serà compartida amb Isidre Cathalà.

El 1784 Ribas amplià les instal·lacions de la fàbrica de Sant Pere, i va llogar un magatzem en una casa contigua a la fàbrica que era del Monestir de Sant Pere de les Puel·les.³² En el mateix sentit, sembla confirmat, per altres autors, que Francesc Ribas i Prous fou el fabricant

d'indies que comprà, el 1791, l'heretat de Can Cavaller a la vila de Les Corts de Sarrià, situada a l'actual recinte de la Maternitat.³³ El 1786, sent encara director de la Reial Companyia de Filats de Cotó, es presentà l'oportunitat d'introduir la tecnologia de màquina filadora *jenny*, oferta per la Junta de Comerç, a la Reial Companyia de Filats de Cotó, per mitjà d'uns tècnics anglesos i que es presentà a Barcelona. Aquesta oportunitat malauradament es va deixar perdre.³⁴

El 1788, F. Ribas i Cia. era encara una fàbrica petita, però molt especialitzada i interessada en la Companyia de Filats de Cotó, amb 4 accions, amb un increment progressiu de nombre de telers fins a un total de 25 unitats en funcionament a la fàbrica de Sant Pere Més Alt.³⁵ Francesc Ribas devia morir el 1798 i la seva empresa va continuar sota la raó social de Viuda de Francisco Ribas Menor, Miguel Manresa y Cia.³⁶ El 1802 Francesc Ribas i Cia., amb la raó social anterior, era una fàbrica interessada en la Reial Companyia de Filats de Cotó.³⁷ Malgrat que el seu sistema comercial estava basat en el mercat peninsular, a principis del nou segle foren diverses les ocasions en les quals va mostrar el seu interès per la Carrera d'Índies i diverses foren les fórmules que emprà a l'hora de materialitzar aquests contactes.

Fórmules que anaren des de les excepcionals remeses fetes entre el 1803 i el 1804 a Ramon Canalias de Veracruz i a Joan Larrea de Buenos Aires,³⁸ fins les més habituals de valer-se d'algun comissionat, Joan Baptista Carbonell i Francesc Puch, instal·lats a Cadis, amb ordre de vendre els seus teixits al comptat o bé d'intercanviar-los amb cotó "de nuestra América", sense oblidar les que normalment feia als seus clients gaditans. Com a conclusió, cal remarcar que la firma Francesc Ribas i Cia. constitueix un bon exemple del que fou la penetració catalana per terres hispanes i reflecteix, sense que encara es pugui avançar en quina mesura, l'interès que el mercat peninsular va tenir per la indústria del Principat al llarg del s. XVIII.

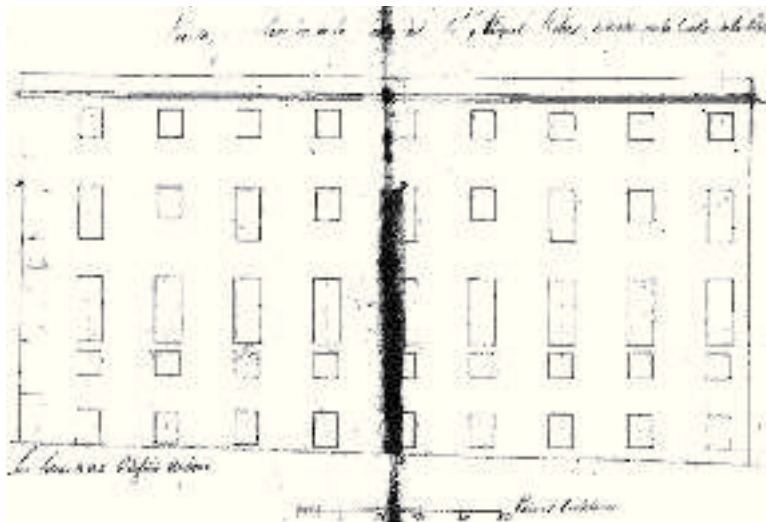
Copiador de Cartas.
Dela Fabrica dels S.^{os} Viuda de
Fran.^{co} Ribas menor y Comp.^a per
los anys 1795 1796 1797

El 1803, **Miquel Ribas** fill presentà una llicència per a la construcció d'una nova fàbrica al carrer de Sant Pere Més Alt, cantonada amb el de la Victòria.³⁹ La llicència consistia en l'enderrocament de la fàbrica original i la construcció d'una nova "casa fàbrica" de més grans dimensions. L'emplaçament corresponia a l'actual finca del número 72 de Sant Pere Més Alt, i molt probablement a la fàbrica original, si considerem que Miquel Ribas era el fill menor de Francesc Ribas i Prous.

El projecte, d'autor desconegut, indicava la posició de la casa fàbrica anterior i proposava doblar-la en dimensions i volum. La nova construcció era un edifici utilitari de 5 plantes d'alçada i 183 pams de longitud (35,40 metres). Aquest document ha permès la localització de la fàbrica Ribas-Formentí al número 72 del carrer de Sant Pere Més Alt, cantonada amb el número 6 del carrer de la Victòria.

Sembla clar que una inversió tan ambiciosa només es feia possible en un marc d'expansió econòmica i de pu-

Copiador de cartes dels "SSors. Viuda de Franco Ribas menor y Comp^a", dels anys 1795, 1796 i 1797, Publicat per Nadal, J. "Història Econòmica de la Catalunya contemporània", Vol 1, 1994.

AHCB Obreria C-68, 18 de febrer del 1803. "Miguel Ribas comerciante...posehe una Casa fabrica en la calle de San Pedro más alta y calle de la Victoria queriendo levantar otra casa a la altura...", pb+5, "Letras A,B,C: Edificio antiguo". Façana, sense signatura.

jança del comerç colonial que van tenir els primers anys del segle XIX. Pels documents posteriors podem afirmar que Ribas va construir la fàbrica a continuació de la casa del carrer Sant Pere Més Alt, alineada amb el carrer de la Victòria, edifici antic que inicialment fou respectat fins al 1827, com veurem. Des de juny del 1804, però, s'acaba bruscament la correspondència de la fàbrica i és un període poc documentat.⁴⁰

Aquesta fase econòmica es va veure bruscament interrompuda per l'ocupació francesa el 1808 i l'inici de la Guerra del Francès que durarà prop de sis anys. Miquel Ribas devia morir al començament de la Guerra, perquè trobem que el seu hereu, **Francesc Ribas** (s. XVIII – aprox. 1840) formava part de la Junta d'Autoritats i de classes, destinada a recaptar els repartiments de la despesa de l'exèrcit francès, durant l'ocupació.⁴¹

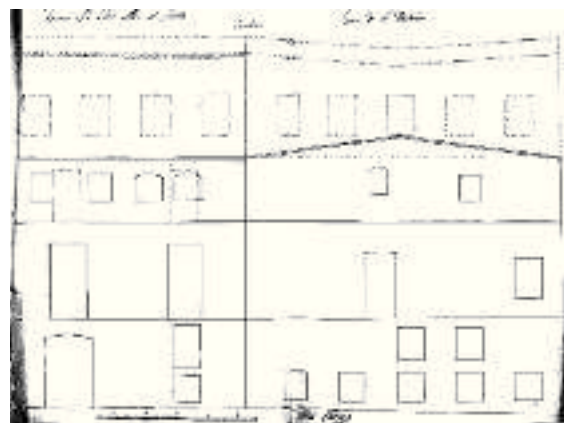
Durant la crisi del 1808, Barcelona fou una de les primeres places fortes de la Península on s'establí l'exèrcit napoleònic. Davant les exigències econòmiques de Duhesme, el comte d'Ezpeleta creà una Junta d'autoritats i classes, anomenada de "subsistències", el 9 de juny, la qual es negà a lliurar les quantitats exigides, cosa que comportà la detenció com a hostatges de membres destacats de la clerecia, de la noblesa i del comerç.

El bisbe Sitjar i el regidor degà, Comte de Darnius, ja havien fugit i llur actitud fou seguida per molts ciutadans: la població de la ciutat es va reduir a només un terç. No va ser el cas d'alguns fabricants com Francesc Ribas que van preferir quedar-se a peu de fàbrica i, per tal de protegir el patrimoni, adoptaren una actitud pactista. Francesc Ribas assumí la direcció de la primera d'aquestes Juntes de subsistència afrancesades, destinada principalment a dotar de subministraments l'exèrcit francès.

Barcelona restà incomunicada de la resta de l'Estat. Mentre l'antiga noblesa i els comerciants abandonaven la ciutat, en línies generals els fabricants es quedaren a la ciutat. El cas de Francesc Ribas no va ser l'únic. Raimon Bonaplata va acceptar el càrrec de regidor, el 26 de juliol del 1812⁴² en un govern municipal dirigit per la figura de Melcior Guàrdia i Ardèvol, en el càrrec de *maire*⁴³ Aquesta actitud pactista, sota el risc d'esser considerats afrancesats, ajudà els fabricants a mantenir l'estructura industrial intacta, o fins i tot activa, amb els dos bàndols, malgrat l'enfonsament del mercat de les indies, però sense pèrdues patrimonials, com havia succeït en altres indrets del Principat.

Un cop finalitzada la Guerra, no ens consta cap represàlia contra aquests fabricants pactistes, que es dedicaren a la reconstrucció de la indústria. Amb l'arribada

del Trienni Constitucional, Francesc Ribas intervingué en la transformació de l'antic cementiri de Sant Pere de les Puelles a l'actual Plaça de Sant Pere,⁴⁴ operació col·lectiva dels fabricants i propietaris del barri de Sant Pere, dirigida per Salvador Bonaplata. El 1824 Francesc Ribas inicià obres de reforma de la casa fàbrica de Sant Pere Més Alt,⁴⁵ el 1826 les continuarà⁴⁶ i el 1827 hi feia aixecar un pis més,⁴⁷ sota la direcció del mestre de cases Pau Cortès.⁴⁸

AHCB Obreria C-98, 7 de maig del 1827. "Francisco Ribas... levantar un tercer piso en la casa que posee...calle mas alta de San Pedro y esquina de la Victoria". Façana, signa Pau Cortès.

Els documents gràfics d'aquesta llicència són especialment reveladors. Primerament evidencien que, efectivament, el projecte del 1803 d'ampliació de la fàbrica de Miquel Ribas no havia afectat l'antiga casa de Sant Pere Més Alt. En segon lloc, ens il·lustren sobre l'estat de la casa fàbrica original fundada per Francesc Ribas i Prous, construïda el 1769, en forma d'un gran casal comercial, amb la tipologia i repertori de l'època: arcs rebaixats, sèrie de finestres en "solana" o galeria superior i coberta a dues aigües amb ràfecs.

La reforma del 1827 implicà la formació d'una sala de treball superior destinada als telers, ben il·luminada per una sèrie d'obertures, la formació d'un terrat pla accessible i la inversió dels pendents cap a l'interior; tal i com manaven els edictes d'Obreria. El 1833, l'edifici encara devia estar en obres perquè Francesc Ribas sol·licità a l'Ajuntament aixecar l'edifici més amunt dels 90 pams permesos, per tal de resoldre la complexitat del terrat pla,⁴⁹ obra realitzada pel mestre de cases Josep Nolla. Encara el 1838, Francesc Ribas realitzava obres de reforma en una altra casa del carrer de l'Hospital de la seva propietat.⁵⁰

La fàbrica Ribas figurava al "Padrón General" del 1829 com a fàbrica d'estampats, al carrer de Sant Pere Més Alt número 6 (antic) equipada amb 6 taules d'estampar,⁵¹ però no com a fàbrica de filats i teixits. Francesc Ribas devia morir entre el 1838 i el 1841, i va passar les propietats i fàbriques a la societat Vídua de l'hereu de Francesc Ribas i Companyia.

En aquells moments el model econòmic ja havia canviat, s'havia introduït el vapor a la ciutat i les antigues fàbriques d'indianes s'havien de renovar. Vídua de l'hereu de Francesc Ribas i Companyia el 1841 es va vendre el Mas de Can Cavaller a Josepa Calonge,⁵² en morir, la propietat passà a mans d'uns altres fabricants i tintorers de Barcelona,⁵³ la família Llenas.⁵⁴

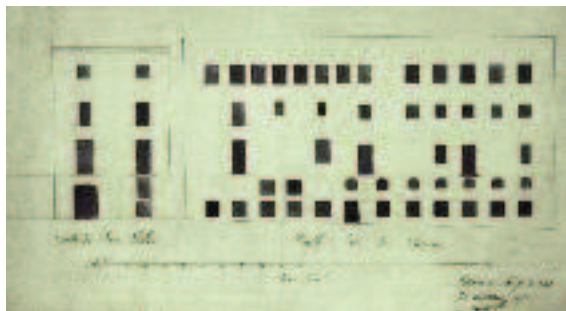
El 1842, l'hereu, anomenat també **Francesc Ribas** (s. XIX), estava al front de la fàbrica d'estampats i pintats, enregistrada a la Guia de Forasteros al carrer de Sant Pere Més Alt número 4 (antic) i també sembla que disposava d'una fàbrica de filats al carrer de Montalegre n. 5 (antic).⁵⁵ Francesc Ribas durant aquests anys ja havia in-

AHCB Obreria C-115, 16 d'agost del 1833, "Francisco Ribas, fabricante...levantar un alto algo más de los 90 palmos... casa callejón llamado de la Victoria". Façana, signa José Nolla.

roduït els cilindres d'estampar i les màquines "perrotines" en substitució de les taules de pintar, que eren mogudes per un "vògit" de cavalleries.⁵⁶ D'altra banda, Josep Oriol Ribas continuà al front d'una fàbrica de teixits de mescla de cotó i seda al carrer de Sant Pere Més Baix, número 64 (antic).

AHCB Gràfics N. Reg: 03366, 19 de maig del 1846, "Plan de una casa fàbrica sita en la calle més alta de San Pedro de D. Fran(cis)co Ribas". Planta, signa José Casademunt.

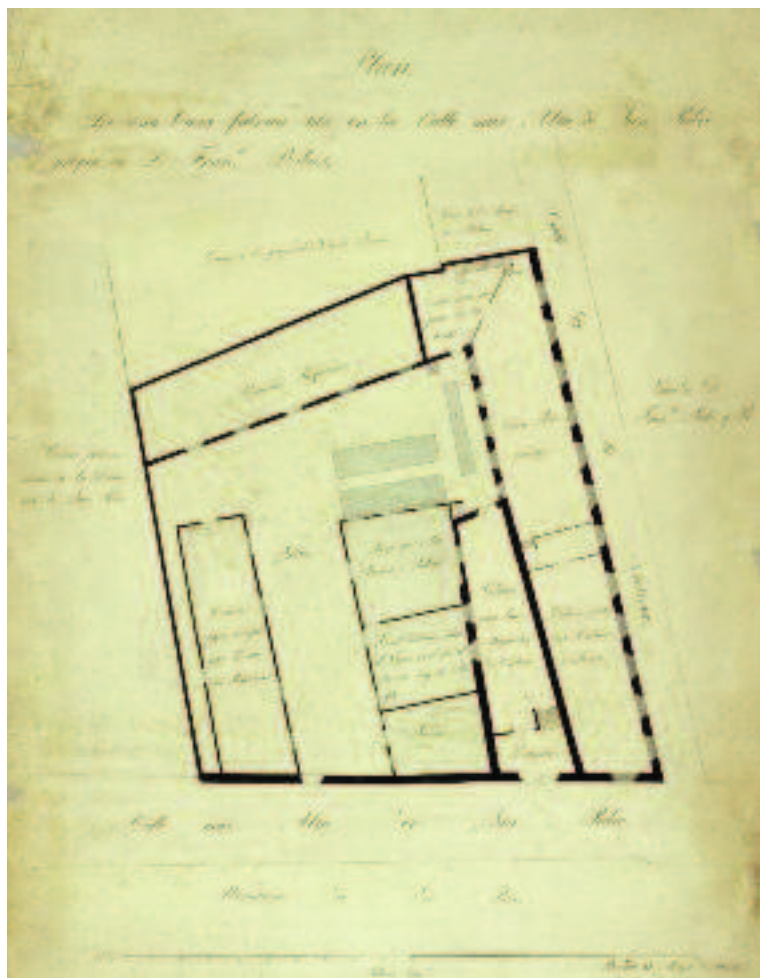
Finalment, Ribas, en vista de la difusió de l'ús de les màquines de vapor i de les limitacions que imposava l'Ajuntament de Barcelona a través de l'edictat d'Obreria del 10 d'abril de 1846, i donat que la seva casa fàbrica estava dins de l'àrea permesa per instal·lar noves màquines, presentà una llicència per a la instal·lació d'un vapor per moure les màquines "perrotines" i la construcció d'uns magatzems, el 1846,⁵⁷ segons un projecte presentat a llicència per l'arquitecte acadèmic Josep Casademunt.⁵⁸

La documentació presentada a la llicència és prou interessant per les dades que facilita. Resseguint les descripcions dels plànols de planta, la casa fàbrica ocupava una parcel·la de 162 pams (31 metres) de façana al carrer de Sant Pere Més Alt, corresponent a les dues parcel·les grans marcades amb els actuals números 72 i 74 (aquesta darrera, només edificada en planta baixa). En profunditat tenia un front que mirava al carrer de la Victòria de 190 pams, (37 metres), corresponents als actuals números 4 i 6 del carrer de la Victòria, i disposava també de la propietat del grup de cases dels números 75 - 79 de Sant Pere Mitjà, és a dir una superfície total superior als 1.000 metres quadrats.

La distribució en planta baixa estava dedicada tota ella a l'establiment de pintats, amb una quadra per a les màquines de cilindre, una altra per a les cubes o tines, un pati de maniobra que donava a la quadra del pintador, una sala per pujar els colors, els magatzems projectats, la quadra de les màquines perrotines, una sala de banys, un local estimat per a la màquina de vapor, fins ara ocupat pel "vogi" o motor de cavalleries i un assecador.

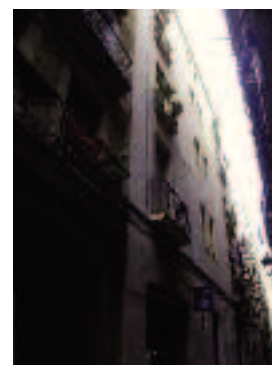
Les façanes projectades corresponien a una tipologia de casa fàbrica, amb el cos de casa o residència dels Ribas de 4 plantes d'alçada, alineat amb el carrer de Sant Pere Més Alt, i les 5 plantes de quadres destinades al filat i el teixit, il·luminades gràcies a l'alineació de l'edifici amb el carrer de la Victòria.

Francesc Ribas figurava en el cens electoral del 1847 com a resident al carrer de Sant Pere Més Alt, número 4 (antic) amb un important subsidi industrial.⁵⁹ El 1849, Francesc Ribas presentà una nova llicència per a la instal·lació d'una nova màquina de vapor de 6 CV de potència i de mitja pressió, destinada a la fàbrica de pintats de Sant Pere Més Alt.⁶⁰ El 1857 encara estava enregistrada la fàbrica d'estampats de Francisco Ribas y Compañia al carrer de Sant Pere Més Alt, número 70 (actuals 72 i 74).⁶¹ Després de la mort de Francesc Ribas, la fàbrica passà a dependre de la societat Viuda del hereu de Francesc Ribas i Cia., que va fer fallida l'any 1888.⁶²

AHCB Gràfics N. Reg: 03366, 19 de maig del 1846, "Plan de una casa fàbrica sita en la calle més alta de San Pedro de D. Fran(cis)co Ribas". Planta, signa José Casademunt. Descripció de la llegenda: Interior: "Entrada, Cuadra pera las máquinas de cilindro, Cuadra para las cibas o tinas, Patio (de dreta a esquerra), Cuadra del Pintador, Cuarto para pujar los colores, Almacenes proyectados, Cuadra para las máquinas llamadas perotinas, Pieza para los baños o salas, Local estimado para el vapor en el que al presente hay el Bogit, Secador". Exterior: (de dreta a esquerra) "Calle Mas Alta de San Pedro, Calle de la Victòria, Casa de D. Francº Sala y Pi, Casa de D. Mariano Melchor, Casas de la propiedad de dicho Ribas, Casas pertenecientes a la Domeria de San Pedro".

La casa fàbrica Ribas del carrer de Sant Pere Més Alt va ser enderrocada i substituïda pel conjunt de la casa J.M. Bertrand, aixecada el 1888 per l'arquitecte E. Mercader, edificis d'habitatges inclosos en el Catàleg del Patrimoni arquitectònic de la ciutat.⁶³ Es conserven però, encara en peu, els habitatges associats a la fàbrica Ribas del carrer de Sant Pere Mitjà n. 75-79.

Carrer de Sant Pere Mitjà n. 75-79 (Foto JAV 2012)

NOTES

1 Informacions facilitades pels descendents de la família Ribas: L'enginyer industrial Antoni Vidal ens informa que Francesc Ribas era fill d'Angela Prous, i va néixer aproximadament cap el 1730 i va morir el 1799, segons documents notariais en poder de la família. El segon cognom de Prous i el suggeriment de la data de la defunció estan documentats també per Tatjer, Mercè; Vilanova, Antoni; Insa, Yolanda, "Creixement urbà i primeres implantacions fabrils a Les Corts, 1845-1868", Quadrens d'Història 11, 2004: "Francesc Ribas devia morir el 1798(?) i la seva empresa va continuar sota la raó social de "Viuda de Francisco Ribas Menor, Miguel Manresa y Cia".

2 Vazquez de Prada, Valentín “Un modelo de empresa catalana de estampados en el siglo XVIII: La firma Francisco Ribas”, en Primer Congreso d'Historia Moderna de Catalunya vol. 1, Barcelona 1984, pg. 635.

3 APNB, Notari: Ramon Aliet, 1755, fol. 18. “José Canaleta y Cía.”, Acta de continuació, quatre socis, acta de continuació, 1 de gener del 1753. Anteriorment propietat individual. Direcció concentrada.

4 Vegeu casa fàbrica Canaleta.

5 Thomson, J., “Els orígens de la industrialització a Catalunya, el cotó de Barcelona 1728-1832”, Barcelona 1994.

6 Thomson, J., “Els orígens ...”. Op. Cit.

7 Thomson, J., “Els orígens ...”. Op. Cit.

8 Thomson, J., “Els orígens ...”. Op. Cit. pg. 249, els germans Marià i Pau Illa socis de F. Ribas i Cía.

9 Vazquez de Prada, Valentín, “Un modelo de empresa...”, Op. Cit.

10 Thomson, J., “Els orígens ...”. Op. Cit.

11 AGS, Consejo Supremo de Hacienda, Libro 248, fol. 192. Cartes a Ramon de Nadal, corresponsal a Madrid, 7 de març del 1768. Citat per Vazquez de Prada.

12 Vazquez de Prada, Valentín “Un modelo de empresa catalana ...”. Op. Cit

13 Carta a Boado, Barril y Cía de València, 20 de març del 1770. Citat per Vazquez de Prada.

14 AHCB, Obreria, caixa 26, 5 de febrer del 1770, sol·licitud de Francisco Ribas, fabricant d'indianes i mocadors, d'un claveguera nova al carrer de Sant Pere Més Alt. Sense plànol.

15 Carta a “Carbonell y Cía”, de Badajoz, 2 d'agost del 1769. Citat per Vazquez de Prada.

16 APNB, Notari: Josep Ponsich, Manual de 1773, f. 313 i ss. Citat per Alexandre Sánchez. D'altra banda, els descendents de la família Ribas afirmen que als arxius de la família està enregistrat amb escriptures el “Prat d'en Llimona” comprat per Ribas, on s'hi treballarà fins passat el 1980.

17 BC, JC, Lligall 53, núm 7. Citat per Vazquez de Prada.

18 Thomson, J., “Els orígens...”, Op. Cit. pg. 249.

19 Musset i Pons, Assumpta, “La conquesta del mercat peninsular durant la segona meitat del segle XVIII: l'exemple de la casa Francesc Ribas i Cía. (1766-1783)”, Pedralbes: revista d'història moderna, Any: 1988 Núm.: 8 (1), pg. 396.

20 BC, Fons del Baró de Castellet. Barcelona, 1772, Edicte prohibint copiar els dibuixos a la xinesca de Francesc Ribas i de Pau Illa i donant preferència en l'aprenentatge de les seves tècniques als seus propis fills.

21 Thomson, J., “Els orígens...”, Op. Cit.

22 Grau, Ramon, “Telares, acciones y localización de las fábricas de indianas interesadas en la Compañía de Hilados de algodón (1768-1799)”. Inèdit.

23 BC, JC, llig. 53, núm. 7, citat per Thomson, “Els orígens...”, Op. Cit.

24 Vazquez de Prada, Valentín, “Un modelo de empresa...”, Op. Cit.

25 AHCB, Fons Comercial, B. 127-128-129, Cartes. Citat per Musset i Pons, Assumpta, “La conquesta del mercat...”, Op. Cit.

26 Llibres de Caixa del 1780 al 1795. Vazquez de Prada, Valentín, “Un modelo de empresa...”, Op. Cit.

27 Garcia Balaña, “La fabricació de la fàbrica...”.

28 AHCB, Fons Comercial. B-130. Carta a Ramón Nadal de Madrid de 20 de maig del 1779. El 1779 Francesc Ribas escrivia a un client que: “Había mucho tiempo que esta su fábrica estaba ocupada en pintar lienzo para la América (lo que no hubiera sucedido de saber las novedades de la guerra)”. Citat per Sánchez, Alexandre, “La indianeria: mito o realidad” Universitat de Barcelona.

29 AHCB, Obreria, caixa 42, 26 d'agost del 1782, sol·licitud de Francisco Ribas, fabricant d'indianes i comerciant, buidar lletrines a la casa i fàbrica del carrer de Sant Pere Més Alt. Sense plànol.

30 AHCB, Obreria, caixa 51, 24 d'abril del 1789, sol·licitud de Francisco Ribas, comerciant, posar estenedors a la casa i fàbrica del carrer de Sant Pere Més Alt. Sense plànol.

31 Grau, Ramon, “Telares,...”. Op. Cit.

32 Llibre de Caixa, B, 124, apunt comptable del 2 d'octubre del 1784. Aquesta casa probablement feia referència a la “Casa del Dómer”, és a dir del religiós que oficiava al convent femení de les clarisses de de Sant Pere, situada al n. 74 de Sant Pere Més Alt, segons dades del Registre de la Propietat.

33 “Per altres fonts sabem de l'existència d'un altre prat conegut com d'en Cavaller, i situat en terres d'aquest mas en l'actual recinte de la Maternitat, propietat des del 1791 del fabricant d'indianes i ciutadà de Barcelona Francesc Ribas i Prous; mort aquest el 1799, el 1807 passà a la raó social “Vídua del l'hereu de Francesc Ribas i Companyia”. Citat per Tatjer, Mercè; i altres, “Creixement urbà i primeres implantacions fabrils a Les Corts, 1845-1868”, Quaderns d'història 11, 2004. Navarro, J., “Masies de les Corts; torres, masos i altres cases”, Barcelona 1993, pàg. 329-331; i Saurí i Matas, Manel, “Guia General de Barcelona dedicada a la Junta de Fàbricas de Cataluña”, 1854, pàg. 385-387. Segons informacions facilitades per Antoni Vidal, descendent de la família Ribas, aquests terrenys de Can Cavaller no foren utilitzats per a prat d'indianes i foren ràpidament venuts a causa de la crisi de la Guerra del Francès.

34 Introducció de la “jenny” de James Hargreaves oferta per la Junta de Comerç, a la Reial Companyia de Filats de Cotó, Directors de la RCFC: Cathalà, Ribas i Rovira) BC, Fons EdG/EdJ, RCFC, L, 12/Llibre de resolucions (1783-1794) Sessió del 9 de març de 1786. Citat per J. Thomson.

35 Grau, Ramón, “Telares, acciones y localización de las fábricas de indianas interesadas en la Compañía de Hilados de algodón (1768-1799)”. Inèdit.

36 Tatjer, Mercè; i altres “Creixement urbà i primeres implantacions fabrils a Les Corts,...”. Op. Cit.

37 Anònim, “Almanak Mercantil ó Guia de Comerciantes para el año 1802”, Madrid 1802, Plaza de Barcelona, pg. 245.

38 AHMB, FC, B. 132, Cartes a Ramon Canalias de Veracmz., 6 de desembre del 1803 i a Joan Larrea de Buenos Aires, 7 de febrer del 1804, Citat per Musset i Pons, Assumpta, “La conquesta del mercat...”, Op. Cit.

39 AHCB Obreria C-68, 18 de febrer del 1803. “Miguel Ribas comerciante...posehe una Casa fabrica en la calle de San Pedro más alta y calle de la Victoria queriendo levantar otra casa a la altura...”, pb+5, Letras A,B,C: Edificio antiguo. Façana, sense signatura.

40 Vazquez de Prada, Valentín “Un modelo de empresa catalana ...”. Op. Cit.

41 BC, Bàndol, 11 de setembre de 1808, “Aviso al público, la penuria, dimanada de la lentitud en el pago de los repartimientos...”, signa S.E. y Señores de la Junta: Francisco Ribas.

42 L'1 de juny del 1811 es constituí un consell municipal afrancesat, presidit per Antoni Ferrater i vicepresidit pel magistrat i hisendat Josep de Campà, que comptava amb quatre components més (nobles i hisendats). Finalment, el 13 de juliol del 1812 s'implantà un ajuntament de tipus francès, “mairie”, d'acord amb la nova organització territorial de Catalunya (decret del 2 de febrer de 1812). El “maire” fou l'advocat i majistrat Melcior Guàrdia i Ardevol, que pertanyia a una de les famílies de ciutadans honrats, fabricants i comerciants de Barcelona. Els altres membres foren: el noble Francesc Delàs; el fabricant Erasme de Gònima, que hi renuncià i fou substituït pel també hisendat i negociant Josep Pujol i March, i els hisendats Josep de Campà i Josep Castanyer. Al voltant de la “mairie” es formà un consell municipal integrat per trenta persones importants de la ciutat, entre les quals hi havia Ramon Bonaplata, amb la missió d'aconsejar-la i orientar-la (antics regidors, comerciants francesos, i delegats de les cases de comerç estrangeres, barcelonins afrancesats i, fins i tot, contraris als francesos. Finalment el 8 de maig del 1814, les tropes franceses sortien de Barcelona, d'acord amb l'armistici signat el 19 d'abril. Arnabat, Ramon, “La revolució liberal a Barcelona. Política de classes i classes de política”. Quaderns d'història n. 10, Barcelona 2004.

43 Mercader, Joan, “Barcelona durante la ocupación francesa, 1808-1814”, CSIC, Madrid, 1949, pg. 180.

44 AHCB Obreria C-88, maig de 1822. Enderroc del cementiri de Sant Pere de les Puelles: Reunió dels ciutadans: “Francisco Ribas” i altres...Ordre d'enderrocament de 23 de maig de 1822.

45 AHCB Obreria C-92, 19 de maig de 1824. “Frc” Ribas... habitante en la calle de San Pedro más alta...tapiar balcón”. Sense plànol.

46 AHCB Obreria C-97, 16 d'agost de 1826. “Frc” Ribas... casa de la calle más alta de San Pedro ...nº 6...que confronta con la calle de la Victòria...componer algunos pedazos de la pared”. Sense plànol.

47 AHCB Obreria C-98, 7 de maig de 1827. “Francisco Ribas... levantar un tercer piso en la casa que posee...calle mas alta de San Pedro y esquina de la Victòria”. Façana, signa Pau Cortés.

48 Arranz cita al mestre d'obres Pau Cortés (1762-?), nascut a Talavera, amb títol de mestria del 1801. Germà del mestre de cases Josep Cortés amb mestria des del 1779. Va ser autor de la casa del fabricant i de la fàbrica de Joan Tresserra (1815) i de la reforma de la fàbrica de Francesc Ribas (1827).

49 AHCB Obreria C-115, 16 d'agost de 1833, “Francisco Ribas, fabricante...levantar un alto algo más de los 90 palmos...casa callejón llamado de la Victòria”. Façana, signa José Nolla.

50 AHCB Obreria C-128, 22 de març de 1838, "Francº Ribas...levantar la baranda del terrado de la casa...calle Hospital". Sense plànol.

51 Graell, "Padron General", 1829.

52 Farre i Sostres, Júlia, "Els centres assistencials i sanitaris de l'antic terme de les Corts", Gimbernat, 1994.

53 APNB. Notari: J.M. Planas. Manual de 1848. "... Na Calonge en morir nomenà tres hereus universals, els quals després de la seva mort procediren a la venda en pública subhasta el 3 i 6 d'octubre de 1846, adjudicant-se a Francesc Llenas i Duran, tintorer i veí de Barcelona per la quantitat de 17 mil lliures catalanes. S'havia de fer càrrec dels censos i demés obligacions del mas, que els havia redimit deu anys més tard i havia augmentat l'extensió de l'heretat, comprant set mudjades en una part de la qual s'havien construït petites cases com la del Raval de Can Bauma, junt a l'actual Travessera". Citat per: Farré i Sostres, Júlia, "Els centres assistencials i sanitaris de l'antic terme de les Corts", Gimbernat, 1994, XXII, 117-128.

54 Vegeu casa fàbrica Llenas del sector del Raval.

55 Anònim, "Guia de Forasteros de Barcelona", 1842.

56 Aquesta afirmació es fonamenta en l'observació de les descripcions del plànol del 1846 de instal·lació de la màquina de vapor, AHCB Gràfics N. Reg: 03366, 19 de maig del 1846, "Plan de una casa fàbrica sita en la calle més alta de San Pedro de D. Fran(cis)co Ribas".

57 AHC Gràfics N. Reg: 03366, 19 de maig de 1846, "Plan de una casa fàbrica sita en la calle més alta de San Pedro de D. Fran(cis)co Ribas". Planta, signa José Casademunt.

58 Josep Casademunt i Torrents (aprox. 1805 – 1868), segons Arranz era fill del mestre fuster Joan Casademunt i Morros, estudià a l'Escola de la Llotja, amb títol d'arquitecte de la Real Academia de San Fernando de Madrid del 1830 i posteriorment el d'acadèmic de mèrit de Sant Carles de València el 1838. Va ser Catedràtic i Director titular d'arquitectura de l'Escola de la Llotja des del 24 de febrer de 1842, on impulsà una orientació més encaminada cap a la tècnica constructiva. Dedicat fonamentalment a la docència de l'Escola de la Llotja, pocs són els projectes localitzats al Registre d'Obreria. Va ser autor de la reforma de la fàbrica d'Antoni Llopió al carrer del Marquès de Barberà (1838)...

...59, un edifici procedent de la reutilització de construccions del segle XVIII, la instal·lació de la màquina de vapor de la fàbrica de sabó d'Antoni Cabanellas del carrer de Trentaclaus (1842) i la de la fàbrica d'estampats de Francesc Ribas (1846). L'arquitecte Adrià Casademunt i Vidal, fill de Josep Casademunt, serà l'autor de la Galeria de les Màquines de l'Exposició Universal de 1888.

60 Llistat d'electors de la ciutat de Barcelona en el cens electoral del 1847: Ribas, Francisco. Alta de San Pedro 4, pido 2, subsidio 1288 (Tesi Fuster).

61 AHCB, Obreria C-139, 10 de novembre del 1849, llicència presentada per Francisco Ribas, per a la instal·lació d'una màquina de vapor de 6 CV de mitja pressió, a la fàbrica de pintats del carrer de Sant Pere Més Alt. Sense plànol i sense signatura.

62 Anònim, "El Consultor...", Barcelona, 1857.

63 Tatjer, Mercè, "Creixement urbà...", Op. Cit.

64 Ajuntament de Barcelona, "Catàleg del Patrimoni arquitectònic de Barcelona", Identificador: 1254, Sant Pere Més Alt 72, 74, Victòria 4, 6.

11. Casa fàbrica MARÍ

1768

Fàbrica d'indianes

Carrer Comtal n. 18b i 18x

Carrer Moles n. (?)

Edifici desaparegut

Màquines:

12 telers

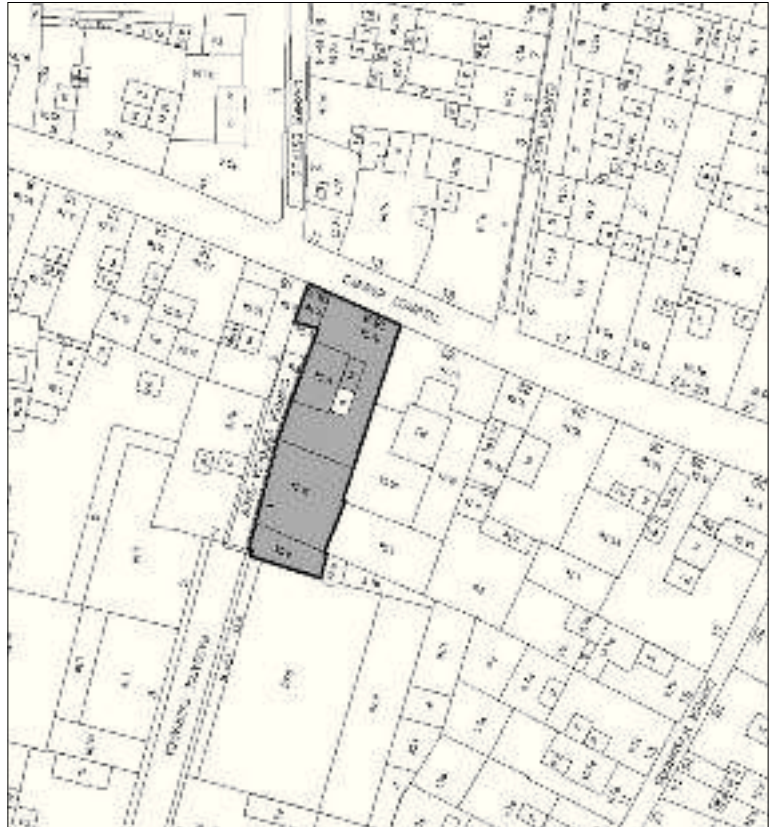
Arquitectura:

Reedificació c. Moles (1779)

Reedificació c. Moles (1780)

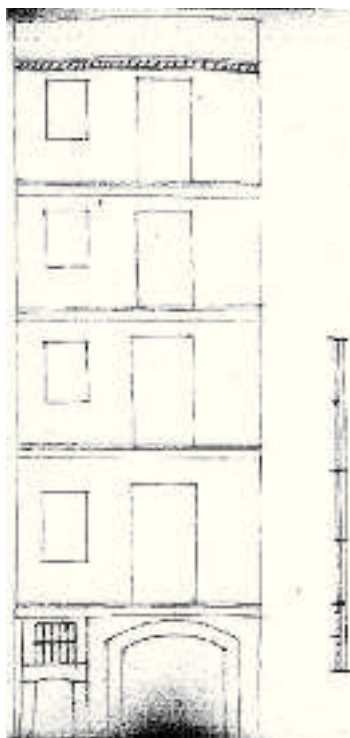
Reedificació c. Moles (1786)

Reedificació c. Comtal, c. Volta d'espolsasacs (1787)

Magí Marí (s. XVIII – aprox. 1780), segons Thomson, fundà una fàbrica d'indianes, entre els anys 1768 i 1770.¹ Es tractava d'una petita unitat manufacturera que, durant els primers anys, funcionà com a taller menestral, sense arribar a disposar d'un sistema de fàbrica desenvolupat. La primera referència geogràfica documentada la tenim al carrer Moles, quan el 1779 Magí Marí feia enderrocar i reedificar unes cases, fins a l'alçada de 4 plantes,² una finca no identificada, però que va ser on s'establí Magí Marí per primer cop, com a fabricant d'indianes.

Magí Marí probablement devia morir cap al 1780 perquè la seva vídua, **Rita Marí** (s. XVIII), es va fer càrrec dels afers de l'empresa del carrer Moles, acompanyada pel seu fill i hereu, **Magí Marí** (s. XVIII - s. XIX). Tots dos feren

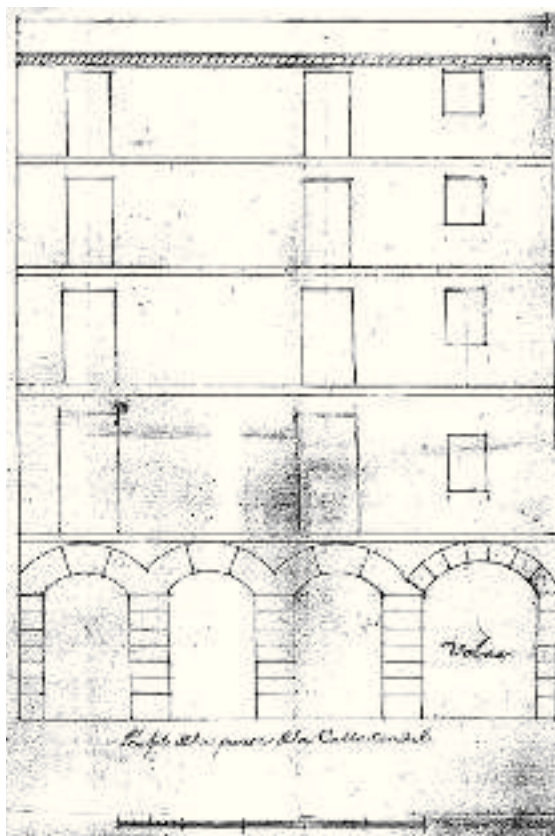

AHCB Obreria caixa 46, 1 de març de 1786, Magí Marí, fabricant d'indianes, per enderrocar i reedificar la casa del carrer Moles...pb+4 (1 portal), sense signatura.

enderrocar i reedificar una segona casa al carrer de les Moles el 1780,³ aixecant-la fins a una alçada de 4 plantes, mesurades en 65 pams. També el 1786, Magí Marí fill, ara exercint ja com a fabricant d'indianes, feia enderrocar i reedificar una segona casa del carrer de les Moles,⁴ fins a una alçada de 5 plantes, que ocupava una parcel·la estreta de tipologia medieval, amb escala comunitària en el front de façana i uns usos aparentment residencials, segons el projecte presentat a llicència d'autor desconegut.

Magí Marí arribà a exercir també de comerciant, probablement per tal de construir la seva pròpia xarxa comercial i no dependre d'altres companyies, i va fer aixecar l'edifici més important de la seva empresa situat al carrer Comtal, l'any 1787.⁵ Marí es va fer construir un edifici de cinc plantes, d'una major envergadura que els anteriors, sobre el que sembla que eren unes antigues construccions medievals, que configuraven la Volta d'Espolsasacs, edifici inclòs al Catàleg del Patrimoni on es vincula amb la veïna Casa del Baró de Vilagaia.⁶

La volta d'Espolsasacs era, doncs, una preexistència antiga que ordenava un accés posterior als Horts del Convent de les Monges de Montsió. Així efectivament pot apreciar-se en el dibuix acurat de la façana del projecte la presència d'uns baixos de pedra formant quatre arcs rebaixats, probablement anteriors a la llicència d'obres, segons es desprèn dels memorials. El desenvolupament de l'edifici cap a l'interior de la Volta d'Espolsasacs

AHCB Obreria caixa 47, 7 de gener del 1787, Magí Marí, comerciant...enderrocar i reedificar carrer Comtal amb Volta d'Espolsasacs, PB+ent+4p, 85 pams. Dos plànols de façana, sense signatura.

configurava una tipologia de casa fàbrica, malgrat que la fàbrica original continuà ubicada al carrer de les Moles.

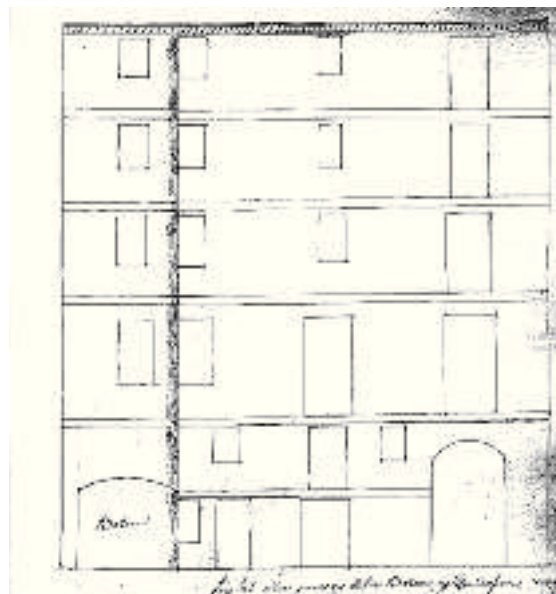
Rita i Magí Marí, mare i fill actuant conjuntament, administraven una fàbrica d'indianes que teixia els seus propis llenços. Foren també una empresa interessada en la Reial Companyia de Filats de cotó, que el 1793 disposava de 12 telers "corrents", màquines instal·lades al carrer de les Moles, segons Ramon Grau,⁷ emplaçament de la fàbrica d'indianes original. Thomson, però, fixa la retirada dels Marí de la indústria abans del 1790.⁸

Els documents de llicència del 1787 són els que han permès la identificació de l'edifici a l'actual número 18b i 18x del carrer Comtal, edifici residencial del segle XVIII que efectivament dona accés a la Volta d'Espolsasacs, però que està vinculat cadastralment a la mateixa propietat que el número 20 del mateix carrer. Actualment es conserva íntegrament l'edifici del carrer Comtal 18b i 18x i forma part del Catàleg del Patrimoni arquitectònic de Barcelona amb un nivell de protecció B:B i una qualificació urbanística 12b(p),⁹ edifici que ara sabem que fou reedificat de nova planta el 1787 pels fabricant d'indianes Magí Marí.

La referència o vinculació cadastral de la casa Marí al palau del Baró de Vilagaia,¹⁰ expresada al Catàleg, sembla discutible per les evidències documentades en el Registre d'Obreria. D'altra banda la concessió del títol de Baró data de 1796 i el fet que altres autors l'han situat al número 20 del carrer Comtal, tot plegat pot fer posar en qüestió aquesta identificació.¹¹

També s'ha d'observar que els Quarterons Garriga del 1858 concedeixen a l'edifici dels Marí una categoria d'edificació antiga, en front de la més moderna atribuïda al Baró de Vilagaia. És més creïble, en canvi, la hipòtesi que els propietaris inicials del conjunt dels edificis dels números del 18 al 20 del carrer Comtal fossin el fabricant d'indianes Magí Marí, i que l'establiment en aquest carrer pel Baró de Vilagaia es realitzés posteriorment a la dècada del 1790.

L'edifici actualment existent als números 18b i 18x del carrer Comtal data aproximadament de la dècada del 1850. És probable, doncs, que l'antiga fàbrica d'indianes fos enderrocada i substituïda per un nou edifici, aquest cop sí, pel Baró de Vilagaia, amb posterioritat al 1858. Aquesta hipòtesi encaixaria amb la descripció que es realitzava al Quarteró Garriga i Roca de 1858.

Quarteró Garriga, 1858.

12. Casa fàbrica SOLÀ

1772

Fàbrica de “panyos” tintats de llana i franel·les

Carrer de Sant Pere Més Alt n. 98

Carrer de les Basses de Sant Pere n. 13

Edifici desaparegut

Màquines:

-

Nombre d'operaris:

-

Arquitectura:

Reforma i ampliació de la fàbrica (1806)

Autor: Jaume Flaquer, mestre d'obres.

Reforma, 4 i 5 plomes d'aigua (1826)

Casa carrer Cortines (1829)

Autor: Joan Valls, mestre d'obres

Casal carrer Arc del Teatre (Trentaclaus) (1833)

Autor: Antoni Valls, mestre d'obres.

NOTES

1 Thomson, J. “Els orígens...”. Pg. 230

2 AHCB Obreria caixa 38, 16 d'abril de 1779, Magí Marí, fabricant d'indianes...enderrocar i reedificar carrer Moles, pb+3p, Sense planols.

3 AHCB Obreria caixa 39, 27 d'abril de 1780, Rita Marí, vídua...enderrocar i reedificar, carrer Moles, pb+3p, 65 pams. Sense planols.

4 AHCB, Obreria, C-46, 1 de març de 1786, llicència presentada per Magí Marí, fabricant d'indianes, per enderrocar i reedificar de nou la casa del carrer Moles, plànol de pb+4 (1 portal), sense signatura.

5 AHCB Obreria caixa 47, 7 de gener de 1787, Magí Marí, comerciant...enderrocar i reedificar carrer Comtal amb Volta d'Espolsasacs, pb+ent+4p, 85 pams. Dos plànols de façana, sense signatura.

6 Catàleg del Patrimoni Arquitectònic de Barcelona. Casa del Baró de Vilagaia, carrer Comtal números 18 i 20, Volta d'Espolsasacs 1 i 2.

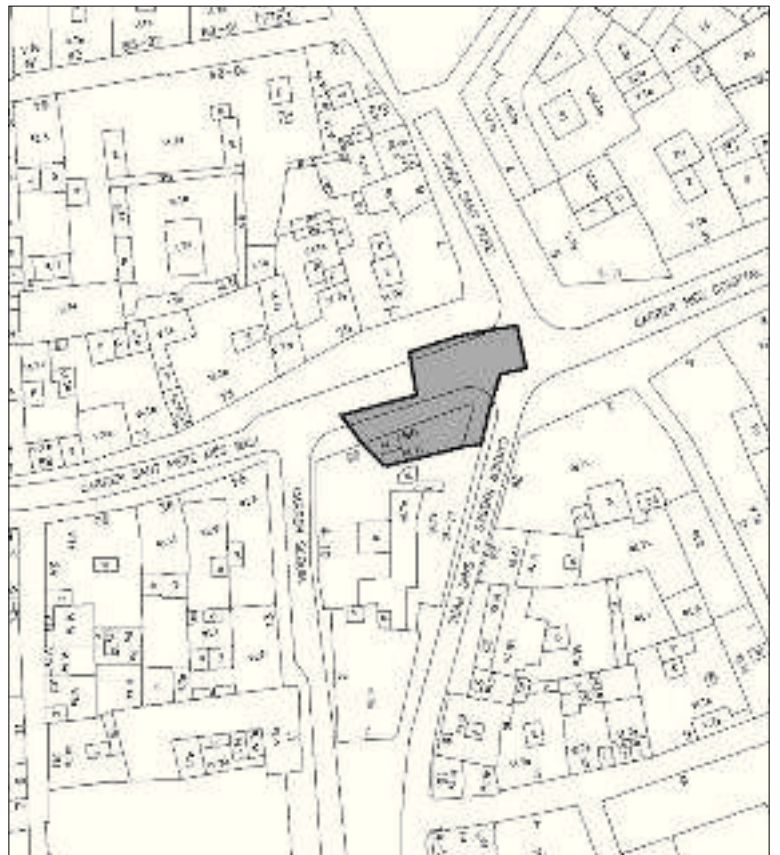
7 Grau, “Telares...”

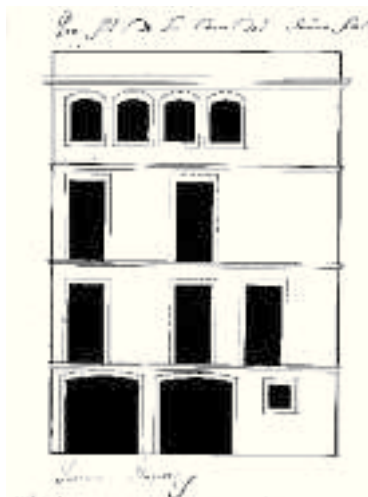
8 Thomson, J. “Els orígens...”, pg. 334, Marí es va retirar de la indústria abans del 1790.

9 Ajuntament de Barcelona, “Catàleg del Patrimoni de Barcelona”, Palau del Baró de Vilagaia i edificis adjacents, carrer Comtal 18, 18b, 18x i 20: “Aquest edifici, bastit en part sobre un pas cobert, és possiblement d'origen medieval i va ser transformat en edifici d'habitatges bàsicament durant els segles XVII i XVIII. És interessant el portal principal, d'arc rebaixat i emmotllurat, així com també el vestíbul i el pati amb arcs carpanells de pedra. L'edifici consta de planta baixa i tres pisos, i els seus balcons són d'obra amb llindes de perfil d'arc escarser. Cal assenyalar el parament de façana corresponent a la planta principal i al volum situat immediatament sobre del pas cobert, on el repertori ornamental el vincula amb l'edifici adjacent, fet sovint a Ciutat Vella on la situació de les propietats horitzontals permet establir aquesta complexitat”.

10 La baronia de Vilagaia fou un títol concedit el 1796 a l'il·lustrat Francesc d'Assís de Delàs i Silvestre (Girona 1747 - 1818). Aquest personatge creà una colònia agrícola a Vilagaia (Bages) en uns terrenys seus. Hi reuní més de 25 colons que reberen cases i terres, on iniciaren el conreu de vinyes i d'oliveres. Citat de: Pavón Gamero, David “L'embassament de Boadella: antecedents, execució i repercussions locals d'una infraestructura hidràulica”, Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos, Figueres, 34 (2001), pàg. 179-217.

11 Perelló Ferrer, Antònia Maria, “L'arquitectura civil del segle XVII a Barcelona”, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996. Carrer Comtal, 20, Palau del Baró de Vilagaia, pg.137, fitxa 227. “Potser d'origen medieval la construcció d'aquest palau, transformat en edifici d'habitatges, data aproximadament del segle XVII i XVIII. És interessant la porta principal d'arc rebaixat i emmotllurat, així com també el vestíbul i el pati amb arcs carpanells de pedra. L'edifici, residència del baró de Vilagaia, presenta moltes relacions amb el palau Maldà i donen lloc a la configuració d'una determinada tipologia de palaus urbans, pròpia de Barcelona”.

AHCB Obreria C-73, 7 de març del 1806, "Felipe Solà, tintorero de paños...." calle de las balsas de San Pedro...parte de la Sequia del Rech Condal...bariar aberturas". Façana, signa: Jaume Flaquer

XIX),³ si considerem les dades anteriors, devia ser fill de Maurici Solà i Josepa Busquets, que continuà l'activitat menestral de tintorer de "panyos". Maurici i Felip Solà foren durant molts anys una fàbrica de "panyos" que es dedicava a la compra de peces de llana teixides a l'interior de Catalunya, les tenien o acabaven i les comercialitzaven, com els Amat i els Nadal. Aquesta activitat manufacturera va estar enregistrada entre el 1792 i el 1807, amb la compra de 68 peces de llana per un valor de 191.463 rals, a la coneguda fàbrica de "panyos" d'Antoni i Joaquim Sagrera de Terrassa.⁴

Els treballs es realitzaven en un edifici antic del carrer de les Basses de Sant Pere i de la Sèquia Comtal, probablement construït entre els segles XVI o XVII sobre el traçat del Rec Comtal. Aquest edifici, que creiem assumí el paper de "casa fàbrica", va ser reformat per Felip Solà i Busquets el 1806,⁵ sota la direcció del mestre d'obres Jaume Flaquer,⁶ que va modificar les obertures amb balcons, però mantingué alguns aspectes formals del segle anterior.

Disposava de quatre plantes d'alçada, acabades amb coberta plana, però amb una típica sèrie de finestres amb arcs escarsers, la galeria o "solana", probablement amb funcions d'assecadors dels tints. Estava situada en una parcel·la que donava als carrers de les Basses de Sant Pere i de la Sèquia, un edifici emplaçat però, "sobre el Rec Comtal", tal com ho descriu textualment un document d'Obreria del 1822.⁷

Felip Solà, com a tintorer de "panyos", ocupà el rang de "vocal artista" i comissionat dels gremis a la Junta de Comerç.⁸ Durant el Trienni Constitucional s'implicà en la revolució liberal, i va ocupar els càrrecs de Comissari de barri el 1822, membre de la Junta Municipal de Beneficència⁹ i membre de la Societat Econòmica Barcelonesa d'Amics del País, inscrit el 26 de març del 1822, amb la professió de fabricant.¹⁰

Arran d'una iniciativa de l'Ajuntament Constitucional, Felip Solà i altres fabricants de la zona participaren, sota la direcció dels Bonaplata, en la recaptació per sufragar l'enderrocament del cementiri del Fossar de Sant Pere, que donà com a resultat la formació de la Plaça de Sant Pere,¹¹ una de les primeres mesures urbanístiques del nou estat liberal.

Amb la restauració absolutista, Felip Solà retornà al treball de menestral, sense que consti cap pena de repressió. El 1826 abandonà l'antiga tradició de rentar els llenços al Rec Comtal, quan l'Ajuntament de Barcelona, un cop cobert amb una volta la major part del re-

La família Solà exemplifica de forma molt clara el pas del món gremial al de la indústria, per acabar abraçant el món del comerç. Els Solà, establerts al barri de Sant Pere des d'antic, formaven part del gremi de tintorers. La primera referència d'aquesta família correspon al tintorer de "panyos" **Maurici Solà** (s. XVIII) que, des del 22 d'octubre del 1772 disposava d'una concessió de la Bailia per col·locar una palanca al Rec Comtal per a ús dels seus tints, situada davant de la casa de Josepa Busquets.¹ Maurici Solà treballava davant la casa de la seva futura esposa Josepa Busquets, filla d'una família de fabricants d'indianes.²

Felip Solà i Busquets, (s. XVIII - s.

"Almacen de paños y franelas de Solà y Salt, fabricantes, Entrada por la tienda de Sereria...". AHCB Obreria C-102, 17 de febrer de 1829, "Felipe Solà... colocar un mostrador en la casa n. 5 del Barrio 1º quartel 1º Isla 10... propia de Estevan Amigó, al lado de la ventana del entresuelo". Rètol, sense signatura.

corregut del Rec Comtal, va poder subministrar aigua procedent del manantial de Montcada, amb quantitats suficients.

El 1826 Felip Solà va modernitzar les seves instal·lacions de tints. Comprà la concessió de quatre plomes d'aigua per la quantitat de 800 duros,¹² que uns mesos més endavant amplià a cinc plomes,¹³ i finalment va fer construir una claveguera, fins al Molí de Sant Pere.¹⁴ Felip Solà passà de ser un simple tintorer a especialitzar-se en llenços de llana i franel·les,¹⁵ amb peces subministrades per altres teixidors, que Solà les acabava i comercialitzava.

Associat amb un fabricant anomenat **Salt** (s. XIX), comercialitzà els seus productes i obrí magatzem i botiga a la casa del comerciant Esteve Amigó, el 1829.¹⁶ El mateix any de 1829, Felip Solà, en qualitat de fabricant de "panyos", feia aixecar un nou edifici al carrer de Cortines,¹⁷ una parcel·la estreta de 25 pams destinada, molt probablement, a habitatges, construïda sota la direcció del mestre Joan Valls.¹⁸

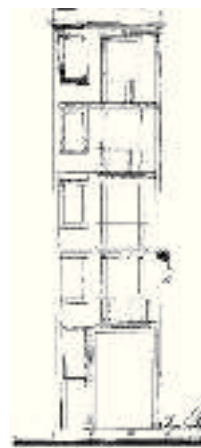
Solà amplià la seva activitat amb la construcció, el 1833, d'un casal gran al carrer de Trentaclus n. 15 (antic),¹⁹ en una parcel·la de 70 pams d'amplada, on hi va poder edificar una tipologia de "casa fàbrica", malgrat que no s'ha localitzat cap dada en aquest sentit, una obra realitzada sota la direcció del mestre d'obres acadèmic Antoni Valls.²⁰

La darrera notícia de l'activitat constructora de Felip Solà la trobem en les petites reformes que realitzà al carrer de la Sèquia, l'any 1838, edifici que devia formar part del conjunt de la fàbrica,²¹ sota la direcció del mateix mestre d'obres Antoni Valls, el mateix professional autor de l'edifici del carrer de Trentaclus.

Felip Solà i Busquets, després d'exercir com a "artista" i fabricant de "panyos", cap a mitjan de la dècada devia abandonar progressivament l'activitat industrial, sobretot arran de l'enderrocament de la fàbrica de "panyos" del Rec, i va constituir la companyia comercial Felip Solà i fill, a nom de la qual figurà un dels accionis-

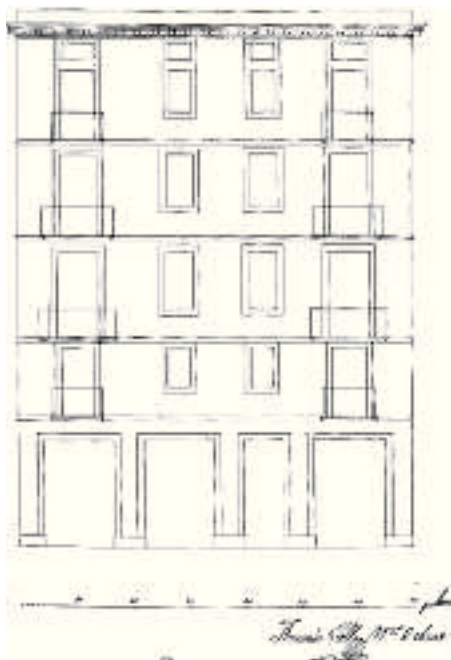

Quartermó garriga 1858. Pot apreciar-se la casa fàbrica Solà construïda sobre el traçat del Rec Comtal i tancant la sortida del carrer de Sant Pere Més Baix.

AHCB Obreria C-102, 25 de febrer del 1829, "Felipe Solà, fabricante de paños...." levantar casa... calle Cortinas". Façana, signa Joan Valls.

AHCB Obreria C-113, 15 de gener del 1833, "Felipe Solà... calle Trentaclaus n. 15... edificar una casa". Façana, signa Antonio Valls mestre d'obres.

tes fundadors del Banc de Barcelona el 1844.²²

Arran de les eleccions a Corts de 1847, Felip Solà i Busquets figurà en el llistat d'electors de la ciutat de Barcelona, resident al carrer de la Unió número 25, primer pis, sense subsidi industrial i amb un important subsidi territorial,²³ és a dir, que finalment havia abandonat l'activitat industrial i havia passat a la condició d'hisendat. Probablement un dels possibles descendents fou **Joan Solà**, que encara a l'any 1857 estava especialitzat en aprestos de teixits al carrer del Rec Comtal número 15 i disposava d'un magatzem de teixits al carrer de Sant Pere Més Alt n. 24.²⁴

La casa fàbrica Solà estava representada gràficament en els Quarterons Garriga i Roca de 1858, moment quan probablement es va enderrocar l'edifici del segle XVII sobre el Rec Comtal i es devien rectificar també les alineacions seguint els criteris d'Obreria de cedir a l'espai públic, a la primera oportunitat que es presentés. És sobre aquest mecanisme, que es configurà la unió i continuïtat del carrer de Sant Pere Més Alt amb el del Rec Comtal, malgrat la pèrdua d'aquest curiós edifici manufacturer.

NOTES

1 AHCB Obreria C-143, 28 de febrer del 1829, "... Balilla General del Real Patrimonio, con escritura de 22 de octubre del 1772, se concedió por el ministerio de esta Balilla a Mauricio Sola, tintorero de panyos... la facultad de poner sobre la acequia Condal una palanca, más abajo de la acequia con la autorización correspondiente en frente de la casa de Josefa Busques, para lavar y limpiar panyos, ropas y demás efectos de su oficio y con otra de 7 de agosto de 1818 se concedió a José San salvador, también tintorero... para colocar otra palanca delante de la casa de d.C. Jaime Sansalvador, sita en la calle de Sn Pedro más baja, en la parte superior de la balsa del Molino de Sn Pedro... ambos goxaron de otras facultades hasta 1822 en que por disposición de este Exmo. Ayuntamiento fué cubierta con bóveda la referida acequia... que se les autorize nuevamente para colocar respectivas palancas... intermedio del almacén de Utensilios, y la muralla...". Signa Manuel de Ybarra.

2 Vegeu Casa fàbrica Busquets.

3 El segon cognom Busquets és utilitzat a diverses llicències d'obreria del 1826.

4 Benaül i Berenguer, Josep, "La comercialització dels teixits de llana en la cruïlla dels segles XVIII i XIX", Revista Arraona n. 2, 1988.

5 AHCB Obreria C-73, 7 de març de 1806, "Felipe Solà, tintorero de panyos...calle de las balsas de San Pedro...parte de la Sequia del Rech Condal...bariar aberturas". Façana, signa: Jaume Flaquer.

6 Jaume Flaquer, mestre d'obres desconegut, que no és citat ni per Arranz ni per Bassegoda. Treballà per als fabricants Joan Costa (1801) i Felip Solà (1806).

7 AHCB Obreria C-88, maig de 1822, Enderroc del cementiri de St. Pere de les Puelles: Reunió dels ciutadans: "Felipe Solà, sobre el Rech Condal" i altres... Ordre d'enderrocament 23 de maig del 1822.

8 Molas i Ribalta, Pere, "Els gremis d'Igualada a la fi de l'Antic Règim".

9 Roca i Vernet, Jordi, "Política, liberalisme i revolució, Barcelona 1820-1823", Tesi doctoral, UAB, 2007.

10 Archivo Histórico de la SEBAP, Felipe Solá, fabricante, 26/3/1822.

11 AHCB Obreria C-88, maig de 1822. Enderroc del cementiri de St. Pere de les Puelles: Reunió dels ciutadans: "Felipe Solà, sobre el Rech Condal"... i altres. Ordre d'enderrocament 23 de maig del 1822.

12 AHCB Obreria C-95, 14 d'abril del 1826, "Felipe Solà y Busquets...cuatro plumas de agua...800 duros". Sense plànol. AHCB, Obreria C-95, 17 d'abril del 1826, "Felipe Solà y Busquets...cuatro plumas de agua...800 duros". Sense plànol.

13 AHCB Obreria C-96, 14 de juny de 1826, "Felipe Solà ...cinco plumas de agua...para su casa a las Balsas de San Pedro". Sense plànol.

14 AHCB Obreria C-96, 3 de juny de 1826, "Felipe Solà y Busquets... pide la construcción de una cloaca desde su casa hasta el Molino de San Pedro... casa en calle Balsas de San Pedro". Sense plànol.

15 De l'anglès "frannel". Teixit lleuger i fi de llana amb lligat de plana.

16 AHCB Obreria C-102, 17 de febrer de 1829, "Felip Solà...col·locar un mostrador en la casa n. 5 del Barrio 1º quartel 1º Isla 10...propia de Estevan Amigó, al lado de la ventana del entresuelo". Rètol, sense signatura. "Almazen de panyos y franelas de Solà y Salt fabricantes".

17 AHCB Obreria C-102, 25 de febrer de 1829, "Felipe Solá, fabricante de panyos...levantar casa...calle Cortinas". Façana, signa Joan Valls.

18 Ens devem referir a Joan Valls i Balansó, un mestre d'obres desconegut i del qual no teníem cap referència, que va ser un professional de transició que actuà a cavall entre els dos segles i que durant 30 anys arribà a tenir un considerable currículum d'obres fins ben entrat el segle XIX. Actiu entre 1799 i 1830, entre els clients habituals citarem als fabricants d'indianes Pere Fàbregas (1799 i 1804) i Josep Alabau (1803), els comerciants Antoni i Manel Bertran Casans (1807), el fabricant de naips Cayetà Forns (1821), el fabricant Keitinger (1826) i els fabricants de teixits, Felip Solà (1829), Josep Serra i Marrugat (1829) i Domènec Cortès (1830). Cal atribuir-li també la seva intervenció en edificis religiosos com la façana del col·legi dels Carmelites, a la Rambla (1828) i la reforma de la casa del Baró de Corbera (1830).

19 AHCB Obreria C-113, 15 de gener del 1833, "Felipe Solà...calle Trentaclaus n. 15...edificar una casa". Façana, signa Antonio Valls maestro de obras.

20 Estem parlant del mestre d'obres Antoni Valls i Galí (Barcelona, 1798 - Barcelona 1877). És citat per Bassegoda com a mestre d'obres antic de San Fernando, i Montaner el situa com a alumne de les Clases de la Llotja del 1817 al 1820, amb l'obtenció del títol de mestre acadèmic per la Real Academia de San Fernando el 1832. Al llarg de la seva activitat professional entre 1833 i 1875, intervingué en cinc en-càrrecs d'industrials: la construcció d'edificis per als fabricants Jacint Cardona del carrer de Sant Pau (1833), Felip Solà al carrer de Trentaclaus n. 15 (1833) i Siprià Munnè del carrer de l'Hospital (1835), la reforma de la casa del fabricant de sabó Esteve Partagàs del carrer Còdols (1836), la instal·lació del vapor de la fàbrica de Torrents i Miralda (1847), la casa Pau Vilaregut del carrer del Carme 30-32 (1853) i la reforma de la impremta d'Eusebi Riera del carrer Robador (1869). S'ha de destacar també la seva intervenció en la construcció de les cases Cerdà, les primeres de l'Eixample, a la cantonada del carrer de Roger de Llúria amb Consell de Cent núm. 340, 369, 371, (1863-65). La darrera notícia d'aquest mestre fa referència a la llicència per edificar una casa unifamiliar a Sant Gervasi de Cassoles (1875).

21 AHCB Obreria C-128, 22 de maig del 1838, "Felipe Solà, tintorero...abrir una puerta en el frente de su casa...calle de la Acequia...". Façana, signa Antonio Valls.

22 Blasco, Yolanda, "El Banc de Barcelona..." 1844

23 Tesi Joan Fuster: Solà y Busquets Felipe de Union 25 1er territorial 2.860.

24 Anònim, "El Consultor", 1857. Establecimiento para el apresto de tejidos; Juan Solà, calle Rech Comtal 15.

13. Casa fàbrica

COSTA

1778

Fàbrica d'indianes

Carrer d'Estruch n. 34

Carrer de Moles n. 31-33

Edifici desaparegut

Màquines:

12 telers (1783)

Nombre d'operaris:

-

Arquitectura:

Reforma de la fàbrica (1782)

Autor: Joan Oliver, mestre d'obres

Reedificar la fàbrica (1782)

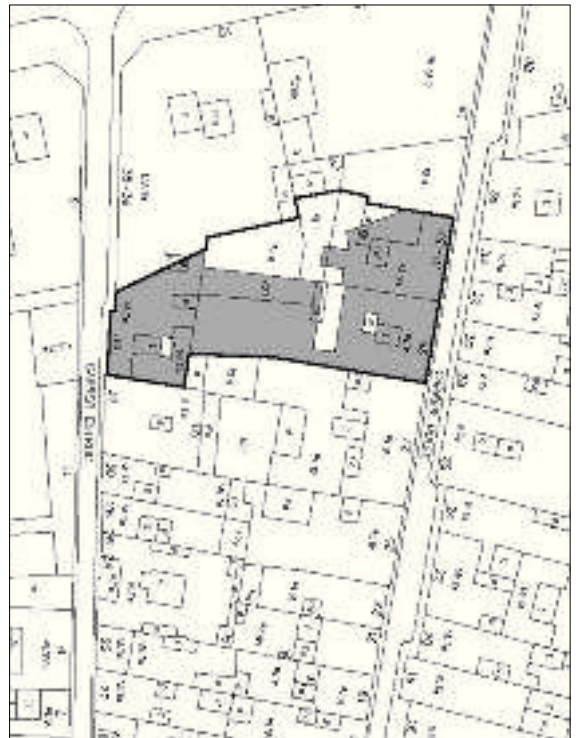
Autor: Joan Oliver, mestre d'obres

Reedificar la fàbrica (1788)

Autor: Joan Oliver, mestre d'obres

Construcció casa c. Moles (1801)

Autor: Jaume Flaquer, mestre d'obres

AHC Gràfics N.
Reg: 02690, des-
prés de 1785, "Pla-
no o mapa geo-
mètrico q(ue)
manifiesta el ter-
reno q(ue) desde
la Azequia R(ea)l i
Condal... Prado
de Canaleta". Plà-
nol, sense signa-
tura. "O: Prado y
Fábrica de Juan
Costa".

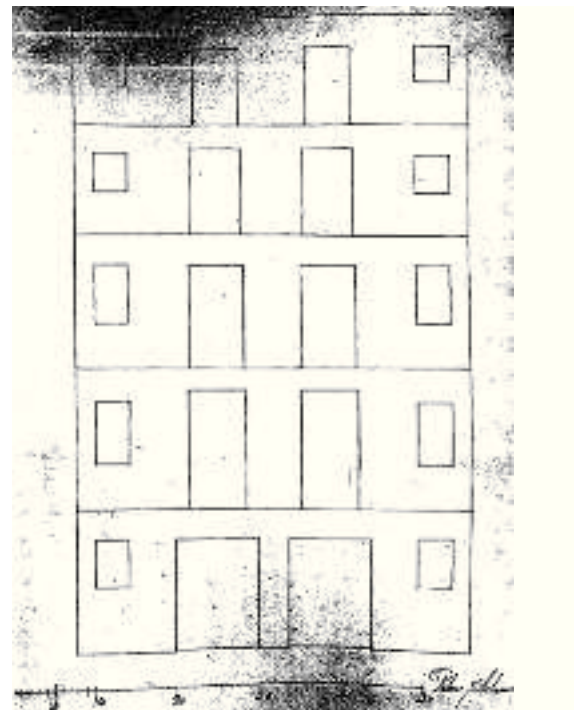
Joan Costa i Merla (s. XVIII)¹ era un comerciant i fabri-
cant d'indianes de Barcelona que, segons Thomson,
havia fundat la seva fàbrica l'any 1778.² Aquesta pri-
mera instal·lació devia realitzar-se en uns edificis antics
situats al carrer de Llòstics, molt a prop, o probablement
a les mateixes instal·lacions, que el fabricant Josep Ribas
havia fet tancar el 1776.³ La primera referència documen-
tal la tenim del mes de desembre del 1778, quan Joan
Costa, exercint la professió fabricant d'indianes, sol·li-
tava una llicència per posar perxes d'assecatge al carrer
Llàstics,⁴ prova que es tractava d'una activitat relaciona-
da amb una fàbrica d'indianes preexistent.

Després d'aquesta primera indústria va fer construir,
l'any 1782, la nova planta de la seva casa fàbrica, en uns
terrenys situats entre els carrers de les Moles i Estruch a
tocar de la Muralla de Terra, edificacions que es con-
centraren en un conjunt de llicències successivament
presentades entre el mesos de maig i novembre del
1782,⁵ obres realitzades sota la direcció del mestre de
cases Joan Oliver.⁶

Aquesta casa fàbrica es devia construir sobre l'en-
derrocament d'edificis anteriors o aprofitant part dels
existents, ja que durant la construcció es va mantenir
l'activitat de la fàbrica. A finals de l'any 1782, Joan Cos-
ta va haver de paralitzar les obres a causa de les protes-
tes dels veïns que reclamaven més espai per girar els
carros.⁷ Les obres es van allargar per un període de 6
anys més. L'edifici estava situat al final del carrer Es-

truch, a tocar de la Muralla de Terra on el carrer ja no
disposava de sortida alternativa.

La fàbrica d'indianes del carrer Moles, de Joan Costa
i Merla estava equipada el 1783 amb 12 telers "cor-
rents", i era una de les fàbriques interessades en la
Companyia de Filats de Cotó.⁸ El negoci devia anar bé,
ja que en algun moment va haver d'arrendar alguna de
les propietats del fabricant d'Erasme de Gònima,⁹ pro-
bablement a causa de la dilatació de les obres de la fà-
brica dels carrers Estruch i Moles que no devien finalit-
zar fins a la presentació d'una nova llicència el 1788.

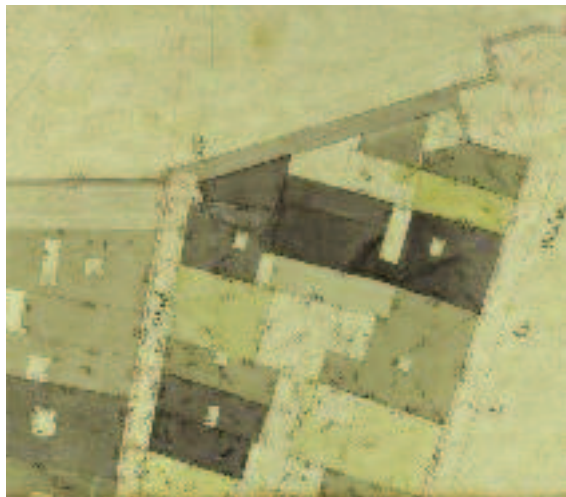

AHCB, Obreria C-49, 27 de juny de 1788, Joan Costa i Merla,
carrer Estruch, reedificar pb+4p, 86 pams. Plànol sense signatura.

Dels edificis que van ser projectats pel mestre d'obres Joan Oliver només disposem d'una simple representació gràfica, sense signatura, de la façana del carrer Estruch presentada amb motiu de la llicència del 27 de juny de 1788,¹⁰ a qui es podria atribuir també la seva autoria. El conjunt de la fàbrica sabem que afectà diversos edificis dels carrers Estruch i Moles, tots ells localitzats al final dels dos carrers, informacions que han permès la seva localització en els Quarterons Garriga de 1858. Només disposem d'una representació gràfica de la façana del carrer Estruch de 1788, d'un edifici de 5 plantes amb una alçada de 86 pams i una amplada de parcel·la de 50 pams que permetia la distribució de quatre eixos verticals d'obertures i un desenvolupament interior d'una tipologia de casa fàbrica.

Segons Alexandre Sánchez el nombre de teles de cotó produïdes entre 1786 i 1789 per la fàbrica Costa, pujaven a la quantitat de 1.049 unitats.¹¹ Fins al 1788 la fàbrica va mantenir el nombre de 12 telers, i participà a la Companyia de Filats de cotó amb 4 accions.¹² Segons Thomson la companyia de J. Costa va fer fallida el 1791,¹³ però es tornà a recuperar.

El 1801, Joan Costa i Merla, realitzà una important inversió reedificant la casa del carrer Moles,¹⁴ amb un projecte del mestre d'obres Jaume Flaquer.¹⁵ Aquest edifici devia substituir dues parcel·les antigues, situades segons el plànol als números 40 i 41 (antic) i tenia en aparença una composició més típica d'una casa comercial, amb obrador a la planta baixa i tres plantes organitzades en dos eixos verticals de balcons. La fàbrica Costa sembla que continuà prosperant, ja que el 1802 Joan Costa i Merla ja era una fàbrica interessada en el Reial Companyia de Filats de Cotó,¹⁶ però no devia superar la crisi de la Guerra del Francès, ja que no figura en el Padró de Fabricants de l'any 1829.¹⁷

Quarteró Garriga 1858. Posició de la casa fàbrica Costa, entre els carrers d'Estruch i Moles, a tocar de la Muralla de Terra.

Els edificis de la fàbrica Costa han estat identificats al número 34 del carrer Estruch i als números 31-33 del carrer de Moles, edificis construïts entre 1782 i 1788 pel mestre de cases Joan Oliver i el 1801 pel mestre d'obres Jaume Flaquer.¹⁸ Identificats també en els Quarterons Garriga de 1858, aquests figuren com a edificis contemporanis, és a dir que en algun moment de la primera meitat del segle XIX s'hi va realitzar una substitució dels edificis originals setcentistes.

Joan Costa i Merla devia ser el pare o antecessor directe de Joan Costa i Galí que, juntament amb els seus germans, Ramon Costa i el coronel constitucionalista Josep Costa i Galí, l'any 1821 eren els propietaris de la casa n. 6 (antic) del carrer Estruch,¹⁹ situada a tocar de

la Muralla de Terra, en la mateixa posició que la fàbrica Costa.

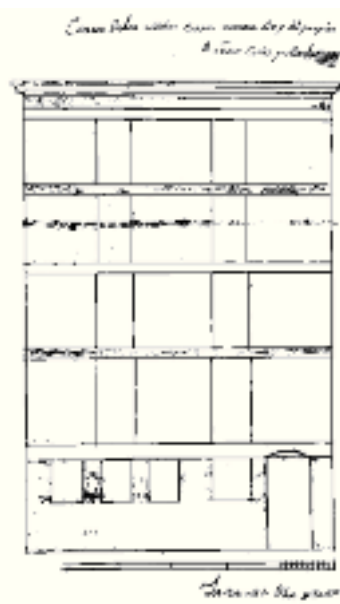
Joan Costa i Galí (s. XVIII - s. XIX) es dedicà a la gestió del patrimoni de l'antiga fàbrica dels carrers Estruch i Moles, ara ja en decadència. El 1831 es feu càrrec de les obres de conservació de l'immoble que tenien en societat els tres germans.²⁰ El 1836, Joan Costa i Galí ingressà com a soci a la Sociedad Económica Barcelonesa de Amigos del País²¹ i el 1847 era elector parroquial de la Ciutat de Barcelona, amb residència al n. 5 del carrer dels Arcs.²²

Ramon Costa i Galí (s. XVIII - s. XIX) derivà les activitats cap a les inversions, i va ascendir a la categoria d'hisendat. Ramon Costa s'implicà en el Trienni Constitucional, com a elector parroquial el 1823 per a l'elecció dels diputats a Corts a les legislatures que havien de realitzar-se del 1824 al 1825.²³

Josep Costa i Galí (s. XVIII - s. XIX) havia fet la carrera militar a l'exèrcit borbònic. Destacat a les colònies, a la ciutat de Caracas sota les ordres constitucionals de les Corts de Cadis, actuà com a Fiscal la Reial Audiència, i el 1813 va criticar durament l'actitud del governador de Cumanà en la repressió dels independentistes republicans.²⁴ Amb el fracàs de la política repressiva i la declaració d'independència de Veneçuela retornà a la península i el 1817 es retirà de l'Exèrcit amb el grau de Tinent Coronel del Regiment d'Infanteria de Ferran VII.²⁵ El 1820, quan era membre de la Reial Audiència Territorial de Madrid,²⁶ es convertí al republicanisme, ingressà en la societat secreta dels "Comuners" i retornat a Barcelona formà part de la Tertúlia Patriòtica de Lacy.

Durant el Trienni constitucional Josep Costa i Galí fou diputat a Corts per la província de Barcelona el 1820.²⁷ També fou regidor de l'Ajuntament de Barcelona i Coronel de la Milícia Nacional Voluntària amb una edat ja avançada. El febrer del 1822, fou processat perquè a la seva columna, on hi havia molts italians immigrants, s'havien donat visques a la República i a la llibertat i crits contraris a Ferran VII.

El setembre del mateix any va recobrar la llibertat enmig de grans mostres de solidaritat i homenatges dels liberals radicals. Va ser nomenat comandant d'una columna d'intervenció ràpida que s'organitzà per a fer front als apostòlics, composta per tres batallons de 500 milicians, anomenats Igualtat, Corts i Sobirania Nacional. Lluità contra els realistes durant el Trienni Constitucional i contra els Cent Mil Fills de Sant Lluís, però el general Espoz i Mina el va fer detenir i el desterrà per oposar-se activament a la rendició de les forces constitucionals.²⁸

AHCB, Obreria C-66, 17 de setembre del 1801, "Juan Costa y Merla, tiene y posee casas sitas en la calle de las Moles... derivar y construir de nuevo...". Façana, signa Jaume Flaquer.

NOTES

1 El segon cognom procedeix de les dades subministrades per l'Arxiu d'Obreria i també les facilitades per Ramon Grau a "Telares..."

2 Thomson, J., "Els orígens..." pg. 230.

3 Vegeu casa fàbrica Aimar-Ribas.

4 AHCB Obreria C-37, 2 de desembre del 1778, llicència presentada per Joan Costa, fabricant d'indianes, per posar perxes al carrer Llàtics. Sense plànol.

5 AHCB Obreria C-41, 22 de maig de 1782, llicència presentada per Joan Oliver, però, per enderrocar i reedificar de nou la casa del fabricant d'indianes Joan Costa, dels carrers Moles i Estruch. Sense plànol. / AHCB Obreria C-42, 25 d'agost de 1782, llicència presentada per Joan Costa, comerciant, per buidar les letrines de la fàbrica d'india-

nes, del carrer Moles i Estruch (Protesta veïns). Sense plànol./ AHCB Obreria C-41, 3 de setembre de 1782, llicència presentada per Joan Oliver, mestre de cases, per a posar balcons a la casa del fabricant d'indianes Joan Costa, del carrer Moles i Estruch. Sense plànol./ AHCB Obreria C-41, 23 de novembre de 1782, llicència presentada per Joan Costa, fabricant d'indianes, per edificar de nou la fàbrica o casa, del carrer Estruch (Protesta veïns). Sense plànol./ AHCB Obreria C-42, 9 de novembre de 1782, llicència presentada per Joan Costa, fabricant d'indianes, per buidar dipòsit, del carrer Moles. Sense plànol.

6 Arranz cita a Joan Oliver (o Joan Mundó Oliver) (1722-?) com a mestre de cases i fabricant d'indianes del segle XVIII, prohòmon primer el 1780 i 1792 i examinador. Entre les poques dades de què disposem, va ser autor de les obres de construcció de la casa fàbrica de Josep Costa i Merla entre els carrers Estruch i Moles, actuà també com a representant de la fàbrica d'indianes Anglès, Rull y Compañia, quan el 4 de gener del 1786 va efectuar compres de terrenys per compte de la firma a les Corts. Entrà en els negocis de la fabricació formant part de la firma "Juan Oliver, Ferrussola y Compañia", empresa en actiu l'any 1793, segons Carrera Pujal a "Història política y Económica de Cataluña, siglos XVI al XVIII, pgs 164,165. Només s'han localitzat les llicències d'obreria relacionades amb la casa fàbrica Costa.

7 AHCB Obreria C-41, 23 de desembre de 1782, "Juan Costa y Merla, comerciante,...casas que está reedificando...calle Estruch...mando suspender las obras extremo de la calle Estruch, con motivo del recurso de algunos vecinos de dicha calle...no podían dar la vuelta los carros...", "Los vecinos de la calle d'en Estruch...en el día etá edificando Juan Costa fabricante de indianas...otra casa o fábrica a la frente o correlativa de la de dicho Ballescà...".

8 Grau, "Telares..."

9 BC, Fons Gònima-Janer, Cartes enviades a diversos arrendataris: Joan Costa i Merla (Barcelona) 1784.

10 AHCB, Obreria C-49, 27 de juny de 1788, Joan Costa i Merla, carrer Estruch, reedificar pb+4p, 86 pams. Plànol de façana sense signatura.

11 Llenzos y telas de algodón en Stock en Barcelona (1750-1808): Joan Costa y Merla, 1786-1789, 1049 telas de algodón. Citat per Sànchez "Indianeria catalana, ¿mito o realidad?...Op. Cit.

12 Grau, "Telares..."

13 Thomson, J. "Els orígens...", pg. 331.

14 AHCB Obreria C-66, 17 de setembre de 1801, "Juan Costa y Merla, tiene y posee casas sitas en la calle de las Molas...derribar y construir de nuevo...", Façana, signa Jaume Flaquer.

15 Jaume Flaquer era un mestre d'obres desconegut, que no és citat ni per Arranz ni per Bassegoda.

16 Anònim, "Alamank Mercantil ó Guia de Comerciantes para el año 1802", Madrid 1802.

17 Graell, "Padró General...", 1829.

18 Jaume Flaquer, mestre d'obres desconegut, que no és citat ni per Arranz ni per Bassegoda. Treballà per als fabricants Joan Costa (1801) i Felip Solà (1806).

19 AHCB Obreria C-83, 23 de març de 1821, "Juan Costa y Galí en su nombre y en el de su hermano, poseedores de la casa n. 6 de la calle d'en Estruch... puerta... cerrar terreno entre la casa y la escalera que sube a la muralla...". Sense plànol.

20 AHCB Obreria C-109, 25 de juliol de 1831, "Joan Costa y Galí y hermanos... hacer algunas obras de conservación... en el tejado de la casa... calle de Molas... reedificar dos terceras partes de la cubierta. Sense plànol.

21 Arxiu històric de la SEBAP, Costa i Galí, Joan 24/10/1836.

22 Fuster Sobrepere, Joan, "Barcelona a la Dècada Moderada (1843-1854) El projecte industrialista en la construcció de l'estat centralista" Tesi doctoral, UPF Barcelona, Setembre 2004. Joan Costa i Galí, carrer dels Archs n. 5, 2on pis, subsidi industrial 741, territorial 521.

23 Roca i Vernet, Jordi, "Política, liberalisme i revolució, Barcelona 1820-1823", Tesi doctoral, UAB, 2007.

24 Quintero, Inés, "Autoridad militar vs. Legalidad constitucional. El debate en torno a la Constitución de Cádiz. (Venezuela 1812-1814)", Universidad Central de Venezuela Revista de Indias, 2008, vol. LXVIII, núm. 242 Págs. 181-206.

25 Vegeu nota biogràfica a Roca i Vernet, Jordi, "Política, liberalisme...", Op. Cit.

26 "La Colmena", n. 3, 24 de març de 1820, Madrid.

27 AHCD, Archivo Histórico del Congreso de los Diputados 1810-1977, Congreso de los Diputados.

28 Mestre i Campi "Diccionario d'Història...", Pg. 314, ressenya biogràfica.

14. Casa fàbrica GIRONELLA

1778

Fàbrica d'indianes i llenços pintats

Carrer Ample n. 64, Carrer del Rosari n. 2,
Plaça de Sant Sebastià n. 1, Carrer del Consolat n. 5

Edifici desaparegut

Arquitectura:

Construcció de la Casa (1768)

Autor: Jaume Ferrer , m. d'obres i Grau Sayrols, fuster.

Reforma de la Casa (1801)

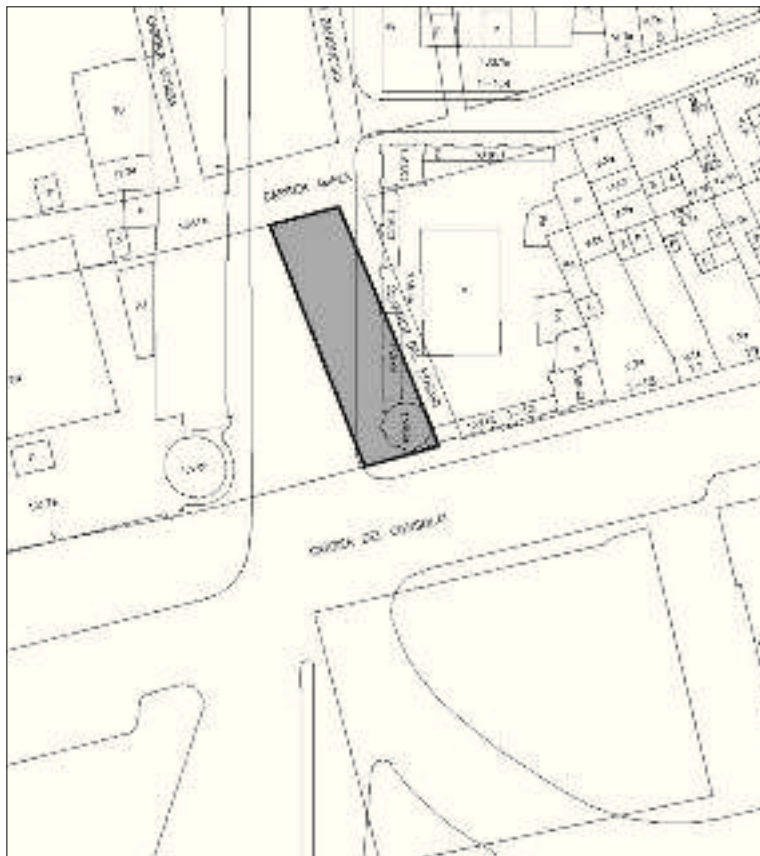
Reedificació de la Casa (1803)

Autor: Miquel Bosch, m. d'obres

Remunta de la casa (1820)

Reforma de la casa (1826)

Autor: Narcís Bosch i Espinós, m. d'obres

Els Gironella van ser una de les famílies més importants de comerciants i polítics de Barcelona. Originaris del barri de la Ribera, aquesta saga va ser iniciada pel sastre **Cristòfol Gironella** (1700-1781),¹ casat amb Àngela Pujol, amb molt bons contactes en l'entorn de la noblesa barcelonina. El 1734 el Marquès de Sentmenat li encarregà a Gironella la confecció de 576 uniformes del Regiment de Dragons per un valor de 7.270 lliures catalanes² i això li permeté introduir-se al món dels negocis.

El 1739 participà amb el seu germà **Magí Gironella** (s. XVIII) en el comerç i la nolieja de vaixells de transport marítim, inclosa la patent de corsari per al pinque Nos-

tra Sra. dels Àngels,³ i el 1741 fou l'armador de la barca Sant Salvador.⁴ L'any 1758 ja era propietari de 17 mujades de terra a Sants i el 1755 exercia d'arrendador dels fruits i rendes de la Baronia de Bellpuig.

Cristòfol Gironella es convertí aviat en un ric comerciant, va renunciar a l'ofici de sastre el 1759,⁵ al·legant que ja feia anys que no s'hi dedicava i abandonà el seu càrrec en el gremi de sastres per inscriure's en el cos de comerciants matriculats.⁶ Aquell mateix any de 1759, Cristòfol Gironella comprà per 8.200 lliures catalanes varis edificis del carrer Ample i Volta dels Encants, destinats a la construcció d'un gran casal, que serà la casa matriu dels Gironella.⁷ Fundà, el 1761, un companyia de comerç, botiga i negoci de teles amb els socis Esteve Ginesta i Bernat Baró amb un capital de 19.000 lliures catalanes, amb botiga oberta al carrer Espaseria.⁸

El 1768, l'hereu **Cristòfol de Gironella i Pujol** (1727 – Barcelona 1790)⁹ assumí la construcció de la casa del carrer Ample, i va encarregar el projecte al mestre d'obres Jaume Ferrer¹⁰ i al fuster Grau Sayrols¹¹ per un cost total de 8.024 lliures catalanes. L'edifici estava compost per “...las casas, y dos botigas, ab tres portals en lo carrer public obrints, es a saber, un en ditas, y los restantes dos en ditas botigas, ... en lo carrer ample de la present ciutat de Barcelona, que trauheren los encants, y al devant de Sant Sebastià.”

Cristòfol de Gironella i Pujol, que heretà la casa de comerç Gironella, va seguir la tradició familiar i s'inicià també com a mestre sastre per acabar essent un negociant. El 1759 renuncià al gremi de sastres, el 1763 entrà a la Junta de Comerç de Barcelona¹² i es va casar el 1766 amb Teresa Tomba.¹³

L'any 1772, els Gironella van iniciar també una política de compres de propietats rurals i explotacions agrícoles, continuada pels seus fills i nets, que durarà fins el 1806, amb la qual es constituirà en el futur la gran heretat de la Torre Gironella de les Corts de Sarrià:¹⁴ palau, jardins, fonts i boscos on avui comença el Passeig de Sant Joan Bosco, i el carrer Gironella on es va instal·lar la casa Santa Dorotea.¹⁵ També disposaven de propietats urbanes en el sector de la ciutat de la qual eren originaris, el barri de la Ribera, la casa matriu que estava situada al carrer Ample, amb propietats també en les Voltes dels Encants.¹⁶

Fou el fundador dels tres Cossos de Comerç i el 1780 obtingué el títol de ciutadà honorat de Barcelona.¹⁷ El 1781, en morir el seu pare, la fortuna familiar es concentrava en la casa del carrer Ample amb tres balcons a la Volta dels Encants, un terreny en el Port de 32 mujades (equivalent a 15 Ha), dues accions de la Companyia de Segurs de Francesc Espar i Arau, vuit accions de la Companyia de Comerç de Barcelona a Índies, un setè de la barca Santo Christo del Calvari del patró Joseph Llenas, un trenta-dosè de la barca Santa Eulàlia del patró Jaume Pascual i els bens i efectes de les cases.¹⁸

Cristòfol de Gironella i Pujol feia temps que ja havia decidit fer el salt de la seva activitat econòmica cap la fabricació de llenços pintats, establint un prat d'indianes a Sant Martí de Provençals. El 1778 havia llogat als germans Fèlix i Francesc Magarola una superfície de terreny al costat d'una primera implantació que ja servia de prat d'indianes, en el paratge anomenat de “La Granota”,¹⁹ data que fixarem com l'inici de la seva activitat com a fabricant.

Més endavant sol·licità una llicència d'Obreria el 1782,²⁰ document destinat a l'obtenció d'una concessió del Tribunal d'Intendència d'una superfície de 3 mujades i tres quartes (equivalent a 18.361 m²)²¹ de terra del Joncar, en el paratge de “La Granota”. Aquesta activitat, de la qual es tenen molt poques dades, devia estar supeditada als interessos de l'activitat principal, que era la companyia de comerç Cristòfol Gironella i Fills, i integrava la participació dels fills Josep i Gervasi Gironella i Tomba, activitat amb correspondència documentada entre el 1795 i el 1823.²²

lla i Tomba, activitat amb correspondència documentada entre el 1795 i el 1823.²²

Malgrat les poques dades de la fàbrica Gironella, s'ha d'advertir que com veurem, una actitud molt comuna a Barcelona entre els fabricans d'indianes consistia en tenir el Part d'indianes a Sant Martí de Provençals i en canvi reservar els edificis de la ciutat pel teixit i sobretot pel darrer procés de fabricació, l'estampat, l'emmagatzematge i la comercialització, mantenint protegits per les muralles els secrets de fabricació dels mordents, els motlles d'estampar així com el producte acabat apunt de ser noliejat al port de Barcelona.

En morir Cristòfol Gironella i Pujol el 1790, la companyia de comerç i la fàbrica d'indianes van passar a la seva vídua **Teresa Gironella i Tomba** (s. XVIII) i, en morir aquesta, al seu fill i hereu, **Josep de Gironella i Tomba** (s. XVIII – s. XIX),²³ ciutadà honorat de Barcelona, que va mantenir la vella raó social de Cristòfol Gironella i Fills fins ben entrat el segle XIX.

Casat amb la filla de la família Aiguals, Josep Gironella es va matricular com a comerciant el 1794²⁴ i es va interessar amb Josep Canaleta en la millora dels coneixements en matèria de tints i colors.²⁵ Va ser elegit diputat de l'Ajuntament Borbònic el 1798 i fou vocal de la Junta de Comerç els anys 1796-1801 i 1803-1807. El seu germà **Gervasi Gironella i Tomba** (s. XVIII – s. XIX), es dedicà a l'adquisició de coneixements i va ingressar el 1814 a l'Escola de Mecànica de l'Acadèmia de Ciències.²⁶

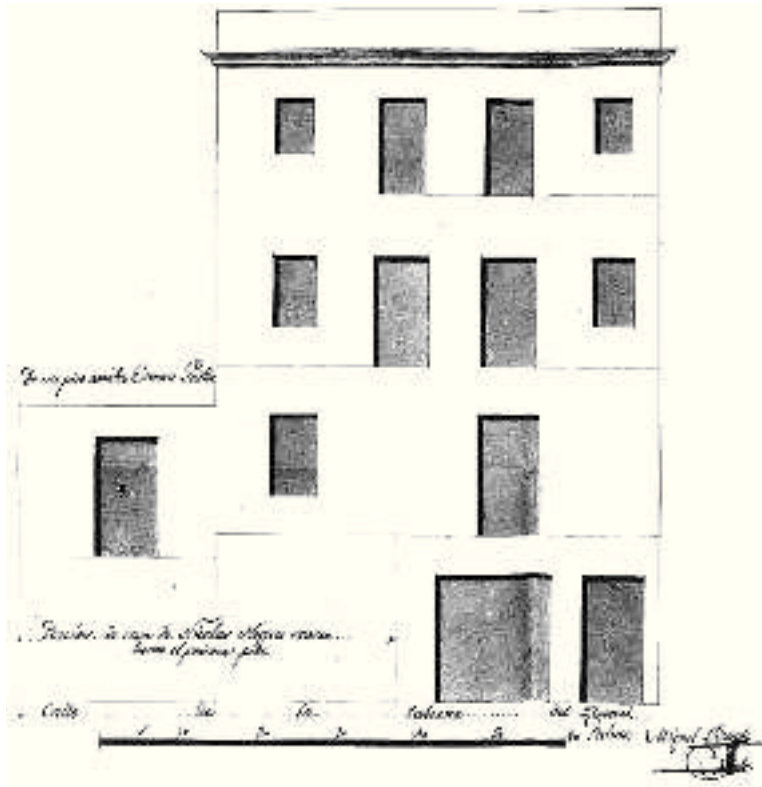
Seguint un vell costum d'aliances matrimonials, una filla de Josep Gironella, Josepa Gironella i Aiguals es casà el 1813 amb Erasme Janer, net del fabricant d'indianes Erasme de Gònima,²⁷ fet que va aportar-li un augment considerable de la seva fortuna. Tal com indica Pere Molas, segons un informe de la Junta de Comerç, Josep Gironella posseïa “...una renta decente y una buena fortuna en el comercio”. A més de practicar un “comercio vario” es lloava el seu talent i el seu caràcter. A principis del segle XIX Josep Gironella i Tomba era considerat noble, però per al baró de Maldà era encara “lo marxant Gironella”.²⁸

Josep Gironella i Tomba, amb motiu de l'obertura del carrer del Comte de l'Assalto (actual Nou de la Rambla) i del carrer Guàrdia, havia comprat cap al 1799 una de les parcel·les de la família Guàrdia que es cediren en règim emfitèutic,²⁹ on després hi edificà un casal. Els Gironella, però, tenien la casa matriu a la cruïlla del carrer Ample amb el carrer del Rosari o de la taberna del Rosari, darrera la Plaça de Sant Sebastià i que donava a les Voltes dels Encants, casa que, com hem vist, havia estat construïda pel mestre Jaume Ferrer el 1768.

La casa Gironella era casal antic, propi d'una família lligada al comerç marítim i, com a tal, devia ser utilitza-

AHC Gràfics N.
Reg: 7375, (1799),
“Pla demostratiu dels alous compresos en lo terreno q están... las casa que lo Sr. D. Joseph Gironells té y poseheix ... cantonada ... Conde del Asalto y en virtud de la venda... firmada als 7 de setembre de 1799”.

da també com a residència, casa de comerç i fàbrica d'indianes, tal i com ho feien les famílies manufacture-res de la ciutat. Es tractava sens dubte d'un antic casal comercial, ricament fornit i que disposava de capella pròpia.³⁰ Aquesta identificació ha estat possible gràcies als documents d'obreria de les reformes realitzades per Josep Gironella el 1801³¹ i la reedificació de la casa el 1803,³² realitzada sota la direcció del mestre de cases Miquel Bosch,³³ un edifici de quatre plantes, arrenge-lrat amb el carrer Ample amb un traçat neoclassicista auster.

AHCB Obreria C-69, 3 de juny de 1803, "Josep Gironella...reedificar casa de la calle de la Taverna del Rosari...por la parte de la calle Ancha...". Façana, signa Miquel Bosch.

D'altra banda, sembla que fou el mateix Josep de Gironella qui havia encarregat al reconegut mestre d'obres Josep Renart i Closes³⁴ la construcció de la Torre Gironella a Sarrià,³⁵ edifici i jardins neoclàssics que varen servir d'allotjament de la visita reial a Barcelona de 1802, on van ser convidats a la seva finca el Rei Carles IV i els Ducs de Nàpols. Encara el 21 de maig de 1808, Josep Gironella realitzà la darrera compra de terres als Castelló de Sarrià, consistent en "...tota aquella pessa de terra campa de vinya plantada nomenada 'La Estor-ga' de tingada una mojada i una mundana de quaranta quatre canas cuadradas".³⁶

Arran de l'ocupació francesa de 1808 i l'inici de la Guerra del Francès, Josep Gironella abandonà la ciutat per arrenge-lrar-se amb el bàndol patriota. Formà part el 1809 de la Junta Superior de Catalunya, de Manresa, al costat del Baró de Castellet, el comerciant i fabricant Marià Alegre i Aparici, amb qui tramà, malgrat la guer-ra, la viabilitat d'un projecte de comerç amb França.³⁷ La companyia de comerç familiar Cristòfol Gironella i Fills continuà actuant després de la Guerra del Francès, i es va dedicar entre el 1820 i el 1829 a la importació de cotó estranger, tal com ho feien altres importadors com Pau Miralda i Cia. i Larrard i Cia.,³⁸ activitat dirigida al subministrament de les fàbriques de filats de cotó. D'altra banda sembla clar que el prat d'indianes i la fà-brica de l'Horta del Portal Nou no devien tenir més continuïtat ja que no figuraven enregistrades en el Pa-dre de fabricants del 1829.³⁹

Antoni de Gironella i Aiguall, (Barcelona 1789 - París

1855),⁴⁰ primogènit de Josep Gironella, rebé una educa-ció il·lustrada, sufragada per la fortuna familiar, però com veurem serà testimoni de la caiguda de l'Antic Rè-gim i s'implicarà en la política revolucionària. Casat amb Maria Dodero, filla d'Antoni Dodero, família de comerciants genovesos, a través d'ells emparentat amb els Sagnier i els Vilavechia i a través de la seva germana Josepa amb Erasme de Janer i de Gònima, net del fabri-cant d'indianes Erasme de Gònima i un dels dirigents liberals moderats.⁴¹

Antoni de Gironella residia al carrer Ample, quan el 1820 hi feia reformar la casa, remuntant-la fins als 90 pams d'alçada. L'any següent, el 1821, fou un dels fun-dadors dels "comuners", societat secreta similar a la maçoneria, de la qual arribà a ésser gran castellà de Ca-talunya.⁴² Membre de la societat patriòtica La Tertúlia de Lacy,⁴³ s'implicà durant el Trienni Constitucional com a vocal de la Junta de Comerç el 1820, elegit dipu-tat provincial, fou comandant de la Milícia Nacional i regidor a l'Ajuntament de Barcelona el 1822 i el mateix any soci fundador de la Societat Barcelonesa d'Amics del País,⁴⁴ i va participar activament en la vida política amb un paper de destacat dirigent radical.

L'1 de novembre de 1823, però, amb l'entrada dels 100.000 fills de Sant Lluís va haver de signar el tracte de capitulació de Barcelona i l'ocupació de les places mili-tars de Barcelona, Tarragona i Hostalric, document signat a Sarrià que era el quarter general de les tropes franceses. Els altres signants van ser el Mariscal Rotten, els tinents Coronels Jose de la Torre i Ramon Galí, i el comerciant Josep Elías com a representants dels ciuta-dans de Barcelona.⁴⁵

AHCB Obreria C-96, 17 d'abril de 1826, "Antonio Gironella...ab-rir balcones y una ventana...calle Taberna del Rosari". Croquis, signa Narcís Bosch i Espinós.

El mes d'agost de 1824 deixà iniciades obres de refor-mes a la casa del carrer Ample,⁴⁶ i després s'exilià a Pa-rís el 1824.⁴⁷ Va tornar a Barcelona el mes d'abril de

1826, i va reprendre l'activitat amb les reformes a la casa del carrer Ample,⁴⁸ que es realitzaven sota la direcció del mestre d'obres Narcís Bosch i Espinós.⁴⁹

El 1827, Antoni de Gironella va tornar a exercir de vocal de la Junta de Comerç, i el 1830 tornava a gestionar el patrimoni familiar efectuant una reforma a la casa familiar del carrer Ample, a la part que donava cap els Encants.⁵⁰ Entre els anys 1832-33 inicià la seva activitat literària en l'idioma català, implicant-se en el cercles liberals, fins que fou designat pel general Llauder comandant del sisè batalló de la milícia urbana el 1833.

Col·laborador de *El Propagador de la libertad*, durant la revolució liberal va ser elegit president de la Junta Auxiliar Consultiva l'estiu de 1835 i vocal de la Junta Superior Governativa del Principat de Catalunya, fou col·laborador habitual del diari *El Vapor* i membre de la restaurada Societat Econòmica Barcelonesa d'Amics del País.⁵¹

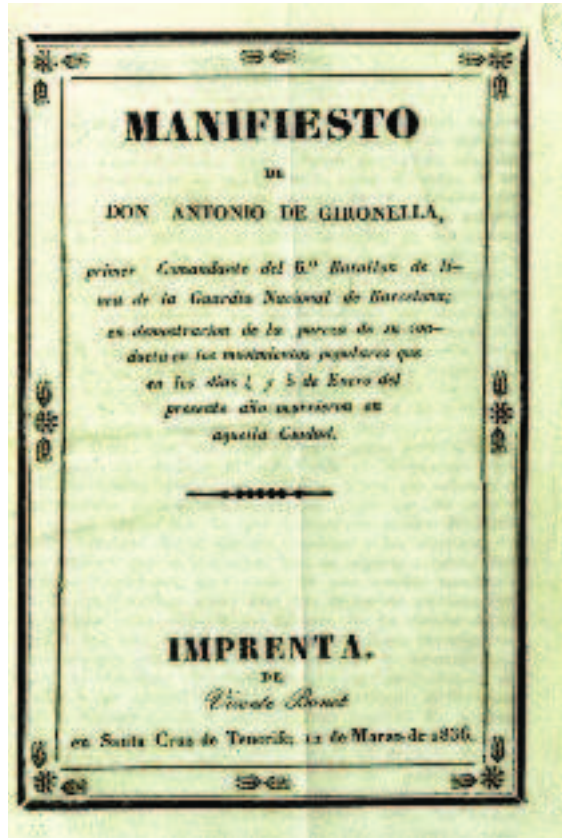
Tot això no li impedí de gaudir de la seva gran fortuna, ja que el gener de 1836 apareixia com un dels més grans contribuents de Barcelona. Aquell mateix mes de gener de 1836, com a comandant del 6è batalló de línia de la Milícia Nacional, participà en la segona bullanga que tenia per objectiu la proclamació de la Constitució de 1812. Acusat d'intervenir en els fets, va ser deportat a Canàries fins al 1838, on va escriure un pamflet, *Manifiesto*, una mena de justificació política de la raó dels fets de gener de 1836.

El 1838, alliberat de la deportació es presentà a les eleccions del Senat amb la candidatura progressista amb Joan Antoni Llinàs i Felip Monlau, que seran uns dels grans defensors de la modernització de Barcelona fent enderrocar les muralles. El 1839 anuncià la venda de part del patrimoni familiar organitzant una rifa de la finca de Can Gironella de Sarrià. Finalment s'exilià novament a França el 1842,⁵² i es va decantar cap a posicions més conservadores.⁵³

L'any 1850 es va vendre la finca de Sarrià per 41.250 lliures catalanes a Josep Buigas i Gauran que ja tenia compradors per fer una segregació en 18 parcel·les. Les grans famílies de Barcelona adquiriren terrenys, entre els quals, hi havia Jaume Rigalt, Pere Costa, Salvador Pons, Magí Puig (dues cases), el polític Joan Carsí, l'arquitecte acadèmic Josep Buxareu, el comerciant Erasme Gassó i el propi Josep Buigas.⁵⁴ El comerciant i fabricant de sedes Miquel Clavé⁵⁵ es va quedar amb la propietat de l'antiga casa de Can Gironella.

Els últims anys de la seva vida, Antoni de Gironella, els va passar retirat a París on vivia amb la seva filla Andreea, ciutat on es va casar el 1850. Aquell mateix any es va fer efectiva la venda de la Torre Gironella a Josep Buigas i Gauran, "...toda aquella casa de campo llamada Torre de Gironella, con oratorio público, cuerdas, silos, lagares, bodegas, y demás oficinas necesarias, jardín adornado de marmoles, alquisochales, estatuas y vasos preciosos, y una extensión de tierra en la cual se halla construida dicha casa y demás espresado, de tenida catorce mojadadas poco mas o menos, rodeado todo ello de pared de piedra alta y consistente parte huerta, campa y plantada de viña, olivos y bosque artificial, con muchísimos arboles en numero de muy cerca de tres mil, la mayor parte frutales, comprendidos en estos mas de seiscientos naranjos, dulces, con una inmensa poción de agua, que en Mayo de mil ochocientos treinta y ocho, en que fueron hechas una estimada por el arquitecto académico D. Francisco Renart y Arus, constan mas de ciento sesenta plumas para el riego de las referidas tierras y demás usos que convengan a su posesor".⁵⁶

Antoni de Gironella, com molts dels polítics romànics, va ser autor de diverses obres teatrals i d'altres peces literàries signades sota les inicials A.G.⁵⁷ El 1854, amb el Bienni Liberal, Antoni de Gironella va ser no-

Gironella, Antonio de, "Manifiesto de Don Antonio de Gironella, primer comandante del 6º Batallón de línea de la Guardia Nacional de Barcelona, en demostración de la pureza de su conducta en los movimientos populares que en los días 1 y 5 de Enero del presente año ocurrieron en aquella ciudad", Santa Cruz de Tenerife, 1836.

menat Cònsol d'Espanya a París i l'any següent moria a la mateixa ciutat.

L'inventari dels béns d'Antoni Gironella del 31 d'octubre de 1855 donava el balanç amb béns immobles a Barcelona: la casa del carrer Ample n. 64, del Rosari n. 2, de la Plaça de Sant Sebastià n. 1 i del carrer del Consolat n. 5; una altra casa al carrer Nou de la Rambla n. 25, cantonada amb el carrer Guàrdia, comprada el 1799; censos a la Barceloneta; més censos pels antics terrenys dels prats d'indianes del tintorer Josep Sansalvadó, dels fabricants Bartomeu Santaló i Vinyals i de Joan Plà pel "Prat de Blanques de Indiana" amb els edificis inclosos a Sant Martí de Provençals; censos per les 15 mujades de terreny de Santa Maria del Port i una peça de terreny de vinya a "Los Molins de Vent" al municipi de Santa Maria de Sants; una altra peça de vinya "Lo Figuerol" a Sant Vicenç de Sarrià; una peça de vinya "Campblanch" a Sant Boi de Llobregat; i la propietat de la Baronia de Vallferrosa a Cervera.⁵⁸

La fàbrica d'indianes i llenços pintats dels Gironella, situada a l'Horta del Portal Nou, Paratge de La Granota i el Joncar, que havia estat activa entre 1782 i 1808, va ser venuda a diferents fabricants i va desaparèixer amb la construcció de l'Eixample. La casa matriu de la família Gironella, que estava situada a la cruïlla del carrer Ample amb el carrer del Rosari (o de la taberna del Rosari), darrera la Plaça de Sant Sebastià, reedificada el 1803 pel mestre d'obres Miquel Bosch, va ser enderrocada arran de l'obertura de la Via Laietana el 1911.

La Torre Gironella, venuda el 1855, en canvi es conserva parcialment. És un edifici de traçat neoclàssic aixecat a finals del segle XVIII pel mestre d'obres Josep Renart i Closes, avui encara existent als carrers de Sant Joan Bosco n. 2-40, Maria Auxiliadora n. 27-29 i Gironella n. 1-21 de Barcelona. Va ser ocupat pel fabricant de sedes Miquel Clavé i, posteriorment, per l'orde de les Salesianes on establiren el col·legi de Santa Dorotea, actual centre escolar. L'edifici original està molt transformat i adaptat als nous usos, però forma part del Catàleg del Patrimoni arquitectònic de Barcelona, amb la

Torre Gironella, encara existent parcialment al Districte de Sarrià.

data errònia de 1886 i la següent descripció: "...Cal destacar la façana sud de l'edifici original que, tot i les modificacions realitzades, manté la simetria i la composició neoclàssica del cos central amb el porxo, les columnes adossades i el coronament amb un element decoratiu ceràmic". Disposa d'un Nivell C de protecció i unes qualificacions urbanístiques repartides entre: 7a (p) (equipaments), 6a (zones verdes) i 5(viari).

NOTES

1 Taller d'Història de Sarrià. www.historiadesarria.com/gironella.html.

2 Servidor documental de Julio-Carlos García Castrillón, <http://www.monacodebacardi.com/julio/documents.html>, Notari: Carles Rondó, 19 d'octubre de 1734, Comanda de 576 uniformes per al regiment de Dragons a Cristòfol Gironella i Simó Anglarill.

3 Servidor documental de Julio-Carlos García Castrillón, Notari: Carles Rondó, 27 de setembre de 1739, Patent de Corsari per tres mesos per al pinque Nostra Sra. dels Àngels, armat per Cristòfol Gironella.

4 Servidor documental de Julio-Carlos García Castrillón, Notari: Carles Rondó, 23 de gener de 1741. Repartiment i responsabilitats com a armadors de la barca Sant Salvador, per Magí i Cristòfol Gironella.

5 Servidor documental de Julio-Carlos García Castrillón, Notari: Carles Rondó, 28 d'agost de 1759. Renúncia al Gremi de Sastres de Barcelona per Cristòfol Gironella (major).

6 BC, JC, Lligall V, Caixa 7, Núm. 1, 1759 Informació recibida ante el sr. Conde de Darnius, ministro decano de la Real Junta de Comercio de este Principado, a instancia de Christófol Gironella, comerciante de Barcelona, para ser admitido en el Cuerpo de Comerciantes matriculados. (22f).

7 Servidor documental de Julio-Carlos García Castrillón, BC, JC, Notari: Jaume Tos i Romà, Venda de varis edificis a Cristòfol Gironella al carrer Ample i Volta dels Encants.

8 Servidor documental de Julio-Carlos García Castrillón, Corredor d'orella: Pau Arolas, 1 d'abril de 1761. Constitució de la companyia de comerç, botiga i negoci de teles entre Esteve Ginesta, Cristòfol Gironella i Bernat Baró.

9 Taller d'Història de Sarrià. Mestre Campi, Jesús, "Diccionari d'Història de Catalunya", 1992, cita Cristòfol Gironella i Pujals de segon cognom.

10 Arranz cita diverses famílies Ferrer de mestres de cases i fusters del mateix període, sense que sigui possible aclarir de qui es tractava.

11 Servidor documental de Julio-Carlos García Castrillón, Notari: Carles Rondó, 10 de març de 1768. Pagament fet per Cristòfol Gironella i Pujol de la construcció de la casa del carrer Ample, pel mestre de cases Jaume Ferrer i el fuster Grau Sayrols.

12 BC, JC, Lligall V, Caixa 7, Núm. 3. 1763 Cristòfol Gironella, vecino de Barcelona, para ser admitido en el Cuerpo de Comerciantes matriculados. (20f).

13 APNB, Notari: Avella, Fèlix, Liber 3 Cap. 1743-1751, fol. 113v.-116r., Barcelona, 1747, noviembre, 5. Capítols matrimonials entre Cristòfol Gironella i Pujol, sastre i Teresa Tomba, filla de Carles Tomba, sastre.

14 Taller d'Història de Sarrià.

15 Actualment ocupada per la Clínica Corachan. Ajuntament de Barcelona, "Nomenclàtor": Nom: Gironella, Carrer de. Descripció: L'heretat Torre Gironella fou una de les més importants de Sarrià per la seva extensió, el seu palau, jardins, fonts i boscos. Antoni de Gironella en fou el darrer propietari amb aquest cognom fins al 1850, moment que començà a vendre part de l'heretat a Josep Buigas i Gauran. Fonts documentals: (RPB:9sà.245).

16 AHCB Obreria C-50, 14 de novembre de 1788, Cristòfor Gironella, casa sobre els Acs de les Voltes dels encants, arreglar un balcó del 1r pis. Sense plànol.

17 Molas i Ribalta, Pere. "Diputats i Síndics a l'Ajuntament borbònic de Barcelona (1760-1808)", Revista de Dret Històric Català, Vol 4, 2004.

18 Servidor documental de Julio-Carlos García Castrillón. Notari: Ramon Matheu i Smendia, 30 de juny de 1781. Inventari post-mortem de Cristòfol Gironella.

19 Servidor documental de Julio-Carlos García Castrillón. Notari: Ramon Matheu i Smendia. 22 de juliol de 1778. Escritura d'arrendament de Gironella de les terres dels germans Fèlix i Francesc Magarola a Sant Martí de Provençals en el paratge de "La Granota".

20 AHCB Obreria C-41, 14 de juny de 1782, Tribunal de Intendència, "Cristoval Gironella, ciudadano honrado de Barna...nuevo camino que se està abriendo...dos haciendas que el splte. Tiene en la Huerta de la Puerta Nueva...parage de la Granota...se le concediese extensión de 3 mojas y tres quartas de tierra del Juncar...terreno definido con el n. 7...plano que acompaña (No hi ha el document)...estender con él los Prados que allí tenía p^a Fábricas de Indianas y lienzo pintados...pequeña casa en otro terrano". Informe del Ingeniero Director Dn Franc^o Llobet, "No hay inconveniente se le conceda...distancia de 1.500 varas desde la Ciudadela". Sense plànol. Malauradament el document de plànol que acompanyava la llicència no ens permet identificar amb certesa la posició del prat d'indianes dels Gironella.

21 Mujada: Mesura agrària equivalent al tros de terra que poden llaurar un parell de bous en un dia, o sia 4.896,48 m2. Quarta: Mesura agrària equivalent a 4 mundines, o 1/4 de mujada, o sia 1.224,12 m2.

22 BC, Fons del Baró de Castellet. Cartes entre tercers./BC, Fons Gònima-Janer, Cartes enviades.

23 L'Enciclopèdia Catalana indica com a pare d'Antoni de Gironella i Aiguals a Josep de Gironella i Ramoneda.

24 Molas i Ribalta, Pere. "Diputats...", Op. Cit.

25 BC, JC, Lligall LIII, Caixa 71, Núm. 34. 1797 Informe de Joan Canalet i Josep Gironella sobre la necessitat d'enviar pensionats a l'estranger per aprendre l'art dels colors (5f).

26 Puig-Pla, Carles, "L'establiment dels cursos de mecànica a l'Escola Industrial de Barcelona (1851-52), precedents, professors i alumnes inicials", Quaderns d'Història de l'enginyeria, Volum I, Barcelona, 1996.

27 Vegeu casa fàbrica Gònima.

28 Amat i de Cortada, Rafael de, baró de Maldà, Calaix de sastre, IV, p. 75. Tanmateix, després que el rei hagués visitat la seva torre el 1802, Maldà el menciona com «lo senyor don N. Gironella», VII, p. 252.

29 AHC Gràfics N. Reg: 7375, (1799), "Pla demostratiu dels alous compresos en lo terreno q están... las casa que lo Sr. D.Joseph Gironells té y poseheix ... cantonada ...Conde del Asalto y de Guardia, en virtud de la venda...firmada als 7 de setembre de 1799".

30 watersmurf.homelinux.com/julio/documents.html. 123. "Abertura del testamento de Teresa Gironella y Tomba, esposa de Cristobal Gironella y Pujol". 4 de febrer de 1799. Notari públic Francesch Joan Elias y Bosch.

31 AHCB Obreria C-66, 18 de maig de 1801, "Josep Gironella... recomponer las persianas...frente de la calle Ancha...Sense plànol.

32 AHCB Obreria C-69, 3 de juny de 1803, "Josep Gironella... reedificar casa de la calle de la Taverna del Rosari...por la parte de la calle Ancha". Façana, signa Miquel Bosch.

33 Ens referim al mestre d'obres Miquel Bosch i Iglesias que, segons Manel Arranz, era d'una de família de mestres de cases, amb mestria des de 1780. Fou credencier (1789) i examinador (1801), de la Confraria de Mestres de cases i Molers. Treballà per a grans comerciants i fabricants de Barcelona, com els Baltasar Bacardí (1798), Erasme de Gònima (1800), Antoni de Gironella (1803) i Raymundo Negrevernis (1814).

34 Josep Renart i Closes (Barcelona 1746 - 1824) segons la nota biogràfica del Fons Renart de la BC.35 Els Renart (o Renart) foren una família de mestres d'obres i arquitectes actius a Barcelona els segles XVIII i XIX. Fill de Francesc Renart (1723-1791) i germà de Francesc Renart i Closes (1750-1823). Intervingué en la major part de les obres depenents del Ram de la Guerra de Barcelona, com l'ampliació de les Drassanes, i va ser autor d'uns "Quincenaris" o memòries professionals molt interessants dirigides al seu fill Francesc. Segons Arranz, assistí a les classes de l'Acadèmia Militar de Matemàtiques, admirador incondicional de Francesco Milizia i d'Andrea Palladio. Va intervenir en l'enderrocament de les portes de la Muralla Vella de Portaferrissa, Boqueria i Escudellers així com de la vella fundició de canons que estava entre Portaferrissa i la Boqueria, material de pedra que va ser reutilitzat per a la foneria i ferreria nova de les Drassanes. Sobresant interventor per part de la Reial Hisenda, comissari en el quarter de les Drassanes. Va fer la casa al costat dels Trinitaris descalços, per al guàrdia való Brinet, la casa Famadas, de Baltasar Silvestre, Saperà, el projecte de la fàbrica Rosàs, casa Plandolit i la seva torre, la casa pròpia al carrer d'Aroles, la casa de la torre de Sarrià (Gironella), les mines del marquès de Corbellas i la seva torre de Sant Gervasi.

36 BC, Fons Renart, Lligall XXIII, 1812-1846/ papers personals de Josep Renart i Closes, Inspeccions i peritatges: Casa d'Antoni Gironella a les Corts de Sarrià. Lligall XLV, 1794-1852, Comptes d'obres fetes per Renart a la Casa Gironella. Aquesta autoria es pot desprendre

també dels escrits autobiogràfics dels "Quincenaris", memòries professionals de 1809 dirigides al seu fill Francesc. Veure Arranz, M. "Mestres d'obres i fusters, la construcció a Barcelona en el segle XVIII", Barcelona 1991. pg. 393.

37 Servidor documental de Julio-Carlos García Castrillón. Notari Josep Ubach, 21 de maig de 1808, Venda de les terres dels Castelló a Josep Gironella i Tomba.

38 BC, Fons del Baró de Castellet. Memorials i representacions. 1809, 22 de novembre, Manresa, La Junta Superior tramet al Baró de Castellet un projecte de comerç amb França per tal que en prepari un informe/ Informe manuscrit original signat per Josep Gironella i el Baró de Castellet.

39 BC, JC, Lligall XXI Caixa 30, Núm. 28. 1820 Reintegament de paratge cobrat de forma improcedent sobre el cotó estranger: Cotó de Pernambuco procedent de Lisboa, importat per Pau Miralda i Cia.; cotó estranger importat per Cristòfol Gironella i cotó de Bengala importat per Larrard i Cia. (10f)./ BC, JC, Lligall LXV bis, Caixa 91, Núm. 22. 1829 Expedient sobre els cotons existents en els magatzems de la reial Hisenda, propietat de les firmes Cristóbal Gironella e Hijos, Torrens y Miralda Hermanos i Juan Pablo Soler i Escardó. (12f).

40 Graell, "Padró de Fabricants de 1829".

41 Mestre Campi, Jesús "Diccionari...", Op. Cit.

42 Vegeu casa fàbrica Gònima.

43 Enciclopèdia Catalana.

44 Roca i Vernet, Jordi, "Política, liberalisme i revolució, Barcelona 1820-1823", Tesi doctoral, U.A. de Barcelona, 2007.

45 Archivo histórico del SEBAP, Antonio Gironella soci fundador de la SEBAP, el 26 de març de 1822.

46 www.historiadesarria.com/gironella.htm
Taller d'Història de Sarrià.

47 AHCB Obreria C-93, 12 d'agost de 1824, "Antonio de Gironella... abrir ventana... calle de la Taberna del Rosari. Sense plànol.

48 BC, Fons Gònima-Janer, Cartes enviades: Gironella i Ayguels, Antonio de, París 1825.

49 AHCB Obreria C-96, 17 d'abril de 1826, "Antonio Gironella...abrir balcones y una ventana...calle Taberna del Rosari". Croquis, signa Narcís Bosch i Espinós.

50 Narcís Bosch i Espinós, mestre d'obres. Segons Manel Arranz, a l'obra "Mestres d'obres i fusters" 1991, Narcís Bosch i Espinós, ingressà a la Confraria de Mestres de Cases i Moletrs entre 1818 i 1819. Va treballar per la família Gònima els anys 1821 i 1829 i per a la família Gironella el 1826.

51 AHCB Obreria C-107, 30 d'octubre del 1830, "Antonio Gironella... recomponer alero del tejado de la parte de su casa que da a los Encantes". Sense plànol.

52 Archivo Histórico del SEBAP, Antonio Gironella, soci de la restaurada SEBAP, del 23 de febrer de 1835.

53 BC, Fons Gònima-Janer, Cartes enviades: Gironella i Ayguels, Antonio de, París 1842.

54 Ollé, JM, Op. Cit.

55 www.historiadesarria.com/gironella.htm
Taller d'Història de Sarrià.

56 Vegeu casa fàbrica Dotres, Clavé i Fabra.

57 Servidor documental de Julio-Carlos García Castrillón, Notari: Luís Gonzaga Pallós, 2 de maig de 1850. Escripura de venda de la Torre Gironella.

58 Enciclopèdia Catalana. Antoni Gironella publicà obres teatrals ("Cristina o el triunfo del talento", 1832), la novel·la en vers "Los odios" (París, 1840), una traducció de l'"Odisea" al castellà (1851) i "Délassements d'un Visigoth, Macédoine polyglotte" (París, 1853), recull de poesies en castellà, en francès i en italià, i una en català, "Lo penitent", publicada el 1858 a "Los trovadors nous".

59 Servidor documental de Julio-Carlos García Castrillón, Notari: Luís Gonzaga Pallós, 31 d'octubre de 1855. Inventari post-mortem d'Antoni de Gironella i Ayguels.

15. Casa fàbrica CASTANYER

1779-1805

Fàbrica d'indianes

Carrer de Sant Pere Més Alt n. 27 (estampats)

Carrer de Tantarantana n. 4 (teixits)

Paratge anomenat "Lo Clot" (filats)

Carrer Boters n. 4 (Palau Castanyer)

Passeig de Sant Gervasi n. 5-13 (Torre Castanyer)

Edifici existent

Màquines:

30 telers (Tantarantana) (1783-1788)

2 rodes hidràuliques (paratge de "Lo Clot") (1803)

6 màquines "angleses" (paratge de "Lo Clot") (1804)

4 taules d'estampar (St. Pere Més Alt 27) (1829)

Nombre d'operaris:

133 operaris (Conjunt)

Arquitectura:

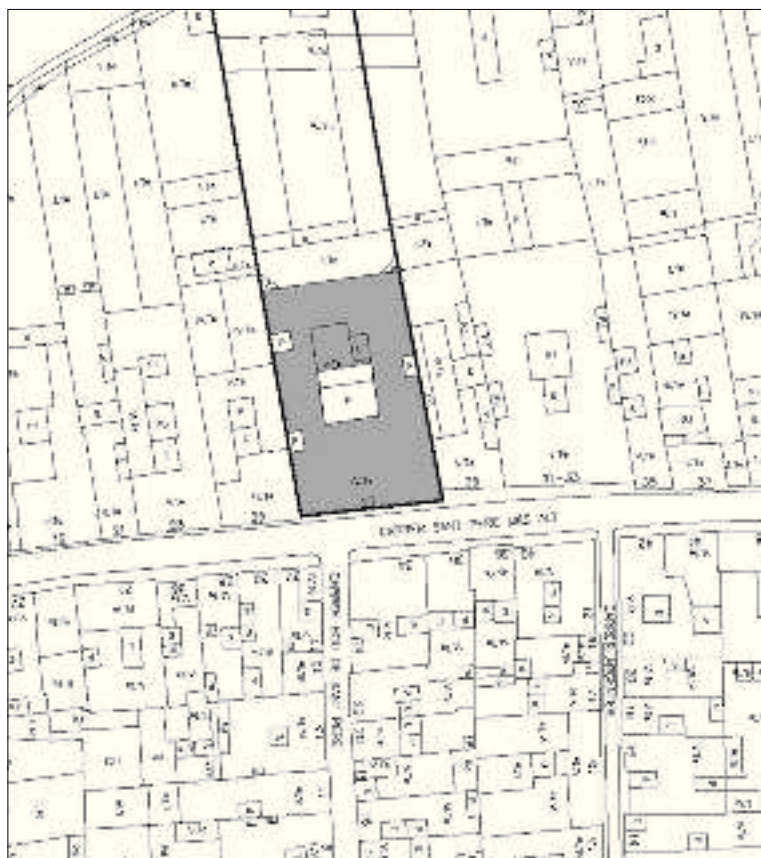
Reedificació de la casa fàbrica (1805)

Autor: - (atribuït als arquitectes A. Celles i A. Ginessi)

Reforma de la fàbrica de Tantarantana (1830)

Reforma del Palau Castanyer (1835)

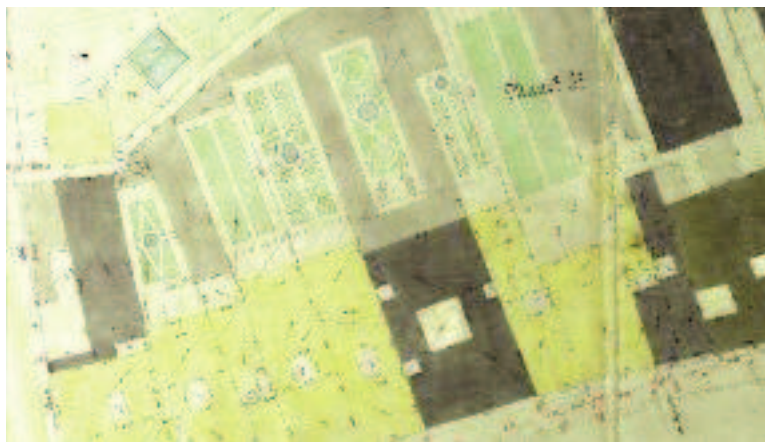
Autor: Ramon Molet, arquitecte acadèmic.

Josep Castanyer i Codina (s. XVIII – aprox. 1830),¹ fill del fabricant d'indianes **Joan Castanyer** (s. XVIII), continuà la professió paterna. Josep Castanyer fundà la seva pròpia companyia d'indianes el 1779,² especialitzada en la fabricació d'indianes i llenços, que fou una de les més importants de Barcelona de darrera dècada del segle XVIII i de la primera del segle XIX. El negoci de Josep Castanyer provenia del seu pare, però en part també de les activitats del seu sogre, **Salvador Molet i Albardasser** (s. XVIII), ciutadà de Canet.³

El 1783 la fàbrica Josep Castanyer estava situada en dos emplaçaments: un d'estampats al carrer de Sant Pere Més Alt n. 27 (actual), i un altre de teixits al carrer Tantarantana,⁴ i estava dotada de 30 telers instal·lats el 1783, una quantitat important que es mantindrà fins el 1788.⁵ Integrada en el complex productiu de la ciutat, el 1785 la fàbrica de Pau Rovira treballava com a subministrador per a Josep Castanyer; d'altra banda, també

Quarteró Garriga i Roca 1858, s'aprecia la posició del Palau Castanyer al n. 27 del Carrer de Sant Pere Més Alt, a tocar de la muralla de terra.

Castanyer subministrà llenços a la fàbrica Rull.⁶ L'activitat enregistrada per l'empresa de Castanyer⁷ va ser pròspera, ja que el 1787 el pagament del cadastre s'incrementà de 200 a 300 lliures.⁸

Josep Castanyer era una fàbrica d'indianes que tenia integrat el tissatge amb una ocupació de 133 operaris⁹ i estava interessada en la Reial Companyia de Filats de Cotó, amb 4 accions els anys 1794 i 1799.¹⁰ Josep Castanyer ja estava prou ben situat socialment quan va ser elegit, el 2 de maig de 1794, Diputat del Comú per l'Ajuntament Borbònic¹¹ i, a principis del nou segle, ocupà el càrrec de Comissionat de la Reial Comapnyia de Filats de Cotó.¹²

Amb una conjuntura econòmica molt favorable, la fàbrica va créixer ràpidament fins convertir-se en una de les tres fàbriques més importants de la ciutat, juntament amb les de Gònima i Joan Rull.¹³ L'any 1800, Josep Castanyer va comprar els prats d'indianes de la família Magarola, situats a Sant Martí de Provençals, "...en lo puesto dit 'Lo Taulat', i 'Clos de la Mel'..."¹⁴ Entre 1800 i 1801, la fàbrica Josep Castanyer, que encara no tenia suficientment integrada la filatura, comprava filats de cotó al Vallès Oriental, a les poblacions de Mosqueroles i Cardedeu.¹⁵

A partir dels primers anys del segle XIX, Castanyer es plantejarà la introducció de la mecanització de la filatura. El 1804, Josep Castanyer, com a "pintador", i els seus socis, el fabricant Llorenç Clarós i el comerciant Manel Torner, escripturaren l'agost de 1804 la fàbrica situada "en lo paratge anomenat Lo Clot", probablement els antics prats d'indianes dels Magarola comprats el 1800.

Castanyer comptà amb un capital inicial de 10.000 lliures catalanes, de les quals el 50% eren una inversió en la compra de màquines de filar, sis "màquines angleses" (contínues). L'administrador de la fàbrica era el

fabricant **Josep Guàrdia** (s. XVIII – s. XIX),¹⁶ "director de las máquinas de la fábrica del Clot", qui a més d'un salari de 8,25 lliures setmanals rebia el 1806 "...un catoreno de los beneficios líquidos que resultaran en dicha fábrica". Per sota de Guàrdia només hi havia un major-dom i dos nens.¹⁷

La filatura es posà en marxa sota la raó social Josep Guàrdia i Companyia, participada per Josep Castanyer, Llorenç Clarós i Manel Torner, informacions que han estat investigades per Albert Garcia Balañà, a partir del Fons Castanyer de l'ANC.¹⁸ **Llorenç Clarós** (Figueres 1754 - Barcelona 1829)¹⁹ era un fabricant d'indianes reconegut que havia fundat el 1785²⁰ una societat, Llorens Clarós i Cia., amb una casa fàbrica al carrer de Sant Pere Més Alt, cantonada amb la Riera de Sant Joan.²¹ Interessat per la mecanització de la indústria, amb aquest objectiu, juntament amb **Manel Torner** (s. XVIII – s. XIX), el 1803 havien obtingut la concessió d'aprofitar l'aigua del rec Comtal per, amb gran rodes, impulsar unes màquines.

El 5 d'agost de 1803, l'Intendent havia atorgat a Llorenç Clarós i a Manel Torner l'establiment de la "facultad de colocar y tener dentro de la acequia Rech Condal y en el paraje que más les acomode en la distancia o distrito que confronta con la casa de D. Juan Antúnez, sita en el lugar del Clot, dos ruedas para dar curso a la máquina de hilado de algodón que desean plantar".²² És probable que, en aquest punt, estiguem parlant de la mateixa fàbrica, de la raó social Josep Guàrdia i Companyia, equipada amb les 6 màquines contínues, accionades per rodes hidràuliques. La fàbrica funcionà fins l'entrada de les tropes franceses el 1808, però no ha estat possible identificar la seva posició en el Clot.

Josep Castanyer va fer enderrocar i reedificar l'any 1805 l'antiga casa fàbrica, situada al carrer de Sant Pere Més Alt número 27 (actual), per construir-hi un palau que també tindria funcions de fàbrica, un dels edificis civils més importants de l'època de traçat neoclàssicista, a l'estil d'altres fabricants com els Magarola o els Gònima que uns anys abans havien fet aixecar a les seves cases fàbrica neoclàssiques.

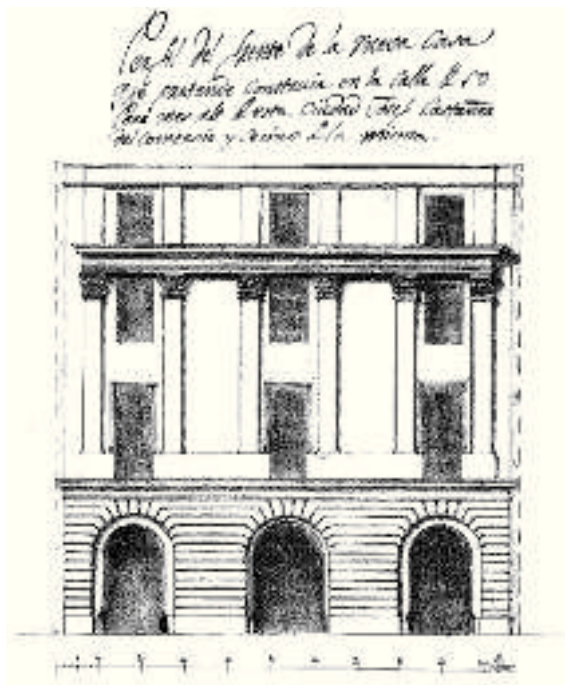
El projecte presentat a llicència per Josep Castanyer el 1805²³ incorporava un plànol anònim que, per la qualitat del dibuix i la composició de la façana, és probable que es tractés d'un arquitecte de formació acadèmica o coneixedor de les publicacions franceses i italianes que corrien entre els mestres d'obres de l'elit. Aquesta autoria ha estat suggerida per la tesi doctoral d'Enric Mira sobre l'arquitecte italià, Antoni Ginessi, resident a Barcelona a partir de 1814. Durant anys, aquest edifici, que actualment encara existeix, ha estat atribuït erròniament al Palau Dou de l'arquitecte Antoni Celles, de Sant Pere Més Baix número 31, confusió que s'ha corregit gràcies als documents d'Obreria.²⁴

La invasió napoleònica i la Guerra del Francès entre 1808 i 1814 van interrompre els treballs de construcció del Palau. Segons M. Rosselló,²⁵ la planta baixa de l'edifici coincideix amb el disseny de la façana presentada el 1805; en canvi, el parament superior i la cornisa són diferents. És probable que els canvis fossin deguts a la intervenció d'un altre arquitecte (potser Ginessi) quan es va reprendre la construcció, que s'acabarà construint amb gerros i pedestals, i en el pati interior, un arc serlià, que segueix uns esquemes poc ortodoxos, lluny dels models defensats per Antoni Celles a la classe d'arquitectura de la Llotja (1815-1835).

Durant l'ocupació francesa, Josep Castanyer fou un dels fabricants i comerciants que no abandonaren la ciutat.²⁶ El 13 de juliol de 1812 s'implantà un ajuntament de tipus francès, la *mairie*, d'acord amb la nova organització territorial de Catalunya (decret de 2 de febrer de 1812). El *maire* fou l'advocat i magistrat Melcior Guàrdia i Ardèvol, que pertanyia a una de les famílies

de ciutadans honrats i fabricants d'indianes de Barcelona. Els altres membres foren, el noble Francesc Delàs; l'hisendat i el fabricant Erasme de Gònima, que hi renuncià i fou substituït pel també hisendat i negociant Josep Pujol i March; i els hisendats Josep de Campà i Josep Castanyer. Finalment, el 8 de maig de 1814, les tropes franceses sortien de Barcelona, d'acord amb l'armistici del 19 d'abril.

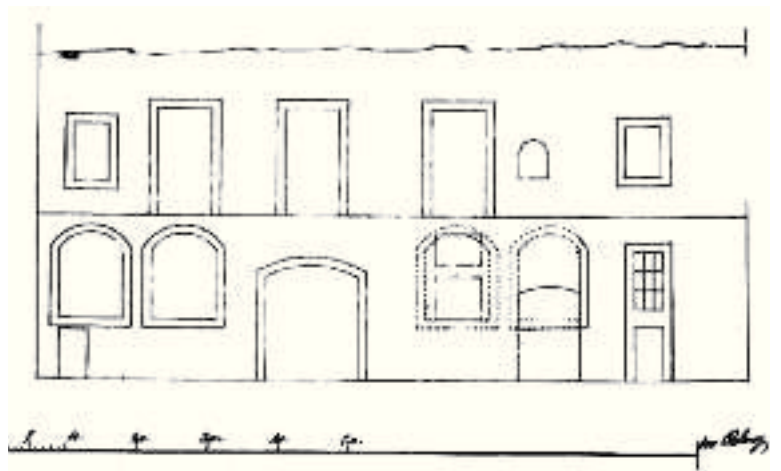

"Perfil del frente de la nueva casa que pretende construir en la calle de Sn Pere más alta de esta ciudad Josep Castañer del comercio y vecino de la misma", AHCB Obreria C-72, 11 d'octubre de 1805, "Josef Castañer, vecino y del comercio de esta ciudad...casa calle más alta de St Pere...reedificar...", Façana sense signatura.

Thomson suggereix que aquesta fàbrica reglamentada, possiblement superà la crisi de la Guerra del Francès.²⁷ Alexandre Sánchez cita també que, un cop superada la Guerra, els grans fabricants d'estampats de Barcelona, entre ells Josep Castanyer, foren sensibles al tema de la mecanització. Encara que va ser Rull el primer que va instal·lar el cilindre d'estampar el 1817, i l'únic que el tingué durant bastants anys, a les mateixes dates uns altres fabricants, com Erasme de Gònima i Josep Castanyer s'hi van interessar.²⁸

Josep Castanyer participà activament en el Trienni Constitucional, ocupant càrrecs en la Junta Municipal de Beneficència el 1822; aquell mateix any formava part de la llista de personalitats que, a proposta de l'Ajuntament Constitucional, havien de configurar la Societat Econòmica d'Amics del País, una de les societats impulsores de la transformació de l'economia.²⁹ El 1824 fou elegit regidor de l'Ajuntament de Barcelona,³⁰ però s'ha de dir que també ocupà el càrrec el 1828, sota l'administració borbònica.³¹

Durant els anys 20, s'associà amb **Pere Ortenbach** (s. XVIII - s. XIX), financer i cònsol danès a Barcelona,³² i derivà finalment l'activitat cap al comerç marítim. Amb ell fundà la companyia Ortenbach, Castanyer i Cia., documentada entre 1824 i 1830.³³ Les activitats econòmiques posteriors dels Castanyer englobarien inversions de capital en la producció, el comerç i béns immobles. Castanyer va mantenir però la continuïtat de la fàbrica d'indianes, ubicada al palau neoclassicista del carrer de Sant Pere Més Alt, fàbrica activa per a la qual el 1824

havia comprat el subministrament de 4 plomes d'aigua del manantial de Montcada pel preu de 600 duros³⁴ i 4 plomes més el 5 de maig del mateix any.³⁵

Era una fàbrica equipada amb 4 taules de pintar segons el Padró de Fabricants de 1829.³⁶ El 2 de desembre de 1830 encara feia reformar la fàbrica de teixits del carrer de Tantarantana, ubicada al n. 6 (antic), per tal d'obtenir més llum a les plantes baixes,³⁷ i el 1831 reformava també un edifici del carrer Tapineria, de la seva propietat.³⁸ Josep Castanyer i Codina, acabà essent un poderós fabricant i un comerciant matriculat per la Junta de Comerç, raó per la qual, el 1828 fou nomenat regidor de l'Ajuntament absolutista, ja molt a prop de la fi de l'antic règim.

AHCB Obreria C-107, 2 de desembre de 1830, "José Castañer... a fin de proporcionar más luces a la casa que posee en... calle Tantarantana... n. 6, uniformar en lo posible la fachada... abrir de nuevo dos ventanas". Façana, sense signatura.

A la mort de Josep Castanyer i Codina, esdevinguda cap a finals del mateix any de 1830³⁹ el va succeir el seu hereu **Joaquim Castanyer i Molet** (1804-1858).⁴⁰ Havia estat alumne de les classes de Mecànica de la Llotja el curs 1820-21,⁴¹ però va acabar abandonant l'activitat de fabricant per dedicar-se al comerç marítim, les inversions industrials, financeres i agrícoles. Durant aquests anys devia ser liquidada la fàbrica, ja que no hi ha continuïtat més enllà del Padró de 1829, però va mantenir en peu la casa de comerç. El 1834 comprà una participació en la propietat del bergantí Spiridion de fabricació anglesa, que feia el trajecte de Barcelona a l'Havana.⁴²

Tot sembla indicar que Joaquim Castanyer reduí el palau de Sant Pere Més Alt a les funcions de fàbrica d'estampats, per residir en un segon palau, un edifici situat a la Plaça Cucurulla, a l'actual número 4 del carrer Boters, construït pel comerciant Maurici Prats a partir d'una llicència de 1803⁴³ sota la direcció de Joan Masanes.⁴⁴ Joaquim Castanyer completarà l'edifici el 1835⁴⁵ sota la direcció de l'arquitecte acadèmic Ramon Molet,⁴⁶ jove professional amb qui probablement devia tenir vincles familiars.

AHCB Obreria C-122, 4 de juliol de 1835, "Joaquín Castañer, hacedado... construir un piso en la casa que posee en la Plaza de la Cucurulla y abrir tres portales en el frente de la calle de la Paja... para tiendas, con balcón encima de cada portal en lugar de las ventanas que existen...". Façanes de la Plaça Cucurulla i dues del carrer de la Palla, signa Ramon Molet.

Casa fàbrica Castanyer, aixecada segons un projecte de 1805, per un mestre d'obres desconegut. Ha estat atribuïda a l'arquitecte italià Antoni Ginesi i també a la participació d'Antoni Celles. (Foto JAV 2012)

Es tractava d'un edifici de tipologia residencial amb una façana de traçat neoclàssic de carreus regulars de pedra amb els baixos encoixinats i marcant franges horitzontals a la resta de l'alçat. A l'interior de la parcel·la que dona també al carrer de la Palla, al nivell de la planta noble, hi havia un jardí amb una font i palmeres. Aquest edifici encara existent forma part del Catàleg del Patrimoni arquitectònic de Barcelona.⁴⁷

El 1835 Joaquim Castanyer entrà a formar part de la Companyia Catalana de Vapor,⁴⁸ la primera empresa de vaixells a vapor del país, amb una aportació de 120.000 pesetes, que significà una ampliació de les activitats amb la compra d'unes mines de carbó a Mallorca i l'adquisició dels vapors Mercurio i Delfín el 1836, societat que, tanmateix havia estat la promotora del taller de reparació de màquines Nue-

vo Vulcano.⁴⁹ I dins d'aquesta activitat marítima, es renovà també la societat que havia establert el seu pare, ara sota la denominació Ortenbach i Cia., constituïda el 13 de març de 1840.⁵⁰

El 1847, amb motiu del Cens Electoral, Joaquim Castanyer estava censat al carrer Boters número 9 (antic), ara ja sense subsidi industrial però amb un territorial dels més importants de la ciutat.⁵¹ Joaquim Castanyer i Molet, era accionista de la fàbrica Güell, Ramis i Cia. oberta el 1842. El 1844 era fundador i accionista del Banc de Barcelona⁵² amb 100 accions, el 1846 fundador de la Companyia Agrícola Catalana, de l'Institut Català de Sant Isidre el 1851⁵³ i accionista de La España Industrial el 1853, amb 100 accions.⁵⁴

Joaquim Castanyer i Molet, que s'havia casat en segones núpcies amb Consol de Moragas i de Quintana, primera marquesa de Moragas, va comprar una enorme extensió de terreny a l'actual Passeig de Sant Gervasi, entre les de Can Canals i la de Francesc Pedralbes, que contenia una casa que a partir d'aleshores s'anomenà Torre Castanyer.⁵⁵ La casa, d'una composició italianitzant en la qual destaquen un remats escultòrics de terracota, disposa d'un jardí tipus francès amb un passeig que condueix a la residència flanquejada per dos lleons de marbre, un exemplar enorme de cedre i altres exemplars de castanyers.

El 1867 la Torre Castanyer era encara propietat de la vídua de Joaquim Castanyer, Consol de Moragas de Quintana (1828-1904) que es casà en segones núpcies amb Eusebi Güell, de manera que la finca va passar a mans de la família Güell. Segons Permanyer, d'aquesta època es conserven les pintures del saló principal i les més treballades de la sala menjador amb *trompe-l'oeil* en els paraments i *chinoiserie* als sostres.⁵⁶ La Torre Castanyer, que va tenir una reforma important realitzada els anys 1959-61 per l'arquitecte Francesc Mitjans, forma part del Catàleg del Patrimoni arquitectònic de Barcelona.⁵⁷

També formen part del Catàleg del Patrimoni el Palau Castanyer del carrer Boters,⁵⁸ durant molt temps residència de Joaquim Castanyer, i la casa fàbrica Castanyer del Carrer de Sant Pere Més Alt,⁵⁹ que el 1867 era

encara propietat de Consol de Moragas i de Quintana, vídua de Joaquim Castanyer.

Durant la Segona República, la casa fàbrica o Palau Castanyer de Sant Pere Més Alt va ser la seu de l'*Athe-neum Polytechnicum*⁶¹, fundat per Rafael Campalans i Puig (1887 - 1933); actualment està segregat en diferents propietats. D'aquest Palau Castanyer es conserven dos sostres pintats sobre teles i la Sala Rodona, element singular neoclàssic que ha merescut l'especial atenció de la tesi doctoral de Maria Isabel Rosselló.⁶²

Sala rodona i detall, segons Maribel Rosselló.

El Palau Castanyer del n. 27 de Sant Pere Més Alt, està inclòs en el Catàleg del Patrimoni, on s'hi fan les següents afirmacions, avui prou discutibles, a la llum de les noves dades que disposem: "Malgrat que totes les dades reiteradament publicades sobre aquest edifici són perfectament plausibles, obra d'Antoni Celles i Azcona per als marquesos d'Alòs i de Dou, projectada entre 1807 i 1818, iniciada el 1806-07 i bastida des del 1814 fins al 1818, després de l'ocupació napoleònica que interrompé les obres, la seva estricta correspondència amb bona part del que sabem d'una manera més ben provada per al palau Dou del carrer Sant Pere Més Baix, 31-31 bis, fan pensar amb força certesa en un error que es repeteix en la bibliografia des del 1947, els autors del *Catálogo Monumental* serien els primers a traslladar les notícies donades per Aliberch el 1944 d'un edifici a l'altre, i que ja es féu evident el 1973 pels autors de la *Guia d'Arquitectura de Barcelona* i per Lladonosa. Pel que fa als promotors de l'obra, Bassegoda (1936) sembla referir-s'hi en esmentar la residència dels marquesos de Sant Morí; d'altra banda, a la porta del pis principal, un anagrama en ferro forjat proporciona les inicials G.A.R. que podrien fer pensar novament en els Alòs, per bé que sabem de segur que des d'abans del 1858 cap persona amb aquest cognom ni amb el de Dou no ha estat propietària de l'immoble".

"Sigui com sigui, es tracta de la construcció privada barcelonina més notable de les primeres dècades del segle XIX, amb una severa façana de pedra. La planta baixa, encoixinada i amb tres obertures de mig punt, és separada dels tres nivells restants per la balconada del principal, interrompuda per pedestals amb grans tes-

Arxiu Mas. Sala rodona de l'Athe-neum Polytechnicum, 1932.

tos. El portal central mena a través d'un vestíbul voltat al pati amb escala, que s'hi obre a través d'un gran arc serlià amb columnes jòniques sense base. L'arquitecte, que, malgrat tot, bé podria ser en Celles aplicà un classicisme monumental amb motius i recursos aliens a l'ortodòxia neoclàssica, tant en aquest original pati, com a la façana principal i a la posterior, oberta a una terrassa elevada al nivell del pis principal i amb un ordre gegant de semicolumnes jòniques en la part central, sota un entaulament que corre entre els pisos segon i tercer. Poc sabem dels salons interiors les descripcions repeteixen en aquest terreny allò que creiem propi de l'edifici del carrer Baix però sovint ha estat publicada la foto d'un saló circular estil Imperi amb columnes corínties adossades, que deu pertànyer a l'obra que ens ocupa. També sabem que, als anys vint i trenta del segle xx, fou seu de l'Atheneum Polytecnicum, institució docent i cultural d'orientació obrerista".

La casa fàbrica Castanyer està inclosa en el Catàleg del Patrimoni amb un Nivell de protecció B: Bé cultural d'interès local. En una visita realitzada el 2012, es va poder verificar l'existència en planta baixa, des del carrer fins l'interior d'illa, de dependències destinades a obradors i magatzems coberts amb voltes.

Arc serlià de la casa fàbrica Castanyer. (Foto JAV 2012)

NOTES

- 1 El segon cognom és citat per Àngels Solà, a "Tres notes entorn les actituds i valors de l'alta burgesia barcelonina a mitjan segle XIX". Josep Castanyer i Codina. comerciant (1830).
- 2 Thomson, J. "Els orígens..." pg. 230.
- 3 ANC, Fons Castanyer, ressenya biogràfica de Josep Castanyer i Codina.
- 4 Vegeu casa fàbrica Castanyer del carrer Tantarantana n. 4.
- 5 Grau, "Telares..." Joseph Castañer, 1783, 30 telares; 1788, 30 telares; 1794, 4 accions; 1799 4 accions. Localización 1785: Tantarantana.
- 6 Thomson, J. "Els orígens..." pg. 272.
- 7 ANC, Fons d'empreses, Comercials, Castañer, 1718-1957.
- 8 AHCB, cadastre de 1787. Citat per Thomson, J. "Els orígens..." pg. 343.
- 9 Thomson, J. "Els orígens..." pg. 252. Op. Cit.

- 10 Grau, Ramon, "Telares..." Op. Cit.
- 11 Fluvià Escorsa, Armand de, «Índice», p. 270. Citat per Molas i Ribalta, Pere. "Diputats..." Op. Cit.
- 12 Anònim, "Almanak Mercantil ó Guia de Comerciantes para el año 1802", Madrid 1802.
- 13 Sánchez, Alexandre, "L'estructura comercial d'una fàbrica d'indianes barcelonina: Joan Rull i Cía", Recerques n. 22, Barcelona 1989.
- 14 Servidor documental de Julio-Carlos García Castrillón, <http://www.monacodebacardi.com/julio/doc1722.html>, Notari: Josep Ubach, 6 d'agost de 1800, Signatura de Senyoria per venda entre Magarola i Castanyer, cap a Gironella i Tomba.
- 15 Arxiu Nacional de Catalunya, Fons Castanyer, Llibre de compra de cotó, 2.4.2.8. Citat per Okuno, Yoshitomo "Entre la llana i el cotó. Una nota sobre l'extensió de la indústria del cotó als pobles de Catalunya el darrer quart del segle XVIII", Revista "Recerques" número 38, 1999, pg. 47-76.
- 16 Desconeixem els possibles vincles amb la fàbrica Guàrdia del carrer Trentaclaus.
- 17 Garcia i Balaña, Albert, "La fabricació de la fàbrica. Treball i política a la Catalunya cotonera (1784-1874)", Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 2004.
- 18 ANC, Fons Castañer (162), Societats de fabricació de filats i teixits de cotó (1803-1808): Societat de Filats de Cotó constituïda el 30-08-1804; Despeses (1803-1806); Setmanades (1803-1806); també: Fabricació de pintats: Salaris (1814).
- 19 Mestre i Campi, J. "Diccionari d'Història de Catalunya", Barcelona 1992.
- 20 Segons Thomson, la fundació de la fàbrica Clarós era de 1785: Thomson, James, "Els orígens de la industrialització a Catalunya. El cotó a Barcelona 1728-1832", Barcelona 1994. pg. 230.
- 21 Vegeu casa fàbrica Clarós-Serra.
- 22 Reg. HIPS, 1803, libro 3., f. 114. Citat per Grau, Ramon i López, Marina, "Empresari capitalista..." Op. Cit.
- 23 AHCB Obreria C-72, 11 d'octubre de 1805, "Josef Castañer, vecino y del comercio de esta ciudad...casa calle más alta de St Pere...reedificar...". Façana, sense signatura.
- 24 Mira, Enric, "El lenguaje neoclásico en Cataluña. Los palacios de Barcelona", tesi doctoral inèdita, Escola Tècnica Superior d'Arquitectura, Universitat de Barcelona, 1991. Vegeu també: Rosselló i Nicolau, Maria Isabel, "L'interior a Barcelona en el segle XIX", Tesi doctoral, ET-SAB, Barcelona, juliol de 2005, pg. 71-78
- 25 Rosselló i Nicolau, Maria Isabel, "L'interior a Barcelona en el segle XIX", Tesi doctoral, ETSAB, Barcelona, juliol de 2005, pg. 71-78
- 26 Arnabat, Ramon, "La revolució liberal a Barcelona. Política de classes i classes de política". Quaderns d'Història n. 10, Barcelona 2004.
- 27 Thomson, J. "Els orígens..." pg. 337.
- 28 Erasme d'Imbert, "Erasmus de Gonima, 1746-1821. Apuntes para una biografía y estudio de su época", Barcelona 1952, p. 177.
- 29 Roca i Vernet, Jordi, "Política, liberalisme i revolució, Barcelona 1820-1823", Tesi doctoral, UAB, 2007.
- 30 Arnabat Mata, Ramon, "Revolució i contrarevolució a Catalunya durant el Trienni liberal (1820-1823)", Tesi doctoral, UPF, Barcelona 1999.
- 31 Molas i Ribalta, Pere. "Diputats i Síndics a l'Ajuntament borbònic de Barcelona (1760-1808)", Revista de Dret Històric Català, Vol 4, 2004.
- 32 ANC, Fons Castanyer, ressenya biogràfica de Josep Castanyer i Codina.
- 33 BC, Fons Gònima, Cartes rebudes per Erasme de Janer: Ortenbach, Castanyer i Cia, Barcelona 1824 i 1830.
- 34 AHCB Obreria C-93, 9 de desembre de 1824, Josep Castañer, Escripura de compra de 4 plomes d'aigua de la mina de Montcada, pel preu de 600 duros.
- 35 AHCB Obreria C-96, 5 de maig de 1826, "Jsph Castañer... 4 plumas de agua... calle Más alta de San Pedro". Sense plànol.
- 36 Graell, "Padron...", 1829: "Fabricantes de pintados situados en la parte de la Ribera: José Castañer, Alta de San Pedro n. 7 (antic), 4 mesas de estampar".
- 37 AHCB Obreria C-107, 2 de desembre de 1830, "José Castañer... a fin de proporcionar más luces a la casa que posee en... calle Tantarantana...n. 6, uniformar en lo posible la fachada...abrir de nuevo dos ventanas". Façana, sense signatura.

38 AHCB Obreria C-109, 28 de juny de 1831, "José Castañer...casa calle Tapineria...tapiar seis palmas una de las puertas". Sene plànol.

39 Solà, A. "Tres notes entorn les actituds i valors de l'alta burgesia barcelonina a mitjan segle XIX", (inventaris post-mortem). Relació alfabètica dels propietaris de biblioteques i nombre de llibres que les componien: Josep Castanyer i Codina. comerciant (1830), 97.

40 Dades citades per Lluís Permanyer, "Torre Castanyer i de Güell" a "La Vanguardia", de 14 de maig del 2000.

41 Puig-Pla, Carles, "Física, Tècnica i Il·lustració a Catalunya", Tesi doctoral, UAB, Barcelona 2006. Joaquim Castanyer i Moles (Molet ?) Escola de Mecànica de la Llotja, curs 1820-21.

42 ANC, Fons Família Castanyer, Comerç marítim.

43 AHCB Obreria C-68, 6 de febrer de 1803, "Mauricio Prats, comerciante de la presente ciudad...casas Plaza de la Cocurulla y parte en la calle de la Palla...", pb+3. Façana, signa Joan Masanes.

44 No disposem de dades sobre Joan Masanes, un mestre d'obres probablement pare o germà de l'arquitecte acadèmic Josep Massanés.

45 AHCB Obreria C-122, 4 de juliol de 1835, "Joaquín Castañer, hacendado...construir un piso en la casa que posee en la Plaza de la Cucurulla y abrir tres portales en el frente de la calle de la Paja...para tiendas, con balcon encima de cada portal en lugar de las ventanas que existen...". Façanes de la Plaça Cucurulla i dues del carrer de la Palla, signa Ramon Molet. AHCB Obreria C-122, 25 de setembre de 1835, "Joaquín Castañer...rebatir y blanquear el frente de la casa de la calle de la Paja". Sense plànol.

46 Josep M. Montaner cita Ramon Molet (o Molery) com a arquitecte acadèmic, amb titulació del 27 de gener de 1833. El 1837 ja era citat com a professor d'arquitectura. Les dades obtingudes d'obreria permeten afirmar que va ser autor de la reforma del Palau Castanyer (1835) i de dues fàbriques de nova planta, Torner al carrer Reina Amàlia (1834) i el taller de maquinària de Manel Tey i Cía. al carrer de Ferlandina (1840) on intervingué en diverses reformes.

47 Ajuntament de Barcelona, "Catàleg del Patrimoni arquitectònic de Barcelona", Identificador: 241, "Palau Castanyer", segle XIX, neoclassicista, ús residencial, Nivell de protecció: B. Qualificació urbanística 12b(p).

48 Rodrigo i Alharilla, Martín, "Navieras y navieros catalanes en los primeros tiempos del vapor, 1830-1870", Revista "Transportes, Servicios y Telecomunicaciones", número 13, desembre 2007.

49 Vegeu Tallers Nuevo Vulcano a la Barceloneta.

50 APNB, J. M. Planas Compte, Manual 1839-40 fol. 35, Constitució de Ortenbach y Compañía, formada per Joaquim Castanyer i Pere Josep Ortenbach, 13 de març de 1840.

51 Fuster Sobreper, Joan, "Barcelona a la Dècada Moderada (1843-1854) El projecte industrialista en la construcció de l'estat centralista" Tesi doctoral, UPF Barcelona, setembre 2004. Joaquín Castañer, Boters número 9, 1er pis, subsidi industrial 0, subsidi territorial 5.282.

52 Blasco, Yolanda i Sudrià, Carles, "El Banc de Barcelona, 1844-1874, Història d'un banc d'emissió", Generalitat de Catalunya, 2009.

53 Caminal, Montserrat, "Fundació de l'Institut Català de Sant Isidre: els seus homes i les seves activitats (1830-1901)", "Recerques", número 22, 1989.

54 Gutiérrez Medina, M. Lluïsa, "La España Industrial 1847-1853. Un modelo de innovación tecnológica", Barcelona, Tesi doctoral, U.B., 1993.

55 Permanyer, Lluís, "Torre Castanyer y de Güell" a "La Vanguardia", de 14 de maig del 2000.

56 Permanyer, Lluís, "Torre Castanyer ...". Op. Cit..

57 Ajuntament de Barcelona, Catàleg del Patrimoni arquitectònic de Barcelona, Torre Castanyer, Passeig de Sant Gervasi 5-13, Nivell de protecció B, Qualificació urbanística 20a/10 (p) 6b (p) (5).

58 Ajuntament de Barcelona, Catàleg del Patrimoni arquitectònic de Barcelona, Palau Castanyer, carrer Boters 4, carrer de la Palla 23, Nivell de protecció B, Qualificació urbanística 12b (p).

59 Ajuntament de Barcelona, Catàleg del Patrimoni arquitectònic de Barcelona, Palau Castanyer, carrer Sant Pere Més Alt 27, Nivell de protecció B, Qualificació urbanística 12b (p).

60 Mira, Enric, "El lenguaje neoclásico en Cataluña. Los palacios de Barcelona", op. cit.

61 A l'Arxiu Mas, Maribel Rosselló ha localitzat diverses fotografies d'aquesta sala de l'any 1932, quan aquest edifici es coneixia com a "Atheneum Polytechnicum". Registres: CB-6249, CB-6250, CB-6251 i CB 6252.

62 Rosselló i Nicolau, Maria Isabel, "L'interior a Barcelona ...". Op. Cit.

16. Casa fàbrica VERMELL-MARTÍ

1779

Fàbrica d'indianes

Carrer de Jonqueres n. 10

Edifici existent

Màquines:

50 telers (conjunt) (1783)

31 telers (1829)

Nombre d'operaris:

150 operaris estimats (1783)

93 operaris estimats (1829)

Arquitectura:

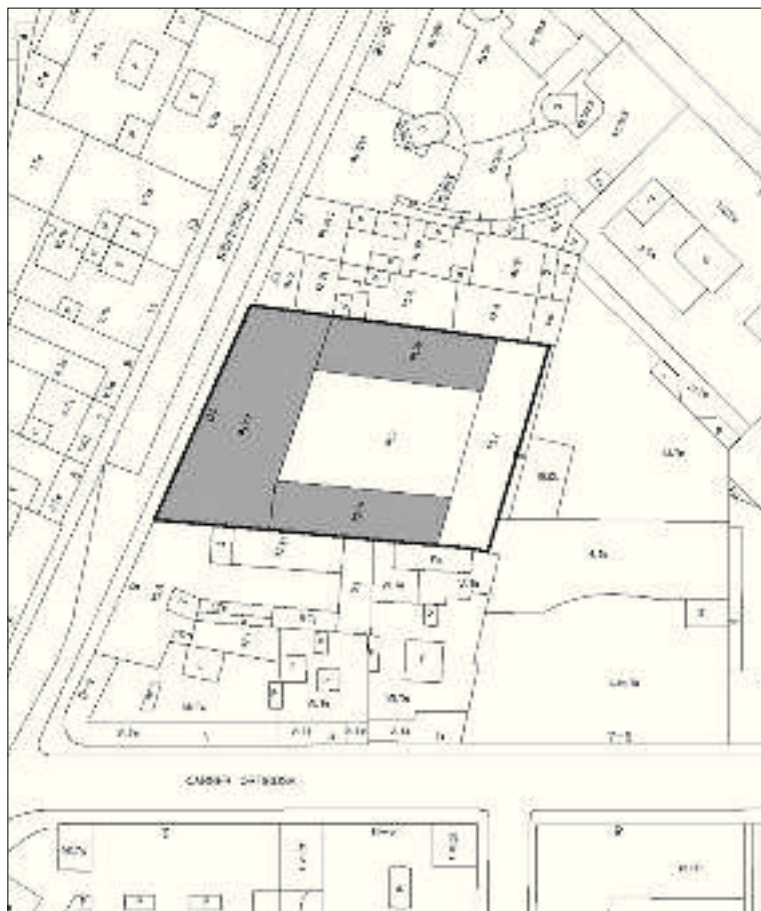
Construcció de la fàbrica (1779)

Autor: Magí Henrich, fuster

Reforma de la fàbrica (1788)

Instal·lació vapor (1846)

Autor: Francesc Joan Batlle i Manent, m. d'obres

El dia 9 de juny de 1846, la vídua Jacinta de Martí i el seu fill Josep de Martí i de Cardenas, propietaris de la casa fàbrica del carrer de Jonqueres n. 5 (antic), presentaven a Obreria els plànols de la referida fàbrica, a conseqüència de les directrius de l'Edicte del 10 d'abril de 1846, per a la instal·lació de màquines de vapor.¹ Els documents als quals feia referència la llicència: "los planos de la casa-fábrica referida...", no figuraven a l'expedient d'Obreria, per raons que desconeixem.

Una investigació realitzada en la secció de Gràfics de l'AHCB va donar com a resultat la localització d'un plànol de façana del carrer Jonqueres, a nom de Martí i Cardenas, datat el 1846, "Perfil de la fachada de la dicha casa fábrica" i un altre plànol de planta, igualment a nom de "...Madre e Hijo Dª Jacinta y D. José de Martí y de Cardenas...", corresponent a un edifici situat al carrer de Jonqueres n. 5 (antic), però erròniament datat l'any 1852.³ Aquests dos documents han permès identificar la casa fàbrica Martí amb la finca del carrer de Jonqueres n. 10 (actual), edifici avui encara existent.

La casa fàbrica Martí és un casal de traçat setcentista amb transformacions del segle XIX, alineat amb el carrer de Jonqueres i amb un desenvolupament interior de les quadres de treball, al voltant d'un gran pati de maniobra. És per tant un edifici originàriament construït a mitjan segle XVIII, que progressivament ha sofert diverses transformacions, la més important de les quals fou el cobriment del pati de la fàbrica amb una estructura de pilars de fosa i voltes de maó, típica de la darrereria del segle XIX; i a la seva façana, l'obertura de les 5 portes actuals i l'addició d'una planta superior amb finestres en galeria.

A partir d'aquestes dades, investigar els orígens de la família Martí es feia difícil ja que aleshores era un cognom molt comú a Catalunya. Una pista que podia aclarir de qui estàvem parlant estava en l'origen etimològic del títol noble "de Cardenas", inexistent a Catalunya en aquella època i que creiem que era probablement una castellanització del sobrenom "d'Ardenya", de la família Martí, comerciants, i fabricants enriquits del Tarragonès, una actitud que fou habitual entre la burgesia de mitjan segle XIX.⁴

MHC, Foto RC. s. XVIII. Targeta comercial de la companyia de Francesc Xavier Martí de Barcelona. publicat per Vilar, Pierre, "Catalunya dins l'Espanya moderna" Vol 4, Barcelona 1968.

Els Martí devien tenir també diverses branques de la família implicades en la indústria de les indies de Barcelona. Així, el 1786 un Josep Martí posava taulell amb mostrador al carrer Ample,⁵ que probablement devia ser **Josep Martí i Serra** (s. XVIII - s. XIX), amb qui Antoni Martí i Franquès mantenia correspondència des de Tarragona,⁶ i un **Francesc Xavier Martí** (s. XVIII - s. XIX), el qual havia fundat a Barcelona una fàbrica d'indies, la societat Francesc Xavier Martí i Cia., de la qual es tenen notícies entre 1788 i 1805.⁷

Una entrada a l'Arxiu Històric del Registre de la Propietat ha clarificat la investigació que ha donat com a resultat que la finca del carrer Jonqueres n. 10, havia estat propietat indivisa de **Jacinta de Cardenas i de Foraster**, i el seu fill **Josep Martí i de Cardenas**, adjudicada per escriptura de la divisió de béns entre ells dos i la branca dels Martí i Estruch: Ramon Martí i Estruch, Marianna de Castellví i de Martí i Lluïsa de Martí i Estruch, del 9 d'octubre de 1845.⁸

Es tractava, doncs, d'un repartiment entre els hereus de la família Martí, que l'Arxiu de Protocols Notarials ha aclarit encara més: **Josep Llimona de Martí**,⁹ mort el 1843, havia estat l'hereu del comerciant **Thomàs Llimona**, el qual havia fet aixecar la casa fàbrica d'indies del carrer de Jonqueres, associat amb **Anna Maria Miquel i Darrer**, muller del botiguer de "panyos" **Joseph Miquel i Sales** i el fabricant d'indies **Pere Vermell**, com a administrador, societat que responia a la denominació de Pere Vermell i Cia.¹⁰

Pere Vermell (s. XVIII) era un fabricant amb una trajectòria pròpia. Havia fundat una fàbrica d'indies al carrer del Portal Nou, l'any 1772,¹¹ al Barri de Sant Pere, en un moment de gran expansió de la indústria cotonera després de les mesures proteccionistes de Carles III i poc després de l'aliança dels fabricants en la Companyia de Filats de Cotó. La fundació d'aquesta fàbrica està fonamentada per les llicències d'Obreria presentades entre 1772 i 1773, ja conegudes des de fa temps per les investigacions de Marina López i Ramon Grau.¹²

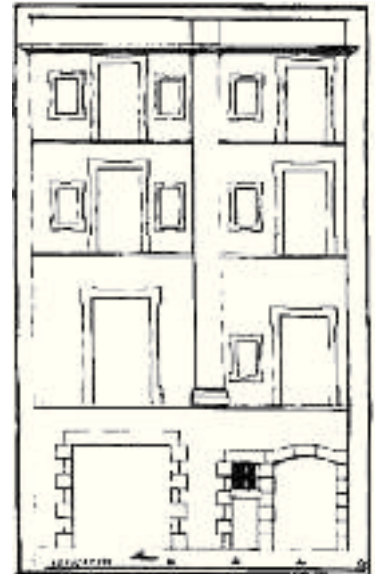
La llicència d'obreria presentada per Pere Vermell, el 9 de juliol de 1772, estava destinada a la construcció d'un edifici de nova planta al carrer del Portal Nou, edifici dotat d'estenedors per a les indies,¹³ prova feient d'una activitat industrial. Malauradament, la llicència no precisava encara de la presentació de cap plànol i per tant impossibilitava la seva localització exacta.

Aquest edifici va ser modificat quan les obres estaven en marxa, ja que es presentaren successives llicències, modificant aspectes parcials,¹⁴ però fonamentalment serà la llicència presentada el 19 d'abril del 1773 per augmentar una planta més la fàbrica d'indies, llicència que determinarà més clarament la posició de la fàbrica entre els carrers del Portal Nou i de Cortines.¹⁵ Ara sabem, però, que la casa fàbrica Vermell estava situada al número 31 (actual) del carrer del Portal Nou.¹⁶

S'ha de concloure que aquesta era una instal·lació menor, amb un nombre de 13 telers corrents que s'augmentaren com a molt fins les 16 unitats el 1772.¹⁷ És durant l'any 1779 quan s'ha de situar l'ampliació de la companyia Pere Vermell i Cia., amb l'adquisició de terrenys, procedents de 6 signes, i la construcció d'una fàbrica de nova planta al carrer de Jonqueres, obra que va ser contractada per l'administrador de la companyia Pere Vermell al mestre fuster Magí Henrich.¹⁸

Thomàs Llimona de Martí (s. XVIII - 1793) era un mercader de sedes i llenços amb botiga al carrer de l'Argenteria¹⁹ i casa matriu al carrer de Regomir,²⁰ edifici d'origen medieval conegut avui dia com el Pati d'en Llimona. Thomàs Llimona va acollir com a aprenent a la seva botiga l'hereu de la important casa de comerç de Valls, **Pau Baldrich i Martí**,²¹ el vincle de la futura relació amb els Martí d'Ardenya.²²

Va ser ell, Thomàs Llimona, qui el 7 de juliol de 1779, en nom dels restants socis Anna Maria Miquel i Pere Vermell, va sol·licitar una llicència per edificar de nova

AHCB Obreria C-47, 13 d'abril de 1787, Thomàs Llimona, carrer d'Argenteria, enderrocar i reedificar amb gelosies bombades. Façana, sense signatura. Aspecte de la "botiga" Llimona. de 1787.

planta una casa fàbrica de tres pisos d'alçada al carrer de Jonqueres. Aquest edifici va ser un dels de més grans dimensions de la ciutat i ha estat identificat amb la finca actual del carrer de Jonqueres n. 10, a causa de les precisions que fa el mateix expedient d'obreria, indicant, el carrer i la composició dels socis de la companyia.²³ Aquest edifici, sense oblidar el del Portal Nou,²⁴ devia permetre a la fàbrica Pere Vermell i Cia. realitzar un salt qualitatiu amb l'ampliació del nombre de telers fins a 50 unitats corrents, el 1783.²⁵ A la casa fàbrica de Jonqueres, el 1788 es continuaven les obres de reforma²⁶ en un moment que ja era una empresa interessada en la Reial Companyia de Filats de Cotó, amb una acció des de l'any 1794.²⁷

Anna Maria Miquel i Darrer (s. XVIII), era originària de Sabadell i vídua de Joseph Miquel y Sales (?), un botiguier de panyos i comerciant enriquit. A més de la participació en la fàbrica havia obtingut censos de la mateixa el 1790.²⁸ Devia morir aquests anys, i va transferir la seva participació a **Josepa Mornau i Amat**, muller del comerciant Josep Francesc Mornau. El matrimoni Mornau-Amat, havia reunit la propietat dels dos molins drapers de Sabadell, el molí d'en Mornau i el molí d'Amat, les dues indústries mogudes per la força hidràulica més grans de Catalunya. Foren ells els qui van propiciar la divisió dels béns de la companyia Pere Vermell i Cia. el 1793.²⁹

La companyia va acordar un repartiment dels béns: el prat d'indianes que havia estat de Joan Pau Canals i les seves cases quedà en propietat de Josepa Mornau i Amat; la fàbrica d'indianes del Portal Nou en mans de Pere Vermell; i finalment la fàbrica "...novament edificada... en lo carrer Junqueras" quedà com a propietat de Josep Llimona, l'hereu de Thomàs Llimona.

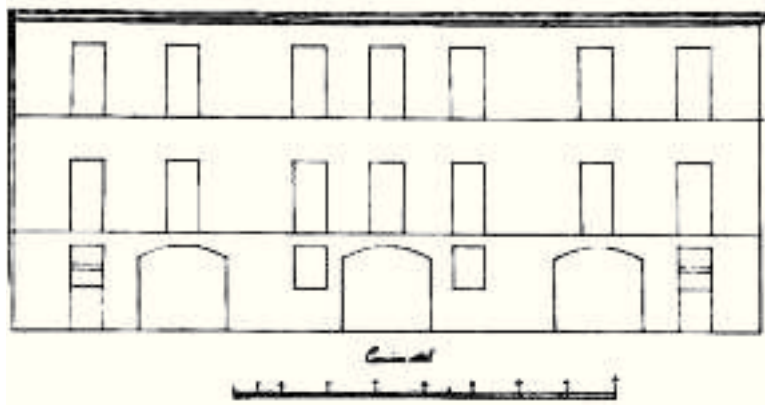
Josep Llimona de Martí (s. XVIII – 1843) continuà com a propietari de la fàbrica Martí; va mantenir correspondència amb els Martí d'Ardenya³⁰ fins la seva mort el

cant de teixits al carrer Jonqueres n. 32 (antic), amb 31 telers instal·lats.³⁴ Quan mor Joseph Llimona de Martí el 1843 sense un únic hereu, es produirà la paralització de l'activitat industrial³⁵ i la divisió de la fàbrica i demés propietats de la família Martí entre diverses branques de la família. El 1845 s'escriptura la divisió dels béns entre els familiars més directes, **Ramon de Martí i Estruch** (s. XIX – Barcelona, 1880),³⁶ **Jacinta de Martí i Cardeñas**, vídua de Tomàs de Martí i Estruch, el seu fill **Jossep Martí de Cardeñas**, **Marianna de Castellví i de Martí** i **Lluïsa de Martí i Estruch**.³⁷

El patrimoni de la família Llimona de Martí consistia en propietats en diversos punts de Catalunya, terres a l'Empordà, Sant Feliu de Guíxols, Montcada, Olesa, Abdera i a la Vila de Cardona. Les propietats urbanes de la ciutat de Barcelona consistien en una casa a les Rambles n. 11 (antic), al carrer de la Boqueria, la casa fàbrica del carrer Jonqueres, una segona casa fàbrica del carrer del Carme cantonada amb el carrer de Montjuïc, cases al carrer de Xuclà, Correu Vell, Casa Principal del Regomir, una altra al costat de Sant Cristòfol, la casa anomenada de la Ribera, la Casa Civil, una altra al carrer Ample, els Camps de Sarrià, el "Prat de Ygual" (suposadament el prat d'indianes de la família Igual), per un valor de 409.960 lliures catalanes, 8 sous i 3 diners.³⁸ Com a resultat del repartiment de l'herència de Josep Llimona de Martí, escripturada el 1845, la fàbrica del carrer Jonqueres passà a mans de Jacinta de Martí i Cardeñas, vídua de Tomàs de Martí i Estruch, i del seu fill Josep Martí de Cardeñas.

Josep de Martí i de Cardeñas (o Cardenyes) (Barcelona, s. XIX - 1904) era membre de la família Domènech-Martí, una de les branques dels Martí amb propietats a la Ribera de l'Ebre (Vinebre) i Barcelona.³⁹ De professió arqueòleg, acadèmic de número el 1873, ingressà a l'Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi⁴⁰ i fou un gran col·leccionista d'obres artístiques. Publicà diversos escrits de caràcter històric. Va ser autor de *Ideas sobre el arte... para fomentar la afición al mismo en Barcelona* (1871) i *El arte en la sociedad* (1887).

Mare i fill, tots dos situats al marge dels negocis industrials, intentaren posar en servei una propietat que aquells anys havia de tenir molt valor i moltes expectatives. La fàbrica Martí Cardenyes estava inclosa en els llistats de 1846⁴¹ del ram d'Obreria per tal de realitzar inspeccions i controlar la instal·lació de màquines de vapor. Malgrat que a la fàbrica Martí no disposaven de vapors instal·lats o declarats, l'Edicte del 10 d'abril de 1846 els obligava igualment a la presentació dels plànols de la fàbrica. Els documents de llicència del 9 de juny de 1846 presentats pels Martí de Cardeñas constaven d'un memorial⁴² i dos plànols de planta i façana respectivament,⁴³ i estaven destinats al compliment de les condicions de l'article 4t de l'esmentat Edicte.⁴⁴ El plànol de façana presentava de forma esquemàtica tres grans portes i cinc eixos verticals d'obertures, 145

AHCB Obreria C-98, 24 de febrer de 1827, "Antonio Martí...que habiendo comprado hace poco tiempo una casa...n. 10 de la calle mas baja de San Pedro...varias obras para distribuirla en abitaciones...abrir puertas". Façana, signa Geronimo Vidal.

1843. Durant aquest llarg període de temps, marcat pels desastres de la Guerra del Francès, la companyia Pere Vermell i Cia., limitada a l'antic edifici del Portal Nou, no va superar el conflicte. Segons Thomson, Pere Vermell i Cia. ja s'havia retirat de la indústria entre 1808 i 1818.³¹

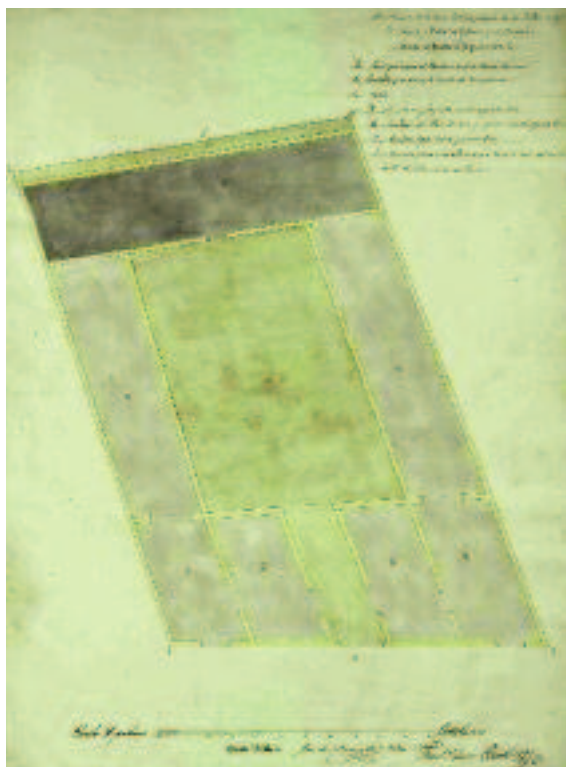
Durant el bienni constitucional, Josep Llimona i de Martí s'implicà, com a elector parroquial el 1821 i el 1823,³² sense que ens consti cap pena de repressió posterior. Josep Llimona, convertit en un dels més grans contribuents de la ciutat, devia tornar a posar en marxa el negoci, ja que un **Antoni Martí** (s. XVIII - s. XIX), potser fill de Josep Llimona de Martí o l'administrador familiar de la fàbrica Martí, el 1827 havia comprat al carrer de Sant Pere Més Baix un gran casal que el feia redistribuir pel mestre d'obres Jeroni Vidal.³³

Probablement era el mateix Antoni Martí que estava enregistrat al Padró de fabricants de 1829 com a fabri-

AHCB Gràfics N. de Reg: 03688. 1846, Martí y Cardenas, carrer de Junqueres, "Perfil de la fachada de la dicha casa fàbrica". Façana, sense signatura.

AHCB Gràfics N. de Reg: 04034 Codi Dig: 6.1 / 1318. 1852 (error?), "Plan terreno de la casa fábrica propia de los Madre e Hijo Dª Jacinta y D. José de Martí y de Cardenas, situada en la calle de Junqueras núm 5". (Datació establerta a partir de l'any d'activitat professional de l'autor, el mestre de cases Francisco Juan Batlle i Manent. A la part inferior, signatura dels propietaris. Plànol realitzat a tinta i aquarel·la) Planta, signa Fran[cis]co Juan Batlle [Manent].

Llegenda: A: Local que ocupa el Plan terreno de la Casa Fábrica. B: Fachada que dá a la calle de junqueras. C: Patio. D. Almace- nes y edificado hasta el segundo piso. E. Cuadras del Plan Terreno y siguen hasta el segundo piso. F: Cuadra baja hasta primer piso. G: Terreno para una androna que da al huerto del excon- vento de S. Francisco de Paula.

pams d'amplada (28 metres) i dues plantes d'alçada, coincidint en línies generals amb l'edifici actual.

El plànol de planta de l'Arxiu de Gràfics, datat erròniament el 1852, correspon també a la llicència del 9 de juny de 1846, i estava realitzat amb tinta i aquarel·la, signat pel mestre d'obres Francesc Joan Batlle.⁴⁵ Presentava una organització d'un edifici que s'identificava en planta i alçat amb l'actual finca número 10 del carrer de Jonqueres. L'edifici, amb una tipologia exemplar de "casa fàbrica", estava format per un cos de casa, alineat amb el carrer de Jonqueres de traçat oblic, de 28 metres d'amplada per 12 metres de profunditat i una porta principal d'accés al pati. L'interior s'organitza a partir del desplegament de dues ales de "quadres" de treball de 7 metres d'amplada i dues plantes d'alçada, tancant el gran pati de maniobra una quadra de només una sola planta d'alçada.

El 1857 la casa fàbrica del n. 10 del carrer Jonqueres ja havia estat llogada a diverses empreses. Eren dues les firmes que ocupaven la fàbrica Martí, José Lladó i Cia., i Jaime Bruguera y Buñol, de la branca de les fàbriques de teixits de llana, fil i cotó.⁴⁶ El 1872, la primera continuava amb el nom de Hijos de J. Lladó, la segona ja no estava enregistrada i s'hi va instal·lar de nou la companyia Sres Recolons, Guifreda y Compañía, de la branca de fàbriques de filats i teixits.⁴⁷ Devia ser per aquests anys que es realitzà una remunta d'una planta més,

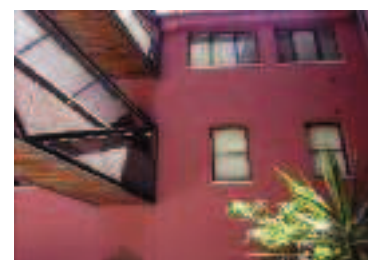

casa fàbrica Martí, carrer de Jonqueres n. 10 (Foto JAV 2012)

amb un grup de finestres de solana en galeria, una regularització de les portes de la planta baixa i la cobertura de la planta baixa del gran pati central amb una estructura de pilars de fundició i voltes de maó pla.

A l'etapa final, a principis del segle xx l'antiga fàbrica Martí va ser ocupada en planta baixa per un magatzem tèxtil conegut per R. Senesteva, com pot observar-se en les portes del vestíbul amb decoracions i ornaments modernistes. Ens referim a **Ramon Senesteva i Anglès** (s. XIX - s. XX), fabricant que muntà el 1914 una fàbrica tèxtil a Manlleu, lloc d'on procedia la seva família, empresa que va tenir també tallers de maquinària tèxtil al Poble Nou. L'any 1945, finalment, Ramon Senesteva comprà a Concepció de Martí la propietat de la fàbrica,⁴⁸ per la quantitat de 875.000 pessetes. Aquesta empresa subsistí amb el nom de Viuda de Ramon Senesteva, i que perdurà fins els anys 60 del segle xx.

La casa fàbrica Martí es conserva íntegrament. El 1997 el propietari de la totalitat de la finca era el Restaurant Flo, en el lloc que ocupava el magatzem de teixits R. Senesteva; amb la intervenció de la companyia hotelera de Jordi Clos, es va realitzar una rehabilitació integral de la finca, segons un projecte de l'arquitecte José Luis Sayos del Castillo.⁴⁹ Aquesta intervenció va ser una de les primeres experiències a Barcelona de rehabilitació integral d'un antic edifici industrial, subdividint-se en diversos apartaments o "lofts", als quals s'accedeix a través del pati de l'antiga fàbrica. Aquest edifici, amb un Nivell de protecció D, Bé d'interès documental, està inclòs en el Catàleg del Patrimoni arquitectònic de Barcelona, i la seva qualificació urbanística, de 13a, Zones de densificació urbana intensiva, no presenta cap sistema de protecció patrimonial, situació que s'ha mantingut inalterada des del Pla General de 1976.⁵⁰

Vistes de la rehabilitació de 1997. Pati de parcel·la del carrer Jonqueres n. 10

NOTES

1 AHCB Obreria C-138, 9 de juny de 1846, Dª Jacinta y Dn José de Martí y de Cardenas, madre e hijo...poseedores de una casa fábrica...calle Junqueras n. 5 (antic)...presentan hoy los planos de la casa -fábrica referida". Sense plànol.

2 AHCB Gràfics N. de Reg: 03688 Codi Dig: 5.4 / 1213. 1846, Martí i Cardenas, Barcelona carrer de Junqueres, "Perfil de la fachada de la dicha casa fábrica". Façana, sense signatura.

3 AHCB Gràfics N. de Reg: 04034 Codi Dig: 6.1 / 1318. 1852 (error?), "Plan terreno de la casa fábrica propia de los Madre e Hijo Dª Jacinta y D. José de Martí y de Cardenas, situada en la calle de Junqueras núm 5". (Datació establerta a partir de l'any d'activitat professional de l'autor, el mestre de cases Francisco Juan Batlle i Manent. A la part inferior, signatura dels propietaris. Plànol realitzat a tinta i aquarel·la) Planta, signa Fran[cis]co Juan Batlle [Manent].

4 Antoni de Martí i Gatell d'Ardenya, (Ardenya 1729 – Altafulla 1794). Noble i hisendat, heretà del seu pare, Antoni Martí i Valls, un extens patrimoni que va saber incrementar a bastament. Invertí en botigues establertes al Camp de Tarragona i Barcelona, en fàbriques d'indianes i en negocis marítims, i participà en capitals de societats comercials com la de Prat, Martí, Baldrich i Fuster, la de Fuster, Martí i Baldrich, i la de Fructuós Escolà.

Antoni de Martí i Franquès d'Ardenya, (Altafulla 1750 – Tarragona 1832). Noble i científic. Hereu d'Antoni Martí Gatell, d'Ardenya, i de Maria Franquès Gatell, d'Altafulla. Estudià a la Universitat de Cervera i es casà amb la valenciana Isabel Móra Franquès. Entre les múltiples facetes de Martí sobresurt la de científic il·lustrat, i com a tal destacà tant en el camp de la meteorologia com en el de la botànica, la química i la física. L'interès que tenia per les ciències li féu sol·licitar l'admissió com a soci numerari a la Reial Acadèmia de Ciències Naturals i Arts de Barcelona (1786) i a la Reial Acadèmia Medicopràctica de Barcelona (1790).

5 AHCB Obreria C-47, 17 d'octubre de 1786, Josep Martí, carrer Ample, posar taulell amb mostrador. Sense plànol.

6 Correspondència entre 1798 i 1820, entre Josep Martí i Serra i Antoni Martí i Franquès. Quintana i Marí, Antoni, "Epistolari d'Antoni de Martí i Franques i d'alguns dels seus contemporanis (1780-1833)". Estudis Altafullencs. Any: 1992 Núm.: 16.

7 BC, Fons del Baró de Castellet. Correspondència de la Companyia Miquel Alegre i Fill. Correspondència rebuda: 1788, 1805, Francesc Xavier Martí i Cia,

8 AHRPB Registro de Oriente, Finca n. 482, libro 837, folio 110. Carrer Jonqueres n. 10: "Casa situada en Barcelona, calle Junqueras n. 10 (...) linda a Oriente con sucesores de Don Juan Achon por mediocidia con Doña Catalina Arañó, por poniente con dicha calle Junqueras y por cierzo con Doña Catalina y Ana Arañó (...) por 6 designas... Escritura de división que se citará, Doña Jacinta de Cardenas y de Foraster (...) adquirió la mitad indivisa de esta finca así como la otra mitad que pertenece a su hijo Don José de Martí y de Cardenas por haver sido adjudicada por la escritura de división de bienes otorgada entre los mismos y los señores Don Ramon Martí y Estruch, Doña Mariana de Castellví y de Martí, y Doña Luisa de Martí y Estruch en Barcelona, á 9 de octubre de 1845 ante el notario Don Domingo Gibert y Saurí..."

9 APNB: 9 d'octubre de 1845, Notari Domingo Gibert i Saurí: Divisió de béns segons testament de Joseph Llimona i de Martí del 19 de juny de 1843: "Pertenece esta casa fábrica al difunto D. José Llimona de Martí... le pertenecia por haberle sido señalada y cedida con las escrituras de división firmada entre el mismo Da Josefa Mornau y Amat, consorte de D. José Franc^o Mornau, y Pedro Vermell con escritura recibida ante Don Franc^o Juan Elias y Bosch, Notario... a 18 de Noviembre de 1793..."

10 APNB: Escritura de divisió, 18 de novembre de 1793, Notari Francesc Joan Elias y Bosch, "Josepha Mornau y Amat, muller de Joseph Franc^o Mornau, comerciant ciutadà de Barcelona, com a hereva universal dels béns que foren d'Anna Maria Miquel y Darrer, viuda de Joseph Miquel y Sales (?), botiguer de panyos... 1 d'octubre de 1790, en dit nom, el de Thomas Llimona, comerciant y Pere Vermell, fabricant d'indianes (...) socis de la societat establerta y corrent en esta ciutat, baix lo nom de "Pere Vermell i Cia" (...) Pere Vermell, administrador..."

11 Thomson, James, "Els orígens la la industrialització a Catalunya. El cotó a Barcelona (1728-1832)", Edicions 62, Barcelona 1994. pg. 230.

12 López, Marina i Grau, Ramon "Barcelona entre el urbanismo barroco y la revolución industrial", Cuadernos de arquitectura y urbanismo, núm. 80, COAC, 1971.

13 AHCB, Obreria, caixa 32, 6 de juliol de 1772, llicència de Pere Vermell per aixecar una façana, fer obertures, posar estenedors (es tracta d'una fàbrica d'indianes) al carrer del Portal Nou. Sense plànol.

14 AHCB, Obreria, caixa 32, 11 de desembre de 1772, llicència de Pere Vermell, per eixamplar una porta (es tracta d'una fàbrica d'indianes), al carrer del Portal Nou. Sense plànol.

15 AHCB, Obreria, caixa 32, 19 d'abril de 1773, llicència de Pere Vermell, carrer del Portal Nou i Cortines, per aixecar un pis la seva fàbrica d'indianes al carrer Cortines. Sense plànol.

16 APNB, Juan Elias y Bosch, Notari, 1.123/16, 18 de novembre de 1793. Pere Vermell entre les cases fàbrica Canals i Canet.

17 Grau, Ramón, "Telares, acciones y localización de las fábricas de indianas interesadas en la Compañía de Hilados de algodón (1768-1799)". Inèdit.

18 El 1779, Pere Vermell s'havia fet construir una casa al carrer de Jonqueres, on va intervenir el mestre fuster Magí Henrich. AHCB, Fons Judicial (Dipòsit de l'Hospital), Cúria del corregidor, Processos, actuari núm. 83 (Anton Nogués), informació de testimonis a instàncies de P. Vermell (1779). Citat per Arranz, M. "Mestres d'obres...", pg. 141-142.

19 AHCB Obreria C-37, 14 de març de 1778, Tomás Llimona, "mercader de sedas y lienzo", carrer Argenteria, reforma. Plànol de situació, sense signatura.

20 AHCB, Obreria C-39, 7 de juliol de 1779, Tomás Llimona, obrir una porta al carrer Regomir, cantonada carreró. Sense plànol. Diverses llicències més evidencien una constant inversió en aquest edifici, entre els anys 1780 i 1787. En realitat estem parlant de la casa dels segles XIII-XV, adossada a la muralla romana i coneguda actualment com a Pati d'en Llimona, al carrer Regomir n. 7-9, edifici que forma part del Catàleg arquitectònic de la Ciutat de Barcelona.

21 Sanmartí Roset, Carme; Sanmartí Roset, Montserrat; "De comerciants a rendistes: els Baldrich de Valls (1748-1875)", Quaderns de Vilaniu, 53: 2008.

22 Quintana i Marí, Antoni, "Epistolari d'Antoni de Martí i Franques i d'alguns dels seus contemporanis (1780-1833)": 15. Carta des de Barcelona, 14 de maig de 1782. Tomas Llimona a Antoni Martí i Gatell. Contingut familiar amb algunes notícies de la guerra. 66/67. Cartes des de Barcelona, 27 i 30 d'abril de 1787. Tomas Llimona a Antoni Martí i Gatell. Assumptes familiars i d'amistats. 155. Carta des de Barcelona, 7 de maig de 1787. Tomas Llimona a Antoni Martí i Gatell. Dona informació sobre vaixells anglesos. Llanxes canoneres i posicions a més d'informació familiar. 195. Carta des d'Altafulla, 5 de juliol de 1781. Juan Suelves a Antoni Martí per conducte de Tomas Llimona, de Barcelona. Fa referència a la forma de pagament, en diners efectius o en bitllets. 213. Carta des de Barcelona, 25 de maig de 1782. Tomas Llimona a Antoni Martí i Gatell. Notícies familiars, polítiques i de guerra.

23 AHCB Obreria C-39, 7 de juliol de 1779, Tomàs Llimona, mercader de llenços, carrer de Jonqueres, construir un edifici nou, pb+2p. (referència a la propietat: de l'edifici: Anna Mª Miquel i Darrer, i Pere Vermell). Sense plànol.

24 AHCB Obreria C-52, 4 de maig de 1790, llicència presentada per Pere Vermell per obrir finestres al 1er i 2on pis al carrer del Portal Nou. Sense plànol.

25 Grau, Ramón, "Telares, acciones y localización de las fábricas de indianas interesadas en la Compañía de Hilados de algodón (1768-1799)". Inèdit.

26 AHCB Obreria C-50, 23 d'octubre de 1788, llicència presentada per Pere Vermell per continuar l'obra, posar ferros als balcons, del carrer Jonqueres (es fa referència a una demanda anterior de construcció d'una casa). Sense plànol.

27 Grau, Ramón, "Telares, acciones y localización de las fábricas de indianas interesadas en la Compañía de Hilados de algodón (1768-1799)". Inèdit.

28 APNB: 9 d'octubre de 1845, Notari Domingo Gibert i Saurí: "...Toda aquella casa fábrica, con tres portales... que fue de D. José Llimona de Martí... llamado de Junqueras...censo que otorgó a Maria Miquel i Darrer, el Sr Tomas Llimona y de Pedro Vermell de toda la mencionada casa... Notario Félix Noguer y Avellà a 14 de mayo de 1779..."

29 APNB: Notari: Francesc Elias i Bosch, 1.123/16, Escritura de divisió de Pere Vermell i Cia., 18 de novembre de 1793.

30 Quintana i Marí, Antoni, "Epistolari d'Antoni de Martí i Franques i d'alguns dels seus contemporanis (1780-1833)": 393. Carta des de Barcelona, 20 de juny de 1832. Salva a Antoni Martí. Li comunica que els llibres que tenia encarregats a França ja són a la botiga d'en Llimona.

31 "Empreses de la secció reglamentada de la indústria que es varen retirar": 1808 i 1818: Vermell. Thomson, J. "Els orígens...". Op. Cit. pg. 334.

32 Arnabat i Mata, Ramon, "Revolució i contrarevolució...", Tesi doctoral, UB 1999.

33 AHCB Obreria C-98, 24 de febrer de 1827, "Antonio Martí...que habiendo comprado hace poco tiempo una casa...n. 10 de la calle mas

baja de San Pedro...barias obras para distribuirla en abitaciones...abrir puertas". Façana, signa Geronimo Vidal.

34 Graell, "Padron General", 1829.

35 Aquest fet podria explicar que la fàbrica Martí no figurés com a fàbrica de teixits, ni en la "Guia de Forasteros" de 1842, ni a les "Estadísticas" de 1850.

36 Ramon de Martí i Estruch (s. XIX – Barcelona, 1880) Polític. Fou regidor de Barcelona en diversos mandats. Comandà un batalló de l'anomenada milícia nacional. Presidí la Societat Econòmica d'Amics del País. Dirigí la Caixa d'Estalvis de Barcelona.

37 APNB: 9 d'octubre de 1845, Notari Domingo Gibert i Saurí: "Sepase que los SS D Ramón de Martí y Estruch, Da Jacinta de Martí y Cardeñas, viuda de D. Tomás de Martí y Estruch, D José Martí de Cardeñas... Da Mariana de Castellví y de Martí, consorte de Dn Ramón de Castellví... y Da Luisa de Martí y Estruch... dividen los bienes que integran la herencia que fué de D. José Llimona de Martí... testamento 19 de junio de 1843... (fallecido el 10 de agosto de 1843)..."

38 APNB: 9 d'octubre de 1845, Notari Domingo Gibert i Saurí

39 ACRE Arxiu Comarcal de la Ribera de l'Ebre: Fons patrimonial de la família Domènech-Martí (segona meitat del s. XIX-1938).

40 Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi: "Acta de la Sesión Pública celebrada por la Academia de Bellas Artes de Barcelona, del 19 de marzo de 1876". (Inclou discurs de José Martí y de Cardeñas).

41 AHCB Obreria C-138, 1846 "Vapores de:... "Dª Jacinta y Dn José de Martí y de Cardeñas, madre e hijo...poseedores de una casa fábrica...calle Junqueras n. 5(antic)...presentan hoy los planos de la casa -fábrica referida"... "Sírvasse librarles el correspondiente testimonio de haber cumplido con lo prevenido en el citado artículo cuarto del citado edicto", 9 de juny de 1846.

42AHCB Obreria C-138, 9 de juny de 1846.

43 AHCB Gràfics N. de Reg: 03688 Codi Dig: 5.4 / 1213. 1846, Martí i Cardenas, Barcelona carrer de Junqueres, "Perfil de la fachada de la dicha casa fábrica". Façana, sense signatura. AHCB Gràfics N. de Reg: 04034 Codi Dig: 6.1 / 1318. 1852 (error?), "Plan terreno de la casa fábrica propia de los Madre e Hijo Dª Jacinta y D. José de Martí y de Cardeñas, situada en la calle de Junqueras núm 5".

44 Edicte de 10 d'abril de 1846: "Cuarto: Que los dueños de las fábricas que se consideran comprendidas en el artículo segundo deberán presentar á S.E. dentro del término de dos meses de la fecha del espresado bando un plano terreno y edificios de su propiedad firmado por ellos y por un Arquitecto, en la inteligencia que de no verificarlo no podran ahora ni en lo sucesivo usar del derecho que dicho artículo les concede."

45 Francesc Joan Batlle i Manent, segons una anotació a l'Arxiu de Gràfics de l'AHCB. Mestre d'obres deconegut, del qual no tenim dades.

46 Anònim, "El Consultor", Barcelona 1857.

47 Leon D.R.L. "Guia Consultiva ó Indicador General...", 1872: Fábricas de Tejidos e Hilados: calle Junqueras 10, "Hijos de J. Lladó", i "Sres Recolons, Guifreda y Compañía".

48 AHRP, Registro de Oriente, Finca n. 482, libro 837, folio 110. Carrer Jonqueres n. 10. "Doña Maria de la Concepción de Martí y Garcés de Marçillo...adquirió esta finca por herencia, de su padre Don Adolfo de Martí i de Castellví. ... vende a Don Ramon Senesteva Albanell, industrial y vecino de Cardedeu... 875.000 pesetas (...) 27 de noviembre de 1945 (...) Notario José Faura Bordas, digo Estanislao de Iglesia Huerta..."

49 Aquetses dades han estat subministrades per la Galeria Miguel Marcos, ubicada en el primer pis.

50 13a Zona en densificació urbana intensiva PGM Pla General Metropolità 14-07-1976.

17. Casa fàbrica

SALGADO-GÜELL I RAMIS

1781

Fàbrica d'indianes de St. Antoni de Pàdua i les ànimes del Purgatori (1784)
Fàbrica de teixits, especialitzada en panes (1856)

Carrer de Còdols n. 16

Edifici existent parcialment

Màquines:

12 telers (1788)

(?) màquines "jenny" de la Reial Comp^a. de Filats (1786).

Nombre d'operaris:

-

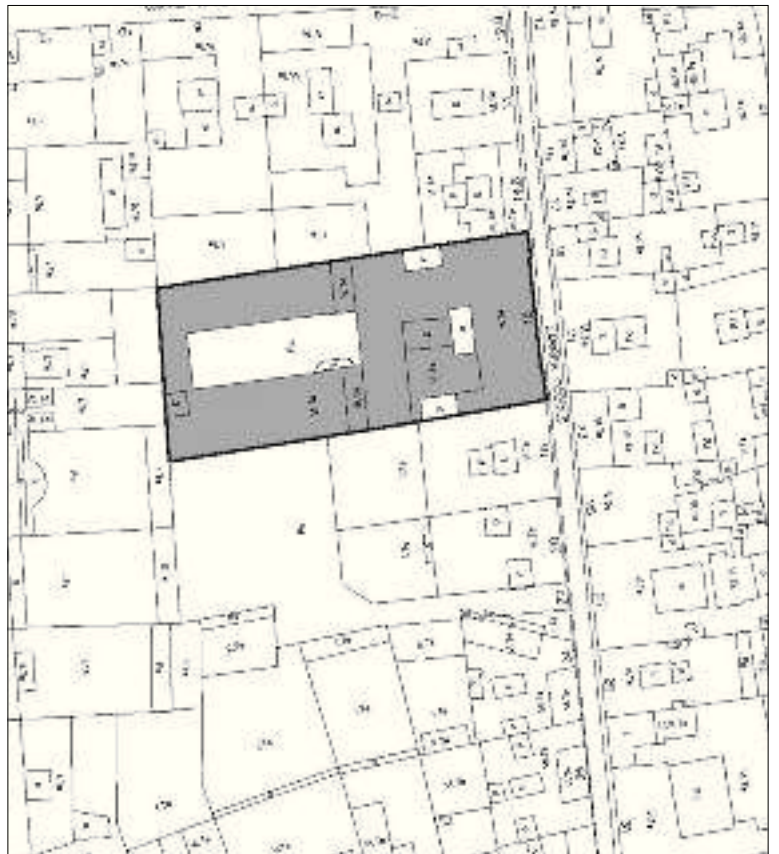
Arquitectura:

Reedificació de la fàbrica (1784) (Salgado)

Construcció de les quadres (1856) (Güell i Ramis)

Autor: Josep Oriol Mestres i Esplugas, arquitecte.

Construcció de la casa (1860) (Güell i Ramis)

La família Armet procedia de la pagesia de la Jonquera (Girona) i s'establiren a Barcelona a principis del segle XVIII. Reconeixuts com a una família de constructors, mestres fusters i molers, la seva activitat és citada a les recerques realitzades per Manel Arranz. Els Pere Armet varen intervenir en importants contractes institucionals, com el del Castell de Sant Ferran, o el del col·legi de Cirurgia. **Pere Armet** (La Jonquera 1695-1783),¹ fuster i negociant, va tenir fills amb dos matrimonis diferents.

Del primer matrimoni, el seu fill **Pere Armet i Fontanilles** (1724-1790) es dedicà a la professió paterna, i es va establir com a fuster a la casa paterna del carrer de Flassaders. Amb el fill del segon matrimoni, el seu germanastre Pau Armet i Torres, amplià els seus negocis a la pesca salada i d'altres gèneres, a la botiga de casa seva, convertint-lo en soci de l'empresa el 1752.²

Els Armet lliuraven quantitats que oscil·laven entre les 50 i 200 lliures a patrons de Barcelona, Vilanova de Cubelles, Sitges, Tossa de Mar, Torredembarra, Arenys de Mar, etc., els quals es feien a la mar vers les colònies americanes amb l'objectiu de traficar amb gèneres; copropietaris, amb un trenta-dosè, del bergantí Ntra. Sra. del Rosari, participaren en companyies de comerç amb Amèrica, Oligós, Vidal i Cia. el 1777, i en la de Francesc Tomàs i Pi amb negocis a Puerto Rico.

El testament de Pere Armet, lliurat l'any 1783, incloïa les cases de la seva propietat situades als carrers dels Flassaders i de Cirera³ que passaren per herència al seu germà **Pau Armet i Fontanilles** (s. XVIII).⁴

El fill del segon matrimoni **Pau Armet i Torres** (aprox. 1729-1790)⁵ exercia l'ofici de fuster, i havia obtingut la carta de mestria el 1750, però amb prou feines l'exercí, encara que ocupà dins del gremi els càrrecs d'examinador el 1760, clavarí entre 1762 i 1763 i prohoms primer el 1789. El seu germanastre Pere Armet, que l'havia convertit en soci de la botiga familiar des del 1752, l'inicià en els negocis. Disposava de propietats urbanes al carrer de Montserrat, davant la Peixateria, que el 1772 va fer reedificar⁶ i el 1780 la va fer reformar.⁷

El 1773, Pau Armet i Torres tot sol havia obert una botiga de quincalleria, traficant en el mercat americà. Però el 1778 ja formava part de la companyia Armet, Castelló i Samuntà, empresa dedicada a la fabricació d'indianes i el 24 de gener de 1778 va obtenir el domini útil d'una parcel·la a Nostra Senyora del Port, per destinar-la a prat d'indianes.

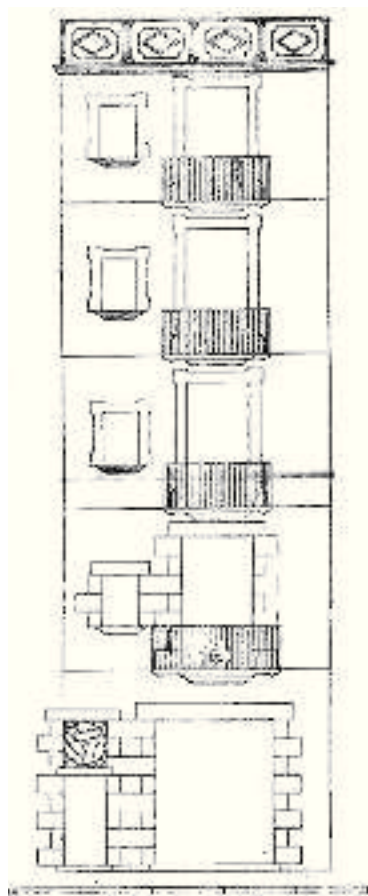
Aquesta primera companyia es va dissoldre l'any 1781, i en el repartiment dels béns a Pau Armet li va correspondre el prat d'indianes de Nostra Senyora del Port. Això li va permetre de repetir l'experiència; el 25 de juny de 1781 va constituir la companyia Armet i Salgado per a la fabricació d'indianes, amb un capital de 26.000 lliures; Armet va aportar el valor del prat d'indianes i béns de producció,⁸ i va compartir la direcció amb el comerciant Joan Salgado. Disposaven de la "fàbrica d'indianes de Sant Antoni de Pàdua i les ànimes del Purgatori", situada al carrer de Basea, que el 1783 estava equipada amb 12 telers i era una empresa interessada en la Reial Companyia de Filats de Cotó.⁹

Joan Salgado i Calsada (s. XVIII-1801)¹⁰ era un comerciant no matriculat, establert al barri de la Ribera de Barcelona. El 1775 feia reformar dues cases; una al carrer de Bonaire, cantonada amb Calders¹¹ i una altra al d'Espaseria Vella.¹² L'any següent la dimensió de la casa de Bonaire ja s'estenia també al carrer d'Esparteria,¹³ on hi realitzà reformes i millores durant 19 anys.¹⁴

El 13 de maig de 1784 Joan Salgado comprà a Ferran de Mora uns terrenys grans al carrer de Còdols, "...tot aquell tros de terreno (...) que es part y de pertinencias, de aquell hort ab sa casa a ell edificada...", pel preu de 9.714 lliures, 3 sous i 9 diners.¹⁵ El 19 de juliol del mateix any Joan Salgado va presentar una llicència per aixecar un gran edifici al carrer de Còdols,¹⁶ de 110 pams d'amplada de parcel·la i quatre plantes d'alçada. Malgrat el seu aspecte residencial, ara sabem que en realitat es tractava d'una segona casa fàbrica de la companyia Pau Armet i Salgado, destinada a una de les primeres empreses de filatura del cotó del país, que Salgado va fer construir amb els seus diners.

Segons Thomson, el 1786 Pau Armet i Salgado disposaven d'una fàbrica situada al carrer de Còdols, a tocar amb Escudellers.¹⁷ Aquesta tenia una maquinària més moderna, els prototipus de la màquina de filadora *Jenny*, adquirits per la Reial Companyia de Filats de Cotó al Marquès de Gaubert, súbdit francès, segons el contracte de 1784.

La Companyia de Filats havia llogat un local per traslladar la maquinària al fabricant Joan Salgado per la quantitat de 220 lliures catalanes a l'any, a una part de la fàbrica d'indianes de Pau Armet i Salgado. Aquesta fàbrica es convertí, doncs, en la primera manufactura del país equipada amb màquines de filar *jenny*,¹⁸ malgrat que el mateix any foren traslladades a la fàbrica de la Companyia de la Plaça de Santa Anna, per manca de llum i espai a la Armet-Salgado i per la voluntat de la Companyia de Filats de centralitzar els serveis.

AHCB Obreria C-32, 27 d'abril de 1772, Pau Armet, fuster, davant la Peixateria, enderrocar i reedificar. Façana, sense signatura.

AHCB Obreria C-44, 19 de juliol de 1784, Joan Salgado, comerciant, reedificar al carrer Còdols, pb+3p, 91 pams. Façana, sense signatura.

El 1788, Armet i Salgado encara mantenia en servei els 12 telers del carrer Basea. Pau Armet i Torres va morir el 1790; el seu hereu fou el fill menor **Pau Armet i Corbera** (1769-s. XIX), ja que l'hereu Pere Armet i Corbera (c. 1751-1782) havia mort prematurament. La companyia però va ser regentada per la seva vídua, **Teresa Armet** (s. XVIII-s. XIX); la societat continuadora es va enregistrar a nom de Vidua d'Armet, Salgado i Cia., molt pròspera i una de les empreses que feu donatius a la causa de la guerra Gran de 1793.¹⁹

Teresa Armet va mantenir la propietat de les cases fa-

miliars al carrer de Montserrat, davant la peixateria, i les feu ampliar el 1800.²⁰ Un net de Pau Armet, **Josep Armet i Samuntà** (1776-?), el 1803 intervenia en negocis naviliers i en el comerç marítim entre l'Havana i Màlaga.²¹ Thomson cita aquesta fàbrica com a possible supervivent de la Guerra de Francès,²² malgrat que no s'han localitzat més dades documentals que ho puguin confirmar.

AHCB Obreria C-65, 1 de juliol de 1800, Teresa Armet, vídua de Pau Armet, aixecar la façana del carrer Montserrat, davant la Peixateria. Façana, sense signatura.

Francesc Caballé i Reinald González en l'excel·lent treball abans citat han identificat aquest important edifici a la finca número 16 del carrer de Còdols.²³ Efectivament, Joan Salgado havia sol·licitat una llicència per reedificar al carrer Còdols l'any 1784. Es tractava d'un projecte de 110 pams d'amplada (21 metres), que disposava d'un disseny de façana amb 5 grans portes i els seus respectius eixos de balcons. La llicència no estava signada i és per tant un edifici d'autor desconegut.

La propietat de la família Salgado s'anà transferint mitjançant vincles familiars, a partir de la mort de Joan Salgado i Calsada l'any 1801. Els seus descendents, propietaris per atorgament testamentari, **Antoni Salgado i Reinés i Joan Salgado i Ribot**, pare i fill respectivament, el 23 de maig de 1854, van vendre al fabricant Joan Güell "...toda aquella casa fábrica compuesta de bajos y dos pisos con unas cuadas a la parte de detrás y cinco puertas fuera abriendo, una de ellas cerrada con un tabique o pared (...) situada en la calle den Còdols de esta ciudad, ocupando una superficie de unos veintisiete mil y pico de palmos...", per un preu de venda de 72.000 lliures.²⁴

Francesc Caballé i Reinald González en un estudi recent han situat la presència de la fàbrica Salgado al carrer Còdols n. 16 i, en el mateix emplaçament, a partir de 1854, la important companyia Güell, Ramis i Cia., formada per dos reconeguts fabricants, que sis anys abans, el 1848, ja havien obert la indústria més moderna de Barcelona, la fàbrica de panes del Vapor Vell de Sants.

Joan Güell i Ferrer (Torredembarra 1800-Barcelona 1872)²⁵ era fill de Pau Güell i Roig, un comerciant arruïnat a l'illa de Santo Domingo. Joan Güell salpà cap a Amèrica el 31 de desembre de 1818, poc després d'acabar els estudis de nàutica, amb destí a Veracruz, però optà per quedar-se a l'illa de Cuba.²⁶ El 1827 comprà una casa a l'Havana al carrer de Compostela per situar-hi el seu habitatge i una bodega.

S'encarregà de la representació a la capital cubana

de comerciants d'altres ciutats com Ramon Guiteras, de Matanzas. El seu domini de les regles del joc mercantil li permetien d'actuar com a síndic representant dels creditors en diverses fallides, per exemple en la de Pau Font.²⁷ Güell s'associà amb els Samà, una de les famílies catalanes esclavistes més notables de l'Havana, per constituir la firma comercial Samà, Juan Güell y Cía.²⁸

Joan Güell retornà a Barcelona el 1835 amb una important fortuna augmentada pels seus successius matrimonis. El 1837 es comprà i reedificà una casa al carrer de la Barra de Ferro, al costat de les cases dels comerciants Gomis i Gassó.²⁹ Coneixedor de l'organització econòmica de diversos països, havia viatjat arreu d'Europa i dels EUA.

El 1839 invertí en la foneria i taller de maquinària La Barcelonesa; el 1842 tenia una fàbrica de teixits de cotó al carrer de Cortines n. 10 (antic) compartida amb Maria Güell³⁰ i es llençà a la fabricació de panes amb tecnologia anglesa a la fàbrica del Vapor Vell de Sants³¹ construïda els anys 1844-1845 per la firma Güell, Ramis i Cia. Disposava d'una altra fàbrica situada a Martorell. Participà activament en les negociacions dels aranzels de 1846.³²

Membre de la junta directiva de la Asociación de Defensa del Trabajo Nacional y de la Clase Obrera creada el 4 de juny de 1848 a Barcelona.³³ Interessat en les millores agrícoles, adquirí una finca a Lleida, va ser soci de l'empresa constructora del Canal d'Urgell i el 1855 intervingué en la creació de La Maquinista Terrestre y Marítima. Proteccionista i influït per Eudald Jaumendreu a la Junta de Comerç, va ser el gran defensor del programa econòmic de la burgesia catalana en reacció a les embranzides lliurecanvistes.

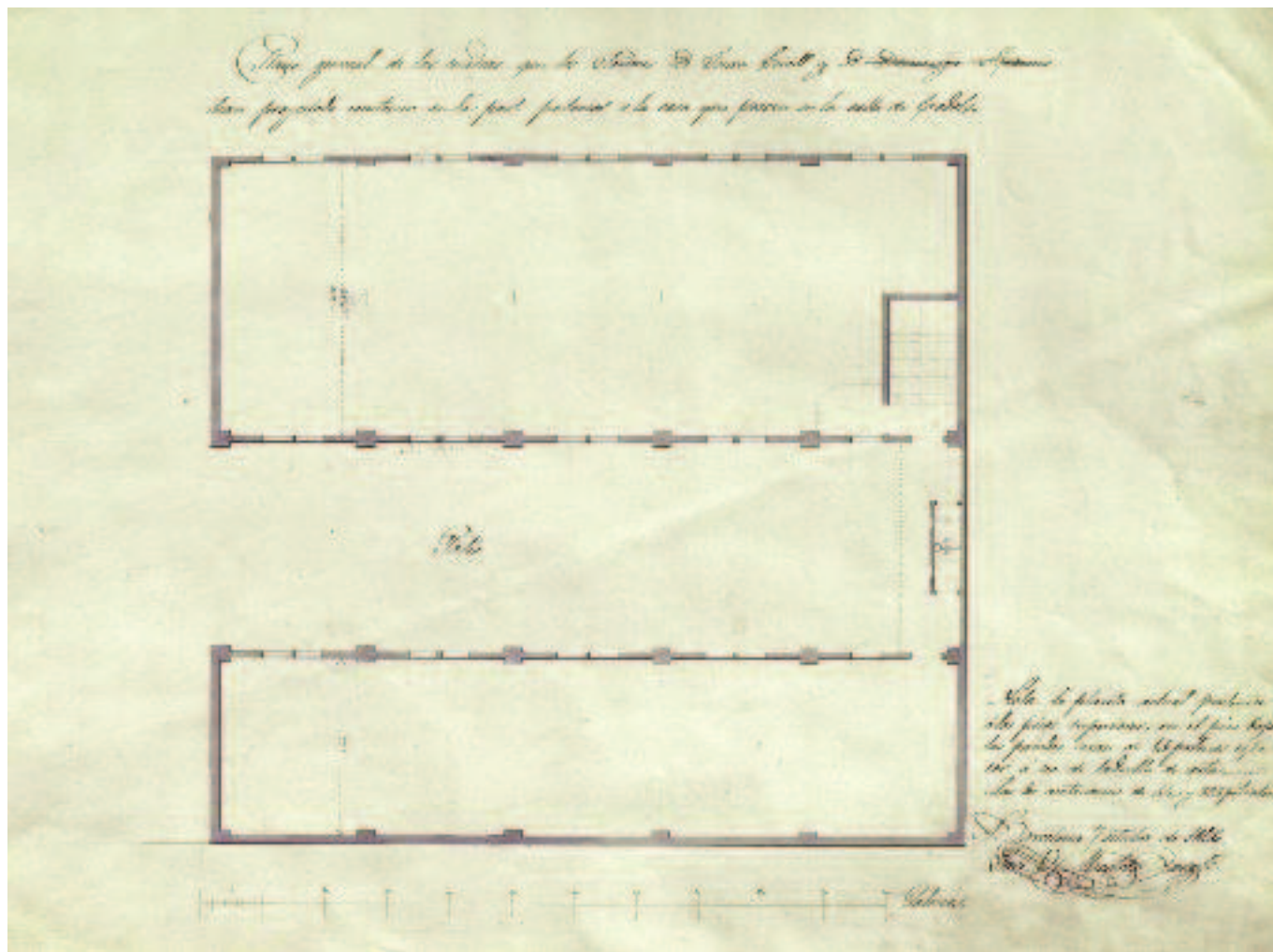
Teòric i animador de la Junta de Fàbriques, fundador de l'Institut Industrial, promotor del seu diari *El Bien Público* i impulsor del Foment de Producció Nacional. Va ser diputat per Barcelona a les Corts de 1857 i 1858 des de la Unión Liberal d'O'Donnell.³⁴ Durant la Revolució cubana de 1868, Joan Güell destacà per la seva aportació en la creació de les milícies de voluntaris catalans, que lluitaven contra els independentistes revolucionaris cubans. Es publicaren el 1888, els *Escritos económicos...*, obra resum del seu pensament.³⁵

Domènec Ramis (s. XIX), vicepresident de la Junta de Fàbriques en dimitir Pau M. Tintoré, l'any de la seva constitució el 1847,³⁶ amb qui col·laborà estretament. Domènec Ramis tenia una fàbrica de teixits al carrer dels Còdols n. 22 (antic, però coincident amb l'actual), encara que era mecànic de professió, amb una accentuada capacitat innovadora, ja que el 1844 havia presentat a l'Exposició Universal de Barcelona un teler jacquard que teixia i brodava alhora. S'associà amb Joan Güell, Pau M. Tintoré, Joan Jaumendreu i Tomàs Coma en la fàbrica de panes fundada per Güell, el Vapor Vell de Sants.

Viatjà amb Pau M. Tintoré o amb Joan Güell a França i Anglaterra per conèixer més de prop les millores tecnològiques, per comprar màquines o contractar personal per a la nova fàbrica que faria possible mantenir una de les indústries més pioneres del moment a Barcelona. Fou membre de la primera Junta de Fàbriques fundada el 1847 a Barcelona i de la junta de constitució de l'Institut Industrial de Catalunya el 1848. Tenia oberta una fàbrica de teixits al carrer de Còdols n. 23.³⁷ La relació entre un indià i un maquinista, com eren Güell i Ramis, venia de lluny. Domènec Ramis era un excel·lent fabricant molt innovador i el 1844 presentà el seu teler *jacquard* que brodava i teixia al mateix temps.

El 1846 importà de la ciutat francesa d'Amiens artefactes mecànics destinats a l'obtenció de panes creuades i llises de cotó i de llana anomenades d'Utrecht o "mosaic". L'1 de febrer de 1847 sol·licità un privilegi del

AHC Gràfics, N. Reg: 05806, 7 d'octubre de 1856, "Plano general de las cuadras que los Señores D. Juan Güell y Domingo Ramis han proyectado construir en la parte posterior a la casa que poseen en la calle de Codols". Planta, signa Josep Oriol Mestres. Nota: A la part inferior dreta, en nota, es llegeix: "la planta actual pertenece a los pisos superiores; en el piso bajo las paredes serán de 1,5 palmos espesor, o sea de la drillo de asta (...).

sistema de fabricació de panes a la manera francesa, que fou atorgat el 21 de juny de 1847 i renovat el novembre de 1847.³⁸ Quan Güell decidí associar-se amb Domènec Ramis per incorporar més capital al negoci el 1848,³⁹ és a dir, dos anys després que les dues fàbriques de Güell comencessin a produir, Güell comprà a Ramis la cèdula del privilegi que garantia l'exclusivitat del nou teler mecànic, del qual Ramis havia importat 17 unitats.⁴⁰

L'objectiu era la fabricació de panes, un producte escàs a Barcelona, del qual Güell i Ramis varen obtenir també el privilegi de fabricació el 1848.⁴¹ El Vapor Vell de Sants va ser una fàbrica especialitzada en "panes" que incloïa la filatura i el tissatge equipada amb una màquina de vapor de 40 CV sistema Hall (Dartford).⁴²

Ramis havia incorporat el tissatge mecànic a Sants, sense abandonar però, l'estampat. El 1856 sol·licitaven dos nous privilegis per a una màquina que millorava el procediment del gravat dels cilindres d'estampació.⁴³

L'antiga fàbrica Salgado consistia inicialment en un terreny de gran dimensió amb accés independent des del n. 22, una casa fàbrica al número 16, ocupada per l'oficina de Güell i Ramis, les cases números 18 i 20 del mateix carrer, probablement destinades a habitatges, i un gran espai interior on devien estar les "quadres" de treball corresponents a la porta del número 22. Güell i Ramis enderrocaren els antics edificis de Salgado del n. 16 i projectaren la construcció de dues modernes "quadres",⁴⁴ segons el projecte de l'arquitecte acadèmic Josep Oriol Mestres.⁴⁵

Del procés constructiu dels edificis hi ha constància documental gràcies a la carta de pagament als professionals i artesans que hi intervingueren. Segons aquest document, l'obra no va començar fins el 1858, la qual

fou dirigida pel mestre d'obres Josep Nolla⁴⁶ amb la col·laboració del fuster Josep Suñer, del serraller Pau Domènec que subministrà les columnes de fundició, del vidrier Josep Gómez i del pintor Sebastià Carreras.⁴⁷

Les obres de la fàbrica varen finalitzar el 1860, però continuaren fins el 1861 les destinades a la construcció de la casa que donava al carrer Còdols. Els edificis consistien en dues quadres, col·locades de forma perpendicular a la casa del carrer Còdols, formant un pati de maniobra i unides per un cos de serveis. Una de les quadres era de 29,5 pams (5,73 metres) de tramada simple, i l'altra de 42 pams (8,16 metres) de doble tramada estructural i línia central de pilars de fosa.

AHCB. Secció gràfica. 7 d'octubre de 1856. signa Josep Oriol Mestres.

Pati de maniobres de la casa fàbrica Güell i Ramis del carrer Còdols n. 16, el 2002. (Foto Veclus).

Aquesta quadra més ampla podia gaudir de doble il·luminació per línies de finestres a les dues bandes, gràcies al fet que donava també al pati d'illa, amb accés independent des del número 22.

Casa fàbrica Güell i Ramis del carrer Còdols n. 16, el 2002, enderrocada el 2006. (Foto Veclus).

Malgrat la clara intervenció de Güell en la construcció de la fàbrica del carrer Còdols n. 16, Domènec Ramis, el 1857, figurava com a titular d'aquesta fàbrica i de la fàbrica de teixits de llana, fil i cotó del número 23 del mateix carrer de Còdols.⁴⁸ Ramis va obtenir nova-

ment un privilegi pel procediment de fabricació de les panes, el 1861.⁴⁹ Güell Ramis i Cia., per la seva banda, va tenir obert el dipòsit de Barcelona al número 13 del carrer Còdols durant les dècades de 1850-60.⁵⁰

La matrícula industrial de 1863 censava la finca de Còdols n. 16, com una "fàbrica para cortar pana" que girava sota la raó Güell i Cia., a més de contribuir també per a "alquileres comunes".⁵¹ Aquesta especialització dins de l'entramat d'empreses de Güell i Ramis fa entendre la manca d'instal·lació d'una màquina de vapor, que es pot deduir de les estadístiques.

Durant la dècada de 1870, la propietat era encara dels Güell, però els locals van ser ocupats per la fàbrica de teixits de José Asacacibar y Cía.⁵² **Josep Asacacibar** (s. XIX) era probablement fill o descendent de Celedoni Asacacibar de Villota (Santiago de Xile s. XIX - Barcelona 1874), qui juntament amb Nicolau Tous i Miralpeix, va adquirir a Manuel de Lerena la foneria La Barcelonesa el 1841, que va passar a anomenar-se Tous, Asacacibar i Cía., i es va convertir en una de les principals empreses del sector. Però la dada que més ens interessa aquí és que fou també soci de Güell i Cia. i del vapor Vell de Sants.⁵³

Amb la mort de Joan Güell el 1872, la propietat passà a mans dels fills, Eusebi i Josepa Güell.⁵⁴ En aquest document es fa referència explícita a la finca del n. 16 del carrer de Còdols, "...señalada de n. 16, cuya superficie no consta, dividida en dos cuerpos, uno exterior y otro interior, compuesto el primero de almacenes y habitaciones y el segundo de cuadras...".

Malgrat que no s'ha localitzat el projecte, la construcció del cos exterior de la "casa", realitzada a continuació de la fàbrica, pot atribuir-se també a l'arquitecte

te Josep Oriol Mestres i a la intervenció del mestre d'obres Josep Nolla. Aquest edifici, d'estil neoclàssicista d'una alta qualitat, és un exemple característic de l'arquitectura funcional de mitjan segle XIX, amb una doble portalada d'accés, una per a l'escala dels habitatges i l'altra per a les quadres interiors amb pas de caruatges, sis eixos verticals de portes i balcons, i una descomposició de la façana en tres parts, a l'estil dels clàssics exemples de les *Écoles Polytechniques* franceses. El traçat de l'estereotomia de la pedra de la planta baixa és d'una gran qualitat.

Les quadres aixecades per Joan Güell i Domènec Ramis van ser enderrocades a partir de l'any 2006, conjuntament amb la fàbrica Tresserras⁵⁵ per la Generalitat de Catalunya amb motiu de la construcció del nou centre escolar, l'Escola Àngel Baixeras finalitzada el 2012, segons un projecte de Bogom arquitectes, que afectà la casa Tresserras i el pati d'illa de la fàbrica Salgado-Ramis. Ha estat conservada, en canvi, la casa fàbrica Ramis, a la part corresponent a la casa del carrer Còdols número 16.

Quarteró Garriga
1858.

Casa fàbrica Ramis. Portalada d'accés de Còdols n. 16. (Foto JAV 2012)

Casa fàbrica Ramis de les dècades de 1850-60. Còdols n. 16. (Foto JAV 2012).

Carrer Còdols n. 18-20. (Foto JAV 2012).

Dos edificis característics de principis del XIX, que mantenen una unitat compositiva i que probablement devien formar part de la fàbrica Salgado són els números 18 i 20 del carrer Còdols, amb una composició de façana similar a la del projecte de Salgado de 1784. Al número 22 encara existeix l'entrada independent de carruatges al pati de la fàbrica amb un arc rebaixat i un ornament superior semicircular característic de la dècada de 1820-30, portalada i patis que ara formen part de l'Escola Àngel Baixeras.

Aquest conjunt d'edificis estan inclosos al Catàleg del Patrimoni arquitectònic de la ciutat de Barcelona amb un Nivell de protecció D: Bé d'interès documental, i no disposen de cap sistema de protecció més que el que es deriva de la seva qualificació urbanística del Pla General, 12c zona de casc antic medieval.

NOTES

1 Arranz, M. "Mestres d'obres i fusters, la construcció a Barcelona al segle XVIII", Barcelona 1991. Vegeu arbre genealògic de la família Armet, pg. 7.

2 Arranz, M. "Mestres d'obres i fusters..." Op. Cit.

3 AHCB Obreria C-41, 11 de gener de 1782, Pere Armet i Fontanilles, "carpintero"...variar obertures i recompondre la tortugada...posar gelosies i balcons, en els carrers de Flassaders i Cirera.

4 Arranz, M. "Mestres d'obres i fusters..." Op. Cit.

5 Arranz, M. "Mestres d'obres i fusters..." Op. Cit.

6 AHCB Obreria C-32, 27 d'abril de 1772, Pau Armet, fuster, davant la Peixateria, enderrocar i reedificar. Façana, sense signatura.

7 AHCB Obreria, 18 de setembre de 1780, Pau Armet, col·locar un cel·las i reedificar una volta al carrer de Montserrat. Sense plànol.

8 APNB, Notari: Magí Artigas, 1782, fol. 34. "Armet i Salgado", fàbrica d'indianes de Sant Antoni de Pàdua i les ànimes del Purgatori. 2 socis. Acta inicial, 25 de juny de 1781. Capital: 26.000 ll., a parts iguals, Pau Armet aporta 9.450 lliures en metàl·lic i 3.550 en béns de producció (prat d'indianes, calderes, etc.). Direcció compartida. Citat per Grau, Ramon, i Marina López, "Empresari i capitalista a la manufactura catalana del segle XVIII", Revista Recerques nº1. Barcelona 1974. Vegeu també Thomson, James, "Els orígens la industrialització a Catalunya. El cotó a Barcelona (1728-1832)", Edicions 62, Barcelona 1994.

9 Grau, Ramon, "Telares, acciones y localización de las fábricas de indianas interesadas en la Compañía de Hilados de algodón (1768-1799)". Inèdit,

10 Segon cognom i dates, procedents d'APNB: Notari Magí Soler i Gelada. 23 de maig de 1854.

11 AHCB Obreria C-34, 23 de febrer de 1775, Joan Salgado, comerciant, afegir un pis, variar finestres i balcons al carrer de Bonaire i de Calders. Sense plànol.

12 AHCB Obreria C-34, 23 de febrer de 1775, Joan Salgado, comerciant, convertir finestres en balcons amb ampits, al carrer d'Espaseria Vella. Sense plànol.

13 AHCB Obreria C-35, 17 de maig de 1776, Joan Salgado, comerciant, posar gelosies en un balcó, al carrer d'Esparteria. Sense plànol.

14 AHCB Obreria C-38, 15 de novembre de 1779, Joan Salgado, comerciant, apuntalar i arreglar una cantonada, carrer Caldes i Estereria. Sense plànol. / AHCB Obreria C-41, 2 de desembre de 1782, Joan Salgado, comerciant, posar unes portes corredisses als balcons de diverses cases, carrer Bonaire i Calders. Sense plànol. / AHCB Obreria C-48, 14 de juliol de 1787, Joan Salgado, comerciant, blanquejar una façana, variar obertures i posar balcons, carrer de Calders. Sense plànol. / AHCB Obreria C-63, 28 de juliol de 1798, Joan Salgado, comerciant, canviar balcons als carrers Calders i de Bonaire. Sense plànol.

15 APNB. Notari Magí Artigas, 13 de maig de 1784. Citat per Caballé, Francesc i González, Reinald, Veclus SL, "Estudi historicoarquitectònic del cos interior de la finca n. 16 del carrer Còdols de Barcelona", Prociessa 2002. També més recent: "Cens industrial", Barcelona 2012.

16 AHCB Obreria C-44, 19 de juliol de 1784, Joan Salgado, comerciant, reedificar al carrer Còdols, pb+3p, 91 pams. Façana, sense signatura.

17 Thomson, James "La introducció de les màquines jenny a Barcelona (1784-1789): les primeres etapes en la creació d'una tradició de construcció de maquinària", Revista "Recerques" núm. 42, Barcelona, 2001.

18 Thomson, James "La introducció ...", Op. Cit.

19 Carrera Pujal, "Història política y económica de Cataluña, siglos XVI al XVIII", vol IV.

20 AHCB Obreria C-65, 1 de juliol de 1800, Teresa Armet, vídua de Pau Armet, aixecar la façana del carrer Montserrat, davant la Peixateria. Façana, sense signatura.

21 Martín Corrales, Eloy, "El corsarismo norteafricano y la flota catalana en la Carrera de Indias", Revista "Manuscrits" núm. 10, gener de 1992, pgs. 375-393.

22 Thomson, James, "Els orígens la industrialització a Catalunya. El cotó a Barcelona (1728-1832)", Edicions 62, Barcelona 1994.

23 Caballé, Francesc i González, Reinald, Veclus SL, "Estudi historicoarquitectònic del cos interior de la finca n. 16 ...". Op. Cit.

24 APNB. Notari Magí Soler i Gelada. 23 de maig de 1854. Citat per Caballé, Francesc i González, Reinald, Veclus SL, "Estudi històricoarquitectònic del cos interior de la finca n. 16...". Op. Cit.

25 Les notes biogràfiques procedeixen de: Rodrigo y Alharilla, Matrín, "Indians a Catalunya: Capitals cubans en l'economia catalana", Fundació Noguera, Barcelona 2007

Carrer Còdols n. 18-20. (Foto JAV 2012)

Carrer Còdols n. 22. Portalada d'accés al pati d'illa de principis del segle XIX. Antic accés de la casa fàbrica Salgado-Ramis (Foto JAV 2012).

26 Daurel-Güell, M., "Le destin d'une lignée catalane illustre: Juan Güell y Ferrer, et sa famille", tesi doctoral, Université de Toulouse, 1997.

27 ANC, Escribanías, Escribanía de Ortega, llig. 11, n. 3; Tribunal de Comercio, llig. 19, n. 214; ANC, fons Güell-Comillas, 3.12.15.

28 ANC, Escribanías, Bienes de Difuntos, lli. 278, exp. 4.865.

29 AHC B Obrería C-126, 22 d'abril de 1837, "Dn Mariano Flaquer e hijo de este... como apoderado de D. Juan Güell y Ferrer... que siendo su poderdante propietario de una casa sita en las calles de Barra de Ferro, Banyes Vells y Vigatans... derribar y reedificar... guardando la línea con la de Juan Roig de la misma calle... No se obligue a retirar en su frente al callejón de Vigatans. Sense plànol.

30 Anònim, "Guia de Forasteros...", Barcelona 1842.

31 Hernández EX., Hernando A., "El Vapor Vell: un testimoni que cal salvar", Avenç, n. 67, gener de 1984. Corredor-Matheos, J., Muntaner, J.M. "Arquitectura industrial a Catalunya", Barcelona 1984

32 Solà, Roser, "L'institut...", Op. Cit. p. 104.

33 Solà, Roser, "L'institut...", Op. Cit. p.151

34 Mestre i Campi, Jesús "Diccionari d'Història de Catalunya", Barcelona 1992.

35 Güell, Joan, "Sobre Indústria" de 1841, inclòs a "Escritos económicos...", Barcelona 1888.

36 Solà, Roder, "L'institut...", Op. Cit. p. 103.

37 Anònim, "El Consultor", 1857, citat per Benet. "Fábricas de tejidos de lana, hilo y algodón, Domingo Ramis, calle Còdols, 23".

38 OEPM, Base de datos de solicitudes de privilegios (1826-1878), Privilegio n. 394 "Método para fabricar panas lisas y labradas aplicando telar mecánico etc". Ramis, Domingo, 11/11/1847.

39 APNB, Notari, Planas Compte, 10 de juny de 1848. Constitució de la societat "Güell, Ramis i Cia".

40 Gutiérrez, M. LL. "Mecanismos d'innovació i progrés a la indústria de les panes a Catalunya al segon terç del segle XIX", dins d'Actes de les IV Trobades d'història i ciència..., Alcoi - Barcelona, 1997.

41 OEPM, Base de datos de solicitudes de privilegios (1826-1878), Privilegio n. 430 Telares para la fabricación de toda clase de panas lisas, cruzadas y rayadas. "Güell & Ramis & Cía." 03/07/1848.

42 Raveaux, Olivier, "Los fabricantes de algodón de Barcelona (1833-1844). Estrategias empresariales en la modernización de un distrito industrial", UMR Telemme, Aix-en-provence, Revista de Historia Industrial, N.º 28. Año XIV. 2005. 2.

43 OEPM, Base de datos de solicitudes de privilegios (1826-1878), Privilegio n. 1487 Sistema de máquina excéntrica para grabar los cilindros de estampar "Güell & Ramis & Cía." 10/09/1856./ OEPM, Base de datos de solicitudes de privilegios (1826-1878), Privilegio n. 1486 Sistema de máquina "patent" para grabar cilindros de estampar "Güell & Ramis & Cía." 10/09/1856.

44 AHC Gràfics, N. Reg: 05806, 7 d'octubre de 1856, "Plano general de las cuadras que los Señores D. Juan Güell y Domingo Ramis han proyectado construir en la parte posterior a la casa que poseen en la calle de Còdols". Planta, signa Josep Oriol Mestres. Nota: A la part inferior dreta, en nota, es llegeix: "la planta actual pertenece a los pisos superiores; en el piso bajo las paredes seran de 1,5 palmos espesor, o sea de ladrillo de asta (...).

45 Josep M. Montaner cita l'arquitecte acadèmic Josep Oriol Mestres i Esplugas (o Esplugues), fill de Josep Mestres i Gramatxes, amb títol del 3 de gener de 1841. Actiu a Barcelona, arquitecte de la Casa de Provincial de Beneficència, del Teatre del Liceu i de la Catedral. Projectà la fàbrica Ramis del carrer Còdols n. 16 (1856). Segons Bassegoda, Josep Oriol Mestres i Esplugues (1815-1895) va ingressar a la Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi el 19 de desembre de 1882.

46 Devem estar parlant de Josep Nolla i Inglada (Barcelona 1806-Premià de Mar, Maresme 1872) Mestre d'obres per l'Acadèmia de San Fernando. Titulat el 1830, treballà a Barcelona i en pobles de la rodalia. Fou director segon de les obres d'exemple del Cementiri Vell de Barcelona (1852). Amb Elies Rogent projectà les cases del carrer de la Comtessa de Sobradiel. [Àngels Solà. Gran Enciclopèdia Catalana].

47 APNB. Magí Soler i Gelada, 10 de maig de 1863. Carta de pagament atorgada a favor de Joan Güell pels operaris que havien intervingut en la reedificació de la finca núm. 16 del carrer de Còdols. Citat per Caballé, Francesc i González, Reinald, Veclus SL, "Estudi històricoarquitectònic del cos interior de la finca n. 16...". Op. Cit.

48 Anònim, "El Consultor...", Barcelona 1857. "Fábrica de Tejidos, Ramis, Domingo, calle Còdols n. 16, Fàbrica de Tejidos de lana, hilo y algodón, Ramis, Domingo, calle Còdols n. 23".

49 OEPM, Base de datos de solicitudes de privilegios (1826-1878), Privilegio n. 2203 Procedimiento para fabricar cierta clase de tejidos llamados panas, panillas y cordoncillos de algodón, lino, estambre... Ramis, Domingo, 07/01/1861.

50 Anònim, "El Consultor", 1857, "Fábricas de tejidos de lana, hilo y algodón, Güell, Ramis y Cia, Especialidad en panas y velufillos, calle Còdols n. 13. Depòsit en Barcelona". Anònim, "Catálogo de la Exposición Industrial", Barcelona 1860.

51 ACA. 12614. Matrícula 1863. Classe 3ª. "Güell i Cia" - Fàbrica para cortar pana asimilada a los Cont. Para algodón. "Güell i Cia" - Alquileres comunes. Quota total -6.990,23".

52 Leon, D.L.R., "Guia Consultiva ó Indicador General de todos los contribuyentes de Barcelona", Barcelona 1872.

53 Vegeu, Foneria "La Barcelonesa".

54 APNB. Notari Lluís Gonzaga Soler i Pla. 17 de desembre de 1872; gener-febrer de 1873. Inventari post mortem dels béns de Joan Güell. La relació de béns immobles inclou la finca n. 16 del carrer de Còdols que és descrita textualment de la següent manera: " (...) Otra casa con dos plumas de agua procedentes del manantial de Moncada y que se toman del repartidor de la Plaza Real, situada en la calle de Còdols de esta ciudad, cuartel hipotecario primero de Oriente de la misma, señalada de n. 16, cuya superficie no consta, dividida en dos cuerpos, uno exterior y otro interior, compuesto el primero de almacenes y habitaciones y el segundo de cuadras, y linda: en su totalidad por su frente o Levante, con la citada calle de Còdols; por su espalda o sea Poniente, parte con D. N. Illa y parte con los herederos y sucesores de D. Ramon Muns, o sea con los jardines de sus respectivas casas; por la derecha saliendo, o sea Mediodía con D. José Mª Nadal y Vilardaga; y por la izquierda o Norte, parte con D. Joaquina Rull, viuda de Espalter y D. Eusebio Coronas, parte con D. José Mª Roca y Cabanas y parte con D. Juan Pla y Ermitas y D. Narciso Pla y Masgrau, cuyo inmueble según manifiestan los señores otorgantes no tiene ningún gravamen intrínseco (...). Citat per Caballé, Francesc i González, Reinald, Veclus SL, "Estudi històricoarquitectònic del cos interior de la finca n. 16...". Op. Cit.

55 Vegeu casa fàbrica Tresserras. També Caballé, Francesc; Cazeneuve, Xavier; González, Reinald. "Estudi històricoarquitectònic i valoració patrimonial de les finques núm. 9 del carrer Nou de Sant Francesc i núms.10, 12 i 14 del carrer d'en Rull de Barcelona" Barcelona, 2006.

18. Casa fàbrica

SERRA

1783

Fàbrica de llenços pintats

Carrer de Basea n. 1
 Carrer de la Nau n. 1
 Carrer de Manresa n. 4, 6

Edifici desaparegut

Màquines:

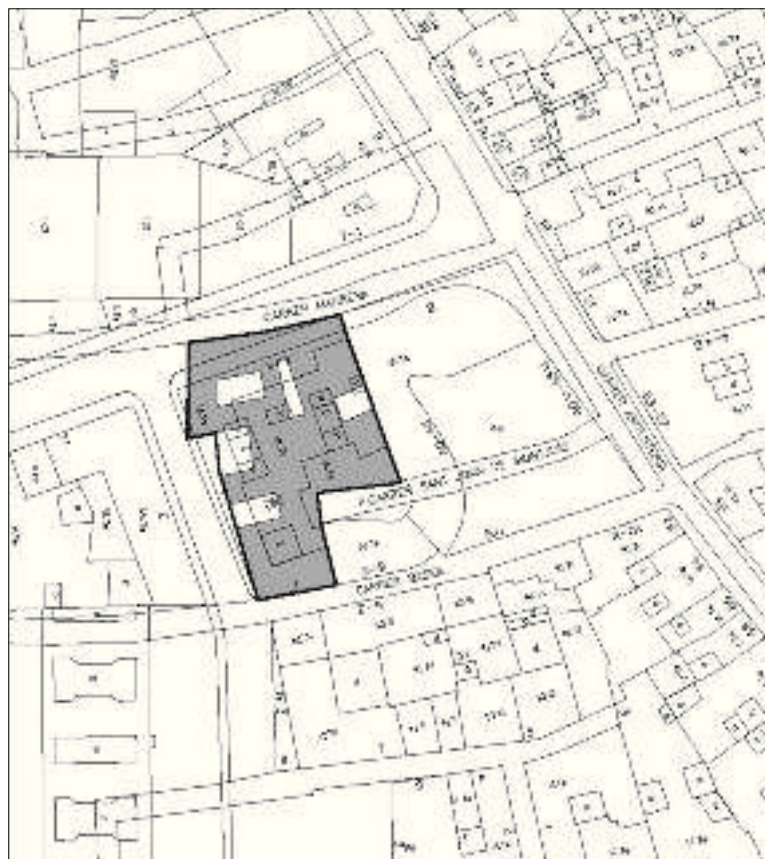
-

Nombre d'operaris:

-

Arquitectura:

Reforma de la casa fàbrica (1773)
 Final de les obres de la casa fàbrica (1773)
 Reforma de la casa fàbrica (1797)
 Reforma de la casa fàbrica (17825)

Pere Serra (s. XVIII – s. XIX) era un botiguer de tall de Barcelona, probablement l'iniciador d'una saga que es perllongarà fins el segle següent. Pere Serra era inicialment un botiguer o "Tendero de paños", establert entre els carrers de Basea i de Sant Joan de Montjuïc, en una casa medieval que l'any 1773 va fer modernitzar,¹ obres prou importants que li duraren fins l'any 1775.² Serra disposava també d'altres propietats al carrer de Perot lo lladre.³

Es dedicà a la fabricació de llenços pintats i a la seva comercialització per via marítima, tal com ho demostra gràficament la seva Marca de Fàbrica de finals del segle XVIII, amb una vista de la Duana nova del Port de Barcelona i la toponímia iconogràfica dels "Serra",⁴ emblema de caràcter menestral que serà utilitzat també pels Serra i Marrugat a la seva fàbrica del Raval.⁵

La fàbrica d'indianes de Pere Serra estava situada entre els carrers de Sant Joan de Montjuïc i Basea, és a dir que era una finca que, en ple barri de la Ribera, s'obria i comunicava ambdós carrers. La primera referència documental que disposem d'una inicial activitat industrial és la llicència sol·licitada per Pere Serra, de professió "tendero de paños", del 9 de gener de 1782, per posar "estenedors" a la façana de la casa del carrer de Sant Joan de Montjuïc, que tenia sortida al carrer de la Plateria,⁶ element clarament identificador de la presència d'una fàbrica d'indianes.

Aquesta sol·licitud per posar estenedors per a llenços pintats evidencia que, a més de l'activitat comercial, disposava també d'una manufactura, "Fàbrica en Cataluña" segons la marca, dedicada als pintats de les indianes, és a dir que es tractava en definitiva d'un estampador de llenços. I el 1797, Pere Serra, de professió "tendero de paños y lienzo", es feia reformar de nou, el que devia ser la seva casa fàbrica al carrer Joan de Montjuïc.⁷

L'any 1802, amb motiu d'una llicència d'edificació de Josep Puigventós, l'arquitecte municipal Pau Mas i Dordal, traçà un plànol d'alineacions del carrer de Basea, on s'indicava la presència de diferents cases comercials, Prats, Solà... etc., i en particular la posició de la Casa Serra.⁸ Per aquest document s'ha pogut localitzar la posició de la casa fàbrica Serra a la finca dels actuals números 1 del carrer de Basea i de la Nau (abans inexistent), i número 4-6 del carrer Manresa. Aquesta primigènia instal·lació de fabricació de llenços pintats del carrer de Basea va poder superar la Guerra del Francès, i fou heretada per **Pere Serra i Casals** (s. XVIII - s. XIX), probablement fill de l'anterior.

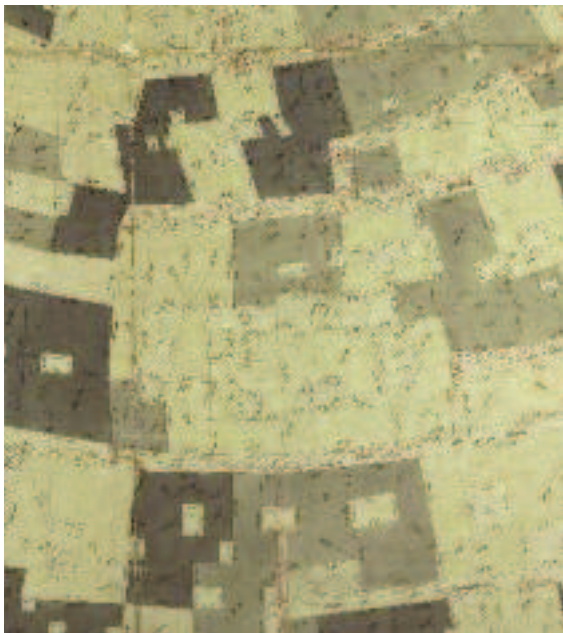
El 1825 Pere Serra i Casals feia reformar la casa fàbrica del carrer Basea modificant obertures per tal de poder gaudir de més llum;⁹ el 1827, comprava una ploma d'aigua per al subministrament de la fàbrica.¹⁰ Pere Serra es devia casar amb Rita Maristany, amb qui va establir una residència el 1837, al carrer Pou de l'Estanch, darrera del Palau,¹¹ amb un projecte del reconegut arquitecte acadèmic Josep Buxareu.¹²

AHCB Obreria C-67, 28 de gener de 1802, llicència de Josep Puigventós, per reedificar al carrer de Basea i Joan de Montjuïc, 92 pams. Sense plànol de façana. Plànol d'alineacions del mestre Mas i Vila, amb noms de les cases: Rementol, Prats, Flubià, Costa, Puigventós, Solà i Serra, al final del carrer.

AHCB 4-204/C04
Col·lecció de Gravats: Fàbrica de Catalunya. Pedro Serra Botiger [Sic]. Barcelona. 1775-1825. Davant de la Duana i el port una figura alada (la Fama), amb una trompeta, sosté un escut ro-cocó amb el senyal parlant del fabricant (una serra de fuster); està sobre una peanya amb l'escut de Barcelona. A banda i banda, dos bastaixos porten un fardell amb les lletres "P.S.B." que trobem a altres paquets, i un treballador acciona una premsa. Al mar, vaixells.

Quartermó Garriga, 1858.

El conjunt d'edificis del carrer Basea que havien conformat el suport físic de la fàbrica Serra eren d'origen medieval. Estaven organitzats al voltant del fons del passatge aleshores anomenat Joan de Montjuïc, entre els carrers de Basea i de Manresa. Aquests edificis subsistiren fins l'obertura de la Via Laietana a principis del segle xx, quan es veieren afectats pel nou traçat de les alineacions dels carrers de la Nau i de Manresa.

El carrer de Sant Joan de Montjuïc va desaparèixer i l'últim tram del carrer Basea es va veure afectat pels nous edificis de la Via Laietana. Segons el Catàleg del Patrimoni arquitectònic de Barcelona,¹³ aproximadament entre 1925 i 1932, varen ser substituïts els antics edificis de la família Serra, per noves edificacions.

NOTES

1 AHCB Obreria C-33, 22 d'octubre de 1773, Pere Serra, "tendero de paños", posar balcons a la casa dels carrers Basea i Montjuïc. Sense plànol.

2 AHCB Obreria C-34, 16 de març de 1775, Pere Serra, "tendero de paños", acabar obra dels carrers Basea i Montjuïc. Sense plànol.

3 AHCB Obreria C-36, 20 de juny de 1777, Pere Serra, carrer Perot lo lladre, variar finestres. Sense plànol.

4 Marca de fàbrica de Pere Serra amb una vista de la Duana Nova de Barcelona, publicat per Vilar, Pierre, "Catalunya dins l'Espanya moderna" Vol 4, Barcelona 1968.

5 Vegeu casa fàbrica Serra i Marrugat, del carrer Hospital i Riereta.

6 AHCB, Obreria, C-41, 9 de gener de 1782, "Pedro Serra, tendero de paños...estenedores...calle Joan de Montjuic que tiene salida a la de Plateria". Sense plànol.

7 AHCB, Obreria, C-61, 12 de setembre de 1797, "Pedro Serra, tendero de paños y lienzo...calle Joan de Montjuic, reforma. Sense plànol.

8 AHCB Obreria C-67, 28 de gener de 1802, llicència de Joseph Puigventós, per reedificar al carrer de Basea i Joan de Montjuïc, 92 pams. Sense plànol de façana. Plànol d'alineacions del mestre Mas i Vila, amb noms de les cases: Rementol, Prats, Flubià, Costa Puigventós, Solà i Serra.

9 AHCB Obreria C-94, 25 de juny de 1825, "D. Pedro Serra...engrandecer ventana al tercer piso...calle Basea". Sense plànol.

10 AHCB Obreria C-95, 14 de març de 1827, "Pedro Serra y Casals...calle Basea n. 46...150 duros, compra de la pluma de agua". Sense plànol.

11 AHCB Obreria C-127, 12 de juny de 1837, "Pedro Serra y Dª Rita Maristany y Serra...calle detrás del Palacio y Callejon del Pou del Estanch...reedificar". Façanes, signa José Buxareu.

12 Josep M. Montaner situa Josep Buxareu Gallart a l'escola d'arquitectura de la Llotja els anys 1821-22-23-26, amb títol d'arquitecte acadèmic del 14 de març de 1830, actiu fins a 1870. Va ser autor entre d'altres obres de la Casa Xifré (1835-39), el Teatre Principal de Vilanova i la Geltrú (1835-1837) i Bassegoda li atribueix l'autoria del Mercat de Santa Caterina (1840). Va ocupar el càrrec d'arquitecte municipal de la ciutat de Sabadell, i va mantenir la seva activitat a Barcelona, on hi adquirí un extens currículum professional.

13 Ajuntament de Barcelona, "Catàleg del Patrimoni arquitectònic de Barcelona", carrers Basea 1, la Nau 1, Manresa 4,6. Nivell de protecció C:C, Qualificació urbanística 12c(p).

19. Casa fàbrica BERTRAN

1783

Fàbrica d'indianes.

Carrer de Sant Pere Més Baix núm. 35,
Carrer de Sant Pere Mitjà núm. 20 i 20b

Edifici existent

Màquines:

20 telers (1783)

30 telers (1788)

Nombre d'operaris:

37 operaris, incloses 10 criatures (1786)

Arquitectura:

Reforma de la fàbrica (Sant Pere Més Baix) (1796)

Autor: -

Reforma de la fàbrica (Sant Pere Mitjà) (1797)

Autor: -

Reedificació de la casa (Sant Pere Mitjà) (1815)

Autor: Pons Camps, mestre de cases

Reforma de la fàbrica (Sant Pere Més Baix) (1818)

Autor: -

Reforma de la fàbrica (Sant Pere Més Baix) (1819)

Autor: -

Reforma de la fàbrica (Sant Pere Mitjà) (1824)

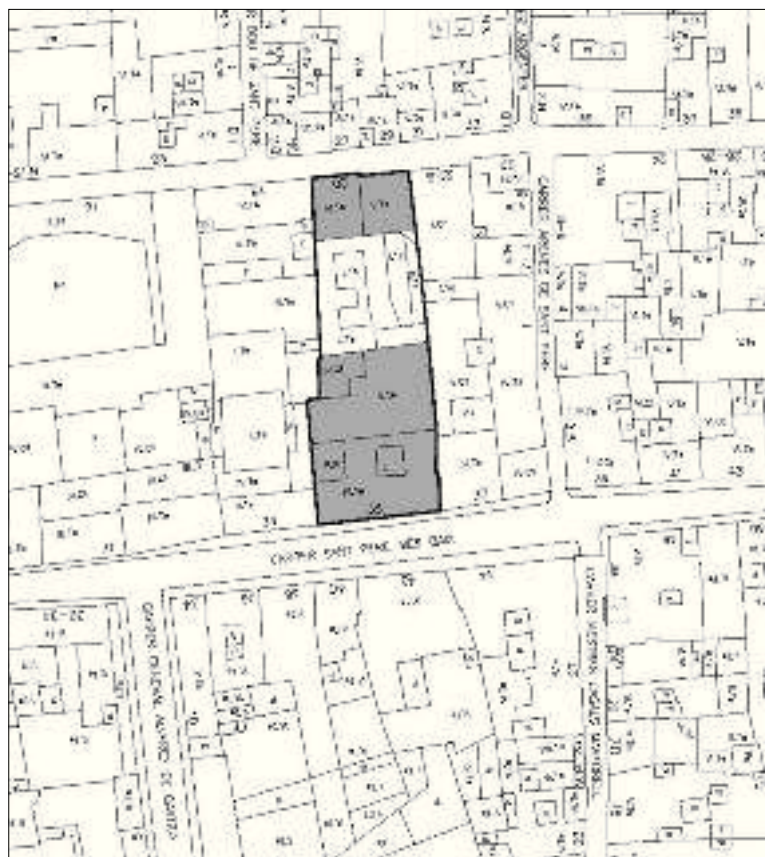
Autor: -

Reforma de la fàbrica (Sant Pere Més Baix) (1832)

Autor: Josep Vilar, arquitecte

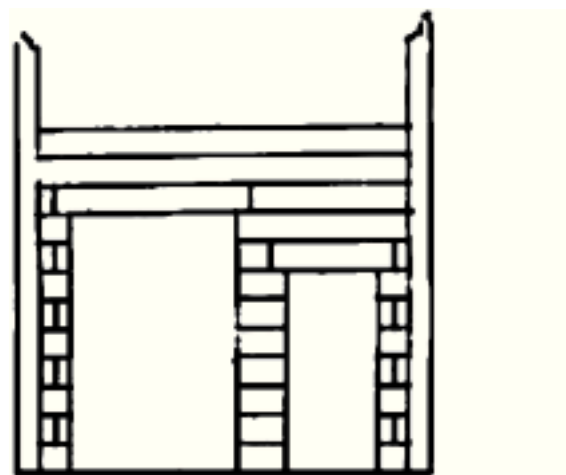
Reforma de la fàbrica (Sant Pere Més Baix) (1833)

Autor: Josep Vilar, arquitecte

Els Bertran formaven part d'una antiga família de polítics i hisendats procedents de Tortosa, localitzada a Barcelona després de la Guerra de Successió, que fundaren al barri de Sant Pere una companyia destinada a la fabricació d'indianes. L'establiment de la família Bertran a Barcelona s'inicià amb la compra de la casa i terrenys de Gertrudis Duran, del número 69 (35 actual) del carrer de Sant Pere Mes Baix, portada a terme el 14 de maig de 1716 per **Rafael Bertran**¹, propietat que va ser transmesa al seu fill **Pere Bertran** (s. XVIII – 1782) i ell al seu germà Miquel Bertran.

Francesc Bertran, un fill de Miquel, en una data anterior a 1783 va fundar a Barcelona la companyia Francesc Bertran i Cia. destinada a la fabricació d'indianes i al tissatge. Devem estar parlant de **Francesc Bertran i Cortada** (Barcelona 9 gener de 1759 – s. XIX) que, segons altres referències biogràfiques, era fill dels ciutadans de Tortosa, **Miquel Bertran i Oris** (Tortosa 27 d'agost 1699 - ?) i Francesca Cortada (s. XVIII), que es desvincularen de la vila i s'havien establert a Barcelona a finals del segle XVIII, com a comerciants i fabricants d'indianes.² Segons Ramon Grau, la fàbrica de Francesc Bertran i Cia. disposava l'any 1783, d'un total de 20 telers instal·lats al carrer de la Travessia de les Basses de Sant Pere (i),³ una nomenclatura de carrer desconeguda a la ciutat, però que probablement devia fer referència a la "travessia" de les Arenes de Sant Pere. Segons Thomson, el 1786 la fàbrica Bertran ocupava 37 operaris, incloses 10 criatures.⁴ Era, per tant, una instal·lació mitjana, però integrada en la secció reglamentada de les fàbriques,⁵ en front d'altres molt més grans com la dels Gònima, família de fabricants amb qui els Bertran establiren relacions comercials i correspondència.⁶

AHCB Obreria, C- 55,11 de juny de 1791, Francesc Bertran, comerciant, carrer Voltes de Jonqueres, obrir i variar portes. Façana, sense signatura.

L'any 1788, la fàbrica Bertran ja disposava de 30 telers instal·lats i era una de les empreses interessades en la Companyia de Filats de cotó.⁷ Aquesta primera empresa va treballar fins el 1790, quan, segons Thomson, es va retirar de la indústria.⁸ Malgrat aquesta afirmació, Francesc Bertran continuà invertint en obres a la fàbrica fins l'any 1824 quan ja es fa efectiu el lloguer de l'espai industrial. Cap dels seus fills coneguts continuà l'activitat de la fabricació de les indianes.

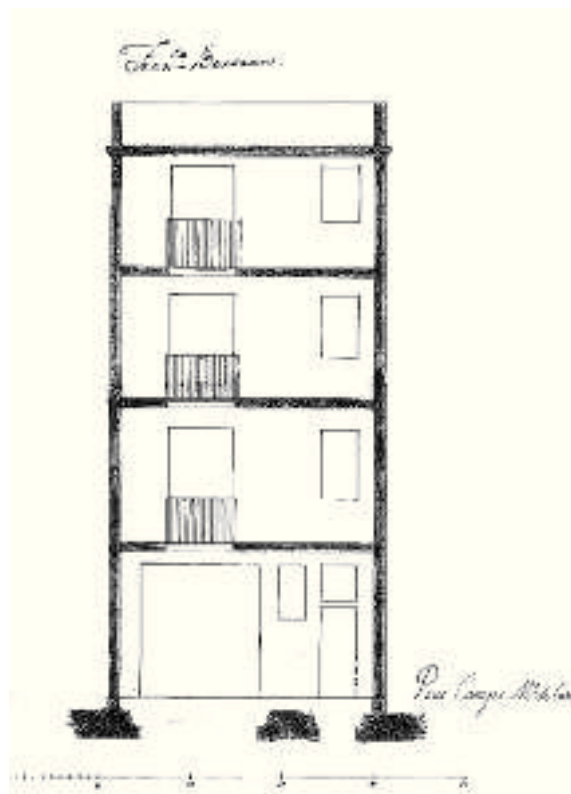
Els Bertran també eren hisendats i propietaris de terres al Maresme des del 1790, la finca de Cal Guardià, després Can Gallemí, que antigament s'havia anomenat mas Volart d'Argentona. Era un mas compost per la casa, un pati d'accés i una porció de terra de dos cortans i mig de sembradura de 6.120 m2, anomenada casa de "Bolat de la font".⁹ Francesc Bertran també era

propietari de terres a Sant Gervasi, l'heretat anomenada "el Puchet". El 1791 disposava d'una altra casa al carrer de les Voltes de Jonqueres, que anava des de Sant Pere Més Alt fins al convent de Jonqueres¹⁰ i de la casa fàbrica situada al carrer de Sant Pere Més Baix.

La casa fàbrica Bertran devia ser un antic casal aixecat probablement per Rafael Bertran a principis del segle XVIII, que fou reconstruït i reformat per Francesc Bertran els anys 1796¹¹ i 1797,¹² obres realitzades per un mestre d'obres desconegut. Ocupava una parcel·la ampla i profunda que donava als dos carrers de Sant Pere Més Baix i Sant Pere Mitjà, observació registrada en la llicència de 1815, any que hi va fer aixecar una casa de quatre plantes d'alçada,¹³ probablement destinada a habitatges, sota la direcció del mestre de cases Pons Camps.¹⁴

Aquest primer edifici, situat al carrer de Sant Pere Més Baix, al costat de les Arenes de Sant Pere, formava part d'una parcel·la més gran que donava al carrer de Sant Pere Mitjà. Una dada determinant que ha permès la localització de l'antiga casa fàbrica Bertran és la llicència de reformes del seu magatzem presentada per Francesc Bertran el 1818,¹⁵ on especifica que estava ubicada al carrer de Sant Pere Més Baix, edifici que hem pogut identificar amb el número 35 (actual), al costat de la casa de religiosos dels Pares Agonitzants, congregació fundada el 1662 i composta per una església i una casa, al número 33 (actual) de Sant Pere Més Baix.

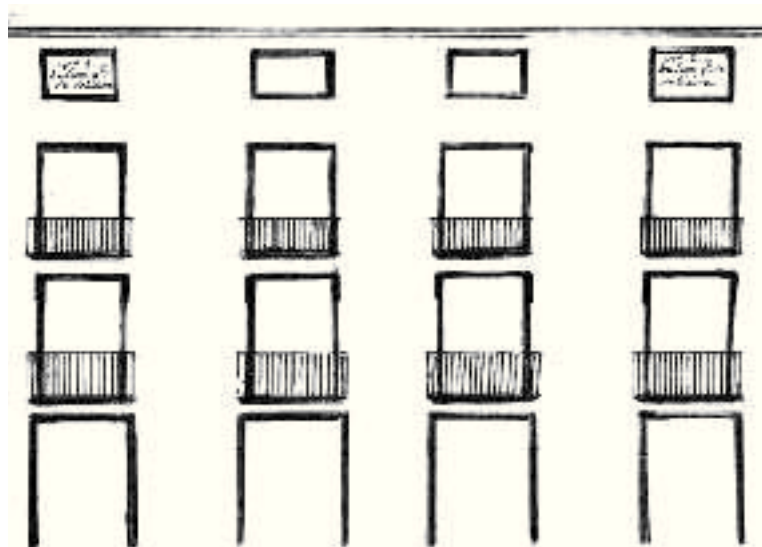

AHCB Obreria C- 77, 11 de juliol de 1815, "Francisco Bertran, calle Más Baja de Sn Pedro, lindando con la mediana...reconstruir...", Façana, signa Pons Camps, mestre de cases.

L'any següent, el 1819, Francesc Bertran, a causa d'un altre projecte de reforma que afectava la façana per posar nous balcons, presentà a llicència un croquis molt simplificat però prou explicatiu, corresponent al frontis de l'edifici principal de la fàbrica, un antic casal setcentista amb una àmplia façana clàssica que donava al carrer de Sant Pere Més Baix.¹⁶ Com veurem per documents posteriors, aquest projecte de regularització

de les obertures no s'arribà a fer per complet, probablement a causa dels esdeveniments del Trienni Constitucional de 1820-1823.

I finalment la darrera dada que tenim fa referència a unes reformes realitzades l'any 1824, en la seva "fàbrica que tiene cedida en titulo de alquiler..." al carrer de Sant Pere Mitjà.¹⁷ La casa fàbrica Bertran era doncs un edifici classicista de 75 pams d'amplada, de tres plantes d'alçada, golfes i coberta amb volades de teula, amb una façana composta per quatre eixos verticals de portes, balcons i finestres. Per aquest darrer document gràfic de la façana de 1819 ha estat possible identificar-la amb la finca del número 35 (actual) del carrer de Sant Pere Més Baix, amb sortida al número 20 (actual) de Sant Pere Mitjà, edificis contigus a l'antiga església i casa dels Pares Agonitzants, tots dos edificis, encara avui existents.

Aquest edifici té una clara referència tipològica a una típica casa comercial setcentista, amb una composició vertical de quatre eixos d'obertures, balcons i portaledes. Com hem vist, tenia un accés alternatiu pel magatzem des del carrer de Sant Pere Mitjà, on hi disposava també d'alguns habitatges, programa addicional típic de les cases fàbrica. Francesc Bertran s'havia casat amb Maria Eulàlia Ros, amb qui va tenir tres fills coneguts:

Felip Bertran i Ros (Barcelona 1788 – íd. 1857)¹⁸ fou teòleg i erudit. Canonge de la Catedral de Barcelona, governador interí de la diòcesi i catedràtic dels efimers Estudis Generals el 1822. Fou membre de l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona (1837) i posseïa una important biblioteca de 1.311 llibres.¹⁹

Pau Bertran i Ros (s. XIX), advocat i hisendat resident a la Plaça Regomir, fou membre del consistori municipal amb el grau de 6è (1850) i 2n (1852) tinent d'alcalde.²⁰

Finalment, el membre més destacat:

Josep Bertran i Ros (Barcelona, 18 de març de 1795 – 11 de novembre de 1855),²¹ va seguir la carrera de lleis fins arribar a ser magistrat. Durant la Guerra del Francès va prendre les armes a favor del ban patriota i l'any 1811 entrà de cadet i arribà a ser sotstinent del Regiment de Baza. Cursà estudis de dret a la Universitat de Saragossa, on obtingué el grau de llicenciat l'any 1822. Com a advocat i doctor en dret fou relator i fiscal de l'Audiència de Barcelona, auditor de guerra del Principat de Catalunya, Censor del Col·legi d'Advocats de Barcelona i Magistrat.

Presidí l'Acadèmia de Jurisprudència i Legislació de Catalunya. Fou vicepresident de l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona (1841) i president de la sala de l'Audiència de Jurisprudència i Legislació de Barcelo-

AHCB Obreria C- 80, 3 d'agost de 1819, "Francº Bertran... posehe en la misma unas casas sitas... calle más baja de Sn Pedro, signadas de nº 7 ... hacer balcon...". Façana, sense signatura.

na, des de 1842. D'ideologia liberal moderada, fou alcalde de Barcelona per designació governativa, per substituir la Junta Suprema de la Jamància i gestionar el 1843 la rendició de la ciutat a les forces del govern del general Espartero.²² Fou un dels grans contribuents de la província i hisendat amb propietat rurals.²³

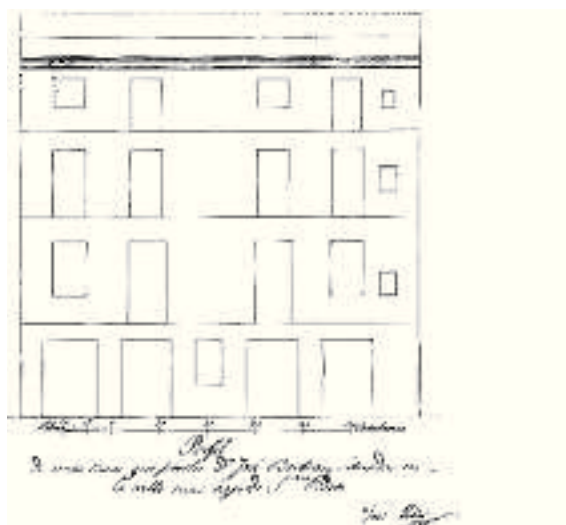
President de l'Audiència el 1844 i, des del 1853, rector de la Universitat de Barcelona i novament Alcalde de Barcelona²⁴ entre 1852 i 1854. President de l'Institut Agrícola de Sant Isidre, representà els interessos dels grans propietaris agrícoles assentats a Barcelona, institució des de la qual es proposà treure l'agricultura del seu endarreriment i en unió amb la indústria i el comerç, aconseguir un creixement harmònic dels tres sectors.²⁵

A la mort de Francesc Bertran, Josep Bertran i Ros s'havia fet càrrec de la gestió del patrimoni familiar i va realitzar diverses obres: fou el responsable de la reedificació que s'efectuà a cal Guardià d'Argemona entre 1824 i 1855 que va donar-li l'aspecte exterior a la façana del carrer Gran;²⁶ a Barcelona, de la reforma de la casa del carrer de la Nau el 1829²⁷ i de les reformes realitzades a l'antiga casa fàbrica Bertran del carrer de Sant Pere Més Baix.

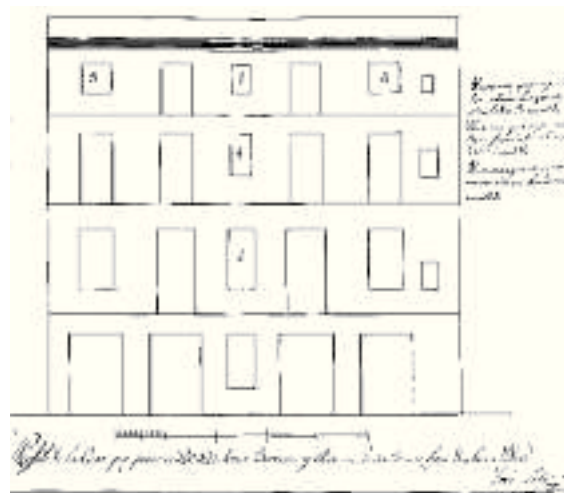
El 1832 Josep Bertran transformà les golfes de la fàbrica en una planta més i va convertir la coberta inclinada en un terrat pla²⁸ i el 1833 hi obrí noves finestres;²⁹ totes dues llicències foren sota la direcció de l'arquitecte acadèmic Josep Vilar.³⁰ Gràcies a aquesta llicència i al reconeixement de la façana actual, es pot afirmar que estem parlant del mateix edifici setcentista que estem tractant i situat al costat de la casa dels Pares Agonitzants. Feia anys que ja havia finalitzat l'activitat de la fàbrica d'indianes Bertran i Cia. i les instal·lacions havien estat llogades a altres industrials del tèxtil. El 1840, reformà novament la casa del carrer de la Nau,³¹ fins que Josep Bertran i Ros va vendre la finca a Felip Maria Robertí i Teixidor el 1845, com veurem.

AHCB Obreria C-103, 21 de juny de 1829, "Dn José Bertran i Ros, abogado...levantar un quarto piso y poner de piedra los dinteles de las puertas...calle de la Nao". Plànol, sense signatura.

"Perfil de unas casas que posehe Dn. José Bertran, situadas en la calle mas baja de San Pedro. José Vilar". AHCB Obreria C-112, 1 de setembre de 1832, "José Bertran y Ros, abogado, pide levantar cinco palmas la baranda del terrado de la casa que posee en la calle más baja de Sn Pedro...reedificar cubierta". Façana, José Vilar.

"Perfil de la Casa que posee el Sr. Dn. Jose Bertran y Ros en la calle mas baja de San Pedro. José Vilar". AHCB Obreria C-114, 8 de març de 1833, "José Bertran i Ros, abogado de esta Real Audiencia... abrir dos ventanas, figurar otra y formar el frente de su casa de la calle más baja de Sn Pedro...al lado de los PP Agonizantes". Façana, signa José Vilar.

Malgrat la seva curta vida com a fàbrica d'indianes, amb una fundació anterior a 1783 i una finalització de l'activitat de la família Bertran el 1790, com hem vist aquesta fàbrica continuà la seva vida útil, amb l'arrendament de l'espai industrial a diversos fabricants del ram tèxtil, fins que el 9 de desembre de 1845 Josep Bertran i Ros va efectuar la venda de la fàbrica, "...con sus almacenes y cuadras...", al coronel d'infanteria Félix Maria Robertí y Teixidor,³² el qual la va donar en dot a la seva afillada Francesca de Borja Trobada,³³ casada amb Francesc Artigas i Esteve; propietat que passarà a les seves filles.³⁴ Totalment desvinculat de la indústria i el comerç, Bertran i Ros es va vendre també el 1845 part del patrimoni agrícola de l'heretat de "El Putchet" de Sant Gervasi de Cassoles³⁵ al fill de fabricants Joaquim Castanyer.³⁶

El *Consultor* de l'any 1857 enregistrava encara la presència, a Sant Pere Més Baix número 35, de la fàbrica de teixits de Joan Portabella i la d'Antoni Morante a Sant Pere Mitjà número 20.³⁷ El 1872 hi figuraven Josep Espina i Joan Cirera i Cia.,³⁸ fàbriques de teixits o manufactures amb telers manuals, sense que s'hagi detectat en cap moment la instal·lació de màquines de vapor.

Fill de Josep Bertran, **Felip Bertran i d'Amat** (Barcelona 1835 – íd. 1911) fou també jurisconsult i historiador. President de l'Acadèmia de Jurisprudència i Legislació (1870-71), de la Societat Econòmica Barcelonesa d'Amics del País (1902-03) i de l'Acadèmia de Bones Lletres (des del 1907). Diputat a les corts el 1863, sota la restauració milità al partit liberal conservador de Cànovas i el 1902 ingressà en el senat.³⁹

Felip Bertran i d'Amat, modificà l'actitud envers el negoci, i va passar d'ésser un hisendat, a invertir en propietat urbana. El 1861 es va vendre el mas de Cal Guardià d'Argemona a Sebastià Gallemí i Muné,⁴⁰ finca que finalment fou enderrocada l'any 2006. El 1872 planejà la construcció d'una gran casa de veïns a l'Eixample, a la cruïlla dels carrers de les Corts Catalanes i Pau Claris, sota la direcció de l'arquitecte Elies Rogent, que serà la seva residència urbana i, alhora, un negoci de rendes.⁴¹

Disposà encara de terrenys a Sant Gervasi de Cassoles, pot ser el que quedava de l'heretat de "El Putchet", als carrers Alzina i Santa Elisa, una casa feta aixecar per Elies Rogent el 1874 i la finca de Can Usich.⁴² El 1880 Felip Bertran era un dels principals propietaris de l'Eixample.⁴³

Estat actual de la Casa fàbrica Bertran, amb els balcons del pis principal seccionats durant els anys 80 del segle xx. (Foto JAV 2012)

L'antiga casa fàbrica Bertran és un conjunt d'edificis existents que corresponen al número 35 de Sant Pere Més Baix i als números 20 i 20b de Sant Pere Mitjà. Estan compostos per una tipologia de casa fàbrica, amb un cos principal format pel casal de Sant Pere Més Baix, destinat a casa de comerç, residència i fàbrica d'indianes; i uns cossos secundaris destinats originàriament a les quadres de treball i habitatges, que donaven al carrer de Sant Pere Mitjà, a través d'un pati de maniobra.

Aquests edificis estan actualment destinats a habitatges i comerços i, recentment, han estat objecte d'unes obres de rehabilitació de façana. Aquests edificis estan inclosos al Catàleg del Patrimoni arquitectònic de Barcelona,⁴⁴ Nivell C: Bé d'interès Urbanístic, amb la següent descripció: "Edifici d'habitatges del segle XVIII amb tota la part baixa força modificada. Així, els portals d'arc pla als baixos apareixen emmascarats per rètols comercials i els balcons del principal han estat convertits en finestres, tot perdent les baranes de ferro forjat i les llosanes d'obra que encara es conserven als dos pisos alts; uns i altres tenen brancals i llindes de pedra emmotllurades. La cornisa ceràmica amb tortugada queda enllaçada amb la del veí edifici número 33". (Deu voler dir 37).

NOTES

1 Totes les dades de la propietat dels Bertran de Sant Pere Més Baix procedeixen de: APNB, Notari Ferran Maragas i Ubac, 1.278/23, 9 de desembre de 1845: Venda perpètua de Josep Bertran i Ros a Felix Maria Robertí i Teixidor.

2 Rovira i Gómez, Salvador J., "Els nobles de Tortosa: segle XIX", Tortosa 2008, pg. 57. Referències biogràfiques dels Bertran.

3 Grau, "Telares...": Fco. Bertran y Cia - 1783, 20 telers - 1788, 30 telers - carrer Trav. Balsas de S. P. (2)

4 Thomson, J. "Els orígens..."

5 Thomson, J. "Els orígens...", pg. 334.

6 BC, Fons Gònima/Janer, Cartes rebudes 1786, "Francesc Bertran i Cia".

7 Grau, "Telares...". Op. Cit

8 Thomson, J. "Els orígens...", pg. 334.

9 Farell, David; Lladó, Francesc i altres, "Dictàmen sobre cal Guardià", Revista del Centre d'estudis Argentonins, Jaume Clavell; Argenton 2003, pg. 12 i 13.

10 AHCB Obreria, C- 55, 11 de juny de 1791, Francesc Bertran, comerciant, carrer Voltes de Jonqueres, obrir i variar portes. Façana, sense signatura.

11 AHCB Obreria C-60, 25 de novembre de 1796, "Francisco Bertran, comerciante... reforma... calle San Pere Més Baix... abrir ventanas". Sense plànol.

12 AHCB Obreria C-62, 4 d'octubre de 1797, "Francisco Bertran, comerciante... reforma... calle San Pere Mitjà...". Sense plànol.

13 AHCB Obreria C- 77, 11 de juliol de 1815, "Francisco Bertran, calle Más Baja de Sn Pedro, lindando con la Mediana...reconstruir...". Façana, signa Pons Camps, mestre de cases.

14 Arranz, cita Ponç Camps (1757-?) com a mestre de cases amb mestria del 1800. El 1805, era responsable d'una urbanització del hortolà Jaume Prats, en uns horts situats entre el carrer de les Tàpies i el carrer Nou de la Rambla, segons es cita a l'AHCB, acords de 1805, fol 185, recollit a la tesina d'Elvira Fernández López, "El desarrollo del Arrabal en el último tercio del siglo XVIII, 1969". Treballà per a la reforma de la casa del fabricant de sabó Ramon Mas (1808), el seu fill Francesc Mas (1820) i pel fabricant Francesc Bertran (1815).

15 AHCB Obreria C- 79, 29 d'octubre de 1818, "Fca Bertran, ... cerrar parte de la abertura del almacén de su casa... calle baja de Sn Pedro, al lado de los P.P. Agonizantes (2)...". Sense plànol.

16 AHCB Obreria C-80, 3 d'agost de 1819, "Francº Bertran...posehe en la misma unas casas sitas...calle más baja de Sn Pedro, signadas de nº 7...hacer balcon...". Façana, sense signatura.

17 AHCB Obreria C-92, 14 de juny de 1824, "Francº Bertran...operaciones a favor de la fábrica que tiene cedida en título de alquiler en la calle llamada Mediana de Sant Pedro al lado de los P.P. Agonizantes...abrir una reducida puerta...". Sense plànol.

18 Mestre i Campi, J. "Diccionari d'Història de Catalunya", Barcelona 1992.

19 Solà, A. "Tres notes entorn les actituds i valors de l'alta burgesia barcelonina a mitjan segle XIX", Quaderns de l'Institut Català d'Antropologia, Barcelona 1981, pg. 121.

20 Fuster Sobreper, Joan, "Barcelona a la Dècada Moderada (1843-1854). El projecte industrialista en la construcció de l'estat centralista" Tesi doctoral, UPF Barcelona, Setembre 2004.

21 Mestres, Salvador. "Elogio fúnebre del señor D. José Bertran y Ros vicepresidente de la Academia de Buenas Letras de Barcelona. Leído en la sesión pública de la misma del día 16 de noviembre". Barcelona, Librería de J. Verdguer, 1856.

22 Fuster Sobreper, Joan, "Barcelona a la Dècada Moderada ...". Op. Cit.

23 Segura, Antoni, "Burguesia i propietat de la terra a Catalunya en el segle XIX", Barcelona 1993. En la llista publicada per Segura dels majors contribuents en més de tres municipis de la província de Barcelona, Josep Bertran i Ros ocupa un lloc destacat com a propietari rural.

24 Fuster Sobreper, Joan, "Barcelona a la Dècada Moderada...". Op. Cit.

25 Barnola, P. de, "Notícia biogràfica del Ilmo. Sr. D. José Bertran y Ros leída en la junta General celebrada en 22 de diciembre de 1855", Revista IACSI, IV, (1855-56), pg. 253-56.

26 Farell, David; Lladó, Francesc i altres, "Dictàmen sobre cal Guardià", Revista del Centre d'Estudis Argentonins, Jaume Clavell; Argenton 2003, pg. 12 i 13.

27 AHC B Obreria C-103, 21 de juny de 1829, "Dn José Bertran i Ros, abogado...levantar un quarto piso y poner de piedra los dinteles de las puertas...calle de la Nao". Plànol, sense signatura.

28 AHC B Obreria C-112, 1 de setembre de 1832, "José Bertran y Ros, abogado, pide levantar cinco palmos la baranda del terrado de la casa que posee en la calle más baja de Sn Pedro...reedificar cubierta". Façana, José Vilar.

29 AHC B Obreria C-114, 8 de març de 1833, "José Bertran i Ros, abogado de esta Real Audiencia...abrir dos ventanas, figurar otra y formar el frente de su casa de la calle más baja de Sn Pedro...al lado de los PP Agonizantes". Façana, signa José Vilar.

30 Ens estem referint a Josep Vilar i Roca (1802 - 1879), arquitecte acadèmic citat per Arranz, procedent d'una família de fusters. Montaner cita Josep Vilar com a estudiant a la Llotja els anys 1820-1823 i 1826-1829. Va obtenir un dels primers premis docents pel curs 1824-25, conjuntament amb Josep Buxareu i Francesc d'Asís Soler, atorgats per la Junta de Comerç. Desplaçat a Madrid, obtingué el títol d'arquitecte acadèmic per la Real Acadèmia de San Fernando, el 14 de març de 1830. D'aquesta manera aprovaren a Madrid, el 1830, els primers alumnes catalans preparats exclusivament a l'Escola de la Llotja: els arquitectes Josep Buxareu, Josep Casademunt, Josep Vilar i Francesc Vila; i el mestre d'obres Josep Nolla. De les poques dades de què disposem, sabem que va ser l'autor de la reforma de la fàbrica d'indianes Bertran (1832 i 1833), de la fàbrica d'Eulogi Soler del carrer de Sadurní (1833), de la de Joan Llenas del carrer de Sant Rafael (1839). Segurament, com a arquitecte i soci de la companyia, va ser l'autor de la fàbrica de nova planta Arnau, Vilar y Ribas del carrer del Cid (1846) i els expedients de legalització de les seves màquines de vapor (1846).

31 AHC B Obreria C-134, 30 de juliol de 1840, "José Bertran i Ros...derribar el poste divisorio entre la tienda y la escalerilla para dar mayor enganche...calle de la Nau". Sense plànol.

32 APNB Notari: Ferran Moragas i Ubac, 1.278/23, 9 de desembre de 1845. Venda perpètua de Josep Bertran i Ros a Félix Maria Robertí y Teixidor. "D. José Bertran y Ros, hacendado... por titulo de venta concede a Dn Felix Mª Robertí y Teixidor coronel graduado de Infanteria... Todas aquellas casas sitas en la calle de San Pedro mas baja... nº 69, con sus almacenes y cuadras, junto con una pluma procedente del manantial de Montcada, junto con una casita que da a la calle mediana del mismo nombre..."

33 APNB, Notari Ferran Moragas i Ubac, 1.278/40, 31 de març de 1851, fol 477, Capítols matrimonials. Donació de Félix Maria Robertí y Teixidor a Francesca Trobada.

34 RPB, Oriente: finca 489, libro 837, fol. 192: "...una casa situada en... calle de San Pedro nº 35, con una pluma de agua y una casita contigua que da a la calle Mediana de San Pedro nº 20... linda con Padre Agonizantes... derecha con los sucesores de Felix Vila y Vila, por la espalda parte con la casa se don José Viñals... y parte calle Mediana de San Pedro... inscripción primera del n. 106 al folio 98, libro 118 de Oriente..., pertenece a las hermanas Doña Clementina y Doña Dolores Artigas y Trobada..."

35 APNB Notari: Ferran Moragas i Ubac, 1.278/23, 23 de juliol de 1845.

36 Vegeu casa fàbrica Castanyer del carrer de Sant Pere Més Alt n. 27.

37 Anònim, "El Consultor", Barcelona 1857.

38 Leon, D.L.R. "Guia Consultiva o Indicador General...", Barcelona 1872.

39 <http://www.dadescat.info/bert.htm>

40 Farell, David; Lladó, Francesc; Lladó, Julià i Subinà, Enric: "Dictamen sobre Cal Guardiola", Secció de Patrimoni Històric del Centre d'Estudis Argentonins (Barcelona), Revista "Fonts", abril de 2003.

41 AMCB Exp. 2394-C, 2 d'abril de 1872, citat a la Tesi doctoral de Maria Isabel Rosselló i Nicolau, "L'interior a la Barcelona del segle XIX", ETSAB 2005.

42 Ajuntament de Barcelona, Districte de Sarrià - Sant Gervasi. Obres públiques.

43 Rodrigo i Alherilla, Martí, "Indians a Catalunya: Capitals cubans en l'economia catalana", Fundació Noguera, Barcelona, 2007.

44 Ajuntament de Barcelona, "Catàleg del Patrimoni arquitectònic de Barcelona", Edifici d'habitatges, carrers de Sant Pere Més Baix 35 i Sant Pere Mitjà 20. Nivell de Protecció: C:C Qualificació urbanística: 12c(p).

20. Casa fàbrica CASTANYER

1783

Fàbrica de teixits.

Carrer de Tantarantana n. 4

Carrer d'Allada i Vermell n. 1

Edifici existent.

Inclòs al Catàleg del Patrimoni

Màquines:

30 telers (Tantarantana) (1783)

30 telers (Tantarantana) (1788)

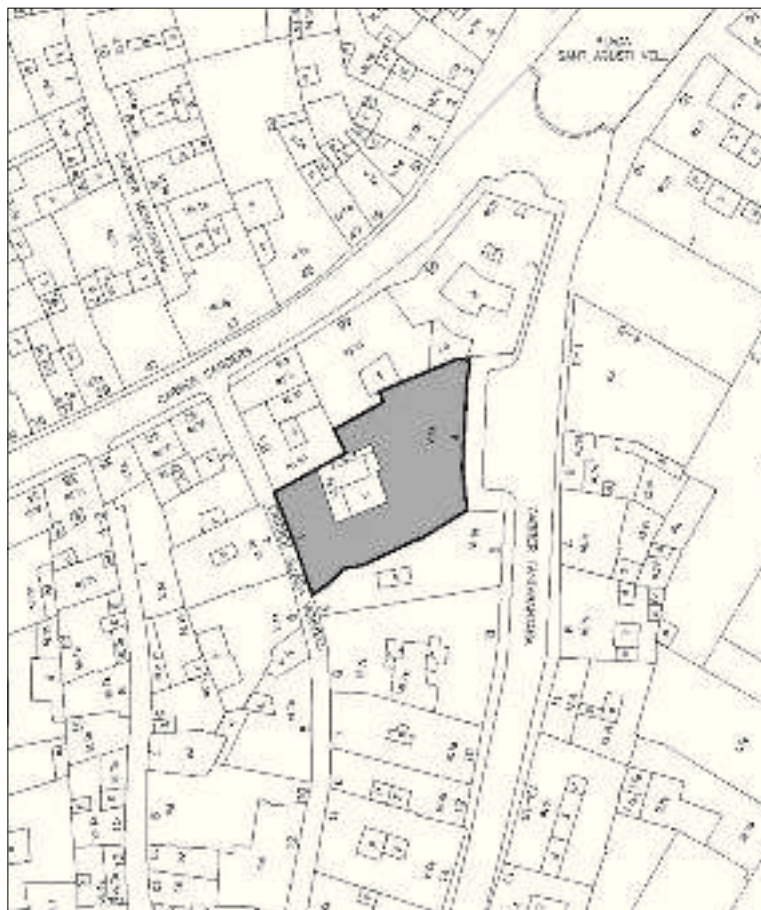
Nombre d'operaris:

133 operaris (conjunt)

Arquitectura:

Construcció de la casa fàbrica (s. XVIII)

Reforma de la fàbrica de Tantarantana (1830)

Josep Castanyer i Codina (s. XVIII – aprox. 1830),¹ com ja es citat anteriorment, havia fundat una fàbrica d'indianes l'any 1779,² especialitzada en estampats i llenços, que fou una de les més importants de Barcelona de l'última dècada del segle XVIII i de la primera del segle XIX. El negoci de Josep Castanyer provenia del seu pare, **Joan Castanyer**, però en part també de les activitats comercials del seu sogre, **Salvador Molet i Albar-dasser** (s. XVIII), de la vila de Canet.³

El 1783 la fàbrica Josep Castanyer estava integrada per dos emplaçaments: el primer en un casal de Sant Pere Més Alt n. 27 (actual),⁴ amb funcions de fàbrica d'indianes pròpiament dita, equipada amb taules de pintar; i una segona fàbrica situada al carrer Tantarantana n. 4 (actual), amb funcions de fàbrica de teixits. Aquesta darrera fàbrica estava dotada de 30 telers instal·lats el 1783, una quantitat important que es mantindrà fins l'any 1788.⁵ Integrada en el complex productiu de la ciutat, l'activitat enregistrada per l'empresa de Castanyer va ser pròspera.⁶ Josep Castanyer era una fàbrica d'indianes interessada en la Reial Companyia de Filats de Cotó, amb 4 accions els anys 1794 i 1799,⁷ i que donava ocupació a uns 133 operaris en conjunt.⁸

Amb una conjuntura econòmica molt favorable, la fàbrica va créixer ràpidament fins convertir-se en una de les tres fàbriques més importants de la ciutat, juntament amb les d'Erasme de Gònima i Joan Rull.⁹ A partir dels primers anys del segle XIX, Josep Castanyer es plantejarà la introducció de la mecanització de la filatura. Castanyer, com a "pintador", i els seus escripturaren l'agost de 1804 la fàbrica situada "en lo paratge anomenat Lo Clot", els antics prats d'indianes dels Magarola comprats el 1800. L'administrador de la fàbrica era el "director de màquines" **Josep Guàrdia** (s. XVIII–s. XIX).¹⁰ La filatura, posada en marxa sota la raó social Josep Guàrdia i Companyia, era participada per Josep Castanyer, Llorenç Claròs i Manel Torner,¹¹ filatura que funcionà fins a l'entrada de les tropes franceses el 1808.

Dels edificis que Josep Castanyer disposava a l'interior de les muralles, l'antiga casa fàbrica, situada al carrer de Sant Pere Més Alt número 27 (actual), es va fer enderrocar i reedificar l'any 1805, per construir-hi un palau, un dels edificis civils més importants de l'època de traçat neoclàssicista, a l'estil d'altres fabricants com els Magarola o els Gònima que uns anys abans havien fet aixecar les seves cases fàbrica neoclàssiques. Però la seva construcció es va veure igualment interrompuda el 1808 per la Guerra del Francès.

AHCB Obreria C-107, 2 de desembre de 1830, "José Castañer... a fin de proporcionar más luces a la casa que posee en... calle Tantarantana... n. 6, uniformar en lo posible la fachada... abrir de nuevo dos ventanas". Façana, sense signatura.

Thomson suggereix que aquesta fàbrica reglamentada, arribà a superar la crisi de la Guerra del Francès.¹² Sánchez cita també que, un cop superada la Guerra, els grans fabricants d'estampats de Barcelona, entre ells Josep Castanyer, foren sensibles al tema de la mecanització. Encara que va ser Rull el primer a instal·lar el ci-

lindre d'estampar el 1817, i l'únic que el tingué durant bastants anys, a les mateixes dates altres fabricants, com Erasme de Gònima i Josep Castanyer, s'hi van interessar.¹³

És coneguda també, quan s'ha parlat de la casa fàbrica de Sant Pere Més Alt, l'actitud de Josep Castanyer com a participant actiu al Trienni Constitucional, amb càrrecs en la Junta Municipal de Beneficència el 1822, elegit regidor de l'Ajuntament de Barcelona el 1824,¹⁴ però s'ha de dir que també ocupà el mateix càrrec el 1828, sota l'administració borbònica.¹⁵

Associat amb **Pere Ortenbach** (s. XVIII-s. XIX), financer i cònsol danès a Barcelona,¹⁶ derivà l'activitat cap al comerç marítim. Amb ell fundà la companyia Ortenbach, Castanyer i Cia., documentada entre 1824 i 1830.¹⁷ Les activitats econòmiques posteriors dels Castanyer englobarien inversions de capital en la producció, el comerç i béns immobles. Castanyer va mantenir però la continuïtat de la fàbrica d'indianes, ubicada al carrer de Sant Pere Més Alt i equipada amb 4 taules de pintar segons el Padró de Fabricants del 1829.¹⁸

En el mateix sentit, s'ha de dir que la fàbrica de teixits del carrer Tantarantana, la que ara ens ocupa, era un antic edifici tardobarroc, amb successives modificacions i ampliacions. El 2 de desembre de 1830, Josep Castanyer feia reformar la casa fàbrica del carrer de Tantarantana, el n. 6 (segons numeració antiga), per tal d'obtenir més llum a les plantes baixes.¹⁹

Per aquests documents d'Obreria, dotats d'un dibuix de façana de les dues primeres plantes a reformar, sense signatura ni autor conegut, ha estat possible identificar la primitiva fàbrica de teixits de la família Castanyer al carrer de Tantarantana n. 4 (actual) i d'Allada-Vermell n. 1 (actual). La façana del carrer Tantarantana és coincident en línies generals amb el dibuix de 1830, amb algunes modificacions posteriors.

Es tractava d'un edifici de tipologia "casa fàbrica", organitzada al voltant d'un pati central com indiquen els Quarterons Garriga de 1858, que donava a dos carrers, que ocupava la totalitat de la seva parcel·la i era en definitiva una fàbrica desenvolupada en una altura de cinc plantes. La façana projectada per la reforma evidenciava a la planta baixa l'ús de l'arc rebaixat, amb quatre grans obertures altes i la portalada central d'accés a l'edifici. Destacava també la presència d'una fornícula destinada a una imatge religiosa desconeguda, costum associat tradicionalment a la protecció de les fàbriques d'indianes. La resta de plantes superiors estaven organitzades verticalment per eixos de balcons i finestres, segons els canons compositius de l'època.

A la mort de Josep Castanyer i Codina, esdevinguda cap a finals del mateix any de 1830,²⁰ el va succeir el seu hereu **Joaquim Castanyer i Molet** (1804-1858).²¹ Havia estat alumne de les classes de Mecànica de la Llotja el curs 1820-21,²² però va acabar abandonant l'activitat de fabricant per dedicar-se al comerç marítim i a les inversions industrials, financeres i agrícoles.

Tot sembla indicar que Joaquim Castanyer relegà el palau de Sant Pere Més Baix a les funcions de fàbrica d'estampats, per residir en un segon palau, un edifici situat a la Plaça Cucurulla, a l'actual número 4 del carrer Boters, construït pel comerciant Maurici Prats a partir d'una llicència de 1803²³ sota la direcció de Joan Masanes.²⁴ Joaquim Castanyer completarà l'edifici el 1835²⁵ sota la direcció de l'arquitecte acadèmic Ramon Molet,²⁶ un jove professional amb qui probablement devia tenir vincles familiars.

"Quarteró" Garriga i Roca, 1858. Posició de la casa fàbrica Castanyer del carrer de Tantarantana n. 4.

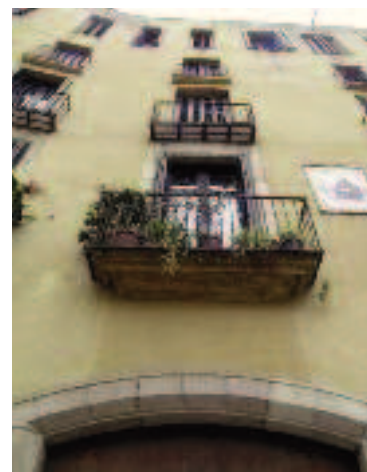

Casa fàbrica Castanyer. Façana del carrer de Tantarantana n. 4
(Foto JAV)

Casa fàbrica Castanyer. Façana del carrer Vermell n. 1. (Foto JAV 2012)

Joaquim Castanyer es va dedicar als negocis marí-tims; el 1834 va comprar una participació en la propietat del bergantí Spiridion de fabricació anglesa, que feia el trajecte de Barcelona a l'Havana.²⁷ El 1835 entrà a formar part de la Companyia Catalana de Vapor,²⁸ la primera empresa de vaixells a vapor del país, amb una aportació de 120.000 pessetes, que significà una ampliació de les activitats a la compra d'unes mines de carbó a Mallorca i la compra dels vapors Mercurio i Delfín el 1836, societat que tanmateix havia estat la promotora del taller de reparació de màquines Nuevo Vulcano.²⁹ Durant la dècada següent creiem que devia ser liquidada la fàbrica, ja que no s'han localitzat dades a les estadístiques ni a les guies industrials. L'any 1842, Joaquim Castanyer estava enregistrat només com a comerciant a la Plaça de la Cucurulla.³⁰

Amb motiu de les eleccions a diputats de 1847, Joaquim Castanyer estava censat al carrer Boters número 9 (antic), ara ja sense subsidi industrial però amb un territorial dels més importants de la ciutat.³¹ Joaquim Castanyer i Molet també fou accionista de la fàbrica Güell, Ramis i Cia. oberta el 1842; el 1844 era fundador i accionista del Banc de Barcelona³² amb 100 accions; el 1846 fou fundador de la Companyia Agrícola Catalana, de l'Institut Català de Sant Isidre el 1851³³ i accionista de La España Industrial el 1853, amb 100 accions.³⁴

Respecte la casa fàbrica Castanyer del carrer de Tantarantana, el Catàleg del Patrimoni hi fa la següent descripció: "Edifici d'Habitatges. Carrer de Tantarantana n. 4, Allada-Vermell n. 1. Segle XVIII; reforma: segle XIX.": "Construcció d'època barroca sobre una parcel·la gran irregular. Consta de planta baixa i tres pisos, més un d'afegit al segle XIX, moment en què fou renovada l'estreta (i) façana al carrer Vermell, en la qual hi ha un gran arc de mig punt a la planta baixa. Al frontis, en canvi, l'accés és un portal d'arc escarser i del mateix tipus són les altres obertures dels baixos; a la resta de l'alçat hi ha balcons, amb llosana de pedra al principal, de ferro al primer pis i d'obra al segon, mentre que la remunta té només alts finestrals d'obrador. La major part de la planta baixa està ocupada per uns safareigs de gran interès".

Efectivament, la casa fàbrica Castanyer, era una evident reutilització d'un antic edifici tardobarroc. Durant el segle XIX s'hi realitzaren diverses reformes, com la portada a terme el 1830, principalment destinades a donar més llum a les estances i rendibilitzar les superfícies. Probablement d'aquesta mateixa època va ser la remunta d'una planta, amb finestres en galeria, realitzada per allotjar espais d'assecatge de les indies,

mentre que s'hi efectuaven a la planta baixa els treballs de rentat i blanqueig, i a les plantes intermèdies el teixit i l'habitatge.

El 1859, aquest edifici era propietat de Pere Comas i Ricart que per herència d'escriptura pública passà als seus fills, segons la següent descripció: "Don Eduardo Comas y Bover, edad 27 años y Don Arturo Comas y Bover, 25 años... dueños por mitad de una casa... n. 4 de la calle Tantarantana... título de herencia de... Don Pedro Comas y Ricart... se compone de bajos, ocupados por lavaderos, entresuelo interior, dos pisos y cuadras para obradores, mide una superficie de 410 metros, 81 centímetros,... escritura pública en Palma de Mallorca, 24 de agosto de 1859, Notario Don Cayetano Socias".³⁵

Malauradament, no ha estat possible vincular el registre de la propietat d'aquest edifici amb la família Castanyer i en conseqüència poder disposar d'una segona identificació de l'edifici, a causa de l'escripturació pública realitzada a Palma de Mallorca el 1859.

Durant la dècada de 1980, l'edifici va ser objecte d'una rehabilitació per part dels seus propietaris. Es modificaren les obertures fins donar-li l'aspecte actual, però conservant els arcs rebaixats originals, la porta principal i es suprimí la portella de la dreta. En el moment de realitzar les obres es varen enderrocar els antics safareigs de la fàbrica, que posteriorment havien estat reutilitzats com a rentadors públics com a rentadors públics.

NOTES

1 El segon cognom és citat per Àngels Solà, a "Tres notes entorn les actituds i valors de l'alta burgesia barcelonina a mitjan segle XIX". Josep Castanyer i Codina. comerciant (1830).

2 Thomson, J. "Els orígens..." pg.230.

3 ANC, Fons Castanyer, ressenya biogràfica de Josep Castanyer i Codina.

4 Vegeu casa fàbrica Castanyer, Sant Pere Més Alt n. 27.

5 Grau, "Telares..." Op. Cit. Joseph Castañer, 1783, 30 telares; 1788, 30 telares; 1794, 4 acciones; 1799, 4 acciones. Localització: Tantarantana.

6 ANC, Fons d'empreses, Comercials, Castañer, 1718-1957.

7 Grau, "Telares..." Op. Cit.

8 Thomson, J. "Els orígens..." pg. 252.

9 La trajectòria de l'empresa està descrita a les anotacions de la casa fàbrica Castanyer del carrer de Sant Pere Més Alt n. 27, edifici que considerarem com a la seu matriu de l'empresa.

10 Desconexem els possibles vincles amb la fàbrica Guàrdia del carrer Trentaclaus.

11 ANC, Fons Castañer (162), Societats de fabricació de filats i teixits de cotó (1803-1808): Societat de Filats de Cotó constituïda el 30-08-1804; Despeses (1803-1806); Setmanades (1803-1806); també: Fabricació de pintats: Salaris (1814).

12 Thomson, J. "Els orígens..." pg. 337.

13 Erasme d'Imbert, "Erasmo de Gónima, 1746-1821. Apuntes para una biografía y estudio de su época", Barcelona 1952, p. 177.

14 Arnabat Mata, Ramon, "Revolució i contrarevolució a Catalunya durant el Trienni liberal (1820-1823)", Tesi doctoral, UPF, Barcelona 1999.

15 Molas i Ribalta, Pere. "Diputats i Síndics a l'Ajuntament borbònic de Barcelona (1760-1808)", Revista de Dret Històric Català, Vol 4, 2004.

16 ANC, Fons Castanyer, ressenya biogràfica de Josep Castanyer i Codina.

17 BC, Fons Gónima, Cartes rebudes per Erasme de Janer: Ortenbach, Castanyer i Cia, Barcelona 1824 i 1830.

18 Graell, "Padron...", 1829: "Fabricantes de pintados situados en la parte de la Ribera: José Castañer, Alta de San Pedro n. 7 (antic), 4 meas d'estampar".

19 AHCB Obreria C-107, 2 de desembre de 1830, "José Castañer... a fin de proporcionar más luces a la casa que posee en... calle Tantarantana... n. 6, uniformar en lo posible la fachada... abrir de nuevo dos ventanas". Façana, sense signatura.

20 Solà, A. "Tres notes entorn les actituds i valors de l'alta burgesia bercelonina a mitjan segle XIX", (inventaris post-mortem) Relació alfabètica dels propietaris de biblioteques i nombre de llibres que les componien: Josep Castanyer i Codina, comerciant (1830), 97.

21 Dades citades per Lluís Permanyer, "Torre Castanyer i de Güell" a "La Vanguardia", de 14 de maig del 2000.

22 Puig-Pla, Carles, "Física, Tècnica i Il·lustració a Catalunya", Tesi doctoral, UAB, Barcelona 2006. Joaquim Castanyer i Moles (Molet ?) Escola de Mecànica de la Llotja, curs 1820-21.

23 AHCB Obreria C-68, 6 de febrer de 1803, "Mauricio Prats, comerciante de la presente ciudad...casas Plasa de la Cocurulla y parte en la calle de la Palla...", pb+3. Façana, signa Joan Masanes.

24 No disposem de dades sobre Joan Masanes, un mestre d'obres probablement pare o germà de l'arquitecte acadèmic Josep Massanès.

25 AHCB Obreria C-122, 4 de juliol de 1835, "Joaquin Castañer, hacendado...construir un piso en la casa que posee en la Plaza de la Cucurulla y abrir tres portales en el frente de la calle de la Paja...para tiendas, con balcon encima de cada portal en lugar de las ventanas que existen...". Façanes de la Plaça Cucurulla i dues del carrer de la Palla, signa Ramon Molet. AHCB Obreria C-122, 25 de setembre de 1835, "Joaquin Castañer...rebatir y blanquear el frente de la casa de la calle de la Paja". Sense plànol.

26 Josep M. Montaner cita a Ramon Molet (o Moler?), com a arquitecte acadèmic, amb titulació del 27 de gener de 1833. El 1837 ja era citat com a professor d'arquitectura. Les dades obtingudes d'obreria permeten afirmar que va ser autor de la reforma del Palau Castanyer (1835) i de dues fàbriques de nova planta, Torner al carrer Reina Amàlia (1834) i el taller de maquinària de Manel Tey i Cia al carrer de Ferlandina (1840) on hi intervingué en diverses reformes.

27 ANC, Fons Família Castanyer, Comerç marítim.

28 Rodrigo i Alharilla, Martín, "Navieras y navieros catalanes en los primeros tiempos del vapo, 1830-1870", Revista "Transportes, Servicios y Telecomunicaciones", número 13, desembre 2007.

29 Vegeu Tallers "Nuevo Vulcano" a la Barceloneta.

30 Anònim, "Guia de Forasteros...", Barcelona 1842: Joaquin Castañer, comerciant, p. Cucurulla.

31 Fuster Sobrepere, Joan, "Barcelona a la Dècada Moderada (1843-1854) El projecte industrialista en la construcció de l'estat centralista" Tesi doctoral, UPF Barcelona, setembre 2004. Joaquin Castañer, Boters número 9, 1r pis, subsidi industrial 0, subsidi territorial 5.282.

32 Blasco, Yolanda i Sudrià, Carles, "El Banc de Barcelona, 1844-1874, Història d'un banc d'emissió", Generalitat de Catalunya, 2009.

33 Caminal, Montserrat, "Fundació de l'Institut Català de Sant Isidre: els seus homes i les seves activitats (1830-1901)", "Recerques", número 22, 1989.

34 Gutiérrez Medina, M. Lluïsa, "La España Industrial 1847-1853. Un modelo de innovación tecnológica", Barcelona, Tesi doctoral, U.B., 1993.

35 RPB, Carrer Tantarantana n. 4, "Descripción en la inscripción 2ª del n. 21, folio 124, libro 74 de Oriente. Escritura pública en Palma de Mallorca, 24 de agosto de 1859 (Contaduría de Hipotecas) Notario Don Cayetano Socias..."

21. Casa fàbrica RULL

1783

Fàbrica d'indianes

Carrer de Còdols n. 12, 12b, 13

Carrer d'en Rull n. 1-8

Edifici desaparegut

Màquines:

12 telers (1783-1788) (Anglès, Rull i Cia)

29 taules d'estampar (Anglès, Rull i Cia)

24 telers (Anglès, Rull i Cia)

1 cilindre d'estampar (1817) (Rull i Cia)

1 "perrotina" (1840) (Valentí Esparó)

Nombre d'operaris:

300 operaris (1788) (Anglès, Rull i Cia)

80-120 operaris (1807) (Rull i Cia)

Arquitectura:

Construcció de la casa fàbrica c. Còdols (1797)

Construcció de la casa fàbrica c. Còdols (1805)

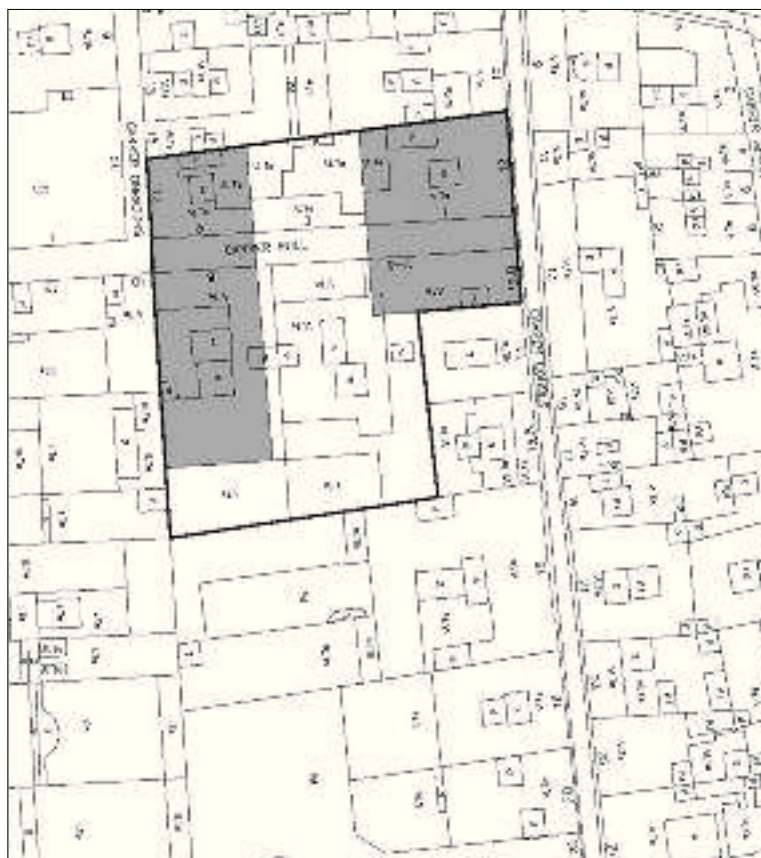
Autor: Anton Vallescà, m. d'obres.

Reforma de la fàbrica c. Obradors (1820)

Autor: Francesc Bosch, m. d'obres

Reforma de la fàbrica c. Obradors (1820)

Autor: Anton Benesach, m. d'obres

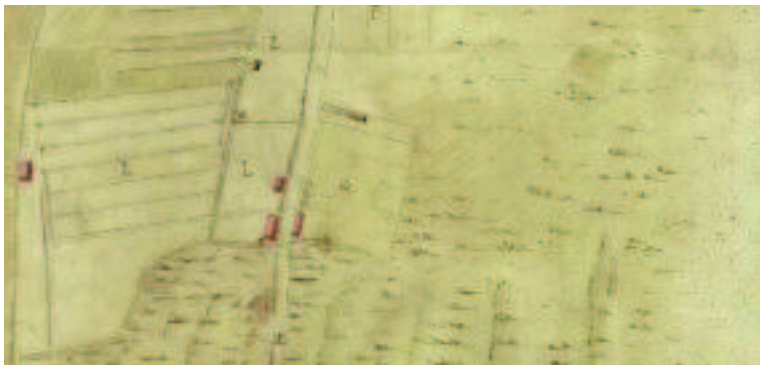

Els Rull han estat el prototipus barcelonès de fabricants cotoners de finals del segle XVIII i del primer terç del segle XIX, amb una trajectòria econòmica que ha estat estudiada per la tesi de llicenciatura d'Alexandre Sánchez.¹ **Joan Rull i Arnabach** (Barcelona 1755-1820)² era fill d'un modest hortolà i fou el primer de la família que llaurà la seva fortuna en la nova i dinàmica indústria de les indians.

La seva mare, Agnès Rull, vídua el 1774, era propietària de la casa familiar del carrer Bou de Sant Pere,³ casa matriu que Joan Rull va fer reedificar l'any 1781.⁴ Joan Rull s'inicià en les indians com a tècnic assalariat, especialista en tints i colors, i va anar ascendint fins a la condició de fabricant. Rull disposà per compte propi d'un petit prat d'indians i fàbrica a Sant Martí de Provençals, prop del mar i al costat del prat de Joan Canaleta.⁵

Fou dirigent de la Reial Companyia de Filats de Cotó i un dels impulsors de la Casa de la Caritat de Barcelona, cosa que li va valdre, el 1804, la concessió del títol de cavaller.⁶ Rull serà també propietari d'una de les més importants fàbriques d'indians de Barcelona, la societat Joan Rull i Cia., la primera de l'estat espanyol a introduir el cilindre d'estampar l'any 1817.

La creació d'aquesta fàbrica d'indians, que funcionà els seus primers anys sota la raó social d'Anglès, Rull i Cia., data del 1783⁷ i s'insereix en el gran moment expansiu de la manufactura cotonera que hi va haver després de la Pau de Versalles. Amb un capital inicial que oscil·lava entorn de les 25.000 lliures i comptant com a socis els comerciants **Jeroni Anglès, Antoni Martí i Franques, Pau Puget i Joan Rull i Arnabach** en el paper de "fabricant", la societat aixecà la seva casa fàbrica en una gran parcel·la situada entre els carrers de Còdols i el d'Obradors de Barcelona, i fundà el prat d'indians a la vila de les Corts de Sarrià.⁸

AHC Gràfics N.
Reg: 02690, 1785, després, "Plano o mapa geométrico q(ue) manifesta el terreno q(ue) desde la Azequia R(ea)l y Condal... Prado de Canaleta...". Plànol, sense signatura. "Q: Prado de Juan Rull"

Jeroni Anglès (s. XVIII – c. 1797) era un comerciant establert a Barcelona, resident al carrer de la Barra de Ferro, al costat dels Gomis i dels Gassó.⁹ Havia constituït amb un grup d'inversors de Valls la companyia de comerç Jeroni Anglès i Cia., socis que també entraren a formar part de la fàbrica d'indians Anglès, Rull i Cia. En els seus inicis la fàbrica ocupava uns terrenys encara dominats pels horts i alguns edificis preexistents del carrer Còdols, que el mes de juny de 1783 foren objecte de reformes importants realitzades pel comerciant Jeroni Anglès.¹⁰

Antoni de Martí i Franquès d'Ardenya¹¹ (Altafulla 1750 – Tarragona 1832) era el soci capitalista representant de la casa de comerç de Valls. Noble i científic, era l'hereu d'Antoni Martí Gatell d'Ardenya i de Maria Franquès Gatell, d'Altafulla. Estudià a la Universitat de Cervera. Entre les múltiples facetes de Martí sobresurt la de científic il·lustrat, i com a tal destacà tant en el camp de la meteorologia com en el de la botànica, la química i la física. L'interès que tenia per les ciències li feu sol·licitar l'admissió com a soci numerari a la Reial

Acadèmia de Ciències Naturals i Arts de Barcelona (1786) i a la Reial Acadèmia Medicopràctica de Barcelona (1790).

La Casa Martí també tenia participacions en diverses societats i companyies: a la companyia de comerç Francisco Dalmau y Mas, Anton Martí y Gatell y Francisco Manye; a la companyia de comerç marítim Prat, Martí, Baldrich i Fuster; a les fàbriques d'indians Felix Prat y Comp^a, Busquets y Comp^a i Jeroni Anglès i Cia.; a la botiga de comerç Fructuoso Escolà y Compañia; i finalment a la casa fàbrica Tresserras de Barcelona dels carrer d'Obradors.¹²

Era Anglès, Rull i Cia. un establiment de tipus mitjà, on es compartia l'espai de la residència dels Rull amb els obradors o "quadres" del tissatge i l'estampació, amb un utilitatge entre el qual destacaven 24 telers i 29 taules d'estampar, i amb una direcció compartida entre J. Anglès i J. Rull.¹³ L'any 1786 s'instal·là al municipi de les Corts (Barcelonès) l'establiment de tints i el prat d'indians. El mestre de cases Joan Oliver,¹⁴ com a representant de la fàbrica d'indians Anglès, Rull y Companyia, el 4 de gener de 1786 va efectuar les compres de terrenys al poble de les Corts, per compte de la societat.¹⁵ En aquells moments l'empresa Rull era una fàbrica interessada en la Companyia de Filats de Cotó, amb 1 acció.¹⁶

Segons Mercè Tatjer, hi ha una àmplia constància documental i toponímica del Prat d'en Rull, una de les úniques peces fabrils perfectament identificades tant a la planimetria del Cos d'Enginyers (1847) com a la Cerdà (1855 i 1859).¹⁷ Per posar en marxa el prat d'indians, la companyia Anglès, Rull i Cia. comprà una mina d'aigua a Sarrià i el 13 de setembre de 1786, sol·licitava permís per ampliar-la i augmentar-ne el cabal, una ampliació que es renovaria també cap al 1787.¹⁸

L'any següent, el 1788, Joan Rull realitzà alguns condicionaments interns de la casa fàbrica del carrer Còdols que, en aquell moment, segons les seves paraules, ja donava feina a més de 300 operaris.¹⁹ El 1791 sol·licità llicència per reformar totalment tant els edificis del carrer Còdols com els del carrer d'Obradors²⁰ i el 1793 de nou els del carrer Obradors.²¹

Les fases del tissatge i de l'estampat estaven perfectament integrades en la mateixa unitat productiva. El principal treball de la fàbrica, pràcticament des de la seva constitució, era el de l'estampat. En la seva gran majoria es tractava de peces de tela (llenços) en blanc o blau de procedència estrangera, entre els quals destacaven per la quantitat les "platillas" nord-europees i en menor proporció les "bretones", "lavales", "bramantes" i teles de "Beauvais". En segon terme d'importància anava el filat de cotó. Fins al 1794 les partides més grans corresponien al cotó maltès, amb algunes petites quantitats de cotó americà comprat a la Companyia de Filats i a filadors del Principat.

A partir d'aquesta data, tanmateix, el cotó maltès perd importància a favor del suís, l'anglès i el francès. Pel que fa als tints, el més utilitzat era la roja, que la fàbrica adquiria quasi en exclusiva a la societat, establerta a Valladolid, de Manuel Pau Vidal i Cía., que provenia segurament dels conreus que hi havia fomentat Joan Pau Canals. Juntament amb la roja eren utilitzats d'altres tints importats d'Amèrica, com l'anil de Guatemala i el campetxe de Mèxic, i diversos materials dissolvents i additius, com el potassi, la sal saturna, l'alum, l'oli de vidriol, el sumac, etc.²² En general, l'arc de proveïdors de la fàbrica era bastant ampli i no sembla haver existit una dependència de determinades cases comercials que monopolitzessin les operacions de compra. Els proveïdors més importants eren aproximadament uns quaranta o quaranta-cinc; entre ells hi havia la flor del comerç barceloní. Els noms d'A.B. Gassó, Narcís Plandolit, Francesc de Milans, Anton Nadal i

Darrer, Joaquim Roca i Batlle, Pau Puiguriquer, etc. indiquen que, a través de les relacions mercantils, Joan Rull estava vinculat a l'elit de la burgesia barcelonina.

La fàbrica Rull tenia un complex sistema jeràrquic de salaris, amb els percentatges més elevats de remuneració i el nombre més gran de subdivisions en les seccions del tint i dels estampats de la firma, seguit pels departaments de blanqueig, els sectors dels quals els coneixements eren més intensos. L'existència d'aquests incentius va contribuir a l'estabilització de les forces laborals. La producció de la fàbrica es componia fonamentalment de dues partides: els llenços pintats (76%), anomenats en la terminologia de l'empresa les "teles pintades", i les indians (24%), anomenades els "teixits de cotó pintats".

Les primeres eren comprades en cru per la fàbrica i sobre elles únicament es feia el treball de pintar-les. Les segones, al contrari, eren elaborades en la seva major part a la fàbrica a partir del cotó filat i posteriorment eren pintades per a la seva venda al públic.²³ A l'aixopluc d'una conjuntura molt favorable, la fàbrica va créixer ràpidament fins convertir-se en una de les tres fàbriques més importants de la ciutat, juntament amb les d'Erasme de Gònima i Josep Castanyer. Durant la crisi de la Guerra Gran el 1793, Joan Rull i Arnabach, com altres fabricants en sintonia amb la Corona, assumí el comandament de les companyies de miquelets creades pel Cos de Fàbriques per lluitar contra la república francesa i defensar les fronteres nacionals.²⁴

També la crisi de la guerra amb Anglaterra i el bloqueig del comerç marítim afectaren profundament l'economia de la fàbrica. Entre 1796 i 1797 es va veure reduït el volum de les vendes en un 70%, i l'empresa Anglès, Rull i Cia., veient-se en crisi, es va liquidar l'any 1797. Rull ja havia constituït una nova societat, Joan Rull i Cia., i durant els anys 1794 i 1799 era una fàbrica interessada en la Reial Companyia de Filats, amb 4 accions.²⁵ En el procés de desintegració de l'Anglès, Rull i Cia., Joan Rull es va quedar amb els edificis i els terrenys de blanqueig a canvi del compromís que adquirí de tornar els diners als seus avaladors capitalistes.²⁶

AHCB Obreria, caixa 61, 20 de juny de 1797, carrer Còdols, Joan Rull, enderrocar i reedificar, pb+3p, 84 pams. Plànol de façana sense signatura. "Frente y Elevación de la Casa del Sr. Juan Rull, sita en la Calle d'en Còdols". (96 pams d'amplada, 18,66 metres)

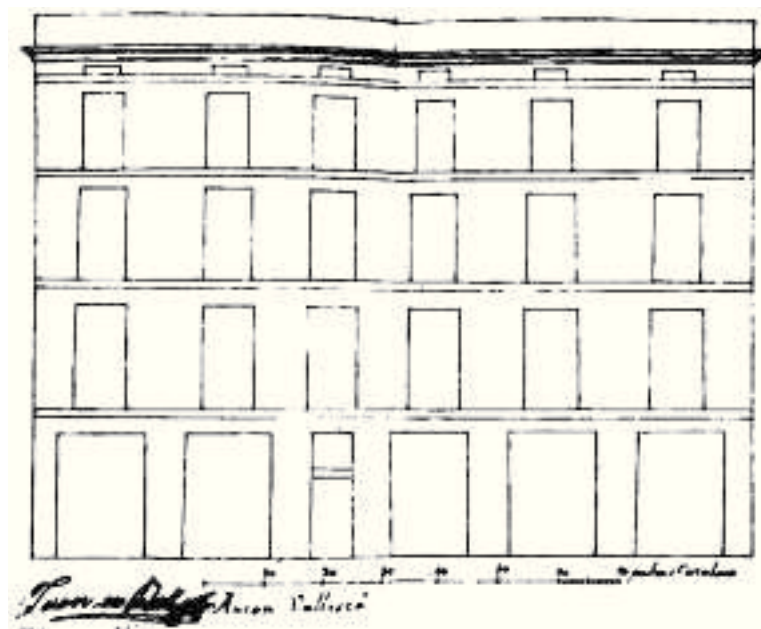
El mes de juny de 1797, Joan Rull feia construir de nova planta un edifici de 4 pisos d'alçada al carrer de Còdols,²⁷ d'autor desconegut. Es tractava d'un edifici reconeixible per la seva tipologia de casa fàbrica amb una amplada de 93 pams, una portalada central que organitza 5 eixos verticals de balcons, per a una alçada de 84 pams, de manera que possibilitava el desplegament tant dels usos residencials en el front de façana,

com dels industrials en la profunditat de la parcel·la. Aquest primer edifici creiem que estava situat als números 12 i 12b del carrer dels Còdols.

Joan Rull ocupà el càrrec de Comissionat de la Reial Companyia de Filats de Cotó el 1802.²⁸ El 1805 va encarregar la construcció d'una casa gran al mateix carrer de Còdols número 18 (antic)²⁹ al mestre de cases Anton Vallescà,³⁰ "...a tocar de l'extrem del carrer Ample".

Aquest edifici de 123 pams d'amplada de parcel·la era de característiques similars a l'anterior, malgrat que sembla que incorporava un programa d'habitatge en les plantes superiors. Devia construir-se per compte de la companyia, "...frente a la de su posada", és a dir davant de la seva residència al n. 12 del mateix carrer Còdols, és a dir que devem estar parlant probablement de la finca n. 13 (actual) del carrer Còdols.

A partir de la mort d'Anglès, Joan Rull obtingué la plena propietat de la fàbrica el 1807. Després del parèntesi de la Guerra del Francès, la fàbrica va recuperar el pols, si bé a uns nivells inferiors respecte de l'etapa anterior. Els primers anys del segle XIX el capital de la

fàbrica s'aproximava ja a la important quantitat de 300.000 lliures i ocupava un nombre d'operaris que oscil·lava entre els 80 i els 120.

L'especialització en l'estampat fou un fet irreversible i va anar acompanyat per l'inici de la mecanització. Així, el 1817 Joan Rull va introduir el procés mecànic d'estampació cilíndric a canvi del qual se li va concedir, contra el parer de la Junta de Comerç, un monopoli d'ús de sis anys,³¹ innovació tecnològica que no va ser seguida per cap altre estampador, fins que el 1829 Josep Giralt va posar en marxa el segon cilindre.

El 1818, Joan Rull va establir una nova empresa de filatura a Girona, al costat del riu Ter, on els recursos hidràulics de la sèquia Monar permetien utilitzar el sistema de turbines per moure la nova maquinària filadora. La primera referència documental "...la fàbrica dicha de Santa Eugènia que antes era Farga y hoy día sirve para hilados de algodón..."³² Durant els primers anys de funcionament s'anomenà Mallol i Cia., tot i que el promotor era Joan Rull.

Segons cita Alexandre Sánchez "...la fàbrica de riu de Santa Eugènia prop de Girona, segons un inventari de 1820, tenia cinc "mules" de 216 fusos, dos de 240 fusos i una de 144 fusos, a més de sis màquines de filar "contínues" que anaven des dels 112 als 168 fusos. En total 2.520 fusos en actiu que convertien aquesta fàbrica, di-

AHCB Obreria C-72, 16 de juliol de 1805, "Juan Rull... nueva construcción casa... calle Codols n. 18, frente a la de su posada... derribar y reedificar... extremo del frente de la calle Ancha..." (cesió 2 pams), pb+3, 90 pams. Façana signada per Joan Rull i Anton Vallescà. Façana Còdols (123 pams d'amplada, 24 metres).

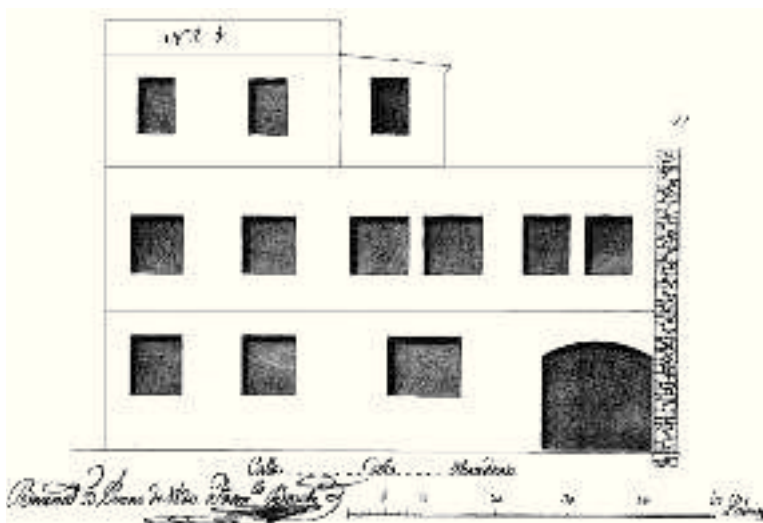
Fàbrica de Santa Eugènia (Girona).

rigida por un tècnic francès, en una de les més avançades d'aquell moment".³³

Tanmateix, un conjunt de causes en determinaren molt aviat la decadència de la factoria de Barcelona. Una decadència que s'ha de veure més lligada a la trajectòria personal dels propietaris que a les dificultats de l'època. És evident que la fàbrica va patir l'impacte de l'atonía dels negocis que hi hagué després de la Guerra del Francès, agreujada en aquest cas per la pèrdua del mercat colonial. Però més decisiu fou el fet que la direcció es veié afectada per la mort de Joan Rull Arnabach el 1820.

El seu fill primogènit **Joan Rull i Camarasa** (Barcelona 1779-íid 1854)³⁴ heretà el negoci familiar, la fàbrica d'indianes del carrer d'Obradors i del prat d'indianes de Sarrià.³⁵ El 1820 inicià les primeres reformes de la fàbrica del carrer Obradors segons una llicència del mes de gener,³⁶ sota la direcció del mestre d'obres Francesc Bosch.³⁷

Aquesta documentació ens il·lustra les característiques i dimensions de la primigènia fàbrica Rull, aixecada el 1783, un edifici enclavat al carrer Obradors (abans d'obrir-se el carrer Rull), just en el lloc on el carrer efec-

AHCB Obreria C-81, 13 de gener de 1820, "Juan Rull fabricante de indianas... posee... calle dels Obradors unas casas... y con el lavado de color amarillo lo que se desea... construir de nuevo (ampliar planta 2ª)...". Reforma Façana, signa Francº Bosch. (73 pams d'amplada, 14,19 metres). Pot apreciar-se a la dreta del dibuix, la paret seccionada del carrer d'Obradors, en el punt on aquest girava en angle recte. La fàbrica Rull devia ser en realitat unes tres vegades més gran, respecte l'amplada de parcel·la de 73 pams representada en la llicència.

tuava un gir en angle recte, tal com ho demostra la secció del mur representada en el dibuix. Ara bé, pel fet de ser un dibuix parcial, hem de considerar que la fàbrica tenia com a mínim dues vegades més de longitud total.

Joan Rull, membre actiu de la Societat Patriòtica Barcinonense del Bons Amics, es va implicar en la revolució constitucional del 10 de març 1820, fent tancar la fàbrica i manant els obrers a manifestar-se a la Plaça de Palau, lloc on es proclamà de nou la Constitució de 1812.³⁸ Personalitat lligada als nuclis liberals, Joan Rull i Camarasa ingressà a la Junta Patriòtica de Lacy el 1820,³⁹ el 1822 fou elegit sotstinent de la Companyia de Granaders del segon Batalló de la Milícia Nacional, assumí càrrecs en la Junta Municipal de Beneficència el mateix any i fou elegit regidor de l'Ajuntament constitucional de Barcelona el 1823.⁴⁰ Però aquell mateix any, la fàbrica hagué d'afrontar una greu crisi. Joan Rull sintetitzava les causes que havien portat a una situació realment difícil:

"Por cuanto el otorgante ha sufrido en el giro de su comercio notables menoscabos de resultados de la desastrosa guerra con la Francia desde el año de 1808 hasta el de 1814, habiendo continuado la decadencia desde dicho año catorze al veinte con motivo de los disturbios acaecidos en la América, y aun después aumentado las desgracias hasta el día, ya con el contagio que sufrió esta ciudad en 1821, ya por la guerra civil que se promovió en este Reyno en el año próximo pasado, uniéndose a ello la que ha declarado la Francia, ocupando la mayor parte del territorio español en términos que en el día tiene sitiada esta plaza de Barcelona, causando estos infortunios la entera paralización del comercio, la estancación [sic] de los géneros y la ninguna representación de su intrínseco valor, lo cual agregado al importe de las exorbitantes contribuciones que exige el gobierno para acudir a las urgencias de esta plaza, produce la falta de recursos para subsistir a las familias y la dificultad de hallar algún préstamo con que atende, a las obligaciones y a su manutención".⁴¹

Joan Rull i Camarasa, amb la restauració absolutista de Ferran VII, figurà en la llista de proscriuats del 15 d'abril de 1823, i es veié obligat a exiliar-se per causa de les seves idees liberals. Durant el seu exili viatjà per Europa, entrà en contacte amb altres famílies exiliades com els Bonaplata i conegué a fons els avenços de la indústria tèxtil europea; moment en el qual probablement va començar a madurar el projecte d'establir una fàbrica de vapor "a l'anglesa". Carregat de deutes, però, sense poder dirigir la fàbrica i mantenint-se aquesta a uns nivells mínims de funcionament, Rull retornà per posar-se de nou al front de les seves propietats dels carrers Obradors i Còdols, on el 1828 hi efectuà les primeres reformes i ampliacions,⁴² sota la direcció del mestre de cases Anton Benesach.⁴³

Segons J. Thomson, Joan Rull es va veure forçat a vendre la fàbrica al seu cunyat, el reconegut fabricant d'indianes **Francesc Espalter i Tolrà**⁴⁴ durant els anys 1828-30,⁴⁵ malgrat que no va perdre mai el seu control, com ho demostra la seva presència en el Padró de fabricants de 1829, com a fabricant de pintats del número 25 (antic) del carrer de Còdols, amb 1 cilindre d'estampar.⁴⁶ Segons Jordi Nadal, la primavera de 1830 Josep Bonaplata s'havia fet acompanyar per Joan Rull en un viatge destinat a l'adquisició de maquinària a Anglaterra.

Visitaren el Lancashire per examinar maquinària i situar un tècnic català anomenat Camps en una empresa de Manchester i guanyar experiència. El 18 de juny de 1830 van efectuar la compra de les màquines a Carlos Luis Bahx del comerç de Liverpool, van contractar maquinistes i va deixar encomanat el transport de la contracta a qualsevol d'aquestes tres destinacions: Barcelona, Cadis o Marsella.⁴⁷

De retorn a Londres el juliol de 1830, Bonaplata i Rull visitaren l'ambaixador espanyol Francisco Cea Bermúdez i li comunicaren les seves intencions de "...establecer una fábrica con hilatura mecánica y telares mecánicos siguiendo el nuevo método inventado y perfeccionado en Inglaterra, del cual habían tomado completa información, habiendo logrado introducirse en todos los talleres y habiendo recogido de ellos la información y datos más relevantes". Un any després, el 1831, Bonaplata lliurava una petició formal al govern per a l'obtenció d'una subvenció a canvi d'establir "...talleres con máquinas de hilados o filaturas de estambre y algodón por los sistemas de Keint y Danforth,⁴⁸ traídas del extranjero y movidas por un vapor, y una fábrica de fundición".

Com a resultat del viatge a Anglaterra i l'estreta relació establerta amb Bonaplata i Vilaregut, neix, el 30 de setembre de 1831, la primera constitució de la societat comandita, anomenada Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia.,⁴⁹ però que té com a objectiu exclusiu la fabricació de filats, teixits i estampats de cotó, amb un capital de 150.000 lliures catalanes i una curta duració de 5 anys. La societat, una de les primeres destinada a cobrir el cicle complet del tèxtil amb la reunió de dues fàbriques, la de teixits de Sallent dels Bonaplata i Vilaregut i la de pintats del carrer Còdols dels Rull, estava constituïda per nou socis dels quals quatre eren els germans Bonaplata: **Josep, Salvador, Ramon i Narcís**,⁵⁰ i cinc socis aliens a la família: **Joan Rull**, amb fàbrica al carrer Còdols que aportarà a la societat en forma d'arrendament;⁵¹ **Joan Vilaregut**,⁵² d'una família de pintadors d'indianes aportà la seva part de la fàbrica de Sallent; **Valentí Esparó**, fabricant i gendre de Salvador Bonaplata; **Josep Colomer**, acabalat comerciant;⁵³ i **Josep Giralt** membre de la Comissió de Fàbriques.⁵⁴

El 1832 es posava en marxa El Vapor del carrer Tallers i el 1833 Rull es feia reformar la casa fàbrica del carrer de Còdols.⁵⁵ Però l'episodi de la crema d'El Vapor el 1835, resultà un nou daltabaix econòmic per a Joan Rull i conduí a la dissolució de la companyia. Amb la liquidació de la societat a favor de Valentí Esparó el 1838, Rull recuperà la seva fàbrica d'indianes del carrer Còdols, però la conjuntura ja era diferent. Finalment la fàbrica Rull va acabar essent adquirida per Valentí Esparó, però continuà dirigida durant un temps per Rull.⁵⁶ Joan Rull va ser l'introduïdor de la màquina "Perrotina" el 1840, una nova màquina d'estampat mecànic per blocs, adoptada i difosa a Catalunya amb una gran velocitat, només sis anys després de la seva invenció per Louis Perrot a Rouen (França).⁵⁷ Joan Rull es convertí en un destacat dirigent de la Comissió de Fàbriques, va ser accionista, el 1841, de la Sociedad para la propagación de la industria española amb 4 accions⁵⁸ i soci fundador de l'Institut Industrial de Catalunya el 1848. Joan Rull devia morir cap el 1854.⁵⁹

El 1850 s'havia produït la venda de la fàbrica de filats de Santa Eugènia de Ter a la companyia Lefebvre i Morell, que donava feina a 98 operaris i tenia 3.500 fusos en funcionament,⁶⁰ edificis conservats fins l'actualitat. Aquests edificis de Santa Eugènia formen part del Catàleg del Patrimoni Industrial i el 2005 van ser objecte d'intervenció pel "Proyecto d'intervención integral de Santa Eugènia i Can Gibert del Pla", que preveu la rehabilitació de la fàbrica i la urbanització de l'entorn, document redactat pels arquitectes Pere Joan Ravetllat i Carme Ribas.⁶¹

No és el cas de la fàbrica de Barcelona que devia passar als seus descendents, Joaquina Rull, vídua, que havia estat casada amb un membre de la família Espalter, també fabricants d'indianes del Raval. Tal com feren amb la seva fàbrica del carrer de Sant Pau, segons Caballé i Reinald, els Espalter havien estat el 1853 els impulsors de l'obertura del carrer Rull, i la reconversió de

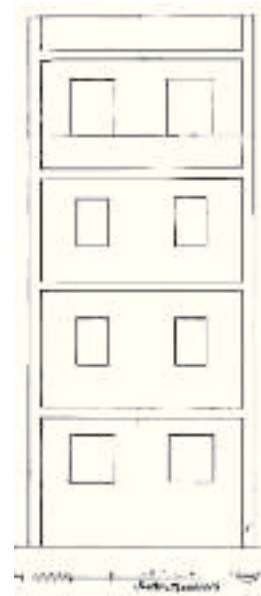
Fragment del Plànol de Barcelona Mas i Vila, 1842. Pot apreciar-se la presència de la fàbrica Rull i el gir en angle recte del carrer Obradors, que donarà pas, durant la següent dècada, a l'obertura del carrer Rull, sobre els terrenys de l'antiga fàbrica.

terrenys industrials en residencials.⁶² En conseqüència, la casa fàbrica Rull va ser enderrocada durant la segona meitat del segle XIX, donant lloc a una reforma urbanística que consistí en l'obertura del carrer d'en Rull, anomenat així en memòria de la família,⁶³ carrer que connectà els carrers Nou de Sant Francesc i Obradors amb el carrer de Còdols, de manera que canviava el nom d'un tram d'Obradors pel d'en Rull.

L'obertura l'any 1853 del nou carrer Rull transformà totalment la fesomia urbana de la zona, plantejant-se tot un procés de reparcel·lacions i, en conseqüència, de substitucions.⁶⁴ En els terrenys s'hi aixecaren cases de veïns col·lectives, de traçat neoclàssic, que encara poden observar-se al carrer d'en Rull. En un estudi patrimonial de la fàbrica Tresserras del 2006, Francesc Caballé i Reinald González⁶⁵ han identificat la posició de l'antiga fàbrica Rull a les parcel·les números 12 i 12b del carrer Còdols i número 17 del carrer d'Obradors.

Restava pendent d'identificar l'edifici projectat pel mestre d'obres Anton Vallescà el 1805, sobre una hipòtesi d'identificació amb la finca número 13 del carrer Còdols, edifici avui encara existent. El disseny de la façana, nombre de plantes i l'amplada de la parcel·la són pràcticament coincidents amb els documents de 1805. Té una fesomia d'edifici residencial, amb una única i petita escala infradimensionada per a la superfície que hi serveix, cosa que ens faria sospitar un ús més industrial. Amb l'excepció dels balcons de la façana, la resta de la parcel·la de 13 metres de profunditat ventila només amb petits patis de llums. Els baixos en canvi tenen un caràcter més industrial. Aquesta finca va ser ocupada durant la segona meitat del segle XIX pel fabricant i maquinista Domènec Ramis, sota la denominació Güell, Ramis i Cia., especialitzat en panes,⁶⁶ establert també a la casa fàbrica Ramis del número 16 del mateix carrer.

L'edifici del número 13 del carrer de Còdols, atri-

AHCB Obreria C-100, 13 de març de 1828, "Juan Rull, fabricante de pintados...calle Obradors", una planta més. Façana, signa Anton Benesach.

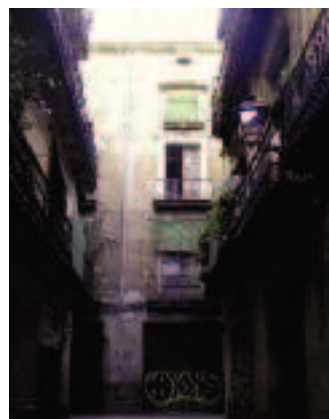
Carrer d'en Rull a l'actualitat, traçat durant la dècada de 1850 sobre la propietat de l'antiga fàbrica Rull (Foto JAV, 2012).

Carrer Còdols n. 13 (Foto JAV 2012)
Detall de portalada d'accés de mercaderies.

Carrer Còdols n. 13 (Foto JAV 2012)
Façana coincident amb el projecte de 1805 d'Anton Vallescà.

Carrer Còdols n. 13 (Foto JAV 2012).

buïble al mestre de cases Anton Vallescà, i suposadament aixecat pel fabricant Joan Rull i Arnabach l'any 1805, està en curs d'investigació.

NOTES

1 Sánchez Suárez, Alexandre, "Los fabricantes de indianas de Barcelona a fines del siglo XVIII y principios del siglo XIX. La familia Rull", Barcelona 1981, tesi de llicenciatura, inèdita. També: Valls i Junyent, Francesc, "De la botiga de teles a la fàbrica d'indianes. Aproximació a la trajectòria inversora d'uns negociants catalans del segle XVIII", dins de Nadal, Jordi, "La industrialització i el desenvolupament econòmic d'Espanya", Volum II, Universitat de Barcelona, 1999, pg. 936.

2 Mestre i Campi, J. "Diccionari d'Història de Catalunya", Barcelona 1992.

3 AHCB, Obreria, caixa 33, 31 de maig de 1774, Agnès Rull, vídua, reformar casa del carrer Bou de Sant Pere, obrir una porta. Sense plànol.

4 AHCB, Obreria, caixa 40, 26 de novembre de 1781, Joan Rull, reedificar casa del carrer Bou de Sant Pere, pb+4p, 86 pams. Sense plànol.

5 AHCB Gràfics N. Reg: 02690, 1785, després, "Plano o mapa geomètric q(ue) manifesta el terreno q(ue) desde la Azequia R(ea)l y Condal...Prado de Canaleta...". Plànol, sense signatura.

6 "El 1804 els qui formaven la junta de la nova Casa de Caritat van ser agraciats amb un privilegi de cavaller a títol personal. La distinció comprenia el fabricant d'indianes Joan Rull, exponent de la nova burgesia industrial...", citat per Molas, Ribalta, Pere, "Reflexions sobre la societat barcelonesa del segle XVIII", Quaderns d'Història núm. 7, 2002. També Sánchez Suárez, Alejandro "Los orígenes sociales de los fabricantes de indianas: la familia Rull", dins "Actes del Primer Congrés d'Història moderna de Catalunya", Barcelona 1984, pg. 779-787.

7 AMV, Arxiu Municipal de Valls, Fons Baldrich-Coll, reg. 529.

8 Sanchez, Alexandre, "L'estructura comercial d'una fàbrica d'indianes barcelonina: Joan Rull i Cia...". Op. Cit.

9 AHCB Obreria C-47, 24 de novembre de 1786, Jeroni Anglès, comerciant, carrer de la Barra de Ferro, obrir una porta i tancar dos finestres. Sense plànol.

10 AHCB Obreria C-43, 27 de maig de 1783, Jeroni Anglès, comerciant, obrir i variar obertures i posar balcons al carrer Còdols. Sense plànols.

11 Rovira i Gómez, Salvador J. "Comercio catalán: Los comerciantes de Altafulla en la segunda mitad del siglo XVIII", tesi de llicenciatura, UB 1974. També: Sanmartí Roset, Montserrat, "L'Arxiu patrimonial Martí d'Ardenya", Universitat Rovira i Virgili. Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics Núm. XVII (2006), p. 85-109.

12 Vegeu casa fàbrica Tresserras del carrer Obradors 17 i Còdols 12 i 12b..

13 Sanchez, Alexandre, "L'estructura comercial d'una fàbrica d'indianes barcelonina: Joan Rull i Cia...". Op. Cit. Contràriament, Ramon Grau cita Anglès, Rull i Cia el 1783 amb 12 telers i el 1788 també, el 1794 i 1799, com a companyia interessada en la Companyia de filats de cotó amb 1 acció. Vegeu Grau, Ramon, "Telares, acciones y localización de las fábricas de indianas interesadas en la Compañía de Hilados de algodón (1768-1799)". Inèdit.

14 Arranz cita Joan Oliver (o Joan Mundó Oliver) (1722-?) com a mestre de cases i fabricant d'indianes del segle XVIII, prohom primer el 1780 i 1792 i examinador. Participà com a soci de la fàbrica d'indianes "Juan Oliver, Ferrussola y Compañía", empresa en actiu l'any 1793, segons Carrera Pujal.

15 Nomenclàtor de Barcelona i Registre de la Propietat n. 7.

16 Grau, Ramon, "Telares, ...". Op. Cit.

17 Tatjer, Mercè, Antoni Vilanova i Yolanda Insa, "Creixement urbà i primeres implantacions fabrils a Les Corts, 1845-1868" Barcelona Quaderns d'Història, núm. 11, 2004.

18 AHCB, Acords, 13 de setembre de 1786, Joan Rull i Jeroni Anglès, fabricants d'indianes, "Tras la compra de una mina de agua, piden autorización para ampliarla y poder buscar más caudal en ella", de Sarrià per ús de la seva fàbrica d'indianes. AHCB, Acords, 21 de setembre de 1787, Jeroni Anglès, comerciant i Joan Rull, fabricant d'indianes, "Solicitan establecimiento ampliativo de la concesión otorgada en 1786, para buscar más aguas subterráneas mediante un brazo de mina", de la seva Fàbrica d'indianes. Citat per García Fuertes, Gemma, "La accesibilidad al agua en la ciudad de Barcelona", Actes del Segon Congrés d'Història del Pla de Barcelona 1985, Barcelona 1989.

19 AHCB Obreria C-XIV, C-50, 9 de novembre de 1788, "Juan Rull, fabricante de indianas solicita, sacar la inmundicia del depósito común de la casa y fábrica que posee en esta ciudad y calle d'en Còdols...la casa y fábrica en los dias de trabajo (...) a más de 300 personas...". Sense plànol.

20 AHCB Obreria, caixa 55, 23 de novembre de 1791, "Juan Rull, comerciante y fabricante de indianas...Casa fábrica que posee...calles d'en Còdols y Obradors...levantar un piso...40 palmos...". Pb+1p, 40 pams. Sense plànol.

21 AHCB Obreria, caixa 56, 25 de gener de 1793, llicència presentada per Joan Rull, comerciant i fabricant, refer un portal de la fàbrica i casa del carrer Obradors. Sense plànol.

22 Sanchez, Alexandre, "L'estructura comercial...". Op. Cit.

23 Sanchez, Alexandre, "L'estructura comercial...". Op. Cit.

24 BC, (Ricard Marco), Segle XVIII. Gravet de dues companyies de miquelets a càrrec del Cos de Fàbriques comandades per Joan Rull i Arnabach i Joaquim Espalter i Roig, ambdós membres de famílies de fabricants. Reproduït a l'obra dirigida per Sobrequés, J. "Història de Barcelona", vol 5, Barcelona 1993, pg. 38. op. cit.

25 Grau, Ramón, "Telares, acciones y localización de las fábricas de indianas interesadas en la Compañía de Hilados de algodón (1768-1799)". Inèdit.

26 Sanchez, Alexandre, "L'estructura comercial...". Op. Cit.

27 AHCB Obreria, caixa 61, 20 de juny de 1797, carrer Còdols, Joan

Rull, enderrocar i reedificar, pb+3p, 84 pams. Plànol de façana, sense signatura.

28 Anònim, "Almanak Mercantil ó Guía de Comerciantes para el año 1802", Madrid 1802, Plaza de Barcelona, pg. 245.

29 AHCB Obreria C-72, 16 de juliol de 1805, "Juan Rull...nueva construcción casa...calle Codols n. 18, frente a la de su posada...derribar y reedificar...extremo del frente de la calle Ancha..." (cesió 2 pams), pb+3, 90 pams. Façana signada per Joan Rull i Anton Vallescà.

30 Devem estar parlant d'Anton Vallescà i Valls (s. XVIII), hereu del mestre d'obres Ramon Vallescà, amb títol de mestre del 1773 (Arranz).

31 BC, JC, reg. 93, carta de la Junta de 32 d'octubre de 1817; Citat per Carrera Pujal, "La economía de Cataluña" II, pg. 2005-2006.

32 http://www2.girona.cat/marfa_historia. Manual d'Acords del 1819.

33 Sánchez, Alexandre, "Crisis económica i respuesta empresarial....". Op. Cit.

34 Mestre i Campi, J. "Diccionari...". Op. Cit.

35 Sanchez, Alexandre, "L'estructura comercial ...", Op. Cit

36 AHCB Obreria C-81, 13 de gener de 1820, "Juan Rull fabricante de indianas...posee...calle dels Obradors unas casas... y con el lavado de color amarillo lo que se desea...construir de nuevo (ampliar planta 2)...". Reforma Façana, signa Francº Bosch.

37 Arranz cita Francesc Bosch i Vallescà, mestre de cases, amb mestria des de 1796, fill de Jaume Bosch i Pardines, membre d'una antiga família de mestres d'obres. Treballà per a diferents fabricants d'indianes com Josep Santsalvador (1806), Joan Rull (1820) i per l'assentista Antonio Zulueta (1811-14).

38 "Francisco Mota, representant de la Junta de 1817 i diputat del comú de l'Ajuntament de 1820, i el fabricant Joan Rull decidiren reforçar la conspiració revolucionària per assegurar el seu triomf el 10 de març. De bon matí alguns tallers i fàbriques tancaren les portes, instigant els treballadors perquè anessin al Pla de Palau". Roca i Vernet, Jordi, "Política, liberalisme i revolució, Barcelona 1820-1823", Tesi doctoral, U.A. de Barcelona, 2007.

39 Roca i Vernet, Jordi, "Política, liberalisme i revolució...". Op. Cit.

40 Arnabat Mata, Ramon, "Revolució i contrarevolució a Catalunya durant el Trienni liberal (1820-1823)", UPF, Barcelona 1999. pg 1762.

41 APNB. Notari Joan Bta. Maymó, Manual de 1823; fol. 173.

42 AHCB Obreria C-100, 13 de març de 1828, "Juan Rull, fabricante de pintados...calle Obradors", una planta més. Façana, signa Anton Benesach.

43 No disposem de dades de la trajectòria professional del mestre d'obres Anton Benesach. Segons els documents d'Obreria treballà per a importants fabricants com Tomas Serrallach i Glòria (1818), Manel Canet (1827) i Joan Rull (1828).

44 Francesc Espalter i Tolrà estava casat amb Ros Rull i Camarasa. Vegeu casa fàbrica Espalter del volum II.

45 Thomson, J., "Els orígens de la industrialització a Catalunya, el cotó de Barcelona 1728-1832", Barcelona 1994.

46 Padró General de fabricants de 1829, Joan Rull, fabricant de pintats, carrer de Codols núm. 25. 1 cilindre d'estampar.

47 APNB, JM. Planas Compta, notari, 11 d'octubre de 1831. L'evidència de la compra de màquines es manifesta també a l'acta de constitució de la primera societat Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia.: APNB, JM Planas Compta, 30 de septiembre de 1831: "Los socios D José Bonaplata y Juan Vilaregut que en veinte y seis de noviembre de mil ochocientos veinte y nueve obtuvieron de S. M. Real Celula de privilegio por cinco años asegurandoles la propiedad de unas máquinas que introdugeron del extrangero para urdir, adovar y tejer toda clase de hilos mecánicamente consiente que que durante la Sociedad pueda la misma plantificar cuantas máquinas de esta clase tenga por conveniente mientras sean para urdir, adovar y tejer hilos de algodón solamente...".

48 Vegeu fàbrica El Vapor.

49 APNB, JM. Planas Compta, notari, 30 de setembre de 1831. Acta de constitució de la societat comandita Bonaplata, Vilaregut, Rull y Cia. Josep Bonaplata, amb poders del seu germà Ramón exiliat a Marsella signa la constitució de la societat amb el següent repartiment de tasques: Josep Giralt i Josep Colomer cuidaran de la caixa amb firma autoritzada, Joan Vilaregut auxiliat per Narcís Bonaplata verificaran les compres i les vendes, Josep Bonaplata utilitzarà els seus coneixements pel millor funcionament de l'empresa, Joan Rull dirigirà la fàbrica de pintats d'acord amb Joan Vilaregut i Ramon Bonaplata administraran l'establiment de Sallent, rebent 1.500 lliures en concepte de salaris. La societat disposa de dos establiments un a Sallent per fi-

lar i teixir i un altre a Barcelona, la casa fàbrica de pintats de Joan Rull. Capital social: 150.000 lliures catalanes. Dipòsits inicials: Ramon Bonaplata 10.000 lliures, Joan Vilaregut 20.000 lliures, Narcís Bonaplata 18.000 lliures, Josep Bonaplata 20.000 lliures, Salvador Bonaplata 15.000 lliures, Josep Colomer 18.000 lliures, Valentí Esparó 16.000 lliures.

50 Vegeu casa fàbrica Bonaplata, carrer de Sant Pere Més Baix n. 73.

51 APNB, Notari J. Manel Planas Compte, 1236/11, fol. 195 r. Arrendament de la fàbrica del carrer Còdols de Francesc d'Espalter i Tolrà, arrendament a Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia; "Casas grandes con tres portales de la calle llamada Codols Obradors con un huerto o jardín... conocidos actualmente por la fàbrica Rull". 17 de juliol de 1833.

52 Fill de Miquel Vilaregut i Padrós. Vegeu casa fàbrica Vilaregut.

53 Vicens i Vives, Jaume, "Industrials i polítics del segle XIX", Barcelona, 1958.

54 Sanchez, A. "Protecció, ordre i llibertat", 1990.

55 AHCB, Obreria C-XIV caixa 116, 23 de desembre de 1833. "Juan Rull...tener una casa en la calle Codols n. 23...dar mayor grandaria en una pequeña ventana". Sense plànol.

56 Thomson, James, "Els orígens...", Op. Cit.

57 Thomson, James, "Transferencia tecnológica en la industria algodnora catalana: de las indianas a la selfactina", Revista de Historia Industrial, N.º 24. Año 2003.

58 AFTN, Comissió de Fàbriques 1840-46, 20 de juliol de 1841. Citat per Solà i Montserrat, Roser, "L'Institut Industrial de Catalunya...", p. 60.

59 Solà, A. "Tres notes entorn les actituds i valors de l'alta burgesia berlonina a mitjan segle XIX", Relació alfabètica dels propietaris de biblioteques i nombre de llibres que les componien (inventaris post-mortem): Joan Rull i Camarasa. fabricant d'indianes (1854) 21 exemplars.

60 Enciclopèdia Catalana: "...abans del 1820 s'instal·la a Santa Eugènia de Ter una fàbrica de filats, que ha perdurat fins al nostres dies, bé que se n'ha transformat la raó social. Aquesta indústria, muntada de primer per Joan Rull, era propietat l'any 1850 de la companyia Lefebvre i Morell, donava feina a 98 operaris i tenia 3.500 fusos en funcionament. Posteriorment la fàbrica pertangué a diverses altres societats, entre les quals Calaret i Cia., Llorenç Company i Cia., Industrial Mataró Girona i, actualment, Girona Tèxtil.

61 Ajuntament de Girona, Projecte d'intervenció integral de Santa Eugènia i Can Gibert del Pla.

62 APNB. Notari Lluís Gonzaga Soler i Pla. 17 de desembre de 1872; gener-febrer de 1873. Inventari post mortem dels béns de Joan Güell: "...situada en la calle de Còdols de esta ciudad, (...) n. 16, (...) y linda: en su totalidad por su frente o Levante, con la citada calle de Còdols; por su espalda o sea Poniente, parte con D. N. Illa y parte con los herederos y sucesores de D. Ramon Muns, o sea con los jardines de sus respectivas casas; por la derecha saliendo, o sea Mediodía con D. José Mª Nadal y Vilardaga; y por la izquierda o Norte, parte con Doña Joaquina Rull, viuda de Espalter y D. Eusebio Coronas, parte con D. José Mª Roca y Cabanas y parte con D. Juan Pla y Ermitas y D. Narciso Pla y Masgrau, cuyo inmueble según manifiestan los señores otorgantes no tiene ningún gravamen intrínseco (...)". Citat per Caballé, Francesc i González, Reinald, Veclus SL, "Estudi històric-arquitectònic del cos interior de la finca n. 16...". Op. Cit.

63 Nomenclàtor de Barcelona. Carrer d'en Rull.

64 Caballé, Francesc; Cazeneuve, Xavier; González, Reinald. "Estudi històric-arquitectònic i valoració patrimonial de les finques núm. 9 del carrer Nou de Sant Francesc, i núms. 10, 12, 14 del carrer d'en Rull de Barcelona". Veclus SL. Foment de Ciutat Vella, Barcelona 2006.

65 Caballé, E.; Cazeneuve, X.; González, R. "Estudi històric-arquitectònic ....núm. 9 del carrer Nou de Sant Francesc...", Op. Cit.

66 Anònim, "El Consultor", Barcelona 1857, "Fàbricas de tejidos de lana, hilo y algodón, Güell, Ramis y Cia, Especialidad en panas y velillos, calle Còdols n. 13.". Depósito en Barcelona Anònim, "Catálogo de la Exposición Industrial", Barcelona 1860.

22. Casa fàbrica

CASAS

1785

Fàbrica d'indianes

Carrer de Sant Pere Més Alt n. 46

Carrer Argenter n. 12 (?)

Edifici existent.

Màquines:

12 telers (1785)

16 taules d'estampar (1829)

Nombre d'operaris:

-

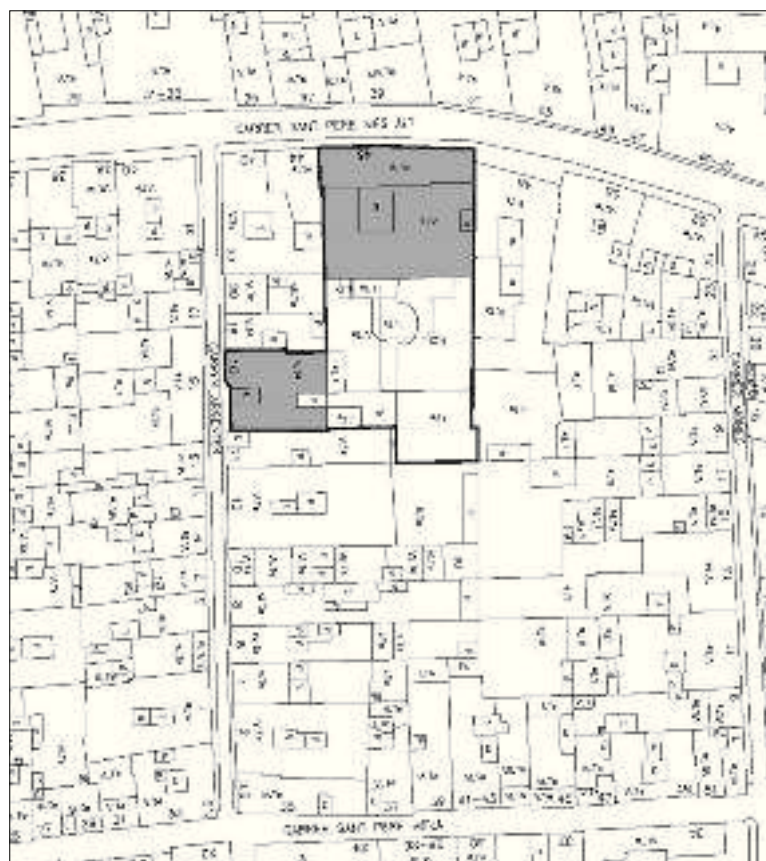
Arquitectura:

Reforma i ampliació de la fàbrica (1807)

Autor: Pere Fiter, mestre d'obres.

Reforma i ampliació de les cases (1816)

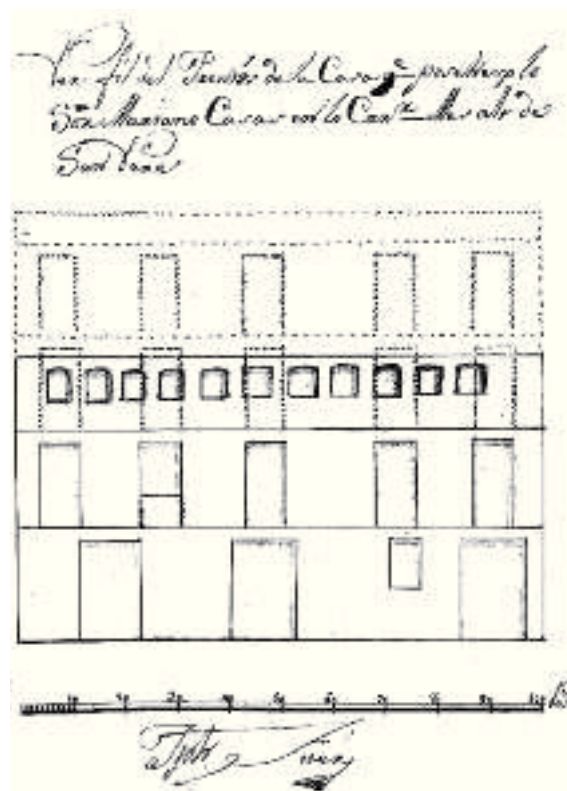
Autor: Pere Fiter, mestre d'obres.

Marià Casas (s. XVIII – s. XIX), fabricant de pintats de Barcelona, establert al barri de la Ribera des de 1774.¹ El 1782 participava a la fundació de la companyia Francesc Bruguera, Marià Casas i Cia., amb tres socis i destinada a muntar una “fàbrica de pintar telas, cotons i altres cosas”.² **Francesc Bruguera** (s. XVIII) era un torcedor de seda, que s’havia associat prèviament amb un altre fabricant d’indianes, Josep Capelino. El tercer soci era **Bonaventura Xuriach** (s. XVIII) també del gremi de la seda,³ mestre galoner establert al carrers de Gignàs i Ample.⁴

Segons Thomson aquesta companyia va ser una de les principals fàbriques instal·lades al Raval, al carrer del Carme, amb 55 operaris⁵ i que va subsistir com a empresa reglamentada fins el 1790.⁶ Poc després d’aquesta primera experiència, Marià Casas va muntar la seva pròpia fàbrica, el 1785, amb la constitució de la societat Marià Casas i Cia., formada per 6 socis que feren una aportació de capital molt modesta: 6.400 lliures, amb una direcció polaritzada compartida per dos dels socis principals.⁷ L’any 1789 ja era una fàbrica especialitzada en l’estampació, els “pintats” sobre llenços que es teixien en diferents llocs de Catalunya,⁸ és a dir que, malgrat de disposar d’un mínim de 12 telers corrents de la secció reglamentada, es nodria de teixits foranis.

Marià Casas o membres de la seva família devien participar també en la creació d’altres societats. El 1792 es renovava una societat anomenada Casas, Ricart, Amigó i Cia. amb un capital de 12.000 lliures catalanes,⁹ o el cas de Valentí Casas i un altre soci que van posar en marxa un cilindre d’estampar l’1 d’octubre de 1800.¹⁰

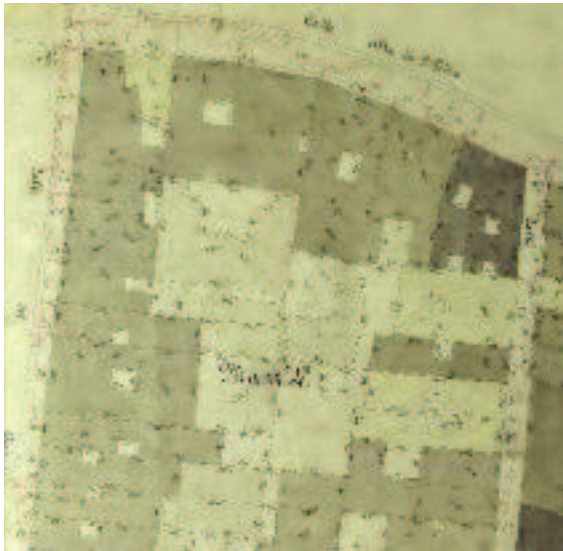

AHCB Obreria C-XIV caixa 74, 10 de març de 1807, llicència de Mariano Casas, fabricant d’indianes, per a la reforma de la casa del carrer de Sant Pere Més Alt, Perfil, signa Pedro Fiter, mestre de cases. Aquesta llicència presentada a Obreria el 1807 ens permet observar un perfil de façana dissenyat pel mestre d’obres Pere Fiter que és una clara representació gràfica del procés de transformació d’un casal medieval o barroc en una fàbrica d’indianes neoclàssica, gràcies a la superposició gràfica de l’edifici original (a línia) i el projectat (a punts).

La fàbrica Marià Casas i Cia. estava situada al barri de la Ribera, al carrer de Sant Pere Més Alt número 46 (actual), en un antic casal comercial probablement de finals del segle XVII, l'any 1699 com diu la llinda de l'entrada principal, que va ser reformat i ampliat per realitzar les funcions de fàbrica d'indianes. El 1807, un any abans de la invasió napoleònica, Marià Casas va fer reformat i ampliar l'antiga casa de Sant Pere Més Alt. Aquesta llicència presentada a Obreria el 10 de març de 1807¹¹ ens permet observar un perfil de façana dissenyat pel mestre d'obres Pere Fiter,¹² que és una clara representació gràfica del procés de transformació d'un casal medieval o barroc en una fàbrica d'indianes neoclàssica, gràcies a la superposició gràfica de l'edifici original (a línia) i el projectat (a punts).

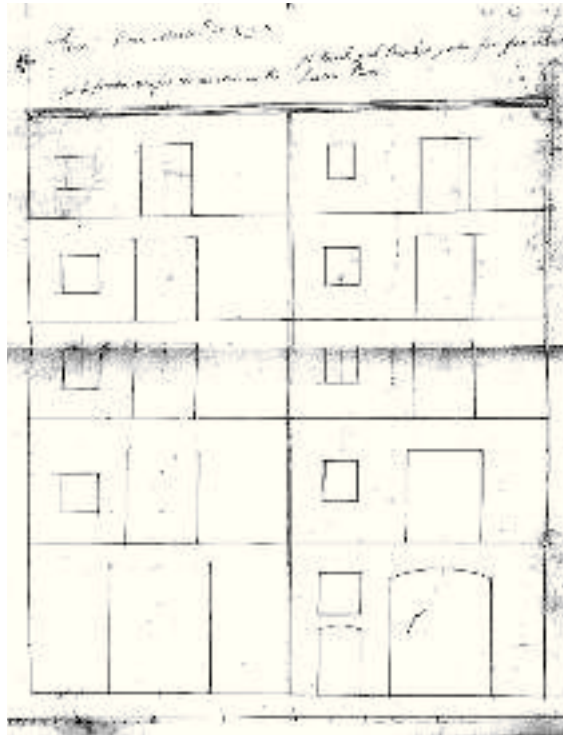
La coberta inclinada va ser substituïda per la coberta plana segons les exigències dels edictes d'Obreria i la solana o galeria correguda de finestres tardo-medievals perd les seves funcions i també va ser substituïda per una remunta de traçat neoclàssicista. En aquest cas les portes de la planta baixa són d'arc pla i no han estat transformades o mutilades com sovint passava amb les portalades medievals d'arc de mig punt. Aquest disseny de façana és plenament identificable a la parcel·la número 46 del carrer de Sant Pere Més Alt, edifici actualment existent, treballat amb carreus de pedra a la planta baixa i estucs a les superiors que originàriament estaven esgrafiats.

En planta, l'edifici té una profunditat de 16 metres amb un pati de llums que devia estar lligat a l'entrada noble de l'habitatge principal. A la part posterior del cos principal de la casa, els Quarterons Garriga de 1858 evidencien la presència d'uns cossos edificats d'una planta, disposats de forma simètrica i que probablement devien formar part de les "quadres" de treball.¹³

Quarterons Garriga i Roca, 1858. Planta de la casa fàbrica Casas.

El 1803 Marià Casas ja era un reconegut estampador de la ciutat. El 1804, Marià Casas y Cia. era una de les companyies signants del manifest contra el contraban que fou presentat pels fabricants a la Corona.¹⁴ La crisi de la Guerra del Francès entre 1808 i 1814 devia afectar l'empresa Casas, de la mateixa manera que afectà el conjunt dels fabricants que condemnaven la indústria a la paràlisi econòmica. Malgrat la guerra, va ser una de les empreses supervivents de la crisi. El 1816 Marià Casas es feia reformat unes cases de la seva propietat al carrer de l'Argenter número 10 (antic), sota la direcció del mateix mestre de cases Pere Fiter que, com a la dècada anterior, dissenyà la nova façana.¹⁵ Donada la pro-

AHCB Obreria C-78, 15 de maig de 1816, "Mariano Casas, Fabricante de indianas... mudar el frontis de la casa n. 10... calle llamada de Argenter... construir otro piso", pb+4. Façana signa Pere Fiter Mestre de Cases.

ximitat del carrer Argenter al de Sant Pere Més Alt, creiem que formaven part de la mateixa propietat de la fàbrica, al número 12 (?) del carrer Argenter, que feia les funcions d'habitatges vinculats a l'activitat industrial.

Amb el Treinni constitucional, el 1822 Marià Casas, que ja comerciava des del port de Barcelona, fou també un dels signants contra l'establiment d'un port franc a Cadis. Aquest any ja havia delegat responsabilitats de l'empresa en el seu fill, **Joan Casas i Vilarrubia** (s. XIX), que assumia el paper de fabricant i representant a la fàbrica en les gestions realitzades per l'Ajuntament constitucional per costejar i portar a terme l'enderrocament de l'antic cementiri de Sant Pere de les Puèlles, per convertir-lo en l'actual Plaça de Sant Pere.¹⁶

El 1826, amb la posta en marxa de l'abastiment públic de l'aigua de Montcada, Joan Casas sol·licitava per a la seva fàbrica de pintats el subministrament de dues plomes d'aigua.¹⁷ El Padró General de fabricants de 1829, en el capítol de fabricants d'estampats de la part de la Ribera, declarava l'empresa de Mariano Casas, amb 16 taules d'estampació, una quantitat important, ubicades al carrer de Sant Pere Més Alt número 5 (antic).¹⁸

La continuïtat de la companyia de comerç Mariano Casas e hijo està reflectida a la *Guía de Forasteros* de 1842¹⁹ i en la propietat dels prats de blanqueig que posseïen a Sant Martí de Provençals, encara a nom del fundador, Marià Casas. El 1844 Marià Casas i fill presentà a l'exposició celebrada aquest any unes "indianes de varios colores de las llamadas Julianas de Lámina". Les *julianas* de làmina eren aquelles que tenien una amplada superior: 36 polsades (78 cm) enlloc de les 32 ordinàries.²⁰

L'empresa a partir d'aquests anys passà als hereus i es denominà Marià Casas i fills, societat formada pels germans Joan i Domènec Casas i Vilarrubias, amb interessos inversionistes en la creació del Banc de Barcelona, el 1844, amb 10 i 2 accions respectivament.²¹ L'activitat industrial va ser continuada per Joan Casas i Vilarrubia al front de la fàbrica d'estampats del carrer de Sant Pere Més Alt número 46 (actual), segons l'anotació d'*El Consultor* de 1857.²²

Aquesta darrera adreça s'ha pres també com a referència per localitzar la reforma que Pere Fiter realitzà el

Façana de la casa fàbrica Casas del carrer Sant Pere Més Alt número 46, recentment rehabilitada amb la transformació de la finestra original en una nova porta d'escala de veïns. (Foto JAV 2012).

Façana de la casa fàbrica Casas del carrer Sant Pere Més Alt número 46, (Foto JAV 2012).

Portal principal amb la data de 1699 a la llinda. Aquest era l'accés general de carruatges que portava a la fàbrica a la part posterior de la finca, i a l'escala que donava directament al pis principal, o residència dels Casas. (Foto JAV 2012).

1807 per a la fàbrica d'indianes de Marià Casas. L'edifici actualment existent al número 46 de Sant Pere Més Alt és coincident amb el representat gràficament pels documents d'Obreria de 1807, pel que fa a les obertures de la planta baixa i amb l'excepció que alguns dels balcons previstos es varen mantenir com a finestres.

L'edifici està inclòs al Catàleg del Patrimoni Arquitectònic de Barcelona²³ com a Bé d'interès Local, amb la següent descripció: "Edifici d'habitatges amb principal i dos pisos (?), que té la data de 1699 gravada a la clau d'un dels baixos. Dels cinc balcons del principal, molt destacat, només els dos dels extrems tenen llosana de pedra, mentre que els altres la tenen de ferro forjat i rajoles de flor de gira-sol sobre cartel·les; a la resta, finestres i balcons amb marc de pedra.

Els esgrafiats que envolten totes les obertures, fingint severs emmarcaments arquitectònics, no consten al catàleg del 1913 fet per Comas i deuen ser fruit del gust classicista de la

dècada següent. A la part posterior de la parcel·la hi ha un cos edificat molt posterior a la façana, ocupat per habitatges. Al vestíbul, el principal té una escala diferent de la que condueix a la resta d'habitatges".

Actualment és un edifici d'ús residencial que manté el cos frontal de la casa, d'una amplada similar a la projectada el 1807. Recentment ha estat rehabilitada i s'han restituit els esgrafiats perimetrals de balcons i finestres. La rehabilitació ha suposat, però, la supressió dels antics accessos als habitatges i la formació d'un nou vestíbul d'entrada, de manera que una finestra s'ha convertit en la porta de l'escala, i l'antic portal de carruatges queda integrat en la planta baixa comercial. Pel que fa a l'ocupació del pati d'illa, existeixen un cos interior de 5 plantes i un altre de dues plantes, ara destinats a habitatges i a comerços, edificis aixecats en

una data indeterminada, amb posterioritat a 1858,²⁴ en substitució de les "quadres".

El 1862 Marià Casas i fill tenien una fàbrica d'estampats establerta a Sant Martí de Provençals, on hi havia instal·lada una màquina de vapor per fer anar 2 cilindres d'estampar i una perrotina, amb 28 obrers i uns prats de blanqueig veïns amb 25 operaris més. És a partir del 1869 que apareix com a successor de Marià Casas i fill **Joaquim Casas i Jover** (s. XIX - s. XIX), propietari de diverses patents, per estampar sobre batista i sobre mocadors de llana, cotó i estam. Estampador a Sant Martí de Provençals, que el 1871 presentà una rica col·lecció d'indianes a l'exposició organitzada per inaugurar la nova universitat barcelonina. Casas i Jover es consolidà com una de les primeres empreses d'estampació del segle, mantenint l'antiga casa fàbrica de Sant Pere Més Alt n. 46, com a oficina de vendes, empresa que subsistí fins la segona meitat del segle XX.²⁵

"Estampados de Joaquín Casas y Jover, calle Alta de San Pedro n. 46, Barcelona. Marca de fàbrica de Joaquín Casas y Jover, il·lustrat amb referències als orígens de Catalunya, amb oficina al carrer de Sant Pere Més Alt n. 46. Reproduït per Cabana, Francesc, "Fàbriques i empresaris...", Op. Cit.

NOTES

1 Cabana i Vancells, Francesc: "Fàbriques i Empresaris, els protagonistes de la revolució industrial a Catalunya", Barcelona 1993. pg. 65.

2 APNB, Notari: Josep Lluç i Vilallonga, 1781-1782, foli. 531. "Francesc Bruguera, Marià Casas i Cia"; "Fàbrica de pintar telas, cotons i altres coses". 3 socis. Acta amb efecte des del 6 de juliol de 1782. Hi ha dos socis que "degan costejar tot quant sie necessari (...) per tenir tres taulas continúas" i s'encarreguen de l'administració, i l'altre soci només aporta el seu treball". Citat per Grau, Ramon; López, Marina, "Empresari...". Op. Cit.

3 Thomson, J. "Els orígens..." pg. 233, també, Molas Ribalta, "Los gremios,..."

4 AHCB Obreria C-37, 26 de setembre de 1778, llicència de Bonaventura Xuriach, galonero, carrer Gignàs, posar sombrerera. Sense plànol. AHCB Obreria C-45, 26 de setembre de 1778, llicència de Bonaventura Xuriach, galonero, afegir un pis i un obrador, variar portes al carrer Ample. Pb+4, 95 pams. Sense plànol.

5 Thomson, J. "Els orígens..." pg. 277.

6 Vegeu casa fàbrica Bruguera.

7 APNB, Notari: Josep Ribas i Granes, 1785, 1.a part, foli. 50. "Marià

Casas i Cia.”; fàbrica d’indianes. 6 socis. Acta inicial, 16 de maig de 1785. Capital: 6.400 ll. en moneda. Direcció polaritzada: administració compartida per dos socis -23,4%— i fabricant -17,9%. Citat per Grau, Ramon; López, Marina, “Empresari...”. Op. Cit.

8 BC, FG, “Estado de lo manufacturado por las Fábricas de Pintados de la Ciudad de Barcelona, que anualmente se pasan a la Junta de Comercio de este Principado, caixa 54/4. “Marià Casas i Cia”, informava el 1789 que [totes] “Dichas Fiesas Algodón [que s’han pintat l’any 1789] se han tejido en Distintos Lugares de Cataluña”, citat per Okuno, Yoshitomo, “Entre la llana i el cotó. Una nota sobre l’extensió de la indústria del cotó als pobles de Catalunya el darrer quart del segle XVIII”, Recerques 38 (1999) 47-76.

9 APNB, Notari: Josep Grau Sayrols i Carreras, 1792, fol. 87. “Casas, Ricart, Amigó i Cia.”; fàbrica d’indianes. 5 socis. Acta de continuació, 7/III/1792; entrada de nous socis. Capital: 12.000 ll. Direcció polaritzada: dos administradors -50 %— i un fabricant -16,6 %. Citat per Grau, Ramon; López, Marina, “Empresari...”. Op. Cit.

10 APNB, Notari: Tomas Villaró i Roca, 1800, lfol. 180.) Valentí Casas; 2 socis. Acta per continuar les operacions d’“una maquina o silindro i premsa [...] per premsar las pessas de indianas y telas de indianas”, des de l’1/IX/1800. Capital: 1.780 ll., 18 s. i 8 d. -valor de l’instrumental i les obres— o Intervé només un soci -50 %.

11 AHCB Obreria C-XIV caixa 74, 10 de març de 1807, llicència de Mariano Casas, fabricant d’indianes, per a la reforma de la casa del carrer de Sant Pere Més Alt, Perfil, signa Pedro Fiter, mestre de cases.

12 Arranz, cita a Pere Fiter i Carbonell (s. XVIII – XIX), procedent d’una família de mestres de cases, amb mestria de 1803. Autor de les reformes dels fabricants Marià Casas (1807 i 1816), Esteva Planas (1814), del nou edifici del fabricant d’indianes Joan Calafell (1817) i de les reformes del fabricant d’indianes Domènec Franquesa (1821 i 1828) i de la reforma del Palau del Marquès de Castellvell (1833).

13 Quarterons Garriga i Roca, 1858.

14 Cabana, Francesc, “Fàbriques i empresaris...”, Op. Cit.pg. 65.

15 AHCB Obreria C-78, 15 de maig de 1816, “Mariano Casas, Fabricante de indianas... mudar el frontis de la casa n. 10... calle llamada de Argenter... construir otro piso”, pb+4. Façana signa Pere Fiter Mestre de Cases.

16 AHCB Obreria C-88, maig de 1822, Enderroc del cementiri de St. Pere de les Puelles: Reunió dels ciutadans: “Juan Casas, fabricante, Mas Alta de San Pedro” i altres... Ordre d’enderrocament 23 de maig de 1822.

17 AHCB Obreria C-96, 2 de maig de 1826, “Juan Casas y Vilarrubia y Dn. Estevan Planas, fabricantes de pintados...calle más alta de San Pedro...dos plumas de agua...”. Sense plànol.

18 Graell, “Padron General...”, 1829: Fabricantes de estampados situados en la parte de la Ribera: Alta de San Pedro, núm. 5 (antic), Mariano Casas, 16 taules d’estampació.

19 Anònim, “Guia de Forasteros de Barcelona”, Barcelona 1842: “Pra-dos de blanqueo de hilo y telas de algodón. Casas, Mariano, Sant Martí de Porvençals”.

20 Cabana, Francesc, “Fàbriques i empresaris...”, Op. Cit.pg. 66.

21 Domènec Casas i Vilarrubia era també accionista del Banc de Barcelona, amb 2 accions, sota l’epígraf de “fabricant”.

22 Anònim, “El Consultor”, 1857, citat per Benet. Fàbriques d’estampats: Joan Casas i Vilarrubias, carrer de Sant Pere Més Alt núm. 46.

23 Ajuntament de Barcelona. “Catàleg del Patrimoni Arquitectònic de Barcelona”. Carrer de Sant Pere Més Alt número 46, Identificador: 1250, Edifici d’Habitatges, Època: 1699, amb reformes posteriors. Nivell de Protecció B, Qualificació 12c(p).

24 Els quarterons Garriga de 1858 evidencien la presència d’uns edificis interiors compostats de forma simètrica, que devien formar part de la fàbrica.

25 Cabana, Francesc, “Fàbriques i empresaris...”, Op. Cit. pg. 67. També RPB, Carrer Sant Pere Més Alt n. 46. La finca era propietat de Joaquim Casas i Jover, el qual consta que va realitzar diverses obres de millora el 1885. Es va construir “un almacén despacho que ocupa los bajos de la parte posterior de la casa...”. A mitjan segle xx la finca era propietat de la firma “Comadera SA”. Citat per Vecius SL, Francesc Caballé i Reinald González, “Cens d’edificis industrials de Ciutat Vella”, inèdit, 2012.

23. Casa fàbrica CLARÓS-SERRA

1785

Fàbrica d’indianes de Ntra. Senyora de Montserrat.

Carrer de Sant Pere Més Alt n. 2

Carrer de la Riera de Sant Joan n. 22

Edifici existent parcialment

Màquines:

6 màquines “angleses” (paratge de “Lo Clot”) (1804)

22 taules d’estampar (St. Pere Més Alt n. 4) (1829)

1 màquina de vapor de 6 cv (Riera de St. Joan) (1842)

Arquitectura:

Construcció de la casa (1788)

(St. Pere Més Alt n. 4)

Reforma de la fàbrica (1829)

(Riera de St. Joan)

Reforma de la fàbrica (1833)

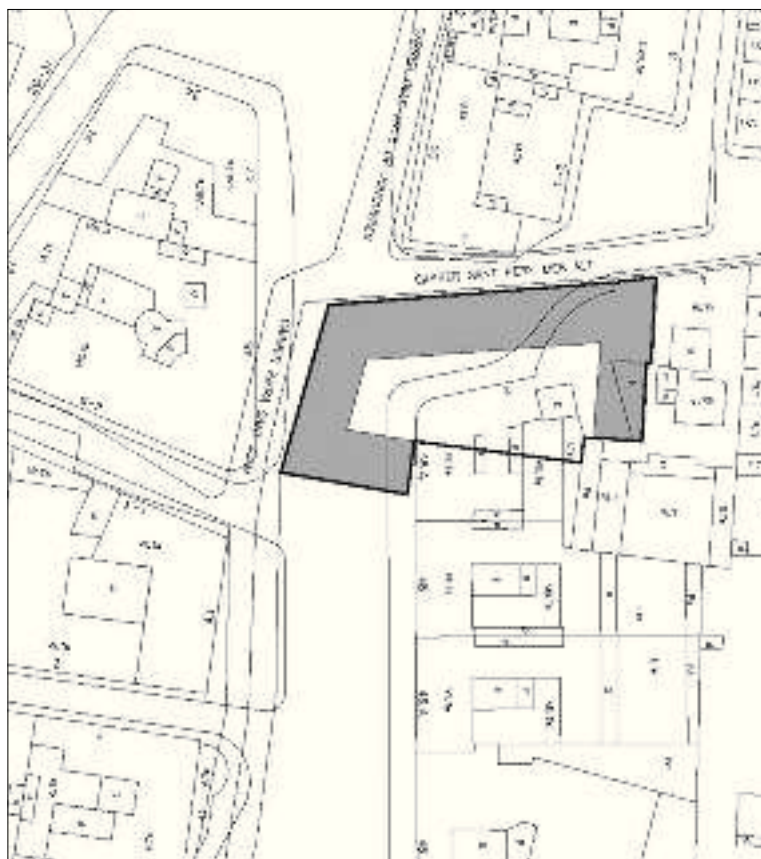
(Riera de S. Joan)

Reforma de la fàbrica (1835)

(Riera de St. Joan)

Ampliació i ref. de la fàbrica (1838)

(St. Pere M. A. n. 6)

Retrat de Domènec Serra.
Fototeca.cat.

Llorenç Clarós (Figueres, 1754 – Barcelona, 1829),¹ procedent de Figueres, s'establí en el comerç de Barcelona. Durant la dècada del 1780, Llorenç Clarós es trobava en el nivell més alt del ram dels comerciants majoristes de la ciutat. El 1785 havia fundat² la societat Llorenç Clarós i Cia., una casa fàbrica d'indianes de dimensions mitjanes, la Fàbrica de Ntra. Sra. de Montserrat, situada al carrer de la Riera de Sant Joan. Llorenç Clarós, tenia una residència setcentista al costat de la fàbrica, la Casa Clarós i coneguda més tard com a Casa Serra,³ situada en la cruïlla de la Riera de Sant Joan amb el número 2 (antic) de Sant Pere Més Alt. Aquest edifici residencial, d'autor desconegut i construït segons un patró neoclassicista, ha estat mencionat per la seva importància en diversos estudis de l'època.

Sabem que disposava d'una sala de música que havia estat decorada pel pintor neoclassicista Francesc Pla i Duran, "el Vigatà". Es tractava d'un conjunt de nou teles obrades pel "Vigatà", abans de 1785, que recreaven la mítica figura de Ròmul, representat en la seva doble faceta de guerrer i la posterior veneració com a déu Quirí. El conjunt narrava històries relacionades amb la mort del seu germà bessó Rem, les confrontacions contra els sabins i la fundació de Roma.⁴ De la construcció de la fàbrica setcentista, adossada a la residència, no tenim constància documental al registre d'Obreria, però sabem per les mateixes fonts anteriors que estava situada en el mateix emplaçament de la Riera de Sant Joan, i probablement construïda la mateixa dècada de 1780, sobre la base de la compra i agregació de set diferents signes o unitats parcel·laries, efectuades pels Clarós.⁵

Segons Thomson, Clarós disposava entre 1770 i 1786 d'una altra fàbrica situada al carrer de Montalegre, que ocupava a 56 operaris, i era en aquell moment un dels establiments principals del Raval.⁶ D'altra banda també Ramon Grau cita Llorenç Clarós i Cia., empresa interessada en la Companyia de Filats amb 12 telers al carrer del Carme.⁷

El 1789, Clarós renovà la societat Llorenç Clarós i Cia. amb 3 socis nous, amb un capital de 39.047 lliures catalanes, una direcció concentrada i una responsabilitat limitada.⁸ S'interessà aviat per la filatura mecànica, i fou un actiu promotor d'aquesta activitat. Amb aquest objectiu, juntament amb Manel Torner, el 1803 va obtenir la concessió d'aprofitar l'aigua del Rec Comtal per impulsar unes màquines amb grans rodes. El 5 d'agost del 1803 l'Intendent atorgà a Llorenç Clarós i a Manel Torner l'establiment de la "...facultad de colocar y tener dentro de la acequia Rech Condal y en el paraje que más les acomode en la distancia o distrito que confronta con la casa de D. Juan Antúñez, sita en el lugar del Clot, dos ruedas para dar curso a la máquina de hilado de algodón que desean plantar..."⁹

El 1804, Llorenç Clarós i els seus socis **Josep Castanyer i Codina** (s. XVIII – c. 1830)¹⁰ i **Manel Torner** (s. XVIII - s. XIX) escripturaren l'agost de 1804 la fàbrica situada "en lo paratge anomenat Lo Clot" i que comptà amb un capital inicial de 10.000 lliures catalanes, de les quals el 50% eren una inversió en la compra de màquines de filar, sis "màquines angleses" (contínues). L'administrador de la fàbrica era un tal Josep Guàrdia,¹¹ "director de las máquinas de la fábrica del Clot" qui, a més d'un salari de 8,25 lliures setmanals, rebia el 1806 "un catorceño de los beneficios líquidos que resultaran en dicha fábrica". Per sota de Guàrdia només hi havia un major-dom i dos nens.¹²

És fàcilment deduïble doncs, que Llorenç Clarós o algun dels seus socis, disposés d'un prat d'indianes al Clot, al costat d'altres indianaires. Amb aquesta premissa es pot entendre l'establiment d'un molí accionat amb rodes hidràuliques, per moure màquines *water-frame*. Tampoc en aquest cas tenim altres referències documentals o gràfiques sobre els edificis que es devien construir a prop del Clot, malgrat que havia de ser una instal·lació important, si més no per la seva novetat tecnològica.

Llorenç Clarós va ser un comerciant matriculat des del 1806, fet que denota la voluntat de controlar el circuit comercial i que havia ja assolit una posició econòmica prou important. La filla de Clarós, Mariana Clarós, s'havia casat amb **Domènec Serra i Armadà** (Barcelona, 1796-1853),¹³ també aleshores un fabricant d'indianes.

Amb l'edat avançada de Clarós, Domènec Serra passà a administrar la fàbrica després d'adquirir la seva propietat el 1822, per transacció i concòrdia amb els fills de Clarós, Joan Pau i Francesc.¹⁴ Clarós el 1829 realitzava reformes a l'edifici de la Riera de Sant Joan,¹⁵ que ja tenia enregistrat en el Padró de Fabricants, com a fàbrica de pintats del carrer de Sant Pere Més Alt número 4 (antic i actual) amb 22 taules d'estampar,¹⁶ una instal·lació que perdurà fins a la dècada de 1830.

En canvi no figurava enregistrada la fàbrica del carrer de Montalegre, de la qual ja no es tenen més notícies. En morir Llorenç Clarós el mateix 1829, el seu gendre Domènec Serra continuà l'empresa i es convertí en l'iniciador de la saga dels Bertand i Serra. L'any 1833, Domènec Serra novament reformava la fàbrica de la Riera de Sant Joan número 4 (antic) que feia cantonada amb el carrer de Sant Pere Més Alt,¹⁷ fent posar balcons. Durant l'epidèmia del còlera de 1834, fou un dels pocs industrials que no abandonà Barcelona i presidí el ram de pintats i estampats.

El 29 de maig de 1835 efectuava noves reformes a la Riera de Sant Joan,¹⁸ fins que l'any 1838, continuant amb l'activitat principal de fabricant d'estampats, va engrandir les instal·lacions comprant una nova casa al carrer de Sant Pere Més Alt,¹⁹ que fa pensar, segons la descripció, en la finca setcentista del número 6 del mateix carrer. El 1842, Domènec Serra estava enregistrat a la *Guia de Forasteros* amb una fàbrica d'estampats i pintats, a la Riera de Sant Joan n. 31 (antic), i amb un prat de blanqueig de fil i llenços de cotó en el terme municipal de la vila de Sants.²⁰

Amb les dades que hem vist podem situar la renovació de la fàbrica durant l'any 1838, un conjunt d'edificis grafiats en els Quarterons de Garriga i Roca de 1858, com a edificis moderns, és a dir de les dècades dels 30 i 40 en cas del número 2 i 4 (en aquest cas reformat, ja que era anterior), i edificis antics en el cas dels números 6. Es tractava doncs, d'uns edificis de tipologia casa fàbrica, destinats a l'habitatge i a la fabricació, amb una doble tramada de deu metres d'amplada, girant al voltant d'un gran pati, tal com pot observar-se amb claredat en els Quarterons Garriga de 1858.

Segons Olivier Raveaux, el 1842 Serra va fer instal·lar una màquina de vapor de 6 CV per a la fàbrica d'estampats de la Riera de Sant Joan,²¹ expedient que no ha estat localitzat al Registre d'Obreria, però sí un expedient de 1845 relacionat amb una denúncia presentada contra Clarós i Serra pels perjudicis causats pel fum i la manca d'alçada suficient de les xemeneies.²²

Després de la revolta de la Jamància i la Insurrecció Centralista de Barcelona, Domènec Serra fou nomenat regidor de l'Ajuntament de Barcelona el novembre del 1843, mentre Josep Bertran i Ros²³ era alcalde, qui gestionà la rendició de la ciutat a les forces del govern del general Espartero. Domènec Serra traspassà el negoci als seus tres fills grans: **Llorenç, Eusebi i Josep Serra i**

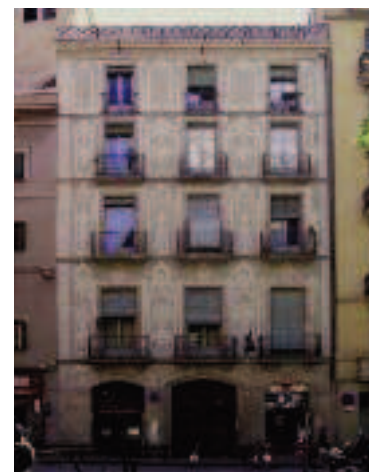

Quarteró Garriga
1858. casa fàbrica
Clarós i Serra.

Sant Pere Més Alt n. 6 (Foto JAC 2012)

Sant Pere Més Alt n. 4 (Foto JAC 2012)

Clarós. Amb aquesta intenció va néixer el 31 de desembre de 1851 la firma Serra Germans i Companyia continuant la fabricació dels estampats. Des del 1860, la companyia havia obert una nova factoria a Sant Feliu de Llobregat, i el 1862, fundà a Rubí el Vapor Vell i el Vapor Nou.²⁴ Sota aquesta raó social funcionava el 1857, Serra Hermanos, com a fàbrica d'estampats ubicada al carrer de la Riera de Sant Joan número 22,²⁵ és a dir als edificis històrics de Sant Pere Més Alt.

El 1878 Flora Serra i Casanoves, filla d'Eusebi Serra, es casà amb **Manel Bertrand i Salsas** (1848 – 1912), fill d'uns rics fabricants d'indianes i que com a nou membre s'incorporà al negoci i li donà un nou impuls constituint la companyia Serra i Bertrand. Vers l'any 1860, els Bertrand s'havien instal·lat també a Manresa, on l'any 1893, Manel Bertrand i Salsas i Flora Serra, van decidir construir-hi una fàbrica, situada al torrent de Sant Ignasi.

Aquí s'inicià la primera Fàbrica Nova de Manresa, més coneguda com la fàbrica del "Remei", inaugurada el 1894 i que es convertirà en la més gran de Manresa amb uns 1.000 treballadors. Serra i Bertrand amplià les activitats de la tradició familiar cap a noves inversions, una fàbrica de sucre a Lleida, la Sucrera del Segre i del Trenquet, amb el seu propi ferrocarril,²⁶ i una gran explotació ramadera al Prat de Llobregat, molt coneguda: la finca La Ricarda.²⁷ El fill de Manel Bertrand, **Eusebi Bertrand i Serra** (Barcelona, 1877 – 1945), serà un dels més grans industrials del seu temps. El 1904, després de la mort del seu avi, canvià la seva denominació per la de M. Bertrand i Fill.

Eusebi Bertrand Serra va compaginar la seva vida empresarial amb incursions en la vida política. Així, el 1907 va aconseguir l'acta de diputat a Corts pel districte de Puigcerdà, per la Lliga Regionalista. Cinc anys més tard el 1912, després de la mort del pare, es convertí en propietari únic del negoci. El 1913, Eusebi Bertrand portà a terme una política d'expansió amb la compra de la fàbrica més important de teixits estampats de Barcelona, la Felip Ricart, de manera que va aconseguir duplicar la capacitat de l'estampat de la seva empresa; ampliant encara més la fàbrica del Remei de Manresa. També incorporà al conglomerat d'empreses, la Colònia Güell, de Santa Coloma de Cervelló, el 1945.

Els edificis de la primitiva fàbrica del carrer de Sant Pere Més Alt, números 2 i 4, i de la Riera de Sant Joan, el 1913, es van veure afectats per l'obertura de la Via Laietana, coneguda con la "Reforma Interior" de la ciutat. L'edifici situat al número 4 de Sant Pere Més Alt, encara

existeix i està inclòs al Catàleg del Patrimoni de la Ciutat de Barcelona.²⁸ L'edifici és de tipologia residencial de quatre plantes pis amb habitatges, que s'organitza a l'entorn d'un pati central, des del qual s'accedeix independentment a la planta noble i a l'escala de veïns. L'edifici data de l'any 1788, tal i com està indicat en l'esgrafiament de la façana interior, malgrat que es poden apreciar intervencions de la segona meitat del segle XIX.

A la façana del carrer es disposen tres obertures per planta, amb eix central de simetria (que coincideix amb l'accés al pati) amb elements que reforcen la composició horitzontal (imposta a cada planta; fris i ràfec al coronament). La planta baixa és de pedra amb obertures amb arc rebaixat. El parament de les quatre plantes pis conserva esgrafiats projectats per l'escenògraf Francesc Soler i Rovirosa el 1898, de gerros de flors, garlandes i emmarcaments, de gust barroc que probablement prenen com a model els esgrafiats del segle XVIII existents.

La façana del pati d'illa, més ampla, també es compon a partir d'un eix de simetria central, i un tram central amb esgrafiats del mateix autor on s'indiquen els anys 1788 (possible data de construcció de l'edifici) i 1898 (data de la l'execució dels esgrafiats). També es conserven esgrafiats a la tanca del terrat de la planta baixa, al qual s'accedeix des de la planta noble (ocupada actualment per una escola d'ensenyament secundari de l'Ajuntament de Barcelona), mutilats en part per la ventilació dels locals.

L'edifici del número 6 de Sant Pere Més Alt, com hem vist, creiem que va ser incorporat a la fàbrica Serra l'any 1838. Es tracta d'un edifici d'origen setcentista, amb una reforma efectuada a mitjan segle XIX que afectà els revestiments i els ornaments romàntics perimetrals de les finestres.

Edifici que també està inclòs en el Catàleg del patrimoni arquitectònic²⁹ amb la següent descripció: "Edifici d'habitatges de planta baixa i tres plantes pis. La composició de la façana s'estructura a partir de sis eixos de simetria, els extrems formats per finestres i la resta per balcons. Malgrat la verticalitat que defineixen els eixos, impostes a cada planta remarquen una acusada horitzontalitat. Els balcons, de més volada a la planta principal, tenen llandes de disseny historicista-goticista".

Els edificis corresponents al número 2 de Sant Pere Més Alt i de la Riera de Sant Joan, la fàbrica i casa Serra, foren enderrocats, si bé abans foren retirades les pintures atribuïdes al "Vigatà",³⁰ que estan dipositades al Palau de Pedralbes a la col·lecció Bertrand del MNAC.³¹ La

fàbrica Serra va ser enderrocada i adquirida per un particular que hi va fer construir un nou edifici arreglerat amb la Via Laietana, la Casa Francesc Moragas, un conjunt de quatre edificis noucentistes de l'arquitecte Enric Sagnier, inclosos també al Catàleg del Patrimoni de la Ciutat. En conclusió, resta en peu la casa del n. 4 de Sant Pere Més Alt, amb data de 1788, i la casa número 6 de Sant Pere Més Alt, amb funcions d'ampliació de fàbrica, que haurien estat incorporades hipotèticament el 1838.

Una investigació en el Registre de la Propietat ha permès vincular la propietat del número 2 de Sant Pere Més Baix amb el fabricant Domènec Serra i Armadà, segons testament publicat el 1853, on es fa una descripció de la casa fàbrica.³² No és el cas del número 4, que corresponia a la família Ravella i després Carbonell, i el número 6, que no ha estat possible localitzar en el Registre de la Propietat.

NOTES

- 1 Mestre i Campi, J. "Diccionari d'Història de Catalunya", Barcelona 1992.
- 2 Thomson, James, "Els orígens de la industrialització a Catalunya. El cotó a Barcelona 1728-1832", Barcelona 1994. pg. 230.
- 3 Coll Cerdà, Àngels, "Francesc Pla, El Vigatà, i la decoració de la casa Fontcoberta de Vic", 2000-2001.
- 4 Subirana Rebull, Rosa Maria, Triadó, Joan-Ramon, "Art, història i ideologia. Programes de les cases i palaus barcelonins al segle XVIII", Pedralbes: revista d'història moderna, Núm.: 28 Vol.: I, 2008.
- 5 RPB, Finca N. 1, libro 29, tomo 115 de Oriente: "Testamento de D. Domino Serra y Armadà, fabricante de estampados de Barcelona, Notario Pedro Rodríguez de Alcantar, publicado en 21 de agosto de 1853..."
- 6 Thomson, James, "Els orígens...". Op. Cit. pg. 277. Principals fàbriques establertes en el Raval entre 1779 i 1786: carrer de Montalegre, Clarós, 56 obrers.
- 7 Grau, Ramon, "Telares, acciones y localización de las fábricas de indianas interesadas en la Compañía de Hilados de algodón (1768-1799)". Inèdit.
- 8 APNB, Notari: Francesc Ferrús, 1792., fol. 149; en castellà: "Llorens Clarós i Cia."; fàbrica d'indianes de Ntra. Sra. de Montserrat. 3 socis. Acta de continuació, III/1789; abans, del titular junt amb altres socis. Capital: 39.047 ll., 10 s., de les quals 14.831 ll., 19 s. i 10 d. són en moneda i la resta, de l'anterior exercici. Direcció concentrada -40%-. Responsabilitat limitada: "Declarando dichos socios no querer exponer otros bienes suyos por razón de dicha sociedad o fábrica que los capitales que cada uno tubiese en ella al tiempo de su formación y los beneficios que éstos dexasen, durante los cinco años". Citat per Grau, Ramon i López, Marina, "Empresari capitalista...", Op. Cit.
- 9 Reg. HIPS, 1803, libro 3., f. 114. Citat per Grau, Ramon i López, Marina, "Empresari capitalista...", Op. Cit.
- 10 Vegeu casa fàbrica Castanyer.
- 11 Desconeixem els possibles vincles amb la fàbrica Guàrdia del carrer Trentaclaus.
- 12 Garcia i Balañà, Albert, "La fabricació de la fàbrica. Treball i política a la Catalunya cotonera (1784-1874)", Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 2004.
- 13 Mestre i Campi, J. "Diccionari ...". Op. Cit.
- 14 RPB, Finca N. 1, libro 29, tomo 115 de Oriente: "Testamento de D. Domino Serra y Armadà, fabricante de estampados de Barcelona, Notario Pedro Rodríguez de Alcantar, publicado en 21 de agosto de 1853..." (...) "La parte principal de todo el inmueble de este número fue adquirida por D. Domingo Serra y Armadà por...transacción y concordia con D. Juan Pablo y D. Francisco Claros, ante Notario Pedro Rodríguez de Alcantara en 5 de abril de 1822".
- 15 AHCB Obreria C-103, 19 de juliol de 1829, "Dn Lorenzo Clarós...casa sita en la Riera de San Juan, esquina la más alta de San Pedro...abrir una puerta escalerilla en una de las rejas. Sense plànol.
- 16 Graell, "Padró General", 1829.
- 17 AHCB Obreria C-115, 1 d'agost de 1833, "Domènec Serra...reedificar las losanas de algunos balcones de la casa n. 4...calle de la Riera de San Juan, esquina a la más alta de Sn Pedro". Sense plànol.

18 AHCB, Obreria, C-121, 29 de maig de 1835, llicència presentada per Domingo Serra, fabricant d'estampats, per a posar persianes a la Riera de Sant Joan, esquina alta de Sn Pedro". Sense plànol.

19 AHCB, Obreria C-129, 28 de juny de 1838, llicència presentada per Domingo Serra, fabricant d'estampats, amb motiu de la compra d'una casa al carrer de Sant Pere Més Alt; "Domingo Serra...colocar las piezas y derechos en el local que media desde la esquina de la Iglesia de San Francisco de Paula hasta la portería...". Sense plànol.

20 Anònim, "Guía de Forasteros de Barcelona", 1842.

21 Raveaux, Olivier, "Los fabricantes de algodón de Barcelona (1833-1844). Estrategias empresariales en la modernización de un distrito industrial", UMR Telemme, Aix-en-provence, Revista de Historia Industrial, N.º 28. Año XIV. 2005. 2.

22 AHCB Obreria C-138, 20 d'agost de 1845, "Juan Carbonell...expone que: Domingo Serra tiene en medio de la Isla de la que también es propietario el exponente, un vapor, la cual chimenea dista mucho de tener la elevación que mandan los estatutos municipales en que se dispone, se arreglen los vapores a los cuarenta y seis palmos sobre la mayor elevación...un reconocimiento...Dicho Domingo Serra, ponga la chimenea a la altura".

23 Josep Bertran i Ros (Barcelona, 18 de març de 1795 – 11 de novembre de 1855), fill d'una família de fabricants. Vegeu casa fàbrica Bertran.

24 Arxiu Comarcal del Baix Llobregat.

25 Anònim, "El Consultor", 1857, citat per Benet: Fàbricas de estampados: "Serra Hermanos" calle de la Riera de San Juan, número 22.

26 Ajuntament de Menargues.

27 Ajuntament del Prat de Llobregat. Catàleg del Patrimoni, Ref. AIR.01.

28 Ajuntament de Barcelona, Catàleg del Patrimoni Arquitectònic, carrer de Sant Pere Més Alt número 4, Nivell de Protecció B: B, Qualificació urbanística 13a (p).

29 Ajuntament de Barcelona, Catàleg del Patrimoni Arquitectònic, carrer de Sant Pere Més Alt número 6, Nivell de Protecció C: C, Qualificació urbanística 12c (p).

30 La primera referència és la notícia de l'enderroc de la casa i la instal·lació de les pintures a casa d'Eusebi Bertrand i Serra feta per Folch i Torres, «La Casa d'El Viguetà "a Can Serra"», Pàgina Artística de La Veu de Catalunya, Barcelona, 6 de febrer de 1913.

31 La majoria d'aquestes decoracions foren donades a conèixer per J. Folch i Torres a La Veu de Catalunya, en motiu del seu l'ingrés al Museu de Pedralbes: Coll Cerdà, Àngels, "Francesc Pla, El Vigatà, ...". Op. Cit.

32 RPB, Finca N. 1, libro 29, tomo 115 de Oriente: "Testamento de D. Domino Serra y Armadà, fabricante de estampados de Barcelona, Notario Pedro Rodríguez de Alcantar, publicado en 21 de agosto de 1853...lega.. usufructuaria Maria Ana Serra y Clarós, viuda del mismo, Prelega a dicha consorte la casa Torre con sus tierras amejas llamada la "Torreta" sita en el término municipal de Sans, con las 22 plumas de agua que tenia en 30 de junio de 1835... herencia de su padre Lorenzo Clarós que por cesión hecha de Juan Pablo Clarós y Francisco Clarós poseía el testador...". "Casa fàbrica compuesta por bajos y tres pisos sita en las calles Riera de San Juan y Alta de San Pedro n. 22 (Riera de Sant Joan) y n. 2 (Alta de Sant Pere)... dos plumas de agua, el valor sucio de todo el inmueble 646.000 reales... Linda (al Este) con Juan Carbonell, sur con José Ma Ponsich, La parte principal de todo el inmueble de este número fue adquirida por D. Domingo Serra y Armadà por transacción y concordia con D. Juan Pablo y D. Francisco Claros, ante Notario Pedro Rodríguez de Alcantara en 5 de abril de 1822, y en cuanto a la otra más pequeña parte de casa que se le agregó para derribarlas ambas y construirse el edificio en el modo que hoy se halla... por venta perpetua que le otorgó, D. José Xuriach y Fabra, ante el citado Notario Rodríguez en 25 de junio de 1838... la parte primitiva principal se dividió del inmueble, antiguamente en siete fracciones o designas..."

24. Casa fàbrica FORMENTÍ-ORTELLS

1785

Fàbrica d'indianes de Sant Vicenç Ferrer

Carrer de Sant Pere Més Alt n. 59-59 bis

Edificis desapareguts

Màquines:

55 telers (Formentí) (1768)

80 telers (Formentí) (1772)

25 telers (Formentí) (1783)

50 telers (Ortells) (1788)

Nombre d'operaris:

133 operaris (conjunt Ortells) (1788)

36 operaris (Ramon Codina) (1840)

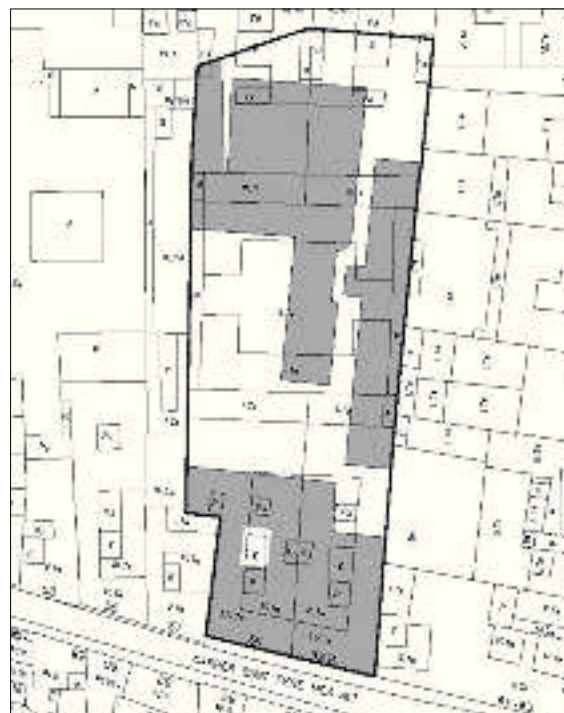
Arquitectura:

Reforma de la fàbrica Ortells (1778)

Buidar dipòsits de la fàbrica Ortells (1782)

Reforma de la fàbrica Ortells (1790)

Substitució dels edificis (aprox. 1875)

La finca dels números 59 i 59 bis de Sant Pere Més Alt, estava formada a finals del segle XVIII per un antic Palau i uns jardins situats al final de la parcel·la, edificis arrencats amb el Passeig de la Muralla de terra, propietat que havia format part del patrimoni d'una família noble i il·lustrada de Barcelona, els Sanpere (o Sempere).

A finals del segle XVIII, la finca de Sant Pere Més Alt n. 59 encara era propietat d'Eulàlia Sanpere i Escuder (s. XVIII - 1782), i formava part d'un extens patrimoni amb cases a Gràcia, una heretat anomenada Casa Sanpere situada al costat de Can Comte de la família Juncadella i varis immobles a Sant Martí de Provençals, coneguts com la Casa Baró.¹ El 1782, Eulàlia Sanpere va morir sense descendència directa, amb testament davant del notari de Barcelona Gaietà Olzina. Els vincles testamentaris atorgaven com a hereu el ciutadà de Madrid **Joaquín de las Llanas y López de la Huerta** (s. XIX),² qui anys més tard escripturà la propietat. Aquesta finca i el Palau Sanpere del Passeig de la Muralla, si atenem les diverses notícies, foren llogats a una fàbrica d'indianes dirigida per Miquel Formentí,³ en una data anterior a l'any 1785 segons Thomson, però probablement també anterior a 1752.

Miquel Formentí (s. XVIII) era un fabricant d'indianes amb una llarga trajectòria. Havia participat en la fundació de la companyia Pongem i Cia. el 1747, formada pel comerciant Joan Pongem, el comerciant Josep Sabater, el parayre Francesc Jut i el veler Miquel Formentí.⁴

Aquesta companyia disposava de la Fàbrica de Sant Vicenç Ferrer, la casa i prat de Sant Adrià i la casa fàbrica de la Plaça de Sant Pere, en un emplaçament no identificat totalment, però que havia de ser de petites dimensions. Arran de l'ampliació de la fàbrica, Pongem i Cia. va experimentar un conflicte amb el veí convent de les monges de Sant Pere de les Puelles. Tal com ho ha recollit Thomson,⁵ en aquells temps la grandària de la fàbriques i el soroll que produïa la concentració de totes aquelles activitats de fabricació va començar a presentar un impacte no desitjat per als estaments més tradicionals.

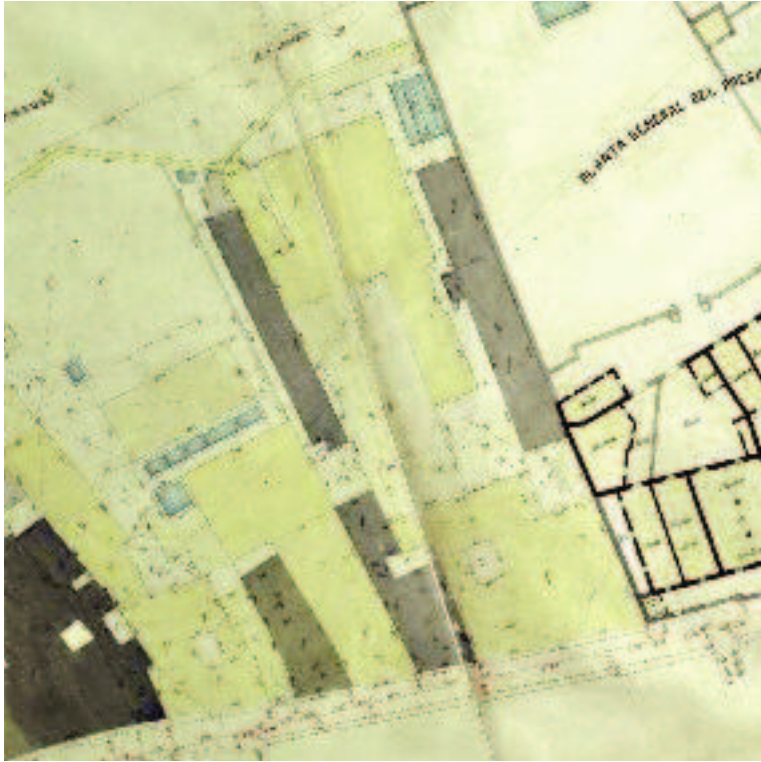
D'això n'és una prova l'intent de l'abadessa de Sant Pere de les Puelles, que regia el convent i l'església a la zona on hi havia la densitat més gran de manufactures, d'oposar-se a les ampliacions que es feien, l'any 1752, a la fàbrica de Joan Pongem i Miquel Formentí, primer de tot perquè aquelles ampliacions donarien al claustre i allí les monges "podrian ser reconocidas (...) y trabar conversación con facilidad", i després perquè els processos de fabricació "...causarian tal rumor que se oirían en la Igle. y serviría de estorbo a las funciones de esto".⁶ Els terrenys del Palau Sanpere de Sant Pere Més Alt estaven situats a tocar del claustre del Convent de Sant Pere, on s'havien instal·lat els Formentí reformant i ampliant les construccions interiors.

El 1759 Miquel Formentí s'havia fet càrrec de la firma Pongem i Cia., i va deixar que Joan Pongem fundés una nova fàbrica per separat al carrer del Portal Nou.⁷ El 25 de desembre de 1771, la fàbrica renovava la societat amb un balanç de capital, després de retirats part dels beneficis i el valor dels immobles, de 94.005 lliures.⁸

Aquesta renovació significà un vot de confiança dels socis a Miquel Formentí qui portava la direcció i l'administració de la fàbrica i qui es quedava amb la propietat dels immobles de la Plaça de Sant Pere. Formentí però, no va poder evitar que la seva fàbrica fes fallida, cinc anys després, el 1776.⁹

Formentí tornà a fundar la companyia sota la raó social de Miquel Formentí i Cia. el 1779 amb 4 socis, un capital de 20.000 lliures i la nova Fàbrica de Sant Vicenç Ferrer. Aquesta fàbrica està documentada des del 1768 com a fàbrica d'indianes interessada en la Companyia de Filats de Cotó amb un increment progressiu del nombre de telers de 55 a 80 el 1768, quantitat que es mantindrà fins el 1772 i començarà a davallar el 1783.¹⁰ És en aquesta mateixa referència documental on ja es localitza la fàbrica Formentí al carrer de Sant Pere Més Alt. Una altra referència també prou important cara a l'emplaçament de la fàbrica Formentí és la recollida en el fet que l'agost de 1769 la família de Ribas es traslladés a una casa fàbrica que s'estava fent construir al mateix carrer de Sant Pere Més Alt,¹¹ "...en la misma calle colindante con la fàbrica Formentí..."¹²

Quartermó Garriga,
1858.

L'any 1785 és la data en la qual s'ha documentat la presència de Miquel Formentí al Palau i Jardins dels Sanpere, malgrat que l'activitat d'aquesta fàbrica era molt anterior. Segons James Thomson, el fet d'haver llogat el Palau Sanpere per convertir-lo en una fàbrica d'indianes¹³ provocà una gran polèmica ciutadana. Va ser el mateix Baró de Maldà qui deplorà despectivament el naixement d'una nova burgesia, que transformava inexorablement el patrimoni d'un passat noble i aristocràtic, com eren el Palau i els Jardins dels Sanpere, per convertir-los en fàbriques: La Casa Sanpere, "...digno alojamiento para qualquier Personaje (...) tiene ya hecho trozos para las maniobras necesarias a sus lienzos ocasionando una lástima universal a quantos lo advierten porque su delicioso Jardín, tal vez el mejor de esta Ciudad y ya reducido en parte a tendedero de indianas, está a la frente del concurrido paseo de la muralla de Tierra".

La fàbrica Formentí, ara anomenada Miquel Formentí i fill, subsistí fins el 1789, quan dos socis de la companyia de la fàbrica d'indianes de Manel Ortells, compraren la "massa de creditors de Miquel Formentí i fill". **Manel Ortells** (s. XVIII) provenia d'una família de paraires i tonedors, una de les famílies principals de la declinant indústria de la llana de la ciutat.¹⁴

Durant la segona meitat de segle, Ortells havia fundat la societat Manel Ortells i Cia., destinada a la fabricació d'indianes i situada al carrer de Sant Pere Més Alt. El 21 d'abril de 1777 es renovà la companyia amb 4 socis, 80.000 lliures de capital, direcció concentrada i responsabilitat limitada.¹⁵ Un dels socis principals de la companyia era **Magí Just i Anglada** (s. XVIII), fill del pareire Francesc Just, soci fundador de Miquel Formentí i Cia.¹⁶

La factoria Manel Ortells i Cia. tenia fàbrica d'indianes i prat de blanqueig a Sant Martí de Provençals, "... y en lo lloch nomenat Lo Taulat y Clos de la Mel".¹⁷ Dins de la ciutat emmurallada s'havia instal·lat en uns edificis existents al carrer de Sant Pere Més Alt, i és probable fos la mateixa Casa Sanpere, on durant el 1778 hagué d'efectuar-hi obres d'adequació i reforma.¹⁸ La fàbrica disposava el 1783 de 50 telers instal·lats, xifra important que es mantindrà més enllà del 1788.¹⁹ Tenia una

població obrera xifrada en 133 operaris²⁰ i en el termini de quatre anys l'activitat desplegada per la fàbrica obligà a buidar els dipòsits de la casa fàbrica.²¹ Entre 1784 i 1796 la producció de Manel Ortells i Cia. es va distribuir principalment a Madrid un 42%, a la resta d'Espanya un 36% i es destinava al mercat colonial per via del port de Cadis un 22%, segons les dades recollides per J. M. Delgado.²²

Quan el 1789 dos dels socis de la companyia compraren la fàbrica Formentí, aquesta era una de la fàbriques d'estampats sobre teixits de seda més importants de la ciutat. El 1791 la companyia Manel Ortells i Cia. es va renovar, i es van reduir els socis a tres, amb un capital de 80.000 lliures catalanes.²³

La renovació de la societat havia estat conseqüència de la pèrdua d'un soci, però també per les inversions en obres de reforma de la casa fàbrica, efectuades amb llicència municipal del mes de desembre de 1790.²⁴ L'any 1794 Manel Ortells i Cia. ja era una fàbrica interessada en la Companyia de Filats de Cotó amb 4 accions.²⁵

Aquesta prosperitat es va mantenir durant 10 anys, fins que en un acte d'ajust de deutes, l'any 1804 la companyia Ortells es va veure obligada a vendre la fàbrica d'indianes de Sant Martí de Provençals, a la companyia Canals i Nadal.²⁶ L'empresa va subsistir fins la Guerra del Francès i segons Thomson, tancà entre 1808 i 1818.²⁷

Però el Palau Sanpere es veurà ara ja inexorablement absorbit per la industrialització. El relleu de Formentí el va prendre l'antiga família Codina²⁸ amb l'establiment d'una nova fàbrica d'indianes. **Pere Codina** (s. XVIII – s. XIX) era un mestre sastre que el 1789 exercia al carrer de la Palma, és a dir a la Palma de Sant Just, al centre neuràlgic dels casals de l'antiga aristocràcia catalana.²⁹ L'activitat manufacturera de Pere Codina el feu reformar la casa de la Palma i eixamplar els seus portals el 1790.³⁰

Thomson ha citat la fundació d'una fàbrica d'indianes Codina cap a l'any 1801,³¹ per bé que no s'especifica si va ser per causa de la transformació del sastre Pere Codina o per l'establiment a Barcelona del fabricant manresà **Martí Codina** (s. XVIII – s. XIX). També Alexandre Sánchez³² cita la companyia Codina, Dalmau, Martí i Serrano, intervinguda pel manresà Martí Codina, que l'any 1806 posseïa dues fàbriques tèxtils a Manresa.

Aquesta mateixa empresa va ser una de les primeres d'Espanya que va introduir la filadora *mule-jenny*, de mà de la Real Fàbrica de Algodón de Ávila, dirigida aleshores per Agustí de Betancourt, des d'on també es va enviar una altra *mule-jenny* a l'establiment de Jacint Ramon de Barcelona.³³ Martí Codina estava establert a Barcelona al carrer de Sant Honorat, també al centre històric, darrera de la Reial Audiència. La seva activitat estava enregistrada entre 1838 i 1850 com una filatura que disposà d'una màquina de vapor de 3 CV, 2000 fusos de màquines de tòrcer i 276 operaris,³⁴ instal·lada en un edifici que fins ara no ha estat possible identificar.

Pere Codina i Masana (s. XIX), probable descendent dels anteriors, en cooperació amb el seu germà **Ramon Codina i Masana** (s. XIX) participaran en la creació d'una fàbrica de teixits i d'estampats,³⁵ ubicada al barri de Sant Pere. L'any 1829 Pere Codina i Masana estava enregistrat al carrer de Cortines n. 31 (antic) amb 14 telers i Ramon Codina al carrer de Jonqueres n. 37 (antic) amb 18 telers corrents.³⁶

Cap al 1837 Pere Codina mantenia relacions familiars amb els Bonaplata, una família també estampadora.³⁷ Estava instal·lat al carrer de Sant Pere Més Alt n. 59 (actual), una parcel·la ampla i profunda, que donava a la muralla de Terra. Disposava també d'un casal antic, probablement la mateixa Casa Sanpere, convertida en fàbrica d'indianes per Miquel Formentí, i unes quadres

de treball edificades a l'interior de la parcel·la, durant la primera meitat del segle XIX, tal com ho demostren els Quarterons Garriga,³⁸ uns espais que compartirà també amb el seu germà Ramon Codina, on el 1840 ja disposava d'una fàbrica de tints, aprestos i acabats, amb 36 operaris.³⁹

Pere Codina era un estampilador reconegut que acabà ocupant càrrecs de regidor a l'Ajuntament de Barcelona pel consistori electe del 1846 i 1848,⁴⁰ amb una elevada quota de matrícula industrial. Actuà també de comerciant, i es va convertir en un dels principals clients del Banc de Barcelona entre 1848 i 1851.⁴¹ En el cens industrial de 1856, Pere Codina era un dels contribuents importants amb una quota de matrícula industrial elevada⁴² i tots dos, Pere i Ramon Codina, figuren a *El Consultor* de 1857⁴³ com a fàbriques d'estampats al número 59 de Sant Pere Més Alt.

L'activitat industrial en aquesta raó social devia finalitzar aproximadament abans de 1872.⁴⁴ L'antiga fàbrica d'estampats de la família Codina es va enderrocar i els edificis van ser substituïts per una casa de veïns, aproximadament cap a 1875. L'any 1906, la propietat passà a mans d'**Antoni Pons i Raurich**⁴⁵ (s. XIX – s. XX) i el 1913 dels seus descendents **Francesc de Paula i Anna Pons i Pla**.⁴⁶

En conclusió, aquest és un cas prou il·lustratiu de com la propietat dels edificis ha permès suportar i vincular el trànsit de l'antiga aristocràcia als fabricants d'indianes i d'aquests a la burgesia industrial de la segona meitat del segle XIX. En un curt període de temps, si pensem amb els períodes històrics anteriors, un mateix espai físic ha estat testimoni de transformacions revolucionàries. Inversament en el temps, l'actual presència d'una simple casa de veïns, no ha de portar engany sobre els seus pretèrits usos industrials dels quals hi ha quantiosos testimonis.

NOTES

1 RPB, Sant Pere Més Alt n. 59 i 59 bis, Libro 146 de Oriente, folio 104, Tomo 244.

2 APNB, Notari: Gaietà Olzina, 27 de maig de 1782. Testament d'Eulàlia Sampere (o Sempere): "Relaciones de bienes... Joaquín de las Llanas y López, de la edad de 52 años, soltero,... de la villa de Madrid... declarado legítimo poseedor de los bienes vinculados por Da Eulalia Sampere en su testamento que entregó a D. Cayetano Olzina el 24 de enero de 1777, publicado por el propio notario en 7 de mayo de 1782...Relacionan: Un inmueble en Barcelona... toda aquella casa señalada con el número 59... calle alta de San Pedro ...28.011 m2, linda por la derecha con Antonio Faura, por la izquierda (levante) con el monasterio de San Pedro... Inmuebles en Gracia, heredad "Casa Sampere"... travesía de Dalt n. 39...extensión de 14 mojadadas de secano y 5 y media de viña... linda a mediodía con Gerónimo Juncadella... Inmuebles situados en San Martí de Provençals, toda aquella heredad... conocida como "Casa Baró", 7 mojadadas y media de secano, 50 de viña..."

3 Thomson, James, "Els orígens ...", pg. 145.

4 Notari Olzina Cabanes, 1.007/37, 31 d'octubre de 1747, 3r llibre de casaments y contractes. "Compañia entre... Joan Pongem, comerciant, Josep Sabater passamaner, Francisco Just, paraire y Miquel Formentí, veler... la present compañía consisteix en la Casa y Prat de St. Adrià del Besos que ha fet reconeixement lo dit Miquel Formentí... Joan Pogem, casas... en lo carrer per loqual se va a la Plaça de Sant Pere, al Portal Nou de esta ciutat..."

5 Thomson, James, "Els orígens ...", pg. 211.

6 APNB, Notari Creus Llobateras, 1752, fols. 46-49. Citat per Thomson, James, "Els orígens...". Op. Cit.

7 Thomson, James, "Els orígens ...", pg. 188 i 191.

8 APNB, Notari Francesc Mas i Güell, 1772, fol. 401; en castellà. "Miquel Formentí i Cia."; fàbrica d'indianes de Sant Vicenç Ferrer. 3 socis. Acta de continuació, 25/XII/1771. Vegeu acta n. 5-. Capital: 94.005 lliures, de balanç després de retirats part dels beneficis i el valor dels immobles, que han passat a propietat personal del titular. Direcció concentrada -44,4 %.

9 BC, Fons del Baró de Castellet: Documents de la companyia. Documents judicials. Fallides: 1777. Fallida de Miquel Formentí.

10 Grau, Ramón, "Telares..." Op. Cit. "Miquel Formentí y Cía.", 1763, 55-80 telares, 1772, 80 telares; 1783, 25 telares. Localización: Alta de San Pedro.

11 Vegeu casa fàbrica Ribas i Prou, carrer de Sant Pere Més Alt n. 72-74.

12 Vazquez de Prada, Valentín "Un modelo de empresa catalana ...". Op. Cit.

13 Thomson, James, "Els orígens ...", pg. 336. Op. Cit.

14 Molas, P. "Los gremios barceloneses del siglo XVIII", Madrid 1970.

15 APNB, Notari Josep Ponsich, 1777, fol. 435; en castellà. "Manuel Ortells i Cia."; fàbrica d'indianes. 4 socis. Acta de continuació, 21/IV/1777 (després de la fallida de "Miquel Formentí i fill". relacioada amb "Miquel Formentí i Cia.", vegeu acta n. 16), amb l'entrada d'un nou soci, el titular i director. Capital: 80.000 ll., 65.806 de les quals són de balanç i la resta en moneda. Direcció concentrada -4,6 %. Responsabilitat limitada per als socis que no hi intervenen. Citat per Grau, Ramón, i Marina López, "Empresari i capitalista a la manufactura catalana del segle XVIII", Revista Recerques n. 1. Barcelona 1974.

16 APNB Notari: Josep Portell, manual de 1791, fol. 343. Citat per Delgado Ribas, J.M. "La industria algodonera catalana (1776-1796) y el mercado americano. Una reconsideración", Revista de Historia Moderna, n. 7, 1988, pg.103-116.

17 Servidor documental de Julio-Carlos García Castrillón. <http://www.monacodebacardi.com/julio/doc699.html>. Notari: Thomas Gibert, 27 de febrer de 1804, "Venda de la fàbrica d'indianes de Manuel Ortells i Cia. a Canals i Nadal".

18 AHCB Obreria C-XIV, caixa 37, 21 de desembre de 1778, llicència presentada per Manel Ortells, fabricant d'indianes, per a la reforma de la casa del carrer de Sant Pere Més Alt. Sense plànol.

19 Grau, Ramón, "Telares, acciones y localización de las fábricas de indianas interesadas en la Compañía de Hilados de algodón (1768-1799)". Inèdit.

20 Thomson, James, "Els orígens la industrialització a Catalunya. El cotó a Barcelona (1728-1832)", Edicions 62, Barcelona 1994.

21 AHCB Obreria C-XIV, caixa 42, (?) 1782, llicència presentada per Manel Ortells, fabricant d'indianes, per buidar el dipòsit de la fàbrica i casa del carrer de Sant Pere Més Alt. Sense plànol.

22 Delgado Ribas, J.M. "La industria algodonera catalana (1776-1796)...". Op. Cit. "Ventas de Manuel Ortells y Cía, detectadas a partir de la negociación de letras de cambio (1784-1796)".

23 APNB, Notari Francesc Portell, 1791, fol. 483; en castellà. "Manuel Ortells i Cia."; fàbrica d'indianes. 3 socis. Acta de continuació, 1/1/1791; dos dels socis han comprat la part a la "massa de acreedores de Miguel Formentí e hijo", 24/XII/1789 i han continuat sense nova acta durant l'exercici 1790. Capital: 80.000 ll., de les quals 53.240 ll., 8 s. i 4 d. són de balanç. Direcció concentrada -25 %-. Responsabilitat limitada per als socis que no intervenen. Citat per Grau, Ramón, i Marina López, "Empresari...". Op. Cit.

24 AHCB Obreria caixa 53, 3 de desembre de 1790, llicència presentada per "Manel Ortells i Companyia", propietaris de la fàbrica d'indianes del carrer de Sant Pere Més Alt, per reformar. Sense plànol.

25 Grau, Ramón, "Telares...", Op. Cit.

26 Servidor documental de Julio-Carlos García Castrillón. <http://www.monacodebacardi.com/julio/doc699.html>. Notari: Thomas Gibert, 27 de febrer de 1804, "Venda de la fàbrica d'indianes de "Manel Ortells i Cia" a "Canals i Nadal": "Primo: De tota aquella casa ab sas oficinas corresponents per fabrica da Indianas junt ab la gleva o pessa de terra en que la dita casa fabrica está contruida y que vuy serveix de prat de la mateixa fabrica, situada en la Parroquia de Sant Martí de Provensals territori de Barcelona y en lo lloch nomenat "Lo Taulat y Clos de la Mel". Segundo: De tota aquella pessa de terra unida y aplegada al dit prat de Indianas la que antes de haverse reduhit a prat consistia en sinch faixas de terra camp, de tinguda tres quintaras y mitja de sembradura poch mes o menos, situadas en lo dit terme y Parroquia de Sant Martí de Provensals, y en lo referit lloch nomenat "Lo Clos de la Mel" antes "La Llacuna". Tercio: De una pessa de terra camp, de tinguda dos mojadadas poch mes o menos, situada en lo expressat terme y parroquia de Sant Martí de Provensals en la partida dita "Lo Teulat" y lloch nomenat "Llacuna", o "Clos de la Mel". Cuarto: De la facultat de usar y valerse de las ayguas..."

27 Thomson, James, "Els orígens...", pg. 334.

28 Els Codina de Barcelona tenien els seus orígens al segle XVI, amb títol de ciutadans honrats des del 1556 i títol de noblesa del 1599. Durant la Guerra de Successió foren una família austriacista i constituï-

cional: Ramon Codina i Farreres (s. XVII – s. XVIII) va ser Conseller en cap el 1709, i el seu fill Josep Codina i Costa (s. XVII – 1714), capità de la 8ª companyia del VI Batalló, morí l'11 de setembre de 1714. Amb la derrota, els béns de la família Codina foren confiscats i la seva trajectòria política es va veure truncada.

29 AHCB Obreria C-51, 3 de juny de 1789, Pere Codina, mestre sastre, carrer de la Palma reforma, pb+4p, 88 pams. Sense plànol.

30 AHCB Obreria C-53, 26 de setembre de 1790, Pere Codina, mestre sastre, carrer de la Palma, engrandir el portal. Sense plànol.

31 Thomson, J. "Els orígens..." Op. Cit. pg. 337.

32 Sánchez, Alexandre, "Crisis económica y respuesta empresarial. Los inicios del sistema fabril en la industria algodonera catalana, 1797-1839", Revista de Historia Económica, 18, 3, 2000.

33 Vegeu casa fàbrica Ramon, carrer de Sant Pau.

34 Garcia Balañà, Albert, "La fabricació de la fàbrica...", Op. Cit. Graell, "Estadísticas", Barcelona 1850.

35 Anònim, "El Consultor", Barcelona 1857. Pedro Codina, fàbrica de estampados, Alta de San Pedro 59. Ramon Codina, fàbrica de estampados, Alta de San Pedro 59.

36 Graell, "Padron General", Barcelona 1829.

37 AHCB Obreria C-126, 30 de maig de 1837, "Dn Salvador Bonaplata, Dn Pedro Codina y Dn Valentín Esparó, cuidadores de los menores del difunto Dn Gabriel Bonaplata...casa calle Montcada, quitar antepecho de una ventana para formar una escalerilla". Façana, sense signatura.

38 Quarteró Garriga, 1858. Raonaments realitzats a partir dels Quarterons Garriga.

39 Rodrigo i Alharilla, Martí, "Indians a Catalunya. Capitals cubans en l'economia catalana", Barcelona 2007.

40 Fuster, "Barcelona a la dècada moderada..." Op. Cit.

41 Blasco, Yolanda, "El Banc de Barcelona..." Op. Cit.

42 Matricula industrial de 1856, Carrer de Sant Pere Més Alt n. 59, Fàbrica de pintats i estampats de Pere Codina (quota 3071). Citat per Vecilus SL, Francesc Caballé i Reinald González, "Cens d'edificis industrials de Ciutat Vella", inèdit, 2012.

43 Anònim, "El Consultor", Barcelona 1857. Pedro Codina, fàbrica de estampados, Alta de San Pedro 59, Ramon Codina, fàbrica de estampados, Alta de San Pedro 59.

44 Leon, D.L.R., "Guia Consultiva ó Indicador General...", Barcelona 1872: No hi ha cap referència d'activitat industrial en aquesta finca.

45 RPB, Sant Pere Més Alt, n. 59 i 59 bis: Moderno...Libro 822, folio 13, Finca 655. "Casa... calle Alta de San Pedro... 1.336 metros y 79 cmys cuadrados ... linda con Don Antonio Faura por la derecha entrando... se segrega de la finca incrita con el mismo número 492, en el folio 222 del libro 20 de esta sección, Tomo 837 del Archivo, inscripción primera: Don Antonio Pons y Raurich (¿)... adquirió la finca... a D. Joaquin de las Llanas y López de la Huerta... 1 de junio de 1906... Notario Joaquin Palau.

46 RPB, Sant Pere Més Alt, n. 59 i 59 bis RPB: "...30 de enero de 1913, Don Francisco de Paula y Doña Anna Pons y Plà, inscriben... n. 59 de Alta de San Pedro.

25. Casa fàbrica BONAPLATA

1786

Fàbrica d'indianes

Carrer de Sant Pere Més Baix n. 73

Carrer de Sant Pere Mitjà n. 66-70

(Existent)

Edifici existent

Màquines:

14 taules d'estampar (1829)

Nombre d'operaris:

-

Arquitectura:

Reforma de la fàbrica (1791)

Reforma de la casa (1806)

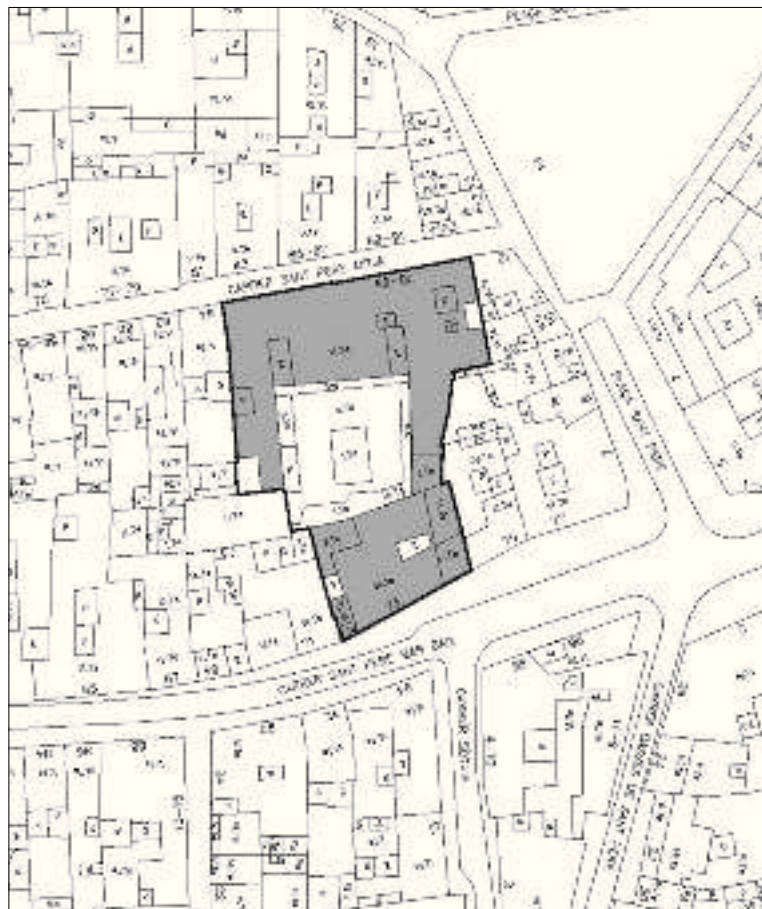
Autor: Pere Barrera, mestre de cases.

Reforma de la casa (1826)

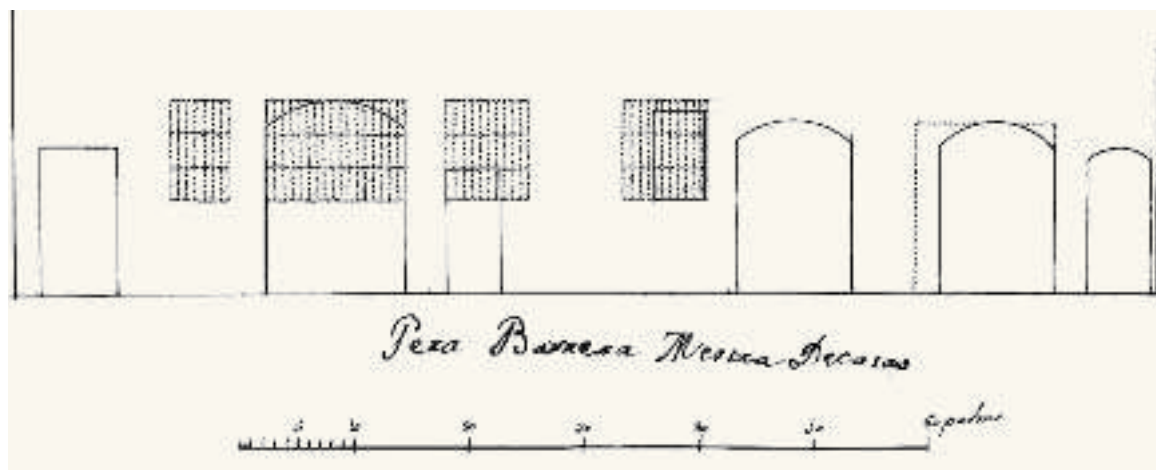
Autor: Josep Nolla, mestre de cases.

Reedificació de la fàbrica (1827)

Autor: Josep Nolla, mestre de cases.

AHCB Obreria C-73, 26 de març de 1806, "Raymundo Bonaplata fabricante de Indianas...calle més baja de Sn Pedro, frente la Sequia Real, n. 22, 23, 24 y 25...bariar aber-turas y...poner algunas rejillas...", Croquis, signa Pere Barrera, mestre de cases.

Encara que sovint s'ha afirmat que els Bonaplata eren una família oriünda de Sallent (Bages),¹ avui sabem que estaven instal·lats a Barcelona des de mitjan segle XVIII, al barri de Sant Pere, al carrer de Sant Pere Més Baix. La primera referència dels Bonaplata que tenim data de l'any 1753, quan el negociant **Joseph Bonaplata** (s. XVIII), reformava la seva casa del carrer de Sant Pere Més Baix.²

Raimon Bonaplata i Roig (s. XVIII – 1833)³ era un fabricant d'indianes a Barcelona. Probablement fill del negociant Joseph Bonaplata, germà de Gabriel Bonaplata i Roig, devia heretar el sistema comercial del seu pare per muntar una fàbrica d'indianes al barri de Sant Pere. El 1786 es constituí la fàbrica d'indianes de Raymundo Bonaplata,⁴ que ocupà un antic casal del carrer de Sant Pere Més Baix. Raimon Bonaplata, aquell mateix any de 1786, tenia oberta una altra fàbrica situada al Clot, amb prat d'indianes, on es servia de les aigües del Rec Comtal per a la fabricació dels pintats.⁵

El 1789 eren propietaris també d'una casa al carrer de Montjuïc⁶ i el 1791 de diverses parcel·les del carrer de Sant Pere Mitjà.⁷ Aquestes darreres parcel·les considerem que foren objecte d'una compra i addició destinada a la implantació de la fàbrica d'indianes en la part posterior de la casa familiar de Sant Pere Més Baix.

El seu germà, **Gabriel Bonaplata i Roig** (s. XVIII – s. XIX), que exercia també de fabricant d'indianes, va efectuar la compra d'unes cases al carrer de Montcada als fabricants d'indianes Magarola, el 1805,⁸ per tal d'establir-se de forma independent, mentre que l'hereu Raimon obria fàbrica a la casa paterna de Sant Pere Més Baix.

El 1806 Raimon Bonaplata realitzava les primeres reformes a la casa del carrer de Sant Pere Més Baix números 22, 23, 24 i 25 (antics) davant de la Sèquia Reial⁹ (actual 73), un conjunt de parcel·les medievals que foren unificades progressivament en un procés de concentració parcel·laria.

La casa fàbrica Bonaplata, en conclusió, fou inicialment una reutilització de quatre edificis medievals preexistents, composta per un cos de casa, resultat de la unificació de les parcel·les, situada en el front del carrer de Sant Pere Més Baix, actual número 73, davant del carrer de la Sèquia Comtal, i d'una fàbrica, com veurem construïda en diferents etapes, situada en la part posterior de les parcel·les, que donaven al carrer de Sant Pere Mitjà, actuals números 66-70, organitzades al voltant d'un pati de treball. Un edifici encara existent que és un clar exponent de la clàssica tipologia de l'arquitectura del set-cents, les cases fàbrica.

Amb l'inici de la Guerra del Francès de 1808, Barcelona restà incomunicada de la resta de l'Estat. Mentre l'antiga noblesa i els comerciants abandonaven la ciutat, en línies generals els fabricants es quedaren a peu

de fàbrica, per tal de vetllar pel patrimoni. Aquest va ser el cas de Raimon Bonaplata quan va acceptar el càrrec de regidor, el 26 de juliol de 1812,¹⁰ en un govern municipal dirigit per la figura de Melcior de Guàrdia i d'Ardèvol, en el càrrec de *maire*.¹¹ Aquesta actitud pactista, sota el risc d'esser considerats afrancesats, ajudà els fabricants a mantenir l'estructura industrial intacta, malgrat l'enfonsament del mercat de les indianes, però sense pèrdues patrimonials, com havia succeït amb la destrucció de Manresa o altres llocs del Principat.

Raimon Bonaplata i Roig estava casat amb Teresa Corriol i Sala, amb la qual va tenir quatre fills, Salvador, Ramon, Josep i Narcís, dins d'una família il·lustrada i liberal, que adoptaren posicions constitucionalistes i s'implicaren en la Revolució Liberal. L'any 1822, donada l'avançada edat de Raimon Bonaplata, **Salvador Bonaplata i Corriol** (s. XVIII – Barcelona 1855),¹² el primogènit i hereu del negoci tèxtil de la família, ja s'havia fet càrrec de la direcció de la fàbrica d'estampats¹³ de Sant Pere Més Baix, una de les més pròsperes de la ciutat.¹⁴

Amb la revolució liberal del Trienni constitucional, tota la família Bonaplata s'implicà en la defensa de la Constitució de Cadis. Els fabricants Raimon i Gabriel Bonaplata ocuparen càrrecs municipals i foren Comissaris de barri. Dels fills de Raimon Bonaplata, Ramon ingressà com a soci de la Tertúlia Patriòtica de Lacy el 1820 i Josep va ser nomenat comandant d'una divisió de "miquelets".¹⁵ El 1822 Salvador Bonaplata, a peu de fàbrica d'acord amb l'Ajuntament constitucional, fou el cervell de l'operació de la transformació de l'antic cementiri de Sant Pere de les Puel·les a l'actual Plaça de Sant Pere.¹⁶

Amb la restauració absolutista, tots els fills de Raimon Bonaplata van patir una forma o altra de repressió. Per aquest motiu, sembla que nominalment el pare recuperà el protagonisme en les importants transformacions que realitzaren a l'antiga fàbrica d'indianes. Raimon Bonaplata, el 1826, sol·licità a l'Ajuntament 4 plomes d'aigua per donar servei a la seva fàbrica,¹⁷ i el mateix any feia

Raimon Bonaplata i Roig (s. XVIII – 1833). Oli de Vicenç Rodes. Col·lecció família Omar.

Salvador Bonaplata i Corriol (s. XVIII – Barcelona 1855). Oli de Vicenç Rodes. Col·lecció família Omar.

AHCB Obreria C-97, 16 de novembre de 1826, "Ramon Bonaplata... sacar una reja del portal... calle más baja de S. Pedro, sellada con el n. 10". Reforma. Façana, signa Josep Nolla. Corresponent als edificis de la casa Bonaplata del carrer de Sant Pere Més Baix n. 73.

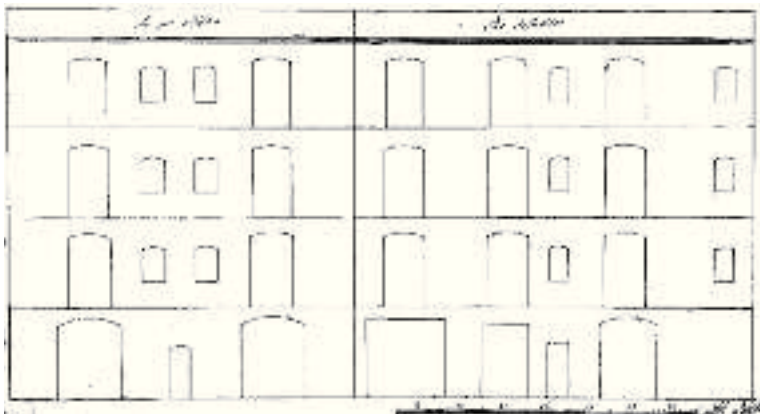
reformes a la casa de Sant Pere Més Baix¹⁸ i a la fàbrica de la Mitjana de Sant Pere,¹⁹ sota la direcció del mestre d'obres Josep Nolla,²⁰ façana de la qual disposem d'una representació gràfica esquemàtica, però suficient per efectuar una identificació amb els edificis actualment existents.

Amb la llicència de 1826, els Bonaplata havien començat també a reedificar la fàbrica de Sant Pere Mitjà, integrada per diferents unitats edificatòries, que s'aniran repetint en forma

de patró. El 1827, Raimon Bonaplata sol·licitava llicència per reedificar una nova part de la fàbrica,²¹ segons el patró de les edificades fins aleshores i, al mateix temps, continuava amb les reformes de la casa de Sant Pere Mitjà, sota la direcció del mateix mestre d'obres Josep Nolla.

Aquesta estratègia constructiva per unitats o fases no era pas nova. Responia a una actitud adient amb la complexa conjuntura econòmica del moment, inestable i que podia canviar molt ràpidament. Malgrat aquesta complexitat, tal com ho especificava a la llicència, el resultat final es corregia amb la unificació dels edificis, per la continuïtat dels ràfecs o cornises i pel mateix color de tractament de les façanes.

La fàbrica Bonaplata es transformà en un impor-

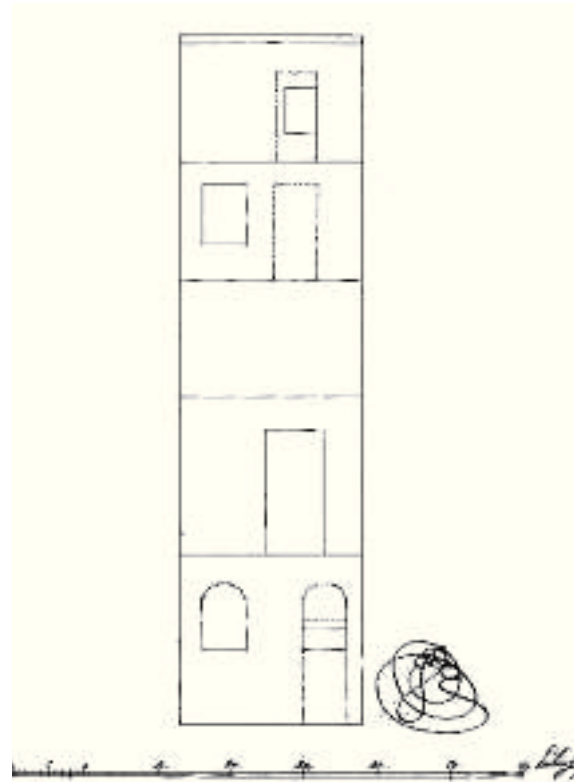

AHCB Obreria C-98, 7 d'abril de 1827, "Ramon Bonaplata...casa a la calle Mediana de Sn Pedro sellada con el n. 10...derribarla y volverla a obrar de nuevo y blanquear o dar mezcla de cal y arena al frontis de la nueva que tiene al lado que tiene que edificar y al frontis que da a la calle mas baja de Sn Pedro para que las casas sean de un solo color", Façana, signa Josph Nolla. Corresponent a la fàbrica Bonaplata, al carrer de Sant Pere Mitjà.

tant centre productiu, i Salvador Bonaplata va ser qui va ajudar a situar la fàbrica en el vuitè lloc, de les quaranta-set que formaven el cens barceloní de 1829.²² El mateix any que es convertí en hereu de la fàbrica d'estampats,²³ la societat Ramon Bonaplata i fill estava enregistrada al Padró de fabricants amb 14 taules de pintar, al carrer de Sant Pere Més Baix número 10 (antic).

La branca formada pel germà de Raimon, Gabriel Bonaplata i Roig, amb casa al carrer Mòneg²⁴ i fàbrica al carrer de Montcada i enregistrada el 1829 al Padró de fabricants amb 2 taules d'estampar,²⁵ era una instal·lació industrial menor, comprada a la branca comercial dels Magarola el 1805 i que el 1837, arran de la mort de Gabriel, va ser regentada pels marmessors dels seus fills.²⁶

Tots els fills de Raimon Bonaplata devien treballar a la fàbrica d'indianes paterna, on feren l'aprenentatge dels secrets de l'estampació i la filatura del cotó, en una fàbrica amb màquines d'accionament manual o per cavalleries, entorn al qual s'acabarà formant una de les famílies protagonistes de la industrialització al nostre país, els socis fundadors de la fàbrica El Vapor de la societat Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia., el 1831.²⁷

AHCB Obreria C-126, 30 de maig de 1837, "Dn Salvador Bonaplata, Dn Pedro Codina y Dn Valentín Esparó, cuidadores de los menores del difunto Dn Gabriel Bonaplata...casa calle Montcada, quitar antepecho de una ventana para formar una escalerilla". Façana, sense signatura.

Aquesta societat edificarà la fàbrica El Vapor el 1832 al carrer Tallers de Barcelona, la primera de filats i teixits mecànics del país moguda per l'energia del vapor.²⁸ Des de 1829, el tercer germà de Salvador, Josep Bonaplata i Corriol, havia estat l'impulsor i protagonista del projecte industrial més important del país, que implicà els membres de les grans famílies de fabricants de Barcelona, com eren els Vilaregut i els Rull. El 1831 Salvador Bonaplata va entrar a formar part de la societat Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia., on efectuà una aportació particular de capital de 15.000 lliures catalanes, en el projecte de la primera fàbrica de vapor a l'angle-sa del país.

El 1833 El Vapor obrí al públic el mateix any de la mort del patriarca de la família Raimon Bonaplata i Roig, any que Salvador es convertí en l'hereu efectiu de la fàbrica d'indianes de Sant Pere Més Baix.²⁹ Després de la crema d'El Vapor el 5 d'agost de 1835, Salvador Bonaplata va continuar amb el negoci d'estampats de Sant Pere Més Baix, i el seu gendre, Valentí Esparó, un cop liquidada la societat el 1838, amb la col·laboració de Leandre Ardèvol, serà qui reconstruirà l'edifici cremat, escollint com a marca de fàbrica l'Au Fènix, que neix de les cendres, en una clara al·legoria a la crema d'El Vapor.

Salvador Bonaplata formà part de l'Ajuntament progressista presidit per Marià Borrell els anys 1836-37 i també el 1839,³⁰ al costat de Joan Vilaregut i fou president de la Comissió de Fàbriques el 1838.³¹ El 1841 era accionista de la Sociedad para la propagación de la industria española amb 4 accions,³² societat fundada a Madrid per l'Instituto Industrial de España. Exercí de fabricant i prestamista, i actuà en el comerç del cotó. Accionista fundador del Banc de Barcelona el 1844,³³ adquirí finques a Sarrià i a Santa Perpètua de Mogoda.³⁴

No abandonà, però, la casa matriu de la família, l'antiga fàbrica d'estampats, que continuà oberta sota la raó de Salvador Bonaplata fins més enllà de la seva mort el 1855, al carrer de Sant Pere Més Baix número 73³⁵ (actual). El seu fill Ramon Bonaplata i Nadal (s. XIX) es dedicà a la indústria tèxtil, regidor de Barcelona en diverses ocasions i diputat a les Corts per Vic el 1866-68.

Ramon Bonaplata i Corriol (? 1793- Madrid 1850)³⁶ va ser un liberal compromès amb el Trienni constitucional, que formà part de la Junta Patriòtica de Lacy,³⁷ motiu pel qual es va haver d'exiliar durant la Dècada Ominosa a Marsella, ciutat on treballà en una casa de comerç.³⁸ Es va acollir a una amnistia i retornà a Barcelona el 1831, any que va entrar a formar part de la societat Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia., amb una aportació de capital de 10.000 lliures catalanes.³⁹

Després de la mort de Josep Bonaplata, quedà com a únic propietari de la foneria de metalls i construcció de màquines de Madrid, muntada pels germans Bonaplata després de la crema d'El Vapor. Finalment adquirí una mina de plom a Bailén.⁴⁰ El seu fill Eduard Bonaplata i Roura (s. XIX) residí a Bailén i es dedicà a l'exploració minera fins que, arruïnat, es traslladà a Madrid. Va ser membre de la junta directiva de l'Asociación de Defensa del Trabajo Nacional y de la Clase Obrera creada el 4 de juny de 1848 a Barcelona.⁴¹

Josep Bonaplata i Corriol (Barcelona, 1795-La Bunyol, València, 1843)⁴² s'implicà en els afers del Trienni Constitucional el 1823 com a comandant d'una divisió de 400 miquelets de la Milícia Nacional⁴³ i com a elector parroquial.⁴⁴ En fer-se càrrec de l'herència familiar el seu germà gran Salvador a partir de 1823 i amb la restauració absolutista, optà per marxar a treballar de jove a la Gran Bretanya, on adquirí diverses patents de màquines de filar i teixir, i on estudià també l'ús del vapor com a font d'energia.⁴⁵

De retorn a Barcelona, l'1 de gener de 1829 sol·licità privilegis d'importació de maquinària⁴⁶ i sense esperar el resultat, el 5 de febrer, constituí la societat Bonaplata i Cia., formada per Josep Bonaplata i Silvestre Puig, presbíter, com a soci majoritari que li aportà el capital de 12.000 duros.⁴⁷ Josep Bonaplata constituïrà també una societat amb Joan Vilaregut, Bonaplata, Vilaregut i Cia., a nom de la qual el 16 d'octubre de 1829 sol·licità el privilegi per introduir maquinària de l'estranger per ordir, adobar i teixir tota classe de fils mecànicament,⁴⁸ concedit el 26 de novembre de 1829.⁴⁹

El 1830 Josep Bonaplata s'havia fet acompanyar pel fabricant Joan Rull a l'exili per visitar Lancashire, examinar maquinària i situar un tècnic català anomenat Camps en una empresa de Manchester i guanyar experiència. El 18 de juny de 1830 van efectuar la compra de les màquines a Carlos Luis Bahx del comerç de Liverpool, van contractar maquinistes i va deixar encomanat el transport de la contracta a qualsevol d'aquestes tres destinacions: Barcelona, Cadis o Marsella.⁵⁰

El mateix any, amb Joan Vilaregut llogà a Sallent la fàbrica propietat d'Anton Torres d'Amat, ocupada des del 1817 per Manel Torrens de la casa Pau Miralda i Cia., i sota la raó social de Bonaplata, Vilaregut i Cia. posà el principal establiment de tissatge mecanitzat de Catalunya. Eren els primers telers mecànics del país accionats per la força hidràulica, amb un valor de 26.072 lliures el 1831.⁵¹

Amb privilegi reial concedit pel ministre López Ballesteros, projectà la instal·lació d'una gran fàbrica on coincidissin les tres formes del nou món industrial: la metal·lúrgia, el teixit i el filat. Amb aquest objectiu impulsà la constitució de la societat Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia., fundada el 30 de setembre de 1831, on hi aportà la seva part de la fàbrica de Sallent, 20.000 lliures i s'encarregà de la direcció de la fàbrica.⁵²

El 23 de febrer de 1835, Josep Bonaplata ingressava a la Societat Econòmica d'Amics del País. Però el 25 de juliol de 1835 esclata la revolució liberal i amb el avalots de les bullangues del 5 d'agost, la fàbrica El Vapor fou incendiada en un tràgic episodi. Bonaplata fou elegit novament oficial de la Milícia i fou comissionat a València en nom de la Junta Superior per tal d'establir acords entre els components de l'antiga Corona d'Aragó.⁵³

La crema d'El Vapor va conduir a la societat cap a la seva desintegració. Josep Bonaplata que havia intentat la recuperació de la indemnització promesa pel govern, dirigí la seva activitat cap a la resta de l'Estat, amb projectes de nous establiments metal·lúrgics a Madrid amb la societat Bonaplata, Sandford i Cia., fins que el 30 de maig de 1843 Josep Bonaplata va morir de camí a la fàbrica madrilenya.

Narcís Bonaplata i Corriol (1807 – Sevilla, 1869)⁵⁴ era el fill menor, que fou soci de la companyia Bonaplata, Vilaregut Rull i Cia. constituïda el 1831, on hi efectuà una aportació de capital de 18.000 lliures catalanes.⁵⁵ El 1834 havia arrendat uns terrenys de S. Rusiñol, al barri de Gràcia, on va sol·licitar una llicència per construir una casa fàbrica de nova planta.⁵⁶

Capità del 1r batalló de la Milícia Nacional, el 27 de juliol de 1835, aconseguí permís per a la defensa de la fàbrica Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia., sense poder aturar els avalots de les bullangues, que a la fi incendiaren la nit del 5 d'agost del 1835 la fàbrica El Vapor.

Després de la desintegració de la companyia Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia. aviat va quedar com a propietari únic de l'establiment de Sevilla, una foneria de metalls i construcció de màquines muntada pels germans Josep, Salvador i Ramon Bonaplata, que fou durant molt temps la més important de la ciutat; posteriorment instal·là una fàbrica de filar i tintar cotó; i fou també un dels impulsors de la Feria de Abril sevillana.⁵⁷

La primitiva fàbrica Bonaplata del barri de Sant Pere, l'any 1849 figurava com a pràcticament establiment de blanqueix regentat per Salvador Bonaplata a Sant Pere Més Baix n. 88 (numeració antiga)⁵⁸ i el 1857 encara estava enregistrada al n. 73 (actual) a nom del difunt Salvador Bonaplata, com a fàbrica d'estampats.⁵⁹ A partir d'aquestes dates es pot situar el tancament de la fàbrica i l'arrendament de l'espai industrial a diferents fabricants, com les fàbriques de teixits i filats de Martin, Tey, A. Costa y Masana, establertes el 1872 a Sant Pere Més Baix número 73.⁶⁰

La casa fàbrica Bonaplata, en conclusió, fou inicialment una reutilització d'uns edificis medievals preexistents, que van ser unificats abans del 1806, amb un cos de casa situada al front del carrer de Sant Pere Més Baix, actual número 73, davant de la Sèquia Comtal. La fàbrica fou reedificada en diferents etapes, la darrera el 1827, a partir de la compra de diverses parcel·les, situades en la part posterior de la parcel·la, que dona al carrer de Sant Pere Mitjà, en els actuals números 66-70. Un edifici encara existent, que és un clar exponent de la tipologia de l'arquitectura del set-cents, amb la clàssica organització al voltant d'un pati de treball, de les cases fàbrica.

Quarteró Garriga i Roca 1858. És clarament identificable la casa fàbrica Bonaplata, amb la seva tipologia al voltant d'un gran pati.

Foto aèria, segle XXI. (Foto Google)

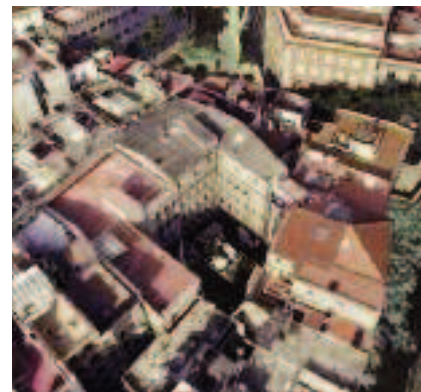

Carrer de Sant Pere Més Alt, n. 73. casa fàbrica Bonaplata. (Foto JAV 2012)

Carrer de Sant Pere Mitjà, n. 66 (Foto JAV 2012)

Vista aèria de la casa fàbrica Bonaplata (Foto Google)

Els edificis estan actualment ocupats per habitatges i comerços i han estat objecte de remunes durant el segle XIX. El que fou l'antic pati de maniobra central està totalment edificat en planta baixa, i els baixos tots ocupats amb comerços. Aquests edificis formen part del Catàleg del patrimoni arquitectònic de Barcelona amb un Nivell D, Bé d'interès Documental, i no tenen cap nivell de protecció més que el que li assigna el PGM.⁶¹

NOTES

1 Enciclopèdia Catalana, Joan Gaspar / Josep M. Ainaud i de Lasarte.

2 AHCB Obreria C-26, 25 de juliol de 1753, "Jph Bonaplata, negociant.... carrer Sant Pere més baix...un balcó". Sense plànol.

3 La data de la mort de Ramon Bonaplata i Roig és citada el 1833 per Cabana i Vancells, Francesc: "Fàbriques i Empresaris, els protagonistes de la revolució industrial a Catalunya", Barcelona 1993.

4 Thomson, James, "Els orígens de la industrialització a Catalunya. El cotó a Barcelona (1728-1832)", Edicions 62, Barcelona 1994.

5 AHCB Obreria C-47, 22 de juliol de 1786, "Inspección sanitaria en la fábrica de Indianas de Raymundo Bonaplata, sita en el Clot...se le ordena que no vierta los residuos e inmundicias de los colores en la Azequia del Rech Comtal...se persona el día 23 en la casa y fábrica de Raymundo Bonaplata que tiene en la calle Mas baja de San Pedro...". Sense plànol.

6 AHCB Obreria C-50, 9 de gener de 1789, "Raymundo Bonaplata fabricante de pintados...posee una casa en la calle de Munjuich, n. 6 y necesita hacer una abertura...". Sense plànol.

7 AHCB Obreria C-55, 27 de novembre de 1791, "Raymundo Bonaplata fabricante de indianas...modificar la fachada de unas casas que posee en la calle Media de St Pedro n. 38 y 39..." pb+3p, 76 pams. Sense plànol.

8 Servidor documental de Julio-Carlos García Castrillón, <http://www.monacodebacardi.com/julio/doc719.html>, Notari: Tomás Gibert i Vilaseca, 1805, 8 de gener, "...Dn Antonio Nadal y Darrer familiar del número del Sant Oficio de la Inquisición de este Principado de Catalunya y Comerciante matriculado de esta Ciudad, espontaneamente aprueba y firma por razon de Dominio la Venta perpetua otorgada por los Señores Antonia de Magarola y Margarit, viuda del Señor Francisco de Magarola y Francisco Xavier de Magarola y de Margarit, Maria Rosa de Magarola y Cassani Viuda del Señor Josep Francisco de Magarola, y Buenaventura de Magarola, todos vecinos y del comercio des esta dicha ciudad... en favor de Gabriel Bonaplata Fabricant de Indianas Vecino de la misma, De todas aquellas casas con dos Puertas abriendo, situadas en esta misma Ciudad de Barna y en la calle nombrada de Moncada, las quales se integran de dos diferentes casas...doscientas diez y seis libras, trece sueldos y quatro dineros moneda catalana..."

9 AHCB Obreria C-73, 26 de març de 1806, "Raymundo Bonaplata fabricante de Yndianas...calle més baja de Sn Pedro, frente la Sequia Real, n. 22, 23, 24 y 25...bariar aberturas y...poner algunas rejas...", Croquis, signa Pere Barrera, mestre de casas.

10 Mercader, Joan, "Barcelona durante la ocupación francesa, 1808-1814", C.S.I.C, Madrid, 1949, p. 180.

11 L'1 de juny de 1811 es constituí un consell municipal afrancesat, presidit de nou per Antoni Ferrater i vicepresidit pel magistrat i hisendat Josep de Campà, que comptava amb quatre components més (nobles i hisendats). Finalment, el 13 de juliol de 1812, s'implantà un ajuntament de tipus francès, "mairie", d'acord amb la nova organització territorial de Catalunya (decret de 2 de febrer de 1812). El "mairie" fou l'advocat i magistrat Melcior de Guàrdia i Ardèvol, que pertanyia a una de les famílies de ciutadans honrats, fabricants i comerciants de Barcelona, i els altres membres foren: el noble Francesc Delàs; el fabricant Erasme de Gònima, que hi renuncià i fou substituït pel també hisendat i negociant Josep Pujol i March; i els hisendats Josep de Campà i Josep Castanyer. Al voltant de la "mairie" es formà un consell municipal integrat per trenta persones importants de la ciutat, entre els quals hi havia Ramon Bonaplata, amb la missió d'aconsellar-la i orientar-la (antics regidors, comerciants francesos i delegats de les cases de comerç estrangeres, barcelonins afrancesats i, fins i tot, contraris als francesos). Finalment, el 8 de maig de 1814, les tropes franceses sortien de Barcelona, d'acord amb l'armistici signat el 19 d'abril. Arnabat, Ramon, "La revolució liberal a Barcelona. Política de classes i classes de política", Quaderns d'Història n. 10, Barcelona, 2004.

12 Mestre i Campi, J. "Diccionari d'Història de Catalunya", Barcelona 1992.

13 ACA, Fons Tribunal de Comerç, Expedient 140: Salvador Bonaplata contra Josep Subirana, 1843, citat per Garcia i Balaña, Albert, La fabricació de la fàbrica. Treball i política a la Catalunya cotonera (1784-1874)", Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 2004. pg. 299, nota 70.

14 Sánchez, A. "Protecció, ordre i llibertat", 1990.

15 Roca i Vernet, Jordi, "Política, liberalisme i revolució, Barcelona 1820-1823", Tesi doctoral, UAB, 2007.

16 AHCB Obreria C-88, maig de 1822, Enderroc del cementiri de St. Pere de les Puelles: Reunió dels ciutadans: "Salvador Bonaplata, calle Mas Baja de Sn Pedro" i altres... Ordre d'enderrocament 23 de maig de 1822.

17 AHCB Obreria C-96, 27 d'abril de 1826, "Ramon Bonaplata, Manu- el Bertchinger, Juan Calafell, José Ribas...piden 4 plumas de agua...". Sense plànol.

18 AHCB Obreria C-97, 16 de novembre de 1826, "Ramon Bonaplata...sacar una reja del portal...calle más baja de S. Pedro, sellada con el n. 10". Reforma. Façana, signa Josep Nolla.

19 AHCB Obreria, C-98, 29 de desembre de 1826, "Ramon Bonaplata...tapiar un portal...calle mediana de Sn Pedro". Sense plànol.

20 Deven estar parlant de: Josep Nolla i Cortés, mestre d'obres (1798

- ?). Segons Muntaner, era l'oncle del mestre d'obres Josep Nolla i Anglada. Treballà en la continuació de les obres del Cementiri del Poble Nou, obra d'Antoni Ginesi, i va rebre diversos encàrrecs de reconeguts fabricants, Josph Rovira y Poch (1825), Ramon Bonaplata (1826 i 1827), Eulogi Soler (1826 i 1829) Francesc Ribas (1833) i Marià Borrell (1835).

21 AHC B Obreria C-98, 7 d'abril de 1827, "Ramon Bonaplata...casa a la calle Mediana de Sn Pedro sellada con el n. 10...derribarla y volverla a obrar de nuevo y blanquear o dar mezcla de cal i arena al frontis de la nueva que tiene al lado que tiene que edificar y al frontis que da a la calle mas baja de Sn Pedro para que las casas sean de un solo color", Façana, signa Jsph Nolla.

22 Padró de fabricants de 1829: Graell, Guillermo, Historia del Fomento del Trabajo Nacional, Barcelona, s. a., pp. 428-9.

23 BC, JC, Circular de la firma Bonaplata, 24 de desembre de 1829, Arxiu de la Junta de Comerç de Barcelona, leg. 79, núm. 442.

24 AHC B Obreria C-100, 27 de març de 1828, "Gabriel Bonaplata...abrir ventana...calle Monach". Façana, signa Geronimo Granell.

25 Graell, "Padron de fabricantes" de 1829. Fabricantes de pintados situados en la parte de la Ribera: Gabriel Bonaplata, Montcada n. 15, 2 taules d'estampar.

26 AHC B Obreria C-126, 30 de maig de 1837, "Dn Salvador Bonaplata, Dn Pedro Codina y Dn Valentín Esparó, cuidadores de los menores del difunto Dn Gabriel Bonaplata...quitar antepecho de una ventana para formar una escalerilla". Façana, sense signatura.

27 ANB, JM. Planas Compta, notari, 30 de setembre de 1831. Acta de constitució de la societat comandita Bonaplata, Vilaregut, Rull y Cía.

28 Vegeu Fàbrica El Vapor a: Artigues, J. Mas, F "El model de casa fàbrica als inicis de la Industrialització. Registre de Fàbriques del Raval de Barcelona" Barcelona 2005.

29 Solà, A. "Tres notes entorn les actituds i valors de l'alta burgesia barcelonina a mitjan segle XIX", Quaderns de l'Institut Català d'Antropologia, año 1981, núm. 3-4, pág. 107. Inventari post-mortem de Ramon Bonaplata i Roig, fabricant d'indianes (1833) amb una biblioteca de 45 llibres.

30 Arnabat Mata, Ramon, "Revolució i contrarevolució a Catalunya durant el Trienni liberal (1820-1823)", UPE, Barcelona 1999.

31 Ollé i Romeu, J.M. "Les bullangues de Barcelona durant la primera guerra carlina (1835-1837)", Barcelona 1994. També: Puig-Pla, Carles, "Física, Tècnica i Il·lustració a Catalunya", Tesi doctoral, UAB, Barcelona 2006.

32 AFTN, Comissió de Fàbriques 1840-46, 20 de juliol de 1841. Citat per Solà i Montserrat, Roser, "L'Institut Industrial de Catalunya...", p. 60.

33 Blasco, Yolanda i Sudrià, Carles, "El Banc de Barcelona, 1844-1874, Història d'un banc d'emissió", Generalitat de Catalunya, 2009.

34 Ajuntament de Barcelona, Obres de Sarrià i Vallvidrera, 1845-1922, carrer Delícies, 1846, Bonaplata, Salvador, tècnic Torner, Vicente, n. 14, lligall 216; carrer Delícies, 1851, Bonaplata, Salvador, s.pl., n. 172, lligall 216.

35 "El Consultor", 1856. Citat per Benet.

36 Mestre i Campi, J. "Diccionari ...", Op. Cit.

37 Roca i Vernet, Jordi, "Política, liberalisme i revolució, Barcelona 1820-1823", Tesi doctoral, UAB, 2007. Arnabat Mata, Ramon, "Revolució i contrarevolució a Catalunya durant el Trienni liberal (1820-1823)", UPE, Barcelona 1999. "Ramon Bonaplata, fabricant..." pg. 1761.

38 ANB, JM. Planas Compta, notari, 16 d'abril de 1829. "D. Ramón Bonaplata y Roig vecino y del comercio de la misma y dijo que su hijo D. Ramón Bonaplata y Curriol de edad 36 años de profesión comerciante establecido en la ciudad de Marsella... contraer matrimonio con Josefa Roura, hija de José Antonio Roura también comerciante establecido en Marsella..." consentiment per a Ramon Bonaplata a l'exili de Marsella.

39 Puig-Pla, Carles, "L'establiment dels cursos de mecànica a l'Escola Industrial de Barcelona (1851-52)", Quaderns d'Hª de l'enginyeria, Vol I, Barcelona, 1996.

40 Mestre i Campi, Jesús. "Diccionari d'Història de Catalunya", Barcelona 1992.

41 Solà i Montserrat, Roser, "L'Institut Industrial de Catalunya i l'associacionisme industrial des de 1820 a 1854", Ed. Abadia de Montserrat. 1997. pg.151.

42 Nadal, J. "Los Bonaplata: tres generaciones de industriales en la España del siglo XIX", Revista de Historia Económica, 1983, pg. 79-95.

43 Costa i Oller, Francesc, "Activitats repressives dels constitucionals

els anys 1821-23, al corregiment de Mataró", Sessió d'Estudis Mataronins, n. 6, 1989.

44 Arnabat Mata, Ramon, "Revolució i contrarevolució a Catalunya durant el Trienni liberal (1820-1823)", UPE, Barcelona 1999. pg. 1764. "Bonaplata, Josep (fabricant), 1823..."

45 Enciclopèdia Catalana, (Joan Gaspar/ Josep M. Ainaud de Lasarte), 1971.

46 OPEM, Oficina Española de Patentes y Marcas, Archivo Histórico. Base de datos de solicitudes de privilegios (1826-1878): Privilegio: 46, Título: Sistema de máquinas para hilar estambre por un método no usado en España. Solicitante: Bonaplata, José, Solicitud: 01/01/1829.

47 ANB, JM. Planas Compta, notari, 5 de febrer de 1829. acta de constitució de la firma Bonaplata y Cía., formada per Josep Bonaplata i Silvestre Puig, Pbro.

48 OPEM, Oficina Española de Patentes y Marcas, Archivo Histórico. Base de datos de solicitudes de privilegios (1826-1878): Privilegio: 54, Título: Máquinas para urdir, adobar y tejer toda clase de hilos. Solicitante: Bonaplata, Jose & Villaregut, Juan, Solicitud: 16/10/1829.

49 AGPB, Prot. Manuel Planas, p. 169, 30 de setembre de 1831. Citat per Solà i Montserrat, Roser. Op. Cit.

50 ANB, JM. Planas Compta, notari, 11 d'octubre de 1831. L'evidència de la compra de màquines es manifesta també a l'acta de constitució de la primera societat Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cía.: ANB, JM Planas Compta, 30 de septiembre de 1831: "Los socios D José Bonaplata y Juan Vilaregut que en veinte y seis de noviembre de mil ochocientos veinte y nueve obtuvieron de S. M. Real Celula de privilegio por cinco años asegurandoles la propiedad de unas máquinas que introdugeron del extranjero para urdir, adovar y tejer toda clase de hilos mecánicamente consiente que que durante la Sociedad pueda la misma plantificar cuantas máquinas de esta clase tenga por conveniente mientras sean para urdir, adovar y tejer hilos de algodón solamente..."

51 Arxiu Torres Amat, Sallent, "Arriendo otorgado por D. Antonio Torres de Amat, vecino de la vila de Sallent a favor de D. José Bonaplata, Vilaregut y comp.", Document núm. 6. Citat per Solà i Montserrat, Roser. Op. Cit.

52 Vegeu Fàbrica El Vapor, a: Artigues, J. Mas, F "El model de casa fàbrica..." Op, Cit.

53 Santirso, Manuel. "Revolució liberal i Guerra civil a Catalunya (1833-1840)", Tesi Doctoral, Barcelona 1994.

54 Mestre i Campi, J. "Diccionari ...". Op, Cit.

55 Vegeu Fàbrica El Vapor, a: Artigues, J. Mas, F "El model de casa fàbrica..." Op, Cit.

56 AHC B Obreria, caixa 117, 6 de març de 1834, llicència presentada per Narcís Bonaplata, arrendatari de S. Rusiñol, per edificar una fàbrica i casa al barri de Gràcia. Sense plànol.

57 Mestre i Campi, Jesús. "Diccionari ...". Op, Cit.

58 Saurí, Manuel; Matas, José; "Manual Histórico-topográfico estadístico y administrativo...", Barcelona 1849: Prados ó establecimientos de blanqueo con bullicio o sin ella: "Salvador Bonaplata", baja de san Pedro 60.

59 Anònim, "El Consultor", 1857. "Fábrica de estampados: Bonaplata, Salvador, calle Baja de San Pedro 73". També: Matrícula industrial de 1856, Carrer de Sant Pere Més Baix n. 73, Salvador Bonaplata, fàbrica d'estampats (quota 2155), Citat per Veclus SL, Francesc Caballé i Reinald González, "Cens d'edificis industrials de Ciutat Vella", inèdit, 2012.

60 Leon, D.L.R., "Guía consultiva o Indicador Genaral de todos los contribuyentes de Barcelona", E. Riera, Barcelona, 1872. "Fábricas de tejidos y hilados: Baja de San Pedro 73, D. Martín, Tey, D. A. Costa y Masana".

61 Qualificació urbanística del PGM: 12c. Zona de Casc Antic Medieval.

26. Casa fàbrica SARRIERA

1789

Fàbrica de mussolines de cotó

Carrer de la Palma de Sant Just n. 8

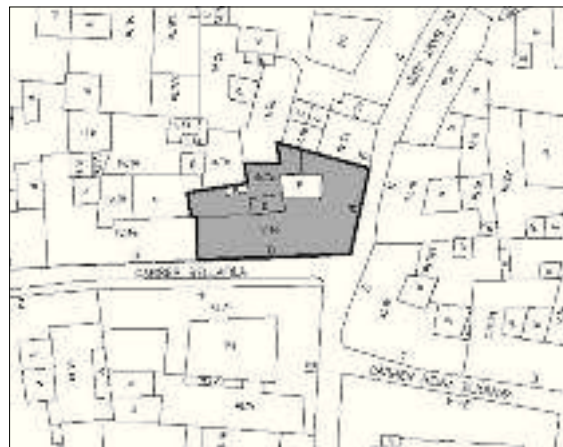
Carrer de Bellafila n. 5

Edifici existent.

Arquitectura:

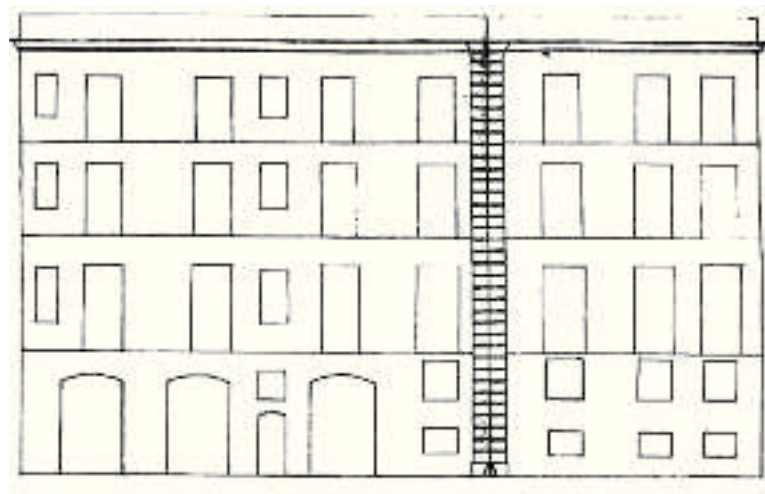
Reedificació de la casa de Bellafila (1789)

Construcció de la casa St. Pere Més Alt (1789).

El Sarriera eren originàriament una antiga família patrícia de la noblesa catalana, els Comtes de Solterra,¹ molt destacada sobretot a la ciutat de Girona, on disposaven d'un gran casal al carrer dels Ciutadans, edifici avui encara existent. Segons diverses fonts, d'aquesta antiga família gironina en devia néixer la branca comercial de la ciutat de Barcelona.²

A mitjan segle XVI, **Joan Sarriera**, un cavaller domiciliat indistintament a Girona i a Barcelona, exercia com a proveïdor de llana castellana. Aquesta activitat no era pas anecdòtica: entre el 1500 i el 1600 els senyors giro-nins encapçalaren el 15% de les compravendes de llana enregistrades notarialment.³

AHCB Obreria C-50, 10 de març de 1789, Antoni Sarriera, del comerç, reedificar al carrer de la Palma amb carrer de Bellafila, pb+3p, 91 pams. Façana, sense signatura.

Ben entrat el segle XVIII, els germans **Josep i Antoni Sarriera i Manzano** (s. XVIII – s. XIX), comerciants establerts a Barcelona, eren uns negociants majoristes capdavaners de la ciutat.⁴ Van constituir una primera companyia comercial, la Galup i Sarriera, que va ser una de les més importants de la ciutat, gravada amb un cadastre de 300 lliures l'any 1783. Josep Sarriera va assolir la condició de comerciant matriculat de Barcelona el 1786⁵ i com veurem va posar en marxa la seva fàbrica el 1789.

Josep i Antoni Sarriera havien constituït una segona companyia, la Sarriera Germans i Cia., destinada a la fabricació de les indianes. Thomson cita l'any 1789 com a primera data documentada d'aquesta companyia.⁶ El 10 de març de 1789, Antoni Sarriera, exercint de comerciant, feia reedificar la seva casa al carrer de la Palma, cantonada amb Bellafila,⁷ un edifici de 4 plantes i 91 pams d'alçada.

El 3 de juliol del mateix any ho feia fer el seu germà Josep Sarriera i Manzano a la casa del carrer de Sant Pere Més Baix,⁸ també un edifici de 4 plantes i 89 pams d'alçada amb una dimensió de parcel·la de 50 pams, amplada suficient per fer-hi distribuir les quadres de treball i el pati de maniobra.

Sarriera Germans i Cia. era una manufactura relativament important que va carregar amb 100 lliures de cadastre.⁹ La seva fàbrica era descrita com a “vella i acreditada”, potser referint-se a una activitat anterior a 1789, i s'especialitzà particularment en la fabricació de teixits de cotó d'alta qualitat. L'any 1793 tenien empleat un ciutadà francès, anomenat Xiera (o Siera), com a majordom o director de la fàbrica, qui experimentarà amb noves tècniques de blanqueig. El 1794 Sarriera Germans i Cia., ja era una de les fàbriques interessades en la Companyia de Filats de Cotó, amb 2 accions.¹⁰

L'any 1797 els Sarriera eren uns dels pocs fabricants de mussolina de la ciutat. Eren evidentment uns líders en aquest sector de la indústria i van ser responsables de la introducció de noves tecnologies de l'estranger. Més endavant, l'any 1803, quan es va escollir Antoni Sarriera perquè actués com a delegat de la Junta de Comerç, l'elecció es va justificar per la gran contribució que havia fet al desenvolupament de la filatura de cotó mitjançant la seva participació primer en la firma Galup-Sarriera i Cía. i després en la dels Sarriera Germans.¹¹

No tenim constància de la possible continuïtat de la fàbrica Sarriera Germans i Cia. després de la Guerra del Francès. Però sí que està documentat que els Sarriera exerciren com a nobles una gran influència en el bàndol moderat del partit liberal. **Ramon de Sarriera i de Pinós**, comte de Santa Coloma (s. XIX), el 1833-1834 ocupà el càrrec de regidor degà de l'Ajuntament de Barcelona, el 1847 estava inscrit en el cens electoral¹² en un edifici de la Plaça de Santa Anna n. 5 (antic) i el 27 d'abril de 1850 fou elegit acadèmic de número a l'Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi, de la qual fou tresorer de la corporació entre 1850 i 1856.

La primitiva Casa Sarriera, que creiem que exercí les funcions de fàbrica de “mussolines”, ha estat identificada al Carrer de la Palma de Sant Just n. 8 (actual) i al Carrer de Bellafila n. 5 (actual), a partir dels plànols de la llicència d'obreria de 1789. Malauradament, no ha estat possible identificar la casa del carrer de Sant Pere Més Baix aixecada pels Sarriera, el mateix any de 1789.

Segons els documents descrits, l'edifici en qüestió feia cantonada entre els carrers de la Palma de Sant Just i Bellafila i disposava de 8 eixos verticals d'obertures i balcons, 7 principals i una amb portella, en correspondència amb els de l'edifici actual. Respecte als plànols

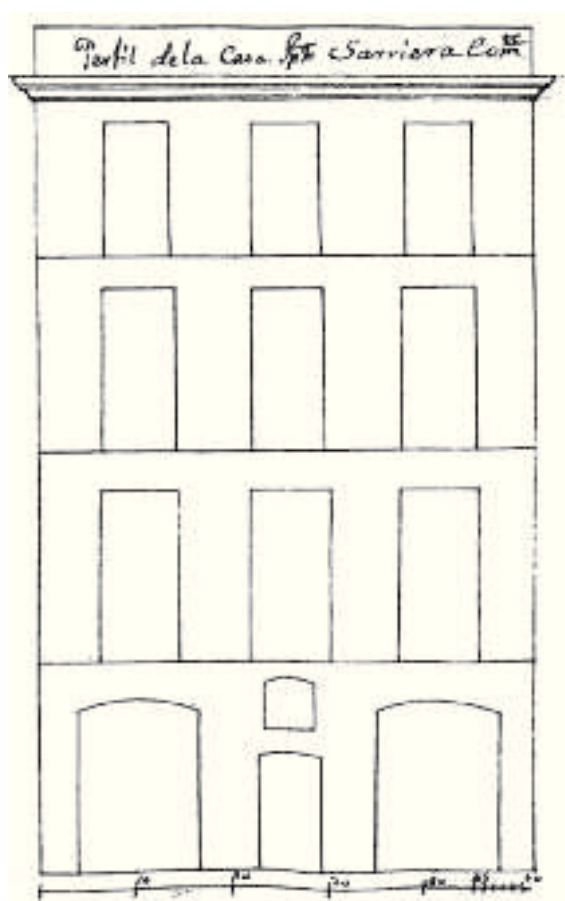
Portal setcentista d'arc rebaixat del carrer de Bellafila n. 5. (Foto JAV 2012)

Carrer de Bellafila n. 5. (Foto JAV 2012)

Carrer de Bellafila n. 5. (Foto JAV 2012)

AHCB, Obreria C-51, 3 de juliol de 1789, Josep Sarriera i Manzano, comerciant, enderrocar i reedificar carrer de Sant Pere Més Baix, pb+3p, 89 pams. Façana, sense signatura.

de projecte, les diferències corresponen amb la conservació de l'obertura principal amb arc adovellat de mig punt i l'addició d'una planta més de les projectades.

En conclusió, la casa fàbrica Sarriera de la Palma de Sant Just estava formada per un antic casal comercial, amb restes d'arquitectura medieval, com pot apreciar-

se a les fotografies, que a finals del segle XVIII va ser reutilitzat per la mateixa família Sarriera com a fàbrica de mussolines, edifici compost per obertures emmarcades amb pedra, i amb un domini del pla de façana amb estucs i faixes de pedra horitzontals. L'edifici de la Palma de Sant Just número 8 està inclòs al Catàleg de Protecció del Patrimoni amb un Nivell D, Bé d'interès Documental, i no gaudeix de cap mena de protecció més que la que pot derivar-se de la seva qualificació urbanística 12b, conservació del centre històric.

NOTES

1 BC Arxiu, Al·legacions judicials, 1728-1730, Joan de Sarriera, comte de Solterra.

2 Mirambell, Enric, "El Casal dels Sarriera al segle XVI", Revista de Girona n. 159, agost de 1993.

3 Torres Sans, Xavier, "La ciutat de Girona a l'època moderna: de capital del drap a plaça forta", Annals de l'Institut d'Estudis Gironins, Vol XLII, Universitat de Girona, 2001.

4 Thomson, J. "Els orígens...". Op. Cit. Pg. 337, 340-341.

5 BC, JC, llig. 45, núm 77, folis 3.5, elecció de Josep Sarriera com a comerciant matriculat.

6 Thomson, J. "Els orígens...". Op. Cit. Pg. 337.

7 AHCB Obreria C-50, 10 de març de 1789, Antoni Sarriera, del comerç, reedificar al carrer de la Palma amb carrer de Bellafila, pb+3p, 91 pams. Façana, sense signatura.

8 AHCB Obreria C-51, 3 de juliol de 1789, Josep Sarriera i Manzano, comerciant, enderrocar i reedificar carrer de Sant Pere Més Baix, pb+3p, 89 pams. Façana, sense signatura.

9 Thomson, J. "Els orígens...". Op. Cit. Pg. 340-341.

10 Grau, Ramon, "Telares...", Op. Cit. "Sarriera Hnos. y Cia", 1794 2 accions, carrer ?.

11 AHCB, cadastres del 1783; Molas Ribalta, "La Junta de Comercio de Barcelona", pg. 293. També: BC, JC, reg. 91, 1803, registra la important contribució d'Antoni Sarriera en el sector del teixit del cotó. TH.

12 Fuster Sobrepere, Joan, "Barcelona a la Dècada Moderada (1843-1854). El projecte industrialista en la construcció de l'estat centralista" Tesi doctoral, UPF Barcelona, Setembre 2004; Ramon de Sarriera i de Pinós, Plaça de Santa Anna, n. 5, pis 2, territorial 1830.

27. Casa fàbrica SUBIRÀ-CARRERAS

1789

Fàbrica d'indianes

Fàbrica de teixits de llana
Carrer de Sant Pere Més Alt n. 17.

Edifici existent.

Màquines:

1 màquina de vapor (Obiols) (1844)
2 cardes i 1.160 fusos (Carreras) (1855)

Arquitectura:

Construcció de la casa Subirà (1762)

Autor: -

Reforma per transformar en fàbrica (1844)

Autor: Josep Buixareu, arquitecte acadèmic

La finca del carrer Sant Pere Més Alt n. 17 té la composició d'un antic casal del segle XVIII, amb tres grans portalades amb arcs rebaixats i una portella, i quatre plantes d'alçada amb una amplada de parcel·la aproximadament de 20 metres, 103 pams catalans. La portalada central està molt ornamentada i dotada de grans guarda-rodes amb signes de trànsit de carruatges, la qual devia donar a un gran espai de parcel·la. Aquest espai devia ser antigament accessible a través de les restes d'un passatge, el carreró de l'Hort d'en Favà, que ara no és més que una androna de 2,50 metres, situada al límit amb el número 15 del mateix carrer.

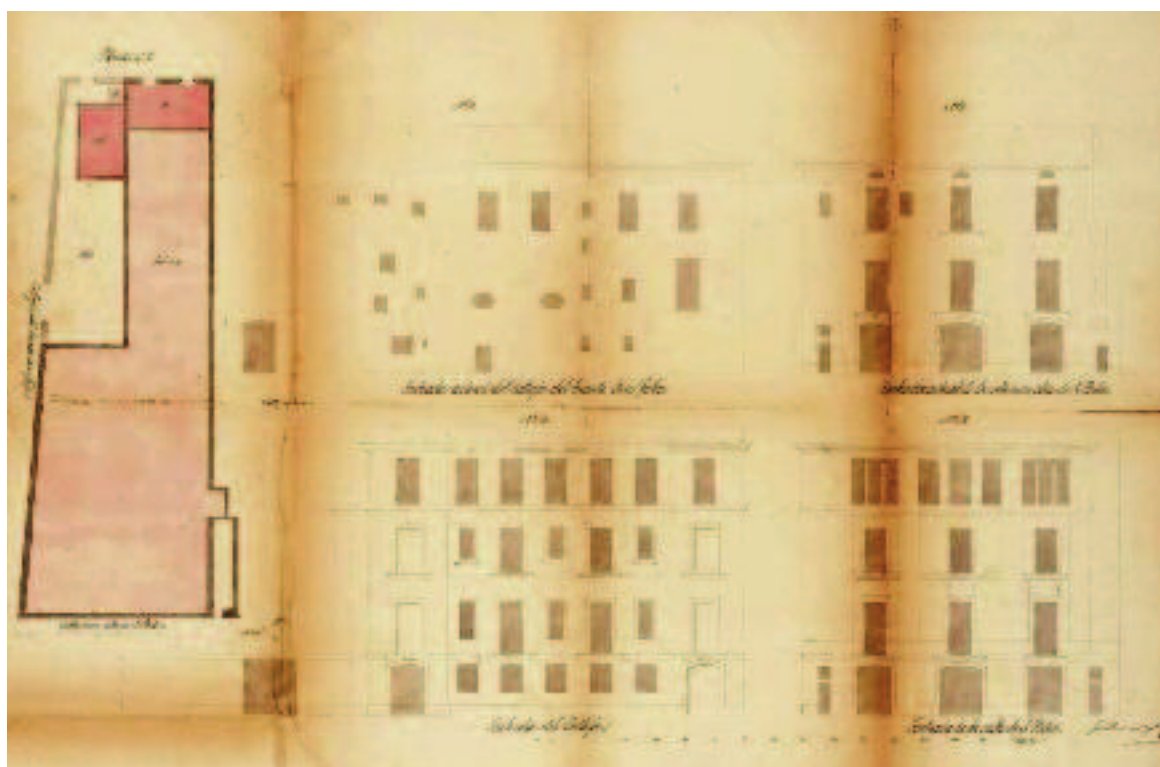
Reinald González i Francesc Caballé han identificat la presència en aquest edifici de la fàbrica d'indianes Subirà, segons els excel·lents estudis realitzats per Vèclus per a la Fundació Palau de la Música el 2003.¹ Si bé

aquests autors situen cap al 1712 la compra de dues parcel·les del carrer de Sant Pere Més Alt per **Anton Subirà** (s. XVIII), no serà fins uns anys més tard, el 1762, que s'hi afegirà una tercera parcel·la i Antoni Subirà reedificarà un únic casal,² que va ser llargament utilitzat com a botiga i probablement com a fàbrica d'indianes.

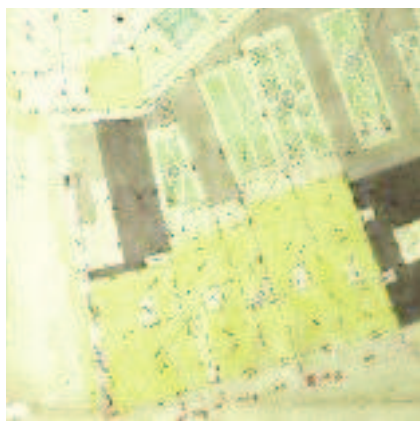
Una hipòtesi creïble podria ser la companyia fundada per **Josep Subirana (o Subirà?)** (s. XVIII), un reconegut teixidor de Barcelona que, juntament amb Emeteri Serra, el 1789 encapçalà la protesta contra la introducció de teixits de cotó en blanc de la Companyia de Filipines, procedents de l'Àsia: "...texedores de fábricas de indianas (...) en el nombre de la mayor parte de los individuos a igual maniobra en dhas. Fábricas ocupados".³

Sense disposar de més dades d'aquesta activitat, només podem afirmar que a mitjan segle XIX, una descen-

AMCB, Exp. Fo-19-1844, d'octubre de 1844. Ramon Obiols, Sant Pere Més Alt cantonada amb el carreró de l'Hort d'en Favà. Plantes i façanes. Carrer Sant Pere Més Alt n.17, Reforma i instal·lació d'una màquina de vapor de 25 CV. Signa Josep Buixareu.

Quarteró Garriga, 1858.

Portalada central de 1762 de la casa fàbrica Subirà-Carreras, al carrer de Sant Pere Més Alt n. 17. (Foto JAV 2012)

La casa fàbrica Subirà-Carreras, al carrer de Sant Pere Més Alt n. 17, edificada el 1762 i reformada el 1844. (Foto JAV 2012)

dent de la família, **Agustina Subirà**, es va vendre la casa de Sant Pere Més Baix al fabricant Ramon Obiols, el 5 d'agost de 1842.⁴ **Ramon Obiols** (s. XIX) era un filador de cotó, que el 1844, a l'antic casal del Subirà, hi va fer instal·lar una màquina de vapor⁵ i va fer a pujar un pis per a obrador i uniformar les façanes, sota la direcció de l'arquitecte acadèmic Josep Buixareu.⁶

La intervenció d'Obiols a la casa Subirà va ser una operació habitual en la transformació de les cases comercials dels segles XVII o XVIII en fàbriques i ja feia anys que al barri de Sant Pere s'utilitzaven els recursos del neoclassicisme per modernitzar els edificis.

Es substituï la coberta inclinada per una coberta plana conduint les aigües cap a l'interior, augmentant la superfície útil afegint una planta, s'obriren més finestres buscant la llum natural i tot reutilitzant els espais per a una casa i fàbrica neoclassicista, s'instal·là una màquina de vapor en el fons del pati, tangencialment a la "quadra".

La llicència d'Obreria de Ramon Obiols no ha estat localitzada al Registre, ni va aparèixer mai la fàbrica Obiols en les relacions de vapors que s'havien d'acollir al compliment de l'Edicte de 1846. Tanmateix s'ha d'acclarir que Ramon Obiols era una fàbrica de filats de cotó censada el 1844, però que no va tenir més continuïtat a les estadístiques posteriors.⁷ Per tant es pot concloure que va ser una de les múltiples iniciatives innovadores que varen caure al llarg del camí de la innovació del progrés. Això explicaria la posterior manca de dades d'aquesta empresa que finalment, a la mort de Ramon, fou heretada per Francesc Obiols.

L'any 1853 l'edifici fàbrica de Sant Pere més Alt 17 és novament venut per Francesc Obiols als fabricants **Lluís Arañó**, **Ramon Sala** i **Antoni Faura**, però la fàbrica ja estava ocupada per dos llogaters: l'empresa tèxtil Carreras y Plandolit –que ocupava els baixos, part del primer pis i les quatre quadres de la fàbrica– i els germans Junoy –que tenien l'altra part del primer pis, tot el segon i l'obrador de la tercera planta.⁸

La Matricula Industrial de 1856 revelava també que a la casa fàbrica de Sant Pere Més Alt n. 17 (actual), hi estaven censades com a mínim dues indústries del mateix ram, les fàbriques de filats i teixits de Josep Maria Junoy (quota 957) i la d'Ignasi Carreres (quota 682).⁹ **Josep Maria Junoy** (s. XIX) era un modest fabricant de tei-

xits de seda instal·lat a la fàbrica Obiols,¹⁰ mentre que **Ignasi Carreras** (o Carreres) (s. XIX) era, a més de teixidor de llana, fabricant de filats d'estam,¹¹ amb dues companyies conegudes com Ignaci Carreras y Comp^a i Carreras y Plandolit, que havia aparegut per primer cop en la Contribució Industrial de Barcelona del 1850 en la secció llanera-estamera, i el 1855 apareixia com a fabricant de teixits i filats, amb dues cardes i 1.160 fusos.¹²

Amb els nous propietaris també continuà la política de l'arrendament de l'espai industrial i de la força del vapor, com ho demostren les successives firmes que van ocupar els seus locals. El 1869 Ignasi Carreras, que encara ocupava la fàbrica, sol·licità una llicència de legalització de les dues calderes de vapor instal·lades.¹³ Aquesta indústria perdurà en aquesta mateixa casa fàbrica, fins passat l'any 1872.¹⁴

Ignasi Carreras va fer construir, entre 1877 i 1878, una nova fàbrica a l'Eixample, al carrer de Casanova n. 53-55 cantonada amb Diputació n. 178, edifici projectat per l'arquitecte Rafael Guastavino, avui ja desaparegut. Ignasi Carreras, el 1886 formà part, com a soci resident, de l'Associació artisticoarqueològica Barcelonense.¹⁵

La casa fàbrica Subirà, després Obiols i finalment Carreras, del carrer Sant Pere Més Alt n. 17, és un edifici avui encara existent, format per un antic casal de finals del segle XVIII, amb tres grans portalades amb arcs rebaixats i una portella i tres plantes d'alçada i una remunta projectada per l'arquitecte acadèmic Buixareu, el 1844. La "quadra" interior edificada abans de 1844, i que es fa reconeixible en els Quarterons Garriga de 1858, va ser enderrocada i substituïda per noves edificacions. El 1926, s'havia segregat la part posterior de la finca on hi havia hagut les quadres i les calderes de vapor que passà a mans de la Instrucció Popular, el Col·legi de la Salle Comtal.¹⁶

El 2007, arran de la promoció d'un Hotel pel Consorci del Palau de la Música, l'edifici de Sant Pere Més Alt n. 17 passà a ser propietat de la cadena Olívia Hotels. La casa Subirà forma part del Catàleg del Patrimoni arquitectònic de la ciutat, integrat en la descripció del Col·legi La Salle Comtal de 1906, però sense cap descripció específica d'aquest edifici del segle XVIII, amb un Nivell de Protecció D: Bé d'interès Documental.

NOTES

1 Veclus: "Estudi historicoarquitectònic i documental dels edificis del carrer Sant Pere més Alt núms. 13 bis, 15 i 17 de la ciutat de Barcelona". Fundació Palau de la Música, Barcelona 2003.

2 AHCB. Cadastre, I-34. "Relación de las casas reedificadas en el año de 1762...". Citat per Veclus: "Estudi...". OP. Cit.

3 Thomson, "Els Orígens...". Op. Cit. pg. 355

4 APNB. Notari: Josep Marzolà, Manual. 5 d'agost de 1842. Establiment de la finca de Sant Pere més Alt 17 realitzat per Agustina Subirà a favor de Ramon Obiols. Citat per Veclus: "Estudi...". OP. Cit.

5 AMCB. Exp. 197/1844, d'octubre de 1844, Ramon Obiols, Sant Pere Més Alt cantonada el carreró de l'Hort d'en Favà. Instal·lació d'una màquina de vapor de 25 CV i llicència per pujar un pis per a obrador i uniformar les façanes. Planta i alçats, signa Josep Buixareu. Citat per Veclus: "Estudi...". OP. Cit.

6 Josep M. Montaner situa a Josep Buxareu i Gallart a l'Escola d'arquitectura de la Llotja els anys 1821-23 i 1826, amb títol d'arquitecte acadèmic del 14 de març de 1830, actiu fins a 1870. Va ser autor del primer model de fàbrica moderna aplicat de les fàbriques de Dotres, Clavé i Fabra (1833) i de Joaquim Palau (1836) que posteriorment es generalitzaria, autor també de la Casa Xifre (1835-39), del Teatre Principal de Vilanova i la Geltrú (1835-1837) i Bassegoda li atribueix l'autoria del Mercat de Santa Caterina (1840). Va ocupar el càrrec d'arquitecte municipal de la ciutat de Sabadell, mantenint la seva activitat a Barcelona, on hi adquirí un extens currículum professional.

7 Garcia i Balañà, Albert, "La fabricació de la fàbrica...". OP. Cit.

8 APNB. Notari: Josep M. Marzolà, manual 9 abril 1853. Venda de l'edifici de Sant Pere més Alt 17 a favor de Lluís Arañó, Ramon Sala i Antoni Faura. Citat per Veclus: "Estudi ...". OP. Cit. APNB. Notari: Josep M. Marzolà, manual 4 de maig de 1853. Presa de possessió de la finca per part dels nous adquiridors Lluís Arañó, Ramon Sala i Antoni Faura.

9 Veclus: "Estudi ...". OP. Cit.

10 Anònim, "El Consultor", Barcelona 1857.

11 Anònim, "El Consultor", Barcelona 1857.

12 Galí i Izard, Roser, "Josep Badia i Juncà: un filador i vaporista de Sabadell", Revista "Arraona", n. 25, III Epoca, 2001.

13 AMCB. Exp. 2046 C (1869) Expedient de legalització de dues calderes de vapor de la fàbrica de filats de llana instal·lada a l'edifici del carrer de Sant Pere més Alt núm. 17. Planta.

14 Leon, D.L.-R. "Guia Consultiva o Indicador General...", Barcelona 1872: Fábricas de Tejidos é Hilados, Alta de San Pedro, 17, D. Ignacio Carreras.

15 "Asociación Artístico-arqueológica Barcelonesa", año 1886: socios residentes: don Ignacio Carreras, fabricante.

16 Veclus: "Estudi ...". OP. Cit.

28. Casa fàbrica COLL

1793

Fàbrica d'indianes

Avinguda del Portal de l'Àngel n. 12-14-16

(abans Plaça de Santa Anna)

Carrer de Duran i Bas n. 1

(abans Carrer del Governador)

Carrer de Montsió n. 2

Edifici desaparegut

Màquines:

20 taules de pintar

Arquitectura:

Casa del comte de Santa Coloma (s. XVIII)

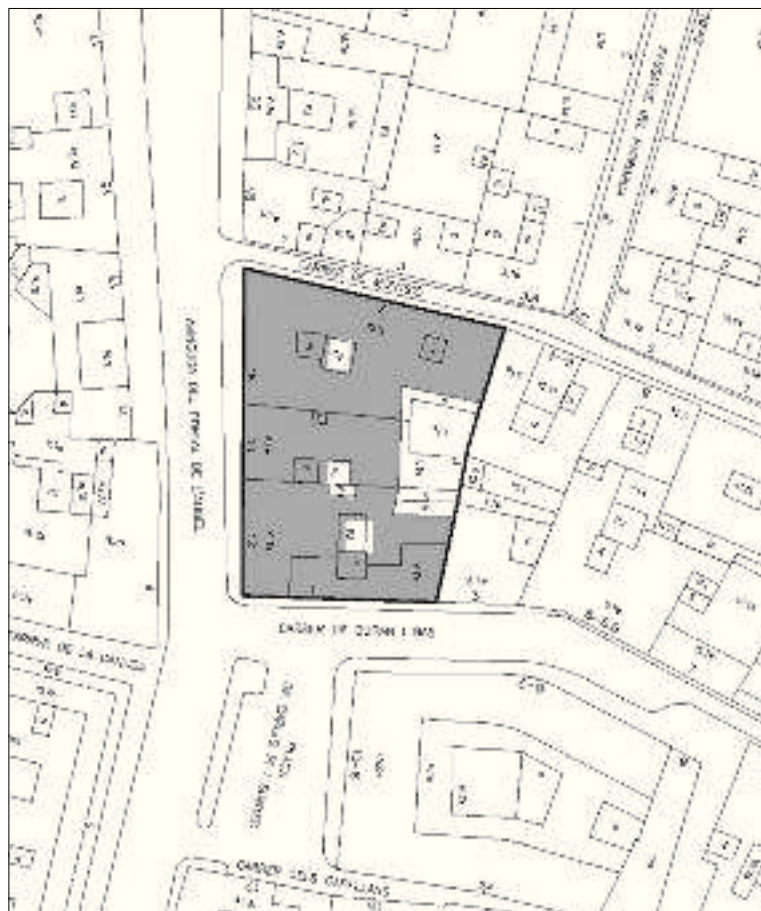
Autor: Pere Serra i Bosch, arqte. acadèmic

Reforma de la fàbrica (1793)

Reforma de la fàbrica (1820)

Reforma de la façana (1836)

Autor: Josep Vilar i Roca, arqte acadèmic

L'any 1793 va ser fundada a Barcelona la societat Joan Coll i Cia., empresa que va poder superar la Guerra del Francès, fins convertir-se el 1829 en una de les empreses capdavanteres en la fabricació d'indianes amb la instal·lació de 20 taules de pintar. Aquesta empresa va seguir un patró sensiblement diferent respecte d'altres instal·lacions manufactureres i menestrals. Va anar a instal·lar-se el 1793 a la Plaça de Santa Anna (actual Av del Portal de l'Àngel), que era en aquells moments l'espai públic més gran i representatiu de la ciutat, on residien cases nobles i importants cases de comerç, donat que la Rambla encara estava en procés de formació. La Plaça de Santa Anna gaudia d'una centralitat històrica d'origen medieval.

Joan Coll no va invertir en la construcció de cap edifici nou, sinó que va llogar una part important, potser la més gran, d'un antic casal propietat d'una de les cases comtals catalanes: els Comtes de Santa Coloma. Aquest edifici, com veurem més endavant, ocupava la parcel·la de les actuals finques números 12, 14 i 16 del Portal de l'Àngel, és a dir un gran casal de 40 metres de façana a la Plaça de Santa Anna, entre els carrers de Montsió i del Governador.

Aquest antic casal tenia origen en la compra efectuada per **Pere de Queralt i Icart** (s. XVI-1606), dos anys després d'haver estat nomenat comte de Santa Coloma, el 1601, als nobles de Barcelona Carles i Jerònima d'Alemanya i de Malers.¹

Aquest edifici disposava d'un gran jardí amb arbres en la part posterior i estava format per cinc estades o habitatges de les quals, la del nivell principal, amb entrada per Montsió i Governador, serà destinada a "fàbrica".² En definitiva, un conjunt arquitectònic que serà alineat i "format" segons un projecte de l'arquitecte municipal Pere Serra.³

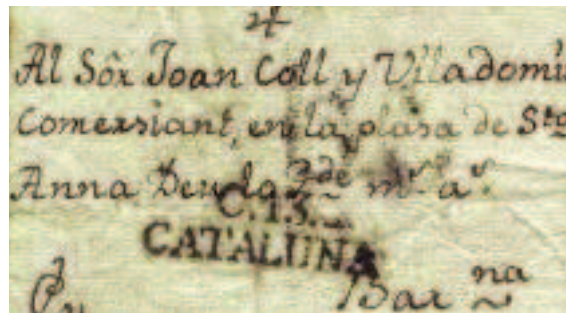
Si bé la data de la formació del perfil de façana de Pere Serra ens és desconeguda, hom pot suposar, a partir de les dades biogràfiques de l'arquitecte, que es tractava d'una obra primerenca i que es devia realitzar per ordre del Comte de Santa Coloma, a finals de la segona meitat del segle XVIII. Segons les descripcions posteriors d'Obreria, l'edifici estava compost pel cantó principal de la Plaça de Santa Anna, per tres plantes amb vuit eixos verticals d'obertures i una planta superior amb un rengle de les típiques finestres de "solana" o en galeria. L'extrem dret, fent cantonada amb el carrer del Governador, estava rematat amb una torre encara visible amb restes de finestres medievals.

La família Coll, que s'establirà en aquest edifici, eren uns fabricants originaris de Manresa, que s'havien instal·lat a Barcelona durant la segona meitat del segle XVI. **Joan Coll i Marsella**⁴ (s. XVIII), sastre de la ciutat de Manresa casat amb Agnès Viladomiu,⁵ casà la seva filla Ignàsia Coll i Viladomiu, el 1766, amb Erasme de Gòndima. Això li permeté, després de l'examen de rigor del 1780, instal·lar-se com a fabricant. Un fill d'aquest matrimoni, **Joan Coll i Viladomiu** (s. XVIII – s. XIX), fou el fabricant d'origen manresà que creà la fàbrica d'indianes Joan Coll i Cia. a Barcelona el 1793,⁶ empresa documentada pel seu fons comercial.⁷ Aquesta companyia continuà mantenint relacions amb Manresa a través de Pau Sagristà,⁸ però també rebia productes de llana d'altres parts de Catalunya, com ara Cervera, a través de Pere Llorens.⁹

El 7 de febrer de 1793 és la primera data documentada de la presència de Joan Coll a la Plaça de Santa Anna, amb motiu de les obres de reforma de l'antic casal¹⁰ per adequar-lo a fàbrica d'indianes. La companyia Joan Coll i Cia., creiem que com a arrendatària de la Casa del Comte de Santa Coloma, el 1794 ja era una empresa interessada en la Companyia de Filats de Cotó amb una acció, interès que es mantindrà, com a mínim durant sis anys més fins el 1799.¹¹ Havia de ser una fà-

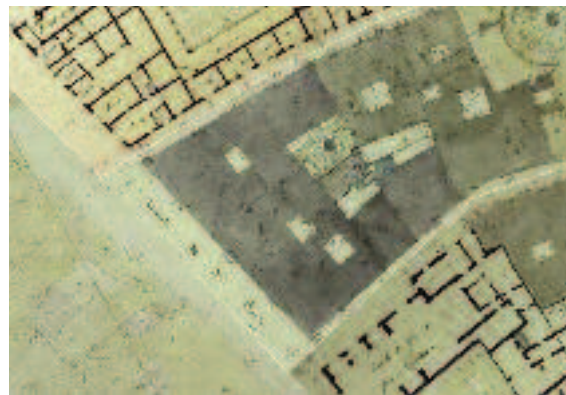
brica suficientment important com per ésser imposada amb una taxa de 100 lliures, d'un impost que gravava fins a les 500 lliures als més grans fabricants com Gòndima.¹² Joan Coll va mantenir sempre la relació amb Manresa, on hi passà temporades i des d'on enviava correspondència entre 1786 i 1812.¹³ La crisi de la Guerra del Francès implicà també en els afers de l'empresa Domènec Coll i Quer, probablement el seu hereu, fins al final de la guerra.¹⁴

L'arribada del Trienni Liberal (1820-1823) representà el retorn de la Constitució de 1812 i un nou impuls per als objectius de la revolució liberal; el 27 de setembre i l'11 d'octubre de 1820 fou promulgada la llei de desvinculació de tota mena de senyorius. El comte de Santa Coloma, **Joan Baptista Maria de Queralt i Silva** (s. XVIII – 1865), fou un dels pocs nobles catalans que s'hi acollí; per manca de recursos monetaris i també per la poca rendibilitat dels antics edificis. Entre els anys 1821 i 1823 efectuà vendes del seu patrimoni català, amb una visió prou previsora que a la llarga el beneficiarà.

Carta de Pere Llorens i Perelló de Cervera a 2 de juny de 1803 dirigida a Joan Coll i Viladomiu de la Plaça de Santa Anna de Barcelona (Arxiu JAV).

El Comte de Santa Coloma i altres comerciants com Ramon Bacardí constitueixen exemples clars d'una actitud moderada però no contrarevolucionària, assimilable a la dels Ducs de Medinaceli. El Comte de Santa Coloma comprà béns nacionals durant el Trienni, s'integrà a la Milícia Nacional del 1821 com a Tinent Coronel dels exèrcits nacionals, i fou elegit senador l'octubre de 1837, malgrat les seves volgudes absències durant el període revolucionari de 1835-36.¹⁵ Així doncs, el Comte de Santa Coloma, investit amb una interminable lletania de títols nobiliaris, el 25 de juliol de 1821, per tal d'eixugar els seus deutes, realitzà la venda perpètua del casal de la Plaça Santa Anna, a un dels pares de la pàtria, Felip d'Amat i de Cortada.¹⁶

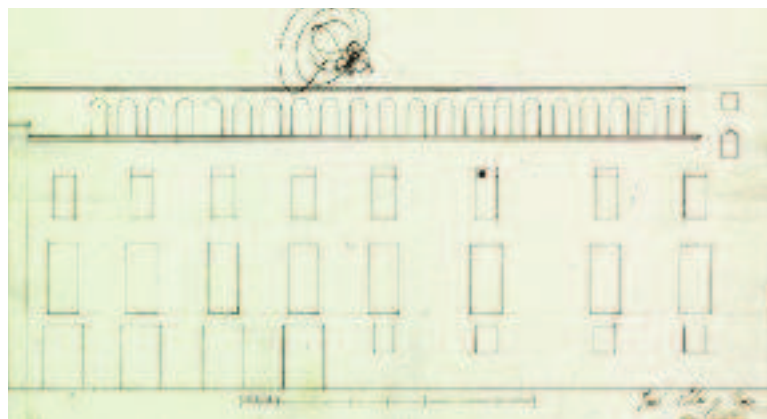

Quarтерó Garriga, 1858.

La descripció d'aquesta venda perpètua incloïa el reconeixement explícit de l'existència d'una "fàbrica", que formava part integrant de l'edifici, que hem de concloure per la simple acumulació de dades, que havia de ser la mateixa fàbrica Joan Coll i Cia.

Felip d'Amat i de Cortada (s. XVIII – s. XIX) fou un polític liberal i elector de partit, que havia estat escollit diputat per a les Corts de Cadis el 25 de febrer de 1810 a

AHCB Obreria C-123, 18 de juny de 1836, "D. José de Amat...levantar los balcones del 2º piso, de los frentes de la casa de la calle del Gobernador y Plaza de Santa Ana". Façana, signa José Vilar y Roca. La casa fàbrica Coll o Casa Amat estava composta per una façana de 204 pams de longitud, equivalent a 39,60 metres. Aquest magnífic edifici disposava de tres plantes amb vuit eixos verticals d'obertures i una planta superior amb les típiques finestres de "solana" o en galeria. L'extrem esquerra o carrer de Montsió estava format per un cos de casa i baixos comercials, mentre que l'extrem dret, fent cantonada amb el carrer del Governador, estava rematat amb una torre amb restes medievals. La casa fàbrica Coll ocupava el pis principal de l'edifici. En definitiva era encara una arquitectura tardo-barroca de transició al neoclassicisme.

la Sala Capitular de la ciutat de Tarragona, d'acord amb la Instrucció d'1 de gener de 1810 per als diputats provincials del Principat de Catalunya. Va mantenir una posició liberal moderada. Fou un dels diputats que participà en la votació de la Constitució espanyola de 1812 i va causar baixa a les Corts Espanyoles el 20 de setembre de 1813.¹⁷

L'hereu de Joan Coll devia ser **Domènec Coll i Quer** (s. XVIII – aprox. 1835), que exercia de fabricant d'indianes des del final de la Guerra. El 24 de novembre 1820 havia fet reformar la fàbrica de la Plaça Santa Anna,¹⁸ segons indiquen els documents d'Obreria, d'una llicència amb memorial però sense plànols. Durant el Trienni liberal, Domènec Coll s'implicà en la revolució, assumint el càrrec de jutge de fet per assumptes de censura, el 1821.¹⁹ També exercí d'elector parroquial per a les eleccions de 1820 i 1823, i la Junta de Comerç el recomanà, el 1822, per a la formació de la Societat Econòmica d'Amics del País a la ciutat de Barcelona.

La casa fàbrica Coll de la Plaça de Santa Anna, de la qual malauradament només disposem d'una representació gràfica molt posterior, estava enregistrada al Padró de fabricants de 1829 com a fàbrica de pintats de Domènec Coll a la Plaça de Santa Anna número 14 (antic però coincident amb l'actual), i estava equipada amb 20 taules de pintar, que pagava voluntàriament una taxa de 10 rals per taula.²⁰ Es tractava doncs d'una fàbrica d'indianes, amb prats de blanqueig a Sant Martí de Provençals, però sense tenir el tissatge integrat a la mateixa fàbrica.

Domènec Coll havia anat assumint també un paper preponderant a la Comissió de Fàbriques en moments històrics com fou la visita realitzada per la Comissió de Fàbriques, el 1833, a les instal·lacions d'El Vapor de la societat Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia.²¹ Domènec Coll continuà al capdavant de la fàbrica durant uns anys més,²² fins que arribà la segona revolució liberal de 1835. Però no va poder veure els resultats dels esdeveniments. En morir, va deixar l'administració de la fàbrica a l'**Anna, vídua de Coll**,²³ probablement per la condició de minoria d'edat de l'hereu Josep Coll.

El 30 d'agost de 1836 fou restablerta la llei desvinculadora de 1820 i, amb l'abolició de les relacions feudals de l'ordenament jurídic, la propietat de la terra finalment fou sotmesa a les lleis del mercat capitalista. Amb aquests decrets es sancionarien les lleis aprovades pel Trienni Liberal, que havien estat anul·lades durant la Dècada Ominosa de l'absolutisme de Ferran VII. El 1825, la propietat de la fàbrica de la Plaça Santa Anna devia haver passat per herència a mans de **Josep d'Amat i de Desvalls**, com a cessionari del seu germà el reverend Rafael d'Amat i Desvalls i com a apoderat de Felip Ignasi d'Amat i de Desvalls.²⁴

Els Amat es plantejaren la rendibilització d'aquesta antiga propietat, i per aquest motiu iniciaren una política de divisió de l'antic casal en diferents establiments

atorgats perpètuament, com ho havia estat el realitzat primerament al fuster Josep Picanyol del 1825,²⁵ per la part del jardí posterior.

El 1836, Josep d'Amat, com a propietari, inicià les primeres reformes encaminades a posar al dia part de les instal·lacions de l'edifici,²⁶ pel costat del carrer del Governador (actual Duran i Bas). Onze dies després presentà una nova llicència per reformar la façana de la Casa de la Plaça de Santa Anna, amb ampliacions dels balcons de la planta superior, llicència de 18 de juny de 1836.²⁷

Per aquest document, presentat sota la signatura de l'arquitecte acadèmic Josep Vilar i Roca,²⁸ podem disposar d'una plànol de façana que representaria de manera esquemàtica la Casa dels comtes de Santa Coloma o Casa Amat, que hauria allotjat des de 1793 la fàbrica Coll. Estem doncs davant d'una variant tipològica del model de casa fàbrica, consistent en la reutilització d'antigues estructures tardo-barroques.

El 1842, la fàbrica Coll ja no figurava enregistrada a la *Guia de Forasteros de Barcelona*, però es mantenien en ús en canvi, a nom de la Vídua de Coll, els prats de blanqueig, que estaven situats a Sant Martí de Provençals.²⁹ Sembla clar doncs que **Josep Coll** (s. XIX), com a descendent de Domènec Coll, havia traslladat l'activitat industrial³⁰ obrint una fàbrica al Maresme.³¹

En aquell moment, els Amat es plantejaren la supervivència de l'antic edifici de la Plaça de Santa Anna. El 1850 Josep d'Amat encarregà als mestres d'obres de la Real Academia de San Fernando, Pere Cassany i Marià Tomàs, la redacció d'un dictamen de solidesa de la finca, que donà com a resultat la recomanació del seu enderrocament, donat l'estat i condicions ruïnoses de l'edifici.³²

Amat inicià el procés de divisió de a finca i la posterior venda a diversos propietaris, que haurien de reedificar cada part, entre els quals hi devia haver els propis arrendataris. Així Josep d'Amat l'1 de maig de 1850 va vendre a Josep Coll la part de l'edifici corresponent a l'actual n. 14 del Portal de l'Àngel.³³

El 1857 es ven també la part corresponent al n. 16, cantonada amb el carrer de Montsió, al serraller **Bartomeu Comas**,³⁴ el número 12 del Portal de l'Àngel, cantonada amb el carrer del Governador (actual Duran i Bas), es va mantenir en propietat dels Amat fins el 1880, quan es va efectuar la venda al juriconsult i polític català **Manel Duran i Bas** (Barcelona, 1823 - 1907).³⁵

Si bé l'activitat de la fàbrica Coll va desaparèixer, el 1857 estava instal·lada al número 14 del Portal de l'Àngel l'oficina de la companyia La Manufacturera de Algodón,³⁶ fàbrica de teixits de colors de Reus, amb seu a Barcelona. També el 1860 estava obert, al número 12, el dipòsit de la companyia La Fabril Algodonera,³⁷ també amb fàbrica a Reus.

Desconeixen més dades de la progressiva substitució de l'antic casal del Comte de Santa Coloma, però va ser després de les esmentades vendes que es varen enderrocar i reedificar els edificis que avui coneixem amb els números, 12, 14 i 16 del Portal de l'Àngel. Els Quatrerons Garriga de 1858 són il·lustratius d'aquesta divisió i substitució, portada a terme abans de 1858.

NOTES

1 APNB, Notari: Joan Plana, 25 de juliol de 1821, 1.208/9, foli 229. "Se tiene por el Conde de Santa Coloma, en virtud de venta con pacto de retro a su favor, Sres Don Carlos y Dª Geronima de Alemany y de Malers, consortes... con escritura recibida ante Fcº Vidal, Notario, en 5 de agosto de 1601..."

2 APNB, Notari: Joan Plana, 25 de juliol de 1821, 1.208/9, foli 229: "...S.E. tiene y posee en esta ciudad en la plaza Santa Ana y en las calles la una del Gobernador, antes del Garrover y la otra de Montesión... cuyas casas segun el perfil formado por D. Pedro Serra, arquitecto de esta ciudad,..."

3 Pere Serra i Bosch (S. XVIII –s. XIX). Militar i arquitecte acadèmic. Ar-

ranz cita Pere Serra i Bosch, hereu de Narcís Serra, d'una família reconeguda de mestres d'obres. Pere Serra començà a treballar com a segon mestre d'obres de fortificacions i arquitecte municipal de Barcelona, on projectà el 1799 la reforma del Col·legi de Sant Bonaventura i durant aquest període devia traçar la façana de la Casa del Comte de Santa Coloma. Assistent a les tertúlies d'Ignasi March, fou investit mestre de cases per la confraria el 10 de desembre de 1786. Obtingué càrrecs de segon mestre d'obres de fortificacions, arquitecte de la Real Hacienda destacat a Santa Coloma de Farners i Girona, acadèmic de mèrit del 7 d'octubre de 1804. Va ingressar a les Acadèmies de Belles Arts de San Fernando (Madrid), San Luís (Saragossa) i la Concepción (Valladolid). El 1808 va ser nomenat capità de guies de l'exèrcit de Catalunya, ascendit a tinent coronel d'infanteria i condecorat per actes en la Guerra de la Independència. Escriví un "Pon-tuario de la mayor parte de los caminos y veredas del Principado de Cataluña", que amb còpies manuscrites, afavorí enormement les operacions contra els francesos; fou imprès en acabar la guerra (1814). Reintegrat a l'activitat professional obtingué el càrrec d'arquitecte de la Real Hacienda. Autor de l'edifici de la Duana del 1804, Planificà l'anomenada font del Vell del pla de les Comèdies barcelonès (1816-19) i restaurà l'església del Carme. Va ser un gran difusor del pensament de Milizia, prologant l'edició de la traducció d'Ignasi March de 1823 de "Dell'arte di vedere". El 1825 va intervenir en l'exploració agrícola de Can Trilla, que donarà nom a l'actual Plaça Trilla de Gràcia (Barcelona). El 1831 ingressà a la Real Acadèmia de San Fernando de Madrid. Publicà l'obra sobre hidràulica, "Disertación sobre la conducción de aguas a las fuentes..." (1832). La seva obra d'arquitectura més reconeguda va ser el Portal de Mar de Barcelona de 1833.

4 El segon cognom és l'utilitzat per: Fontanals, Reis, "El fons d'Erasme de Gònima i d'Erasme Janer (1765-1977)", Arxius n. 15, 1997.

5 Creixell, Rosa i Sala, Teresa-M. "Retrat de família: els secrets dels Gònima" Barcelona Quaderns d'Història, 12 (2005).

6 Thomson, James, "Els orígens la industrialització a Catalunya. El cotó a Barcelona (1728-1832)", Edicions 62, Barcelona 1994. Pg. 337

7 BC, Fons Gònima/Janer, Assumptes comercials diversos: Fàbrica de Joan Coll. Documents comercials (1788-1794).

8 BC, Fons Gònima-Janer, Assumptes comercials diversos d'Erasme de Gònima: Correspondència a altres destinataris: De Pau Sagristà de Manresa a Joan Coll i Viladomiu, 1789.

9 Carta de Pere Llorens i Perelló de Cervera a 2 de juny de 1803 dirigida a Joan Coll i Viladomiu de la Plaça de Santa Anna de Barcelona, pel pagament a Llorens de cinc peces de borra.

10 AHCB Obreria C-56, 7 de febrer de 1793, Joan Coll, comerciant, obrir, tancar i variar portes i finestres a la Plaça de Santa Anna. Sense plànol.

11 Grau, "Telares, acciones y localización de las fábricas de indianas interesadas en la Compañía de Hilados de Algodón (1768-1799)": "Juan Coll y Cia", 1794 1 acció, 1799 1 acció, carrer?.

12 Thomson, James, "Els orígens...". Op. Cit. Pg. 340.

13 BC, Fons Gònima-Janer, Fàbrica de Joan Coll. Documents Comercials (1798-1794) (67/2) Cartes rebudes: Coll i Viladomiu, Joan (Manresa) 1786, 1809, 1810, 1811 i 1812.

14 BC, Fons Gònima-Janer, Fàbrica de Joan Coll. Documents Comercials (1798-1794) (67/2) Cartes rebudes: Coll i Quer, Domènec, (Manresa) 1813, 1814, Coll Germans, Basart i Cia (València) 1814, Joan Coll i Cia (Manresa) 1814

15 <http://ddd.uab.cat/pub/tesis/1994/tdx-0506108153542/msr06de11>.

16 APNB, Notari: Joan Plana, 25 de juliol de 1821, 1.208/9, foli 229: "El Exmo Sr. Don Juan Bautista Maria de Queral, Silva, Descatllar, Meneses, Desvach y Pinós, conde de Santa Coloma de Fuen-clara de la Cueva y de Xerena, Marqués de Valle-Hermoso, Besora, y Ancondel, Duque de Aremberg del Sagrado Romano Imperio, Grande de España de primera clase, gentil hombre de Camara de S. M. con ejercicio Teniente coronel de los Extos. Nacionales y Capitán del escuadrón de la Milicia de Cavallo de esta ciudad... transacción y valoración de los bienes vinculados del Marquesado de Besora, y oido... (ordres judicials) ... "Vende y por título de venta concede a favor del Noble Sr. D. Felipe de Amat y de Cortada, del concejo de S. M. y su secretario de Decretos con ejercicio en esta ciudad... Todas aquellas casas unidas con un gran parte de Jardín, con arboles y el restante edificio muy antiguo... que su S.E. tiene y posee en esta ciudad en la plaza Santa Ana y en las calles la una del Gobernador, antes del Garover y la otra de Montesión... cuyas casas segun el perfil formado por D. Pedro Serra, arquitecto de esta ciudad, constan en el día, de cinco estares o 5 viviendas, las dos en el plan terreno y parte de dicha plaza de Santa Ana, otra en la calle del otra con fábrica, en el piso principal con entrada por la calle Montesión y calle del Gobernador y tiene su area de figura quadrilateral irregular constante de 50.428 palmos de terreno..."

17 Archivo Histórico del Congreso de los Diputados.

18 AHCB Obreria, C-81, 24 de novembre de 1820, llicència presentada per Domènec Coll, fabricant d'indianes, per a reformar l'edifici situat la Plaça de Santa Anna. Sense plànol.

19 Roca i Vernet, Jordi, "Política, liberalisme i revolució, Barcelona 1820-1823", Tesi doctoral, U.A. de Barcelona, 2007.

20 Graell, "Padron General", 1829, Fabricantes de pintados situados en la parte de la Ribera: Plaza de Santa Ana, 14, Domingo Coll 20 medidas de pintar.

21 Visita de El Vapor, 11 de desembre de 1833: "...Domingo Coll, Manuel Miralles, secretario", AFTN (Arxiu del Foment del Treball Nacional), Registre d'Oficis I, pp 245-248, citat per Alexandre Sánchez a "Protecció, Ordre i Llibertat...", 1990.

22 BC, Fons Gònima-Janer, Assumptes diversos: Cartes rebudes: Domènec Coll, València, 1833, Barcelona, 1821 i 1822, València, 1833, Anna Coll, St. Feliu de Guíxols, 1843.

23 BC, Fons Gònima-Janer, Assumptes diversos: Fàbrica de pintats d'Anna Vda. de Coll (1835-1838).

24 APNB: .Notario Mariano Llobet, del 16 de mayo de 1825 1.197/10.

25 APNB: .Notario Mariano Llobet, del 16 de mayo de 1825 1.197/10.

26 AHCB Obreria C-123, 7 de juny de 1836, "D. José de Amat... construir una atarjea, para dar salida a las aguas sucias de su casa n. 1 de la calle del Gobernador". Sense plànol.

27 AHCB Obreria C-123, 18 de juny de 1836, "D. José de Amat... levantar los balcones del 2º piso, de los frentes de la casa de la calle del Gobernador y Plaza de Santa Ana". Façana, signa José Vilar y Roca.

28 Josep Vilar i Roca (1802 - 1879), arquitecte acadèmic citat per Arranz. Procedent d'una família de fusters. Montaner cita Josep Vilar com a estudiant a la Llotja els anys 1820-1823 i 1826-1829. Va obtenir un dels primers premis docents pel curs 1824-25, conjuntament amb Josep Buxareu i Francesc d'Asís Soler, atorgats per la Junta de Comerç. Desplaçat a Madrid, obtingué el títol d'arquitecte acadèmic per la Real Academia de San Fernando, el 14 de març de 1830. D'aquesta manera aprovaren a Madrid, el 1830, els primers alumnes catalans preparats exclusivament a l'Escola de la Llotja: els arquitectes Josep Buxareu, Josep Casademunt, Josep Vilar i Francesc Vila; i el mestre d'obres Josep Nolla. De les poques dades de què disposem, sabem que va ser l'autor de la reforma de la fàbrica d'indianes Bertran (1832 i 1833), la fàbrica d'Eulogi Soler del carrer de Sadurní (1833), la casa Amat de la Plaça Santa Anna (1836), la del comerciant Miquel Elias (1838), la de Joan Llenas del carrer de Sant Rafael (1839) i la instal·lació d'una màquina de vapor (1846), com a soci de la companyia cotonera "Arnau, Vilar y Ribas" del carrer del Cid. Segurament, com a arquitecte i soci de la companyia, va ser l'autor de la fàbrica de nova planta de la fàbrica "Arnau, Vilar y Ribas" del carrer del Cid (1846) i els expedients de legalització de les màquines de vapor de la mateixa (1846).

29 Anònim, "Guia de Forasteros" Barcelona, 1842.

30 Coll no figurà a les "estadísticas" de 1850.

31 Nadal, Jordi, "Las máquinas de vapor fijas de la Maquinista Terrestre y Marítima SA", Revista de Historia Industrial N. 16, 1999. Vapores "Catalanes" MTM: 1870, Tiana, José Coll, 2cv.

32 APNB; Notari Luis Gonzaga Pallós, 1 de mayo de 1850, 1.327/1: "Don Felipe y Don José de Amat y Desvalls, hermanos... casas cuyo fatal estado requeriria una pronta reparación..." "Dictamen de solidez de los Maestros de obras por la Academia de San Fernando... sig. Pedro Casany y Mariano Tomás, 2 de enero de 1850. Derribar..."

33 RPB, Portal de l'Àngel n. 14: "...Y es igualmente de saber... Don Felipe y Don José de Amat y Desvalls, con escritura... Don Luis Gonzaga Pallós, Notario, 1 de mayo de 1850... establecimiento perpetuo de Don José Coll... esquina Plaza de Santa Ana y calle Montesión..."

34 RPB, Portal de l'Àngel n. 16, Libro 107 de Oriente, 2º, folio 9 vuelto, tomo 175: "Urbana, casa con patio detras situada en Barcelona Plaza de Santa Ana (actual Portal de l'Àngel), n. 19 (antic) formando esquina con Montesión, Linda con Don José Coll, entrando a la dercha... Herederos de Bartolomé Comas... Testamento ante Notario Luis Gonzaga Pallós, 9 de abril de 1857, inscrita el día 30 de enero de 1862, folio 168, del libro 53, antigua contaduria de hipotecas...."

35 RPB, Portal de l'Àngel n. 12: Libro 351 de... folio 30 vuelto Tomo 585. "Inscripción novena de la finca n. 26, al folio 250 vuelto, libro 53... de Oriente.... Pertenece al Sr. Manuel Duran y Bas.... con hipoteca constituida a favor de Don José de Amat y Desvall... otorgó el propio Sr. Amat... Notario Dn Miguel Martí Sagristà, 16 de enero de 1880...."

36 Anònim, "El Consultor", Barcelona 1857: fàbricas de tejidos de lana, hilo y algodón "La Manufacturera de Algodón", fabrica en Reus. Tejidos de colores, Pza. de Sta. Ana 14.

37 Anònim, "Catálogo de la Exposición Industrial y Artística", Barcelona 1860. "La Fabril Algodonera", de Reus, depósito en Barcelona, Pza. de Sta. Ana 12.

29. Casa fàbrica

TRESSERRAS

1795

Fàbrica d'indianes

Carrer d'en Rull n. 10-14 (antic Obradors)
Carrer Nou de Sant Francesc n. 9

Edifici desaparegut

Arquitectura:

Construcció de la fàbrica d'Obradors (1815)

Autor: Pau Cortès, mestre d'obres

Reforma de la fàbrica d'Obradors (1826)

Autor: Francesc Renart i Arús, arquitecte

Reforma de la fàbrica d'Obradors (1828)

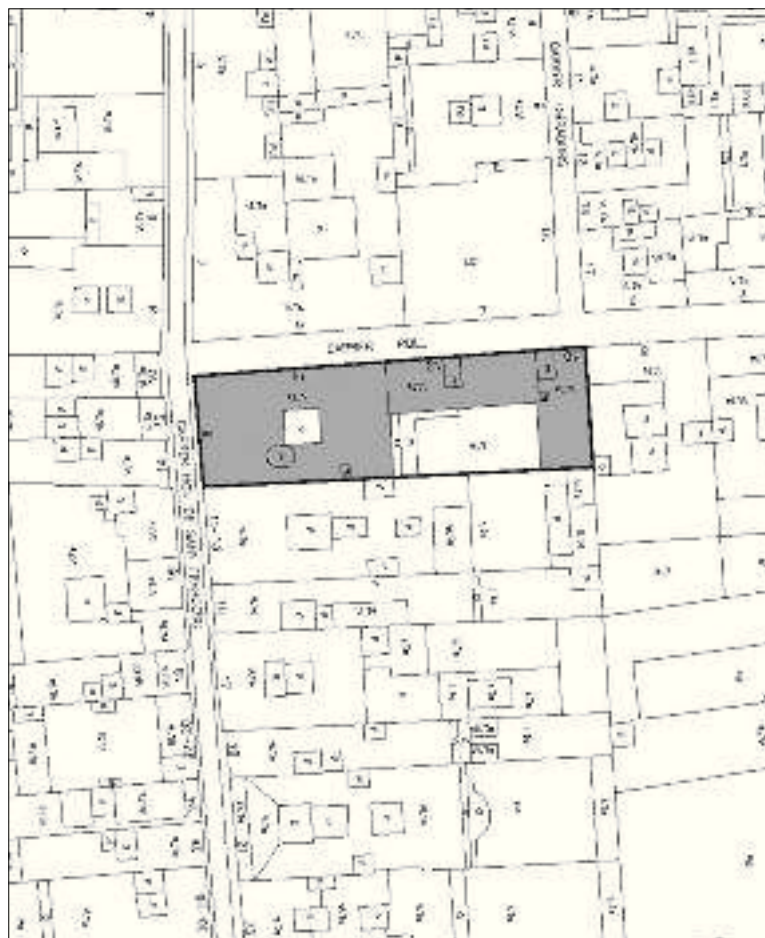
Autor: Mateu Marquès, arquitecte

Reforma de la fàbrica d'Obradors (1833)

Autor: Pere Calsada, mestre d'obres

Reedificació de la fàbrica d'Obradors (1844)

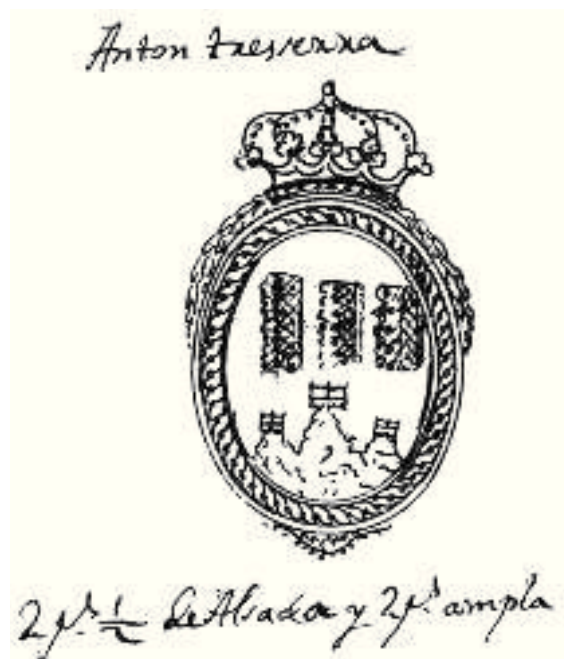
Autor: Josep Nolla, mestre d'obres

Joan Tresserras (o Tresserra o Tresserres) (1757 – s. XIX) era un comerciant i fabricant d'indianes establert a Barcelona a finals del segle XVIII. Probablement procedia d'una família de tintorers del carrer Tantarantana.¹ El 1789 estava instal·lat al carrer Mònec,² probablement compartint espai amb altres membres de la família, com el mestre galoner **Domènec Tresserres** (s. XVIII - s. XIX).³

Joan Tresserras fundà una companyia per a la fabricació d'indianes l'any 1795,⁴ Joan Tresserras i Cia., iniciativa familiar que devia comptar possiblement amb la participació d'**Antoni Tresserra** (s. XVIII – s. XIX), teixidor de vels, amb botiga oberta a la Plaça de la Trinitat el 1796, on presentà a llicència la seva marca de fàbrica reial al·lusiva a les tres serres familiars.⁵

Joan Tresserras combinà els interessos manufacturers amb els comercials i participà també en una altra companyia, l'anomenada Vídua d'Anglès, fill, Tresserras i Cia. que l'any 1802 era una fàbrica interessada en la Reial Companyia de Filats de Cotó.⁶ El mateix 1802, Joan Tresserras, figurava també entre els membres del gremi de fabricants que homenatjaren la visita reial de Carles IV.⁷

AHCB Obreria, C-60, 5 de setembre de 1796, Antoni Tresserra, Tejedor de velos, Plaça Trinitat, posar rètol. Dibuix, sense signatura.

La fàbrica Joan Tresserras i Cia. va ser una empresa participada, des de la seva fundació, per importants personalitats del comerç i de la indústria. A més de Joan Tresserras com a fabricant, hi van intervenir en un moment o altre Joan Carles Anglès, Joan Rull, la companyia de comerç de Valls d'Antoni Baldrich i de Martí, Antoni Baldrich i Janer, Pau Baldrich i de Martí, Antoni de Martí i Franques i Francesc Martí.⁸

Joan Carles Anglès era fill de Jeroni Anglès (s. XVIII – 1791), qui havia estat soci de **Joan Rull i Arnabach** (Barcelona, 1755 – íd. 1820) i d'Antoni Martí i Franques a la fàbrica d'indianes Anglès, Rull i Cia., constituïda el 1783⁹ i liquidada el 1797 arran de la mort de Jeroni Anglès.

Rull ja havia constituït una nova societat, Joan Rull i Cia., i ell i Joan Carles Anglès entraren a la societat Joan Tresserras i Cia. en qualitat de socis capitalistes. El 1803 però, Anglès, estava en desacord amb els balanços i obrí un plet que tenia per objectiu quedar-se amb la fà-

brica Tresserras,¹⁰ uns desacords que trigarien uns 11 anys més en esser resoltos.

L'any 1804, Joan Tresserras i Cia. procedia a la seva renovació social amb un important balanç de 128.450 lliures catalanes,¹¹ però que era d'ordre mitjà, en comparació amb les 300.000 lliures de capital de la veïna fàbrica Rull. Finalment, després de la Guerra del Francès, el 1814, s'acabà el plet d'Anglès sobre la fàbrica Tresserras i es procedí a la liquidació dels socis Anglès i Rull.¹²

Desconeixem l'emplaçament original de la companyia Joan Tresserras i Cia., però per dades posteriors podem establir que probablement estava situada en els mateixos edificis, de la cruïlla dels carrers d'Obradors amb Nou de Sant Francesc, que acabaran essent comprats per la família. L'any 1814, Josep Barba i Ferrer, d'ofici gerrer, es venia, a causa de la crisi ocasionada per la Guerra del Francès, les cases del carrer de Sant Francesc a **Magdalena Tresserras i Jover** (s. XVIII – s. XIX), esposa del fabricant de pintats Joan Tresserra. La data de l'escriptura de compra-venda és el 5 de maig de 1814, segons l'estudi patrimonial realitzat per Francesc Caballé, Xavier Cazeneuve i Reinald González.¹³

Segons el referit estudi, les cases ens venen descrites com: "...totas aquellas casas ab tot lo terreno tras de ellas contiguo y circuhit de parets, qual terreno, comprès la porció de ell en que estan construhidas ditas casas, y los gruyxos de las parets, conté dinou mil doscents trenta-dos palms superficiales..." situades al carrer Nou de Sant Francesc i carrer abans anomenat de Na Sagra i després de la Mare de Déu (després d'Obradors). Aquestes cases tenien set portals: cinc al carrer Nou de Sant Francesc ("tres són grans y los dos de escalera") i dos al carrer de la Mare de Déu ("que lo un és gran y lo altre petit en lo extrem de dit carrer de la Mare de Déu"). El preu de la venda s'estipulà en 9.660 lliures.¹⁴

Magdalena Tresserras no només ostentà la propietat de la finca, sinó que, exercint de "fabricanta", en molts aspectes es va fer càrrec de la gestió de l'empresa familiar. La companyia Joan Tresserras i Cia. era una fàbrica d'indianes d'ordre mitjà de la qual es tenen poques dades. Estava situada al carrer Obradors (al tram actual del carrer Rull), en una parcel·la que feia cantonada amb el carrer de Sant Francesc (actual Nou de Sant Francesc), i ocupava uns edificis existents, veïns a la fàbrica Rull del carrer Còdols. La seva activitat havia estat prou eficient i rendible com per ser una de les poques empreses que havien superat la Guerra del Francès, com les dels Rull i dels Gònima, comerciant amb els dos bàndols.

El 1815 Joan Tresserras, en plena restauració absolutista, sol·licità, el 18 d'abril, una llicència municipal per reedificar la seva casa del carrer Obradors,¹⁵ cantonada amb Sant Francesc, obra realitzada sota la direcció del mestre d'obres Pau Cortès.¹⁶ El plànol de façana presentat evidenciava la presència d'un edifici de caràcter industrial.

Aquell mateix any, el 13 de setembre de 1815, sol·licitava també la llicència¹⁷ per edificar la fàbrica de pintats (textualment) al costat de la casa, al mateix carrer d'Obradors cantonada amb Sant Francesc, sota la direcció del mateix mestre d'obres Pau Cortès. Aquestes inversions en una tipologia de casa fàbrica es realitzaren de forma inusual, en un moment difícil quan s'iniciava la mecanització del procés de l'estampat. El 1817 Joan Rull introduirà el cilindre d'estampar, però amb un monopoli de sis anys, una innovació però que no va ser seguida fins el 1829 per l'estampador Josep Giralt.¹⁸

Tresserras però era encara una fàbrica manufacturera que iniciava la seva reconstrucció després de la Guerra del Francès. La fàbrica consistia en una "quadra" de grans dimensions, 240 pams de longitud (46,65 metres), 60 pams d'alçada (11,66 metres), amb doble tra-

mada i tres plantes d'alçada, un edifici simple, funcional i utilitari, sense concessions a l'acadèmia, probablement aixecat a partir de construccions preexistents.

Amb l'arribada del Trienni Constitucional, **Joan Antoni Tresserras** (s. XVIII – s. XIX), probablement fill fadrister de Joan Tresserras, formà part el 1821 del 1r regiment de la Milícia, com a liberal moderat i opositor a l'exaltat Coronel Costa,¹⁹ fill també de fabricants d'indianes.²⁰ Mentre l'hereu **Joan Baptista Tresserras** (s. XIX) i la seva mare es mantenien al front de l'empresa del carrer Obradors.

Magdalena Tresserras i Jover (s. XVIII – s. XIX) feia temps ja havia exercit la direcció de la fàbrica assumint el paper de "fabricanta". El 1820 feia les primeres reformes a la casa fàbrica del carrer Obradors.²¹ Sis anys més tard realitzà les reformes i ampliacions,²² sota la direc-

AHCB Obreria C-77, 31 de març de 1815, "Juan Tresserra, fabricante de indianas...casa sita calle Obradors...esquina con la Nueva de Sn Francisco...reedificar...". Façana, signa Pau Cortès.

ció del mestre de cases Francesc Renart i Arús²³ i, en plenes obres, el 1827 sol·licità aixecar a més alçada la coberta.²⁴

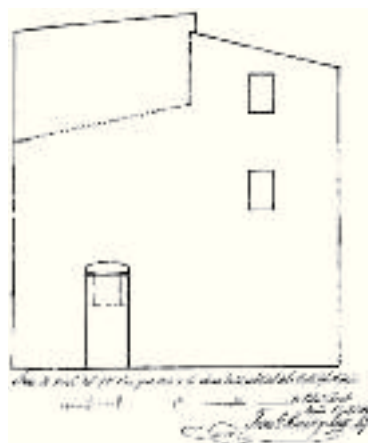
Magdalena Tresserras va haver d'afrontar també les protestes per les molèsties que ocasionaven els gasos i fums de la fàbrica, i es va defensar amb un memorial que presentà a l'Ajuntament l'octubre de 1827, per tal d'evitar haver d'aixecar una xemeneia.²⁵ El 1828 continuà les reformes, executant les ordres d'Obreria d'aixecar xemeneia i parets²⁶ sota la direcció de l'arquitecte Mateu Marquès.²⁷

Durant la segona restauració absolutista, no tenim notícies que els Tresserras introduïssin el cilindre d'estampar o cap millora tècnica més. La fàbrica d'indianes Tresserras no figurava al Padró de Fabricants de 1829 i, per tant, hem de considerar una possible retirada d'aquesta empresa de la indústria. El 1833 Magdalena Tresserras efectuava noves reformes a la fàbrica,²⁸ aquest cop amb el mestre de cases Pere Calsada,²⁹ la qual cosa pot indicar un definitiu lloguer de l'espai industrial.

Segons Francesc Caballé, Xavier Cazeneuve i Reinald González,³⁰ la vídua Magdalena Jover, el 20 de maig de 1837, amb el marit en edat avançada de vuitanta anys, li assigna un pagament mensual i li adequa un segon pis de la casa fàbrica del carrer Nou de Sant Francesc. Mentre la casa fàbrica Tresserras devia estar llogada a

"Perfil que presenta a lo largo de la calle dels Obradors la casa que posee Juan Tresserra, con el frente á la nueva de Sn Francisco". AHCB Obreria C-77, 13 de setembre de 1815, "Juan Tresserra, fabricante de pintados...calle Obradors...", discuteix l'ordre de Mas i Vila d'ampliar el carrer a 16 pams. Façana actual carrer Obradors amb la de Sant Francesc, signa Pau Cortès.

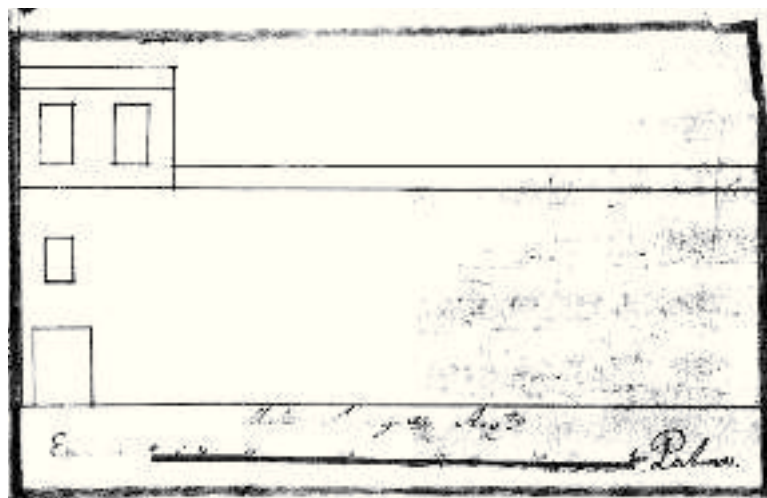
AHCB Obreria C-97, 17 de novembre de 1826, "Magdalena Tresserras y Jover...levantar porción de frente...calle Obradores...abrir ventanas y balcón". Façana, signa Francº Renart y Arús, arqto.

diversos fabricants, ja que en els dos llegats vitalicis que disposa, el del seu marit i el d'una serventa: "...sian pagats dels lloguers que se trauehen del resto de dita ma casa".

Els Tresserra no es retiraren dels negocis i aconseguiren una important posició social. El 1840, **Josep Tresserras** (s. XIX) invertia en la companyia tèxtil de Mariano Serra e hijo.³¹ El 2 de desembre de 1844, **Joan Baptista Tresserra**, com a hereu universal, va sol·licitar una llicència per reedificar les cases del carrer Obradors, cantonada amb Nou de Sant Francesc,³² amb un projecte realitzat sota la direcció del mestre d'obres Josep Nolla.³³

Les obres van començar l'abril de 1845 i van acabar a finals de 1846 i, gràcies a dues èpoques d'obres, està registrat el cost de la construcció de les noves cases a un mínim de 162.810 pessetes a Josep Nolla, mestre d'obres i 15.996 duros per "la direcció de la obra y levantamiento de planos".

L'edifici projectat pel mestre d'obres Josep Nolla el 1844, tenia una composició més pròpia de la primera meitat del segle XIX. Disposava d'una planta comercial, amb una entrada al pis principal per l'escala oberta al pati de llums. El programa funcional de l'edifici era més propi d'una tipologia de casa fàbrica, ja que combinava els usos d'habitatge amb els industrials. El 1844,

AHCB Obreria C-100, 29 de gener de 1828, "Magdalena Tresserras y Jover...casa que hace esquina con la calle de Sn Francº y callejón de la Maredeus vulgarmente llamada dels Obradors...levantar paredes y abrir ventanas". Façana, signa Mateu Marques, arqto.

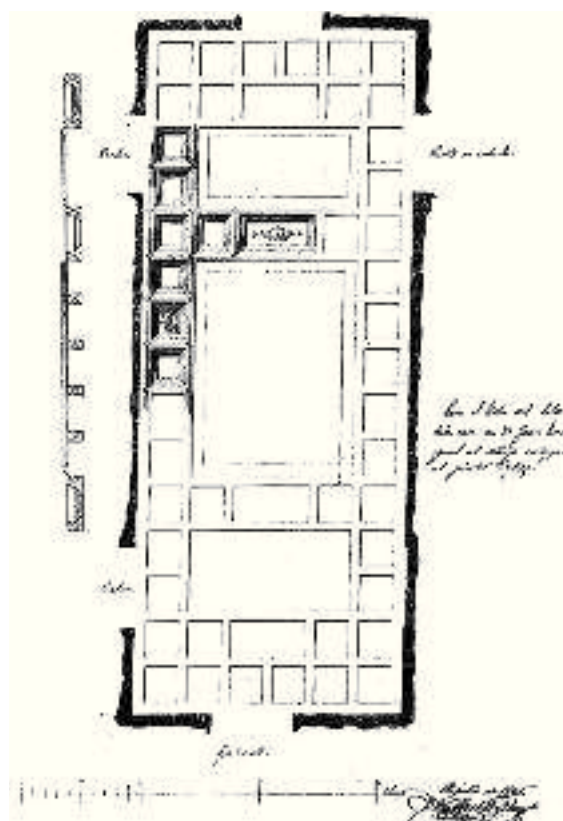
el reconegut liberal membre de la família, **Joan Antoni Tresserra**, entrà a la Societat Barcelonesa d'Amics del País³⁴ i entre 1850 i 1852 formà part de la Junta de govern del Banc de Barcelona.³⁵ Joan Antoni Tresserra provà sort també en la política moderada, i fou elegit regidor de l'Ajuntament de Barcelona el 1852 i ocupà el càrrec de 6è tinent d'alcalde el 1854.³⁶

La família Tresserra, a mitjan segle XIX disposava d'una nova residència, molt a prop dels seus orígens industrials, a la Casa Tresserras de la Plaça del Duc de Medinaceli, edificis, els salons dels quals foren decorats per l'arquitecte Josep Oriol Mestres, projecte que se n'ha conservat els plànols del conjunt del projecte entre 1852 i 1854.³⁷ Aquest edifici forma part del Catàleg del Patrimoni arquitectònic de Barcelona, Nivell C.

Respecte els edificis de la casa fàbrica Tresserra original, a partir dels documents d'Obreria ha estat possible identificar-los en la parcel·la de la cruïlla de l'actual carrer d'en Rull n. 10-14 (abans carrer dels Obradors), amb el carrer Nou de Sant Francesc n. 9, gràcies als plànols de llicència de 1815, any de la construcció de la

Casa Tresserras, a la Plaça del Duc de Medinaceli 5.

Plànol de l'enteixinat del sostre de la Casa Tresserras de la Plaça del Duc de Medinaceli. 12 de juliol de 1854, signa Josep Oriol Mestres, arquitecte. Reproduït per Rosselló i Nicolau, Maria Isabel, "L'interior a Barcelona en el segle XIX", Tesi doctoral, UPC, Barcelona 2005

primera fàbrica Tresserras, sota la direcció dels mestres d'obres Pau Cortès.

Hem vist com interpretant els plànols d'Obreria podríem afirmar que es tractava d'un edifici amb tipologia de casa fàbrica, amb la "quadra" de tres plantes arreglada amb el carrer d'Obradors (actual Rull), mentre que la casa el més probable és que formés part del front edificat del carrer Nou de Sant Francesc. També gràcies als estudis patrimonials de Caballé i González, hem pogut veure com es substituïren els edificis originals per una nova casa fàbrica dissenyada pel mestre d'obres Josep Nolla.

Finalment, el 21 de juny de 1855, **Joan Baptista Tresserra**, per poder fer front al conjunt de deutes que acu-

Joan Baptista Tresserra, hereu universal...reedificar...carrer Obradors i carrer Nou de Sant Francesc, 2 de desembre de 1844, signa Josep Nolla. Citat per Ca-
ballé, F.; Cazeneuve, X.; Gonzàlez, R. "Estudi històric-arquitectònic ....núm. 9 del carrer Nou de Sant Francesc...", Op. Cit.

Fragment del Plànol de Mas i Vila de Barcelona, 1842. Pot apre-
ciar-se encara la posició del carrer Obradors, formant angle,
que donarà pas l'obertura del carrer Rull, sobre els terrenys de
l'antiga fàbrica i que implicaria el canvi de nom del primer tram
del carrer d'Obradors pel de Rull.

mulava, es va vendre les cases, per 50.000 duros, a Ra-
mona Suñer, menor, natural de l'Havana, òrfena de pa-
res i casada amb Jaume Isbert i Navas, del comerç. En
aquesta compra-venda ja es descriu la finca a partir
dels diferents immobles:

Primer "...una casa grande con dos tiendas, un pri-
mer piso y otro segundo, con entrada y escalera para
subir a estos, y otros dos terceros y dos cuartos pisos,
con otra escalerilla separada..." situada al carrer Nou
de Sant Francesc, amb el número 9, cantonada amb el
carrer dels Obradors,

Segon "...toda aquella otra casa compuesta de una
tienda, un primer piso, un segundo, dos terceros y dos
cuartos, con escalera para subir a estos..." amb el nú-
mero 19 (antic?) del carrer d'Obradors, i al costat de la
primera.

Tercer, la casa al costat d'aquesta última, amb el nú-

mero 21 (antic?) del carrer d'Obradors, "...compuesta
de un almacén y cuatro pisos, con escalerilla para subir
a los mismos..."³⁸

L'obertura l'any 1853 del nou carrer Rull, a causa de
l'enderrocament de la fàbrica Rull, entre el carrer de
Còdols i el d'Obradors, transformà totalment la fes-
omia urbana de la zona, alhora que es plantejà tot un
procés de reparcel·lacions i en conseqüència de substi-
tucions i canvis de numeracions, procés que ja havia
estat iniciat uns anys abans vers la plaça del Duc de
Medinaceli i Nou de Sant Francesc.

Aquests edificis, encara existents l'any 2006, han es-
tat destinats per la Generalitat de Catalunya, a la crea-
ció de la nova Escola pública Àngel Baixeras, segons un
projecte de Bogom arquitecte, que ha reutilitzat una
part de les façanes originals i dels edificis existents.

NOTES

1 AHCB Obreria C-45, 28 de febrer de 1785, Josep Tresserras, tintorer
de "paños", reforma, carrer Tantarantana. Sense plànol.

2 AHCB Obreria C-51, 10 de juliol de 1789, Joan Tresserras, reforma al
carrer Mòneg. Sense plànol.

3 AHCB Obreria C-48, 8 d'octubre de 1787, Domènec Tresserras mes-
tre galoner, afegir pisos al carrer Mòneg, pb+ent+4p, 90 pams.

4 Thomson, James, "Els orígens de la industrialització a Catalunya. El
cotó a Barcelona (1728-1832)", Edicions 62, Barcelona 1994. pg. 337.

5 AHCB Obreria, C-60, 5 de setembre de 1796, Antoni Tresserra, Teje-
dor de velos, Plaça Trinitat, posar rètol. Dibuix, sense signatura.

6 Anònim, "Almanak Mercantil ó Guia de Comerciantes para el año
1802", Madrid 1802, Plaza de Barcelona, pg. 245.

7 Pérez Samper, M. Angels, "Barcelona Corte: La visita de Carlos IV,
en 1802". Barcelona 1973: pg 259, "Juan Tresserra y Cía".

8 BHMT, Correspondència: 137. Carta des de Valls, 25 d'agost de
1796. Pau Baldrich i de Martí a Antoni de Martí i Franques. Referèn-
cies al balanç de la fàbrica Tresserras i a projectes de noves societats a
Màlaga i a Barcelona. 136. Carta de Valls, 8 de setembre de 1796. An-
toni Baldrich i Janer a Antoni Martí i Franques. Fa referència a la re-
clamació del balanç de Tresserras a Anglès. 138. Carta des de Valls, 15
de setembre de 1796. Antoni Baldrich i Janer a Antoni de Martí i
Franques, a Barcelona. Parla del balanç de Tresserras, li demana in-
formació sobre la guerra. Citat per Antoni Quintana i Marí, "Epistola-
ri d'Antoni de Martí i Franques i d'alguns dels seus contemporanis
(1780-1833)", Estudis Altafullencs, núm.: 16, any: 1992.

9 Cegeu casa fàbrica Rull.

10 BHMT, Correspondència: 171. Carta des de Valls. 13 d'octubre de 1803. Pau Baldrich al seu cosí Antoni Martí. Contingut dedicat a tractar el plet d'Anglès per evitar que aquest es quedi amb els diners de la fàbrica de Tresserras. Citat per Antoni Quintana i Marí, "Epistolari d'Antoni de Martí i Franques...". Op. Cit.

11 APNB, Fons fallides, B-989; acta privada. "Joan Tresserras i Cia". Fàbrica d'indianes. 4 socis. Acta de continuació, 1 de gener de 1804. Capital 128.450 lliures de balanç. Direcció concentrada – 13,6%. Citat per Grau, Ramon i López, Marina "Empresaris...". Op. Cit.

12 BHMT, Correspondència: 464. Carta des de Barcelona, 17 de desembre de 1814. Joan Rull a Antoni de Martí. S'ha acabat el plet de la fàbrica a càrrec de Joan Tresserras, li demana una entrevista per posar-se d'acord sobre la liquidació. Citat per Antoni Quintana i Marí, "Epistolari d'Antoni de Martí i Franques...". Op. Cit.

13 Caballé, Francesc; Cazeneuve, Xavier; González, Reinald. "Estudi històric-arquitectònic i valoració patrimonial de les finques núm. 9 del carrer Nou de Sant Francesc, i núms. 10, 12, 14 del carrer d'en Rull de Barcelona". Veclus SL. Foment de Ciutat Vella, Barcelona 2006.

14 Caballé, F.; Cazeneuve, X.; González, R. "Estudi històric-arquitectònic .....núm. 9 del carrer Nou de Sant Francesc...". Op. Cit.

15 AHCB Obreria caixa-77, 18 d'abril de 1815, llicència presentada per Joan Tresserra, fabricant d'indianes, per a la nova construcció de la seva casa del carrer Obradors cantonada amb Sant Francesc. Plànol de façana, signa Pau Cortès.

16 Arranz cita a Pau Cortès, (1762-?), nascut a Talavera, amb títol de mestria del 1801. Germà del mestre de cases Josep Cortès amb mestria des del 1779. No es tenen més dades d'aquests mestres.

17 AHCB Obreria caixa-77, 13 de setembre de 1815, llicència presentada per Joan Tresserra, fabricant d'indianes, per a la nova construcció de la seva fàbrica de pintats del carrer Obradors cantonada amb Sant Francesc. Plànol de façana, signa Pau Cortès.

18 Vegeu casa fàbrica Rull.

19 Roca i Vernet, Jordi, "Política, liberalisme i revolució, Barcelona 1820-1823", Tesi doctoral, U.A. de Barcelona, 2007.

20 Vegeu casa fàbrica Costa.

21 AHCB Obreria C-81, 19 de juny de 1820. "Madalena Tresserra y Jover...habrir ventana...en su casa fabrica sita en la calle de la Virgen (dels Obradors)...". Sense plànol.

22 AHCB Obreria C-97, 17 de novembre de 1826, "Magdalena Tresserras y Jover...levantar porción de frente...calle Obradors...abrir ventanas y balcón". Façana, signa Francº Renart y Arús, arqto.

23 Arranz cita la família de mestres de cases. Francesc Renart i Arús (1783-1853), fill del mestre de cases Josep Renart i Closes, investit mestre de la confraria el 1803, abans de 1808 va ser autor de la fàbrica de la societat "J.B. Beretty y Compañía" situada al Prat d'en Feu (més enllà de la Bordeta) destinada a la fabricació de sal de Saturn i productes químics. Treballà com a sobrestant de les fortificacions de Tarragona (1809). El 1814 fou designat factor de l'Exèrcit de Catalunya a la ciutat de Vic i finalitzada la guerra sobrestant de les fortificacions de Barcelona fins al decenni de 1830. Segons Bassegoda a la mort del seu oncle Francesc Renart i Closes, el 1816, fou nomenat assessor tècnic del Tribunal Reial Ordinari de Barcelona. Liberal moderat, durant el trienni constitucional fou síndic de l'Ajuntament de Barcelona i durant el decenni de 1820 va elaborar un programa per a l'ensenyament de l'arquitectura destinat a l'Escola de la Llotja. El 1827 va ser prohom de la Confraria de Mestres de cases i molers, amb títol d'arquitecte de la Real Academia de San Fernando del 22 de setembre de 1830 i professor a l'Escola de la Llotja entre 1830-1840. Treballà per al fabricant Tresserras (1826), i per al comerciant Rafael Sabadell en temes urbanístics (1835).

24 AHCB Obreria C-98, 23 de gener de 1827, "Dª Magdalena Tresserras... calle Obradors...levantar el antepecho de la azotea". Sense plànol.

25 AHCB Obreria C-98, 68 de juny de 1827, "Simon Ferrer...que en el huerto de la casa que linda con la del exponente situada en la calle Nueva de San Francisco...n. 8...se han construido unas chimeneas cuyo humo incomoda en gran manera...ademas la construcción de un tinglado en el mismo huerto desde cuyo terrado o cubierta se pasa con mayor facilidad...Informe Regidores Obreros, de Peralta y Alonso del Real...23 de mayo de 1827. Nota: Juan Tresserras, calle de San Francisco es el propietario de la casa de que habla el memorial de D. Simon Ferrer ...que se despache mandato al vecino de la casa de dicho Ferrer, levante el conducto de las chimeneas hasta la altura...levantar un paredón". AHCB Obreria caixa-99, 16 d'octubre de 1827, sol·licitud presentada per Magdalena Tresserras Jover, fabricant de pintats del carrer Nou de Sant Francesc, per a no haver d'aixecar una xemeneia. Sense plànol.

26 AHCB Obreria C-100, 29 de gener de 1828, "Magdalena Tresserras y Jover...casa que hace esquina con la calle de Sn Francº y callejón de

la Marededeus vulgarmente llamada dels Obradors...levantar paredes y abrir ventanas". Façana, signa Mateu Marques, arqto.

27 No tenim dades d'aquest professional que signava com a arquitecte. Tampoc Arranz ni Montaner donen notícies d'aquest arquitecte.

28 AHCB Obreria C-115, 23 d'agost de 1833, "Magdalena Tresserras...tapiar la mitad de una puerta que comunica su fàbrica en el frente que da a la calle de Obradors...". Croquis, signa Pedro Calzada.

29 Josep M. Montaner cita Pere Calsada (o Calzada) com a alumne de l'escola de la Llotja dels anys 1817 al 1823 i del 1826 al 1829. Mestre d'obres acadèmic, actiu entre 1831 i 1835. Treballà per a fabricants, com les reformes per als Tresserras (1833), la fàbrica de vapor dels Comerma (1839) i la casa dels Comerma (1840).

30 Caballé, F.; Cazeneuve, X.; González, R. "Estudi històric-arquitectònic .....núm. 9 del carrer Nou de Sant Francesc...". Op. Cit.

31 Asociación Sainz de Andino, "El anonimato de la sociedad mercantil y la llamada responsabilidad limitada. Apuntes para la historia de las anónimas en el derecho español del siglo XIX", 2007: "Así, la sociedad accidental contraída por Mariano Serra e Hijo, Juan Esteve, Francisco Miguel y Serra, Mateo Benet y José Tresserras (Barcelona, 3 de febrero, 1840; notario Jaime Morelló y Mas), por el que los cuatro últimos participaban en el negocio textil de Serra e Hijo, los únicos obligados ante el público ("todas las compras y ventas... se haran bajo el solo y particular nombre, credito directo y responsabilidad individual del otorgante Dn. Mariano Serra e Hijo"), sin perjuicio de la asistencia particular que los partícipes prestasen a los negocios comunes (cf. CERC, libro I de 1840, apéndice n. 18; cf. aún ibd. n. 32, cuenta en participación de Gabriel Gattonnes, comerciante de lencería en Perpiñán, y su mujer Felicidad Palogrí, Barcelona, 26 de marzo, 1840, notario José Pons y Torres)".

32 Caballé, F.; Cazeneuve, X.; González, R. "Estudi històric-arquitectònic .....núm. 9 del carrer Nou de Sant Francesc...". Op. Cit. A l'esmentat estudi hom pot consultar detalls de la configuració interna de l'edifici.

33 Ens devem referir a Josep Nolla i Cortés, mestre d'obres (1798 - ?). Segons Muntaner, era l'oncle del mestre d'obres Josep Nolla i Anglada. Treballà en la continuació de les obres del Cementiri del Poble Nou, obra d'Antoni Ginesi, i va rebrer diversos encàrrecs de reconeguts fabricants, Josph Rovira y Poch (1825), Ramon Bonaplata (1826 i 1827), Eulogi Soler (1826 i 1829) Francesc Ribas (1833) i Marià Borrell (1835).

34 SEBAR, Joan Antoni Tresserra, 6 de maig de 1844.

35 Blasco, Yolanda i Sudrià, Carles, "El Banc de Barcelona, 1844-1874, Història d'un banc d'emissió", Generalitat de Catalunya, 2009.

36 Fuster Sobrepere, Joan, "Barcelona a la Dècada Moderada (1843-1854) El projecte industrialista en la construcció de l'estat centralista" Tesi doctoral, UPF Barcelona, Setembre 2004.

37 AMCB Núm. Exp. Fo-645-C, Q127 Obres Majors, Plaça Duc de Medinaceli [5] i Muralla de Mar [Ara Passeig de Colom 21]. Juan Antonio Tresserra. Construir Casa. 01/01/1852 - 31/12/1852, signa Mesres Esplugas, Josep Oriol.

38 Caballé, F.; Cazeneuve, X.; González, R. "Estudi històric-arquitectònic .....núm. 9 del carrer Nou de Sant Francesc...". Op. Cit.

30. Casa fàbrica AMIGÓ

1802

Fàbrica de pintats

Plaça de Marquilles n. 6
Carrer de les Basses de Sant Pere n. 3
(abans carrer del Molí de Sant Pere)

Edifici existent

Màquines:

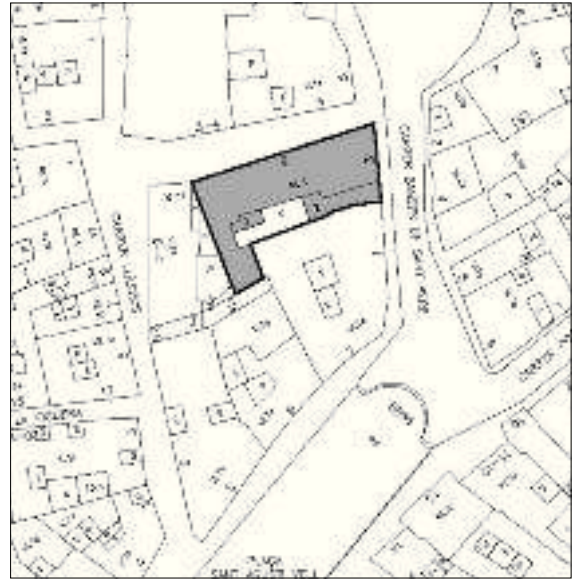
3 taules d'estampar (1829)

Arquitectura:

Construcció de la casa fàbrica (1802)

Autor: Jaume Esteve, m. d'obres

Reforma de la casa fàbrica (c.1820)

Els Amigó tenien el seu origen en la menestralia, procedien del gremi dels “sombrerers” o barreters. Com a tals tenien obrador i casa al barri de la Ribera, a l'antic carrer dels Sombrerers. **Josep Amigó** (s. XVIII – s. XIX) hi tenia una botiga oberta l'any 1791,¹ on feia instal·lar-se una “perxa”. També residia al mateix carrer **Llorenç Amigó** (s. XVIII – s. XIX),² possiblement el seu germà que exercia de sastre el 1787, davant de Santa Maria del Mar³ i que s'establirà el 1797 al Raval, al carrer de Robador,⁴ amb la construcció d'un edifici de nova planta, dirigit per Joan Fàbregas i Rabasa.⁵ Aquest mateix mestre d'obres treballà també per al fabricant d'indianes **Esteve Amigó** (s. XVIII – s. XIX),⁶ probablement també membre de la mateixa família, en la construcció l'any 1799 d'un nou edifici al carrer de Sant Pau.⁷

Era un quadre familiar força actiu el dels Amigó, amb inversions tant al sector de la Ribera com al Raval. Josep Amigó exercia també com a soci capitalista en diverses societats, invertint en una fàbrica d'indianes, com a mínim des de 1787, que estava regentada per la companyia Casas, Ricart, Amigó i Cia.

Aquesta societat, que desconeixem on estava ubicada, arran d'una ampliació de socis i d'una renovació amb 12.000 lliures de capital, portada a terme el 7 de març de 1792,⁸ es presentà en el seu si un plet entre els qui fins aleshores exercien de fabricant de pintats, Tomàs Vilar i els dos socis capitalistes principals,⁹ el sabater Carles Ricart i el sombrerer Josep Amigó. El motiu era clarament l'exclusió d'aquest en la participació en el negoci.¹⁰

Sembla, doncs, que Josep Amigó s'anà desvinculant progressivament de la seva professió original de barreter, per acabar exercint de fabricant i de comerciant. Amb aquesta darrera condició professional, Josep Amigó va fer construir un edifici de nova planta el 1802, a les Basses de Sant Pere i a la Plaça de Marquilles,¹¹ edifici projectat i dirigit pel mestre d'obres Jaume Esteve.¹² Pels documents d'Obreria d'aquesta llicència, podem situar

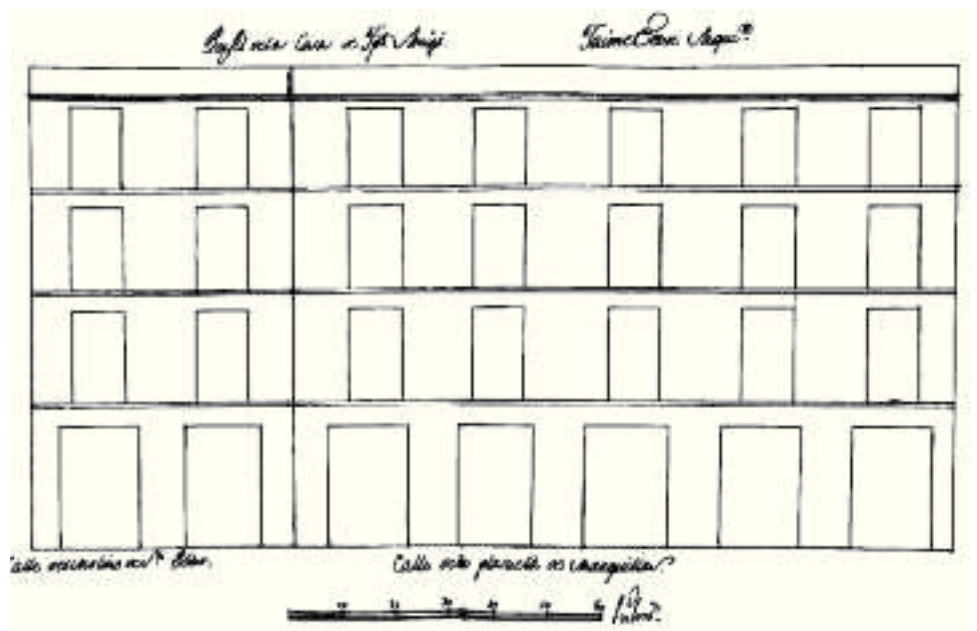
l'edifici amb poques dificultats al número 6 (actual) de la Plaça de Marquilles i el número 3 (actual) del carrer de les Basses de Sant Pere (abans carrer del Molí de Sant Pere).

Thomson situa cap a l'any 1804 la fundació d'una fàbrica d'indianes, pròpia de Josep Amigó,¹³ que és coincident amb la possible finalització de les obres de construcció de l'edifici de la Plaça de Marquilles. El seu destí, com el de molts altres amb aparença d'ús residencial, però amb una tipologia de casa fàbrica en altura, era com veurem el de la fabricació de pintats.

Un cop superada la Guerra del Francès, Josep Amigó figurava com a fabricant de pintats, enregistrat al Padró General de fabricants a la Plaça de Marquilles n. 5 (antic) amb 3 taules d'estampar,¹⁴ adreça que pot assimilar-se a l'actual del n. 6 de la mateixa plaça on s'ha identificat l'edifici dels Amigó. Per aquestes dades estadístiques, podem determinar que l'edifici de la plaça de Marquilles era una fàbrica de pintats d'ordre menor, però en definitiva un centre de producció del tèxtil.

El 1847, descendents del fabricant Josep Amigó, les germanes **Manuela i Maria Amigó i Pages** (s. XIX) varen

AHCB Obreria C-68, 11 d'octubre de 1802, “Josph Amigó, comerciante...calle plaza de Marquillas y hace esquina en la calle del Molino de San Pedro...derribar y edificar”, pb+3, Façana, signa Jaume Esteve, arquitecte.

casa fàbrica Amigó. De la Plaça de Marquilles n. 6. Estat anterior a la seva restauració. (Foto JAV 2012)

vendre la fàbrica Amigó del carrer de les basses de Sant Pere n. 3¹⁵ a **Francesc Tous i Soler** (s. XVIII – XIX), d'una família procedent d'Igualada que havien abandonat la fabricació dels "panyos" per passar-se al cotó. Així ho havia fet el seu germà, el reconegut fabricant Nicolau Tous i Soler amb fàbriques al carrer de la Riereta i de les Tàpies.¹⁶

Aquest edifici, actualment encara existent, va ser reformat i modificat durant la dècada de 1820 i s'aprecien diferències substancials amb el projectat el 1802. Està inclòs al Catàleg del patrimoni de la ciutat amb nivell C: Bé d'interès Urbanístic,¹⁷ on es fa la següent descripció:

"Edifici d'habitatges: Edifici entre mitgeres i cantonada de planta baixa, planta entresòl, tres plantes

pis i planta terrat. Tot sembla apuntar que unes habitacions al terrat es van fer posteriorment. A primer cop de vista, destaquen els balcons correguts i fent cantonada de les plantes principal i primer pis, de llosana de ceràmica i de ferro amb permòdols, també de ferro, que els fan de suport. La façana està acabada amb estucat llis, i les obertures, que es combinen amb finestres i balcons, estan emmarcades amb pedra igual que la cantonada; per altra banda, s'emfasitza la horitzontalitat dels forjats amb una imposta del mateix estucat que recorre tota la façana. La solució de les instal·lacions és un exemple clar del que no s'ha de fer, així com l'existència d'obertures tapiades, la no originalitat del tancament de la porta d'accés als habitatges i la utilització de tendals".

Però aquest centre de producció menor sembla que era complementari d'un centre d'activitat més antic i més gran situat al barri de Santa Maria del Mar. **Josep Amigó** havia estat també el propietari de la casa on tenia la seva residència familiar i uns magatzems, situats al carrer de Mirallers n. 2 (antic) cantonada amb el carrer de Vigatans, on el 1829 efectuà reformes.¹⁸

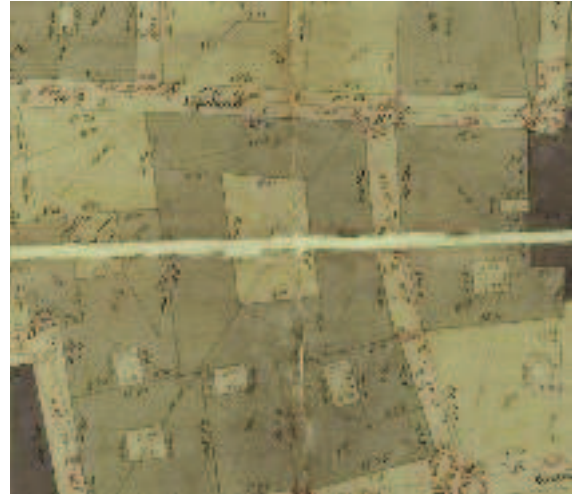
Aquest casal era probablement també una antiga casa de comerç dels segles xv i xvi, donada la tipologia

de l'edifici, que encara pot observar-se en aquest emplaçament. També a aquesta mateixa adreça, hi figurava el fabricant d'indianes **Esteve Amigó**,¹⁹ com a propietari de la botiga²⁰ que el 1829 va ser llogada al fabricant de "panyos" Felip Solà²¹ de la companyia Solà i Salt, amb fàbrica a les Basses de Sant Pere. Més tard, l'any 1872, l'edifici de Vigatans n. 8 va estar ocupat per la fàbrica de teixits D.E. Roig i Cia.²²

Aquest segon edifici identificat als carrers de Mirallers n. 2 (actual) i carrer de Vigatans n. 8 (actual) és una antiga edificació amb elements d'origen medieval, portes adovellades de mig punt, que corresponen a una tipologia de casa de comerç, amb el cos de casa al número 7 del carrer del Gruný i les cases arren-

glerades al voltant d'un pati de treball, que dona també als carrers de Mirallers i Vigatans.

Aquest edifici, que hauria de ser objecte d'una investigació amb profunditat donada la seva importància, ha estat transformat en habitatges i actualment està inclòs també al Catàleg del Patrimoni amb la següent descripció: Edifici d'habitatges, carrer de Vigatans n. 8,

Quarteró Garriga, 1858. Posició de la casa fàbrica Amigó als carrers de Vigatans i Mirallers.

carrer de Mirallers n. 2 i carrer del Gruný n. 7, origen: segle xv - xvi:

"Tot i les profundes reformes del segle xvii i xviii, aquesta casa edificada sobre una gran parcel·la conserva, a més de la primitiva organització a l'entorn d'un ampli pati amb escala descoberta, força restes de l'edificació medieval originària. Així, en una façana de petits carreus irregulars, hi trobem, sobre la llinda dels balcons del principal, restes de dues finestretes coronelles gòtiques que devien ser similars a la finestra geminada trilobada visible a l'altura del tercer pis. També del segle xv, o del xvi, deu ser el gran portal adovellat amb l'obertura retallada en arc escarser que, fins que al segle xviii es desplaçà al portal del costat, constituïa l'accés al pati; en aquest, al capdamunt de l'escala, hi ha la porta del principal, interessant obra de la renovació barroca, a la qual pertanyen també els balcons de ferro forjat o de pedra".²³

NOTES

1 AHCB Obreria C-54, 14 de juny de 1791. "Josep Amigó, sombrero...posar una perxa...carrer Sombrerers. Sense plànol.

2 AHCB Obreria C-47, 21 de març de 1787, Llorenç Amigó, mestre sastre, carrer Sombrerers, posar sombrereres i perxes, arreglar un taulell. Sense plànol.

3 AHCB Obreria C-48, 25 de maig de 1787, Llorenç Amigó, mestre sastre, davant de les Escalles del Cementiri de Santa Maria, posar una vela. Sense plànol.

AHCB Obreria C-59, 9 d'abril de 1785, Llorenç Amigó, carrer?, al costat de la font de Santa Maria del Mar, canviar la sombrerera. Sense plànol.

4 AHCB Obreria C-61, 2 de maig de 1797, Llorenç Amigó, sastre, carrer Robador, enderrocar i reedificar, pb+ent+3p, 90 pams. Façana, signa Joan Fàbregas i Rabasa, arquitecte.

5 Joan Fàbregas i Rabasa (1740-1795), mestre d'obres. Arranz cita Joan Fàbregues (sense segon cognom, citat dins de Soler i Faneca) (1740-1795), aprenent de Joan Soler Faneca, amb carta de mestratge de 1776. Nomenat per la confraria examinador el 1790 i 1795. Treballà per al sastre Llorenç Amigó (1797), per al comerciant Antoni Nadal i Darrer (1797) i per a Esteve Amigó (1799).

6 Segons Thomson, Esteve Amigó havia fundat una fàbrica d'indianes el 1799.

7 AHCB Obreria C-64, 20 de maig de 1799, Esteve Amigó, carrer de Sant Pau, enderrocar i reedificar, pb+4p, 90 pams. Façana, Joan Fàbregas i Rabasa.

8 APNB, Notari: Josep Grau Sayrols i Carreras, 1792, fol. 87. "Casas, Ricart, Amigó i Cia."; fàbrica d'indianes. 5 socis. Acta de continuació,

Casa del carrer de Vigatans n. 8.

7/III/1792; entrada de nous socis. Capital: 12.000 lliures. Direcció paralizada: dos administradors -50 %- i un fabricant -16,6 %. Citat per Grau, Ramon, i Marina López, "Empresari i capitalista a la manufactura catalana del segle XVIII", Revista Recerques n. 1. Barcelona 1974.

9 ACA 5/3, Fols. 107 r a 109 r. 17 de agosto de 1792: "Acompañatoria de la remesa de los autos de Carlos Ricart y Josep Amigó, contra Tomás Vilar, para decisión de la competencia en la Real Audiencia": Demanda interpusada per Tomas Vilar, fabricant... Ricart y Amigó (contribuido con fondos) excluido a Vilar... amido solo por su industria y en calidad de fabricante con cierto salario y participación de una sexta parte en los beneficios...", 17 de agosto de 1792.

10 ACA 5/4, fols. 10 v a 11 v. 30 d'agost de 1792: "Declaración de la Suprema Junta sobre la competencia de la causa de Tomás Vilar contra Carlos Ricart y Josep Amigó". "...Tomás Vilar fabricante de pintados, contra Carlos Ricart de oficio zapatero y Josep Amigó de sombrerero, para que se obligue a estos a firmar escritura de Compañía que había contratado con aquel para el curso de la fábrica de indianas que corre a su cargo...", 30 d'agost de 1792.

11 AHCB Obreria C-68, 11 d'octubre de 1802, "Jsph Amigó, comerciante...calle plasuela de Marquillas y hace esquina en la calle del Molino de San Pedro...derribar y edificar", pb+3, Façana, signa Jaume Esteve, arquitecte.

12 Arranz cita a Jaume Esteve i Parés, amb grau de mestria del 1760. Ell i el seu fill Jaume Esteve i Carles, també mestre de cases des de 1787, formaren la societat "Jaume Esteve i Cia", que des del 1803 es dedicaven a la fabricació d'indianes i potser al comerç.. El 1803 havien obtingut de la baronessa de Barre l'arrendament per deu anys d'una casa amb jardí situada a la Plaça de Jonqueres i carreró de Sant Francesc de Paula, amb el permís de fer-hi totes les obres que calguessin per a convertir-la en una fàbrica d'indianes (APB, Notari: Anton Comelles (menor), Manual de 1803, fol 64-70).

13 Thomson, James, "Els orígens la industrialització a Catalunya. El cotó a Barcelona (1728-1832)", Edicions 62, Barcelona 1994.

14 Graell, "Padrón General", Barcelona 1829.

15 RPB, Carrer de les Basses de Sant Pere n. 3. Finca 153, lib. 641, fol. 54: "Casa situada en la calle hoy nombrada Balsas de San Pedro, antes Molino de San Pedro n. 3, y en la plazuela de Marquillas hace esquina .... n. 6... 7.195 palmos,... bajos, entresuelo, y tres pisos... valor 49.600 pesetas,... Censos.... Don Francisco Tous y Soler adquirió la descrita casa... en virtud de venta de las hermanas Manuela y Maria Amigó y Pages... Notario José Marzola y Prats, 8 de octubre de 1847.

16 Nicolau Tous i Soler (Igualada 1796 - Barcelona 1870), fabricant de filats i teixits de cotó. Com a progressista, es va implicar durant el Trienni Constitucional. Va muntar fàbriques de teixits i filats de cotó sobre antigues fàbriques d'indianes (Torruella i Gassó), on instal·là, el 1832, la segona màquina de vapor de la ciutat. Començà a invertir en el sector metal·lúrgic com a soci fundador el 1840 de la "La Barcelonesa de fundición y construcción de máquinas". Aquell mateix any Nicolau Tous i Soler i Jaume Ricart i Guitart eren uns dels principals contribuents de Barcelona pel valor de les seves filatures. Per més detalls veure notes biogràfiques a les cases fàbrica Tous del carrer de les Tàpies i del carrer de la Riereta..

17 Ajuntament de Barcelona, "Catàleg del patrimoni arquitectònic". Edifici d'habitatges, carrer Basses de Sant Pere n. 3, Plaça de Marquilles n. 6, segle XIX (c. 1820): Nivell de protecció C:C Qualificació urbanística 12c-hs.

18 AHCB Obreria C-103, 11 de juny de 1829, "José Amigó...componer llindar de la puerta del Almacén de la Casa que posee y habita en la calle de Mirallers, señalada con el n. 2...cuya puerta de Almacén de la calle Vigatans...". Sense plànol.

19 Esteve Amigó havia fundat una fàbrica d'indianes el 1799. Thomson "Els orígens...", Op. Cit.

20 AHCB Obreria C-102, 17 de febrer de 1829, "Felipe Solà...colocar un mostrador en la casa n. 5 del Barrio 1º quartel 1º Isla 10...propia de Estevan Amigó, al lado de la ventana del entresuelo". Rètol, sense signatura. "Almacen de paños y franelas de Solà y Salt fabricantes".

21 Vegeu casa fàbrica Solà.

22 Leon, D.L.R., "Guía Consultiva ó Indicador General...", Barcelona 1872.

23 Ajuntament de Barcelona, "Catàleg del patrimoni arquitectònic". Edifici d'habitatges, carrer de Vigatans n. 8, carrer de Mirallers n. 2 i carrer del Gruñí n. 7, origen: segle XV-XVI. Nivell de protecció B:B, Qualificació urbanística 12c-p.

31. Casa fàbrica CALAFELL

1804

Fàbrica d'indianes

Carrer de Sant Pere Mitjà n. 34

Carrer de Mòneg n. 5

Edifici existent

Arquitectura:

Construcció de les cases (1813)

Autor: Josep Alier i Faneca, m. d'obres

Construcció de la fàbrica (1817)

Autor: Pere Fíter, m. d'obres

Subministrament de 3 plomes d'aigua (1826)

Remunta d'una planta (1869)

Autor: Jeroni Granell i Barrera, arquitecte

Reutilització per habitatges (1924)

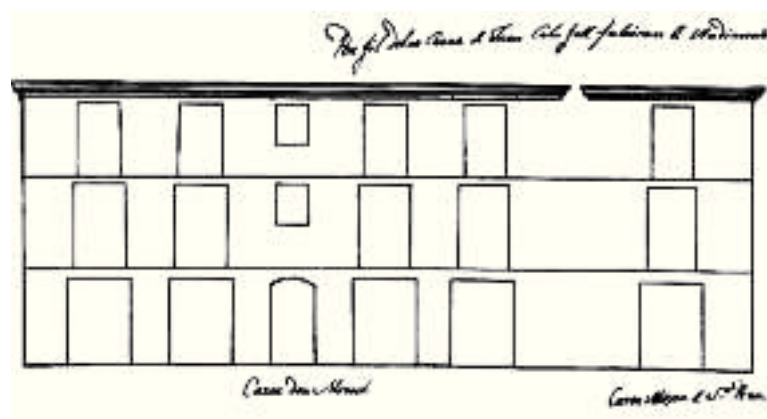
Autor: Guillem Juncà

Joan Calafell (s. XVIII – s. XIX) era un menestral de la ciutat de Barcelona, del qual es tenien molt poques dades del seu origen familiar. Segons Thomson, Joan Calafell va fundar a Barcelona una fàbrica d'indianes l'any 1804,¹ al final de la fase expansiva de la manufactura del segle XVIII.

Malgrat que no s'han localitzat dades documentals d'aquesta primera època, és de suposar que la invasió napoleònica de 1808 i la Guerra del Francès devien deixar paralizada la fàbrica Calafell, fins el 1813 quan un any abans de finalitzar la guerra començarà a invertir en la renovació de la fàbrica i en la construcció d'habitatges al centre del barri manufacturer de Sant Pere.

"Perfil de las casas de Juan Calafell fabricante d'Indianas. Carrer d'en Monech... carrer de Sant Pere". AHCB, Obreria caixa 78, 25 de gener de 1817, llicència sol·licitada per "Juan Calafell, fabricante de indianas... demoler y volver a construir unas casas que posee en la calle Mediana de San Pedro y calle den Monech, números 10 y 11...". Plànol de façana, signa Pere Fiter, mestre d'obres.

Aquesta casa fàbrica que va sobreviure a la guerra estava situada al carrer d'en Mòneg, cantonada amb el carrer de Sant Pere Mitjà. Reutilitzava velles estructures medievals, edifici que destinà a la fabricació de "pin-tats", és a dir, de teixits estampats de cotó dirigits al comerç colonial. Aquesta condició fa suposar que la fàbrica Calafell es dedicava principalment a l'estampat de teixits fets a fora, és a dir que inicialment no devia tenir encara el tissatge integrat.

Es tractava, per tant, d'una petita instal·lació manufacturera, de la qual sabem també que disposava del prat d'indianes, l'"Hort pintat" propietat de Joan Calafell, situat al Raval, entre l'antic Jardí Botànic i el carrer de la Reina Amàlia. El 1813, Joan Calafell, amb la condició de fabricant de pintats, sol·licitava a l'Ajuntament de Barcelona una llicència per edificar una primera casa al carrer de Sant Pere Mitjà número 61 (antic),² sota la direcció del mestre de cases Josep Alier,³ un edifici amb tipologia de casa de veïns i que devien ser habitatges vinculats a la fàbrica Calafell. A començaments de l'any 1817, Calafell feia reedificar de nou les cases del carrer d'en Mòneg, números 10 i 11 (antic),⁴ sota la direcció del mestre d'obres Pere Fiter,⁵ obres que creiem que van significar la substitució de l'antiga fàbrica per un nou edifici industrial.

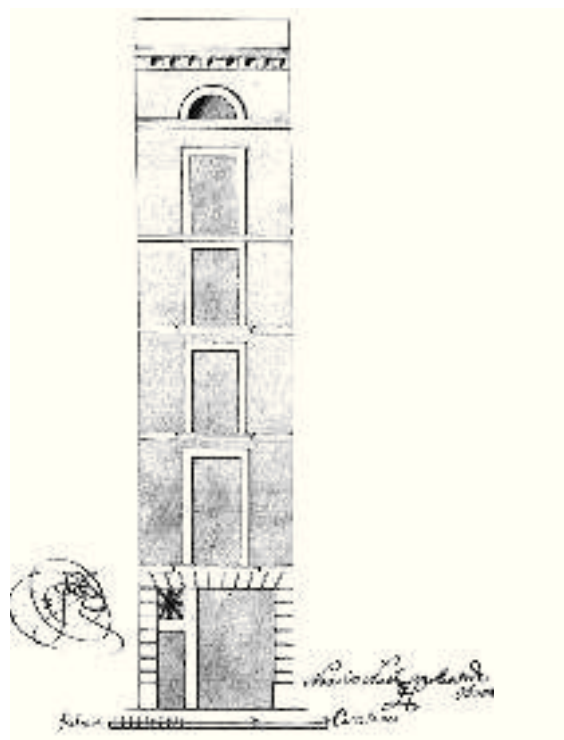
Aquest edifici i l'anterior configuraven una tipologia de casa fàbrica i corresponien, com veurem, a les cases dels actuals número 34 de Sant Pere Mitjà i número 5 del carrer d'en Mòneg, segons es desprèn de l'anàlisi de les amplades de les façanes del projecte dels mestres Josep Alier i Faneca i de Pere Fiter, úniques parcel·les coincidents a l'esmentada cruïlla de carrers.

El mateix any de 1817, Calafell també feia edificar un altre edifici al carrer del Portal Nou, sota la direcció del mateix mestre d'obres, Pere Fiter.⁶ L'any següent, el 7 de desembre de 1818, Joan Calafell ja era un comerciant matriculat a Barcelona⁷ i el 1822 figurava enregistrat al carrer de Sant Pere Mitjà, en les gestions realitzades per l'Ajuntament constitucional per costejar i portar a terme l'enderrocament de l'antic cementiri de Sant Pere de les Puelles, i convertir l'espai en l'actual Plaça de

Sant Pere.⁸ Com la majoria dels fabricants de la ciutat, salutà amb entusiasme l'arribada del Trienni Liberal, i va participar com a elector parroquial per a les eleccions a diputats a Corts de 1823.⁹

Durant la dècada absolutista, no ens consta cap pena de repressió aplicada a Joan Calafell, el qual va continuar exercint de fabricant de pintats. L'any 1826 va comprar el subministrament de tres plomes d'aigua del manantial de Montcada per a la seva fàbrica,¹⁰ que aviat amplià a quatre plomes més, unes setmanes més tard.¹¹ També, el 1835 sol·licità a l'Ajuntament la concessió de dues plomes addicionals d'aigua del dipòsit de la Plaça de Sant Pere.¹²

Calafell va obrir botiga a la casa n. 1 de la Plaça del Beato Oriol el 1835, amb l'objectiu de comercialitzar els seus propis productes.¹³ Aquell mateix any s'impli-cava en la revolució liberal arrengrat en el sector progressista, i va formar part de la Junta General d'Autoritats del 16 de desembre de 1836; fou elegit, segons la Constitució de Cadis de 1812, regidor de l'Ajuntament de Barcelona, i es va integrar al consistori progressista de l'alcalde Marià Borrell, que va prendre possessió el 17 d'octubre de 1837.¹⁴ Aquell mateix any de 1837, **Josepa Calafell i Calafell** (s. XIX), probablement la seva esposa, feia enderrocar i reedificar la casa del carrer d'en Quintana¹⁵, sota la direcció del mestre d'obres acadèmic Narcís Nuet.¹⁶

AHCB Obreria C-126, 3 de gener 1837, "Josefa Calafell y Calafell... derribar la fachada de la casa que posee... calle d'en Quintana, reedificarla". Façana, signa Narciso Nuet.

L'activitat estampadora de la fàbrica de Joan Calafell ja havia finalitzat cap al 1838, amb la venda de les primeres parcel·les per edificar a l'"Hort pintat" dels carrers de la Reina Amàlia i de la Cera, noves fàbriques i vapors del Raval; la primera per a la fàbrica de teixits de Salvador Sagrera¹⁷ i la següent, el 1840, per a la fàbrica de Josep Solà i Cia.¹⁸ Durant aquest període, la tendència de les petites empreses d'indianes va ser la d'especialitzar-se en una de les branques d'una indústria tèxtil en procés de desenvolupament.

En aquest cas, el 1842 la companyia Viuda de Calafell é hijo, al carrer de Sant Pere Mitjà n. 19 (antic)¹⁹ era una

AHCB Obreria caixa 76, 17 de febrer de 1813, llicència sol·licitada per "Juan Calafell, fabricante de pintados... posee casas en la calle Mediana de San Pedro, núm. 61... demoler... reedificar casas...". Plànol de façana, signa Josep Alier, arquitecte. "Casa de Juan Calafell, Fabricante, Calle Mediana de S. Pedro, Barcelona y 13 de Febrero de 1813= José Alier arqt^a".

fàbrica de filats i torçats de cotó, amb maquinària manual, o potser moguda per cavalleries, però encara sense energia de vapor. Finalment, el 1857 el seu fill **Joan Calafell** (s. XIX) ja s'havia especialitzat com a fabricant d'aprestos de teixits, i es va mantenir al mateix emplaçament de la Mitjana de Sant Pere n. 34 (actual).²⁰

Gràcies a aquesta darrera dada, s'ha identificat la posició de la casa fàbrica Calafell als carrers de Sant Pere Mitjà n. 34 i de Mòneg n. 5. Dels edificis existents, cal precisar que la casa de veïns projectada el 1813 pel mestre d'obres Josep Alier existeix actualment tal com s'aprecia al plànol de llicència al n. 34 del carrer de Sant Pere Mitjà. El cos principal de la fàbrica, del n. 5 del carrer d'en Mòneg, està molt transformat amb remuntades fins a 4 plantes, i altres intervencions de mitjan segle XIX però, malgrat això, sembla evident que Calafell va reutilitzar l'estructura original del projecte de 1817 presentat a llicència pel mestre Pere Fiter.

En conclusió, la casa Calafell era un edifici amb una tipologia de casa fàbrica, amb el seu edifici destinat a habitatges i amb les "quadres" de la fàbrica organitzades al voltant d'un pati de maniobra. Les tramades de les quadres són simples, de 5,50 metres i dobles de 10 metres, com pot apreciar-se a la planta. Tal com s'ha observat, la propietat que encara es mantenia en mans de la família, Joan Calafell i Serra sol·licità l'any 1869 llicència per construir unes "quadres" sobre el terrat de l'edifici aixecant-hi un quart pis,²¹ segons un projecte del mestre d'obres acadèmic Jeroni Granell i Barrera.²² Aquesta mateixa remunta, un cop entrat el segle XX, l'any 1924, va ser convertida en habitatges.²³

NOTES

1 Thomson, James, "Els orígens de la industrialització a Catalunya. El cotó a Barcelona 1728-1832", Barcelona 1994.

2 AHCB Obreria caixa 76, 17 de febrer de 1813, llicència sol·licitada per "Juan Calafell, fabricante de pintados... posee casas en la calle Mediana de San Pedro, núm. 61...demoler...reedificar casas...". Plànol de façana, signa Josep Alier, arquitecte.

3 Segons Arranz, es tractava de Josep Alier i Faneca (s. XVIII – s. XIX), mestre d'obres des de 1766, amb càrrecs importants dins la Confraria prohòm quart (1795), prohòm primer (1798) i examinador (1797-1800). Signava les llicències com a arquitecte.

4 AHCB, Obreria caixa 78, 25 de gener de 1817, llicència sol·licitada per "Juan Calafell, fabricante de indianas...demoler y volver a construir unas casas que posee en la calle Mediana de San Pedro y calle den Monech, n. s 10 y 11...". Plànol de façana, signa Pere Fiter, mestre d'obres.

5 Arranz, cita Pere Fiter i Carbonell, procedent d'una família de mestres de cases, amb mestria de 1803. Va treballar intervenint en les reformes d'Esteva Planas (1814), de Marià Casas (1816), al nou edifici de Joan Calafell (1817) i en la reforma de Domènec Franquesa (1828).

6 AHCB Obreria C-78, 21 de maig de 1817, "Juan Calafell... edificar... calle Portal Nou...". Façana, signa Pere Fiter, mestre de cases.

7 Morales Roca, Francisco José, "Comerciantes de matrícula de Barcelona. Su acceso a las dignidades nobiliarias del Principado de Catalunya, (1735-1836)", Revista "Hidalguía" números 292-293, 2002. Joan Calafell, comerciante de matrícula de Barcelona, 7/12/1818.

8 AHCB Obreria C-88, maig de 1822, Enderroc del cementiri de St. Pere de les Puelles: Reunió dels ciutadans: "Juan Calafell, Mediana de San Pedro" i altres... Ordre d'enderrocament 23 de maig de 1822.

9 Roca i Vernet, Jordi, "Política, liberalisme i revolució, Barcelona 1820-1823", Tesi doctoral, U.A. de Barcelona, 2007.

10 AHCB Obreria C-95, 8 d'abril de 1826, "Juan Calafell...calle San Pedro mediana, n. 13...tres plumas de agua...12 reales de vellon". Sense plànol.

11 AHCB Obreria C-96, 27 d'abril de 1826, "Ramon Bonaplata, Manuel Berthinger, Juan Calafell, José Ribas...piden 4 plumas de agua...". Sense plànol.

12 AHCB, Obreria caixa 122, 20 de juny de 1835, llicència sol·licitada per "Juan Calafell, fabricante de indianas... se le entreguen dos plumas de agua...del deposito de la Plaza de Sn Pedro". Sense plànol.

Habitatges del carrer de Sant Pere Mitjà n. 34 (Foto JAV 2012)

Casa fàbrica Calafell, carrer d'en Mòneg n. 5. (Foto JAV 2012)

13 AHCB Obreria C-121, 19 de juny de 1835, "Jayme Calafell...permiso para poner una vela en la puerta de su tienda...Plaza del Beato o de José Oriol, casa n. 1". Sense plànol.

14 Santirso, Manuel. "Revolució liberal i Guerra civil a Catalunya (1833-1840)", Tesi Doctoral, Barcelona 1994.

15 AHCB Obreria C-126, 3 de gener 1837, "Josefa Calafell y Calafell...derribar la fachada de la casa que posee...calle d'en Quintana, reedificarla". Façana, signa Narciso Nuet.

16 Josep M. Montaner cita Narcís Nuet com a mestre d'obres acadèmic amb data de titulació el 13 de desembre de 1835, alumne de l'escola d'arquitectura de la Llotja el 1826, 1827, 1828, i el 1830, actiu a Barcelona entre 1846 i 1879. Amb les dades d'Obreria sabem, però, que des de l'any 1837 ja estava actiu. Autor de la casa Josepa Calafell (1837) i de fàbriques com la de Josep Batlló del carrer Riereta (1839), la de Pere Viure (1839) i de Pere Estruch al carrer de la Reina Amàlia (1846), i de les instal·lacions de vapors dels fabricants Juncadella del carrer de la Riereta (1846), Pere Estruch (1846), Torres i Belvey (1846?), Magí Tarruella (1848) i de la foneria "La Paloma" (1853).

17 AHCB, Obreria, C-129, 18 de desembre de 1838. "...Salvador Sagre-rà, fabricant...edificar una fàbrica de tejidos en la calle Reyna Amàlia...", "Fachada de una casa que se ha de construir en la calle Reyna Amàlia". Façana, signa Juan Vilá y Geliu, arquitecte.

18 AHCB, Obreria, C-135. 30 de setembre de 1840, "José Solá y Cía...casa en las calles de la Reyna Amàlia y de la Cera... Juan Calafell dueño del terreno llamado "Hort pintat...", Façana, signa, Pablo Martorell.

19 Anònim, "Guia de Forasteros de Barcelona", 1842. "Fábricas de Hilados y Torcidos: Calafell é hijo, Viuda de. Calle de San Pedro mediana, 19".

20 Anònim, "El Consultor", 1857. "Juan Calafell, apresto de tejidos, Mediana de S. Pedro 34".

21 AMCB Exp. 2085 bis C (1869) Joan Calafell i Serra sol·licita llicència per construir unes quadres sobre el terrat de l'edifici aixecant-hi un quart pis. Plànols i memòria de l'arquitecte Jeroni Granell i Barrera. Cita per Veclus SL, Francesc Caballé i Reinald González, "Cens d'edificis industrials de Ciutat Vella", inèdit, 2012.

22 Josep M. Montaner cita Jeroni Granell i Barrera, com a mestre d'obres acadèmic, amb titulació del 19 d'abril de 1835, actiu a Barcelona. Segons les dades d'obreria va treballar per al fabricants Gabriel Bonaplata (1828), Carles Torrens i Miralda (1833 i 1846), Rafael Ramoneda (1852) i Bassegoda afirma ser l'autor de la casa Seller del Passeig de Gràcia (1864).

23 AMCB Exp. 4005 (1924) Carrer de Sant Pere Mitjà 34. Projecte de Guillem Juncà per convertir en habitatges la planta superior de la finca, eliminant la nau existent. Citat per Veclus SL, Francesc Caballé i Reinald González, "Cens d'edificis industrials de Ciutat Vella", inèdit, 2012.

32. Casa fàbrica FRANQUESA

1804

Fàbrica d'indianes

Carrer del Portal Nou n. 31

Carrer d'en Cortines n. 8

Edifici existent

Màquines:

7 Taules d'estampar (1829) (Domènec Franquesa)

4 telers senzills i 12 telers compostos (1850), (Antoni Franquesa)

1 Màquina de vapor de 2 CV sistema Alexandre (Josep Ordeig) (1869)

Nombre d'operaris:

35 operaris (1850) (Antoni Franquesa)

Arquitectura:

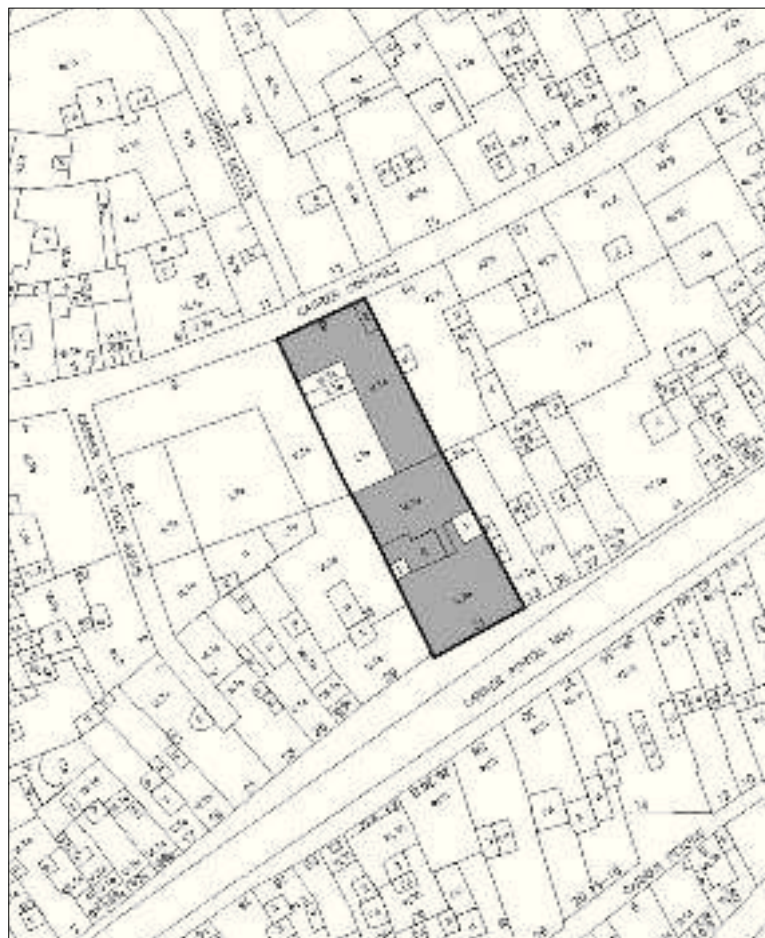
Reforma de la fàbrica (1821) (Cortines)

Autor: Pere Fiter, m. d'obres.

Reforma de la casa (1827) (Portal Nou)

Construcció de la casa (1828) (Portal Nou)

Autor: Pere Fiter, m. d'obres.

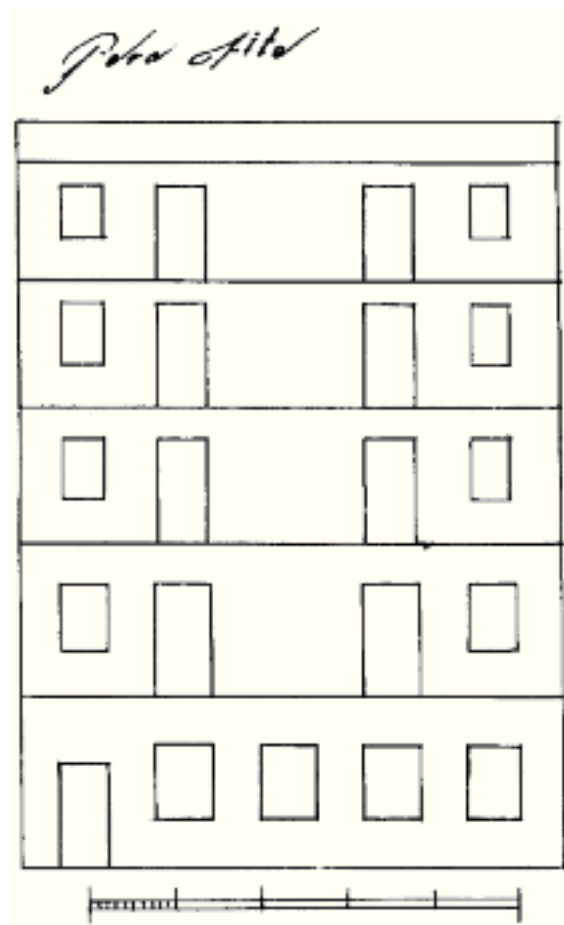

La família Franquesa formava part de l'estament gremial de la ciutat. Doctor en dret, **Antoni Franquesa** (s. XVIII), ocupà el càrrec de síndic personer el 1778 a l'Ajuntament borbònic de Barcelona.¹ En origen eren uns artesans del gremi dels velers del carrer de Sant Pere Més Alt,² que es passaren a la fabricació de les indianes amb la fundació d'una anomenada fàbrica Franquesa el 1804 segons dades de Thomson.³ D'aquesta primitiva empresa es tenen poques dades i probablement no devia tenir gran activitat, a causa de la immediata ocupació francesa el 1808 i la paralització de l'economia. Malgrat això, com veurem, va ser una de les empreses que van sobreviure la Guerra del Francès.

Segons dades investigades per Jordi Roca i Vernet, els Franquesa eren una família burgesa que s'implicà en el Trienni Constitucional. Hi ha dades respecte a **Ramon i Francesc Franquesa** (s. XIX), homes que figuraven com a electors parroquials a les eleccions a diputats a Corts del 1822-1823 i del 1824-1825.⁴

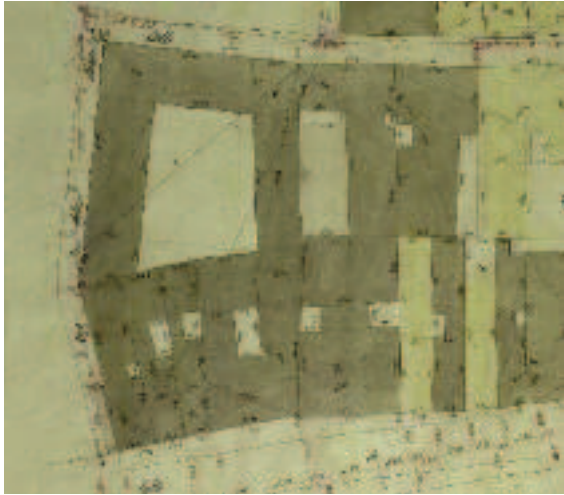
També un teixidor de vels anomenat Jaume Franquesa era voluntari de la Milícia Nacional l'any 1823.⁵ Però va ser Domènec Franquesa qui va dedicar-se a la reconstrucció, a partir de 1821, de l'antiga fàbrica d'indianes que tenia oberta entre els carrers del Portal Nou i d'en Cortines.

Domènec Franquesa (s. XIX) des de principis del segle XIX ja era un fabricant d'indianes establert al barri de Sant Pere, que ocupava una antiga casa fàbrica situada al carrer del Portal Nou número 5 (antic), amb accés també des del carrer Cortines. La primera referència que disposem de Domènec Franquesa data del 1821, quan

AHCB Obreria C-83, 7 de març de 1821, "Domingo Franquesa...permiso para levantar por la parte de la calle Cortinas la casa que posee, con entrada por la calle Puerta Nueva señalada con el n. 5... variar aberturas". Façana, signa Pere Fiter.

Quarteró Garriga 1858. A l'esquerra la fàbrica Canet entre els carrers del Portal Nou i d'en Cortines. A continuació, a la dreta, la fàbrica Franquesa, amb la típica disposició de les "quadres" al voltant del pati de treball.

reformà una antiga edificació pel cantó del carrer Cortines,⁶ parcel·la que formava part d'una finca més gran amb accés des de la casa del carrer Portal Nou, una reforma que afectà un edifici de 5 plantes i 64 pams d'amplada, realitzada sota la direcció del mestre de cases Pere Fiter.⁷

Aquesta antiga fàbrica no era més que la fàbrica d'indianes de la companyia Pere Vermell i Cia., empresa localitzada des del 1772 al Portal Nou, en una parcel·la localitzada entre la fàbrica Canals i la fàbrica Canet.⁸ Aquesta fàbrica havia tingut una important activitat, participada per Joseph Miquel i Sales (s. XVIII), botiguer de panyos, Thomàs Llimona de Martí (s. XVIII - 1793), mercader de sedes i llenços, i Pere Vermell, fabricant d'indianes,⁹ els quals havien fet edificar la fàbrica el 9 de juliol de 1772.

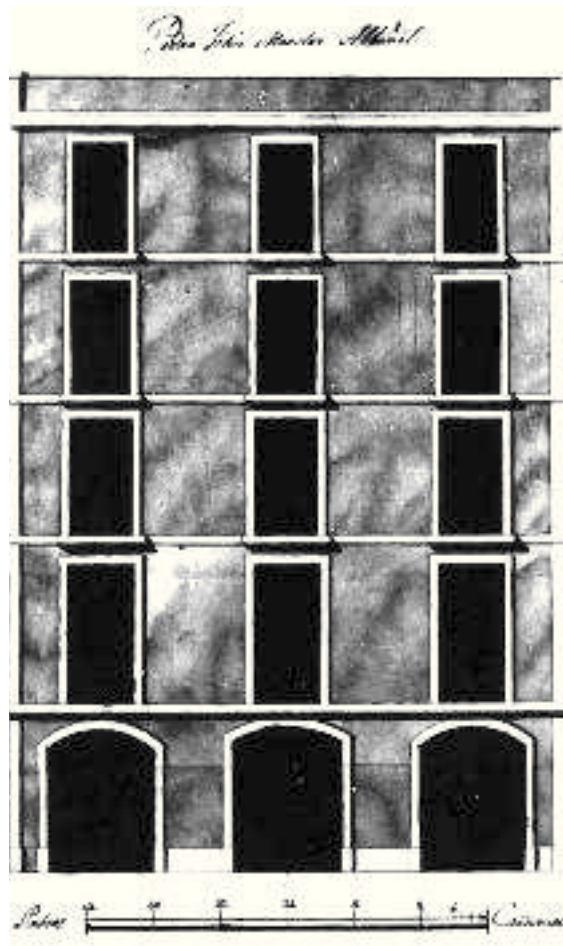
La companyia subsistí fins el 1793 quan, arran de la mort de Thomàs Llimona, es plantejà la divisió de la societat,¹⁰ per part dels seus hereus. Josepha Mornau i Amat, muller de Joseph Franc^o Mornau, comerciant de Barcelona, com a hereva universal dels béns que foren d'Anna Maria Miquel i Darrer, vídua de Joseph Miquel y Sales, botiguer de "panyos"; Josep Llimona i de Martí, hereu de Thomàs Llimona i Pere Vermell, fabricant d'indianes i administrador de la societat, Pere Vermell i Cia., acordaren la divisió dels béns, dels quals la fàbrica del carrer Jonqueres es va mantenir en mans de la família Llimona, mentre que la fàbrica del Portal Nou va mantenir com la casa originària dels Vermell.

Thomson cita la fàbrica d'indianes Pere Vermell com a una de les empreses que no van superar la Guerra del Francès, que es va haver de retirar de la indústria entre 1808 i 1818.¹¹ Dades procedents del Registre de la Propietat i del Registre d'Obreria informen sobre l'ocupació d'aquest edifici del Portal Nou per la fàbrica "Franquesa", regentada per membres de les noves generacions d'industrials. Com hem vist, la primera dada disponible fa referència a la fundació de la fàbrica el 1804, per **Antoni Franquesa**, encara que sense saber amb precisió el seu emplaçament; fins l'any 1821 quan s'establí **Domènec Franquesa** al número 31 (actual) del Portal Nou.

El mes de gener de 1826, Domènec Franquesa sol·licitava per a l'edifici del Portal Nou número 3 (antic) la compra de dues plomes d'aigua,¹² però disposava també d'una altra casa a la Plaça de Sant Pere, per a la qual va sol·licitar també aquell mateix any dues plomes

d'aigua més del manantial de Montcada.¹³ L'any 1827 es proposava efectuar noves reformes a l'antic edifici del Portal Nou, donat l'estat lamentable de l'antic casal dels Vermell, cobert encara per una teulada amb una volada, que ara ja era perillosa, i que fou substituïda per una "tortugada",¹⁴ per conduir les aigües.

L'any següent, el 18 d'abril de 1828, Domènec Franquesa es decidí enderrocar finalment l'antiga fàbrica Vermell del Portal Nou per aixecar de nou una casa fàbrica d'indianes, composta per tres grans portes i tres rengles de balcons amb cinc plantes d'alçada,¹⁵ sota la direcció també del mateix mestre paleta Pere Fiter.

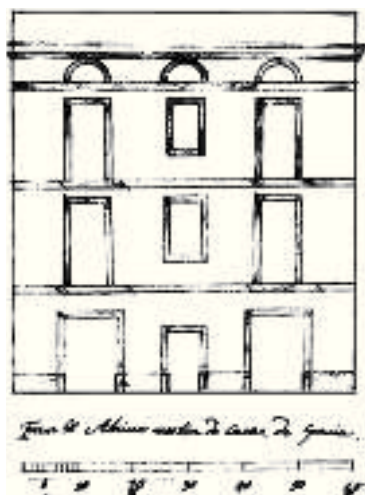

AHCB Obreria caixa 100, 18 d'abril de 1828, "Domingo Franquesa, fabricante de indianas, vecino de esta ciudad, calle Puerta Nueva n. 6...derivar y construir de nuevo...". Façana, signa Pedro Fiter, mestre paleta.

La proposta arquitectònica de Fiter radica en la consagració d'un model tipològic de casa fàbrica que s'ha anat consolidant des de finals del segle anterior. Conceptualment la "tríade", és a dir les tres rengleres de portes i balcons, no eren més que la representació per sumatori de dues o tres unitats parcel·làries medievals, que havien estat adquirides successivament, de manera que es disposava d'una amplada de façana entre 12 i 13 metres.

Aquesta tipologia és la que permetia de disposar d'una entrada principal de l'edifici, que connectava el carrer amb l'escala del cos de casa i l'accés al pati de maniobra de la fàbrica, que estava situada tradicionalment en la part posterior, edifici amb una composició d'una tramada de 6 metres destinada a les "quadres" de treball, organitzades al voltant de l'esmentat pati, també de 6 metres d'amplada.

Amb aquest recurs tan elemental, els mestres d'obres

AHCB Obreria C-116, 31 d'octubre de 1833, "Domíngio Franquesa... continuar edificio que tiene construido hasta el 1er piso, en el barrio de Gracia, calle de Montserrat". Façana, signa Francisco Alsina, mestre de cases de Gràcia.

com Pere Fiter, malgrat de no disposar d'una Acadèmia d'Arquitectura, segueixen les ensenyances de l'Escola de la Llotja, renovant el seu llenguatge arquitectònic i el seu utilatge professional. Aquests edificis tenien una disposició d'obertures, reglamentades per una cultura i un projecte neoclassicista de la ciutat, fonamentat per voluntat Reial, per les idees il·lustrades de la Real Academia de San Fernando de Madrid i gestionat a través de l'aplicació dels edictes d'Obreria de l'Ajuntament de Barcelona.

Els sistemes d'obertures i volades dels balcons es regien per unes proporcions en sentit decreixent segons l'alçada, amb una disposició de forats verticals emmarcats

amb pedra i grans portalades també emmarcades amb arcs rebaixats, amb un domini del ple sobre el buit en el pla de façana que habitualment es decorava amb les populars tècniques d'esgrafats.

La fàbrica Franquesa estava enregistrada al Padró General de 1829, com a fàbrica d'indianes al carrer del Portal Nou n. 4 (antic), equipada amb 7 taules d'estampar.¹⁶ Domènec Franquesa disposava d'una altra casa al carrer de Sant Pere Més Alt, que el 1828 va fer reformar,¹⁷ també sota la direcció del mestre de cases Pere Fiter.

Devia establir la seva segona residència al barri de Gràcia, al carrer de Montserrat,¹⁸ on el 1833 Domènec Franquesa s'hi estava edificant una casa,¹⁹ segons un projecte del mestre de cases Francesc Alsina. L'any següent, Franquesa es feia edificar també a Gràcia una altra casa a la Plaça del Rei (desconeixem el nom actual),²⁰ sota la direcció de l'arquitecte acadèmic, Joan Vilà i Gelíu.

L'activitat de Domènec Franquesa devia finalitzar a principis de la dècada dels anys 40, ja que no figurava enregistrat en la *Guia de Forasteros* de 1842. Domènec Franquesa devia morir en aquestes dates, i la propietat de la fàbrica va passar a **Ramon Franquesa** (s. XIX), mentre que el seu germà **Francesc Franquesa** (s. XIX) obrí una fàbrica de teixits al carrer Argenter número 15 (antic).²¹ Ramon Franquesa va transmetre la propietat a la seva filla **Mariana Franquesa** (s. XIX - 1849), casada amb el comerciant i fabricant Josep Coll (s. XIX). Mariana Franquesa va morir el 1849 i va deixar per testament l'herència de

la fàbrica al seu fill primogènit, **Domènec Coll i Franquesa** (s. XIX).²²

Desconeixem les vinculacions de Domènec Coll amb un possible descendent, el fabricant de teixits **Antoni Franquesa** (s. XIX) que figurà inscrit a las *Estadísticas* de 1850²³ amb 4 telers senzills i 12 telers compostos i 35 operaris. Però és el Registre de la propietat el que dona testimoniatge de la identificació de la finca n. 31 del carrer del Portal Nou, el manteniment de la propietat en Domènec Coll i Franquesa i el lloguer de l'espai industrial realitzat a partir de la dècada de 1850.²⁴

El 1869, la part corresponent a la quadra del carrer Cortines estava ocupada pel fabricant de llustres Josep Ordeig, quan va sol·licitava la legalització d'una caldera de 2 CV, sistema Alexander, de la seva fàbrica d'apres-

tos o llustres.²⁵ Domènec Coll i Franquesa, l'11 d'abril de 1771, efectuà la venda de la fàbrica a **Joan Rull i Xuriach** (s. XIX) per un valor de 44.055 pessetes.²⁶ Com veurem, aquesta venda comprenia la continuïtat del llogater de l'espai industrial, Josep Ordeig. El 1874, Josep Ordeig efectuà una nova legalització d'una petita caldera situada al terrat, que servia per donar vapor dues hores al dia per preparar el midó necessari per a la seva indústria de donar llustre.²⁷

La casa fàbrica Franquesa del Portal Nou ha estat possible identificar-la a partir dels documents d'Obreria, coincidents en línies generals amb les finques n. 31 del Portal Nou i n. 8 de Cortines i per les dades del Registre de la Propietat de Barcelona. L'edifici de tipologia de casa fàbrica estava format pel cos de la casa del fabricant i majordoms de la fàbrica, arrenglerat amb el carrer del Portal Nou, la "quadra" en la part posterior d'una tramada simple de 5,5 metres d'amplada, que donava al pati de treball i al carrer de Cortines. Malgrat les transformacions de les façanes, encara pot identificar-se el projecte de 1821 del mestre Pere Fiter fet per a la façana del carrer d'en Cortines, de 63 pams d'amplada (12,22 metres) amb una disposició similar en planta baixa i amb algunes variacions a les obertures de les plantes restants.

La façana del carrer del Portal Nou també pot identificar-se amb el projecte de 1828 del mestre Pere Fiter, de 84 pams (16,29 metres) d'amplada, una formalització típica del vuit-cents amb tres eixos verticals d'obertures emmarcades en pedra i llosanes de balcons, un balcó corregut a la primera planta i decreixents en les restants. L'única variació apreciable respecte al projecte inicial és la substitució dels arcs rebaixats per arcs plans, molt més adients per a la l'activitat industrial. Aquest edifici està inclòs al Catàleg del Patrimoni arquitectònic de Barcelona només amb un Nivell de protecció D, Bé d'interès Documental, ni té cap nivell de protecció més que la simple qualificació urbanística assignada pel PGM.²⁸

Vista aèria de les fàbriques Canet (a primer terme) i Franquesa (a segon terme).

AMCB Exp. 3518 3/1, 1869, Legalització d'una caldera de 2 CV, sistema Alexander, de la fàbrica d'aprestos (llustres) de Josep Ordeig, carrer Cortines n. 8. Planta.

NOTES

1 Molas i Ribalta, Pere: "Diputats i Síndics a l'Ajuntament borbònic de Barcelona (1760-1808)", Revista de Dret Històric Català, Vol 4, 2004.

2 AHCB Obreria C-48, 11 de novembre de 1787, Antoni Franquesa, arreglar el llinar d'una porta, carrer de Sant Pere Més Alt, Fonollar. Sense plànol.

3 Thomson, James, "Els orígens la industrialització a Catalunya. El cotó a Barcelona (1728-1832)", Edicions 62, Barcelona 1994.

4 7 d'octubre de 1821, Ramon Franquesa, elector parroquial per les eleccions a Corts de 1822-23 / 5 d'octubre de 1823, Francesc Franquesa, elector parroquial per les eleccions a Corts de 1824-25 / 5 d'octubre de 1823, Ramon Franquesa, elector parroquial per les eleccions a Corts de 1824-25. Citat per Roca i Vernet, Jordi, "Política, liberalisme i revolució, Barcelona 1820-1823", Tesi doctoral, UA de Barcelona, 2007.

Casa fàbrica Franquesa, Carrer del Portal Nou n. 28 (Foto JAV 2012)

5 AHCB Obreria C-89, 30 d'abril de 1823, "...que Jayme Franquesa Maestro texedor de velos, es habitante y vecino en este Barrio a mi cargo y me consta que de mucho tiempo...sirve en la Milicia de voluntario..." signa Joaquim Palau, comissari de les Brigades. Molts teixidors membres de la milícia voluntària sol·liciten passar a les Brigades d'obres per falta de treball i subsistència.

6 AHCB Obreria C-83, 7 de març de 1821, "Domingo Franquesa...permiso para levantar por la parte de la calle Cortinas la casa que posee, con entrada por la calle Puerta Nueva señalada con el n. 5... variar aberturas". Façana, signa Pere Fiter.

7 Arranz, cita el mestre d'obres Pere Fiter i Carbonell, procedent d'una família de mestres de cases, amb mestria de 1803. Autor de les reformes dels fabricants Marià Casas (1807 i 1816), Esteve Planas (1814), del nou edifici del fabricant d'indianes Joan Calafell (1817) i de les reformes del fabricant d'indianes Domènec Franquesa (1821 i 1828).

8 Vegeu casa fàbrica Vermell-Martí,

9 APNB, Juan Elias y Bosch, Notari, 1.123/16, 18 de novembre de 1793, fol 484. Escripura de divisió: "Josepha Mornau y Amat, muller de Joseph Franc^o Mornau, comerciant ciutadà de Barcelona, com a hereva universal dels béns que foren d'Anna Maria Miquel y Darrer, viuda de Joseph Miquel y Sales (?), botiguer de panyos...1 d'octubre de 1790, en dit nom, el de Thomas Llimona, comerciant y Pere Vermell, fabricant d'indianes... socis de la societat establerta y corrent en esta ciutat, baix lo nom de "Pere Vermell i Cia"... Pere Vermell, administrador".(Identificació al carrer del Portal Nou n. 31)

10 APNB, Juan Elias y Bosch, Notari, 1.123/16, 18 de novembre de 1793, fol 484. Escripura de divisió de "Pere Vermell i Cia".

11 "Empreses de la secció reglamentada de la indústria que es varen retirar": 1808 i 1818: Vermell. Thomson, J. "Els orígens...". Op. Cit. pg. 334.

12 AHCB Obreria C-95, 28 de gener de 1826, "Domingo Franquesa, fabricante de pintados...comprar 2 plumas de agua...casa calle Puerta Nueva n. 3". Sense plànol.

13 AHCB Obreria C-96, 17 d'abril de 1826, "Domingo Franquesa...Plaza San Pedro...dos plumas de agua...". Sense plànol.

14 AHCB Obreria C-99, 19 d'octubre de 1827, "...memorial de Domingo Franquesa, fabricante de Indianas, pide derribar volada peligrosa de la casa que posee en esta ciudad y calle de la Puerta Nueva y formar tortugada...". Sense plànol.

15 AHCB Obreria C-100, 18 abril de 1828, "Domingo Franquesa, fabricante de indianas, vecino de esta ciudad, calle Puerta Nueva n. 6,...derribar y construir de nuevo...". Façana, signa Pere Fiter mestre paleta.

16 Graell, Padró de Fabricants de 1829, "Señores fabricantes de pintados situados en la parte de la Ribera, calle Puerta Nueva n. 5, Domingo Franqueza, 7 mesas de pintar".

Casa fàbrica Franquesa, Carrer del Portal Nou n. 28. (Foto JAV 2012)

17 AHCB Obreria C-100, 18 d'abril de 1828, "Domingo Franquesa, fabricante de indianas...(reforma)... calle Alta de San Pedro...". Façana, signa Pedro Fiter, mestre paleta.

18 AHCB Obreria C-114, 20 de maig de 1833, "Domingo Franquesa... abrir una excavación para construir una cañeria a fin de conducir a sus casa de la calle de Montserrat del Barrio de Gracia, las dos plumas de agua". Sense plànol.

19 AHCB Obreria C-116, 31 d'octubre de 1833, "Domingo Franquesa... continuar edificio que tiene construido hasta el 1er piso, en el barrio de Gracia, calle de Montserrat". Façana, signa Francisco Alsina, mestre de cases de Gràcia.

20 AHCB Obreria C-119, 3 de juliol de 1834, "Domingo Franquesa, fabricante... edificar una casa en territorio de Gracia... Plaza del Rey". Planta Baixa i Façana, signa Joan Vilà i Gelíu.

21 Anònim, "Guia de Forasteros" Barcelona 1842. Anònim, "El Consultor...", 1857. Francisco Franquesa, fàbrica de teixits, Argenter n. 15 (antic).

22 APNB, Notari Josep Elias, 31 de gener de 1849: "Testamento de Doña Mariana Coll y Franquesa viuda de José Coll, 20 de enero de 1849". Entrega de testamento: "...Mariana Coll y Franquesa, natural de Igualada (falleció a las tres de la tarde del 30 de enero)...hija legítima y natural de Don Ramon Franquesa, fabricante y de Doña Josefa Barral, consortes difuntos...heredero universal Domingo Coll y Franquesa, hijo menor Juan Coll y Franquesa..."

23 Graell, "Estadísticas...", 1850. Antonio Franquesa, fabricant de teixits amb 4 telers senzills i 12 telers compostos, 35 operaris.

24 RPB, Registro de Oriente Libro 65, fol 164, finca n. 35: "Testamento publico que Doña Mariana Coll y Franquesa, viuda de Don José Coll, vecino de Barcelona, entregó, cerrado a los 20 de enero de 1849 a José Elias, Notario, publicado en 31 de enero de 1849, en el cual legó...heredero a Don Domingo Coll y Franquesa, su hijo...una casa...n. 31 (nº8 de Cortinas)...". Continúa en el folio 175, tomo 31 duplicado del libro 123 de Oriente: "Don Domingo Coll y Franquesa... adquirió la finca por herencia de su madre doña Mariana Franquesa viuda de Don José Coll... vende a D. Juan Rull y Xuriach...44.055 pts, 11 d'abril de 1871, Notario José Pla y Soler".

25 AMCB Exp. 3518 3/1, 1869, Legalització d'una caldera de 2 cv, sistema Alexander, de la fàbrica d'aprestos (llustres) de Josep Ordeig, carrer Cortines n. 8. Citat per Veclus SL, Francesc Caballé i Reinald González, "Cens d'edificis industrials de Ciutat Vella", inèdit, 2012.

26 RPB, Registro de Oriente Libro 65, fol 164, finca n. 35: "Testamento publico que Doña Mariana Coll y Franquesa, viuda de Don José Coll, vecino de Barcelona, entregó, cerrado a los 20 de enero de 1849 a José Elias, Notario, publicado en 31 de enero de 1849, en el cual legó...heredero a Don Domingo Coll y Franquesa, su hijo...una casa...n. 31 (nº8 de Cortinas)...". Continúa en el folio 175, tomo 31 duplicado del libro 123 de Oriente: "Don Domingo Coll y Franquesa... adquirió la finca por herencia de su madre doña Mariana Franquesa viuda de Don José Coll... vende a D. Juan Rull y Xuriach...44.055 pts, 11 d'abril de 1871, Notario José Pla y Soler".

27 AMCB Exp. 3518 3/1, 1869, Citat per Veclus SL, Francesc Caballé i Reinald González, "Cens d'edificis industrials de Ciutat Vella", inèdit, 2012.

28 Portal Nou n. 31, Qualificació urbanística, 12c.

Nota dels autors: El Registre de fàbriques s'ha treballat sobre una restitució parcel·laria del plànol Martorell de 1932.

Registre de fàbriques del Raval

Període 1738-1807

1	CASA FÀBRICA FRENCH	1745	Carrer de les Tàpies n. 1 i 3
2	CASA FÀBRICA GUÀRDIA	1747	Arc del Teatre n. 16-18
3	CASA FÀBRICA MAGAROLA	1755	Carrer dels Tallers n. 22 i 22 bis
4	CASA FÀBRICA ALEGRE-CIRÈS	1761	Carrer Nou n. 49-61
5	CASA FÀBRICA ALABAU	1766	Carrer de Botella n. 16 i 16 bis
6	CASA FÀBRICA IGLESÍAS	1767	Carrer de l'Arc del Teatre n. 20-22
7	CASA FÀBRICA ESPALTER	1778	Carrer de Sant Pau n. 66, 68
8	CASA FÀBRICA RAMON	1782	Carrers de Sant Pau n. 81-83.
9	MAGATZEMS NADAL	1782	Carrer de les Tàpies n. 3-7
10	CASA FÀBRICA GÒNIMA	1783	Carrer del Carme n. 106-116
11	CASA FÀBRICA MIR	1789	Carrer de l'Om n. 8-10
12	CASA FÀBRICA CARAFÍ	1793	Carrer Nou de la Rambla n. 67
13	CASA FÀBRICA RIBAS	1793	Carrer Nou de la Rambla n. 42
14	CASA FÀBRICA VILAREGUT	1794	Carrer del Carme n. 22-32
15	CASA FÀBRICA GELABERT	1794	Carrer de Sant Oleguer n. 13-17
16	CASA FÀBRICA SANTALÓ	1797	Carrer de les Tàpies n. 8
17	CASA FÀBRICA GASSÓ	1802	Carrer de la Riereta 31-37
18	CASA FÀBRICA TORRUELLA	1802	Carrer de les Tàpies n. 10

01. Casa fàbrica

FRENCH

1745

Fàbrica d'indianes

Carrer de les Tàpies n. 1 i 3
Carrer Nou de la Rambla n. 65-71
Carrer de Sant Oleguer n. 20 i 22

Edifici desaparegut

Màquines:

28 telers (1754)

Arquitectura:

Construcció de la fàbrica (anterior a 1745)

Autor: desconegut

Parcel·lació de la fàbrica (1794)

Autor: Ignasi Mayans, geòmetra

Gregori French (o Frenchs) (Irlanda s. XVIII – Barcelona 1750)¹ era d'origen irlandès. Establert a Barcelona, va exercir de comerciant fins situar-se entre les set famílies que cotitzaven més alt en el “catastro por ganancial” de 1724 i 1752.² French havia enfocat les seves activitats comercials vers el tipus de comerç que més afectat es va veure per les guerres: el bescanvi de l'aiguardent pel bacallà salat. L'any 1740 els seus dos germans de parla anglesa es van instal·lar respectivament en els ports de Vilanova i Salou per tal d'ajudar-lo en aquest comerç i l'abast del seu compromís amb aquesta zona de Catalunya es demostrà amb el casament que l'any 1756 va fer la seva filla Antònia amb un personatge de la noblesa tarragonina.

Mentre que el seu germà **Nicolau French** (s. XVIII – s. XIX) es convertia en un dels corresponsals de la companyia Alegre a la vila de Reus, Gregori French entre 1730 i 1735 actuava de corresposal de Miquel Carnisser de Reus i el 1739 era el contractista del subministrament del pa a Barcelona.³ L'any 1740 s'inicià en l'exportació d'aiguardent des de Vilanova i Salou a Holanda i el 1742 en la importació de bacallà salat. Thomson situa vers els anys 1744-45 la dedicació de French a la indústria tèxtil amb la fundació d'una fàbrica dedicada a la estampació d'indianes.⁴ La inversió inicial de la companyia French constituïda l'any 1745⁵ va ser de 8.000 lliures, societat formada per **Gregori French**, el soci capitalista **Josep Sala i Vives**,⁶ i un petit inversor, l'apotecari **Jaume Brunés**, que hi tenia dipositades 2.000 lliures, contra les 6.000 que havien invertit French i Sala. French tenia una contribució directiva a la fabricació que es limitava a la supervisió del terreny de blanqueig que estava situat a “l'Horta de Sant Pau”,⁷ és a dir, al sector del Raval de Barcelona, a l'entorn del Monestir de Sant Pau del Camp, lloc que com veurem hi havia també la fàbrica.

La companyia French va ser la segona empresa, després dels Clota⁸ (1744), que es situà en aquest sector oest de la ciutat, conegut com Vila nova o Raval, entre la muralla interior de la Rambla i l'exterior, ocupat principalment per edificis religiosos i per hortes,⁹ però amb un notable valor econòmic. Les Hortes de Sant Pau es dividien en dues parts: l'Horta superior, per damunt del carrer de Sant Pau i l'Horta inferior, entre els carrers de Sant Pau i Trentaclaus (actual Arc del Teatre). L'Horta inferior va ser l'indret en el qual va ser possible crear-hi, a dins de la ciutat, les úniques companyies amb prats d'indianes i de blanqueig annexos a les fàbriques en un mateix recinte: els French (1745), els Guàrdia¹⁰ (1747) i finalment els Alegre¹¹ (1761).

Josep Sala es va vendre les accions de la fàbrica Glòria a Joan Coromines l'agost de 1744, capital que li era necessari per invertir-lo en una fàbrica que havien fundat el mes de maig de 1744 Jaume Brunés i Miquel Formentí. El mes de gener de 1745 l'empresa Glòria es va veure absorbida per una societat protocol·lària formada per French, Sala, Brunés i Formentí, en la qual Sala va invertir 8.000 lliures catalanes, la qual cosa implicà una querella, que acabà amb el retorn de l'import de les accions i el desvinculament de Sala de la companyia Glòria.¹²

Segons Thomson també va intervenir en la companyia el teixidor de seda **Miquel Formentí** dins de la societat protocol·lària del mes de gener de 1745.¹³ La contribució de Formentí a la fàbrica de French es va restringir inicialment a la part tècnica on hi havia d'actuar com a fabricant. En realitat al principi era purament un empleat, tot i que se li donava el 10% dels beneficis. Quan d'aquesta manera acumulà 500 lliures se li va permetre d'invertir-les en la societat i convertir-se en un associat subordinat sense veu activa ni passiva.¹⁴

Formentí posseïa coneixements tant de teixidor de seda com d'estampador, formació obtinguda pel fet

AHCB Gràfics N. Reg: 03710, (anterior a 1790), "Plano horizontal que manifiesta la figura de cinco huertos con sus respectivas casas, q(u)e en la huerta de San Pablo de esta ciudad posehen D. Antonio Nadal, Fran(cis)co Guisi, Dn Gregorio Freñis (Frenchs), Mariangela Carreras y Felix Caponata, juntamente con la casa de Juan Feliu; previniendo que en el cálculo de los Huertos y casa del referido Feliu se han incluido las paredes enteras o medianeras que les corresponden". Plànol de les Hortes inferiors de Sant Pau, anterior a l'obertura del carrer Nou de la Rambla o Comte de l'Assalto. Començant per l'esquerra i de dalt a baix, Nadal i Gusi, French, al costat de Nadal, a sota Carreras i a la dreta Feliu, limitant amb l'horta d'un altre reconegut fabricant d'indianes, Antoni Iglesias. Al centre de la imatge la fàbrica French amb el seu edifici de casa fàbrica alineat amb el carreró "...que sale a la plaza de las monjas arpentidas...", que no era més que l'antic carrer de les Tàpies, entre Marquès de Barberà i el carrer Nou, que servia d'accés a dites hortes.

d'haver treballat a la fàbrica Glòria.¹⁵ La participació que se li havia concedit i l'elevat salari de 300 lliures que percebia com a fabricant van fer possible que l'any 1747 entrés a formar part de la fàbrica Pongem amb unes condicions molt bones; la seva inversió va ser de 4.000 lliures.¹⁶

El 1749, Josep Sala finalment es desvinculà també de la companyia French, liquidant el seu capital invertit, per mitjà d'indianes i la maquinària de teixir que s'havia utilitzat en la fundació de l'empresa.¹⁷ L'objectiu era la creació de la seva pròpia fàbrica al carrer del Portal Nou,¹⁸ de la qual es té com a primera referència documental el fet que figurés entre les vuit principals empreses d'indianes el 1750.¹⁹ Gregori French invertí en aquesta època el 66% del seu capital total en l'estampació de les indianes,²⁰ en una fàbrica que va mantenir els lligams comercials amb Irlanda, Cadis (1746)²¹ i Mallorca (1749) on ja disposava d'un agent comercial.²²

El 1750, quan mor French pare, el seu fill i successor, sembla que també anomenat **Gregori French** (s. XVIII – s. XIX), la fàbrica tenia una quantitat de 1.855 peces de teixits de cotó emmagatzemades.²³ L'hereu regirà la fàbrica fins el 1763 aproximadament. L'inventari realitzat el 1752 la valorava amb un capital total 29.692 lliures catalanes (capital fix, material i màquines).²⁴ Era una empresa d'estampació d'indianes que el 1754 ja havia integrat el tissatge amb 28 telers instal·lats²⁵ i disposava de mercats comercials a les ciutats de Sevilla (1751),²⁶ València (1752)²⁷ i Cadis (1755).²⁸ L'any 1757 French li-

AHCB Gràfics N. Reg: 12779, 1794, "Pla de la finca... que antigament posseïa Pau Rodón hortolà i últimament Dn. Gregorio French... 1794,... qual terreny està en directe domini de la Santa Madre Iglesia... de Barcelona.... delineat per lo geòmetra Ignasi Mayans de la present Ciutat."

quidava el seu soci Brunés després d'haver sol·licitat l'any anterior la renovació del seu privilegi.²⁹ Thompson situa cap al 1763 el final de la fàbrica French, però la darrera notícia que disposem de Gregori French fa referència al lloguer que havia efectuat de la fàbrica Alegre i als plets que li van ocasionar els deutes dels lloguers de dita fàbrica entre 1770 i 1775.³⁰

L'any 1783 a iniciativa del Capità General de Catalunya, Francisco González de Bascourt, Comte de l'Assalto, s'obrí un carrer de traçat rectilini, el carrer Nou de la Rambla, amb l'amplada suficient perquè hi poguessin circular dos carruatges, per unir de forma directa la part de la muralla de ponent amb la Rambla, és a dir un carrer de 50 pams d'amplada (9,72 metres). Les obres es varen realitzar a ritme lent i trigaren bastant temps a finalitzar entre 1785 i 1788. En aquest procés d'urbanització s'aixecaren diversos plànols per demostrar l'estat de les propietats. Un d'aquests plànols datat d'abans de l'any 1790 demostra l'estat anterior de les hortes ocupades per Antoni Nadal, Francesc Gusi, Gregori French i altres fabricants, i detalla la presència de l'edifici i prat d'indianes de la Fàbrica French.³¹

La fàbrica era un edifici arrenglerat amb el carreró anomenat de les Tàpies, un camí d'accés a les hortes que arribava fins a la Placeta de les Penides, que va desaparèixer amb l'obertura dels carrers del Marquès de Barberà i Nou de la Rambla; només un tram obert restà entre el carrer de Sant Oleguer i la Muralla. Per aquest document procedent de l'Arxiu de Gràfics i posteriors, ha estat possible la identificació de la important fàbrica d'indianes de Gregori French. El carrer Nou s'obrí sobre les hortes del Raval, i va afectar fàbriques d'indianes com la de Gregori French, que va ser finalment objecte d'una reparcel·lació i posterior venda en lots de parcel·les. L'antiga fàbrica French estava situada al final del carrer Nou, entre aquest carrer i el carrer de les Tàpies i al costat dels terrenys d'Antoni Nadal.³²

Amb motiu de l'obertura del carrer Nou, el 1793, una de les parcel·les que havien estat propietat de la família French va ser venuda al fabricant d'indianes Josep Carafí,³³ qui immediatament sol·licità una llicència per edificar una casa fàbrica,³⁴ edifici que correspondrà

posteriorment al número 67 del carrer Nou. El 1794, el geòmetra Ignasi Mayans delineaava els límits de la propietat i els traçats dels nous carrers de Sant Oleguer i Nou de la Rambla amb les seves noves alineacions.³⁵

La reparcel·lació, és a dir la divisió i redimensionat de les noves parcel·les ajustades a l'ortogonalitat del traçat del carrer Nou, va ser un dels primers exercicis de la disciplina urbanística moderna portats a terme a la Barcelona a finals de segle. L'any 1793, una d'aquestes parcel·les en què es subdividí la finca de Gregori French, com hem vist, ja havia despertat l'interès del fabricant Josep Carafí. El 1805, Gregori French que disposava encara d'un arrendament emfitèutic dels antics terrenys amb Francesc Masana, entrà en conflicte amb Antoni Nadal i Jacint Ramon per compte de l'empedrat del carrer de les Tàpies.³⁶

No s'han localitzat més documents gràfics que il·lustren amb més precisió les dimensions i tipologia de la fàbrica French, representada en la planta del·lineada en el plànol, sense autor, anterior a 1790, probablement perquè estava construïda a l'interior de les hortes, sense façana al carrer Trentaclaus, amb front a un carrer interior, el de les Tàpies, probablement de propietat privada en aquell moment, i per aquest motiu no devia ser objecte de llicència d'obres.

Tots el edificis de la casa fàbrica Frenchs i el prat d'indianes van desaparèixer en el moment que es portà a terme la nova urbanització del sector. Dels documents generats a conseqüència de l'obertura del carrer Nou, el primer d'ells, anterior a 1790, podria atribuir-se a l'arquitecte municipal Pau Mas i Dordal, i el segon, de 1794, anava signat pel geòmetra Ignasi Mayans.

NOTES

1 Thomson, J. "Els orígens de la industrialització a Catalunya. El cotó a Barcelona (1728-1832)", Edicions 62, Barcelona 1994, pg. 142.

2 Fernández, Roberto, "La burguesía barcelonesa en el siglo XVIII: la familia Glòria", dins de "La economía española al final del Antiguo Régimen", Tomo II, Las Manufacturas. Madrid, 1982, pg. 111. Les set famílies eren les de Guàrdia, Glòria, French, Clota, Gesceli, Gispert i Vidal.

3 APNB, Notari Duran Quatrecaes, acta del 3 d'agost de 1739. Contractista del subministrament del pa a Barcelona.

4 Thomson, J. "Els orígens..." Op. Cit.. pg. 124.

5 APNB, Notari Severo Pujol, 18 de gener de 1745, folis 45-46, citat per Thomson, J. "Els orígens..." Op. Cit.. pg. 141.

6 Josep Sala i Vives, de professió i afiliació gremial era un "vidrièr de llum", havia estat inversor a la fàbrica de Jacint Esteve fundada el 1736 i dissolta el 1737. El 1739 formà part de la companyia d'indianes creada per Bernat Glòria, on va ser el seleccionat amb Jeroni Glòria, per ensinistrar-se amb les ensenyances de l'estampador d'Hamburg i guardar els secrets. El 1745 es desvinculà de la fàbrica Glòria. Vegeu casa fàbrica Sala, carrer del Rec Comtal i Cortines.

7 APNB, Notari: Severo Pujol, 18 de gener de 1745, folis 45-46. Citat per Thomson, J. "Els orígens..." Op. Cit.. pg. 141.

8 Segons Thomson, l'empresa Clota, que estava ubicada al Raval de Barcelona, operava l'any 1749 amb 49 telers. Thomson també especula amb la possibilitat que Guàrdia financés aquesta fàbrica (Clota) ell mateix. Thomson, James, "Els orígens...", OP. Cit. pg. 152-3. Nota 63. Sobre la fàbrica Clota, vegeu Carrera Pujol, "Història política", vol IV, pàgina 139.

9 Thomson, J. "Els orígens..." Op. Cit.. pg. 141.

10 Vegeu casa fàbrica Guàrdia.

11 Thomson, James, "Els orígens de la industrialització...", Op. Cit.

12 Thomson, J., "Els orígens de la industrialització..." Op. Cit, pg. 176.

13 APNB, Notari: Severo Pujol, 18 de gener de 1745, folis 45-46. Citat per Thomson, J. "Els orígens..."

14 APNB, Notari Severo Pujol, 19 de gener de 1745, folis 52-53. Citat per Thomson, J. "Els orígens..."

15 Molas Ribalta, "Los gremios", pg. 470, 481. Vegeu casa fàbrica Glòria.

16 APNB, Notari Olzina Cabanes, 3r, llibre de contractes de casament, 31 d'octubre de 1747, folis 335.

17 APNB, notari Creus Llobateras, acta del 8 d'agost de 1749, folis. 54-6. Citat per Thomson, J., "Els orígens de la industrialització..." Op. Cit.

18 Vegeu casa fàbrica Sala.

19 Thomson, J., "Els orígens de la industrialització..." Op. Cit. pg. 184.

20 APNB, Notari Sebastià Prats, 3r. i 4t llibres d'acords i contractes, 8 de juny de 1752, folis 50-57 i 9 de juliol de 1756, folis 183-85 (pel que fa al casament d'Antònia i a l'inventari postmortem)

21 Fonts: Martínez Shaw, "Catalunya", pg 97, sobre els lligams amb Irlanda i Cadis: Vilar "Catalunya..." IV, pg. 464-65.

22 APNB Sebastià Prats, 21 de desembre de 1749, fol. 304, Citat per Thomson, J. "Els orígens..."

23 Sánchez, Alejandro, "La indianería catalana: mito o realidad? Revista de Historia Industrial, N. 1, Barcelona, 1992.

24 APNB Notari Sebastià Prats, 3r i 4t llibres d'acords i d'estatus, actes del 8 de juny de 1752. Citat per Thomson, J. "Els orígens..." pg. 216.

25 Thomson, J. "Els orígens..." pg. 123.

26 APNB Notari Sebastià Prats, 15 de juliol de 1751, folis 241-42.

27 APNB Notari Sebastià Prats, 3r llibre d'acords, 8 de juny de 1752, fol. 51.

28 APNB Notari Sebastià Prats, 3 d'octubre de 1755, folis 311-312, i També Martínez Shaw "Los orígenes..." pg. 261.

29 Thomson, J. "Els orígens..." pg. 174,

30 BC, Fons del Baró de Castellet, Agustí Gibert i Xurrich, Documents personals, Causa contra Gregori Frenchs (1770-1774)/Miquel Alegre i Roig. Documents judicials 154/2, 1774-1775, Causa d'Alegre i Roig (Miquel) contra Gregori French pels lloguers de la fàbrica.

31 AHCB Gràfics N. Reg: 03710, (anterior a 1790), "Plano horizontal que manifiesta la figura de cinco huertos con sus respectivas casas, q(u)e en la huerta de San Pablo de esta ciudad posehen D. Antonio Nadal, Fran(cis)co Guisí, Dn Gregaorio Freñis (Frenchs), Mariangela Carreras y Felix Caponata, juntamente con la casa de Juan Feliu; previniendo que en el cálculo de los Huertos y casa del referida Feliu se han incluido las paredes enteras o medianeras que les corresponden."

32 Vegeu Magatzems d'Antoni Nadal.

33 Vegeu casa fàbrica Carafí.

34 AHCB Obreria C-56, 8 de febrer de 1793, Josep Carafí, fabricant de pintats, carrer Comte de l'Assalto (Terreny de Gregori French), edifici-car pb+4, 89 pams. Façana, sense signatura.

35 AHCB Gràfics N. Reg: 12779, 1794, "Pla de la finca...que antigament possehia Pau Rodón hortolà i últimament Dn. Gregorio French...1794... qual terreno està en directe domini de la Santa Madré Iglesia...de Barcelona.... delineaat per lo geòmetra Ignasi Mayans de la present Ciutat."

36 AHCB Obreria, C-72, 22 de novembre de 1805, "Antonio Nadal y otros, calle Tapias...", sol·licitud d'empedrat. AHCB Obreria C-72, 13 de desembre de 1805, "D. Gregorio French vecino del comercio de la ciudad...enfiteuta Fco. Masana a quien tiene establecido terreno en la parte de la calle Conde del Asalto, la orden de que enlozase el terreno...callejón de las Tapias...Huerta (afectada por la abertura) de la calle Conde del Asalto...136.800 pies cuadrados cedidos... Suspensión de la orden de enlozar", Conflicte amb Antoni Nadal, Jacint Ramon, Tomà Murull i altres. Informe favorable a French dels regidors obrers Comte de Fonollar i Rafel d'Esteve.

02. Casa fàbrica GUÀRDIA

1747

Fàbrica d'indianes

Arc del Teatre n. 16-18 (abans Trentaclaus)

Carrer de Guàrdia n. 1-16

Carrer Nou de la Rambla n. 21-27

Edifici desaparegut

Màquines:

71 telers (1748)

66 telers (1756)

1 matxo i 2 burros per rodar les sínies (1756)

de 25 a 66 telers (1768)

Nombre d'operaris:

181 operaris (preferentment dones i nens) (1748)

Arquitectura:

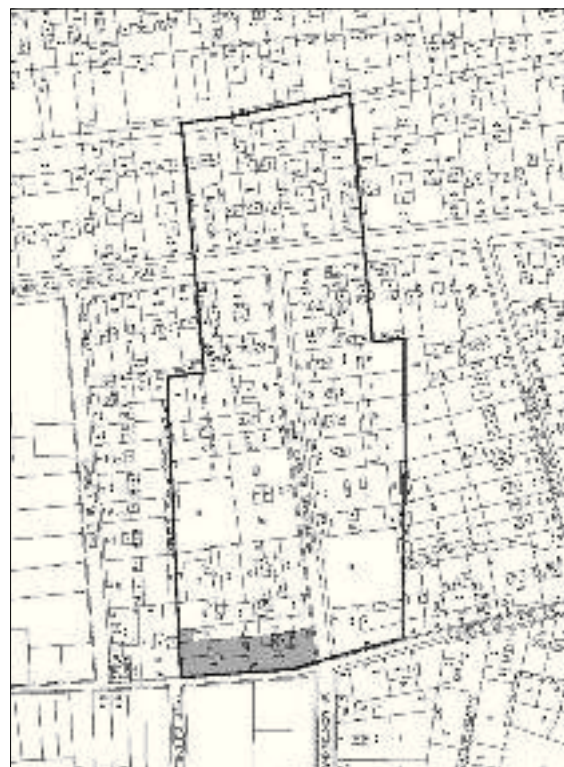
Construcció de la fàbrica (1747)

Reparcel·lació del prat d'indianes (1799)

Autor: Francesc Renart i Closes, arqte.

Substitució d'una part de la fàbrica (1803)

Autor: Benet Paradell, m. d'obres

Jaume Guàrdia i Morera (s. XVIII-1755)¹ era fill de Melcior Guàrdia (s. XVII-1730), un “botiguer de tall” natural de Castellterçol i originari del Conflent, i de Teresa Morera.² Jaume Guàrdia de jove va ser nomenat síndic per Castellterçol a les Corts del 1705 que proclamaren l'Arxiduc d'Àustria. Després de la guerra s'establí a Barcelona a una casa al carrer de Basea, i exercia de negociant en diversos rams com la contractació del subministrament del pa i del gel el 1730, fet que li va permetre ocupar el càrrec de tesorero de l'Audiència de Barcelona el 1733.

Segons Pere Moles, fou també l'administrador de la fàbrica d'indianes de Joan Pau Canals,³ i mercader de “panyos” amb teixits de llana de procedència local i europea. El 1736, un informe sobre la sol·licitud del càrrec de Cònsol al gremi d'agents comercials qualificava Jaume Guàrdia: “...aun después de la común opinión (...) como uno de los comerciantes de mayor caudal, crédito é inteligencia que hay en esta capital, haviendo corrido distintas Provincias para instruirse en las Reglas de Comercio (...) Es el más haviel de todos...” Aquests viatges comercials van comprendre Flandes, Holanda i França.⁴ El 1738 Jaume Guàrdia, ja enriquit, comprà la senyoria de Marmellar, un antic castell a la Juncosa del Montmell (Baix Penedès).

Entre el 1746 i el 1747, seguint les passes de les fàbriques Clota (1744) i French (1745) establertes recentment a les hortes del Raval, inicià una política d'adquisició de propietats destinades a establir una gran fàbrica i prat d'indianes al carrer de Trentaclaus (actual carrer de l'Arc del Teatre). L'any 1746, Jaume Guàrdia comprà a l'apotecari Antoni Sala l'alou o designa principal de la fàbrica, formada per 7 horts, amb un total de 267.661 pams superficials, equivalents a 10.115 metres quadrats, una superfície idònia per a l'establiment de prats d'indianes.

Aquest gran “alou” anava des del carrer de Trentaclaus fins al carrer de les Tàpies, abans anomenat travessia de les Hortes de Sant Pau, un carrer compartit per diferents propietaris, que feia les funcions d'accés a les “hortes inferiors” de Sant Pau del Camp. L'enregistrament de la compra de les propietats davant de nota-

ri es realitzà el 27 de setembre de 1747.⁵ Com veurem, aquestes informacions que han permès la localització de la primitiva fàbrica Guàrdia estan descrites en els documents de reparcel·lació de l'obertura del carrer Nou de la Rambla, traçat urbanístic que portà a terme el Capità General Comte de l'Assalto cinquanta anys després i que determinà un canvi substancial en la trajectòria de la fàbrica Guàrdia.⁶

Els plànols de l'Arxiu de Gràfics delineats per l'arquitecte Francesc Renart i Closes, que relaten la compra inicial del 1746 i la venda dels lots de la reparcel·lació de 1799, indiquen la posició inequívoca de la fàbrica Guàrdia. L'edifici destinat a l'estampat i al tissatge s'havia començat a edificar el mateix any de 1747, seguint les alineacions del carrer de Trentaclaus, i donava com a resultat la Casa fàbrica Guàrdia, espai on hi treballaven preferentment dones i nens. Jaume Guàrdia, a la seva sol·licitud de privilegis reials de l'any 1747, va descriure l'efecte que causà la instal·lació de l'empresa al carrer de Trentaclaus; la seva construcció, insistí remarquant els efectes positius, havia “...conseguido (...) desterrar de aquel barrio la Gente perjudicial y mugeres de mal vivir que aistian en él por haverle pasado a ocupar los dependientes de la fábrica...”⁷

Cal valorar que la fàbrica Guàrdia era un d'aquests edificis fets a mida; el privilegi reial que se li havia estat concedit l'any 1748 descriu que Jaume Guàrdia havia fet construir: “...una casa capaz de establecer en ella más de Cien telares...” amb “...havitaciones correspondientes para el Director de la fábrica, el Pintor y el gefe de los Tegedores, y las demás oficinas y terrados necesarios...”. El terreny de blanqueig i el prat d'indianes tenien uns deu mil metres quadrats de superfície. A diferència dels Prats d'indianes de Sant Martí de Provençals, estava situat dins del recinte i el seu subministrament d'aigua estava lligat a la mateixa fàbrica, que formava un complex sistema hidràulic amb dos grans dipòsits, com es descriu en el privilegi: “...en los que entra el agua cristalina para limpiar y blanquear las piezas y tegidos, y dos norias grandes que comunican el agua a todas las oficinas de la fábrica y atraviesan el Prado...”.

AHCB Gràfics N. de Reg. 02870, 28 de setembre de 1799, Fragment del plànol: "Pla demostratiu de les concessions enphiteutiques en que lo Sr Dn Jaume Guàrdia y de Ardèbol, hà distribuit lo terreno dels Horts... en lo carrer de Trentacalus... de resultas dels carrers novament oberts en dits horts, anomenats del Conde de Asalto y de Guàrdia... de de lo any 1786, fins al de 1799", Planta dels terrenys de 1786, Planta de reparcel·lació de 1799, signa Franc^o Renart y Closes, arqt. Notes adjuntes al plànol: "Jaume de Guàrdia, designa ó alou principal, adquirido a Anton Sala, apothecari, succehint á Dn Franc^o Cartellà el 1746...". Addicions: "Segons queda demostrat tota la area del terreno que antes de la obertura del carrer del Comte de l'Assalto y de Guàrdia, tenia i posehia dir Sor. De Guardia en la pnt. Ciutat, y carrer de Trentacalus, dins la qual estan compresos els alous individuals de les 7 designes obre dites, contenia de per punt 267.661 pams y 1/2 superficiales...". Planta dels terrenys de Jaume Guàrdia, Planta de la reparcel·lació, signa Franc^o Renart y Closes, arqt^o.

La fàbrica Guàrdia el 1748 disposava de 71 telers i ocupava 181 operaris preferentment dones i nens, és a dir, que s'estampava sobre teixits de cotó elaborats a la fàbrica però amb fil comprat a fora. Per a l'estampació es disposava d'un "...pintor diestro que tiene comunicado su habilidad a otro para que no falte esta precisa y esencial circunstancia..."⁸ Va ser una de les empreses que incrementà notablement la seva producció a mitjan segle i exportà considerables quantitats de cotó cap a Amèrica, juntament amb els Glòria i Matas.⁹ La producció d'indianes de cotó es destinava al comerç colonial, a través de l'agent Tomàs Prats a Cadis, però principalment es destinava al comerç intern amb les principals ciutats de l'estat, com Sevilla, Múrcia, Madrid, Màlaga, Cartagena, Alacant, València i Orihuela, llocs on tenia una xarxa comercial estable.¹⁰

També disposava d'una botiga amb teixits de llana des d'on exercia com a mercader de "panyos" de diverses procedències: Sedan, Carcassona, "panyo trenté", "panyo vint i sisè", dit de Barcelona, "panyo" de Sabadell, baietes,¹¹ cordellats,¹² estamenya,¹³ xamellots¹⁴ d'Amiens, Flandes, Bohèmia i Anglaterra, "sargeta"¹⁵ de França, "durantes" d'Anglaterra i França, etc.¹⁶

Jaume Guàrdia i Morera el 1738 havia comprat la senyoria de Marmellar, un antic castell a la Juncosa del Montmell (Baix Penedès) amb l'objectiu d'ennoblejar-se. Per la seva condició de comerciant enriqueït, sol·lici-

tà i va obtenir el privilegi de Ciutadà Honrat de Barcelona el 1754.¹⁷ En morir el 1755, va deixar un patrimoni considerable a la seva dona Rosa Guàrdia i Matas, com a usufructuària i al seu fill Melcior Guàrdia i Matas, com a hereu universal.

L'inventari postmortem del 1756 realitzat pel notari Sebastià Prats consistia en la casa on residia Jaume Guàrdia al carrer de Basea, amb béns de plata i or i una capella; una "torre" a Sant Andreu del Palomar; la casa o castell de Marmellar, una fàbrica, un prat d'indianes i la botiga de "panyos" del carrer de Trentacalus, amb nombroses peces d'indianes emmagatzemades, altres en poder de la xarxa comercial, productes per al tint, rodets, canons, pues, coves, ruixadores, i picadors; i un conjunt de màquines utensili formades per: "...66 telers, torns, calderes, motllos d'estampar, taules, masses, calàndria i altres utensilis de la fàbrica,... Ítem, un matxo y dos burros per rodar les sínies..."¹⁸

Melcior Guàrdia i Matas (o Mates) (Barcelona, 1728-íd. 1789), fill de Jaume Guàrdia i Morera, comerciant il·lustrat, fabricant d'indianes i ciutadà honrat de Barcelona.¹⁹ Per herència familiar disposà, a partir del 1755, de la fàbrica d'indianes del carrer Trentacalus.²⁰ Segons Thomson, Melcior Guàrdia es va vendre la fàbrica familiar l'any 1764,²¹ a partir de la qual exercí d'administrador de la fàbrica d'indianes de Joan Pau Canals i Martí durant un període entre els anys 1768 i 1775.²²

Però aquesta afirmació sembla discutible pels documents posteriors i en cap cas afectà la continuïtat de la fàbrica del carrer de Trentacalus, ja que està documentat que el 1768, la manufactura de Melcior Guàrdia era una de les fàbriques d'indianes interessades en la Companyia de Filats de Cotó, amb un nombre de telers que s'incrementaren, el 1768, de 25 fins a 66 unitats en funcionament.²³

Melcior Guàrdia i Matas va ser un dels representants de la nova burgesia il·lustrada, fundador de la Conferència Físico-Matemàtica Experimental (1764), president de la secció d'agricultura, de la seva continuadora la Conferència de Física (1776-1777), i va investigar especialment els procediments de preparació del cànem.²⁴ El 1774 obtingué el privilegi de Noble,²⁵ ingressà com a membre de la Junta de Comerç de Barcelona i va ser nomenat membre de l'Acadèmia de Ciències i Arts, intervenint en l'organització de l'Escola de les Nobles Arts de la Junta de Comerç.²⁶

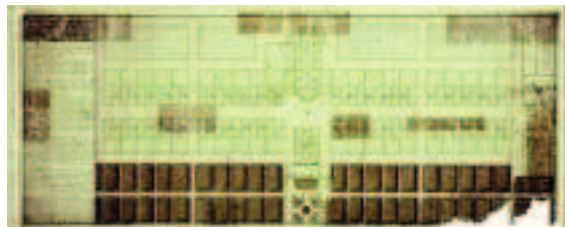
Escut nobiliari que formava part dels documents de reparcel·lació de la casa fàbrica Guàrdia. AHCB Gràfics N. de Reg. 02870, 28 de setembre de 1799, "Pla demostratiu de les concessions enphiteutiques en que lo Sr Dn Jaume Guàrdia y de Ardèbol, hà distribuit lo terreno dels Horts... en lo carrer de Trentacalus... de resultas dels carrers novament oberts en dits horts, anomenats del Con-

de del Asalto y de Guàrdia... de lo any 1786, fins al de 179...", signa Franc^o Renart y Closes, arqt.

Melcior Guàrdia i Matas fou també un dels creadors de la Companyia del Banc en Canvis de Barcelona el 1777.²⁷ S'interessà en la repoblació de les comarques de Lleida i encarregà cap al 1770 al reconegut mestre d'obres barceloní Josep Mas i Dordal (1724/25-1802/05)²⁸ la fundació d'un poble a l'estil il·lustrat de l'època: carrers rectilinis, amplis, ventilats, de línies clàssiques i geomètriques.

Melcior de Guàrdia, convençut que Josep Mas i Dor-

dal era el millor i més prestigiós arquitecte de l'època de Barcelona, decideix encarregar-li aquest projecte per tenir més possibilitats de guanyar el concurs d'adquisició del despoblat d'Almacelles (Segrià), a la Corona espanyola, enfront d'altres interessats en la compra d'aquest, com ho va ser una altra família de comerciants i fabricants, els Glòria del carrer de la Mercè.²⁹

Ajuntament d'Almacelles. Planta del poblat d'Almacelles, iniciat el 1776, per encàrrec de Melcior Guàrdia al mestre d'obres Josep Mas i Dordal.

Arxiu de Can Sent-romà, Ajuntament de Tiana. Alçats del poblat d'Almacelles, iniciat el 1776, per encàrrec de Melcior Guàrdia al mestre d'obres Josep Mas i Dordal. Citat per Alcolea, Santiago, "El Palau Moja", Generalitat de Catalunya, Barcelona 1987, pg. 36.

Melcior de Guàrdia, un cop assegurada l'adjudicació d'Almacelles per Carles III, amb la Reial Cèdula d'Aranjuez, de 3 de juny del 1773, invertí 176.000 lliures en el repoblament del terme que havia comprat juntament amb el de Marmellar. El 24 de setembre de 1773 es posava la primera pedra i un any i mig més tard les primeres 20 cases ja estaven construïdes.

El mestre Mas ideà la concepció del poble d'Almacelles amb unes quaranta cases idèntiques, dividides en nou illes quadrangulars i exactes. Una església com a eix central i vertebrador i el palau o Casa del Senyor enfront d'aquesta. Les cases principals projectades pel gran mestre i a petició del senyor d'Almacelles serien de grans dimensions i ben acabades, ja que algunes d'elles foren posteriorment adquirides per famílies benestants de la ciutat comtal.

Entre els compradors de les cases del carrer de la Mercè on s'ubicaven les més grans famílies hi figurava Jacint Clavell i Albareda, Ignasi de Guàrdia, Francesc Aspar, Joan Codina i el mateix Josep Mas i Dordal. Ideà també tot un seguit d'infraestructures per transformar el secà en regadiu, com un sistema de basses i conduccions d'aigua subterrànies i, fins i tot, el mateix Melcior de Guàrdia i Matas li encarregà un estudi d'un canal de reg que portés les aigües del riu Noguera Ribagorçana des de l'assut de Castillonroi fins als plans d'Almacelles, Raimat, Gimènells i Vallmanya.

Aquest projecte de regadiu, que s'enllestí cap al 1780, serví com a precedent del Canal d'Aragó i Catalunya, ja

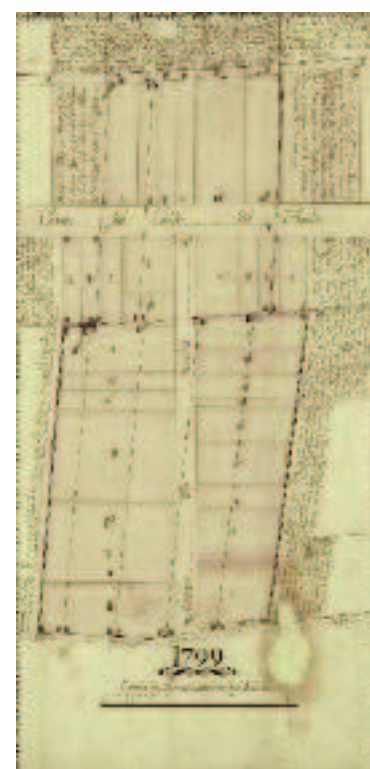

Ajuntament d'Almacelles, Projecte de regadiu a Almacelles, 1780 (?), atribuït a Josep Mas i Dordal, mestre d'obres.

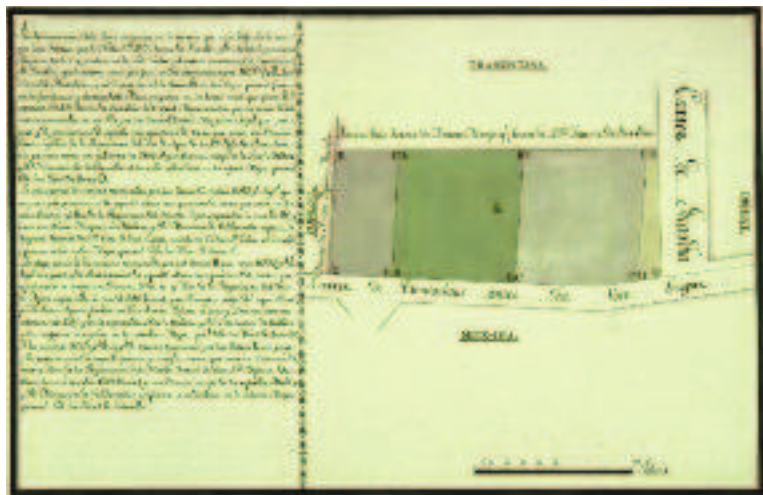
que fou la base del tram català d'aquest canal i sobre el qual es basà part del projecte redactat per l'enginyer militar Manuel de Inchauste tres anys més tard (1783). Les dietes de l'arquitecte Josep Mas foren tan elevades pel gran nombre de projectes que se li encomanaren a Almacelles, que el Senyor i propietari de la vila, Melcior de Guàrdia i Matas, li hagué de pagar part de les dietes amb una casa al carrer de la Mercè i una parcel·la al terme. El seu director d'obres a Almacelles fou el mestre Fabregat i Andreu Pedrerol de Castellbisbal.³⁰

A la mort de Melcior Guàrdia i Matas el 1789, el seu fill **Melcior de Guàrdia i d'Ardèvol** (s. XVIII-s. XIX) heretà el patrimoni familiar i també el títol de noblesa. Membre de la tercera generació dels Guàrdia, exercí d'advocat i de magistrat, destacant més que com a fabricant, pel seu interès per les ciències i la política, distanciant-se dels assumptes industrials. Va ser l'autor de la traducció al castellà del tractat *Elementos de química*, de Morveau-Maret-Durande, (1788), un text fonamental en la millora del procediments del tintat.

AHCB Gràfics N. de Reg. 02870, 28 de setembre de 1799, Fragment del plànol: "Pla demostratiu de les concessions enphiteutiques en que lo Sr Dn Jaume Guàrdia y de Ardèbol, hà distribuit lo terreno dels Horts... en lo carrer de Trentacalus... de resultas dels carrers novament oberts en dits horts, anomenats del Conde del Asalto y de Guàrdia... de de lo any 1786, fins al de 1799", Planta dels terrenys de 1786, Planta de reparcel·lació de 1799, signa Francº Renart y Closes, arqt. Notes adjuntes al plànol: "Jaume de Guàrdia, designa ó alou principal, adquirido a Anton Sala, apothecari, succehint á Dn Francº Cartella el 1746...". Addicions: "Segons queda demostrat tota la area del terreno que antes de la obertura del carrer del Conde de l'Assalto y de Guàrdia, tenia i posehia dir Sor. De Guardia en la pnt. Ciutat, y carrer de Trentacalus, dins la qual estan compresos els alous individuals de les 7 designes obre dites, contenia de per punt 267.661 pams y ½ superficiales...". Planta dels terrenys de Jaume Guàrdia, Planta de la reparcel·lació, signa Francº Renart y Closes, arqtº. (Amb línia fina, a baix, alineada amb el carrer Trentacalus, la traça de la casa fabrica Guàrdia).

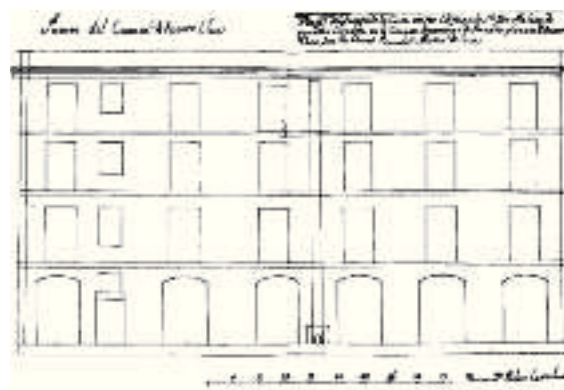
AHCB Gràfics N. Reg: 07396, 1790-1791, "Pla demostratiu dels alous compresos en lo terreno que está edificada la antigua casa fábrica que lo noble Sr. D. Jaume de Guàrdia y de Ardèbol... poseheix en la p(rese)nt ciutat y carrers anomenats de Trentaclaus y de Guàrdia. Plànol, signa Jaume de Guàrdia i de Ardèvol.

Marta Vicente³¹ afirma que família Guàrdia havia arrendat una part de l'antiga fàbrica Cirés, fundada el 1770 per l'apotecari Joan Baptista Cirés (o Sirés) i els manufacturadors Josep Aimar i Francesc Fraginals, situada entre el carrer de Trentaclaus i les Voltes d'en Cirés, a poca distància de la fàbrica Guàrdia.³² També s'insinua la possibilitat que més tard fos comprada, probablement a causa de la fallida de l'empresa de Cirés durant la crisi de 1798, coincidint amb la crisi de la guerra entre Espanya i Anglaterra i el bloqueig del comerç marítim, que afectà altres factories com la dels Rull que veié reduïda la seva producció en un 70% entre 1796 i 1797. Una possible raó d'aquest arrendament estaria en l'afectació dels terrenys de la pròpia fàbrica Guàrdia i dels prats d'indianes, a causa de l'obertura d'un nou carrer que havia d'unir el de Trentaclaus amb el carrer Nou. L'any 1783, per iniciativa del Capità General Comte de l'Assalto, s'anuncià l'obertura d'un carrer de traçat rectilini amb una amplada suficient per permetre el pas de dos carruatges, i unir de forma directa la part de la Muralla de ponent amb la Rambla, és a dir, un carrer de 50 pams d'amplada (9,72 metres). L'anunci de l'obertura del carrer Nou, incentivà Melchior Guàrdia a realitzar compres de nous terrenys, annexos a la fàbrica, els anys 1783 i 1786, amb l'objectiu de rendibilitzar els antics terrenys de la fàbrica d'indianes.

La voluntat de la Corona de propiciar la urbanització de les hortes del Raval va provocar el desenllaç final del prat d'indianes de la família Guàrdia. **Jaume Guàrdia i d'Ardèvol** (s. XVIII-s. XIX), germà de Melchior, entre 1786 i 1799 va portar a terme la reparcel·lació i venda enfitèutica dels terrenys de l'antiga fàbrica d'indianes a diferents propietaris i comerciants, per medi de l'obertura d'un nou carrer transversal al carrer Nou, que en el futur portarà el nom de la família Guàrdia.³³ Com a resultat d'aquesta operació, la casa fàbrica Guàrdia quedà reduïda a

l'edifici original alineat amb el carrer de Trentaclaus, que la família preservà sense afectar, en una parcel·la pròpia, reduïda a les dimensions estrictes de la fàbrica, ara limitada només a l'activitat del tissatge.

Altres fonts citen també el darrer propietari de les cases del carrer Guàrdia, Jaume Guàrdia i d'Ardèvol, qui pagà l'empedrat i la claveguera de la nova urbanització.³⁴ Però la iniciativa d'edificar tornà a ser de Melchior de Guàrdia i d'Ardèvol amb la presentació d'una llicència el 31 de gener de 1803³⁵ per a l'enderrocament dels edificis antics i la construcció d'un nou edifici, sota la direcció del mestre de cases Benet Paradell.³⁶ Es tractava, doncs, d'una substitució de l'antiga fàbrica per una tipologia de casa fàbrica, amb un cos de casa al front del carrer Trentaclaus i cantonada amb Guàrdia, i les "quadres" alineades amb el carrer de Trentaclaus en una longitud de 230 pams, és a dir uns 45 metres i 3 plantes alçada.

AHCB Obreria C-68, 14 de febrer de 1803, "Melchior de Guàrdia y de Ardèvol.... derribar el frente... calle Guàrdia y esquina Trentaclaus... reedificar.", Façana, signa Benet Paradell, mestre de cases.

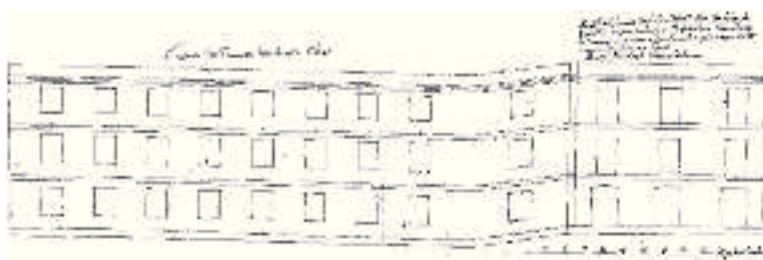
Aquest projecte de renovació industrial aparentment va ser modificat per una segona llicència presentada, només 15 dies després, el 14 de febrer de 1803, sota la direcció del mateix mestre de cases Benet Paradell³⁷ per edificar el front del carrer Guàrdia, modificant la composició de la façana, elevat la seva alçada a 4 plantes i preservant, sense substituir-la, una bona part de l'antiga fàbrica. Aquesta apreciació es basa també en les fonts de la història oral i en l'observació dels Quaterrons Garriga de 1858, on es detecta clarament la presència de dos edificis d'èpoques diferents, el més antic alineat amb el carrer de Trentaclaus i el més modern a la cantonada amb el carrer de Guàrdia.

Benet Paradell va construir un edifici de traçat neoclàssic, situat al carrer d'en Guàrdia número 16 cantonada amb el de Trentaclaus (actual Arc del Teatre), que tenia quatre plantes d'alçada i s'organitzava al voltant d'un pati central, seguint una clàssica tipologia de casa fàbrica, però respectant la presència d'un edifici existent, més antic, situat al carrer de Trentaclaus, i que, com hem observat, devia formar part de l'antiga fàbrica.

En conclusió, podem afirmar que a partir de l'obertura del carrer Guàrdia, aquesta família ja s'havia apartat del món industrial, l'activitat de la fàbrica devia quedar reduïda a la del tissatge, es llogava a altres fabricants i perdia les funcions de prat d'indianes. No hem pogut localitzar, en el cas de la família Guàrdia, cap referència a la introducció de la filatura en el procés productiu, ni interessos explícits en la Reial Companyia de Filats de Cotó.

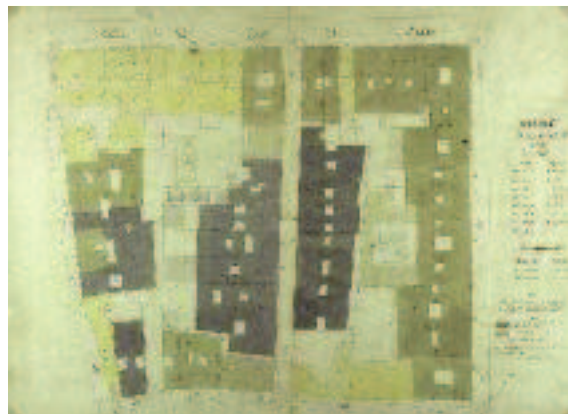
Durant l'ocupació francesa, Melchior Guàrdia i Ardèvol fou magistrat de l'Audiència i assumí el càrrec de

AHCB Obreria C-68, 31 de gener de 1803, "Melchior de Guàrdia y de Ardèvol... posee casa cita en la calle Guardia esquina de Trentaclaus... derribar... perfil que acompaña...", Pb+2. Façana, signa Benet Paradell, mestre de cases. "Perfil del frente de la Casa del Sr Don Melchior de Guardia volteada en la sua Propia Casa Cituada en lo Carrer anomenat d'en Guardia y Cantonada del Carrer d'en Trentaclaus".

maire (alcalde) a l'administració francesa de Barcelona els anys 1812-1813, en sintonia amb l'actitud col·laboracionista d'alguns fabricants en el darrer període de l'ocupació,³⁸ actitud destinada principalment a la preservació del patrimoni industrial que, en altres llocs de Catalunya, com la vila de Manresa, havien estat pràcticament destruïts.

Quateró Garriga n. 86, 1858. A la dreta el carrer d'en Guàrdia, entre Trentaclaus i el carrer Nou. A baix, a la dreta, la posició de la fàbrica Guàrdia, en groc els edificis antics, en gris clar edificis moderns. Els edificis que havien format part de la casa fàbrica Guàrdia, perduraren fins a la dècada dels anys 90 del segle xx.

L'1 de juny de 1811 es constituí un consell municipal afrancesat, presidit de nou per Antoni Ferrater i vicepresidit pel magistrat i hisendat Josep de Campà, que comptava amb quatre components més (nobles i hisendats). Finalment, el 13 de juliol de 1812 s'implantà un ajuntament de tipus francès, una *mairie*, d'acord amb la nova organització territorial de Catalunya.

El *maire* fou l'advocat i magistrat Melcior de Guàrdia i Ardèvol; els altres membres del consistori foren: el noble Francesc Delàs; l'hisendat i negociant Erasme de Gòndima, que hi renuncià i fou substituït pel també hisendat i negociant Josep Pujol i March; i el hisendat Josep de Campà i els fabricants Josep Castanyer i Raimon Bonaplata. Al voltant de la *mairie* es formà un consell municipal integrat per trenta persones importants de la ciutat, amb la missió d'aconsejar-la i orientar-la (antics regidors, comerciants francesos i delegats de les cases de comerç estrangeres, barcelonins afrancesats i, fins i tot, contraris als francesos). Finalment, el 8 de maig de 1814, les tropes franceses sortien de Barcelona, d'acord amb l'armistici signat el 19 d'abril.

Després de la Guerra del Francès, la família Fortuny, barons d'Esponellà, van fer-se amb la propietat dels senyorius d'Almacelles i de Marmellar l'any 1815, quan la neta de Melcior de Guàrdia, Teresa de Sentromà i de Guàrdia-Ardèvol, senyora d'Almacelles, es va casar amb el baró d'Esponellà, Carles de Fortuny i Van Osteroom.³⁹

Els edificis aixecats per la família Guàrdia, part de la fàbrica del 1747, i la casa aixecada el 1803 a la cantonada dels carrers de Trentaclaus i Guàrdia de Barcelona estaven encara en peu durant els anys 90 del segle xx.⁴⁰ A partir de 1992, la part restant de la fàbrica del carrer de l'Arc del Teatre va ser enderrocada i part de la casa del carrer Guàrdia va ser reformada per integrar-se a una nova promoció d'habitatges privats.⁴¹ Es conserven, encara, algunes portalades originals i els edificis dels números 14 i 12 del carrer Guàrdia, finques de les famílies Monjo i Quinquer respectivament, que poden ser atribuïts a la mateixa època i probablement al mateix mestre d'obres.

NOTES

1 Vilar, Pierre, "Catalunya", vol III, pg. 501-502, vol IV, pg. 215, 430-32, 466-67. Cillezuolo Uzquiza, M. Antonia, "Los fabricantes: su enoblecimiento. Los Canals: La fabrica de indianas. De "payés" a barón". Congrés d'Història Moderna de Catalunya, Ed. Universitat de Barcelona, 1988.

2 Morales Roca, Francisco José, "Próceres habilitados en las Cortes del Principado de Cataluña, siglo XVIII...". Hidalguía, Madrid, 1970.

3 Molas, Pere, "Los gremios barceloneses del siglo XVIII, la estructura corporativa ante el comienzo de la revolución industrial", Madrid, 1970.

4 ACA, RA, Papeles de sa excelència, lligall 249, 16 de naig de 1736. Citat per Thomson "Els orígens...", Op. Cit.

5 APNB, Notari: Olzina Cabanes, 27 de setembre de 1747, foli 587. Adquisicions de propietats pels Guàrdia.

6 AHCB Gràfics N. de Reg. 02870, 28 de setembre de 1799, "Pla demostratiu de les concessions enphiteutiques en que lo Sr Dn Jaume Guàrdia y de Ardèbol, hà distribuit lo terreno dels Horts... en lo carrer de Trentacalus... de resultas dels carrers novament oberts en dits horts, anomenats del Conde del Asalto y de Guàrdia... de lo any 1786, fins al de 179", signa Francº Renart y Closes, arqt.

7 Thomson, James, "Els orígens de la industrialització a Catalunya. El cotó a Barcelona 1728-1832", Barcelona 1994. pg. 208-09.

8 ACA, "Intendencia, Registros de la Superintendencia", 1/26, fols. 214-21, 24 de febrer de 1748. (Privilegis de Melcior Guàrdia). Citat per Thomson "Els orígens...", Op. Cit.

9 Martínez Shaw, C. "Cataluña en la carrera de Indias 1680-1756", Barcelona 1981, pg. 236, 278. També a: Molas Ribalta, P. "Comerç i Estructura Social de Catalunya i Valencia als s. XVII i XVIII" pg. 231.

10 APNB, Notari Sebastià Prats, 1755-1758 fols. 211r – 226v. Inventari dels béns de Jaume Guàrdia i Morera, ciutadà honorat de Barcelona, 7 de setembre de 1756, Citat i transcrit per Creixell, Rosa M., "Cases grans. Interiors nobles a Barcelona (1739-61)" Tesi doctoral, U.Barcelona., 2005.

11 Baieta. Teixit fluix de llana o de llana barrejada amb cotó, amb lligats de plana o de sarja, enfeltrat i cobert de pèl. EC.

12 Cordellat. Teixit groller de llana en què el fil de trama és molt més gruixut que el d'ordit i forma un teixit de cordonets. EC.

13 Estamenya. Teixit assarjat de llana o estam, generalment negre, emprat per a la confecció d'hàbits d'ordes religiosos. EC.

14 Xamellots o camellots: Teixit groller i fort fet amb fil de llana mesclat amb pèl de camell o de cabra. EC.

15 Sargeta: sarja relativament petita. Teixit fet amb lligat de sarja i amb diferents materials. La de cotó és emprada per a vestits, roba interior i folres. EC

16 APNB, Notari Sebastià Prats, 1755-1758 fols. 211r – 226v. "Inventari dels béns de Jaume Guàrdia i Morera..."

17 ACA, RA Priv. L 539/279. Citat per Cillezuolo.

18 APNB, Notari Sebastià Prats, 1755-1758 fols. 211r – 226v. "Inventari dels béns de Jaume Guàrdia i Morera..."

19 Mestre i Campi, Jesús. "Diccionari d'Història de Catalunya", Barcelona 1992.

20 APNB, notari Sebastià Prats, 4º llibre d'estatuts i acords, acta de 7 de setembre de 1756, foli 218. Inventari de la fàbrica Guàrdia, citat per Thomson.

21 Thomson "Els orígens...", Op. Cit.

22 Aliet, Roger, "La fàbrica d'indianes de la família Canals", Recerques n. 4, Barcelona 1974. També: BC, Inventari Fons del Baró de Castellet: Guàrdia i Matas, Melcior de, comerciant i administrador d'indianes de Joan Pau Canals i Martí, 1768, 1775 (annex 9).

23 Grau, Ramón, "Telares, acciones y localización de las fábricas de indianas interesadas en la Compañía de Hilados de algodón (1768-1799)". Inèdit.

24 Enciclopèdia Catalana (JMGA). Citat per Cillezuolo Uzquiza, M. Antonia, "Los fabricantes...". Op. Cit.

25 ACA RA Priv. L 990/226. Reial Cèdula d'Aranjuez, de data 21 de març de 1774.

26 Altres referències bibliogràfiques: Molas, P. "Los gremios barceloneses del siglo XVIII", Madrid 1970.

27 Blasco, Yolanda i Sudrià, Carles, "El Banc de Barcelona, 1844-1874, Història d'un banc d'emissió", Generalitat de Catalunya, 2009. Els responsables de la constitució de la Companyia de Banc en Canvis

de Barcelona el 1777 van ser un grup de comerciants de la ciutat entre els quals hi havia: Domènec i Josep Francesc Duran, Ramon de Nadal i Ferrer, Melcior Guàrdia, Agustí Gibert, Miquel Alegre i Roig, Pau Puiguriger, Valentí Riera, etc.

28 Arranz cita la important família de mestres de cases composta pels tres germans Francesc, Josep i Pau Mas i Dordal: Josep Mas i Dordal (1724-1802-05?), credencier de la Confraria el 1754, prohomi tercer el 1755 i 1758, examinador el 1768, 1779 i 1792, i prohomi primer el 1789, mestre de cases de l'Ajuntament de Barcelona a partir del 1766 fins a la seva dimissió el 1770, quan li va succeir el seu germà Pau Mas i Dordal. Va projectar la reforma del Port de Palamós, l'església parroquial de Sant Vicenç de Sarrià (1770), el nou poble d'Almacelles per encàrrec de Melcior Guàrdia (1773-1779), el Palau Moja (1774-1786), el temple de la Mercè (1777), construcció de la Mina de Montcada (1778), Palau Episcopal de la Plaça Nova (1782-1785), la reedificació de la Taula dels Comuns Dipòsits (1789). Membre de la Reial Acadèmia de Ciències naturals i Arts de Barcelona on ingressà l'11 de novembre de 1789.

29 Vegeu casa fàbrica Glòria, carrer de la Mercè.

30 Ajuntament d'Almacelles, Acta corresponent a la sessió extraordinària celebrada pel ple municipal del 3 de Novembre 2004: "Proposició per declarar l'any 2005 com a l'any de Josep Mas Dordal".

31 Vicente, Marta, "Artisans and Work in a Barcelona Cotton Factory (1770-1816)", International Instituut voor Sociale Geschiedenis, 2000.

32 Vegeu casa fàbrica Alegre-Cirès.

33 AHCB Gràfics N. de Reg. 02870, 28 de setembre de 1799, "Pla demostratiu de les concessions enphiteutiques en que lo Sr Dn Jaume Guàrdia y de Ardèbol, hà distribuit lo terreno dels Horts... en lo carrer de Trentacalus... de resultas dels carrers novament oberts en diits horts, anomenats del Conde del Asalto y de Guàrdia... de de lo any 1786, fins al de 179", signa Franc^o Renart y Closes, arqt.

34 Ponseti Vives, Miquel, "Fitxes de nomenclatura", 1986, Nomenclàtor de Barcelona 1980.

35 AHCB Obreria C-68, 31 de gener de 1803, "Melchor de Guardia y de Ardèvol... posee casa cita en la calle Guardia esquina de Trentaclaus... derribar... perfil que acompaña...", Pb+2. Façana, signa Benet Paradell, mestre de cases. "Perfil del frente de la Casa del Sr Don Melcior de Guardia voltea en la sua Propia Casa Cituada en lo Carrer anomenat d'en Guardia y Cantonada del Carrer d'en Trentaclaus".

36 No es disposen de dades de la seva trajectòria professional. És possible que tingués vincles amb "...l'armer Eudald Paradell, el primer artesà que el 1768 va ser rebut a la corporació (aleshores encara Conferència Físico-matemàtica) en la condició especial de "conferente en el ramo de artes" (1768)" Molas Ribalta, Pere, "Reflexions sobre la societat barcelonesa del segle XVIII", Quaderns d'Història n. 7, Barcelona 2002.

37 AHCB Obreria C-68, 14 de febrer de 1803, "Melchor de Guàrdia y de Ardèvol... derribar el frente... calle Guardia y esquina Trentaclaus... reedificar.", Façana, signa Benet Paradell, mestre de cases.

38 Arnabat, Ramon, "La revolució liberal a Barcelona. Política de classes i classes de política", Quaderns d'Història n. 10, Barcelona, 2004.

39 Font: Ajuntament d'Almacelles.

40 Estudi històric documental de la finca núm. 16 del carrer de l'Arc del Teatre i núm. 15 del carrer de Guàrdia de Barcelona/González, Reinald; Caballé, Francesc. Veclus, 2002. "La finca objecte d'estudi és un exemple prototípic d'edifici del barri del Raval, construït arran de les transformacions urbanístiques que experimentà aquest sector de la ciutat en el decurs dels segles XVIII i XIX. La parcel·la que ocupa actualment l'immoble està directament relacionada amb la segregació d'una àmplia extensió de conreu que, des de la primera meitat del XVIII era propietat de la família de Guàrdia".

41 Informe d'inspecció de la finca del carrer Guàrdia, 14 entresòl. Ajuntament de Barcelona, Districte de Ciutat Vella, 1992.1 docs.; 30 cm + 11 positius fotogràfics paper color 10x15 cm. Informe del Servei d'Arqueologia i estudi geotècnic de l'edifici. Guàrdia, Carrer. R. 1789. Q153.1039/1995, X231; F96, 45-46.

03. Casa fàbrica MAGAROLA

1755

Fàbrica de Blavets i Indianes

Carrer dels Tallers n. 22 i 22 bis

Edifici existent

Màquines:

44 telers (1768)

50 telers (1772)

80 telers (1783)

80 telers, 40 torns de debanar (1787)

40 taules d'estampar grans, 50 taules petites (1787)

2 calàndries (1787)

1 vogi per cavalleries (1787)

1 màquina de vapor de 3 CV (abans de 1846)

1 màquina de vapor de 5 CV (abans de 1869)

Nombre d'operaris:

132 a 240 operaris (estimat) (1768-83)

1.500 operaris (conjunt) (1787)

Arquitectura:

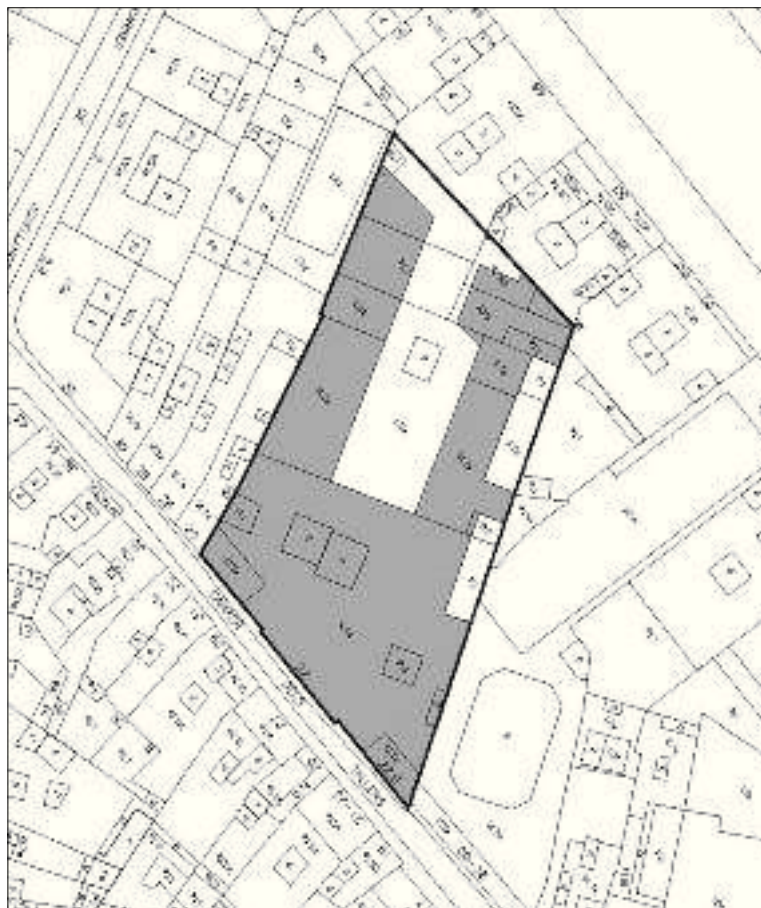
Construcció de la casa fàbrica (1779)

Legalització del vapor de 3 CV (1846)

Autor: Josep Calsada, m. d'obres

Legalització del vapor de 5 CV (1869)

Autor: J. Marimon, eng. industrial, M. Lladó m. d'obres

La casa Magarola va ser una de les fàbriques pioneres més transcendents en la introducció de la manufactura de les indians, del tissatge i de la filatura a Catalunya, però també en la formació d'un model d'empresa, del qual un dels transmissors fou Erasme de Gònima. Els Magarola tenien un antic llinatge i formaven part de la noblesa catalana, eren originaris d'Esparraguera amb múltiples propietats i dominis arreu de Catalunya.¹ Ocuparen representacions a les Corts catalanes tant pel braç eclesiàstic com pel militar. Pere de Magarola i Fontanet, bisbe d'Elna, Vic i Lleida, havia estat president de la Generalitat de Catalunya entre el 1623 i el 1626; Josep de Magarola i de Grau, abat de Sant Pere de Camprodon, va exercir de president de la Generalitat de Catalunya entre el 1665 i el 1668.²

Pel braç militar, la família acusà una varietat de posicions ideològiques, que anaven des dels herois austriacistes, fins als absolutistes recalcitrants: Jeroni de Magarola i Guerrou, comte de Quadrells, va rebre el títol de noblesa de mans de l'Arxiduc Carles l'any 1707,³ llinatge del qual hom hi pot trobar encara rastres genealògics a l'illa de Cuba. Vicenç de Magarola i Escatllar fou capità del 4t Batalló de la Coronela de Santa Madrona, 3a Companyia d'Hortolans del Portal de Sant Antoni, ferit l'11 de setembre de 1714, els béns del qual foren confiscats per Felip V.⁴

En canvi, Josep Magí de Magarola i Clariana i els seus dotze fills formaren part del patriciat urbà de Barcelona, dels quals Josep de Magarola i d'Ardena (? 1776 – Barcelona 1835) va ser un militar arrengrat amb les posicions absolutistes, implicant-se en la repressió dels liberals durant la "Dècada Ominosa" de Ferran VII. Era, en definitiva, una família dividida entre absolutistes i constitucionals, i com veurem també entre aristòcrates i comerciants.

La casa matriu de la branca noble era un casal comprat pels Magarola el 1594, i conegut després com a Palau Magarola. Estava situat al número 13 del carrer de la Portaferrixa,⁵ reformat el 1772, on encara existeix un passatge que porta el nom de la família. Durant el segle XVIII, el llinatge Magarola havia entrat en decadència, la branca del patriciat urbà que residia al carrer Portaferrixa eren Josep Magí de Magarola i Clariana i els seus fills, Antoni i Josep de Magarola i d'Ardena, el quals també disposaven de cases al carrer de Sant Climent de Barcelona, als municipis de Sant Just i de Canovelles del Vallès Oriental.⁶ La fundació de la fàbrica d'indianes dels Magarola es va produir l'any 1755, per obra d'una de les branques mercantils dels Magarola, els germans **Fèlix de Magarola i de Margarit** (s. XVIII) i **Francesc de Magarola i de Margarit** (s. XVIII – Barcelona 1790)⁷ que, com a comerciants de Barcelona, s'iniciaren en el negoci de les indians.

La fàbrica anomenada popularment "*de los Magarolas*"⁸ fou instal·lada en unes parcel·les medievals del carrer dels Tallers, situades a prop de la Rambla i a poques passes de la casa matriu dels Magarola. El procés de formació de la fàbrica es va produir a partir de la concentració, en una sola propietat, de sis diferents signes o unitats registrals⁹ i en un primer moment s'instal·là reutilitzant els edificis antics. Es varen dedicar primerament a l'estampació de peces de cotó anomenades "*blavets*", en associació amb el seder Eudald Llorens,¹⁰ activitat que durà fins l'any 1760, quan Llorens decidí independitzar-se per fundar la seva pròpia fàbrica.

A causa de l'encariment que es produí del subministrament del cotó de Malta, l'activitat de l'estampat de les indians es va fer extensiva, des del 1758, al tissatge, teixint teles de cotó vulgarment anomenades "*viones* y cotonias".¹¹ Aquesta manufactura de cotó va ser iniciada pels teixidors de lli de la ciutat, des dels seus propis obradors, fins que els fabricants decidiren de forma

progressiva la instal·lació de telers pel sistema de fàbrica.

La introducció del tissatge i, en conseqüència, la seva transformació en un "*sistema de fàbrica*" va ser promogut per les reials *Ordenanzas para las fábricas de indianas, cotonadas y blavetes de Cataluña* de 1767, en facilitar privilegis aranzels reservats als fabricants, amb l'obligació de disposar d'uns mitjans de producció mínims, 12 telers corrents i amb la direcció d'un "*fabricant*" examinat i aprovat per la Junta de Comerç. Aquell mateix any de 1768, a la fàbrica Magarola tenien en funcionament 44 telers i era una de les fàbriques interessades en la Companyia de Filats de Cotó.¹² El 1772 el nombre de telers ja arribà a 50 unitats en funcionament.

El 25 d'agost de 1773 la fàbrica Magarola sol·licità a l'Ajuntament de Barcelona un subministrament addicional d'aigua de la xarxa del Rec Comtal fins al carrer Tallers,¹³ indicador de les fases del rentat o tintat que devien realitzar-se a la fàbrica. Des de 1767, ja s'havia introduït la filatura del cotó americà, i s'havien convertit en una de les primeres fàbriques del país a iniciar aquesta activitat; des de les primeres setmanes de l'any ocupaven unes 68 persones en filar i cardar el cotó.¹⁴ Per donar sortida a la filatura del cotó nacional, els Magarola havien presentat una sol·licitud de privilegi real, que fou rival amb el de Canaleta, per a l'exempció de drets de Cadis sobre la importació de cotó en floca de les colònies.¹⁵

Amb el lideratge dels Magarola es creà la Reial Companyia de Filats de Cotó de Barcelona (1772-1799), empresa en la qual ocuparen càrrecs de direcció i que representà la voluntat de prioritzar el consum del cotó autòcton procedent de les colònies, a través de la promoció de la filatura rural. "La Companyia", empresa col·lectiva formada per totes les fàbriques d'indianes arreglades segons les ordenances de 1767, va organitzar el *putting-out* local, és a dir el treball complementari de l'economia agrària, a través d'una xarxa de "factors" i "factories", filadores disperses arreu del Principat. La Companyia aconseguí aplegar 45 fàbriques de Barcelona, que tenien en funcionament 1.246 telers i mantenien amb el filat de cotó vàries quadres de dones de l'Hospici de Barcelona.¹⁶ Aquesta situació evolucionà fins que el 1787, la Companyia de Filats muntà la primera filatura concentrada a Barcelona, equipada amb màquines *jenny* i regida per la disciplina del "*sistema de fàbrica*".¹⁷

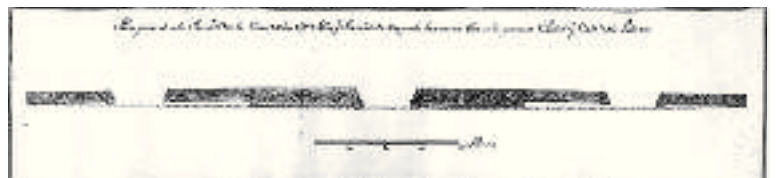
El 1772 els Magarola ja disposaven del seu propi sistema amb "*factories*" a les viles de Caldes de Montbui i Sant Feliu, destinades a la carda i a la filatura del cotó.¹⁸ Disposaven també d'altres empreses que filaven per a ells, com la de Vicenç Pla a Agramunt on, a més de filar lli, es filava cotó per a la fàbrica Magarola¹⁹ i també els subministrava els tints, 100 quintals a l'any de la "roja" (Rubia tintoria) que es cultivava a l'Urgell, cultiu difós pel fabricant Joan Pau Canals.

Amb l'establiment del lliure comerç amb Amèrica des de l'any 1778 i en normalitzar-se el comerç amb aquest continent, el 1779 els grans fabricants com els

Escut nobiliari dels Magarola, que forma part de la clau de l'arc d'entrada de la Casa Magarola del carrer de Portaferrixa n. 13.

AHCB, Obreria C-38, 17 d'agost de 1779, "Felix y Fran. Magarola, hermanos, comerciantes de esta ciudad... demoler las casas que poseen en la calle de Tallers y reedificar dichas casas con tres pisos...", Planta d'alineació amb tres portes. Sense signatura. És probable que l'autor del plànol d'alineació fos el mestre d'obres de la ciutat, Pau Mas i Dordal.

Casa fàbrica Magarola del carrer Tallers n. 22 (Foto JAV, 1981)

Magarola i els Canals ja s'oposaren a la continuïtat de la reglamentació de les fàbriques.²⁰ L'acumulació de capital ja s'havia realitzat i la nova classe dels fabricants ja no necessitava les ordenances per separar els menestrals dels seus medis de producció: aquests són prou costosos com per estar fora del seu abast, una derogació reial que no es va produir però fins el 1785, quan els Magarola ja havien invertit en la construcció de la fàbrica de nova planta.

Del sistema d'organització interna de la fàbrica Magarola i del personal que hi treballava, en dona compte l'Arxiu de la Junta de Comerç. Erasme de Gònima havia ingressat a la fàbrica d'indianes dels Magarola a l'edat d'onze anys, el 1757, espai laboral on era habitual el treball infantil. Treballant a Can Magarola s'especialitzà en la composició dels colors, arribà a convertir-se

en director tècnic de la fàbrica i realitzà diversos viatges al nord d'Europa que li serviran per posar-se al dia dels avenços internacionals.²¹

D'aquesta experiència no només aprendrà els procediments tècnics de la fabricació de les indianes, sinó que també el model i organització dels Magarola.²² Erasme de Gònima es convertirà en "la figura més representativa de l'industrial barceloní del segle XVIII i primeres dècades del XIX".²³ Quan el 1780 Erasme Gònima deixa la direcció de la Casa Magarola per muntar la seva pròpia fàbrica, Fèlix i Francesc Magarola ja havien decidit invertir els excedents econòmics en la construcció d'una fàbrica de nova planta.

Els Magarola havien anat comprant les finques del carrer de Tallers, concentrant en una sola propietat sis diferents dissenys, suficients per permetre la construcció d'un nou edifici de més grans dimensions.²⁴ Van fer enderrocar les cases i el dia 9 d'agost de 1779 sol·licitaven a l'Ajuntament el permís per edificar de nou una gran fàbrica, a l'actual número 22 del carrer Tallers, amb unes dimensions de 206 pams de façana, és a dir de 41 metres, per la qual cosa va ser necessària la presentació d'un plànol d'alineacions.

A l'esmentat plànol d'alineacions hi destacaven tres grans portes, un cos central emergent i un emmarcat en relleu de les obertures. L'acurat dibuix geomètric presentat adjunt a la llicència és prou detallat com per permetre identificar l'excel·lent edifici avui encara existent.²⁵ La Casa Magarola va ser dissenyada com a un gran palau neoclàssic, una forma d'ostentació il·lustrada d'aquells comerciants procedents de l'alta aristocràcia.

D'autor desconegut, va ser un edifici característic de l'arquitectura barcelonina de la darrer part del segle XVIII, que va merèixer l'atenció del mestre acadèmic Josep Renart i Closes (1746-1824) i fou considerat un edifici arquitectònicament destacable en els seus manuscrits d'arquitectura neoclàssica de 1809, els *Quinzenaris*.²⁶ La seva construcció, segons el Fons Renart, trigà 6 anys, des de 1779 fins a 1785, i va ser contemporània a la dels palaus de la família March, obra realitzada entre 1775 i 1781 per Joan Soler i Faneca, i la dels Moja, palau edificat entre 1774 i 1786, obra dels germans Pau i Josep Mas i Dordal. La fàbrica d'indianes Magarola estava formada per un palau que donava front al carrer dels Tallers, construït amb un acurat treball de maçoneria de pedra, amb tres grans portes,²⁷ tres plantes d'alçada i golfes, que va servir de residència.

A través de l'entrada principal i l'escala de la planta

noble, s'accedia a un pati de treball que donava a la Muralla de terra, on s'hi organitzaven al seu voltant les "quadres" o obradors, construïts amb la clàssica estructura d'arcs. Considerant la data de llicència de 1779 com a possible inici de les obres, la part funcional d'una construcció d'aquestes dimensions podia estar enllestida en tres anys, malgrat que sabem per Renart que la part noble no va ser acabada totalment fins al 1785.

La fàbrica Magarola, però, no deixà mai de funcionar; l'any 1783 ja tenia en marxa 80 telers corrents, a més dels enginys destinats als pintats d'indianes i els torns de filar.²⁸ D'aquests telers, la majoria treballaven amb fil d'elaboració nacional, però uns 23 encara treballaven amb fil de cotó de procedència estrangera. Es tenien emmagatzemats un gran nombre de teixits d'indianes de lli i cotó, de gran reputació i de la millor qualitat de tot el Principat. Aquests productes eren enviats per remeses a l'Havana, Veracruz i Guatemala, on eren molt apreciades per davant de qualsevol altre establiment de la metròpoli.²⁹

La història i la trajectòria d'aquesta fàbrica està resumida en una notícia anònima de gener 1787, que forma part del Fons Gònima de la Biblioteca de Catalunya.³⁰ També pels escrits d'Erasme d'Imbert, el biògraf d'Erasme de Gònima, sabem que la fàbrica Magarola del carrer Tallers va ser una de les fàbriques d'indianes de millor qualitat de la ciutat i l'ànima de l'empresa era Francesc de Magarola i de Margarit. Els productes que s'hi elaboraven estaven dirigits al comerç colonial de Cadis i les Amèriques, a través de fragates que, carregades d'indianes, retornaven a la metròpoli amb productes americans.³¹

El 1787, la fàbrica Magarola donava ocupació a 1.500 persones dels dos sexes i de totes les edats, de les quals 700 eren dones i nenes filadores que rebien, del majordom de la fàbrica, el cotó cardat per 41 homes; 200 dones i nenes més que filaven i cardaven el cotó per compte de la fàbrica en el Hospici de Barcelona i de la Vila d'Agramunt; 80 teixidors de cotó; 3 homes per ordinar les peces; 30 dones pel debanament; 50 dones per les trames i "...un mayordomo principal que cuida de todo este ramo, y que habita en la misma fábrica con su familia; y lo mismo su teniente ó segundo; y ultimamente 3 mujeres y un muchacho sirvientes..."³² Per tant hem de concloure que la casa o palau situada en el front de la fàbrica del carrer Tallers estava destinada a la residència dels propietaris, del majordom i del tinent. Algunes fonts ens parlen, com també va ser habitual en altres establiments, que la fàbrica Magarola va proveir d'habitatges a algunes de les famílies dels operaris, probablement les cases situades al carrer d'en Xuclà, en front de la Plaça del Bonsuccés, arran d'una cessió realitzada pel comerciant Antoni Nadal i Darrer, el 1779.³³

En el ram dels estampats realitzats a la casa fàbrica, tant de cotó com de lli, es donà feina a 40 homes i 80 nois d'ajudants destinats a 40 taules de pintar i 26 més destinats a donar els sobre-colors, 5 homes per brunyir i donar llustre, amb 5 nois més i 2 de més grans per donar cera i preparar les peces abans del llustre, un majordom per mesurar-les i cuidar de la seva recepció, 9 peons per passar-les a les calandries, i 3 homes per moure les peces, des de la fàbrica als dos prats que tenien per blanquejar.

El conjunt d'empleats a la fàbrica era un nombre variable en funció de les circumstàncies. La fàbrica disposava també d'una botiga de fusteria, una altra de serralleria i d'altres oficis com el subministrament de la llenya, amb un consum diari de 4 carros de tres mules cadascun. La fàbrica es dividia en diverses sales o quadres amb les seves oficines: la sala dels telers acollia una quantitat de 80 d'aquestes màquines, la sala del debanat 40 torns, una altra amb un gran mostrador on es rep el cotó en floca a disposició de ser filat i retornat en forma

de fil per ser teixit (entenem que fora de la fàbrica). En altres quadres hi ha 40 taules grans de pintar i 50 de petites, 700 i més jocs de motllos sencers amb un cost de 200 rals cadascun, un joc compost per 10 planxes, per un valor de 500 rals. A més, hi ha dos calàndries grans, una tirada per un vogi de mules o cavalls que feien torns cada tres hores i una altra que es mou per la força dels braços, quan aquesta no dona abast.³⁴

En els prats d'indianes hi havia empleats entre 70 i 100 operaris, treballant en el blanqueig, preparació, bullit i altres operacions per disposar les peces de cotó i lli. Un majordom estava al càrrec de la preparació dels colors, que dirigeix tant la fàbrica, amb dos ajudants i 4 operaris que obren i graven els motllos, com els prats, amb 3 ajudants més. La descripció que es fa dels prats d'indianes és prou exhaustiva:

ACA, Col·leccions: Mapes i Plànols, 338/2, 24 de juliol de 1800, "Pla demostratiu de la extensió, figura y confrontacions propies de las sis pesas de terra venudas por los Señors de Magarola a Don Joseph Castañer", Signa Ignasi Mayans.

"...Uno de los dos Prados en que se hace el blanqueo tiene de extension 36 fanegas de sembradura [231.824 metres quadrats], y en él se hallan construidas dos casas, de las quales una sirve para custodiar y entregar las piezas del blanqueo, para habitacion de los dos mayordomos, y para dormir los mozos; y en la otra están las oficinas necesarias a dicho blanqueo, y todo lo demás concerniente a los pintados. En el otro prado, aunque es de mayor extensión, y cuyas acequias para el tránsito de las aguas, con la demas obra, es de un coste y gusto superior a las del primero, no hay casa por no permitirlo su situación muy cercana al Fuerte Pio de la Ciudad de Barcelona. Por este motivo se ha alquilado una casa próxima a este sitio, que sirve igualmente a los usos y demas, del mismo modo que las del otro prado. La compra de los dos terrenos ha costado mas de 35.000 libras catalanas a los hermanos Magarolas, y las obras que en ellos, y en la fábrica principal llevan hechas hasta el día, sin contar sus utensilios, pasan de 65.000, cuyas dos sumas exceden de un millón de reales."³⁵

Els prats d'indianes dels Magarola tenien unes dimensions molt importants, però, a diferència d'altres fabricants del Raval, es trobaven tots situats a la banda de llevant, fora muralles, dins del terme municipal de Sant Martí de Provençals. Estaven situats, com la majoria del fabricants de la Ribera, al voltant del Rec Comtal i de la carretera de França. En el primer d'ells, situat en "lo Taulat" o "Clot de la Mel", una gran extensió de 36 fa-

negues, els Magarola hi sol·licitaren el 1783, la facultat d'utilitzar les aigües del seu entorn per posar en servei una superfície de 7 "mujades",³⁶ amb una ampliatiu del 20 de setembre de 1787.³⁷ D'aquest prat d'indianes disposem un plànol delineat el 24 de juliol del 1800 pel geòmetra Ignasi Mayans, amb motiu d'una venda.³⁸

També per un plànol de Tomàs Soler de 1836³⁹ podem saber que estava situat entre la carretera de Mataró i el nucli del Clot, al costat d'altres que anaren adquirint diversos fabricants com els Nadal.⁴⁰ El segon prat d'indianes només sabem que estava situat molt a prop del Fort Pius, dins de l'àrea del glacis amb prohibició d'edificar.

La presència de **Bonaventura de Magarola** a Cadis entre 1783 i 1787 podria respondre a un possible paper d'agent o comissionat de l'empresa Magarola per al comerç colonial.⁴¹ Bonaventura Magarola era un membre de la família poc conegut; era, d'altra banda, el personatge més il·lustrat dels Magarola. El 1788 havia retornat a Barcelona i estava subscrit a les millors publicacions europees de caràcter enciclopèdic, il·lustrades i antiesclavistes.⁴² També la figura del reconegut comerciant **Josep Francesc de Magarola** podia haver intervingut a l'estructura comercial dels Magarola, destacat a la ciutat de Veracruz. Tots dos, Bonaventura i Josep Francesc, probables descendents de Fèlix Magarola, figuraren com a part implicada en l'herència de Francesc de Magarola i Margarit. Josep Francesc de Magarola era de professió comerciant i residia en un palau del carrer Montcada, que l'any 1789 va fer reformar.⁴³

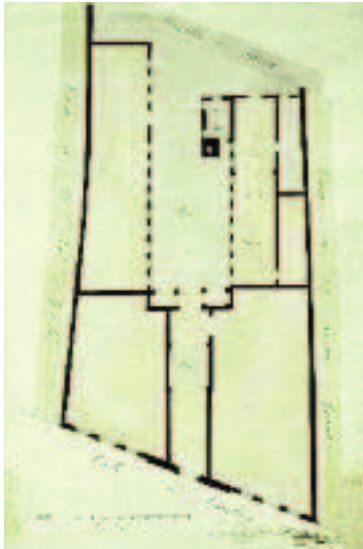
Amb la mort de l'ànima de l'empresa, Francesc de Magarola i de Margarit, el mes d'abril de 1790⁴⁴ foren nomenats hereus la vídua **Antònia de Magarola i de Margarit**, el seu fill **Francesc Xavier de Magarola**, i els probablement també fills o descendents de Fèlix de Magarola, **Bonaventura i Josep Francesc de Magarola**, que havien continuat amb l'activitat assolint la categoria de comerciants matriculats el 1792.⁴⁵ Els Magarola, després de la mort de Francesc, entre 1794 i 1799, foren socis interessats en la Companyia de Filats de Cotó amb 4 accions⁴⁶ i varen mantenir una certa activitat en el comerç colonial a través del port de Veracruz de Mèxic, documentat fins l'any 1807.⁴⁷ Aquesta continuïtat es devia salvar gràcies a l'endeutament creditici amb el comerciant Antoni Nadal Darrer, l'home de negocis més important de Barcelona, que era soci de la fàbrica d'indianes de Joan Pau Canals⁴⁸ i que tenia fàbrica pròpia a la Plaça del Born i magatzems al Raval.⁴⁹

Però les coses no devien anar prou bé ja que els propers anys estaran marcats per vendes del patrimoni familiar a compte dels deutes amb Antoni Nadal, Erasme de Gònima i altres creditors. El 1800 es va produir la primera venda d'una part d'una "mujada" del prat d'indianes, sis peces "...en lo puesto dit Lo Taulat, y Clos de la Mel..." al fabricant d'indianes Josep Castanyer, segurement a compte d'un deute, ja que el pagament va ser de només una petita quantitat de 17 lliures, 18 sous i 2 diners,⁵⁰ venda que estava il·lustrada amb un plànol delineat pel geòmetra Ignasi Mayans, del 24 de juliol del 1800.⁵¹ El 1803 es va produir una segona venda d'un prat d'indianes a la companyia Santaló Germans i Cia, per un valor de 9.502 lliures catalanes, quantitat a compte del deute amb Erasme de Gònima.⁵² El 1805 es produeix també la venda de cases del carrer de Montcada al fabricant Gabriel Bonaplata per compte del deute amb Antoni Nadal i Darrer⁵³ i el 1807 es produeix

AHCB Obreria C-51, 6 de maig de 1789, "Josep Francesc de Magarola, comerciante... carrer Moncada...variar portals i valcons... aixecar façana 20 pams...". Façana, sense signatura.

AHCB Gràfics I.G. 3685, Façana, 1846, Fàbrica de la Casa Magarola, legalització d'una màquina de vapor, carrer Ostallers n. 75 (?), signen Ignàcio Turent, José Calzada (Calzada) i Pablo Pujal. Documents que corresponen a la llicència d'Obreria C-138, 20 d'octubre de 1846, "Ignàcio Turent y Cía, plantificar en una de las quadras de la casa fàbrica Magarola, calle Ostallers... tres caballos de mediana presión al objeto de dar lustre a las telas de algodón... llamadas "Ilustrias" i otros géneros... adjunto el plano".

una segona venda a Santaló Germans.⁵⁴

Però l'economia ja no era tan favorable. Els atacs anglesos a les colònies i l'inici de la guerra entre França i Anglaterra paralitzaren el comerç colonial i l'empresa, afectada per una crisi profunda que en cap moment va ser atesa per la casa matriu, no va poder evitar el seu tancament i la posada a la venda en pública subhasta de tots els béns, cases, prats i fàbrica, la qual cosa, finalment no es produí per manca d'ofertes.

Tampoc més tard, a causa de la crisi per l'ocupació francesa i la Guerra de la Independència, es trobaren mai unes ofertes adequades. Després del conflicte es publicà un anunci al *Diari de Barcelona* els anys 1814 i 1815 per a la subhasta, però la vídua i els familiars desistiren novament de vendre els béns i la fàbrica.⁵⁵ Davant la fallida de l'empresa, Erasme Janer i de Gònima i Josep Cabanes havien estat nomenats síndics dels creditors de la fàbrica Magarola i curiosament la casa matriu, la branca aristocràtica dels Magarola, no va sortir mai en defensa del negoci. El 1818 es va realitzar un darrer intent de liqui-

dar l'empresa mitjançant la preparació d'una loteria autoritzada per la casa reial i organitzada per la municipalitat. Però la loteria es va haver d'anul·lar ja que no hi va haver prou gent que hi jugués per poder pagar els creditors. La fàbrica Magarola no era ja res més que un supervivent de l'antic règim.⁵⁶

En l'aspecte polític, la família Magarola, malgrat el seu passat austriacista, amb l'excepció de Bonaventura Magarola, era d'ideologia conservadora i es va mantenir sempre fidel a la corona. Francesc Magarola que havia estat elegit diputat del comú i síndic procurador, formà part de l'Ajuntament borbònic de Barcelona entre 1785 i 1820 com tants altres fabricants.⁵⁷ Quan la corona declarà la guerra a la República francesa, l'any següent es va formar una assemblea de representants dels diferents corregiments. Entre els seus membres hi havia els Vega, Gaietà de Gispert, Francesc Magarola i Francesc Gomis.⁵⁸ Antoni de Magarola i d'Ardena ocupà el càrrec de regidor de l'Ajuntament de Barcelona el 1819. Però no hem detectat, en canvi, cap implicació ideològica dels Magarola durant el Trienni Constitucional de 1820 a 1823.

La branca noble dels Magarola sempre havia estat vinculada a l'antic règim. Josep M. Ollé i Romeu cita **José de Magarola i d'Ardena** (1776-1835) durant la Revolució Liberal, com un militar partidari de l'absolutisme, que fou vocal de la Junta de Purificació Militar de Catalunya. El comte d'Espanya li va encarregar l'organització del batalló de voluntaris realistes de Barcelona, del qual va ser comandant. Implicat en la repressió dels liberals durant la "Dècada Ominosa", el 1833 fou arrestat per ordre del general Llauder i en els successos revolucionaris del 25 de juliol de 1835 les bullangues intentaren cremar-li la casa.⁵⁹ Va morir el mateix 1835. Amb la represa industrial del nou segle, la fàbrica va ser posada en règim de lloguer, si considerem unes cites documentals de Garcia i Balaña.⁶⁰

El 1826 el descendent Francesc de Magarola⁶¹ llogà la casa fàbrica Magarola al fabricant de filats Isidre Cruells associat amb Joan Traveria. L'octubre de 1830 Isidre

Cruells es separava de Traveria i filava amb màquines pròpies a les mateixes quadres propietat dels Magarola, del carrer Tallers, d'on fou desallotjat pels síndics creditors d'aquest, el mes de desembre de 1831. El mateix any, Erasme Janer i Josep Cabanes, en nom dels creditors de la fàbrica Magarola, establien un nou contracte de lloguer amb la companyia de filats de Joan Traveria, antic soci de Cruells.⁶²

L'any 1844 el concurs de creditors dels béns que foren de Francesc Magarola i Margarit estaven encara pendants en grau d'apel·lació a l'Audiència Territorial. Persuadit de la impossibilitat de cobrar el deute, Antoni Nadal i Vicente, fill d'Antoni Nadal i Darrer, el 1844 signà una cessió de drets a favor de **Francesc Magarola i Rich**, descendent de Francesc Magarola i Margarit.⁶³ També el descendent d'Erasme de Gònima, Erasme de Janer i de Gònima el mateix any va cedir els drets sobre el deute a Francesc de Magarola i Rich, a canvi del pagament d'una quantitat de 1.125 lliures catalanes.⁶⁴

Arribada l'era del vapor, la casa fàbrica Magarola encara propietat de la família, va ser llogada a la societat Ignasi Turent i Cia., empresa destinada al llustre dels teixits de cotó. Ignasi Turent, en una data anterior a 1846, va fer instal·lar una màquina de vapor. Aquesta notícia la coneixem gràcies al fet que el 1846 es sol·licitava la seva legalització amb 3 CV de mitja pressió.⁶⁵ La sol·licitud, seguint l'Edicte d'Obreria de 1846, devia acompanyar els plànols de planta i alçat de l'edifici, signats pel mestre d'obres Josep Calzada,⁶⁶ documents localitzats a l'Arxiu de Gràfics,⁶⁷ i probablement segregats del d'Obreria.

Malgrat l'esquematisme del plànol d'alçat es poden reconèixer les tres grans portes, i la seva planta presenta un dibuix prou acurat en correspondència directa amb el primer plànol d'alineacions de 1779, i hom pot reconèixer de forma inequívoca l'edifici avui encara existent al carrer dels Tallers n. 22. És per excel·lència l'edifici del segle XVIII més representatiu de la tipologia de "casa fàbrica", un model de desplegament industrial a la ciutat de Barcelona que perdurà més d'un segle. En conclusió, la identificació de la Casa Magarola ha estat confirmada, com veurem, per tres fonts documentals més: dos expedients d'Obreria, diversos expedients de l'Arxiu Contemporani i una entrada en el Registre de la Propietat de Barcelona.

El lloguer de l'espai industrial va continuar realitzant-se durant la dècada de 1850, a les firmes Lluç Hnos. del ram de la confecció, José Depares, constructor d'útils per teixir, i Valentí Sindreu, del ram dels aprestos amb matricula industrial de l'any 1856. L'any 1862, a la mort del titular de la propietat, Joan Argelich i Pazzi, la fàbrica és tramesa a la vídua Mariana de Magarola i de Rich, i tanmateix, l'any 1864, a l'hereu Joan Xavier Argelich i de Magarola. Pocs anys després, un taller de "marmolita" instal·lat a l'edifici per Vicenç Estrada, va sol·licitar l'any 1869, la legalització d'un vapor de 5 CV de potència, que havia estat instal·lat des de feia anys a la fàbrica Magarola pels Sindreu, sota la direcció de l'enginyer industrial M. Lladó i el mestre d'obres J. Marimon.

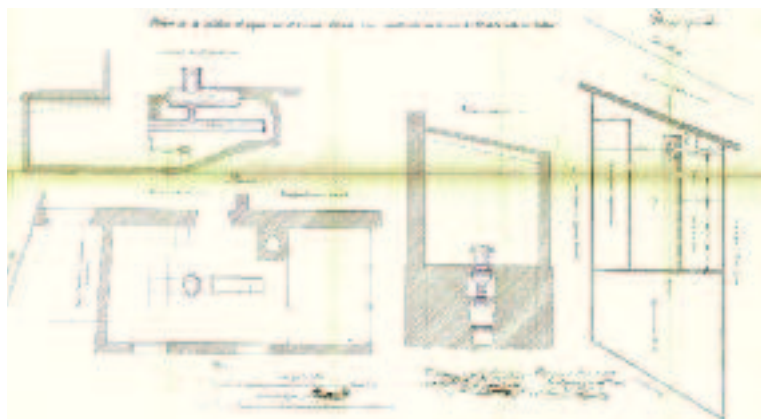
Entre 1877 i 1882, la Casa Magarola va perdre el seu ús industrial i va ser ocupada pel Seminari de l'Arquebisbat de Barcelona, en abandonar aquest els antics edificis annexos a l'església de Betlem. També s'hi instal·là la Biblioteca pública episcopal del Seminari fins el 1882, quan fou construït el nou edifici al carrer de la Diputació.⁶⁸ D'aquesta època deuen datar les transformacions més importants de l'interior de la casa fàbrica, per les quals es van perdre les distribucions i decoracions originals, malgrat que el traçat general de la planta no va sofrir cap alteració important.

Amb la marxa del Seminari el 1882, la planta baixa va ser ocupada per la botiga i magatzem de paper de la fir-

Detall de la portalada central, on poden apreciar-se els patis i escales d'accés a les plantes superiors. (Foto JAV, 1981)

AMCB, 2042-bisC, 1 de març de 1869, Vicente Estrada, carrer Tallers 22, legalització d'una caldera de vapor " ...de acuerdo con Juan Sindreu, heredero de Valentin Sindreu...colocada desde quince o más años en el interior de la casa n. 22...", 5 c.v., 4 atm., 2ª categoria, Planta i secció, signen M. Lladó, enginyer industrial i J. Marimón, mestre d'obres.

Detall de la façana, columnes i capitells (Foto JAV, 1981)

l'obra a l'entorn professional de l'arquitecte Joan Soler i Faneca. Si fem una anàlisi comparativa dels elements estilístics que són comuns amb la Casa March de la Rambla, començada a construir quatre anys abans, podem amb més seguretat verificar aquesta afirmació. Finalment s'ha de dir que no s'han localitzat documents posteriors que fessin referència a la construcció de l'edifici, considerant a més que l'activitat constructora dels primers anys del segle XIX va ser mínima.

La façana de la Casa Magarola, construïda el 1779 amb carreus de pedra amb un acurat treball d'estereotomia, s'adscriu estilísticament al Neoclassicisme acadèmic, està formada per tres parts traçades de forma simètrica, de les quals la central emergeix lleugerament de l'alineació i està decorada amb quatre columnes corínties que sostenen un fris i cornisa. Les finestres i balcons són de forma rectangular en proporció 1:2, i emmarcades a l'estil de la Casa March.

La porta central condueix primer a un petit pati des d'on arrenca una típica escala del XVIII, d'accés als pisos superiors, amb ornaments de cornises i capitells inclinats segons el pendent de l'escala, elements molt característics del període. A continuació, s'arriba al pati posterior de l'edifici, flanquejat per les dues "quadres" amb estructura d'arcs transversers d'obra de fàbrica i bigues. Aquest pati va ser cobert, a finals del segle XIX amb una estructura metàl·lica. També sembla molt posterior una remunta existent sobre l'antic palau. Aparentment l'edifici és d'una gran solidesa.

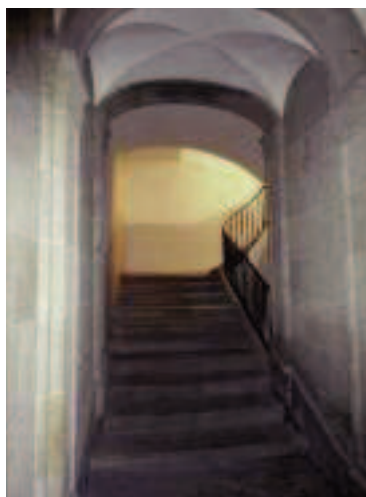

casa fàbrica Magarola, carrer Tallers 22 (Foto JAV, 2013)

Croquis de la Façana de la Casa Magarola atribuïda l'entorn de Joan Soler i Faneca i començada a construir a partir de l'any 1779, situada al carrer dels Tallers n. 22, 22 bis (Dibuix: Jaume Artigues i Esther Rodríguez, 2005)

ma Hijos de Esteban Bachs, fundada l'any 1881, mentre que les plantes superiors restaren desocupades. A la primera dècada del nou-cents, l'antic palau-fàbrica del carrer dels Tallers va ser també ocupat de forma parcial per entitats d'ordre cultural: l'Ateneu Obrer de Barcelona i el Circulo Mallorquín.⁶⁹ L'any 2002, amb motiu de la subdivisió de l'edifici en apartaments, es va realitzar una obra de rehabilitació interior, dirigida per l'arquitecte Alfred Fernández de la Reguera.

La Casa Magarola està inclosa en el Catàleg del Patrimoni de Barcelona amb un Nivell de Protecció B: Bé cultural d'interès local, en el qual es fa una descripció detallada.⁷⁰ Respecte a aquesta descripció del Catàleg cal fer algunes precisions amb les dades de què ara disposem: Primerament l'edifici no va ser construït a principis del segle XIX, sinó a finals del segle XVIII, quan el 1779 es va concedir la llicència municipal amb un plànol d'alineacions, en el qual s'hi pot reconèixer l'actual composició, tres grans portes i un cos central avançat. En segon lloc, tal com indica la tesi de Jaume Rossell, l'edifici va ser mencionat pel mestre d'obres Renart, en els seus "Quinzenaris" de 1809, i es va datar la seva construcció entre 1779 i 1785. En tercer lloc, sense saber amb precisió l'autoria del projecte, es pot fer una hipotètica atribució de

Escala principal, (Foto JAV, 2013)

Interior de la casa Magarola, carrer Tallers 22, amb restes de tractaments pictòrics del segle XVIII, actualment restaurats (Foto JAV, 2013)

NOTES

1 Múltiples referències toponímiques poden encara trobar-se arreu de la geografia catalana: Sant Joan Despí, Esparreguera (Baix Llobregat), Alella, (Maresme), Anglesola (Urgell), Sedó (Segarra), Sobre el llinatge del Magarola, veure BC, Fons Magarola.

2 E.C. "Història dels presidents de la Generalitat de Catalunya", Vol. III. Enciclopèdia Catalana 2003.

3 Molas Ribalta, Pere "L'alta noblesa catalana a l'Edat Moderna", Vic, 2004, pg. 151.

4 Martí Farga, Eduard, "La classe dirigent catalana", Fundació Noguerà, Barcelona, 2009.

5 Palau Magarola, carrer Portaferriassa 13 i passatge Magarola 2 i 2b, edifici inclòs al Catàleg del Patrimoni de Barcelona, amb nivell de protecció B Vs.

6 BC, Fons Magarola.

7 El segon cognom de Margarit, corresponent a una antiga família austriacista, que va patir la repressió borbònica. Citat per: Imbert, Erasmo de, "Erasmo de Gònima, 1746-1821, apuntes para una biografía y estudio de su época", Barcelona, 1952.

8 BC, Arxiu Gònima, 68/4, "Diario curioso, erudito, económico y comercial. Origen, progresos y estado de la fábrica de indianas establecida en Barcelona, y llamada de los Magarolas", 4, 6 i 7 de gener de 1787. Opuscle socioeconòmic.

9 RPB, Carrer de Tallers n. 22, llibre 17 de Occidente., fol. 80 i 88.

10 Thomson, James, "La indústria d'indianes a la Barcelona del segle XVIII", 1990.

11 BC, Arxiu Gònima, 68/4, "Diario curioso, erudito, económico...". Op. Cit.

12 Grau, Ramón, "Telares, acciones y localización de las fábricas de indianas interesadas en la Compañía de Hilados de algodón (1768-1799)". Inèdit.

13 AHCB Obreria C-33, 25 d'agost de 1773, "Felix y Fco Magarola esponen que para el uso de la fábrica de Blavets e Indianas, en la calle nombrada de Tallers les es muy necesaria el agua por faltarle en su terreno...".

14 BC, JC, Lligall 53, doc. 2, Instància signada per Josep Canaleta i per Francesc i Felix Magarola: "...ante la competencia de los tejidos de algodón procedentes de Malta que les impide la exportación al extranjero de sus productos, ha ideado Canaleta el medio de hilar en su fábrica el algodón procedente de América y Malta, lo que ha conseguido montando treinta "ingenios" manejados por mujeres y niñas, instruidas por una maestra alemana muy diestra en el arte de hilar, por cuyo medio se logrará fabricar tejidos de la misma calidad que los extranjeros, empleandose más personal en las operaciones y manipulación, y estimular los labradores de España al cultivo del algodón que se halla olvidado, todo lo que proporcionaría al Estado gran utilidad evitándose la extracción de capitales para la compra de hilados...". Novembre de 1766, signen Josep Canaleta i Francesc i Felix Magarola. Citat per: De Imbert, Erasmo, "Erasmo de Gònima, 1746-1821, apuntes para una biografía y estudio de su época", 1952.

Sobre l'activitat filadora dels germans Magarola vegeu també: Thomson, James, "Els orígens de la industrialització a Catalunya. El cotó a Barcelona (1728-1832)", Edicions 62, Barcelona 1994.

15 BC, JC, reg. 83, cartes de la Junta de Comerç de l'1 i 22 de febrer i 1 de maig de 1766. Citat per Thomson, James, "Els orígens..." pg. 337.

16 BC, Arxiu Gònima, 68/4, "Diario curioso, erudito, económico...". Op. Cit.

17 Segons Garcia i Balaña la fàbrica de filats de la Companyia estava situada a la Plaça de Santa Anna. Garcia i Balaña, Albert, "La fabricació de la fàbrica. Treball i política a la Catalunya cotonera (1784-1874)", Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 2004.

18 BC, Arxiu Gònima, 68/4, "Diario curioso, erudito, económico...". Op. Cit. pg. 19.

19 Miguel López, Isabel, "El Censo de Manufacturas de 1784, una fuente para el análisis de la industria catalana", UAB, Departament d'Economia i d'Hª econòmica. Revista de Hª Econòmica, any XIV, hivern de 1996, n. 1.

20 BC, JC, Lligall 53, núm. 24, folis 28-29, 1779. Oposició dels Magarola i dels Canals a la reglamentació de les fàbriques. Citat per Thomson, James, "Els orígens..." pg. 226.

21 Ignasi de Janer i Milà de la Roca, manuscrit "Apuntes de la vida..." AHCB, 5D.

22 Vegeu casa fàbrica Gònima, carrer del Carme. 106-116.

23 Duran i Sanpere, Agustí, "Barcelona i la seva història. La societat i l'organització del treball", Barcelona, Curial, 1973, pàg. 307.

24 RPB, Carrer de Tallers n. 22, llibre 17 de Occidente., fol. 80 i 88.

25 AHCB, Obreria C-38, 17 d'agost de 1779, "Felix y Franº Magarola, hermanos, comerciantes de esta ciudad...demoler las casas que poseen en la calle de Tallers y reedificar dichas casas con tres pisos...", Planta d'alineació amb tres portes. Sense signatura. És probable que l'autor del plànol d'alineacions fos el mestre d'obres de la ciutat, Pau Mas i Dordal.

26 BC, Fons Renart. Renart i Closes, Josep, "Quinzenaris" 1809, Manuscrit adreçat al seu fill Francesc Renart i Arús. Citats per: Rossell, Jaume, "La construcció de l'arquitectura de Barcelona a finals del segle XVIII", Tesi doctoral, UPC, Barcelona 1996.

27 RPB, Notario Manuel Sarraatea, llibre 17 de Occidente, foli 80 20 de juny de 1864. Testament de Mariana de Magarola i de Rich a l'hereu Joan Xavier Argelich i de Magarola. "...conocida por la Magarola, sita en Tallers 22..."; "... cuatro puertas exteriores comprendidas las de la entrada principal o escalerilla (tres grans i la de servei), 3 pisos superiores y terrado con su patio que da a la parte posterior de dicha casa y las cuadras o localidades que existen en cada uno de sus lados...".

28 Grau, Ramon. "Telares...". Op. Cit. « ...80 telers, a més dels enginyers destinats als pintats d'indianes".

29 BC, Arxiu Gònima, 68/4, "Diario curioso, erudito, económico...". Op. Cit. pg. 27.

30 BC, Arxiu Gònima, 68/4, "Diario curioso, erudito, económico y comercial. Origen, progresos y estado de la fábrica de indianas establecida en Barcelona, y llamada de los Magarolas", 4, 6 i 7 de gener de 1787. Opuscle socioeconòmic. També citat per Vicente, Marta, "Artisans and Work..."

31 BC, JC, Lligall 45, núm. 73, foli 13, 1792. Sol·licitud d'un dels germans Magarola en la qual demanava que fos promogut a la categoria de comerciant matriculat, va indicar que la major part del que es produïa en la seva empresa "...lo dirigen de propia cuenta de la fábrica, en Cádiz, y a la América, de donde en retorno reciben frutos y demás producciones de aquellos Pahices...". Citat per Thomson, James, "Els orígens..." pg. 353.

32 BC, Arxiu Gònima, 68/4, "Diario curioso, erudito, económico...". Op. Cit. pg. 31.

33 <http://www.monacodebacardi.com/julio/documents.html>. Servidor documental Julio Carlos Garcia. Escribent: Ramon Matheu Smandia, 25 de setembre de 1779, Cessió de 6 cases del carrer del Juglar (vol dir Xuclà) d'Antoni Nadal i Darrer a Felix Magarola.

34 BC, Arxiu Gònima, 68/4, "Diario curioso, erudito, económico...". Op. Cit. Pg. 31.

35 BC, Arxiu Gònima, 68/4, "Diario curioso, erudito, económico...". Op. Cit. Pg. 35.

36 Mujada. Mesura agrària equivalent al tros de terra que poden llaurar un parell de bous en un dia, o sia 4.896,48 m2.

37 Sobre la notícia del prat d'indianes vegeu: AHCB, Acords, 26 de juny de 1783, Felix i Francesc Magarola, "Facultad para usar, no sólo las aguas que nacen y fluyen alrededor de las siete mojudas que poseen, sino de las que discurren por ellas a 300 pasos de distancia", de

Sant Martí de Provençals per ús de la seva Fàbrica d'indianes. AHCB, Acords, 20 de setembre de 1787, Fèlix i Francesc Magarola, "Solicitan ampliatiu de su concesión de agua para aumentar el caudal de ésta en ese término", de Sant Martí de Provençals per ús de la seva Fàbrica d'indianes. Citat per García Fuertes, Gemma, "La accesibilidad al agua en la ciudad de Barcelona", Actes del Segon Congrés d'Història del Pla de Barcelona 1985, Barcelona 1989.

38 ACA, Col·leccions: Mapes i Planols, 338/1, 24 de juliol de 1800, "Pla demostratiu de la extensió, figura y confrontacions propias de las sis pesas de terra venudas por los Señors de Magarola a Don Joseph Castañer", Signa Ignasi Mayans.

39 Peça de terra a mans d'Antoni Nadal, núm 264, del plànol Full núm. 6 del conjunt de plànols realitzats per Tomàs Soler l'any 1836 on es recullen les peces de terra de Sant Martí de Provençals regades pel Rec Comtal. (ACA).

40 Caballé, Francesc, i González, Reinald, "Estudi històrico-arquitectònic de l'antiga Fàbrica Pons i Clerch", Vecelus, SL, Barcelona 2008. APNB Not. Magí Artigas, 10 d'abril de 1795, Compra d'unes peces de terra per part d'Antoni Nadal. "... L'adquiridor de la finca dels Escaramis fou el reconegut comerciant i fabricant d'indianes de Barcelona Antoni Nadal, propietari d'un extens patrimoni al Raval (finques en l'obertura del Carrer Nou de la Rambla), el passeig de l'Esplanada (davant la Ciutadella) i Sant Martí. Al moment de la compra, les terres fins llavors agrícoles ja limitaven amb alguns propietaris dedicats a la indústria, com és el cas de la família Magarola".

41 BC, JC, Fons Gónima, cartes rebudes, Bonaventura Magarola, Cadis, 1783-1787.

42 "Espíritu de los mejores diarios literarios que se publican en Europa", 1788, subscriptor: Bonaventura Magarola, al costat de personalitats nacionals com Joaquín Espalter y Roig, el Comte de Toreno, Francisco de Paula Jovellanos o internacionals com ara Benjamin Franklin.

43 AHCB Obreria C-51, 6 de maig de 1789, "Josep Francesc de Magarola, comerciante...carrer Moncada...variar portals i valcons...aixecar façana 20 pams...". Façana, sense signatura.

44 La data de la mort de Francesc Magarola, i el segon cognom de Margarit, estan citats de: Imbert, Erasmo de, "Erasmo de Gónima, 1746-1821, apuntes para una biografía y estudio de su época", Barcelona, 1952.

45 Hi ha una certa confusió de noms en els possibles descendents de la branca mercantil dels Magarola. Dues sol·licituds de matriculació com a comerciants el 1792 figuren a nom de Francesc Xavier i de Josep Francesc Magarola: BC, JC, Fons Magarola, Manuscrits. Lligalls. 73. 1792 Expedient de matriculació de Francesc Xavier Magarola (17f) 74. / 1792 Expedient de matriculació de Josep Francesc de Magarola (15f). També la sol·licitud anterior d'un dels germans Magarola en la qual demanava que fos promogut a la categoria de comerciant matriculat...BC, JC, Lligall 45, núm. 73, foli 13, 1792. Citat per Thomson, James, "Els orígens..." pg. 353.

46 Grau, Ramón, "Telares, acciones y localización ...", Op. Cit.

47 APNB, Arxiu Històric de protocols de Barcelona, Notari: Tomàs Gibert i Vilaseca, 1807, 3 d'octubre, fol 351, "...Mascaró y Saladrigas, comerciantes... poderes a Magarola, Juan Lucas de Olavarrieta, Sres Fornamina y Gozer todos vecinos y del comercio de la ciudad de Veracruz en la nueva España: para que... recojan y se apoderen de cualquiera caudales, generos y efectos pertenecientes a los otorgantes en la dicha ciudad y Puerto de Veracruz..."

48 Vegeu Casa fàbrica Canals-Canet-Nadal del carrer del Portal Nou.

49 Vegeu Magatzems d'Antoni Nadal del carrer de les Tàpies.

50 <http://www.monacodebacardi.com/julio/documents.html>. Servidordocumental Julio Carlos García. Notari: Josep Ubach, 6 d'agost de 1800. Venda del Prat d'indianes entre Magarola y Castanyer, cap a Gironeña i Tomba.

51 ACA, Col·leccions: Mapes i Planols, 338/1, 24 de juliol de 1800, "Pla demostratiu de la extensió, figura y confrontacions propias de las sis pesas de terra venudas por los Señors de Magarola a Don Joseph Castañer", Signa Ignasi Mayans.

52 Servidor documental Julio Carlos García. Notari: Josep Ubach, 19 d'agost de 1803. Escritura de pagament per venda entre Magarola y Santaló, deute entre Magarola cap a Erasme de Gónima.

53 Servidor documental Julio Carlos García., Notari: Tomàs Gibert i Vilaseca, 1805, 8 de gener, Venda d'unes cases del carrer de Montcada a Gabriel Bonaplata, per Antoni Nadal i Darrer.

54 Servidor documental Julio Carlos García, Notari: Ignasi Lluç, 24 d'octubre de 1807. Venda de Magarola a "Santaló Germans".

55 De Imbert, "Erasmo..." També: 1816, BC, JC, Fons Gónima, Erasme de Gónima, Impresos (1784-1816), germans Magarola, 1816, número de loteria.

56 Carrera Pujal, "la Economía de Cataluña, I", pg. 26, i II, pàg. 207. Vegeu també Thomson, James, "Els orígens...", pg. 357.

57 Molas, Ribalta, Pere. "Diputats i Síndics a l'Ajuntament borbònic de Barcelona (1760-1808)", Universitat de Barcelona. També: Roca i Vernet, Jordi, "Política, liberalisme i revolució, Barcelona 1820-1823", Tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona, 2007.

58 Molas, P. "Los gremios barceloneses del siglo XVIII", Madrid 1970.

59 Ollé i Romeu, J.M. "Les bullangues de Barcelona durant la primera guerra carlina (1835-1837)", Barcelona 1994.

60 ACA, Fons Tribunal de Comerç, Lloguer de Francesc de Magarola a Cruells d'una fàbrica i casa. Expedient 2.816: Isidre Cruells contra Traveria, Pere Pau Costa i Joan Bovera (1830): escriptures de 17-11-1826 i 16-04-1828 i "Demostració de la igualtat d'interès en la fàbrica dels quatre socis..." (31-05-1828). Contracte d'arrendament entre Josep Cabanes i Erasme Janer – síndics dels creditors de Francesc de Magarola – i Joan Traveria i Companyia, (24-12-1831). Citat per Garcia i Balaña, Albert, Op. Cit. pg. 259 i pg. 301.

61 Potser ens estem referint al comerciant Francesc Magarola, matriculat a la Junta de Comerç l'any 1792 (1799 segons BC, Fons Magarola.) i elegit diputat del comú a l'Ajuntament borbònic, el mateix any (1792 segons Molas, Ribalta, Pere. "Diputats i Síndics a l'Ajuntament borbònic de Barcelona (1760-1808)", Universitat de Barcelona 2004.)

62 ACA, Fons Tribunal de Comerç, 1826-1830, Lloguer de Francesc de Magarola a Isidre Cruells d'una fàbrica i casa. Expedient 2.816: Isidre Cruells contra Traveria, Pere Pau Costa i Joan Bovera (1830): escriptures de 17-11-1826 i 16-04-1828 i "Demostració de la igualtat de interès en la fàbrica dels quatre socis..." (31-05-1828). Contracte d'arrendament entre Josep Cabanes i Erasme Janer – síndics dels creditors de Francesc de Magarola – i Joan Traveria i Companyia, (24-12-1831). Citat per Garcia i Balaña, Albert, Op. Cit. pg. 259.

63 <http://www.monacodebacardi.com/julio/documents.html>. Servidordocumental Julio Carlos García. Notari: Jaume Rigalt i Alberch, 18 de març de 1844. Cessió de drets sobre la deuta de Magarola, per Antoni Nadal i Vicent.

64 <http://www.monacodebacardi.com/julio/documents.html>. Servidor documental Julio Carlos García. Notari: Jaume Rigalt i Alberch, 23 d'octubre de 1844. Lliurament de quantitat per cessió de drets sobre Magarola, cap a Erasme de Janer i de Gónima. Sense efecte.

65 AHCB, Obreria C-138, 20 d'octubre de 1846, "Ignacio Turent y Cía, plantificar en una de las quadras de la casa fábrica Magarola, calle Ostallers...tres caballos de mediana presión al objeto de dar lustre a las telas de algodón...llamadas "llustrias" i otros géneros...adjunto el plano". Sense plànol. La llicència correspon als plànols dipositats a l'Arxiu de Gràfics AHCB, Gràfics I.G. 4035, Planta, I.G. 3685, Façana, 1846, Fàbrica de la Casa Magarola.

66 Josep Calzada, mestre d'obres antic, fou alumne de l'escola de la Llotja els anys 1826, 1828-29-30, actiu a Barcelona entre 1832 i 1858. Autor de les cases de Joan Tomasino (1837), de la instal·lació de màquines de vapor en el taller de maquinària de Josep Comas (1845), a l'establiment d'Ignasi Turent situat en l'antiga casa fàbrica Magarola (1846) i especialment de la construcció de la foneria de Josep Comas "La Paloma" (1855) on hi va introduir una estructura d'encavallades metàl·liques de 20 metres de longitud.

67 AHCB, Gràfics I.G. 4035, Planta, I.G. 3685, Façana, 1846, Fàbrica de la Casa Magarola, legalització d'una màquina de vapor, carrer Ostallers n. 75 (?), signen Ignacio Turent, José Calzada (Calzada) i Pablo Pujal.

68 Patrimoni cultural - Arquebisbat de Barcelona. Biblioteca pública episcopal del Seminari de Barcelona.

69 "Barcino-Mecum", 1914.

70 Catàleg del Patrimoni de Barcelona, categoria B, Béns Culturals d'Interès Local. Caldrà realitzar un estudi històric per justificar qualsevol solució arquitectònica a adoptar. Manteniment de l'estructura tipològica original, tant a nivell de volums com d'altres elements que defineixen l'espai. No s'admet augment de volum sobre el volum original. Respectar l'estructura espacial definida pel projecte original per tal de posar en valor els espais originals. Les intervencions arquitectòniques plantejades hauran de permetre la lectura diàfana dels antics espais fabrils. Recuperació i posada en valor dels elements estructurals originals d'interès, visibles a l'interior. Manteniment dels elements comuns d'interès amb l'ornamentació original. Restauració de les façanes: eliminació d'elements superposats; recuperació dels forats arquitectònics originals; manteniment, neteja i recuperació de tots els elements originals (superfícies de pedra, revestiments -textures, materials i cromatismes- lloses dels balcons, baranes, elements ornamentals, fusteria de totes les obertures, barres de suport dels elements de regulació lumínica). Manteniment dels elements ornamentals interiors originals.

04. Casa fàbrica

ALEGRE-CIRÈS

1761

Fàbrica d'indianes

Carrer Nou (abans Compte de l'Assalto) n. 49-61

Carrer d'en Cirés (abans Voltes d'en Cirés)

Carrer Arc del Teatre (abans Trentaclus)

Edifici desaparegut

Màquines:

de 20 a 40 telers (1768)

19 taules d'estampar (aprox. 1768)

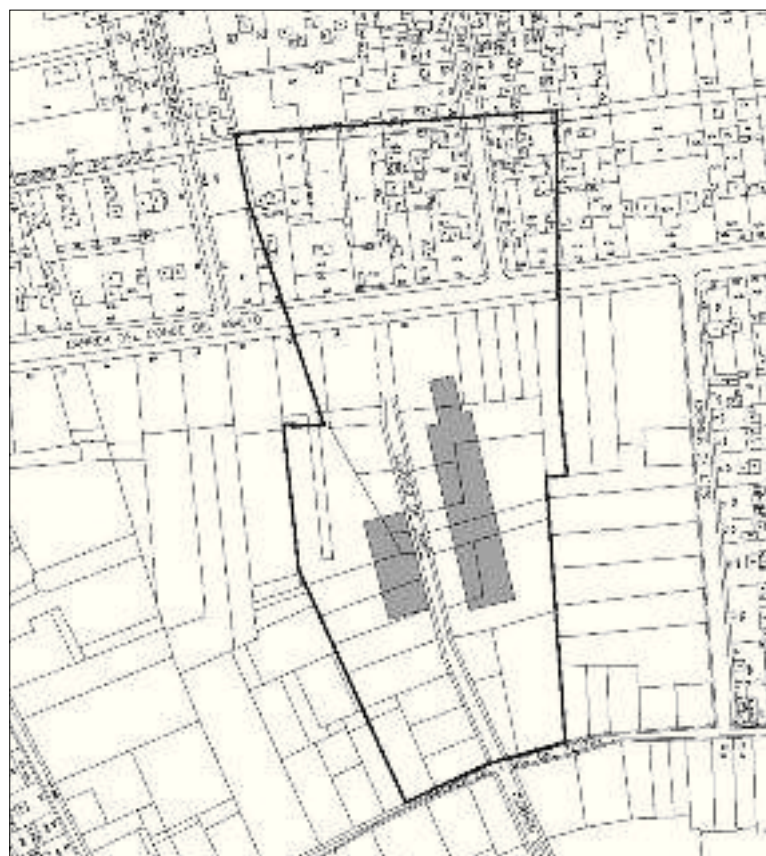
Nombre d'operaris:

entre 60 i 150 homes, dones i nens ajudants (aprox. 1768)

Arquitectura:

Reforma de la fàbrica (1766)

Casa del carrer Nou (1797)

Els orígens dels Alegre es podrien localitzar a Barcelona, en el si d'una família noble, que ocuparen càrrecs en la Reial Audiència i en el Consell de Cent. Miquel Alegre accedí al càrrec de magistrat de la Reial Audiència el 1654;¹ Ignasi Baltasar d'Alegre, al de Conseller noble el 1706, pel braç militar; i Felip Ignasi d'Alegre, al de Conseller noble segon del 1680 fins al desenllaç de l'Onze de setembre de 1714.² Sense disposar de referències documentals que els vinculin, és més que probable que els Alegre, botiguers i fabricants ennoblits del segle XVIII, fossin, per diverses branques, descendents de la baixa noblesa catalana austriacista i represaliada després del 1714.

La família Alegre que trobem a mitjan segle XVIII eren en aquells moments uns "botiguers de tall", és a dir, que es dedicaven a la venda de teixits de llana amb una botiga oberta al carrer d'Abaixadors. **Miquel Alegre** (s. XVII - 1736),³ hereu de **Tomàs Alegre** (s. XVII - 1715),⁴ després de la Guerra de Successió, havia reunit capital suficient per fundar una companyia de comerç que tindrà una extensa activitat entre 1714 fins a 1808, exemple d'empresa comercial que va ser objecte d'una investigació realitzada per Pierre Vilar, per tal de demostrar l'origen de les primeres acumulacions de capital, base de la construcció de la indústria de les indies del segle XVIII.⁵

Segons Thomson, el 1717 Miquel Alegre va deixar la seva botiga al mestre paraire Francesc Puget, obrant en "l'lotja tancada", és a dir, sense atenció al públic, per dedicar-se als negocis i al comerç a l'engròs. Els negocis devien anar prou bé, perquè el 1722 Miquel Alegre comprà un antic palau del segle XV al carrer de Montcada⁶ per adequar-lo com a residència, amb unes intencions dirigides cap a un projecte de recuperació de l'estament noble, projecte que durarà tres generacions.

Alegre i el seu futur gendre, **Agustí Gibert i Xurrich** (1704-1779), es dedicaven el 1726 a la importació d'una col·lecció de teixits d'Holanda, entre els quals hi havia indianes, a canvi d'exportacions d'aiguardent. **Françesc Puget** (s. XVIII), que administrava la botiga Alegre, era el 1732, un dels grans magatzemistes d'indianes de la ciutat.⁷ Miquel Alegre havia format una companyia de comerç amb diversos socis, i els beneficis s'obtenien a partir de participacions en barques, assegurances marítimes, contractes de subministraments a l'exèrcit,⁸ com a veedor de les fàbriques reials de llana i tints⁹ o pel cobrament dels drets de la Bolla.¹⁰

L'any 1735 el gendre de Miquel Alegre, Agustí Gibert i Xurrich, va obrir una botiga a Madrid per dedicar-la únicament a la venda de teixits d'importació. Segons Pierre Vilar, era un dels "punts essencials de la futura xarxa de relacions, nacional, internacional i colonial". A la mort de Miquel Alegre, el 1736, l'única filla de Miquel Alegre, **Maria Antònia Alegre i Guix**, heretà la companyia comercial. Maria s'havia casat primer amb **Françesc Roig i Rovira** (s. XVIII), mort prematurament i, en segones núpcies, amb **Agustí Gibert i Xurrich**,¹¹ matrimoni que devia assumir la direcció de la companyia Alegre de comerç, donada la curta edat del fill de Francesc Roig.

La companyia prosperà, de tal manera que les transaccions comercials entre els Alegre i el seu corresponent a Cadis, Tomàs Prats, van pujar d'un nivell de 2.000 lliures a 6.000 lliures l'any, entre 1737 i 1744, i de 10.000 a 50.000 lliures entre 1747 i 1754, fet que va marcar "una etapa decisiva".¹² Els negocis dels Alegre comprenien també els contractes amb l'Administració i els arrendaments d'impostos.

Françesc Roig havia deixat un únic fill, Miquel. Aquest fill que s'havia d'anomenar de cognoms Roig i Alegre, els va fer canviar d'ordre per conservar el cognom de la seva mare i es va convertir per tant, en Miquel Alegre i Roig, net de Miquel Alegre. Sa mare s'ha-

via tornat a casar amb el comerciant Agustí Gibert i Xurrich amb el qual no va tenir fills. Gibert formarà societat amb el seu fillastre, la Companyia Alegre i Gibert que tindrà una fàbrica d'indianes al carrer de Trentaclus de Barcelona.

Miquel Alegre i Roig (1729-1796) el 1754 ja havia obtingut el privilegi de ciutadà honorat de Barcelona,¹³ en reconeixement dels múltiples serveis i fidelitats de la família Alegre i Roig.¹⁴ El 1761 Miquel Alegre ingressà en la Junta de Comerç com a comerciant matriculat, i aquell mateix any s'associà amb dos socis més, un d'ells el seu padastre Gibert, per constituir la companyia Alegre i Gibert destinada a la fabricació d'indianes, amb una inversió inicial de 9.000 lliures, que serà progressivament augmentada.¹⁵

La fàbrica d'indianes Alegre s'instal·là el 1761 al Raval, al carrer de Trentaclus, indret en el qual va ser possible crear-hi les úniques fàbriques amb terrenys de blanqueig annexos al centre de producció: primer els Clota (1744), després els French (1745), els Guàrdia¹⁶ (1746) i finalment ho faran els Alegre¹⁷ (1761). L'activitat de la fàbrica Alegre, que sembla que comptà amb un edifici relativament important, pot resseguir-se a l'arxiu de la Junta de Comerç de la Biblioteca de Catalunya, a través del seu llibre de comptes.¹⁸

En ocasió de la crisi alimentària de 1764-1765, la ciutat de Barcelona es va veure envaïda per 8.219 pobres i els organitzadors de la "Caritat" seran també els mateixos homes que organitzaran el reclutament de treballadors per a les fàbriques d'indianes: els Alegre, Sivilla, Isidre Cathala.¹⁹ L'organització i la disciplina al treball eren manades per "fabricants-administradors", com ho va ser **Oleguer Iglesias** (s. XVIII),²⁰ a la fàbrica Alegre, a partir de 1766 i durant un període de temps, activitat que li va permetre, un any més tard, fundar la seva pròpia empresa junt amb el seu fill.²¹

Miquel Alegre, el 24 d'abril de 1766 feia obres de reforma a la fàbrica del carrer Trentaclus, segons una llicència d'Obreria,²² però el 1767 la fàbrica patia tensions amb altres fabricants: l'adroguer Joan Baptista Cirés i el fabricant Josep Aimar, estaven a punt de quedar-se amb la gran fàbrica Alegre.²³ S'ha documentat que el 1768 la fàbrica "Alegre i Gibert", del carrer de Trentaclus, era una de les fàbriques d'indianes interessades en la Companyia de Filats de Cotó amb un nombre de telers que augmentaren, el mateix any, de 24 fins a 40 unitats en funcionament.²⁴ També ens consta que el fabricant veí Gregori French havia llogat una espai de la fàbrica Alegre, amb qui van acabar tenint causes judicials pels deutes dels lloguers de dita fàbrica, entre 1770 i 1775.²⁵

Finalment, la companyia Alegre i Gibert es va fusionar amb Cirés el 1770²⁶ i el resultat va ser la creació de societat Cirés i Cia.,²⁷ formada per Joan Baptista Cirés, Josep Aimar, Agustí Gibert i Xurrich, Francesc Fragnals i els Alegre, en el paper de socis passius. Aquesta societat aprofità les instal·lacions i el prat de blanqueig que la fàbrica Alegre i Gibert tenia al carrer de Trentaclus. La fàbrica funcionava com una empresa familiar però, en comparació amb altres fàbriques de la ciutat, era una gran empresa. Tenia 20 telers que a finals de 1768 foren 40, 19 taules d'impressió, i una força de treball que va oscil·lar entre 60 i 150 homes, dones i nens ajudants.

Joan Baptista Cirés (o Sirés) (s. XVIII), a més de ser apotecari de professió, cosa que li havia de donar coneixements de tints, era un fabricant d'indianes que el 1768 tenia una fàbrica oberta al carrer de Montalegre, amb 14 telers corrents,²⁸ regentada per la companyia Joan Baptista Cirés i Cia. Sembla que aquesta fàbrica va continuar treballant, potser de forma integrada amb la fàbrica Alegre, de tal forma que el 1772 ja tenien en funcionament 30 telers i serà una de les societats inte-

ressades en la Reial Companyia de Filats de Cotó, amb 3 accions de 1794 a 1799.²⁹

Josep Aimar (o Aymar) (s. XVIII), havia treballat amb Cirés el 1767, fins l'any següent que aquest començaria a absorbir la fàbrica Alegre i Gibert. Aimar entrà com a soci de Cirés i Cia., però era també un fabricant que tenia una companyia pròpia, Josep Aimar i Cia. fundada el 1762, de la qual es tenen dades fins el 1767.³⁰ La figura central del grup Aimar era el mestre d'obres Josep Ribas i Margarit,³¹ implicat en negocis tan diversos com la construcció urbana, el comerç de sucre a les Antilles, o els arrendaments de drets.

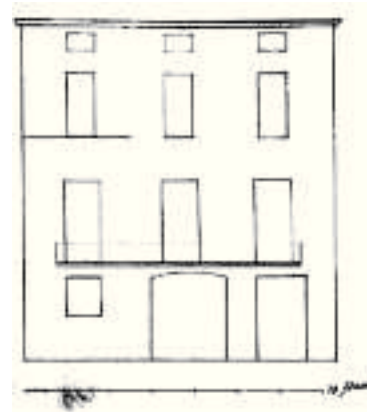
Agustí Gibert i Xurrich era el padastre de Miquel Alegre, que havia estat treballant a la fàbrica Alegre i va seguir treballant-hi com a soci. **Francesc Fragnals** (s. XVIII) era un expert en matèries tèxtils.

Miquel Alegre i Roig passà a ser un soci passiu en la producció d'indianes, sembla que per centrar-se en els càrrecs que ocuparen, tant ell com el seu fill, en la Junta de Comerç els anys 1769-1777. Miquel Alegre i Roig participà també en la constitució de la Companyia del Banc en Canvis de Barcelona el 1777, i formava part d'un grup de comerciants de la ciutat entre els quals hi havia: Domènec i Josep Francesc Duran, Ramon de Nadal i Ferrer, Melcior Guàrdia, Agustí Gibert, Pau Puiguer, Valentí Riera, etc.³² Miquel Alegre i Roig va ser elegit diputat del comú a l'Ajuntament borbònic el 1778 i va exercir també diferents càrrecs en la Reial Junta de Comerç, entre els anys 1779 i 1783.

Miquel Alegre s'havia casat amb Maria Aparici d'Amat (s. XVIII) que va aportar un dot de 4.000 lliures i dues calaixeres. Van tenir un únic fill, Marià Alegre i Aparici, amb el qual Miquel havia format companyia de comerç Miquel Alegre i Fill el 1784.³³ Miquel Alegre disposava de la propietat de la casa del carrer de Vigatans, feta reformar el 1793.³⁴ Amb motiu d'un viatge que Miquel Alegre i Roig realitzà a Sant Petersburg el 1790,³⁵ devia conèixer de prop l'arquitectura neoclàssica; en tornar imbuït de l'esperit classicista, decidí iniciar les reformes del palau del segle XV del carrer de Montcada, sol·licitant una llicència l'any 1791,³⁶ document que ha estat transcrit per Maria Isabel Rosselló³⁷:

"Muy Ilustre Señor. Don Miguel Alegre i Roig con el respecto debido a V.S. expone que debiendo hacer algunas obras en la casa de su habitación sita en la calle de Montcada le es preciso derribar parte de la pared de la dicha calle y por consiguiendo los balcones que hay en ella y desea formar de nuevo arreglados al plan que se acompaña; a cuyo fin suplica a V.S. que se sirva concederle el permiso para la citada obra. Gracia que espera merecer de la acreditada rectitud de V.S. y recibirá a particular favor. Barcelona, 7 de noviembre de 1791". Signat: Miguel Alegre i Roig

La reforma del palau del carrer Montcada estava dirigida a preparar la que havia de ser la residència del seu fill Marià, i formava part del projecte d'ennobliment, que fou sol·licitat al Rei el 1793, però que finalment no ho aconseguiria el seu fill Marià Alegre fins el 1797, en concedir-li Carles IV la Baronia de Castellet.³⁸ Les obres de reforma foren realitzades pel mestre d'obres Jaume Valls i hi intervingué el fuster Felip Teixidor.³⁹ Segons ens cita la Tesi doctoral de Maria Isabel Rosselló, les obres s'iniciaren molt aviat; segons un compte presentat pel mestre de cases Jaume Valls, amb data de 3 de febrer de 1792, en el qual es reflecteixen les diferents setmanades dels manobres des d'inici de gener. Pel que

AHCB, Obreria, C-XIV, caixa 55, 7 de novembre de 1791, Miquel Alegre i Roig sol·licita permís per reformar la façana del carrer Montcada. Plànol de façana, sense signatura.

s'ha pogut constatar, es perllongaren almenys fins l'agost de 1793; amb aquesta data s'han guardat també els comptes presentats pel fuster Felip Teixidor.⁴⁰

Els diferents documents recollits a l'arxiu del Baró de Castellet de la Biblioteca de Catalunya ens confirmen que la reforma de la façana implicava la remodelació de la crugia sencera de façana, per tant, la construcció del saló i de l'estrada⁴¹ adjunta. Aquests dos espais es fan alhora amb la finalitat de crear un lloc de recepció i un altre d'estar. La nova façana segueix un esquema

compositiu simètric per a les obertures de la planta noble i els pisos superiors. La composició respon a la sensibilitat arquitectònica acadèmica que en aquests moments s'està imposant en l'arquitectura catalana. A l'interior del palau, en la sumptuosa decoració del saló es reproduïen motius neoclàssics i pintures de motius arquitectònics, que han estat profusament analitzats per Maribel Rosselló.⁴²

La fàbrica d'indianes de Cirés i Cia havia establert un nou repartiment de les tasques dins de la societat. Joan Baptista Cirés era el més gran inversor i va continuar es-

sent el "director-administrador" de la fàbrica. Es va posar en contacte amb els clients i va tractar amb els intermediaris i els comerciants, amb l'objectiu d'adquirir tints, cotó en branca i els filats a crèdit. Ell també portava els llibres de comptes amb l'assistència d'un jornal·ler.⁴³ Josep Aimar, inversor més petit, assumí les funcions de "fabricant" fent-se càrrec de l'elaboració dels mordents i dels tints per a les indianes i de supervisar els operaris. Francesc Fragonals, actuà com a director de tèxtils, supervisant les vendes i distribució de les indianes.⁴⁴

Entre 1770 i 1780 la fàbrica Cirés prosperà i s'incrementaran les vendes entre un 25 i un 27% anuals. La seva producció era d'alta qualitat, i s'adequava a les necessitats dels clients, quant als dissenys, quantitats i qualitats. La producció de les indianes necessitava un absolut control del dia a dia de la força de treball. Segons Marta Vicente, l'empresa disposà d'habitatges per a famílies treballadores com a estratègia per fixar la mà d'obra, tal com ho feren altres empreses com Esteve Canals o la Casa Magarola.

Durant la dècada de 1780, els horts del Raval ja no eren suficientment amplis i Joan Baptista Cirés va llogar el prat d'indianes de Marianna Crous de 7.863 metres quadrats, que tenia al terme municipal de Sant Adrià del Besòs,⁴⁵ on disposava dels sistemes de regatge. El 1785 Fragonals i Aimar presentaren una demanda per la fallida de la fàbrica Cirés, a causa de problemes d'instabilitat de la força de treball i d'increment de salaris per la forta demanda de mà d'obra, i finalment Cirés va quedar com a únic soci al capdavant de la fàbrica.

L'any 1783 per iniciativa del Capità General Comte de l'Assalto, es plantejà obrir un carrer de traçat rectilini amb l'amplada suficient perquè hi poguessin circular dos carruatges, per unir de forma directa la part de la Muralla de Ponent amb la Rambla, és a dir, el carrer Nou de 50 pams d'amplada (9,72 metres). La gestió urbanística i les obres es varen realitzar a ritme lent, entre 1785 i 1798 i trigaren bastant temps a finalitzar. El tra-

çat d'aquest carrer, afectà els prats d'indianes, però no l'edifici de la fàbrica Cirés, que estava situada sobre els antics horts de Joan Feliu, entre el carrer de Trentaclus i el carrer de les Tàpies.

Va ser a partir de d'aquestes dates que Joan Baptista Cirés va perdre una part important dels prats d'indianes, afectats pel traçat del carrer Nou, en els quals s'hi construïren nous edificis que formaren la façana del nou carrer. Un d'aquests edificis donava accés a la fàbrica Cirés a través d'un passatge anomenat tradicionalment les Voltes d'en Cirés (o Sirés) que serà en el futur el carrer de Cirés.

La construcció d'aquest edifici devia ser gestionada per un dels socis principals, Marià Alegre i Aparici, com a hereu de la participació del seu pare Miquel Alegre i Roig, mort el 1796. Efectivament l'11 de juliol de 1797, Marià Alegre sol·licitava una llicència⁴⁶ per a la construcció al carrer del Comte de l'Assalto d'un casal de 90 pams d'amplada de parcel·la i 90 pams d'alçada, un edifici d'autor desconegut, format per habitatges i botigues que, durant uns anys, probablement fins a la dècada de 1850, va ser el que tancava l'accés a la fàbrica Cirés, a través d'un passatge que arrencaria del portal dret.

ACA: Mapas y Planos, MP-620, Sant Adrià de Besòs (1795) Prado de indianas de Marianna Crous y terrenos circundantes. Signa Francesc Renart i Closes, arquitecte. "Plano ò Mapa que Francisco Renart y Closes Arquitecto presenta a S. Exª y Rl Aud^a y Sala en que preside el Noble Sr. Dn Ventura de Juan Rl. O. que en meritos de la causa que en la misma siguen los Cuidadores de los bienes indefensos de Rosa Coll, Pobres de Solemnidad, contra Marianna Crous Viuda". En el rectangle esquerra: "Prado de Yndianas que posehe la Viuda Marianna Creus", el prat llogat per Joan Baptista Cirés a Marianna Crous la dècada de 1780, amb els seus canals de regatge, una sinya, les calderes i una casa per als treballadors.

Marià Alegre i Aparici (1756-1831), associat amb el seu pare el 1784, havia format la companyia comercial Miquel Alegre i Fill. Durant la Guerra Gran, el 1793, fou capità del gremi de sabaters de la Coronela, vocal tesorero de la Junta per la defensa de Barcelona, s'encarregà de la creació i el sosteniment del batalló de voluntaris de Barcelona i fou director del Cos de Miquelets de la Província el 1795.

Marià Alegre disposà de la propietat de la casa del carrer Capellans,⁴⁷ la casa del carrer Montcada, i el 1796, va rebre en herència les importants fortunes dels Roig, dels Alegre, dels Aparici, dels Amat i del seu avi Agustí Gibert. Entre les herències acumulades devia haver-hi la participació en la fàbrica Cirés, en la qual Alegre hi havia invertit en la construcció, el 1797, de la casa del carrer Nou.

Marià Alegre va ser un home il·lustrat, ric i influent que va ocupar importants càrrecs polítics en els diferents períodes de l'agitada història de Catalunya. La família dels Alegre, pels seus serveis realitzats per a la Co-

Saló principal de la residència del Baró de Castellet, Marià Alegre, realitzada el 1791, al n. 17 del carrer de Montcada, edifici que avui forma part del Museu Picasso. (Fototeca.cat)

AHCB Obreria C-61, 11 de juliol 1797, Marià Alegre, Baró de Castellet, carrer Comte de l'Assalto, edificar casa, pb+4p, 90 pams (casa i botigues). Sense signatura.

rona, va rebre de Carles IV, el 1797, la Baronia de Castellet,⁴⁸ en la persona de Marià d'Alegre i d'Aparici, el títol de senyor del castell de Sant Vicenç de Castellet (Bages). Del 1799 al 1800, Marià Alegre fou nomenat regidor de l'Ajuntament de Barcelona, presidí la Junta de Comerç (1807) i pronuncià el discurs inaugural de la primera Càtedra d'Economia a Barcelona.

Durant la Guerra del Francès s'arranglerà amb el bàndol patriota i abandonà la ciutat per formar part de la resistència entre 1808 a 1814, com a vocal de la Junta Superior de la Província, a Manresa. Del 1811 al 1812 fou elegit diputat suplent de les Corts de Cadis, un cop finalitzada la Guerra del Francès de 1814 a 1820 ocupà el càrrec de vocal de la Junta de Comerç de Barcelona i durant el Trienni Constitucional, amb els seus antecedents, el 1820 fou elegit diputat provincial a les Corts de Cadis del nou règim constitucional.⁴⁹

Baronia de Sant Vicenç de Castellet, segons un gravat antic. Antiga xilografia anònima. Arxiu Miquel Vila.

Residí a Sevilla, a Madrid i a Barcelona, al carrer de Montcada número 17, on el seu pare havia fet reformar un antic palau. Va morir sense fills als 74 anys d'edat, i va llegar tota la seva fortuna a l'Hospital de la Santa Creu de Barcelona. El palau del carrer Montcada, inclòs en el Catàleg del Patrimoni de Barcelona, és des del 1970 part de l'actual Museu Picasso.

Finalment la fàbrica Cirés va patir les conseqüències de la crisi de 1798, coincidint amb la guerra entre Espanya i Anglaterra i el bloqueig del comerç marítim, igual que altres factories com la de Rull, que veieren reduïda la seva producció en un 70% entre 1796 i 1797. El 1802 Joan Baptista Cirés i Cia. era encara una fàbrica interessada en la Reial Companyia de Filats de Cotó.⁵⁰

Marta Vicente afirma que una part de la fàbrica va ser arrendada a la família Guàrdia i potser més tard comprada. Tal com afirma, els edificis que Melcior Guàrdia aixecà el 1803⁵¹ a la cantonada amb Trentaclaus, en ocasió d'obrir-se el carrer Guàrdia, respectaren

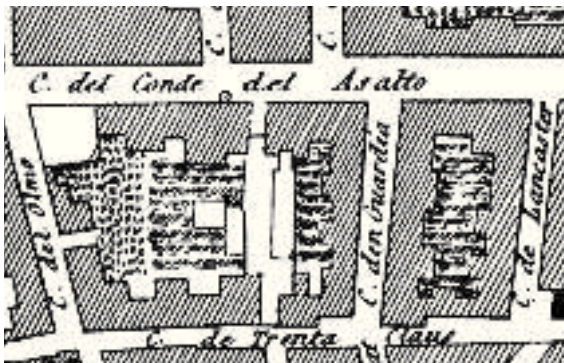
bona part de la fàbrica Cirés que, tal com hem vist, estava arrenglerada amb el carrer de Trentaclaus.⁵² En aquell moment, Cirés ja havia decidit descentralitzar la producció⁵³ i va mantenir l'activitat fins l'entrada de les tropes franceses el 1808, quan s'inicià la paràlisi general de l'economia i la dispersió pel territori català dels components de la companyia. La fàbrica Cirés va superar la Guerra del Francès, però finalment va fer fallida el 1816.⁵⁴

Donada la inexistència de dades documentals prou clares per a la localització de la fàbrica Alegre-Cirés, aquesta s'ha treballat a partir de la hipòtesi de vincular el passatge o carrer de les Voltes d'en Cirés amb la llicència de Marià Alegre de 1797 al carrer Nou. Les traces del plànol de Barcelona de 1840 de Mabon⁵⁵ i el de Mas i Vila de 1842, en aquest sector de la ciutat, insinuen la formació d'uns edificis longitudinals a l'interior de l'illa de cases, alineats al llarg d'un passatge particular.

Les Voltes o Arc d'en Cirés era un passatge que devia donar accés des del carrer Nou, a una gran propietat, els Horts d'en Cirés, una parcel·la encara identificable en els Quarterons Garriga de 1858. Els edificis originals de la fàbrica, en la seva major part, varen ser enderrocats i substituïts per cases de veïns arran de l'obertura al públic del passatge, convertint-se en carrer aproximadament entre 1842 i 1849.⁵⁶ La nomenclatura de l'Arc d'en Cirés no va ser suprimida per l'Ajuntament fins l'any 1911⁵⁷ fins convertir-se en el carrer Cirés. Aquests edificis foren expropiats per l'Ajuntament i enderrocats, després dels bombardeigs de la Guerra Civil que afectaren aquest sector de la ciutat i que donà lloc a la posterior obertura de l'avinguda de García Morato, actual avinguda de les Drassanes.⁵⁸

Una vista del carrer Cirés des de la cantonada amb l'Arc del Teatre del 1930. (AFB Josep Domínguez)

AHCB Gràfics N. Reg: 18688, 1840, Fragment del "Plano de la Ciudad de Barcelona, 1840", Mabon lo G^o. Al centre la fàbrica Cirés entre els carrers de l'Om i el d'en Guàrdia, i entre Trentaclaus i Comte de l'Assalto (carrer Nou).

NOTES

1 Martínez Rodríguez, Miquel Àngel, "Els magistrats de la Reial Audiència de Catalunya a la segona meitat del segle XVII", Ed. Pagès-Fund. Noguera, Barcelona, 2006.

2 Martí, Eduard, "La classe dirigent catalana. Els membres de la conferència dels tres comuns i del braç militar (1697-1714)", Barcelona, 2009.

3 BC, Inventari del Fons del Baró de Castellet. Nota biogràfica de la família Alegre.

4 BC, Fons del Baró de Castellet. 1715-1728, Mort i herència de Tomàs Alegre, veedor de les fàbriques de robes de llana i tints.

5 Vilar. P. "Catalunya dins l'Espanya Moderna", vol. IV, pg. 429-517.

6 Altisent, Aurora; Carandell, Josep Maria: "Salons de Barcelona", Editorial Lumen, Barcelona, 1984: Casa del carrer Montcada: "...l'any 1722 Miquel Alegre, avi (vol dir besavi) del que serà primer i únic Baró de Castellet Marià Alegre d'Aparici i d'Amat (1756-1831) va

comprar la casa. Els Alegre hi fan diverses intervencions, la façana es modifica en vida de Miquel Alegre, la seva filla Maria afegeix un cos a la banda de llevant i Marià Alegre hi farà una important reforma a la crugia de façana del pis principal donant lloc al saló que estudiem i a una estrada³⁷. La llicència va ser sol·licitada pel seu pare Miquel Alegre i Roig.

7 Thomson, James, “Els orígens de la industrialització a Catalunya. El cotó a Barcelona 1728-1832”, Barcelona 1994.

8 BC, Fons del Baró de Castellet, 1713, Vestuari de l'Exèrcit.

9 BC, Fons del Baró de Castellet, 1723-1736, Nomenaments Reials de veedor de les fàbriques de robes de llana i tints.

10 BC, Fons del Baró de Castellet, 1710-1729, Arrendament de la Bolla.

11 BC, Inventari del Fons del Baró de Castellet. Nota biogràfica de la família Alegre.

12 Thomson, James, “Els orígens de la industrialització...”, Op. Cit.

13 Molas, Ribalta, Pere. “Diputats i Síndics a l'Ajuntament borbònic de Barcelona (1760-1808)”, Revista de Dret Històric Català, Vol 4, 2004.

14 A.C.A. R.A. Priv. L 539/289. Citat per Cillezuolo Uzquiza, M. Antonia, “Los fabricantes: su enoblecimiento. Los Canals: la fábrica de indianas. De “payes a barón”. Otros fabricantes ennobleados”. Actes del II Congrés d'Història Moderna de Catalunya. Revista d'Història Moderna “Pedralbes”, 8-1, Universitat de Barcelona, 1988.

15 BC, Arch. RC, n.º 1, “Alegre i Gibert”, 405: “Fábrica de indianas. Debe y Haber (1761-1770)”, fol. 1. Citat per Grau, Ramón, i Marina López, “Empresari i capitalista a la manufactura catalana del segle XVIII”, Revista Recerques n. 1. Barcelona 1974.

16 Vegeu casa fàbrica Guàrdia.

17 Thomson, James, “Els orígens de la industrialització...”, Op. Cit.

18 BC, Arch. RC, n. 1, Alegre, 405: “Alegre i Gibert”, “Fábrica de indianas. Debe y Haber (1761-1770)”.

19 Vilar, Pierre, “La Catalunya industrial: reflexions sobre una arrencada i sobre un destí”, 1974.

20 Vegeu casa fàbrica Iglesias.

21 Thomson, James, “Els orígens de la industrialització...”, Op. Cit.

22 AHCB, Obreria C-XIV, caixa 26, 25 d'abril de 1766, llicència de Miquel Alegre per posar dos guardarrodes a la seva fàbrica del carrer de Trentaclaus. Sense plànol.

23 BC, JC, llig.53, núm 40, foli 4, llista de fabricants en actiu, l'any 1768. Citat per Grau, Ramon “Empresari i capitalista...” pg 29.

24 Grau, Ramón, “Telares, acciones y localización de las fábricas de indianas interesadas en la Compañía de Hilados de algodón (1768-1799)”. Inèdit.

25 BC, Fons del Baró de Castellet, Agustí Gibert i Xurrich, Documents personals, Causa contra Gregori Frenchs (1770-1774)/Miquel Alegre i Roig. Documents judicials 154/2, 1774-1775, Causa d'Alegre i Roig (Miquel) contra Gregori French pels lloguers de la fàbrica.

26 Vilar, Pierre, “La Catalunya industrial...”, Recerques núm. 3, Barcelona 1974.

27 Vicente, Marta, “Artisans and work in a Barcelona cotton factory (1770-1816)”, Review of Social History 45 (2000): 1-23.

28 Grau, Ramon, “Telares...”. Op. Cit.

29 Grau, Ramon, “Telares...”. Op. Cit.

30 APNB, Notari: Sebastià Prats, llibre 7º, 1765-67, fol 88 i ss. “Josep Aimar i Cia”. Citat per Grau, Ramon, “Telares...”. Op. Cit.

31 Vegeu casa fàbrica Aimar Ribas, carrer de Llàstics.

32 Blasco, Yolanda i Sudrià, Carles, “El Banc de Barcelona, 1844-1874, Història d'un banc d'emissió”, Generalitat de Catalunya, 2009.

33 BC, Fons del Baró de Castellet, Documents comercials, “Miquel Alegre i fill”, constitució de la companyia 1784.

34 AHCB Obreria C-57, 23 de novembre de 1793, Miquel Alegre i Roig, carrer de Vigatans, engrandir una porta i fer-ne una altra estreta, posar ampit. Sense plànol.

35 Altisent, Aurora; Carandell, Josep Maria: “Salons de Barcelona”....”. Op. Cit.

36 AHCB, Obreria, C-XIV, caixa 55, 7 de novembre de 1791, Miquel Alegre i Roig sol·licita permís per enderrocar fins el primer pis i reedificar la façana del carrer Montcada. Plànol de façana, sense signatura.

37 Rosselló i Nicolau, Maria Isabel, “L'interior a Barcelona en el segle XIX”, Tesi doctoral, ETSAB, Barcelona, juliol de 2005.

38 BC. Fons Baró de Castellet. Marià Alegre i Aparici, Documents personals i familiar, 1793-1797, concessió del títol de Baró.

39 BC. Fons Baró de Castellet 152/4. Miquel Alegre i Roig. Obres 1756-1795. Es conserven diferents documents vinculats a obres iniciades per Miquel Alegre, entre els quals n'hi ha alguns de les obres del carrer Montcada. Són principalment setmanades del mestre de cases Jaume Valls i del fuster Felip Teixidor, així com alguns d'altres artesans. Citat per Rosselló i Nicolau, Maria Isabel, “L'interior a Barcelona...”. Op. Cit.

40 BC. Fons Baró de Castellet 152/4.

41 Segons Maribel Rosselló, aquestes sales reben el nom d'estrades, perquè aquí s'hi situava una tarima (estrado) on es col·locava el morador de la casa per rebre les visites.

42 Rosselló i Nicolau, Maria Isabel, “L'interior a Barcelona...”. Op. Cit.

43 AHCB FC, B-260 Llibres de comptabilitat de 1783.

44 Vicente, Marta, “Artisans...”. Op. Cit.

45 ACA, Mapas y Planos. MP-620, Sant Adrià del Besòs (1795) Prado de indianas de Marianna Crous y Terrenos circundantes. Signa Francesc Renart i Closas, arquitecte. Citat per Vicente, Marta, “Artisans...”. Op. Cit.

46 AHCB Obreria C-61, 11 de juliol 1797, Marià Alegre, Baró de Castellet, carrer Comte de l'Assalto, edificar casa, pb+4p, 90 pams (casa i botigues). Sense signatura.

47 AHCB Obreria C-58, 2de juliol de 1794, Marià Alegre i Aparici, carrer de Capellans, obrir una porta, un amplit (balcó) i una obertura. Sense plànol.

48 ACA RA Priv. L 1264/61. Citat per Cillezuolo Uzquiza, M. Antonia, “Los fabricantes: su enoblecimiento...”, Op. Cit.

49 BC. Fons Baró de Castellet, Marià Alegre i Aparici, Documents personals i familiar.

50 Anònim, “Almanak Mercantil ó Guia de Comerciantes para el año 1802”, Madrid 1802, Plaza de Barcelona, pg. 245.

51 Vegeu casa fàbrica Guàrdia.

52 Vicente, Marta, “Artisans and Work in Barcelona Cotton Factory (1770-1816)”. International Institut voor Sociale Geschiedenis, 2000.

53 BC, Alegacions Judicials, 24/26. Balanç de la fàbrica d'indianes administrada per Joan Baptista Cirés i Companyia durant l'any 1805.

54 Vicente, Marta, “Artisans...”, Op. Cit.

55 AHCB Gràfics N. Reg: 18688, 1840, Fragment del “Plano de la Ciudad de Barcelona, 1840”, Mabon lo Gº.

56 Dates fixades a partir de l'observació dels plànols de la ciutat entre 1842 i 1849.

57 AMCB, Exp. 20/18, “Acord de la Comissió de Foment Sobre la Desaparició de l'Arc del Cirés”. 01/01/1911 - 31/12/1911.

58 AMCB, Exp.565: “Treballs de Enrrunament Casa Núm. 1 C. Pere-camps, i Núm. 8-14 i 16 C. Cirés.”, 02/01/1945 - 01/01/1946. Exp: 684, “Concursos Desenrunament Finca Núm. 1 C. Peracamps i Núms. 8,14 i 16 C. Cirés, Així com Enderroc i Desenrunament Finques Núms. 43 i 51 C. Arc del Teatre. Contractista Antonio Puig.”, 02/01/1945 - 01/01/1946... etc.

05. Casa fàbrica ALABAU

1766

Fàbrica d'indianes

Carrer de Botella n. 16 i 16 bis

Edifici existent

Màquines:

10 a 12 telers (Botella) (1763-88)

Nombre d'operaris:

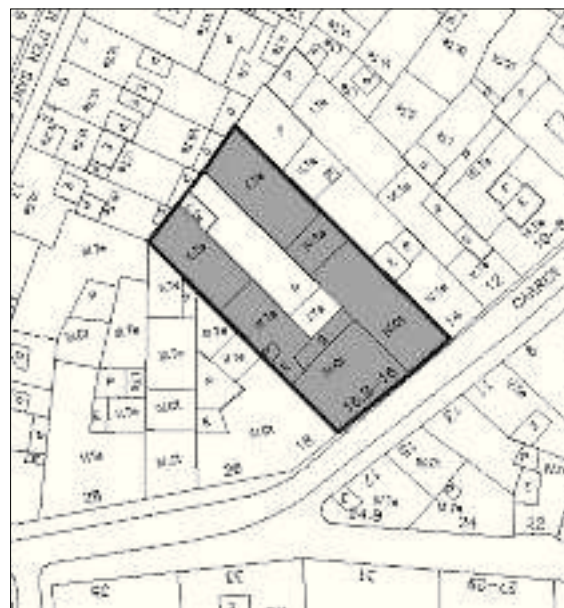
36 operaris (estimats) (1763-1788)

Arquitectura:

Reformes de la casa fàbrica (1771-80-82-84)

Esgrafiats de la casa fàbrica (aprox. 1782)

Autor: atribuïble a Pere Pau Muntanya

Els Alabau, encara que no eren nobles, procedien d'una antiga família de mercaders de Barcelona que es beneficià de la represa econòmica de finals del segle XVII. Els Alabau eren una família reconeguda a la ciutat, ja que havien estat elegits per formar part de la "matrícula de mercaders", una relació dels principals comerciants a l'engròs, la inclusió a la qual comportava responsabilitats polítiques i judicials.¹ El comerciant **Jeroni Alabau** (s. XVII – s. XVIII) va ser membre del Consell de Cent, i va ocupar els càrrecs d'Obrer segon el 1707 i de Conseller quart el 1709, a partir dels quals començà a comerciar amb l'abastiment de la carn de la ciutat entre 1709 i 1710,² assumint una afiliació pel bàndol austriacista durant la Guerra de Successió.

Francesc Alabau (1708-1787)³ era un ric veler que s'havia dedicat al comerç marítim i exercí de corredor de canvis. El 16 de maig de 1764, efectuà compres de blat durant la crisi de subsistències que afrontà la ciutat entre 1763 i 1764.⁴ Thomson cita Francesc Alabau, teixidor de seda, que s'havia iniciat en el ram de la indústria de les indianes,⁵ pare del també teixidor de seda Josep Alabau.

Thomson ha datat la fundació de la fàbrica de Francesc Alabau cap a l'any 1766,⁶ mentre que Ramon Grau dona com a primera data l'any 1763. La fundació de la companyia d'indianes va estar associada al procés d'establiment de Francesc Alabau al carrer Botella⁷ on acabarà construint una casa fàbrica a partir de l'addició de tres dissenys o parcel·les. L'any 1763 Francesc Alabau ja era fabricant d'indianes i propietari d'una casa al carrer Botella, manufactura que aviat podrà ser considerada una fàbrica, ja que va passar d'un nombre de 10 telers "corrents" el 1763 als 12 telers en funcionament el 1768, nombre que es mantindrà fins l'any 1788.⁸

El 31 d'agost de 1769 Francesc Alabau va comprar a Francesc Vilaseca, mestre de cases, conjuntament amb el seu fill Jacint Vilaseca i Roca, dues cases més que posseïen a continuació de la casa Alabau,⁹ edificis identificats per Veclus, a partir del Registre de la Propietat, al carrer Botella n. 16 i 16b (actuals). Aquests tres edificis composaren una unitat funcional i tipològica de casa fàbrica aconseguida a partir de les diverses obres de reforma realitzades i reedificacions, fins aconseguir una unitat compositiva del conjunt amb el tractament d'esgrafiats de la superfície de la seva façana.

Primerament, el 7 de juny de 1771, Francesc Alabau, en qualitat de propietari i fabricant d'indianes, realitzà unes primeres reformes a la fàbrica del carrer Botella, que consistien a posar balcons reformant les obertures.¹⁰ Era propietari també de cases als carrers de l'Esgrima i del Cremat del barri de Sant Pere, que també va fer reformar l'any 1775.¹¹

La família Alabau va adquirir una gran influència en el comerç barceloní. El 1777 Francesc Alabau era accionista fundador del Banc de Vitalicis o Companyia de Fons Perduts de Barcelona,¹² fundat per comerciants i hisendats de Barcelona, Madrid i altres poblacions¹³ que va ser dirigit per Joan Tilebein, cònsol de Prússia, i el comerciant Joan March. L'activitat bàsica d'aquesta entitat va ser la de rebre dipòsits que es constituïen en pensions vitalícies.

El 1780 Francesc Alabau efectuà noves reformes i ampliacions a la fàbrica afegint un pis i fins arribar a l'alçada de 70 pams.¹⁴ El 1782, però la va fer "obrar" al mateix carrer de Botella, fins a l'alçada de 80 pams.¹⁵ En definitiva, eren unes intervencions que devien significar una important inversió, per acabar formalitzant el conjunt de la fàbrica Alabau, sota la direcció d'uns professionals de la construcció que ara per ara ens són desconeguts.

Com veurem, serà en aquesta data de l'any 1782, que considerarem com la més probable per a la configuració definitiva d'una tipologia de casa fàbrica de 14 metres d'amplada, una agrupació de casa i "quadres" que formaven un pati central, i amb una arquitectura de façana tardobarroca, destacable pels coneguts esgrafiats que han estat qualificats com uns dels més importants de Ciutat Vella.¹⁶

Francesc Alabau era, juntament amb el seu fill Josep Alabau, un important veler del ram de la seda. Tenien a més de la fàbrica del carrer Botella, una altra fàbrica oberta al carrer de Moles i edificaren també una residència a la Rambla. És molt coneguda, principalment entre els historiadors de l'art, la construcció, el mes de gener de 1783, d'un gran casal, hom li diu també palau,

Acció de 500 pesos de Francesc Alabau de la Companyia de Fons Perduts de Barcelona, 12 de març de 1777. Publicat per AA.VV. "La Llotja i l'economia Catalana, del Consolat de Mar a la Cambra de Comerç". Catàleg de l'exposició.

AHCB Obreria C-61, 31 d'agost de 1797, Francesc Alabau i Sala, botiguer, edificar al carrer de Riera de Prim Alta, pb+1p, 25 pams. Façana, signa Jaume Torra Vadella (o Torra-badella).

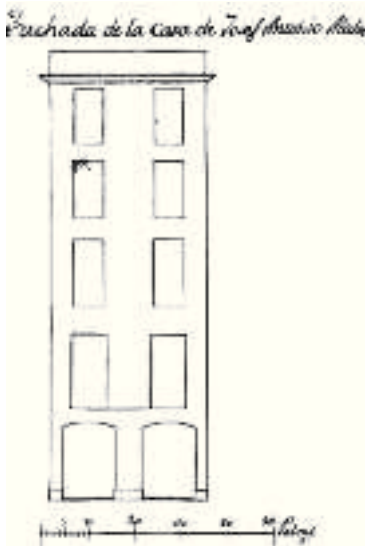
obra d'un mestre de cases fins ara desconegut. La casa Alabau de la Rambla va tenir una transcendència especial per les pintures realitzades per l'artista neoclassicista Pere Pau Muntanyà (1749-1803), les "escenas mitològiques en color" obrades el 1790, les quals Rosa Maria Subirana, i també Alcolea, ubiquen a la finca número 20 de la Rambla de les Flors o de Sant Josep.¹⁷

La investigació en el Registre d'Obreria ha donat com a resultat la llicència presentada pel fabricant d'indianes Francesc Alabau, el 4 de gener de 1783,¹⁸ per enderrocar i reedificar una casa, situada entre la Rambla i el carrer d'en Roca, emplaçament on hem de situar la Casa Alabau. Aquesta estava situada en un sector de la ciutat en procés de transformació a causa de l'enderrocament de la muralla vella, el nou traçat d'alineacions de la Rambla i la construcció de grans palaus com els dels Marc o dels Moja, en aquell moment encara en construcció pocs metres més amunt.

Aquesta llicència no disposava però de plànols i per tant no permetia la seva identificació. El dia anterior, el 3 de gener de 1783, el reconegut mestre d'obres Josep Ribas i Margarit, havia presentat també una llicència, sense plànol, per edificar unes cases davant dels Carmelites descalços, és a dir un edifici que donava a la Rambla i al carrer d'en Roca, davant del Convent de Sant Josep,¹⁹ en el mateix emplaçament de la Casa Alabau.

Aquesta coincidència en les dates fa pensar doncs, que estem parlant del mateix edifici; la Casa Alabau de la Rambla, amb una autoria que pot ser atribuïda al mestre d'obres Josep Ribas i Margarit,²⁰ és un edifici de 120 pams de façana que, com veurem més endavant, va ser reformada el 1806, amb una llicència d'obreria de la qual es disposa d'una representació gràfica identificable amb els edificis encara existents.

Si considerem la bibliografia existent, Francesc Alabau devia morir el 1787, i va deixar el patrimoni als seus fills i descendents. Un primer membre de la família, **Francesc Alabau i Sala** (o Solà) (s. XVIII) es devia establir de botiguer al carrer de la Riera d'en Prim Alta, a la zona dels Horts de Ferlandina que probablement devien tenir ús com a prat d'indianes. En aquest emplaçament, el 1797, Francesc Alabau i Sala hi va fer edificar una casa de dues plantes,²¹ sota la direcció del mestre d'obres Jaume Torra Vadella.²² A més de les progressives inversions immobiliàries que es realitzaren al llarg del segle, Francesc

AHCB Obreria C-50, 20 de gener de 1789, Josep Antoni Alabau, reedificar, pb+4p, 92 pams, carrer Escudellers Blancs. Façana, sense signatura.

Alabau i Sala simultanejava la professió de fabricant i negociant d'indianes, comprant directament teixits estampats a altres fabricants, sobretot a la comunitat maltesa establerta a la ciutat. Alabau havia comprat el 1797 a un fabricant maltès establert a Sant Martí de Provençals un total de 72 peces d'indianes per un valor de 1.493 lliures, 4 sous i 6 diners.²³

Josep Antoni Alabau (s. XVIII – s. XIX), fill de Francesc Alabau, s'independitzà per dedicar-se a la professió de teixidor de seda i més endavant de fabricant d'indianes. El 1772 ja tenia una fàbrica pròpia, la societat Josep Alabau al carrer del Carme, amb 20 telers cor-

rents.²⁴ Ocupava un edifici llogat a un membre de la família Bartram, que Josep Alabau, com a "fabricant d'indianes, mocadors i altres gèneres", començà a reformar el 1778,²⁵ una fàbrica del carrer del Carme que creiem que corresponia igualment a una tipologia de casa fàbrica, tal com descriu, "fàbrica y casa", a la llicència de 1782 i posteriors,²⁶ és a dir una convivència entre la residència i la indústria.

El 1783, el nombre de telers instal·lats ja s'havia incrementat fins a 30 unitats, quantitat que es va mantenir fins el 1788. Josep Alabau era una fàbrica interessada en la Companyia de Filats de Cotó amb 4 accions el 1794 i 2 accions el 1799.²⁷ Segons Ramon Grau, existí una segona fàbrica a nom de Josep Alabau, fill, amb dues accions de la Companyia de Filats de Cotó els 1794 i 1799,²⁸ edifici que molt probablement era el mateix dels carrers del Carme i Jerusalem, que Pau Alabau reformà el 1794²⁹ i que a partir de 1795 serà ocupat per la companyia de **Pau i Jaume Alabau** (s. XVIII).

Josep Antoni Alabau havia fet aixecar altres edificis a Barcelona, una casa al carrer d'Escudellers Blancs el 1789³⁰ i una altra al carrer de l'Hospital, el 1803,³¹ sota la direcció del mestre de cases Joan Valls i Balansó,³² de la qual disposem d'una descripció de la façana, probablement d'una segona casa fàbrica establerta en societat amb el sastre Josep Pucull. La fàbrica d'indianes de Josep Alabau va arribar a ser un dels principals proveïdors de la companyia Joan Rull i Cia durant els anys 1791 i 1800,³³ fins que va fer fallida entre els anys 1805 i 1806.³⁴

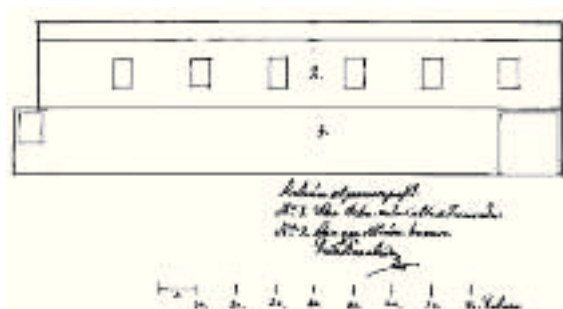

AHCB Obreria C-70, 15 de desembre de 1803, "Joseph Alabau, fabricante de indianas y Joseph Pucull maestro sastre...casas n. 20 y 21 de la calle Ospital...componer...roina...perfil", Façanes, signa Joan Valls i Balansó.

Dins d'aquest entorn de negocis, també s'havia creat el 1795 una nova societat formada pels germans **Jaume i Pau Alabau** (s. XVIII – s. XIX), probablement fills o parents de Josep Antoni Alabau, amb la fundació d'una nova fàbrica d'indianes el 31 de juliol de 1795, per part dels dos socis, amb un capital de 6.000 lliures i una direcció compartida.³⁵

Aquesta modesta fàbrica va instal·lar-se al carrer del Carme, cantonada amb el carrer de Jerusalem, en uns edificis que probablement eren la mateixa fàbrica que ocupà Josep Alabau entre 1772 i 1799, i que Pau Alabau ja havia fet reformar el 1794,³⁶ cases que serien novament reformades el 1803 pel mestre d'obres Pere Paraleda,³⁷ amb l'addició d'una planta més. Per aquesta llicència s'ha localitzat la ubicació de la fàbrica de Jaume

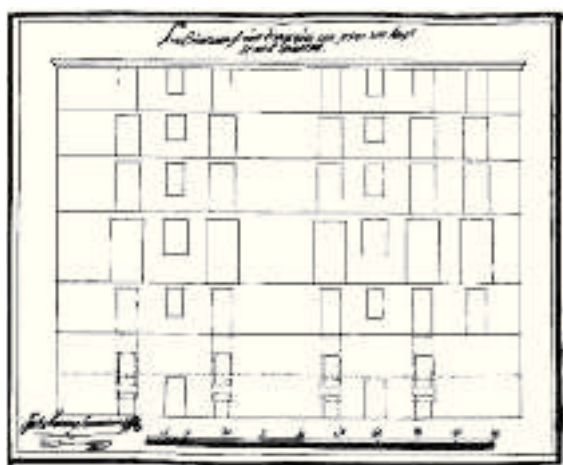
i Pau Alabau al número 27 del carrer del Carme i als números 13-15 (actuals) del carrer de Jerusalem. Segons Thomson la fàbrica de Jaume i Pau Alabau també va fer fallida el 1805,³⁸ per tant, cap d'aquestes empreses va superar la Guerra del Francès.

AHCB Obreria C-68, 17 de febrer de 1803, "Jayme Alabau y Pablo Alabau, comerciantes y fabricantes de indianas... pequeña obra en la casa que poseen... calle del Carme...y calle Jerusalem" pb+1. Façana, signa Pere Paraleda. Llegendra: "Relación del presente perfil: N. 1, Obra hecha en la calle Jerusalem, N. 2 Obra que solicita hacerse. Pedro Paraleda".

Els descendents d'aquesta família de comerciants i fabricants els trobarem a principis del segle XIX, gestionant un important patrimoni familiar. La casa de la Rambla feta aixecar per Francesc Alabau el 1783 passà per herència a **Joaquim Alabau** (s. XVIII – s. XIX), probablement net de Francesc, el qual la va fer reformar l'any 1806,³⁹ sota la direcció del mestre d'obres Josep Mestras i Gramatxes.⁴⁰

Per aquesta llicència de reforma podem conèixer la façana de la Rambla de la Casa Alabau, residència de Francesc Alabau, atribuïble a l'arquitecte Josep Ribas i Margarit, feta aixecar el 1783 que, com hem vist, acollí les pintures realitzades per l'artista neoclàssic Pere Pau Muntanyà el 1790. Aquesta documentació ha servit per identificar aquesta Casa Alabau en l'actual edifici número 114 de la Rambla, tant per les línies generals del traçat i composició de la façana com per l'amplada de parcel·la de 120 pams, equivalents aproximadament als 24 metres actuals.

AHCB Obreria C-73, 12 de maig de 1806, "Joaquin Alabau, comerciante... poseedor de una casa en la Rambla y calle d'en Roca... levantar oberturas...". Façana, signa Josep Mestras i Gramatxes. Casa Alabau de la Rambla. Identificat amb l'actual parcel·la n. 114 de la Rambla.

Trobarem un **Josep Alabau**, uns anys més tard, matriculat a les classes de l'Escola de Mecànica de la Junta

de Comerç entre 1819 i 1820.⁴¹ També els trobarem implicats en el règim constitucional de 1820: un ciutadà **Pau Alabau**, formà part del Cinquè Batalló de la Milícia Nacional el 1820, i l'hisendat **Joaquim Alabau** en el càrrec de Comissari de Barri del 1820 al 1823.⁴² Desconeixem si, amb el retorn de l'absolutisme, van ser objecte de repressió, però no s'ha detectat la presència de Joaquim Alabau a Barcelona fins l'any 1834 al carrer Major de Gràcia,⁴³ el 1835 fent obres a la Casa Alabau de la Rambla,⁴⁴ i el 1838 representat per un administrador dels béns de la família a la Casa Alabau.⁴⁵ A partir d'aquests anys ja no s'ha detectat més activitat econòmica d'aquesta família.

La casa fàbrica Alabau del carrer Botella ha estat identificada amb la finca existent als números 16 i 16 bis d'aquest carrer, edifici corresponent a una tipologia manufacturera del segle XVIII, la casa fàbrica, amb la seva tradicional forma de desplegament del programa industrial al voltant d'un pati central, com pot apreciar-se als Quarterons Garriga de 1858. Una distribució tipològica que s'ha conservat íntegrament fins el dia d'avui, de la qual destaca principalment la seva façana per la qualitat dels seus esgrafiats típics de l'arquitectura tardobarroca.

Segons les dades subministrades per l'arquitecte Joan Casadevall, el programa iconogràfic dels esgrafiats abastava des de les representacions mitològiques relacionades amb l'aigua als oficis, fins als elements de repertori que podrien estar relacionats amb el món del tèxtil, elements importants que han estat objecte de l'atenció dels especialistes.⁴⁶ Aquests esgrafiats estan documentats des de l'any 1910, gràcies a l'Arxiu Mas.⁴⁷ Actualment el seu estat de conservació és molt precari i lamentable, i està en procés de restauració.

Arxiu Mas CD- 6270. Fotografia de l'any 1910, que havia identificat els esgrafiats del número 16 del carrer Botella.

Quarteró Garriga de 1858. Pot apreciar-se la casa fàbrica Alabau del carrer Botella n. 16, indicada com a edificació antiga, amb tipologia de casa fàbrica.

La casa fàbrica Alabau és un edifici que està inclòs en el Catàleg del Patrimoni arquitectònic de Barcelona,⁴⁸ amb un Nivell de Protecció B: Bé cultural d'interès Local amb la següent descripció: "Edifici d'habitatges, carrer Botella 16 i 16 bis: Casa setcentista construïda al mig de les hortes que en aquell segle encara ocupaven aquesta zona del Raval; consta de planta baixa i tres plantes pis. La façana, en la qual s'alternen balcons i finestres té excel·lents esgrafiats rococós amb temes camperols: un nen tallant flors amb unes tisores; un pastor amb un gaiato a l'espatlla; la personificació d'un riu; Neptú dominant les onades; grotescs, garlandes i, entremig, bustos damunt estípites. Els balcons estan realitzats amb els característics ferros de forja i ceràmiques vidriades del segle XVIII, i la façana l'acaba una cornisa que conté la tortugada de desguàs". Els seu nivell de protecció és B:B, qualificació 12b (p). Casc antic conservació del centre històric.

casa fàbrica Alabau, carrer de Botella n. 16 i 16 bis. (Foto, Catàleg del Patrimoni)

La fàbrica Alabau del carrer del Carme, era una primitiva instal·lació industrial identificada, a partir de la llicència de 1803 del mestre d'obres Pere Paraleda.⁴⁹ Per aquesta llicència s'ha localitzat la ubicació d'aquesta segona fàbrica al carrer del Carme número 27 i números 13-15 del carrer de Jerusalem. Aquest edifici va desaparèixer en ser substituït a mitjan segle XIX, tal com pot deduir-se dels Quarterons Garriga de 1858.

La Casa Alabau de la Rambla, ha estat identificada al número 114 de la Rambla edifici originalment construït per Francesc Alabau el 1783, entre la Rambla i el carrer d'en Roca, atribuïble a l'arquitecte Josep Ribas i Margarit, com ja s'ha dit més enrere, i que acollí les pintures de Pere Pau Muntanya del 1790. Actualment

és un edifici setcentista, amb certes modificacions i diferències en les obertures respecte el projecte de reforma de 1806, però identificable per la dimensió de la parcel·la i el seu traçat general dels eixos i balcons. Actualment disposa encara d'una fornícula amb una advocació religiosa de la Mare de Déu de la Mercè, molt habitual a les cases comercials i fàbriques d'indianes d'aquest període.

Aquest edifici forma part del Catàleg del Patrimoni amb un Nivell de Protecció B: Bé Cultural d'interès Local amb la següent descripció: "Edifici d'habitatges, Rambla n.

114, carrer d'en Roca n. 29: Construcció de principi del segle XVIII que té una àmplia façana, però sobre parcel·la de poca profunditat. Els baixos i l'entresòl estan completament desfigurats per les botigues que els ocupen, malgrat que és visible el portal d'arc escarser. A la vertical d'aquest, els balcons de llosana de pedra que ocupen els quatre pisos són substituïts per finestres. A la primera planta, però hi ha una notable fornícula molt ornamentada que conté una bona imatge, de volum rodó, de la Mare de Déu de la Mercè".

Casa Alabau, la Rambla n. 114. (Foto JAV 2012)

NOTES

1 Thomson, James, "Els orígens la industrialització a Catalunya. El cotó a Barcelona (1728-1832)", Barcelona 1994. pg. 150.

2 Martí Fraga, Eduard, "La classe dirigent catalana als tres comuns i el braç militar (1697-1714)", Barcelona 2009.

3 Les dates i les referències a la compra de la finca del carrer Botella han estat subministrades per una Nota històrica de la finca del carrer Botella n. 16 i 16 b, del 6 de juny de 2012, procedent de la "Fitxa 4.559 de l'Estudi Cromàtic de les Façanes de Barcelona de l'Arxiu Joan Casadevall". També vegeu: Veclus, "Els esgrafiats setcentistes de Ciutat Vella. Estudi Històric. Botella 16 i 16 bis".

4 Simon i Tarrés, Antoni, "Barcelona i Catalunya durant la crisi de subsistències de 1763-1764". Racó n. 1, 1995.

5 Thomson, James, "Els orígens..." op. cit. pg. 188.

6 Thomson, James, "Els orígens...", op. cit. pg. 232.

7 El nom de Botella està associat a una família d'hortolans de Sant Antoni, del segle XIV. Ajuntament de Barcelona "Nomenclàtor".

8 Grau, Ramon, "Telares, acciones y localización de las fábricas de indianas interesadas en la Compañía de Hilados de algodón (1768-1799)", inèdit. "Francisco Alabau, 1763 de 10 a 12 telers, 1772 12 telers, 1783-88 12 telers, Localización: c. Botella.

9 APNB, Notari Josep Antoni Mallachs "decimum septimum manuale", 31 d'agost de 1769. Citat per Veclus, "Els esgrafiats setcentistes de Ciutat Vella. Estudi Històric. Botella 16 i 16 bis".

10 AHCB, Obreria, C-26, 7 de juny de 1771, Francisco Alabau, fabricant d'indianes, posar quatre balcons al carrer Botella. Sense plànol.

11 AHCB Obreria C-34, 21 d'abril de 1775, Francisco Alabau, corredor de canvis, enderrocar part de la façana, posar un balcó al primer pis als carrers Esgrima i Cremat. Sense plànol.

12 Acció de Francesc Alabau de la "Compañía de Fondos Perdidos establecida en Barcelona...", 12 de març de 1777. Publicat per AA.VV. "La Llotja i l'economia Catalana, del Consolat de Mar a la Cambra de Comerç". Catàleg de l'exposició.

13 Blasco, Yolanda i Sudrià, Carles, "El Banc de Barcelona, 1844-1874, Història d'un banc d'emissió", Generalitat de Catalunya, 2009. Respecte del Banc de Fons Perduts, podeu consultar Carrera Pujal (1947); també Castañeda (1991).

14 AHCB, Obreria, C-39, 12 de juny de 1780, Francisco Alabau, fabricant d'indianes, afegir un pis a la casa al carrer Botella, pb+3p, 70 pams. Sense plànol. AHCB, Obreria, C-39, 2 d'agost de 1780, Francisco Alabau, fabricant d'indianes, posar balcons la casa al carrer Botella. Sense plànol.

15 AHCB, Obreria, C-41, 9 d'agost de 1782, Francisco Alabau, fabricant, obrar la casa al carrer Botella, PB+ent+3p, 80 pams. Sense plànol.

16 Nota històrica de la finca del carrer Botella n. 16 i 16 b, del 6 de juny de 2012, procedent de la "Fitxa 4.559 de l'Estudi Cromàtic de les Façanes de Barcelona de l'Arxiu Joan Casadevall".

17 Subirana Rebull, Rosa Maria, i Triadó, Joan-Ramon, "Art, història i ideologia...", Op. Cit.: "Ubicada al número 20 de Rambla de Sant Josep o de les Flors, posteriorment esdevingué la seu del local conegut com "La Tribuna". Vegeu Santiago Alcolea Gil, "La pintura en Barcelona", I (1959-1960), p. 148 i II (1961-1962), 125; Esgrafiats. Teoria i pràctica. Aula d'arquitectura 25, Edicions UPC, 2000."

18 AHCB Obreria, C-43, 4 de gener de 1783, Francesc Alabau, fabricant d'indianes, enderrocar i reedificar a la Rambla i carrer d'en Roca. Sense plànol.

19 AHCB Obreria C-43, 3 de gener de 1783, "Josep Ribas y Margarit, arquitecto...casas de la calle d'en Roca...en la Rambla frente a los carmelitas descalzos...edificar". Sense plànol.

20 L'arquitecte Josep Ribas (o Ribes) i Margarit (aprox. 1726 – s. XVIII) era propietari de la fàbrica d'indianes "Josep Aimar i Cia." del carrer Llòstics i estava implicat en negocis ben diversos, com la construcció urbana, el comerç de sucre a les Antilles, o els arrendaments de drets. Arranz cita a Josep Ribes i Margarit, nascut entre 1726 i 1728, i investit mestre de cases entre 1746 i 1747. Treballà per a la casa ducal dels Medinaceli, per a la qual reformà la casa Gralla de Portaferriça, i per als ducs de Sessa, per als quals amplià el Port de Palamós, i aixecà el Palau Sessa²¹ o Larrard al carrer de la Mercè, Ample i de la Plata, projecte de 1772, finalitzat el 1778. El 1788, Josep Ribas i Margarit, va fer aixecar tres cases d'habitatges de la fàbrica "Josep Aimar i Cia.". Josep Ribas i Margarit va ser probablement també l'autor de la Casa Alabau a la Rambla i el de la casa fàbrica per al seu fill Marià Ribas i Aimar (s. XVIII – s. XIX), fabricant de sabó i d'indianes aixecat al carrer Nou el 1793.

21 AHCB Obreria C-61, 31 d'agost de 1797, Francesc Alabau i Sala, botiguer, edificar al carrer de Riera de Prim Alta, pb+1p, 25 pams. Façana, signa Jaume Torra Vadella (o Torrabadella).

22 Jaume Torra Vadella (o Torrabadella), mestre d'obres desconegut. Arranz no dona cap referència.

23 ACA, RA, TRCC 14101 Citat per Vassallo, Carmel, "Corsairing to Commerce: Maltese Merchants in XVIII Century Spain, Malta University Publishers, 1997.

24 Grau, Ramon, "Telares...", Op. Cit. "Joseph Alabau, 1772, 20 telers, 1783 30 telers, 1788 30 telers, 1794 4 accions i 1799 2 accions. C. del Carmen".

25 AHCB, Obreria, caixa 37, 17 de novembre de 1778, Josep Alabau, fabricant d'indianes, mocadors i altres gèneres, casa llogada a Bartra-

mon, posar clavegueró al carrer del Carme fins a la cantonada del carrer d'en Cervelló. Sense plànol.

26 AHCB, Obreria, caixa 42, 11 d'octubre de 1782, José Alabau, fabricant d'indianes, buidar dipòsit en la fàbrica i casa del carrer del Carme. Sense plànol. AHCB, Obreria, caixa 44, 14 de juny de 1784, José Alabau, fabricant d'indianes, buidar dipòsit de la casa del carrer del Carme. Sense plànol.

27 Grau, Ramon, "Telares...", Op. Cit.

28 Grau, Ramon, "Telares...", Op. Cit. "Josep Alabau, hijo, 1794 2 accions, 1799 2 accions, sense carrer.

29 AHCB Obreria C-58, 8 d'agost de 1794, Pau Alabau, comerciant, fer obertures al carrer de Jerusalem. Sense plànol.

30 AHCB Obreria C-50, 20 de gener de 1789, Josep Antoni Alabau, enderrocar i reedificar, pb+4p, 92 pams, carrer Escudellers Blancs. Façana, sense signatura.

31 AHCB, Obreria, caixa 70, 15 de desembre de 1803, "José Alabau, fabricante de indianas y Josef Pucull, maestro sastre... edificar casa...calle Ospital, 19", Façana, signa Juan Valls y Balansó.

32 Joan Valls i Balansó era un mestre d'obres poc conegut i del qual no teníem cap referència. Va ser un professional de transició que actuà a cavall entre els dos segles i que durant 30 anys d'activitat arribà a tenir un considerable currículum d'obres fins ben entrat el segle XIX. Entre els clients habituals citarem els fabricants d'indianes Pere Fàbregas (1799 i 1804) i Josep Alabau (1803), els comerciants Antoni i Manel Bertran Casans (1807), el fabricant de naips Cayetà Fornis (1821), el fabricant Keittinger (1826) i els fabricants de teixits, Felip Solà (1829), Josep Serra i Marrugat (1829) i Domènec Cortès (1830).

33 Sánchez, Alexandre, "L'estructura comercial d'una fàbrica d'indianes barcelonina: Joan Rull i Cía", Recerques n. 22, Barcelona 1989.

34 BC Fons Gònima-Janer. Documentació comercial 4.1.9.18 Varia (54/6) 2. Fallida de Josep Alabau (1805-1806).

35 APNB, Notari: Armengol Pinyol i Teixidor, 1795, foli. 110. "Jaume i Pau Alabau"; fabrica d'indianes. 2 socis. Acta inicial, 31/VII/1795. Capital: 6.000 ll. en moneda. Direcció compartida. Citat per Grau, Ramon, i Marina López, "Empresari i capitalista a la manufactura catalana del segle XVIII", Revista Recerques n. 1. Barcelona 1974.

36 AHCB Obreria C-58, 8 d'agost de 1794, Pau Alabau, comerciant, fer obertures al carrer de Jerusalem. Sense plànol.

37 AHCB Obreria C-68, 17 de febrer de 1803, "Jaime Alabau y P. Alabau, comerciantes y fabricantes de indianas.... pequeña obra en la casa que poseen... calle Carmen... calle Jerusalem...", pb+1. Façana, signa Pere Paraleda.

38 Thomson, James, "Els orígens...", op. cit. pg. 343.

39 AHCB Obreria C-73, 12 de maig de 1806, "Joaquin Alabau, comerciante...poseedor de una casa en la Rambla y calle d'en Roca...levantar oberturas...", Façana, signa Josep Mestras i Gramatxes.

40 Arranz cita a Josep Mestres i Garmatges, investit mestre per la Confraria de mestres de cases i molers el mes d'octubre de 1805 i va ser clavari de la confraria els anys 1819, 1827, 1828 i 1829. Va succeir el seu germà Francesc en el càrrec de mestre d'obres de la Catedral fins al 1832. Treballà per a diferents fabricants i comerciants, com Joan Tintoré (1804-5) i Joaquim Alabau (1806).

41 Puig-Pla, Carles, "Física, Tècnica i Il·lustració a Catalunya", Tesi doctoral, UAB, Barcelona 2006.

42 Roca i Vernet, Jordi, "Política, liberalisme i revolució". Barcelona 1820-1823", Tesi doctoral, U.A. de Barcelona, 2007.

43 AHCB Obreria C-119, 26 d'agost de 1834, "Joaquin Alabau...calle mayor de Gracia, media pluma de agua". Sense plànol.

44 AHCB Obreria C-121, 5 de maig de 1835, "Joaquin Alabau...casas sitas en las Ramblas, en Sn José, señaladas con el n. 76...pavimentar el frente de las dos tiendas". Sense plànol.

45 AHCB Obreria C-129, 29 de desembre de 1838, "José Pich, administrador de los bienes de la casa de Alabau...expone...limpiar el albañal...casa n. 67, sita en la Rambla". Sense plànol.

46 Comas, Ramon N. 1913- Cirici, Alexandre, Barcelona 1952- Casa-devall, Joan, "Els Colors de Barcelona: Ciutat Vella, Esgrafiats:" 1992.

47 Arxiu Mas CD- 6270. Fotografia de l'any 1910, que havia identificat els esgrafiats del número 16 del carrer Botella.

48 Ajuntament de Barcelona, Catàleg del Patrimoni arquitectònic de Barcelona. Botella 16 i 16 bis, Nivell de Protecció B: B, Qualificació 12b(p).

49 AHCB Obreria C-68, 17 de febrer de 1803, "Jaime Alabau y P. Alabau, comerciantes y fabricantes de indianas.... pequeña obra en la casa que poseen... calle Carmen... calle Jerusalem...", pb+1. Façana, signa Pere Paraleda.

06. Casa fàbrica IGLESIAS

1767

Fàbrica d'indianes de Ntra. Sra. de la Mercè i Sant Francesc de Paula

Carrer de l'Arc del Teatre (abans Trentaclaus) n. 20-22

Carrer de l'Est (abans carrer de l'Alba) n. 1-23

Carrer Nou de la Rambla n. 28-37

Edificis desapareguts

Màquines:

12 telers (Oleguer Iglesias) (1772)

Nombre d'operaris:

59 operaris, incloses 16 criatures (1786)

Arquitectura:

Construcció de casa (1774)

Construcció de casa (1781)

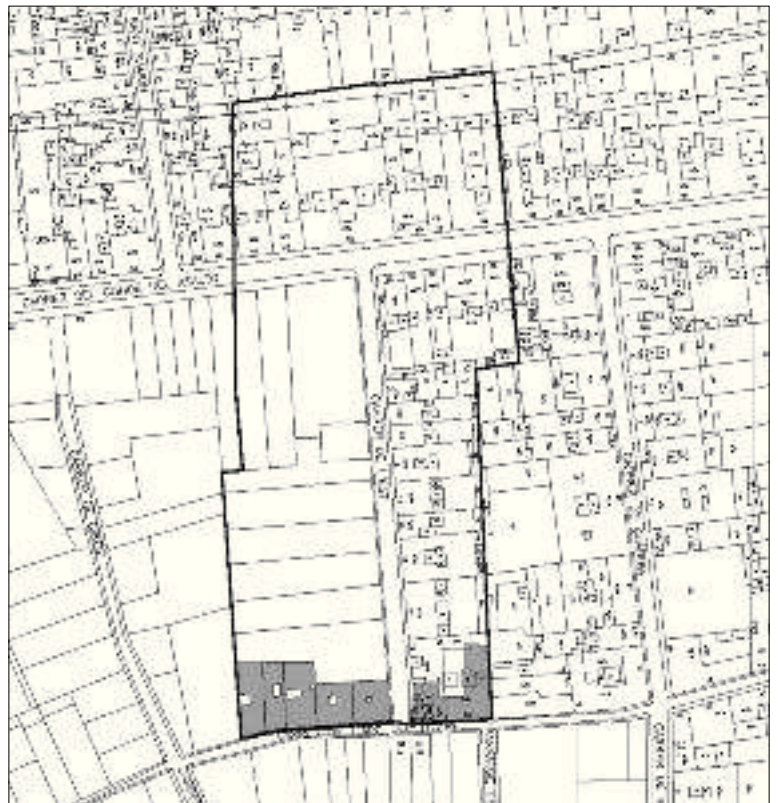
Reforma de casa (1786)

Construcció de casa (1789)

Reforma de casa (1791)

Reforma de casa (1794)

Reforma de casa (1811)

La família Iglesias, segons es descriu en els documents de l'Arxiu d'Obreria, eren hortolans del Raval i propietaris d'unes grans extensions de terrenys cultivats a les Hortes inferiors de Sant Pau, terrenys que malgrat la seva alta rendibilitat agrícola, començaven a ser cobejats pels fabricants d'indianes, ja que era l'única oportunitat de disposar de fàbrica i prats d'indianes en un mateix espai a l'interior del recinte protegit de les muralles de la ciutat. Com veurem pels documents d'Obreria, aquest va ser un cas d'alternança entre el treball agrícola i la indústria.

AHCB Obreria, C-33, 19 de juny de 1774, Josepa Iglesias, vídua, carrer de Trentaclaus, reedificar. Façana (2 portals), sense signatura.

Francesc Iglesias (o Yglesias) (s. XVIII) de professió hortolà de les hortes de Sant Pau de Barcelona. El 1747 entrà treballar primer a l'empresa Canals com a "mancebo fabricante de indianas"¹ i molt probablement era el mateix Francesc Iglesias, a qui l'any 1756 el tintorer Aimar havia ensenyat els secrets del "colorit".

El 1766 Francesc Iglesias treballava de fabricant a la fàbrica Alegre i un any més tard, el 1767, va fundar la seva pròpia empresa juntament amb el seu fill,² sense que se n'hagi pogut descobrir l'envergadura i localització, encara que per fonts posteriors veurem que estava emplaçada al barri del Raval, al mateix costat de la fàbrica Alegre-Cirés. El 1771,

Francesc Iglesias era també un dels principals traficants del comerç colonial de l'aiguardent de raïm, amb la ciutat de Mompox a Nueva Granada (Colòmbia).³

Oleguer Iglesias (s. XVIII) era probablement un descendent de Francesc Iglesias amb qui montà una fàbrica d'indianes. Oleguer era un dels sis exoperaris que havien treballat a altres empreses d'indianes, citats per Thomson, que muntà la seva pròpia fàbrica.⁴ El 1772 la fàbrica Oleguer Iglesias era una companyia interessada en la Reial Companyia de Filats de cotó, amb 12 telers corrents.⁵ L'any 1774, probablement havia mort Francesc Iglesias, ja que la vídua, **Josepa Iglesias** (s. XVIII), feia reedificar una casa amb dos portals que s'obrien al carrer de Trentaclaus.⁶ També el 1781 feia construir una segona casa de dues plantes al carrer de Trentaclaus.⁷ Per aquests documents hem pogut localitzar els terrenys de la família Iglesias al carrer de Trentaclaus, on s'alternaren tant les activitats agrícoles com les industrials.

Oleguer Iglesias, la seva dona Francesca i el seu fill, l'any 1783, signaren un acta de constitució de la companyia anomenada Oleguer, Francesca Iglesias i fill, en un acta de "continuació" d'una companyia anterior, que devia ser la Oleguer Iglesias, per fer treballar la "fàbrica d'indianes de Ntra. Sra. De la Mercè i Sant Francesc de Paula", amb un petit capital de 5.000 lliures, valor dels utensilis i gèneres.⁸

Probablement, fill seu devia ser l'**Agustí Iglesias** (s. XVIII) que exercia de fabricant d'indianes l'any 1783, fent posar estenedors a la casa del carrer de l'Hospital n. 6 (antic),⁹ signe inequívoc de la presència d'una fàbrica. El 1784 era **Antoni Iglesias** (s. XVIII – s. XIX), fabricant d'indianes, qui feia posar més estenedors també al carrer de l'Hospital,¹⁰ en el mateix o en un segon emplaçament que no ha estat possible localitzar. En canvi, l'establiment situat entre el carrer de Trentaclaus i el carrer de les Tàpies, s'ha pogut localitzar a partir

d'un plànol anterior a 1790, dipositat a l'Arxiu de Gràfics. Es tractava sens dubte d'una fàbrica d'indianes amb una producció d'estampats molt limitada, xifrada el 1784 en un total de només 152 unitats de teles de cotó.¹¹ Josepa Iglesias continuà realitzant reformes el 1786 a les cases del carrer de Trentaclaus, que devien formar part de la fàbrica.¹² Però el 1789 ja li havia agafat el relleu probablement el seu fill, Antoni Iglesias qui, com a hortolà, va fer edificar una casa de tres plantes al carrer de Trentaclaus,¹³ el 1791 va engrandir les finestres¹⁴ i el 1794 va convertir les finestres en balcons.¹⁵

Citant Thomson, el 1786 s'havia produït una renovació de la fàbrica Iglesias, que aleshores donava feina a 59 operaris, inclosos 16 criatures.¹⁶ Thomson afirma també que aquesta fàbrica es va retirar abans de 1793.¹⁷ Ens consta, però, que Antoni Iglesias va continuar exercint de "pintador d'indianes" a la casa que es va fer consolidar al carrer de Trentaclaus el mes desembre de 1811,¹⁸ en plena Guerra de la Independència.

Els terrenys que havien format part dels horts, prats d'indianes i fàbrica de la família Iglesias han estat localitzats a partir de l'activitat constructiva realitzada en aquest carrer de Trentaclaus, per uns titulars de llicències que alternaren les dues professions, tant la d'hortolans com la de fabricants d'indianes o pintats. L'únic document planimètric que indica la posició del "Terreno propio de Antonio Yglesias Hortelano" és al marge dret d'un plànol anterior a 1790,¹⁹ previ a l'obertura del carrer Nou de la Rambla, d'autor desconegut però probablement traçat pel mestre d'obres municipal Pau Mas.

AHCB Gràfics N. Reg. 03710, (anterior a 1790), "Plano horizontal que manifiesta la figura de cinco huertos con sus respectivas casas, q(u)e en la huerta de San Pablo de esta ciudad posehen D. Antonio Nadal, Fran(cis)co Guisi, Dn Gregorio Freñis (Frenchs), Mariangela Carreras y Felix Caponata, juntamente con la casa de Juan Feliu; previniendo que en el cálculo de los Huertos y casa del referido Feliu se han incluido las paredes enteras o medianeras que les corresponden". Plànol de les Hortes inferiors de Sant Pau, anterior a l'obertura del carrer Nou de la Rambla o Comte de l'Assalto. Començant per l'esquerra i de dalt a baix, Nadal i Guisi, French, al costat de Nadal, a sota Carreras i a la dreta Feliu, limitant amb l'horta d'un altre conegut fabricant d'indianes, Antoni Iglesias.

Segons aquesta descripció que assenyalava la posició en el parcel·lari antic, els terrenys d'Antoni Iglesias estarien situats entre la fàbrica Guàrdia i la fàbrica Alegre-Cirés, uns horts que aleshores també anaven des del carrer de Trentaclaus (actual Arc del Teatre) fins al carrer de les Tàpies que aleshores arribava a la placeta de les Monges Penedides de la Rambla.

L'obertura del carrer Nou va significar una reducció important de la superfície de les hortes, però també la possibilitat d'edificar sobre la façana del carrer Nou. Ens consta que la part més important dels terrenys continuà intacta, fins a mitjan segle XIX, quan, de la mateixa manera que va ocórrer amb les fàbriques Guàrdia

AHCB, Obreria, C-50, 31 de març de 1789, llicència d'Antoni Iglesias, hortolà, edificar al carrer de Trentaclaus, pb+2p, 60 pams. Façana, sense signatura.

Quarteró Garriga n. 86, 1858. A la dreta el carrer d'en Guàrdia, entre Trentaclaus i el carrer Nou. Al centre, la posició dels terrenys de la fàbrica Iglesias, en groc els edificis antics, en gris clar edificis moderns. Els límits dels terrenys que havien format part de la casa fàbrica Iglesias són identificables a banda i banda del nou carrer de l'Alba (després de l'Est) amb construccions més modernes que les dels carrers de Trentaclaus i Nou de la Rambla.

i Alegre-Cirés, l'obertura d'un nou carrer que havia d'unir el carrer de Trentaclaus amb el del Comte de l'Assalto, va propiciar la transformació de les antigues hortes i prats d'indianes en noves cases de veïns, fet que devia realitzar-se, en aquest cas, entre 1842 i 1848, si atenem els plànols de la ciutat de l'època.

Es fan prou evidents en els Quarterons Garriga de 1858 els límits de l'antiga parcel·la matriu dels Iglesias, on encara es poden resseguir, ocupats per diverses cases de veïns, indicades com a edificacions modernes. Aquest carrer, obert posteriorment al carrer Nou, va ser batejat primerament com a carrer de l'Alba i a partir de 1904 va canviar amb el nom de carrer de l'Est.²⁰

NOTES

1 APNB, Notari: Josep Cols, 27 d'abril de 1747, on se'l descriu com a "mancebo fabricante de indianas" a l'empresa de Canals/Canet. Ciutat també Molas Ribalta, P. "Los gremios..." Op. Cit.

2 Thomson, J. "Els orígens..." Op. Cit. pg. 188.

3 Mora de Tovar, Gilma, "El comercio de aguardientes catalanes en la Nueva Granada (siglo XVIII)", Universidad Nacional de Colombia – Bogotá.

4 Thomson, J. "Els orígens..." Op. Cit. Pg. 188.

5 Grau, Ramón, "Telares, acciones y localización de las fábricas de indianas interesadas en la Compañía de Hilados de algodón (1768-1799)". Inèdit. "Olagueu Iglesias", 1772 12 telers, carrer (?).

6 AHCB Obreria, C-33, 19 de juny de 1774, Josefa Iglesias, vídua, carrer de Trentaclaus, reedificar. Façana (2 portals), sense signatura.

7 AHCB Obreria, C-40, 7 de maig de 1781, Josefa Iglesias, vídua, edificar l'Hort de davant de Trentaclaus, pb+1p, 30 pams. Sense plànols.

8 APNB, Notari: Ramon Matheu i Smandia, 1783, fol. 103: "Olagueu, Francesca Iglesias i fill"; fàbrica d'indianes de Ntra. Sra. de la Mercè i Sant Francesc de Paula. 2 socis. Acta de continuació, 12./VIII; 1783. Capital: 5.000 ll., valor dels utensilis i gèneres. Direcció polaritzada: administrador -100 %- i fabricant -Soci sense capital. Citat per Grau,

Ramón, i Marina López, "Empresari i capitalista a la manufactura catalana del segle XVIII", Revista Recerques n. 1. Barcelona 1974. pg 52.

9 AHCB, Obreria, C-43, 15 d'agost de 1783, llicència d'Agustí Iglesias, fabricant d'indianes, per posar estenedors a la casa del carrer de l'Hospital número 6. Sense plànol.

10 AHCB, Obreria, C-44, 17 de febrer de 1784, llicència d'Antonio Iglesias, fabricant d'indianes, per posar estenedors al carrer de l'Hospital. Sense plànol.

11 Sánchez, Alexandre, "La indianería catalana: mito o realidad?", Universitat de Barcelona.

12 AHCB Obreria, C-46, 5 de gener de 1786, Josefa Iglesias, vídua, convertir finestra en balcó, carrer de Trentaclaus. Sense plànols.

13 AHCB, Obreria, C-50, 31 de març de 1789, llicència d'Antoni Iglesias, hortolà, per edificar al carrer de Trentaclaus, pb+2p, 60 pams, (parcel·la estreta de 25 pams). Façana, sense signatura.

14 AHCB, Obreria, C-54, 17 de març de 1791, llicència d'Antoni Iglesias, hortolà, per engrandir una finestra al carrer de Trentaclaus. Sense plànol.

15 AHCB, Obreria, C-58, 3 de setembre de 1794, llicència d'Antoni Iglesias, hortolà, per convertir finestres en balcons al carrer de Trentaclaus. Sense plànol.

16 Thomson, J. "Els orígens..." Op. Cit. pg. 236 i 335.

17 Thomson, J. "Els orígens..." Op. Cit. pg. 335.

18 AHCB, Obreria C-75, 9 de desembre de 1811, llicència d'Antonio Yglesias, pintador d'indianes, casa del carrer de Trentaclaus número 6. Amenaça de ruïna, consolidació.

19 AHCB Gràfics N. Reg. 03710 (anterior a 1790, "Plano horizontal que manifiesta la figura de cinco huertos con sus respectivas casas, q(u)e en la huerta de San Pablo de esta ciudad posehen D. Antonio Nadal, Fran(cis)co Guisi, Dn Gregaorio Freñis (Frenchs), Mariangela Carreras y Felix Caponata...". Sense signatura.

20 Ajuntament de Barcelona, Nomenclàtor: Carrer de l'Est: Nom que va substituir l'any 1904 el seu nom anterior, carrer de l'Alba, amb motiu d'haver-se desocupat de prostíbuls. L'any 1894 alguns propietaris de bordells van demanar el canvi de nom.

07. Casa fàbrica

ESPALTER

1778

Fàbrica d'indianes de la Reina Sma. del Roser
Fàbrica de teixits de seda

Carrer de Sant Pau n. 66, 68
 Carrer d'Espalter n. 1-11

Edifici desaparegut

Màquines:

12 telers (1783)

Operaris:

140 operaris, incloses 38 criatures (1783)

Arquitectura:

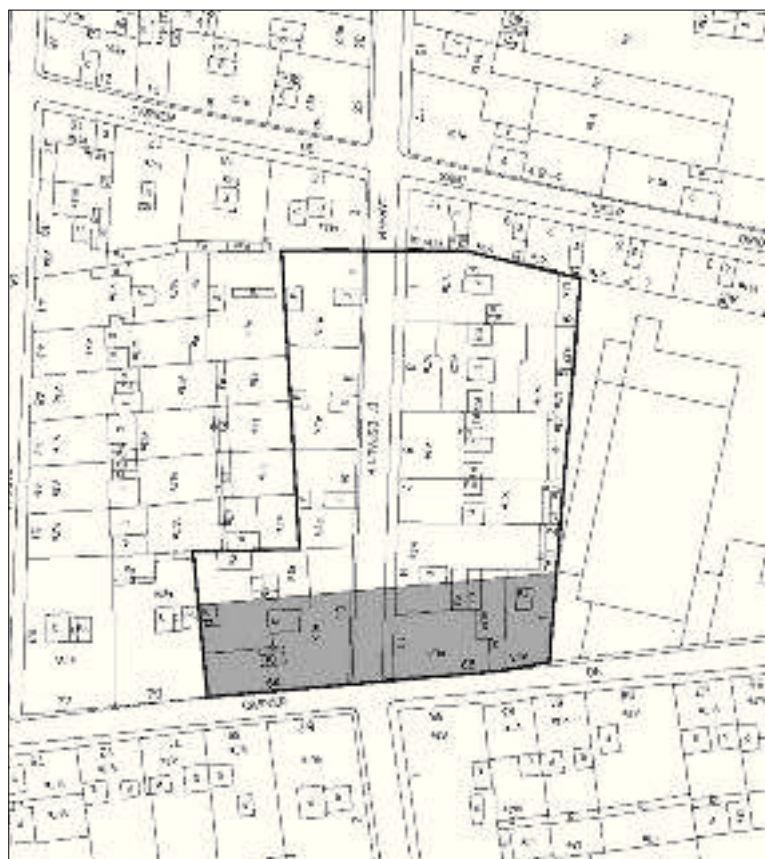
Posar senyal de la fàbrica (1778)

Construcció de la fàbrica (1798)

Projecte d'obertura del carrer Sadurní (1806)

Autor: Francesc Renart i Closes, arqte.

Urbanització del carrer Sadurní (1821)

Una recerca històrico-arquitectònica dels edificis del Pla Central del Raval realitzada pels historiadors Francesc Caballé i Reinald González l'any 1999 els va permetre localitzar documents relatius a l'ocupació física de l'antiga fàbrica d'indianes de Joaquim Espalter, un dels establiments importants i poc documentats de l'època.¹ Aquesta recerca ha possibilitat localitzar exactament la posició dels terrenys d'Espalter rastrejant les traces primitives de la seva propietat. No podem dir el mateix de les edificacions, sobre les quals, a causa de l'escassetat de documents d'Obreria, només es pot realitzar una succinta aproximació a partir del plànol de la ciutat de Barcelona de Laborde de 1806.

La família Espalter va ser una de les més representatives de l'ascensió social experimentada per una bona part de la menestralia barcelonina del segle XVIII. **Pau Espalter** (s. XVIII) era originàriament un mestre esparter del barri de la Ribera. Hi ha dades que testimonien la seva presència des de 1736 a la casa familiar que feia cantonada entre els carrers de l'Esparteria i el de la Vidreria.² Pau Espalter a mitjan segle amplià el camp d'actuació convertint-se en un comerciant amb interessos en la indústria naval i en el comerç colonial,³ activitat que passarà als tres fills coneguts, Antoni, Francesc i Joaquim Espalter i Rosàs.

Antoni Espalter i Rosàs (s. XVIII – s. XIX), s'havia establert com a mestre galoner a la Plaça del Born, on el 1789 va fer reedificar la seva casa.⁴ Instal·là el seu obrador i botiga⁵ a l'edifici que feia cantonada amb el carrer de la Vidreria;⁶ **Francesc Espalter i Rosàs** (s. XVIII – s. XIX), de professió teixidor de vels tenia el 1774⁷ casa al Pla de Palau;⁸ i finalment **Joaquim Espalter i Rosàs** (s. XVIII – s. XIX) actuava a Barcelona indistintament com a comerciant i com a fabricant d'indianes, amb interessos en el comerç transoceànic. Joaquim Espalter devia ser l'hereu, ja que el 1778 reformà la casa familiar del carrer Esparteria, un antic casal medieval.⁹

AHCB Obreria C-33, 10 de novembre de 1774, Francesc Espalter i Rosàs, mestre teixidor de vels, posar rètol. "Marca pintada por Francº Espalter y Rosàs, texedor de velos, con su Memorial de 10 de Novre. de 1774".

Aquell mateix any de 1778, Joaquim Espalter i Rosàs obria una casa fàbrica d'indianes al carrer de Sant Pau, documentada per diverses llicències d'Obreria per instal·lar-hi la "senyal" de la fàbrica, per posar estenedors i per realitzar reformes,¹⁰ en uns edificis preexistents;

James Thomson marca aquest any com el de la fundació de la fàbrica d'indianes Espalter.¹¹

La raó social de l'empresa era Joaquim Espalter i Rosàs i Cia, fàbrica d'indianes de la Reina Sma. del Roser, estava formada per quatre socis, amb una direcció concentrada i responsabilitat limitada.¹² El 1781 va incorporar també a la producció d'indianes la botiga, les cases familiars dels carrers de la Vidreria i de l'Esparteria, que successivament anà reformant.¹³

Ramon Grau cita la fàbrica d'indianes de Joaquin Espalter y Rosas, amb el tissatge ja introduït, l'any 1783, amb 12 telers corrents, com a empresa interessada en la Companyia de Filats de Cotó.¹⁴ Durant aquest primer període, la fàbrica Espalter va ser la segona indústria més important en nombre d'operaris, 140 aproximadament, segons Thomson, amb una estimació d'un 27% de criatures,¹⁵ just després de la d'Erasme de Gònima.

Entre el personal de la fàbrica, hi realitzà l'aprenentatge Jacint Ramon, que era fill de Pau Ramon, mestre manter, que optà per passar del ram de la llana al de les indianes de cotó, per a la qual cosa havia enviat al seu fill Jacint a treballar a la fàbrica d'indianes de Joaquim Espalter, per tal de realitzar l'aprenentatge de l'ofici,¹⁶ per després poder regentar la fàbrica que tenien oberta al carrer de Sant Pau des de 1782.¹⁷ El 1784, es va produir una renovació de la societat Espalter, amb la baixa d'un dels socis, amb una direcció concentrada i una responsabilitat limitada.¹⁸

AHCB, 1802. Capçalera de pagaré de la fàbrica d'indianes de Joaquim Espalter i Rosàs i Cia. de Barcelona. Gravet de P. P. Moles i P. P. Montanyà.

esclatà la revolució francesa. Aquest clima els portà sens dubte a participar en la Guerra Gran iniciada el 1793 contra la República francesa. Si més no, el Cos de Fàbriques aportà quantitats de diners i arribà a organitzar la seva pròpia milícia.²² Aquesta iniciativa va néixer de la convocatòria de la Junta General o Assemblea de Diputats celebrada el 24 de desembre de 1794, on van acudir una cinquantena de representants de la majoria de les ciutats del Principat, entre els quals s'hi trobaven els grans noms de la noblesa, de la burgesia i del clergat.

L'assemblea acordà la creació dels cossos francs, els "miquelets", una milícia integrada per 18.000 homes, sota el comandament del mariscal de camp Joan Miquel de Vives, i es va haver de garantir la formació d'un fons econòmic mitjançant una contribució general de defensa, davant la inoperància de l'estat borbònic. Les famílies de fabricants reconeguts, com els Espalter i els Rull aportaren també el comandament de dues companyies de miquelets organitzades pel Cos de Fàbriques,²³ una d'elles comandada per Joaquim Espalter i Roig, un dels fills del matrimoni entre Joaquim Espalter i Rosàs i Teresa Roig.

Joaquim Espalter i Roig (s. XVIII – Sitges 1809),²⁴ conjuntament amb el seus germans **Francesc Gaietà Espalter i Roig** (s. XVIII – s. XIX) i **Pere Pau Espalter i Roig** (s. XVIII – s. XIX),²⁵ en una data indeterminada constituïren una nova companyia, Espalter y Roig Hermanos, dedicada també a la fabricació de les indianes, societat que va conviure amb la paterna. Els germans Espalter i Roig seran la branca il·lustrada de la família, el 1788 estaven subscrits a les millors publicacions europees de caràcter enciclopèdic, il·lustrat i antiesclavista,²⁶ la qual cosa no els va impedir, que el 1794, haguessin d'assumir la defensa del territori nacional, per fer front l'agressió de la República francesa. Joaquim Espalter i Roig el 1802 formava part de la Junta de Fàbriques que preparà la recepció reial, durant la visita de Carles IV a Barcelona.²⁷

Segons Caballé i González, aquesta primera activitat de teixidors i fabricants d'indianes els va portar a construir, l'any 1798, una nova casa fàbrica en els mateixos terrenys del carrer de Sant Pau.²⁸ L'explotació dels documents d'Obreria no han aportat cap descripció dels edificis construïts, però sabem que el 1798, Joaquim Espalter i Rosàs pare, en qualitat de comerciant, se li va concedir una llicència municipal per obrir finestres i aixecar una façana fins a 90 pams d'alçada,²⁹ document sense plànol i sense signatura de mestre d'obres, que creiem que feia referència a la construcció efectiva de la nova fàbrica.

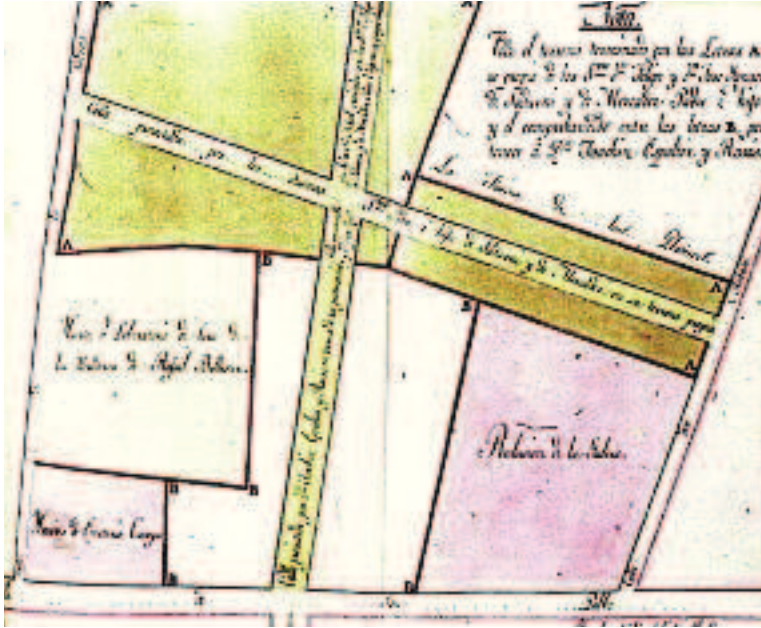

AHCB Obreria C-50, 21 de març de 1789, Antoni Espalter i Rosàs, mestre galoner, plaça del Born, enderrocar i reedificar, pb+ent+4p, 100 pams. Façana, sense signatura.

Una possible localització del prat d'indianes dels Espalter podria situar-se en els terrenys que varen adquirir el 1785, a la Barceloneta, "...Can Soler, un altre solar per molí de sal, al lloc dit dels corders de viola", i encara dos solars més, de la mateixa línia, situats darrera "l'hort d'en Prebost", el 18 de març 1786.¹⁹ La marxa de l'empresa va ser molt positiva, doncs el balanç de 1791 donava una de les quantitats més importants del sector, conjuntament amb la fàbrica d'indianes de Jacint Ramon.²⁰ La societat Joaquim Espalter i Rosàs i Cia. va anar renovant-se per períodes de 6 anys, el 1790 i el 1796, última data que apareix aquesta raó social.²¹

Durant aquest període els fabricants d'indianes van mantenir un clima de sintonia amb la corona, fins que

AHCB Acords, juliol de 1806. "Todo el terreno terminado po las letras A es propio de los Sres D. Felipe y D. José Ignacio de Sadurní y Mercader Padre e Hijo; y el comprendido entre las letras B, pertenece a D Joaquín Espalter y Rosás", signa l'arquitecte Francesc Renart i Closes. Plànol d'urbanització dels futurs carrers de Sadurní, Espalter i Sant Josep Oriol. El traçat dels carrer va ser executat sense modificacions del plànol original.

Dins de l'estructura d'Espalter y Roig Hermanos també actuava de forma independent la casa de comerç de Joaquim Espalter i Roig, destinada al comerç colonial de les indïanes. **Francesc Espalter i Tolrà** (s. XVIII – s. XIX) devia exercir el control del sistema comercial com a representant o agent a Sitges, el qual disposava de la goleta *La Salvadora*, per a la ruta marítima entre Sitges i Veracruz de Mèxic, via Cadis; en el trajecte de l'any 1800 van ser objecte d'una intervenció de la pirateria britànica.³⁰

Durant la primera mecanització, a la fi del segle XVIII, a causa de la demanda d'habitatge es va iniciar també la pressió urbanitzadora en aquell sector de la ciutat. La família Sadurní, veïns dels Espalter, eren propietaris i hisendats que estaven interessats a impulsar l'obertura d'un nou carrer que portaria el seu nom, el futur carrer de Sadurní. Aquest interès corresponia amb una operació urbanística que possibilités la construcció de noves edificacions, responnent a una demanda creixent

Joaquim Espalter i Rull (Sitges, Garraf, 1808 - Madrid, 1880). Retrat d'Octavi Carbonell, 1842. (Fototeca.cat)

de sòl urbanitzat i de nous habitatges. Aquesta operació d'obertura d'un nou carrer fins connectar amb el carrer de Sant Pau afectava directament els terrenys de la fàbrica Espalter.

Les dues famílies representades per Felip Sadurní i Joaquim Espalter varen sotmetre a l'aprovació dels Consellers un projecte d'eixample del Raval,³¹ però toparen amb diverses dificultats, a causa de la paralització de les obres ordenada per la Junta de la Galera, la Presó de Dones situada en aquell indret. El 1798 Sadurní i Espalter varen obtenir permís municipal per edificar els terrenys, segons un dictamen dels arquitectes, per obrir un nou carrer entre Cadena i Robador, i assenyalaren les normes a seguir en la construcció de les cases per tal d'assegurar la ventilació de les habitacions.

Els esmentats propietaris presentaren a l'Ajuntament els plànols dels dos carrers, que també serien de 30 pams d'amplada per la banda de la Cadena, el qual solament en tenia 15, però les obres foren novament suspeses per un magistrat de la Junta de la Galera, aquest cop perquè les noves cases serien més altes que les antigues. Sadurní va recórrer a la Junta, però aquesta aprovà l'actitud del vocal que ho dictà. Pel mes de març de 1808, l'Ajuntament va informar d'acord amb l'opinió dels Síndics, però els esdeveniments polítics ajornaren la realització del projecte.³² Caballé i González tenen documentat el plànol d'obertura del futur carrer Espalter que dividiria en dos la seva propietat, amb data de l'any 1806.³³

El projecte de traçat dels nous carrers, que va ser signat per un reconegut mestre de cases, Francesc Renart i Closes,³⁴ permet identificar clarament la propietat original de Joaquim Espalter i de la família Sadurní. Afirment aquests autors que el traçat del nou carrer no afectava directament l'edifici de la fàbrica. En qualsevol cas la Guerra del Francès va suposar una paralització de l'economia del país i en conseqüència de les fàbriques d'indïanes barcelonines. El febrer de 1808 havien entrat les tropes de Duhesme a Barcelona ocupant la Ciutadella i el castell de Montjuïc, i el mes de juny ja s'havia lliurat la batalla del Bruc, mentre es preparava el bloqueig del port de Barcelona.

El 5 de juliol de 1808, Joaquim Espalter i Roig, amb la salut afectada, cedia poders de la fàbrica d'indïanes Espalter y Roig Hermanos, al seu germà Francesc Gaietà Espalter i Roig i a Francesc Batlle i Agustí, comerciant de Barcelona.³⁵ Joaquim Espalter s'exilià primer a Reus i després a la vila de Sitges on va morir intestat, el 18 de març de 1809, motiu pel qual s'organitzà un litigi entre els diferents germans Espalter i Macià.³⁶

La branca familiar dels Espalter i Tolrà, que eren titulars d'una fàbrica de teixits de seda, també marxà de Barcelona, i van obrir casa comercial a Mallorca el 1812, des d'on es canalitzà tot el comerç marítim amb les colònies.³⁷ La família formada per Francesc Espalter i Tolrà, casat amb una filla dels Rull, Rosa Rull i Camarasa, i el seu fills, **Francesc Espalter i Rull** (s. XIX)³⁸ i **Joan Espalter i Rull** (s. XIX), van canviar de residència; es van instal·lar a Sitges, port que havia estat l'origen del seu sistema comercial amb les colònies, especialment amb l'illa de Cuba.³⁹ A Sitges hi va néixer el tercer fill de Francesc Espalter, **Joaquim Espalter i Rull** (Sitges, Garraf, 1808 - Madrid, 1880),⁴⁰ qui serà en el futur un reconegut pintor romàntic i acadèmic de San Fernando, famós pels seus retrats de famílies burgeses com els Muntadas o els Flaquer.

Un cop finalitzada la Guerra del Francès, cap el 1816, Francesc Espalter y Tolrà, reincorporat a la ciutat de Barcelona, assumia també responsabilitats en la direcció de l'antiga fàbrica de teixits de seda, adoptant una nova marca de fàbrica.⁴¹ En la singular iconografia de la marca de fàbrica d'Espalter, hom hi pot veure a simple vista les influències de la maçoneria francesa.

AHCB, Obreria C-78, 22 de setembre de 1816, "Que habiendo malogrado la antigua marca que fijaba en los artefactos de su propia fábrica de tejidos de seda se ha visto obligado a renovar-la añadiendo a ella un león y un cayman como lo instruye..." Marca de Fábrica: 2 exemplars litografiats, a dalt l'antiga marca de fàbrica: "Fca. de Dn Francisco Espalter y Tolrà, Cataluña", a baix la nova marca de fàbrica: "Fca de Dn Francisco Espalter en Barcelona". La singular iconografia de la marca de fàbrica d'Espalter ha estat influenciada a simple vista per la maçoneria francesa. Es tractava d'una particular interpretació de l'Escut d'armes d'Índies, les colònies espanyoles, representat pels dos hemisferis flanquejats per les dues columnes d'Hèrcules, en al·lusió al comerç colonial (plus ultra), suport de la indústria d'Indianes. Les columnes i el disc solar formen part de la iconografia maçònica. Aquest escut d'indies, originàriament instaurat per Carles I, va ser recuperat per les emissions de monedes realitzades el 1810, per l'efímer regnat de Josep Bonaparte (1808-1813), introductor a Espanya del Ritu Escocès, del qual instituí el 1808 un Suprem Consell del 33 i Últim Grau, per a Espanya i les seves dependències d'ultramar.

Aquest nou disseny identitari i comercial era una particular interpretació de l'Escut d'armes d'Índies, les restes de l'imperi colonial espanyol, representat pels dos hemisferis flanquejats per les dues columnes d'Hèrcules, en al·lusió al comerç colonial, suport de la indústria d'indianes i de l'activitat mercantil dels Espalter. Aquest escut, que es remuntava a Carles I, havia estat recuperat per les emissions de monedes, realitzades el 1810 per l'efímer regnat de Josep Bonaparte (1808-1813), introductor a Espanya del Ritu Escocès de la maçoneria, del que instituí el 1808 un Suprem Consell del 33 i Últim Grau de la maçoneria, per a Espanya i les seves dependències d'ultramar.

Francesc Espalter y Tolrà es va implicar en la revolució del Trienni constitucional, com a elector parroquial el 1820,⁴² com a membre de la Junta de Beneficència el

Plànol de Barcelona de 1842, Josep Mas i Vila. La urbanització del sector està completada, amb la construcció de noves illes de cases.

1822 i va formar part del sector moderat del cos d'artilleria de la Milícia Nacional.⁴³ Durant aquest anys, finalment s'havia realitzat l'obertura definitiva dels carrers de Sadurní i Espalter, per la qual cosa hom pot suposar una liquidació del negoci familiar i una darrera operació de rendibilització del sòl amb la construcció de nous edificis al llarg del nou carrer d'Espalter, destinats principalment a habitatges, sector amb una demanda creixent des del segle anterior.

De fet, el 1821 els mateixos Espalter ja havien fet edificar cases al carrer d'Espalter, on hi residia la vídua Teresa Espalter i Roig, mare de Francesc Manel Espalter i Macià, i propietària de la casa n. 6 del carrer d'Espalter.⁴⁴ Durant el 1821, la branca de Joaquim Espalter i Tolrà havia passat a ser uns negociants que efectuaven compres de propietats a la Barceloneta⁴⁵; l'any 1825, impulsaren les obres d'urbanització definitiva del nou carrer dedicat a la família Espalter.⁴⁶

Es desconeix la continuïtat de la fàbrica més enllà d'aquests anys i, de fet, el Padró de fabricants de 1829, ja no reflecteix la supervivència de la societat.⁴⁷ La raó és que la família Espalter, tal com havien fet durant la Guerra del Francès, després del Trienni Constitucional, l'entrada de la Santa Aliança i la sagnant restauració absolutista de Ferran VII, entre 1824 i 1828 aproximadament, va restar amagada o refugiada a Sitges.

Segons J. Thomson, Joan Rull es va veure forçat a vendre la fàbrica al seu cunyat, Francesc Espalter i Tolrà durant els anys 1828-30,⁴⁸ però no va perdre mai el seu control, fins que el 1833 aquesta va ser arrendada a la societat Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia.⁴⁹

Els Espalter van intervenir de nou en la revolució liberal de 1835, quan Joaquim Espalter formà part de la Junta d'Autoritats que substituï els absolutistes, al costat de totes les personalitats liberals barcelonines.⁵⁰ Però a partir del tancament i enderroc de la fàbrica d'indianes del carrer de Sant Pau, la residència de Sitges es convertí en habitual, lloc des d'on Francesc Espalter i Tolrà es dedicava al comerç marítim amb les colònies.⁵¹

Nombroses companyies de l'illa de Cuba li consignaven periòdicament carregaments de cotó, tabac, cafè i sucre, que després ell venia a Barcelona o redistribuïa cap a altres ports de la Mediterrània. Els Espalter comerciaren principalment amb la companyia Carbonell Vía y Gorgas, o la de Josep Riera i Robert, ambdós de Santiago de Cuba, a la dècada de 1830,⁵² o durant la dècada de 1840, amb la companyia Manuel Ribera y Cía., firma a la qual finançà compres de gènere a Catalunya per a la seva posterior venda a Cuba.

Els dos fills de Francesc Espalter, Joan i Joaquim, se'n van anar a Cuba amb la intenció d'enriquir-se.⁵³ Joan marxà de l'illa per tornar a Catalunya el juny de 1846, després de nomenar com a apoderat seu Blai Soler i Casañes. Aquest, al seu torn, delegà les seves atribucions en el seu germà Daniel el mes de març de 1850,

Plànol de Barcelona de 1806, A. de Laborde. Situació de la urbanització del sector l'any 1806. D'esquerra a dreta en sentit vertical els carrers de Carretes, Riereta, Cadena i Robador. Entre aquests dos últims estaria situada la fàbrica Espalter.

en tornar a Sitges. Els germans Soler s'encarregaven de llogar la casa que Joan Espalter tenia al carrer del Gallo, a Santiago de Cuba, i en trameten puntualment els ingressos resultants a Catalunya.⁵⁴

En arribar a la dècada de 1850, Francesc Espalter i Tolrà ja havia limitat la seva activitat a les relacions comercials amb diverses firmes cubanes, que de tant en tant els giraven fons des de l'illa de Cuba.⁵⁵ Hom pot trobar avui encara el cognom Espalter disseminat per l'illa de Cuba i a l'Uruguai. El 1857, juntament amb el primogènit Francesc Espalter i Rull, efectuaren la venda dels terrenys de la Barceloneta a la societat La Maquinista Terrestre i Marítima.⁵⁶

NOTES

1 Caballé, Francesc/González, Reinald, "Recerca Històrico-arquitectònica dels edificis que envolten el Pla Central del Raval de Barcelona.", Museu d'Història de la Ciutat. Inèdit. Barcelona 1999.

2 AHCB, Obreria C- 25, 12 de setembre de 1736, "Pau Espalté, esparté...carrer Esparteria...carrer Vidreria...posar balcó". Sense plànol.

3 Andreu Vidiella, Magdalena, "La financiación de la industria naval en Barcelona (1745 - 1760)": "...Junto a ellos, los agremiados mercantiles, los agremiados artesanales relacionados con los intercambios, que intentaban enriquecerse por la vía de la inversión en un negocio productivo, también aparecen interesados en esta empresa. Nos referimos a Joan Pasqual, galonero; Joan Serrahima, armero; Pere Vendrell, corredor de cambio, Bartolomé Soler, soguero y Pablo Espalter, esterero, entre otros..."

4 AHCB Obreria C-50, 21 de març de 1789, Antoni Espalter i Rosàs, mestre galoner, plaça del Born, enderrocar i reedificar, pb+ent+4p, 100 pams. Façana, sense signatura. AHCB Obreria C-51, Antoni Espalter i Rosàs, Plaça del Born, ampliar la sortida d'uns balcons. Sense plànol. AHCB Obreria C-52, 24 de maig de 1791, Antoni Espalter i Rosàs, mestre galoner, posar un taulell a la Plaça del Born. Sense plànol.

5 AHCB Obreria C-52, 4 de maig de 1790, Antoni Espalter i Rosàs, mestre galoner, tornar a posar un taulell. Sense plànol.

6 AHCB, Obreria C- 54, 1 d'abril de 1791, "Antonio Espalter i Rosàs, maestro galonero...poner perchas...calle Vidreria...". Sense plànol.

7 AHCB Obreria C-33, 10 de novembre de 1774, Francesc Espalter i Rosàs, mestre teixidor de vels, posar rètol. "Marca pintada por Francº Espalter y Rosàs, texedor de velos".

8 AHCB Obreria C-51, 8 de juny de 1789, Francesc Espalter i Rosàs, teixidor de vels, Plaça de Palau, afegir pisos, pb+5p, 107 pams. Sense plànol.

9 AHCB Obreria C-37, 16 de febrer de 1778, Joaquim Espalter i Rosàs. Tallar les puntes de la sortida de la teulada, al carrer Esparteria. Sense plànol. AHCB Obreria C-39, 4 de desembre de 1780, Joaquim Espalter i Rosàs, comerciant, reforçar les parets exteriors i variar obertures i sostres al carrer de la Vidreria, cantonada amb el d'Esparteria vella. Sense plànol.

10 AHCB, Obreria C- 37, 12 de maig de 1778, "Joachin Espalter y Rosàs, comerciante...en la fábrica de la calle San Pablo de Indianas...poner señal... estenedores". Sense plànol. / AHCB, Obreria C- 47, 20 de març de 1787, "Joaquin Espalter y Rosas...casa fábrica de su propiedad en la calle San Pablo...reparar el mortero...blanquear la fachada... reponer estenedores". Sense plànol. / AHCB, Obreria C- 52, 19 de maig de 1790, "Joachin Espalter y Rosàs y Cía...fábrica de Indianas...calle San Pablo...vaciar depósito". Sense plànol.

11 Thomson, James, "Els orígens la industrialització a Catalunya. El cotó a Barcelona (1728-1832)", Edicions 62, Barcelona 1994. pg. 231.

12 APNB, Notari: Joan Fontrodona i Roura, 1780, fol 51: "Joaquim Espalter i Rosàs i Cia", 1 de gener de 1779, acta de continuació. El capital dividit en "vinticinquens, direcció concentrada 38%, Responsabilitat limitada: "Ab la present companyia solament obligam los vint y sinch vinticinquens que de fondo o capital habem posat en la present companyia y los beneficis que Déu donarà y no altres béns". Citat per Grau, Ramón i Lopez, Marina, "Empresari..."

13 AHCB Obreria C-40, 25 de juny de 1781, Joaquim Espalter i Rosàs, comerciant, casa del carrer de la Vidreria, posar perxes i balcons, variar dues clavegueres, pb+3p. Sense plànol. AHCB Obreria C-43, 11 de març de 1783, Joaquim Espalter i Rosàs, avançar la paret d'una cantonada, carrers Vidreria i Esparteria, avançar un quart i mig de

pam. Sense plànol. AHCB Obreria C-63, 17 de juliol de 1798, Joaquim Espalter i Rosàs, comerciant, fer un mirador al carrer Esparteria. Sense plànol.

14 Grau, Ramón, "Telares, acciones y localización de las fábricas de indianas interesadas en la Compañía de Hilados de algodón (1768-1799)". Inèdit.

15 Thomson, James, "Els orígens la industrialització a Catalunya...", pg. 277.

16 Grau, Ramón, i Marina López, "Empresari i capitalista a la manufactura catalana del segle XVIII", Revista Recerques n. 1. Barcelona 1974, pg. 38, 51.

17 Vegeu casa fàbrica Ramon, carrer de Sant Pau.

18 APNB, Notari: Joan Fontrodona i Roura, 1784, fol. 356. "Joaquim Espalter i Cia", fàbrica d'indianes de la Reina Sma. del Roser. 3 socis. Acta de continuació, 14 d'octubre de 1784, se n'ha separat un dels socis. El capital no consta, però sí les proporcions. Direcció concentrada -47,5%- Responsabilitat limitada. Citat per Grau, Ramón, i Marina López, "Empresari..."

19 Mariages Glez, Crisitina. "Estudi gràfic i històric de l'Església de Nostra Senyora del Port", Barcelona 2007.

20 Grau, Ramon i Lopez, Marina, "Empresari...". Op. Cit.

21 APNB, Notari: Salvador Marià Simon, 1790, fol. 5. "Joaquim Espalter i Rosàs i Cia", renovació exacta, 1 de gener de 1790, de l'acta de 1784. APNB, Notari: Salvador Marià Simon, 1796, fol. 32. "Joaquim Espalter i Rosàs i Cia", renovació, 1 de gener de 1796, exacta de l'acta de 1790. Citat per Grau, Ramón, i Marina López, "Empresari..."

22 Jaume Sobrequès cita les dues companyies de miquelets organitzades pel Cos de Fàbriques comandades per Joan Rull i Arnabach i Joaquim Espalter i Roig. També Pere Moles cita al fabricant de teixits Joan Serra, com a capità de la milícia el 1793. "Història de Barcelona", vol 5, Barcelona 1993.

23 BC, (Ricard Marco), Segle XVIII. Gravet de dues companyies de miquelets a càrrec del Cos de Fàbriques comandades per Joan Rull i Arnabach i Joaquim Espalter i Roig, ambdós membres de famílies de fabricants. Reproduït a l'obra dirigida per Sobrequès, J. "Història de Barcelona", vol 5, pg. 38. op. cit. Joan Rull i Arnabach era el pare de Joan Rull i Camarasa, que seria soci de la fàbrica El Vapor de la societat Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia. Joaquim Espalter i Roig, probablement familiar directe del fabricant d'indianes Joaquim Espalter i Rosas, establert al carrer de Sant Pau.

24 Cruells, Joan; Vives i Cebrià, Pere Nolasc "Memoria jurídica por los hijos y herederos del difunto Joaquin Espalter y Roig del comercio que fué de esta ciudad...", Barcelona : en la imprenta de Pedro Maymó ..., 1822. Biblioteca del Col·legi d'Advocats.

25 AHCB Obreria C- 65, 22 de juliol de 1800, Pere Pau Espalter i Roig, al darrera del Palau Reial, cantonada amb el carrer del Tripó, aixecar un portal. Sense plànol.

26 "Espíritu de los mejores diarios literarios que se publican en Europa", 1788, subscriptor: Joaquin Espalter y Roig, al costat de personalitats nacionals com Bonaventura Magarola, el Comte de Toreno, Francisco de Paula Jovellanos o internacionals com ara Benjamin Franklin.

27 Pérez Samper, María Ángeles, "Barcelona, Corte: La visita de Carlos IV en 1802", Barcelona 1973. Visita de Carles IV el 1802., pg. 89 : "La Junta de Comisión de Comercio y Fábricas estaba formada por D. Mariano Gispert, D. Joaquín Milá de la Roca, D. Josep Gironella, D. Juan Canaleta, D. Francisco Gomis, D. Narciso Huguet, D. Joaquín Espalter y Roig, D. Juan Rull."

28 AHCB, Consellers. Caballè i González han localitzat a l'Arxiu Històric de la Ciutat les dades de construcció de la fàbrica Espalter el 1798.

29 Al Registre d'obreria els signes d'aquesta activitat són: AHCB, Obreria C- 62, 25 de gener de 1798, "abrir una puerta...calle San Pablo". Sense plànol. / AHCB, Obreria C- 63, 22 d'agost de 1798, "Joaquin Espalter y Rosas, comerciante...posee casa fábrica en calle San Pablo...abrir portales y ventanas...y levantar la casa a la altura que usted permita...". Es concedeix permís per aixecar l'edifici fins a 90 pams. Sense plànol.

30 Martín Corrales, Eloy, "El corsarismo norteafricano y la flota catalana en la Carrera de Indias", Manuscrits, n. 10, enero 1992, pgs. 375-393. "...En 1800, la goleta La Salvadora, que salió de Cádiz en abril con destino a Veracruz, fue atacada por dos navíos y una fragata de guerra ingleses, consiguiendo salvarse al entrar en el puerto de Larrache. Posteriormente, y en conserva con otros barcos, zarpó para su destino americano. Diario de Barcelona, 7-5-1800. Publicación de un aviso por Francisco Espalter y Tolrá, comunicando la información proporcionada por los sobrecargos Salvador Martinella y Llopis y Copmª de Sitges. Espalter había recibido la noticia, desde Cádiz, por medio de Francisco Ignacio Marlín, quien a su vez la había recibido a

través de una carta que los citados sobrecargos le enviaron desde Larrache...”

31 Carrera Pujal “La Barcelona del segle XVIII”, Vol. I, 1951, pg. 199-200.

32 AHCB, Informes y representacions, fol. 11. Citat per Carrera Pujal.

33 AHCB, Acords, juliol de 1806. “Todo el terreno terminado por las letras A es propio de los Sres D. Felipe y D. José Ignacio de Sadurní y Mercader Padre e Hijo; y el comprendido entre las letras B, pertenece a D Joaquín Espalter y Rosás”, signa l'arquitecte Francesc Renart i Closes. Plànol d'urbanització dels futurs carrers de Sadurní, Espalter i Sant Josep Oriol. El traçat dels carrers va ser executat sense modificacions del plànol original.

34 Arranz, Manel, “Mestres d'obres i fusters, la construcció a Barcelona en el segle XVIII”, Barcelona 1991. Francesc Renart i Closes (1750-1816), procedent d'una important família de mestres de cases i d'arquitectes (el més conegut serà el seu fill Francesc Renart i Arús 1783-1853), títol de mestre de cases del 1781, cartògraf reconegut, el 1807 va aixecar els plànols de Barcelona i de la seva Rambla. Amb la documentació investigada per Francesc Caballé i Reinald González caldria incorporar al currículum de Renart el traçat de 1797 de la urbanització dels carrers de l'Horta superior de Sant Pau del Camp (AHCB 10446) el 1806 la urbanització dels carrers d'Espalter, Sadurní i Sant Josep Oriol (AHCB Acords, juliol de 1806.).

35 APNB, Notari: Tomàs Gibert i Vilaseca, 1808, folis 186, 187. “Joaquin Espalter y Roig... para la conservación de su salud... y no poder dedicarse enteramente al despacho de sus negocios particulares y de los de la Fábrica de pintados que corre bajo la razón de Espalter y Roig Hermanos, y estando persuadido de que su hermano Dn Francisco Caietano Espalter y Roig Socio de dicha Fábrica de pintados, y en Dn. Francisco Vallés (Francisco Batlle y Agustí antes Vallés) también del comercio de esta ciudad concurren todas las circunstancias para el manejo y expedición de los referidos sus negocios, De su espontánea voluntad y cierta ciencia otorga que dá y confirma todo su poder... tanto por la que mira á la casa de Comercio de Joaquín Espalter y Roig, como a la indicada razón de Espalter i Roig Hermanos...”, 10 i 15 de juliol de 1808.

36 Espalter i Macià, Manel Francesc; “Memorial ajustado del pleyto que los menores Manuel Francisco, María de las Mercedes, y María Ventura Espalter, siguen contra su hermano José Antonio Espalter...”. Biblioteca del Col·legi d'Advocats.

37 Francesc Espalter i Tolrà era resident a Mallorca el 1812, segons Manera, Carles i Roca, Joan a “Catalanes en Mallorca, una connexió amb impacte econòmic (1808-1900)”, dins de “Els catalans a Espanya 1760-1914, UB, Generalitat de Catalunya 1996.

38 Francesc Espalter i Rull, hereu de Francesc Espalter i Tolrà, Implicat durant el bienni progressista fou comissionat de la Casa de la Caritat (1824), i el 1837 vocal de la Junta de Beneficència. Conjuntament amb el seu pare el 1857 vendran els terrenys de la Barceloneta a La Maquinista Terrestre y Marítima. Vegeu Artigues, Jaume i Mas, Francesc; “La Maquinista Terrestre i Marítima”, comunicació al XIIIè Congrés d'Història de Barcelona, 2013.

39 Rodrigo y Alharilla, Matrin, “Indians a Catalunya: Capitals cubans en l'economia catalana”, Fundació Noguera, Barcelona 2007.

40 Joaquim Espalter i Rull (Sitges, Garraf, 1808 - Madrid, 1880) pintor romàntic fruit de la unió de les dues antigues famílies de fabricants de Barcelona. Es formà pictòricament a Marsella, nucli de exiliats catalans (1828), París (des del 1829) i Roma (des del 1833), on formà part del grup dels natzarens catalans. Tornà el 1842 i residí a Madrid fins a la seva mort. Esdevingué acadèmic de San Fernando el 1843. El 1847 fundà la revista artística “El Renacimiento”, juntament amb Federico de Madrazo i Eugenio Ochoa, i posteriorment fou nomenat professor de l'Escuela Superior de Pintura de Madrid i pintor de cambra d'Isabel II. Entre el 1855 i el 1858 decorà el paranimf de la Universitat de Madrid. També decorà les sales del president al palau del congrés dels diputats de Madrid. Quant a retrats, cal destacar el del jove Octavi Carbonell (1842), el dels esposos Muntadas (1856), el de la seva muller (~1856) (tots tres al MNAC) i, especialment, el col·lectiu de la família Flaquer (~1845; Museo Romántico, Madrid), on retrata una llar burgesa de l'època.

41 AHCB, Obreria C-78, 22 de setembre de 1816, “Que habiendo malogrado la antigua marca que fijaba en los artefactos de su propia fábrica de tejidos de seda se ha visto obligado a renovarla añadiendo a ella un león y un cayman como lo instruye...” Marca de Fàbrica: “Fca de Dn Francisco Espalter en Barcelona”, 2 exemplars litografiats i un altre suposadament anterior, “Fca. de Dn Francisco Espalter y Tolrà, Cataluña”.

42 Arnabat Mata, Ramon, “Revolució i contrarevolució a Catalunya durant el Trienni liberal (1820-1823)”, Tesi doctoral, UPF, Barcelona 1999.

43 Roca i Vernet, Jordi, “Política, liberalisme i revolució. Barcelona 1820-1823”, Tesi doctoral, U.A. de Barcelona, 2007.

44 AHCB Obreria C-83, 11 de setembre de 1821, “Francº Manuel Espalter y Macià, apoderado de Dª Teresa Espalter y Roig, propietaria de la casa n. 6 de la calle Espalter...abrir balcón...”. Sense plànol.

45 Mariages Glez, Crisitina. “Estudi gràfic i històric de l'Església de Nostra Senyora del Port”, Barcelona 2007: “...Situada «entre la platja coneguda per la Mar Vella, el camí de carro dit després de Ginebra i el carrer de Sant Ferran”, el que es recorda més d'aquella propietat és l'establiment de banys d'aigua de mar que, per diferents transmissions, portaran altres noms, a part el d'en Soler. Un cop fundats, els banys i quatre cases magatzem (números 1, 2, 3 i 4 del carrer de la Concepció, abans dels Sants Metges i avui de Salamanca) van ser adquirits el 22 de febrer 1821 per Francesc Espalter i Tolrà, propietari del comerç de Barcelona, el qual, el 10 de juny 1785, abans de fer aquesta compra, havia adquirit a can Soler «un altre solar per molí de sal, al lloc dit dels corders de viola, i encara dos solars més, de la mateixa línia, situats darrere l'hort d'en Prebost”, el 18 de març 1786(...) El 28 de juny 1837, n'Espalter ven els banys «a la Junta de la Nacional Casa de Caridad...”

46 AHCB, Obreria C-94, 11 de juliol de 1825, “Joaquin Espalter y Rosas...orden regidores...que haga construir la cloaca en las calles de Sadurní y Espalter...en el modo acordado en 5 de septiembre de 1806...resolver las pretensiones pendientes entre la casa de Espalter y de Sadurní...”

47 Graell, “Padrón General”, 1829. Citat per Carrera Pujal “La Barcelona del segle XVIII”, vol. I, pg. 199-200.

48 Thomson, J., “Els orígens de la industrialització a Catalunya, el cotó de Barcelona 1728-1832”, Barcelona 1994.

49 APNB, Notari J. Manel Planas Compte, 1236/11, fol. 195 r. Arrendament de la fàbrica del carrer Còdols de Francesc d'Espalter i Tolrà, arrendament a Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia; “Casas grandes con tres portales de la calle llamada Codols Obradors con un huerto o jardín... conocidos actualmente por la fàbrica Rull. 17 de juliol de 1833.

50 Raüll, Francisco, “Historia de la conmoción de Barcelona en la noche del 25 al 26 de julio de 1835. Causas que la produjeron y sus efectos hasta el día de esta publicación”, Barcelona 1835.

51 Rodrigo y Alharilla, Matrin, “Indians a Catalunya: Capitals cubans en l'economia catalana”, Fundació Noguera, Barcelona 2007.

52 ACA, Audiencia, Tribunal de Comercio, exp. 904, 1.581, 5.637 i 8.676. Citat per Rodrigo y Alharilla, Matrin, “Indians a Catalunya...”

53 “Causa de Baracoa. Informe a la opinión pública, a las Cortes del Reyno y al Tribunal Supremo de Justicia sobre la causa principal por falsedad del testamento mancomunado de D. Pedro Sollet y Dª Isabel Cartier contra D. Carísimo Espalter, D. Mariano Espino y D. Ladislao Giró,”. Santiago de Cuba, 1889.

54 AHPSC, Escribanía Real de Manuel Caminero, 25 de març de 1850, f. 45 i ss. “Libro de varias apuntes, incluidas las de Dn Magín Soler y Casañes, y de los Ss. Vidal y Quadras Hermanos”, Vegeu també el Libro copiado de cartas de Daniel Soler Casañes (1845-1849), carta de Daniel des de Sitges a Joan Espalter i Rull, resident a Santiago de Cuba, del 25 de juny de 1845. Citat per Rodrigo y Alharilla, Matrin, “Indians a Catalunya...”

55 Ibidem, exp. 9.460.

56 ANC Fons MTM 77-04-01 UI 152/488: “Convenio entre los Sres. Padre e Hijo, D. Francisco Espalter y Tolrà y D. Francisco Espalter y Rull, y D. Celedonio Ascacibar, en nombre y representación de la Maquinista... sobre venta de unos terrenos, edificios y censo en la Barceloneta, ante D. Magín Soler y Gelada, Notario, 19 de noviembre de 1857”. “Venta perpetua id ... a favor de la Maquinista... por el precio de 34.420 pts... ante D. Magín Soler y Gelada, Notario, á 19 de noviembre de 1857”. “Posesión tomada por la Maquinista de un terreno y edificios en el construidos, ante Magín Soler y Gelada, Notario, á 31 de diciembre de 1857”. (...) “Venta perpetua de Francisco Espalter y Tolrà y D. Francisco Espalter y Rull con la sociedad “La Maquinista Terrestre y Marítima”... a favor de la misma... Venta perpetua de una grande extensión de terreno con sus casas, almacenes y con todo lo demas que se halla construido y edificado... sito en la Barceloneta... en su nombre D. Celedonio Ascacibar... venden perpetuamente a favor de dicha sociedad... Todo aquel censo... de pensión 490 libras... debe haberselo prestado a la Ilustre Junta de la Casa de Caridad por razón de una extensión de terreno, antes huerto cercado de paredes con camino que le facilita la entrada, siendo prolongación de la calle San Fernando, unas casas bajas, a la izquierda, aligbe, Noria, patio habitación de la derecha, baños construidos en el referido huerto... Barceloneta... según el plano firmado por el maestro de obras Jaime Fàbregas i Vieta que se dejó unido en el protocolo del Notario D. Constantino Gibert... que autorizó dicho contrato de establecimiento...”. ANC Fons MTM 77-04-01, Núm 489, UI 153 (489). Venda perpetua atorgada per pare e fill Fco. Espalter a favor de la societat anònima MTM d'una partició del terreny amb les seves cases situada al raval marítim de Barcelona. 19/10/1857 34.420 duros. (Notari D. Magín Soler y Gelada 19 de desembre de 1857 Tomo 230 arxiu 137 Orient finca 296, fol. 4, 114.00 pams). Verificat: APNB Notari Magó Soler i Gelada, 19 de desembre de 1857. “Espalter y Tolrà y Espalter y Rull... venta de 114.000 palmos junto con casa almacenes y demás que se halla edificado situado entre las calles Concepción y San Fernando a la MTM...” Plànol adjunt de 8 d'abril de 1857, signat per l'arquitecte Joan Nolla i Cortès.

08. Casa fàbrica RAMON

1782

Fàbrica d'indianes i filats

Carrers de Sant Pau n. 81-83.

Carrer de Sant Oleguer n. 2.

Carrer de les Tàpies n. 4.

Edifici desaparegut

Màquines

12 telers (1783)

1 màquina de cardar francesa (1790)

1 Motor Vogt de 16 mules (abans de 1805)

X màquines de filar contínues (1805)

1 Vapor Watt de 5-7 cv (1805)

X màquines de filar mulle-jennies (1807)

Arquitectura

Reforma de la fàbrica St. Pau (1782)

Construcció de la fàbrica St. Pau (1784)

Ampliació de la fàbrica St. Oleguer (1783)

Remunta de la fàbrica St. Pau (1796)

Reforma de la fàbrica St. Pau (1819)

Autor: Jeroni Pedrerol, m. de cases.

Construcció de la fogaina del vapor (1806)

Autor: Ignasi March, m. de cases.

La família formada per **Pau Ramon i Jacint Ramon** (Barcelona? s. XVIII - s.XIX), pare i fill respectivament, van reunir dues generacions de fabricants que realitzaren el salt del teixit de la llana amb l'ofici de "manters", a les indianes de cotó. Els Ramon tenien oberta una fàbrica al carrer de Sant Pau, a tocar de les Hortes de Sant Pau del Camp. Com a fabricants foren reconeguts, no només per la seva producció d'estampats, sinó principalment per la producció mecànica dels filats de cotó, que els portà a introduir a Espanya la primera màquina de vapor aplicada a la indústria, de mà de l'il·lustrat Doctor en Medicina Francesc Santpons, tema summament important que ha estat profundament investigat per Jaume Agustí i Cullerell.¹

Encara que desconeixem amb precisió els seus orígens, sabem que Pau Ramon disposava de cases al barri marítim de la Mercè, signe possiblement indicador d'uns orígens mercantils, però sospitem que els membres d'aquesta família no podien ser només uns simples menestrals del ram de la llana els qui aixecarien una gran fàbrica d'indianes al Raval de Barcelona. De fet el cognom Ramon tenia els seus orígens en l'antiga noblesa catalana i en el patriciat urbà de Barcelona. La família de Ramon, estesa per tota la Corona d'Aragó, durant el segle XVII eren els "castlans" de Sedó de Torrefeta, barons de Vallespinosa i senyors de Subirats i Torre-Ramona.²

Josep de Ramon i de Tort, diputat a les Corts de 1701 i 1705 pel braç militar, i Miquel de Ramon i de Tort, general de cavalleria, germans de la mateixa família, s'alienaren amb el bàndol austriacista durant la guerra de Successió, fet que portà, a partir de 1714, a l'empresonament i l'exili d'alguns dels seus membres.³ Els Ramon, a través de convenis matrimonials, havien entrat en relacions de parentiu amb els Magarola,⁴ també nobles de Barcelona i posseïdors d'una companyia de comerç i en el futur d'una de les fàbriques d'indianes més importants de la ciutat.

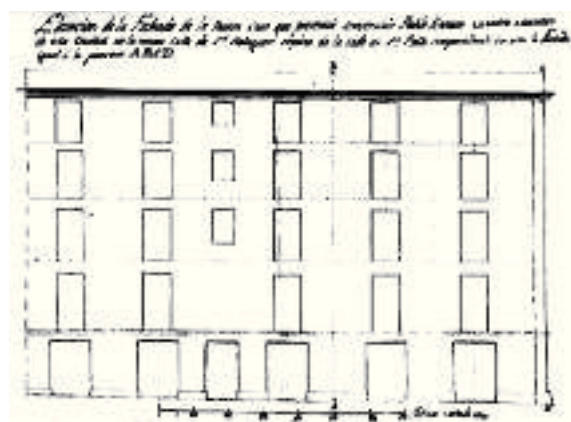
AHCB Obreria C-44, 5 d'octubre de 1784, "Perfil de la casa que pretende edificar Pablo Ramon en la calle de Sn Pablo en Bar-na". Façana sense signatura. Façana de la casa fàbrica Ramon al carrer Sant Pau.

La casa matriu dels nobles Ramon estava situada entre la Muralla de Mar i el carrer de la Plata, el barri marítim de la Mercè.⁵ Segons Francesc Cabana,⁶ Jacint era fill de Pau Ramon, mestre "manter" o "flassader", és a dir del ram del teixit de la llana, amb casa al carrer dels Flassaders.⁷ Pau Ramon feia temps que havia optat per passar-se del ram de la llana al de les indianes de cotó, per a la qual cosa havia enviat el seu fill Jacint a treballar a la fàbrica d'indianes de Joaquim Espalter, per tal d'efectuar l'aprenentatge de l'ofici,⁸ com a mitjà per establir després el negoci familiar.

La primera notícia que tenim de la branca industrial dels Ramon correspon a l'any 1782, a causa de l'existència d'una primera casa i fàbrica del carrer de Sant Pau, regentada en societat,⁹ segons una llicència presentada per Jacint Ramon, de professió fabricant d'in-

dianes. La companyia responia a la raó social de Pablo Ramon e Hijos, fàbrica interessada en la Real Compañía de Hilados de Algodón, i que l'any 1783 ja disposava de 12 telers corrents,¹⁰ és a dir que ja havien introduït el tissatge. Aquella primera instal·lació va ser ampliada l'any 1784 per la compra de Pau Ramon a Manel Riera i Jaume Comas d'un hort amb sínia i safareig, molt a prop del monestir de Sant Pau del Camp, pel preu de 3.084 lliures catalanes, al doctor en drets Ignasi Dou.¹¹

Els terrenys ara abastaven una gran propietat que anava des del carrer de Sant Pau fins al carrer de les Tàpies, al tram obert a iniciativa d'Antoni Nadal on hi havia construït els seus magatzems.¹² Aquesta compra va ser efectuada el 25 d'agost de 1784 segons la carta de pagament de 1788, on s'hi havia fet construir una nova: "...Casa gran de fabrica ab Prat de Yndianes...". La llicència d'obres per a la construcció del nou edifici es va presentar el 5 d'octubre del mateix 1784.¹³

AHCB. Obreria C-56, 4 de gener de 1793, "Elevación de la Fachada de la nueva casa que pretende construir Pablo Ramon Maestro Mantero de esta ciudad en la nueva calle de Sn Hologuer esquina de la calle de Sn Pablo correspondiente en esta la Fachada igual a la porcion A.B.C.D." Façana sense signatura.

La construcció anomenada "casa" en els documents de llicència era en realitat, segons els protocols notariais, una tipologia de casa fàbrica. Els documents de llicència representaven un dels primers edificis que coneixem de composició utilitària, destinat a usos clarament industrials. La casa fàbrica Ramon ocupava una parcel·la de 134 pams d'amplada (26 metres), disposava d'una gran porta central i tres plantes amb sèries de 13 obertures cada una, un basament i un coronament amb ràfec o cornisa.

La fàbrica Ramon ja devia gaudir del cicle complet de filat, teixit i pintat de les indies amb un elevat índex de mecanització. Thomson situa tan aviat com a l'any 1790 l'adquisició d'una moderna màquina de cardar importada de França per la companyia de Pablo Ramon e Hijo.¹⁴ La marxa de l'empresa era molt positiva; segons el balanç de 1791 era de 154.971 lliures catalanes,¹⁵ una de les més importants del sector, conjuntament amb la fàbrica Espalter, situada en unes parcel·les properes al mateix carrer de Sant Pau.

Aquest balanç tan positiu que cita Ramon Grau estava relacionat amb la incorporació a la societat del segon fill de Pau, **Anton Ramon** (s. XVIII – s. XIX); la companyia va continuar sota la mateixa raó social Pau Ramon i fill, el 26 de desembre de 1791, per sis anys més a efectes de continuar amb la construcció de la fàbrica d'indianes.¹⁶ L'any 1793 Pau Ramon va realitzar importants inversions, en concepte d'obres d'ampliació de la fàbrica, amb la construcció d'un nou edifici, a continuació de la "quadra" del carrer de Sant Pau i fent cantona-

da amb el carrer de Sant Oleguer. Es tractava d'un edifici de cinc plantes d'alçada, tanmateix d'autor desconegut.¹⁷ Aquests edificis, però, com veurem, foren destinats a la residència de la família Ramon, botigues i a habitatges dels majordoms.

Una possible autoria del conjunt dels edificis podria associar-se, com veurem, a la futura relació que s'establirà entre Jacint Ramon i el reconegut mestre d'obres Ignasi March. S'ha de dir, en aquest sentit, que la tipologia dels documents i el traçat de façana són molt similars a les d'altres documents presentats per Ignasi March, per encàrrec del fabricant Josep Gelabert, establert al carrer de Sant Oleguer i Sant Pau.¹⁸

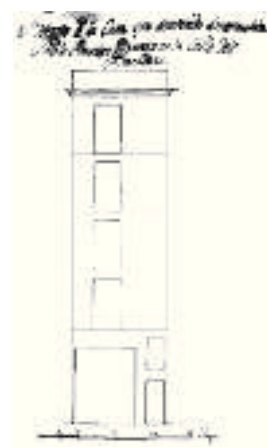
AHCB. Obreria C-58, 7 d'abril de 1794, en una sol·licitud de llicència per edificar presentada per Antoni Nadal i Darder, a la cantonada de Sant Oleguer amb Comte de l'Assalto (Carrer Nou), pot apreciar-se amb precisió la posició de la "fàbrica de Pablo Ramon", entre el carrer de Sant Oleguer i els Magatzems d'Antoni Nadal del carrer de les Tàpies. Ambdós personatges, Nadal i Ramon foren els protagonistes de l'obertura dels esmentats carrers, principalment a partir de les operacions immobiliàries del primer.

Va ser en un d'aquests edificis aixecats al carrer de Sant Oleguer on la família Ramon hi tenia la seva residència, sobre la qual hi ha referències documentals que Pau Ramon feu decorar el saló principal amb deu frescos històrics sobre una temàtica nacional, l'expedició catalana a l'Orient, atribuïts a l'artista neoclàssic Pere Pau Muntanya (o Montaña) i Llanas (Barcelona, 1749 - 1803).¹⁹

En aquells moments la fàbrica Ramon ja devia ocupar uns terrenys que abastaven des del front del carrer Sant Pau, la cantonada del carrer Sant Oleguer, fins arribar al carrer de les Tàpies, com hem vist, carrer obert per les operacions immobiliàries del comerciant Antoni Nadal.²⁰ Per aquest document de llicència, del 7 d'abril de 1794, on Antoni Nadal proposava el traçat de noves alineacions, pot apreciar-se amb precisió l'emplaçament de la fàbrica Ramon. A continuació, la companyia Pablo Ramon e Hijo va efectuar una remunta de la fàbrica original del carrer Sant Pau, afegint una planta més l'any 1796,²¹ sota la direcció d'un mestre desconegut. Pau Ramon també farà reedificar el mateix any la casa que posseïa al carrer de Flassaders,²² probablement la seva casa d'origen gremial, també d'autor desconegut.

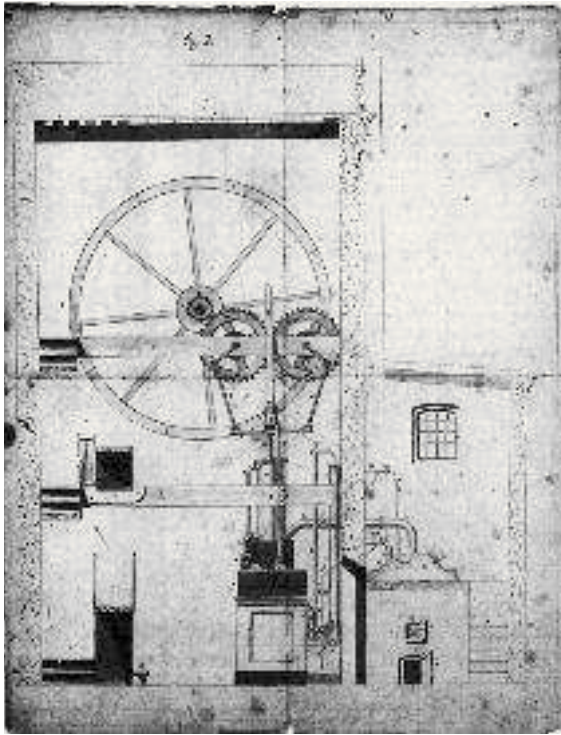
El conjunt d'edificacions corresponien a la tipologia de fàbrica urbana en altura, de composició molt austera, situada en una parcel·la de considerables dimensions si donem per vàlides les informacions deduïdes del Registre d'Obreria. La disponibilitat d'una gran superfície, ben dotada d'aigua subterrània, era una condició indispensable per a les operacions del treball de les "indianes". La fàbrica ja devia tenir integrada la filatura del cotó, donat que el 1792, Jacint Ramon i Ramon Bosch havien estat citats com a experts en filatura per la Junta de Comerç per dictaminar sobre l'exposició d'una versió de la màquina *jenny* millorada, presentada pels fabricants Flotats i Pallerolas.²³ Els Ramon adquiriren molta fama, a causa sobretot pels experiments que realitzaren en matèria de mecanització de la filatura; en aquells moments era la fàbrica més avançada en innovació de Catalunya.²⁴ Entre 1794 i 1799, la fàbrica Ramon es va in-

AHCB Obreria C-60, 1796, (s/d), Pau Ramon, mestre manter, enderrocar i reedificar al carrer de Flassaders, pb+ent+4p, 94 pams. Façana sense signatura.

Secció de la màquina gran de vapor de doble efecte de la fàbrica de Jacint Ramon, sota la direcció del Doctor Francesc Sanponts i Roca i la col·laboració del mestre de cases Ignasi March. Reproduït a Agustí i Cullerell, Jaume..., Op. Cit.

teressar en la Reial Companyia de Filats de Cotó, amb l'adquisició de 2 accions.²⁵ Per la Reial Ordre de l'11 de febrer de 1799, Jacint i Pau Ramon van aconseguir un privilegi d'exempció del 3% dels arancels de l'enviament a Amèrica de les manufactures d'indianes realitzades amb gèneres nacionals. Jacint Ramon acabarà ocupant el càrrec de president de la Companyia el 1802.²⁶

"Noticia de una nueva bomba de fuego...por el Doctor Don Francisco Sanponts Director de Estática y de Hydrostática en la Real Academia de Ciencias Naturales y Artes de Barcelona" Agustí i Cullerell, Jaume..., Op. Cit.. Planta del vapor de doble efecte de Jacint Ramon. Hom atribueix també la participació del mestre de cases Ignasi March en la construcció de l'estructura de la fogaina.

La fàbrica disposava del cicle complet de producció d'estampats, tissatge i filat, estava equipada amb màquines contínues de filar, mogudes per cavalleries amb motor "vogi",²⁷ sistema utilitzat des d'antic per a l'extracció d'aigua. Aquestes primitives màquines de filar eren fetes en fusta i podien ser accionades per les cavalleries o per rodes hidràuliques, però un encadenat en sèrie d'aquestes màquines presentava més dificultats per moure-les. No és d'estranyar que Jacint Ramon hagués pensat de substituir les màquines contínues per *mulle-jennies*²⁸ i les setze mules del motor de cavalleries per l'energia del vapor, coneixedor dels progressos revolucionaris de la filatura anglesa. La manca d'energia hidràulica al sector del Raval i l'arribada de carbó anglès com a llast dels vaixells el va esperonar a la construcció d'un primer enginy de vapor, amb l'ajut d'un grup d'artesans i els coneixements de la màquina Newcomen que arribaven d'Anglaterra. L'experiència va demostrar les dificultats de l'empresa. Àlex Sánchez afirma que des de 1802 els tres directors de la Reial Companyia de Filats de Barcelona estaven interessats a aconseguir un exemplar de l'invent de James Watt, per comprovar si els càlculs teòrics que s'havien fet sobre la seva major rendibilitat, en comparació a la utilització de màquines *vogis* amb mules, eren certs.²⁹

Cap a 1803, veient la novetat de la instal·lació de les rodes hidràuliques al Rec Comtal, Jacint Ramon va acudir al Director d'Estàtica i Hidrostàtica de la reial Acadèmia de Ciències Naturals i d'Arts, Francesc Sanponts i Roca, per sol·licitar la seva intervenció en una segona

temptativa. Sanponts acceptà el repte i durant dos anys (1804-1806) dirigí la construcció de tres noves màquines de vapor.

Francesc Sanponts i Roca (1756-1821) era un metge brillant i prestigiós, que pertanyia a la minoria professional il·lustrada, influenciat pels viatges d'estudis a Montpeller i París, fou elegit pel poble Síndic personer i al final de la seva vida va ser membre de la Societat Patriòtica Barcelonesa. L'acceptació de l'encàrrec de Jacint Ramon el portà a planejar i dirigir la construcció primer d'una màquina tipus Newcomen; després, d'un model en petit de màquina de doble efecte tipus Watt; finalment, d'una gran màquina de doble efecte amb un distribuïdor de vapor original. L'experiència d'aquests dos anys va ser recollida en una extensa memòria, destinada a introduir el vapor arreu d'Espanya, que va quedar paralitzada a causa de l'ocupació francesa.³⁰

Una primera màquina Newcomen d'una potència de 17 cavalls i tres quarts (efectiva de 2 CV.) no podia servir més que per poar aigua, amb un gran consum de carbó. Jacint Ramon efectuà els càlculs per demostrar la major rendibilitat d'una màquina de vapor Watt, els quals arribaren al coneixement de la Reial Companyia de Filats.

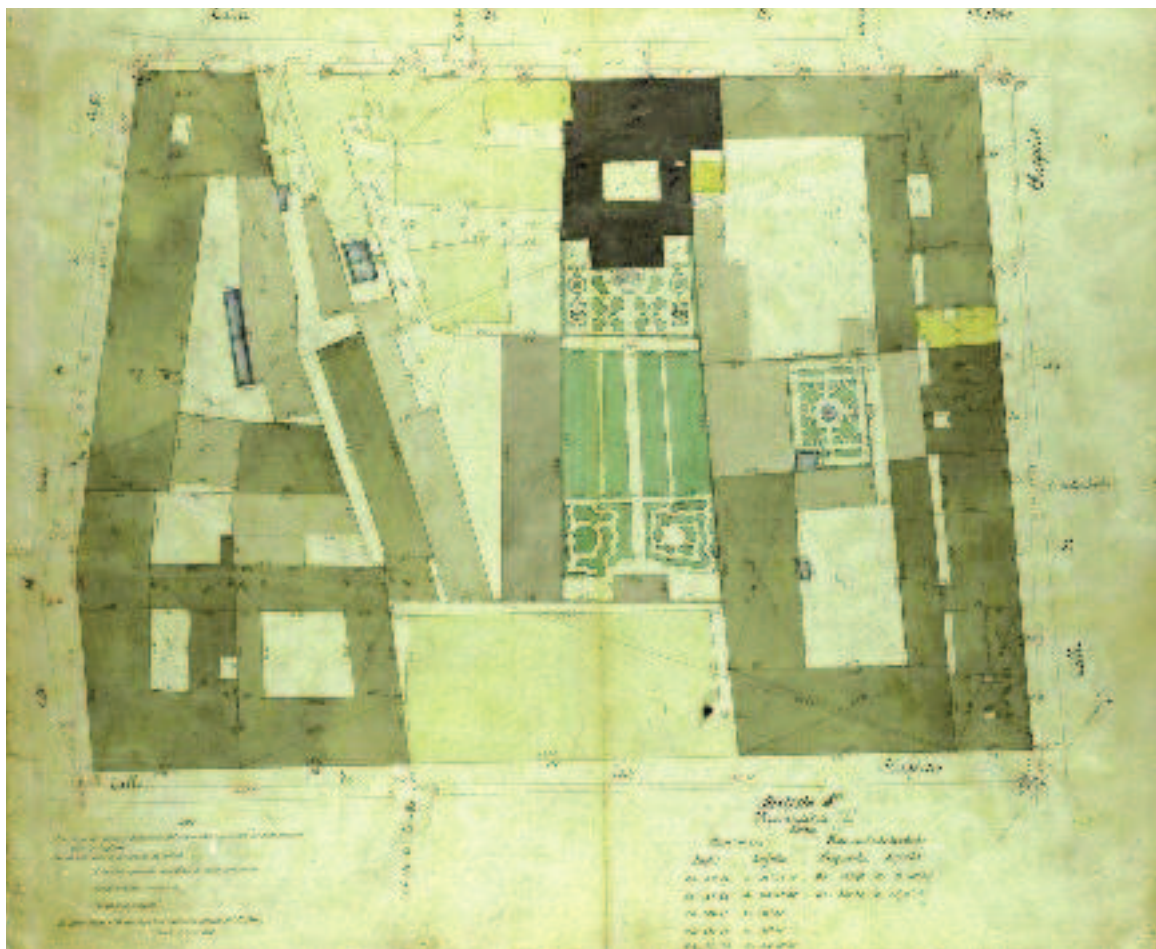
La segona màquina havia d'assegurar l'èxit amb la construcció d'un model experimental a escala que aportés les millores de la màquina de doble efecte tipus Watt, innovacions introduïdes a Espanya per Agustí de Betancourt, amb la variant d'un nou model de registre de distribució totalment original. El model experimental devia tenir aproximadament una potència d'1 CV. La notícia aparegué a la *Gaset* n. 62 del 3 d'agost de 1805. Es va realitzar una aplicació a una màquina de filar "anglesa" (contínua) i després com a bomba de poar aigua aplicada sobre una roda hidràulica, assolint les proves amb èxit. Arran d'aquest èxit, hom atribueix també a la figura de Jacint Ramon la introducció a Espanya de les primeres màquines *mulle-jennies* aquest mateix any de 1805.

Immediatament s'inicià la construcció de la màquina gran, que quedà enllestida el mes de febrer de 1806. El cilindre tenia unes dimensions de 35,6 cm de diàmetre, 114 cm de llargada i el volant un diàmetre de 356 cm. En la construcció del nou model va intervenir l'artesà Antoni Pujades i l'estructura de la fogaina va ser dissenyada per una reconeguda personalitat de l'arquitectura, el mestre d'obres Ignasi March.³¹ La màquina gran tenia una potència de 5 a 7 cavalls de vapor. La memòria de Sanponts, dirigida a la junta de Comerç, tingué una acollida elogiosa i la fàbrica rebé nombrosos visitants, però malgrat que la Junta de Comerç s'interessà, la memòria no arribà a publicar-se.

Francesc Sanponts a la memòria sobre el seu projecte de màquina de vapor, atribuïda als Ramon, afirmava: "...haberse establecido varios ramos apreciables de industria, particularmente la introducción y perfección del método de hilar algodón con máquinas inglesas que descubrió a fuerza de mucha aplicación, gastos y desvelos".³² La fama dels Ramon com "seguramente quien se ha distinguido más entre los fabricantes de aquella ciudad" va ser la base per obtenir un dels conjunts de màquines filadores *mulle-jennies* (franceses) distribuïdes des de la Reial fàbrica de Panyos d'Àvila el 1807.³³ Com era comú en el domini de tecnologia complexa del tipus Arkwright (angleses), la construcció de maquinària havia de fer-se en el lloc de funcionament de la mateixa i, tal com diu Thomson, aquesta devia ser la clau de l'èxit dels Ramon.³⁴

Des de 1804 les condicions econòmiques ja no eren les mateixes que les del segle anterior. L'economia s'havia estancat, a causa de la Guerra amb Anglaterra i, poc a poc, es va malmetre el comerç marítim. Els esdeveniments derivats de la intervenció de la república francesa al nostre país ja ens són prou coneguts:

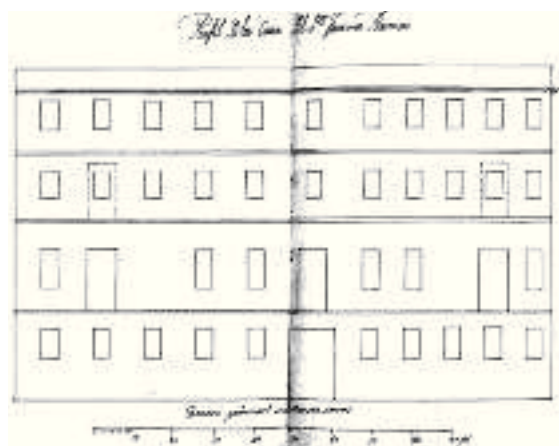

Quarteró Garriga n. 89, 1858. A la dreta pot apreciar-se la implantació de la fàbrica Ricart el 1834, reutilitzant les antigues instal·lacions de la fàbrica d'indianes de la família Ramon. La quadra del carrer de les Tàpies va ser edificada per Jaume Ricart el 1834, però la resta d'edificacions, l'any 1858 encara corresponien a la fàbrica Ramon.

“El 13 de febrer de 1808 entraven les tropes franceses a Barcelona i el mes de juliol, després d'alguns aldarulls, la ciutat ja estava sota el seu control absolut. A partir d'aquest moment començaren a fugir de la ciutat les autoritats municipals, encapçalades pel regidor degà, el marquès de Villel. La majoria dels regidors marxaren i la població de la ciutat s'anà reduint progressivament fins a un terç de l'habitual. Un any més tard, el 9 d'abril de 1809, els vuit regidors que restaven (els més modestos) foren convocats per jurar fidelitat a Josep Bonaparte. El degà interí, Miquel de Ramon, i sis regidors no acceptaren de fer-ho, i tan sols jurà Antoni de Ferrater”.³⁵

La Guerra del Francès de 1808 a 1814, deixà el país empobrit. La màquina de vapor de Jacint Ramon sobrevisqué a la guerra, però estava aturada per la manca de carbó i pel tancament dels mercats; i la indústria, amb el bloqueig comercial per la nova guerra amb Anglaterra, va entrar en recessió perdent la batalla del mercat americà. Els esdeveniments dels 10 polítics que portaren a la proclamació de la Constitució de 1812 i la posterior restauració absolutista marcaren definitivament un canvi d'era, i amb ella la pràctica desaparició de la indústria de les indianes.

Els Ramon, aparentment es varen mantenir al marge dels afers polítics liberals, donat que no s'han localitzat dades de la seva implicació en el Trienni Constitucional de 1820-23, però d'altra banda tampoc reclamaren mai a la cort borbònica l'ús de cap títol de noblesa. Les darreres notícies dels Ramon, les tenim de l'any 1819, amb Jacint Ramon fent reformes a la fàbrica del carrer de Sant Pau³⁶ sota la direcció del mestre Jeroni Pedrerol,³⁷ i el 1825, encara treballant al carrer de les Tàpies.³⁸ Però al Padró de fabricants de 1829 la família Ramon ja no hi figurava enregistrada.

AHCB Obreria C-80, 1 de desembre de 1819, “Jacinto Ramón...dos balcones en el segundo piso...calle Sn Pablo n. 1...”. Façana, signa Jeroni Pedrerol. Remunta de la casa fàbrica Ramon al carrer Sant Pau.

A causa de la Guerra del Francès la iniciativa tecnològica de Jacint Ramon no serà recollida fins 26 anys després, el 1832, amb la construcció d'El Vapor de la societat Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia. i per l'industrial Nicolau Tous que el mateix any instal·là una màquina de vapor al carrer de les Tàpies. Els terrenys de l'antiga fàbrica Ramon i les seves instal·lacions i edificis seran reutilitzats a partir de 1834 per l'important fabricant tèxtil Jaume Ricart,³⁹ amb l'edificació d'una moderna fàbrica de filats, que acabarà ampliant als teixits i als estampats de cotó, un dels capdavaners en la introducció de l'energia del vapor i representant d'una nova generació de fabricants.

La fàbrica d'indianes de la família Ramon va desaparèixer a causa de la progressiva substitució dels edificis que va anar realitzant la companyia Ricart, primer amb la quadra del carrer de les Tàpies (1834), després la construcció de l'edifici d'habitatges del carrer de Sant Pau (1864), que substituï la primitiva quadra de 1784, i finalment la sala de vendes del carrer Sant Oleguer (1875). Només restaren en peu els edificis residencials del carrer de Sant Oleguer que contenien els frescs de Pau Muntanya, i que durant la dècada de 1830 foren ocupats pel fabricant i maquinista francès Keittinger.⁴⁰ A la darrereria del segle xx, durant uns anys formaren part de la decoració exòtica d'un bordell. Finalment aquests edificis també van ser enderrocats ja que estaven afectats per la reforma urbanística del Raval.⁴¹

NOTES

1 Agustí i Cullerell, Jaume, "Ciència i Tècnica a Catalunya al segle XVIII, o la introducció de la màquina de vapor", Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1983.

2 Josep de Ramon, Castlà de Sedó de Torrefeta (La Segarra). Senyor de Subirats (consort). Ciutadà Honrat de Barcelona, 1 maig 1617. Cavaller en virtut de reial comissió del 31 de març de 1626. Assistent a les Corts de 1626. Doctor en Dret. Professor a la Universitat de Perpinyà, catedràtic de lleis i canonge a la Universitat de Barcelona. Josep de Ramon i de Tord, Baró de Vallespinosa. Senyor de Subirats i Torre-Ramona. Va assistir com a noble a les Corts de 1701 i 1705.

3 Miquel de Ramon i de Tort (1658?, Barcelona? ~ 1728, Viena) Va assistir pel braç militar a les Corts de 1705. General de Batalla de Cavalleria durant la guerra de Successió, Comandant en Cap de la Cavalleria (1713-1714). Després de la capitulació de l'onze de setembre, se li confiscaren els béns i va ser empresonat a Alacant i la Coruña. Amb la pau de 1725 va ser alliberat i exiliat a Viena amb el càrrec de Feldmarschall-Leutnant (Mariscal Tinent). Font: Genealogia. Morales Roca, Francisco José, "Próceres habilitados en las Cortes del Principado de Cataluña, siglo XVII (1599-1713)", Hidalguía, Madrid 1983.

4 Josep de Ramon i de Magarola, noble barceloní que durant la batalla de l'11 de setembre, lluità en el contraatac del Conseller en Cap Rafael Casanova i Comes seguint el Penó de Santa Eulàlia, situat al capdamunt del terraplè de la muralla entre Jonqueres i el Portal Nou. Citat amb títol de noblesa a: Planes i Albets, Ramon, "Sobre la petita noblesa de la Catalunya interior al segle XVIII. Marià de Cabanes i Coma (1736-1789)".

Font:
<http://www.jorgederosyvalverde.es/web/arbolextenso/pafg61.htm#1156>

5 AHCB Obreria C-70, 31 de gener de 1804, "Don Narciso y Dª Eleanor de Ramon...calles de Muralla de Mar y de la Plata...recomponer el 2º piso...perfil", Façana, sense signatura.

6 Cabana, Francesc, "Fàbriques i Empresaris...", Barcelona, 1993.

7 AHCB Obreria C-60, 1796, (s/d), Pau Ramon, mestre manter, enderrocar i reedificar al carrer de Flassaders, pb+ent+4p, 94 pams. Façana sense signatura.

8 Grau, Ramon, i Marina López, "Empresari i capitalista a la manufactura catalana del segle XVIII", Recerques n. 1. Barcelona 1974, pg. 38, 51.

9 AHCB, Obreria, C-42, 14 de novembre de 1782, "Jacinto Ramon, fabricante de indianas...vaciar depósito...de su casa y fabrica... calle S. Pablo..."

10 Grau, Ramon, "Telares, acciones..." Op. Cit.

11 APNB, Notari Jaume Morelló, Decimum quartum 1788, folis 260: "Dn Ignasi de Dou y Bassols,... época a Pau Ramon Flassader, ciutadà... 3.084 lliuras... son lo preu de la venda perpetua per dit Manel Riera y Jaume Comas a son favor feta de tot aquell Hort ab Sínia i Safareig en ell construïts... en la Horta y Carrer de Sant pau molt prop del Monestir de Sant Pau del Camp... 25 d'agost de 1784...En lo qual Hort y Casa dit Pau Ramon a fet construir una Casa gran de Fàbrica ab Prat de Yndianas...", desembre de 1788.

12 APNB, Notari: Tomàs Gibert i Vilaseca, 1807, 22 de setembre, folis 337 a 340. "... que lo noble señor Dn Joseph Magí de Magarola y de Clariana...per quant el infrascrit Señor Dn Anton Nadal deposita en

la Real Caixa de Extinció y Descuento de Vales Reals...venda i absolució de la part del cens redimida... Per tant de son grat y certa ciencia, ven, absol, (el cens) defineix y remet al señor Dn Anton Nadal y Darrer, comerciant matriculat y tesorero per S. M. de la Real Junta de Comers... per rahó de aquell Hort ab sa Casa, Sínia y Safareig detinguda dos o tres quartas que lo Señor Anton Nadal (al) Pare del dit Dn Anton Nadal y Darrer comprà a Salvador Genovart hortolà de las Hortalas del Portal de Sant Antoni, Madrona Genovart y Bertran de dits conjugues fill, ab acte rebut en poder del Dn Carlos Carbonell Not. Pub. De número de Barcelona als dinou Agost del any milsetecents vuitanta y dos, situat en la Horta de St Pau del Camp, de la present ciutat. en lo qual hort habentse novament obert un Carrer, travessantlo de orient a ponent, ha construït Dn Anton Nadal y Darrer dos grans Magatsems, lo un a la part de mitg dia y lo altre a la part de tremontana del dit nou Carrer; y amés, habent Dn Anton Nadal edificat nou casass en lo hort que a la part de mitg dia del dit comprà a Francesc Gusí, quals casa afrontan per mitg dia ab lo carrer novament construït nomenat del Conde del Asalto, comprenen las mateixas casass per la part de detrás algun poch del terreno del dit Hort que fou de Genovart no sols existeixen los dos Magatsems sí que ne ocupan part a la de mitg dia de las ditas casass que Nadal allí contiguas te en lo carrer del Conde del Asalto...a orient part en honor de Jacinto Ramon Fabricant de Yndianas que fou del Dr en Drets Ygnasi Dou...part en honor de Pere Santaló Comerciant y Fabricant de Yndianas que fou de Lluís Galí y Reat Hortolà..."

13 AHCB Obreria C-44, 5 d'octubre de 1784, "Pablo Ramon, maestro mantero... posee casas en la calle San Pablo...derruir y levantar fachada..." Façana sense signatura.

14 Thomson, James, "Transferencia tecnológica en la industria algodnora catalana: de la indianas a la selfactina", Revista de Historia Industrial, n. 24. Año 2003. "En Barcelona, el secreto que rodeó la tecnología debió contribuir a evitar su difusión inicial, pero la separación de los socios Serra y Torroella a fines de 1798 condujo a cierta relajación en la disciplina mantenida hasta entonces. Hacia fines de siglo el uso de la maquinaria se estaba difundiendo rápidamente. Probablemente el primer imitador de Serra y Torroella fue Pablo Ramon e Hijo, una compañía de estampación de indianas que fue la primera en introducir la máquina cardadora en Cataluña en 1790".

15 APNB, Notari. Jaume Morelló, 1792, folis 20. "Pau Ramon i fill"; fàbrica d'indianes. 3 socis. Acta de continuació, 26 de desembre de 1791. Capital: 154.971 ll. 3 s. i 8 d. De balanç. Direcció compartida. Citat per Grau, Ramon i Lopez, Marina, "Empresari...". Op. Cit.

16 APNB, Notari. Jaume Morelló, 1792, folis 20, 21, 22. "En nom de Deu los Srs Pau Ramon, Jacintho Ramon y Anton Ramon, comerciants ciutadans de Barcelona, Pare y fills: ... van a formar una companyia o societat entre ells duradora per temps de sis anys, que comensaran a correr a vint y sis de desembre de l'any proxím passat mil setcents norant y ú...a efecte de continuar y tenir una Fàbrica de Indianas...Primerament que per a continuació de la dita Fàbrica se posesian, com en efecte dits tres socis han posat per fondo, o Capital de la dita companyia cent sinquanta quatre mil noucentas setantauna lliuras, tres sous y vuyt dins...que la sobredita fàbrica corria sota el nom de Pau Ramon y fill...Ytem: que en ateneis a que la espressa Fàbrica fins al punt ha conegut abla harmonica propia entre personas vinculadas ab un parentiu tan estret...Ytem.. referida Casa y Prat del carrer St Pau... respecte a la obra que se encontraba feta en lo any mil setcents vuytanta sis, que es lo primitiu casal...y en quant al edifici que se hi ha añaadit posteriorment...Y los sobredit Srs Pau, Jacintho y Anton Ramon..."

17 AHCB. Obreria C-56, 4 de gener de 1793, "Pablo Ramon, Maestro Mantero, ...edificar casa en un terreno que posee en la calle San Oleguer / San Pablo..." Façana sense signar.

18 Vegeu casa fàbrica Gelabert.

19 García Portugués, Esther, "José Nicolás Azara i la seva repercussió en l'àmbit artístic català", Tesis doctoral, U. de Barcelona, 2007. "A Pere Pau Montaña se li atribueixen altres intervencions en cases barcelonines, com ara els deu frescs històrics sobre l'expedició catalana a l'Orient pintats pel fabricant d'indianes Pau Ramon (nota 1577: Casa que fou utilitzada com a bordell i que va ser enderrocada per decisió de l'Ajuntament. Amb la seva destrucció es va perdre part del nostre patrimoni d'aquest període), pg. 500.

20 AHCB. Obreria C-58, 7 d'abril de 1794, en una sol·licitud de llicència per edificar presentada per Antonio Nadal y Darrer, a la cantonada de Sant Oleguer amb Conde del Asalto, apareix un parcel·lari de la zona amb la situació de la fàbrica de Pablo Ramón.

21 AHCB. Obreria C-60, 1 d'agost de 1796, "Pablo Ramón e Hijo, fabricante de indianas...levantar un piso en la casa que posee en la calle San Pablo, igualandola con la casa de al lado también de su propiedad". Sense plànol.

22 AHCB Obreria C-60, 1796, (s/d), Pau Ramon, mestre manter, enderrocar i reedificar al carrer de Flassaders, pb+ent+4p, 94 pams. Façana sense signatura.

23 BC, JC, llig. 23, núm. 21, carta d'agost de 1792. Citat per Thomson, James, "Els orígens...", Op. Cit. pg. 303.

24 Thomson, James, "Transferència tecnològica..." Op. Cit., "En fecha tan temprana como 1792, el (Ramon) y otro estampador fueron descritos como «los sujetos más idoneos para graduar el mérito de estas Máquinas» en referencia a la jenny mejorada, y fue en su manufactura donde se realizaron los experimentos de hilatura".

25 Grau, Ramon, "Telares..." Op. Cit.

26 Anònim, "Almanak Mercantil...", Madrid 1802, Barcelona, pg. 253.

27 En aquest punt hi ha diverses opinions, mentre que Agustí i Cullerell, sembla referir-se a màquines contínues, altres autors situen amb anterioritat a 1805 la introducció de les mule-jennies, "... J. Ferrer Vidal (1874, p.39) señalaba la fecha de 1805 como el año de la introducción de las mules accionadas por caballerías y ruedas hidráulicas, pero hay cierta confusión. Para algunos autores, la máquina de Crompton llegó el año 1805 de la mano de una empresa formada por el comerciante Jean de Cramp bajo la protección del Conde de Cabarrús. Otros atribuyen su llegada a Jacint Ramon y otros estampadores barceloneses a una fecha anterior, pero parece que existe confusión con otros tipos de máquinas". Thomson, J, "Transferència tecnològica ...". Op. Cit.

28 Agustí i Cullerell, Jaume... Op.Cit.

29 Sánchez, Alexandre, "Crisis económica i respuesta empresarial. Los inicios del sistema fabril en la industria algodonera catalana, 1797-1839", Revista de Historia Económica, 18, 3, 2000.

30 Sanpónts, Francisco, "Noticia de una nueva Bomba de Fuego", citat per Agustí i Cullerell, Jaume...op.cit.

31 Ignasi March, mestre de cases, citat per Arranz: Va ocupar càrrecs importants en el Gremi de Mestres de cases i Molers, mestre (1871), credencier (1786 i 1787), prohóm quart (1793), prohóm tercer (1800) i examinador (1788, 1796, i 1802). Traductor al castellà del llibre de Francesco Milizia "Dell'arte di vedere nelle belle arti del disegno secondo i principi di Sulzer e di Mengs". Va deixar la residència de Barcelona amb motiu de la Guerra del Francès al 1808, fins a la seva mort a la ciutat de Tarragona, l'any 1811. Cal insistir que també Carrera Pujal cita la intervenció d'Ignasi March en la construcció de la màquina de vapor de Jacint Ramon a "Historia política y económica...", vol IV, pg. 256.

32 Agustí i Cullerell, Jaume...op.cit.

33 "La "mule-jenny" havia arribat a Catalunya el 1806 seguint una doble via. Per una part, directament des de França a través de la societat "Jaumard, Cramp y Cía.", creada a Barcelona un any abans per empresaris francesos sota el patrocini del Comte de Cabarrús. Per altra, des de la Reial Fàbrica de Cotó d'Àvila que en aquell moment dirigia Agustí de Betancourt, el qual va remetre algunes d'aquestes màquines a dues societats catalanes, les de Jacint Ramon, de Barcelona, i "Codina, Dalmau, Martí y Serrano", de Manresa. En ambdós casos l'origen de les màquines era francès, la principal via de transferència de la tecnologia anglesa cap a Catalunya en els inicis de la industrialització, raó per la qual no és estrany que a les "mule-jennies" se les conegué al Principat com a «màquines franceses». Sánchez, Alexandre, "Crisis económica i respuesta empresarial. Los inicios del sistema fabril en la industria algodonera catalana, 1797-1839", Revista de Historia Económica, 18, 3, 2000. Vegeu també: Martín García 1989, p. 350.

34 Thomson, James, "Transferencia tecnológica en la industria algodonera catalana: de la indianas a la selfactina", Revista de Historia Industrial, n. 24, 2003.

35 Arnabat Mata, Ramon, "Revolució lliberal a Barcelona, política de classes i classes de política", Quaderns d'Història núm. 10, Barcelona 2004.

36 AHCB Obreria C-80, 1 de desembre de 1819, "Jacinto Ramón...dos balcones en el segundo piso...calle Sn Pablo n. 1...". Façana, signa Geroni Pedrerol.

37 Arranz cita el mestre Jeroni Pedrerol procedent d'una família de mestres de cases, investit Mestre de la Confraria de Mestres de Cases i Molers l'any 1785. Autor d'una de les cases dels Amat (1799) de les fàbriques de Pere Santaló i Manel Torruella (1802), les cases de Maria Ignàcia Formentí (1818) i la reforma de la fàbrica de Jacint Ramon (1819).

38 AHCB. Obreria C-94, 2 de maig de 1825 "Jacinto Ramon...abrir una puerta...casa calle de las Tapias ... por haber echo un lavadero en su casa, sita en la calle de San Pablo, la que tiene salida a la de las Tapias". Sense plànol.

39 Vegeu casa fàbrica Ricart.

40 Alcolea Gil, Santiago, "La pintura en Barcelona", II (1961-1962), p. 128.

41 García Portugués, Esther, "José Nicolás Azara i la seva repercussió en l'àmbit artístic català", Tesi doctoral, U. de Barcelona, 2007.

09. Casa fàbrica

MAGATZEMS NADAL

1782

Indianes

Carrer de les Tàpies n. 3, 5, 6, 7

Carrer Nou de la Rambla n. 72-86

Edificis existents parcialment

Màquines:

14 mule-jennies (1829) (Matías Muntadas)

1 vapor de 2 cv (1880) (Gaspar Quintana)

2 fargues (1880) (Gaspar Quintana)

1 farga doble (1881) (Gaspar Quintana)

1 vapor de 4 cv (1883) (Gaspar Quintana)

Arquitectura:

Construcció dels Magatzems (abans de 1782)

Instal·lació Vapor de 2 cv (1880) (G. Quintana)

autor: Lluís Muntadas, eng. industrial

Construcció de Xemeneia de 21 m. (1881)

autor: Lluís Muntadas, eng. industrial

Vapor de 4 cv. 3'5 atm. (1883) (G. Quintana)

autor: Lluís Muntadas, eng. industrial

Palau "Casa dels Quatre Rius", existent al carrer Avinyó i Placeta de la Verònica, de Barcelona. (Foto La Vanguardia)

Portalada, carrer de les Tàpies n. 7, enderrocada als anys 90 del segle XX. (Foto JAV, 1982).

Carrer de les Tàpies n. 6 (Foto JAV, 1981)

La família Nadal, com també els Gironella, procedia del gremi dels adroguers. Van saber aprofitar totes les conjuntures econòmiques, per consolidar una trajectòria de negociants a l'entorn de l'activitat de les fàbriques d'indianes. Antoni Nadal i Casanovas i Antoni Nadal i Darrer, pare i fill, actuaren en tota mena de negocis, en els subministraments de tints a les fàbriques, el comerç del cotó, la compra de finques i propietats urbanes, la inversió capitalista en companyies i fàbriques d'indianes, la constitució d'una fàbrica pròpia, el lloguer i gestió de fàbriques alienes i la compra d'espai industrial en èpoques de crisi.

Antoni Nadal i de Casanovas (s. XVIII – Barcelona, 11 de juliol de 1783),¹ fill de Bonifaci Nadal i de Teresa de Casanovas, residien a Barcelona com a membres del Gremi dels Adroguers. Fundà una companyia de comerç la Nadal i Pou que comercià amb fabricants fent compres de béns immobles de gran valor. Comprà terrenys a Montjuïc i va fer aixecar a la Plaça de la Verònica, entre 1779 i 1781, un palau tardo-barroc: la Casa dels Quatre Rius,² obra del mestre de cases Jaume Fàbregas,³ edifici encara avui existent al número 30 del carrer d'Avinyó, amb els millors esgrafiats de l'època, que formen part del Catàleg del Patrimoni de Barcelona.

Antoni Nadal i de Casanovas, casat amb Mariàngela Darrer va tenir cinc fills: Antoni que exercí de corredor de canvis, Francesc que feu la carrera de lleis, Anna Maria casada amb l'adroguer Joan Pou amb qui havia format societat, Mariàngela, casada amb l'adroguer Josep Ballester, i Teresa casada amb Pere Cabanas, també d'ofici adroguer.

El 1783 Antoni Nadal i de Casanovas llogà la fàbrica Canals, la companyia pionera en la introducció de les indianes i en la introducció de la filatura de cotó, quan aquesta companyia Canals i Nadal estava participada pel seu fill Antoni Nadal i Darrer.

Antoni Nadal i Darrer (s. XVIII-1819),⁴ fill d'Antoni Nadal i Casanovas, exercí de corredor de canvis, ascendí socialment a la categoria de comerciant matriculat i arribà a ocupar càrrecs importants a la Reial Junta de Comerç de Barcelona. Antoni Nadal i Darrer serà un dels comerciants, fabricant i propietari del segle XVIII més representatius de la burgesia mercantil de la ciutat de final de segle. De jove va establir vincles matrimonials

amb Rosa Vicent i Canals neboda de Joan Pau Canals i Martí, un dels primers fabricants d'indianes de Barcelona, a la fàbrica del qual hi treballà fins assumir responsabilitats importants en la direcció de l'empresa, per convertir-se finalment en el soci principal.

Joan Pau Canals s'associà amb Antoni Nadal i Darrer i van crear la companyia Canals i Nadal, Cia., ubicada a la mateixa fàbrica del Portal Nou, documentada entre 1768 i 1799, com a fàbrica d'indianes interessada en la Companyia de Filats de Cotó amb 50 telers i 4 accions.⁵ Antoni Nadal i Darrer s'havia establert també pel seu compte primer com a fabricant, amb l'obertura el 1778 d'una fàbrica d'indianes a la Plaça del

Born, no reglamentada segons les Ordenances, i que probablement no devia ser més que un primer taller de pintador d'indianes destinat al mercat colonial.⁶ L'any 1779 Nadal comerciava amb l'Havana⁷ i el 1780 consignava mercaderies a la fragata *Nuestra Senyora del Rosari* en trajectes al port de Veracruz.⁸

La prosperitat en els negocis va permetre a Antoni

Nadal, el 19 d'agost de 1782, comprar a l'hortolà Salvador Genovart les anomenades Hortes de Sant Pau, amb casa, horts i sínia, on Nadal, segons les escriptures notariales, hi havia fet edificar dos importants magatzems. Aquesta propietat, abans de l'obertura del carrer de les Tàpies, limitava amb el carrer Nou i la propietat de Francesc Rodés, fins al carreró de les Hortes de Sant Pau, amb una superfície de 5.200 metres quadrats.⁹ Els magatzems d'Antoni Nadal, malgrat no tenir dades d'Obreria que confirmin la seva construcció, van ser edificats per ell mateix, amb anterioritat a l'any 1782, segons assenyala l'escriptura del notari Carles Carbonell¹⁰ del 19 d'agost de 1782: "...ha construït Dn Anton Nadal y Darrer dos grans Magatzems, lo un a la part de mig dia y lo altre a la part de tremontana del dit nou Carrer...". Aquests magatzems estaven situats en uns terrenys compresos entre els carrers Nou i de les Tàpies, i consistien en unes construccions de planta baixa i pis, dues d'elles corresponents als números 3, 5, 7, i la més important corresponent al número 6, de més gran dimensió, amb 50 metres de façana i 22 de profunditat, construïda amb una estructura de pilastres i triples arcs de mig punt.

Tots dos magatzems, situats a banda i banda del carrer de les Tàpies, tenien com a denominador comú un idèntic disseny de façana a base de petites finestres i grans portalades de pedra amb arc rebaixat i "ull de bou" a la part superior de la clau, composicions tardo-barroques típiques de mitjan segle XVIII on, sense disposar d'un autor conegut, s'hi poden apreciar influències estilístiques de l'Escola d'Enginyers Militars.

Aquests edificis de caràcter comercial i manufacturer eren uns dels més importants de la ciutat i formaven part de l'activitat desenvolupada pels Nadal al voltant del comerç del cotó i de la seva participació en diferents companyies de fabricació d'indianes. En aquest context, el 1783, va suposar un any de canvis per part dels Nadal, d'una banda Antoni Nadal i Darrer i Joan Pau Canals havien arrendat la fàbrica al pare del primer, Antoni Nadal i de Casanovas, amb l'objectiu d'emancipar-se¹¹ i poder dedicar-se a la compra de noves propietats, però també perquè ja era una instal·lació envellida. Antoni Nadal i Casanovas moria aquell mateix any i Joan Pau Canals ho faria tres anys després.

Antoni Nadal i Darrer, el 19 de setembre de 1783, comprà la casa fàbrica Sala del carrer del Rec i d'en Cortines, a canvi de fer-se càrrec dels deutes dels creditors,¹² i el mes de desembre ja realitzava obres de reforma al carrer de Trianjüich (Cortines).¹³ Nadal era propietari també de la fàbrica d'indianes pròpia que disposava a la Plaça del Born,¹⁴ i un edifici que donava també al carrer de les Mosques, que devia formar part d'aquesta.¹⁵

Finalment el mateix any de 1783 s'efectuaren diverses ampliacions a la fàbrica d'en Canals per ordre de la societat Canals i Nadal.¹⁶ Tres anys després Antoni Nadal i Darrer feia reedificar de nou la fàbrica Sala al carrer Cortines,¹⁷ un edifici amb tipologia de casa fàbrica organitzada al voltant d'un pati, segons un projecte d'autor desconegut.¹⁸ Aquell mateix any Joan Pau Canals i Martí, moria a Madrid i, coincidint amb la seva mort el 1786, Nadal va fer tancar la pròpia fàbrica, de la Plaça del Born¹⁹ per passar a dedicar-se preferentment al comerç colonial de les indianes i a la gestió de les seves propietats, matriculant-se com a comerciant de Barcelona el 1788.²⁰

Coincidint amb l'impuls urbanitzador del carrer Nou de la Rambla (Comte del Assalto), els propietaris Antoni Nadal i Francesc Rodés presenten a l'Ajuntament, el 1792, una iniciativa d'urbanització del sector de les Hortes de Sant Pau, proposant l'obertura d'un primer tram del carrer anomenat de les Tàpies i el futur carrer Estel.²¹

AHCB, Obreria C-55, 17 d'agost de 1792, Francisco Rodés, "Plano en que se manifiesta la figura actual de la calle que atraviesa desde la de Trentaclaus a la de Sn. Pablo y al mismo tiempo la Calle llamada la Riereta con el nuevo Proyecto de línea de puntos y de color amarillo según mi proyecto. Explicación: El color encarnado y las letras A,B,C,D, configuran la Casa y Huerta que posee D. Francisco Rodes. La letra A señala el Huerto, La letra B la Casa del Hortelano, La letra C el sitio de la Casa de D. Rodes, La letra D porción de terreno donde se están fabricando dos casas, La letra E denota la calle que atraviesa de la de Trentaclaus a la de S. Pablo. La huerta de Nadal va señalada con el número 4, La huerta de número 2 de otro Nadal antes Pujol...". Plànol d'urbanització, sense signatura. Projecte privat d'obertura d'un carrer, del qual només va ser realitzat l'actual carrer Estel. Els terrenys de Nadal són indicats en color fosc

La data d'aquest document, deu anys posterior a la de 1782, en la qual el notari Carbonell citava la presència dels Magatzems de Nadal, confirma el caràcter del carrer interior de les Tàpies com a carrer privat, un camí d'accés a les hortes que arribava fins a la Placeta de les Penedides, del qual, arran del traçat del carrer Nou, només restarà obert com a carrer el tram comprès entre el carrer de Sant Oleguer i la Muralla de terra.

AHCB, Obreria C-58, 7 d'abril de 1794, en una sol·licitud de llicència per edificar presentada per Antoni Nadal i Darrer, a la cantonada de Sant Oleguer amb Conde del Asalto (Carrer Nou), pot apreciar-se amb precisió la posició dels Magatzems d'Antoni Nadal, en el primer tram del carrer de les Tàpies que seria obert a partir d'aquesta llicència d'obres. Pot apreciar-se també la posició de la fàbrica de Pau Ramon que abastava els terrenys situats entre el carrer Sant Pau i el carrer de les Tàpies. És probable que l'autor del plànol d'alineacions fora el mestre d'obres de la ciutat, Pau Mas i Dordal.

L'any 1794 Antoni Nadal començà a edificar part del front del carrer Nou (Comte del Assalto) i del carrer Sant Oleguer,²² amb unes cases de quatre plantes i tres escales destinades a una operació d'habitatge col·lectiu i que el 1797²³ completarà amb la construcció d'un altre gran edifici de caire residencial, de 57 metres de façana i quatre plantes, dissenyat per Joan Fàbregas i Rabasa.²⁴

En conseqüència s'ha de concloure que l'obertura d'un primer tram del carrer de les Tàpies ja s'havia re-

alitzat abans de 1782, amb l'edificació consolidada a banda i banda del carrer, pels magatzems d'Antoni Nadal. En canvi, l'obertura del segon tram del carrer, proposat per Rodés el 1792, no devia reeixir, ja que Carerras Candi situa l'obertura del carrer més vinculada a l'edificació de les cases dels comerciants Pere Santaló i Manel Torruella amb llicència del 1802,²⁵ la urbanització de les quals es va realitzar el 1805.

Nadal sol·licità a l'Ajuntament l'empedrat del carrer de les Tàpies, fet que li portà a un conflicte amb el propietari veí, Gregori French, també un antic fabricant d'indianes de les Hortes de Sant Pau.²⁶ L'activitat dels edificis del carrer Nou va ser destinada a habitatges per operaris i els edificis del carrer de les Tàpies a magatzems pel comerç de les indianes.

Edificis d'habitatges per operaris, del carrer de Sant Oleguer, aixecats per Antoni Nadal i Darrer, segons alineacions de 1794. Aquests habitatges van desaparèixer, a causa de la reforma urbanística del Raval. (Foto JAV, 1981).

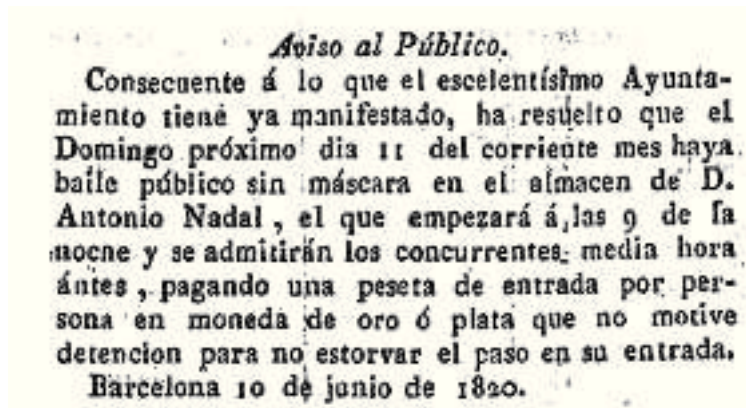
AHCB Obreria C-58, 26 de març de 1794, "Perfil de las casas de Antonio Nadal y Darrer sitas en la calle del Conde del Asalto y travesía de esta a Sn Pablo", pb+3. Façana, sense signatura.

Hem vist com Antoni Nadal va estar associat a Canals i Nadal, però també ho va estar a altres empreses, com devia ser la societat Josep Buch, Nadal, Menor i Cia. de 1797.²⁷ El 1795 havia adquirit la finca dels Escaramís de Sant Martí de Provençals, que seria destinada probablement a prat d'indianes.²⁸ Estava situada entre la carretera de Mataró i el nucli del Clot, al costat d'altres propietats d'indianaires, com els Magarola.²⁹ També es feu amb la propietat del patrimoni de les companyies d'indianes en crisis de Joseph Sala y Vivé el 1783, i Josep Molins i Cia., que consistia en el prat d'indianes de Sant Martí de Provençals, el "Teulat d'en Llimona".³⁰

AHCB Obreria C-62 16 de desembre de 1797, "Perfil de las casas de Antonio Nadal en la calle del Conde del Asalto y esquina de la calle que va a salir en la de Sn Pablo al lado del Monasterio", pb+3. Façana, signa Joan Fàbregas i Rabasa.

Avís del Diario de Barcelona, del 10 de juny de 1820, anunciant el ball públic sense màscara al magatzem d'Antoni Nadal. Tot just només havia passat un mes des de la revolució constitucional del 10 de març 1820.

El 1804 arrendà la casa i prat per fàbrica d'indianes de Molins a Pere Narbona i Joan Trias.³¹ Els subministraments de cotó en floca americana i el seu retorn en forma d'indianes, els Nadal el canalitzaven a través del port de Veracruz a Nova Espanya (Mèxic).³²

Jesús Mestre cita l'enriquiment d'aquesta família amb la compra de gran nombre de patrimoni a partir de la desamortització del govern de Godoy i el ministre Miguel Cayetano Soler, entre 1798 i 1808.³³ El 1807 Antoni Nadal ja era propietari també d'infraestructures industrials, com la del Molí paperer de Sant Vicenç dels Horts, que llogà al fabricant Isidre Llorens.³⁴

En aquells moments Nadal ja era un dels comerciants més importants de la ciutat. Va compartir la direcció de la Junta de Comerç, els primers anys del segle XIX, amb Bonaventura Gassó com a secretari i ell com a tresorer, amb el qual s'establiren vincles familiars. Fou

vocal de la Junta comissionada de la Reial Companyia de Comerç de Barcelona, director del Banc Vitalici de Barcelona i accionista d'una societat d'assegurances marítimes.³⁵

Malgrat que Antoni Nadal i Darrer era familiar del número del Sant Ofici de la Inquisició, aspecte documentat a l'Arxiu de Protocols Notarials, aquest fet no li va impedir o potser li va facilitar, el patrocini d'una activitat lligada a l'oci i a l'esperit liberal de la Junta de Comerç, els balls populars i de màscara, aviat coneguts amb el nom de "balls de patacada" pel tracte familiar que s'hi estilava, popularitzant aquests magatzems del carrer de les Tàpies fins al punt de perpetuar-los amb el pseudònim de "La Patacada".³⁶

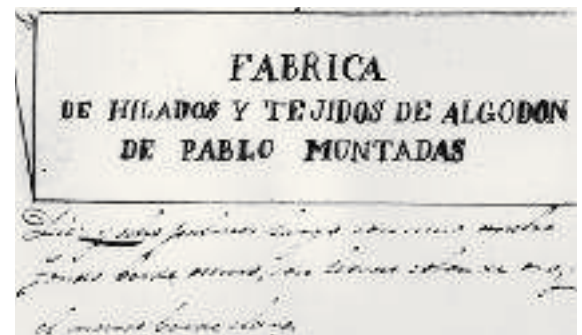
Eren els balls de màscara que la Junta de Comerç organitzava des de l'any 1798, cites anuals als magatzems d'Antoni Nadal, que es repetiren fins l'any 1807 quan un incendi afectà l'edifici provocant moltes pèrdues a causa de la gran quantitat de peces d'indianes emmagatzemades.³⁷ Antoni Nadal, a més de les propietats esmentades, era propietari també del conegut "Hort d'en Ferlandina", terrenys que el 1818 llogà a Arnaldo Sala de la companyia de comerç Martins i Cia.³⁸

Arran de la mort d'Antoni Nadal i Darrer el mes de maig de 1819, les propietats passaren primer a mans de

l'esposa³⁹ **Rosa Vicent** (s. XVIII - XIX) i després als seus fills, **Manel Nadal i Vicent** (s. XVIII - XIX) que s'havia independitzat el 1808 a partir d'una donació paterna⁴⁰ i l'hereu **Antoni Nadal i Vicent** (s. XVIII - Barcelona 1846).⁴¹ Personalitat d'ideologia liberal i comerciant matriculat des de 1794, heretà un patrimoni familiar considerable. Aviat va fer ampliar el seu patrimoni amb la construcció, el 1821, d'un nou edifici al carrer del Pou de la Figuereta.⁴² Nadal disposava però d'una societat mercantil pròpia, la companyia Antoni Nadal i Cia., que el 1822 comerciava amb teixits de llana.⁴³

Durant el Trienni Liberal, l'Ajuntament constitucional recuperà els balls públics, molts d'ells de caràcter benèfic, liberal i pro-constitucional, i Antoni Nadal obrí de nou "La Patacada", per a un ball sense màscara del 10 de juny de 1820,⁴⁴ un mes després de la proclamació constitucional. Durant aquest període, Antoni Nadal es va alinear amb el bàndol dels constitucionals moderats, la qual cosa no evità que amb la radicalització final del Trienni l'empresonessin l'agost de 1823,⁴⁵ i li imposessin, el mes següent, una contribució de guerra, decretada pel general Espoz i Mina de 29.000 duros, que va ser compensada pels constitucionals a canvi d'unes propietats públiques desamortitzades.⁴⁶

Després del Trienni, no hi ha dades de la continuïtat de la companyia de comerç Antoni Nadal i Cia. i les condicions dels antics magatzems del carrer de les Tàpies ja s'han modificat substancialment. Una part dels magatzems seran ocupats per la fàbrica de filats de cotó de Pau Muntadas, amb 6 màquines franceses (*mulle-jennies*), i més tard també en els edificis del carrer Nou, s'hi establiren les fàbriques de filats i teixits de Pau Muntadas, Macías Muntadas e Hijo amb 8 màquines franceses més, Josep Fort i Cia. i Francesc Coromines, segons el Padró de Fabricants de 1829.⁴⁷

AHCB Obreria C- 112 31 de desembre de 1833, rètol de la fàbrica de filats i teixits de Pau Muntadas, situada als Magatzems d'Antoni Nadal.

Amb la revolució liberal de 1835, l'antiga "Patacada" s'obrí de nou per celebrar-hi balls de beneficència en honor de les víctimes dels afectats per les revoltes carlines de 1837⁴⁸ i 1839.⁴⁹ Durant aquest període, Antoni Nadal i Vicent ocupà alguns càrrecs públics, i fou vocal de la Junta Directiva de la Caixa d'Estalvis de Barcelona, en la seva fundació el 1841.⁵⁰ En aquell moment els Nadal continuaven especulant entorn als béns industrials. Disposaven d'uns terrenys a "l'Hort dels Llançols", que donava al carrer Ferlandina, amb una fàbrica de teixits de cotó vermell de la seva propietat, que el 1834 havien arrendat al fabricant Josep Martorell,⁵¹ germà de Bernardí Martorell que li va fer d'avalista.⁵²

Aquests mateixos terrenys, entre els anys 1840 i 1846, es revaloritzaren ràpidament a causa de l'expectativa que generà el traçat del nou eixample de Ponent. Amb aquest objectiu, Erasme de Janer i de Gònima⁵³ va promoure l'obertura dels nous carrers, sota la direcció de l'arquitecte Joan Soler i Mestres, segons el plànol del 18

Ban del 14 de setembre de 1839 que fa referència al ball públic de "La Patacada", en benefici de les víctimes de Ripoll, Manlleu i Pons...situat al Magatzem d'Antoni Nadal.

de novembre de 1845.⁵⁴ El projecte que creiem no es va arribar a realitzar afectà altres grans propietaris com els comerciants Rafael Sabadell i el mateix Antoni Nadal, on hi tenia una fàbrica de teixits, com hem vist, al carrer Ferlandina.

En morir Antoni Nadal i Vicent el 1846, amb testament del 14 de gener de 1844, s'atorgà part de l'herència a Rosa Gassó i Nadal, que consistia en les vuit cases del carrer Nou, una a la Plaça del Padró i els magatzems del carrer de les Tàpies, la Patacada. Altres fonts assenyalen com a hereus també Rosa Nadal i Doderó i després sobretot el seu fill Lluís Sagnier i Nadal.

Els magatzems del carrer de les Tàpies van ser llogats a nous arrendataris, entre els quals hi havia l'important taller de construcció i reparació de màquines de Gaspar Quintana i Gassó que ocupà el número 6 del carrer de les Tàpies. Quintana va ser molt reconegut pel muntatge d'un dels primers tallers de maquinària de la ciutat. Va fer restaurar l'antic edifici dels Nadal conservant el seu aspecte original, i altres obres que consistiren en la instal·lació, l'any 1880,⁵⁵ d'una màquina de vapor de 2 CV i dues fargues, traslladades des del seu taller del carrer Sant Pau.

L'any 1881, Quintana sol·licitava la instal·lació d'una nova farga doble, ja que es va veure obligat a construir una xemeneia de 21 metres d'alçada. Els generadors van ser substituïts successivament en els anys 1883, 1886 i 1892 pel seu fill Gaspar Quintana i González.

AMCB Exp. Fo 636-J, 28 d'octubre de 1892, Gaspar Quintana i González (fill), carrer de les Tàpies n. 6, Planta i secció, instal·lació d'un generador multitubular, signa Lluís Muntadas, enginyer industrial.

Per aquests darrers documents de planta i secció, ha estat possible d'identificar l'antic magatzem d'Antoni Nadal, al carrer de les Tàpies n. 6 (actual), cent anys després de la seva construcció, reutilitzat i transformat en un important taller de maquinària.

L'antiga "Patacada", del n. 6 del carrer de les Tàpies, va recuperar el seu ús original de magatzem de cotó, quan cap l'any 1901 s'hi instal·là la firma Riva i García, una important empresa dedicada al comerç internacional del cotó, amb socis a Nova York, Nova Orleans i Liverpool, i que va subsistir fins a 1936.⁵⁶ L'esmentat arxiu de la companyia Riva i García, va ser localitzat inactiu el 1981 a l'edifici i posteriorment dipositat al Museu d'Història de Ciutat, l'any 1983.

Marca de fàbrica "Riva y García", recuperada dels arxius de l'empresa ubicada als antics Magatzems d'Antoni Nadal i Darrer. (Arxiu JAV)

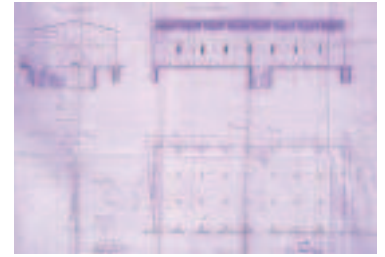
El n. 5 del carrer de les Tàpies, on van instal·lar-se diversos locals nocturns com el conegut "Barcelona de noche" i així com els números 3 i 7, estaven afectats per la reforma urbanística del Raval i varen ser enderrocats a principis dels anys 90 del segle XX, per la construcció d'una residència d'estudiants i una caserna de policia. L'antic magatzem del n. 6 del carrer de les Tàpies va ser l'únic edifici que es conservà de les construccions d'Antoni Nadal i Darrer.

En una visita a l'edifici efectuada l'any 1982 es feien les següents observacions:

"En entrar pel carrer de les Tàpies des del carrer de Sant Oleguer, pot apreciar-se la similitud de les dues façanes a banda i banda del carrer. A l'esquerra mig desdibuixades per la ruïna, encara existeixen restes d'unes portalades d'arc rebaixat amb 'ull de bou' de forma el·líptica, a la part superior, molt característiques de mitjan segle XVIII, influenciades probablement per l'Escola d'Enginyers Militars".

"A la dreta l'edifici del n. 6, de traçat idèntic, presenta un bon estat de conservació. Té dues plantes d'alçada, amb les mateixes portalades i nou finestres emmarcades al pis superior, corresponents a 9 tramades de l'estructura, l'última de les quals va ser afectada per una sortida de l'antic Teatre Saló Diana. A l'interior de la planta baixa pot apreciar-se una estructura de triples arcs de mig punt consecutius cada cinc metres, sobre dues pilastres de pedra i bigues de fusta i ferro".

"A la planta superior l'estructura principal es converteix en uns murs amb perforacions rectangulars que mantenen la continuïtat de la planta inferior. La coberta és de teula sostinguda per bigues i entramat de fusta. A cada tramada hi ha una claraboia de vidre en mal estat. Les oficines estan situades a l'última tramada, tancades per paraments de fusta. Pot apreciar-se que es conserva íntegrament l'arxiu i llibres de comptes de la firma Riva y García entre els anys 1901 i 1936".

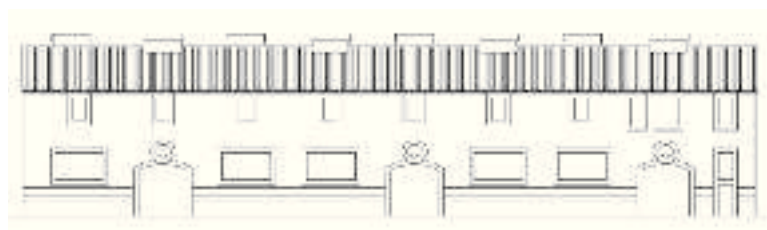
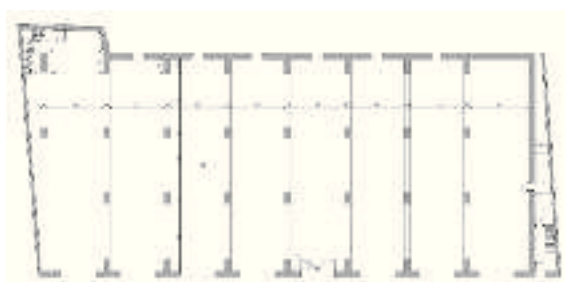
AMCB Exp. Fo 636-J, 10 de novembre de 1880. Planta del vapor Gaspar Quintana, c. Tàpies n. 6, Font y Viada, enginyer.

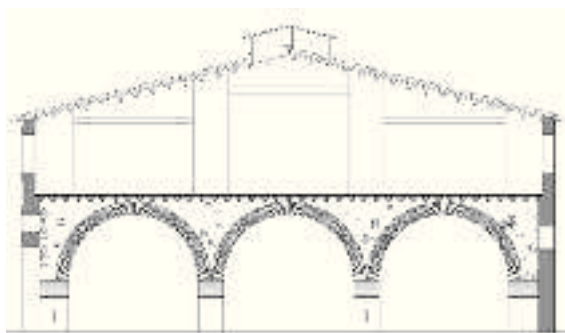
Els edificis números 3, 5, i 7 del carrer de les Tàpies varen ser enderrocats a principis dels anys 90, per la construcció d'una residència d'estudiants. A l'edifici del número 6, va ser retirat l'arxiu de la societat de comerç Riva y García i dipositat al Museu d'Història de Ciutat, l'any 1983. L'edifici original va perdre una de les seves tramades en enderrocar-se l'antic Saló Diana del carrer Sant Pau, espai per on s'havia habilitat una sortida d'emergència.

Interior de la planta baixa dels Magatzems d'Antoni Nadal i Darrer. L'estructura original és anterior a 1782, d'autor desconegut. (Foto JAV, 1981)

Interior de la planta primera dels Magatzems d'Antoni Nadal i Darrer. (Foto JAV, 1981)

Croquis de planta, façana i secció dels Magatzems Nadal, edificats anteriorment a 1782. (JAV 1982)

Magatzems Nadal, actualment ocupats per Can Xatarra, al carrer de les Tàpies número 6. (Foto JAV 2012)

Portal principal dels Magatzems Nadal (Foto JAV 2012)

Fotografia de la façana dels Magatzems Nadal, que acollí els tallers de Gaspar Quintana, anomenats també més modernament "Can Xatarra" ("Els barris de Barcelona..." PE/GH 1997)

Actualment l'edifici és de propietat municipal i està ocupat per l'Escola Taller del Districte I, destinada al reciclatge de materials i anomenada "Can Xatarra" i forma part del Catàleg del Patrimoni Arquitectònic de Barcelona,⁵⁷ amb la següent descripció:

"Fàbrica Riva i Garcia (c. Tàpies, 6): Es desconeixen les dades referents a la seva construcció. En el plànol de Garriga i Roca del 1858 la construcció s'indica amb el color corresponent a 'los edificios antiguos' amb què indicava les construccions anteriors al 1800. De tota manera, aquesta zona no estarà edificada fins a la primera dècada del segle XIX (el carrer Tàpies comença a ser construït el 1802). Es tracta d'un edifici de composició unitària, una nau de planta rectangular, d'uns 31 m d'amplada (7 crugies perpendiculars al carrer) i uns 15 m d'amplada de dues plantes d'alçada, originàriament utilitzat com a magatzem de cotó. En el plànol del 1858

l'edifici s'inscriu en un solar paral·lel·lepidèdic amb un pas descobert perimetral per aconseguir un edifici aïllat amb quatre façanes, amb un petit cos en la mitgera amb el carrer Tàpies, número 4, on es disposa l'escala".

"És un exemple de les primeres solucions adoptades amb estructura de parets de fàbrica en les quals, amb la finalitat de comunicar al màxim les crugies, s'estableixen arcades en la planta baixa (tres arcs de mig punt sobre pilars rectangulars amb base de pedra) i pilars de maó (dos) en el pis superior que recolzen les jàsseres de fusta de la coberta a dues vessants".

"Actualment el sostre de la planta baixa és de biguetes d'acer amb revoltó vist, i en la planta pis les corretges de fusta es recolzen sobre murs d'obra amb tres obertures amb llinda de fusta, i s'han obert claraboies a la coberta. Les obertures de la façana del carrer són finestres amb emmarcament de pedra amb arc rebaixat, en la planta pis, i rectangulars en planta baixa, amb tres portals (una en la crugia central que es manté com a porta i una en cada crugia extrema, actualment transformades en finestra) amb arc rebaixat i un cercle de pedra engalzat al marc, a manera de medalló, ara buit i estucat. L'aspecte d'aquesta façana ens remet a experiències setcentistes, amb alguna suggestió envers les obres dels enginyers militars actius tot al llarg del s. XVIII".

En una darrera modificació del Pla Especial del Patrimoni de Ciutat Vella del 2017, inspirada per aquest treball d'investigació, l'Ajuntament de Barcelona va dotar finalment a aquest edifici amb un Nivell de Protecció B: Bé Cultural d'interès Local.

NOTES

1 Servidor documental de Julio-Carlos García Castrillón. <http://www.monacodebacardi.com/julio/doc489.html> : "Los Nadal".

2 Servidor documental de Julio-Carlos García Castrillón, Notari Carles Carbonell, 18 de setembre de 1782. Escripura de pagament del mestre de cases Jaume Fàbregas per la construcció de la "Casa dels Quatre Rius" de la plaça de la Verònica.

3 Devem estar parlant del mestre de cases Jaume Fàbregas i Vieta (s. XVIII-s. XIX) actiu a Barcelona entre 1782 i 1821. Treballà per a fabricants amb la reforma de la casa d'Antoni Monjo al carrer Botella (1782), la Casa dels Quatre Rius d'Antoni Nadal i al carrer Avinyó (1782) i la casa d'Antoni Nadal i Darrer del carrer Pou de la Figuera (1821).

4 Mestre i Campi, J. "Diccionari d'Història de Catalunya", Barcelona 1992.

5 Grau, Ramon, "Telares, acciones y localización de las fábricas de indianas interesadas en la Compañía de Hilados de algodón (1768-1799)". Inèdit.

6 BC, JC, lligall LIII, núm. 21-26, llistes de fàbriques 1778-1780. Obertura de fàbrica Nadal (No reglamentada) situada a la plaça del Born, citat per Thomson, James, "Els orígens la industrialització...", pg. 236.

7 Servidor documental de Julio-Carlos García Castrillón: Notari 11 de març de 1779, Poders cap a Pere Mareya Alger i Margarit, Ramon i Francesc Balaguer, germans veïns i del comerç de l'Havana.

8 Servidor documental de Julio-Carlos García Castrillón: Escrivà Ramon Mateu i Smandia, 17 de juny de 1780, Poders d'Antoni Nadal i Darrer, a Lluís Francesc Navarro i Pau Monner de Veracruz, per reclamar a Josep Magarola per les mercaderies embarcades a la fragata Nostra Senyora del Rosari del capità Dionisi Font Catalan.

9 AHCB, Obreria C-55, 17 d'agost de 1792, Francisco Rodés, Plànol d'urbanització sense signatura.

10 APNB, Notari: Carles Carbonell, 1792, 19 d'agost, "... compra a Salvador Genovart hortolà de las Hortalas del Portal de Sant Antoni, Madrona Genovart y Bertran de dits conjugues fill, situat en la Horta de St Pau del Camp, de la present ciutat... per rahó de aquell Hort ab sa Casa, Sinia y Safareig detinguda dos o tres quartas...". Citat de la redempció de censos efectuada del 22 de setembre 1807.

APNB, Notari: Tomàs Gibert i Vilaseca, 1807, 22 de setembre, folis 337

a 340. "... que lo noble señor Dn Joseph Magí de Magarola y de Clariana...per quant el infrascrit Señor Dn Anton Nadal deposita en la Real Caixa de Extinció y Descuento de Vales Reals...venda i absolució de la part del cens redimida... Per tant de son grat y certa ciencia, ven, absol, (el cens) defineix i remet al señor Dn Anton Nadal y Darrer, comerciant matriculat y tesorero per S. M. de la Real Junta de Comers... per rahó de aquell Hort ab sa Casa, Sinia y Safareig detinguda dos o tres quartas que lo Señor Anton Nadal (al) Pare del dit Dn Anton Nadal y Darrer comprá a Salvador Genovart hortolà de las Hortalas del Portal de Sant Antoni, Madrona Genovart y Bertran de dits conjugues fill, ab acte rebut en poder del Dn Carlos Carbonell Not. Pub. De número de Barcelona als dinou Agost del any milsetecents vuitanta y dos, situat en la Horta de St Pau del Camp, de la present ciutat. en lo qual hort habentse novament obert un Carrer, atravessantlo de orient a ponent, ha construït Dn Anton Nadal y Darrer dos grans Magatsems, lo un a la part de mig dia y lo altre a la part de tremontana del dit nou Carrer; y amés, habent Dn Anton Nadal edificat nou casas en lo hort que a la part de mitg dia del dit comprá a Francesc Gusí, quals casa afrontan per mitg dia ab lo carrer novament construït nomenat del Conde del Asalto, comprenen las mateixas casas per la part de detrás algun poch del terreno del dit Hort que fou de Genovart no sols existeixen los dos Magatsems sí que ne ocupan part a la de mitg dia de las ditas casas que Nadal allí contiguas te en lo carrer del Conde del Asalto...a orient part en honor de Jacinto Ramon Fabricant de Yndianas que fou del Dr en Drets Ygnasi Dou...part en honor de Pere Santaló Comerciant y Fabricant de Yndianas que fou de Lluís Galí y Reat Hortolà..."

11 Enciclopèdia Catalana (RoA). Roger Aliet cita també l'arrendament des de 1786 de la fàbrica Canals del Portal Nou, a "La fàbrica d'indianes de la família Canals", Recerques n. 4, Barcelona 1974.

12 APNB Notari: Carles Carbonell, 19 de setembre de 1783, "Escripura de venta de casas en Rech Contal, de Sala a Antonio Nadal y Darrer". Vegeu casa fàbrica Sala-Nadal.

13 AHCB, Obreria C-43, 3 de desembre de 1783, "Antonio Nadal y Darrer, tener casa y Barrio en la calle de la Trianjuich, vulgo Cortinas ... reedificar a la altura de 80 palmos..."

14 BC, JC, lligall LIII, núm. 21-26, llistes de fàbriques 1778-1780. Obertura de fàbrica Nadal (No reglamentada) situada a la plaça del Born, citat per Thomson, James, "Els orígens la industrialització...", pg. 236.

15 AHCB, Obreria C-44, 6 de setembre de 1784, "Antonio Nadal y Darrer ... aberturas..." carrer de les Mosques.

16 AHCB Obreria C-43, 30 de setembre de 1783, "Canals y Nadal dueños de la Real Fábrica de Indianas...sita en la calle de la Puerta Nueva...poner estenedores...recomponer de otra fábrica en la calle de la Trianjuich, vulgo Cortinas..."

17 AHCB Obreria C-46, 27 de febrer de 1786, "Antonio Nadal y Darrer...obrar casa que posee en la calle Trigajuiga (?) vulgo Cortinas...". Plànol façana, sense signatura.

18 Vegeu casa fàbrica Sala-Nadal, carrer d'en Cortines n. 25.

19 Tancament de fàbrica Nadal (no reglamentada), citat per Thomson, James, "Els orígens..." , pg. 236.

20 Diverses referències bibliogràfiques a: Vilar, P. "Catalunya dins l'Espanya moderna", vol IV, Barcelona 1968, pg. 216. Oliva, J.M. "Catalunya y el comercio privilegiado con América", Barcelona 1987, pg. 84. Coroleu, "Memorias..." Carrera Pujal, "La Barcelona del segle XVIII", 1951.

BC, JC, lligall XLV, Expedients sol·licitud de matriculació de diversos comerciants. 1788, Expedient de matriculació de Antoni Nadal i Darrer.

21 AHCB, Obreria C-55, 17 d'agost de 1792, Francisco Rodés, "Plano en que se manifiesta la figura actual de la calle que traviesa desde la de Trentaclus a la de Sn. Pablo..." Plànol sense signatura.

22 AHCB, Obreria C-58, 26 de març de 1794, Antonio Nadal i Darrer, carrer Conde de l'Asalto, edificar cases. Sense signatura.

23 AHCB, Obreria C-62, 16 de desembre de 1797, Antonio Nadal i Darrer, "...edificar en una porción de terreno que posee en la calle Conde del Asalto...con la calle que va a salir a la de San Pablo al lado del Monaterio...", Façana, "...delineado por Juan Fabregas y Rabasa".

24 Arranz cita a Joan Fàbregues (sense segon cognom, citat dins de Soler i Faneca) (1740-1795), aprenent de Joan Soler Faneca, amb carta de mestratge de 1776. Nomenat per la confraria examinador el 1790 i 1795. Treballà per al sastre Llorenç Amigó (1797), pel comerciant Antoni Nadal i Darrer (1797) i per Esteve Amigó (1799).

25 Vegeu fàbriques Santaló i Torruella al carrer de les Tàpies.

26 AHCB Obreria, C. 72, 22 de novembre de 1805, "Antonio Nadal y otros, calle Tapias...", sol·licitud d'empedrat. AHCB Obreria C-72, 13 de desembre de 1805, "D. Gregorio French vecino del comercio de la ciudad...enfiteuta Fco Masana a quien tiene establecido terreno en la parte de la calle Conde del Asalto, la orden de que enlozase el ter-

reno...callejón de las Tapias...Huerta (afectada por la abertura) de la calle Conde del Asalto...136.800 pies cuadrados cedidos... Suspensión de la orden de enlozar”, *Conflicte amb Antoni Nadal, Jacint Ramon, Tomà Murull i altres. Informe favorable a French dels regidors obrers Comte de Fonollar i Rafel d'Esteve*.

27 “Josep Buch, Nadal, Menor i Cia”, Acta de continuació de 1797. Citat per Ramón Grau.

28 APNB Not. Magí Artigas, 10 d'abril de 1795, Compra d'unes peces de terra per part d'Antoni Nadal.: “El traspàs de la finca l'any 1795 és força exemplificador del procés de revalorització i canvi d'ús que estaven patint les terres martiniques més properes a la ciutat Comtal. L'adquiridor de la finca dels Escaramís fou el reconegut comerciant i fabricant d'indianes de Barcelona Antoni Nadal, propietari d'un extens patrimoni al Raval (finques en l'obertura del Carrer Nou de la Rambla), el passeig de l'Esplanada (davant la Ciutadella) i Sant Martí. Al moment de la compra, les terres fins llavors agrícoles ja limitaven amb alguns propietaris dedicats a la indústria, com és el cas de la família Magarola”. Caballé, Francesc, i González, Reinald, “Estudi històric-arquitectònic de l'antiga Fàbrica Pons i Clerch”, Veclus, SL, Barcelona 2008.

29 Peça de terra a mans d'Antoni Nadal, núm 264, del plànol Full núm. 6 del conjunt de plànols realitzats per Tomàs Soler l'any 1836 on es recullen les peces de terra de Sant Martí de Provençals regades pel Rec Comtal. (ACA).

30 APNB, Notari: Tomàs Gibert i Vilaseca, 1805, 4 de gener, “...Josep Molins y Compañia en liquidació...reconeix a Dn Anton Nadal y Darrer...Primo...de tot aquel Prat per Fabrica de pintats, de tinguda quatre moxadas de terra poch mes o menos ab sa casa y todas sas oficinas, rechs, assequias, entradas y eixidas, Drets y pertinencias, situat en lo terme de Sant Martí de Provençals... en lo lloch dit lo teulat den Llimona...Secundo y finalmente, de tot lo dret y facultat de usar y valerse de les aguas que dimanen de la font nomenada den Alió...Dn Anton Nadal ab diner metalich, comprant...”

31 Servidor Documental de Julio-Carlos García Castrillón <http://www.monacodebacardi.com/julio/doc55.html>, Notari Thomas Gibert, 4 de juny de 1804, Arrendament de la casa i prat per fàbrica de pintats de Sant Martí de Provençals d'Antoni Nadal i Darrer a Pere Narbona i Joan Trias, en “Lo Teulat d'en Llimona”.

32 APNB, Notari: Tomàs Gibert i Vilaseca, 1807, 3 d'octubre, fol 351, “...Mascaró y Saladrigas, comerciantes... poderes a Magarola, Juan Lucas de Olavarrieta, Sres Fornamina y Gozer todos vecinos y del comercio de la ciudad de Veracruz en la nueva España: para que... recojan y se apoderen de qualquiera caudales, generos y efectos pertenecientes a los otorgantes en la dicha ciudad y Puerto de Veracruz...”

33 Mestre i Campi, J. “Diccionari d'Història de Catalunya”, Barcelona 1992.

34 Servidor documental de Julio-Carlos García Castrillón: Notari Thomas Gibert, 14 de maig de 1807, Arrendament del Molí paperer de Sant Vicenç dels Horts d'Antoni Nadal i Darrer a Isidre Llorens.

35 Mestre i Campi, J. “Diccionari ...”. Op. Cit..

36 El nom de “La Patacada” té uns precedents en els magatzems construïts amb fusta que abans de la reforma de la Rambla estaven adossats al convent de Santa Mònica. Arranz, Manel, “La Rambla de Barcelona, Estudi d'història urbana”, Barcelona 2003, pg. 56.

37 Carrera Pujal, “La Barcelona del segle XVIII”, 1951.

38 Servidor documental de Julio-Carlos García Castrillón: Notari Tomàs Gigert, 27 d'abril de 1818. Arrendament d'Antoni Nadal i Darrer a Arnaldo Sala de la companyia de comerç “Martins i Cia”, de l'Hort de Ferlandina.

39 Servidor documental de Julio-Carlos García Castrillón: Notari Eudalt Rovira i Elias, 5 de maig de 1819, Obertura de testament d'Antoni Nadal i Darrer...

40 APNB, Notari: Tomàs Gibert i Vilaseca, 1808, 25 de desembre...que lo Dn Anton Nadal y Darrer familiar de núm del Sant Ofici de la Inquisició, comerciant matriculat y tesorero per S. Magt de la Junta de Comers de la print ciutat de Barna y la Da Rosa Nadal y Vicent, conjugues...Manel Nadal aghahint la generositat de los Señors pares accepta la present Donació...”.

41 Les dades biogràfiques de Mestre i Campi, J. “Diccionari d'Història de Catalunya”, Barcelona 1992.

42 AHCB Obreria C-XIV caixa 83, 5 de juny de 1821, “Antonio Nadal (comerciant)... edificar... calle Pou de la Figuereta n. 2...” , signa Jayme Fàbregas y Vieta.

43 Arxiu de la Junta de Comerç. Lligall XVIII, Drets del comerç amb Amèrica, 1822, Recurs d'Antoni Nadal i Cia, Antoni Bulbena i Vidua d'Ambrós Oliveras i Fill, demanant que els deixin retirar els teixits de llana que tenen retinguts en la duana de Barcelona per aplicació d'una nova llei que ells no pogueren conèixer per estar absents de Barcelona a causa de l'epidèmia de febre groga.

44 AHCB, Bans. També: Diari de Barcelona, 10 de juny de 1820.

45 Roca i Vernet, Jordi, “Política, liberalisme i revolució., Barcelona 1820-1823”, Tesi doctoral, U.A. de Barcelona, 2007.

46 RPB, Carrer Tàpies núm. 6: Testamento de Antonio Nadal y Vicente (16 de enero de 1844), Notario Jaume Rigalt, Juan Prat, Pedro Rodríguez, “... y fincas que su adquisición en pago de los 29.000 duros que se le impusieron por el general Mina en 1823 según consta en la escritura en poder del escribano D. Ignacio Galorens el 9 de septiembre de 1823...”

47 Vegeu casa fàbrica Muntadas. Per les dades estadístiques: Graell, “Padron General”, 1829: “Pablo Moncadas (Muntadas), Patacada n. 9, 6 máquinas francesas”. “Macías Moncadas é hijos (Matías Montadas), Tapias n. 9, 2º, 8 máquinas francesas”. També a Obreria: AHCB Obreria C- 112 31 de desembre de 1833, rètol de la fàbrica de filats i teixits de Pau Muntadas, situada en els Magatzems d'Antoni Nadal

48 Coroleu, “Memorias...”

49 AHCB, Bans, 14 de setembre de 1839, “...bayle público en beneficio de los desgraciados de las villas de Ripoll, Manlleu y Pons, en el almacén de D. Antonio Nadal llamado vulgarmente la Patacada...”.

50 Voltes Bou, Pedro, “Análisis de la repercusión de la política financiera del gobierno en el ahorro privado durante el siglo XIX”, Barcelona. “El día 10 de octubre de 1841 quedó constituida la primera Junta Directiva preparatoria de la Caja... Sr. Nadal y Vicent...”

51 Servidor documental de Carlos García Castrillón: <http://www.monacodebacardi.com/julio/doc489.html>. Notari Jaume Rigalt i Estrada, 4 d'abril de 1834, arrendament per tres anys d'Antoni Nadal i Vicent al fabricant de teixits de cotó vermell Josep Martorell, de la fàbrica del carrer Ferlandina: “tota aquella casa y hort circuit de parets, de tinguda una moxada poch mes o menos ab sinia y safreix, dos trempadors, cuadra y oficina de fer tin vermell, que per mos certs y ligitims titols tinch y poseesch en aquesta ciutat de Barcelona, en lo carrer nomenat den Ferlandina. Cual casa y hort afronta a orient ab lo hort nomenat dels Llansols...” (...) “...dona per fiança y principal obligat a Bernardino Martorell fabricant de teixits de esta ciutat de Barcelona, son germà...”

52 Vegeu casa fàbrica Martorell, carrer de l'Hospital..

53 Vegeu casa fàbrica Gònima, carrer del Carme.

54 AMCB 1091-b, 18 de novembre de 1845, “Plano de los terrenos que D. Erasmo de Janer y de Gónima y D. Vicente Guinovart poseen en las calles llamadas Riera de Prim Alta y de Ferlandina en cuyos terrenos se proponen abrir las calles señaladas con los números 1, 2, 3, 4; cuyas calles de n. 3, 4 estan aprovadas por el Excmo. Ayuntamiento en 16 Diciembre de 1840(?) y son marcadas en el plano que se presenta a tal efecto firmado por el arquitecto D. Franco. Renart con los números 6 y 5 no sufriendo otra variación que el dar mayor ensanche a la de n. 3 de este plano. Explicación: 5, Terreno i edificio de D. Erasmo de Janer y de Gónima; 6, Terreno y edificio de D. Vicente Guinovart; 7, Terreno y edificio de los herederos de D. Rafael Sabadell; 8, Terreno de D. Antonio Nadal; 9, Edificios de varios particulares; 10, Convento de Religiosas Capuchinas (?), 6 de marzo de 1846”, signa Juan Soler Mestres, arquitecto; citat a “Inicis de la Urbanística...”, pg 161.

55 AMCB 636-J (D-18), 10 de novembre de 1880. Planta del vapor Gaspar Quintana, c. Tàpies n. 6, Font y Viada, enginyer.

56 Marca de fàbrica “Riva y García, socios: Centro algodoner de Barcelona, Newyork Cotton Exchange, New Orleans Cotton Exchange, New York Coffee & Sugar Exchange, inc., Liverpool Cotton Association, Ltd.”.

57 Ajuntament de Barcelona, Catàleg del Patrimoni arquitectònic. Tàpies 6, Sant Oleguer 10, Magatzems Nadal, Qualificació urbanística 7a. Nivell de Protecció B: Bé Cultural d'interès Local. Caldrà realitzar un estudi històric per justificar qualsevol solució arquitectònica a adoptar. Manteniment de l'estructura tipològica original, tant a nivell de volums com d'altres elements que defineixen l'espai. No s'admet augment de volum sobre el volum original. Respectar l'estructura espacial definida pel projecte original per tal de posar en valor els espais originals. Les intervencions arquitectòniques plantejades hauran de permetre la lectura diàfana dels antics espais fabrils. Recuperació i posada en valor dels elements estructurals originals d'interès, visibles a l'interior. Restauració de les façanes: eliminació d'elements superposats; recuperació dels forats arquitectònics originals; manteniment, neteja i recuperació de tots els elements originals (superfícies de pedra, revestiments -textures, materials i cromatismes-, elements ornamentals, fusteria de totes les obertures).

10. Casa fàbrica GÒNIMA

1783

Fàbrica d'indianes, teixits i filats

Carrers del Carme n. 106-116 i Riera Alta n. 17- 29.

Edifici existent parcialment

Màquines:

21 màquines "jenny" 30-40 fusos (1795-97)

1 "jenny" gran de 60 fusos (1795-97)

3 màquines de cardar de cilindres (1795-97)

Nombre d'operaris:

185 operaris (1784)

500 operaris inclosos 200 criatures (1796)

Arquitectura:

Reformes de la fàbrica del c. del Carme (1783)

Autor: Francesc Bruguera, ansapador

Construcció de la fàbrica del c. Riera Alta (1785)

Construcció de la fàbrica de c. Carretes (1788)

Construcció del Palau del c. Carme (1788)

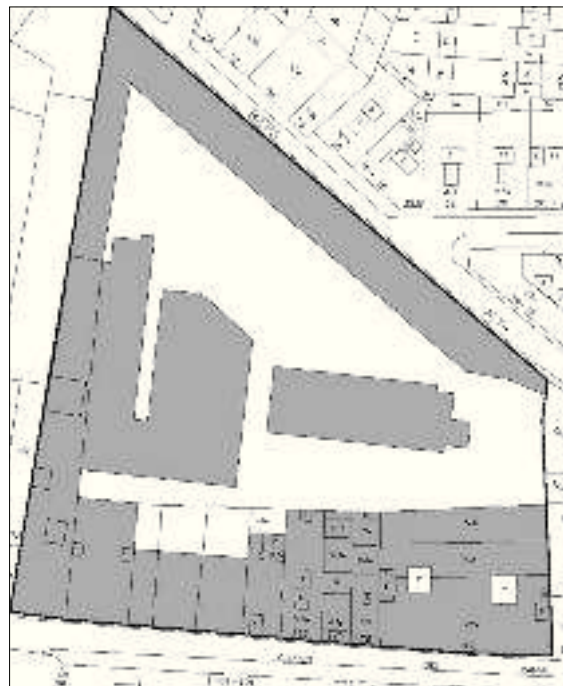
Ampliació de la fàbrica de c. Riera Alta (1791)

Reforma del Palau (1821)

Autor: Narcís Bosch i Espinós, arquitecte

Construcció d'habitatges de c. Carme (1829)

Autor: Narcís Bosch i Espinós, arquitecte

El pintador d'indianes Erasme Gònima i Passarell va establir-se a Barcelona durant el segon terç del segle XVIII, en uns terrenys compresos entre els carrers del Carme, Riera de Prim Alta (actual Riera Alta) i el convent de les Jerònimes, per construir-hi el recinte industrial més important de la ciutat. Erasme de Gònima, serà "...la figura més representativa de l'industrial barceloní del segle XVIII i primeres dècades del XIX",¹ que personificarà el ràpid ascens social dels industrials i comerciants del set-cents i la seva obra serà una de les més característiques de la industrialització.

Aixecà una gran casa fàbrica, el palau on va residir i construí habitatges per a operaris, sota un model productiu familiar-patriarcal. Diputat del comú el 1790, amb títol nobiliari el 1791, va ser ministre honorari de la Junta General de Comerç, Moneda i Mines el 1802,² director de la Reial Companyia de Filats de Cotó entre 1804 i 1819 i transmissor d'una gran herència patrimonial, recollida per les següents generacions d'industrial barcelonins.

Erasme de Gònima i Passarell (Moià 1746 - Barcelona 1821)³ havia nascut a Moià, fill d'un teixidor de llana, Josep Gònima i Puig (? XVIII - Moià 1802) i de Maria Anna Passarell i Puig, filla de moliners, tots dos de la vila de Moià, del corregiment de Manresa.

Els seus biògrafs familiars, especialment Erasme d'Imbert,⁴ descriuen els Gònima com una família d'origen humil, observació que hauria de ser contrastada, ja que hem pogut verificar que a Moià s'hi conserven encara restes dels masos del Gònima i del Passarell, orígens toponímics de dues famílies de propietaris rurals. L'activitat inicial de la família, el teixit de la llana a domicili, ja era un tradicional complement de l'activitat agrícola a la vila de Moià des de la constitució del gremi de paraires el 1523, on adquirí una gran rellevància econòmica. Però a mitjan segle XVIII el gremi de para-

ires ja era una estructura corporativa que limitava la llibertat de la indústria.

És probable que aquest context faci entendre les raons perquè ell i la seva família, essent encara un nen, emigressin cap a la ciutat de Barcelona el 1751, ciutat que en aquell moment era l'escenari d'una incipient indústria d'indianes de cotó. Erasme de Gònima va ingressar a l'edat d'onze anys, el 1757, a la fàbrica d'indianes que regentaven els Magarola al carrer de Tallers, espai laboral on hi esmerçà la seva infància. El 1766 es casà amb Ignàsia Coll, filla del fabricant d'indianes

Joan Coll i Manresa (o Marsella segons els autors), aconseguint la qualificació professional de "pintador" d'indianes a la ciutat de Barcelona.

Treballant a Can Magarola s'especialitzà en la composició dels colors, arribà a convertir-se en director tècnic o majordom de la fàbrica fins a 1780, i realitzà

AHCB, Obreria C-45, 7 d'agost de 1785, Façana de la fàbrica al carrer de Riera Alta. Plànol sense signatura.

diversos viatges al nord d'Europa que li serviran per posar-se al dia dels avenços internacionals.⁵ D'aquesta experiència no només aprendrà els procediments tècnics de la fabricació de les indians, sinó que també prendrà model del sistema i organització dels Magarola. El palau del carrer del Carme es construirà seguint el model del palau dels Magarola.

El 1780 Erasme Gònima deixa la direcció de la Casa Magarola en un moment de profundes reformes, un any després que s'hagués començat a construir la nova casa fàbrica Magarola,⁶ i es presentà a l'examen de rigor per al reconeixement com a fabricant, el qual va aconseguir el mateix 1780. Gònima obrirà el seu propi negoci en uns extensos terrenys situats entre el carrer de la Riera Alta i del Carme, on s'hi havien anat establint diversos fabricants com Joan Pau Janer, Parich i Cia. al carrer del Peu de la Creu o els Alabau al carrer de Botella.⁷

La primera adquisició dels terrenys data de 1783, i el mateix any es comencen a fer les primeres obres provisionals per posar en marxa la fàbrica, unes reformes de les primitives construccions existents al carrer del Carme.⁸ L'any 1784 ja té la certificació oficial de fabricant, i la fàbrica ja disposava inicialment d'una força de treball de 185 operaris, fins a l'any 1786, quan es produirà un canvi qualitatiu.⁹

El 1785, la seva única filla, Josepa Gònima i Coll, es casà amb Domènec Janer i Sunyer, comerciant natural d'Esparreguera. D'aquest matrimoni en naixerà, el 10 de juny de 1791, l'Erasme de Janer i de Gònima que, a causa de la mort prematura de Josepa es convertirà en el futur hereu de la fortuna familiar.¹⁰ El mateix 1785, Gònima efectuà la compra de la fragata *San Erasmo*, iniciant així la construcció d'una gran xarxa de comerç colonial entre Barcelona i Veracruz.

L'agost de 1785, Gònima sol·licità llicència per a la construcció d'una gran fàbrica,¹¹ les obres de la qual duraran bastant de temps. La primigènia fàbrica del carrer de la Riera Alta era un edifici de nova planta, de 254 pams (49,27 metres) de longitud, 8 metres d'amplada i dues plantes d'alçada i coberta de teula, destinat exclusivament a la fabricació. Va ser projectat per

A diferència dels primers estampadors, la fàbrica Gònima buscà des del primer moment dominar el procés complet del filat, el tissatge, el blanqueig i l'estampat del cotó. Segons Albert Garcia i Balaña, la filatura de Gònima es nodria inicialment del *putting-out*, el treball domèstic d'arreu del Principat.¹³ A partir de 1786, també començà a comprar les teles crues de cotó a diverses localitats, com ara Berga, Igualada i Capellades.¹⁴ Pel que fa a l'estampat des d'abans de 1787 ja disposava d'un prat de blanqueig d'indianes al peu de Montjuïc d'una superfície d'unes 15 mujades o 60.000 m², situat a la Mare de Déu del Port, terme municipal de Sants, anomenat "Prat de l'Erasme", on sol·licitava el 4 de maig, la utilització de les aigües desperdiciades des de la punta de Safont.¹⁵

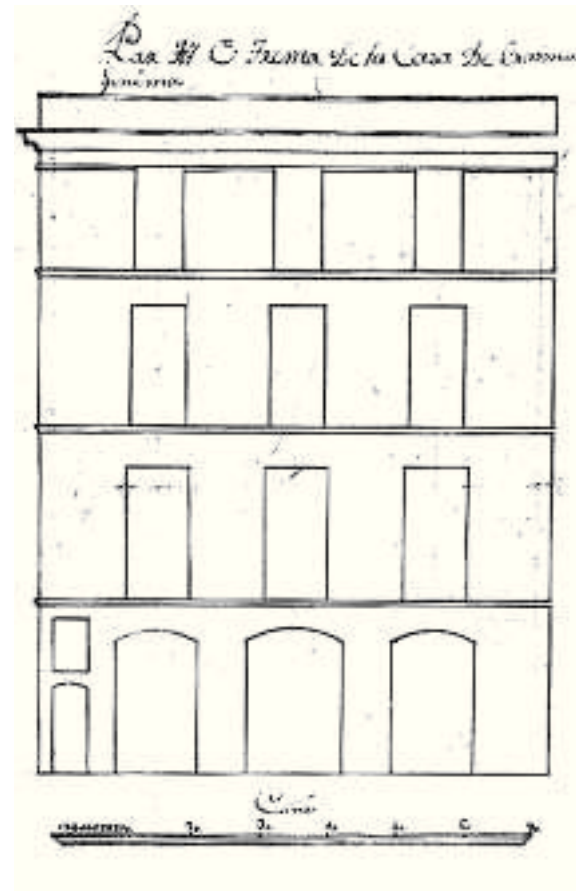
La demanda creixent del cotó elaborat també portà a Gònima, el 1788, a associar-se amb Coll, Farguell i Cia. al carrer de Montalegre,¹⁶ i a la necessitat de construir una nova casa fàbrica fora del recinte matriu, uns centenars de metres més cap al port, en una parcel·la del carrer de Carretes¹⁷ de 55 metres de façana i amb un projecte d'autor desconegut, un gran edifici de quatre plantes d'alçada, probablement destinat al tissatge, del qual desconeixem el seu emplaçament exacte i ni tan sols sabem si realment va arribar a ser construït.

L'any 1788, Erasme Gònima inicià la construcció de la seva residència dins del recinte industrial, una casa-palau de traçat neoclàssic, amb un projecte també d'autor desconegut. L'edifici, situat al núm. 106 del carrer del Carme, format per dos cossos juxtaposats simètricament, cadascun dels quals amb escala de veïns i patis centrals propis, corresponents a dues fases constructives diferents, com pot apreciar-se en la llicència d'Obreria.¹⁸

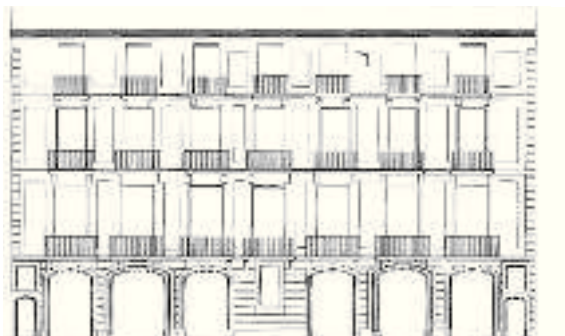
AHCB, Obreria C 49, 11 de gener de 1788, "Perfil del frente de la casa del Sr Erasmo Gònima", sol·licitud de llicència per edificar al carrer Carretes. Alçat sense signatura.

un mestre d'obres desconegut, construït amb estructura tradicional i decorat amb uns excel·lents esgrafiats, conservats fins el segle xx en la memòria de la dibuixant Lola Anglada,¹² un edifici que va subsistir fins a la Guerra Civil. Aquesta primera fàbrica, la "Quadra de pintados" de Riera Alta, va ser l'edificació d'aquesta mena més gran de la ciutat, assolint, amb les seves ampliacions, fins al centenar de metres de longitud. Aquesta tipologia per pavellons longitudinals, estratègia destinada a la delimitació d'un recinte industrial i a obtenir rendiment de la llum, durant uns anys va ser típica al Raval, on, a diferència del barri de Sant Pere, era encara possible disposar de terrenys amplis. Però va ser excepcional durant un període de temps, fins que la densificació i l'increment de la demanda obligarà a guanyar alçada.

AHCB, Obreria C-49, 14 de febrer de 1788, "Perfil o Frente de la Casa de Erasmo Gònima". Plànol sense signatura. Fragment de façana del palau d'Erasme de Gònima, al carrer del Carme.

Aixecament topogràfic de la façana del Palau Gònima atribuïda a l'any 1788 del carrer del Carme. n. 106. PRISMA gabinet Topogràfic SL, 24 de març del 2000. Document facilitat per l'Àrea de Rehabilitació Integrada de Ciutat Vella.

L'edifici era un palau característic de l'arquitectura de la darrer part del segle XVIII, i el 1809 va merèixer l'atenció del mestre acadèmic Josep Renart i Closes (1746-1824) en ser considerat d'arquitectura senzilla però destacable, en els seus manuscrits d'arquitectura neoclàssica anomenats "Quinzenaris".¹⁹ Segons Jaume Rosell la Casa Erasme de Gònima s'havia començat a construir el 1788 i va acabar-se el 1790.²⁰

En la historiografia del patrimoni, aquest edifici és considerat, a més de per la seva arquitectura, per les pintures atribuïdes per diversos autors, primer a Josep Bernat Flaugier i finalment a Marià Illa,²¹ que es conserven en un dels salons de la planta noble: una volta escarsera amb unes pintures murals de temes bíblics (David i Goliat, la captura d'Absalon...), al sostre, sanefes amb figures de les Ciències i les Arts i una representació d'Apol·lo i les Muses. També a Ca l'Erasme, l'any 1796, va pintar l'escut d'armes del senyor Domingo, diversos "països, uns bustos, uns quadros que representaven diverses novel·les, adornats de grecas y arabescos (...). Per pintar lo estudi del dit Sr D. Erasme uns països que representen las quatre estacions".²² Finalment la presentació en societat de la planta noble no es realitzà fins el 1797.

L'accés al palau es realitzava a través d'un típic pati barroc català amb escala, sota un pòrtic rampant, arcs escarsers i barana de ferro forjat i brancals de pedra. D'acord amb la hipòtesi de diversos investigadors,²³ l'autoria podria ser atribuïble a l'entorn de Josep Mas i Dordal, un dels mestres d'obres més importants de la Barcelona del final del segle XVIII. El principal argument que suporta aquesta hipòtesi són les evidents semblances en el disseny dels balcons i el tractament dels plens de façana amb el palau Moja, del mateix autor i acabat de construir dos anys abans. Si acceptéssim aquesta hipòtesi, podria ser aplicable també a l'autoria dels projectes de noves fàbriques de ca l'Erasme, documents realitzats amb una cal·ligrafia administrativa similar.

El canvi d'orientació de la corona borbònica en la participació dels estaments populars als ajuntaments va permetre l'elecció d'Erasme Gònima, el 1790, com a diputat del comú per Barcelona. L'any següent va al·legar el mateix privilegi de diputat per sol·licitar i comprar el títol nobiliari, per una quantitat de 57.008 rals de billó, el 12 d'agost de 1791,²⁴ amb l'objectiu de fer-se un lloc en els estaments nobles de la ciutat, malgrat que sempre serà considerat un *parvenus* als ulls del baró de Maldà.²⁵

A partir d'ara, es farà anomenar "Don Erasme de Gònima", lluirà la marca de fàbrica amb l'escut d'armes, adquirit amb el pagament de 2.995 lliures,²⁶ on hàbilment conflueixen les simbologies del passat (escut nobiliari amb ressonàncies medievals) amb les iconografies

industrials (indianes, màquines d'estampar, el llorer que glorifica el treball...), ordint una operació ideològica d'ordre patriarcal.²⁷

Aquesta actitud es va veure completada amb l'obra de patrocini que dedicà a l'antic Hospital de Sant Llützer, just davant de la seva residència, on invertí en obres i donacions de la capella. Durant anys defensà a canvi del seu patrocini el privilegi de comunicar a través d'un pont el seu palau amb la capella de Sant Llützer, privilegi que l'Ajuntament no li concedí.²⁸

Però també aportà quantitats importants en el present terrenal del país, quan en plena Guerra Gran, el 1796 sufragà el manteniment dels miquelets de la província, compromís adquirit pel fet de formar part de la Junta de Comissionats de 1794. L'any següent també va haver de sufragar tot un seguit d'obres públiques i va pagar a la gent desocupada amb motiu de la guerra.²⁹

El procés de compres i enderrocs d'antigues parcel·les medievals continuà, per donar lloc a les ampliacions de la fàbrica que s'havien realitzat l'any 1791.³⁰ En total es va arribar a cobrir un front de 100 metres de longitud, tancant per la façana del carrer de la Riera Alta tot el recinte industrial. L'objectiu econòmic de tanta inversió devia estar en la integració de la filatura manual del cotó dins d'un sistema de fàbrica mecanitzat. Entre els anys 1794 i 1799 la casa Gònima va ser una de les fàbriques interessades en la Reial Companyia de Filats de Cotó amb 4 accions.³¹

Segons cita Albert Garcia i Balaña, la filatura de Gònima s'havia nodrit inicialment del *putting-out* d'arreu del Principat,³² fins que Gònima obrí una nova filatura, entre 1795 i 1797, que estava equipada amb 21 màquines *jenny* d'entre 30 i 40 fusos i una *jenny* gran de 60 fusos i 3 màquines de cardar de cilindres o tambors, si bé cal observar que va tenir una curta vida, la filatura tancà el 1802,³³ donat que durant la dècada anterior s'havia hagut d'afrontar la crisi de la guerra amb Anglaterra de 1796 i el posterior bloqueig del mercat americà amb una important reducció de la força de treball.³⁴

Pati d'entrada del palau Gònima al carrer del Carme 106, encara existent. Reproduït per Carrera Pujal "La Barcelona del segle XVIII", 1951.

Marca de fàbrica, amb escut nobiliari, 12 d'agost de 1791, d'Erasmo Imbert, "Erasme de Gónima...", 1952. op. cit.

MEP Barcelona, final s. XVIII. Mocador estampat a la manufactura d'Erasme de Gònima. Tafetà de cotó estampat amb motlle de bac.

La fàbrica del carrer de Riera Alta tenia una capacitat per a uns 500 operaris dels quals 200 eren nens, malgrat que altres fonts citen que arribà a tenir un nombre de 800 o 1.000 obrers i una facturació anual de 7 o 8 milions de rals.³⁵ La fàbrica comptava el 1808 amb un taller de maquinària, que encara que petit, fou el primer en aquesta matèria a tot l'estat.

Relloige i campanar de Ca l'Erasme. A l'esquerra el Palau Gònima des de l'interior de la fàbrica. AFB3-051 Ignacio de Janer Milà de la Roca. 01/01/1910 - 31/12/1915.

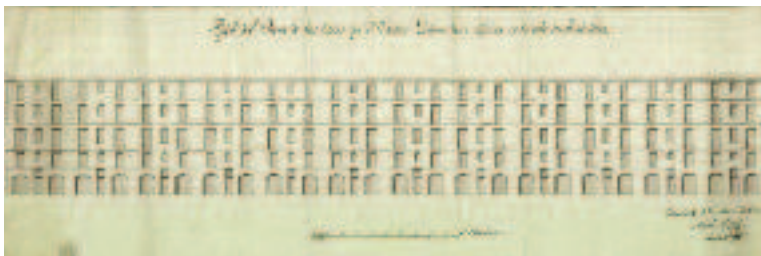
Algunes de les famílies d'operaris qualificats residien a les cases del carrer del Carme n. 114-16 en una mena de colònia industrial, també propietat de la fàbrica.³⁶ El conjunt fabril, format per la fàbrica, el palau i els habitatges era presidit per una curiosa torre-campanar de base octogonal que regulava la marxa de la jornada laboral, on hi havia un oratori particular des de 1792.³⁷

Un cop superada la guerra amb la República francesa, la política de compres es va fer encara més ambiciosa quan l'any 1799 Gònima adquiria al ric comerciant Baltasar Bacardí l'antic Hort d'en Ferlandina³⁸ per destinar-lo a una operació urbanística de gran abast amb la construcció d'habitatge obrer col·lectiu. Efectivament l'any següent, el 1800,³⁹ Gònima encarregava al mestre d'obres Miquel Bosch i Glacials⁴⁰ la construcció d'un gran edifici de cases de veïns de 5 plantes d'alçada per uns 110 metres de façana, al carrer de Fernandina que creiem es va arribar a construir en aquest mateix carrer, si consideren el plànol d'urbanització dels Horts de Fer-

Il·lustració romàntica de la fàbrica de Riera Alta, per Lola Anglada. Poden apreciar-se els esgrafiats, que encara eren citats cap a 1929 a les guies de la ciutat. "Visions barcelonines. Els barris de la ciutat", vol II, E. Suret i Lola Anglada, 1954.

landina de 1845,⁴¹ operació impulsada pel seu net Erasme Janer amb el traçat d'un nou eixample, nucli inicial del després anomenat eixample de Ponent.

AHCB Gràfics N. Reg: 03464, 10 de març de 1800, "Perfil del frente de las casas que D. Erasmo de Gònima desea edificar en la calle d'en Fernandina". Façana, signa Miquel Bosch.

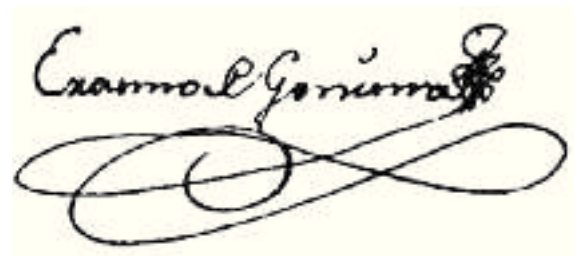
També l'any 1800 Gònima va adquirir l'antic Magatzem de Palla del Rei del carrer del Carme i es continuaren les edificacions del carrer del Carme;⁴² d'aquesta manera es va completar l'ocupació del front del carrer, fins delimitar la propietat amb el convent de les Jerònimes, cap a l'any 1810. Però un dels grans mèrits d'Erasme de Gònima va ser també la construcció de tota una xarxa comercial, entre Barcelona, el mercat espanyol i sobretot el comerç colonial, amb el virregnat de Mèxic.

El producte que s'elaborava a la fàbrica era venut al mercat interior i també exportat a les colònies ameri-

canes; els teixits es venien a Cadis, Sevilla, Madrid, Gènova, Hamburg o Amsterdam. Disposà carregaments a les fragates *Puríssima Concepció* i fonamentalment la *San Erasmo*, popularment coneguda com la *Barcelonesa*, comprada el 1785⁴³ amb matrícula de comerç associada amb els copropietaris Josep Vila i el mestre Jaume Solé,⁴⁴ que feia el trajecte Barcelona, Cuba i Veracruz. Les fragates portaven carregaments d'estampats al continent americà i de tornada importaven cotó i productes vegetals que servien per a obtenir colorants naturals. La *Barcelonesa* però, tot just començar el segle XIX fou presa pels corsaris anglesos i segrestada a Jamaica amb totes les seves mercaderies.⁴⁵

BC. Barcelona, 1792. Carta rebuda per Erasme de Gònima del comerciant Antonio Argudelles de Sevilla, amb retalls d'indianes (detall).

AHCB Obreria. Signatura d'Erasme de Gònima procedent d'una llicència d'obreria de finals del segle XVIII.

Erasme de Gònima adquirí també una finca d'estiueig a Sant Feliu de Llobregat, ca l'Amigó, que la va transformar en un gran casal senyorial, descrita el 1796 pel baró de Maldà com el "Versalles de don Arasma".⁴⁶ La casa va ser decorada amb pintures murals d'Antoni Feu, a la sala gran on va representar "la història del Casto José", amb els seus corresponents ornaments⁴⁷ i altres fonts parlen de la presència de grisalles de Marià Illa.

L'obra que Erasme de Gònima va deixar va fer merèixer la visita Reial del 3 de novembre de 1802 per part de Carles IV, la reina Maria Lluïsa de Parma i els prínceps d'Astúries, entre ells el futur Ferran VII i els reis de Nàpols i Etrúria.⁴⁸ Van entrar a la ciutat en un carro triomfal, ofert pels col·legis professionals i els gremis, que portava com a lema "fidel amor, gratitud i vassallatge". Van visitar la fàbrica d'indianes d'Erasme de Gònima, i l'espai per on transitaven es va cobrir amb peces de roba pintada. El baró de Maldà afirmava que a l'entrada de Ca l'Erasme l'any 1804 s'hi situà una làpida de marbre blanc on s'explicava aquesta visita reial. La fàbrica també va rebre la visita, el 1808, de la reina d'Etrúria filla de Carles IV.

Erasme de Gònima, que havia estat nomenat el 1802 ministre honorari de la Junta General de Comerç, Moneda i Mines, va ser reconegut com el representant de tots els fabricants amb el càrrec de director de la Reial Companyia de Filats de Cotó a Barcelona, càrrec que exercí entre 1804 i 1819.⁴⁹ Des de la Companyia de Filats va poder conèixer les darreres innovacions estrangeres i de les quals en feia els informes als associats. És també a partir d'aquesta època que Gònima començà a tenir correspondència amb les principals ciutats manufactureres d'arreu d'Europa: Nantes, Marsella, Hamburg, Londres, París, Manchester, Zurich, Amsterdam, Lió i Burdeos.

Ca l'Amigó de Sant Feliu de Llobregat, el "Versalles de don Arasma".

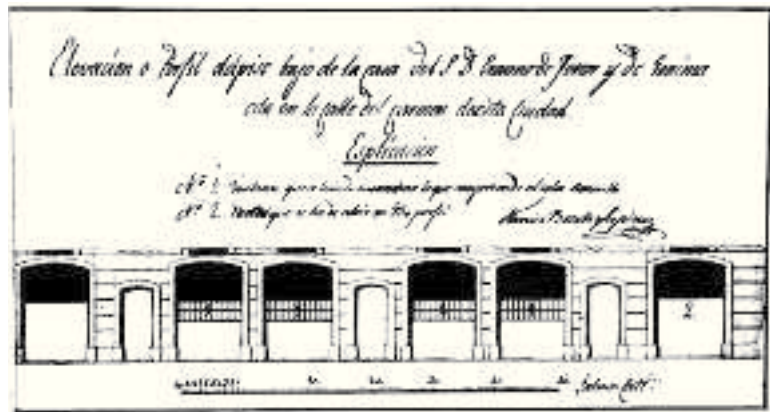
L'ocupació militar francesa el 1808 i l'inici de la Guerra de Francès van fer entrar en crisi tota una era d'expansió econòmica. L'entrada de les tropes franceses a la ciutat de Barcelona va provocar diverses dimissions de personalitats, entre elles la dels fabricants i comerciants Erasme de Gònima i Bonaventura Gassó,⁵⁰ però d'altra banda, no apaivagà els interessos dels representants de la burgesia al poder municipal, principalment durant el tram final de l'ocupació, quan amb la incorporació departamental de Catalunya a l'Imperi napoleònic, va ser nomenat per les forces franceses, el comerciant Melcior de Guàrdia i d'Ardevol, nou alcalde de Barcelona en el període de 1812 a 1813, i el fabricant Ramon Bonaplata⁵¹ acceptà el càrrec de regidor municipal.

Mentre la petita noblesa catalana lentament havia anat abandonant la ciutat, una important fracció de la burgesia accedia al poder municipal per via de l'ocupació militar, sota el risc d'ésser acusada de col·laboracionista i afrancesada. Aquest va ser el cas de Ramon Bonaplata, però també el d'Erasme de Gònima, qui adoptà actituds certament ambigües: defensà els resistents processats a Barcelona, però acceptà la direcció de 1812 a 1814, de la Casa de Caritat, amb l'objectiu de salvaguardar el patrimoni industrial⁵² i continuar venent teixits tant al bàndol francès com al bàndol "pa-

triotà", amb el vist-i-plau de les pròpies autoritats franceses.

Durant la Guerra del Francès, Gònima continuà fabricant i comerciant i, probablement aprofitant la conjuntura de la crisi bèl·lica, comprà terrenys a la muntanya de Montjuïc de la família Comes, per una superfície major d'una hectàrea a la Font dels Taroners.⁵³ També el 1815 va adquirir a la família Plana de Sant Feliu de Llobregat una finca agrícola de 12 muja-des i una quarta.⁵⁴

Després de la guerra, el 1818, Erasme de Gònima amb una edat ja avançada es matriculà com a comerciant de Barcelona, tal com ho feren el mateix any la majoria dels fabricants importants de Barcelona, per ordre reial, però creiem que amb l'objectiu de refer el sistema comercial, enmig de la penúria econòmica i la crisi de la monarquia absoluta de Ferran VII. Erasme de Gònima va saludar amb entusiasme l'aixecament militar de Riego el 1820 i la proclamació de la Constitució de 1812⁵⁵ i durant el Trienni Constitucional de 1820 a 1823, va ser nomenat a l'edat de 75 anys, primer president de la Comissió de Fàbriques, però per raons de salut es va mantenir amb la vicepresidència i el càrrec de vocal-director del ram dels estampats, mentre que el seu net i hereu, Erasme de Janer, va ocupar la presidència.

Erasme de Janer i de Gònima (Barcelona 1792 - íd 1862),⁵⁶ net d'Erasme de Gònima, ja havia estat elegit diputat del comú en els darrers ajuntaments borbònics. Era noble, fill de Doménech de Janer i Sunyer, noble de Barcelona, i de Josepa de Gònima i Coll.⁵⁷ Durant els darrers anys de l'antic règim assumí el càrrec de Diputat del comú i síndic, i formava part de l'Ajuntament de Barcelona.⁵⁸

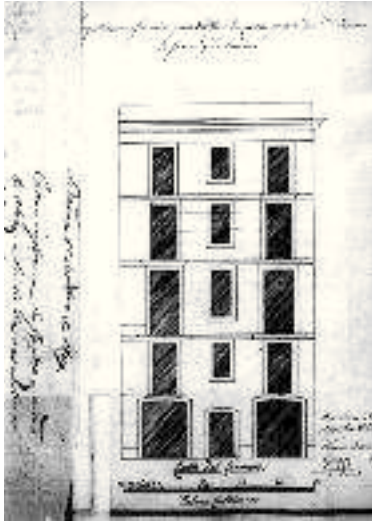
Era també un jove militant liberal que s'implicà en els fets del Trienni Constitucional de 1820-23. Durant el Trienni va ser comissari de barri el 1820,⁵⁹ soci fundador de la Societat Econòmica Barcelonesa d'Amics del País el 1821,⁶⁰ nomenat capità d'artilleria el 1822, fins que el 1823 pagà el reemplaçament de l'exèrcit per dedicar-se a la política.⁶¹

Elector parroquial el 1823, per les eleccions legislatives que havien de realitzar-se el 1824-25,⁶² aquell mateix any, amb data de 4 de maig de 1823, pren el relleu com a administrador de la Universitat, avançant-se al pla d'estudis de les universitats de l'any 1824.⁶³ Desconexim si va ser objecte de repressió durant la restauració absolutista, però el fet de pertànyer a una de les grans famílies, sens dubte el devia protegir.

Quan Erasme de Gònima va morir de forma accidental l'any 1821, el procés de formació de l'espai industrial i del complex productiu dels Gònima estava pràcticament finalitzat. Erasme de Gònima fou enterrat al cementiri del Poblenou, on se li dedicà una capella i làpida amb un epitafi:

AHCB Obreria C-83, 12 de juny de 1821, "D. Erasmo de Janer y de Gónima...permiso para hacer variaciones...casa que posee en la calle del Carmen". Façana de planta baixa, signa Narciso Bosch y Espinós.

AHCB, Obreria C-104, 27 d'agost de 1829, reedificar dues cases al carrer del Carme, signa Narciso Bosch i Espinós. Probablement estem davant de la remunta de dues cases per operaris.

“D. Erasmo de Gónima y Pasarell, hijo de padres honrados aunque pobres nació en Moyá a 4 de agosto de 1746. Su inteligencia probidad y genio emprendedor, le aventajaron en la fabricación de indianas, viendo acrecentar rápidamente su fortuna y las distinciones de general aprecio que le valieron el título de noble para si y su descendencia; y otros privilegios y honores con que fue agraciado por S.M. Estas circunstancias no ejercieron influencia en su habitual laboriosidad, pues que anciano noble y acaudalado falleció en 30 de abril de 1821 a los 75 años de edad víctima de la explosión de una caldera de avivage”.

L'herència, formada per fàbriques, prats, cases i hisendes passaren a mans del seu net Erasme de Janer i de Gónima, que ja havia començat a treballar amb el seu avi des del 1820. Després de la mort d'Erasme de Gónima, el seu net assumí, el 1821, la realització d'obres de reforma a la planta baixa del palau del carrer del Carme,⁶⁴ sota la direcció del mestre d'obres Narcís Bosch i Espinós,⁶⁵ i el 1822 ja era comerciant matriculat.⁶⁶

Després de la caiguda del règim constitucional, l'any 1824 Erasme de Janer realitzà algunes obres de reforma a la “quadra de pintats” del carrer Riera Alta,⁶⁷ i també el 1826,⁶⁸ però durant aquests darrers anys progressivament deixà d'exercir de fabricant, per dedicar-se a la gestió del patrimoni,⁶⁹ llogant l'espai industrial a diferents fabricants de la ciutat com els Juncadella, i a la militància política, per implicar-se finalment en el bàndol moderat de la revolució de 1835.

Erasme de Janer formà part de la Junta Superior Governativa de Barcelona durant la revolució liberal i segons Josep M. Ollé va assumir el comandament de la Milícia Nacional el 1835.⁷⁰ Altres fonts el citen com a comandant del 12è batalló de línia (de la Brusa) de la Milícia Nacional el 1835 i comandant del 15è batalló de línia el 1836.⁷¹ Assumí càrrecs a la Diputació de Barcelona en matèria de xarxa de comunicacions terrestres, en especial en la construcció de la carretera de Vic, una de les vies estratègiques del nou estat liberal.⁷²

També des de l'any 1835 fins el 1838 exercí el càrrec de director de la fàbrica de pintats de l'Àvia materna, Anna Coll, vídua de Domènec Coll.⁷³ Interessat en les matèries científiques, amb una edat una mica avançada es matriculà a les classes de l'Escola de Física Experi-

mental de la Junta de Comerç, examinant-se el 1845 en matèria d'Estàtica i Dinàmica de fluids aeriformes, amb el professor Agell.⁷⁴

Home representatiu de la burgesia barcelonina, va ser patrocinador del Teatre Principal, exercí de regidor municipal, elegit diputat provincial de Barcelona, fou conseller de l'Ajuntament i Alcalde constitucional de la ciutat l'any 1846, amb un equip de govern format per coneguts fabricants com Valentí Esparó, Josep Serra i Marrugat o Pau Vilaregut, amb qui signà el primer reglament per a la regulació de les fàbriques de vapor de Barcelona, l'Edicte d'Obreria del 10 d'abril de 1846.⁷⁵ Va

ser membre fundacional de la Caixa d'Estalvis de Barcelona el 1844,⁷⁶ i membre del partit moderat pel qual serà elegit diputat provincial per Barcelona els anys 1852-1854 i 1856-1858. També fou membre d'algunes entitats capdavanteres, com ara la de Constitució i Direcció del Ferrocarril de Barcelona –la línia de Mataró que s'inaugurà el 1848– i Tarragona.

Erasme de Janer formà part de la Junta Provincial d'Agricultura i fou membre de la Junta Directiva de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre el 1851, l'organització dels hisendats i propietaris agrícoles. Es dedicà a gestionar el patrimoni familiar efectuant reformes i invertint en nous negocis. Reedificà diverses cases al front del carrer del Carme,⁷⁷ segons projecte de Narcís Bosch i Espinós de 1829; realitzà obres de protecció a la casa de la Plaça de Santa Anna⁷⁸ de la qual devia ser propietari per via paterna. Realitzà reformes que afectaren la casa fàbrica i la residència del carrer del Carme, segons el pressupost presentat el 1837 pel mestre d'obres Miquel Soler.⁷⁹

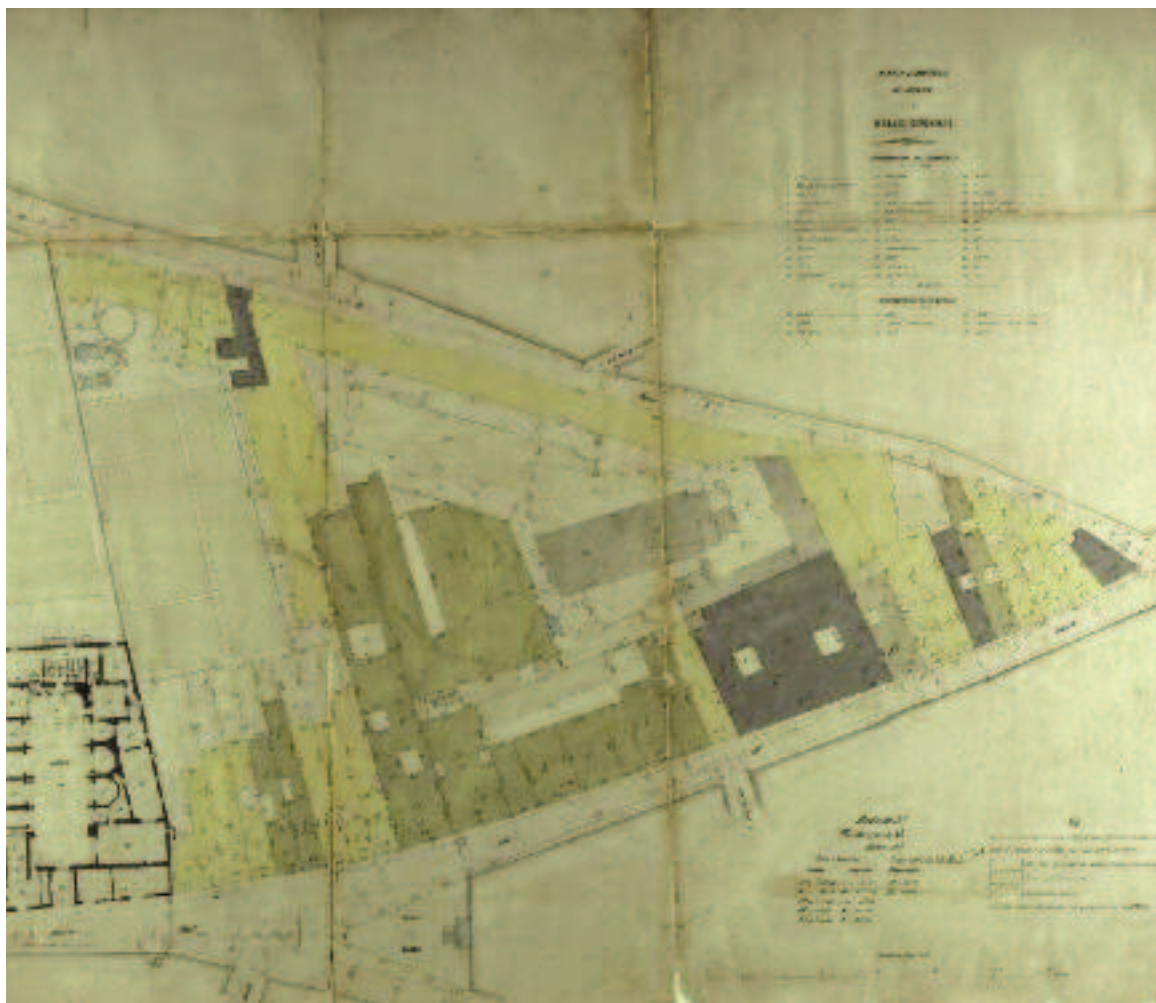
AMCB 1091-b, 18 de novembre de 1845, “Plano de los terrenos que D. Erasmo de Janer y de Gónima y D. Vicente Guinovart poseen en las calles llamadas Riera de Prim Alta y de Ferlandina en cuyos terrenos se proponen abrir las calles señaladas con los números 1, 2, 3, 4; cuyas calles de n. 3, 4 estan aprovadas por el Excmo. Ayuntamiento en 16 Diciembre de 1840(?) y son marcadas en el plano que se presenta a tal efecto firmado por el arquitecto D. Franco. Renart con los números 6 y 5 no sufriendo otra variación que el dar mayor ensanche a la de n. 3 de este plano. Explicación: 5, Terreno y edificio de D. Erasmo de Janer y de Gónima; 6, Terreno y edificio de D. Vicente Guinovart; 7, Terreno y edificio de los herederos de D. Rafael Sabadell; 8, Terreno de D. Antonio Nadal; 9, Edificios de varios particulares; 10, Convento de Religiosas Capuchinas (?), 6 de marzo de 1846”, signa Juan Soler Mestres, arquitecte.

L'any 1839 reformà les obertures de la fàbrica del carrer de Riera Alta⁸⁰ per donar més llum a les quadres, i finalment abordà el projecte d'urbanització dels terrenys comprats per Erasme de Gónima el 1799, l'antic Hort d'en Ferlandina, conjuntament amb altres propietaris com Rafael Sabadell i Vicente Genevart, sobre un pla traçat per l'arquitecte Joan Soler i Mestres, l'any 1845.⁸¹ També realitzà una important reforma del Palau Gónima el 1847, dirigida pel mateix arquitecte, i va escometre la modernització de l'antiga fàbrica de ca l'Erasme amb l'adquisició d'una màquina de 10 CV de potència instal·lada des de 1849,⁸² que serà destinada posteriorment al lloguer de la força del vapor. D'aquesta data devien ser probablement també dos pavellons més que es varen construir a l'interior del gran pati, edificis que poden observar-se en els Quarterons Garri-ga de 1858, sobre els quals no s'ha localitzat cap altra documentació.

Erasme Janer augmentà considerablement el patrimoni familiar en casar-se amb una filla del ric comer-

Erasme de Janer i de Gónima (Fototeca.cat)

Quarteró Garriga i Roca de 1858.

ciant i fabricant d'indianes Josep Gironella. Fou president de la Comissió de Fabricants de Filats, Teixits i Estampats de Cotó i membre de diverses corporacions, entre les quals la Junta del Teatre Principal de Barcelona. Però definitivament Erasme Janer abandonà l'activitat industrial, liquidant la companyia i després llogant l'antiga fàbrica de ca l'Erasme a diferents companyies tèxtils, a partir de 1857,⁸³ com la de Salvador Juncadella que hi figurava instal·lat amb dues empreses, una de teixits i una altra de filats, les societats La Auxiliar de la Indústria, del ram de l'aigua, Juan Malibaran, Joaquín Bañeras, Gelabert i Cia. i Chalons i Lecourt.

Francesc Cabana cita especialment l'empresa La Auxiliar de la Indústria SA, constituïda l'any 1853, que construï la seva nova fàbrica en el terme de Sants, al lloc ocupat fins aleshores pels prats de blanqueig d'Erasme de Gònima, sota la muntanya de Montjuïc, l'anomenat "Prat de l'Erasme". D'altra banda, també Joan Malibaran que tenia oberta a ca l'Erasme una fàbrica d'objectes de goma elàstica, el 1854 sol·licità la instal·lació d'una màquina de vapor de 2 CV, reutilitzant unes calderes ja existents.⁸⁴

La desintegració de la gran fàbrica d'indianes, havia deixat pas a noves generacions d'industrial que trobaren en el llegat immobiliari dels seus edificis, un patrimoni que va sustentar la represa industrial de la segona meitat del segle XIX. A la mort d'Erasme de Janer i de Gònima el 1862, el patrimoni familiar l'heretà el seu fill **Josep Erasme de Janer i Gironella** (Barcelona 1833 – íd 1911), que confirmà la teoria de les tres generacions,⁸⁵ en abandonar qualsevol activitat industrial, i adoptar una ideologia ultraconservadora i reaccionària, per acabar finalment defensant la causa carlina.

Palau Gònima del carrer del Carme n. 106 (Foto JAV, 1982).

Josep Erasme de Janer va mantenir la propietat de la fàbrica i del palau original del carrer del Carme, on hi efectuà algunes reformes el 1865, ampliant la tercera

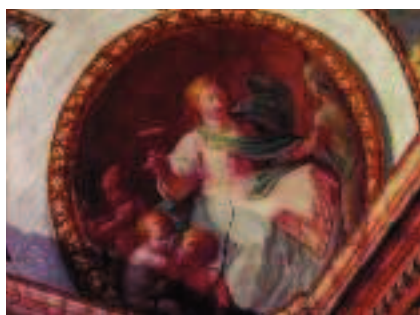
Façana del Palau Gònima al carrer del Carme 106 (Foto JAV 2013).

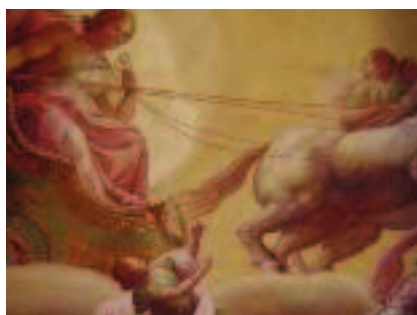
Façana de les cases per a operaris al carrer del Carme 114-116 (Foto JAV 2013).

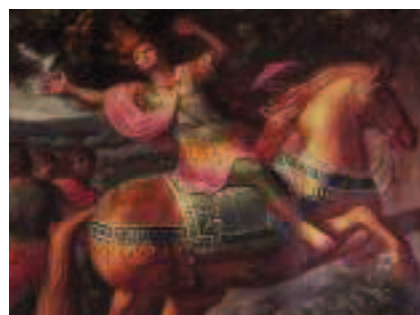
Detall de l'accès de veïns al carrer del Carme 106 (Foto JAV 2013).

Al·legories del Saló Principal

Detall del Carro de l'Aurora.

Motius mitològics: la Mort d'Absalon.

Ca l'Erasme a Sant Feliu de Llobregat, actualment forma part del Patrimoni arquitectònic del municipi.

planta del palau, sobre una terrassa existent.⁸⁶ El complex industrial del carrer de la Riera Alta es va veure afectat durant la Guerra Civil, pels bombardeigs del 1938⁸⁷ i posteriorment fou enderrocat i substituït per nous edificis d'habitatges que es beneficiaran de l'obertura del carrer anomenat d'Erasme Janer, en honor dels seus antics propietaris, entre els anys 1940 i 1970.

Del conjunt de les edificacions, només es conserven avui dia l'antic palau amb les pintures murals citades i alguns habitatges de lloguer al carrer del Carme. El palau Gònima forma part del Catàleg del Patrimoni arquitectònic de Barcelona amb un nivell de protecció B: "Béns Culturals d'interès Local", mentre que les pintures interiors són considerades "Col·lecció de Béns Mobles", amb una protecció de Nivell A, és a dir de protecció integral. El 7 de novembre de 1995, tots els béns mobles del Saló de Ca l'Erasme foren declarats Béns d'interès Nacional.⁸⁸

Respecte a la finca del "Versalles de don Arasma", l'edifici va passar a mans de la família Bertrand l'any 1906 i l'any següent va ser llogat a una comunitat de monges arribades d'Albi (França) que hi fundaren el Col·legi del Bon Salvador. Avui dia encara existeix l'edifici a la carretera d'Armenteres número 15, i forma part del Patrimoni de Sant Feliu de Llobregat.⁸⁹

NOTES

1 Duran i Sanpere, Agustí, "Barcelona i la seva història. la societat i l'organització del treball", Barcelona, Curial, 1973, pàg. 307.

2 Mestre Campi."Diccionari d'Història de Catalunya", Barcelona 1992.

3 BC, Fons EdG/EdJ, d'Erasme de Gònima i d'Erasme de Janer (1765-1877).

4 Imbert, Erasmo de, "Erasmo de Gònima, 1746-1821, apuntes para una biografía y estudio de su época", Barcelona, 1952. Altres biografies, Ignasi de Janer i Milà de la Roca, "Apuntes de la vida de Dn Erasmo de Gónima para poner el diario que el editor pondrá lo que le aparezca", manuscrit sense signar conservat a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. També vegeu una interpretació moderna: Creixell, Rosa i Teresa-M. Sala, "Retrat de família: els secrets dels Gònima", Barcelona Quaderns d'Història, n. 12 (2005). Pot consultar-se el Fons Documental a: BC, Arxiu d'Erasme de Gònima i d'Erasme Janer 1765-1877.

5 AHCB, 5D, Ignasi de Janer i Milà de la Roca, manuscrit "Apuntes de la vida...".

6 Vegeu casa fàbrica Magarola.

7 Vegeu casa fàbrica Alabau.

8 AHCB, Obreria C-43, 2 de juny de 1783, "...poner fàbrica de indians a la altura de tres pisos...", pb+3p, 64 pams. Sense plànol.. AHCB Obreria C-XIV caixa 43, 17 de juny de 1783, "Erasmo de Gónima, fabricant de indianas... poner balcones... guarda ruedas... calle del Carmen...", signa Francisco Bruguera, ansapador. Sense plànol.

9 Thomson, James, "Els orígens de la industrialització a Catalunya. El cotó a Barcelona (1728-1832)", Edicions 62, Barcelona 1994. Primera referència a la fundació de la fàbrica el 1783, amb un nombre inicial de treballadors de 185 (fins a 1786).

10 Creixell, Rosa i Teresa-M. Sala, "Retrat de família..."

11 AHCB, Obreria C-45, 3 d'agost de 1785, "Erasmus Gònima comerciante...", Façana de la fàbrica, al carrer de Riera Alta. Sense signatura.

12 Lola Anglada ens va deixar una il·lustració romàntica de la fàbrica de Riera Alta, Anglada, Lola i F. Curet, "Visions barcelonines. Els bars de la ciutat", vol II, 1954. Poden apreciar-se els esgrafiats, que encara eren citats cap a 1929 a les guies de la ciutat, com "Guías Pics" 1929.

13 Garcia i Balaña, Albert, "La fabricació de la fàbrica. Treball i política a la Catalunya cotonera (1784-1874)", Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 2004. El "putting out" era, en versió anglesa, el treball domèstic complementari de l'agrícola.

14 BC, Fons EdG/EdJ., Llibre de comptabilitat de la fàbrica d'Erasme de Gònima, L 5. Citat per Okuno, Yoshitomo, "Entre la llana i el cotó. Una nota sobre l'extensió de la indústria del cotó als pobles de Catalunya el darrer quart del segle XVIII", Recerques 38 (1999) 47-76.

15 AHMB, Acords, 4 de maig de 1787, Erasme de Gònima, "Para lavar y blanquear los tejidos de su fábrica sita en la Mare de Déu del Port en Sants, pide las aguas desperdiciadas desde la punta de Safont", de Sants per ús de la seva Fàbrica d'indianes. Citat per Garcia Fuertes, Gemma, "La accesibilidad al agua en la ciudad de Barcelona", Actes del Segon Congrés d'Història del Pla de Barcelona 1985, Barcelona 1989.

16 Creixell, Rosa i Teresa-M. Sala, "Retrat de família..."

17 AHCB, Obreria C-49, 11 de gener de 1788, Erasmo de Gònima, "...que posee una huerta en la calle de las Carretas y desando edificar una casa Fàbrica...", Façana, sense signatura.

18 AHCB, Obreria C-49, 14 de febrer de 1788, Façana. "...Erasmus de Gònima comerciante manifiesta que posee unas casas en la calle del Carmen a continuación de las que ya tiene fabricadas deseando derribarlas y volverlas a construir como las que tiene hechas...". Construcció de la primera fase del Palau.

19 Renart i Closes, Josep, "Quinzenaris" 1809, Manuscrit adreçat al seu fill Francesc Renart i Arús. BC, Fons Renart.

20 Rossell, Jaume, "La construcció de l'arquitectura de Barcelona a finals del segle XVIII", Tesi doctoral, UPC, Barcelona 1996.

21 BC, Fons EdG/EdJ., "Pintors, dauradors i escultors", document 7/2. Hi ha constància documental de diverses intervencions al llarg dels anys del pintor acadèmic Marià Illa. Així, per exemple, l'any 1795 va pintar els "arrimaderos y ystoria del Hombre felis pintats al oli absos adornos de baixos relleus y flos acoloridas [...] y las dos medallas al oli de Judich y Jael y unas quantas figuras pintadas sobre paper dels fusallés de Bna". Foren restaurades l'any 1805 i el 1806 pel mateix Marià Illa. El nom de Flaugier només apareix en un rebut de 1813, signat per Manuela Flaugier, segons el qual va rebre la quantitat de 240 lliures per dos quadres. Citat per Creixell, Rosa.

22 BC, Fons EdG/EdJ., 1765-1877. "Pintors, dauradors i escultors", document 7/3.

23 Mestre, Octavi, "Arquitectura i arquitectes a la Barcelona del final del segle XVIII", Quaderns d'Història, 7, Barcelona 2002. "La casa palau d'Erasme de Gònima al carrer del Carme (1788).

24 Entre les representacions que assumí, una d'elles va ser la seva participació a la Junta de Comissionats que es va formar a Barcelona per organitzar la guerra contra la República Francesa el 1794, que comptava entre els seus integrants amb Vega i Sentmenat, Josep Solà, Erasme de Gònima, Francesc Parellada i Manuel Berenguer. Molas, Ribalta, Pere. "Diputats i Síndics a l'Ajuntament borbònic de Barcelona (1760-1808)", Universitat de Barcelona.

25 Amat i de Cortada i de Senjust, Rafael de, Baró de Maldà, "Calaix de Sastre", 1769-1819, Barcelona. "Així va el món, uns pugen i altres baixen [...] la majoria de nobles no poden fer el mateix que D. Erasme: vestits, taules ben servides, delicades viandes, refrescs, músiques i adornaments dins de casa seva..."

26 BC, Fons EdG/EdJ., Diverses despeses relacionades amb les diligències per a l'escut d'armes, pagament 2.995 lliures, i els tràmits del títol, concedit a Madrid, el 3 de desembre de 1791.

27 12 d'agost de 1791, Escut nobiliari reproduït per Imbert, Erasmo de, "Erasmo de Gonima...", 1952. op. cit.

28 Diversos expedients d'AHCB, Obreria, fan referència al tema. També a BC, Fons d'Erasme de Gònima, document 7/2. Amb data de 20 d'octubre de 1789 s'encarreguen dos dissenys i un model de fusta per a la confecció de l'altar amb la imatge d'un Sant Erasme glorificat. Erasme de Gònima va pagar la quantitat de 1.500 lliures. L'escultor encarregat va ser Bernat Cots i Gros, encara que fins ara les imatges han estat atribuïdes a Ramon Amadeu. Citat per Creixell, Rosa.

29 Creixell, Rosa i Teresa-M. Sala, "Retrat de família..."

30 AHCB, Obreria C-54, 13 de gener de 1791, Riera de Prim Alta, enderrocar i reedificar, 60 pams d'alçada. Continuació de la casa fàbrica. Sense plànol.

31 Grau, Ramón, "Telares, acciones y localización de las fábricas de indianas interesadas en la Compañía de Hilados de algodón (1768-1799)". Inèdit.

32 "La fàbrica d'Erasme de Gònima feu filar a preu fet entre 1793 i 1796 a la Conca de Barberà (Sarral i Santa Coloma de Queralt), la Segarra (la Guàrdia Lada, Montpalau), l'Urgell (Agramunt), l'Anoia segarrenca (Montmaneu), el Vallès Oriental (Cardedeu) i el Baix Llobregat (Molins de Rei). De nou organitzadors que treballaven per a Gònima, tres havien treballat abans per compte de la Companyia com a filadors particulars. La quantitat de filatura per a Gònima era considerable, i el 1793 arribà a les 1.539 roves." (BC, FG, Llibre de comptabilitat de la fàbrica d'Erasme de Gònima, L 5.) Citat per Okuno, Yoshitomo, "Entre la llana i el cotó. Una nota sobre l'extensió de la indústria del cotó als pobles de Catalunya el darrer quart del segle XVIII", Recerques 38 (1999) 47-76.

33 Garcia i Balaña, Albert, Op. Cit, pg. 204.: BC, Fons EdG/EdJ, Fàbrica de Filats d'Erasme de Gònima.

34 Llibre de salaris de la fàbrica, BC, Arxiu d'Erasme de Gònima i d'Erasme Janer 1765-1877 (fons). Nombre de desocupats, Diari de Barcelona, 28 d'octubre de 1800, amb còpia a BC, Arxiu d'Erasme de Gònima i d'Erasme Janer 1765-1877 (fons), 68/4.

35 Gassó, Buenaventura, "España con industria fuerte y rica", 1816.

36 Edificis d'habitatges de finals del segle XVIII, amb remunes del XIX. Carrer del Carme n. 114, verificat pels contractes d'arrendament i la història oral. AHCB, Obreria C-104, 27 d'agost de 1829, reedificar dues cases al carrer del Carme, signa Narciso Bosch i Espinós.

37 AHCB, 5D, Ignasi de Janer i Milà de la Roca, carpeta 50B, «Oratori», Petició d'oratori per a la torre del 1790, que es fa efectiva el 1792.

38 Imbert, Erasmo de, "Erasmo de Gonima..." Op. Cit.

39 AHCB Gràfics N. Reg: 03464, 10 de març de 1800, "Perfil del frente de las casas que Dn. Erasmo de Gònima desea edificar en la calle d'en Ferlandina". Façana, signa Miguel Bosch.

40 Miquel Bosch i Iglesias era d'una de família de metres de cases, amb mestria des de 1780. Fou credencier (1789) i examinador (1801), de la Confraria de Mestres de cases i Molers. Treballà per a grans comerciants i fabricants de Barcelona, com els Baltasar Bacardí (1798), Erasme de Gònima (1800), Antoni de Gironella (1803) i Raymundo Negrevernis (1814). Manel Arranz, a l'obra "Mestres d'obres i fusters" 1991,

41 AMCB 1091-b, 18 de novembre de 1845.

42 AHCB, Obreria C-65, 1 de maig de 1800, "...que habiendo adquirido el antiguo Almacén de Paja sito junto a su casa y fábrica que tiene en la calle del Carmen y Riera den Prim Alta, suplica permiso para hacer la obra...", enderrocar i reedificar, part de la façana, pb+3, 80 pams. Sense plànol.

43 BC, Fons EdG/EdJ., 1765-1877. Frigates "Purísima Concepción" i "San Erasmo".

44 BC, Fons EdG / EdJ, Documents judicials (1683-1870), 1803, Certificació que la fragata "San Erasmo", al·lies "La Barcelonesa" és propietat dels senyors Erasme de Gònima, Josep Vila i Jaume Soley, segons ho acredita l'escriptura de declaració de propietat al seu favor, (Barcelona), 149/4.

45 Consta en la fitxa que es troba a l'arxiu del Museu Marítim de Barcelona.

46 Baró de Maldà, "Calaix de Sastre", pg. 122, any 1.796.

47 BC, Fons EdG/EdJ., 1765-1877. "Pintors, dauradors i escultors", document 7/3.

48 Anònim, "Relación de las diversiones, festejos públicos y otros acontecimientos que han ocurrido en la Ciudad de Barcelona, desde el 11 de septiembre hasta principios de noviembre de 1802", imprès per la Companyia de Jordi Roca i Gaspar, reproduït a les obres d'Erasmo de Imbert i Bonaventura Gassó.

49 Mestre Campi. "Diccionari d'Història de Catalunya", Barcelona 1992.

50 Els Gònima i els Gassó estaven emparentats. El segon marit de Maria de Janer, neta d'Erasme, va ser Pau Fèlix Gassó i Arola, que ocupà el càrrec de secretari de la Junta de Comerç.

51 Ramon Bonaplata i Roig, fabricant d'indianes a Barcelona, era el patriarca de la família Bonaplata, d'una importància cabdal en la creació de la indústria del segle XIX. Les dades biogràfiques poden consultar-se a: Nadal, Jordi "Bonaplata, pretext i símbol" dins de "Catalunya la fàbrica d'Espanya", Ajuntament de Barcelona 1985, pg. 22. Nadal, Jordi, "Els Bonaplata: tres generacions d'industrials catalans a l'Espanya del segle XIX", Societat catalana d'Estudis jurídics, econòmics i socials, Anuari de la secció d'Economia, 1980-81, 1981-82. Barcelona. Vegeu també la casa fàbrica Bonaplata del carrer de Sant Pere Més Baix.

52 Recordem que algunes ciutats industrials com Manresa havien estat saquejades i destruïdes el mes de març de 1811 per les tropes de Sarsfield. Oliveras, J., "Manresa al segle XIX", Història de les comarques del Bages, I, Manresa, Parcir, 1986, p. 397.

53 Servidor Documental de Julio Garcia Castrillón, 11 de desembre de 1810, Notari Joseph Maria Torrent i Sayrol. Compra d'Erasme Gónima a Francesca Comes, vidua de Julià Comes, i Francesc Comes, mare i fill hortelans de las Hortes del Portal de Sant Antoni, de dos mujadas i una quarta de "Tota aquella pessa de terra campa de tingada dos mojudas y una quarta poch mes, o menos, que per los titols avall escrits tenim, y pocehim en la Montaña de Monjuich y sobre la Font vulgarment dita dels Taroners". És a dir una superfície de 11.017 m², situada molt probablement a l'actual carrer dels Taroners en els actuals Jardins de Mossen Cinto Verdaguer.

54 Servidor Documental de Julio Garcia Castrillon, Notari Josep Mª Torrent i Sayrol, 14 d'agost de 1815. Compra per part d'Erasme de Gónima de la finca de la família Plana de Sant Feliu de Llobregat de 12 mujadas i una quarta de superfície composta per part de terra campa i part d'arbres fruiters.

55 "Hasta un gran fabricante como Erasme de Gónima, al que podría considerarse, salvando las distancias, como el Oberkampf catalán, solicitó a su representante en Cádiz un retrato de Riego y un ejemplar de la Constitución de 1812. Y fueron también numerosos los jóvenes fabricantes algodoneros que durante el Trienio se afiliaron a las sociedades patrióticas barcelonesas". Sánchez, Alexandre, "Crisis económica i respuesta empresarial. Los inicios del sistema fabril en la industria algodonera catalana, 1797-1839", Revista de Historia Económica, 18, 3, 2000.

56 Per les biografies: Imbert, Erasmo de, "Erasmo de Gónima...", 1952. Mc Donough, G. "Las buenas familias de Barcelona", Barcelona 1988. Cabana, F. "Fàbriques i empresaris", Barcelona 1993.

57 Molas, Ribalta, Pere. "Diputats i Síndics a l'Ajuntament borbònic de Barcelona (1760-1808)", Universitat de Barcelona.

58 Diputat del comú i síndic que formà part de l'Ajuntament de Barcelona entre 1785 i 1820. Roca i Vernet, Jordi, "Política, liberalisme i revolució, Barcelona 1820-1823", Tesi doctoral, U.A. de Barcelona, 2007.

59 Roca i Vernet, Jordi, "Política, liberalisme i revolució,...", op. cit.

60 SEBAP, Llista de socis, Janer y de Gónima, Erasmo, soci fundador, data d'ingrés, 24/6/1821.

61 L'any 1822 hi ha una factura d'una casaca encarregada a Mariano Gustà: «Por el plus de los bordados de oro seis ducados de plata» citat per Creixell, Rosa. BC, Fons d'E. de Gónima, II, 1.2.2., «Rebuts i factures», 1821-1856.

62 Roca i Vernet, Jordi, "Política, liberalisme..." Op. Cit.

63 Citat per Creixell, Rosa i Teresa-M. Sala, "Retrat de família: ..." Op. Cit:

64 AHCB Obreria C-83, 12 de juny de 1821, "D. Erasmo de Janer y de Gónima...permiso para hacer variaciones...casa que posee en la calle del Carmen". Façana de planta baixa, signa Narciso Bosch i Espinós.

65 Segons Manel Arranz, a l'obra "Mestres d'obres i fusters" 1991, Narcís Bosch i Espinós, que ingressà a la Confraria de Mestres de Cases i Moletres entre 1818 i 1819. Va treballar per a la família Gónima els anys 1821 i 1829.

66 Morales Roca, Francisco José, "Comerciantes de matrícula de Barcelona. Su acceso a las dignidades nobiliarias del Principado de Cataluña (1735-1836)". També: Hidalguía, Revista de genealogía, Nobleza y Armas, año II, mayo-agosto 2002, núms. 292-293, Madrid.

67 AHCB Obreria C-92, 15 de juny de 1824, Erasme de Janer i de Gónima, reforma del portal de la "Quadra de Pintados" del carrer de Riera Alta. Sense plànol. AHCB Obreria C-93, 12 de juliol de 1824, "Erasmo de Janer y de Gónima...quitar paredes que tiene tabicadas en el frente de su casa ...calle Riera Alta". Sense plànol.

68 AHCB Obreria C-96, 24 d'abril de 1826, "Erasmo de Janer y de Gónima...destabicar dos ventanas...calles del Carmen y Riera Alta". Sense plànol.

69 AHCB Obreria C-102, 19 de gener de 1829, Erasmo de Janer y de Gónima...destapar dos ventanas a continuació de su casa fàbrica sita en la calle de la Riera de Prim Alta. Sense plànol. AHCB Obreria C-108, 8 de febrer de 1831, "Erasmo de Janer y de Gónima...tapiar parte de un portal...calle del Carment". Sense plànol.

70 Josep M. Ollé i Romeu a "Les Bullangues..." cita a Erasme de Janer i de Gónima comanant de la milícia urbana el 1835.

71 Arnabat Mata, Ramon, "Revolució i contrarevolució..." Op. Cit. També: Anònim, "Guia de Barcelona 1836", capítol "Milícia Nacional", pg 5-11.

72 Arxiu Històric de la Diputació de Barcelona (a partir d'ara, AHDB), Lligall 859, Noticias dadas por la Junta de Carreteras sobre la de Vic y dictamen de la Diputación para la continuación de aquella bajo el

nombre de Comisión auxiliar. Març 1836. Signat per Erasmo de Janer y Gónima i Pedro Moret. Citat per Navas, Teresa, "Apunts sobre l'origen de la xarxa viària moderna en el territori de Barcelona (1833-1847)", UPC, Barcelona, 2003.

73 Citat per Creixell, Rosa i Teresa-M. Sala, "Retrat de família: ..."

74 Puig-Pla, Carles, "Física, Tècnica i Il·lustració a Catalunya", Tesi doctoral, UAB, Barcelona 2006.

75 AHCB, Edictes, Acords i Bans, Edicte d'obreria del 10 d'abril de 1846. "Vapores y otras fábricas peligrosas. Bases dictámenes sobre su establecimiento."

76 El 1835, des de la SEBAP ja proposava la creació d'una Caixa d'Estalvis de Barcelona, per a la qual cosa es creà una comissió. La Junta directiva fundacional no es va realitzar fins el 1844. Citat per Voltes Bou, Pedro, "Análisis de la repercusión de la política financiera del gobierno en el ahorro privado durante el siglo XIX", Barcelona.

77 AHCB, Obreria C-104, 27 d'agost de 1829, reedificar dues cases al carrer del Carme, signa Narciso Bosch i Espinós.

78 AHCB Obreria C-116, 31 de desembre de 1833, "Erasmo de Janer y de Gónima, propietario de la casa n. 7 de la Plaza de Santa Anna...cerrar con una pared". Sense plànol.

79 Creixell, Rosa i Teresa-M. Sala, "Retrat de família: ..."

80 AHCB Obreria C-131, 27 de maig de 1839, "Erasmo de Janer y de Gónima...rebajar una de las ventanas...calle de la Riera d'en Prim Alta". Sense plànol.

81 AMCB 1091-b, 18 de novembre de 1845, "Plano de los terrenos que D. Erasmo de Janer y de Gónima y D. Vicente Guinovart poseen en las calles llamadas Riera de Prim Alta y de Ferlandina en cuyos terrenos se proponen abrir las calles señaladas con los números 1, 2, 3, 4; cuyas calles de n. 3, 4 estan aprobadas por el Excmo. Ayuntamiento en 16 Diciembre de 1840(?) y son marcadas en el plano que se presenta a tal efecto firmado por el arquitecto D. Franco. Renart con los números 6 y 5 no sufriendo otra variación que el dar mayor ensanche a la de n. 3 de este plano. Explicación: 5, Terreno y edificio de D. Erasmo de Janer y de Gónima; 6, Terreno y edificio de D. Vicente Guinovart; 7, Terreno y edificio de los herederos de D. Rafael Sabadell; 8, Terreno de D. Antonio Nadal; 9, Edificios de varios particulares; 10, Convento de Religiosas Capuchinas (?), 6 de marzo de 1846", signa Juan Soler Mestres, arquitecto; citat a Ajuntament de Barcelona, "Inici de la Urbanística municipal", Barcelona, 1985, pg 161.

82 La reforma del Palau Gónima és citada al Registre de Patrimoni arquitectònic de Barcelona. Respecte a la vaporització de la fàbrica, vegeu: AHCB, Obreria C-140, 12 de juliol de 1854, "... necesita fuerza de vapor de 3 caballos...que en la misma casa se halla establecida otra de la fuerza de 10 caballos desde enero de 1849..."

83 Anònim, "El Consultor", Barcelona, 1857.

84 AHCB, Obreria C-140, 12 de juliol de 1854, "Juan Malibrán, administrador de la sociedad Malibrán y Cía... que teniendo establecida en casa de Dn Erasmo Jener n. 106, una manufactura de objetos de goma elástica y gusta-percha (?) única en España... necesita fuerza de vapor de 3 caballos...que en la misma casa se halla otra de fuerza de 10 caballos desde enero de 1849, una caldera de 8 caballos... permiso para plantear una máquina de 2 caballos de fuerza en el patio de la citada casa..."

85 Pere Coromines i Muntanya: "...l'avi fa la fortuna; el fill ja fa prou si la conserva, i el nét definitivament l'escampa."

86 L'expedient de l'AMCB permet conèixer quins van ser els dispositius interiors de la casa, i també inclou el dibuix de l'alçat interior. Es tracta de l'ampliació del tercer pis sobre la terrassa existent, compartimentat en dos habitatges (un dels quals, atesa la seva grandària, sembla més important), citat per Creixell, Rosa i Teresa-M. Sala, "Retrat de família: els secrets dels Gónima", Barcelona Quaderns d'Història, 12 (2005).

87 Encara cap al 1929 hi ha referències als esgrafiats de la fàbrica, "Guías Pics" 1929.

88 Acord de 7 de novembre de 1995 del Govern de la Generalitat de Declaració d'Interès Nacional la col·lecció de béns mobles que decoren el saló noble de la Casa d'Erasme de Gónima.

89 Patrimoni dels Municipis de Catalunya: Casa Erasme de Gónima (Col·legi Bon Salvador) (Sant Feliu de Llobregat - Baix Llobregat)

11. Casa fàbrica

MIR

1789

Fàbrica d'indianes i teixits

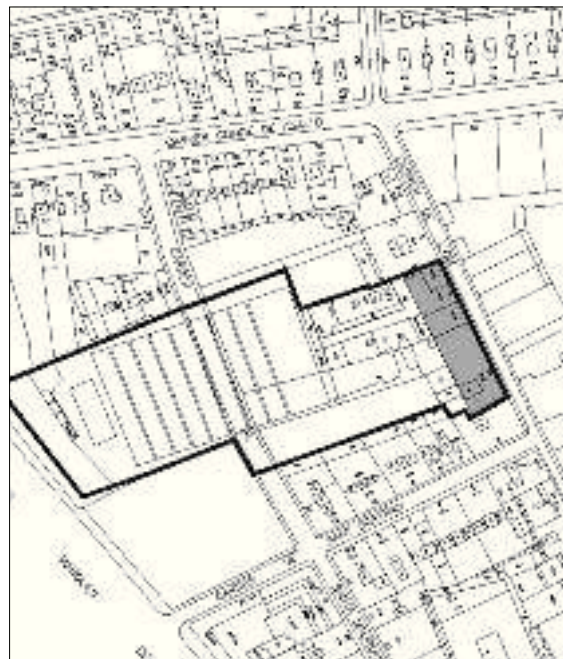
Carrer de l'Om n. 8, 10
Carrer de Santa Madrona 11, 13, 15

Edifici existent parcialment

Màquines:

50 telers (Soler i Mir) (1788)
3 màquines de filar franceses (Palau) (1829)
1 Forn de segona fusió i taller de maquinària
(La Barcelonesa) (1832)

Arquitectura:

Construcció de la fàbrica (Mir) (1789)
Reforma de la fàbrica (Mir) (1802)
Muntatge de la foneria (Perrenod) (1832)
Reforma de la foneria (la Barcelonesa) (1850)

Segimon Mir (s. XVIII - s. XIX), a mitjan segle XVIII era un teixidor de lli establert a Barcelona. Mir era un cognom relacionat amb un antic llinatge i molt estès arreu de Catalunya. Probablement procedia d'una família vinculada a les explotacions agrícoles dels Mir de Can Guineu de Sant Sadurn d'Anoia¹ i d'altres punts de Catalunya. L'activitat original de Segimon Mir com a teixidor de lli li va permetre iniciar-se, cap a la segona meitat del segle XVIII, en la manufactura tèxtil com a tècnic capacitat, treballant a la fàbrica d'indianes de la societat Gaspar Soler i Cia.² del carrer de la Cera,³ ocupació que el va portar finalment cap a 1768, a exercir càrrecs de direcció de la fàbrica.⁴

En establir-se com a fabricant independent, la primera referència documental que tenim data de l'any 1778, quan Segimon Mir disposava d'una petita fàbrica encara no reglamentada;⁵ l'any següent, el 1779 segons Thomson, quan efectuava per primer cop una petició a la Junta de Comerç per fundar de nova planta una fàbrica d'indianes.⁶

Els Mir eren coneguts l'any 1782 com a fabricants d'indianes establerts a la casa matriu del barri de la Ribera, al carrer de Fonollar.⁷ El 1788 Segimon Mir s'havia establert també al barri del Raval, al carrer de l'Om, on ja tenia una important fàbrica d'indianes equipada amb 50 telers i era titular de la companyia Soler i Mir, una de les fàbriques interessades en la Reial Companyia de Filats de Cotó, amb 1 acció,⁸ i una de les més importants en nombre d'aquestes màquines, després dels Magarola, els Canals i els Canaleta.

Des de l'any 1785 Segimon Mir era propietari d'unes cases al carrer de l'Hospital n. 10 (antic),⁹ a més dels extensos terrenys de la fàbrica del carrer de l'Om, on els anys següents hi acabaria construint una fàbrica de nova planta. El 28 de març de 1789, Segimon Mir, com a fabricant d'indianes, presentava una llicència per aixecar a l'esmentat carrer de l'Om un casal de grans dimensions,¹⁰ projectat per un arquitecte o mestre d'obres desconegut, que farà les funcions de "casa fàbrica".

Es tractava d'un edifici de magnituds importants, emplaçat en uns terrenys que devien abastar fins la Muralla de Terra, probablement utilitzats com a prat d'indianes, amb 40 metres de façana i un edifici de cinc

plantes d'alçada, que formava una composició simètrica a partir d'un únic gran portal, i una seriació de 43 obertures indiferenciades sobre un pautat de feixes horitzontals. La porta central de doble alçada estava emmarcada per un arc rebaixat, típic de l'arquitectura del set-cents, que havia de donar accés a les instal·lacions interiors, mentre que l'accessibilitat vertical es realitzava per dues escales a cada extrem de la façana.

Aquest magnífic exemple de tipologia de fàbrica d'indianes tenia un model d'organització vertical, corresponent a la tipologia de casa fàbrica urbana, formalment tant o més notable que les aixecades pels Gònima, i si més no, tipològicament, pot assimilar-se en molts aspectes al model de la fàbrica projectada per Erasme de Gònima un any abans al carrer de Carretes. La construcció de la casa fàbrica devia durar un mínim de 3 anys fins que el centre productiu fou totalment obert, si considerem que Thomson situa la fundació de la nova fàbrica l'any 1793,¹¹ cosa que faria entendre que inicialment només es construís l'estructura bàsica de l'edifici.

La fàbrica era un centre productiu important donat que el 1801 la companyia d'indianes pagava al cadastre

AHCB, Obreria, C-51, 28 de març de 1789, "Frente o Elevación por la Casa del Señor Segismundo Mir Fabricante de Indianas". Alçat sense signatura. (208 pams = 40,43 metres)

per sobre de les 100 lliures anuals.¹² Una segona dada documental la tenim també per les actuacions efectuades per Segimon Mir l'any 1802, destinades a acabar les obres de la fàbrica amb l'estuc de les parets i la conducció de les aigües a la claveguera,¹³ llicència d'obres on es defineix clarament la seva posició geogràfica, al carrer de l'Om.

L'activitat de la fàbrica quedà enregistrada entre els anys 1799 i 1808, a l'Almanak Mercantil, on Segimon Mir figurà com a fabricant interessat en la Companyia de Filats de cotó.¹⁴ L'any 1804, amb motiu de la visita reial a Barcelona de Carles IV, **Segimon Mir i Ribó** (s. XVIII – s. XIX), fill de Segimon Mir, fent costat a la majoria dels fabricants de Barcelona, signava la carta presentada al rei per a la defensa de mesures proteccionistes de la indústria i al control del contraban.¹⁵ Però més enllà d'aquests anys, no hi ha més dades sobre la seva trajectòria, donat que el padró de fabricants de 1829 ja no recollia l'existència d'aquesta empresa.

La fàbrica d'indianes fundada per Segimon Mir devia finalitzar la seva activitat durant la crisi de la Guerra del Francès. Si més no, hi ha dades que testimonien l'adscripció del fill Segimon Mir i Ribó al bàndol patriota, integrant-se a l'Estat Major de l'Exèrcit Nacional on el 1813 desenvolupava tasques de cartografia militar.¹⁶ Un cop finalitzada la Guerra, no hi ha dades sobre la continuïtat de la fàbrica Mir, i ja no figurà enregistrada al Padró de Fabricants de 1829. En canvi al mateix emplaçament figurava enregistrat, el fabricant de filats i teixits **Francesc Palau** (s. XIX) equipat amb tres màquines franceses, al carrer de l'Om número 10 (antic).¹⁷

És probable que l'edifici original, per la seva dimensió, arrendés també els diversos espais a altres fabricants. Sembla que les seves instal·lacions van ser reutilitzades per a una de les primeres indústries de la ciutat dedicada a la foneria i construcció de màquines, la Foneria de **Louis Perrenod** (s. XIX).¹⁸ Diversos autors coincideixen que l'any 1832 el ciutadà francès Louis Perrenod, paral·lelament a El Vapor, va muntar els seus tallers al carrer de l'Om, en els números 10 i 11 (antics).¹⁹

Louis Perrenod havia comprat també uns edificis religiosos, l'antic Col·legi de Sant Bonaventura de les Rambles n. 45 i 47 (actuals),²⁰ de l'ordre dels franciscans que havien estat expulsats el 1834, i els seus béns subhastats. La foneria de Perrenod treballà en aquests dos emplaçaments a partir de 1834²¹ durant els anys que s'importaren d'Anglaterra i s'instal·laren les primeres màquines de vapor a la ciutat, quan només hi havia dues màquines instal·lades, la de Josep Bonaplata (tecnologia Hall, Datford) i la de Nicolau Tous (tecnologia desconeguda), i durant la següent vaporització de 1835, amb la instal·lació de quatre màquines de vapor més, pels germans Torrents i Miralda (tecnologia desconeguda), Bernardí Martorell (Hall, Dartford), Joan Nepomuceno Ràfols (tecnologia desconeguda), A. Coy i J. López (Hall, Dartford) i Jaume Ricart (Hall, Dartford),²² només uns mesos abans de la crema de la fàbrica El Vapor. És probable, doncs, que les referències a tecnologies desconegudes fossin en realitat realitzades pels tallers de Perrenod de Barcelona o bé uns subministraments de màquines franceses.

Els esdeveniments "luddistes" de la nit del 5 d'agost de 1835 amb la crema d'El Vapor van ocasionar entre els fabricants una aturada en el procés de mecanització, que durà quatre anys. Malgrat que Perrenod devia ser l'únic taller, després de la crema d'El Vapor el 1835, els posteriors quatre anys de paral·lisi van fer entrar en crisi la foneria de Perrenod, en acumular deutes als comerciants subministradors del ferro. A causa de la difícil situació, la foneria acabà posant-se a la venda el mes de maig de 1839.²³ Aquesta va ser objecte d'atenció per part d'un grup de creditors, els quals optaren a la compra dels tallers i materials. Aquesta compra es signà el 15 de maig de 1839, per un valor de 55.926 pts, efectuada per Manel Larena, Marià Serra i fill, Jaume Ricart, Nicolau Tous i Joan M. Raspaud, valedors dels deutes amb els subministradors, comerciants i possiblement també importadors de ferro de França.²⁴

El mes de maig de 1839 es constituí una nova societat per accions, amb el nom de Compañía Barcelonesa de fundición, construcción de máquinas y fabricación, foneria coneguda popularment per **La Barcelonesa**, amb l'aportació d'un capital de 70.000 pesos forts, dividits en 70 accions repartides entre els mateixos accionistes: Manel de Larena, Nicolau Tous i Jaume Ricart, però amb la incorporació de la companyia comercial Marià Serra i fill, i de nou capital procedent de Cuba, dels "indianos": Joan Güell, Bonaventura Fontanals i Jaume Torrents.²⁵

Larena i els seus socis compraren els tallers Perrenod de la Rambla, però no hi ha constància documental de la compra dels tallers del carrer de l'Om, i per tant hem de concloure que probablement eren arrendats o bé una propietat independent. També és molt probable que durant aquests anys, Perrenod continués treballant al carrer de l'Om exercint de subministrador de màquines. De fet l'any 1846, Louis Perrenod, encara continuava introduint a Barcelona màquines franceses de filar i teixir, però amb dificultats econòmiques i deutes amb els subministradors de Marsella Roura, fill i Cia.²⁶

El 1849 s'havia instal·lat també al número 8 del carrer de l'Om, el reconegut maquinista Josep Withe,²⁷ i a la mateixa raó social es fundà el 7 de maig de 1850 una nova foneria, anomenada **Barcelonesa de Bronces y otros Metales**,²⁸ especialitzada en aquesta classe de metalls. La constitució en societat anònima de la Barcelonesa de Bronces y otros Metales es realitzà el 4 de setembre de 1850,²⁹ amb un capital social de 7.000.000 rals, sota l'administració de Tomàs Fàbregas.³⁰ Amb motiu de la implantació de la nova foneria, el mes de novembre de 1850 s'hi efectuaren les primeres reformes als edificis del carrer de l'Om,³¹ reformes que devien renovar la totalitat de l'edifici, transformant plantes baixes, obertures i conferint-li l'aspecte actual.³² La Barcelonesa de bronzes y otros metales, després de 19 anys d'activitat finalment va tancar portes l'any 1860.³³

La investigació sobre aquest notable edifici encara no ha estat prou documentada, però podem avançar els resultats que actualment tenim disponibles: la hipòtesi de la identificació de l'edifici amb la primitiva casa fàbrica Mir s'ha realitzat a partir del Quarteró Garriga n. 84 de 1858, on es pot apreciar la gran implantació industrial dels números 8 i 10 del carrer de l'Om i la dimensió d'una gran parcel·la que devia contenir prats d'indianes.

L'amplada de parcel·la és coincident amb la de la llicència de 1789, 208 pams catalans equivalents a 40,43 metres, i pot apreciar-se el cos de fàbrica alineat amb el carrer de l'Om amb els patis interiors abans d'obrir-se el carrer de Santa Madrona. També la seriació de forats amb feixes horitzontals de la façana pot assimilar-se a les del projecte original, encara que transformades amb les reformes posteriors. De totes les edificacions existents a l'esmentat carrer de l'Om, és l'única que pot admetre aquesta identificació. Noves dades estan pen-

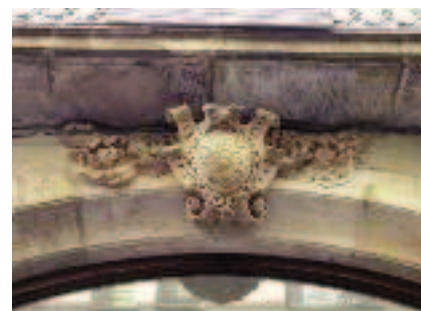
BC, Fons Junta de Comerç, Impresos, 200/29: 1834, "Precios corrientes de varias piezas para máquinas de hilar, tejer y pintar. Construidas en los talleres de Luís Perrenod, maquinista francés, calle del Olmo n. 10 y 11, Barcelona.", Barcelona 1834.

Façana carrer de l'Om n. 8, 10 (Foto JAV 2012). Encara que notablement modificada, pot apreciar-se la portalada central amb escut de la corona espanyola a la clau de la volta.

Façana carrer de l'Om n. 8, 10 (Foto JAV 2012)

Porta central del carrer de l'Om n. 8,10 (Foto JAV 2012). Detall de l'escut de la Corona Borbònica, utilitzat des del regnat de Carles III fins a Ferran VII.

dents d'investigació des del Registre de la Propietat i l'Arxiu de Protocols que haurien de confirmar aquesta hipòtesi.

De l'edifici original sembla que encara poden identificar-se algunes restes molt modificades a la façana del carrer de l'Om número 8 i 10, probablement objecte de les reformes esmentades pel mateix Segimon Mir el 1802 i per la La Barcelonesa el 1850. L'edifici va ser transformat posteriorment en habitatges però encara pot apreciar-se la gran entrada de pedra amb guardarodes i un arc rebaixat que té a la clau de la volta un escut nobiliari corresponent a l'heràldica de la corona espanyola utilitzada des del regnat de Carles III fins a Ferran VII. Aquesta evidència ens porta a la sospita que podria haver estat, a partir de 1802, un dels edificis de la Reial Companyia de Filats de Barcelona (1772-1820), o bé en algun moment un quarter de la Milícia. Aquest edifici està inclòs en el Catàleg del Patrimoni, amb la qualitat de formar part del conjunt de Ciutat Vella com a bé d'interès documental³⁴ i no gaudeix de cap més protecció més que la que es desprèn de la seva qualificació urbanística.³⁵

La parcel·la original de la casa fàbrica Mir devia arribar probablement fins a la Muralla de Terra. Aquesta particularitat devia fer que el 1858 estigués planejada l'obertura del carrer de Santa Madrona, entre el carrer de l'Om i la Muralla, carrer que, com pot observar-se al Quarteró Garriga, el 1858 no estava encara totalment obert. L'obertura definitiva es va realitzar durant les dècades següents amb la construcció de nous edificis de caràcter industrial, als números 11, 13 i 15 del carrer de Santa Madrona. La resta d'edificacions interiors van desaparèixer en una data indeterminada quan es va obrir el carrer de Santa Madrona. Ens consta que fins als anys vuitanta del segle XX, la part posterior de la parcel·la que donava al carrer de Santa Madrona estava definida per diverses edificacions industrials de finals del segle XIX i d'altres de principis del XX amb algunes reminiscències modernistes i que varen ser enderrocades per edificar-hi una promoció d'habitatges privats. Actualment les restes d'aquesta antiga implantació industrial estan dividides en diverses propietats i ocupades per habitatges i diversos tallers.

AHCB Quarteró Garriga de 1858. Encara pot apreciar-se la claredat de la implantació de l'edifici original, la grandària de la parcel·la i el desplegament de coberts i tallers interiors utilitzats fins el 1860 per "Fundición Barcelonesa de Bronces y otros Metales". El carrer de Santa Madrona, encara sense obrir totalment, permetrà durant la dècada següent la construcció de nous edificis mantenint els usos industrials.

NOTES

1 Casa Mir de Can Guineu de Sant Sadurn d'Anoia, immoble inscrit com a Bé Cultural d'Interès Local (BCIL).

2 Segimon Mir, director de la fàbrica de Gaspar Soler. BC, JC, lligall 51, caixa 68 Exp. 13. Citat a les Actes del 1r Congrés d'Història moderna de Catalunya, Barcelona 1984.

3 Grau, Ramón, "Telares, acciones y localización de las fábricas de indianas interesadas en la Compañía de Hilados de algodón (1768-1799)", inèdit.

4 "... entre els que treballaven a la indústria com a directors de fàbrica, l'any 1768, hi havia un bon nombre de futurs fundadors d'empreses importants, entre les quals Joan Pau Olsina, Ramon Vicens, Bernat Busquets, Segimon Mir i Erasme de Gönima. (Thomson, James, "Els orígens la industrialització a Catalunya. El cotó a Barcelona (1728-1832)", Barcelona 1994, pg. 214.

5 Thomson, James, "Els orígens la industrialització ...", pg. 236.

6 BC, JC, lligall 53, núm. 24, els teixidors de lli, Mir cartes de petició 10 de març de 1779... Thomson, James, "Els orígens la industrialització...", pg. 237.

7 AHCB, Obreria C-42, 7 de setembre de 1782, Nasario Mir, fabricant d'indianes al carrer Fonollar.

8 Grau, Ramon i Marina López, "La manufactura catalana del segle XVIII", Recerques n. 4, Barcelona 1974. pg. 38. Vegeu també dels mateixos autors: "Telares, acciones y localización de las fábricas de indianas interesadas en la Compañía de Hilados de Algodón (1768-1799). Segismundo Mir (Soler y Mir) 1788, 50 telares, calle Olmo.

9 AHCB, Obreria C-45, 14 d'abril de 1785, Segismundo Mir ... obrir dues finestres del 3r pis. al carrer de l'Hospital n. 10.

10 AHCB, Obreria, C-51, 28 de març de 1789, "Segismundo Mir, fabricante de indianas ... terreno detras lo Hort de Sant Pau, travesia desde Trentaclus, hasta la de San Pablo ... edificar fàbrica de indianas...", Façana, sense signatura, "Frente o Elevación por la Casa del Señor Segismundo Mir Fabricante de Indianas".

11 1793, fundació de la nova fàbrica d'indianes Mir, segons Thomson, James, "Els orígens la industrialització...", pg. 337.

12 Thomson, James, "Els orígens la industrialització...", pg. 340.

13 AHCB, Obreria C-68, 19 de novembre de 1802, "Segismundo Mir (...) casa en calle del Holmo (...) que la construyó hace algunos años como en aquella época no hizo más que formar el edificio, sin rebocar o enlucir la fachada, ni formar conductos de desague a la cloaca principal (...) rebocar..."

14 Anònim, "Almanak Mercantil ó Guia de Comerciantes para ...", Madrid, 1779-1800, pg. 426; 1802, pg. 264; 1803, pg. 307; 1808, pg. 373.

15 Perez Samper, M^a de los Angeles, "Barcelona Corte: La visita de Carlos IV en 1802", Barcelona, 1973, pg. 259, "...Barcelona 15 de junio de 1804", signen entre altres: "...Segismundo Mir hijo y Ribó".

16 Biblioteca Virtual de Defensa: Centro Geográfico del Ejército - Colección: SG - Signatura: Ar.F-T.7-C.3-236: "Croquis de Capellades e Ymediaciones / Copiado por el Delineador del E.M. Segismundo Mir", Sello del "er. Ejército Nacional. Estado Mayor" (1813).

17 Graell, "Padrón General de Fabricantes de 1829", calle del Om número 10, Francisco Palau (Vileta), fabricante de hilados y tejidos con 3 máquinas francesas.

18 Vegue Foneria Perrenod del carrer de l'Om.

19 Diversos autors insisteixen en aquesta afirmació sense aportar dades documentals. Gascon i Soler, Marc, "Les origines de l'industrie mécanique moderne en Catalogne : l'exemple de l'atelier de l'indiano Joan Domènech i Coll (1839-1867)", Méditerranée n. 1.2 - 2006 39 : « L'atelier a été fondé par le Suisse Louis Perrenod en 1832 puis exploité par la "Compañía Barcelonesa de Construcción de Máquinas", et Tous, Ascacibar y Cía. En 1855, il fusionne avec celui de Valentí Esparó pour former La Maquinista Terrestre y Marítima ». Vegeu també Gutiérrez Medina, M. Lluïsa, "La España Industrial 1847-1853. Un modelo de innovación tecnológica", Barcelona, Tesi doctoral, U.B. 1993, es situa també el 1832 l'establiment de Louis Perrenod al carrer de l'Om. En el mateix sentit: Nadal, J., "Historia económica de la Catalunya contemporánea, s. XIX", vol. 3, pg. 161.

20 Vegue Foneria Perrenod, Rambles n. 45 i 47.

21 BC, Fons Junta de Comerç, Impresos, 200/29: 1834, "Precios corrientes de varias piezas para máquinas de hilar, tejer y pintar. Construidas en los talleres de Luis Perrenod, maquinista francés, calle del Olmo n. 10 y 11, Barcelona.", Barcelona 1834,

22 Dades creuades per dues fonts, les llicències d'Obreria i les dades d'Olivier Raveux, a "Los fabricantes de algodón de Barcelona (1833-

1844). Estrategias empresariales en la modernización de un distrito industrial", UMR Telemme, Aix-en-provence, Revista de Historia Industrial, n. 28. Año XIV. 2005.

23 APNB, J. Manuel Planas, 15 de maig de 1839. "...debido a la difícil situación en que se encuentra ... venta por valor de 55.926 pts".

24 APNB, J. Manuel Planas, 17 de maig de 1839, "...Francisco Lacambre, Benito Brugarolas y los Sres. Cros hermanos y Girandier comerciantes vecions de esta ciudad de Barcelona (...) reconocen a los Sres. D. Manuel de Lerena, D. Mariano Serra é hijo, D. Jaime Ricart, D. Nicolas Tous y Soler, y D. Juan M. Maspand también de este vecindario (...) pagando por Luis Perrenod fabricante y de aquellas 55.926 pts que fueron precio de la venta otorgada por el mismo Perrenod a favor de los referidos Sres de toda aquella fàbrica y taller de fundición y construcción de máquinas establecida en el edificio que fue colegio de San Buenaventura de esta ciudad, con todos los arreos útiles y demás que se alla confirmado en la relación..."

25 APNB, J. Manuel Planas, 10 de maig 1840, Constitució de la societat, "Compañía de Fundición, construcción de máquinas y fabricación... capital 70.000 pesos fuertes...70 acciones...". Altres fonts afirmen que la constitució de la societat es realitzà el 1838, instal·lant-se al Convent dels Caputxins, també a la Rambla: A. del Castillo, M. Riu, "La Maquinista Terrestre y Marítima, personaje histórico", Barcelona 1955.

26 APNB Notari José Manuel Planas Compte, 1236/22 (1846). Pg. 224, "Perrenod, D. Luis / Debitorio a Roura hijo y Comp^a, del comercio de Marsella, 29.142 francos, precio de varias máquinas de hilados y tejidos".

27 Saurí, Manuel, "Guia General de Barcelona", Barcelona 1849, pg. 388: Witthe, José, Olmo, 28.

28 Castillo, Alberto del, "La Maquinista...", Op. Cit.. Pg. 67.

29 Blasco, Yolanda; Lozano, Sergi; Soler, Raimon; Badia-Miró, Marc; "El surgimiento de una red social de inversión alrededor de un banco de emisión: el caso del Banco de Barcelona, 1844-1856". XI Congrés d'Història de Barcelona, 2009.

30 Anònim, "El Consultor", Barcelona 1857.

31 AHCB Obreria C-154, 18 de novembre de 1850, "fundición la Barcelonesa... pintar fachada de su establecimiento de la calle del Olmo..."

32 Per més detalls vegeu Foneria Perrenod-La Barcelonesa, carrer de l'Om 8-10, en aquest mateix document.

33 Maestre Abad, Vicente, "Francisco de Paula Isaura (1824-1885) bronceista y platero", UAB, 1995.

34 Ajuntament de Barcelona, "Catàleg del Patrimoni", Fitxa 0 Ciutat Vella.

12. Casa fàbrica CARAFÍ

1793

Fàbrica de pintats

Carrer Nou de la Rambla n. 67

Edifici desaparegut

Màquines:

1 màquina de vapor (1844) (Camps)

1 màquina de vapor de 40 cv (1846) (Camps)

1 màquina de vapor (1846) (Torrens)

Arquitectura:

Construcció de la fàbrica (1793) (Carafí)

Ampliació de la fàbrica (1835) (Carafí)

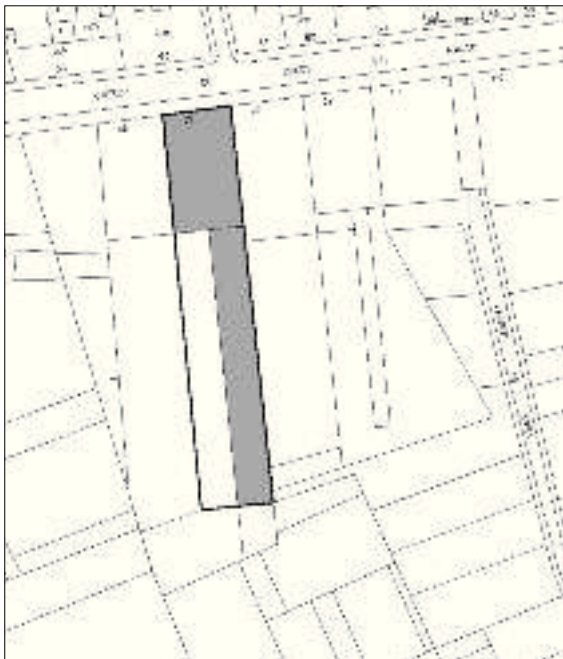
Autor: Salvador Carrera, m. d'obres acadèmic

Instal·lació de vapor (1844) (Camps)

Instal·lació de vapor de 40 CV (1846) (Camps)

Instal·lació de vapor (1846) (Torrens)

Autor: Jeroni Granell, m. d'obres acadèmic

La família Carafí i els seus ancestres devien procedir probablement del mas del segle xv, Can Carafí, una explotació agrícola de 83 jornals situada al municipi de Sant Llorenç d'Hortons a la comarca de l'Alt Penedès. Però també hom pot localitzar documentació de l'any 1610 sobre la família Carafí, del municipi de Piera, als arxius de l'antic Hospital de la Santa Creu i Sant Pau.¹ La primera notícia de presència de la família Carafí a la ciutat de Barcelona data a partir de l'any 1784, i està lligada a les activitats en el camp de l'elaboració de colors per a l'estampació d'indianes.²

Josep Carafí (s. XVIII – s. XIX), segons Thomson, va fundar a Barcelona l'any 1786 la companyia no reglamentada Josph Carafí Cia., destinada a la fabricació d'indianes.³ Per endegar aquesta nova empresa Josep Carafí va adquirir uns terrenys edificables al recentment obert

carrer del Comte de l'Assalto (ara Carrer Nou), que havien estat propietat d'una de les primeres fàbriques d'indianes del Raval de Barcelona, la companyia de Gregori French.⁴ En aquest mateix emplaçament el "fabricant de pintats" Josep Carafí el 8 de febrer de 1793 va sol·licitar una llicència d'Obreria per a la construcció d'un edifici amb funcions de fàbrica de pintats.⁵

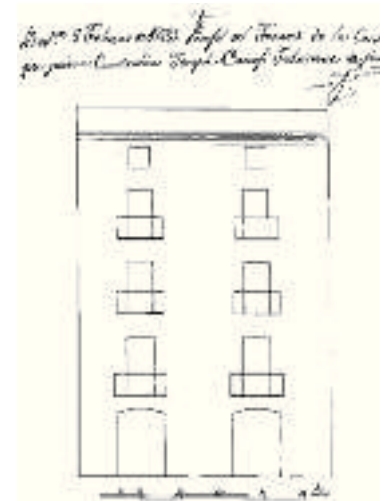
Com veurem més endavant, la construcció, que devia realitzar-se només fins a les tres plantes d'alçada, amb una tipologia de casa fàbrica urbana de 89 pams d'amplada (17,30 m.), s'edificà en una parcel·la molt profunda i que arribava a connectar amb el carrer de Trentaclaus. Aquesta empresa va ser una de les fàbriques interessades en la Reial Companyia de Filats de Cotó amb una acció de l'any 1794,⁶ interès que es mantindrà com a mínim fins l'any 1802.⁷

Aquesta fàbrica va poder superar les crisis de les guerres amb França i va mantenir una activitat enregistrada en el Fons d'empreses de l'ANC, fins a mitjan segle XIX.⁸ Després de la Guerra del Francès, i el retorn de l'absolutisme, després de la mort Josep Carafí, el seu fill i hereu, **Llorenç Carafí** (s. XVIII – s. XIX), es farà càrrec de la direcció de la fàbrica. Llorenç Carafí afrontà la reconstrucció de l'economia de la fàbrica de pintats realitzant obres de reforma el 1817, per tal de connectar amb la nova xarxa de clavegueram del carrer Nou⁹ i va intentar restaurar les xarxes comercials establint relacions comercials amb Pau Tió de Mataró.¹⁰

El 1829 la fàbrica Carafí ja no figurava en el Padró de fabricants. El 12 d'octubre de 1835 el seu hereu, **Gaspar Carafí** (s. XIX), exercint encara de fabricant, sol·licità una nova llicència per fer una remunta d'una planta, és a dir, completar el que no s'havia acabat de construir l'any 1793 i obrir més finestres,¹¹ sota la direcció del mestre d'obres Salvador Carrera.¹² Gaspar Carafí havia intervingut entre 1830 i 1833 en la presentació de la Lleva dels Mossos per a la Milícia urbana.¹³ El 1840 sol·licitava a l'Ajuntament l'exempció en el pagament de les voreres de la seva finca del carrer Nou.¹⁴

La casa fàbrica Carafí ha estat identificada en la parcel·la del número 67 del carrer Nou de la Rambla (o Compte de l'Assalto), segons numeració posterior a 1850, gràcies a les dades d'emplaçament de la fàbrica French i de les posteriors activitats del fabricant de filats de cotó **Antoni Camps** (s. XIX). Efectivament, les dades que fan referència a la família Carafí es perden durant la dècada dels 40, per donar pas a les noves generacions de fabricants pioners en la introducció de l'energia del vapor.

L'any 1844, Antoni Camps, propietari dels terrenys, casa i fàbrica, va sol·licitar una llicència d'instal·lació d'una primera màquina de vapor, llicència que era acompanyada per un plànol de situació de la màquina.¹⁵ La seva fàbrica figurava als llistats de fabricants que havien d'acollir-se a la reglamentació de l'Edicte d'Obreria del 10 d'abril de 1846, sobre la instal·lació dels vapors, a causa de la petició d'instal·lació

AHCB Obreria C-56, 8 de febrer de 1793, Josep Carafí, fabricant de pintats, carrer Comte de l'Assalto, (Terreny de Gregori French), edificar pb+4, 89 pams. Façana, sense signatura.

AHCB Obreria C-122, 12 d'octubre de 1835, "Gaspar Carafí, fabricante... levantar tercer piso... calle Conde del Asalto y pintar el frente de color verde". Façana, signa Salvador Carrera.

d'una segona màquina de vapor de mitja pressió de 40 CV de potència,¹⁶ que havia de complementar l'energia de la primera per fer anar la fàbrica de filats de cotó. Per la qual cosa va haver de presentar una nova llicència que acompanyà amb el plànol d'emplaçament de les calderes i xemeneia, situades a la línia de tangència de les dues parcel·les.¹⁷

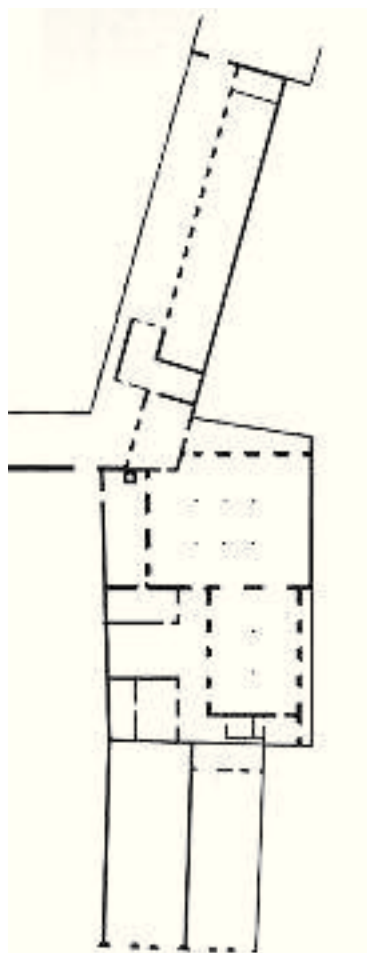
A l'Arxiu de Gràfics (AHCB), s'han pogut localitzar els documents de la planta de la fàbrica Camps corresponents a les diverses llicències. Per aquest plànols, hom pot deduir que Antoni Camps va aconseguir reunir en una sola propietat l'antiga fàbrica Carafí del carrer Nou amb altres propietats del carrer de Trentaclaus on hi tenia construïdes diverses "quadres".

En conseqüència, és molt probable que l'edifici que donava al carrer Nou formés part integral de l'antiga fàbrica de pintats de Josep i Llorenç Carafí, una llarga i estreta "quadra"; en canvi les "quadres" del carrer de Trentaclaus, construïdes amb tecnologia de pilars de fosa de ferro, devien formar part d'unes construccions més properes a la dècada dels anys 30. El conjunt de peces entrellaçades per Camps formaven una de les implantacions més grans de la ciutat.

El mateix any de 1846, procedent d'una altra fàbrica del carrer de les Tàpies,¹⁸ va anar a instal·lar-se a aquesta fàbrica Camps del carrer de Trentaclaus el conegut comerciant **Carles Torrens i Miralda**, (Manresa 1792- Barcelona 1860), de la firma comercial Torrens i Miralda de Manresa, per la qual cosa hi va realitzar modernitzacions, sol·licitant la instal·lació d'una nova màquina de vapor¹⁹ sota la direcció del mestre d'obres acadèmic Jeroni Granell.²⁰

La trajectòria posterior d'aquest edifici, durant el segle XIX pot consultar-se a les notes referides a la casa fàbrica Camps del carrer de Trentaclaus (Arc del Teatre).²¹ Durant el segle XX, l'edifici va desaparèixer després de la Guerra Civil, a causa primer dels bombardeigs i després de la reforma urbanística que conduí a l'obertura de l'Avinguda de Garcia Morato, avui Avinguda de les Drassanes.

AHCB, Gràfics I.G. 3052, 1846, Fàbrica Antonio Camps, carrers de Conde de l'Assalto i Trentaclaus. Planta, sense signatura. Plànol corresponent a la llicència per a la instal·lació d'una màquina de vapor de la fàbrica de filats de cotó d'Antoni Camps. A la part superior, la "quadra" de la parcel·la n. 67 del carrer Nou que havia estat edificada per a la fàbrica de pintats de "Josep Carafí i Cia".

NOTES

1 BC, Fundació Privada Hospital de la Santa Creu i Sant Pau, Doc N°10692, 1610, gener 27. Piera: Documentació sobre Salvador Carafí.

2 ANC, Família Carafí (1784-1826). Correspondència, quaderns amb receptes per a l'elaboració dels colors per a indians i publicacions. Fons 383.

3 Thomson, "Els orígens...". Op. Cit. Pg. 236.

4 Vegeu casa fàbrica French.

5 AHCB Obreria C-56, 8 de febrer de 1793, Josep Carafí, fabricant de pintats, carrer Comte de l'Assalto, (Terreny de Gregori French), edifici car pb+4, 89 pams. Façana, sense signatura.

6 Grau, Ramón, "Telares...", Op. Cit. "Jsph Carafí i Cia", 1794. 1 acció de la Reial Companyia de Filats de Cotó.

7 Anònim, "Almanak Mercantil ó Guia de Comerciantes para el año 1802", Madrid, 1802. Plaza de Barcelona, pg. 264. "Señores interesados en dicha compañía: D. Joseph Carafí y Compañía."

8 ANC, Fons d'empreses. Comercials Casas i Carafí (fabricants d'indians), 1791-1834.

9 AHCB Obreria C-78, 10 de febrer de 1817, "Lorenzo Carafí, ...casa calle Conde del Asalto ...claveguera...sense plànol.

10 BC, Fons Gònima, Cartes Adreçades a altres persones (Gònima 104/1) Tió, Pau (a Carafí, LL.) /Mataró {1} 1817.

11 AHCB Obreria C-122, 12 d'octubre de 1835, "Gaspar Carafí, fabricante... levantar tercer piso... calle Conde del Asalto y pintar el frente de color verde". Façana, signa Salvador Carrera.

12 Devem estar parlant de Salvador Carrera i Riera (s. XIX), amb títol de mestre d'obres acadèmic del 24 d'agost de 1836, citat per Montaner com a alumne de les classes d'arquitectura de la Llotja els anys 1827-30. Citat per Bassegoda, per la seva intervenció a l'Escola Industrial de Terrassa.

13 AMCB, A182 Comissió d'hisenda, Exp. 232: "Gaspar Carafí demana a l'Ajuntament el pagament acordat per la Presentació de Mossos de la Lleva de 1833 i Satisfacció a l'apoderat Clos i Cabanellas per la Lleva de 1830". 25/10/1835 - 05/09/1839.

14 AMCB, A182 Comissió d'hisenda, Exp. 482: "Exempció del pagament de les voreres de la casa que el Senyor Gaspar Carafí tenia al carrer Conde del Asalto", 08/02/1840 - 24/02/1840.

15 AHCB, Obreria C-138, 3 d'agost de 1844, "Antonio Camps, propietario del terreno, edificios y fábrica, que designa el Plano...", Llicència d'instal·lació d'una màquina de vapor. Sense plànols.

16 AHCB, Obreria C-138, 1846, "Vapores de...Antonio Camps (C. Conde del Asalto y Trentaclaus)...", "...Nueva máquina de 40 c.v. de semipresión...".

17 AHCB Obreria C-138, Sense data (~1846), "Antonio Camps, propietario del terreno y edificios fábrica que designa el plano exterior de la línea que señala el bando de 10 de abril...Que no siendole suficiente su vapor existente mediante permiso de fecha 3 de agosto de 1844, para dar movimiento a su fábrica de hilados de algodón...establecer una máquina de vapor, sistema de semipresión de la fuerza de 40 caballos, sirviéndose para las dos (máquinas de vapor) de una sola chimenea". Sense plànols. Creiem que aquest documents corresponen als dipositats a l'Arxiu de Gràfics: AHCB, Gràfics I.G. 3052, 1846, Fàbrica Antonio Camps, carrers de Conde de l'Assalto i Trentaclaus. Planta.

18 Vegeu casa fàbrica Santaló, carrer de les Tàpies n. 8. amb l'ocupació per la societat "Torrens i Miralda".

19 AHCB, Gràfics, I.G. 4040, 28 de maig de 1846, "Plano que manifiesta el terreno señalado con el número 1º y su distribución de la planta baja del edificio que posee Dn Carlos Torrens (Torrens) y Miralda en la calle de Trentaclaus de esta ciudad demostrando los patios i edificios contiguos", Planta instal·lació del vapor, signa Gerónimo Granell.

20 Josep M. Montaner cita Jeroni Granell i Barrera, com a mestre d'obres acadèmic, amb titulació del 19 d'abril de 1835, actiu a Barcelona. Segons les dades d'obreria va treballar per als fabricants Gabriel Bonaplata (1828), Carles Torrens i Miralda (1833 i 1846), Rafael Ramoneda (1852) i Bassegoda afirma ser l'autor de la casa Seller del Passeig de Gràcia (1864).

21 Vegeu casa fàbrica Camps, carrer de Trentaclaus (ara Arc del Teatre número 42).

13. Casa fàbrica

RIBAS

1793

Fàbrica d'indianes de Santa Eulàlia

Carrer Nou de la Rambla n. 42

Carrer del Marquès de Barberà n. 23, 25

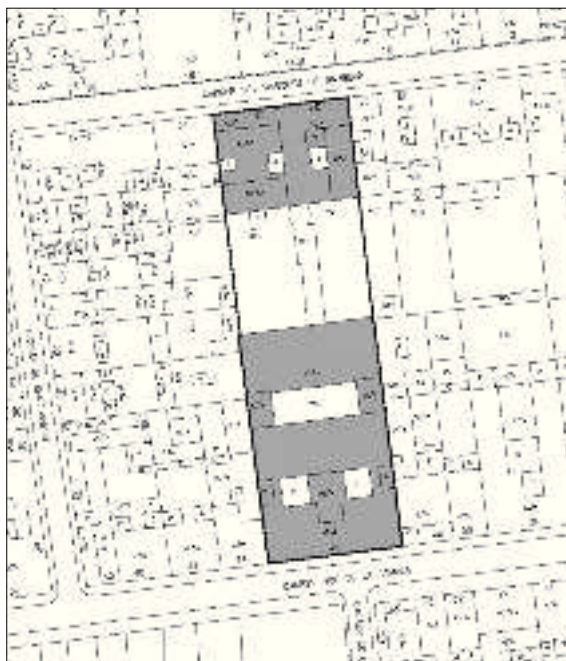
Edifici existent

Arquitectura:

Construcció de la fàbrica (Nou i Barbarà) (1793)

Autor: atribuït a Josep Ribas i Margarit, m. d'o.

Reforma i remunes (aprox. 1840) (Xifre)

Marià Ribas i Aimar (s. XVIII – aprox. 1822) formava part d'una reconeguda família de comerciants, professionals de l'arquitectura i de fabricants d'indianes. Fill del mestre d'obres Josep Ribas (o Ribes) i Margarit (1726-8 – s. XIX)¹ i germà de **Josep Ribas i Aimar** (s. XVIII – s. XIX) qui participà en la direcció de la seva fàbrica, fins constituir la seva pròpia companyia.

Tenia per nebots Josep Ribas i Solà (s. XVIII – s. XIX), fabricant de teixits al carrer de Sant Pere Més Baix número 65 (actual); Francesc Ribas i Solà (Barcelona 1794 – s. XIX) inversor en diverses companyies de filats de cotó a mitjan segle XIX, com la societat Arnau, Ribas i Vilar² i personalitat adscrita a l'ideari liberal progressista; i Fèlix Ribas i Solà (1797 – s. XIX), arquitecte acadèmic i polític també en el bàndol liberal progressista.

Marià Ribas i Aimar va independitzar-se, primer com a fabricant de sabons i després com a fabricant d'indianes. Deu anys després que el capità general Comte de l'Assalto hagués anunciat l'obertura del carrer Nou de la Rambla, Marià Ribas, el 1793, presentà una llicència d'obres per aixecar un primer casal al carrer del Marquès de Barberà,³ una parcel·la, com veurem, que tam-

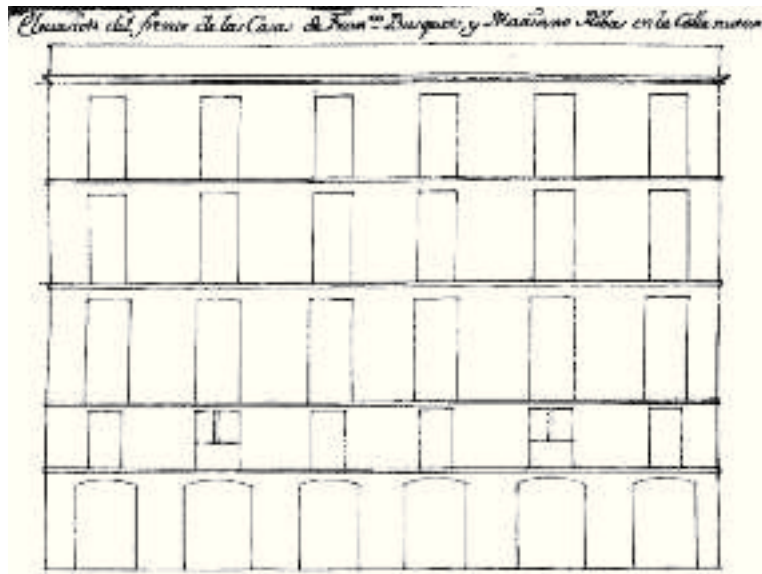
bé tenia sortida al carrer Nou de la Rambla.

Edifici simple i utilitari, com la majoria de l'esmentat carrer, amb 4 plantes d'alçada i 8 canes d'amplada, equivalents a 64 pams, que ocupava una de les dues parcel·les, la de l'esquerra, corresponent als actuals números 23 i 25 que, com veurem, serà destinat a funcions de casa fàbrica. L'edifici, d'autor desconegut, podria atribuir-se per proximitat familiar, al pare de Marià Ribas, el mestre d'obres Josep Ribas i Margarit.

Marià Ribas i Aimar fundà, aproximadament cap a l'any 1790, la companyia Ribas i Payro destinada a fer treballar la "fàbrica d'indianes de Santa Eulàlia", la qual creiem que va ser la continuïtat de la fàbrica paterna, Joseph Ribas i Cia., també sota l'advocació de Santa Eulàlia,⁴ la qual, segons Thomson, havia estat dissolta l'any 1776. Marià Ribas s'havia associat amb Francesc Busquets i Vidal,⁵ soci amb el qual sol·licità el mes de maig de 1793, a nom de tots dos, una llicència d'obreria per construir la casa de la companyia al carrer Nou de la Rambla⁶ (abans Comte de l'Assalto), que era a tocar de la mateixa parcel·la del carrer del Marquès de Barberà. Sens dubte devem estar parlant del comerciant **Francesc Busquets i Vidal** (s. XVIII – s. XIX),⁷ germà del fabricant d'indianes Bernat Busquets, establert a les Basses de Sant Pere.⁸

AHCB C-XIV Ob-
reria C-56, 1793,
Marià Ribas, edifi-
car carrer Barbe-
rà. Façana, sense
signatura.

El 1784, Ribas i Payro era una companyia interessada en la Reial Companyia de Filats de Cotó, amb 2 accions.⁹ Aquesta societat que va ser renovada l'1 de gener de 1795, sota la denominació de Marià Ribas i Cia., estava formada per quatre socis, amb un capital de 30.000 lliures catalanes de balanç i una direcció concertada en un no soci, en aquest cas el germà del titular, probablement l'anomenat anteriorment, Josep Ribas i Aimar.¹⁰

L'edifici, també d'autor desconegut, ha estat atribuït per Octavi Alexandre¹¹ al pare de Marià Ribas, el reconegut mestre d'obres i fabricant Josep Ribas i Margarit; edifici identificat en la parcel·la número 42 (actual) del carrer Nou de la Rambla. Es tractava doncs d'una tipologia de casa fàbrica, amb un front de casa d'uns 120 pams, aparentment residencial i un desenvolupament al pati d'illa de les "quadres" de treball. La composició

AHCB C-XIV, Ob-
reria, caixa 56, 7
de maig 1793, "...
frente de la casa
de Francisco Bus-
quets y Mariano
Ribas, en la calle
Nueva..." Llicèn-
cia presentada
per Francesc Bus-
quets i Marià Ri-
bas, comerciants
al carrer del Com-
te de l'Assalto,
pb+e+3p, 93
pams. Façana,
sense signatura.

Carrer del Marquès de Barberà números 23 i 25.
Casa fàbrica Ribas 1793 (Foto JAV 2013)

Foto aèria Google, 2013.

Quarterons Garriga de 1858.

Carrer Nou de la Rambla número 42. Detall interior del vestíbul a doble alçada, volta de canó formant el passatge d'accés a les instal·lacions interiors que donaven al carrer del Marquès de Barberà (Foto JAV 2013).

Carrer Nou de la Rambla número 42. Escala d'accés al pis principal (Foto JAV 2013).

Carrer Nou de la Rambla n. 42.
Casa fàbrica Ribas 1793 (Foto JAV 2018)

de la façana, amb una planta baixa comercial, un entresolat i quatre plantes d'alçada, era d'un neoclassicisme molt auster, amb una distribució indiferenciada de 24 balcons, en sis mòduls verticals, organitzats per faixes horitzontals de balconades.

La fàbrica d'indianes de Marià Ribas i Cia., citada per Thomson el 1797 com a empresa de nova creació,¹² l'any 1799 era també una companyia interessada en la Reial Companyia de Filats de Cotó amb 2 accions.¹³ Més enllà d'aquest anys no s'han localitzat més dades respecte l'activitat d'aquesta fàbrica, i per tant creiem que probablement no va tenir continuïtat després del desastre de la Guerra del Francès. Marià Ribas i Aimar devia morir cap al 1822, any en què l'inventari post-mortem, relatat per Àngels Solà, mostrava una petita biblioteca de 43 exemplars.¹⁴ Algunes fonts citen que el conjunt dels edificis foren adquirits posteriorment per Josep Xifrà, l'indià promotor del famosos "porxos" del Pla de Palau, i que hi obrí el passatge de comunicació entre els dos carrers del Marquès de Barberà i Nou de la Rambla.¹⁵

Els dos edificis són coincidents en línies generals amb els plànols d'obreria, però tots dos amb la posterior addició d'una planta més. L'edifici de 1793 del carrer del Marquès de Barberà va ser projectat al costat d'un altre més antic i de la mateixa amplada de parcel·la, que s'integrà amb el primer amb la mateixa

numeració (actual), números 23 i 25 del mateix carrer, sumant una amplada total de parcel·la de 120 pams. En aquest cas les plantes baixes són similars, d'arc pla, però més baixes en alçada i les obertures són totes amb balcons.

L'edifici de 1793 corresponent al número 42 del carrer Nou és coincident també en el traçat de la llicència, les plantes baixes amb arc rebaixat, l'entresolat i les tres plantes amb 6 balcons per planta, amb l'addició d'una quarta planta que és una remunta posterior, probablement de l'època de Josep Xifrà, cap a la dècada de 1840. En canvi, la gran portalada central ha de ser de la mateixa època de la construcció del 1793, ja que formalitza, amb una gran volta de canó, el vestíbul d'entrada de l'edifici i del pati de treball.

Aquesta portalada que ocupa de forma asimètrica el tercer mòdul de balcons començant per la dreta, dona accés a un vestíbul de carruatges també amb doble alçada i volta de mig punt que distribueix dues escales, una principal i una altra secundària, i travessa tot el cos de l'edifici, comunicant la casa, o edifici comercial i habitacional del carrer Nou amb el pati de parcel·la i els dos cossos de fàbrica del carrer del Marquès de Barberà, números 23-25.

Segons els Quarterons Garriga de 1858, el pati de parcel·la estava ocupat per un petit jardí i dues "quadres" o baixos comunicats per un passatge que donava

als dos carrers. D'altra banda, tant el plànol parcel·lari com la fotografia aèria evidencien la presència d'una "quadra" important a l'interior de la parcel·la, que en tot cas va ser construïda amb posterioritat a 1858, ja que els Quarterons Garriga encara no indicaven la seva presència. Durant els anys 1871 i 1872, el pis principal de la finca del carrer Nou número 42, acollí la seu de la patronal Fomento del Trabajo Nacional.¹⁶

Aquest edifici està inclòs al Catàleg del Patrimoni de forma singular, amb la qualitat de formar part del conjunt de Ciutat Vella¹⁷. En una darrera modificació del Pla Especial del Patrimoni de Ciutat Vella del 2017, inspirada per aquest treball d'investigació, l'edifici va ser dotat d'un Nivell de Protecció B: Bé Cultural d'interès Local.

NOTES

1 Josep Ribas (o Ribes) i Margarit (1726-8 – s. XIX) actuà com a propietari de la fàbrica d'indianes Aimar-Ribas del carrer Llàstics. Implicat en negocis ben diversos, com la construcció urbana, el comerç de sucre a les Antilles, o els arrendaments de drets. Arranz cita Josep Ribas i Margarit, nascut entre 1726 i 1728 i investit mestre de cases entre 1746 i 1747. Treballà per a la casa ducal de Medinaceli, per a la qual reformà la casa Gralla del carrer de Portaferri i per als Ducs de Sessa, per als quals amplia el Port de Palamós i aixecà el Palau Sessa o Larrard al carrer de la Mercè, Ample i de la Plata, projecte de 1772 finalitzat el 1778.

2 Vegeu casa fàbrica Arnau, Ribas i Vilar.

3 AHCB C-XIV Obreria C-56, 1793, Marià Ribas, edificar carrer Barberà. Façana, sense signatura.

4 Vegeu la casa fàbrica Aimar Ribas, del carrer Llàstics 1-5.

5 Arranz, M. "Mestres ...". Op. Cit. pg. 407-408.

6 AHCB C-XIV Obreria, C-56, 7 de maig 1793, "...frente de la casa de Francisco Busquets y Mariano Ribas, en la calle Nueva..." Llicència presentada per Francesc Busquets i Marià Ribas, comerciants al carrer del Comte de l'Assalto, pb+e+3p, 93 pams. Façana, sense signatura.

7 Vegeu casa fàbrica Busquets.

8 Alexandre, Octavi, "Arquitectura i arquitectes a la Barcelona del segle XVIII", Quaderns d'Història n. 7, Barcelona 2002.

9 Grau, "Telares, acciones y localización de las fábricas de indianas interesadas en la Compañía de Hilados de Algodón (1768-1799)", inèdit.

10 APNB, Patrimonial, V-9; acta privada. "Marià Ribas i Cia."; fàbrica d'indianes de Santa Eulàlia. 4 socis. Acta de continuació, 1/1/1795; abans "Ribas i Payró". Capital: 30.000 ll. de balanç. Direcció concentrada en un no-soci (germà del titular -25 %). Cita per Grau, Ramon i López, Marina, "Empresari i capitalista a la manufactura catalana del segle XVIII. Introducció a l'estudi de les fàbriques d'indianes", Revista Recerques n. 1. Barcelona 1974.

11 Alexandre, Octavi, "Arquitectura i arquitectes ...". Op. Cit.

12 Thomson, J. "Els orígens...". Op. Cit. pg. 337.

13 Grau, "Telares, acciones y localización de las fábricas de indianas interesadas en la Compañía de Hilados de Algodón (1768-1799)", inèdit. "Mariano Ribas y Cia", 1799, 2 accions, carrer (?).

14 Solà, Àngels, "Tres notes entorn les actituds i valors de l'alta burgesia catalana a mitjan segle XIX", Quaderns de l'Institut Català d'Antropologia, 1981.

15 Alexandre, Octavi, "Arquitectura i arquitectes ..." Op. Cit.

16 <http://www.foment.com/quienes-somos/paginas/sede-social.aspx>

17 Ajuntament de Barcelona, "Catàleg del Patrimoni", Nivell de Protecció B: Bé Cultural d'interès Local.

14. Casa fàbrica VILAREGUT

1794

Fàbrica de teixits de cotó i fil

Carrer del Carme 22-32

Carrer de Montjuïc del Carme 1-5

Edificis existents parcialment (casa)

Màquines:

63 telers i 20 màquines de filar (?) (1802)

60 telers (Canaletes) (1829)

39 telers senzills (Carme) (1850)

Nombre d'operaris:

60 operaris (?) (1798)

50 operaris (Canaletes) (1828)

78 operaris (Carme) (1850)

Arquitectura:

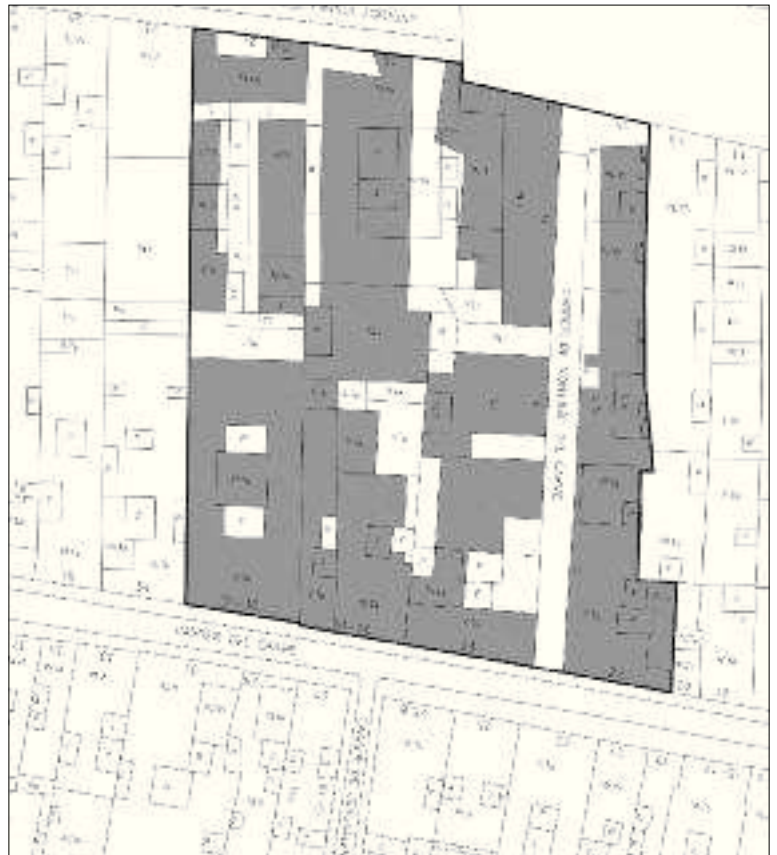
Construcció de la fàbrica

(Carme 28-26 i Montjuïc) (aprox 1794)

Autor: desconegut

Construcció de la casa Pau Vilaregut (1853)

Autor: Antoni Valls i Galí, mestre d'obres

Joan Vilaregut i Padrós (Manlleu 1761 – Barcelona 1832)¹ procedia d'una família de masovers de Manlleu que exercien el treball complementari de paraïres o teixidors de lli, probablement originaris de l'exploració agrícola de Can Vilaregut d'Oristà.² Miquel Vilaregut i Padrós, nascut a Manlleu, emigrà a Barcelona amb el seu germà menor **Miquel Vilaregut i Padrós** (Manlleu 1769 - Barcelona 1842), amb qui compartirà la direcció dels negocis familiars.

Durant la dècada del 1790 els Vilaregut van començar a treballar a una escala relativament humil. L'any 1791 es va fundar la companyia per a la fabricació de teixits, Joan Vilaregut i Cia.³, formada pel mestre veler **Josep Guasch**, el teixidor de lli **Francesc Torruella** i **Joan Vilaregut**, aleshores fadrí i de professió teixidor de lli. Aquesta primera fàbrica, representativa de la transició del lli al cotó, no ha estat ubicada a cap emplaçament, donat que l'Arxiu de protocols no especifica on estava situada. L'any següent, el 1792, ja es parlava de Joan Vilaregut, com un dels dos únics fabricants de "lanquins" de la ciutat, un teixit de cotó de color groc de rovell d'ou, amb el qual es feien molt bones vendes⁴.

El 1798 la fàbrica de teixits, ampliada als estampats, ja era d'una certa envergadura, amb una seixantena de treballadors⁵. Era una de les fàbriques mitjanes que treballaven per a les indianaires "reglamentades", i que fins el 1799 s'havia proveït de fil extern a la casa⁶, és a dir, que fins aleshores encara no havia introduït la filatura.

Aquell mateix any de 1799, quan els teixidors i filadors van fundar la corporació per tal que representés els seus interessos col·lectius, van nomenar Joan Vilaregut un dels seus 12 comissionats⁷. Segons el llibre d'entrades el 1800⁸, Joan Vilaregut havia llogat la casa fàbrica Canaleta⁹ del carrer de Sant Pere Més Alt, on hi va fer instal·lar màquines de filar "angleses", adquirides el 1799 i màquines "xicas", en un edifici on també hi treballaven una quarantena de teixidors.

Vilaregut havia concentrat les màquines *jennies* seguit els manuals fabrils que regien les "contínues" o "angleses", associat també a una ambiciosa estratègia empresarial que consistia a filar un ampli catàleg de fils, els ordits més bastos amb les "contínues" (màquines que no podien fabricar fils per a la trama) i les trames, molt fines pel que s'acostumava a Barcelona, amb les *jennies*.¹⁰

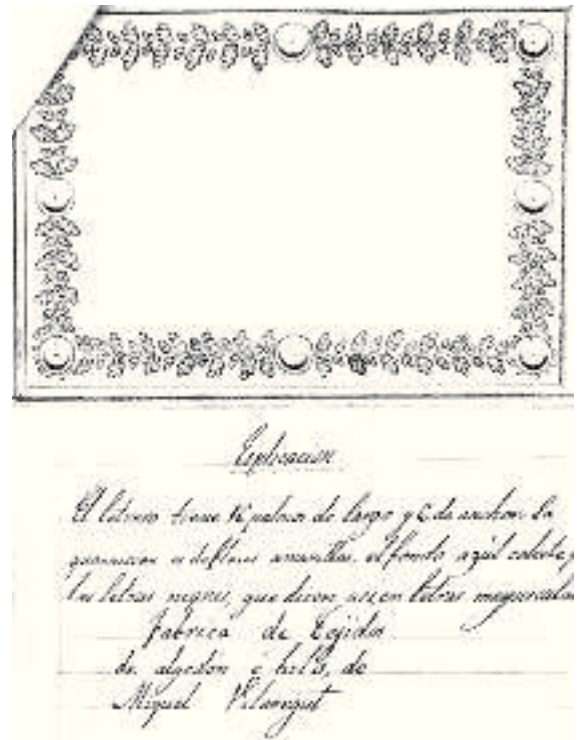
Joan Vilaregut, com hem vist, amplià el negoci a la filatura del cotó, de manera que el 1802 ja era membre del Cos de Fabricants de teixits i filats, fundat el 1799. Entre els seus membres hi havia quatre empreses d'una certa envergadura: les de Joan Serra (40 telers i 48 màquines de filar), Joan Vilaregut (63 telers i 20 màquines de filar), Manuel Torruella (53 telers i 46 màquines de filar), i Melcior Augè (51 telers)¹¹. Els negocis de Joan Vilaregut es van ampliar considerablement a partir de 1802, adoptant cada cop una actitud més innovadora. El 1807, la companyia Vilaregut ja disposava de tres fàbriques, dues a Barcelona i una a Martorell de filats mecànics. Segons l'inventari de 1807 de Joan Vilaregut i Cia.,¹² aquest disposava d'una fàbrica de teixits amb 29 telers corrents al Raval,¹³ una fàbrica de teixits i filats amb 100 telers corrents, 46 màquines de filar i 12 de cardar al carrer Cortines¹⁴ "ab son prat..." per a pintats i tenyits de color vermell¹⁵ i una filatura de riu a Martorell equipada amb 18 "màquines angleses", és a dir màquines contínues. La fàbrica Canaleta de Sant Pere Més Alt, que s'havia llogat el 1800, no apareix a l'inventari, donat que aquesta va fer fallida el bienni de 1807-08, anys a partir dels quals podem suposar que tingué lloc la intervenció en el negoci familiar del seu germà Miquel.

Miquel Vilaregut havia exercit de teixidor d'indianes des de 1794, a casa de Maria Albafull Canadell procedent d'una família de fabricants d'indianes del barri de Sant Pere,¹⁶ amb qui finalment es casà. Des de 1803 estava present en el Cos de Fabricants de Teixits i Filats

de Cotó i el 1807 s'integrà a la comissió per la redacció del Reglament de la Institució, fins que la Guerra del Francès paralitzà el conjunt de l'activitat industrial.

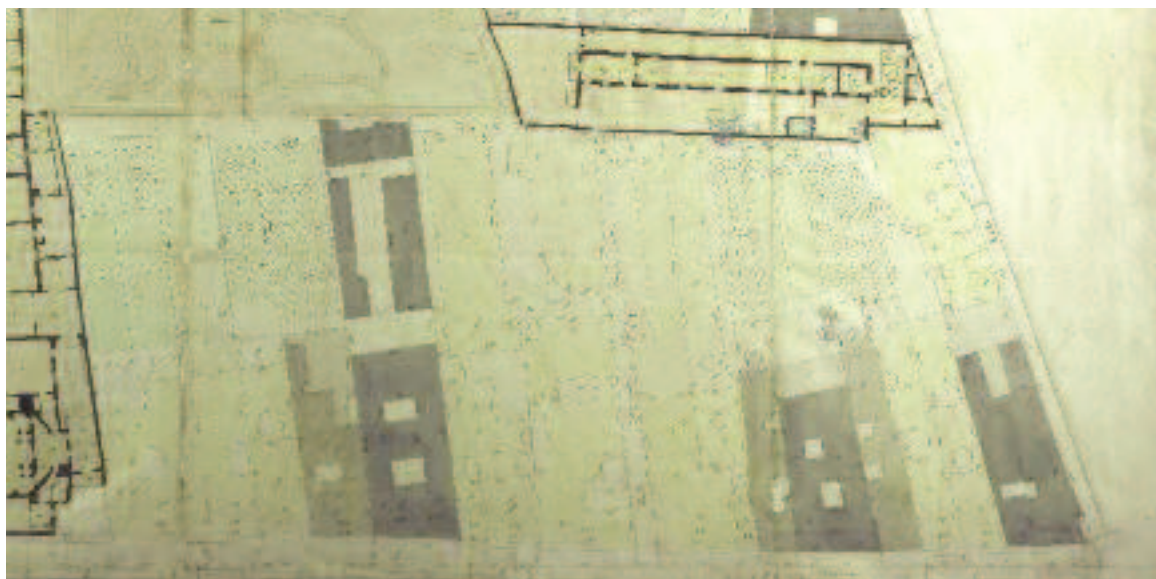
Durant els anys 20 del nou segle es convertí en el principal fabricant de teixits de Barcelona. Miquel Vilaregut formà part de la Comissió enviada a Madrid el 1815 per revocar l'admissió de teixits anglesos.¹⁷ El 1819 fou elegit caixer del Cos de Fabricants. Amb motiu de la contribució extraordinària de guerra aplicada al comerç i la indústria el 1823, a la fi del trienni liberal, serà el qui aportarà la màxima cotització: 300 rals.¹⁸ Durant la posterior repressió del Comte d'Espanya, Miquel Vilaregut va ser empresonat en lloc del seu segon fill **Joan Vilaregut i Albafull** (Barcelona 1800-Badalona 1854), exiliat forçós el 1826 a causa de la seva militància liberal, qui en el futur serà soci principal de la companyia Bonaplata, Vilaregut Rull i Cia. que establirà El Vapor l'any 1832.¹⁹ Miquel Vilaregut adquirí prestigi dins del món dels fabricants: el 1827 obtingué la medalla de bronze per les mostres de teixits de cotó presentats a l'Exposició Pública de Productes de la Indústria Espanyola celebrada a Madrid, i el 1831 pels teixits de fil i cotó. El 1828, amb motiu de la febre groga, era citada la seva fàbrica Vilaregut al carrer Canaletes (?)²⁰ número 7 (antic) amb 50 treballadors²¹ i l'any següent, figurava en el Padró de fabricants també al carrer de Canaletes (?), en el ram dels teixits amb 60 telers.²²

El 1829 Miquel Vilaregut intervingué des de la Comissió de Fàbriques per aturar la cèlebre concessió a l'industrial alsacià Dollfus, que pretenia introduir peces de "percala" i "mussolines" de les seves fàbriques de Mulhouse.²³ L'any següent, el 1830, obrí botiga a la fàbrica de teixits del carrer del Carme número 24 (antic), per la qual cosa sol·licità una llicència d'Obreria.²⁴ Aquest és el primer document, malgrat la imprecisió de les numeracions de les finques de l'època, que permet situar l'emplaçament de la fàbrica Vilaregut al carrer del Carme, i que en el futur es veurà confirmat per altres fonts documentals.

AHCB Obreria C-107, 17 d'octubre de 1830, llicència de Miquel Vilaregut, fabricant de teixits, per posar un rètol de la seva fàbrica de teixits de cotó i fil, del carrer del Carme número 24 (?). Rètol: "Fábrica de tejidos de algodón é hilo de Miguel Vilaregut"

AHCB, Fragment del Quateró Garri-ga i Roca número 78. 1858. Al centre, la posició de la casa fàbrica Vilaregut, al voltant del carrer Montjuïc del Carme.

L'arribada de la revolució liberal de 1835, en la qual els Vilaregut van estar implicats, fou també un motiu de grans dificultats per aquesta família d'industrial. Les dues fàbriques de vapor de Barcelona, la Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia²⁵ i el Vapor Vell²⁶ de Gràcia, muntades pel seu segon fill Joan Vilaregut i Albafull, varen ser incendiades per les bullangues del 5 d'agost, en un acte de ludisme i de rebel·lió contra les màquines.

Desconeixem els sistemes de protecció que va adoptar la família Vilaregut per tal d'afrontar aquest altabaix econòmic, però sí són conegudes les seves demandes econòmiques que en el futur reclamaren als diferents governs. Després dels avalots de 1835, la fàbrica paterna de teixits manuals va continuar funcionant al carrer del Carme. El 1839, Miquel Vilaregut era elegit "contador" de la Comissió de Fàbriques i quan es constituïren les comissions mixtes de fabricants i treballadors l'any 1841, aquestes acorden els preus de les "satines" o "barias" segons els que es pagaven a les fàbriques dels senyors Miquel Vilaregut, Bernardí Martorell, Josep Serra Marrugat, Salvador Juncadella i Pere Duran.²⁷

Miquel Vilaregut, en morir a Barcelona l'any 1842, va deixar una nombrosa descendència de nou fills, entre els quals hi destacaven el fill gran Pau que heretà la fàbrica del pare i qui fou un membre actiu de la Comissió de Fàbriques; el segon fill Joan, que havia intervingut en la societat Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia. i havia muntat el Vapor vell²⁸ de Gràcia; Pelegrí que regentà la fàbrica de vapor de Gràcia després de l'incendi de 1835; i Pere que també es dedicà a la fabricació del cotó associat amb els seus germans. Miquel Vilaregut, abans de morir havia establert una societat amb el seu fill gran, **Pau Vilaregut i Albafull** (s. XVIII – s. XIX), sota la raó social de Miquel Vilaregut i Cia., que estava situada al carrer del Carme número 97 (antic, corresponent a l'actual 32),²⁹ amb un capital consignat de 44.000 lliures catalanes, i es va convertir en una de les primeres empreses dedicades als teixits de mescla, segons el cadastre de 1844, en quart lloc amb una cotització de 1.440 rals, només superat per Jeroni Juncadella amb 2.160 rals, Josep Serra Marrugat amb 2.160 rals i Bernardí Martorell 1.680 rals.³⁰

La companyia Miquel Vilaregut i Cia. estava enregistrada encara l'any 1850,³¹ amb el mateix nom malgrat la mort de Miquel el 1842. Estava equipada amb 39 telers senzills i 78 operaris. Era Pau Vilaregut qui ostentava la propietat de la casa fàbrica dels números 30-32 del carrer del Carme, quan l'any 1853, sol·licità llicència per enderrocar els vells edificis i substituir-los per una mo-

derna finca neoclassicista, l'actualment coneguda com a Casa Pau Vilaregut,³² sota la direcció del mestre d'obres acadèmic Antoni Valls i Galí.³³ La casa fàbrica Vilaregut era un conjunt d'edificis alineats amb el carrer del Carme, que tancaven el pati posterior on hi havia edificades les quadres de treball distribuïdes en profunditat fins tocar la tanca de l'antic Jardí Botànic de la Facultat de Farmàcia, en els terrenys de l'antic convent del Carme, que després seran transformats en la nova Universitat de Barcelona.

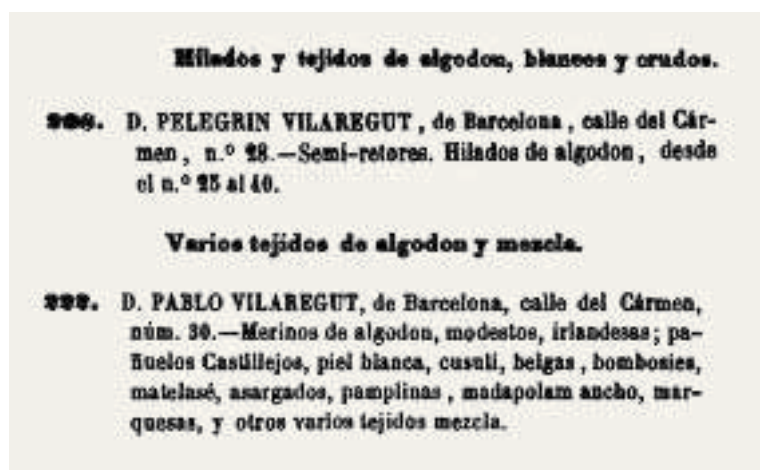
El 1857 la firma Miquel Vilaregut era una fàbrica especialitzada en "anglesines", tenia oficina al carrer del Fonollar número 6, amb una nova fàbrica de filats de cotó oberta a la vila de Badalona, mantenint però la fàbrica de teixits del carrer del Carme al número 32, espai que compartia amb els germans Pau i Pere Vilaregut, especialitzats en "acolchados", i al número 30 del mateix carrer, amb Pelegrí Vilaregut, la fàbrica especialitzada en teixits mecànics.³⁴

Per aquestes informacions de *El Consultor* de 1857 sabem que la fàbrica Vilaregut era en realitat una unió de diferents empreses de la mateixa saga familiar, el pare Miquel i els seus fills Pau, Pere i Pelegrí, fàbriques de teixits de llana, fil i cotó, amb un elevat índex d'especialització en múltiples varietats de productes i una mecanització important. Malgrat aquesta mecanització documentada no s'han localitzat expedients d'instal·lació de màquines de vapor en aquest emplaçament, per bé que sí que en disposaven a les instal·lacions de la fàbrica de Gràcia dirigida per Pelegrí i la de Sallent amb rodes hidràuliques.

Casa Pau Vilaregut, c. del Carme n. 30 i 32 (Foto Google)

Anònim, "Catálogo de la Exposición Industrial", Barcelona 1860.

AHCB Gràfics N.
Reg: 11972, (1858)
Incendi del Vapor
Vell de Gràcia.

Pau Vilaregut participà a l'Exposició Industrial realitzada a Barcelona el 1860, amb una gran varietat de productes: "Merinos de algodón, modestos, irlandesas; pañuelos Castillejos, piel blanca, cusulí, belgas, bombosies, matelasé, asrgados, pamplinas, madapolam ancho, marquesas y otros varios tejidos mezcla".³⁵

Pau Vilaregut també compartia l'espai industrial del carrer del Carme número 30, amb la companyia José Coma y Cia., fabricants de "pañuelos de merino, de muselinas y merinos de diferentes clases", productes exposats també a l'Exposició Industrial de Barcelona de 1860.³⁶ El número 28 del carrer del Carme va ser ocupat pel germà menor de Pau, **Pelegrí Vilaregut i Albafull** (? - Barcelona 1873),³⁷ amb una fàbrica de filats de cotó. Pelegrí, amb el seu germà Pere i altres socis, regentà a Gràcia una de les primeres fàbriques tèxtils del pla de Barcelona amb màquina de vapor, aixecada pel seu germà Joan Vilaregut i Albafull. Coneguda com El Vapor Vell de Gràcia, el 1835 havia patit un primer incendi i el 1858 un segon que causà una gran destrucció.

Regentà també la fàbrica de Sallent, a partir de 1837, a causa de l'empresonament del seu germà Joan Vilaregut. No es tenen referències documentals de la casa fàbrica del carrer de Canaletes, ni tampoc de la fàbrica de filats de Badalona. En canvi, existeixen encara les cases del carrer del Carme números 24-32, on havia estat localitzada la casa fàbrica de teixits de Miquel Vilaregut.

Després de la seva mort el 1842, els béns devien passar al seu fill, el primogènit Pau Vilaregut i Albafull qui gestionà l'enderrocament dels antics edificis industrials i la construcció de la casa Pau Vilaregut,³⁸ pel mestre d'obres acadèmic Antoni Valls i Galí,³⁹ de manera que dues de les quadres quedaven al pati de la parcel·la, com ja hem vist. La Casa Pau Vilaregut, projectada per Antoni Valls i Galí el 1853, és un edifici d'ús residencial de traçat neoclassicista, avui encara existent i que forma part del Catàleg del Patrimoni de Barcelona amb un Nivell de Protecció B: Bé Cultural d'interès Local, on s'hi fa la següent descripció:

"Edifici plurifamiliar entre mitgeres, de planta baixa d'ús comercial, quatre plantes pis amb habitatges de lloguer i terrat amb coberta a la catalana. És singular la composició vertical de la façana, amb tres franges definides per les obertures superposades (la de planta baixa de més amplada i amb arc rebaixat i clau en relleu) intercalades entre quatre franges dibuixades sobre el parament".

"Cada un d'aquests elements està format per un plafó refós vertical que agrupa les tres primeres plantes; un segon plafó amb el mateix tractament del marc en la planta quarta, per sobre d'una imposta, i un coronament en el fris amb grups de permòdols disposats a

manera de capitell. Els elements sortints són balcons individuals amb barana de fosa (amb franja horitzontal decorada en la zona inferior) i llosa de pedra recolzada sobre mènsules (amb decoració sota balcó en les plantes primera i segona) de vol reduït en alçada".

"L'estucat amb espedejament corregut de planta baixa contrasta amb el tractament llis amb emmarcat de les obertures en les plantes pis. Fixades sobre la façana es conserven les barres de suport dels antics tendals, ara persianes enrotllables de lamelles de fusta que, encara en algun cas, protegeixen les obertures de les plantes pis".

Durant un cert període de temps, aquest edifici residencial, segons els Quarterons Garriga de 1858, va compartir veïnatge amb les antigues edificacions del números 28 i possiblement també el número 24, el conjunt de les quals considerem que formaven part de l'antiga fàbrica Vilaregut, construïda inicialment cap a finals del segle XVIII. Era un conjunt d'edificacions industrials que s'organitzaven al voltant de l'aleshores carrer de Montjuïc del Carme, cobert per un pas amb volta i que servia d'accés a la fàbrica. El 1872 aquesta finca del número 30 estava ocupada per la fàbrica de filats i teixits Estevan Castañé y Cia.⁴⁰

Casa Pau Vilaregut, 1853, Carrer del Carme n. 30 i 32 (Foto Google)

Les finques dels números 26-28 del carrer del Carme ocupades per la fàbrica de filats de Pelegrí Vilaregut són dos edificis existents, de traçat setcentista i amb reformes de mitjan segle XIX. Formen part del Catàleg del patrimoni arquitectònic amb un Nivell de Protecció D: Bé d'interès Documental i no gaudeixen de cap mena de protecció més de la que es deriva de la seva qualificació urbanística.

Magatzem de teixits El Indio, carrer del Carme 24, a l'antic emplaçament de la casa fàbrica Vilaregut.

L'edifici del número 24 del carrer del Carme va ser substituït per la casa que Ramon de Martí va fer edificar el 1861, obra del mestre d'obres Pau Sambró i Badia, edifici que forma part del Catàleg del Patrimoni de Barcelona i que aalotjava a la planta baixa els magatzems tèxtils d'El Indio, botiga oberta el 1870. El 1872 aquesta finca estava ocupada per la fàbrica de filats i teixits Angel y Soler,⁴¹ i la botiga fou dissenyada amb motius modernistes el 1924, pels decoradors Vilaró i Valls.⁴²

NOTES

- 1 Solà i Montserrat, Roser, "Joan Vilaregut i Albafull. Industrial progressista (Barcelona 1800-1854)". Ed. Abadia de Montserrat. 2001.
- 2 És probable que el seu origen, per raons de proximitat, fos el mateix Casal de Vilaregut, propietat rural documentada des del segle xv, situada al costat de Manlleu, al municipi d'Oristà. El Casal Vilaregut està inclòs a l'Inventari del Patrimoni Cultural d'Oristà (Diputació de Barcelona).
- 3 APNB, Notari: Vicenç Albareda, 1792, fol. 124. Joan Vilaregut; fàbrica de teixits. 3 socis: Joan Guasch, mestre veler, Francesc Torruella, mestre teixidor de lli i Joan Vilaregut, fadrí i teixidor de lli. Acta inicial, 20/XI/1791. El capital no consta. Direcció concentrada. Citat també per Grau, Lopez "Empresari...".
- 4 Informe de la Junta de delegats de la Junta de Comerç de 15 de maig de 1792, reproduït al llibre de Torrella Niubó, "El moderno resurgir", pg. 168-170.
- 5 AHCB, Fons Comercial, B 304, Libro de entradas... Citat per Solà i Montserrat, Roser, Op. Cit.
- 6 AHCB, Fons Comercial, B.304/Joan Vilaregut: "Llibre d'Entrades de Juan Vilaregut. Any 1799 i Any 1800" (1798-1818); els antecedents de Joan Vilaregut i els telers i les jennies que declarà el 1802: Sánchez Suárez, Alexandre (1989): "Entre el tradicionalismo manufacturero...", ps. 83 i 87. Citat per García Balaña, "La fabricació de la fàbrica....", Op. Cit.
- 7 BC, JC, llig. 51, núm 22, 10 de maig de 1799.
- 8 AHCB, Fons Comercial, B.304/Joan Vilaregut: "Llibre d'Entrades de Juan Vilaregut. Any 1799 i Any 1800" (1798-1818)
- 9 Vegeu casa fàbrica Canaleta, carrer de Sant Pere Més Alt.
- 10 García i Balaña, Albert, "La fabricació de la fàbrica...", op. cit.
- 11 Sánchez, "La era de la manufactura..." pg. 72. Citat per Thomson.
- 12 APNB, Notari: Lluís Marsal, manual 1807, fol. 311 ss. Inventari de 14 de novembre de 1807. "Joan Vilaregut fabricant de Tejidos e hilados de algodón...", 18 màquines angleses de filar (Martorell), una fàbrica al carrer Cortines (Sant Pere) amb 100 telers correntes "ab son prat...", i una fàbrica al Raval amb 29 telers corrents. Citat també per Grau, Lopez "Empresari...".
- 13 L'inventari de 1807 no especifica a quin carrer, per la qual cosa caldria establir-se la hipòtesi que es tractés de la mateixa fàbrica del carrer del Carme localitzada a partir de 1830, per les llicències d'Obreria.
- 14 Desconexim a quina fàbrica del carrer Cortines es fa referència, però recordem que l'empresa més important d'aquell indret era l'antiga fàbrica Canals que comptava amb 100 telers. Vegeu Volum IV.
- 15 El prat d'indianes devia estar ubicat a Sant Martí de Provençals, a la zona coneguda per la Verneda, propietat que sembla que es va mantenir en mans de la família fins el 1881: AHCB Obreria C – 62, 27/01/1881 - 27/01/1881, Artigas i Cia. Rivera, Joaquín: "...que Habiendo Adquirido a Título de Propiedad el Terreno y Edificios Fue Antes Componian la Fábrica Conocida con el Nombre de Vilaregut y Lindante con las Calles de la Berneda, Municipio y S. Juan de Malta (...) y Como Deseen Revocar Y Pintar de Nuevo Lo...", signa Joaquín Artigas i Cia. Rivera.
- 16 AHCB Obreria 09/1C.XIV-C72, 28/02/1805 - 20/08/1805, carrer de Sant Pere Mitjà. Josep Albafull. Fabricant de Teixits Pintats. Enderrocar i Reedificar Casa de 4 Pisos, signa Josep Mas i Vila.
- 17 AGPB, Prot. Luis Marsal, 16 d'abril de 1815, p. 140. Citat per Solà i Montserrat, Roser, Op. Cit.
- 18 AHCB, Cadastre VIII, 3. Citat per Solà i Montserrat, Roser. Op. Cit.
- 19 Vegeu Fàbrica El Vapor.
- 20 Probablement estem parlant de la part alta de les Rambles, però a la banda del Raval si donem per certa la classificació del Padró de 1829.

- 21 JC, lligall XVI, capsa 24, Relació de persones comerç i fàbriques. Citat per Solà i Montserrat, Roser, Op. Cit.
- 22 Graell, "Padron General", 1829.
- 23 AFTN CF, Actes I, 14 d'agost de 1829.
- 24 AHCB, Obreria C-XIV, caixa-107, 17 d'octubre de 1830, llicència presentada per Miquel Vilaregut, fabricant de teixits, per posar un rètol de la seva fàbrica de teixits de cotó i fil, del carrer del Carme número 24. Rètol: "Fábrica de tejidos de algodón e hilo de Miguel Vilaregut".
- 25 Vegeu la fàbrica El Vapor.
- 26 Solà i Montserrat, Roser, "Joan Vilaregut i Albafull...". Op. Cit. Pg.
- 27 "El Constitucional", 28 de gener de 1841.
- 28 Coll Lluch, Laura, "Els Vapors de Gràcia", Taller d'Història de Gràcia.
- 29 Anònim, "Guia de Forasteros de Barcelona", 1842: Fábricas de tejidos de mezcla, Miguel Vilaregut, Calle del Carmen n. 97.
- 30 AHCB, Cadastre 1844, VIII, 35. Citat per Solà, Roser, Op. Cit.
- 31 Graell, "Estadística", 1850.
- 32 Ajuntament de Barcelona, Catàleg del Patrimoni de Barcelona, Casa Pau Vilaregut, carrer del Carme 30, 32, 1853, Antoni Valls i Galí mestre d'obres. Nivell de protecció: B, Qualificació urbanística 12b (p).
- 33 Antoni Valls i Galí (Barcelona, 1798 – Barcelona 1877). Mestre d'obres. És citat per Bassegoda com a mestre d'obres antic de San Fernando, i Montaner el situa com alumne de les Classes de la Llotja el 1817, 1818, 1819 i el 1820, amb l'obtenció del títol de mestre acadèmic per la Real Academia de San Fernando el 1832. En la seva activitat professional entre 1833 i 1875, intervingué en cinc encàrrecs d'industrial: la construcció d'edificis per als fabricants Jacint Cardona del carrer de Sant Pau (1833) i Siprià Munné del carrer de l'Hospital (1835), la reforma de la casa del fabricant de sabó Esteva Partagàs del carrer Còdols (1836), la instal·lació del vapor de la fàbrica de Torrents i Miralda (1847), la casa Pau Vilaregut del carrer del Carme 30-32 (1853) i la reforma de la impremta d'Eusebi Riera del carrer Robador (1869). S'ha de destacar també la seva intervenció en la construcció de les cases Cerdà, les primeres de l'Eixample, a la cantonada del carrer de Roger de Llúria amb Consell de Cent núm. 340, 369, 371, (1863-65). La darrera notícia d'aquest mestre fa referència a la llicència per edificar una casa unifamiliar a Sant Gervasi de Cassoles (1875).
- 34 Anònim, "El Consultor", Barcelona 1857.
- 35 Anònim, "Catálogo de la Exposición Industrial", Barcelona 1860.
- 36 Anònim, "Catálogo de la Exposición Industrial", Barcelona 1860.
- 37 Solà i Montserrat, Roser, "Joan Vilaregut i Albafull. Industrial progressista (Barcelona 1800-1854)". Ed. Abadia de Montserrat. 2001.
- 38 Ajuntament de Barcelona, "Catàleg del Patrimoni arquitectònic de Barcelona". Identificador 329. Casa Pau Vilaregut, 1853, Antoni Valls i Galí, mestre d'obres. Nivell de protecció: B:B. Qualificació urbanística: 12b(p).
- 39 Antoni Valls i Galí (Barcelona, 1798 – Barcelona 1877). Mestre d'obres acadèmic. És citat per Bassegoda com a mestre d'obres antic de San Fernando i Montaner el cita com a alumne de les Classes de la Llotja el 1817- 1820, amb l'obtenció del títol de mestre acadèmic per la Real Academia de San Fernando el 1832. En la seva activitat professional entre 1833 i 1875, intervingué en cinc encàrrecs d'industrial: la construcció d'edificis per als fabricants Jacint Cardona del carrer de Sant Pau (1833), Felip Solà al carrer de Trentaclaus n. 15 (1833) i Siprià Munné del carrer de l'Hospital (1835), la reforma de la casa del fabricant de sabó Esteva Partagàs del carrer Còdols (1836), la instal·lació del vapor de la fàbrica de Torrents i Miralda (1847), la casa Pau Vilaregut del carrer del Carme 30-32 (1853) i la reforma de la impremta d'Eusebi Riera del carrer Robador (1869). S'ha de destacar també la seva intervenció en la construcció de les cases Cerdà, les primeres de l'Eixample, a la cantonada del carrer de Roger de Llúria amb Consell de Cent núm. 340, 369, 371, (1863-65). La casa d'Antoni Faura del carrer Trafalgar (1871). La darrera notícia d'aquest mestre fa referència a la llicència per edificar una casa unifamiliar a Sant Gervasi de Cassoles (1875).
- 40 Leon, D.L.R., "Guia Consultiva ó Indicador General...", Barcelona 1872. Fábricas de tejidos é hilados, Carmen 24, Sres. Angel y Soler.
- 41 Leon, D.L.R., "Guia Consultiva ó Indicador General...", Barcelona 1872. Fábricas de tejidos é hilados, Carmen 24, Sres. Angel y Soler.
- 42 Ajuntament de Barcelona, "Catàleg del Patrimoni arquitectònic de Barcelona". Identificador 327. Casa Ramon Martí. Inclou els magatzems "El Indio", autor Pau Sambró i Badia, 1861. Nivell de protecció: B: Bé d'interès local.

15. Casa fàbrica GELABERT

1794

Fàbrica d'Indianes i Teixits

Carrer de Sant Oleguer n. 13-17

Carrer del Marquès de Barberà n. 37-39

Edifici desaparegut

Màquines

9 mule-jennies de 120 fusos, 2 de 72 fusos (1818)

8 telers (M. de Barberà) (1829)

Operaris

81 operaris (Valldonzella, 1786)

Arquitectura

Construcció de la Casa (Marquès de Barberà, 1794)

Construcció de la fàbrica (S. Oleguer, 1802)

Autor: Ignasi March, paleta (m. d'obres)

Construcció de la fàbrica (Nou, 1805)

Construcció de Casa (Riereta, 1830)

Joseph Gelabert (s. XVIII - s. XIX) estava vinculat familiarment a membres del gremi de fabricants de cintes. Ingressà al gremi de teixidors de lli i es dedicà a la fabricació d'estofes,¹ experiment realitzat amb maquinària filadora des de començaments de la dècada de 1770.² Josep Gelabert, procedent del carrer del Correu Vell, fou un dels membres agremiats que es passà a la fabricació de les indianes i va constituir una companyia i una fàbrica ubicades al Raval de Barcelona.

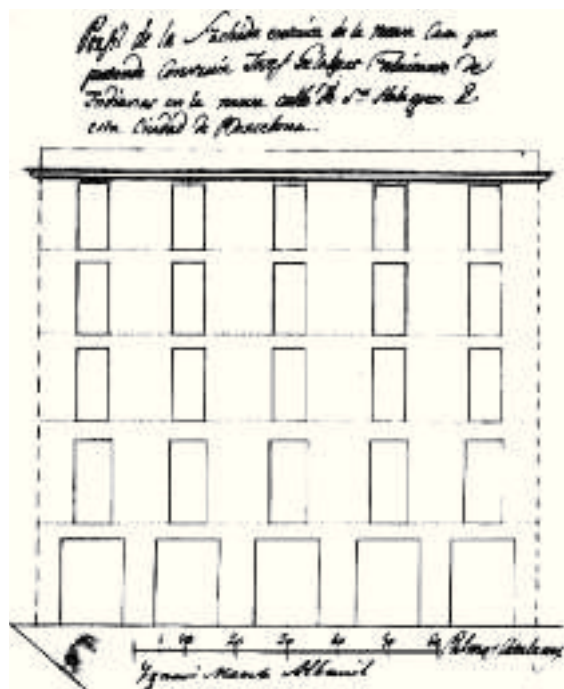
El registre d'Obreria ens documenta una primera activitat iniciada pel fabricant d'indianes Joseph Gelabert a partir de l'any 1784, en uns terrenys situats davant de les Religioses de Valldonzella que arribaven fins a la muralla de terra.³ Eren propietat de Joan Banús, quan va fer tancar un primer emplaçament del prat d'indianes. Segons Thomson, la primera fàbrica Gelabert es constituí entre el 1785 i el 1786,⁴ era una fàbrica establerta al carrer de Valldonzella, que figurava com a una de les principals empreses ubicades al Raval entre el 1779 i el 1786, que donà ocupació a uns 81 treballadors.⁵ Aquest primer establiment manufacturer donà lloc a la fundació d'una fàbrica de nova planta, situada a les Hortes de Sant Pau, al carrer del Marquès de Barberà, on s'hi va començar a construir una casa pròpia.

AHCB Obreria C-57, 10 de gener de 1794, "Fachada de la Casa que pretén construir Josep Gelabert, fabricante de Indianas en la calle del Marquès de Barberà en Barcelona", Plànol façana, sense signatura.

La casa fàbrica Gelabert es va construir a partir de la llicència del 10 de gener de 1794⁶ i el 1798 ja hi realitzava obres de reforma.⁷ Amb la represa econòmica després de la Guerra Gran, i coincidint amb la primera mecanització de la filatura del cotó, Josep Gelabert s'interessà en la creació de la Reial Companyia de Filats de Cotó, invertint en accions entre els anys 1794 i 1799.⁸ Després invertirà en patrimoni, i en una seqüència d'11 anys, acabarà construint tres edificis consecutius que delimitaran la seva propietat, compresa entre els carrers de Sant Oleguer, Marquès de Barberà i Comte del Assalto (Nou de la Rambla), en el que sembla que

serà una important implantació industrial destinada a la filatura mecànica. Efectivament, l'any 1802, coincidint amb prohibició de la importació de filats de cotó, amb la qual alguns autors assenyalen l'inici de la mecanització, el fabricant d'indianes Josep Gelabert sol·licitava permís per a la construcció d'una nova casa, al carrer de Sant Oleguer,⁹ sota la direcció d'Ignasi March, paleta,¹⁰ mestre d'obres d'altres indianaires veïns com els Ramon.

AHCB, Obreria C-67, 20 d'abril de 1802, "Perfil de la fachada de la nueva Casa que pretende construir Joseph Gelabert Fabricante de Indianas en la nueva calle de San Holaguer de esta ciudad de Barcelona". Façana, signa Ignasi March, albañil.

Finalment, el 1805 construirà també l'edifici del carrer Nou (Comte de l'Assalto), amb una alçada de cinc plantes.¹¹ Tots tres edificis tenien característiques similars, unitats de 15, 21 i 16 metres d'amplada de parcel·la respectivament, un model de casa fàbrica propici a la repetició indefinida, tal com indiquen els seus límits imprecisos de línies de traços, i per tant d'unes façanes probablement encara més extenses del que indica el model de la llicència.

La composició indiferenciada de les façanes, amb sèries de balcons i grans portes, similar als de les unitats residencials, ja era una estratègia formal molt estesa dins la cultura neoclàssica dels segles XVIII i XIX: l'aplicació del concepte de flexibilitat per a espais d'usos indiferenciats, és a dir el concepte de "contenedor". Dels documents presentats a llicència, només el de 1802 estava signat pel reconegut mestre de cases Ignasi March, però també presenten tots tres una composició gràfica similar, de tal forma que podríem considerar la hipòtesi de l'autoria per a tot el conjunt d'edificacions, al mestre de cases Ignasi March.¹²

Thomson afirma que la fàbrica Gelabert es va retirar de la indústria entre 1808 i 1818,¹³ coincidint amb la Guerra del Francès, però les dades documentals localitzades sobre aquesta companyia indiquen que va poder superar la crisi de la guerra. L'any 1818 ja disposava d'un elevat grau de mecanització, tenia en funcionament 9 màquines de filar *mulejennies* de 120 fusos i 2 de 72 fusos.¹⁴ Al final del mateix any de 1818, **Joan Gelabert** (s. XVIII – s. XIX), probablement fill o descendent successor de Josep Gelabert, exercia de fabricant de

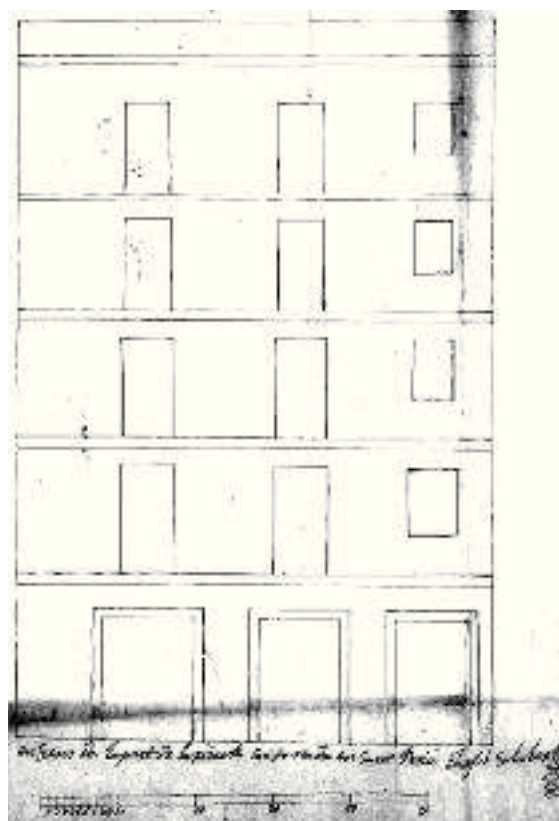
pintats i es matriculava com a comerciant de Barcelona.¹⁵

Josep Gelabert havia estat un fabricant influent en la fase final de l'antic règim, ocupant càrrecs a l'Ajuntament borbònic com a diputat del comú.¹⁶ Per aquest motiu es pot comprendre la seva implicació en el Trienni Constitucional de 1820-1823, com a comissari de barri el 1821 i formant part de la Junta Municipal de Beneficència el 1822.¹⁷ El qui hem considerat com el seu fill o descendent, Joan Gelabert, fou també comissari de barri el 1821 i acompanyà a Josep Gelabert a la Junta de Beneficència de 1822.¹⁸ Estem parlant molt probablement també del mateix reconegut fabricant, **Josep Gelabert i Valls**, elector liberal del 1821 per a la Comissió del dret de Portes.¹⁹

Durant la restauració absolutista, desconeixem si els Gelabert van ser objecte de repressió, però el 1829, un **Josep Gelabert**, probablement descendent de l'anterior, figurava en el Padró General com a fabricant de teixits del Raval de Barcelona, amb una fàbrica equipada amb 8 telers, situada al número 18 (antic) del carrer de Fonseca (actual Marquès de Barberà),²⁰ és a dir als edificis aixecats els anys 1802 i 1805. El 2 de juny de 1830, Josep Gelabert va sol·licitar una llicència d'obres al carrer de la Riereta, molt a prop de la fàbrica, per edificar una casa, aparentment destinada a habitatge per a operaris. Disposava també de propietats al carrer del Correu Vell, segurament la casa matriu, que el 1835 va fer reedificar,²¹ sota la direcció del mestre de cases Esteve Bosch i Gironella.²²

AHCB, Obreria C-72, 12 de desembre de 1805, "Frente Exterior de la Casa que Joseph Gelabert fabricante de Indianas pretende construir en esta ciudad y calle nombrada de Conde del Asalto", Façana, sense signatura.

AHCB Obreria C-106, 2 de juny de 1830, "José Gelabert...calle Sn Pacia esquina y frente a la de Riereta...edificar". Façana, signa Josep Gelabert.

AHCB, Quarteró Garriga i Roca 1858.

Més enllà d'aquests anys ja no disposem de més dades, però tot sembla indicar que els edificis industrials van ser reconvertits en habitatges. L'any 1990, tots els edificis compresos en aquesta illa de cases estaven en vies d'expropiació i enderrocament per tal de possibilitar la reforma prevista originalment amb l'obertura de l'Avenida de Garcia Morato. Malgrat la cancel·lació d'aquesta obertura realitzada pels primers ajuntaments democràtics, els edificis originals van desaparèixer i foren enderrocats aquesta vegada amb motiu de l'aplicació del PERI del Raval i l'obertura del nou carrer de Sant Oleguer, carrer que avui connecta l'Avinguda de les Drassanes amb la Rambla del Raval.

NOTES

1 Estofa: en general qualsevol teixit de seda o llana amb treballs de figures formades en el teixit.

2 Thomson, James, "Els orígens la industrialització a Catalunya. El cotó a Barcelona (1728-1832)", Edicions 62, Barcelona 1994, pg. 232.

3 AHCB Obreria C-44, 2 d'agost de 1784, Josep Gelabert, fabricant d'indianes, (Joan Banús, propietari), aixecar una paret que envolta una fàbrica, des de davant del Monestir de les Religioses de Valldonzella fins a la muralla de terra, aixecar paret. Es tracta del tancament d'un prat d'indianes. Sense plànol.

4 Thomson, James, "Els orígens...". Op. Cit. pg. 230.

5 Thomson, James, "Els orígens...". Op. Cit. pg. 277.

6 AHCB Obreria C-57, 10 de gener de 1794, "Joseph Gelabert fabricant de Indianas...construirse una casa en la calle Marqués de Barberà..." Plànol façana, sense signatura.

7 AHCB Obreria C- 63, 18 de juliol de 1798, llicència presentada pel fabricant d'indianes Josep Gelabert, per reformar la casa del carrer del Marqués de Barberà. Sense plànol.

8 Grau, "Telares, ...". Op. Cit.

9 AHCB, Obreria C-XIV caixa 67, 20 d'abril de 1802, "Perfil de la fachada de la nueva Casa que pretende construir Joseph Gelabert Fabricante de Indianas en la nueva calle de San Holaguer de esta ciudad de Barcelona". Façana, signa Ignasi March, paleta.

AHCB Obreria C-XIV caixa 67, 11 de maig de 1802, "José Gelabert, comerciante... edificar... calle San Olaguer" Façana, signa Ignasi March, paleta.

10 En realitat estem parlant del reconegut mestre de cases Ignasi March, que col·laborà també amb el fabricant Jacint Ramon al carrer de Sant Oleguer. Vegeu Fàbrica Ramon.

11 AHCB, Obreria C-72, 12 de desembre de 1805, "Josep Gelabert, fabricante de indianas...edificar casa...calle Conde del Asalto". Plànol de façana, sense signatura.

12 Ignasi March, mestre de cases, va ocupar càrrecs importants en el Gremi de Mestres de cases i Molers, mestre (1871), credencier (1786 i 1787), prohóm quart (1793), prohóm tercer (1800) i examinador (1788, 1796, i 1802). Traductor al castellà del llibre de Francesco Milizia "Dell'arte di vedere nelle belle arti del disegno secondo i principi di Sulzer e di Mengs". Va deixar la residència de Barcelona amb motiu de la Guerra del Francès al 1808, fins a la seva mort a la ciutat de Taragona, l'any 1811. Arranz, Manel, "Mestres d'obres i fusters, la construcció a Barcelona al segle XVIII", Barcelona 1991. Cal destacar que també Carrera Pujal cita la intervenció d'Ignasi March en la construcció el 1805 de la màquina de vapor de Jacint Ramon a "Historia política y económica...", vol IV, pg 256.

13 Thomson, James, "Els orígens ...". Op. Cit. pg. 334

14 APNB, Not. Jaume Morelló, manual 1819, fols. 16-29. Citat per Sánchez, Alexandre, "Crisis económica i respuesta empresarial. Los inicios del sistema fabril en la industria algodonera catalana, 1797-1839", Revista de Historia Económica, 18, 3, 2000.

15 Joan Gelabert, comerciant matriculat 7-12-1818. Citat per Morales Roca, Francisco José, "Comerciantes de matrícula de Barcelona. Su acceso a las dignidades nobiliarias del Principado de Cataluña (1735-1836)", Hidalguía, Revista de genealogía, Nobleza y Armas, año II, mayo-agosto 2002, núms. 292-293, Madrid.

16 Roca i Vernet, Jordi, "Política, liberalisme i revolució, Barcelona 1820-1823", Tesi doctoral, U.A. de Barcelona, 2007. José Gelabert, inclòs en el llistat de Diputats del comú i síndics procuradors que formaren part de l'Ajuntament de Barcelona entre 1785 i 1820.

17 Roca i Vernet, "Política, liberalisme..." José Gelabert, Diputat del comú i síndic procurador que formà part de l'Ajuntament de Barcelona entre 1785 i 1820. Membre de la Junta de Beneficència 1822.

18 Roca i Vernet, "Política, liberalisme..." Juan Gelabert (Fabricant de pintats), Comissari de Barri el 1821, Membre de la Junta de Beneficència el 1822.

19 "Gelabert i Valls, Josep (fabricant), Comissió del Dret de Portes, 1821..." citat per: Arnabat Mata, Ramon, "Revolució i contrarevolució a Catalunya durant el Trienni liberal (1820-1823)", UPF, Barcelona 1999, pg. 1767.

20 Graells, "Padrón General", 1829, José Gelabert, carrer Fonseca (ara Marqués de Barberà) n. 18 (?). 20 telers.

21 AHCB Obreria C-122, 31 de juliol de 1835, "José Gelabert...derribar solo el frente de la casa de calle Correu Vell y reedificarlo". Façana, signa Esteve Bosch y Gironella".

22 Esteve Bosch i Gironella (s. XVIII-s. XIX). Disposem de poques dades d'aquest mestre d'obres; probablement formà part de la reputada família de mestres d'obres Bosch i Quer. Treballà per als fabricants Ignasi Girona (1833), Manel Canet (1834), Josep Gelabert (1835) i Joan Llenas (1838).

16. Casa fàbrica SANTALÓ

1797

Fàbrica d'indianes, fàbrica de teixits

Carrer de les Tàpies n. 8

Edifici desaparegut

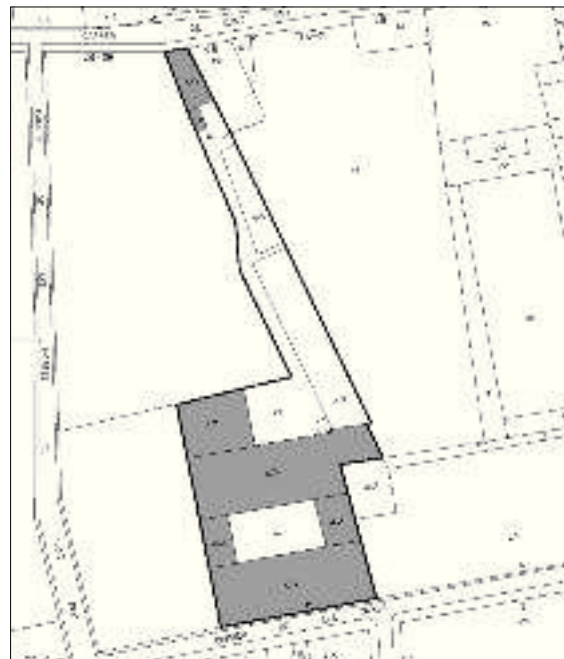
Màquines:

17 Taules d'estampar (Santaló, 1829)

Arquitectura:

Construcció de la casa fàbrica (Santaló, 1802)

autor: Jeroni Pedrerol, m. d'obres

Procedents de la vila de Tortellà (la Garrotxa), els germans **Pere i Joan Santaló** s'instal·laren a la ciutat de Barcelona l'any 1797, per construir-hi més tard una fàbrica d'indianes en uns terrenys de les Hortes inferiors de Sant Pau. La raó per la qual uns fabricants de la Garrotxa es desplaçaven a Barcelona s'ha d'emmarcar en el procés expansiu de la seva indústria i de la xarxa comercial de la família Santaló, uns propietaris rurals amb la casa matriu al Mas Santaló de la Celleria,¹ situat actualment al municipi de Montagut de la Garrotxa.

Arran de l'obertura del comerç amb Amèrica, el 1760, les tres famílies Santaló, Simón i Pelegrí van crear una fàbrica tèxtil per portar teixits a Amèrica, coneguda com la fàbrica d'indianes de Can Santaló, que aixecà el 1784 la "Fàbrica gran" (carrer de Sant Pere, 18) de la vila de Tortellà.² La fundació d'aquesta primitiva activitat va ser prou important com per provocar un canvi substancial en el creixement de Tortellà. **Miquel Santaló** (s. XVIII) realitzà diverses vendes de terrenys al nucli urbà de Tortellà, que formaven part del Mas Santaló de la Celleria, annexes al prat d'indianes de la fàbrica, i que foren destinades a l'obertura de nous carrers i a la construcció d'habitatges els anys 1761 (carrer de Besalú), el 1779 (carrer de Sant Pere) i els 1782 i 1784 (carrer de Besalú).³

Al darrer terç del segle XVIII, Tortellà esdevindrà un important nucli de producció tèxtil de llana i cotó, i es convertirà en un centre comercial d'abast peninsular. Els negociants i comerciants de Tortellà obriran mercats a punts allunyats de l'Estat Espanyol i els traginers transportaran els productes al port de Barcelona des d'on sortirà el comerç de cabotatge dirigit a la resta dels ports nacionals. L'any 1775 Tortellà tenia uns 700 habitants i quinze anys després en tindrà 1.400, és a dir un creixement del 100%.

Aquest extraordinari increment de la població fou degut a la peculiar trajectòria econòmica que va experimentar la Garrotxa, que va ser descrita per Esteve Paluzié el 1860: 1) un creixement econòmic que estigué esportat pels esdeveniments de "...la revolució francesa (que) produjo inmensos beneficios a Olot por el impulso que recibiera la fabricación... muchas casas de labradores tenían telares, ocupándose en ellos los días que no podían entregarse a las labores del campo..."; 2) una crisi entre 1793 i 1795 amb motiu de la Guerra

Gran; 3) un progrés incipient des del final de la Guerra Gran fins a la guerra del Francès, uns anys durant els quals "...progresaron extraordinariamente la industria y los oficios..."; i 4) una decadència que quedà accentuada amb la fi del Trienni Constitucional i la restauració absolutista.⁴

El gran potencial econòmic de la Vila de Tortellà a mitjans del segle XVIII fou degut sobre tot als seus artesans i comerciants, fins convertir-se en un dels centres de manufactura més importants de Catalunya. Dins del conjunt comarcal destacava la seva important participació en el creixement de la indústria de les mitges de cotó i en general en tot el sector de la llana. En el darrer quart d'aquesta centúria, es van introduir nombroses innovacions tecnològiques, procedents de França.

L'any 1774 a la Garrotxa es va iniciar la fabricació de mitges de teler i en una dotzena d'anys els telers es van multiplicar per deu. Tres factors van determinar aquesta expansió econòmica: l'economia en la mà d'obra, formada per dones i nens principalment, la permeabilitat de la frontera francesa, font d'activitat lligada al contraban i a la transferència tecnològica francesa, i la disponibilitat d'una infraestructura hidràulica medieval, els molins paperers i els drapers.

En aquest context, els germans de dos matrimonis diferents, **Pere Santaló i Nogues i Joan Santaló i Galceran** (Tortellà s. XVIII-? s. XIX), participaven en societat el 1778 en la fàbrica d'indianes de Tortellà, coneguda encara avui dia com "la Fàbrica Gran"; des de 1780 tenien un magatzem de roba a l'engròs i venda a la menuda al carrer de Sierpes de Sevilla.⁵ El 1797, s'instal·len a Barcelona i funden la societat Santaló i Cia.⁶ destinada a la fabricació i comercialització de les indianes, fàbrica interessada en la Companyia de Filats de Cotó amb una acció el 1797⁷ i que arribarà a ser una de les més importants de la ciutat i de més llarga trajectòria.⁸

L'elecció dels terrenys per a la nova fàbrica barcelonina s'efectuà a la zona del carrer Nou de la Rambla (Comte de l'Assalto), ben comunicada amb el Port de Barcelona, en uns terrenys propietat de Francesc Rodés i Pagès i Josep Rodes i Galí,⁹ zona on s'havien establert diversos comerciants com Antoni Nadal i Darrer,¹⁰ ja que s'havia obert el tram del carrer de les Tàpies a partir de l'any 1792.¹¹ Pere Santaló havia comprat els terrenys a Francesc Rodés, que antigament havien estat de

l'hortolà Lluís Galf i Reat, segons el document notarial de redempció de censos per part d'Antoni Nadal, on es descriu amb precisió la posició de la fàbrica Santaló.¹²

AHCB, Obreria C-55, 17 d'agost de 1792, Francisco Rodés, "Plano en que se manifiesta la figura actual de la calle que atraviesa desde la de Trentaclaus a la de Sn. Pablo y al mismo tiempo la Calle llama-

da la Riereta con el nuevo Proyecto de linea de puntos y de color amarillo según mi proyecto. Explicación: El color encarnado y las letras A,B,C,D, configuran la Casa y Huerta que posee D. Francisco Rodés. La letra A señala el Huerto, La letra B la Casa del Hortelano, La letra C el sitio de la Casa de D. Rodés, La letra D porción de terreno en donde se estan fabricando dos casas, La letra E denota la calle que atraviesa de la de Trentaclaus a la de S. Pablo. La huerta de Nadal va señalada con el numero 4, La huerta de numero 2 de otro Nadal antes Pujol...". Plànol d'urbanització, sense signatura. Projecte privat d'obertura d'un carrer, del qual només va ser realitzat l'actual carrer Estel. Els terrenys de Nadal són indicats en color fosc.

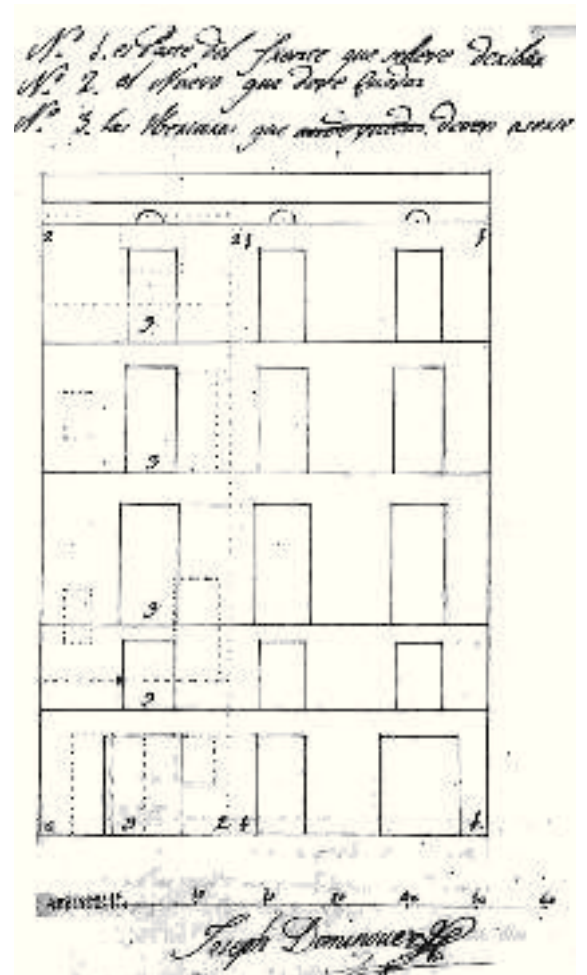
Un cop adquirits els terrenys, el 1802 Pere Santaló hi va fer construir un gran casal de 133 pams (26 metres) de façana,¹³ sota la direcció del mestre de cases Jeroni Pedrerol,¹⁴ edifici que, com veurem, serà destinat a les funcions de casa fàbrica.¹⁵ Aquests documents de llicència i els que es descriuran a continuació són els que han permès identificar la fàbrica Santaló al número 8 del carrer de les Tàpies, al costat de les cases dels Nadal. Estem parlant doncs, del mateix fabricant d'indianes de Tortellà, Pere Santaló i Nogués, citat per Àngels Solà com a Santaló i Galceran.¹⁶

El 1803, la companyia Santaló Germans i Cia. va comprar el prat d'indianes a la família Magarola, que estava en fase de dissolució i de concurs de creditors, per un valor de 9.502 lliures catalanes, quantitat a compte del deute que tenien els Magarola amb Erasme de Gònima.¹⁷ Amb aquesta infraestructura típica dels fabricants d'indianes, Santaló Germans i Cia. començà a treballar. Desconeixem el nombre inicial de telers i taules d'estampar que els Santaló instal·laren al carrer de les Tàpies, però és prou conegu-

da en canvi la seva estructura comercial. La xarxa de negocis dels Santaló de Tortellà, Barcelona i Sevilla integrava diferents membres de la família, alguns dels quals com Ramon Santaló, residien temporalment a la capital andalusa, amb un sistema de relleus i d'estades relativament llargues, mentre que els altres s'ocupaven de les empreses que tenien a la resta de Catalunya.

L'hereu de l'empresa fou **Bartomeu Santaló i Mercader** (Tortellà s. XVIII - ? s. XIX), nascut a Tortellà abans del 1800, en el si d'aquesta família de fabricants, amb vincles amb el comerç colonial.¹⁸ Comerciant matriculat a Barcelona el 1818,¹⁹ heretà una empresa que havia aconseguit sobreviure a la Guerra del Francès. Durant la primera revolució liberal, Bartomeu Santaló es va implicar en el Trienni Constitucional ocupant el càrrec de membre de la Junta Municipal de Beneficència de 1822,²⁰ però no ens consta cap pena de repressió o d'exili amb el retorn de l'absolutisme de Ferran VII. La dècada dels anys 1820, Bartomeu Santaló ja tenia feta una posició socioeconòmica envejable i a mitjan segle formarà part de l'elit econòmica barcelonina, i figurava entre els principals contribuents de la ciutat, pel seu patrimoni immobiliari.²¹

Els Santaló varen mantenir la residència al barri comercial de la Ribera, on devien habitar un casal gran probablement d'origen medieval al carrer Ample, que donava front també al carrer de Gignàs. El 30 de maig de 1827 Bartomeu Santaló feia enderrocar i reedificar amb cinc plantes d'alçada a la façana posterior del carrer Gignàs²² amb un projecte del mestre d'obres Josep Domínguez²³, edifici que tornà a reformar el mes de setembre d'aquell mateix any²⁴.

AHCB Obreria C-98, 30 de maig de 1827, "Bartolomé Santaló, en casa...calle Ancha...reedificar frente de la casa que posee en la calle Gignàs". Façana, signa Josep Domínguez.

AHCB, Obreria C-67, 21 de març de 1802, "Perfil de la Casa de Pedro Santaló, comerciante calle de las Tapias", Façana, signa Jeroni Pedrerol.

AHCB Obreria C-100, 28 de gener de 1828, "Bartolomé Santaló... del comercio... derribar frente de la casa de la calle Ancha n. 3... y levantar otro de nuevo". Façana, signa Josep Domínguez.

L'any següent, el 1828, reedificava l'edifici principal del carrer Ample,²⁵ també amb un projecte del mestre d'obres Josep Domínguez. En aquest cas es tractava d'un casal d'estil eclèctic i utilitari, de planta baixa comercial, entresolat i tres plantes, amb una composició

simètrica respecte la portalada principal de doble alçada, i una distribució indiferenciada de cinc eixos verticals de portalades i balcons. Es tractava efectivament de la Casa Comercial de Bartomeu Santaló,²⁶ un edifici que avui encara existeix al número 31 del carrer Ample, actualment transformat en un hotel Hesperia.

Durant tres generacions els Santaló van mantenir una triple residència si es compta la de Tortellà i els dos punts geogràfics centrals en els negocis, Barcelona i Sevilla. La Garrotxa havia estat una de les comarques pioneres en el procés d'industrialització gironí. Els telers mecànics ja havien estat introduïts el 1816 i les màquines de filar *jennies* ja funcionaven al segle XVIII, en un moment en què Olot tenia més habitants que Girona. Però a partir del 1825, la indústria cotonera de Tortellà sofrí una ràpida davallada. La manca de suficients cabals d'aigua i el fet d'estar lluny dels ports on arribava el carbó de pedra impediran la modernització del sector. Però probablement el factor decisiu en la davallada d'aquest desenvolupament econòmic tan peculiar va ser la fractura social que suposà la crisi del Trienni Constitucional i l'inici de les guerres carlines. Les zones urbanes i els fabricants constitucionals partidaris de la mecanització contribuïren en bona part a la rebel·lió de l'artesanat tradicional del camp. A partir d'aquest moment, aquest sector de Catalunya viurà en una inestabilitat permanent.

El Padró General de l'any 1829²⁷ enregistra la fàbrica d'indianes de la firma Bartolomé Santaló y Cía., al carrer de les Tàpies, amb 17 taules de pintar, la més important de Barcelona en el nombre d'aquestes màquines-utensili. Era, però, una instal·lació en decadència, que es mantindrà encara activa uns anys més. Àngels Solà ha fixat la finalització de l'activitat industrial dels Santaló a Barcelona cap al 1832,²⁸ i el tancament i l'arrendament de la fàbrica d'indianes del carrer de les Tàpies, els anys següents,²⁹ sense perdre la propietat de l'immoble. Desconexem les raons profundes del tancament, però podem emmarcar-les dins de la davallada de les manufactures d'indianes i a un canvi d'estratègia empresarial, com suggereix Àngels Solà, fent treballar els arrendataris per a ells; i a la consolidació d'una posició econòmica suficientment important en el si de l'elit comercial barcelonina.

Els Santaló havien diversificat els camps inversors, a més dels immobles ja enumerats més amunt –una inversió en dues fàbriques cotoneres i la casa de comerç en la capital andalusa– havien entrat també en molts i diferents negocis: una participació en la propietat de 6 vaixells, l'adquisició d'accions mineres a l'empresa La Aliena de Cartagena, en una altra del mateix nom a Catalunya, i en les mines de Sant Joan de les Abadesses.

L'herència de la primera casa fàbrica d'indianes dels Santaló serà recollida per una de les cases de comerç més importants de Catalunya, els germans Torrens i Miralda fabricants de teixits de llana de Manresa, quan, a partir de 1832, arrendaren la fàbrica Santaló per instal·lar-hi la seva fàbrica de teixits, al carrer de les Tàpies número 8.³⁰ Els fills del matrimoni de **Manel Torrens i Font** (s. XVIII - ? 1834) amb la pubilla dels Miralda, Joan, Pau i Carles Torrens i Miralda, formaven part d'una família progressista i disposaven de la gran casa comercial Pau Miralda i Cia. propietària de la coneguda “fàbrica de paños” de Manresa, una fàbrica de riu accionada per l'energia hidràulica feta aixecar el 1826, i que era un dels centres productius més importants de la Catalunya Central.

Joan Torrens i Miralda (Manresa 1784 - íd 1859), militant progressista fou nomenat comandant de la Milícia local durant el Trienni. Seguirà la tradició familiar, residint a Manresa com a hereu de la casa comercial i director de la “Fàbrica de paños”, mentre que el seu pare Manel Torrens i els germans fadrísters **Pau Torrens i**

Miralda (Manresa ? - Barcelona 1846) i **Carles Torrens i Miralda** (Manresa 1792 - Barcelona 1860)³¹ s'instal·laran com a comissionats a Barcelona després de la Guerra del Francès, creant una companyia comercial; el 1818³² obtindran el privilegi de comerciants matriculats.

La companyia Pau Torrens i Miralda es convertí en una important firma comercial barcelonina de la primera meitat del segle XIX i una de les de més pes en el comerç nacional del tèxtil, en la importació de maquinària³³ i en el comerç americà, activitats que comprenien diverses activitats des del comerç colonial, per a la qual cosa disposaven d'un gran vaixell la fragata anomenada *La Manresana* o la *Nostra Senyora dels Dolors*, el negoci de la captura de la balena³⁴ i també dels ingressos pel comerç internacional d'esclaus.³⁵

Els primers anys de la dècada dels 30, esperonats per la nova tecnologia del vapor introduïda a Barcelona el 1832, Pau i Carles Torrens arrendaren la casa fàbrica Santaló al carrer de les Tàpies número 8, per muntar una fàbrica de teixits amb la moderna tecnologia del vapor. Només tres anys més tard de l'obertura d'El Vapor dels Bonaplata, els germans Torrens i Miralda sol·licitaven la instal·lació d'una màquina de vapor l'any 1835,³⁶ construint-se com a conseqüència una xemeneia de 120 pams d'alçada.

Tanmateix els antics edificis havien estat reformat i se n'havien construït de nous cap a l'interior dels patis de parcel·la. D'aquesta època data molt probablement la construcció d'una “quadra” de 30 metres de longitud, amb dues plantes d'alçada i amb la tecnologia de pilars de fosa de ferro colat. Aquesta empresa va ser una de les primeres en iniciar el procés de vaporització.

També i ha nombroses dades documentals que permeten assegurar que en aquesta fàbrica del carrer de les Tàpies número 8 hi va estar ubicada també una important filatura de cotó, compartint espai o bé de forma associada amb els Torrens i Miralda, la firma Hemeterio Camps, menor y Cía.³⁷ Aquesta societat estava regentada pel reconegut fabricant **Emeterio Camps i Mata** (s. XVIII – s. XIX)³⁸ procedent d'una antiga família indianaire de Barcelona. Camps era un emprenedor fabricant de teixits i s'havia implicat en el Trienni Constitucional, com a elector parroquial els anys 1820 i 1821; fou elegit comissari de barri aquell mateix any.³⁹

El 1830 estava establert com a fabricant de teixits al carrer Nou de la Rambla,⁴⁰ probablement a la mateixa casa fàbrica d'Antoni Camps de la qual devia procedir.⁴¹ Però el 1838, l'empresa de filatura i tissatge Hemeterio Camps, menor y Cía. havia instal·lat una màquina de vapor de 20 CV, muntada per la factoria Cockerill (Seraing), per moure la filatura i el tissatge del carrer de les Tàpies. Pocs anys després, el 1843, la mateixa societat instal·lava una nova màquina de vapor de 30 CV, procedent de Hick (Bolton) i l'any següent una màquina auxiliar de 2 CV, de procedència desconeguda en el mateix emplaçament del carrer de les Tàpies.⁴² Segons Olivier Raveaux, entre 1833 i 1844 Emeterio Camps formarà part dels vint principals empresaris cotoners de Barcelona.⁴³

La casa de Bartomeu Santaló del carrer Ample n. 31, actual Hotel Hesperia Metropol. (Foto Google).

AHCB, Obreria C-120, 12 de febrer de 1835, Hns. Torrens i Miralda, llicència de màquina de vapor, carrer de les Tàpies. Planta, sense signatura.

casa fàbrica Santaló, carrer de les Tàpies n. 8 (Foto JAV, 1981).

Pati central (Foto JAV, 1981). A la dreta l'edifici original de 1802.

Xemeneia probablement de 1835, una de les primeres de la ciutat. (Foto JAV, 1981)

Emeteri Camps havia estat també un company de Pau Torrens i Miralda tant en les lluites progressistes del Trienni de 1820-23, com a la Revolució liberal 1835-42. L'any 1847 estava inscrit en el cens electoral amb la seva oficina comercial o botiga al carrer de les Tàpies número 25 (antic) i residència situada en un primer pis del carrer de la Unió número 5 (antic).⁴⁴ El 1850, l'edifici del carrer de les Tàpies encara figurava enregistrat com a fàbrica de teixits i filats de la societat Emeterio Camps y Cía., amb 30 CV. de potència, 4.200 fusos de *mule-jenny*, 2880 fusos de contínues i 110 operaris.⁴⁵

Malgrat tot, la casa fàbrica del carrer Tàpies continuà sempre sota la propietat dels Santaló, limitant-se la seva activitat industrial a la fàbrica que posseïa als prats d'indianes de Sant Martí de Provençals. El 1847, Bartomeu Santaló havia ampliat aquests prats amb l'adquisició en règim emfiteutic dels prats d'indianes de la família Gironella, situats al costat dels de Santaló i en el paratge de la Mitja Mola i contigus al Pont de la Llacuna o de la Granota.⁴⁶

Arran de la mort de Bartomeu Santaló, esdevinguda entre 1847 i 1860, la propietat passà al domini del seu hereu **Rupert Santaló i Vinyals** (1814 - 1872).⁴⁷ El 1852, el seu patrimoni consistia en terres, cases i una fàbrica a Tortellà, un prat d'indianes a Argelaguer, a més a més d'una casa fàbrica a Barcelona, i diferents immobles a Sevilla, Osuna, Morón de la Frontera, Baena i Almonte. El 1860 Rupert Santaló va signar capítols matrimonials amb una filla de dues de les famílies de comerciants més importants de la ciutat, Joaquina Gassó i Nadal.⁴⁸ Fins a la fi de la dècada de 1860, els Santaló residien a Barcelona i posseïen la major part del negoci sevillà, que el 1864 consistia en el 68,5 per cent del capital de 2.591.520 rals en què estava valorat.

Així doncs els Santaló de Barcelona van estar sempre vinculats directament amb la casa de comerç de Sevilla almenys entre els anys 1785 a 1870, de manera que aquest negoci constituïa la principal inversió familiar. Rupert Santaló i Vinyals interessat en el sector navilier, a més de participar en firmes i vaixells catalans, tenia 20 accions de l'empresa sevillana de vapors Segovia, Cuadra y Cía.⁴⁹ El 1868, la casa fàbrica del carrer de les Tàpies seguia essent propietat de Rupert Santaló, quan sol·licità la legalització d'unes calderes de la fàbrica de filats, que tenia en societat amb Julià Ribas i Homs.⁵⁰ Rupert Santaló posseïa també terres a Sant Martí de Provençals i Sant Gervasi de Cassoles. En aquest darrer municipi era propietari del Camp de les Figueres, que el 1871 Santaló l'urbanitzà, donant lloc al traçat d'una Ciutat-Jardí, de la qual un dels seus carrers serà dedicat a Rupert Santaló i Vinyals.⁵¹

El 1872 mor Rupert Santaló, les propietats del qual va

heretar la seva filla **Eugènia Santaló i Gassó**⁵² (s. XIX), i restant com a usufructuària la seva esposa **Joaquina Gassó i Nadal** (s. XIX). L'inventari dels béns realitzat amb motiu de l'obertura del testament descrivia amb detall el seu patrimoni:

A Sant Gervasi de Cassoles, una casa torre construïda el 1861 pel mestre d'obres Antoni Alsina, amb una superfície de 6 hectàrees a la Travessera de Gràcia, capella privada i cavallerisses, residència habitual on havia mort el testador, amb un valor de 50.000 pessetes; un altre terreny de superfície d'1 hectàrea, amb un valor de 10.000 pessetes.

A Barcelona, una casa fàbrica al carrer de les Tàpies número 8, adquirida el 1802, amb sortida al carrer de Sant Pau en un terreny de 760 m², per valor de 65.000 pessetes. Una casa al carrer de Sant Pau número 95, annexa a la fàbrica, de planta baixa i entresol, adquirida el 1842, amb un valor de 10.000 pessetes.

A Sant Martí de Provençals, un terreny anomenat "El Prat", de 3,5 hectàrees, de valor 25.000 pessetes; una altra peça de terra de 6.300 m² de superfície, de valor 5.000 pessetes; una peça de terra camp amb aigua per regar situada al Pont de Guitó o Guistó, immediata al Fort Pius, de valor 2.500 pessetes; diversos censos; un crèdit sobre la fàbrica de blanqueig de Joan Framis i Torrens, situada en el paratge del Teulat o Clot de la Mel.

Al municipi de Tortellà (Girona), una casa a la Plaça de Tortellà cantonada amb el carrer de Sant Pere de valor 3.125 pessetes; una casa al carrer de Besalú de valor 1.000 pessetes; una hisenda anomenada Manso Cortada amb una hectàrea de superfície, de valor 3.582 pessetes; la tercera part de 24 accions de la fàbrica anomenada la Fàbrica Gran de planta baixa i dos pisos situada al carrer de Sant Pere i un altre edifici anomenat el Prat d'indianes, de valor en conjunt 10.000 pessetes.

A la ciutat de Sevilla, unes cases números 3, 5 i 7 del carrer Culebras (Sierpes) i número 6 del carrer de los Francos, de valor 98.000 pessetes; una casa amb hort al carrer del Rosal de valor 2.860 pessetes; una casa al número 4 del carrer Ancha de San Vicente de valor 16; una altra casa al carrer de San Vicente número 35 de valor 19.180 pessetes; una altra casa al carrer Ancha de San Vicente número 67 de valor de 4.060 pessetes; una casa al número 21 del carrer de la Cabra de valor 4.060 pessetes; una casa al número 23 del mateix carrer de valor 3.600 pessetes; una casa d'alfareria o fàbrica de maons al carrer del Muro de San Antonio número 13 de valor 11.000 pessetes; una casa contigua a l'anterior al número 15 de valor 3.900 pessetes; una casa contigua a l'anterior al número 17 de valor 3.900 pessetes; una casa contigua a l'anterior al número 19, cantonada amb el carrer del Rosal de valor 3.900 pessetes; uns solar tancat amb parets, de 1.376 m², entre els carrers Caldereros i del Rosal, de valor 1.500 pessetes; un solar annex a l'anterior de 426 m², de valor cinc-centes pessetes; unes cases principals al carrer de San Isidro número 19, de valor 54.660 pessetes.

A la vila de San Lúcar de Barrameda, una casa al carrer de las Cruces número 9, de valor 3.000 pessetes. A la vila de Morón de la Frontera, una meitat d'una casa al carrer d'Utrera número 5, de valor 1.000 pessetes per aquesta meitat.

Al terme municipal de la vila d'Almonte, una peça de terra de vinya, oliveres i calma en el Macayon, de 3 hectàrees valorada en mil pessetes; una altra peça de terra calma inculta i improductiva superior a una hectàrea valorada en 200 pessetes.

En diners, 50.000 pessetes en metàl·lic; 75.000 pessetes en bons del Tresor. En crèdits a tercers 347.616 pessetes. En drets sobre una propietat compartida amb Josep Prats i Cortada, sobre l'aigua sobrant de la Mina del Pomaret de Sarrià i deu accions de la Unió Minera. En

maquinària: una màquina de vapor amb dues calderes bullidores i transmissions, col·locada a la fàbrica del carrer de les Tàpies. Un conjunt de maquinària en poder de Joan Framis a Sant Martí de Provençals que formava part de la fàbrica de blanqueig; en conjunt tot valorat en 40.000 pessetes.

En interessos en societats: en la societat Pau Maria Tinturè i Cia; en el vaixell de vapor *Ebro*; en la polacra goleta *Emperador*; en la mina pública d'aigües de la ribera de Terrassa; en el Círculo Ecuestre, en la Caixa Catalana Industrial i Mercantil; vint accions de l'empresa de Navegació per vapor de la societat titulada Segovia, Cuadra i Companyia per valor de 50.000 pessetes; quaranta accions del Banc de Sevilla, de la sèrie A, per valor de 20.000 pessetes.

En conclusió, Rupert Santaló el 1872 havia reunit una fortuna valorada en més d'un 1.000.000 de pessetes de l'època, havia acumulat uns deutes per valor de 213.186 pessetes i posseïa un Panteó al Cementiri de Barcelona.

Durant els anys següents, l'edifici del carrer de les Tàpies es va convertir en el Taller de construccions metàl·liques Iberia que va romandre a l'antiga fàbrica fins que es veié afectat per l'expropiació destinada a la construcció del Parc de Sant Pau del Camp. L'any 1981, es va efectuar una visita i una anàlisi de l'edifici, amb les següents conclusions:

“Un primer cos de casa situat al front del carrer de les Tàpies tenia les característiques de les construccions dels primers anys del segle XIX, amb tres grans portes d'arc rebaixat, tres plantes d'alçada i canalons de desguàs vistos. L'estructura era de tres murs de càrrega paral·lels a la façana i bigues de fusta en dues tramades de 5 metres. A la planta primera en el moment de l'enderroc es trobaren instal·lats una desena de telers de fusta senzills i dobles, encadenats els uns amb els altres per mecanismes de fusta i corretges de transmissió per donar moviment al conjunt, des d'una màquina de vapor situada a la part posterior de l'edifici”.

“Ultrapassada la porta principal, apareixia un primer pati de forma quadrada, configurat per edificacions de mitjan segle XIX, dues ales laterals i una “quadra” central d'11 metres d'amplada, sostinguda per dues línies de quatre pilars de fundició balmats amb escaires i jàsseres i bigues de fusta de tres metres de tramada, especials per suportar grans càrregues”.

“A la part posterior, al pati de parcel·la, s'hi pot trobar, a l'esquerra diverses edificacions auxiliars enrunades i a la dreta una primitiva xemeneia d'uns 25 metres d'alçada, probablement de l'any 1835, quan es va realitzar la vaporització de la fàbrica, i una “quadra” de 30 metres de llargada i 8 d'amplada, de dues plantes d'alçada, i composta per una sèrie de 15 finestres. L'estructura era de bigues de fusta, reforçada per una línia central de 15 pilars de fundició massissos, molt primitius i característics de la dècada de 1830”.

L'any 1982, quan va ser enderrocat l'edifici, afectat per la reforma urbanística del Raval, es varen recuperar 5 telers de fusta, dos dobles i tres senzills, dels quals un d'ells va ser restaurat i dipositat al Museu de la Indumentària de la ciutat. La xemeneia va ser respectada i va ser objecte de reparacions; avui dia queda dins del recinte del Parc de Sant Pau del Camp. Aquest element de xemeneia està inclòs en el Catàleg del Patrimoni arquitectònic, al nostre entendre, amb una errònia descripció: Xemeneia de la fàbrica de teixits Nicolau Tous i Soler,⁵³ fàbrica situada a la parcel·la contigua. En canvi ha de ser considerada, si som més rigorosos, com a part integrant de l'antiga casa fàbrica Santaló i que havia estat aixecada, probablement el 1835, per Torrens i Miralda.

NOTES

1 Actualment existeix encara a la toponímia del terme municipal de Montagut i Oix, entre Castellfollit i Sant Jaume de Llierca, el mas i els boscos dels Santaló, al costat de les restes del Santuari de la Mare de Déu de la Devesa.

2 Ajuntament de Tortellà, Notícia de la inauguració del Parc Can Santaló, 2008. “L'alcalde, Joaquim Pagès ha anunciat que en record dels prats d'indianes el nou parc de Tortellà portarà el nom de parc d'en Santaló”.

3 Pla d'Ordenació Urbanística Municipal. (POUM). Tortellà. Garrotxa Maig 2009.

4 Paluzié, Esteban, “Olot, su comarca, sus extinguidos volcanes, su historia civil, religiosa y local”, Barcelona, 1860, p. 104. Per a més coneixement d'aquest tema, la interessant aportació de: Lluch, Ernest “La Revolució Industrial a la Garrotxa (1777-1822)”.

5 POUM Tortellà, Op.Cit.

6 Thomson, James, “Els orígens la industrialització a Catalunya. El cotó a Barcelona (1728-1832)”, Edicions 62, Barcelona 1994, pg. 337.

7 Grau, Ramón, “Telares, acciones y localización de las fábricas de indianas interesadas en la Compañía de Hilados de algodón (1768-1799)”. Inèdit.

8 Solà i Parera, Àngels, “Comerciants catalans un xic especials. Anada i retorn dels catalans a les 'Castilles' en el segle XIX”, dins de: Perez Picazo, M.T. i altres, “Els catalans a Espanya, 1760-1914”, Catarroja, Afers, 1996,

9 Servidor documental Julio Carlos Garcia. Notari: Josep Ubach, 9 de març de 1802. Establiment de venda per Francesc Rodés i Pagès i Josep Rodés i Galí, als germans Pere Santaló i Nogues i Joan Santaló i Galceran. Dins de l'Inventari de béns de Rupert Santaló, 1872.

10 Vegeu Magatzems Nadal.

11 AHCB Obreria C-55, 17 agost 1792. Francisco Rodés. Plànol d'obertura d'un carrer a les Hortes de Sant Pau, sense signatura.

12 APNB, Notari: Tomàs Gibert i Vilaseca, 1807, 22 de setembre, folis 337 a 340. “... que lo noble señor Dn Joseph Magí de Magarola y de Clariana...per quant el infrascrit Señor Dn Anton Nadal deposita en la Real Caixa de Extinció y Descuento de Vales Reals...venda i absolució de la part del cens redimida... Per tant de son grat y certa ciencia, ven, absol. (el cens) defineix y remet al señor Dn Anton Nadal y Darrer, comerciant matriculat y tesorero per S. M. de la Real Junta de Comercers... per rahó de aquell Hort ab sa Casa, Sinia y Safareig definguda dos o tres quartas que lo Señor Anton Nadal (al) Pare del dit Dn Anton Nadal y Darrer comprá a Salvador Genovart hortolá de las Hortas del Portal de Sant Antoni, Madrona Genovart y Bertran de dits conjugues fill, ab acte rebut en poder del Dn Carlos Carbonell Not. Pub. De número de Barcelona als dinou Agost del any milsetcents vuitanta y dos, situat en la Horta de St Pau del Camp, de la present ciutat. en lo qual hort havent-se novament obert un Carrer, atravesantlo de orient a ponent, ha construít Dn Anton Nadal y Darrer dos grans Magatzems, lo un a la part de mitg dia y lo altre a la part de tremontana del dit nou Carrer; y amés, habent Dn Anton Nadal edificat nou casas en lo hort que a la part de mitg dia del dit comprá a Francesc Gusí, quals casa afrontan per mitg dia ab lo carrer novament construít nomenat del Conde del Asalto, comprenen las mateixas casas per la part de detrás algun poch del terreno del dit Hort que fou e Genovart no sols existeixen los dos Magatzems sí que ne ocupan part a la de mitg dia de las ditas casas que Nadal allí contiguas te en lo carrer del Conde del Asalto...a orient part en honor de Jacinto Ramon Fabricant de Yndianas que fou del Dr en Drets Ygnasi Dou...part en honor de Pere Santaló Comerciant y Fabricant de Yndianas que fou de Lluís Galí y Reat Hortolá...”

13 AHCB, Obreria C-67, 21 de març de 1802, “Pedro Santaló, comerciante...que poseia un terreno cerca de la calle de las Tapias y de las casa de Nadal...desea edificar...”, Façana, signa Jeroni Pedrerol.

14 Arranz cita al mestre Jeroni Pedrerol procedent d'una família de mestres de cases, va ser investit Mestre de la Confraria de Mestres de Cases i Molers l'any 1785. Autor d'una de les cases dels Amat (1799) de les fàbriques de Pere Santaló i Manel Torruella (1802), les cases de Maria Ignàsia Formentí (1818) i la reforma de la fàbrica de Jacint Ramon (1819).

15 Servidor documental Julio Carlos Garcia (SDJCG). Notari: Luís Gonzaga Pallós, 28 de maig de 1862, Escripura dels béns de Rupert Santaló: “Una casa fàbrica sita en la calle llamada de las Tapias y antes detrás del huerto de San Pablo, señalada de número ocho...”

16 Solà i Parera, Àngels, “Comerciants catalans...” Op. Cit.

17 SDJCG. Notari: Josep Ubach, 19 d'agost de 1803. Escripura de pagament per venda entre Magarola y Santaló, deute entre Magarola cap a Erasme de Gònima.

18 Raveaux, Olivier, “Los fabricantes de algodón de Barcelona (1833-

1844). Estrategias empresariales en la modernización de un distrito industrial", UMR Telemme, Aix-en-Provence, Revista de Historia Industrial, n. 28. Año XIV. 2005. 2. pg 182.

19 Morales Roca, Francisco José, "Comerciantes de matrícula de Barcelona. Su acceso a las dignidades nobiliarias del Principado de Cataluña (1735-1836)", Hidalguía, Revista de genealogía, Nobleza y Armas, año II, mayo-agosto 2002, núms.. 292-293, Madrid.

20 Roca i Vernet, Jordi, "Política, liberalisme i revolució, Barcelona 1820-1823", Tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona, 2007.

21 Solà i Parera, Àngels, "Comerciants catalans...". Poden consultar-se també altres fonts: BC, Arxiu, Fons Gònima/Janer. Cartes rebudes per Erasme de Gònima: Santaló, Germà i Cia, Jaen, 1803/ Santaló y Molera, Ramon, Múrcia, 1806 / Santaló y Molera, Ramon, Múrcia, 1808 / Cartes rebudes per Erasme Janer: Santaló, Savater y Cia, Ramon, Tortellà, 1821.

22 AHCB Obreria C-98, 30 de maig de 1827, "Bartolomé Santaló, en casa...calle Ancha...reedificar frente de la casa que posee en la calle Gignàs". Façana, signa Josep Domínguez.

23 Arranz cita Josep Domínguez i Valls, mestre d'obres i director de camins veïnals. Arranz cita la família de mestres d'obres dels segles XVIII i XIX. Josep Domínguez i Valls, fill de Pau Domínguez, investit mestre de cases el 1817, alumnes de les classes de l'Escola de la Llotja, segons Josep M. Montaner, els anys 1817, 1818; exercí de prohoms quart (1828) i clavari (1832 i 1833), amb títol de director de camins veïnals. Treballà per al fabricant d'indianes Bartomeu Sanataló (1827 i 1828), edificà la seva pròpia fàbrica al carrer Riereta (1829) i reformà la casa de Josep Vallés (1830).

24 AHCB Obreria C-99, 3 de setembre de 1827, "Bartolomé Santaló del comercio...variar y tapiar algunas de las aberturas...calle Gignàs...obra construida de pocos años a esta parte". Sense plànol.

25 AHCB Obreria C-100, 28 de gener de 1828, "Bartolomé Santaló...del comercio...derrivar frente de la casa de la calle Ancha n. 3...y levantar otro de nuevo". Façana, signa Josep Domínguez.

26 Bartomeu Santaló el 1842 estava enregistrat com a comerciant al carrer Ample i carrer Gignàs. Anònim, "Guia de Forasteros...", Barcelona 1842.

27 Graell, "Padrón General", 1829.

28 Solà Parera, Àngels, "Comerciantes catalans..." Op. Cit.

29 Solà Parera, Àngels, "Comerciantes catalans..." Op. Cit. Pg. 64, nota 29, "Cal insistir que els Santaló, tot i residir a Barcelona, tenien el seu principal actiu en la casa de comerç de Sevilla, i que una part dels béns immobles de Barcelona eren d'ús industrial però que no els explotaven directament, sinó que els arrendaven", Solà, A. "L'elite barcelonina..."

30 Vegeu amb més detall casa fàbrica Torrens-Camps, al carrer de les Tàpies.

31 Mestre i Campi, Jesús. "Diccionari d'Història de Catalunya", Barcelona 1992. Carrera i Pujal, Jaume "Història política de Catalunya en el siglo XIX", vol III, Barcelona 1957. pg 19, 103, 320, 329. Fradera, J.M. "Indústria i comerç. Les bases comercials de la indústria catalana moderna (1814-1845), Barcelona 1987. pg 72, 77, 154, 227-228.

32 Pau Torrens i Miralda, comerciant matriculat 7-12-1818, Carles Torrens i Miralda, comerciant matriculat 7-12-1818. Citat per Morales Roca, Francisco José, "Comerciantes de matrícula de Barcelona. Su acceso a las dignidades nobiliarias del Principado de Cataluña (1735-1836)", Hidalguía, Revista de genealogía, Nobleza y Armas, año II, mayo-agosto 2002, núms. 292-293, Madrid.

33 "Pablo Torrens y Miralda distribuía maquinaria Cockerill en estrecho contacto con uno de sus viajeros, B. Kaufmann..."; AAS, Copiador..., cartas dirigidas a "Pablo Miralda y Compañía", 25-IX-1820, 7-V-1821, 14-VI-1821 y 23-VII-1821. Citat per: Benaul Berenguer, José M., "Cambio tecnológico y estructura industrial. Los inicios del sistema de fábrica en la industria pañera catalana, 1815-1835", Departamento d'Economía i d'Història econòmica. Revista de Història Econòmica, año XIII, Primavera-verano de 1999, n. 2.

34 BC, JC, Fons de la Junta de Comerç, Manuscrits, Caixa 76. 8. 1824-1830 Comissió de Foment: Torrens i Miralda Hermanos demanen expció de drets duaners i la privativa de 8 o 10 anys en el tall de la balena en barretes amb una màquina de la seva invenció (1825).

35 Mestre i Campi, Jessús. "Diccionari..."

36 AHCB, Obreria C-120, 12 de febrer de 1835, "...se concede licencia a Hnos. Torrens y Miralda, calle Tapias n. 10 (?)...la máquina de vapor que se solicitó...mediante el repuesto de carbón ó de leña para el uso de dicha maquina esté separado de todo edificio para evitar los progresos de un incendio, que la altura de la chimenea sea de 120 a 130 palmos ó aquella que se considere necesaria, y que previamente se pongan de acuerdo con el Arquitecto Mª de Obres D. José Mas y Vila...". Planta, sense signatura.

37 Aquesta hipòtesi es basa en les següents dades: Emeterio Camps y Compañía, Tapias, 8. "El Consultor", 1856, citat per Benet.

38 Les primeres referències i el segon cognom són citades per: Raveaux, Olivier, "Los fabricantes de algodón de Barcelona (1833-1844). Estrategias empresariales en la modernización de un distrito industrial", UMR Telemme, Aix-en-provence, Revista de Historia Industrial, n. 28. Año XIV, 2005.

39 Emeterio Camps, elector parroquial de 1820-21, citat per: Arnabat Mata, Ramon, "Revolució i contrarevolució a Catalunya durant el Trienni liberal (1820-1823)", Tesi doctoral, UPF, Barcelona 1999. Emeterio Camps, comissari de barri el 1821, citat per: Roca i Vernet, Jordi, "Política, liberalisme i revolució. Barcelona 1820-1823", Tesi doctoral, U.A. de Barcelona, 2007.

40 AHCB Obreria C-XIV caixa 105, 16 de març de 1830, "Emeterio Camps, fabricante de tejidos...continuar obra... calle Conde del Asalto n. 22 (?)....", signa Bernardo Pou.

41 Vegeu casa fàbrica Camps, carrer Nou n. 67.

42 1838, "H. Camps, menor y Cía", Hilatura y tisaje, 20 cv, Cockerill (Seraing), carrer de les Tàpies / 1843, "H. Camps, menor y Cía", Hilatura, 30 cv, Hick (Bolton), carrer de les Tàpies / 1844, "H. Camps, menor y Cía", Hilatura, 2cv, (?), carrer de les Tàpies: "Máquinas de vapor instaladas en la industria algodonera en el Distrito de Barcelona (1833-1844)", citat per: Raveaux, Olivier, "Los fabricantes de algodón de Barcelona (1833-1844)...". Op. Cit.

43 També García Balañà, "La fabricació de la fàbrica...", op. cit. Cita a Emeterio Camps, entre els 10 principals contribuents de Barcelona, amb una aportació de 1.735 rals, "Índice general por alfabético que comprende las corporaciones...1844"

44 Hemeterio Camps, Tapias 25 (?), tienda, Hemeterio Camps, Unión, 5, 1º, Cens electoral de 1847. Citat de: Fuster Sobreper, Joan, "Barcelona a la Dècada Moderada (1843-1854) El projecte industrialista en la construcció de l'estat centralista" Tesi doctoral, UPF Barcelona, Setembre 2004).

45 "Estadísticas", Barcelona 1850.

46 Servidor Documental de Calos Julio García Castrillón: Notari: Ramon Torras, 24 de juliol de 1847. Escripura d'establiment enfitèutic d'Antoni Gironella a Bonaventura Santaló, de totes aquelles terres situades "en el término y Parroquia de San Martín de Provencals del territorio de esta ciudad, contigua al Puente vulgarmente llamado de "La Llacuna", o sea de "La Granota", en el paraje nombrado "La Mitja Mola" y en la parte superior e inferior de la carretera, que dirige desde esta ciudad a la de Mataró", operació que es va realitzar per tal d'ampliar el prat d'indianes que Bartomeu Santaló tenia al costat de la finca dels Gironella.

47 Servidor Documental de Calos Julio García Castrillón: Notari: Luis Gonzaga Pallós, 1 de juny de 1860, "Escripura de testament de Rupert Santaló i Vinyals".

48 Servidor Documental de Calos Julio García Castrillón: Notari: Luis Gonzaga Pallós, 15 de maig de 1860. Escripura de capítols matrimonials entre Rupert Santaló i Vinyals i Joaquina Gassó i Nadal.

49 Solà Parera, Àngels, "Comerciantes catalans..." Op. Cit. Pg. 51.

50 AMCB Exp. 2005 bis C (1868) Carrer Tàpies n. 8. Legalització de dues calderes de vapor a la fàbrica de filats de Rupert Santaló (També apareixen com a propietaris de la fàbrica Julià Ribas i Homs). Veclus SL, Francesc Caballé i Reinald González, "Cens d'edificis industrials de Ciutat Vella", inèdit, 2012.

51 Ajuntament de Barcelona, "Nomenclàtor de Barcelona".

52 Servidor Documental de Carlos Julio García Castrillón: Notari: Luis Gonzaga Pallós, 6 d'abril a 20 de juny de 1872. "Escripura de inventario de los bienes en la casa de Barcelona de Ruperto Santaló, per Joaquina Gassó y Nadal".

53 Ajuntament de Barcelona, Catàleg del Patrimoni arquitectònic: Xemenia de la fàbrica de teixits Nicolau Tous i Soler (descripció errònia), Qualificació urbanística: 6a(p), Nivell de Protecció: C: Béns amb Elements d'Interès.

17. Casa fàbrica GASSÓ

1802

Fàbriques de teixits

Carrer de Sant Pau, n. 80, 84
Carrer de la Riereta, n. 31-37

Edifici existent

Màquines:

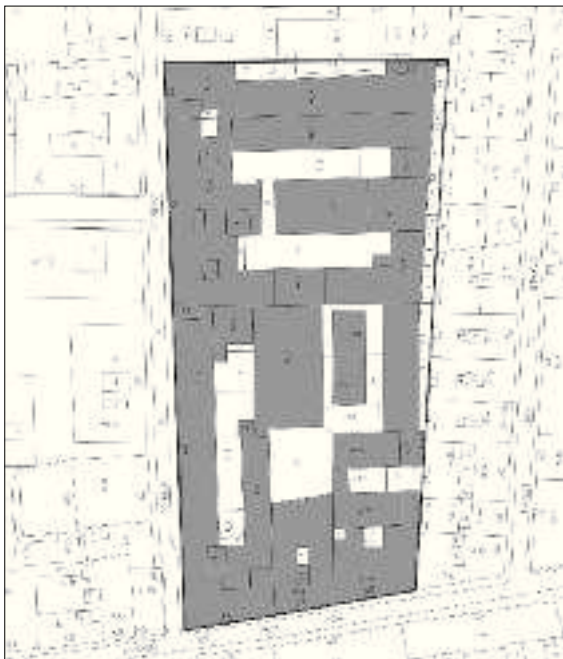
1 màquina de vapor (184(?)) (Tous)
2 màquines de vapor de 20 CV (1850) (Total Tous)
5200 fusos de mulle-jenny (1850) (Total Tous)
800 fusos de Selfactines (1850) (Total Tous)
75 telers compostos 1850) (Sant i Cia)
34 Jacquards 1850) (Sant i Cia)
2 generadors de vapor (1868) (Rotxoxo)
2 màquines de vapor 12 i 15 cv (1869) (Saladrigas)

Nombre d'operaris:

170 operaris (1850) (Sant i Cia)
160 operaris (1850) (Total Tous)

Arquitectura:

Construcció de la fàbrica (Riereta, 1802, Gassó)
Construcció de la casa (Sant Pau, 1804, Gassó)
Reedificació de la fàbrica n. 33-35 (1833, Tous)

Antoni Bonaventura Gassó i Borrull (Vilanova i la Geltrú 1752 - Barcelona 1824),¹ fill d'un fadrí botiguer de Vilanova i la Geltrú, es traslladà a Barcelona a finals de segle, on arribà a ser un important comerciant matriculat, membre de l'elit barcelonina i un dels primers polítics industrialistes. Fundà la seva pròpia casa de comerç, fent importació i exportació de mercaderies, especialment amb Rússia, nació que el

nomenà cònsol a Barcelona. El 1791 fou vocal i després secretari, de la Junta de Comerç en el període de 1792 a 1817, i ocupà el càrrec de secretari de la Reial Companyia de Comerç de Barcelona a Índies des 1792 fins a la seva dissolució².

Encara que no eren nobles, la família Gassó era enormement poderosa. Antoni Bonaventura Gassó es casà amb Eulàlia Arolas, filla del "corredor d'orella" Pau Arolas, que en aquells moments era cònsol de França. El matrimoni va tenir tres fills, dels quals, **Pau Fèlix Gassó i Aroles** (s. XVIII - Barcelona 1861),

acompanyà Bonaventura Gassó al front de la Junta de Comerç, actuant com a nucli políticoeconòmic i grup de pressió del sector mercantil. Com a comerciants matriculats varen constituir la companyia de comerç Antoni Bonaventura Gassó i Cia.,³ sense impedir la seva participació en altres múltiples societats mercantils, com la d'Antoni Amat i Cia.⁴

Arran d'una conjuntura econòmica alcista amb grans quotes de beneficis, la família Gassó va ser la promotora de la construcció d'una gran casa fàbrica situada al carrer de la Riereta, la més gran de la ciutat de principis del segle XIX. En plena fase d'expansió econòmica amb la introducció de la primera mecanització de la indústria, Bonaventura Gassó havia adquirit uns extensos terrenys, a les hortes superiors de Sant Pau del Camp, entre els carrers de Sant Pau i de la Riereta probablement en una data anterior a 1798, hortes que havien estat propietat del matrimoni Tomàs Bartra i Maria Inés Juli.⁵

El 5 de juliol de 1802 va sol·licitar una llicència d'obres per construir un edifici, deia unes "casas" textualment, de grans dimensions però amb la clara intenció de ser destinades a usos industrials. Tal i com evidencien els plànols presentats a l'Ajuntament⁶ d'autor desconegut i que més endavant es reproduïen, el front del carrer de la Riereta tenia una longitud de 500 pams (97 metres) i una alçada de cinc plantes, amb una distribució indiferenciada de 24 obertures a cada planta, que amagava al darrera una parcel·la d'una superfície prou important.

Considerant que Bonaventura Gassó era bàsicament un comerciant, només disposem d'una dada obtinguda del Registre de la Propietat que permet suposar una societat establerta entre Pau Fèlix Gassó i Erasme Gassó i de Janer, pare i fill del seu matrimoni amb una neta d'Erasme de Gònima,⁷ on hi figuraven com a copropietaris; és a dir els hereus de dues poderoses famílies de comerciants i fabricants i que faria entendre un repartiment dels costos de la gran inversió que significava construir de nou en nou aquest complex industrial. Aquesta hipòtesi però, no s'ha vist confirmada per cap document ni dada relativa a la formació d'una societat industrial, per la qual cosa també podríem trobar-nos davant la figura de l'inversor immobiliari interessat en les rendes industrials.

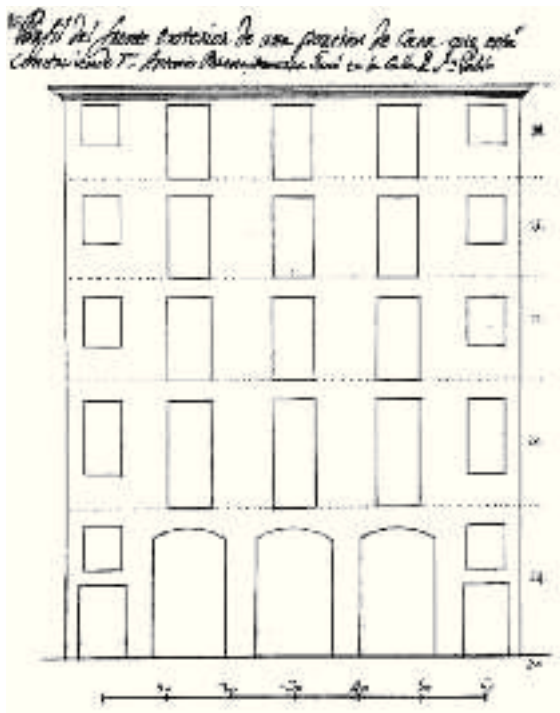
El 1804, Antoni Bonaventura Gassó sol·licitava també una nova llicència per aixecar un altre casal al mateix carrer de Sant Pau, de 5 plantes d'alçada i 71 pams d'amplada (13,77 metres), també d'autor desconegut⁸ i que presumiblement devia pertànyer al mateix complex industrial, i que en aquest cas ha estat possible identificar amb el número 80 (actual) del carrer de Sant Pau.

Creiem, però, que a partir del trencament del comerç marítim de 1804 i de l'inici de la Guerra del Francès, el 1808, es van malmetre les idees industrialistes dels Gassó i els devia obligar a paralitzar el projecte a l'espera de millors temps. En el mateix sentit també l'empre-

AHCB, Obreria C-67, 5 de juliol de 1802, "Perfil exterior de las casas que pretende construir de nuevo el Sr. Don Bonaventura Gassó en la calle de la Riereta". Sense signatura. Façanes i planta d'alineació del carrer Riereta i Sant Pau. El plànol indica a més la cessió de terreny al carrer de la Riereta.

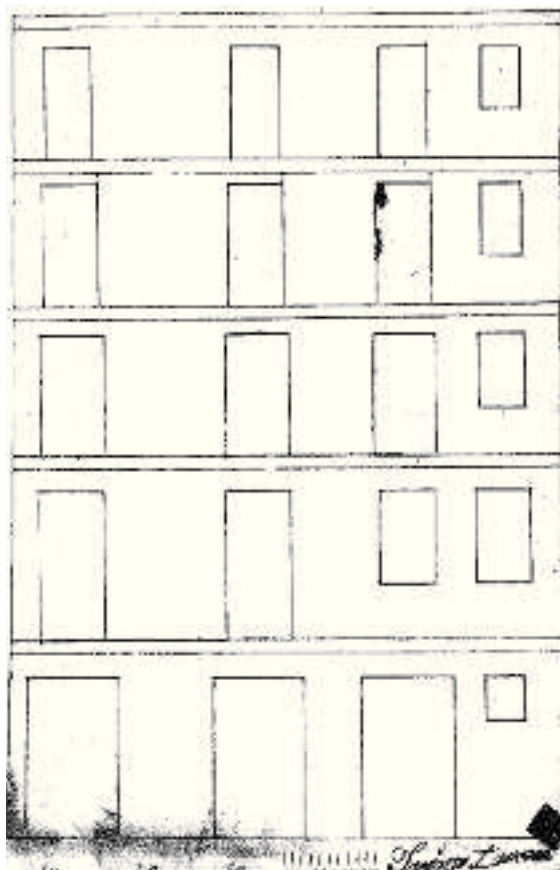
AHCB Obreria C-70, 13 de juny de 1804, "Antonio Buenaventura Gassó, del comercio...calle San Pablo...construir de nuevo...perfil", Façana sense signatura: "Perfil del frente exterior de una porción de casa que está construyendo Dn Antonio Buenaventura Gassó en la calle de Sn Pablo".

sa de comerç dels Gassó farà fallida en una crisi de la qual ja no es recuperaria, ni tan sols després de finalitzada la Guerra del Francès.

Els Gassó, a finals del segle XVIII, disposaven d'una residència o palau al carrer Barra de Ferro número 1 (actual) al costat del Palau Gomis, que va ser decorat amb pintures de: "...Apolo -las Horas- la Aurora y otras figuras mitológicas", de l'artista neoclàssic Pere Pau Muntanya (o Montaña) i Llanas (Barcelona, 1749 - 1803).⁹ El palau fou reformat per Antoni Bonaventura Gassó el 3 de febrer de 1807¹⁰ sota la direcció del mestre d'obres

AHCB Obreria C-74, 3 de febrer de 1807. "D. Antonio Buenaventura Gassó del Comercio... una parte del frente de su casa calle de la Barra de Ferro...derribar y reedificar." Pb+4p, 90 pams. Façana, signa Jacinto Izard, arquitecto.

AHCB Obreria C-74, 3 de juliol de 1807. "D. Antonio Buenaventura Gassó del Comercio...reedificación... calle de la Barra de Ferro, que linda con la de Dn. Francisco de Gomis...esquina Pozo de la Cadena". Aquest croquis ha permès la localització del Palau Gassó del carrer Barra de Ferro n. 1.

Jacint Izard.¹¹ Unes obres importants que implicaren la rectificació d'alineacions de la cantonada de Barra de Ferro amb Pou de la Cadena, per la qual cosa fou presentat un croquis el mes de juliol de 1807,¹² document que, precisament, és el que ha permès la seva identificació en la finca número 1 del carrer Barra de Ferro. Aquest edifici, a mitjan segle XIX es va veure afectat per l'obertura del carrer Princesa, que li configurà una nova façana posterior, reformada el 1858 pels arquitectes Joan Nolla i Cortès i Pau Jambriu i Badia. L'edifici està inclòs en el Catàleg del Patrimoni arquitectònic de Barcelona amb la denominació de "Casa Germans Duran".¹³

Elegits diputats a l'Assamblea de les Corts de Baiona del 1808, tant Antoni Bonaventura Gassó com el seu fill, Pau Fèlix Gassó, no hi pogueren assistir a causa dels esdeveniments bèl·lics. Bonaventura Gassó durant la Guerra del Francès, amb Barcelona ocupada i com a responsable dels proveïments de l'exèrcit ocupant, fou acusat de col·laboracionista, alhora que per altres qüestions seria considerat un inqüestionable patriota. Gassó es negà a fer el jurament a França, fou escollit com a hostatge i tancat a la Ciutadella, fins que obtingué la llibertat pel fet d'ésser cònsol de Rússia. Sense ésser advocat, defensà dos individus acusats de conspirar contra França, raó per la qual escriví la "Defensa ante comisiones militares francesas" (1808). Amb el retorn de Ferran VII, Gassó continuà al front de la Junta de Comerç fins a 1817. Autor del llibre *España con industria fuerte y rica* publicat l'any 1816¹⁴ i considerat com el primer manifest industrialista, Bonaventura Gassó elogiava la tasca de l'Escola de la Junta de Comerç i es lamentava que la guerra marítima de 1804 i la invasió napoleònica de 1808 haguessin impedit la continuïtat dels avenços de la indústria nacional. El llibre traçà les línies mestres del que seria el proteccionisme dels industrials catalans.

Durant l'inici de la dècada de 1820, la companyia de comerç Antoni Bonaventura Gassó i Cia. estava en crisi. La casa Gassó del carrer de Barra de Ferro va ser ocupada per la fàbrica de vels de Lluís Puig i Monjo,¹⁵ i el 1821 amb la pèrdua del mercat colonial, la societat Antoni Bonaventura Gassó i Cia. va fer suspensió de pagaments. Però Gassó, com la majoria dels fabricants i comerciants, va implicar-se en el Trienni Constitucional, i va ingressar a la Societat Econòmica Barcelonesa d'Amics del País el 24 de juny de 1822,¹⁶ i el seu fill Pau Fèlix Gassó i Aroles ocupà el càrrec de jutge de fet, elegit constitucionalment el 1822.¹⁷

Després de la suspensió de pagaments de 1821 i la mort d'Antoni Bonaventura Gassó el 1824, el patrimoni passà al seu fill i durant la dècada dels anys 30, una part dels edificis, el número 31 del carrer de la Riereta, va ser comprat pel polític liberal Marià Borrell on instal·là la seva fàbrica, que després seria regentada per Barto-

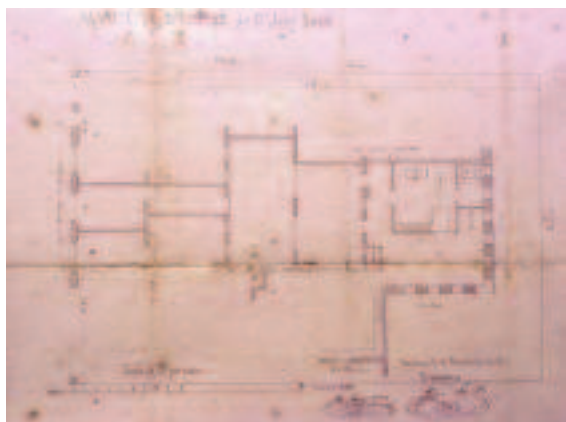
meu Gispert;¹⁸ i els números 33 i 35, que van ser ocupats per l'influent industrial del ram dels filats de cotó Nicolau Tous i Soler.¹⁹ Amb motiu de la reutilització d'aquesta fàbrica, Pau Fèlix Gassó va contribuir amb la part corresponent de les obres d'urbanització i clavegueram del carrer de la Riereta, realitzades el 1832.²⁰ En aquests edificis Nicolau Tous hi reedificà la seva casa fàbrica, l'any 1833, aprofitant probablement part de les antigues estructures existents i sembla que es va mantenir bona part del traçat original de la façana.²¹

Durant el bàrbar bombardeig de Barcelona pel general Espartero de 1842, les fàbriques dels Gassó com moltes altres, es veieren afectades amb importants danys materials, la qual cosa els obligà a efectuar-hi reparacions el 1843.²² El 1846 Pau Fèlix Gassó es ven la part de la fàbrica corresponent als números 33 i 35, i fa efectiu el títol de domini a Nicolau Tous i Soler, la part de la fàbrica que tenia llogada i la regentava des de l'any 1833.²³

Pau Fèlix Gassó i Aroles finalment abandonà l'activitat industrial i comercial. Havia consolidat la seva posició econòmica en casar-se amb una neta d'Erasme de Gònima. El fill d'aquest matrimoni, **Erasme Gassó i de Janer** (1799 - 1853), a mitjan segle fou un dels grans contribuents de Barcelona i ocupà càrrecs a la junta directiva de la Caja de Ahorros y Monte de Piedad de Barcelona (1849-1853).

La fàbrica del carrer de la Riereta, edifici que encara existeix, durant el segle xx va ser ocupat per diverses activitats. Com hem vist l'edifici ocupat per Nicolau Tous havia estat venut al mateix industrial l'any 1846, segons es dedueix de les dades del Registre de la Propietat. Posteriorment l'edifici restant va ser ocupat durant anys per la fàbrica de teixits de Sant y Cía., que a l'any 1850 tenia 75 telers compostos, 34 Jacquards i 170 operaris.²⁴

La matrícula industrial de 1856 enregistra la presència de 8 empreses, la majoria del ram tèxtil, les fàbriques de filats i teixits de Teodoro Castellet, Francisco Palà, Maria Carbonell, Armengol i Percanta, Vídua d'Antonio Fàbregas, Joan Ferrer, la fàbrica de cardes cilíndriques de Jacinto Oliveres i la fàbrica de tallar fusta de Francisco Oliveres.²⁵ L'any 1871, el fabricant d'aprestos Jsep Sant sol·licità la legalització de les calderes de vapor, sota la direcció de Pere Baqueros, mestre d'obres,²⁶ màquines construïdes i subministrades per La Maquinista Terrestre y Marítima.

AMCB, Exp. Fo 2364-C, 10 de novembre de 1871, José Sant fabricant d'aprestos, carrer de la Riereta n. 37. Planta legalització del vapor, signa Pedro Baqueros, mestre d'obres.

Joan Conti, l'any 1875, figurava com a nou propietari de l'edifici que aleshores ocupava, i sol·licità la instal·lació d'una màquina de vapor més, sota la direcció de l'enginyer industrial Fabià del Villar.²⁷ Diferents

industrials ocuparen la finca a la fi del segle, Agustí Dantrayga²⁸ amb un taller d'enquadernació, i Joaquim Marqués,²⁹ en un darrer procés de subdivisió de la propietat per plantes.

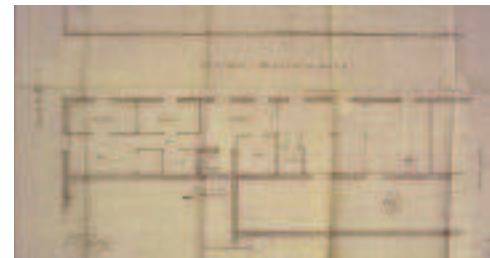

AMCB, Exp. Fo 2364-C, 20 de juliol de 1875, Juan Conti, carrer de la Riereta n. 37. Planta instal·lació de la màquina de vapor, Planta, signa Fabian del Villar, enginyer industrial

La matrícula industrial de 1906 enregistra encara a l'antiga casa fàbrica Gassó la presència de nombroses empreses caracteritzades per la seva petita dimensió i la seva mobilitat: quatre empreses del tèxtil, Bartolomé Giró, Marià Gras, Lluçà Roura i Castells, Antoni Tusquets, la fusteria i ebanisteria mecànica d'Antoni Oriol, una força mecànica de Joan Solemon i una fàbrica de xocolata en pedra de Josep Valenera.³⁰ Resulta doncs indiscutible que aquest gran edifici, a la llarga va acabar complint durant més d'un segle les funcions industrials per a les quals havia estat dissenyat.

La part de les edificacions encara existents al carrer de la Riereta presenten una tipologia de casa fàbrica, amb un pati central i les antigues "quadres" alineades amb el carrer, d'estructura tradicional, tenen una tramada de 6 metres d'ample. La façana està composta amb arcs rebaixats emmarcats en pedra a la planta baixa i falsos balcons, amb certes variacions respecte del projecte de 1802. Durant molts anys l'edifici, després dels usos industrials, va estar ocupat per habitatges, pensions i alguns tallers d'artistes i recentment ha estat reformat integralment per a habitatges i la seva façana totalment rehabilitada malgrat el buidatge interior.

Aquest edifici forma part del Catàleg del Patrimoni arquitectònic de Barcelona,³¹ sota la següent denominació: "Fàbrica Gassó (posteriorment Fàbrica Tous), carrer de la Riereta, 37 - 37 bis, carrer de Sant Pau, 84, i la següent descripció: "Fàbrica de filats de cotó anterior a l'any 1846, de la mateixa generació que la fàbrica Clavé i Fabra (carrers Carretes 68-76), que exemplifica el nou model arquitectònic (la fàbrica de pisos) adoptat per les fàbriques del Raval per respondre a les necessitats d'espai i llum del treball col·lectiu. L'edifici sobresurt per la seva tipologia d'estructura en patis interiors i per la grandària de la parcel·la...". Aquest nivell de protecció només afecta els números 37 i 37 C, assignant-li el nom de Fàbrica Tous erròniament, ja que aquesta estava situada als números 33 i 35, edifici actualment sense cap mena de protecció del patrimoni.³²

AMCB, Exp. Fo 504-U, 13 de gener de 1894. Agustí Dantrayga, taller d'enquadernació, instal·lació d'un motor a gas de ½ HP, carrer de la Riereta n. 37, 3er 2a . Planta. Signa Francisco Molins

Pati interior (Foto JAV, 1981)

Vista aèria de la casa fàbrica Gassó (Foto Google)

Imatges de la casa fàbrica Gassó, edifici rehabilitat el 2010 (Fotos JAV 2013)

NOTES

1 Tubau i García, Albert, "Antoni Bonaventura Gassó i Borrull, Vilanova i la Geltrú, 27 de novembre de 1752 – Barcelona, 6 de maig de 1824, pioner de la industrialització", Web Escola Politècnica Superior d'Enginyeria de Vilanova i la Geltrú. Barcelona, 2011.

2 Mestre i Campi, J. "Diccionari d'Història de Catalunya", Barcelona 1992.

3 Anònim, "Almanak Mercantil ó Guia de Comerciantes para el año 1802". Madrid 1802, Plaza de Barcelona, pg. 245.

4 Informacions facilitades per Alexandre Sánchez.

5 AHCB Gràfics N. Reg: 07367, (post 1798), Plànol dels terrenys i cases de particulars entre els carrers de Sant Pau, Riereta i Carretes. Planta, sense signatura. A baix, donant front al carrer de la Riereta, "Honors de don Bonaventura Gassó, que foren dels Pubills de Thomas Bartra y Maria Ygnés Bartra y Juli Conjugues."

6 AHCB, Obreria C-67, 5 de juliol de 1802, "Don Antonio Buenaventura Gassó, del comercio de esta ciudad...que posee en ella, en las calles Riereta y San Pablo en las que forma esquina una porción de terreno en el que pretende construir casas con arreglo a los perfiles...", Façana. Sense signatura

7 RPB Contaduria de Hipotecas, libro 8ª, folio 157. Carrer Riereta n. 35.

8 AHCB Obreria C-70, 13 de juny de 1804, "Antonio Buenaventura Gassó, del comercio...calle San Pablo...construir de nuevo...perfil", pb+4. Façana, sense signatura.

9 Subirana Rebull, Rosa Maria, Triadó, Joan-Ramon, "Art, història i ideologia. Programes de les cases i palaus barcelonins al segle XVIII", Pedralbes: revista d'història moderna, Núm.: 28 Vol.: I, 2008.

10 AHCB Obreria C-74, 3 de febrer de 1807. "D. Antonio Buenaventura Gassó del Comercio...una parte del frente de su casa calle de la Barra de Ferro... derribar y reedificar." Pb+4p, 90 pams. Façana, signa Jacinto Isard. AHCB Obreria C-74, 3 de juliol de 1807. "D. Antonio Buenaventura Gassó del Comercio...reedificación... calle de la Barra de Ferro, que linda con la de Dn. Francisco de Gomis...esquina Pozo de la Cadena". Discrepàncies amb alineacions. Croquis en planta d'alineacions, sense signatura.

11 No disposem de dades d'aquest professional de la construcció.

12 AHCB Obreria C-74, 3 de juliol de 1807. "D. Antonio Buenaventura Gassó del Comercio...reedificación... calle de la Barra de Ferro, que linda con la de Dn. Francisco de Gomis...esquina Pozo de la Cadena".

13 Ajuntament de Barcelona, "Catàleg del Patrimoni artístic de Barcelona", Casa Germans Duran, Carrers de Barra de Ferro n. 1, Princepsa n. 14, Pou de la Cadena n. 9. Nivell de Protecció: C, Qualificació urbanística 12e(p).

14 Es pot consultar la relació d'obres publicades disponibles: Catàleg Col·lectiu de les Universitats de Catalunya: Gassó i Borrull, Antoni Bonaventura, 1752-1824.

15 AHCB, Obreria C-81, 6 de juny de 1820, llicència presentada per Luís Puig Monju (o Monjo), teixidor de vels (mestre), per posar un rètol a la seva fàbrica del carrer Barra de Ferro (Casa Gassó). Disseny. Sense signatura.

16 SEBAP, Llista de socis, Gassó,, Antnio Buenaventura, data d'ingrès, 24/6/1821.

17 Arnabat Mata, Ramon, "Revolució i contrarevolució a Catalunya durant el Trienni liberal (1820-1823)", Tesi doctoral, UPF Barcelona 1999.

18 Vegeu casa fàbrica Borrell-Gispert.

19 Vegeu casa fàbrica Tous, Riereta.

20 AHCB Obreria C-110, 31 de març de 1832, "Pablo Felix Gassó... contribuir con la parte correspondiente de la cloaca que VE tinene mandado se construya en la calle de la Riereta...". Sense plànol.

21 AHCB. Obreria C-XIV caixa 113, 19 de gener de 1833, Nicolas Tous i Soler, "...edificar una casa fàbrica en el terreno que posee en la calle de la Riereta n. 5 (?)...", Façana. Signa Jacinto Torner.

22 AHCB, Obreria C-138, 9 de maig de 1843, "...Pablo Félix Gassó...casas fàbricas que posee en los n. 66 (84) de la calle San Pablo y n. 75 (37) con la de la Riereta...", Reparacions per bombardeig.

23 RPB, fol. 157, llibre 8º, Contaduria d'Hipoteques, Títol de domini 1846 "...Notario Juan Prats por Pablo Félix Gassó y Erasmo Gassó y de Janer a favor de Nicolas Tous y Soler...". (fol. 156, llibre 12, Occidente).

24 Graell, "Estadísticas...", 1850, anònim, "El Consultor", 1857: "Sant i Cia", calle San Pablo 84.

25 Veclus SL, Francesc Caballé i Reinald González, "Cens d'edificis industrials de Ciutat Vella", inèdit, 2012.

26 AMCB, 2364-C, 10 de novembre de 1871, José Sant, legalitzar les calderes de vapor, Planta, signa Pedro Baqueros, mestre d'obres.

27 AMCB, 2364-C, 20 de juliol de 1875, "...Juan Conti, nuevo dueño del local...instalar otra màquina...", Planta, signa Fabián del Villar, ingeniero industrial.

28 AMCB, 504-U (D-129), 13 de gener de 1894. Agustin Dantrayaga, taller d'enquadernació, instal·lació d'un motor a gas de ½ HP. Carrer de la Riereta n. 37, 3er, 2a . Planta. Signa Francisco Molins

29 AMCB, 1036 (D-41), desembre de 1899. Joaquim Marques i Farguella (anterior propietari Pedro Pedrosa) Fàbrica de xocolata. Llicència per instal·lar un motor elèctric de 5,75 cv, carrer de la Riereta 37 bis baixos.

30 Veclus SL, "Cens d'edificis industrials..." Op. Cit.

31 Ajuntament de Barcelona, Catàleg del Patrimoni arquitectònic, Fàbrica Tous, C. Riereta, 37 - 37 bis – c. Sant Pau, 84, Qualificació urbanística 12b(p), Nivell de protecció, Béns amb Elements d'Interès.

32 Vegeu casa fàbrica Tous, del carrer de la Riereta.

18. Casa fàbrica TORRUELLA

1802

Fàbrica de Teixits i Filats

Carrer de les Tàpies, n. 10

Carrer de les Hortes de Sant Pau s/n

Edifici desaparegut

Màquines:

53 telers i 46 màquines de filar (1802, Torruella)

1 vapor (1832, Tous)

1 vapor de 16 CV (1834, Tous)

1 vapor de 20 CV (1850, Tous)

5.200 fusos de mule-jenny (1850, Tous)

800 fusos de Selfactines (1850, Tous)

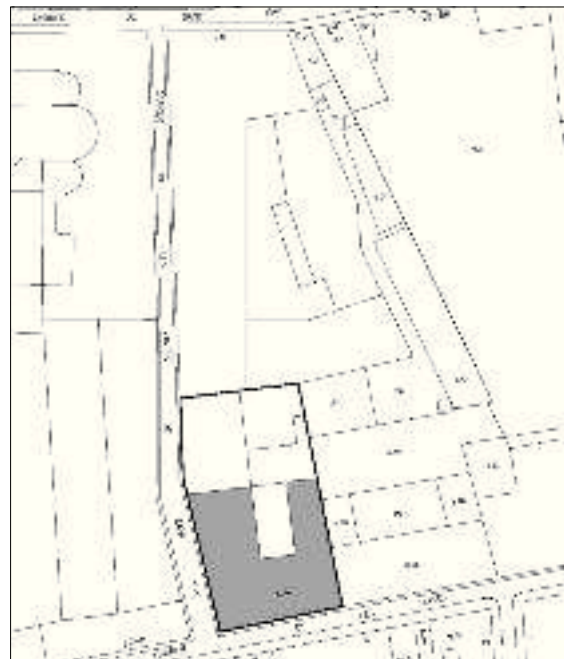
Nombre d'operaris:

160 operaris (conjunt, 1850, Tous)

Arquitectura:

Construcció de la casa fàbrica (1802)

Autor: Jeroni Pedrerol, mestre d'obres

Manel Torruella (o Torroella) (Olot, s. XVIII – s. XIX), conjuntament amb el seu pare, l'olotí **Miquel Torruella**, i amb l'argenter de Barcelona, **Joan Serra** (s. XVIII), el 1793 varen constituir la societat Serra, Torruella i Cia. Miquel Torruella era teixidor de mitges i estampador d'indianes d'Olot, a la Garrotxa, una comarca que gaudí d'una gran prosperitat econòmica i desenvolupament manufacturer.¹ Segons la investigació realitzada per J. K. J. Thomson,² l'any 1788 Miquel Torruella havia traspassat la fàbrica al seu fill Manel Torruella,³ encara que mantenia l'usufructe del negoci.

Manel Torruella, el soci més actiu de societat, havia contactat amb Pablo Serrano, un maquinista madrileny, procedent probablement de la Real Fàbrica de Hilados de Ávila, amb capacitat per construir models de la màquina de filar de tecnologia d'Arkwright, que seran en el futur conegudes com "angleses" o "contínues". Joan Serra era, a més d'argenter de professió, un negociant de Barcelona que durant el decenni de 1780 s'havia dedicat a la importació de cotó en floca dels Estats Units.⁴

La societat Serra, Torruella i Cia. es va crear el 19 de desembre de 1793 per a un període de cinc anys.⁵ Els termes del contracte comprometien els socis a posar a disposició de l'empresa "...todos los fondos..." necessaris, així com un nombre entre 25 i 30 "...maquinas sensillas con la mayor brevedad...", a més de posar a la seva disposició "...una de nueva invención, otra de cardar, otra de menuar, y otra de hacer metcha, las que están ya concluidas". Aquesta maquinària va ser la que es crearà "...por ahora..." a la ciutat d'Olot el maquinista Pablo Serrano, amb la intenció també de construir-ne tres més "...Máquinas de hilar de 48 usos de nueva invención...", amb la màxima brevetat possible, utilitzant "...los mancebos o mozos que sean necesarios". Els papers que havien de fer els socis capitalistes de l'empresa també estaven estipulats. El de Joan Serra havia de consistir en la compra de cotó en brut (a Barcelona), el de Manuel Torroella, fill de Miquel, era el de rebre el cotó a Olot, dirigir els processos de filatura i vendre el fil.

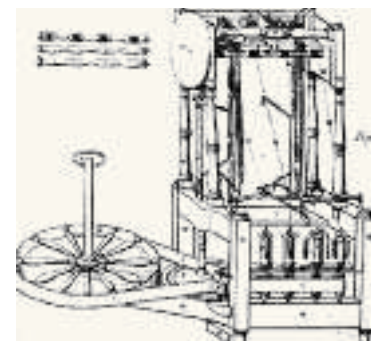
Pablo Serrano va ser, per tant, el responsable de la construcció de la màquina d'Arkwright per primera ve-

gada a Catalunya. Havia començat la seva construcció a Barcelona, el 17 d'agost de 1793 i va concloure amb èxit un prototipus que va servir per impulsar la posada en marxa de l'empresa. Va completar les altres tres màquines de filar per proporcionar un complet set de màquines, el 24 de març de 1794.

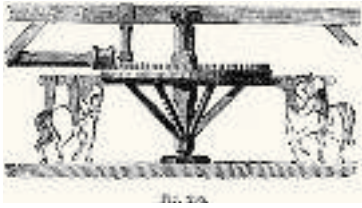
El mateix any la maquinària va ser enviada a la vila d'Olot, on els socis havien llogat un molí amb quatre batans situats al riu Fluvià davant del molí de farina de Jubi-nyà de la Parra a Sant Joan les Fonts, un poble a tres quilòmetres al nord d'Olot, on hi havia els millors recursos hidràulics de la Garrotxa. La fàbrica pertanyia a Antoni de Trinxeria⁶ i els seus inquilins eren una empresa francesa, Lajad Brun. El subarrendament de Serra i Torroella, va ser per quatre anys amb un lloguer anual de 200 lliures.⁷

El molí de Sant Joan de les Fonts no va poder funcionar a causa de la guerra amb la república francesa. La sort en el conflicte, inicialment a favor d'Espanya, es va tornar en contra en el curs de 1794, després d'una derrota a la batalla de l'Empordà. Conseqüentment Olot es trobava a prop del front. El mes de maig de 1794 van tenir lloc combats militars a la carretera de l'Empordà a Camprodon, que havia caigut en mans dels francesos i els mesos de febrer i març de 1795 a Llorona, a l'Alt Empordà, al nord. El mateix riu Fluvià es va convertir en una línia de defensa.

A principis de 1795, Serra, Torruella i Cia. ja s'havia traslladat a la capital catalana. L'activitat de la filatura sembla que va orientar-se cap a la producció de draps i teixits, productes escassos a Barcelona, per la qual cosa van adquirir 17 telers, començant la nova activitat el 15 de maig de 1795. El seu emplaçament va ser una casa fàbrica, arrendada per un lloguer anual de 1.200 lliures, que havia estat una manufactura d'indianes, situada davant de la capella de Sant Llàtzer, al costat de la fàbrica d'indianes d'Erasme de Gònima.⁸

Arkwright water-frame, el 1771 va ser primer accionada per mules a Cromford de Derbyshire, i posteriorment per energia hidràulica. Baines, E. *History of the Cotton Manufacture in Great Britain*, 1835.

Motor de cavalleries o mules, anomenats "vogis", en castellà "andarages" o "mal-acates" i en francès "manèges". Dalau-nay, Charles E. "Cours élémentaire de mécanique théorique et appliquée", París 1851, pg 303.

AHCB, Obreria C-67, 20 de març de 1802, "Perfil de Manuel Torruella Comerciante calle de las Tapias", Façana, signa Jeroni Pedrerol. El guardarrodes situat a l'esquerra indica la cantonada amb el carrer de les Hortes de Sant Pau.

Pablo Serrano tornà a ser el maquinista encarregat de muntar la maquinària, que durà uns quatre mesos, ja que s'hagué de substituir la font energètica del riu Fluvià per la construcció de tres motors "vogi" amb 6 mules, que accionaven uns eixos de transmissió horitzontals i 37 "rodes mitjanes del cap de les màquines" i 11 «rodes grans de les corretges de carda» que van incloure el 1799. Aquesta primera fàbrica de filats de Torruella estava equipada el 1799 amb 23 màquines de filar "anglese" o "contínues" i 35 simples, 10 de cardar, 10 metxeres, 10 de manuar i set de debanar.⁹

La societat Serra, Torruella i Cia. va cessar a la fi del mandat de cinc anys pel que inicialment s'havia establert, el desembre de 1798. Va ser Manel Torruella qui havia expressat el seu interès de desvincular-se, donant per motiu el seu desig de fundar la seva pròpia fabricació. Per això, en el curs de 1798 ja havia contractat per llogar un edifici per una renda anual de 1.100 lliures. Com era previst pels estatuts de la companyia, havia informat de les seves intencions sis mesos abans de l'expiració de la companyia, el juny de 1798. Des d'aquest moment no va participar més en la gestió de la fàbrica que havia estat iniciativa seva i, en conseqüència, Serra va obrir un procediment judicial a principis de 1799.

Manel Torruella s'establí com a comerciant a Barcelona, adquirint al carrer de les Tàpies, recentment obert per Antoni Nadal,¹⁰ una parcel·la contigua al fabricant d'indianes Pere Santaló de Tortellà, també de la Garrotxa,¹¹ que s'havia instal·lat a Barcelona cap al 1797. Tots dos olotins d'origen, Santaló i Torruella van comprar unes hortes a Sant Pau del Camp, al costat dels magatzems Nadal, per fer-se construir el 1802¹² una casa de nova planta projectada pel mateix mestre d'obres, Jeroni Pedrerol.¹³

El gran casal fet aixecar pel comerciant Manel Torruella era en realitat una tipologia de casa fàbrica urbana. Situada a les Hortes inferiors de Sant Pau a prop del port i de les rutes marítimes, tenia una façana de 28 metres d'amplada, quatre plantes d'alçada i una estructura tradicional de front de casa amb un pati central i les quadres de treball,

similar a la tipologia utilitzada pels Santaló. La façana del carrer de les Tàpies s'organitzava en quatre eixos verticals de portes i balcons, emmarcats amb pedra i amb arc pla, dels quals la segona porta per la dreta era la portalada que donava accés al pati de treball i a la sortida de mercaderies. Cada planta estava pautada per franges horitzontals, recollint les balconades.

Aquell mateix any de 1802 es fundà el Cos de fabricants de teixits i filats, depenent de la Junta de Comerç, al qual Manel Torruella s'hi integrà. Aquells anys hi havia a Barcelona quatre empreses que destacaven espe-

cialment: les de Joan Serra, Joan Vilaregut, Melcior Augé i la de Manel Torruella, equipada amb 53 telers i 46 màquines de filar.¹⁴ El 4 d'abril de 1803, Torruella demanava un nou permís per aixecar una segona edificació, també obra del mateix mestre d'obres Jeroni Pedrerol, una casa que estava emplaçada al carrer de Sant Oleguer, a poca distància de la fàbrica, si atenem a la descripció realitzada per la llicència d'obres.¹⁵

La casa fàbrica Torruella del carrer de les Tàpies, el 1829, ja devia haver tancat l'activitat, donat que en el Padró de fabricants no s'hi reflecteixen dades sobre aquesta indústria. A la seva avançada edat Torruella va cedir i arrendà, probablement a partir de 1829, les instal·lacions a un majordom procedent de les noves generacions de fabricants, Nicolau Tous i Soler, qui la modernitzà i ampliarà conservant la major part dels edificis de Torruella.

Nicolau Tous i Soler (Igualada 1795- Barcelona 1870)¹⁶ va néixer a Igualada el 1795, a l'actual carrer de Sant Josep número 10.¹⁷ Era net d'un pare igualadí del mateix nom, i fill de Nicolau Tous i Carreras i de Francesca Soler i Ferrer, una família amb dotze fills¹⁸ que havien abandonat el ram de la llana per passar-se a la manufactura cotonera. A principis del segle XIX aquesta primitiva indústria d'Igualada ja devia fer-se petita i decidiren abandonar la comarca de l'Anoia, per emigrar cap a la capital del Principat. Nicolau Tous i Soler, el 1815 ja devia residir a Barcelona, i el 1819 ja exercia de fabricant a la ciutat comtal.¹⁹

De mentalitat progressista i residint a Barcelona va ser elector parroquial el 1823, durant el Trienni Constitucional,²⁰ encara que no ens consta que rebés cap pena de repressió durant la dècada ominosa. Nicolau Tous i Soler es dedicà a la filatura del cotó amb èxit i reconeixement. L'any 1829 va ingressar com a membre de la Comissió de Fàbriques encapçalant els representants de la filatura.²¹

El 1829 era soci-director de la fàbrica de filats que figurava sota la raó social de Josep Fort i Cia., equipada amb 19 màquines de filar franceses, situada als Magatzems d'Antoni Nadal del carrer de les Tàpies número 9 (antic)²² corresponent a l'actual número 6. L'any següent, el 1830, aquesta empresa passà a denominar-se Tous, Fort i Cia. i el 1831 es feia amb el control de l'empresa sota la raó social de Nicolau Tous i Cia.²³ Gràcies a dades posteriors ara sabem que aquesta empresa s'havia desplaçat al llarg del carrer de les Tàpies llogant una antiga casa fàbrica del mateix carrer, construïda pel comerciant olotí Manel Torruella. Segons Roser Solà, aquesta fàbrica va ser l'establiment més important de filats de Barcelona, amb un índex de mecanització elevat, fins a 1831.

El 1832 Nicolau Tous i Soler, al corrent dels canvis tecnològics que s'acostaven, decidí invertir en la fàbrica de filats del carrer de les Tàpies amb la instal·lació el 1832, segons les seves pròpies paraules, de la segona màquina d'energia a vapor de la ciutat,²⁴ després de la fàbrica El Vapor. Aquest aspecte va ser recordat també el 1871, amb motiu de l'homenatge realitzat per l'Institut Industrial de Catalunya.²⁵ Les dades aportades per Olivier Raveaux²⁶ sobre la màquina de vapor de la fàbrica Tous del carrer de les Tàpies, de tecnologia desconeguda, indiquen que va ser muntada per Tous el 1834, amb una potència de 16 CV, possiblement una segona màquina, si donem per certa la muntada del 1832.

Tous actuà també el bienni de 1833-1834 com a supervisor dels llibres de la fàbrica de filats de Domènech Llorà i Joan Padró, supervisió escripturada notarialment en el mateix acte pel qual havia "cedit" maquinària de la seva propietat a Llorà i Padró.²⁷ El 1833, Tous havia començat també la construcció d'una segona fàbrica al carrer de la Riereta, sobre les antigues cases del comerciant Antoni Bonaventura Gassó.²⁸

AHCB, Obreria C-68, 4 d'abril de 1803. Manuel Torruella, comerciant... "casa calle que atraviesa desde la calle de las Tapias a la de Sant Pablo", pb+2p. Façana, signa Jeroni Pedrerol.

La casa de comerç del fabricant Manel Torruella al carrer de les Tàpies havia fet fallida, perquè l'any 1837 Nicolau Tous i Soler, com a "secuestrador" de la casa de Manel Torruella, s'havia convertit en el propietari dels béns i de la fàbrica que des de feia anys arrendava. Aquell mateix any iniciarà la reforma de la fàbrica del carrer de les Tàpies número 10,²⁹ amb la construcció d'unes "quadres" al carrer de les Hortes de Sant Pau, de 10 metres de façana i 10 de profunditat, obra de Joan Soler i Mestres.³⁰

Tous no es limità a la filatura, sinó que començà a invertir en la construcció de maquinària. L'any 1839 adquirí en societat la foneria i taller de maquinària de la Rambla de Louis Perrenod, que acabarà convertint-se en la foneria La Barcelonesa³¹ i el 1846, Tous es feu també amb la propietat d'una altra fàbrica arrendada al carrer de la Riereta, comprant l'edifici a Pau Fèlix Gassó i Erasme Gassó i de Janer. Finalment, el 1850 les fàbriques de Barcelona de Nicolau Tous i Soler sumaven una potència de 20 CV, 5.200 fusos de *mulle-jenny*, 800 fusos de Selfactines i 160 operaris.³²

Nicolau Tous i Soler havia modernitzat les instal·lacions de la fàbrica Torruella introduint-hi la força del vapor i les havia ampliat, conservant la major part dels edificis de Torruella. El 1868, Tous encara hi realitzava millores tecnològiques a la fàbrica del carrer de les Tàpies. L'edifici, en una data indeterminada, va ser enderrocat amb motiu de la reforma urbanística del sector de Sant Pau del Camp.³³

AHCB Quarterons Garriga i Roca, 1858. A l'esquerra la casa fàbrica Torruella, construïda a partir de 1802, després fàbrica Tous, que conservà la major part dels edificis de Torruella.

cada banda, devien traficar amb el contraban i fàcilment també amb la transferència tecnològica francesa.

7 ACÁ, RA, Registros, no 1119, ff. 261-262. Citat per Thomson, J. K. J. "Olot, Barcelona..."

8 Thomson, J. K. J., "Olot, Barcelona..."

9 Sánchez, Àlex, "Crisis económica y respuesta empresarial. Los inicios del sistema fabril en la industria algodonera catalana, 1797-1839", Universitat de Barcelona, 2000. pg. 496.

10 Vegeu Magatzems Nadal.

11 Vegeu casa fàbrica Santaló.

12 AHCB, Obreria C-67, 20 de març de 1802, "Manuel Torruella (o Torroella), comerciante...cerca de las casas de Nadal...edificar una casa...", Façana, signa Jeroni Pedrerol.

13 Jeroni Pedrerol procedent d'una família de mestres de cases, Segons Arranz fou investit Mestre de la Confraria de Mestres de Cases i Molers l'any 1785. Treballà principalment per a famílies de fabricants. Autor d'una de les cases dels Amat (1799) de les fàbriques de Pere Santaló (1802) i Manel Torruella (1802) del carrer de les Tàpies, les cases de Manel Torruella (1803), la de Maria Ignàcia Formentí (1818) i la reforma de la fàbrica de Jacint Ramon (1819).

14 Sánchez, Alex. "La era de la manufactura algodonera en Barcelona, 1736-1839", Estudios de Historia Social, 48-49, 1989, pg. 65-114.

15 AHCB, Obreria C-68, 4 d'abril de 1803. Manuel Torruella, comerciant... "casa calle que atraviesa desde la calle de las Tapias a la de Sant Pablo...", pb+2p. Façana, signa Jeroni Pedrerol.

16 Mestre i Campi, J. "Diccionari d'Història de Catalunya", Barcelona 1992. Dades biogràfiques de Nicolau Tous i Soler (Igualada 1796- Barcelona 1870).

17 Ajuntament d'Igualada, "Patrimoni Històric i Arquitectònic d'Igualada".

18 Un dels fills, el novè, Josep Tous i Soler es farà religiós i ingressarà a l'ordre dels caputxins. Nota biogràfica de Jöhri, Mauro, "El Beato José Oriol y Soler, sacerdote capuchino (1811-1871)", 2010.

19 AFTN, Comisión Representativa de Fábricas, llibre "Mayor 1808-1825", llibre 5. Citat per Roser Solà.

20 Arnabat Mata, Ramon, "Revolució i contrarevolució a Catalunya durant el Trienni liberal (1820-1823)", Tesi doctoral, UPF, Barcelona 1999.

21 Solà i Montserrat, Roser, "L'Institut Industrial de Catalunya i l'associacionisme industrial des de 1820 a 1854", Ed. Abadia de Montserrat. 1997.

22 Graell, "Padrón General...", Barcelona 1829.

23 Sánchez, Àlex, "Nicolau Tous i Soler (1795-1870), dins de Cabana, F. "Cien empresarios catalanes", Barcelona 2006, pg. 40.

24 AMCB, 1963 Cbis, 11 d'abril de 1868, Nicolas Tous, propietari, legalització de dos generadors instal·lats des de 1856 de 20 c.v. i 8 atm., "...es la segunda máquina de vapor instalada en la ciudad en 1832..."

25 Instituto Industrial de Cataluña, "Tributo dedicado a la memoria de Dn. Nicolás Tous y Soler, por el Instituto Industrial de Cataluña", Barcelona 1871.

26 Raveaux, Olivier, "Los fabricantes de algodón de Barcelona (1833-1844). Estrategias empresariales en la modernización de un distrito industrial", UMR Telemme, Aix-en-provence, Revista de Historia Industrial, n. 28. Año XIV. 2005. 2.

27 Sánchez, Alexandre, "La era de la manufactura...", pg. 108. Op. Cit.

28 Vegeu casa fàbrica Tous, carrer de la Riereta 33, 35.

29 Vegeu casa fàbrica Tous del carrer de les Tàpies, 10.

30 AHCB, Obreria C-126, 21 de febrer de 1837, "Nicolas Tous y Soler, secuestrador de la casa de Manuel Torruella, calle de las Tapias n. 10...elevar en dicha casa una parte del edificio que mira al callejón llamado de la huerta de San Pablo...", "Perfil o fachada que propone continuar en la casa propia de Manuel Torruella en el frente que mira al Callejón llamado de la Huerta de Sn Pablo de esta Ciudad", signa Joan Soler i Mestres.

31 Vegeu Fàbrica Perrenod.

32 Graell, "Estadísticas...", 1850.

33 Vegeu casa fàbrica Tous del carrer de les Tàpies, 10.

NOTES

1 Sobre el desenvolupament econòmic de la Garrotxa i com a zona de transferència tecnològica, vegeu el que s'ha dit anteriorment sobre la casa fàbrica Santaló.

2 Thomson, J. K. J., "Olot, Barcelona and Avila and the introduction of the Arkwright technology to Catalonia", University of Sussex, UPF Barcelona 2001.

3 Arxiu manual notarial d'Olot, Sayol, per 1788, ff. 74V-77R, acte de 7 febrer 1788]. Citat per Thomson, J. K. J., "Olot, Barcelona..."

4 Thomson, J. K. J., "Olot, Barcelona..."

5 ACA, Aud., RCC, Pl 7450, ff. 1-3, citat per Thomson, J. K. J. "Olot, Barcelona..."

6 Els Trinxeria, era la família noble d'Olot, on encara existeix la casa de Can Trinxeria, la seva residència del segle XVIII. Eren nobles austríacs procedents de la pagesia del Conflent i especialment a Prats de Motlló on històricament havien liderat la resistència a l'Estat francès. Situat a cavall de la frontera entre els dos estats, amb interessos a

Période 1808-1856

Registre de fàbriques

Període
1808-1856

Nota dels autors: El Registre de fàbriques s'ha treballat sobre una restitució parcel·laria del plànol Martorell de 1932.

Registre de fàbriques de la Ciutat Antiga

Període 1808-1856

1	CASA FÀBRICA VILUMARA	1819	Carrer de St. Pere Més Baix n. 42
2	CASA FÀBRICA SOLER	1821	Carrers d'en Rull n. 9, Nou de St. Francesc n. 7
3	CASA FÀBRICA RIBAS I SOLÀ	1826	Carrer de St. Pere Més Baix, n. 65
4	CASA FÀBRICA FAURA	1829	Carrers de St. Pere Més Alt, n. 57, de Trafalgar n. 48
5	CASA FÀBRICA RAMONEDA	1829	Carrer de St. Pere Més Alt n. 43-45, Trafalgar 36
6	CASA FÀBRICA VILLEGAS	1829	Carrer de St. Pere Més Alt n. 19
7	CASA FÀBRICA GIRONA	1831	Carrer de Freixures n. 2
8	CASA FÀBRICA JUNCADILLA	1836	Plaça de St. Pere n. 4a, 4b
9	CASA FÀBRICA ACHON	1838	Carrer de St. Pere Més Alt n. 13
10	CASA FÀBRICA ALTAYÓ	1840	Carrers de St. Pere Més Baix n. 19, Mare de Déu del Pilar n. 3
11	CASA FÀBRICA MORULL	1850	Carrer de St. Pere Més Baix n. 39
12	CASA FÀBRICA MANENT	1851	Carrer de St. Pere Més Alt n. 16
13	CASA FÀBRICA MASRIERA	1856	Carrer de St. Pere Més Baix n. 63
14	CASA FÀBRICA SERT I SOLÀ	1865	Carrer de St. Pere Més Alt n. 49-55
15	CASA FÀBRICA CIRICI	1878	Carrer de St. Pere Més Alt n. 31

01. Casa fàbrica VILUMARA

1819

Fàbrica de teixits de seda i de mescla

Carrer de Sant Pere Més Baix n. 42

Edifici existent

Màquines:

91 telers (1857)

Nombre d'operaris:

273 operaris (estimats 1857)

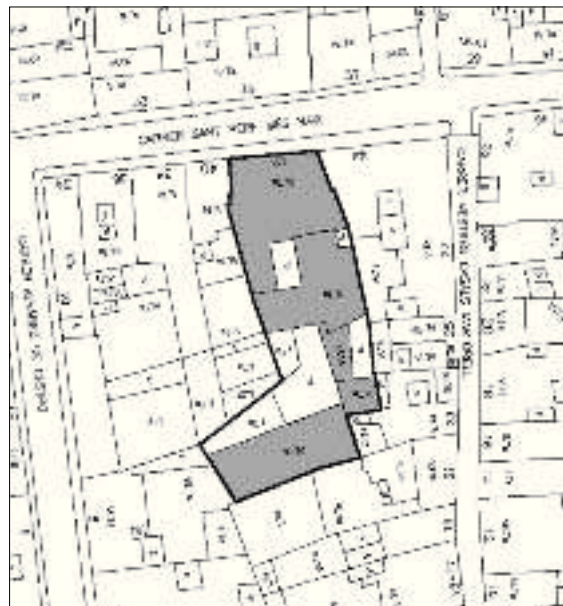
Arquitectura:

Construcció de la casa (finals s. XVIII)

Rètol de la fàbrica (1835)

Reconstrucció de la quadra (1858)

Autor: Josep Simó i Fontcuberta, arqte.

La crisi de la Guerra del Francès havia significat la paralització de l'economia de la ciutat durant set anys i, per a les fàbriques d'indianes del segle anterior, el definitiu abandonament d'aquesta mena d'espais. Amb la ciutat de Barcelona incomunicada de la resta de l'Estat, el 1812 una part dels fabricants passaren a presidir l'Ajuntament, amb les figures de Melcior de Guàrdia i d'Ardèvol, en el càrrec de *maire*, i Ramon Bonaplata en el de regidor. Aquesta actitud pactista ajudà a mantenir l'estructura industrial intacta, malgrat l'enfonsament del mercat de les indianes, però sense pèrdues patrimonials, com havia succeït en altres indrets del Principat.

De les experiències capdavanteres del segle XVIII, s'havia superat la guerra amb la infraestructura antiquada però gairebé intacta, es recuperà la filatura, dominada pel cotó, i es reutilitzà el patrimoni del segle anterior, les antigues fàbriques d'indianes. Amb aquest marc econòmic, la fi de la Guerra propicià una lenta recuperació i renovació dels sectors més tradicionals de les antigues indústries.

Els Vilumara (o Vilomara) de Barcelona eren una família de la Catalunya interior. Procedien –segons dades de la família– de la casa del Pont de Vilumara, can Vilumara, a la comarca del Bages;¹ a partir del segle XVII s'havien instal·lat a la vila de Manresa, on exercien de fabricants seders.

Domènec Vilomara (s. XVII - Barcelona 1693), fill del comerciant de la seda de Manresa, el 1676 entrà d'aprenent de veler, és a dir de seder, a la ciutat de Barcelona. Els seus nets, Jacint i Antoni Vilomara, residiren al carrer de la Bòria de la ciutat de Barcelona.

Jacint Vilomara (Barcelona 1702 – Id. 1761)² havia fet comprar el 1729 una casa al carrer de Sant Pere Més Alt. El 1758, ocupava també una altra casa del carrer de Montcada. Va ser proposat i elegit Prohom per la segona terna del Gremi de Velers de la ciutat el 1729 i “creder” del 8 de gener de 1731 a febrer de 1732. La crisi de les sederies tradicionals els portà, però, a tots dos Jacint i Antoni Vilumara a la condició de “pobres de solemnitat”.

L'any 1819, un fill d'**Antoni Vilomara** (s. XVIII) i d'Eulàlia Civit, **Vicenç Vilomara i Civit** (¿-Barcelona 1831) estava enregirat com a mestre del gremi de velers,³ i residia al carrer d'en Mòneg número 4 (actual), casa que feia cantonada amb el carrer de Sant Pere Mitjà, on hi tenia una botiga, l'habitatge i els obradors en els pisos més alts, edifici que encara existeix i que forma part del Catàleg del Patrimoni arquitectònic de la ciutat.⁴

El seu fill, **Ramon Vilumara i Broquetes** (Barcelona 1800-íd 1869),⁵ residí també al carrer d'en Mòneg número 4, i exercia com a teixidor de vels. Fou el membre de la família que consolidà una pròspera indústria sedera amb la creació de la societat Ramon Vilumara i Cia., destinada al teixit de vels, empresa documentada des de 1835, quan va sol·licitar llicència per posar el rètol de la fàbrica.⁶

La companyia Ramon Vilumara i Cia., devia estar instal·lada també en una antiga casa fàbrica del carrer Sant Pere Més Baix número 67 (antic), on Ramon Vilumara, l'any 1842, s'hi anunciava com a fabricant de teixits de seda i de mescla.⁷ Segons els arxius familiars, el 24 d'octubre de 1846 Ramon Vilumara comprà la casa del carrer de Sant Pere Més Baix número 42 (actual), probablement la mateixa casa que feia referència a l'antic número 67, lloc on anirà a viure al pis principal i on hi tindrà el despatx i la fàbrica. L'edifici era originàriament una antiga casa fàbrica edificada a finals del segle XVIII, que Ramon Vilumara reformà de forma important, efectuant remuntes i edificant en el seu interior una nova “quadra” segons llicència de 1858.

Ramon Vilumara el 1831 s'havia casat en segones

AHCB Obreria
C-120, 12 de novembre de 1835,
“Ramon Vilumara, texedor de vellos...mostrador encima de la puerta...calle más baja de Sn Pedro”.
Dibuix, sense signatura.

La Fàbrica Vilumara va reutilitzar un edifici del segle XVIII, a Sant Pere Més Baix 42. (Foto JAV 2013)

núpcies amb Eulàlia Escuder i Fàbregas, germana del fabricant d'indianes i seder Joan Escuder i Fàbregas, amb una fàbrica establerta a la Plaça de Sant Pere,⁸ que aportà una substancial legítima que contribuï a la gran expansió de la sederia Vilumara durant els anys quaranta i cinquanta,⁹ unes personalitats que foren la inspiració d'una de les novel·les de costums de l'època, *La Fabricanta*,¹⁰ que retratà l'ascens social del protagonista, "de veler a fabricant", fent una reconstrucció idealitzada del treball d'ofici i de menestral de mitjan segle i de la Barcelona dels teixidors de vels, alhora prestigiosos i crepusculars.¹¹

Carrer de Sant Pere Més Baix número 42 (Aèria Google)

Ramon Vilumara havia estat president del Col·legi Major de l'Art de la Seda cap al 1848.¹² Havia tingut dos fills del primer matrimoni, Francesc i Josep que s'associaren formant nova una companyia. **Josep Vilumara i**

Saus (s. XIX) aviat es desvinculà de la fàbrica paterna per dedicar-se a la importació de material industrial i al descompte de lletres.¹³ **Francesc Vilumara i Saus** (Barcelona 1826-íd 1878)¹⁴ s'ocupava d'una fàbrica de teixits pròpia, a la casa fàbrica Cantarell de carrer de Mònc número 14.¹⁵ Francesc s'encarregarà també de regentar la fàbrica Vilumara Germans i Cia., que va arribar a ser una de les sederies més importants de Catalunya.

La societat Vilumara Germans i Cia. era citada l'any 1857 com a fàbrica de teixits de seda al carrer de Sant Pere Més Baix número 42.¹⁶ Amb els anys es convertí en una companyia emergent, amb un total de 91 telers que invertia en tres tipus de sederies: corbates, mocadors de coll i de cap i vestits de *glacé*.¹⁷ El 1858, els Vilumara presentaren una llicència per edificar una quadra interior. Aquest projecte ve ser realitzat per l'arquitecte Josep Simó i Fontcuberta,¹⁸ amb un traçat historicista, utilitzant una estilització de les antigues finestres "coronel·les". Aquest edifici, avui dia encara existent, es situà en l'espai interior del pati d'illa.¹⁹

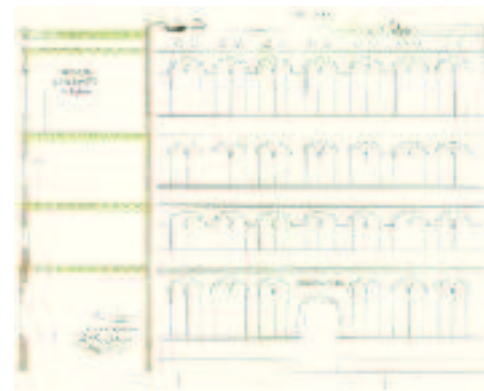
El 1860 la companyia Vilumara Germans i Cia. participà a l'Exposició Industrial de Barcelona, amb un assortiment de teles de seda per a mobles i tapisseries, teles de seda per a paraigües, *glasé* amb vellut de seda negre, i un altre *glasé* per a mocadors i corbates i un vestit per a S.M. la Reina.²⁰

Per tal de facilitar les operacions financeres, Ramon Vilumara, conjuntament amb els dos fills, fundà el mes d'abril de 1862 la Caixa Vilumara,²¹ institució de Crèdit Mutu Fabril i Mercantil, que el 1873 comprà l'edifici de la Rambla, al Passatge de la Banca número 7, per ubicar-hi la seva seu. Actualment ocupat pel Museu de Cera, és un edifici dissenyat per l'arquitecte Elies Rogent entre 1869 i 1882 per a la Caixa Vilumara, on es conserven encara les caixes fortes originals i les principals sales i decoracions pintades per Maurici Vilomara, i el seu amic escenògraf Oleguer Junyent. L'edifici forma part del Catàleg del patrimoni de la Ciutat.²²

A partir de la Caixa Vilumara, Francesc Vilumara i Sans, creà també la societat Vilumara, Taltabull, Sedó i Cía., entitat que finançà el sector industrial²³ i la societat de Crèdit Mutu Fabril i Mercantil Vilumara, Bianchi i Cía. amb un capital de 195.750 duros, fundada el 1862 i dissolta el 1866.²⁴

El 1863, Francesc Vilumara i Sans comprà la finca anomenada El Suïzo, situada a l'actual Plaça Francesc Macià, entre la Travessera i Diagonal, en el terme municipal de Gràcia, on hi construirà una nova fàbrica, però continuaran obertes les instal·lacions del carrer de Sant Pere Més Baix número 42. Avançava aleshores amb el vent a favor, afegia a les seves fàbriques de la Barcelona vella, –la del carrer Mònc, la de Sant Pere més Baix²⁵ i la dels Escuder de plaça de Sant Pere– un nou punt de producció, més modern i parcialment mecanitzat, i disposava d'un molt solvent coixí financer que alhora que el protegia de la crisi industrial l'enlairava al capdamunt de la sederia catalana,²⁶

El nou establiment de Gràcia, de 300.000 pams quadrats de fàbrica per a l'elaboració preferent de mocadors de seda, simbolitzava a la perfecció la lògica tecnològica, laboral i empresarial que s'estava introduint a la sederia catalana: "Toda la maquinaria procede de Suiza y consta de 80 telares mecánicos, 50 telares a mano, una bonita sección de impresión de los dibujos y el motor a vapor de 30 caballos de fuerza, que pone en movimiento toda la citada maquinaria."²⁷

AMCB 1858 Vilumara, Núm d'Exp.: Fo-106/1858. "Baixa de Sant Pere 42. Ramon Vilumara. Construir Casa a l'Interior de la Illa Per a Fabricació". Façana i Planta. 16 d'agost de 1858, signa Josep Simó i Fontcuberta.

Fàbrica de sederies de Francesc Vilumara a la Travessera de Gràcia. Fotografia corresponent a la perllongació de la Diagonal, aproximadament de 1907. "Barcelofilia, Inventari de la Barcelona desapareguda". <http://barcelofilia.blogspot.com.es/2011/03/sederies-vilumara-1865-1907.html>.

Francesc Vilumara també comprà, el 1875, l'antiga fàbrica situada a la Plaça de Sant Pere número 4, edificada per Jeroni Juncadella el 1836 i posteriorment propietat de Joan Escuder i Fàbregas.²⁸ Aquesta fàbrica de filats i teixits de seda havia estat una institució fundada pel gremialista Joan Escuder i Anglada, cònsul primer de l'Art Major de la Seda entre 1836 i almenys 1842. La seva fàbrica de filats i teixits de seda de la plaça de Sant Pere valia, l'any 1855, gairebé 1.700.000 rals, sedes i gèneres a part.

En morir prematurament Francesc Vilumara i Saus, el 1878 als 52 anys, el seu fill **Francesc Vilumara**, tenia encara 14 anys. En el testament nomena tutor el seu amic íntim Francesc de Paula Rius i Taulet; document on hi consten encara les fàbriques de la Travessera de Gràcia núm. 43, del carrer més Baix de Sant Pere núm. 42 i la del carrer d'en Mòneg número 4. La vinculació familiar amb la casa matriu de Sant Pere Més Baix es mantenia encara l'any 1900 quan hi va néixer, al pis principal del número 42, **Josep Maria Vilumara i Carre-ras** (Barcelona 1900-¿).²⁹

La família disposava de Can Vilumara, una masia a Cabriels que era propietat de la branca Vallet Nubiola Vilumara, on hi coincidiren Ramona Vilumara i Curtoy i l'escriptora Dolors Monserdà. També Josep Vilumara va fer-se una casa al carrer de Fontanella,³⁰ obra del mestre d'obres Antoni Robert, autor de l'ampliació de la casa fàbrica Ramoneda.³¹

Arran de l'obertura de l'Avinguda Diagonal, aquesta fàbrica de sederies quedà afectada, i en conseqüència l'Ajuntament de Barcelona l'expropià, l'enderrocà, i la traslladà al municipi de l'Hospitalet de Llobregat. L'any 1907, mentre s'enderrocava aquest edifici, s'inaugurava la nova fàbrica Vilumara de l'Hospitalet de Llobregat, des d'un principi popularment anomenada "Les Sedes".

És conegut el fet que en un dels pavellons de la fàbrica Vilumara de l'Hospitalet s'hi va establir un estudi-taller amb alumnes de l'Escola d'Arquitectura i de Francesc Galí i es va convertir en un lloc de treball i de trobades per parlar i discutir d'art, d'arquitectura, de música, de natura, etc. S'hi trobaven els germans Puig i Gairalt de l'Hospitalet, l'escultor Rafael Solanich, els arquitectes Antoni Gaudí, Joan Bergós i Lluís Bonet, l'escultor Esteve Monegal, etc. Aquest any es construï els Quatre Gats, que fou un edifici de la família de l'esposa d'en Francesc Vilumara, obra de l'arquitecte Puig i Cadafalch.³²

El 1915 el Banc de Barcelona absorbeix la Caixa Vilumara i l'any següent passa a la societat Crédito y Docks de Barcelona. Aquell mateix any de 1915, en obrir el nou despatx comercial del carrer Casp cantonada amb Bailén, es tanca definitivament el del carrer de Sant Pere Més Baix número 42. El desembre de 1982, es tan-

AHCB Gràfics Número de Reg: 03741, s/d, "Casa de D. José Vilumara construida en Barcelona, calle Fontanella, proyecto de D. A. Robert, planta del piso pral...", signa A. Robert.

ca la fàbrica Vilumara de l'Hospitalet i el 1996 és designada com a "Element del Patrimoni Industrial de Catalunya" pel Museu de la Ciència i de la Tècnica.³³

La casa fàbrica Vilumara, del carrer de Sant Pere Més Baix núm. 42, és un edifici que avui encara existeix i forma part del Catàleg del Patrimoni arquitectònic de la ciutat,³⁴ amb la següent descripció:

"Edifici d'habitatges i antiga fàbrica tèxtil Vilumara. Final XVIII; reforma del tercer i coronament: XIX; remunta: XX; fàbrica: 1860, aprox. Descripció: L'edifici, de la darrerria del segle XVIII o potser dels primers anys de la centúria següent, conserva d'aleshores el portal i les dues primeres plantes, amb balcons de ferro forjat i rajoles i emmarcament de pedra molt particular. En ple segle XIX foren reformats el tercer pis i la cornisa que, al seu temps, fou mutilada en la remunta afegida posteriorment. Al fons d'un segon pati interior, centrat per un parterre amb una palmera, és visible la façana de l'antiga fàbrica tèxtil Vilumara, datable pels volts del 1860, amb bífores neoromàniques amb columnetes de ferro colat".

En conclusió, tant l'edifici original del carrer d'en Mòneg número 4 com el del de Sant Pere Més Baix número 42, corresponen a les clàssiques tipologies de cases fàbrica, on es combinava tant la residència com treball, des de la segona meitat del segle XVIII.

La casa fàbrica del carrer de Sant Pere Més Baix número 42 és un edifici construït a la darrerria del segle XVIII, i corresponent a la citada tipologia, amb un cos de casa que donava front al carrer de Sant Pere Més Baix, amb la "quadra" situada al seu interior. Aquest edifici havia estat adquirit el 24 d'octubre de 1846 per Ramon Vilumara, molt probablement a un fabricant d'indianes del segle anterior.

La "quadra" edificada a l'interior del pati de treball, al qual s'hi accedeix per un petit passatge, com hem vist, havia estat construïda l'any 1858, molt probablement en substitució d'una altra quadra més antiga, segons un projecte neo-medievalista de l'arquitecte acadèmic Josep Simó i Fontcuberta.

Fototeca.cat. Targeta amb la seva fàbrica de Gràcia, 1896.

Casa fàbrica Vilumara al carrer de Sant Pere Més Baix número 42. Edifici construït a la darrereria del segle XVIII. (Foto JAV 2013)

Sant Pere Més Baix número 42 : Quadra construïda l'any 1858 segons un projecte de l'arquitecte Simó Fontcuberta. (Foto JAV 2013)

NOTES

1 Web Família Vilo-Vilumara.

2 Molas, P. "Los gremios barceloneses del siglo XVIII", Madrid 1970.

3 1819. 26 de gener: "Entrades d'aprenents" "Nom dels Mestres: Vice-nç Vilomara; Nom dels aprenents: Jaume Mas i Casamada". Web Família Vilo-Vilumara.

4 Ajuntament de Barcelona, Catàleg del Patrimoni arquitectònic de la ciutat, Edifici d'habitatges del segle XVIII, carrer d'en Mònec núm. 4, Id: 1328, Nivell de protecció B i una qualificació urbanística 12c (p).

5 Mestre i Campi, J. "Diccionari d'Història de Catalunya", Barcelona 1992.

6 AHCB Obreria C-120, 12 de novembre de 1835, "Ramon Vilumara, texedor de velos...mostrador encima de la puerta...calle más baja de Sn Pedro". Dibuix, sense signatura.

7 Anònim, "Guía de forasteros en Barcelona..", 1842: Fabricants de teixits de seda / Fabricants de teixits de mescla. Ramon Vilumara, carrer de Sant Pere més baix, 67 (antic).

8 Vegeu casa fàbrica Juncadella-Escuder, Plaça de Sant Pere número 4.

9 Solà, A. "La indústria sedera a Barcelona al segle XIX", dins de "El món de la seda i Catalunya", Terrassa 1991. 2005 Família Vilo-Vilumara: Segons les dades familiars, estariem parlant dels Escuder i Fàbregas.

10 Monserdà, Dolors, "La fabricanta. Novela de costums barceloninas (1860-1875)", Barcelona: Llibreria Francesch Puig, S.A. 1904.

11 Garcia i Balañà, Albert, "La fabricació de la fàbrica. Treball i política a la Catalunya cotonera (1784-1874)", Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 2004.

12 "Barcelofília, Inventari de la Barcelona desapareguda".

<http://barcelofilia.blogspot.com.es/2011/03/sederes-vilumara-1865-1907.html>.

13 Mestre i Campi, J. "Diccionari ..."

14 Mestre i Campi, J. "Diccionari ..."

15 Vegeu casa fàbrica Cantarell.

16 Anònim, "El Consultor", 1857, citat per Benet.

17 Orellana, Francisco José, "Reseña completa descriptiva y crítica de la Exposición Industrial y Artística de productos del principado de Cataluña", Estab. Tip. de J. Jesús, 1860, pg. 219-228 / Giménez y Guitied, Francisco, "Guía fabril e industrial de España, Madrid". Librería Española, 1862. pg. 32-33. Sobre "Vilumara Germans": Solà Parera, Àngels, "La indústria sedera a Barcelona al segle XIX", dins de "El món de la seda i Catalunya", Terrassa 1991, pg. 262-265. / Citat per Garcia i Balañà, Albert, "La fabricació de la fàbrica...". Op. Cit.

18 Josep Simó i Fontcuberta (s. XIX), titulat a l'Acadèmia de San Fernando de Madrid (1852). Autor, dins un estil eclèctic, de l'església de la Immaculada (i el cementiri) de Vilanova i la Geltrú (1853), de les de Sant Cristòfol de Premià (1854), de Sant Francesc de Paula de Barcelona (1853-60), de Torroella de Foix (1855), la Fàbrica Vilumara (1858) i cases particulars a l'Eixample de Barcelona, com la torre Ferrer-Vidal (1871), on ara hi ha la Pedrera. El 1868 esdevingué membre de l'Acadèmia de Belles Arts de Barcelona.

19 AMCB, Exp. 106/1858. Carrer de Sant Pere Més Alt número 42, Projecte d'edifici interior. Signa Josep Simó Fontcuberta, arquitecte.

20 Anònim, "Catálogo de la Exposición Industrial", B. Barcelona, 1860.

21 Rosés, J. R., "El sistema financiero de Barcelona durante la Restauración: la Caja de Vilumara", tesi de llicenciatura inèdita, Universitat de Barcelona, 1990.

22 Ajuntament de Barcelona, Catàleg del Patrimoni arquitectònic de la ciutat, Museu de Cera, Elies Rogent arquitecte, 1869-82, Pasatge de la Banca núm 8, (7), Id: 61, Nivell de protecció B i una qualificació urbanística 7a (p).

23 Solà, A. "La indústria sedera...", Op. Cit., pg. 262-265.

24 Blasco, Yolanda i Sudrià, Carles, "El Banc de Barcelona, 1844-1874, Història d'un banc d'emissió", Generalitat de Catalunya, 2009.

25 Leon, D.L.R., "Guía consultiva o Indicador Genaral de todos los contribuyentes de Barcelona", E. Riera, Barcelona, 1872. Sant Pere Més Baix 42, "Fàbrica de teixits i filats de D. Francisco Vilumara".

26 Garcia i Balañà, Albert, "La fabricació de la fàbrica...". Op. Cit.

27 Solà, A. "La indústria sedera...", Op. Cit.,

28 Vegeu casa fàbrica Juncadella-Escuder.

29 Bofill Coromines, Montserrat, "Can Vilumara, una fàbrica de teixits de seda de L'Hospitalet", 1995. / Calvo, Àngel (ed.), « El pas de la societat agrària a industrial al Baix Llobregat. Agricultura intensiva i industrialització », Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat, 1995. pg. 461-500.

30 AHCB Gràfics Número de Reg: 03741, s/d, "Casa de D. José Vilumara construïda en Barcelona, calle Fontanella, proyecto de D. A. Robert, planta del piso pral...", signa A. Robert.

31 Vegeu casa fàbrica Ramoneda.

32 Web Família Vilo-Vilumara.

33 "Els 150 elements del patrimoni industrial de Catalunya". Centre de Documentació de mNACTEC.

34 Ajuntament de Barcelona, Catàleg del Patrimoni arquitectònic de la ciutat, Edifici d'habitatges i antiga fàbrica tèxtil Vilumara, carrer de Sant Pere Més Baix 42, Id: 1283, Nivell de protecció B i una qualificació urbanística 12c (p).

02. Casa fàbrica

SOLER

1821

Fàbrica de filats de cotó

Carrer de Rull (abans Obradors) n. 9

Carrer Nou de Sant Francesc n. 7

Edifici desaparegut

Màquines:

1 vapor de 8 CV (1844)

1 vapor de 10 CV (1850)

7 màquines de preparació (1850)

1.440 fusos de mule-jennies (1850)

1 màquina de torçar de 120 fusos (1850)

Nombre d'operaris:

36 operaris

Arquitectura:

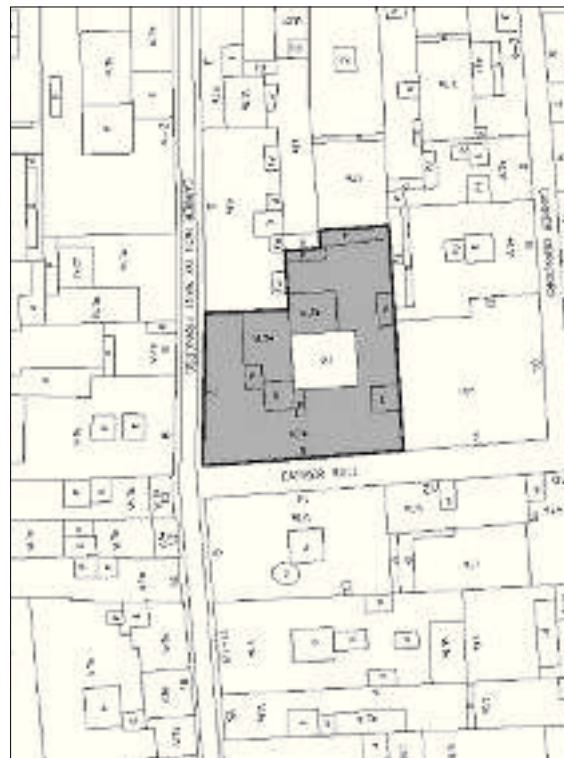
Construcció de la casa fàbrica (1821) (Soler)

Autor: Felip Ubach, m. d'obres.

Reforma de les portes (1823) (Soler)

Construcció de la casa fàbrica (1843) (Soler)

Construcció de la casa fàbrica (1851) (Vilaró)

Els germans **Eulogi i Antoni Soler i Casanyes**¹ (s. XVIII – s. XIX) eren uns comerciants i fabricants de filats de cotó representatius de la primera generació burgesa del segle XIX, dedicada al comerç amb les colònies i a la filatura mecanitzada del cotó.

Formaven part de la nova classe emergent d'origen menestral, probablement descendents del teixidor de vels Francesc Soler instal·lat en unes cases del carrer de Robador el 1781,² per bé que la família Soler disposava de propietats a diverses parts de la ciutat, tant al Raval com a la Ribera i al Pla de Palau.

És també molt probable que ens estiguem referint a la nombrosa família dels Soler i Casanyes, Francesc, Magí, Antoni i altres germans, i la mare Rita Casanyes que composaven la casa de comerç Antonio Soler y Cía., que operava amb el comerç colonial de l'illa de Cuba.³

Desconeixem amb exactitud si, com a resultat d'a-

quest comerç o amb l'objectiu d'impulsar-lo, l'any 1821, els germans Soler van fer edificar en un angle del carrer d'Obradors⁴ un primer edifici d'aparença residencial, però que en el futur va servir als seus negocis amb les funcions de casa comercial i de casa fàbrica.⁵ Ubicada al número 12 (antic) del carrer d'Obradors, corresponent a l'actual n. 9 del carrer de Rull, estava situada davant de les antigues fàbriques d'indianes dels Rull i dels Tresserra.

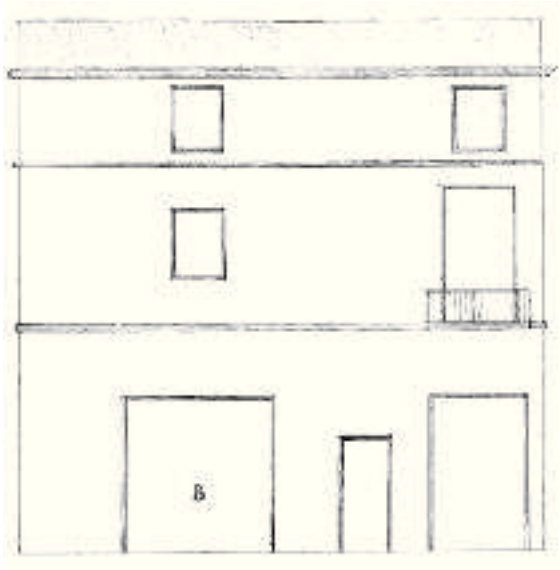
L'edifici, dissenyat segons un traçat neoclassicista i eclèctic, d'acord amb el patró barceloní, fou aixecat segons el projecte presentat a llicència pel mestre d'obres gremial Felip Ubach,⁶ obra que el 1824 ja s'estava reformant de nou per donar més amplitud a les seves portes,⁷ símptoma evident del trànsit d'una activitat industrial o comercial.

El 8 d'abril de 1826, els Soler figuraven com a fabricants i propietaris d'uns terrenys situats al Raval, probablement l'herència familiar de Francesc Soler al carrer de Robadors i Sant Josep Oriol, que es veieren afectades per l'obertura dels carrers de Sadurní, Sant Josep Oriol i el d'Espalter, operació urbanística promoguda per la família Sadurní amb data de l'any 1806.⁸ Per aquest motiu es va efectuar una reparcel·lació que donà lloc a la formalització dels nous edificis dels germans Soler. En aquest emplaçament, Eulogi Soler el 1826 hi decidí edificar un primer magatzem de dues plantes,⁹ sota la direcció del mestre d'obres Josep Nolla.¹⁰

L'any 1829, els Soler eren també propietaris d'uns magatzems a prop del Port de Barcelona, al carrer de la Reial Duana i la Muralla de Mar,¹¹ edifici que va fer aixecar Eulogi Soler sota la direcció del mateix mestre d'obres acadèmic Josep Nolla. En aquestes dates, els Soler segurament ja havien heretat o construït la seva pròpia xarxa comercial, de la qual aquests magatzems de la Muralla de Mar devien ser un punt de reunió i de partida important.

AHCB, Obreria
C-83, 9 de març
de 1821, Eulogio y
Antonio Soler edi-
ficar, carrer Oba-
dors n. 12, Faça-
na, signa Felipe
Ubach.

AHCB Obreria C-92, 28 de febrer de 1823(1824?), Eulogio Soler...casa que possee en la calle ...Obradores n. 12...", reforma de la porta senyalada amb la lletra B, tirar-la a terra i tornar-la a construir. Façana, sense signatura.

El Padró de Fabricants de 1829 no evidenciava encara aquesta activitat industrial dels Soler, però serà per poc temps. El 1833, Eulogi Soler va fer aixecar una casa fàbrica al mateix terreny de la seva propietat al carrer de Sant Josep Oriol,¹² dissenyada per l'arquitecte de la Real Acadèmia de San Fernando, Josep Vilar.¹³

L'edifici era en realitat una remunta de quatre plantes sobre l'existent anteriorment. Constava de 6 plantes i 100 balcons o finestres compresos entre els carrers de Sadurn i Sant Josep Oriol. Tenia una tipologia de façana més adient a una edificació destinada a habitatges, si no fora perquè disposem de dades de l'Arxiu de Gràfics, més tardanes, que com veurem evidencien que es tractava en realitat d'un edifici d'ús eminentment industrial, malgrat que la forma de la parcel·la impossibilités l'existència de cap pati de maniobra.¹⁴

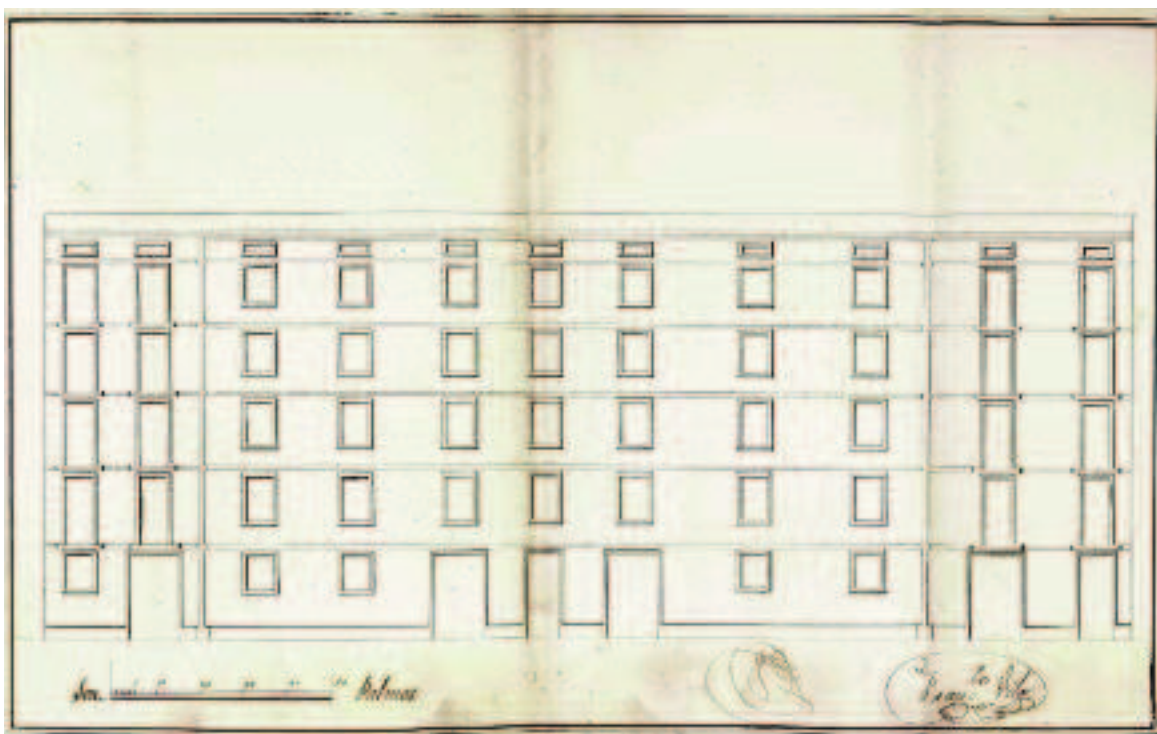
El 1840, Eulogi Soler començava també a aixecar un nou edifici al barri de Palau, creiem que d'ús residencial, entre els carrers de Castaños i de la Marquesa,¹⁵ signat per l'arquitecte Vila, és a dir a Joan Vila i Geliu.¹⁶ Els negocis ultramarins devien anar prou bé perquè, en plena represa industrial, Antoni Soler i Cia. el 1843 va fer aixecar una nova fàbrica de vapor, al carrer Obradors n. 9¹⁷ (antic) probablement un complement de l'edifici existent de 1821, esdeveniment relatat en una llicència posterior de la companyia Vilaró i Cia.

Era la mateixa casa del comerç amb Cuba, Antonio Soler y Cia. que figurava el 1844 com a empresa titular de la filatura de cotó del carrer dels Obradors de Barcelona, equipada amb una màquina de vapor de 8 CV de potència, inclosa en la relació de "Màquinas de vapor instaladas en la indústria algodonera en el distrito de Barcelona (1833-1844)", elaborada per Olivier Raveaux.¹⁸ La societat Antonio Soler y Cia. havia fet l'any 1845 una inversió valorada en 16.000 duros, per la qual cosa ja es podia qualificar d'una empresa de dimensió mitjana.¹⁹

Arran de la publicació de l'Edicte del 10 d'abril de 1846, els germans Soler presentaren una sol·licitud de llicència per a instal·lar un altre vapor a l'edifici del carrer de Sant Josep Oriol,²⁰ la qual cosa no aconseguiren per manca de condicions. Segons les dades d'aquesta llicència, sabem també que els germans Soler eren propietaris de terrenys i de la fàbrica coneguda amb el nom de La Paloma,²¹ situada entre els carrers de la Paloma, del Tigre i de Sant Vicenç (abans Ciervo).

L'any 1847, Antoni Soler figurava en el Llistat d'Electors de la ciutat de Barcelona, amb domicili a la botiga del carrer Obradors número 18 (antic).²² L'evolució d'Eulogi i Antoni Soler surt reflectida també en l'Estadística de fàbriques de 1850, actuant sota la raó social d'Antonio Soler, amb una màquina de vapor de 6 CV, 7 màquines de preparació, 1.080 fusos de mule-jennies, una màquina de torçar de 120 fusos i 33 operaris; i com a Antonio Soler y Cia., l'empresa abans ubicada al carrer d'Obradors, amb màquina de vapor de 10 CV, 7 màquines de preparació, 1.440 fusos de mule-jennies, una màquina de torçar de 120 fusos i 36 operaris.²³

Però cal pensar que continuaren actuant com a casa de comerç amb Cuba, mantenint la petita fàbrica de fi-

AHCB Obreria, Caixa 134, 11 d'abril de 1840, "Eulogio Soler (fabricant)... edificar... calle Castaños y de la Marquesa...", Façana, signa Francisco Vila.

lats de cotó del carrer d'Obradors, però durant la segona meitat de segle aquesta empresa de fase ja no va tenir més continuïtat. La fàbrica del carrer de Sant Josep Oriol deixà de tenir activitat industrial, probablement a conseqüència dels requeriments de l'Edicte de 1846; l'any 1853 ja s'havia produït la venda de les tres fàbriques, la d'Obradors, la de Sant Josep Oriol i La Paloma als industrials Llorenç Gayol i Josep Salvador,²⁴ que continuaren l'activitat, amb el posterior lloguer de l'espai industrial a altres fabricants.

La casa fàbrica Soler del carrer Obradors (actual carrer Rull n. 9), edifici construït el 1821, i vaporitzat el 1844, aviat devia quedar obsolet. Va tenir una vida útil d'uns 35 anys, i fou enderrocat durant la segona meitat de la dècada de 1850 i substituït per una casa i baixos comercials, segons els patrons classicistes de les dècades següents. Aquesta substitució, auspiciada per la societat Vilaró i Cia., devia ser la causa de la llicència d'obres presentada per aquesta companyia l'any 1851.²⁵

NOTES

1 El segon cognom és una hipòtesi, d'acord amb les dades aportades per Rodrigo y Alharilla, Matrn, "Indians a Catalunya: Capitals cubans en l'economia catalana", Fundació Noguera, Barcelona 2007.

2 AHCB, Obreria, Caixa 40, 26 d'octubre de 1781, "Fcº Soler, velero de cabo...dueño y poseedor de unas casas...calle Rovadó, n. 62 y 63...recomponer". Sense plànol.

3 Rodrigo y Alharilla, Matrn, "Indians a Catalunya: Capitals cubans en l'economia catalana", Fundació Noguera, Barcelona 2007.

4 Com es pot apreciar en el plànol de Barcelona de Mas i Vila de 1842, fins a aquell moment el carrer de Rull no existia, sinó que s'anomenava Obradors, un carrer que fent un gir en cantonada connectava el carrer Nou de Sant Francesc amb el carrer d'Escudellers. Considerem que la casa fàbrica Soler estava emplaçada en aquesta cruïlla, tal com ho indiquen els plànols de façana de 1821.

5 AHCB, Obreria C-83, 9 de març de 1821, Eulogio y Antonio Soler edificar, carrer Obradors n. 12, Façana, signa Felipe Ubach.

6 Probablement estem parlant de Felip Ubach i Viñeta, citat per Bassegoda. Josep M. Montaner cita també Felip Ubach com a alumne de la Llotja el 1817-1819-20, amb títol de mestre d'obres acadèmic del 1830, actiu entre els anys 1821 i 1859. Autor de fàbriques per encàrrec dels fabricants Eulogi i Antoni Soler del carrer Obradors (1821) i Jaume Armengol i Josep Antoni Miró del carrer de Sant Rafael (1833) i la legalització dels vapors de la foneria de Pere Colomer del carrer de la Reina Amàlia (1854-1859).

7 AHCB Obreria C-92, 28 de febrer de 1823(1824?), Eulogio Soler...casa que posee en la calle ...Obradors n. 12...", reforma de la porta assenyalada amb la lletra B, tirar-la a terra i tornar-la a construir. Façana, sense signatura.

8 AHCB Acords, juliol de 1806. Plànol d'alineacions dels futurs carrers de Sadurní, Sant Josep Oriol i el d'Espalter amb data de l'any 1806. "Todo el terreno terminado por las letras A es propio de los Sres D. Felipe y D. José Ignacio de Sadurní y Mercader Padre e Hijo; y el comprendido entre las letras B, pertenece a D Joaquin Espalter y Rosás", signa l'arquitecte Francesc Renart i Closes.

9 AHCB, Obreria, C-XIV caixa 96, 8 d'abril de 1826, "Eulogio Soler (fabricant)...edificar almacén... calle Beato Oriol... calle Sadurní...", Façana, signa Joseph Nolla.

10 Devem estar parlant de Josep Nolla i Cortés, mestre d'obres. Segons Muntaner, era l'oncle del mestre d'obres acadèmic Josep Nolla i Anglada. Treballà en la continuació de les obres del Cementiri del Poble Nou, obra d'Antoni Ginesi, i va rebre diversos encàrrecs de reconeguts fabricants, Josep Rovira i Poch (1825), Ramon Bonaplata (1826 i 1827) i Eulogi Soler (1826 i 1829).

11 AHCB Obreria C-102, 5 de gener de 1829, "Eulogio Soler... calle de la Real Aduana y la nueva Muralla de Mar, formar paredes" planta baixa. Façana, signa Josep Nolla.

12 AHCB, Obreria C-116, 2 de setembre de 1833, "Fachada de la casa que pretende construir Eulogio Soler en las calles del B. Oriol y Sadurní, la cual se halla construida hasta la línea A.B.", signa José Vilar.

13 Arranz, Manuel, "Mestres d'obres i fusters", 1991. Segurament ens estem referint a Josep Vilar i Roca (1802-1879), procedent d'una família de fusters, estudiant a la Llotja el 1820, amb títol d'arquitecte del 1830 per la Real Academia de San Fernando.

14 Vegeu casa fàbrica Soler, carrer Sadurní.

15AHCB Obreria, C-XIV caixa 134, 11 d'abril de 1840, "Eulogio Soler (fabricant)... edificar... calle Castaños y de la Marquesa...", Façana, signa Vila.

16 Montaner cita l'arquitecte acadèmic Joan Vila i Geliu, amb títol de 27 de setembre de 1833, actiu a Barcelona. Joan Vila devia ser mestre d'obres perquè, el 1821, ja figura al Registre d'Obreria una llicència per reformar la casa i fàbrica de Josefa Mornau al carrer del Marquès de Barberà. Vila va ser un dels arquitectes acadèmics que més varen contribuir en la construcció de fàbriques. Va rebre encàrrecs de fabricants com Jeroni Juncadella per edificar una casa a la Plaça de Sant Pere (1836), va ser autor d'edificis de nova planta, com la fàbrica de teixits de Salvador Sagrera del carrer de la Reina Amàlia (1838), la de Pablo Muntadas y Hnos. del carrer de la Riereta (1839), una nova casa dels fabricants Sagrera (1840), d'Eulogi Soler (1840), la fàbrica de La España Industrial del carrer de Santa Elena (1847) i la que devia ser una de les últimes obres, el gran complex industrial de La España Industrial de Sants¹⁶ (1847-1853), una de les obres més modernes i funcionals de l'època.

17 AHCB, Obreria, C- 140, 25 d'abril de 1851, llicència de Vilaró i Cia., per la nova construcció d'una fàbrica de al carrer d'Obradors número 9. "La Sociedad Vilaró y Compañía...que necesita justificar que V.E. en el año 1843, concedió a Antonio Soler y Cia el correspondiente permiso para construir una fábrica de vapor en el n. 9 de la calle Obradors...". signa "Vilaró i Cia". Sense plànol.

18 Raveaux, Olivier, "Los fabricantes de algodón de Barcelona (1833-1844). Estrategias empresariales en la modernización de un distrito industrial", UMR Telemme, Aix-en-provence, Revista de Historia Industrial, n. 28. Año XIV. 2005. 2.

19 Raveaux, Olivier, "Los fabricantes de algodón de Barcelona (1833-1844)...", op. cit.

20 AMCB, 1430-B, 7 de novembre de 1853, "...Lorenzo Gayol y José Salvador son propietarios de dos fábricas que con anterioridad pertenecieron a Eulogio i Antonio Soler sitios en la calle Obrador y Beato Oriol con permisos de 16 de mayo de 1843 y 15 de julio de 1846...".

21 Vegeu Fàbrica La Paloma.

22 Fuster Sobrepere, Joan, "Barcelona a la Dècada Moderada (1843-1854) El projecte industrialista en la construcció de l'estat centralista" Tesi doctoral, UPF Barcelona, Setembre 2004.

23 Graells, "Estadística de 1850".

24 AMCB, 1430-B, 7 de novembre de 1853, "...Lorenzo Gayol y José Salvador son propietarios de dos fábricas que con anterioridad pertenecieron a Eulogio y Antonio Soler sitios en la calle Obrador y Beato Oriol con permisos de 16 de mayo de 1843 y 15 de julio de 1846. DeSean en la actualidad refundir ambos permisos en la instalación de una máquina de vapor de 40 CV en la fábrica La Paloma que también pertenecía a los Hnos. Soler...". Planta, signa Narcís Nuet. Per a més detalls, vegeu: Fàbrica La Paloma.

25 AHCB, Obreria, C- 140, 25 d'abril de 1851, llicència de Vilaró i Cia., per la nova construcció d'una fàbrica de vapor al carrer Obradors número 9. "La Sociedad Vilaró y Compañía...que necesita justificar que V.E. en el año 1843, concedió a Antonio Soler y Cia el correspondiente permiso para construir una fábrica de vapor en el n. 9 de la calle Obradors...". signa "Vilaró i Cia". Sense plànol.

03. Casa fàbrica

RIBAS

1826

Fàbrica de teixits de seda

Carrer de Sant Pere Més Baix n. 65

Edifici existent

Màquines:

10 telers manuals de seda (1862)

Arquitectura:

Subministrament d'aigua (1826)

Reedificació (aprox. 1850)

Josep Ribas i Solà (o Josep Oriol) (s. XVIII - s. XIX), membre de l'estament gremial, era fill de Josep Ribas i Aimar (s. XVIII - s. XIX) i net de Josep Ribas i Margarit (1726-28 - s. XVIII), un reconegut mestre d'obres i fabricant d'indianes establert al carrer de Llàstics entre 1762 i 1790.¹ Arranz cita Josep Ribes i Margarit, nascut entre 1726 i 1728, i investit mestre de cases entre 1746 i 1747, que treballà per a la casa ducal dels Medinaceli, per a la qual reformà la casa Gralla de Portaferrixa, i per als ducs de Sessa, per als quals amplià el Port de Palamós, i aixecà el Palau Sessa² o Larrard al carrer de la Mercè, Ample i de la Plata, projecte de 1772, finalitzat el 1778.

El seu fill Josep Ribas i Aimar, prohom del gremi de mitgers i barreters d'agulla³ implicat en el trienni constitucional,⁴ va tenir tres fills coneguts: Francesc Ribas i Solà (Barcelona 1794 – s. XIX), un inversor en diverses companyies de filats de cotó a mitjan segle XIX, com la societat Arnau, Ribas i Vilar, que aixecà una gran fàbrica al carrer del Cid.⁵

Adscrit a l'ideari liberal progressista, Francesc Ribas era germà de Fèlix Ribas i Solà (1797 - s. XIX),⁶ arquitecte acadèmic, professió que no exercirà més que per mera afició, ja que es dedicava fonamentalment a l'activisme polític en el bàndol progressista; i finalment, el tercer germà, Josep Ribas i Solà, que es dedicà com el seu pare a la fabricació dels teixits de seda.

La primera referència que tenim de Josep Ribas i Solà (o Josep Oriol), data de l'any 1826 quan estava establert al carrer de Sant Pere Més Baix. Juntament amb altres fabricants del barri de Sant Pere,⁷ i per necessitats de la seva fàbrica de teixits de seda, sol·licità el subministrament d'aigua del manantial de Montcada, pel número 4 (antic) de la Baixa de Sant Pere.⁸

Era una fàbrica de petit format amb telers manuals, sobre la qual es tenen molt poques informacions. El 1842, figurava Josep Oriol Ribas enregistrat com a fàbrica de teixits de seda al carrer de Sant Pere Més Baix s/n.⁹

L'any 1847, amb motiu de les eleccions a diputats, fou elector parroquial, amb residència a la Baixa de Sant Pere n. 9 (antic) amb un important subsidi territorial. És a dir, que l'activitat del teixit de seda no era la seva principal ocupació, sinó que s'havia convertit en un important hisendat.¹⁰

El 1857, Josep Ribas figurava enregistrat al carrer de Sant Pere Més Baix, número 65 (actual), amb una fàbrica de teixits de seda.¹¹ Era, sens dubte, una activitat

pre-industrial i manufacturera, que perdurà, com a mínim fins el 1862, on encara estava enregistrat Josep Ribas amb 10 telers de seda.¹² Aquesta activitat de Josep Ribas no va tenir més continuïtat, i el 1872 figurava a la mateixa adreça de Sant Pere Més Baix n. 65, la fàbrica de teixits de la companyia D.A. Soler y Jordi.¹³

Es tractava, doncs, d'un edifici reedificat de nou durant la dècada de 1850, ja que en els Quarterons Garriga de 1858 figurava com a edificació moderna. Estava composta per una parcel·la irregular i petita, totalment construïda sense pati de treball, però amb una façana de 14 metres que podia permetre la composició de fins a cinc eixos verticals de distribució de les obertures.

L'edifici de Ribas i Solà és una construcció actualment existent, amb tipologia de casa fàbrica en altura, que ha estat identificada al número 65 del carrer de Sant Pere Més Baix. Forma part del Catàleg del Patrimoni arquitectònic de la ciutat, Nivell C i entorn B del número 63, amb la següent descripció:

“Edifici d'habitatges de planta baixa i cinc plantes pis en parcel·la irregular. Està estructurat en cinc eixos verticals de simetria amb balcons amb llosana decreixent

Quarteró Garriga, 1858.

Casa fàbrica de Ribas i Solà, al carrer de Sant Pere Més Baix 65 (Foto Catàleg del Patrimoni. Foto JAV 2013

com a obertures. La planta principal apareix perfectament remarcada tot agrupant les obertures dos a dos llevat del balcó central, que està tractat de forma individual. El parament de façana és d'estuc que imita carreus de pedra; una imposta diferencia el nivell de forjat de l'últim pis". Nivell de Protecció C:C. Qualificació urbanística: 12c (p) conservació del casc antic.

NOTES

1 Vegeu casa fàbrica Aimar-Ribas, carrer de Llòstics.

2 AHCB Obreria, C-32, 7 de juliol de 1772, "Memorial presentado por D. Juan de Ponsich y de Alos...solicita...construir de nuevo la Casa Palacio que S.E. el Sor Duque de Sessa posehe en esta ciudad y en las calles Ancha, de la Merced y de la Plata...". Plànol. Atribuïble a Josep Ribas i Margarit, mestre d'obres.

3 Els mitgers, que treballaven a mà, esdevingueren des del s. XVII els membres més importants del gremi de barreters d'agulla. A Barcelona, s'uniren a aquest gremi, el 1745-49, els fabricants de mitges de seda al teler (mitger de teler), que fins aleshores l'havien exercit de forma extragremial.

4 Roca Vernet, Jordi, "Política, liberalisme i Revolució, barcelona 1820-1823", Tesi doctoral, UAB, 2007.

5 Vegeu casa fàbrica Arnau, Ribas i Vilar.

6 Arranz cita l'arquitecte Fèlix Ribes i Solà, nascut el 1797, fill de Josep Ribes i Aimar, que formava part d'una família d'arquitectes reconeguts. Vegeu biografia al Volum I.

7 AHCB Obreria C-96, 27 d'abril de 1826, "Ramon Bonaplata, Manuel Bertchinger, Juan Calafell, José Ribas...piden 4 plumas de agua...". Sense plànol.

8 AHCB Obreria C-95, 18 de febrer de 1826, "D. José Ribas y Solà...casa calle Baja de San Pedro n. 4... media pluma de agua". Sense plànol. AHCB Obreria C-95, 7 de febrer de 1826, "José Ribas y Solà...una pluma de agua". Sense plànol.

9 Anònim, "Guia de Forasteros", Barcelona 1842: Fàbrica de tejidos de seda: José Oriol Ribas, calle de San Pedro Baja, s/n.

10 Fuster Sobreper, Joan, "Barcelona i l'Estat centralista", Eumo Ed. Vic, 2006.

11 Anònim, "El Consultor...", Barcelona 1857: Fàbrica de tejidos de seda de Josep Ribas, al carrer de Sant Pere Més Baix, número 65.

12 Borrell i Pujadas disposava de 10 telers per a teixits de seda i 35 per a teixits de mescla; Balet, d'11 telers per a seda; Reig, de 19 telers per a seda; Josep Ribas, de 10 telers també per a seda. En tots els casos es tractava de telers manuals. Citat de Giménez i Guitied, Francisco: "Guía fabril e industrial de España...", 1862. pg. 30-33.

13 Leon, D.L.R., "Guia consultiva ó Indicador General de todos los contribuyentes de Barcelona", 1872, Fábricas de Tejidos. Baja de San Pedro n. 65, "D.A. Soler y Jordi".

04. Casa fàbrica FAURA

1829

Fàbrica de teixits de cotó

Carrer de Sant Pere Més Alt n. 57

Carrer de Trafalgar n. 48

Edifici existent.

Màquines:

26 telers (1829) (Faura)

26 telers (1850) (Faura)

Nombre d'operaris:

45 operaris (1850) (Faura)

Arquitectura:

Construcció de la casa fàbrica (aprox 1840-50)

Construcció casa de Trafalgar n. 48 (1871)

Autor: Antoni Vall i Galí, mestre d'obres.

Antoni Faura (s. XIX), era un fabricant de teixits de cotó establert al barri de Sant Pere, del qual es tenen dades documentals des de l'any 1829 amb una fàbrica enregistrada al carrer de Sant Pere Més Alt n. 21 (antic), amb 26 telers corrents.¹ L'any 1842 estava enregistrat, probablement en la mateixa fàbrica, al carrer de Sant Pere Més Alt n. 68 (antic), compartint espai amb un altre fabricant de teixits, Agustí Vilaró.² Antoni Faura, era el propietari de la casa fàbrica del carrer de Sant Pere Més Alt n. 57 (actual), en el conflicte de mitjaneria intervingut pels mestres d'obres Renart el 1847, contra Àngel Canaleta,³ descendent del fabricant d'in-

dianes Josep Canaleta.⁴ Per aquest conflicte i per les dades posteriors, ha estat possible identificar la casa fàbrica Faura, en la finca n. 57 de l'esmentat carrer, al costat de la fàbrica Canaleta.

La fàbrica de teixits d'Antoni Faura figurava a les *Estadísticas* de 1850 amb una dotació de 26 telers compostos i 45 operaris.⁵ Estava inscrita també, l'any 1857 com a fàbrica de teixits al número 57 (actual) de Sant Pere Més Alt, en la Guia urbana *El Consultor*.⁶ Les instal·lacions d'aquesta fàbrica eren modestes i consistien en una parcel·la d'origen medieval estreta i llarga, amb un cos de casa en el front de Sant Pere Més Alt n. 57 de 7,50 metres d'amplada, amb una parcel·la profunda que arribava fins a la Muralla de terra, i una "quadra" de quatre plantes d'alçada i d'una tramada de 5 metres d'ample, construïda a l'interior de l'estret pati de la parcel·la durant la dècades de 1840-50, un exemple de l'extraordinari esforç per a l'aprofitament de l'espai a l'interior de la Barcelona emmurallada, en un període en què les lleis de veïnatge eren encara d'origen medieval. Aquesta afirmació està basada en la simple observació dels Quarterons Garriga de 1858, on la fàbrica Faura apareix grafiada com a edifici contemporani.

Quarteró Garriga, 1858. La fàbrica Faura al n. 57 de Sant Pere Més Alt.

La casa del carrer de Sant Pere Més Alt n. 57, avui encara existent, és un edifici que havia estat construït durant la segona meitat del segle XIX, probablement amb anterioritat a 1858, format per dos eixos d'obertures i balcons, 4 plantes d'alçada, amb obertures emmarcades amb pedra i paraments estucats, un edifici que, s'ha d'especificar, no ha estat mai inclòs en el Catàleg del Patrimoni.

Amb l'enderrocament de les muralles, la formació del primer eixample i l'obertura del carrer de Trafalgar, Faura va tenir la possibilitat de beneficiar-se del creixement de l'Eixample, segregant la parcel·la en dues parts, que donaven respectivament al carrer de Sant Pere Més Alt n. 57 (actual) i al de Trafalgar n. 48 (actual).

El 1860, al cantó de Sant Pere Més Alt, s'hi havien establert les oficines d'Antoni Escubós i Companyia,⁷ societat liderada per Claudi Arañó i constituïda el 1853, per a la fabricació de filats i teixits de llana, que en el futur esdevindrà una de les principals firmes llaneres i de teixits de mescla catalanes, amb fàbriques al Clot (Barcelona), Mollet del Vallès i Santa Perpètua de Mogoda, que va estar funcionant fins el 1873.

Antoni Faura, l'any 1871 va fer edificar de nova planta la casa del n. 48 del carrer de Trafalgar,⁸ segons un projecte del mestre d'obres Antoni Valls i Galí.⁹ Aquest nou edifici segregat de la parcel·la inicial de Sant Pere Més Alt, incorporà la "quadra" interior, i va continuar com un centre de treball de tissatge tèxtil. L'edifici serà conegut com la "Casa d'Antoni Faura", inclòs en el Catàleg del Patrimoni arquitectònic, Nivell C, amb la següent descripció

"Edifici entre mitgeres construït en un solar amb façana estreta i molta fondària (uns 7.5 x 53 metres), la fesomia del qual és el resultat de successives ampliacions d'una primera construcció de 1871 de planta baixa i tres plantes pis, amb tres crugies paral·leles al carrer. De la construcció original es conserven les obertures de la planta baixa (dos portals de llinda plana) i les balconeres de les tres primeres plantes amb balconada correguda a la primera planta. La remunta de la quarta planta comportà, a més, un nou tractament del revestiment de la façana del carrer, introduint un estucat filetejat amb plint que unifica les quatre plantes pis".

Carrer de Sant Pere Més Alt n. 57. (Foto JAV 2013)

NOTES

1 Graell, "Padrón General", 1829.

2 Anònim, "Guia de Forasteros", Barcelona 1842.

3 BC, Fons Renart, Lligall XLIV (R. 5945). Paret mitgera entre Àngel Canaleta i Antoni Faura, al carrer de Alt de Sant Pere (1847).

4 Vegeu casa fàbrica Canaleta.

5 Graell, "Estadísticas", Barcelona 1850.

6 Anònim, "El Consultor", Barcelona 1857. Fàbricas de Tejidos: Antonio Faura, c/ Alta de San Pedro n. 57.

7 Anònim, "Catálogo de la Exposición Internacional", Barcelona, 1860.

8 Ajuntament de Barcelona, "Catàleg del Patrimoni arquitectònic", Barcelona 2012. Nivell de Protecció C:C, Qualificació urbanística, conservació del centre històric 12d(p) 12c(p).

9 Antoni Valls i Galí (Barcelona, 1798 – Barcelona 1877), mestre d'obres. És citat per Bassegoda com a mestre d'obres antic de San Fernando i Montaner el situa com alumne de les classes de la Llotja el 1817, 1818, 1819 i el 1820, amb l'obtenció del títol de mestre acadèmic per la Real Academia de San Fernando el 1832. En la seva activitat professional entre 1833 i 1875, intervingué en cinc encàrrecs d'industrial: la construcció d'edificis per als fabricants Jacint Cardona del carrer de Sant Pau (1833), Felip Solà al carrer de Trentaclaus n. 15 (1833) i Siprià Munné del carrer de l'Hospital (1835), la reforma de la casa del fabricant de sabó Esteva Partagàs del carrer Còdols (1836), la instal·lació del vapor de la fàbrica de Torrents i Miralda (1847), la casa Pau Vilaregut del carrer del Carme 30-32 (1853) i la reforma de la impremta d'Eusebi Riera del carrer Robador (1869). S'ha de destacar també la seva intervenció en la construcció de les cases Cerdà, les primeres de l'Eixample, a la cantonada del carrer de Roger de Llúria amb Consell de Cent núm. 340, 369, 371, (1863-65) i la casa d'Antoni Faura del carrer Trafalgar (1871). La darrera notícia d'aquest mestre fa referència a la llicència per edificar una casa unifamiliar a Sant Gervasi de Cassoles (1875).

Carrer de Trafalgar n. 48. Casa Faura. (Foto JAV 2013)

05. Casa fàbrica

RAMONEDA

1829-1868

Fàbrica de teixits, filats i estampats

Carrer de Sant Pere Més Alt n. 43, 45
Carrer de Trafalgar n. 36

Edifici existent

Màquines:

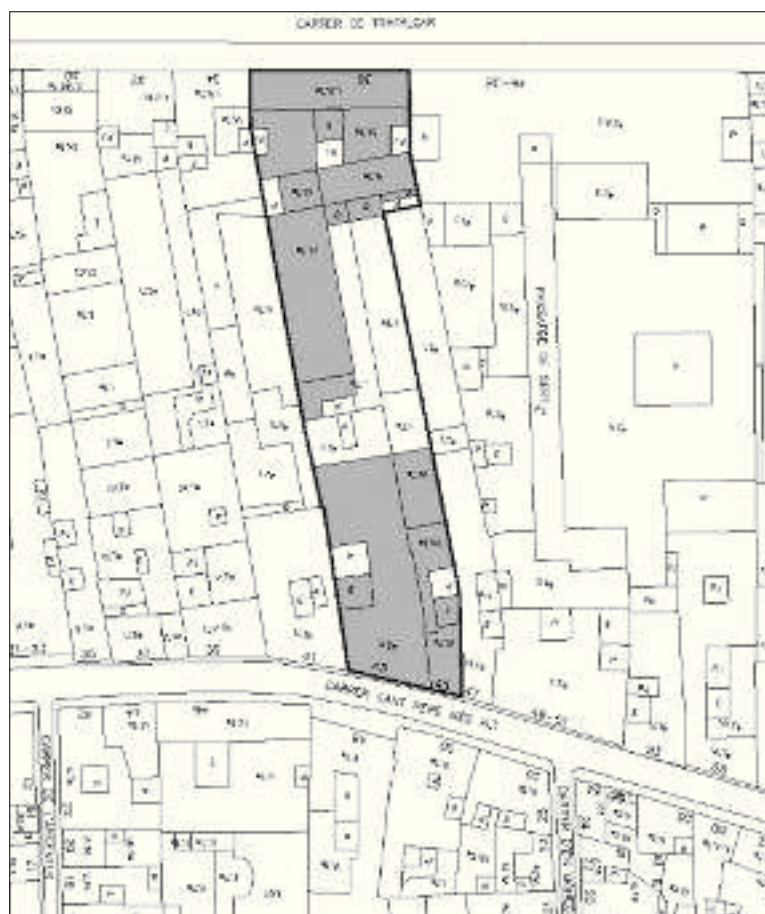
1 vapor de 30 a 40 CV (1846) (Ramonedà)
1 vapor de 40 CV, (1850) (Ramonedà)
33 màquines de preparació (1850)
1.740 fusos de mule-jennies (1850)
576 fusos de contínues (1850)
1.212 fusos de selfactines (1850)
90 telers mecànics (1850)

Nombre d'operaris:

77 operaris (teixits) + 69 operaris (filats)

Arquitectura:

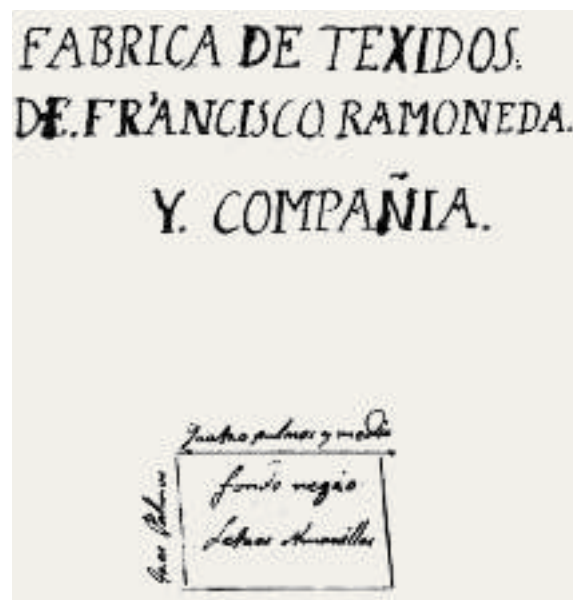
Instal·lació del vapor (1846)
Autor: Jeroni Granell i Barrera, mestre d'obres
Construcció de la casa (Trafalgar) (1873-88)
Autor: Antoni Robert Morera, mestre d'obres

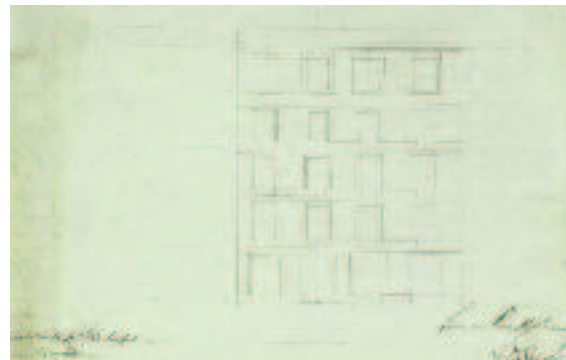
Tot sembla indicar que els Ramoneda procedien d'un mas dels segles XVI- XVII situat a la vila d'Esplugues de Llobregat, Can Ramoneda, que durant el segle XVIII era propietat de Pau Ramoneda. Algunes fonts genealògiques citen que durant la segona meitat del segle XVII un fill cavaller de Can Ramoneda d'Esplugues de Llobregat formà la branca comercial dels Ramoneda a Barcelona, que va tenir continuïtat fins als nostres dies.¹

Rafael Ramoneda i Pi (s. XIX) era un fabricant de teixits establert a la primera meitat del segle XIX al barri de Sant Pere de Barcelona. La primera referència documental que disposem és de l'any 1829, quan Rafael Ramoneda estava enregistrat en el Padró General de fabricants de teixits amb 16 telers instal·lats al carrer de Sant Pere Més Baix, n. 12 (antic).

L'any següent el seu germà, amb qui s'associarà en el futur, **Francesc Ramoneda i Pi** (s. XIX), havia obert una altra fàbrica de teixits en la zona del Raval, que l'any 1830 estava ubicada al carrer de Sadurní número 19 (antic), sota la raó social de Francisco Ramoneda y Cía.,² i que el 1833 es traslladà al carrer de Robador número 7 (antic).³ Francesc Ramoneda va mantenir, però, la seva residència a la casa del carrer de Flassaders, que el 1836 va fer reformar.⁴

AHCB Obreria C-106, 13 d'agost de 1830, "Francisco Ramoneda y Cía" fabricantes de Tejidos...calle Sadurní n. 19 (antic). Rètol: "Fàbrica de Teixidos de Francisco Ramoneda y Compañía".

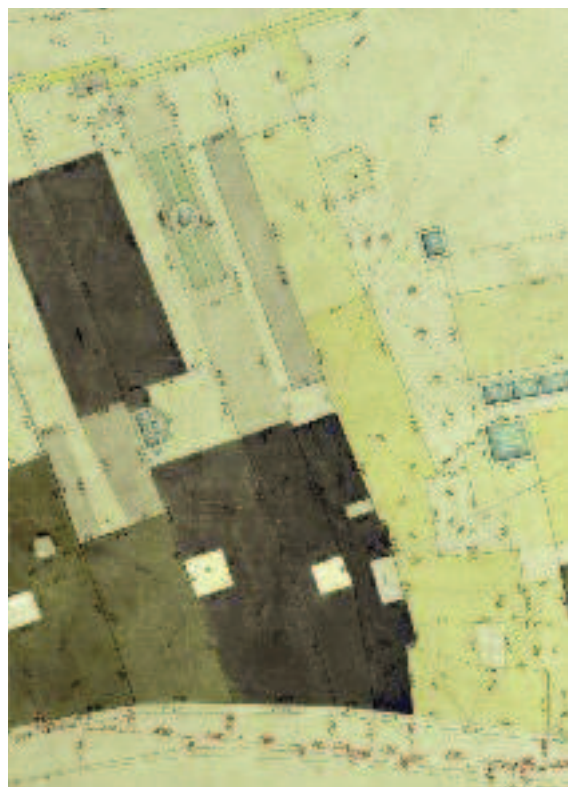

AHC Gràfics N. Reg: 03686, s/d, "Fachada de la fábrica de Rafael Ramoneda". Carrer de Sant Pere Més Alt, Façana, signa Gerónimo Granell y Barrera. Document corresponent a la llicència d'obreria AHCB Obreria C-138 del 9 de juny de 1846.

El 1842 Rafael Ramoneda era citat a la *Guia de Forasteros* com a fabricant de teixits amb dues fàbriques, una al carrer de Santa Rosa de la Vila de Gràcia i una altra al carrer de Sant Pere Més Baix n. 3 (antic).⁵ La fàbrica de Rafael Ramoneda de Sant Pere Més Baix era en aquells moments una modesta empresa de teixits instal·lada al centre del barri menestral de Sant Pere. Des d'aquest primer emplaçament, Rafael Ramoneda es traslladà al carrer de Sant Pere Més Alt, on obrí una nova fàbrica de teixits i una filatura de cotó, fent enderrocar els edificis antics existents, per edificar-hi una casa fàbrica de nova planta a la dècada de 1840, sota la direcció d'un mestre d'obres desconegut.

L'any 1846, amb motiu de l'aplicació de l'Edicte d'Obreria del 10 d'abril que regulava la instal·lació de màquines de vapor, Ramoneda era citat en el llistat de fabricants més innovadors que ja utilitzaven energia de vapor, per la qual cosa havien de legalitzar la seva situació.⁶ Rafael Ramoneda, com a fabricant de teixits i filats, presentà la llicència a l'Ajuntament el 9 de juny de 1846, per a la instal·lació d'una màquina de vapor de gran potència, de 35 a 40 CV al carrer de Sant Pere Més Alt n. 61 (antic),⁷ llicència en la qual hi manca el document de planta d'ubicació de la màquina i, per tant, es fa impossible de situar en la parcel·la de l'esmentat carrer.

Durant la investigació realitzada a l'AHCB de Gràfics, s'han localitzat dos documents, un de façana sense data i un de planta, corresponents a la llicència d'instal·lació del vapor Ramoneda, datats erròniament. Tots dos documents, amb tota seguretat, corresponen a la llicència presentada per Ramoneda el 9 de juny de 1846.⁸

Quarteró Garriga de 1858.

Per aquests documents d'Obreria i de Gràfics, signats pel mestre d'obres Jeroni Granell i Barrera,⁹ sabem que la casa fàbrica Ramoneda el 1846 estava formada per un cos de casa alineada amb el carrer de Sant Pere Més Alt de 80 pams d'amplada (15,55 metres) i 5 plantes d'alçada, tres d'elles destinades a habitatges del fabricant i els majordoms i la darrera planta destinada probablement a l'assecatge de les teles tintades, amb unes obertures

més grans cara a l'aprofitament de la ventilació.

En planta baixa, la casa fàbrica estava ocupada per una "quadra" gran amb 4 pilastres grans i un corredor d'accés al pati de la parcel·la. A la part posterior, el corredor organitzava simètricament les dues quadres destinades probablement a la filatura, amb la posició central de la xemeneia, amb dues màquines i calderes de vapor. La fàbrica donava per darrera al camí cobert de la Muralla de Terra. Les descripcions del veïnatge eren, per l'esquerra: Catarineu i Tirigall i per la dreta "payas" (?) i Canaleta.

En conclusió, aquestes descripcions permeten identificar la casa fàbrica Ramoneda en els actuals números 43 i 45 del carrer de Sant Pere Més Alt. Accidentalment, permeten també la identificació de la casa fàbrica Canaleta al número 49 del mateix carrer.¹⁰ Rafael Ramoneda figurava en el cens electoral de 1847, amb aquesta mateixa adreça, a la botiga del carrer Sant Pere Més Alt número 61 (antic), amb uns subsidis industrials i territorials importants.¹¹

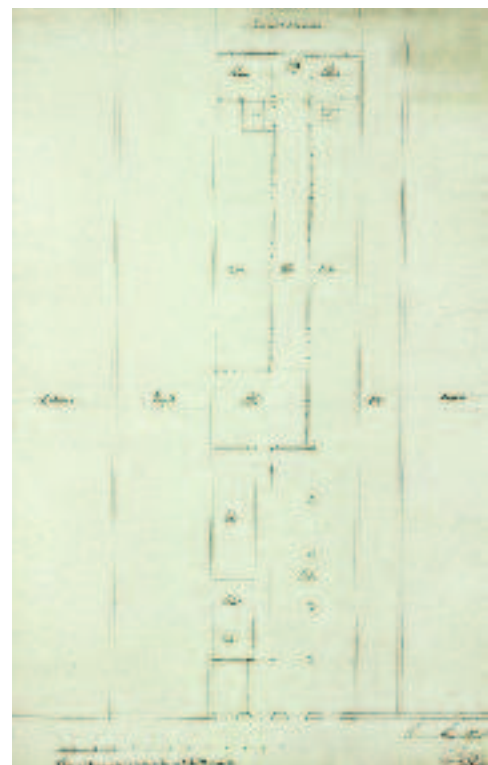
Rafael Ramoneda ocupà el càrrec de vocal de la Comissió de Fàbriques el 1847¹² i a les *Estadísticas* de 1850, la fàbrica Ramoneda ja indicava un nivell de mecanització elevat, i figurava entre les 13 úniques fàbriques de Barcelona que disposaven de telers mecànics. Rafael Ramoneda estava enregistrat, en la categoria de fabricants de teixits, amb 90 telers mecànics i 77 operaris; i en la categoria de fabricants de filats, amb una màquina de vapor de 40 CV, 33 màquines de preparació, 1.740 fusos de *mule-jennies*, 576 fusos de contínues i 1.212 fusos de selfactines, amb 69 operaris.¹³

Aquests edificis són citats, amb aquesta mateixa adreça, en *El Consultor* de 1857, només en la categoria de "Fábricas de hilados de algodón, lana y lino",¹⁴ per bé que, en aquell moment, Ramoneda ja disposava també d'una nova fàbrica, fora muralles, a Cornellà de Llobregat. La localització de la fàbrica de Barcelona al carrer de Sant Pere Més Alt ha estat verificada en els "Quarterons Garriga" de 1858, on s'indica una edat moderna de les cases i quadres interiors, i com veurem és també nombrada com a Casa Ramoneda, en el Catàleg del Patrimoni de Barcelona.¹⁵

La fàbrica Ramoneda de Sant Pere Més Alt, arran de la seva presentació a l'Exposició Industrial i Artística del Principat de Catalunya el 1860, havia ampliat la seva oferta a una gran varietat de productes tèxtils: "empeses, madapolam, irlandeses, percalines, indianes...etc."¹⁶

Rafael Ramoneda era propietari també d'una antiga fàbrica d'indianes, situada al costat del Canal de la Infanta Carlota, acabat de construir el 1819, al municipi de Cornellà de Llobregat, actual carrer de Víctor Pradera n. 17. El 1854 va fer construir una nova fàbrica que funcionà amb energia hidràulica i vapor, sota la direcció de la companyia Ramoneda Hermanos,¹⁷ empresa que amplià l'activitat als estampats,¹⁸ funcionà durant 14 anys i va fer fallida el 1868.

Aquesta fàbrica de riu va ser adquirida posteriorment per Josep Rosés i Ricart, que formava societat amb Josep Masriera i Vidal, i van constituir la societat Rosés i Masriera dedicada a la fabricació de puntes de París i Tomàs Rosés i Cia., destinada a les filatures i teixits de cotó.¹⁹ Totes dues s'instal·laren a la fàbrica d'in-

AHC Gràfics N. Reg: 04029, (1852), "Plano terreno de la casa propia de Rafael Ramoneda". Carrer de Sant Pere Més Alt. Planta, signa Gerónimo Granell y Barrera. Document corresponent a la llicència d'obreria AHC Obreria C-138 del 9 de juny de 1846.

Quadres edificades a l'interior de les parcel·les. En primer terme la casa fàbrica Ramoneda. En segon terme la casa fàbrica Morull.

dianes de Rafael Ramoneda. El conjunt industrial de Cornellà serà conegut pel nom de "Can Rosés", sobretot a partir de la construcció d'una colònia d'habitatges per a obrers l'any 1919.²⁰

La casa fàbrica Ramoneda del carrer de Sant Pere Més Alt, números 43, es presentà a l'Exposició Industrial i Artística de Barcelona de 1860, amb l'exhibició dels seus productes: "Hilados de algodón, empesas, mapolam, irlandesas, percalinas lisas y labradas é indianas de varios colores".²¹ Segons Veclus, l'edifici devia passar a l'hereu **Rafael Ramoneda i Matas** (s. XIX) i posteriorment a **Rafael Ramoneda i Molder** (s. XX).²²

La fàbrica Ramoneda, després de la fallida de l'empresa el 1868, va reduir les seves funcions industrials. Es llogaren els espais als tallers de filats i teixits de Ferrer i fills i el de Joan Tartes,²³ però van passar a ser d'ús predominantment residencial. Aquests edificis dibuixats per Jeroni Granell el 1846 amb una tipologia de casa fàbrica sembla que han subsistit fins al dia d'avui, si bé amb algunes transformacions importants. El cos de casa del front del carrer de Sant Pere Més Alt correspon a l'addició de dues parcel·les, els números 43 i 45 que, malgrat formar part de la mateixa propietat, han conservat la seva identitat compositiva de la dècada de 1840, sense que pugui identificar-se res més que tres dels quatre eixos de finestres i balcons del número 43,

amb grans obertures en la darrera planta de sota la coberta, similars a les descrites per Jeroni Granell en els plànols de 1846; mentre l'edifici del número 45 manté una composició de parcel·la estreta més primitiva que l'anterior. Queda clar doncs que el projecte unificador de les dues parcel·les dissenyat per Jeroni Granell no es va realitzar.

Un passatge inferior dona pas al pati de parcel·la, on destaca el volum interior de la quadra principal de quatre plantes d'alçada i d'un traçat propi de la segona meitat del segle XIX. No s'han observat rastres de la xemeneia que devia construir-se el 1846 amb el vapor que, com va ser habitual en aquest sector de la ciutat de tanta densitat, van ser enderrocades molt aviat.

Arran de l'enderrocament de les muralles i la construcció de l'Eixample, les parcel·les originals van poder apropiar-se dels terrenys

de la muralla fins tocar les alineacions del nou traçat del carrer de Trafalgar. Aquesta va ser l'oportunitat perquè la família Ramoneda, després de la fallida de 1868, promogués la construcció de la casa del front del carrer Trafalgar número 36. El projecte de 1873, i modificat el 1888,²⁴ s'encarregà al mestre d'obres Antoni Robert Morera,²⁵ i consistia en una planta baixa d'ús comercial i quatre plantes pis destinades a habitatges. La composi-

ció de la façana està formada a partir d'un eix de simetria central que coincideix amb la posició del portal i de l'escala de veïns, amb obertures verticals superposades i amb elements que reforcen la composició horitzontal, fris, imposta i sòcol en totes les plantes pis.

La planta baixa disposa d'un especejament horitzontal i a les plantes superiors un estucat llis amb emmarcament de les obertures i amb elements ornamentals en reuleu sobre la llinda de les plantes primera i segona. Balconada correguda al primer pis i dobles als superiors amb llosana de pedra, recolzada sobre mènsules, i barana amb elements de ferro fos. El coronament està format per una barana i cornisa amb dentells i mènsules, i fris amb les obertures de ventilació de la cambra ventilada del terrat. El conjunt forma part de la Casa Ramoneda, edificació inclosa en el Catàleg del Patrimoni Arquitectònic de Barcelona Nivell C, amb la següent descripció:

"Casa Rafael Ramoneda. C. Trafalgar 36, c. Sant Pere Més Alt 45. Antonio Robert Morera, m. d'obres. Època 1873-1888. Residencial. Edifici entre mitgeres amb façana principal al carrer Trafalgar (d'uns 20 metres d'amplada) construït en un solar amb un braç estret (d'uns 5 metres d'amplada) que es perllonga fins al carrer de Sant Pere Més Alt. El cos de l'edifici amb façana a Trafalgar, d'uns 17 m de fondària, es correspon amb el projecte de 1873, modificat el 1888, de planta baixa d'ús comercial, quatre plantes pis amb habitatges i coberta a la catalana. La solució adoptada és un bon exemple de l'arquitectura de l'època."²⁶

Edifici de Trafalgar n. 36, projectat el 1873 pel mestre d'obres Antoni Robert i Morera. (Foto JAV 2013)

NOTES

1 Canyameres Ramoneda, Esteve, "Paratge", revista de la Societat Catalana de Genealogia, Heràldica, Sigil·lografia i Vexil·lologia.

2 AHCB Obreria C-106, 13 d'agost de 1830, "Francisco Ramoneda y Cía" fabricantes de tejidos...calle Sadurní n. 19". Rètol. Sense signatura.

3 AHCB, Obreria caixa 116, 18 de desembre de 1833, "Franc Ramoneda habiendo mudado su casa fsbrica de Tejidos de la calle Sadurní n. 19 a la d'en Robador n. 7". Rètol. Sense signatura.

4 AHCB Obreria C-123, 23 de febrer de 1836, Francisco Ramoneda y Pi...casa en calle Flassaders n. 9...reparar el matchón, poner guardacantón con gatillo de barra... y poner guardarruedas". Sense plànol.

5 Anònim, "Guia de Forasteros de Barcelona" 1842.

6 AHCB Obreria, caixa 138, any 1846. Consta de tres fulls numerats, els quals relacionen el llistat dels fabricants que utilitzen l'energia del vapor, confeccionat en motiu de l'elaboració del dictamen prepara-

Casa fàbrica Ramoneda als números 43 i 45 de Sant Pere Més Alt. (Foto JAV 2013)

tori, de l'arquitecte Josep Mas i Vila, per informar l'Edicte del 10 d'abril de 1846. És probable que el llistat de fabricants correspongui a les inspeccions realitzades a les fàbriques amb motiu de l'esmentat Edicte, per a la qual cosa fou nomenada la Secció Tercera d'Obreria: "3. Vapores de: Ramoneda, Rafael, Alta de San Pedro, 61 (antic)..."

7 AHCB Obreria C-138, 9 de juny de 1846, "Rafael Ramoneda, fabricante de hilados, tejidos y estampados... mora en la calle de San Pedro alta n. 61 (antic)... poner una máquina de vapor de alta presión de la fuerza de treinta y cinco caballos a 40 caballos... acompaño su plan y perspectiva con sus linderos y demarcaciones del terreno y edificios pertenecientes a la citada fábrica..." (No hi ha el plànol, però deduïm que són els localitzats a l'Arxiu de Gràfics).

8 AHCB Gràfics N. Reg: 03686, s/d, "Fachada de la fábrica de Rafael Ramoneda". Carrer de Sant Pere Més Alt. Façana, signa Gerónimo Granell y Barrera. AHC Gràfics N. Reg: 04029, (1852), "Plano del terreno de la casa propia de Rafael Ramoneda". Carrer de Sant Pere Més Alt. Planta, signa Gerónimo Granell y Barrera. Plànols corresponents a la llicència d'instal·lació d'una màquina de vapor del 9 de juny de 1846.

9 Josep M. Montaner cita Jeroni Granell i Barrera com a mestre d'obres acadèmic, amb titulació del 19 d'abril de 1835, actiu a Barcelona. Segons les dades d'obreria, va treballar per als fabricants Gabriel Bonaplata (1828), Carles Torrens i Miralda (1833 i 1846), Rafael Ramoneda (1846) i Bassegoda afirma ser l'autor de la casa Seller del Passeig de Gràcia (1864).

10 Vegeu casa fàbrica Canaleta.

11 Fuster Sobreper, Joan, "Barcelona a la Dècada Moderada (1843-1854). El projecte industrialista en la construcció de l'estat centralista". Tesi doctoral, UPF, Barcelona, setembre de 2004. "Listat d'electors de la ciutat de Barcelona en el cens electoral de 1847 amb especificació de les contribucions líquides per subsidi d'indústria i territorial": Ramoneda, Rafael, Alta de San Pedro 61, tienda, 429 subsidio industrial, 492 subsidio territorial.

12 Anònim, "Guía de Barcelona para 1847..."

13 Graell, "Estadísticas...", 1850.

14 Anònim, "El Consultor", 1857. "Fábricas de hilados de algodón, lana y lino: Rafael Ramoneda, Fábrica en Cornellà, carrer de Sant Pere Més Alt, 45".

15 Ajuntament de Barcelona, "Catàleg del Patrimoni arquitectònic de Barcelona". Identificador: 990. Casa Rafael Ramoneda, carrer de Trafalgar 36, carrer de Sant Pere Més Alt, 45.

16 Anònim. "Catálogo de la Exposición Industrial y Artística de productos del Principado de Catalunya", Barcelona 1860: "D. Rafael Ramoneda, de Barcelona, calle Alta de San Pedro, n. 43.- Hilados de algodón, empesas, madapolam, irlandesas, percalinas lisas y labradas, ó indianas de varios colores".

17 Probablement fomada per Rafael Ramoneda i per Francesc Ramoneda que, com hem vist, estava emplaçada en el sector del Raval.

18 Anònim, "Guía fabril de Barcelona", Barcelona 1862. Empreses d'estampació: "Rafel Ramoneda, 1 perrotina, 6 meses de pintar".

19 Vegeu casa fàbrica Rosés.

20 Guaita Jiménez, Pere, "La colònia Rosés de Cornellà de Llobregat", dins de "La Indústria tèxtil: Actes de les V Jornades d'arqueologia industrial", octubre de 2000.

21 Anònim, "Catálogo de la Exposición Industrial...", Barcelona, 1860.

22 RPB, Carrer de Sant Pere Més Alt n. 45. "...una casa... con sus grandes patios y cuadras detrás de la misma...". Era propietat de Rafael Ramoneda i Matas i posteriorment a Rafael Ramoneda i Molder. Velclus SL, Francesc Caballé i Reinald González, "Cens d'edificis industrials de Ciutat Vella", inèdit, 2012.

23 Leon, D.L.R., "Guía Consultiva o Indicador General de todos los contribuyentes de Barcelona", 1872. Fábricas de Tejidos é Hilados: Alta de San Pedro 43, Sres. Ferrer e Hijos. Alta de San Pedro 45, D. Juan Tartes.

24 Ajuntament de Barcelona, "Catàleg del Patrimoni Arquitectònic de Barcelona", identificador 990: Casa Rafael Ramoneda, carrer Trafalgar, 36 carrer Sant Pere Més Alt, 45.

25 Segons Bassegoda, Antoni Robert Morera (? - 1878) era mestre d'obres amb títol del 1 d'abril de 1854, que va tenir molta fama i va contribuir al renaixement de l'arquitectura. Autor de la casa Vilumara del carrer de Fontanella.

26 Ajuntament de Barcelona, "Catàleg del Patrimoni Arquitectònic de Barcelona", identificador 990: Casa Rafael Ramoneda, carrer Trafalgar 36 carrer Sant Pere Més Alt 45. Ciutat Vella. Sector Oriental. Autor Antonio Robert Morera, m. d'o. Època 1873-88. Nivell de Protecció C, Qualificació urbanística 12d (p), 12c (p).

06. Casa fàbrica VILLEGAS

1829

Fàbrica de pintats i estampats

Carrer de Sant Pere Més Alt n. 19

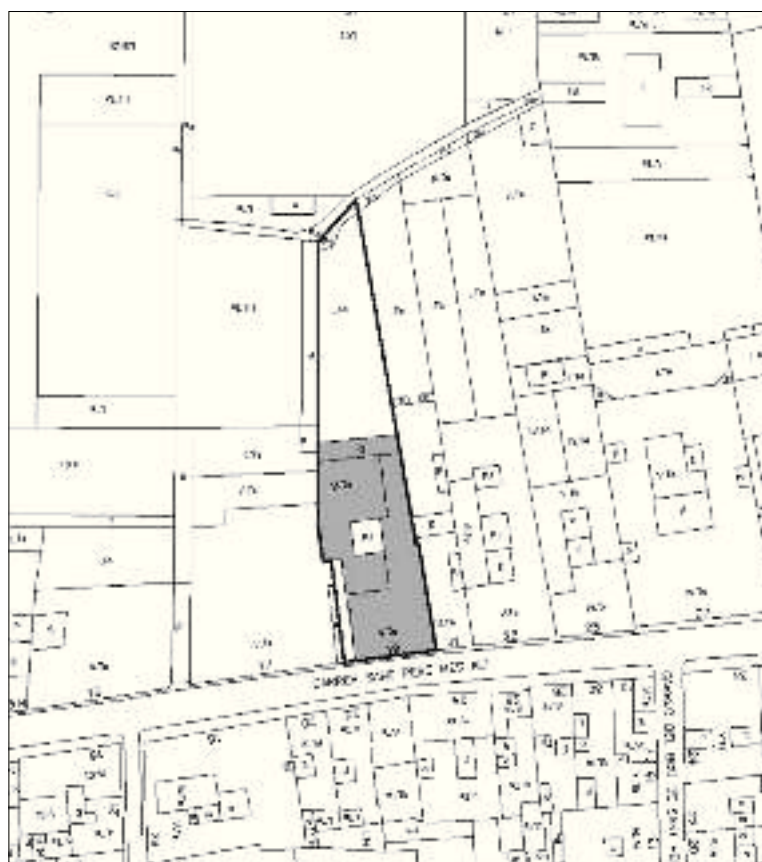
Edifici existent

Màquines:

2 taules de pintar

Arquitectura:

Construcció de la casa fàbrica (c. 1820-1830)

La família Villegas ja era coneguda a Barcelona el 1797, ja que formava part de la companyia comercial Olivier, Villegas y Cia.¹ i per la seva correspondència amb el Baró de Castellet, Miquel Alegre que, com és prou conegut, participà en la companyia de comerç Alegre i Gibert, orientada cap a la fabricació d'indianes.²

Bonaventura Villegas (s. XIX) era un fabricant de pintats que el 1829 estava enregistrat al carrer de Sant Pere Més Alt n. 4 (antic)³ amb 2 taules de pintar. Aquesta implantació industrial, com veurem, devia correspondre a la fàbrica de pintats i estampats del carrer Sant Pere Més Alt n. 19 (actual).

"Quarterons Garriga", 1858.

Poques són les dades disponibles sobre l'activitat d'aquesta empresa, però la principal va ser que la seva indústria va perdurar documentada, durant més de

trenta anys, fins el 1857. El 1842 figurava també enregistrada la fàbrica d'estampats i pintats de Bonaventura Villegas al carrer de Sant Pere Més Alt n. 30 (antic).⁴

La dada documental que ha permès relacionar la fàbrica Villegas amb l'actual edifici de Sant Pere Més Alt n. 19 (actual), és el seu registre en la Matrícula industrial el 1856 citat per Veclus.⁵ Villegas, com a fabricant d'estampats i pintats, pagava una quota mitjanament important.

El 1857, Bonaventura Villegas figurava també en la guia de *El Consultor*, a l'adreça actual del número 19 de Sant Pere Més Baix.⁶ Aquest conjunt de dades aplegades al voltant d'una fàbrica de pintats i estampats permeten identificar un edifici industrial dissenyat durant la primera meitat del segle XIX per un mestre d'obres desconegut, segons les pautes del neoclassicisme barceloní.

La finca del número 19 del carrer de Sant Pere Més Alt és una

parcel·la ampla de 12 metres, i 5 plantes d'alçada, identificada en els "Quarterons Garriga" de 1858 com a edificació de caràcter antic.

L'edifici actual disposa d'una façana simple dissenyada probablement entre els anys vint i trenta del segle XIX, segons els patrons d'un classicisme eclèctic,

amb un programa aparentment destinat a residència, si no fora per les dades reiterades de la presència en aquesta finca d'una fàbrica d'estampats. Es tractava per tant d'una tipologia de "casa fàbrica" de petit format, que no arribà a configurar un desenvolupament important de les quadres de treball a l'interior del pati d'illa.

La casa fàbrica Villegas és un edifici inclòs en el Catàleg del Patrimoni arquitectònic de Nivell C i Entorn B de Sant Pere Més Alt 24, amb la següent descripció: "Edifici d'habitatges, carrer de Sant Pere Més Alt n. 19, Època: aprox. 1850, ús original residencial. Descripció: Edifici d'habitatges de planta baixa, quatre plantes pis i una remunta endarrerida de la línia de façana. La composició és senzilla, amb quatre eixos de simetria verticals: a la planta baixa tres de les obertures, sempre amb un senzill recercat, estan agrupades i a les plantes superiors s'alternen balcons decreixent, i finestres. El parament de façana està revestit d'un estuc llis i diferents impostes marquen les línies de forjat".⁷

NOTES

1 BC, Fons del Baró de Castellet. Cartes Rebudes: "Ollivier, Villegas y Cia." (Barcelona) 1797 annex 11.

2 Vegeu casa fàbrica Alegre-Cirés.

3 Anònim, "Padron Genaral", 1829. Fabricantes de pintados: Buena-ventura Villegas, Sant Pere Més Alt n. 4 (antic), 2 taules de pintar.

4 Anònim, "Guia de Forasteros", Barcelona 1842.

5 Matrícula industrial de 1856, Carrer de Sant Pere Més Alt n. 19, Fàbrica de pintats i estampats de Bonaventura Villegas (Quota 1.184). Citat per Veclus SL, Francesc Caballé i Reinald González, "Cens d'edificis industrials de Ciutat Vella", inèdit, 2012.

6 Anònim, "El Consultor", Barcelona 1857.

7 Ajuntament de Barcelona, "Catàleg del Patrimoni arquitectònic".

Casa fàbrica Villegas, al carrer de Sant Pere Més Alt n. 19. (Foto Google)

07. Casa fàbrica GIRONA

1831

Fàbrica d'estampats i pintats.

Carrer de Freixures n. 2

Edifici existent parcialment

Màquines:

Vapor de (?) CV (entre 1842 i 1846)

Arquitectura:

Construcció de la fàbrica (1831)

Autor: Miquel Bosch i Camps, mestre d'obres

Reforma de la fàbrica (1831)

Autor: Miquel Bosch i Camps, mestre d'obres

Ampliació de la fàbrica (1833)

Autor: Esteve Bosch i Gironella, mestre d'obres

Legalització del vapor (1846)

Autor: Felip Ubach, mestre d'obres

El orígens de la família Girona s'han de situar a principis del segle XVIII, quan Catalunya es preparava per entrar a la primera revolució industrial. Després de la Guerra de Successió, **Gaspar Girona i Marginyà** (s. XVII - s. XVIII), fill de pagès i negociant, natural de la Selva del Camp (Tarragona), es desplaça a la vila de Tàrraga (Lleida) per muntar una botiga de teixits a la Plaça Major. Tàrraga en aquells moments era un nucli rural amb un fort creixement, que triplicà la seva població al llarg del segle XVIII.

El seu fill **Josep Antoni Girona i Castelltort** (s. XVIII) es casà amb Antònia Targa, filla d'un ric comerciant de Tàrraga especialista en subhastes, matrimoni del qual el seu hereu fou Ignasi Girona i Targa. A Antoni Girona hom li atribueix la construcció, el 1780, de les bodegues de la Finca del Remei a Tàrraga, una explotació vitivinícola que ocupà una colònia agrícola de 50 famílies, després coneguda com el Castell del Remei.

Ignasi Girona i Targa (Tàrraga 1781 - Barcelona 1867)¹ fou el fundador de la Casa Girona, un conjunt d'empreses familiars que participaren en la creació d'entitats bancàries, prospeccions mineres, metal·lúrgia, inversions en assegurances i obres d'infraestructures. Fou també un fabricant d'indianes de Barcelona, des d'on es convertí en el patriarca d'una centenària saga de empresaris del segle XIX. Però aquest aspecte va ser possible gràcies a la seva condició d'hereu, que el convertí en el beneficiari d'una concentració patrimonial procedent de les diverses herències familiars.

Hereu de la principal fortuna de Tàrraga, el 1803 el seu pare l'envià a Barcelona per seguir els estudis de comerç. Ignasi i el seu germà Ramon s'establiren definitivament a Barcelona, ciutat en la qual es casà dues vegades, primer amb Rita Agraful i Obrador i la darrera el 1806 amb la seva germana Antònia Agraful i Obrador, filles d'un rellotger amb orígens familiars a Selzac, amb qui tindrà vuit fills. Ignasi Girona consolidà el seu grup familiar i des d'una estructura patriarcal assumí la funció d'organitzar al conjunt dels seus membres, un llinatge empresarial que durà 200 anys.²

Ignasi Girona i Targa (1781 - 1867). ca 1850, retrat d'autor desconegut i restaurat posteriorment per Antoni Caba i Casamitjana.

El 1808, amb l'inici de la Guerra del Francès, Ignasi Girona fou un dels comerciants que abandonà Barcelona per refugiar-se a Tàrraga a la finca del Remei. Allà s'hi estigué entre 1808 i 1812, fins el seu retorn a Barcelona. Durant els vint anys següents es dedicà bàsica-

ment a les activitats financeres i comercials, a l'arrendament de delmes i drets senyorials i al comerç amb grans, per passar a la compra de deute de l'Estat i la comercialització de tota mena de productes, fins assolir una forta posició com a comerciant.

Ignasi Girona va aprofitar la desamortització eclesiàstica del Trienni Constitucional dels anys vint, per començar a adquirir una important extensió de terres a l'Urgell i al Segrià, compres que arrodoní amb la desamortització de Mendiabál. Influenciat pel negoci patern i per les altes quotes de beneficis, va establir a Barcelona una fàbrica d'indianes, formant la companyia Girona i Cia. inicialment situada al carrer de Sant Pere Més Alt,³ però finalment emplaçada en terrenys comprats al costat del convent de Santa Caterina. El 1831 Ignasi Girona va fer construir una casa fàbrica de nova planta al carrer Freixures, en uns antics horts contigus al convent dels dominics de Santa Caterina,⁴ sota la direcció del mestre de cases Miquel Bosch i Camps.⁵

En plena construcció de l'edifici es presentà la necessitat d'elevat una planta més la casa fàbrica, destinada probablement a l'assecatge de les indianes, i van presentar una nova llicència el mes de setembre de 1831,⁶ també sota la direcció de Miquel Bosch. Aquesta instal·lació precisava d'un subministrament de 4 pomes d'aigua, que foren sol·licitades un cop finalitzada l'obra el 1833.⁷

L'edifici dissenyat pel mestre de cases Miquel Bosch i Camps, tenia una amplària de 100 pams i estava compost per una planta baixa comercial, entresolat i tres plantes més. L'edifici corresponia a una tipologia de casa fàbrica de traçat neoclassicista amb els habitatges per als fabricants i les quadres de treball inserides en la mateixa edificació. L'any 1833 Ignasi Girona feia enderrocar, també al costat de la fàbrica al carrer Freixures,⁸ unes edificacions per reedificar-les fins l'alçada de dues plantes, aquesta vegada sota la direcció del mestre d'obres Esteve Bosch i Gironella.⁹ El plànol presentat a llicència creiem que era en realitat el model a repetir d'una agrupació d'habitatges obrers vinculats a la fàbrica, com veurem més endavant.

La fàbrica Girona i Cia., en una data indeterminada entre 1842 i 1846, va ser objecte de la instal·lació d'una màquina de vapor, sense disposar de la perceptiva llicència d'Obreria, i es va convertir en una important fàbrica d'estampats i pintats, ubicada al carrer de Freixures n. 17 (antic).¹⁰ Aquesta afirmació es basa en el fet que Ignasi Girona figurava en un llistat municipal previ a la redacció de l'Edicte del 10 d'abril de 1846, de les fàbriques de vapor que havien de ser objecte d'inspecció.¹¹

Amb motiu de l'aplicació de l'Edicte del 10 d'abril de 1846, es presentà una llicència per a la legalització d'una màquina de vapor de la fàbrica Girona. L'Edicte d'Obreria zonificava la ciutat en dos grans sectors, un "exterior" i un altre "interior", però dins de les mateixes muralles. En la zona "interior" de la ciutat, més restrictiva, quedaven prohibides en general l'edificació de noves fàbriques de vapor, però era possible de mantenir les màquines de vapor existents o ampliar-les fins a un límit de tres cavalls de vapor.

AHCB Obreria C-108, 3 de maig de 1831, "Ignacio Girona...posee un huerto en la calle Freixuras, contiguo a las casas de los PP Dominicos...edificarlo". Façana, signa Miquel Bosch i Camps.

Dreta: AHCB Obreria C-109, 8 de setembre de 1831, "Ignacio Girona...construir un tercer piso...93 palmos...en el frente que con permiso de V.E. está reedificando en esta ciudad y calle Freixuras". Façana, signa Miquel Bosch.

AHCB Obreria C-116, 2 d'octubre de 1833, "Ignacio Girona...derivar edificio viejo que posee en la calle Freixures n. 31... reedificarlo". pb+1. Façana, signa Estevan Bosch y Gironella.

La casa fàbrica Girona, que aleshores estava fora de la Llei i en una posició geogràfica perjudicial segons les delimitacions de l'Edicte, es va veure obligada a la legalització de la seva màquina de vapor i calderes amb la presentació d'una llicència amb un memorial i uns plànols demostratius de la posició de la màquina i la seva potència. El memorial de la llicència no ha estat localitzat en el Registre d'Obreria i per tant desconeixem la potència de la màquina, però a l'Arxiu de Gràfics es poden consultar els plànols de la legalització del vapor Girona,¹² signats pel mestre d'obres Felip Ubach,¹³ i amb una datació de l'any 1852, creiem que errònia.

Aquests plànols del vapor Girona permeten efectuar una lectura molt més precisa de la localització i de les dimensions d'aquella indústria. Primerament és possible situar la casa fàbrica Girona, al cantó de ponent del carrer de Freixures, que donava a les Hortes del convent de Santa Caterina, en la parcel·la que seria equivalent als edificis existents al carrer Freixures números 2, 4 6 i 8.

La fàbrica estava formada per dos edificis, el primer de 5 plantes, la casa fàbrica pròpiament dita, aixecada el 1831 pel mestre d'obres Miquel Bosch; i el segon, de tres plantes d'alçada amb aspecte habitacional, repre-

pels arquitectes Francesc Vallès per la Hisenda pública i Josep Mas i Vila per l'Ajuntament.¹⁴

A diferència de Marià Borrell i Miralpeix, el qual havia adquirit l'hostatgeria del convent de Santa Caterina, Ignasi Girona no va veure afectada la seva fàbrica més que en l'edificis dels números 2 i 4 del carrer Freixures pel traçat del nou mercat i, en conseqüència el 1851, Girona reclamà la corresponent indemnització,¹⁵ però significà a la llarga el tancament de la fàbrica d'estampats, per bé que per als Girona ja feia temps que era una activitat marginal i ja havien dirigit els seus interessos cap a altres camps de negoci.

AHCB Gràfics N. Reg: 04060, (1852), "Propiedad de Girona, Huertas de particulares, Huerto de Santa Catalina". casa fàbrica Girona, carrer Freixures. Façana i planta de situació de les calderes, signa Felip Ubach. Correspon a una legalització del vapor Girona del 1846.

Esquerra:: Fragment del Plànol de Laborde de 1806. Dreta: Fragment del plànol de Mas i Vila 1842. Transformacions urbanes com a conseqüència de l'enderrocament del Convent de Santa Caterina. La casa fàbrica Girona va ser construïda al carrer Freixures (esquerra del plànol) en un procés que va durar des de la crema i desamortització de 1835 fins al 1851, que es definí finalment tot l'entorn del Mercat d'Isabel II.

sentat als plànols amb una longitud de 353 pams (69 metres) de front edificat al carrer Freixures, destinat probablement a habitatges per als operaris de la fàbrica, tal com ho demostra la façana representada amb nuclis verticals d'escaleres de veïns. La màquina de vapor estava situada al centre, de forma tangent als dos edificis mencionats.

Respecte el nivell de mecanització d'aquesta fàbrica d'estampats, és probable que la màquina de vapor s'utilitzés per moure els cilindres d'estampar, però a hores d'ara no disposem de dades sobre el nombre d'aquestes màquines, ni el de telers i d'operaris, donada la curta vida d'aquesta indústria.

La casa fàbrica Girona es veié afectada per la construcció del nou Mercat d'Isabel II. L'antic convent de Santa Caterina havia estat incendiat la nit del 25 de juny de 1835, amb motiu de l'esclat de la revolució liberal i els seus béns foren finalment desamortitzats. El 1837 s'enderrocaren el convent i l'església, encara que els edificis del carrer Freixures, ocupats per Marià Borrell i pels Girona es conservaren fins el 1851. El 22 de gener de 1837 s'aixecà el plànol de la plaça porticada que havia de donar cabuda al nou Mercat de la ciutat,

Composició de conjunt de la casa fàbrica Girona, a l'esquerra la fàbrica pròpiament dita projectada per Miquel Bosch i Camps el 1831 i a la dreta l'alçat representant una agrupació d'habitatges, de la llicència de legalització del vapor de 1846.

Des de 1839, Ignasi Girona ja havia assumit un canvi d'estratègia, liquidant la seva antiga casa de comerç i constituint amb els seus fills grans, Joan i Manel Girona, i el soci capitalista Joan Baptista Clavé, una societat mercantil Girona Hermanos, Clavé y Cía., ubicada al carrer Nou de Sant Francesc,¹⁶ que es convertí en la base d'un procés de constitució de companyies que ell mateix defi-

ní com la Casa Girona, i que amb el temps s'anirà configurant amb un capital exclusivament familiar.

Durant aquesta època es desfé del Deute Públic per destinar-lo a la compra de finques rústiques, especialment les desamortitzades. Per aquest motiu el 1839 desplaçà el seu hereu **Joan Girona i Argafel** (1807 – s. XIX) a la província de Lleida per ocupar-se de comprar terres que es veiessin beneficiades de la construcció del futur Canal d'Urgell, com la finca del Castell del Remei,¹⁷ i per la construcció del Ferrocarril de Saragossa a Barcelona.

El 1844 Ignasi Girona i Targa comprà la finca Torre del Bisbe de Torre Neral a la família Torrents Serralamera i Mitjana, que l'havien adquirit amb la desamortització de Mendizábal i que passà a integrar-se a la finca del Remei, en el futur denominada, Castell del Remei. L'interès d'Ignasi Girona i Targa en aquestes terres estava basat en les seves propietats de Tàrraga i en el fet que des del segle XIV hi havia un projecte per regar aquesta zona amb aigua portada del riu Segre, projecte que acabaria essent realitzat per la companyia dels Girona.

El primer d'octubre de 1842, la casa de comerç Girona Germans, Clavé i Cia. presentava al Ministeri d'Hisenda una sol·licitud per establir a la ciutat un banc de descompte. El Ministeri va nomenar una comissió per examinar la petició i, dos mesos més tard, va traslladar als sol·licitants una sèrie de modificacions i ampliacions del projecte presentat que havien d'emplenar perquè fos aprovat,¹⁸ aspecte que va ser ajornat a causa del bombardeig pel general Espartero de la ciutat de Barcelona i l'esclat de la Jamància. Les negociacions per la rendició de la ciutat foren portades pel fill d'Ignasi Girona, **Manel Girona i Agafel** (Tàrraga 1818 - Barcelona 1905), arran de la designació governativa de l'alcalde moderat Josep Bertran i Ros.¹⁹ Com a financer de la companyia participà activament en la fundació del Banc de Barcelona el 1844 i en fou un dels seus directors fins a la seva mort.

AFB, Josep Gaspar 1925. Vista aèria del Mercat de Santa Caterina amb la fàbrica Girona en primer pla.

Manel Girona fou alcalde de Barcelona el 1876-77, diputat per la Seu d'Urgell, senador i senador vitalici pel partit conservador. Va ser nomenat també primer president de la Cambra de Comerç, Indústria i Navegació de Barcelona (1886-1901) i comissari de l'Exposició Universal que es va celebrar a la ciutat de Barcelona el 1888.²⁰

El 1850, dos anys després de la construcció del Ferrocarril de Mataró el 1848, s'atorgà la concessió del segon ferrocarril de Catalunya, entre Barcelona i Granollers, a la casa Girona Germans, Clavé i Cia., amb la intenció d'enllaçar amb les mines de Sant Joan de les Abadesses. Per construir-lo, crearen la Companyia dels Camins de Ferro del Nord de Barcelona, a la qual traspasaren la concessió el 1852 a canvi del contracte de l'obra. El mateix any, la casa Girona obtenia la concessió de la línia entre Barcelona i Montcada, on enllaçava amb l'anterior i Manresa, per Sabadell i Terrassa. L'any 1852 s'atorgà la concessió d'una nova línia entre Barcelona i Saragossa, on enllaçava amb el tren de Madrid, per a la qual es creà la Companyia del Ferrocarril de Saragossa a Barcelona.

La fàbrica d'estampats del carrer Freixures el 1854 havia passat a denominar-se Girona Hermanos quan es va retirar de la societat Joan Baptista Clavé. L'empresa familiar destacà en els camps de les assegurances, la indústria, finances i, en especial, una febril activitat constructora d'obres públiques. Va ser constructora i concessionària del Canal d'Urgell, de la Foneria de Nostra Senyora del Remei, inaugurada el 1861 però amb antecedents a la Foneria Barcelonesa, l'Adobeia Barcelonesa (1851); i en l'àmbit financer, la Catalana General d'Assegurances (1845) i la Companyia General de Crèdit El Comercio (1864), de vida efímera. La companyia Girona Hermanos es va dissoldre el 1867.

En el terreny de la producció arquitectònica d'aquesta família, a més de la primigènia casa fàbrica d'estampats del carrer Freixures de 1831, els germans **Ignasi Girona i Argafel** (Tàrraga, 1824 - Barcelona, 1889) i **Casimir Girona i Argafel** (1834-1909) van impulsar la construcció d'una gran foneria, la Mare de Déu del Remei, nascuda el 1862 en un extrem de Sant Martí de Provençals, al final del carrer del Taulat, on es van construir els primers carrils ferroviaris de Catalunya. La fàbrica, aviat coneguda com a Can Girona, era una foneria de segona fusió, perquè encara no tenia alts forns.

Casa fàbrica Girona, Freixures 6, 8 (Foto Google)

Can Girona el 1915

El 1881, la fàbrica familiar es va transformar en *Materiales para Ferrocarriles y Construcciones*, especialitzada en la construcció de vagonets. El 1907, finalment, van disposar d'un alt forn propi, i el 1928 en van afegir un altre. En aquells moments d'expansió, l'empresa donava feina a 2.600 obrers i ocupava 18 hectàrees. El 1947, Can Girona va entrar en l'òrbita del Banc Central i va tornar a canviar el nom pel qual va ser conegut als darrers temps, *Materiales y Construcciones* (MACOSA). El 1991, els amos de la fàbrica van vendre els terrenys on s'aixecà en part el complex conegut com a Diagonal Mar.

Els Girona tenien la seva residència urbana en un palau que posteriorment acabaren comprant, el 1850, al Comte de Santa Coloma, situat al carrer Ample número 2 de Barcelona, que donava a la plaça del Duc de Medinaceli, urbanitzada el 1849, en el lloc on actualment hi ha el Registre Civil.²¹ L'actual edifici, la Casa Girona²² data de l'any 1865²³ quan Manel Girona va encarregar a l'arquitecte Josep Oriol Mestres²⁴ la substitució de l'antiga casa del Comte de Santa Coloma, també de la seva propietat i en el mateix emplaçament.

L'edifici, realitzat en tres fases i finalitzat cap al 1869,²⁵ decorat amb pintures atribuïdes a Eduard Llorens (1837-1912), està situat l'illa del carrer Ample nú-

mero 2, que va des de la plaça del Duc de Medinaceli número 3, fins a la plaça de la Mercè números 1-3 (llavors carrer d'Orient), que dona també al carrer de la Mercè números 1-3. Era, per tant, una propietat de dimensions considerables que ocupava tota l'illa, que actualment encara es conserva com a seu del Registre Civil de Barcelona amb una reforma del 1988.

Els Girona Agrafel disposaren també d'una residència d'estiueig, a la vila de Les Corts. La casa i els jardins de la Torre Girona d'estil romàntic historicista van ser encarregats per Manel Girona i Agrafel al mestre d'obres Josep Masdeu i Puigdemasa. Malgrat que el projecte de construcció no s'ha localitzat, pels manuals notariais està documentat que l'alcalde Manel Girona va acabar l'adquisició de terres el 1859 i que al 1863 la casa estava ja construïda.

El complex constava de subterranis, planta baixa i pis més golfes. Així mateix coneixem que a la finca hi havia la casa del jardiner, una torre-molí de vent per disposar d'aigua, i d'horta, vinya, boscs, més una part dels terrenys urbanitzats i enjardinats, en els quals es trobava un estany amb mirador que encara existeix, escultures, jocs d'aigua i pavellons xinesos ara ja desapareguts.

Actualment aquests edificis formen part del Campus Nord de la UPC de Barcelona, situat al carrer Jordi Girona número 31, conjunt de jardins, estanys i cotxeres de Can Girona que formen part del Catàleg del Patrimoni arquitectònic de Barcelona.²⁶

Els germans Girona-Agrafel foren una generació burgesa implicada en la transformació moderada de la societat que, com els Bonaplata o els Vilaregut, renunciaren a qualsevol proposició d'ennobliment i d'integració en els interessos de la Corona per part de la monarquia borbònica. Manel Girona refusà públicament els títols nobiliaris que demanaren per a ell, tant el rei Alfons XII, com el de marquès del Llano de Barcelona, que li va oferir

Cánovas del Castillo, i el de comte d'Urgell, que sol·licitaren en acabar-se la construcció del Canal d'Urgell.

Manel Girona i Argafel (Tàrraga 1818-Barcelona 1905), el 1860.

8 AHCB Obrreria C-116, 2 d'octubre de 1833, "Ignacio Girona...derri-bar edificio viejo que posee en la calle Freixuras n. 31...reedificarlo". pb+1. Façana, signa Estevan Bosch y Gironella.

9 Esteve Bosch i Gironella (s. XIX), mestre d'obres. Disposem de poques dades sobre aquest mestre d'obres. Probablement formà part de la reputada família de mestres d'obres Bosch i Quer. Treballà pels fabricants Ignasi Girona (1833), Manel Canet (1834), Josep Gelabert (1835) i Joan Llenas (1838).

10 Anònim, "Guía de Forasteros", Barcelona 1842. "Fábricas de estampados y pintados: Girona i Cia", c. Freixures n. 17.

11 AHCB Obrreria C-138, any 1846. Consta de tres fulls numerats, els quals relacionen el llistat dels fabricants que utilitzen l'energia del vapor, confeccionat en motiu de l'elaboració del dictamen preparatori, de l'arquitecte Josep Mas i Vila, per informar l'Edicte del 10 d'abril de 1846. "3. Vapores de... Ignacio Girona, calle Freixures...".

12 AHCB Gràfics N. Reg. 04060, (1852), casa fàbrica Girona, carrer Freixures. Façana i planta de situació de les calderes, signa Felip Ubach. Correspon a una legalització del vapor Girona del 1846. La datació de 1852 és errònia, ja que aquell any ja s'estaven enderrocant els edificis afectats pel Mercat de Santa Caterina.

13 Probablement estem parlant de Felip Ubach i Viñeta, citat per Bassegoda. Josep M. Montaner cita també Felip Ubach com a alumne de la Llotja el 1817-1819-20, amb títol de mestre d'obres acadèmic del 1830, actiu entre els anys 1821 i 1859. Autor de dues fàbriques per encàrrec dels fabricants Eulogi i Antoni Soler del carrer Obradors (1821) i Jaume Armengol i Josep Antoni Miró del carrer de Sant Rafael (1833), la legalització del vapor de la casa fàbrica Girona (1846) i la legalització dels vapors de la foneria de Pere Colomer del carrer de la Reina Amàlia (1854-1859).

14 AHCB, Escriitures, 1840-48. Carta de pagament a Francesc Vallès de 8.000 rals a compte dels 24.000 en concepte de gestions i plànols i direcció de l'obra del Mercat de Santa Caterina. Se li atribueix el projecte del Mercat de Santa Caterina conjuntament amb Mas i Vila.

15 AHCB Obrreria C-140, 24 de gener de 1851, "Ignacio Girona y Targa...hacendado de Barcelona... que en el plano presentado por este Ayuntamiento y aprobado por S.M. la Reyna... para la construcción de la plaza mercado de Isabel 2ª en terreno que fue convento y huerto de los Padres Dominicos, está comprendida una casa y parte de otras de propiedad del que suscribe y habiéndose procedido por esta corporación a la expropiación de otra casa que pertenecía a D. Mariano Borrell, comprendida también en el citado plano... que me indemnice cual corresponde y se me considere en el mismo caso que a D. Mariano Borrell...", signa Ignacio Girona.

16 Comerciantes: "Girona Hermanos, Clavé y Compañía", c. San Francisco de Asís: "Guía de Forasteros", Barcelona, 1842.

17 <http://www.castelldelreimei.com/cat/celler.php>.

18 Arxiu del Ministeri: "Respuesta a la petición de la casa Girona Hermanos para el establecimiento de un Banco en Barcelona en 1842. "Memoria del Banco de Barcelona. Quincuagésimo aniversario de su creación". (1894) Apèndix 1, p. 91.

19 Vegeu casa fàbrica Bertran.

20 Nadal Oller, J. i Domènech, J., "Joan Girona i Agrafel, el 'maquinista' malaguanyat", en J. Maluquer de Motes Bernet, Tècnics i tecnologia en el desenvolupament de la Catalunya Contemporània, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, (2000). Pg. 228-33.

21 Blasco, Yolanda y Plá, Lluïsa. "Història social: Manuel Girona, el fundador de la banca moderna". 2009.

22 No s'ha de confondre aquesta descripció amb la realitzada pel Catàleg del Patrimoni arquitectònic de Barcelona, que assigna a l'edifici oposat, de la Plaça del Duc de Medinaceli número 8 i carrer Josep Anselm Clavé número 8, la denominació, també, de Casa Girona quan en realitat es tracta de la Casa López i López dissenyada pel mateix arquitecte. En tots dos casos, el Catàleg no entra en precisions sobre la propietat ni l'autoria de cada edifici.

23 AMCB, expedient número 1649 C, 1865-67, "Sobre el permiso a D. José O. Mestres (apoderado) para construir en la calle Ancha, Oriente y Merced". Llicència presentada a l'Ajuntament per Josep Oriol Mestres, actuant com a apoderat de Manel Girona, del 2 d'abril de 1865, "...reedificación de la casa que posee y habita en la plaza del Duque de Medinaceli, Ancha, Oriente y Merced...".

24 Josep Oriol Mestres

25 Tots els aspectes documentals de la casa Girona han estat investigats per Maria Isabel Rosselló i Nicolau, a "L'interior a Barcelona al segle XIX", Tesi doctoral, Barcelona, 2005.

26 Ajuntament de Barcelona, "Catàleg del Patrimoni arquitectònic de Barcelona", Jardins, estanys i cotxeres de Can Girona, Nivell de protecció C:C, Qualificació urbanística 6a(p) (7c) 7c(p).

NOTES

1 Plá i Toldrà, Maria Lluïsa. "Ignasi Girona i Targa (1781-1867): El fundador de la Casa Girona". Dins de: "La industrialización y el desarrollo económico de España". Homenatge al Doctor Jordi Nadal. Vol 1: Ed. Universitat de Barcelona. (1999), pág. 736 i següents.

2 Plá i Toldrà, Maria Lluïsa. "La industrialización...". Op. Cit.

3 Plá i Toldrà, Maria Lluïsa. "La industrialización...". Op. Cit.

4 AHCB Obrreria C-108, 3 de maig de 1831, "Ignacio Girona...posee un huerto en la calle Freixuras, contiguo a las casas de los PP Dominicos...edificarlo". Façana, signa Miquel Bosch i Camps.

5 Miquel Bosch i Camps, mestre de cases. Ni Arranz, ni Montaner donen notícies d'aquest mestre de cases, que ocupà el càrrec de Germà Major de la Confraria de mestres de cases de Barcelona (1834).

6 AHCB Obrreria C-109, 8 de setembre de 1831, "Ignacio Girona, construir el tercer piso...93 palmos...en el frente que con permiso de VE está reedificando en esta ciudad y calle Freixuras". Façana, Miquel Bosch i Camps.

7 AHCB Obrreria C-115, 8 d'agost de 1833, "Ignaco Girona...4 plumas de agua...acordar entrega en el depósito de la calle Freixuras". Sense plànol.

08. Casa fàbrica

JUNCADELLA-ESCUDER

1836

Fàbrica de filats de cotó i teixits de seda

Plaça de Sant Pere n. 4a, 4b

Edifici desaparegut.

Màquines:

1 Vapor (anterior a 1846) (Juncadella)
 80 telers Jacquards (1862) (Escuder)
 (?) telers mecànics (1862) (Escuder)
 1 màquina de vapor de 6 CV, (1872) (Escuder)
 15 màquines de filar (1872) (Escuder)
 8 màquines de tòrcer (1872) (Escuder)
 27 telers mecànics anglesos (1872) (Escuder)
 135 telers manuals (1872) (Escuder)

Nombre d'operaris:

280 a 300 operaris

Arquitectura:

Reedificació de la fàbrica (1836)

Autor: Joan Vila i Gelíu, arquitecte acadèmic.

Jeroni Juncadella i Casanovas (Barcelona 1805 - íd. 1875)¹ procedia del ram dels teixidors, activitat que aviat amplià a la filatura del cotó i a la de l'estampació, i va fundar una gran empresa familiar a Barcelona.² Jeroni Juncadella i Casanovas fou un dels grans estampadors catalans i esdevingué un dels membres destacats de l'alta burgesia barcelonina, amb fàbriques obertes tant al sector del Raval com al tradicional barri de Sant Pere. El seu germà **Salvador Juncadella i Casanovas** (s. XVIII – s. XIX),³ també establert a Barcelona durant el Trienni liberal, es veié implicat en les obres de fortificació de la ciutat en defensa del govern constitucional, al costat dels fabricants més importants.⁴

Tots dos germans Juncadella, en plena Revolució Liberal, el 1837 ja eren uns fabricants reconeguts, a qui s'hi adreçaren les subscripcions voluntàries per donar treball als aturats a causa de la crisi.⁵ Altrament, els Juncadella també eren uns importants terratinents, disposaven d'una gran explotació agrícola del segle XVII, comprada a principis del segle XIX, la hisenda de Can Comte situada a la Vila de Gràcia, a l'actual carrer de l'Escorial.⁶

Abans de 1829, Jeroni Juncadella ja tenia oberta una fàbrica de teixits al carrer del Carme, dins del recinte de l'antiga fàbrica Gònima,⁷ amb una important instal·lació de 100 telers.⁸ La reutilització de velles estructures industrials, en aquest cas de les del més important fabricant d'indianes del segle XVIII, va ser un factor comú important en l'activitat de les noves generacions del segle XIX i també en aquest cas de Jeroni Juncadella, que s'instal·là també al barri de Sant Pere, comprant i reutilitzant les instal·lacions d'una vella família indianaire, els Dot.

Els germans **Miquel i Martí Dot** (s. XVIII), el 1788⁹ havien obert al barri de la Ribera una modesta fàbrica d'indianes amb 12 telers corrents. Entre el 1794 i el 1799 prosperaren i, interessats en la filatura, compraren accions de la Reial Companyia de Filats de Cotó.¹⁰ Miquel Dot ocupà el càrrec de Consiliari de la Reial Companyia,¹¹ superaren la Guerra del Francès i el 1819 disposaven encara d'un prat d'indianes a Sant Martí de

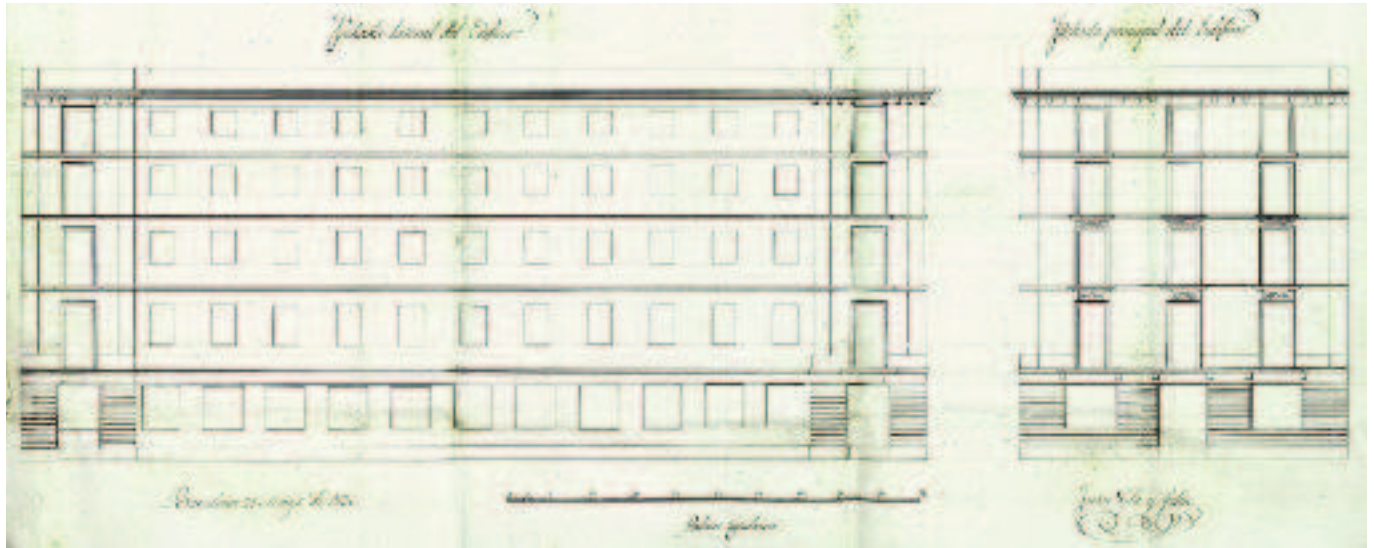
Provençals.¹² Jeroni Juncadella estava en fase expansiva de la seva indústria, i ja ocupava càrrecs en la Comissió de Fàbriques els anys 1834, com a vocal del ram dels teixidors, i el 1835 com a director de ram.¹³

L'any 1835, en plena revolució liberal, Juncadella havia comprat l'antiga casa de Joan Dot, descendent de la companyia Miquel i Martí Dot, dels números 10 i 11 (antics) de la Plaça de Sant Pere, uns vells edificis situats al costat dels Horts del Velluters. Jeroni Juncadella tenia projectat construir de nova planta dues fàbriques, una de filats de cotó i una altra de teixits de seda. Primerament va proposar el traçat de les noves alineacions que havia de tenir la fàbrica de la Plaça de Sant Pere, el 20 de novembre de 1835,¹⁴ no sense establir a continuació una disputa amb l'Ajuntament constitucional sobre les alineacions que s'havien d'aplicar amb motiu de la substitució dels edificis dels Dot. Pocs mesos després, ja entrat l'any 1836, va presentar la llicència per a la construcció d'una gran casa fàbrica,¹⁵ un únic edifici que englobà les dues fàbriques de filats de cotó i de teixits de seda, en un dels projectes més destacats i primigenis d'arquitectura industrial de l'època, obra de l'arquitecte acadèmic Joan Vila i Gelíu.¹⁶

Es tractava d'un edifici de 5 plantes d'alçada, format segons una tipologia de casa fàbrica, amb el cos de casa de 77 pams (15 metres) al carrer que donava a Sant Pere Més Baix i les "quadres", davant la Plaça de Sant Pere amb una longitud de façana de 216 pams (42 metres). La composició era jerarquizada, amb una descomposició en tres parts simètriques, de les quals la part central estava dissenyada a partir de la repetició de forma seriada de 55 finestres, i dos cossos tancant la composició de cada extrem amb aspecte de cases o habitacions principals, un recurs típic de l'arquitectura francesa de l'École Polytechnique,

Quarteró Garriga, 1858. Pot apreciar-se la situació de la fàbrica Juncadella, amb el cos de casa amb pati central i les quadres de doble tramada de 12 metres d'amplada.

AHCB Obreria C-123, 27 de maig de 1836, "Gerónimo Juncadella, fabricantes... derribar la casa que posee... Plaza de San Pedro... n. 10 y 11, reedificarla". Façana (fàbrica), signa Juan Vila y Gelíu.

que es repetirà com a model durant les dècades dels anys trenta, quaranta i cinquanta del segle XIX.

El plànol presentat a llicència per Joan Vila i Gelíu el 1836 i una lectura dels Quarterons Garriga de 1858 han permès la identificació de l'esmentada fàbrica als actuals números 4 i 4b de la Plaça de Sant Pere. Aquest modelic edifici, avui desaparegut, era en realitat un gran contenidor d'una enorme varietat de productes tèxtils. La *Guía de Forasteros* de 1842 assenyalava que Jeroni Juncadella tenia a la Plaça de Sant Pere número 11 (antic) una fàbrica de filats de cotó i en el número 12 (antic) una fàbrica de teixits de seda, amb els següents productes:

"Juncadella, Gerónimo, p. S. Pedro 12,- Fábrica de Azargazos, Piel, Guindas, Refajos de algodón, Muletones en pieza, Ropa de pantalones de algodón, Id. id. de algodón é hilo, Lustrinas de algodón finas y entrefinas, Terlis de algodón, Id. de hilo, Embozos de Capa de estambre y algodón, Cotines de hilo, Driles de hilo, Vanuas sencillas, Id. acolchadas, Mantones de muleton de todos los tamaños de algodón, Pañuelos de algodón y estambre y de algodón solo de todos los tamaños, Pañuelos de estambre y algodón, y de estambre solo de todos los tamaños, de máquina Jaccar".¹⁷

Per aquestes dates Juncadella ja havia introduït el tel·ler Jacquard, i per al qual era necessària una font d'energia com la màquina de vapor. De fet Jeroni Juncadella en aquells moments ja estava construint al Raval un complex industrial al carrer de la Riereta,¹⁸ que eren d'una dimensió molt important per a l'època i que es composava en realitat de tres fàbriques que produïen el cicle complet del tèxtil: filats, teixits i estampats.

La fàbrica treballà sota la raó social de la companyia, primer de Gerónimo Juncadella y Compañía i després associat, com a Juncadella y Prats Hermanos. D'aquesta darrera activitat de l'estampació, n'era coneguda la qualitat de la producció dels Juncadella arreu d'Espanya, per la qual cosa la seva empresa aconseguí la medalla d'or de l'Exposició de Madrid de l'any 1841.

La fàbrica de Riereta, d'autor desconegut, molt probablement atribuïble també al mateix arquitecte acadèmic Joan Vila i Gelíu, es devia haver començat a edificar durant els anys trenta, amb la introducció de les més modernes tecnologies, ja que l'any 1842, segons recull Olivier Raveaux, Juncadella y Prats Hermanos feia instal·lar a la fàbrica de Riereta dos vapors de 14 i 16 CV de potència.¹⁹ L'obertura del Vapor Juncadella del Raval es realitzà el dia 2 de gener de 1843, i es va convertir en l'empresa líder del tèxtil, fet que va ser objecte d'una notícia publicada al diari progressista *El Constitucional*.²⁰

La fàbrica de Sant Pere, les dues de filats de cotó i de teixits de seda també devien vaporitzar-se per aquestes mateixes dates, unes de les primeres màquines de vapor instal·lades a Barcelona, probablement introduïdes sense la perceptiva llicència municipal, com veurem.

Dos vapors Juncadella figuraven en el llistat municipal elaborat pel dictamen previ a la redacció de l'Edicte d'Obreria del 10 d'abril de 1846, en el qual es relacionaven les fàbriques de vapor existents que calien ser inspeccionades.²¹

Un vapor Juncadella era el del carrer Aurora, per a la fàbrica de Riereta, i l'altre no tenia adreça, però és evident que feia referència al de la Plaça de Sant Pere. No s'han trobat documents relatius a aquesta legalització a què havia d'acollir-se el fabricant, però el que sembla clar és que l'obertura del complex de Riereta va relegar a segon terme la fàbrica de Sant Pere. De fet, el 1849 Juncadella ja havia tancat i traspassat la fàbrica de la Plaça de Sant Pere a la família Escuder.

Els Escuder eren originàriament una família de velers del ram de la seda. Van tenir dos fills, **Joan Escuder i Fàbregas** (s. XIX),²² que serà l'hereu i continuador de l'empresa familiar, i **Eulàlia Escuder i Fàbregas** (Barcelona 1808-id. 1868)²³ que es casà el 1831 en segones nupcies amb Ramon Vilumara, industrial seder del barri de Sant Pere.²⁴ Aportà una substanciosa legítima que contribuï a la gran expansió de la sèderia Vilumara durant els anys quaranta i cinquanta.²⁵

Eulàlia Escuder i Fàbregas fou la inspiració del personatge femení de *La Fabricanta*,²⁶ una de les novel·les de costums de l'època, que retratà l'ascens social de Ramon Vilumara, "de veler a fabricant", fent una reconstrucció idealitzada del treball d'ofici i menestral de mitjan segle i de la Barcelona dels teixidors de vels, alhora prestigiosos i crepusculars.²⁷

"Fábrica de tejidos de seda de Juan Escuder, Plaza de San Pedro n. 10 en Barcelona. Factura de la géneros vendidos a Pere Carbonell... Barcelona 8 de agosto de 1848". Publicat a Cabana, F. "Fàbriques i empresaris", Vol. 3. 1994.

Joan Escuder i Anglada continuà la tradició familiar com a teixidor de vels,²⁸ però durant la dècada dels anys trenta, la seva indústria prosperà notablement, i es va dedicar als filats i teixits de seda. Els germans Escuder actuaren de forma mancomunada amb altres seders, Jaume Soler i Andreu Subirà, que disposaven d'un dipòsit de vendes comú a casa de Vicenç Jovan (?) al barri de la Ribera, al carrer Calderes.²⁹ Sense arribar a formar una societat, actuaren com a grup empresarial manufacturer, i van formar part de la plana major dels fabricants del ram, amb Jacint Barrau, els reusencs Pere Aules i Francesc Vilanova o el manresà Andreu Subirà.³⁰

Joan Escuder i Francesc Altayó, l'abril de 1836, com a Cònsols de l'Art Major de la Seda,³¹ defensaren polítiques proteccionistes i s'adreçaven a la Regent en els següents termes:

"la Corporación cuenta con ciento y cinquenta operarios [o tallers governats per un mestre], trescientos maestros, y mil doscientos entre mancebos y aprendices; quinientas máquinas denominadas de Jacquart, empleadas cuando hay consumo en la elaboración de toda suerte de artefactos, y una buena porción de telares llanos empleados en hacer toda clase de telas cruzadas y pañuelos para pintar". I resumeixen a propòsit de la mà d'obra: "Sin contar con la muchísima gente ocupada en torcer y tintar la seda, y también los muchos que se ocupan en pintar pañuelos ya de vapor y ya también de colores fuertes imitados a los que se importan de la India, ocupa esta corporación a mil novecientos ochenta y dos hombres y setecientos ochenta mujeres".³²

Foren uns fabricants amb tendències gremialistes, però que tingueren una curta vida, i les institucions postgremials aviat reflectiren les noves jerarquies empresarials que es corresponien amb l'avenç del tissatge més o menys fabril a la seda barcelonina. Emprenedor en els seus negocis, el 1838 ja havia ingressat com a soci de la Societat Barcelonesa d'Amics del País. Els seus productes, mocadors, teixits de setí, domassos i armilles de Milà, varen merèixer la Creu d'Isabel la Catòlica "por sus adelantamientos en la fabricación de tejidos de seda", a l'Exposició de 1840.³³

El qui havia estat Cònsol primer de l'Art Major de la Seda entre 1836 i 1842, Joan Escuder i Anglada,³⁴ serà també el major dels contribuents entre els "tejedores de velos" de Barcelona l'any 1844, amb 510 rals de quota industrial.³⁵ El 1844 ja era accionista fundador del Banc de Barcelona; el 1847 ocupava l'onzena posició entre els més grans contribuents.³⁶ Es presentà a les eleccions municipals pel partit moderat, i fou elegit regidor el 1848, dins de l'equip de govern moderat de Domènec Portefaix.³⁷

Segons Francesc Cabana, el 1842 Joan Escuder i Anglada tenia oberta la fàbrica de teixits de seda al carrer del Call,³⁸ al número 27 (antic), i probablement el seu germà Josep Escuder, al carrer Carders. Però el 1848³⁹ ja ocupava la fàbrica Juncadella al n. 10 (antic) de la Plaça de Sant Pere, amb una "fàbrica de tejidos de seda".

També tenim referències de l'any 1849⁴⁰ en aquesta mateixa raó social amb una "fàbrica de paños y otros géneros". Aquesta fàbrica el 1854 estava valorada en gairebé 1,7 milions de rals, sedes i gèneres a part⁴¹ i els Escuder disposaven també d'una filatura de seda al País Valencià amb una inversió realitzada per un valor d'1,4 milions de rals.⁴² Probablement aquell mateix any devien heretar la vídua i el seu primogènit **Joan Escuder i Fàbregas** (s. XIX) la fàbrica situada al número 4 (actual) de la Plaça de Sant Pere que passà a ser regentada per la companyia Escuder, Viuda é hijo de Juan.⁴³

L'edifici aixecat per Juncadella el 1836 a la Plaça de Sant Pere número 4 estava enregistrat a la Matricula industrial de 1856, amb la fàbrica de filats i teixits de Joan

Escuder, però també compartida amb la de Roman Rodríguez Lacín, amb unes quotes importants.⁴⁴ Aquest edifici està representat en els Quarterons Garriga de 1858 amb una tipologia de "casa fàbrica", disposant d'un cos de casa i el desenvolupament de les quadres cap a la Plaça de Sant Pere, en direcció als Horts dels Velluters; un edifici, representat com a "modern", és a dir de la dècada dels trenta.

La sederia de la Vídua i Fills de Joan Escuder omplí l'Exposició de 1860 de molts teixits llisos: "tafetanes, gros, glasés, radsimir, punto imperial, punto de seda, rasos fuertes para trajes, ráseles, rasos de colores para tapices, canales, rizos, cordoncillos...", i sobretot llavorats "telas para trajes de señora [...] grós labrados, droguetes, gró Pompadour, gró bordado, gros de Tours, brochados, cachemires...".

Ca l'Escuder, la reputació de la qual tenia molt a veure amb les sederies de fantasia i, en conseqüència, amb la feina dels seus teixidors de Jacquards, suscità elogis per "...el extraordinario sistema de orden..." que articulava la seva dotzena de seccions fabrils, seccions que abraçaven des del debanat, filat i torçat de la seda fins les sales "de tejidos lisos y labrados" i les "de picar cartones" i "de dibujantes" associades al tissatge amb Jacquards.⁴⁵ Aquests elogis van fer merèixer la visita de la fàbrica per la reina Isabel II.

L'any 1862, la fàbrica Escuder de la Plaça de Sant Pere, i una segona fàbrica, ara ubicada al carrer de Carretes, eren una empresa que malgrat subcontractar el tintatge i el filat i torçat de la seda, donava ocupació de 280 a 300 operaris, amb 80 telers Jacquards i alguns de mecànics.⁴⁶

Malgrat que no s'han localitzat dades respecte la vaporització de les fàbriques, és evident que en algun moment adoptà uns avenços tecnològics, els jacquards i els telers mecànics, accionats per una màquina de vapor de 6 CV de potència,⁴⁷ que augmentaren de forma insalvable la distància empresarial entre l'elit sedera i la resta de fabricants menestrals.

Dels 4 fabricants que aleshores acumulaven més telers de la seda, 266 dels 664 comptats, o el 40,1%, el primer i principal vapor seder, Dotres, Clavé i Fabra concentrava 53 dels 56 telers mecànics comptats en la seda barcelonina. Sembla clar, doncs, que la concentració empresarial i la reorganització tecnològica de la seda capitalina tingueren alguna cosa a veure amb la reculada pública dels teixidors de vels, i que l'ofici —com novel·la Dolors Monserdà— ja no tornà a ser el mateix d'ençà que s'enfilà la "via anglesa" durant la dècada dels seixanta.⁴⁸

En morir Eulàlia Fàbregas el 1865, el negoci quedà en mans del seu fill Joan Escuder i Fàbregas. Segons Cabana, el pagament de les parts corresponents a les herències dels germans i cunyats, la davallada dels beneficis i la construcció d'una casa a l'Eixample, a la Ronda de Sant Pere, comportà l'ensorrada econòmica del seu propietari.

El final serà l'embargament dels béns i la subhasta de la fàbrica el 1872, que no serà venuda fins el 1875 a Francesc Vilumara i Saus, el parents seders, que havien

"Fábrica de tejidos de seda de Joan Escuder, Barcelona, Plaza de San Pedro n. 4, Catálogo. Barcelona 1854.

"Fábricas de tejidos de Seda de Jaun Escuder, Jayme Soler y Mas, Andrés Sobirà (?) y José Escuder y Compª: Reunidas en depósito en casa de Vicente Jovan, calle Calderes n. 9, Barcelona"

efectuat un salt qualitatiu amb la construcció d'una nova fàbrica a les Corts.⁴⁹ En el moment de la subhasta de la fàbrica per la quantitat de 933.984 rals, aquesta contenia una màquina de vapor de 6 CV, 15 màquines de filar, 8 de tòrcer, 27 telers mecànics anglesos i 135 telers manuals, alguns amb jacquard incorporat de diferents amplades.⁵⁰

La fàbrica de la Plaça de Sant Pere va ser finalment enderrocada i substituïda a finals del segle XIX per dos edificis d'habitatges, que actualment formen part del Patrimoni arquitectònic de la Ciutat de Barcelona.⁵¹ El número 4 de la Plaça de Sant Pere és un edifici neoclàssic que fou construït el 1898, creiem que reutilitzant una part de les estructures de la fàbrica Juncadella, i el del número 4b també, entre 1889 i 1890.

NOTES

1 Mestre i Campi, Jesús, "Diccionari d'Història de Catalunya", Barcelona 1999.

2 Raveaux, Olivier, "Los fabricantes de algodón de Barcelona (1833-1844). Estrategias empresariales en la modernización de un distrito industrial", UMR Telemme, Aix-en-provence, Revista de Historia Industrial, N.º 28. Año XIV. 2005. 2. pg 182.

3 BC, Fons del Comtat de Queralt, 1853, Còpia simple del testament de Salvador Juncadella i Casanova, fabricant de Barcelona.

4 AHCB, Obreria C-90, 27 de juny de 1823, "Lista de individuos afectos al servicio personal de las obras de fortificación, por calles: calle Hospital, Joaquín, Ignacio Vallés, José, Juan Coloreu, calle San Rafael, Buenaventura Torner, Juan Torner, calle Sadurní, José Soler, calle Hospital, Salvador Juncadella, Juan Aleu, ...calle Riereta Jacinto Batlló..."

5 AHCB, Obreria C-125, 22 de setembre de 1837. Documentació relacionada amb l'activitat del govern progressista a la ciutat de Barcelona: Neteja de la Riera d'en Malla, contractació de brigades, Llistat de peons destinats a obres públiques, Cartes sol·licitant treball, Obres públiques, Oficis per la inscripció per a obres públiques, Cartes impreses dirigides a persones per a una subscripció pública: "...la calamidad que aflige a la benemérita clase jornalera, de la cual nada hay que temer cuando la ocupación le proporciona el sustento de sus familias..." "Suscripción voluntaria por 3 meses anunciada en los periódicos de esta capital, de 18 del corriente" Relació de noms de fabricants a qui s'adreça la subscripció: Ramón de Bacardí, "Balta y Cía", Marqués de Barberà, Jacinto Batlló, Salvador Bonaplata, "Bonaplata, Vilaregut, Rull y Cía", José Domènech, "Espalter y Tolrá", Valentín Esparó, José Estruch, Francisco Giralt, Juan Güell, Erasmo de Janer y de Gònima, Gerónimo Juncadella, Salvador Juncadella, Matías Muntadas e Hijo...Jaime Ricart...Rafael Sabadell, Miguel Vilaregut...etc".

6 Can Comte. El seu darrer propietari va ser Jeroni Juncadella i Casanovas, que la va conservar des de principis del segle XIX fins el moment en què l'expansió de Barcelona va obligar a obrir nous carrers als camps de la finca i a edificar-hi, l'any 1957.

7 Vegeu casa fàbrica Gònima.

8 Graell, "Padrón General", 1829, Fàbrica de teixits de Gerónimo Juncadella, carrer del Carme n. 19 (antic), 100 telers.

9 Thomson cita com a primera data coneguda de la fàbrica Dot, l'any 1788.

10 Grau, Ramon, "Telares...", "Miguel y Martin Dot" - 1788, 12 telers-1794, 2 accions- 1799, 1 acció- Carrer (?).

11 Anònim, "Almanak Mercantil ó Guía de Comerciantes para el año 1802", Madrid 1802, Plaza de Barcelona pg. 245.

12 AHCB Gràfics N. Reg: 2918, 9 de novembre de 1819, "Plano que manifiesta el terreno (...) nombrando La Granota y El Juncar (...)", signen Ignacio Mayans; José Mas y Vila; José Alier.

13 Sánchez, Alexandre, "Protecció, ordre i llibertat, el pensament i la política econòmica de la Comissió de Fàbriques de Barcelona (1820-1840)", Barcelona 1990.

14 AHCB Obreria C-122, 20 de novembre de 1835, "Gerónimo Juncadella, fabricante... señalar las líneas a que han de sujetarse las dos fachadas... de la casa de Dn Juan Dot, esquina de la Pza. de Sn Pedro", sense plànol. AHCB Obreria C-123, 11 de febrer de 1836, "Gerónimo Juncadella... serle muy perjudicial la linea acordada para la rectificación del frente que mira a la Plaza de Sn Pedro, de la casa que fue de Dn Juan Dot, linceo con los n. 10 y 11". Sense plànol.

15 AHCB Obreria C-123, 27 de maig de 1836, "Gerónimo Juncadella, fabricantes... derribar la casa que posee... Plaza de San Pedro... n. 10 y 11, reedificarla". Façana (fàbrica), signa Juna Vila y Gelíu.

16 Ens estem referint a l'arquitecte acadèmic Joan Vilà i Gelíu. Montaner cita Joan Vila i Gelíu, amb títol de 27 de setembre de 1833. Vila va ser un dels arquitectes acadèmics que més varen contribuir a la construcció de fàbriques, juntament amb Josep Buxareu, de qui va ser company de promoció. Va rebre encàrrecs de fabricants i va ser autor d'edificis de nova planta, com la fàbrica Juncadella a la Plaça de Sant Pere (1836), la fàbrica de teixits de Salvador Sagrera del carrer de la Reina Amàlia (1838), la de "Pablo Muntadas y Hnos." del carrer de la Riereta (1839), una nova casa dels fabricants Sagrera (1840), la d'Eulogi Soler (1840), la fàbrica de "La España Industrial" del carrer de Santa Elena (1847) i la que devia ser una de les últimes obres, el gran complex industrial de "La España Industrial" de Sants¹⁶ (1847-1853), una de les obres més modernes i funcionals de l'època.

17 Anònim, "Guía de Forasteros", Barcelona 1842.

18 Vegeu casa fàbrica Juncadella, al carrer de la Riereta.

19 1842, G. Juncadella y Prats Hermanos, Hilatura y tisaje, 14 o 16 cv (?), calle de la Riereta. Citat per Raveaux, Olivier, "Los fabricantes de algodón de Barcelona (1833-1844)...". Op. Cit.

20 "El Constitucional" (Barcelona), 09-03-1843. Diari progressista fundat per Monlau que s'oposava a Espartero. Citat per: García i Balaña, Albert. "La fabricació de la fàbrica. Treball i política a la Catalunya cotonera (1784-1874)". Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 2004.

21 AHCB Obreria, C-138, any 1846. Consta de tres fulls numerats, els quals relacionen el llistat dels fabricants que utilitzen l'energia del vapor, confeccionat amb motiu de l'elaboració del dictamen preparatori, de l'arquitecte Josep Mas i Vila, per informar de l'Edicte del 10 d'abril de 1846. "2. Vapores de:... Juncadella, calle ?...3. Vapores de:...Juncadella, calle Aurora..."

22 Cabana, Francesc, "Fàbriques i empresaris", Vol 3, 1994, pg.198.

23 Cabana, Francesc, "Fàbriques i empresaris", Vol 3, 1994, pg.200.

24 Vegeu casa fàbrica Vilumara.

25 Solà, A. "La indústria sedera a Barcelona al segle XIX", dins de "El món de la seda i Catalunya", Terrassa 1991. 2005 Família Vilo-Vilumara: Segons les dades familiars, estariem parlant dels Escuder i Fàbregas.

26 Monserdà, Dolors, "La fabricant. Novela de costums barcelonienes (1860-1875)", Barcelona: Llibreria Francesc Puig, S.A. 1904.

27 Garcia i Balaña, Albert, "La fabricació de la fàbrica...". Op. Cit. 1, "L'obrer perdut: el miratge dels teixidors de vels..."

28 BC, Fons de la Junta de Comerç. Secció de manuscrits. Escuder, Joan, teixidor de vels (JC LXXXV, 877; JC CXXIII, 413)

29 Calcografía Nacional, Archivo Antonio Correa: Tarjeta de presentación: "Fábricas de tejidos de Seda de Juan Escuder, Jayme Soler y Mas, Andrés Sobirà (?) y José Escuder y Compª: Reunidas en depósito en casa de Vicente Jovan (?), calle Calderes n. 9, Barcelona".

30 Garcia i Balaña, Albert, "La fabricació de la fàbrica. Treball i política a la Catalunya cotonera (1784-1874)", Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 2004. 1, "L'obrer perdut: el miratge dels teixidors de vels..." pg. 24.

31 Garcia i Balaña, Albert, "La fabricació de la fàbrica...". Op. Cit. 1, "L'obrer perdut: el miratge dels teixidors de vels..." pg. 26.

32 AMAB. Governació. Sèrie A. Expedient 1.364: "Colegio del Arte Mayor de la Seda. Introducción sedería" (1835-1836). Memorial manuscrit proteccionista (12-04-1836) adreçat a la regent per l'Art Major de Barcelona i signat pels consols Joan Escuder i Francesc Altayó. Citat per Garcia i Balaña, Albert, "La fabricació de la fàbrica...". Op. Cit.

33 Cabana, Francesc, "Fàbriques i empresaris", Vol. 3, 1994. pg. 198.

34 La condició de cònsol primer de l'Art Major de la Seda de Joan Escuder i Anglada: AMAB. Governació. Sèrie A. Expedient 1.364: "Colegio del Arte Mayor de la Seda. Introducción sedería" (1835-1836), i "Exposición que los fabricantes de sederías de las ciudades de Barcelona y Manresa y de la villa de Reus han elevado a las Cortes..." (1842). Citat per Garcia i Balaña, Albert, "La fabricació de la fàbrica...". Op. Cit.

35 La contribució industrial del 1844: AMAB. Governació. Sèrie A. Expedient 2.655 (1): "índice General por alfabético que comprende las Corporaciones.... Año 1844" ["Tejedores de Velos" (fols. 66bis-69)]. Citat per Garcia i Balaña, Albert, "La fabricació de la fàbrica...". Op. Cit.

36 Blasco, Yolanda i Sudrià, Carles, "El Banc de Barcelona, 1844-1874, Història d'un banc d'emissió", Generalitat de Catalunya, 2009.

37 Fuster Sobrepere, Joan, "Barcelona a la Dècada Moderada (1843-1854) El projecte industrialista en la construcció de l'estat centralista" Tesi doctoral, UPF Barcelona, setembre 2004. Consistori electe 1848, Regidor pel partit moderat Joan Escuder i Inglada (Anglada).

38 Anònim, "Guía de Forasteros", Barcelona 1842.

39 "Fábrica de tejidos de Juan Escuder, Plaza de San Pedro n. 10 (antig) en Barcelona. Factuar de géneros vendidos a Pere Carbonell... Barcelona, 8 de agosto de 1848". Publicat a Cabana, F "Fàbriques i empresaris". Vol 3, 1994, pg. 198.

40 Sauri Manel; Matas, Josep, "Manual histórico-topográfico... ó sea Guía general de Barcelona, 1849. "Fábrica de paños y otros géneros, Juan Escuder, Plaza de San Pedro n. 4 (actual)".

41 El valor de la seva fàbrica l'any 1855: Àngels Solà Parera (1991): pg. 260-261.

42 Cabana, Francesc, "Fàbriques i empresaris", Vol. 3, 1994. pg. 198.

43 Anònim, "El Consultor", Barcelona 1857. "Escuder, Viuda é hijo de Juan", Plaça de Sant Pere número 4.

44 Veclus SL, Francesc Caballé i Reinald González, "Cens d'edificis industrials de Ciutat Vella", inèdit, 2012.

45 Orellana, Francisco José, "Reseña completa descriptiva y crítica de la Exposición Industrial y Artística de productos del Principado de Cataluña...", (1860): pg. 223-225, que inclou els detalls sobre l'organització de la fàbrica de la plaça de Sant Pere, sobre el nombre de treballadors i treballadores que hi treballaven (280-300), i sobre les escasses feines que els Escuder subcontractaven -cas del tintatge de la seda filada i torçada (p. 224).. Citat per Garcia i Balaña, Albert, "La fabricació de la fàbrica...". Op. Cit. 1, "L'obrer perdut: el miratge dels teixidors de vels...".

46 El nombre d'operaris: Orellana, Francisco José: "Reseña completa..." (1860). El nombre de telers Jacquard l'any 1862: Giménez y Guited, Francisco: "Guía fabril e industrial de España..." (1862), pg. 32. També Solà Parera, Àngels (1991): pp. 260-262. Citat per Garcia i Balaña, Albert, "La fabricació de la fàbrica..." Op. Cit.

47 Cabana, Francesc, "Fàbriques i empresaris", Vol. 3, 1994. pg. 200.

48 Garcia i Balaña, Albert, "La fabricació de la fàbrica..." Op. Cit.

49 Vegeu Fàbrica Vilumara.

50 Cabana, Francesc, "Fàbriques i empresaris", Vol. 3, 1994. pg. 200.

51 Ajuntament de Barcelona, "Catàleg del Patrimoni arquitectònic de Barcelona". Plaça de Sant Pere n. 4 i 4b: nivell de protecció C amb una qualificació urbanística 12c (p).

09. Casa fàbrica **ACHON**

1838

Fàbrica d'estampats de cotó

Carrer de Sant Pere Més Alt n. 13

Edifici desaparegut

Màquines:

1 Vapor de 8 CV (1846)

5 cilindres d'estampar (1860)

3 perrotines (1860)

38 taules d'estampació (1860)

2 Tondoses (1860)

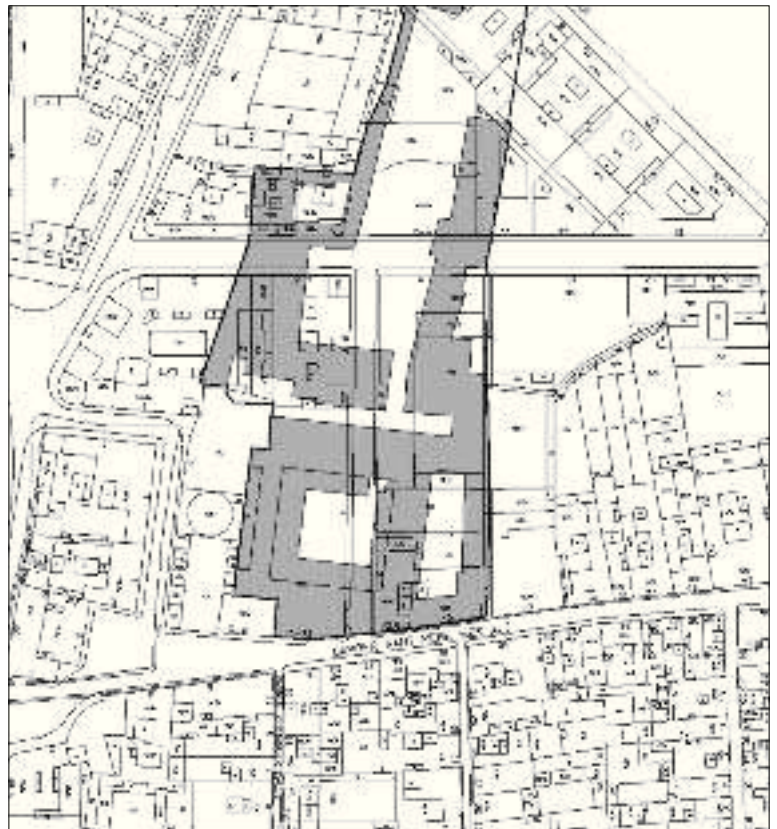
Nombre d'operaris:

60 operaris

Arquitectura:

Reforma de la fàbrica (1838)

Atribuïble a Francesc Vallès i Cuchí, arquitecte, i soci de la companyia.

Els germans Achon, **Joan i Constantí Achon i Men-son** (s. XIX),¹ eren súbdits francesos d'origen alsacià. El 1838 Joan Achon, químic de professió, s'establí a Barcelona amb el seu germà, aportant la tradició estampadora francesa, per constituir una societat destinada a l'estampat i el teixit de cotó. La societat Achon, Puigmartí i Cia. estava formada pels dos germans Achon, pel ric comerciant Francesc Puigmartí i per l'arquitecte acadèmic Francesc Vallès. Amb aquest objectiu el 1838, van muntar una fàbrica d'estampats de cotó al carrer Sant Pere Més Alt, al barri tradicional dels estampadors de la ciutat.

Planol del Convent de Sant Francesc de Paula de l'ordre franciscà dels Mínims, abans de la desamortització, publicat per Gaietà Barraquer i Roviralta, "Los Religiosos en Cataluña durante la primera mitad del siglo XIX", Barcelona, 1915.

Francesc Puigmartí i Caparà (Amposta ? – Barcelona 1852)² era comerciant i fabricant, que havia començat amb una fàbrica de sabó a Amposta, i a Tarragona especulà amb el negoci de la sal. El 1834 havia demanat a la Regent l'autorització per construir un canal navegable d'Amposta a Sant Carles de la Ràpita. Durant la dècada de 1820 residia a Barcelona on formava part de l'elit econòmica.

El 1838 va constituir la companyia cotonera Achon, Puigmartí i Cia., i el 1841 Puigmartí s'havia fet construir també una gran fàbrica de teixits i filats de cotó a la Vila de Gràcia, accionada amb màquina de vapor. La seva intervenció política més coneguda va ser l'any 1842 quan va negociar amb Van Halen l'aturament del bombardeig de la ciutat i després fou membre de la Junta que signà la rendició. L'any 1844 ja era president de la Comissió de Fàbriques.

Francesc Vallès i Cuchí (Reus s. XIX - Barcelona 1879),³ natural de Reus, procedia d'una família d'arquitectes i era un dels pocs constructors barcelonins que posseïen el títol d'arquitecte acadèmic de mèrit que atorgava la Real Academia de San Fernando. El 1824 s'establí a Madrid on freqüentà l'estudi d'arquitectura de C.T. Moreno fins que va obtenir el títol.

Segons Montaner la revàlida del títol a Madrid la va realitzar amb èxit el 1825.⁴ S'estableix a la ciutat de Barcelona, per la qual cosa va sol·licitar a l'Ajuntament el reconeixement del títol l'1 de maig de 1825.⁵ Va rebre encàrrecs de fabricants com Joan Ràfols i Cia. per edificar al carrer Montserrat (1825).

Autor de l'únic projecte presentat a concurs per la Plaça Sant Jaume i la façana de l'Ajuntament (1826). Dirigí la font de Neptú a Igualada, amb Damià Campeny (1827-32) i va rebre l'encàrrec del fabricant Jaume Ricart per a qui projectà la fàbrica del carrer de les Tàpies (1834), un dels primers projectes moderns i de tendència utilitarista. Se li pot atribuir la seva intervenció en la reforma de l'ex-convent de Sant Francesc de Paula per instal·lar la companyia Achon, Puigmartí i Cia. (1838).

El 1838, Francesc Vallès va entrar com a soci de la companyia cotonera constituïda pels germans Joan i Constantí Achon.⁶ Se li atribueix també el projecte pel Mercat de Santa Caterina conjuntament amb Mas i Vila. Membre del jurat que dictaminà sobre el projecte

del Teatre del Liceu (1846), construí la casa Vilageliu, al carrer de Ferran de Barcelona (1847), aixecà els plànols del convent de Framenors (1848) i projectà l'església parroquial de Sant Joan Despí (1850).

La companyia Achon, Puigmartí i Cia. va obrir el 1838 una fàbrica d'estampats de cotó al carrer Sant Pere Més Alt número 13, aprofitant les estructures de l'antic convent de Sant Francesc de Paula.⁷ Van disposar els prats de blanqueig al municipi veí de Sant Martí de Provençals.⁸

El convent de Sant Francesc de Paula, havia estat establert per l'ordre franciscà dels Mínims a finals del segle XVI. Era un conjunt d'edificis compostos per una església d'una sola nau inaugurada el 1608, un claustre situat a llevant també de principis del segle XVII i uns terrenys importants fins a la muralla de terra, destinats a horts. Amb la revolució liberal de 1835 l'ordre va ser dissolt, el convent incendiat, els béns desamortitzats⁹ i cedits en gràcia a la companyia.

Els Achon varen afrontar la reutilització de les antigues estructures del convent de Sant Francesc de Paula, que disposava d'extensos horts fins a tocar la Muralla de Terra. Els terrenys i claustre foren ocupats, excepte l'església que va mantenir el seu ús com a parròquia, fet que va ser habitual durant aquells anys, com el col·legi de Sant Bonaventura o el convent de Sant Agustí, que contemporàniament també estaven adequant-se al nous usos industrials. Les estructures diàfanies dels claustres o els espais lliures dels antics horts possibilitaven una fàcil reconversió dels usos.

Església i convent de Sant Francesc de Paula, aproximadament cap a 1836. Publicat per Carrer Pujal, "La Barcelona del segle XVIII", vol 2, 1951.

L'anàlisi dels Quarterons de 1858 permet verificar que les obres d'adaptació de l'antic convent de Sant Francesc de Paula no només varen implicar la cobertura del claustre, sinó que també es realitzà la construcció de noves "quadres", una d'elles a l'anomenat pati del Tragí i diverses més en els terrenys dels antics horts, sense que puguem disposar de plànols referits a les llicències d'obres, que hauríem de considerar com a "interiors" i per tant no necessàriament subjectes a presentar llicència d'obres.

La fàbrica es posà en marxa, i el 1841 participaven en l'Exposició Industrial de Madrid on obtingueren una menció honorífica. El nivell de mecanització devia de ser prou elevat, ja que, segons Cabana, el 1842 hi instal·laven una màquina de vapor de 8 CV de potència,¹⁰ instal·lació efectuada sense la perceptiva llicència, ja que no s'han localitzat els documents al Registre d'Obrieria.

La venda efectiva del convent de Sant Francesc de Paula, per part de l'administració general de béns nacionals es va realitzar l'any 1842, quan Francesc Puigmartí va adquirir l'antic convent, exclosa l'església que esdevingué parròquia; després obtingué la confirmació

per part del Ministeri d'Hisenda que l'hort contigu al convent i de les seves pertinences també es trobava inclòs en la cessió realitzada.

L'escripturació protocolària de la presa de possessió del convent de Sant Francesc de Paula i l'hort annex, no es realitzà fins el 1843,¹¹ signada per Francesc Puigmartí, a favor de l'empresa Achon, Puigmartí i Cia. la qual, textualment, "...es la que estableció y sostiene la fábrica de pintados que existe en aquel edificio y a quien real y verdaderamente se concedió la gracia..."

El 1841 Puigmartí havia construït també una gran fàbrica de teixits i filats de cotó a la Vila de Gràcia, accionada amb màquina de vapor. Però per desavinences entre Puigmartí i Joan Achon, la societat original Achon, Puigmartí i Cia. es va dissoldre el 24 de juny de 1844. Com que es considerà que la fàbrica no es podia dividir, aquesta s'adjudicà a l'oferta més elevada, que en aquest cas donà lloc a una nova societat constituïda per Joan Achon, el seu germà Constantí Achon i l'arquitecte Francesc Vallès, sota la denominació d'Achon Germans i Cia.

L'inventari de 1844 permetia veure la importància i dimensions de la fàbrica, on hi apareixien els magatzems, quadres, la maquinària, el laboratori, l'estança de "pintar" les teles, motllos, la botiga de Joan Achon, productes químics, etc.¹² La companyia Achon Germans i Cia. era una fàbrica especialitzada en "...indianas de las llamadas casimir; julianas; jaconás de máquina de varios colores y dibujo..."¹³ i, com veurem, havien introduït la tècnica de l'estampat al vapor.

El 1845 Achon Hermanos i Cia. havien sol·licitat un increment de la força del vapor, petició que fou denegada per l'Ajuntament. El 1846 arran de la redacció de l'Edicte del 10 d'abril de 1846, el soci arquitecte, Francesc Vallès sol·licità la legalització de la instal·lació d'acord amb les noves directrius municipals, documents localitzats per Veclus en un expedient posterior.¹⁴ Vallès situava la presència de la "quadra" principal i la màquina de vapor i les calderes, en la part interior de l'antic hort del convent de Sant Francesc de Paula.

Constantí Achon devia morir cap a 1845,¹⁵ raó per la qual la societat va continuar sota el nom de Joan Achon i Cia. en el mateix local on és ara el Palau de la Música. Joan Achon, fou membre fundador del Banc de Barcelona el 1844, component de la primera Junta de Fàbriques fundada el 1847 a Barcelona i de la junta de constitució de l'Institut Industrial de Catalunya el 1848.¹⁶

L'any 1852 una de les calderes instal·lades a l'establiment esclatà, i va causar la mort de dos operaris i danys considerables. Les seqüeles haurien estat pitjor "...sin la serenidad y el valor de que dió muestras el que precavió que reventasen también las otras dos calderas que estuvieron muy próximas a hacerlo..."¹⁷

Amb motiu de l'explosió, els veïns de les cases properes a la fàbrica es proposaren que aquesta deixés de funcionar. Amb aquest objectiu es van dirigir a l'Ajuntament i es va crear una comissió especial d'estudi per tal d'avaluar els efectes de l'explosió, la legalitat o no de les instal·lacions i la possibilitat de la represa dels treballs de la fàbrica Achon.

L'informe de la comissió va confirmar que la caldera que va explotar no alimentava una màquina de vapor, sinó els aparells d'ebullició de les peces d'estampats; i que, a més, la caldera estava construïda segons les disposicions reglamentàries i ubicada en un lloc permès.

Després d'avaluar qüestions sobre la legalitat dels vapors instal·lats a la fàbrica, la comissió es mostrà favorable al projecte de l'empresa de traslladar les calderes existents a un altre emplaçament i no trobà motius per negar que la fàbrica pogués fer servir la força del vapor.¹⁸

Joan Achon va millorar la fàbrica i fou sempre un pioner en la modernització en tots els aspectes de la

vida econòmica i social. Gràcies als contactes constants amb la veïna França, aconseguí considerables millores per a la seva fàbrica. Així no és estrany que conegués bé les institucions industrials franceses com a potenciadores del procés industrial que visqué França.¹⁹ Un inventari de la fàbrica realitzat el 1860 descrivia la presència de 5 cilindres d'estampar, 3 perrotines, 38 taules d'estampació, 2 tondoses i un taller de composició de dibuixos. A la factoria hi treballaven 60 operaris.

Joan Achon va ser també el responsable de l'enderroc d'un antic edifici del convent, el 1862, donat el seu mal estat i que amenaçava ruïna, i la seva reedificació el 1863 segons una llicència de Francesc Joan Batlle,²⁰ que sol·licitava alineacions al carrer de Sant Pere Més Alt (actual número 15) cantonada amb el carreró de l'Hort d'en Favà.

Joan Achon i Cia. participà a l'Exposició Industrial de Barcelona on s'hi presentaren indians estampades a l'estil de Rouen. El 1867 van obtenir la medalla de bronze a l'Exposició de París amb una col·lecció "...bastante completa y notable de indianas, al estilo de las de Rouen y Mulhouse",²¹ així com a les de Barcelona de 1871 i de 1877. El 1872 Joan Achon havia obert també, a la mateixa raó social, una fàbrica especialitzada de premses i una altra en tints per a teixits.²²

En morir el 1883 Joan Achon, els successors foren els seus fills, **Josep i Constantí Achon**, els quals obriren les noves fàbriques del Pont de les Vaques i l'anomenat Prat Nou a Sant Martí de Provençals, i van mantenir l'oficina a l'edifici de Sant Pere Més Baix. A principi del segle xx, es plantejà la conveniència de la revalorització dels terrenys del carrer de Sant Pere Més Alt, i es va proposar l'obertura d'un passatge pels terrenys de la fàbrica i una parcel·lació residencial del traçat que va ser presentat el 1893, però que no va obtenir el beneplàcit municipal.

Després de múltiples problemes financers dels hereus d'Achon, la finca corresponent a l'antic convent de Sant Francesc de Paula és venuda judicialment i adquirida per l'empresa Riva i Garcia,²³ principals importadors de cotó de tot l'estat. Entre el 1900 i el 1901 l'empresa Riva i Garcia començà l'enderroc de l'antiga fàbrica Achon i es va redescobrir el claustre de l'antic convent, el qual no havia estat enderrocat sinó que s'havia reutilitzat.²⁴

L'església de Sant Francesc de Paula feia anys que s'havia recuperat al culte com a parròquia, però el claustre i la resta del convent havien estat ocupats per les instal·lacions de l'antiga fàbrica. Segons cita Francesc Cabana, l'enderrocament s'inicià per la xemeneia, en la qual s'utilitzà un sistema sofisticat per tal d'evitar afectacions veïnes. El resultat va ser l'alliberament del claustre, tal com ho expressen les fotografies de l'any 1902. Però aquell mateix any totes les edificacions, excepte l'església foren enderrocades i es procedí a la urbanització dels solars.

El 1904, la institució de l'Orfeó Català s'interessà pels terrenys per construir-hi la seva seu. El 31 de maig Va encarregar el projecte del Nou Palau de la Música al reconegut arquitecte Lluís Domènech i Montaner. El 13 d'octubre de 1904 es formalitzà l'escriptura de compra

AMCB. Obres públiques. Exp. 1277 3/1: Plànol signat per l'arquitecte Francesc Vallès el 1846 que formà part de la legalització de la màquina i les calderes de vapor instal·lades a la fàbrica de la societat Achon i Cia.

AMCB Obres públiques. Exp. 1277 3/1. Plànol de 1852 on es proposa una nova ubicació de les calderes, més allunyada dels veïns. Aquestes instal·lacions es trobaven a la part de l'hort de l'antic convent de Sant Francesc de Paula. Poden apreciar-se les dues calderes, la de la màquina de vapor (a dalt) i la destinades a l'estampat al vapor (esquerra), les dues amb les respectives xemeneies.

Marca de fàbrica Achon. Capçalera de factura, 1849. Publicat per Nadal, J. "Història Econòmica de la Catalunya contemporània", 1994.

del solar del claustre de l'antic convent de Sant Francesc, sobre el qual s'edificà el Palau de la Música Catalana, obra mestra de l'arquitecte Lluís Domènech i Montaner, inaugurada el 1908, i que forma part del

Catàleg arquitectònic de la Ciutat de Barcelona, amb nivell de protecció A i qualificació urbanística 7a3(p).²⁵

Finalment, entre 1989 i 2004, amb motiu de la Reforma i ampliació del Palau de Música va ser enderrocada la parròquia de Sant Francesc de Paula.

AFB, Fotografia de Josep Brangulí de la Parròquia de Sant Francesc de Paula, el 1902, abans del seu enderrocament. Publicat a Barraquer i Roviralta, Gaietà, "Los Religiosos en Cataluña durante la primera mitad del siglo XIX", Barcelona, 1915.

Fotografia de Josep Brangulí del claustre de Sant Francesc de Paula, després de la construcció del Palau de la Música, quan fou destinat a Parròquia. Arxiu Fotogràfic de Barcelona.

NOTES

1 Cabana i Vancells, Francesc: "Fàbriques i Empresaris, els protagonistes de la revolució industrial a Catalunya", Barcelona 1993.

2 Mestre i Campí, J. "Diccionari d'Història de Catalunya", Barcelona 1992.

3 Arranz, M. "Mestres d'obres i fusters, la construcció a Barcelona en el segle XVIII", Barcelona 1991.

4 Montaner, Josep M., "La modernització de l'utillatge mental de l'arquitectura a Catalunya (1714-1859)", I.E.C, Barcelona 1990.

5 AHCB, Obreria C-XIV, caixa 93, 1 de maig de 1825, "Francisco Vallés, natural de Reus... arquitecto por la Real Academia de San Fernando... reconocimiento de título...", signa Francisco Vallés, arquitecte.

6 Nadal, J. i Tafunell, X. "Sant Martí de Provençals, pulmó industrial de Barcelona (1847-1992)", Barcelona 1992.

7 Nadal, J. i Tafunell, X. "Sant Martí de..." Op. Cit.

8 Anònim, "Guia de Forasteros de Barcelona", Barcelona 1842. "Prados de blanqueo de hilo y telas de algodón. Anchon, Puigmartí y Cia, Sant Martí de Provençals".

9 Barraquer i Roviralta, Gaietà, "Los Religiosos en Cataluña durante la primera mitad del siglo XIX", Barcelona, 1915.

10 "...de los Sres. Amchon, Puigmartí i Compañía que acaba de montar una máquina de vapor de ocho caballos para mover los cilindros...", "Repertorio de datos generales de la industria algodonera de Cataluña", 1842, pg. 42. Citat per Cabana, F. "Fàbriques...". Op. Cit.

11 APNB Manuel Clavillart. Manuals de venda de béns nacionals. 5 d'agost de 1843. "El M. Y. Sr. D. Jayme Safont, intendente honorario de Provincia y Administrador de bienes nacionales de la de Barcelona (...) puesto previamente de acuerdo con el referido D. Juan Achon en representación de la indicada sociedad de Achon, Puigmartí y Compañía, y acompañado del mismo, se constituyó personalmente en el edificio que fue convento de S. Francisco de Paula de esta Ciudad, y hallándose al frente de su puerta Principal entregó a dicho representante la llave de ella, quien quedándose dentro la abrió y cerró y paseó por los claustros y aposentos en señal de verdadera posesión real, actual, o cuasi en toda la cabida y dimensiones que constan señaladas por los arquitectos que han formado la tasación del correspondiente cánón anual, cuya relación firmada obra asimismo en dicha administración para insertarse en la escritura hacendera. Y consecutivamente el propio Sr. Administrador y el Cesionario D. Juan Achon, junto conmigo el infraescrito excelentísimo y testigos abajo nombrados se transfirieron al citado huerto y habiendo sido investido en él el propio Sr. Achon permaneció dentro e igualmente lo paseó, cogió tierra y arrancó yerbas y plantas y lo esparció por los cuatro vientos en señal también de verdadera posesión, real, actual o cuasi, protestando que con tales actos entendía tomarla del edificio y su huerto, corporal y civilmente a los efectos por los cuales ha sido cedido a la sociedad que representa (...)" Citat per: Veclus: "Estudi historico-arquitectònic...". Op. Cit.

12 APNB. Notari Joan Prats, Manual 26 de juny de 1844. Inventari de la fàbrica de la societat Achon, Puigmartí i Cia. Citat per: Veclus: "Estudi historico-arquitectònic...". Op. Cit.

13 Els casimir o caixmir era un teixit de llana o llana i cotó, els mocadors de casimir eren de llana i seda estampats. Les indians jaconàs eren estampats de fons blanc amb dibuixos florals i les julianes eren de fons blau. Citat de Cabana, F. "Fàbriques...". Op. Cit.

14 AMCB. Obres públiques. Exp. 1277 3/1. A l'expedient es troba documentació des de 1845, moment en el qual Achon Hermanos i Cia., havia sol·licitat demanar més força de vapor a la seva fàbrica, petició que fou denegada. També s'hi recull un plànol de 1846 on es demana legalitzar la instal·lació d'acord amb les noves ordenances municipals. Plànol de planta de la màquina de vapor de 1846, signa Francesc Vallés. Citat per: Veclus: "Estudi historicoarquitectònic i documental dels edificis del carrer Sant Pere més Alt núms. 13 bis, 15 i 17 de la ciutat de Barcelona". Fundació Palau de la Música, Barcelona 2003.

15 Solà, A. "Tres notes al voltant de les actituds i valors de l'alta burgesia barcelonina a mitjan segle XIX", "Relació alfabètica dels propietaris de biblioteques i nombre de llibres que les componien" (inventaris post-mortem): Constaçi Achon. fabricant d'indians (1845): 16.

16 Solà i Montserrat, Roser, "L'Institut Industrial de Catalunya i l'associacionisme industrial des de 1820 a 1854", Ed. Abadia de Montserrat. 1997.

17 Cabana, F Op. Cit.

18 AMCB Obres públiques. Exp. 1277 3/1. "Expediente sobre la solicitud de los Srs. Achon, Hermanos i Cia. para plantificar una máquina de vapor y sobre la explosión de dicha máquina en julio de 1852". Plànol de 1852 on es proposa una nova ubicació de les calderes, més allunyada dels veïns. Aquestes instal·lacions es trobaven a la part de l'hort de l'antic convent de Sant Francesc de Paula. Citat per: Veclus: "Estudi historico-arquitectònic...". Op. Cit.

19 Cabana, F Op. Cit.

20 AMCB. Obres particulars, exp. 1590-C. Llicència peresntada per Joan Achon per a la construcció de l'edifici del n. 15 del carrer de Sant Pere Més Alt. Signa Francesc Joan Battle. Sense plànol. Citat per: Veclus: "Estudi historico-arquitectònic...". Op. Cit.

21 Cabana, F Op. Cit

22 Leon, D.L.R., "Guía consultiva o Indicador General de todos los contribuyentes de Barcelona", E. Riera, Barcelona, 1872. Fàbrica de Prensas de tejidos: Alta de San Pedro 13, D. Juan Achon. Fàbrica de Tintes para tejidos, Alta de San Pedro 13, D. Juan Achon.

23 Vegeu Magatzems Nadal, carrer de les Tàpies. Vol. II.

24 Veclus: "Estudi historico-arquitectònic...". Op. Cit.

25 Ajuntament de Barcelona, "Catàleg del Patrimoni arquitectònic de Barcelona".

10. Casa fàbrica ALTAYÓ

1840

Fàbrica de teixits de seda

Carrer de Sant Pere Més Baix n. 19

Carrer de la Mare de Déu del Pilar n. 3 (abans d'en Cuch)

Edifici desaparegut

Arquitectura:

Transformació en casa fàbrica (1840)

Autor: Pau Jamburí i Badia, m. d'obres

Francesc Altayó i Olivé¹ (s. XVIII – s. XIX), membre del gremi de la seda de Barcelona, tenia establerta una fàbrica de teixits de seda al carrer de Sant Pere Més Baix. Francisc Altayó, formà part del grup empresarial manufacturer com a Cònsol de l'Art Major de la Seda,² que el 1836, juntament amb Joan Escuder, defensaren polítiques proteccionistes i s'adreçaren a la Regent amb els següents termes:

“la Corporación cuenta con ciento y cinquenta operarios [o talleres gobernados por un mestre], trescientos maestros, y mil doscientos entre mancebos y aprendizes; quinientas máquinas denominadas de Jacuart, empleadas cuando hay consumo en la elaboración de toda suerte de artefactos, y una buena porción de telas cruzadas y pañuelos para pintar”. I resumeixen a propòsit de la mà d'obra: “Sin contar con la muchísima gente ocupada en torcer y tintar la seda, y también los muchos que se ocupan en pintar pañuelos ya de vapor y ya también de colores fuertes imitados a los que se importan de la India, ocupa esta corporación a mil novecientos ochenta y dos hombres y setecientos ochenta mujeres” (1836).³

Francisc Altayó disposava d'una antiga fàbrica de teixits de seda ubicada al carrer de Sant Pere Més Baix número 6 (antic), formada per un casal de tres plantes, amb sortida al carrer d'en Cuch (actual Mare de Déu del Pilar). El 2 d'abril de 1840, Francisc Altayó va projectar l'ampliació d'aquest vell edifici amb l'addició d'una planta més i la transformació total del front del carrer d'en Cuch,⁴ també de 4 plantes d'alçada, sota la direcció del mestre d'obres Pau Jamburí i Badia.⁵

Com pot observar-se als documents de llicència es tractava d'un clar exemple de transformació d'una casa medieval en una casa fàbrica en altura, on el tema compositiu primordial i la seva major preocupació era el d'augmentar l'aprofitament de la llum natural de l'edifici.

En aquest cas, les obertures es multiplicaven en gran nombre, abandonant els arcs escarsers o els rebaixats a favor de l'arc pla, molt més adient al trànsit de mercaderies, i adoptant unes proporcions de balcons a la primera planta i de grans finestrals en les plantes superiors, arreglades per successives faixes horitzontals.

El 1842, Francisc Altayó figurava a la *Guia de Forasteros* de Barcelona⁶ amb la fàbrica de teixits de seda del carrer de Sant Pere Més Baix, a partir de la qual havia adquirit una posició molt solvent. El seu subsidi industrial era prou elevat quan el 1847 estava inscrit com a elector parroquial en el cens electoral de les eleccions a diputats.⁷

El 1849 Francisc Altayó i Oliva (per Olivé) estava enregistrat com a indústria sedera a la Baixa de Sant Pere n. 61 (numeració antiga).⁸ Però fou la seva inscripció en el *El Consultor* de 1857, la que permeté identificar l'adreça actual al n. 19 del carrer de Sant Pere Més Baix,⁹ numeració que s'ha mantingut inalterada.

L'activitat de Francisc Altayó i Olivé devia finalitzar

durant els anys següents, donat que, cap el 1872, la fàbrica ja la utilitzava la companyia de teixits i filats de la societat Joaquim Ferrer i Cia.¹⁰ L'antiga casa fàbrica de Francisc Altayó va desaparèixer i va ser enderrocada i substituïda per noves edificacions d'habitatges durant la dècada de 1870. Probablement en el mateix acte es devia procedir a la divisió de les parcel·les, que a l'actualitat figuren com a dues entitats cadastrals diferents.

NOTES

1 La referència al segon cognom: Anònim, “El Consultor”, Barcelona 1857.

2 Garcia i Balañà, Albert, “La fabricació de la fàbrica...”. Op. Cit. 1, “L'obrer perdut: el miratge dels teixidors de vels...” pg. 26.

3 AMAB. Governació. Sèrie A. Expedient 1.364: “Colegio del Arte Mayor de la Seda. Introducción sedería” (1835-1836). Memorial manuscrit proteccionista (12-04-1836) adreçat a la regent per l'Art Major de Barcelona i signat pels cònsols Joan Escuder i Francisc Altayó. Citat per Garcia i Balañà, Albert, “La fabricació de la fàbrica...”. Op. Cit.

4 AHCB Obreria C-134, 2 d'abril de 1840, “Francisco Altayó...levantar un tercer piso y abrir una puerta a la casa que posee en la calle más baja de San Pedro... derribar y reedificar el frente...calle d'en Cuch”. Façanes, signa Pablo Jamburí y Badia.

5 Pau Jamburí i Badia, formà part d'una família de mestres d'obres. Germà del mestre d'obres acadèmic, Antoni Jamburí i Badia. No és citat per Arranz, però Montaner el cita com a alumne de l'Escola d'arquitectura de la Llotja el 1828-1830, amb títol de mestre d'obres del 15 d'agost de 1836. Les seves obres són poc conegudes. Autor de la transformació de la fàbrica de teixits de seda de Francisc Altayó (1840).

6 Anònim, “Guía de Forasteros”, Barcelona 1842.

7 Altayó Francisco, Baja S. Pedro 6 Tienda, subsidio industrial 2177.

8 Saurí, Manuel; Matas, José; “Manual Histórico-topográfico estadístico y administrativo...”, Barcelona 1849: Industria de Sedería: “Altayó y Oliva, Francisco”, Baja de San Pedro 61.

9 Anònim, “El Consultor”, Barcelona 1857: “Altayó y Olivé, Francisco”, fàbrica de sederías. C. Baja de S. Pedro, 19. Citat per Fuster Sobrepeire, Joan, “Barcelona a la Dècada Moderada (1843-1854) El projecte industrialista en la construcció de l'estat centralista” Tesi doctoral, UPF Barcelona, setembre 2004.

10 León, D.L.R., “Guía Consultiva ó Indicador General...”, Barcelona 1872.: Fábricas de tejidos é hilados, Alta de S. Pedro 19, “Joaquin Ferrer y Cia.”

AHCB Obreria C-134, 2 d'abril de 1840, “Francisco Altayó...levantar un tercer piso y abrir una puerta a la casa que posee en la calle más baja de San Pedro... derribar y reedificar el frente... calle d'en Cuch”. Façanes, signa Pablo Jamburí y Badia.

11. Casa fàbrica MORULL

1850

Fàbrica de teixits

Carrer de Sant Pere Més Alt n. 39

Edifici existent.

Màquines:

14 telers senzills (1850)

50 telers compostos (1850)

Nombre d'operaris:

98 operaris (1850)

Arquitectura:

Reedificació de la casa (aprox 1859)

Reconstrucció de la fàbrica (1859)

Autor: Carlos Gaurán, arquitecte

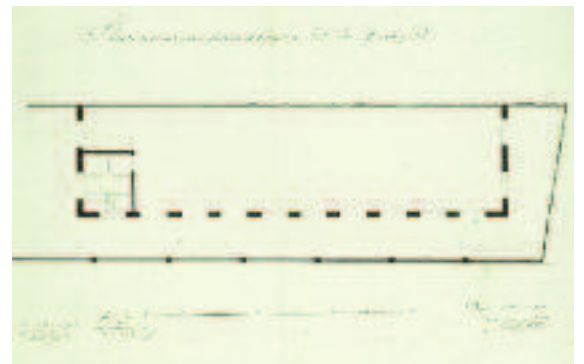
La família Morull eren originàriament teixidors de llana del Barri de Sant Pere. L'any 1779, un teixidor de llana anomenat Gaietà Morull estava establert a les Basses de Sant Pere, cantonada amb el carrer de Cortines.¹ El 1794, una altre Thomàs Morull ocupava una parcel·la al carrer de les Tàpies,² davant mateix dels magatzems d'Antoni Nadal, on hi disposava d'una fàbrica d'indianes. Thomàs Morull, el 1819 va fer reformar la "quadra" d'indianes situada en la parcel·la, entre els carrers de les Tàpies i Nou de la Rambla (Comte de l'Assalto), número 7 (antic).³

No disposem de més dades respecte l'activitat de Thomàs Morull ni coneixem els seus vincles familiars, ni tampoc Thomson⁴ ens ofereix cap notícia de la trajectòria d'aquesta empresa, la qual cosa ens fa pensar en una tipologia d'industrial.

Un cop entrat el segle XIX, tampoc hi ha més referències dels Morull al Padró general de fabricants de 1829.⁵ I no és fins els anys 1842 i 1847, que trobem un Josep Morull, censat al carrer del Marqués de Barberà número 33 (antic), en un sector també fortament industrial.⁶

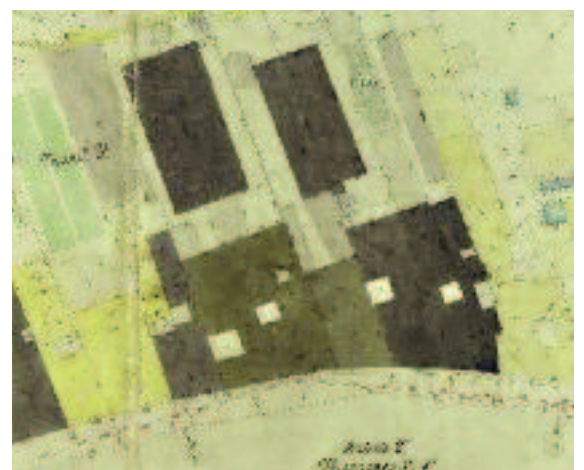
El 1850, **Josep Morull i Pi** (s. XIX) figurava com a fabricant de teixits a les *Estadístiques*⁷ de la ciutat, amb una fàbrica equipada amb 14 telers senzills, 50 compostos i 98 operaris. Segons *El Consultor* de 1857, Josep Morull i Pi tenia oberta la fàbrica de teixits al carrer de Sant Pere Més Alt número 39.⁸

Es tractava d'un edifici antic, una modesta casa fàbrica de teixits de 9 metres d'amplada de parcel·la, però que disposava de la clàssica tipologia de casa fàbrica, amb la residència o casa comercial en el front del carrer de Sant Pere Més Baix, i les "quadres" simples de 6 metres de tramada, situades al pati d'una parcel·la llarga i profunda, que donava fins a la Muralla de Terra.

AHCB Gràfics N Reg: 04125, 4 de novembre de 1859, "Planta de la casa para fábrica de tejidos de D. José Morull y Pi", Façana, signa Carlos Gaurán, arquitecto.

Malgrat que no disposem de dades sobre la seva vaporització amb anterioritat a la dècada dels cinquanta, aquesta fàbrica devia haver incorporat maquinària filadora moderna, perquè el mes de juliol de 1854 es veié afectada pel "conflicte de les selfactines", la primera Vaga General del país, on foren incendiades les fàbriques Arnau, Castells i Cia., Jordà i Mas, Josep Morull, Rosés i Cia., La Industrial Cotonera, Miquel i Cia. i La Cotonera SA.

Quarterons Garriga, 1858.

Les conseqüències de l'incendi de la fàbrica Morull el 1854, devien provocar la reconstrucció de l'antiga casa del número 39, edifici modern segons les interpretacions dels Quarterons Garriga de 1858, realitzat durant aquesta dècada. També els Quarterons qualifiquen d'edificació moderna el pavelló situat a l'interior de la parcel·la, de 6 metres de tramada, que presumiblement es veié afectat per l'incendi de 1854.

Aquesta fàbrica va ser reconstruïda a partir d'una llicència d'obreria presentada el 4 de desembre de 1859, pel fabricant de teixits Josep Morell i Pi,⁹ sota la direcció de l'arquitecte Carles Gaurán,¹⁰ edifici també de 6 metres de tramada, amb una longitud de 26 metres i quatre plantes d'alçada.

AHCB Gràfics N Reg: 04126, 4 de novembre de 1859, "Fachada de la casa para fábrica de tejidos de D. José Morull y Pi", Façana, signa Carlos Gaurán. (Probablement es tracta de l'estat actual)

AHCB Gràfics N Reg: 04127, 4 de novembre de 1859, "Fachada de la casa para fábrica de tejidos de D. José Morull y Pi", Façana, signa Carlos Gaurán.

Cal destacar del projecte de Carles Gaurán el disseny d'un edifici destinat a la fabricació i situat encara a l'interior de la ciutat antiga, que s'ha després definitivament dels elements estilístics del neoclassicisme abocant-se a una composició totalment utilitarista, on prima el disseny del mòdul de finestra i la seriació funcional de les obertures. Amb el projecte de la fàbrica Morull, es tancaria un cicle de transformacions en el llenguatge arquitectònic, on la funció productiva descobreix el seu propi caràcter compositiu.

La casa fàbrica Morull és un conjunt d'edificis encara existents situats al carrer de Sant Pere Més Alt número 39. Formen part del Catàleg del Patrimoni Arquitectònic de Barcelona,¹¹ on es fa la següent descripció: "Edifici d'habitatges de planta baixa i tres plantes pis. Té dos eixos de simetria verticals i totes les obertures estan individualitzades, tot i amb grandària decreixent. L'alçada de la planta principal és considerablement su-

perior. Els emmarcaments de les obertures incorporen relleus escultòrics de llenguatge neoclàssic a les dues primeres plantes i lleus motius geomètrics a la planta superior. El revestiment de la façana és d'especejament horitzontal que es converteix en major amplada al nivell de forjat. Pel que fa a la planta baixa, l'estuc dibuixa també grans franges horitzontals, tot i que també de grandària superior a les de la resta de les plantes pis".

Estat actual de les quadres a l'interior de la parcel·la. (Foto Aèria Google)

NOTES

1 AHCB Obreria C-38, 3 de març de 1779, Gaietà Morull, teixidor de llana, carrer Basses de Sant Pere cantonada amb Cortines, posar guardarodes. Sense plànol.

2 AHCB. Obreria C-58, 7 d'abril de 1794, Antonio Nadal i Darrer, carrer Comte de l'Asalto (carrer Nou), "1,2,3,4 terreno donde se ha de fabricar". Sense signatura. El plànol presenta una proposta d'alineacions d'un conjunt d'edificis al llarg del carrer de Sant Oleguer des del carrer Nou. Les alineacions definides pels punts 1, 2, 3 i 4, proposen una obertura per connectar el carrer de Sant Oleguer amb el carrer de les Tàpies. Estan situats els edificis de Morull, la fàbrica d'indianes de Pau Ramon i els magatzems d'Antoni Nadal.

3 AHCB, Obreria C-80, 12 de gener de 1819, llicència de Thomas Morull (o Murull), per reformar la quadra d'indianes del carrer del Conde del Asalto, número 7 (Tapias). Sense plànol.

4 Thomson, J. "Els orígens..."

5 Graell, "Padrón General.", 1829.

6 Anònim, "Guía de Forasteros", Barcelona, 1842, José Morull, fàbrica de tejidos, calle Marqués de Barberà n. 33. Fuster Sobreper, Joan, "Barcelona a la Dècada Moderada (1843-1854) El projecte industrialista en la construcció de l'estat centralista" Tesi doctoral, UPF Barcelona, setembre 2004.

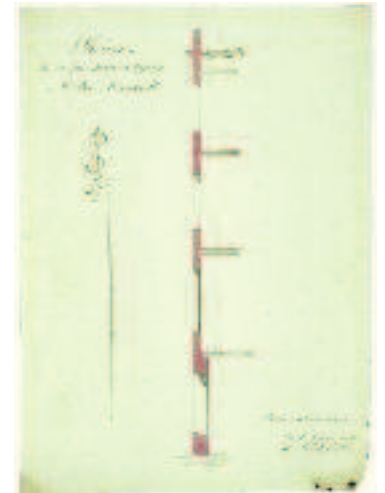
7 Graell, "Estadísticas", 1850.

8 Anònim, "El Consultor" 1857, Fàbriques de teixits de llana, fil i cotó, Murull y Pi, carrer de Sant Pere Més Alt número 39.

9 AHCB Gràfics Inv. G. 4127, 10 de novembre 1859, Fàbrica de tejidos de José Morull y Pi, Façana signa Carlos Gaurán, arquitecte.

10 Carles Gaurán, arquitecte. Encara que no es disposen de dades de la seva trajectòria professional, hi ha diverses referències, ja tardanes de la intervenció d'aquest professional. Unes d'elles és l'autoria del projecte d'obertura de continuació del carrer Ponent de 1858, operació que completà l'eixample de Ferlandina i de l'obertura del carrer de Jovellanos el 1864. En el terreny de l'edificació cal citar el projecte de la fàbrica de teixits de Josep Morull i Pi de 1859 i la reforma de la finca del carrer Tallers n. 32, de Josep Vidal i Ribas realitzades per la companyia Joaquim Amigó i Cia. Amb aquest projecte de caràcter industrial de la Fàbrica Morull, es tancaria un cicle de transformacions en el llenguatge arquitectònic, on la funció productiva descobreix el seu propi model. Efectivament la composició d'aquest edifici destinat a la fabricació i situat encara a l'interior de la ciutat antiga, s'ha després definitivament dels elements estilístics del neoclassicisme.

11 Ajuntament de Barcelona, Catàleg del Patrimoni Arquitectònic, Edifici d'habitatges, carrer de Sant Pere Més Alt 39, Identificador 1243, Nivell de Protecció: C, Qualificació urbanística 12c (p), 12d (p).

AHCB Gràfics N Reg: 04128, 4 de novembre de 1859, "Sección de la casa para fábrica de tejidos de D. José Morell y Pi", Façana, signa Carlos Gaurán, arquitecte to.

Carrer de Sant Pere Més Alt número 39. (Foto JAV 2013)

12. Casa fàbrica MANENT

1851

Fàbrica de filats i teixits de cotó

Carrer de Sant Pere Més Alt n. 16

Carrer de la Mare de Déu del Pilar n. 21

Edifici existent

Casa fàbrica
Manent, carrer de
Sant Pere Més Alt
n. 16. (Foto
Google).

El cognom Manent està històricament associat a la filatura i el tissatge de la segona meitat del segle XIX. Els seus orígens, però, poden resseguir-se des del segle XVIII, amb **Jaume Manent i Ribes** (s. XVIII – s. XIX) associat amb Pau Sagristà a la companyia Manent i Cia. de Manresa, una empresa relacionada amb el comerç de les indies canalitzat pel Baró de Castellet.¹

Però l'activitat principal i més coneguda va ser la de **Francesc Manent** (s. XIX) que, amb un fortuna ja prou consolidada, ja que va ser accionista del Banc de Barcelona entre 1844 i 1871.² El 15 de febrer de 1847 Francesc Manent havia constituït la companyia Manent, Carrió i Cia.,³ amb la participació dels comerciants Jaume Torrents i Serramalera i Nicolau Carrió, empresa dedicada a la fabricació de filats i teixits de cotó a la vila de Gràcia però també al carrer de la Reina Amàlia n. 1 (antic) de Barcelona.⁴ Els socis hi aportaren un capital inicial de 30.000 pessetes cadascun i amb aquests diners compraren la maquinària i la resta d'efectes de la firma cotone-

ra Santiago Pujol y Cía.

El comerciant enriquit a l'Havana, Jaume Torrents, aportà posteriorment sumes més grans a l'empresa fins arribar a 75.000 pessetes, finançant el creixement d'una fàbrica que, amb 210 operaris, aviat esdevingué

la instal·lació més gran del seu ram a la vila de Gràcia. Amb 3.210 fusos, 111 telers mecànics i 21 cardes de cotó, Manent Carrió y Cía. totalitzava una quarta part de la potència industrial instal·lada al municipi de Gràcia.⁵ Aquests anys, Francesc Manent també regentava una altra fàbrica de filats i teixits de cotó, Manent i Cia., participada igualment per Jaume Torrents amb 50.000 pessetes, fàbrica situada al Pont de Vilumara a prop de Manresa.⁶

En aquest context econòmic, s'ha d'entendre l'existència a Barcelona de l'antiga fàbrica de teixits de Francesc Manent establerta als carrers de Sant Pere Més Alt n. 16 (actual) i de la Mare de Déu del Pilar n. 21 (actual). En un antic casal del segle XVIII, Francesc Manent tenia registrada la matrícula industrial de 1856 de la seva fàbrica de filats i teixits, amb una quota mitjana.⁷

Aquest edifici avui encara existent, es formalitzava amb una composició típica del setcents, com en altres casos, semblants a cases de veïns, on s'hi establiren les primeres cases fàbrica especialitzades en el tissatge.

En el moment d'enregistrar la matrícula industrial el 1856, Francesc Manent ja disposava d'un important patrimoni en companyies i béns invertits al Banc de Barcelona. Devia ser, per tant, l'emplaçament original d'una activitat tèxtil,⁸ probablement en aquest moment reduïda a magatzem de teixits⁹ i seu de la raó social del complex de societats de Francesc Manent molt més ampli. Aquesta hipòtesi es fa més evident a causa de les poques dades estadístiques d'aquesta empresa. És conegut, però, que el 1857, Manent, Carrió i Cia. estava també enregistrada a *El Consultor* de Barcelona, com a fàbrica de filats de cotó, llana i lli; amb una fàbrica a Sants i al n. 16 de Sant Pere Més Alt.¹⁰

A finals del segle XIX els Manent varen constituir una nova societat, la Manent, Massana, Vilaseca i Llibre, formada per diferents industrials tèxtils, que adquiriren la finca de la Casa Gran de Cal Riera de Puig-reig, un vell molí fariner, i les terres del seu voltant, per instal·lar-hi una fàbrica tèxtil que aprofités l'aigua del riu com a font d'energia. Aquesta implantació serà coneguda en el futur com a Colònia Manent o Cal Riera. La fàbrica ja funcionava l'any 1895 i l'any 1905 ja es trobava documentada l'existència d'habitatges per als obrers i la presència de la torre de l'amo, una colònia de dimensió modesta.¹¹

NOTES

1 BC, Fons del Baró de Castellet, Cartes entre tercers: 1793, Manent Ribes, Jaume; v. Sagristà, Pau, Manent i Cia, Manresa, (annex 11).

2 Blasco, Yolanda i Sudrià, Carles, "El Banc de Barcelona, 1844-1874, Història d'un banc d'emissió", Generalitat de Catalunya, 2009.

3 APNB, Notari, Montserrat Corominas, 1851, 1a part, 15 de febrer de 1851. Constitució de "Manent, Carrió i Cia". Citat per Rodrigo i Alherilla, Martí, "Indians a Catalunya: Capitals cubans en l'economia catalana", Fundació Noguera, Barcelona, 2007.

4 Saurí, Manuel; Matas, José; "Manual Histórico-topográfico estadístico y administrativo...", Barcelona 1849.

5 Rodrigo i Alherilla, Martí, "Indians a Catalunya: ..." Op. Cit.

6 Rodrigo i Alherilla, Martí, "Indians a Catalunya: ..." Op. Cit.

7 Matrícula industrial de 1856, Fàbrica de filats i teixits de Francesc Manent (Quota 1.111), Carrer de Sant Pere Més Alt n. 16, Carrer de la Mare de Déu del Pilar n. 21. Citat per Vecius SL, Francesc Caballé i Reinald González, "Cens d'edificis industrials de Ciutat Vella", inèdit, 2012.

8 Una investigació acurada de les propietats veïnes podria permetre veure la dimensió original de la fàbrica.

9 Anònim, "El Consultor", Barcelona 1857.

10 Anònim, "El Consultor", Barcelona, 1857.

11 <http://www.parcfluvial.cat/>

13. Casa fàbrica

MASRIERA

1856

Fàbrica de pintats o estampats

Carrer de Sant Pere Més Baix n. 63

Edifici existent

Arquitectura:

Edifici original (s. XVIII)

Reforma de la casa fàbrica (1875)

Autor: Josep Fontseré i Mestres, m. d'o.

El cognom Masriera ha estat històricament associat a la firma d'una família d'argenteros de Barcelona. Si bé és cert que, per les dades subministrades per aquesta casa comercial, adquiriren un gran prestigi en aquest camp,¹ els Masriera i les seves diverses branques no deixaren de ser per definició uns importants comerciants i inversors en diferents negocis que, com veurem, abraçaren des del taller de joieria del carrer Vigatans, la fàbrica de teixits de seda de Sant Pere Més Baix, i participacions en fàbriques al Raval i al municipi de Cornellà de Llobregat.

Les primeres dades fan referència a **Pere Masriera** (s. XVIII) que actuava indistintament tant de cordoner com de galoner a finals del segle XVIII als carrers de Civader i Baixada de la Presó respectivament.² **Anton Masriera** (s. XVIII – s. XIX) el 1805 mantenia correspondència amb el fabricant d'indianes Erasme de Gònima.³ Un conjunt de dades que condueixen a la fàbrica de teixits de seda que, sota la denominació de Masriera Germans, estava establerta durant la dècada de 1830 al carrer de la Carassa n. 3 (antic). Aquesta fàbrica, segons la Guia de Forasteros de 1842: "...Tiene un abundante surtido de sargas, lisas, romanas y labradas; Gró de todas clases y tapizadas para vestidos; Chalecos de varias clases, corbatas, pañuelos y otros varios artículos de sederias".⁴

Aquest primer emplaçament de la fàbrica Masriera Germans al carrer de Carassa era coincident amb la presència al carrer de Vigatants (cruïlla amb Carassa) dels Masriera, família d'artistes reconeguts, originaris del gremi dels argenteros. **Josep Masriera i Vidal** (Sant Andreu de Llavaneres, Maresme 1810 - Barcelona 1875)⁵ passà l'examen de passantia del gremi d'argenteros per tal d'obtenir el grau de "mestre" i establí l'obra-dor de joieria, el 1839, al carrer de Vigatans de Barcelona, obrador que va mantenir fins el 1872, quan es traslladà al carrer Ferran. La família disposava de propietats al Maresme i tenia capacitat per invertir capital.

El 1845 Josep Masriera s'associà amb Josep Rosés i Trinxet (s. XVIII – 1862) i Pau Tolrà, i van adquirir uns terrenys al comerciant Rafael Sabadell situats al Raval,⁶ a les hortes de Santa Madrona. Era un projecte industrial que va consistir en la construcció d'una moderna fàbrica aixecada el mateix 1845, segons un projecte del mestre d'obres acadèmic Francesc Ubach.⁷

Gràcies a unes successives compres de terrenys efectuades posteriorment al comerciant Rafael Sabadell, al carrer de Berenguer el Vell, la fàbrica s'amplià a dues unitats productives fundades per Rosés, una Tolrà i Cia. (1840) destinada a la producció de puntes de París, i l'altra Rosés i Cia. (1845) destinada a filats i teixits mecànics de cotó i equipada amb màquines selfactines.⁸

Més tard, Josep Masriera i Vidal continuà la societat amb el fill de Rosés, instal·lant-se a la fàbrica d'indianes de Rafael Ramoneda de Cornellà de Llobregat. El conjunt industrial de Cornellà serà conegut pel nom de Can Rosés, sobretot a partir de la construcció d'una colònia d'habitatges per a obrers l'any 1919.⁹

Malgrat les inversions realitzades en empreses industrials Josep Masriera i Vidal no abandonà l'ofici d'argenter i es consolidà com a joier reconegut entre les classes burgeses de la ciutat, a l'hora que integrà en el negoci als seus fills Josep, Francesc i Frederic Masriera i Manovens, tots ells argenteros, artistes i pintors reconeguts per la cultura modernista catalana.

Una altra segona branca de la família era l'encapçalada per l'argenter **Salvador Masriera i Vidal** (Barcelona, s. XIX), germà de Josep i pare d'Artur Masriera i Colomer i del músic Enric Masriera i Colomer (Barcelona 1864 – ?), deixeble de Vidiella i autor d'uns *Ensayos para la critica musical* (1889), que residí a l'Havana des del 1907, on fou director del conservatori d'El Vedado. Fill d'Artur és Miquel Masriera i Rubió.

La tercera branca devia ser la de **Francesc Masriera (Vidal?)** (s. XIX),¹⁰ el qual figurava com a titular de la companyia familiar Francisco Masriera, Hermanos, amb una fàbrica d'estampats al carrer de Sant Pere Més Baix n. 63 (actual), documentada des de 1849.¹¹ Aquesta fàbrica, fundada el 1837 per Josep Masriera i fill, estava enregistrada a la Matrícula industrial de 1856¹² i figurava també a *El Consultor* de 1857,¹³ amb la numeració corresponent a l'actual. La casa fàbrica Masriera en algun moment va ser vaporitzada, segons consta a l'AMCB pel fet enregistrat del trasllat de les calderes de 1876¹⁴.

La fàbrica consistia en la reutilització d'un antic casal del segle XVII, amb tipologia de casa fàbrica, amb un front edificat al carrer de Sant Pere Més Baix, de tres eixos verticals de balcons, 5 plantes d'alçada i un desenvolupament interior de les quadres al voltant d'un pati.

Aquest edifici encara existent a l'actual número 63 del carrer de Sant Pere Més Baix està inclòs, amb Nivell

Anunci de la fàbrica d'estampats de Josep Masriera i fill, fundada en 1837. carrer Baixa de Sant Pere 63. (Arxiu JAV)

Casa fàbrica Masriera, carrer de Sant Pere Més Baix n. 63 (Foto JAV 2018)

B, en el Catàleg del Patrimoni arquitectònic amb la següent descripció: “Edifici d’habitatges. Origen: segle XVII, reforma de 1875. Ús original: residencial. Descripció: Sobre una parcel·la força gran amb un ampli pati interior trobem aquest edifici del segle XVII. A la façana, hi destaca el principal, amb tres grans balcons de llosana i marc de pedra i barana de ferro amb poms de llautó, a més de sengles finestres als extrems amb tractament similar. Les tres plantes superiors tenen cada una només tres balcons, més senzills. Corona l’edifici una cornisa restaurada al segle XIX. Als baixos cal fer notar els dos portals amb llinda d’una sola peça encara intactes. Entre les modificacions documentades al segle XIX interessa fer constar l’activitat del mestre d’obres Josep Fontseré i Mestres, que el 1875 signava unes rutinàries obres d’ampliació del principal per la part posterior.”

NOTES

1 <http://www.masriera.es/>

2 AHCB Obreria C-52, 15 de maig de 1790, Pere Masriera, mestre cordoner, reforma al carrer Civader. Sense plànol. AHCB Obreria C-54, 1 d’abril de 1791, Pere Masriera, mestre galoner, reforma al carrer Baixada de la Presó. Sense plànol.

3 BC, Fons Gònima-Janer, Correspondència amb Gònima. Anton Masriera, Barcelona 1805.

4 Anònim, “Guia de Forasteros”, Barcelona 1842.

5 <http://www.masriera.es/>

6 APNB. Notari Joan Prats. Manual de 1845 ff. 139v.-142r. 5 de març de 1845. Rafael Sabadell i Permanyer estableix i en enfitèusi concedeix a Pau Tolrà, Josep Masriera i Josep Rosés una porció de terreny d’una superfície de 5.985 pams que pertany a un hort de cabuda una mullada. APNB. Notari Joan Prats. Manual de 1845 ff. 311r.-313v. 7 de juny de 1845. Establiment enfitèutic per part de Rafael Sabadell Permanyer a favor de Pau Tolrà, Josep Masriera i Josep Rosés d’una porció de terreny de superfície 3.536 pams. Citat per Elisa Regueiro Antón “Estudi Històric Arquitectònic Mercat del Carme”, març 2003 Col.

7 AHCB Gràfics IG 4039, Fàbrica...(?), Planta signada per Francisco Ubach. AHCB Gràfics IG 3364, Fàbrica...carrer Berenguer el Vell, Cid i pujada a la muralla, Façana signada per Francisco Ubach.

8 Vegeu casa fàbrica Rosés, del carrer de Berenguer el Vell.

9 Guaita Jiménez, Pere, “La colònia Rosés de Cornellà de Llobregat”, dins de “La Indústria tèxtil: Actes de les V Jornades d’arqueologia industrial”, octubre de 2000.

10 En aquest cas no està demostrada una vinculació amb els Masriera Vidal.

11 Saurí, Manuel; Matas, José; “Manual Histórico-topográfico estadístico y administrativo...”, Barcelona 1849: Fábricas de pintados ó estampados: “Masriera Hermanos, Francisco”, baja de san Pedro n. 83 (antic).

12 Matrícula industrial de 1856, Fàbrica de pintats o estampats de “Francesc Masriera y Hermano” (quota 1576) Carrer de Sant Pere Més Baix n. 63. Citat per Veclus SL, Francesc Caballé i Reinald Gonzàlez, “Cens d’edificis industrials de Ciutat Vella”, inèdit, 2012.

13 Anònim, “El Consultor”, Barcelona 1857. Francisco Masriera y Hermanos, fábrica de estampados calle Mas Baja de San Pedro n. 63.

14 AMCB, Exp. Fo-708-E, 1876. Sant Pere Més Baix 63. “Masriera y Sorbrino”, trasladar la caldera de vapor a un altre emplaçament de la seva fàbrica d’estampats.

14. Casa fàbrica SERT I SOLÀ

1865

Fàbrica de teixits de mescla, tapissos i catifes.

Carrer de Sant Pere Més Alt n. 49-51 i 55

Carrer de Trafalgar n. 38-46

Passatge de Sert

Edifici existent

Màquines:

1 màquina de vapor de 5 CV (1865)

40 telers manuals senzills, 140 Jacquards (1865)

20 telers mecànics (1865)

50 Jacquard, 38 telers comuns (1874).

18 telers mecànics (1874).

149 telers diversos, 122 fusos i 2 aprestos (1874).

1 taller de recomposició de maquinaria (1874).

1 màquina de vapor de 4 CV (1875)

Nombre d’operaris:

160 homes, 247 dones i 85 criatures (1865)

Arquitectura:

Construcció de la casa fàbrica Sert i Solà (1865-67)

L'antiga fàbrica d'indianes Canaleta fundada el 1753, després llogada a les fàbriques de Vilaregut i de Carreras,¹ finalment va ser ocupada i transformada per la societat Bonaventura Solà i Cia. entre el 1865 i el 1867. Era una parcel·la amb una gran extensió de terreny i que arribava fins a tocar la Muralla de Terra. Aquesta particularitat és la que va permetre que, amb el traçat del carrer de Trafalgar, es realitzés l'ampliació dels terrenys i la construcció d'un nou edifici representatiu, que donava la seva façana principal al carrer de Trafalgar, als números 38-46.

L'origen de la reconeguda fàbrica Sert Germans i Solà, edifici avui encara existent, s'ha de situar en l'antiga fàbrica de mantes del mestre **Bonaventura Solà i Guixà** (s. XIX).² Natural de Sant Sadurní d'Anoia i de professió teixidor, s'havia establert a Barcelona el 1844,³ i s'havia especialitzat en la producció de catifes de llana i tapissos amb mescla de seda i tenia com a principal subministrador de fil de llana el filador de Sabadell Josep Badia i Juncà.⁴

Bonaventura Solà declarava, en la Contribució Industrial de Barcelona de 1855, una quantitat de 8 telers de llana i 14 de mescla, i disposava d'una casa fàbrica de teixits de seda situada al carrer de Sant Pere Més Alt número 21,⁵ destinada al teixit de mocadors, roba d'abric i moblatge, situada en un edifici d'origen menestral i de petita dimensió.

Bonaventura Solà, el 1861 comprà a Àngel Canaleta, hereu de la saga dels fabricants Josep i Joan Canaleta del segle anterior, la casa fàbrica familiar situada al n. 49 i 55 del carrer de Sant Pere Més Alt.⁶ Eren uns edificis antics que havien estat reutilitzats successivament per les fàbriques de Vilaregut i de Carreras. Solà va constituir la societat Bonaventura Solà i Cia., formada per ell i Domènec Sert, amb el projecte d'unir la seda i la llana en la producció de teixits.

Domènec Sert i Rius (Barcelona 1832 – Id. 1897)⁷ era fill del teixidor Francesc Sert i Artés, i pare del reconegut pintor Josep M. Sert. Domènec Sert estudià a l'Escola d'Arts i oficis de Barcelona, i exercia de pintor de forma esporàdica. Es dedicà principalment a l'escenografia, juntament amb Penne i Malató, feu decorats per al Teatre del Liceu i finalment el 1854 entrà com a director de la fàbrica de tapissos i catifes fundada per Bonaventura Solà, amb qui establirà vincles familiars a través del casament amb una filla de Solà. El seu germà **Josep Sert i Rius** (Barcelona 1840 – 1895) també entrà com a soci en l'empresa.⁸

La constitució formal de la primera societat Bonaventura Solà i Cia. no es va realitzar fins el 1863,⁹ amb un capital de 805.618 pessetes. aportades en un 21% per Domènec Sert i Rius, i el 79% restant per Bonaventura Solà i Guixà. Es dedicarien a la "fabricación de tejidos", i l'escriptura de la societat insinua que no es constituïa de nou, sinó que es registrava per primer cop, tot i que ja feia anys que funcionava. La societat anà adoptant progressivament variacions en el nom de la companyia en funció del predomini de les respectives famílies, Bonaventura Solà i Sert Germans el 1864 i finalment Sert Hnos. y Solà a partir de 1865.

L'edifici casa fàbrica de la companyia Bonaventura Solà i Cia. estava emplaçat al carrer de Sant Pere Més Alt números 49-51 i 55, l'antiga casa fàbrica Canaleta, que Solà havia adquirit el 1861. L'antiga fàbrica d'indianes, ara propietat de Bonaventura Solà i Guixà, va ser llogada el 1863 a la raó social B. Solà y Sert Hermanos pel termini de deu anys.¹⁰

Era una instal·lació de grans dimensions que arribava fins la Muralla de Terra. Aquesta particularitat és la que va permetre que, amb la formació de l'Eixample i el traçat del carrer de Trafalgar, es realitzés l'ampliació dels terrenys i la construcció d'un nou edifici representatiu, que donava façana principal al carrer de Trafal-

gar, als números 38-46 (actuals). Les expectatives urbanístiques, la centralitat i la tradició menestral del barri de Sant Pere, que combinava històricament tipologies de producció amb les de residència, animaren a Domènec Sert i Rius a enderrocar els antics edificis per reedificar de nou una casa fàbrica, transitable pel seu interior a través de l'actual Passatge Sert, unint el Barri de Sant Pere amb el nou Eixample.¹¹

Els edificis, d'una tipologia ancestral i dels quals encara desconexim el seu autor, foren acabats l'any 1867, segons indica una llinda del mateix edifici. La família Sert va adoptar-los com a casa fàbrica, a l'estil tradicional dels fabricants del barri de Sant Pere, lloc on nasqueren el 1874, **Josep Maria Sert i Badia** (Barcelona, 1874 - íd. 1945), un dels grans pintors murals de principis del segle XX, **Domènec Sert i Badia** (Barcelona, 1866 - 1952), diputat a Corts per Manresa i president del Foment del Treball Nacional, casat amb una germana de Josep Bertran i Musitu, i de l'hereu **Francesc de Paula Sert i Badia** (Barcelona, 1863 - 1919), al qual fou atorgat el Comtat de Sert (1904), i pare del reconegut arquitecte racionalista **Josep Lluís Sert i López** (Barcelona, 1902 - íd. de 1983).

El 1865, Sert Hnos. y Solà ja era una important companyia que disposava de 6 fàbriques a tot Catalunya. Una fàbrica a Gràcia, amb 134 te-

Domènec Sert i Rius (Foment del Treball Nacional)

Casa fàbrica Sert i Solà (Foto Google)

lers manuals senzills i algun jacquard, que donava ocupació a 85 homes, 42 dones i 40 criatures; una segona fàbrica a Mataró, amb 52 telers manuals senzills, que donava ocupació a 52 homes i 32 dones; dues fàbriques més a Castellterçol, amb 124 telers manuals senzills, que donava ocupació a 70 homes i 74 dones; una cinquena fàbrica a Taradell amb 32 telers manuals senzills, que donava ocupació a 32 homes i 22 dones; i finalment el centre de Barcelona de Sant Pere Més Alt, on disposava de 40 telers manuals senzills, 140 Jacquards i 20 telers mecànics, que donava ocupació a 160 homes, 247 dones i 85 criatures.¹²

AHCB. "Fábrica de tejidos de Sert Hermanos y Solà: Interior del taller de hilados (dibujo de nuestro correspondiente artístico, Antonio Rigalt) Sert Germans i Solà (1870). Publicat a Sobreques "Hª de Barcelona", 1993.

“Madrid - Instal·lació de los Sres. Sert Hermanos y Solà, en la exposició regional”. Gravet procedent de “La Ilustración Española y Americana” 1874.

Sert Hnos. y Solà eren un conjunt de fàbriques de teixits de mescla, principalment manuals i artesans, però la presència el 1865 a Sant Pere Més Alt de 20 telers mecànics denoten la necessitat d'una màquina de vapor. No s'han localitzat documents relacionats amb la seva vaporització als expedients d'Obreria, ni a l'Arxiu Contemporani de Barcelona, amb anterioritat a aquestes dates. Però sabem que durant el mateix any de 1865 Bonaventura Solà i Sert Germans havien posat en marxa a la seva fàbrica de Barcelona “un taller de mecànics”, és a dir, “una sección de ensayo con telares mecánicos, máquinas de devanar, plegar, encanillar, etc. movidos por una máquina de vapor de la fuerza de 5 caballos”.¹³

Els propòsits de l'empresa semblaven clars: d'una banda, substituir progressivament els telers manuals senzills per telers mecànics, aptes per a l'elaboració de l'ampli ventall de teixits llisos que comercialitzava la casa; de l'altra, restringir el catàleg de productes a aquells que tinguessin més sortida, per tal de poder “hacerlos en mayor escala, evitando gran parte del tiempo que hemos de invertir en variaciones que es preciso hacer en las monturas de nuestros telares”.¹⁴

Bonaventura Solà i Sert Germans, adoptaren, però, una política protectora i molt poc característica entre els fabricants, durant la crisi de 1865, i mantingueren la població obrera al seu lloc de treball.¹⁵

No deixa de ser paradoxal la implantació d'aquesta fàbrica en un antic sector de la ciutat amb escassetat d'espai. A més del factor de centralitat, Solà va fer-se seu el prestigi crepuscular dels antics seders barcelonins, generant llocs de treball als teixidors manuals que, procedents d'un sistema gremial en fase de dissolució havien estat abocats a la proletarització del treball. Aquesta actitud romàntica i conservadora que afectà a un sector de l'empresariat català mereixeria una més àmplia investigació.

La companyia Sert Hnos. i Solà figurava en la Contribució Industrial de Barcelona del 1874 amb un conjunt de 50 telers jacquard, 38 telers comuns i 18 telers mecànics, tot per llana. Per mescla declarava 149 telers diversos i també 122 fusos, 2 aprestos i un taller de recomposició de maquinària. Sert Hnos. i Solà tributava en la secció de cotó amb 12 telers Jacquard per mescla. La fàbrica Sert Germans i Solà, a Sant Martí de Proven-

çals, va establir-se a la Sagrera, en una data situada entre el 1873 i el 1877, i disposava el 1877 de 2.472 pues i 84 telers dels quals 53 amb aparell a la jacquard.¹⁶

L'any 1875, Sert Hnos. y Solà s'havia fet instal·lar per la Maquinista Terrestre i Marítima un nou vapor de 4 CV a la fàbrica de Barcelona, i a la nova fàbrica oberta a Sant Martí de Provençals, dues màquines de vapor d'una potència de 40 CV cadascuna.¹⁷ D'aquesta època deu datar el gravat que representa la instal·lació dels seus productes muntada per Sert Hnos. y Solà a l'Exposició Regional de 1874,¹⁸ i l'interessant gravat que sembla representar l'interior de la fàbrica Sert Hnos. y Solà, de 1870, que fou publicat a la Revista *La Ilustración Española y Americana* el 1882.¹⁹ La producció de *Sert Hnos. y Solà* va rebre diversos premis industrials: la medalla d'or a l'Exposició de París del 1878 i la medalla d'or a l'Exposició Universal de Barcelona del 1888.²⁰

Els Sert finalment ocuparen una posició molt consolidada dins l'empresariat català. El fill de Domènec Sert i Rius i continuador de la saga industrial va ser **Domènec Sert i Badia**. Estudià enginyeria, interessat en els recursos hidràulics naturals, va obtenir concessions per a l'aprofitament de les aigües de la Noguera Pallaresa el 1901. Fou escollit diputat pel districte de Manresa a les eleccions generals espanyoles de 1896 i pel de Tremp per la Lliga Regionalista a les eleccions generals espanyoles de 1901. Fou president del Foment del Treball Nacional el 1923.²¹

El conjunt d'edificis de la casa fàbrica Sert, avui encara existents i d'autor desconegut, són reconeixibles per la presència tipològica del Passatge Sert, malgrat la seva transformació en habitatges, “lofts” i petits tallers. Està format per una complexa agrupació de “quadres” de treball i d'habitatges que ocupen la totalitat del pati d'illa, exhaurint la superfície de la parcel·la. Malgrat la data de 1867 assenyalada a la llinda d'entrada del número 49-51 de Sant Pere Més Alt, hi ha una clara diferència compositiva, probablement d'una època anterior, entre els habitatges originals del Passatge Sert (esquerra) i la fàbrica (dreta), construïda amb pilars i jàsseres metàl·liques.

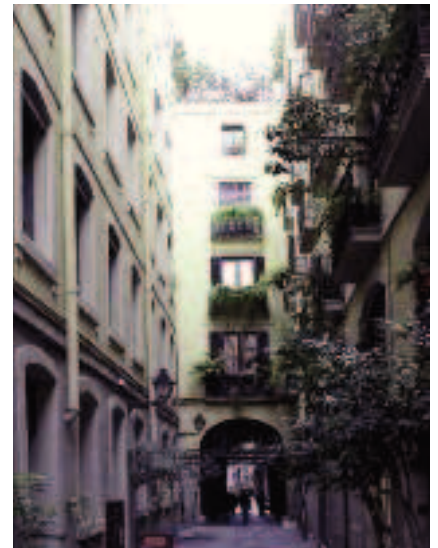
Aquesta estructura, que podria qualificar-se de petita colònia industrial amb un mínim de 26 habitatges originals entre els de les cases dels Sert i els Solà de Sant Pere Més Alt i els del passatge, fa pensar en una possible reutilització d'edificis anteriors, potser construïts, o començats a construir, per Bonaventura Solà entre el 1861 i el 1865.²² La inclusió del programa d'habitatge no era pas una innovació, sinó que formava

Casa fàbrica Sert. (Foto JAV 2012)

Habitatges de la fàbrica Sert. (Foto JAV 2012)

Passatge Sert.

part d'una tradició procedent del segle XVIII, sempre associada a la implantació de la "casa fàbrica".

En aquest cas la inexistència d'un pati de maniobres estava justificada per la funcionalitat circulatòria del passatge que connectava el barri de Sant Pere amb l'Eixample. En el moment de la construcció de la fàbrica entre 1865 i 1867, ja s'estava urbanitzant l'Eixample i l'enderroc de les muralles i el traçat del carrer de Trafalgar van suposar l'oportunitat d'ampliar els terrenys i de donar front a un nou edifici de caràcter totalment industrial. Des del punt de vista compositiu, l'edifici dels números 38-46, del carrer de Trafalgar és una moderna seriació indiferenciada d'obertures rectangulars, a la planta baixa de mig punt, només interrompuda per una major dimensió de la porta del Passatge. Estructura de murs de càrrega d'obra vista, pilars i jàsseres metàl·liques.

Aquesta casa fàbrica està inclosa en el Catàleg del Patrimoni de Barcelona²³ amb la següent descripció:

"Edifici d'habitatges (Inclou el Passatge Sert), carrer Trafalgar 38-46, Passatge Sert, carrer de Sant Pere Més Alt n. 49-51, 55. Època: 1867 (a la clau del portal de Sant Pere Més Alt). Ús original: Residencial i Industrial. Descripció: Complexa agrupació d'habitatges plurifamiliar entre mitgeres, de planta pis, cinc plantes pis i coberta a la catalana. El més característic és el passatge que travessa l'edificació i que surt al carrer de Trafalgar on la façana es transforma radicalment i adopta una tipologia pròpia d'una construcció de caire industrial amb seriació d'obertures, tot seguint eixos verticals de composició que, a la planta baixa, es transformen en arcs de mig punt".

Casa fàbrica Sert i Solà. Carrer de Trafalgar n. 38-46 (Foto JAV 2012)

NOTES

1 Vegeu casa fàbrica Canaleta-Vilaregut a la mateixa adreça.

2 Galf i Izard, Roser, "Josep Badia i Juncà: un filador i vaporista de Sabadell" Arraona, núm. 25, III Època. Tardor 2001.

3 Enciclopèdia Catalana. La llana: El 1844 fou establerta la fàbrica de mantes de Bonaventura Solà, esdevinguda més tard la fàbrica Sert Germans i Solà. Gradualment anà desapareixent el treball de menestralia, amb la mecanització i la concentració industrial.

4 Galf i Izard, Roser, "Josep Badia i Juncà...", Op. Cit. "El 1856 li va comprar fil per 102.957 rals. Solà devia a Badia, a finals d'any, 57.957,31 rals. El sabadellenc donava molt de crèdit al fabricant de catifes i, curiosament, Solà feia els pagaments gairebé tots en metàl·lic, amb entregues a mà. El compte de Bonaventura Solà va anar creixent, però el sistema de venda i pagament continua sent el mateix. El saldo a favor de Badia, el desembre de 1859, ja era de 300.000 rals. Bonaventura Solà declarava, en la Contribució Industrial de Barcelona de 1855, 8 telers de llana i 14 de mescla.

5 Anònim "El Comsultor, 1857, Buenaventura Solà i Guixà, Fàbrica de Tejidos de seda, Sant Pere Més Alt n. 21. També: Anònim, "Catálogo de la Exposición Industrial", Barcelona 1860, N. 244: D. Buenaventura Solà de Barcelona, calle Alta San Pedro, núm. 21- Pañolería de seda, lana i algodón; ropas para abrigo y mueblaje de diferentes clases".

6 APNB, Notari Monserrate Corominas, 1.308/43, 29 de desembre de 1861: "Angel Canaleta y de Morales, oficial primero de la Administración militar de este distrito,... Primo, ...vende perpétuamente a D. Bonaventura Solà y Guixà, tejedor de velos de seda natural de San Sadurnino de Noya, y vecino de esta ciudad, ... Toda aquella casa señalada con el número 49 sita en la calle de S. Pedro mas alta... Segundo,...toda aquella casa senyalada con el número 55 sita en la misma calle de S. Pedro más alta... Pertenecen al vendedor las designadas casas como hijo primogénito de su padre D. José Canaleta..."

7 Enciclopèdia Catalana. Biografia de Domènec Sert i Rius.

8 <http://www.dadescat.info>

9 APNB Notari Montserrat Corominas, Empresas i empresarios (9.02.1863). Citat per Galf i Izard, Roser, "Josep Badia i Juncà: un filador i vaporista de Sabadell", Op. Cit.

10 RPB, Sant Pere Més Alt 49-51: "...constan dadas en arriendo por don Buenaventura Solà y Guixà a la razón social "B. Solà y Sert Hermanos" por el término de diez años con escritura... Notario José Manuel Planas y Compta a 31 de diciembre de 1863, según la inscripción primera de las fincas a los folios 196 y 2001 del libro 16 de Oriente".

11 Sobre l'ampliació de la fàbrica Sert cap al carrer de Trafalgar, vegeu: Carbó, D. i Martínez Martín, J. "La trajectòria vital d'una finca: Catifes Sert" dins de Bassiana, "Barcelona, ciutat de fàbriques...", pg. 170-171. Resum d'un treball més ampli sobre la trajectòria de les instal·lacions d'aquesta fàbrica als carrers de Sant Pere més Alt i Trafalgar, Carbó, D. i Martínez, "Estudio de la finca de la fàbrica Sert". Treball universitari inèdit, 1998.

12 Garcia Balaña, Albert, "La fabricació de la fàbrica...", el-laborat a partir de "Respuestas de la casa de B. Solà y Sert Hermanos, fabricantes de tejidos de mezcla en Barcelona" a informació sobre el derecho diferencial de banderas..." (1867)

13 Garcia Balaña, Albert, "La fabricació de la fàbrica...", Op. Cit.

14 Garcia Balaña, Albert, "La fabricació de la fàbrica...", Op. Cit.

15 L'estiu del 1865 "El Obrero" ressenyava complotut les decisions més recents del fabricant barceloní de teixits fins de mescla Bonaventura Solà i Sert Germans, "que durante la prolongada crisis que ha pasado la industria fabril apenas despició a ninguno de los trabajadores que tenía ocupados". Això justificava que Solà i Sert Germans -un dels principals fabricants catalans de teixits fins de mescla, i el primer en l'elaboració de teixits amb mescla de seda- tingués "completamente llenos sus talleres", i que "sólo en el caso de ocurrir algunas bajas podría dar ocupaciones a nuestros [escribia "El Obrero"] trabajadores". Citat per Garcia Balaña, Albert, "La fabricació de la fàbrica...", Op. Cit. Pg. 82.

16 Nadal, J. "Sant Martí de Prouençals: pulmó industrial de Catalunya. 1847-1992", Barcelona, Columna, 1992, pgs. 82, 301, 303, 305, 324.

17 "Vapores catalanes MTM: Relación nominal por sectores". Nadal, Jordi, "Las máquinas de vapor fijas de La Maquinista Terrestre y Marítima, SA", Universitat de Barcelona.

18 Gravat de la "Instalación de los Sres. Sert Hermanos y Sola, en la exposición regional, Madrid", Publicat a "La Ilustración Española y Americana", 1874.

19 AHCB Gravat de la Fàbrica "Sert Hnos y Solà".

20 <http://www.dadescat.info>

21 Enciclopèdia Catalana.

22 Vegeu casa fàbrica Canaleta-Vilaregut a la mateixa adreça.

23 Ajuntament de Barcelona, "Catàleg del Patrimoni Arquitectònic de Barcelona", Edifici d'habitatges (Inclou el Passatge Sert), Carrer de Trafalgar 38-46, Sant Pere Més Alt 49-51, 55, Passatge Sert. Identificador: 3034, Nivell de Protecció C, Qualificació urbanística 12d(p) 12c(p).

15. Casa fàbrica CIRICI

1878

Fàbrica de teixits

Carrer de Sant Pere Més Alt n. 31, 33

Carrer de Trafalgar n. 26

(Passatge de les Manufactures)

Edifici existent

Arquitectura :

Construcció de Trafalgar n. 26 (1878)

Reedificació de S. Pere Més Alt n. 31-33 (1888)

Ezequiel Porcel, m. d'obres.

La finca corresponent al número 33 del carrer de Sant Pere Més Alt és coneguda actualment pel Passatge de les Manufactures, un recorregut urbà privat que enllaça el barri de Sant Pere amb l'Eixample. És un edifici inclòs al Catàleg del Patrimoni, construït tal com consta a la llinda de l'edifici, l'any 1878, sobre l'enderrocament d'un antic casal que fou l'emplaçament de diverses activitats industrials precedents.

La primera data documentada d'aquesta activitat industrial del ram del tèxtil correspon a la fàbrica de teixits de llana i cotó de **Miquel Forcada**, enregistrada en el *El Consultor* de 1857, en aquesta mateixa finca del n. 33 de Sant Pere Més Alt.¹ Miquel Forcada havia començat com a fabricant de filats i teixits uns quants anys abans, i figurava a la "Relación de Fabricantes" de 1838.² El 1842 Miquel Forcada estava enregistrat al carrer de Jaume Giralt n. 17 (antic) com a fabricant de filats i torçats de Cotó.³

Aquesta fàbrica, el 1858 estava representada als Quarterons Garriga com a edifici antic, és a dir del se-

gle XVIII o anterior. Devia ser un casal comercial, format a partir de l'addició de dues parcel·les, amb una important disponibilitat de terreny que donava fins a la Muralla de Terra. En aquest ampli pati, el 1858 estaven representades unes construccions que creixien longitudinalment i en profunditat. Eren el que anomenem, les "quadres" de treball amb una amplada d'una tramada simple, és a dir de 6 metres, per aplegar els telers que suposem de tipus manual, ja que no s'ha localitzat cap llicència de vaporització.

Aquesta fàbrica va ser ocupada també, cap el 1872, pels fabricants de teixits i filats de **Teresa Jordana i Xandri** al número 31 i la companyia **Castells i Solà** al número 33,⁴ que procedia, aquest darrer, del carrer de les Moles.⁵ A partir de 1877 aquest edifici era propietat del fabricant **Joan Cirici i Traver**, segons dades del Registre de la Propietat investigades per Veclus,⁶ i se'va devia ser la iniciativa de reedificar el conjunt d'edificis l'any 1878, segons s'especifica a la llinda de l'entrada de la finca pel carrer de Trafalgar, amb les inicials JC, per Joan Cirici.

La urbanització de l'Eixample i la definició d'una nova façana al front del carrer Trafalgar va permetre el 1878 la reedificació d'aquesta part de la finca, operació que comportà l'enderrocament de les "quadres" i la construcció d'una nova casa de veïns al número 26 de l'esmentat carrer, la construcció d'uns baixos i subterranis interiors d'ús suposadament manufacturer i l'obertura el 1879 del Passatge de les Manufactures com a pas privat, inicialment anomenat "Pasaje de la Indústria",⁷ que havia d'unir l'Eixample amb el barri de Sant Pere.

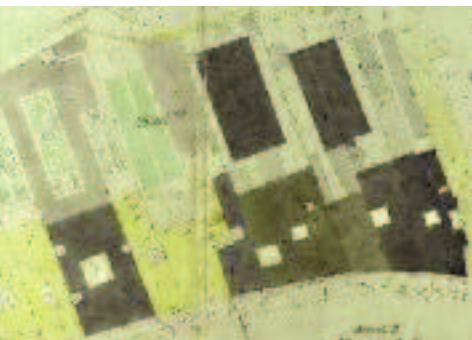
Casa Joan Cirici, 1878 (Foto JAV 2018)

L'any 1888 aquesta edificació ja havia canviat de propietari. **Marià Tomàs**, una família originàriament indianaire del barri de Sant Pere, que va sol·licitar el 1888 una llicència per enderrocar dues cases i reedificar-les, creiem que aquest cop eren els antics edificis de Sant Pere Més Alt n. 31-33, sota la direcció del mestre d'obres Ezequiel Porcel.⁸

Aquests edificis existents actualment formen part del Catàleg del Patrimoni de la ciutat de Barcelona, amb la següent descripció:

"Casa Mariano Tomás, C. Sant Pere més Alt 31-33, Autor: Ezequiel Porcel Bassols, m. d'o. Època 1888:

Fragment del Quarteró Garriga 40. Al centre la primitiva casa fàbrica Forcada

Casa Tomàs, edificada el 1888 segons projecte del mestre d'obres Ezequiel Porcel. (Foto JAV 2018)

“Edifici d'habitatges de planta baixa i quatre plantes pis. Construït a final del XIX, continua mantenint referències constructives de períodes anteriors com és el cas de la major alçada de la planta principal. La composició és d'eixos de simetria verticals; a la planta principal les obertures s'unifiquen en un balcó seguit, mentre que a la resta de les plantes els balcons són individuals i de menor longitud la llosana a la planta superior. L'eix d'obertures centrals apareix remarcant per un estuc que senyala un espejament horitzontal”.

NOTES

1 Anònim, “El Consultor”, Barcelona 1857. Fábricas de tejidos de lana, hilo y algodón: Forcada, Miguel, Lana y Algodón. C. Alta de San Pedro, 33.

2 Citat per García i Balaña, Albert, “La fabricació de la fàbrica. Treball i política a la Catalunya cotonera (1784-1874)”, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 2004.

3 Anònim, “Guía de Forasteros...” Barcelona 1842. Fábricas de teixits, “Castells i Solà” al carrer Moles n. 15.

4 León, D. L. R., “Guía Consultiva ó Indicador General...”, Barcelona 1872: Fábricas de Tejidos e Hilados: Sant Pere Més Alt, 31, Doña Teresa Jordana y Xandri. Sant Pere Més Alt, 33, “Sres. Castells y Solà”.

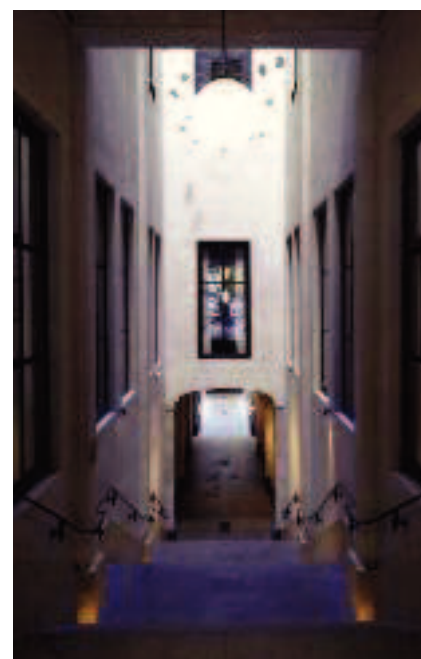
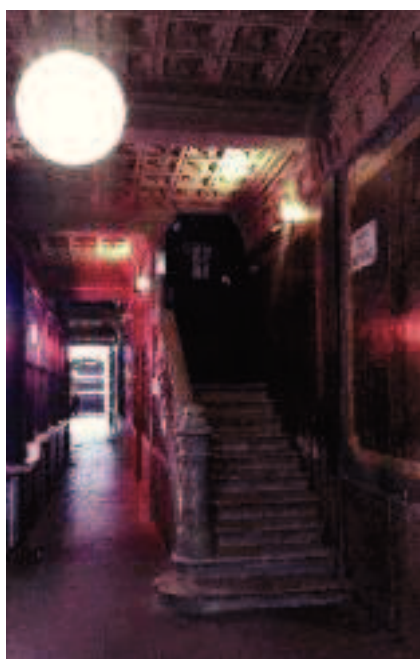
Linda de la porta d'entrada al n. 26 del carrer de Trafalgar. (Foto JAV)

5 Anònim, “El Consultor”, Barcelona 1857. “Fábricas de tejidos de lana, hilo y algodón: Forcada, Miguel, Lana y Algodón. C. Alta de San Pedro, 33”.

6 Veclus, S.L. “Cens d'edificis industrials del Districte de Ciutat Vella de Barcelona”, Barcelona 2012.

7 Buidatge del Registre de la Propietat: Veclus, S.L. “Cens d'edificis industrials...”. Op. Cit. Any 1879: Obertura del passatge de la Indústria. Carta de pagament a Josep Vilaregut (paleta): “En el centro de dicha finca urbana se ha abierto un pasage llamado “Pasage de la Industria”, en el centro del cual existe un patio y comunica por medio de una escalinata desde la referida calle Alta de San Pedro a la de Trafalgar. Al lado derecho entrando en dicho pasage por la primera de las referidas calles se ha construido un piso bajo con sótanos dedicado a almacen señalado de número uno, otro de igual clase al lado izquierdo demarcado con el numero dos, y otro piso bajo con sotanos para almacen con fachada a la calle de Trafalgar”.

8 AMCB: Exp. 540 p (1888). El propietari Marià Tomàs demana permís per enderrocar dues cases i construir-ne una de nova segons projecte d'Ezequiel Porcel. No hi apareix el passatge de la Indústria com a tal, però sí uns magatzems als baixos.

Passatge de les Manufactures. (Fotos JAV 2018)

Nota dels autors: El Registre de fàbriques s'ha treballat sobre una restitució parcel·l·lària del plànol Martorell de 1932.

Registre de fàbriques del Raval

Període 1808-1856

1	CASA FÀBRICA LLOPIS-BATLLÓ	1820	Carrer Marqués de Barberà n. 16, 16 bis, 16 ter
2	CASA FÀBRICA BUSQUETA	1820	Carrer Robador n. 24, 26
3	CASA FÀBRICA BATLLÓ	1822	Carrer de La Riereta n. 19, Sant Rafael, n. 31
4	CASA FÀBRICA SOLER	1826	Carrer Sant Josep Oriol n. 4, 4 bis, Sadurní n. 17
5	CASA FÀBRICA LLENAS	1827	Carrer Robador n. 28, Sadurní n. 11
6	CASA FÀBRICA SOLEY	1828	Carrer Cera n. 35, Carretes n. 1
7	CASA FÀBRICA OLIVER	1828	Carrer Cadena n. 22, Sant Martí n. 1B
8	CASA FÀBRICA MARTORELL	1828	Carrer Hospital n. 99, Sant Rafael n. 18, 20
9	CASA FÀBRICA SERRA MARRUGAT	1829	Carrer Hospital n. 141 , Riereta n. 1,3,5
10	CASA FÀBRICA CAMPS	1830	Carrer Arc del Teatre 42, Nou n. 67
11	CASA FÀBRICA BORRELL-GISPERT	1830	Carrer Riereta 31, Sant Bartomeu n. 5, 7
12	CASA FÀBRICA VALENTÍ	1831	Carrer Riereta n. 24 i 24B
13	FÀBRICA EL VAPOR	1832	Carrer Tallers n. 72
14	FÀBRICA PERRENOD-LA BARCELONESA	1832	Carrer de l'Om n. 8, 10, Santa Madrona n. 11, 13, 15
15	CASA FÀBRICA TARRUELLA	1832	Carrer de les Tàpies n. 18, 20, 22
16	CASA FÀBRICA TOUS	1832	Carrer de les Tàpies n. 10, de l'Hort de Sant Pau
17	CASA FÀBRICA TORRENS	1832	Carrer de Les Tàpies n. 8
18	CASA FÀBRICA CLAVELL-NOGUÉS	1833	Carrer de la Reina Amàlia n. 31, Carretes n. 46, Lleialtat n. 1-9
19	CASA FÀBRICA ARMENGOL	1833	Carrers de Sant Rafael n. 13, Sadurní n. 11
20	CASA FÀBRICA TORRES	1833	Carrer de la Reina Amàlia 30, 32
21	CASA FÀBRICA DOTRES, CLAVÉ I FABRA	1833	Carrer de Sant Pau n. 16, Carretes n. 68-76, Reina Amàlia n. 39
22	CASA FÀBRICA TOUS	1833	Carrer de la Riereta n. 33, 35
23	FÀBRICA PERRENOD	1834	Rambles n. 45, 47, Unió n. 3, 5
24	CASA FÀBRICA TORNER	1834	Carrer de la Reina Amàlia n. 20, 22
25	CASA FÀBRICA TORNER	1834	Carrer de la Reina Amàlia n. 11
26	CASA FÀBRICA RICART	1834	Carrer Sant Oleguer n. 10, Tàpies n. 4 i Sant Pau n. 83
27	CASA FÀBRICA PALAU-SIRVENT	1836	Carrer de la Reina Amàlia n. 37,37 bis, Hort de la Bomba s/n
28	CASA FÀBRICA ROSÉS	1837	Carrer de Ramon Berenguer el Vell n. 6-10, Cid n. 6
29	CASA FÀBRICA LAVALLOL I VIGO	1838	Carrer de les Ramalleres n. 9
30	CASA FÀBRICA BOSCH-SAGRERA	1839	Carrer de la Reina Amàlia n. 2, 4, Cera n. 51-55
31	CASA FÀBRICA BALIUS	1839	Carrer de l'Aurora n. 11, 11bis, Riereta n. 15
32	CASA FÀBRICA TERRÉS	1839	Carrer de la Riereta n. 17, 17 bis, Sant Rafael n. 38, 42
33	CASA FÀBRICA COMERMA-RIERA	1839	Carrer de Mina 2, 4
34	CASA FÀBRICA VIDAL	1839	Carrer de la Reina Amàlia n. 29B, Lleialtat n. 6
35	CASA FÀBRICA SALDAS-MORELL	1839	Carrer de la Reina Amàlia n. 14

36	CASA FÀBRICA LLENAS	1839	Carrer Sant Rafael n. 29
37	CASA FÀBRICA MUNTADAS	1839	Carrer de la Riereta n. 30, 32, Sant Pau n. 92, Santa Elena n. 1
38	CASA FÀBRICA LLOBERAS	1839	Carrer de la Reina Amàlia n. 3
39	CASA FÀBRICA CAPDEVILA	1840	Carrer de la Riereta n. 10, Aurora n. 13
40	CASA FÀBRICA DOMÈNECH	1840	Carrer de l'Aurora n. 12
41	CASA FÀBRICA TEY	1840	Carrer de Ferlandina n. 36, 40, Paloma n. 21, 23
42	FÀBRICA LA BARCELONESA	1840	Plaça de Sant Agustí, Carrer de Sant Pau n. 34, 36
43	CASA FÀBRICA TARRÉS	1841	Carrer de Tallers n. 45
44	CASA FÀBRICA LLOBERAS	1842	Carrer de la Riereta n. 13, Aurora n. 14B
45	CASA FÀBRICA ARNAU, RIBAS I VILAR	1843	Carrer del Cid n. 10
46	CASA FÀBRICA JUNCADELLA	1843	Carrer de la Riereta n. 6, 6B, Aurora n. 18, Vistalegre n. 11
47	FÀBRICA LA PALOMA	1843	Carrer de la Paloma n. 22, Tigre n. 27 i Sant Vicenç n. 32
48	CASA FÀBRICA COMAS	1845	Carrer de la Paloma n. 15, Ferlandina n. 32 i Sant Vicenç n. 30
49	CASA FÀBRICA ROIG	1846	Carrer de Robador n. 29, 31
50	CASA FÀBRICA ALEU	1846	Carrer de Carretes n. 41, 43, 45
51	CASA FÀBRICA CABANELLAS	1846	Carrer de l'Arc del Teatre n. 63, 63B, del Cid n. 12, 14
52	CASA FÀBRICA ESTRUCH	1846	Carrer de la Reina Amàlia n. 38, 38B, Sant Pau n. 118
53	CASA FÀBRICA SALA	1846	Carrer de Sant Pau n. 56
54	CASA FÀBRICA ALOY	1847	Carrer de Sant Pau n. 97, Hort de Sant Pau n. 1
55	CASA FÀBRICA MUNTADAS	1849	Carrer de la Reina Amàlia n. 12, 12B
56	CASA FÀBRICA MOLINS	1855	Carrer de Valldonzella n. 47, Lleó n. 19, 21, Tigre n. 16
57	CASA FÀBRICA BERNAREGGI	1857	Carrer de Joaquim Costa n. 22
58	CASA FÀBRICA MARIMÓN-COSTA	1857	Carrer Lluna n. 12, 14, Guifré n. 11
59	CASA FÀBRICA SOLÀ	1857	Carrer de Sant Erasme n. 3-15
60	CASA FÀBRICA CARNÉ	1858	Carrer de Joaquim Costa n. 24

01. Casa fàbrica

LLOPIS-BATLLÓ

1814

Filats i teixits

Carrer de Marquès de Barberà, n. 16, 16bis, 16ter

Edifici desaparegut

Màquines:

1 vapor de 20 CV (1844)

26 telers senzills, 16 compostos, 64 mecànics (Batlló Hnos, 1850)

3960 fusos de mule-jenny (Batlló Hnos, 1850)

500 de selfactines (Batlló Hnos, 1850)

Nombre d'operaris:

146 operaris (Batlló, 1850, Tissatge)

92 operaris (Batlló, 1850, Filatura)

Arquitectura:

Construcció de la casa fàbrica (finals s. XVIII)

Reforma de la casa fàbrica (1830)

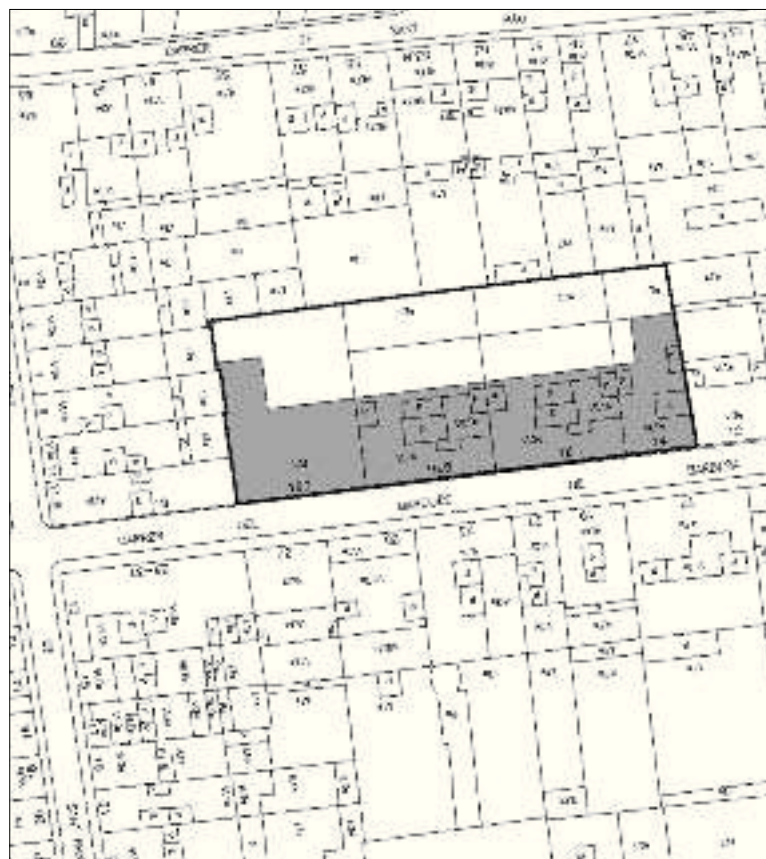
Autor: Jaume Millàs, mestre de cases

Ampliació de la casa fàbrica (1838)

Autor: Jaume Casademunt, arquitecte acadèmic

Ampliació de la casa fàbrica (1850)

Autor: Joan Gost i Batlle

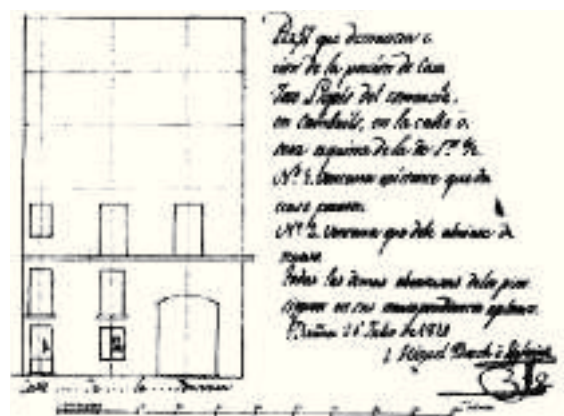
La gran embranzida del comerç de Sitges que va suposar l'obertura de comerç amb Amèrica l'any 1778, va permetre a molts sitgetans, entre ells la família Llopis, fer fortuna amb el comerç colonial. Joan Llopis, al seu *Assaig històric de la vila de Sitges* de 1891, registrava 52 vaixells sitgetans que estaven en funcionament entre 1755 i 1799, 13 expedicions a Buenos Aires, 105 a les Illes de Sobrevint i 41 a Terra Ferma i Golf de Mèxic.¹

A mitjan segle XVIII els Llopis es van entroncar amb la família de Josep Bonaventura Falç, el qual havia fet construir a les afores de Sitges, l'any 1793, un palau neoclàssic que en el futur serà conegut amb el nom de Can Llopis.² Es dedicaven inicialment a les rendes familiars i al conreu de les vinyes. Al celler de la casa s'elaborava la Malvasia Llopis, que era el producte que es feia exportar a diversos països d'Amèrica, a través de la creació de la companyia de comerç Llopis i Cia.³

Un membre d'aquesta primera saga de comerciants colonials va ser enviat a Barcelona per interessar-se en la nova indústria de les indies. **Josep Antoni Llopis i Rivera** (s. XVIII – s. XIX), procedent de Sitges, va establir-se a Barcelona per ingressar, el 4 de gener de 1808, a la nova Escola de Mecànica de la Junta de Comerç.⁴

Però l'activitat acadèmica va durar poc temps, ja que el 13 de febrer del mateix any entraven a Barcelona les tropes franceses sota el comandament del general Duhesme i Giuseppe Lechi, i cinc mesos després de la seva inauguració tancaven l'Escola de Mecànica. Josep Antoni Llopis, marxà de Barcelona per integrar-se al bàndol patriota, on va seguir la carrera militar assolint les graduacions de Tinent coronel i Capità del Regiment d'Infanteria de Bailèn, el 5è lleuger.

Un cop finalitzada la Guerra del Francès, ingressà en el comerç a través del port de Cambrils, però residia a Barcelona en un enclavament industrial al voltant del carrer Nou de la Rambla, en un antic carrer conegut amb el nom de la Fonseca,⁵ que en el futur passà a integrar-se al carrer del Marquès de Barberà que havia estat obert a partir de 1777. El 28 de juliol de 1814, Josep Llopis delegà en el seu apoderat, el comerciant Raimon Negrevernís, la petició d'una llicència d'obres per reformar la seva casa del carrer de Fontseca cantonada amb el de Sant Ramon,⁶ sota la direcció del mestre d'obres Miquel Bosch i Iglesias.⁷

AHCB, Obreria C-77, 28 de juliol de 1814, "Raymundo Negrevernís apoderado de Jph Llopis...casa que posee en la calle Barbara, vulgarmente llamada de Fonseca...abrir una ventana...", "Perfil que demuestra (...) de la porción de casa (...) José Llopis del comercio (...) en Cambrils, en la calle de Fonseca esquina de la de Sn Ramon. N. 1: ventana existente que debe hacerse puerta, N. 2: ventana que debe abrirse de nuevo, Todas las demás aberturas de los pisos siguen en sus correspondientes aplomos. Barna 26 de julio de 1814..." reforma de façana, signa Miquel Bosch e Yglesias.

La casa de Josep Antoni Llopis corresponia a una tipologia residencial habitual a la darrerïa del segle XVIII, quan van ser oberts els primers carrers d'aquest sectors de la ciutat. Aquest enclavament era però, en aquells moments, un centre neuràlgic d'empreses innovadores. A poca distància hi havia els Torruella i els Santaló al carrer de les Tàpies i al carrer de Sant Oleguer, la fàbrica Ramon. Al mateix carrer del Marquès de Barberà hi havia establertes les fàbriques d'indianes de Joan Amat edificada cap el 1793⁸ i la de Josep Gelabert a partir de 1794.⁹ Josep Antoni Llopis i Rivera, retirat de l'exercici de la professió militar, es dedicà als negocis i a les rendes industrials. En un moment indeterminat, no sabem amb precisió quan, Llopis va fer edificar o va comprar¹⁰ una fàbrica al carrer del Marquès de Barberà, que el 17 de març de 1830 feia reformar,¹¹ sota la direcció de l'arquitecte Jaume Millàs.¹²

La fàbrica, encara anomenada "casa" segons la lliçència, estava situada a poca distància de la casa Llopis, i estava formada per un cos continu de 255 pams de façana a tot el llarg del carrer i per tres plantes d'alçada, amb una reiteració de 12 eixos verticals de finestres i portes. El predomini de la finestra sobre la resta

AHCB, Obreria C-105 17 de març de 1830, "Dn. José Antonio Llopis y Ribera, teniente coronel graduado y Cpn del Regto de Infant^a de Baylen, 5º ligero...variaciones en el frente de su casa...calle Barbara". Façana, signa Jaume Millàs, arqto.

de forats permet deduir fàcilment un ús eminentment industrial, aspecte que es veurà confirmat en els documents posteriors.

Josep Antoni Llopis en realitat no era un fabricant, sinó que simplement formava part d'una família de comerciants de Sitges establerts a Barcelona, des d'abans de la Guerra del Francès, i que negociava amb les rendes industrials. És per aquest motiu, probablement, que el cognom Llopis no apareix vinculat a cap fàbrica ni ocupant cap direcció de companyia, sinó que es dedicà al lloguer de l'espai industrial, com el d'aquesta fàbrica tan important i tan poc coneguda, que va ser ampliada i arrendada a diversos fabricants al llarg de tot el segle XIX.

La primera referència documentada d'una activitat industrial és la presència a la casa Llopis, amb anterioritat a 1836, del fabricant Jacint Batlló, membre d'una família de fabricants procedent d'Olot. Jacint Batlló i Barrera era el fill primogènit de **Pere Batlló i Bisbal** (Vacarisses 1774 - Barcelona 1837),¹³ un dels fabricants més importants de la vila d'Olot, que desplaçaren la seva activitat cap a la capital catalana.

A Olot, durant la primera meitat del segle XVIII, ja s'havia introduït la fabricació de mitges amb telers, teixits de cotó i filats, i el 1777 la manufactura d'indianes, que tingueren un paper molt important en el desenvolupament industrial de la Garrotxa, per la seva elevada producció que permetia de mantenir una nombrosa població activa. L'any 1777 hi havia a Olot, a més de la indústria d'indianes o pintats, 12 fàbriques de draps, 50 de mitges, 4 de faixes i 5 de tints. Al cap de dos anys hom esmentà que la indústria tèxtil i d'adoberia ocupava unes 2.500 persones.

Malgrat l'impacte de la guerra contra la França revolucionària (1793), la indústria olotina es va mantenir en uns nivells certament puixants fins passada la guerra del Francès (1808-1814). Després de l'evacuació dels

francesos, Olot tenia més habitants que la ciutat de Girona, increment de la població a causa de la peculiar transformació econòmica que havia experimentat. Pere Batlló, el 1816 ja era un fabricant important de la Garrotxa. Disposava de residència a la vila d'Olot, can Batlló del carrer de Sant Rafael, al costat de comerciants tant importants com la família Llopis.¹⁴ Segons algunes fonts de la història local, probablement devia ser soci de la fàbrica tèxtil Roure, Fontcoberta y Batlló, situada al Molí d'en Compte de Sant Joan les Fonts, municipi veí d'Olot.¹⁵

Aquest establiment tèxtil era una fàbrica de riu, situada al marge dret del Fluvià en el límit entre els termes municipals de Sant Joan les Fonts i Olot, un edifici reconstruït posteriorment però que ha conservat la mateixa toponímia, i forma part del Catàleg de masies i cases rurals de Sant Joan les Fonts.¹⁶

El Molí d'en Compte devia ser una fita important en la saga familiar, perquè una imatge idealitzada d'una fàbrica de riu, potser d'aquest mateix molí, va ser utilitzada pels Batlló com a marca de fàbrica un cop varen instal·lar-se a Barcelona.¹⁷ Si fem cas a dita imatge, el molí d'en Compte devia disposar de resclosa, canal i roda hidràulica. Desconeixem més dades respecte la continuïtat de la fàbrica i del seu grau de mecanització, però es ben segur que havia de ser important, donat que les màquines de filar *jenny* ja funcionaven a Olot des del segle XVIII i, segons algunes fonts, els telers mecànics ja havien estat introduïts a la Garrotxa el 1816.

Però a partir dels anys vint, la indústria cotonera de la Garrotxa va patir una ràpida davallada. La manca de suficients cabals d'aigua, l'estat de les vies de comunicació¹⁸ i el fet d'estar lluny dels ports on arribava el carbó de pedra van impedir la modernització del sector. Però el factor definitiu de la fi d'aquest desenvolupament econòmic tan peculiar va ser la fractura social que suposà la crisi del Trienni constitucional i l'inici de les revoltes reialistes.¹⁹ Les viles i els fabricants constitucionals partidaris de la mecanització contribuïren en bona part a la rebel·lió de l'artesanat tradicional del camp.

La inestabilitat política es convertí, així, en una causa decisiva per a la crisi de la indústria olotina, a més de la manca de comunicacions i la dependència dels fabricants olotins dels comissionats de Barcelona. Aquestes raons devien ser les que impulsaren, el 1822, a Pere Batlló i Bisbal a comprar una fàbrica, amb l'objectiu d'instal·lar-se a Barcelona.

Segons diverses biografies, per a aquesta tasca destinària cinc dels 13 o 14 fills²⁰ que va tenir amb Margarita Barrera: **Jacint Batlló i Barrera** (Olot 1803-1866), **Josep Batlló i Barrera** (Olot s. XIX), **Joan Batlló i Barrera** (Olot 1812-Barcelona 1892), **Feliu Batlló i Barrera** (Olot, 1819-Barcelona 1878)²¹ i **Domènec Batlló i Barrera** (?-Barcelona 1866). Però segons les dades documentals localitzades a l'arxiu d'Obreria, els dos protagonistes inicials foren Jacint i Josep Batlló.

Arran de la primera revolució liberal amb l'establiment del Trienni constitucional, Pere Batlló s'estableix a Barcelona. La primera notícia data de l'any 1822, quan Pere Batlló va comprar una petita fàbrica de teixits de cotó al fabricant Joan Julià, per la quantitat de 7.800 pessetes a terminis; al front de la fàbrica hi va posar al seu primogènit Jacint Batlló i Barrera.²²

El 1823, Jacint residia al Raval de Barcelona, al carrer de la Riereta, servint en defensa del Govern Constitucional, a l'edat de 20 anys, com a ciutadà adscrit al servei personal de les obres de fortificació, davant l'imminent entrada al país de l'exèrcit francès el mes d'abril i el setge de la ciutat per les tropes absolutistes.²³ Aquest devia ser el primer establiment dels Batlló a Barcelona, la fàbrica situada a la confluència dels carrers de la Riereta i de Sant Rafael,²⁴ edifici que passà a ser pro-

pietat de ple dret de Pere Batlló, a partir de la mort de Joan Julià el 1828 i el tancament dels pactes amb la seva vídua.²⁵

Jacint Batlló, el 1829, estava inscrit al Padró General de fabricants de Barcelona amb la fàbrica de teixits del carrer de la Riereta número 10 (antic) amb 45 telers,²⁶ fàbrica que passà a la seva propietat a partir de la mort del seu pare. El 1826 trobem Josep Bonaventura Batlló, probablement el mateix germà de Jacint, sol·licitant a Madrid un privilegi d'introducció d'un aparell de fabricació d'aiguardent i rom a partir de la canya de sucre,²⁷ activitat que podia estar relacionada amb una llarga estada a Cuba. Josep, Domènec i Joan Batlló, s'havien establert també a Barcelona i eren socis d'una altra fàbrica de teixits de cotó muntada en societat amb el seu cunyat Albert Escubós, també d'Olot. Batlló i Escubós era una companyia teixidora censada el 1829 al carrer de Sant Pacià número 15 (antic) amb 40 telers.²⁸ Amb la mort d'Escubós el 1839, Josep i Domènec es feren càrrec de la fàbrica, mentre que Joan es trobava "a Amèrica" suposadament per comprar cotó, assumint el paper d'encarregat dels subministraments, de la comercialització i dels aspectes tecnològics.²⁹

L'any 1836 Jacint Batlló s'havia establert també a l'antiga casa fàbrica del carrer de Marquès de Barberà, compartida amb altres fabricants com Josep Castells que, com ja sabem, era un edifici propietat de Josep Antoni Llopis i Ribera de Sitges. Aquell any de 1836, Jacint Batlló i altres sol·licitaven l'obertura de la pavimentació recent del carrer del Marquès de Barberà.³⁰ La casa fàbrica Llopis va començar a ser ampliada l'any 1838, primer amb la construcció d'una planta més³¹ i després amb la construcció d'un entresolat,³² sempre sota la direcció de l'arquitecte acadèmic Josep Casademunt.³³

Aquest edifici de 50 metres de façana i ara amb quatre plantes d'alçada es consolidà com el centre productiu més important dels germans Batlló. Jacint Batlló passà a dirigir la fàbrica del carrer Marquès de Barberà, sota la firma de Batlló Hnos. i Josep Batlló, la de teixits del carrer de la Riereta, on hi farà aixecar una fàbrica de nova planta, l'any 1839.³⁴ Francesc Cabana situa la constitució de la societat familiar Batlló Hnos. cap a l'any 1842, com a transformació de l'anterior Batlló i Escubós, firma destinada a la fabricació de teixits i filats.³⁵

1838, AHCB Obreria, caixa 129, 6 de juliol de 1838, Jose Antonio Llopis i Ribera, propietari de la casa fàbrica del carrer del Marquès de Barberà número 29, "José Antonio Llopis y Ribera... calle Marqués de Barberà, casa n. 29.. construir el 3er piso...". Façana, signa José Casademunt.

Aquell mateix any, arran de l'aixecament revolucionari de la Jamància a Barcelona, el posterior bombardeig del general Espartero causà desperfectes importants a la fàbrica aleshores compartida entre els fabricants Jacint Batlló i Josep Castells.³⁶ Superades les crisis polítiques, l'Exposició Industrial de Barcelona de 1844 va ser una oportunitat perquè la companyia Batlló

Hnos. hi participés com a productors de teixits blancs de cotó, moCADORS, però especialitzats en musolines i gasses de cotó anomenades "trafalgars". Segons es cita el mateix any, en el conjunt de les dues fàbriques de Marquès de Barberà i de Riereta ja hi treballaven un total de 185 operaris.

La vaporització de la fàbrica del carrer del Marquès de Barberà es portà terme a partir de 1844, quan Batlló Hnos sol·licità permís per a la instal·lació d'una màquina de vapor de 20 CV de potència³⁷ sota la direcció de l'arquitecte Francesc Daniel Molina. De la lectura del plànol de planta pot deduir-se que l'edifici era efectivament una construcció més característica del segle XVIII, on s'havia utilitzat la tècnica constructiva de la triple volta sobre pilastres d'obra, en aquest cas bidireccional organitzant una malla de pilastres de 4 per 4 metres. L'antiga fàbrica era una construcció considerable, de 50 metres de façana, disposava de 12 obertures a cada planta i la "quadra" tenia una profunditat de 13 metres, amb doble il·luminació i suportada per dues línies de pilastres i triples arcs. Contemporàniament també per aquests anys es va vaporitzar la fàbrica de Riereta, per part de l'arquitecte Francesc Daniel Molina, segons dades de l'AHCB.³⁸

Durant tot aquest període, cap a 1845, el germans Batlló utilitzaren com a marca de fàbrica el text: "Fàbrica de hilados y Tejidos de Algodon de Batlló Hermanos, calle del Marques de Barberà n. 29, Barcelona," amb una curiosa representació iconogràfica d'una fàbrica de riu, cosa que alimenta la tesi que els Batlló, devien disposar d'un centre productiu a la vila de Sant Joan les Fonts, malgrat que desconexem la seva trajectòria final.

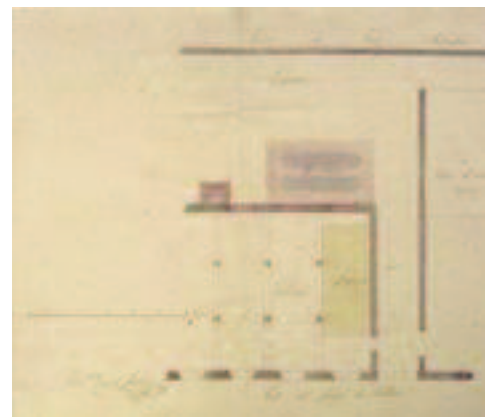
Els Batlló estaven enregistrats com a electors parroquials al cens de Barcelona de 1847 amb diverses raons socials: Jacint al segon pis del carrer Marquès de Barberà número 12 i a la botiga del carrer del Cid núm. 3; Josep a la botiga de Marquès de Barberà núm. 29; i Feliu a la tenda del número 19 del mateix carrer, amb unes contribucions industrials encara modestes.³⁹ Políticament adscrits al sector liberal moderat, no ocuparen mai cap càrrec polític a la ciutat ni a cap institució pública o privada coneguda, i van adoptar a la llarga una actitud creixentment conservadora en el tracte amb les classes proletàries. Les coses devien anar prou bé perquè els Batlló participaren també en una societat constituïda a la vila de Sitges el 1847, la fàbrica Batlló, Milà i Cia,⁴⁰ una gran indústria de filats i teixits situada al carrer de Bassarodona (avui carrer d'Espanya), negoci que sembla que fracassà, per manca de prous coneixements tècnics.⁴¹

Però els Batlló també seguiren vinculats a la vila d'Olot, on mantenien la seva residència d'estiu. Jacint Batlló fou un dels promotors dels projectes de l'arribada del tren a Olot a mitjan segle XIX, projecte que havia d'unir les mines de carbó de Sant Joan de les Abadesses amb el port de Roses.⁴² A Olot, el seu nebot, Frederic Batlló cap al 1900 es farà reconstruir la casa al final del carrer de Sant Rafel i l'antiga capella del segle XVI, a tocar de l'antic portal de sortida de les muralles i el seu germà Enric aixecà també una casa a l'altra banda, al carrer Mulleras.⁴³

L'any 1849 va ser una fita pels germans Batlló, ja que

AHCB Gràfics D-11.872, Marca de "Fàbrica de hilados y Tejidos de Algodón, Batlló Hermanos, Calle del Marqués de Barberà n. 29, Barcelona". Representació d'una fàbrica de riu, com a marca de la fàbrica Batlló (1845)

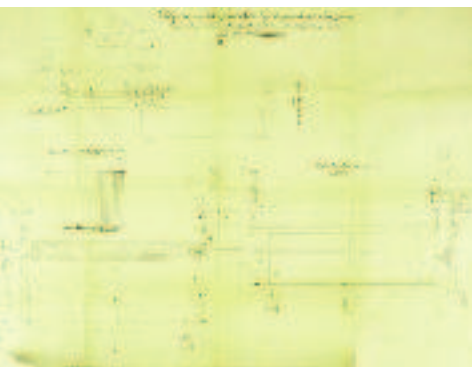
AMCB, Exp. Fo-168/1844, 2 de desembre de 1844, Batlló Hnos., c. Marquès de Barberà n. 16, Sol·licitud d'instal·lació d'una màquina de vapor de mitja pressió i de 20 H.P. Planta localització de les calderes de vapor, signa Francisco Daniel i Molina.

AMCB, Exp. Fo-519-Bis, José Llopis sol·licita "...levantar un cuarto piso en su casa fàbrica...", al carrer del Marquès de Barberà n. 29 (antic), 26 d'agost de 1850, signa Juan Gost i Batlle. L'assignació del número 29 probablement correspongui a les diverses antigues numeracions.

AHCB Quarteró Garriga i Roca, 1858.

OEPM, Privilegio 514, "Telar para fabricar semi-tul (net), tela que imita al tul con la que pueden ejecutarse toda clase de muestras caladas", Privilegio de introducción por 5 años, 05/09/1850, "Batlló & Hermanos", Clasificación internacional D03, Expediente y descripción.

van emprendre una renovació tecnològica i un major grau d'especialització. El mes de maig de 1849 van obtenir un privilegi reial per a la introducció de maquinària per 5 anys, en concret un teler "...para construir tiras de lienzo con adornos con destino a camisolines y pechos de camisa".⁴⁴ Una nova constitució de la societat familiar Batlló Hermanos es signà l'11 de juliol de 1849, pels set germans Batlló

amb Jacint com a accionista majoritari.⁴⁵ El 1850, amb les dues fàbriques vaporitzades, la companyia Batlló Hnos. es presentà a l'Exposició Industrial de Madrid, i van guanyar una menció honorífica per la qualitat dels seus productes.⁴⁶

El mateix any de 1850, la fàbrica del carrer Marquès de Barberà es va veure impulsada per noves obres d'ampliació,⁴⁷ quan Josep Llopis, encara propietari, va fer reformar per segona vegada l'edifici, amb una remunta d'una planta més, sota la direcció de Joan Gost i Batlle.⁴⁸ Batlló & Hnos. va obtenir un nou privilegi per 5 anys, per a la introducció d'un "telar para fabricar semi-tul (net), tela que imita al tul con la que pueden ejecutarse toda clase de muestras caladas".⁴⁹

Durant aquests anys, fins al 1850, la firma Batlló Hnos. continuà la doble activitat en el mateix edifici de Marquès de Barberà: la fàbrica de teixits amb 26 telers senzills, 16 compostos, 64 mecànics i 146 operaris; i la fàbrica de filats amb 3.960 fusos de *mule-jenny*, 500 de selfactines i 92 operaris.⁵⁰

El Quarteró Garriga de 1858 delata la presència d'un edifici d'uns 13 metres de fondària i 50 metres de longitud, coincident amb la fàbrica Llopis-Batlló. Es tractava d'un edifici en forma de pavelló alineat amb el carrer, construït en una primera fase fins a l'alçada de tres plantes, probablement a la darreria del segle XVIII, amb la posició clara dels cossos de dues escales en cada

un dels extrems i com ja hem vist amb una estructura de dobles pilastres i triples arcades unidireccionals.

El creixement de l'activitat econòmica i les limitacions de les muralles de Barcelona havia portat als germans Batlló a ampliar l'àmbit de la seva actuació fora de la ciutat: el 25 de novembre del 1858 havien arrendat per 10 anys una fàbrica propietat de Francesc Quer situada a la vila de Cornellà.⁵¹ El 1860 compraven la fàbrica de filats i teixits de Sitges invertint en una magnífica instal·lació també per a la fàbrica de filats i teixits, que funcionà fins que es construirà a Barcelona el nou complex industrial Batlló Hnos. on traslladaran tota la maquinària moderna. L'edifici de Sitges es va vendre als pocs anys a la fàbrica de calçats Tarrida; més tard va ser objecte d'un incendi el 1886.⁵²

El 1862 disposaven també d'una altra fàbrica a Tarragona.⁵³ Però arran de la Guerra de Secessió americana (1861-1865) i el bloqueig marítim del sud, el tèxtil sofrí una crisi de subministrament de cotó en floca. Joan Batlló i Barrera assumí la

responsabilitat de trobar subministradors alternatius. Algunes fonts citen que dins l'estructura de la societat, Joan tenia un dels treballs de més responsabilitat: viatjar, comprar cotó i estar al corrent de les innovacions. Viatjà per Espanya, per Europa i per Amèrica Llatina per obrir mercats exportadors a les colònies espanyoles preferentment, però també a l'Argentina i els països del Nord d'Àfrica i Àsia amb l'objectiu de comprar cotó.

El 1866 a la mort de Jacint i de Domènec Batlló, els seus germans Joan i Fèlix es replantejaren, en plena expansió econòmica, l'estructura industrial de Barcelona, van tancar la fàbrica de Riereta i la de Sitges i van obrir el 1868 als actuals carrers d'Urgell, París, Borrell i Rosselló, un enorme complex industrial que ocupà quatre illes de l'Eixample, dedicat a la filatura i al teixit amb 2.200 treballadors de plantilla i amb una potència instal·lada de 617 cavalls de vapor, una de les empreses tèxtils més grans i més modernes de l'època, que seria anomenada Batlló i Batlló, obra dels dos arquitectes Pau Martorell i Rafael Guastavino.⁵⁴

Les adquisicions dels terrenys, fins completar quatre illes de l'Eixample, havien començat l'any anterior, el 1867, amb els projectes per instal·lar-se a l'antiga partida de l'Olivera Rodona (després coneguda com Pla de Valldonzella). Destacà la rapidesa a l'hora de bastir la fàbrica, entre 2 i 3 anys, segons un pacte de retrocessió establert el 1867 entre la societat i el constructor Antoni Cortada que obligava a bastir la fàbrica en un termini de tres anys. En la construcció de la fàbrica intervingueren l'enginyer Alejandro Mary, les empreses de Josep Comas i Serrallonga, maquinista; Nicolau Tous i Miralpeix, maquinista i director de La Maquinista Terrestre y Marítima; i Casimir Girona i Agrafel, de la raó social Ignacio i Casimiro Girona, així com el mestre d'obres Pau Martorell i Roig, i el paleta de Sant Vicenç de Sarrià, Ramon Mombrú i Bordas.⁵⁵

AMCB, A183 Comissió de governació, Exp. C5 - 43, 01/01/1872 - 31/12/1872, "Relatium al permís sol·licitat pels Srs. Batlló Hermanos Per a instal·lar dues noves calderes blanquejadores Al C. Barberà, 16.", 28 d'abril de 1872, signen: el propietari "Batlló Hnos." i Pedro Buqueras, mestre d'obres.

La gran fàbrica tèxtil organitzada per pavellons, un exemple d'excel·lent arquitectura utilitària, s'inaugurà definitivament, el 1870. El 1874 la nova fàbrica ocupava una superfície de 6 hectàrees, estava dotada de 13 màquines de vapor amb una potència nominal de 597 CV i un consum de 136.000 Kg setmanals de carbó. Disposava d'una fàbrica de filats amb una producció de 36.500 kg setmanals de cotó filat, una fàbrica de teixits amb una producció de 4.700 peces de 53 metres cada una, i una fàbrica de midó amb una producció de 36.000 Kg setmanals. Les màquines de vapor havien estat importades d'Anglaterra, les 4 destinades a filats per moure 51.900 fusos de selfactina i les 3 destinades al

tissatge per moure 1.344 telers mecànics, pel sistema *Hall* i la de midó pel sistema *Corvan* modificat. I finalment un taller de forja i serralleria, una altra d'aprestos, blanqueig i tints.⁵⁶

Malgrat la construcció d'aquest gran complex de les Corts, la firma Batlló Hermanos continuà existint al carrer Marquès de Barberà número 16, però ara transformada parcialment en fàbrica de blanqueig. El 28 d'abril de 1872, la fàbrica del Raval sol·licità una llicència per instal·lar unes noves calderes de "blanqueig a la sal sosa", sota la direcció dels mestre d'obres Pere Bruquera. Aquesta instal·lació reflecteix, igual que les anteriors llicències, la presència d'una estructura de dues línies de pilastres d'origen setcentista, la xemeneia de 1844 i una sala de calderes.⁵⁷

AMCB, A183 Comissió de governació, Exp. C5 – 43, 01/01/1872 - 31/12/1872, "Relatiu al permís sol·licitat pels Srs. Batlló Germans per instal·lar dues noves calderes blanquejadores Al C. Barberà, 16.", 28 d'abril de 1872, Signa, Pedro Buqueras, mestre d'obres.

La fàbrica de blanqueig del número 16 del carrer Marquès de Barberà subsistí com a mínim fins el 1882,⁵⁸ data a partir de la qual es devia produir l'enderrocament, la reparcel·lació i la seva substitució per un grup de tres cases de veïns i va deixar una de les particions ocupada per uns magatzems en planta baixa.

Dibuix de Felip Cusachs de 1875 de la fàbrica Batlló Germans, del municipi de les Corts, a partir d'una sèrie de fotografies de Joan Martí Centellas.

Els Batlló adoptaren una actitud molt conservadora en relació als conflictes de l'agost de 1874 amb els operaris afiliats a les "Tres classes de Vapor", en negar-se a permetre el tradicional repartiment del treball en èpoques d'escassetat.⁵⁹ Joan Batlló i Barrera va compartir la direcció de Batlló Hnos. conjuntament amb els seus germans i nebots fins el 1876. De comú acord, la socie-

tat es va dissoldre i en crearen dues de diferenciades, que es faran la competència mútuament: Batlló i Batlló de les Corts, oberta el 1870 al carrer Urgell, regentada pels fills de Feliu, i Can Batlló de Sants, feta construir el 1878 per Joan Batlló i els fills de Domènec,⁶⁰ situada a la Bordeta, a la prolongació de la Gran Via de Barcelona, sobre un terreny de 26.000 m² dels quals s'edificaren 19.000 m², amb construccions d'una sola planta.

D'una banda, Batlló i Batlló subsistí fins a la seva dissolució el 1889 i el 1906 fou adquirida per Diputació de Barcelona per destinar-la a la Universitat Industrial.⁶¹ D'altra banda, a Can Batlló de Sants, després de la mort de Joan Batlló el 1892, l'empresa continuà sota les ordres de Domènec i Romà Batlló i Suñol, amb la denominació de Sobrinos de Juan Batlló. Va gaudir d'una expansió cap el gènere de punt, arran dels viatges a l'estranger realitzats per Romà Batlló, viatger, fotògraf i col·leccionista d'art. Aquells anys, la família va cedir una part dels locals per utilitzar-los com a hospital de ferits i malalts, retornats de la Guerra d'independència de Cuba.

El 1926, morts *Domènec i Romà Batlló*, la Societat es converteix en anònima amb el nom de Sobrinos de Juan Batlló S.A. domiciliada al Carrer de Trafalgar n. 44, heretada pels fills de Domènec (Montserrat, Jesús, Dolors, August i Immaculada Batlló i Bofill) ja que *Romà* morí sense descendència. El 1945 l'empresa fou comprada por Julio Muñoz Ramonet i la va incorporar al seu grup tèxtil UNITESA el 1959. Actualment el complex està subocupat o buit, i diverses institucions públiques tenen la previsió d'instal·lar-hi, el 2013, el Museu Nacional d'Urbanisme.

Joan Batlló i Barrera (Olot 1812- Barcelona 1892)

NOTES

- 1 Llopis, Joan. "Assaig històric de la vila de Sitges", Sitges 1891.
- 2 Vecius SL; Núria Nolasco "Inventari del Patrimoni Cultural del municipi de Sitges". Ajuntament de Sitges 2008. Museu Romàntic de Can Llopis, Fitxa número 499, que des de 1849 acull el Museu Romàntic.
- 3 Hom pot trobar referències de la casa de comerç amb Cuba, "Llopis i Cia" al Diari de Barcelona del 7 de maig de 1800.
- 4 Puig-Pla, Carles, "Física, Mecànica i Il·lustració a Catalunya", Tesi doctoral, UAB, Barcelona 2006. Alumnes matriculats a la primera època (1807-1808) de l'Escola de Mecànica de la Junta de Comerç de Barcelona.
- 5 Balaguer, Víctor "Las calles de Barcelona", 1865.
- 6 AHCB, Obreria C-77, 28 de juliol de 1814, "Raymundo Negrevernís apoderado de Jph Llopis...casa que posee en la calle Barbara, vulgarmente llamada de Fonseca ...abrir una ventana...", reforma de façana, signa Miquel Bosch e Yglesias.
- 7 Segons Manel Arranz, a l'obra "Mestres d'obres i fusters" 1991, Miquel Bosch i Iglesias (s. XVIII-s.XIX) era d'una de família de mestres de cases, amb mestria des de 1780. Fou credencer (1789) i examinador (1801) de la Confraria de Mestres de cases i Molers. Treballà per a grans comerciants i fabricants de Barcelona, com els Baltasar Bacardí (1798), Erasme de Gònima (1800), Antoni de Gironella (1803) i Raymundo Negrevernís (1814).
- 8 AHCB, Obreria C-57, 2 de setembre de 1793, "Jayme Amat y Pont...que acaba de establecer Fabrica de Pintados en su casa construida de nuevo en la calle del Marques de Barbará y que necesitando poner en ella los Estenedores de piezas...". Sense plànol. AHCB, Obreria caixa 83, 19 de maig de 1821. "...Josefa Mornau de Amat... reforma de una casa y fábrica que posee... calle Marques de Barberà n. 28..." Croquis, signa Juan Vila.
- 9 Vegeu la casa fàbrica Gelabert, d'aquest mateix document.

10 Una hipòtesi podria ser l'adquisició de la fàbrica Amat, en el mateix carrer, edificada el 1793. AHCB Obreria C-57, 2 de setembre de 1793, "Jayme Amat y Pont...que acaba de establecer Fabrica de Pintados en su casa construida de nuevo en la calle del Marques de Barbará y que necesitando poner alla los Estenedores de piezas...". Sense plànol.

11 AHCB, Obreria C-105 17 de març de 1830, "Dn. José Antonio Llopis y Ribera, teniente coronel graduado y Cpn del Regtº de Infantª de Baylen, 5º ligero...variaciones en el frente de su casa...calle Barbara". Façana, signa Jaume Millàs, arqto.

12 De la figura de Jaume Millàs es disposa de poca informació. Probablement es refereix al mestre d'obres Jaume Millàs i Bofill (s. XVIII – s. XIX), que Arranz situa al 1807 amb el grau de mestre. Treballà per a comerciants com Josep Antoni Llopis (1830) i grans industrials com les cases construïdes per a Nicolau Tous (1832-33),

13 Solà, Angels, "Joan Batlló i Barrera (1812-1892)" dins de Cabana, F. "Cien empresarios catalanes", Madrid 2006. També: Mestre Campi, "Diccionari d'Història de Catalunya", Barcelona 1992.

14 En aquest cas estem parlant d'una altra branca dels Llopis, més antiga i resident a Olot: Antoni Llopis i Figuerola (Sant Joan de les Abadesses, 1683 - Olot, 1753), ciutadà honrat de Barcelona i filàntrop. Va llegar els seus béns per a la creació d'un col·legi regentat pels jesuïtes (1752), que finalment van servir per a l'edificació de l'Hospici d'Olot (1779-1784). Citat per Paluzié, OP. Cit. La vila d'Olot hi té dedicat un carrer situat al centre històric, a pocs metres de la primera residència dels Batlló, Ajuntament d'Olot, Nomenclàtor.

15 Llongarriu Monsalvatge, Ramón, notes biogràfiques de "Lliberada Ferrarons (1803-1842)": "Entonces ella, con trece años, empezó a trabajar en la fábrica de Roure, Fontcoberta y Batlló, situada en el "molí d'en Compte", en el término municipal de Sant Joan les Fonts. Por aquel entonces se permitía el trabajo infantil. Una topografía médica del Dr. Torà nos informa que en Olot había 1.253 máquinas en la industria textil que daban trabajo a 1.460 hombres, 3.386 mujeres y 1.600 chicos y que se trabajaba de 12 a 14 horas diarias..."

16 Molí d'en Compte (Can Píxola), núm 071, Pla Especial del Catàleg de masies i cases rurals, 2007. Ajuntament de Sant Joan les Fonts.

17 AHCB, Marca de fàbrica, D-11.872, segle XIX: "Fábrica de hilados y Tejidos de Algodon de Batlló Hermanos, calle del Marques de Barberà n. 29, Barcelona." Sense data.

18 La crisi més acusada correspongué als anys 1858-77. La carretera de Vic havia estat començada el 1848, però restà paralitzada de seguida per l'oposició de Girona. En canvi, la de Girona es construí de seguida, el 1849.(EC)

19 La Garrotxa va ser una de les comarques més afectades per les lluites. El mes de maig de 1822, els Misses i els seus homes s'apoderaren d'Olot i exigiren a l'ajuntament els subministraments i contribucions extraordinàries. Els Misses, mossèn Anton, Malavila i altres dirigents realistes es mogueren amb facilitat per la comarca, en la qual trobaren força seguidors. El 1827 es produí l'alçament dels "Malcontents" i en aquesta ocasió, Olot tornà a ser ocupada.

20 Solà, Angels, "Joan Batlló i Barrera (1812-1892)" dins de Cabana, F. "Cien empresarios catalanes", Madrid 2006.

21 Ajuntament d'Olot, Nomenclàtor: avinguda dels Batlló. Data d'aprovació: 15 de gener de 1896 i 15 de març de 1951. Classificació: Noms de personatges. Significat: En homenatge als germans Feliu (Olot, 1819-Barcelona, 1878), Jacint (Olot, 1803-1866) i Joan Batlló i Barrera (Olot, 1812-Barcelona, 1892), industrials barcelonins d'origen olotí. Canvis en el nom: Erròniament, durant molt de temps s'ha considerat dedicat a Enric Batlló i Batlló (1848-1925), filàntrop.

22 Solà, Angels, "Joan Batlló i Barrera (1812-1892)" dins de Cabana, F. "Cien empresarios catalanes", Madrid 2006. També: Mestre Campi, "Diccionari d'Història de Catalunya", Barcelona 1992. Pg. 71.

23 AHCB, Obreria C-90, 27 de juny de 1823, "Lista de individuos afectos al servicio personal de las obras de fortificación, por calles: calle Hospital, Joaquín, Ignacio Vallés, José, Juan Coloreu, calle San Rafael, Buenaventura Torner, Juan Torner, calle Sadurní, José Soler, calle Hospital, Salvador Juncadella, Juan Aleu, ...calle Riereta Jacinto Batlló..."

24 Vegeu també la casa fàbrica Batlló dels carrers Riereta i Sant Rafel n. 31.

25 Solà, Angels, "Joan Batlló i Barrera (1812-1892)" Op. Cit. Pg 71.

26 Graells, "Padron General", 1829, Riereta 10 (antic), Jacinto Batlló, 45 telers..

27 OPEM, Oficina Española de patentes y Marcas. Archivo Histórico. Privilegio 595, "Aparato para elaborar azucar de caña, y con sus desperdicios fabricar aguardiente y ron". José Buenaventura Batlló, 14/12/1826.

28 Graell, "Padrón General...", Barcelona 1829.

29 Solà, Angels, "Joan Batlló i Barrera (1812-1892)" Op. Cit. Pg 71.

30 AHCB, Obreria C-124, 16 de desembre de 1836, Jacinto Batlló i altres... sol·licitud d'obertura del carrer del Marquès de Barberà des del Sant Ramon al n. 28 (antic)...sis mesos de consolidació de l'empedrat.

31 AHCB Obreria, caixa 129, 6 de juliol de 1838, "José Antonio Llopis y Ribera... calle Marqués de Barbará, casa n. 29 (antic)... construir el 3er piso...". Façana, signa José Casademunt. AHCB Obreria, caixa 129, 27 d'agost de 1838, "Jose Antonio Llopis, teniente coronel retirado...construir un entresuelo en uno de los extremos del edificio que posee...calle del Marqués de Barbará". Façana parcial, signa José Casademunt.

32 AHCB, Obreria, C-129, 27 d'agost de 1838, "Jose Antonio Llopis, teniente coronel retirado...construir un entresuelo en uno de los extremos del edificio que posee...calle del Marqués de Barbará". Façana parcial, signa José Casademunt.

33 Josep Casademunt i Torrents (~1805-1868), segons Arranz, era fill del mestre fuster Joan Casademunt i Morros. Estudià a l'Escola de la Llotja i el 14 de març de 1830 li concediren el títol d'arquitecte de la Real Academia de San Fernando de Madrid i posteriorment el d'acadèmic de mèrit de Sant Carles de València el 1838. Va ser Catedràtic i Director titular d'arquitectura de l'Escola de la Llotja des del 24 de febrer de 1842, on impulsà una orientació més encaminada cap a la tècnica constructiva. Dedicat fonamentalment a la docència de l'Escola de la Llotja, pocs són els projectes localitzats al Registre d'Obreria. Va ser autor de la reforma de la fàbrica d'Antoni Llopis al carrer del Marquès de Barberà (1838), un edifici procedent de la reutilització de construccions del segle XVIII, i la instal·lació de la màquina de vapor de la fàbrica de sabó d'Antoni Cabanellas del carrer de Trentaclaus (184?). L'arquitecte Adrià Casademunt i Vidal, fill de Josep Casademunt, fou l'autor de la Galeria de les Màquines de l'Exposició Universal de 1888.

34 AHCB, Obreria C-130, 8 d'abril de 1839, "José Batlló...edificar una casa fabrica en los terrenos que posee en la calle de Riereta..." Façana, signa Narciso Nuet.

35 Cabana, Francesc, "Cien empresarios catalanes". Op cit.. Per la nostra part, considerem que efectivament devia ser constituïda abans de 1844, tal com es dedueix del AMCB, 532-AD (D-215), 2 de desembre de 1844, "Batlló Hnos".

36 AHCB, Obreria C-138, 20 de gener de 1843, Carta dirigida a l'Ajuntament pels fabricants Jacinto Batlló i José Castells de la casa fàbrica del n. 29 del carrer del Marquès de Barberà, propietat de Josep Antoni Llopis, a causa dels danys ocasionats pel bombardeig del General Espartero.

37 AMCB, 532-AD (D-215), 2 de desembre de 1844, Batlló Hnos., c. Marquès de Barberà n. 16, Sol·licitud d'instal·lació d'una màquina de vapor de mitja pressió i de 20 H.P. Planta localització de les calderes de vapor, signa Francisco Daniel i Molina. AHCB, Gràfics I.G. 4022, (probablement de 1846) Fàbrica Batlló, carrer Riereta i Sant Rafael, Planta localització de les màquines, signa Francisco Daniel Molina.

38 AHCB, Gràfics I.G. 4022, (probablement de 1846) Fàbrica Batlló, carrer Riereta i Sant Rafael, Planta localització de les màquines, signa Francisco Daniel Molina.

39 Fuster, Joan, "Barcelona a la dècada moderada (1843-1854), el projecte industrialista en la construcció de l'estat centralista", Tesi doctoral, Universitat Pompeu Fabra, Barcelona 2004.

40 Citat per Nolasco, Júlia, "Inventari del Patrimoni cultural de Sitges" Diputació de Barcelona. Ajuntament de Sitges, agost 2008.

41 Benazet, Antonio, Blog "Sitges industrial", 2008.

42 Estàriem parlant del projecte que data de l'any 1844 amb el nom de "Camino de Hierro titulado de la Serenísima Señora Infanta Dª María Luisa Fernanda, desde las minas de carbón de piedra inmediatas a San Juan de las Abadesas al puerto de Rosas". El tren seria de tracció a sang (amb animals) i, malgrat el seu apel·latiu de camí de ferro, es construiria a la semblança de les línies mineres existents a principis de segle XIX a Anglaterra, els "tramroads".

43 Pujiula, Jordi. "Imatges d'un segle / la casa i la capella de Can Batlló", "El Cartipàs" Arxiu Comarcal de la Garrotxa, abril 2010.

44 OEPM, Privilegio 449, "Telar para construir tiras de lienzo con adornos con destino a camisolines y pechos de camisa", Privilegio de introducción por 5 años, 24/05/1849, "Batlló & Hermanos", Clasificación internacional D03, Expediente y sin memoria descriptiva.

45 APNB, Fernando Ferran, 20-IV-1866. Citat per Tatjer, Mercè, Antoni Vilanova i Yolanda Insa, "Creixement urbà i primeres implantacions fabrils a Les Corts, 1845-1868" Barcelona Quaderns d'Història, 11 (2004).

46 "Memoria de la industria española", Madrid 1851 pag 538.

47 AMCB, 519-bis, José Llopis sol·licita "...levantar un cuarto piso en su casa fabrica...", al carrer del Marquès de Barberà n. 29 (antic), 26 d'agost de 1850, signa Juan Gost i Batlle.

48 No es disposen de dades de la seva trajectòria professional.

49 OEPM, Privilegio 514, "Telar para fabricar semi-tul (net), tela que imita al tul con la que pueden ejecutarse toda clase de muestras caladas", Privilegio de introducción por 5 años, 05/09/1850, "Batlló & Hermanos", Clasificación internacional D03, Expediente y descripción.

50 Graells, "Estadísticas...", 1850 / "El Consultor", 1856, citat per Benet. "Batlló Hnos", carrer del Marquès de Barberà n. 16.

51 ACA (Arxiu de la Corona d'Aragó), Notarials Llo. Llibre 46, pàg. 37 (Notari Joaquim Odena). Citat per Tatjer, Mercè, Antoni Vilanova i Yolanda Insa, "Creixement urbà i primeres implantacions fabrils a Les Corts, 1845-1868".

52 "...El cinco de mayo de 1886 un incendio devoró el edificio, pero fue levantado de nuevo continuando la industria con el mismo esfuerzo del fundador su sucesor hasta que desapareció la industria en dicho edificio el año 1908". Citat de Benazet, Antonio, "Sitges industrial".

53 Cabana i Vancells, Francesc: "Fàbriques i Empresaris, Op. Cit.

54 AMDC, 1.1.6.7. Obres Particulars C-41. D-178. 1867-1870. Acceptació de l'encàrrec de la fàbrica Batlló a Pau Martorell i Rafael Guastavino.

55 APNB, Miquel Martí i Beya, 12-XII-1876, Escritura de constitució de la societat Batlló Hermanos. Citat per Tatjer, Mercè, Antoni Vilanova i Yolanda Insa, "Creixement urbà i primeres implantacions fabrils a Les Corts, 1845-1868" Barcelona Quaderns d'Història, 11 (2004).

56 "La Revista Social", 84, 26 de juny de 1874, pg. 334. Citat en un imprès publicat per facilitar l'estudi de l'Estadística del Treball. Citat per Pagès i Ruiz, Eduard, "Utilitarisme i obrerisme...". OP. Cit.

57 AMCB, A183 Comissió de governació, Exp. C5 - 43, 01/01/1872 - 31/12/1872, "Relatiu al permís sol·licitat pels Srs. Batlló Germans Per a instal·lar dues noves calderes blanquejadores Al C. Barberà, 16.", 28 d'abril de 1872, Planta i secció, signen: el propietari "Batlló Hnos." i Pedro Brugera, mestre d'obres.

58 AMCB, A183 Comissió de governació 5a exp. 43. CD 164, 30/04/1872 - 16/08/1882, "Permís sol·licitat per "Batlló Hermanos" per instal·lar dos noves calderes blanquejadores en [la seva Fàbrica de Blanqueig de la sal sosa situada en] la Casa Número 16 [d]el carrer de Barbará [Actualment carrer Marquès de Barberà]".

59 Pagès i Ruiz, Eduard, "Utilitarisme i obrerisme ...". Op. Cit.

60 Domènec Batlló i Barrera casat amb Dolors Suñol i Pujol, havia mort el 1866 deixant tres fills Ruffi, Domènec i Romà Batlló i Suñol.

61 Carreras, Carles, "Sants", 1980.

02. Casa fàbrica BUSQUETA

182(?)

Filats i Teixits de cotó

Carrer de Robador, n. 24, 26

Edifici desaparegut

Màquines:

1 vapor de 3 CV (Riera, 1859)

1 vapor de 6 CV (Riera, 1869)

Arquitectura:

Reforma de la casa (Busqueta, 1833)

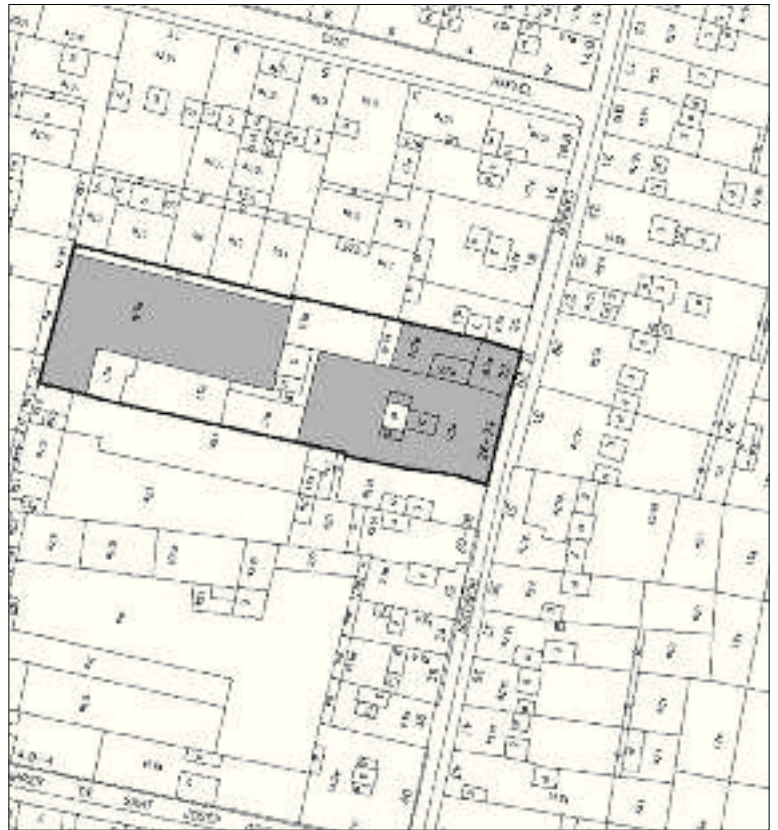
Autor: Josep Fontserè, arquitecte.

Instal·lació de vapor de 3 CV (1859)

Autor: Felip Ubach, mestre d'obres

Reforma de la casa fàbrica (Riera, 1869)

Autor: Luís Serra i Varoy, enginyer

Jaume Busqueta i Guitart (Sant Llorenç de Savall s. XVIII - s. XIX), hisendat i comerciant procedent de la Catalunya central, havia nascut a Sant Llorenç de Savall,¹ lloc on encara es conserven topònims dels Busqueta, que donen nom a la propietat rural, vall, boscos, torrents i paratges d'una gran explotació agrària del setcents, el Mas la Busqueta,² encara avui en bon estat de conservació. Jaume Busqueta devia abandonar el camp, molt probablement a partir del Trienni Constitucional, a principis de la dècada dels anys vint, per establir-se al Raval de Barcelona, com a comerciant i resident, on fundà dues fàbriques situades als carrers dels Tallers i de Robador.

AHM de Mataró, Projecte de Fàbrica "Busqueta i Sala" carrer de Sant Agustí, 1844, façana, signa Miquel Garriga i Roca.

Jaume Busqueta ja era un teixidor de lli emprenedor quan es va presentar a l'Exposició Industrial de Madrid de 1828 amb productes innovadors, unes teles de lli molt primes i delicades anomenades "estopilles".³ El 1829 figurava al Padró General amb una fàbrica de filats de cotó del carrer dels Tallers número 40 de Barcelona, equipada amb 16 màquines franceses de filar,⁴ i situada en uns terrenys que ocupaven l'actual carrer de Jovellanos.

Busqueta també estava establert al carrer de Robador, com a mestre teixidor de lli, en una casa que el 1833 es feia reformar⁵ per l'arquitecte acadèmic Josep Fontserè.⁶ Aquesta finca era en realitat la façana de la casa fàbrica, de la qual Busqueta era propietari, situada als números 24, 26 del carrer de Robador,⁷ que per les seves dimensions i el seu desenvolupament interior cal ser considerada amb cert deteniment.

Segons cita Alexandre Sánchez, Jaume Busqueta era un home influent en els negocis de les primeres dècades del segle i va ocupar càrrecs dins de la Comissió de Fàbriques, pel ram de la filatura els anys 1836 (vocal segon de ram) i 1837 (vocal director de ram).⁸ En plena revolució lliberal, i amb l'encariment del valor del sòl a la Barcelona emmurallada, l'any 1837 s'associà amb **Ignasi Sala i Basany** (s. XIX), fabricant manresà,⁹ per filar, teixir i blanquejar cotó a la vila de Mataró, a l'anomenada fàbrica de Can Masot; mentre que des de Barcelona es feia càrrec de la distribució i venda a Catalunya i a la resta de l'Estat espanyol.¹⁰

Una nova fàbrica a Mataró, el vapor del carrer Sant Agustí, és oberta l'any 1844 per una nova societat constituïda per Jaume Busqueta, Ignasi Sala, Antoni Sala, Pere Rius de Canyamars i Silvestre Dalmau de Canet de Mar, convertint-se en la fàbrica de vapor més important de Mataró, la nova companyia Busqueta i Sala del carrer de Sant Agus-

tí, obra dissenyada pel reconegut arquitecte acadèmic Miquel Garriga i Roca¹¹ sobre la qual es disposa d'informació gràfica.¹²

La participació en la companyia Busqueta i Sala de Mataró no el va fer perdre l'activitat de la fàbrica de Barcelona, on mantenia la distribució comercial i la seva residència. Jaume Busqueta figurava inscrit en el cens electoral de 1847, amb residència al carrer dels Boters.¹³

Dos anys més tard, el 1849, la companyia de Mataró Busqueta i Sala comprava uns terrenys a la finca de l'Esmandia, per aixecar-hi una fàbrica de blanqueig¹⁴ i el 1855 la fàbrica del carrer Sant Agustí ja disposava de 120 telers senzills.¹⁵ El conjunt de les empreses varen tenir èxit gràcies a la seva especialitat, una tela anomenada "busqueta" que serà coneguda amb aquest nom a tot l'estat. Les "busquetes" eren gasses de cotó equivalents a les "mussolines"¹⁶ i es varen presentar amb aquest nom a l'Exposició Internacional de París de 1856.

La fàbrica del carrer de Robador objecte d'aquest estudi era propietat de Jaume Busqueta en exclusiva i desconeixem amb precisió el paper que va jugar en el conjunt de les empreses intervingudes per Busqueta, però si fem cas del Padró de 1829 segurament estaria destinada als teixits manuals o moguts per "vogis" de

cavalleries, com ho demostra el fet que no va arribar mai a ser una fàbrica tèxtil vaporitzada. Aquesta important fàbrica situada als números 24 i 26 del carrer de Robador no ha estat mai documentada a les estadístiques ni als padrons de fàbriques posteriors. Estava formada per un cos de casa donant front del carrer, producte de l'addició de dues parcel·les medievals, i una gran "quadra" de quatre plantes d'alçada, construïda molt probablement a principis del segle XIX. No disposem de dades d'Obreria sobre la seva construcció, que creiem a principis de la dècada dels anys 20 del mateix segle, ni tampoc de la seva autoria, donat que l'edifici estava emplaçat a l'interior de la parcel·la.

Una visita a l'edifici realitzada l'any 1991 abans del seu enderrocament permetia fer les següents apreciacions:

"Carrer de Robador n. 24 i 26: Les dimensions de l'edifici interior destinat a fàbrica són de 28 metres de llargada per 11 metres d'amplada i vuit filades de finestres d'arc amb volta rebaixada que donen una doble il·luminació a banda i banda de la "quadra". Té una alçada de quatre plantes d'uns 300 metres quadrats, amb una superfície construïda total de 1.232 m² destinats a la fabricació. L'estructura és molt arcaica i està formada per murs de fàbrica de maó i una línia central de pilastres d'obra, que sostenen les jàsseres de fusta principals de gran secció, en sentit longitudinal, amb dues tramades de bigues de 5 metres d'amplada a banda i banda. Els forjats dels pisos són de fusta i l'accessibilitat als pisos es produeix a través d'una escala situada en un dels extrems de l'edifici. La coberta és plana, amb terrat tradicional de rajola ceràmica i una recollida d'aigües exterior amb "tortugada". Per les arcaïques tècniques constructives utilitzades, devia edificar-se cap als anys 20 del segle XIX. Sembla que el procés de vaporització no li va afectar inicialment i probablement era accionada amb cavalleries. Una xemeneia d'uns 20 metres d'alçada situada al fons de la parcel·la molt ben construïda, sembla d'una data posterior, molt probablement de finals del segle XIX".

La finalització de l'activitat de Jaume Busqueta com a fabricant independent a la ciutat de Barcelona es devia produir el 10 de maig de 1856, quan portà terme la venda de la fàbrica del carrer Robador a l'impressor Pau Riera i Soler.¹⁷ Uns anys més tard seria enderrocada l'antiga fàbrica del carrer dels Tallers, quan es va urbanitzar i reparcel·lar el nou carrer de Jovellanos.

L'any 1859, el taller d'impressió de Pau Riera sol·lici-

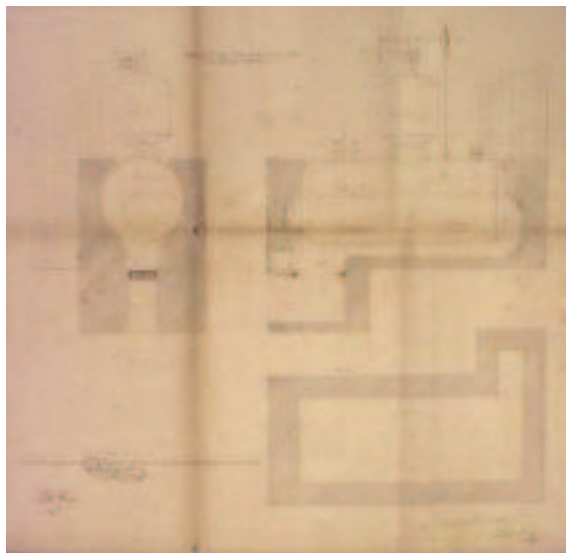

Carrer de Robador 24, 26. Vista interior de la fàbrica (Foto JAV, 1981)

AMCB, Exp. Obres públiques 2208 3/1, 3 de febrer de 1859, Pablo Riera, instal·lació d'una màquina de vapor de 3 CV, plànol geomètric de les propietats colindants i posició de la màquina i calderes de vapor, signa: Felipe Ubach. Posició de la màquina de vapor al pati de treball, tangent a la quadra. A baix pot apreciar-se la posició de la propietat de la fàbrica Llenas.

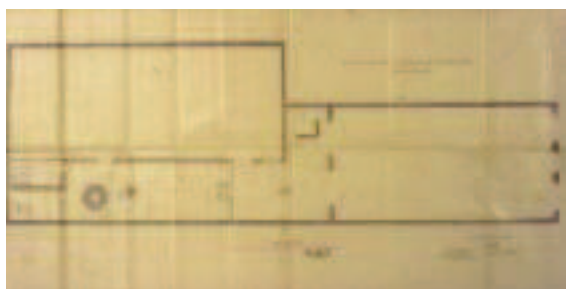

AMCB, Exp. Obres públiques 2208 3/1, 3 de febrer de 1859, sol·licitud d'instal·lació d'una màquina de vapor de 3 CV al soterrani del pati de 261 atmosferes, cilíndrica de 4ª categoria., Plànol de secció de la caldera, signa Felipe Ubach.

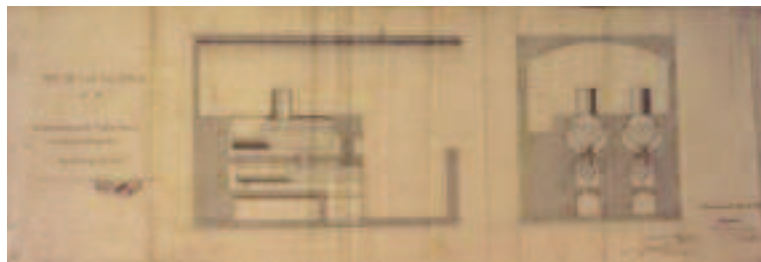
tà la instal·lació d'una màquina de vapor de 3 CV de potència,¹⁸ sota la direcció de Felip Ubach, mestre d'obres antic de San Fernando.¹⁹ A la mort de l'impressor Pau Riera i Soler, l'hereu Eusebi Riera va continuar l'activitat de la família. A partir d'una inspecció industrial el 14 de maig de 1869, Eusebi Riera va fer legalitzar dos generadors de vapor instal·lats pel pare, amb una força de 6 CV, sota la direcció de l'enginyer Lluís Serra i Varoy.²⁰

D'aquests anys deu datar la construcció de la xemeneia d'uns 20 metres d'alçada, situada al fons del pati, i la construcció del magatzem als baixos del mateix pati²¹ amb la utilització d'un sistema de voltes atirantades, obra del mestre d'obres antic de Sant Ferran, Antoni Valls i Galí.²² Durant molts anys l'edifici restà abandonat i finalment va ser enderrocat l'any 1991, amb motiu de la reforma urbanística del Raval.

AMCB, Exp. Fo- 2064-C, 14 de maig de 1869, Pablo Riera, legalització de dos generadors de vapor de 6 CV, Planta, signa: Lluís Serra i Varoy, enginyer. Pot observar-se la posició de la xemeneia i sala de màquines al pati de treball.

Jaume Busqueta, un cop tancades les fàbriques de Barcelona, desplaçà finalment la seva activitat cap a la fàbrica de filats i teixits Busqueta i Sala de Mataró, empresa que havia estat una de les primeres a vapor de la ciutat de Mataró. Va mantenir però botiga oberta a la Rambla dels Estudis número 6, de Barcelona.²³ El 1860 la fàbrica de Mataró sofrí un incendi que destruí les instal·lacions, però el 1861 ja tornaven a entrar en funcionament els telers de Busqueta i Sala.²⁴ El 1862 els socis efectuaren la renovació del sistema energètic amb la instal·lació d'una nova màquina de vapor de 80 ca-

valls de potència, fabricada durant set mesos a La Maquinista Terrestre i Marítima²⁵ que durant uns quants anys serà una de les més importants de Catalunya.

Jaume Busqueta es feu edificar una casa, el 1864 pel mestre d'obres Josep Cros, al carrer de Santa Teresa del municipi de Sant Gervasi.²⁶ El 1882, la fàbrica del carrer Sant Agustí de Mataró disposava de 345 telers senzills.²⁷ La firma passà a denominar-se Rius i Sala, per finalment convertir-se en Baladia i Sala, empresa que va fer fallida en arribar la crisi de la "febre d'or" de 1890.²⁸

AMCB, Exp. Fo- 2064-C, 14 de maig de 1869, Pablo Riera, legalització de dos generadors de vapor de 6 CV, calderes de 5 atmosferes. Secció de la caldera, signa: Lluís Serra i Varoy, enginyer.

NOTES

1 Cabana i Vancells, Francesc: "Fàbriques i Empresaris, els protagonistes de la revolució industrial a Catalunya", Barcelona 1993.

2 Valls, Jaume, "Toponímia de Sant Llorenç Savall. Un miler de noms de lloc formats en un mil·lenni", Diputació de Barcelona, 2007. Al plànol topogràfic de la Diputació, pot apreciar-se la localització de la Busqueta o Bosqueta.

3 Cabana i Vancells, Francesc: "Fàbriques i Empresaris..."

4 Graell, "Padron General", 1829, "Jaime Busqueta, calle Tallers n. 40, 16 máquinas francesas..."

5 AHCB Obreria C-116, 3 de setembre de 1833, "Jaime Busqueta, maestro tejedor de lino...levantar las dos puertas de la casa...calle Robador n. 17". Façana, signa José Fontseré.

6 Josep Fontserè i Domènech (1799-1870). Montaner cita a Josep Fontserè, amb títol d'arquitecte acadèmic del 1833, actiu a Barcelona. Pare de Josep Fontserè i Mestres. Citat el 1837 com a professor d'arquitectura per a la creació de companyies de bombers. Algunes fonts el citen com a autor de la primera Plaça de Braus de Barcelona, construïda el 1834. Va tenir una extensa activitat professional, acumulant nombroses intervencions en temes industrials. Va ser l'autor de la reforma de la fàbrica de Jaume Busqueta (1833), i de la fàbrica de nova planta de Francesc Saldas al carrer de la Reina Amàlia (1839) i la seva instal·lació del vapor (1844). La mateixa dècada de 1840 va ser responsable de nombroses instal·lacions de noves màquines de vapor. En aquest terreny, va intervenir per ordre del fabricant Eulogi Soler del carrer del Beat Oriol (1846), Salvador Roig (1846), les filatures de Nicolau Tous del carrer de la Riereta (184?) i de Francesc Llenas del carrer de Sadurní (184?) i la de teixits de Jaume Aleu del carrer de Carretes (184?). Altres notes biogràfiques citen a Josep Fontserè i Domènech, exercint d'arquitecte municipal de Barcelona, va ser nomenat director de l'enderrocament de les muralles de Barcelona el 1854.

7 Registre de la Propietat, fol. 169, llibre 42, Contaduria de Hipotecas, Carrer Robador 24,26: "...compuesta de cuatro pisos con siete habitaciones y cuatro cuartos interiores...de superficie en conjunto veinte y tres mil palmos cuadrados... título de venta perpetua que de ellas le otorgó D. Jaime Busqueta y Guitart...a los diez de mayo de 1856..."

8 Sánchez, Alexandre, "Protecció, ordre i llibertat, el pensament i la política econòmica de la comissió de Fàbriques de Barcelona (1820-1840)", Alta Fulla, Barcelona 1990.

9 Soler i Becerro, Raimon, "Comerciants i fabricants. Una reflexió sobre l'origen comercial del capital industrial: el cas de Vilanova i la Geltrú", Revista "Recerques" núm. 36 (1998) 109-136. "Els burgesos de Mataró eren més interessats en l'especulació immobiliària i de subsistències, que a curt termini deixava uns beneficis més substancials. No deixa de ser significatiu que les empreses més importants de Mataró (Busqueta i Sala) i de Reus (La Fabril Algodonera) hagin estat originades amb capitals foranis. En el cas mataroní, l'empresa

Carrer de Robador n. 24, 26. Detall de la quadra dels anys vint i de la xemeneia de la segona meitat del XIX (Foto JAV, 1981)

va ser creada per un comerciant de teixits de Barcelona i per un fabricant manresà, amb una escassa participació de socis locals.”

10 Cabana i Vancells, Francesc: “Fàbriques i Empresaris...”

11 Miquel Garriga i Roca (Alella, Maresme 1804 - Barcelona 1888) reconegut arquitecte i urbanista que treballà a Mataró i Barcelona, en aquell moment exiliat a Mataró a causa de la seva intervenció en els fets de la Jamància.

12 AHM de Mataró, Projecte de Fàbrica “Busqueta i Sala” carrer de Sant Agustí, 1844, façana, signa Miquel Garriga i Roca. Citat per Guàrdia Bassols, Manel, “Mataró 1500-1900 la continuïtat en les formes de fer ciutat”. Tesis doctoral, ETSAB, Barcelona 1987.

13 Fuster Sobrepere, Joan, “Barcelona a la Dècada Moderada (1843-1854) El projecte industrialista en la construcció de l'estat centralista” Tesis doctoral, UPF Barcelona, setembre 2004. “Llistat d'electors de la ciutat de Barcelona en el cens electoral de 1847... Jaume Busqueta, carrer Boters número 8 Entresol, subsidi 1829”.

14 APNB, notari Ramon Marzolà, 14 de març de 1849. S'hi va construir el blanqueig de Busqueta i Sala. Citat per Enric Subifà i Coll a “Les Esmandies: un casal i una família (segle XVIII)”, Mataró. “...Mariano de Vedruna i Esmandia, fill primogènit de Ramona Esmandia, es va casar amb Antònia Fiol i Minguella, natural de Palma de Mallorca. El 1849, juntament amb la seva mare, Mariano va establir un tros de terra de tres quarteres de la torre d'Esmandia a Ignasi Sala i Basany, comerciant de Mataró, sota entrada de 400 lliures i pensió de 45 lliures anuals”. “La masia que popularment es coneix com les Esmandies, situada entre els carrers de la ronda O'Donnell i del pintor Marià Andreu de Mataró, és un casal de mitjan segle XVIII que va fer construir el comerciant mataroní Josep Esmandia i Milans. Actualment és de propietat municipal”.

15 Citat per Costa i Oller, Francesc, “La “Febre d'or” a Mataró”. Evolució del tèxtil la segona meitat del segle XIX”.

16 Teixit fabricat, primer en seda i després en cotó, de fil molt fi i retort, tant per ordit com per trama, amb lligat de tafetà. Tela fina i transparent originària de Mosul (Iraq).

17 RPB, Registre de la Propietat de Barcelona, Carrer Robador 24,26: “...pertenece a D. Pablo Riera y Soler, impresor...por título de venta perpetua que de ellas le otorgó D. Jaime Busqueta y Guitart... el diez de mayo de 1856...”.

18 AMCB, 2208-B, 3 de febrer de 1859, Pablo Riera, instal·lació d'una màquina de vapor de 3 CV, Planta i secció, signa Felip Ubach.

19 Bassegoda, “Los Maestros de obras de Barcelona”, 1973. Probablement estem parlant de Felip Ubach i Viñeta, mestre d'obres antic de San Fernando.

Josep M. Montaner cita Felip Ubach com alumne de la Llotja el 1817-1819-20, actiu entre els anys 1846 i 1871.

20 AMCB, 2064-C, 26 d'abril de 1869, inspecció industrial, 14 de maig de 1869, “... legalitzación de dos generadores de vapor que D. Pablo Riera tiene establecidos en su fábrica de imprimir...”, 6 CV, Planta i secció, signa Lluís Serra i Varoy, enginyer.

21 AMCB, 2118-C, 21 d'agost de 1869, Eusebio Riera “Cubrir un patio interior para utilizar parte del mismo para almacén...”, Planta i secció, signa Antoni Valls i Galí.

22 Bassegoda, “Los Maestros de obras de Barcelona”, 1973.

23 Anònim, “Catálogo de la Exposición Industrial”, Barcelona 1860.

24 Costa i Oller, Francesc, “La “Febre d'or” a Mataró”. Evolució del tèxtil la segona meitat del segle XIX”.

25 Costa i Oller, Francesc, “La revolució industrial a Mataró: etapes de la mecanització”. Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria: Pg. 18, “També cal citar, per la seva singularitat, el vapor instal·lat l'any 1862 a Busqueta i Sala, la fàbrica de filats i teixits més important de la ciutat; tenia 80 cavalls i havia estat fabricat durant set mesos a La Maquinista de Barcelona. Era el motor més potent de Catalunya en aquell moment”.

26 AMDSSG, 6.7 Llicències d'obres particulars, Exp. 525, 01/01/1864 - 31/12/1864, (carrer) Santa Teresa, “Solicita permiso para edificar una Casa”, signen Busqueta, Jaime i Cros, José. M.

27 Contribució industrial, citada per Costa i Oller, Francesc, “La Febre d'or”...

28 La fallida més representativa és la de Baladia i Sala (abans Busqueta i Sala, i Rius i Sala), l'empresa més important de Mataró i una de les capdavanteres del Principat als anys seixanta i setanta del segle XIX, quan era dins el grup directiu de l'Institut Industrial de Catalunya, la patronal cotonera més influent, i havia estat la primera fàbrica a Espanya a fabricar mussolines”. Citat per Costa i Oller, Francesc, “La Febre d'or”....

03. Casa fàbrica BATLLÓ

1822

Filats

Carrer de la Riereta n. 19

Carrer de Sant Rafael n. 31

Edifici desaparegut

Màquines:

45 telers (1829)

1 vapor de 8 CV (abans de 1846)

1 vapor de 8 CV (1850)

1.440 fusos de mule-jenny (1850)

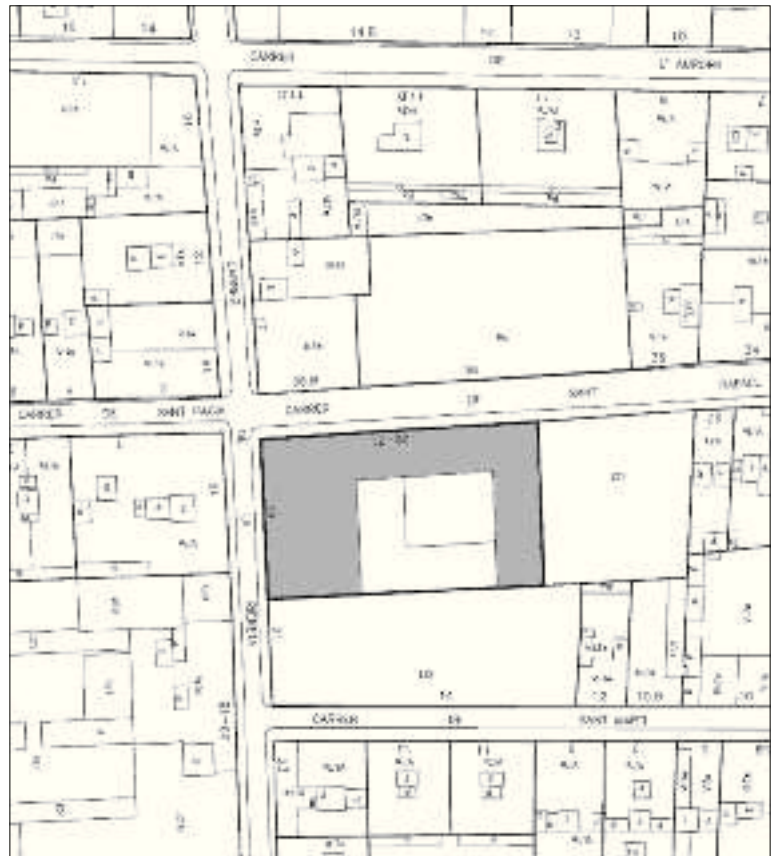
Operaris:

41 operaris (1859)

Arquitectura:

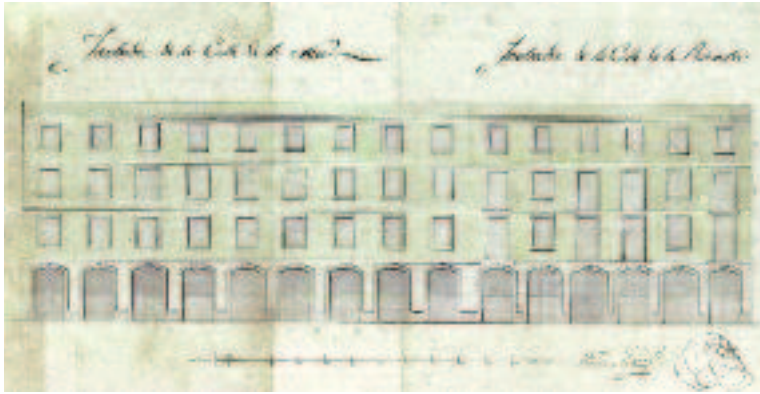
Construcció de la casa fàbrica (1839)

Autor: Narcís Nuet, mestre d'obres

A partir de la primera revolució liberal, que donà lloc al Trienni constitucional, **Pere Batlló i Bisbal** (Vacarisses 1774 - Barcelona 1837),¹ un dels fabricants més importants de la vila d'Olot, es desplaça a Barcelona per establir-hi una nova fàbrica. La crisi de la indústria olotina a causa de la manca de comunicacions i la dependència dels fabricants olotins dels comissionats de Barcelona i la inestabilitat política de les primeres carlinades es convertiren en la causa decisiva pel desplaçament de l'activitat a Barcelona.²

AHCB, Obreria C-130, 8 d'abril de 1839, "José Batlló...edificar una casa fàbrica en los terrenos que posee en la calle de Riereta..." Façana, signa Narciso Nuet.

Aquestes raons devien ser les que impulsaren Pere Batlló i Bisbal a comprar, el 1822, una fàbrica al Raval de Barcelona i obrir mercat a la ciutat. Segons diverses fonts, per a aquesta tasca va destinar cinc dels 13 o 14 fills³ que va tenir amb Margarita Barrera: a **Jacint Batlló i Barrera** (Olot 1803-1866), **Josep Batlló i Barrera** (Olot s. XIX), **Joan Batlló i Barrera** (Olot 1812-Barcelona 1892), **Feliu Batlló i Barrera** (Olot, 1819-Barcelona 1878)⁴ i **Domènec Batlló i Barrera** (?-Barcelona 1866). Però segons les dades documentals localitzades a l'arxiu d'Obreria, els dos protagonistes inicials eren Jacint i Josep Batlló.

La primera notícia data del 1822, quan Pere Batlló comprà una petita fàbrica de teixits de cotó al fabricant Joan Julià, per la quantitat de 7.800 pessetes a terminis, i posà davant la fàbrica al seu primogènit Jacint Batlló.⁵ El 1823 Jacint residia al Raval de Barcelona, al carrer de la Riereta, servint en defensa del Govern Constitucional, a l'edat de 20 anys, com a ciutadà adscrit al servei personal de les obres de fortificació, davant l'entrada de l'exèrcit francès el mes d'abril i l'imminent setge de la ciutat per les tropes absolutistes.⁶

Aquest devia ser el primer establiment dels Batlló a Barcelona, una casa fàbrica situada a la confluència dels carrers de la Riereta i de Sant Rafael, edifici comprat el 1822, però que passà a ser propietat de ple dret de Pere Batlló, a partir de la mort de Joan Julià el 1828 i el tancament dels pactes amb la seva vídua.⁷ Jacint Batlló el 1829 estava inscrit al Padró General de fabricants de Barcelona amb una fàbrica de teixits al carrer de la Riereta número 10 (antic) amb 45 telers,⁸ fàbrica que passà a la seva propietat a partir de la mort del seu pare el 1837.

El 1826 Josep Bonaventura Batlló, probablement el mateix germà de Jacint, sol·licità a Madrid un privilegi d'introducció d'un aparell de fabricació d'aiguardent i rom a partir de la canya de sucre,⁹ activitat que podia estar relacionada amb una llarga estada a Cuba. Josep, Domènec i Joan Batlló, s'havien establert també a Barcelona i eren socis d'una altra fàbrica de teixits de cotó muntada en societat amb el seu cunyat Albert Escubós, també d'Olot. Batlló i Escubós era una companyia teixidora censada el 1829 al carrer de Sant Pacià número 15 (antic) amb 40 telers.¹⁰

Amb la mort d'Escubós el 1839, Josep i Domènec es faran càrrec de la fàbrica, mentre que Joan es trobava "...a Amèrica" suposadament per comprar cotó, assumint el paper d'encarregat dels subministraments, de la comercialització i dels aspectes tecnològics.¹¹ L'any 1836 Jacint Batlló s'havia establert també en una antiga casa fàbrica del carrer de Marquès de Barberà,¹² compartida amb altres fabricants com Josep Castells que, com ja sabem, era un edifici propietat de Josep Antoni Llopis i Ribera de Sitges. La casa fàbrica Llopis va co-

mençar a ser ampliada l'any 1838, primer amb la construcció d'una planta més¹³ i després amb la construcció d'un entresolat,¹⁴ sempre sota la direcció de l'arquitecte acadèmic Josep Casademunt. Aquest edifici, durant més de 40 anys es consolidà com el centre productiu més important dels germans Batlló.

Tot sembla indicar que el fill primogènit Jacint Batlló passà a dirigir la fàbrica del carrer Marquès de Barberà, sota la raó social de Batlló Hnos. i el seu germà Josep Batlló, la fàbrica de teixits del carrer de la

Riereta. Les instal·lacions del carrer Riereta eren uns antics edificis destinats al tissatge manual que aviat resultaren insuficients i poc adequats a les necessitats de la nova maquinària i els nous sistemes energètics, és a dir el vapor. Per aquest motiu Josep Batlló, el 8 d'abril de 1839, sol·licità una llicència per edificar una casa fàbrica de nova planta,¹⁵ sota la direcció del mestre d'obres Narcís Nuet.¹⁶ El nou edifici va ser destinat a les funcions de filatura mecànica; era una tipologia de casa fàbrica, habitual en aquella època, amb quatre plantes d'alçada i amb una composició neoclàssica sensiblement diferenciada entre les "quadres" amb finestres i la casa, amb balconades.

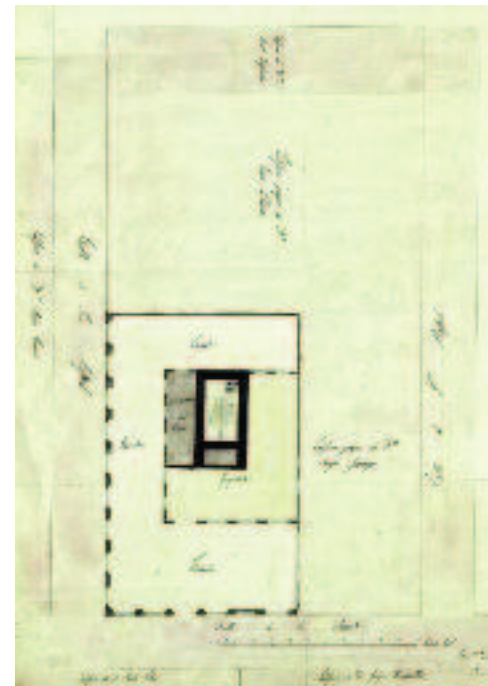
El cos de casa es desenvolupava alineat amb el carrer de la Riereta, mentre que la "quadra" principal s'alineava amb el carrer de Sant Rafael, organitzant l'edifici al gir de la cantonada dels dos carrers, disposició que permetia el millor aprofitament de la llum. Interiorment les peces de l'edifici s'ordenaven al voltant d'una pati de treball.

L'any 1846 la fàbrica Batlló figurava als llistats municipals elaborats a causa de l'aplicació del Decret d'Obreria del 10 d'abril que regulava la instal·lació de les màquines de vapor.¹⁷ Aquest fet va obligar Josep Batlló a presentar els plànols d'alçats i de planta de la casa fàbrica amb la posició de les calderes de vapor que ja tenia instal·lades uns anys abans,¹⁸ documents localitzats a l'Arxiu de Gràfics de l'AHCB, i que anaven signats per l'arquitecte acadèmic, Francesc Daniel Molina,¹⁹ el mateix professional que va intervenir en la legalització de les màquines de l'edifici dels Batlló del carrer Marquès de Barberà.

D'aquests documents, hom pot deduir d'una manera més clara el sistema d'organització de l'edifici al voltant del pati central i la posició de la caldera de vapor, de forma tangencial a les quadres de treball. El 1850, segons les "Estadísticas", la fàbrica Batlló de Riereta estava dotada d'una màquina de vapor de 8 CV, amb una filatura mecànica de 1.440 fusos de *mule-jenny* i donava treball a uns 41 operaris.²⁰

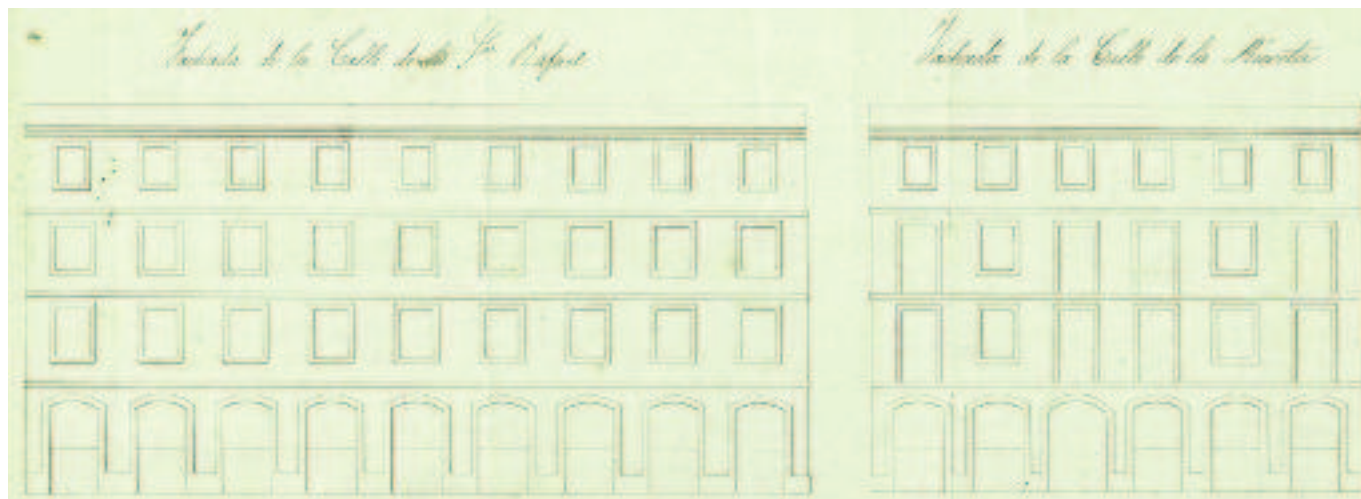
Una nova constitució de la societat familiar Batlló Hermanos s'havia signat l'11 de juliol de 1849, pels set germans Batlló amb Jacint com a accionista majoritari.²¹ El 1850, amb les dues fàbriques vaporitzades, Batlló Hnos. es presentaren a l'Exposició Industrial de Madrid, i van guanyar una menció honorífica per la qualitat dels seus productes.²²

La fàbrica de Riereta va ser ocupada més tard, cap a

AHCB, Gràfics I.G. 4022, (probablement de 1846) Fàbrica Batlló, carrer Riereta i Sant Rafael. Planta localització de les màquines, signa Francisco Daniel Molina.

AHCB, Gràfics I.G. 4023, (prbablement de 1846) Fàbrica Batlló, carrer Riereta i Sant Rafael. Façana per la legalització de les màquines de vapor. Com es pot apreciar el dibuix de llicència de Francesc Daniel Molina, correspon exactament al projecte de Narcís Nuet de 1839.

1856, per la firma Llenas Hnos dedicada als tints,²³ procedent d'una fàbrica veïna.²⁴ El creixement de l'activitat econòmica i les limitacions de les muralles de Barcelona havia portat als germans Batlló a ampliar l'àmbit de la seva actuació, fora de la ciutat: el 25 de novembre del 1858 havien arrendat per 10 anys una fàbrica propietat de Francesc Quer situada a la vila de Cornellà.²⁵ El 1860 compraven la fàbrica de filats i teixits de Sitges invertint en una magnífica instal·lació també per a fàbrica de filats i teixits que va funcionar fins que es construí a Barcelona el nou complex industrial Batlló Hnos on hi traslladaren tota la maquinària moderna.

El 1862 disposaven també d'una altra fàbrica a Tarraгона.²⁶ Però arran de la Guerra de Secessió americana (1861-1865) i el bloqueig marítim del sud, el tèxtil sofrí una crisi de subministrament de cotó en floca. Joan Batlló i Barrera assumí la responsabilitat de trobar subministradors alternatius. Algunes fonts citen que dins l'estructura de la societat, Joan tenia un dels treballs de més responsabilitat: viatjar, comprar cotó i estar al corrent de les innovacions. Viatjà per Espanya, per Europa i per Amèrica Llatina per obrir mercats exportadors a les colònies espanyoles preferentment, però també a l'Argentina i els països del Nord d'Àfrica i Asia amb l'objectiu de comprar cotó.

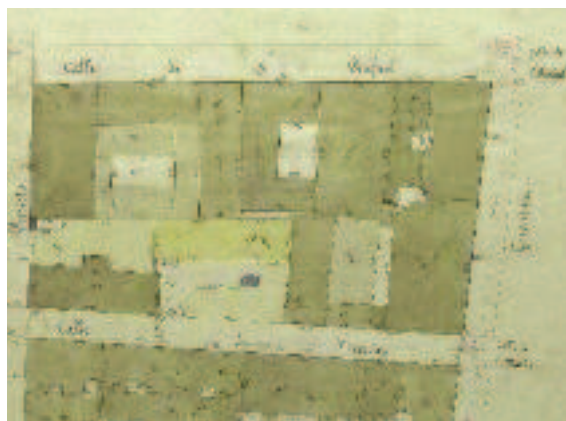
La família Batlló va tancar la fàbrica del carrer de la Riereta quan van instal·lar l'any 1868 la nova fàbrica a l'actual carrer Urgell, Can Batlló, que ocupà quatre illes de l'Eixample i que més tard la Diputació de Barcelona la compraria per destinar-la a Universitat Industrial.²⁷ L'edifici de Sitges acabà venut, als pocs anys, a la fàbrica de calçats Tarrida, que va ser objecte d'un incendi el 1886.²⁸ És molt probable que l'edifici de la Riereta es veïés afectat per algun incendi, perquè a finals del segle xx de l'edifici només en quedaven unes restes en planta

baixa ocupades per un taller de fusteria. Les restes d'aquest edifici van ser enderrocades al voltant dels anys 90 del segle xx, amb motiu de la reforma urbanística del Raval. Actualment està qualificat pel Pla General com a zona verda.

Restes de la Fàbrica Batlló al carrer de la Riereta (Foto JAV, 1981)

AHCB Quarteró Garriga i Roca 100. 1858. Situació de la casa fàbrica Batlló a la cantonada dels carrers de Riereta i Sant Rafael.

NOTES

1 Solà, Àngels, "Joan Batlló i Barrera (1812-1892)" dins de Cabana, E "Cien empresarios catalanes", Madrid 2006. També: Mestre Campi. "Diccionari d'Història de Catalunya", Barcelona 1992.

2 Vegeu casa fàbrica Llopis-Batlló.

3 Solà, Àngels, "Joan Batlló i Barrera (1812-1892)" dins de Cabana, E "Cien empresarios catalanes", Madrid 2006.

4 Ajuntament d'Olot, Nomenclàtor: avinguda dels Batlló. Data d'aprovació: 15 de gener de 1896 i 15 de març de 1951. Classificació: Noms de personatges. Significat: En homenatge als germans Feliu (Olot, 1819-Barcelona, 1878), Jacint (Olot, 1803-1866) i Joan Batlló i Barrera (Olot, 1812-Barcelona, 1892), industrials barcelonins d'origen olotí. Canvis en el nom: Erròniament, durant molt de temps s'ha considerat dedicat a Enric Batlló i Batlló (1848-1925), filantrop.

5 Solà, Àngels, "Joan Batlló i Barrera (1812-1892)" dins de Cabana, E "Cien empresarios catalanes", Madrid 2006. També: Mestre Campi. "Diccionari d'Història de Catalunya", Barcelona 1992, pg. 71.

6 AHCB, Obreria C-90, 27 de juny de 1823, "Lista de individuos afectos al servicio personal de las obras de fortificación, por calles: calle Hospital, Joaquin, Ignacio Vallés, José, Juan Coloreu, calle San Rafael, Buenaventura Torner, Juan Torner, calle Sadurní, José Soler, calle Hospital, Salvador Juncadella, Juan Aleu, ...calle Riereta Jacinto Batlló..."

7 Solà, Àngels, "Joan Batlló i Barrera (1812-1892)" Op. Cit. pg. 71.

8 Graells, "Padrón General", 1829, Riereta 10 (antic), Jacinto Batlló, 45 telers.

9 OPEM, Oficina Española de patentes y Marcas. Archivo Histórico. Privilegio 595, "Aparato para elaborar azucar de caña, y con sus desperdicios fabricar aguardiente y ron". José Buenaventura Batlló, 14/12/1826.

10 Graell, "Padrón General...", Barcelona 1829.

11 Solà, Angels, "Joan Batlló i Barrera (1812-1892)" Op. Cit. Pg 71.

12 Vegeu casa fàbrica Llopis-Batlló del carrer del Marquès de Barberà.

13 AHCB Obreria, caixa 129, 6 de juliol de 1838, "José Antonio Llopis y Ribera... calle Marqués de Barbará, casa n. 29. construir el 3er piso...", Façana, signa José Casademunt. AHCB Obreria, caixa 129, 27 d'agost de 1838, "Jose Antonio Llopis, teniente coronel retirado...construir un entresuelo en uno de los extremos del edificio que posee...calle del Marqués de Barbará". Façana parcial, signa José Casademunt.

14 AHCB, Obreria, C-129, 27 d'agost de 1838, "Jose Antonio Llopis, teniente coronel retirado...construir un entresuelo en uno de los extremos del edificio que posee...calle del Marqués de Barbará". Façana parcial, signa José Casademunt.

15 AHCB, Obreria C-130, 8 d'abril de 1839, "José Batlló...edificar una casa fàbrica en los terrenos que posee en la calle de Riereta..." Façana, signa Narciso Nuet.

16 Josep M. Montaner cita a Narcís Nuet com a mestre d'obres acadèmic amb data de titulació el 13 de desembre de 1835, alumne de l'escola d'arquitectura de la Llotja el 1826, 1827, 1828, i el 1830, actiu a Barcelona entre 1846 i 1879. Amb les dades d'Obreria sabem, però, que des de l'any 1837 ja estava actiu. Autor de la casa Josepa Calafell (1837) i de fàbriques com la de Josep Batlló del carrer Riereta (1839), la de Pere Viure (1839) i de Pere Estruch al carrer de la Reina Amàlia (1846), i de les instal·lacions de vapors dels fabricants Juncadella del carrer de la Riereta (1846), Pere Estruch (1846), Torres i Belvey (1846?), Magí Tarruella (1848) i de la foneria La Paloma (1853).

17 AHCB, Obreria C-138, "Vapores de..."

18 AHCB, Gràfics I.G. 4022, (probablement de 1846) Fàbrica Batlló, carrer Riereta i Sant Rafael, Planta localització de les màquines, signa Francisco Daniel Molina.

19 Montaner cita Francesc Daniel Molina i Casamajó (?) com a arquitecte acadèmic, amb titulació del 15 de gener de 1843. Segons Bassegoda, Francesc Daniel Molina i Casamajó (1815-1867), va ingressar a la Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi el 3 de novembre de 1850. En matèria d'edificació va ser l'autor, de la casa Xuriguera de la Rambla de 1847, el nou Hotel de les Quatre Nacions de la Rambla, per al comerciant Baltasar Bacardí, del conjunt de la Plaça Reial, projecte del concurs de 1848 i del conjunt d'edificis del carrer de Milans de 1849. Va intervenir en matèria urbanística a la renovació de la Rambla, les alineacions de 1849, la renovació d'empedrats de 1859, el Plànol del nou Eixample de 1859 i l'obertura del carrer Princesa de 1860. Autor de reformes i vapors a diverses fàbriques a la dècada del 40, entre altres el vapor de la fàbrica de la societat Batlló Hnos., del carrer del Marquès de Barberà (1844), el vapor per la fàbrica Batlló del carrer de la Riereta (1847), i el de Bartomeu Gispert del carrer de la Riereta (1847). Col·laborà amb Josep Buxareu en l'obertura del carrer de Gravina sobre els terrenys de La Maquinista terrestre y Marítima del carrer Taller, antiga fàbrica Esparó (1864).

20 Graell, "Estadísticas...", 1850.

21 APNB, Fernando Ferran, 20-IV-1866. Citat per Tatjer, Mercè, Antoni Vilanova i Yolanda Insa, "Creixement urbà i primeres implantacions fabrils a Les Corts, 1845-1868" Barcelona Quaderns d'Història, 11 (2004).

22 "Memoria de la industria española", Madrid 1851, pag 538.

23 Anònim, "El Consultor", 1856, citat per Benet.

24 Vegeu casa fàbrica Llenas, carrer de Sant Rafael n. 29.

25 ACA (Arxiu de la Corona d'Aragó), Notarials Llo. Llibre 46, pàg. 37 (Notari Joaquim Odena). Citat per Tatjer, Mercè, Antoni Vilanova i Yolanda Insa, "Creixement urbà i primeres implantacions fabrils a Les Corts, 1845-1868".

26 Cabana i Vancells, Francesc: "Fàbriques i Empresaris, Op. Cit.

27 Carreras, Carles, "Sants", 1980.

28 "...El cinco de mayo de 1886 un incendio devoró el edificio, pero fue levantado de nuevo continuando la industria con el mismo esfuerzo del fundador su sucesor hasta que desapareció la industria en dicho edificio el año 1908". Citat de Benazet i Plana, Antoni, "Sitges industrial", a "La Ilustración Ibérica", 15 d'agost de 1923.

04. Casa fàbrica SOLER

1826

Filatura

Carrer de Sant Josep Oriol n. 4, 4 bis
Carrer de Sadurn n. 17

Edifici desaparegut

Màquines:

1 vapor de 6 CV, 7 de preparació (1850)

1.080 fusos de mule-jennies (1850)

1 màquina de tòrçer de 120 fusos (1850)

Operaris:

33 operaris (1850)

Arquitectura:

Construcció dels magatzems (1826)

Autor: Josep Nolla, mestre d'obres

Construcció de la casa fàbrica (1833)

Autor: Josep Vilar, arquitecte

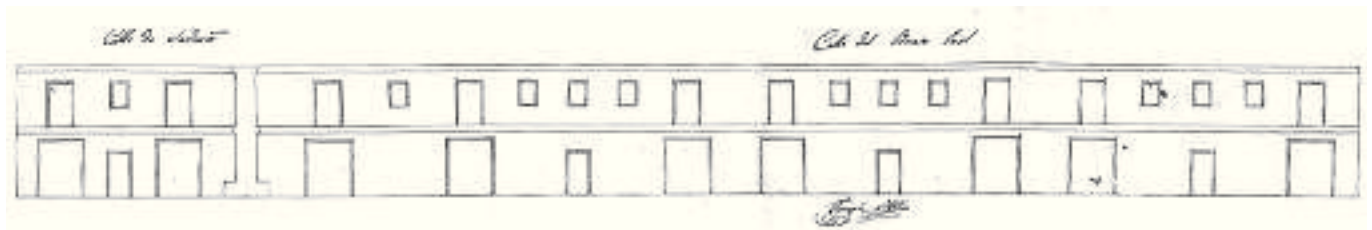
Legalització del Vapor (1846)

Autor: Josep Fontseré, mestre d'obres

Els germans **Eulogi i Antoni Soler i Casanyes**¹ (s. XVIII–s. XIX) eren uns comerciants i fabricants de filats de cotó de la primera generació del segle XIX, probablement descendents del teixidor de vels Francesc Soler que estava instal·lat en unes cases del carrer de Robador l'any 1781,² per bé que la família Soler disposà de propietats tant al Raval, com a la Ribera i al Pla de Palau. Un altre vincle familiar pot relacionar-se amb Bartomeu Soler, comerciant colonial, que era propietari de la patent de comerç de la companyia Bartolomé Soler e Hijo, activa entre el 1806 i el 1814.³

AHCB Obreria C-96, 8 de maig de 1826, "Eulogio Soler...formar almacén...calle Beato Oriol y Sadurní". Façana, signa Josep Nolla. "Eulogio Soler...formar almacén...calle Beato Oriol y Sadurní"

El 1821, els germans Soler feien edificar en un angle del carrer Obradors,⁴ una travessia del carrer Nou de Sant Francesc, un primer edifici d'apariència residencial, però que en el futur servirà als seus negocis amb les funcions de casa comercial i de casa fàbrica. Ubicada al número 12 (antic), corresponent a l'actual n. 10, estava situada en front de les antigues fàbriques d'indianes dels Rull i dels Tresserra. L'edifici va ser aixecat segons el projecte presentat a llicència pel mestre d'obres gremial Felip Ubach.

El 8 d'abril de 1826, els Soler ja eren fabricants i propietaris d'uns terrenys situats al Raval, probablement l'herència familiar de Francesc Soler, al carrer de Robador i Sant Josep Oriol (actual Beato Oriol), que es veieren afectades per l'obertura dels carrers de Sadurní, Sant Josep Oriol i el d'Espalter, operació urbanística promoguda per la família Sadurní amb data de l'any 1806,⁵ i per aquest motiu es va efectuar una reparcel·lació que donà lloc a la formalització dels nous edificis dels germans Soler. En aquest emplaçament, el 1826 els Soler hi decidiren edificar un primer magatzem de dues plantes,⁶ sota la direcció del mestre d'obres Josep Nolla.⁷

AHCB Obreria C-116, 2 de setembre de 1833, "Eulogio Soler...calle Beato Oriol y Sadurní... deseando construir hasta la altura...". Façana, signa José Vilar.

L'any 1829 els Soler eren també propietaris d'uns magatzems a prop del Port de Barcelona, al carrer de la Reial Duana i la Muralla de Mar,⁸ edifici que van fer aixecar sota la direcció del mateix mestre d'obres acadèmic, Josep Nolla. En aquestes dates, els Soler segurament ja havien heretat la seva pròpia xarxa comercial, de la qual aquests magatzems de la Muralla de Mar devien ser un punt de partida important. És també molt probable que ens estiguem referint a la nombrosa família Soler i Casanyes, Francesc, Magí, Antoni i altres germans i la mare Rita Casanyes que composaven la casa de comerç Antonio Soler y Cía., que operava a l'illa de Cuba.⁹

El Padró de Fabricants de 1829 no evidenciava encara cap activitat industrial dels Soler, però serà per poc temps. Quatre anys després, el 1833, Eulogi Soler va fer aixecar una casa fàbrica al mateix terreny de la seva propietat al carrer de Sant Josep Oriol,¹⁰ dissenyada per l'arquitecte de la Real Academia de San Fernando, Josep Vilar.¹¹

L'edifici era en realitat una remunta de quatre plantes sobre l'anteriorment existent. Constava de 6 plan-

tes i 100 balconcs o finestres compresos entre els carrers de Sadurní i Sant Josep Oriol. Tenia una tipologia, més adient a una edificació destinada a habitatges, sinó fóra perquè disposem de dades de l'Arxiu de Gràfics, més tardanes, que com veurem evidencien que es tractava en realitat d'un edifici d'ús eminentment industrial, malgrat que la forma de la parcel·la impossibilités l'existència de cap pati de maniobra. El 1840, Eulogi Soler començava també a aixecar un nou edifici al barri de Palau, entre els carrers de Castaños i de la Marquesa¹², signant l'arquitecte Vila, és a dir a Joan Vila i Gelu¹³.

Els negocis ultramarins devien anar prou bé perquè en plena represa industrial dels anys 40 Antoni Soler i Cia. va fer aixecar una nova fàbrica de vapor al carrer Obradors número 9 (antic, actual carrer de Rull)¹⁴ probablement per complementar l'edifici existent de 1821. Era la mateixa casa del comerç de Cuba, Antonio Soler i Cia., que figurava el 1844 com a empresa titular de la filatura de cotó del carrer dels Obradors de Barcelona, equipada amb una màquina de vapor de 8 CV de potència, inclosa en la relació de *Máquinas de vapor instaladas en la industria algodonera en el distrito de Barcelona (1833-1844)*, elaborada per Olivier Raveaux.¹⁵ La societat Antonio Soler y Cia. havia fet el 1845 una inversió valorada en 16.000 duros, per la qual cosa ja es podia qualificar d'una empresa de dimensió mitjana.¹⁶

L'any 1846 la casa fàbrica del carrer Sant Josep Oriol es trobava relacionada en els llistats de l'Ajuntament de Barcelona, en aplicació de l'Edicte d'Obreria del 10 d'abril de 1846, que havien de procedir a la legalització de les màquines de vapor,¹⁷ per la qual cosa Eulogi Soler va presentar el mateix any els documents de legalització del vapor que, suposem, ja tenien instal·lat de forma precària a la fàbrica del carrer Sant Josep Oriol, amb un emplaçament enclavat dins del mateix edifici, segons els plànols de planta i alçat,¹⁸ signats per Josep Fontserè.¹⁹

Els intents d'Eulogi Soler per iniciar-se en la vaporització de la fàbrica, amb la llicència de 1846 sembla que no van prosperar, donat que l'edifici no disposava d'espai exterior de parcel·la o ni cap pati de maniobra de la fàbrica. La proposta de Fontserè de col·locar, màquines, calderes i xemeneia a l'interior de l'edifici, travessant totes les plantes, no podia ser acceptat per l'Ajuntament, ja que no complia unes condicions mínimes de seguretat establertes a l'Edicte.

Per altres documents posteriors sabem que els germans Eulogi i Antoni Soler que el 15 de juliol de 1846 havien sol·licitat una llicència per instal·lar un vapor al carrer de Sant Josep Oriol.²⁰ Però segons les dades d'aquesta llicència, sabem també que els germans Soler eren propietaris de terrenys i de la fàbrica coneguda amb el nom de La Paloma,²¹ situada entre els carrers de la Paloma, del Tigre i de Sant Vicenç (abans Ciervo).

El 1847 Antoni Soler figurava en el Llistat d'Electors de la ciutat de Barcelona, amb domicili a la botiga del carrer Obradors número 18.²² L'evolució d'Eulogi i Antoni Soler surt reflectida també en l'Estadística de fàbriques de 1850,²³ actuant com a Antonio Soler, amb màquina de vapor de 6 CV, 7 màquines de preparació, 1.080 fusos de *mule-jennies*, una màquina de torçar de 120 fusos i 33 operaris (possiblement a St. Josep Oriol);

i màquina de vapor de 10 CV, 7 màquines de preparació, 1.440 fusos de *mule-jennies*, una màquina de torçar de 120 fusos i 36 operaris (possiblement al carrer Obradors).

Però tal vegada continuaren actuant com a casa de comerç amb Cuba mantenint la petita fàbrica de filats de cotó del carrer Obradors. La fàbrica del carrer Sant Josep Oriol, deixà de tenir l'activitat industrial, probablement a conseqüència dels requeriments de l'Edicte de 1846, i l'any 1853 ja s'havia produït la venda de les tres fàbriques, la d'Obradors, la de Sant Josep Oriol i La Paloma, als industrials Llorenç Gayol i Josep Salvador,²⁴ que continuaren l'activitat, amb el posterior lloguer de l'espai industrial a altres fabricants. Antonio Soler i Cia. continuà activa, desplaçant-se a una altra fàbrica de lloguer del carrer de la Reina Amàlia número 22,²⁵ la casa fàbrica Torner.²⁶

La casa fàbrica Soler del carrer Obradors (actual carrer Rull número 9), edifici construït el 1821, i vaporitzat el 1844, aviat devia quedar obsolet. Va tenir una vida útil d'uns 35 anys, però va ser enderrocat durant la segona meitat de la dècada de 1850 i substituït per una casa i baixos comercials, segons els patrons classicistes de les dècades següents. Aquesta substitució, auspiciada per la societat Vilaró i Cia., devia ser la causa de la llicència d'obres presentada per aquesta companyia l'any 1851.²⁷

L'edifici dissenyat per Josep Vilar, pels germans Soler del carrer de Sant Josep Oriol, era una tipologia de casa fàbrica, sobre una parcel·la llarga i estreta, amb una longitud de 51 metres i una amplada de 6. Es tractava d'un edifici compacte i molt estret, sense pati de parcel·la ni pati de maniobra. Estava format per un cos de casa de 10 metres d'amplada al carrer de Sadurní, i el cos de "quadres" de 6 metres d'amplada i 6 pisos d'alçada al carrer de Sant Josep Oriol. L'edict de 1846 probablement no devia haver impedit totalment el funcionament de la fàbrica, que com hem vist a les Estadístiques de 1850, Antonio Soler disposava de 6 CV, 7 màquines de preparació, 1.080 fusos de *mule-jennies*, una màquina de torçar de 120 fusos i 33 operaris.

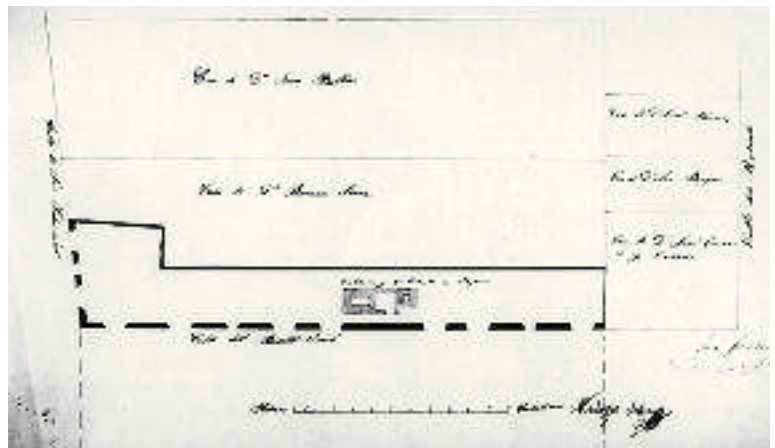
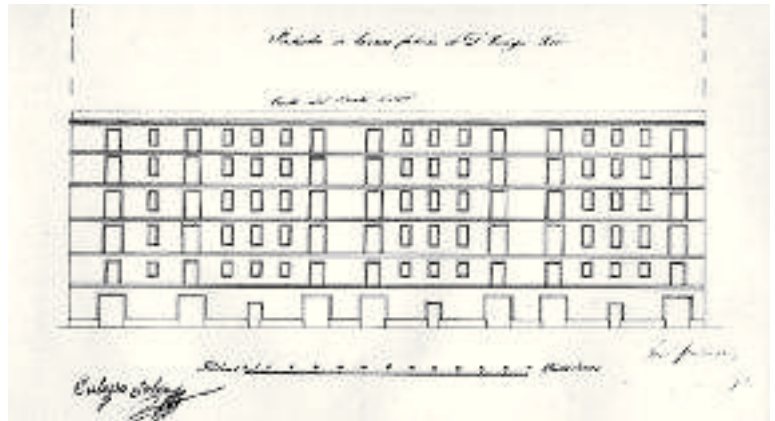
La forma de la façana denotava un mecanisme de composició habitual a l'època, franges horitzontals que unien una composició en tres grups de balcons i finestres. Com era habitual els mecanismes de composició es presten a la confusió, no hi ha una diferenciació clara entre la casa i la fàbrica, si més no, aquesta voluntat de no diferenciar els usos, una típica característica del neoclassicisme, d'altra banda potser permetia un grau més gran de flexibilitat de l'espai. Aquesta característica compositiva de "contenedor" va permetre que en una data indeterminada, potser a partir del impediments per instal·lar les màquines de vapor, l'edifici fos reutilitzat per a habitatges, sense grans dificultats. Aquest edifici, els anys noranta del segle XX, va ser enderrocat perquè estava afectat per la reforma urbanística del barri Raval.

NOTES

1 El segon cognom és una hipòtesi, d'acord amb les dades aportades per Rodrigo y Alharilla, Matrin, "Indians a Catalunya: Capitals cubans en l'economia catalana", Fundació Noguera, Barcelona 2007.

2 AHCB, Obreria, Caixa 40, 26 d'octubre de 1781, "Fco Soler, velero de cabo...dueño y poseedor de unas casas...calle Rovadó, n. 62 y 63...recomponer". Sense plànol.

3 1806. Lletre de canvi lliurada a Barcelona de Bartolomé Soler e Hijo sobre Ramon Macaya de Cartagena d'Indies. Citat de Nadal, J. "Història Econòmica de la Catalunya Contemporània", Vol I, Barcelona 1994. Pg. 115./ AHCB 1-002/CCAM, 12/1L.IX Diversos de sanitat: Petició de Bartomeu Soler, de baixa per l'any 1814, de la Patent de Comerç 13.01.1814.

4 Vegeu casa fàbrica Soler a Artigues, Jaume, Mas, Francesc; "Registre de Fàbriques: La Ribera de Barcelona. 2012. Volum III Període 1808-1856. Inèdit.

5 AHCB Acords, juliol de 1806. Plànol d'alineacions dels futurs carrers de Sadurní, Sant Josep Oriol i el d'Espalter amb data de l'any 1806. "Todo el terreno terminado por las letras A es propio de los Sres D. Felipe y D. José Ignacio de Sadurní y Mercader Padre e Hijo; y el comprendido entre las letras B, pertenece a D Joaquin Espalter y Rosás", signa l'arquitecte Francesc Renart i Closes.

6 AHCB, Obreria, caixa 96, 8 d'abril de 1826, "Eulogio Soler (fabricant)...edificar almacén... calle Beato Oriol... calle Sadurní...", Façana, signa Joseph Nolla.

7 Josep Nolla i Cortés, mestre d'obres. Segons Muntaner, era l'oncle del mestre d'obres acadèmic Josep Nolla i Anglada. Treballà en la continuació de les obres del Cementiri del Poble Nou, obra d'Antoni Ginesi, i va rebre diversos encàrrecs de reconeguts fabricants, Josep Rovira i Poch (1825), Ramon Bonaplata (1826 i 1827) i Eulogi Soler (1826 i 1829).

8 AHCB Obreria C-102, 5 de gener de 1829, "Eulogio Soler... calle de la Real Aduana y la nueva Muralla de Mar, formar paredes" planta baixa. Façana, signa Josep Nolla.

9 Rodrigo y Alharilla, Matrin, "Indians a Catalunya: Capitals cubans en l'economia catalana", Fundació Noguera, Barcelona 2007.

10 AHCB, Obreria C-116, 2 de setembre de 1833, "Fachada de la casa que pretende construir Eulogio Soler en las calles del B. Oriol y Sadurní, la cual se halla construida hasta la línea A.B.", signa José Vilar.

11 Josep Vilar i Roca (1802 - 1879), arquitecte acadèmic, procedent d'una família de fusters. Estudiant a la Llotja els anys 1820-1823 i 1826-1829. Va obtenir un dels primers premis docents pel curs 1824-25, conjuntament amb Josep Buixareu i Francesc d'Asís Soler, atorgats per la Junta de Comerç. Desplaçat a Madrid, obtingué el títol d'arquitecte acadèmic per la Real Academia de San Fernando, el 14 de març de 1830. D'aquesta manera aprovaren a Madrid, el 1830, els primers alumnes catalans preparats exclusivament a l'Escola de la Llotja: els arquitectes Josep Buxareu, Josep Casademunt, Josep Vilar i Francesc Vila; i el mestre d'obres Josep Nolla. Va ser l'autor de la reforma de la fàbrica d'indianes Bertran (1832 i 1833), de la fàbrica d'Eulogi Soler del carrer de Sadurní (1833), de la casa Amat de la Plaça Santa Anna (1836), de la del comerciant Miquel Elias (1838), de la de Joan Llenas del carrer de Sant Rafael (1839) i la instal·lació d'una màquina de vapor (1846), com a soci de la companyia cotonera Arnau, Vilar y Ribas del carrer del Cid. Segurament, com a arquitecte i

AHCB Gràfics I.G. 3676, 1846, Plànols de façana i planta que formaven part de la llicència per a la instal·lació d'una màquina de vapor. "Facha de la casa fàbrica de D. Eulogio Soler", sense data, signa Josep Fonteseré.

soci de la companyia va ser l'autor de la fàbrica de nova planta de la fàbrica Arnau, Vilar y Ribas del carrer del Cid (1846) i els expedients de legalització de les màquines de vapor de la mateixa (1846).

12 AHCB Obreria, caixa 134, 11 d'abril de 1840, "Eulogio Soler (fabricant)... edificar... calle Castaños y de la Marquesa...", Façana, signa Vila.

13 Joan Vila i Geliu, amb títol de 27 de setembre de 1833, actiu a Barcelona. Joan Vila devia ser mestre d'obres perquè, el 1821, ja figura al Registre d'Obreria una llicència per reformar la casa i fàbrica de Josefa Mornau al carrer del Marquès de Barberà. Un dels arquitectes acadèmics que més varen contribuir en la construcció de fàbriques, amb encàrrecs de fabricants com Jeroni Juncadella amb fàbrica a la Plaça de Sant Pere (1836) va ser autor d'edificis de nova planta, com la fàbrica de tèxtils de Salvador Sagrera del carrer de la Reina Amàlia (1838), la de Pablo Muntadas y Hnos. del carrer de la Riereta (1839), una nova casa dels fabricants Sagrera (1840), d'Eulogi Soler (1840), la fàbrica de La España Industrial del carrer de Santa Elena (1847) i la que devia ser una de les últimes obres, el gran complex industrial de La España Industrial de Sants (1847-1853), una de les obres més modernes i funcionals de l'època.

14 AHCB, Obreria, C- 140, 25 d'abril de 1851, llicència de Vilaró i Cia, per la nova construcció d'una fàbrica de vapor al carrer Obradors número 9. "La Sociedad Vilaró y Compañía... que necesita justificar que V.E. en el año 1843, concedió a Antonio Soler y Cia el correspondiente permiso para construir una fábrica de vapor en el n. 9 de la calle Obradors...". Signa Vilaró i Cia. Sense plànol.

15 Raveaux, Olivier, "Los fabricantes de algodón de Barcelona (1833-1844). Estrategias empresariales en la modernización de un distrito industrial", UMR Telemme, Aix-en-provence, Revista de Historia Industrial, N. 28. Año XIV. 2005. 2.

16 Raveaux, Olivier, "Los fabricantes de algodón de Barcelona (1833-1844)...", op. cit.

17 AHCB, Obreria C-138. "Vapores de..."

18 AHCB, Gràfics I.G. 3676, 1846 "Fachada de la casa fábrica de D. Eulogio Soler", signa José Fontserè, AHCB, Gràfics I.G. 3677, 1846, Planta localització de la màquina de vapor, signa José Fontserè,

19 Estem parlant de Josep Fontserè i Domènech (1799-1870), amb títol d'arquitecte acadèmic del 1833, actiu a Barcelona i pare del mestre d'obres Josep Fontserè i Mestre.

20 AMCB, 1430-B, 7 de novembre de 1853, "...Lorenzo Gayol y José Salvador son propietarios de dos fábricas que con anterioridad pertenecieron a Eulogio i Antonio Soler sitios en la calle Obrador y Beato Oriol con permisos de 16 de mayo de 1843 y 15 de julio de 1846...".

21 Vegeu la fàbrica La Paloma.

22 Fuster Sobrepere, Joan, "Barcelona a la Dècada Moderada (1843-1854) El projecte industrialista en la construcció de l'estat centralista" Tesi doctoral, UPF Barcelona, setembre 2004.

23 Graells, "Estadística de 1850".

24 AMCB, 1430-B, 7 de novembre de 1853, "...Lorenzo Gayol y José Salvador son propietarios de dos fábricas que con anterioridad pertenecieron a Eulogio i Antonio Soler sitios en la calle Obrador y Beato Oriol con permisos de 16 de mayo de 1843 y 15 de julio de 1846. Decean en la actualidad refundir ambos permisos en la instalación de una máquina de vapor de 40 CV en la fábrica La Paloma que también pertenecía a los Hnos. Soler...", Planta, signa Narcís Nuet. Per més detalls, vegeu: Fàbrica La Paloma.

25 Anònim, "El Consultor", Barcelona 1857. "Antonio Soler y Cia.", fàbrica de hilados, calle de Amàlia 22.

26 Vegeu casa fàbrica Torner, carrer de la Reina Amàlia 22.

27 AHCB, Obreria, C- 140, 25 d'abril de 1851, llicència de Vilaró i Cia, per la nova construcció d'una fàbrica de vapor al carrer Obradors número 9. "La Sociedad Vilaró y Compañía... que necesita justificar que V.E. en el año 1843, concedió a Antonio Soler y Cia el correspondiente permiso para construir una fábrica de vapor en el n. 9 de la calle Obradors...". signa Vilaró i Cia. Sense plànol.

05. Casa fàbrica LLENAS

1827

Filats i tints d'estam i cotó

Carrer de Sadurní n. 11

Carrer de Robador n. 28

Edifici desaparegut

Màquines:

1 vogi (Llenas, abans de 1847)

1 vapor de 3 CV (Llenas, 1847)

8 telers senzills, 45 compostos (Casas, 1850)

Operaris:

96 operaris (Casas, 1850)

Arquitectura:

Construcció de la Quadra (1827, Sadurní)

Autor: Josep Pedrerol, mestre d'obres

Ampliació de la casa (1830, Sadurní)

Autor: Josep Pedrerol, mestre d'obres

Ampliació de la casa (1835, Sadurní)

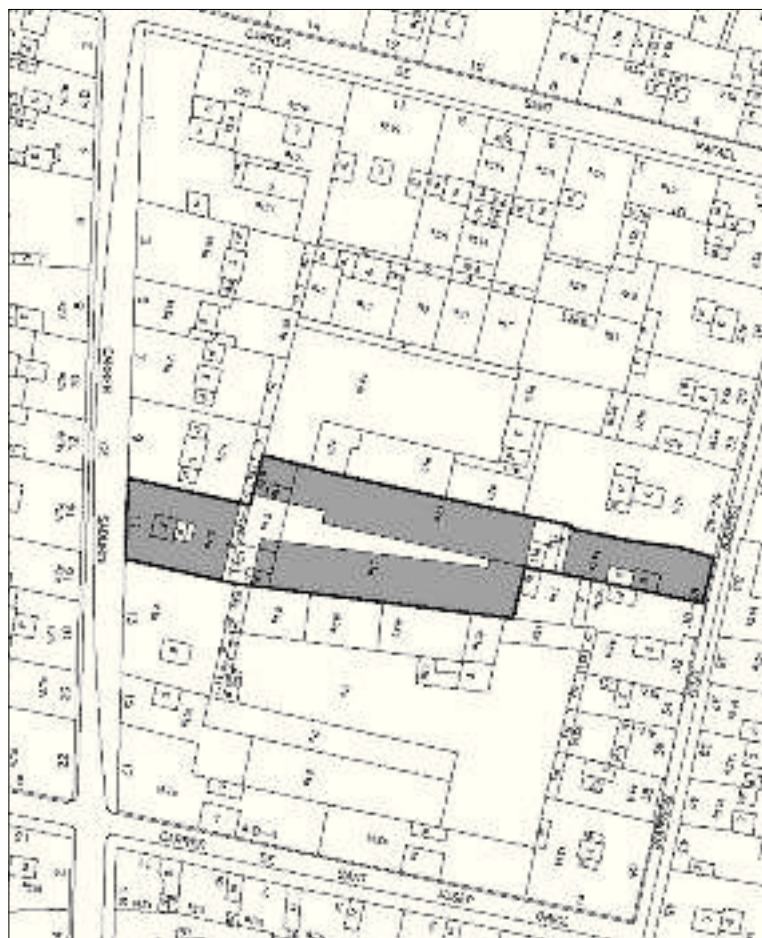
Autor: Francesc Ubach, mestre d'obres

Ampliació de la casa (1838, Cadena)

Autor: Esteva Bosch i Gironella, mestre d'obres

Instal·lació de vapor (1847)

Autor: Josep Fontserè, mestre d'obres

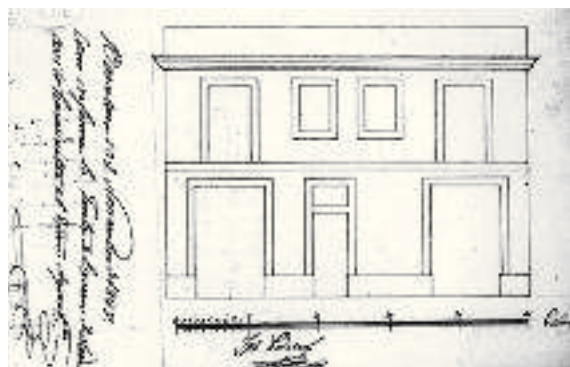

Els germans Llenas eren una família vinculada al gremi de tintorers de Barcelona que van fer el pas de la menestralia al sistema de fàbrica, per via del comerç colonial. El 1769 un **Josep Llenas** (Arenys de Mar, s. XVIII – ? 1783) era mestre de navegació en el lliure comerç de la ruta de Barlovento entre la Corunya i l'Havana, al front de la saetia catalana Nostra Senyora dels Desemparats.¹ Navegà per ordre de la Reial Companyia de Comerç de Barcelona a les Índies, des de Barcelona a Cadis i a Cumanà del 1779 fins al 1781, quan va ser apresada per corsaris anglesos.

Els Llenas originàriament constituïen una nombrosa família d'Arenys de Mar dedicada al comerç colonial. L'any 1757 un Francesc Llenas era patró del pinque Nostra Senyora de la Pietat, que reallitzava travessies entre el 1779 fins el 1792, Ramon Llenas el 1784 i d'un tercer Francesc Llenas el 1804.² Un membre d'aquesta família, Joan Josep Llenas i Baralt³ es va establir a principis del segle XIX a la ciutat de Santiago de los Caballeros a l'illa de Sant Domingo, l'actual República Dominicana.

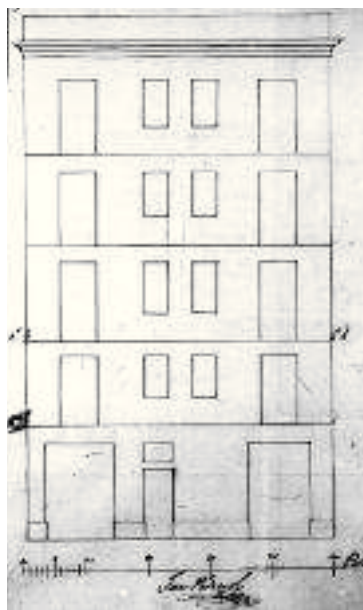
La branca de la família Llenas establerta a Barcelona a principis del segle XIX estava formada per la vídua **Margarida Llenas** (s. XVIII - s. XIX) i els dos fills **Joan i Francesc Llenas i Codina** (s. XVIII - s. XIX), d'ofici filadors i tintorers, que seran els futurs components de la companyia comercial Llenas Hnos. destinada a la fabricació de fils de colors.

Els Llenas s'establiren al Raval de Barcelona, en diverses localitzacions. Al carrer de la Cadena s'establí en Joan Llenas, exercint de mestre tintorer on es va fer edificar una casa amb llicència del 17 de març de 1827,⁴ sota la direcció del mestre d'obres Miquel Bosch i Camps.⁵ Però la primera notícia documentada de l'establiment d'una fàbrica de la família Llenas la trobem amb la sol·licitud de llicència de construcció d'una "quadra", per a la vídua Margarida Llenas, el 13 de novembre de 1827,⁶ al carrer de Sadurní número 11, carrer obert feia anys per la família Sadurní,⁷ amb un projecte del mestre de cases Josep Pedrerol.⁸ Aquesta denominació de "quadra" utilitzada en els documents administratius fa referència sens dubte a un edifici de tipologia industrial. L'edifici, però, era de format petit, molt modest de pretensions i constava només de dues simples plantes que en el futur s'aniran ampliant; era en definitiva una "unitat mínima de producció" o fàbrica de fase del tèxtil.

AHCB, Obreria C-99, 8 de novembre de 1827, "...Margarita Llenas (Llenas), en el que pide edificar una quadra con un piso encima en el terreno que posee en esta ciudad y calle de Sadurní...", Façana, signa José Pedrerol.
Vegeu casa fàbrica Espalter.

Dos anys després, probablement continuaren treballant amb l'activitat dels tints, donat que no figuraven al Padró general de fabricants de filats i teixits de 1829. El 18 d'agost de 1830, l'hereu i propietari Francesc Lle-

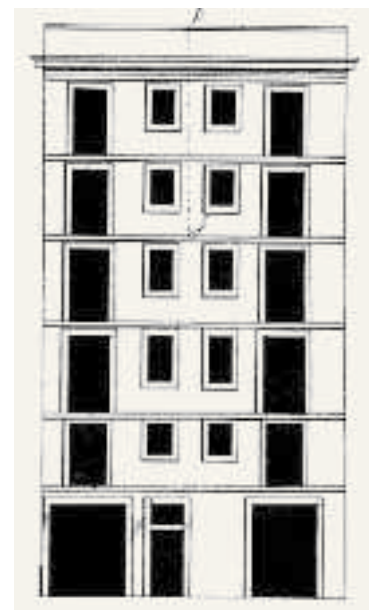

AHCB, Obreria C-107, 18 d'agost de 1830, "...Francisco Llenas poseedor de la casa n. 19 (11?) de la calle de Sadurní...acabar la casa...", Façana, signa J. Pedrerol.

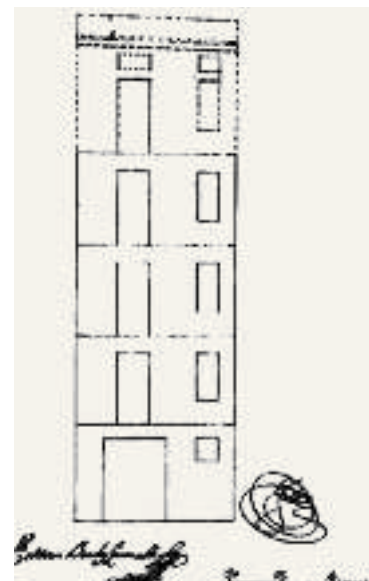
nas i Codina sol·licità fer una remunta de tres plantes més, al carrer de Sadurní número 19 (actual 11).⁹ Va fer l'encàrrec al mateix mestre de cases, Josep Pedrerol i Carbonell. L'any 1835, les obres d'ampliació de l'edifici varen continuar impulsades també pel seu germà, el mestre tintorer Francesc Llenas i Codina,¹⁰ aquest cop sota la direcció del mestre d'obres acadèmic, Francesc Ubach.¹¹ Es tractava d'una casa, ara al número 21 (antic), de sis plantes d'alçada i una "quadra" interior, equipada amb màquines de filar i una fàbrica de tintats de llanes i cotons, on hi havia, com veurem també, una sínia que alimentava l'aigua destinada als tints, amb un motor "vogi", mogut per cavalleries.

El seu germà, Joan Llenas i Codina, figurava com a propietari d'una casa al carrer de la Cadena. El 1838 li va fer aixecar una remunta d'una planta,¹² sota la direcció d'Esteve Bosch i Gironella¹³ i li afegí un badalot.¹⁴ Es va establir també al número 29 del carrer de Sant Rafael amb la construcció d'una nova casa amb la llicència obtinguda el 4 de juliol 1839,¹⁵ sota la direcció de l'arquitecte acadèmic Josep Vilar. En realitat es tractava també de la construcció d'una fàbrica de petit format que amb el temps passà a ocupar la fàbrica veïna dels Batlló al carrer de la Riereta n. 19,¹⁶ amb un establiment de tints, sota la firma de la companyia Llenas Hnos.¹⁷

L'edifici del n. 29 del carrer de Sant Rafael tenia una parcel·la de 20 metres d'amplada, i estava format per una casa d'11 metres de façana i cinc plantes d'alçada i uns baixos a la resta de la parcel·la, organitzats al voltant d'un pati, on s'hi pretenia col·locar la màquina de vapor i les calderes. L'any 1846, l'empresa figurava als llistats municipals per l'aplicació de l'Edicte que regulava la instal·lació de màquines de vapor,¹⁸ pel vapor que tenia instal·lat a la fàbrica del carrer de Sant Rafael.¹⁹

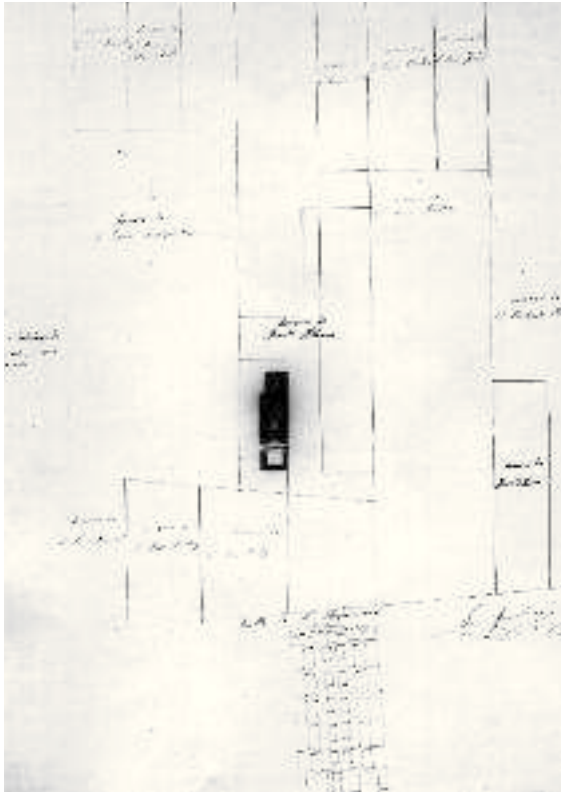
AHCB, Obreria C-121, 13 d'abril de 1835, "...Fco Llenas y Codina, maestro tintorero,...construir dos pisos...", Façana, signa Fco. Ubach

AHCB Obreria C-129, setembre de 1838, "Juan Llenas...levantar un piso...hasta los 95 palmos...calle Cadena". Façana, signa Estevan Bosch y Gironella.

AHCB, Gràfics I.G. 4009, 4 de desembre de 1847, Francisco Llenas “...màquina de vapor que se ha proyectado de 3 caballos mediana presión para substituir las caballerías para motor vulgar Bogit, que sacan agua de la noria...” sol·licitud d’instal·lació d’una màquina de vapor de 3 CV, planta i alçat, signa José Fontserè.

En canvi, la que ara ens ocupa del carrer Sant Sadurní era més antiga, hi treballava utilitzant la força motriu d’un “vogi” de cavalleries. El 1847 va sol·licitar la substitució del “vogi” per una màquina de vapor de 3 CV de potència,²⁰ per extreure l’aigua, per a la qual cosa es varen presentar els plànols de planta i alçat de la casa fàbrica,²¹ signats per l’arquitecte Josep Fontserè.²² Aquest document en planta ha permès la seva localització en el parcel·lari de la ciutat, als carrers de Sadurní número 11 i Robador número 28.

El 24 de desembre de 1847, Francesc Llenas va sol·licitar també el trasllat de la fàbrica de tints del carrer de Sadurní n. 15 (actual 11?), a una altra fàbrica contigua, també de la seva propietat, situada al carrer de Robador número 33 (actual 28). En conclusió, la fàbrica del carrer Sadurní, situada sobre una parcel·la que comu-

nicava els carrers de Robador i Sadurní, en una illa de cases on es concentraven diverses indústries com la fàbrica Busqueta i d’altres implantades a partir dels anys 20 del segle XIX, tenia una tipologia comuna de casa fàbrica, amb dos fronts de casa a cada carrer i unes “quadres” a l’interior de 6 metres de tramada. L’estructura devia ser tradicional, de murs i bigues de fusta. La fàbrica era en definitiva una “unitat mínima de producció”, molt comuna a l’inici de la mecanització, i construïda l’any 1827 a partir de la represa econòmica d’aquells anys.

En l’aspecte polític, durant la Dècada Moderada, els Llenas disfrutaren d’una curta experiència política en el bàndol moderat. Joan Llenas va presentar-se a les eleccions municipals de l’1, 2 i 3 de novembre de 1847, censat a les botigues del carrer de Robador número 33 i carrer de Sant Rafael número 14; va obtenir un resultat molt discret, i per aquesta raó sembla que no participà en cap govern de la ciutat.²³

En l’aspecte econòmic, els Llenas devien fer fortuna ja que descendents seus es consolidaren com a família propietària de terres amb l’adquisició de l’heretat de Can Cavaller,²⁴ un mas del municipi de les Corts, amb 67.011 m² de superfície, compra efectuada en pública subhasta per valor de 17.000 lliures per un **Francesc Llenas i Duran** (s. XIX),²⁵ el mes d’octubre de 1846, heretat que va ser posteriorment incrementada amb l’adquisició de 34.275,36 m² més. Conegut amb el nom de “La Masia”,²⁶ l’edifici principal era un casal rectangular de tres cossos i constava a més d’una capella, una era, un forn i una horta amb sínia. El 1877 passà a ser propietat de la Diputació de Barcelona per instal·lar-hi la Casa de Maternitat i Expòsits el 1883.²⁷

Interior d’illa entre els carrers de Robador i Sadurní, ocupat amb “quadres” i altres fàbriques no identificades (Foto JAV, 1992)

AHCB Gràfics, Plànol de Barcelona de Miquel Garriga i Roca, 1858, Fragment del Quarteró Garriga n. 95. Podem apreciar-se les posicions de les fàbriques de Jaume Busqueta, de Llenas i d’altres no identificades, entre els carrers de Robador i Sadurní.

A partir de 1850 la fàbrica Llenas del carrer de Sadurní sembla que va ser ocupada per **Pere Casas i Llobet** (s. XIX), fabricant de teixits de colors, amb 8 telers senzills, 45 compostos i 96 operaris.²⁸ La fàbrica de tints del carrer Robador perdurà més enllà de 1856, sota la raó social de Francisco Llenas y Codina. De l’empresa Juan Llenas del carrer de Sant Rafael, es detecta una continuïtat més enllà dels anys 50, encara que a partir d’aquests anys ja ocupava la casa fàbrica Batlló del carrer Riereta número 19 sota la firma de la societat Llenas Hnos. i dedicat igualment a l’especialitat dels tints.²⁹

L’empresa Llenas Hnos. també perdurà, més enllà de 1876, quan va ser objecte d’un conflicte laboral amb l’acomiadament dels treballadors tintorers.³⁰ Encara, cap a l’any 1869 existia l’edificació del carrer Sant Rafael,³¹ però a principis del segle XXI, la casa va ser enderrocada ja que estava afectada per la reforma urbanística del Raval.

NOTES

1 Josep Llenas, mestre de la saeta "N^a S^a dels Desamparados", La Co-ruña 1/9/1769–la Habana, "Expediciones catalanas de Comercio Libre de Barlovento (1766-1773)", citat per Oliva Melgar, José M., "El Comercio colonial de Cataluña en la época de Carlos III, del sistema de puerto único al comercio libre. Apuntes y debates". II Congrés d'Història moderna de Catalunya, Barcelona, 1988, vol. I, pp. 447-468.

2 Oliva Melgar, José María, "Catalunya y el comercio privilegiado con América en el siglo XVIII, la Real Compañía de Comercio de Barcelona a Indias", U.B. 1987. També: Delgado, J.M. "La flota catalana..."

3 Instituto Dominicano de Genalogia: González Hernández, Julio Amable, "La família Llenas": Primer resident a l'illa de Santo Domingo: Juan José Llenas Baralt (Arenys de Mar 1806 – Santiago de los Caballeros 1855).

4 AHCB, Obreria C-98, 17 de març de 1827, "...Juan Llenas, maestro tintorero, pide construir una casa en el patio que posee en esta ciudad y la calle de la Cadena con arreglo al perfil que presenta...", Façana, signa Miguel Bosch y Camps.

5 Del mestre d'obres Miquel Bosch i Camps, disposem de poques dades. Va treballar per a diversos fabricants, aixecant les fàbriques de Joan Llenas (1827) i la d'Ignasi Girona (1831). El 1834 era membre de la Confraria de mestres de cases i molers.

6 AHCB, Obreria C-99, 8 de novembre de 1827, "...Margarita Llenas (Llenas), en el que pide edificar una quadra con un piso encima en el terreno que posee en esta ciudad y calle de Sadurni...", Façana, signa José Pedrerol.

7 Vegeu casa fàbrica Espalter.

8 Josep Pedrerol i Carbonell, era mestre paleta. Arranz no dona gaires notícies de Josep Pedrerol. Era fill d'Andreu Pedrerol, paleta i va continuar l'ofici del pare. Josep Pedrerol i Carbonell, va ser autor de diverses fàbriques del sector del Raval, la de Margarita Llenas i Francesc Llenas del carrer de Sadurní (1827-1830), la fàbrica de blanqueig de Domènec Soley del carrer de la Cera (1828), la dels fabricants de teixits Antoni Olivé del carrer Cadena (1828), Francesc Colondra del carrer de Sant Antoni (1829), la casa de Francesc d'Asís Barnadas del carrer del Tragí (1829), la casa fàbrica de Marià Borrell i Miralpeix (1830) i la fàbrica de productes químics de Jaume Torres i Belvey del carrer de la reina Amàlia (1833).

9 AHCB, Obreria C-107, 18 d'agost de 1830, "...Francisco Llenas poseedor de la casa n. 19 (11?) de la calle de Sadurni...acabar la casa...", Façana, signa J. Pedrerol.

10 AHCB, Obreria C-121, 13 d'abril de 1835, "...Fco Llenas y Codina, maestro tintorero,...construir dos pisos...", Façana, signa Fco. Ubach. "...Fco Llenas, propietario de la casa n. 21, calle de Sadurni, que en el año 27 inició otra casa llegando hasta el entresuelo y en 1830 levantó 1º y 2º, haciendo reparaciones en el tercero y cuarto hasta la mayor elevación que permiten las ordenanzas...solicita el último piso que ya tiene construido...que servirá para estender las manufacturas de su oficio de tintorero".

11 Montaner i Bassegoda citen el mestre d'obres Francesc Ubach, amb títol de mestre d'obres acadèmic del 28 de gener de 1823. No consta en la relació d'alumnes de l'Escola de la Llotja, ressenyada per Montaner, per tant cal pensar que els estudis acadèmics els va realitzar en una altra Acadèmia anterior a les Classes d'Antoni Celles.

12 AHCB Obreria C-129, setembre de 1838, "Juan Llenas...levantar un piso...hasta los 95 palmos...calle Cadena". Façana, signa Estevan Bosch y Gironella.

13 Esteve Bosch i Gironella, mestre d'obres. Disposem de molt poques dades sobre aquest mestre que no és citat ni per Arranz ni per Montaner. Probablement formà part de la reputada família de mestres d'obres Bosch i Quer i treballà pels fabricants Ignasi Girona (1833) i Joan Llenas (1838).

14 AHCB Obreria C-129, 20 d'octubre de 1838, "Juan Llenas, tintorero...levantar el tragaluz, vulgo badalot...calle Cadena". Sense plànol.

15 AHCB, Obreria C-131, 4 de juliol de 1839, "...construir una casa en el terreno que posee en la calle de S. Rafael...", Façana, signa José Villar.

16 Vegeu casa fàbrica Batlló del carrer de Sant Rafael.

17 Anònim, "El Consultor", Barcelona 1857.

18 AHCB, Obreria C-138, 1846, "...Vapores de... Juan Llenas, Rafael"

19 Vegeu casa fàbrica Llenas, carrer de Sant Rafael.

20 AHCB, Obreria C-138, 24 de desembre de 1847, "...Francisco Llenas y Codina, calle Sadurni n. 15 (també propietari del n. 33 del carrer de Robador)...casa edificada hace muchos años... fàbrica con máquinas de hilar y un tinte de estambres y algodones, que traspasa a la

citada calle de Robador 33...máquina de vapor que ha proyectado de 3 CV, mediana presión, para sustituir las caballerías para motor vulgar Bogit que sacan agua de la noria, para servicio del tinte...". AHCB Obreria C-138, 4 de diciembre de 1847, "Fca Llenas y Codina...calle Robadors n. 33...acompaña el plano de un terreno que posee en la calle Sadurni n. 15". No hi ha el plànol. Probablement és la llicència corresponent al plànol dipositat a l'Arxiu de Gràfics I.G. 4009, amb la mateixa data.

21 AHCB, Gràfics I.G. 4009, 4 de desembre de 1847, Francisco Llenas "...máquina de vapor que se ha proyectado de 3 caballos mediana presión para substituir las caballerías para motor vulgar vogit, que sacan agua de la noria..." sol·licitud d'instal·lació d'una màquina de vapor de 3 CV, planta i alçat, signa Josep Fontserè.

22 Josep Fontserè i Domènech (1799-1870), arquitecte acadèmic. Montaner cita Josep Fontserè, amb títol d'arquitecte acadèmic del 1833, actiu a Barcelona. Pare de Josep Fontserè i Mestres. Citat el 1837 com a professor d'arquitectura per a la creació de companyies de bombers. Va tenir una extensa activitat professional, acumulant nombroses intervencions en temes industrials. Algunes fonts el citen com a autor de la primera Plaça de Braus de Barcelona, construïda el 1834. Va ser l'autor la reforma de la fàbrica de Jaume Busqueta (1833), i de la fàbrica de nova planta de Francesc Saldas al carrer de la Reina Amàlia (1839) i la seva instal·lació del vapor (1844). La mateixa dècada de 1840 va ser responsable de nombroses instal·lacions de noves màquines de vapor. En aquest terreny, va intervenir per ordre del fabricant Eulogi Soler del carrer del Beat Oriol (1846), Salvador Roig (1846), les filatures de Nicolau Tous del carrer de la Riereta (1847) i de Francesc Llenas del carrer de Sadurní (1847) i la de teixits de Jaume Aleu del carrer de Carretes (1847). Altres notes biogràfiques citen Josep Fontserè i Domènech, que exercia d'arquitecte municipal de Barcelona, i que fou nomenat director de l'enderrocament de les muralles de Barcelona el 1854.

23 Llistat d'Electors de Barcelona: Juan Llenas, carrer Robador 33, tienda. També està registrat un Juan Llenas y Colom (Codina?) al carrer de Sant Rafael número 14, que es presentà a les eleccions municipals l'1, 2 i 3 de novembre de 1847; va obtenir només 3 vots pel Districte 6è. Font: AHCB, Diari de Barcelona, 4 de novembre de 1847, pàg. 5247-5248. Citat per Fuster Sobrepere, Joan, "Barcelona a la Dècada Moderada (1843-1854) El projecte industrialista en la construcció de l'estat centralista" Tesi doctoral, UPF Barcelona, setembre 2004.

24 APNB Not. J.M. Planas. Manual de 1848. "... Na Calonge en morir nomenà tres hereus universals, els quals després de la seva mort procediren a la venda en pública subhasta el 3 i 6 d'octubre de 1846, adjudicant-se a Francesc Llenas i Duran, tintorers i veï de Barcelona per la quantitat de 17 mil lliures catalanes. S'havia de fer càrrec dels censos i demés obligacions del mas, que els havia redimit deu anys més tard i havia augmentat l'extensió de l'heretat, comprant set mujades en una part de la qual s'havien construït petites cases com la del Raval de Can Bauma, junt a l'actual Travessera". Citat per: Farré i Sostres, Júlia, "Els centres assistencials i sanitaris de l'antic terme de les Corts", Gimbernat, 1994, XXII, 117-128.

25 Francesc Llenas i Duran era tintorer de Barcelona i per tant són de suposar uns evidents vincles familiars amb els tintorers Joan i Francesc Llenas i Codina.

26 Adquisició de la finca: "Primero Toda aquella pieza de tierra de cabida o extensión trece mojadadas, once mundinas, equivalentes a seis hectáreas, setente áreas, once centáreas o sean sesenta y siete mil once metros cuadrados, sita en el término de las Corts de Sarrià ... con todas sus entradas y salidas, derechos y servidumbres, edificios construidos en la misma, capilla, sacristía, albiges, noria y construcciones existentes... y el caudal de agua consistente en seis plumas... y linda dicha finca por Oriente con el camino de las Corts de Sarrià por Mediodia con las casas de los hermanos José y Pablo Puiggrós y con el camino llamado la "Travessera", por Poniente con el camino que de Sans dirige a Pedralbes y por Norte con los herederos de Molins y otros ..." Citat per Farré i Sostres, Júlia, "Els centres assistencials..." Op. Cit.

27 Farré i Sostres, Júlia, "Els centres assistencials...", Op. Cit.

28 Graell, "Estadísticas...", 1850.

29 "El consultor", 1856, "... citat per Benet: Tintorerías... Llenas y Codina, Francisco, c. Robador 28 (30?)"

30 Conflicte polemitzat a la revista "Bandera Social" núm. 187, del 16/6/1876. Citat per: Pagès Ruiz, Eduard, "Utilitat i obrerisme a la Catalunya del segle XIX (1868-1898), Tesi doctoral, Universitat de Barcelona 2007.

31 AHCB, Miquel Garriga i Roca, "Proyecto de Reforma General, 1869".

06. Casa fàbrica

SOLEY

1828

Fàbrica de blanqueig

Carrer de la Cera n. 35

Carrer Carretes n. 1

Edifici existent

Màquines:

25 telers senzills (1850) (Joaquim Soley)

3 jacquards (1850) (Joaquim Soley)

Nombre d'operaris:

43 operaris (1850) (Joaquim Soley)

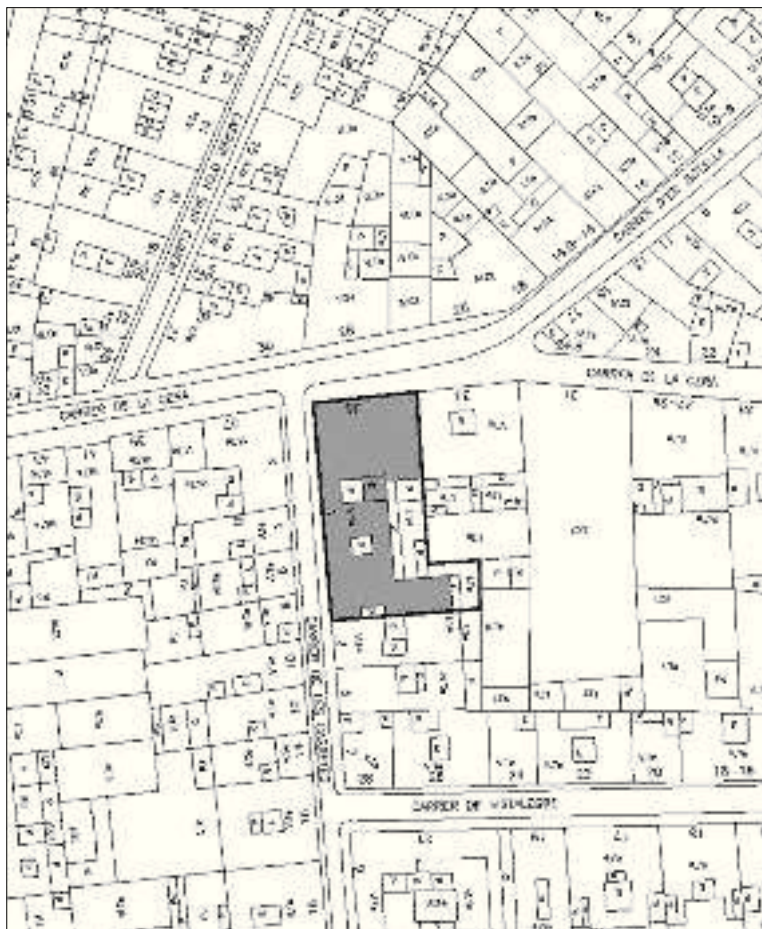
Arquitectura:

Construcció de la fàbrica (1828)

Autor: Josep Pedrerol i Carbonell, m. d'obres

Ampliació de la fàbrica (1833)

Autor: Josep Gelabert i Badia, m. d'obres

Domènec Soley (s. XIX), mestre hortolà del carrer de la Cera, disposava d'uns horts en propietat, en un sector de la ciutat que, des del segle XVIII, a causa d'una conjuntura econòmica molt favorable, s'havia vist sotmès a les pressions de la indústria. És probable que fos un descendent de Jaume Soley, el mestre de la fragata "Sant Erasme", que tenia en copropietat amb Erasme de Gònima i Josep Vila el 1803,¹ com també podia tenir vincles amb Marià Soley, qui estava establert com a "pagès" al carrer del Carme, el 1826.²

Domènec Soley l'any 1828 va canviar de professió passant a exercir d'hortolà a fabricant de blanqueig. Establert al carrer de la Cera, invertí diners en la construcció d'una fàbrica especialitzada en el blanqueig, un dels procediments de la fabricació de les indies. L'edifici estava ubicat en els antics horts de la seva propietat, que formaven part d'una activitat de mestre hortolà. La conjuntura de 1828 estava marcada per la crisi econòmica, la pèrdua de la majoria de les colònies, la inestabilitat política a causa de la recent caiguda del règim constitucional i la creixent descomposició del règim absolutista borbònic. La carrera tecnològica amb la introducció de nous procediments de fabricació abocà a l'antiga indústria de les indies a una minimització dels riscos i a una especialització per fases.

No feia gaires anys que el procediment del blanqueig, una de les fases de les indies que consistia a treure les impureses de les teles, es realitzava a través d'un procés químic d'oxidació de les substàncies de la fibra, la seva dissolució en un alcalí, un rentat final i un assecat al sol en perxes o pals.

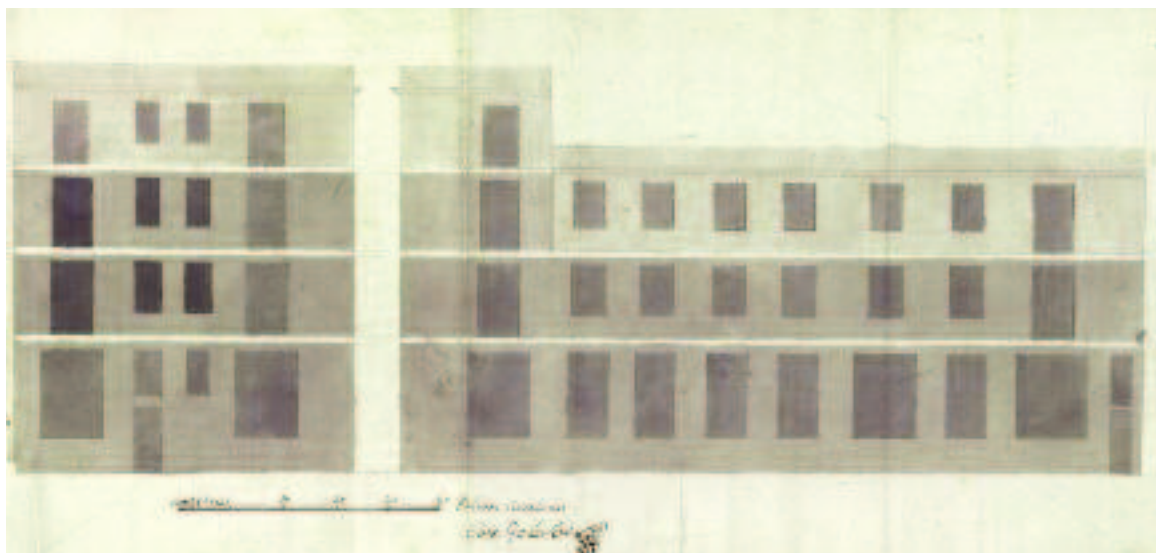
El procés requeria grans extensions anomenades prats de blanqueig, disponibles encara al sector del Raval. S'utilitzà primer el clorur de calci en un procés inventat pel francès Bertollet el 1785, que progressivament es va difondre, fins que es va substituir pel lleixiu de sosa càustica i un bany amb àcid sulfúric dissolt, procediments més ràpids i efectius però que requerien, a més del prat d'assecatge, un edifici industrial específic. Aquest va ser el cas, com veurem, del fabricant de blanqueig Domènec Soley quan l'any 1828 sol·licità una llicència per construir de nova planta una casa al carrer de la Cera a la cruïlla amb el de Carretes,³ segons projecte i direcció del mestre d'obres Jeroni Pedrerol i Carbonell.⁴

AHCB Obreria caixa 101, 28 de novembre 1828, "Domingo Soley (o Soler), fabricante de blanqueo ... construir casa en calle de la Cera...". Façana, signa Jose Pedrerol y Carbonell.

Tal com demostren els plànols de façana presentats a llicència municipal, l'edifici de tres plantes d'alçada era en realitat una tipologia de casa fàbrica, amb un cos de casa arrenclerat amb el carrer de la Cera i un cos de fàbrica amb el carrer de Carretes. El caràcter industrial de l'edifici es pot fàcilment apreciar per la sèrie reiterada de finestres, en el front del carrer de Carretes. El mes de maig de 1829 tot just feia enderrocar l'edifici antic i tancava els terrenys,⁵ i tot sembla indicar que la construcció fou lenta i modificada diverses vegades al llarg de l'obra, fins obtenir la fesomia actual.

AHCB Obreria, C-116, 22 d'agost de 1833, "Domingo Soley, maestro hortelano, levantar un piso más el frente de la casa de la calle de las Carretas y esquina de la llamada de la Cera". Façana, signa José Gelabert.

El 1833, Domènec Soley feia aixecar un planta més en el front que donava al carrer de Carretes,⁶ una ampliació dirigida, aquesta vegada, pel mestre de cases Josep Gelabert⁷ que, malgrat que originalment afectava només el front de la casa, es va arribar a afectar al conjunt de la fàbrica, fins arribar a les 5 plantes d'alçada (Pb+4), tot seguint el mateix patró compositiu, tal i com avui pot encara observar-se al carrer de Carretes.

Aquest edifici dissenyat amb una tipologia de casa fàbrica, estava destinat a una tasca especialitzada, el blanqueig, i disposava en conseqüència d'un prat per blanquejar i assecar els llenços, situat a la zona alta del Raval. L'any 1842 Domènec Soley estava enregistrat al "Prat de blanqueig de fil i teles de cotó de...", situat a carrer de Vallonzella número 5 (antic).⁸ Domènec Soley figurava també en el cens electoral de 1847 com a resident al carrer de Valldonzella número 6 (antic), però amb un important subsidi industrial.⁹

Joaquim Soley i Domènec (s. XIX), l'hereu de Domènec, el 1850 va transformar la fàbrica de blanqueig original en una fàbrica de teixits, equipada amb 25 telers senzills i 3 "jacquards",¹⁰ indústria que havia de ser de tipus manual o amb "vogi" de cavalleries per moure els "jacquards", ja que no s'han localitzat dades sobre la seva vaporització. Aquesta indústria va subsistir encara fins el 1857,¹¹ però més enllà d'aquests anys ja no hi ha més referències a cap altra activitat industrial.

Els plànols de façana de 1828 han permès localitzar la ubicació exacta de la casa fàbrica Soley, als números 35 del carrer de la Cera i al número 1 del carrer de Carretes. És un edifici que actualment existeix, en el qual encara es poden apreciar les traces del projecte de 1828 del mestre d'obres Josep Pedrerol i Carbonell, malgrat les transformacions i remuntats realitzades a partir de 1833. Actualment és un edifici destinat a habitatges, que està inclòs en el Catàleg del Patrimoni amb un Nivell de protecció C: Béns amb elements d'interès.

3 AHCB Obreria caixa 101, 14 de novembre 1828, "Domingo Soley (o Soler), fabricante de blanqueo ... construir casa en calle de la Cera..." Façana, signa, Jose Pedrerol y Carbonell.

4 Arranz no dona gaires notícies de Josep Pedrerol i Carbonell. Era fill d'Andreu Pedrerol, paleta i va continuar l'ofici del pare exercint de mestre d'obres. Efectuà entre 1827 i 1833 els projectes de 7 fàbriques al sector del Raval, en els establiments de Margarita Llanas del carrer de Sadurní (1827), la fàbrica de blanqueig de Domènec Soley del carrer de la Cera (1828), els dels fabricants de filats Antoni Olivé del carrer Cadena (1828), Francesc Colondra del carrer de Sant Antoni (1829), la casa de Francesc d'Asís Barnadas del carrer del Tragi (1829), Francesc Llenas del carrer de Sadurní (1830) i la fàbrica de productes químics de Jaume Torres i Belvey del carrer de la reina Amàlia (1833).

5 AHCB Obreria C-103, 23 de maig de 1829, "Domingo Soley, vecino... casa que posee sita en las calles de la Sera y de las Carretas... derribar y cerrar tápia". Sense plànol.

6 AHCB Obreria, C-116, 22 d'agost de 1833, "Domingo Soley, maestro hortelano, levantar un piso más el frente de la casa de la calle de las Carretas y esquina de la llamada de la Cera". Façana, signa José Gelabert.

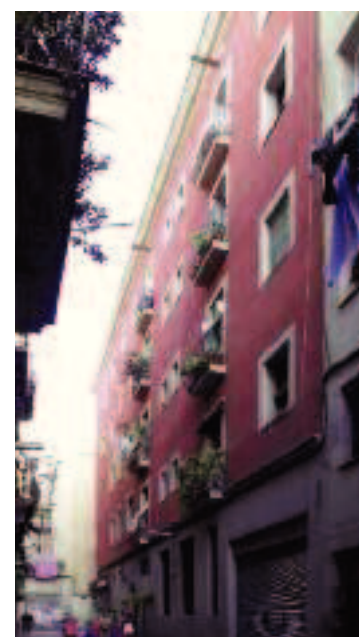
7 Josep Gelabert (s. XVIII – s. XIX), mestre d'obres. Disposem de molt poques dades de la seva trajectòria professional. Treballà per al fabricant d'indianes Pau Pasqual i Batlle, al carrer de Sant Pere Més Alt (1831), per al mestre paleta Salvador Rusiñol (1831) i per al fabricant de blanqueig Domènec Soley (1833).

8 Anònim "Guía de Forasteros" Barcelona 1842.

9 Fuster Sobrepere, Joan, "Barcelona a la Dècada moderada (1843-1854). El projecte industrialista en la construcció de l'estat centralista", Tesi doctoral, UPF, Barcelona, setembre de 2004. Cens electoral de 1847: Domingo Soley, Valldonzella 6, tienda, subsidio industrial 1092, territorial 466. En el mateix sentit vegeu: Manuel Saurí i Matas, Josep, "Guía de Forasteros de Barcelona", Barcelona, Imprenta y librería de Tomàs Saurí, pg. 389, 390.

10 Graell, "Estadísticas", Barcelona 1850. "Fábricas de tejidos en el Arraval: Joaquín Soley, 25 telers senzills, 3 jacquards, 43 operaris.

11 Anònim "El Consultor", Barcelona 1857. Joaquín Soley y Domènec, Fábrica de Tejidos, calle Carretas, 1.

casa fàbrica Soley, carrer de la Cera n. 35. (foto JAV).

NOTES

1 BC, Fons Gònima/Janer, Comerç Marítim, Jaume Soley, mestre de fragata "San Erasmo", Documents personals (1787-1806). BC, Documents judicials (1683-1870). 1803, Certificación de que la fragata "San Erasmo", àlies "La Barcelonesa", és propietat dels senyors Erasme de Gònima, Josep Vila i Jaume Soley, segons acreditat a l'escriptura de declaració de propietat al seu favor (Barcelona) (149/4).

2 AMCB Obreria C-96, 8 de juny de 1826, "Mariano Soley, pagès...calle del Carmen casa n. 9 ...balcón". Façana, sense signatura.

07. Casa fàbrica

OLIVER

1828

Filatura

Carrer de Cadena n. 22
Carrer de Sant Martí n. 1B

Edifici desaparegut

Màquines:

10 màquines mule-jennies (1829)

Operaris:

desconegut

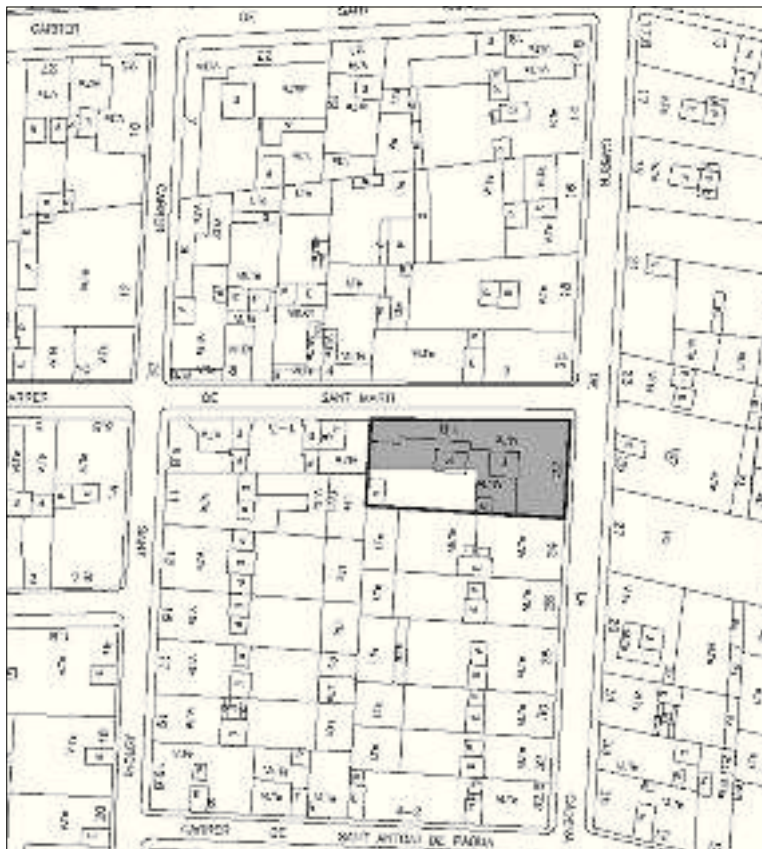
Arquitectura:

Construcció de la casa fàbrica (1828)

Autor: Josep Pedrerol i Carbonell, mestre d'obres

Ampliació de la casa fàbrica (1828)

Autor: Josep Pedrerol i Carbonell, mestre d'obres

Antoni Oliver (s. XVIII – s. XIX) formà part de les primeres generacions burgeses que accediren al negoci de la fabricació i va participar activament en la revolució liberal. Com a fabricant de filats de cotó, durant la dècada dels anys 20, Antoni Oliver va establir-se en una casa fàbrica del Raval de Barcelona. No disposem de suficients dades biogràfiques documentades que el puguin relacionar tant amb el militar liberal Francesc Antoni d'Oliver,¹ com amb l'hisendat de Barcelona Josep Antoni Oliver,² personalitats destacades de la primera revolució liberal. D'altra banda s'han

descartat vincles directes amb el dirigent liberal Guillem d'Oliver i Salvà (1775-1839).

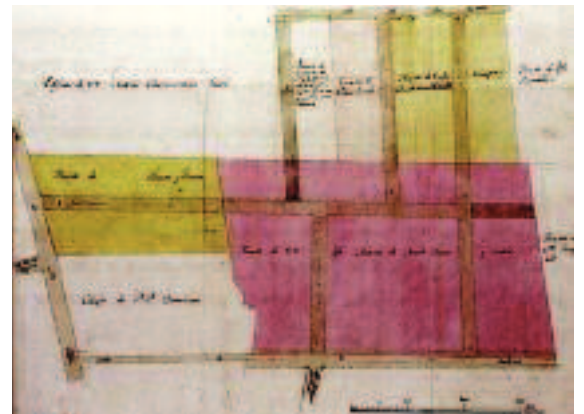
Antoni Oliver, el fabricant de filats de cotó que ens ocupa, havia comprat uns terrenys a les Hortes superiors de Sant Pau, propietat de la família Martí Creus que, des de finals del segle XVIII, menaven per urbanitzar, amb un primer projecte de traçat de nous carrers del 8 de maig de 1798, segons el memorial de sol·licitud presentat per Joseph Antonio Martí Creus.³ Però realment aquests carrers, Sant Jeroni, Sant Bartomeu, Sant Martí i Sant Antoni de Pàdua varen ser oberts de nou segons el plànol d'alineacions de 1807, recollit pels Acords municipals⁴ i d'autor desconegut.

Els seus promotors havien estat els propietaris dels alous de Josep Anton Martí i d'Antoni Brusi⁵ qui, juntament amb Onofre Moragas, Bartomeu Batlle i Pere Canals, varen presentar el 1807 la proposta d'urbanitzar les seves propietats amb l'obertura dels futurs carrers, en un sector de la ciutat que en aquell moment estava sotmès a grans pressions del capital industrial a partir de la construcció de la fàbrica Gassó el 1802. A causa de la Guerra del Francès, però, aquests carrers varen quedar pendents d'urbanització, i sense edificar, fins després de concloure la Guerra del Francès.

Antoni Oliver (o Olivé?), el 8 de març de 1828, va presentar a l'Ajuntament un memorial destinat a la construcció d'una "casa o fàbrica" en una parcel·la de la seva propietat en les hortes superiors de Sant Pau del Camp, situada en el carrer de la Cadena cantonada amb el carrer que immediatament s'havia d'obrir, que s'anomenaria de Sant Martí,⁶ sota la direcció del mestre d'obres Josep Pedrerol i Carbonell.⁷ La construcció ja s'estava aixecant, quan només dos mesos mes tard, Oliver sol·licitava una nova llicència per aixecar un planta més,⁸ sota la direcció del mateix mestre d'obres, Josep Pedrerol i Carbonell.

Es tractava de la construcció d'una primitiva fàbrica de filats, enregistrada al Padró de fabricants de 1829, sota la raó social d'Antonio Oliver, al carrer de la Cadena número 57 (antic) que comptava amb un índex de mecanització mitjà: 10 màquines de filar franceses (*mule-jennies*).⁹ En aquell moment era, doncs, una empresa familiar dirigida pel propi Antoni Olivé, amb l'ajuda d'un peó de 23 anys, anomenat Ramon Sagarra i la resta de personal filador que devia ser de sexe femení.¹⁰

L'edifici dissenyat per Josep Pedrerol i Carbonell, membre d'una modesta família de paletes i mestres de cases del segle XVIII, però un experimentat constructor de fàbriques, tenia una tipologia clàssica de "casa fàbrica", amb el cos de casa arenglerat amb el carrer de Cadena amb 10 metres d'amplada i la fàbrica al carrer de Sant Martí amb 25 metres de longitud. En aquest cas la composició de la façana en cantonada ens dona una

AHCB, Acords 1807, Urbanització de St. Jeroni, St. Bartomeu, St. Martí i Sant Antoni de Pàdua, sense autor.

lectura molt expressiva i clara de la composició tipològica de la casa fàbrica, pel fet de residir i fabricar en un mateix àmbit arquitectònic.

La fàbrica estava formada originàriament per quatre plantes d'alçada amb pati interior de treball, que permetia la doble il·luminació de les "quadres", amb una simple tramada de 6 metres d'amplada, composició geomètrica que treia partit de la seva posició en cantonada, ja que permetia una doble ventilació de les "quadres" i una major superfície d'il·luminació. La façana del carrer de Sant Martí consistia en la seriació repetida de 10 obertures a cada planta que il·luminaven l'àrea de treball, amb una alçada de quatre plantes. L'edifici era una unitat de producció menor, "unitat mínima de producció", inferior en superfície als estàndards establerts pel professor Arau. En definitiva una fàbrica de fase especialitzada en la filatura.

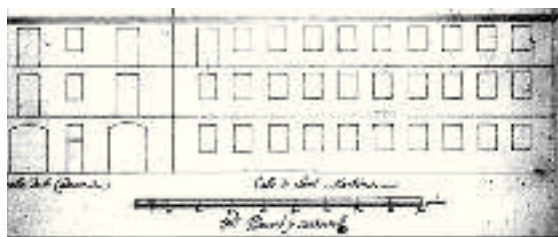
El fenomen de les nombroses petites empreses creades en aquest període només es pot entendre en el marc de la introducció generalitzada de les màquines de filar *mule-jenny* des de començaments del segle, de l'expansió del negoci més enllà del marc estrictament familiar i de la disponibilitat d'una inversió mitjana de 18.000 lliures catalanes.¹¹ Els promotors d'aquestes noves empreses varen ser els fills de les antigues famílies estampadores, però sobretot es detecta l'aparició de noves generacions d'origens tant benestant com humils, procedents de tota mena de professions de la menestralia i extraccions socials, noms de famílies fins ara desconegudes que passaren a integrar-se en el nou negoci de la filatura. La implantació d'una filatura, si bé requeria una inversió en maquinària, els costos de construcció de les instal·lacions no eren tan elevats. Existia doncs un programa mínim per establir una unitat de producció mínima.

La filatura d'Antoni Oliver era una de les primeres generacions i estava encara per sota dels canons mínims que en el futur introduirà al nostre país Francesc Arau,¹² resseguint l'experiència dels països centreeuropeus: l'ocupació d'un mínim de 30 màquines de filar, que més les operacions auxiliars de la neteja, la carda i el debanell determinaven un programa funcional d'un edifici de quatre plantes, amb una superfície de 450 metres per planta. És a dir, que amb una parcel·la de 18 metres d'amplada per 40 metres de profunditat i uns 700 metres quadrats de superfície era possible instal·lar-hi una filatura de cotó. En el cas de la filatura d'Antoni Oliver, la seva filatura estava clarament per sota de la meitat d'aquest canó, i per tant era una fàbrica massa petita.

No tenim dades de la seva vaporització, la qual cosa ens fa pensar que es tractava d'una simple manufactura, que segurament va recórrer a la utilització d'un "vogi" de cavalleries com a força motriu per accionar les màquines de filar franceses, tipus *mule-jennies*.

Aquesta petita filatura, en algun moment de la seva modesta trajectòria, devia sofrir una crisi important, o bé la mort del seu promotor i posterior tancament, ja que no hem pogut localitzar més dades de la seva possible continuïtat com a empresa o d'altres del mateix ram que ocupessin el seu lloc, fins desaparèixer dels padrons i llistats de fabricants de 1842, 1846, 1850 i 1854.

L'edifici original de n'Oliver va sofrir notables reformes i després de l'activitat industrial va ser reutilitzada per a habitatges. En aquest procés podria fixar-se el moment de l'ocupació pràcticament total del pati de parcel·la original que pot apreciar-se encara en el Quarteró de Garriga i Roca de 1858, indicada amb el color clar destinat a les edificacions antigues. Finalment l'any 1997, a causa de l'afectació del Pla Especial de Reforma Interior del Raval, l'edifici va ser enderrocat per donar lloc a l'obertura de la Rambla del Raval.

NOTES

1 Francesc Antoni d'Oliver (s. XVIII – la Panadella 1837). Procedent d'una família de nobles del braç militar, represaliats del 1714. Exercí de Capità de regiment a Tarragona el 1817; implicat en la conspiració del general Lluís Lacy, fou detingut i empresonat a la Ciutadella de Barcelona. Durant el Trienni Constitucional va ser un dels primers socis de la Tertúlia Patriòtica de Lacy. Nomenat coronel de l'exèrcit del Principat, destacat amb la segona divisió a Cervera el 1837, les ordres del mariscal de camp Gurrea, va ser mort el mateix any en un enfrontament a la Panadella, entre un "convoy" compost per soldats dels Tiradors de Màlaga i voluntaris de la Milícia Nacional. amb la carlinada de Mossen Benet Tristany. (Pirala (1889-1891) Tomo II, pg. 803) (Ferrer/Tejera/Acebedo 1941..., Tomo XIII, pg 120), (Sagarra 1935, Tomo I, pg 129, a partir del "El Joven Observador" 22/2/1837).

2 Josep Antoni Oliver (s. XVIII – s. XIX), de professió hisendat, implicat en el Trienni Constitucional com a Comissari de barri el 1821-1822. Citat per: Roca i Vernet, Jordi, "Política, liberalisme i revolució. Barcelona 1820-1823", Tesi doctoral, U. A. de Barcelona, 2007.

3 Citat per Sabaté, J., "El proyecto de la calle sin nombre", Barcelona 1999, p.170, encara que no n'és citada la procedència documental.

4 AHCB, Acords 1807, Urbanització de St. Jeroni, St. Bartomeu, St. Martí, sense autor. Citat per Caballé, Francesc / González, Reinald.

5 Antoni Brusi i Mirabent (Barcelona 1782- íd. 1821). Família d'impressors i llibreters. Durant la invasió napoleònica es posà al servei de les forces patriòtiques i edità "La Gaceta Militar y Política del Principado de Catalunya", que imprimí successivament a Barcelona, Tarragona i Ciutat de Mallorca. Com a recompensa se li concedí la publicació del Diario de Barcelona –abans en mans d'un afrancesat– que s'edità des de 1814.

6 AHCB Obreria C-100, 8 de març de 1828, "Antonio Oliver, fabricante de Ylados...calle Cadena, San Martin...fabricar una casa ó fabrica". Façana, signa Joseph Pedrerol y Carbonell.

7 Josep Pedrerol i Carbonell era fill d'Andreu Pedrerol, paleta, i va continuar l'ofici del pare, que amb el temps es convertí en un expert constructor de fàbriques. Entre 1827 i 1833 realitzà els projectes de 7 fàbriques en el sector del Raval, en els establiments de Margarita Llanas del carrer de Sadurní (1827), la fàbrica de blanqueig de Domènec Soley del carrer de la Cera (1828), els dels fabricants de filats Antoni Olivé del carrer Cadena (1828), Francesc Colondra del carrer de Sant Antoni (1829), la casa de Francesc d'Asís Barnadas del carrer del Tragí (1829), Francesc Llenas del carrer de Sadurní (1830) i la fàbrica de productes químics de Jaume Torres i Belvey del carrer de la reina Amàlia (1833).

8 AHCB Obreria C-100, 22 de maig de 1828, "Antonio Olivé...edificando en la calle de la Cadena, esquina de la de San Martín...elevar dicha casa un piso más". Façana, signa Josep Pedrerol y Carbonell.

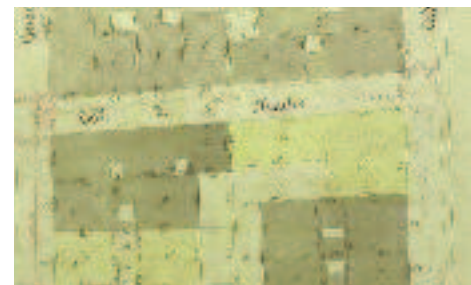
9 Graell, "Padron General", 1829. Antonio Oliver, carrer Cadena número 57 (antic), 10 màquines franceses.

10 BC, Fons Junta de Comerç, Lligall XVI, Capsa 24, Num. 19: "Notas relativas al comercio y fábricas para el servicio del cordón sanitario..." (1828): Josep Rogent [doc. 42]; Antoni Oliver [doc. 105]; Macià Muntadas [doc. 218]; Pau Muntadas [doc. 217]. "Antoni Oliver (10 mule-jennies) invertia el seu treball i retribuïa només el del "peó" de 23 anys Ramon Sagarra...". Citat per Garcia i Balaña, Albert, "La fabricació de la fàbrica. Treball i política a la Catalunya cotonera (1784-1874)", Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 2004.

11 La inversió mitjana de les empreses cotoneres escripturades entre 1830 i 1839: 18.000 lliures catalanes, segons Sánchez, Alexandre, "La era de la manufactura algodoner a Barcelona, 1736-1839", Estudios de Historia Social, 48/49, 1989.

12 Arau i Sanpons, Francesc: "Tratado completo de la hilatura del algodón", Barcelona 1855. Les recomanacions del tractat de filatura tenien una tradició molt anterior. Arau havia estat traductor del tractat francès del director de filatura Oger, "Tratado Elemental de la filatura del algodón" publicat a Barcelona el 1847 i a Mulhouse l'any 1839 en una primera edició.

AHCB Obreria C-100, 8 de març de 1828, "Antonio Oliver, fabricante de Ylados...calle Cadena, San Martin...fabricar una casa ó fabrica". Façana, signa Josph Pedrerol y Carbonell.

AHCB Gràfics, Plànol de Barcelona de Miquel Garriga i Roca, 1858, Fragment del Quarteró Garriga n. 101. Emplaçament de la fàbrica Oliver a la cantonada dels carrers de Cadena i Sant Martí. Pot apreciar-se la presència d'un edifici antic fent cantonada entre Cadena i Sant Martí, amb un pati de treball.

08. Casa fàbrica

MARTORELL

1828

Teixits i Filats de cotó

Carrer de l'Hospital n. 99
Carrer de Sant Rafael n. 18, 20
Passatge de Bernardí Martorell n. 1-8

Existent l'edifici d'habitatges

Màquines:

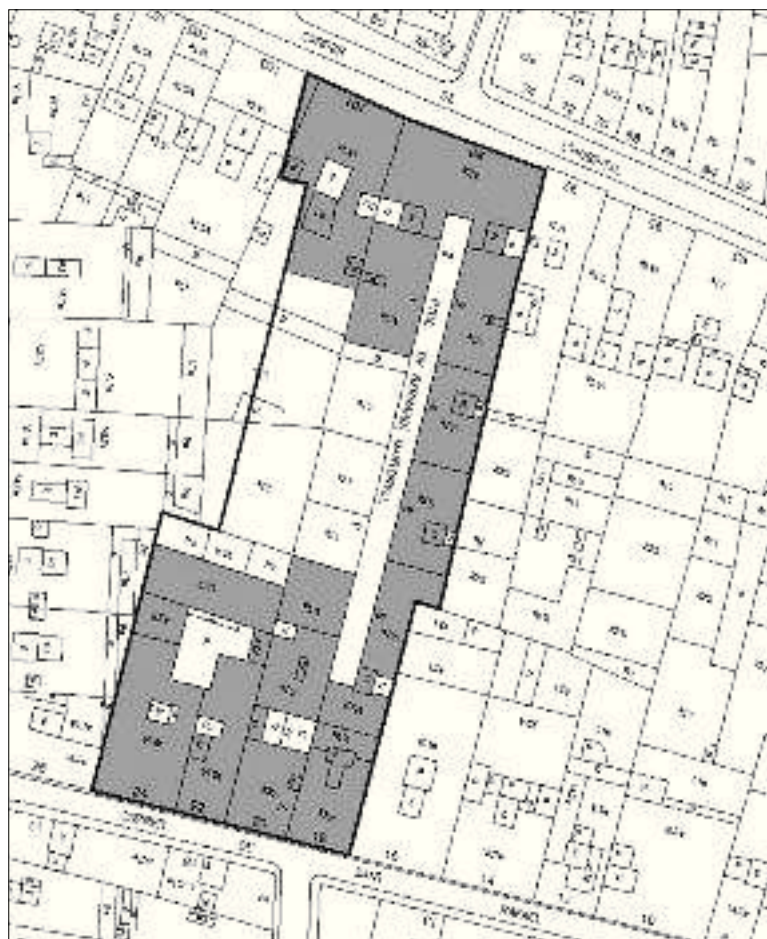
100 telers (1829)
1 vapor de baixa pressió de 4 CV (1835)

Nombre d'operaris:

150 operaris (estimat) (1829)

Arquitectura:

Reforma de la casa fàbrica (1829)
Autor: Joan Campasol, m. d'obres
Construcció de la casa fàbrica (1833)
Autor: Joan Campasol, m. d'obres
Instal·lació de vapor de 4 CV (1835)
Autor: -
Enderroc de la fàbrica (1849)
Construcció dels habitatges (1849)
Autor: Pau Martorell, m. d'obres

Bernardí Martorell i Cortada (Barcelona s. XVIII -id 1860),¹ d'origen menestral i de professió soguer,² va ser un dels industrials del sector cotoner més representatius de la burgesia del primer terç del segle XIX. Va estar implicat en el Trienni Constitucional i, com a fabricant, va ocupar el càrrec de comissari de barri durant tot el període del 1820 al 1823.³ Desconeixem si els Martorell varen ser objecte de repressió durant la restauració absolutista, però el 1828 ja s'havia establert al sector del Raval amb una important fàbrica de teixits de cotó. A ell li devem el llegat del particular conjunt d'edificis conegut amb el nom de Passatge Bernardí, situat al número 99 del carrer de l'Hospital de Barcelona, que ocupa el lloc on hi establí la seva fàbrica de teixits a principis del segle XIX.

La primera escriptura dels terrenys de la fàbrica data de 1828, quan Bernardí Martorell i Cortada va comprar per 17.600 lliures catalanes uns horts al noble senyor Vicenç de Figarolas i de Vilanas,⁴ situats al carrer de l'Hospital⁵ número 10 (antic), davant del carrer d'en Roig, compra que incloïa un edifici existent, probablement llogat anteriorment, on Martorell hi establí la seva fàbrica de teixits. La primavera de l'any següent, el 1829, hi realitzà les primeres obres de reforma sota la direcció del mestre paleta Joan Campasol.⁶

En el plànol presentat a llicència per a la reforma de la façana⁷ pot apreciar-se l'existència d'un edifici de dimensions considerables, 87 pams de façana, és a dir, uns 17 metres de longitud. L'edifici que inicialment fou destinat a tissatge era un antic casal noble probablement del segle XVI o XVII, adaptat a la tipologia de casa fàbrica, compost pel clàssic basament, cos de dues plantes i ràfec, on s'hi podien apreciar portalades antigues d'arc de mig punt, probablement la mateixa que encara es conserva que dona l'entrada del passatge Bernardí, amb dues columnes clàssiques a banda i banda i certes decoracions mitològiques, que alguns autors les han atribuït al segle XVI. Uns dies després, el 21 d'abril del mateix any, Martorell sol·licitava una nova llicència⁸ per obrir una nova porta d'arc rebaixat, tipologies d'obertures que eren molt més adients a trànsit de mercaderies, que no pas les antigues portes de mig punt.

Gràcies al Padró de Fabricants de 1829, coneixem la seva activitat, com a fàbrica de teixits de cotó situada al carrer de l'Hospital n. 10 (antic), i equipada amb una concentració de 100 telers.⁹ Bernardí Martorell va créixer molt ràpidament fins formar part de la classe dirigent dels fabricants de Barcelona, i l'any següent, el 1830, ja ocupava el càrrec de vocal director de la Comissió de Fàbriques de Filats, Teixits i Estampats de Barcelona.¹⁰

AHCB, Obreria C-102, 5 de març de 1829, Bernardino Martorell, "...quitar pared...abrir puerta y ensanchar otra...calle Hospital n. 10... (antic)", Façana, signa Juan Campasol, mestre paleta. Es pot observar la porta central amb arc de mig punt d'un origen anterior. (El dibuix reflecteix probablement l'aspecte de la casa fàbrica original de Bernardí Martorell.)

L'any 1831, per necessitats de la fàbrica de teixits de cotó, va fer conduir les dues "plomes" d'aigua de Montcada cap al repartidor del carrer de Sant Sadurn i d'aquí cap a la propietat del carrer de l'Hospital.¹¹ Els terrenys de la seva propietat consistien en una parcel·la gran que connectava el carrer de l'Hospital amb el carrer de Sant Rafael, virtut que fou aprofitada per establir-hi un passatge. Donada la preexistència d'edificis al carrer de l'Hospital, el primer edifici de nova planta que es va començar a construir l'any 1833 va ser al carrer de Sant Rafael, en els números 18 i 20 (antics corresponents als actuals),¹² amb un perfil dissenyat pel mateix mestre de cases Joan Campasol.

Bernardí Martorell sembla que no actuà tot sol sinó que el seu germà **Josep Martorell i Cortada** (s.XIX) també es dedicà a la fabricació. El 1834 havia llogat una fàbrica de teixits de cotó vermell, propietat del comerciant Antoni Nadal i Vicent, situada en uns terrenys, anomenats "l'Hort dels Llansols", que donaven al carrer Ferlandina,¹³ espais que entenem dedicats a la fabricació de "llenços" amb el seu corresponent prat de blanqueig. Aquest edifici del qual no tenim més notícies va desaparèixer en una data imprecisa i desconeixem els possibles vincles amb la fàbrica de teixits del carrer de l'Hospital.

L'any 1835, tres anys després de l'obertura de la fàbrica Bonaplata, Bernardí Martorell incorpora la filatura mecànica en convertir l'edifici del carrer de l'Hospital en una fàbrica de filats de cotó amb la instal·lació d'una màquina de vapor de 4 CV de potència,¹⁴ contemporàniament als vapors dels Ricart i dels Torrens i Miralda,¹⁵ que havien sol·licitat també la pertinent llicència d'instal·lació. Altres fonts ens parlen d'una màquina de vapor de 14 CV de potència subministrada per la companyia anglesa Hall (Dartford).¹⁶

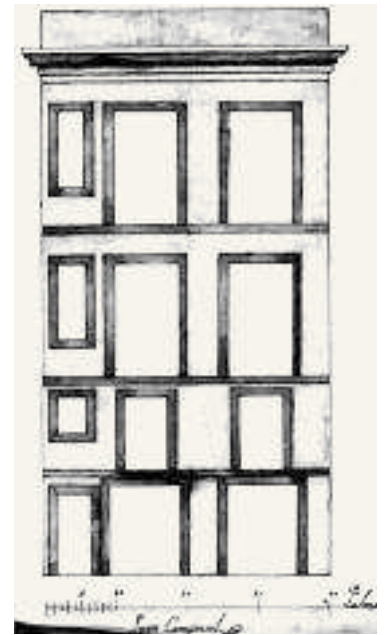
El document gràfic en planta d'aquesta llicència permet descobrir quina era la primitiva organització del seu interior. L'empresa de filats i teixits, corresponia a una tipologia de casa fàbrica, amb les cases alineades amb els respectius carrers de l'Hospital i de Sant Rafael, i amb un desplegament de les quadres cap al pati interior de parcel·la. Sembla que no existia encara un passatge formalitzat, la posició de la màquina de vapor ocupava l'ala dreta, amb l'objectiu d'alimentar totes dues fàbriques, la de filats i la de teixits, però certament els edificis ja tenien una estructuració similar a l'actual.

Aviat, la mecanització de la filatura es feu extensible també al tissatge. Prova d'aquest interès per incorporar els teixits mecànics va ser que Bernardí Martorell enviés un dels seus fills a Anglaterra, l'Àngel Martorell, perquè es formés en la Sharp, una de les principals empreses constructores de maquinària tèxtil de Manchester.¹⁷ És a dir, la Sharp, Roberts & Co. que va difondre internacionalment els telers mecànics anomenats "Roberts"¹⁸, que havien estat introduïts per Bonaplata, Rull, Vilaregut i Cia. a Barcelona l'any 1832. La presència d'un grau elevat de mecanització a la fàbrica Martorell no deixava de ser un risc, a la vista dels actes "luddistes" que la nit del 5 d'agost de 1835 protagonitzaren la crema del vapor Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia. La fàbrica Martorell no es va veure afectada pels avalots, gràcies a que la mecanització iniciada a la filatura encara no s'havia estès als teixidors a mà.

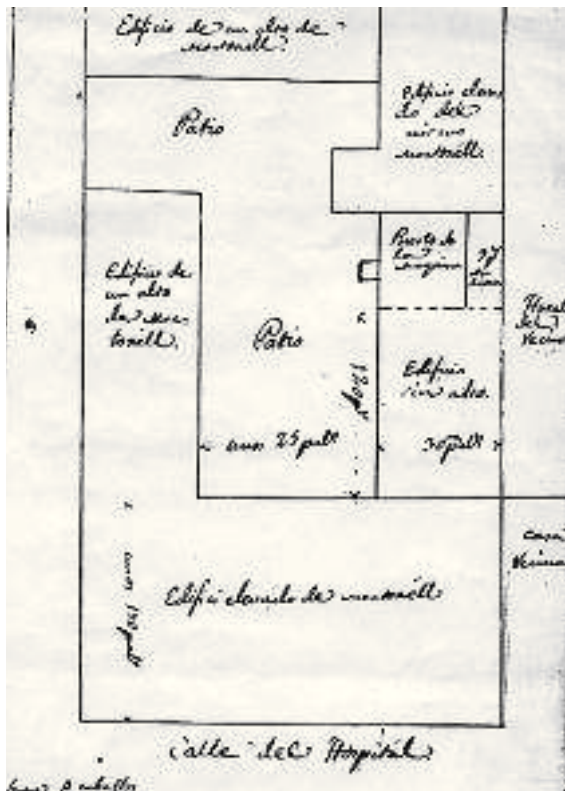
L'any 1841 quan es constituïren les comissions mixtes de fabricants i treballadors, s'acordaren els preus de les "satines" o "barias" segons els que es pagaven a les fàbriques dels senyors Miquel Vilaregut, Bernardí Martorell, Josep Serra Marrugat, Salvador Juncadella i Pere Duran.¹⁹ Segons el cadastre de 1844, Bernardí Martorell ocupava el tercer lloc entre els majors contribuents de la ciutat amb una cotització de 1.680 rals.²⁰ Fou accionista fundador del Banc de Barcelona, on el 1847 figurava entre els 50 comerciants més rics de la ciutat.²¹ El fet que la fàbrica Martorell fos un model a seguir quant a política salarial no encaixa gaire amb el retrat que feia Joan Amades d'un "...patró molt dur i cruel amb els obrers. Mai no havia volgut escoltar ni parlar de cap reclamació laboral..."²²

Amades també insinua la raó perquè Bernardí Martorell acabà tancant la fàbrica de forma sobtada l'any 1849. "...En una de les revoltes polítiques del segle passat se li presentà un grup d'homes, armes en mà, i li feren jurar que tancaria la fàbrica...". De mentalitat molt conservadora, Bernardí Martorell i Cortada va provar fortuna pel partit moderat, presentant-se a les eleccions municipals de 1847-1848; va resultar electe el 1849²³ i va ocupar el càrrec de Regidor Municipal, any que abandonà el negoci; va tancar la fàbrica del carrer Hospital i la reutilitzà o substituï per un conjunt d'habitatges organitzats en forma de passatge, que avui coneixem amb el nom de Passatge Bernardí Martorell.

L'any 1849, Bernardí Martorell va iniciar la reforma de la seva fàbrica amb la construcció del conjunt de noves edificacions, avui encara existents, situades entre el carrer de l'Hospital i de Sant Rafael. Les obres es varen començar pel carrer de l'Hospital, presentant-se a llicència el 22 de maig 1849²⁴ i el 3 de juny del mateix any pel carrer de Sant Rafael, configurant l'estructura de l'actual Passatge Bernardí. Aquest carrer interior, a cau-

AHCB, Obreria C-113, 18 de febrer de 1833, Bernardino Martorell, "...que hallándose con parte del terreno en la calle de S. Rafael entre las dos casa numeradas n. 18 y 20, y queriendo edificar...", Façana carrer de Sant Rafael, signa Juan Campasol.

AHCB, Obreria C-120, 14 de març de 1835, Inspecció del local de D. Bernardino Martorell, "...pide col·locar una màquina de baja presión y fuerza de 4 caballos para dar movimiento a su fábrica de Hilados de algodón sita en la calle Hospital...", Planta, sense signatura. Es pot observar la posició central de la màquina i de les calderes a l'ala dreta de les quadres.

AMCB, Expedient Fo 424-C, 22 de maig de 1849, "Bernardino Martorell...dueño del terreno entre la calle Hospital y San Rafael, solicita... construir el frente de la calle Hospital...". Façana, signa Pablo Martorell. Els plànols representen una variant de planta baixa i l'aplicació d'un model al conjunt de la façana. Pot observar-se la utilització molt comuna de l'època de les decoracions en terracota.

AMCB, Exp. Fo 458-C, 19 d'octubre de 1849, Sol·licitud de llicència per reformar la façana i posar balcons, "Fachada de la casa de D. Bernardino Martorell" carrer de Sant Rafel n. 20 (abans 24).

sa de diversos conflictes ocasionats, va ser considerat per part de l'Ajuntament com a passatge de propietat particular, tal i com realment era i, per tant, es va ordenar el seu tancament amb portes de fusta.

Aquest conjunt d'edificis és un exemple primitiu de l'arquitectura dels passatges de la ciutat burgesa del segle XIX, model que va generalitzar-se a la majoria de les ciutats europees. Va ser dissenyat pel mestre d'obres Pau Martorell,²⁵ membre de la mateixa família i professional molt actiu a Barcelona durant aquells anys. En una parcel·la de 19 metres d'amplada i 91 de profunditat, l'edifici està organitzat tipològicament per dos cossos compactes que donaven front als dos carrers dels quals arrenca un passatge d'u-

nió format per un cos d'edificació de 8 metres de tramada i a l'oest un espai corresponent a un antic safareig i un jardí privat.²⁶

La façana del número 99 del carrer de l'Hospital té una portalada d'accés amb arc de mig punt emmarcada per columnes en relleu i un entaulament amb cornisa, que alguns autors han atribuït a un origen més antic (segle XVI).²⁷ El portal és tancat per una reixa amb la data de 1849 i sembla que al cap damunt hi hagueren estàtues de Mart i Apol·lo asseguts. El conjunt de la façana està ornamentada amb elements prefabricats de terra cuita i de fosa a les balconades. Amb la reforma de 1849, la fàbrica va ser reconvertida en habitatges, que comptaven també amb un jardí interior i un safareig comunitari en el lloc on havia estat la sala de calderes. Cal considerar que la reforma devia respectar l'estructura original de parts importants de la fàbrica, si més no les cases del carrer de Sant Rafael, bona part del passatge i traçat general dels edificis interiors.

En conclusió, tota aquesta transformació situaria el final de l'activitat industrial en aquella data i, en conseqüència, la fàbrica de Bernardí Martorell hauria tingut una vida útil de 21 anys, entre l'any de la compra dels terrenys el 1828 i el de la reforma de 1849, temps més que suficient per construir tota una fortuna i un reconeixement social prou important com per poder accedir a la política. Bernardí Martorell i Cortada, com a patriarca conservador, tingué una gran descendència familiar, on la presència del nom Bernardí s'anà repetint de generació en generació, mantenint a la residència familiar en el mateix emplaçament fins ben entrat el segle XX. Després de la mort de Bernardí Martorell i Cortada l'any 1860, l'edifici passà a mans del seu hereu **Bernardí Martorell i Montells** (Barcelona 1818- íd 1891),²⁸ enginyer industrial i membre de la Societat Barcelonesa d'Amics del País el 1876.²⁹

Va ser Bernardí Martorell i Montells, qui, el 1887, tenia obert al públic bona part del patrimoni familiar, sota la denominació de Museo de D. Bernardino Martorell, a la casa familiar del número 99 del carrer Hospital.³⁰ L'esmentat museu consistia en la pinacoteca de la família formada per un conjunt de quadres de Lucas Giordano, Juan de Juanes, Velázquez o Murillo.

El següent hereu en la saga familiar fou el seu fill **Bernardí Martorell i Falp** (Barcelona 1843 – 1906),³¹ enginyer industrial (1864) i químic. Va accedir als càrrecs de president de l'Associació d'Enginyers Industrials (1869-70), director de la Igualadina Algodonera, un dels moderns establiments de la Catalunya interior, membre de la Societat Barcelonesa d'Amics del País el 1888³² i membre també de la Junta Directiva del Institut Agrícola de San Isidro, del 1893 al 1896.

AHCB Gràfics, Quarteró de Miquel Garriga i Roca, 1858, Fragment del Quarteró Garriga n. 99. A la dreta l'emplaçament del Passatge Bernardí Martorell, a l'esquerra l'antic convent de les Carmelites Descalçes.

Com hem vist, un cop consolidada la fortuna familiar, la família Martorell s'havia retirat de la fabricació, però aportaren a la cultura conservadora del seu temps, a més dels enginyers industrials ja citats, importants personalitats de la cultura arquitectònica, com l'arquitecte neogòtic **Joan Martorell i Montells** (1833-1906),³³ fill de Pau Martorell i Roig, i l'arquitecte modernista **Bernardí Martorell i Puig** (1870-1937),³⁴ fill de Bernardí Martorell i Falp. Aquestes dues branques dels Martorell varen residir a la mateixa residència o casa matriu del Passatge Bernardí. Van mantenir però, com a segona residència, fora de la ciutat, la Torre Ferrussa,³⁵ una finca agrícola i forestal de 14 Ha., situada en el municipi de Santa Perpètua de Mogoda. Des de 1980 és propietat de la Generalitat de Catalunya.

Foto de la Torreferrussa, segona residència de la família Martorell, a Santa Perpètua de la Mogoda, des de 1980 propietat de la Generalitat de Catalunya. (Foto Aj. de Santa Perpètua de Mogoda)

Bernardí Martorell i Puig devia ser encara el propietari de les cases del carrer de l'Hospital. Una substitució de la claveguera del carrer de Sant Rafael, realitzada el 1924, demostra, en una data tan avançada com aquesta, la permanència del passatge a la família Mar-

torell.³⁶ Però el 1941, la nova propietària, Mercedes Jordà i Pagès, efectuà la cessió de la propietat del carrer del Passatge Bernardí a l'Ajuntament de Barcelona,³⁷ tot i que es va mantenir inalterada la toponímia familiar en el Nomenclàtor barceloní.

Fotografia dels anys 70 de la Casa de Bernardí Martorell. Reproduïda al Catàleg del Patrimoni Històric Artístic de la Ciutat.

L'edifici del Passatge de Bernardí Martorell ha subsistit fins a l'actualitat amb els usos destinats a habitatges, si bé durant el segle xx, el jardí interior i el safareig comunitari varen ser substituïts per uns baixos comercials. Actualment el passatge de Bernardí Martorell està inclòs al Catàleg del Patrimoni Arquitectònic de la Ciutat,³⁸ com a Bé cultural d'interès local, Nivell B de protecció. La fitxa del Catàleg fa les següents observacions: "L'any 1849, després del tancament de les filatures Martorell, el mestre d'obres Pau Martorell les substituï

pel conjunt de cases de veïns encara existents, configurant l'actual estructura de passatge comercial. La planta baixa està configurada per un seguit d'arcs escarsers de pedra i un portal flanquejat de semicolunnes dòriques que alguns autors han datat erròniament al s. xvi. Les obertures, alineades en eixos verticals, presenten dimensions decreixents en alçada i es presenten emmarcades amb muntants i llindes de pedra motllurada. Els murs es presenten revestits amb un estuc que, per mitjà d'una variada policromia, pren l'aspecte de carreus de marbre blanc amb betes grises. Tanmateix, l'element característic d'aquest edifici és la seva profusa ornamentació a base d'aplics de terracota en relleu inserit en quarterons verticals d'estuc entre balcó i balcó i a les sobreportes. En un moment encara per determinar de la primera meitat del s. xx es construí la remunta del cinquè pis. El passatge que uneix el Carrer de Sant Rafael amb el Carrer de l'Hospital segueix amb probabilitat algunes de les antigues estructures corresponents a les antigues quadres de la filatura.

El Passatge de Bernardí Martorell del carrer de l'Hospital, recentment (2014) ha vist restaurades les seves façanes; es van recuperar els estucs jaspejats i les característiques decoracions a base de plafons de terracota amb relleus, situades a l'espai entre obertures, amb imatges mitològiques, i sota els balcons del prin-

Imatges representades en alt relleu de terracota, a les llindes dels balcons principals de la Casa Bernardí Martorell. (Fotos Google).

Disseny goticista de les baranes de fosa de la Casa Bernardí Martorell.

Imatges actuals del Passatge Bernardí Martorell (Foto JAV, 2013)

cial, amb al·legories del treball industrial, on un grup de nens mouen ordenadament diverses màquines de quatre el procés productiu: el debanatge, el filat, el teixit, l'estampat i el premsat.

NOTES

1 Mestre i Campi, Jesús "Diccionari d'Història de Catalunya", Barcelona 1992.

2 Sánchez, Alex, "Els fabricants d'indianes: orígens de la burgesia industrial barcelonina", Barcelona Quaderns d'Història núm. 17, 2011.

3 Roca i Vernet, Jordi, "Política, liberalisme i revolució, Barcelona 1820-1823", Tesi doctoral, U.A. de Barcelona, 2007.

4 Vicens de Figarola i de Vilana eren membres del Consell de Cent i nobles austriacistes represaliats el 1714, i uns dels grans propietaris de la ciutat.

5 Registre de la Propietat, fol. 237. tomo 4, de l'Antic Registre de l'any 1828.

6 Joan Campasol (s. XVIII - s. XIX), mestre d'obres antic. Es disposa de poques dades de la seva trajectòria professional que acostumava a signar com a mestre paleta. Treballà per a fabricants com Bernardí Martorell (1829-1833) i per a Josep Inglada (1833).

7 AHCB, Obreria , caixa 102, 5 de març de 1829, Bernardino Martorell, "...quitar pared...abrir puerta y ensanchar otra...calle Hospital n. 10...", Façana, signa Juan Campasol, mestre paleta.

8 AHCB, Obreria C-102, 21 d'abril de 1829, Bernardino Martorell, "...abrir una puerta igual a la que ha construido a la casa que posee en esta ciudad y calle del Hospital...", sense plànol.

9 Graells. "Padrón General", 1829.

10 Sánchez, Alex, "Els fabricants d'indianes..." Op. Cit.

11 AHCB, Obreria C-108, 31 de maig de 1831. Bernadini Martorell, Conduir dues "plomes" d'aigua de Montcada cap al repartidor del carrer de Sant Sadurní i d'aquí cap a la propietat del carrer de l'Hospital.

12 AHCB, Obreria , C-113, 18 de febrer de 1833, Bernardino Martorell, "...que hallándose con parte del terreno en la calle de S. Rafael entre las dos casa numeradas n. 18 y 20, y queriendo edificar...", Façana carrer de Sant Rafael, signa Juan Campasol.

13 Servidor documental de Carlos García Castrillon: <http://www.monacodebacardi.com/julio/doc489.html>. Notari Jaume Rigalt i Estrada, 4 d'abril de 1834, arrendament per tres anys d'Antoni Nadal i Vicent al fabricant de teixits de cotó vermell Josep Martorell, de la fàbrica del carrer Ferlandina: "tota aquella casa y hort circuit de parets, de tinguda una mojada poch mes o menos ab sinia y safreix, dos trempadors, cuadra y oficina de fer tin vermell, que per mos certs y ligitims titols tinch y poseesch en aquesta ciutat de Barcelona, en lo carrer nomenat den Ferlandina. Cual casa y hort afronta a orient ab lo hort nomenat dels Llansols..." (...) "...dona per fiança y principal obligat a Bernardino Martorell fabricant de teixits de esta ciutat de Barcelona, son germá..."

14 AHCB, Obreria C-120, 14 de març de 1835, Inspecció del local de D. Bernardino Martorell, "...pide colocar una máquina de baja presión y fuerza de 4 caballos para dar movimiento a su fábrica de Hilados de algodón sita en la calle Hospital...", Planta, sense signatura.

15 Vegeu casa fàbrica Santaló, Tàpies 8, i casa fàbrica Ricart, Sant Oleguer número 10.

16 Raveaux, Olivier, "Los fabricantes de algodón de Barcelona (1833-1844). Estrategias empresariales en la modernización de un distrito industrial", UMR Telemme, Aix-en-provence, Revista de Historia Industrial, N. 28. Año XIV. 2005. 2. "1835, B. Martorell, 14 cv, Hall (Dartford)".

17 Raveaux, Olivier, "Los fabricantes de algodón de Barcelona (1833-1844)..." op. cit.

18 Baines, E. "History of Cotton Manufacture in Great Britain", 1835.

19 "El Constitucional", 28 de gener de 1841.

20 AHCB, Cadastre 1844, VIII, 35. Citat per Solà i Montserrat, Roser, Op. Cit. Contribució: Jeroni Juncadella 2.160 rals, Josep Serra Marugat 2.160 rals, Bernardí Martorell 1.680 rals, Miquel Vilaregut 1.440 rals.

21 Blasco, Yolanda i Sudrià, Carles, "El Banc de Barcelona, 1844-1874, Història d'un banc d'emissió", Generalitat de Catalunya, 2009.

22 Amades, Joan; "Històries i llegendes de Barcelona", Barcelona 1984, pg. 291.

23 Fuster Sobrepere, Joan, "Barcelona a la Dècada Moderada (1843-1854) El projecte industrialista en la construcció de l'estat centralista" Tesi doctoral, UPF Barcelona, setembre 2004.

24 AMCB, 424-C (D-11), 22 de maig de 1849, "Bernardino Martorell... dueño del terreno entre la calle Hospital y San Rafael, solicita... construir el frente de la calle Hospital...", Façana, signa Pablo Martorell. Els plànols representen una variant de planta baixa i l'aplicació d'un model al conjunt de la façana. Pot observar-se l'utilització molt comuna de l'època de les decoracions en terracota.

AHCB, Obreria C-154, 3 de juny de 1849, Bernardino Martorell, "...variaciones en el frente de su casa en la calle de S. Rafael...sin derechos por ser concejal...", sense plànols. 22 de novembre de 1849, "...poner balcones en las aberturas del frente de su casa en la calle de San Rafael...", sense plànols.

AMCB, 459-C (D-13), 19 d'octubre de 1849, Sol·licitud de llicència per reformar la façana i posar balcons, "Fachada de la casa de D. Bernardino Martorell" carrer de Sant Rafel nº 24.

25 Pau Martorell i Roig (?-1890) mestre d'obres acadèmic amb títol de 1838, pare del reconegut arquitecte modernista Joan Martorell i Montells (1833-1906). Pau Martorell va ser autor d'obres importants, la casa Quadreny al passeig de Gràcia (1866), la casa Domènech a Pau Claris i Ausiàs March (1869) i de la gran fàbrica Batlló (1870), conjuntament amb Rafael Guastavino.

26 Registre de la Propietat, fol. 197, llibre 20, "...cuya casa se compone de bajos y cuatro pisos formando parte de la misma un cuerpo dedicado a lavaderos sobre el qual existe un jardín al nivel del 1er piso de la casa y anejo al mismo por el lado de poniente una porción de terreno jardín con árboles al cual se baja por una escalera, además un patio de forma cuadrangular situado dentro de dicho predio en dirección de Cierzo a Mediodía y por medio del cual puede pasarse a voluntad del propietario desde la referida calle del Hospital a la de S. Rafael, en cuyo patio existen las tiendas interiores de la misma casa..." (1892)

27 Hernández-Cros, "Catàleg del Patrimoni Històric-Artístic de la Ciutat de Barcelona".

28 Mestre i Campi, J. "Diccionari d'Història de Catalunya", Barcelona 1992.

29 SBAP, "Sociedad Barcelonesa de Amigos del País, Llistat de socis.

30 Coroleu, José, "Barcelona y sus alrededores. Guía histórica, descriptiva y estadística del Forastero", Barcelona 1887, p. 204: "Museo de D. Bernardino Martorell. Calle del Hospital 99. Se compone de muchos cuadros de gran mérito de pintores españoles y extranjeros, así antiguos como modernos, entre los cuales se notan algunos de Lucas Giordano, Juan de Juanes, Velazquez, Murillo, etc."

31 Bassegoda i Nonell, Joan, "L'arquitecte Bernardí Martorell i Puig (1877-1937)", Butlletí de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts Sant Jordi, 2003, 17: 31-55.

32 SBAP, "Sociedad Barcelonesa de Amigos del País, Llistat de socis.

33 Bassegoda i Nonell, Joan, "L'arquitecte Joan Martorell i Montells (1833-1906) Mestre de l'arquitectura catalana del segle XIX. Barcelona, Càtedra Gaudí.

34 Bassegoda i Nonell, Joan, "L'arquitecte Bernardí Martorell i Puig (1877-1937)", Butlletí de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts Sant Jordi, 2003, 17: 31-55, 27.

35 Santa Perpètua de Mogoda, Espais d'interès.

36 AMCB, Q127 Obres Majors, Exp. Fo-4997/1924, 01/01/1924 - 01/12/1924, Sant Rafael 18 i 20. Bernardino Martorell. Construcció d'un clavegueró logitudinal del carrer de Sant Rafael núms. 18-20. 19 de novembre de 1924. Signa Bernardino Martorell i Puig, sense plànol.

37 AMCB, Q118 Gestió Urbanística, Exp. 314, 01/01/1940 - 01/01/1941, Cessió Gratuïta de Mercedes Jorda i Pagés, Part Terreny Vial al Passatge Bernardí Martorell i c. Hospital Sant Rafael.

38 Ajuntament de Barcelona, Catàleg del Patrimoni arquitectònic. Qualificació urbanística: 12b(p), Nivell de Protecció: B: Béns Culturals d'Interès Local.

09. Casa fàbrica

SERRA

1829

Fàbrica de filats i teixits de cotó

Carrer de l'Hospital n. 141
Carrer de la Riereta n. 1, 3, 5

Edifici desaparegut

Màquines:

24 telers (Serra, 1829)
48 telers compostos (Blanch, 1850)

Operaris:

90 operaris (Blanch, 1850)

Arquitectura:

Construcció de la casa fàbrica (1829, Hospital)
Autor: Joan Valls, mestre d'obres
Construcció d'habitatges (1846, Riereta)
Autor: Josep Valls, mestre d'obres

Josep Serra i Marrugat (s. XVIII ? - Barcelona 1860), de professió mestre velluter,¹ formà part de les generacions d'artesans i menestrals de la ciutat que es van convertir en fabricants, durant la primera meitat del segle XIX. La seva trajectòria en el món manufacturer s'inicià en els anys del Trienni partint d'uns recursos modestos i en pocs anys va fer una important carrera empresarial. Serra es convertí en fabricant de teixits i exercí de tintorer, probablement amb relacions de parentiu amb els fabricants de Manresa Serra Farreras i també com a possible descendent de Joan Serra Ginesa (Olot s. XVIII - Barcelona s.XIX), amb una fàbrica d'indianes oberta al carrer de la Cera l'any 1785.²

Segons cita Alex Sánchez, Josep Serra i Marrugat, el 1829 comprava una fàbrica per 21.000 lliures, i va formar societat amb Jeroni Juncadella, que va créixer molt ràpidament fins convertir-se en una de les més importants de la ciutat.³ Com veurem més endavant, es tractava d'una antiga casa fàbrica del carrer de l'Hospital, cantonada amb el carrer de la Cera, on Serra havia començat a treballar sota la denominació de José Serra y Marrugat, fàbrica amb la qual ja figurava enregistrat al Padró General de Fabricants de 1829,⁴ equipada amb un nombre de 24 telers corrents.

Quan el mateix any de 1829 decideix iniciar la construcció d'una fàbrica de nova planta, aquesta l'edificà enderrocant els antics edificis existents del carrer de l'Hospital. Aquesta nova casa fàbrica va ser projectada pel mestre d'obres Joan Valls,⁵ a partir de la llicència presentada a l'Ajuntament el 30 de juliol de 1829.⁶ L'any següent Serra comprava 3 plomes d'aigua de Montcada⁷ i quatre plomes més l'any 1835⁸ per a l'abastament de la fàbrica de tints. Es a dir que es pot concloure que es tractava d'una fàbrica de fase especialitzada i destinada principalment al tissatge i el tintat del vellut.

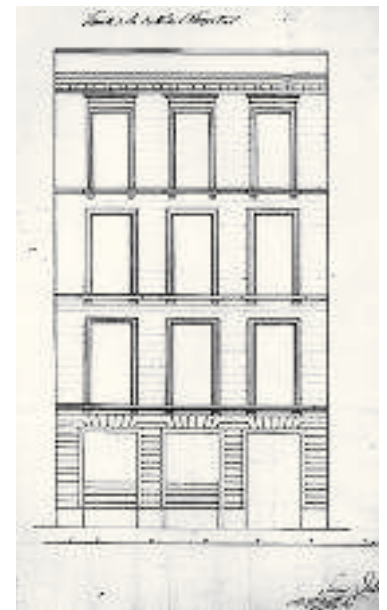
La nova façana del carrer de l'Hospital, amb una amplada de parcel·la de 10 metres, disposava d'una interessant composició d'encarreuats a la planta baixa, balcons emmarcats i entaulament i ràfec a l'últim pis, amagava però, portes endins, les "quadres" de la fàbrica, que eren bastides sobre un terreny de dimensió considerable, on hi formaven un pati de treball i donaven façana també al carrer de la Riereta. L'edifici era d'una tipologia de casa fàbrica, amb el cos de casa del carrer de l'Hospital destinat a habitatges i el cos de les

quadres a l'interior organitzades al voltant d'un gran pati de treball. L'accés a la fàbrica es realitzava a través d'una portalada principal del carrer de l'Hospital, decorada interiorment amb elements de ferro forjat, amb l'emblema familiar dels Serra.

Com hem vist, Serra també havia format una societat amb el fabricant Jeroni Juncadella, una fàbrica combinada de teixits i filats de cotó que a partir de la seva renovació de l'any 1831 s'anomenà Gerónimo Juncadella y Comp^a, malgrat que Serra seguís sent el soci majoritari i propietari de la fàbrica del carrer de l'Hospital.⁹ Donada la manca de dades sobre la vaporització de la fàbrica, es pot suposar una activitat en el ram dels filats i teixits manuals o bé accionats per cavalleries. Una denúncia presentada pels propietaris d'una casa fàbrica veïna, dedicada al blanqueig de la cera, situaria una possible vaporització de la fàbrica el 1835,¹⁰ aspecte, però, que no s'ha vist confirmat per cap dada més del registre d'Obreria.

Els negocis de la fàbrica anaven molt bé, però cap a 1836, les desavinences amb el soci capitalista Jeroni Juncadella van portar a dissoldre la societat que havien iniciat cinc anys abans i que es va resoldre amb un repartiment dels capitals, en el qual a Juncadella li van pertocar 74.021 lliures, de les quals 25.000 corresponien al capital inicial i la resta a la maquinària, gèneres i beneficis obtinguts en el quinquenni. Quan van liquidar la societat definitivament l'any 1840 el seu capital pujava a 99.021 lliures,¹¹ entenem que sense comptar l'edifici ja que l'havia manat aixecar Josep Serra i Marrugat. Juncadella, per la seva part, s'establirà ben a prop, al mateix carrer de la Riereta on hi muntarà un gran establiment de fases completes.¹²

El 1841, en un dels primers conflictes laborals, quan es constituïren les comissions mixtes de fabricants i treballadors, s'acordaren els preus de les "satines" o

AHCB, Obreria C-103, 30 de juliol de 1829, Josep Serra i Marrugat, fabricant de teixits "...que posee una Casa Fàbrica en la calle del Hospital que hace esquina a las de la Cera y Riereta que desea edificar, y como necesita derrivar la parte vieja que da a dichas calles...", Façana, signa Juan Valls.

Can Serra de Sant Joan Despí, amb esgrafiats setcentistes. (Foto: Albert Esteves, 2008)

“barias” segons els que es pagaven a les fàbriques dels senyors Miquel Vilaregut, Bernardí Martorell, Josep Serra Marrugat, Salvador Juncadella i Pere Duran.¹³ La fàbrica devia ser molt rendible i el mateix any de 1841, Josep Serra ja ocupava el càrrec de vocal de la Junta fundacional de la Caixa d'Estalvis, el futur Banc de Barcelona.¹⁴ Serra formà part també, de la Junta de Constitució del Banc de Barcelona el 1844, com a vocal i accionista, assumint la representació en nom dels fabricants manresans Josep i Llogari Serra Farreras en la compra de 50 accions, amb els quals hi devia haver certs vincles familiars. També el mateix any fou accionista de la Sociedad para la propagación de la industria española amb 4 accions,¹⁵ societat fundada a Madrid per l'Instituto Industrial de España.

Segons el cadastre el 1844, Serra ja ocupava el segon lloc entre els majors contribuents de Barcelona amb una cotització de 2.160 rals.¹⁶ Amb la consolidació d'una important fortuna econòmica, Josep Serra i Marrugat adquirí el 1845 una de les cases pairals més antigues i importants de Sant Joan Despí, el Manso Seguí del carrer Major de la Vila, que serà a partir d'ara coneguda com a Can Serra.¹⁷ D'aquesta manera es va iniciar un dels assentaments residencials més importants de la burgesia barcelonina. Aquesta antiga casa, que havia format part d'una heretat construïda el 1746 amb estil neoclàssic, amb façanes amb decoracions esgrafiades, avui forma part del patrimoni cultural de Sant Joan Despí.¹⁸

Josep Serra i Marrugat, de forma progressiva, va anar abandonant la seva activitat industrial per concentrar-se en el comerç i la inversió en accions. Durant la Dècada Moderada, sense estar alineat amb cap de les dues branques liberals, provà sort en el terreny de la política, presentant-se a les eleccions municipals de Barcelona del 3, 4, 5 de novembre de 1845; va resultar elegit per 67 vots, el més votat del Districte 6è. Formà part del consistori du-

rant els anys 1846 amb l'equip de govern de l'alcalde Erasme de Janer i de Gònima, i també el 1850. El 1847 figurava a la llista d'electors i contribuents industrials, amb residència al carrer de l'Hospital. La seva carrera política, però, no va anar més enllà del consistori barceloní.¹⁹

Podem situar aproximadament cap a l'any 1846 la data de tancament de l'activitat dels Serra a la casa fàbrica del carrer de l'Hospital. Aquell mateix any, Josep Serra decidia transformar una bona part de les “quadres” del carrer de la Riereta en cases de veïns,²⁰ les escales corresponents als números 1, 3 i 5, que foren segregades del conjunt de la fàbrica, edificis dissenyats del mestre d'obres, Josep Valls.²¹

La part de la fàbrica reduïda en dimensió va ser llo-

gada a diferents industrials. A partir de 1850, hi estava enregistrada la firma Eloy Blanch, del ram del tèxtil amb 48 telers compostos i 90 operaris²² i l'any 1856 hi figurava la societat Conti y Cia. amb una fàbrica de teixits de llana.²³ Molt probablement d'aquesta època devia datar un porxo adossat, construït amb pilars i jàsseres de fosa.

Josep Serra i Marrugat va morir el 23 de febrer de 1860, testant a favor d'unes cases Religioses i de Tecla i Dolors Tinturé i Serra.²⁴ L'antiga casa fàbrica del carrer de l'Hospital va subsistir fins l'any 1991, quan va ser enderrocada, a causa de la construcció d'una nova promoció privada d'habitatges. Els habitatges del carrer de la Riereta, encara es conserven.

En una visita realitzada l'any 1982 a la fàbrica Serra del carrer de l'Hospital es va anotar la següent descripció: “La casa fàbrica Serra està formada per tres parts: un cos de casa arrencat al carrer de l'Hospital, segurament de l'any 1829, amb una remunta d'una planta, amb una botiga i una porta principal que donava a una escala de veïns i a un gran pati amb ‘quadres’ al qual s'hi accedeix a través d'una reixa on s'hi podia observar a la part superior una serra de ferro forjat, símbol o marca de la fàbrica; a l'esquerra i al front, formant una ‘L’, les ‘quadres’ de quatre plantes d'alçada, amb finesstrals rectangulars i quarterons de vidre, amb estructura de murs de càrrega i bigues de fusta de 6 metres d'amplada, i un porxo adossat construït amb pilars i jàsseres de ferro de data posterior a 1850; i finalment a la dreta uns baixos i unes cases de veïns amb accés des del carrer de Riereta de l'any 1846, que varen ser segregades del conjunt”.

Marca de fàbrica. Serra de ferro forjat a l'entrada del pati de treball. (Foto JAV, 1981)

NOTES

1 Sánchez, Alex, “Els fabricants d'indianes: orígens de la burgesia industrial barcelonina”, Barcelona Quaderns d'Història núm. 17, 2011. APNB, Notari Manuel Lafont, Manual de 1840, f. 83.

2 AHCB, Obreria, C-45, 30 de juliol de 1785, llicència presentada per Juan Serra Ginesta, per posar estenedors a la seva fàbrica del carrer de la Cera. Sense plànol.

3 Sánchez, Alex, “Els fabricants d'indianes...”. Op. Cit.

4 Graells, “Padrón General”, Barcelona 1829.

5 Joan Valls i Balansó (s. XVIII -s. XIX), un mestre d'obres desconegut i del qual no tenim cap referència, va ser un professional de transició que actuà a cavall entre els dos segles i que durant 30 anys arribà a tenir un considerable currículum d'obres fins ben entrat el segle XIX. Actiu entre 1799 i 1830, entre els clients habituals citarem els fabricants d'indianes Pere Fàbregas (1799 i 1804) i Josep Alabau (1803), els comerciants Antoni i Manel Bertran Casans (1807), el fabricant de naips Cayetà Forns (1821), el fabricant Keittinger (1826) i els fabricants de teixits, Felip Solà (1829), Josep Serra i Marrugat (1829) i Domènec Cortès (1830). Cal atribuir-li també la seva intervenció en edificis religiosos com la façana del col·legi dels Carmelites, a la Rambla (1828).

AMCB, 190-C (D-4), 18 d'agost de 1846, “D. José Serra y Marrugat, desea reedificar una porción de casa en la Cuadra Fábrica que da a la calle de la Riereta de la presente ciudad”, carrer Riereta n. 1, 1bis, 3, 5. Façana, signa José Valls, arquitecte.

6 AHCB, Obreria C-103, 30 de juliol de 1829, Josep Serra y Marrugat, fabricant de teixits "...que posee una casa fábrica en la calle del Hospital que hace esquina a las de la Cera y Riereta que desea edificar, y como necesita derrivar la parte vieja que da a dichas calles...", Façana, signa Juan Valls.

AHCB, Obreria C-104, 29 d'agost de 1829, Jose Serra y Marrugat "...formar linea recta el frente de su casa..."

7 AHCB, Obreria C-105, 2 de gener de 1830, Jose Serra y Marrugat, tres plomes d'agua.

8 AHCB, Obreria C-122, 26 d'octubre de 1835, Jose Serra y Marrugat "...cuatro plumas de agua del callejón de San Lázaro..."

9 APNB, Not. Ramon Torras i Golorons, Manual de 1831, f. 70. Renovació de companyia, 28 de maig de 1831: "Jose Serra y Marrugat, maestro terciopelero y Geronimo Juncadella fabricante de Tejidos i Hilados... forman de nuevo Sociedad y compañía para la Fabricación de Tejidos i Hilados de algodón... capital 75.000 libras... José Serra 50.000 libras y Gerónimo Juncadella 25.000 libras... nombre Gerónimo Juncadella y Compª... que dicha fabricación continuará en la casa fábrica que ocupan los socios en la calle del Hospital... propia del mencionado José Serra... pagando alquilar..."

10 AHCB Obreria C- 121, 11 de març de 1835, "Maria Balaguer y Llord consorte de D. Manuel Balaguer, propietaria de la casa fábrica en la calle de la Cera, dedicada al blanqueo de la cera... hoy en día arrendada al cerero Mariano Gallissà... cuyos perjuicios los causa el humo procedente de la fábrica de tintes de algodón, recientemente construida por D. José Serra en la calle del Hospital...rectificar la chimenea".

11 APNB, Notari Manuel Lafont i Thomas, Manual de 1840, f. 83. 20 d'abril de 1840. "Jose Serra y Marrugat, Gerónimo Juncadella, fabricantes de Tejidos de algodón... 1836, año de liquidación por cuyo motivo el socio D. Gerónimo Juncadella deberá formalizar las operaciones de la Sociedad bajo el nombre de "Gerónimo Juncadella y Compª" en liquidación..."

12 Vegeu casa fábrica Juncadella.

13 "El Constitucional", 28 de gener de 1841.

14 "El día 10 de octubre de 1841 quedó constituida la primera Junta Directiva preparatoria de la Caja, en la forma siguiente: Presidente: D. Dionisio Valdés (jefe político de la Provincia); Director: Barón de Maldá; Secretario: D. Francisco Barret; Vocales: Don Pedro Martínez de San Martín (obispo de la Diócesis), D. José Serra Marrugat, D. Tomás Coma, D. José Antonio Fontanills, D. Domingo Serra, D. Tomás Illa, D. Mariano Borrel, D. Manuel Compte, D. Domingo Santamaría, D. Juan Agell. D. Pedro Moret, D. Luis Naranja y D. Cayetano Roviralta. Excusaron su asistencia por renunciar al cargo: D. José Xifré, D. Ramón de Bacardí, Sr. Nadal y Vicent, Sr. Anietller, Sr. Ribas y Sola y Sr. Villalonga." Voltes Bou, Pedro, "Análisis de la repercusión de la política financiera del gobierno en el ahorro privado durante el siglo XIX", Barcelona.

Casa fabrica Serra Marrugat, carrer de l'Hospital 141. Pati amb les Quadres (Foto JAV, 1981).

Detall de capitell de fosa de ferro. (Foto JAV, 1981)

15 AFTN, Comissió de Fàbriques 1840-46, 20 de juliol de 1841. Citat per Solà i Montserrat, Roser, "L'Institut Industrial de Catalunya...", p. 60. "José Serra. 4 acciones...". Probablement estem parlant de Josep Serra Marrugat, encara que també ens podríem referir a Josep Serra i Farreras, germà de Llogari Serra de Manresa, propietaris de la firma Serra Hnos.

16 AHCB, Cadastre 1844, VIII, 35. Citat per Solà i Montserrat, Roser, Op. Cit. Contribució: Jeroni Juncadella 2.160 rals, Josep Serra Marrugat 2.160 rals, Bernardí Martorell 1.680 rals, Miquel Vilaregut 1.440 rals.

17 "Can Serra, adquirida el 1845 pel fabricant Josep Serra Marrugat, que havia format part de l'heretat coneguda com a Manso Seguí, i la veïna can Sandiumenge, adquirida el 1845 pel mercader Magí Sandiumenge. (...) Can Serra -edificada el 1746- va ser reformada el 1851 i el 1930". Ambdues famílies, Serra i Trias de Bes, volgueren perpetuar els vincles amb Sant Joan Despí manant construir panteons privats al cementiri municipal. El de can Serra es realitzà segons projecte de Plantada i Torres, l'any 1898." (Duran i Albareda, Montserrat, "El territori sotmès. la transformació urbana de Sant Joan Despí (segles XIX-XX)", Centre d'estudis comarcals del baix Llobregat, 2002.)

18 Ajuntament de Sant Joan Despí, Llistat de patrimoni cultural i històric PEF, LLL82175500029, Can Serra, St. Joan Despí, carrer Major 33-35, s. XVIII -XX. Can Serra va ser reformada el 1851, el 1930 i contemporàniament, l'any 2003, va ser objecte d'una restauració.

19 1845, Eleccions municipals del 3, 4, 5 de novembre. Elegit José Serra y Marrugat per 67 vots, el més votat del Districte 6è. 1846, Llistat de regidors electes, José Serra y Marrugat, comerciant, exercici 1846 i 1850. 1847, llistat d'electors de 1847 amb contribucions industrials, José Serra y Marrugat, carrer Hospital 71, pis 1er. Citat de Fuster Sobrepere, Joan, "Barcelona a la Dècada Moderada (1843-1854) El projecte industrialista en la construcció de l'estat centralista" Tesi doctoral, UPF Barcelona, setembre 2004.

20 AMCB, 190-C (D-4), 18 d'agost de 1846, " D. José Serra y Marrugat, desea reedificar una porción de casa en la Cuadra Fábrica que da a la calle de la Riereta de la presente ciudad", carrer Riereta n. 1, 1bis, 3, 5. Façana, signa José Valls, arquitecte. Vegeu també, Registre de la Propietat, fol. 136, llibre 37.

21 Josep Valls i Galí (s. XIX), germà d'Antoni Valls mestre d'obres antic, actiu entre els anys 1846-1871. Sabem però que Obreria té enregistats projectes des de 1840. Va ser autor de les fàbriques de nova planta de Miquel Capdevila (1840) del carrer de la Riereta, del taller de construcció de màquines de Manel Tey al carrer de Ferlandina (1840) i de la reforma de la fàbrica de Josep Serra i Marrugat del carrer de la Riereta (1846).

22 Graells, "Estadísticas...", 1850.

23 "El Consultor", 1856, citat per Benet.

24 RPB, Registre de la Propietat de Barcelona, fol. 136, llibre 37. Carrer de l'Hospital núm. 141.

10. Casa fàbrica

CAMPS-TORRENS

1830

Carrer de l'Arc del Teatre n. 42 (Trentaclaus)
Carrer Nou n. 67 (Compte de l'Assalto)

Edifici desaparegut

Màquines:

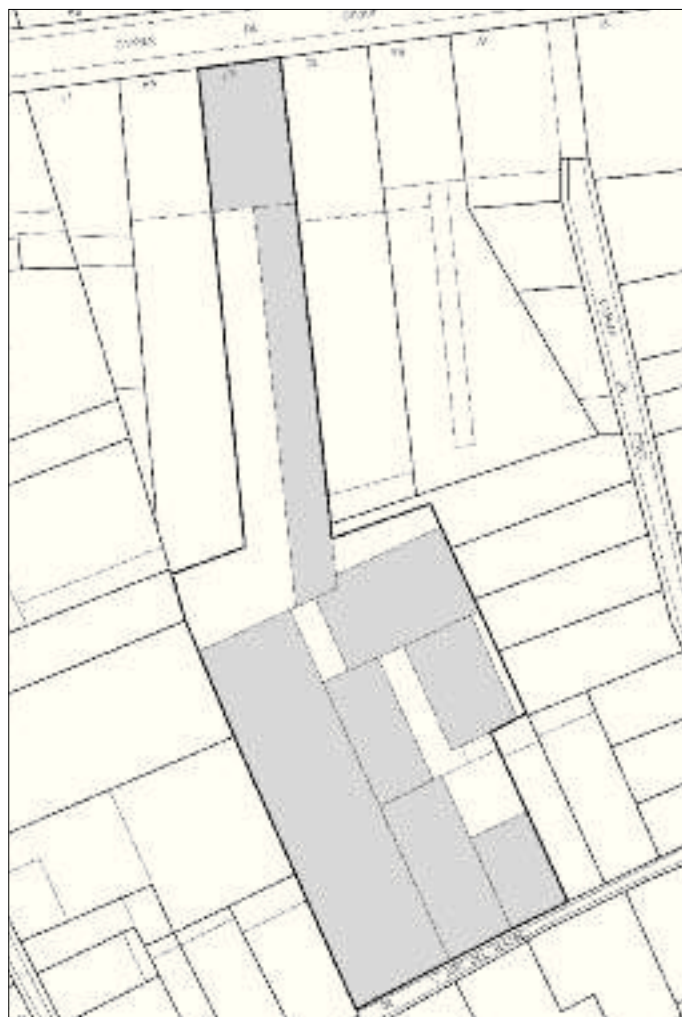
1 màquina de vapor (Camps, 1844)
1 màquina de vapor de 40 CV (Camps, 1846)
1 màquina de vapor (1846, Torrens)
1 màquina de vapor de 30 CV (Torrens, 1850)

Operaris:

desconegut

Arquitectura:

Construcció de la casa (1830, Nou de la Rambla)
Autor: Bernat Pou, mestre d'obres
Instal·lació de vapor (1844) (Camps)
Autor: desconegut
Instal·lació de vapor de 40 CV (1846) (Camps)
Autor: desconegut
Instal·lació de vapor i reforma (1846) (Torrens)
Autor: Jeroni Granell, m. d'obres acadèmic
Instal·lació de vapor de 30 CV (1850) (Torrens)
Autor: desconegut

La mobilitat, dins el teixit parcel·lari de la ciutat, i la concentració parcel·laria van ser dues constants de la primera industrialització, conseqüència de la formació i desaparició de multitud de societats i firmes industrials dels anys trenta i quaranta. A les crisis industrials succeïen les crisis polítiques i viceversa, en un marc d'inestabilitat constant de l'economia i de la política durant la primera meitat del segle XIX.

Emeteri Camps i Mata (s. XVIII-s. XIX), procedent d'una família de fabricants d'indianes de Barcelona,¹ probablement descendent o familiar de **Jaume Camps** (s. XVIII – s. XIX), fabricant d'estam i llanes ubicat davant de l'Esplanada,² lloc en el qual, a finals del segle XVIII exercia els oficis de filador i teixidor. Associat amb el seu germà **Pere Camps i Mata** (s. XVIII-s. XIX) l'any 1797 van constituir la companyia Armenter (per Emeteri) i Pere Camps, germans, una fàbrica de filats i teixits amb dos socis, en la qual Pere feia d'administrador de la fàbrica i en conseqüència, Emeteri devia fer de fabricant.³ Emeteri Camps va poder sobreviure a la Guerra del Francès, i fou testimoni de la crisi de l'Antic Règim; va adherir-se amb entusiasme a la revolució liberal del Trienni Constitucional, fins ser nomenat elector parroquial els anys 1820 i 1821.⁴

ACHB Obreria C-105, 16 de març de 1830, "Emeterio Camps, fabricante de tejidos...continuar la obra de la casa que posee en la calle Conde del Asalto". Façana, signa Bernardo Pou.

El 1830 Emeteri Camps s'havia establert com a fabricant de teixits al carrer Nou de la Rambla número 22 (antic) lloc on s'hi estava construint una casa pròpia,⁵ sota la direcció del mestre Bernat Pou.⁶ Durant aquesta dècada, Emeteri Camps formà part dels principals empresaris cotoners de Barcelona amb una fàbrica oberta al carrer de les Tàpies dotada de màquina de vapor i situada en l'antiga casa fàbrica Santaló.⁷ Segons Olivier Raveaux entre 1833 i 1844 Emeteri Camps formà part també dels vint principals empresaris cotoners de Barcelona.⁸

Probablement germà o descendent seu devia ser també **Antoni Camps** (s. XVIII-s. XIX), un altre dels membres de la burgesia barcelonina que s'implicaren en el Trienni Constitucional de 1820-1823. Probablement deu ser el mateix Antoni Camps que va entrar a la Milícia Nacional Voluntària, adquirint el rang de sergent

del 4t Batalló, de Barcelona.⁹ Durant la restauració desconeixem si hi va haver penes de repressió aplicades a Antoni Camps, però donat que no es detecta cap activitat seva en el Padró de fabricants de 1829, probablement no devia retornar de l'exili fins l'amnistia de 1831.

Pocs anys després del seu reintegrament a la indústria de la ciutat, Antoni Camps es va convertir en el propietari de terrenys, edificis i fàbrica, al Raval, concentrant a les seves mans diverses parcel·les situades entre els carrers de Trentaclaus i Nou de la Rambla. Entre les diverses propietats que devia adquirir, a més de les heretades per via familiar, hi havia també l'antiga fàbrica d'indianes de Josep Carafí fundada el 1793 al número 67 del carrer Nou de la Rambla.¹⁰

Aquesta concentració parcel·laria va possibilitar la unió productiva de tres "quadres" de petit format, que van donar com a resultat una unitat productiva força important, operació que devia ser realitzada durant la dècada dels anys 30 del segle XIX. El cos de casa estava situat al front del carrer de Trentaclaus amb 18 metres de façana. En el pati posterior s'estenien dues "quadres", una d'11 metres d'amplada i 15 de llargada i una altre de 16 per 20 metres sostingudes per murs, pilars de fosa i jàsseres. La parcel·la del carrer Nou número 67 (del Compte de l'Assalto) era més estreta i deixava espai per a un pati i una "quadra" de 6 metres de tramada i 53 metres de longitud.

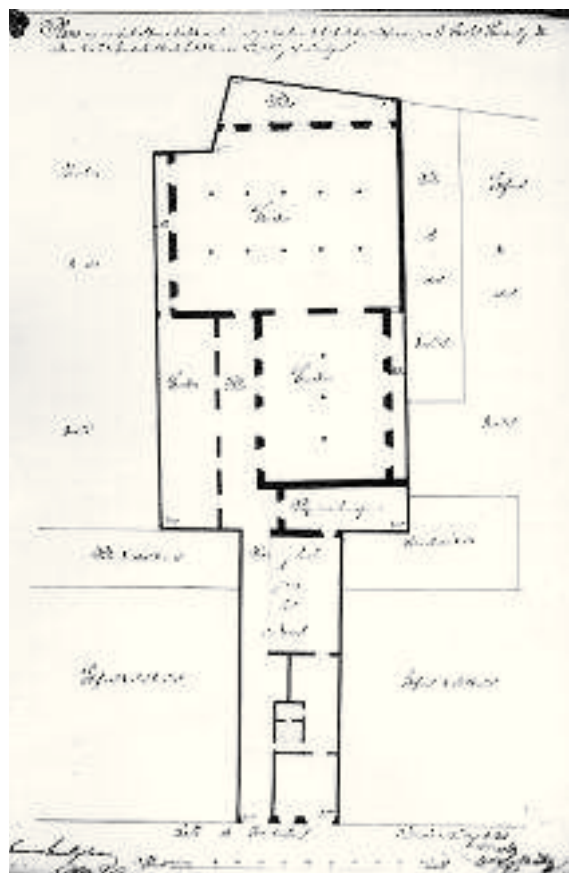
L'any 1844 va ser sol·licitada, per Antoni Camps, una llicència d'instal·lació d'una primera màquina de vapor,¹¹ però aviat fou insuficient. La seva fàbrica figurava als llistats de fabricants que havien d'acollir-se a la reglamentació de l'Edicte d'Obreria del 10 d'abril de

ACHB, Gràfics I.G. 3052, 1846, Fàbrica Antonio Camps, carrers de Conde de l'Asalto i Trentaclaus. Planta, sense signatura. Probablement aquest document correspon a la llicència de: ACHB Obreria C-138, Sense data (~1846), "Antonio Camps, propietario del terreno y edificios fábrica que designa el plano exterior de la línea que señala el bando de 10 de abril... Que no siendole suficiente su vapor existente mediante permiso de fecha 3 de agosto de 1844, para dar movimiento a su fábrica de hilados de algodón... establecer una máquina de vapor, sistema de semipresión de la fuerza de 40 caballos, sirviéndose para las dos (máquinas de vapor) de una sola chimenea".

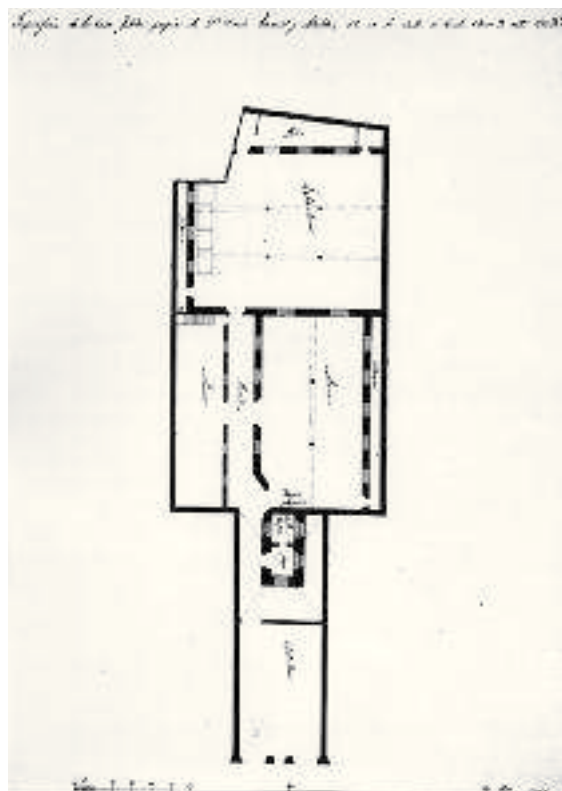
1846, sobre la instal·lació dels vapors, on constava amb una segona màquina de vapor de mitja pressió de 40 CV de potència,¹² que havia de complementar l'energia de la primera. Per la qual cosa va haver de presentar una nova llicència que acompanyà amb el plànol d'emplaçament de les calderes i xemeneia, situades a la línia de tangència de les dues parcel·les.¹³

A partir de 1846, es detecta un descens de les activitats industrials d'Antoni Camps en favor de les inversions de capital, amb el lloguer o la segregació d'una part de la fàbrica del carrer de Trentaclaus als reconeguts industrials Torrens i Miralda de Manresa. L'any 1847, Antoni Camps estava enregistrat al cens electoral amb residència al carrer de la Sant Pere Mitjà.¹⁴ Va ser accionista del Banc de Barcelona amb 10 accions,¹⁵ i accionista fundador de La España Industrial, el 1847.¹⁶

El mateix any de 1846, procedent d'una altra fàbrica del carrer de les Tàpies,¹⁷ **Carles Torrens i Miralda** (Manresa 1792-Barcelona 1860)¹⁸ de la firma comercial Torrens i Miralda de Manresa, va anar a instal·lar-se a la part de la fàbrica Camps que donava al carrer de Trentaclaus, per la qual cosa hi va realitzar diverses reformes, i finalment va sol·licitar la instal·lació d'una nova màquina de vapor,¹⁹ sota la direcció del mestre d'obres acadèmic Jeroni Granell.²⁰ Aquesta fàbrica va ocupar la parcel·la més gran que donava al carrer de Trentaclaus,

ACHB, Gràfics I.G. 4040, 28 de maig de 1846, "Plano que manifiesta el terreno señalado con el número 1º y su distribución de la planta baja del Edificio que posee D. Carlos Torrens y Miralda en la calle Trentaclaus de esta ciudad demostrando los patios y edificios contiguos", signa Gerónimo Granell. Planta instal·lació d'un vapor.

ACHB, Gràfics I.G. 4010, 13 de setembre de 1847, "Superficie de la Casa Fábrica propia de Don Carlos Torrens y Miralda, sita en la calle de Trenta Claus de esta Ciudad", signa Antonio Valls. Planta d'instal·lació d'un vapor.

Expedient de llicència per a una màquina de vapor de 30 cavalls al carrer de Trentaclus. Carlos Torrents y Miralda, 1850. Citat de Nadal, J. "Història Econòmica de la Catalunya Contemporània", Vol I, Barcelona 1994. pg. 55.

on s'hi van reutilitzar clarament les velles estructures. Desconeixem si les propietats es van segregar o si realment es tractava del lloguer d'un espai industrial, la qual cosa començava a ser molt freqüent en aquest període. Caldria verificar l'origen i les vicissituds de les propietats, o bé una possible participació en la companyia d'Antoni Camps.

Carles Torrens i Miralda, l'any 1847 sol·licitava la instal·lació d'una segona màquina, a la casa del carrer de Trentaclus,²¹ amb llicència del mestre d'obres antic de Sant Ferran, Antoni Valls.²² Tres anys després, el 1850, Carles Torrents tornà a sol·licitar la instal·lació d'una nova màquina de vapor de 30 CV, al mateix carrer de Trentaclus, malgrat les limitacions de les ordenances municipals.²³

Durant la primera meitat del segle xx i després de la Guerra Civil, la casa fàbrica Camps va desaparèixer a causa de l'obertura de l'Avinguda de Garcia Morató, avui anomenada Avinguda de les Drassanes.

AHCB. Plànol de Barcelona de Gargià i Roca, Quart 85, 1858.

NOTES

1 Raveaux, Olivier, "Los fabricantes de algodón de Barcelona (1833-1844). Estrategias empresariales en la modernización de un distrito industrial", UMR Telemme, Aix-en-provence, Revista de Historia Industrial, N. 28. Año XIV. 2005. 2.

2 ACHB Obreria, C-37, 11 de desembre de 1778, llicència presentada per Jayme Camps, fabricant d'estambres-llanes per a la nova construcció de la casa del carrer Monteros en front de l'Esplanada. Sense plànol. ACHB Obreria, C-38, 22 de novembre de 1779, llicència presentada per Jayme Camps, fabricant d'estambres-llanes per a la col·locació de dos "sombreceras" a la casa del carrer Monteros en front de l'Esplanada. Sense plànol.

3 APNB, Notari: Jaume Morelló, 1797, fol. 235. "Armenter i Pere Camps, germans", fàbrica de filats i teixits. 2 socis. Admissió de Pere com a soci, 14 de setembre de 1797. El capital no consta. Intervenien tots dos. Citat per Grau, Ramon i Lòpez, Marina; "Empresaris..."...Op. Cit.

4 Arnabat Mata, Ramon, "Revolució i contrarevolució a Catalunya durant el Trienni liberal (1820-1823)", UPF, Barcelona 1999. pg. 1765. "Camps, Emeteri, 1820, 1821..."

5 ACHB Obreria C-105, 16 de març de 1830, "Emeterio Camps, fabricante de tejidos...continuar obra... calle Conde del Asalto n.22....", Sense plànol, signa Bernardo Pou.

6 Bernat Pou, (s. XVIII -s.XIX) del qual disposem de poques dades de la seva trajectòria professional, devia ser un mestre de cases gremial, membre de la família Pou citada per Arranz, uns picapedrers actius des de mitjan segle XVII fins a començament del XIX. Va ser autor, a més, de la casa fàbrica de teixits de Miquel Capdevila (1828), de la d'Emeteri Camps (1830) i les cases de la família Inglada (1830).

7 Vegeu casa fàbrica Santaló.

8 També Garcia Balaña, "La fabricació de la fàbrica...", op. cit. Cita a Emeteri Camps, entre els 10 principals contribuents de Barcelona, amb una aportació de 1.735 rals, "Índice general por alfabético que comprende las corporaciones...1844"

9 Roca i Vernet, Jordi, "Política, liberalisme i revolució, Barcelona 1820-1823", Tesi doctoral, U.A. de Barcelona, 2007.

10 Vegeu casa fàbrica Carafí.

11 ACHB, Obreria C-138, 3 d'agost de 1844, "Antonio Camps, propietario del terreno, edificios y fábrica, que designa el Plano...", Llicència d'instal·lació d'una màquina de vapor. No hi ha els plànols.

12 ACHB, Obreria C-138, 1846, "Vapores de... Antonio Camps (C. Conde del Asalto y Trentaclus)...", "...Nueva máquina de 40 CV de semipresión..."

13 ACHB Obreria C-138, Sense data (~1846), "Antonio Camps, propietario del terreno y edificios fábrica que designa el plano exterior de la línea que señala el bando de 10 de abril... Que no siendole suficiente su vapor existente mediante permiso de fecha 3 de agosto de 1844, para dar movimiento a su fábrica de hilados de algodón...establecer una máquina de vapor, sistema de semipresión de la fuerza de 40 caballos, sirviéndose para las dos (máquinas de vapor) de una sola chimenea". No hi ha els plànols. Creiem que aquests documents corresponen als diposats a l'Arxiu de Gràfics: ACHB, Gràfics I.G. 3052, 1846, Fàbrica Antonio Camps, carrers de Conde de l'Asalto i Trentaclus. Planta, sense signatura.

14 "Antonio Camps, Mda. de San Pedro, 48, 2ª piso", citat per: Fuster Sobrepere, Joan, "Barcelona a la Dècada Moderada (1843-1854) El projecte industrialista en la construcció de l'estat centralista" Tesi doctoral, UPF Barcelona, setembre 2004.

15 Blasco, Yolanda i Sudrià, Carles, "El Banc de Barcelona, 1844-1874, Història d'un banc d'emissió", Generalitat de Catalunya, 2009.

16 Gutiérrez Medina, M. Lluïsa, "La España Industrial 1847-1853. Un modelo de innovación tecnológica", Barcelona, Tesi doctoral, U.B., 1993.

17 Vegeu casa fàbrica Santaló, carrer de les Tàpies n. 8.

18 Mestre i Campi, Jesús. "Diccionario d'Història de Catalunya", Barcelona 1992. Carrera i Pujal, Jaume "Història política de Catalunya en el siglo XIX", vol III, Barcelona 1957. pg 19, 103, 320, 329. Fradera, JM. "Indústria i comerç. Les bases comercials de la indústria catalana moderna (1814-1845)", Barcelona 1987. pg 72, 77, 154, 227-228.

19 ACHB, Gràfics, I.G. 4040, 28 de maig de 1846, "Plano que manifiesta el terreno señalado con el número 1º y su distribución de la planta baja del edificio que posee Dn Carlos Torrens (Torrents) y Miralda en la calle de Trentaclus de esta ciudad demostrando los patios i edificios contiguos", Planta instal·lació del vapor, signa Gerónimo Granell.

20 Jeroni Granell i Barrera, mestre d'obres acadèmic, amb titulació del 19 d'abril de 1835, actiu a Barcelona. Bassegoda afirma ser l'autor de la casa Seller del Passeig de Gràcia (1864).

21 ACHB, Gràfics, I.G. 4010, 13 de setembre de 1847, "Superficie de la Casa Fàbrica de Dn Carlos Torrent y Miralda, sita en la calle Trenta Claus de nuestra Ciudad", Planta instal·lació del vapor, signa Antonio Valls.

22 Antoni Valls i Galí (Barcelona, 1798 – Barcelona 1877) Mestre d'obres. És citat per Bassegoda com a mestre d'obres antic de San Fernando i Josep M. Montaner el situa com alumne de les Clases de la Llotja el 1817, 1818, 1819 i el 1820, amb l'obtenció del títol de mestre acadèmic per la Real Academia de San Fernando el 1832. En la seva activitat professional entre 1833 i 1875, intervingué en cinc encàrrecs d'industrial: la construcció d'edificis per als fabricants Jacint Cardona del carrer de Sant Pau (1833) i Siprià Munné del carrer de l'Hospital (1835), la reforma de la casa del fabricant de sabó Esteva Partagàs del carrer Còdols (1836), la instal·lació del vapor de la fàbrica de Torrents i Miralda (1847) i la reforma de la impremta d'Eusebi Riera del carrer Robador (1869). S'ha de destacar també la seva intervenció en la construcció de les cases Cerdà, les primeres de l'Eixample, a la cantonada del carrer de Roger de Llúria amb Consell de Cent núm. 340, 369, 371, (1863-65). La darrera notícia d'aquest mestre fa referència a la llicència per edificar una casa unifamiliar a Sant Gervasi de Cassoles (1875).

23 Expedient de llicència per a una màquina de vapor de 30 cavalls al carrer de Trentaclus. Carlos Torrents y Miralda, 1850. Citat de Nadal, J. "Història Econòmica de la Catalunya Contemporània", Vol I, Barcelona 1994, pg. 55.

11. Casa fàbrica BORRELL-GISBERT

1830

Fàbrica de Filats

Carrer de la Riereta n. 31
Carrer Sant Bartomeu n. 5-7

Edifici existent parcialment

Maquinaria:

1 vapor de 16 CV (1843 Hall) (Gispert)
1 vapor de 16 CV (1850) (Gispert)
2400 fusos de mule-jenny (1850) (Gispert)
1.200 fusos de continues (1850) (Gispert)
1 vapor de 12 CV (1852) (Gispert)

Operaris:

74 operaris (1850) (Gispert)

Arquitectura:

Construcció casa Sant Bartomeu (1830) (Borrell)
Autor: Josep Pedrerol i Carbonell m. d'obres
Construcció casa Sant Bartomeu (1831) (Borrell)
Construcció casa fàbrica de Riereta (1835)
Autor: Josep Nolla, m. d'obres acadèmic
Legalització vapor 1846 (?)
Autor: Francesc Daniel Molina i Casamajó, arqte.

El reconegut polític liberal **Marià Borrell i Miralpeix** (Barcelona 1800-Cardedeu 1865),¹ fill d'un mercader de queviures, inicialment continuà el negoci patern, i es va especialitzar en la importació del bacallà i altres productes. Gràcies als seus negocis invertí diners en diverses empreses fabrils i especialment en la compra de béns desamortitzats durant el Trienni Liberal.

Va ser un dels principals compradors de béns religiosos el 1822, i va adquirir unes cases al carrer dels Tallers, propietat dels pares dominics.² Durant el Trienni Constitucional, va ser elector parroquial el 1823.³ Amb la restauració borbònica s'implicà en la conspiració contra els absolutistes i a partir de la mort de Ferran VII es convertí en un dels dirigents dels progressistes barcelonins. L'any 1829, Marià Borrell estava establert al Raval de Barcelona.⁴ Borrell era propietari d'una casa situada al costat de la fàbrica de Nicolau Tous i Soler del carrer de la Riereta, edifici que en origen probablement havia format part de la gran fàbrica Gassó, edificada el 1802.⁵

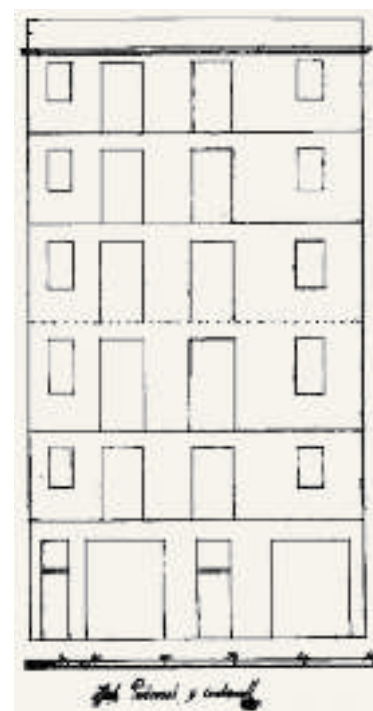
Segons la llicència del 29 de setembre de 1830,⁶ Marià Borrell va fer reedificar la casa del carrer de Sant Bartomeu, sota la direcció del mestre d'obres Josep Pedrerol i Carbonell,⁷ obres que l'any següent continuaven al mateix carrer, on la finca també hi donava front.⁸ L'any 1831 era propietari també de cases al carrer dels Arcs,⁹ al barri de la Ribera, que va fer reedificar sota la direcció del mateix mestre de cases Josep Pedrerol i Carbonell. Borrell formà part d'una societat formada per col·legues de partit, la companyia Bonaplata, Vilaregut, Rull, Borrell i Companyia, empresa que fou creada 1831, segons les notes de Gaspar Feliu.¹⁰

Aquesta companyia fou constituïda prèviament a la construcció d'El Vapor, però no va tenir més continuïtat ja que probablement estava relacionada amb els drets de Marià Borrell sobre les propietats dels pares dominics del carrer Tallers, desamortitzades el 1822, terrenys que en el futur formaran part d'El Vapor de la

companyia Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia.

El 1835, en el mateix emplaçament de la casa del carrer de Sant Bartomeu, va fer edificar de nou una segona casa que donava front al carrer de la Riereta,¹¹ sota la direcció del mestre de cases Josep Nolla.¹² Aquesta edificació, situada al costat de la casa fàbrica Tous, era un parcel·la profunda que, com veurem en va permetre el 1835 la construcció d'una quadra en el seu interior i el desenvolupament d'una activitat industrial. Com a negociant, algunes fonts vinculen Marià Borrell, amb la construcció i l'explotació de la Plaça de Braus de Barcelona, primera empresa comercial moderna de l'espectacle taurí, establerta a la Barceloneta el 1834 per una companyia formada per Joan Vilaregut, Marià Coll, Josep Ignasi Sagristà i Manel Deocón, aquests dos de la ciutat de València.¹³

L'espectacle s'establí a la plaça de braus construïda amb fusta per l'arquitecte Josep Fontserè, a l'espai lliure que existia entre la porta de Mar i la Barceloneta, la mateixa plaça de braus des d'on va sortir la primera bullanga de Barcelona el 1835 que portà a la crema de convents, de fàbriques i el moviment revolucionari de les Junes que acabà amb l'Antic Règim. Borrell intervingué directament en les bullanges revolucionàries de 1835, com a comandant del batalló de la Brusa.¹⁴ Elegit membre de la Junta Auxiliar Consultiva, fou alcalde de Barcelona el mes d'octubre de 1836 fins al gener de 1837, quan dimetí del seu càrrec.

AHCB Obreria C-107, 29 de setembre de 1830, "Marià Borrell y Miralpeix... construir tres pisos... calle Sn Bartolomé". Façana, signa Josep Pedrerol i Carbonell.

“Perfil de una casa que se proyecta edificar en la calle de la Riereta n. 72, Isla 5a del barrio 6º, Cuartel 5º, propia del señor Don Mariano Borrell”. AHCB Obrería C-121, 10 de març de 1835 “Mariano Borrell...construir de nuevo segun el perfil...calle Riereta”. Façana signatura José Nolla.

Fotografia aèria de la fàbrica Borrell Gispert abans del seu enderrocament el 1998.

Soci de la Societat Econòmica Barcelonesa d'Amics del país des del 1836,¹⁵ arran de la desamortització, Marià Borrell adquirí el Castell de Vilalba a Cardedeu, que transformà l'antic edifici al casal actual.¹⁶ També comprà a Barcelona béns desamortitzats de l'antic convent de Santa Caterina, l'hostatgeria o casa del convent, que el feu servir de residència i botiga.¹⁷

L'any 1840, Borrell tornà a formar part de l'Ajuntament i la Diputació, i col·laborà en el finançament del diari *El Constitucional*. El 1843 va col·laborar en el moviment per l'esfondrament de la Regència d'Espartero. Durant la Dècada Moderada, Marià Borrell fou represaliat i confinat fora de Barcelona, i cap el 1846 es reintegrà en el càrrec de diputat provincial per la vila de Granollers.

Borrell no va estar mai enregistrat com a fabricant, sinó que era bàsicament un comerciant i un rendista que vivia de les múltiples societats on participà amb el seu capital, de l'especulació amb béns desamortitzats, de propietats rurals com el Mas Vilalba de Cardedeu i de la propietat de diverses cases a la Plaça de Santa Caterina, la casa del carrer dels Arcs, unes cases del carrer Tallers¹⁸ i també de casa fàbrica del carrer de la Riereta número 31. Aquesta casa fàbrica, creiem que edificada el 1835 pel mestre d'obres Josep Nolla, l'any 1846 ja era llogada a la filatura mecànica de Bartomeu Gispert, associat amb A. Oliva amb qui formà companyia.¹⁹

El 1847 Marià Borrell estava enregistrat en el cens electoral amb residència al número 3 de la Plaça de Santa Caterina i al carrer del Jupí.²⁰ Borrell tornà a la política i durant el Bienni Progressista de 1854-1856 per ser diputat provincial, alcalde major de Barcelona i president de la nova Diputació provincial de Barcelona. Durant la construcció del ferrocarril de Granollers a Maçanet que entrà en servei el 1860, Borrell aconseguí fer desviar el seu traçat perquè passés pel Mas Vilalba de Cardedeu, de la seva propietat.²¹ Fou membre de la Caja de Ahorros y Monte de Piedad de Barcelona del 1844 al 1865.²²

Bartomeu Gispert (s. XVIII – s. XIX) era fabricant. La primera notícia que tenim fa referència a la propietat d'una modesta fàbrica, però mecanitzada, que tenia oberta al carrer de les Moles el 1829, amb 8 màquines de filar *mule-jennies*.²³ La petita filatura de Bartomeu Gispert s'associà amb **A. Oliva** (s. XVIII – s. XIX), en la companyia Gispert y Oli-

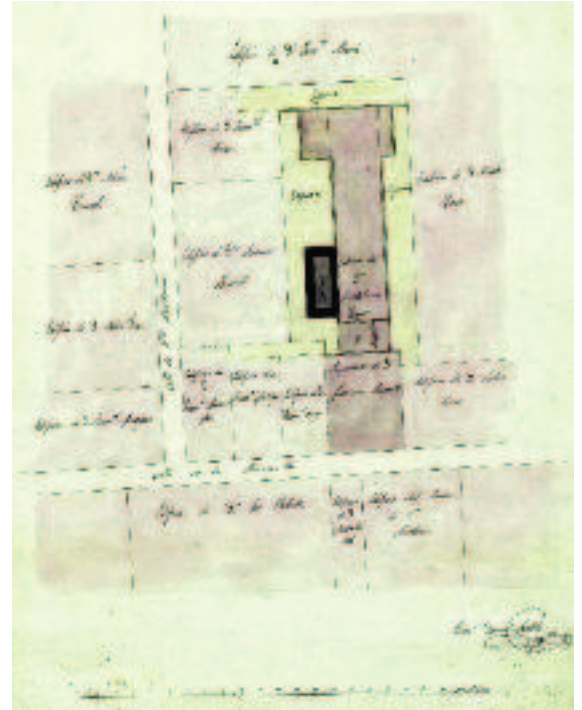
va per instal·lar-se al sector del Raval, a la fàbrica Borrell situada al carrer de la Riereta.

Gispert s'instal·là en els espais lliures interiors que havien deixat les cases de Marià Borrell al carrer de Sant Bartomeu i Riereta. És de suposar, ja que formaven part d'una sola unitat cadastral, que Gispert llogués a Borrell el conjunt de la casa fàbrica del número 31 del carrer de la Riereta.

L'empresa estava destinada a la filatura mecànica i el 1843 van fer instal·lar una màquina de vapor de 16 CV, procedent de la factoria britànica Hall (Dartford).²⁴ Aquesta empresa va ser citada al llistat de fabricants de 1846, que havien de ser objecte d'inspecció per ajustar-se a l'Edicte municipal del mateix any, amb l'obligació

de procedir a la legalització de les màquines de vapor.²⁵

Els documents que van ser presentats a l'Ajuntament, que probablement eren del mateix 1846, consistien en una planta sense data, de localització de les calderes, en un edifici situat al carrer de la Riereta n. 31,²⁶ documents signats per l'arquitecte per la Reial Acadèmia, Francesc Daniel Molina.²⁷

AHCB, Gràfics N. Reg: 4058, 1846(?). “Planta de D. Bartomeu Gispert”. Planta localització de les calderes, signa Francisco Daniel i Molina.

El plànol dibuixat per Daniel Molina era d'una certa precisió i permetia situar l'edifici sense dificultats, a més d'identificar el parcel·lari del seu entorn i els seus propietaris. L'edifici que feia costat a la important casa fàbrica Tous era una petita unitat productiva del ram de la filatura, on tot sembla indicar segons el plànol de Daniel Molina, que era propietat del polític liberal progressista Marià Borrell i Miralpeix, que durant la dècada moderada estava confinat fora de Barcelona.

L'edifici tenia una tipologia de casa fàbrica, que consistia en un front de casa al carrer de la Riereta i una “quadra” situada a la part posterior, de 6 metres d'amplada, quatre plantes d'alçada i doble il·luminació. La casa fàbrica Borrell- Gispert gaudia d'un programa d'habitatges annexos a la fàbrica, com era habitual a l'època, destinats als majordoms i personal qualificat. Es pot considerar un edifici menor, dins d'una parcel·la de 10 metres d'amplada, construït a la dècada dels 30, quan van venir a establir-se al carrer de la Riereta molts fabricants de l'època.

Bartomeu Gispert gaudia d'un cert prestigi dins de la Comissió de Fàbriques. El 1847 fou nomenat perit tasador de la fàbrica Muntadas del carrer de la Riereta, en el moment de la constitució de L'Espanya Industrial.²⁸ L'any 1850 la societat Gispert y Oliva és citada a l'adreça de la fàbrica de Riereta, i estava equipada en aquell moment amb una màquina de 16 CV, 2400 fusos de *mule-jenny*, 1.200 de continous i 74 operaris.²⁹ Gispert va continuar treballant fins que el 1852 es traslladà a la fàbrica de Pere Manté, al número 73 (antic) del carrer de la Riereta.³⁰

Durant el segle xx l'edifici de Marià Borrell es destinà a diferents tallers industrials. A partir de 1998 van ser

segregades i enderrocades la fàbrica i els habitatges del carrer de Sant Bartomeu, per a la construcció d'un equipament. Es conserva encara la casa original del carrer Riereta número 31, projectada per Josep Nolla el 1835, amb un traçat de façana idèntic als documents de la llicència d'Obreria. L'edifici està inclòs en el Catàleg del Patrimoni, fitxa 0 de Ciutat Vella, com a Bé d'interès documental, Nivell D.

NOTES

1 Mestre i Campi, J. "Diccionari d'Història de Catalunya", Barcelona 1992.

2 Santirso, Manuel. "Revolució liberal i Guerra civil a Catalunya (1833-1840)", Lleida 1999. Citat de: Barraquer i Roviraltà, Gaietà, "Los Religiosos en Cataluña durante la primera mitad del siglo XIX", Barcelona, 1915.

3 Roca i Vernet, Jordi, "Política, liberalisme i revolució. Barcelona 1820-1823", Tesi doctoral, U.A. de Barcelona, 2007.

4 AHCB Obreria C-103, 14 de juny de 1829, "José Borrell... ser propietario de la casa n. 37 de... calle de San Clemente, en parte de las religiosas Gerónimas...engrandecer un portal". Façana, signa Miquel Bosch y Camps.

5 Vegeu casa fàbrica Gassó.

6 AHCB Obreria C-107, 29 de setembre de 1830, "Mariano Borrell y Miralpeix...construir tres pisos...calle Sn Bartolomé". Façana, signa Josep Pederrol i Carbonell.

7 Arranz no dona gaires notícies de Josep Pedrerol. Era fill d'Andreu Pedrerol, paleta i va continuar l'ofici del pare. Amb les dades d'Obreria podem assegurar que es tractava del mestre de cases Josep Pedrerol i Carbonell, autor de diverses fàbriques del sector del Raval, la de Margarita Llanas i Francesc Llenas del carrer de Sadurní (1827-1830), la fàbrica de blanqueig de Domènec Soley del carrer de la Cera (1828), la dels fabricants de teixits Antoni Olivé del carrer Cadena (1828), Francesc Colondra del carrer de Sant Antoni (1829), la casa de Francisc d'Asís Barnadas del carrer del Tragí (1829), la casa fàbrica de Marià Borrell i Miralpeix (1830) i la fàbrica de productes químics de Jaume Torres i Belvey del carrer de la reina Amàlia (1833).

8 AHCB Obreria C-108, 15 de febrer de 1831, Mariano Borrell y Miralpeix... arreglar cornisa... calle de Sn Bartomeu". Sense plànol.

9 AHCB Obreria C-108, 6 d'octubre de 1831, "Mariano Borrell y Miralpeix...calle dels Archs...construir de nuevo", Façana, signa Josep Pedrerol i Carbonell.

10 Gaspar Feliu, Enciclopèdia Catalana.

11 AHCB Obreria C-121, 10 de març de 1835 "Mariano Borrell... construir de nuevo segun el perfil...calle Riereta". Façana signa José Nolla.

12 Josep Nolla i Cortés, mestre d'obres acadèmic (1798 - ?). Segons Muntaner, era l'oncle del mestre d'obres Josep Nolla i Anglada. Treballà en la continuació de les obres del Cementiri del Poble Nou, obra d'Antoni Ginesi, i va rebre diversos encàrrecs de reconeguts fabricants, Jspñ Rovira y Poch (1825), Ramon Bonaplata (1826 i 1827), Eulogi Soler (1826 i 1829) Francisc Ribas (1833) i Marià Borrell (1835).

13 Solà i Montserrat, Roser, "Joan Vilaregut i Albafull....", op. cit.

14 Ollé i Romeu, J.M. "Les bullangues de Barcelona durant la primera guerra carlina (1835-1837)", Barcelona 1994.

15 SEBAP, Mariano Borrell , 24/10/1836.

16 Anònim, "El Castell de Vilalba. Una joia del Vallès Oriental". Cardeu. Barcelona.

17 "Després de l'enderroc del convent i dels immobles edificats als anys 30, concretament l'hostatgeria o casa del convent –la qual fou adquirida per Marià Borrell Miralpeix– l'edificació on hi havia les onze botigues i la biblioteca en un primer moment continuà en peu, tot i que no per gaires anys més, a causa del projecte de l'Ajuntament Constitucional de Barcelona d'edificar una plaça mercat en el solar, intenció portada a efecte a partir de 1837 i especialment des de 1843..." (...) "Pocs anys després, s'expropià i enderrocà la casa de Marià Borrell i Miralpeix, antiga casa del convent. Aquesta, en el moment de l'expropiació, tenia una botiga que feia cantonada a la plaça d'Isabel II, amb la meitat de l'entresol de la casa, una altra botiga, un primer pis amb la meitat de l'entresol i part dels baixos, dos pisos segons, dos pisos tercers i un magatzem amb dos trulls..." Aguelo Mas, Jordi i Huertas Arroyo, Josefa, "Del convent al mercat de Santa Cateri-

na, 1823-1848. Arqueologia i documentació", Barcelona Quaderns d'Història, 10 (2004).

18 AHCB Obreria C-136, "Mariano Borrell, vecino y comerciante de la presente ciudad... poseedor de unas casa en la calle de Ostallers, frente a la puerta principal donde se halla la Plazuela que forma un rincón a propósito para abrigo de gentes mal intencionadas...". Sense plànol.

19 AHCB, Gràfics I.G. 4058, Fàbrica Bartomeu Gispert, carrer de la Riereta, Planta, legalització de màquina de vapor, signa Francisco Daniel y Molina. Encara que els plànols no tenen data, podem suposar que són de 1846, en compliment de l'Edicte del 10 d'abril.

20 1847, "Llistat d'electors de la ciutat de Barcelona en el cens electoral de 1847", Borrell Mariano, Plaza de Santa Catalina, 3, piso 1º / Borrell Mariano, Calle Jupí, 17, piso 3º, citat per: Fuster Sobreper, Joan, "Barcelona a la Dècada Moderada (1843-1854) El projecte industrialista en la construcció de l'estat centralista" Tesi doctoral, UPF Barcelona, setembre 2004.

21 Ajuntament de Cardedeu, "El ferrocarril: arriba la modernitat a finals del s. XX", MATBC, La Vila, octubre de 2010.

22 Mestre i Campi, J. "Diccionari d'Història de Catalunya", Barcelona 1992.

23 Bartomeu Gispert, c/ Moles (j), 8 màquines de filar mule-jennies, : "Fabricants de filats de cotó de Barcelona (1829)..." citat per: Garcia i Balaña, Albert, "La fabricació de la fàbrica. Treball i política a la Catalunya cotonera (1784-1874)", Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 2004.

24 1843, B. Gispert y A. Oliva, Hilaturas, 16 CV, Hall (Dartford): "Màquines de vapor instaladas en la industria algodonera en el distrito de Barcelona (1833-1844), citat per Raveaux, Olivier, "Los fabricantes de algodón de Barcelona (1833-1844). Estrategias empresariales en la modernización de un distrito industrial", UMR Telemme, Aix-en-provence, Revista de Historia Industrial, N. 28. Año XIV. 2005. 2.

25 AHCB, Obreria C-138, 1846, "Vapores de..."

26 AHCB, Gràfics I.G. 4058, Fàbrica Bartomeu Gispert, carrer de la Riereta, planta, legalització de màquina de vapor, signa Francisco Daniel y Molina. Encara que els plànols no tenen data, podem suposar que són de 1846, en compliment de l'Edicte del 10 d'abril.

27 Francisc Daniel Molina i Casamajó (Vic, Osona 1812 - Barcelona 1867) Arquitecte. Montaner cita Francisc Daniel Molina i Casamajó com a arquitecte acadèmic, amb titulació del 15 de gener de 1843. Segons Bassegoda Francisc Daniel Molina va ingressar a la Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi el 3 de novembre de 1850. En matèria d'edificació va ser l'autor, de la nova façana del Teatre de la Santa Creu (1846), de la casa Xuriguera de la Rambla de 1847, el nou Hotel de les Quatre Nacions de la Rambla, per al comerciant Baltasar Bardí, del conjunt de la Plaça Reial, projecte del concurs de 1843 i del conjunt d'edificis del carrer de Milans de 1849. Va intervenir en matèria urbanística com a arquitecte municipal de Barcelona, amb la renovació de la Rambla, les alineacions de 1849, la renovació d'empedrats de 1859, el plànol del nou Eixample de 1859 i l'obertura del carrer Princesa de 1860. Autor de reformes i vapors a diverses fàbriques a la dècada del 40, entre altres el vapor de la fàbrica de la societat Batlló Hnos., del carrer del Marquès de Barberà (1844), el vapor per la fàbrica Batlló del carrer de la Riereta (1843), i el de Bartomeu Gispert del carrer de la Riereta (1843). Col·laborà amb Josep Buxareu en l'obertura del carrer de Gravina sobre els terrenys de La Maquinstia terrestre y Marítima del carrer Taller, antiga fàbrica Esparó (1864).

28 23 de març de 1847, tasación de la fàbrica Muntadas de la calle de Riereta, "cueros hierros i carderia", "Bartolomé Gispert por la comisión delegada y Francisco Liró por Hnos Muntadas". Citat per Gutiérrez Medina, M. Lluïsa, "La España Industrial 1847-1853. Un modelo de innovación tecnológica", Barcelona, Tesi doctoral, U.B., 1993.

29 Graell, "Estadísticas...", 1850.

30 AHCB Obreria C-140, 16 de novembre (?) de 1852, "Don Pedro Manté, fabricante de tejidos...propietario de la casa nuevamente edificada en el terreno que estuvo establecida la fàbrica de los Sres Capdevila y Mata, solicitan...hacer trasladar y funcionar en la misma, la máquina de vapor de la fuerza de 12 caballos que Don Bartolomé Gispert y Oliva tiene establecida en la casa n. 73 de la calle Riereta...". Sense plànol.

12. Casa fàbrica VALENTÍ

1831

Fàbrica de filats de cotó

Carrer de la Riereta n. 24 i 24 b

Edifici existent parcialment

Màquines:

1 Vapor 10 CV de mitja pressió (1839)

1 vapor de 14 a 16 CV (1842)

6.960 fusos de mule-jennies (Sirvent, 1850)

1 vapor de 40 CV (1872)

Nombre d'operaris:

155 operaris (Sirvent, 1850)

Arquitectura:

Construcció de la casa fàbrica (1831-33)

Autor: Jaume Jamburú, mestre d'obres

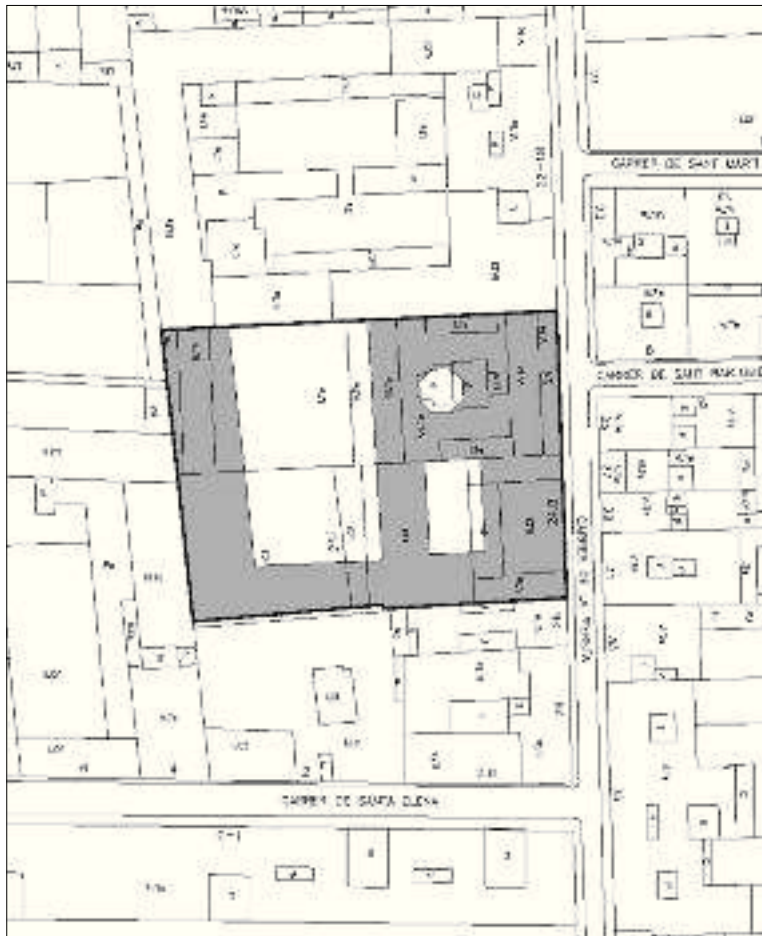
Instal·lació de la màquina de vapor (1839)

Autor: Antoni Jamburú, mestre d'obres

Construcció de xemeneia (1859)

Construcció de xemeneia (1872)

Autor: Jaime de Castro, enginyer

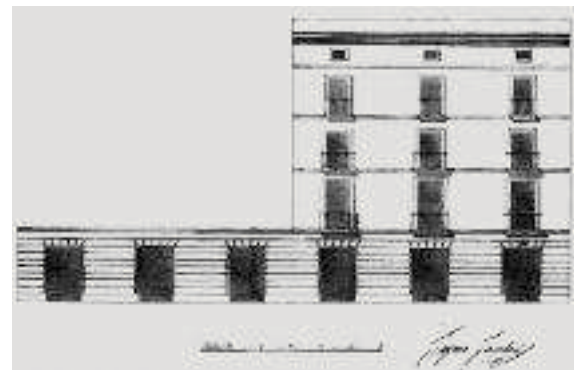

Josep Valentí i Colom (Igualada s. XVIII – Barcelona 1871) va néixer a la vila d'Igualada,¹ en el si d'una família de comerciants, que aviat traslladà la seva activitat a la casa familiar de Barcelona, on exercí de fabricant de pintats. Segons Thomson des l'any 1797, a més de la casa comercial, ja estava documentada l'activitat de la manufactura d'estampació d'indianes de la família Valentí,² fàbrica interessada en la Reial Companyia de Filats de Cotó el 1802.³

Josep Valentí i Colom s'implicà en el trienni constitucional, de 1822-1823 en ser elegit per al càrrec de regidor de l'Ajuntament de Barcelona.⁴ Formà part d'una generació de comerciants que es beneficiaren de les sòlides arrels locals i que en alguns casos establiren també entre ells estrets vincles familiars. Andreu Balius, Valentí Esparró i Josep Valentí s'integraren en els ambients industrials de la capital catalana per via del matrimoni, en casar-se amb les filles d'una de les famílies més importants de fabricants d'indianes, els Bonaplata.⁵

Josep Valentí va continuar l'activitat familiar a Barcelona exercint de fabricant de pintats, establert en la casa familiar del carrer de Sant Pere Més Alt,⁶ al número 6 (antic) on estava enregistrat segons el Padró de Fabricants de 1829, amb una fàbrica d'indianes equipada amb 8 taules de pintar,⁷ que si donem per certa la numeració, estaria situada al costat de la casa fàbrica Serra-Clarós.

Les possibilitats expansives al barri de Sant Pere eren ja molt limitades i dos anys després va obrir una nova fàbrica al Raval, originalment també dedicada als "pintats", situada al carrer de la Riereta, en uns terrenys que Josep Valentí va adquirir per poder edificar de nova planta una casa fàbrica, l'any 1831,⁸ segons projecte del mestre d'obres acadèmic Jaume Jamburú.⁹ Era un edifici de traçat neoclàssicista, que serà modificat diverses vegades en el transcurs de l'obra, fins superar finalment els 90 pams d'alçada.¹⁰

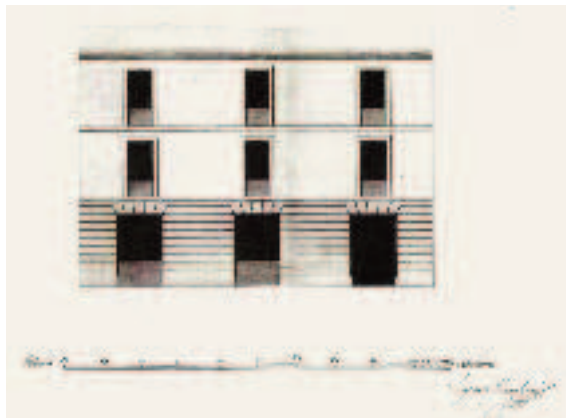
AHCB Obreria C-XIV, caixa 108, 26 de setembre de 1831, "José Valentí, fabricante de pintados... edificar casa fàbrica... calle Riereta n. 9...", Façana, signa Jayme Jamburú.

Es tractava d'una parcel·la de gran dimensió, 185 pams d'amplada, que permetia un progressiu desenvolupament per fases; primer es va construir una unitat de 90 pams, composta pels tres eixos verticals de portes i balcons, pautats per faixes horitzontals. La planta baixa, amb sis grans portes, estava formada per un encoixinat de pedra, i les obertures eren emmarcades amb faixes de pedra. A la coberta, el terrat pla estava dotat de grans ventilacions i les aigües eren conduïdes cap a l'interior.

Josep Valentí, quan tot just acabava la construcció l'any 1833, ja es disposava a ampliar la fàbrica del carrer de Riereta amb la construcció d'un segon cos de tres plantes, que completava la façana del carrer de la Riereta,¹¹ obres que foren realitzades pel mateix mestre Jaume Jamburú. Aquests edificis han estat possible iden-

tificar-los als números 24 i 24 bis (actuals) del carrer de la Riereta, gràcies a uns documents de la casa fàbrica Tarruella de 1848, que feien referència a la ubicació de diverses fàbriques, com l'Aleu i la Valentí, al mateix carrer.¹² Així doncs, el plànol de 1831 de Jamburí representaria la construcció del número 24, i el de 1833, la del número 24 bis, segons el parcel·lari actual.

AHCB Obreria C-114, 12 de maig de 1833, "José Valentí, fabricante de pintados...continuar el edificio que tiene principiado...al lado de la casa que posee en esta ciudad, calle de la Riereta". Façana, signa Jayme Jamburí.

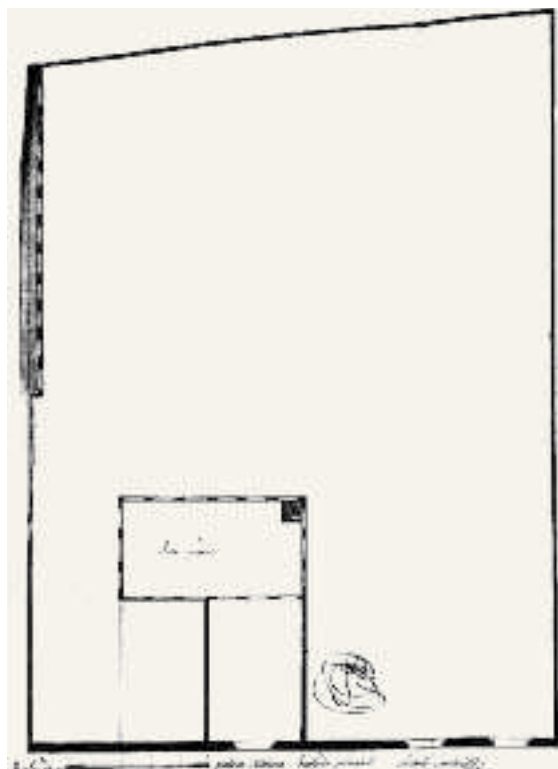
La fàbrica Valentí començà a fer funcionar els pintats, amb el mínim equipament possible, però aviat s'interessà en la filatura del cotó, motiu pel qual devia doblar la construcció de la fàbrica. L'aigua era extreta de pous i la força motriu era manual o bé probablement amb un o varis "vogis" de cavalleries. Sobre el sistema de distribució dels productes, Àngels Solà afirma que l'empresa de Josep Valentí va arribar a disposar del seu propi sistema comercial amb botigues a Alzira i València.¹³

Veient l'exemple d'altres filadors que integraven els nous sistemes energètics del vapor des de 1832, l'any 1839 la fàbrica Valentí es disposava a passar-se a la fabricació mecànica dels filats de cotó, amb la presentació d'una nova llicència per instal·lar una màquina de vapor de 10 CV de potència, expedient que anava signat pel mestre d'obres acadèmic Antoni Jamburí i Badià, probablement germà de Jaume Jamburí, l'anterior mestre d'obres.¹⁴

El documents de la planta de la fàbrica Valentí presentats a llicència dibuixaven una superfície basta i indefinida, que suposadament abraçava les dues parcel·les dels números 24 i 24 bis. La màquina de vapor i la sortida de fums es situaven en el pati gran de la finca, corresponent a la finca número 24 bis, la filatura de cotó, on en la part posterior es desenvolupava, igualment, una organització de les "quadres" al voltant d'un gran pati de maniobra.

La finca del costat dret corresponent al número 24 era la fàbrica de pintats amb una planta compacta organitzada al voltant d'un curiós pati amb una forma octogonal. Aquesta definició de la planta es pot observar en el Quarteró Garriga i Roca de 1858. En aquest plànol es representa un gran edifici modern, format per dues unitats agregades amb una clàssica tipologia de casa fàbrica.

El 1840 Josep Valentí realitzà la compra d'una ploma d'aigua, que forma part d'una demanda col·lectiva amb altres fabricants del carrer Riereta com els Batlló, Tarrés, Valentí i Balius.¹⁵ L'any 1842 es va constituir la societat J. Valentí, A. M. De Hériz i Cia., amb un capital fix de 27.000 duros.¹⁶ Aquesta mateixa societat és la que va fer instal·lar a la fàbrica aquell mateix any de 1842, una nova màquina de vapor de 14 a 16 CV de potència.¹⁷ L'a-

AHCB Obreria C-132, 24 d'octubre de 1839, "José Valentí, fabricante y propietario de la fábrica de hilados de algodón...de la casa n. 15 y 16, situación en la calle de la Riereta...dar movimiento a dicha fábrica mediante una máquina de vapor de alta presión y de la fuerza de diez caballos...". Planta instal·lació del vapor, signa Antoni Jamburí.

ny següent, el 1843, Josep Valentí s'associà amb el fabricant **Antoni Jordà** (s. XIX) per fundar una empresa encarregada d'explotar un jaciment de carbó en la zona d'Igualada.¹⁸ Devem estar parlant de l'explotació dels jaciments de carbó de la rodalia de Calaf. Aquest carbó malauradament, com es va veure posteriorment, era de baixa qualitat i poc adequada la seva composició.

J. Valentí, A. M. De Hériz i Cia. va tenir una curta vida i al final de la dècada es devia retirar de la fabricació, donat que la fàbrica del carrer Riereta número 24, el 1849, apareixia ocupada per la filatura de cotó Jaime Armengol y Cia.¹⁹, i més tard ja no figurà en les *Estadísticas* de 1850,²⁰ en canvi sí que hi figurà la reconeguda firma de Marià Sirvent i Cia.,²¹ que el 1850 disposava de 6.960 fusos de *mule-jennies* i 155 operaris.²² Encara l'any 1858, Josep Valentí com a propietari de la fàbrica, d'acord amb altres fabricants, va posar un interdicte contra l'Espanya Industrial, a causa de la construcció del repartidor del carrer de la Riereta.²³

El registre de matricula industrial de 1856 indicava que la fàbrica Valentí havia anat llogant els seus espais industrials a altres empreses. El 1856 estava documentada la presència de diverses fàbriques de filats i teixits: Joan Domenecer, Narcís i Marià Baró, i Josep Valls.²⁴ Valentí, per tal d'atendre els edictes d'obreria, el 1859 sol·licità una nova llicència per a la construcció d'una xemeneia del vapor.²⁵ Josep Valentí i Colom continuà essent propietari de la fàbrica fins a la seva mort el 1871,²⁶ quan devia passar als seus germans, i es va constituir la companyia Valentí Germans. De la composició d'aquesta companyia, només tenim constància de l'existència del seu germà **Ignasi Valentí i Colom** (s. XIX), quan el 1865 llogava la meitat de la fàbrica de Canadell Germans de Sant Martí de Provençals²⁷ on hi feia construir una xemeneia.

La darrera notícia dels Germans Valentí data de 1872, quan la seva fàbrica de filats presentava una llicència per a instal·lar al carrer Riereta una màquina de vapor

Quarteró Garriga i Roca de 1858. Planta de la casa fàbrica Valentí.

casa fàbrica Valentí, carrer de la Riereta n. 24 (Foto JAV 2013).

de 40 CV, sota la direcció de l'enginyer Jaime de Castro.²⁸ A partir d'aquestes dates es produí el lloguer de l'espai industrial a diverses empreses. El 1901 hi havia instal·lada al número 24 la Fàbrica de mantas, muletones y tapabocas de José Lluelles.²⁹ La matrícula industrial de 1906 indicava també la presència de dues fàbriques tèxtils, la d'Antoni Garriga i la de Francesc Solà.

L'edifici del número 24 del carrer de la Riereta conservà trets del projecte original del mestre d'obres Jaume Jamburí del 1831, els tres eixos de balconades; malgrat unes transformacions que afecten principalment de la planta baixa, una remunta d'una planta i unes incongruències amb la planta representada en els Quarterons Garriga de 1858. És probable doncs que durant la Guerra Civil del 1936 els edificis de la fàbrica Valentí es veiessin afectats. El 1942 es realitzà la segregació parcel·laria entre els números 24 i 24 bis.³⁰ El número 24 bis, l'antiga filatura devia ser enderrocada en una data indeterminada, i durant aquests anys s'hi van construir uns edificis que seran destinats a garatge de vehicles i magatzems.

A l'edifici del número 24, encara existent, poden apreciar-se similituds amb al projecte original de 1831 del mestre d'obres Jaume Jamburí, els tres eixos d'obertures rectangulars, el pautat horitzontal, però amb una remunta d'una planta més i la distribució interior, patis i profunditat són diferents a les dibuixades per Garriga i Roca el 1858.

Aquest edifici està inclòs en el Catàleg del Patrimoni a la Fitxa 0 de Ciutat Vella, com a Bé d'interès Documental³¹, Nivell D.³²

NOTES

1 Raveaux, Olivier, "Los fabricantes de algodón de Barcelona (1833-1844). Estrategias empresariales en la modernización de un distrito industrial", UMR Telemme, Aix-en-Provence, Revista de Historia Industrial, N. 28. Año XIV. 2005. 2. pg 182.

2 Thomson, J., "Els orígens de la industrialització a Catalunya, el cotó de Barcelona 1728-1832", Barcelona 1994. pg. 337.

3 Anònim, "Amanak Mercantil ó Guia de Comerciantes para el año 1802", Madrid, 1802. "D. Joseph Valentí y Compañía".

4 Arnabat Mata, Ramon, "Revolució i contrarevolució a Catalunya durant el Trienni liberal (1820-1823)", UPF, Barcelona 1999. "Josep Valentí, fabricant..." pg. 1762.

5 APNB, notari Josep Marzola, man. 1835, fol. 318, i Solà (1977), p. 311. Els tres empresaris es casaren amb filles de Salvador Bonaplata.

6 AHCB, Obreria C-XIV, caixa 105, 28 de desembre de 1830, llicència de José Valentí, fabricant de pintats, per transitar un carro de la seva fàbrica i casa del carrer Sant Pere Més Alt. Sense plànol.

7 Graell, "Padró General", 1829. Fabricantes de pintados: José Valentí, carrer Sant Pere Més Alt, núm. 6 (antic), 8 taules de pintar.

8 AHCB Obreria C-XIV, caixa 108, 26 de setembre de 1831, "José Valentí, fabricante de pintados... edificar casa fàbrica... calle Riereta n. 9...", Façana, signa Jayme Jamburí.

9 Jaume Jamburí va obtenir el títol de mestre d'obres acadèmic de 1831, formant part del grup de Francesc Ubach (1823), Felip Ubach (1830), Josep Nolla i Anglada (1830), Jaume Jamburí (1831) i Antoni Valls i Galf (1832) i probablement el seu germà Antoni Jamburí i Badia (1833), els primers acadèmics sortits de l'Escola de la Llotja.

10 AHCB Obreria C-XIV, caixa 108, 21 d'octubre de 1831, llicència de Josep Valentí, fabricant de pintats, "...casa que se está fabricando en la calle de la Riereta...levantar tres palmos más de los 90". Sense plànol.

11 AHCB Obreria C-XIV caixa 114, 12 de maig de 1833, "José Valentí, fabricante de pintados...continuar el edificio que tiene principio...al lado de la casa que posee en esta ciudad, calle de la Riereta". Façana, signa Jayme Jamburí.

12 Es tracta d'un document posterior de la casa fàbrica Tarruella pel qual pot determinar-se la posició de les cases fàbrica Aleu i Valentí: AHCB, Gràfics N. reg.: 03689, I.G. 4020, 8 de juny de 1848, Magin Tarruella, Planta instal·lació d'una màquina de vapor, signa Narcís Nuet. Cal destacar la posició de les fàbriques veïnes: A dalt, "Todo el citado huerto es la propiedad de D. Jayme Aleu" (Carretes 43,45), a l'esquerra "...propiedad de Don José Valentí" (Riereta 24). Vegeu les cases fàbrica d'Aleu i Tarruella.

13 Solà, A. "Comerciants catalans un xic especials. Anada i retorn dels catalans a "Les Castilles" al segle XIX". Dins de Pérez Picazo i altres, "Els catalans a España, 1760-1914" UB, Generalitat de Catalunya. 1996. pg 53.

14 AHCB Obreria C-132, 24 d'octubre de 1839, "José Valentí, fabricante y propietario de la fábrica de hilados de algodón...de la casa n. 15 y 16 (antic), situación en la calle de la Riereta...dar movimiento a dicha fabrica mediante una máquina de vapor de alta presión y de la fuerza de diez caballos...". Planta instal·lació del vapor, signa Antoni Jamburí.

15 AHCB, Obreria, C-132, 25 de gener de 1840, "SS. Batlló Hnos., D. Pedro Tarrés, D. José Valentí, D. Andres Balias, propietarios de la calle Riereta, comprar una pluma de agua...". Sense plànol.

16 APNB, notari Joseph Manuel Planas, man. 1838, fol. 133 y man. 1842, fol. 335; not. Joseph Antoni Jaumar, man. 1841, fol. 99. "J. Valentí, A. M. De Hériz y Cia" (27.000 en 1842) Citat per Raveaux, Olivier.

17 AFTN: Comisió de Fàbriques, i altres fonts.. J. Valentí, A. M. De Hériz y Cia, 1842. Màquina de vapor de 14 o 16 CV de potència. (Riereta). Citat per Raveaux, Olivier.

18 APNB, notari Josep Marzola, man. 1843, fol. 24, "Es el caso, por ejemplo, del fabricante Antoni Jordá que en 1843 se asoció con la empresa algodonería Valentí, Hériz y Cía para fundar una sociedad encargada de explotar un yacimiento carbonífero cerca de Igualada". Citat per Raveaux, Olivier.

19 Saurí, Manuel, Matas, José "Manual histórico-topográfico estadístico y administrativo o sea Guia General de Barcelona dedicado á la Junta de Fábricas de Cataluña, recopilado por...", Imprenta y librería de D. Manuel Saurí, Barcelona 1849.

20 Graell, "Estadísticas", 1850.

21 Anònim, "El Consultor...", Barcelona 1857.

22 Graell, "Estadísticas...", Barcelona 1850.

23 AHCB, Obreria, C-132, 18 de desembre de 1858, "Para mayor decisión del interdicto promovido por la sociedad Anónima titulada "La Aprestadora Española", D. Francisco Llenas y Duran, Castells hermanos y D. José Valentí y Colom, contra la España Industrial..." Testimoni de la concessió del permís per a la construcció del repartidor d'aigua del carrer de la Riereta. Adjunt a una sol·licitud d'una ploma d'aigua del 25 de gener de 1840.

24 Veclus SL, Francesc Caballé i Reinald González, "Cens d'edificis industrials de Ciutat Vella", inèdit, 2012.

25 AMCB, Exp. Fo-97/1859, Q127 Obres Majors, 01/01/1859 - 31/12/1859, Riereta 24. José Valentí. Fàbrica. Construcció d'una xemeneia de vapor. [Plànols a la Planera: R.2371]

26 RPB, Carrer de la Riereta n. 24 i 24 bis: Terreny adquirit per Josep Valentí i Colom el 1831: "Casa con su fàbrica a ella unida con sus cuadras y maquinaria...". Hi ha una referència notarial d'un inventari dels béns de Josep Valentí: Notari Francesc Jordana, 15 de març de 1871, Inventari dels béns de Josep Valentí. Citat per Veclus SL, Francesc Caballé i Reinald González, "Cens d'edificis industrials de Ciutat Vella", inèdit, 2012.

27 AHSMP, Exp. 682_00_1865, 6.7 Llicències d'obres particulars, 03/08/1865 - 03/08/1865, "Ignacio Valentí Colom (...) Expone, Que Acaba de Tomar en Arriendo (...) la Mitad de la Fabrica de los Ss. Canadell Hermanos, con Su Patio Anexo Y Huerta de Naranjos (...) Y Como Le Convenga Cercar con Muros (...) Y Construir una Chimenea para Dar Salida", signa Valentí Colom, Ignacio.

28 AMCB, Ref. 2205 bis-C, 24 de febrer de 1872, Valentí Germans, fàbrica de filats, carrer de la Riereta 24, instal·lar caldera i xemeneia, 40 CV, planta, signa Jaime de Castro.

29 Anònim, "Anuario General de España Bailly-Baillière", 1901.

30 RPB, Carrer de la Riereta n. 24 i 24 bis.

31 Ajuntament de Barcelona, "Catàleg del Patrimoni".

32 Carrer de la Riereta 24 i 24 bis. Qualificació urbanística: 12b, Zones de Casc Antic. Regulació de l'edificació de nova planta en la zona de casc antic de conservació.

13. Fàbrica

EL VAPOR

1832

Foneria

Fàbrica de filats i teixits mecànics

Carrer dels Tallers, 72

Edifici desaparegut

Màquines:

1 vapor de 30 CV (1832)

1 vapor de 30 CV i 1 vapor de 12 CV (1838)

1 vapor de 16 CV (Esparó, 1839)

1 vapor de 6 CV (Esparó, 1853)

Operaris:

de 600 a 700 (1833)

150 operaris (Esparó, 1842)

Arquitectura:

Construcció de la fàbrica (1830-1832)

Autor: Domènec Vidal, mestre d'obres

Instal·lació d'un vapor (1832)

Reconstrucció de la fàbrica (1840)

Autor: atribuïble a Fèlix Ribas, arqte. acadèmic

Legalització de màquines de vapor (1846)

Autor: Fèlix Ribas, arqte. acadèmic

Instal·lació d'un vapor (Esparó, 1853)

Autor: Antoni Jambrú, m. d'obres

L'esdeveniment històric més important, prou conegut i llargament investigat per Jordi Nadal i altres autors, en el complex procés d'industrialització de la ciutat, va ser la fundació de la fàbrica de la societat Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia., coneguda popularment amb el nom d'El Vapor, ja que va ser la primera del país a introduir aquesta nova forma d'energia aplicada als teixits, filats i metal·lúrgia totalment mecanitzada.

Aquest és el valor simbòlic i el pretext, com afirma Nadal, més que la utilització en si mateix, de l'energia del vapor que, com ja sabem, ja havia estat introduïda amb anterioritat en diverses experiències prèvies. Les valoracions que s'han fet, entorn de la seva misteriosa i efímera vida des de la seva constitució l'any 1831, l'obertura al públic de la fàbrica al 1833, fins a la seva crema intencionada l'any 1835 i posterior desintegració, han estat diverses, fins i tot contradictòries i agreujades per l'estranya manca de documentació relativa a l'envergadura i continguts de la fàbrica i els seus vestigis físics.

Cal advertir primerament que els intents de localitzar documents relatius a la construcció de la fàbrica El Vapor als registres d'Obreria (AHCB) han fracassat, per tant l'argumentació sobre la posició geogràfica de la fàbrica, autoria dels edificis i els seus continguts físics es basen principalment en la documentació obtinguda de l'Arxiu Notarial de Barcelona i en la documentació de la fàbrica de Valentí Esparó localitzada a l'Arxiu Contemporani, documents que han servit de base per a la reconstrucció d'una línia argumental.

La investigació ha estat treballada sobre la hipòtesi defensada per J. Nadal i també per F. Cabana sobre el fet que el patrimoni transmès a Valentí Esparó per muntar la seva fàbrica anomenada Ave Fénix sobre les cendres d'El Vapor comptava per a la reconstrucció de l'empresa amb els terrenys de la societat Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia., la matèria emmagatzemada, les res-

tes de la fàbrica i l'edifici de la foneria que formava part d'El Vapor, que com veurem, no es veié afectada per la crema de 1835.

Si retornem a Vicens Vives, l'objectiu dels Bonaplata i els seus socis era el de reunir en un sol establiment la metal·lúrgia, el tèxtil i el vapor com a energia moderna. Però l'aportació en termes de modernitat es resumia en tres conceptes nous: la concentració de capitals i rams, una nova energia aplicable a totes les infinites formes de producció i l'efecte intencionadament exemplar del conjunt de la iniciativa, sota les directrius del progressista López Ballesteros i el comandament dels germans Bonaplata.

El cervell de l'operació va ser **Josep Bonaplata i Corriol** (Barcelona 1795-La Bunyol, València 1843),¹ membre d'una família burgesa il·lustrada i fill tercer de Ramon Bonaplata i Roig (s. XVIII - 1833), fabricant d'indianes de Barcelona. Encara que s'ha afirmat que procedia d'una família oriünda de Sallent (Bages),² sembla que es tractava d'una confusió, ja que els Bonaplata estaven instal·lats a Barcelona des de mitjan segle XVIII, a la casa fàbrica familiar situada al número 73 (actual) del carrer de Sant Pere Més Baix.³

Els germans Gabriel, Raimon i Jeroni Bonaplata i Roig figuraven l'any 1804 en la representació de fabricants de pintats⁴ i el primogènit Raimon continuà amb la fàbrica d'indianes del carrer Sant Pere més Baix, considerablement ampliada.⁵ Raimon Bonaplata, de mentalitat il·lustrada i liberal, s'arreglerà amb els afrancesats i un sector dels il·lustrats, com Bacardí i Melcior de Guàrdia, en acceptar l'any 1812 el càrrec de regidor en el govern de la ciutat, sota el domini francès.

Durant el Trienni Constitucional, els Bonaplata s'implicaren en les tertúlies patriòtiques i el seu fill tercer, Josep Bonaplata i Corriol, fou elector parroquial el 1823⁶ i comandant de la Milícia Nacional. Amb la derrota constitucional i el retorn de l'absolutisme, el seu

AHCB Gràfics A-847 (fragment). Detall del plànol de Barcelona de finals del segle XVII. Al capdamunt del baluard del carrer Tallers (S), el terreny ocupat pels Dominics anomenat la Casa de San Antonio, posteriorment llogat per Josep Bonaplata a Francesc Guiu l'any 1829.

germà gran, Salvador Bonaplata, a partir de 1823⁷ es feu càrrec de la fàbrica, i per a Josep i Ramon s'inicià així una etapa d'exili que duraria quasi quatre anys. Josep va sortir de Barcelona el novembre de 1823 cap a França amb destí assignat per les autoritats franceses pel seu confinament a poblacions del nord-oest de França. Aquesta condició no va ser acceptada pels germans Bonaplata, retornant a Barcelona, fins que el mes de maig de 1824 sortiren en direcció a Perpinyà, Ginebra, Milà, Lió i finalment

Marsella, on establiren la seva residència fixa des del mes de març de 1825.⁸

Aquest període d'estada a l'exili els va permetre posar-se al corrent de les novetats tecnològiques europees. Josep va sol·licitar visat per anar a Lörrach, per Gènova i Milà, on hi arribà el mes d'agost, amb l'objectiu molt probable de visitar les fàbriques que Nicolas Koechlin tenia a Mulhouse. Ramon es va quedar instal·lat a Marsella i Josep Bonaplata el mes d'abril de 1827 retornà a Barcelona per via marítima des de Port Vendres.⁹

El procés de mecanització de les fàbriques de Catalunya ja s'havia iniciat de forma rudimentària. Dins la ciutat, amb la força de les cavalleries i al camp, amb l'aprofitament dels saltants d'aigua, les fàbriques movien telers múltiples, bergadanes perfeccionades i màquines de filar importades de l'estranger. Només arribar a Barcelona, Josep Bonaplata entrà en contacte amb Joan Rull per establir a la seva fàbrica d'indianes del carrer Codols, el 1828, una primera empresa de filatura de cotó.¹⁰

Bonaplata i Cia. 1829

El primer de gener de 1829 Josep Bonaplata va sol·licitar un primer privilegi reial: "...para asegurar la propiedad de un sistema de máquinas perfeccionado para hilar estambre por un método no usado en España, que se propone introducir del extranjero...";¹¹ per constituir dos mesos després una primera companyia anomenada Bonaplata i Cia., amb el soci Silvestre Puig, amb l'objectiu de "...plantificar un taller para construir toda clase de máquinas".

La filatura d'estam partia de les fibres de llana més llargues, cosa que permetia obtenir fils molt més primers i resistents. Era per tant una de les primeres experiències tecnològiques de filar la llana fina de forma mecànica, tal com es feia al comtat de Kent, el centre de producció llaner d'Anglaterra. El seu interès per la Corona estava justificat per la llarga decadència a la qual havia entrat la llana espanyola, per manca d'una adequada industrialització.

Aquesta primera societat disposava d'un capital de 13.000 duros, dels quals 12.000 corresponien a Silvestre Puig, i Bonaplata assumia la direcció.¹² La fàbrica es va establir a partir de l'arrendament a Francesc Guiu d'un edifici i un terreny de 61.112 pams quadrats de superfície, situats al capdamunt del carrer dels Tallers, al número 52 (antic) al costat de la muralla de terra i anomenat Casa de San Antonio.¹³

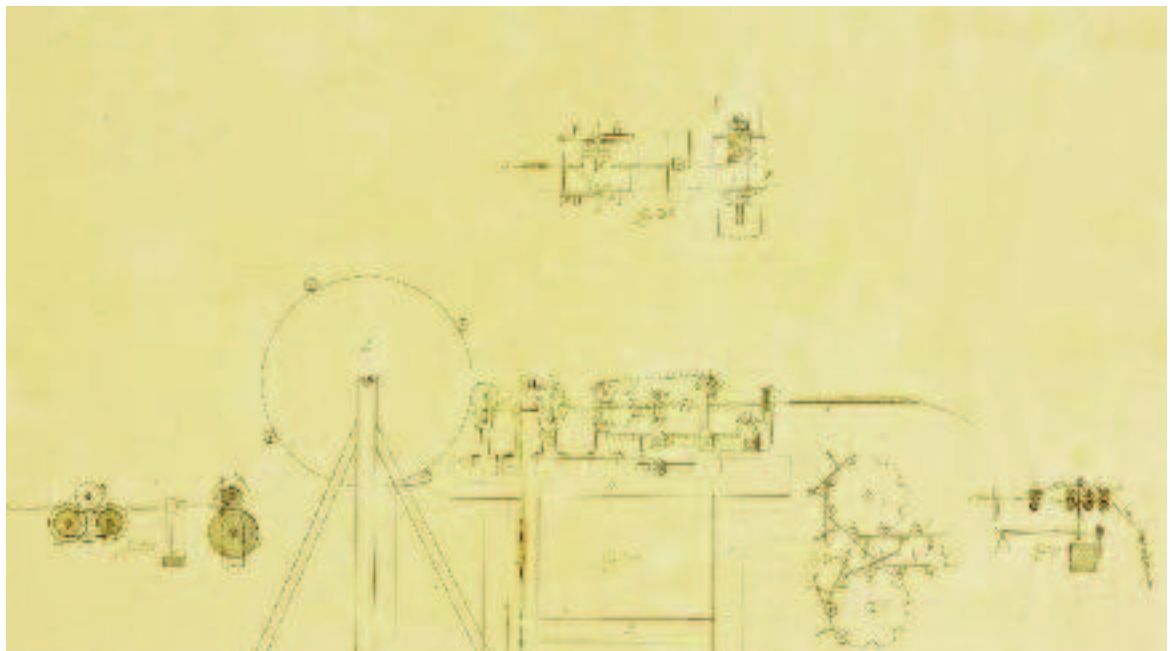
Es tractava d'un antic prat d'indianes, amb sínia i safareig, situat sobre terrenys dels pares dominics, ocupats pel Col·legi de Sant Vicenç Ferrer i suposem que havien estat objecte de la primera desamortització de terrenys religiosos. Aquests seran els primers terrenys destinats a la construcció d'El Vapor on, com veurem, Francesc Guiu començà a aixecar els edificis de la fàbrica, al seu càrrec.

Josep Bonaplata s'associà també amb un antic company del partit liberal, Joan Vilaregut, amb l'objectiu d'importar maquinària de l'estranger. **Joan Vilaregut i Albafull** (Barcelona 1800-Badalona 1854)¹⁴ era fill segon de Miquel Vilaregut i Padrós (Manlleu 1769 - Barcelona 1842), un dels principals fabricants de teixits de Barcelona dels anys 20,¹⁵ i nebot de Joan Vilaregut i Padrós (Manlleu 1761 - Barcelona 1832), qui el 1800 havia muntat una filatura mecànica a la casa fàbrica Canaleta al barri de Sant Pere.¹⁶

Joan Vilaregut i Albafull havia estat un militant liberal des de molt jove, es va implicar en la conspiració de Lacy el 1817. Traslladat a Mèxic el 1820, de retorn a Espanya en ple Trienni Constitucional, va allistar-se a la Milícia nacional, i va formar part de les societats patriòtiques el 1822¹⁷ i en especial a la tertulia patriòtica de Lacy, entre 1822 i 1823.¹⁸

Aquesta activitat política el portà l'any 1826 a l'exili forçós i a l'empresonament del seu pare Miquel Vilaregut, com a represàlia. Refugiat a Londres es va relacionar amb una colla de destacats emigrats espanyols, com Espoz i Mina, Mendizábal, Rull, etc. i va conèixer

OEPM, Archivo Histórico, Privilegio 46, "Sistema de máquinas para hilar estambre por un método no usado en España.", Privilegio de introducción por 5 años, 1 de enero de 1829, José Bonaplata, (D01H) Expediente, descripción y plano. El dibuix que formava part del privilegi de Josep Bonaplata, realitzat per un maquinista expert, representa el sistema de filar l'estam a Kent, el centre llaner d'Anglaterra.

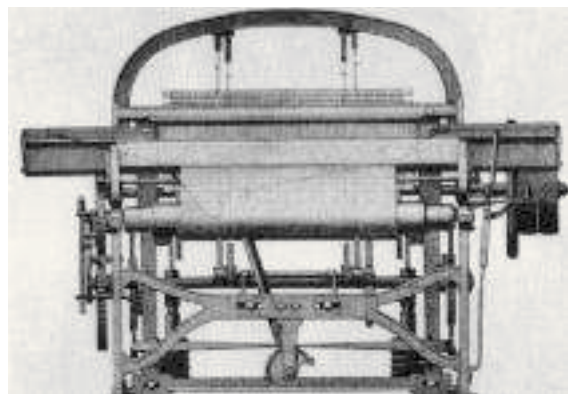
de prop els avenços tecnològics de la indústria anglesa. Quan la fàbrica de teixits del carrer del Carme, el negoci familiar passà al seu germà gran Pau Vilaregut, es decidí a iniciar el seu propi camí, començant com a negociant i importador de maquinària.

Bonaplata, Vilaregut i Cia. 1829

En una data imprecisa, Joan Vilaregut havia constituït una companyia amb Josep Bonaplata, la societat Bonaplata, Vilaregut i Cia., en nom de la qual, el 16 d'octubre de 1829, sol·licità un nou privilegi reial per introduir maquinària de l'estranger per ordir, adobar i teixir tota classe de fils mecànicament.¹⁹ L'objectiu era introduir el sistema mecànic de teixir, accionat per una màquina de vapor o bé per rodes hidràuliques, una tecnologia que era totalment novedosa al país.

En aquell moment, la tècnica del tissatge que s'havia desenvolupat com a conseqüència de la manufactura de les indians era totalment manual. Les màquines de sang, els "vogis" que fins aleshores havien accionat màquines filadores a l'interior de les muralles, no tenien capacitat energètica suficient per accionar telers a l'anglesa construïts totalment en ferro. El país estava en una situació d'evident retard tecnològic i, en conseqüència, la Comissió de fàbriques de Barcelona era encara una institució patronal bàsicament manufacturera.

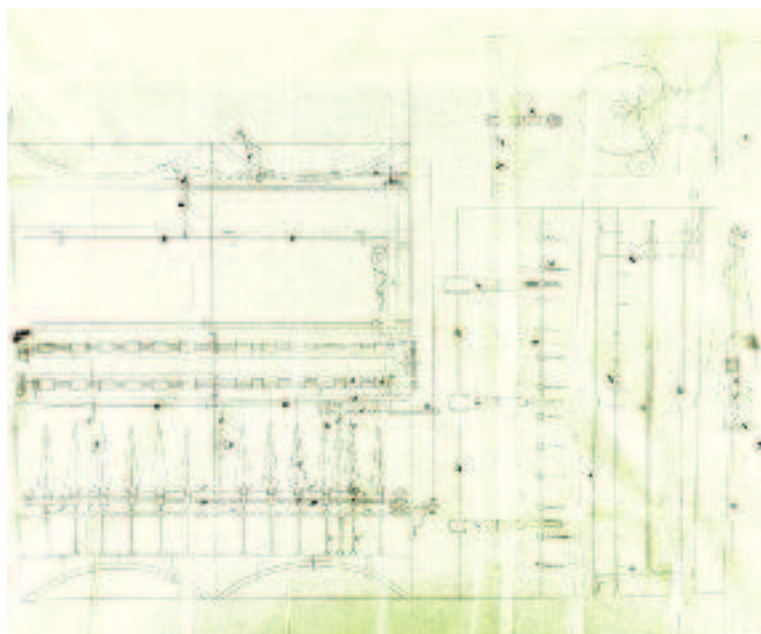
El privilegi fou concedit a Bonaplata i Vilaregut el 26 de novembre de 1829,²⁰ quan eren encara de viatge per comprar la maquinària que necessitaven. El mateix mes de març de 1830, Joan Vilaregut llogava a la vila de Sallent la fàbrica propietat d'Anton Torres d'Amat, ocupada des de 1817 per Manel Torrens de la casa Pau Miralda i Cia. En aquest edifici, ara, sota la raó social de Bonaplata, Vilaregut i Cia. es posava en marxa el principal establiment de tissatge mecanitzat de Catalunya.

Descripció del teler mecànic Roberts a: Baines, E. "History of Manufacture in Great Britain", 1835.

Les màquines instal·lades a la fàbrica de Sallent eren, sens dubte, els primers telers mecànics anglesos Roberts o francesos, Bergue-Hugges, accionats per la força hidràulica, amb un valor de 26.072 lliures el 1831,²¹ factoria que donà treball fins a un nombre de 300 operaris.²² Enre els mesos de maig i juny de 1830, Josep Bonaplata s'havia fet acompanyar per Joan Rull, un altre destacat membre del partit liberal, a un viatge per Anglaterra per conèixer la indústria de Manchester i adquirir maquinària.

Joan Rull i Camarasa (Barcelona 1779-íd 1854)²³ era fill d'un dels principals fabricants d'indianes de Barcelona, Joan Rull i Arnabach (Barcelona 1755-íd 1820),²⁴ hereu del negoci familiar, la fàbrica d'indianes del carrer d'Obradors i del prat d'indianes de Sarrià.²⁵ Membre actiu de la Societat Patriòtica Barcinonense del Bons Amics s'havia implicat en la insurrecció constitucional del 10 de març 1820, fent tancar la fàbrica i ma-

nant els obrers a manifestar-se a la Plaça de Palau, lloc on es proclamà de nou la Constitució de 1812.²⁶

Personalitat lligada als nuclis liberals, Joan Rull i Camarasa ingressà a la Junta Patriòtica de Lacy el 1820,²⁷ el 1822 fou elegit sotstinent de la Companyia de Granaders del segon Batalló de la Milícia Nacional. Assumí càrrecs en la Junta Municipal de Beneficència el mateix any i fou elegit regidor de l'Ajuntament constitucional de Barcelona l'any 1823,²⁸ fet que determinaren que, durant la restauració absolutista de Ferran VII, Joan Rull i Camarasa figurés en la llista de proscriïts del 15 d'abril de 1823, i es veié obligat a exiliar-se per causa de les seves idees liberals. Rull viatjà per Europa, entrà en contacte amb altres famílies exiliades com els Bonaplata a Marsella i conegué a fons els avenços de la indústria tèxtil europea, moment en el qual probablement va començar a madurar el projecte d'establir una fàbrica de vapor "a l'anglesa". Segons Jordi Nadal, durant la primavera de 1830 Josep Bonaplata i Joan Rull viatjaven per Anglaterra per realitzar l'adquisició de maquinària.

Es desconeix el periple del viatge de Bonaplata i Rull per Lancashire, però de ben segur que es posaren al corrent de l'estat del desenvolupament tecnològic de les factories angleses. Anglaterra disposava dels centres tecnològics de Boulton & Watt al Soho, (Birmingham) i, després de la caducitat dels patents Watt, es desenvoluparen altres centres, com el de John & Edward Hall a Dartford (Kent), molt a prop de Londres.

Les factories angleses de Lancashire, a causa de la seva estructura dispersa i la seva distància a la metròpoli, havien desenvolupat un primer model autosuficient de factories tèxtils que disposaven del seu propi centre de manteniment, reparació i construcció de maquinària, model que creiem va servir d'inspiració per a l'establiment a Barcelona de la fàbrica "a l'anglesa" popularment coneguda com El Vapor. Però des de l'any 1825 a Lancashire s'havia iniciat el procés de creació de centres especialitzats en la producció de maquinària, com els de John Hetherington de Manchester,²⁹ des dels quals es començaren a subministrar maquinària moderna als centres continentals.

Bonaplata i Rull visitaren Lancashire per examinar maquinària, situar un tècnic català anomenat Camps en una empresa de Manchester i guanyar experiència. El 18 de juny de 1830 van efectuar la compra de les màquines a Carlos Luis Bahx del comerç de Liverpool, van contractar maquinistes i van deixar encomanat el

OEPM, Archivo Histórico, Privilegio 67, "Máquina continua de agujas inmoviles y sin alas o arañas propia para hilar el algodón y otras materias", privilegio de introducción por 5 años, 30 de agosto de 1830, José Bonaplata, (D01H) Expediente, descripción y plano.

transport de la contrata a qualsevol d'aquestes tres destinacions: Barcelona, Cadis o Marsella.³⁰

Va ser durant aquest viatge que connectaren amb l'ambaixador espanyol Cea Bermúdez i li varen exposar els projectes que en bona part ja estaven en marxa per establir una gran fàbrica de filats i teixits i un taller de construcció de maquinària amb la tecnologia més avançada. Comptaven amb el recolzament del govern, per la qual cosa seguien el procediment habitual; el mes d'agost de 1830³¹ van sol·licitar un nou privilegi, que li fou concedit el mes de gener de 1831 per assegurar la propietat d'unes "máquinas de hilar algodón y otras materias filantes con agujas inmóviles y sin alas o arañas, que se proponían introducir del extranjero", i que eren justament les que havien comprat a Anglaterra.³²

Aquest privilegi dipositat al Conservatori de Màquines de Madrid sobre la importació de les màquines de filar "continua de agujas inmóviles" no eren més que el *throstle frame*, una millora del *water frame*, inventada el 1828 pel ciutadà americà Charles Danforth i patentada l'any 1830 als Estats Units. En definitiva, era una novíssima tecnologia. Però aparentment el projecte encara no estava prou definit. Si ens atenem a les converses mantingudes amb l'ambaixador Francisco de Cea Bermúdez a Londres, el projecte consistiria a establir fàbriques a les muntanyes d'Astúries i Galícia.³³ El port de Cadis era la via d'accés al sud d'Espanya, Marsella una via alternativa assegurada per l'exili del seu germà Ramon.

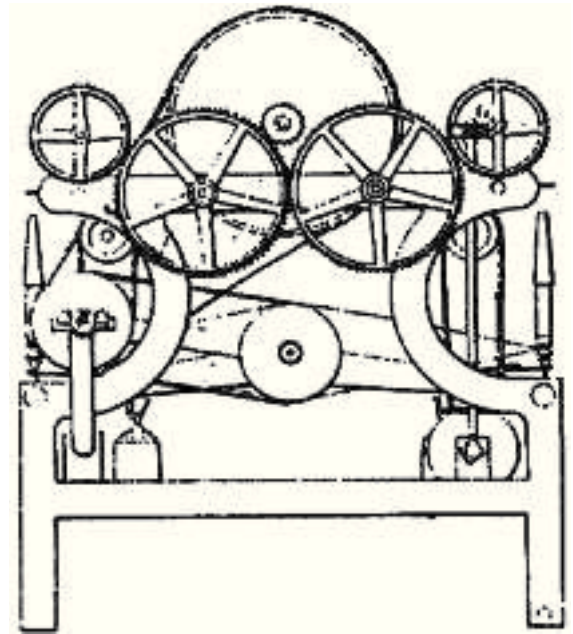
De retorn a Madrid, el 9 de desembre de 1830, Josep Bonaplata fa una primera proposta al govern, segons el resum que va recollir el mes de febrer de 1831, la Junta de Comerç de Barcelona: "...haciendo Bonaplata presente consistir su proyecto, que dice estar en parte ejecutado, en establecer en Catalunya una fábrica de hilados, tejidos y estampados de algodón por el estilo que se detalla, otra de tejidos finos y tintes de ropas de estambre para fabricar anascotes (telas delgadas de lana); para lo que agrega haberse procurado en Inglaterra, además de los telares mecánicos necesarios, otros telares modelos para paños y varias otras ropas o artículos que expresa, y ser su plan montar un taller para la construcción de todas las máquinas indicadas conducido por contra maestres y operarios ingleses; extendiéndose Bonaplata en su representación con referencias al asunto y concluyendo con pedir a S. M. que se digne hacerles reembolsar el exceso del coste que ha tenido la maquinaria que ha introducido, maquinistas contratados y demás gastos consecuentes al establecimiento de industrias nuevas tan interesantes comparado con el coste que tendría en adelante cualquiera otro cuya maquinaria se construyese en España mismo; sea permitiéndole la introducción de una cantidad de primeras materias cuyos derechos reales equivalgan a un millón de reales o sea por otro medio que S.M. estime; que durante diez años se le permita la libre introducción de hierro colado y forjado, cobre y carbón de piedra que le convenga para el consumo de su taller de construcción de máquinas y funderías que establecerá en la Barceloneta, ultramuros de Barcelona; que durante los mismos diez años todos los productos químicos y materiales tintoriales que le convengan para el consumo de las fábricas pueda introducirlos pagando el tanto por ciento que S. M. se sirva senyalar".³⁴

Aquesta iniciativa suscità en un primer moment l'oposició de la Junta de Comerç, que després de passar "...a visitar el establecimiento o locales en que lo tiene dividido Bonaplata...", informaren de manera desfavorable instant a la Comissió de Fàbriques a donar la seva opinió al respecte.

Com era previsible aquesta, dominada per l'empresariat manufacturer, es va mostrar contrària al projecte de Bonaplata, considerant-la "...uno de aquellos golpes mortales, que hasta ahora solo se habían considerado

dignos de una mano extranjera...", que en aquest cas era molt més greu ja que provenia de "...un individuo, que debe su existencia y sus haberes a la industria de nuestra patria...". La clau de la posició de la Comissió de Fàbriques estava en els privilegis sol·licitats per Bonaplata, que tendien "...a desnivelar la industria a beneficio de cualquiera...", opinió prou severa si considerem que entre els vocals de la Junta directiva hi havia Salvador Bonaplata i Jaume Rull, germans de dos dels principals impulsors del projecte.³⁵

Una nova conversa mantinguda el 13 de juliol de 1831, segons cita J. Nadal, Josep Bonaplata concretava encara més el seu projecte que consistia en el muntatge d'uns tallers amb màquines de filats d'estam i cotó pel sistema Fleit (?) i Danforth, portades de l'estranger i mogudes per vapor, i la construcció d'una foneria i taller de construcció de màquines. Amb aquest plantejament i els objectius més definits davant del govern, retorna a Barcelona on precisament de forma discreta, ja estava portant a terme la construcció dels nous edificis al carrer dels Tallers.

Directory of American tool and Machinery Patents, US Patent: 5,896X, Spinning machine, Throstle for spinning, Charles Danforth, 1 abril 1830, USPTO: 57/311. Croquis de la patent de la màquina filadora contínua "Throstle frame Danforth".

Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia. 1831

Com a resultat del viatge a Anglaterra i l'estreta relació establerta amb Rull i Vilaregut, el 30 de setembre de 1831, es constitueix una tercera companyia, la societat comandita anomenada Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia.,³⁶ però que tenia com a objectiu exclusiu la fabricació de filats, teixits i estampats de cotó, amb un capital de 150.000 lliures catalanes i una duració de 5 anys. La societat, una de les primeres destinades a cobrir el cicle complet del tèxtil, reunia dues fàbriques, la de teixits de Sallent dels Bonaplata i Vilaregut i la de pintats del carrer Còdols dels Rull, aportada aquesta en forma d'arrendament.³⁷

Va ser constituïda per nou socis dels quals quatre eren els germans Bonaplata: Josep, Salvador, Ramon i Narcís; i cinc socis aliats a la família: Joan Rull, procedent d'una antiga família de comerciants i fabricants d'indianes amb fàbrica al carrer Còdols que aportarà a la societat; Joan Vilaregut, procedent d'una important família de fabricants de teixits aportà la seva part de la fàbrica de Sallent; Valentí Esparó, fabricant d'estam-

pats iniciat en la metal·lúrgia i gendre de Salvador Bonaplata; Josep Colomer, acabalat comerciant;³⁸ i Josep Giralt membre de la Comissió de Fàbriques,³⁹ tots dos cosins d'Esparó procedents de la Cerdanya.

Segons indiquen alguns autors,⁴⁰ el mateix dia de 30 de setembre de 1831, es creà una quarta societat, anomenada Bonaplata, Vilaregut, Rull, Borrell i Companyia, però que no va tenir cap més continuïtat i va tenir un paper més aviat instrumental. La raó que va impulsar a Bonaplata, Vilaregut i Rull a establir una nova societat amb **Marià Borrell i Miralpeix** (Barcelona 1800 – Cardedeu 1865),⁴¹ comerciant, fabricant i un dels caps de la revolució liberal de 1835, que acabà amb la crema de convents i de la fàbrica “El Vapor”, són encara confuses, però es possible que estès relacionada amb els drets de Marià Borrell sobre les propietats dels pares dominics del carrer Tallers, desamortitzades el 1822⁴², i que passaran a incorporar-se a la fàbrica “El Vapor”. Finalment Marià Borrell, desconeixem per quina raó, fou apartat del projecte industrial, un cop aconseguits els drets sobre els terrenys del carrer Tallers.

Josep Bonaplata, el mes de setembre de 1831 tenia ja, sota el seu domini, quatre societats diferenciades, les creades al 1829, destinades a la importació i construcció de maquinària i les de recent creació el 1831. Amb aquest estat de la qüestió, el 30 de novembre s'adreça a la Reial Junta d'Aranzels⁴³ per exposar novament els seus projectes respecte de les dues fàbriques que estava establint a Barcelona.

Bonaplata sol·licitava ajuda econòmica per afrontar les despeses de les compres i la contractació de maquinistes, el privilegi de la lliure introducció per 10 anys de ferro colat i forjat, coure i carbó de pedra i un percentatge de productes químics i tints. El contracte amb la Junta d'Aranzels, realitzat per López Ballesteros en nom de la Reial Hisenda, s'efectuà el 22 de desembre de 1831⁴⁴, amb els següents pactes: Josep Bonaplata es comprometia a muntar a la ciutat de Barcelona una fàbrica de filats d'estam pel sistema complert de “Fleit” (o Kent?), una màquina de filar pel sistema complert “Dollphort” (o Danforth?), 20 màquines de teixir pels sistemes “Rovers” (angleses, Roberts) o “Bergue-Hughes” (franceses)⁴⁵ i altres màquines, totes mogudes per vapor, a les quals es facilitarà l'accés del públic per tal de generalitzar el seu ús. També incloïa, el muntatge d'un taller de construcció de màquines i una foneria dirigida per anglesos i pel sistema anglès, amb una capacitat de producció de 200 telers i 40 màquines de filar a l'any, als preus de venda de París.

El termini seria de dos anys. Com a contrapartida es concedia la lliure importació de matèries primes per 5 anys, ferro colat, coure i carbó de pedra, una indemnització de 65.000 duros i la protecció de l'Intendent de Catalunya. El text deixava entreveure una preocupació pel futur de les matèries primes nacionals fent insistent recomanacions per comprovar prèviament la idoneïtat dels productes nacionals, els ferros colats de La Concepció de Marbella, el carbó de pedra nacional, i les llanes d'Aragó i Talavera.

Construcció d'El Vapor. 1831-32

El 1832 l'estat de la qüestió era el següent: el contingut dels compromisos de Josep Bonaplata amb la Junta d'Aranzels corresponia a les màquines que ja estaven encomanades i comprades i la contractació del personal anglès acordada. Josep Bonaplata disposava dels terrenys de la societat de 1829 Bonaplata i Cia. anomenats “Casa San Antonio” que havia arrendat a Francesc Guiu, però també havia sol·licitat al govern la disponibilitat dels terrenys contigus anomenats de “los P.P. Dominicos o de la Real Hacienda”, la qual cosa creiem que va prosperar, donades les ampliacions dels terrenys que es varen realitzar amb el: “...terreno cedido” i noves

“Solars desamortitzats del 1836 al 1845” segons Manuel Guàrdia i Basols reproduït a “Història de Barcelona”, E. Catalana 1991. Els solars situats per damunt del carrer Tallers, correspondrien a la pràctica totalitat dels terrenys que formaven part de la liquidació de 1838 de la fàbrica El Vapor. S'ha de dir que per les dades que tenim, la part corresponent a la venda de Francesc Guiu del 1833 devia ser desamortitzada al trienni liberal de 1820-1823 o bé a causa d'una venda anterior de terrenys religiosos.

compres realitzades a Ramon Prat i Pi, tal i com ho demostra el darrer inventari de la fàbrica de 1838, que citarem més endavant.

A partir de l'estiu de 1832 els esdeveniments evolucionaran amb una gran rapidesa: el 24 de juliol de 1832 es registren al mateix dia, a la Notaria de J.M. Planas Compta, la dissolució de la tercera societat Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia., la constitució d'una quarta companyia amb el mateix nom, amb un increment de capital fins a la quantitat de 318.750 lliures catalanes, una ampliació dels objectius que incorpora la construcció de maquinària i la foneria, i finalment la cessió dels drets de Josep Bonaplata sobre els terrenys de la Real Hacienda del carrer Tallers i sobre el contracte amb la Junta d'Aranzels, que passen a ser privilegis de la nova societat.⁴⁶

La setmana següent es va integrar la companyia Bonaplata i Cia., empresa destinada a l'adquisició dels terrenys i la construcció del edificis. El 31 de juliol de 1832 Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia. contractava Francesc Guiu, propietari, l'arrendament dels terrenys de Can San Antonio⁴⁷ per un període de 5 anys a un preu de 400 lliures anuals. Els pactes del contracte evidenciaven que Josep Bonaplata ja feia temps que s'havia avançat: Francesc Guiu s'havia fet càrrec de la construcció de la fàbrica de la qual ja havia iniciat les obres de construcció dels edificis, com es veurà, sota la direcció del mestre d'obres Domènec Vidal⁴⁸ i que es trobava a punt de concloure la planta tercera tal com ho expressa el contracte d'arrendament, amb un pressupost estimat de 20.000 lliures catalanes, i finalment un dret d'opció de compra: “derecho de prelación o fadiga” de la societat sobre els terrenys.

Així doncs, la fàbrica de la societat Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia. a mitjans de 1832 estava en plenes obres. No s'han pogut localitzar documents de la llicència d'obres al Registre d'Obreria, però consta un Acord de la Junta de Comerç passant ofici a la Comissió de Foment del 16 de gener de 1832 que es fa ressò de la planificació de la fàbrica amb el suport d'una Reial Ordre del Ministeri d'Hisenda, evidentment un organisme d'ordre superior al municipal⁴⁹ i per tant suposem que exempt de llicència. També cal dir que pel fet de construir-se la fàbrica de portes endins, és a dir sense afectar a la façana o límit amb la via pública, no implicava la necessitat d'una llicència d'Obreria, tal com era habitual a l'època.

Sobre la composició de la fàbrica El Vapor, de la com-

Contracte amb la Direcció General de Rendes del Ministeri d'Hisenda de 1831. Biblioteca de Catalunya.

Capçalera del diari El Vapor.

panyia Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia., podem afirmar primerament que, si atenem a l'inventari de 1838, els terrenys estaven formats per tres parcel·les: la comprada a Francesc Guiu de 61.112 pams quadrats, la cedida (per la Reial Hisenda?) de 110.534 pams quadrats i la comprada a Ramon Prats i Pi de 11.320 pams quadrats, que sumarien un total de 182.966 pams, és a dir uns 6.914 m². Tots els terrenys semblen ser que procedien d'una

hipotètica desamortització practicaada durant el trienni liberal de 1820-1823, sobre uns solars que els pares dominics, i més tard el Col·legi de Vicenç Ferrer, ocupaven a l'anomenada Casa de San Antonio entre el carrer Tallers i la Muralla de terra.

De l'inventari practicat l'any 1838, que es citarà més endavant, també podem deduir que es tractava d'un complex d'edificis que abastava, l'esmentada Casa de San Antonio, probablement un antic casal existent al final del carrer Tallers, un segon edifici de planta baixa destinat a foneria, l'únic edifici que sobreviurà l'incendi de 1835, en tercer lloc el recinte de calderes, la xemeineia i la màquina de vapor de 30 cavalls de força, comprada a Liverpool el 1830, que alimentaria el moviment de la foneria i les "quadres"; i finalment les dues "quadres" de teixits i filats, de diverses plantes d'alçada, que el mes de juliol de 1832 es trobaven en construcció fins a la planta tercera.

El conjunt dels edificis estaria organitzat formant un gran pati de maniobres connectat amb el carrer de Tallers. Com veurem, aquesta és una hipòtesi prou plausible que es clarificarà conforme es vagi posant fil a l'argumentació. Una visita de la Junta de Comerç a peu d'obra realitzada el març de 1833 evidenciava que la màquina de vapor de 30 CV acabava d'arribar i estava a l'espera de muntatge, però el resum de la visita de la Comissió de Fàbriques, de l'11 de desembre de 1833 declarava que aquesta ja estava en ple funcionament.⁵⁰

L'encàrrec de la direcció de les obres es va realitzar al mestre d'obres (arquitecte textualment) i constructor Domènec Vidal. L'elecció d'aquest professional estava vinculada a la construcció d'un edifici de caràcter funcional, segurament a partir d'un model anglès i semblava més lligada a un currículum d'experiència professional com el seu o potser també a alguna afinitat ideològica que desconexim amb precisió: l'arquitecte Domènec Vidal era "Mayoral de la Congregación de Maestros albañiles y canteros bajo la invocación de la Veracruz", condició que li permetia, a més, exercir de constructor.

Les obres de construcció devien haver començat el 1829, l'any de la constitució de la primera societat Bonaplata i Cia, sobre uns terrenys que foren considerablement ampliat per la cessió de la Real Hacienda. Dos anys després, el 9 d'agost 1833, es donaven per finalitzades les obres amb una carta de pagament de la societat Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia. a: Domènec Vidal arquitecte (?), Pau Tintoré fuster, Narcís Dalmau serraller, Josep Canaló vidrier i Joan Folch pintor, amb un cost total en lliures catalanes de 35.322, és a dir un increment notable respecte les primeres previsions.⁵¹

De la lectura de la carta de pagament es dedueix que els promotors havien contractat els serveis d'un arquitecte, que alhora exercia de constructor, doncs els pagaments es feien en concepte de jornals i materials, els quals s'havien segregat a part la contractació del fuster, serraller, vidrier i pintor. Els volums d'obra certificats, un cop estudiada cada partida dels jornals i dels materials, s'evidenciava l'envergadura de les obres realitzades: es varen utilitzar 3.000 jornals de peons, 1.900 jor-

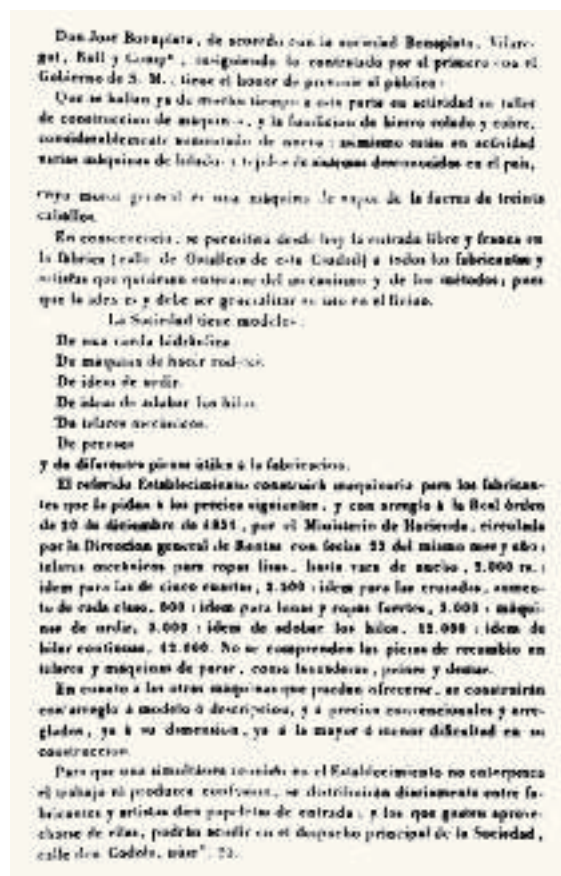
nals de paleta, 4.100 jornals de fuster, 284.911 maons, 28.000 teules, 14.000 cairons, 530 teules de tortugada, 64.108 totxos, 13 cavalls per tragar...⁵²

Aquell any de 1833 la fàbrica ja era propietat de la societat. El 29 de juliol es cancel·laven els arrendaments amb Francesc Guiu i s'executava l'opció de compra prevista en el contracte amb la signatura d'un contracte privat d'arres que es va fer efectiu a l'escriptura pública del 4 d'octubre de 1833, per un preu de 10.000 lliures catalanes a pagar fins a 1837 a l'interès anual del sis per cent.⁵³ Mentre a la fàbrica continuaven els treballs, s'havia efectuat el mes d'agost un nou increment del capital de 33.350 lliures, pràcticament equivalent al cost de les obres.⁵⁴

Obertura al públic d'El Vapor. 1833

Amb el compliment dels pactes amb la Junta d'Aranzels, el 29 de novembre de 1833 és oberta la fàbrica al públic i a la curiositat de fabricants i "artistes",⁵⁵ fins publicar-se un anunci al diari anomenat El Vapor. Josep Bonaplata va organitzar també, una visita de la Comissió de Fàbriques que va impressionar els seus membres, va rebre felicitacions per l'obra realitzada i va modificar la seva actitud adversa cap al projecte.⁵⁶

Segons la descripció de la Comissió la fàbrica comprenia: una foneria d'elements mecànics de ferro i coure destinats a suplir les dificultats del manteniment de maquinària estrangera, una fàbrica de filats de cotó amb varies màquines contínues Dollphort,⁵⁷ una fàbrica de teixits mecànics anglesos i francesos i una altra de filar estam, totes elles accionades per una màquina de vapor de 30 CV, "...la hermosa máquina", textualment, sota la direcció del tècnic francès Dejean.

Anunci al diari "El Vapor" de 29 de novembre de 1833.

La Societat disposava de models de rodes hidràuliques, màquines d'ordir i adobar, telers mecànics i de premses. A l'anunci del diari *El Vapor* s'oferia als fabri-

cants la possibilitat de realitzar comandes de màquines segons una llista de preus. Segons Pascual Madoz la fàbrica ocupava a una força de treball de 600 a 700 treballadors.⁵⁸ La realitat de la nova fàbrica El Vapor disipà tots els recels de la Comissió de Fàbriques. Aquest canvi d'actitud de la Comissió tenia a veure amb el paper desenvolupat per Josep Bonaplata a l'interior de la institució participant en els orgues de decisió, exercint de vocal de la Comissió el 1833 pel ram dels filats i ocupant el càrrec dos anys.

L'exemple de la fàbrica de Josep Bonaplata va ser seguit ràpidament per altres industrials com Nicolau Tous i Soler, que el mateix any de 1832 instal·lava la segona màquina de vapor a la seva fàbrica del carrer de les Tàpies. Tres anys després, el mes de març de 1835 es presentaven al registre d'Obreria quatre sol·licituds per instal·lar vapors a les fàbriques dels Germans Torrents i Miralda, Bernardí Martorell, Joan Nepoduceno Ràfols i Jaume Ricart.

Mentre Bonaplata va establir la seva residència a Madrid i des d'allí continuà representant la Comissió de Fàbriques el 1834 i part de 1835. Redactà diversos escrits i es presentà a les eleccions sota el règim de l'Estatut Reial, on va estar a punt de sortir elegit, i finalment a Madrid va establir una xarxa de relacions i d'amistats des de l'economista Manuel M. Gutiérrez fins a diversos diputats a Corts.

La marxa de Bonaplata a Madrid provocà que la direcció de la societat quedés en mans del grup inversor, Valentí Esparó, Josep Colomer i Josep Giralt, i va fer aflorar les diferències entre els socis. Aquestes diferències entre els germans Bonaplata i el grup d'Esparó que comptava també amb el seu gendre, Salvador Bonaplata, es manifestaren els primers mesos de 1835, desembocant en diverses propostes de divisió de la societat, iniciativa que n'era partidari el sector de Joan Vilaregut i el germans Bonaplata.⁵⁹

Però en aquell moment, després de la mort de Ferran VII, ja s'havia obert una etapa d'inestabilitat política que es veié agreujada per la primera guerra carlina (1833-40), l'epidèmia de còlera morbo de 1834 i per una situació econòmica i política revolucionària, que conduirà a la insurrecció del 25 de juliol de 1835 amb la crema de convents de la ciutat. En aquest marc és com s'ha d'entendre l'acte ludista⁶⁰ que va significar la crema de la fàbrica Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia. la nit del 5 d'agost de 1835.

La crema d'El Vapor. 1835

Davant l'evidència anunciada de possibles atacs a la fàbrica El Vapor i els rumors prou fonamentats que corrien, el soci de la companyia Narcís Bonaplata, capità del 1r batalló de la Milícia Nacional, el 27 de juliol de 1835, aconsegueix permís per a la defensa de la fàbrica. Sembla que les forces no eren suficients, perquè la direcció de la fàbrica va haver d'organitzar entre els obrers la pròpia força de defensa. La nit del 5 al 6 d'agost de 1835 un avalot de la "patuleia" va assaltar la fàbrica del carrer Tallers i el vapor que s'havia instal·lat a la fàbrica de blanqueig de Gràcia de Joan Vilaregut. Al vapor del carrer Tallers hi va haver diversos morts, entre ells el tècnic francès Dejean. La fàbrica tèxtil va ser incendiada amb la destrucció de les quadres tèxtils i només va ser respectada parcialment la foneria i la màquina de vapor.⁶¹

La primera preocupació dels propietaris va ser la de quantificar els danys ocasionats. Per aquest motiu, el 7 d'agost es varen personar a l'edifici tots els socis, excepte Josep Bonaplata que es trobava a Madrid, i davant de notari es trobaren que: "...la fábrica grande deruida por el incendio, existentes solas algunas paredes cuarteadas, devastados también los demás edificios, todo lleno de escombros y ruinas, debajo de las cuales

se ignora si existirán efectos que puedan salvarse y ardiendo todavía varios maderos y porciones de edificios..."⁶² Seriosament afectats per la visió del desastre, comissionaren a Ramon Bonaplata i Valentí Esparó que encarreguessin un inventari, i van nomenar com a experts tassadors els arquitectes Josep Nolla i Josep Vilar, el maquinista i vocal de la Junta de Comerç Josep Prat i el titular de la Càtedra de mecànica Hilarion Bordege.

La descripció i l'avaluació de les pèrdues va ser realitzada per Jordi Nadal.⁶³ L'incendi havia afectat les fàbriques de teixits i filats en un 85% dels seus actius físics, i parcialment, un 38%, la foneria i taller de construcció de maquinària, mentre que la màquina de vapor s'havia salvat íntegrament. El total de les pèrdues de la fàbrica es va valorar inicialment en 2.390.415 rals i les de la foneria en 306.210 rals, en la conclusió del primer inventari de 1835.⁶⁴ Era factible, doncs, la idea de la reconstrucció ja que es disposava dels actius de la foneria, que seguiria funcionant, la fàbrica de Sallent i la del carrer Còdols.

La resposta de les entitats ciutadanes, tant de la Junta de Comerç com de la major part de la premsa va ser de rebuig de l'atac. El primer diari a respondre la ser *El Catalán*, a l'edició del dia següent, 6 d'agost: "¿Y contra quién te has dirigido ciego Pueblo? Contra los mismos que te han dirigido, que te han conducido esta tarde al triunfo... ¡Insensatos! ¡Ignorábais acaso los patriotas Vilaregut, Bonaplata y otros socios han sido los primeros en ponerse a la cabeza del justo movimiento que nos ha asegurado la libertad?"⁶⁵ El dia següent, *El Vapor* lamentava el "...insensato ejemplo de suicidar la industria..."⁶⁶

Tothom va lamentar les desgràcies i es reclamà del govern una solució ràpida per tornar aixecar la fàbrica. El diari *El Vapor* va fer intents de subscripció popular el 1836 a favor del tècnic francès. La societat va intentar des del primer moment de l'incendi, aconseguir alguna indemnització per les pèrdues calculades en 2.696.625 rals i 17 maravedissos.

Però la desfeta d'El Vapor va conduir finalment cap a la desintegració de la societat, procés profundament estudiat per Alex Sánchez.⁶⁷ El primer a separar-se va ser Joan Vilaregut, quan el 1836 comprà a la companyia la fàbrica de Sallent.⁶⁸ Josep Bonaplata, que havia intentat la recuperació de la indemnització promesa pel govern, dirigí la seva activitat cap a la resta de l'Estat, amb projectes de nous establiments metal·lúrgics a Madrid amb la societat Bonaplata, Sandford i Cia., fins que el 30 de maig de 1843 va morir de camí a la fàbrica madrilenya. Salvador Bonaplata va continuar amb el negoci d'estampats i Valentí Esparó, amb la col·laboració de Leandre Ardèvol, serà qui reconstruirà la fàbrica El Vapor.

Sense que arribés cap indemnització de l'Estat, el temps anava passant fent front a les comandes ja encarregades. El 1837 es realitzà un primer inventari dels béns de la fàbrica, fins que l'any 1838, Valentí Esparó va proposar la liquidació de la societat posant a subhasta la fàbrica amb una valoració dels terrenys, edificis, màquines i matèria emmagatzemada, però amb l'oposició per part de Ramon Bonaplata que ho considerava perjudicial per a la societat, no acceptant una primera oferta econòmica de Valentí Esparó.⁶⁹

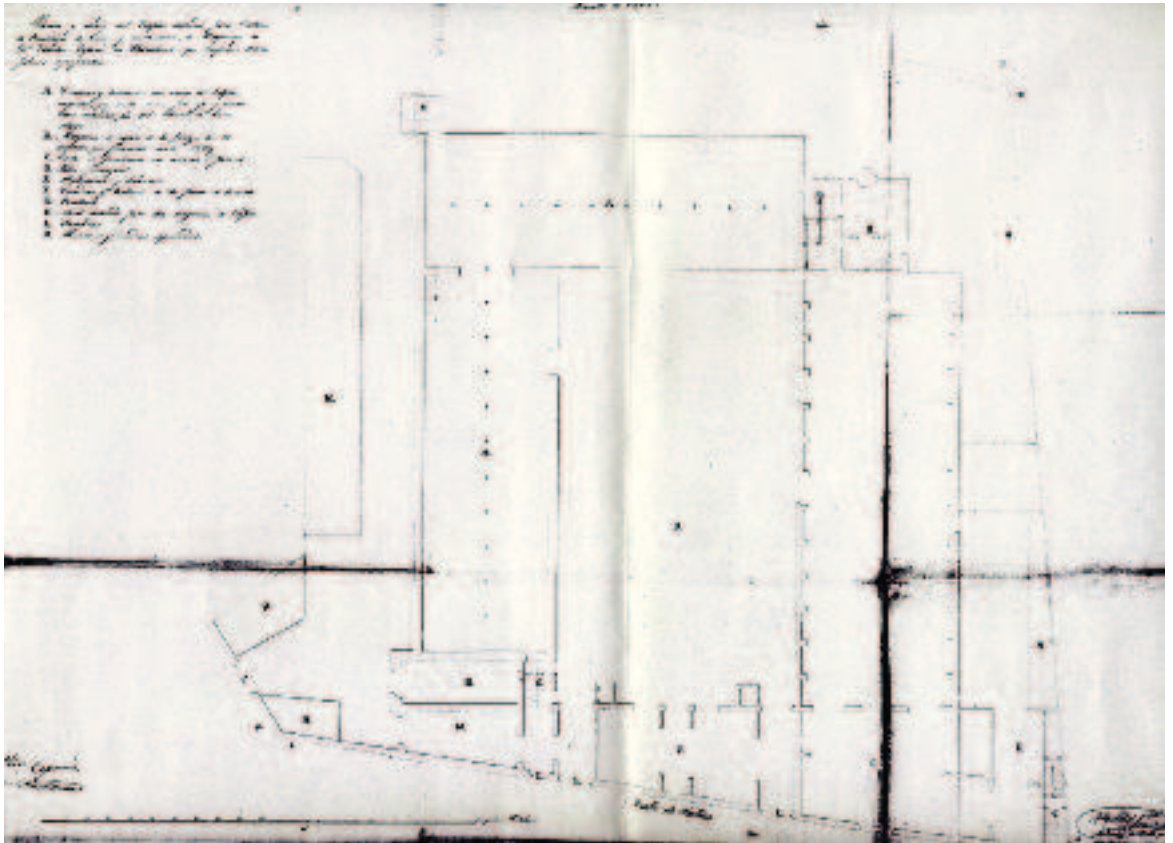
La crítica de Ramon Bonaplata a la precipitació de la subhasta podria estar relacionada amb l'espera del dictamen sobre la cessió dels terrenys desamortitzats del convent de la Mercè, que la societat havia demanat

Encapçalament d'una comanda del mes de setembre de 1837. (Arxiu JAV)

AMCB 1382-B (D-208), 4 de juny de 1846, sol·licitud de legalització de les màquines de vapor de la Fàbrica Esparó: "Planta y alzado del Edificio delineado para Talleres de Fundición de hierro, y construcción de máquinas de Don Valentín Esparó que componen 125.114 palmos superficiales (4.728 m²)... A. Cuadras y talleres con dos naves del edificio angular, que consta de un piso bajo y cuatro altos sostenidos por 110 columnas de hierro colado, B. Máquina de vapor de la fuerza de 16 caballos que funciona desde 1839, C. Taller de fundición sin columnas o pilares, D. Patio Principal, E. Habitación y Cuadras, F. Cuadras y talleres de parte de la calle, G. Escaleras, H. Local destinado para otra máquina de vapor, L. Entradas, M. Almacenes y cuadras separadas", Signa Félix Ribas y Solá acadèmic de mèrit per l'arquitectura.

com a indemnització per la crema de la fàbrica, però finalment la petició va ser resolta desfavorablement per l'Ajuntament el 3 de març de 1838.⁷⁰ L'inventari de 1838 ens dona mostra de l'estat de la fàbrica de manera detallada:⁷¹ un terreny de 182.966 pams quadrats, és a dir 6.914 m², la casa i les antigues dependències (el front del carrer Tallers?), una foneria íntegra, una farga, la sínia, la sala de màquines amb xemeneia, les escales, les restes de la fàbrica tèxtil, dues màquines de vapor: una màquina de vapor muntada de doble efecte de 30 CV de potència, una caldera de vapor de 5 CV i una altra màquina de vapor desmuntada de mitja pressió de 12 CV de potència amb dues calderes.

El 12 de febrer de 1838, la societat acordà iniciar la subhasta el dia següent⁷² que restà sense postor fins el 16 de febrer, dia que es retirà el notari. Valentí Esparó havia fet una oferta de 140.000 lliures, inferior en més del 50% de la quantitat invertida inicialment. Aquest procés de liquidació governat per Esparó fou fruit de disputes i complexes reclamacions per part dels Bonaplata, procés que durà fins desembre de 1838, quan es adjudicada definitivament al comerciant i fabricant Valentí Esparó.⁷³

La reconstrucció. 1840

Valentí Esparó i Giralt (Llívia 1792-Barcelona 1859),⁷⁴ comerciant, fabricant i polític, s'establí a Barcelona cap

a la dècada de 1820. S'implicà en la revolució del Trienni liberal com a tinent de la Milícia Nacional Voluntària i elector de partit el 1822.⁷⁵ Establert primerament a Mataró com a comerciant, actuà de negociant i comissionista del tèxtil. El 1825 va contraure matrimoni amb Dolors Bonaplata, filla de Salvador Bonaplata. A més de ser soci de la societat Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia. des de 1831, tenia oberta una foneria al carrer Escudellers Blancs de Barcelona i seguia la línia del seu sogre amb la fàbrica d'estampats del carrer Còdols número 6, complementat amb un prat de blanqueig a Sant Adrià del Besòs.

Segons diversos autors, assumí la direcció de la foneria i taller maquinària Nuevo Vulcano,⁷⁶ empresa que va donar proves d'una gran capacitat reparant les instal·lacions de les fàbriques de Barcelona, fabricant calderes per a vaixells i iniciant, a partir de 1837, la producció de màquines de vapor. La primera màquina de vapor de producció nacional sembla que va ser construïda el 1837 pel Nuevo Vulcano, màquina terrestre destinada al moviment del propi taller, que portava la inscripció "La primera de España".⁷⁷

El 1838, Esparó i els seus socis es fan amb la propietat del El Vapor iniciant ràpidament els treballs de reconstrucció de la fàbrica sota la marca de l'Au Fènix, limitant-se però només a l'activitat metal·lúrgica. El 25 de juny de 1839, Valentí Esparó iniciava les tasques de neteja i reconstrucció que devien realitzar-se molt probablement entre 1841 i 1846. Va fer instal·lar de nou, el mateix any 1839 segons indicació de la llegenda dels plànols de 1846, una màquina de vapor de 16 CV de potència que va ser posteriorment legalitzada l'any 1846, amb motiu de l'aplicació de l'Edicte d'Obreria del 10 d'abril.

La reconstrucció de les "quadres" sembla que es va realitzar l'any 1840 amb la utilització de 105 columnes de fundició, com veurem. Però no serà fins a partir de l'any 1846, quan es podrà disposar per primera vegada d'una documentació gràfica descriptiva de la fàbrica. El 4 de juny de 1846 es presentaren a Obreria els plàn-

Marca de la fàbrica Esparó, l'Au Fènix. (ANCB)

nols de planta i façanes de la fàbrica reconstruïda,⁷⁸ sota la signatura de l'acadèmic de mèrit per l'arquitectura Fèlix Ribas i Solà.⁷⁹ Els documents eren, de molt lluny, els millors i més detallats de tots els expedients d'obres contemporanis.

De la lectura dels plànols hom pot arribar a les següents conclusions: es tracta sens dubte de la fàbrica més gran i més important de les edificades dins de la ciutat. Sense que es pugui assignar amb tota certesa l'autoria a l'acadèmic de mèrit per l'arquitectura Fèlix Ribas i Solà que signava els plànols de 1846, hi ha la possibilitat prou fonamentada que fora en realitat l'autor de la reforma o reconstrucció de l'antiga fàbrica El Vapor.

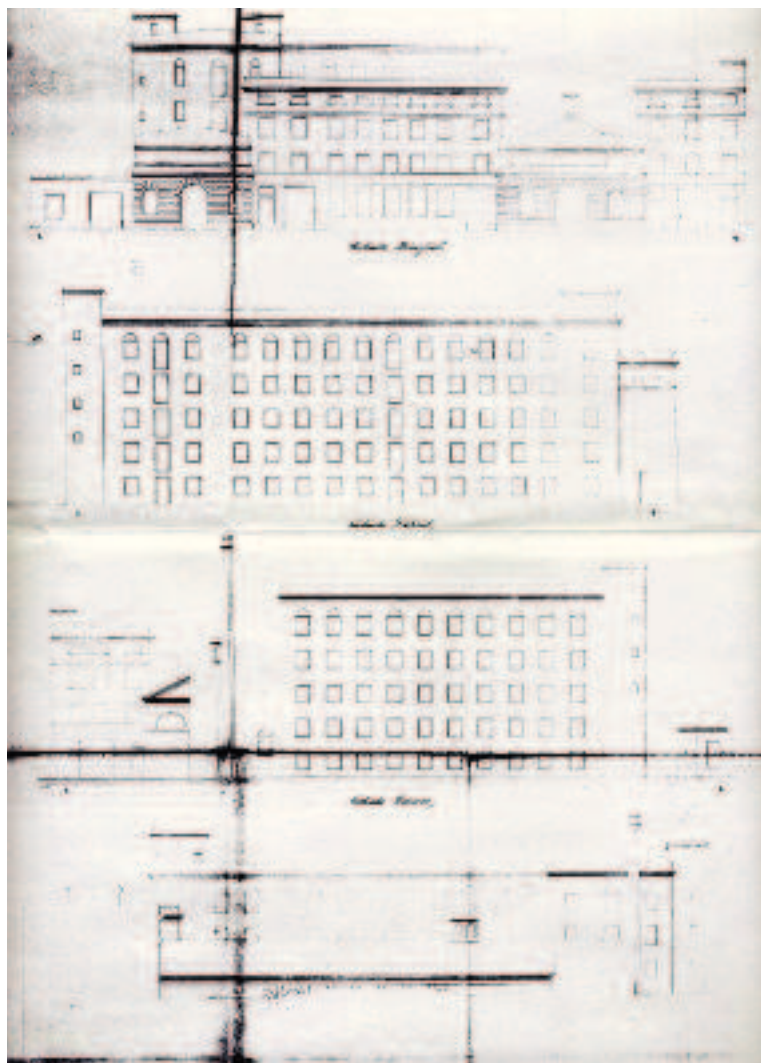
És a dir que finalment les diverses evidències ja descrites: l'escriptura de Francesc Guiu de 1833, l'inventari de la subhasta 1838, la instal·lació d'una màquina de vapor l'any 1839 i el plànol de Mas i Vila de 1842; apunten que la majoria dels edificis representats en els plànols de 1846: la foneria, la sala de màquines, la xemeneia i una de les quadres tèxtils de cinc plantes d'alçada, de la fàbrica de Valentí Esparó corresponien en realitat a la reutilització i reconstrucció de la fàbrica original de Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia., construïda pel mestre d'obres Domènec Vidal.

Els plànols presentats a Obreria permeten un anàlisi acurat de la composició i organització del sistema de fàbrica. La planta denota una distribució funcional plenament adaptada a la màquina a partir d'un esquema d'organització entorn d'un gran pati. Sense que hi hagi constància clara de cap forma de residència, l'edifici industrial comptava amb un primer cos de casa al front del carrer Tallers, amb una amplada total de 75 metres de parcel·la, compost amb les clàssiques obertures emmarcades de carreus de pedra i que devia servir d'entrada principal.

AHCB Plànol de Barcelona de Josep Mas i Vila de 1842. Detall del plànol de la ciutat on pot apreciar-se la volumetria aproximada d'El Vapor. Donat que el treball molt precís de cartografia del plànol de Mas i Vila s'hauria iniciat com a mínim el 1840, considerem la possibilitat que el dibuix representat tingui correspondència directa amb el traçat original de la fàbrica Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia., obra del mestre de cases Domènec Vidal.

A banda i banda, aquesta casa estava flanquejada per dos cossos de composició neoclàssica amb encarreus a la planta baixa, obertures d'arc de mig punt i ràfecs.

En entrar al pati central, a la dreta la Foneria, una nau de 14 metres d'amplada sense columnes ni pilastres, coberta amb estructura de cavalls de fusta. Al fons la màquina de vapor principal de 16 CV, col·locada tangencialment a la foneria i a les dues "quadres" o fàbriques, de 5 plantes d'alçada.

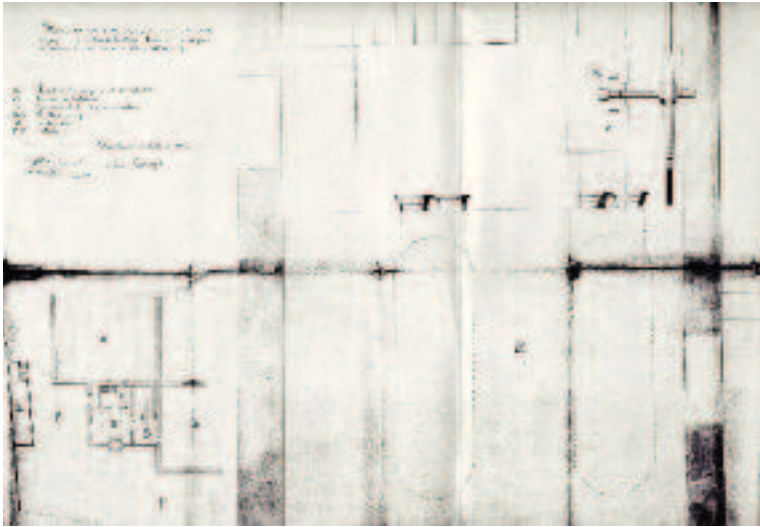
Les "quadres" estaven connectades en sentit vertical, per una escala situada a l'angle esquerra, i eren alimentades a través d'embarats pel vapor de la foneria, mentre es disposava d'un altre local per a una segona màquina. L'estructura era de murs de càrrega i 110 pilars de ferro colat que sostenien dues tramades de bigues de fusta de 6 metres de llum. Disposava d'una xemeneia d'uns 25 metres d'alçada. La composició de les obertures de les "quadres" era una retícula indiferenciada de finestres amb llum i ventilació creuada a banda i banda, garantint una bona il·luminació dels llocs de treball.

Una coronació de finestres amb arc de mig punt denota una constant utilitzada sovint a la dècada dels 30 i 40. Aquest esquema tant funcional i auster ja es diferenciava totalment de la tradicional casa fàbrica, adquirint una pròpia personalitat i una composició indiferenciada i flexible, més identificada amb el concepte modern de la fàbrica organitzada per pavellons.

Els tallers d'Esparó, a partir 1840, eren els més importants de la ciutat, encara que sembla que en un primer moment es limités a la reparació de màquines i a la venda de màquines importades.⁸⁰ L'any 1842 ja s'anunciava a la Guia de la ciutat: "Funde y construye toda clase de máquinas, para la filatura y tejidos de seda, lana, algodón y lino, para impresiones de indianas; aplicables a la

AMCB 1382-B (D-208), 4 de juny de 1846, sol·licitud de legalització de màquines de vapor, Façanes de l'edifici existent amb la posició de la xemeneia de la sala de calderes. A baix la posició de la foneria. Signa. Fèlix Ribas y Solà, acadèmic de mèrit per l'arquitectura.

AMCB 1382-C, 5 de juliol de 1853, Valentín Esparó... "Planta del local de la máquina de vapor de 16 caballos de fuerza de los talleres de Fundición y Construcción de máquinas de Valentín Esparó, sito en la calle Tallers n. 72, A- Local de la máquina de 16 caballos, B- Cuarto de Calderas, C- Situación de la máquina auxiliar, D.D.- Talleres antiguos, E.- Almacén, P.P.- Patios". Signa el mestre d'obres Antonio Jambrú. La descripció del plànol correspon a la màquina de vapor de 16 CV que funcionava des de 1839 segons llegenda dels plànols de 1846. La llicència correspon a la instal·lació de la màquina auxiliar de 6 CV

Vista de l'enderroc del baluard de Tallers. Frank, c. 1856. Bibliothèque Nationale de France, París. Publicada al llibre "1856-1999, Barcelona Contemporànea", Josep M. Ainaud de Lasarte i altres, CCCB, Diputació de Barcelona, 1996.

agricultura; molinos prensas, etc. Además se puede ejecutar todo lo que se pida a dichos talleres, acompañando plano explicación y la fundición puede desempeñar la ejecución de piezas... incluso máquinas de vapor de 100 caballos de fuerza..."⁸¹ El 8 de maig de 1853 s'iniciaren noves obres amb modificacions a la façana,⁸² signades pel mestre d'obres Antoni Jambrú.⁸³

Finalment el 5 de juliol de 1853, es sol·licitava permís per a instal·lar una segona màquina de vapor auxiliar de 6 CV signada també per Antoni Jambrú, acompanyant la mateixa documentació de l'any 1846 i un detall de la nova màquina auxiliar. Es va lliurar l'informe favorable de la inspecció el 16 d'agost de 1853.⁸⁴ Valentí Esparó es convertí en l'home fort de la metal·lúrgia. Havia succeït des de 1839 Salvador Bonaplata com a President de la Comissió de Fàbriques, presentà nombroses innovacions de maquinària i va obtenir el 1841 la Creu supernumerària de Carles III, president de la secció de Foneria i Construcció de Màquines de l'Institut Industrial de Catalunya l'any 1848 i fou Alcalde Constitucional de la ciutat el 1850.

L'any 1855 la fàbrica de Valentí Esparó s'integrà a la societat Tous, Ascacívar i Cia., la qual donà lloc a la creació de La Maquinista Terrestre y Marítima, S.A. de

Detall de la fotografia anterior de 1856. La Fàbrica Esparó bastida sobre les restes de El Vapor, en plena correspondència amb els plànols de 1846.

la qual seria president. La nova societat reuniria en una sola empresa els tallers d'Esparó del carrer Tallers i La Barcelonesa de Sant Agustí,⁸⁵ amb socis tan emprenedors com Ramon Bonaplata, Nicolau Tous i Mirapeix, Celedoni Ascacívar i Leandre Ardèvol.⁸⁶ La gran empresa metal·lúrgica estava creada.

La crisi econòmica dels anys seixanta obligà a un replantejament de l'empresa. El tancament de la fàbrica Esparó i el desenvolupament de l'Eixample propicià una última operació urbanística sobre els antics terrenys. El 23 de maig de 1864 la societat La Maquinista sol·licitava llicència per obrir un nou carrer i parcel·lar els antics terrenys, proposant com a nom del carrer el de La Maquinista, però que finalment s'aprovaria amb el nom de l'actual carrer Gravina.⁸⁷

Garriga i Roca 1862. Els terrenys relacionats a l'inventari de 1838, abastaven des de la muralla de terra al capdamunt del carrer Tallers fins a una superfície de 6.914 m².

AMCB, 2989-B / 3029-B (D-212), 28 de juny de 1864, "Plano General de la calle que la Maquinista Terrestre y Marítima proyecta abrir en terrenos de su propiedad para enlazar la de Tallers con las del Ensanche". Planta, signa José Buixareu i Gallart i l'arquitecte Daniel i Molina.

NOTES

1 Nadal, J. "Los Bonaplata: tres generaciones de industriales en la España del siglo XIX", Revista de Historia Económica, 1983, pg. 79-95. També vegeu la biografia més recent: Sánchez, Alex, "Josep Bonaplata i Corriol..." dins de Cabana, Francesc; "Cien empresarios catalanes", Barcelona 2006, pg. 31.

2 "Enciclopèdia Catalana", Joan Gaspar / Josep M. Ainaud i de Lasarte.

3 Vegeu casa fàbrica Bonaplata, a Artigues, J. Mas, F. "Registre de fàbriques de la Ribera", Barcelona 2012. Inèdit.

4 Izard, Miquel "Industrialización y obrerismo", pg. 38.

5 AHCB Obreria C-73, 26 de març de 1806, "...Raymundo Bonaplata fabricante de Indianas...tiene una casa en la calle Baja de San Pedro frente a la sequia Real de n. 22, 23, 24 y 25...hacer modificaciones en la fachada..."

6 Arnabat Mata, Ramon, "Revolució i contrarevolució a Catalunya durant el Trienni liberal (1820-1823)", UPF, Barcelona 1999. pg. 1764. "Bonaplata, Josep (fabricant), 1823..."

7 Sanchez, A., "Protecció, ordre i llibertat", 1990.

8 Sánchez, A., "Josep Bonaplata i Corriol (1795-1843)"...op. cit.

9 Sánchez, A., "Josep Bonaplata i Corriol (1795-1843)"...op. cit.

10 Sánchez, A., "Josep Bonaplata i Corriol (1795-1843)"...op. cit.

11 OEPM, Archivo Histórico, Privilegio 46, "Sistema de máquinas para hilar estambre por un método no usado en España.", Privilegio de introducción por 5 años, 1 de enero de 1829, José Bonaplata, (D01H) Expediente, descripción y plano.

12 APNB, JM. Planas Compta, notari, 5 de febrer de 1829. Acta de constitució de la firma Bonaplata y Cía., formada per Josep Bonaplata i Silvestre Puig, Pbro.

13 Vegeu les notes del Registre de la Propietat de Barcelona, RPB.

14 Solà i Montserrat, Roser, "Joan Vilaregut i Albafull. Industrial progressista (Barcelona 1800-1854)". Ed. Abadia de Montserrat. 2001.

15 Vegeu casa fàbrica Vilaregut del carrer del Carme, a aquest mateix volum.

16 Vegeu casa fàbrica Canaleta.

17 Gil Novales, "Las sociedades patrióticas (1820-1823). Las libertades de expresión y de reunión en el origen de los partidos políticos". Tecnos, Madrid 1975. Ens referim a la Societat Patriòtica de Barcelona que aplegava liberals i maçons destacats: Francesc Raüll, Josep Llauder, Antoni Gironella, el marquès de Castellsdosrius, Jaume Ardèvol, Jacint Feliu Domènech, etc.

18 Roca i Vernet, Jordi, "Política, liberalisme i revolució, Barcelona 1820-1823", Tesi doctoral, U.A. de Barcelona, 2007.

19 OEPM, Archivo Histórico, Privilegio 54, "Máquinas para urdir, adobar y tejer toda clase de hilos.", Privilegio de introducción por 5 años, 16 de octubre de 1829, Bonaplata, Jose i Villaregut, Juan, (D02) Expediente, memoria descriptiva.

20 APNB, Not. Manuel Planas, p. 169, 30 de setembre de 1831. Citat per Solà i Montserrat, Roser, op. cit.

21 Arxiu Torres Amat, Sallent, "Arriendo otorgado por D. Antonio Torres de Amat, vecino de la villa de Sallent a favor de D. José Bonaplata, Vilaregut y comp.", Document núm. 6. Citat per Solà i Montserrat, Roser. op. cit.

22 Madoz, Pascual "Diccionario..." 1846. També altres fonts han situat a l'any 1830, el lloguer a Sallent la fàbrica propietat d'Anton Torres d'Amat, ocupada des de 1817 per Manel Torrents de la casa Pau Miralda i Cia., sota la raó social de "Bonaplata, Vilaregut i Cia", que posà en marxa el principal establiment de tissatge mecanitzat de Catalunya, amb els primers telers mecànics del país accionats per la força hidràulica, per un valor de 26.072 lliures el 1831. Citat per Solà i Montserrat, Roser, "Joan Vilaregut i Albafull. Industrial progressista (Barcelona 1800-1854)". Ed. Abadia de Montserrat. 2001.

23 Mestre i Campi, J. "Diccionario..." . Op. Cit.

24 Vegeu casa fàbrica Rull, a Artigues, J., Mas, F., "Registre de Fàbriques a la Ribera de Barcelona. 2012. Volum III. Període 1738-1807". Inèdit.

25 Sanchez, Alexandre, "L'estructura comercial ...", op. cit

26 Roca i Vernet, Jordi, "Política, liberalisme i revolució, Barcelona 1820-1823", Tesi doctoral, U.A. de Barcelona, 2007.

27 Roca i Vernet, Jordi, "Política, liberalisme i revolució..." op. cit.

28 Arnabat Mata, Ramon, "Revolució i contrarevolució a Catalunya

durant el Trienni liberal (1820-1823)", UPF, Barcelona 1999. pg 1762.

29 Hetherington & Sons, "Illustrated catalogue of cotton spinning machinery", Manchester 1891.

30 APNB, JM. Planas Compta, notari, 11 d'octubre de 1831. L'evidència de la compra de màquines es manifesta també a l'acta de constitució de la primera societat Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia: APNB, JM Planas Compta, 30 de septiembre de 1831: "Los socios D José Bonaplata y Juan Vilaregut que en veinte y seis de noviembre de mil ochocientos veinte y nueve obtuvieron de S. M. Real Celula de privilegio por cinco años asegurandoles la propiedad de unas máquinas que introdujeron del extrangero para urdir, adobar y tejer toda clase de hilos mecánicamente consiente que que durante la Sociedad pueda la misma plantificar cuantas máquinas de esta clase tenga por conveniente mientras sean para urdir, adobar y tejer hilos de algodón solamente..."

31 OEPM, Archivo Histórico, Privilegio 67, "Máquina continua de agujas inmóviles y sin alas o arañas propia para hilar el algodón y otras materias", Privilegio de introducción por 5 años, 30 de agosto de 1830, José Bonaplata, (D01H) Expediente, descripción y plano.

32 Sánchez, A., "Josep Bonaplata i Corriol (1795-1843)"... op. cit.

33 Nadal, Jordi, "Els Bonaplata: Tres generacions d'industrials catalans a l'Espanya del segle XIX." Article, "Revista Económica" n. 1, Madrid, 1983.

34 Sánchez, A., "Josep Bonaplata i Corriol (1795-1843)"...op. cit.

35 Sánchez, A., "Protecció, ordre i llibertat..." op. cit. AFTN, Registre d'Oficis I, pgs. 1003-107. 5 de març de 1831.

36 APNB, JM. Planas Compta, notari, 30 de setembre de 1831. Acta de constitució de la societat comandita Bonaplata, Vilaregut, Rull y Cia. Josep Bonaplata, amb poders del seu germà Ramón exiliat a Marsella signa la constitució de la societat amb el següent repartiment de tasques: Josep Giral i Josep Colomer cuidaran de la caixa amb firma autoritzada, Joan Vilaregut auxiliat per Narcís Bonaplata verificaran les compres i les vendes, Josep Bonaplata utilitzarà els seus coneixements pel millor funcionament de l'empresa, Joan Rull dirigirà la Fàbrica de pintats d'acord amb Joan Vilaregut i Ramon Bonaplata administrà l'establiment de Sallent, rebent 1.500 lliures en concepte de salaris. La societat disposa de dos establiments un a Sallent per filar i teixir i un altre a Barcelona, la casa fàbrica de pintats de Joan Rull.

Capital social: 150.000 lliures catalanes. Dipòsits inicials: Ramon Bonaplata 10.000 lliures, Joan Vilaregut 20.000 lliures, Narcís Bonaplata 18.000 lliures, Josep Bonaplata 20.000 lliures, Salvador Bonaplata 15.000 lliures, Josep Colomer 18.000 lliures, Valentí Esparó 16.000 lliures.

37 APNB, Notari J. Manel Planas Compte, 1236/11, fol. 195 r. Arrendament de la fàbrica del carrer Còdols de Francesc d'Espalter i Tolrà, arrendament a Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia; "Casas grandes con tres portales de la calle llamada Codols Obradores con un huerto o jardín... conocidos actualmente por la fàbrica Rull". 17 de juliol de 1833.

38 Citat per Vicenç Vives a "Industrials i polítics".

39 Sanchez, A. "Protecció, ordre i llibertat", 1990. Giralte membre de la Comisió de fàbriques.

40 Gaspar Feliu, Enciclopèdia Catalana.

41 Marià Borrell i Miralpeix (Barcelona 1800- Cardedeu 1865). Era fill d'un mercader de queviures, que continuà el negoci patern, especialitzant-se en la importació del bacallà i altres productes. Gràcies als seus negocis invertí diners en empreses fabrils i especialment en la compra de béns desamortitzats. Va ser un dels principals compradors el 1822, adquirint unes cases al carrer dels Tallers, propietat dels pares dominics. Durant el Trienni Constitucional, va ser elector parroquial el 1823, s'implicà en la conspiració contra els absolutistes i a partir de la mort de Ferran VII es convertí en un dels dirigents dels progressistes barcelonins. Borrell formà part d'una societat, creada el 30 de setembre de 1831, la Bonaplata, Vilaregut, Rull, Borrell i Companyia, constituïda prèviament a la construcció d'El Vapor, intervenció però, que no va tenir continuïtat i que probablement estava relacionada amb els drets de Marià Borrell sobre les propietats dels pares dominics del carrer Tallers, desamortitzades el 1822, terrenys de formaran part d'El Vapor. Com a negociant, algunes fonts vinculen Marià Borrell en la construcció i l'explotació de la Plaça de Braus de Barcelona, primera explotació comercial moderna de l'espectacle taurí, establerta a la Barceloneta el 1834 per una companyia formada per Joan Vilaregut, Marià Coll, Josep Ignasi Sagristà i Manel Deacon, aquests dos de València. L'espectacle s'establí a la plaça de braus construïda amb fusta per l'arquitecte Josep Fontserè, a l'espai lliure que existí entre l'Estació del ferrocarril de Mataró i la Barceloneta, plaça de braus des d'on va sortir la primera bullanga de Barcelona el 1835 que portà a la crema de convents, de fàbriques i el moviment revolucionari. Borrell intervingué directament en les bullanges revolucionàries de 1835, com a comandant del batalló de la "Brusa".

Elegit membre de la Junta Auxiliar Consultiva, i elegit alcalde de Barcelona el mes d'octubre de 1836 fins el gener de 1837 que dimití del càrrec. Soci de la Societat Econòmica Barcelonesa d'Amics del país el 1836, arran de la desamortització del 1836, Marià Borrell adquirí el Castell de Vilalba a Cardedeu, que transformà l'antic edifici en el casal actual. També comprà a Barcelona béns desamortitzats de l'antic convent de Santa Caterina, l'hostatgeria o casa del convent, que el feu servir de residència i botiga.⁴³ El 1840, tornà a formar part de l'Ajuntament i la Diputació, i col·laborà en el finançament del diari "El Constitucional". El 1843 va col·laborar en el moviment per l'esfondrament de la Regència d'Espartero. Durant la Dècada Moderada, Marià Borrell fou confinat fora de Barcelona, i cap a 1846 prosseguí amb el càrrec de diputat provincial per Granollers. Novament, tornà a la política i durant el Bienni Progressista de 1854-1856 va ser diputat provincial, alcalde major de Barcelona i president de la nova Diputació provincial de Barcelona. Durant la construcció del ferrocarril de Granollers a Maçanet que entrà en servei el 1860, aconseguí fer desviar el seu traçat perquè passés pel Mas Vilalba de Cardedeu, de la seva propietat. Fou membre de la Caja de Ahorros y Monte de Piedad de Barcelona del 1844 al 1865.

42 Santirso, Manuel. "Revolució liberal i Guerra civil a Catalunya (1833-1840)", Lleida 1999. Citat de: Barraquer i Roviralta, Gaietà, "Los Religiosos en Cataluña durante la primera mitad del siglo XIX", Barcelona, 1915.

43 APNB, JM. Planas Compta, notari, 30 de novembre de 1831, Acta de cessió de la Junta d'Arancels.

44 BC, Biblioteca de Catalunya, Barcelona: Contracte signat amb la Direcció General de Rendes del Ministeri d'Hisenda, del 22 de desembre de 1831. Citat per J. Nadal. També pot consultar-se una transcripció del contracte a l'acta de cessió de drets a la societat Bonaplata, Vilaregut, Rull y Cía.: APNB, JM Planas Compta, 24 de juliol de 1832.

45 En aquest punt cal fer l'aclariment de les màquines compromeses eren tecnologia punta, la més avançada en el comerç internacional: Els filats d'estam pel sistema complert de Fleit (o Kent) corresponien a una filatura de llana amb una nova variant de "mule-jenny", següent per a la llana de raça Kent, del sud-est d'Anglaterra, d'on vindria l'equívoc del nom, la màquina de filar pel sistema complert Danforth (o Dollphort) seria probablement la màquina contínua de l'inventor americà Charles Danforth, i les màquines de teixir pels sistemes Rovers (angleses) o Bergue-Hughes (franceses) corresponien a la tecnologia més moderna de tissatge mecànic inventada pels enginyers anglesos: Richard Roberts i De Bergue. Per més aclariments, vegeu Artigues, J. Mas. f., "El model de casa fàbrica en els inicis de la industrialització", volum I, Barcelona 2005, revisió de 2009. Inèdit, pg 115 i 133.

46 APNB, JM Planas Compta, 24 de juliol de 1832, dissolució de la primera societat, constitució de la nova amb el mateix nom Bonaplata, Vilaregut Rull i Cía, ampliació dels capital a 318.750 lliures catalanes i ampliació dels objectius amb la incorporació de la foneria i la construcció de màquines. La cessió de drets per part de Josep Bonaplata cita també "...el derecho de incorporarse y encabezarse en su nombre (el de la societat) el terreno propio de los P.P. Dominicos o de la Real Hacienda contiguo al Huerto y Casa llamada Can San Antoni de esta ciudad a quien lo tiene pedido o de otro modo si se juzga más conveniente en adelante..."

47 APNB, JM Planas Compta, 31 de juliol de 1832, Arrendament de Francisco Guiu a la societat Bonaplata, Vilaregut, Rull y Cia. dels terrenys del carrer Tallers anomenats Can San Antonio. Consta de dos contractes corresponents a dos quinquenis. Pactes: "...Otro sí: se obliga al otorgante (Francisco Guiu) a construir en el huerto arrendado un edificio para fábrica segun el modelo que la sociedad tiene presentado y ha empezado a realizarse bajo la dirección del arquitecto D. Domingo Vidal pudiendo la misma Sociedad variar dicho plan en la parte que le convenga para cuyo efecto intervendrá en todo lo relativo a la construcción y cuentas del edificio, el cual por ahora se concluirá a tercer piso quedando reservada a la misma Sociedad la facultad de levantarlo si le conviniere todo lo que permita la ley a costas del propietario supliéndole en calidad de préstamo al interés del seis por ciento la cantidad que al efecto se necesitare = Otro sí: deberá el otorgante D. Francisco Guiu emplear en la construcción de dicho edificio doce mil libras catalanas y lo restante para cubrir el presupuesto de las obras que se ha fijado en la cantidad de veinte mil libras catalanas ó aquella mayor que importase deberá prestársela la Sociedad abonándola el otorgante Guiu al interés mercantil del seis por ciento. Otro sí: la Sociedad podrá reintegrarse de los adelantos que tuviere hechos, reteniéndose cada seis meses el alquiler que deba satisfacer a Guiu mediante rebajar igual cantidad del capital del préstamo, debiendo disminuir también proporcionalmente los intereses estipulados..."

48 La personalitat de Domingo Vidal podria referir-se probablement a les poques dades citades per Arranz sobre el mestre de cases Domènec Vidal i Gual, fill del mestre de cases Jeroni Vidal, amb títol de mestria del 1807. Autor de la casa de la Rambla de la família Inglada (1829), autor i constructor de la fàbrica El Vapor de la societat Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia. situada al carrer de Tallers (1832), de les re-

formes de les fàbriques de Joaquim Palau del carrer Carretes (1832), de Joan Rull del carrer Còdols (1833), i el que considerem com a fàbrica pròpia del carrer Moles (1836), un índex de la progressiva inversió del patrimoni dels professionals acomodats en la indústria. Domènec Vidal, malgrat la dissolució del gremi dels mestres de cases el 1832, va ocupar el càrrec de Majoral de la Congregació de mestres de cases i molers (1833), una organització que continuà mantenint la tradició dels mestres antics, encara que sense l'antiga forma de corporació.

49 AHCB Acords de la Junta de Comerç, fol. 181-248. 16 de gener de 1832, "Leído el oficio del Sr Intendente del 14 del corriente trasladando la Real Orden de 20 del pasado relativa a las concesiones que ha hecho S.M. a D. J. Bonaplata con motivo de la planificación de una fábrica de hilados, tejidos y demás artefactos, empleando para ello telares y máquinas que ha adquirido en Inglaterra bajo las bases que en la misma orden se mencionan. Ha acordado que pase a la Comisión de Fomento...6 de febrero de 1832...aprobado..."

50 Visita de la Junta de Comerç del mes de març de 1833, citat per J. Nadal a "Història Econòmica de la Catalunya contemporània": "...Se observa en el establecimiento de que se trata asiduidad en el trabajo. Se han invertido en él y siguen invirtiéndose sumas crecidas, y la industria recibirá un notable impulso de tan interesante proyecto si continuando la empresa con el mismo sistema de actividad que hasta ahora, se logra la satisfacción de verlo realizado en la forma contratada..." AFTN, Registre d'Oficis I, pg. 245-248. Contesta de la Comissió de Fàbriques a J. Bonaplata sobre la visita a la fàbrica El Vapor.

51 APNB JM Planas Compta, 9 d'agost de 1833. Carta de pagament dels costos de construcció de la fàbrica. Document 1: "Domingo Vidal arquitecto, Pablo Tintoré carpintero y Narciso Dalmáu cerrajero... a saber al primero la cantidad de 17.554 libras, 19 sueldos, 11 dineros; al segundo la de 15.498 libras 4 sueldos, 10 dineros; y al tercero la de 1.099 libras 12 sueldos y 8 dineros todo moneda catalana. Que les sirven a cumplimiento y en total pagos de las obras de sus respectivos oficios hechas y de los materiales empleados en la construcción de una fábrica... propia de los Sres. Bonaplata, Vilaregut, Rull y Cía...". Document 2: "José Canalo maestro vidriero y Juan Folch, pintor... a saber el primero 648 libras, 3 dineros...al segundo 497 libras, 16 sueldos, 3 dineros..."

52 APNB JM Planas Compta, 9 d'agost de 1833. Carta de pagament...

53 APNB JM Planas Compta, 29 de juliol de 1833, Contracte privat d'arras per la compra dels terrenys a Francisco Guiu per la societat Bonaplata, Vilaregut, Rull y Cía., cancel·lació dels contractes d'arrendament.

54 APNB JM Planas Compta, 2 d'agost de 1833. Augment de capital de 33.350 lliures catalanes a repartir per parts iguals.

55 Nadal, Jordi "Bonaplata, pretext i símbol", dins de: "Catalunya la fàbrica de Espanya", Ajuntament de Barcelona, 1985. Reproducció de l'anunci del Diari "El Vapor".

56 AFTN (Arxiu del Foment del Treball Nacional), Registre d'Oficis I, pp 245-248, citat per Alexandre Sánchez a "Protecció, Ordre i Llibertat...", 1990: "A D. José Bonaplata, vocal comisionado de esta Comisión de Fábricas, en 11 de diciembre de 1833... La visita de la fundición excitó en la Comisión estas justas reflexiones, que vio salir perfectamente vaciadas distintas piezas de hierro colado, lo que ofrece a todos los propietarios de máquinas el medio oportuno, cuanto apreciable, de tenerlas siempre corrientes, pudiendo reponer cualquiera de las piezas... La Comisión ha notado igualmente con sorpresa una fábrica o maquinaria completa de hilar algodón con toda la perfección de la extranjera, cuando no esperaba encontrar más que una máquina continua del sistema Dollphort según la contrata y obligación de V. Los telares mecánicos y demás que encierra el establecimiento, movido todo por la hermosa máquina de vapor... Ha llamado la atención de la Comisión la parte de maquinaria destinada a hilar estambre con la perfección misma de los extranjeros... Domingo Coll, Manuel Miralles, secretario".

57 "Dollphort" devia ser, sens dubte, una errònia transcripció de Danforth.

58 Madoz, Pascual "Diccionario Geográfico. Cataluña" Madrid 1845, facsímil: "La fab. de Bonaplata y compañía empezó a montarse el año 1832: es la primera que armó telares de tejer mecánicamente, y que introdujo asimismo el uso del hierro colado, planteando la fundición y construcción de máquinas. Esta sociedad tuvo también la primera máquina de pintar indianas: ahora, pues, no solamente pueden construirse todas las máquinas necesarias para sus talleres, sino que reciben el algodón de Motril en rama, sale pintado y dispuesto a ser cortado para vestidos en competencia con los extranjeros. Tiene empleadas de 6 á 700 personas. La utilidad que este establecimiento ha producido a la provincia es imponderable..."

59 Sánchez, A., "Josep Bonaplata i Corriol (1795-1843)"...op. cit.

60 Ludista de: Ned Ludd, obrer anglès que al final del segle XVIII va destruir una màquina en venjança per l'atur que havia provocat.

61 Sobre la crema de la fàbrica El Vapor hi ha diverses interpretacions: Carrera i Pujal "Historia de Cataluña en el siglo XIX" que cita Pi Arimón, el general Llauder i el general Pastors. Però és J. Nadal a "Historia económica..." qui cita especialment la Junta de Comerç: "Los vocales de esta Junta habían tenido ocasiones repetidas de ver y admirar la importancia de tal establecimiento, ya como particulares, ya como Comisión, para hacerla ver a personas distinguidas a su paso por esta ciudad y no es extraño que haya causado tanta sorpresa a la Comisión de Fomento de esta Junta el haber visto la fábrica destruida por aquel incendio, sus edificios enteramente arruinados, su maquinaria inutilizada y en gran parte derretida por el horrible fuego reconcentrado en el fondo de la fábrica (la cuadra tèxtil), de que se ha salvado únicamente el pequeño local de la fundería y la máquina para el vapor, como también algunas otras de construcción que estaban separadas de los edificios principales".

62 APNB, Notari Lluís Ferrer i Marsal, Manual de 1835, 27 d'agost, fols. 115-116. Citat a Sánchez, Alex. "¡Hubiese querido el cielo que no anocheciera jamás! El proceso de disolución de la sociedad Bonaplata, Vilaregut, Rull y Cía. (1835-1838), Dins de Nadal, J. "La industrialització i el desenvolupament econòmic d'Espanya", Vol II. UB, Barcelona 1999.

63 Sánchez, Alex. "¡Hubiese querido el cielo que no anocheciera jamás! El proceso de disolución de la sociedad Bonaplata, Vilaregut, Rull y Cía. (1835-1838), Dins de Nadal, J. "La industrialització i el desenvolupament econòmic d'Espanya", Vol II. UB, Barcelona 1999.

64 APNB, Notari Lluís Ferrer i Marsal, Manual de 1835, 27 d'agost, fols. 121-125.

65 "El Catalán", 6 d'agost de 1835.

66 "El Vapor", 7 d'agost de 1835.

67 Sánchez, Alex. "¡Hubiese querido el cielo ...". Op. Cit.

68 Sánchez, A., "Josep Bonaplata i Corriol (1795-1843)"...Op. Cit.

69 APNB JM Planas Compta, 11 de febrer de 1838, "Ramón Bonaplata en calidad de apoderado de José Bonaplata...ha presentado a la sociedad D. Valentín Esparó relativa a la compra de todo lo que incluye el inventario de la fábrica de vapor y sobre carbón y hierro colado llegado últimamente de Inglaterra y demás que está por llegar. Protesto así mismo y contradigo a la precipitada e irregular subasta..."

70 AMCB, Governació, Sèrie A, secció 2a, expedient 432, 1838, citat per Roser Solà a "Joan Vilaregut..."

71 APNB JM Planas Compta, 1838, Inventari de la fàbrica, s'icloen valoracions anteriors de 1835 de la màquina de vapor, les realitzades per Srs Valles y Nolla del 31 de desembre de 1836, Inventari d'1 de gener de 1837. Respecte les especificacions més destacades: "Lo comprado a Dn Francisco Guiu y lo edificado por la sociedad comprende: ...61.112 palmos cuadrados... La casa y antiguas dependencias... Funderia... Obras de la nueva fragua... Cobertizo nuevo de la cola... Cuarto de la Sinia, fusteria...100 canas lineales de clavaguera...las seis paredes que ciñen la máquina de vapor incluso los cimientos, la escalera y chimenea...los cimientos de las tres paredes de la fábrica...los dos pisos de los apoderados que fueron accesos a las cuadras de los tejidos y de la filatura...envigado de dichos pisos...cobertizo de construcción...cuarto de la construcción y cuadras inclusive la piedra de silleria suelta, labrada y sin labrar... Deduccion...Baja...la escalera y la chimenea...los cimientos de las paredes de la fábrica... El terreno cedido, el comprado a Dn Ramón Prat y Pi y de lo edificado y destajado por cuenta de la sociedad corresponde... El terreno cedido 106.364 palmos... Gastos generales... son equivalentes a 4.170 palmos de terreno de aumento hallado en la última medición... Lo comprado a Prat y Pi 11.320 palmos...Gastos...Lo edificado desde la pared divisoria a levante...el destajo de la misma...otras desde la pared divisoria del terreno... Máquinas de vapor... una usada de la fuerza de 30 caballos, con dos calderas, dos juegos de pistones y demás aparejos, con más los grandes movimientos anexos que se hallan en el taller bajo la muralla, patio y pequeño cuarto del vapor, valoración en 1835...9.000 libras... Efectos para la misma remitidos por Hall en 1836...Mejora del crain...Una caldera de vapor montada de la fuerza de 5 caballos con todos sus aparejos...Una desmontada nueva de la fuerza de 12 caballos de mediana presión con dos calderas...Abono de fletes hechos por Hall en 1837...Piezas de hierro colado fundidas...un montón de engranajes utilizables..." La superfície total dels terrenys corresponia a una superfície de 182.966 pams quadrats, és a dir 6.914 m².

72 APNB JM Planas Compta, 12 de febrer de 1838. APNB J.Prats, 13 de febrer de 1838 i successius.

73 APNB JM Planas Compta, desembre de 1838.

74 Sánchez, Alex, "Valentí Esparó i Giralt (1792-1859)..." dins de Cabana, Francesc; "Cien empresarios catalanes", Barcelona 2006. pg. 24

75 Arnabat Mata, Ramon, "Revolució i contrarevolució a Catalunya durant el Trienni liberal (1820-1823)", UPF, Barcelona 1999. "Ramon Bonaplata, fabricant..." pg. 1764. "Esparó, Valentí (tinent MNV), elector de partit 1822..."

76 Vegeu Foneria Nuevo Vulcano a "Artigues, J., Mas, E., "Registre de fàbriques de la Barceloneta", Barcelona 2014, inèdit.

77 Raveaux, Olivier, "El papel de los técnicos ingleses en la industria metalúrgica y mecánica del norte del Mediterráneo (1835-1875): una primera aproximación", Revista de Historia Industrial, n. 6, Barcelona 1994. També vegeu: Garrabou (1982), pg. 162 i Cabana (1992), pg. 51).

78 AMCB 1382-B, 4 de juny de 1846 "Valentín Esparó...a tenor de lo previsto en el artº 4º del Edicto de 10 de abril del presente año relativo al aumento de fuerza y al establecimiento de máquinas de vapor, presenta el plano terreno y edificios de la fábrica de su propiedad...afin de poder hacer uso en su día de las facultades que se reservan por el artº 2º del mencionado edicto..." Plantes i alçats signats per l'acadèmic de mèrit per l'arquitectura Félix Ribas y Solà,

79 Arranz, Manel "Mestres d'obres i fusters..." Arranz en cita l'arquitecte Fèlix Ribes i Solà, nascut el 1797, fill de Josep Ribes i Aimar, formava part d'una família d'arquitectes reconeguts. Obtingué el títol d'arquitecte l'any 1833, per l'Acadèmia de San Fernando, pèrit agrimensor el 1836 i director de camins veïnals atorgat pel Ministeri de Comerç i president de la junta directiva de la Sociedad Catalana del Alumbrado el 1853.

80 Güell i Ferrer, J. "Sobre Indústria", Madrid 1841, dins de "Escritos Económicos", Barcelona 1880: "...limitándose a despecho suyo y con mengua del país y de su gobierno, a cobrar una simple comisión de la maquinaria que introduce del extranjero para entregar a los fabricantes que se la piden..."

81 Anònim, "Guia de Forasteros..." Barcelona, 1842. També vegeu: SEBAP, C. 19/1F, "Sobre el estado del establecimiento industrial de Bonaplata", 1841.

82 AMCB, 690bis-C, 8 de maig de 1853. "Solicitud de permiso...hacer modificaciones en la fachada señaladas con la letra A", Façana signada per Antonio Jambrú mestre d'obres.

83 Jaume, Pau i Antoni Jambrú eren una saga de mestres d'obres de Barcelona. Montaner i Bassegoda citen el mestre d'obres Antoni Jambrú i Badia (s. XIX), amb títol del 25 d'agost de 1833 per la Reial Acadèmia de San Fernando. Segons Muntaner un Antoni Jambrú assistí a les classes de la Llotja el 1828, 1829 i 1830. Antoni Jambrú, a l'inici de la seva professió ja era citat com a professor d'arquitectura per a la creació de les noves companyies de bombers de Barcelona (1837). Va intervenir en la reforma i construcció de diverses fàbriques, entre elles la de filats de cotó de Josep Valentí, Andreu Balias i Pere Tarrès del carrer de la Riereta (1839). En canvi, Antoni Jambrú i Riera (s. XIX), probablement fill de l'anterior, va intervenir en la delimitació dels terrenys de Valentí Esparó de la barceloneta (1852), la construcció d'habitatges per a la MTM (1861) i la urbanització del carrer Gravina per compte de la MTM de l'antiga fàbrica Esparó (1864). Segons Bassegoda un Antoni Jambrú i Badia (?), també va ser l'autor de la casa Fradera, a les Rambles n. 6 (?) (1864) i finalment fou nomenat mestre d'obres de Santa Maria del Mar (1883).

84 AMCB,1382-B, 5 de juliol de 1853 "Solicitud de permiso... instalar otra máquina de vapor de 6 HP." acompanya plànol còpia de l'entregat el 1846 i a més el document de planta de localització de la màquina de vapor existent de 16 CV i de la nova màquina auxiliar, signat per Antonio Jambrú.

85 Vegeu fàbrica La Barcelonesa.

86 Castillo, A. "La Maquinista Terrestre y Marítima", 1955.

87 AMCB, 2989-B / 3029-B, 23 de maig de 1864, sol·licita obrir un carrer per parcel·lar el solar de l'antiga fàbrica Esparó, propietat de la societat La Maquinista Terrestre y Marítima SA. Planta, signa el mestre d'obres Antonio Jambrú. El 13 de desembre es concedeix el permís, seguint els plànols de traçat i perfils signats per José Buixareu i Gallart i l'arquitecte Daniel i Molina del 28 de juny de 1864.

14. Fàbrica

PERRENOD,
LA BARCELONESA

1832

Foneria de ferro i taller de construcció de màquines
Foneria de bronzes i altres metalls

Carrer de l'Om n. 8, 10

Carrer de Santa Madrona n. 11, 13, 15

Existent parcialment

Màquines:

3 màquines de filar franceses (Palau) (1829)

1 forn de segona fusió (Perrenod) (1832)

1 vapor de 40 CV (La Barcelonesa, 1852)

Nombre d'operaris:

Desconegut

Arquitectura:

Edificis originals de la fàbrica de Segimon Mir (1789-1802)

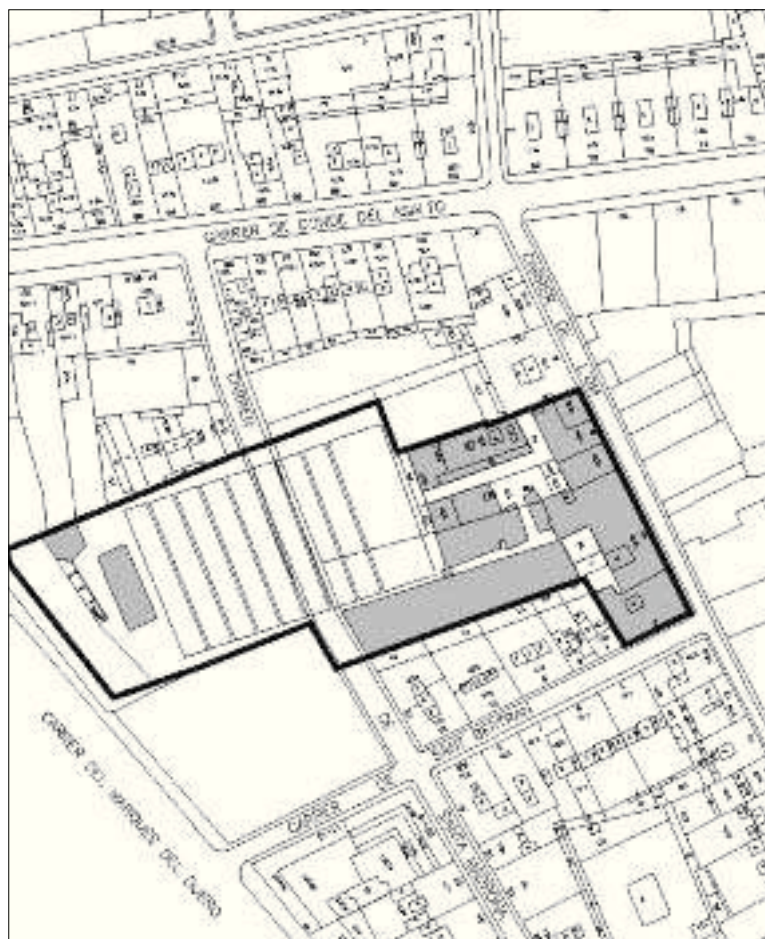
Autor: desconegut

Muntatge de la foneria (Perrenod, 1832)

Autor: desconegut

Reforma de la foneria (la Barcelonesa, 1850)

Autor: desconegut

La mecanització de les fàbriques a principis de segle, amb màquines importades d'Anglaterra i França, havia obert a Barcelona una gran demanda en matèria de reparacions, de manteniment i també de l'elaboració de còpies d'aquestes màquines. Un dels primers petits tallers havia estat el d'Erasme de Gònima, situat a la seva pròpia fàbrica d'indianes del qual només hi ha algunes referències a partir de 1808.¹

Amb la instal·lació de la fàbrica *El Vapor*, el 1832, de la companyia Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia., la ciutat disposà del primer taller modern de foneria i construcció de maquinària, però aquest no era pas l'únic. Una bibliografia abundant situa l'obertura de la segona foneria i taller de construcció de màquines a Barcelona, cap al mateix any de 1832,² per un ciutadà suís,³ el maquinista **Louis Perrenod** (Neuchâtel 1814 - s. XIX).

La saga dels Perrenod procedia del cantó de Neuchâtel (Suïssa) on el pare, **Louis Simon Perrenod** (s. XVIII-s. XIX) havia atorgat poders al seu fill jove, Louis Perrenod per establir a Barcelona una foneria i un taller de maquinària.⁴ Com veurem instal·là el seu taller a dues ubicacions diferents: en uns terrenys extensos situats a l'extrem occidental de la muralla, al carrer de l'Om, que havien format part de l'emplaçament d'una important fàbrica d'indianes, la casa fàbrica Mir i, a partir de 1834, una propietat religiosa confiscada, corresponent a l'antic Col·legi de Sant Bonaventura de la Rambla.

Segons diverses fonts bibliogràfiques, Louis Perrenod s'instal·là el 1832 al carrer de l'Om, molt probablement aprofitant i reutilitzant les antigues instal·lacions de la fàbrica d'indianes que Segimon Mir havia fet construir segons un projecte del 28 de març de 1789,⁵ projectada per un arquitecte o mestre d'obres desconegut. Era un edifici de magnituds importants, amb uns terrenys que abastaven des del carrer de l'Om fins a la Muralla de Terra, probablement utilitzats com a prat d'indianes. L'edifici principal tenia 38 metres de façana i cinc plantes d'alçada, format per una composició simètrica a partir d'un únic gran portal central, i una sèrie de 43 obertures indiferenciades sobre un pautat de feixes horitzontals.

AHCB, Obreria, C-51, 28 de març de 1789, "Frente o elevación por la Casa del Señor Segismundo Mir Fabricante de Indianas". Alçat sense signatura. (208 pams = 40,43 metres)

La porta central de doble alçada estava emmarcada, formant un arc rebaixat, típic de l'arquitectura del setcent. Aquest exemple magnífic de tipologia de fàbrica d'indianes, disposava d'un model d'organització vertical corresponent a la tipologia de casa fàbrica urbana, formalment tant o més notable que les projectades pels Gònima, un any abans pel carrer de Carretes.⁶ La fàbrica d'indianes de Segimon Mir devia haver tancat amb motiu de la Guerra del Francès i no hi ha registrada cap activitat després d'aquestes dates, fins que el 1829, el *Padrón General de Fabricantes*⁷ citava la presència del fabricant de filats i teixits **Francesc Palau** (s. XIX) amb tres màquines franceses, al número 10 (antic) del carrer de l'Om.

L'any 1832,⁸ seguint la datació esmentada en els protocols notariais,⁹ Louis Perrenod devia ocupar els espais de la fàbrica Mir, realitzant reformes o adaptacions interiors en uns edificis existents, ja que, durant aquests anys, no s'ha pogut localitzar cap llicència d'obres d'aquest carrer en els expedients d'Obreria; és, per tant imaginable una labor d'adaptació interna dels espais existents per a la instal·lació del taller de maquinària, l'emmagatzement del ferro i màquines d'importació, les fargues i forns de segona fusió destinats a la transformació del ferro que devien ser encara de format tradicional. El primer establiment de Louis Perrenod del carrer de l'Om era prou important per la seva dimensió i va ser una de les primeres instal·lacions que tenia com a objectiu cobrir una demanda creixent de reparació de màquines de filar, teixir i pintar, però també de nova introducció o construcció de màquines a partir de l'obtenció de privilegis reials.

Manuel Maria Gutierrez publicava el 1837, arran del debat aranzelari, unes dades que reforçarien aquesta hipòtesi: "En el año 1833 se estaban montando en Barcelona otros establecimientos de hilatura... Encontrábanse talleres de construcción y recomposición de máquinas establecidos en diferentes poblaciones, y sobre todo en Barcelona donde estaban corrientes 18, entre los cuales descollaba el de los Sres. Bonaplata, Rull y compañía; el de D. Luís Perrenod y el de D. José Prat, donde se construye toda suerte de máquinas para cardar, hilar, y tejer algodón y lana..."¹⁰

L'any 1834 Louis Perrenod sol·licità la concessió d'una franquícia aranzelària i un privilegi per a l'establiment d'una foneria i taller de construcció de maquinària situat al carrer de l'Om de Barcelona.¹¹ La Junta de Comerç autoritzà la franquícia però denegà el privilegi, donat que, com hem vist, no era l'únic taller de maquinària ja que també era oberta la foneria i taller de màquines d'El Vapor. El mateix any de 1834, Perrenod, des dels tallers del carrer de l'Om, números 10 i 11 (antics), ja estava en condicions d'oferir un catàleg de màquines de filar, teixir i pintar, amb una llista de preus que va ser presentada a la Junta de Comerç de Barcelona.¹² A més de les peces per a la reparació i manteniment de les màquines, Perrenod podia construir màquines de filar *mule-jennies* (franceses) de 120 a 300 fusos i màquines contínues (angleses) de 96 a 120 fusos, manuars, cardes, telers mecànics anglesos i francesos, màquines de pintar d'1 a 3 colors, rodes i engranatges per a la transmissió de la força dels motors.

Perrenod oferia també motors de transmissió del moviment, rodes hidràuliques, mobiliari urbà i fins i tot una novetat molt interessant en el terreny de l'arquitectura: s'oferien els plànols per a la construcció de les fàbriques, és a dir models arquitectònics.¹³ D'altra banda, l'economista Manuel María Gutiérrez afirmava el 1834¹⁴ que la ciutat de Barcelona ja disposava de tres tallers de maquinària importants, que sostenien 12 tallers més de foneria de ferro, coure i altres metalls. Poc temps després afirmarà:

"En este grande establecimiento (de Perrenod) se iba a poner en marcha la construcción de máquinas de vapor sobre modelos recientemente perfeccionados en el extranjero hasta la fuerza de 10 caballos, que son las más acomodadas para suplir las mulas y caballos ocupados en los vogits para el movimiento, que por lo general usan las fábricas de Barcelona donde se ocupan sobre 500 caballos o mulas; pero se suspendió la ejecución del pensamiento por los desastres de la Guerra Civil que paralizaron el curso de la industria. Se han construido también máquinas mecheras con engranaje para la preparacion del algodón, que fueron exportadas al extranjero, segun consta en los registros de las aduanas..."¹⁵

A partir de 1834, Louis Perrenod s'establí també en

BC, Fons Junta de Comerç, impresos, 200/29: 1834, "Precios corrientes de varias piezas para máquinas de hilar, tejer y pintar. Construidas en los talleres de Luís Perrenod, maquinista francés, calle del Olmo n. 10 y 11, Barcelona.", Barcelona 1834.

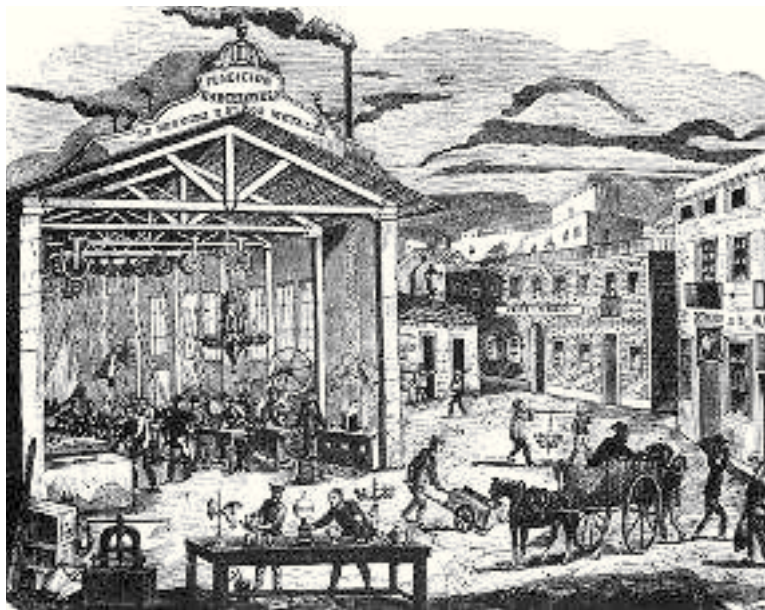
un segon emplaçament, en uns edificis religiosos incautats de l'antic Col·legi de Sant Bonaventura de les Rambles números 45 i 47 (actuals),¹⁶ on hi instal·là el taller de maquinària, segons l'inventari de 1839, amb els tornos de treball i les fargues. Els dos establiments de la foneria de Perrenod treballaren durant els anys en els quals aquestes s'importaven majoritàriament d'Anglaterra i s'instal·laren les primeres màquines de vapor a la ciutat i els primers telers mecànics. Els esdeveniments "luddistes" de la nit del 5 d'agost de 1835 amb la crema d'El Vapor van ocasionar entre els fabricants una aturada en el procés de mecanització, que durà quatre anys.

L'any 1838, a Barcelona es va constituir una nova societat competidora, formada per importants inversors com Manuel Lerena i un grup de fabricants del tèxtil: Nicolau Tous, Joan Güell, Jaume Ricart i Manuel Serra. Era la Sociedad Anónima La Barcelonesa, dedicada a la reparació de maquinària, la fabricació de peces de recanvi i la fosa del ferro, que es va ubicar a les estructures religioses de l'antic convent desamortitzat dels Caputxins de la Rambla, una mica més a vall de Perrenod.¹⁷

Malgrat que Perrenod devia ser l'únic taller amb capacitat per construir màquines, després de la crema d'El Vapor, els passats quatre anys de paràlisi van fer entrar en crisi la foneria de Louis Perrenod, ja que acumulava deutes amb els comerciants subministradors del ferro. A causa de la difícil situació, la foneria acabà posant-se a la venda el mes de maig de 1839,¹⁸ i fou objecte d'atenció per part d'un grup de creditors, els amos de La Barcelonesa, els quals optaren per la compra dels tallers i dels materials emmagatzemats.

Aquesta compra fou signada el 17 de maig de 1839, per un valor de 55.926 pessetes, per Manel Lerena, Marià Serra i fill, Jaume Ricart, Nicolau Tous i Joan M. Maspand, valedors dels deutes amb els subministradors, comerciants i també importadors de ferro de França,¹⁹ tots ells inversors i fabricants del tèxtil que un

MAMB (Actual MNAC), segle XIX. "Fundición Barcelonesa de bronce y otros metales", Aquesta Xilografia de Miquel Torner ha estat situada habitualment a l'antic convent de Sant Agustí, de manera errònia. Si considerem el títol imprès de "Fundición Barcelonesa de bronce y otros metales" i la representació del seu entorn, podem considerar que correspon més aviat a la Foneria instal·lada al carrer de l'Om, abans de la seva ampliació als edificis de la Travesera de Gràcia.

any abans havien constituït la Sociedad Anónima La Barcelonesa, amb l'objectiu d'obrir una nova foneria i tallers de construcció de màquines.

Als inventaris notariais de la compra dels tallers de Perrenod no apareix cap referència dels tallers del carrer de l'Om, la qual cosa fa pensar en un lloguer d'aquestes instal·lacions o una articulació independent de la propietat. Les instal·lacions del carrer de l'Om quedaren al marge de totes les transaccions i moviments d'empreses i societats. Després de la venda de la foneria de la Rambla, és bastant probable que Perrenod continués exercint de subministrador de màquines des del mateix carrer de l'Om. De fet l'any 1846, Louis Perrenod, encara actiu, continuava introduint a Barcelona màquines franceses de filats i teixits, malgrat les dificultats econòmiques i els seus deutes amb els subministradors de Marsella Roura, fill i Cia.²⁰ Fins i tot en una data tant avançada com el 1866, trobem Lluís Perrenod associat a la companyia Quelart y Delgado, Andres & Perrenod, Luis, amb l'obtenció de privilegis d'invenió.²¹

Al mateix carrer i probablement al mateix edifici del carrer de l'Om, el 1849 s'havia instal·lat un tècnic maquinista anglès molt reconegut, Joseph Withe.²² En aquest carrer hi tenia una foneria, on va projectar la màquina de vapor del "Remolcador", un dels primers vaixells construïts íntegrament a Catalunya, concretament a les drassanes barcelonines de Pere Sisteré l'any 1849. Durant aquells anys s'havien establert contactes i col·laboracions entre els tallers de Valentí Esparó i la foneria Barcelonesa de fundición, construcción de máquinas y fabricación, ara transformada en Tous, Ascáivar i Cia., cara a la seva unificació en uns nous tallers de la Barceloneta que es denominaran La Maquinista Terrestre i Marítima,²³ especialitzats en la foneria de ferro i la construcció de maquinària, obviant la foneria d'altres metalls i especialitats. Per aquest motiu probablement, cap el 1850 va constituir-se a Barcelona una nova companyia amb un nom similar a l'anterior: **La Barcelonesa de Bronces y otros Metales**, però destinada a cobrir la demanda de fosa d'aquests metalls; la seva administració es va establir al carrer de l'Om número 8,²⁴ el 7 de maig de 1850.

La seva constitució formal en societat anònima, es va realitzar el 4 setembre de 1850,²⁵ amb un capital social de 7.000.000 de rals i sota l'administració de **Tomàs Fàbregas** (s. XIX).²⁶ Aquesta nova foneria del carrer de l'Om s'especialitzà en la fosa del bronze i zinc, per fer components per a vaixells, làmpades, canelobres, aparells

de gas etc. Desconeixem amb precisió la composició de la societat anònima, des del seu origen, però algunes fonts citen la possible intervenció dels germans Girona.

Però el que sabem del cert és que un dels socis fundadors de la La Barcelonesa...²⁷ va ser el reconegut mestre fonedor **Josep Molas i Vallvé** (s. XIX),²⁸ i que el vocal secretari de la junta d'accionistes era **Francesc Font i Romà** (s. XIX - 1854).²⁹ El 1850, als edificis del carrer de l'Om s'hi efectuaren algunes reformes i millores que afectaren la reconstrucció de les façanes,³⁰ coincidint amb la instal·lació de l'administració de l'empresa en aquest emplaçament. Amb un capital inicial relativament baix si el comparem amb el de La Maquinista, l'any següent es plantejà, el mes de novembre de 1851,³¹ una ampliació del capital amb l'aportació de nous socis indians com **Jaume Samà i Martí** (Vilanova 1792-? 1866)³² i **Joaquim Fontanals i Illa** (s. XIX)³³ o la del polític **Àngel Villalobos i Febrer** (Vinaròs 1808-Madrid 1880),³⁴ entre d'altres. Aquesta introducció de capital indià, principalment procedent de Cuba, pot fer entendre el fet que un dels operaris d'aquesta fàbrica, el florentí Guillermo Corsini, marxés de Barcelona a la primavera de 1852 amb l'objectiu de: "...establecerse en la ciudad de La Havana...", finançat directament per la seva antiga empresa.

La Fundición Barcelonesa de Bronces y otros Metales, contravenint l'Edicte d'Obreria de 1846, va reutilitzar espais adjacents a la fàbrica, va eixamplar l'àmbit de l'establiment industrial i va modificar l'edifici tant a l'interior com a l'exterior, sembla que sense el preceptiu permís municipal. L'any 1852 la comissió nomenada per l'Ajuntament per inspeccionar els establiments fabrils de la ciutat, davant les infraccions, va concloure al seu informe: "VE [l'alcalde] no obstante resolverá lo que crea más acertado...". No constà, per tant, cap tipus d'expedient sancionador,³⁵ però en canvi es denegà al director Josep Molas, en representació de la Fundición Barcelonesa de bronce y otros metales, la instal·lació (o legalització) d'una màquina de 40 CV al carrer de l'Om, per haver reconstruït parcialment l'edifici contra allò que disposava l'edecte.³⁶

Els impediments posats per l'Ajuntament de Barcelona tenien com a rerefons la voluntat de desplaçar les foneries fora de la ciutat pels seus efectes altament contaminants. Així passà amb La Maquinista Terrestre i Marítima, que es va desplaçar per voluntat pròpia a uns nous tallers de la Barceloneta. Aquests motius impulsaren també els directius de la Barcelonesa de Bronces y otros Metales a comprar nous terrenys a la Vila de Gràcia, en uns espais oberts, a la Travesera de Gràcia, entre el Passeig de Gràcia i la Carretera de Sarrià on s'hi emplaçaran en un futur els nous tallers.

El mes de març de 1854, Josep Molas i Vallvé, com a director de la Barcelonesa de Bronces y otros Metales sol·licitava permís al Govern Militar per instal·lar un telègraf elèctric entre les seves fàbriques del carrer de l'Om número 8 (actual), dins del recinte emmurallat i la nova construcció que estaven aixecant a la Travesera de Gràcia.³⁷ Tres anys després, el 1857, ja estava finalitzada la nova fàbrica de La Barcelonesa de la Travesera de Gràcia, un gran establiment on es construïen peces de bronze, tubs continus, planxes de plom de totes dimensions, i on es fabricaven planxes de coure per folrar vaixells de fusta i altres objectes.³⁸ Aquesta empresa arrastrava però una conflictivitat latent a causa de la duplicació fraudulenta d'accions en l'ampliació de capital realitzada el 1852³⁹ i els plets intervinguts pel Tribunal de Comerç dels creditors,⁴⁰ com el de Ramon Salvadó. La Barcelonesa de bronce y otros metales finalment va tancar portes l'any 1860.⁴¹

La hipòtesi de la identificació de l'edifici del carrer de l'Om amb la primitiva casa fàbrica Mir s'ha realitzat a partir del Quarteró Garriga de 1858, número 84, on es

pot apreciar la gran implantació industrial dels números 8 i 10 del carrer de l'Om i la dimensió d'una gran parcel·la que devia contenir prats d'indianes. També les dades d'Obreria i dels enregistraments de les empreses en les Guies industrials, sobretot a partir de 1850, han donat referències prou clares sobre aquesta identificació industrial.

AHCB Quarteró Garriga de 1858. Encara pot apreciar-se la claredat de la implantació de l'edifici original, la grandària de la parcel·la i el desplegament de coberts i tallers interiors utilitzats fins el 1860 per la Fundición Barcelonesa de Bronces y otros Metales. El carrer de Santa Madrona, encara sense obrir totalment, permetrà durant la dècada següent la construcció de nous edificis mantenint els usos industrials.

L'amplada de parcel·la és coincident amb la de la llicència de 1789, 208 pams catalans equivalents a 40,43 metres, i pot apreciar-se el cos de fàbrica alineat amb el carrer de l'Om amb els patis interiors abans d'obrir-se el carrer de Santa Madrona. També la seriació de balcons amb feixes horitzontals de la façana pot assimilar-se a les del projecte, encara que transformades amb el temps, sobretot a la planta baixa on no hi ha els entre-solats. De totes les edificacions existents a l'esmentat carrer de l'Om, és l'única que pot admetre aquesta identificació. Noves dades estan pendents d'investigació des del Registre de la Propietat i l'Arxiu de Protocols que haurien de confirmar aquesta hipòtesi.

La parcel·la original de la casa fàbrica Mir devia arribar fins a la Muralla de Terra. Aquesta particularitat devia fer que el 1858 estigués planejada l'obertura del carrer de Santa Madrona, entre el carrer de Nou (Comte de l'Assalto) i el de Sant Bertran, carrer que, com pot observar-se al Quarteró Garriga, el 1858 no estava encara totalment obert. L'obertura definitiva es va realitzar després del tancament, el 1860 de La Barcelonesa de bronzes y otros metales, amb la construcció durant les dècades següent de nous edificis de caràcter industrial, als números 11, 13 i 15 del carrer de Santa Madrona.

La resta d'edificacions interiors van desaparèixer en una data indeterminada quan es va obrir l'esmentat carrer. Ens consta que fins als anys vuitanta del segle xx, la part posterior de la parcel·la que donava al carrer de Santa Madrona estava definida per diverses edificacions industrials de finals del segle XIX i d'altres de principis del xx amb algunes reminiscències modernistes i que varen ser enderrocades per edificar-hi una promoció d'habitatges privats. Actualment les restes d'aquesta implantació industrial estan ocupades per habitatges i diversos tallers.

Es conserva encara el cos principal de la fàbrica inicialment aixecada per Segimon Mir el 1788, reformada el 1850 per La Barcelonesa i reutilitzada posteriorment per a habitatges, però encara pot apreciar-se la gran entrada de pedra amb guarda-rodes i un arc rebaixat que té a la clau de la volta un escut nobiliari corresponent a l'heràldica de la corona espanyola utilitzada des del regnat de Carles III fins a Ferran VII.

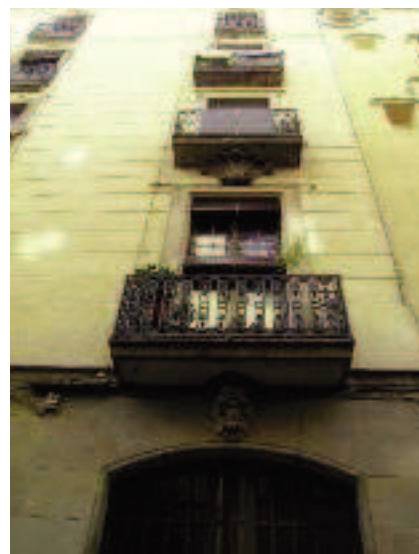
Aquesta evidència ens porta a la sospita que podria haver estat, entre a partir de 1802, un dels edificis de la

Façana del carrer de l'Om n. 8, 10 (Foto JAV 2012). Encara que notablement modificada, pot apreciar-se la portalada central amb escut de la corona espanyola a la clau de la volta.

Porta central del carrer de l'Om n. 8, 10 (Foto JAV 2012). Detall de l'escut de la Corona Borbònica, utilitzada des del regnat de Carles III fins a Ferran VII.

Façana del carrer de l'Om n. 8, 10 (Foto JAV 2012)

Reial Companyia de Filats de Barcelona (1772-1820), o bé en algun moment un quarter de la Milícia. Aquest edifici està inclòs en el Catàleg del Patrimoni, només per la qualitat de formar part del conjunt de Ciutat Vella com a bé d'interès documental⁴² i no gaudeix de cap més protecció més que la que es desprèn de la seva qualificació urbanística.⁴³

NOTES

1 Vegeu casa fàbrica Gòtima.

2 Diversos autors insisteixen en aquesta afirmació sense aportar dades documentals. Gascon i Soler, Marc, "Les origines de l'industrie mécanique moderne en Catalogne : l'exemple de l'atelier de l'indiano Joan Domènech i Coll (1839-1867)", *Méditerranée* N.1.2 - 2006 39 : « L'atelier a été fondé par le Suisse Louis Perrenod en 1832 puis exploité par la Compagnie Barcelonaise de Construction de Machines, et Tous, Ascacibar y Cia. En 1855, il fusionne avec celui de Valentí Esparó pour former La Maquinista Terrestre y Marítima ». Vegeu també Gutiérrez Medina, M. Lluïsa, "La España Industrial 1847-1853. Un modelo de innovación tecnológica", Barcelona, Tesi doctoral, U.B. 1993, es situa també el 1832 l'establiment de Louis Perrenod al carrer de l'Om. En el mateix sentit: Nadal, J., "Historia económica de la Catalunya contemporánea, s. XIX", vol. 3, pg. 161.

3 Francesc Cabana parla del ciutadà francès Lluís Perrenod i altres fonts li donen un origen suís (Gascon i Soler) o alsacià (Nadal). En els impresos de l'època, "Precios corrientes de varias piezas para máquinas de hilar, tejer y pintar...", s'especifica textualment: "...Construidas en los talleres de Luis Perrenod, maquinista francés, calle del Olmo n. 10 y 11, Barcelona.", 1834.

4 APNB, Not. J. Manel Planas Compte, 1839, fol. 58, "Luis Perrenod fabricante de Lorayne (?), canton de Neuchâtel en Suiza... menor de 25 años, mayor de 24... Luis Simon Perrenod, padre del otorgante, con poderes... se trasladó a esta capital y estableció una fábrica y taller de fundición y construcción de maquinaria...", 17 de maig de 1839.

5 AHCB, Obreria, C-51, 28 de març de 1789, "Segismundo Mir, fabricante de indianas ... terreno detras lo Hort de Sant Pau, travesía desde Trentaclaus, hasta la de San Pablo ... edificar fábrica de indianas...", Façana, sense signatura, "Frente o Elevación por la Casa del Señor Sejismundo Mir Fabricante de Indianas".

6 Vegeu casa fàbrica Mir.

7 Graell, "Padrón General ...", 1829. "Calle del Om número 10, Francisco Palau (Vileta), fabricante de hilados y tejidos con 3 máquinas francesas".

8 Estem parlant de l'edifici del carrer de l'Om, perquè el de la Rambla, el Col·legi de

Sant Bonaventura, no podia ser ocupat fins el 1834, a causa de la marxa dels religiosos i la incautació de les propietats. Vegeu Foneria Perrenod de la Rambla 45, 47.

9 APNB, Not. J. Manel Planas Compte, 1839, fol. 58. El document de 17 de maig de 1839 cita que s'havia establert "....en el curso de siete años..."

10 Gutiérrez, Manuel Maria, "Impugnación a las cinco proposiciones de Peber sobre los grandes males que causa la Ley de Aranceles a la Nación en general, a la Cataluña en particular, y a las mismas fábricas catalanas", Madrid 1837.

11 Cabana i Vancells, Francesc: "Fàbriques i empresaris, els protagonistes de la revolució industrial a Catalunya", Barcelona 1993.

12 BC, Fons Junta de Comerç, Impresos, 200/29: 1834, "Precios corrientes de varias piezas para máquinas de hilar, tejer y pintar. Construidas en los talleres de Luis Perrenod, maquinista francés, calle del Olmo n. 10 y 11, Barcelona.", Barcelona 1834, Citat per Gutiérrez, Manuel Maria, "Comercio libre o funesta teoría..." Madrid, 1834, i per Garcia i Balaña, Albert, "La fabricació de la fàbrica...", op. cit., pg. 49.

13 BC, Fons Junta de Comerç, Impresos, 200/29: 1834, "Precios corrientes...", pg. 8. "...Ofrece también planos a propósito para la construcción de las fábricas." Sobre la fabricació de materials per a la construcció per la foneria, vegeu: Solà Parera, M. Angeles, "La producción siderúrgica de materiales para la construcción de mobiliario urbano. Sus comienzos en Barcelona" I Jornadas de Protección y revalorización del patrimonio industrial, Bilbao 1982. Vegeu també: Cabana, F. "Fàbriques i Empresaris" E. Catalana 1992.

14 Gutiérrez, Manuel Maria, "Comercio libre o funesta teoría de la libertad absoluta", Madrid, 1834, pg 137. Vegeu també Gutiérrez, Manuel Maria, "Memòria sobre la necesidad del sistema prohibitivo en España que da a luz la Comisión de Fábricas de Hilados, Tejidos y Estampados de algodón del Principado de Cataluña", Barcelona, 1834.

15 Gutiérrez, Manuel Maria, "Impugnación a las cinco proposiciones de Peber...", op. cit.

16 Vegeu Foneria Perrenod, Rambles n. 45 i 47.

17 Pérez i Núñez, Albert, "La Maquinista Terrestre y Marítima, una empresa pionera de la industrialització barcelonina" Barcelona, Quaderns d'Història núm.11, 2004.

18 APNB, Notari J. Manuel Planas, 17 de maig de 1839. "...pero como no tenia suficientes fondos para darle todo el movimiento... varias deudas... aumentadas en el curso de 7 años. "

19 APNB, Notari J. Manuel Planas, 17 de maig de 1839, "...Francisco Lacambre, Benito Brugarolas y los Sres. Cros hermanos y Girandier comerciantes vecinos de esta ciudad de Barcelona (...) reconocen a los Sres. D. Manuel de Lerena, D. Mariano Serra é hijo, D. Jaime Ricart, D. Nicolas Tous y Soler, y D. Juan M. Maspad también de este vecindario (...) pagando por Luis Perrenod fabricante y de aquellas 55.926 pts que fueron precio de la venta otorgada por el mismo Perrenod a favor de los referidos Sres de toda aquella fábrica y taller de fundición y construcción de máquinas establecida en el edificio que fué Colegio de San Buenaventura, sito en la Rambla n. 24... de esta ciudad, con todos los arreos útiles y demás que se alla confirmado en la relación..."

20 APNB Notari José Manuel Planas Compte, 1236/22 (1846). Pg. 224, "Perrenod, D. Luis / Debitorio a Roura hijo y Compª, del comercio de Marsella, 29.142 francos, precio de varias máquinas de hilados y tejidos".

21 OEPM, Archivo histórico, Privilegio 4175, "Barrotes o rejillas económicas concavas con corrientes de aire multiples para toda clase de hornillos de maquinas", Privilegio de invención por 10 años. 19-04-1866, "Quelart y Delgado, Andres & Perrenod, Luis", Clasificación internacional de Patentes: F23H, Expediente y sin memoria descriptiva.

22 Saurí, Manuel, "Guia General de Barcelona", Barcelona 1849. Pg. 388: Withe, José, Olmo, 28.

23 Artigues, Jaume; Mas, Francesc; "La fàbrica de La Maquinista Terrestre i Marítima a la Barceloneta", Comunicació del XIIIè Congrés d'Història de Barcelona, 2013.

24 Castillo, Alberto del, "La Maquinista...", Op. Cit.. Pg. 67.

25 Blasco, Yolanda; Lozano, Sergi; Soler, Raimon; Badia-Miró, Marc; "El surgimiento de una red social de inversión alrededor de un banco de emisión: el caso del Banco de Barcelona, 1844-1856". XI Congrés d'Història de Barcelona, 2009.

26 Anònim, "El Consultor", Barcelona 1857.

27 Gaceta de los Caminos de Hierro, 4 d'abril de 1858: "Memoria leída en la Junta General de Accionistas de la Sociedad Fundición Barcelonesa de Bronces y otros metales", Barcelona 1858.

Edifici del segle XIX existent fins als anys 80 del segle XX, al carrer de Sta. Madrona n. 15 (Foto JAV 1981)

Obertures de l'edifici industrial existent fins als anys 80 del segle XX, al carrer de Santa Madrona n. 11, 13. (Foto JAV 1981)

Detall de façana de l'edifici industrial existent fins als anys 80 del segle XX, al carrer de Santa Madrona n. 11, 13. (Foto JAV 1981)

28 Maestre Abad, Vicente, "Francisco de Paula Isaura (1824-1885) bronzista y platero", UAB, 1995.

29 Francesc Font i Romà (s. XIX - 1854), probablement descendent de Pau Font, un magatzemista de planxes de plom, coure i altres metalls, que el 1849 estava situat al número 24 del carrer del Portal Nou (Saurí, "Guia General...", 1849).

30 AHCB Obreria C-154, 18 de novembre de 1850, "fundición la Barcelonesa... pintar fachada de su establecimiento de la calle del Olmo..."

31 Rodrigo i Alharilla, Martín, "Indians a Catalunya: capitals cubans en l'economia catalana", Fundació Noguera, Lleida 2007, pg. 241.

32 Jaume Samà i Martí, membre de la família Samà de Vilanova i la Geltrú que combinaren les empreses cubanes i catalanes, com "Samà Hnos y Cia". Emigrà a Cuba el 1811, i optà per retornar a la metròpoli l'abril de 1846, després d'haver-se enriquit a l'Havana. Algunes de les especialitzacions comercials dels Samà, el seu germà Joan i el seu oncle Pau Samà i Parés, foren les empreses navilieres i el tràfic d'esclaus. En retornar de Cuba, Jaume Samà invertí en propietats immobiliàries i en capital industrial.

33 Joaquim Fontanals i Illa, membre d'una família de Vilanova que emigrà a Cuba i en tornar a Catalunya invertí capital en la firma coterana "Santacana, Sadurní i Cia".

34 El polític d'origen valencià Àngel de Villalobos i Febrer és considerat un ferm defensor de la industrialització com a garantia de progrés, motiu pel qual adoptà actituds proteccionistes que el portaren a ser una peça bàsica de la creació de l'Institut Industrial de Catalunya. Roser Solà ens n'ofereix una semblança biogràfica: Solà i Montserrat, Roser; "Àngel Villalobos i Febrer", Dovella 23, Primavera 1998.

35 AMCB, llibre d'actes, sessió de 20 d'abril de 1852, "Informe de la secció tercera", vol. 1, pg. 86 Citat per Fuster, Joan, "Barcelona a la dècada moderada (1843-1854) el projecte industrialista en la construcció de l'estat centralista" volum I. Tesi doctoral. UPF 2004. Pg. 99.

36 AMCB, llibre d'actes, sessió de 2 de març de 1852, vol. 1, p. 48; sessió de 20 d'abril de 1852, vol. 1, pg. 86. Citat per Fuster, Joan, "Barcelona a la dècada moderada (1843-1854) ..." op. cit. pg. 356.

37 ACA, Comandancia de Ingenieros, Zonas Polémicas, Caja 30, Expediente Molas. Citat per Capel, Horacio i Tatjer, Mercè, "Ildefonso Cerda y la instalación del telégrafo en Barcelona", "Universitat de Barcelona 1997.

38 Anònim, "El Consultor", 1857. "Fundición Barcelonesa de bronce y de otros metales": Su administración está situada en la calle del Olmo, núm. 8. Fue instalada en 7 de mayo de 1850, y su capital social es de 7.000.000 de reales. Esta sociedad posee dos grandes establecimientos; uno en el mismo punto donde existen las oficinas, en el cual de funden con toda perfección piezas de bronce y zinc, ya en lamparas de todas clases, candelabros, ornamentos de iglesia, aparatos para gas, ya en todo género de piezas de adorno. El otro está situado en la inmediata Villa de Gràcia, donde se construyen los tubos continuos y planchas de plomo de todas dimensiones, y se fabrican planchas de cobre para forro de buques y otros objetos, bombas, clavos, pernos, piezas para timon, etc. Este establecimiento es el único de su clase que existe en España. Las horas de despacho son de las 9 de la mañana á las 2 de la tarde. El Administrador es D. Tomàs Fàbregas".

39 Gaceta de los Caminos de Hierro, 4 d'abril de 1858: "Memoria leída en la Junta General de Accionistas de la Sociedad Fundición Barcelonesa de Bronces y otros metales". Barcelona. Impr. de Narciso Ramírez, 1858.

40 Fons d'Història Local: "Apuntamiento del pleito sobre pago de cantidades promovido ante el Tribunal de Comercio por D. Ramón Salvadó contra Sociedad Anónima titulada Fundición Barcelonesa de Bronces y otros metales y continuado en vista y revista en esta Audiencia Territorial. Relator Dr. D. Angel de la Cuesta, Escribano de cámara D. Blas Gorortarzu". San Gervasio (Barcelona): Impr. Económica a cargo de Miguel Blanxart, 1859. "Defensa legal en manifestación del derecho que asiste a la Sociedad Fundición Barcelonesa de Bronces y otros metales en el pleito que contra la misma ha seguido D. Ramon Salvadó, en el Tribunal de Comercio de esta ciudad y en la Real Sala 3ª, y en grado de súplica ante la Real Sala 1ª de esta Audiencia Territorial / Francisco Permanyer; Gaspar Pouplana. Impr. Narciso Ramírez, 1859.

41 Maestre Abad, Vicente, "Francisco de Paula Isaura (1824-1885) bronzista y platero", UAB, 1995.

42 Ajuntament de Barcelona, "Catàleg del Patrimoni", Fitxa 0 Ciutat Vella. Nivell de Protecció D, interès documental.

43 Carrer de l'Om n. 8, 10. Qualificació urbanística: 12b, Zones de Casc Antic. Regulació de nova planta en la zona de casc antic de conservació.

15. Casa fàbrica TARRUEL·LA

1832

Teixits i Filats de cotó

Carrer de la Riereta nº 18, 20, 22

Edifici existent.

Màquines:

1 vapor de 14 cv (1844)

1 màquina de vapor de 40 cv (1846)

1 màquina de vapor de 8 cv (1850)

20 màquines de preparació (1850)

1.440 fusos de "mull-jennies" (1850)

65 telers senzills, 12 compostos (1850)

Nombre d'operaris:

157 operaris (filatura i tissatge, 1850)

Arquitectura:

Construcció de la fàbrica (1832) (Tarruella)

autor: -

Instal·lació de vapor de 14 cv (1844)

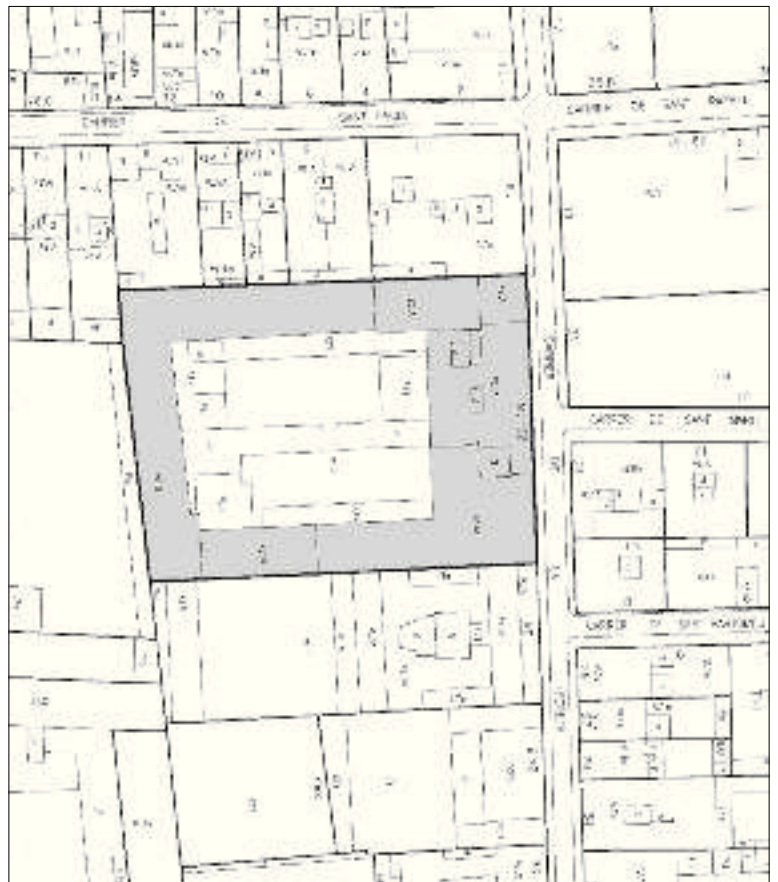
autor: Narcís Nuet, mestre d'obres acadèmic

Instal·lació de vapor de 40 cv (1846)

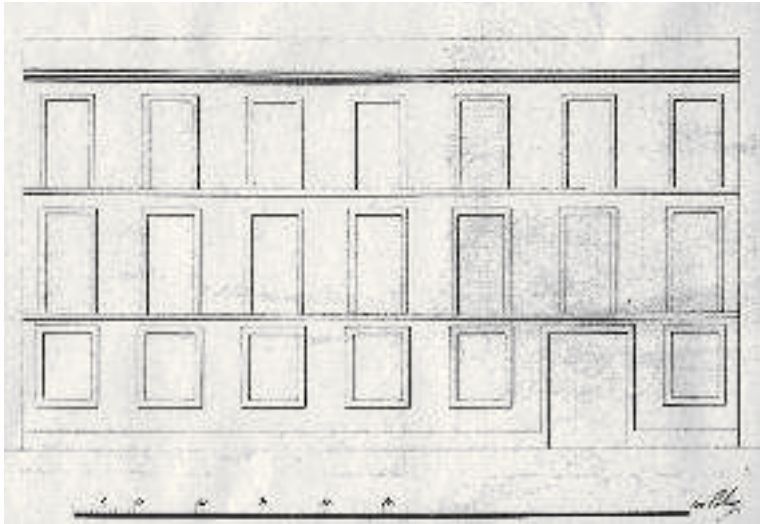
autor: Narcís Nuet, mestre d'obres acadèmic

Legalització de 3 generadors de vapor (1878)

autor: Camilo Catalan, enginyer

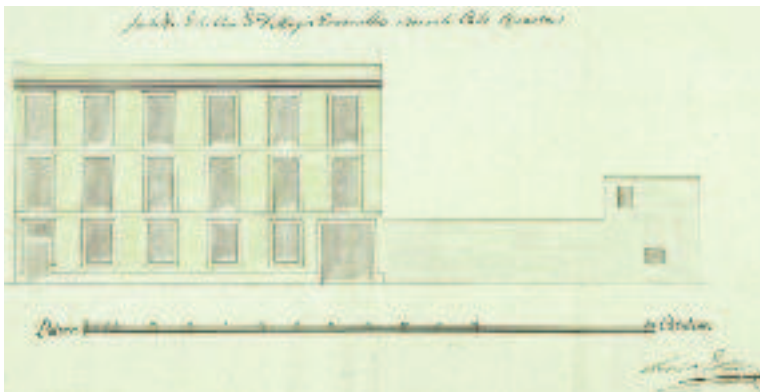

AHCB, Obreria C-111, 4 d'octubre de 1832, Magí Tarruella, carrer Riereta, façana, sense signatura.

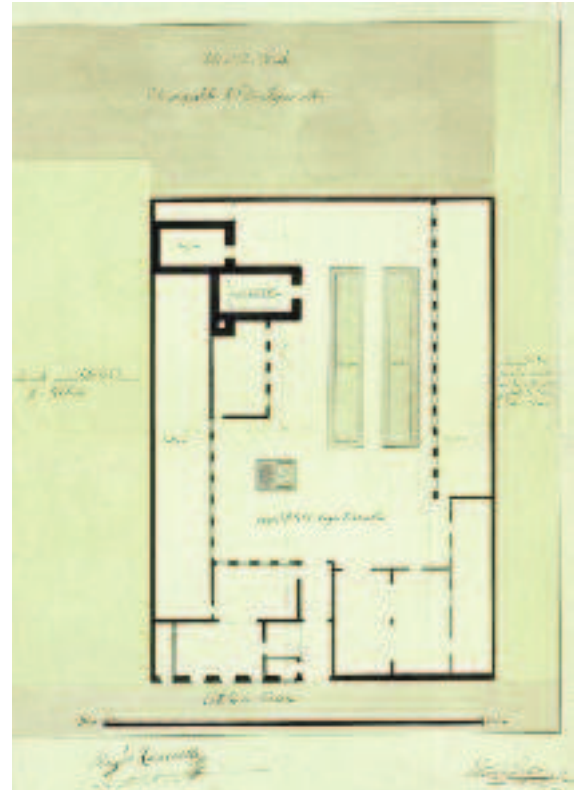
Magí Tarruella (o Torruella) (s. XIX) va ser un comerciant de Barcelona que durant la dècada dels anys 30 passà a convertir-se en un dels principals fabricants de la ciutat. El fet que en diversos documents s'utilitzés indistintament el cognom Tarruella, o el de Torruella, ha fet pensar en possibles vincles familiars amb el reconegut fabricant d'origen olotí **Manel Torruella (o Tarroella)** (Olot, s. XVIII – s. XIX), pioner dels filats mecànics de cotó, que tenia una fàbrica construïda el 1802 al carrer de les Tàpies,¹ sense que aquesta hipòtesi s'hagi pogut contrastar fins ara.

AHCB, Gràfics I.G. 3689, 8 de juny de 1846, "Fachada de la casa de D. Magí Tarruella sito en la calle Riereta". Façana, signa Narcís Nuet. En el plànol de façana destinat a la instal·lació d'una màquina de vapor, pot identificar-se clarament, a l'esquerra, l'edifici construït l'any 1832, pràcticament sense alteracions.

L'any 1829 Magí Tarruella ja era un fabricant de teixits de tipus mitjà, establert al barri de la Ribera, al carrer de Còdols número 26 (antic), amb una fàbrica equipada amb 30 telers manuals.² Com a fabricant de teixits, Magí Tarruella s'establí al carrer de la Riereta el 1832, per construir-hi una casa fàbrica en una gran parcel·la d'aquest carrer³ amb un projecte presentat a llicència el dia 4 d'octubre de 1832. Les obres devien estar ja ben iniciades perquè l'any de 1833 és la data que pot apreciar-se encara a la de llinda de la porta principal del número 22 del carrer de la Riereta. De la lectura dels plànols, amb llicència concedida el 29 de novembre de 1832, pot deduir-se que es tractava d'una edificació amb un destí clarament industrial. L'edifici dissenyat per un mestre de cases desconegut presentava una composició indiferenciada d'obertures, només alterada per la presència en planta baixa d'una gran porta d'entrada a un recinte organitzat al voltant d'un gran pati de treball.

L'any 1840 Magí Tarruella ja era un dels comerciants amb major contribució del seu districte electoral.⁴ Amplià la producció cap al ram de la filatura i figuraven enregistrades a les estadístiques industrials de 1839 i 1842⁵ al mateix carrer de la Riereta dues fàbriques dife-

AHCB, Gràfics I.G. 4020, 8 de juny de 1846, "Fàbrica de Magí Tarruella..." Planta instal·lació d'una màquina de vapor de fins a 40 CV, signa Narcís Nuet. Cal destacar la posició de les fàbriques veïnes: A dalt, "Todo el citado huerto es la propiedad de D. Jayme Aleu" (Carretes 43,45), a l'esquerra "...propiedad de Don José Valentí" (Riereta 24). Al centre "Propiedad de D. Magí Tarruella".

renciades: una filatura mecànica de cotó amb fusos de *mull-jennies* i una fàbrica de teixits de cotó amb telers manuals.⁶

És de suposar, per la manca de dades documentals, que s'utilitzessin, com era habitual a la majoria de les fàbriques, motors "vogi" amb mules per moure la filatura mecànica. L'any 1844 s'havia iniciat el procés de vaporització de la casa fàbrica Tarruella encaminat a introduir el filat mecànic per *mull-jennies*. El 15 de novembre de 1844 Magí Tarruella sol·licità llicència per instal·lar una màquina de vapor de 14 CV,⁷ sota la direcció de Narcís Nuet, mestre d'obres de Sant Ferran.⁸

Dos anys després d'aquesta primera instal·lació, sembla que la potència de les màquines ja era insuficient, i va sol·licitar la instal·lació d'una segona màquina de vapor d'una potència superior, 40 CV,⁹ en substitució de l'anterior. Va presentar els plànols de planta i alçat sota la direcció del mateix mestre d'obres Narcís Nuet.¹⁰ L'emplaçament de les màquines era el mateix dels dos anys anteriors, la qual cosa fa pensar més aviat en una substitució. Una lectura del plànol de planta de 1846 permetia visualitzar les següents conclusions:

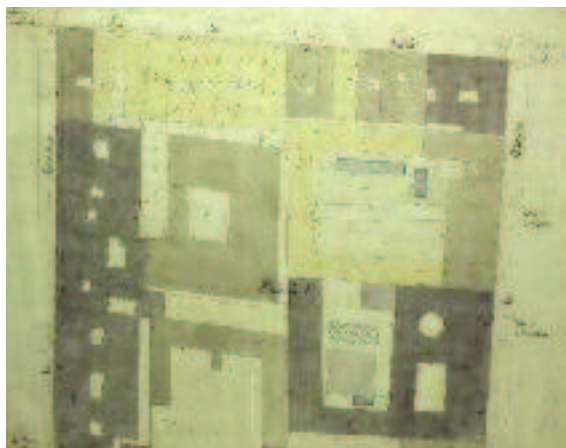
L'estructura parcel·laria i edificatòria era pràcticament coincident amb la parcel·la dels números 18, 20 i 22 del carrer de la Riereta. L'edifici tenia una tipologia de casa fàbrica amb un front de parcel·la de 38 metres, dels quals el cos de casa de tres plantes de l'esquerra, residència dels Tarruella, només ocupava uns 20 metres, mentre que la resta consistia en uns espais interiors en planta baixa. Les "quadres" de 6 metres d'estructura tradicional s'estenien a banda i banda d'un gran pati on estaven situades les calderes i la màquina de vapor que donaven servei a la filatura.

Segons les estadístiques de la Junta de Fàbriques, la fàbrica de filats Tarruella comptava encara cap a l'any

1850 amb les dues fàbriques en funcionament: la filatura amb una potència declarada només de 8 CV, amb 20 màquines de preparació, 1440 fusos de *mull-jennies* i una ocupació de 32 operaris, i el tissatge amb 65 telers, 12 telers compostos i 125 operaris.¹¹ És a dir, un establiment de grans dimensions que cobria el cicles de filatura i tissatge amb una força de treball total de 157 operaris.

Magí Tarruella, tot i estar inclòs a les Estadístiques de la Junta de Fàbriques de 1850, aquests anys ja estava situat a la cua dels fabricants barcelonins; ofegat pels creditors, va fer fallida entre els anys 1847 i 1848.¹² La fàbrica de teixits i filats Tarruella devia tancar, però no es va perdre la propietat de l'immoble de la família, ja que es va destinar al lloguer de l'espai industrial per a petites empreses. Durant la dècada dels anys 50, l'edifici va ser llogat a diverses fàbriques menors del ram de la filatura: Manuel Molines, Pedro Juvé i José Lladó y Recolons.

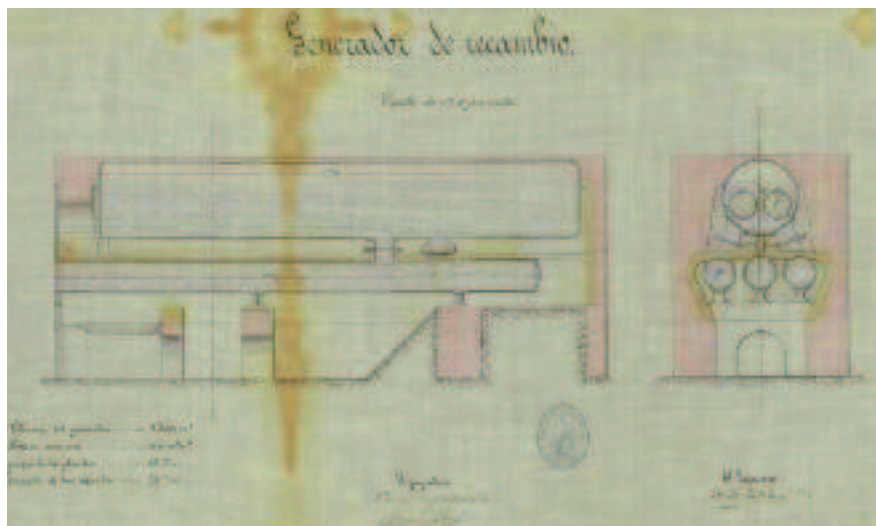
Entre 1846 i 1858 es devia construir la quadra del fons de la parcel·la, tal com indica el plànol Quarteró de Garriga i Roca de 1858, de manera que completava el pati de treball de la fàbrica. És probable també que, en aquestes mateixes dates, es construís el cos d'edificació al carrer Riereta, situat al costat dret de la casa dels Tarruella, destinat a habitatges dels majordoms i operaris qualificats, i que continuava la mateixa composició de les parts edificades amb una alçada de 6 plantes.

AHCB Gràfics, Plànol de Barcelona de Miquel Garriga i Roca, 1858, Fragment del Quarteró Garriga i Roca n. 106. Emplaçament de la fàbrica Tarruella al carrer de la Riereta. Disposició de les "quadres" de 6 metres, al voltant del gran pati central.

Probablement a causa de la subdivisió de l'espai per a diverses empreses, la fàbrica arribà a comptar amb tres màquines de vapor instal·lades que no seran legalitzades fins l'any 1878,¹³ sota la direcció de l'enginyer Camilo Catalan. El 1879 l'hereva de la fàbrica, **Teresa Tarruella** (s. XIX), sol·licità la instal·lació d'un altre generador de reserva sota la mateixa direcció de l'enginyer Camilo Catalan. Actualment l'edifici conserva el traçat original lleugerament transformat. La casa del carrer de la Riereta ha sofert moltes modificacions, fins quasi colmar el front edificat de forma homogènia. Les "quadres" interiors tenen una alçada de tres plantes, formen un pati ple d'edificacions que configuren un passatge, totes elles potser anteriors a 1858.

L'activitat industrial però, sembla que devia continuar sota altres denominacions, ja que aquesta finca encara estava enregistrada com a indústria en el Plan de la Ordenación de Barcelona de 1953.¹⁴ Durant els anys 80 del segle XX va ser habilitat com a seu del sindicat de les Arts Gràfiques de la CNT. Actualment segueixen llo-

gats alguns habitatges i diversos tallers i entitats de barri encara ocupen les dependències, com l'APIC-ACAM dedicada a la reinserció social, la Plataforma Cultural Factoria Heliogràfica, La Poderosa, dedicada a la creativitat i dansa, i l'Associació Capoeira Palmares Barcelona.

AMCB, 22 H-bis (D-32), 18 de setembre de 1878, "Teresa Tarruella, viuda de .... sol·licita un generador de reserva en la fàbrica de Hilados, Tejidos y otras industrias...", Carrer Riereta n. 18, 20, 22. Secció, signa Camilo Catalan, enginyer.

Casa fàbrica Tarruella (Foto JAV 1982)

El PERI del Raval de 1982, havia previst una reutilització dels patis interiors de la finca com a zona verda, operació anomenada "Jardí de les Fàbriques", que no es portà a terme mai per dificultats en la gestió urbanística. Actualment el Pla General Metropolità continua destinant una part del pati d'illa a zona verda (clau 6b), i conserva la servitud de pas de la portalada del carrer Riereta, i una qualificació urbanística (clau 12b) que admet uns aprofitaments de sostre edificat importants. L'edifici està inclòs al Catàleg del Patrimoni amb un Nivell de Protecció C, Bé amb elements d'interès.

1

2

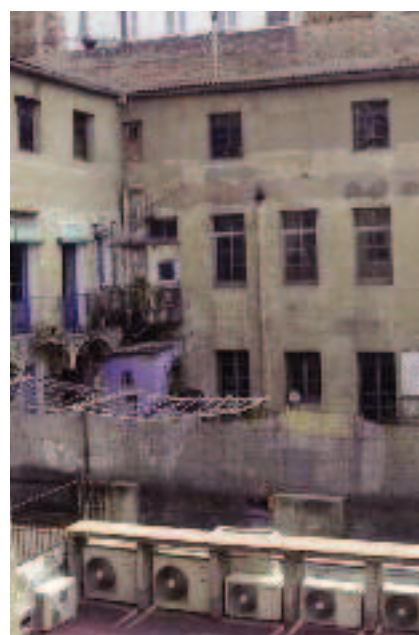
3

4

5

6

7

Vista aèria de la fàbrica Tarruella (Google, 2012)

casa fàbrica Tarruella (Fotos 1,2,3 i 4: JAV, 2013).

Fotografies 5, 6 i 7 cedides per l'Espai "La Poderosa". (Foto "La Poderosa", 2011)

NOTES

1 Vegeu casa fàbrica Torruella, carrer de les Tàpies.

2 Graell, "Padrón General", 1829. Fabricants de teixits situats en la part de la Ribera, Carrer Còdols numero 26, Magín Torruella, 30 teilers.

3 AHCB, Obreria C-111, 4 d'octubre de 1832, 29 de novembre de 1832 "...edificar casa fàbrica...". Façana. Sense signatura.

4 ADB, Eleccions 1840, lligall 111 i AHCB Cadastre IX, 12, Citat per Solà, Roser, "Joan Vilaregut...". Op. Cit.

5 "Fabricants de filats de cotó de Barcelona i el seu pla (1850): nòmina, maquinària, treballadors/es de la filatura i integració del tissatge i probable presència en les nòmnes anteriors de fabricants de filats (1829-1844)". Citat per Garcia i Balaña, Albert, "La fabricació de la fàbrica...". Op. Cit.

6 Anònim; "Guia de Forasteros ...", Barcelona 1842. Fábricas de Hilados y Torcidos de algodón: Magín Torruella (sic) c. Riereta 7 (n. antic): Fábricas de Tejidos de puro algodón: Magín Torruella, c. Riereta número 17 (n. antic).

7 AMCB, 620 AD, 15 de novembre de 1844, "Fàbrica de Magí Tarruella... calle Riereta 17 (antic) ...vapor de 14 caballos...en la casa fàbrica de su propiedad...". Planta, signa Narcís Nuet.

8 Josep M. Montaner cita Narcís Nuet com a mestre d'obres acadèmic amb data de titulació el 13 de desembre de 1835, alumne de l'escola d'arquitectura de la Llotja el 1826, 1827, 1828, i el 1830, actiu a Barcelona entre 1846 i 1879. Amb les dades d'Obreria sabem, però, que des de l'any 1839 ja estava actiu. Autor de fàbriques com la de Josep Batlló del carrer Riereta (1839), de Pere Estruch al carrer de la Reina Amàlia (1846), i de les instal·lacions de vapors dels fabricants Juncadella del carrer de la Riereta (1846), Pere Estruch (1846), Torres i Belvey (1846?), Magí Tarruella (1848) i de la foneria "La Paloma" (1853).

9 AHCB, Obreria C-138, 8 de juny de 1846, "Magín Torruella, fabricant y propietario, ..., acompaña con el presente plan de su casa fàbrica... cambiar la máquina de vapor con otra de más fuerza hasta los 40 cavallos, que conceptua necesitar su edificio para dar movimiento a las máquinas que caben en él...". No hi ha els plànols, probablement corresponen amb els dipositats a l'Arxiu de Gràfics AHCB, Gràfics I.G. 4020 i 3689.

10 AHCB, Gràfics I.G. 4020, 8 de juny de 1848 (1846), "Fàbrica de Magí Tarruella..." , Planta legalització de la màquina de vapor, signa Narcís Nuet. I.G. 3689, Façana, signa Narcís Nuet. Aquest document datat el 1848 en realitat creiem que formava part de la llicència d'Obreria presentada el 8 de juny de 1846.

11 Graell, "Estadísticas...", Barcelona, 1850.

12 ACA, Fons Tribunal de Comerç, Expedient 1.280: Fallida de Magí Tarruella (1847); Expedient 805: Magí Tarruella: els seus creditors (1847-1848); vegeu també els Apèndixs 5.2. i 5.3. Citat per Garcia i Balaña, Albert, "La fabricació de la fàbrica. ...". Op. Cit.

13 AMCB, 22 H-bis, 18 de setembre de 1878, Teresa Tarruella, carrer de la Riereta nº 18, 20, 22 "Teresa Tarruella, viuda de Però.... Que este municipio se sirvió acordar la legalización de los tres generadores de vapor... dichos generadores existían y funcionaban desde antes de la publicación de las disposiciones del 22 de octubre de 1867... solicita un generador de reserva en la fábrica de hilados, tejidos y otras industrias...", signa Camilo Catalan, enginyer.

14 Institut de Cultura de Barcelona. AHCB. "Plan de la Ordenación de Barcelona y su área de influencia. Gráfico de utilización del suelo. 1953".

16. Casa fàbrica TOUS

1832

Fàbrica de filats de cotó

Carrer de les Tàpies n. 10

Carrer de l'Hort de Sant Pau s/n

Edifici desaparegut

Maquinària:

1 màquina de vapor (1832)

1 màquina de vapor de 16 CV (1834)

2 vapors de 20 CV (conjunt, 1850)

5.200 fusos de mule-jenny (conjunt, 1850)

800 fusos de Selfactines (conjunt, 1850)

2 vapors 20 CV, 8 at. (1856)

1 generador vapor multitubular (Miralpeix, 1898)

Operaris:

160 operaris (conjunt, 1850)

Arquitectura:

Ampliació de la fàbrica (1837)

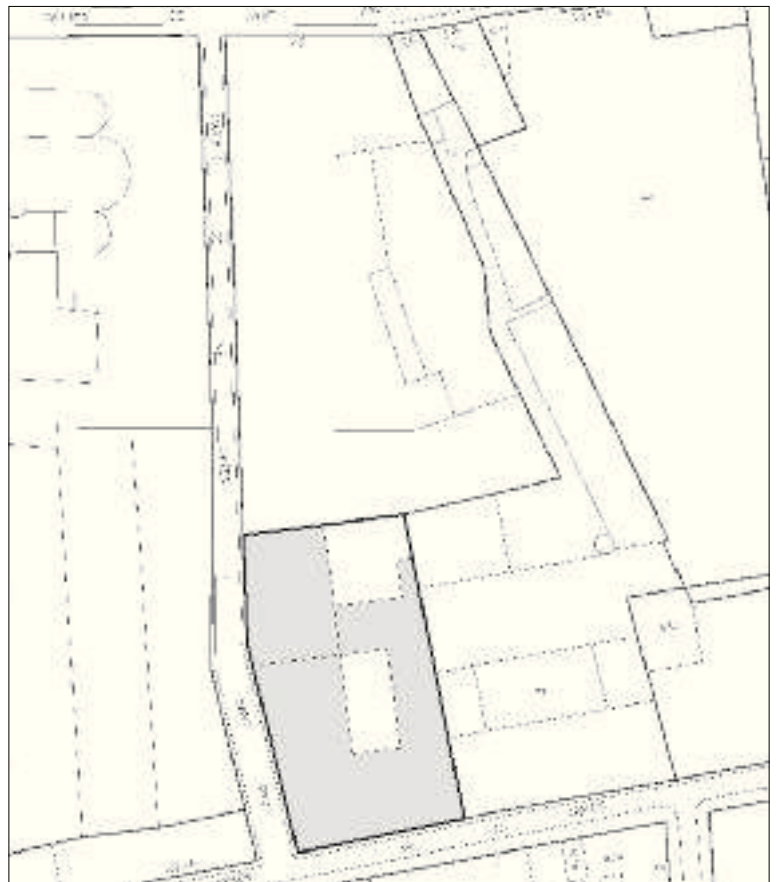
Autor: Joan Soler i Mestres, arqte. acadèmic

Legalització vapor 20 CV (1868)

Autor: Juan A. Molins y Soler, eng. industrial

Instal·lació vapor multitubular (Miralpeix, 1898)

Autor: Gaspar Forcada, eng. industrial

Nicolau Tous i Soler (Igualada 1795-Barcelona 1870),¹ fabricant de filats i teixits de cotó. El cognom Tous d'Igualada havia format part d'una saga nobiliària, la Senyoria de Sant Martí de Tous (Anoia) que, sota la jurisdicció de la Baronia d'Òdena durant el segle XIV,² donà a Alfons de Tous la presidència de la Generalitat entre 1396 i 1413.³ Amb la decadència del segle XVI, la senyoria de Tous passà sota el domini de Sant Jeroni de la Murtra i els descendents dels Tous devien restar com a propietaris de Cal Tous de Sant Llorenç de Salmella, situat a pocs kilòmetres d'Igualada.

Nicolau Tous i Soler va néixer a la vila d'Igualada l'any 1795, a l'actual carrer de Sant Josep número 10.⁴ Era net d'un parell del mateix nom, de Sant Llorenç de Salmella, i fill de Nicolau Tous i Carreras de Pont d'Armentera i de Francesca Soler i Ferrer d'Òdena, una família amb dotze fills⁵ que havien abandonat el ram de la llana per passar-se a la manufactura cotonera.

Àlex Sánchez cita l'existència d'una petita fàbrica de filats de cotó que Josep Guixà i Tous tenia el 1815 a Igualada,⁶ com a primer nucli manufacturer de la família Tous. Aquesta empresa es devia fer petita i els Tous decidiren abandonar l'Anoia, per emigrar cap a la capital del Principat. Nicolau Tous i Soler, el 1819 ja exercia de fabricant a la ciutat comtal,⁷ treballant de proveïdor de cotó en el Llibre Major de la Companyia de Filats de Barcelona fins el 1824.⁸ De mentalitat progressista, va ser elector parroquial el 1823, durant el Trienni Constitucional,⁹ encara que no hi ha dades de cap pena de repressió durant la següent dècada ominosa.

Segons Àlex Sánchez, a partir de l'any 1826 s'inicia la vinculació de Nicolau Tous amb la indústria cotonera barcelonina.¹⁰ El 1829 figurava com a soci-director de la filatura Josep Fort i Cia, amb l'establiment d'un conveni amb el tècnic anglès Thomas Adam. Aquesta empresa s'havia convertit en una de les més importants del sector, qüestió que fa entendre que Tous ingressés com a membre de la Comissió de Fàbriques l'any 1829, encapçalant els representants de la filatura.¹¹

L'any següent, el 1830, aquesta primera empresa ubicada al Raval, al carrer de les Tàpies passà a denominar-se Tous, Fort i Cia. i seguint un procés habitual a l'època, el director va acabar per fer-se amb el control de l'empresa, que el 1831 ja corria a càrrec de la raó social de Nicolau Tous i Cia.¹² Com veurem més endavant, aquesta empresa que estava ubicada a l'antiga casa fàbrica Torruella del carrer de les Tàpies número 10, va ser el punt de partida de la carrera empresarial de Nicolau Tous i Soler.

La casa fàbrica Torruella¹³ era un antic edifici construït pel fabricant d'indianes **Manel Torruella** (s. XVIII – s. XIX), l'any 1802, al carrer de les Tàpies número 10, obra del mestre de cases Jeroni Pedrerol.¹⁴ Manel Torruella havia format part del Cos de Fabricants de teixits i filats, fundat el 1799. Entre els seus membres, el 1802, hi havia quatre empreses d'una certa envergadura: les de Joan Serra (40 telers i 48 màquines de filar), Joan Vilaregut (63 telers i 20 màquines de filar), Manel Torruella (53 telers i 46 màquines de filar), i Melcior Augè (51 telers).¹⁵ Torruella va ser l'establiment més important de filats de Barcelona, amb un índex de mecanització elevat, fins el 1831, aspecte que es fa evident si considerem Manel Torruella pel seu paper d'introduïdor de la les màquines de filar contínues el 1795.

A partir de 1831, amb una edat avançada i veient-se l'empresa en crisi, Torruella cedeix la fàbrica a Nicolau Tous i Soler, que en el futur figurarà com a "secuestrador" dels seus béns i l'any següent farà modernitzar l'antiga fàbrica apostant per les noves tecnologies del vapor. L'any 1832 Nicolau Tous i Soler, al corrent dels canvis tecnològics que s'acosten, envià el seu fill, Nicolau Tous i Miralpeix, a treballar per a una empresa mecànica de Thann (Alsàcia) per completar la seva formació teòricopràctica. El mateix any de 1832 decideix

invertir en nova tecnologia a la fàbrica de filats del carrer de les Tàpies amb la instal·lació, segons les seves pròpies paraules, de la segona màquina d'energia a vapor de la ciutat,¹⁶ després de la fàbrica El Vapor de la companyia Bonaplata, Vilaregut Rull i Cia.

Les dades aportades per Olivier Raveaux¹⁷ sobre la màquina de vapor del carrer de les Tàpies de tecnologia desconeguda, indiquen que va ser muntada per Tous el 1834(?), amb una potència de 16 CV, però creiem que es devia referir segurament a una segona màquina instal·lada. Pel consum energètic d'aquesta màquina, Tous va haver de fer entrar a la ciutat, a finals de l'any 1834, uns 2.000 quintars de llenya seca, la qual cosa tenia la seva complexitat.¹⁸

El 1833 Tous realitzà noves inversions al carrer de les Tàpies: el 5 de novembre, encara en el paper de "secuestrador" de la casa Torruella reformà les obertures de la façana que donaven al carrer del Monestir de Sant Pau (després carrer de les Hortes de Sant Pau), per tal d'obtenir més llum natural.¹⁹ Simultàniament, el mateix 1833, Tous havia començat la reconstrucció d'una altra fàbrica situada al carrer de la Riereta,²⁰ aprofitant les antigues cases del comerciant Bonaventura Gassó i sota la direcció del mestre d'obres Jacint Torner.²¹ Tous havia realitzat també inversions immobiliàries al sector del Raval; entre 1832 i 1833 va fer edificar al carrer Sant Jeroni diversos edificis d'habitatges per a operaris, annexos a la propietat de la fàbrica del carrer de la Riereta, sota la direcció del mestre d'obres Jaume Millàs.²²

D'altra banda, segons Àngels Solà, Tous posseïa a més, una tercera fàbrica a la vila de Ripoll,²³ i actuà també durant el bienni de 1833-1834 com a supervisor dels llibres de les fàbriques de filats de Domènec Llorà i de Joan Padró, supervisió escripturada notarialment en el mateix acte pel qual havia "cedit" maquinària de la seva propietat a Llorà i Padró.²⁴ D'aquesta manera posà aquestes empreses a un nivell tecnològic avançat i en conseqüència sota el seu control, de manera que durant un període de temps Domènec Llorà i de Joan Padró treballaren per a ell.²⁵

AHCB, Obreria C-126, 21 de febrer de 1837, Nicolás Tous y Soler, "Perfil o fachada que propone continuar en la casa propia de Manuel Torruella en el frente que mira al callejón llamado de la Huerta de Sn Pablo de esta Ciudad", signa Joan Soler i Mestres.

L'any 1837 actuant encara com a "secuestrador" de la casa de Manel Torruella, Tous ja s'havia convertit en el propietari dels béns dels Torruella, i iniciarà la reforma i ampliació de la fàbrica del carrer de les Tàpies, amb la construcció d'unes "quadres" al carrer de les Hortes de Sant Pau,²⁶ de 10 metres de façana i 10 de profunditat, obra de l'arquitecte acadèmic Joan Soler i Mestres.²⁷

Tous, el 1838 ja era un dels principals contribuents pel valor de les seves filatures, al costat dels Ricart i els Muntadas.²⁸ L'any següent, el 1839, començà a invertir

Nicolau Tous i Soler (1795-1870). (EC)

en el sector metal·lúrgic comprant, associat amb Lereña, Ricart i altres socis, la foneria de Louis Perrenod el 1839,²⁹ ubicada en un edifici recentment desamortitzat, l'antic Col·legi de Sant Bonaventura, operació que el portà a convertir-se en soci fundador el 1840 de la Fundación La Barcelonesa, construcción de máquinas y fabricación, foneria trasladada después als terrenys desamortitzats del convent de Sant Agustí, on fou regentada per la companyia Tous, Ascacibar i Cia.³⁰

Nicolau Tous i Soler va ingressar a la Societat Econòmica d'Amics del País el 10 de febrer de 1840, amb importants aportacions a la Comissió de Fàbriques i a l'Associació Catalana a Madrid on hi figurava signant el "Proyecto de Propagación y Perfección de la Industria Manufacturera" de 1841.³¹ Aquell mateix any fou accionista de la Sociedad para la propagación de la industria española amb 4 accions,³² societat fundada a Madrid per l'Instituto Industrial de España.

Membre de la Junta Consultiva i de la Junta de Govern de Barcelona el 1842, que intentà donar solució a la revolta de la Jamància. El mateix any de 1842 va ser nomenat vicepresident de la Comissió de Fàbriques, càrrec que exercí fins el 1845. Participà en la Comissió d'Estatuts de l'Associació Industrial projectada el 1845 que donà lloc tres anys més tard a L'Institut Industrial de Catalunya, a les comissions de defensa de la Indústria catalana, i a les discussions de temes aranzelaris. El 1843, Nicolau Tous amb el soci Josep Soler i Mas, van muntar una fàbrica de filar i teixir cotó a la vila de Badalona que funcionà fins a la seva mort, sota el nom de Soler, Tous i Cía. També invertí en la societat Casamitjana i Cia. el 1844, una fàbrica de filats i teixits per tres anys.³³ Tous es feu també amb la propietat de la fàbrica de la Riereta l'any 1846, comprant l'edifici a Pau Fèlix Gassó i Erasme Gassó i de Janer; el mateix any legalitzà el vapor instal·lat a aquella fàbrica.³⁴

El 1847, quan encara residia al carrer de les Tàpies, provà sort en la política i, conjuntament amb el seu fill, es presentà a les eleccions, sense sortir elegit.³⁵ Fou membre de la junta consultiva per a la creació de l'Asociación de Defensa del Trabajo Nacional y de la Clase Obrera realitzada el 14 de febrer de 1848 a Barcelona,³⁶ com a representant de la Junta de Fàbriques. L'any 1850, les fàbriques de Barcelona de Nicolau Tous i Soler, les de Tàpies i Riereta, ja sumaven una potència de 20 CV, 5.200 fusos de *mule-jenny*, 800 fusos de selfactines i 160 operaris.³⁷ Tous participà també, el 1852, en la indústria de productes químics Jaime Arbós y Cia. per un període de deu anys.³⁸ L'any 1856 Tous renovà el sistema energètic de la fàbrica del carrer de les Tàpies, fent instal·lar dues màquines de vapor amb una potència de 20 CV i 8 atmosferes de pressió, que no seran legalitzades fins l'any 1868.³⁹

Nicolau Tous i Soler assumí el paper de representant de la burgesia en la defensa de la candidatura progressista de Pascual Madoz. Membre de la Societat d'Amics del País a Barcelona, des de 1840, exercí de president, vicepresident i vicesecretari de la Junta protectora de la Casa Galera, de la Junta de Govern de la Caixa d'Estalvis, de la qual fou director i caixer, director del Montepio Barcelonès i primer accionista del periòdic *El Bien Público*, del qual serà director el 1862. Va rebre la Creu de Comendador de l'Ordre de Carlos III com a industrial,⁴⁰ i va col·laborar activament en l'Exposició de 1860 i en la Universal de París de 1867. Fou diputat provincial el 1866 per la Unió Liberal.⁴¹ De pensament proteccionista, fou un home clau dins de la Comissió de Fàbriques, la Junta de Fàbriques i l'Institut Industrial de Catalunya, que presidí fins a la seva mort el 1870,⁴² any en què l'empresa va passar al seu fill Nicolau Tous i Miralpeix.

Nicolau Tous i Miralpeix (Igualada 1815 - Barcelona 1892),⁴³ fill del fabricant progressista Nicolau Tous i Soler, el qual el va fer estudiar els secrets de la maquinària, col·locant-lo en el millor taller del ram i l'envià a la

Quarterons Garriga i Roca, 1858. A l'esquerre la casa fàbrica Torruella, després Tous. Poden apreciar-se les tipologies de casa fàbrica del sector.

AMCB, Exp. Fo 1963-bis-c, 11 d'abril de 1868, Nicolás Tous i Soler, carrer de les Tàpies n. 10, legalització de dos generadors instal·lats des de 1856, de 20 CV i 8 atmosferes de potència, planta i secció, signa Juan A. Molins i Soler, enginyer industrial. Aquest interessant plànol ens mostra, en planta i secció, la posició de la màquina de vapor de 1856 i la distribució de la força als "embarcats" horitzontals.

Llotja a les classes de maquinària i dibuix lineal. Gràcies als contactes amb els centres de maquinària europea, el seu pare l'envià, amb la mestria de manyà, a treballar l'any 1832 en una empresa mecànica de Thann (Alsàcia)⁴⁴ per completar la seva formació teòrico-pràctica. Va tornar el 1838 i entrà a treballar al front del taller de maquinària i foneria de la societat La Barcelonesa. L'any 1841, Tous i Miralpeix fou el promotor de la societat Tous, Ascacívar y Cía., l'empresa continuadora de la foneria La Barcelonesa de fundición y construcción de màquines.⁴⁵ En fusionar-se aquesta empresa amb els tallers de Valentí Esparó i crear-se La Maquinista⁴⁶ el 14 de setembre de 1855 amb seu a la Barceloneta, passà a ser-ne codirector fins a la seva mort.

El 1847 residia al carrer de Tantarantana i amb motiu de la convocatòria de diputats a Corts es presentà a les eleccions amb el seu pare, però no sortí elegit.⁴⁷ Fou tesorero de la comissió organitzadora de l'Exposició de Barcelona del 1860. Amb Josep M. Cornet projectà els ponts de la línia fèrria de Barcelona a Sant Joan de les Abadesses. Dirigent de l'Institut Industrial de Catalunya, el 1882, fundà una nova fàbrica de teixits a la població de Sant Quirze de Besora (Barcelona), la societat Tous, Guixà i Cia., amb una potència de vapor de 80 CV.⁴⁸

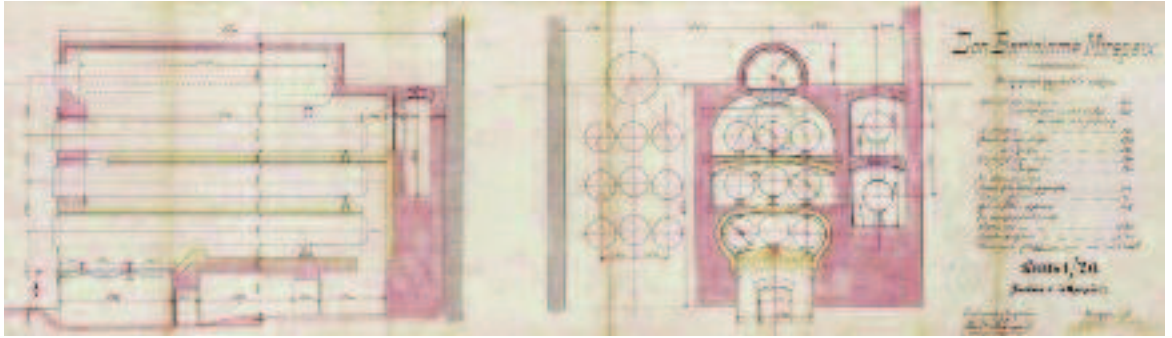
L'any 1868, els Tous encara eren els propietaris de la fàbrica del carrer de les Tàpies, on dos generadors de vapor instal·lats l'any 1856, de 20 CV i 8 atmosferes de pressió, varen ser legalitzats, sota la direcció de l'enginyer industrial Joan A. Molins i Soler.⁴⁹ Els plànols de planta i secció de la fàbrica són molt il·lustratius: les calderes, per qüestions de seguretat, estan situades en un soterrani; a la planta baixa la màquina acciona les grans rodes, que alhora alimenten el "embarcats" horitzontals de la "quadra". La secció de la "quadra" indica una alçada de quatre plantes, amb línia de pilars central i finestres a banda i banda. Els sis-

Nicolau Tous i Miralpeix (1815-1892). (MMB)

AMCB, Exp. Fo 1963-bis-c, 11 de febrer de 1898, Bartolomé Miralpeix, carrer de les Tàpies n. 10, substituir els generadors, Detall generador de vapor tipus multitubular, signa Gaspar Forcada, enginyer industrial.

temes d'embarrats es disposen connectats a la línia central de l'estructura. L'estructura de coberta estava realitzada amb encavallades de fusta.

Nicolau Tous i Miralpeix, igual que el seu pare, també participà en les organitzacions patronals, primer a l'Institut Industrial de Catalunya i després en el Foment del Treball Nacional, al costat dels grans industrials del segle XIX. Nicolau Tous i Miralpeix va morir l'any 1893; havia estat director del grup de La Maquinista Terrestre y Marítima, societat que dirigí fins a la seva mort. L'activitat de la fàbrica del carrer Tàpies finalitzà amb la venda de l'edifici a l'industrial Bartomeu Miralpeix, el qual l'any 1898 va fer substituir els generadors antics, per dos més potents i de 6 atmosferes de pressió, sota la

direcció de l'enginyer industrial Gaspar Forcadass.⁵⁰

Durant els anys 60 del segle XX, la fàbrica Tous del carrer de les Tàpies va ser enderrocada amb motiu de la reforma urbanística del sector de Sant Pau del Camp.

NOTES

1 Sánchez, Àlex, "Nicolau Tous i Soler (1795-1870)" dins de Cabana, F. "Cien empresarios catalanes", Madrid 2006. També a Mestre i Campi, J. "Diccionari d'Història de Catalunya", Barcelona 1992.

2 Torras i Ribé, Josep M., "Inventari de les jurisdiccions senyorials a la Comarca de l'Anoia en els segles moderns "Pedralbes, revista d'història moderna", Universitat de Barcelona, 1992.

3 Solé i Sabaté, Josep Maria, "Història de la Generalitat de Catalunya i dels seus presidents" Vol III. 2003.

4 Ajuntament d'Igualada, "Patrimoni Històric i Arquitectònic d'Igualada". Segons aquest document més recent, Nicolau Tous i Soler va néixer a Igualada, a l'actual carrer de Sant Josep número 10, el 1795.

5 Un dels fills, el novè, Josep Tous i Soler es farà religiós i ingressarà a l'orde dels caputxins. Nota biogràfica de Jöhri, Mauro, "El Beato José Oriol y Soler, sacerdote capuchino (1811-1871)", 2010.

6 Sánchez, Àlex, "Nicolau Tous i Soler..." Op. Cit.

7 AFTN, Comisión Representativa de Fábricas, llibre "Mayor 1808-1825", llibre 5. Citat per Roser Solà.

8 Sánchez, Àlex, "Nicolau Tous i Soler (1795-1870)"... Op. Cit. pg 40.

9 Arnabat Mata, Ramon, "Revolució i contrarevolució a Catalunya durant el Trienni liberal (1820-1823)", Tesi doctoral, UPF, Barcelona 1999.

10 Sánchez, Àlex, "Nicolau Tous i Soler..." Op. Cit.

11 Solà i Montserrat, Roser, "L'Institut Industrial de Catalunya i l'associacionisme industrial des de 1820 a 1854", Ed. Abadia de Montserrat. 1997.

12 Sánchez, Àlex, "Nicolau Tous i Soler (1795-1870)"... Op. Cit. pg 40.

13 Vegeu casa fàbrica Torruella del carrer de les Tàpies.

14 AHCB, Obreria C-67, 20 de març de 1802, "Manuel Torruella, comerciante...cerca de las casas de Nadal...edificar una casa...", Façana,

signa Jeroni Pedrerol.

15 Sánchez, "La era de la manufactura..." pg. 72. Citat per Thomson.

16 AMCB, 1963 Cbis, 11 d'abril de 1868, Nicolas Tous, propietari, legalització de dos generadors instal·lats des de 1856 de 20 CV i 8 atm., "...es la segunda máquina de vapor instalada en la ciudad en 1832...". Vegeu també: Instituto Industrial de Cataluña, "Tributo dedicado a la memoria de Dn. Nicolás Tous y Soler, por el Instituto Industrial de Cataluña", Barcelona 1871.

17 Raveaux, Olivier, "Los fabricantes de algodón de Barcelona (1833-1844). Estrategias empresariales en la modernización de un distrito industrial", UMR Telemme, Aix-en-provence, Revista de Historia Industrial, N. 28. Año XIV. 2005. 2.

18 AHCB Obreria C-119, 20 de desembre de 1834, "Nicolas Tous y Soler, fabricante de hilados...calle de las Tapias...introducir pronto en esta para consumo de su fabrica, dos mil quintales de leña seca que tiene en la parte de Levante...siendo mucho perjuicio entrar los carros por la Puerta de San Antonio, motivo que para llegar en su casa han de hacer muchas vueltas...deben dirigirse hacia la Rambla, peso de la Paja, Trentaclaus y calle del Olmo, por estar abiertas las cloacas de Sn Pablo a la de Conde del Asalto...suplica la entrada por la Puerta Nueva".

19 AHCB Obreria C-116, 1833 "Nicolas Tous y Soler, secuestrador de la casa de Manuel Tarruella de la calle de las Tapias...alargar por la parte inferior el claro de unas ventanas...". Sense plànol.

20 Vegeu casa fàbrica Tous, carrer de la Riereta n. 33,35.

21 AHCB. Obreria C-XIV caixa 113, 19 de gener de 1833, Nicolas Tous i Soler, "...edificar una casa fàbrica en el terreno que posee en la calle de la Riereta n. 5 (?)..." Façana. Signa Jacinto Torner.

22 AHCB Obreria C-XIV caixa 108, 27 de gener de 1832, "Nicolas Tous, fabricante de tejidos... edificar casa... calle San Gerónimo...", Façana, signa Jaime Millàs. AHCB Obreria, C-XIV caixa 111, 9 de gener de 1832, "Perfil del frente principal del edificio que Nicolas Tous se propone construir en la calle de Sn Gerónimo de la presente ciudad", Façana, signa Jaume Millàs. AHCB, Obreria, C-XIV caixa 113, 14 de febrer de 1833, Nicolas Tous, fabricant de filats de cotó, edificar al carrer de Sant Jeroni, Façana, signa Jaume Millàs.

23 Vilar, P. "Història de Catalunya", vol. VIII, Barcelona 1990, dins d'A. Solà, "Mentalitat i negocis de l'élite econòmica barcelonina...", pg 244.

24 Sánchez, Alexandre "La era de la manufactura algodонера en Barcelona, 1736-1839", Estudios de historia social, N.º 48-49, 1989 pg. 108.

25 Sánchez, Àlex, "Nicolau Tous i Soler (1795-1870)"... Op. Cit. pg 41.

26 AHCB, Obreria C-126, 21 de febrer de 1837, "Nicolas Tous y Soler, secuestrador de la casa de Manuel Torruella, calle de las Tapias n. 10...elevar en dicha casa una parte del edificio que mira al callejón llamado de la huerta de San Pablo...", "Perfil o fachada que propone continuar en la casa propia de Manuel Torruella en el frente que mira al Callejón llamado de la Huerta de Sn Pablo de esta Ciudad", signa Joan Soler i Mestres.

27 Joan Soler i Mestres (1797-?), procedent d'una il·lustre família de mestres d'obres, era segons Arranz amb molta probabilitat fill del mestre d'obres d'Intendència Tomàs Soler i Ferrer i net del reconegut mestre Joan Soler i Faneca, autor del Palau March i de l'arquitecte Josep Mestres. El seu germà, Francesc d'Assis Soler i Mestres també fou arquitecte i agrimensor. Montaner situa Joan Soler i Mestres en els anys 1817-18-19-20 a la llista d'estudiants d'arquitectura de la Llotja, amb titulació d'arquitecte acadèmic el 1830 i d'agrimensor el 1835. Autor de la reforma de la casa del comerciant Antoni Elias (1833). Joan Soler i Mestres va tenir una activitat especialitzada en l'urbanisme. Va efectuar el traçat de la reparcel·lació de l'antic Jardí Botànic (1837), l'ordenació de nous carrers sobre els terrenys del fabricant Erasme Janner i de Gònima (1845), el plànol dels terrenys de la vessant meridional de la muntanya de Montjuïc, (1850), el plànol parcel·lari de Barcelona (1850-59), el plànol parcel·lari del Masnou (1852) i el traçat d'un pla per al Port de Barcelona (1859). Va intervenir en temes industrials

AMCB, Exp. Fo 1963-bis-c, 11 d'abril de 1868, Nicolás Tous y Soler, carrer de les Tàpies n. 10; legalització de dos generadors instal·lats des de 1856, de 20 CV i 8 atmosferes de potència, detall generadors, signa Juan A. Molins y Soler, enginyer industrial.

com a arquitecte constructor a l'ampliació de la fàbrica de Nicolau Tous del carrer de les Tàpies (1837), autor del projecte de la fàbrica de vapor de nova planta de Josep Bofarull al carrer de trentaclus (1846) tema sobre el qual sembla que va competir amb un primer projecte de Miquel Garriga i Roca, va intervenir en una reforma del Palau Gò-nima i en l'antic Convent de Sant Francesc d'Assís (1847). La seva obra més coneguda va ser la construcció de la "Inclusa Provincial" de Lleida, actual Casa de la Maternitat, entre 1859 i 1884.

28 Segons la Contribució Extraordinària de Guerra de maig de 1838, Jaume Ricart i Nicolau Tous i Companyia abonaren, cadascú, 1.080 rals pel valor de les seves filatures barcelonines, quantitat que només assoliren dos altres fabricants de filats dels 90 matriculats (Macià Muntadas i Fill i Pau Muntadas). AHCB, Cadastre K-12: "Industria y Comercio. Déficit de Guerra de un diez por ciento..." (1838).

29 APNB, Notari, J. Manuel Planas, 17 de maig de 1839, "...Francisco Lacambre, Benito Brugarolas y los Sres. Cros hermanos y Girandier comerciantes vecinos de esta ciudad de Barcelona (...) reconocen a los Sres. D. Manuel de Lerena, D. Mariano Serra é hijo, D. Jaime Ricart, D. Nicolas Tous y Soler, y D. Juan Mª Maspand también de esta vecindario (...) pagando por Luis Perrenod fabricante y de aquellas 55.926 pts que fueron precio de la venta otorgada por el mismo Perrenod a favor de los referidos Sres de toda aquella fábrica y taller de fundición y construcción de máquinas establecida en el edificio que fué colegio de San Buenaventura de esta ciudad, con todos los arreos útiles y demás que se alla confirmado en la relación..."

30 Vegeu Fàbrica Perrenod, Rambles n. 45,47 i Fàbrica La Barcelonesa, carrer de Sant Pau i Plaça de Sant Agustí.

31 AFTN, Cop. Correspondencia 1839-44, 16 d'agost de 1841. Citat per Solà i Montserrat, Roser, "L'Institut Industrial de Catalunya...", p. 58.

32 AFTN, Comissió de Fàbriques 1840-46, 20 de juliol de 1841. Citat per Solà i Montserrat, Roser, "L'Institut Industrial de Catalunya...", p. 60.

33 ACA, Reg. Público Comercio 12/2, 2 d'abril de 1844, citat per Roser Solà, Op. Cit.

34 RPB, fol. 157, llibre 8º, Contaduría d'Hipoteques, Títol de domini 1846 "...Notario Juan Prats por Pablo Félix Gassó y Erasmo Gassó y de Janer a favor de Nicolas Tous y Soler...". (fol. 156, llibre 12, Occidente).

35 Fuster Sobrepere, Joan, "Barcelona a la Dècada Moderada (1843-1854) El projecte industrialista en la construcció de l'estat centralista" Tesi doctoral, UPF Barcelona, setembre 2004. "Tous y Soler Nicolás", carrer de les Tàpies núm. 19, Tenda, subsidi: 2.712, territorial:1.712, total: 4.424.

36 Solà, Roser, "L'Institut...", Op. Cit. p.151

37 Graell, "Estadísticas...", 1850. Segons Àlex Sánchez, les màquines selfactines havien estat introduïdes per Tous l'any 1849.

38 ACA, Reg. Público Comercio 12/4, 16 de juliol de 1852.

39 AMCB, 1963 Cbis, 11 d'abril de 1868, Nicolas Tous, propietari, carrer de les Tàpies, legalització de dos generadors instal·lats des de 1856 de 20 CV i 8 atm., "...es la segunda máquina de vapor instalada en la ciudad en 1832...", planta i secció, signa Juan A. Molins i Soler, enginyer industrial.

40 Instituto Industrial de Cataluña, "Tributo dedicado a la memoria de Dn. Nicolás Tous y Soler, por el Instituto Industrial de Cataluña", Barcelona 1871", pg. 5

41 Instituto Industrial de Cataluña, "Tributo ...". Op. Cit.

42 Mestre i Campi, Jesús. "Diccionari d'Història de Catalunya", Barcelona 1992.

43 Sánchez, Àlex, "Nicolau Tous i Soler (1795-1870)"... Op. Cit. pg 41.

44 Carrera Pujal, J. "La Economía..." Vol II, p. 372.

45 Blasco, Yolanda, "El Banc de Barcelona...", op. cit.

46 Castillo i Riu, M. "La Maquinista Terrestre y Marítima, personaje histórico", Barcelona 1965.

47 Fuster Sobrepere, Joan, "Barcelona a la Dècada Moderada..", Op. Cit. "Tous (Miralpeix?), Nicolás", Tantarantana núm. 4, pis 1, subsidi: 1694.

48 Nadal, Jordi, "Las máquinas de vapor fijas de La Maquinista Terrestre y Marítima, SA" Universitat de Barcelona.

49 AMCB, 1963 Cbis, 11 d'abril de 1868, Nicolas Tous, propietari, legalització de dos generadors instal·lats des de 1856 de 20 CV i 8 atm., Planta i secció, signa Juan A. Molins i Soler, enginyer industrial.

50 AMCB, 1963 Cbis, 11 de febrer de 1898, Bartolomé Miralpeix "...nuevo propietario del edificio...substituir los generadores antiguos por otros más potentes de 6 atm...", planta i secció, signa Gaspar Forcadades, enginyer industrial.

17. Casa fàbrica TORRENS-CAMPS

1832

Fàbrica de teixits

Carrer de les Tàpies n. 8

Edifici desaparegut.

Màquines:

1 vapor (1835) (Torrens i Miralda)

1 vapor de 20 CV (1838) (Camps)

1 vapor de 30 CV (1843) (Camps)

1 vapor auxiliar de 2 CV (1844) (Camps)

1 vapor de 30 CV (1850) (Camps)

4.200 fusos de *mulejenny* (1850) (Camps)

2.880 fusos de continous (1850) (Camps)

Nombre d'operaris:

110 operaris (1850) (Camps)

Arquitectura:

Construcció de la casa fàbrica (1802) (Santaló)

Autor: Jeroni Pedrerol, m. d'obres

Instal·lació de màquina de vapor (1835) (Torrens)

Construcció de la xemeneia (1835) (Torrens)

La finalització de l'activitat industrial de la família Santaló està datada cap a l'any 1832,¹ amb el tancament i l'arrendament de la fàbrica d'indianes del carrer de les Tàpies, els anys següents, sense perdre la propietat de l'immoble. L'herència d'aquesta primera casa fàbrica Santaló, producte del desplegament de la indústria de les indianes a finals del segle XVIII i prin-

AHCB Obreria, 19 de setembre de 1833, "Carlos Torrens y Miralda, del comercio... dueño de la casa n. 4, dicha de Domenech esquina del Call y Baños... derribo y reedificar", signa Jeroni Granell.

AHCB, Obreria C-120, 12 de febrer de 1835, Hns. Torrens i Miralda, llicència de màquina de vapor, carrer de les Tàpies. Planta, sense signatura.

cipis del XIX, serà recollida a continuació per una de les cases de comerç més importants de Catalunya, els germans Torrens i Miralda fabricants de teixits de llana de Manresa, quan, a partir de la fallida de l'empresa Santaló el 1832,² arrendaren l'antiga fàbrica d'indianes, per instal·lar-hi, al carrer de les Tàpies número 8, una moderna fàbrica de teixits.

Els fills del matrimoni de **Manel Torrens (o Torrents) i Font** (s. XVIII -? 1834) amb la pubilla dels Miralda, Joan, Pau i Carles Torrens i Miralda, formaven part d'una família progressista i disposaven de la gran casa comercial, la companyia Pau Miralda i Cia. propietària de la coneguda "fàbrica de paños" de Manresa, una fàbrica de riu accionada per l'energia hidràulica, feta aixecar el 1826, convertida en un dels centres productius més importants de la Catalunya Central. **Joan Torrens i Miralda** (Manresa 1784 - id 1859) seguí la tradició familiar; com a militant progressista fou nomenat comandant de la Milícia local durant el Trienni; residia a Manresa com a hereu de la casa comercial i director de la "Fàbrica de paños", mentre que el seu pare Manel Torrens i els germans fadristerns **Pau Torrens i Miralda** (Manresa ?-Barcelona 1846), i **Carles Torrens i Miralda** (Manresa 1792-Barcelona 1860),³ s'instal·laren a Barcelona després de la Guerra del Francès, creant una nova societat; el 1818⁴ van obtenir el privilegi de comerciants matriculats. La companyia Pau Torrens i Miralda s'havia convertit en una important firma comercial barcelonina des de la primera meitat del segle XIX i una de les més pes en el comerç nacional del tèxtil, en la importació de maquinària⁵ i en el comerç americà, negocis que comprenien diverses activitats des del comerç colonial, per a la qual cosa disposaven d'un gran vaixell: la fragata anomenada "la Manresana" o la "Nostra Senyora dels Dolors" per al negoci de la captura de la balena⁶ i també dels ingressos pel comerç internacional d'esclaus.⁷

Carles Torrens s'instal·là al carrer del Call,⁸ on després de comprar unes antigues cases va fer substituir-les per un nou edifici de veïns,

projectat pel mestre d'obres Jeroni Granell.⁹ Esperonats per la nova tecnologia del vapor introduïda a Barcelona el 1832, Pau i Carles Torrens havien arrendat la casa fàbrica Santaló al carrer de les Tàpies número 8, per muntar una fàbrica de teixits amb la moderna tecnologia del vapor.

Primerament reutilitzaren les antigues instal·lacions del Santaló, conservant l'antic casal, que donava front al carrer de les Tàpies, construït l'any 1802. Només tres anys més tard de l'obertura d'El Vapor dels Bonaplata, els germans Torrens i Miralda sol·licitaven la instal·lació d'una màquina de vapor, l'any 1835.¹⁰ Es va construir, com a conseqüència, una sala de calderes i una xemeneia de 120 pams d'alçada. Tanmateix els antics edificis havien estat reformats i s'hi havien construït de nous cap al interior dels patis de parcel·la.

D'aquesta època data molt probablement, la construcció d'una "quadra" de 30 metres de llarg, amb dues plantes d'alçada i amb la tecnologia de pilars de fosa de

ferro colat. Aquesta empresa va ser una de les primeres en iniciar el procés de vaporització. Hi ha dades documentals suficients per assegurar que també en aquesta mateixa fàbrica hi va estar emplaçada una important filatura de cotó, compartint espai o bé de forma associada amb els Torrens i Miralda, la firma Hemeterio Camps, menor y Cía.¹¹

Emeteri Camps i Mata (s. XVIII - s. XIX),¹² procedent d'una antiga família indianaire de Barcelona, va estar implicat en el Trienni Constitucional, com a elector parroquial els anys 1820 i 1821, i fou elegit comissari de barri aquell mateix any.¹³ El 1830 estava establert com a fabricant de teixits al carrer Nou de la Rambla,¹⁴ probablement a la mateixa casa fàbrica d'Antoni Camps de la qual devia procedir.¹⁵ Però el 1838, l'empresa de filatura i tissatge Hemeterio Camps, menor y Cía. ja havia fet instal·lar una màquina de vapor de 20 CV, muntada per la factoria Cockerill (Seraing), per moure la filatura i el tissatge del carrer de les Tàpies.

Pocs anys després, la mateixa companyia instal·lava, el 1843, una nova màquina de vapor de 30 CV procedent de Hick (Bolton) i l'any següent una màquina auxiliar de 2 CV, de procedència desconeguda en el mateix emplaçament del carrer de les Tàpies.¹⁶ Segons Olivier Raveaux entre 1833 i 1844 Emeteri Camps formà part dels vint principals empresaris cotoners de Barcelona.¹⁷

Emeteri Camps havia estat company de Pau Torrens i Miralda tant en les lluites progressistes del Trienni de 1820-23, com durant la Revolució liberal 1835-42. L'any 1847 estava inscrit en el cens electoral amb la seva oficina comercial o botiga al carrer de les Tàpies número 25 (antic) i residència situada en un primer pis del carrer de la Unió número 5 (antic).¹⁸ El nostre edifici del carrer de les Tàpies, el 1850 encara figurava enregistrat com a fàbrica de teixits i filats de la societat Emeterio Camps y Cía., amb 30 CV. de potència, 4.200 fusos de mule-jenny, 2.880 fusos de continues i 110 operaris.¹⁹

La darrera notícia vinculada a la propietat dels Santaló i a la permanència d'una filatura a vapor és la relacionada amb la legalització de dues calderes de vapor el 1868 per part de Rupert Santaló, probablement en societat amb Julià Ribas i Homs.²⁰ Malgrat tot, la casa fàbrica del carrer Tàpies havia continuat sempre sota la propietat dels Santaló. En una data indeterminada, l'edifici es va convertir en el Taller de construccions metal·liques Iberia, una empresa del metall que va romandre a l'antiga fàbrica fins que es veié afectat per l'expropiació de l'edifici, destinada a la construcció del Parc de Sant Pau del Camp.

L'any 1981 es va efectuar una anàlisi de l'edifici, amb les següents conclusions:

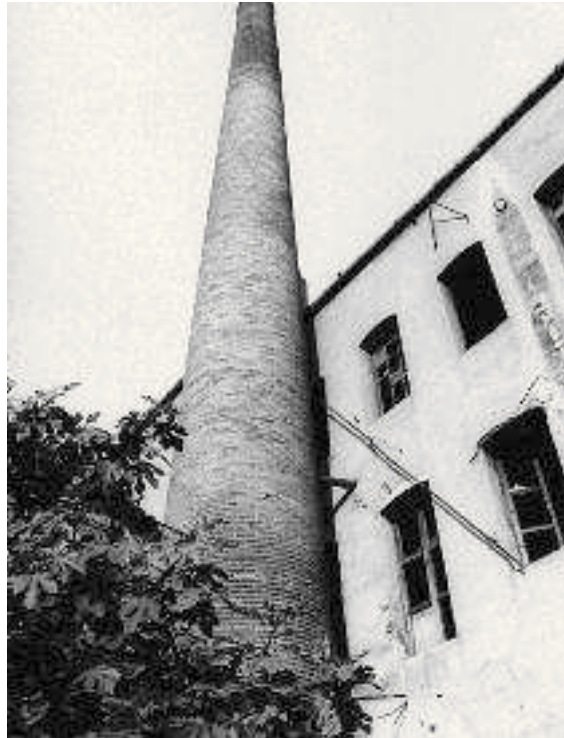
"Un primer cos de casa situat al front del carrer de les Tàpies tenia les característiques de les construccions dels primers anys del segle XIX, amb tres grans portes d'arc rebaixat, tres plantes d'alçada i canals de desgües vistos. L'estructura era de tres murs de càrrega paral·lels a la façana i bigues de fusta en dues tramades de 5 metres. A la planta primera en el moment de l'enderroc es trobaren instal·lats una desena de telers de fusta senzills i dobles, encadenats els uns amb els altres per mecanismes de fusta i corretges de transmissió per donar moviment al conjunt, des d'una màquina de vapor situada a la part posterior de l'edifici".

"Ultrapassada la porta principal, apareixia un primer pati de forma quadrada, configurat per edificacions de mitjan segle XIX, dues ales laterals i una "quadra" central d'11 metres d'amplada, sostinguda per dues línies de quatre pilars de fundició balmats amb escaires i jàsseres i bigues de fusta de tres metres de tramada, especials per suportar grans càrregues. A la part posterior, al pati de parcel·la, s'hi pot trobar, a l'esquerra diverses edificacions auxiliars enrunades i a la dreta una primi-

casa fàbrica Santaló, carrer de les Tàpies n. 8 (Foto JAV, 1981)

Xemeneia probablement de 1835, una de les primeres de la ciutat. (Foto JAV, 1981)

Pati central (Foto JAV, 1981) A la dreta l'edifici original de 1802.

tiva xemeneia d'uns 25 metres d'alçada, probablement de l'any 1835, quan es va realitzar la vaporització de la fàbrica, i una "quadra" de 30 metres de llargada i 8 d'amplada, de dues plantes d'alçada, i composta per una sèrie de 15 finestres. L'estructura era de bigues de fusta, reforçada per una línia central de 15 pilars de fundició massissos, molt primitius i característics de la dècada de 1830".

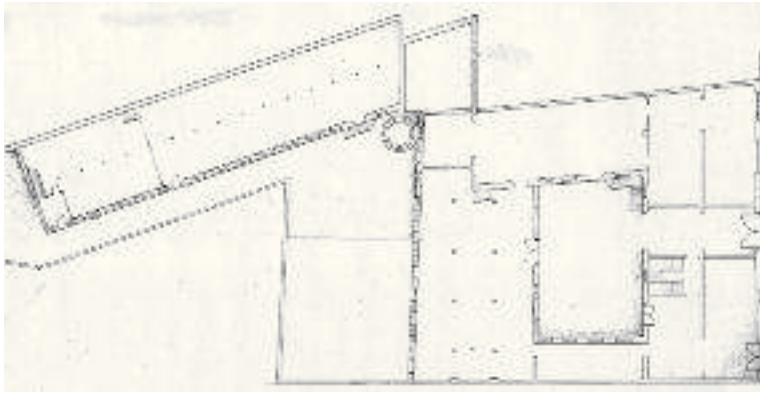

Detall dels telers de fusta localitzats a l'interior de l'edifici l'any 1981 (Foto JAV, 1981)

Vista general des del carrer de Sant Pau del Camp (Foto JAV, 1981).

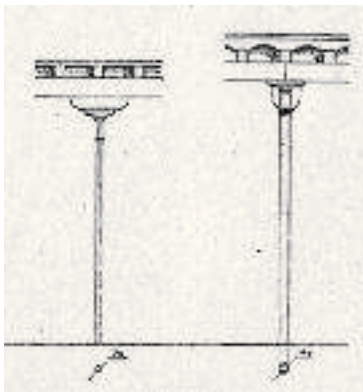
L'any 1982 va ser enderrocat l'edifici ja que estava afectat per la reforma urbanística del Raval. Gràcies a una intervenció de l'Associació de Veïns es varen recuperar 5 telers de fusta, dos dobles i tres senzills, dels quals un d'ells va ser restaurat i dipositat al Museu de la Indumentària de la ciutat. La xemeneia va ser respectada i va ser objecte de reparacions, situada avui dia dins

Planta, (Dibuix JAV, 1981) Estat de la planta de la fàbrica Santaló amb les ampliacions realitzades per Torrens i Miralda a partir de 1835.

Alçat i Secció, (Dibuix JAV, 1981) L'edifici original de Santaló de 1802 correspon al cos del carrer de les Tàpies (Secció dreta i alçat superior esquerra), amb les successives ampliacions de Torrens i Miralda efectuades a partir de 1835 (Secció esquerra).

Tipologia de pilars utilitzats a la fàbrica de Torrens i Miralda a partir de 1835, pilar de secció massissa cilíndrica de 70 mm (esquerra) i pilar cilíndric balmat amb escaires i capitell de 140 mm (dreta). Alçats (Dibuix JAV, 1981)

del recinte del Parc de Sant Pau del Camp. Aquest element de xemeneia està inclòs en el Catàleg del Patrimoni arquitectònic, al nostre entendre, amb una errònia descripció: "Xemeneia de la fàbrica de teixits Nicolau Tous i Soler",²¹ fàbrica situada a la parcel·la contigua. En canvi

ha de ser considerada amb més precisió com a part integrant de la fàbrica de Torrens i Miralda, antiga Santaló.

NOTES

1 Solà Parera, Àngels, "Comerciants catalans..." . Op. Cit.

2 Vegeu casa fàbrica Santaló

3 Mestre i Campi, Jesús. "Diccionari d'Història de Catalunya", Barcelona 1992. Carrera i Pujal, Jaume "Història política de Catalunya en el segle XIX", vol III, Barcelona 1957. pg 19, 103, 320, 329. Fradera, J.M. "Indústria i comerç. Les bases comercials de la indústria catalana moderna (1814-1845), Barcelona 1987. pg 72, 77, 154, 227-228.

4 Pau Torrens i Miralda, comerciant matriculat 7-12-1818, Carles Torrens i Miralda, comerciant matriculat 7-12-1818, Citat per Morales Roca, Francisco José, "Comerciantes de matrícula de Barcelona. Su acceso a las dignidades nobiliarias del Principado de Cataluña (1735-1836)", Hidalguía, Revista de genealogía, Nobleza y Armas, año II, mayo-agosto 2002, núms. 292-293, Madrid.

5 "Pablo Torrents y Miralda distribuía maquinaria Cockerill en estrecho contacto con uno de sus viajantes, B. Kaufmann..."; AAS, Copiador..., cartas dirigidas a "Pablo Miralda y Compañía", 25-IX-1820, 7-V-1821, 14-VI-1821 y 23-VII-1821. Citat per: Benaül Berenguer, José M^a, "Cambio tecnológico y estructura industrial. Los inicios del sistema de fábrica en la industria pañera catalana, 1815-1835", Departament d'Economia i d'Història econòmica. Revista de Història Econòmica, año XIII, Primavera-verano de 1999, n. 2.

6 BC, JC, Fons de la Junta de Comerç, Manuscrits, Caixa 76. 8. 1824-1830 Comissió de Foment: Torrens i Miralda, Hermanos demanen exempció de drets duaners i la privativa de 8 o 10 anys en el tall de la balena en barretes amb una màquina de la seva invenció (1825).

7 Mestre i Campi, Jesús. "Diccionari..."

8 RPB, Registro de Oriente, libro 17, fol 215, Finca N. 32. "D. Ramon Domenech y Estadella, licenciado en farmacia,...", venda de cases a Carlos Torrens y Miralda". "Casa que contiene cuatro portales señalada con el número 1, y 3 en la de los Baños Nuevos... Pertenece ...a D. Carlos Torrens y Miralda...con escritura ante D. Antonio Jaumar y Carrera, Notario,...5 de junio de 1833..."

9 AHCB, Obreria, 19 de setembre de 1833, "Carlos Torrens y Miralda, del comercio...dueño de la casa n. 4, dicha de Domenech esquina del Call y Baños...derribo y reedificar", signa Jeroni Granell.

10 AHCB, Obreria C-120, 12 de febrer de 1835, "...se concede licencia a Hnos. Torrens y Miralda, calle Tapias n. 10 (?)...la maquina de vapor que se solicitó...mediante el repuesto de carbón ó de leña para el uso de dicha maquina esté separado de todo edificio para evitar los progresos de un incendio, que la altura de la chimenea sea de 120 a 130 palmos ó aquella que se considere necesaria, y que previamente se pongan de acuerdo con el Arquitecto Mª de Obres D. José Mas y Vila..." Planta, sense signatura.

11 Aquesta hipòtesi es basa en les següents dades: Emeterio Camps y Compañía, Tapias, 8. "El Consultor", 1856, citat per Benet.

12 Les primeres referències i el segon cognom són citades per: Raveaux, Olivier, "Los fabricantes de algodón de Barcelona (1833-1844). Estrategias empresariales en la modernización de un distrito industrial", UMR Telemme, Aix-en-provence, Revista de Historia Industrial, N. 28. Año XIV. 2005.

13 Emeterio Camps, elector parroquial de 1820-21, citat per: Arnabat Mata, Ramon, "Revolució i contrarevolució a Catalunya durant el Trienni liberal (1820-1823)", Tesi doctoral, UPF Barcelona 1999. Emeterio Camps, comissari de barri el 1821, citat per: Roca i Vernet, Jordi, "Política, liberalisme i revolució, Barcelona 1820-1823", Tesi doctoral, U.A. de Barcelona, 2007.

14 AHCB Obreria C-XIV caixa 105, 16 de març de 1830, "Emeterio Camps, fabricante de tejidos...continuar obra... calle Conde del Asalto n. 22 (?)....", signa Bernardo Pou.

15 Vegeu casa fàbrica Camps, carrer Nou n. 67.

16 1838, "H. Camps, menor y Cía", Hilatura y tisaje, 20 CV, Cockerill (Seraing), carrer de les Tàpies / 1843, "H. Camps, menor y Cía", Hilatura, 30 CV, Hick (Bolton), carrer de les Tàpies / 1844, "H. Camps, menor y Cía", Hilatura, 2CV, (?), carrer de les Tàpies: "Maquinas de vapor instaladas en la industria algodonera en el Distrito de Barcelona (1833-1844)", citat per: Raveaux, Olivier, "Los fabricantes de algodón de Barcelona (1833-1844)...", Op. Cit.

17 També Garcia Balañà, "La fabricació de la fàbrica...", op. cit. Cita Emeterio Camps, entre els 10 principals contribuyentes de Barcelona, amb una aportació de 1.735 rals, "Índice general por alfabético que comprende las corporaciones...1844"

18 Hemeterio Camps, Tapias 25 (?), tienda, Hemeterio Camps, Unión, 5, 1^a, Cens electoral de 1847 (Fuster Sobrepere, Joan, "Barcelona a la Dècada Moderada (1843-1854) El projecte industrialista en la construcció de l'estat centralista" Tesi doctoral, UPF Barcelona, setembre 2004.

19 "Estadísticas", Barcelona 1850.

20 AMCB Exp. 2005 bis C (1868) Carrer Tàpies n. 8. Legalització de dues calderes de vapor a la fàbrica de filats de Rupert Santaló (També apareix com a propietari de la fàbrica Julià Ribas i Homs). Veclus SL, Francesc Caballé i Reinald González, "Cens d'edificis industrials de Ciutat Vella", inèdit, 2012.

21 Ajuntament de Barcelona, Catàleg del Patrimoni arquitectònic: Xemeneia de la fàbrica de teixits Nicolau Tous i Soler, Qualificació urbanística: 6a(p), Nivell de Protecció: C:Béns amb Elements d'Interès.

18. Casa fàbrica

CLAVELL-NOGUÉS

1833

Fàbrica de teixits i filats de llana i cotó

Carrer de Reina Amàlia n. 31

Carrer Carretes n.46

Carrer Lleialtat n. 1-9

Edifici desaparegut

Màquines:

80 telers senzills, 146 compostos (Nogués, 1850)

5 jacquards (Nogués, 1850)

1 vapor de 3 CV (Nogués, 1858)

1 vapor de 8 CV (Nogués, 1861)

1 vapor de 20 CV (Nogués, 1864)

Operaris:

459 operaris (Nogués, 1850)

Arquitectura:

Construcció de la casa fàbrica (Clavell, 1833)

Autor: Jacint Torner, mestre d'obres

Instal·lació de vapor de 3 CV (Nogués, 1858)

Instal·lació de vapor de 8 CV (Nogués, 1861)

Instal·lació de vapor de 20 CV (Nogués, 1864)

Reforma de la fàbrica (Llanas, 1867)

Autor: Pau Martorell, mestre d'obres

Jaume Clavell i Samante (s. XVIII – 1865)¹, de professió pilot d'altura,² probablement formava part d'una família de comerciants originaris de Mataró,³ amb una branca resident a Barcelona, emparentada amb els Bacardí, que actuaren en el comerç colonial entre Barcelona i l'illa de Puerto Rico. Malgrat que disposem de poques dades documentals, és probable també que estiguem parlant del mateix Jaume Clavell, quei va estar implicat en el Trienni Constitucional, com a elector parroquial per les eleccions a les Corts del 5 d'octubre de 1823.⁴

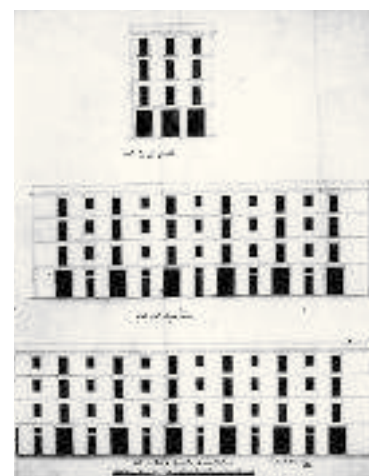
Actuant com a comerciant enriquit amb el seu ofici de pilot d'altura, Jaume Clavell acordà la compra d'uns terrenys al Raval que foren destinats a una inversió en rendes industrials amb construcció d'una casa fàbrica en un sector de la ciutat que estava en un ràpid procés de transformació en pròspers negocis industrials. Els terrenys estaven situats a les antigues Hortes superiors de Sant Pau, propietat de l'hortolà Feliu Iglesias, situats entre els carrers de Carretes, el de la Reina Amàlia i un de nova obertura o carrer Nou de les Hortes de Sant Bertran, en el futur anomenat carrer de la Lleialtat. Per portar a bon terme l'operació, primerament sol·licità una llicència d'obres, el 26 de març de 1833, per aixecar un gran edifici destinat a casa fàbrica i situat a la confluència dels carrers de Reina Amàlia, Lleialtat i Carretes,⁵ sota la direcció del mestre d'obres Jacint Torner.⁶ Segons els plànols del projecte, l'edifici havia de ser en el seu moment un dels establiments industrials més grans d'aquest sector de la ciutat. La casa fàbrica constava de quatre plantes d'alçada, tenia 77 metres de façana al carrer de Reina Amàlia, 53 metres al carrer de Lleialtat i 16 metres al carrer Carretes.

A continuació, Clavell encarregà el 24 de març una delimitació dels terrenys⁷ al reconegut arquitecte Francesc Renard i Arús.⁸ El 3 d'abril de 1833 efectuà la compra d'un hort amb sínia i safareig en règim emfitèutic a Feliu Iglesias,⁹ terrenys que abastaven els actuals nú-

meros 46 del carrer Carretes, 1-9 del carrer Lleialtat i els números 31 del carrer de la Reina Amàlia, amb una superfície total de 38.211 pams superficials. La compra s'acordà a canvi d'una entrada de 4.374 lliures catalanes, un cens anual de 300 lliures catalanes i l'obligació d'invertir un mínim de 10.000 lliures en obres o millores. El document de compra també regulava l'organització dels edificis que havien d'estar alineats amb els carrers (*afrontacions*) i amb unes alçades de 90 pams (17,46 metres) "...que són les que permet el govern..." i unes profunditats edificables màximes de 45 pams (8,73 metres) pel carrer de la Lleialtat i de 100 (19,40 metres) pams pel carrer de la Reina Amàlia.

Finalment, el 13 d'abril de 1833, Jaume Clavell contractà els serveis del mestre d'obres que havia fet el projecte de la llicència, Jacint Torner. El contracte comprenia la construcció efectiva de la casa fàbrica i la casa de Feliu Iglesias; Jacint Torner exercia de tots els oficis de mestre d'obres, fuster, vidrier, manyà i pintor, document on es defineixen els gruixos dels fonaments, de les parets de façanes i de separació. "En tota la casa del fabricant es posaran sòcals de pedra picada i a totes les referides obertures es posaran muntants, llindars, llosanes, resebens i enclavies de pedra de Montjuïc i també les cantonades de carrer Carretes i carrer Reina Amàlia es pujaran de pedra picada fins el primer pis..."¹⁰

En línies generals, les qualitats de la casa fàbrica eren les comunes de l'època. Hi havia programa d'habitacles amb cuines, un sistema de dipòsits d'aigües negres connectat a la claveguera, els vestíbuls de les escales eren amb columna de pedra, com era habitual en el

AHCB, Obreria, C-113, 26 de març de 1833, "Jayme Clavell, comerciante...edificar una casa fàbrica...en las calles Carretas, Amalia y Nueva de las Huertas de San Bertran (Lleialtat)....", signa, Jacinto Torner.

APNB. Notari Salvador Clos i Gualba. Manual 1833. 24 de març de 1833. Perímetre i límits del terreny que Feliu Iglesias estableix a Jaume Clavell. Plànol, signa Francisco Renart y Arús. Ciutat per Regueiro Antón, Elisa "Estudi Històric...". Op. Cit.

neoclassicisme auster de la dècada de 1830 i les estructures eren les tradicionals amb bigues de fusta dels Pirineus i revoltons. La casa fàbrica es construï de forma molt ràpida; pràcticament en 8 mesos l'obra estava finalitzada. El 20 de desembre de 1833, Jacint Torner i Jaume Clavell signaven la carta de pagament per un valor de: "...20.751 lliures, 2 sous i 3 diners en concepte de la construcció d'una casa i dels materials emprats en la seva construcció".¹¹

El disseny i la composició de l'edifici estava en la mateixa línia dels edificis de la època construïts per Jacint Torner, un actiu constructor de fàbriques, que utilitzava uns instruments de composició molt simples i tradicionals, i encara molt propers a la domesticitat dels habitatges; és més, fàcilment podia prestar-se a la confusió amb uns simples edificis residencials, si no fora per la designació explícita de "casa fàbrica" utilitzada en els textos de la llicència d'obreria de 1833.

La representació gràfica de la casa fàbrica Clavell als Quarterons Garriga i Roca de 1858 ens informa d'una construcció perimetral uniforme i poc profunda, d'una sola tramada de 6 metres, la longitud màxima d'una biga simple de fusta que, resseguint els límits dels terrenys, definia un gran pati de treball. Només als números 46 del carrer Carretes i al número 31 de Reina Amàlia hom pot observar la presència de 2 cossos edificats més profunds i compactes, destinats

probablement a habitatges.

Jaume Clavell, a més de la professió de pilot d'altura i dels negocis amb Puerto Rico, el 1841 actuà en negocis a Barcelona com a "...pesador del carbó de la platja".¹² Quatre anys més tard, el 1845, com a propietari, ja for-

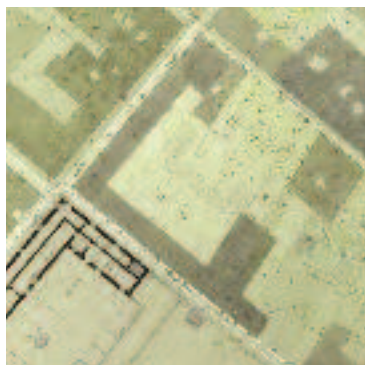
mava part de la Junta de la Casa de la Caritat, al costat dels més grans fabricants i terratinents de l'època.¹³ Jaume Clavell residia al carrer Tallers número 60 (antic), on tenia una botiga. El 1847 era un propietari afí al partit moderat, que formà part del llistat d'electors de la ciutat dels cens electoral de 1847,¹⁴ amb una contribució territorial alta. El 1850 es presentà a les eleccions municipals, i fou elegit regidor. Novament es presentà a les eleccions municipals el 1853, pel districte 5è, sense sortir elegit.¹⁵

De l'activitat industrial del comerciant Jaume Clavell no disposem de cap mena d'informació i, per tant, hem de considerar que es tractava d'un edifici destinat al lloguer de l'espai industrial, ja que Clavell no figurà mai en els padrons de fabricants de l'època. La casa fàbrica del carrer de la Reina Amàlia va ser ocupada per diverses companyies del ram tèxtil, suposadament de teixit i filatura manual o per motors de cavalleries, donat que tampoc s'han trobat indicis de vaporització de l'edifici anteriors a l'any 1858.

L'any 1839 la firma Ramon Nogués i Cia. figurava com a fàbrica de teixits i filats de cotó a la raó social del carrer de Carretes 25 (antic),¹⁶ que devia correspondre a l'oficina ja que, com veurem, tenia instal·lada la fàbrica als edificis dels Clavell, al número 46 (actual) del mateix carrer. **Ramon Nogués i Martori** (s. XVIII – s. XIX)¹⁷ era un fabricant originari de Mataró, però que, resident a Barcelona, formava part del llistat d'electors en el cens de 1847,¹⁸ amb una contribució industrial de les més elevades de la ciutat. Ocupà un pes específic important a la Junta de Fàbriques a causa del gran nombre de mà d'obra a qui donava feina.¹⁹

Ramon Nogués y Cia. era una companyia especialitzada en casimirs, uns teixits que podien ser indistintament de llana o de llana i cotó, realitzats a imitació del "caixmir". Aquesta companyia, l'any 1850, estava equipada amb 80 telers senzills, 146 compostos, 5 jacquards i donava feina a 459 operaris,²⁰ una de les poblacions obreres més grans de la ciutat. Aquesta gran ocupació de mà d'obra fa pensar en una activitat manufacturera amb un grau de mecanització encara molt primitiu, ja que, en aquestes dates no s'han localitzat expedients d'instal·lació de cap màquina de vapor, i, en conseqüència, fa pensar en una fàbrica inicialment manual o moguda per "vogis" i cavalleries.

Des del 1839 ja tenia integrada la filatura del cotó, i està documentat que entre els anys 1856 i 1869 Nogués efectuà compres importants de fil de llana al filador de Sabadell Josep Badia i Juncà.²¹ El 1857 Ramon Nogués tenia la fàbrica instal·lada al carrer Carretes número 46,²² i formava part del conjunt de la casa fàbrica Clavell, però no estava sol, car compartia l'espai industrial amb Arañó Hnos., una fàbrica de teixits de fil, llana i cotó, amb adreça social al carrer de la Lleialtat número 1.²³

Quarteró Garriga i Roca, 1858. Emplaçament de la casa fàbrica Clavell.

Marca de fàbrica de Ramon Nogués, amb botiga oberta al número 22 del carrer de Mendizábal (actual Junta de Comerç). (EC)

La vaporització de la fàbrica es va realitzar de forma tardana a partir de l'adquisició, enregistrada per Nogué el 1858, d'una màquina de vapor de 3 CV de potència a la Maquinista Terrestre i Marítima.²⁴ Ramon Nogué i Cia. va adquirir certa notorietat, en participar el 1860 en l'Exposición industrial y artística del Principado de Cataluña, amb peces anomenades "nortes de algodón",²⁵ la qual cosa devia impulsar la mecanització amb l'adquisició de dues màquines de vapor més a la Maquinista, el 1861, amb 8 CV i el 1864, amb 20 CV de potència,²⁶ instal·lacions de les quals no ha estat possible localitzar l'expedient d'obreria. La botiga estava situada al número 22 del carrer de Mendizàbal.²⁷

El 1865 va morir Jaume Clavell i Samante; mitjançant testament havia constituït hereva universal a Àngela Tururet i Robledo, la qual arrendà la propietat als germans fabricants **Albert i Gabriel Llanas** (o Llana) (s. XIX). Així ho testimonia la certificació registral del mateix any, de la propietat del carrer de la Reina Amàlia número 31, que la descriu com: "...una casa amb les seves quadres a la mateixa contigües per a fàbrica, situada en aquesta ciutat, carrer de les Carretes, formant cantonada a les del carrer Lleialtat i Reina Amàlia, senyalada amb el número 46 en la primera, 1 en la segona i 31 en la tercera..."²⁸

L'any 1867, la nova societat usuària de l'edifici, Hijos de Juan Llanas, formada pels germans Albert i Gabriel, dedicada a la fabricació de cordons i trenes, i instal·lada a la casa fàbrica Clavell, va efectuar una primera reforma de l'edifici,²⁹ sota la direcció del mestre d'obres Pau Martorell.³⁰ Finalitzada l'activitat industrial, durant els anys 40 del segle XX, les propietats que havien format part de la fàbrica Clavell passaren a ser propietat de **Francesc Salazar i Pomar** (s. XX), segons certificació registral del Registre de la Propietat.³¹

L'activitat industrial però, sembla que devia continuar sota altres denominacions, ja que aquesta finca encara estava enregistrada com a indústria en el "Plan de la Ordenación de Barcelona..." de 1953.³² L'antiga casa fàbrica va ser enderrocada pocs anys després i els seus terrenys expropiats a partir del decret del Consell de Ministres del 7 d'abril de 1960 que declarà d'urgent ocupació els béns compresos a l'illa delimitada pels carrers de la Reina Amàlia, de l'Hort de la Bomba, de Carretes i de la Lleialtat, pel qual es van expropiar totes aquestes possessions, propietat de Francesc Salazar i Pomar.³³

Finalment el 4 de juliol de 1966 es van inaugurar les instal·lacions esportives Folch i Torres, que passaren a ser gestionades de forma usufructuària pel Club Natació Montjuïc. Després de 36 anys de funcionament, el 2002, les Piscines del Club Natació van ser tancades, i l'edifici d'equipaments va ser enderrocant per substituir-lo per nous edificis d'habitatges de promoció pública i equipaments geriàtrics, finalitzats el 2010, obra dels arquitectes Eduard Bru i Neus Lacomba.

NOTES

1 Els cognoms i per a algunes dades biogràfiques: Regueiro Antón, Elisa "Estudi Històric-arquitectònic del Complex esportiu Folch i Torres", Barcelona 2003.

2 Pilot d'altura: Títol de navegació per alta mar emès per les Escoles de Nàutica de la Junta de Comerç de Barcelona des de 1769.

3 Jaume i Narcís Clavell i Isern de Mataró varen ser socis fundadors de la societat Alexander, Clavell i Cia, establerta a la ciutat de Mataró el 1855, per donar servei d'enllumenat per gas. Citat per Costa i Oller, Francesc, "Llums als carrers, del gas a l'electricitat", Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria. Mataró.

4 Roca i Vernet, Jordi, "Política, liberalisme i revolució, Barcelona 1820-1823", Tesi doctoral, U.A. de Barcelona, 2007.

5 AHCB, Obreria, C-113, 26 de març de 1833, "...Jayme Clavell, comerciant...edificar una casa fàbrica...en las calles Carretas, Amalia y Nueva de las Huertas de San Beltran (Lleialtat)...", signa Jacinto Torner.

6 Jacint Torner i Batllori (s. XIX), actuant com a mestre d'obres va construir diverses fàbriques i cases de veïns al sector comprès entre els carrers de Sant Pau i Hospital. La seva activitat com a professional apareix signant indistintament com a paleta, constructor, mestre de cases o arquitecte sense que hi hagi indicis de la seva titulació efectiva, i no és mencionat per Arranz, Muntaner ni Bassegoda. Pot deduir-se la figura d'un nou empresari del sector de la construcció, amb visió sobre les rendes industrials immobiliàries donat que disposava de dues fàbriques al carrer de la Reina Amàlia, una de filats de cotó que va fer edificar amb la intervenció de l'arquitecte acadèmic Ramon Moler el 1834 i una altra d'estampats que va ser vaporitzada el 1844, amb expedient de l'arquitecte Josep Buxareu. Les dues fàbriques corresponien a una tipologia d'unitat mínima de producció, casa fàbrica amb pati central. Va exercir de constructor d'obra pública, efectuant diversos treballs, entre els quals la construcció del nou edifici de la Casa de la Caritat, tal i com es dedueix d'unes notes del Registre de la Propietat. Jacint Torner té relacionades al Registre d'Obreria diverses construccions de cases i fàbriques a més de la seva pròpia que va ser llogada com a espai industrial. Jacint Torner devia ser paleta i constructor i va intervenir en l'edificació de les clàssiques tipologies dels anys 30. Va ser autor de dues grans operacions industrials: la casa fàbrica de Nicolau Tous del carrer de la Riereta (1833) i de la de Jaume Clavell del carrer de la Reina Amàlia (1833).

7 APNB. Notari Salvador Clos i Gualba. Manual 1833, fol. 142r.-144v. Perímetre i límits del terreny que Feliu Iglesias estableix en emfiteusis a Jaume Clavell Samante, Pilot d'Altura. Horts superiors de Sant Pau del Camp. 24 de març de 1833. signa Francesc Renart i Arús.

8 Francesc Renart i Arús (1783-1853), fill del mestre de cases Josep Renart i Closes, investit mestre de la confraria el 1803, abans de 1808 va ser autor de la fàbrica de la societat "J.B. Beretty y Compañía" situada al Prat d'en Feu (més enllà de la Bordeta) destinada a la fabricació de sal de Saturn i productes químics. Treballà com a sobrestant de les fortificacions de Tarragona (1809). El 1814 fou designat factor de l'Exèrcit de Catalunya a la ciutat de Vic i finalitzada la guerra sobrestant de les fortificacions de Barcelona fins al decenni de 1830. Segons Bassegoda a la mort del seu oncle Francesc Renart i Closes, el 1816, fou nomenat assessor tècnic del Tribunal Reial Ordinari de Barcelona. Liberal moderat, durant el trienni constitucional, síndic de l'Ajuntament de Barcelona, durant el decenni de 1820 va elaborar un programa per a l'ensenyament de l'arquitectura destinat a l'escola de la Llotja. El 1827 va ser prohom de la Confraria de Mestres de cases i molers, Títol d'arquitecte de la Real Academia de San Fernando del 22 de setembre de 1830 i professor a l'Escola de la Llotja entre 1830-1840. Treballà per al fabricant Tresserras (1826), per als comerciants Jaume Clavell (1833) i Rafael Sabadell en temes urbanístics (1835-37).

9 APNB. Notari Salvador Clos i Gualba. Manual 1833, fol. 142r.-144v. Perímetre i límits del terreny.

10 APNB. Notari Ignasi Llobet. Manual 1833. fol. 79v.-81v. 13 d'abril de 1833. Jaume Clavell i Samante, pilot d'altura i veí de Barcelona, contracta Jacint Torner, mestre de cases i també veí de Barcelona, per construir una casa fàbrica en el terreny que li ha establert Feliu Iglesias, en el termini de 7 mesos.

11 APNB. Notari Ignasi Llobet. Manual 1833. fol. 311v.-312r. 20 de desembre de 1833. Jacint Torner, mestre de cases, reconeix que Jaume Clavell li ha satisfet una quantitat de diners en concepte de la construcció d'una casa en un terreny situat als carrers de la Reina Amàlia, Carretes i Nou de les Hortes de Sant Bertran.

12 AMCB Exp. A-1890, A183 Comissió de Governació, 26/01/1841 - 28/05/1841, Permís a Jayme Clavell per ser pesador de carbó a la platja, amb la condició de ser substituït interinament per Gregorio Velveny.

13 AMCB Exp. A - 2282, A183 Comissió de Governació, 29/11/1844 -

AMCB Exp. Fo 1872-bis-c, 3 de desembre de 1867, Reforma façana, Hijos de Juan Llanas, R. Amalia 31, façana, signa Pablo Martorell.

09/01/1845, Acceptació de la Dimissió i Reemplaçament de la Junta de la Casa de Caritat. [Els Nous Membres: Erasmo de Gener i de Gori-na, Terratinent; Francisco Viñas, Comerciant; Antoni Salvadó, Propietari; Jaume Ricart, Fabricant; Jaume Clavell, Propietari; Rafael Nadal Lacaba, Metge Propietari; Ignasi Morera de San Germán, Propietari; Narcís Raul, Propietari].

14 Fuster Sobreper, Joan, "Barcelona a la Dècada Moderada (1843-1854) El projecte industrialista en la construcció de l'estat centralista" Tesi doctoral, UPF Barcelona, setembre 2004.

15 Fuster Sobreper, Joan, "Barcelona a la Dècada Moderada...", op. cit.

16 AFTN, Biblioteca, CII/9 4º, "Relación de Fabricantes de hilados, tejidos y estampados de algodón de Barcelona empadronados en últimos de 1839", 1839. Citat per Garcia Balaña, Albert, Op. Cit.

17 El segon cognom i la procedència està documentada per Galí i Izard, Roser, "Josep Badia i Junca: Un filador i vaporista de Sabadell", Revista "Arraona", núm. 25.111 Epoca. Tardor de 2001.

18 Fuster Sobreper, Joan, "Barcelona a la Dècada Moderada...", Op. Cit.

19 AFTN, Junta de Fàbriques, Llibres d'Actes, Vol. IV (1846-1848): sessió de 17-07-1848 [fols. 407-410]. Protesta de la fàbrica de Ramon Nogués i Companyia...: "que muchos fabricantes de tejidos han dado a las piezas mayor tiro del que corresponde, por cuyo motivo se verá dicha fàbrica en la precisión de despedir sus trabajadores." Citat per Roser Solà Montserrat: "L'Institut Industrial." (1997), pg. 187.

20 Graell, "Estadísticas...", 1850

21 Galí i Izard, Roser, "Josep Badia i Junca: Un filador i vaporista de Sabadell", Revista "Arraona", núm. 25.111 Epoca. Tardor de 2001.

22 Anònim, "El Consultor", Barcelona 1857.

23 Anònim, "El Consultor", Barcelona 1857.

24 Nadal, Jordi, "Las máquinas de vapor fijas de La Maquinista Terrestre y Marítima, SA" Universitat de Barcelona. Vapores "catalanes" MTM, relación nominal por sectores: 1858, Barcelona, Nogués, 3CV./1861, Barcelona, Nogués, 8 CV./1864, Barcelona, Nogués, 20 CV.

25 Anònim, "Exposición industrial y artística del Principado de Cataluña", 1860. "D. Ramón Nogués y Cía", de Barcelona, calle de Carretas, núm. 46. — Piezas de nortes de algodón.

26 Nadal, Jordi, "Las máquinas de vapor fijas...", Op. Cit.

27 Marca de fàbrica de Ramon Nogués, amb botiga oberta al número 22 del carrer de Mendizábal (actual Junta de Comerç).

28 Certificació registral de la finca, la qual es troba en l'Arxiu d'Occident del Registre de la Propietat de Barcelona núm. 3. Citat per Regueiro Antón, Elisa "Estudi Històric...". Op. Cit

29 AMCB, 1872-bisC (D-119), 3 de desembre de 1867, "Hijos de Juan Llanas, fàbrica de cordones y trencillas...abrir balcones...", carrers Carretes n. 46., Lleialtat n. 1, Reina Amàlia n. 31, 33. Reforma de façana, signa Pablo Martorell.

30 Pau Martorell i Roig (¿-1890), segons Bassegoda va ser un mestre d'obres acadèmic que va treballar moltíssim a Barcelona. Tenia el títol de mestre d'obres d'ençà de 1838. Era pare de l'arquitecte modernista Joan Martorell i Montells. Pau Martorell era un experimentat mestre d'obres en matèria d'edificis industrials. Josep M. Montaner cita la seva presència a la llista d'estudiants d'arquitectura de la Llotja, l'any 1830, actiu a Barcelona des de 1846 i a Tarragona el 1871. Va ser autor de la casa fàbrica de teixits de José Solà y Cía. del carrer de la Reina Amàlia (1840), de la reconversió en habitatges de la casa fàbrica de Bernardí Martorell (1849), de la casa Quadreny al passeig de Gràcia (1866), de la casa Sicart a la plaça de Catalunya (1867), de la reforma de fàbrica de cordons de Joan Llanas del carrer de la Lleialtat (1867), i de la casa Domènech a Pau Claris i Ausiàs March (1869). L'edifici industrial més important on va intervenir va ser Batlló i Batlló, obra dels arquitectes Pau Martorell i Rafael Guastavino aixecada entre 1867 i 1870, actualment destinada a l'Escola Industrial.

31 Certificació registral de la finca, la qual es troba a l'Arxiu d'Occident del Registre de la Propietat de Barcelona núm. 3. Citat per Regueiro Antón, Elisa; "Estudi Històric...". Op. Cit.

32 Institut de Cultura de Barcelona. AHCB. "Plan de la Ordenación de Barcelona y su área de influencia. Gráfico de utilización del suelo. 1953".

33 BOE Núm. 88 de 1960. Citat per Regueiro Antón, Elisa "Estudi Històric...". Op. Cit.

19. Casa fàbrica ARMENGOL

1833

Fàbrica de filats de cotó

Carrer de Sant Rafael n. 13

Carrer de Sadurní n. 1

Edifici desaparegut

Màquines:

1 vapor de 6 CV (conjunt, 1850)

31 màquines de preparació (conjunt, 1850)

1.920 fusos de mule-jennies (conjunt, 1850)

Operaris:

53 operaris (conjunt, 1850)

Arquitectura:

Construcció de la casa fàbrica (Armengol, 1833)

Autor: Felip Ubach, mestre d'obres

Jaume Armengol i Clapés (Sant Llorenç de Savall s. XVIII – s. XIX), comerciant i fabricant de filats de cotó, originari de Sant Llorenç de Savall, era un filador de cotó¹ que emigrà a Barcelona a principis del segle XIX. L'any 1829, a Barcelona ja era conegut per la seva fàbrica del carrer de Còdols, dotada amb 16 màquines de filar franceses (mule-jennies).² Era una de les fàbriques de fase, en aquest cas de la filatura, que es formaren a l'ombra de l'antiga fàbrica d'indianes de Joan Rull.

Jaume Armengol era també un propietari de terrenys al sector del Raval. L'any 1833 formà una empresa, la societat Jaime Armengol y Cía. amb el comerciant **Josep Antoni Miró** (s. XVIII – s. XIX)³ com a soci, per tal d'iniciar la construcció d'una nova casa fàbrica al Raval a la confluència dels carrers de Sadurní i Sant Rafael,⁴ davant mateix de la casa fàbrica Martorell.

El projecte i l'obra de construcció de la nova fàbrica van ser dirigits pel mestre d'obres acadèmic, Felip Ubach.⁵ L'edifici va ser modificat durant l'obra, incrementant l'alçada i modificant la coberta per tal de portar les aigües cap a l'interior.⁶ Estava format per una tipologia de casa fàbrica, textualment "...fàbrica y casa...", formada per un cos de casa alineat amb el carrer de Sant Rafael de 27 metres de façana i les "quadres" giraven l'angle de la cantonada, amb 20 metres de façana al carrer de Sadurní, amb 12 metres de profunditat, i l'estructura estava dividida en dues trames des de 6 metres.

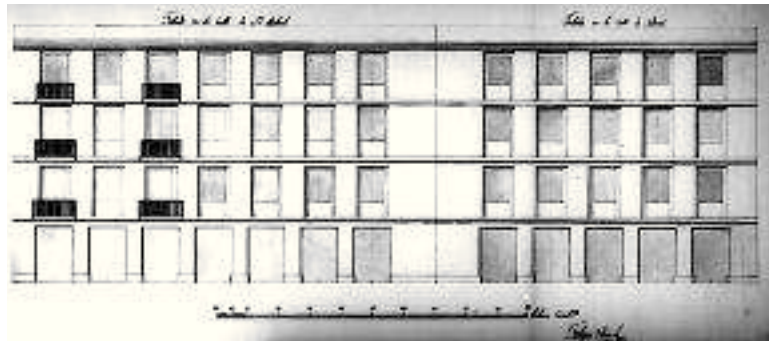
Les façanes presentaven un disseny neoclassicista auster i indiferenciat, amb una repetició seriada de balcons i semibalcons de les mateixes dimensions emmarcats per la forma rectangular de l'arc pla, molt més funcionals que els arcs rebaixats o escarsers. El cos de casa o habitatges al carrer de Sant Rafael es feia evident pel simple mecanisme de fer-hi balcons. Es tractava d'una unitat de producció mínima i es pot suposar que funcionava amb accionament manual de la filatura o bé amb un "vogi" de cavalleries, donat que, durant aquests primers anys no tenim dades de la seva vaporització.

La primitiva fàbrica es devia fer aviat petita, perquè el 1838 Jaume Armengol havia obert una nova filatura al carrer de Sant Pau número 72 (antic),⁷ segurament en un edifici ja existent amb anterioritat. L'any 1842 ja estava establert també, a poca distància, al carrer de la Riereta número 23 (antic), en una filatura accionada per una màquina de vapor de 16 CV, sota la raó social de Jaime Armengol y Cía.,⁸ instal·lació que no disposà de cap llicència d'obreria coneguda.

La tecnologia de la maquinària era anglesa i devia procedir de Hall de Dartford, ja que durant l'any 1846 va mantenir transaccions amb la companyia John Hall, Dorrell & Scott,⁹ situada precisament a Dartford, Anglaterra. La companyia Jaime Armengol y Cía. era una societat citada a la Guia General de Barcelona de 1849, especialitzada en la indústria del cotó, però encara ubicada al carrer de la Riereta número 24 (antic).¹⁰

La fàbrica Armengol, en el seu conjunt, figurava a les estadístiques de la filatura de Barcelona de 1850, amb una màquina de vapor de 6 CV de potència, que accionava 31 màquines de preparació i 1.920 fusos de *mule-jennies* i donava ocupació a 53 operaris.¹¹ No s'han localitzat dades sobre la continuïtat de la fàbrica més enllà de l'any 1850. El 1858, l'edifici de la casa fàbrica Armengol al carrer de Sant Rafael, el 1858 encara estava documentada pels Quarterons de Garriga i Roca.

En una data indeterminada, quan l'edifici del carrer Sant Rafael ja no era adequat a les seves funcions originals donat que les dimensions útils de les filatures ja eren molt superiors, va ser reutilitzat i ocupat per a habitatges, fins al seu enderrocament a la dècada dels 90 del segle XX, amb motiu de la Reforma urbanística del Raval.

NOTES

1 Jaume Armengol i Clapés / Sant Llorenç de Savall / Indústria del Algodón: "Los veinte principales empresarios algodóneros de Barcelona (1833-1844)", citat per: Raveaux, Olivier, "Los fabricantes de algodón de Barcelona (1833-1844). Estrategias empresariales en la modernización de un distrito industrial", UMR Telemme, Aix-en-provence, Revista de Historia Industrial, N. 28. Año XIV. 2005. 2.

2 Graell, "Padrón General", 1829.

3 Devenem estar parlant probablement de Josep Miró, que ocupà càrrecs de Regidor a l'Ajuntament de Barcelona durant la revolució liberal de 1835: AMCB, N. Exp.A-135, A183 Comissió de Governació, 03/08/1836 - 30/09/1836, "José Miró, Regidor de l'Ajuntament durant l'època del colera morbo, sol·licita poder utilitzar l'uniforme de Regidor".

4 AHCB, Obreria C-116, 11 de novembre de 1833, "...Jayme Armengol y José Antonio Miró del comercio... poseen un terreno en las calles de San Rafael y Sadurní... construir una fábrica y casa...", Façana, signa Felipe Ubach.

5 Probablement estem parlant de Felip Ubach i Viñeta, citat per Bassegoda. Josep M. Montaner cita també Felip Ubach com alumne de la Llotja el 1817-1819-20, amb títol de mestre d'obres acadèmic del 1830, actiu entre els anys 1821 i 1859. Autor de fàbriques per encàrrec dels fabricants Eulogi i Antoni Soler del carrer Obradors (1821) i Jaume Armengol i Josep Antoni Miró del carrer de Sant Rafael (1833) i la legalització dels vapors de la foneria de Pere Colomer del carrer de la Reina Amàlia (1854-1859).

6 AHCB Obreria C-118, 18 d'abril de 1834, "Jayme Armengol y José Antonio Miró... de elevación de 93 palmos...por razón de tener que dirigir las aguas de la cubierta hacia el interior... están fabricando en las calles de Sadurní esquina a la de Sn Rafael". Sense plànol.

7 García i Balaña, Albert, "La fabricació de la fàbrica. Treball i política a la Catalunya cotonera (1784-1874)", Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 2004. "Els fabricants de filats de cotó de Barcelona (1833-1844): Continuïtats nominals (des del 1829 i fins el 1850)..."

8 Raveaux, Olivier, "Los fabricantes de algodón de Barcelona (1833-1844)...", op. cit. "Màquines de vapor instal·lades en la indústria algodонера del Distrito de Barcelona (1833-1844)": 1842, "Jaime Armengol y Cía", Hilatura, 16 cv, calle de la Riereta.

9 APNB, Notari J.M. Planas Compte, 1846, llibre 1236/22. Pg. 88. "Armengol y Cía, Jaime", Transacció amb Joan Pere Canal, apoderat a Barcelona de "John Hall, Dorrell & Scott".

10 Saurí, Manuel, Matas, José, "Manual histórico-topográfico estadístico y administrativo ó sea Guia General de Barcelona dedicado a la Junta de Fábricas de Cataluña, recopilado por...", Barcelona 1849.

11 Graell, "Estadísticas...", 1850.

AHCB, Obreria C-116, 11 de novembre de 1833, "...Jayme Armengol y José Antonio Miró del comercio... poseen un terreno en las calles de San Rafael y Sadurní... construir una fábrica y casa...", Façana, signa Felipe Ubach.

Quarterons Garriga i Roca, 1858, Fragment del Quarteró Garriga n. 95. Posició de la fàbrica Armengol a l'angle superior esquerra.

20. Casa fàbrica TORRES

1833

Fàbrica de Productes Químics

Carrer de Reina Amàlia n. 30, 32

Edifici desaparegut

Màquines:

1 vapor (Balvey, 1846)

1 vapor de 3 CV (Valls, 1859)

1 vapor (Valls, 1869)

1 electromotor de 5,5 CV (Tella, 1898)

Operaris:

desconegut

Arquitectura:

Construcció de la casa fàbrica (1833)

Autor: Josep Pedrerol i Carbonell, mestre d'obres

Legalització del vapor (Balvey, 1846)

Autor: Narcís Nuet, mestre d'obres

Instal·lació d'un vapor de 3 CV (Valls, 1859)

Autor: desconegut

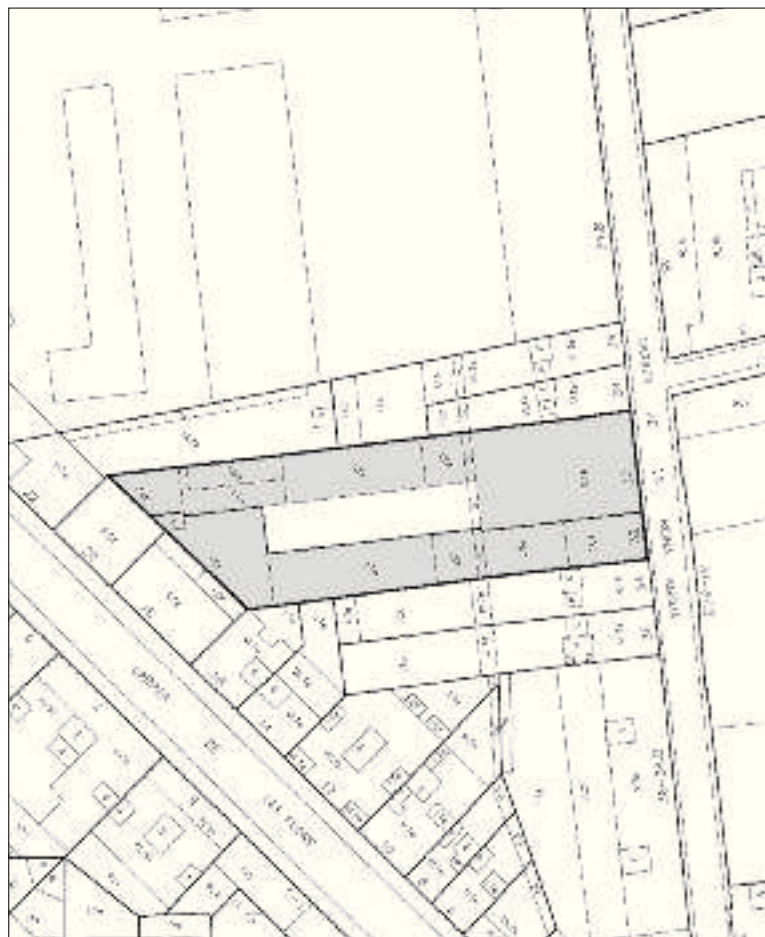
Instal·lació d'un vapor de (Valls, 1869)

Autor: desconegut

Instal·lació d'un electromotor de 5,5 CV

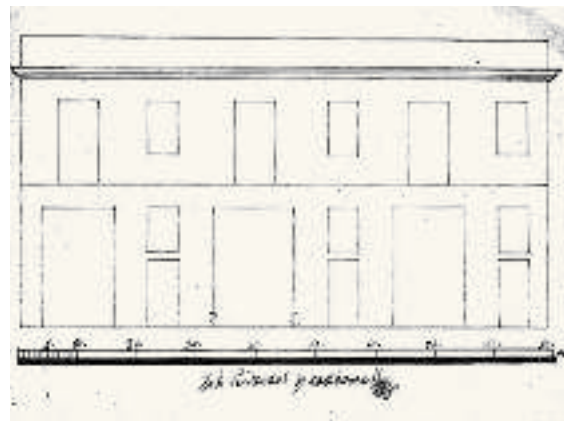
(Tella, 1898)

Autor: desconegut

Jaume Torres i Belvey (o Balvey) (s. XVIII – s. XIX) era un fabricant de productes químics descendent d'una família d'apotecaris del segle XVII de Cardedeu. Durant la dècada de 1830, un dels descendents d'aquesta família, **Tomàs Balvey i Parés** (Cardedeu 1790-Barcelona 1852) era resident a la ciutat de Barcelona el 1835, i exercia de catedràtic de Farmàcia.¹

La primera notícia documentada del fabricant de productes químics, Jaume Torres i Belvey (o Balvey), la tenim del dia 13 de novembre de 1833,² quan presentà la llicència per construir una “quadra” i reformar la casa que posseïa al carrer de la Reina Amàlia, per instal·lar-hi una de les primeres indústries químiques de la ciutat. El projecte va ser traçat pel mestre paleta Josep Pedrerol i Carbonell,³ amb una tipologia de casa fàbrica, organitzada a partir d'una simple composició de tres parts, dues ales de “quadres” i un pati de treball central. L'edifici dissenyat per Pedrerol el 1833 tenia un aspecte domèstic assimilable al programa d'habitatges i només disposava de dues plantes d'alçada, les quals tampoc arribaren a completar-se, malgrat que les ordenances permetien arribar fins els 90 pams.

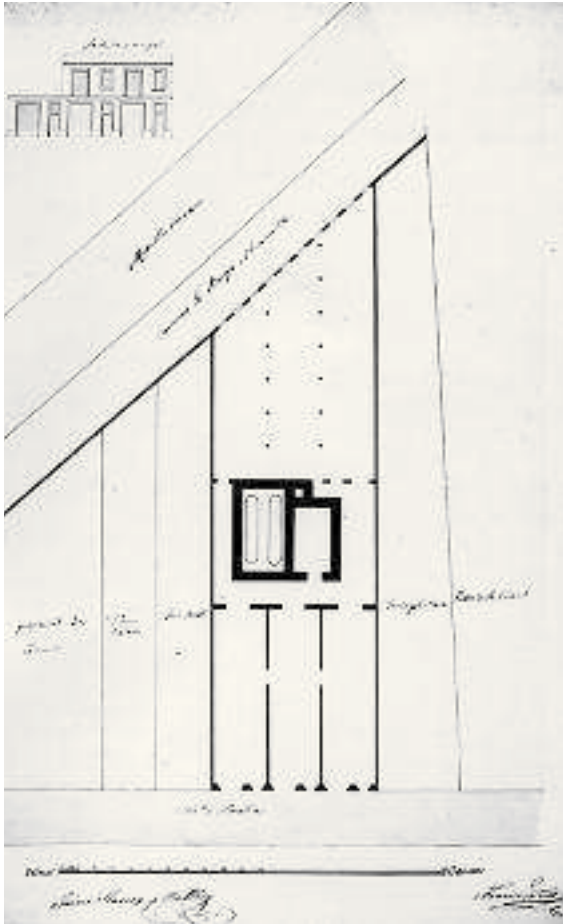
AHCB Obreria C-116, 13 de novembre de 1833, “Jaime Torras y Belbey, fabricante de géneros químicos...calle Analia...n. 23, al lado de la casa de Albert Esteva...edificar” pb+1. Façana, signa Josph Pedrerol y Carbonell.

Jaume Torres va ser l'inventor de la dissolució de la resina copal de l'Índia amb l'alcohol i altres avenços químics. La seva especialitat eren els “albayaide”, blanc de plata, “cardenillo de cromo”, sal de saturn, vernissos, etc., activitat premiada en diverses exposicions nacionals i estrangeres.⁴ Els seus productes tenien un mercat destinat bàsicament als pigments, colorants, mordents i fixadors per a tintoreria tèxtil i pintures.

L'any 1842 la fàbrica Torres de productes químics era citada també a nom de **Francesc Torres** (s. XIX), probablement germà o familiar directe de Jaume Torres, que regentava la fàbrica situada al carrer Amàlia número 5 (antic), on es fabricava “cremor-tártaro, albayaide, alumbre refinado, etc...”.⁵ El 1846, la fàbrica de Jaume Torres i Belvey figurava a la relació d'edificis que la inspecció d'Obreria de l'Ajuntament havia confeccionat, per tal d'acollir-se al decret del 10 d'abril de 1846,⁶ que reglamentava la instal·lació de màquines de vapor i alhora prohibia la instal·lació de més fàbriques de productes químics.⁷ Un resultat d'aquesta inspecció va ser la sol·licitud de legalització del vapor, presentada el mateix any, amb un document de planta, alçat i situació de la màquina,⁸ signat per Narcís Nuet, mestre d'obres per la Real Acadèmia de San Fernando.⁹

L'edifici sobre una parcel·la tipus de 18 metres d'amplada estava compost per dues parts, el cos de casa al front del carrer i les “quadres” a l'interior organitzades al voltant del pati de treball, però en aquest cas sense

AHCBC, Gràfics, IG 4037, Planta i alçat, signa Narcís Nuet. (1846?)

un desplegament en alçada. La casa que donava al carrer de la Reina Amàlia era només de planta i pis, mentre que les “quadres” que semblen descrites amb una estructura de pilars de fosa es situaven al fons de la parcel·la que donava sortida cap al carrer de Sota Muralla. La màquina de vapor estava instal·lada al pati central del conjunt i en contacte amb les quadres.

La firma Jaime Torres y Balbey va ser una indústria dedicada als productes químics que, en aplicació de l'edict del 10 d'abril de 1846, es va veure obligada a desplaçar-se fora de les muralles. No és gens estrany doncs que l'any 1856, encara que mantenia la fàbrica del carrer de Reina Amàlia, ja comptés amb fàbriques a Sarrià i Vilafraça.¹⁰ Probablement per aquesta raó l'edifici va ser compartimentat i llogat a la foneria i taller de construcció de màquines de Rafael Valls y Hnos. On van instal·lar l'any 1859 una nova màquina de vapor de 3 CV de potència.¹¹

Els Valls eren fabricants i constructors de màquines de vapor (el 1847 fabricaren una màquina de vapor per a Xocolates Juncosa) i altres tipus de maquinària i, com a tals, es presentaren a l'Exposició Industrial de 1860, on exposaren dues premses, un cilindre i un liró o gat. El 1868 sol·licitaren a l'Ajuntament permís per construir casa i taller a l'Eixample, a la cantonada del carrer de Borrell amb Campo Sagrado, a l'illa 18 S/T 19, travessada pel límit de la Tercera Zona Polèmica. L'autor del projecte fou l'arquitecte Leandre Serrallach.¹² L'any 1871 Valls Hnos. es va traslladar als nous tallers del carrer Campo Sagrado¹³ i un darrer industrial, Modesto Tella, fabricant de mantes de cotó hi va instal·lar un electromotor de 5,5 CV de potència.¹⁴ No fa gaires anys que l'edifici va ser enderrocat i substituït per noves edificacions privades destinades a habitatges.

AMCB 2.028-C (D-39), 20 de gener de 1869, planta del vapor de Rafael Valls Hnos. R. Amàlia n. 30, 32. Signatura il·legible.

NOTES

1 AHCBC Obreria C-120, 7 de gener de 1835, “Dn Tomás Balbey, catedrático de farmacia...hacer variaciones...calle de la Paja y calle Boters”. Façana, signa, Antonio Valls.

2 AHCBC, Obreria C-116, 13 de novembre de 1833, “...Jaime Torres y Belvey, fabricante de géneros químicos, en el patio de la casa de la calle Amalia al lado de la casa de Albert Esteve desea edificar una casa como el perfil que acompaña y poner guarda ruedas en la puerta principal y elevar el edificio respecto a la conducción de aguas...”, façana, signa Jpht. Pedrerol y Carbonell.

3 Arranz no dona gaires notícies de Josep Pedrerol. Era fill d'Andreu Pedrerol, paleta i va continuar l'ofici del pare. Amb les dades d'Obreria podem assegurar que es tractava de Josep Pedrerol i Carbonell, autor de diverses fàbriques del sector del Raval, la de Margarita Llanas i Francesc Llenas del carrer de Sadurní (1827-1830), la fàbrica de blanqueig de Domènec Soley del carrer de la Cera (1828), la dels fabricants de teixits Antoni Olivé del carrer Cadena (1828), Francesc Colondra del carrer de Sant Antoni (1829), la casa de Francesc d'Asís Barnadas del carrer del Tragí (1829) i la fàbrica de productes químics de Jaume Torres i Belvey del carrer de la reina Amàlia (1833).

4 “El Consultor...” 1856, citat per Benet.

5 Guia de Forasteros de Barcelona, 1842.

6 AHCBC, Obreria C-138, 1846, “Vapores de...”.

7 AHCBC, Acords, Edicte del 10 d'abril de 1846, “...Octavo: que no se permitirá establecer dentro de las murallas de la ciudad fábricas de productos químicos; Y que á las que se hallan situadas actualmente dentro de ella se le señala el plazo de un año á contar desde la fecha en que se hubiese dado conocimiento al público de esta providencia para que desocupen sus fábricas y se establezcan fuera de ella...”.

8 AHCBC, Gràfics, IG-4037, sense data, signa Narcís Nuet.

9 Josep M. Montaner cita Narcís Nuet com a mestre d'obres acadèmic amb data de titulació el 13 de desembre de 1835, alumne de l'escola d'arquitectura de la Llotja el 1826, 1827, 1828, i el 1830, actiu a Barcelona entre 1846 i 1879. Amb les dades d'Obreria sabem, però, que des de l'any 1839 ja estava actiu. Autor de fàbriques com la de Josep Batlló del carrer Riereta (1839), de Pere Estruch al carrer de la Reina Amàlia (1846), i de les instal·lacions de vapors dels fabricants Jucadella del carrer de la Riereta (1846), Pere Estruch (1846), Torres i Belvey (1846?), Magí Tarruella (1848) i de la foneria “La Paloma” (1853).

10 “El Consultor...” 1856, citat per Benet.

11 AMCB, 2368-B, 14 de desembre de 1859.

12 Tatjer Mir, Mercè, “La indústria a l'Eixample de Barcelona: el sector de Sant Antoni, 1860-1874”, Jornades d'Arqueologia Industrial de Catalunya, Lleida, 3-5 d'abril de 2003.

13 AMCB 2.028-C (D-39), 20 de gener de 1869, planta del vapor de Rafael Valls Hnos. R. Amàlia n. 30, 32. Signatura il·legible.

14 AMCB, 1013-AB, 22 de desembre de 1898. Signatura il·legible.

AMCB, Pg. 463
Exp. Obres públiques 2368 3/1, 14 de desembre de 1859, Valls Hnos construcció de maquinària, carrer Reina Amàlia n. 30, 32, instal·lació d'una màquina de vapor de 3 CV, pressió 261 lliures, cilíndrica, 4ª classe, capacitat 703 mm3. Planta, Signatura il·legible.

21. Fàbrica

DOTRES I CLAVÉ

1833

Fàbrica de Marlins de seda

Carrer de Sant Pau n. 116
Carrer de Carretes n. 68-76
Carrer de Reina Amàlia n. 39

Edifici existent parcialment

Màquines:

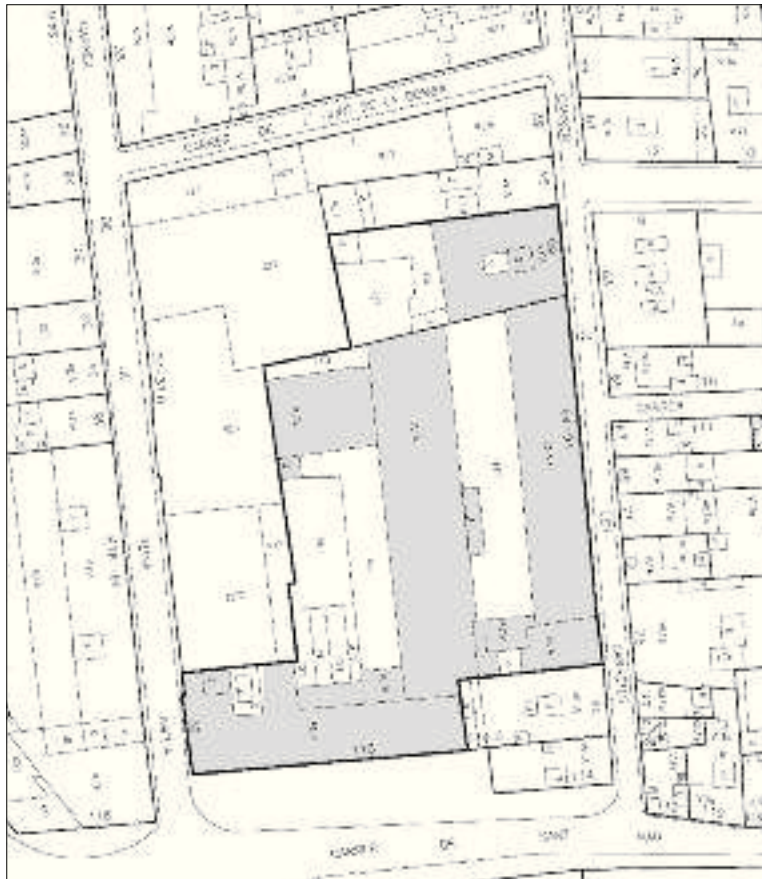
2 vapors de 20 CV i 5 atm. (1840)
1 vapor de 6 CV i 5 atm. (1840)
16 telers de marlins (1850)
34 telers de gros, tafetans i altres teles (1850)
53 telers mecànics de seda (1862)

Operaris:

13 contramestres i de 200 a 240 operaris (1860)

Arquitectura:

Construcció de la casa fàbrica (1833, St. Pau)
Autor: Josep Buixareu, arquitecte acadèmic
Construcció de la casa (1840, Carretes)
Autor: Josep Buixareu, arquitecte acadèmic
Construcció de la quadra (1840, interior)
Autor: atribuïble a Josep Buixareu, arquitecte acadèmic
Construcció de la quadra (1840, Carretes)
Autor: desconegut
Legalització dels vapors (1870)
Autor: G. Julià, eng. Industrial
Substitució de generadors (1892)
Autor: Joan Pascual director

Dotres i Clavé va ser la primera companyia sedera moderna establerta a Barcelona l'any 1833 que va introduir l'elaboració mecànica de tuls o marlins de seda i que inicià la confecció mecànica de les blondes. La fundació d'aquesta societat es va gestar a França, en els cercles clandestins dels exiliats catalans de 1830; es va establir en societat a Lió, la capital de la sederia europea, entre Gaspar Dotres de València i Miquel Clavé de Barcelona,¹ dos progressistes perseguits per l'absolutisme de Ferran VII. Amb aquest objectiu i arran dels avantatges de l'aranzel proteccionista de 1827, l'any 1832 aquests comerciants seders amb experiència lionesa importaven alguns teixidors estrangers² i, l'any següent, retornats al país acollint-se a la llei d'amnistia, establen la societat a Barcelona, on adquiriren unes hortes de grans dimensions al carrer de Sant Pau, per poder aixecar una fàbrica de nova planta.

Miquel Clavé i Espanya (Barcelona 1802-íd 1886),³ establert a Barcelona, exercia de comerciant. Després del Trienni Constitucional, va entrar en contacte amb els exiliats catalans a França, i va constituir una societat amb Gaspar Dotres, a Lió, capital de la sederia europea. Amb aquest objectiu fundà a Barcelona la companyia sedera Dotres i Clavé el 1833. Clavé era també soci de la companyia Clavé, Fabra i Cia., establerta amb el comerciant de Barcelona Gil Bonaventura Fabra i Yllas, destinada a la importació de maquinària per fabricar tuls, raó per la qual havia obtingut, el 1833, el privilegi per a la introducció per 5 anys de maquinària per a fabricar "Tul Bobin".

L'any 1847, Miquel Clavé estava censat a la "botiga" de la fàbrica del carrer Carretes número 3 (antic), i al seu domicili del primer pis del número 4 (antic) de la Palma de Sant Just.⁴ El 1850 disposava de propietats fora de les muralles, al municipi de Sarrià,⁵ i a partir de 1857 residia al carrer d'Avinyó, on s'hi va fer reedificar la casa.⁶

Membre indiscutible de l'elit barcelonina, formà part del cercle dels germans Girona, es va dedicar a comprar béns desamortitzats al monestir de Poblet⁷ i també al negoci immobiliari de l'Eixample de Barcelona. Fou soci fundador de la Societat Catalana General del Crèdit, del Crèdit Mercantil i de la Societat Catalana d'Assegurances contra incendis, vocal de la Comissió de Fàbriques i membre de l'Ateneu Barcelonès, presidint la secció de comerç i de la junta de la Caja de Ahorros y Monte de Piedad de Barcelona.

Gaspar Dotres i Gelabert (Castelló 1798 - Madrid 1872),⁸ comerciant de la ciutat de València, va estar implicat en el Trienni Constitucional i formava part del partit exaltat; fou comandant de la Milícia Nacional i alcalde de la ciutat de València el 1823. S'exilià a França amb la restauració absolutista, on va entrar en contacte amb els refugiats catalans; va establir una societat a Lió, amb el comerciant de Barcelona Miquel Clavé. Retornà a Barcelona el 1834 amb l'amnistia de Maria Cristina, on fundà la companyia sedera Dotres, Clavé i Fabra. El seu primer paper dins de la societat va ser el de viatjar a València per establir una nova filatura de seda de la companyia, ciutat que havia estat un dels antics seders de tradició medieval.

El 1840 Gaspar Dotres va adquirir la casa-palau del Baró de Santa Bàrbara a Godella (València) per 62.000 rals, per convertir-la en la seva segona residència de luxe, invertint 800.000 rals. El 1847, però, encara estava censat a Barcelona, a la botiga de la Plaça de Palau número 3 (antic).⁹ Fou elegit diputat al Congrés el 1853, pel partit demòcrata del districte electoral d'Alzira. El 1854 formà part de la Junta Revolucionària de València, on es reintegrà a la Milícia com a comandant del primer batalló i fou elegit diputat al Congrés de les Corts Constituents també pel partit demòcrata per Valèn-

Retrat de Gaspar Dotres: "Galeria de los representantes del pueblo (1854)", (BNE, Biblioteca Nacional de España).

cia.¹⁰ Regidor de l'Ajuntament de València el 1859, a finals de la dècada s'associà amb Francesc Moltó, Miquel Nolla i Lluís Sagra a la Industrial Valenciana dedicada a la fabricació de ceràmica i mosaics. Membre fundador de la Societat de Crèdit Valencià,¹¹ que contribuï a la millora del port de València, el 1859. A la dècada dels 60 ingressà a la Unió Liberal.

Dotres i Clavé

La primera societat establerta a Barcelona l'any 1833 va ser la companyia Dotres i Clavé, dirigida per Miquel Clavé, ja que Gaspar Dotres estava encara a l'exili. Aquesta societat tenia com a punt de partida l'obtenció, el mateix 1833, d'un privilegi d'introducció de la màquina per a la confecció dels "tull-bobin" o marlins de seda.¹² Aquesta màquina era una exclusiva amb privilegi per a un període de 5 anys, de la societat importadora Clavé, Fabra i Cia., formada per Miquel Clavé i el comerciant Gil Fabra, exclusivitat que es va fer manifesta en els recursos contra les companyies rivals Hipòlit Reynard i Cia. entre 1832 i 1833 i contra Reynard i Cia. el 1834.¹³

L'objectiu de Miquel Clavé era efectuar la compra i l'adquisició de terrenys per establir una fàbrica de marlins de seda de nova planta a Barcelona. L'elecció dels terrenys s'efectuà en la zona del Raval de les Hortes de Sant Pau, davant mateix de l'antic convent benedictí de Sant Pau del Camp. Miquel Clavé negocià la compra d'uns antics horts que havien estat propietat de Joan Francesc Bassora. El procés d'establiment va ser lent, i des de 1833 fins a 1861 es registraren successives compres de terrenys, agrupant sota una única propietat fins a 10 "designes" procedents d'antigues parcel·les medievals. El mes de gener de 1833 ja estava

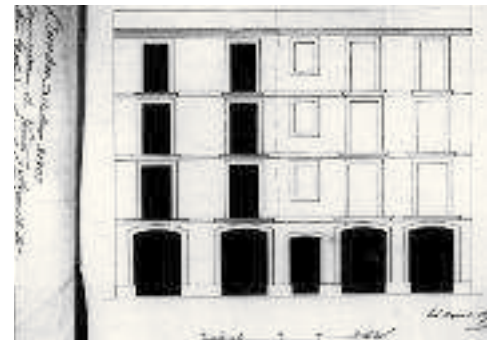
instal·lat al nou emplaçament del carrer Carretes, on sol·licitava connexió de claveguera; l'elecció de l'arquitecte va recaure en el jove acadèmic, Josep Buixareu i Gallart.¹⁴

La primera escriptura data del 28 de març de 1833, quan Francesc Bassora ven part de la seva propietat a Miquel Clavé en nom d'una primera societat anomenada Dotres i Clavé¹⁵ amb una superfície de 6.412 pams, i el 27 de març del mateix any una segona "designa" de 5.160 pams més, amb façana als carrers de Sant Pau i de Carretes. El 29 d'abril de 1833, Miguel Clavé sol·licità un primer permís per edificar al nou carrer de les Hortes de Sant Pau (potser l'últim tram del carrer de Sant Pau),¹⁶ segons un projecte del mateix Josep Buixareu. En aquell moment, Josep Buixareu i Gallart¹⁷ era un jove arquitecte amb una formació acadèmica obtinguda a l'escola de la Llotja de Barcelona i revalidada a Madrid el 1830, que va tenir el mèrit de formular per primer cop un model representatiu d'edifici industrial modern.

Josep Buixareu tenia una educació influenciada per les "Écoles Polytechniques" franceses, amb un llenguatge neoclassicista basat en la geometria pitagòrica que dissenyava els edificis dividits en tres parts, la "tríade", dos extrems en format de casa i un cos central amb la reiteració d'obertures o finestres. També, en altura, aquests edificis estaven dividits en les tres clàssiques parts, el basament, el cos i ràfec. Buixareu li conferí també a aquest primer projecte un valor de "model", que serà aplicat tant a l'edifici representatiu de la companyia Dotres i Clavé com a la fàbrica veïna de Joaquim Palau, que també projectà ell mateix.¹⁸ La casa fàbrica Dotres i Clavé, a més de l'edifici representatiu, disposava també d'un programa d'habitatge, que el 24 d'abril s'havia començat a construir i que es tornava a ampliar de nou el 12 de maig.¹⁹ Aquest programa residencial corresponia a un dels edificis d'habitatges situats al carrer de les Carretes, intervenció que es realitzà igualment sota la direcció de l'arquitecte acadèmic Josep Buixareu. Aquesta primera intervenció es veurà reeixida amb l'encàrrec de la gran fàbrica i els edificis funcionals que es construiran a l'interior de l'illa de cases entre els carrers de Sant Pau, de la Reina Amàlia i de Carretes.

El 7 de novembre de 1833, Miquel Clavé, en representació de Dotres i Clavé, sol·licità una llicència d'obres per a l'ampliació de la fàbrica amb una planta més,²⁰ edifici que en aquells moments estava en plena construcció. El 22 de novembre es concedí la nova llicència amb la presentació d'una nova façana signada també per l'acadèmic Josep Buixareu. Es tractava d'una simple ampliació del projecte del mes d'abril, amb 33 metres de façana, una composició neoclassicista i, com ja hem vist, amb una vocació de representativitat força inusual. L'edifici donava front al carrer de Sant Pau, amb les grans obertures de la botiga i de l'oficina de vendes i tancava al darrera seu les "quadres", amb un gran pati de maniobra.

AHCB Obreria C-113, 29 d'abril de 1833. "Miguel Clavé del Comercio de esta Ciudad...socio de la razón y en nombre de la razón Dotres y Clavé...edificar una casa en la calle abierta nuevamente en las huertas de San Pablo". Façana, José Buixareu arqt.

AHCB, Obreria C-117, 12 de maig de 1833, Miguel Clavé, carrer Hortes de Sant Pau. Façana, signa José Buxareu, arquitecte. Ampliació de la llicència del 24 d'abril de 1833.

AHCB Obreria C-116 22 de novembre de 1833, "Miguel Clavé del comercio... de la razón Dotres y Clavé... el 24 de abril solicitó permiso para edificar una casa en la calle... en las huertas de Sn Pablo... un piso más". Façana, signa José Buxareu.

Aquest va ser el punt d'arrencada de la fàbrica Dotres i Clavé, empresa destinada a la producció de marlins de seda. El 1834, mentre continuaven les obres de la fàbrica,²¹ retornava de l'exili Gaspar Dotres, gràcies a l'amnistia de la regent Maria Cristina. D'altra banda el primer paper de Dotres dins de la societat, només arribar de França, serà el de viatjar a València per establir una nova fàbrica de filats de seda de la companyia, que en el futur serà una de les més importants de la capital i que donarà ocupació a 150 dones i nenes.

L'any 1839, es comprà la tercera "designa" al fabricant veí Joaquim Palau i Corbera,²² establert des dels anys 20 en una parcel·la veïna del carrer de Reina Amàlia,²³ formada per 8.620 pams superficials. L'any següent, Dotres comprarà la quarta i cinquena "designa" propietat de Teresa de Cortada i Joaquim Palau²⁴ respectivament, que seran destinades, a la construcció de la "quadra", situada a la part immediatament posterior de l'edifici del carrer de Sant Pau. El 10 de febrer de 1840, Miquel Clavé, en nom de la societat Dotres i Clavé, sol·licità la llicència d'obres per aixecar un nou edifici al carrer Carretes núm. 66, també sota la direcció de l'arquitecte Josep Buxareu.²⁵

El mateix 10 de febrer 1840, i probablement a la mateixa llicència, Clavé sol·licitava la instal·lació de les

AHCB Obreria, C-133, "Miguel Clavé del comercio, socio de "Dotres y Clavé"... casa en la calle Carretas... huerto de la bomba...", 10 de febrer de 1840, façana, signa José Buxareu.

AHCB Obreria, C-133, "Miguel Clavé... del comercio... máquina de vapor... calle Reyna Amàlia". 10 de febrer de 1840, Planta, sense signatura. Descripció general dels edificis de Dotres i Clavé i de la fàbrica de Joaquim Palau: A l'esquerra, en groc, l'edifici de Dotres i Clavé de 1833 del carrer de Sant Pau, cantonada de Reina Amàlia, en el mateix angle la posició de la màquina i les calderes i una "quadra" nova projectada, a l'angle superior dret la fàbrica de Joaquim Palau i a l'angle inferior dret, l'edifici de Clavé projectat per Buxareu el mateix 1840 del carrer Carretes n. 66, encara separat de la fàbrica per edificis particulars aliats al llarg del carrer Carretes. Aquests darrers edificis, del carrer Carretes números 68-70 foren finalment adquirits per la societat per edificar una nova "quadra" a partir de 1861.

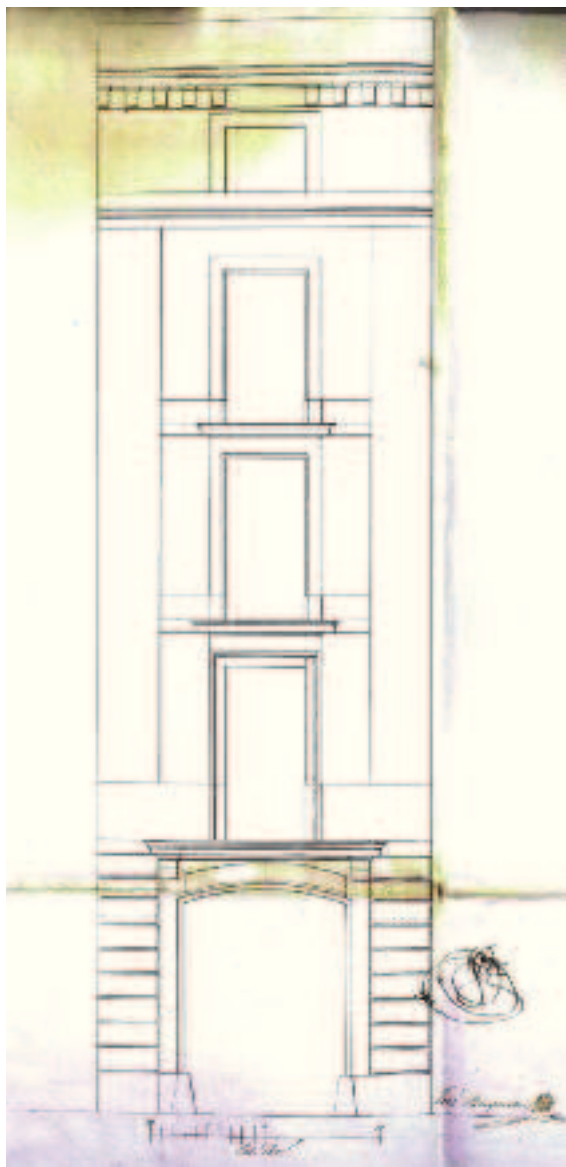
màquines de vapor i una nova "quadra", presentant a llicència un plànol de planta molt revelador, on es situa la posició de la casa al núm. 66 del carrer Carretes i la posició de la màquina i calderes de vapor entre l'edifici del carrer Sant Pau i la fàbrica de Joaquim Palau,²⁶ tangents a la "quadra" projectada. Per aquesta descripció podem concloure que la primera "quadra" interior va ser construïda a partir de 1840. Per un document de llicència posterior sabem que el mateix any 1840, ja tenien instal·lades tres màquines de vapor, dues de 20 CV de potència destinades al moviment de la fàbrica i una de 6 CV de potència destinada a escalfar l'aigua,²⁷ energia destinada a la fabricació de marlins o "tuls" de seda. Les màquines, els telers per a fer "tulls-bobin" i els operaris especialistes havien estat importats de França, ja que a Catalunya no se'n disposaven. Respecte la maquinària instal·lada per fer tuls, com hem vist Dotres i Clavé actuaren amb privilegi d'utilització des de 1833, cedit per la societat Clavé, Fabra i Cia. La filatura estava situada a València, i a la fàbrica de Barcelona principalment es tenia el fil i es teixien els marlins, però també s'hi començà a filar. L'any 1841 es faria un pas endavant en incorporar la filatura i la torsió de la seda.²⁸

El 13 d'abril de 1840, Miquel Clavé tornava a sol·licitar llicència per a la construcció d'una segona casa al carrer de Carretes, destinada probablement als contra-mestres, també segons projecte i direcció de l'arquitecte Josep Buxareu.²⁹ En aquest cas es tractava d'una parcel·la estreta, probablement corresponent al número 76 de l'esmentat carrer.

Dotres, Clavé i Fabra

Durant aquests anys d'esforç tecnològic, és quan podem situar la incorporació de Gil Fabra a la societat sedera barcelonina. **Gil Bonaventura Fabra i Yllas** (s. XIX - 1867) era membre d'una família de comerciants de

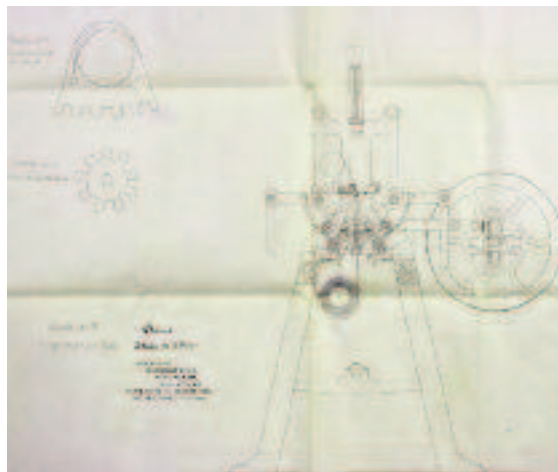

AHCB Obreria C-134, 13 d'abril de 1840, "Miguel Clavé del comercio, como socio y en nombre de la razón "Dotres y Clavé"...edificar una casa en el terreno...calle Carretas". Façana, José Buxareu.

Barcelona, que havia muntat la companyia Clavé, Fabra i Cia. dedicada a la importació de maquinària i a l'obtenció de privilegis de introducció. Fabra havia ingressat a la Societat Barcelonesa d'Amics del País, el 15 de juny de 1835.³⁰

Cap a 1841 s'integrà a la companyia de Gaspar Dotres i Miquel Clavé, que va donar lloc a la constitució de la societat mercantil i fabril barcelonina Dotres, Clavé i Fabra. Fabra participà també, el 1852, en la societat Ferrocarriles del Centro, i fou directiu de 1853 a 1858 de les línies de ferrocarril de Martorell.³¹ En el moment d'integrar-se a la companyia Dotres, Clavé i Fabra, el 20 de juliol de 1841, els fundadors disposaven de 4 accions, de la societat La Industrial Española, iniciativa de l'Instituto Industrial, el grup de fabricants catalans amb presència a Madrid,³² empresa liderada per Vilaregut, amb l'objectiu d'industrialitzar Espanya que, com és prou conegut, va resultar fallida. El 1844, Dotres, Clavé i Fabra eren també accionistes fundadors del Banc de Barcelona.³³

Les compres de terreny a la fàbrica de Sant Pau, continuaren l'any 1845 amb l'adquisició d'una sisena "designa" als germans Bonaventura i Teresa Rius³⁴ i l'any

OEPM, Archivo Histórico, Privilegio de introducción 1661, "Clavé, Fabra i Cia": "Procedimiento para aumentar en producto la fabricación del Tul liso o sencillo", per 5 anys, 11 de novembre de 1857. Expedient i descripció i plànol.

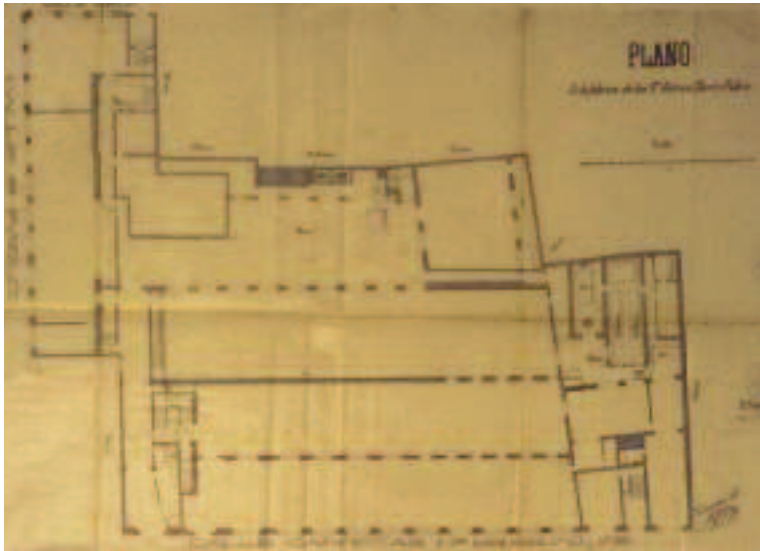
1851 les setena, vuitena i novena adquirides aquest cop a nom del soci recentment incorporat Gil Bonaventura Fabra.³⁵ L'ànima de l'empresa va ser Gaspar Dotres, que tenia la fàbrica de filar seda a València. Però la figura més reconeguda va ser la de Miquel Clavé, membre de l'elit barcelonina. La Guia General de Barcelona l'any 1849 ressenyava Miquel Clavé en el ram de la seda³⁶ i el 1850 la societat va rebre la Creu d'Isabel la Catòlica com a reconeixement als seus productes a l'Exposició Industrial de Madrid. Dotres, Clavé i Fabra i Cia., el 1853, també participen en la constitució de la societat per a la construcció del Canal d'Urgell.³⁷

Els anys 1856-1857-1858, la companyia va introduir també les màquines de fabricar blondes mecànicament,³⁸ amb la raó social a la Palma de Sant Just número 10. El 1860 Dotres, Clavé i Fabra i Cia. tenien botiga oberta al carrer Avinyó número 20, quan es presentaren a l'Exposició Industrial i Artística de Barcelona amb diverses peces de *glasé* negre, "tull bobin i de filigrana", seda "en rama" i altres diverses classes de productes com les blondes fabricades amb màquina.³⁹ Durant l'any 1861 es realitzava la darrera compra de la desena part del terreny,⁴⁰ època a partir de la qual hem de suposar que va ser edificada la segona "quadra" del carrer de Carretes. Segons Francesc Cabana en aquesta època disposaven de 16 telers destinats a la producció de marlins i 34 a la de gros, tafetans i altres teles. A la fàbrica hi treballaven 13 contramestres a les ordres dels quals hi havia entre 200 i 240 operaris.

Cap a 1862, Dotres, Clavé i Fabra ja era l'empresa més mecanitzada de la seda i concentrava 53 dels 56 telers mecànics comptats en tota la seda barcelonina,⁴¹ accionats per una nova màquina de vapor de 20 CV de potència muntada el mateix any, per La Maquinista Terrestre i Marítima.⁴²

AHCB Fragment del Quarteró Garriga número 105, Barcelona 1858: Els edificis que composaven la fàbrica havien estat construïts en un dilatat espai de temps, entre 1833 i 1861, eren construccions utilitàries que van ser realitzades amb pocs recursos. Cal destacar però un element diferencial important: La voluntat representativa de la façana principal, destinada probablement a les oficines de vendes, una clara especialització de les funcions i per tant una "ruptura" del model més tradicional de les casa fàbrica. S'inicia una nova generació d'edificis, que, en tant que contemporanis de la fàbrica Bonaplata, mereixen una consideració detinguda.

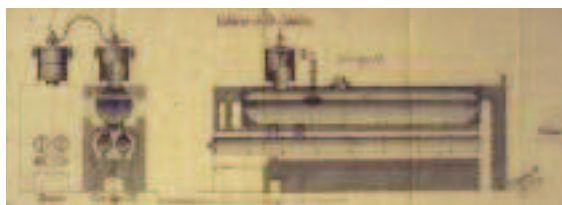
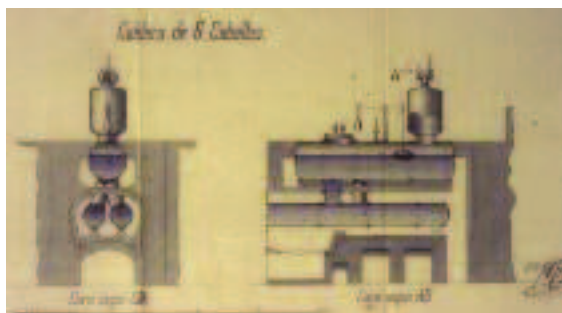
AMCB, Exp. Fo 2088-bis-c, 4 d'abril de 1870, Miguel Clavé y Cía., carrer Carretes n. 66, 68, 70, 76. Legalització de tres calderes de vapor instal·lades el 1840 pels seus antecessors Dotres, Clavé y Fabra, detall de les calderes, signa G. Julià enginyer industrial. Respecte el plànol de 1840, hi ha unes diferències fonamentals, ja s'han adquirit els edificis del carrer Carretes i s'hi ha construït la "quadra" dels n. 68-70. La posició de les màquines s'ha modificat substancialment passant a situar-se a l'angle dret (n. 66) per alimentar simultàniament les dues "quadres" de 1840 i 186

Miguel Clavé i Cia.

L'any 1865, Gaspar Dotres es retira del negoci i liquida la seva participació a la companyia, moment quan es produeix la venda de la tercera part de la fàbrica, el 1866 a Miguel Clavé i Bonaventura Fabra i la companyia abans citada, Clavé i Fabra i Cia. i com ja hem vist dedicada a la importació de maquinària. Fabra morirà el 1867 i l'empresa continuarà amb el negoci sota el nom de Miguel Clavé y Cía. El 1870 sota aquesta raó social, la companyia va promoure la legalització dels vapors instal·lats des de 1840⁴³ sota la direcció de l'enginyer industrial G. Julià.

Per aquesta llicència, podem saber que les tres màquines de vapor, dues de 20 CV de potència destinades al moviment de la fàbrica i una de 6 CV, destinada a l'escalfament de l'aigua, havien estat instal·lades el 1840. Sembla que l'activitat es va anar reduint progressivament, ja que hem pogut detectar a partir d'aquests anys, el lloguer de les seves instal·lacions a altres indus-

AMCB, Exp. Fo 2088-bis-c, 4 d'abril de 1870, Miguel Clavé y Cía., carrer Carretes n. 66, 68, 70, 76. Legalització de tres calderes de vapor instal·lades en 1840 pels seus antecessors "Dotres, Clavé y Fabra" "...para el uso particular de varias industrias que enonces funcionaban 2 generadores de 20 CV cada uno, 5 atmósferas y otra para calentar agua para tules de 6 CV, 5 atmósferas...", Detall de les calderes, signa G. Julià enginyer industrial.

trials tèxtils. El 1872 figuraven a la mateixa raó social diferents fabricants de teixits i filats: Ignasi Casanovas, Josep Rodríguez, E. Farriols i fills, Lluís S. Codina i Josep Llimona i Cia.⁴⁴ L'empresa Miguel Clavé i Cia. va ser liquidada l'any 1876. Segons Àngels Solà, la societat havia estat sòcia fundadora de del Banc de Barcelona, del Canal d'Urgell, de Caminos de Hierro del Norte, de la línia ferroviària Barcelona-Martorell i de la casa de banca madrilenya Fabra, Ponte y Cía.

Herederos de Clavé i Fabra

L'any 1883, a conseqüència d'una alarma, es realitzà una inspecció de les calderes de la fàbrica, i es van observar diverses deficiències.⁴⁵ El 31 de desembre de 1892, la firma Herederos de Clavé y Fabra sol·licitava la substitució dels generadors.⁴⁶ I ja a finals del segle, sembla que es va donar el cas, mantenint l'activitat sedera, del lloguer de la força de vapor a altres indústries. Ben entrat el segle xx els edificis van ser ocupats progressivament per botigues, habitatges i petits tallers, entre els quals hi va ser el taller dels germans Joan i Josep Salvador dedicat a muntatges escenogràfics vinculats als teatres i cines del Paral·lel.⁴⁷

AMCB. Exp. Fo 2088-bis-c, 13 de desembre de 1892, Herederos de Clavé y Fabra, substitució dels generadors per un altre de major potència. Planta de localització, pot apreciar-se l'emplaçament i extensió total dels terrenys, ocupats per la fàbrica.

AMCB. Exp. Fo 2088-bis-c, 13 de desembre de 1892, Herederos de Clavé y Fabra substitució dels generadors per un altre de major potència. Detall de les calderes.

A la fàbrica, el primer edifici que es va construir havia estat el cos principal, del carrer de Sant Pau, que va ser aixecat a partir de 1833 segons el projecte de l'arquitecte Josep Buixareu, i ampliat en altura abans de finalitzar la seva construcció. Paral·lelament es construï també l'edifici del número 66 del carrer de les Carretes, bastit a partir de 1833, amb aspecte de ser destinat a residència, però que serà on s'hi instal·laran posteriorment, el 1840, les màquines de vapor. Tots els edificis van ser aixecats amb estructura tradicional de murs i bigues de fusta i les quadres amb línies de pilars de fosa. El disseny de la façana neoclassicista té una voluntat representativa expressada per la seva composició simètrica i indiferenciada d'11 línies de finestres i balcons emmarcats i rematats per arquitrus i ràfecs; una descomposició en tres parts, de les quals la central es veu remarcada per una balconada continua en el pis principal i una marquesina de ferro forjat i vidre a la planta baixa probablement de la època dels anys 1840.

Aquesta construcció anava destinada a les oficines o àrea representativa de la fàbrica, donat que no tenia una disposició típica d'una "quadra" amb doble il·luminació. La primera "quadra", o taller destinat al treball, estava situada a la part posterior de l'edifici principal, devia ser construïda molt probablement el 1840, en qualsevol cas prèviament a la instal·lació de les màquines de vapor de 1840. Disposava d'unes dimensions de 10 metres d'amplada i 43 de llargària, la clàssica proporció de Francesc Arau, sostinguda per una línia central de pilars i dues tramades de bigues de fusta, gaudia a més de doble il·luminació. La segona "quadra", amb façana al carrer de Carretes, devia haver estat construïda (previ l'enderroc de les cases del carrer) a partir de 1861 i tenia una amplada de 8 metres i una llargada de 39 metres. L'estructura de l'edifici constava de murs de càrrega amb finestres amb arc rebaixat, jàsseres de fusta armades amb tirants de ferro i voltes a la catalana.

Destí final

A finals del segle, es va mantenir l'activitat del lloguer de la força de vapor per a diferents indústries, i ben entrat el segle xx els edificis van ser ocupats progressivament per botigues, habitatges i petits tallers. Entre aquests diversos tallers un d'ells va ser l'empresa dels germans Joan i Josep Salvador dedicada a muntatges escenogràfics vinculats als teatres i cines del Paral·lel.⁴⁸ L'any 1988, amb motiu de l'inici de la Reforma de Ciutat Vella, l'empresa pública REGESA comprà les diverses finques que composaven l'illa dels carrers de Sant Pau, Carretes, Reina Amàlia i Hort de la Bomba, per iniciar un procés de buidatge de llogaters i activitats. Un cop realitzada l'operació, les finques van ser venudes de nou, lliures de llogaters a la immobiliària INPAUSA, societat que es va dissoldre el 1994, passant la propietat a la Caixa de Catalunya.⁴⁹

El mateix any 1994, la Comissió Territorial de Barcelona del Patrimoni Cultural, va protegir les parts més destacables de l'antiga fàbrica Dotres, Clavé i Fabra i el 1996 s'aprovà l'Estudi de Detall.⁵⁰ L'any 1998, el grup PREYCO 44 SA va promocionar la construcció de 96 habitatges,⁵¹ segons un projecte de l'arquitecte Oscar Tusquets,⁵² que només va mantenir la façana de l'edifici del carrer Sant Pau projectat el 1833 per Josep Buixareu. El mateix any 1998 van ser enderrocades les quadres i les cases del carrer Carretes, cosa que va afectar el conjunt de l'illa de cases. Aquesta operació va respectar només la façana principal de Buixareu del carrer Sant Pau, amb un intent d'integració amb els nous edificis d'habitatges.⁵³

Actualment l'edifici del número 116 del carrer de Sant Pau està inclòs en el Catàleg del Patrimoni amb un Nivell de protecció C, Bé amb elements d'interès, i amb

la següent descripció: "El conjunt de casa fàbrica anomenada Dotres i Clavé presentava frontis en tres carrers (Reina Amàlia, Carretes i Sant Pau). Tanmateix, i com a resultat d'una intervenció realitzada a finals del segle xx, el que havien estat les quadres es van enderrocar completament, només mantenint la façana principal, des de la cantonada amb Reina Amàlia fins a Sant Pau. Aquesta es va intentar integrar amb la nova edificació, de forma dissemblant; en la cantonada amb Reina Amàlia, com també en la zona del passatge central, aquesta seria una falsa façana, ja que no conté edificació darrere. En la resta s'ha emprat aquest mur en planta baixa i els dos primers nivells per situar-hi la nova promoció d'habitatges. Cal tenir en compte però que la volumetria original de l'edificació no s'ha respectat, ja que actualment presenta dos nivells més en alçat. Així doncs, actualment es conserva tan sols el que hauria estat la façana principal del conjunt, sense que s'hi conservi cap altre testimoni en alçat".⁵⁴

Exercici d'integració de les restes de la casa fàbrica Dotres i Clavé en una promoció d'habitatges, projecte de l'arquitecte Òscar Tusquets. (Foto JAV 2013)

NOTES

1 Pérez Ledesma, Manuel i Brudiel, Isabel, "Progresistas, demócratas y republicanos. Biografías heterodoxas del siglo XIX español", Seminario de la UIMP de València. 2004. També: Solà, A. "La industria sedera a Barcelona al segle XIX" dins de "El món de la seda i Catalunya", Terrassa, 1991.

2 Sobre Dotres, Clavé i Fabra: AFTN. Comissió de Fàbriques. Copiadore de correspondència enviada (1839-1844): carta a l'intendent de la província de Barcelona (12-03-1842) [fols. 289-292], en què s'atribueix –amb una finalitat òbvia– l'arrencada de la fabricació de tul de seda l'any 1832 a les bondats proteccionistes de l'arancel sectorial del 1827; citat per: García i Balaña, Albert, "La fabricació de la fàbrica. Treball i política a la Catalunya cotonera (1784-1874)", Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 2004.

3 Mestre i Campi, J. "Diccionari d'Història de Catalunya", Barcelona 1992.

4 Fuster Sobrepere, Joan, "Barcelona a la Dècada Moderada (1843-1854). El projecte industrialista en la construcció de l'estat centralista" Tesi doctoral, UPF Barcelona, setembre 2004.

5 AMDSSG, N. Exp. 1850, Lligall 216, 154, 01/01/1850 - 31/12/1850, Camí de Barcelona Nom Antic Sant Joan Bosco O Bonaplata Nom Actual. Permis a Miquel Clavé per edificar.

6 AHCB Obreria C-140, 28 de gener de 1857, "Miguel Clavé, de este comercio...que está construyendo una casa en la calle de Aviñó...que se sirva permitir que ...las obras de construcción de la casa del Esponente, se permita la entrada a la calle Aviñó, por la de Fernando 7º". Sense plànol.

7 Rovira i Gómez, Salvador-J., "Els béns agraris de l'Església a la Con-

ca de Barberà i la seva desamortització (1835-1845)". Aplecs de Treballs n. 1, 1978.

8 Per a una extensa biografia de Gaspar Dotres: Pons, Anacleto, i Serna, Justo; "Gaspar Dotres, negociante y demócrata", dins de "Liberales eminentes", Pérez Ledesma, Manuel e Isabel Burdiel (eds.), Madrid, 2008.

9 "Cens electoral de Barcelona de les eleccions de 1847", Fuster Sobrepere, Joan, "Barcelona a la Dècada Moderada (1843-1854) El projecte industrialista en la construcció de l'estat centralista" Tesi doctoral, UPF Barcelona, setembre 2004.

10 Archivo Histórico del Congreso de los Diputados: "Dotres, Gaspar, Relación de elecciones en las que fue diputado: 19. Elecciones 4.2.1853 (Valencia), 20. Elecciones 4.10.1854 (Valencia)".

11 Burdiel, Isabel, "Análisis prosopográfico y Revolución Liberal. Los parlamentarios valencianos (1834-1854)". Revista de Estudios Políticos (Nueva Época) Núm. 93. juliol-setembre 1996.

12 OEPM, Archivo Histórico, Privilegio de introducción 103, "Clavé, Fabra i Cia": "Máquinas para fabricar Tull Bobin", per 5 anys, 29 de juliol de 1833.

13 BC, Junta de Comerç, Lligall LVII, Caixa 80: 28. 1832-1833 Comissió de Foment: "Hipòlit Raynard i Cia." demanen que Clavé, Fabra i Cia. no el destorbin en la utilització d'una màquina de la seva fàbrica de tuls. Lligall LVIII, Caixa 82: 29. 1819-1835. Recurs de "Clavé, Fabra i Cia." contra la utilització per part de "Reynard i Cia." de la màquina "tull-bobin" de la qual ells tenen l'exclusiva (1834).

14 AHCB, Obreria, C-117, 29 de gener de 1833, llicència presentada per Miquel Clavé del comerç, per la societat "Dotras i Clavé", per claveguera de la seva fàbrica i casa. Sense plànol signa Buixareu arquitecte.

15 RPB, Registre de la Propietat, fol. 25 i 29 del llibre de l'any 1833, Occidente.

16 AHCB Obreria C-113, 29 d'abril de 1833. "Miguel Clavé del Comercio de esta ciudad...socio de la razón y en nombre de la razón Dotres y Clavé...edificar una casa en la calle abierta nuevamente en las huertas de San Pablo". Façana, José Buixareu arqt.

17 Josep Buixareu Gallart alumne de l'escola d'arquitectura de la Llotja els anys 1821-23 i 1826, amb títol d'arquitecte acadèmic del 14 de març de 1830, actiu fins a 1870. Va ser autor del primer model de fàbrica moderna aplicat de les fàbriques de Dotres, Clavé i Fabra (1833) i de Joaquim Palau (1836) que posteriorment es generalitzaria; autor també de la Casa Xifre (1835-39), del Teatre Principal de Vilanova i la Geltrú (1835-1837) i Bassegoda li atribueix l'autoria del Mercat de Santa Caterina (1840). Va ocupar el càrrec d'arquitecte municipal de la ciutat de Sabadell, mantenint la seva activitat a Barcelona, on hi adquirí un extens currículum professional.

18 Vegeu la casa fàbrica Palau.

19 AHCB, Obreria C-117, 12 de maig de 1833, Miguel Clavé, carrer de les Hortes de Sant Pau. Façana, signa José Buixareu, arquitecte. Ampliació de la llicència del 24 d'abril de 1833.

20 AHCB, Obreria C-116, 7 de novembre de 1833, Miguel Clavé, "Dotres, Clavé..." carrer Sant Pau (dreta) i Reina Amàlia (esquerra), Façana, signa José Buixareu, arquitecte.

21 AHCB, Obreria C-117, 24 de gener de 1834, "Miguel Clavé, comerciante... calle Huertas de San Pablo... continuar cloaca...", signa José Buixareu, arquitecte.

22 Vegeu casa fàbrica Palau.

23 RPB, Registre de la Propietat, fol. 66, de l'any 1839, Occidente.

24 RPB, Registre de la Propietat, fol. 4 i 70 de l'any 1840, Occidente.

25 AHCB Obreria, C-133, "Miguel Clavé del comercio, socio de "Dotres y Clavé"...casa en la calle Carretas...huerto de la bomba...", 10 de febrer de 1840, Façana, signa José Buixareu.

26 AHCB Obreria, C-133, "Miguel Clavé del comercio, socio de "Dotres y Clavé"...màquina de vapor y quadra...calle Reina Amalia", 12 de febrer de 1840, Façana, signa José Buixareu. Planta, sense signatura.

27 AMCB, 2088 Cbis (D-125), 4 d'abril de 1870, Miguel Clavé y Cía., carrer Carretes n. 66, 68, 70, 76. Legalització de tres calderes de vapor instal·lades el 1840 pels seus antecessors "Dotres, Clavé y Fabra" "...para el uso particular de varias industrias que enonces funcionaban 2 generadores de 20 CV cada uno, 5 atmósferas y otra para calentar agua para tules de 6 CV, 5 atmósferas...", Detall de les calderes, signa G. Julià enginyer industrial.

28 Cabana i Vancells, Francesc: "Fàbriques i Empresaris, els protagonistes de la revolució industrial a Catalunya", Barcelona 1993.

29 AHCB Obreria C-134, 13 d'abril de 1840, "Miguel Clavé del comercio, como socio y en nombre de la razón "Dotres y Clavé"...edificar una casa en el terreno...calle Carretas". Façana, José Buxareu.

30 SEBAP, "Societat Barcelonesa d'Amics del País", socios: Gil Fabra, 15/06/1835.

31 Galf, Roser, "L'estructura de capital de les companyies de ferrocarril catalanes 1844-1875", Recerques 42 (2001) 89-124.

32 Gutiérrez Medina, M. Lluïsa, "La España Industrial 1847-1853. Un modelo de innovación tecnológica", Barcelona, Tesi doctoral, U.B., 1993.

33 Blasco, Yolanda i Sudrià, Carles, "El Banc de Barcelona, 1844-1874, Història d'un banc d'emissió", Generalitat de Catalunya, 2009.

34 RPB, Registre de la Propietat, fol. 204 de l'any 1845, Occidente.

35 RPB, Registre de la Propietat, fol. 55 i 116 del llibre 29, fol. 281 del llibre 30, 1851.

36 Saurí, M "Guia General de Barcelona", 1849.

37 Pascual i Domènech, Pere, "Ferrocarrils i industrialització a Catalunya", Recerques, n. 17, 1985, pags. 43-72.

38 OEPM, Archivo Histórico, Privilegio de introducción 1395, "Clavé, Fabra i Cia": "Proceder para perfeccionar la fabricación de tules bordados imitación de blondas y encajes", per 5 anys, 29 de febrer de 1856. Expedient i descripció i plànol. Privilegio de introducción 1661, "Clavé, Fabra i Cia": "Procedimiento para aumentar en producto la fabricación del Tul liso o sencillo", per 5 anys, 11 de novembre de 1857. Expedient i descripció i plànol. OEPM, Archivo Histórico Privilegio de invención 1738, "Clavé, Fabra i Cia": "Procedimiento que perfecciona la blonda hecha al telar", per 5 anys, 15 de juny de 1858. Expedient sense memòria descriptiva.

39 Anònim, "Catálogo de la Exposición industrial y artística", Barcelona 1860.

40 Registre de la Propietat, fol. 238 del llibre 64, 1861.

41 Garcia i Balañà, Albert, "La fabricació de la fàbrica. Treball i política a la Catalunya cotonera (1784-1874)", Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 2004.

42 Nadal, Jordi, "Las máquinas fijas de la Maquinista Terrestre y Marítima SA", Revista de Historia Industrial, Any: 1999 Núm.: 16

43 AMCB, 2088 Cbis (D-125), 4 d'abril de 1870, Miguel Clavé y Cía., carrer Carretes n. 66, 68, 70, 76. Legalització de tres calderes de vapor instal·lades en 1840 pels seus antecessors "Dotres, Clavé y Fabra" "...para el uso particular de varias industrias que enonces funcionaban 2 generadores de 20 CV cada uno, 5 atmósferas y otra para calentar agua para tules de 6 CV, 5 atmósferas...", Detall de les calderes, signa G. Julià enginyer industrial.

44 León, D.L.R., "El indicador general", 1872.

45 AMCB, 2088 Cbis, 18 d'octubre de 1883, "...a consecuencia de una alarma se gira una inspección encontrándose a faltar indicadores de nivel y platina para comprobar la presión...".

46 AMCB. 2088 Cbis 13 de desembre de 1892, Herederos de "Clavé y Fabra" substitució dels generadors per un altre de major potència.

AMCB 1.376-I, 1879, Antonio Vives y Ayné, carrer Carretes n. 76, llicència d'obres interiors.

AMCB 722-E, 28 de març de 1876, Federico Soler y Cía, carrer Carretes n. 60, trasllat de màquina de vapor des del carrer del Marqués de Barberà. Plànol de la planta amb la localització de la màquina, signa Juan Pascual, director.

47 Carrascal, Anna, "Els germans Salvador...", L'Avenç n.34, 1981.

48 Carrascal, Anna, "Els germans Salvador...", L'Avenç n.34, 1981.

49 Ricart, Marta; "Caixa Catalunya proyecta edificar 100 viviendas en el Raval", La Vanguardia, Barcelona, 11 d'abril de 1998.

50 Ajuntament de Barcelona, Catàleg del Patrimoni arquitectònic: Antiga Fàbrica "Clavé i Fabra", carrer Carretes, 68 – 76, carrer Reina Amàlia, 39, carrer Sant Pau, 116, Inici segle XIX (anterior al 1840), Qualificació urbanística: 12b (5), Nivell de Protecció: C: Béns amb Elements d'Interès.

51 Martínez i Rigol, Sergi; "El retorn al centre de la ciutat. La reestructuració del Raval entre la renovació i la gentrificació", Tesi doctoral, Universitat de Barcelona, 2000.

52 Ricart, Marta; "Caixa Catalunya proyecta edificar 100 viviendas en el Raval", La Vanguardia, Barcelona, 11 d'abril de 1998.

53 Estudi de Detall aprovat el 15 de març de 1996 que recull les indicacions contingudes en l'acta de la reunió de 7 de novembre de 1994 de la Comissió Territorial de Barcelona del Patrimoni Cultural, quant a les parts més destacables de l'antiga fàbrica Clavé i Fabra. L'operació d'habitatges va comportar l'encàrrec pel Museu de la Ciutat de l'"Estudi històric documental de l'edifici de... Carretes 76-78, Sant Pau 116 i de la Reina Amàlia 39", on poden consultar-se amb més detall les dades dels edificis.

54 Ajuntament de Barcelona, "Catàleg del Patrimoni arquitectònic de Barcelona", Antiga Fàbrica Clavé i Fabra, Nivell de Protecció C: Bé d'interès urbanístic. Qualificació urbanística 12b.

22. Casa fàbrica

TOUS

1833

Filats de cotó

Carrer de la Riereta n. 33 i 35

Rambla del Raval (abans S. Jeroni) n. 22, 24, 26

Edifici existent.

Màquines:

1 màquina de vapor (Tous, 1842)

2 màquines de vapor de 20 CV (Conjunt Tous, 1850)

5.200 fusos de mule-jenny (Conjunt Tous, 1850)

800 fusos de selfactines (Conjunt Tous, 1850)

2 generadors de vapor (Rotxoxo, 1868)

2 màquines de vapor 12 i 15 CV (Saladrigas, 1869)

Operaris:

160 operaris (Conjunt Tous, 1850)

Arquitectura:

Construcció d'habitatges (Tous, 1832, Sant Jeroni)

Autor: Jaume Millàs, mestre d'obres

Construcció de casa fàbrica (Tous, 1833, Riereta)

Autor: Jacint Torner, mestre d'obres

Construcció d'habitatges (Tous, 1833, Sant Jeroni)

Autor: Jaume Millàs, mestre d'obres

Legalització de vapor (Tous, 1842)

Autor: Josep Fontserè, arquitecte acadèmic

Legalització de vapor (Saladrigas, 1869)

Autor: Baldomero Santigas, eng. Industrial

Nicolau Tous i Soler (Igualada 1796-Barcelona 1870),¹ fabricant de filats i teixits de cotó, com a jove progressista, es va implicar en el Trienni Constitucional. Va muntar fàbriques de filats de cotó sobre antigues fàbriques d'indianes, fins que el 1832 va instal·lar a la casa fàbrica Torruella del carrer de les Tàpies la segona màquina de vapor de la ciutat. Finalment invertí en el sector metal·lúrgic, i es va integrar com a soci fundador el 1840, de La Barcelonesa de fundició i construcció de màquines.

Nicolau Tous i Soler l'any 1819 ja exercia de fabricant a la ciutat comtal.² Va ingressar com a membre de la Comissió de Fàbriques l'any 1829, amb un paper destacat encapçalant els representants de la filatura.³ Nicolau Tous, a més de la casa fàbrica Torruella del carrer de les Tàpies, va establir una altra fàbrica al carrer de la Riereta, en uns casals que havien format part de la casa fàbrica propietat del comerciant Bonaventura Gassó, edificis que havien estat construïts 30 anys abans, el 1802.⁴ La primera data de l'establiment de Nicolau Tous i Soler correspon a la compra, el 1829, d'uns terrenys que havien format part d'una horta propietat de la família Martí. Josep Anton Martí i Cortés i altres propietaris havien promogut sobre les antigues hortes superiors de Sant Pau, l'obertura de nous carrers, com els de Sant Jeroni, Sant Martí, Sant Bartomeu i Sant Antoni de Pàdua, projecte de traçat que fou presentat a l'aprovació municipal l'any 1807.⁵ L'objectiu era clar: es tractava de donar accés a una divisió parcel·l·lària agrícola destinada a ser convertida en propietat urbana. Els esdeveniments posteriors de la Guerra del Francès impossibilitaren la continuïtat de la transformació que es veié ajornada fins la dècada de 1820.

El 20 de juliol de 1829, Josep Maria de Martí i de la Penya, fill de Josep Anton Martí, va establir i concedí

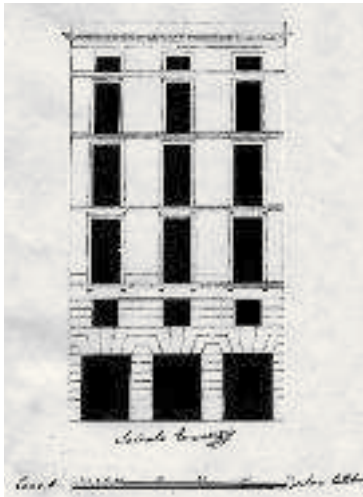
un contracte d'emfiteusi a Nicolau Tous i Soler,⁶ fabricant de filats de cotó, amb una superfície d'11.038 pams superficials, dels terrenys corresponents als actuals números 22, 24 i 26 del carrer de Sant Jeroni. Aquests terrenys donaven front al nou carrer i per la part de ponent donaven a la casa fàbrica del carrer de la Riereta, propietat dels hereus d'Anton Bonaventura Gassó i en part amb els successors de N. Canals. En aquests mateixos terrenys, Nicolau Tous, el 1832 ja havia començat a construir unes cases,⁷ sota la direcció del mestre d'obres Jaume Millàs.⁸

La construcció dels habitatges projectats pel mestre d'obres Jaume Millàs va finalitzar el 1833, dirigida pel paleta Pau Sans, el qual exercí de constructor del conjunt per un cost de 18.000 lliures catalanes, en concepte dels treballs dels oficis de paleta, fuster i manyà.⁹ Els habitatges havien de ser destinats, amb molta probabilitat, als operaris que havien de fer funcionar la fàbrica situada al carrer de la Riereta.

L'any 1833 és la primera data documentada de la implantació industrial dels Tous al carrer Riereta¹⁰ amb la construcció d'una casa fàbrica, obra del mestre constructor Jacint Torner,¹¹ situada darrera dels habitatges esmentats i al costat de l'antiga casa fàbrica Gassó. Aquest primer edifici anomenat "casa fàbrica" en els documents de la llicència, va ser construït sobre els terrenys dels successors de N. Canals, si considerem les referències notariales anteriors.

AHCB Obreria C-111, 9 de gener de 1832, "Perfil del frente principal del edificio que Nicolas Tous se propone construir en la calle de Sn Gerónimo de la presente ciudad", Façana, signa Jaume Millàs.

AHCB. Obreria C-113, 19 de gener de 1833, Nicolau Tous i Soler, "...edificar una casa fàbrica en el terreno que posee en la calle de la Riereta n. 5 (?)...", Façana. Signa Jacinto Torner.

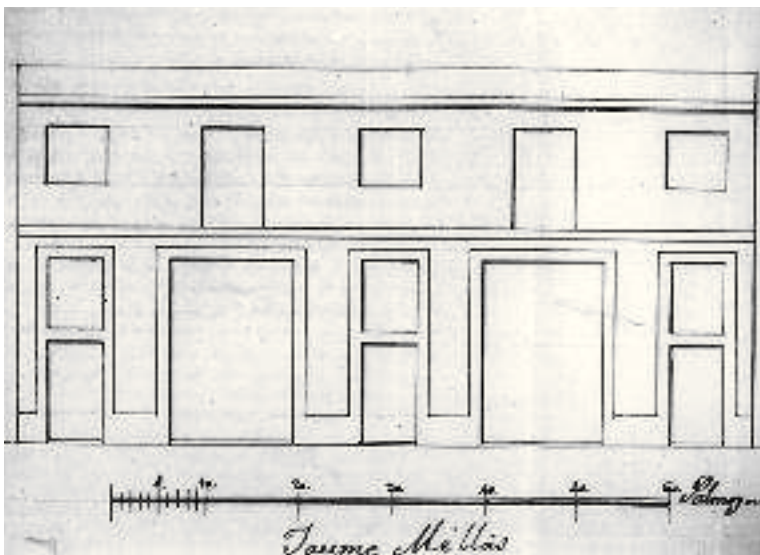
L'edifici dissenyat per Jacint Torner tenia una composició neoclàssicista, amb baixos i entresolat encoixinats i tres plantes i una amplada de parcel·la de 50 pams composta per una tríada de balcons. Era qualitativament més representativa i de major qualitat que aquells habitatges que Tous havia fet construir al carrer de Sant Jeroni,¹² sota la direcció del mestre Jaume Millàs. És de suposar, per tant, que en aquella època s'hi devia establir una comunicació directa entre els dos edificis.

La fàbrica Tous de Riereta, després de la del carrer de les Tàpies, era la segona implantació industrial de Nicolau Tous en aquest sector de la ciutat. La seva tipologia,

com ja s'ha reconegut en els termes administratius, corresponia a un model de "casa fàbrica", amb un cos de casa al front del carrer, amb habitatges probablement destinats als contramestres i oficials, i un desenvolupament interior de les "quadres", amb una trama simple d'uns 6 metres i d'il·luminació lateral. Aquest edifici avui desaparegut, s'ha pogut identificar a la parcel·la del número 33 del carrer de la Riereta, malgrat que no es conserva cap vestigi arquitectònic, ja que l'edifici fou substituït durant la dècada dels anys 90 del segle xx per una nova edificació.

El mateix any de 1833, Tous continuava edificant construccions auxiliars al mateix carrer de Sant Jeroni, segons una llicència presentada el 14 de febrer i signada també pel mestre Jaume Millàs.¹³ Totes aquestes inversions eren contemporànies a l'absorció de la fàbrica Torruella del carrer de les Tàpies, que estava efectuant Nicolau Tous, com a "secuestrador" de la casa Torruella,¹⁴ de la qual acabarà essent el seu únic propietari.

La casa fàbrica del carrer de les Tàpies havia estat el punt de partida de la carrera de Nicolau Tous, com a fabricant de filats, en recollir l'herència tecnològica del fabricant d'indianes Manel Torruella (s. XVIII – s. XIX),

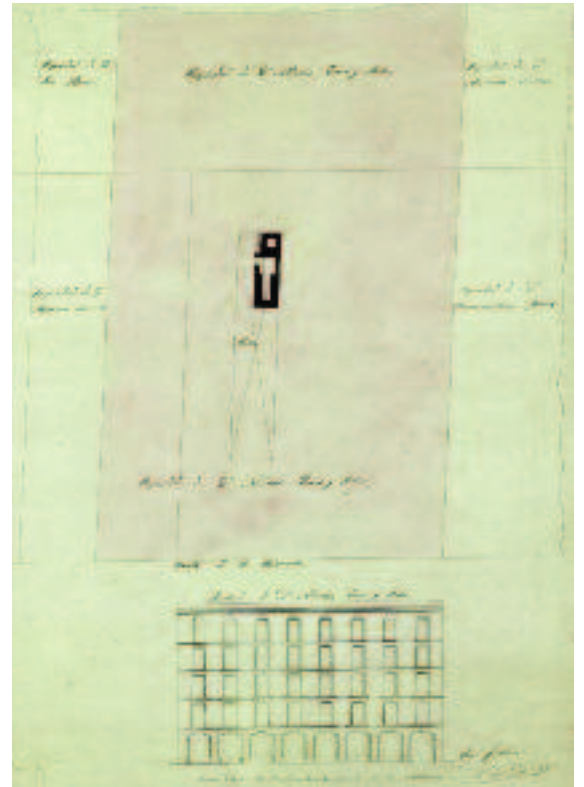
AHCB, Obreria C-113, 14 de febrer de 1833, Nicolau Tous i Soler, carrer de Sant Jeroni, Façana, signa Jaume Millàs.

que des de 1795 havia introduït a Catalunya les primeres màquines de filar "contínues". El 1832, Nicolau Tous havia modernitzat aquesta fàbrica, amb la introducció de l'energia del vapor aplicada a la filatura del cotó, la segona del país, segons les seves pròpies paraules.

És en aquesta fase de consolidació industrial de Nicolau Tous quan devem entendre el gran creixement

que experimentà la seva empresa els següents anys, la qual cosa li comportà la necessitat d'ampliar de la filatura del carrer de la Riereta, llogant la part més important de la casa fàbrica Gassó, situada a les parcel·les següents, número 35 del carrer de la Riereta, amb l'objectiu de destinar-la a una moderna filatura de cotó, accionada per l'energia del vapor. Amb motiu de la modernització d'aquesta fàbrica, Pau Fèlix Gassó, ja havia contribuït amb la part corresponent de les obres d'urbanització i clavegueram del carrer de la Riereta, realitzades el 1832.¹⁵ Més tard Nicolau Tous i Soler regentà aquesta gran filatura des de l'any 1833, reutilitzant i ampliant una part important de l'antiga casa fàbrica Gassó.¹⁶

Durant el bàrbar bombardeig de Barcelona del general Espartero el 1842, les fàbriques dels Tous com moltes altres, es veieren afectades amb importants danys materials, la qual cosa obligà a efectuar-hi reparacions el 1843.¹⁷ El 1846 Pau Fèlix Gassó es va vendre la part de la fàbrica corresponent als números 33 i 35, i feu efectiu el títol de domini a Nicolau Tous i Soler, la part de la fàbrica que tenia llogada i que regentava des de l'any 1833.¹⁸ La introducció de l'energia del vapor es devia haver produït molt probablement a la mateixa dècada dels anys 30, contemporàniament a la fàbrica del carrer de les Tàpies. Però la seva legalització no es produí fins l'aprovació de l'Edicte d'Obreria de 1846, quan presentà a l'Ajuntament de Barcelona els documents de planta i alçat de la fàbrica,¹⁹ amb la posició de la màquina i calderes, plànols signats per l'arquitecte Josep Fontserè, avui localitzats a l'Arxiu de Gràfics de l'AHCB.

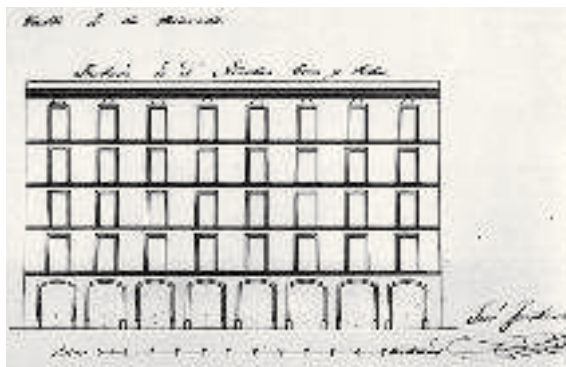
AHCB, Gràfics N. Reg. 4025, 184?, Nicolau Tous, legalització d'una màquina de vapor, planta i alçat, signa José Fontserè.

Aquell mateix any de 1846 Tous es feu amb la propietat de la fàbrica de la Riereta, fent efectiu el títol de domini de l'edifici signat per Pau Fèlix Gassó i Erasme Gassó i de Janer.²⁰ Aquest edifici destinat estrictament a fàbrica presentava una façana de 162 pams de longitud, amb 8 eixos verticals de balcons i portes, sobre un pautat de faixes horitzontals, una composició que cre-

Fotografia aèria de Riera n. 31-33 (Foto Google)

AHCB, Gràfics N. Reg. 4025, 1847, Nicolau Tous, legalització d'una màquina de vapor, detall d'alçat, signa José Fontserè. Detall de façana.

iem fou respectada de l'original de la fàbrica Gassó de 1802, si bé es millorà amb la col·locació de llosanes de balcons. Aquesta façana amagava al darrera un conjunt de "quadres" de 4 a 5 alçades configurant una malla de patis i edificis, a l'estil de les composicions tipològiques de la clàssica tratadística arquitectònica de Durand.

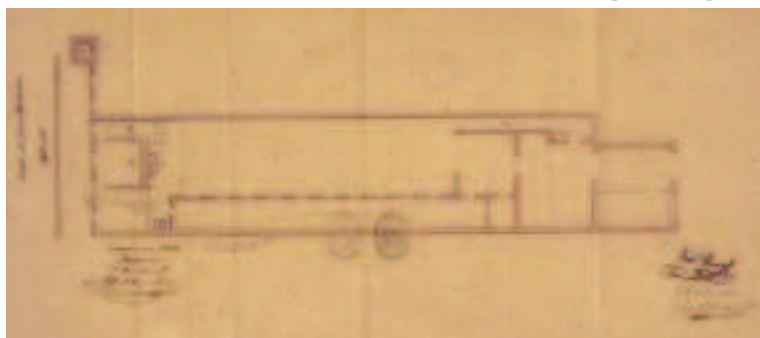
L'any 1850, el conjunt de les dues fàbriques Tous sumava una força de 20 CV, disposava de 5.200 fusos de *mulle-jennies*, 800 de selfactines i 160 operaris.²¹ A partir d'aquest any l'activitat va anar en decadència, amb motiu de la retirada de Tous de l'activitat i el lloguer de la filatura a altres fabricants, i va començar un procés d'ocupació per part de petits industrials del ram dels estampats i altres rams.

El procés s'inicia l'any 1856, al n. 35 amb l'establiment de tintats de Joan Artós,²² i continua amb la fàbrica de llustre i estampats de Salvador Roig,²³ que ocupava la part esquerra de l'edifici i la fàbrica d'estampats de cotó de Rafael Saladrigas²⁴ a la part dreta. Aquesta darrera va sol·licitar, l'any 1869, la legalització de dos generadors de vapor de 15 i 12 CV de potència, sota la direcció de l'enginyer industrial Baldomero Santigas. El número 33 del mateix edifici, estava ocupat també pel taller de fustes de Francesc Rotxotxo, l'any 1869²⁵ i per la fàbrica de trenes i cordons de cotó d'Antoni Oriol, que a l'any 1899 hi va fer instal·lar un motor elèctric de 15 CV,²⁶ l'any 1891 un de gas d'1 CV i

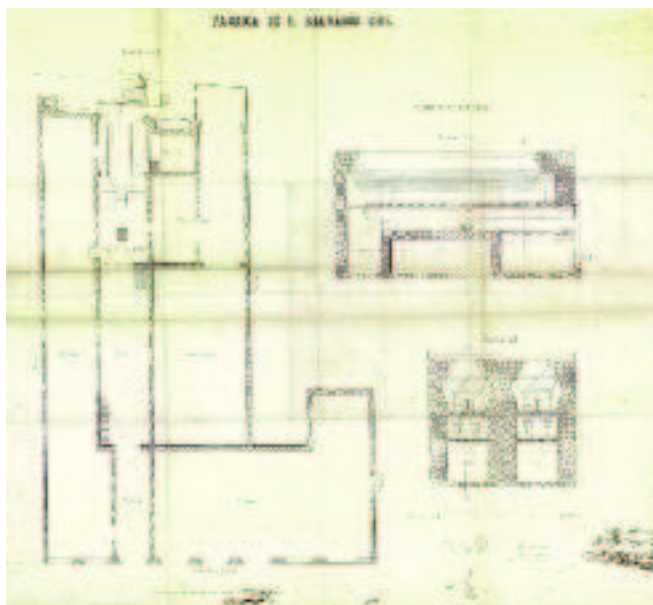

el 1906 un altre de gas de 30 CV. L'edifici, avui encara existent, conserva la fesomia original. Es tracta d'un edifici interessant des del punt de vista tipològic. Construït sobre una parcel·la de 40 metres de façana i 45 de profunditat, té una clara estructura d'una tradicional casa fàbrica, amb un cos de casa d'11 metres de profunditat i una formació de tres patis al voltant dels quals s'organitzen les "quadres" de 6 i 12 metres de tramada. La façana està composta per vuit línies d'obertures iguals i indiferenciades, amb arcs rebaixats a la planta baixa.

AMCB, Exp. Fo 1988-bis-c, 7 d'octubre de 1868, Francisco Rotxotxo, carrer de la Riera n. 33, Planta, signa Francisco Pucurull, enginyer industrial. Secció de caldera de màquina de vapor.

AMCB, Exp. Fo 1988-bis-c, 7 d'octubre de 1868, Francisco Rotxotxo, taller de fustes, legalització de dos generadors de vapor de 2ª categoria, carrer de la Riera n. 33, Planta, signa Francisco Pucurull, enginyer industrial.

AMCB, Exp. Fo 2006-c, 7 d'abril de 1869, Salvador Roig, fàbrica de llustre i estampats, legalització de les calderes, carrer de la Riera n. 35, planta, signa Pedro Gras, enginyer.

AMCB, Exp Fo 2088-bis-c, 31 de maig de 1869, Rafael Saladrigas, fàbrica d'estampats de cotó, legalització de dos generadors de vapor de 15 i 12 CV, carrer de la Riereta n. 35, Planta, signa Baldomero Santigas, enginyer industrial.

L'edifici corresponent al número 33 va ser substituït els anys 80 per una nova promoció d'habitatges. L'edifici corresponent al número 35, que encara resta en peu, els anys 80 va estar ocupat per un aparcament de vehicles a les tres primeres plantes. Actualment està sent objecte d'una reforma. L'edifici està inclòs en el Catàleg del Patrimoni²⁷ amb un Nivell de protecció C, Bé amb elements d'interès, i amb una descripció que correspon a l'antiga fàbrica Gassó, abans de ser segregada.

NOTES

Riereta 33, 35.
Façana (Foto JAV, 1981)

- 1 Per a més detalls biogràfics vegeu casa fàbrica Tous, carrer de les Tàpies n. 10.
- 2 AFTN, Comisión Representativa de Fábricas, llibre "Mayor 1808-1825", llibre 5. Citat per Roser Solà.
- 3 Solà i Montserrat, Roser, "L'Institut Industrial de Catalunya i l'associacionisme industrial des de 1820 a 1854", Ed. Abadia de Montserrat, 1997.
- 4 Vegeu casa fàbrica Gassó, carrer de la Riereta n. 33, 35, 37. RPB, fol. 157, llibre 8º, Contaduría d'Hipoteques, Títol de domini 1846 "Notario Juan Prats por Pablo Félix Gassó y Erasmo Gónima y de Janer a favor de Nicolas Tous y Soler..." (fol. 156, llibre 12, Occidente).
- 5 AHCB, Acords, 1807.
- 6 APNB, Notari Josep M. Odena. Manual 5780, 20 de juliol de 1829. Josep Maria de Martí i de la Penya, fill de Josep Anton Martí, estableix

Casa fàbrica Tous, carrer Riereta n. 35 (Foto JAV 2013)

i concedeix un enfiteusi a Nicolau Tous i Soler. Citat per, Caballé, E, González, R., "Recerca històrico-arquitectònica dels edificis que envolten el Pla Central...", Procivesa, 1999.

7 AHCB Obreria C-111, 9 de gener de 1832, "Perfil del frente principal del edificio que Nicolas Tous se propone construir en la calle de Sn Gerónimo de la presente ciudad", llicència presentada per Nicolau Tous, fabricant de filats de cotó per construir una casa al carrer de Sant Jeroni. Façana, signa Jaume Millàs.

8 De la figura de Jaume Millàs es disposa de poca informació. Probablement estem parlant del mestre d'obres Jaume Millàs i Bofill (s. XVIII – s. XIX), que Arranz situa al 1807 amb el grau de mestre. Treballà per a comerciants com Joesp Antoni Llopis (1830) i grans industrials com les cases construïdes per a Nicolau Tous (1832-33).

9 APNB, Notari Manuel Maspons. Manual 4661, 24 de febrer de 1833. Carta de pagament de Nicolau Tous a Pau Sans, paleta. Citat per Caballé, E, González, R., "Recerca històrico-arquitectònica dels edificis que envolten el Pla Central...", Procivesa, 1999.

10 AHCB. Obreria C-113, 19 de gener de 1833, Nicolas Tous i Soler, "...edificar una casa fàbrica en el terreno que posee en la calle de la Riereta n. 5 (?)...", Façana. Signa Jacinto Torner.

11 Procedent del ram de paleta, Jacint Torner i Batllori (s. XIX) va construir diverses fàbriques i habitatges al sector comprès entre els carrers de Sant Pau i Hospital. De la seva activitat com a professional, que signava indistintament com a paleta, constructor, mestre de cases o arquitecte sense que hi hagi indicis de la seva titulació efectiva, pot deduir-se la figura d'un nou empresari del sector de la construcció, amb visió de futur sobre les rendes industrials immobiliàries i fins i tot de l'obra pública, on va efectuar diversos treballs, entre els quals la construcció del nou edifici de la Casa de la Caritat, tal i com es dedueix d'unes notes del Registre de la Propietat.

12 AHCB, Obreria C-113, 14 de febrer de 1833, Nicolas Tous, fabricant de filats de cotó, edificar al carrer de Sant Jeroni, Façana, signa Jaume Millàs.

13 AHCB, Obreria C-113, 14 de febrer de 1833, Nicolau Tous i Soler, carrer de Sant Jeroni, Façana, signa Jaume Millàs.

14 Vegeu casa fàbrica Tous del carrer de les Tàpies número 10.

15 AHCB Obreria C-110, 31 de març de 1832, "Pablo Félix Gassó... contribuir con la parte correspondiente de la cloaca que VE tiene mandado se construya en la calle de la Riereta...". Sense plànol.

16 RPB, fol. 157, llibre 8º, Contaduría d'Hipoteques, Títol de domini 1846 "...Notario Juan Prats por Pablo Félix Gassó y Erasmo Gassó y de Janer a favor de Nicolas Tous y Soler..." (fol. 156, llibre 12, Occidente).

17 AHCB, Obreria C-138, 9 de maig de 1843, "...Pablo Félix Gassó...casas fàbricas que posee en los n. 66 (84) de la calle San Pablo y n. 75 (37) con la de la Riereta...", Reparacions per bombardeix.

18 RPB, fol. 157, llibre 8º, Contaduría d'Hipoteques, Títol de domini 1846 "...Notario Juan Prats por Pablo Félix Gassó y Erasmo Gassó y de Janer a favor de Nicolas Tous y Soler..." (fol. 156, llibre 12, Occidente).

19 AHCB, Gràfics N. Reg: 4025, 184?, Nicolas Tous, legalització d'una màquina de vapor, planta i alçat, signa José Fonttels. Els plànols no disposen d'una data concreta, però suposem que corresponen al conjunt de legalitzacions de màquines de vapor que es produïren a partir del Decret de 1846.

20 RPB, fol. 157, llibre 8º, Contaduría d'Hipoteques, Títol de domini 1846 "...Notario Juan Prats por Pablo Félix Gassó y Erasmo Gónima y de Janer a favor de Nicolas Tous y Soler..." (fol. 156, llibre 12, Occidente).

21 Graell, "Estadísticas...", 1850.

22 Anònim, "El Consultor", 1856.

23 AMCB, 2006-C, 7 d'abril de 1869, Salvador Roig, fàbrica de llustre i estampats, legalització de les calderes, carrer de la Riereta n. 35, Planta.

24 AMCB, 2008 bis-C, 31 de maig de 1869, Rafael Saladrigas, fàbrica d'estampats de cotó, legalització de dos generadors de vapor de 15 i 12 CV, carrer de la Riereta n. 35, Planta, signa Baldomero Santigas, enginyer industrial.

25 AMCB, 1988 bis-C, Francisco Rotxotxo, Taller de fustes, 7 d'octubre de 1868, legalització de dos generadors de vapor de 2ª categoria, carrer de la Riereta n. 33, Planta, signa Francisco Pucurrull, enginyer industrial.

26 AMCB, 464-R, 23 de desembre de 1890, Antonio Oriol, fàbrica de trenes i cordons de cotó, instal·lar un motor a gas de 1 H.P., 27 de febrer de 1899, motor elèctric de 15 H.P., plantes.

27 Ajuntament de Barcelona, Catàleg del Patrimoni arquitectònic, Fàbrica Tous, C. Riereta, 37 - 37 bis – c. Sant Pau, 84, Qualificació urbanística 12b (p), Nivell de protecció, Béns amb Elements d'Interès.

23. Fàbrica PERRENOD

1834

Foneria i construcció de màquines

Rambles n. 45 - 47

Unió n. 3 - 5

Edifici existent parcialment

Màquines:

1 motor "vogi" (1839)

1 forn gran (1839)

Fargues i torns (1839)

1 vapor (1839)

Arquitectura:

Construcció del Col·legi (1652-1670)

Rectificació de la façana de la Rambla (1799)

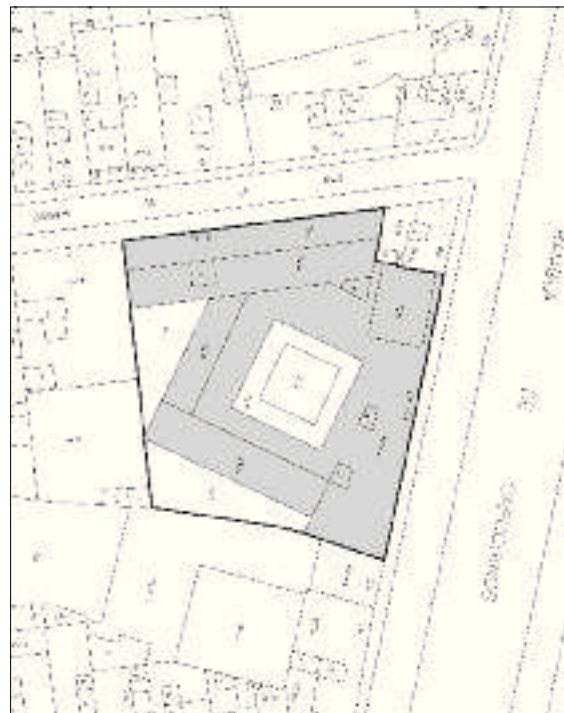
Autor: Pere Serra i Bosch, mestre de cases

Instal·lació del vapor (1839)

Autor: Joan M. Maspand, maquinista

Construcció Hotel Orient (a partir de 1842)

Autor: Josep Fontserè, mestre d'obres

La mecanització de les fàbriques a principis del segle XIX, amb màquines importades d'Anglaterra i França, havia obert a Barcelona una gran demanda en matèria de reparacions, de manteniment i també de l'elaboració de còpies d'aquestes màquines. Un dels primers petits tallers havia estat el d'Erasme de Gònima, situat a la seva pròpia fàbrica d'indianes del qual només hi ha algunes referències a partir de 1808.¹

A partir de la instal·lació de la fàbrica El Vapor, el 1832, de la companyia Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia. es disposà del primer taller modern de foneria i construcció de maquinària, amb capacitat per construir models de vapors, però aquest no era pas l'únic a la ciutat. Una bibliografia abundant situa l'obertura de la segona foneria i taller de construcció de màquines a Barcelona, cap al mateix any de 1832,² establerta pel maquinista suís **Louis Perrenod** (Neuchâtel 1814 - s. XIX).

La saga dels Perrenod procedia la vila de Larayne(?) del cantó de Neuchâtel (Suïssa) on el pare, **Louis Simon Perrenod** (s. XVIII-s. XIX) havia atorgat poders al seu jove fill, Louis Perrenod per establir a Barcelona una foneria i un taller de maquinària.⁴ Com veurem instal·là el seu taller a dues ubicacions diferents: primer en uns terrenys extensos situats a l'extrem occidental de la muralla, al carrer de l'Om,⁵ que havien format part de l'emplaçament d'una important fàbrica d'indianes, la casa fàbrica Mir, i després a partir de 1834, en una propietat religiosa confiscada, corresponent a l'antic Col·legi de Sant Bonaventura de la Rambla.

El Col·legi de Sant Bonaventura era un conjunt d'edificis aixecats pels pares franciscans observants, que entre 1652 i 1670, s'havien dedicat a l'ensenyament de filosofia i teologia, un centre intel·lectualment molt selecte. Els edificis que disposaven a la Rambla estaven formats per un claustre, un refectori i una església i diverses dependències ampliades, projectades per l'arquitecte municipal Pere Serra i Bosch l'any 1799,⁶ amb motiu de la rectificació del traçat de les Rambles. Durant l'ocupació napoleònica van ser expulsats per primer cop durant els anys 1810-1814, i per segon cop el 1821, durant el Trienni Constitucional, unint-se a la comunitat del Convent de Sant Francesc.

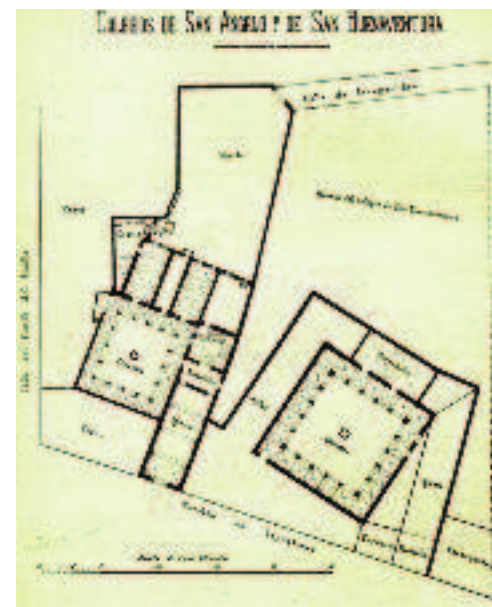
L'edifici, afectat per la desamortització del Trienni, es

posà a subhasta els mesos de juny i juliol de 1822.⁷ Fou començat a enderrocar el 1823, i amb la posterior Restauració absolutista, a partir del 1824 els religiosos el van fer reconstruir. La implicació dels franciscans en els moviments reialistes i en la Guerra dels Malcontents de 1827, en aquells moments ja era prou coneguda. El 1832, els canvis polítics arran de l'amnistia pels liberals i l'aprovació de la Pragmàtica posicionaren definitivament el partit carlí i, en conseqüència, els sectors tradicionalistes de l'església, inclosos els franciscans, començaren a marxar de la ciutat.

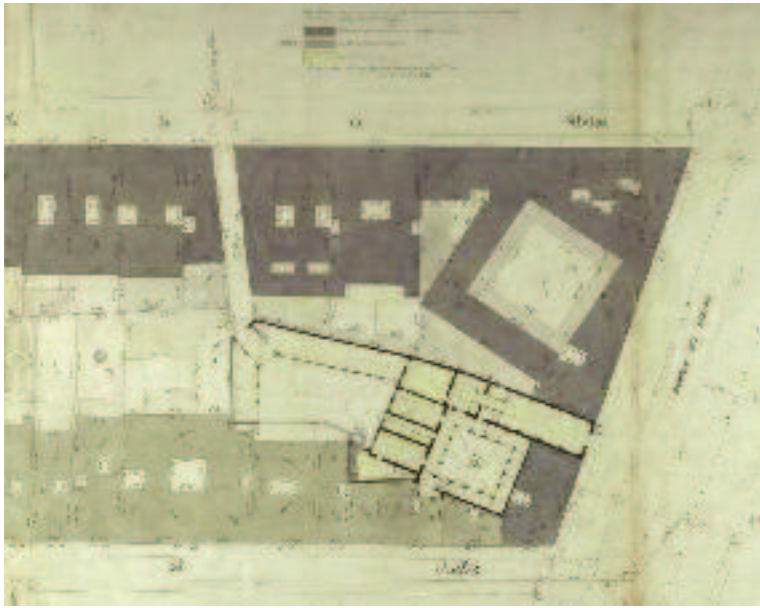
Louis Perrenod ja devia estar instal·lat al carrer de l'Om,⁸ quan l'edifici de la Rambla va ser abandonat pels franciscans. Arran de l'inici de Guerra Carlina el 1833, el govern incautà propietats religioses, acció que va ser sancionada pel decret del 22 d'octubre de 1834,⁹ a través del qual es preveia el segrestament dels béns abandonats pels facciosos. Els frares franciscans van ser expulsats oficialment el 1834,¹⁰ i els seus edificis abandonats devien ser subhastats i adquirits per Louis Perrenod,¹¹ per a ser destinats a la instal·lació d'una foneria i taller de construcció de màquines, amb poders del seu pare, resident a Neuchâtel.

Arran del debat aranzelari del 1837, Manuel Maria Gutiérrez publicava unes dades que reforçarien aquesta hipòtesi: "En el año 1833 se estaban montando en Barcelona otros establecimientos de hilatura (...) Encontrábanse talleres de construcción y recomposición de máquinas establecidos en diferentes poblaciones, y sobre todo en Barcelona donde estaban corrientes 18, entre los cuales descollaba el de los Sres. Bonaplata, Rull y compañía; el de D. Luís Perrenod y el de D. José Prat, donde se construye toda suerte de máquinas para cardar, hilar, y tejer algodón y lana..."¹²

Col·legis de Sant Angelo i de Sant Bonaventura abans de l'obertura del carrer Unió. Citat de Barraquer i Roviralta, Gaietà, "Los Religiosos en Cataluña durante la primera mitad del siglo XIX", Barcelona, 1915.

AHCB Fragment del Quarteró Garrià i Roca de 1858, posició del Col·legi de Sant Bonaventura, després de l'obertura del carrer de la Unió.

Les edificacions religioses oferien unes estructures fàcilment adaptables als requeriments d'aquesta mena de fàbriques, ja que disposaven de grans àmbits, espais diàfans i patis de maniobra. No és d'estranyar doncs, que la foneria de ferro s'iniciés amb l'ocupació i reutilització d'antigues estructures religioses, en un context en que una part important dels terrenys religiosos desamortitzats varen ser ocupats en primera instància per noves fàbriques i indústries, sobretot a partir de la revolució de 1835.

Louis Perrenod devia ocupar els espais, i havia realitzat reformes o adaptacions interiors dels edificis, ja que, durant aquests anys, no hem pogut localitzar cap llicència d'obres de nova planta ni tampoc de reforma en els expedients d'Obreria; és per tant imaginable una labor d'adaptació interna dels espais existents per la col·locació de les fargues i forns que devien ser encara de format tradicional. La fàbrica de Louis Perrenod era important, per la seva dimensió amb dos establiments i va ser una de les primeres que tenia com a objectiu cobrir una demanda creixent d'importació i reparació de màquines de filar, teixir i pintar, però també de nova construcció tant de màquines de vapor com de màquines utensili.

Francesc Cabana cita que l'any 1834 Louis Perrenod havia sol·licitat la concessió d'una franquícia

aranzelària i un privilegi per l'establiment d'una foneria i taller de construcció de maquinària situat en un altre punt de la ciutat, al carrer de l'Om de Barcelona,¹³ lloc que corresponia als extensos terrenys i antics edificis que havien estat ocupats, el segle anterior per la fàbrica d'indianes de Segimon Mir.¹⁴ La Junta de Comerç autoritzà la franquícia però denegà el privilegi, donat que, com hem vist, no era l'únic taller de maquinària ja que era oberta la foneria i taller de màquines d'El Vapor.

El mateix any de 1834, Perrenod, des dels tallers del carrer de l'Om, ja estava en condicions d'oferir un catàleg de màquines de filar, teixir i pintar, amb una llista de preus que va ser presentada a la Junta de Comerç de Barcelona.¹⁵ A més de les peces per la reparació i man-

teniment de les màquines, Perrenod podia construir màquines de filar *mule-jenny* (franceses) de 120 a 300 fusos i màquines contínues (angleses) de 96 a 120 fusos, manuars, cardes, telers mecànics anglesos i francesos, màquines de pintar d'1 a 3 colors, rodes i engranatges per a la transmissió de la força dels motors. Perrenod oferia també motors de transmissió del moviment, rodes hidràuliques, i fins i tot una novetat també interessant, s'oferien els plànols per a la construcció de les fàbriques, és a dir, models arquitectònics,¹⁶ oferta que més endavant completà també amb la fabricació d'elements de la construcció i mobiliari urbà.¹⁷

Aquesta amplitud d'oferta omplia també un buit que havia deixat a la ciutat, des d'abans de la Guerra del Francès, el desmantellament de l'antiga Reial Foneria de Canons, que malgrat ser una foneria militar, donava servei a múltiples aplicacions tant de bronze com de ferro de la ciutat, en diferents establiments històricament sempre situats a la Rambla de Barcelona.¹⁸

Manuel María Gutiérrez afirmava el 1834 que la ciutat de Barcelona ja disposava de tres tallers de maquinària importants, que sostenien 12 tallers més de fosa de ferro, coure i altres metalls.¹⁹ Poc temps després sostenia també:

"En este grande establecimiento (Perrenod) se iba a poner en marcha la construcción de máquinas de vapor sobre modelos recientemente perfeccionados en el extranjero hasta la fuerza de 10 caballos, que son las más acomodadas para suplir las mulas y caballos ocupados en los Bogits para el movimiento, que por lo general usan las fábricas de Barcelona donde se ocupan sobre 500 caballos ó mulas; pero se suspendió la ejecución del pensamiento por los desastres de la guerra civil que paralizaron el curso de la industria. Se han construido tambien máquinas mecheras con engranaje para la preparacion del algodón, que fueron exportadas al extranjero, segun consta en los registros de las aduanas..."²⁰

Malgrat que Perrenod va quedar com a únic taller important de maquinària després de la crema d'El Vapor el 1835, els posteriors quatre anys de paràlisi devien fer entrar en crisi la foneria, ja que acumulava importants deutes als comerciants subministradors del ferro. A causa de la difícil situació, la foneria acabà posant-se a la venda el 15 de maig de 1839.²¹ La fàbrica de Perrenod de la Rambla va ser objecte d'atenció per part d'un grup de creditors, comerciants i fabricants tèxtils, els quals optaren a la compra dels tallers i materials.

AHCB Obreria, caixa 131, "Pablo Llobera... Rambla n. 24, permiso para señalarlo..." "Fundición y Construcción de máquinas... taparía todo el frontis de la casa..." 24 de maig de 1839. Rètol

La compra, que només afectà la foneria de la Rambla, sense anomenar els tallers dels carrers de l'Om, es signà el 15 de maig de 1839, per un valor de 55.926 pessetes, efectuada per Manel Lerena, Marià Serra i fill, Jaume Ricart, Nicolau Tous i Joan M. Maspand, valedors dels deutes amb els subministradors, comerciants i possiblement també importadors de ferro de França.²² Les condicions de les màquines, forns i materials van ser objecte de la intervenció de la Junta de Comerç, a través de l'elaboració d'un inventari per part del maquinista Hilarion Bordege.²³ La foneria de Louis Perrenod de la Rambla, el 1839 disposava de vàries màquines iniciades o a mig construir, fargues, torns, un motor "vogi" per donar força als torns, un forn gran, acopi de ferro colat per a la fosa, peces obrades, com 11

BC, Fons Junta de Comerç, Impresos, 200/29: 1834, "Precios corrientes de varias piezas para máquinas de hilar, tejer y pintar. Construidas en los talleres de Luis Perrenod, maquinista francés, calle del Olmo n. 10 y 11, Barcelona.", Barcelona 1834,

arbres de transmissió tornejats, dos caps de màquines de filar, dues cardes, 10 tambors de cardes, models de politges, etc. És aclaridor que el 1839, el fet que, malgrat la maquinària en construcció, l'energia utilitzada era encara un sistema ancestral i endèmic de Barcelona, el "vogi" mogut per cavalleries.

Els nous propietaris de la foneria eren un grup de negociants i fabricants del tèxtil, entre els quals hi havia els fabricants de filats de cotó, Nicolau Tous i Soler i Jaume Ricart i Guitart, propietaris de grans fàbriques tèxtils, i molt sensibles a la necessitat dels tallers de maquinària. Per a aquesta important inversió decidiren associar-se d'una banda amb capitalistes "indians" retornats de les colònies i d'altra amb experts en mecànica: el comerciant Manel de Lerena de Xile, el comerciant i navilier Marià Serra, el negociant de ferro Pau Lloberas i el maquinista francès, Joan M. Maspand, amb l'objectiu de tornar a obrir immediatament l'activitat i de modernitzar la producció amb la instal·lació de l'energia del vapor aplicada a la foneria. Perrenod devia realitzar els darrers treballs a les cases que donaven al carrer de la Unió, ja que el 23 de maig havia fet tancar la Foneria per aquell cantó.

La reobertura de l'establiment va efectuar-se els dies següents, ja que el 24 de maig de 1839 Pau Lloberas com a nou administrador de la foneria sol·licità la col·locació del rètol de la fàbrica sota la denominació de "Fundición y construcción de máquinas". La constitució formal de la societat, però, no es va realitzar fins uns dies després, l'1 de juny de 1839, i es va anomenar comercialment la societat Pablo Lloberas y Cía., per un termini de tres anys i mig.²⁴ **Pau Lloberas** (o Lloveras) era un negociant de ferro, i probablement també un importador de maquinària, que amb l'ambició de liderar la producció de la fosa de ferro a la ciutat, va assumir el paper d'administrador d'aquesta societat.

El projecte de Pau Lloberas devia ser el de muntar un establiment de primera fusió, és a dir de trencar la dependència del ferro anglès que s'utilitzava com a base de la segona fusió, que era la limitació que tenien tots els tallers barcelonins. En conseqüència, la primera acció va ser la de llogar a la família Costa, el mes de juny de 1839 i pel mateix termini de la companyia, les mines de la muntanya de Montjuïc de terres grogues (goethita) i de terres blanques (pirita) amb l'objectiu d'intentar explotar les menes de mineral de ferro de la ciutat.²⁵

La segona acció va ser modernitzar la foneria de la Rambla, per la qual cosa el 6 d'agost de 1839, Lloberas sol·licità permís per instal·lar a la fàbrica de les Rambles una màquina de vapor per moure torns,²⁶ que havia de substituir l'antic "vogi" de cavalleries; va presentar el plànol d'emplaçament de la màquina, sota la direcció d'un acreditat maquinista europeu incorporat a la societat, **Joan Maria Maspand** (o Raspaud) (s. XIX), que era probablement un contramestre d'origen francès.

En aquell moment, és a dir el mes d'agost de 1839, segons el plànol de la llicència, la foneria de la Rambla estava formada per un pati d'accés obert al carrer Unió, flanquejat per la dreta la posició de màquina de vapor adossada als antics edificis de l'església, aules i refectori que s'organitzen al voltant del pati del claustre, mentre que pel costat de la Rambla els edificis estaven alineats amb la façana del Passeig. Durant aquests primers anys l'activitat del taller s'orientà cap a la construcció i reparació de maquinària, però aviat també cap a la fabricació de materials per a la construcció, entre els quals es trobaven les columnes de ferro colat per a estructures industrials, que varen ser començades a fabricar ja des del mateix any de 1839.²⁷ Era una aposta econòmica arriscada que es veié recompensada, perquè el mateix 1839 i el següent 1840, s'instal·laren a Barcelona set vapors més, amb totes les conse-

qüències que comportava quant a la mecanització i la construcció de noves fàbriques.

Però el lideratge de Pau Lloberas només durà un any. Evidentment no s'havia pogut accedir a la mena de mineral de ferro adequada, per la qual cosa la primera fusió no prosperà o bé era massa costosa. Davant el fracàs de Lloberas i Maspand, el soci majoritari Manel de Lerena, veient l'oportunitat d'unes modificacions en els sistemes aranzelaris, decidí primer rescindir el contracte de la societat Pablo Lloberas y Cía,²⁸ per uns dies després, el 10 de maig de 1840, constituir una societat anònima per accions, l'anomenada: **Compañía Barcelonesa de fundición, construcción de máquinas y fabricación.**²⁹

Més coneguda popularment com La Barcelonesa, la societat es constituí amb l'aportació d'un capital de 70.000 pesos forts, dividits en 70 accions repartides entre els mateixos accionistes: Manel de Lerena, Nicolau Tous i Jaume Ricart, però amb la continuïtat de la companyia comercial Marià Serra i fill, i la incorporació de nou capital procedent de Cuba, els "indians": Joan Güell, Bonaventura Fontanals i Jaume Torrents, tots ells representants de les noves elits comercials, industrials i colonials.

Els socis majoritaris de la Compañía Barcelonesa de fundición, construcción de máquinas y fabricación, nous competidors de la foneria de Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia. ara en mans d'Esparó, tenien un major pes econòmic, per la raó de formar part del nucli inversor del Banc de Barcelona. Era un grup de fabricants del tèxtil, Tous i Ricart,³⁰ associat amb un club d'indians cubans liderats per Joan Güell, que s'havien enriquit en una economia basada en el comerç colonial i l'esclavatge. Eren, per tant, un grup burgès molt més conservador, encara que algun d'ells hagués militat entre les files progressistes. A diferència de la burgesia formada a la metròpoli, els Vilaregut o els Rull, els cubans eren partidaris del règim d'exploració colonial, justificaven l'esclavitud des de postulats utilitaristes i foren els primers en endegar les campanyes antiabolicionistes.

La Compañía Barcelonesa perseguia objectius més ambiciosos i per tant precisava d'espais més grans. L'emplaçament de l'antic col·legi de Sant Bonaventura era massa petit, cercant com a lloc alternatiu, en un primer moment l'antic Convent dels Caputxins, desamortitzat també, i situat a la part baixa de les Rambles. Però segons Pau Vila, amb l'obertura de l'exportació anglesa, i veient-se de nou en crisi, l'empresa va vendre els terrenys de la Rambla i es va establir en uns altres terrenys desamortitzats, els claustres i horts del convent de Sant Agustí Nou,³¹ que ja eren propietat de Manel de Lerena el 1841. Lerena assumí el paper d'administrador i director de la companyia, com a mínim fins el 1842, i passà després a ser regentada per una nova societat que s'havia creat, **Tous, Ascacívar i Cia.**,³² que havia estat constituïda el 1841, encapçalada principalment per Nicolau Tous i Mirapeix, enginyer for-

AHCB, Obreria C-131, 6 d'agost de 1839, "Pablo Llobera y Cía del comercio... instalar en el Convento de San Buenaventura en la Rambla una fábrica y taller de fundición y construcción de máquinas bajo la dirección de un acreditado artista...máquina de vapor para mover los tornos..." Planta instal·lació de la màquina de vapor, signa l'escrit J. Maspand. Malgrat la poca qualitat del document es pot destacar: A dalt el carrer Unió, a la dreta la Rambla, al centre el pati de l'antic claustre i al marge superior esquerra tocant al carrer Unió la posició de la màquina de vapor.

AHCB Obreria C-137, 12 de març de 1842, "Francisco Durio... que en las casas que ha reconstruido sobre el terreno que adquirió en la calle de la Rambla y de la Unión... incluye la casa que hace esquina... ha formado una fonda... rotular "Fonda Oriente". Rètol, signatura il·legible.

Façana de l'Hotel Oriente a principis de segle XX (autor desconegut).

mat a Alsàcia i fill de Nicolau Tous i Soler, i per l'indiano retornat de Cuba, Celedonio Ascacívar, que serà la firma succeïdora, però mantenint sempre el nom popular de La Barcelonesa.³³

L'antic Col·legi de Sant Bonaventura va ser venut a Francesc Durio, qui el reformà per convertir-se a partir de 1842 en la Fonda d'Oriente, absorbint també la finca número 49 de la Rambla.³⁴ El claustre i el refectori que encara es conserven notòriament alterats estaven inclosos en el Catàleg del Patrimoni arquitectònic³⁵ amb la següent descripció: "El Col·legi de Sant Bonaventura, dels franciscans, es va construir el 1652 per acollir els estudiants de canons, teologia i filosofia. Fou aixecat en dues fases: una de 1652 a 1670, quan es construïren el claustre i el refectori, i una segona a les acaballes del segle XVIII quan, amb motiu del canvi d'alineacions de la Rambla, l'arquitecte municipal Pere Serra i Bosch projectà l'església i diverses dependències annexes (1779)".³⁶

Actualment resten només el claustre i el recinte del

Sala de l'antic claustre del Col·legi de Sant Bonaventura. (autor desconegut)

Actual Hotel Orient, cantonada amb el carrer Unió.. (Foto, JAV, 2012)

refectori notòriament alterats: el primer, que és fet de carreus i voltes d'aresta amb cinc arcs de mig punt a cada costat i pilars quadrangulars, cobert amb clarabòia, fa de saló principal de l'hotel; el segon, de planta rectangular, és un espai rectangular voltat. Tots dos estan ara enclavats en un edifici que projectà el mestre d'obres Eduard Fontserè i Mestres el 1881 i que fou construït a partir de l'any següent per Juli Marial i Pey. Als baixos de la senzilla façana del segle XIX s'hi afegí més tard un grup d'arcs sobre pilastres jòniques que emmarquen les dues primeres plantes.³⁷

Els conjunt d'edificis està inclos en el Catàleg del Patrimoni, amb un Nivell B de protecció.

NOTES

1 Vegeu casa fàbrica Gònima.

2 Diversos autors insisteixen en aquesta afirmació sense aportar dades documentals. Gascon i Soler, Marc, "Les origines de l'industrie mécanique moderne en Catalogne : l'exemple de l'atelier de l'indiano Joan Domènech i Coll (1839-1867)", *Méditerranée* N. 1.2 - 2006 39 : « L'atelier a été fondé par le Suisse Louis Perrenod en 1832 puis exploité par la Compagnie Barcelonaise de Construction de Machines, et Tous, Ascacibar y Cía. En 1855, il fusionne avec celui de Valentí Esparó pour former La Maquinista Terrestre y Marítima ». Vegeu també Gutiérrez Medina, M. Lluïsa, "La España Industrial 1847-1853. Un modelo de innovación tecnológica", Barcelona, Tesi doctoral, U.B. 1993, es situa també el 1832 l'establiment de Louís Perrenod al carrer de l'Om. En el mateix sentit: Nadal, J., "Historia económica de la Catalunya contemporánea, s. XIX", vol. 3, pg. 161.

3 Francesc Cabana parla del ciutadà francès Lluís Perrenod i altres fonts li donen un origen suís (Gascon i Soler) o alsacià (Nadal). En els impresos de l'època, "Precios corrientes de varias piezas para máquinas de hilar, tejer y pintar...", s'especifica textualment: "...Construidas en los talleres de Luis Perrenod, maquinista francés, calle del Olmo n. 10 y 11, Barcelona.", 1834.

4 APNB, Not. J. Manel Planas Compte, 1839, fol. 58, "Luis Perrenod fabricante de Lorayne (?), canton de Neuchâtel en Suiza... menor de 25 años, mayor de 24... Luis Simon Perrenod, padre del otorgante, con poderes... se trasladó a esta capital y estableció una fábrica y taller de fundición y construcción de maquinaria...", 17 de maig de 1839.

5 Vegeu Foneria Perrenod - La Barcelonesa, del carrer de l'Om, en aquest matex volum.

6 Pere Serra i Bosch (s. XVIII – s. XIX), segons el "Catàleg del patrimoni arquitectònic de Barcelona", com a arquitecte municipal va intervenir en la rectificació d'alineacions de la Rambla i reforma del Col·legi de Sant Bonaventura de 1799, amb títol de mestre cases el 1786 i arquitecte de mèrit el 1804.

7 Diari de Barcelona 16 de juny de 1822.

8 “Después del incendio de la Bonaplata, el único taller que existía en Barcelona era el del francés Louis Perrenod establecido por su cuenta en 1832, en la calle del Olmo n. 10 y 11”. Gutiérrez Medina, M. Lluïsa, “La España Industrial 1847-1853. Un modelo de innovación tecnológica”, Barcelona, Tesi doctoral, U.B., 1993.

9 Reial Decret de 22 d'octubre de 1834, “1ª, Se secuestraran los bienes de todos aquellos que constase haber abandonado sus domicilios para incorporarse á las facciones...”, “Socorro de las familias de los militares urbanos...Don Nicolás María Garely”

10 García Gargallo, Manuel, “l'Ensenyament de l'Església a la ciutat de Barcelona. Directori estadístic”. Tesi doctoral, Volum II, Universitat de Barcelona, 1997-99. Les dades que cita García Gargallo, fan referència a l'expulsió dels franciscans el 1834, per establir-hi una caserna de Policia. Aquesta afirmació és contradictòria amb les dades de què disposem. És possible que en una part de les dependències s'instal·lès la Milícia urbana de Barcelona, però el que sembla incontestable és que el 1834, els edificis del Col·legi de San Buenaventura ja devien ser propietat de Louis Perrenod.

11 No disposem de dades documentals sobre la subhasta i la primera instal·lació d'aquest taller de maquinària. Malgrat que alguns autors assenyalen que fou l'any 1832, només disposem del document de compra a Louis Perrenod, el 1839, per Manel Lerena i els seus socis.

12 Gutiérrez, Manuel María, “Impugnación a las cinco proposiciones de Peber sobre los grandes males que causa la Ley de Aranceles a la Nación en general, a la Cataluña en particular, y a las mismas fábricas catalanas”, Madrid 1837.

13 Cabana i Vancells, Francesc: “Fàbriques i Empresaris, els protagonistes de la revolució industrial a Catalunya”, Barcelona 1993.

14 Vegeu Foneria Perrenod, carrer de l'Om.

15 BC, Fons Junta de Comerç, Impresos, 200/29: 1834, “Precios corrientes de varias piezas para máquinas de hilar, tejer y pintar. Construidas en los talleres de Luís Perrenod, maquinista francés, calle del Olmo n. 10 y 11, Barcelona.”, Barcelona 1834, Citat per Gutiérrez, Manuel María, “Comercio libre o funesta teoría...”, Madrid, 1834, i per García i Balaña, Albert, “La fabricació de la fàbrica...”, Op. Cit., pg. 49.

16 BC, Fons Junta de Comerç, Impresos, 200/29: 1834, “Precios corrientes...”, pg.8. “...Ofrece también planos a propósito para la construcción de las fábricas”.

17 Sobre la fabricació de materials per a la construcció per la foneria, vegeu: Solà Parera, M. Angeles, “La producció siderúrgica de materials para la construcción de mobiliario urbano. Sus comienzos en Barcelona” I Jornadas de Protección y revalorización del patrimonio industrial, Bilbao 1982. Vegeu també: Cabana, F. “Fàbriques i Empresaris” E. Catalana 1992.

18 La “Real Fundición de Cañones de Bronce”. 1537-1802, va estar ubicada a tres edificis diferents, el primer adossat a la muralla de la Rambla entre el carrer de Portaferri i el de la Boqueria, el “Taller de Afinos” al final de la Rambla i a les Drassanes Reials.

19 Gutiérrez, Manuel María, “Comercio libre o funesta teoría de la libertad absoluta”, Madrid, 1834, pg 137. Vegeu també Gutiérrez, Manuel María, “Memòria sobre la necesidad del sistema prohibitivo en España que da a luz la Comision de Fábricas de Hilados, Tejidos y Estampados de algodón del Principado de Cataluña”, Barcelona, 1834.

20 Gutiérrez, Manuel María, “Impugnación a las cinco proposiciones de Peber...”, Op. Cit..

21 APNB, Notari J. Manuel Planas, Manual de 1839-40 fol. 58, 17 de maig de 1839. “...pero como no tenía suficientes fondos para darle todo el movimiento... varias deudas... aumentadas en el curso de 7 años...”.

22 APNB, J. Manuel Planas, Manual de 1839-40 fol. 58, 17 de maig de 1839, “...Francisco Lacambre, Benito Brugarolas y los Sres. Cros hermanos y Girandier comerciantes vecinos de esta ciudad de Barcelona (...) reconocen a los Sres. D. Manuel de Lerena, D. Mariano Serra é hijo, D. Jaime Ricart, D. Nicolas Tous y Soler, y D. Juan M. Maspan también de este vecindario (...) pagando por Luis Perrenod fabricante y de aquellas 55.926 pts que fueron precio de la venta otorgada por el mismo Perrenod a favor de los referidos Sres de toda aquella fábrica y taller de fundir y construcción de máquinas que el otorgante posee en esta misma Ciudad, en el edificio que fué colegio de San Buenaventura sito en la Rambla n. 24... de esta ciudad, con todos los arcos útiles y demás que se alla confirmado en la relación...”, “Inventario y Tasación; 4 de mayo de 1834... Carpintería - varias máquinas empezadas... Fraguas - Tornos - “un vogit, 900 pts; un Horno grande 3.000 pts”, Limadores - Hierro colado para la fundición - Hierro ó piezas fundidas- Piezas obradas “11 arboles torneados... dos Cabezas de máquinas de hilar... dos cardas...”, “10 tambores de carda - Modelos de poleas...” total 55.926 pesetas”, 17 de maig de 1839.

23 BC. Secció de Manuscrits. Caixa 95, 9. 1622-1850 Vària: 1839 Informe d'Hilarión Bordege a la Junta sobre la fàbrica de màquines de Pablo Lloberas i Cia. / 1839 Comissió de Foment. Acords. / 1839 Informe de Pablo Lloberas i Cia.

Actual Hotel Orient. (Foto, JAV, 2012)

24 APNB, J. Manuel Planas, Manual de 1839-40 fol. 58, 1 de juny de 1839, “Señores D. Manuel de Lerena, D. Mariano Serra é hijo, comerciantes, D. Jayme Ricart, D. Nicolas Tous y Soler, D. Juan Maria Maspan, fabricantes y D. Pablo Llovera negociantes de fierro... un ramo de fabricación hasta ahora poco conocido, han resuelto establecer en el edificio que fue Colegio de S. Buenaventura, sito en la Rambla de esta Ciudad, n. 24, una fábrica y un taller de fundición y construcción de maquinria... la Sociedad se llamará “Pablo Lloberas y Compª”...capital 20.000 pesos fuertes, Pablo Llovera administrador... duración hasta 31 de diciembre de 1842”.

25 APNB, J. Manuel Planas, Manual de 1839-40 fol. 88, 26 de juny de 1839, “D. Antonio Costa y D. Pedro Costa, padre é hijo... por el término de 3 años y medio, hasta 31 de diciembre de 1842... arriendan a los Sres. Pablo Lloberas y Compª, fabricantes de maquinaria vecinos de esta Ciudad, dos minas de tierras, la una amarilla y la otra blanca, situadas... en la montaña de Montjuic”.

26 AHCB. Obrería C-131, 6 d'agost de 1839, “...Pablo Llovera y Cía. del comercio...instalar en el convento de San Buenaventura en la Rambla una fábrica y taller de fundición y construcción de máquinas bajo la dirección de un acreditado artista...máquina de vapor para mover los tornos...”, Planta, signa: “enterado por la casa “Pablo Lloberas y Cía.” J. Maspan”.

27 APNB, Joan Prats, 1216/44 2ª, 1840, 2ª, fol. 78, “Juan Purré cerrajeror... piezas de Hierro colado... casa José Xifré y Casas... piezas de Hierro colado comprades por separado... 11 de setembre de 1840.

28 APNB, J. Manuel Planas, 1 de maig de 1840, Rescissió del contracte social. de “Pablo Lloberas y Compª”.

29 APNB, J. Manuel Planas, fol. 67, 10 de maig 1840, Constitució de la societat anònima, “Compañía Barcelonesa de Fundición, construcción de máquinas y fabricación...los sres. D. Manuel de Lerena, D. Mariano Serra é Hijo, D. Juan Güell, D. Buenaventura Fontanals, D. Jayme Torrens, D. Nicolas Tous y Jayme Ricart fabricantes... capital 70.000 pesos fuertes...70 acciones...8 años”. Altres fonts afirmen que la constitució de la societat es realitzà el 1838, sense aportar dades documentals: A. del Castillo, M. Riu, “La Maquinista Terrestre y Marítima, personaje histórico”, Barcelona 1955.

30 Vegeu casa fàbrica Tous i casa fàbrica Ricart.

31 Vegeu Fàbrica La Barcelonesa del carrer de Sant Pau.

32 Blasco, Yolanda, “El Banc de Barcelona...”, op. cit.

33 Saurí, Manuel, “Guia General de Barcelona”, Barcelona 1849. pg. 388: Compañía Barcelonesa su Administrador, Convento de San Agustín.

34 AHCB Obrería C-137, 12 de març de 1842, “Francisco Durio...que en las casas que ha reconstruido sobre el terreno que adquirió en la calle de la Rambla y de la Unión...incluye la casa que hace esquina...ha formado una fonda...rotular “Fonda Oriente”. Rètol, signatura il·legible.

35 Ajuntament de Barcelona, “Catàleg del Patrimoni Arquitectònic de la Ciutat de Barcelona” Qualificació Urbanística: 12b(p), Nivell de Protecció: B:Béns Culturals d'Interès Local. La data de 1779 és un error del Catàleg i entenem per altres autors, que s'està parlant de l'any 1799.

36 Sens dubte es tracta d'un error que fa referència a l'any 1799.

37 Ajuntament de Barcelona, “Catàleg del Patrimoni... Nivell B”

24. Casa fàbrica TORNER

1834

Filats de cotó

Carrer de Reina Amàlia n. 20, 22

Edifici desaparegut

Màquines:

1 vapor de 10 CV, (Soler, 1850)

7 màquines de torçar, (Soler, 1850)

1440 fusos de mull-jennies, (Soler, 1850)

2 calderes de vapor de 35 CV i 25 CV (Torner, 1868)

Operaris:

36 operaris, (Soler, 1850)

Arquitectura:

Construcció de la casa fàbrica (Torner, 1830)

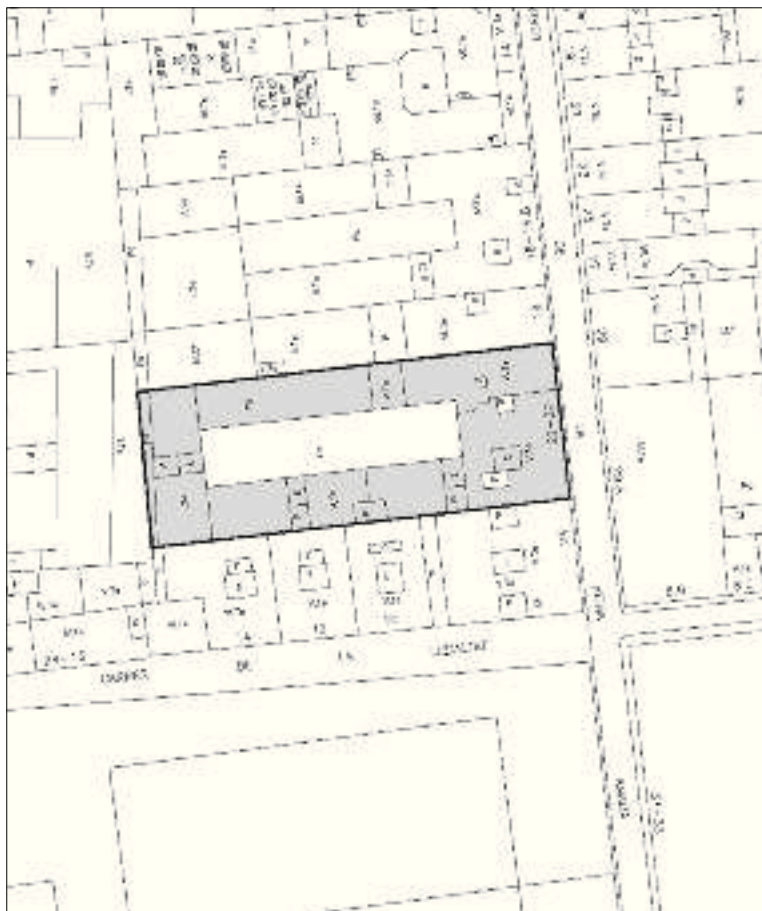
Autor: Ramon Moler, arquitecte acadèmic.

Instal·lació d'1 vapor de 10 CV, (Soler, 1850)

Autor: desconegut

Instal·lació de 2 calderes de 35 CV i 25 CV (1868)

Autor: Vicenç Torner, enginyer mecànic

El terrenys situats en el sector occidental de la muralla de terra a prop del Portal de Sant Antoni, anomenats de “l’Hort pintat” eren propietat del fabricant Joan Calafell des de principis del segle XIX i, com el seu nom indica, ocupats pel seu prat de “pintats”. Joan Calafell era un fabricant d’indianes, que durant la primera dècada del segle XIX feia edificar les seves cases als carrers de Sant Pere Mitjà i del Portal Nou,¹ però disposava el prat d’indianes a “l’Hort pintat” de Sant Antoni. Durant la dècada dels anys 30, arran de l’obertura del carrer de la Reina Amàlia i l’inici de les reparcel·lacions per a usos industrials, arrendà els terrenys de “l’Hort pintat” a diversos fabricants per a construir-hi noves fàbriques, que finalment serien venudes i atorgades en domini de propietat als seus promotors.² Segons Carreras Candi el carrer de la Reina Amàlia ja havia estat obert cap a 1806, aspecte que ha estat confirmat pel plànol d’alineacions dels carrers de la Reina Amàlia i de l’Hort de la Bomba de 1807.³

Malgrat això, no s’han trobat dades relatives a la construcció d’edificis fins vint anys més tard, i tot fa pensar que devia ser un projecte de parcel·lació paralitzat a causa de la Guerra del Francès. Aquest primer traçat del nou carrer de la Reina Amàlia no apareix reflectit en la cartografia de la ciutat, fins al plànol d’Antoni Monfort datat entre 1815 i 1820, i si fem cas del nomenclàtor municipal, el nom de la Reina Amàlia correspondria al de l’esposa de Ferran VII, Maria Josepa Amàlia de Saxònia (1803-1829), nom assignat a l’esmentat carrer en commemoració de la visita reial efectuada a Barcelona el 4 de desembre de 1827.

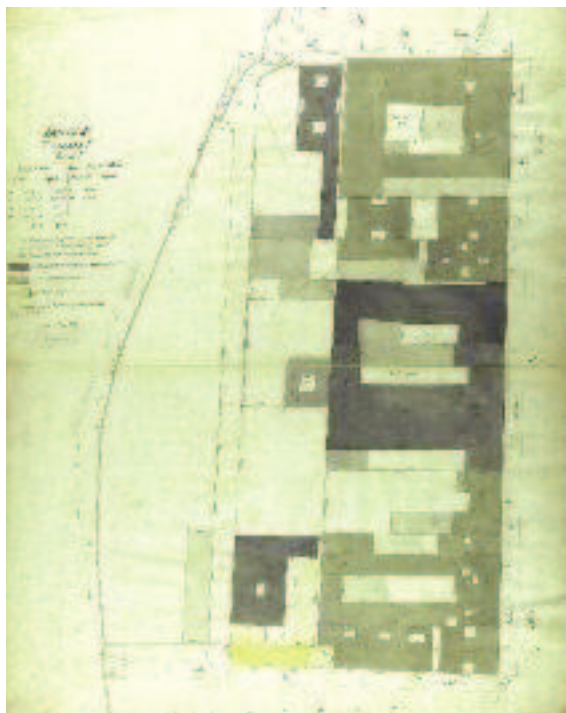
El carrer de la Reina Amàlia va ser un traçat rectilini de nova creació, amb 25 pams d’amplada que unia, en el sentit mar-muntanya, el carrer de la Cera amb el carrer de Sant Pau, unint dues portes de la ciutat. Les alineacions es practicaren de forma paral·lela als terrenys de l’antic Jardí Botànic de la Ciutat,⁴ i el seu traçat devia afectar plenament els prats d’indianes de Joan Calafell, “l’Hort pintat”. La regularitat de la parcel·lació entorn a amplades superiors als 20 metres devia estar determinada per un ús eminentment industrial. Entre 1833 i 1846 el carrer de la Reina Amàlia fou destinat a una excepcional concentració de fàbriques, des d’unitats mínimes de producció de 20 metres d’amplada de parcel·la, fins grans implantacions organitzades per la simple agregació de diverses parcel·les.

Una d’aquestes unitats mínimes de producció va ser la que va fer aixecar l’any 1834, als números 20 i 22 del carrer de la Reina Amàlia, el constructor **Jacint Torner i Batllori** (s. XIX – Barcelona 1864), sobre els antics terrenys de “l’Hort pintat” de Joan Calafell. Aquell mateix any, Torner havia acabat de construir una casa fàbrica també de 20 metres de façana, amb cinc plantes d’alçada i una organització en planta al voltant d’un pati de treball. El 5 d’agost de 1834, Joan Calafell feia l’atorgament de la propietat de l’edifici a Jacint Torner, el qual reconeixia que Torner l’havia fet construir i havia assumit el cost econòmic de l’edifici.⁵

El 8 d’agost de 1834 Jacint Torner sol·licitava la llicència d’obres,⁶ sense especificar el destí final d’un edifici que ja estava construït, amb els plànols signats pel mestre d’obres Ramon Moler.⁷ El projecte presentat a Obreria pel mestre Ramon Moler, sense cap indicació del seu ús, feia pensar que es tractava d’una simple casa de veïns.

Aquest edifici era en realitat una tipologia de “casa fàbrica” amb un desenvolupament al seu interior de la clàssica d’estructura vertical, organitzada al voltant d’un pati de treball, espai que fou destinat als motors de cavalleries o de vapor. Cal prestar atenció al valor de model d’aquesta tipologia de casa fàbrica freqüentment utilitzada en aquest sector de la ciutat. En aquest cas, la parcel·la de 20 metres defineix el mínim indis-

AHCB, Gràfics, Plànol de Barcelona de Miquel Garriga i Roca 1858. Quarteró n. 102. Conjunt de fàbriques del carrer de la Reina Amàlia, amb tipologia similar. Cal destacar la labor de re-parcel·lació i estandardització del model tipològic realitzat pels promotors de l'obertura del carrer de la Reina Amàlia. La fàbrica Torner situada a l'angle inferior dret del plànol.

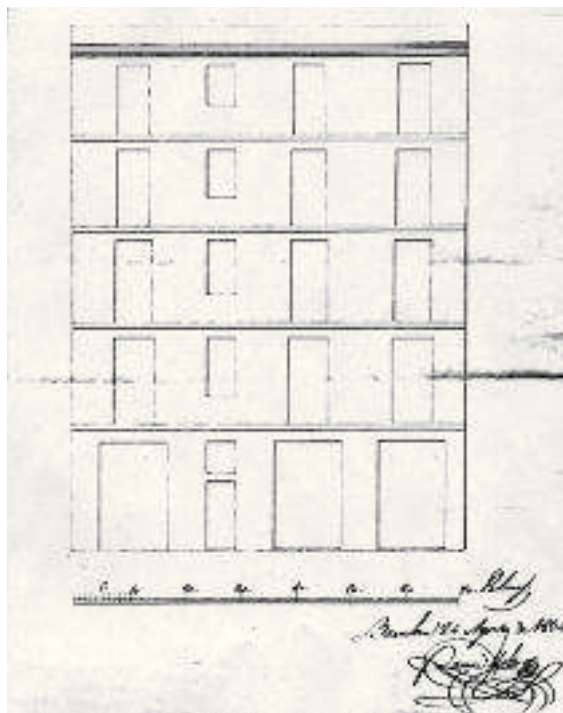
pensable per a una organització de la unitat mínima de producció, amb unes "quadres" de 6 metres de tramada organitzades al voltant d'un pati central.

El recurs funcional del pati de treball, organitzador de l'edifici, era un tema reiteratiu des dels segles XVII i XVIII, però l'escassetat d'espai del segle següent i l'adveniment de la menestralia al negoci del tèxtil i la filatura varen generalitzar les unitats productives mínimes, que ocupaven al voltant dels 1.200 metres quadrats de parcel·la, convertint també la construcció de fàbriques en un negoci segur per a inversors i negociants amb més disponibilitat econòmica que un simple menestral. Recordem també que a partir de 1829-1830 es generalitza la formació de societats i s'inicia la fragmentació i diversificació del sistema productiu donant accés a la formació de nombroses noves empreses.

En aquest context, és probable doncs que Jacint Torner fos el soci de la companyia Torné, Capdevila i Cia., teixidors del carrer de la Riereta.⁸ Jacint Torner i Batllori i els seus hereus, els germans Torner, devien procedir d'una família de personalitats liberals compromeses amb el Trienni Constitucional,⁹ arrenglerades, però, amb el sector moderat.

Els Torner no varen figurar mai als censos d'industrials, ni és coneguda cap activitat al ram del tèxtil, amb l'excepció d'un poc conegut fabricant de teixits Francesc Torner, especialitzat en la fabricació de panes.¹⁰ Efectivament, els Torner no constaven en els padrons d'industrials de 1829 i 1850, i van orientar la seva activitat, pel que podem deduir de les dades recollides a Obreria, cap a la compra de terrenys, i a la construcció i l'arrendament d'edificis industrials.

Jacint Torner i Batllori procedia del ram de paleta, i va construir diversos edificis en el sector comprès entre els carrers de Sant Pau i l'Hospital.¹¹ Torner tampoc consta a les relacions de mestres d'obres gremials de Manel Arranz i tampoc hi ha rastres d'activitat acadèmica a l'Escola de mestres d'obres i d'Arquitectura de

AHCB, Obreria, C-119, 8 d'agost de 1834, Jacinto Torné y Batllori "...fabricar una casa en el terreno de la calle Reina Amalia...", signa Ramón Moler.

la Llotja, relacionada a la tesi de Josep Maria Montaner. De la seva activitat com a professional de la construcció, s'ha de observar que signava indistintament com a paleta, constructor, mestre de cases o arquitecte.

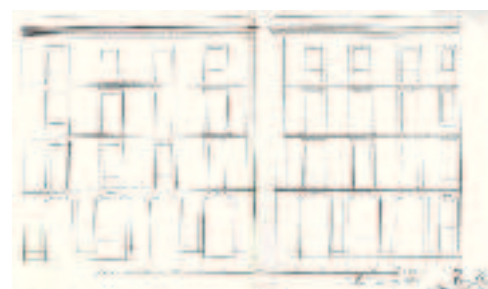
De tota aquesta reflexió pot deduir-se que Jacint Torner i Batllori era la figura d'un nou empresari del sector de la construcció, amb visió sobre les rendes industrials immobiliàries i fins i tot de l'obra pública, terreny en el qual va efectuar diversos treballs, entre els quals destacà la construcció del nou edifici de la Casa de la Caritat, tal i com es dedueix d'unes notes del Registre de la Propietat. Va ser autor de dues grans construccions industrials la casa fàbrica de Nicolau Tous del carrer de la Riereta (1833)¹² i de la de Jaume Clavell del carrer de la Reina Amàlia (1833),¹³ i les fàbriques pròpies als números 20-22 (1834)¹⁴ i 11-11 bis (1834),¹⁵ del mateix carrer de la Reina Amàlia, ambdues idèntiques de façana i dissenyades per l'arquitecte Ramon Moler.

També el 1840 va fer aixecar una casa al carrer de Sant Jeroni amb Sant Rafael, amb una aparença industrial, projectada pel mestre d'obres Jaume Feliu,¹⁶ però de la qual no disposem de més dades. El 1847 era propietari també de terrenys a la vila de Sant, on els Muntadas estaven planejant la construcció de la nova fàbrica, el Vapor Nou, i es va efectuar la compra i l'atorgament notarial dels terrenys de Torner, el 1848 a favor de La España Industrial.¹⁷ Jacint Torner i Batllori es decantà ideològicament pel partit conservador dels liberals, i va figurar com a elector per Barcelona el 1847 en plena Dècada moderada.¹⁸

El 1850 es va fer construir de nova planta una casa al carrer Nou de la Rambla.¹⁹ Després de la venda dels terrenys de Sant, Jacint i Vicenç Torner s'iniciaren en els arriscats negocis de la incipient indústria de la maquinària, encarregant a La Maquinista, Terrestre y Marítima la construcció del primer remolcador que va disposar el Port de Barcelona, el vapor *Montjuïc* amb 40 CV de potència, que funcionà fins el 1855, quan esclataren les calderes i s'enfonsà el vaixell.²⁰

La construcció de les seves fàbriques del carrer de la Reina Amàlia era un negoci més segur. Van apor-

AHCB Obreria C-135, 12 d'octubre de 1840, "Jacinto Torner, albànil... construir una casa... calle San Geronimo esquina a la de San Rafael". Façana, signa Jayme Feliu.

AMCB, Exp. Fo 1948-bis-c, 1868-1870. Torner Hnos., fàbrica de filats de cotó, Reina Amàlia 20, instal·lació de dues calderes de 35 CV i 25 CV. Planta i seccions de les màquines de vapor, signa Vicente Torner, enginyer mecànic.

tar un bon rendiment econòmic i finançar als seus negocis. Prova d'això va ser la hipoteca que va afectar l'edifici de Reina Amàlia 20, l'any 1848, i el lloguer del l'espai industrial a la companyia Antonio

Soler i Cia., fabricants de filats de cotó instal·lats a la casa Torner, que el 1850 disposaven d'una màquina de vapor de 10 CV, 7 màquines de torçar, 1440 fusos de *mule-jennies* i 36 operaris.²¹ El 1857 sembla que l'espai de la fàbrica Torner estava compartit entre Soler y Cia, Antonio i la fàbrica de filats de cotó de Tomàs Mestre i el fabricant de cardes Pasqual Fernandez a la mateixa adreça de la Reina Amàlia números 20 i 22.²²

Després de la mort de Jacint Torner i Batllori l'any 1864, els seus hereus, els germans Torner, el 1868 van fer instal·lar a Reina Amàlia 20, dues calderes de vapor més, amb una força de 35 CV i 25 CV, sota la direcció de Vicenç Torner, enginyer mecànic.²³ Les noves màquines, segurament una posada en servei i l'altre en reserva, quedaren instal·lades en un nou recinte especial, al fons del pati de treball, transmetent l'energia de forma tangencial als "embarrats" de les dues "quadres" de la filatura.

Els plànols presentats el 1868, signats per un membre de la mateixa família, l'enginyer mecànic Vicenç Torner, ara ja tenen un nivell de descripció molt més detallat: les calderes eren de model multitubular i es descrivia la posició en planta i secció de la màquina. Segons la tradició oral, a causa d'un incendi provocat per l'explosió de les calderes a la fàbrica de Reina Amàlia 20, va quedar malmesa l'ala dreta de les "quadres" i durant molts anys va quedar en estat ruïnós la part afectada per l'incendi. En una data indeterminada va ser abandonada l'activitat industrial, progressivament substituïda per habitatges. L'edifici ha estat enderrocat durant els anys 90 del segle XX, i ha estat substituït per una nova promoció d'habitatges.

Reina Amàlia 20-22. Interior del pati i "quadres" (foto JAV, 1981)

NOTES

1 AHCB Obreria, C- 76, 17 de febrer de 1813, "Juan Calafell, fabricante de pintados... edificar casas... calle Mediana de San Pedro...", Façana, signa José Alier, arquitecte. AHCB Obreria C-XIV caixa 78, 21 de maig de 1817, "Juan Calafell, (fabricant d'indianes)... edificar... calle Portal Nou...", Façana, signa Pedro Fiter, mestre de cases.

2 Joan Calafell era el propietari de l'antic "Hort pintat" (antic prat d'indianes) situat a la cruïlla dels carrers Reina Amàlia i de la Cera. Cedí terrenys per edificar la casa fàbrica Torner el 1834 i la casa fàbrica de Solà i Cia. AHCB, Obreria, C-135. "José Solà y Cía...casa en las calles de la Reyna Amàlia y de la Cera... Juan Calafell dueño del terreno llamado "Hort pintat...", 30 de setembre de 1840, Façana, signa, Pablo Martorell. A partir de 1842 passarien a mans de Josep Bosch i Mustich.

3 AHCB, Acords 1807, Plànol citat a l'"Estudi històric documental

de l'edifici de... Carretes 76-78, Sant Pau 116 i de la Reina Amàlia 39" encarregat pel Museu de la Ciutat.

4 El Jardí Botànic va ser construït el 1784, per iniciativa del Marquès de Ciutadilla, amb la finalitat de cultivar-hi herbes medicinals que se subministrarien gratuïtament als barcelonins.

5 RPB, Registre de la propietat, Tomo 23, occ., fol 119 a 130. Carrer de la Reina Amàlia núm 20, 22. Escritura del 5 d'agost de 1834 per la que atorga Juan Calafell a J. Torner "...el edificio por haberlo mandado construir y pagado con su dinero, otorgó a su favor el nombrado Juan Calafell, con escritura de 5 de agosto de 1834, ante D. José Mazorra y Prats Notario..." Contaduría d'Hipoteques, fol 34, lib. 2º.

6 AHCB, Obreria, C-119, 8 d'agost de 1834, Jacinto Torné y Batllori "...fabricar una casa en el terreno de la calle Reina Amalia..." , signa Ramón Moler.

7 Ramon Moler, arquitecte acadèmic, amb titulació del 27 de gener de 1833. El 1837 ja era citat com a professor d'arquitectura. Les dades obtingudes d'obreria permeten afirmar que va ser autor almenys de dues fàbriques, Torner al carrer Reina Amàlia (1834) i el taller de maquinària de Manel Tey i Cia al carrer de Ferlandina (1840) on hi intervingué en diverses reformes. Va ser autor també de la reforma d'una casa de la Marquesa de Moya y de Cartellà (1834) i del Palau Castañer de la Plaça Cucurulla (1835) .

8 Vegeu casa fàbrica Capdevila, carrer de la Riereta núm. 10.

9 Jacint Torner i Batllori devia formar part d'una nombrosa família implicada en la revolució del Trienni constitucional. Nombroses referències a l'impressor José Torner, al fabricant de teixits Francisco Torner i als ciutadans Bonaventura, Pablo, Manuel, etc. Referències de Roca i Vernet, Jordi, "Política, liberalisme i revolució, Barcelona 1820-1823", Tesi doctoral, U.A. de Barcelona, 2007.

10 OEPM, Archivo Histórico, Privilegio 334, "Metodo de fabricar panas o terciopelos lisos y cordillados de algodón", Torner, Francisco 29/09/1846.

11 Vegeu casa fàbrica Torner, carrer de Reina Amàlia n. 11.

12 AHCB. Obreria C-113, 19 de gener de 1833, Nicolas Tous i Soler, "...edificar una casa fàbrica en el terreno que posee en la calle de la Riereta n. 5 (?)..." , Façana. Signa Jacinto Torner. Vegeu Fàbrica Gassó

13 AHCB, Obreria C-113, 26 de març de 1833, "...Jayme Clavell, comerciante...edificar una casa fàbrica...en las calles Carretas, Amalia y Nueva de las Huertas de San Beltran (Lleialtat)..." , signa Jacinto Torner. Vegeu Fàbrica Clavell.

14 AHCB, Obreria, C-119, 8 d'agost de 1834, Jacinto Torné y Batllori "...fabricar una casa en el terreno de la calle Reina Amalia..." , signa Ramón Moler.

15 AHCB Obreria C-119, 8 d'agost de 1834, "Jacinto Torner y Batllori... edificar una casa", carrer Reyna Amalia. Façana, signa Ramon Molet.

16 AHCB Obreria C-135, 12 d'octubre de 1840, "Jacinto Torner, albañil...construir una casa...calle San Geronimo esquina a la de San Rafael". Façana, signa Jayme Felu.

17 Gutierrez Medina, Maria Luisa, "La España Industrial" 1847-1853 modelo de innovación tecnológica", Tesi doctoral, Universitat de Barcelona, 1997.

18 "Llistat d'electors de la ciutat de Barcelona en el cens electoral de 1847..." Jacinto Torner, carrer Amàlia núm. 11, 2 pisos, subsidio 559. Citat per Fuster Sobrepere, Joan, "Barcelona a la Dècada Moderada (1843-1854) El projecte industrialista en la construcció de l'estat centralista" Tesi doctoral, UPF Barcelona, setembre 2004.

19 AHCB, Obreria C-154, 27 de febrer de 1850, llicència presentada per Jacint Torner per a la nova construcció de la casa del carrer Conde del Asalto (Nou). Sense plànols.

20 El "Montjuich" era un remolcador, amb buc de ferro, de 76 peus d'eslora (23,16 m), 14 de mànega (4,26 m) i 8 de puntal (2,43 m), de 30 tones netes, equipat amb una màquina de vapor de 40 HP (sistema de pales) construïda íntegrament als tallers propis. Els amos, Vicent i Jacint Torner, que n'havien pagat 14.000 pesos forts, no en gaudiren gaire temps, però, ja que cinc anys després explotaren les calderes i el "Montjuich" s'enfonsà. Citat per Riera i Tuèbols, Santiago, "La indústria de construcció de màquines a Catalunya i els Països Catalans", Catalan Historical Review, pg. 239-250, 2008. Institut d'Estudis Catalans.

21 Graell, "Estadísticas...", Barcelona 1850..

22 Anònim, "El Consultor", Barcelona, 1856.

23 AMCB, 1948-bisC (D-3), 1868-1870. Torner Hnos. Reina Amàlia 20, fàbrica de filats de cotó, instal·lació de dues calderes de 35 CV i 25 CV. Planta i seccions de les màquines de vapor, signa Vicente Torner, enginyer mecànic.

25. Casa fàbrica TORNER

1834

Fàbrica d'estampats

Carrer de Reina Amàlia n. 11 i 11 bis

Edifici desaparegut

Màquines:

1 vapor de 25 CV (Torner, 1844)

1 vapor (Balius, 1876)

Arquitectura:

Construcció de la casa fàbrica (Torner, 1834)

Autor: Ramon Moler, arquitecte acadèmic

Instal·lació d'1 vapor de 25 CV (Torner, 1844)

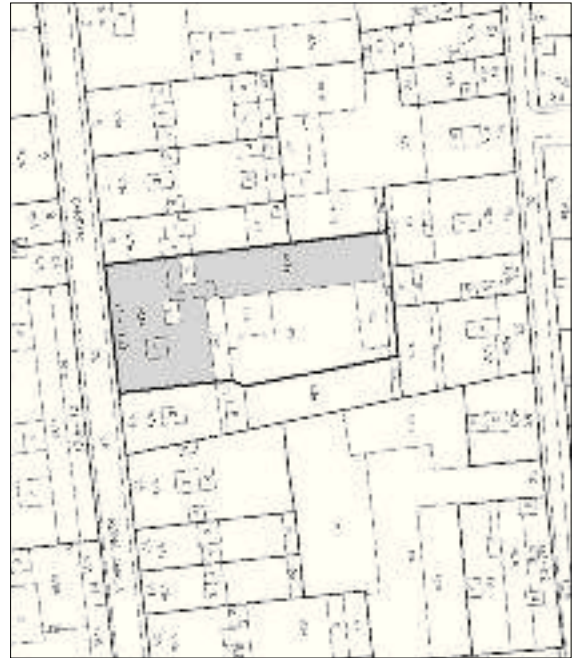
Autor: Josep Buixareu, arquitecte.

Instal·lació d'un vapor (Balius, 1876)

Autor: Gaspar Forcada, enginyer industrial

Instal·lació d'un generador de gas (Balius, 1882)

Autor: Gaspar Forcada, enginyer industrial

L'edifici del carrer de la Reina Amàlia número 11 havia estat una de les cases fàbrica construïdes per Jacint Torner (o Torné), de professió paleta i constructor. Torner era, a principis de la dècada de 1830, un actiu promotor en aquest sector de la ciutat. De l'activitat d'aquest constructor i negociant **Jacint Torner i Batllori** (s. XIX) coneixem les seves derivacions cap al sector immobiliari industrial, sense arribar a convertir-se realment en un fabricant del tèxtil. Efectivament, Torner no constava als llistats d'industrials de 1829 i 1850, limitant-se la seva activitat a la construcció, compra i arrendament de fàbriques.

Els detalls biogràfics de l'activitat de Jacint Torner estan apuntats a les anotacions realitzades respecte la casa fàbrica veïna, als números 20 i 22 del carrer de la

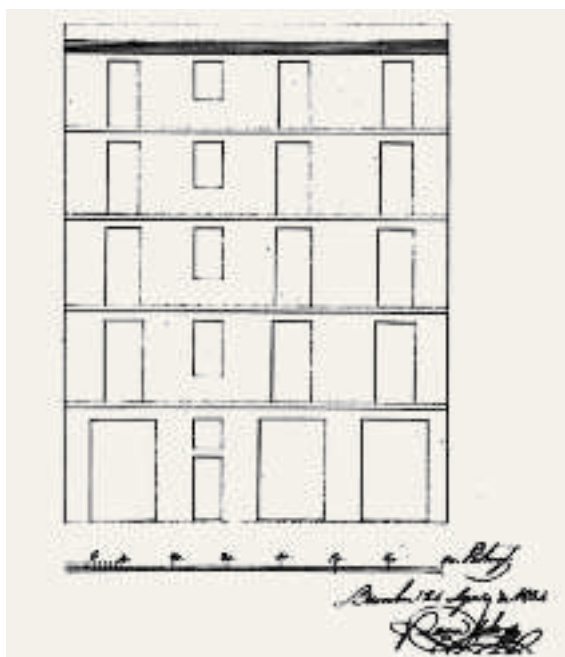
Reina Amàlia¹ de la seva propietat i que havia fet construir el 1834, segons un projecte de l'arquitecte Ramon Moler.² Jacint Torner, el 8 d'agost de 1834³ presentà a llicència d'obres un projecte idèntic de composició al que fou presentat per a la casa fàbrica veïna, que serviria per definir la composició de la finca número 11 del mateix carrer. Aquest edifici també projectat per l'arquitecte Ramon Moler⁴ i propietat de Jacint Torner, com veurem a les següents investigacions, era en realitat un edifici destinat a usos industrials, una unitat mínima de producció, dissenyada segons la tipologia més comuna de l'època, de "casa fàbrica".

En aquest mateix edifici del número 11 del carrer de la Reina Amàlia, Jacint Torner, l'any 1844, va impulsar la seva mecanització amb la instal·lació d'una màquina de vapor. Torner, el 17 d'agost, va sol·licitar permís d'obres per a instal·lar una màquina de vapor de 25 CV de potència,⁵ sota la direcció del reconegut arquitecte acadèmic Josep Buixareu.⁶ Els documents d'aquesta llicència presentaven, segurament una de les primeres en què això es produïa, una representació gràfica en planta de l'edifici, amb la posició de les calderes de vapor i la xemeneia d'evacuació dels fums. Es tractava doncs, d'una manera indiscutible, d'una tipologia de "casa fàbrica", amb el cos de casa alineat amb el carrer i les quadres organitzades al voltant d'un pati de treball, tipologia idèntica a la fàbrica veïna de Torner. Cal afegir que en aquest cas no hi han dades que permetin demostrar que es construïssin les dues quadres i només una d'elles ha estat documentada; esquema tipològic, en canvi més adient per a la casa fàbrica Torner dels números 20 i 22 del mateix carrer.

Analitza la distribució en planta de la casa fàbrica Torner, és probable que la propietat inicial arribés també al n. 13 del carrer de la Reina Amàlia. Desconeixem l'activitat industrial desenvolupada en aquest primer període, però s'ha de assenyalar que el 1857 estava instal·lat en aquesta fàbrica l'estampador Marcial Mazoir, figurant com a fabricant d'estampats,⁷ que devien ser mecànics si

AMCB Exp. Fo 4/1844, 17 d'agost de 1844, Jacinto Torné, albañil, carrer de la Reina Amàlia 11 "...que deseando colocar una máquina de vapor de la fuerza de 25 caballos..." Planta, signa Jose Buixareu, arquitecte.

AHCB Obreria C-119, 8 d'agost de 1834, "Jacinto Torner y Batllori...edificar una casa", carrer Reyna Amalia. Façana, signa Ramon Moler.

AMCB Exp. Fo 727-E, maig de 1876, Juan Balius, fusteria, Reina Amàlia 11, "Planta del edificio en el que se instala un generador de vapor..." , Planta, signa Gaspar Forcada, enginyer industrial.

atenem a la presència de la màquina de vapor. Aquesta activitat devia perdurar fins que Joan Balius hi traslladaria el seu taller de tornejat fusta l'any 1876, amb la seva pròpia màquina de vapor, sota la supervisió de l'enginyer industrial Gaspar Forcada. Aquest mateix empresari efectua la substitució de l'energia de vapor per la de gas cap a 1882.⁸

La tipologia d'aquest l'edifici, comuna a la d'altres fàbriques d'aquest sector, amb l'obertura de nous carrers durant el primer terç del segle XIX,

van ser aixecats sobre una estructura parcel·laria nova. L'aparició de noves necessitats d'espai a les cases fàbrica va suposar l'engrandiment de les parcel·les fins a una amplada útil de 17 a 18 metres aproximadament, el que permetia la col·locació d'una i fins i tot dues "quadres" de 6 metres enfrontades a un pati comú de la mateixa amplada.

Aquesta tipologia va ser fruit d'un període conjuntural, on la diversificació de la indústria va afavorir la creació de petites unitats productives, on, per manca de capital comercial, s'hi esmerçaven els petits capitals de la menestralia emergent. Aquesta conjuntura va produir un conjunt d'edificis, bastits encara sota la tradició constructiva local, amb carències d'estructures metàl·liques però amb un elevat índex de mecanització. Francesc Arau en el seu *Tratado completo de la Filatura...* insistia en la formació de "quadres" amb doble il·luminació i ventilació, amb una amplada mínima d'11 metres. En pocs anys aquestes tipologies tan comunes al carrers de la Reina Amàlia, Sant Rafael, Aurora, Cadena i Riereta, quedaran totalment obsoletes. La casa fàbrica Torner va ser enderrocada l'any

2011, amb motiu de la construcció d'una promoció privada d'habitatges.

NOTES

1 Vegeu casa fàbrica Torner, carrer de Reina Amàlia 20 i 22.

2 AHCB, Obreria, C-119, 8 d'agost de 1834, Jacinto Torné y Batllori "...fabricar una casa en el terreno de la calle Reina Amalia..." , signa Ramón Moler.

3 AHCB Obreria C-119, 8 d'agost de 1834, "Jacinto Torner y Batllori...edificar una casa", carrer Reyna Amalia. Façana, signa Ramon Moler.

4 Ramon Moler, arquitecte acadèmic, amb titulació del 27 de gener de 1833. El 1837 ja era citat com a professor d'arquitectura. Les dades obtingudes d'obreria permeten afirmar que va ser autor almenys de dues fàbriques, Torner al carrer Reina Amàlia (1834) i el taller de maquinària de Manel Tey i Cía al carrer de Ferlandina (1840) on hi intervingué en diverses reformes. Va ser autor també de la reformes d'una casa de la Marquesa de Moya y de Cartellà (1834) i del Palau Castañer de la Plaça Cucurulla (1835) .

5 AMCB, 400-AD, 17 d'agost de 1844. "...que deseando colocar una màquina de vapor de la fuerza de 25 caballos..." , signa Jose Buixareu, arquitecte.

6 Josep Buixareu Gallart alumne de l'escola d'arquitectura de la Llotja els anys 1821-23 i 1826, amb títol d'arquitecte acadèmic del 14 de març de 1830, actiu fins a 1870. Va ser autor del primer model de fàbrica moderna aplicat de les fàbriques de Dotres, Clavé i Fabra (1833) i de Joaquim Palau (1836) que posteriorment es generalitzaria; autor també de la Casa Xifré (1835-39), del Teatre Principal de Vilanova i la Geltrú (1835-1837) i Bassegoda li atribueix l'autoria del Mercat de Santa Caterina (1840). Va ocupar el càrrec d'arquitecte municipal de la ciutat de Sabadell, mantenint la seva activitat a Barcelona, on hi adquirí un extens currículum professional.

7 Anònim, "El Consultor", Barcelona, 1856.

8 AMCB, 727, maig de 1876. Reina Amàlia 11, "Planta del edificio en el que se instala un generador de vapor..." , signa Gaspar Forcada, enginyer industrial. 4 de juliol de 1882. Substitució de vapor per gas.

26. Casa fàbrica

RICART

1834

Fàbrica de Teixits, Filats i Estampats de cotó

Carrer de Sant Oleguer n. 10

Carrer de les Tàpies n. 4

Carrer de Sant Pau n. 83

Edificis existents parcialment.

Màquines:

1 màquina de vapor 30 CV (Ricart, 1835)

6.524 fusos de mule-jennies 480 fusos de contínues (1850)

60 telers mecànics (Ricart, 1850)

1 vapor de 4ª categoria (Diari de Barcelona, 1876)

Operaris:

145 operaris (filatura) + 77 operaris (teixits) (1850)

Arquitectura:

Construcció de la fàbrica (Tàpies) (1834)

Autor: Francesc Vallès i Cuchi, arquitecte acadèmic

Construcció habitatges (St. Pau) (1864)

Autor: Felip Ubach, mestre d'obres

Construcció de la sala de vendes (St. Oleguer) (1875)

Autor: Josep Fontserè i Mestres, arquitecte acadèmic

Instal·lació del vapor del Diari de Barcelona (1876)

Autor: Francesc Gabañach

Rehabilitació Sala de Vendes (St. Oleguer) (2000-06)

Autor: Vora arquitectura scp

Reforma de la fàbrica (Tàpies) (2002)

Autor: Bosch-Cuspinera arquitectes.

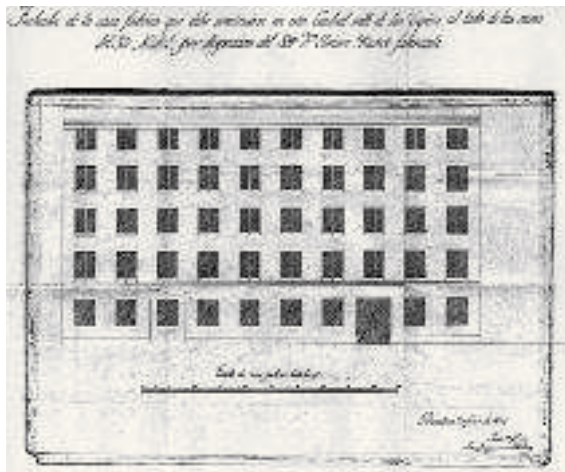

Jaume Ricart i Guitart (Casserres de Berguedà 1801-Barcelona 1872) era un fabricant de filats i teixits de cotó, procedent de Casserres de Berguedà.¹ Des del segle XIV, els “de Ricart” eren membres d’una família de propietaris de terres a la vila de Casserres. Una de les branques, la de Josep Ricart i Mestric, exercí la professió de metge a Casserres i, amb el seu fill i la seva família, emigraren a Barcelona, en una data indeterminada de principis del segle XIX. En morir sense descendència, el seu patrimoni seria heretat per la branca industrial dels Ricart i Guitart.²

Jaume Ricart i Guitart, l’any 1816, ja residia a Barcelona on es beneficiarà d’una ràpida ascensió social i econòmica. A l’edat de 20 anys s’introduí en la compra i venda de fils de cotó. Entre 1829 i 1830, Jaume Ricart i Guitart actuava d’administrador de la fàbrica de filats de Francesc Sala al carrer dels Tallers³ i, probablement per aquest motiu, encara no figurava en el Padró General de fabricants de 1829.

La seva activitat a peu de fàbrica era prou important dins del sistema jeràrquic de les filatures d’aquells anys, cosa que li va permetre sol·licitar el mateix 1829 un privilegi d’invenció d’una nova màquina aplicada a la filatura per un període de 15 anys.⁴ El 1830 es va casar amb Rosa Gibert i Abril, filla de Jaume Gibert i Martí, un ric comerciant de grans de Barcelona, la qual cosa li va permetre un considerable increment del patrimoni, inclosa la finca del carrer de Sant Oleguer número 10, el que serà el nou emplaçament de la primera filatura de la seva propietat.

El 1830 Jaume Ricart ja ocupava el càrrec de vocal del ram de la filatura i el 1831 el de director de filatura, de la Comissió de Fàbriques.⁵ L’establiment d’una gran fàbrica de filats a les Hortes de Sant Pau es va planejar a principis dels anys trenta, adquirint i reutilitzant durant aquests anys els antics edificis del segle XVIII que havien format part de la històrica fàbrica d’indianes de la família Ramon,⁶ capdavantera en la vaporització i mecanització de la filatura i l’estampació d’indianes, fàbrica emplaçada a l’entorn de la casa familiar dels Gibert del carrer de Sant Oleguer.

AHCB, Obreria C-118, 20 de juny de 1834, “Fachada de la casa fàbrica que debe construirse en esta ciudad, calle de las Tapias al lado de las casas del Sr. Nadal; por disposición del Sr. D. Jaime Ricart fabricante”. Façana, 20 de juny de 1834, signa Francisco Vallés.

La primera notícia documentada de l’existència de la fàbrica Ricart data del 20 de juny de 1834, quan Jaume Ricart, fabricant del tèxtil, presentava llicència per edificar una casa fàbrica al carrer les Tàpies, sota la direcció de Francesc Vallès, arquitecte acadèmic de mèrit de Sant Ferran.⁷ Els terrenys i cases on s’assentava, havien

estat ocupats durant el segle XVIII i principis del XIX per la fàbrica d’indianes de Pau i Jacint Ramon, on havien edificat el front dels carrers de Sant Pau i Sant Oleguer; per tant no era d’estranyar que les primeres construccions es realitzessin a la banda contrària, al carrer de les Tàpies, reutilitzant una bona part de les antigues instal·lacions dels Ramon del carrer de Sant Pau.

El projecte de l’arquitecte Francesc Vallès era innovador; es tractava d’un edifici auster i modern en el sentit que havien desaparegut pràcticament tots els elements decoratius que formaven part de la tradició acadèmica i no es feia cap concessió estilística al neoclassicisme, esdevenint un dels primers projectes notòriament “utilitaristes”. Devem estar parlant de la figura de l’arquitecte acadèmic Francesc Vallès i Cuchi,⁸ amb títol revalidat a Madrid el 1825.

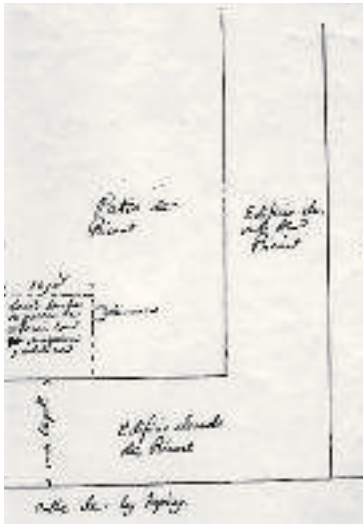
L’edifici destinat a una filatura de cotó estava format per 5 plantes amb una distribució indiferenciada de 50 finestres, i el contrapunt de la porta principal, abandonant el recurs domèstic del balcó i reduint la composició a les necessitats estrictes de l’il·luminació dels tallers de la fàbrica. Respecte l’estructura s’ha de dir que va ser un dels primers edificis que utilitzava columnes de fosa, probablement procedents de les dues possibles fonerries existents a la ciutat El Vapor i els tallers de Perrenod. També s’ha de dir que la composició de l’edifici ja no corresponia a una tipologia tradicional de la casa fàbrica sinó que gaudia d’un avançat discurs totalment utilitari i de pavelló autònom, més relacionat amb les funcions industrials, que en l’ornament neoclàssic.

L’any següent, el 1835, contemporàniament amb els fabricants Bernardí Martorell, Torrens i Miralda i Joan Nepomuceno Ràfols Ricart, sol·licitava l’establiment d’una de les primeres màquines de vapor de la ciutat,⁹ que havia estat comprada a la factoria anglesa de Hall (Dartford) i instal·lada amb 30 CV de potència,¹⁰ un dels primers documents en planta que demostren la posició de la màquina de vapor, alimentant l’edifici de la “quadra” de filats del carrer de les Tàpies, que en aquells moments devia estar encara en plena construcció.

El 1836 Jaume Ricart ingressava a la Societat Barcelonense d’Amics del País, fent costat a altres fabricants d’ideologia liberal,¹¹ i el 1838, ja era un dels fabricants més importants de la ciutat. Segons la Contribució Extraordinària de Guerra de maig de 1838, Jaume Ricart i Nicolau Tous i Companyia abonaren, cadascú, 1.080 rals pel valor de les seves filatures barcelonines, quantitat que només assoliren altres dos fabricants de filats dels 90 matriculats, Macià Muntadas i Fill i Pau Muntadas.¹²

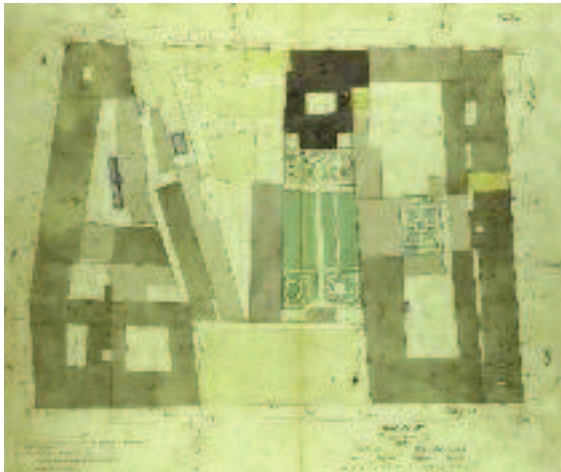
Fins el 1844, la fàbrica Ricart només era una filatura de cotó. Però a partir d’aleshores amplià la seva activitat cap el tissatge i més endavant cap a l’estampació. La marca de fàbrica dels Ricart de 1845 localitzada a l’arxiu de Gràfics¹³ ens il·lustra amb el títol de: “Fàbrica de vapor de hilados y tejidos de algodón de Jayme Ricart, calle de S. Olaguer número 7 (?)”, com estava formada per unes “quadres” de 5 pisos d’alçada, a mig construir, amb un gran pati de treball, a la dreta del qual i tocant al carrer de les Tàpies estava situada la quadra de filats i darrera el recinte de les calderes amb una xemeneia, corresponent a les màquines instal·lades des de l’any 1835.

AHCB, Gràfics, D-12935, Marca de fàbrica 1845(?): “Fàbrica de Vapor de hilados y tejidos de algodón de Jayme Ricart, calle de S. Olaguer número 7.”

AHCB, Obreria C-120, 30 de gener de 1835, Jaume Ricart, sol·licitud per instal·lar una màquina de vapor al carrer de les Tapies número 13 (?), Planta on es situa la fàbrica i màquina de vapor, sense signatura.

L'activitat econòmica de Ricart s'havia diversificat també cap a les inversions en la indústria mecànica. El 1839, Jaume Ricart amb Lereña i Tous, participaven en la compra de la foneria de Louis Perrenod el 1839¹⁴, i el 1840 ja era accionista fundador de "*La Barcelonesa de Fundición*". El 1841 fou accionista també de la "*Sociedad para la propagación de la industria española*" amb 4 accions¹⁵, societat fundada a Madrid pel "*Instituto Industrial de España*".

Quarteró Garriga 1858. A la dreta la primera fàbrica Ricart de la dècada dels anys 30, abans de la construcció de la sala de vendes i de l'edifici d'habitatges del carrer Sant Pau número 83. Pot apreciar-se la disposició de les quadres i la casa central de Sant Oleguer 10, amb jardí posterior.

El 1844 Ricart participava en la fundació del Banc de Barcelona i posteriorment fou nomenat membre de la Junta de Govern càrrec que ocupà de 1845 a 1848.¹⁶ El 1845 ingressava a la Junta de la Casa de la Caritat, al costat de personalitats com Jaume Clavell i Erasme Janer.¹⁷ Aquesta meteòrica ascensió social el portaria a introduir-se dins dels cercles l'aristocràcia industrial i dels centres del poder econòmic. Censat a la seva residència familiar del carrer de Sant Oleguer, dins del recinte de la fàbrica, Ricart provà sort pel partit moderat a les eleccions municipals el 1847, però no ocupà el càrrec de Regidor municipal fins el 1849 i tornà a sortir elegit el 1854.¹⁸

La companyia Jaume Ricart del Raval de Barcelona, l'any 1850, declarava una filatura de cotó,¹⁹ equipada amb 30 CV de potència, 6.524 fusos de *mule-jennies*, 480 fusos de contínues, 145 operaris, i també una fàbrica de tissatge equipada amb 60 telers mecànics i 77 operaris. D'aquí en endavant durant la dècada dels 50, es produí una clara ampliació de la producció estenent-se des dels filats i teixits mecànics cap als estampats²⁰ i un progressiu interès en l'energia hidràulica i en el desplaçament d'una part de la producció cap a la Catalunya interior.

L'any 1851 Ricart va fer societat amb el manufacturer francès **Eugeni Manoury** (s. XIX), de Bolbec (Norman-

dia), per fabricar estampats a Sant Martí de Provençals, fet que va donar lloc a la construcció d'un primer edifici fàbrica en aquest sector del Pla de Barcelona. Aquesta aliança va ser dissolta el 29 de gener de 1853 i Jaume Ricart va comprar, el 13 de març, el Prat de Mornau, a la carretera reial de Barcelona a Mataró.²¹

Altres fonts assenyalen que els terrenys estaven al paratge anomenat "Lo Llimonet" de la carretera de Mataró. Aquestes accions són les que donaran origen del gran complex que serà la fàbrica Ricart de Sant Martí de Provençals, on aviat s'hi edificà un complex industrial projectat i construït segons llicència del mes de juny de 1853²² i sota la direcció de l'arquitecte Josep Oriol Bernadet.²³

Perspectiva aèria del conjunt fabril de Can Ricart de Sant Martí de Provençals. Gravat de Casteluch, Exposició Universal de 1888.

Uns anys després, el 1858, Jaume Ricart constituí una nova societat per deu anys, la companyia Jaume Ricart i Fill²⁴ amb el seu fill **Frederic Ricart i Gibert** (Barcelona 1831- íd. 1883), que segons els seus biògrafs fou qui defensava una estratègia de dispersió geogràfica de la fàbrica Ricart. Entre 1857 i 1862, pare i fill varen continuar comprant terrenys a Sant Martí de Provençals.

L'empresa familiar Jaume Ricart i Fill, cap a 1862, comptava amb la filatura del Raval de Barcelona amb 7.560 fusos,²⁵ una segona fàbrica a Manresa destinada al tissatge amb 110 telers mecànics²⁶ i la tercera d'estampats situada a Sant Martí de Provençals, un gran complex industrial. Era una de les firmes industrials més importants de Catalunya. Per aquesta raó es pot entendre la progressiva transformació que va sofrir l'antiga filatura de Barcelona, una progressiva dispersió geogràfica de la producció, que va fer traslladar el centres de producció fora de la ciutat i mentre Barcelona quedava reduïda al nucli de vendes i oficines de contractació de l'empresa. Jaume Ricart i Guitart, a l'edat de 60 anys, feu participar progressivament als seus fills en la responsabilitat de les empreses, sense perdre mai el control sobre elles.

A partir de 1861 es produí un primer repartiment de l'herència, amb la participació de l'hereu Frederic Ricart i Gibert, que es feu construir una residència al Passeig de Gràcia²⁷ i els seus germans, que com veurem constituïran un entramat de successives societats familiars. Primerament la firma Jaume Ricart i Fill, el 1864 va fer enderrocar una part de la fàbrica del Raval, per construir-hi un edifici d'habitatges al carrer de Sant Pau número 83, obra del mestre d'obres de la Reial Acadèmia de Sant Ferran, Felip Ubach,²⁸ un curiós edifici d'habitatges i oficines organitzades al voltant d'un pati comunal de reminiscències utòpiques.

El 1866 Jaume Ricart i Fill va patir una crisi que obligà a una suspensió de pagaments i a la venda de l'empresa el mateix any, a una nova societat paral·lela, Ricart i Cia.²⁹ que regirà la fàbrica de Sant Martí,³⁰ crisi que va requerir la intervenció de l'arquitecte Josep Fontserè i Mestre, per a l'avaluació dels béns.³¹ Amb la

AMCB, Exp. Fo 1532-bis-c, 30 de juliol de 1864, "Jaime Ricart e hijo...reedificar...", carrer de Sant Pau número 83, planta i façana, signa Felipe Ubach. 10 de juny de 1865, permís per elevar l'alçada de l'edifici. Es concedeix llicència d'acord amb la nova normativa.

mort de Jaume Ricart el 1872, els seus successors, Hijos de Jaime Ricart, regiran la fàbrica de Manresa;³² durant un període de temps Ricart Hnos llogarà la fàbrica d'aigües amunt de la Colònia Borràs,³³ alhora que continuaran amb la fàbrica del Raval.³⁴

El propi Frederic Ricart dirigirà una nova fàbrica muntada a Granollers,³⁵ ingressarà com a membre a la Societat Econòmica d'Amics del País l'any 1872,³⁶ i cap a 1877 obtindrà el títol de Marquès de Santa Isabel, continuant l'empresa familiar que esdevindrà una de les més importants de Catalunya.³⁷

El procés de transformació de l'antiga casa fàbrica del Raval, que s'havia iniciat el 1864, continuà el 1875, amb la reforma impulsada aquest cop per Frederic Ricart, de l'edifici del carrer de Sant Oleguer número 10, segons un projecte del mestre d'obres Josep Fontserè i Mestre.³⁸ Aquest edifici havia estat aixecat pel sogre del fundador Jaume Ricart, el comerciant Jaume Gibert el 1796,³⁹ sota la direcció del mestre de cases Anton Domènech, una casa d'aspecte senyorial, de planta baixa i quatre pisos, amb jardí al fons de la parcel·la, que dividia la propietat de la fàbrica.

El 1875 Frederic Ricart va integrar aquesta propietat, que havia format part del patrimoni matern, convertint-la en les oficines de Ricart Hnos. En aquesta data podem situar també la construcció a l'interior del pati d'illa d'una gran sala de vendes de productes tèxtils i d'oficines, atribuïble també al mestre d'obres Josep Fontserè i Mestre,⁴⁰ un edifici de tal importància que va fer merèixer un Informe de 1991 de la Unitat de Protecció del Patrimoni, de Pere Beseran.⁴¹

Durant el darrer quart del segle XIX, l'edifici del carrer de les Tàpies va ser llogat als tallers d'impressió del Diari de Barcelona, *el Brusi*. L'any 1876, Francesc Gabanach, encarregat de la impremta del Diari de Barcelo-

AMCB, Exp. Fo 447-D, 21 de gener de 1875, Federico Ricart y Hnos. carrer de Sant Oleguer número 10. Façana, signa Josep Fontserè mestre d'obres.

AMCB, Exp. Fo 447-D, 21 de gener de 1875, Federico Ricart y Hnos. carrer de Sant Oleguer número 10, Reforma interior i de la façana, Emplaçament, Planta, Façana, signa Josep Fontserè mestre d'obres (Josep Fontserè i Mestre). Es tracta de la reforma d'un edifici existent, probablement de finals del segle XVIII, on es substitueixen els balcons de ferro forjat per lloses de pedra treballada. L'edifici servia de porta d'entrada per a la Sala de Vendes. Per aquesta raó es pot suposar la mateixa autoria de Josep Fontserè i Mestre a la l'esmentada Sala, ja que formava part del mateix conjunt.

na, sol·licità la instal·lació d'una nova màquina de vapor de quarta categoria.⁴² D'aquest edifici de la fàbrica Ricart, projectat per l'arquitecte Francesc Vallès el 1834, fa pocs anys encara es conservava al carrer de les

Tàpies número 4, una nau de 32 metres de façana i 12 d'amplada, construïda amb murs de càrrega, uns primitius pilars de fosa i jàsseres de fusta i una ala lateral de 6 metres d'amplada. Durant els anys 80 va estar ocupada per una Escola Taller municipal i actualment amb importants reformes, ha estat destinada a oficines.

Façana interior de l'edifici del carrer de les Tàpies número 4, abans de la reforma, que havia estat ocupat pels tallers del "Brusi". L'estructura bàsica correspon a la fàbrica Ricart, edificada l'any 1834, segons el projecte de Francesc Vallès. Fotografia reproduïda de l'"Informe de Patrimoni...", Pere Beseran, 1991.

AMCB, Exp. Fo 723-E, 31 de març de 1876, Francisco Gabañach (encarregat de la impremta del Diari de Barcelona), carrer de les Tàpies número 4, instal·lar una màquina de vapor de 4ª categoria, Planta i secció.

L'edifici està inclòs en el Catàleg del Patrimoni Arquitectònic,⁴³ que compta amb una detallada descripció: "És un exemple de la modernització de la fàbrica de pisos amb la introducció dels pilars de fosa (aproximadament al 1832) substituint els murs de càrrega i els grans pilars de maó interiors, la qual cosa permet la creació d'espais més flexibles. És un edifici entre parets mitgeres, de planta rectangular de 30 m de llargària (10 cruïes perpendiculars al carrer) i 12,8 m d'amplada, de planta baixa i quatre plantes pis. Pel que fa a la fonamentació, els murs perimetrals correguts de maçoneria són d'1 m d'amplada i 3 m de fondària, i els pilars de fosa sabates quadrades de maçoneria de 2 x 2 m en planta i 3 m de fondària. Els murs de càrrega són de maó massís, 60 cm de gruix en planta baixa i 48 en les plantes superiors, i les mitgeres de maó massís de 15 cm amb matxons de reforçament de 30 x 30 cm. El pòrtic central amb columnes (de 13 cm de diàmetre i 1,5 cm de gruix de paret) que cada 3 m recolzen sobre jàsseres de fusta de 20 x 40 cm de secció, sobre les quals recolza el forjat de bigues de fusta i revoltos ceràmics, de dos vanos de 6 m. La façana al carrer i al pati interior té obertures d'1,37 x

1,83 m que es repeteixen a cada planta en una seqüència marcada pel ritme de l'estructura. Només la porta principal ha estat tractada amb un emmarcament de pedra de perfil decoratiu, única concessió formalista en una producció marcada per l'austeritat funcional".

Malgrat les males condicions en es trobava, aquest edifici va ser recollit pel Catàleg del Patrimoni arquitectònic de Barcelona, com a fàbrica Valls (?). El 2002 va ser objecte d'una reforma integral i ampliació, respectant part d'una façana del número 4 del carrer de les Tàpies, actual Seu del Consell Comarcal del Barcelonès, obra dels arquitectes Bosch-Cuspinera. No s'ha conservat en canvi l'edifici d'habitatges del carrer Sant Oleguer número 10, el qual va ser enderrocat ja que es estava afectat per la reforma urbanística del Raval. En canvi, es manté encara en peu el cos interior de sala de vendes, de 1875, atribuït al mestre Josep Fontserè. L'any 1981 en una visita als edificis feiem la següent descripció:

"Fàbrica Ricart, situada al carrer de Sant Oleguer número 10, que consisteix en un primer cos de casa de 10 metres d'amplada, des d'on surt un ample passadís que condueix al pati posterior de la Sala de Vendes. Des d'aquest pati, que segons la història oral una vegada havia estat cobert amb una gran claraboia de vidre de color blau, per tal d'evitar els efectes del sol sobre els teixits, arrenca una doble escala que condueix al saló principal, dotat d'una estructura de doble alçada, amb passadís superior i estructura de doble pilars de fundició, jàsseres metàl·liques i revoltos ceràmics. Al passadís superior s'hi accedeix per una també doble escala de fundició amb baranes del mateix material treballades amb motius naturals. La façana interior del pati té finestres partides per pilars de fundició amb fris superior i inferior iguals, i un encarreuat horitzontal a tota la façana".

Façana del carrer Sant Oleguer número 10, edifici original del segle XVIII, probablement una de les cases de l'antiga fàbrica de Pau Ramon, reformat l'any 1875 per l'arquitecte Josep Fontserè. La portalada correspon a l'entrada al pati de la Sala de Vendes. (Foto, JAV 1981)

Sala de vendes. Detall de la doble escala de fosa amb decoracions naturalistes. ("Informe de Patrimoni...", Pere Beseran, 1991)

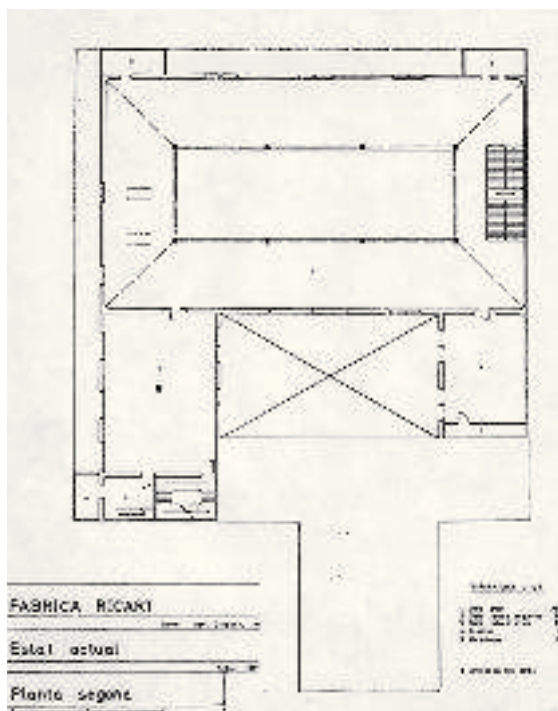
Detall del pati d'accés a Sant Oleguer número 10, amb el sistema de finestres bífores amb pilastra central de fosa (Foto JAV, 1981)

Pati interior del carrer de Sant Oleguer número 10, Escala d'accés a la sala de vendes atribuïda al mestre d'obres Josep Fontserè (Foto, JAV 1981)

Pati interior del carrer de les Tàpies número 4. En primer terme la sala de calderes de vapor de 1876 del Diari de Barcelona. Al fons la sala de vendes. (Foto JAV 1981)

Planta de l'estat actual de l'edifici de Sala de vendes del carrer de Sant Oleguer número 10, atribuït al mestre d'obres Josep Fontserè, l'any 1875 (Ajuntament de Barcelona 1987).

Una descripció similar pot localitzar-se en el Registre de la propietat.⁴⁴ La singularitat d'aquesta Sala té un important precedent a la Sala de Vendes de la fàbrica de La España Industrial, edificada uns anys abans (-1860) i avui ja desapareguda sense que s'hagi pogut establir la seva autoria. La seva estructura era molt similar a la descrita. La importància d'aquest edifici dels Ricart també es fa palesa en l'Informe de 1991 de la Unitat de Protecció del Patrimoni, de Pere Beseran, que així ho descrivia:

"...el pati conserva la seva unitat arquitectònica i la doble escala que mena a l'accés de la peça fonamental del conjunt, la sala de contractació de dos nivells, un espai magnífic que constitueix una de les més notables realitzacions barcelonines en el seu terreny. Es tracta d'un gran saló d'estructura metàl·lica i planta rectangular a doble alçada; en cada un dels dos nivells, i sobre el paviment tot de parquet, quatre parells d'esvelts pilars de fosa sostenen l'estructura també de ferro de bigues i biguetes entre revoltos. El forjat s'obre a la zona central, creant un espai diàfan, a doble alçada que permet percebre la superposició dels pilars i augmentar la lluminositat de l'àmbit que, presumiblement cobert en origen amb una claraboia zenital (...) Sembla en canvi, de ferro forjat la barana perimetral de la galeria,

on es va repetint un mòdul a base de línies ondulants centrades per l'anagrama que enclou les lletres R i C, pertanyents amb tota seguretat a la raó social Ricart y Compañía..."⁴⁵

Traslladada la producció al complex industrial de Sant Martí de Provençals i el de Granollers i un cop finalitzada l'activitat en entrar el segle xx, segons la història oral, els locals van ser cedits a una escola de religiosos i durant la guerra civil van ser ocupats pel sindicat de la CNT. Durant els anys 90 va ser enderrocada la casa del carrer de Sant Oleguer, i va quedar al descobert la sala de vendes. Malgrat que està recollida la seva adreça de Sant Oleguer número 10, el Catàleg del Patrimoni arquitectònic de Barcelona no fa cap referència a aquest edifici industrial tant notable, atribuït a Josep Fontserè, i només està qualificat amb un Nivell de protecció C, Bé amb elements d'interès. Actualment l'edifici és de propietat municipal, i entre l'any 2000 i 2006 es va reconvertir l'antiga sala de vendes

Transformació el 2002 de la fàbrica Ricart del carrer de les Tàpies número 4 en un edifici corporatiu, Seu del Consell Comarcal del Barcelonès, realitzada per Bosch-Cuspinera arquitectes. (Foto JAV 2012)

en el Complex Esportiu de Can Ricart, construint-se adossada la piscina i mantenint els elements principals de la Sala de Vendes com a sala de gimnàstica del centre, segons el projecte redactat per l'estudi Vora arquitectura SCP.

L'edifici d'habitatges del carrer de Sant Pau número 83, projectat per Felip Ubach l'any 1864, va ser enderrocat a causa de la reforma urbanística del sector. Consistia curiosament, en un conjunt d'habitatges, tipològicament agrupats al voltant d'un pati central, cobert per una claraboia de vidre, d'influències fourieristes, que feia pensar en el "Familinear" que en el futur Godin faria aixecar a Guise a partir de 1877. La dimensió dels habitatges també feia pensar en un destí reservat als operaris més qualificats. A principis del segle xx els pisos principal i primer van estar ocupats pels Cors de Clavé i l'Aplec Autonomista.⁴⁶ Afectat per la reforma ur-

Reconversió parcial de la fàbrica Ricart en el Complex Esportiu de Can Ricart, (2000-2006) mantenint els elements principals de la Sala de Vendes com a sala de gimnàstica del centre, segons el projecte redactat per l'estudi Vora arquitectura scp. (Fotos: Adrià Goula)

banística del Raval, el 1991 fou enderrocat i en el seu lloc es va aixecar el poliesportiu del Raval, segons projecte de l'arquitecte Jordi Farrando.

Finalment el complex industrial de Sant Martí de Provençals, aquests darrers anys va ser objecte d'un projecte de renovació urbana promoguda pels descendents de la família Ricart, que preveia el seu enderrocament. Una campanya ciutadana, impulsada entre altres per Mercè Tatjer,⁴⁷ va permetre la preservació del conjunt industrial i la seva declaració de bé cultural d'interès local, segons el decret d'alcaldia de l'1 de desembre de 2005. Actualment està en procés de rehabilitació i definició d'un Pla d'usos.

NOTES

1 Cabana, F. "Fàbriques i Empresaris" E. Catalana 1993. També es poden consultar les notes biogràfiques a: Blasco, Yolanda i Sudrià, Carles, "El Banc de Barcelona, 1844-1874, Història d'un banc d'emissió", Generalitat de Catalunya, 2009 i a Solà Parera, Àngels, "Aigua, indústria i fabricants a Manresa (1759-1860)", Centre d'Estudis del Bages, Manresa 2004.

2 Camps, Mn. Ramon, "Apunts o notes d'història de la vila de Casseres", 2001.

3 AFTN, Junta de Fàbriques, Llibres d'Actes, Vol. I (1829-1834), segons cita Garcia i Balaña, Albert, "La fabricació de la fàbrica. Treball i política a la Catalunya cotonera (1784-1874)", Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 2004.

4 OEPM. Archivo Histórico, Privilegio: 52, Título: "Máquina que quita el vello del hilo de algodón, lana, etc. Mediante la aplicación del gas hidrógeno", Privilegio de invención por 15 años, solicitante: Ricart, Jaime, Solicitud: 26/6/1829.

5 Sánchez, Alexandre, "Protecció, ordre i llibertat, el pensament i la política econòmica de la comissió de Fàbriques de Barcelona (1820-1840)", Alta Fulla, Barcelona 1990.

6 Vegeu casa fàbrica Ramon.

7 AHCB, Obreria C-118, 20 de juny de 1834, "Fachada de la casa fàbrica que debe construirse en esta ciudad, calle de las Tapias al lado de las casas del Sr. Nadal; por disposición del Sr. D. Jaime Ricart fabricante", façana, 20 de juny de 1834, signa Francisco Vallès.

8 Francesc Vallès i Cuchi (Reus s. XVIII - Barcelona 1879), procedent d'una família d'arquitectes, probablement fill de l'arquitecte Narcís Vallès (Reus, Baix Camp ss XVIII - XIX) que construí el palau arquebisbal de Tarragona (1814), en un estil neoclàssic de gust grecoromà. Aranz cita l'arquitecte acadèmic Francesc Vallès i Cuchi, natural de Reus. Era un dels pocs constructors barcelonins que posseïen el títol d'arquitecte acadèmic de mèrit que atorgava la Real Academia de San Fernando. El 1824 s'establí a Madrid on freqüentà l'estudi d'arquitectura de C.T. Moreno fins obtenir el títol. Segons Montaner la revàlida del títol a Madrid la va realitzar amb èxit el 1825. S'estableix a la ciutat de Barcelona, per la qual cosa va sol·licitar a Barcelona el reconeixement del títol l'1 de maig del mateix any. Inicia la seva activitat amb encàrrecs de fabricants com Joan Ràfols i Cia. per edificar al carrer Montserrat (1825). Autor de l'únic projecte presentat a concurs per la Plaça Sant Jaume i la façana de l'Ajuntament (1826). Dirigí la font de Neptú a Igualada, amb Damià Campeny (1827-32) i va rebre l'encàrrec del fabricant Jaume Ricart per a qui projectà la casa fàbrica del carrer de les Tàpies (1834), un dels primers projectes moderns i de tendència utilitarista. El 1838 formà part d'una companyia cotonera constituïda pels germans Joan i Constantí Achon, d'origen alsacià, en companyia de Francesc Puigmartí i d'ell mateix. Francesc Vallès, arquitecte, que havien muntat una fàbrica d'estampats de cotó al carrer Més Alt de Sant Pere, sobre l'antic convent de Sant Francesc de Paula. Se li atribueix també el projecte del Mercat de Santa Caterina conjuntament amb Mas i Vila. Membre del jurat que dictaminà sobre el projecte del Teatre del Liceu (1846). Construí la casa Vilageliu, al carrer de Ferran de Barcelona (1847), aixecà els plans del convent de Framenors (1848) i projectà l'església parroquial de Sant Joan Despí (1850).

9 AHCB, Obreria C-120, 30 de gener de 1835, Jayme Ricart, sol·licitud per instal·lar una màquina de vapor al carrer de les Tapias número 13 (?), Planta on es situa la fàbrica i màquina de vapor, sense signatura.

10 1835, J. Ricart, Hilatura, 30 CV, Hall (Dartford), c. de las Tapias, "Máquinas de vapor instaladas en la Industria algodonera en el distrito de Barcelona (1833-1844)", citat a: Raveaux, Olivier, "Los fabricantes de algodón de Barcelona (1833-1844). Estrategias empresa-

riales en la modernización de un distrito industrial”, UMR Telemme, Aix-en-Provence, Revista de Historia Industrial, N. 28. Año XIV. 2005. 2.

11 SEBAP, “Societat Econòmica Barcelonesa d'Amics del País”, llistat de socis 1834-1900.

12 AHCB, Cadastre K-12: “Industria y Comercio. Déficit de Guerra de un diez por ciento...” (1838).

13 AHCB, D- 12935, Marca de fàbrica, 1845 (?), “Fàbrica de vapor de hilados y tejidos de algodón de Jayme Ricart, calle de S. Olaguer número 7 (?)”.

14 APNB, J. Manuel Planas, 17 de maig de 1839, Compra de la Foneria Perrenod.

15 AFTN, Comissió de Fàbriques 1840-46, 20 de juliol de 1841. Citat per Solà i Montserrat, Roser, “L'Institut Industrial de Catalunya...”, p. 60.

16 Blasco, Yolanda i Sudrià, Carles, “El Banc de Barcelona, 1844-1874, Història d'un banc d'emissió”, Generalitat de Catalunya, 2009.

17 AMCB, Núm Exp. A-2282, A183 Comissió de Governació, “Aceptació de la Dimissió i Reemplaçament de la Junta de la Casa de Caritat. (Els Nous Membres: Erasmo de Gener i de Gorina, Terratinent; Francisco Viñas, Comerciant; Antoni Salvadó, Propietari; Jaume Ricart, Fabricant; Jaume Clavell, Propietari; Rafael Nadal Lacaba, Metge Propietari; Ignasi Morera de San Germán, Propietari; Narcís Raull, Propietari)”, 29/11/1844 - 09/01/1845.

18 Fuster Sobrepere, Joan, “Barcelona a la Dècada Moderada (1843-1854). El projecte industrialista en la construcció de l'estat centralista” Tesi doctoral, UPF Barcelona, setembre 2004.

19 Graells, “Estadísticas...”, 1850.

20 “El Consultor”, 1856, citat per Benet

21 APNB, Notari Joaquim Òdena, 1315715, (1853), 29 de gener de 1853, “...Jayme Ricart ...disolución de Sociedad Anónima con Eugenio Manouny de Boleva, Francia... El edificio pertenecía a Ricart, (no hi ha descripció de l'edifici)....” La sociedad se reparte 1/3 para Manouny y 2/3 para Ricart”. 13 de març, “Establecimiento de Jayme Ricart... entre la carretera Real de la Ciudad a Mataro y la Acequia llamada Madriguera... Prado conocido de Mornau”.

22 AMSMP, Núm. Exp. 227_00_1853, 6.7 Llicències d'obres particulars, Lo Llimonet/Carretera de Mataró: “Jaime Ricart expone habiendo adquirido una porción de Terreno en el Término de este pueblo (Sant Martí de Provençals) trata de construir un edificio destinado para fábrica de estampados y demás industrias”, 18/06/1853 - 18/06/1853, signa l'arquitecte Josep Oriol i Bernadet.

23 Tatjer, Mercè; Urbiola, Marta, “Josep Oriol i Bernadet i la fàbrica de Can Ricart. Entre la tradició i la modernitat en l'arquitectura industrial catalana de mitjan segle XIX”, Quaderns d'Història, Barcelona. També per una biografia més extensa: Tatjer, M. «Josep Oriol Bernadet (1811-1860) i la seva aportació a la ciència, la tècnica i l'arquitectura del segle XIX». Revista Bibliogràfica de Geografia y Ciencias Sociales (Universidad de Barcelona), X, 582 (10-V-2005).

24 Solà Parera, Àngels, “Aigua, indústria i fabricants a Manresa (1759-1860)”, Centre d'Estudis del Bages, Manresa 2004.

25 Solà Parera, Àngels, “Aigua, indústria ...”, op. cit..

26 El 1860 Jaume Ricart llogà la fàbrica de Marià Batlles, construïda l'any anterior, i situada al barri de Sant Pau de Manresa. Estava dotada de 110 telers mecànics accionats per energia hidràulica. Citat a Solà Parera, Àngels, “Aigua, indústria ...”, op. cit..

27 AMCB Codi Q127 Passeig de Gràcia. Federico Ricart. Construir una casa. “Casa de Federico Ricart al Passeig de Gràcia. Planta principal”, 01/01/1862 - 31/12/1862. Plànol de planta.

28 AMCB, 1532 bis-C (D-210), 30 de juliol de 1864, “Jaime Ricart e hijo...reedificar...”, carrer de Sant Pau número 83, Planta i Façana, signa Felipe Ubach. 10 de juny de 1865, permís per elevar l'alçada de l'edifici. Es concedeix llicència d'acord amb la nova normativa.

29 APNB, Joaquim Odena, 10-XI-1865, f. 1984; citat per Tatjer, M., “Fontserè a Can Ricart. La construcció de la fàbrica de Can Ricart i l'actuació de Josep Fontserè i Mestre”, 2005.

30 El 1860 la Maquinista Terrestre i Marítima (MTM) instal·là a la fàbrica Ricart de Sant Martí, una màquina de vapor de 30 CV, (1860, Barcelona, St. Martí, Ricart, 30 CV), el 1861 una segona de 10 CV (1861, Barcelona, St. Martí, Ricart, 10 CV), el 1877 una tercera de 40 CV (1877, Barcelona, St. Martí, “Ricart y Cía”, 40 CV) i el 1881 una quarta de 100 CV de potència (1881, Barcelona, St. Martí, “Ricart y Cía”, 40 CV), “Vapores catalanes. Relación nominal por sectores”, dins de Nadal, Jordi, “Las máquinas de vapor fijas de la Maquinista Terrestre y Marítima SA”, Revista de Historia Industrial, número 16, 1999.

31 APNB, Josep Falp, 1866, f. 831-832. El plànol de Josep Fontserè formava part d'una escriptura notarial, amb avaluació dels béns que Jaume Ricart ven a la societat Ricart y Compañía.

32 El 1871 la Maquinista Terrestre i Marítima (MTM) instal·là a la fàbrica de Manresa una màquina de vapor de 50 CV, (1871, Manresa, Ricart, 50 CV), el 1879 una segona de 40 CV (1879, Manresa, “Hijos de Jaime Ricart”, 40 CV), “Vapores catalanes. Relación nominal por sectores”, dins de Nadal, Jordi, “Las máquinas de vapor fijas...”, op. cit..

33 Virós i Pujolà, Lluís, “La industrialització catalana a internet. Materials dicàctics per al web del Museu de la Ciència i de la Tècnica de Catalunya”.

34 Registre de la Propietat, fol.123, llibre 22.

35 El 1881 la Maquinista Terrestre i Marítima (MTM) instal·là a la fàbrica de Granollers, una màquina de vapor de 2 CV, (1881, Granollers, Federico Ricart, 2 CV), “Vapores catalanes. Relación nominal por sectores”, dins de Nadal, Jordi, “Las máquinas de vapor fijas...”, op. cit..

36 SEBAP, “Societat econòmica barcelonesa d'amics del país”, llistat de socis 1834-1900.

37 Wray, Gary, “Las buenas familias de Barcelona”, 1989. També a Sard, A. de, “Memoria necrològica del Excmo. Sr. D. Federico Ricart y Gibert, Marqués de Santa Isabel”, Barcelona 1888.

38 AMCB, 447-D (D-12), 21 de gener de 1875, Fedrico Ricart y Hnos. carrer de Sant Oleguer número 10, Reforma interior i de la façana, Emplaçament, Planta, Façana, signa José Fontserè mestre d'obres. Es tracta de la reforma d'un edifici existent, probablement de finals del segle XVIII, on es substitueixen els balcons de ferro forjat per lloses de pedra treballada. L'edifici servia de porta d'entrada per a la Sala de Vendes. Per aquesta raó es pot suposar la mateixa autoria de Josep Fontserè a la l'esmentada Sala.

39 Citat per Alexandre, Octavi, “Arquitectura i arquitectes a la Barcelona del final del segle XVIII”, Quaderns d'Història, 7, Barcelona 2002.

40 Bassegoda, “Los Maestros de Obras de Barcelona”, 1973. Bassegoda cita Josep Fontserè i Mestres (Barcelona 1829 - fd.1897), amb títol de mestre d'obres de San Fernando de l'1 de gener de 1853, actiu de 1870 a 1896. Josep M. Montaner cita Josep Fontserè i Mestre, (1829?-1897) autor de Parc de la Ciutadella i del conjunt residencial del seu entorn. Amb títol d'arquitecte de 1855.

41 Baseran i Ramon, Pere, “Informe de la Unitat de Protecció del Patrimoni Monumental i Històric de l'Ajuntament de Barcelona, de 13 de febrer de 1991”. En aquest document també s'atribueix l'autoria de l'edifici al mestre d'obres Josep Fontserè.

42 AMCB, 723-E, 31 de març de 1876, Francisco Gabañach, instal·lar una màquina de vapor, Planta i secció.

43 Ajuntament de Barcelona, Catàleg del Patrimoni arquitectònic. Tàpies 6, Sant Oleguer 10, Fàbrica Riva i Garcia, Vapor Valls, tàpies número 4. Qualificació urbanística 7a. Nivell de protecció: C: Béns amb Elements d'Interès. Manteniment de la volumetria original i dels espais interiors a totes dues construccions.

44 “...edificio para despacho de sala de ventas y escritorio...que se compone de bajos, un piso alto con una galería interior y terrado, con algunas dependencias laterales, siendo el ingreso de dicho despacho por una escalera de doble tramo construida en el patio que se halla el mismo y la antedicha casa, y cuyo patio zaguán está cubierto con una claraboya de cristales”. Registre de la Propietat, segons Pere Baseran, historiador de la Unitat de Protecció de Patrimoni.

45 Informe de la Unitat de Protecció del Patrimoni Monumental i Històric de l'Ajuntament de Barcelona, de 13 de febrer de 1991, per Pere Baseran i Ramon. En aquest document també s'atribueix l'autoria de l'edifici al mestre d'obres Josep Fontserè.

46 Anònim, “Barcino-Mecum”, 1914.

47 Grup de patrimoni industrial del Fòrum de la Ribera del Besòs, “Un patrimoni únic, un futur brillant, un model de fer ciutat Can Ricart-parc central de barcelona. nou projecte”, Revista bibliogràfica de Geografia y Ciencias Sociales (serie documental de geo crítica) Universidad de Barcelona, vol. X, número 580, 30 de abril de 2005.

27. Casa fàbrica

PALAU-SIRVENT

1836

Filats

Carrer de Reina Amàlia n. 37, 37bis

Carrer de l'Hort de la Bomba s. n.

Carrer de Carretes n. 62

Edifici desaparegut

Màquines:

1 vapor de 12 CV (Sirvent, 1842)

720 fusos de mule-jennies (Sirvent, 1850)

Operaris:

22 operaris (Sirvent, 1850)

Arquitectura:

Construcció de la casa (1824)

Autor: Jeroni Vidal, mestre d'obres

Reforma de la casa (1832)

Autor: Domènec Vidal, mestre d'obres

Construcció de la fàbrica (1836)

Autor: Josep Buixareu, arquitecte acadèmic

Construcció de la fàbrica (1840)

Autor: Josep Buixareu, arquitecte acadèmic

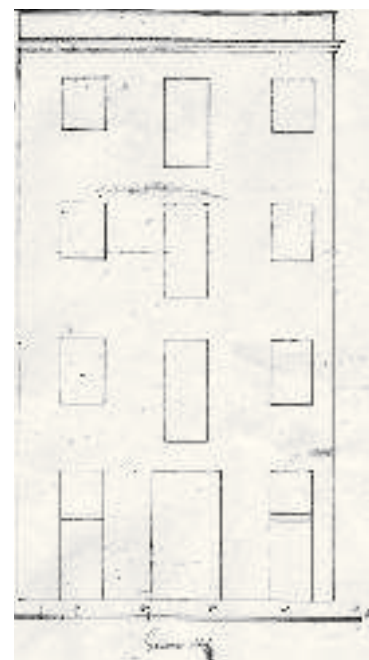

Joaquim Palau i Corbera (s. XVIII – s. XIX),¹ menestral procedent del ram de la cera, des de la dècada dels anys 20 del segle XIX, era propietari d'uns terrenys de les Hortes superiors de Sant Pau, entre el carrer de Carretes i el de la Reina Amàlia.² Desconeixem els possibles vincles familiars amb els de Palau, família noble austriacista de 1708.³ De la seva activitat com a industrial també tenim poques notícies, és coneguda però la seva vinculació a la defensa de ciutat durant el Trienni Liberal com a comissari de barri els anys 1822 i 1823,⁴ i destacat com a comissari de les brigades de construcció de les fortificacions que es realitzaren amb les aportacions dels fabricants.⁵

L'any 1824 es detecta el primer assentament quan decideix reedificar la casa de veïns del carrer Carretes,⁶ sota la direcció del mestre de cases Jeroni Vidal.⁷ Joaquim Palau signava com a mestre cerer, però en realitat, com veurem, estava interessat a efectuar el salt cap a la indústria. El 1829 Joaquim Palau no estava enregistrat al Padró General de fabricants i tampoc tenim altres dades que permetin vincular la seva activitat amb la del fabricant de filats de cotó Francesc Palau, establert al carrer de l'Om número 10 (antic).⁸ L'any 1832, Joaquim Palau realitzava noves reformes a la finca del carrer Carretes,⁹ però aquest cop sota la direcció del fill de l'anterior mestre de cases, Domènec Vidal.¹⁰

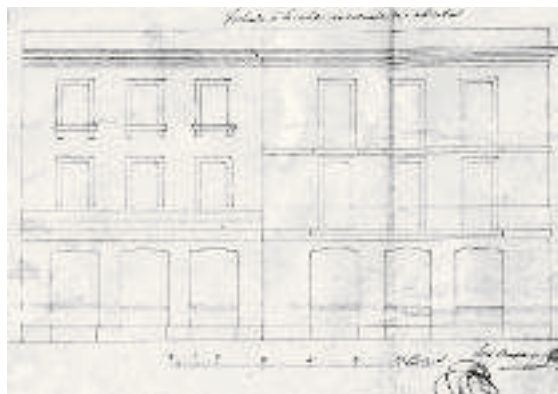
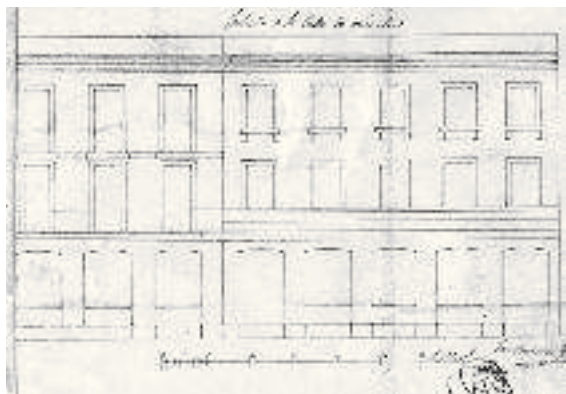

AHCB, Obreria, C-123, 2 de gener de 1836, „Joaquim Palau, cerero, ...edificar una casa fàbrica que en el terreno que posee en la calle de la Reyna Amalia...” Façana, signa José Buixareu, arqto.

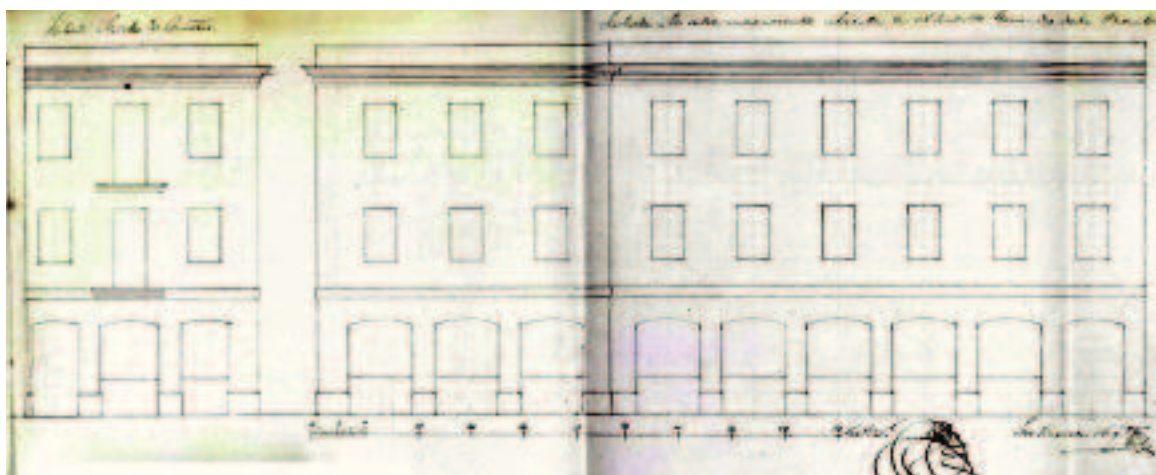

AHCB, Obreria, C-92, 11 d'octubre de 1824, „Joaquim Palau, cerero...re-edificar la casa que posee en la calle Carretas, cediendo terreno que corresponde al ensanche de la calle...”, signa Gerónimo Vidal.

AHCB, Obreria, C-134, 28 de maig de 1840, Joaquín Palau, cerero, Façana, "...poseyendo un terreno sito en la calle de Amalia esquina Huerto de la Bomba...edificar casa fabrica...", signa José Buixareu.

AHCB, Obreria, C-135, 8 d'agost de 1840, Joaquín Palau, Façana, "...construir una casa fabrica ...calle Carretas esquina nuevamente abierta que sale de la llamada Reyna Amalia...", signa José Buxareu, arquitecto.

Incentivat per la construcció de la fàbrica veïna Dotres, Clavé i Fabra, l'any 1836 decideix contractar els serveis del mateix arquitecte acadèmic, Josep Buixareu i Gallart,¹¹ que estava treballant per a aquesta societat. Joaquim Palau presentà el 2 de gener una llicència per edificar una nova casa fàbrica,¹² curiosament amb el mateix patró compositiu de la fàbrica Dotres, Clavé i Fabra,¹³ aixecada tres anys abans, un edifici de 28 metres de façana, amb un disseny acurat d'estil neoclassicista i una forta voluntat representativa. La proposta de l'arquitecte Buixareu té la intenció de constituir-se en "model" per a les noves tipologies industrials que comencen a implantar-se a Barcelona.

L'any 1839, Joaquim Palau i Corbera va vendre a la fàbrica veïna Dotres i Clavé, una part dels terrenys del carrer de la Reina Amàlia,¹⁴ amb una superfície de 8.620 pams superficials. El 1840 es produí una segona venda de terrenys també de propietat Joaquim Palau¹⁵ a la mateixa fàbrica, empresa que en aquells moments estava en procés d'expansió. Les propietats de Joaquim Palau quedaren reduïdes als fronts edificables dels carrers de Carretes, de la Reina Amàlia i del nou carrer que estava en procés d'urbanització, anomenat de l'Hort de la Bomba, que en obrir-se afectà igualment part dels terrenys de Palau.

El projecte inicial de 1836 no es devia construir, donat que de nou, el mes de maig de 1840, Palau sol·licità llicència per a la construcció del front del carrer de l'Hort de la Bomba, recentment obert, el carrer de la Reina Amàlia¹⁶ i més tard, el mes d'agost, el front del carrer de Carretes, cantonada amb el de la Reina Amàlia,¹⁷ sota la direcció, totes dues llicències, de l'arquitecte Josep Buixareu.

Els dissenys seguien sempre el mateix patró compositiu amb la voluntat donar continuïtat a un model de façana que acabaria definint el conjunt de la illa de fàbriques. No disposem de dades censals de l'activitat industrial de Joaquim Palau. Pel fet de no figurar en cap

dels llistats de fabricants, creiem que la despesa immobiliària realitzada per Palau era simplement un inversió en espai industrial, destinat a ser llogat a les noves fàbriques del ram del tèxtil.

Per aquest motiu segurament, podem entendre que a partir de la dècada del 40 del segle XIX figurava a la mateixa raó social d'en Palau, del carrer de la Reina Amàlia, la coneguda companyia Mariano Sirvent y Cía., del ram dels filats de cotó,¹⁸ fàbrica establerta també al carrer de Riereta. **Marià Sirvent i Urgellès** (L'Havana s. XIX) nascut a L'Havana va ser un dels catalans residents a Cuba que van donar suport econòmic, el 1808, a la Junta de Catalunya durant la Guerra del Francès. Retornat a la metròpoli, s'establí com a comerciant a Barcelona. Era un dels primers importadors de màquines de vapor des d'abans del 1841,¹⁹ soci de la companyia del Ferrocarril de Barcelona a Granollers, on ocupà càrrecs de responsabilitat a partir del 1847,²⁰ membre fundador del Banc de Barcelona del 1844 i soci accionista de La España Industrial amb 50 accions. Es presentà a les eleccions de 1847 pel partit moderat quan residia al carrer dels Escudellers.²¹

Marià Sirvent va fundar la societat Mariano Sirvent i Cia., amb la participació del capitalista, també d'origen colonial, **Josep Maria Serra i Muñoz**²² amb l'objectiu de dedicar-la a la filatura del cotó. El 1842, Marià Sirvent i Cia va fer instal·lar al número 37 (antic) del carrer de la Reina Amàlia, una màquina de vapor de 12 CV, per fer moure la filatura de cotó.²³ Segons les estadístiques de 1850, Marià Sirvent disposava d'una filatura al carrer de la Reina Amàlia número 37, equipada amb 720 fusos de *mule-jennies* i 22 operaris i una altra, més gran, llogada a Josep Valentí, al carrer de la Riereta número 24 (antic)²⁴ amb 6.960 fusos de *mule-jennies* i 155 operaris.²⁵ El 1854, va ser una de les filatures que es veié afectada per la primera Vaga General²⁶ arran del conflicte de les selfactines.

AHCB Fragment del Quarteró Garriga número 105, Barcelona 1858: Els edificis que composaven la fàbrica havien estat construïts en un dilatat espai de temps, entre 1833 i 1861, eren construccions utilitàries que van ser realitzades amb pocs recursos. Cal destacar però un element diferencial important: la voluntat representativa de la façana principal, destinada probablement a les oficines de vendes, una clara especialització de les funcions i per tant una “inflexió” en l’evolució del model tradicional de la casa fàbrica. S’inicia una nova generació d’edificis, que, en tant que contemporanis de la fàbrica Bonaplata, mereixen una consideració detinguda.

El 1857, la companyia Mariano Sirvent y Cía. estava enregistrada com a fàbrica de filats al número 37 del carrer de la Reina Amàlia. Marià Sirvent, figurava també enregistrat com a comerciant de cotó en floca

al Passatge Madoz²⁷ on hi devia tenir oberta la botiga, un enclavament urbanístic nou que ja s’havia convertit en un espai de moda del vuitcents, entre la Plaça Reial i el carrer Ferran, però disposava també d’una casa a Sarrià, edifici on el 1876, hi realitzà reformes.²⁸

L’any 1982 l’edifici dels Palau estava malmès i només restava en peu una planta baixa, amb un coberts interiors, on podia apreciar-se encara, al carrer de la Reina Amàlia, els sòcols de la composició en tres parts de la façana dissenyada per Buixareu. L’any 1998 van ser enderrocades les restes d’edificacions que quedaven en peu per a la construcció d’una promoció d’habitatges que afectà el conjunt de l’illa de cases, compresa també la fàbrica de Dotres, Clavé i Fabra. L’any 1998, el grup PREYCO 44 SA va promocionar la construcció de 96 habitatges,²⁹ segons un projecte de l’arquitecte Oscar Tusquets.

NOTES

1 El segon cognom de Joaquim Palau i Corbera està registrat a la venda de terrenys a Dotres, Clavé i Fabra, efectuada el 1839. RPB, Registre de la Propietat, fol. 66, de l’any 1839, Occidente. Vegeu casa fàbrica Dotres, Clavé i Fabra.

2 AHCB, Obreria, C-92, Joaquim Palau, cerero, 11 d’octubre de 1824,

3 Martí Fraga, Eduard, “La classe dirigent catalana. Els membres de la conferència dels tres comuns i del braç militar (1679-1714)”, Fundació Noguera, Barcelona 2009. Alexandre Palau Aguilar, família noble austricista de 1708.

4 Roca Vernet, Jordi, “Política, liberalisme i revolució” Volum I, Tesi doctoral, Barcelona 2007.

5 AHCB, Obreria, C-89, 30 d’abril de 1823, “...que Jayme Franquesa maestro texedor de velos es habitante y vecino de este barrio a mi cargo y me consta que de mucho tiempo...sirve en la Milicia de voluntario...”, signa Joaquim Palau, Comissari. Dins de les llistes de personal afecte a les obres de fortificació hi estaven assignats nombrosos fabricants: AHCB, Obreria C-90, 27 de juny de 1823, “Lista de individuos afectos al servicio personal de las obras de fortificación, por calles: calle Hospital, Joaquin, Ignacio Vallés, José, Juan Coloreu, calle San Rafael, Buenaventura Torner, Juan Torner, calle Sadurní, José Soler, calle Hospital, Salvador Juncadella, Juan Aleu, ...calle Riera Jacinto Batlló...”

6 AHCB, Obreria, C-92, 11 d’octubre de 1824, Joaquim Palau, cerero”...reedificar la casa que posee en la calle Carretas, cediendo terreno que corresponde al ensanche de la calle...”, signa Gerónimo Vidal.

7 Jeroni Vidal pare del mestre de cases Domènec Vidal, amb títol de mestria del 1796, prohom tercer (1807) i prohom primer (1828) de la Confraria de Mestres de Cases i Molers.

8 García Balanà, Albert, “La fabricació de la fàbrica: Treball i Política a la Catalunya cotonera (1784-1884)”, Barcelona, 2001.

9 AHCB, Obreria, C-111, Joaquin Palau, carrer Carretes, 31 de juliol de 1832, reforma, obrir portal, signa Domingo Vidal. Sense plànol.

10 Domènec Vidal i Gual, fill del mestre de cases Jeroni Vidal, amb títol de mestria del 1807. Autor de la casa de la Rambla de la família Inglada (1829), autor i constructor de la fàbrica El Vapor de la societat Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia. situada al carrer de Tallers (1832), de les reformes de les fàbriques de Joaquim Palau del carrer Carretes (1832), de Joan Rull del carrer Còdols (1833), i el que considerem com a fàbrica pròpia del carrer Moles (1836). Domènec Vidal, malgrat la dissolució del gremi dels mestres de cases el 1832, va ocupar el càrrec de Majoral de la Congregació de mestres de cases i molers (1833), una organització que continuà mantenint la tradició dels mestres antics, encara que sense l’antiga forma de corporació.

11 Josep Buixareu i Gallart (s. XIX), alumne de l’escola d’arquitectura de la Llotja els anys 1821-23 i 1826, amb títol d’arquitecte acadèmic del 14 de març de 1830, actiu fins a 1870. Va ser autor del primer model de fàbrica moderna aplicat de les fàbriques de Dotres, Clavé i Fabra (1833) i de Joaquim Palau (1836) que posteriorment es generalitzà; autor també de la Casa Xifre (1835-39), del Teatre Principal de Vilanova i la Geltrú (1835-1837) i Bassegoda li atribueix l’autoria del Mercat de Santa Caterina (1840). Va ocupar el càrrec d’arquitecte municipal de la ciutat de Sabadell, mantenint la seva activitat a Barcelona, on hi adquirí un extens currículum professional.

12 AHCB, Obreria, C-123, 2 de gener de 1836, „.. Joaquin Palau, cerero, ...edificar una casa fàbrica que en el terreno que posee en la calle de la Reyna Amalia...” Façana, signa José Buxareu, arqto.

13 Vegeu fàbrica Dotres, Clavé i Fabra.

14 RPB, Registre de la Propietat, fol. 66, de l’any 1839, Occidente.

15 RPB, Registre de la Propietat, fol. 4 i 70 del llibre de l’any 1840, Occidente.

16 AHCB, Obreria, C-134, 28 de maig de 1840, Joaquim Palau, cerero, Façana, “...poseyendo un terreno sito en la calle de Amalia esquina Huerto de la Bomba...edificar casa fàbrica...”, signa José Buxareu.

17 AHCB, Obreria, C-135, 8 d’agost de 1840, Joaquim Palau, Façana, “...construir una casa fàbrica ...calle Carretas esquina nuevamente abierta que sale de la llamada Reyna Amalia...”, signa José Buxareu, arquitecto.

18 1854, Fàbriques afectades per la Vaga General: “Mariano Sirvent y Cía., Amalia, 37”; i a l’any 1856, “El Consultor”, citat per Benet.

19 Graell, “Estadísticas...” 1850, “...Comisión en 16 de enero de 1841...”.

20 Galf, Roser; “L’estructura de capital de les companyies de ferrocarrils catalanes”, Recerques núm. 42, Barcelona 2001.

21 Fuster Sobrepere, Joan, “Barcelona a la Dècada Moderada (1843-1854) El projecte industrialista en la construcció de l’estat centralista” Tesi doctoral, UPF Barcelona, setembre 2004.

22 Josep Maria Serra i Muñoz (Santiago de Xile 1814 – Barcelona 1882), membre indiscutible de l’elit econòmica i una de les grans fortunes de capital colonial. Família de naviliers de Palafrugell establerts a Santiago de Xile, devia retornar a Barcelona, probablement, arran dels disturbis que van seguir a la proclamació de la independència de Xile el 1818. Josep Maria Serra es casà el 29 d’octubre de 1832 a Santa Maria del Mar, amb Antònia Dorotea de los Dolores de Chopitea Villota, filla d’expatriats xilens, emparentats amb els Ascañar. El 1839, d’acord amb els més importants filadors de cotó, Tous i Ricart, i altres indians procedents de Cuba, com Manel de Lerena, invertí en la compra de la foneria de Louis Perrenod,²³ per constituir l’any següent la Compañía Barcelonesa de fundición, construcción de máquinas y fabricación.

23 Raveaux, Olivier, “Los fabricantes de algodón de Barcelona (1833-1844). Estrategias empresariales en la modernización de un distrito industrial”, UMR Telemme, Aix-en-Provence, Revista de Historia Industrial, N. 28. Año XIV. 2005.

24 Vegeu casa fàbrica Valentí.

25 Graell, “Estadísticas...”, Barcelona 1850.

26 Graell, “Historia de Fomento...”.

27 Anònim, “El Consultor”, Barcelona 1857: “Sirvent y Cía., Mariano, fca. de hilados, c. Amalia, 37. Mariano Sirvent, Comerciante, (algodón en rama), pas. de Madoz s.n.”

28 Ajuntament de Barcelona, Obres particulars de Sant Gervasi, 1843-1897”, Mariano Sirvent, Sarrià, 1876.

29 Martínez i Rigol, Sergi; “El retorn al centre de la ciutat. La reestructuració del Raval entre la renovació i la gentrificació”, Tesi doctoral, Universitat de Barcelona, 2000.

28. Fàbrica ROSÉS

1837

Puntes de París

Carrer Ramon Berenguer el Vell n.1
Teixits mecànics de cotó
Carrer Ramon Berenguer el Vell n. 6, 8, 10
Carrer del Cid n. 16

Edificis desapareguts

Màquines:

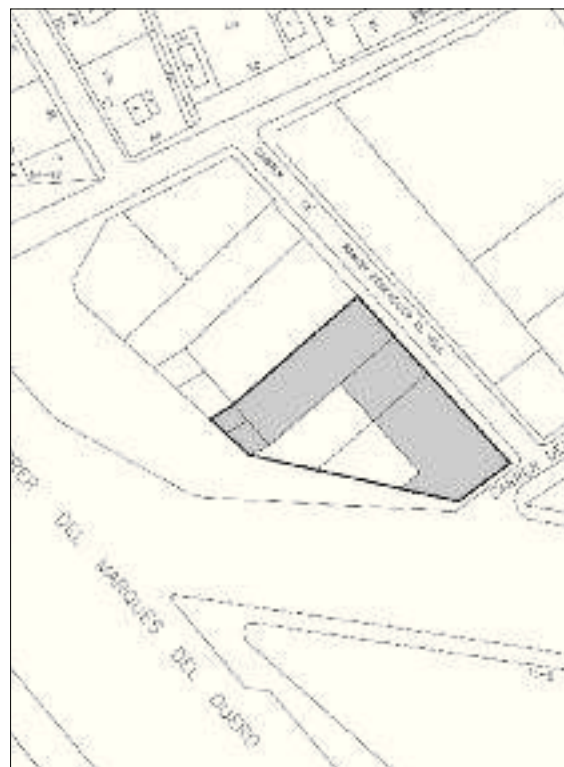
1 vogi (1837)
1 màquina de vapor de 12 CV (1845)
80 telers mecànics (Plana i Cia., 1850)
1 màquina de vapor (1853)

Nombre d'operaris:

99 operaris (Plana i Cia., 1850)

Arquitectura:

Planejament urbanístic (1837)
Autor: Francesc Renart i Arús, arqte. acadèmic
Construcció de la casa fàbrica (aprox. 1837)
Autor: desconegut
Construcció de la casa fàbrica (aprox 1845)
Autor: Francesc Ubach, mestre d'obres acadèmic
Obres de reforma (1852)
Autor: desconegut

Segons indiquen les informacions de la pròpia empresa, la primera fàbrica Rosés hauria estat fundada l'any 1837.¹ Les dades de la seva constitució com a companyia estan enregistrades el 22 de maig de 1838² quan es fundà a Barcelona la societat Laribal i Cia., formada pel fabricant **Francesc Laribal** (s. XIX),³ el droguer **Josep Rosés i Trinxet** (s. XVIII – 1862),⁴ el fabricant de puntes de París **Pau Tolrà i Avellà** (s. XIX -1860)⁵ i l'argenter **Josep Masriera i Vidal** (1812-1875).⁶ Laribal i Cia. fou la segona empresa que començà a fabricar a Catalunya les anomenades "puntes de París i xinxetes", després de Giraudier. La maquinària de tallar filferro, de donar-li forma i fer la cabotada, funcionava amb un cavall o una mula,⁷ en una fàbrica que estava situada a prop del portal de Santa Madrona,⁸ un sector de la ciutat que, com veurem, estava en procés de transformació, convertint les antigues hortes de Santa Madrona en noves fàbriques urbanes.

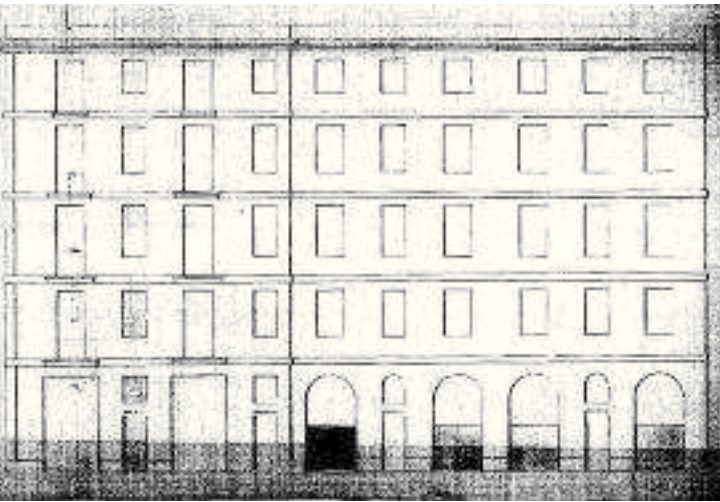
Els terrenys on s'havia d'establir la fàbrica havien estat propietat del important hisendat i comerciant de Barcelona, Rafael Sabadell i Permanyer qui, des del 1835, estava impulsant una nova urbanització del sector, amb l'obertura de nous carrers i amb una reparcel·lació de les noves porcions de terrenys dirigida per l'arquitecte acadèmic Francesc Renart i Arús.⁹ El traçat definitiu dels nous carrers, que delimitaven les futures parcel·les on s'havien d'assentar diverses fàbriques, entre les quals estava la dels *Laribal i Cia.*, no va ser resolt definitivament fins el dia 1 de maig de 1837, incorporant les modificacions demanades per la propietat i dissenyades pel mateix arquitecte.¹⁰

És doncs a partir d'aquest any quan es poden considerar disponibles en el mercat els nous terrenys urbanitzables i, per tant, podem acceptar la hipòtesi que la fàbrica de Laribal i Cia. va ser construïda segons el traçat urbanístic de 1837, al futur carrer de Ramon Berenguer el Vell número 1 (actual), cantonada Arc del Teatre

que va donar forma a un establiment assimilable a una tipologia d'una clàssica casa fàbrica en altura, amb una composició molt característica de la dècada dels anys 30. Uns documents de façanes, d'autor desconegut, localitzats a l'Arxiu Contemporani Municipal delaten l'estat de l'edifici l'any 1845, i són la font d'informació més precisa que disposem d'aquest vestigi de la primera industrialització.¹¹ L'any 1840 la societat havia passat a anomenar-se **Tolrà i Cia.** a causa de la separació del soci Francesc Laribal i pel fet de passar la direcció i la comptabilitat a mans de Pau Tolrà, qui la dirigirà fins a la seva mort el 1860. Aquesta nova societat tenia l'oficina oberta al carrer de la Pau, davant del Porxos d'en Xifré.¹²

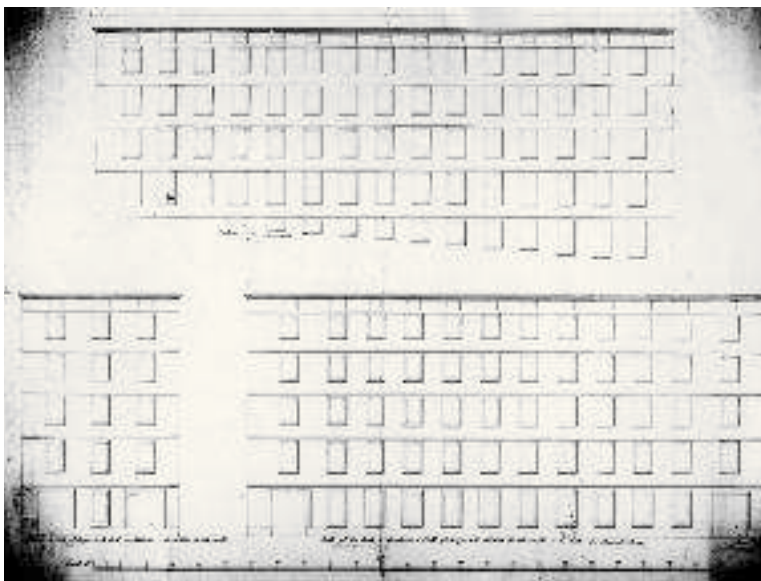
AHCB Obreria C-126, 1 de maig de 1837, "Rafael Sabadell... variación que manifiesta el plano que acompaña... para abertura de las calles en su huerto... Puerta de Sta Madrona, Muralla de Tierra y calle Trentaclaus.". Plànol dels carrers, Franc^o Renart y Arús, arquitecte.

AMCB. Expedient 131/1845. Any 1845. Perfil de l'edifici propietat del Sr Josep Rosés al carrer Berenguer el Vell núm. 1, signatura il·legible. Citat per Elisa Regueiro a l'"Estudi Històric arquitectònic del Mercat del Carme", 2003.

El 1844, Tolrà i Cia. participà a l'Exposició Industrial de Barcelona,¹³ fet que va fer augmentar els percentatges de beneficis ràpidament. Aquest devia ser el motiu que, a partir de 1845, la societat plantegés la possibilitat de l'ampliació de les instal·lacions amb l'adquisició de més terrenys veïns. El 5 de març de 1845, el propietari dels terrenys urbanitzats Rafael Sabadell va establir en règim emfitèutic a Pau Tolrà, Josep Masriera i Josep Rosés, una porció de terreny de 5.985 pams superficials en el mateix emplaçament del nou carrer que en el futur serà anomenat de Ramon Berenguer el Vell,¹⁴ i que el 7 de juny s'amplià amb una superfície addicional de 3.536 pams superficials més.¹⁵

Aquestes adquisicions formaven part del projecte d'ampliació de la fàbrica amb un nou edifici: una nova fàbrica, de més grans dimensions i millor aprofitament volumètric, devia ser aixecada el mateix 1845, segons els plànols localitzats de l'Arxiu de Gràfics de l'AHCB.¹⁶ Els documents, sense data, estaven formats per una planta i un alçat de la fàbrica del carrer Berenguer número 1, signats pel mestre d'obres acadèmic, Francesc Ubach,¹⁷ i devien correspondre necessàriament a la llicència presentada a Obreria per Josep Rosés el 7 de setembre de 1845.¹⁸

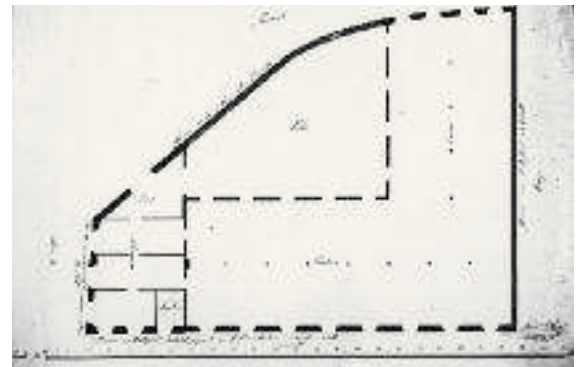

AHCB Gràfics IG 3364, Fàbrica... carrer de Berenguer el Vell, Cid i pujada a la muralla. "Subida a la Muralla... Calle que dirige des de la calle de Mediodia a la de Subida a la Muralla... Calle que va desde la travesia o calle que se dirige a la subida de Muralla á la calle de Trentaclus". Façana, signa Francisco Ubach. (Fàbrica Rosés datada, segons llicència AMCB. Expedient 131/1845. 7 de setembre 1845)

Es tractava d'una fàbrica formada per un cos de casa a la cantonada dels carrers del Cid 16 (actual) i de Ramon Berenguer el Vell 6, 8, 10 (actuals), i dues "quadres" situades en angle recte, bastides amb estructura de pilars de ferro colat, amb dues tramades de sis metres cada una, amb doble il·luminació. L'alçada de la fàbrica era de cinc plantes i golfes; i expressava una moderna composició totalment indiferenciada i flexible, amb el mateix mòdul de finestra repetit indefinidament sobre les característiques feixes horitzontals. De fet a les llicències posteriors, és un dels primers casos on s'utilitza el terme "fàbrica-edifici", per indicar el seu ús específicament industrial, sense programa residencial aparent i en conseqüència, una major independència formal. Aquell mateix any de 1845 s'instal·len al carrer de Berenguer el Vell i incorporaren una màquina de vapor de 12 cavalls de força per tal de fer moure la fàbrica.¹⁹

És fàcilment reconeixible l'increment de volum del nou edifici, més gran que les estrictes necessitats de la indústria de les "puntes de París". La gran capacitat de la fàbrica que havien aixecat i l'excedent d'energia de la màquina de vapor instal·lada abonaven la idea de crear una nova activitat del ram del tèxtil al mateix edifici. I així ho van fer, tot incorporant però, un nou soci, **Pere Plana** (o Planas),²⁰ qui havia ser un home experimentat en aquest ram. El 6 d'octubre de 1846 es va constituir la societat anomenada **Plana i Cia.** formada per Pere Plana amb el càrrec de director, i pels socis Pau Tolrà, Josep Masriera i Josep Rosés, amb un capital de 2.000 pesos forts, destinada a la producció de "empesas y otras ropas de algodón en telares mecánicos..." amb l'objectiu d'establir-se a la fàbrica pròpia de Tolrà, Masriera i Rosés, de la qual aprofitarà la seva força del vapor.²¹

AHCB Gràfics IG 4039, Fàbrica...(?), "Honores con la subida a la Muralla,... Poniente... Honores con Miguel Comerma mediante calle... Mediodia (carrer del Cid)... Honores con D. Rafael Sabadell y parte con D. José Andreu mediante calle... Oriente (després carrer de Ramon Berenguer el Vell)... Honores con D. Rafael Sabadell... Cierzo.". Planta signada per Francesc Ubach. (Fàbrica Rosés datada, segons llicència AMCB. Expedient 131/1845. 7 de setembre 1845)

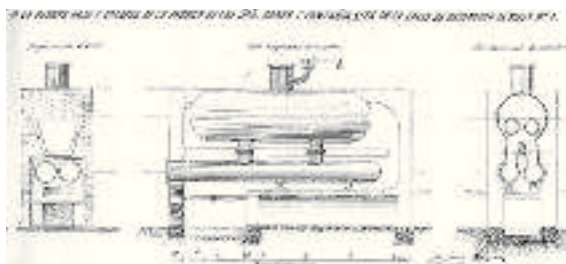
Planas i Cia. el 1850 era exclusivament una fàbrica de teixits mecànics amb un elevat nivell de mecanització només superat per la fàbrica Puigmartí i La Barcelonesa. Disposava de 80 telers mecànics i donava treball a 99 operaris. La marxa de l'empresa devia ser bona, ja que el 1848, Tolrà, Masriera i Rosés tantejaven la possibilitat de la compra de més propietats veïnes.²²

AMCB, Núm. Exp. 1.919, any 1853, Plànol de la planta de instal·lació de les calderes de vapor, i caseta de la màquina, de la fàbrica dels senyors Rosés i Cia. al carrer de Ramon Berenguer el Vell núm. 1 (actual).

El 1852 la companyia propietària, anomenada Rosés i Cia., comprà al negociant Jacint Torner i Batllori una ploma d'aigua per un valor de 6.000 rals de velló,²³ i el mes de desembre del mateix any sol·licitava una llicència per efectuar obres de reforma,²⁴ que suposem eren preparatius per a la instal·lació de màquines, potser selfactines, treballs dirigits per l'arquitecte acadèmic Josep Buixareu.²⁵ La compra de nous terrenys veïns a Josep Andreu es realitzà entre 1853 i 1854.²⁶ Finalment el 1853 s'instal·laren noves calderes de vapor al primitiu edifici de Rosés i Cia. del carrer Trentaclaus, documents que han permès la seva localització amb més precisió.²⁷

AMCB, Núm. Exp. 1.919, any 1853, Plànol de la caldera de vapor dels senyors Rosés i Cia al carrer de Ramon Berenguer el Vell núm. 1.

El conflicte de les selfactines i la Vaga General de 1854 van afectar tant la fàbrica Rosés, com la fàbrica veïna Arnau i Cia., que foren parcialment destruïdes les dues, tallant el trànsit i el moviment de mercaderies al carrer del Cid.²⁸ La reconstrucció devia ser ràpida, i a partir de la mort de Pau Tolrà el 1860, la fàbrica ja havia passat a denominar-se de forma definitiva **Rosés i Cia.**, dedicada als teixits mecànics de cotó. Amb aquesta nova denominació, participaren a l'Exposició Industrial de 1860, que fou una nova ocasió per presentar els seus productes i les maquinàries de fabricació pròpia. Rosés i Cia. s'anunciaven en el catàleg de l'Exposició Industrial, com a fabricants de "Tejidos llamados semiretores, de varias clases i anchos", al carrer de Berenguer el Vell número 21 (¿).²⁹ Després de la mort de Josep Rosés i Trinxet el 1862, Josep Masriera i Vidal ja havia assumit la continuïtat de la societat amb el fill de l'anterior, **Josep Rosés i Ricart** (s. XIX).³⁰

El progressiu increment de la conflictivitat laboral havien portat a l'empresa a buscar un emplaçament alternatiu on els costos de producció fossin més baixos, i es van preparar per a l'èxode de l'activitat fora de Barcelona, a la fàbrica d'indianes de Rafael Ramoneda del municipi de Cornellà de Llobregat. Les firmes **Rosés i Masriera**, dedicada a la fabricació de puntes de París, i la de **Rosés i Cia.**, destinada als teixits mecànics de cotó, totes dues s'instal·laren a la fàbrica de Rafael Ramoneda, construïda el 1854 per una companyia que

farà fallida l'any 1868, Ramoneda Hermanos, situada al carrer de Víctor Pradera número 17, del municipi de Cornellà de Llobregat, emplaçament d'una antiga fàbrica d'indianes, al costat del Canal de la Infanta Carlota, infraestructura hidràulica oberta el 1819. El conjunt industrial de Cornellà serà conegut en el futur pel sobrenom de "Can Rosés", sobretot a partir de la construcció d'una colònia d'habitatges per obrers el 1919.³¹

AHC Fragment del Quarteró Gariga núm. 83, on pot apreciar-se la concentració al carrer Ramon Berenguer el Vell de les dues fàbriques Rosés i Cia.

Anunci de la fàbrica Rosés. Guia de Barcelona 1876. "Rosés y Masriera, fundada en 1837, fabricantes de puntas de París, tornillos, tachones, tachuelas, roblones..."

Amb el desplaçament del centre productiu a Cornellà, la fàbrica de Berenguer el Vell es convertí en magatzems i l'empresa va obrir un nou despatx al carrer Fontanella. El creixement de la indústria metal·lúrgica i tèxtil havia impulsat el necessari trasllat de les dues fàbriques. Després de la compra de la fàbrica de Rafael Ramoneda a Cornellà de Llobregat (ara Can Rosés) on disposaven d'energia hidràulica i vapor, la companyia va ser ampliada també cap a la vila de Badalona, on encara subsisteix un conjunt industrial del 1900. Els edificis originals del carrer Ramon Berenguer el Vell van ser enderrocats en una data indeterminada del segle XX, per a ser convertits en habitatges.

NOTES

1 Guia de Barcelona 1876. “Rosés y Masriera, fundada en 1837, fabricantes de puntas de París, tornillos, tachonas, tachuelas...”.

2 Cabana, Francesc, “Fàbriques i Empresaris” E. Catalana 1992

3 Francesc Laribal (s. XIX), membre d'una família d'hisendats de Barcelona amb propietats a la munyanya de Montjuïc.

4 Josep Rosés i Trinxet (s. XVIII – 1862), d'ofici droguer, procedent d'una família d'hisendats amb terrenys en el pla de Barcelona. Disposaven de la casa Rosés, un mas construït cap a 1716, després de la destrucció de Masos que comportà la guerra de successió, a l'indret on abans s'alçava el Mas Vinyals, i actualment rehabilitat com Biblioteca de Can Rosés. Josep Rosés havia estat el soci fundador de les successives companyies Laribal y Cia. (1837) i Tolrà i Cia. (1840) destinades a la producció de puntes de París, i Rosés i Cia. (1845) destinada a filats i teixits mecànics de cotó. Probablement era el mateix Josep Rosés que es presentà a les eleccions municipals de 1844, i 1847, formant part del consistori de l'alcalde Pau Soler del 1848, com a 5è tinent d'alcalde de Barcelona. Mort el 1862, continuà la societat el seu fill Josep Rosés i Ricart.

5 Pau Tolrà i Avellà (s. XIX - 1860), fill d'una família de llauradors de la població de Cabrils (Maresme). S'establí a Barcelona com a fabricant de puntes de París, on el 1838, participà en la fundació de la fàbrica de Laribal i Cia. L'any 1840 a causa de la separació del soci Francesc Laribal, la societat passà a anomenar-se Tolrà i Cia., la qual cosa suposà per a Pau Tolrà assumir la direcció de l'empresa, en la qual aconseguí duplicar el seu capital en 8 anys. També era soci majoritari d'una segona empresa tèxtil situada a Castellar del Vallès, de la qual va ser director fins a la seva mort el 1860, que fou substituït pel seu germà, Josep Tolrà i Avellà. Citat per Llonch, Monserrat, “Josep Tolrà Avellà (1817-1915)” dins de “Cien empresarios catalanes”, Barcelona 2006.

6 Josep Masriera i Vidal (Sant Andreu de Llaveneres, Maresme 1810 - Barcelona 1875), fundador d'una saga de joiers. Passà l'examen de passania del gremi d'argenter per tal d'obtenir el grau de “mestre” i establí l'obrador de joieria, el 1839, al carrer de Vigatans de Barcelona, obrador que va mantenir fins que el 1872 quan es traslladà al carrer Ferran. La família disposava de propietats al Maresme i tenia capacitat per invertir capital. El cognom Masriera ha estat històricament associat a la firma d'una família d'argenter de Barcelona. Si bé és cert, que per les dades subministrades per aquesta casa comercial adquiriren un gran prestigi en aquest camp, d'altra banda els Masriera i les seves diverses branques no deixaren de ser per definició uns importants comerciants i inversors en diferents negocis, des del taller de joieria del carrer Vigatans, la fàbrica de teixits de seda de Sant Pere Més Baix, fins a les participacions en fàbriques al Raval i al municipi de Cornellà de Llobregat. Josep Masriera i Vidal, no abandonà l'ofici d'argenter i es consolidà com a joier reconegut entre les classes burgeses de la ciutat, a l'hora que integrà en el negoci als seus fills Josep, Francesc i Frederic Masriera i Manovens, tots ells argenter, artistes i pintors reconeguts per la cultura modernista catalana. (Vegeu casa fàbrica Masriera, a Artigues/Mas “Registre de fàbriques de la Ribera”, Barcelona 2012. Inèdit.)

7 Estem parlant d'una màquina de sang o vogi de cavalleries.

8 Cabana, Francesc, “Fàbriques i Empresaris”. Op. Cit.

9 AHCB, Gràfics I.G. 2867, 30 de novembre de 1835, “Plano geométrico del terreno huerta, que posee D. Rafael Sabadell en la calle d'en Trentaclaus de esta ciudad, e immediación de las rampas de la muralla de tierra, y del tránsito entre la puerta de Sta Madrona y la Rambla...”, signa Francisco Renart. Urbanització del sector de Santa Madrona. Publicat a Ajuntament de Barcelona, “Inicis de la Urbanística...”, Op. Cit. pg 159.

10 AHCB, Obreria C-126, 1 de maig de 1837, “Rafael Sabadell...variación que manifiesta el plano que acompaña...para abertura de las calles en su huerto...Puerta de Sta Madorna, Muralla de Tierra y calle Trentaclaus.”. Plànol dels carrers, Franc^o Renart y Arús, arquitecte.

11 AMCB. Expedient 131/1845. 7 de setembre 1845. Perfil de l'edifici propietat del sr Josep Rosés al carrer Berenguer el Vell núm. 1, signatura il·legible. Documents citats per la historiadora Elisa Regueiro a l'“Estudi Arquitectònic del Mercat del Carme”, Foment de Ciutat Vella, març de 2003.

12 Anònim, “Guia de forasteros”, Barcelona 1842. Pg 7.

13 Cabana, Francesc, “Fàbriques i Empresaris”. Op. Cit.

14 APNB. Notari Joan Prats. Manual de 1845 ff. 139v.-142r. 5 de març de 1845. Rafael Sabadell i Permanyer, estableix i en enfitèusi concedeix a Pau Tolrà, Josep Masriera i Josep Rosés una porció de terreny d'una superfície de 5.985 pams que pertany a un hort de cabuda una mullada. Citat per Regueiro, Elisenda, “Estudi històric...” Op. Cit.

15 APNB. Notari Joan Prats. Manual de 1845 ff. 311r.-313v. 7 de juny de 1845. Establiment enfitèutic per part de Rafael Sabadell Permanyer a favor de Pau Tolrà, Josep Masriera i Josep Rosés d'una porció de terreny de superfície 3.536 pams. Citat per Regueiro, Elisenda, “Estudi històric...” Op. Cit.

16 AHCB Gràfics IG 4039, Fàbrica...(?), Planta signada per Francisco Ubach. AHCB Gràfics IG 3364, Fàbrica...carrer Berenguer el Vell, Cid i pujada a la muralla, Façana signada per Francisco Ubach.

17 Francesc Ubach (s. XIX), mestre d'obres. Va ser el primer mestre d'obres acadèmic de la ciutat, amb titulació de l'any 1823. Encara que amb set anys d'antelació formava part del grup de Felip Ubach (1830), Josep Nolla i Anglada (1830), Jaume Jamburí (1831) i Antoni Valls i Galí (1832), els primers acadèmics sortits de l'Escola de la Llotja. Va ser autor de l'ampliació de la fàbrica del tintorer Francesc Llenas i Codina (1835), la reforma de la fàbrica Cantarell (1835), i de la fàbrica de teixits de nova planta de la societat “Rosés i Cia.” (1845).

18 AMCB. Expedient 131/1845. 7 de setembre 1845. Josep Rosés, adroguer, sol·licita construir una casa en una travessia a prop de la porta de Santa Madrona i cantonada Trentaclaus.

19 Cabana, Francesc, “Fàbriques i Empresaris”. Op. Cit.

20 Pere Plana (o Planas) (s. XIX). No disposem de més dades d'aquest director de fàbrica.

21 APNB, Notari J.M. Planas i Compte. Any 1846-Llibre 1236/22, pg. 269. “Tolrà, D, Pablo y otros”. “Los Sres. D. Pablo Tolrà fabricante de puntas de París, D. José Masriera, platero y D. José Rosés, droguero, dueños de una casa fábrica con su máquina de vapor situada en el extremo de la calle Trentaclaus esquina a la de Medianoche (Mediodía?) y D. Pedro Plana, negociante... Sociedad tendrá la razón de “Plana y Compañía”... dirección Pedro Plana,... objeto: fabricación de empesas y otras ropas de algodón en telares mecánicos...” Capital 2.000 pesos fuertes”... “la fabricación se establece en la fábrica propia de los Sres Tolrà, Masriera y Rosés, que ha de emplearse la fuerza de su vapor...” 6 d'octubre de 1846.

22 AHNPB. Notari Joan Prats. Manual de 1848 ff. 148r.-150v. 2 de juny de 1848. Oferiment per part de Pau Tolrà, Josep Masriera i Josep Rosés per comprar un terreny propietat de Josep Andreu.

23 APNB. Notari Magí Soler. Manual de 1852 ff. 101r.-108r. 28 de gener de 1852. Jacint Torner i Batllori ven una ploma i mitja d'aigua procedent del manantial de Moncada a Josep Rosés, adroguer, Pau Tolrà, fabricant i Josep Masriera, argenter per 6.000 reals de vellón.

24 AHCB Obreria, C- 140, 8 de desembre de 1852, llicència de “Rosés i Companyia”, per a treure runa de la fàbrica-edifici del carrer Berenguer el Vell. Sense plànol.

25 Elisa Regueiro Antón “Estudi Històric Arquitectònic Mercat del Carme” Març 2003.

26 APNB. Notari Lluís Gonzaga Pallós. Manual de 1853 ff. 252r.-259v. 24 de juliol de 1853. Escripura de venda per part de Josep Andreu d'una porció de terreny al carrer Berenguer el Vell, a favor de Pau Tolrà, Josep Masriera i Josep Rosés i per un import de 300 pesos. APNB. Notari Lluís Gonzaga Pallós. Manual de 1854 ff. 168r.-172v. 5 de gener de 1854. Escripura de venda d'uns terrenys que Josep Andreu estableix als senyors Masriera, Tolrà i Roses. Citat per Regueiro, Elisenda, “Estudi històric...” Op. Cit.

27 AMCB, Núm. Exp. 1.919, any 1853, Plànol de la planta baixa de la fàbrica dels senyors “Rosés i Companyia” al carrer de Ramon Berenguer el Vell núm. 1. AMCB, Núm. Exp. 1.919, any 1853, Plànol de la caldera de vapor dels senyors “Rosés i Companyia” al carrer de Ramon Berenguer el Vell núm. 1.

28 AHCB Obreria C-140, 4 de desembre de 1854, “Rosés y Cia, propietarios del edificio-fábrica...calle Berenguer el Viejo...más de 4 meses obstruido el paso de aquella calle...por los escombros procedentes del desplome de la fábrica de los SS Arnau y Cia...”. Sense plànol.

29 Anònim, “Catálogo de la Exposición Industrial”, Barcelona 1860.

30 Josep Rosés i Ricart (s. XIX) Fill de Josep Rosés i Trinxet, a partir de 1862, formà societat amb Josep Masriera i Vidal, constituint la firma Rosés i Masriera dedicada a la fabricació de puntes de París i Tomàs Rosés i Cia., destinada a les filatures i teixits de cotó. Totes dues s'instal·laren a la fàbrica de Rafael Ramoneda, construïda el 1854 per una companyia que va fer fallida el 1868, Ramoneda Hermanos, al municipi de Cornellà de Llobregat, carrer Víctor Pradera número 17, emplaçament d'una antiga fàbrica d'indianes, al costat del Canal de la Infanta Carlota, acabat de construir el 1819. El conjunt industrial de Cornellà serà conegut pel nom de “Can Rosés”, sobretot a partir de la construcció d'una colònia d'habitages per a obrers el 1919.

31 Guaita Jiménez, Pere, “La colònia Rosés de Cornellà de Llobregat”, dins de “La Indústria tèxtil: Actes de les V Jornades d'arqueologia industrial”, octubre de 2000.

29. Casa fàbrica LAVALLOL I VIGO

1838

Fàbrica de filats de cotó

Fàbrica de teixits de llana, fil i cotó
Carrer de Ramalleres n. 19

Edifici desaparegut

Màquines:

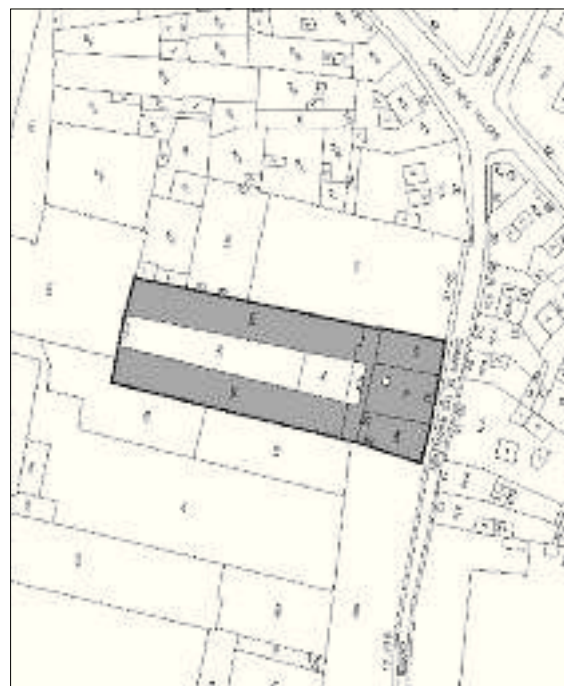
1 màquina de vapor de 25 CV, d'alta pressió (1839)
1.320 fusos de mule-jennies (1850) (Lavallol)
3 mule-jennies de 120 fusos i 4 de 240 fusos (1850)
3.000 fusos de mule-jennies (1850) (Vigo)

Operaris:

36 operaris (Lavallol, 1850)
82 operaris (Vigo, 1850)

Arquitectura:

Instal·lació d'un vapor de 25 CV, (1839)
Autor: desconegut

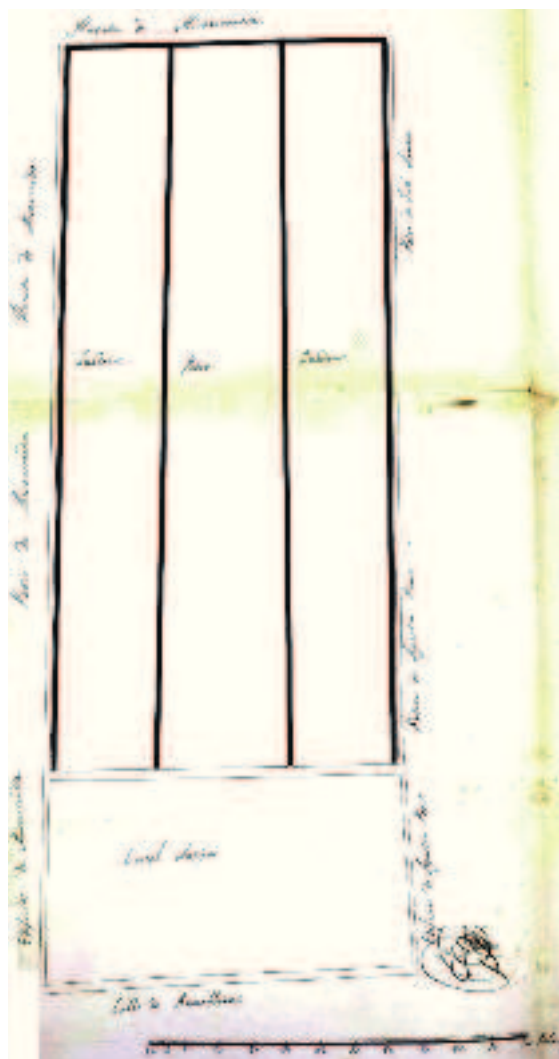
Josep Llavallol (s. XIX),¹ establert a Barcelona, sense referències d'anteriors activitats en la indústria, s'associà amb **Joan Vigo** (s. XIX),² membre de la família Vigo que el 1801 havien fundat a Barcelona una fàbrica d'indianes,³ formada pels germans Salvador i Joan Vigo, al carrer de Sant Pere Més Alt. Josep Lavallol i Joan Vigo havien constituït una companyia de filats de cotó, Lavallol y Vigo, societat coneguda des del 1838, i que disposava de tres fàbriques a la ciutat de Barcelona.

Una primera instal·lació, oberta el 1838,⁴ estava situada al carrer de la Riereta número 73 (antic); era una filatura d'accionament manual o animal, probablement amb un *vogi* de cavalleries. El 1839⁵ Llavallol i Vigo disposava, al carrer de la Cadena número 13 (antic), d'una fàbrica de tissatge, emplaçament que es va mantenir fins el 1842.⁶ I el mateix any de 1839, també disposaven de la casa de la vídua **Rita Viladomat i Quadras** (s. XIX) del carrer de Ramalleres número 10 (antic), per instal·lar-hi una fàbrica de vapor.

El 28 de desembre de 1839 Rita Viladomat, propietària de la casa de Ramalleres, presentà una llicència per a la instal·lació d'una màquina de vapor de 25 CV de potència i d'alta pressió, amb l'objectiu de llogar-la a la companyia Lavallol i Vigo.⁷ La llicència del 2 de gener de 1840 constava d'uns documents de planta d'autor desconegut, sense situar la posició de la màquina, però situant en canvi l'edifici al costat de la Casa de la Misericòrdia, document que ha permès localitzar la seva posició al número 19 (actual) del carrer de Ramalleres, un edifici industrial que va subsistir fins la dècada dels anys noranta del segle XX.

Un cop concedida la llicència, el mes de gener de 1840, la companyia Llavallol i Vigo ja havia llogat la casa fàbrica del carrer Ramalleres número 10 (actual 19), propietat de Rita Viladomat, on hi tenien establerta una fàbrica de tintats de vermell que ampliaren a la filatura amb accionament d'una màquina de vapor.⁸ Es tractava d'un edifici descrit com a "Casal Antiguo" en la llicència i com a edifici antic en els Quarterons Garriga de 1858, el qual probablement havia estat un antic establiment d'indianes⁹ amb una tipologia de casa fàbrica amb pati central.

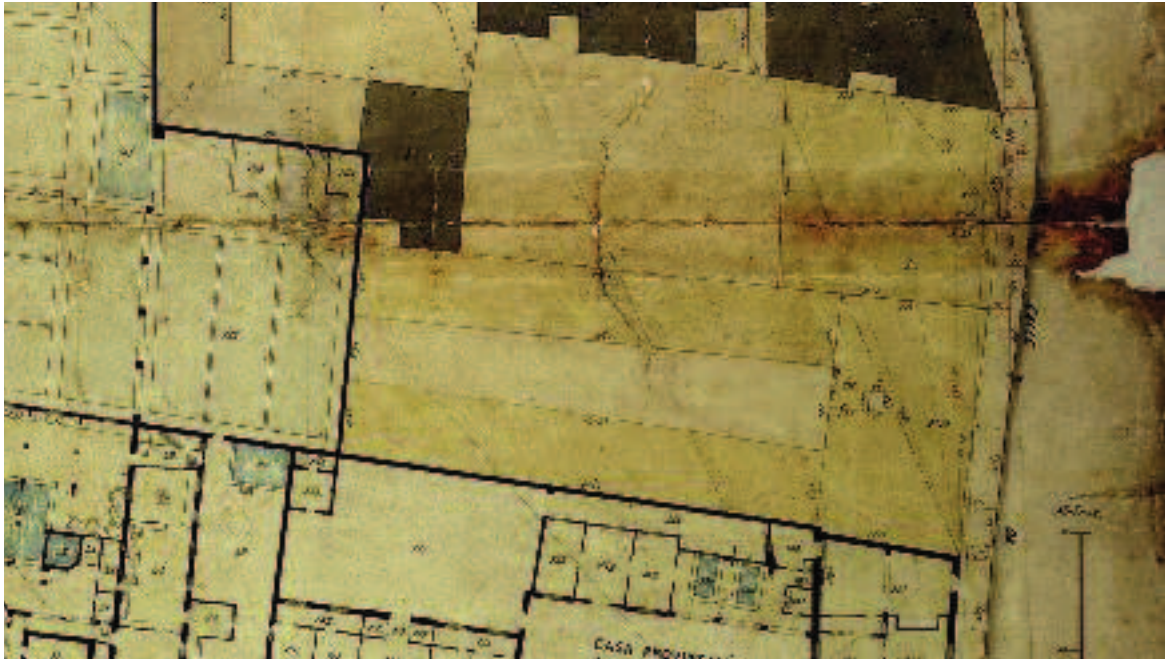
Segons les descripcions de la llicència de 1839, l'antiga casa fàbrica de Rita Viladomat i Quadras estava for-

AHCB Obreria C-135, 28 de desembre de 1839, "Rita Viladomat y Quadras, viuda...habitante de la calle de las Ramalleras casa n. 10...que habiéndose alquilado la espresada casa para poner una máquina de vapor con la qual pueda hacer andar las máquinas que se establezcan en dicho edificio... 25 caballos y de alta presión... por las SS. Lavayol i Vigo, fabricantes". Planta, sense signatura.

mada per un cos de casa, on residia Joan Vigo amb funcions de fabricant,¹⁰ amb 21 metres de front de façana al carrer de les Ramalleres, amplada que permetia una

Fragment del
Quarteró Garriga
n. 55. 1858.

descomposició en tres eixos o particions, dos corresponents a dues quadres de 6 metres de tramada i una central corresponent al pati central de maniobra, amb una profunditat interior superior als 40 metres. La llicència de 1839 feia referència a la sol·licitud d'instal·lació d'una màquina de vapor de 25 CV de potència i sistema d'alta pressió.

Efectivament altres investigacions confirmen l'existència d'aquesta important fàbrica de vapor, citada l'any 1841 amb una màquina de tecnologia desconeguda.¹¹ Llavallol i Vigo ampliarà la seva activitat amb una petita filatura que disposava de 1.320 fusos de *mule-jennies* i donava feina a 36 operaris, era per tant una unitat mínima de producció. Citant Albert García Balañà, "la fàbrica de Josep Llavallol fou engolida per la doble pressió del capital comercial i del nou capital industrial".¹² La fàbrica es va veure sotmesa a una sentència d'embargament i venda de la maquinària en subhasta pública, sentència de març de 1848, que l'estratègia dilatòria de Llavallol i família retardà la seva execució fins l'octubre de 1850. El cas té un doble interès, d'una banda, la correlació entre tecnologia i treball en una fàbrica ni gran ni petita: els 1.320 fusos de finals dels 1840s es repartien entre 3 màquines *mule-jennies*, "...de madera y hierro del todo comentes de 120 puas una" i 4 màquines "...grandes (també *mule-jennies*) de hierro de 240 puas", totes mogudes per la força del vapor al carrer Ramalleres. Albert García i Balañà fa la següent apreciació:

"Si fem cas de les informacions recollides per Ildefons Cerdà, aquestes 7 màquines de filar devien proporcionar feina a un nombre igual de filadors adults, homes les màquines grans i homes o dones, les màquines petites. Ajudants a les màquines de filar i personal de la preparació ho devien ser molt majoritàriament adolescents i dones joves, sobretot si tenim en compte que el peritatge arbitral rebaixà contundentment les valoracions de les màquines fetes per Llavallol (i fins en desestimà la subhasta) per considerar-les antigues i poc productives (potser procedien de la filatura amb força de sang i havien estat readaptades feia poc a la força de vapor)".¹³

És a dir, poc més de mitja dotzena de filadors adults, però ja preferentment alguns homes, per a una filatura que era relativament lluny d'estar a la cua del sector.¹⁴ D'altra banda, té interès conèixer qui es va quedar amb les poques màquines de Llavallol que s'acabaren subhastant: els 6.750 rals pagats, que ni de lluny cobrien

els 1.292 duros o pesos forts, gairebé 26.000 rals d'obligacions de Llavallol; els abonà Salvador Vigo i Germans, la raó social propietària del vapor de **Salvador Vigo** (s. XIX) on treballava Llavallol, alhora que antics associats d'aquest i pròspers fabricants de filats a la Barcelona del 1850. En la contribució industrial ordinària de 1844, trobem ja a Salvador Vigo i Companyia establerta al carrer de Ramalleres, en una posició prou alta en la jerarquia industrial. Però a les *Estadísticas* de 1850 figurava la companyia Salvador Vigo i Germans amb 3.000 fusos de *mule-jennies* i 82 operaris, i cap menció a Llavallol.

Potser aquest soci formava part de l'esmentada companyia, encara que sembla ben poc probable si tenim en compte que l'octubre de 1845 comprava cotó a Nova Orleans per compte propi al comerciant Sebastià Soler i Riba, i que la incapacitat per fer front al pagament d'aquesta operació, en una conjuntura que anticipava la crisi general de 1847-1848, el duria al Tribunal de Comerç i a l'embargament de la seva filatura.¹⁵

Tot això mentre els germans Vigo es consolidaven com a fabricants de filats i absorbien les escorrialles de l'antic soci Llavallol, òbviament una trajectòria que no podia ser aliena a la propietat d'un vapor ni a la seva creixent condició de creditors de fabricants menors procedents de la filatura anterior al vapor.¹⁶ Efectivament en *El Consultor* de 1857, figurava ja l'empresa Vigo Germans, presumptament formada per **Joan i Salvador Vigo**, com a fàbrica de teixits de llana, fil i cotó, al carrer de Ramalleres número 19 (actual), compartida també, amb l'empresa del mateix ram Agustín Borrell,¹⁷ que ocupava la segona quadra. A la mort dels Vigo, la família formada per la seva vídua i dels fills devia abandonar l'activitat industrial per dedicar-se a les inversions.¹⁸

Totes dues empreses, durant la dècada de 1870, ja no van tenir cap més continuïtat que quedés enregistrada a les estadístiques industrials. Durant un període de temps indeterminat del segle XX, la casa fàbrica Llavallol i Vigo va ser ocupada per la companyia d'electricitat FECSA, qui enderrocà el front edificat de la casa i reutilitzà les dues "quadres" laterals. Aquesta instal·lació de transformació elèctrica i tallers de manteniment de la companyia FECSA, va subsistir fins que l'any 2000 es començà a edificar la nova Facultat d'Història de la Universitat de Barcelona, que implicà l'enderrocament de totes les edificacions.

NOTES

1 L'atribució del nom Llavallol es realitza a partir de les dades de les "Estadísticas" de 1850 i les aportacions de Garcia i Balaña.

2 L'atribució del nom Vigo es realitza a partir de les dades de 1841 i del cens electoral de 1847, que situen a Joan Vigo al carrer de Ramalleres número 10 (antic).

3 Thomson, J. "Els orígens..." pg. 337.

4 AHCB, Cadastre IX-12, "Industria y Comercio, 1838". Citat per Garcia i Balaña, Albert, "La fabricació de la fàbrica. Treball i política a la Catalunya cotonera (1784-1874)", Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 2004.

5 AFTN, Biblioteca, CII/9 4º, "Relación de Fabricantes de hilados, tejidos y estampados de algodón de Barcelona empadronados en últimos de 1839", 1839. Citat per Garcia Balaña, Albert, Op. Cit.

6 Anònim, "Guia de Forasteros de Barcelona", Barcelona 1842.

7 AHCB Obreria C-135, 28 de desembre de 1839, "Rita Viladomat y Quadras, viuda...habitante de la calle de las Ramalleras casa n. 10...que habiendose alquilado la expresada casa para poner una máquina de vapor con la cual pueda hacer andar las maquinas que se establecan en dicho edificio...25 caballos y de alta presión...por las SS. Lavayol y Vigo, fabricantes". Planta, sense signatura.

8 Anònim, "Guia de Forasteros...". Barcelona, 1842: Tintoreros de encarnado: Lavayol y Vigo, c, Ramalleras.

9 L'única referència que tenim és la que ens parla del fabricant d'indianes Francesc Xuriach, establert el 1775 al carrer de Ramalleres: AHCB Obreria caixa 34, octubre de 1775, llicència de Francesc Xuriach, fabricant d'indianes, per posar pals d'indianes al carrer de Ramalleres del barri del Raval (?). Sense plànol.

10 Cens electoral de 1847: Juan Vigo, Ramalleres 10, 2n pis, 2073 de contribució industrial, Juan Vigo, Alta de Sant Pere, 56, 1r pis, 508 de contribució industrial Salvador Vigo, Alta de Sant Pere, 26, tienda, 1016 de contribució industrial. Citat per Fuster Sobreper, Joan, "Barcelona a la Dècada Moderada (1843-1854) El projecte industrialista en la construcció de l'estat centralista" Tesi doctoral, UPF Barcelona, setembre 2004.

11 1841, J. Llavallol i J. Vigo, Hilatura, 24 CV, tecnologia?, carrer Ramalleres. Sairó, Esteban, "Relación de las máquinas de vapor introducidas en Cataluña y que están montando en el día, y de las que se tienen pedidas, con expresión de su fuerza respectiva", 1841. Citat per Raveaux, Olivier, "Los fabricantes de algodón de Barcelona (1833-1844). Estrategias empresariales en la modernización de un distrito industrial", UMR Telemme, Aix-en-Provence, Revista de Historia Industrial, N. 28. Año XIV. 2005. 2.

12 Garcia i Balaña, Albert, "La fabricació de la fàbrica. Treball i política a la Catalunya cotonera (1784-1874)", Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 2004.

13 Garcia i Balaña, Albert, "La fabricació de la fàbrica...". Op. Cit.

14 AFTN, Junta de Fàbriques, Estadística de 1850. La resta d'informacions sobre la fàbrica i maquinària de Josep Llavallol: ACA, Fons Tribunal de Comerç, Expedient 5.796: Sebastià Soler i Riba contra Josep Llavallol (1847-1850); l'inventari de la seva maquinària, presentat per Llavallol el maig de 1848, estimà un valor total de 217.718 rals (18.000 rals cadascuna de les mule-jennies de 240 fusos i 10.000 rals cadascuna de les de 120 fusos), però el peritatge judicial efectuat l'abril de 1848 estimà només 9.000 rals d'un manuar i d'una metxera, màquines que s'acabaren liquidant per 6.750 rals. Citat per: Garcia i Balaña, Albert, "La fabricació de la fàbrica...". Op. Cit.

15 Garcia i Balaña, Albert, "La fabricació de la fàbrica...". Op. Cit.

16 ACA, Fons Tribunal de Comerç, Expedient 5.796: Sebastià Soler i Riba contra Josep Llavallol (1847-1850); Llavallol no pogué pagar en un primer termini els més de 2.518 duros corresponents a la compra de cotó en floca feta a Soler i Riba (23-10-1845); el juny de 1846 signà un contracte de debitori a quatre pagaments, "e hipoteca especialmente el establecimiento o fábrica de hilados [les màquines] que tenía en la calle llamada Ramalleras"; l'octubre de 1847, vençuts els quatre terminis i amb la crisi industrial a tota màquina, només havia pagat 1.226 duros. Citat per: Garcia i Balaña, Albert, "La fabricació de la fàbrica...". Op. Cit.

17 Anònim, "El Consultor", Barcelona, 1857: Agustín Borrell, c. Ramalleras n. 19.

18 "Vigo viuda de, e hijos" 5 accions del Banc de Barcelona. Blasco, Yolanda i Sudrià, Carles, "El Banc de Barcelona, 1844-1874, Història d'un banc d'emissió", Generalitat de Catalunya, 2009.

30. Casa fàbrica

BOSCH-SAGRERA

1838

Teixits i filats de cotó

Carrer de Reina Amàlia n. 2-4

Carrer de la Cera n. 51-55

Edifici desaparegut

Màquines:

2 vapors i 3 calderes de 30 CV (Bosch, 1842)

1 vapor de 12 CV (Sagrera, 1844)

1 vapor de 10 CV (Sagrera, 1850)

32 màquines de preparació (Sagrera, 1850)

2.400 fusos de *mule-jennies* (Sagrera, 1850)

1 vapor de 29 CV (Olivella, Casals, Camprubí, Pla. 1850)

Operaris:

62 operaris (Sagrera, 1850)

203 operaris (Olivella, Casals, Camprubí, Pla. 1850)

Arquitectura:

Construcció de la casa fàbrica de teixits (Sagrera, 1838)

Autor: Joan Vila i Geliu, arquitecte acadèmic

Construcció de la casa (Sagrera, 1840)

Autor: Joan Vila i Geliu, arquitecte acadèmic.

Construcció de la casa fàbrica de teixits (Solà, 1840)

Autor: Pau Martorell, mestre d'obres acadèmic.

Instal·lació de 2 vapors (Bosch, 1842)

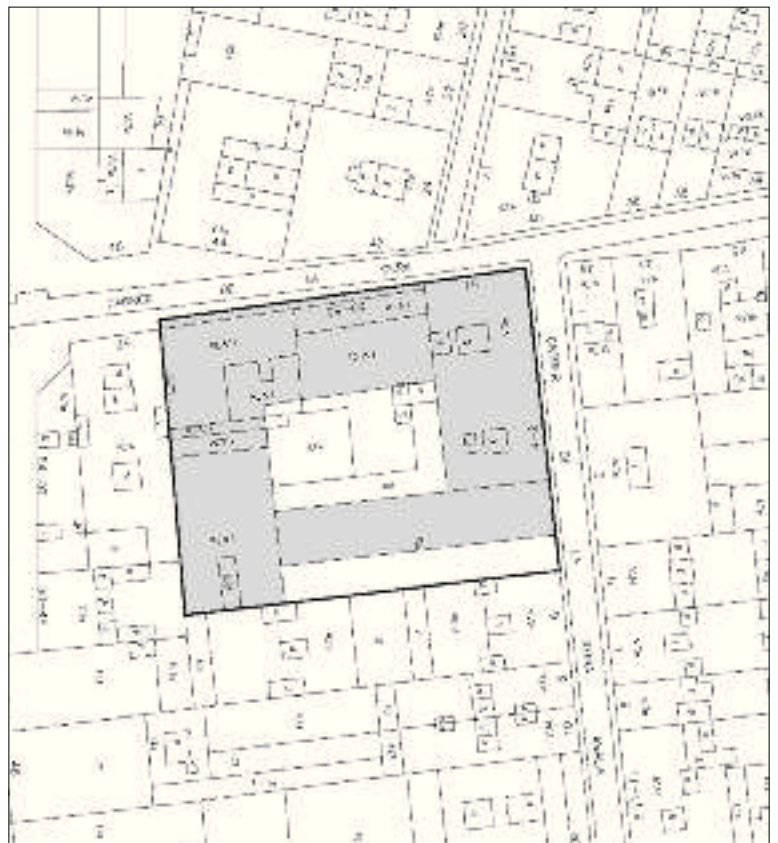
Autor: desconegut.

Reforma de la casa fàbrica (Bosch, 1858)

Autor: Carles Gauran, arquitecte

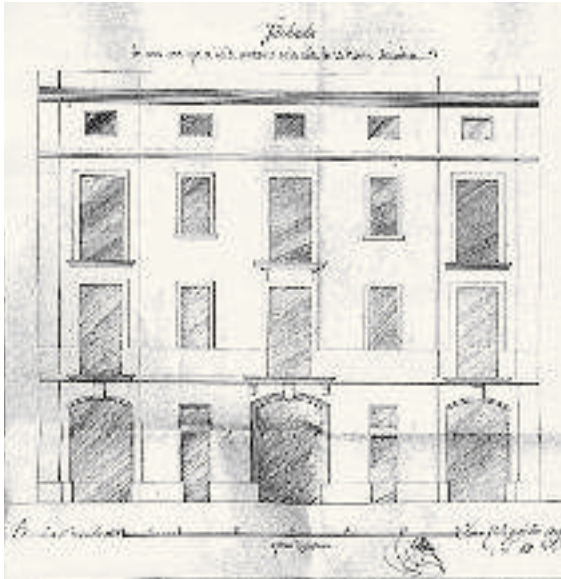
Legalització de dos vapors de 30 CV (Juncadella, 1868)

Autor: desconegut

AHCB, Obreria, C-129, 18 de desembre de 1838.

"...Salvador Sagrera, fabricante... edificar una fàbrica de tejidos en la calle Reina Amàlia...", "Fachada de una casa que se ha de construir en la calle Reyna Amàlia". Façana, signa Juan Vilà y Gelíu, arquitecte.

El fabricant de teixits i filats de cotó **Salvador Sagrera i Martorell** (?)¹ (s. XVIII – s. XIX) va venir a establir-se al sector del Raval de Barcelona l'any 1838. Desconeixem la seva procedència i els possibles vincles familiars amb la saga dels nobles germans Sagrera, del braç militar austriacista durant la Guerra de Successió,² però en canvi és més probable que Salvador Sagrera estigués relacionat amb els germans Antoni i Joaquim Sagrera, fabricants de teixits de llana de Terrassa³ o bé amb la casa comercial dels Sagrera, companyia que operava durant la primera meitat del segle XIX a l'illa de Cuba.⁴

La primera notícia documentada que tenim de Salvador Sagrera és de l'any 1838, quan sol·licitava permís per edificar una fàbrica de teixits al carrer de la Reina Amàlia,⁵ com veurem més endavant, en uns terrenys inicialment llogats que formaven part de l'antic "Hort pintat", propietat del fabricant d'indianes Joan Calafell,⁶ sota la direcció de l'arquitecte acadèmic Joan Vilà i Gelíu.

La fàbrica de teixits de Salvador Sagrera devia estar en avançat procés de construcció, quan el mes de desembre de 1839 demanava a l'Ajuntament el repartiment dels costos de la nova clauoguera del carrer de la Reina Amàlia.⁷ El 1840 es produeix un nou assentament en el mateix carrer, quan es presenta la llicència de construcció d'una casa, de parcel·la estreta, aparentment destinada a ús d'habitatge.⁸ Tots dos projectes de 1838 i 1840 foren realitzats per l'arquitecte acadèmic Joan Vilà i Gelíu, un experimentat professional en la construcció de fàbriques.⁹

Salvador Sagrera era un fabricant de teixits que aviat es passarà a la filatura del cotó. El 1842 Sagrera ja

figurava a la *Guia de Forasteros* com a fabricant de teixits i filats al carrer de la Reina Amàlia.¹⁰ Dos anys després, al mateix "Hort Pintat", a la cantonada del carrer de la Reina Amàlia amb el de la Cera, s'hi projectà una segona casa, impulsada per la societat **José Solà y Cia.**, companyia de filats de cotó amb seu al carrer Beat Oriol 25.¹¹

Aquest nou edifici en realitat era una tipologia de casa fàbrica, amb el cos de casa a la cantonada entre

Amàlia i Cera i les quadres en 5 plantes d'altura, il·luminades per 55 finestres i alineades amb el carrer de la Cera. Els plànols de la "casa" estaven adjunts a la llicència d'obres presentada el 30 de setembre de 1840,¹² sota la direcció del mestre d'obres Pau Martorell.¹³

Probablement es tractava d'una companyia dirigida per un membre de la família Solà, uns tintorers de "panyos" de les Basses de Sant Pere,¹⁴ i possiblement participada per un membre de la família Sagrera, subministradors de teixits de llana de Terrassa. Aquestes dues famílies des del segle anterior havien tingut relacions comercials¹⁵, per la qual cosa, una coincidència com aquesta en el mateix emplaçament no podia ser casual.

La companyia José Solà y Cia., malgrat ser mencionada el 1842 als llistats de fàbriques de filats i teixits de cotó,¹⁶ durant els anys següents no va tenir més continuïtat, i va desaparèixer de les guies i de les estadístiques. Per informacions molt posteriors, sabem que aquesta fàbrica de filats de cotó s'havia construït sobre terrenys propietat de la família Bosch, una nissaga de comerciants i fabricants d'indianes.

Josep Bosch i Mustic (s. XVIII- s. XIX), comerciant indiano, havia retornat a la metròpoli¹⁷ i ara era el propietari dels terrenys i qui havia fet construir la casa fàbrica entre 1840 i 1841,¹⁸ de la qual, després de la desaparició de la companyia José Solà y Cia., continuà essent-ne el propietari. Josep Bosch i Mustic, citat també com a navilier i banquer, formà part de la Junta directiva entre 1847 i 1851 de la Línia de Ferrocarril de Barcelona a Mataró,¹⁹ i el 1850 fou membre de la Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi, de Barcelona.

AHCB, Obreria, C-135. "José Solà y Cia... casa en las calles de la Reyna Amàlia y de la Cera... Juan Calafell dueño del terreno llamado "Hort pintat...", 30 de setembre de 1840, Façana, signa, Pablo Martorell.

El fonament d'aquestes afirmacions està en la notícia documentada en la llicència per a la instal·lació de dues màquines de vapor i tres calderes de 30 CV, realitzada l'any 1842 per Josep Bosch i Mustic, al carrer de la Reina Amàlia, números 2 i 4 (actuals).²⁰ Altres fonts parlen també de la presència en el mateix indret de la fàbrica de teixits i filats de Salvador Sagrera, el 1842²¹ i la màquina de vapor instal·lada el 1844 pel mateix, a la filatura del carrer de la Reina Amàlia, amb 12 CV de potència.²² Salvador Sagrera i Martorell figurava en el cens d'electors de 1847, resident al carrer de la Reina Amàlia número 46 (antic), primer pis i la botiga situada al número 50 (antic) del mateix carrer.²³

L'any 1850 la firma **Salvador Sagrera** figurava també al cens d'industrials del ram de la filatura del cotó amb 10 CV(?) de potència, 32 màquines de preparació, 2.400 fusos de *mule-jennies* i 62 operaris,²⁴ compartint l'edifici amb altres industrials del mateix ram, com Pere Olivella, Ignasi Casals, Vídua de Camprubí i Marià Pla i

AHCB, Obreria, C-133, 7 de gener de 1840. "...Salvador Sagrera, fabricante... construir una casa en el terreno de calle reina Amàlia...", Façana, signa: Juan Vila arquitecte.

Cia. amb un total de 29 CV de força i 203 operaris. En canvi en aquestes dates ja no està enregistrada la firma **Josep Solà i Cia.**, societat destinada probablement a la gestió de la construcció de l'edifici. Aquest fenomen, que anomenem "lloguer de la força del vapor", i que sembla verificar-se de nou l'any 1857,²⁵ va ser molt comú en aquest període de la segona meitat de segle, producte dels canvis de model econòmic i la fragmentació d'una part del sector productiu, sobre la base d'una reutilització del patrimoni edificat per generacions anteriors.

Després de la mort de Josep Bosch i Mustic, la propietat de la casa fàbrica passà a mans dels hereus, concretament a la vídua **Rosa Carbonell** (s. XIX), els quals continuaren la fórmula del lloguer de l'espai industrial i de la força del vapor. La gestió de l'edifici es realitzà per part d'un administrador testamentari, Antoni González, i les obres de reforma i de millora del vapor foren sol·licitades a nom dels **Herederos de Bosch i Carbonell**.

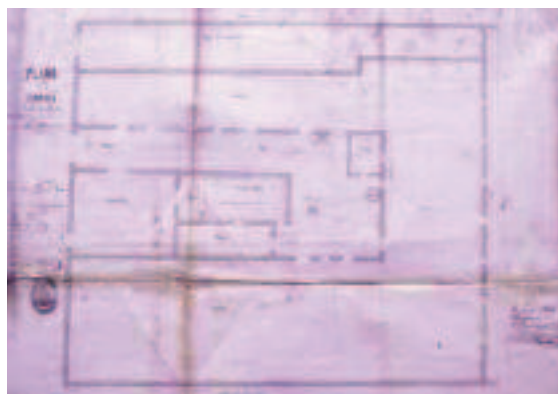
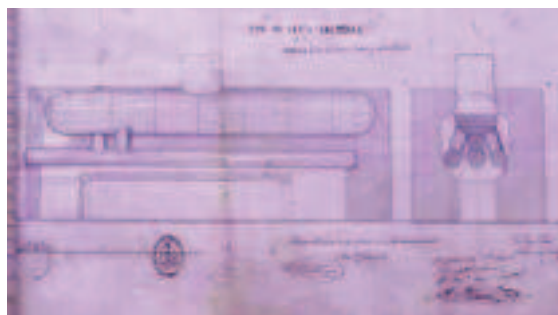

AHCB Gràfics N. Reg: 04169, (1840-1855), 19 de febrer de 1858, Perfil del carrer de la Cera i inici del carrer Salvadors. Plànol, sense signatura. "Fàbrica de la Sra. Bosch construïda en 1840 i 1841". A la dreta, "19 febrero. 1858 aprobado según la línea de color".

A partir de l'any 1858, la propietària de la fàbrica, Rosa Carbonell, realitzà les primeres reformes ampliant la línia de finestres que donaven al carrer de la Cera,²⁶ llicència que devia provocar per part d'Obreria de l'Ajuntament de Barcelona un plànol de rectificació d'alineacions, com hem vist el mateix document ja citat i dipositat a l'Arxiu de Gràfics de l'AHCB, amb la mateixa data del 19 de febrer de 1858,²⁷ per la qual cosa podem concloure que aquest document de "Perfil" d'alineacions estava adjunt a aquesta llicència.

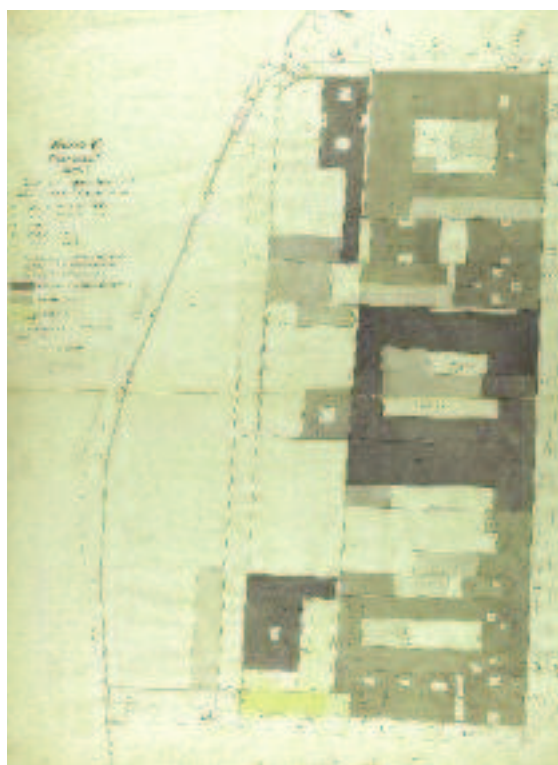
L'any 1868, a la mateixa adreça de la Reina Amàlia 2 i 4 (actuals) figurava com a arrendatari de la fàbrica l'industrial **Salvador Juncadella i Casanova** (s. XVIII – s. XIX),²⁸ sol·licitant la legalització de les dues màquines de vapor i tres calderes per a una potència de 30 CV, de 5 atm. de 1ª classe²⁹, necessàries per a la producció de la filatura. Els hereus de Bosch i Mustich encara realitzaren una segona reforma de l'edifici del carrer de la Cera, i finalment l'any 1882 a causa d'una inspecció municipal també es van reformar les calderes.

Després de la mort de Rosa Carbonell en una data imprecisa però anterior a 1858, les propietats passaren a l'hereu, el seu fill **Josep Bosch i Carbonell** (Barcelona, Gràcia, 4 de juliol de 1843 – Madrid, 4 d'agost de 1895) que fou un empresari i polític, fill del comerciant Josep Bosch. Va ser copropietari de la indústria cotonera R. Bosch y Cia., alhora que tenia inversions a Cuba. Escollit diputat del Partit Liberal Fusionista pel districte de Tortosa a les eleccions generals espanyoles de

1881, fou nomenat senador per la província de Tarragona el 1886, 1891-1893 i el 1893-1895. Participà en l'organització de la Diputació Catalana de 1881, de la que en fou secretari per Tarragona.³⁰

L'edifici original dels carrers de la Reina Amàlia i de la Cera tenia una tipologia de casa fàbrica organitzada al voltant d'un pati de treball. Estava formada per tres cossos, el primer, el cos de casa més representatiu i els edificats per Salvador Sagrera, corresponents als números 2 i 4 del carrer de Reina Amàlia, cantonada carrer de la Cera; el segon, el cos de fàbrica del carrer de la Cera, que estava configurada per una "quadra" de doble tramada i el tercer, el cos d'una segona "quadra" situada a l'interior de la parcel·la. Els tres cossos organitzats a

AMCB, Exp. Fo 1949-c, 22 de juny de 1868, Bosch y Carbonell herederos, carrer de la Reina Amàlia n. 2, 4, Planta, secció i alçat calderes instal·lades des de 1842, signen la llicència Antonio González i Salvador Juncadella.

Quarteró Garriga n. 102, 1858. La fàbrica Sagrera a la part superior amb una típica composició de casa fàbrica amb pati central.

l'entorn d'un pati on s'havien col·locat les màquines de vapor per alimentar el conjunt de l'edifici.

L'edifici original ha desaparegut totalment. Primerament, a principis del segle XX ja va ser substituït el cos de fàbrica del carrer de la Cera per un nou edifici d'habitatges de caire modernista, de manera que quedava el cos del carrer Reina Amàlia, i recentment, als anys 90 del segle XX, també va ser substituït per una nova promoció privada d'habitatges.

NOTES

1 El segon cognom està documentat al "Llistat d'electors...1847".

2 Germans Sagrera Masana, Nobles pels Braç militar. Martí Fraga, Eduard, "La classe dirigent catalana", Fundació Noguera, Barcelona 2009.

3 Benaül i Berenguer, Josep, "La comercialització dels teixits de llana en la cruïlla dels segles XVIII i XIX", Revista *Arraona* n. 2, 1988.

4 Rodrigo y Alharilla, Martín, "Indians a Catalunya: Capitals cubans en l'economia catalana", Fundació Noguera, Barcelona 2007.

5 AHCB, Obreria, C-129, 18 de desembre de 1838. "...Salvador Sagrera, fabricant...edificar una fàbrica de tejidos en la calle Reina Amalia..." Façana, signa Juan Vilà y Gelíu, arquitecte.

6 Vegeu Casa fàbrica Calafell, Artigues, J., Mas, F. "Registre de fàbriques de la Ribera", Barcelona 2012.

7 AMCB, Núm. Exp. 3/1-273, Q136 Foment / Interior, "Francisco Salades i Salvador Sagrera en sol·licitud que es declari que els altres propietaris del carrer Reina Amalia han de ser compresos en el cost de la construcció de la Claveguera Principal", 01/11/1839 - 19/12/1839, Sense plànol.

8 AHCB, Obreria, C-133, 7 de gener de 1840. "...Salvador Sagrera, fabricant...construir una casa en el terreno de calle reina Amalia...", Façana, signa: Juan Vila arquitecte.

9 Joan Vila i Gelíu, amb títol de 27 de setembre de 1833, actiu a Barcelona. Joan Vila devia ser mestre d'obres perquè, el 1821, ja figura al Registre d'Obreria una llicència per reformar la casa i fàbrica de Josefa Mornau al carrer del Marquès de Barberà. Vila va ser un dels arquitectes acadèmics que més varen contribuir en la construcció de fàbriques. Va rebre encàrrecs de fabricants com Jeroni Juncadella per edificar una casa a la Plaça de Sant Pere (1836), va ser autor d'edificis de nova planta, com la fàbrica de teixits de Salvador Sagrera del carrer de la Reina Amàlia (1838), la de "Pablo Muntadas y Hnos." del carrer de la Riereta (1839), una nova casa dels fabricants Sagrera (1840), Eulogi Soler (1840), la fàbrica de "La España Industrial" del carrer de Santa Elena (1847) i la que devia ser una de les últimes obres, el gran complex industrial de "La España Industrial" de Sants (1847-1853), una de les obres més modernes i funcionals de l'època.

10 Anònim, "Guia de Forasteros..." Barcelona 1842, Fabricantes de hilados y tejidos de algodón: Salvador Sagrera, Reina Amàlia s/n.

11 Anònim, "Guia de Forasteros..." Barcelona 1842, Fabricantes de hilados y tejidos de algodón: "Solà y Comp, José" s/n.

12 AHCB, Obreria, C-135, 30 de setembre de 1840, "José Solà y Cía...casa en las calles de la Reyna Amàlia y de la Cera... Juan Calafell dueño del terreno llamado "Hort pintat". Façana, signa Pablo Martorell.

13 Pau Martorell i Roig (i -1890), segons Bassegoda va ser un mestre d'obres acadèmic que va treballar moltíssim a Barcelona. Tenia el títol de mestre d'obres d'ençà de 1838. Era pare de l'arquitecte modernista Joan Martorell i Montells. Pau Martorell era un experimentat mestre d'obres en matèria d'edificis industrials. Josep M. Montaner cita la seva presència a la llista d'estudiants d'arquitectura de la Llotja, l'any 1830, actiu a Barcelona des de 1846 i a Tarragona el 1871. Va ser autor de la casa fàbrica de teixits de "José Solà y Cía" del carrer de la Reina Amàlia (1840), de la reconversió en habitatges de la casa fàbrica de Bernardí Martorell (1849), de la casa Quadreny al passeig de Gràcia (1866), de la casa Sicart a la plaça de Catalunya (1867), de la reforma de la fàbrica de cordons de Joan Llanas del carrer de la Lleialtat (1867), i de la casa Domènech a Pau Claris i Ausiàs March (1869). L'edifici industrial més important on va intervenir va ser "Batlló i Batlló", obra dels arquitectes Pau Martorell i Rafael Guastavino aixecada entre 1867 i 1870, actualment destinada a l'Escola Industrial.

14 Vegeu Casa fàbrica Solà.

15 Aquesta activitat manufacturera va estar enregistrada entre 1792 i 1807, amb la compra, per part del tintorer de Barcelona Felip Solà, de 68 peces de llana per un valor de 191.463 rals, a la coneguda fàbrica de "panyos" d'Antoni i Joaquim Sagrera de Terrassa. Citat per: Benaül i Berenguer, Josep, "La comercialització dels teixits de llana en la cruïlla dels segles XVIII i XIX", Revista *Arraona* n. 2, 1988.

16 Anònim, "Guia de Forasteros...", Barcelona 1842. Fábricas de hilados y tejidos de algodón. "José Solà y Cía."

17 Olivier Raveaux: "Los fabricantes de algodón de Barcelona (1833-1844). Estrategias empresariales en la modernización de un distrito industrial", Revista de Historia Industrial, 2005, any XIV, n. 28, pp. 157-183.

18 AHCB Gràfics N. Reg: 04169, (1840-1855), 19 de febrer de 1858, Perfil del carrer de la Cera i inici del carrer Salvadors. Plànol, sense signatura. "Fàbrica de la Sra. Bosch construïda en 1840 i 1841". A la dreta, "19 febrero 1858 aprobado según la línea de color".

19 Galí, Roser, "L'estructura de capital de les Companyies de ferrocarril catalanes, 1844-1875", *Recerques* n. 42, 2001, pg. 89-124.

20 AMCB, 1949-C, 22 de juny de 1868, Bosch y Carbonell herederos, carrer de la Reina Amàlia n. 2, 4 ("Hort pintat")... Antonio González, administrador de los bienes testamentarios de José Bosch y Mustich, propietario de la casa fàbrica...desde 1842 instaladas 2 máquinas de vapor y tres calderas de 30 CV..."

21 Anònim, "Guia de Forasteros...", Barcelona 1842. Fábricas de hilados y tejidos de algodón. "Salvador Sagrera", c. Reina Amàlia s/n.

22 1844/S. Sagrera/Hilatura/12 CV/c. de la Reina Amàlia/ "Máquinas de vapor instaladas en la industria algodonera del Distrito de Barcelona (1833-1844)", Raveaux, Olivier, "Los fabricantes de algodón de Barcelona (1833-1844). Estrategias empresariales en la modernización de un distrito industrial", UMR Telemme, Aix-en-provence, Revista de Historia Industrial, N. 28. Año XIV. 2005. 2.

23 Salvador Sagrera y Martorell/Amalia 46/piso 1; Salvador Sagrera /Amalia 50/tienda. "Llistat d'electors de la ciutat de Barcelona en el cens electoral de 1847", Fuster Sobrepepe, Joan, "Barcelona a la Dècada Moderada (1843-1854) El projecte industrialista en la construcció de l'estat centralista" Tesi doctoral, UPF Barcelona, setembre 2004.

24 Graell, "Estadísticas..." 1850.

25 "El Consultor", 1857, citat per Benet. Fábricas de hilados de algodón, lana y lino: Sagrera, Salvador, c. Reina Amàlia n. 2, Camprubí, Eulàlia, c. Reina Amàlia n.2, Olivella, Pedro, c. Reina Amàlia n.2, Calsals Ignacio, c. Reina Amàlia n. 4.

26 AMCB, 930 bis-C, 19 de febrer de 1858. "...Dª Rosa Carbonell viuda de Bosch, propietaria de la casa fàbrica, calle Reina Amalia 2 y 4, ...solicita permiso para la ampliación de la línea de huecos que da a la calle de la Cera...19 de febrero de 1858", signa: Carlos Gauran arquitecto.

27 AHCB Gràfics N. Reg: 04169, (1840-1855), 19 de febrer de 1858, Perfil del carrer de la Cera i inici del carrer Salvadors. Plànol, sense signatura. "Fàbrica de la Sra. Bosch construïda en 1840 y 1841". A la dreta, "19 febrero. 1858 aprobado según la línea de color".

28 Salvador Juncadella i Casanova (s. XVIII - s. XIX), establert a Barcelona, el 1823, durant el Trienni Constitucional es veié implicat en les obres de fortificació de la ciutat, en defensa del govern liberal, al costat dels fabricants més importants. Tots dos germans, Jeroni i Salvador, en plena Revolució Liberal el 1837, ja eren uns fabricants reconeguts, a qui s'hi adreçaren les subscripcions voluntàries per donar treball als aturats a causa de la crisi. 30 Altrament, també eren terratinents, disposaven d'una gran explotació agrícola del segle XVII, comprada a principis de segle, la hisenda de Can Comte situada a la Vila de Gràcia, a l'actual carrer de l'Escorial.

29 AMCB, 1949-C, 22 de juny de 1868, Bosch y Carbonell herederos, carrer de la Reina Amàlia n. 2, 4 ("Hort pintat") "...Salvador Juncadella, fabricante de hilados de algodón, arrendatario...Antonio González, administrador de los bienes testamentarios de José Bosch y Mustich, propietario de la casa fàbrica...desde 1842 instaladas 2 máquinas de vapor y tres calderas de 30 CV, 5 atmósferas de 1ª clase, las calderas dos funcionando y una en prevención...solicitan legítimar la instalación... A. Gonzalez, S. Juncadella, 22 de junio de 1868", Planta, secció i alçat de les calderes.

30 Palomas i Moncholi, Joan "El rerefons econòmic de l'activitat dels parlamentaris catalans (1876-1885)", Tesi doctoral, UAB, 2002.

31. Casa fàbrica

BALIUS

1839

Fàbrica de filats de cotó

Carrer de l'Aurora 11, 11 bis

Carrer de la Riereta 15

Edifici existent

Màquines:

1 Vapor 12 CV (Balius, 1842)

1 Vapor 16 CV (Balius, 1850)

40 màquines de preparació, (Balius, 1850)

3.600 fusos de mule-jennies, (Balius, 1850)

1 motor a gas de 2 CV ("Charnier, Prats i Cia", 1896)

1 motor a gas de 2 CV (Trenchs, 1899)

Nombre d'operaris:

68 operaris (Balius, 1850)

Arquitectura:

Construcció de la fàbrica (Balius, 1839)

Autor: Antoni Jamburú i Badia, m. d'obres acadèmiques

Reforma de la fàbrica (Balius, 1840)

Autor: Antoni Jamburú i Badia, m. d'obres acadèmiques

Instal·lació d'un motor a gas de 2 CV (1896)

Autor: Pere Pins i Mata, enginyer

Trasllat d'un electromotor de 2 CV (Aliart, 1899)

Autor: Agustí Vals i Berges, enginyer.

Instal·lació d'un motor a gas de 2 CV (Trenchs, 1899)

Autor: Gaspar Forcada, enginyer.

Substitució d'electromotors (Trenchs, 1901)

Autor: Francesc Molins, enginyer.

Andreu Balius (Solsona, aprox. 1790-s. XIX)¹ era un comerciant procedent de Solsona, que s'establí a Barcelona durant la dècada de 1830. Formà part d'una generació de comerciants que es beneficiaren de les sòlides arrels locals i que en alguns casos establiren també entre ells estrets vincles familiars. Andreu Balius, Valentí Esparó i Josep Valentí s'integraren en els ambients industrials de la capital catalana per via del matrimoni, en casar-se amb filles d'antigues famílies de fabricants d'indianes, els Bonaplata.² Andreu Balius serà el promotor d'una societat, A. Balius i Cia., amb el projecte d'establir una moderna filatura del cotó, dotada dels nous avenços tecnològics.

El mes de desembre de 1839 Andreu Balius presentava a l'Ajuntament una llicència d'obres per edificar de nova planta una casa fàbrica al carrer de la Riereta, cantonada amb el carrer de l'Aurora,³ amb un projecte del mestre d'obres acadèmic i reconegut professor d'arquitectura Antoni Jamburú i Badia.⁴

El projecte consistia en una tipologia de casa fàbrica amb un traçat neoclàssicista i amb una clara influència dels traçats de l'École Polytechnique francesa, compostat en tres parts simètriques, d'acord amb una disposició d'una casa principal a cada un dels dos extrems, generalment destinades a habitatges o oficines, i les "quadres" de la filatura situades al centre, alineant el conjunt amb la cantonada dels carrers de la Riereta i de l'Aurora.

Era una "unitat mínima de producció", representant d'una conjuntura econòmica molt determinada. Era una fàbrica de fase o fàbrica especialitzada en la filatura del cotó, amb 20 metres de façana al carrer de la Riereta i 49 metres al carrer de l'Aurora, una profunditat

de 12 metres apta per a una doble tramada d'estructura, amb les quadres alineades amb el carrer de l'Aurora, pràcticament sense pati de maniobra, i només l'espai indispensable per a la ventilació i per a la col·locació d'una màquina de vapor. Formava part de la nova generació d'edificis representatius d'un període concret, a la dècada dels anys 30 i 40, després de l'obertura de la fàbrica El Vapor de "Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia.", dissenyats de nova planta des del punt de vista funcional.

La composició del projecte tenia, a més, una particularitat, era idèntica o simètrica a la del projecte realitzat

Quarteró Garriga 98, 1858. Posició de les fàbriques simètriques Balius i Tarrés.

AHCB Obreria, C-132, 18 de desembre de 1839, "Andres Balius... edificar casa fàbrica... calle Riereta... esquina con la calle que se tiene que abrir de nuevo" (futur carrer de l'Aurora), Façana, signa Antonio Jambrú. El mateix plànol es presenta a la llicència: AHCB Obreria, C-XIV caixa 132, 16 de desembre de 1839, "Pedro Tarrés (o Tarrés)... edificar casa fàbrica... calle Riereta y esquina a la Traviesa que dirige a la de la Cadena... perteneciente a Pedro Tarrés...", Façana, signa Antonio Jambrú.

també pel mestre d'obres Antoni Jambrú i Badia, per encàrrec del fabricant **Pere Terrés i Coll** (s. XIX), un teixidor de Barcelona, que ocupà la parcel·la veïna de Balius, al número 38 del carrer de Sant Rafael i 17 del carrer Riereta.⁵

Aquest va ser un exercici acadèmic d'Antoni Jambrú que consistia a dissenyar amb un mateix traçat idèntic dues parcel·les colindants i simètriques, resultat d'una divisió parcel·l·lària, ara reunificades amb una sola composició dels dos edificis. Terrés era propietari de la parcel·la posterior que donava a la cantonada de Riereta amb el carrer de Sant Rafael, el carrer següent després del de l'Aurora.⁶

La companyia A. Balius i Cia. estava formada, a més del fabricant Andreu Balius com a titular, per **Ramon Milà de la Roca** (? - Vilanova i la Geltrú s. XIX),⁷ que era el soci "indiano" amb una fortuna procedent de la colònia de Puerto Rico, i era membre d'altres societats com Casamitjana i Maymir,⁸ i finalment la direcció de la fàbrica, que segons algunes fonts estava en mans d'**Agustí Feliu i Miralles**.⁹ L'empresa era una filatura de cotó

especialitzada en una novetat tèxtil, els filats elàstics, tal com els anunciava Balius el 1842.¹⁰

El 1840 Andreu Balius, d'acord amb altres fabricants de la zona, sol·licità de forma col·lectiva l'abastament d'aigua de la fàbrica amb la compra d'una ploma del manantial de Montcada que havia de ser servit per aforament en el carrer Riereta.¹¹ Mentre estava en construcció l'edifici, la llicència de la casa fàbrica va ser modificada pels mateixos Andreu Balius i Pere Tarrés, l'abril de 1840, amb el mateix traçat de façana,¹² però incrementant l'alçada de l'edifici en una planta més, probablement a conseqüència de la preparació de les instal·lacions per a la mecanització accionada per la futura màquina de vapor. Tanmateix, mentre l'edifici estava en fase final d'obres, Balius sol·licità a l'Ajuntament l'empedrat parcial del carrer Riereta i la construcció de la claveguera.¹³ Efectivament, dos anys després, el 1842, A. Balius i Cia. ja havia fet instal·lar una màquina de vapor de 12 CV de potència per moure la moderna filatura.¹⁴

Balius i Tarrés, si atenem a les dues llicències, havien construït un edifici de petites dimensions, però més gran segurament que les necessitats reals de la companyia que Balius havia fundat. Entre 1841 i 1842, ja s'ha detectat allò que serà habitual durant aquest període, el fenomen dels espais compartits amb altres empreses, del lloguer de l'espai industrial i de la força del vapor, aquest va ser el cas també de la casa fàbrica Balius.¹⁵ Albert García i Balaña¹⁶ cita textualment: "El 1843 Jaume Delprat i Delpuech amb 180 rals de contribució per filats, el 1844 arrendava la força de vapor d'Andreu Balius, amb 695 rals de contribució filadora el 1844, per fer córrer una 'pequeña' fàbrica de filats del carrer de l'Aurora".¹⁷ La companyia A. Balius i Cia., que devia ocupar la major part de l'edifici de Riereta, figurà a les nòmines de fabricants de filats de 1842 i 1844.¹⁸

Com hem vist, Andreu Balius s'havia casat amb una de les filles del fabricant Salvador Bonaplata. Fill d'aquest matrimoni, **Andreu Balius i Bonaplata** (s. XIX) devia participar en l'activitat empresarial paterna, perquè, interessat en les innovacions, va obtenir privilegis per a la introducció de nous mètodes de transmissió mecànics el 1846,¹⁹ i dos anys després per a la introducció d'un nou mètode de productes elàstics.²⁰ El 1847

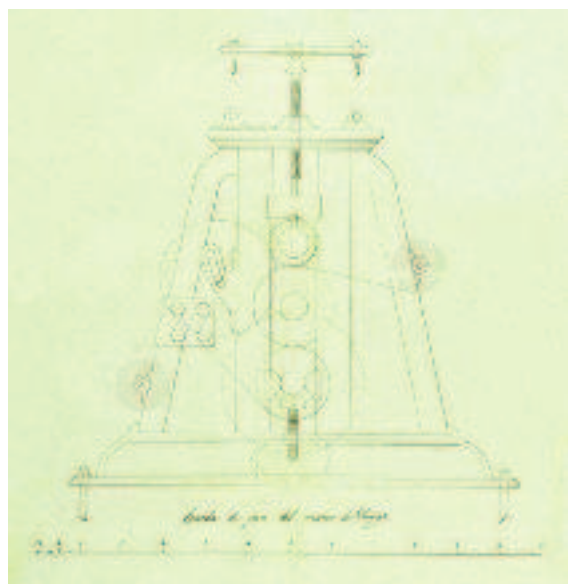
AHCB Obreria, C-134, 27 d'abril de 1840, llicència presentada per Andres Valius (Balius) reforma de casa fàbrica... carrer de la Riereta, Façana (idèntica a l'anterior amb el creixement d'una planta més), signa Antonio Jambrú.

Andreu Balius, residia a la botiga del carrer de la Riereta número 74 (antic), formava part del cens electoral, encara que no el coneixem alineat amb cap bàndol polític, i era, però, un important contribuent.²¹ L'any 1850 A. Balius i Cia. era una filatura de cotó equipada amb una màquina de vapor de 16 CV, 40 màquines de preparació, 3.600 fusos de mule-jennies i 68 operaris,²² activitat que finalitzarà el 1853, quan es produí la venda de la fàbrica Balius a una companyia recentment constituïda, La Aprestadora Española, amb la participació del soci Agustí Feliu.

La societat anònima La Aprestadora Española havia estat autoritzada per la Reial Ordre de 27 de juliol de 1853,²³ amb un capital de 6 milions de rals repartits en 3.000 accions de 100 duros, i amb una junta directiva composta per cinc individus, dels quals tres d'ells, **Miquel Roig i Rom, Rafael Masó i Pasqual i Jaume Taulina i Villalonga**, eren indians, és a dir antics comerciants "indianos" enriquits a Cuba. Però segons Martín Rodrigo, La Aprestadora Española SA es constituí sobre la base de l'activitat que **Josep Poch i Badal i Agustí Feliu i Miralles** havien dut a terme, separatament, en dos tallers ubicats entre la Bordeta i l'Hospitalet de Llobregat i al carrer de la Riereta, a Barcelona. Agustí Feliu, des de 1846 disposava d'un privilegi per a la introducció d'una "máquina para el aderezo y lustre de toda clase de telas", que devia aportar a la societat.²⁴

OEPM, Privilegio 333, "Máquina para el aderezo y lustre de toda clase de telas", Privilegio de introducción por 5 años, 17-04-1846, Feliu, Agustín, Expediente y descripción y plano.

L'anomenat *apresto* en castellà, equivalia al "llustre" conegut a Barcelona des del segle XVIII. Era l'operació que s'aplicava a les mercaderies com els teixits, gèneres de cotó, etc., a fi de donar-los llustre, polidesa i fermesa. Consistia en una aplicació de midó i anyil, per després passar-les per una calàndria. Se les feia passar per dos cilindres que donaven llustre a les dues cares, amb la pressió d'un cargol, premsat que podia ser en fred o en calent, tal i com indica el privilegi d'introducció d'aquesta màquina més moderna.

Els socis fundadors de La Aprestadora Española van comprar, d'una banda, la fàbrica de blanqueig que Joan Sellés i Arumí havia aixecat entre 1846 i 1849 a l'Hospitalet, la gestió de la qual estava arrendada a Josep Poch i Badal; de l'altra, van adquirir la casa fàbrica construïda entre 1840 i 1843 per Andreu Balius i dirigida per Agustí Feliu, situada entre els carrers de la Riereta i Aurora. Per ambdues instal·lacions van pagar

Acció de 1856: "La Aprestadora Española SA Fabril y Mercantil".

250.000 i 207.500 pessetes, respectivament.²⁵ Josep Poch disposava també, des de 1852, d'un privilegi per 5 anys per a la introducció d'un nou sistema o "proceder para dar apresto a las piezas blancas de géneros de algodón".²⁶

L'any 1853 es formalitzà la compra d'un antic prat de blanqueig, "el Prat dels Maons" de l'Hospitalet de Llobregat. La societat anònima La Aprestadora Española SA, que s'havia constituït recentment a Barcelona, a l'antiga ubicació del prat, hi començà a bastir un conjunt d'instal·lacions dedicades al blanqueig, tint i aprest, amb una màquina de vapor de 80 CV, instal·lada el 1854 i amb un nombre de treballadors que oscil·lava entre els 70 i els 90.²⁷ La Aprestadora Española era citada a *El Consultor* de 1857²⁸ en la categoria de "aprestos de tejidos" deia textualment: "En este establecimiento se blanquean, tiñen, estampan y aprestan toda clase de hilados y tejidos de seda, lana, hilo y algodón, calle de la Riereta número 15". Per aquesta adreça, inalterada fins el dia d'avui, s'ha pogut identificar l'edifici aixecat, el 1839, per Andreu Balius i el mestre d'obres acadèmic Antoni Jambrú i Badia. Aquesta identificació s'ha documentat també per les coincidències formals entre el projecte de Jambrú de 1840 i l'edifici actualment existent.

El 1858, La Aprestadora Española conjuntament amb altres industrials del sector, a causa d'un conflicte per la construcció del repartidor d'aigua del carrer de la Riereta, van haver d'interposar un interdicte contra La España Industrial,²⁹ que suposà sempre la presència del més gran competidor. Aquesta societat va funcionar fins a la crisi de finals de la dècada de 1860, a partir de la qual ocuparen el número 11 del carrer Aurora diverses fàbriques de teixits i filats com les de José Rodríguez, a la 3ª planta³⁰ el 1857, Narcís Rovira i Vicens Olin³¹ el 1872.

A finals de segle la casa fàbrica Balius va ser novament compartimentada i llogada a diferents empreses dels més diversos rams. Al número 11 del carrer Aurora

Casa fàbrica Balias, (Foto JAV, 2012)

Estat de la Casa fàbrica Balias al carrer Aurora n. 11 i 11 bis, rehabilitada per a ús de l'Escola Internacional de Fotografia, durant els anys 70. Aspecte de pintures d'Eduard Arranz Bravo i Rafael Bartolozzi.

s'instal·là la fàbrica de pianos Charnier, Prats i Cia. que el 1896 sol·licità llicència per a la instal·lació d'un motor a gas de 2 CV, sota la direcció de l'enginyer Pere Pins i Mata.³² El 1899 s'instal·là Aliart i Casas, una fàbrica de pastes, que demanà el trasllat dels electromotors de 2 CV, sota la direcció d'Agustí Vals Berges, enginyer.³³ I aquell mateix any de 1899, al número 15 del carrer de la Riereta i als 11 i 11 bis de l'Aurora, s'instal·là la farga de Cristòfol Trenchs, alimentada per un motor a gas de 2 CV, sota la direcció de l'enginyer Gaspar Forcadas,³⁴ activitat que perdurà fins el segle xx, quan el 1901 foren substituïts per electromotors.³⁵

Finalment la casa fàbrica Balias passà a mans dels fabricants seders Vilumara,³⁶ fins que progressivament perdé la seva condició productiva i començà a ser reutilitzada per a habitatges, com ho demostren els expedients de l'Arxiu Contemporani,³⁷ moment en el qual els balcons devien recuperar la seva dimensió real prevista en el plànol de 1839.

Durant la dècada dels anys 70 del segle xx, la fàbrica Balias va ser reutilitzada també per a una institució privada, l'Escola Internacional de Fotografia, que renovà i rehabilità les instal·lacions i l'adequà a les funcions docents. La façana del carrer Aurora va ser objecte d'una intervenció amb pintures d'Eduard Arranz Bravo i Rafael Bartolozzi. Van ser realitzades el 1978 i constitueixen un suggerent conjunt d'imatges en blanc i negre relatives a la història de la fotografia.

Aquest edifici està inclòs en el Catàleg del Patrimoni, només per la qualitat de formar part del conjunt de Ciutat Vella com a bé d'interès documental i no gaudeix de cap més protecció més que la que es desprèn de la seva qualificació urbanística.

NOTES

1 Raveaux, Olivier, "Los fabricantes de algodón de Barcelona (1833-1844). Estrategias empresariales en la modernización de un distrito industrial", UMR Telemme, Aix-en-provence, Revista de Hª Industrial, N. 28, 2005.

2 APNB., Notari. Josep Marzola, man. 1835, fol. 318, i Solà (1977), p. 311. Els tres empresaris es casaren amb filles de Salvador Bonaplata.

3 AHCB Obreria, C-XIV caixa 132, 18 de desembre de 1839, "Andrés Balias... edificar casa fábrica... calle Riereta... esquina con la calle que se tiene que abrir de nuevo" (futur carrer de l'Aurora), Façana, signa Antonio Jamburú.

4 Montaner i Bassegoda citen el mestre d'obres Antoni Jamburú i Badia, com alumne de les classes de la Llotja el 1828, 1829 i 1830, amb títol de mestre d'obres acadèmic atorgat el 25 d'agost de 1833 per la Real Academia de San Fernando. Citat com a professor d'arquitectura per a la creació de les noves companyies de bombers (1837). Professionalment va intervenir en la reforma i construcció de diverses fàbriques del sector del Raval, entre elles la de filats de cotó de Josep Valentí, Andreu Balias i Pere Tarrés del carrer de la Riereta (1839) 232, la posterior reforma de la mateixa (1840), la reforma i ampliació del vapor de la fàbrica de Valentí Esparó al carrer Tallers (1853) i la urbanització de la mateixa per compte de la societat La Maquinista Terrestre y Marítima (1864). Segons Bassegoda va ser l'autor de la casa Fradera, a les Rambles n. 39 (1864) i va ser nomenat Mestre d'obres de Santa Maria del Mar el 1883.

5 AHCB Obreria, C-XIV caixa 132, 16 de desembre de 1839, "Pedro Tarrés (o Ferrés)... edificar casa fábrica... calle Riereta y esquina a la Travesa que dirige a la de la Cadena... perteneciente a Pedro Tarrés...", Façana (idèntica a la de Balias), signa Antonio Jamburú.

6 Vegeu Casa fàbrica Tarrés, carrer Riereta n. 17, desapareguda.

7 Els Milà de la Roca eren una coneguda família d'indians: Josep Ramon Milà de la Roca havia arribat a Montevideo cap a 1790. Antoni Milà de la Roca s'havia establert a Vilanova i la Geltrú a començament del segle XIX. Aquest havia contribuït al finançament d'alguna de les expedicions de Cristòfor Roig i Vidal. Va ser soci fundador de la "Fàbrica de la Rambla" de Vilanova, de la societat "Roquer, Gumà i Cia", escripturada el 1833. Soler i Becerro, Raimon, "Comerciants i fabricants. Una reflexió sobre l'origen comercial del capital industrial: el cas de Vilanova i la Geltrú", revista "Recerques", núm. 36, 1998.

8 Raveaux, Olivier, "Los fabricantes...", Op. Cit.

9 Rodrigo i Alherilla, Martí, "Indians a Catalunya: Capitals cubans en l'economia catalana", Fundació Noguera, Barcelona, 2007.

10 Anònim, "Guia de Forasteros...", Barcelona 1842: "Hilados de Goma elástica (fabricantes de), Balias Andrés, c. Riereta.

11 AHCB, Obreria, C-132, 25 de gener de 1840, "SS. Batlló Hnos., D. Pedro Tarrés, D. José Valentí, D. Andrés Balias, propietarios de la calle Riereta, compran una pluma de agua...". Sense plànol.

12 AHCB Obreria, C-XIV caixa 134, 27 d'abril de 1840, llicència presentada per Pedro Tarrés (o Ferrés) reforma de casa fábrica... carrer de la Riereta, Façana, signa Antonio Jamburú. / AHCB Obreria, C-XIV caixa 134, 27 d'abril de 1840, llicència presentada per Andres Valius (o Balias) reforma de casa fábrica... carrer de la Riereta, Façana (idèntica a l'anterior), signa Antonio Jamburú.

13 AMCB Núm. Exp. 3/1-396, Q136 Foment / Interior, "Construcció de la cloaca i empedrat en parts del carrer de la Riereta a conseqüència d'una sol·licitud del senyor Andres Balias i altres propietaris del mateix carrer", 22/10/1840 - 10/11/1840, sense plànol.

14 Màquines de vapor instal·lades en la indústria algodонера en el Districte de Barcelona (1833-1844): 1842, "A. Balias i Cia", Hilatura, 12 CV, c/ Riereta. Citat per Raveaux, Olivier, "Los fabricantes...". Op. Cit:

15 APNB. notari Josep Manel Planas, manual 1842, fol. 112, per a la fàbrica d'Andreu Balias, entre 1841 i 1842.

16 Garcia i Balaña, Albert, "La fabricació de la fàbrica. Treball i política a la Catalunya cotonera (1784-1874)", Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 2004. pg. 288.

17 AFTN, Comissió de Fàbriques, copiadore de correspondència enviada (1839-1844), citat per Garcia i Balaña, Albert, Op. Cit. pg. 288, nota 52.

18 Garcia i Balaña, Albert, "La fabricació de la fàbrica...". Op. Cit.

19 OEPM, Privilegio 322, "Método para la fabricación del cuero facticio para cardas, correas mecanicas, tubos de bombas etc." Privilegio de introducción por 5 años, 10-10-1846, Balins (Balius) y Bonaplata, Andres. Expediente y descripción

20 OEPM, Privilegio 406, "Método de elaboración de la gutta percha sola y con mezcla de goma elástica." Privilegio de introducción por 5 años, 15-02-1848, Balins (Balius) y Bonaplata, Andres, Expediente y sin memoria descriptiva.

21 Fuster Sobreperere, Joan, "Barcelona a la Dècada Moderada (1843-1854) El projecte industrialista en la construcció de l'estat centralista" Tesi doctoral, UPF Barcelona, eembre 2004.

22 Graell, "Estadística...", 1850.

23 Rodrigo i Alherilla, Martí, "Indians a Catalunya: Capitals cubans en l'economia catalana", Fundació Noguera, Barcelona, 2007.

24 OEPM, Privilegio 333, "Máquina para el aderezo y lustre de toda clase de telas", Privilegio de introducción por 5 años, 17-04-1846, Feliu, Agustín, Expediente y descripción y plano.

25 APNB, Notari Montserrat Corominas, 1853, 3a part, f. 294-297, 16 de novembre de 1853; f. 281-285; f. 285-289; f. 289-291; f. 368-372, 3 de desembre de 1853; f. 403-404, 15 de desembre de 1853.

26 OEPM, Privilegio 927, "Proceder para dar apresto a las piezas blancas de generos de algodón", Privilegio de introducción por 5 años, 19-04-1852, Poch, Jose. Expediente y sin memoria descriptiva.

27 Martínez Vilchez, Maria Josep; García Vizcaíno, Justo; Rodríguez i Porcel, Antoni. "Pla Especial de Protecció del Patrimoni arquitectònic de l'Hospitalet de Llobregat", 2001.

28 Anònim, "El Consultor", Barcelona, 1857.

29 AHCB, Obreria, C-132, 18 de desembre de 1858, "Para mayor decisión del interdicto promovido por la sociedad Anónima titulada "La Aprestadora Española", D. Francisco Llenas y Duran, Castells hermanos y D. José Valentí y Colom, contra la España Industrial..." Testimoni de la concessió del permís per a la construcció del repartidor d'aigua del carrer de la Riereta. Adjunt a una sol·licitud d'una ploma d'aigua del 25 de gener de 1840.

30 Anònim, "El Consultor", 1857.

31 Leon, D.L.R., "Guía consultiva o Indicador Genaral de todos los contribuyentes de Barcelona", E. Riera, Barcelona, 1872.

32 AMCB, 624-X, 19 de setembre de 1896, llicència de "Charnier, Prats i companyia, per a la instal·lació d'un motor a gas de 2 CV, al carrer de l'Aurora número 11. Plànol de planta, signa Pedro Pins i Mata, enginyer.

33 AMCB, 986, (...) de 1899, llicència de "Aliart i Casas" per al trasllat d'un electromotor de 2 CV, pe a la seva fàbrica de pastes al carrer de la Aurora 11 bis. Planta, Agustí Vals i Berges, enginyer.

34 AMCB, 308-Z, 27 de gener de 1899, llicència de Cristóbal Trenchs per a la instal·lació d'una farga per a la reparació de màquines i un motor a gas de 2 CV, al carrer de la Riereta 15 i Aurora 11 i 11 bis. Planta, Gaspar Forcadass, enginyer.

35 AMCB, 3008-Z, 22 d'agost de 1901, llicència de Cristóbal Trenchs per a la substitució dels electromotors de la farga per a la reparació de màquines del carrer de l'Aurora 11, 11bis. Planta, signa Francesc Molins, enginyer.

36 Vegeu Casa fàbrica Vilumara.

37 AMCB, 1058 bis C, Casa fàbrica Vilumara. Convertir algun pis de la fàbrica del carrer Aurora n. 11 i 11 bis en habitatge. Citat per Vecclus SL, Francesc Caballé i Reinald González, "Cens d'edificis industrials de Ciutat Vella", inèdit, 2012.

38 Ajuntament de Barcelona, "Catàleg del Patrimoni", Fitxa 0 Ciutat Vella. Nivell de Protecció D, interès documental.

39 Carrer de la Riereta 24 i 24 bis. Qualificació urbanística: 12b, Zones de Casc Antic. Regulació de l'edificació de nova planta en la zona de casc antic de conservació.

32. Casa fàbrica TERRÉS

1839

Fàbrica de filats de cotó

Carrer de la Riereta n. 17, 17 bis,
Carrer de Sant Rafael n. 38, 42

Edifici desaparegut

Màquines:

1 vapor de 12 CV i dues calderes (1842)

20 màquines de preparació (1850)

1.440 fusos de mule-jenny (1850)

Operaris:

34 operaris

Arquitectura:

Construcció de la casa fàbrica (1839)

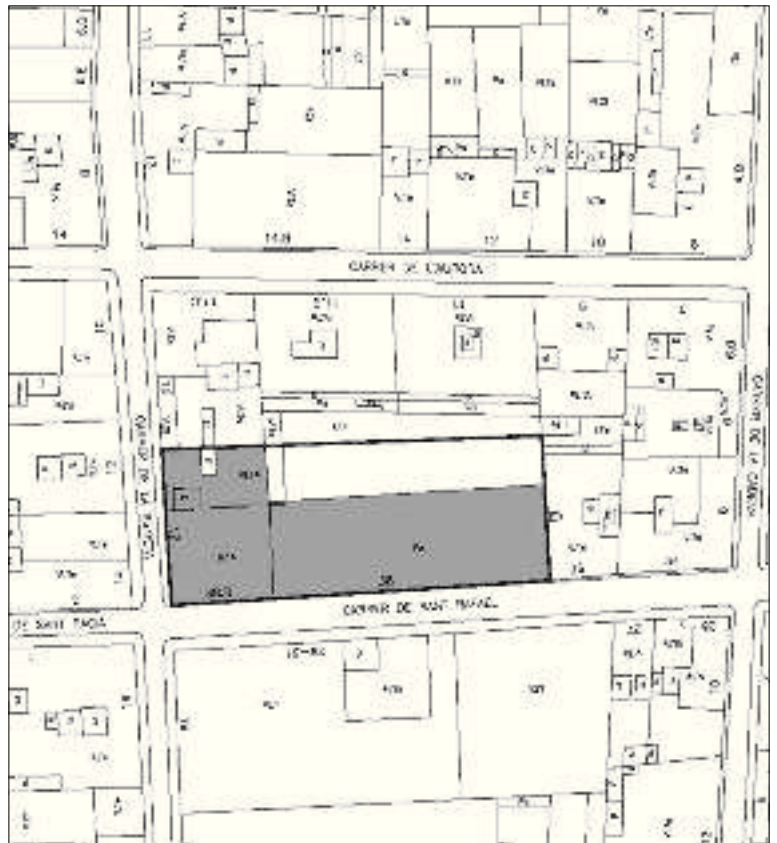
Autor: Antoni Jamburí, mestre d'obres

Ampliació de la casa fàbrica (1840)

Autor: Antoni Jamburí, mestre d'obres acadèmic

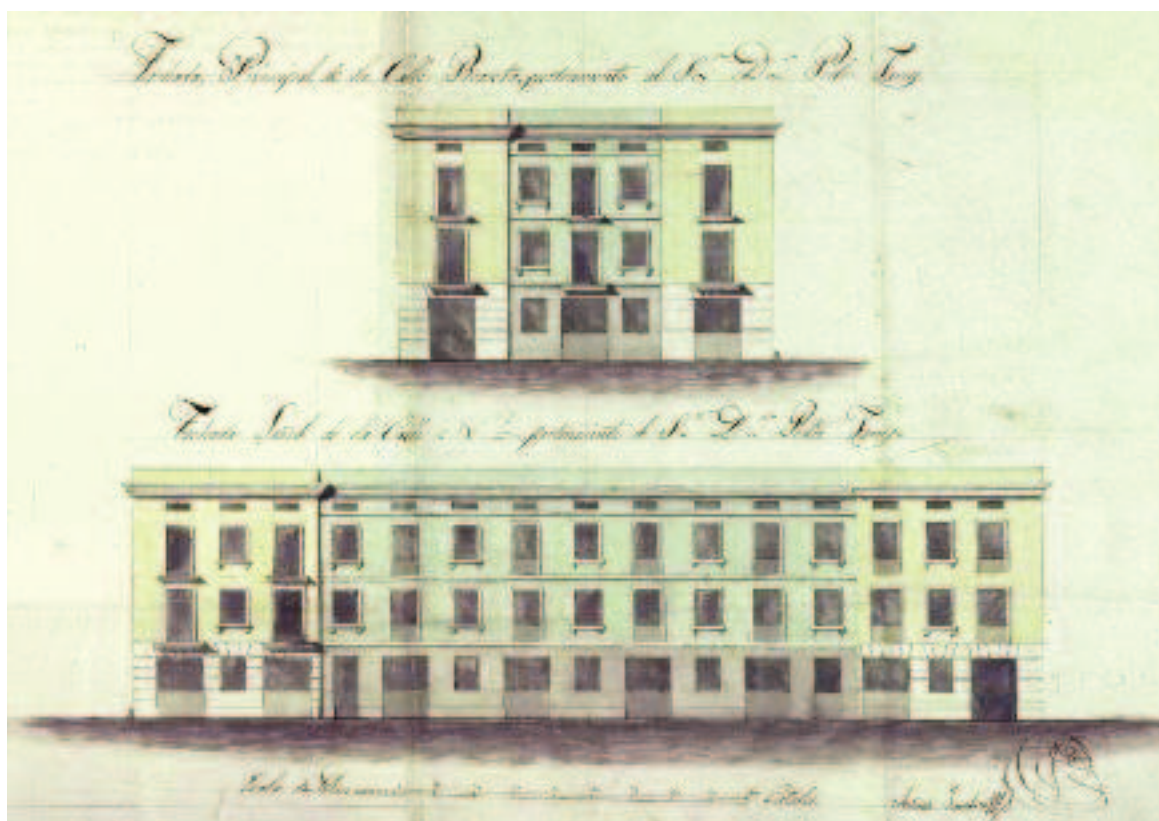
Instal·lació d'una màquina de vapor (1842)

Autor: Antoni Jamburí, mestre d'obres acadèmic

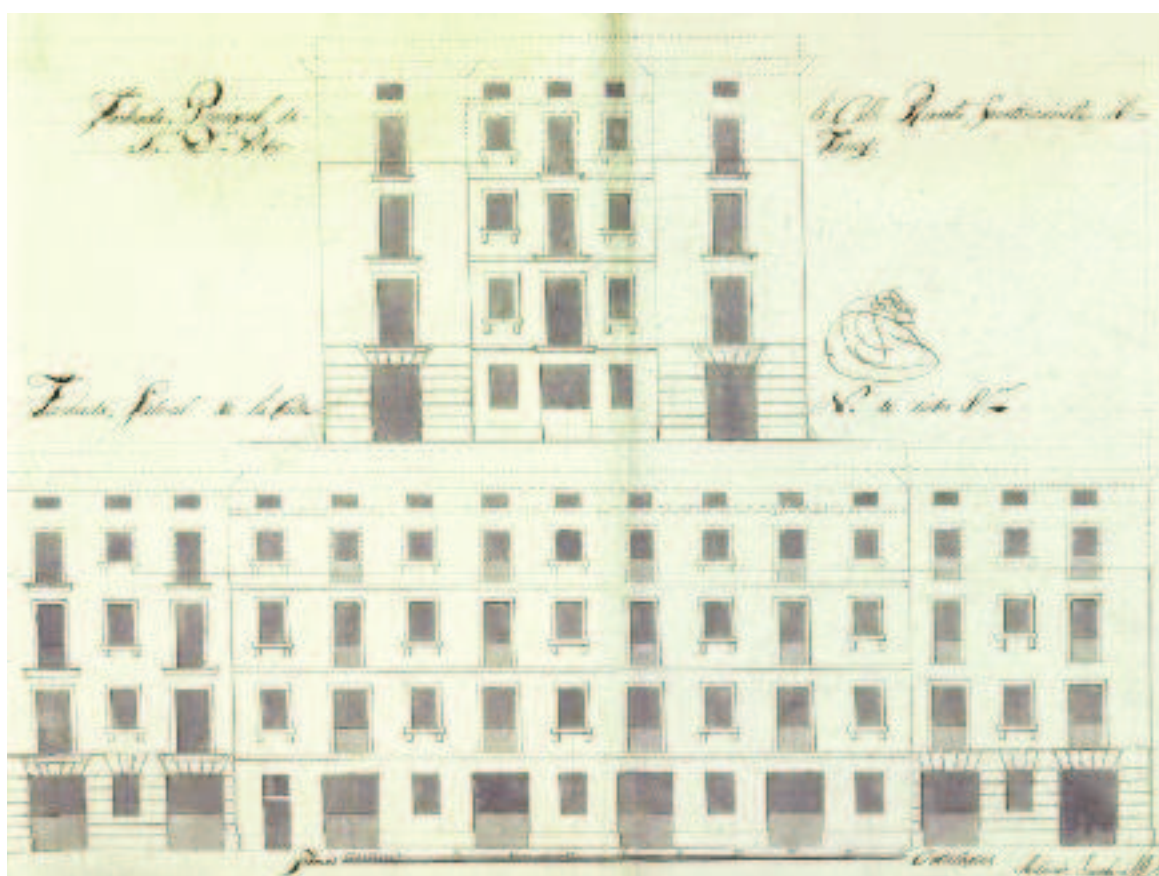

Pere Terrés (o Ferrés) i Coll (s. XVIII – s. XIX), descendent d'una família de fabricants d'indianes,¹ s'havia establert al barri de Sant Pere de Barcelona com a fabricant de teixits, i com a tal s'implicà en els afers del Trienni Constitucional ocupant el càrrec de comissari de barri, el 1822.² Terrés disposava d'una fàbrica de teixits, censada el 1829, al carrer Argenter número 12 (antic), amb una important instal·lació de 39 telers.³

AHCB Obreria C-132, 16 de desembre de 1839, "Pedro Terrés (o Ferrés)... edificar casa fàbrica... calle Riereta y esquina a la Traviesa que dirige a la de la Cadena...pertenece a Pedro Terrés...", Façana (idèntica a la de Badius), signa Antonio Jambrú.

AHCB Obreria, C-134, 27 d'abril de 1840, Pedro Terrés (o Ferrés) reforma de casa fàbrica... calle de la Riereta, Façana, signa Antonio Jambrú.

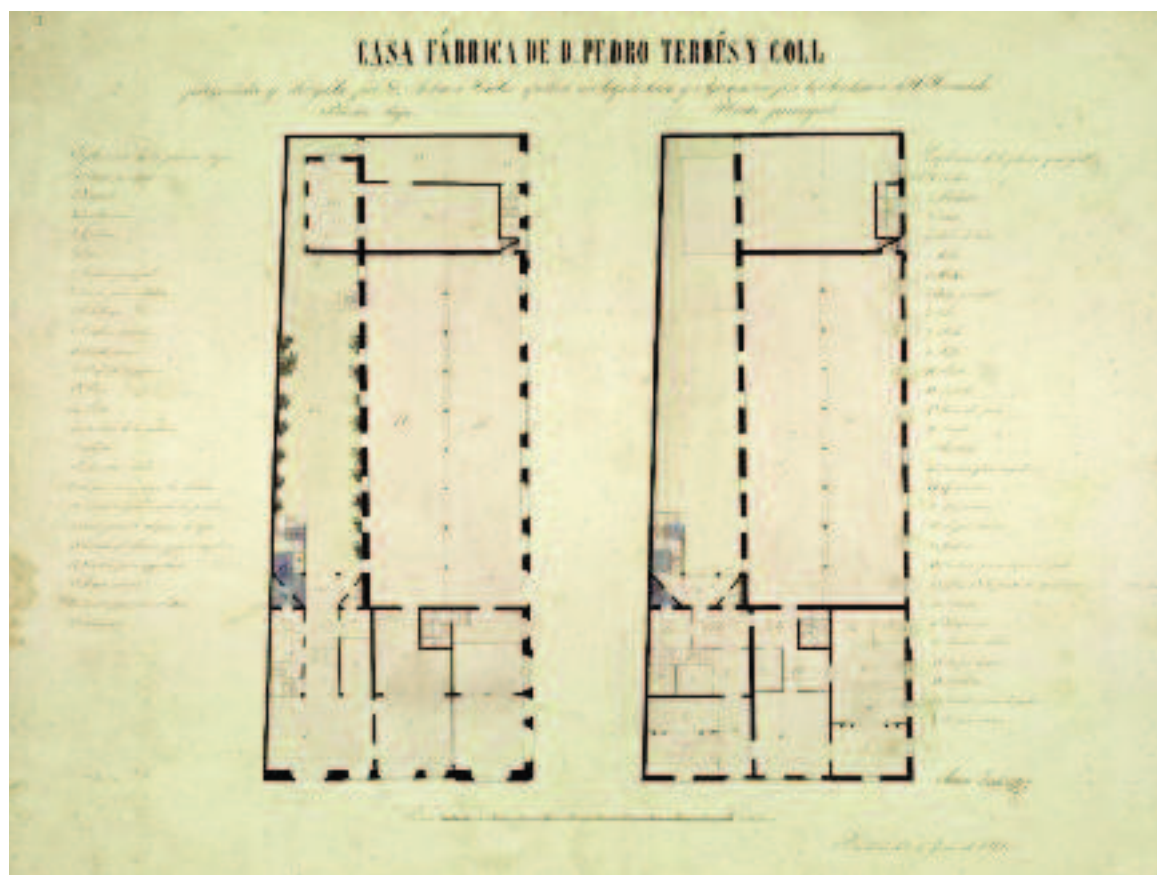

Deu anys després, veient l'evolució de la indústria decidí passar-se al ram de la filatura del cotó, per a la qual cosa va comprar uns terrenys al Raval entre els carrers de Riereta i Sant Rafael, i el 1839 hi projectà la construcció d'una casa fàbrica de filats de cotó.⁴ Aquest darrer carrer de Sant Rafael, obert des de 1798 segons indicava Carreras Candi, havia començat a edificar-se

pel cantó del carrer de la Cadena, i probablement per aquest motiu en els documents de l'època se'l designava encara com a Travessia entre els carrers de la Riereta i de la Cadena.

La parcel·la propietat de Pere Terrés compartia mitgera amb un altre fabricant de filats de cotó, Andreu Badius,⁵ industrial amb qui compartí també els serveis

AHCB Gràfics, N. Reg: 03064, 13 de juny de 1842, "Casa fabrica de D. Pedro Terrés y Coll proyectada y dirigida por D. Antonio Jamburú aprobado en Arquitectura y Agri-mensura por la Academia de S. Fernando...". Planta, signa Antonio Jamburú.

professionals del mestre d'obres Antoni Jamburú, a qui contractaran un projecte de traçat idèntic i simètric per a les dues parcel·les de les respectives filatures. La llicència va ser presentada per Pere Terrés, el 16 de desembre de 1839, amb un projecte redactat pel mestre d'obres acadèmic Antoni Jamburú i Badia.⁶

El projecte presentat a llicència consistia en una tipologia de casa fàbrica de traçat neoclassicista amb una clara influència de les composicions de l'École Polytechnique francesa, compostat per tres parts simètriques, d'acord amb una disposició d'una casa principal a cada un dels dos extrems, generalment destinades a habitatges o oficines i les "quadres" de la filatura situades al centre, alineant-se amb la cantonada dels esmentats carrers. El projecte industrial era una "unitat mínima de producció", similar al cànon d'Oger, una fàbrica de fase o especialitzada en la filatura del cotó, amb 20 metres de façana al carrer de la Riereta i 49 metres al carrer de Sant Rafael, amb les quadres alineades amb el carrer de de Sant Rafael, sense pati de manobra, i només l'espai indispensable per a la ventilació i il·luminació.

El mes de gener de 1840, Pere Terrés conjuntament amb altres fabricants recentment instal·lats compraven col·lectivament el subministrament d'una ploma d'aigua del manantial de Montcada.⁷ Tant Andreu Balius com Pere Terrés reconsideraren el dimensionat de l'edifici, i l'abril de 1840, sol·licitaven, de forma paral·lela, una nova llicència amb una remunta d'una planta més, incorporada al projecte d'Antoni Jamburú.⁸ Terrés devia patir les seves dificultats econòmiques, perquè per poder impulsar aquest projecte va haver de demanar un préstec a la vídua Feliciano Pons, per la quantitat de 66.672 rals destinat a la construcció de la nova fàbrica cotonera amb màquina de vapor.⁹ Per aquesta cita sabem que l'edifici era ja expressament dissenyat, des del seu origen, per a l'energia del vapor. Per documents posteriors és possible saber que es va construir l'edifici entre els anys 1841 i 1843, i que

aquest estava format per uns subterranis, baixos, i tres plantes destinades en part a fàbrica i en part a habitatges, amb una tipologia de casa fàbrica, tal com pot deduir-se de l'anàlisi de la façana d'Antoni Jamburú. L'edifici ja disposava de màquina de vapor, dues calderes i una xemeneia, com a sistema energètic de la fàbrica.¹⁰ Pere Terrés, l'any 1842, encara estava enregistat com a fabricant de filats i torçats de cotó, al carrer de Sant Pere Més Alt número 49 (antic).¹¹ Aquell mateix any es feia portar de París, pels Germans Alexander, una màquina de vapor de 12 CV de potència.¹² La instal·lació de la màquina començà a tramitar-se el mes de juny de 1842, segons llicència d'obres presentada pel mestre d'obres Antoni Jamburú.¹³

Aquest document de llicència, localitzat a l'Arxiu de Gràfics, anava acompanyat d'uns plànols de planta i alçats, documents molt precisos delineats per Jamburú, pels quals podem conèixer amb detall la distribució de les diferents àrees de la casa fàbrica. Es pot observar que les "quadres" del carrer de Sant Rafael eren dobles,

Fragment del Quarteró Garriga de 1858. Localització de les cases fàbriques Balius i Terrés, entre els carrers de l'Auro-ra i de Sant Rafael.

Casa fàbrica Casaramona: Incendi del vapor Casaramona del 9 de març de 1911, publicat a: La Vanguardia del 19 de març de 2015, pg. 4, VIURE. (Arxiu Fotogràfic de Barcelona, AFB)

amb jàssera central i 32 pilars de fosa, disposant de dues escales, una a cada extrem que corresponien: a la dreta amb la màquina de vapor i les calderes i a l'esquerra, fent cantonada amb Riereta, els 6 habitatges pels propietaris i majordoms de la fàbrica.

A la dècada de 1840 en l'activitat enregistrada per Terrés es va mantenir l'especialització en el ram dels filats de cotó sota la direcció de Pere Terrés. El 1848 es produïren desperfectes a la màquina de vapor, per la qual cosa s'hagueren de realitzar unes recomposicions, a càrrec de la foneria i taller de maquinària de la Barceloneta de Joan Domènech i Coll.¹⁴

Durant les eleccions de 1847, Pere Terrés i Coll residia al carrer de la Riereta número 65,¹⁵ amb una contribució territorial i industrial mitjana. Terrés va mantenir l'activitat filadora al número 17 del carrer de la Riereta, introduint en el negoci a **Pere Terrés i Pujol** (s. XIX), probablement fill o descendent.¹⁶ Pere Terrés i Pujol estava enregistrat a les estadístiques de 1850 amb una màquina de vapor de 8 CV, 20 màquines de preparació, 1.440 fusos de *mule-jennies* i una ocupació de 34 operaris.¹⁷

Fàbrica Casaramona, carrer Mèxic, obra de l'arquitecte Puig i Cadafalch. (Arxiu Fotogràfic de Barcelona, N. de Reg. 9211, AFB3-117 Editorial López, 01/01/1911 - 31/12/1911, "Fàbrica Casaramona" autor: Ballell Maymí, Frederic)

A mitjan segle, probablement el negoci filador ja no devia ser prou rendible, ja que Pere Terrés i Coll, endeutat, l'any 1852 es va vendre la casa fàbrica de la Riereta a **Josep Castells i Camps** (s. XIX), metge de professió i accionista del Banc de Barcelona¹⁸ i a **Francesc Castells i Comas** (s. XIX), un fabricant d'Igualada,¹⁹ per la quantitat de 20.162 duros i catorze rals.²⁰ Josep i Francesc Castells havien constituït la companyia Josep Castells i Cia., una filatura de cotó que a partir d'ara i durant tota la dècada de 1850, estigué emplaçada al número 17 de la Riereta.²¹

Un testimoni de la presència de la Casa fàbrica Terrés, edifici simètric respecte al de Balius, és la seva localització en els Quarterons Garriga de 1858, una volu-

metria coincident, en línies generals, amb la delineada per Jamburí el 1842. Aquest edifici també ha estat identificat en el Plànol parcel·lari de Barcelona de 1891 de Garcia Faria.

L'any 1911, un incendi va destruir la fàbrica de teixits de cotó que **Casimir Casaramona i Puigcerçós** (Vic, 1838-Barcelona, 1913) tenia al Raval de Barcelona. La publicació d'una imatge de l'Arxiu Fotogràfic²² ha permès identificar-la de forma coincident amb la casa fàbrica Terrés-Castells. Casimir Casaramona fou un fabricant de teixits estampats de cotó, conegut per haver encarregat el 1909, a l'arquitecte Puig i Cadafalch la construcció de la Fàbrica Casaramona²³ al carrer de Mèxic, actual seu del CaixaForum Barcelona.

La família Casaramona, des de 1857, tenia al Raval diverses fàbriques al carrer Aurora,²⁴ i el 1860 al carrer Riereta.²⁵ Casimir Casaramona, el 1872 formà la societat familiar Casaramona i Cia. reunificant els petits tallers dels seus germans, en una sola fàbrica de teixits de cotó, mescla i llana que es presentà a l'Exposició Universal de 1888, amb seu social i botiga al carrer Mendiàbal (actual Junta de Comerç).²⁶ El seu objectiu, com la majoria dels fabricants de generacions anteriors, era la construcció d'un nou recinte industrial a prova d'incendis, situat fora del nucli antic, treballs que s'havien iniciat el 1910 sota la direcció de Puig i Cadafalch, quan el 9 de març 1911 els va sorprendre l'incendi accidental del vapor del carrer Riereta.²⁷

La casa fàbrica Terrés-Castells, després ocupada pel vapor Casaramona, va ser enderrocada en una data determinada, probablement després de l'incendi de 1911 i l'edifici va desaparèixer totalment; la finca va restar sense edificar fins els anys 90 d'aquest segle anterior, quan l'empresa municipal PROCIVESA va adquirir els terrenys i va fer construir-hi una promoció d'habitatges.

NOTES

1 Raveaux, Olivier, "Los fabricantes de algodón de Barcelona (1833-1844). Estrategias empresariales en la modernización de un distrito industrial", UMR Telemme, Aix-en-provence, Revista de Historia Industrial, N. 28. Año XIV. 2005.

2 Roca i Vernet, Jordi, "Política, liberalisme i revolució, Barcelona 1820-1823", Tesi doctoral, U.A. de Barcelona, 2007; Pedro Terrés, fabricant de teixits, 1822, pg. 408.

3 Graell, "Padrón General", Barcelona 1829.

4 AHCB Obreria, C-132, 16 de desembre de 1839, "Pedro Terrés (o Terrés)... edificar casa fàbrica... calle Riereta y esquina a la Traviesa que dirige a la de la Cadena... perteneciente a Pedro Terrés...", Façana, signa Antonio Jamburí.

5 Andreu Balius (Solsona ~1790(?) - s. XIX) era un comerciant procedent de Solsona que s'establí a Barcelona a la dècada de 1830. Formà part d'una generació de comerciants que es beneficiaren de les sòlides arrels locals i que en alguns casos establiren també entre ells estrets vinles familiars. Andreu Balius, Valentí Esparó i Josep Valentí s'integraren en els ambients industrials de la capital catalana per via del matrimoni, ja que es van casar amb filles de les més importants famílies de fabricants d'indianes, el Bonaplata. Vegeu Casa fàbrica Balius.

6 Montaner i Bassegoda citen el mestre d'obres Antoni Jamburí i Badia com alumne de les classes de la Llotja el 1828, 1829 i 1830, amb títol de mestre d'obres acadèmic atorgat el 25 d'agost de 1833 per la Real Academia de San Fernando. Citat com a professor d'arquitectura per a la creació de les noves companyies de bombers (1837). Professionalment va intervenir en la reforma i construcció de diverses fàbriques del sector del Raval, entre elles la de filats de cotó de Josep Valentí, Andreu Balius i Pere Terrés del carrer de la Riereta (1839) 232, la posterior reforma de la mateixa (1840), la reforma i ampliació del vapor de la fàbrica de Valentí Esparó al carrer Tallers (1853) i la urbanització de la mateixa per compte de la societat La Maquinista Terrestre y Marítima (1864). Segons Bassegoda va ser l'autor de la casa Fradera, a les Rambles n. 39 (1864) i va ser nomenat Mestre d'obres de Santa Maria del Mar el 1883.

7 AHCB, Obreria, C-132, 25 de gener de 1840, "SS. Batlló Hnos., D. Pedro Terrés, D. José Valentí, D. Andres Balius, propietarios de la calle Riereta, compran una pluma de agua...". Sense plànol.

8 AHCB Obreria, C-134, 27 d'abril de 1840, llicència presentada per Pedro Terrés (o Ferrés) reforma de casa fàbrica... carrer de la Riereta, Façana, signa Antonio Jamburí.

9 Solà Parera, Àngels, "Las mujeres como partícipes, usufructuarias y propietarias de negocios en la Barcelona de los siglos XVIII y XIX, según la documentación notarial", *Història Contemporània* 44, 2011. Pg. 109-144.

10 APNB, Notari: Joaquín Òdena, 1315/13 (segona part) (1852), fol. 321, 16 d'agost de 1852, Carta de pagament: "Valentín Esparó reconoce a José Castells y Camps y Francisco Castells y Comas...".

11 Anònim "Guia de Forasteros...", Barcelona 1842. "Fabricantes de Hilados y Torcidos de algodón: Pedro Terrés y Coll, calle de San Pedro Más Alta n. 49" (antic).

12 Raveaux, Olivier, "Los fabricantes de algodón de Barcelona (1833-1844). Estrategias empresariales en la modernización de un distrito industrial", *Revista de Historia Industrial* N. 28. Año XIV. 2005. 2.

13 AHCB Gràfics, N. Reg: 03064, 13 de juny de 1842, "Casa fàbrica de D. Pedro Terrés y Coll proyectada y dirigida por D. Antonio Jamburí aprobado en Arquitectura y Agrimensura por la Academia de S. Fernando...". Planta, signa Antonio Jamburí.

14 Gascon i Soler, Marc; "Les origines de l'industrie mécanique moderne en Catalogne : l'exemple de l'atelier de l'indiano Joan Domènech i Coll (1839-1867)" *Méditerranée* N. 1.2 - 2006.

15 Fuster Sobrepere, Joan, "Barcelona a la Dècada Moderada (1843-1854) El projecte industrialista en la construcció de l'estat centralista" Tesi doctoral, UPF Barcelona, setembre 2004.

16 Saurí, Manuel i Matas, José; "Manula Histórico-topopgráfico...", Barcelona 1849: "Industria algodonera: Pedro Torres (per Terrés) y Pujol, Riereta 17.

17 Graell, "Estadísticas...", Barcelona 1850.

18 Blasco, Yolanda i Sudrià, Carles, "El Banc de Barcelona, 1844-1874, Història d'un banc d'emissió", Generalitat de Catalunya, 2009. Pg. 115.

19 Pascual i Domènech, Pere; Estrada Planell, Gemma, "L'habitatge obrer a Igualada durant el segle XIX", *Miscellanea Aqualatensis* N.12, 2006.

20 APNB, Notari: Joaquín Òdena, 1315/13 (segona part) (1852), fol. 321, 6 d'agost de 1852, Carta de pagament "Valentín Esparó reconoce a José Castells y Camps y Francisco Castells y Comas, que los 20.162 duros y catorce reales que han sido el precio de la venta que Pedro Terrés y Coll firmó ante el infrascrito notario, a 22 de julio ultimo, de una Casa fàbrica de nuevo construida en los años 1841 a 1843 compuesta de subterráneos, bajos, primeros, segundo y tercer piso destinados parte de ella para fàbrica y parte para habitaciones, sita en las calles de la Riereta y San Rafael de esta Capital en las que forma esquina y en las cuales se comprende también no solo la máquina de vapor y todos sus accesorios referente a la misma, las dos calderas y chimenea..."

21 Anònim, "El Consultor", Barcelona 1857.

22 La imatge de l'incendi de 1911 de l'Arxiu Fotogràfic de Barcelona reproduïda a l'article de Frederic Ballell de La Vanguardia del 19 de març de 2015 és plenament coïncident amb la casa fàbrica Terrés-Castells.

23 AMCB N. exp. Eix-12190/1910; Codi de classificació: Q127 OBRES MAJORS. Títol: "Mèxic, Monfort, Castillejos i Gimbernat [Actualment Mèxic 36-44]. Casimiro Casaramona. Edificar una Nova Planta [Fàbrica Tèxtil Casaramona]

24 Anònim, "El Consultor", 1857: Miguel Juan Casaramona Fàbrica de Tejidos, Aurora 9.

25 Anònim, "Catálogo de la Exposición Industrial", Barcelona 1860: "D. Juan Casaramona, Riereta n. 7. Tejidos estampados de algodón".

26 Exposición Universal de Barcelona de 1888: 2843 - "Casaramona y C." (Casimiro), Barcelona, Mendizábal, 16. - Tejidos de algodón I. g. 9. Especializada para la exportación a todos puntos, en mantas de lana.

27 Permanyer, Lluís, "L'incendi de Casaramona" article de La Vanguardia del 19 de març de 2015, pg. 4, VIURE.

33. Casa fàbrica

COMERMA-RIERA

1839

Fàbrica de filats i teixits

Carrer de Mina n. 2 i 4

Edifici desaparegut

Màquines:

1 vapor (Comerma, 1839)

1 vapor de 14 CV Hick Bolton (Comerma i Riera, 1844)

1 vapor de 12 CV (Riera, 1850)

60 màquines de preparació (Riera, 1850)

2.149 fusos de mule-jennies (Riera, 1850)

Nombre d'operaris:

100 operaris (Riera, 1850)

Arquitectura:

Plànol d'urbanització (1835)

Autor: Francesc Renart i Arús, arqte. acadèmic

Plànol d'urbanització modificat (1837)

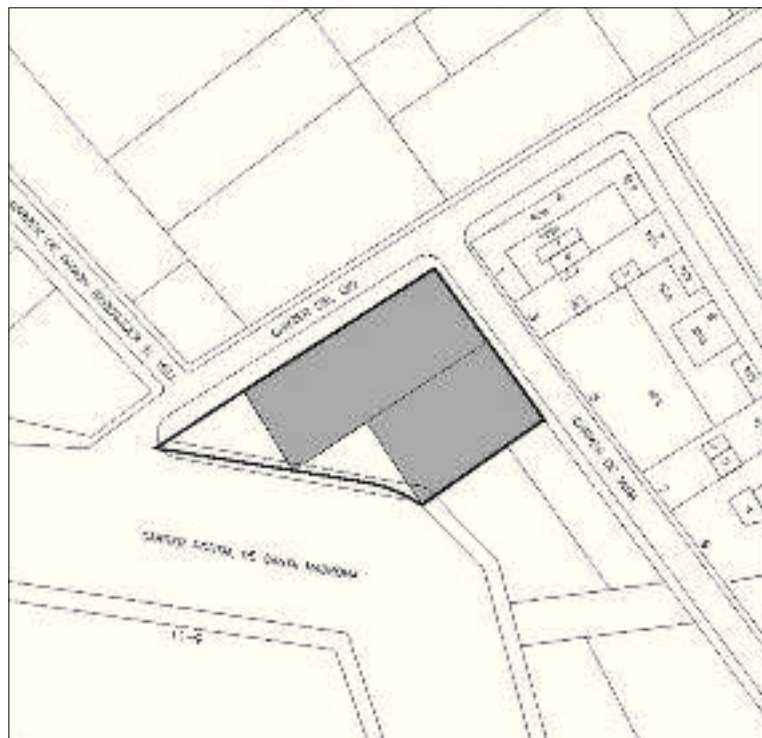
Autor: Francesc Renart i Arús, arqte. acadèmic

Construcció de la fàbrica (1839)

Autor: Pere Calsada, m. d'obres.

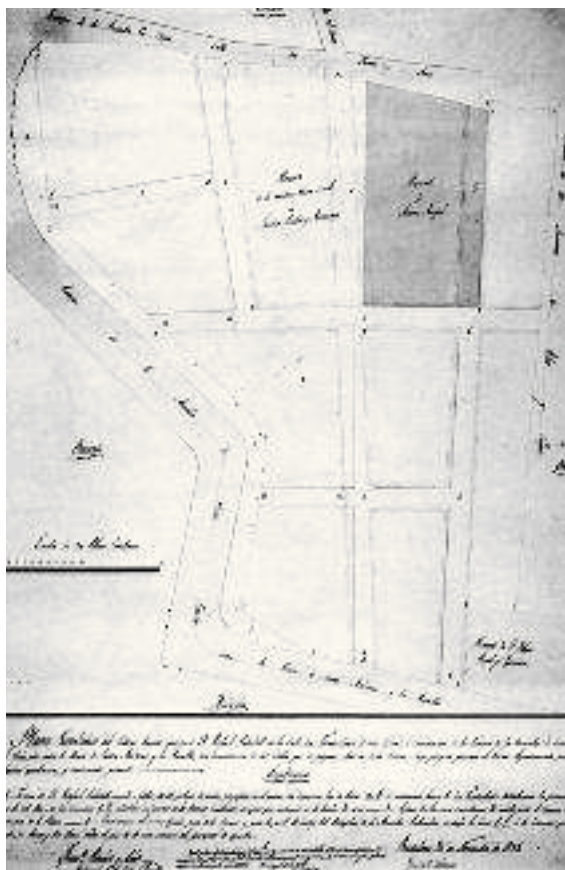
Reforma de la fàbrica (1840)

Autor: Pere Calsada, m. d'obres.

Els Comerma formaven part d'una família de Sant Quirze de Besora, establerta a la ciutat de Barcelona des de finals del segle XVIII. **Pau Comerma** (s. XVIII - s. XIX) era un adroguer de Barcelona, és a dir especialitzat en drogues i tota mena del productes al detall típics d'ultramar i les colònies, que s'implicà en el Trienni constitucional, assumint el càrrec de Comissari de barri el 1821. Tenien personatges notables a la família, com ho devia ser **Domènec Comerma i Bonet** (Sant

AHCB Gràfics I.G. 2867, 30 de novembre de 1835, "Plano geométrico del terreno -huerta que posee D. Rafael Sabadell en la calle Trentaclaus de esta ciudad e inmediación de las rampas de la muralla de tierra, y del tránsito entre la Plaza de Santa Madrona y la Rambla, con demarcación de las calles que se propone abrir en dicho terreno; cuyo proyecto presenta al Excmo. Ayuntamiento para la superior aprobación y consecuente permiso". A la part inferior es pot llegir: "Este plano fue aprobado por el Excmo. Ayuntamiento con acuerdo de 28 de enero de 1836, con la variación de que las calles que han de abrir nuevamente tengan el ancho de treinta y seis palmos (...)". Segueix la signatura de Cayetano Ribot. Plànol de planta d'urbanització amb suport de fusta, signat per Francisco Renart y Arús.

Quirze de Besora, Ripollès 1766 - Barcelona 1831), historiador, eclesiàstic i membre de la Reial Acadèmia de les Bones Lletres durant el Trienni constitucional.¹

Miguel Comerma (s. XIX) era un negociant que durant la dècada de 1830 s'establí al Raval, en la zona més propera a les Drassanes i al Port. Aquells terrenys, fins aleshores ocupats per hortes, formaven part del patrimoni del comerciant Rafael Sabadell, el qual el mes de novembre de 1835 presentà a l'Ajuntament una proposta d'obertura de nous carrers entre els de Trentaclaus i Santa Madrona² i la urbanització de tot el sector, pla urbanístic traçat pel reconegut arquitecte de la Real Academia de San Fernando, Francesc Renart i Arús.³ La planificació definitiva, però, no va ser aprovada fins el mes de febrer de 1837,⁴ amb algunes variants en el seu traçat. Aquesta darrera versió va ser igualment traçada per l'arquitecte acadèmic Francesc Renart i Arús.

Aquest sector de la ciutat d'hortes i antics prats d'indianes va ser ocupat amb certa predilecció pels pri-

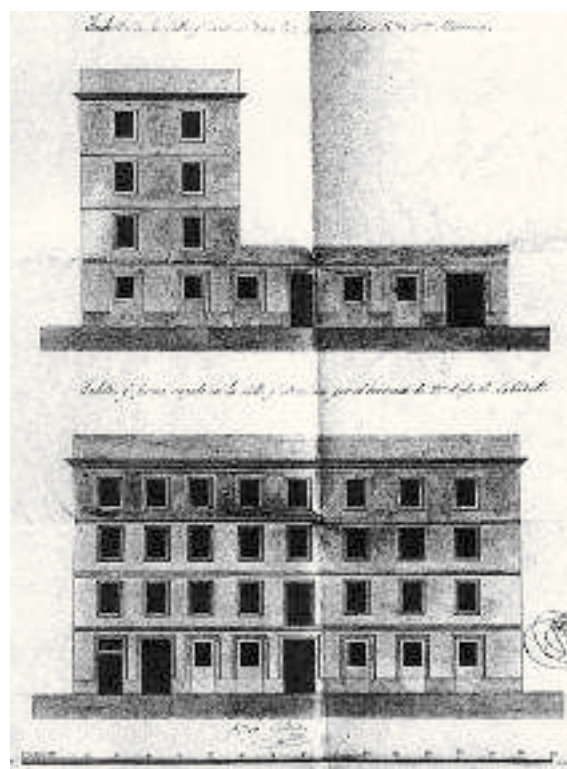
AHCB Obreria C-126, 1 de maig de 1837, "Rafael Sabadell...variación que manifiesta el plano que acompaña...para abertura de las calles en su huerto...Puerta de Sta Madrona, Muralla de Tierra y calle Trentaclaus". Plànol dels carrers, signa "Francº Renart y Arús".

mers edificis industrials moderns. Com pot apreciar-se en els plans urbanístics, lluny de les parcel·lacions estretes i profundes del barri de Sant Pere, els edificis previstos en aquest sector eren de més gran dimensió, en forma de pavellons compactes, però amb una gran necessitat de disposar d'accessibilitat viària. Per aquest motiu, partint que el patró màxim d'amplada de carrer no superava la del carrer Nou de la Rambla, aquests edificis consumien una gran quantitat de superfície de façana i en conseqüència les illes de cases eren de dimensions mitjanes o petites.

Miguel Comerma l'any 1839 presentà a llicència la construcció de nova planta d'una fàbrica de vapor de filats i teixits, al carrer novament obert que anava des del de Trentaclaus fins a Santa Madrona, que portarà el nom de carrer de Mina en honor del militar liberal Francisco Espoz Ilundain, anomenat popularment Espoz i Mina, cabdill de la guerra del Francès i Capità general de Catalunya de 1835 a 1836.⁵ El projecte de la llicència d'obres presentava una solució en angle, que cobria la cantonada amb el carrer del Cid, amb una quadra destinada a la indústria,⁶ dissenyada pel mestre d'obres Pere Calsada.⁷

El mes d'octubre del mateix any, just quan devia haver començat la construcció de l'edifici, Comerma ja sol·licitava l'ampliació de l'edifici fins a un quart pis,⁸ també sota la direcció de Pere Calsada. I l'any següent, el 1840, feia modificar novament el projecte amb la introducció d'algunes reformes, perllongant l'edifici i augmentant del nombre de plantes, fins esgotar l'alçada màxima permesa, amb un edifici de cinc plantes.⁹

El projecte final del mestre d'obres Pere Calsada no deixava de ser un gran "contenedor" de diverses activitats, compostat amb un mòdul de finestra igual i repetit indefinidament. Aquest contenidor serà destinat al lloguer de l'espai industrial i de la força del vapor, com veurem més endavant.

AHCB Obreria C-132, 8 d'octubre de 1839, "Miguel Comerma...construir un cuarto piso...en el edificio que está levantando en esta ciudad y calle que va desde la de Trentaclaus al camino que se dirige a la Puerta de Sta Madrona". Façana, signa Pedro Calsada.

AHCB Obreria C-135, 28 d'octubre de 1840, "Miguel Comerma...en el territorio de D. Rafael Sabadell... que va de la puerta de Sta Madrona a la de St Antonio... construir una casa que hace esquina en dos calles". Façanes, signa Pedro Calsada.

AHCB Obreria C-135, 28 d'octubre de 1840, "Miguel Comerma...en el territorio de D. Rafael Sabadell... que va de la puerta de Sta Madrona a la de St Antonio... construir una casa que hace esquina en dos calles". Façanes, signa Pedro Calsada.

Fragment del Quarteró Garriga, 1858. Posició de la casa fàbrica Comerma a l'angle superior esquerre.

Miquel Comerma i **J. Riera** (s. XIX), probablement socis de la mateixa companyia, l'any 1844 compartien una filatura i una fàbrica de "panyos", amb una màquina de vapor instal·lada de 14 CV de tecnologia Hicck Bolton, al carrer de la Mina.¹⁰ Comerma no figurà mai com a titular d'una indústria en cap de les estadístiques de fabricants entre 1829 (Padró de fabricants) i el 1857 (El Consultor), per aquest motiu se l'ha de considerar més aviat com a membre inversor de la companyia José Riera i Cia., filatura emplaçada al mateix edifici del carrer de Mina, amb una màquina de vapor declarada de 12 CV de potència, 60 màquines de preparació, 2.149 fusos de *mule-jennies* i 100 operaris.¹¹

El número 4 del carrer de Mina va ser ocupat per plantes, a partir de la segona meitat del segle, per diverses empreses del ram dels filats i teixits. Llorenç Duran ocupà la major part de l'edifici i Antoni Boadella, Pere Parseria germans i Salvador Padrós, la planta quarta. Finalment l'edifici va ser enderrocat i substituït per habitatges a causa de les pressions constructives que es produïren a partir del traçat del Paral·lel. En una data indeterminada i que desconeixem, foren novament enderrocats i substituïts per nous edificis de principis del segle XXI. Ha estat possible identificar la seva posició gràcies a l'abundant documentació i als Quarterons Garriga de 1858.

NOTES

1 Roca i Vernet, Jordi, "Política, liberalisme i revolució, Barcelona 1820-1823", Tesi doctoral, U.A. de Barcelona, 2007.

2 AHCB Gràfics I.G. 2867, 30 de novembre de 1835, "Plano geométrico del terreno -huerta que posee D. Rafael Sabadell en la calle Trentaclaus de esta ciudad e inmediación de las rampas de la muralla de tierra, y del tránsito entre la Plaza de Santa Madrona y la Rambla, con demarcación de las calles que se propone abrir en dicho terreno; cuyo proyecto presenta al Escmo. Ayuntamiento para la superior aprobación y consecuente permiso". A la part inferior es pot llegir: "Este plano fue aprobado por el Escmo. Ayuntamiento con acuerdo de 28 de enero de 1836, con la variación de que las calles que han de abrir nuevamente tengan el ancho de treinta y seis palmos (...)". Se segueix la signatura de Cayetano Ribot. Plànol de planta d'urbanització amb suport de fusta, signat per Francisco Renart y Arús.

3 Francesc Renart i Arús (Sarrià, Barcelona 1783- Barcelona 1853), procedent d'una il·lustre família de mestres de cases, era fill del mestre de cases Josep Renart i Closes. Després d'estudiar a Cervera i Barcelona va ser investit mestre de la confraria el 1803. El primer treball conegut data d'abans de 1808, com a autor de la fàbrica de la societat "J.B. Beretty y Compañía" situada al Prat d'en Feu (més enllà de la Bordeta) destinada a la fabricació de sal de Saturn i productes químics. Lluità contra els francesos. Treballà com a sobrestant de les fortificacions de Tarragona (1809). El 1814 fou designat factor de l'Exèrcit de Catalunya a la ciutat de Vic i finalitzada la guerra sobrestant de les fortificacions de Barcelona fins al decenni de 1830. Segons Bassegoda a la mort del seu oncle Francesc Renart i Closes, el 1816, fou nomenat assessor tècnic del Tribunal Reial Ordinari de Barcelona.

4 AHCB Obreria C-126, 1 de maig de 1837, "Rafael Sabadell...variación que manifiesta el plano que acompaña...para abertura de las calles en su huerto...Puerta de Sta Madrona, Muralla de Tierra y calle Trentaclaus". Plànol dels carrers, signa "Francº Renart y Arús".

5 Ajuntament de Barcelona, "Nomenclàtor".

6 AHCB Obreria, C-131, 8 de juliol de 1839, Miguel Comerma, fàbrica de vapor, filats i teixits, carrer de Trentaclaus a Sta Madrona, "Fachada de la calle que (...) de Trentaclaus a la de Sta. Madrona" (Mina), "Fachada que forma ángulo en la calle que atraviesa por el terreno de Dn Rafael Sabadell". Plànol, signa Pedro Calsada.

7 Josep M. Montaner cita el mestre d'obres Pere Calzada (o Calsada) com a alumne de l'escola de la Llotja els anys 1817, 1818, 1819, 1820, 1821, 1822, 1823, 1826, 1827, 1828 i 1829. Mestre d'obres acadèmic, actiu entre 1831 i 1840. Treballà per a fabricants com la família Treserras (1833) i projectà la fàbrica de vapor de Miquel Comerma (1839-40).

8 AHCB Obreria C-132, 8 d'octubre de 1839, "Miguel Comerma... construir un cuarto piso...en el edificio que está levantando en esta ciudad y calle que va desde la de Trentaclaus al camino que se dirige a la Puerta de Sta Madrona". Façana, signa Pedro Calsada.

9 AHCB Obreria C-135, 28 d'octubre de 1840, "Miguel Comerma...en el territorio de D. Rafael Sabadell...que va de la puerta de Sta Madrona a la de St Antonio...construir una casa que hace esquina en dos calles". Façanes, signa Pedro Calsada.

10 Raveaux, Olivier, "Los fabricantes de algodón de Barcelona (1833-1844). Estrategias empresariales en la modernización de un distrito industrial", UMR Telemme, Aix-en-provence, Revista de Historia Industrial, N. 28. Año XIV. 2005. 2. "1844, J. Riera y M. Comerma, hilatura y baños, 14 CV Hick (Bolton), calle de Mina".

11 Graell, "Estadísticas", Barcelona 1850.

34. Casa fàbrica

VIDAL

1839

Tintoreria i aprestos

Carrer de Reina Amàlia n. 29 b

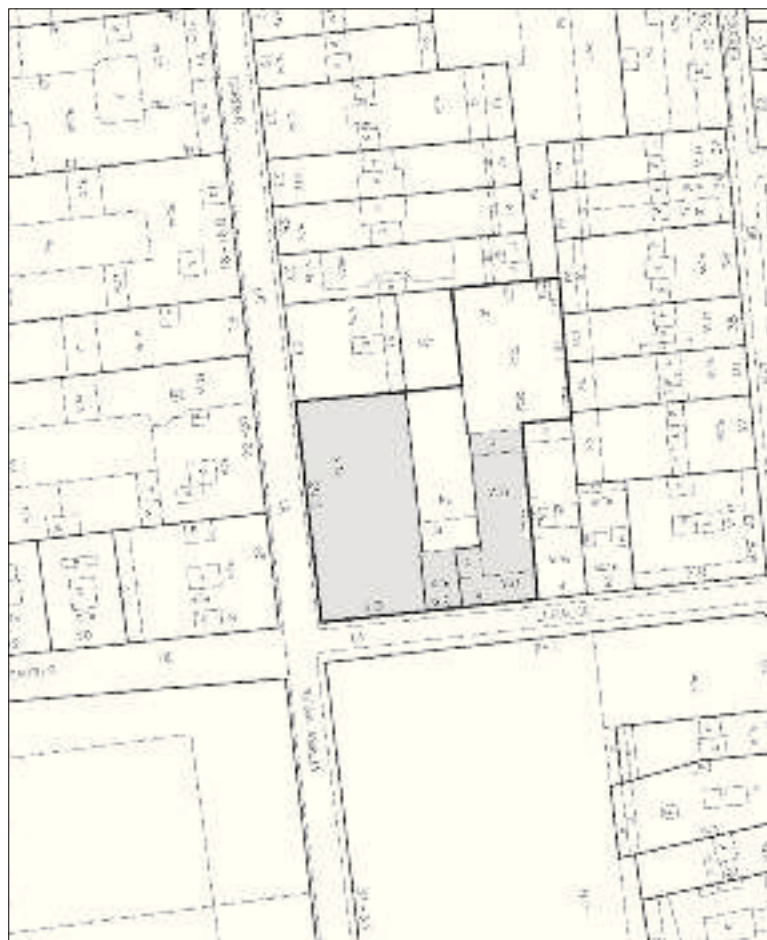
Carrer de la Lleialtat n. 6b, 6c

Edifici existent

Arquitectura:

Construcció de la casa fàbrica (Vidal, 1839)

Autor: Josep Buixareu, arquitecte acadèmic

El comerciant **Bartomeu Vidal** s'havia establert al carrer Montserrat del barri de la Ribera.¹ Era també propietari d'uns terrenys al sector del Raval, una parcel·la situada davant de la Presó, a la cruïlla entre els carrers de la Reina Amàlia i Lleialtat, on el 18 de gener de 1839² hi feia edificar una casa fàbrica sota la direcció de l'arquitecte acadèmic Josep Buixareu.³ Aquesta llicència incorporava inusualment un croquis, amb data del 12 de gener, amb una descripció de l'emplaçament dels terrenys sobre els quals havia de construir-se l'edifici. Aquest document ens ha permès la seva localització exacta a l'actual número 6 del carrer de la Lleialtat.⁴

Sobre l'activitat de Bartomeu Vidal no disposem de gaires dades i desconeixem la finalitat productiva de l'edifici. Molt probablement aquesta fàbrica estava

destinada al lloguer d'espai industrial, sense especificar cap ram. Bartomeu Vidal era de professió comerciant, tal com s'indica als documents d'Obreria, però probablement procedia d'una família de filadors del carrer Còdols i Nou de la Rambla, enregistrats en del Padró de 1829 sota el nom de Pau Vidal, o bé dels teixidors de seda del carrer de Sant Pere Més Alt, amb el nom de Josep Vidal.⁵

AHCB, Obreria C-130, 12 de gener de 1839, "D. Bartolomé Vidal, comerciante, posee unos terrenos en la calle Reina Amalia / Lealtad y desea edificar una casa fábrica..." Croquis d'emplaçament signat per José Llanza, Oficina de la 1ª Secció, aprovació de la Comissió de trasllat de Presons, per la seva proximitat a la Presó del carrer de la reina Amàlia. El document ha permès la seva localització.

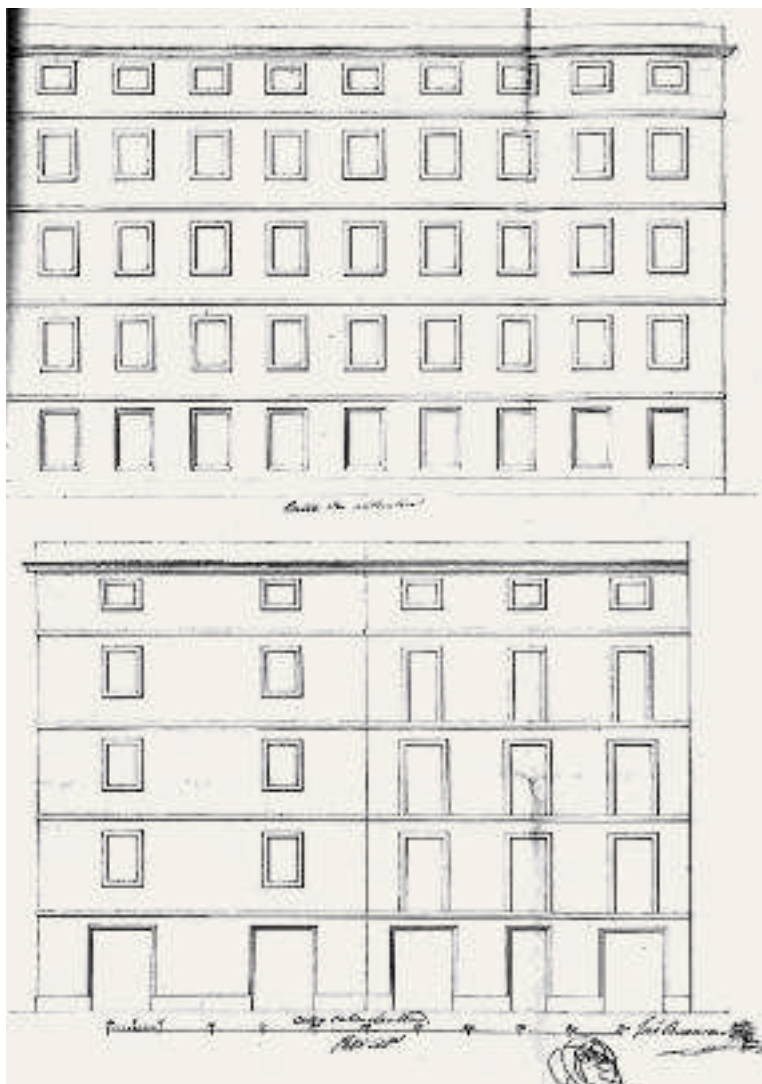
Devem estar parlant de **Bartomeu Vidal i Mayol** (s. XVIII – s. XIX), un dels grans contribuents de Barcelona a principis de la dècada de 1840.⁶ S'emparentà amb els Nadal, a través d'un matrimoni amb Maria Anna Nadal i Ferrater (1793 - 1875)⁷ que donà llum a la saga dels germans Bartomeu, Josep Ruffí i Concepció Vidal i Nadal,⁸ vinculats als negocis especulatius de l'Eixample i en la construcció del ferrocarril de Saragossa.

Un d'aquests germans, **Bartomeu Vidal i Nadal**, serà director de la Sociedad del Fomento Nacional, precedent de la fundació del Banc de Barcelona el 1845,⁹ i va intervenir com a inversor en altres 15 societats entre els anys 1850 i 1864.¹⁰ Des de 1859 es vinculà en cos i ànima a l'especulació de terrenys a l'Eixample, i fou el principal impulsor de El Fomento del Ensanche de Barcelona, societat liquidada el 1867, plena de deutes.¹¹ Entre 1864 i 1865 es feu edificar una casa al Passeig de Gràcia, dissenyada per l'arquitecte Josep Oriol Mesres.¹²

Dins d'aquest marc d'actuació inversora de la família Vidal, la casa fàbrica del carrer Reina Amàlia va ser un típic episodi en el qual s'hi embarcaren tots els comerciants als inicis de la industrialització. Es tractava d'una unitat de producció menor, situada en una parcel·la de petita dimensió, davant de la Presó del carrer de la Reina Amàlia cantonada amb el de la Lleialtat, amb uns 26 metres de façana a cada carrer. L'edifici està format pel cos de casa al carrer de la Lleialtat i la "quadra" de dimensions més grans al carrer de Reina Amàlia, amb una alçada de quatre plantes. La construcció era molt austera, d'estructura tradicional de murs de càrrega i bigues de fusta, i la "quadra" d'una amplada de 13 metres, estava dividida en dues tramades suportades per pilars i jàsseres de fusta.

Malgrat que la llicència d'obres ens parla clarament d'un edifici destinat a casa fàbrica, no s'han localitzat dades respecte l'activitat d'aquesta a nom del comerciant Bartomeu Vidal, per tant s'ha de suposar un possible arrendament de l'espai industrial. Els llistats de fabricants ens confirmen que l'any 1857 l'edifici va ser ocupat per l'establiment de tints de **Francesc Corder** i pel taller d'aprestos de teixits de **Martí Murull**.¹³ Aquesta fàbrica exemplifica l'interès d'un inversor en la construcció de petites cèl·lules productives molt característiques del període que, malgrat la seva fragmentació i per més petites que fossin aquestes, no deixaven de ser un bon nego-

Casa fàbrica Vidal transformada en habitatges (Foto Google)

NOTES

1 AHCB Obreria C-133, 9 de març de 1840, "Bartolomé Vidal...limpiar albañal del frente de su casa de la calle de Monserrate frente a la Pescadería...". Sense plànol.

2 AHCB, Obreria C-130, 18 de gener de 1839, "D. Bartolomé Vidal, comerciante, posee unos terrenos en la calle Reina Amalia / Lealtad y desea edificar una casa fábrica...", Planta de situació, Façana, signa Josep Buxareu.

3 Josep Buxareu Gallart a l'escola d'arquitectura de la Llotja els anys 1821-22-23-26, amb títol d'arquitecte acadèmic del 14 de març de 1830, actiu fins a 1870. Va ser autor entre d'altres obres i de les fàbriques de Dotres, Clavé i Fabra (1833) i de Joaquim Palau (1836), de la Casa Xifre (1835-39), del Teatre Principal de Vilanova i la Geltrú (1835-1837) i Bassegoda li atribueix l'autoria del Mercat de Santa Caterina (1840). Va ocupar el càrrec d'arquitecte municipal de la ciutat de Sabadell, mantenint la seva activitat a Barcelona, on hi adquirí un extens currículum professional.

4 AHCB, Obreria C-130, 12 de gener de 1839, "D. Bartolomé Vidal, comerciante, posee unos terrenos en la calle Reina Amalia/Lealtad y desea edificar una casa fábrica...", Croquis d'emplaçament signat per José Llanza, Oficina de la 1ª Secció, aprovació de la Comissió de trasllació de Presons, per la seva proximitat a la Presó del carrer de la reina Amàlia. El document ha permès la seva localització.

5 Graell, "Padrón General...", Barcelona 1829.

6 Solà, A. "Comerciants catalans un xic especials. Anada i retorn dels catalans a "Les Castilles" en el segle XIX". Dins de, Pérez Picazo i altres, "Els catalans a Espanya, 1760-1914" UB, Generalitat de Catalunya. 1996.

7 Galí, Roser, "Crèdit comercial e inversió fabril- El "holding" Nadal-Ribó, (1828-1875)", Revista de Historia Industrial, núm 22, U.B. 2002.

8 Sobre la biografia dels Vidal, vegeu: Solà, A. "Producció, inversió i especulació en la gran burgesia barcelonina del segle XIX: el cas dels germans Vidal i Nadal", Estudis històrics i documents dels arxius de protocols, núm 14, 1996.

9 Blasco, Yolanda i Sudrià, Carles, "El Banc de Barcelona, 1844-1874, Història d'un banc d'emissió", Generalitat de Catalunya, 2009.

10 Solà Parera, Àngels, "La societat barcelonina en una època de canvis", dins de Grau, R, coordinador, "La ciutat i les revolucions, 1808-1868. II, El procés d'industrialització", Ajuntament de Barcelona, AHC, 2006.

11 Solà, A. "Producció, inversió i especulació...", op. cit.

12 AMCB, 1862-1865, Casa per a Bertomeu Vidal, al Passeig de Gràcia. Josep Oriol Mestres.

13 Anònim, "El Consultor", Barcelona 1857. No figuren dades de l'empresa de Bartomeu Vidal, i en canvi a l'esmentada adreça hi figuren els de Corder i Murull. Bartomeu Vidal però disposava d'una botiga al carrer de Montcada 19. Dins del ram del filats, "Vidal y Cia" tenia fàbrica a Manresa i oficina al carrer Guàrdia número 12.

AHCB, Obreria C-130, 18 de gener de 1839, "D. Bartolomé Vidal, comerciante, posee unos terrenos en la calle Reina Amalia / Lealtad y desea edificar una casa fábrica...", Façana, signa José Buxareu.

ci. Els Vidal, però, disposaven de fàbrica a Manresa i botiga al carrer Montcada número 19, el Palau Meca.

Poques van ser les oportunitats de construir grans fàbriques al parcel·lari interior de la ciutat, però el que és també característic d'aquest període és la convivència de l'activitat manufacturera manual, com és en aquest cas, amb les fàbriques vaporitzades que comencen a generalitzar-se a l'interior de la ciutat. Aquesta activitat d'ordre menor o complementària de les grans fàbriques, va omplir tots els espais intersticials del teixit urbà comprès entre els carrers de la Reina Amàlia i Riera, convertint així aquest sector en la gran concentració industrial de la primera meitat del segle XIX.

En algun moment indeterminat de la darrer part del segle XIX, aquesta casa fàbrica es devia transformar en habitatges, i es van convertir finestres en més línies de balcons a la façana del carrer de la Reina Amàlia. L'any 1981 a la planta baixa de la casa fàbrica hi havia una fusteria, mentre que la resta de l'edifici tenia un baix nivell d'ocupació. Recentment ha estat rehabilitat l'edifici per a ús d'habitatges. L'edifici està inclòs en el Catàleg del Patrimoni amb un Nivell de protecció D, Bé d'interès documental, i no disposa de cap mena de protecció, més que la que es pot deduir de la seva qualificació urbanística 12b, "Regulació de l'edificació de nova planta en la zona de casc antic de conservació".

35. Casa fàbrica

SALDAS-MORELL

1839

Fàbrica de filats

Carrer de Reina Amàlia n. 14

Edifici desaparegut

Màquines:

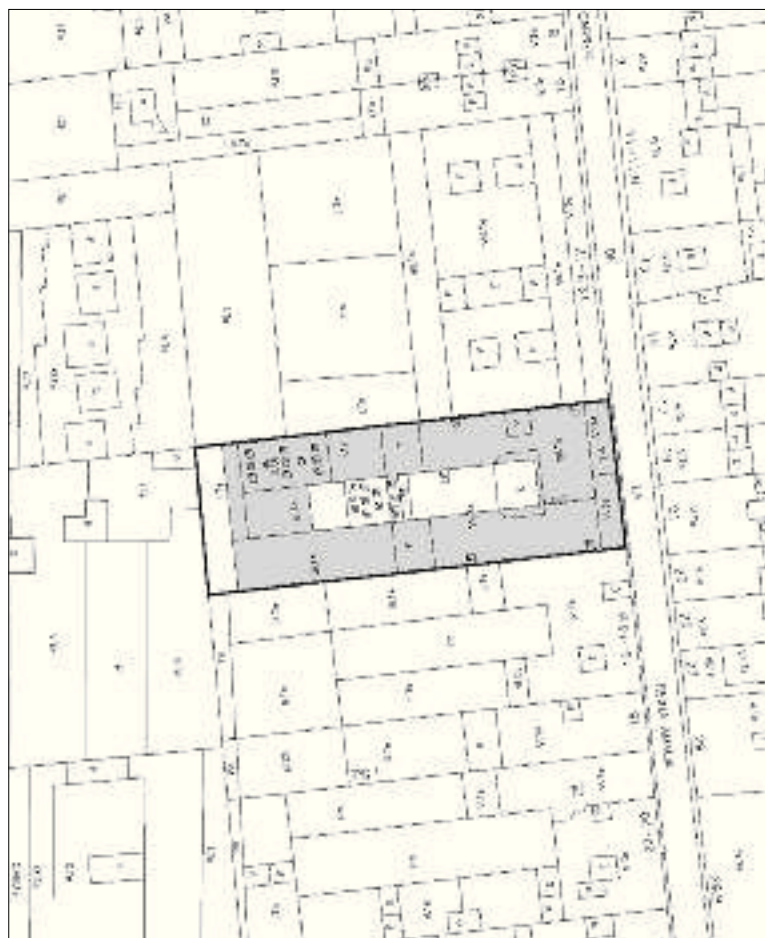
1 vapor de 20 CV, Hall & Scott (Saldas, 1844)
 1 vapor de 3 CV (Armengol, 1850)
 1.320 fusos de mule-jennies (Armengol, 1850)
 1 vapor de 6 CV (Pascual, 1850)
 2.160 fusos de mull-jennies, (Pascual, 1850)
 1 vapor de 25 CV (Saldas, 1859)

Operaris:

37 operaris (Armengol, 1850)
 50 operaris (Pascual, 1850)

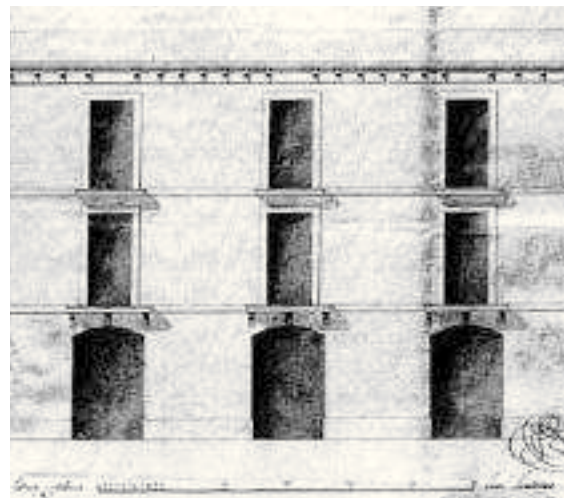
Arquitectura:

Construcció de la casa fàbrica (Saldas 1839)
 Autor: Josep Fontserè, arquitecte acadèmic
 Ampliació i instal·lació vapor 20 CV (Saldas, 1844)
 Autor: Josep Fontserè, arquitecte acadèmic
 Reconstrucció de l'incendi (Saldas, 1859)
 Instal·lació de vapor de 25 CV (Saldas, 1859)
 Autor: Francesc Vila, arquitecte

L'any 1829, l'empresari **Francesc Saldas (o Saldes)** (s. XVIII – s. XIX) figurava en el Padró General de fabricants de teixits, amb una fàbrica establerta al carrer de Sant Pere Més Baix número 1 (antic) amb 10 telers instal·lats, una primera activitat que el va portar, 10 anys després, a la construcció d'una nova fàbrica al Raval de Barcelona destinada a la introducció de la filatura.

El 3 d'abril de 1839¹ Francesc Saldas va sol·licitar llicència per construir una casa de tres plantes, al carrer de la Reina Amàlia, limitant amb el Jardí Botànic, segons un projecte de l'arquitecte acadèmic Josep Fontserè.² Aquest edifici, situat en un dels sectors de més gran concentració industrial, era en realitat la implantació d'una tipologia de casa fàbrica que cinc anys més tard entrarà de ple en el procés de vaporització, segons els documents de 1844 localitzats a l'Arxiu Contemporani.

AHCB, Obreria, C-130, "Francisco Saldas, fabricante...construir casa...calle de la reyna Amàlia...", 3 d'abril de 1839, façana, signa Josep Fontserè.

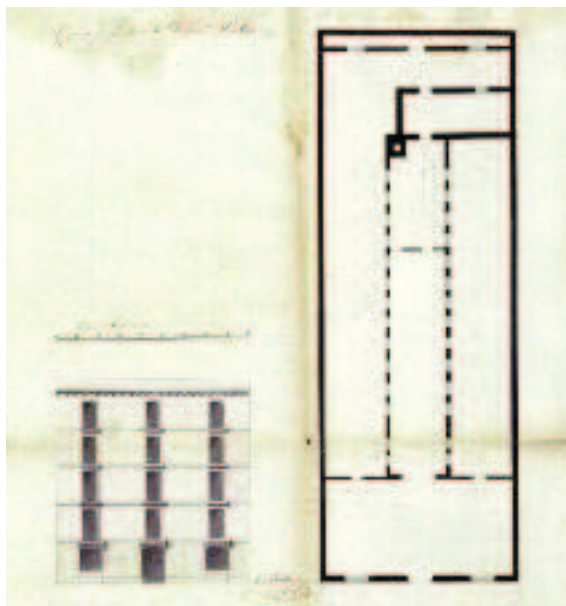
Sobre la propietat d'una parcel·la de 18 metres d'amplada, l'esquema distributiu dissenyat per l'arquitecte Josep Fontserè consistia en un tradicional primer cos de casa alineat amb el carrer de la Reina Amàlia, el desplegament de dues "quadres" enfrontades al voltant del pati de treball i al fons de la parcel·la les calderes i la màquina de vapor.³

En definitiva un esquema utilitzat reiteradament durant els anys trenta com a tipologia d'implantació de les petites unitats productives. Aquestes edificacions, que aviat quedaren obsoletes per manca de llum i d'espai, no gaudien de les recomanacions sobre la filatura moderna que divulgava Francesc Arau, sinó que eren sensiblement menors. Bo i així foren aquestes mateixes fàbriques les que acolliren els primers vapors entrades de ple en la fase de mecanització.

Efectivament, el mes de gener de 1844, Francesc Saldas sol·licitava una remunta de dues planes, de l'edifici original i la instal·lació d'una màquina de vapor de 20 CV,⁴ per establir-hi una fàbrica de filats, amb documents signats pel mateix arquitecte acadèmic Josep Fontserè. Altres fonts citen la filatura de Saldas, la instal·lació d'una màquina de vapor, el mateix 1844, procedent dels tallers de Hall & Scott de Rouen (França).⁵

La transformació de l'edifici afectà a la composició en altura de la façana, organitzada a partir dels tres eixos verticals de balconades i una porta central, que donava accés a les a "quadres", situades a banda i banda del pati central. L'estructura era de tramada simple, de 5 metres de llum, amb una sola banda d'il·luminació natural. En resum era una de les tipologies de casa fà-

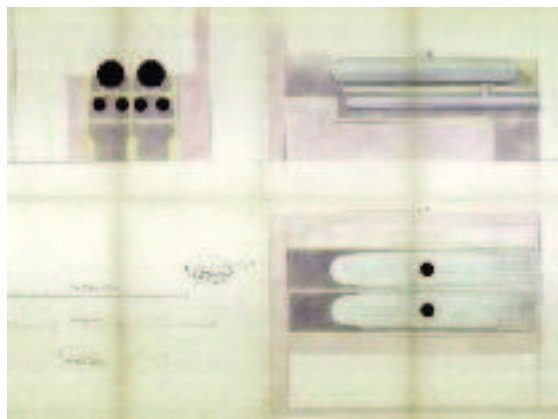

AMCB, Exp. Fo 16/1844, gener de 1844. Francisco Saldas, fàbrica de filats, "...plantar una máquina de vapor de 20 caballos y construir un piso más en la casa fábrica que posee". Planta i alçat, signa, José Fontserè.

brica habituals del sector del carrer de la Reina Amàlia. Francesc Saldas (o Saldes) també disposava de botiga en ple barri de la Ribera: al carrer Claveguera 11 (avui carrer Casals i Martorell), segons el cens electoral de 1847.⁶

Com també va ser molt habitual, la fàbrica va ser arrendada a dos industrials més del ram de la filatura enregistrats als censos de 1850⁷ sota la raó social d'Ar-

AMCB, Exp. Obres públiques 2347 3/1, 8 de juny de 1859, Francisco Saldas, carrer de la Reina Amàlia n. 14, secció i perfil de la màquina de vapor de 25 CV i 7 atmosferes, signa, Francisco Vila, arquitecte.

mengol, Llibre y Cía., amb 3 CV de potència, 1320 fusos de *mule-jennies* i 37 operaris, i Pascual Hnos. y Cía., amb 6 CV, 2.160 fusos de *mule-jennies* i 50 operaris.

Aquestes empreses treballaren a la fàbrica fins que un incendi va malmetre l'edifici i obligà el seu propietari a iniciar la seva reconstrucció⁸ l'any 1859, sota la direcció de l'arquitecte Francesc Vila,⁹ amb la instal·lació d'unes noves calderes de vapor de 25 CV de potència. Si atenem a la descripció dels Quarterons Garriga, aquest edifici ja havia canviat de configuració, i havia abandonat la tipologia de pati central per la d'una quadra de doble tramada i pati lateral.

Després de la reconstrucció de 1859, ocupà la fàbrica una nova companyia, Santiago Murillo i José Morell, també del ram dels teixits i la filatura, i es va realitzar

AHCB Gràfics N. Reg: 04623, (1882), "Ruinas de la fábrica de los Sres. Morell y Murillo, a consecuencia de la explosión de las calderas de vapor". Gravat (Rico) d'un dibuix del natural, signa A. Rigalt

BARCELONA.—RUINAS DE LA FÁBRICA DE LOS SRES. MORELL Y MURILLO, A CONSECUENCIA DE LA EXPLOSIÓN DE LAS CALDERAS DE VAPOR.

una nova reparació de les calderes el 1871.¹⁰ Aquest establiment, el 1882, era conegut per la raó social de **Jaime Morell y Cia.**, una companyia de teixits i filats amb la seu al barri de Santa Caterina, carrer de Sant Onofre 8 i la fàbrica al Raval, al carrer de la Reina Amàlia 14.

El 28 de juny de 1882, la fàbrica Jaime Morell y Cia. va patir un accident molt important, una gran explosió de les calderes de la màquina de vapor que afectà tot l'edifici. Els efectes d'aquesta explosió arribaren fins a la Ronda de Sant Pau, i van provocar 13 morts i nombrosos ferits. Aquest fet va merèixer una notícia destacada al diari *La Vanguardia* del dia següent. La crònica deia així:

“Una horrorosa catàstrofe ocurrió en esta capital á la una de la tarde de ayer. Una fuerte detonación indicó que había explotado la caldera de vapor de la fàbrica de tejidos ó hilados, propia de los señores Morell y Murillo sita en la calle de Amalia número 14. A la explosión siguió el derrumbamiento del cobertizo de la fabrica como asimismo el de un lavadero contiguo á ella, donde se encontraban algunas mujeres lavando”.

“La explosión fue terrible y arrojó á grandes distancias pedazos de la caldera y de la maquinaria. Los árboles de la Ronda de San Antonio que dan frente á la fàbrica quedaron casi sin hojas y el pavimento cubierto de escombros. Al ocurrir la desgracia se hallaban algunos operarios limpiando el local y otros comiendo. La mayoría estaban, afortunadamente, fuera del edificio”.

“Los vecinos, alarmados, no sabían darse cuenta de lo que ocurría. De pronto se declaró fuego en unos sacos de algodón, si bien luego pudo evitarse que el incendio tomara mayores proporciones. Las primeras personas que acudieron al lugar de la catástrofe fueron los paisanos don Francisco Salvat, don José Saperas y don Antonio Castells; el bombero don Rafael Barruel, los guardias municipales don Joaquín Beltri y don Vicente Herbas y los concejales señores Güell, Casanovas y Sabater”.

“Al penetrar en el local, la mayor parte de los operarios estaban sepultados por los escombros del edificio. El espectáculo era horrible. Enseguida llegaron fuerzas del ejército, bomberos, municipales, individuos de las brigadas del Ayuntamiento, etc., etc., y se dio principio á la extracción de las personas sepultadas”.

“En el lavadero del numero 16 de la propia calle de Amalia, acontecía casi lo mismo con las mujeres que estaban lavando y algunas otras que, sentadas tranquilamente hacían calceta. Inmediatamente se dio aviso para que todas las brigadas del Ayuntamiento junto con los carros, fueran á prestar el auxilio debido. Asimismo se obligó á todos los vehículos que acertaban á pasar en aquellos momentos por las calles vecinas”.

“En su consecuencia se procedió con febril actividad á separar los escombros para extraer á los desdichados que estaban sepultados

en ellos, pasando de cien los carros ocupados en ello. Algunos de los operarios estaban simplemente heridos, otros eran cadáveres. En esto se pasaron algunas horas mortales. Los heridos en esta catástrofe son en gran número, y no pueden fijarse con precisión toda vez que los leves se retiraron á sus casas. Los heridos graves que quedaban en el Hospital civil son Joaquín Puigdemolas, que anoche estaba agonizando, Joaquín Martín, Paula i Forjas, Catalina Vidal, Leonor Puig y

otros”.

“Los muertos ascienden á trece. Entre los identificados se cuentan Carmen i Sales, Dolores Torres, Vicente y Mariana Soler, Angela Mayólas; los demás no han podido identificarse. Dos de ellos fallecieron al poco rato de haber entrado en el Hospital”.¹¹

Aquest accident catastròfic va generar també l'atenció del dibuixant A. Rigalt, que va representar de forma fidedigna els danys causats i les tasques d'auxili dels ferits, de neteja i reconstrucció del dia següent, dibuix que es conserva en forma de gravat a l'Arxiu de Gràfics de l'Arxiu Històric de Barcelona.¹² Desconeixem la data de l'enderrocament de la fàbrica, però ens consta que durant els anys 60 del segle xx, la fàbrica Morell i les seves restes van ser substituïdes per la construcció d'una nova promoció d'habitatges.

NOTES

1 AHCB, Obreria, C-130, “Francisco Saldas, fabricante...construir casa...calle de la reyna Amàlia...”, 3 d'abril de 1839, façana, signa José Fontserè.

2 Devem estar parlant de Josep Fontserè i Domènech (1799-1870), arquitecte acadèmic. Montaner cita Josep Fontserè, amb títol d'arquitecte acadèmic del 1833, actiu a Barcelona. Pare de Josep Fontserè i Mestres. Citat el 1837 com a professor d'arquitectura per a la creació de companyies de bombers. Va tenir una extensa activitat professional, acumulant nombroses intervencions en temes industrials. Va ser l'autor de la fàbrica de nova planta de Francesc Saldas al carrer de la Reina Amàlia (1839) i la seva instal·lació del vapor (1844), La mateixa dècada de 1840 va ser responsable de nombroses instal·lacions de noves màquines de vapor. En aquest terreny, va intervenir per ordre del fabricant Eulogi Soler del carrer del Beat Oriol (1846), Salvador Roig (1846), les filatures de Nicolau Tous del carrer de la Riereta (1847) i de Francesc Llenas del carrer de Sadurní (1847) i la de teixits de Jaume Aleu del carrer de Carretes (1847). Altres notes biogràfiques citen Josep Fontserè i Domènech, com a arquitecte municipal de Barcelona, i fou nomenat director de l'enderrocament de les muralles de Barcelona el 1854.

3 Vegeu: “Vapor de Francisco Saldas”, al plànol parcel·lari, AMCB 1514-B, 1854. Vegeu Casa fàbrica Muntadas, Reina Amàlia números 12 i 12b.

4 AMCB, 335-AD, gener de 1844. “...plantar una màquina de vapor de 20 caballos y construir un piso más en la casa fàbrica que posee...” . Planta i alçat, signa, José Fontserè.

5 1844/F. Saldas/Hilatura/25 CV/Hall & Scott (Rouen)/c. de la Reina Amàlia/ “Máquinas de vapor instaladas en la industria algodonera del Distrito de Barcelona (1833-1844)”, Raveaux, Olivier, “Los fabricantes de algodón de Barcelona (1833-1844). Estrategias empresariales en la modernización de un distrito industrial”, UMR Telemme, Aix-en-provence, Revista de Historia Industrial, N. 28. Año XIV. 2005. 2.

6 Francesc Saldes, c/ Claveguera 11, tienda. Cens Electoral de 1847. Fuster Sobreper, Joan, “Barcelona a la Dècada Moderada (1843-1854) El projecte industrialista en la construcció de l'estat centralista” Tesi doctoral, UPF Barcelona, setembre 2004.

7 Graell, “Estadísticas”, 1850.

8 AMCB, 2347-B, 8 de juny de 1859. “Francisco Saldas...propietario de aquel edificio que fué casa fàbrica...para dar impulso al nuevo establecimiento (enderrocado per un incendi) cuya reedificación por lo tocante a la obra de fàbrica tiene ya solicitado...calderas de 25 CV, 7 atmósferas...”, carrer de la Reina Amàlia n. 14, alçat secció i perfil, signa Francisco Vila, arquitecte.

9 Francesc Vila (Barcelona s. XIX) amb titulació d'arquitecte acadèmic del 14 de març de 1830, alumne de l'escola d'arquitectura de la Llotja els anys 1817, 1818, 1819, 1820, actiu a Barcelona on destacà per la seva col·laboració amb Josep Buxareu en la construcció dels Porxos d'en Xifre.

10 AMCB, 2260-C, 20 de març de 1871. Reparació de les màquines de vapor.

11 La Vanguardia, 29 de juny de 1882: “Jaime Morell y Cia”, Fàbrica de tejidos en la calle de San Onofre n. 8, 3º. Explosión 28 de junio de 1882, fàbrica al carrer de la Reina Amàlia 14. Crònica.

12 AHCB Gràfics N. Reg: 04623, (1882), “Ruinas de la fàbrica de los Sres. Morell y Murillo, a consecuencia de la explosión de las calderas de vapor”. Gravet (Rico) d'un dibuix del natural, signa A. Rigalt.

Quartermó Garriga n. 102, 1858. la fàbrica Saldas situada a la meitat inferior, al centre de la gran concentració de fàbriques del carrer de Reina Amàlia.

36. Casa fàbrica LLENAS

1839

Fàbrica de tintats

Carrer de Sant Rafael n. 29

Edifici desaparegut

Màquines:

1 vapor (Llenas, 1846)

Operaris:

Desconegut

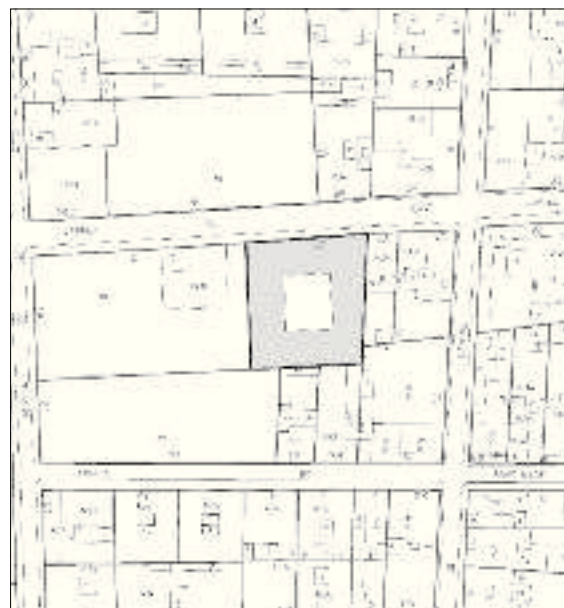
Arquitectura:

Construcció de la casa fàbrica (Llenas, 1839)

Autor: Josep Vilar, arquitecte acadèmic

Legalització del vapor (Llenas, 1846)

Autor: Josep Vilar, arquitecte acadèmic

Els germans Llenas eren una família menestral del gremi de tintorers de Barcelona que durant la primera meitat del segle XIX van fer el salt al sistema de fàbrica. És probable que el capital inicial per a l'establiment procedís del comerç colonial. El 1769 un **José Llenas** (Arenys de Mar, s. XVIII – ? 1783), era mestre de navegació en el lliure comerç de la ruta de Barlovento entre La Corunya i l'Habana. Al front de la saetia catalana N^a S^a dels Desemparats,¹ navegà per ordre de la Reial Companyia de Comerç de Barcelona a Índies, des de Barcelona a Cadis i a Cumanà de 1779 fins al 1781, quan va ser apresada per corsaris anglesos.

Els Llenas constituïen una família nombrosa d'Arenys de Mar dedicada al comerç colonial. Ja cap a l'any 1757 un Francesc Llenas era patró del pinque N^a S^a de la Pietat i s'han donat a conèixer les travessies d'uns altres Francesc Llenas entre 1779 i 1792, de Ramon Llenas el 1784 i d'un tercer Francesc Llenas el 1804.² Un membre d'aquesta família, Joan Josep Llenas i Baralt,³ es va establir a principis del segle XIX a la ciutat de Santiago de los Caballeros a l'illa de Sant Domingo, l'actual República Dominicana.

La branca de la família Llenas establerta a Barcelona a principis del segle XIX estava formada per la vídua **Margarida Llenas (i Codina ?)** (s. XVIII - s. XIX) i els dos fills **Joan i Francesc Llenas i Codina** (s. XVIII - s. XIX), d'ofici filadors i tintorers, que seran els futurs socis de la companyia comercial **Llenas Hnos** destinada a la fabricació de fils de colors. Durant els anys 20, els Llenas s'havien establert al Raval de Barcelona, amb diverses localitzacions als carrers de la Cadena, Robador, Sadurní i Sant Rafael, una àrea en procés de desenvolupament urbanístic. Al carrer de la Cadena, **Joan Llenas**, exercint de mestre tintorer, s'hi va fer edificar una casa amb llicència d'obres del 17 de març de 1827,⁴ sota la direcció del mestre d'obres Miquel Bosch i Camps.

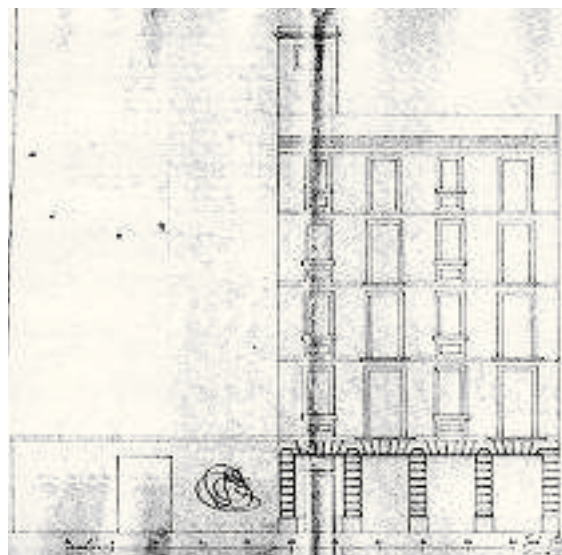
La primera notícia documentada de l'establiment d'una fàbrica propietat de la família Llenas, la trobem a la sol·licitud de llicència de construcció d'una "quadra" per a la vídua **Margarida Llenas**, el 13 de novembre de 1827,⁵ al carrer de Sadurní número 11, amb un projecte del mestre de cases Josep Pedrerol, en un carrer obert no feia gaires anys per la família Sadurní.⁶

Aquesta denominació de "quadra" utilitzada als documents administratius ens fa pensar sens dubte en un edifici de tipologia industrial. L'edifici, però, era de pe-

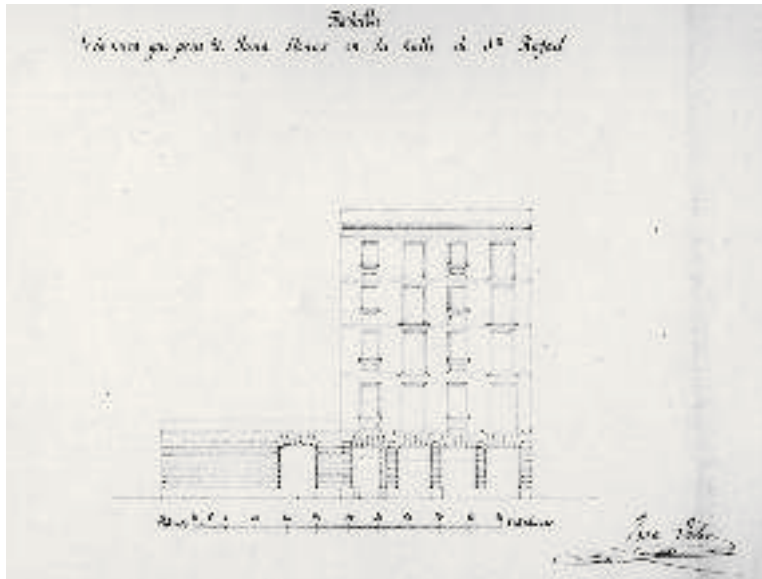
tit format, molt modest de dimensions i constava només de dues simples plantes que en el futur s'aniran ampliant; era, en definitiva, una "unitat mínima de producció" o fàbrica de fase. El 1830, l'hereu i propietari, **Francesc Llenas i Codina**, sol·licità fer una remunta de tres plantes més, al carrer de Sadurní número 19 (actual 11).⁷ Va fer l'encàrrec al mateix mestre de cases, Josep Pedrerol.

L'any 1835, les obres d'ampliació de l'edifici del carrer de Sadurní varen continuar impulsades també per Francesc Llenas i Codina,⁸ com a mestre tintorer, aquest cop sota la direcció del mestre d'obres acadèmic, Francesc Ubach. Es tractava d'una casa, al número 21 (antic), de sis plantes d'alçada i una "quadra" interior, equipada amb màquines de filar i una fàbrica de tintats de llanes i cotons, on existia, una sinya que alimentava l'aigua destinada als tints, amb un motor "vogi", mogut per cavalleries.

Contemporàniament, el seu germà Joan Llenas i Codina es va establir, a més del carrer Cadena, al número 29 del carrer de Sant Rafael amb la construcció d'una casa de nova planta, a partir de la llicència obtinguda el 4 de juliol 1839,⁹ sota la direcció de l'arquitecte acadèmic Josep Vilar.¹⁰

AHCB, Obreria C-131, 4 de juliol de 1839, "...construir una casa en el terreno que posee en la calle de S. Rafael...", Façana, signa José Vilar.

AHCB, Gràfics, I.G. 3690, 1846, Sol·licitud de legalització de les màquines de vapor. "Fachada de la casa que posee D. Juan Llenas en la calle de San Rafael", Façana, signa José Vilar.

L'edifici, en realitat, consistia també en una segona fàbrica de petit format, destinada a un establiment de tints. L'edifici del número 29 del carrer de Sant Rafael tenia una parcel·la de 20 metres d'amplada, i estava format per una casa d'11 metres de façana i cinc plantes d'alçada i uns baixos a la resta de la parcel·la, organitzats al voltant d'un pati, on s'hi pretenia col·locar la màquina de vapor i les calderes.

L'any 1846, l'empresa Llenas figurava als llistats municipals per l'aplicació de l'Edicte que regulava la instal·lació de màquines de vapor,¹¹ pel vapor que tenia instal·lat a la fàbrica del carrer de Sant Rafael.¹² En canvi, a la fàbrica del carrer de Sadurní, més antiga, s'hi treballava utilitzant la força motriu d'un "vogi" de cavalleries.

Malgrat que no s'han pogut localitzar els documents administratius, el 1846 Joan Llenas presentà a Obreria una sol·licitud per a la legalització del vapor, formada

per un plànol de façana,¹³ similar al de 1839, i el document de planta i localització de les calderes que es pretenien construir, sota la direcció del mateix arquitecte Josep Vilar.¹⁴ Aquest document en planta ha permès la seva localització en el parcel·lari de la ciutat, situada al carrer de Sant Rafael número 29. Amb el temps, l'establiment de Joan Llenas passà a ocupar també la fàbrica veïna dels Batlló, al carrer de la Riereta número 19,¹⁵ de manera que obrien un tercer establiment de tints, sota la firma de la companyia familiar Llenas Hnos, segons es cita en *El Consultor* de 1857.¹⁶

En l'aspecte polític, durant la Dècada Moderada, els Llenas disfrutaren d'una curta experiència política en el bàndol moderat. Joan Llenas i Codina va presentar-se a les eleccions municipals del 1, 2 i 3 de novembre de 1847, censat a les botigues del carrer de Robador número 33 (antic) i carrer de Sant Rafael número 14 (antic), obtenint un resultat molt discret, i per aquesta raó sembla que no participà en cap govern de la ciutat.¹⁷

En l'aspecte econòmic els Llenas devien fer fortuna ja que descendents seus es consolidaren com a família propietària de terres amb l'adquisició de l'heretat de Can Cavaller,¹⁸ un mas del municipi de les Corts, amb 67.011 m² de superfície, compra efectuada en pública subhasta per valor de 17.000 lliures per un membre de la família anomenat **Francesc Llenas i Duran** (?),¹⁹ el mes d'octubre de 1846, heretat que va ser posteriorment incrementada amb l'adquisició de 34.275,36 m² més. Conegut amb el nom de "La Masia",²⁰ l'edifici principal era un casal rectangular de tres cossos i constava a més d'una capella, una era, un forn i una horta amb sínia.

El 1877 passà a ser propietat de la Diputació de Barcelona per instal·lar-hi la Casa de Maternitat i Expòsits el 1883.²¹

D'aquesta empresa, s'ha detectat una certa continuïtat més enllà dels anys 50 segle XIX, encara que a partir d'aleshores ja ocupava una altra casa fàbrica, la dels Batlló del carrer Riereta número 19 sota la denominació de Llanes Nos. (?) i dedicat igualment a l'especialitzat dels tints.

Cap a l'any 1869 encara existia l'edificació,²² però més tard la casa devia ser enderrocada i els terrenys de l'antiga fàbrica foren ocupats per uns magatzems en planta baixa. Actualment aquesta parcel·la està qualificada de 12b-hs, "Regulació de l'edificació de nova planta en la zona de casc antic de conservació".

NOTES

1 Josep Llenas, mestre de la saetia "N^a S^a dels Desamparados", La Coruña 1/9/1769 – la Habana, "Expediciones catalanas de Comercio Libre de Barlovento (1766-1773)", citat per Oliva Melgar, José M^a, "El Comercio colonial de Cataluña en la época de Carlos III, del sistema de puerto único al comercio libre. Apuntes y debates".

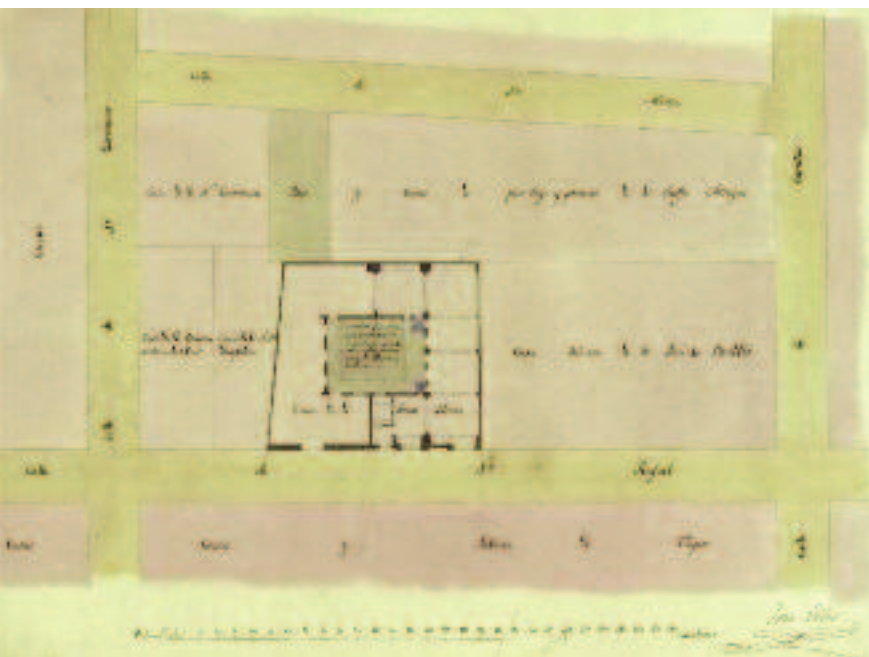
2 Oliva Melgar, José María, "Catalunya y el comercio privilegiado con América en el siglo XVIII, la Real Compañía de Comercio de Barcelona a Indias", U.B. 1987. També: Delgado, J.M. "La flota catalana..."

3 Instituto Dominicano de Genealogía: González Hernández, Julio Amable, "La familia Llenas": Primer resident a l'illa de Santo Domingo, Juan José Llenas Baralt (Arenys de Mar 1806 – Santiago de los Caballeros 1855).

4 AHCB, Obreria C-98, 17 de març de 1827, "...Juan Llenas, maestro tintorero, pide construir una casa en el patio que posee en esta ciudad y la calle de la Cadena con arreglo al perfil que presenta...", Façana, signa Miguel Bosch y Camps.

5 AHCB, Obreria C-99, 8 de novembre de 1827, "...Margarita Llenas (Llenas), en el que pide edificar una quadra con un piso encima en el terreno que posee en esta ciudad y calle de Sadurní...", Façana, signa José Pedrerol.

6 Vegeu casa fàbrica Espalter.

AHCB, Gràfics, I.G. 4036, 1846, Fàbrica de Juan Llenas, Planta localització de les màquines de vapor, "cuartos que se intentan construir en el patio para colocar en ellos la máquina de vapor y las calderas", signa José Vilar. El plànol detalla la posició de diferents fàbriques de vapor, entre elles la dels Batlló.

7 AHCB, Obreria C-107, 18 d'agost de 1830, "...Francisco Llenas poseedor de la casa n. 19 (11?) de la calle de Sadurní...acabar la casa...", Façana, signa J. Pedrerol.

8 AHCB, Obreria C-121, 13 d'abril de 1835, "...Fco Llenas y Codina, maestro tintorero...construir dos pisos...", Façana, signa Fco. Ubach. "...Fco Llenas, propietario de la casa n. 21, calle de Sadurní, que en el año 27 inició otra casa llegando hasta el entresuelo y en 1830 levantó 1º y 2º, haciendo reparaciones en el tercero y cuarto hasta la mayor elevación que permiten las ordenanzas...solicita el último piso que ya tiene construido...que servirá para estender las manufacturas de su oficio de tintorero".

9 AHCB, Obreria C-131, 4 de juliol de 1839, Joan Llenas i Codina "...construir una casa en el terreno que posee en la calle de S. Rafael...", Façana, signa José Vilar.

10 Segurament ens estem referint a Josep Vilar i Roca (1802-1879), ciutat per Arranz. Procedent d'una família de fusters, Montaner cita Josep Vilar com a estudiant a la Llotja els anys 1820, 1821, 1822, 1823, 1826, 1827, 1828 i 1829, amb títol d'arquitecte acadèmic del 14 de març de 1830. Citat també per Bassegoda a un article a "La Prensa", 9 d'octubre de 1873. De les poques dades de què disposem, sabem que va ser l'autor de la reforma de la fàbrica d'indianes Bertran (1832 i 1833), de la fàbrica d'Eulogi Soler del carrer de Sadurní (1833), de la de Joan Llenas del carrer de Sant Rafael (1839), la instal·lació de la seva màquina de vapor (1846), i de la de la fàbrica de la companyia "Arnau, Vilar y Ribas" del carrer del Cid (1846).

11 AHCB, Obreria C-138, 1846, "...Vapores de... Juan Llenas, Rafael".

12 Vegeu Casa fàbrica LLenas, carrer de Sant Rafael.

13 AHCB, Gràfics, I.G. 3690, 1846, Sol·licitud de legalització de les màquines de vapor. "Fachada de la casa que posee D. Juan Llenas en la calle de San Rafael", Façana, signa José Vilar.

14 AHCB, Gràfics I.G. 3690, Fàbrica de Joan Llenas. Façana, signa José Vilar, I.G. 4036, Planta, sense data, "...cuartos que se intentan construir en el patio para colocar en ellos la máquina de vapor i calderas...", signa José Vilar.

15 Vegeu casa fàbrica Batlló.

16 Anònim, "El Consultor", Barcelona 1857.

17 Llistat d'Electors de Barcelona: Juan Llenas, carrer Robador 33, tienda. També està enregistrat un Juan Llenas y Colom (Codina?) al carrer de Sant Rafael número 14, que es presentà a les eleccions municipals el 1, 2 i 3 de novembre de 1847, obtenint només 3 vots pel Districte 6è. Font: AHCB, Diari de Barcelona, 4 de novembre de 1847, pàg. 5247-5248. Citat per Fuster Sobreper, Joan, "Barcelona a la Dècada Moderada (1843-1854) El projecte industrialista en la construcció de l'estat centralista" Tesi doctoral, UPF Barcelona, setembre 2004.

18 "...Na Calonge en morir nomenà tres hereus universals, els quals després de la seva mort procediren a la venda en pública subhasta el 3 i 6 d'octubre de 1846, adjudicant-se a Francesc Llenas i Duran (APNB Not. J.M. Planas. Manual de 1848.), tintorer i veí de Barcelona per la quantitat de 17 mil lliures catalanes. S'havia de fer càrrec dels censos i demés obligacions del mas, que els havia redimit deu anys més tard i havia augmentat l'extensió de l'heretat, comprant set mudades en una part de la qual s'havien construït petites cases com la del Raval de Can Bauma, junt a l'actual Travessera". Citat per: Farré i Sostres, Júlia, "Els centres assistencials i sanitaris de l'antic terme de les Corts", Gimbernat, 1994, XXII, 117-128.

19 Francesc Llenas i Duran era tintorer de Barcelona i per tant són de suposar uns evidents vincles familiars amb els tintorers Joan i Francesc Llenas i Codina.

20 APNB Llig. 3711 foli 10, llibre 22, Corts, Finca n. 545. Inscripció 19. Còpia de l'escriptura de l'adquisició de la finca: "Primero toda aquella pieza de tierra de cabida o extension trece mojadras, once mundinas, equivalentes a seis hectáreas, setente áreas, once centiáreas o sean sesenta y siete mil once metros cuadrados, sita en el término de las Corts de Sarrià ... con todas sus entradas y salidas, derechos y servidumbres, edificios construidos en la misma, capilla, sacristía, aljibes, noria y construcciones existentes... y el caudal de agua consistente en seis plumas... y linda dicha finca por Oriente con el camino de las Corts de Sarrià por Mediodía con las casas de los hermanos José y Pablo Puiggrós y con el camino llamado la "Travessera", por Poniente con el camino que de Sans dirige a Pedralbes y por Norte con los herederos de Molins y otros ..." Citat per Farré i Sostres, Júlia, "Els centres assistencials..."

21 Farré i Sostres, Júlia, "Els centres assistencials i sanitaris de l'antic terme de les Corts", Gimbernat, 1994, XXII, 117-128.

22 AHCB, Miquel Garriga i Roca, "Proyecto de Reforma General, 1869".

37. Casa fàbrica

MUNTADAS LA ESPAÑA INDUSTRIAL

1839

Fàbrica de filats i teixits

Carrer de la Riereta n. 30, 32

Carrer de Sant Pau n. 92

Carrer de Santa Elena n. 1

Edifici desaparegut

Màquines:

6 mule-jennies (1829)

1 filatura mecànica francesa (1841)

1 màquina de vapor de 20 CV (1841)

1 màquina de vapor de 30 CV (1850)

5.400 fusos de mule-jenny (1850)

300 fusos de selfactines (1850)

500 telers mecànics (1852)

18.036 fusos de selfactines (1852)

2.240 fusos de contínues (1852)

18.036 fusos de mule-jenny (1852)

34 selfactines (1853)

423 telers mecànics, 463 pintes (1853)

100 llançadores mecàniques (1853)

1 màquina de vapor de 50 CV (~1860)

7 màquines de vapor de 600 CV (~1860)

Operaris:

106 operaris (1850)

1.500 operaris (conjunt, ~1860)

Arquitectura:

Construcció de la casa fàbrica (1839)

Autor: Joan Vilà i Geliu, arqte. acadèmic

Reforma de la casa fàbrica (1840)

Autor: desconegut

Construcció de la Quadra (1847)

Autor: Joan Vilà i Geliu, arqte. acadèmic

Construcció de la Sala de vendes (~1860)

Autor: desconegut

Els **germans Muntadas** varen ser els components d'una de les famílies més representatives dels fabricants de Barcelona. Formada pels set germans Joan, Pau, Bernat, Jaume, Ignasi, Isidre i Josep Antoni Muntadas i Campeny, aconseguiren l'any 1847, amb la fundació de la primera societat anònima La España Industrial, fer realitat el projecte de construcció d'una factoria tèxtil de cycle complet, que comprenia des de la filatura fins el tissatge i l'estampat, totalment meca-

AHCB Obreria C-110, Rètol de la fàbrica situada al carrer de Sant Jeroni, 9 d'abril de 1832.

nitzada amb els darrers avenços de la tecnologia moderna.

Aquest objectiu, inspirat en un projecte col·lectiu de la burgesia catalana, el "Instituto Industrial de España", va ser portat a terme a Barcelona a través de la constitució d'una nova forma d'organització empresarial, la societat anònima, que aconseguí reunir capitals d'uns

AHCB, Obreria C-112, 31 de desembre de 1833, Rètol de la fàbrica situada als Magatzems d'Antoni Nadal..

250 accionistes, representatius del poder econòmic de la societat civil de Madrid i Barcelona.

La gènesi de la família Muntadas¹ té el seu origen en **Matias Muntadas i Font** (Igualada 1773- ?)² d'ofici paire, activitat que probablement devia exercir de forma complementària a l'explotació agrícola de la casa matriu, Can Muntadas, un mas del terme municipal de la Torre de Claramunt, al costat de Vilanova d'Espoia.³

AHCB, Obreria C-126, 3 de juny de 1837. "Fábrica de cardas y cintas de todas clases...de Ignacio y Bernardo Muntadas Hnos...casa nº 49 ...calle Conde del Asalto...". Rètol.

Els Muntadas, durant el segon terç del segle XVIII residiren a Igualada al número 7 de l'actual carrer Joan Maragall, on varen néixer els set fills barons.⁴ Matias Muntadas i el seu fill Joan Muntadas i Campeny estaven enregistrats com a paraires, a la vila Igualada l'any 1812⁵ on treballaven amb 5 o 6 telers manuals destinats a confeccionar teixits de llana.

L'any 1825 Matias Muntadas ja tenia oberta una fàbrica de teixits a Igualada i el 1827 va formar companyia amb el soci Messeguer.⁶ L'atracció dels avenços tec-

nològics i d'espais de més llibertat que podia oferir la ciutat de Barcelona probablement va ser el motiu que impulsà al primogènit **Pau Muntadas i Campeny** (Igualada 1797- 1870)⁷ a instal·lar-se a la ciutat després del Trienni Constitucional de 1820-1823,⁸ quan abandonà la llana i es passà al ram dels filats de cotó. Pau va fer venir a Barcelona primer al seu germà **Ignasi Muntadas i Campeny** (Igualada s. XVIII – s. XIX), i després a la resta de germans.

Pau Muntadas, que havia obert una primera fàbrica al carrer de les Tàpies, a l'antic edifici dels Nadal anomenat la Patacada,⁹ enregistrada el 1829 amb 6 màquines franceses (*mule-jennies*),¹⁰ s'associà amb el seu pare per formar una altra societat, Matias Muntadas e Hijo, amb una fàbrica de filats de cotó, instal·lada al mateix edifici, amb 8 màquines franceses.¹¹ Totes dues indústries filadores aviat passaren a ocupar-se també del teixits de cotó.¹² Pau Muntadas, molt ràpidament es va fer un nom dins de la burgesia industrial barcelonina, primer com a Comissionat pel ram de Filats el 1829 i després, el 1832, com a president del ram dels Filats de la Junta de Fàbriques.

Aquell mateix any de 1832 els germans **Joan Muntadas i Campeny** (Igualada s. XVIII – s. XIX) i **Isidre Muntadas i Campeny** (Igualada 1813- Barcelona 1882)¹³ tenien oberta una fàbrica de teixits al carrer de Sant Jeroni;¹⁴ d'altra banda, els anys 1832 i 1833, **Bernat Muntadas i Campeny** (Igualada s. XVIII – s. XIX) havia fundat també a Igualada una societat anomenada Bernardo Muntadas y Cía., amb una fàbrica de cardes; el 1835, Matias Muntadas estava associat amb un altre dels seus fills, amb una fàbrica integrada, de teixits i filats, al carrer de Sant Jeroni número 9 (antic).¹⁵

I finalment, el 1837, el mateix Ignasi Muntadas associat amb Bernat obrien una segona fàbrica de cardes i cintes a Barcelona al carrer Nou de la Rambla.¹⁶ La carda era un dels procediments previs al filat que requeria una màquina específica. És probable que estiguem parlant de la primera fabricació de màquines autòctones o bé també d'un simple taller d'importació de les cardes franceses "Oruskamp".¹⁷

Tot sembla indicar que l'any 1838, Pau Muntadas ja disposava també d'una segona fàbrica de filats i teixits al carrer Comte del Assalto (Nou de la Rambla) número 67,¹⁸ que devia ser probablement la mateixa fàbrica ubicada a les antigues cases d'Antoni Nadal. També es té la notícia l'any 1839 d'una altra fàbrica de Pau Muntadas Germans situada al carrer de la Reina Amàlia.¹⁹

Aquestes múltiples societats comerciaven entre elles i es complementaven, com es pot desprendre dels llibres de caixa. Fora de Barcelona, **Jaume Muntadas i Campeny** (Igualada 1802 – Nuèvalos, Saragossa 1899),²⁰ segons Àngels Solà, el 1835 estava establert a Saragossa i el germà petit, **Josep Anton Muntadas i Campeny** (Igualada 1816 – Barcelona 1880)²¹ a Reus, els anys 1836 i 1837, on va obrir oficines de vendes de diferents gèneres.

La fusió dels diferents establiments de Barcelona es va produir l'any 1839, amb la constitució de la societat Pablo Muntadas y Hermanos²² formada per Pau, Joan, Isidre, Josep Antoni, Bernat i Ignasi Muntadas i Campeny amb un capital de 145.939 lliures catalanes i amb seu social al carrer de Sant Jeroni. Els Muntadas disposaven, a més, dels establiments de filats i teixits de Barcelona ciutat, d'una fàbrica de blanqueig a la carretera de Sarrià i d'una fàbrica de teixits construïda a Sabadell a mitjans de la dècada de 1830. Aquestes fàbriques que sumaren fins a nou establiments reunien el cycle complet del tèxtil, dels filats, teixits, blanqueig, aprestos i cardes, però tots ells moguts encara per la força de les "cavalleries", amb motors "vogi".

Amb aquest estat de la qüestió, els Muntadas necessitaven localitzar terrenys de grans dimensions per

portar a terme un primer projecte d'una fàbrica de nova planta de cicle complet. Els terrenys escollits foren unes parcel·les que formaven part de l'Horta superior de Sant Pau, entre els carrers de Carretes i Riereta, davant de la Casa fàbrica de Bonaventura Gassó.

Com pot apreciar-se en els plànol d'aquest sector, l'operació va significar la concentració en una sola propietat de diferents dissenys que havien estat diverses propietats d'Anton Batista, Joan Bargués i Joan Burgarola. El 30 de desembre de 1839, la societat Pablo Muntadas y Hermanos sol·licitava a l'Ajuntament una llicència per edificar un nou edifici en els terrenys recentment adquirits al carrer de la Riereta, cantonada amb el de Santa Elena²³, sota la direcció de l'arquitecte acadèmic Joan Vilà i Geliu.²⁴

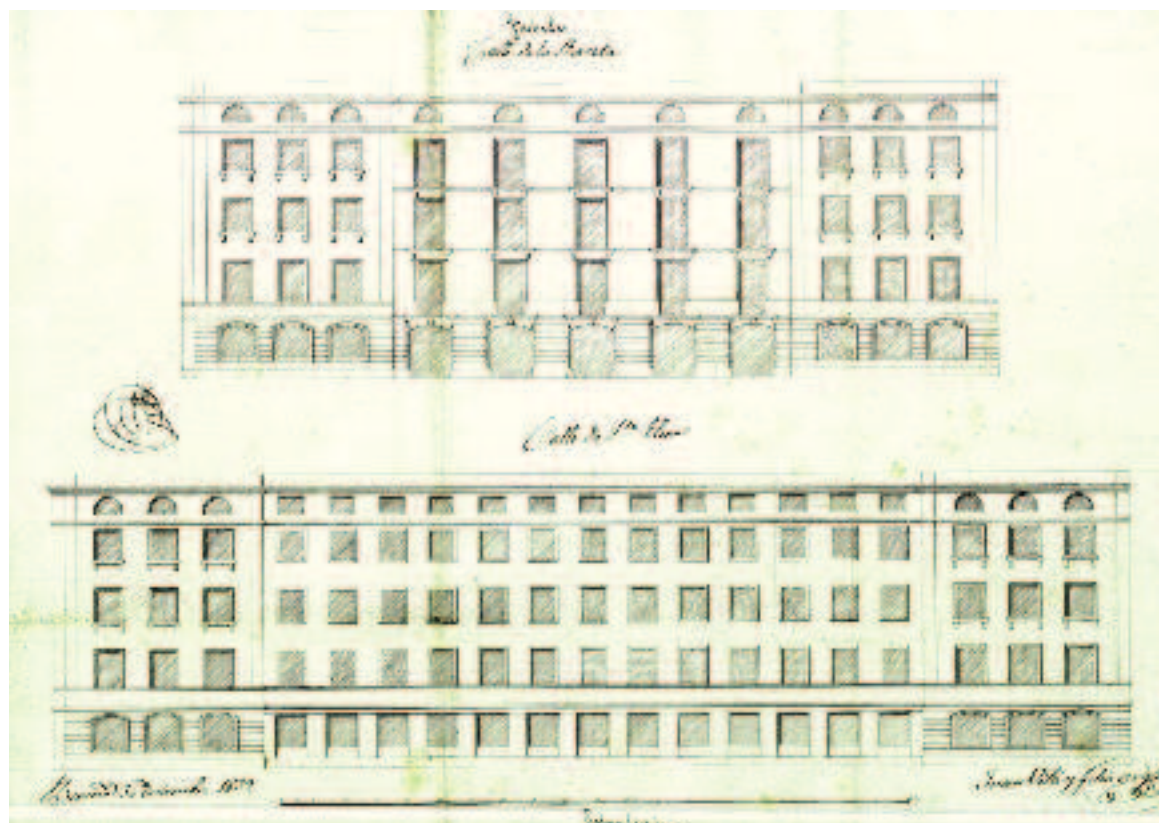
La casa fàbrica Muntadas era sens dubte una de les construccions industrials més importants de la ciutat, amb influències de l'arquitectura vuitcentista francesa; recordava les primeres composicions simètriques de Josep Buxareu. L'edifici d'habitatges, on establiren la residència, estava situat al número 30 i la fàbrica al número 32 del carrer de la Riereta. Tenia una façana contínua de 45 metres i una profunditat de 12 metres, amb doble tramada i línia de pilars centrals de fundició. La façana era totalment plana, estava formada pels tres nivells de l'ordre neoclàssic: basament, una reiteració indiferenciada d'obertures i rematada per un cos de golfes i ràfecs, en sentit horitzontal; verticalment l'edifici estava format per tres parts, una central i dues ales laterals, un model influenciat per les Escoles Politècniques franceses. Els materials però eren molt bàsics, realitzats amb "paredat" i estucs.

La posta en marxa d'aquest conjunt industrial era complexa. El mes de juny del 1840, Pau Muntadas es retirava de la fàbrica, per dedicar-se a la compra de finques desamortitzades,²⁵ i els seus sis germans constituïen una nova societat que passà a denominar-se Muntadas Hermanos, on tots els germans figuraven com a directors de la nova companyia.

Amb aquesta nova raó social ja s'havien sol·licitat llicència per reformar la cantonada de Santa Elena amb

AHC Gràfics N.
Reg: 07367, (post 1798), (Plànol dels terrenys i cases de particulars entre els carrers de Sant Pau, Riereta i Carretes). Sense signatura.

AHCB, Obreria C-133, 30 de desembre de 1839, "...Pablo Muntadas y hermanos, fabricantes, formar un nuevo edificio...calle Riereta esquina Santa Elena...", Façana, signa Juan Vilà i Geliu, arquitecte.

AHCB Gràfics N°
Reg: 12384, s/d,
"Gran fábrica La
España Industrial
en las cercanías
de Barcelona".
Gravat, il·lustració
de diari, Traver; J.
Woodmason.

Riereta, i pujar l'edifici 6 pams més.²⁶ El 1841 va ser posada en funcionament una màquina de vapor de 20 CV i una filatura mecànica recentment comprada a França.²⁷ Aquest desplegament de tecnologia farà que cap el 1844 La Espanya Industrial ocupi una posició capdavantera en la jerarquia filadora de Barcelona, i es consolidi i avanci a bon ritme la trajectòria de l'empresa.²⁸

L'objectiu dels germans Muntadas havia estat el d'anar concentrant medis i capitals, associar-se entre si, per poder oferir els seus productes a preus més competitius; però ara aniran més lluny i el 1841 obriran un dipòsit a Madrid, regentat per Josep Anton Muntadas, a la plaça del Ángel número 16, destinat a la venda de productes tant propis com també d'altres fabricants catalans, per comerciar en el mercat nacional i en els subministraments de l'exèrcit. Instal·lats a Madrid, no perderan cap ocasió i mantindran bones relacions amb els diputats catalans a les Corts, els representants de la Comissió de Fàbriques i els de la Junta de Comerç per reunir volun-

tats a favor de la indústria catalana. El projecte col·lectiu dels fabricants catalans per industrialitzar Espanya va fer les primeres passes amb la fundació del primer Instituto Industrial de España el 1840, amb l'objectiu de "...aumentar la riqueza pública promoviendo la industria nacional en todos sus ramos" i "difundir los conocimientos industriales y facilitar su aplicación".

L'any 1841 el Instituto havia presentat un *Proyecto de propagación y perfección de la industria manufacturera*. La societat que havia de crear fàbriques arreu d'Espanya, La Industrial Española, s'inicià amb la subscripció de 2.500 accions de 10.000 rals cada una. Els primers socis fundadors varen ser els 14 fabricants catalans més importants, entre els quals hi havia Muntadas Hermanos amb 4 accions.²⁹ El Instituto aplegà personalitats com Pascual Madoz, Joan Vilaregut, i Nicolau Tous com a vocals, i Bonaventura Aribau i Francesc Subirachs com a secretaris. Malgrat l'ambició dels seus promotors amb la pretensió d'industrialitzar Espanya instal·lant fàbriques de llana, seda, lli i cotó, foneries i tallers de maquinària, com a únic camí per a la seva modernització. Però com és prou conegut, finalment, la iniciativa fracassà, limitant-se la seva tasca a canalitzar la defensa del proteccionisme reivindicat per la Comissió de Fàbriques.³⁰

A partir de 1842, la vella idea del prohibicionisme va ser lentament substituïda per un proteccionisme regulat pels recàrrecs aranzelaris i per la repressió del contraban, objectius favorables als fabricants que s'aconseguien gràcies a la intervenció dels diputats catalans liderats per Joan Vilaregut. Finalment, davant la ceguesa de la intel·ligència del país, els intents d'estendre la revolució industrial al conjunt de la nació van quedar reduïts a l'anomenada "cuestión catalana", sempre relegada a un simple problema local.

Alguns industrials catalans ja havien aconseguit, amb la creació de societats de diferents formes jurídiques, la implicació d'inversors d'arreu del país. La companyia Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia., havia reunit tres famílies històriques de fabricants de Barcelona, però ara estava en procés de dissolució; Tous i Güell, reuniren al voltant de la fundició La Barcelonesa capitals de procedència colonial dels Güell, Lerena i dels Ascasíbar. Un cop fracassada la via col·lectiva de La Industrial Española, els únics fabricants que aconseguiren agrupar en una societat anònima 250 accionistes de tot el país, foren els Muntadas, a través de la formació d'una societat anònima, La España Industrial.

La societats anònimes eren una forma jurídica mercantil molt flexible que havia estat utilitzada pel comerç marítim, fonamentalment a Holanda i Anglaterra. Consistia en l'associació d'inversors de tota mena sense distinció social, que participaven en el capital social, i per tant d'un projecte col·lectiu, amb l'única exigència que poguessin comprar títols o accions, de tal manera que els accionistes no responien als deutes de la societat amb el seu patrimoni, sinó únicament fins a la quantitat màxima del capital aportat. Per tant la societat anònima es presentava com a l'oportunitat de fer realitat un projecte col·lectiu, el de la industrialització d'Espanya, pel camí de l'organització d'una companyia privada.

L'ànima del projecte va ser **Jaume Muntadas i Campeny** (Igualada 1802 – Nuèvalos, Saragossa 1899), establert a Saragossa el 1835, i com a comerciant a Barcelona el 1840, integrat aleshores en la societat tèxtil Muntadas Hermanos. En plena guerra carlina, actuà d'apoderat de la Milícia Nacional de la província Saragossa per recollir els 2.000 fusells que havien d'arribar de França per encàrrec d'aquella.³¹ El 1843 es presentà a les eleccions, i va ocupar el càrrec de diputat a les Corts, per Saragossa.³² El 1850 residia a Madrid com a cap de la casa Muntadas Hermanos, i fou un dels direc-

AMCB, Exp. Fo 295-bis-c, 7 de desembre de 1847, Muntadas Hnos. "Fachada del edificio fábrica que desea construir por cuenta de la Sociedad de la España Industrial, situado en la Calle de Santa Elena de esta Ciudad", carrer de Santa Elena, Façana, signa Juan Vila, arquitecte.

tors de La Espanya Industrial; també ocupà el càrrec d'alcalde de Saragossa entre 1856 i 1858. Jaume Muntadas devia ser l'inspirador, des de Saragossa, de la compra per part de la família del Monasterio de Piedra, el 1840, bé eclesiàstic desamortitzat el 1835, amb l'objectiu d'establir-hi una fàbrica accionada per l'energia hidràulica, el salt del riu Piedra a prop d'Alhama de Aragón. Només en última instància, les dificultats i els costos del transport determinaren la localització definitiva d'una nova fàbrica a Santa Maria de Sants, una vila de la perifèria de Barcelona.

El 28 de gener de 1847, per iniciativa del germà menor dels Muntadas, Josep Anton Muntadas i Campeny, es constitueix a Madrid la societat anònima La España Industrial amb el reiterat objectiu de crear una gran empresa capaç d'irradiar la industrialització cap a les províncies i absorbir tanmateix el mercat interior de la indústria del cotó.

Tot fa pensar en un acord entre els Muntadas i els inspiradors de l'Institut.³³ La participació en la primera junta directiva de Pasqual Madoz i Aribau avalava en certa manera un projecte col·lectiu llargament meditat. La societat aplegà capital de 250 accionistes de tota d'Espanya i entre els inversors de Barcelona hi havia també, a més dels Muntadas, altres fabricants cotoners, per als quals significà l'oportunitat de participar en un projecte col·lectiu, impossible de portar a terme amb els seus propis recursos. En les seves primeres juntes de govern eren presents diversos membres del Banc de Barcelona (Badia, Parladé, Carles Martí, Amell i Josep Serra). La direcció efectiva de l'empresa, tanmateix, va ser sempre a les mans de Josep A. Muntadas³⁴ i del seu germà Isidre, participant en diverses institucions representatives dels interessos industrials catalans.

La societat disposava com a punt de partida la fàbrica de Riereta construïda el 1839, que va ser aportada pels Muntadas com a actiu a la societat. La manca de disponibilitat d'espai lliure a l'interior del recinte emmurallat de Barcelona, els preus del sòl i la manca de salubritat ja havia fet pensar des de feia temps en l'objectiu de crear una fàbrica de nova planta, fora del nucli urbà de la ciutat, tal i com ja ho havia fet Joan Güell el 1844. Per la qual cosa va ser enviada una comissió, aquesta vegada a Anglaterra, per adquirir la maquinària de la filatura i teixits, alhora que començaven les obres del nou complex industrial el dia 1 de març del mateix any 1847.

La construcció de la fàbrica de Sants, coneguda amb el nom de Vapor Nou, en contraposició al Vapor Vell de Joan Güell de 1844, va ser edificada en un temps rècord, el termini de dos anys entre 1847 i 1849, sota la direcció del mateix professional que sempre treballà per als Muntadas, l'arquitecte acadèmic Joan Vila i Geliu.³⁵ Era un edifici d'enormes dimensions, formalitzat d'acord amb el neoclassicisme "utilitarista". Disposava d'un gran edifici de gran longitud destinat a la filatura amb dues màquines de vapor a cada extrem. Una fàbrica de teixits de planta baixa amb il·luminació zenital, etc. En definitiva, un complex industrial de l'empresa tèxtil més gran de l'estat espanyol que donaria feina a més de 1.500 treballadors.

La fàbrica de Sants no va significar l'abandonament de la del carrer de la Riereta, sinó el contrari; el mes de desembre de 1847, sota la direcció també de l'arquitecte Joan Vila i Geliu, es va sol·licitar permís per edificar al carrer de Santa Elena una nova "quadra"³⁶ destinada a completar l'establiment original amb noves tecnologies mecàniques. L'edifici nou del carrer Santa Elena, de factura moderna, "edifício fàbrica" en el text de la llicència, ha abandonat les retòriques acadèmiques de la casa fàbrica neoclàssica i es va desprendre de tota mena d'ornament i es va lliurar a la seva estricta fun-

Acció de "La España Industrial", a nom de Güell Germans, 1 de gener de 1854, Publicat per Nadal "Hª Eonómica de la Catalunya Contemporània", 1994.

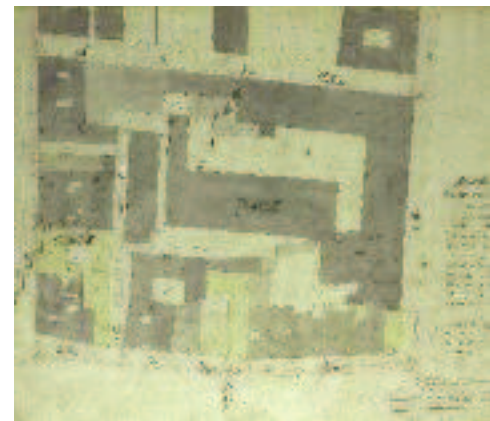
ció: reiteració indiferenciada de grans finestres d'arc rebaixat, cinc plantes d'alçada i 12 metres de profunditat. En aquest sentit era un dels edificis més "moderns" i utilitaris de la ciutat.

La construcció de La España Industrial anà aparellada dels intensos canvis tecnològics³⁷ introduïts per la família Muntadas que afectaren tant la producció dels filats com dels teixits mecànics. El 23 d'agost de 1847, els directores de la societat anònima havien sol·licitat un privilegi per a la fabricació de màquines de cardar de patent anglesa denominades "Pattent Cloth Cards".³⁸ La fàbrica de teixits va ser resultat del treball conjunt del constructor de màquines Hibbert Platt i l'enginyer Àngel Martorell, segons la correspondència enviada des de Manchester a La España Industrial el 7 d'octubre de 1847.

El conjunt d'indústries de La España Industrial va ser assessorada per enginyers com M. de Bergue i J. Barrau que actuaren com a consultors i intermediaris. L'enginyer Àngel Martorell tancà les compres dels telers mecànics Platt, enviant informacions sobre el procés de construcció i les possibles innovacions en la maquinària de la companyia, el 30 de novembre de 1847, així com de les necessàries adaptacions a les condicions climàtiques de Catalunya.

L'any 1850, la fàbrica estava equipada amb una màquina de vapor de 30 CV, 5.400 fusos de *mule-jenny*, 300 de selfactines i 106 operaris,³⁹ és a dir amb un elevat índex de mecanització. Dos anys després foren acordats amb Mr. Heath de Londres la quantitat de 300 telers mecànics anglesos, el 13 de març de 1852. Aquestes màquines es sumaven amb un total de 500 d'a-

Quarteró Garriga n. 106, 1858. Estat de la casa fàbrica abans de la reforma de 1860.

La primitiva casa fàbrica dels Mun-tadas al carrer de la Riereta 30, 32. A la cantonada amb el carrer de Santa Elena, fàbrica obra de l'arquitecte Joan Vila i Geliu l'any 1839, en una fotografia del Llibre del centenari, probablement de 1924.

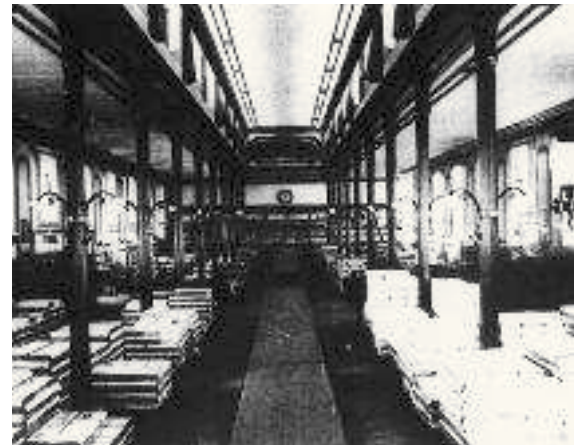
Pati de la fàbrica ("Libro del centenario...")

Portalada al carrer de Sant Pau n. 92, edificada a partir de 1913 (Foto "Libro del centenario").

La fàbrica a la cantonada amb el carrer de Santa Elena abans de ser transformada en caserna, obra de 1839 de l'arquitecte Joan Vilà i Geliu ("Libro del centenario...").

Saló de vendes de l'edifici de 1860, d'autor desconegut ("Libro del centenario...").

questes unitats, 18.036 fusos de *sharp mule*, és a dir "selfactines", 2.240 fusos de contínues i 18.036 fusos de *mule-jenny*. Entre 1852 i 1853 foren adquirides 34 selfactines més, 423 telers mecànics (*mechanical looms*), 463 pintes (*combs*), i instal·lades 1.100 llançadores mecàniques (*mechanical shuttles*).⁴⁰

Quan la fàbrica de Sants, l'any 1860, ja estava a ple rendiment, la casa fàbrica del carrer Riereta va ser objecte d'una àmplia remodelació, es va refer tot el parament exterior i, a la part interior, es construí un edifici destinat a sala de vendes, amb decoracions d'estil isabelí i d'autor desconegut. La façana representativa de la sala tenia una composició simètrica de quatre falses columnes amb pinacles, una balconada contínua al pis principal i un frontó semicircular central. La fàbrica disposava aleshores d'una màquina de vapor de 50 CV, però ja ocupava un lloc marginal dins del complex de la societat: a la fàbrica de Sants ja hi havia instal·lades 7 màquines amb una potència de 600 CV.⁴¹

La fàbrica de Riereta va ser convertida definitivament en el domicili social, oficines i sales de vendes, i

Planta del conjunt de la fàbrica transformada en caserna de la Guardia Civil (Llicència d'enderroc, 1989).

Carrer Riereta cantonada Santa Elena, després de les transformacions realitzades per la Caserna de la Guàrdia Civil. (Foto JAV 1981).

va deixar de ser un centre productiu l'any 1888, per la qual cosa va ser adquirida, l'any 1913 la finca n. 92 del carrer de Sant Pau, a fi de convertir-la en una majestuosa entrada amb arc de mig punt. Amb els anys, a causa de la situació marginal respecte del centre comercial de la ciutat, l'any 1924, la societat decideix traspassar els edificis de Barcelona a l'Estat, per convertir-los en Comandància de Carabiners, excepte el número 32 del carrer de la Riereta, l'edifici més antic, que havia estat segregat i que encara es conserva.

Les transformacions operades en els edificis a partir d'aquests anys, com a Caserna de la Guàrdia Civil, canviaren tots els interiors i les façanes foren recobertes per nous revestiments. De la fàbrica bastida el 1839, la part corresponent al número 30, va ser substituïda o reconvertida en un nou edifici. L'any 1990 varen ser enderrocats tots els edificis per la construcció d'una nova Caserna del cos de la Guardia Civil. Davant la dificultat d'efectuar cap reconeixement, es desconeix si varen ser conservats alguns elements de la fàbrica matriu de La España Industrial.

NOTES

1 Notes biogràfiques dels Muntadas: Gutiérrez Medina, Maria Luisa, "La España Industrial, 1847-1853, un modelo de innovación tecnológica", Tesi doctoral, U.B., 1993.

2 Mestre i Campi, J. "La vida política a Barcelona en 1833-1874", dins de "Història de Barcelona", Volum 6, Barcelona 1995.

3 Vilanova d'Espoia, vila situada a poca distància d'Igualada.

4 Ajuntament d'Igualada, "Patrimoni Històric i Arquitectònic d'Igualada". Segons aquest document Pau Muntadas i Campeny (1797-1870) va néixer al carrer de Joan Maragall núm 7, d'Igualada.

5 Anònim, "La España Industrial. Libro del centenario, 1847-1947".

6 "Libros Mayor y de Entradas y Salidas" La España Industrial, Museu de l'Estampació de Premià.

7 Mestre i Campi, J. "Diccionari d'Història de Catalunya", Barcelona 1992.

8 No s'han localitzat rastres bibliogràfics dels Muntadas, a Barcelona durant el Trienni Constitucional.

9 Vegeu Magatzems Nadal.

10 Graell, "Padron General", 1829, "Pablo Moncadas (Muntadas), Patcada n. 9, 6 máquinas francesas".

11 Graell, "Padron General", 1829, "Macías Moncadas é hijos (Matías Montadas), Tapias n. 9, 2º, 8 máquinas francesas".

12 AHCB, Obreria C-112, 31 de desembre de 1833, "Pablo Muntadas, fábrica de hilados y tejidos de algodón...en las casas de D. Antonio Nadal...calle Conde del Asalto n. 4...", Rètol.

13 Mestre i Campi, J. "Diccionari d'Història de Catalunya", Barcelona 1992.

14 AHCB Obreria C-110, 9 d'abril de 1832. "Juan e Ysidro Muntadas... fabricantes de tejidos de algodón... mostrador en su fábrica calle Sn Geronimo..." Rètol.

15 AHCB Obreria C-121, 5 de març de 1835, "Matías Muntadas e hijo, fabricantes de hilados y tejidos...poner una señal sobre la puerta de su fábrica sita en la calle de Sn Jerónimo n. 9". Rètol: "Fábrica de hilados y tejidos de algodón de Dn Muntadas e Hijo".

16 AHCB, Obreria C-126, , 3 de juny de 1837. "Fábrica de cardas y cintas de todas clases...de Ignacio y Bernardo Muntadas Hnos...casa n. 49 ...calle Conde del Asalto...", Rètol.

17 Les cardes eren unes màquines que substituïren la funció manual del raspallat de la fibra. L'objectiu era col·locar la fibra en fils paral·lels i drets. La napa o tela de "batan" passava entre dos cilindres proveïts de dents que atrapaven les fibres del cotó. En sentit contrari els "xapons" de la carda pentinaven el cotó. La tecnologia francesa desenvolupà al primer terç del segle XIX, la carda "Oruscamp", carda mecànica de la fàbrica tèxtil Oruscamp de doble cilindre. Existí també una carda a la "catalana", més complexa per un doble cardatge en fi. Les primeres importacions de màquines de cardar daten de 1839 i 1840, amb un total de 17 unitats, segons les estadístiques de Madoz.

18 Gutiérrez Medina, Maria Luisa, "La España Industrial,..."

19 MTEPM, Museu Tèxtil i de l'Estampació de Premià de Mar. Fons família Muntadas, Llibre 532: Copiador de cartes de Pau Muntadas i Germans (1839-1840). Carta de Pau Muntadas i Germans dirigida al secretari judicial de 26 d'octubre de 1839: "...En la tarde del día de ayer se presentó el tribunal en la fábrica que tengo en la calle de la Reyna Amalia, y trabó ejecución en los bienes del mayordomo Francisco de Asís Mas, que habita en ella." Citat per Albert Garcia i Balaña Op. Cit. pg. 311, nota 91.

20 Les dades biogràfiques són citades de: "Primeros Tiempos de la fotografía en Zaragoza", Catálogo de la exposición. Cajalón, Zaragoza. Junio - julio de 2010.

21 Vegeu les notes biogràfiques de Blasco, Yolanda, "Historia del Banc de Barcelona...". Sobre Josep A. Muntadas i L'Espanya Industrial, es poden consultar també els textos de Solà (2006) i Cabana (1992-1994, vol. 2, p. 83-102).

22 Mestre i Campi, J. "Diccionari d'Història de Catalunya", Barcelona 1992.

23 AHCB, Obreria C-133, 30 de desembre de 1839, "...Pablo Munta-

Edifici central aproximadament de la dècada de 1860, amb decoracions d'estil isabelí i d'autor desconegut. La façana representativa tenia una composició simètrica de quatre fal·ses columnes amb pinacles, una balconada continua al pis principal i un frontó semicircular central. En el seu interior, la sala de vendes. (Foto JAV 1990).

das y hermanos, fabricantes, formar un nuevo edificio...calle Riereta esquina Santa Elena...”, Façana, signa Juan Vila i Gelíu, arquitecte.

24 Montaner cita l'arquitecte acadèmic Joan Vila i Gelíu, amb títol de 27 de setembre de 1833, actiu a Barcelona. Joan Vila devia ser mestre d'obres perquè, el 1821, ja figura al Registre d'Obreria una llicència per reformar la casa i fàbrica de Josefa Mornau al carrer del Marquès de Barberà. Vila va ser un dels arquitectes acadèmics que més varen contribuir en la construcció de fàbriques. Va rebre encàrrecs de fabricants com Jeroni Juncadella per edificar una casa a la Plaça de Sant Pere (1836), va ser autor d'edificis de nova planta, com la fàbrica de teixits de Salvador Sagrera del carrer de la Reina Amàlia (1838), la de “Pablo Muntadas y Hnos.” del carrer de la Riereta (1839), una nova casa dels fabricants Sagrera (1840), Eulogi Soler (1840), la fàbrica de “La España Industrial” del carrer de Santa Elena (1847) i la que devia ser una de les últimes obres, el gran complex industrial de “La España Industrial” de Sants²⁴ (1847-1853), una de les obres més modernes i funcionals de l'època. Al final de la seva vida va intervenir en temes d'arquitectura religiosa, el Projecte d'altar de la Verge de Nostra Senyora del Carme per a l'església parroquial de Sarrià (1853) i la Reedificació de la façana del monestir de Montserrat.

25 El 1840, Pau Muntadas comprà en subhasta la finca religiosa del Monestir de Pedra, a Saragossa, propietat desamortitzada el 1835. Aquesta compra només podia estar relacionada amb la presència del seu germà, Jaume Muntadas Campeny, a Saragossa des de 1835, com a dirigent i polític liberal.

26 AHCB, Obreria C-133, 7 de març de 1840, “Pablo Muntadas y hermanos...formar balcones sin salida en las ventanas del tercero y cuarto pisos...” carrers de Santa Elena cantonada amb Riereta. Sense plànol. AHCB, Obreria C-135, 4 de desembre de 1840, “...Sociedad Muntadas hermanos...”, fabricants, pujar sis pams l'edifici del carrer de la Riereta. Sense plànol.

27 “Libro del Centenario, 1847-1947”. També: Gutiérrez Medina, M. Lluïsa, “La España Industrial 1847-1853. Un model d'innovació tecnològica”, Tesi doctoral, U.B., Barcelona, 1993.

28 Sobre aquestes societats García Balaña cita la font: MTEPM, Fons família Muntadas, Pau Muntadas i Germans (1838-1840), Muntadas Germans (1841), Citat per García i Balaña, Albert, Op. Cit. pg. 338-39, notes 136-137.

29 Gutiérrez Medina, Maria Luisa, “La España Industrial,...”, op. cit.

30 Aquest tema ha estat profundament tractat per Roser Solà a “L'Institut Industrial de Catalunya i l'associacionisme industrial des de 1820 a 1854”, Ed. Abadía de Montserrat. 1997.

31 Solà, A. “Comerciants catalans un xic especials. Anada i retorn dels catalans a “Les Castilles” en el segle XIX”. Dins de, Pérez Picazo i altres, “Els catalans a Espanya, 1760-1914” UB, Generalitat de Catalunya. 1996.

32 Archivo Histórico del Congreso de los Diputados: Muntadas, Jaime, Relación de elecciones en las que fue diputado 15.9.1843 (Zaragoza).

33 Nadal, Jordi, “El fracaso de la Revolución industrial en España, 1814-1913”, Barcelona 1979.

34 Sobre Josep A. Muntadas i L'Espanya Industrial, Solà (2006) i Cabana (1992-1994, vol. 2, p. 83-102).

35 Les dades de l'arquitecte de la fàbrica de Sants i les dates de l'edificació: Gutiérrez Medina, Maria Luisa, “La España Industrial,...”, op. cit.

36 AMCB, 295 bis-C, 7 de desembre de 1847, “Fachada del edificio Fábrica que desea construir por cuenta de la Sociedad de la España Industrial, situado en la Calle de Santa Elena de esta Ciudad”, signa Juan Vila, arquitecte.

37 Sobre el canvi tecnològic: Calvo, Angel, “Technological change, labour costs and productivity in the catalan cotton industry. A study in business history: La España Industrial (1855-1930). European Business Association Conference, Barcelona, 2004.

38 Oficina Española de Patentes y Marcas. OEPM. Archivo Histórico. Base de datos de solicitudes de privilegios (1826-1878): Privilegio: 865, Título: Fabricacion de cardas denominadas Patten Cloth Cards. Solicitante: “Muntadas hermanos, directores de sociedad anonima”, Solicitud: 23/08/1847.

39 Graell, “Estadísticas...”, 1850.

40 Gutierrez Medina, M^o LL, « La España Industrial 1847-1853. Un model d'innovació tecnològica”, Col·legi d'Enginyers industrials de Catalunya, Barcelona 1997.

41 “La España Industrial...en su 82º aniversario, 1847-1949”.

38. Casa fàbrica LLOBERAS

1839

Fàbrica de teixits

Carrer de la Reina Amàlia n. 3

Edifici existent

Màquines:

1 vapor (Lloberas, abans de 1846)

12 telers compostos, (Sagarra i Poudevida, 1850)

52 jacquards (Sagarra i Poudevida, 1850)

Operaris:

192 operaris (Sagarra i Poudevida, 1850)

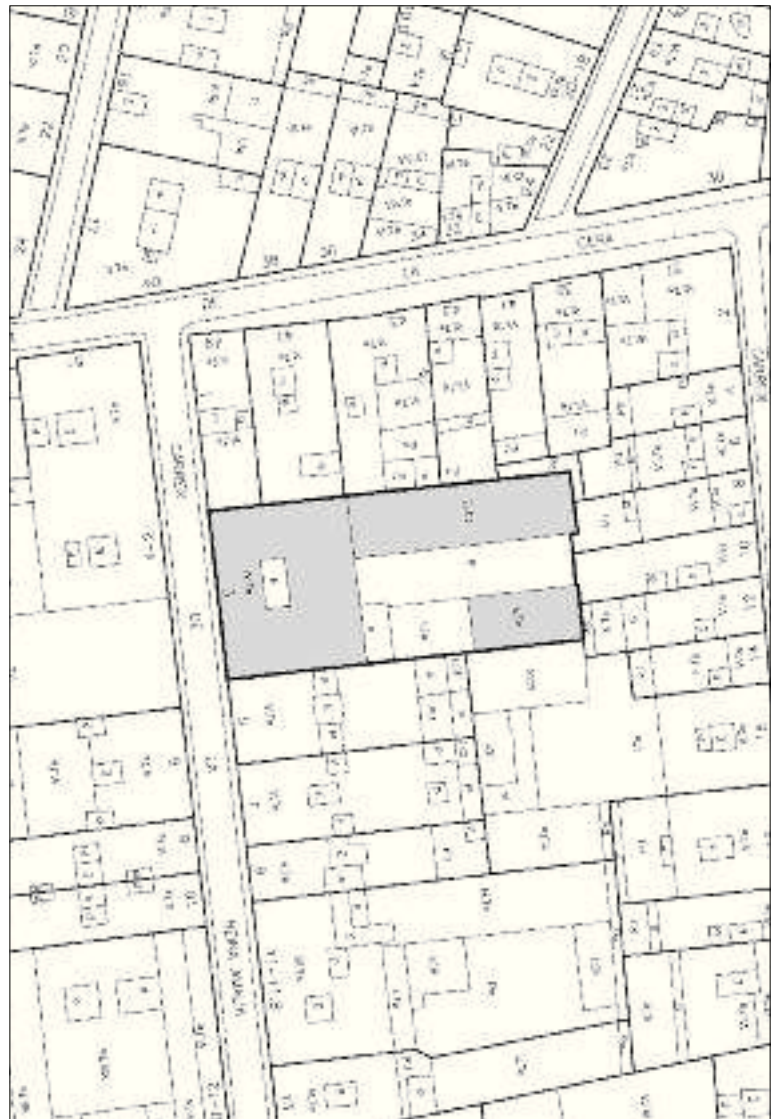
Arquitectura:

Construcció de la casa fàbrica (1838)

Autor: Jaume Feliu, arqte.

Legalització del vapor (1846)

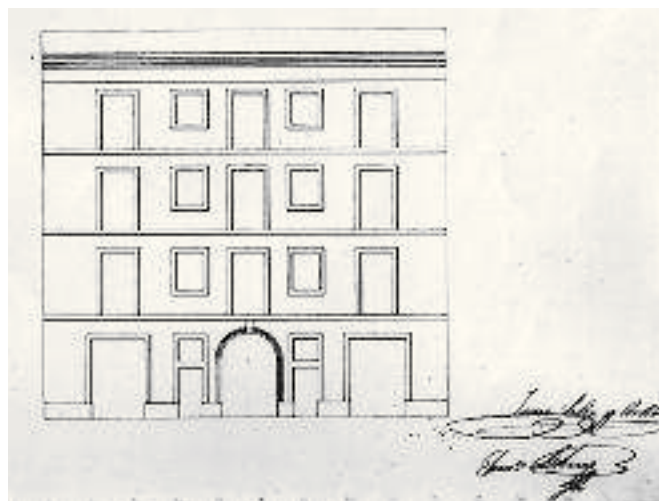
Autor: Joan Soler i Cortina, mestre d'obres

AHCB Obreria C-129, 6 de novembre de 1838, "Buenaventura Rogent, fabricante de Hilados... edificar de nuevo una casa en la calle de la Reina Amalia". Façana, signa Jayme Feliu, arqto.

AHCB, Gràfics IG-3675, 1846, "Perfil de la casa que el Sr. D. Francisco Lloberas posee en la calle de Amalia de la presente ciudad", Façana, signa Juan Soler y Cortina.

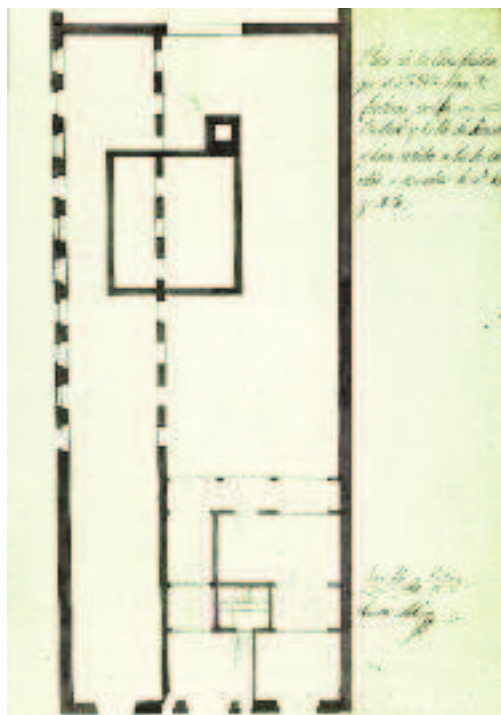
Francesc Lloberas i Gelpí (s. XVIII – s. XIX)¹ era un fabricant de teixits establert al Raval de Barcelona durant els anys 20, probablement fill o descendent de Francesc Lloberas, comerciant que actuava des del port de Mataró en el comerç marítim amb l'Havana, i que el 1778 va ser fundador d'una de les primeres companyies d'assegurances marítimes;² també era probablement el mateix filador de Mataró que treballà entre 1785 i 1788 per a la Reial Companyia de filats de cotó.³

L'activitat a Barcelona de Francesc Lloberas en el ram dels teixits i els filats és coneguda ja des de l'any 1829,⁴ quan tenia oberta una primera fàbrica al carrer de la Cera número 13 (antic), on hi disposava d'una important instal·lació amb 57 telers, que s'amplià en el ram de la filatura amb 5 màquines més franceses (*mule-jennies*).⁵

Francesc Lloberas disposava de botiga pròpia al carrer de la Plateria, oberta el 1835.⁶ Amb motiu de l'obertura del carrer de la Reina Amàlia, on s'hi bastiren nombroses fàbriques, Francesc Lloberas es va establir al número 3, en una casa fàbrica acabada de construir l'any 1839, tal com ho indica la llinda del mateix edifici, avui encara existent.

L'autoria de l'edifici podria ser atribuïda al mestre d'obres acadèmic de Sant Ferran, Jaume Feliu i Castelló,⁷ de qui tenim localitzada una llicència d'obres de 1838,⁸ al mateix carrer a nom del propietari Bonaventura Rogent, amb una composició de 3 plantes similar a la de la fàbrica Lloberas redibuixada per Joan Soler i Cortina amb motiu de la llicència de legalització del vapor de 1846, amb 4 plantes d'alçada. Si es confirmés aquesta hipòtesi, estaríem davant d'un edifici promogut inicialment pel fabricant de filats Bonaventura Rogent, sobre el qual no hi ha dades estadístiques en els registres de fabricants, però que seria ocupat l'any següent pel fabricant de teixits Francesc Lloberas.

Francesc Lloberas era també propietari de cases al número 43 (antic) del carrer de Carretes, que van ser reformades el mateix any de 1839,⁹ i que probablement dotaven d'habitatge a la fàbrica del carrer Reina Amàlia número 3 (actual). És probable que en aquell moment la fàbrica de Bonaventura Rogent ja hagués passat a ser propietat de Francesc Lloberas, per destinar-la a fàbrica de teixits, edifici que devia ser vaporitzat aproximadament en aquelles mateixes dates. L'empresa i els negocis de Francesc Lloberas devien anar bé, perquè al cap de poc temps va ampliar la seva activitat a la filatura de cotó, obrint una segona casa fàbrica especialitzada, situada al carrer de la Riereta número 13 i constru-

ïda el 1842.¹⁰ Francesc Lloberas no devia ser un simple artesà gremial, sinó que pels antecedents i la trajectòria que hem dibuixat, devia disposar d'una important fortuna, per poder participar, el 1844, en la fundació del Banc de Barcelona, amb 10 accions.¹¹

L'any 1846 va acollir-se a l'Edicte del 10 d'abril per tal de legalitzar les seves màquines de vapor,¹² que tenia instal·lades al pati de parcel·la, en una posició tangent a la "quadra", tal com pot apreciar-se en els documents de llicència signats pel mestre d'obres Joan Soler i Cortina¹³. Aquesta operació d'instal·lació de la força del vapor, serà realitzada també a la fàbrica de filats que regentava al carrer de la Riereta¹⁴. Com pot apreciar-se en el dibuix de la llicència de 1846, la composició de la casa fàbrica és la mateixa que en la llicència de 1838 de Bonaventura Rogent, però amb una planta més. Aquesta disposició de la porta central d'accés a les "quadres", amb arc de mig punt, és única a tot el carrer de la Reina Amàlia.

L'any 1847 Francesc Lloberas i Gelpí figurava al cens electoral amb residència al carrer de l'Hospital i una important contribució territorial.¹⁵ No s'ha detectat

AHCB, Gràfics, IG-3673, 1846, "Plano de la casa fàbrica que el Sr. D. Francisco Lloberas posehe en esta ciudad y calle de Amalia y tiene salida a la de Carretas, asignadas de n. 44 y 43", Planta de legalització de les màquines de vapor, signa Juan Soler y Cortina.

Façana de Reina Amàlia 3 (foto JAV, 1981)

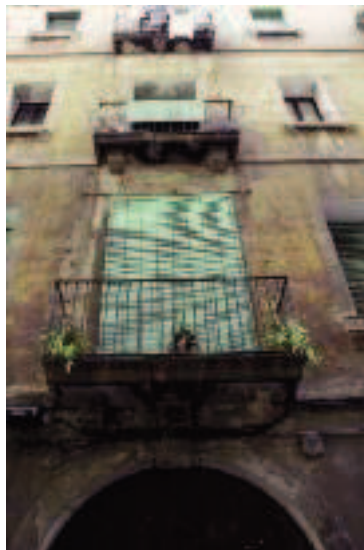
Porta principal Reina Amàlia 3 (Foto JAV, 1981)

Pati interior i "quadra" (Foto JAV, 1981)

Carrer Reina Amàlia 3, (Foto JAV, 2014)

una continuïtat de l'empresa més enllà de 1850, any en què Graell situava a la mateixa adreça la firma tèxtil Sagarra i Poudevida amb 12 telers compostos, 52 jacquards i 192 operaris.¹⁶

L'edifici encara existent presentava una típica estructura de casa fàbrica, amb una parcel·la d'una amplada de 17,5 metres i molt profunda, que permetia organitzar el cos de casa en el front del carrer de Reina Amàlia, la "quadra" d'una sola tramada de 5 metres i el pati de màquines a la part posterior. La façana, que és d'una composició molt austera, té la particularitat de tenir una porta central amb arc de mig punt i una inscripció a la clau de la volta amb la data de construcció de l'edifici, l'any 1839. Creuant la casa per la porta central, el passadís condueix cap al pati de la fàbrica.

Actualment l'edifici està en ús, la planta baixa i la part de les quadres de la fàbrica ocupades per l'Associació Cultural Ateneu del Raval la resta de l'edifici reconvertit en habitatges. L'edifici està inclòs en el Catàleg de protecció del Patrimoni amb Nivell C, Bé d'interès urbanístic amb una qualificació urbanística 12b, "Regulació de l'edificació de nova planta en la zona de casc antic de conservació".

NOTES

1 El segon cognom s'ha extret de: Fuster Sobrepere, Joan, "Barcelona a la Dècada Moderada (1843-1854)...", op. cit.

2 Llovet, Joaquim, "La primera Societat per accions de Mataró: la Companyia d'assegurances marítimes sota la protecció i empara de la Sagrada Família, sant Desideri i les santes Juliana i Semproniana": 17-3-1779, pòlissa 212, 600 lliures, Trajecte Mataró-Barcelona, Barcelona l'Havana, Capitans Antoni Sabau i Josep Doy (Arenys de Mar) /19- 5-79, pòlissa 237, 300 lliures, Trajecte Màlaga - l'Havana, Capità Josep Doy, (Arenys de Mar) / 23- 6-79, pòlissa 241, 2.800 lliures, Cadis - l'Havana, Capità Jaume Fornells (Fornells).

3 BC, Fons Gònima-Janer, Correspondència de la Companyia de Filats, Cartes rebudes: Lloberas, Francesc/ Mataró {1}, 1785, Lloberas, Francesc / Mataró {#1} (mostres), 1786. Cartes adreçades a Francesc Anton Martí (1785-1788): Lloberas, Francesc/ Mataró {1}, 1785.

4 Graell, Padró de Fabricants de 1829.

5 Garcia i Balañà, Albert, "La fabricació de la fàbrica. Treball i política a la Catalunya cotonera (1784-1874)", Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 2004. pg 313: Francesc Lloberas (5 mule-jennies i 57 telers el 1829) també és absent de l'epígraf "Fabricants de Filats" de la font fiscal (1838) i present, en canvi, en la "Relación" (1839), també com a fabricant de filats i teixits (Cera, 13).

6 AHCB Obreria C-121, 12 d'e març de 1835, "Francisco Lloberas...calle Plateria, colocar en pared exterior...". Rètol: "Tienda de Fcº Lloberas".

7 Josep Mª Montaner cita a Jaume Feliu i Castelló, com a mestre d'obres acadèmic, amb títol del 3 d'abril de 1834 (o 1838, mestre d'obres de la real Academia de San Fernando segons Bassegoda), actiu a Barcelona.

8 AHCB Obreria caixa 129, 30 d'octubre de 1838, "Bonaventura Rogent, fabricante de hilados...construir casa...calle de la Reyna Amalia...", Façana, signa Jaime Feliu, arquitecto.

9 AHCB Obreria, caixa 132, 9 de desembre de 1839. "Fco Lloberas, fabricante, casa n. 43 de la calle Carretas...volver a su primitivo estado la puerta principal..."

10 Vegeu casa fàbrica Lloberas, Riereta 13.

11 Blasco, Yolanda i Sudrià, Carles, "El Banc de Barcelona, 1844-1874, Història d'un banc d'emissió", Generalitat de Catalunya, 2009.

12 AHCB, Gràfics, IG-3673 i 3675, 7 de juny de 1846. "Plano de la casa fàbrica que el Sr. D. Francisco Lloberas posehe en esta ciudad y calle de Amalia y tiene salida a la de Carretas, asignadas de n. 44 y 43", Planta de legalització de les màquines de vapor, signa Juan Soler y Cortina. AHCB, Gràfics, IG- 3675, 1846, Façana, legalització de màquina de vapor, signa Juan Soler y Cortina.

13 Joan Soler i Cortina, mestre d'obres antic, actiu des de 1846. Bassegoda afirma que obtingué el títol de mestre el 23 de juny de 1869 (?). Va intervenir la reforma de la fàbrica de Ramon Serra (1840) i en la instal·lació del vapor de Francesc Lloberas (1846).

14 Vegeu casa fàbrica Lloberas, carrer Riereta numero 13.

15 Fuster Sobrepere, Joan, "Barcelona a la Dècada Moderada (1843-1854) El projecte industrialista en la construcció de l'estat centralista" Tesi doctoral, UPF Barcelona, setembre 2004: Lloberas y Gelpí Francisco/Hospital n. 49/pis 2/ contribució territorial/2024.

16 Graell, "Estadísticas...", 1850.

39. Casa fàbrica CAPDEVILA

1840

Fàbrica de filats de cotó

Carrer de la Riereta n. 10

Carrer de l'Aurora n. 13

Edifici desaparegut

Màquines:

1 vapor de 15 CV (Capdevila, 1850)

38 màquines de preparació (Capdevila, 1850)

2.500 fusos de mule-jennies (Capdevila, 1850)

1 màquina de torçar de 200 fusos (Capdevila, 1850)

1 vapor de 12 CV (Gispert, 1852)

Operaris:

72 operaris (Capdevila, 1850)

Arquitectura:

Construcció de la casa fàbrica (Capdevila, 1840)

Autor: Josep Valls i Galí, mestre d'obres

Incendi de la casa fàbrica (Capdevila, 1844)

Ampliació de la casa fàbrica (Capdevila, 1845)

Autor: Fèlix Ribas, arquitecte acadèmic

Incendi de la casa fàbrica (Capdevila, 1851)

Reconstrucció de la fàbrica (Capdevila, 1851)

Autor: Fèlix Ribas, arquitecte acadèmic

Instal·lació d'un vapor de 12 CV (Gispert, 1852)

Els **Capdevila** històricament havien estat sempre una família d'hortolans i propietaris a les Hortes superiors de Sant Pau, concretament al carrer de la Riera de Sant Pau, posteriorment conegut per carrer de la Riereta. L'any 1786 es va constituir una fàbrica d'indianes, una societat formada per Josep Riera, fabricant d'indianes; Francesc Camps, fabricant de teixits i pintats; Joseph Maignon, comerciant; Jaume Magí, tintor de fàbrica; i finalment, **Joseph Capdevila** (s. XVIII – s. XIX), hortolà i propietari de terrenys al carrers de l'Hospital i de la Riereta.¹ Josep Capdevila era, a més de soci, el propietari de la fàbrica que havia fet construir i dels terrenys situats al carrer de la Riereta. Aquestes dades són conegudes gràcies a l'escriptura de reconeixement² com a fabricant d'indianes, feta a Josep Riera el 23 de setembre de 1789.

Aquesta primera companyia disposava al carrer de la Riereta d'una fàbrica equipada amb 4 taules de pintar, amb una producció anual de 8.000 peces entre cotons i llenços, activitat enregistrada el 1797 com a empresa de teixir llenços de forma independent o submergida.³ Josep Capdevila s'havia establert al número 46 (antic) del carrer de la Riereta l'any 1803⁴ on hi feu reformes sota la direcció del mestre Joan Valls i Balansó;⁵ reformes que s'efectuaren de nou el 1813.⁶

Miquel Capdevila i Grasses (s. XVIII – 1853), probablement l'hereu de Josep Capdevila, cap el 1828 disposava d'una casa al carrer de la Cadena que havia fet edificar de nou,⁷ sota la direcció del mestre Bernat Pou.⁸ Devia estar en procés expansiu de la seva activitat, ja que aquell mateix any hi feia obres d'ampliació per aixecar-hi una planta més.⁹ Miquel Capdevila el 1829 figurava com a filador de cotó en el Padró de fabricants amb 10 màquines "berguedanes" instal·lades al carrer de la Cadena número 60 (antic).

Tanmateix, és prou conegut que els Capdevila havien inaugurat una de les cotoneries més potents de Barce-

lona, la societat de teixidors-filadors **Torné, Capdevila i Cia.**, situada el 1829 al mateix carrer de la Riereta número 34 (antic), que estava equipada amb 12 *mule-jennies* i 100 telers i que contribuïa amb la quota més elevada al fons de la Comissió de Fàbriques.¹⁰

El soci Torné devia ser molt probablement membre de la família de **Jacint Torner i Batllori** (s. XIX – Barcelona 1864), propietari, inversor i actiu constructor de fàbriques del sector del Raval.¹¹ Aquestes primeres fàbriques instal·lades al carrer de la Riereta, malauradament, no ha estat possible localitzar-les amb precisió, però són un

AHCB Obreria C-101, 12 de setembre de 1828, "Miguel Capdevila...edificar una casa...calle Cadena". Façana, signa Bernardo Pou

AHCB Obreria C-101, 3 de desembre de 1828, "Miguel Capdevila...edificar casa en un patio de la calle Cadena...", addició d'una planta més. Façana, signa Bernardo Pou.

AHCB, Obreria C-135, 7 de novembre de 1840, "Miquel Capdevila, fabricant..." constuir una casa fàbrica y miranda en terreno que posee en la calle proyectada entre Carretas i Riereta (Aurora)...". 18 de novembre de 1840. Façana, signa José Valls y Galí.

AMCB, Exp. Fo 158/1845, 11 d'agost de 1845, "Fachada que a continuación del edificio fábrica que los Srs. Capdevila y Mata desean levantar en la calle de la....", carrer Riereta núm. 8, abans núm. 25, Façana, signa Fèlix Ribas.

precedent històric de la localització que a continuació relatarem.

La represa econòmica del primer terç del segle XIX va permetre a Miquel Capdevila construir una fàbrica de nova planta destinada a la filatura del cotó en uns terrenys adquirits des de l'any 1839, situats al mateix carrer de la Riereta número 10,¹² localització realitzada a partir de les dades del Registre de la Propietat. El 17 d'agost de 1840, coincidint amb l'obertura del carrer

de l'Aurora, Capdevila inicia les obres de fonaments¹³ i el 7 de novembre sol·licita el permís per a la construcció d'una moderna casa fàbrica al carrer projectat entre Riereta i Carretes,¹⁴ que s'anomenarà carrer de l'Aurora, un edifici obra del mestre de cases antic Josep Valls i Galí.¹⁵

La nova empresa de 1840, una tipologia de casa fàbrica de grans dimensions amb 30 metres de façana al carrer Aurora, va ser projectada per establir-hi una filatura mecànica, que seria regentada per la societat **Oli-va, Capdevila i Mata**. El 1842, però, la moderna filatura ja va patir la primera vaga de filadors i, segons Garcia i Balaña, el 1844 ja era una factoria de dimensió mitjana.¹⁶ Tanmateix, la companyia probablement ja devia estar equipada amb una màquina de vapor, perquè segons està enregistrat a l'AHCB, el mes de juny de 1844 es va declarar el primer incendi important a la casa fàbrica de Miquel Capdevila.¹⁷

Els negocis devien anar prou bé doncs, al cap de tres anys, el 1845, la companyia a nom de **Capdevila i Mata**, sol·licitava l'ampliació de la fàbrica existent al carrer de la Riereta,¹⁸ amb un nou edifici aixecat sota la direcció del reconegut arquitecte Fèlix Ribas.¹⁹ Aquest edifici, segons la descripció de façana, ha estat localitzat al número 8 del carrer de la Riereta, edifici actualment existent, amb tipologia de casa fàbrica reconvertida en habitatges, situat a l'altra banda del carrer i enfront de la fàbrica original. Miquel Capdevila, l'any 1847, tenia oberta l'oficina comercial o botiga, al carrer de l'Hospital número 44 (antic).²⁰ A les Estadístiques d'industrials, el 1850, Capdevila i Mata era una filatura de cotó, que estava equipada amb una màquina de vapor de 15 CV, per

moure 38 màquines de preparació, 2.500 fusos de *mule-jennies*, una màquina de torçar de 200 fusos i una força de treball de 72 operaris.²¹

El mes de febrer de 1851 un segon gran incendi va destruir una part important dels edificis, fet que va ser publicat i ressenyat gràficament en els diaris nacionals.²² A conseqüència d'aquest incendi Capdevila i Mata tancà, per ser reconstruïda aquell mateix any. El mes de desembre de 1851 es resolia la llicència presentada per Miquel Capdevila per a la reconstrucció de la fàbrica, sota la direcció de l'arquitecte acadèmic Fèlix Ribas²³ i el 16 de novembre de 1852, Bartomeu Gispert sol·licità el trasllat de la seva màquina de vapor de 12 CV a la fàbrica Capdevila i Mata.²⁴

A la mort de Miquel Capdevila i Grasses l'any 1853, es va fer efectiu el testament de 1847, atorgant la propietat del conjunt de la casa fàbrica al seu hereu **Miguel Capdevila i Vinyals** (s. XIX),²⁵ el qual ja no intervingrà en els negocis tèxtils; d'aquí que la fàbrica sigui llogada a diferents firmes del ram de la filatura del cotó que ocuparan l'edifici cap a 1856: Francisco Salvó e Ingle-

AHCB Núm. Reg. 4576, C04.03 C04.03 Subcol·lecció de Gravats de Barcelona: Història, 01/01/1851 - 31/12/1851, Gravat procedent de La Ilustración. Periódico Universal (Madrid), 7, 15 febrer 1851, p. 49. La descripció dels fets a la mateixa revista, número 6, 8 febrer 1851, p. 41-42. Incendi al Raval, el 18 de gener del 1851: iniciat al vapor Capdevila i Mata del carrer de la Riereta, es va estendre a la fàbrica Armengol i només es va poder controlar set hores després. Es veuen els edificis en flames, els bombers que hi dirigeixen l'aigua de les mànegues, una brigada que enderroca un edifici per fer un tallafoc i gent atrafegada, alguns dels quals s'emporten els seus béns en carros, baguls i paquets. L'operació d'extinció, dirigida per Antoni Rovira i Trias, es va estendre durant tres dies. Una inscripció a llapis en el mateix document ha fet creure durant un temps, per error, que es tractava de la crema de la fàbrica Bonaplata, fet ocorregut durant els aldarulls populars de l'any 1835.

da, Juan Marqués i Jaime Biscarri y Cía.²⁶ L'any 1872, encara subsistia a la mateixa adreça una activitat relacionada amb el cotó, a nom de Antonio Herreros.²⁷

La fàbrica estava formada per un cos de casa alineada amb el carrer de la Riereta i una "quadra" de cinc plantes d'alçada, d'uns 30 metres de façana al carrer de l'Aurora i 12 d'amplada amb doble tramada d'estructura de fusta. Un pati posterior de 7 metres d'ample servia per albergar les màquines. Les façanes eren d'una

A l'esquerra el n. 10 del carrer Riereta i a la dreta el n. 8, ambdues fàbriques aixecades per Miquel Capdevila (1840) i Capdevila i Mata (1844) respectivament. (Foto JAV, 1981)

composició molt austera amb faixes horitzontals que recullen una sèrie de falsos balcons amb finestres de quarterons. La composició era totalment indiferenciada excepte a la tercera planta on estaven rematades les finestres amb falsos arcs de mig punt.

Malgrat haver estat inclòs en el Catàleg del Patrimoni amb nivell de protecció D: interès documental, l'any 2011 l'edifici, molt malmès, va ser declarat en runes i totalment enderrocat amb l'objectiu de realitzar-hi una promoció privada d'habitatges, però aquesta no s'arribà a portar a terme per raons econòmiques, de manera que els terrenys van quedar tancats i abandonats. La propietat passà a mans de la SAREB, i l'octubre de 2014 van ser ocupats els terrenys per veïns del barri, on hi establiren l'espai Àgora Juan Andrés Benítez, en homenatge a un veí del barri, mort l'any anterior arran d'una intervenció dels Mossos d'Esquadra, la nit del 5 d'octubre de 2013.

NOTES

1 AHCB, Obreria C-44, "Carrer Hospital. Capdevila, Josep. Maestro Hortelano. Eixamplar una porta, obrir una finestra i posar fustes a la teulada", 07/05/1784 - 07/05/1784, sense plànol. AHCB, Obreria C-48, "Carrer Riereta. Capdevila, Josep. Hortelano. Variar la porta, deixant-hi al davant una placeta d'un Hort", 25/05/1787 - 25/05/1787.

2 Servidor Documental de Julio-Carlos García Castrillón: <http://www.monacodebacardi.com/julio/doc55.html>: D. Diego de Chia y Buxó, 23 de setembre de 1789, "Escriptura de reconeixement del fabricant d'indianes Riera com a tal, entre altres Josep Maignon: "En la ciudad de Barcelona a los veinte y tres días del mes de setiembre del año del nacimiento del Señor de mil setecientos ochenta y nueve. Francisco Camps fabricante de tejidos y pintados, Joseph Capdevila hortelano de las huertas de la Puerta de Sant Antón, Joseph Maignon comerciante, y Jaime Magí tintorero de fabrica vezinos de esta ciudad, espontáneamente han certificado que Joseph Riera en sociedad fabricante de indianas, es tal fabricante de indianas y pintados en esta ciudad, cuia fabrica de tres años a esta parte tiene plantada situada, y corriente en la calle de la Riera De Sant Pablo, con quatro mesas corrientes, y en ella se pintan todos los años padadas de ocho mil piasas, entre algodones, y lienzo, y han certificado saberlo, pues trabajan con sus prospectives oficios, y como en dicha fabrica, y dicho Capdevila por ser el terreno de aquella, y su cal propio de dicho Capdevila,..."

3 Anònim, "Almanac" Barcelona 1797. Citat per Thomson, James, "Els orígens...". Op. Cit, pg. 344.

4 AHCB, Obreria C-68, 7 de febrer de 1803, "José Capdevila M^o hortelano...posee casa en el número 46 de la calle Riereta n. 46(?)...cerrar portal". Alçat, signa Joan Valls i Balansó.

5 Joan Valls i Balansó fou un mestre d'obres desconegut i del qual no teníem cap referència. Va ser un professional de transició que actuà a cavall entre els dos segles i que durant 30 anys arribà a tenir un considerable currículum d'obres fins ben entrat el segle XIX. Actiu entre 1799 i 1830, entre els clients habituals citarem els fabricants d'indianes Pere Fàbregas (1799 i 1804) i Josep Alabau (1803), els comerciants Antoni i Manel Bertran Casans (1807), el fabricant de naips Cayetà Forns (1821), el fabricant Keitinger (1826) i els fabricants de teixits, Felip Solà (1829), Josep Serra i Marrugat (1829) i Domènec Cortès (1830). Cal atribuir-li també la seva intervenció en edificis religiosos com la façana del col·legi dels Carmelites, a la Rambla (1828) i la reforma de la casa del Baró de Corbera (1830).

6 AHCB Obreria 09/1C.XIV Llicències obres 1813, "Carrer Riereta. Josep Capdevila. Modificar les obertures de la façana: Obrir 2 finestres. Eixamplar un balcó i convertir una finestra en balcó. Josep Mas i Vila". 31/03/1813 - 05/04/1813, llicència, plànol i assabentat de l'interessat.

7 AHCB Obreria C-101, 12 de setembre de 1828, "Miguel Capdevila...edificar una casa...calle Cadena". Façana, signa Bernardo Pou.

8 Bernat Pou, del qual no disposem de dades de la seva trajectòria professional, devia ser un mestre de cases gremial membre de la família Pou citada per Arranz, uns picapedrers actius des des mitjan segle XVII fins a començament del XIX. Va ser autor, a més de la casa fàbrica de teixits de Miquel Capdevila (1828), de la d'Emeteri Camps (1830).

9 AHCB Obreria C-101, 3 de desembre de 1828, "Miguel Capdevila...edificar casa en un patio de la calle Cadena...", addició d'una planta més. Façana, signa Bernardo Pou.

10 Graell, "Padrón General", 1829. Citat per Garcia i Balaña, A, Op. Cit.

11 Vegeu Casa fàbrica Torner, carrer Reina Amàlia 20, 22.

12 Registre de la Propietat, fol 4, llibre 9, de l'any 1839. Carrer de la Riereta 10, Aurora 13, "Casa fábrica de 4 pisos conteniendo 5 cuadras grandes y otra interior, con máquina de vapor..."; "...Testamento de D. Miguel Capdevila y Grases, fabricante de tejidos de esta ciudad, otorgó en 19 de marzo de 1847 ante D. Francisco Just, notario..."; "...inscrito al folio 4 del libro 9 partido del año 1839, en cuya inscripción consta estar además afecto al terreno establecido...".

13 AHCB, Obreria C-135, 17 d'agost de 1840, "Miguel Capdevila, fabricante.... abrir los cimientos de las dos fachadas de la porción de terreno que posee.... calle Riereta esquina calle proyectada con dirección a Carretas..."

14 AHCB, Obreria C-135, 7 de novembre de 1840, "Miguel Capdevila, fabricante....construir una casa fábrica y miranda en terreno que posee en la calle proyectada entre Carretas i Riereta (Aurora)...". 18 de novembre de 1840. Façana, signa José Valls y Galí.

15 Josep Valls i Galí (s. XIX), germà del mestre d'obres Antoni Valls i Galí, mestre d'obres antic, actiu entre els anys 1846-1871. Sabem però que Obreria té enregistrats projectes des de 1840. Va ser autor de les fàbriques de nova planta de Miquel Capdevila (1840) del carrer de la Riereta, i de la reforma de la fàbrica de Josep Serra i Marrugat del carrer de la Riereta (1846).

16 AFTN, Comissió de Fàbriques, Copiador de correspondència enviada (1839-1844), carta al cap polític provincial (02-11-1842), "Oliva, Capdevila i Mata" fabricant mitjà a la Barcelona de 1844. Citat per Garcia i Balaña, Albert, Op. Cit. pg. 327, nota 120.

17 AMCB Núm. Exp. 3/1-612, Q136 Foment / Interior, "Incendi a la Casa Fàbrica de Miguel Capdevila", 18/06/1844 - 25/06/1844. Textual, sense plànol.

18 AMCB, 523-AD, 11 d'agost de 1845, "Fachada que a continuación del edificio fábrica que los Srs. Capdevila y Mata desean levantar en la calle de la Riera esquina a la de Aurora...contiguo (a la fabrica) poseen un terreno hasta ahora para patio y desahogo de dicha fábrica, pero haciéndoles innecesario y siéndoles conveniente dar mayor extensión al edificio para aumentar la fabricación a que está destinado...continuación del edificio existente...cuya decoración es igual a lo obrado...como la experiencia les haya probado que la cubierta con terrado no es útil en esta clase de edificios...construir tejado con que desean substituir la cubierta actual...no obstante (mantiene) la barandilla o antepecho....", carrer Riereta n. 25 (antic), Façana, signa Julio Ribas.

19 Arranz, Manel "Mestres d'obres i fusters..." Arranz cita l'arquitecte Fèlix Ribes i Solà, nascut el 1797, fill de Josep Ribes i Aïmar, que formava part d'una família d'arquitectes reconeguts. Obtingué el títol d'arquitecte l'any 1833, per l'Academia de San Fernando, pèrit agrimensor el 1836 i director de camins veïnals atorgat pel Ministeri de Comerç i president de la junta directiva de la Sociedad Catalana del Alumbrado el 1853.

20 Miquel Capdevila, c/ Hospital 44, Tienda, "Llistat d'electors de la ciutat de Barcelona en el cens electoral de 1847", citat per, Fuster Sobrepere, Joan, "Barcelona a la Dècada Moderada (1843-1854) El projecte industrialista en la construcció de l'estat centralista" Tesi doctoral, UPF Barcelona, setembre 2004.

21 Graell, "Estadísticas...", 1850.

22 AHCB, Gràfics B-8210, "La Ilustración", 15 de febrer de 1851, Madrid.

23 AMCB, Núm. Exp. Fo-574-C, Q127 Obres majors, "Miguel Capdevila [Sol·licita reconstruir la fabrica destruïda per un incendi al carrer Riereta 10], 01/01/1851 - 31/12/1851, Plànols d'alçats, signa Felix Ribas.

24 AHCB Obreria C-140, 16 de novembre (?) de 1852, "Don Pedro Manté, fabricante de tejidos...propietario de la casa nuevamente edificada en el terreno que estuvo establecida la fábrica de los Sres Capdevila y Mata, solicitan...hacer trasladar y funcionar en la misma, la máquina de vapor de la fuerza de 12 caballos que Don Bartolomé Gispert y Oliva tiene establecida en la casa n. 73 de la calle Riereta...". Sense plànol.

25 Registre de la Propietat, fol 72, llibre 35 de Barcelona, Antiguo Registro de Contaduría. Carrer de la Riereta núm. 10, Aurora núm 13, "Testamento que D. Miguel Capdevila y Grases, fabricante de Tejidos de esta ciudad otorgó en 19 de marzo de 1847 ante D. Francisco Just Notario, sacada la copia en 24 de enero de 1853... instituye heredero universal a su hijo Miguel Capdevila y Vinyals, consistente en una casa fàbrica..."

26 "El consultor", 1856, citat per Benet.

27 "Indicador General", 1872.

40. Casa fàbrica DOMÈNECH

1840

Fàbrica de teixits

Carrer de l'Aurora n. 12

Edifici existent

Màquines:

1 Vapor (Domènech, 1846)

10 telers senzills (Domènech, 1850)

20 telers compostos (Domènech, 1850)

1 Vapor de 1,5 CV (Caballeira, 1879)

Nombre d'operaris:

46 operaris (Domènech, 1850)

Arquitectura:

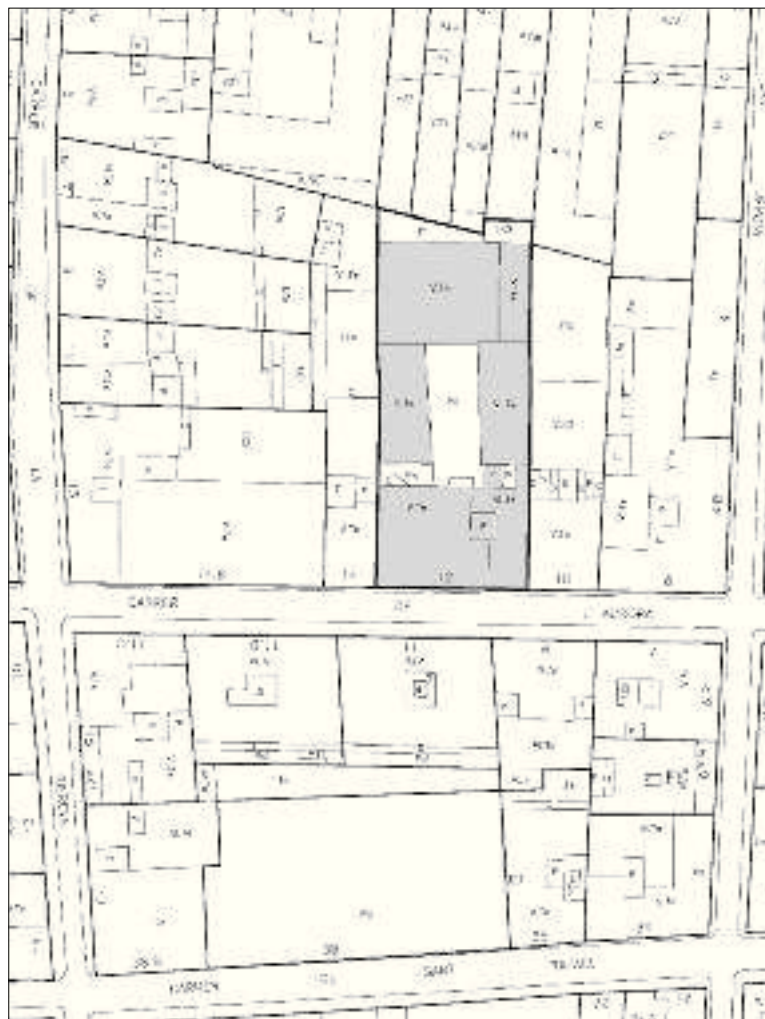
Construcció de la casa fàbrica (aprox. 1840)

Autor: desconegut

Instal·lació de màquina de vapor (1846)

Autor: Josep Ràfols, arquitecte acadèmic.

Instal·lació de vapor de 1,5 CV (Caballeira, 1879)

Josep Domènech, fabricant de teixits de Barcelona, estava inscrit en el Padró de Fabricants de l'any 1829, i tenia oberta una fàbrica de teixits al Raval, al carrer del Carme número 9 (antic), amb una instal·lació manufacturera prou important, que consistia en 45 telers d'accionament manual.¹ El 1832 sol·licitava una llicència per col·locar a la seva fàbrica del carrer del Carme un rètol amb el text de: "Fàbrica de José Domenech y Compañía",² societat de la qual desconexim qui eren realment els seus components.

AHCB Obreria C- 110, 12 de febrer de 1832, "José Domenech fabricante de tejidos...poner encima de la puerta principal ...calle del Carmen n. 9...". Rètol: "Fàbrica de José Domenech y Compañía".

Devem estar parlant de la personalitat de **Josep Domènech i Coll** (Vilanova i la Geltrú s. XVIII – s. XIX), fill de Joan Domènech i Güell i de Marina Coll i Solà, una família de propietaris de Vilanova i la Geltrú, que havien emigrat a les colònies.

Josep era germà de **Pau Domènech i Coll** (s. XVIII – s. XIX), que havia emigrat a Puerto Rico el 1833, i de **Joan Domènech i Coll** (Vilanova i la Geltrú s. XVIII – s. XIX)³, un indià també emigrat el 1808 a Puerto Rico i retornat a Barcelona el 1835, i que el 1839 muntà a la Barceloneta una important foneria i taller de maquinària, associat amb Josep Vilanova i Massó i Michael de Bergue, la companyia Vilanova, Domènech y Bergue.

Josep Domènech, fill de Vilanova, durant la dècada dels anys 20 s'havia establert a Barcelona, primer al carrer del Carme i després els anys 40 havia fet construir una fàbrica de teixits de nova planta al carrer de l'Aurora, anys en què està enregistrada l'obertura de l'esmentat carrer,⁴ quan diferents industrials, com els Capdevila del carrer Riereta, reedifiquen i rectifiquen les propietats ajustant-se a les noves alineacions.

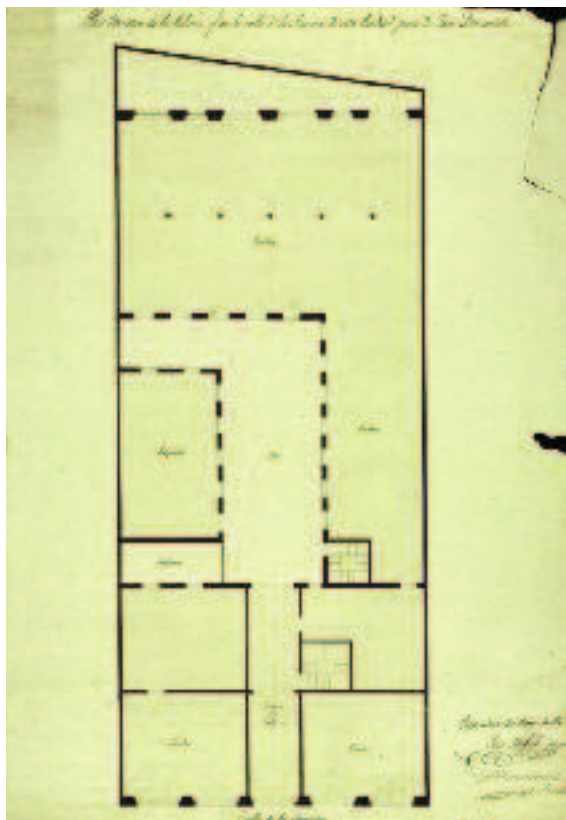
El 30 de maig 1846, Josep Domènech sol·licitava a l'Ajuntament una llicència per establir una màquina de vapor,⁵ per donar energia a la seva fàbrica del carrer de l'Aurora, sota la direcció de l'arquitecte acadèmic Josep Ràfols,⁶ llicència que no s'atorgà fins el 8 de juny de 1846.⁷

El 1847, Josep Domènech estava enregistrat en el cens per les eleccions municipals de la ciutat, amb la botiga oberta al carrer de l'Aurora del Raval i residència enregistrada al barri de la Ribera, al número 3 (antic) del carrer de Tantarantana.⁸ La Fàbrica de José Domenech y Compañía figurava a les estadístiques de 1850 amb 10 telers senzills, 20 compostos i 46 operaris,⁹ una empresa de petit format amb telers accionats per una màquina de vapor. Josep Domènech ingressà com a soci en la Societat Econòmica Barcelonesa d'Amics del País, el 22 de desembre de 1856.

La societat José Domenech y Compañía ja no va tenir més continuïtat partir de 1856 i desapareixen els rastres d'aquesta firma del ram del tèxtil. El 1857 ja figuren a la mateixa raó social el fabricant de teixits Josep Comas, el fabricant de cardes Pau Llauredó i la firma d'aprestos Elías y Cía.¹⁰ Finalment l'activitat tèxtil fou substituïda totalment i s'instal·là, els anys 1878-79, el taller de serralleria de Francisco Caballeira, quan va sol·licità la instal·lació d'una màquina de vapor de 1,5 CV de potència.¹¹

L'edifici, avui encara existent, amb una tipologia comuna de casa fàbrica i una parcel·la de 17 metres

AHCB, Gràfics IG-3683, 8 de juny de 1846, Planta, signa José Ràfols, arquitecte. Casa fàbrica Domènech.

d'amplada, està compost per un cos de casa en el front del carrer Aurora i la fàbrica amb les "quadres" situades a la part posterior, de 6 metres d'amplada, organitzades al voltant d'un pati de treball. Al fons de la parcel·la hi ha una altra "quadra", probablement posterior, amb una doble tramada de 12 metres i línia de pilars central d'obra de fàbrica i bigues de fusta. La façana, molt austera, presenta el típic emmarcat de finestres i balcons, amb cinc plantes d'alçada i obertures amb coronament d'arc de mig punt.

Actualment l'edifici està ocupat per habitatges i algun petit taller. Aquest edifici està inclòs en el Catàleg del Patrimoni amb un Nivell de protecció C: Bé amb elements d'interès, amb qualificació urbanística 12b "Regulació de l'edificació de nova planta en la zona de casc antic de conservació".

NOTES

1 "Carmen núm. 9, D. José Doménech, 45 telares", Graell, "Padrón General", 1829.

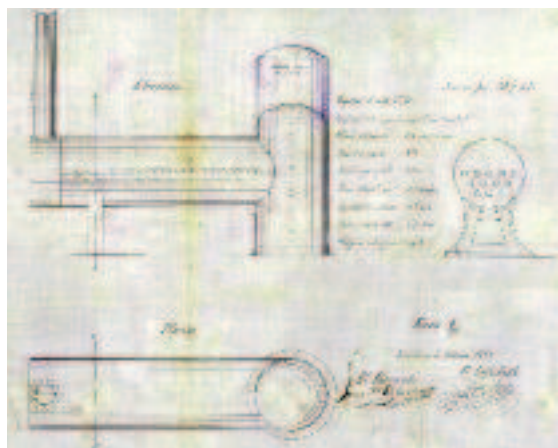
2 AHCB Obreria C- 110, 12 de febrer de 1832, "José Doménech fabricante de tejidos...poner encima de la puerta principal ...calle del Carmen n. 9...". Rètol: "Fábrica de José Doménech y Compañía".

3 Gascon i Soler, Marc, "Les origines de l'industrie mécanique moderne en Catalogne: l'exemple de l'atelier de l'indiano Joan Doménech i Coll (1839-1867)", Méditerranée núm. 106, 2006.

4 AHCB, Obreria C-135, "Miguel Capdevila, fabricante....construir una casa fábrica y miranda en terreno que posee en la calle proyectada entre Carretas i Riereta (Aurora)...". 18 de novembre de 1840. Façana, signa José Valls y Galí.

5 AHCB, Gràfics, IG-3683, 30 de maig de 1846, "Plano terreno de la fábrica que en la calle de la Aurora de esta ciudad posee D. José Doménech" Planta, signa José Ràfols, arquitecte.

6 Bassegoda cita un Josep Ràfols, amb títol d'arquitecte acadèmic del 25 de setembre de 1842. No disposem de més dades d'aquest professional.

AMCB Fo-1024-H, 13 de febrer 1879, Francisco Caballeira, Taller de serralleria, sol·licitud per instal·lar una màquina de vapor tubular interior de 4ª categoria de 1 ½ CV de potència. Planta i detall de la caldera.

7 AHCB, Obreria C-138, "José Domenech, fabricante de tejidos... calle de la Aurora... casa fábrica de tejidos... establecer máquina de vapor...", 8 de juny 1846, plànol i perspectiva. No s'han localitzat els documents. Suposadament corresponen als documents de l'arxiu de gràfics IG-3683.

8 Domènech, José, c/ Aurora 23, tienda, Domènech, José, c/ Tantarantana 3, 1ª piso, "Llistat d'electors de la ciutat de Barcelona en el cens electoral de 1847", Fuster Sobrepere, Joan, "Barcelona a la Dècada Moderada (1843-1854) El projecte industrialista en la construcció de l'estat centralista" Tesi doctoral, UPF Barcelona, setembre 2004.

9 Graell, "Estadísticas...", 1850.

10 Anònim, "El Consultor", 1857.

11AMCB, 24-H, 1878-79. "Francisco Caballeira, taller de serralleria...establecer máquina de vapor de 1,5 CV.

Rètol encara existent a la Fàbrica Domènech (Foto JAV, 1981).

Façana del carrer Aurora n. 12. (Foto JAV, 1981)

Pati de les Quadres. Carrer Aurora n. 12. (Foto JAV, 1981)

41. Casa fàbrica

TEY

1840

Fàbrica de construcció de maquinària

Fàbrica de filats de cotó

Carrer de Ferlandina n. 36-40

Carrer de la Paloma n. 21-23

Plaça del Pes de la Palla n. 1

Edifici desaparegut

Màquines:

1 màquina de vapor de 12 a 14 CV (1840)

33 màquines de preparació (1850)

2.116 fusos de mule-jennies (1850)

Operaris:

47 operaris (1850)

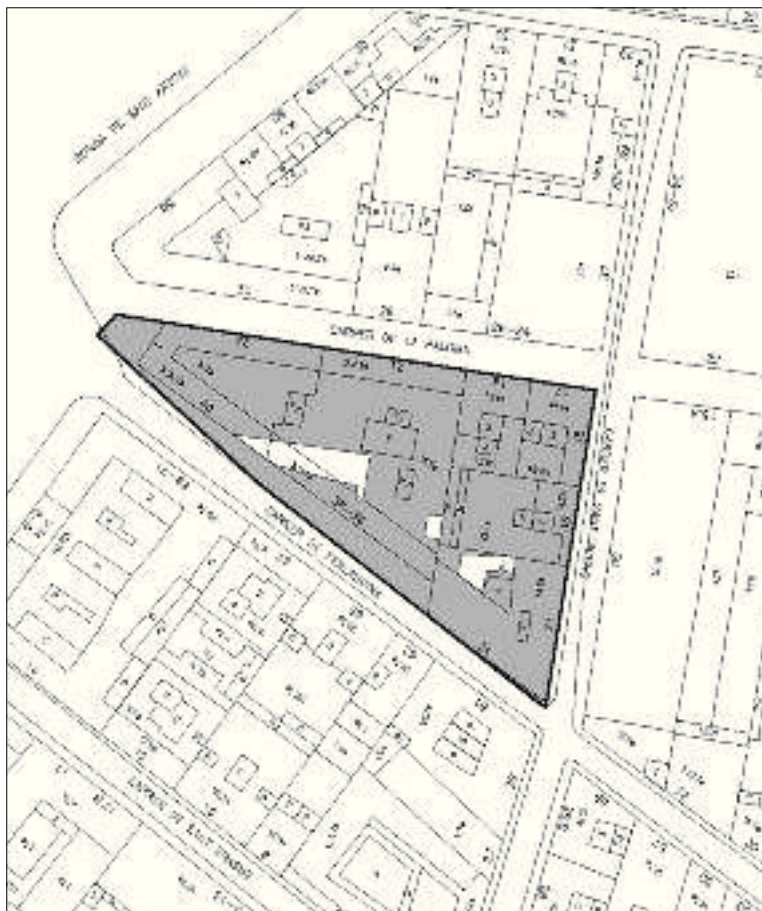
Arquitectura:

Instal·lació d'un vapor (1840)

Autor: Ramon Moler, arqte. acadèmic

Construcció de la fàbrica (1840)

Autor: Ramon Moler, arqte. acadèmic

Manel Tey (s. XIX), serraller i fabricant de maquinària, va obrir a Barcelona un dels primers tallers d'aquesta especialitat en un moment de gran demanda de tecnologia que només podia ser satisfeta per via de la importació de França o Anglaterra. L'atenció al manteniment d'aquesta tecnologia instal·lada a les fàbriques de Barcelona, generà d'altra banda una gran demanda de tallers especialitzats.

Tey va fundar la societat Manuel Tey y Cía. per a la fabricació i reparació de maquinària en una data anterior a 1840. Un primer emplaçament de Tey va ser al carrer de Sadurní, durant l'any 1833.¹ Però cap a finals de la dècada, Manel Tey ja estava establert al carrer de Ferlandina a tocar amb la Muralla de Terra, en uns edificis preexistents que formaven part de les Hortes o Prat de blanqueig dels senyors Soley² i Lloberas. El 24 de març de 1840 va sol·licitar una llicència per instal·lar una màquina de vapor de 12 a 14 CV de potència,³ segons els plànols presentats a l'Ajuntament, sota la direcció de l'arquitecte acadèmic Ramon Moler.⁴

L'1 de juny del mateix any reconsiderava l'antiga instal·lació fabril i es decidí a enderrocar i edificar de nou, per a la qual cosa presentà un nou expedient de llicència en aquests termes: "edificar i màquina de vapor..."⁵ segons els plànols signats pel mateix arquitecte Ramon Moler.

El 10 de novembre,⁶ però, en plena construcció de l'edifici, modificava el projecte original i sol·licitava aixecar una planta més, segons el projecte signat pel mateix mestre d'obres Ramon Moler. La diferència fonamental amb els projectes anteriors, a més d'augmentar el nombre de plantes, era l'increment del nombre de finestres i obertures de la façana principal de la "quadra" de treball, com pot apreciar-se en els plànols de projecte.

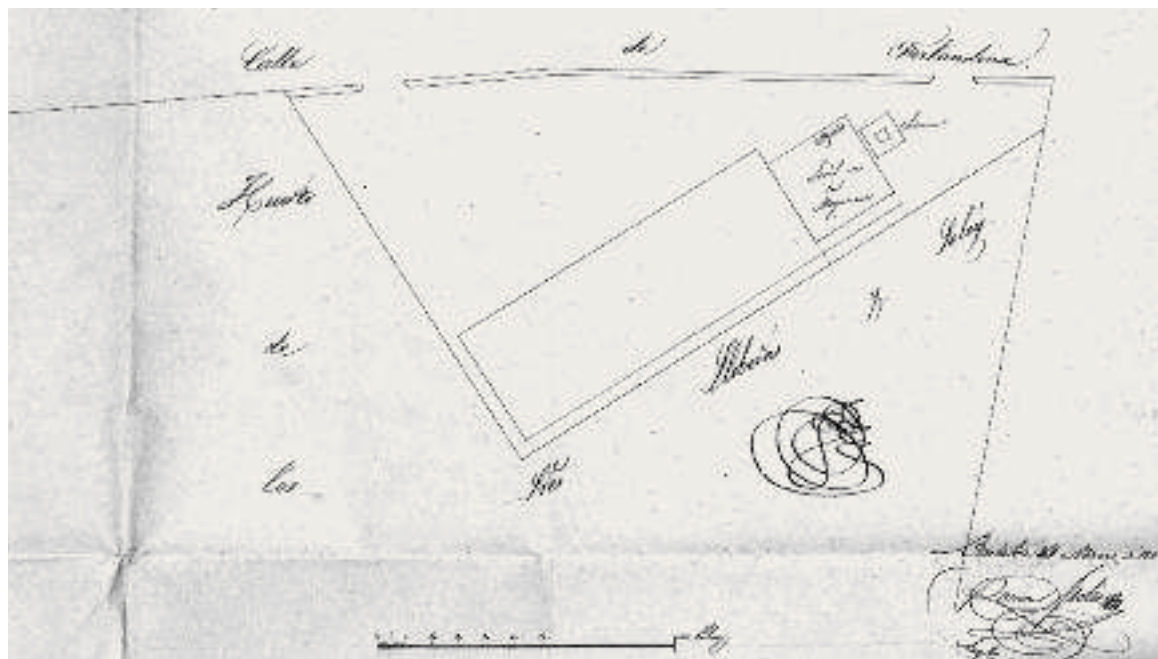
En aquest cas l'arquitecte Ramon Moler projectà un edifici totalment utilitarista amb molt poques concessions a l'acadèmia, dotat d'una gran densitat de finestres, per tal d'obtenir més llum natural, una obsessió dels seus contemporanis. Gràcies a aquesta documentació planimètrica ha estat possible la localització de la casa fàbrica Tey al carrer de Ferlandina números 36-40.

Els Tey eren una família amb una gran diversitat d'interessos i negocis diferents. D'una banda Olivier Raveaux ha insinuat que Manel Tey es dedicava, com molts altres de la seva època, al lloguer de la força del vapor,⁷ i d'altra banda sabem per Pere Pascual que Manel Tey havia arrendat des de 1845 la màquina de vapor de 4 CV que movia la Seca, la fàbrica de moneda de Barcelona.⁸

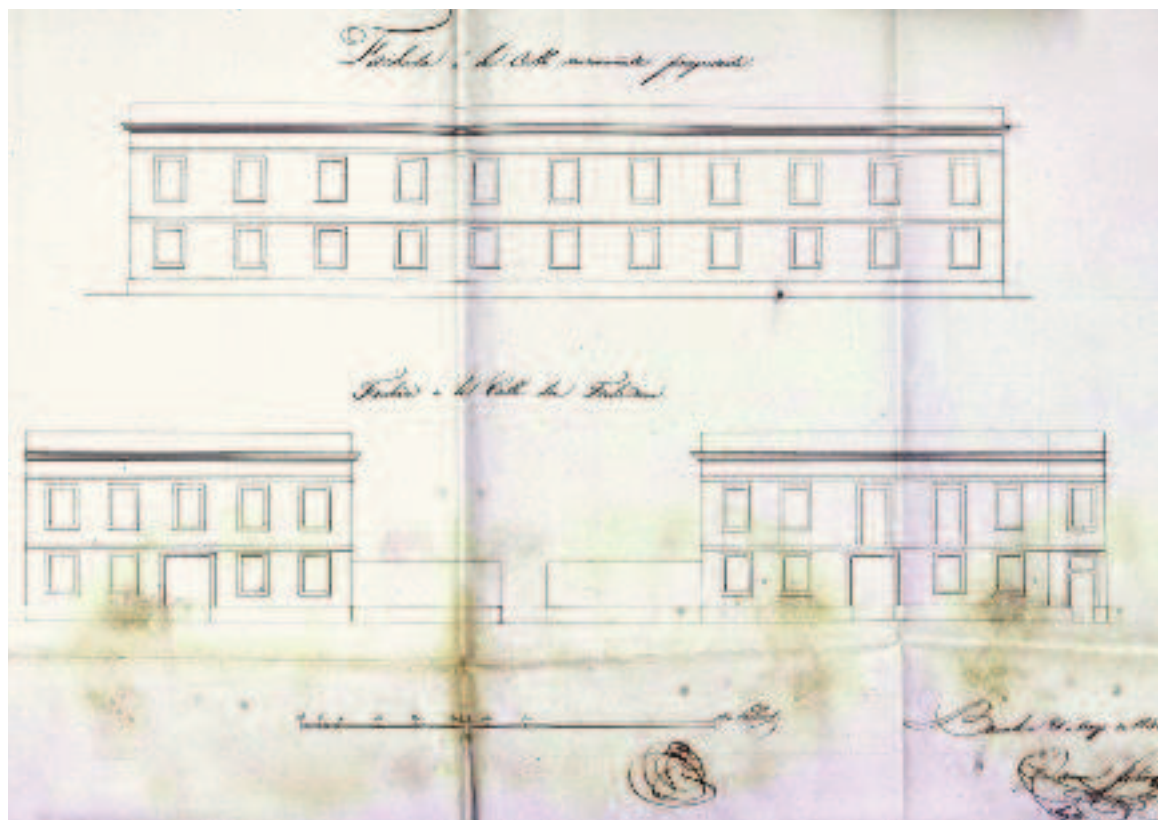
També per Gutiérrez Medina sabem que el taller de maquinària de Manuel Tey i Cia. subministrà, el 1850, una màquina de vapor suplementària, de 7 CV, a la secció d'estampats de La España Industrial, que poc després reemplaçarà per una altra de 13 CV.⁹ La companyia Manel Tey i Cia. era també una societat que regentava una fàbrica de filats de cotó, probablement emplaçada en el mateix taller de maquinària, tal com ho havien fet pocs anys abans, primer El Vapor i després La Barcelonesa. El 1850 la societat Manel Tey i Cia. estava enregistrada a les "Estadísticas" amb una fàbrica de filats amb una màquina de vapor de 13 CV, 33 màquines de preparació, 2.116 fusos de *mule-jenny* i 47 operaris.¹⁰ El 1847, Manel Tey figurava en el cens electoral a la Plaça de Santa Anna número 10 (antic), com a fabricant i propietari, amb el seu fill(?) o germà, Ramon Tey, de professió advocat. Manel Tey es presentà a les eleccions pel partit moderat, pel districte quart, i va sortir elegit regidor en el consistori industrialista de l'alcalde Valentí Esparó de 1850.

La fàbrica de Manel Tey i Cia. era un conjunt d'edificis organitzats al voltant de la "quadra" principal, de tres plantes d'alçada i una longitud de 46 metres, que

AHCB C-133, 24 de març de 1840, "Manuel Tey y Comp^a...calle Ferlandina inmediato a la Muralla de Tierra...deseo cerrar... a la línea de rectificación...y colocar en el recinto interior de dicho solar una máquina de vapor de fuerza de 12 a 14 caballos". Planta, signa Ramon Molet, arquitecte.

AHCB Obreria C-133 23 de març de 1840, "Manuel Tey y Comp^a...atendida la variación de las calles, solicitada por los Srs. Lloberas y Soley propietarios del Huerto entre Vallonsella y Ferlandina...nueva planta...se colocaba la máquina de vapor...construir edificios...". Façana, signa Ramon Molet, arquitecte.

estava alineada amb el carrer de la Paloma. L'organització dels edificis es va completar amb annexos que tancaven un pati de maniobra i l'accés principal des del carrer Ferlandina, en el moment que l'eixample de Ponent s'estava urbanitzant, durant la dècada de 1840.

Més enllà de 1850, es perden les referències a Manel Tey, per la qual cosa podem suposar un abandonament de l'activitat i lloguer de la fàbrica. Els Tey, però, continuaren exercint d'inversors en diverses societats. El 1852 Manel Tey era soci fundador de la Compañía de Caminos de Hierro del Centro.

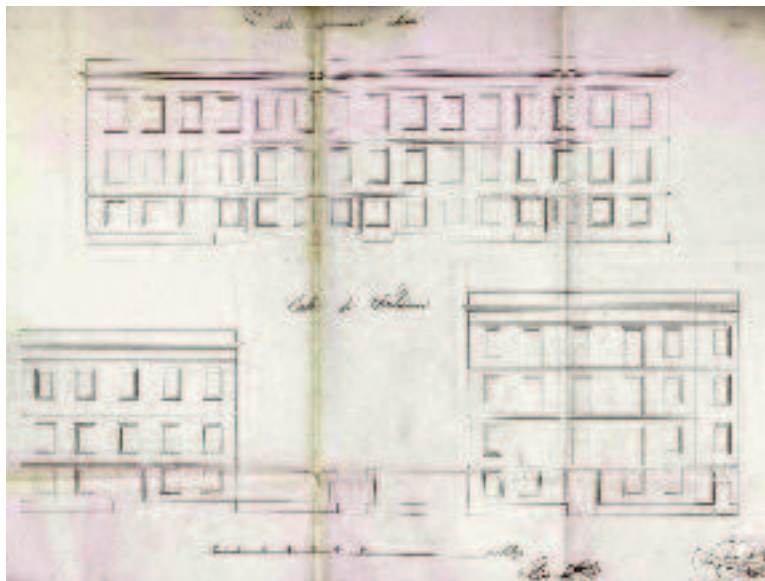
Tanmateix el cognom Tey seguirà associat a les fàbriques de teixits i filats Martin, Tey, A. Costa y Masana, establerta el 1872 a Sant Pere Més Baix número 73,¹¹ Garriga, Montana, Tey y Cia., establerta el 1879, i Garri-

ga y Tey establerta el 1889, les dues instal·lacions amb vapors de 80 CV, a Sant Martí de Provençals.¹²

En una data indeterminada dels anys 70 del segle xx, els antics edificis del taller de maquinària Tey del carrer Ferlandina van ser enderrocats i substituïts per una promoció d'habitatges de l'immobiliària Núñez i Navarro.

NOTES

1 AHCB Obreria C-115, 12 d'agost de 1833, "Manuel Tey...permiso para sacar tierra en la calle...Sadurn". Sense plànol.

AHCB Obreria C-135, 10 de novembre de 1840, "Manuel Tey, propietario del edificio que se está construyendo con permiso... calle Ferlandina... en el huerto de los SS. Soley y Lloberas... dar mayor elevación a los edificios". Façanes, signa Ramon Moler, arquitecte.

2 Vegeu Casa fàbrica Soley.

3 AHCB Obreria, C-133, 24 de març de 1840, "Manuel Tey y Comp" "...calle Ferlandina inmediato a la Muralla de Tierra...deseo cerrar... a la línea de rectificación ...y colocar en el recinto interior de dicho solar una máquina de vapor de fuerza de 12 a 14 caballos". Planta, signa Ramon Moler, arquitecte.

AHCB, Obreria, C-134, 27 d'abril de 1840, Manel Tey i Cía, carrer Ferlandina, Hortes de Soley i Lloberas, ...reforma màquina de vapor de 12 CV a 14 CV, Façana i planta signats per Ramon Moler, arquitecte.

4 Josep M. Montaner cita Ramon Moler (Molet i), com a arquitecte acadèmic, amb titulació del 27 de gener de 1833. El 1837 ja era citat com a professor d'arquitectura. Les dades obtingudes d'obreria permeten afirmar que va ser autor almenys de dues fàbriques, Toner al carrer Reina Amàlia (1834) i el taller de maquinària de Manel Tey i Cía. al carrer de Ferlandina (1840) on hi intervingué en diverses reformes. Va ser autor també de la reforma d'una casa de la Marquesa de Moya y de Cartellà (1834) i de la casa Castañer de la Plaça Cucurulla (1835).

5 AHCB, Obreria, C-134, 1 de juny de 1840, Manel Tey i Cía, carrer Ferlandina, ...edificar i màquina de vapor, Façana i planta signats per Ramon Moler, arquitecte.

6 AHCB Obreria C-135, 10 de novembre de 1840, "Manuel Tey, propietarios del edificio que se está construyendo con permiso...calle Ferlandina...en el huerto de los SS. Soley y Lloberas...dar mayor elevación a los edificios". Façanes, signa Ramon Molet.

7 Raveaux, Olivier, "Los fabricantes de algodón de Barcelona (1833-1844). Estrategias empresariales en la modernización de un distrito industrial", UMR Telemme, Aix-en-provence, Revista de Historia Industrial, N. 28. Año XIV. 2005: "A partir de 1843 aparecieron ya sociedades cuyo único objetivo era el arrendamiento de locales y de fuerza de vapor". Per fer aquesta afirmació es basa en: AFTN., Comisión de Fábricas, coprador de correspondencia, vol. 4, fol. 16, carta de 5 de diciembre de 1844 enviada a Esteban Sayró. Las sociedades Manuel Tey y Cía y J. Solà y Cia parecen ser las más antiguas de este tipo. (APNB, notari. Ramon Sanpons, 27 de junio 1842 ; notari Josep Marzola, man. 1843, fol. 131).

8 Pascual Domènech, Pere. "Moneda e Indústria. La reforma de 1824 y la acuñación de moneda en Barcelona (1836-1848)", Revista de Historia Industrial n. 26, (2004), pg. 57.

9 Gutiérrez Medina, M. Lluïsa, "La España Industrial 1847-1853. Un modelo de innovación tecnológica", Barcelona, Tesi doctoral, U.B., 1993.

10 Graell, "Estadísticas", Barcelona, 1850.

11 Leon, D.L.R., "Guía consultiva o Indicador Genaral de todos los contribuyentes de Barcelona", E. Riera, Barcelona, 1872.

12 Nadal, Jordi, "Las máquinas de vapor fijas de la Maquinista Terrestre y Marítima SA", *Revista de Historia Industrial*, N. 16, 1999, págs. 115-162.

42. Fàbrica

LA BARCELONESA

1840

Foneria

Taller de construcció de màquines

Fàbrica de teixits mecànics

Plaça de Sant Agustí,
Carrer de Sant Pau n. 34, 36

Edificis desapareguts

Màquines:

1 vapor de 40 CV (1840)

1 vapor de 8 CV (1841)

vapors, fargues, forges, forns (1844)

1 vapor de 45 CV (1845)

2 forns cubilots per ferro (1845)

3 forns menors per a bronze (1845)

150 telers mecànics (1845)

200 telers mecànics (1850)

Operaris:

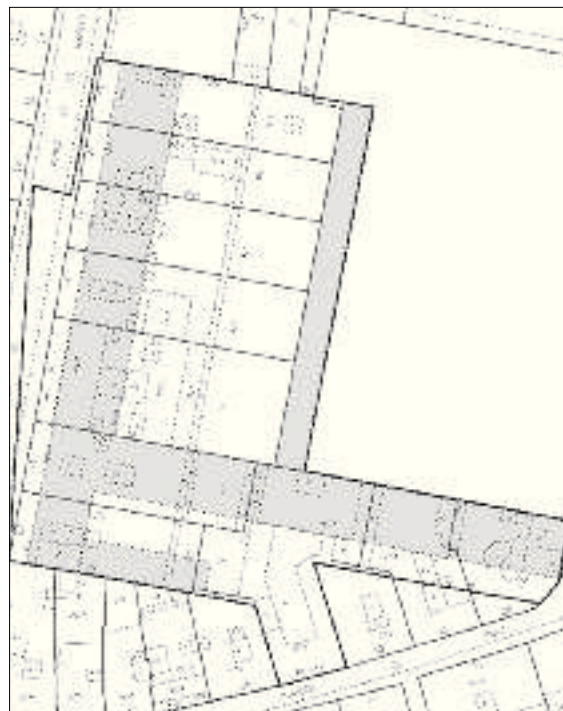
200 operaris (1841)

400 operaris (1845)

Arquitectura:

Construcció de la foneria (1840)

Autor: desconegut

Els successius decrets de desamortització dels béns religiosos, fins arribar als decretats pel ministre Mendizábal de 1836, varen suposar un increment de la disponibilitat de sòl urbà i edificis, de la qual es beneficiaren les administracions locals, però també les indústries de la ciutat, que ocuparen des del primer moment les velles estructures religioses. Una d'aquestes indústries va ser la foneria La Barcelonesa, un dels primers tallers mecano-metal·lúrgics més importants de la ciutat, destinat a cobrir la demanda creixent de tallers de reparació de maquinària, que la indústria tèxtil sol·licitava amb els seus vapors d'importació.

L'anomenada **Compañía Barcelonesa de fundición, construcción de máquinas y fabricación** era una societat anònima constituïda el 10 de maig de 1840,¹ coneguda més popularment com La Barcelonesa, amb l'aportació d'un capital de 70.000 pesos forts, dividits en 70 accions repartides entre els mateixos accionistes: Manel de Lerena, Nicolau Tous i Jaume Ricart, la companyia comercial Marià Serra i fill, i la incorporació de nou capital procedent de Cuba, els "indianos": Joan Güell, Bonaventura Fontanals i Jaume Torrents, tots ells representants de les noves elits comercials, industrials i colonials.

Aquesta foneria havia ocupat en un primer moment els terrenys i edificis de l'antic Col·legi de Sant Bonaventura², situats a la Rambla, fruit de l'evolució de l'efímera societat Pablo Llobera y Cia., constituïda pels primers socis citats, i que, alhora, havia comprat la foneria i taller de maquinària allà instal·lats pel ciutadà suís Louis Perrenod.³

Els socis majoritaris de la companyia eren uns nous competidors de la foneria de Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia., però tenien un pes econòmic tan important com per formar part del nucli inversor del Banc de Barcelona. A més del cervell de l'operació, **Manuel de Lerena** (Berceo 1787-; 1860),⁴ i dels socis fabricants del tèxtil, Nicolau Tous i Jaume Ricart,⁵ d'ascendència liberal, els inversors eren un club d'indianos cubans liderats per Joan Güell, que s'havien enriquit en una economia basada en l'esclavatge. Eren, per tant, un grup burgès molt conservador, encara que algun d'ells hagués militat entre les files progressistes. A diferència de la burgesia formada a la metròpoli, els cubans eren partidaris del règim d'explotació colonial, justificant l'esclavitud des de postulats utilitaristes i seran els primers en engegar campanyes antiabolicioistes.

La Compañía Barcelonesa de fundición... tenia objectius més ambiciosos i, per tant, estava interessada en espais de més dimensió. L'emplaçament del l'antic col·legi de Sant Bonaventura era petit, optant en un primer moment de forma alternativa per l'antic Convent dels Caputxins, desamortitzat també, ubicació que no va prosperar entre altres coses perquè la ciutat de Barcelona ja li tenia reservada una nova funció urbana, la futura Plaça Reial. Segons Pau Vila, amb l'obertura de l'exportació anglesa, i veient-se de nou en crisi, l'empresa es va vendre els terrenys de la Rambla i es va establir en els claustres i horts del convent de Sant Agustí Nou, edifici del segle XVIII recentment desamortitzat, on sembla que els Bonaplata ja hi havien muntat anteriorment uns tallers dedicats a la construcció de màquines senzilles.⁶

La construcció del convent de Sant Agustí Nou havia estat una conseqüència de la Guerra de Successió, a causa del desplaçament forçós de Sant Agustí Vell, afectat per l'ocupació borbònica i la seva transformació en caserna militar. El conjunt dels edificis dissenyats a cavall entre el tardo-barroc i el neoclassicisme, havien estat projectats el 1728 per Pere Bertran i la façana dissenyada per Pere Costa, però des del 1750 restaven encara inacabats.

"Plano de la Iglesia y Convento de S. Agustín, en que se manifiestan las casas... cada casa y botiga son los que actualmente, en este año de 1805 se encuentran...", ACA. Document cedit per Mossen Josep Mª Juncà. Estat del convent a l'any 1805.

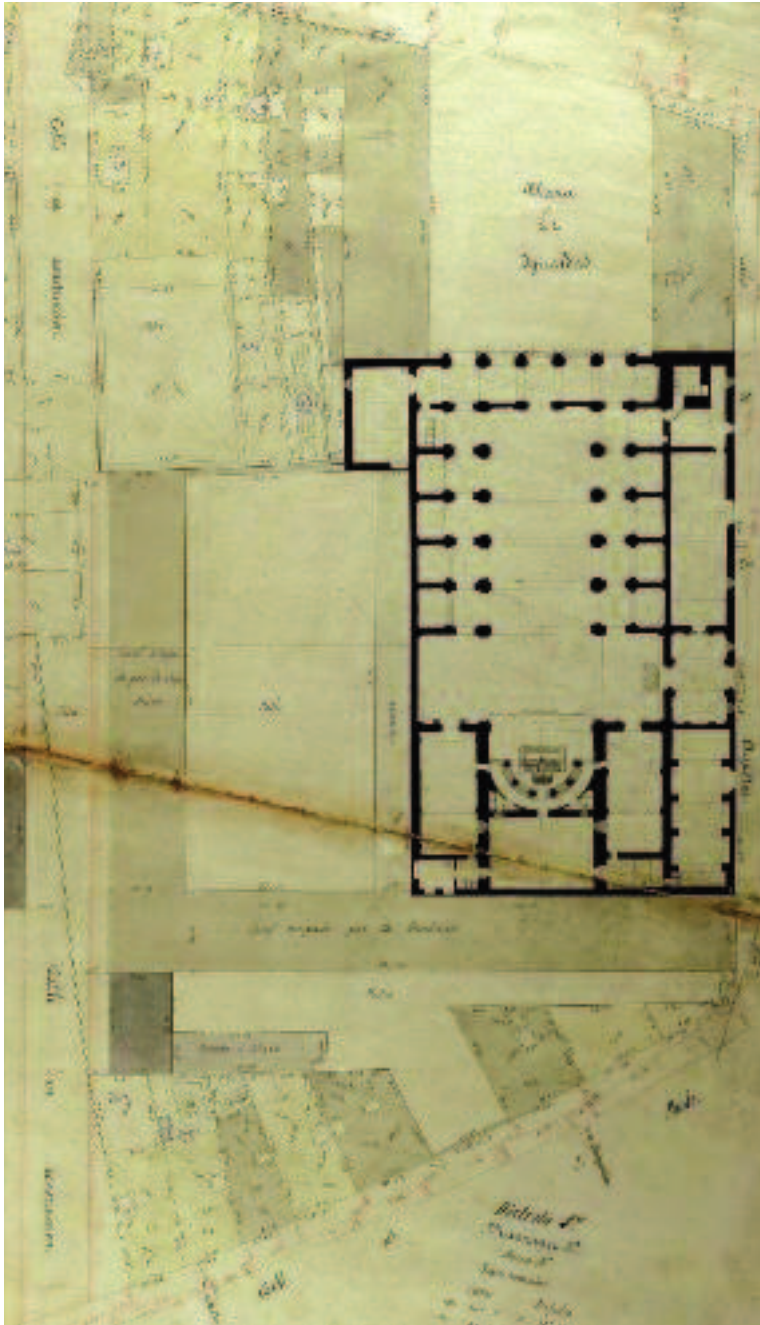
El convent, que havia estat ocupat durant la Guerra del Francès com a caserna militar, havia recuperat el culte, però el 1835 fou incendiat durant les bullangues del mes d'agost; els agustins foren expulsats i els edificis desamortitzats, excepte l'església que finalment passà a ser parròquia. La Barcelonesa, constituïda en societat anònima, s'instal·là al convent de Sant Agustí de forma precària en una data imprecisa, cap a 1840, ja que els terrenys no eren encara de la seva propietat, però amb la determinació de fer-se seus els espais desamortitzats i lliures de runes.

La foneria La Barcelonesa ocupà els terrenys corresponents als claustres, rectoris i aula capitular que havien quedat malmesos durant la crema de convents de 1835. El edifici destruït es varen enderrocar, alliberant un espai considerable, on s'hi van començar a construir les "quadres" de treball al voltant d'un gran pati de maniobres. Un plànol aixecat per Miquel Garriga i Roca⁷ demostra aquesta ocupació i especialment que els edificis que s'aixecaren durant aquests anys foren de nova planta.

La Barcelonesa de Sant Agustí començà les seves activitats després de dissoldre la societat Pau Lloberas i Cia, i en va assumir la direcció i administració el propi Manel de Lerena. Els edificis ja devien estar enllestits cap a l'octubre de 1840, donat que en una visita realitzada per l'economista Ramon de la Sagra en aquella data, es feia referència a la impressió que li va causar la visita a "...la gran fundición de máquinas de los señores Manuel Lerena y Compañía".⁸

En el mateix sentit és citada també per Olivier Raveaux la font energètica dels tallers de Sant Agustí de 1840, amb la instal·lació d'una màquina de vapor de 40 CV per moure la fàbrica de tissatge i de metal·lúrgia.⁹ Com veurem, no es tractava doncs d'una foneria, sinó que la importància del sector tèxtil dins de l'empresa de maquinària el feia primordial: tal com havien fet els Bonaplata a la seva fàbrica, l'establiment era també un gran aparador productiu de totes aquelles màquines que alimentaven aquest sector.

L'evidència que el març de 1841 ja s'havien aixecat els edificis, i tots els dispositius per començar a posar en marxa la producció, es pot apreciar quan Manel de

AHCB, Quarteró Garriga i Roca número 96 (1856). El convent de Sant Agustí ocupat per La Barcelonesa. Els claustres substituïts per "quadres", literalment "local ocupado por la fundición". El plànol indica el traçat de la "calle en construcción", després carrer de Mendizábal, avui Junta de Comerç.

Lerena, com a administrador i director de la companyia sol·licitava a l'Ajuntament la recuperació de l'aforament d'aigua que havia tingut l'exconvent.¹⁰

La Compañía Barcelonesa... anunciava el 21 de novembre de 1841, a més de la construcció de maquinària tèxtil, la fosa de peces de ferro colat i construcció de premses hidràuliques, bombes per a l'elevació de l'aigua, rodes hidràuliques i transmissions de moviments o embarrats per a fàbriques.¹¹ Si prenem en consideració els escrits de Joan Güell *Sobre Indústria*,¹² el mateix any 1841 ja estaven ocupats uns 200 treballadors només a la foneria, i disposaven d'una cartera d'encàrrecs nacionals entre ells, tota la maquinària per a tres noves fàbriques de filatura.

Manel de Lerena continuà de forma activa al front de la companyia fins el mes de maig 1842,¹³ quan arran d'una absència de la ciutat per negociar amb la Cort la constitució del Banc de Barcelona traspassà poders a Celedoni Ascacibar¹⁴ per a l'administració de la Fábrica de Fundición y construcción de máquinas... Una de les primeres actuacions de Celedoni Ascacibar van ser les accions mancomunades del ram de la metal·lúrgia,

conjuntament amb Valentí Esparó i la foneria de la Barceloneta Domenèch i Prat, per a la defensa dels seus interessos davant dels ministres del govern de Madrid.¹⁵

L'any 1842 la propietat dels terrenys de Sant Agustí, exclosa l'església que fou convertida en parròquia i el pati d'entrada transformat en plaça pública, ja havia estat atorgada en venda a Manuel Lerena.¹⁶ La fàbrica s'havia establert aprofitant part dels espais de l'antic convent. S'hi aixecaren "quadres" i tallers nous construïts sobre les parts derruïdes dels claustres i del refectori, i l'any 1844 ja hi havia instal·lats vapors, fargues, forges, forns amb les seves cinc respectives xemeneies de 122, 114, 118, 30 i 50 pams d'alçada respectivament, que van ser objecte d'inspecció municipal i obligats a augmentar novament la seva alçada.¹⁷ La Barcelonesa el 1844 va tenir representació a l'Exposició de productes de la Indústria espanyola de Madrid, on Celedoni Ascacibar va anar a defensar els vapors de producció nacional. Pascual Madoz en el *Diccionario Geográfico* de 1846, cita especialment aquest establiment amb una extensa descripció prou aclaridora:

"...El edificio destinado para los talleres de construcción es suntuoso; en él se ven combinadas la perspectiva y la economía: lo componen dos naves cuyos lados forman un ángulo recto de 93 varas castellanas de largo el uno, y de 74 el otro, con 11 de ancho, en cuya área está el local destinado para la fundición, é inmediata la máquina de vapor de fuerza de 45 caballos, que transmite el movimiento á los talleres. Sobre las dimensiones dichas se levantan 3 pisos descansando unos sobre columnas de hierro, y otros sostenidos por vigas con tirantes de hierro en forma de puentes colgantes: en la parte opuesta hay un ancho corredor con un almacen encima de 60 varas de largo sostenido por barras de hierro colado".

"El magnífico local para la fundición de hierro y bronce es de forma cuadrangular, cuya base tiene 34 varas, con dos pescantes giratorios para levantar pesos de 300 qq.; 2 hornos cubilotes para fundir hierro, y 3 menores para bronce...En él se han fundido engranajes de 46 pies de diámetro y 400 qq. En una sola pieza, cilindros para máquinas de vapor de la fuerza de 30 caballos... ocúpense en estos trabajos 60 operarios...se sube al primer piso, donde se construyen diferentes máquinas para hilados y tejidos mecánicos, ocupándose en estos trabajos mas de 70 operarios: a uno de los extremos está la sala de delineación... En la nave de la izq. hay 150 telares mecánicos, movidos por la máquina de vapor, que ocupan 120 mujeres y 5 contramaestres que dirigen las obras..."

"...Este establecimiento, fundado por la sociedad anónima que lleva su título, cuenta 6 años de existencia; y en esta época se han construido motores para fáb. hasta la fuerza de 100 caballos, dinámicos, ruedas hidráulicas, turbinas, (de las cuales tiene privilegio de introducción), hasta la de 60, cilindros para máquinas de vapor hasta la de 30, y en muchas fáb. funcionan las máquinas de hilados y tejidos mecánicos, construidos en este taller, al lado de las mejores extranjeras, sin que desmerezcan en nada por sus resultados, solidez y buena construcción, prensas hidráulicas, dichas para ciencias y artes, bombas, molinos, cilindros é innumerables máquinas que seria difícil detallar. En resumen, trabajan 250 operarios en sus talleres de fundición y construcción de máquinas, 150 en los tejidos... pudiendo decir que en su clase es el primero de España".¹⁸

Si donem crèdit a aquesta extensa descripció, hem de concloure que des del punt de vista arquitectònic, el complex format per foneria, taller de construcció de màquines i fàbrica de teixits, no corresponia ja a una organització de la tradicional tipologia de casa fàbrica, sinó que es regia per unes modernes concepcions or-

ganitzades per pavellons, on destacaven les ostentacions tecnològiques: columnes de fosa, bigues, tirants i ponts penjants. Si a més prenem en consideració els 400 operaris que hi treballaven, podem concloure que es tractava d'una tipologia de fàbrica moderna, de la qual però no ha quedat cap testimoni documental, més que la ja citada planta de Garriga i Roca de 1859, que no aporta més detalls que els propis Quarterons Garriga i Roca de 1858.

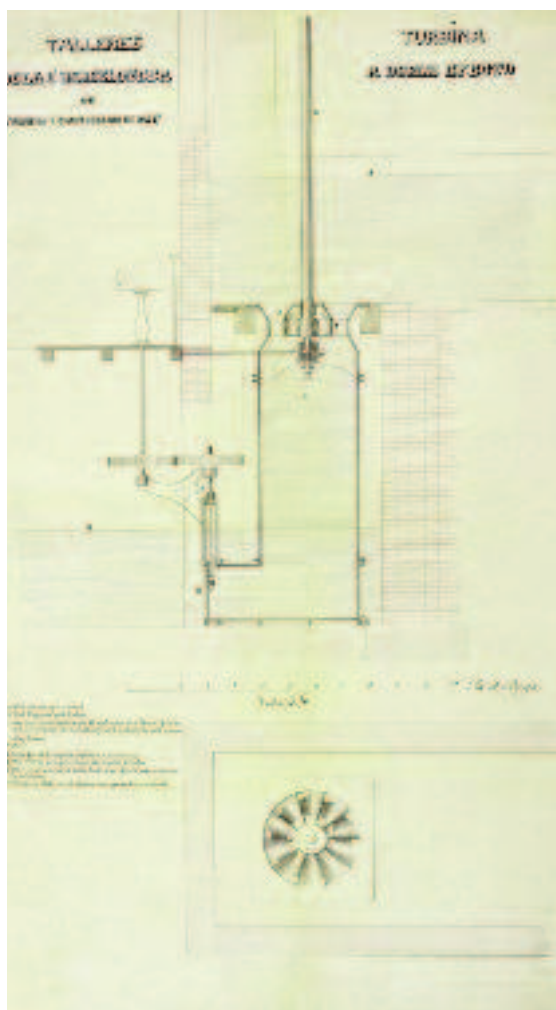
Lerena, cap a 1845, acabà abandonant la companyia per dedicar-se a la constitució del Banc de Barcelona i a altres inversions en ferrocarrils. La foneria La Barcelonesa, sense perdre mai el nom original, va ser finalment absorbida per una nova societat anomenada **Tous, Ascacibar i Cia.**,¹⁹ que havia estat constituïda el 1841 i formada per dos socis principals, **Nicolau Tous i Miralpeix** (Barcelona 1815-id 1892)²⁰ hereu d'una de les grans famílies del tèxtil i l'indiano retornat de Cuba, **Celedoni Ascacibar de Villota** (Santiago de Xile s. XIX - Barcelona 1874).²¹

La Barcelonesa, havia iniciat la construcció de màquines de vapor, màquines de filats i teixits i de tots els elements mecànics industrials i de la construcció en plena competència amb la producció anglesa, amb la gran dificultat d'haver d'importar el ferro i el carbó. Celedoni Ascacibar el 1845 sol·licità privilegis d'introducció de maquinària, com el de la Turbina de doble efecte, sistema Kochlen de 1845.²² Per aquest motiu, el mateix Ascacibar, l'any 1846, conjuntament amb Valentí Esparó es dirigia a la Corona d'Espanya per sol·licitar més proteccionisme a la indústria de construcció de màquines. El 1847, La Barcelonesa sol·licità un privilegi d'invenció per a un aparell químic per a l'elaboració de l'alum.²³

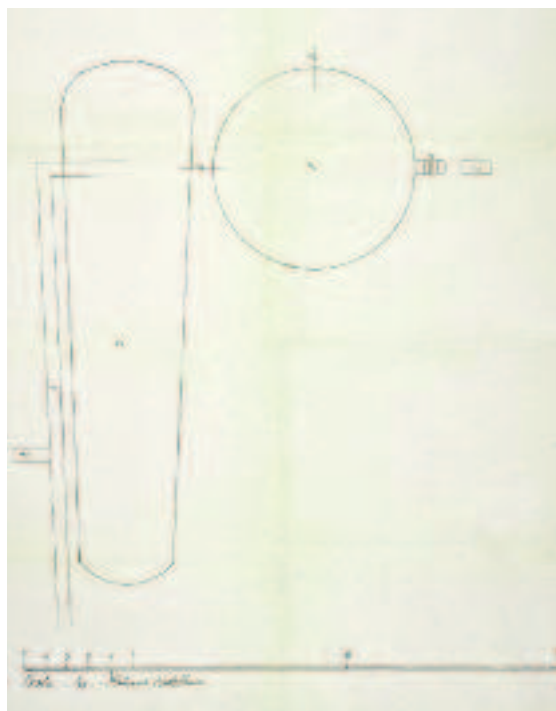
La renovació de la societat realitzada el 1848 implicà un capital social de 338.000 pesos forts i l'emissió de 338 accions de 20.000 rals de villó cadascuna.²⁴ La forta competència exterior i la necessitat de poder donar resposta als projectes, cada vegada més grans, que tant l'administració de l'Estat com la iniciativa privada demanaven, van portar els empresaris metal·lúrgics catalans a iniciar un procés de concentració. No és gens estrany doncs que a l'any 1854 s'iniciessin converses encaminades a unificar dues de les més importants empreses metal·lúrgiques.

La Barcelonesa i la fàbrica que Valentí Esparó havia reconstruït a l'antic edifici d'El Vapor acabaren acordant la unió de les dues empreses, fins constituir la societat La Maquinista Terrestre y Marítima, propiciada per Valentí Esparó, Nicolau Tous i Celedoni Ascacibar, amb la participació de Ramon Bonaplata i Joan Güell,²⁵ en un esforç d'unificació de generacions d'industrials i de capitals per crear la primera gran empresa moderna de construcció de maquinària. Aquest procés de concentració abocà a l'empresa cap a l'expansió, fent-se evident la impossibilitat que aquesta es produís ni en els terrenys del carrer de Sant Pau (La Barcelonesa) ni en els de Tallers (Esparó), que estaven situats al bell mig de la ciutat. Això va portar als directors de La Maquinista a planificar l'expansió cap als terrenys que feia poc Valentí Esparó havia comprat a la Barceloneta, prop del mar, cosa que permetia abordar amb facilitat els encàrrecs, cada vegada més importants, del Ministeri de la Marina.²⁶

Mentre que el mestre d'obres acadèmic Antoni Jamburí iniciava, el 1861, la construcció dels tallers de La Maquinista de la Barceloneta, l'octubre de 1862, ja s'havia acabat l'enderroc i desmuntatge dels tallers de Sant Agustí i el solar va ser venut per parcel·les en una operació urbanística propiciada per l'obertura del carrer anomenat Mendizábal i avui conegut amb el nom de Junta de Comerç, operació destinada a la revalorització dels antics terrenys industrials. Totes les edifica-

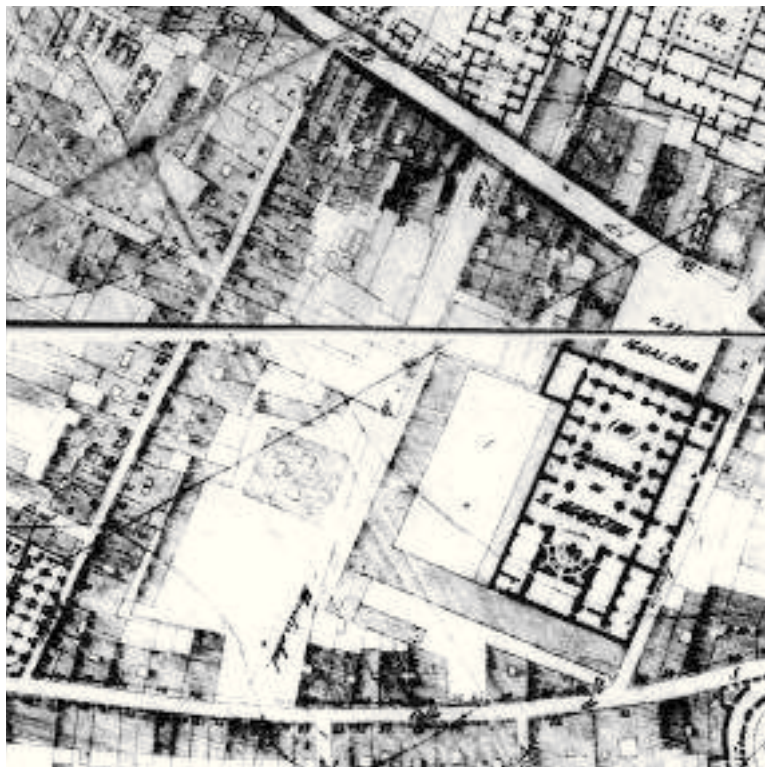

OEPM, Privilegi 283, privilegi d'introducció de la Turbina a doble efecte (sistema d'Andres Kochlen), 27 de desembre de 1845, Celedoni Ascacibar per la Compañía la Barcelonesa, expedient i descripció i plànol.

OEPM Archivo Histórico. Privilegio 860. "Aparato químico para la elaboración del alumbre", Privilegio de invención, 24-02-1847, "Sociedad Barcelonesa". Clasificación internacional de patentes F27B, Sin expediente pero con descripción y plano.

cions de La Barcelonesa varen desaparèixer el 1862 amb la construcció dels edificis del carrer de Mendizábal. Fins aquest moment no s'han pogut localitzar documents més descriptius i imatges fotogràfiques que poguessin descriure amb més precisió la Foneria La Barcelonesa.²⁷

Garriga i Roca 1862. El convent de Sant Agustí convertit en par-ròquia. Els claustres inacabats de l'antic convent foren destinats amb la desamortització, a la fundició La Barcelonesa. El plànol de 1862 indica el traçat del nou carrer de Mendizábal, avui Junta de Comerç que s'obrí amb motiu de l'enderroca-ment de La Barcelonesa.

Restes dels claus-tres de l'antic convent de Sant Agustí a l'any 1942 (Arxiu Mas).

Fragment de fac-tura de "Tous, As-cacibar y Cia". Fundició i Cons-trucció de mà-quines, Fabrica-ción de Tejidos. Calle de San Pa-blo, exconvento de Sant Agustín. 1851 (EC)

NOTES

1 APNB, J. Manuel Planas, fol. 67, 10 de maig 1840, Constitució de la societat anònima, "Compañía Barcelonesa de Fundición, construcción de máquinas y fabricación... los sres. D. Manuel de Lerena, D. Mariano Serra é Hijo, D. Juan Güell, D. Buenaventura Fontanals, D. Jayme Torrents, D. Nicolas Tous y Jayme Ricart fabricantes... capital 70.000 pesos fuertes... 70 acciones... 8 años". Altres fonts afirmen que la constitució de la societat es realitzà el 1838, sense aportar dades documentals: A. del Castillo, M. Riu, "La Maquinista Terrestre y Marítima, personaje histórico", Barcelona 1955.

2 Vegeu Foneria Perrenod.

3 APNB, J. Manuel Planas, 1 de juny de 1839, Constitució de la societat, "...la sociedad se denominará Pablo Llobera y Cía."

4 Manuel de Lerena Márquez (Berceo 1787- i 1860), procedent d'una família de la petita noblesa de Berceo (Logroño), era fill de José de Lerena (Estollo 1755-s. XIX) i de Joaquina Marquez, i que figuraven com a nobles el 1802 i el 1823. Manuel de Lerena, casat amb Francisca Solano Hervias, emigrà a l'illa de Cuba on va fer fortuna durant els anys 20 del segle XIX, i on entrà en contacte amb la colònia dels empresaris catalans entre els quals hi havia Joan Güell. Desconexim en quins àmbits econòmics cubans va fer fortuna, però cap a mitjan de la dècada de 1830, un cop iniciada la revolució liberal, retornà a la metròpoli per instal·lar-se a Barcelona on començà a invertir en negocis industrials. Interessat en la constitució del Banc de Barcelona, del qual serà un dels futurs consellers, Manuel de Lerena va ser l'encarregat de fer llargues gestions a Madrid per obtenir l'aprovació dels reglaments del Banc. En els tràmits a la cort, va tenir el suport dels diputats catalans, encara que aquesta col·laboració no va ser sempre unànime. A més d'intentar obtenir l'aprovació dels reglaments, Lerena també tractava d'acordar amb el Govern el nomenament del comissari regi. Va ser membre de la Junta de Govern del Banc de Barcelona entre 1845 i 1860, y al costat dels Güell, Serra, Ricart, Tous i els Girona formà part del nucli del poder econòmic de Barcelona. Manuel de Lerena realitzà inversions en diverses empreses industrials entre 1845 i 1856, "La España Industrial", "La Maquinista Terrestre y Marítima" y "Juan Soler i Cia", i en iniciatives empresarials inspirades per Manuel Girona, com la constitució, el 1850, dels "Ferrocarriles del Norte", en la societat promotora del Canal d'Urgell, el 1853 i en la "Manufacturera de Cardes", el 1855. La companyia "Ferrocarriles del Norte", el ferrocarril de Barcelona a Granollers, es va constituir el 10 de novembre de 1850 amb un capital de 6 milions de pessetes, dividits en 12.000 accions de 500 pta. cadascuna. La societat acceptava l'acord efectuat entre els promotors de la companyia Manel i Ignasi Girona, Manel de Compte i Manuel de Lerena amb la companyia minera "El Veterano" amb la intenció de construir una línia de tren que anés fins a les mines de Sant Joan de les Abadesses.

5 Vegeu les Casa fàbrica Tous i Casa fàbrica Ricart.

6 Vila, Pau "Barcelona i la seva rodalia al llarg dels temps" Barcelona, 1974.

7 AHCB, Gràfics, N. Reg. 3385, Codi: 8.3/2655, "Planta general de la Iglesia parroquial de S. Agustín, patio y claustros ocupados por la fundición", 1 de novembre de 1859, signa Miquel Garriga i Roca.

8 Castillo, Alberto del, "La Maquinista Terrestre y Marítima, personaje histórico (1855-1955)", Barcelona 1955. pg. 34.

9 "Máquinas instaladas en la industria algodonera en el Distrito de Barcelona (1833-1844): 1840, La Barcelonesa, Tisaje y metalúrgia, 40 CV, procedencia (¿), c. de Sant Pau". Raveaux, Olivier, "Los fabricantes de algodón de Barcelona (1833-1844)..." Op. cit.

10 AMCB, Exp. 3/1-466, Q136 Foment / Interior, 27/04/1841 - 29/07/1841, Reclamació per part del Senyor Manuel de Lerena, Administrador i Director de la Companyia Barcelonesa de Fundición de Maquinas, de les plomes d'aigua que gaudia l'exconvent que posseeix el Senyor Lerena.

11 Castillo, Alberto del, "La Maquinista Terrestre y Marítima, personaje histórico (1855-1955)", Barcelona 1955. Pg. 35.

12 Güell i Ferrer, J. "Sobre Indústria", Madrid 1841.

13 APNB, J. Manuel Planas, 10 de gener de 1842, "D. Manuel Lerena, socio administrador y director de la Compañía Barcelonesa de fundición y construcción de máquinas...", Juan Vivó... la Compañía Barcelonesa admite en sus talleres como aprendiz de tornero es espresado Juan Vivó por el termino de 4 años".

14 APNB, J. Manuel Planas, 1236/18 fol. 153, 14 de maig de 1842, Manuel de Lerena, soci administrador de la "Compañía Barcelonesa de fundición y construcción de máquinas", a causa d'una absència, atorga Poders a Celedonio Ascacibar per a l'administració i direcció de la fabrica de fundició y construcció de màquines.

15 APNB Notari José Manuel Planas Compte 1236/22 (1846). Pg. 131, 2 de maig de 1842: "Valentín Esparó y "Doménech y Prats" fundidores y constructores de máquinas..." / "Poderes a Eustaquio Ramos, en Madrid, ante Ministros". Signen: Valentín Esparó, Celedonio Ascacibar, Doménech y Prat.

16 ADB, Processos i informacions, 1839-42.

17 AHCB, Obreria, C-138, 16 de juliol de 1844, "Inspeccionado de nuevo por disposición de V.E. las chimeneas que se hallan construidas en el vapor y fraguas existentes en el claustro, patio y demás edificios del que fué Convento de San Agustín, e igualmente el nuevo vapor que allí se ha levantado...". Suspensió de l'obra, signa Josep Mas i Vila.

18 Madoz, Pascual, "Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar", Madrid, 1846, pg. 553.

19 Blasco, Yolanda i Sudrià, Carles, "El Banc de Barcelona, 1844-1874, Història d'un banc d'emissió", Generalitat de Catalunya, 2009.

20 Nicolau Tous i Miralpeix (Barcelona 1815- íd 1892) era fill del fabricant progressista Nicolau Tous i Soler, el qual li va fer estudiar els secrets de la maquinària, col·locant-lo en el millor taller del ram i l'envià a la Llotja a les classes de maquinària i dibuix lineal. Gràcies als contactes amb els centres de maquinària europea, el seu pare l'envià, amb la mestria de manyà, a treballar el 1832, en una empresa mecànica de Thann (Alsàcia) per completar la seva formació teòrica-pràctica. En tornà el 1838, i entrà llavors a treballar a la Barcelonessa com a enginyer, el 1839, al front del taller de maquinària i foneria de la societat "Pablo Llovera y Cia", després transformada en la Compañía Barcelonesa..., el 1840 i més endavant el seu pare el posarà al front de la societat Tous, Ascacibar y Cia. amb la participació de l'indiano Celedoni Ascacibar. En fusionar-se aquesta empresa amb els tallers de Valentí Esparó i crear-se La Maquinista... el 14 de setembre de 1855, amb seu a la Barceloneta, passà a ser-ne codirector fins a la seva mort.

21 Celedoni Ascacibar de Villota (Santiago de Xile s. XIX - Barcelona 1874), descendent d'una família de militars bascos destacats a Xile al servei de la corona. Fill de Santiago de Ascacibar y Murube i d'Ignacia de Villota y Pérez-Cotapos i emparentat amb l'esposa de Josep M. Serra, Dorotea de Chopitea. El seu pare, Santiago de Ascacibar era "Ministro Contador de las Reales Cajas de la Concepción" el 1812, Intendent de l'Exèrcit i realista adepte a la monarquia el 1817, l'any de la independència de Xile. Celedoni Ascacibar va néixer a Santiago de Xile, on hi residí fins a la pèrdua de la colònia el 1818, quan la família Ascacibar es va retirar cap a l'illa de Cuba on van fer fortuna, per retornar finalment a la metròpoli en una data indeterminada dels anys 30. Establert a Barcelona, Celedoni Ascacibar, el 1841, juntament amb Nicolau Tous i Mirapeix, va adquirir a Manuel de Lerena la foneria La Barcelonesa, que va passar a anomenar-se Tous, Ascacibar i Cia, i es va convertir immediatament en una de les principals empreses del sector. El 1844 fou accionista, membre del Consell d'administració, i des de 1849 fins 1874, membre de la Junta de Govern del Banc de Barcelona. Ascacibar realitzà inversions en diverses societats: La Maquinista Terrestre y Marítima, La Manufacturera de Cardas, Güell y Cia. (El Vapor Vell de Sants), Juan Soler de la Torre y Cia. i també el 1853 en la societat promotora del Canal d'Urgell. El 1855 la societat Tous, Ascacibar i Cia. es va incorporar a La Maquinista Terrestre y Marítima, de la qual Ascacibar serà membre de la Junta de Govern, i va ocupar-ne la presidència entre 1861 i 1868. No es té notícia de cap implicació en la revolució liberal ni ocupà càrrecs polítics coneguts. Home amb formació cultural conservadora, l'any 1861 va ocupar el càrrec de director president de la Junta de Govern del Teatre del Liceu, on intervingué amb l'arquitecte Josep Oriol Mestres en la reforma i reconstrucció del Liceu després de l'incendi del 9 d'abril de 1861.

22 OEPM, Privilegi 283, privilegi d'introducció de la Turbina a doble efecte (sistema d'Andres Kochlen), 27 de desembre de 1845, Celedoni Ascacibar per la Compañía la Barcelonesa, expedient i descripció i plànol.

23 OEPM, Privilegi 860, privilegi d'invenció de l'aparell químic per a l'obtenció de l'alum, 24 de febrer de 1847, "Sociedad la Barcelonesa", Sense expedient, però amb descripció i plànol.

24 APNB Notari, José Manuel Planas Compte, 1236/24, 16 de maig de 1848, "Contrata social y reglamento de la compañía llamada "Barcelonesa de fundición, construcción de maquinas y fabricación". La sede social esta en la calle San Pablo". Relació d'accionistes: Celedonio Ascacibar, Manuel de Lerena, José Maria Serra, Buenaventura Fontanals, Juan Güell, Nicolás Tous y Soler, Jaime Ricart, Agustín Neyra y Mach y Nicolas Tous y Mirapeix. El capital social és de 338.000 pesos forts, en 338 accions de 20.000 rals de villó cada una.

25 Anònim, "La Maquinista Terrestre y Marítima S.A. (edició del CXXV aniversari), Barcelona 1980.

26 "El Consultor", citat per Benet, 1856: "Maquinista Terrestre y Marítima, c. S. Pablo, 28, Tallers, 72, y S. Fernando Bta.- En sus talleres á mas de fundirse el hierro y otros metales, se construyen buques y calderas de hierro, máquinas de vapor terrestres y marítimas, locomotoras y demás material para ferrocarriles, motores hidráulicos, y cualquiera otra clase de máquinas".

27 Sovint s'ha confós la Compañía Barcelonesa de fundición, construcción de máquinas y fabricación del carrer Sant Pau, amb la companyia La Barcelonesa de Bronces y otros Metales, del carrer de l'Om, amb socis i objectius diferents. La matisació és important, perquè a algunes publicacions s'ha assignat la Xilografia de Miquel Torner: MAMB (Actual MANAC), segle XIX. "Fundición Barcelonesa de bronce y otros metales", a la primera, quan evidentment correspon a la segona.

43. Casa fàbrica TARRÉS

1841

Fàbrica d'elements de terracota

Carrer Tallers, 45

Edifici existent parcialment

Màquines:

2 forns de ceràmica

Operaris:

Desconegut

Arquitectura:

Construcció de la fàbrica (1841-1853)

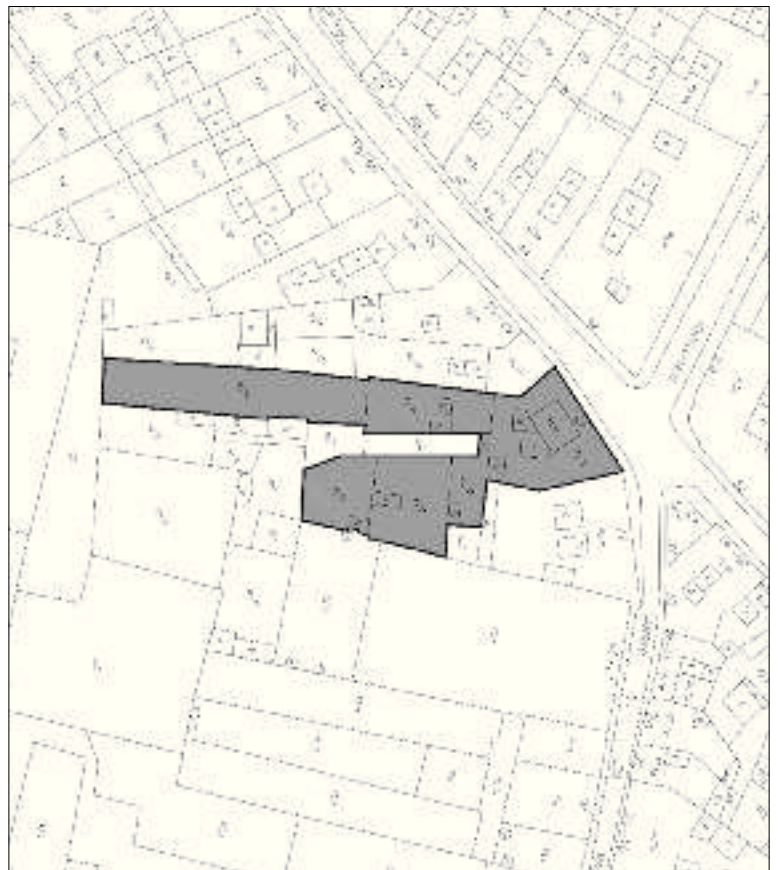
Autor: desconegut

Construcció de la casa (1853)

Autor: Josep Buixareu i Gallart, arquitecte acadèmic

Construcció del Mostruari (1858)

Autor: Josep Buixareu i Gallart, arquitecte acadèmic

L'actual edifici del carrer Tallers número 45 és només una part del que fou un complex productiu que s'estenia cap a l'interior de l'illa, i al qual s'hi accedia a través d'un passatge interior encara existent. L'edifici era una tipologia de casa fàbrica amb una edificació residencial alineada amb el carrer Tallers i un desenvolupament de les "quadres" de treball a la part interior de la parcel·la, agrupades al voltant d'un pati de maniobra. Aquesta part posterior fou enderrocada

Planta de la casa fàbrica Tarrés, del carrer Tallers número 45, segons Caballé, Francesc; González, Reinald (Veclus SL); Salvatella, Marina; Bernat, Karol (Insitu SL); "Documentació de camp i valoració patrimonial de part de la finca del carrer Tallers núm. 45", Barcelona 2004. Pg. 32

els anys 2003-2004 afectada pel complex universitari de la UB-Raval. A causa d'aquesta afectació parcial, Foment de Ciutat Vella va contractar l'any 2003 la documentació i recerca arqueològica¹ dels antics edificis que havien acollit una important activitat productiva de terracota i l'existència d'uns forn de gerrers originaris del segle XVII.

Quan la finca fou adquirida per Antoni Tarrés a mitjan segle XIX, a banda de l'antiga producció terrissaire hi havia, a l'interior de la parcel·la, unes quadres dedicades a la producció tèxtil. Fou Antoni Tarrés qui, en diferents campanyes constructives dutes a terme entre 1841 i 1853, i dirigides per l'arquitecte Josep Buixareu, va aixecar el nou complex productiu de terracota, del qual n'era el principal productor de Barcelona. La gran majoria de balustres, medallons i plafons ceràmics, elements ornamentals que trobem als edificis barcelonins de mitjans del segle XIX van sortir d'aquesta fàbrica.²

Els protagonistes d'aquest nou tipus de producte industrialitzat van ser Antoni Tarrés, al carrer de Tallers, 45; Joan Font, amb forns al carrer de Ramelleres, 23 i 34; Lucas Escolá, amb la seva fàbrica situada al carrer d'Escudellers, 17; Francisco Daurdín, al carrer Alba, número 9 i Valldonzella, 2; Francisco Barberá, amb seu al carrer de Barbarà, 10, i Esteban Garreta, al carrer del Comte de l'Assalto, 62.³ Però el fabricant més important del segle XIX, tant des del punt de vista de la seva producció com del temps de permanència en actiu, va ser el mestre gerrer **Antoni Tarrés i Bosch** (Barcelona, 1802-1879). De tots els gerrers que van treballar la terracota, és de Tarrés de qui es té més informació. Malgrat que un dels primers edificis en utilitzar aquestes tècniques van ser el Porxos d'en Xifrè, casa projectada al Pla de Palau pels arquitectes acadèmics Josep Buixareu i Francesc Vila el 1835, Veclus, en el seu estudi documental, dona com a primera data de l'activitat d'Antoni Tarrés, l'any 1841, durant el qual ja s'estaven projectant edificis amb aquesta tècnica ornamental romàntica.

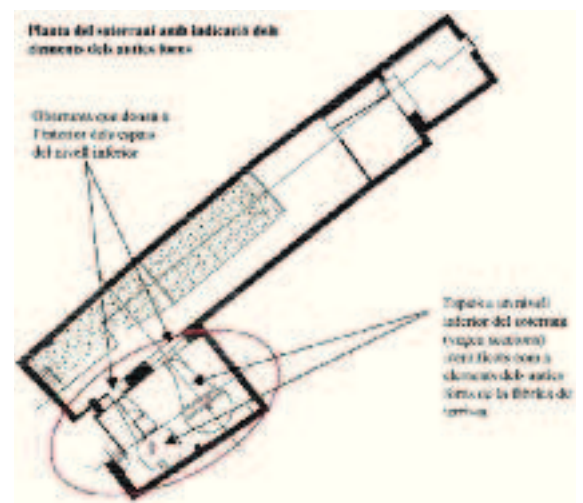
Antoni Tarrés i Bosch, fabricant de maons i teules pels seus forns situats a l'actual número 45 del carrer de Tallers, diversificà la producció introduint a la seva empresa personal especialitzat provinient del camp de l'escultura, com passà amb altres ceramistes del moment. És conegut per altres fonts que l'any 1842 l'escultor **Josep Anicet Santigosa Vestraten** (Tortosa, Baix Ebre 1823 - Barcelona 1895) es va fer càrrec de la secció d'escultura,⁴ primer del terrissaire Fita i també dels forns de Tarrés, i fou el principal impulsor de la característica ornamentació en terra cuita de molts edificis i monuments barcelonins, tot i que també treballà l'escultura en altres materials. Així, l'any 1842, molt abans de les normes de foment de l'ornament de 1846, Anto-

ni Tarrés i la seva fàbrica estaven preparats per rebre encàrrecs d'arquitectes, com Miquel Garriga i Roca. Possiblement van ser producte d'aquesta fàbrica i una creació del seu escultor els relleus i les estàtues exemptes de l'edifici de l'Ajuntament del Masnou, projectat i realitzat per Garriga l'any 1845.

Segons Salvador Fortes, a partir de 1847, el camí comú amb l'escultura iniciat per Antoni Tarrés i Josep Anicet Santigosa produeix un variat repertori d'elements que aconsegueix el propòsit de singularitat que es demana per als edificis projectats pels arquitectes més prominents del moment i més coneguts de la ciutat: Molina, Fontserè i Domènech, Vila, Buixareu. A la reforma del Teatre de la Santa Creu (1846), projectada per l'arquitecte Francesc Daniel Molina, i a l'adaptació de l'antic convent de la Mercè com a nova seu de la Capitania General de Catalunya (1846), iniciada per l'arquitecte José de Aizpurúa, es combinen les obres escultòriques en pedra amb d'altres en ferro i amb plafons de terracota.⁵

Antoni Tarrés, l'any 1847 pagava els seus impostos com a fabricant de maons i teules pels seus forns situats a l'actual número 45 del carrer de Tallers.⁶ El 1847, Tarrés subministrava als Muntadas, "picadís, canals y porcelana..." per a la construcció de la fàbrica de La España Industrial que s'estava construint a Sants, sota la direcció de l'arquitecte acadèmic Joan Vilà i Geliu.⁷ Les seves instal·lacions eren antigues, amb un aprofitament d'estructures medievals i d'antics forns del segle XVII. Durant la dècada de 1840, aquests edificis antics constituïen una tipologia de casa fàbrica, amb un cos de casa que dona front al carrer Tallers, on Antoni Tarrés hi devia tenir la seva residència,⁸ que donava pas a un passatge cobert amb una volta d'arc rebaixat que conduïa a les "quadres" agrupades al voltant d'un pati de treball.

Seguint una seqüència cronològica desvetllada pel resultat del treball de camp portat a terme el 2004 per Francesc Caballé i Reinald González,⁹ l'edifici més antic corresponia al cos interior, un conjunt d'estructures heterogènies lligades històricament amb el procés productiu de la fàbrica Tarrés. Al soterrani d'aquest edifici annex hi ha dos habitacles relacionats amb els antics forns de cocció. Les cales muràries realitzades l'any 2005 confirmaren la cronologia del conjunt arquitectònic, tot i localitzar restes parietals anteriors al projecte original, probablement del segle XVII.

Planta subterrània de la casa fàbrica Tarrés, del carrer Tallers número 45, segons Caballé, Francesc; González, Reinald (Veclus SL); Salvatella, Marina; Bernat, Karol (Insitu SL); "Documentació de camp...", Op.Cit. pg. 34.

La següent intervenció arquitectònica documentada, va ser la substitució de l'antiga casa del carrer Tallers 45, que travessant la seva porta central donava pas al passatge cobert. Segons cita el Catàleg del patrimoni arquitectònic¹⁰ de Barcelona, la casa va ser projectada l'any 1853 per l'arquitecte acadèmic Josep Buixareu i Gallart,¹¹ un dels arquitectes adscrits a les noves corrents del classicisme romàntic de la segona meitat del segle XIX. El Catàleg, que considera tant els usos residencials com industrials, en fa la següent descripció:

“Edifici d'habitatges de planta baixa i quatre plantes pis. La façana s'organitza simètricament i disposa a cada pis tres balcons i una finestra a cada extrem. Entre els balcons del primer, units en balconada, hi ha dues còpies d'escultures clàssiques fetes en terracota, com els plafons decoratius en la mateixa vertical, d'ornaments vegetals que envolten medallons amb efígies identificades com Praxítel·les (escultor grec del segle IV a.C.), i Pallissy (Bernard Palissy, ceramista manierista francès del segle XVI) ambdós relacionables amb l'ornamentació de l'edifici. Altres elements de terracota apareixen sobre els balcons del primer pis i entre els del darrer. La cornisa motllurada recolza sobre grans mènsules. A través d'un dels portals dels baixos s'accedeix a un passadís per a carruatges pavimentat amb lloses de pedra i esbiaixat respecte a la façana, com tota la parcel·la. Al fons d'aquest passatge, travessat per un pont, hi ha un petit pati a l'interior de l'illa. En aquest passatge que comunicava directament amb els horts de la Casa de la Misericòrdia hi havia la Fàbrica Tarrés que va realitzar les millors terracotes de mitjan segle XIX. S'han trobat els forns, els magatzems i l'edifici anomenat “Mostruari”, on es mostrava als compradors tota la producció de ceràmica per tal d'escollir”.

Francesc Caballé i Reinald González tenen documentada la construcció d'un cos adossat a la casa per la part interior, segons una llicència signada pel mateix arquitecte acadèmic, Josep Buixareu i Gallart.¹² L'edifici

començat a construir sense llicència municipal, va ser objecte d'intervenció d'Obreria, però finalment, donat que era un edifici interior, se li permeté acabar les obres, un cop presentada la documentació de la llicència signada per Josep Buixareu i Gallart. La llicència presentada declarava els usos de l'edifici com a: “...quadras para el laboreo de la misma fábrica [de alfarería]”.

Aquest edifici de caràcter industrial, era anomenat el “Mostruari” perquè era el lloc on es mostrava als compradors tota la producció de ceràmica de la fàbrica per tal d'escollir les comandes. Com a resultat del treball de camp, Salvatella, Marina; Bernat, Karol (Insitu SL) van inventariar els elements constructius, balustres, passamans i elements de l'escala de ceràmica vidriada i es va realitzar la seva extracció d'acord amb el Servei d'arqueologia, i la seva conservació als magatzems del Museu d'Història de la Ciutat.

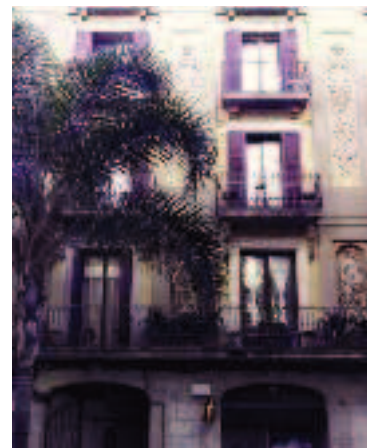
Es tractava d'un edifici amb planta subterrani i 5 plantes, de traçat molt auster amb una caixa d'escala que unia totes les plantes. L'anomenat “Mostruari” formava part de la fàbrica principal i a l'esmentada Documentació de Camp, s'hi fa la següent descripció:

“La façana s'organitzava a partir de les obertures (tres per cada nivell d'alçat). A l'interior, l'espai era diàfan amb sostres alts sustentats per columnes d'ordre jònic (capitells de ceràmica i fusts de maons de mitja lluna recoberts per calç; es va proposar la recuperació d'una mostra dels capitells). S'extreuen balustres i entornpeus de l'escala i del terrat, així com rajoles del paviment, per tal de restaurar i preservar un petit Mostruari de la terracota ornamental aplicada a l'arquitectura civil barcelonina de mitjan segle XIX i fabricada per Antoni Tarrés Bosch”.

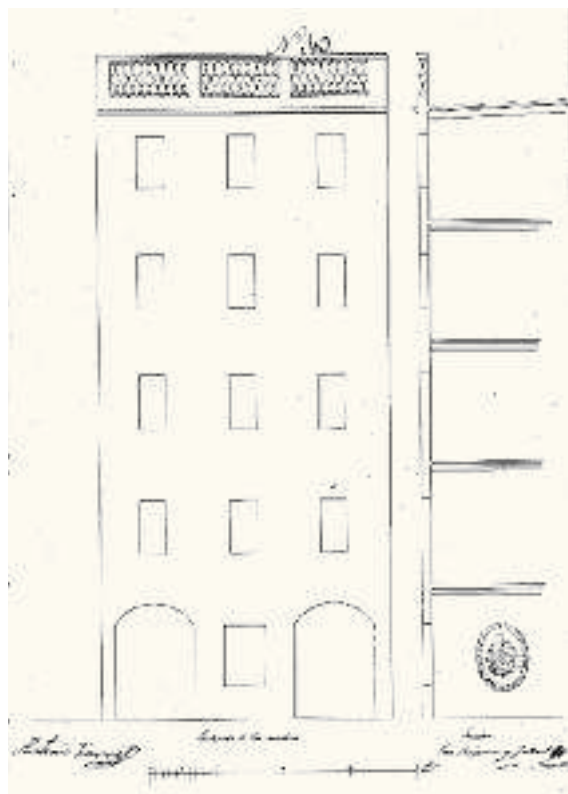
L'evidència de la seva construcció ha estat documentada també per Veclus, arran de la localització de la carta de pagament per a la construcció de les obres, on s'utilitza textualment el terme “casa fàbrica” i es descriu la seva funció¹³: “...la obra nueva llamada el Mostruario que contiene cinco pisos soterraneo y terrado, con su escalera al centro, con su baranda de balustres vidriados y con sus correspondientes secciones de mostruarios en cada piso. Cuya obra esta construida en el gran patio de la casa fàbrica de Alfareria, que el mismo Sr. Tarrés tiene y posehe en la calle dels Tallers de esta ciudad.”

L'organització de l'edifici corresponia a una agrupació vertical de cinc plantes diàfanes, amb una estructura de columnes coronades amb capitells d'ordre toscà, elaborats amb ceràmica, molt probablement per la mateixa fàbrica Tarrés. Sobre els capitells es recolzaven unes grans jàsseres de fusta i terres formats per bigues de fusta i revoltos ceràmics.

L'activitat de la fàbrica d'Antoni Tarrés figurava enregistrada a la Matrícula industrial de 1856, com a fàbrica de decoració per a façanes, amb unes quotes industrial i territorial mitjanes-baixes.¹⁴ També estava registrada la firma Antonio Tarrés a *El Consultor* de 1857, com a “fca de adornos de barro”, al carrer Tallers 45.¹⁵ La seva activitat ha estat detectada a nombrosos edificis de les dècades de 1840 i 1850.

Casa fàbrica Tarrés, del carrer Tallers número 45. Josep Buixareu, arquitecte 1853. Edifici existent que forma part del Catàleg del Patrimoni arquitectònic. (Foto JAV 2019)

AMCB Fo-109/1858. Llicència presentada el 1858 per Antoni Tarrés, per a la construcció interior de les “quadras para el laboreo de la misma fábrica [de alfarería]”, signa Josep Buixareu i Gallart.

Façana interior del “Mostruari” de la fàbrica Tarrés, projectat el 1858 per l'arquitecte Josep Buixareu i Gallart. (Foto Veclus). Edifici desaparegut.

Vista interior del "Mostruari" de la fàbrica Tarrés, projectat el 1858 per l'arquitecte Josep Buixareu i Gallart. (Foto Veclus). Edifici desaparegut.

Fotografies del desmuntatge dels balustres de ceràmica de la fàbrica Tarrés (Foto Veclus).

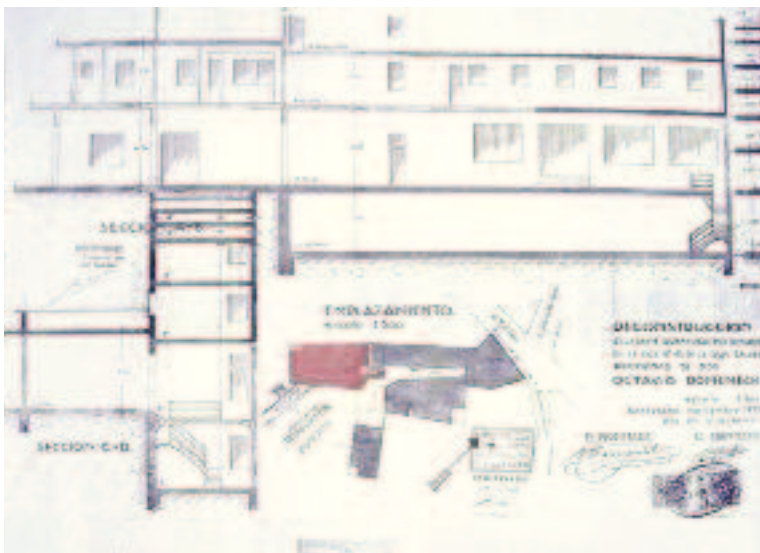
Fotografies dels elements de ceràmica vidriada de l'escata (Foto Veclus).

El 1861 Tarrés va ser contractat per Manel Compte per intervenir en la construcció de la casa que el mestre d'obres Josep Nolla li estava dirigint al carrer del Palau.¹⁶ L'any 1879, el mestre Antoni Tarrés i Bosch va morir a Barcelona.¹⁷ La fàbrica devia ser traspasada als seus hereus que continuaren l'activitat dels elements ceràmics sota la denominació de Tarrés, Macià i Cia. Una de les darreres intervencions va ser a la Casa Ametller del Passeig de Gràcia, projectada per Josep Puig i Cadafalch entre 1898 i 1900, en la qual intervingueren com a intermediaris amb una manufactura sevillana.¹⁸

El treball de camp portat a terme el 2004 revelà que, en entrar el segle xx, l'activitat de la fabricació d'ele-

totalment l'espai que quedava disponible de l'anterior pati de treball.²⁰

La documentació i el treball de camp realitzat el 2004 estan recollits en la valoració patrimonial de la Carta Arqueològica de Barcelona.²¹ Els edificis interiors que formaven part de la fàbrica d'Antoni Tarrés van ser enderrocats el 2004, qualificats d'equipament i afectats pel creixement de la Universitat de Barcelona. Actualment la casa del número 45 del carrer de Tallers, forma part del Catàleg del Patrimoni arquitectònic de Barcelona amb un Nivell B, Bé Cultural d'interès Local.

"Reconstrucción de la parte danificada por bombardeo en la casa n. 45 de la calle Tallers propiedad de Don Octavio Domenech. Noviembre de 1939 año de la Vístoria". Citat per Caballé, Francesc, i altres." Documentació de camp...". Op.Cit.

ments ceràmics ja havia finalitzat, quan una ampliació de l'edifici amb un annex de destí imprecís, realitzada el 1923, ocupà el pati de treball i els antics forns de ceràmica.¹⁹ Durant la Guerra Civil els bombardejos van afectar les construccions interiors de la finca del carrer Tallers 45; un cop acabada la guerra el 1939, el propietari de l'immoble, **Octavi Domènech** (s. xx) va sol·licitar-ne la seva reedificació. Va presentar a llicència un projecte amb la nova estructura que havia d'aixecar-se en aquest indret, incloent la part de l'annex. La part més rellevant del projecte és l'existència del nivell de soterrani que, com s'ha vist, ja existia amb anterioritat a l'obra que configura l'alçat de l'actual edifici. Una darrera actuació realitzada amb formigó armat, en una data imprecisa durant la postguerra, va acabar omplint

NOTES

1 Veclus, "Estudi documental de la finca del carrer dels Tallers núm. 45, Foment de Ciutat Vella, 2003.

2 Artigues, Jaume; Caballé, Francesc; Tatjer, Mercè; "El llegat fabril al nucli antic de Barcelona, Cens de fàbriques i edificis actuals de Ciutat Vella amb activitat industrial entre el segle XVIII i principis del XX", MUHBA 2012.

3 García Fortes, Salvador, "L'arquitectura de Barcelona, 1837-1868: l'ornament com a proposta de singularitat". Barcelona Quaderns d'Història, 12, 2005.

4 Mestre i Noé, Francisco, "Biografia de Josep A. Santigosa i Vestraten, escultor, metge i pintor", Tortosa, 1923, pàg. 8.

5 García Fortes, Salvador, "L'arquitectura de Barcelona, 1837-1868: l'ornament com a proposta de singularitat". Barcelona Quaderns d'Història, 12, 2005. Pg. 171-172.

6 García Fortes, Salvador, "L'arquitectura de Barcelona...". Op. Cit. Pg. 172.

7 Gutiérrez Medina, Mª Lluïsa, "La España Industrial 1847-1853. Un modelo de innovación tecnológica", Barcelona, Tesi doctoral, U.B., 1993.

8 Llistat d'electors de 1847: Antoni Tarrés carrer Tallers n. 24 (antic), pis 1, subsidi industrial, 550, territorial 3.420/Antoni Tarrés carrer Tallers n. 25 (antic), tenda, subsidi industrial 2.502. Citat de Fuster Sobrepere, Joan, "Barcelona a la Dècada Moderada (1843-1854) El projecte industrialista en la construcció de l'estat centralista" Tesi doctoral, UPF Barcelona, Setembre 2004.

9 Caballé, Francesc; González, Reinald (Veclus SL); Salvatella, Marina; Bernat, Karol (Insitu SL); "Documentació de camp i valoració patrimonial de part de la finca del carrer Tallers núm. 45", Barcelona 2004.

10 Ajuntament de Barcelona, "Catàleg del Patrimoni arquitectònic": Carrer Tallers 45, Josep Buxareu i Gallart, arquitecte, 1853, Romàntic, Residencial i fàbrica. Identificador 457. Nivell de protecció: B: Bé cultural d'interès local.

11 Josep Buixareu Gallart alumne de l'escola d'arquitectura de la Llotja els anys 1821-23 i 1826, amb títol d'arquitecte acadèmic del 14 de març de 1830, actiu fins a 1870. Va ser autor del primer model de fàbrica moderna aplicat de les fàbriques de Dotres, Clavé i Fabra

Casa fàbrica
Tarrés, carrer
de Tallers
número 45.
(Foto JAV 2019)

(1833) i de Joaquim Palau (1836) que posteriorment es generalitzaria, autor també de la Casa Xifre (1835-39), del Teatre Principal de Vilanova i la Geltrú (1835-1837) i Bassegoda li atribueix l'autoria del Mercat de Santa Caterina (1840). Va ocupar el càrrec d'arquitecte municipal de la ciutat de Sabadell, mantenint la seva activitat a Barcelona, on hi adquirí un extens currículum professional.

12 Caballé, Francesc, i altres..” Documentació de camp...”, Op.Cit..pg. 45.

13 Veclus, “Estudi documental de la finca del carrer dels Tallers núm. 45, Foment de Ciutat Vella, 2003.

14 Matricula industrial de 1856. Fàbrica d'elements de decoració per a façanes d'Antoni Tarrés (Quota de 423+178). Citat de Veclus SL, Francesc Caballé i Reinald Gonzàlez, “Cens d'edificis industrials de Ciutat Vella”, inèdit, 2012.

15 Anònim, “El Consultor”, Barcelona 1857. “Antonio Tarrés, fca de adornos de barro, c. Tallers 45”.

16 AHCOAC (Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya) Expedient c 263/91 Documentació diversa: General: “Relación de las cuentas pagadas por Manuel de Compte perteneciente a la construcción de su casa, calle del Palau n.4 de Barcelona”. Datat el 8 de març de 1866 “Relación de los trabajos realizados por José Nolla (albañil). Presentat el 24 de juliol de 1862 i aprovat per l'arquitecte el 26 de juliol [documentació molt exhaustiva]. Elements ceràmics: “Cuenta que D. Antonio Tarrés presenta a Manuel de Compte de los efectos empleados en su casa de Palau”. Datat el 16 de setembre de 1861.

17 AMA, Registre Civil, Defuncions, llibre 643, pàg. 3998. El Diluvio, Barcelona, 8-VII-1879, núm. 149, pàg. 3979: «Ayer fue conducido a la última morada el cadáver del conocido industrial don Antonio Tarrés y Bosch. La alfarería, la villería fina y la decorativa para edificios y jardines ha perdido uno de los primeros maestros conocidos en esta localidad desde el renacimiento de tales artísticas industrias. [...] Barcelona puede ver en su muerte otra de las desapariciones de aquellos antiguos tipos de menestral que constituían el núcleo de los gremios históricos».

18 Subías, M. Pia: “La Rajoleta. La gènesi de la ceràmica modernista a Catalunya”, p. 40. Esmenta que es van encarregar les rajoles del menjador (de la casa Ametller), a més d'algunes altres de l'interior, a través de “Tarrés, Macià i Cia.” de Barcelona, a la manufactura sevillana Menasque i Fernando Soto González.

19 Caballé, Francesc, i altres..” Documentació de camp...”, Op.Cit..

20 Caballé, Francesc, i altres..” Documentació de camp...”, Op.Cit..

21 Ajuntament de Barcelona. “Carta Arqueològica de Barcelona” consultable en línia.

Passatge interior
per a carruatges,
de la finca de Ta-
llers, 45.
(Foto JAV 2019)

44. Casa fàbrica LLOBERAS

1842

Filatura

Carrer de la Riereta n. 13
Carrer de l'Aurora n. 14b

Edifici existent

Màquines:

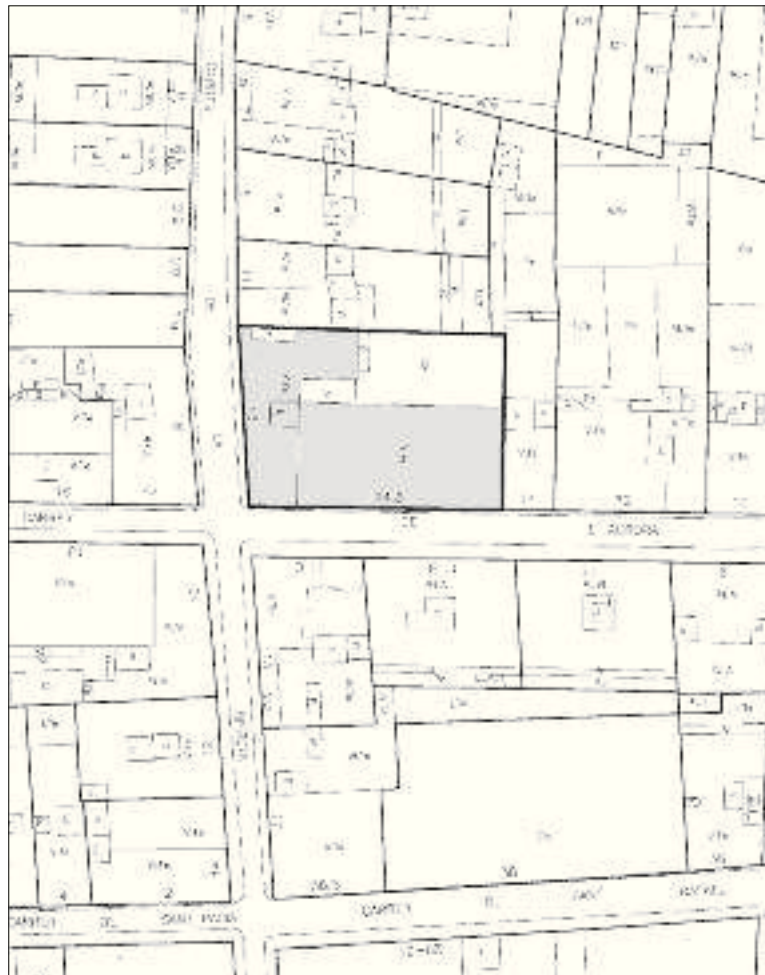
1 vapor (Lloberas, abans de 1846)
1 vapor de 7 CV (Llorenç Padró, 1850)
2.400 fusos de mule-jennies (Llorenç Padró, 1850)
1 vapor de 15 CV (Francesc d'A. Jordà, 1850)
2.160 fusos de mule-jennies (Francesc d'A. Jordà, 1850)

Operaris:

60 operaris (Llorenç Padró, 1850)
62 operaris (Francesc d'A. Jordà, 1850)

Arquitectura:

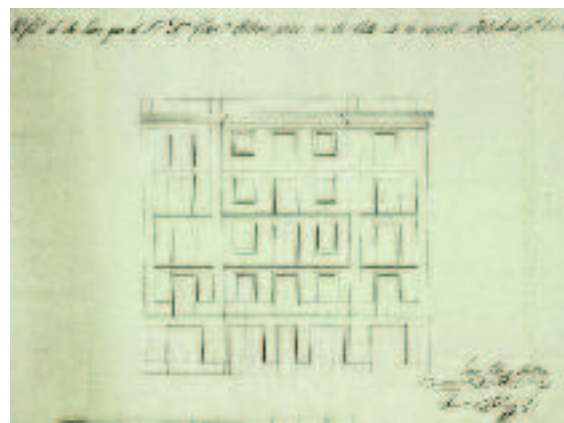
Construcció de la casa fàbrica (1842)
Instal·lació del vapor de 14 CV (1843, Jordà)
Legalització del vapor (1846)
Autor: Joan Soler i Cortina, mestre d'obres
Suspensió del vapor (F. Jordà, 1855)
Autor: Antoni Rovira i Trias i Elies Rogent, arquitectes.
Substitució de les calderes de 10 CV (1872, Palà)
Autor: Francesc Pucurull, enginyer

Francesc Lloberas i Gelpí (s. XVIII – s. XIX),¹ fabricant de teixits establert al Raval de Barcelona durant els anys 20, era probablement fill o descendent de Francesc Lloberas, comerciant que actuava des del port de Mataró en el comerç marítim amb l'Havana, i que el 1778 va ser fundador d'una de les primeres companyies d'assegurances marítimes;² probablement també era el mateix filador de Mataró que actuà entre 1785 i 1788, per a la Reial Companyia de filats de cotó.³ L'activitat a Barcelona de Francesc Lloberas i Gelpí en el ram dels teixits i els filats era coneguda des de l'any 1829,⁴ quan tenia oberta una primera fàbrica al carrer de la Cera número 13 (antic), on hi disposava d'una important instal·lació amb 57 telers, que passarà a ampliar en el ram de la filatura amb 5 màquines franceses (*mule-jennies*).⁵

Francesc Lloberas disposava d'una botiga pròpia al carrer de l'Argenteria, activa des del 1835.⁶ Amb motiu de l'obertura del carrer de Reina Amàlia, on s'hi bastiren nombroses fàbriques, Francesc Lloberas es va establir al número 3, en una casa fàbrica acabada de construir l'any 1839, tal com ho indica la llinda del mateix edifici, avui encara existent.⁷ Francesc Lloberas era també propietari de cases al carrer de Carretes, que van ser reformades el mateix any de 1839,⁸ i que connectaven amb la fàbrica del carrer de la Reina Amàlia número 3.

L'empresa i els negocis devien anar prou bé, perquè poc temps després va ampliar la seva activitat a la filatura del cotó, obrint una segona casa fàbrica especialitzada, situada al carrer de la Riereta número 13. La filatura del carrer de la Riereta devia construir-se a partir de l'any 1842, segons unes notes d'Àngels Solà, en les quals es fa referència al subministrament de 30 columnes de fundició procedents de la foneria de Valentí Esparó⁹ i destinades a la construcció de la fàbrica de Francesc Lloberas.

AHCB, Gràfics I.G. 3672, 7 de juny de 1846, "Perfil de la Casa que el Sr Don Francisco Lloberas posee en la Calle de la Riereta número 63 (13 actual) de la presente Ciudad.", llicència de legalització del vapor. Façana, signa Juan Soler i Cortina.

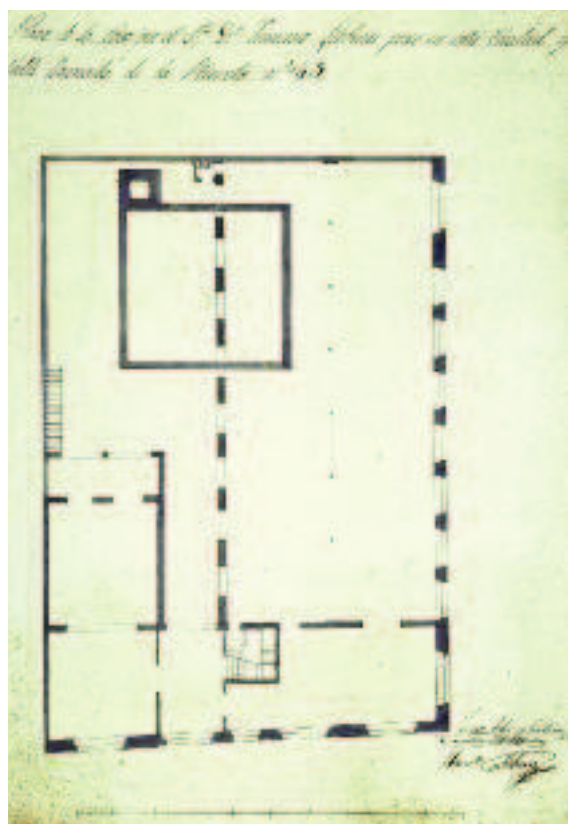
Efectivament, com veurem, les columnes devien ser utilitzades per la formació de la "quadra", en nombre de sis unitats per planta. Aquesta data de l'any 1842, d'hipotètic inici de la seva construcció, és prou encertada si considerem que Lloberas ja figurava com a propietari del carrer de la Riereta l'any 1844, que participava en les despeses de les obres d'urbanització de l'esmentat carrer, conjuntament amb altres industrials allà establerts: Capdevila i Mata, Juncadella i Serra i Marrugat.¹⁰

Francesc Lloberas no devia ser un simple artesà gremial, sinó que, pels antecedents i per la trajectòria que hem dibuixat, devia disposar d'una important fortuna. Aquest aspecte és el que el devia permetre participar,

l'any 1844, en la fundació del Banc de Barcelona, amb una important inversió en 10 accions.¹¹ Les dues fàbriques, tant la de teixits del carrer de la Reina Amàlia, com la de filats del carrer de la Riereta, eren fàbriques que havien introduït l'energia del vapor, segurament des del moment mateix de la seva construcció. Efectivament, l'existència d'una llicència d'obres per a la instal·lació d'una màquina de vapor de 10 CV avalaria aquesta hipòtesi. La fàbrica de Lloberas, el 23 de març de 1843, després de restar tancada des de la seva construcció, va ser llogada al fabricant de filats Francesc Jordà, qui presentà una llicència per instal·lar un vapor de 14 CV de potència.¹²

L'any 1846, arran de la publicació de l'Edicte d'Obre-ria del 10 d'abril, Francesc Lloberas figurà en els llistats objecte d'inspecció per l'Ajuntament de Barcelona,¹³ per la qual cosa es veié obligat a legalitzar totes dues instal·lacions, la de la Reina Amàlia i la de Riereta. Els documents de la fàbrica de Riereta, presentats a llicència el 7 de juny de 1846¹⁴ consistien en una planta amb la posició de les calderes de forma tangent a la "quadra" i una façana de l'edifici existent, plànols signats pel mestre de cases Joan Soler i Cortina.¹⁵ La filatura Lloberas del carrer de la Riereta era una tipologia de casa fàbrica amb la posició de la casa i els habitatges alineats amb el carrer de la Riereta i el cos de fàbrica amb el carrer de l'Aurora. Era també una unitat mínima de producció, segons els canons establerts per Oger, sobre aquest tipus d'indústries. Tenia la particularitat d'ocupar un terreny que feia cantonada amb el carrer de l'Aurora, per la qual cosa era possible establir una "quadra" de 12 metres, amb doble tramada i il·luminació a les dues bandes.

AHCB, Gràfics I.G. 3674, 7 de juny de 1846, Planta de localització de la màquina de vapor, signa Juan Soler i Cortina.

Aquesta organització es fa palesa en la façana del carrer de l'Aurora, on apareix de forma expressiva la formació de 40 finestres de caràcter industrial. Si el cos de fàbrica estava alineat amb el carrer de l'Aurora, la

casa donava la façana principal al carrer de la Riereta, amb una composició simètrica i dividida en tres parts. Aquesta organització espacial es fa evident en el traçat en planta dibuixat per Joan Soler i Cortina amb motiu de la legalització del vapor. En aquest cas, el recinte de la màquina de vapor es situa formant una intersecció a la planta baixa de les "quadres". Un passadís penetrava de forma paral·lela a la quadra fins a arribar al petit pati de maniobres.

El 1847, Francesc Lloberas i Gelpí figurava en el cens amb residència al carrer de l'Hospital, amb una important contribució territorial.¹⁶ A l'inici de la dècada de 1850, Lloberas ja havia deixat de figurar en els llistats de fabricants, cedint l'activitat de tots dues fàbriques de la Reina Amàlia i Riereta a noves generacions de fabricants, a través del lloguer de l'espai industrial. Durant la dècada dels 50, la fàbrica Lloberas figurava a les estadístiques, ocupada per dos industrials del ram de la filatura, Lorenzo Padró amb 7 CV, 2400 fusos de *mule-jennies* i 60 operaris, i Francisco de A. Jordà, amb 15 CV, 2160 fusos de *mule-jennies* i 62 operaris.¹⁷ L'any 1855, la fàbrica, regentada per Francesc Jordà, era objecte d'una denúncia a causa de les molèsties ocasionades per la trepidació de les màquines a les cases veïnes. Després d'un dictamen dels arquitectes Antoni Rovira i Trias i Elies Rogent s'ordenà la suspensió del vapor.¹⁸

Aviat tornà a posar-se en marxa l'activitat tèxtil, perquè l'any 1873, el fabricant de cintes Francesc Palà sol·licitava una llicència per a la substitució del sistema energètic format per dues calderes de vapor de 1ª categoria i 12 CV de potència, amb uns plànols presentats a llicència de secció i planta, signats per Francesc Pucurull.¹⁹ Palà continuà treballant com a llogater de la fàbrica Lloberas.

L'edifici de cinc plantes d'alçada conserva encara avui dia la tipologia de casa fàbrica. El cos de casa destinat a habitatges, que té un front de parcel·la de 20 metres, que dona al carrer de la Riereta número 13 i la "quadra" de 5 plantes al carrer de l'Aurora número 14b, de 30 metres de longitud i 12 metres de profunditat. L'estructura és de murs de càrrega i bigues de fusta i la "quadra" està dividida en dues tramades de 6 metres, amb línia central de pilars de fundició massissos i jàsseres de fusta en el sentit longitudinal.

Es devien utilitzar en total unes 30 columnes de fundició subministrades el 1842 per la foneria dels tallers de Valentí Esparó,²⁰ és a dir 6 unitats per planta, si donem crèdit als plànols de 1846. Però si considerem els de 1872, hi veurem projectats 6 pilars més a la planta baixa, disposats com a reforç per sustentar grans càrregues i trepidacions. Aquests pilars de fosa eren el disseny més primitiu d'aquests elements, de secció massissa i de diàmetre petit i a causa del petit capitell, necessitaven una peça addicional de fusta per efectuar el repartiment de càrregues de les jàsseres. La façana

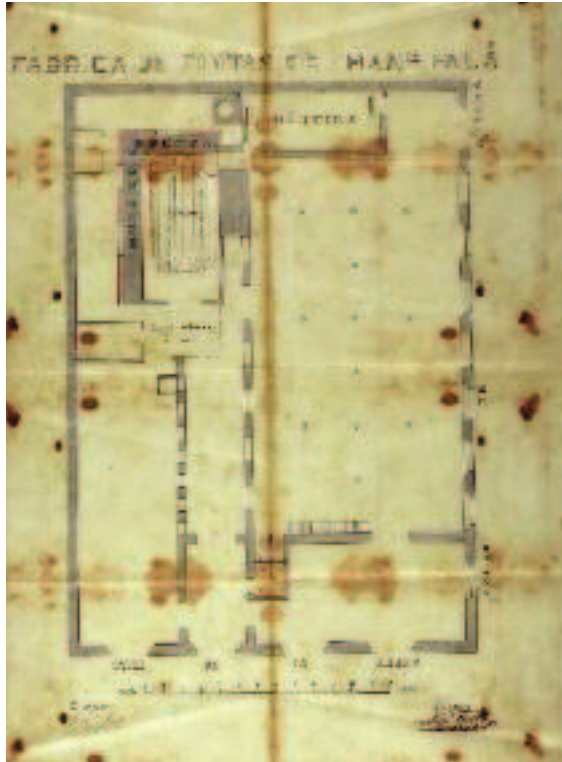
Detall de l'estructura interior de la casa fàbrica Lloberas (Foto JAV 1981)

Façanes c. Riereta número 13, c. Aurora número 14b (Foto JAV 1981)

AMCB, Exp COM5 – 263, A183 Comissió de Governació, Projecte de substitució de dos Calderes de vapor de 1ª Categoria i 12 CV, en [La Fàbrica de Cintes Situada A] la Casa N. 13 del Carrer de la Riereta per Francisco Palá. 18 d'octubre de 1872. Planta i secció, signa Francesc Pucurull.

Casa fàbrica Lloberas, carrer de la Riereta 13. (Foto JAV, 2013)

presenta, avui encara, una composició de franges horitzontals que ressegueixen les finestres i balcons i una descomposició en relleu de tres parts en el sentit vertical.

En una data indeterminada fou enderrocada la xemeneia i l'habitació de les màquines i l'edifici fou reconvertit. L'any 1981, la fàbrica Lloberas estava ocupada per un magatzem de paper, habitatges, pensions i un taller d'artistes. És un edifici avui dia encara existent, amb un estat de conservació bastant notable, amb les seves façanes recentment rehabilitades. Aquest edifici, malgrat que la part de la casa està protegida amb un Nivell C d'interès urbanístic i la part de la quadra amb un Nivell D d'interès documental pel Catàleg del Patrimoni arquitectònic de Barcelona, des del punt de vista del patrimoni

no té cap protecció més que el que li confereix la seva qualificació urbanística 12b "Regulació de l'edificació de nova planta en la zona de casc antic de conservació". L'any 2015, la propietat havia efectuat una divisió parcel·laria, entre la casa i les quadres, possibilitant la venda de la part de la fàbrica a l'empresa Solvia.es, qui gestionà una llicència per enderrocar-la totalment i tornar-la a aixecar, respectant la façana.

NOTES

1 El segon cognom s'ha extret de: Fuster Sobrepere, Joan, "Barcelona a la Dècada Moderada (1843-1854)...", op. cit.

2 Llovet, Joaquim, "La primera Societat per accions de Mataró: la Companyia d'assegurances marítimes sota la protecció i empara de la Sagrada Família, sant Desideri i les santes Juliana i Semproniana": 17-3-1779, pòlissa 212, 600 lliures, Trajecte Mataró-Barcelona, Barcelona l'Habana, Capitans Antoni Sabau i Josep Doy (Arenys de Mar) /19- 5-79, pòlissa 237, 300 lliures, Trajecte Màlaga - l'Havana, Capità Josep Doy, (Arenys de Mar) / 23- 6-79, pòlissa 241, 2.800 lliures, Cadis - l'Havana, Capità Jaume Fornells (Fornells).

3 BC, Fons Gònima-Janer, Correspondència de la Companyia de Filats, Cartes rebudes: Lloberas, Francesc./ Mataró {1}, 1785, Lloberas, Francesc / Mataró {#1} (mostres), 1786. Cartes adreçades a Francesc Anton Martí (1785-1788): Lloberas, Francesc./ Mataró {1}, 1785.

4 Graell, Padró de Fabricants de 1829.

5 Garcia i Balañà, Albert, "La fabricació de la fàbrica. Treball i política a la Catalunya cotonera (1784-1874)", Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 2004. pg 313: Francesc Lloberas (5 mule-jennies i 57 telers el 1829) també és absent de l'epígraf "Fabricants de Filats" de la font fiscal (1838) i present, en canvi, en la "Relación" (1839), també com a fabricant de filats i teixits (Cera, 13).

6 AHCB Obreria C-121, 12 d'e març de 1835, "Francisco Lloberas...calle Plateria, colocar en pared exterior..." . Rétol: "Tienda de Fcº Lloberas."

7 Casa fàbrica Lloberas, carrer de la Reina Amàlia.

8 AHCB Obreria, caixa 132, 9 de desembre de 1839. "Fco Lloberas, fabricante, casa n. 43 de la calle Carretas... volver a su primitivo estado la puerta principal..."

9 APNB, Notari Jaume Rigalt i Alberch, 1842, fol. 134, citat per Solà Parera, M. Angeles, "La producción siderúrgica de materiales para la construcción de mobiliario urbano. Sus comienzos en Barcelona" I Jornadas de Protección y revalorización del patrimonio industrial, Bilbao 1982.

10 AHCB, Obreria C-138, 11 de març de 1844, "...enpedrado..."

11 Blasco, Yolanda i Sudrià, Carles, "El Banc de Barcelona, 1844-1874, Història d'un banc d'emissió", Generalitat de Catalunya, 2009.

12 AMCB, Exp. Fo-33/1843, Q127 Obres Majors, Francesc Jordà, "fàbrica de hilados", Carrer de la Riereta 63 (13), 23 de març de 1843, Instal·lació d'una màquina de vapor de 14 CV. Dipòsit d'aïllament de les calderes. Informe favorable signat per Francesc Mas i Hilarion Bordege. Planta de la fàbrica de vapor, sense signatura.

13 AHCB, Obreria C-138, 1846, "Vapores de..."

14 AHCB, Gràfics I.G. 3674, 7 de juny de 1846, Carrer de Riereta número 63 (?), Planta localització de la màquina de vapor, signa Juan Soler i Cortina. I.G. 3672, 7 de juny de 1846, Façana, signa Juan Soler i Cortina. Els dos documents procedents d'arxius diferents corresponen al mateix acte administratiu.

15 Joan Soler i Cortina, mestre d'obres antic, actiu des de 1846. Bassegoda afirma que obtingué el títol de mestre el 23 de juny de 1869 (?). Va intervenir en la reforma de la fàbrica de Ramon Serra (1840) i en la instal·lació del vapor de Francesc Lloberas (1846).

16 Fuster Sobrepere, Joan, "Barcelona a la Dècada Moderada (1843-1854) El projecte industrialista en la construcció de l'estat centralista" Tesi doctoral, UPF Barcelona, Setembre 2004.: Lloberas y Gelpí Francisco/Hospital número 49/pis 2/contribució territorial/2024.

17 Graell, "Estadísticas...", 1850, i també veuer "El Consultor", de 1857.

18 AMCB, 1552-B, "...expediente promovido por D. Manuel Perdigón...", ordre de suspensió 17 de novembre de 1855.

19 AMCB, Exp COM5 – 263, A183 Comissió de Governació, Projecte de substitució de dos Calderes de vapor de 1ª Categoria i 12 CV, en [La Fàbrica de Cintes Situada A] la Casa N. 13 del Carrer de la Riereta per Francisco Palá. 18 d'octubre de 1872. Planta i secció, signa Francesc Pucurull.

20 APNB, Jaume Rigalt i Alberch, 1842, fol. 134, citat per Solà Parera, Mª Angeles, "La producción siderúrgica ...". Op. Cit.

45. Casa fàbrica

ARNAU, RIBAS I VILAR

1843

Fàbrica de filats de cotó

Carrer del Cid n. 10

Edifici desaparegut

Màquines:

1 vapor de 40 CV Hick (1843)

1 vapor de 30 CV (1846)

1 vapor de 25 CV (1850)

90 màquines de preparació (1850)

7.200 fusos de mule-jennies (1850)

Operaris:

192 operaris (1850)

Arquitectura:

Construcció de la fàbrica (aprox. 1843)

Autor: atribuïble a Josep Vilar i Roca, arquitecte acadèmic.

Instal·lació de vapor de 30 CV (1846)

Autor: Josep Vilar i Roca, arquitecte acadèmic.

Instal·lació d'1 vapor Alexander 20 CV

Instal·lació d'1 vapor Harris Corliss de 40 CV

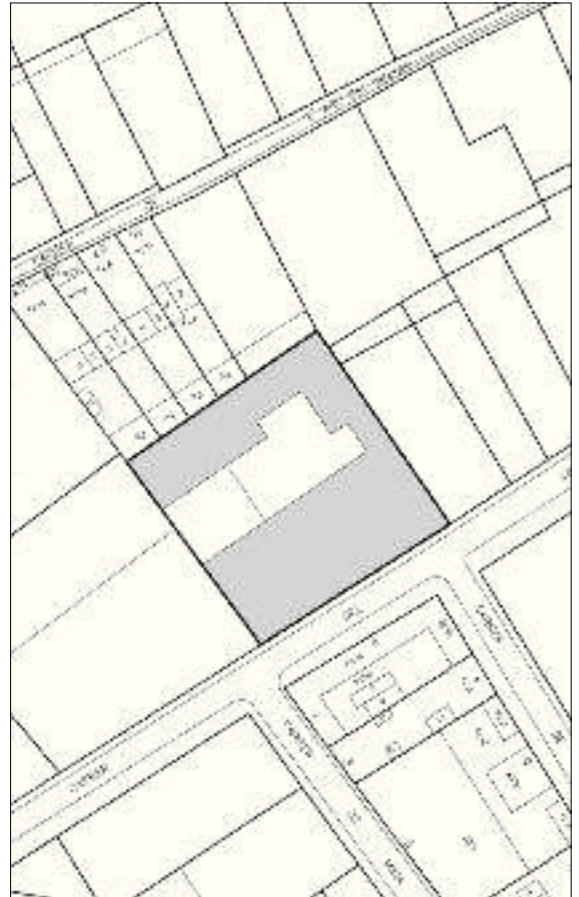
Autor: desconegut

Transformació en apartaments (1908)

Autor: desconegut

Instal·lació de La Criolla (1925)

Autor: desconegut

La companyia de filats de cotó Arnau, Ribas i Vilar, fundada a la primeria de la dècada de 1840, estava formada per quatre socis: el filador Pere Arnau, el fabricant Francesc Ribas i Solà, l'arquitecte acadèmic Josep Vilar i Roca, i el fabricant paperer Antoni Romaní i Tarrés. Aquesta companyia s'establí a Barcelona, i van aixecar una moderna filatura al carrer del Cid, en el sector de les Hortes de Santa Madrona. Era prou característic d'aquest període la creació d'una tipologia de societats formades per una gran diversitat de fortunes, professions i procedències:

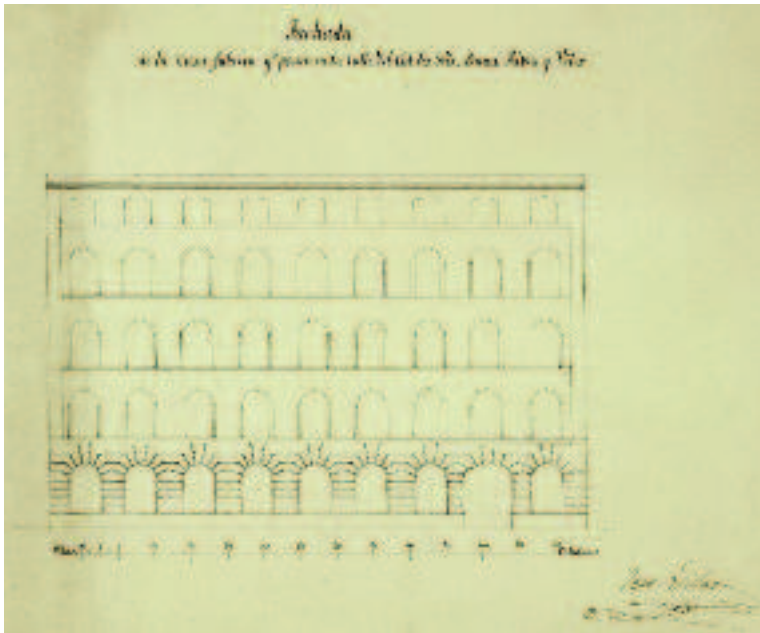
Pere Arnau (s. XVIII – Barcelona 1854), segons alguns autors, procedia de l'ofici de la fusta.¹ És probable que estiguem parlant de l'alumne de l'Escola de Mecànica de la Llotja, Francesc Pere Arnau, matriculat durant el curs 1816-17.² Fou un fabricant destacat a causa del grau de mecanització de la companyia de filats de cotó, Arnau, Ribas i Vilar, que va fundar al carrer del Cid. El 1847 figurava en el cens electoral, enregistrat a la botiga de Plaça de Regomir, número 6, any que es presentà a les eleccions municipals, sense sortir elegit.³ Tot sembla indicar que Pere Arnau estava al front de l'empresa quan, a conseqüència de l'atac luddista de la Vaga General de 1854, la fàbrica va ser cremada i Pere Arnau morí a causa de l'incendi. El seu fill Antoni Arnau heretà una fortuna i una biblioteca de 154 volums. Pere Arnau seria, a més de fabricant de filats, membre de la secció de foneria de l'Institut Industrial de Catalunya fundat el 1848 per la Comissió de Fàbriques.⁴

Francesc Ribas i Solà (1794 – s. XIX) era segon fill de Josep Ribas i Aïmar, fabricant d'indianes i arquitecte. Francesc Ribas formava part d'una família burgesa ennoblida i amb professionals de l'arquitectura reconeguts. Adscrit a l'ideari liberal progressista, Francesc Ribas era germà de Fèlix Ribas i Solà (1797 – s. XIX),⁵ arquitecte acadèmic, professió que no exercia més que

per mera afició,⁶ ja que es dedicava preferentment a l'exercici de la política en el partit liberal progressista.⁷ Ens devem referir al mateix Francesc Ribas, capità de carrera que el 1819 fou processat per la inquisició acusat de delictes de francmaçoneria.⁸ S'implicà en el Trienni Constitucional i va ocupar el càrrec de jutge de fet el 1822 i d'elector parroquial el 1823.⁹ El 1835 ingressà com a soci en la Societat Econòmica Barcelonense d'Amics del País.¹⁰ Francesc Ribas i Solà, el 1843, invertí el patrimoni familiar en la constitució de la companyia cotonera Arnau, Ribas i Vilar. Fou vocal de la junta de la Companyia Agrícola Catalana, creada el 1846.¹¹

Josep Vilar i Roca (1802 - 1879), arquitecte acadèmic, procedent d'una família de fusters.¹² Estudià arquitectura a l'Escola de la Llotja els anys 1820-1823 i 1826-1829.¹³ Va obtenir un dels primers premis docents pel curs 1824-1825, conjuntament amb Josep Buixareu i Francesc d'Assis Soler, atorgats per la Junta de Comerç. Desplaçat a Madrid, obtingué el títol d'arquitecte acadèmic per la Real Academia de San Fernando, el 14 de març de 1830. D'aquesta manera aprovaren a Madrid, el 1830, els primers alumnes catalans preparats exclusivament a l'Escola de la Llotja. De les poques dades de què disposem, sabem que va ser l'autor de projectes industrials de la fàbrica d'Eulogi Soler del carrer de Sadurní (1833) i de la de Joan Llenas del carrer de Sant Rafael (1839). Probablement, com a arquitecte i soci de la companyia, va ser l'autor de la fàbrica de nova planta de la fàbrica Arnau, Vilar i Ribas del carrer del Cid i s'encarregà posteriorment dels expedients de legalització de les màquines de vapor (1846).

Antoni Romaní i Tarrés (s. XVIII – s. XIX) era fabricant i un dels principals industrials paperers de Capellades, però també es va dedicar parcialment a l'activitat cotonera.¹⁴ El 1833 es va constituir la societat Joaquín Sendra y Cia. amb un capital de 4.000 lliures catalanes, que

AHCB, Gràfics I.G. 3684, 10 de juny de 1846, "Fachada de la Casa fàbrica que poseen en la calle del Cid los Sres. Arnau, Ribas y Vilar", signa José Vilar.

tenia com a objecte social establir una fàbrica de filats a Capellades, i per això es va associar amb el paperer Antoni Romaní i Tarrés i amb Josep Serinà.¹⁵ El 1843 formà part també de la companyia Arnau, Ribas i Vilar, que obrí una filatura de nova planta al carrer del Cid de Barcelona. Soci fundador del Banc de Barcelona el 1844 amb 20 accions,¹⁶ figurava enregistrat al Cens electoral de Barcelona de 1847 a la botiga del carrer Ample.¹⁷ El seu fill Ramon Romaní i Puigdemongolas també va realitzar inversions en aquest sector.

La companyia Arnau, Ribas i Vilar devia ser fundada l'any 1843, formada per un fabricant i uns capitalistes prou insòlits, un noble progressista, un arquitecte i un fabricant de paper. L'objectiu era la creació d'un filatura moderna mecanitzada a vapor amb filadores *mule-jennies*. Carents d'una estructura comercial prèvia, l'empresa es destinaria a omplir una demanda interna i a competir en el mercat econòmic de la pròpia ciutat.¹⁸ La data precisa de la construcció de la fàbrica ens és desconeguda, però podem suposar que es va començar a bastir el mateix any de 1843. En el mateix sentit, per les raons que ja hem vist, podem suposar també que l'autoria de l'edifici devia ser del mateix soci de la companyia, l'arquitecte acadèmic Josep Vilar i Roca.

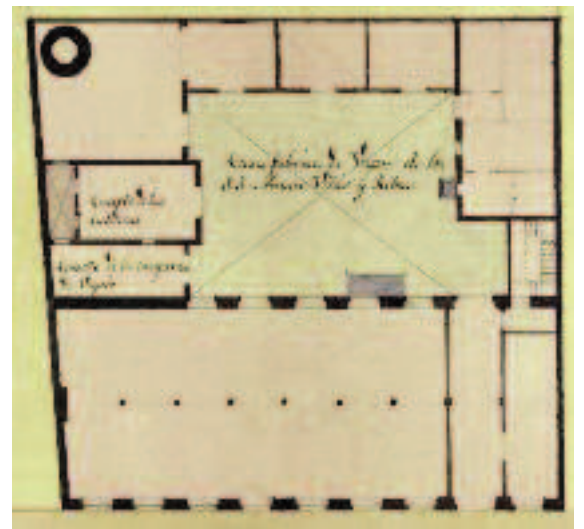
Paral·lelament a la construcció de la fàbrica, el 28 d'abril de 1843 Arnau, Ribas i Vilar signaren un contracte amb els fabricants de màquines de vapor de Bolton, Benjamin Hick i fill, pel subministrament de la màquina que havia de moure la fàbrica.¹⁹ El 1844 ja devia estar finalitzada la construcció, perquè aquell mateix any, els seus directius hi varen fer instal·lar una màquina de vapor de 40 CV de potència (declarada de 20 CV en la llicència d'Obreria), de tecnologia anglesa, Hick (Bolton).²⁰ Aquesta màquina de vapor importada no donà bon resultat, ja que consumia una quantitat excessiva de carbó, per la qual cosa el 1846, reclamaren a Hick, representat pel seu apoderat a Barcelona, Marià Flaquer, una indemnització pels danys i per l'incompliment de la contrata de 1843.²¹

Per aquest motiu probablement, el 10 de juny de 1846, la companyia Arnau, Ribas i Vilar sol·licitava una llicència d'Obreria per ampliar el seu sistema energètic, amb una nova màquina de mitja pressió de 30 CV.²² D'aquesta sol·licitud devien formar part els documents de planta i alçat, dipositats a l'Arxiu de Gràfics, amb data de 10 de juny de 1846, signats per l'arquitecte Josep Vilar,²³ documents lliurats arran de la publicació de l'Edicte d'Obreria del 10 d'abril de 1846, que obligava a

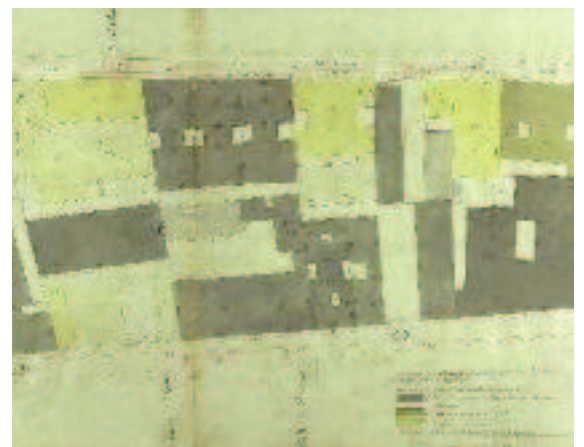
la presentació dels plànols d'ubicació de les màquines, únics documents que ens il·lustren sobre la forma arquitectònica de la fàbrica.

AHCB, Gràfics I.G. 4008, 10 de juny de 1846, Planta, "Casa fàbrica de vapor de los S.S. Arnau, Vilar y Ribas". Signatura il·legible.

AHCB, Gràfics I.G. 4008. Detall de planta del plànol anterior: "Casa fàbrica de vapor de los S.S. Arnau, Vilar y Ribas". A l'esquerra "Cuarto de la máquina de vapor" i "Cuarto de las calderas".

Quatero Garriga i Roca 83. 1858.

L'edifici aixecat per la companyia Arnau, Ribas i Vilar estava format per una gran "quadra" que donava front al carrer del Cid, amb 30 metres de longitud uns 11 metres d'amplada i 5 plantes d'alçada. Estava bastida so-

bre murs de càrrega i una línia central de 8 pilars de fosa de ferro, gaudia de doble il·luminació i les calderes i màquines estaven situades al pati posterior. La façana tenia una composició indiferenciada de 9 línies verticals de finestres d'arc de mig punt, arrencades per franges horitzontals, i un basament d'encarreuat. En termes tipològics, malgrat que la documentació parla textualment de "casa fàbrica", l'edifici ha de ser considerat més proper a una fàbrica moderna, sense apreciacions de permanència de les formes de residència habituals a les cases fàbriques, encara que, com s'ha vist a la documentació de l'època, continuà utilitzant-se aquest vocable administratiu i tradicional.

Aquesta filatura figurava a les estadístiques de 1850, sota la denominació Arnau y Cia., i era una de les més mecanitzades i competitives de l'època. Estava declarada amb un sistema energètic de vapor de 25 CV de potència nominal, 90 màquines de preparació, 7.200 fusos de *mule-jennies* i 192 operaris.²⁴ Amb motiu de la introducció a Barcelona de les noves màquines *selfacting* i la Vaga General de 1854, la reacció dels obrers filadors contra la mecanització creixent del sector cotoner va fer reviure els actes luddistes del 1835 amb la destrucció de maquinària.

Foren incendiades les fàbriques Arnau, Ribas i Vilar, Castells i Cia., Jordà i Mas, Josep Morull, Rosés i Cia., La Industrial Cotonera, Miquel i Cia. i La Cotonera SA, en general filatures de nova planta. Desconeixem si realment, Arnau, Ribas i Vilar ja havien introduït selfactines a la seva companyia, ja que s'havia iniciat un primer procés de lloguer de l'espai industrial a altres firmes com **Pedro Morell** i **José Vallés**.²⁵ Però el que sembla evident és que la fàbrica va patir igualment les conseqüències del "conflicte de les selfactines", amb la destrucció de maquinària i la crema de les instal·lacions, i va resultar parcialment destruïda aquell mateix any de 1854.²⁶ A conseqüència de l'incendi, el soci Pere Arnau va morir, passant l'herència al seu fill Antoni Arnau, segons l'inventari post-mortem de 1855.

Després d'aquest incendi de 1854, creiem que la companyia Arnau, Ribas i Vilar es devia dissoldre, ja que no ha estat possible localitzar més dades posteriors d'aquesta societat filadora que, molt probablement, continuà amb el lloguer de l'espai industrial.

Francesc Cabana cita a la fàbrica del carrer del Cid número 10 la seu del primer taller de la Sociedad Española de Electricidad de 1881 fins a 1908, que utilitzaven com a força motriu dos vapors: un de sistema vertical "Alexander" de 20 CV de potència i per als primers serveis d'electricitat una màquina Harris Corliss de 40 CV, construïda a la Maquinista Terrestre y Marítima.²⁷ L'any 1882, aquesta societat va acordar construir la primera fàbrica d'electricitat en els terrenys del Paral·lel, entre els carrers de Vilà i Vilà, de Cabanes i Mata,²⁸ després de patir un incendi el 7 de febrer de 1908, del qual només es van salvar les parets mestres i la façana.

Durant els anys 20 i 30 del segle XX, la fàbrica va ser convertida en petits apartaments i els seus baixos foren ocupats per uns locals mítics de la vida nocturna de la ciutat: La Criolla. Fundada el 1925, va ser assenyalada com a un autèntic temple de la perversió cridant l'atenció de nombrosos escriptors i intel·lectuals europeus.²⁹ A l'exterior, un gran rètol lluminós vertical amb el nom del local presidia la façana de tres pisos, amb el traçat original de la fàbrica Arnau, Ribas i Vilar de 1843. A l'interior, prostitutes i homosexuals en poblaven la seva sala de ball, presidida per la tarima de l'orquestra. El sostre era sostingut per columnes de ferro de l'antic edifici industrial.

El seu propietari, José Márquez Soria, va decidir deixar el negoci de La Criolla el febrer de 1936 per obrir un altre cabaret mític, Barcelona de Noche al número 5 del carrer de les Tàpies, que ocupà un altre antic enclava-

ment industrial, els antics magatzems d'Antoni Nadal. El 1938, en plena Guerra Civil, aquest sector de la ciutat va ser afectat pels bombardeigs de l'aviació italiana, destruït de ple l'antiga fàbrica i obligant a tancar definitivament el local de La Criolla. Durant la postguerra la zona del carrer del Cid va ser objecte d'enderrocaments i substitució per habitatges quan va obrir-se el nou carrer de Peracamps fins al carrer de l'Arc del Teatre.

Una imatge de 1931 del carrer Cid en direcció al Paral·lel amb l'edifici que acollia La Criolla i el seu rètol lluminós.

NOTES

1 Raveaux, Olivier, "Los fabricantes de algodón de Barcelona (1833-1844). Estrategias empresariales en la modernización de un distrito industrial", UMR Telemme, Aix-en-Provence, Revista de Historia Industrial, N. 28. Año XIV. 2005. 2.

2 Puig-Pla, Carles, "Física, Técnica i Il·lustració a Catalunya", Tesi doctoral, UAB, Barcelona 2006.

3 "Llistat d'electors de la ciutat de Barcelona en el cens electoral de 1847: Pere Arnau, P. Regomí, núm 6, Tienda. Citat per: Fuster Sobreper, Joan, "Barcelona a la Dècada Moderada (1843-1854) El projecte industrialista en la construcció de l'estat centralista", Tesi doctoral, UPF Barcelona, 2004.

4 "...Antoni Arnau, Francesc Renart i Erasme Gassó, tots ells membres de la burgesia ben enriquida; el primer era fill del fabricant Arnau que fou mort en la seva important fàbrica de filats en la vaga de 1855(...) Arnau era fabricant de filats i membre de la secció de foneria de l'Institut Industrial de Catalunya fundat el 1848 per la Comissió de Fàbriques, i l'únic títol de la seva biblioteca, que feia referència a aquest tema era "Conservatoire des arts et métiers...", publicació francesa sumament important per a la difusió tecnològica. Citat per Solà, Àngels, "Tres notes entorn les actituds i valors de l'alta burgesia barcelonina a mitjan segle XIX".

5 Arranz cita l'arquitecte Fèlix Ribes i Solà, nascut el 1797, fill de Josep Ribes i Aimar, que formava part d'una família d'arquitectes reconeguts. Vegeu biografia en el Volum I.

6 Musso Valiente, José. Diario. Anotación del día 9 de julio de 1833: "Academia de San Fernando. En la sesión de esta noche se han despachado varios expedientes particulares y, entre ellos, se ha admitido por académico de mérito al Sr. Rivas y Solá, en la clase de arquitecto, profesión que no ejerce, pues sólo por afición se ha dedicado a ella. ...". Fèlix Ribes y Solá era un arquitecto catalán que en el año 1836 remitió un proyecto para un Liceo de ciencias y artes a la Real Academia de San Fernando (Citat a Ràfols, J. F. Diccionario biográfico de artistas de Cataluña. Barcelona, 1951).

7 Fèlix Ribas assumí el comandament del Batalló de la Brusa de la Milícia nacional, el 1835. Es presentà a les eleccions municipals de 1835, i fou elegit regidor de Barcelona al costat dels progressistes Joan Vilaregut i Rafael Degollada, i els moderats Marià Vehils i Antoni Xurriquer.

8 Roca i Vernet, Jordi, "Política, liberalisme i revolució, Barcelona 1820-1823", Tesi doctoral, U.A. de Barcelona, 2007.

9 Arnabat Mata, Ramon, "Revolució i contrarevolució a Catalunya durant el Trienni liberal (1820-1823)", Tesi doctoral, UPF, Barcelona 1999.

10 SEBAP, Llistat de socis 1834-1900: Fèlix Ribas y Solá, 5/10/1835.

11 A, Solà. Op. cit., citat per Arranz

12 Arranz, M. "Mestres d'obres i fusters, la construcció a Barcelona al segle XVIII", Barcelona 1991.

13 Montaner, Josep M., "La modernització de l'utilitatge mental de l'arquitectura a Catalunya (1714-1859), I.E.C, Barcelona 1990.

14 Gutiérrez i Poch, Miquel, "El perill de l'oblit: la indústria tèxtil a Capellades (1800-1913)".

Una imatge de 1932 de La Criolla captada des de darrera de l'orquestra, que actuava en una mena de tarima protegida amb una barana de fusta. (Foto: Gabriel Casas i Galobardes / ANC)

El carrer del Cid en una imatge de 1929, captada des de la cantonada amb Ramon Berenguer el Vell. A la mitgera de l'edifici que acollia La Criolla es pot veure un reclam publicitari del famós local. (Foto: Merletti / IEFC)

15 Gutiérrez i Poch, Miquel, "El perill de l'oblit..."

16 Blasco, Yolanda i Sudrià, Carles, "El Banc de Barcelona, 1844-1874, Història d'un banc d'emissió", Generalitat de Catalunya, 2009.

17 Fuster Sobrepere, Joan, "Barcelona a la Dècada Moderada...", Op. Cit.

18 AHCB, Fons patrimonial, V/ Ribas: "9. Fàbrica de vapor" (1843-1865). Citat per Garcia Balaña, Albert, "...el cas de la companyia entre Francesc Ribas i Solà, Antoni Romaní i Tarrès, Josep Vilar i Roca i Pere Arnau (1843-1853), propietària d'una fàbrica a vapor (carrer del Cid) de la qual arrendava immoble, força motriu i fins maquinària cotonera. Si aquesta afirmació és certa estem parlant d'un professional de l'arquitectura integrat en una societat filadora de cotó. Garcia i Balaña, Albert, "La fabricació de la fàbrica. Treball i política a la Catalunya cotonera (1784-1874)", Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 2004. pg. 288 nota 52.

19 APNB, Notari J.M. Planas i Compte. Any 1846, 1236/22, protocol 209: "José Vilar, arquitecto, y otro... Carta de pago de Hick é hijo y li-

quidación de cuentas... indemnización a los Sres Arnau, o Vilar, por el mayor uso de carbón de la máquina de vapor construida por dichos Benjamin Hick é Hijo, (fabricantes de máquina de Bolton) de contrata firmada en 28 de abril de 1843. Signan: José Vilar, Mariano Flaquer (apoderado de Hick), por Pedro Arnau (il-legible).

20 P. Arnau y Cía, Hilatura i serreria, 40 CV, Hick (Bolton), Raveaux, Olivier, "Los fabricantes de algodón de Barcelona (1833-1844). Estrategias empresariales en la modernización de un distrito industrial", UMR Telemme, Aix-en-provence, Revista de Historia Industrial, N. 28. Año XIV. 2005.

21 APNB, Notari J.M. Planas i Compte. Any 1846, 1236/22, protocol 209: "José Vilar, arquitecto, y otro... Carta de pago de Hick é hijo y liquidación de cuentas... indemnización a los Sres Arnau, o Vilar, por el mayor uso de carbón de la máquina de vapor construida por dichos Benjamin Hick é Hijo, (fabricantes de máquina de Bolton) de contrata firmada en 28 de abril de 1843. Signan: José Vilar, Mariano Flaquer (apoderado de Hick), por Pedro Arnau (il-legible).

22 AHCB, Obreria C-138, 10 de juny de 1846, "...D. Pedro Arnau, Dn José Vilar y Dn Fco. Ribas y Solá...que en la casa fábrica de hilados que poseen en la calle del Cid... (plan que acompañan) con un fuerza motriz de 20 caballos...deseando aumentar hasta la fuerza de 30 CV de media presión...". Sense plànols. Aquests plànols corresponen als dipositats a l'Arxiu de Gràfics: AHCB, Gràfics I.G. 3684 i 4008.

23 AHCB, Gràfics I.G. 3684 i 4008, 10 de juny de 1846, "Casa fábrica de vapor de los S.S. Arnau, Vilar y Ribas.", Planta i façana, signa José Vilar.

24 Graell, "Estadísticas...", 1850.

25 1854, fàbriques afectades per la Vaga General.

26 AHCB Obreria C-140, 8 de desembre de 1854, "Rosés y Cía, propietarios del edificio-fábrica...calle Berenguer el Viejo...más de 4 meses obstruido el paso de aquella calle...por los escombros procedentes del desplome de la fábrica de los SS Arnau y Cía..."

27 Cabana, E "Fàbriques i Empresaris", E. Catalana, 1992.

28 Arroyo, Mercedes; Nahm, Gerardo; "La Sociedad Española de Electricidad y los inicios de la industria eléctrica en Catalunya", a Capel, Horacio (director). "Las Tres Chimeneas. Implantación industrial, cambio tecnológico y transformación de un espacio urbano barcelonés". Barcelona, FECSA, 1994, vol. 1, pág. 25-51.

29 BCN ** Inventari de la Barcelona desapareguda.

46. Casa fàbrica JUNCADELLA

1843

Fàbrica de filats, teixits i estampats de cotó

Carrer de la Riereta n. 6, 6 bis
Carrer de l'Aurora n. 18
Carrer de Vistalegre n. 11

Edifici desaparegut

Màquines:

2 vapors de 14 i 16 CV (1842)

1 vapor de 20 CV i 7.080 fusos de mule-jennies (1850)

60 telers compostos, 80 Jacquards (1850)

60 telers mecànics (1850)

Operaris:

290 operaris de tissatge (1850)

170 operaris de filats (1850)

Arquitectura:

Construcció de la fàbrica (1842-43)

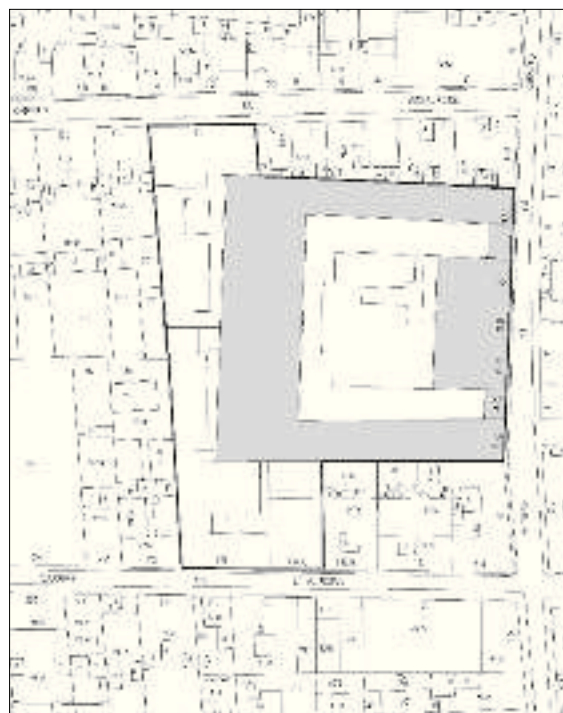
Autor: atribuïble a Joan Vila i Gelu, arquitecte acadèmic

Legalització dels vapors (aprox. 1846)

Autor: Narcís Nuet, mestre d'obres acadèmic

Ampliació de la fàbrica (1853)

Autor: Josep Fontserè, arquitecte acadèmic

Jeroni Juncadella i Casanovas (Barcelona 1805 - íd. 1875),¹ important personalitat i protagonista de la industrialització de Barcelona, devia procedir d'una família de mestres hortolans propietaris de les Hortes superiors de Sant Pau del Camp des del segle XVIII.² Jeroni Juncadella, com a menestral, accedí al ram dels teixidors, activitat que aviat amplià a la filatura del cotó i a l'estampació, fundant una primera empresa familiar a Barcelona.³ Jeroni Juncadella i Casanovas fou un dels grans estampadors catalans, guanyà diners i prestigi i esdevingué un dels membres destacats de l'alta burgesia barcelonina. El seu germà **Salvador Juncadella i Casanovas** (s. XVIII – s. XIX),⁴ establert també a Barcelona, el 1823, durant el Trienni Constitucional va intervenir en les obres de fortificació de la ciutat, en defensa del govern liberal, al costat dels fabricants més importants.⁵

Can Comte. Any 1931. El 1934 s'inicià la urbanització dels seus terrenys. El 1954 fou enderrocada la Masia (Foto: Llacuna, Juli. Barrillón, Josep)

Altament, els Juncadella també eren uns terratinents, que disposaven d'una gran explotació agrícola del segle XVII, comprada a principis del segle XIX, la hisenda de Can Comte situada a la Vila de Gràcia, a l'actual carrer de l'Escorial.⁶ El 1829, havien fundat a Barcelona la companyia Jerónimo Juncadella i Cia que tenia oberta una fàbrica de teixits situada al carrer del Carme, amb una important instal·lació de 100 telers,⁷ una fàbrica ubicada a l'interior de l'antiga casa fàbrica d'indianes d'Erasme Janer i de Gònima.⁸

Segons cita Àlex Sánchez, Jeroni Juncadella, l'any 1829 havia comprat, en societat amb Josep Serra i Marrugat, una fàbrica per un valor de 21.000 lliures que va créixer molt ràpidament fins convertir-se en una de les més importants de la ciutat.⁹ Molt probablement, Àlex Sánchez es deu referir a una antiga casa fàbrica del carrer de l'Hospital, que feia cantonada amb el de la Cera, on començà a treballar sota la raó social de José Serra y Marrugat amb la qual ja figurava al Padró General de fabricants de 1829¹⁰ amb 24 telers instal·lats.

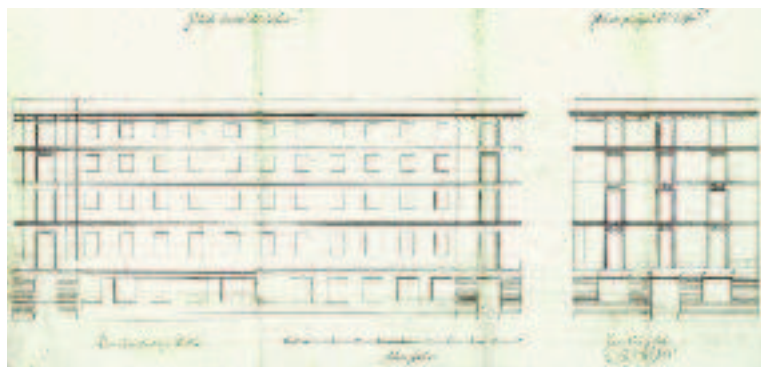
Quan Josep Serra decideix iniciar la construcció d'una fàbrica de nova planta, el mateix any de 1829, aquesta s'edificà enderrocant els antics edificis existents. La nova casa fàbrica va ser projectada pel mestre d'obres Joan Valls,¹¹ a partir de la sol·licitud de llicència presentada a l'Ajuntament el 30 de juliol de 1829.¹² L'any següent Serra comprava 3 plomes d'aigua de Montcada¹³ i quatre plomes més l'any 1835,¹⁴ per l'abastament de la fàbrica de tints. És a dir, que es tractava d'una fàbrica de fase destinada al teixit de colors.

L'any 1836 les desavinences amb el soci capitalista Josep Serra i Marrugat van portar a dissoldre la societat que havien iniciat uns anys abans i la qual es va resoldre amb un repartiment dels capitals, en el qual a Juncadella li van pertocar 74.021 lliures, de les quals 25.000 corresponien al capital inicial i la resta a la maquinària, gèneres i beneficis obtinguts en el quinquenni. Aquell mateix any, comprava una antiga fàbrica d'indianes als

hereus de Miquel Dot i creava la seva pròpia empresa de filats i teixits, que el 1840 va continuar en una nova fàbrica construïda per ell al carrer de l'Hospital, una de les més importants de la Barcelona de mitjan segle XIX.¹⁵

L'any 1835, en plena revolució liberal, Jeroni Juncadella havia comprat l'antiga casa de Joan Dot, descendent de la companyia **Miquel i Martí Dot**, dels números 10 i 11 (antics) de la Plaça de Sant Pere, uns vells edificis situats al costat dels Horts dels Velluters. Jeroni Juncadella tenia projectat construir de nova planta dues fàbriques, una de filats de cotó i una altra de teixits de seda. Primerament va proposar el traçat de les noves alineacions que havia de tenir la fàbrica de la Plaça de Sant Pere, el 20 de novembre de 1835.¹⁶

Pocs mesos després, ja entrat l'any 1836, va presentar la llicència per a la construcció d'una casa fàbrica,¹⁷ un

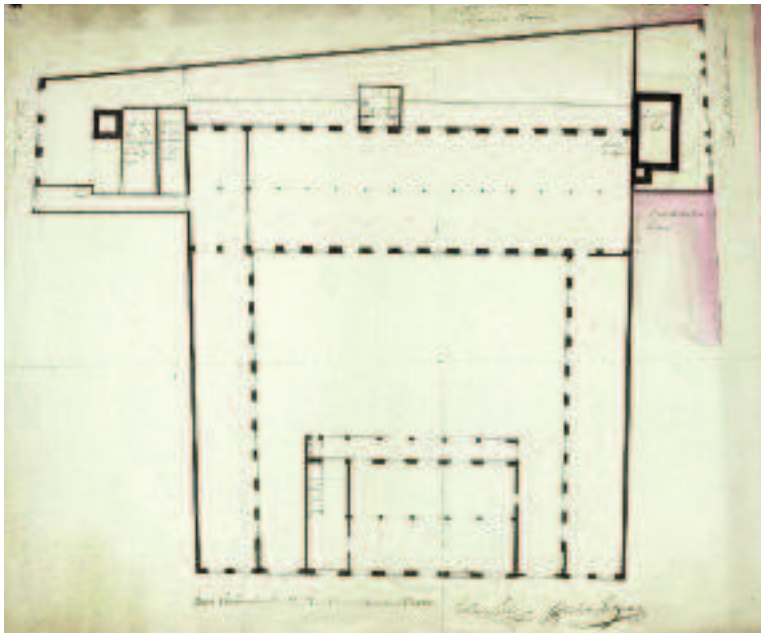
únic edifici que englobà les dues fàbriques de filats de cotó i de teixits de seda, en un dels projectes més destacats i primigenis d'arquitectura industrial de l'època, obra de l'arquitecte acadèmic Joan Vila i Gelíu. L'esmentat edifici corresponia a dues fàbriques, una de teixits de seda i una altra de filats de cotó.¹⁸

Jeroni Juncadella va ocupar càrrecs de la Comissió de Fàbriques els anys 1834 com a vocal del ram de teixidors i el 1835 com a director de ram.¹⁹ Per aquests anys és quan devia comprar uns extensos terrenys situats al sector del Raval, al carrer de la Riereta, on s'hi instal·là al costat d'industrials tan reconeguts com Serra i Marrugat, Miquel Capdevila, Lloberas, Balius i Muntadas, els quals amb les seves fàbriques convertiran l'esmentat sector en un veritable "eix industrial". Tots dos germans, Jeroni i Salvador Juncadella, en plena revolució liberal, l'any 1837 ja eren uns fabricants reconeguts a qui s'hi adreçaven les subscripcions voluntàries per donar treball als aturats a causa de la crisi.²⁰ Però va ser Jeroni Juncadella qui projectà la construcció d'un gran establiment on s'hi poguessin aplegar tres fàbriques, que produirien el cicle complet del tèxtil: els filats, els teixits i els estampats de cotó.

El conjunt d'instal·lacions industrials del carrer de la Riereta eren d'una dimensió molt important per a l'època, estaven formades per un conjunt de tres fàbriques que produirien el cicle complet del tèxtil, sota la raó social de la companyia anomenada, primer **Gerónimo Juncadella y Compañía** i després **Juncadella y Prats Hermanos** a causa de la incorporació d'un nou soci capitalista. De l'activitat de l'estampació, n'era coneguda la qualitat de la producció dels Juncadella arreu d'Espanya. La seva empresa aconseguí la medalla d'or de l'Exposició de Madrid de l'any 1841.

Els Juncadella amb la fàbrica de Riereta van recuperar l'impuls de generacions anteriors, com la dels Gònima, que aplegaven tot el procés productiu en un únic gran centre industrial amb l'objectiu de l'abaratiment dels costos de producció i el control d'una major quota de mercat. En aquells moments la fàbrica de Riereta era l'establiment més gran de la ciutat. Els autors d'a-

AHCB Obreria C-123, 27 de maig de 1836, "Gerónimo Juncadella, fabricant... derribar la casa que posee... Plaza de San Pedro... n. 10 y 11, reedificarla". Façana (fàbrica), signa Juan Vila y Gelíu.

AHCB, Gràfics I.G. 3360, (1846 ?), Gerónimo Juncadella, Planta localització de les màquines de vapor, signa Narcís Nuet.

quest gran projecte ens són desconeguts ja que no s'ha pogut documentar cap llicència d'obres. És fàcilment atribuïble però a la intervenció de l'arquitecte acadèmic Joan Vila i Gelíu,²¹ un experimentat professional en matèria de construccions industrials, que ja havia treballat per als Juncadella a la fàbrica de Sant Pere (1836) i també ho farà en el futur per als Muntadas a La Espanya Industrial (1847).

La fàbrica de Riereta es devia haver començat a edificar a finals dels anys 30, amb la introducció de les més modernes tecnologies, ja que el 1842 Juncadella y Prats Hermanos feia instal·lar a la fàbrica dos vapors de 14 i 16 CV de potència.²² L'obertura oficial del Vapor Juncadella es realitzà el dia 2 de gener de 1843, i l'empresa es

AMCB, Exp. Fo 698-c, 3 d'agost de 1853, Jerónimo Juncadella, carrer de Vistalegre n. 11, "...levantar y construir de nuevo un 2º, 3º y 4º pisos sobre el primero ya construido en la casa fábrica de su propiedad...", Façana, signa José Fontserè.

va convertir en líder del tèxtil, fet que va ser objecte d'una notícia publicada al diari progressista *El Constitucional*.²³

Només acabada d'obrir la fàbrica, va sorgir un dels primers conflictes laborals amb els filadors, que formà part i conseqüència de la insurrecció de Barcelona anomenada la "Jamància". El 14 de març de 1843 el president segon de la Comissió de Fàbriques informava al cap polític: "La fàbrica de hilados y tejidos de algodón de los SS. Juncadella y Prats Hermanos, sita en esta Ciudad y calle de la Riereta, ha dado parte de esta Comisión que después de haber tenido alguna diferencia con sus trabajadores del ramo de hilados por exigir éstos un aumento de precio, que les fue concedido, entraron los mismos en una segunda exigencia y pretendieron adulterar la mano de obra, dañando al hilo menos torcido del que necesita para la confección de los géneros a que se aplica, lo que protestaron los dueños de la Fábrica por dañar si bien adquirida reputación... los hiladores abandonaron sus máquinas, que quedaron paralizadas con todas las demás de preparación, formando grupos en las avenidas de la fábrica expresada, desde antes del amanecer hasta por la noche en la hora de cesar el trabajo, y estando en acecho por si otros trabajadores entran a sustituirles, lo que impiden con amenazas y aun por vías de hecho..."²⁴

L'episodi, segons Tous i Soler i la mateixa empresa Juncadella y Prats Hermanos, resultava doblement alarmant. D'una banda, perquè demostrava la capacitat de mobilització d'un col·lectiu tan novell i escàs com els filadors fabrils, i perquè més novells encara eren els Juncadella y Prats Hermanos, ja que el seu vapor del carrer de la Riereta havia engegat el 2 de gener de 1843. En paraules de Garcia Balaña, pressió a peu de màquina i mobilització pública que Tous i Soler jutjava de: "...increíbles al que no tuviera ocasión de experimentarlas, una audacia inaudita, mayormente después de las órdenes que al efecto se han dictado, y en especial del Bando de 16 del pasado Enero".²⁵ El ban de 16 de gener de 1843 del Capità General de Catalunya, Antonio Seoane, manava la dissolució "...de la Sociedad de Tejedores de Algodón de esta capital y de toda asociación de otro cualquier ramo de industria", en represàlia per la participació i la connivència popular amb la insurrecció de novembre i desembre de 1842. Reprimida la "Jamància", els fabricants adoptaren finalment una actitud bel·ligerant com a classe dirigent. Juncadella sentenciava: "...últimamente se empeñaron los tales hiladores en querernos dictar las leyes respecto a la política fabril, lo que no pudimos admitir sin perjuicios de la adquirida reputación de que gozan los géneros hechos en nuestra fábrica".²⁶

Amb el retorn a l'ordre, el 1844 es feren gestions per l'empedrat i la millora de les condicions d'urbanització dels carrers a l'entorn de la fàbrica.²⁷ La societat Juncadella i Prats Germans continuava en una posició líder entre els fabricants de filats a vapor, i el 1844 participava com a soci en la fundació del Banc de Barcelona amb 12 accions.²⁸ Aquell mateix any Jeroni Juncadella ja era el principal contribuent de Barcelona.²⁹

L'any 1846, en aplicació de l'Edicte del 10 d'abril, la fàbrica Juncadella del carrer de la Riereta estava enregistrada en els llistats municipals per a la legalització de les màquines de vapor,³⁰ la qual cosa va haver de realitzar Juncadella, aportant un document de planta i localització de les màquines d'aquesta gran fàbrica que havia fet construir pocs anys abans.³¹

El plànol anava signat pel mestre d'obres acadèmic Narcís Nuet.³² La casa fàbrica, però, d'autor desconegut, feta aixecar poc abans de l'any 1843, ocupava un terreny que donava a tres carrers, el front de Riereta de 45 metres de longitud amb les entrades al recinte, el front de l'Aurora de 23 metres i el de Vistalegre de 18 metres.

La fàbrica ocupava tot l'interior de l'illa i estava formada per un cos de casa amb façana al carrer de la Riereta destinat a habitatges i el cos de les "quadres", que formava un gran pati de maniobra, tancat per dues ales laterals de 6 metres d'amplada i una "quadra" frontal de doble tramada, amb línia central de pilars. Les dues màquines de vapor que alimentaven aquest edifici estaven situades a cada un dels dos extrems de la "quadra" central, que donaven respectivament als carrers de l'Aurora i de Vistalegre. Aquestes màquines devien correspondre als vapors de 14 i 16 CV instal·lats el 1842, citats per Olivier Raveaux. La fàbrica de la Plaça de Sant Pere el 1849 ja havia estat traspasada a la família Escuder, i Juncadella es concentrà en la del carrer Riereta.

L'any 1850 el conjunt industrial de Juncadella estava format per la fàbrica de teixits de Riereta que comptava amb 60 telers compostos, 80 Jacquards, 60 telers mecànics i 290 operaris i la fàbrica de filats també a Riereta, amb 20 CV de potència, 7.080 fusos de mule-jennies i 170 operaris.³³ Aquell mateix any Juncadella havia iniciat unes reformes³⁴ a la fàbrica de Riereta, i unes altres, realitzades, l'any 1853, que afectaren l'edifici del carrer de Vistalegre³⁵ per augmentar la seva alçada fins a cinc plantes, remunta realitzada per l'arquitecte acadèmic Josep Fontserè.³⁶

Fragment del Quarteró Garriga, 1858. Posició de la fàbrica Juncadella a l'angle inferior dret, entre els carrers de Riereta, Aurora i Vistalegre.

Jeroni Juncadella devia residir a les cases del mateix carrer de Riereta, on figurava enregistrat en el llistat electoral de 1847,³⁷ però hi residirà per poc temps més. El 1853 es feia construir una casa de veïns, la Casa Juncadella al carrer Ferran número 30,³⁸ el centre de moda de la nova burgesia. L'edifici d'estil neoclassicisme romàntic³⁹ va ser projectat per l'arquitecte Josep Fontserè i Domènech, i s'aixecà damunt de la capella del Remei de la veïna església de Sant Jaume.

Aquell mateix any sol·licitava la llicència per obrir-hi l'entrada del carruatge⁴⁰ en la casa on residí i on més tard hi obrí la botiga de la fàbrica.⁴¹ Francesc Cabana afirma que l'any 1853 la fàbrica del carrer Riereta estava ja saturada i en conseqüència Jeroni Juncadella comprà unes instal·lacions de la Sociedad Española a Sant Martí de Provençals, establiment que serà conegut com La Campana. L'any següent, la fàbrica de Riereta es veié afectada per la Vaga General de 1854.⁴² El 1857, les tres fàbriques de Juncadella, de filats, teixits i

estampats, estaven enregistrades a *El Consultor*.⁴³

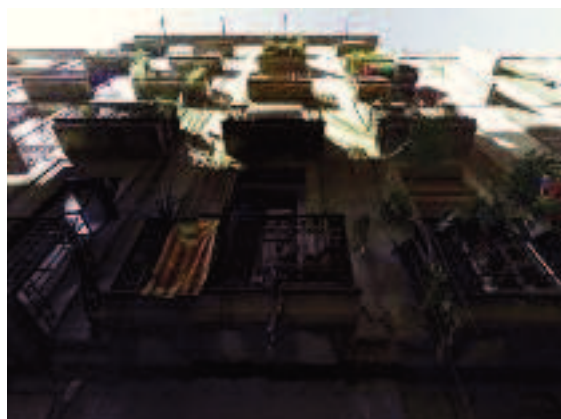
El seu germà, Salvador Juncadella, d'acord amb el cens electoral de 1847, tenia botiga oberta al carrer del Carme,⁴⁴ i havia invertit 5 accions en la societat anònima recentment creada pels germans Muntadas, La España Industrial.⁴⁵ El 1857 tenia dues fàbriques, una de teixits i una de filats, dins de l'antic recinte de l'antiga fàbrica d'indianes d'Erasme de Gònima.⁴⁶

El 1868 havia arrendat també la casa fàbrica Sagrera, del carrer de la Reina Amàlia número 2, un edifici aixecat el 1838, sol·licitant la legalització de dues màquines de vapor i tres calderes per a una potència de 30 CV.⁴⁷

Jeroni Juncadella i Casanovas fou un dels homes clau de l'Institut Industrial de Catalunya. Invertí en altres indústries i es va interessar també pel sector bancari; participà en la constitució de la Caja Catalana Industrial y Mercantil, el Crédito Hipotecario Mercantil, el 1864 i en la Sociedad de Crédito Mercantil. A Osona comprà el castell de Montesquiu, un edifici del segle XIII, que el convertí en residència d'estiu. Els seus fills continuaren l'empresa familiar i intervingueren també en el sector financer. **Emili Juncadella i Oliva** (Barcelona 1840- íd 1920) va formar part de la junta de govern del Banc de Barcelona des de 1884 i en fou president el 1905, i **Antoni Juncadella i Oliva** (Barcelona 1825- íd 1888) fou membre del primer consell d'administració del Banco Vitalicio de España, el 1871. Amb la mort de Jeroni Juncadella l'any 1875, les fàbriques passaren als seus fills Emili i Antoni Juncadella i Oliva que constituïren la societat Hijos de Gerónimo Juncadella.

El 1886 es tancà la fàbrica de Riereta que havia estat una de les més importants de Barcelona.⁴⁸ El matrimoni de **Josep M. Juncadella i Robert**, net del fundador, amb Àngels Burés i Regordosa aportà a la família Juncadella la Colònia industrial El Burés a Castellvell i el Vilar i la fàbrica d'Anglès amb el salt del Pasteral al riu Ter. El 1892, la societat familiar Hijos de Gerónimo Juncadella demanà autorització al govern per aprofitar l'aigua del Ter al terme de Sant Quirze de Besora. Estava destinat a establir inicialment una fàbrica de filats i teixits de cotó.

Una nova societat Juncadella y Cía. canvià els objectius i crearen allà una fàbrica de carbur de calci el 1897 que portarà el nom comercial de Carburos del Ter. **Josep M. Juncadella i Burés (Barcelona 1908)**, besnet de Jeroni, heretà l'empresa tèxtil de la família materna; fou president de l'Editorial Labor, de la companyia d'assegurances La Catalana i membre del consell regional del Banco Central a Catalunya. La família Juncadella ha estat fins a 1990 la propietària única d'Indústries Burés.

Carrer Riereta 6 i 6 bis. (Google 2016)

Anunci de la Fàbrica Juncadella a la Guia de Barcelona de 1876.

L'edifici del carrer de la Riereta números 6 i 6B, que corresponia als habitatges de la fàbrica, és l'únic edifici que encara resta en peu de l'antiga Casa fàbrica Juncadella, edifici que com a Bé d'interès Documental està inclòs en el Catàleg del Patrimoni arquitectònic. La resta de construccions industrials van ser enderrocades en una data indeterminada, a partir del seu tancament el 1886. L'activitat industrial però, sembla que devia continuar sota altres denominacions, ja que aquesta finca encara estava enregistrada com a indústria en el "Plan de la Ordenación de Barcelona..." de 1953.⁴⁹ L'any 1998 es va edificar una nova promoció d'habitatges al solar del carrer Riereta i actualment, l'interior de l'illa està destinat a aparcament de vehicles.

NOTES

1 Mestre i Campi, Jesús, "Diccionari d'Història de Catalunya", Barcelona 1999.

2 AHCB, Obreria C-46, 22 de març de 1786, llicència d'obres del comerciant Francesc Camó, en terrenys que eren propietat de Josepa Juncadella, vídua d'Ignasi Juncadella, mestre hortolà de les Hortes de Sant Pau, carrer Carretes. Façana, sense signatura.

3 Raveaux, Olivier, "Los fabricantes de algodón de Barcelona (1833-1844). Estrategias empresariales en la modernización de un distrito industrial", UMR Telemme, Aix-en-provence, Revista de Historia Industrial, N. 28. Año XIV. 2005. 2. pg 182.

4 BC, Fons del Comtat de Queralt, 1853, Còpia simple del testament de Salvador Juncadella i Casanova, fabricant de Barcelona.

5 AHCB, Obreria C-90, 27 de juny de 1823, "Lista de individuos afec-tos al servicio personal de las obras de fortificación, por calles: calle Hospital, Joaquin, Ignacio Vallés, José, Juan Coloreu, calle San Rafael, Buenaventura Torner, Juan Torner, calle Sadurní, José Soler, calle Hospital, Salvador Juncadella, Juan Aleu, ...calle Riereta Jacinto Batlló..."

6 Can Comte. El seu darrer propietari va ser Geroni Juncadella i Casanovas, que la va conservar des de principis del segle XIX fins el moment en què l'expansió de Barcelona va obligar a obrir nous carrers en els camps de la finca i a edificar-hi, l'any 1957.

7 Graells, "Padrón General", 1829, Fàbrica de teixits de Gerónimo Juncadella, carrer del Carme n. 19, 100 telers.

8 El 1857 hi trobarem al seu germà Salvador Juncadella. Vegeu Casa fàbrica Gònima.

9 Sánchez, Alex, "Els fabricants d'indianes...". Op. Cit.

10 Graells, "Padrón General", Barcelona 1829.

11 Joan Valls i Balansó (s. XVIII-s. XIX), un mestre d'obres desconegut i del qual no teníem cap referència, va ser un professional de transició que actuà a cavall entre els dos segles i que durant 30 anys arribà a tenir un considerable currículum d'obres fins ben entrat el segle XIX. Actiu entre 1799 i 1830, entre els clients habituals citarem els fabricants d'indianes Pere Fàbregas (1799 i 1804) i Josep Alabau (1803), els comerciants Antoni i Manel Bertran Casans (1807), el fabricant de naips Cayetà Forns (1821), el fabricant Keittinger (1826) i els fabricants de teixits, Felip Solà (1829), Josep Serra i Marrugat (1829) i Domènec Cortès (1830). Cal atribuir-li també la seva intervenció en edificis religiosos com la façana del col·legi dels Carmelites, a la Rambla (1828).

12 AHCB, Obreria C-103, 30 de juliol de 1829, Josep Serra y Marrugat, fabricant de teixits "...que posee una Casa Fàbrica en la calle del Hospital que hace esquina a las de la Cera y Riereta que desea edificar, y como necesita derribar la parte vieja que da a dichas calles...", Façana, signa Juan Valls. AHCB, Obreria C-104, 29 d'agost de 1829, Jose Serra y Marrugat "...formar linea recta el frente de su casa..."

13 AHCB, Obreria C-105, 2 de gener de 1830, Jose Serra y Marrugat, tres plumes d'aigua.

14 AHCB, Obreria C-122, 26 d'octubre de 1835, Jose Serra y Marrugat "...cuatro plumas de agua del callejón de San Lázaro..."

15 APNB, Manuel Lafont, Manual de 1840, f. 83. Citat per Sánchez, Alex, "Els fabricants d'indianes...". Op. Cit.

16 AHCB Obreria C-122, 20 de novembre de 1835, "Gerónimo Juncadella, fabricante... señalar las líneas a que han de sujetarse las dos fachadas... de la casa de Dn Juan Dot, esquina de la Pza. de Sn Pedro", sense plànol. AHCB Obreria C-123, 11 de febrer de 1836, "Gerónimo Juncadella... serle muy perjudicial la linea acordada para la rectifica-

ción del frente que mira a la Plaza de Sn Pedro, de la casa que fue de Dn Juan Dot, líndeo con los n. 10 y 11". Sense plànol.

17 AHCB Obreria C-123, 27 de maig de 1836, "Gerónimo Juncadella, fabricantes... derribar la casa que posee... Plaza de San Pedro... n. 10 y 11, reedificarla". Façana (fàbrica), signa Juna Vila y Geliu.

18 Vegeu Casa fàbrica Juncadella de la Plaça de Sant Pere.

19 Sánchez, Alexandre, "Protecció, ordre i llibertat, el pensament i la política econòmica de la Comissió de Fàbriques de Barcelona (1820-1840)", Barcelona 1990.

20 AHCB, Obreria C-125, 22 de setembre de 1837. Documentació relacionada a l'activitat del govern progressista a la ciutat de Barcelona: Neteja de la Riera d'en Malla, contractació de brigades, Llistat de peons destinats a obres públiques, Cartes sol·licitant treball, Obres públiques, Oficis per la inscripció per a obres públiques, Cartes impreses dirigides a persones per a una subscripció pública: "...la calamidad que aflige a la benemérita clase jornalera, de la cual nada hay que temer cuando la ocupación le proporciona el sustento de sus familias..." "Suscripción voluntaria por 3 meses anunciada en los periódicos de esta capital, de 18 del corriente" Relació de noms de fabricants a qui s'adreça la subscripció: Ramón de Bacardí, "Balta y Cía", Marqués de Barbarà, Jacinto Batlló, Salvador Bonaplata, "Bonaplata, Vilaregut, Rull y Cía", José Doménech, "Espalter y Toler", Valentín Esparó, José Estruch, Francisco Giral, Juan Güell, Erasmo de Janer y de Gònima, Gerónimo Juncadella, Salvador Juncadella, Matías Muntadas e Hijo, ...Jaime Ricart... Rafael Sabadell, Miguel Vilaregut...etc".

21 Joan Vila i Geliu, arquitecte acadèmic amb títol de 27 de setembre de 1833. Joan Vila devia ser mestre d'obres perquè, el 1821, ja figura al Registre d'Obreria una llicència per reformar la casa i fàbrica de Josefa Mornau al carrer del Marquès de Barberà. Vila va ser un dels arquitectes acadèmics que més varen contribuir en la construcció de fàbriques. Autor de la Vicaria de Santa Maria del Mar (1833), va rebre encàrrecs de fabricants com Jeroni Juncadella per edificar una casa a la Plaça de Sant Pere (1836), va ser autor d'edificis de nova planta, com la fàbrica de teixits de Salvador Sagrera (1838) i Pere Comas (1839) del carrer de la Reina Amàlia, la de "Pablo Muntadas y Hnos." del carrer de la Riereta (1839), una nova casa dels fabricants Sagrera (1840), Eulogi Soler (1840) i la que devia ser una de les últimes obres, la fàbrica de "La España Industrial" del carrer de Santa Elena (1847), una altra de les obres més modernes de l'arquitectura industrial.

22 1842, G. Juncadella y Prats Hermanos, Hilatura y tisaje, 14 o 16 CV, (¿), calle de la Riereta. Citat per: Raveaux, Olivier, "Los fabricantes de algodón de Barcelona (1833-1844). ...", op. cit.

23 "El Constitucional" (Barcelona), 09-03-1843. Diari progressista, fundat per Monlau que s'oposava a Espartero. Citat per: García i Balaña, Albert, "La fabricació de la fàbrica. Treball i política a la Catalunya cotonera (1784-1874)", Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 2004.

24 AFTN, Comissió de Fàbriques, Copiador de correspondència enviada (1839-1844), carta al cap polític provincial (14-03-1843), Citat per: García i Balaña, Albert, Op. Cit. pg. 318 nota 104.

25 Citat per: García i Balaña, Albert, Op. Cit.

26 Carta de Juncadella i Prat Germans publicada per El Constitucional (Barcelona), 09-03-1843, p. 2. Citat per: García i Balaña, Albert, Op. Cit. pg. 318 nota 104.

27 AHCB, Obreria C-138, 11 de març de 1844, Jerónimo Juncadella "...sol·licitud de enpedrado..."

28 Blasco, Yolanda i Sudrià, Carles, "El Banc de Barcelona, 1844-1874, Història d'un banc d'emissió", Generalitat de Catalunya, 2009.

29 El més gran contribuent de Barcelona: Jeroni Juncadella i Prat Germans (filats i teixits de cotó, 4.035 rals de contribució): AMAB, Governació, Sèrie A, Expedient 2.655 (1): "Índice General por alfabético que comprende las Corporaciones que pagan por Subsidio Industrial y de Comercio..." (1844) Citat per: García i Balaña, Albert, "La fabricació de la fàbrica. ...", op. cit.

30 AHCB, Obreria C-138, 1846, "Vapores de..."

31 AHCB, Gràfics I.G. 3360, (1846), Fàbrica de Jeroni Juncadella, carrer de l'Aurora, legalització de vapor, Planta, signa Narcís Nuet.

32 Narcís Nuet, mestre d'obres acadèmic amb data de titulació el 13 de desembre de 1835, alumne de l'escola d'arquitectura de la Llotja el 1826-28, i el 1830, actiu a Barcelona entre 1846 i 1879. Amb les dades d'Obreria sabem, però, que des de l'any 1839 ja estava actiu. Autor de fàbriques de nova planta com la de Josep Batlló del carrer Riereta (1839), de Pere Estruch al carrer de la Reina Amàlia (1846), i de les instal·lacions de vapors dels fabricants Juncadella del carrer de la Riereta (1846), Pere Estruch (1846), Torres i Belvey (1846?), Magí Taruellà (1848) i de la foneria "La Paloma" (1853).

33 Graell, "Estadísticas", 1850.

34 AHCB, Obreria, C-154, 9 de gener de 1850, llicència presentada per Gerónimo Juncadella, per a la reforma de la casa del carrer de la Riereta. Sense plànols.

35 AMCB, 689-C, 3 d'agost de 1853, Jerónimo Juncadella, carrer de Vistalegre n. 11, "...levantar y construir de nuevo un 2º, 3º y 4º pisos sobre el primero ya construido en la casa fábrica de su propiedad...", Façana, signa José Fontser.

36 Josep Fontserè i Domènech (1799-1870), amb títol d'arquitecte acadèmic del 1833. Pare del mesre d'obres Josep Fontserè i Mestres. Citat el 1837 com a professor d'arquitectura per a la creació de companyies de bombers. Algunes fonts el citen com a autor de la primera Plaça de Braus de Barcelona, construïda el 1834 amb fusta, gestionada per una companyia formada per Joan Vilaregut, Marià Coll, Josep Ignasi Sagristà i Manel Deocon, aquests dos de València. Va tenir una extensa activitat professional, acumulant nombroses intervencions en temes industrials. Va ser l'autor de la reforma de la fàbrica de Jaume Busqueta (1833), de la fàbrica de nova planta de Francesc Saldas al carrer de la Reina Amàlia (1839) i la seva instal·lació del vapor (1844). La mateixa dècada de 1840 va ser responsable de nombroses instal·lacions de noves màquines de vapor. En aquest terreny, va intervenir per ordre del fabricant Eulogi Soler del carrer del Beat Oriol (1846), Salvador Roig (1846), les filatures de Nicolau Tous del carrer de la Riereta (1847) i de Francesc Llenas del carrer de Sadurní (1847) i la de teixits de Jaume Aleu del carrer de Carretes (1847). Altres notes biogràfiques citen Josep Fontserè i Domènech, exercint d'arquitecte municipal de Barcelona, va ser nomenat director de l'enderrocament de les muralles de Barcelona el 1854.

37 Juncadella Gerónimo Riereta, númro 26 (antic) piso 1, subsidio industrial 2750; "Llistat electoral del cens de les eleccions de 1847" citat per Fuster Sobrepe, Joan, "Barcelona a la Dècada Moderada (1843-1854) El projecte industrialista en la construcció de l'estat centralista" Tesi doctoral, UPF Barcelona, Setembre 2004.

38 Ajuntament de Catàleg del Patrimoni Arquitectònic de Barcelona: Casa Juncadella, carrer Ferran 30, 1853, Josep Fontserè i Domènech, arquitecte: "Edifici entre mitgeres, de planta baixa, entresòl, principal i tres pisos, amb la particularitat que disposa d'una de les crugies al damunt de la capella del Remei de la veïna església de Sant Jaume, la porta renaixentista de la qual apareix en façana al costat de les altres obertures dels baixos. Entre els balconets de l'entresòl hi ha plafons de terra cuita. Del mateix material són els ornaments sobre els balcons del principal i els florons amb rostres humans al centre dels rectangles enfonsats entre els balcons de les tres darreres plantes. La cornisa amb permòdols que acaba el conjunt està en la línia del primitiu disseny per a totes les façanes del carrer. Sembla que les columnes que hi ha al vestíbul de la casa, del qual arrenquen dues escales, provenen del claustre del segle XVI del convent dels Trinitaris, desaparegut poc abans de la construcció de l'edifici".

39 Moretó Navarro, Isabel, Arquitecta, "La irrupció de la ciutat moderna, 1854-1874", ponència del IX Congrés d'Història (2005), Barcelona Quaderns d'Història, 14.

40 AHCB, Obreria C-140, 2 de desembre de 1853, "Jerónimo Juncadella...entrada de carruaje en su casa de la calle Fernando..." sollicitud.

41 Anònim, "Guia de Barcelona", 1877.

42 Graell, G. "Història de Fomento", "Relación de las fábricas de hilados que no funcionan en el día por no haberse presentado los obreros hiladores ... Jerónimo Juncadella, Riereta 10".

43 Anònim, "El Consultor", Barcelona 1857.

44 Juncadella, Salvador, Carmen 61, Tienda, subsidio 1185; "Llistat electoral del cens de les eleccions de 1847" citat per Fuster Sobrepe, Joan, "Barcelona a la Dècada Moderada ...", Op. cit.

45 Gutiérrez Medina, Mª Lluïsa, "La España Industrial 1847-1853. Un modelo de innovación tecnológica", Barcelona, Tesi doctoral, U.B., 1993.

46 Anònim, "El Consultor", Barcelona 1857.

47 AMCB, 1949-C, 22 de juny de 1868, Bosch y Carbonell herederes, carrer de la Reina Amàlia n. 2, 4 ("Hort pintat") "...Salvador Juncadella, fabricante de hilados de algodón, arrendatario...Antonio González, administrador de los bienes testamentarios de José Bosch y Mus-tich, propietario de la casa fábrica...desde 1842 instaladas 2 máquinas de vapor y tres calderas de 30 CV, 5 atmósferas de 1ª clase, las calderas dos funcionando y una en prevención... solicitan legiti-mar la instalación... A. Gonzalez, S. Juncadella, 22 de junio de 1868", Planta, secció i alçat de les calderes.

48 Cabana, F. "Fàbriques i empresaris", Barcelona 1993.

49 Institut de Cultura de Barcelona, AHCB. "Plan de la Ordenación de Barcelona y su área de influencia. Gráfico de la utilización del suelo. 1953".

47. Fàbrica LA PALOMA

1843

Foneria i construcció de màquines

Carrer de la Paloma n. 22

Carrer del Tigre n. 27

Carrer de Sant Vicenç n. 32

Edifici existent

Màquines:

1 vapor de 40 CV (Gayol i Salvador 1853)

2 forns de fosa (Comas aprox. 1862)

Operaris:

31 operaris (Comas, aprox. 1862)

Arquitectura:

Construcció de la fàbrica (abans de 1843)

Autor: desconegut

Instal·lació vapor de 40 CV (Gayol i Salvador 1853)

Autor: Narcís Nuet, m. d'obres

Reforma de la foneria (Comas 1855)

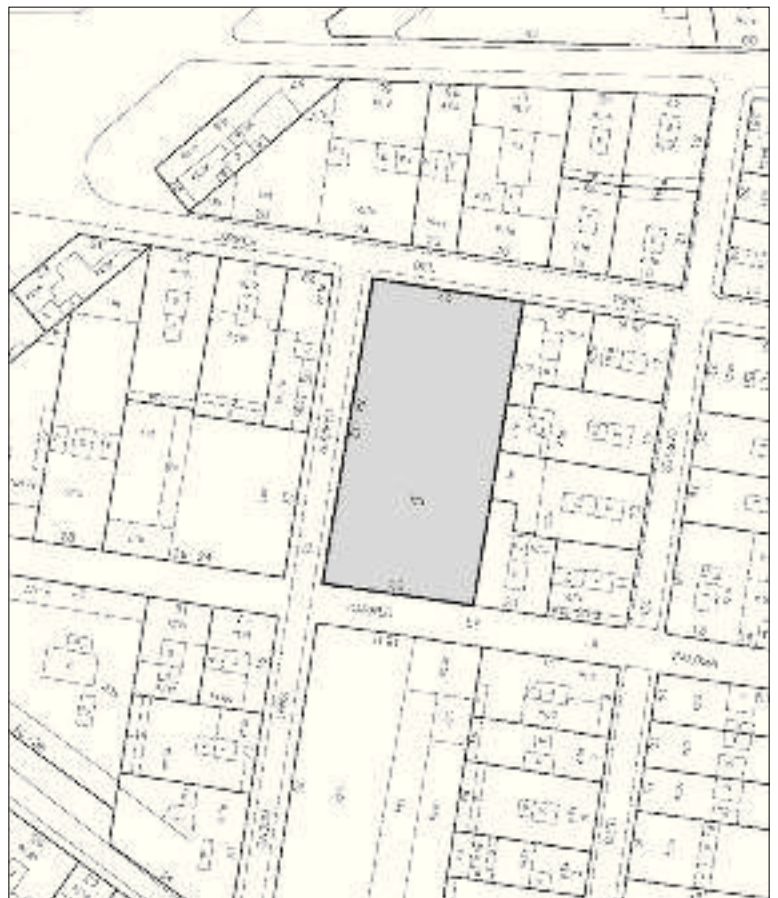
Autor: Josep Calzada, m. d'obres

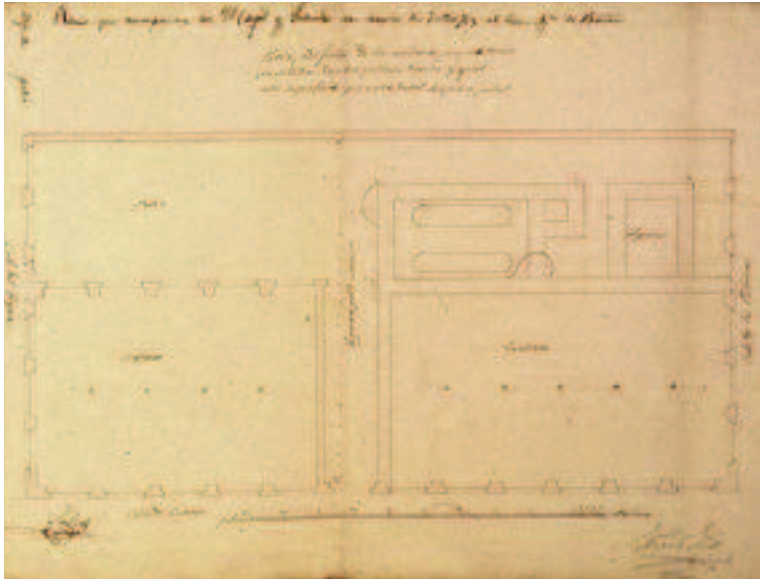
Reforma Sala de Ball La Paloma (1903)

Autor: desconegut

Reforma Sala de Ball La Paloma (1915)

Autors: Alarma i Moragas, escenògrafs

AMCB, Exp. Obres públiques 1430 3/1, 7 de novembre de 1853, Lorenzo Gayol y José Salvador, carrers del Tigre, Paloma i Ciervo. Planta instal·lació d'una màquina de vapor de 40 CV, signa Narcís Nuet.

La superposició de diferents estrats productius, en curts períodes de temps, va ser una constant en el ràpid procés industrialitzador a l'interior de la ciutat, sobretot durant les dècades dels 40 i 50, essent també un indicador de la mobilitat dels capitals cap a la indústria, renovant el llegat de generació rera generació. Aquest va ser el cas de la fàbrica popularment anomenada La Paloma.

En uns terrenys situats entre els carrers de la Paloma, del Tigre i de Sant Vicenç (abans Ciervo), va ser construïda durant la dècada dels 40, probablement el 1843, una fàbrica propietat dels germans **Eulogi i Antoni Soler i Casanyes**¹ (s. XVIII – s. XIX), comerciants i fabricants de filats de cotó de la primera generació del segle XIX, alhora propietaris d'altres dues fàbriques més als carrers de Sant Josep Oriol i Obradors respectivament. Els Soler eren uns filadors amb la casa comercial Antonio Soler y Cía. que operava en el comerç colonial amb l'illa de Cuba.²

La fàbrica, aleshores ja anomenada La Paloma, que tenia unes dimensions de 20 metres de llargada per 12 d'amplada, i donava front als tres carrers, va ser adquirida, cap a 1853, per Llorenç Gayol i Josep Salvador als fabricants Eulogi i Antoni Soler. **Llorenç Gayol** (s. XIX) i **Josep Salvador** (s. XIX) eren uns empresaris sense antecedents en el món tèxtil i que es dedicaven a la compra, venda i lloguer de l'espai industrial.

El 1853, com a propietaris de les tres fàbriques dels germans Soler, varen sol·licitar la fusió de les llicències concedides a les dues primeres per instal·lar a La Paloma, una màquina de vapor de 40 CV de potència,³ sota la direcció del mestre d'obres Narcís Nuet,⁴ al·legant que eren uns edificis existents abans de l'Edicte de

1846. En el document de llicència, al plànol de sol·licitud del vapor poden llegir-se les dades manuscrites que fan referència als 40.000 pams quadrats de terreny i als 20.000 pams quadrats de superfície edificada, la qual cosa fa suposar que l'edifici original ocupava parcialment el solar. El plànol de planta ens indica també la posició de les quadres alineades amb el carrer de Sant Vicenç (abans Ciervo) amb una estructura de pilars centrals i la posició de la màquina de vapor i caldera en un annex situat en el pati de parcel·la. L'edifici original, doncs, tenia una sola planta d'alçada, la qual cosa fa suposar que es tractava inicialment, d'un petit taller més que una tradicional casa fàbrica de desplegament vertical.

A partir de 1855, l'industrial serraller **Josep Comas** (s. XIX) ja havia comprat la fàbrica La Paloma de Llorenç Gayol i Josep Salvador. Josep Comas era un maquinista que procedia del carrer de Sant Bartomeu⁵ del Raval i ocupava una fàbrica veïna al carrer Ferlandina,⁶ un taller de maquinària equipat amb una màquina de vapor que havia fet construir de nova planta el 1845, al mestre d'obres Josep Calzada.

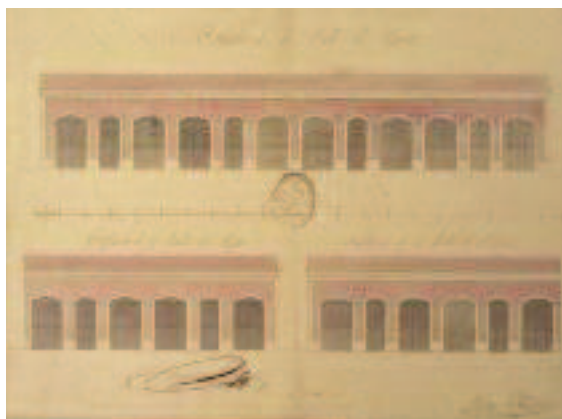
El 1855 decidí ampliar la seva activitat a la foneria de diversos metalls, material bàsic per a la construcció de maquinària. Comprà La Paloma i, pel fet de canviar l'activitat, va decidir enderrocar la fàbrica original i construir-hi una moderna foneria complementària del taller de construcció de màquines que tenia instal·lat al carrer de Ferlandina. D'aquesta manera Comas alliberà la planta superior de la fàbrica del carrer Ferlandina per llogar-la a La Algodonera SA, companyia citada per Francesc Cabana.

La nova foneria, que heretà el sobrenom de La Paloma, utilitzat originàriament pels seus antecessors, els germans Soler, era un modern "pavelló" de planta lliure destinat a foneria i construcció de màquines. El 15 d'octubre de 1855 Comas sol·licitava la llicència d'edificació amb un projecte de nova planta,⁷ sota la direcció del mestre d'obres Josep Calzada.⁸

AMCB, Fo 0836-C, 27 de desembre de 1855, José Comas, Foneria La Paloma, Façana, signa José Calsada. Projecte modificat i finalment construït, amb estructura de cavalls metàl·lics.

El mes de desembre del mateix any, en plena construcció de la fàbrica, Comas decideix modificar la seva estructura per col·locar-hi encavallades circulars atirantades amb ferro de 20 metres d'amplada,⁹ aconseguint un dels primers edificis de la ciutat de planta lliure amb aquesta mena d'estructures. El nou edifici havia estat projectat també pel mestre d'obres Josep Calsada, el mateix mestre de cases de l'edifici anterior i de la seva fàbrica del carrer de Ferlandina aixecada el 1845. Aquesta foneria estava formada per una sola planta i tres façanes amb finestres d'arc rebaixat. Les façanes dels carrers de la Paloma i Tigre estan coronades per un

AMCB, Exp. Fo 819-c, 15 d'octubre de 1855, José Comas, La Paloma fàbrica de construcció de màquines. Carrers de Ciervo, Tigre i Paloma. Façanes, signa José Calsada. Projecte original.

frontó semicircular i un “ull de bou”. Molt probablement el basament de la façana i les portes amb els seus brancals formen part d’una reutilització de les anteriors estructures dels anys 40.

Els tallers de Josep Comas comprenien la foneria La Paloma i les plantes baixes de Ferlandina número 30, destinades probablement només a muntatge i petita maquinària. L’oficina estava ubicada al número 27 de Ferlandina.¹⁰ Comas, en aquests tallers, inicià la construcció de màquines de vapor, sistema “Larmanjat”, les quals els va permetre un bon paper a l’Exposició Universal de 1860. El 1862, Comas, en conjunt tenia instal·lats dos forns de fosa i 31 operaris.¹¹

Després de la mort del fundador, Josep Comas, la foneria passà a mans dels seus hereus els **Comas, Germans** el 1885.¹² Aquests ampliaren el negoci, especialitzant-se en la construcció d’estàtues de bronze de grans dimensions. La primera a instal·lar-se a Barcelona va ser la del General Espartero, Duc de la Victòria el 1886, obra de l’artista Pau Gibert. A la foneria de Comas, Germans, se li atribueix també la construcció de l’escultura de Colom instal·lada al Portal de la Pau, obra de l’escultor Cayetà Buhigas, treballs de foneria que es van fer a La Paloma del carrer del Tígre, on es va fondre l’estàtua de l’almirall, i a la foneria Alexandre Wohlguemoult, on es va fer la columna. El monument s’inaugurà l’1 de juny de 1888. Participà també en els treballs de construcció dels monuments a Galceran Marquet, del conjunt monumental a Anselm Clavé, de l’arquitecte Vilaseca, on Comas, Germans hi van fondre en bronze, l’estàtua modelada per Manel de Fuxà i l’escultura a Joan Prim i Prats, inaugurada el 1892 realitzada per l’escultor Lluís Puiggener, a la foneria La Paloma.

Un anunci aparegut al *Indicador General de Barcelona* de 1887,¹³ es presentava al carrer Ferlandina número 32, la fàbrica Comas amb el nom de: “Talleres de Fonería y Construcción de máquinas de José Comas” especialitzats en motors a vapor, hidràulics, transmissions, molins, premses i diversa maquinària i utilitatge.

L’any 1888 els Comas varen guanyar una medalla d’or de l’Exposició Univesal per l’escultura al General Prim instal·lada al Parc de la Ciutadella. Amb la mort del seu germà, **Joan Comas i Blanc** (s. XIX - XX), es quedà sol al front de la foneria, fins que l’empresa va ser declarada en fallida el 1889.¹⁴

La foneria Comas, un cop tancada, va transformar-se en la popular sala de ball La Paloma, l’any 1903 per obra de la societat Ustrell, Sorilla i Baliarda.¹⁵ La transformació no va afectar el conjunt de l’edifici, que es conserva en l’actualitat i es pot reconèixer encara l’obra de Josep Calsada. Aquesta transformació, que té precedents en altres indrets, com el del Ball de la Patxada situat als magatzems Nadal, el Taller Embut al

carrer de l’Om, obert al 1871, o el local nocturn La Criolla a la fàbrica Arnau, és una mostra de la constant implantació a la vida ciutadana de les activitats del lleure i oci que a partir de finals del segle XIX van anar omplint el centre de la ciutat.

Després de passar a dir-se La Camelia Blanca i Salón Venus Sport, el 1903 de la mà de Jaume Daura, l’edifici recuperà el seu nom original i popular de La Paloma. L’any 1915 es realitzà una reforma consistent en la construcció d’una passera contínua superior i la decoració dels cels rasos pintats pels escenògrafs de l’època Alarma i Moragas. Les anacròniques i barroquitzants decoracions foren realitzades a partir l’any 1919. El 3 de gener del 2007 la sala de ball va ser tancada per ordre municipal.

La Paloma conserva íntegrament la fesomia exterior dissenyada pel mestre de cases Josep Calsada, malgrat les addicions a la coberta. El seu interior va fer merèixer la seva inclusió en el Catàleg del Patrimoni de Barcelona amb un nivell C: Bé d’interès urbanístic. A l’esmentat Catàleg a l’any 2004 es feia la següent descripció: Local de Ball la Paloma, carrer Tígre, 27, carrer Sant Vicenç, 32, 34, carrer La Paloma, 22:

“De l’aspecte extern de la sala de ball més significativa de Barcelona gairebé no es pot ressenyar res, ja que manté la fesomia de nau industrial de planta rectangular, tal com era a l’origen. És l’interior, amb la seva decoració versallesca, allò que confereix el tret distintiu de la sala. El 1915 es construí la galeria del primer pis amb quatre escales als angles per accedir a les llotges; les pintures del sostre es van encarregar a Salvador Alarma i Tastàs. L’any 1919 es tornà a modificar la decoració per assegurar-se una ornamentació més luxosa; l’encarregat de tornar-la a decorar va ser Manuel Mestre, que hi va afegir motlures i relleus amb ribets daurats. El gran llum del sostre va ser col·locat l’any 1928”.¹⁶

Façana del carrer de la Paloma (Foto JAV 2019).

Vista Interior (Foto Matias Galeano @boluddha 2016).

NOTES

1 El segon cognom és una hipòtesi, d’acord amb les dades aportades per Rodrigo y Alharilla, Matrín, “Indians a Catalunya: Capitals cubans en l’economia catalana”, Fundació Noguera, Barcelona 2007.

2 Vegeu Casa fàbrica Soler.

3 AMCB, 1430-B, 7 de novembre de 1853, “...Lorenzo Gayol y José Salvador son propietarios de dos fábricas que con anterioridad pertenecieron a Eulogio i Antonio Soler sitios en la calle Obrador y Beato Oriol con permisos de 16 de mayo de 1843 y 15 de julio de 1846. Desean en la actualidad refundir ambos permisos en la instalación de una máquina de vapor de 40 CV en la fábrica La Paloma que también pertenecía a los Hnos. Soler...”, Planta, signa Narcís Nuet.

Vista Interior
(Foto Matias Galeano @boluddha 2016).

4 Narcís Nuet mestre d'obres acadèmic amb data de titulació el 13 de desembre de 1835, alumne de l'escola d'arquitectura de la Llotja el 1826-28, i el 1830, actiu a Barcelona entre 1846 i 1879. Amb les dades d'Obreria sabem, però, que des de l'any 1839 ja estava actiu. Autor de fàbriques com la de Josep Batlló del carrer Riereta (1839), de Pere Estruch al carrer de la Reina Amàlia (1846), i de les instal·lacions de vapors dels fabricants Juncadella del carrer de la Riereta (1846), Pere

Estruch (1846), Torres i Belvey (1846?), Magí Tarruella (1848) i de la foneria La Paloma (1853).

5 Cabana i Vancells, Francesc: "Fàbriques i Empresaris, els protagonistes de la revolució industrial a Catalunya", Barcelona 1993.

6 Vegeu Casa fàbrica Comas, carrer de Ferlandina, Paloma i Sant Vicenç.

7 AMCB, 819-C, 15 d'octubre de 1855, José Comas, La Paloma fàbrica de construcció de màquines. Carrers de Ciervo, Tigre i Paloma. "...para reedificar en aquel patio o solar que hace esquina con las calles del Tigre, Ciervo y Paloma, que está cercado con ventanales de puertas, pues levantar y cubrirlo como los perfiles que acompaña...". Façanes, signa José Calzada. Projecte original.

8 Josep Calzada, mestre d'obres antic, fou alumne de l'escola de la Llotja els anys 1826, 1828-29-30, actiu a Barcelona entre 1832 i 1858. Autor de les cases de Joan Tomasino (1837), de la instal·lació de màquines de vapor en el taller de maquinària de Josep Comas (1845), a l'establiment d'Ignasi Turent situat en l'antiga casa fàbrica Magarola (1846) i especialment de la construcció de la foneria de Josep Comas La Paloma (1855) on hi va introduir una estructura d'encavallades metàl·liques de 20 metres de longitud.

9 AMCB, 836-C, 27 de desembre de 1855, Façanes, signa José Calzada. Es tracta de la modificació de la coberta per introduir una estructura de cavalls circulars, atirantats amb ferro, tal i com es desprèn de la secció que forma part de l'expedient de 1855..

10 Fundiciones y talleres de construcción de máquinas: Comas, José. C. Ferlandina, 27. Citat de: "El Consolador", Barcelona 1856, citat per Benet.

11 Cabana i Vancells, Francesc: "Fàbriques i Empresaris,..." , op. cit.

12 Cabana i Vancells, Francesc: "Fàbriques i Empresaris,..." , op. cit.

13 Anònim, "El Indicador Gneral", Barcelona 1887.

14 Cabana i Vancells, Francesc: "Fàbriques i Empresaris,..." , op. cit.

15 L.P., "Tiempo de Historia", article.

16 Ajuntament de Barcelona, Catàleg del Patrimoni arquitectònic, Qualificació urbanística: 7a(p), Nivell de Protecció: C:Béns amb Elements d'Interès, Manteniment integral de la decoració interior del local.

48. Casa fàbrica COMAS

1845

Construcció de màquines

Carrer de la Paloma n. 15
Carrer de Ferlandina n. 32
Carrer de Sant Vicenç n. 30

Edifici existent

Màquines:

1 vapor (Comas, 1845)
1 vapor de 36 CV (La Algodonera SA, 1866)
2 seccions de filatura i de tissatge
109 telers mecànics (La Algodonera SA, 1866)

Operaris:

140 operaris (La Algodonera SA, 1850)
31 operaris (conjunt Comas, 1862)

Arquitectura:

Construcció de la fàbrica (Comas, 1845)
Autor: Josep Calsada, mestre d'obres
Ampliació de la fàbrica (Comas, 1853)
Autor: Josep Buixareu, arquitecte acadèmic

El serraller i maquinista **Josep Comas** (s. XIX-1885), establert al carrer de Sant Bartomeu del Raval,¹ el 1830 havia fundat a Barcelona un nou taller de maquinària, al carrer de Ferlandina.² Comas havia fet instal·lar el seu taller en el sector de Ponent de Barcelona, una zona del Raval encara sense edificar, en uns terrenys de la seva propietat compresos entre els carrers de Paloma, Ferlandina i Sant Vicenç (antic Ciervo). El 13 de juny de 1845, va sol·licitar una llicència d'obreria per edificar-hi una casa fàbrica de cinc plantes d'alçada i per instal·lar-hi una màquina de vapor,³ sota la direcció del mestre d'obres antic Josep Calsada.⁴ L'any següent figurava als llistats municipals com un dels fabricants amb màquines de vapor instal·lades, objecte d'inspecció.⁵

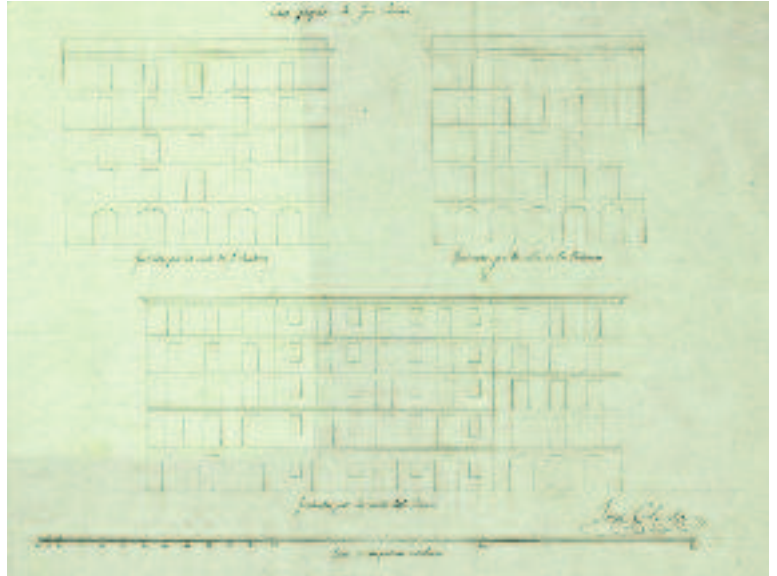

AHCB, Gràfics I.G. 3363, 1845, Planta amb localització del vapor, signa José Calsada

Inicialment el projecte de Josep Comas era el d'edificar una casa fàbrica fins a una alçada de 5 plantes. Era doncs una tipologia de fàbrica urbana en altura, amb una composició típica d'aquesta època, tres parts, cos central del carrer Ferlandina i dues cantonades que donaven als respectius carrers de Paloma i Sant Vicenç. La fàbrica Comas era un taller de construcció de màquines, un dels primers de la ciutat, que seguí les passes de Valentí Esparó, Tous i Ascacíbar i el Nuevo Vulcano. Inicialment, però, només es van construir les dues primeres plantes.

Durant la dècada del 50, Comas va desplegar una forta activitat que va concloure amb la compra d'una antiga fàbrica i la construcció de la foneria veïna anomenada La Paloma,⁶ edifici reformat l'any 1855. A les instal·lacions de la foneria Comas s'havien començat a construir màquines de vapor, sistema "Larmanjat" de seguretat per explosions, per a les quals, Comas, disposava d'un privilegi de fabricació a Espanya.⁷ El 1852, a la raó social de Comas es constituí una nova companyia tèxtil, La Algodonera, destinada a tenir dues seccions de filatura i de tissatge del cotó, empresa que situà el seu emplaçament a les plantes superiors de la fàbrica Comas.⁸

És probablement per aquest motiu que el mes de maig de 1853 Josep Comas va presentar a llicència un

projecte per aixecar una remunta d'una planta més,⁹ destinada a acollir les quadres de La Algodonera, projecte realitzat sota la direcció de l'arquitecte acadèmic Josep Buixareu.¹⁰

Aquesta remunta es realitzà cobrint l'edifici amb la formació d'una coberta a dues aigües, molt probablement amb la utilització d'encavallades de fusta, solució usual en aquella època per a les últimes plantes. L'edifici realment construït de tres plantes d'alçada i coberta a dues aigües correspon a la tipologia de l'edifici actual, que amb algunes modificacions conserva el seu traçat inicial.

Arran d'aquesta remunta és quan es fa possible la localització, a les plantes superiors de la fàbrica Comas, de la companyia La Algodonera SA citada per Francesc Cabana, que tingué una curta vida, des de l'any de la seva constitució el 1852, fins al 1866, de la seva liquidació. En el moment de la seva liquidació, disposava d'un elevat grau de mecanització amb una força de vapor de 36 CV, destinada a dues seccions de filatura i de tissatge amb 109 telers mecànics i una força de treball de 140 operaris.¹¹ L'empresa, que tancà el 1866, fou una de les víctimes de la "fam de cotó" ocasionada pel tancaments dels ports durant la Guerra de Secessió americana.

Els tallers de maquinària de Comas estaven formats per l'esmentada foneria La Paloma i les plantes baixes

AHCB Gràfics I.G. 3694, 13 de juny de 1845, Façana, signa José Calsada. El projecte sembla que no va ser realitzat en la seva totalitat, ja que es van aixecar només fins a l'alçada de dues primeres plantes.

AMCB, Exp. Fo 686-bis-c, 20 de maig de 1853, José Comas, carrers de Ferlandina, Paloma i Ciervo, Façana, aixecar una planta més, signa José Buxareu.

Anunci Taller de màquines Comas: "El Indicador General de Barcelona" 1887.

Casa fàbrica Comas, carrer de Sant Vicenç 30 (Foto JAV, 1982)

Casa fàbrica Comas, carrer de Sant Vicenç 30 (Foto JAV, 2013)

de la fàbrica de Ferlandina número 30, destinades probablement a muntatge i petita maquinària. L'oficina de Comas estava ubicada al número 27 del carrer de Ferlandina.¹² La nova construcció de màquines de vapor, sistema "Larmanjat" els va permetre fer un bon paper a l'Exposició Universal de 1860. El 1862, Comas, en conjunt, tenia instal·lats dos forns de foneria i 31 operaris.¹³ Després de la mort del fundador, Josep Comas, el 1885 la foneria passà a mans dels seus hereus els germans **Josep i Joan Comas i Blanc**, associats a la companyia Comas, Germans.¹⁴ Aquests

ampliaren el negoci, especialitzant-se en la construcció d'estàtues de bronze de grans dimensions. La primera a instal·lar-se a Barcelona va ser la del General Espartero, Duc de la Victòria el 1886, de l'artista Pau Gibert.

A la foneria de Comas, Germans, se li atribueix també la construcció de l'escultura de Colom instal·lada al Portal de la Pau, obra de l'escultor Cayetà Buhigas, treballs de foneria que es van fer a la foneria Comas, La Paloma del carrer del Tigre, on es va fondre l'estàtua de l'almirall, i la foneria Alexandre Wohlguemoult, on es va fer la columna. El monument s'inaugurà l'1 de juny de 1888. Comas participà també en els treballs de construcció dels monuments a Galceran Marquet, del conjunt monumental a Anselm Clavé, de l'arquitecte Vilaseca, on Comas, Germans hi van fondre en bronze l'estàtua modelada per Manel de Fuxà i l'escultura a Joan Prim i Prats, inaugurada el 1892 realitzada per l'escultor Lluís Puiggener, a la foneria La Paloma.

Un anunci aparegut a l'*Indicador General de Barcelona* de 1887 situava la fàbrica al carrer Ferlandina número 32, com a Talleres de Fundición y Construcción de máquinas de José Comas, especialitzat en motors a vapor, hidràulics, transmissions, malacates (és a dir vogis), molins, premses i diversa maquinària i utilatge. El 1888 varen guanyar una medalla d'or de l'Exposició Univesal de 1888 per l'escultura al General Prim instal·lada al Parc de la Ciutadella. Amb la mort del seu germà, **Joan Comas i Blanc** (s. XIX - XX), es quedà sol al front de la foneria, fins que l'empresa va ser declarada en fallida el 1889.¹⁵

La casa fàbrica Comas, tal com es va edificar el 1853, encara existeix als números 32 del carrer de Ferlandina, 30 del de Sant Vicenç i 15 del de la Paloma. L'aspecte exterior de l'edifici és el d'un gran casal, dissenyat amb les lleis compositives dels mestres d'obres: domini del pla, arcs rebaixats a la planta baixa, eixos verticals de balcons indiferenciats i faixes horitzontals. Darrera d'aquesta composició indiferenciada la tradicional "quadra", de 12 metres d'amplada per 43 de llargada, es beneficiava de la doble il·luminació, el front del carrer de Sant Vicenç i la del pati interior, on estaven situades les calderes de vapor. L'estructura era tradicional, composta per

murs de càrrega, pilars de foneria i jàsseres de fusta. La coberta és a dues aigües.

Durant els anys 80 del segle XX, es va fer una desafortunada renovació de la façana, maquillant la planta

baixa amb un empostissat de pedres irregulars a les obertures originals. Actualment l'edifici està reformat i totalment compartimentat en habitatges.

La casa fàbrica Comas està inclosa en el Catàleg del Patrimoni amb un Nivell C de protecció, Bé amb elements d'interès.

NOTES

1 Cabana i Vancells, Francesc: "Fàbriques i Empresaris, els protagonistes de la revolució industrial a Catalunya", Barcelona 1993.

2 Saurí, "Guia General de Barcelona". En un anunci publicat al "Indicador General de Barcelona" de 1887, s'atorgava uns orígens de formació de l'empresa cap a 1830: "Estos talleres fundados en 1830 vienen ocupándose desde la fecha en la fundición de toda clase de piezas de hierro y en la construcción de máquinas en general..."

3 AHCB, Gràfics I.G. 3694, Façana, signa els plànols José Calsada, acompanya una sol·licitud de permís que diu: "...José Comas, cerrajero maquinista...edificar Casa Fábrica en solar de su propiedad...", 13 de juny de 1845. AHCB, Gràfics I.G. 3363, 1845, Planta amb localització del vapor, signa José Calsada (aquest document sense data completa l'anterior de 1845).

4 Josep Calsada, mestre d'obres, antic alumne de l'escola de la Llotja els anys 1826, 1828-30, actiu a Barcelona entre 1832 i 1858. Autor de la fàbrica de nova planta i la instal·lació de màquines de vapor del taller de maquinària de Josep Comas (1845), de l'establiment d'Ignasi Turent situat en l'antiga casa fàbrica Magarola (1846) i de la construcció de la foneria de Josep Comas La Paloma (1855) on hi va introduir una estructura d'encavallades metàl·liques de 20 metres de longitud.

5 AHCB, Obreria C-138, 1846, "Vapores de..."

6 Vegeu Fàbrica Comas, La Paloma.

7 Cabana i Vancells, Francesc: "Fàbriques i Empresaris,..." op. cit.

8 APNB Notari José Manuel Planas Compte. 1236/28, (1852). Pg. 388. 9 Juny de 1852. Escritura social de la companyia La Algodonera. Situada als carrers de Ferlandina cantonada Ciervo i de Paloma 38 (antic). APNB Notari José Manuel Planas Compte. 1236/28, (1852). Pg. 397, 25 de maig de 1852: Estatuts de La Algodonera.

9 AMCB, 686-bis C (D-216), 20 de maig de 1853, José Comas, carrers de Ferlandina, Paloma i Ciervo, "...levantar un piso..." Façana, signa José Buxareu.

10 Josep Buixareu i Gallart alumne de l'escola d'arquitectura de la Llotja els anys 1821-22-23-26, amb títol d'arquitecte acadèmic del 14 de març de 1830. va ser autor entre d'altres obres de la Casa Xifré (1835-39) i Bassegoda li atribueix la seva intervenció en el Mercat de Santa Caterina (1840). Va ocupar el càrrec d'arquitecte municipal de la ciutat de Sabadell, mantenint la seva activitat a Barcelona, on hi adquirí un extens currículum professional. Com a jove arquitecte va ser defensor del neoclassicisme tardà, va introduir les decoracions de terra cuita popularitzades a partir de 1840 amb la casa Xifré. S'inicià professionalment amb nombrosos encàrrecs dels fabricants, com les fàbriques de la companyia Dotres, Clavé i Fabra del carrer Sant Pau (1833-34) i del fabricant Joaquim Palau del carrer de la Reina Amàlia (1836-1840). les cases dels fabricants Josep Rabí del carrer de Trencaclos (1834), la dels comerciant Josep Xifré (1835) i de Salvador Masó (1835), autor del Teatre Principal de Vilanova (1835), la casa de Pere Mateu del carrer Cuch (1836), la de Llorenç Masó del carrer de la Mercè (1837), del tintorer Salvador Viñas (1838), la del comerciant Francesc Blanch (1838), de la casa fàbrica del comerciant Bartomeu Vidal del carrer de la Reina Amàlia (1839), de la fàbrica de la companyia Dotres y Clavé (1840), de les cases del carrer Carretes de la mateixa companyia (1840), de la instal·lació d'una màquina de vapor a la fàbrica de Jacint Torner del carrer de la reina Amàlia (1844), de la reforma del taller de maquinària de Josep Comas del carrer Ferlandina (1853) i del traçat del nou carrer Gravina sobre els terrenys de la fàbrica Esparó, per encàrrec de la societat La Maquinista Terrestre y Marítima (1864). En la producció d'obres particulars va ser autor de la casa d'Antoni Marquet al carrer del Consolat de Mar (1861), de l'edifici de l'Eixample al carrer Girona n. 74 (1862).

11 Cabana i Vancells, Francesc: "Fàbriques i Empresaris,..." op. cit.

12 Fundiciones y talleres de construcción de máquinas: Comas, José. C. Ferlandina, 27. Citat de: "El Consultor", Barcelona 1856, citat per Benet.

13 Cabana i Vancells, Francesc: "Fàbriques i Empresaris,..." op. cit.

14 Cabana i Vancells, Francesc: "Fàbriques i Empresaris,..." op. cit.

15 Cabana i Vancells, Francesc: "Fàbriques i Empresaris,..." op. cit.

49. Casa fàbrica ROIG

1846

Fàbrica de llustre

Carrer de Robador n. 29, 31

Edifici existent parcialment

Màquines:

1 motor vogi de 6 cavalleries (abans de 1846)

1 cilindre i pedra per donar llustre (abans de 1846)

1 màquina de vapor de 2 CV (1846)

Operaris:

Desconegut

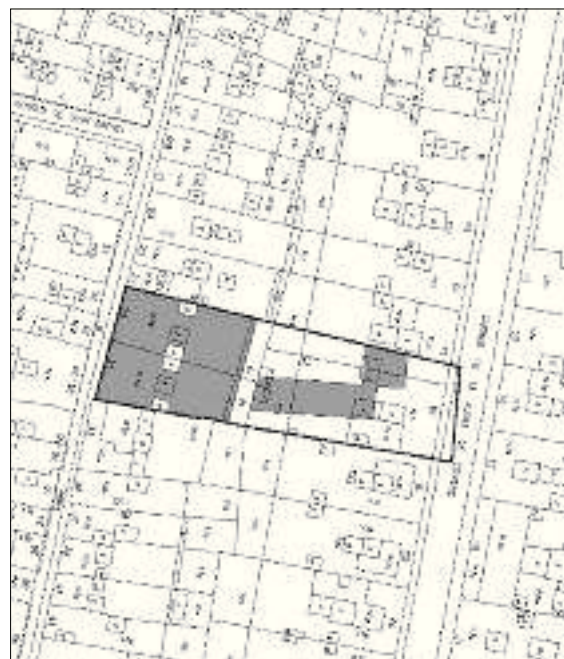
Arquitectura:

Construcció de la casa (Rogent, 1832)

Autor: Bernat Pou, mestre d'obres

Instal·lació del vapor de 2 CV (Roig, 1846)

Autor: Josep Fontserè i Domènech, arquitecte

La generalització del fenomen de la “vaporització” a la primera meitat dels anys quaranta, i la popularització d’aquesta forma d’energia van comportar la creació de multitud de negocis “a l’anglesa”. La reducció de mà d’obra i l’augment de la productivitat va permetre una més gran facilitat i llibertat en l’establiment de fàbriques de nova planta al sector del Raval.

Molts tallers artesanals situats a plantes baixes i patis d’illa, adoptaren l’energia del vapor per reconvertir els seus petits negocis de filat o teixit, fins aleshores primitivament mecanitzats utilitzant la força humana o de les cavalleries. Molts d’ells però, aviat farien fallida davant de la competència de les grans fàbriques, desapareixerien de les estadístiques industrials i d’altres destinarien la seva activitat productiva als sectors auxiliars del tèxtil.

Un exemple del nivell de vaporització que afectà al conjunt de l’àmbit productiu va ser el de les petites empreses, com la realitzada per la fàbrica de llustres de **Salvador Roig** (s. XVIII – s. XIX) establerta a Barcelona a la dècada de 1830. Salvador Roig, probablement descendent d’una saga d’antics fabricants d’indianes, actuà de pilot i mestre de navegació en el trajecte de l’Havana el 1803.¹ Establert a Barcelona, Salvador Roig i Bernat Furcada, ja eren coneguts per la seves mostres de fabricació d’ant, recollida per Lopez Ballesteros a la *Memo-ria de la Junta de calificación de los productos de la industria española...* de 1827.²

El 1829 Salvador Roig estava enregistrat al Padró General com a fabricant de pintats, al carrer del Portal Nou número 20 (antic), amb una taula d’estampar.³ Era, doncs, un fabricant d’indianes, que l’any 1832 s’havia instal·lat al carrer de Sant Pau com a “pintador de pañuelos”, ocupant uns baixos i entresolat de la casa de Rosa Descatllar.⁴

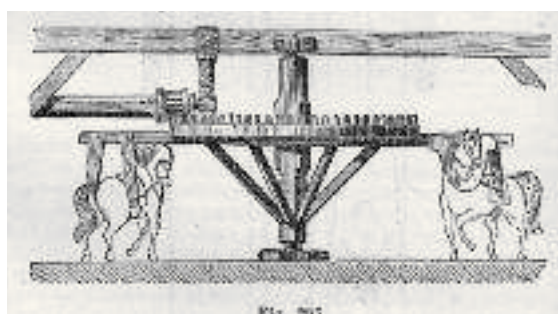
El 1842 Salvador Roig disposava d’una altra fàbrica d’estampats de cotó al carrer Espalter n. 7 (antic).⁵ Pocs anys després, el 1846, amb la crisi de la fabricació de les indianes, Salvador Roig va anar especialitzant-se en altres negocis i va obrir, al carrer de Robadors, una fàbrica de donar “llustre” a les peces que li donaven altres fabricants. Les evidències indiquen que s’instal·là en els baixos dels números 29 i 31 (actuals) del carrer de Robador, en una casa construïda el 1832

AHCB, Gràfics N. Reg. 4059, 29 de juliol de 1846, Detall del plànol de sol·licitud d’instal·lació d’una màquina de vapor de 2 CV de Salvador Roig, “Fachada de la casa n. 15 de la calle d’en Robador”, Façana, signa José Fontserè.

pel propietari Josep Rogent, sota la direcció del mestre de cases Bernat Pou, amb sis plantes d’alçada, planta baixa, entresolat i quatre plantes, i amb vuit obertures a cada planta.⁶

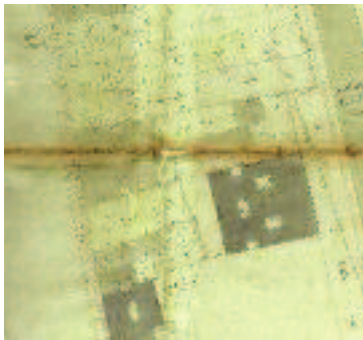
Es tractava d’una petita indústria equipada amb cilindres de pedra per donar “llustre”⁷ a les peces de cotó que li subministraven altres industrials. Aquesta màquina o cilindre de pedra, que la feia moure un “vogi” de 6 “machos”, tal com ho descriu a la llicència d’Obreria, ara ja era possible fer-ho aplicant-t’hi l’energia del vapor. El 29 de juliol de 1846, per tal de poder substituir el “vogi” va sol·licitar permís per instal·lar una màquina de vapor de 2 CV de potència, als baixos de les cases del carrer de Robador números 15 i 16 (antics, corresponents als actuals 29 i 31) segons els documents de la llicència que fou concedida el 8 de setembre de

Model de motor “Vogi” o “Malacate” mogut amb cavalleries. Delaunay, M. Ch. “Curso elemental de mecánica teórica y aplicada”, Madrid 1879.

AHCB, Gràfics N. Reg. 4059, 29 de juliol de 1846, Salvador Roig, sol·licitud d'instal·lació d'una màquina de vapor de 2 CV. Planta i alçat, signa José Fontserè.

AHCB Quarteró Garriga n. 96, detall de l'obertura del carrer de Mendizábal i posició de la casa fàbrica Roig abans de la seva substitució per habitatges.

1846.⁸ La sol·licitud devia anar acompanyada amb uns plànols d'alçat i planta, que s'han pogut localitzar a l'Arxiu de Gràfics,⁹ documents, signats per l'arquitecte Josep Fontserè.¹⁰

La "quadra", o espai per a la fabricació, estava situada als pati de la parcel·la, era de reduïdes dimensions i estava destinada a "cilindrar" i donar "llustre" a les peces de cotó.

Aquesta petita fàbrica estava enregistrada en la matrícula industrial de 1856, com a fàbrica de filats i teixits al carrer de Robador números 29-31 (actual).¹¹ El 1849, Salvador Roig era citat a la Guia General de Barcelona¹² dins de l'apartat de: "Establecimientos de estirar, adere-

zar, prensar ó lustrar telas con máquinas o caballerías", al carrer de Robador número 16 (antic).

La continuïtat d'aquesta empresa es veié afectada per l'obertura i la urbanització del carrer de Mendizábal (actual carrer de la Junta de Comerç), promogut per la companyia La Maquinista Terrestre y Marítima, l'empresa amb més propietats en aquest sector que ocupava l'exconvent de Sant Agustí Nou; motiu pel qual serà enderrocada la "quadra" i els annexos del pati de parcel·la.

L'octubre de 1862 ja s'havia acabat l'enderroc dels tallers de Sant Pau de "La Maquinista" i els solars van ser venuts per parcel·les. És per aquesta raó que Salvador Roig va haver de marxar del carrer Robador, i l'any 1868, ja el trobem instal·lat a la fàbrica de Nicolau Tous¹³ del carrer de la Riereta número 35, aquest cop regentant també una fàbrica de llustres i d'estampats.¹⁴

De la casa fàbrica Roig, resta en peu encara la casa del carrer de Robador números 29 i 31, amb el mateix traçat de façana de 1846, sis plantes d'alçada i vuit obertures per planta amb balcons i finestres alternatius, amb la inclusió, entre elles, d'una fornícula destinada a l'advocació religiosa típica de les fàbriques d'indianes. Actualment la finca està destinada a habitatges i dividida en dues escales diferenciades, números 29 i 31.

La parcel·la va perdre la "quadra" i els espais interiors, en benefici de l'obertura del carrer de la Junta de Comerç i de les cases que s'hi varen construir a partir de 1862, moltes d'elles del mateix arquitecte Josep Fontserè. Segons el plànol de Garriga i Roca de 1869, la

"quadra" encara existia, i va ser enderrocada poc temps després.

Aquest edifici està inclòs en el Catàleg del Patrimoni com a Bé d'interès Documental i no té cap nivell de protecció més que el que li confereix la seva qualificació urbanística 12b "Regulació de l'edificació de nova planta en la zona de casc antic de conservació".

NOTES

1 Martín Corrales, Eloy; "El corsarismo norteafricano y la flota catalana en la Carrera de Indias", Manuscrits n. 10, gener 1992. Pg. 390.

2 López Ballesteros, Lluís. "Memoria de la Junta de calificación de los productos de la Industria española remitidos a la Exposición pública de 1827, presentada al Rey Nuestro Señor por mano de su secretario de estado y del Despacho universal de Hacienda, el Excmo. Sr. D. Luís López Ballesteros", Madrid 1828. Pg. 53.

3 Graell, "Padró de Fabricants" 1829.

4 AHCB Obreria C-112, 10 de setembre de 1832, "Salvador Roig, pintador de pañuelos que acaba de alquilarle un primer piso, con los bajos en la calle de San Pablo n. 88...oficio...casa de Dª Rosa Descatllar...abrir puerta". Sense plànol.

5 Anònim "Guia de Forasteros", 1842, Barcelona.

6 "Ciutat Construïda. Programa de documentació del patrimoni construït del Raval", Ajuntament de Barcelona - Promoció Ciutat Vella, S.A. 1988. Citat a la "Carta Arqueològica de Barcelona" de 2013.

7 Llustre: Preparació a què se sotmet un teixit perquè brilli, equivalent al terme castellà "apresto".

8 AHCB, Obreria C-138, 29 de juliol de 1846, "Salvador Roig, calle Robador...un cilindro o máquina de cilindrar y dar lustre a las piezas que le proporcionan varios fabricantes y como para ello necesita 6 animales para marchar el espresado Cilindro y piedra.... les es imposible continuar no variandola por medio de un vapor de fuerza de 2 caballos". 8 de setembre de 1846, "Se reconoce permiso a D. Salvador Roig". No hi ha el plànol, però molt probablement correspon al document dipositat a l'Arxiu de Gràfics, amb referència: AHCB, Gràfics N. Reg. 4059.

9 AHCB, Gràfics N. Reg. 4059, 29 de juliol de 1846, Salvador Roig, carrer de Robador n. 15 i 16 (?), Planta i alçat, signa José Fontserè. Aquest document i l'anterior de la nota 1, procedents de diferents arxius corresponen en realitat al mateix acte administratiu.

10 Josep Fontserè i Domènech (1799-1870), arquitecte acadèmic. Montaner cita Josep Fontserè, amb títol d'arquitecte acadèmic del 1833. Pare de Josep Fontserè i Mestres. Citat el 1837 com a professor d'arquitectura per a la creació de companyies de bombers. Va tenir una extensa activitat professional, acumulant nombroses intervencions en temes industrials. Va ser l'autor de la fàbrica de nova planta de Francesc Saldas al carrer de la Reina Amàlia (1839) i la seva instal·lació del vapor (1844). La mateixa dècada de 1840 va ser responsable de nombroses instal·lacions de noves màquines de vapor. En aquest terreny, va intervenir per ordre del fabricant Eulogi Soler del carrer del Beat Oriol (1846), Salvador Roig (1846), les filatures de Nicolau Tous del carrer de la Riereta (1847) i de Francesc Llenas del carrer de Sadurní (1847) i la de teixits de Jaume Aleu del carrer de Carretes (1847). Altres notes biogràfiques citen Josep Fontserè i Domènech, exercint d'arquitecte municipal de Barcelona. Va ser nomenat director de l'enderrocament de les muralles de Barcelona el 1854.

11 Veclus SL, Francesc Caballé i Reinald González, "Cens d'edificis industrials de Ciutat Vella", inèdit, 2012.

12 Saurí, M. "Guia General de Barcelona...", Barcelona 1849.

13 Vegeu Casa fàbrica Tous del carrer de la Riereta número 35.

14 AMCB 2006-C, 7 d'abril de 1869, Salvador Roig, fàbrica d'aprestos i estampats, legalització de les calderes de vapor, carrer de la Riereta número 35, Planta.

Casa fàbrica Roig, als números 29 i 31 del carrer de Robador (Google 2010).

50. Casa fàbrica

ALEU

1846

Fàbrica de teixits

Carrer de Carretes n. 41, 43 i 45

Edifici existent parcialment

Màquines:

1 vapor (Aleu, abans de 1846)

1 vapor de 6 atm. i 50 CV (Rodés, 1864-72)

Operaris:

Desconegut

Arquitectura:

Legalització del vapor (Aleu, abans de 1846)

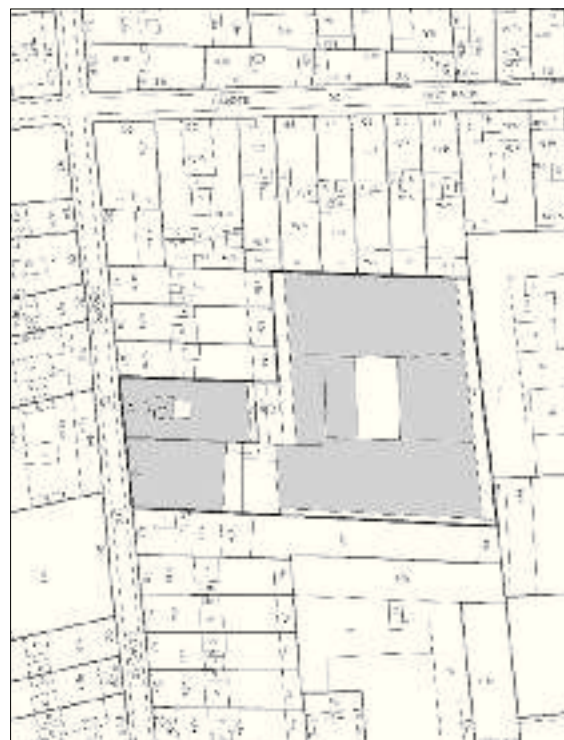
Autor: Josep Fontserè i Domènech, arquitecte

Reforma de la fàbrica (Rodés, 1864)

Autor: desconegut

Legalització del vapor de 6 atm i 50 CV (1870)

Autor: José Sábats, constructor

Jaume Aleu (s. XVIII – s. XIX), procedent d'una família constitucionalista del Raval de Barcelona,¹ originàriament era de professió mestre paleta al carrer de Sant Pau,² tot i que també va exercir d'assistent de l'empedrat els anys 1834³ i 1835,⁴ per compte dels propietaris, en la contrata d'urbanització de nous carrers del Raval de Barcelona. Jaume Aleu figurava també en els documents municipals d'Obreria com a propietari d'uns terrenys situats al carrer Carretes, on tenia la cases als números 41 i 43 i en una quadra interior, una fàbrica de teixits.⁵

La casa fàbrica Aleu estava equipada amb una màquina de vapor no declarada, i per aquest motiu figurava en el llistat de fàbriques redactat per l'Ajuntament, que havien d'acollir-se a l'Edicte de 1846,⁶ per a la legalització de les seves màquines i calderes de vapor. L'edifici havia estat construït probablement durant el primer terç del segle XIX, format per dues cases d'habitatges números 41 i 43, un cos de casa amb façana al carrer de Carretes, el número 45 i unes "quadres" a l'interior de la parcel·la, de tres plantes d'alçada.⁷ D'una de les quadres, la que sembla que és el cos principal o original de la fàbrica, en coneixem una façana i una planta del conjunt dibuixades per l'arquitecte Fontserè, de data imprecisa,⁸ però probablement procedia dels requeriments municipals de l'Edicte de 1846.

Aquests requeriments municipals afectaren també el gruix de les parets que havien de col·locar-se a les calderes de vapor, polèmica en la qual intervingueren Aleu, Estruch i els Batlló, pels fabricants i l'arquitecte acadèmic Josep Casademunt.⁹ La quadra principal era un edifici de 35 metres de longitud i tres plantes d'alçada, situat a l'interior de la parcel·la, però accessible des del carrer Carretes número 43, espai sense edificar aleshores, mentre que al número 45 es situaven la màquina de vapor i les calderes.

L'alçat dibuixat per Fontserè arran de l'Edicte de 1846 representava un edifici d'una tipologia industrial utilitària, austera i sense concessions. Tenia a la façana una seriació de tres rengles de 12 finestres amb arcs rebaixats, sobre feixes horitzontals. Posteriorment les progressives addicions d'altres edificis haurien desfigurat la peça original.

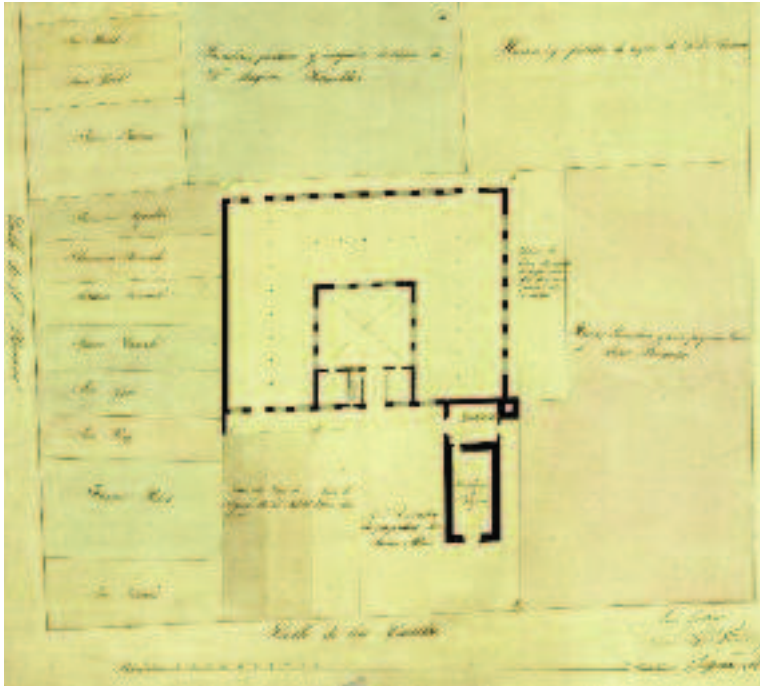

Jaume Aleu, elector de Barcelona per les eleccions de 1847, estava censat al primer pis del carrer de Carretes número 70¹⁰ (antic) com a propietari, però no com a fabricant, amb una contribució territorial modesta. Devia actuar segurament com a propietari de la fàbrica de teixits, però no com a fabricant, perquè no hem pogut localitzar cap referència seva en els censos d'industrials ni a les nòmines dels fabricants de 1829 fins a 1856.

A partir dels anys cinquanta tenim notícia de l'ocupació de l'edifici per part de diverses indústries: Juan Vallés, antic fabricant de teixits del mateix carrer Carretes ja citat al Padró de 1829.¹¹ El 1857 eren citades a la mateixa adreça les companyies de Magín Vallés, Vilacis y Ginesta, Mallofré, Baques y Cía. i Domingo Olivellas y Cía. del ram de la filatura i les fàbriques de cintes de Pablo Carsareny i Riera y Palà.¹²

En una data indeterminada de la segona meitat del segle XIX sabem que la firma de filats i teixits de Martín Rodés y Cía. es fa amb la propietat de la fàbrica i l'any 1864 realitza unes primeres reformes per canviar les calderes de vapor que hi havia instal·lades, però que són suspeses per una inspecció municipal.¹³ L'any 1870 es realitza una nova inspecció i l'any següent es sol·lici-

AHCB Gràfics N.
Reg: 03692, s/d,
"Fachada para D.
Jayme Aleu de la
fabrica de vapor
que da al interior i
no a la calle como
se ve en planta",
carrer Carretas.
Façana, Signa Jo-
sep Fontserè.

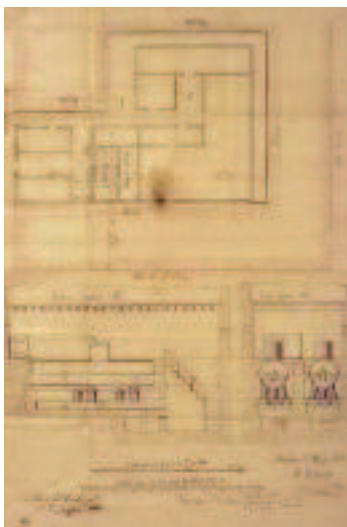

AHCB Gràfics N. Reg: 04028, s/d, "Fàbrica Aleu", carrer Carretas, Sant Paciano. Plànol, signa Josep Fontserè. La finca número 43, propietat de Jaume Aleu, encara no estava construïda i de fet constituïa el seu accés, mentre que a la parcel·la del número 45 es situava la caldera i la màquina de vapor.

ta permís per legalitzar les calderes de vapor ja instal·lades anteriorment, amb una potència de 50 CV,¹⁴ documents presentats pel constructor José Sábats.¹⁵

El 1870 s'havia ordenat per part de la inspecció municipal d'Obreria una reducció de la pressió de les calderes a 5 atmosferes i la construcció d'una xemeneia de 146 pams d'alçada, la qual cosa sembla que no s'arribà a fer mai. Finalment l'any següent, el 1871, s'ordenà la suspensió del funcionament de les màquines per incompliment de les ordres municipals.¹⁶

Coincidint amb l'exode industrial, la fàbrica és tancada i enderrocada. Actualment es conserven només les cases núm. 41 i 43 del carrer Carretes, aquesta darrera, construïda després de 1846, edificis inclosos en el Catàleg del patrimoni com a Bé d'interès Documental. L'espai ocupat per la fàbrica a l'interior de la parcel·la està actualment ocupat per un aparcament de vehicles.

AMCB, Exp. Fo 1610-bis-c, 5 de març de 1870. Martín Rodés y Cía. carrer de Carretes n. 43, 45. Legalització de les calderes de vapor ja instal·lades de 6 atm. de pressió màxima i 50 CV de potència, Planta i detalls, signa el constructor José Sábats.

Les cases del carrer Carretes números 41 i 43, que formaven part de la casa fàbrica Aleu.

NOTES

1 AHCB, Obreria C-90, 27 de juny de 1823, "Lista de individuos afectos al servicio personal de las obras de fortificación, por calles: calle Hospital, Joaquin, Ignacio Vallés, José, Juan Coloreu, calle San Rafael, Buenaventura Torner, Juan Torner, calle Sadurní, José Soler, calle Hospital, Salvador Juncadella, Juan Aleu, ...calle Riereta Jacinto Batlló..."

2 AHCB Obreria C-110, 13 de febrer de 1832, "Jaime Aleu, mancebo albañil, habitante en...la calle Sn pablo...colocar en el balcón del 3er piso un rótulo o señal".

3 AHCB Obreria C-117, 11 de gener de 1834, "Jaime Aleu, albañil asentista del empedrado y cloacas de las calles de San Martín, San Jerónimo, San Bartolomé y San Antonio...satisfagan el importe de la cloaca los propietarios de los antiguos huertos de Dn José Martí.

4 AHCB Obreria C-122, 5 de setembre de 1835, "Sobre el memorial de Jayme Aleu, albañil, en el que pide se sirva V.E. declarar por que persona debe ser satisfecha el suplicante, de las porciones de empedrado y cloaca construidas en los puntos donde cruzan las calles de San Martín, San Geronimo, San Bartolomé y San Antonio, sin mirar en ninguna propiedad, espongo a V.E. conceder permiso a D. José Antonio de Martí para la abertura de aquellas calles, tuvo a bien prevenirle que los dueños o sus enteutas tubieren obligación de hacer los albañales con bóveda y los empedrados de las calles a sus costas..."

5 Es tracta d'un document posterior pel qual pot determinar-se la posició de la Casa fàbrica Aleu: AHCB, Gràfics I.G. 4020, 8 de juny de 1848, Magin Tarruella, Planta instal·lació d'una màquina de vapor, signa Narcís Nuet. Cal destacar la posició de les fàbriques veïnes: A dalt, "Todo el citado huerto es la propiedad de D. Jayme Aleu" (Carretes 43,45), a l'esquerra "...propiedad de Don José Valentí" (Riereta 24). Vegeu Casa fàbrica Tarruella.

6 AHCB, Obreria, C-138, 1846, "Vapores de..."

7 AHCB Gràfics N. Reg: 04028, s/d, "Fàbrica Aleu", carrer Carretas, Sant Paciano. Plànol, signa Josep Fontserè. La finca número 43, propietat de Jaume Aleu, encara no estava construïda i de fet constituïa el seu accés, mentre que a la parcel·la del número 45 es situava la caldera i la màquina de vapor.

8 AHCB, Gràfics, I.G. 3692, sense data (184?), "Fachada para Dn. Jaime Aleu de la fàbrica de vapor que da al interior...", Signa José Fontserè.

9 AHCB Llibre d'Actes de l'Ajuntament de Barcelona, Vol. I, 1846, fol. 57: "se hace mérito de las solicitudes de D. Jayme Aleu, D. Pedro Estruch, y Batlló Hermanos y lo expuesto por el arquitecto D. José Casademunt acerca del espesor de las paredes que hayan de colocarse en las calderas de vapor...", 19 de maig de 1846.

10 Jaime Aleu, c. Carretas 70, 1ª, : "Llistat d'electors de la ciutat de Barcelona en el cens electoral de 1847...", citat per: Fuster i Sobreperre, Joan, "Barcelona a la Dècada Moderada (1843-1854) El projecte industrialista en la construcció de l'estat centralista" Tesi doctoral, UPF Barcelona, setembre 2004.

11 Graell, "Padrón General", 1829.

12 Anònim, "El Consultor...", Barcelona, 1857.

13 AMCB, 1610 bis-C, agost de 1864.

14 AMCB, 1610 bis-C, 5 de març de 1870. Martín Rodés y Cía. "Fábrica de hilados y tejidos de Jaime Aleu, hoy de D. Martín Rodés y Cía.", carrer de Carretes n. 43, 45. Sol·licitud de legalització de les calderes de vapor ja instal·lades de 6 atm. de pressió màxima i 50 CV de potència, Planta i detalls, signa el constructor José Sábats.

15 No es té cap notícia de la seva titulació ni de la seva activitat professional.

16 AMCB, 1610 bis-C, 2 d'octubre de 1871, ordre de suspensió del funcionament.

AHCB Quarteró Garriga n. 106 amb la posició de la fàbrica Aleu.

51. Casa fàbrica CABANELLAS

1846

Fàbrica de sabó i de bugies

Carrer de l'Arc del Teatre n. 63, 63 bis
Carrer del Cid n.12, 14

Edifici desaparegut

Màquines:

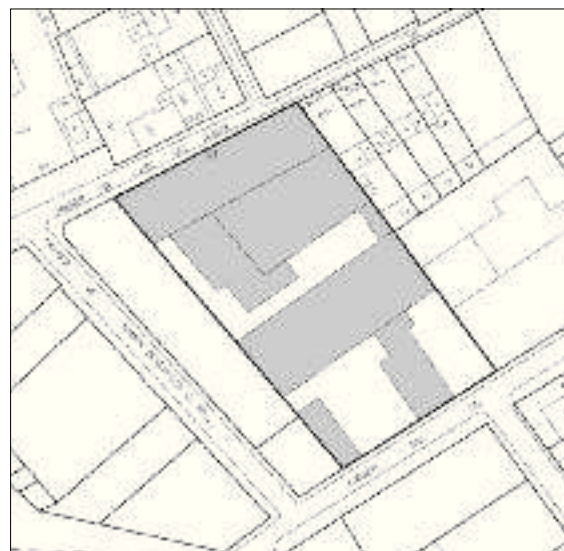
1 vapor (Cabanellas, c. 1846)

Nombre d'operaris:

Desconegut

Arquitectura:

Legalització del vapor (Cabanellas, c. 1846)

Antoni Cabanellas (s. XVIII – s. XIX) era de professió saboner, establert al Maresme el 1838, i un dels principals contribuents a la vila de Mataró.¹ Cap a 1845, Cabanellas va buscar un emplaçament per establir-se al Raval de Barcelona, amb l'objectiu d'obrir una fàbrica de sabó moderna, equipada amb màquina de vapor. Els terrenys escollits van ser unes instal·lacions de la primitiva fàbrica de sabó que la companyia Sansitó, Aralit (?), Manning i Cia. tenia al carrer de Trentaclaus (actual Arc del Teatre), i que formava part de les antigues Hortes inferiors de Sant Pau, sector en procés d'urbanització i parcel·lació des de 1835, per iniciativa del comerciant Rafael Sabadell.²

A finals del segle XVIII, els comerciants francesos Maury i Reboul havien introduït la fabricació industrial del sabó a Barcelona, aportacions estrangeres que s'ampliaren a principis del segle XIX. Els grans centres productors de sabó i de la seva exportació a les colònies havien estat tradicionalment les ciutats de Màlaga i de Mallorca, a partir d'ara s'hi incorporà Barcelona³. Aquesta indústria, durant la dècada de 1840 va gaudir d'un fort desenvolupament, vinculat, en les fases inicials, a la presència a Barcelona de saboners estrangers com eren Manning i Cia.

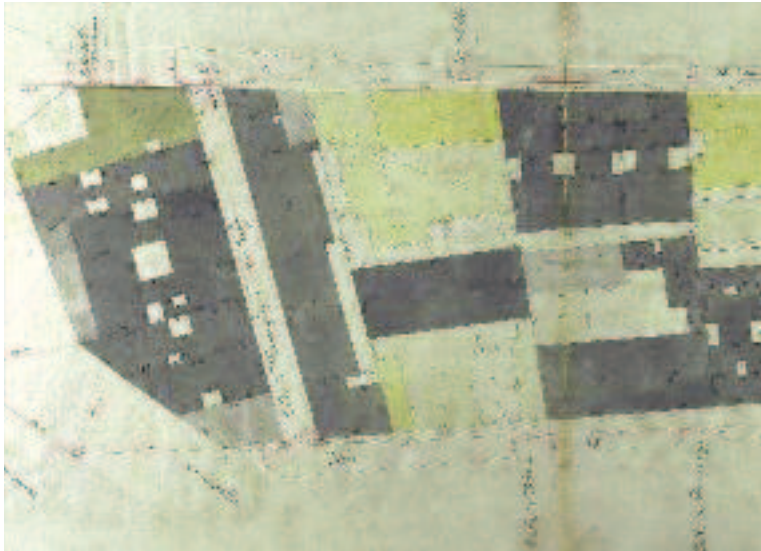
La casa fàbrica d'Antoni Cabanellas destinada a la producció de sabó de forma industrial estava situada al carrer de Trentaclaus número 63 (actual Arc del Teatre), en una parcel·la gran, de 35 metres de façana i 60 de profunditat, que tenia sortida al carrer del Cid número

AHCB Obreria C-126, 1 de maig de 1837, "Rafael Sabadell...variación que manifiesta el plano que acompaña...para abertura de las calles en su huerto...Puerta de Sta Madrona, Muralla de Tierra y calle Trentaclaus". Plànol dels carrers, Franc° Renart y Arús, arquitecte.

AHCB, Gràfics I.G. 3365, (probablement de 1846) "Plano de la Casa Fábrica de Don Antonio Cabanellas... Oficina para la fabricación de jabón, Cuadra de la fábrica, Cuarto de la caldera, Cuarto de la máquina". Planta legalització del vapor, signa J. Casademunt.

AHCB Quarteró Garriga n. 83. 1858. Posició de la fàbrica Cabanellas entre els carrers del Cid i de l'Arc del Teatre.

12. Estava formada per una “quadra” de reduïdes dimensions, un taller suposadament a cel obert i una horta a la banda del carrer del Cid.

Molt probablement cap a l'any 1846, Antoni Cabanellas devia sol·licitar la legalització de la màquina de vapor que tenia instal·lada a la seva “quadra”, ja que formava part del llistat de vapors que havien d'adequar-se a l'Edicte d'abril de 1846. Mentre que al ram tèxtil ja era generalitzada la utilització de la màquines de vapor, ja que la popularització d'aquesta energia es va començar a estendre també a tots els altres rams de la indústria.⁴ La sol·licitud de la legalització anava acompanyada del plànol de planta de la fàbrica, amb la descripció de les dependències i situació de les calderes,⁵ signat per l'arquitecte de la Real Academia de San Fernando, Josep Casademunt.⁶

Les indústries de fabricació del sabó havien estat objecte de conflictes des de 1782, mitjançant successives prohibicions d'establir-se dins de la ciutat.⁷ La fàbrica de sabó d'Antoni Cabanellas havia de durar poc temps, donat que el mateix Edicte d'obreria del 10 d'abril de 1846 prohibia la instal·lació d'aquestes fàbriques, i li van concedir el termini d'un any per desplaçar-se fora de la ciutat.⁸

La realitat no va ser aquesta, i el 1847, Antoni Cabanellas estava enregistrat en el Cens electoral de Barcelona de les eleccions de 1847, amb la botiga del carrer de Trentaclaus número 29⁹ (antic). El 1857, les propietats ja havien passat al seu descendent **Manel Cabane-**

llas (s. XIX), citat al número 63 (actual) del carrer de l'Arc del Teatre, com a fàbrica de bugies i amb la botiga de sabó al carrer de Canuda número 5.¹⁰ El plànol de Garriga i Roca indicava encara el 1862 la presència de la fàbrica, amb una agrupació d'edificis de caràcter industrial, malgrat que desconeixem la seva continuïtat en el ram dels productes químics.

La casa fàbrica Cabanellas encara existia l'any 1963, amb la composició dels edificis del plànol de 1862, quan va ser objecte d'expropiació, conjuntament amb altres fàbriques del mateix sector, per donar lloc al Mercat Municipal del Carme, equipament que es va aixecar per tal d'acollir el tradicional mercat del Portal de Santa Madrona.¹¹ Les fàbriques van ser enderrocades i el Mercat del Carme va ser construït, segons el projecte de 1959 dels arquitectes Anglada, Gelabert i Ribas, i inaugurat el 1972 per l'alcalde Porcioles.

NOTES

1 Un dels grans contribuents de Mataró, Antoni Cabanellas, saboner, 505 rals de contribució, citat per Solà, Àngels, i Solà, Teresa, “L'estructura professional de la manufactura, del comerç i de les professions liberals de Mataró, 1838”, Fulls del Museu de Santa Maria.

2 AHCB I.G. 2867, 30 de novembre de 1835, “Plano...terrenos de R. Sabadell...Santa Madrona. Publicat a “Inicis de la Urbanística...”, pg. 159, AHCB Obreria C-126, 1 de maig de 1837, “Rafael Sabadell...variación que manifiesta el plano que acompaña...para abertura de las calles en su huerto...Puerta de Sta Madrona, Muralla de Tierra y calle Trentaclaus”. Plànol dels carrers, Francº Renart y Arús, arquitecte.

3 Ramon, Ramon, “Canvi tècnic, matèries primes i capacitat exportadora de la indústria sabonera de Málaga, Mallorca i Barcelona, 1840-1914”, *Recerques* 39, (1999), 137-170.

4 AHCB, Obreria, C-138, 1846, “Vapores de...”.

5 AHCB, Gràfics I.G. 3365, (probablement de 1846) “Plano de la Casa Fàbrica de Don Antonio Cabanellas... Oficina para la fabricación de jabón, Cuadra de la fábrica, Cuarto de la caldera, Cuarto de la máquina”. Planta legalització del vapor, signa J. Casademunt.

6 Josep Casademunt i Torrents (~1805-1868), arquitecte acadèmic de mèrit que estudià a l'Escola de la Llotja. El 14 de març de 1830 li concediren el títol d'arquitecte de la Real Academia de San Fernando de Madrid i posteriorment el d'acadèmic de mèrit de Sant Carles de València el 1838. Va ser Catedràtic i Director titular d'arquitectura de l'Escola de la Llotja des del 24 de febrer de 1842, on impulsà una orientació més encaminada cap a la tècnica constructiva. Dedicat fonamentalment a la docència de l'Escola de la Llotja, pocs són els projectes localitzats al Registre d'Obreria. Va ser autor de la reforma de la fàbrica d'Antoni Llopis al carrer del Marquès de Barberà (1838), un edifici procedent de la reutilització de construccions del segle XVIII, i la instal·lació de la màquina de vapor de la fàbrica de sabó d'Antoni Cabanellas del carrer de Trentaclaus (184?). L'arquitecte Adrià Casademunt i Vidal, fill de Josep Casademunt, fou l'autor de la Galeria de les Màquines de l'Exposició Universal de 1888.

7 Martí Escayol, Emma, “Indústria, medicina i química a la Barcelona de finals del segle XVIII. El tintatge i la introducció del carbó vegetal des d'una perspectiva ambiental”, *Recerques* 22 (2002), 5-20.

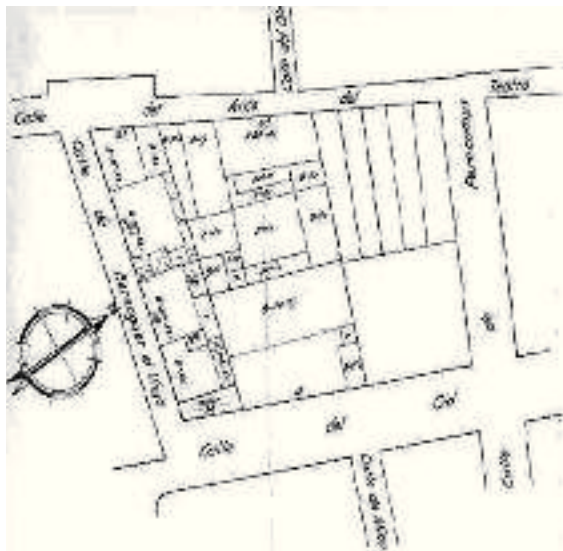
8 AHCB, Acords, Edicte del 10 d'abril de 1846, “...Octavo: que no se permitirá establecer dentro de las murallas de la ciudad fábricas de productos químicos; Y que á las que se hallan situadas actualmente dentro de ella se les señala el plazo de un año á contar desde la fecha en que se hubiese dado conocimiento al público de esta providencia para que desocupen sus fábricas y se establezcan fuera de ella...”.

9 Antonio Cabanellas, Trentaclaus 29, tienda, subsidio 432, “Cens electoral de Barcelona de les eleccions de 1847”, citat per Fuster Sobrepere, Joan, “Barcelona a la Dècada Moderada (1843-1854) El projecte industrialista en la construcció de l'estat centralista” Tesi doctoral, UPF Barcelona, setembre 2004.

10 Anònim, “El Consultor...”, Barcelona 1857.

11 Regueiro Antón, Elisa, “Estudi històric arquitectònic del Mercat del Carme”, Foment de Ciutat Vella, Barcelona 2003.

AMCB, Exp. Gestió Urbanística 1961/19 núm 65.. Setembre de 1963. Plànol de les finques afectades per l'emplaçament del Mercat del Carme aprovat el 5 d'octubre de 1959. Citat per Regueiro Antón, Elisa, “Estudi històric arquitectònic del Mercat del Carme”, Foment de Ciutat Vella, Barcelona 2003.

52. Casa fàbrica

ESTRUCH

1846

Fàbrica de teixits de cotó

Carrer de Reina Amàlia n. 38, 38 bis i Sant Pau n. 118

Edifici existent parcialment

Màquines:

1 vapor (Estruch, 1846)
 55 telers compostos (Estruch, 1850)
 60 telers mecànics (Rodés, 1850)
 1 vapor de 4 CV, (Torrescasana, 1850)
 1.200 fusos de mule-jennies (Torrescasana, 1850)
 1 vapor de 36 CV (Rodés, 1850)
 2.400 fusos de mule-jennies (Rodés, 1850)
 1.800 fusos de continues (Rodés, 1850)
 2.540 fusos de selfactines (Rodés, 1850)
 1 vapor de 110 CV (Tersa, 1874)
 1 vapor de 4 CV (Closas, 1900)

Operaris:

120 operaris (Estruch, 1850)
 25 operaris (Torrescasana, 1850)
 65 operaris (Rodés, 1850)

Arquitectura:

Construcció de la casa fàbrica (1846)
 Autor: Narcís Nuet, m. d'obres
 Legalització vapor de 110 CV (1874)
 Autor: J. Pucurull, enginyer
 Instal·lació d'un vapor de 4 CV (1900)
 Autor: il·legible

La família Estruch era d'origen menestral; estava associada al gremi d'esparters, als carrers de la Esparteria, Ample, de Regomir i del Rech Comtal de Barcelona, des de la segona meitat del segle XVIII.¹ S'ha de dir, però, que els Estruch de Barcelona eren també, durant el Trienni Constitucional, uns hisendats amb capital suficient per dedicar-se a la compra de béns desamortitzats el 1822.² En plena revolució liberal, l'any 1837, un membre d'aquesta família, formava part del grup de fabricants a qui s'adreçava l'Ajuntament de Barcelona per a la subscripció voluntària en els treballs públics del govern liberal.³

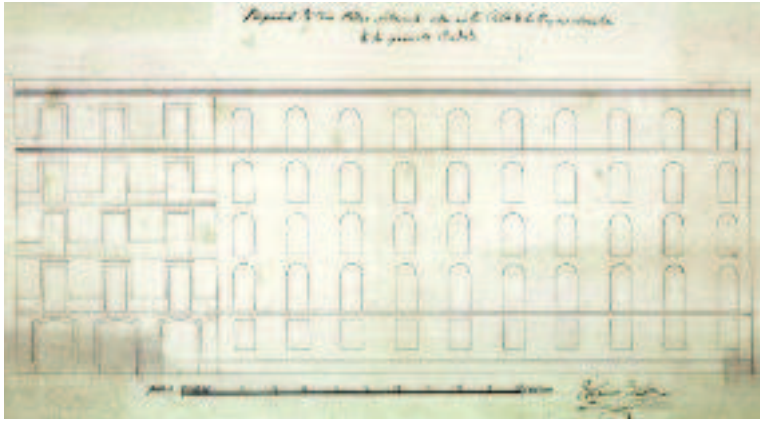
L'any 1844, **Pere Estruch (o Struch)** (s.XVIII –Barcelona 1851) ja havia consolidat la seva posició com a fabricant de teixits, invertint capitals en la fundació del Banc de Barcelona.⁴ La seva activitat estava localitzada en uns terrenys que posseïa al carrer de la Reina Amàlia, número 1 (antic), corresponent als actuals números 38 i 38 bis, on era propietari d'una casa i unes "quadres" adquirides probablement durant la dècada dels anys 30, que li serviran de punt de partida per assentar la seva activitat durant la dècada dels anys 40.⁵

El 1846, Pere Estruch va fer construir una fàbrica de teixits de nova planta. L'edifici estava situat entre l'esmentat carrer i la Muralla de Terra, a l'alçada de la Porta de Sant Pau, corresponia a una tipologia de casa fàbrica, segons els criteris compositius de l'època, diferenciant-se clarament en aquest cas, la casa a la cantonada amb el carrer de Sant Pau, amb les funcions d'habitatge pels directors i contramestres, i la fàbrica pròpiament dita, afrontada amb el carrer de la Reina Amàlia.

La llicència d'obres va ser presentada el 10 de març de 1846 pel mestre d'obres Narcís Nuet.⁶ Com veurem, es tractava d'un edifici destinat a fàbrica de teixits mecànics de cotó, per la qual cosa, es presentava el plànol de planta amb la posició dels edificis anteriors i el terreny disponible per edificar. Aquest plànol, que ha estat localitzat a l'Arxiu de Gràfics, consta de l'emplaçament dels edificis existents anteriorment, unes quadres i una casa, l'espai per al vapor i l'espai destinat als terrenys per edificar, sota la denominació: "Propie-

AHCB Gràfics N.
 Reg: 03692, s/d,
 "Fachada para D.
 Jayme Aleu de la
 fabrica de vapor
 que da al interior i
 no a la calle como
 se ve en planta",
 carrer Carretas.
 Façana, Signa Jo-
 sep Fontserè.

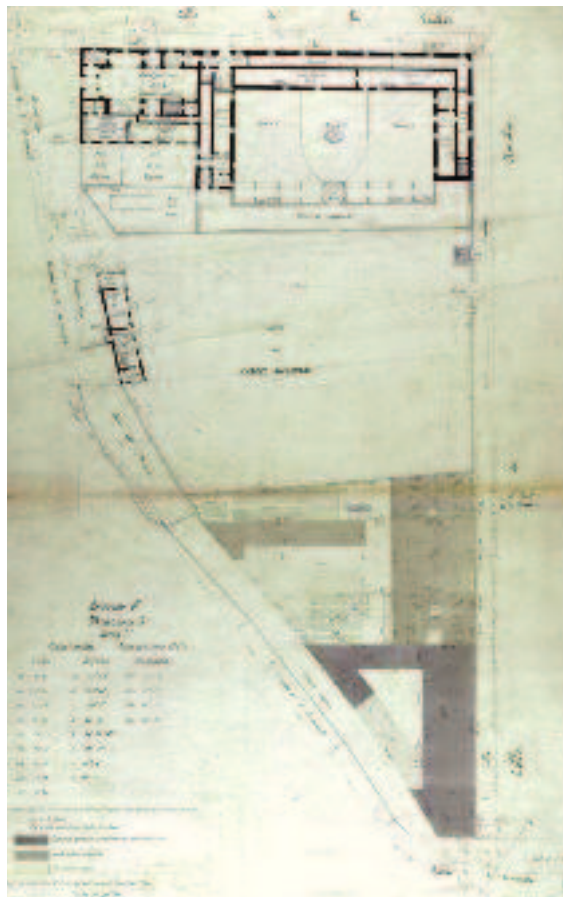
AHCB, Gràfics, IG-4062, 4 d'abril de 1846, "Propiedad de Don Pedro Estruch sita en la Calle de la Reyna Amalia de la presente Ciudad", Façana, signa Narcís Nuet.

dad de D. Pedro Estruch",⁷ del 10 de març de 1846 i signat pel mestre d'obres acadèmic Narcís Nuet.⁸

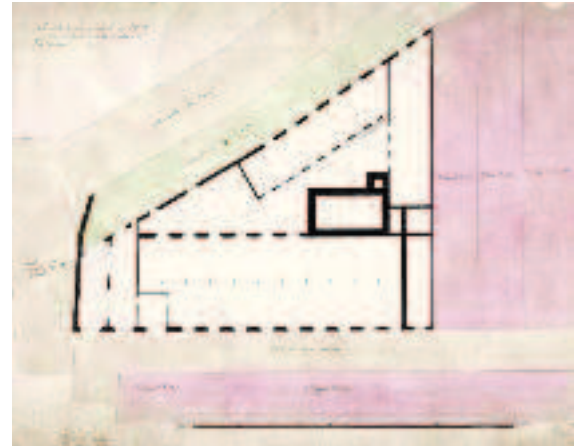
El 4 d'abril del mateix any, Estruch sol·licitava la instal·lació d'una màquina de vapor,⁹ destinada a moure els telers de la fàbrica. A l'Arxiu de Gràfics s'han localitzat també els plànols datats del 4 d'abril de 1846 i que corresponien a la mateixa llicència d'Obreria, tant per edificar com per instal·lar el vapor.¹⁰

Per aquests plànols ha estat possible la localització de la fàbrica Estruch. L'edifici estava situat a una parcel·la gran de 46 metres de façana, a la confluència dels carrers de Reina Amàlia 38 (actual) i de Sant Pau 118 (actual) i el camí de ronda de la Muralla de Terra (avui carrer de les Flors).

Estruch va fer enderrocar els edificis existents, l'antiga casa, per aixecar de nova planta una casa fàbrica amb el cos de casa situat a la banda oposada, a la cantonada de la cruïlla dels carrers esmentats. L'edifici reflectia una novetat en la seva composició de façana, introduïda al llarg d'aquest període: la progressiva independència formal del cos de fàbrica respecte de la casa.

AHCB Gràfics D-19.268. Quarteró Garriga i Roca, n. 104. Pot apreciar-se, a baix, la casa fàbrica Estruch.

AHCB, Gràfics, IG-3361, 4 d'abril de 1846, signa Narcís Nuet, Planta instal·lació de les màquines de vapor. Es situen també la posició de les fàbriques de Joaquim Palau i Clavé i Fabra.

La "quadra" destinada a la fabricació, pel fet de donar front al carrer, estava identificada amb un llenguatge arquitectònic propi. S'havien eliminat els balcons tradicionals, s'havia adoptat un mòdul de finestra repetit indefinidament i s'hi van reduir els elements del llenguatge classicista, que van donar com a resultat una composició molt més funcional. Mentre, la façana del cos de casa seguia dissenyada, encara, segons els patrons de les composicions habituals de primera meitat del segle, amb les clàssiques balconades, la fàbrica estava formada per tres nivells horitzontals de falses cornises que subratllen una seriació de finestres iguals, amb arc de mig punt a les tres primeres plantes, finestrals amb quarterons de vidre, i uns marcs empostissats que les unificaven en el sentit vertical.

El pavelló o "quadra" té una amplada de 12 metres amb una línia central, i fou originalment projectada, amb una estructura formada per 10 pilars de fosa, que permetia la doble il·luminació i un millor aprofitament de l'espai. La màquina de vapor estava situada en el pati interior de parcel·la, de forma tangent a la "quadra". Però s'ha de dir que, a partir de l'aixecament topogràfic de l'edifici efectuat el 2005, es va poder verificar que l'estructura de pilars de fosa només va quedar en projecte, perquè finalment es va construir tot l'edifici amb parets de càrrega.¹¹

Pere Estruch figurava en el cens electoral de 1847, resident a la botiga del carrer de la Reina Amàlia número 1 (antic, actual 38)¹² amb un subsidi mitjà. El 1849 Estruch estava considerat entre els fabricants especialitzats en la indústria cotonera de Barcelona, també al carrer de la Reina Amàlia número 1 (antic)¹³ i l'any 1850, figurava també a les estadístiques de fabricants de teixits, amb un grau mitjà de mecanització: 55 telers compostos i una força de treball de 120 operaris.¹⁴

Segons algunes fonts, Pere Estruch associat amb el filador de cotó d'Igualada Francesc d'Assís Mas,¹⁵ que tenia una cinquena part de la societat, havia fundat la companyia Estruch i Regordosa¹⁶. El 30 de juliol de 1851 quan va morir Pere Estruch, aquest era propietari de les 4/5 parts de la fàbrica, testant el 1852 a favor de l'hereu Andreu Estruch i Macet.

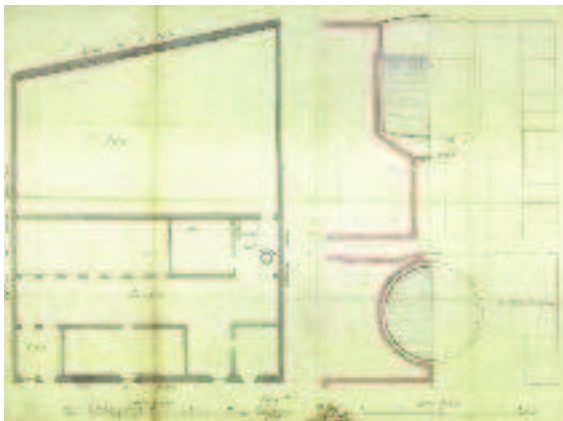
El mes de maig de 1855, **Andreu Estruch i Macet** (s. XIX – 1884) comprà la 5ª part restant al soci igualadí, Francesc d'Assís Mas,¹⁷ que, endeutat pels seus negocis a l'Anoia, es despreguà de la seva part. Amb la majoria d'edat, Andreu Estruch reconduirà el negoci i el 1855 comprà un terreny veí a la fàbrica per construir una casa de pisos, que projectà l'arquitecte Josep Fontserè, probablement a les finques números 34 i 36 del mateix carrer.

A partir d'aquell moment, les llogarà, com ja s'havia fet amb alguns espais de la fàbrica. De fet, a partir de 1857¹⁸ figuraven també a la mateixa adreça del número 38 de la Reina Amàlia diferents industrials que llogaven l'espai industrial i que devien compartir la força del vapor. Pel ram dels filats de cotó: Francesc Torrecasana i Carbonell amb vapor de 4 CV, 1200 fusos de *mule-jennies* i 25 operaris;¹⁹ i Francesc Rodés i Masó per la societat Rodés i Cia. amb vapor de 36 CV, 2400 fusos de *mule-jennies*, 1.800 fusos de contínues, 2.540 fusos de selfactines i 65 operaris.²⁰ I pel ram dels teixits: Francesc Rodés i Masó per Martí Rodés i Cia., amb 60 telers mecànics i 67 operaris.²¹

Andreu Estruch i Marcet, el 1860, associat a la companyia Estruch i Regordosa, al mateix carrer de la Reina Amàlia número 38, es presentà a l'Exposició Industrial de Barcelona, exposant articles com els "...cuties mecànico, para colchones".²²

Andreu Estruch continuà amb la fàbrica paterna, fins que l'activitat original quedà extingida i l'edifici fou llogat a diferents empreses d'altres rams fora del tèxtil. L'any 1874 el fabricant de gasoses Josep Tersa sol·licità la instal·lació d'un nou vapor de 110 CV de potència, sota la direcció de l'enginyer J. Pucurull.²³ El mateix any 1874, Andreu Estruch, ingressava com a soci de la Societat Econòmica Barcelonesa d'Amics del País.²⁴

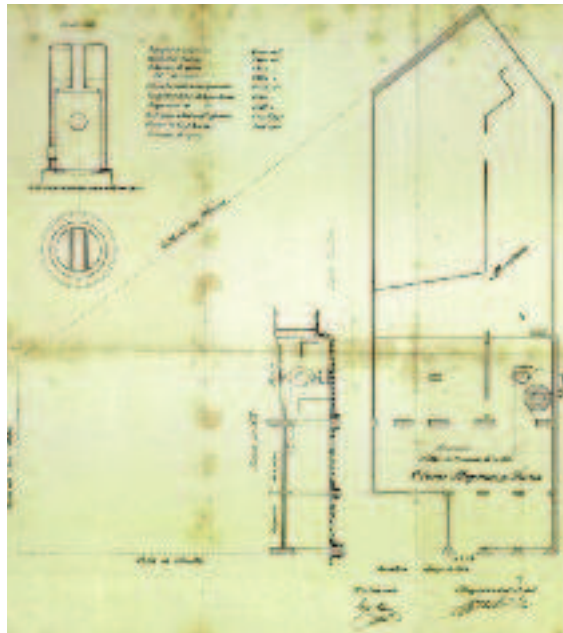
AMCB, Fo 2599 Bis C, 8 de febrer de 1874, José Tersa, fàbrica de gasoses, "...legalización de un generador ... de vapor de 110 CV...", Planta, signa J. Pucurull, enginyer.

Amb la mort d'Andreu Estruch el 1884, la seva vídua, **Ramona Baulenas** (s. XIX), posa en lloguer la integritat de l'edifici. Més tard, el 27 de març de 1900 la companyia Closas, Masnou i Forns sol·licita permís per instal·lar un altre generador de 4 CV per a la seva torneria de fusta. L'any següent els generadors són retirats i el local es posa novament en lloguer.²⁵

Ben entrat el segle XX, l'any 1941, l'edifici encara era propietat de la família Estruch;²⁶ als locals s'hi van instal·lar diferents tallers, habitatges i un club de boxa. Fins fa poc figurava a la façana un rètol pintat mig dissenyat que deia: "Fabrica de zapatos", indústria posterior no identificada. A principis dels anys 80 del segle XX iniciada la transició democràtica, a la planta superior hi van ser emmagatzemats temporalment els arxius històrics de la CNT, però un incendi en un habitatge va malmetre part de l'edifici.

El 2005 l'edifici era propietat de REGESA, estava tancat i en vies de rehabilitació. Més recentment s'ha enderrocat la part corresponent a la casa i s'ha substituït per un edifici de nova planta, mentre que la part corresponent a les "quadres" s'ha reutilitzat per allotjar habitatges conservant només la façana.

Aquest edifici, malgrat que totalment transformat, està assenyalat a la Fitxa 0 del Catàleg del Patrimoni ar-

AMCB, Fo 1666 AH, 27 de març de 1900, José Closas...una máquina de vapor de 4 CV...", planta.

quitectònic de Barcelona amb un nivell d'interés documental, des del punt de vista físic no té cap nivell de protecció més que el que li confereix la seva qualificació urbanística 12b-hs Zona de casc antic de conservació del centre històric - habitatge protegit.

NOTES

1 El Registre d'Obreria evidencia nombroses referències a la família Estruch: AHCB, Obreria, C-26, 19 d'abril de 1749, "Tomas Estruch, esparter... posar perxas...carrer Esparteria", AHCB, Obreria, C-26, 12 d'agost de 1749, "Olague Estruch... calle Ancha...2 balcones", AHCB, Obreria, 10 de febrer de 1751, "Joseph Estruch, esparter...carrer Esparteria...un taulell", AHCB, Obreria, C-33, abril de 1774, "Joseph Estruch... carrer Esparteria...", AHCB, Obreria, C-77, 13 d'e març de 1815, "... Juan Estruch, espartero... casa calle Regomir, frente de casa Dovay... abrir una puerta", AHCB, Obreria, C-79, 1818, "Jph Estruch, relación de las ventas... Noticia de los sujetos que deben corresponder al impuesto perpetuo... por los solares y barracas construidas sobre la acequia o Rech Condal... con avance hacia la Esplanada...".

2 Josep Martí Estruch, hisendat de Barcelona, efectuà el 1822, compres de béns desamortitzats a la província de Girona, Sant Feliu de Guíxols i Santa Cristina d'Aro, citat per Arnabat Mata, Ramon, "Revolució i contrarevolució a Catalunya durant el Trienni liberal (1820-1823)", Tesi doctoral, UPE, Barcelona 1999.

3 AHCB, Obreria caixa 125, 22 de setembre de 1837, "Suscripción voluntaria por tres meses a favor de los trabajos públicos. Lista de sujetos á quienes se ha pasado esquila de invitación: Ramón de Bacardí, Baltá y Cía, Marqués de Barbará, Jacinto Batlló (fabricante), Salvador Bonaplata, Bonaplata, Vilaregut, Rull y Cía, José Domenech (fabricante), Espalter y Tolrá, Valentín Esparó, José Estruch, Fco. Giral, Juan Güell, Erasmo de Janer y Gónima, Gerónimo Juncadella (fabricante), Salvador Juncadella, Matías Muntadas e Hijo, etc...Jayme Ricart,...Rafael Sabadell (comerciante), Miguel Vilaregut, Juan Vilaregut,...".

4 Pere Estruch, fabricant de teixits, 2 accions... citat per Francesc Cabana. També: Blasco, Yolanda i Sudrià, Carles, "El Banc de Barcelona, 1844-1874, Història d'un banc d'emissió", Generalitat de Catalunya, 2009.

5 AHCB, Obreria, caixa 138, 18 de gener de 1845, "Pedro Estruch, protesta por el estado de la Bajada de la Cárcel...calle Reina Amàlia...varios".

6 AHCB, Obreria, C-138, 18 de març de 1846, instància "...Pedro Estruch...edificar de nueva planta una casa como la fachada que acompaña...", sense plànol, signa Narcís Nuet.

7 AHCB, Gràfics, IG-3691, 10 de març de 1846, "Propiedad de Pedro Estruch", Terreny per edificar i casa i quadres existents, signa Narcís Nuet.

8 Narcís Nuet, mestre d'obres acadèmic amb data de titulació el 13 de desembre de 1835, alumne de l'escola d'arquitectura de la Llotja

Fàbrica Estruch (Foto Xavier Bassiana).

Pati de màquines on encara hi quedaven restes de la xemeneia de les màquines de vapor (Foto JAV, 1981).

Façana del carrer Reina Amàlia n. 38 (Foto JAV, 1981)

el 1826-27-28, i el 1830, actiu a Barcelona entre 1846 i 1879. Amb les dades d'Obreria sabem, però, que des de l'any 1839 ja estava actiu. Autor de fàbriques com la de Josep Batlló del carrer Riereta (1839), de Pere Estruch al carrer de la Reina Amàlia (1846), i de les instal·lacions de vapors dels fabricants Juncadella del carrer de la Riereta (1846), Pere Estruch (1846), Torres i Belvey (1846?), Magí Tarruella (1848) i de la foneria La Paloma (1853).

9 AHCB, Obreria, C-138, 18 de març de 1846, instància "...Pedro Estruch...edificar de nueva planta una casa como la fachada que acompaña...", "...que el 6 de febrero último solicitó ...permiso para el establecimiento de una máquina de vapor en su propia casa sita en la calle Amalia n.1 y como en la requerida solicitud no acompañó el plano donde colocar la máquina...", "se concede permiso a D Pedro Estruch...Reyna Amalia...enterado", sense plànol, signa Narcís Nuet.

10 AHCB, Gràfics, IG-3361-4062, 4 d'abril de 1846, planta i alçat, signa Narcís Nuet (Fàbrica Estruch).

11 Rigol i Peral, Vicenç, "Aixecament topogràfic i informe sobre l'estat de conservació de la finca del c. Reina amàlia 38-38 bis Barcelona", REGESA, 2005.

12 Fuster Sobrepere, Joan, "Barcelona a la Dècada Moderada (1843-1854) El projecte industrialista en la construcció de l'estat centralista" Tesi doctoral, UPF Barcelona, setembre 2004.

13 Saurí, Manuel y Matas, José, "Manual històric.-topogràfic... o sea Guia General de Barcelona, "Indústria algodонера: "Estruch, Pedro, calle Amalia n. 1 (antic)".

14 Graell, "Estadísticas...", 1850.

15 "...s'hi aixecà la filatura a vapor de Francesc d'Assís Mas —a tocar del Rec, al final del carrer de la Creueta...", citat de: Pascual i Domènech, Pere i Estrada Planell, Gemma: "L'habitatge obrer a Igualada durant el segle XIX" Miscellanea Aqualatensia, Any: 2006 Núm.: 12.

16 "Un nou destí per la casa fàbrica Estruch (Dte. Ciutat Vella)" dins de la web Barcelona patrimoni. La memòria urbana.

17 RPB, Registre de la Propietat, Tomo 38, libro 25 de occidente, fol. 142. Reina Amàlia n. 38: "Posesión pública tomada por don Andres Struch y Macet, autorizada Por d. Fco Rufasta, Notario, el 7 de julio de 1852, por la muerte de (...) su padre Pedro Struch (en 1851), de los bienes inmuebles consistentes en las 4 quintas partes de una casa en la que hay una fábrica de vapor situada en la calle Amalia n. 38..."

18 Anònim, "El consultor", Barcelona 1857.

19 Graell, "Estadísticas...", Barcelona 1850.

20 Graell, "Estadísticas...", Barcelona 1850.

21 Graell, "Estadísticas...", Barcelona 1850.

22 Anònim, "Catálogo de la Exposición Industrial", Barcelona 1860.

Detall de les finestres del carrer Reina Amàlia n. 38 (Foto JAV, 1981).

23 AMCB, 2599-Cbis, 8 de febrer de 1874, José Tera, fàbrica de gasos, "...legalización de un generador de vapor que tenia en su fabrica de Hospital 51 en sustitución de las 3 calderas que tenia instaladas el anterior propietario Amores Estruch, con una potencia de 110 CV...", Planta, signa J. Pucurull, enginyer.

24 "Societat Econòmica Barcelonesa d'Amics del País", llistat de socis de 1834 a 1900.

25 AMCB, 1666 AH, 27 de març de 1900, José Closas, de "Closas, Masanou y Fors" torneria de madera. "...instalar un generador de vapor de tercera categoria, 4 m2 de superficie de caldera y una máquina de vapor de 4 CV...", planta.

26 RPB, Registre de la Propietat, Tomo 38, libro 25 de occidente, fol. 142. Reina Amàlia n. 38.

53. Casa fàbrica

SALA

1846

Molins de Campeche i drogues

Carrer de Sant Pau n. 56

Edifici existent

Màquines:

1 vapor, 1 molí (Sala, c. 1846)

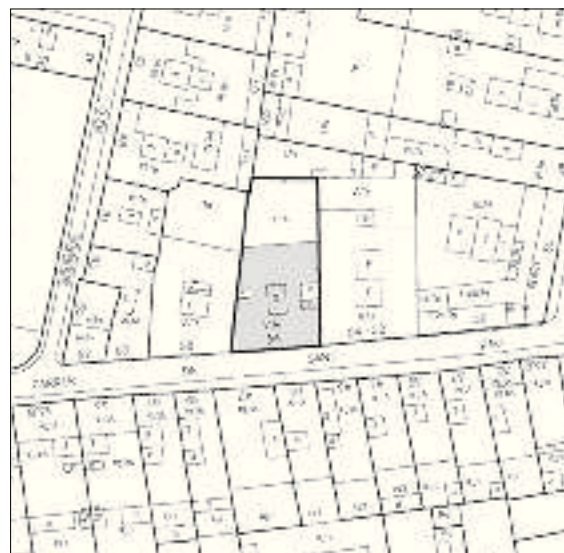
Operaris:

Desconegut

Arquitectura:

Legalització del vapor (Sala, c. 1846)

Autor: Josep Fontserè, arquitecte

El cognom Sala va tenir moltes branques a la ciutat de Barcelona i estava lligat històricament a diverses activitats productives del segle XVIII. D'una banda, Josep Sala i Vivé (o Vives) (s. XVIII – Barcelona 1781)¹ va ser un comerciant inversor i promotor d'una de les primeres fàbriques d'indianes de la ciutat.²

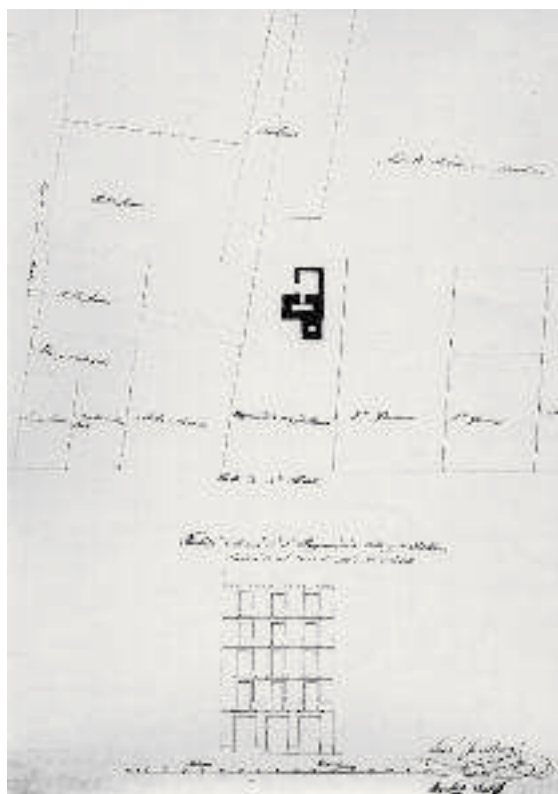
D'altra banda, a partir de 1774 hi ha notícies d'un Josep Sala, que exercia de velluter als carrers de Bou, Capellans, plaça de Cucurulla i Boters.³ Un cop iniciada la primera industrialització, una branca de la família Sala, Agustí Sala, s'instal·la al barri del Raval, després de la Guerra del Francès, especialitzat en els tints procedents dels "molins de Campeche".

L'Edicte d'obreria de 1846, per a la regulació de les màquines de vapor que havia impulsat l'Ajuntament de Barcelona, posava al descobert un nivell d'utilització generalitzada d'aquesta energia, per a molts diversos rams, especialitzacions i dimensions de les empreses.

Aquest és el cas de la petita fàbrica d'Agustí Sala que, abans de 1846, s'havia establert a prop de l'antic Hort d'en Morlans, a la casa de Raimon de Vila i de Llançà, del carrer de Sant Pau. Aquest hort estava situat a la confluència del carrer de Sant Pau amb el carrer de Robador. El 1840, hi ha el precedent de l'establiment d'un Josep Sala, probablement membre de la mateixa família, que feia edificar una casa al número 11 (antic) del carrer de Robador, sota la direcció del mestre d'obres Francesc Ubach.⁴

Agustí Sala (s. XVIII – s. XIX) era probablement el mateix "fuster maquinista" que treballà fent rèpliques de màquines de filar i vogis de mules durant el anys 40, citat per Garcia Balaña.⁵ Agustí Sala va obrir al carrer de Sant Pau un establiment que consistia en un molí de la fusta procedent de l'arbre de Campeche, matèria utilitzada comunament en la indústria tèxtil com a tint natural per a mantes i teixits en general. El "Palo de Campeche" s'extreia de les zones humides de la península del Yucatan, a Mèxic, i que s'importava a la metròpoli en quantitats considerables.

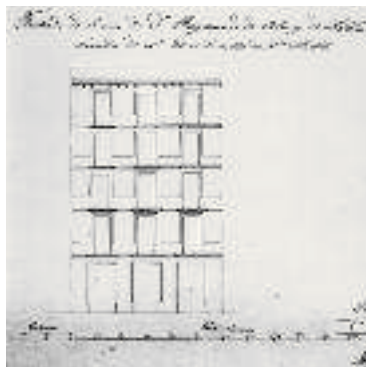
Agustí Sala, durant els anys 40, havia fet instal·lar una màquina de vapor per accionar les rodes de molindre el Campeche i altres productes i drogues a la seva fàbrica del carrer de Sant Pau. L'Edicte d'Obreria del 10 d'abril de 1846 obligava a la declaració i legalització de les màquines de vapor existents a Barcelona, i per aquest motiu la fàbrica d'Agustí Sala figurava en els llistats municipals per a la legalització de les màquines.⁶ La sol·licitud de legalització va ser presentada segura-

AHCB, Gràfics I.G. 3682, Planta i alçat de la legalització de la màquina de vapor, signa Josep Fontserè i Agustí Sala. Plànol de legalització de la màquina de vapor.

ment aquell mateix any, amb els documents de planta i alçat de la fàbrica,⁷ signats per l'arquitecte Josep Fontserè,⁸ i indicant l'emplaçament de les calderes de vapor situades al pati posterior de l'illa de cases.

Agustí Sala estava enregistrat a la Matricula industrial de 1856 amb aquesta especialitat.⁹ L'any 1857, a més de la fàbrica de vapor al carrer de Sant Pau 56, Agustí Sala era propietari també de la seva fàbrica de molins de Campeche i drogues del carrer del Recha número 4.¹⁰ En canvi la fàbrica del carrer de Sant Pau estava ubicada en una casa que era propietat de Raimon de Vila i de Llançà i per tant Agustí Sala n'era l'arrendatari. L'edifici tenia 10 metres de façana i 20 de profunditat, estava format per un primer cos de casa d'habitatges arreglerat amb el carrer, amb 4 plantes i uns baixos on hi devia estar situada la fàbrica.

AHCB, Gràfics I.G. 3682, "Fachada de la casa de Don Raymundo de Vila y de Llansa, situada al n. 80 (?) en al calle de Sn Pablo", signen Josep Fontserè i Agustí Sala. Fragment del plànol de legalització de la màquina de vapor.

Casa fàbrica Sala, carrer de Sant Pau, 56 (Foto JAV 2019).

La màquina de vapor estava ubicada al pati de parcel·la. Es tractava d'una unitat productiva menor, situada en una simple planta baixa d'un local del carrer Sant Pau, i destinada a productes complementaris de la indústria del tèxtil. Segons indicacions de Mercè Tatjer cap a la dècada dels 1860 es devia desplaçar cap el nou eixample, a la zona del barri de Sant Antoni, davant del carrer de la Cera.¹¹ El 1863 pagava una quota de contribució de 192 rals. Després d'aquesta data no hi ha cap referència més.

Aquest edifici, malgrat que està assenyalat a la Fitxa 0 del Catàleg del Patrimoni arquitectònic de Barcelona amb un nivell d'interès documental, des del punt de vista físic no té cap nivell de protecció més que el que li confereix la seva qualificació urbanística 12b Casc Antic de conservació del centre històric.

NOTES

1 Thomson, J., parla del Josep Sala inversor en fàbriques d'indianes ja des de 1736, però són Grau i López a "Empresari i capitalista a la manufactura catalana del segle XVIII", Revista Recerques n.1. Barcelona 1974, qui citen els dos cognoms de Josep Sala i Vives, com a fabricant d'indianes el 1768, al Portal Nou.

2 Vegeu Casa fàbrica Sala-Nadal, Artigues, Jaume, Mas, Francesc; "Registre de Fàbriques de la Ribera de Barcelona", Volum III, Barcelona, 2012 (Inèdit).

3 AHCB Obreria, C-33, 18 de febrer de 1774, llicència presentada per Josep Sala, "terciopelero" (velluter) per a reedificar la casa del carrer que va del Bou fins a Capellans. Sense plànol. AHCB Obreria, C-38, 18 de novembre de 1779, llicència presentada per Josep Sala, "terciopelero" (velluter) per a enderrocar i reedificar amb balcons la casa del carrer (j). Sense plànol. AHCB Obreria, C-55, 16 de desembre de 1791, llicència presentada per Josep Sala, "terciopelero" (velluter) per treure volada i fer la façana de paret mestra a la casa del carreró tant que va de la plaça Cucurulla fins el carrer dels Arcs. Sense plànol. AHCB Obreria, C-55, 21 de desembre de 1791, llicència presentada per Josep Sala, "terciopelero" (velluter) per aixecar un pis a la casa del carrer Boters. Pb+4p, 90 pams. Sense plànol.

4 AHCB Obreria C-135, 6 d'agost de 1840, "José Sala, calle Robador n. 11... formar ventana". Façana, signa Francisco Ubach.

5 Garcia i Balaña, Albert, "La fabricació de la fàbrica. Treball i política a la Catalunya cotonera (1784-1874)", Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 2004.

6 AHCB, Obreria C-138, 1846, "Vapores de: ...Agustin Sala, calle San Pablo 80 (?)..."

7 AHCB, Gràfics I.G. 3682, "Fachada de la casa de Don Raymundo de Vila y de Llansa, situada al n. 80 (?) en la calle de Sn Pablo", Planta i alçat, signa José Fontserè i Agustí Sala.

8 Estem parlant de Josep Fontserè i Domènech (1799-1870), amb títol d'arquitecte acadèmic del 1833, actiu a Barcelona. Pare de Josep Fontserè i Mestres. Citat el 1837 com a professor d'arquitectura per a la creació de companyies de bombers. Va tenir una extensa activitat professional, acumulant nombroses intervencions en temes industrials.

9 Veclus SL, Francesc Caballé i Reinald González, "Cens d'edificis industrials de Ciutat Vella", inèdit, 2012.

10 Anònim, "El Consultor", 1857. Agustí Sala, propietari d'un molí de drogues de campetx al carrer del Rec Comtal, número 4.

11 Tatjer Mir, Mercè, "La indústria a l'Eixample de Barcelona: el sector de Sant Antoni, 1860-1874", Quaderns d'Història.

54. Casa fàbrica ALOY

1847

Filats de cotó

Carrer de Sant Pau n. 97

Carrer de les Hortes de Sant Pau n. 1

Edifici desaparegut

Màquines:

1 vapor de 7 CV (Aloy, 1850)

28 màquines de preparació,

2.640 fusos de mule-jennies (Aloy, 1850)

Operaris:

63 operaris (Aloy, 1850)

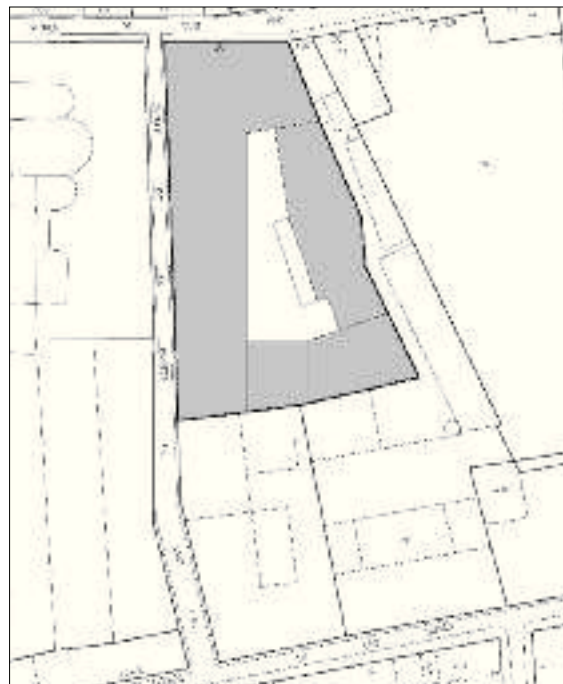
Arquitectura:

Construcció de la casa fàbrica (abans de 1847)

Autor: desconegut

Instal·lació d'un vapor (Aloy, abans de 1850)

Autor: desconegut

Una filatura de cotó de certa importància, durant la dècada dels anys 40 del segle XIX va ser la firma Joan Aloy y Cia., establerta a les hortes de Sant Pau del Camp. De la data de la seva fundació no en tenim constància documental i sobre els components de la companyia només sabem que estava regentada per la família Aloy. Els Aloy procedien d'una família de militars austriacistes. **Joan Aloy** (s. XVIII) era un corredor de canvis establert, el 1783, al carrer dels Correus i d'en Groc,¹ i els germans Aloy havien actuat a principis del segle XIX en el comerç a Madrid, mantenint correspondència amb Erasme de Gònima.²

Joan Aloy i Esteve (s. XVIII – XIX), probablement fill de Joan Aloy, el 1829 encara no figurava a les estadístiques com a fabricant,³ però el 1842 ja estava enregistrat com a titular de la companyia Joan Aloy i Cia., una filatura de cotó que estava establerta al carrer de la Cera número 40 (antic).⁴ Poc temps després, l'any 1847 ja residia al carrer de Sant Pau, a la segona planta del número 48 (antic),⁵ edifici que, com veurem, havia de ser en realitat la casa fàbrica situada al número 97 (actual), a tocar del carreró de les Hortes de Sant Pau.

L'any 1849, Aloy i Cia. era citada també com a fàbrica del ram de la indústria cotonera al carrer de Sant Pau número 49 (antic).⁶ La primera referència de les estadístiques de fabricants correspon a la de l'any 1850, quan és citada la firma Aloy i Cia., del ram de la filatura, amb una fàbrica equipada amb una màquina de vapor de 7 CV de potència, 28 màquines de preparació, 2.640 fuses de mule-jennies i 63 operaris.⁷

L'any 1857 la fàbrica de filats de cotó de la societat Aloy i Cia. tenia la raó social al carrer de Sant Pau número 96 (actual),⁸ informació que hem utilitzat per ubicar l'emplaçament definitiu de la fàbrica. El 3 de març de 1856, la filatura Aloy i Cia. es va veure afectada pels aldarulls i desordres de la Vaga General. Un dels promotors, l'obrer del tèxtil i activista Valentí Novellas va ser jutjat en rebel·lia per un consell de guerra el 12 d'abril de 1856, a causa de la denúncia portada a terme pel propietari de la factoria Aloy i Cia.⁹

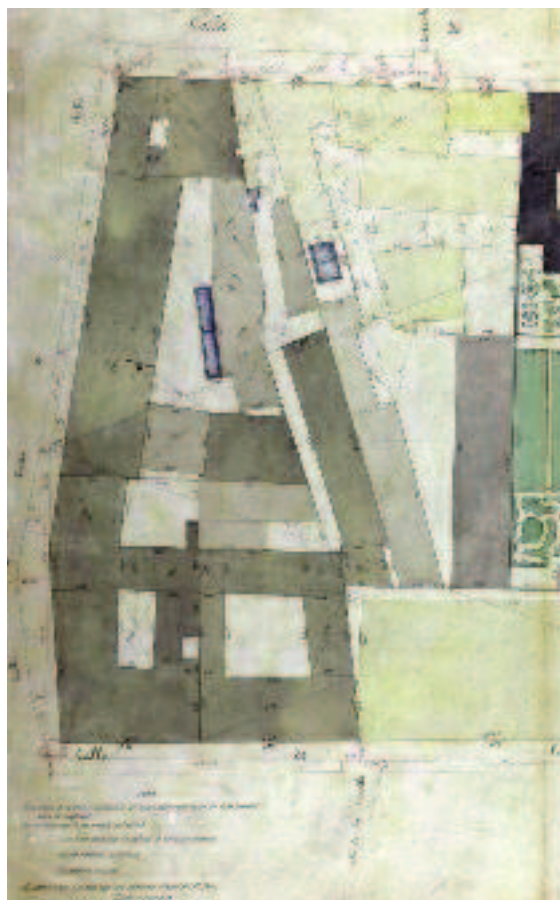
Donat que no s'han localitzat més dades documentals, tant al Registre d'Obreria com a l'Arxiu Administratiu, d'aquest edifici destinat a filatura, desconeixem la data exacta de la seva construcció, encara que podem aproximar que devia ser entre 1829 i 1847. Una cartografia del segle XVIII ens permet afirmar que la casa fàbrica Aloy havia estat construïda sobre els terrenys propietat dels Herederos de Sabater, a les Hortes inferiors de Sant Pau.

Així ho expressa el plànol d'obertura del carrer de les Tàpies presentat a Obreria per Francesc Rodés l'any 1792,¹⁰ que forma part de la gran concentració d'indústries que es situaren a la mateixa zona des de finals del segle XVIII, els Nadal, Ramon, Santaló, Torroella i finalment els Tous i els Ricart. No s'ha de oblidar que Herederos de Sabater no era més que la continuïtat d'una companyia de comerç lligada a les fàbriques d'indianes de Barcelona.¹¹

El Quarteró Garriga de 1858 ens dona mostra detallada de les dimensions físiques del conjunt industrial edificat durant les dècades dels anys 40. Aquest edifici estava format per dos cossos: una casa que donava front al carrer Sant Pau 97, de 19 metres de façana, i una gran "quadra" de 50 metres de llargària i 10 d'amplada, orientada cap al front del carrer de les Hortes de Sant Pau,¹² doblement il·luminada per rengleres de finestrals rectangulars i un coronament semicircular a l'última planta. És de suposar una subdivisió de l'estructura en dues tramades de 5 metres amb jàsseres i pilars. Una fotografia dels anys trenta del segle XX la descrivia com una fàbrica gran, que donava front a l'antic monestir de Sant Pau del Camp, amb un traçat de façana típic de les dècades de 1840.¹³

AHCB, Obreria C-55, 17 d'agost de 1792, Francisco Rodés, "Plano en que se manifiesta la figura actual de la calle que atraviesa desde la de Trentaclaus a la de Sn. Pablo y al mismo tiempo la Calle llamada la Riereta con el nuevo Proyecto de línea de puntos y de color amarillo según mi proyecto. Explicación: El color encarnado y las letras A,B,C,D, configuran la Casa y Huerta que posee D. Francisco Rodés. La letra A señala el Huerto, La letra B la Casa del Hortelano, La letra C el sitio de la Casa de D. Rodés, La letra D porción de terreno en donde se están fabricando dos casas, La letra E denota la calle que atraviesa de la de Trentaclaus a la de S. Pablo... La huerta de Nadal va señalada con el numero 4, La huerta de numero 2 de otro Nadal antes Pujol... Huerta de los herederos de Sabater". Plànol d'urbanització, sense signatura. Projecte privat d'obertura d'un carrer, del qual només va ser realitzat l'actual carrer Estel. Els terrenys de Nadal són indicats en color fosc.

AHCB Gràfics.
Fragment del
Quarteró Garriga
n. 89, Miquel Gar-
riga i Roca, 1858.

Cap als anys 60 del segle XX la fàbrica Aloy i la dels Tous del carrer de les Tàpies número 10 varen ser unes de les primeres en ser enderrocades, afectades d'expropiació pel Pla General Metropolità i, un cop enderrocades, els seus terrenys van donar lloc a la formació de l'actual Parc de Sant Pau del Camp.

AFB Reg. 52482. Carlos Perez de Rozas, 1935. Fragment d'imatge de les obres de la rectoria de Sant Pau del Camp. A la dreta, la fàbrica Tous del carrer de les Tàpies, a l'esquerra la fàbrica Aloy.

NOTES

1 AHCB Obreria C-43, 18 de juliol de 1783, "Juan Aloy, corredor de cambios...calle de los Correos esquina d'en Groch...n. 20", Reforma. Sense plànols.

2 BC, Fons Gònima/Janer, Cartes rebudes (1785-1821), Aloy Hermanos / Madrid 1807.

3 Graell, "Padrón General", 1829.

4 Anònim, "Guia de Forasteros...", Barcelona 1842. Fàbricas de hilados y torcidos de algodón: "Aloy y Cía. Juan, c. de la Cera núm. 40.

5 Aloy y Esteve, Juan, c. San Pablo, 48, 2º, "Llistat del cens electoral de les eleccions de 1847...", Fuster Sobreperre, Joan, "Barcelona a la Dècada Moderada (1843-1854) El projecte industrialista en la construcció de l'estat centralista" Tesi doctoral, UPF Barcelona, setembre 2004.

6 Saurí, Manuel; Matas, José; "Manual històrico-topogràfic...", Barcelona 1849. pg. 382, Industria Algodonera: "Eloy (Aloy) y Compañía, S. Pablo, 49".

7 Graell, "Estadísticas", 1850.

8 Anònim, "El Consultor", Barcelona, 1857,

9 AAVV, "Diccionari biogràfic del moviment obrer als Països Catalans", UB, 2000.

10 AHCB, Obreria C-55, 17 d'agost de 1792

11 Josep Antoni Sabater i Anglada (s. XVIII) era un dels membres més rics del gremi de teixidors de mitges de seda. El 1747 participà com a soci a la companyia Joan Pongem i Cia, en la qual se li va encarregar que s'ocupés de les vendes. Sabater havia de ser l'agent de la companyia instal·lat a Barcelona, on adquiriria els productes per a l'exportació, però des de 1753 va residir a Cadis, representant no només els interessos de la fàbrica Pongem sinó també els de les fàbriques Canals i Canet. El 1755 participà com a soci en la companyia Angl i Sabater, destinada a la fundació d'una fàbrica d'indianes.

12 Quarterons Garriga, 89, 1858.

13 AFB Reg. 52482. Carlos Perez de Rozas, 1935. Fragment d'imatge de les obres de la rectoria de Sant Pau del Camp.

55. Casa fàbrica MUNTADAS La Industrial Algodonera

1849

Fàbrica de filats de cotó

Carrer de la Reina Amàlia n. 12 i 12 bis

Edifici desaparegut

Màquines:

1 vapor de 14 CV (Muntadas, 1850)

98 màquines de preparació

4.800 fusos de mule-jennies (Muntadas, 1850)

Operaris:

132 operaris (Muntadas, 1850)

600 operaris (conjunt Industrial Algodonera, 1860)

Arquitectura:

Construcció de la casa fàbrica (abans de 1849)

Autor: atribuïble a Pau Martorell, mestre d'obres.

Bernat Muntadas i Cañellas (s. XVIII – s. XIX), membre de la família Muntadas procedent d'Igualada, era un cosí germà del set germans Muntadas, fabricants establerts a Barcelona, amb els quals disposà d'una participació a l'empresa familiar.¹ Francesc Cabana cita la desvinculació de Bernat de la companyia Muntadas i germans, a partir de la venda de les accions de l'empresa familiar cap a l'any 1849, per tal d'iniciar el seu propi negoci.

Bernat Muntadas va començar a treballar essent el titular d'una fàbrica de filats de cotó, sota la raó social de Bernardo Muntadas y Cañellas, al carrer de la Reina Amàlia 12 i 12 bis, en una casa fàbrica, probablement construïda durant la dècada anterior, per la companyia

Pau Muntadas i Germans, societat que el 1839 tenia interessos en aquest sector de la ciutat.² Bernat Muntadas i Cañellas figurà a la nòmina de fabricants de la Junta de Fàbriques entre 1839 i 1850.³

Les Estadístiques de 1850 indiquen que la fàbrica de Bernat Muntadas estava equipada amb un vapor de 14 CV, 98 màquines de preparació, 4.800 fusos de *mule-jennies*, i una força de treball de 132 operaris.⁴ Per a Bernat Muntadas com per als seus cosins, l'objectiu era la creació d'una societat anònima, fórmula jurídica que permetia aplegar més capital. Amb aquest objectiu es fundà la companyia fabril La Industrial Algodonera, creada per la reial ordre del 8 de juny de 1853, que va tenir una vida útil de 24 anys fins a la seva dissolució el 16 de maig de 1877.⁵ El seu objectiu social era el filat i el teixit del cotó, i el seu director i home fort des de l'inici va ser Bernat Muntadas i Cañellas.

La Industrial Algodonera era una indústria amb raó social a la Plaça Duc de Medinaceli número 5, amb un capital social de 12.000.000 de rals i 6.000 accions. Disposava de dues fàbriques de filats i teixits de cotó a la vila de Sant Andreu, on es produïen "...muselinas, guineas, madapolans, semiretores mecánicos y á mano, madrasses, percalinas y empesas para indianas..."⁶

La primigènia fàbrica de filats de cotó estava situada al Raval, al carrer de la Reina Amàlia número 12. Era un edifici amb una tipologia de casa fàbrica molt concentrada i desenvolupada en altura, edifici que devia ser aixecat alguns anys abans, del qual no tenim dades documentals de la seva construcció, més enllà del que es pot deduir de la seva especial composició i de les decoracions molt típiques de la dècada del 40 del segle XIX.

AMCB Exp Obres Públiques 1514 3/1, 7 de novembre de 1854, Pedro Colomer, carrer de la Reina Amàlia n. 10 (abans 17), casa fàbrica de fundició, instal·lació de màquina de vapor de 3 CV d'alta pressió. Planta: Emplaçament de diverses fàbriques, entre elles, a l'esquerra: "Vapor titulado la Industrial Algodonera", signa Felipe Ubach, mestre d'obres.

La primera referència documental en la qual apareix citada La Industrial Algodonera és un document d'Obreria del 7 de novembre de 1854,⁷ corresponent a una llicència d'una fàbrica veïna, on s'indica de forma inequívoca l'emplaçament de la fàbrica al carrer de la Reina Amàlia número 12, sota la descripció: "Vapor titulado la Industrial Algodonera".

La fàbrica sembla que es veié afectada el mateix any de 1854 pel conflicte de les "selfactines" amb la destrucció de maquinària.⁸ El 1856, Bernat Muntadas sol·licità un privilegi per a la introducció d'un nou procediment per blanquejar el cotó.⁹ Aquesta fàbrica de filats, el 1857 tenia per objectiu "...la elaboracion de hilados de algodón de todas clases, así en husadas como aspeados, en paquetes de 11 libras, y dispuestos en plegadores para tejer; empleando al efecto máquinas

mule-jennies, Selfactings y continuas..." i disposava de dues fàbriques de filats més i una altra de teixits a Sant Andreu.¹⁰ L'activitat de Bernat Muntadas va durar una dècada, en la qual es consolidà l'empresa de filats i s'incorporà també la dels teixits mecànics. La substitució de Muntadas en la direcció de l'empresa, a finals de la dècada va recaure en la figura de Joan Valls.

El 1860 La Industrial Algodonera va participar a l'Exposició Industrial de Barcelona amb la presentació de la gamma tradicional de gèneres de cotó: mussolines, percalines, guinees, retorts, semiretorts i hamburgs. Dos anys més tard, la fàbrica tenia en conjunt 600 operaris que hi treballaven al servei de màquines de filar amb 34.248 pues i 200 telers. Des de 1866, Francesc Cabana cita la inexistència de beneficis ni dividendes, per la qual cosa va ser acordada la seva dissolució el 16 de maig de 1877.

L'edifici del carrer de la Reina Amàlia número 12 i 12 bis era una casa fàbrica construïda probablement anterior a 1849, any de la desvinculació de Bernat Muntadas de la companyia Muntadas Germans. Era un edifici important per a la seva època i mereix l'atenció per la dimensió de la parcel·la, amb 35 metres de façana, pel gran desplegament de la planta en forma de patis de treball, similar en la seva tipologia a la fàbrica Tous del carrer de Riereta.

L'especial disseny de la façana recorda la casa Bernardí Martorell al carrer Hospital, obra del mestre de cases Pau Martorell, i d'altres edificacions similars decorades amb relleus de terracota, un recurs estilístic molt a l'ús dels anys 40 del segle XIX. Per aquest motiu, hom podria atribuir l'autoria d'aquest edifici al mestre d'obres Pau Martorell.¹¹

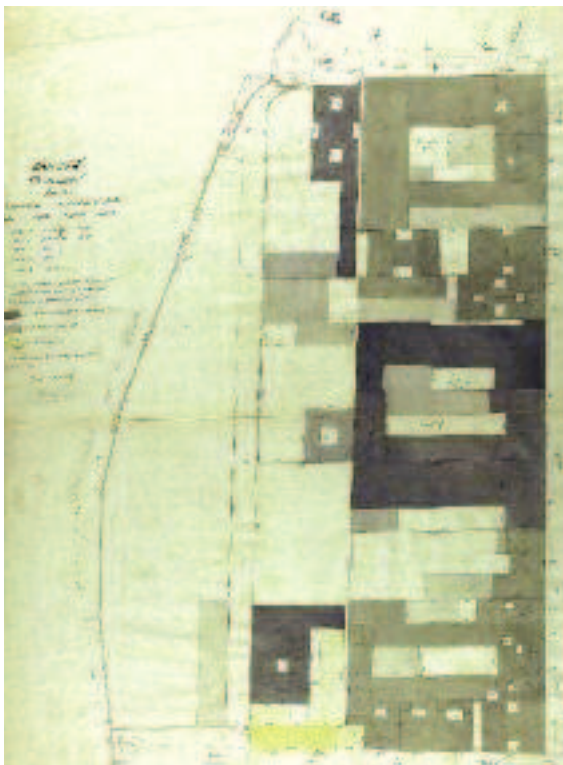
La façana estava formada pels tres nivells d'ordre clàssic i per unes faixes horitzontals amb un intercolumni emplafonat amb relleus de terracota representant al·legories clàssiques del treball de la filatura. Les finestres de la caixa d'escapes estaven diferenciades per un arc de mig punt. Tan interès i curiositat despertava que a l'any 1929 encara es feia la següent referència a una Guia de la ciutat de Barcelona:

"...en los números 12 y 12 bis de esta calle veremos dos ejemplares impresionantes de estilo de fábrica y casa del fabricante bien características del género arquitectónico ochocentista que se significó en Barcelona por la decoración en barro cocido. Las calles adyacentes son de un populismo obrero que va denodándose, algo de lo que debieron ser los barrios fabriles barceloneses cuando empezó a desarrollarse el maquinismo..."¹²

L'edifici va perdre la seva activitat industrial durant el segle XX, per bé que aquesta es va traslladar a la façana posterior que donava a la Ronda de Sant Pau¹³. Durant els anys 60 del segle XX, l'antiga fàbrica va ser enderrocada i substituïda per nous edificis d'habitatges, època en què devia ser enregistrada per l'Arxiu Fotogràfic Mas abans de la seva demolició definitiva.

Anunci de la Industria Algodonera, Exposiciones Marítima, Agrícola y Artística celebradas en Barcelona en 1872.

Abaix, façana. “C. Reina Amàlia 12 i 12 bis. Casa particular con decoración de barro cocido” (foto Arxiu Mas). Fotografia realitzada abans del seu enderrocament els anys 60 del segle XX, corresponia en realitat a una casa fàbrica construïda per l'industrial Bernat Muntadas i Cañellas a la dècada del 40 del segle XIX i destinat a La Industria Algodonera, societat anònima.

AHCB Quarteró Garriga 1858. Posició de La Industrial Algodonera al centre del plànol.

Detall dels treballs de terracota de la façana de la Reina Amàlia n. 12. (foto Arxiu Mas)

5 Cabana i Vancells, Francesc: “Fàbriques i Empresaris...”, op. cit.

6 Anònim, “El consultor”, Barcelona 1857.

7 AMCB 1514-B (D-44), 7 de novembre de 1854, Pedro Colomer, carrer de la Reina Amàlia n. 3 (10), casa fàbrica de fundició, instal·lació de màquina de vapor de 3 CV d'alta pressió. Planta: descripció de la situació de diverses fàbriques, entre elles “Vapor titulado la Industrial Algodonera”, signa Felipe Ubach, mestre d'obres.

8 Junta de Fàbriques, relació de fàbriques afectades per la Vaga general de 1854. Francesc Cabana cita també l'atac dels vaguistes a la fàbrica de la Reina Amàlia la nit del 15 al 16 de juliol de 1854, amb la destrucció de dues màquines de filar de 400 fusos cadascuna.

9 Archivo Histórico de la OEPM, Privilegio 1526, Procedimiento para blanquear algodones, Bernardo Muntadas y Banellas (Cañellas?), 30/11/1856

10 Anònim, “El consultor”, Barcelona 1857.

11 Pau Martorell i Roig (¿-1890), segons Bassegoda, va ser un mestre d'obres acadèmic que va treballar moltíssim a Barcelona. Tenia el títol de mestre d'obres d'ençà de 1838.

Era pare de l'arquitecte modernista Joan Martorell i Montells. Pau Martorell era un experimentat mestre d'obres en matèria d'edificis industrials. Josep M. Montaner cita la seva presència a la llista d'estudiants d'arquitectura de la Llotja, l'any 1830, actiu a Barcelona des de 1846 i a Tarragona el 1871. Va ser autor de la casa fàbrica de teixits de José Solà y Cía del carrer de la Reina Amàlia (1840), de la reconversió en habitatges de la casa fàbrica de Bernardí Martorell (1849), de la casa Quadreny al passeig de Gràcia (1866), de la casa Sicart a la plaça de Catalunya (1867), de la reforma de la fàbrica de cordons de Joan Llanas del carrer de la Lleialtat (1867), i de la casa Domènech a Pau Claris i Ausiàs March (1869). L'edifici industrial més important on va intervenir va ser Batlló i Batlló, obra dels arquitectes Pau Martorell i Rafael Guastavino aixecada entre 1867 i 1870, actualment destinada a l'Escola Industrial.

12 Guies Pícs, Barcelona, 1929.

13 Institut de Cultura de Barcelona. AHCB. “Plan de la Ordenación de Barcelona y su área de influencia. Gráfico de utilización del suelo. 1953”.

NOTES

1 Cabana i Vancells, Francesc: “Fàbriques i Empresaris, els protagonistes de la revolució industrial a Catalunya”, Barcelona 1993.

2 ACA, Fons Tribunal de Comerç, Expedient 579: Francesc Puigmartí contra Francesc d'Asís Mas i ...1839. També MTEPM, Fons família Muntadas, Llibre 532: Copiador de cartes de Pau Muntadas i Germans (1839-1840). Carta de Pau Muntadas i Germans dirigida al secretari judicial de 26 d'octubre de 1839: “...En la tarde del día de ayer se presentó el tribunal en la fábrica que tengo en la calle de la Reyna Amàlia, y trabó ejecución en los bienes del mayordomo Francisco de Asís Mas, que habita en ella.”. Citat per Albert Garcia i Balaña, “La fabricació de la fàbrica...”. Op. Cit. pg. 311, nota 91.

3 Albert Garcia i Balaña, “La fabricació de la fàbrica...”. Apèndix 5.2. Op. Cit.

4 Graell, “Estadísticas”, 1850.

56. Casa fàbrica MOLINS

1855

Molí fariner

Carrer de Valldonzella n. 47

Carrer del Lleó n. 19-21

Carrer del Tigre n. 16

Edifici existent

Màquines:

1 molí fariner (abans de 1855)

1 vapor de 8 a 10 CV, alta pressió (1855)

Arquitectura:

Construcció del molí (abans de 1855)

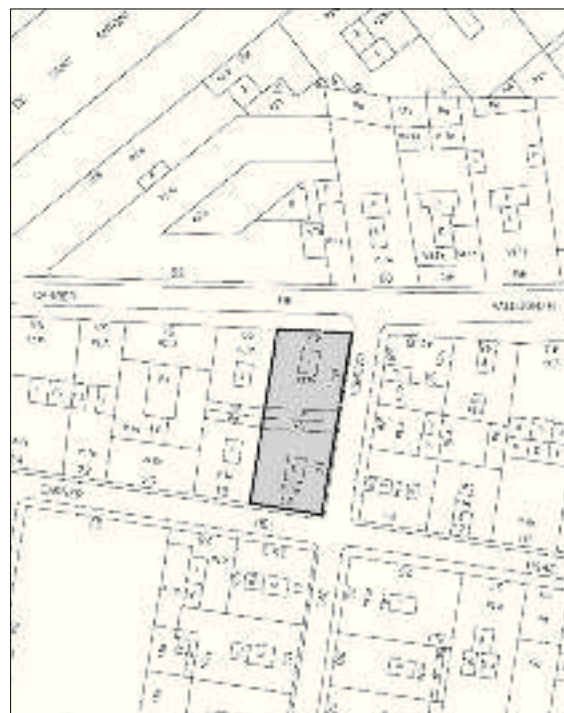
Autor: desconegut

Instal·lació d'un vapor de 8 a 10 CV (1855)

Autor: Josep Fontserè, arquitecte.

Remunta del molí (1856)

Autor: Josep Fontserè, arquitecte.

El desplaçament de les grans fàbriques del tèxtil cap a la perifèria de la ciutat, Gràcia, Sants i Sant Martí de Provençals i l'inici de l'enderrocament de les muralles de Barcelona, per un moment alleugerí la pressió edificatòria a l'interior de la ciutat, deixant espai a altres activitats auxiliars o secundàries que començaven a entrar en el procés d'industrialització. La vaporització es va generalitzar, fent-se extensiva a partir dels anys 50, a la majoria dels rams de la producció. L'any 1855, l'antic Edicte del 10 d'abril de 1846 encara vigent, permetia la instal·lació de màquines de vapor, dins d'una àrea delimitada del Raval de Barcelona.

Aquest és el cas de l'establiment, el 1855, del molí fariner de **Josep Molins i Uget** (s. XIX). Establert a Barcelona, era molt probablement descendent de **Josep Molins** (s. XVIII), que el 1764 era el principal negociant i importador de gra de Barcelona. El subministrament a la ciutat del gra i, per tant, dels elaborats de la farina, a mitjan segle XVIII va començar a ser una dificultat pel sistema agrari medieval. Una bona part del gra havia d'ésser importat del nord d'Europa.¹

Com és conegut, els molins fariners eren una de les primeres indústries medievals que depenien de l'energia hidràulica, ubicant-se preferentment a Barcelona, a la riba del Llobregat, el "molí d'aigua", o bé a l'interior de la ciutat de Barcelona amb el "molí de sang", accionat per cavalleries amb motor "vogi". Josep Molins i Uget, devia ser probablement l'alumne matriculat al primer curs de Física experimental (1814-1815), inclòs a la llista manuscrita efectuada per Vieta.² També creiem que era el mateix Josep Molins que devia estar implicat durant el Trienni Constitucional com a jutge de fet, per assumptes de censura, el 1822.³ La introducció de l'energia del vapor, aplicada als molins, va permetre l'alliberament de la dependència hidràulica i una millora en l'eficàcia del sistema. Amb aquest objectiu es devia establir el 1855 el molí fariner de Josep Molins i Uget, en un edifici de pisos que aleshores es devia estar construint al carrer de Valldonzella. El 17 de març de 1855,⁴ Josep Molins sol·licitava la instal·lació d'una caldera de vapor de 8 a 10 CV, d'alta pressió, sota la direcció de l'arquitecte Josep Fontserè.⁵

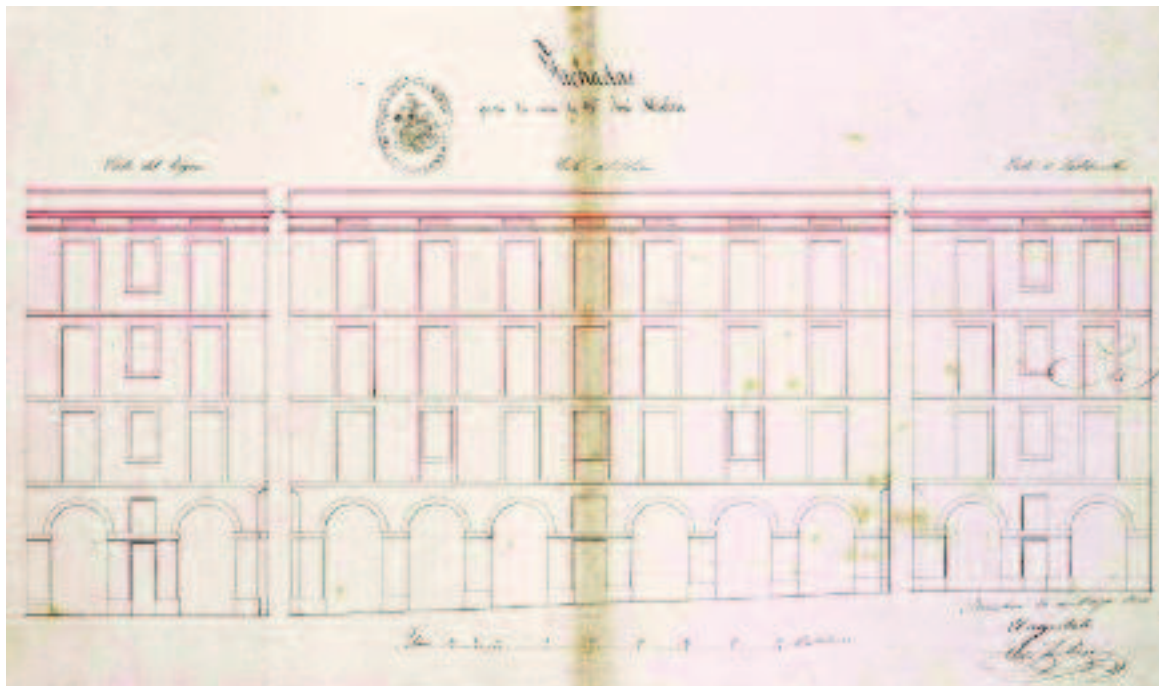

L'any 1856, el propietari Josep Molins presentava la sol·licitud d'edificació d'una remunta de dues plantes més,⁶ obra també de l'arquitecte Josep Fontserè, que donà la forma definitiva a l'edificació. L'edifici consistia en una fàbrica de pisos, situada en una parcel·la de 10 metres de façana als carrers de Valldonzella i del Tigre, i 25 metres al carrer del Lleó. Tenia quatre plantes d'alçada i la màquina de vapor i el molí estaven situats en un extrem de la planta baixa. L'estructura era de

AMCB, Exp Obres Públiques núm. 1545 3/1, 17 de març de 1855, José Molins, Carrers Valldonzella 47, Tigre 16 i Lleó 19-21. Emplaçament per a la instal·lació d'una caldera de vapor de 8 a 10 CV per a un molí fariner, signa Josep Fontserè.

AMCB, Exp Obres Públiques núm. 1545 3/1, 17 de març de 1855, José Molins. Carrers Valldonzella 47, Tigre 16 i Lleó 19-21. Secció i planta d'instal·lació d'una caldera de vapor de 8 a 10 CV per a un molí fariner, signa Josep Fontserè. Poden apreciar-se a la secció les instal·lacions de les calderes per sota del nivell de terra i la posició de la xemeneia travessant totes les plantes.

AMCB, 843-C (D-230), 13 de març de 1856, José Molins, propietari, "...construir dos pisos sobre bajos y primer piso...", façana, remunta de dos pisos, signa José Fontserè, arquitecte.

murs i una línia de quatre pilastres d'obra que la dividien en dues tramades de 5 metres. L'edifici tenia, als baixos, una composició de grans portes d'arc de mig punt i una distribució indiferenciada de balcons i finestres a les tres plantes superiors.

El molí fariner estava situat en un sector que era majoritàriament residencial, per la qual cosa les obres que s'estaven realitzant despertaren les protestes dels residents.⁷ Per aquesta protesta sabem que la fàbrica no existia abans de 1846, i que les obres de reforma de l'edificació en realitat corresponien a la construcció d'una fàbrica de nova planta, vulnerant d'aquesta manera l'Edicte de 1846. La paralització de les obres va comportar la presentació de nous plànols de l'edifici, ajustant-se a la realitat, signats per l'arquitecte Josep Fontserè, el 4 de novembre de 1856. Desconeixem si aquesta situació excepcional tenia alguna relació amb els possibles vincles familiars amb l'aleshores alcalde de Barcelona Josep Molins i Negre.⁸

Les protestes que es generaren a les cases de l'entorn de la fàbrica Molins no varen veure acomplides les seves reclamacions perquè les obres varen continuar, fins que l'11 d'abril de 1857, es notificà a l'Ajuntament la finalització dels treballs. El mateix any, noves protestes, a causa dels sorolls ocasionats per les màquines, fan que l'Ajuntament paralitzi el seu funcionament fins que es realitzin les obres de millora. La nova llicència va ser concedida l'any 1859, encara que la fàbrica havia seguit funcionant durant tot aquest temps.⁹

Finalment l'edifici, en una data indeterminada, va ser transformat en habitatges i convertit en casa de veïns. La planta baixa, originàriament a un nivell inferior respecte el rasant del carrer, va ser subdividida quan es va incorporar un entresolat. Es conserva però encara l'estructura general de les façanes als carrers de Vallonzella, del Lleó i del Tigre, amb portals d'arc de mig punt. Aquest edifici malgrat que està assenyalat a la Fitxa 0 del Catàleg del Patrimoni arquitectònic de Barcelona amb un nivell d'interès do-

cumental, des del punt de vista físic no té cap nivell de protecció més que el que li confereix la seva qualificació urbanística 12b Casc antic de conservació del centre històric.

NOTES

1 19 de setembre de 1764 / Negociant Josep Molins / 25.848 quarteres / Procedència Nord / Preu 43 ½ rals la quartera. Citat per: Simon i Tarrés, "Barcelona i Catalunya durant la crisi de subsistències de 1763-1764..."

2 Puig Pla, Carles, "Física, Tècnica i Il·lustració a Catalunya", Tesi doctoral, UAB, 2006.

3 Roca i Vernet, Jordi, "Política, liberalisme i revolució, Barcelona 1820-1823", Tesi doctoral, U.A. de Barcelona, 2007.

4 AMCB, 1545-B, 17 de març de 1855, José Molins i Uget, Molí fariner, instal·lació d'una caldera de vapor de 8 a 10 CV, alta pressió, Planta i secció, signa José Fontserè.

5 Josep Fontserè i Domènech (1799-1870), amb títol d'arquitecte acadèmic del 1833, actiu a Barcelona. Pare de Josep Fontserè i Mesures. Citat el 1837 com a professor d'arquitectura per a la creació de companyies de bombers. Va tenir una extensa activitat professional, acumulant nombroses intervencions en temes industrials. Va ser l'autor de la fàbrica de nova planta de Francesc Saldas al carrer de la Reina Amàlia (1839) i la seva instal·lació del vapor (1844). La mateixa dècada de 1840 va ser responsable de nombroses instal·lacions de noves màquines de vapor. En aquest terreny, va intervenir per ordre del fabricant Eulogi Soler del carrer del Beat Oriol (1846), Salvador Roig (1846), les filatures de Nicolau Tous del carrer de la Riereta (1847) i de Francesc Llenas del carrer de Sadurní (1847) i la de teixits de Jaume Aleu del carrer de Carretes (1847). Altres notes biogràfiques citen Josep Fontserè i Domènech, exercint d'arquitecte municipal de Barcelona, va ser nomenat director de l'enderrocament de les muralles de Barcelona el 1854.

6 AMCB, 843-C, 13 de març de 1856, José Molins, propietari, carrers de Vallonzella, Lleó i Tigre, "...construir dos pisos sobre los bajos y primer piso...", Façanes, signa José Fontserè.

7 AMCB, 1545-B, 11 de juliol de 1856, Instància, "...que el expresado J. Molins está levantando un edificio destinado a un establecimiento fabril...". A pesar de la prohibició de la construcció de fàbriques de nova planta pel Ban de 1846, aquesta fou objecte de diverses interpretacions i conflictes.

8 Excm. Sr. Josep Molins i Negre, Agost 1855 - Juliol 1856, Ajuntament de Barcelona, "Alcaldes de Barcelona des de 1835".

9 AMCB, 1545-B, 3 d'agost de 1857, protestes de l'alcalde de barri, 21 de desembre de 1857, paralització de la fàbrica, 31 de maig de 1859, nova llicència.

Carrer del Lleó 19 i 21. Molí fariner de Josep Molins. (Foto JAV 2019)

57. Casa fàbrica BERNAREGGI

1857

Fàbrica d'instruments de música

Carrer de Joaquín Costa, 22

Edifici existent

Màquines:

Màquines-utensili per fusta.

Màquina de vapor de 3 CV (1859)

Nombre d'operaris:

185 operaris (Bernareggi, 1868)

Arquitectura:

Construcció de la casa fàbrica (1857)

Autor: desconegut

Reconstrucció de la casa fàbrica (1867)

Autor: desconegut

Instal·lació d'un vapor de 3 CV (Boisselot i Cia, 1859)

Autor: Felip Ubach, mestre d'obres

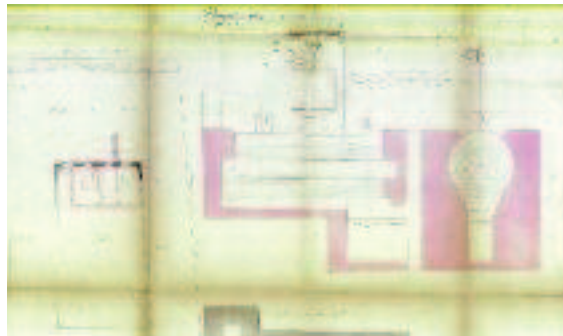

El traçat urbanístic del carrer de Joaquín Costa va ser realitzat en diferents etapes. Abans de 1923, el tram més central era anomenat com a carrer de Ponent o Poniente, que tenia com a primer precedent el pla urbanístic de l'eixample de Ponent projectat per l'arquitecte Josep Masanés el 1840, arran de la urbanització del carrer de Bonsuccès.¹ Aquest sector de la ciutat era en aquell moment una de les darreres zones d'hortes que quedaven sense edificar a l'interior de la ciutat emmurallada.

L'eixample de Ponent es va iniciar a partir de 1840, i es va destinar la major part de les edificacions a habitatge col·lectiu o cases de veïns, amb algunes excepcions. La connexió del carrer Ponent amb el carrer del Carme no va ser realitzada fins el traçat del plànol d'al·lineacions de 1858, realitzat per l'arquitecte Carles Gauran, que afectà el convent de les Caputxines. Amb aquesta connexió el carrer de Ponent es convertí en un eix important de relació d'aquest eixample amb la resta de la ciutat. A partir de 1923 passarà a denominar-se carrer de Joaquín Costa, nom dedicat a l'escriptor advocat i polític.

Un dels conjunts edificatoris més homogenis de la ciutat, de la primera meitat del segle XIX, es pot trobar al conjunt del carrer de Ponent, ara Joaquín Costa, on s'hi van situar de manera excepcional alguns edificis industrials, però destinats a la produccions manuals o que no precisaven necessàriament de l'energia del vapor, aspecte que havia quedat prohibit, per l'Edicte d'Obreria del 10 d'abril de 1846, i afectaven els números parells del carrer de Ponent.

Un d'aquests edificis industrials situat dins de la línia de prohibició dels vapors de 1846 era la finca del número 22 del carrer de Joaquín Costa, una representativa tipologia de casa fàbrica, o fàbrica urbana en altura, formada per un cos de casa amb una façana de 22 metres de longitud i un desenvolupament de les "quadres" a l'interior del pati d'illa, organitzades al voltant d'un pati de maniobra i en aquest cas fins a la considerable alçada de 5 plantes. Aquest edifici i tot el conjunt del carrer, l'any 1981, van ser objecte d'atenció de l'"Estudi Programa de rehabilitació del Districte Vè", el qual va datar la seva construcció, l'any 1857,² de la qual, però, es desconeixia el seu autor.

AMCB Exp. 3/1-2159-bis, 1859 Joaquín Costa [Abans Poniente] 22. Boisselot i Companyia. Establir una Caldeira de Vapor de força de tres caballs en la casa. Planta i secció calderes. Signa Felip Ubach.

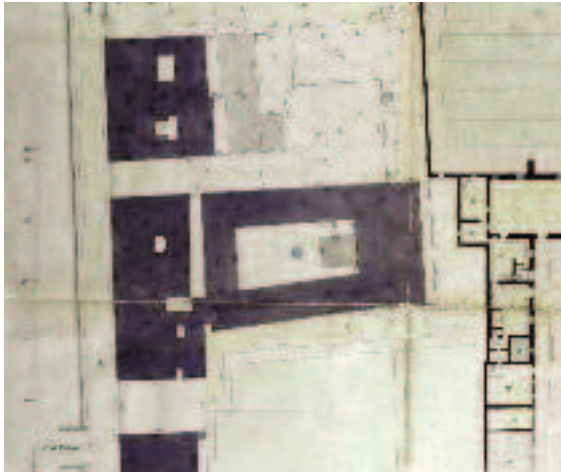

Marca de fàbrica de "Boisselot & fils" a Marsella.

Tampoc es coneix amb precisió documental l'origen de la seva activitat, així com els seus promotors, però és més que probable que el promotor de la seva construcció fos el ciutadà francès **Xavier Boisselot** (Marsella 1811 - París 1893), fabricant d'instruments musicals³, donat que la primera referència que tenim de la seva ocupació, correspon a la fàbrica d'instruments de música de la companyia Boisselot i Cia., registrada al carrer Ponent número 16 (antic),⁴ empresa fundada a Barcelona el 1848 per Xavier Boisselot, com a sucursal de la reconeguda fàbrica d'instruments musicals i fabricants reials de Marsella. Xavier Boisselot va fundar aquesta sucursal a partir de la importació d'una colònia de "factories" o operaris especialitzats, procedents de la fàbrica de Marsella.⁵

Aquesta primera empresa, Boisselot i Cia., el 1859 va sol·licitar la instal·lació d'un vapor de 3 cv de potència per fer anar els torns i les màquines utensili per treballar la fusta i el metall. Es veié integrada o absorbida a

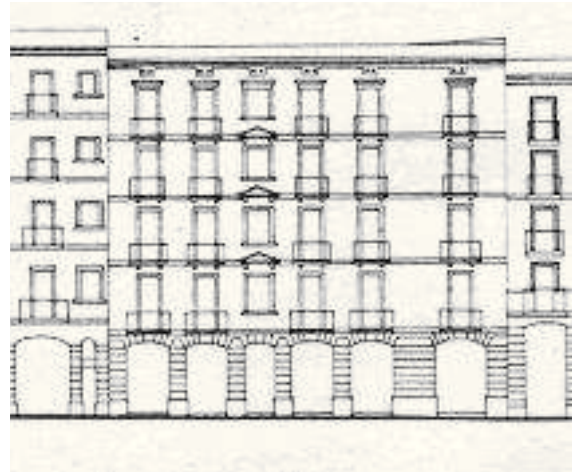
Fragment del Quarteró Garriga de 1858, on pot a apreciar-se la tipologia de la casa fàbrica Bernareggi.

partir de 1862, per la companyia Francisco Bernareggi e hijo, una fàbrica d'instruments de música fundada el 1830 per **Francesc Bernareggi** (s. XIX), músic instrumentista de cambra, pensionat i premiat en nombroses exposicions públiques. Era una fàbrica d'instruments de vent, magatzem de música i cordes de violí, amb tota mena d'instruments de corda, fàbrica de boles de billar i altres objectes d'ivori. Estava emplaçada el 1849 al carrer Ample número 29 (antic),⁶ on la part corresponent a la fabricació de pianos i harmòniums estava representada per Boisselot i Cia., firma francesa citada internacionalment per la seva excel·lent qualitat dels seus productes⁷.

Hom pot deduir de les dades de les diferents adreces comercials de Bernareggi i Boisselot, que la botiga i oficines comercials estaven situades al carrer Ample números 29 i 30 (segons les descripcions), mentre que la fàbrica estava emplaçada al carrer Ponent (actual Joaquín Costa) al número 22 (actual). El 1860, Boisselot i Cia. va presentar a l'Exposició Industrial i artística de Barcelona dos pianos verticals de set octaves, unes màquines de nou sistema, per cilindre, per obliquo, de cua i per a saló de set octaves, procedents de la fàbrica d'instruments de música del carrer Ponent número 16 (antic, 22 actual).⁸

Entrada del Club Gimnàstic Barcelonès, antiga casa fàbrica d'instruments musicals Bernareggi, al carrer de Joaquín Costa 22, durant els anys 80 del segle XX. (Foto del Club Gimnàstic Barcelonès)

Façana de la casa fàbrica Bernareggi segons l'Estudi Programa de rehabilitació del Districte Vè". Ajuntament de Barcelona 1981.

Les dues companyies es varen fusionar en un moment determinat, unint el fills de les corresponents empreses, per fundar la societat Boisselot, Bernareggi and Co., que perdurà fins el 1863,⁹ amb una capacitat de fabricació que superava els 500 pianos per any. Malauradament una sèrie d'operacions desastroses van aturar el desenvolupament de la seva indústria, que finalment es va veure arruïnada pel desastre de l'incendi de 1867 de la gran fàbrica de Barcelona,¹⁰ a partir del qual la societat Boisselot i fills va ser dissolta.¹¹ Traslladats els tallers als carrers de Sant Oleguer 10 i Tàpies 4,¹² fins que la fàbrica del carrer Ponent va ser reoberta pels seus successors.

El relleu en aquesta manufactura va ser recuperat pels antics socis, Bernareggi, Gassó i Cia. que la convertí en una empresa líder en aquest sector i la més important d'Espanya. La fàbrica, registrada al carrer de Joaquín Costa número 22¹³ (actual), ocupava fins a 185 operaris, fabricava fins a 600 pianos anuals, eren proveïdors reials i tenien els seus mercats estrangers al Brasil, Califòrnia i Austràlia.¹⁴ Estava organitzada segons el mateix model de MM. Érard et Pleyel de París, encara que aquesta no tenia la mateixa importància.¹⁵ Disposava de sales d'audicions i de diverses seccions de fusteria mecànica, serralleria, filatura de cordes, embarrats, taules harmòniques, ebenisteria, pulimentació, maquinària, teclats, ajust i muntatges, igualació i afinació.¹⁶

La fabricació era íntegrament manual, i només s'empraven màquines-utensilis especials per treballar la fusta i els metalls, i el personal del taller consistia en contramestres, treballadors i aprenents.¹⁷ Les societats continuadores de l'empresa de Bernareggi a la mateixa raó social foren: a partir de 1890 amb la integració de Pere Estela, la casa Bernareggi, Estela i Cia i la seva successora Vídua de Pere Estela.¹⁸

Durant el segle XX, la fàbrica va ser ocupada per l'empresa Artes del Vidrio i Molduras SA¹⁹ i, a partir de la seva fundació el 1933, es va instal·lar en aquests espais industrials el Club Gimnàstic Barcelonès, fins el seu tancament l'any 2004. El 1981, com s'ha dit, aquest edifici va ser objecte d'investigació per l'Estudi Programa de rehabilitació del Districte Vè, per encàrrec de l'Ajuntament de Barcelona i del Ministerio de la Vivienda. Per aquest motiu disposem dels plànols de representació gràfica de plantes i alçats del conjunt del edifici de l'esmentat carrer.

L'antiga fàbrica d'instruments musicals Bernareggi és un edifici existent format per una tipologia de casa fàbrica, composta per un cos de casa neoclassicista destinat a habitatges de 22 metres de façana, amb un dels portals de planta baixa que dona a un passadís d'accés al pati de parcel·la, on estan situades les "qua-

dres” de treball al voltant d'un pati de maniobra. El conjunt de l'edifici era una fàbrica urbana aixecada fins a una alçada de 5 plantes.

Després del tancament del Club Gimnàstic Barcelonès l'any 2004, la casa fàbrica Bernareggi va ser motiu d'un projecte de reutilització i canvi d'ús per a una residència d'estudiants de promoció privada, iniciat el 2006, sota la direcció de l'arquitecte Ezequiel Alegria Magrazo, amb una superfície de 3.225 m², que afecta la part corresponent de la fàbrica.

Aquest edifici malgrat que està assenyalat a la Fitxa 0 del Catàleg del Patrimoni arquitectònic de Barcelona amb un nivell d'interès documental, des del punt de vista físic no té cap nivell de protecció més que el que li confereix la seva qualificació urbanística 12b Casc antic de conservació del centre històric a la zona dels habitatges i 7a/E “Sistemes d'Equipaments” a les zones de les “quadres”.

NOTES

1 AMCB Exp. 2223-b, 3 de març de 1840, “Proyecto de prolongación de la calle Buensuceso...” signa José Masanés. Publicat a “Inicis de la Urbanística...”, pg 161.

2 AAVV, “Estudi Programa de rehabilitació del Districte Vè”. Ajuntament de Barcelona 1981.

3 Fukushima, Mutsumi, “Fabricantes de pianos en la Barcelona de 1900”, *Recerca Musicològica XVII-XVIII*, 2007-2008, pg. 279-297.

4 Anònim, “Catálogo de la Exposición industrial y artística de Barcelona”, 1860.

5 Duvernoy, Marie Briggite, “Histoire d'une manufacture marseillaise : “Boisselot & Fils, l'élégance et la convivialité, inventeur de la pédale tonale”, 2003.

6 Saurí, Manuel; Matas, Josep: “Manual Histórico-topográfico, estadístico y administrativo ó sea Guía General de Barcelona dedicado a la Junta de Fábricas de Catalunya”, Barcelona 1849.

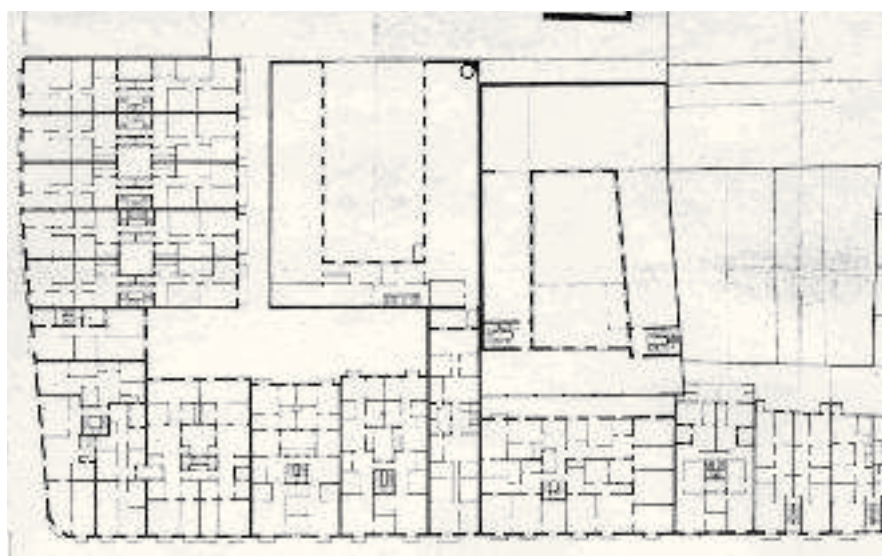
7 “Boisselot et Cie, à Barcelone (Espagne). Leurs pianos à queue de petit format avaient d'excellentes qualités : leur échappement à équerre et à recul fonctionnait bien.” *Album de l'Exposition universelle*, Léon Brisse, 1855, p. 427.

8 Anònim, “Catálogo de la Exposición industrial y artística de Barcelona”, 1860.

9 Doucet Pontécoulant, Louis-Adolphe le, “La musique à l'Exposition universelle de 1867”, pg. 33-35.

10 BNE, “La España Musical”, n. 93, 31 d'octubre de 1867.

11 “A ce moment (1855), la fabrique construisait 500 pianos par an. malheureusement, une série d'opérations fâcheuses et défausse spéculations vint arrêter le développement de son industrie, ruinée encore par un désastre : l'incendie, en 1865, de la superbe fabrique de Barcelone. Boisselot, découragé, laissa l'entreprise aux mains de son neveu, qui sut lui rendre toute sa prospérité. A partir de ce moment,

on n'entendit plus parler de cet artiste vraiment distingué...” “Le Ménestrel”, 16/04/1893, pg. 128

12 Vegeu Casa fàbrica Ricart, dels carrers de Sant Oleguer 10, i Tàpies 4.

13 Fàbrica de Pianos “Bernareggi, Gassó i Cia”, Guies 1880's. Citat per F Caballé i R Gozález, “Cens d'edificis industrials del Districte Ciutat Vella” inèdit 2012.

14 “Expo de Aragon 1868, Suplemento á la Memoria descriptiva”, 1868, pg. 9, http://home.scarlet.be/lieveverbeeck/pianos_espagnoles_1700_1849.html.

15 Exposition Universelle de 1867: Catalogue général de la section espagnole, 1867, pg. 119.

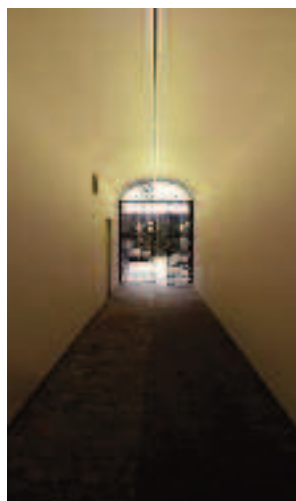
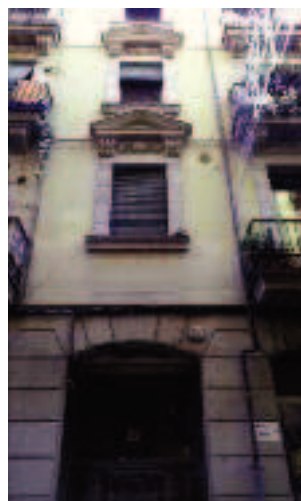
16 Exposición de Aragón de 1868. Suplemento á la Memoria descriptiva de la fabricación de la mesa de billar, 1868, pg. 9.

17 Exposition Universelle de 1867: Catalogue général de la section espagnole, 1867, pg. 119.

18 Anònim, “Rapport [instruments de musique], par G. Dutreih ; Exposition universelle et internationale de Liège”, 1905, Section française, Classe 17, 1909.

19 Artigues, J., Caballé, F i González, R, i Tatjer, Mercè: “Cens d'edificis industrials del Districte Ciutat Vella” Barcelona 2013.

Planta tipus del carrer de Joaquín Costa de 1981, amb dos edificis industrials importants, la casa fàbrica Bernareggi (dreta) i la casa fàbrica Carné (esquerra), segons l'Estudi Programa de rehabilitació del Districte Vè”. Ajuntament de Barcelona 1981.

Casa fàbrica Bernareggi, de Joaquim Costa 22 reutilitzada com a residència d'estudiants (Fotos JAV 2019)

Fotografia aèria de la casa fàbrica Bernareggi. (Foto Google)

58. Casa fàbrica

MARIMON-COSTA

1857

Taller de serralleria

Carrer Lluna n. 12, 14
Carrer Guifré n. 11

Edifici existent

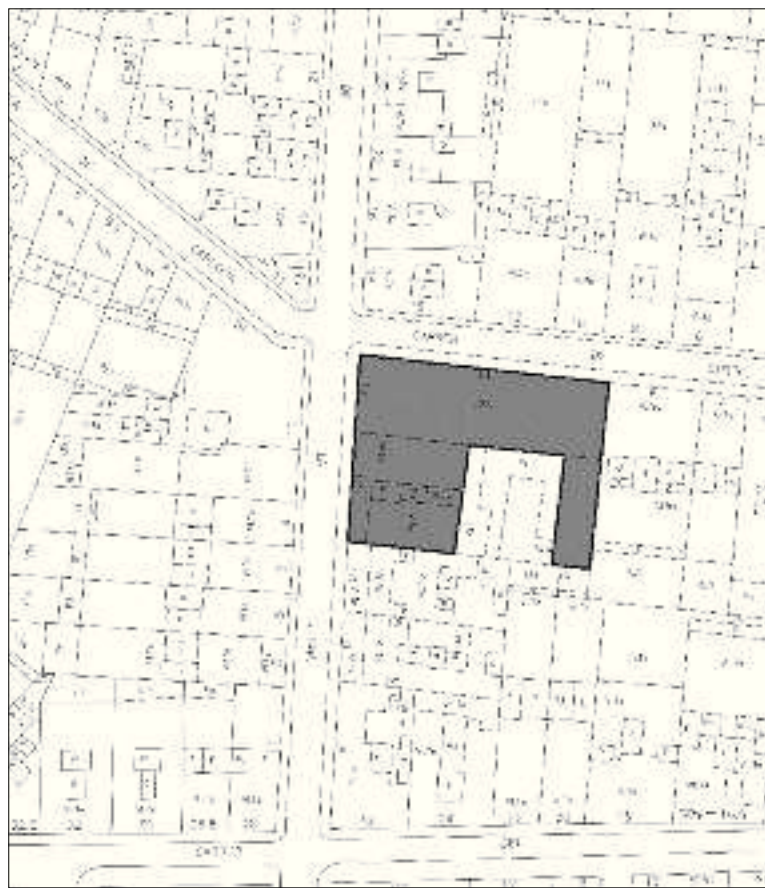
Màquines:1 vapor de 2 CV
1 torn**Nombre d'operaris:**

Desconegut

Arquitectura:

Construcció de la casa fàbrica (Marimon 1857)

Autor: Francesc Joan Batlle, mestre d'obres

L'exemple de Ponent es va començar a urbanitzar a partir de 1840, per destinar la major part de les edificacions a habitatge col·lectiu o cases de veïns, amb algunes excepcions. Malgrat que l'èxode industrial ja s'havia iniciat a la ciutat i els grans industrials com els Muntadas, els Güell o els Batlló cercaven terrenys fora de les muralles, es van situar de manera excepcional alguns edificis industrials menors, però destinats a la produccions manuals o que no precisaven necessàriament de l'energia del vapor, aspecte que havia quedat regulat per l'Edicte d'Obreria del 10 d'abril de 1846.

Un d'aquests edificis industrials situat fora de la línia

de prohibició dels vapors de 1846 va ser una unitat mínima de producció, la casa fàbrica Marimon. **Dolors Marimon de Malibrau (o Malibaran?)** (s. XIX), propietària de les parcel·les números 12 i 14 del carrer de la Lluna, l'any 1857 va presentar a Obreria una llicència per construir una casa fàbrica,¹ sota la direcció del mestre d'obres Francesc Joan Batlle.²

Els terrenys estaven sotmesos a censos a favor dels germans Sabadell, hereus del comerciant Rafael Sabadell, un dels grans propietaris del Raval i un dels promotors de la urbanització del barri de Ponent. Les propietats comprenien les finques 12 i 14 del carrer de la Lluna, és a dir casa i fàbrica,³ amb una clàssica composició en cantonada, que permetia il·luminar amb millors condicions les "quadres" de treball. Aquesta tipologia ara més evolucionada s'ajustava a uns requeriments més utilitaris de les zones de treball, com pot apreciar-se en els alçats de la llicència.

El front del carrer de Guifré disposava de 31 metres de longitud amb una disposició reiterada de 9 eixos d'obertures, 10 metres d'amplada al carrer de la Lluna, amb una estructura de jàsseres principals i bigues secundàries. La seva alçada corresponia a tres nivells de planta i coberta a dues aigües, idèntics als de l'edifici actual, malgrat que sembla que es va introduir una variació en la planta baixa, que reduí a 5 les obertures, totes originalment emmarcades.

AMCB Exp.: Exp Fo-894-BIS-C (1857), Dolores Marimón de Malibrau (o Malibaran?) demana permís per construir una casa fàbrica. Expedient situat al carrer Lluna cantonada amb Cardener (?). Plànol de façana signat per Francisco Juan Batlle.

AMCB Exp: Exp Obres Públiques 2314 3/1, Melcior Costa sol·licita traslladar la caldera de vapor que hi ha instal·lada al taller que té arrendat. Es tracta d'una màquina petita de només 2 CV i que movia un torn. Plànol de situació. Carrers de Lluna 14 i Guifré 11 amb la planta baixa coincident amb l'edifici actual. Citat per Veclus, F Caballé i R González, "Cens d'edificis industrials del Districte Ciutat Vella" inèdit 2012.

Per documents posteriors, sabem que la construcció de la casa no va ser coincident en el temps amb la de la fàbrica, edifici de tipologia convencional construït a

Fragment del Quarteró Garriga i Roca de 1858, on pot apreciar-se la presència de la casa fàbrica aixecada per Dolors Marimón el 1857, i la casa del carrer de la Lluna número 12, sense edificar.

l'espai de pati de maniobra de la fàbrica,⁴ i una propietat que amb els anys es va segregar de l'original. També, com veurem, la inversió econòmica era destinada al lloguer de l'espai industrial, ja que, un cop finalitzat l'edifici, s'hi va instal·lar el taller de serralleria de Melcior Costa.

Melcior Costa (s. XIX) era un calderer que el 1857 estava instal·lat al carrer de l'Aurora número 10,⁵ una planta baixa d'una finca estreta, que va decidir ampliar el negoci i disposar d'un taller amb energia de vapor. El 1859, Melcior Costa havia arrendat la fàbrica Marimon per muntar-hi un taller de serralleria, on hi tenia instal·lada una màquina de vapor de 2 CV que servia per moure un torn. Costa va sol·licitar una llicència per moure la posició de la caldera, motiu pel qual va haver de presentar una plànol de planta, que reproduïm a continuació, coincident amb la planta baixa de l'edifici actual.⁶

Quan es va presentar aquesta llicència, l'edifici de la casa, encara no devia estar construït, ja que en el seu lloc, al plànol de planta de 1859 hi apareix descrita la presència d'un jardí. Fins a 1922, les propietats figuren descrites en una mateixa unitat cadastral, casa i fàbrica, moment a partir del qual podem suposar que es va efectuar la segregació de les dues propietats.

Un cop entrat el segle XX, la fàbrica va ser reutilitzada per a diverses activitats: magatzem de pintures i mosaics, drogueria, ateneu popular durant la Dictadura de Primo de Rivera, saló de ball durant la República, gimnàs de boxa durant el franquisme, aparcament, etc. Actualment l'edifici està en unes condicions crítiques si ens cenyim al seu aspecte exterior. Des de 1986, però, al seu interior s'hi va instal·lar la casa-taller del dissenyador gràfic Pere Torrent Gonzàlez (Barcelona 1945), més conegut com Peret i de la fotografia Maria Espeus.⁷ Aquest taller ha acollit conferències, exposicions i concerts, un triple espai que uneix visualment les tres plantes i el jardí. Al primer nivell hi ha l'estudi de Peret, el despatx i la biblioteca. L'habitatge i la terrassa es troben a la segona planta i el plató fotogràfic, el camerí i el despatx de la fotografia a la tercera.

Aquest edifici està inclòs en el Catàleg del Patrimoni amb un Nivell B, Béns culturals d'interès local, i té una qualificació urbanística de 12b "Casc antic de conservació del centre històric protegit".

NOTES

1 AMCB Exp: 894bis C (1857), Dolors Marimón de Malibrau (o Malibaran?) demana permís a construir una casa fàbrica. Expedient situat al carrer de la Lluna cantonada amb Cardona (?). Plànol de façana signat per Francisco Juan Batlle. Citat per Veclus, F Caballé i R Gozález, "Cens d'edificis industrials del Districte de Ciutat Vella", inèdit 2012.

2 Francesc Joan Batlle: No tenim referències d'aquest mestre d'obres.

Imatge interior de la Casa-taller del dissenyador Peret. (Foto C.Savall, 2011)

3 RPB, Carrer de la Lluna 12 i 14: Fins 1922 la finca comprenia els edificis del carrer de la Lluna n. 12 i 14. i es descrivia sempre com una casa i fàbrica. Les dades registrals fan sempre referència al cens que la gravava i pertanyia als germans Sabadell. Citat per Veclus, F Caballé i R Gozález, "Cens d'edificis industrials del Districte Ciutat Vella" inèdit 2012.

4 AHCB, Gràfics, Quarteró Garriga i Roca de 1858. Pot apreciar-se la presència de la casa fàbrica aixecada per Dolors Marimón el 1857, i la casa del carrer de la Lluna número 12, encara sense edificar.

5 Anònim, "El Consultor", Barcelona 1857.

6 AMCB Exp: 2314 3/1 (1859), Melcior Costa sol·licita traslladar la caldera de vapor que hi ha instal·lada al taller que té arrendat. Es tracta d'una màquina petita de només 2 CV i que movia un torn. Plànol de situació. Cita el carrer Vifredo i Luna, amb la planta baixa coincident amb l'edifici actual. Citat per Veclus, F Caballé i R Gozález, "Cens d'edificis industrials del Districte Ciutat Vella" inèdit 2012.

7 Savall, Cristina; "Itinerarios por edificios singulares", Barcelona 2011.

Casa fàbrica Marimon-Costa, carrer de la Lluna 14, cantonada amb Guifré. (Foto JAV 2019)

Casa fàbrica Marimon-Costa, carrer de Guifré 11. (Foto JAV 2019)

59. Casa fàbrica

SOLÀ

1857

Taller de construcció de màquines

Carrer de Sant Erasme n. 3-15

Edifici existent

Màquines:

1 vapor de 5 CV (Solà, abans de 1871)

Nombre d'operaris:

Desconegut

Arquitectura:

Construcció de la casa fàbrica (Solà, 1857)

Autor: Antoni Valls i Galí, mestre d'obres

Instal·lació d'un vapor de 5 CV (Solà, 1871)

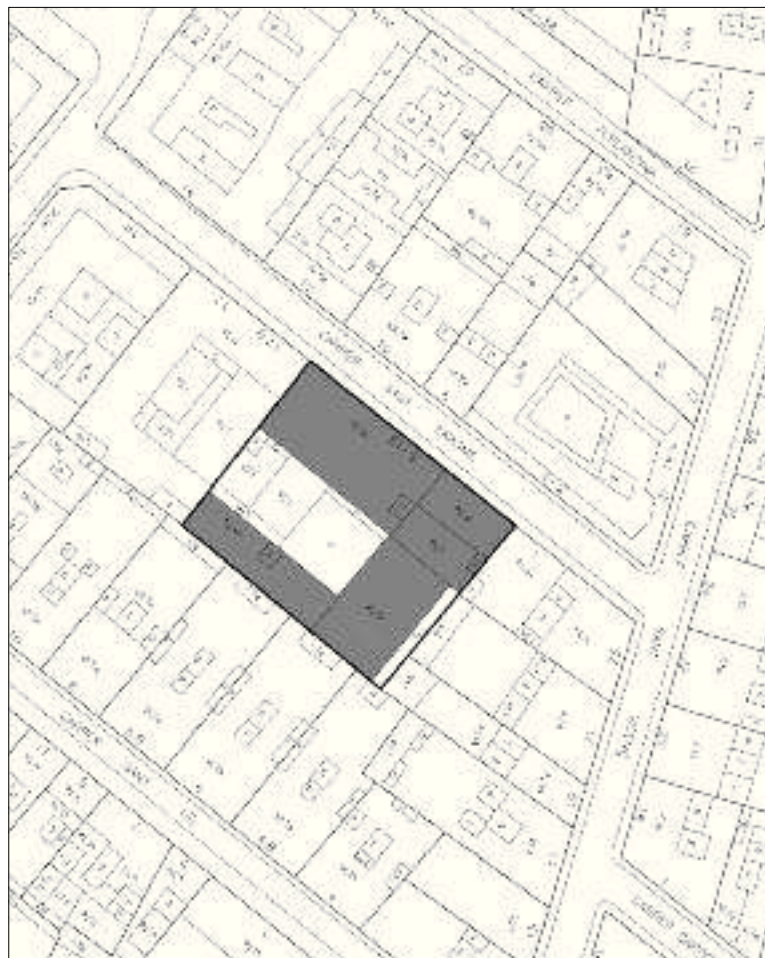
Autor: Francesc Solà i Comas, enginyer

Instal·lació d'un motor a gas (Bó, 1892)

Autor: desconegut.

Reforma de la casa fàbrica (Molina, 1902)

Autor: Enric Sagnier, arquitecte.

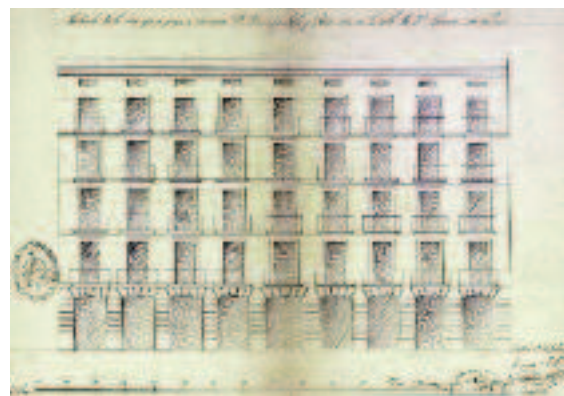

La urbanització d'aquest sector de la ciutat, iniciada a partir del plànol de Massanés de 1840, va destinar la major part de les edificacions a habitatge col·lectiu o cases de veïns, però com ja s'ha dit en

les pàgines anteriors, a l'Eixample de Ponent s'hi van situar de manera excepcional alguns edificis industrials menors, destinats a les produccions manuals o que no precisaven necessàriament de l'energia del vapor, sistema energètic que havia quedat limitat, per l'E-dicte d'Obreria del 10 d'abril de 1846.

Un d'aquests edificis industrials, situat però, fora de la línia de prohibició dels vapors de 1846, va ser una petita unitat de producció, la casa fàbrica Solà. Aquest establiment ha estat investigat per Francesc Caballé i Reinald González arran d'un encàrrec documental.¹ El promotor d'aquesta activitat industrial va ser **Domènec Solà i Prat** (s. XIX), un fonedor de ferro amb foneria establerta al carrer del Carme 76 (antic) i a la Rambla de Sant Josep 12 (antic),² que probablement procedia d'una nissaga de fabricants de "panyos" del barri de Sant Pere.³ Solà va comprar uns terrenys als antics Horts d'Erasme de Gònima, un dels gran propietaris d'aquest sector de la ciutat. Segons dades del nomenclàtor municipal el carrer anomenat de Sant Erasme, amb clares referències onomàstiques als seus anteriors propietaris, va ser obert a partir de l'any 1850.⁴

Domènec Solà edificà, l'any 1857, una casa al carrer de Sant Erasme números 13 i 15,⁵ sota la direcció del mestre d'obres Antoni Valls,⁶ edifici que, com veurem més endavant, estava dissenyat amb una tipologia de casa fàbrica, on s'hi allotjà indistintament habitatges i el taller de construcció de màquines de Solà. L'edifici, fruit d'una concentració parcel·laria com pot apreciar-se a la seva numeració del 3 al número 15, corresponia a una parcel·la gran de 143 pams (27,74 metres), Antoni Valls va dissenyar una façana neoclassicista homogènia i indiferenciada de 9 eixos verticals, formats per baixos encoixinats amb portalades d'arc rebaixat i balcons, totalment idèntics, sense jerarquies. Tenia un desenvolupament en alçada de 5 plantes i coberta plana amb cambra ventilada.

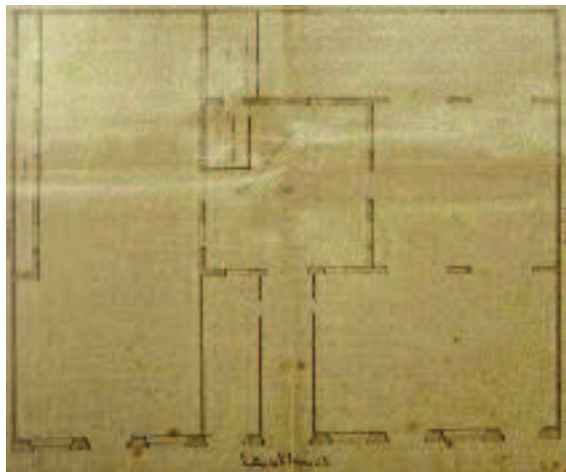

AMCB Exp: 908 bis C (1857), projecte d'una casa als Horts d'Erasme de Gònima per part de Domènec Solà i Prat, al Carrer de Sant Erasme n. 3-5. Façana. Plànol signat per Antoni Valls.

El plànol del Quarteró de Garriga i Roca de 1858 evidenciava la presència d'aquest edifici al, recentment obert, carrer de Sant Erasme. La planta de la casa fàbrica projectada per Antoni Valls el 1857 presentava una típica organització al voltant d'un pati de maniobra, i com veurem amb la màquina de vapor inserida en una de les "quadres" de treball.

El 1860, Domènec Solà i Prats mantenia en actiu la foneria a la Rambla de Sant Josep número 12 (antic). Amb motiu de l'Exposición Industrial y Artística de Barcelona, on hi presentaren una mostra de diverses màquines: dues premses de ferro amb engranatge per a vi i oli, i una per a semolers, de la qual cosa es pot deduir que l'empresa estava especialitzada en la construcció de premses, destinades al mercat agrícola.

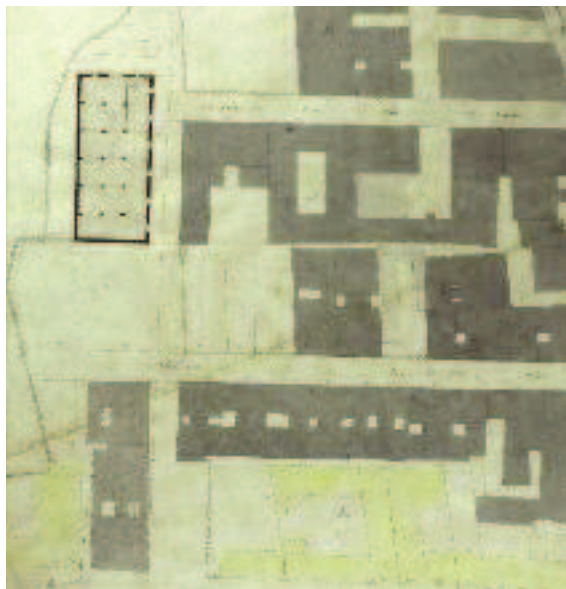

AMCB Exp. 2038 bis C (1869-71). L'Ajuntament sol·licita a Domènec Solà que regularitzi la màquina de vapor que té al seu taller de màquines. El 1871, Domènec Solà presenta plànols de la caldera de 5 CV. Signa Francesc Solà i Comas, eng.

La casa fàbrica Solà estava equipada amb una màquina de vapor de 5 CV de potència. L'existència d'aquesta màquina està documentada a partir dels requeriments municipals realitzats entre 1860 i 1870 perquè Domènec Solà legalitzés la màquina de vapor instal·lada anteriorment. El 1871, Domènec Solà presentà la llicència de legalització acompanyada d'un plànol de planta amb la posició de la màquina i calderes,⁷ signada per l'enginyer Francesc Solà i Comas,⁸ probablement membre de la mateixa família.

L'any 1872 es llogà l'espai industrial a Antoni Viñolas, qui continuà la mateixa especialització en construcció de màquines i que estava enregistrat al número 3 del carrer de Sant Erasme, com a fàbrica de premses per a teixits.⁹ El lloguer de l'espai industrial continuà amb la fàbrica de begudes gasoses del germans Bó, que el 1892 sol·licitaren la instal·lació d'un motor a gas sistema Escuder.¹⁰ Sis anys més tard es traslladaren a l'Eixample, al carrer de Rosselló 190 (actual).

El 1902, la propietat ja no era de la família Solà. Josep Solanas, en representació del nou propietari Antoni Molinas,¹¹ hi efectuà una reforma, que consistia a canviar per terrat pla una teulada d'un cobert interior, una

Fragment del Quarteró Garriga i Roca número 74, 1858. Al centre superior la casa fàbrica Solà del carrer de Sant Erasme.

quadra que havia estat construïda amb una línia de pilars central, sota la direcció de l'arquitecte Enric Sagnier.¹²

Aquest edifici està inclòs en el Catàleg del Patrimoni amb un Nivell C, Béns amb elements d'interès, i té una qualificació urbanística de 12b "Casc antic de conservació del centre històric protegit".

Carrer de Sant Erasme 3-15. (Foto JAV 2019)

NOTES

1 Veclus SL, Francesc Caballé i Reinald González, "Cens d'edificis industrials de Ciutat Vella", inèdit, 2012.

2 Anònim, "El Consultor...", Barcelona 1857.

3 Vegeu les Casa fàbrica Solà i Sert i Solà a Artigues, J. Mas, F. "Registre de Fàbriques de la Ribera de Barcelona. 2012. Inèdit.

4 Ajuntament de Barcelona, "Nomenclàtor", 2013.

5 AMCB Exp. 908 bis C (1857), Projecte d'una casa als Horts d'Erasme de Gòdima per part de Domènec Solà i Prat, al Carrer de Sant Erasme n. 3-15. Façana. Plànol signat per Antoni Valls.

6 Antoni Valls i Galí (Barcelona, 1798 – Barcelona 1877) Mestre d'obres. És citat per Bassegoda com a mestre d'obres antic de San Fernando i Montaner el situa com alumne de les Classes de la Llotja el 1817, 1818, 1819 i el 1820, amb l'obtenció del títol de mestre acadèmic per la Real Academia de San Fernando el 1832. En la seva activitat professional entre 1833 i 1875, intervingué en cinc encàrrecs d'industrials: la construcció d'edificis per als fabricants Jacint Cardona del carrer de Sant Pau (1833), Felip Solà al carrer de Trentaclaus n. 15 (1833) i Siprià Munné del carrer de l'Hospital (1835), la reforma de la casa del fabricant de sabó Esteve Partagàs del carrer Còdols (1836), la instal·lació del vapor de la fàbrica de Torrents i Miralda (1847), la casa Pau Vilaregut del carrer del Carme 30-32 (1853) i la reforma de la impremta d'Eusebi Riera del carrer Robador (1869). S'ha de destacar també la seva intervenció en la construcció de les cases Cerdà, les primeres de l'Eixample, a la cantonada del carrer de Roger de Llúria amb Consell de Cent núm. 340, 369, 371, (1863-65). La darrera notícia d'aquest mestre fa referència a la llicència per edificar una casa unifamiliar a Sant Gervasi de Cassoles (1875).

7 AMCB Exp. 2038 bis C (1869-71). L'Ajuntament sol·licita a Domènec Solà que regularitzi la màquina de vapor que té en el seu taller de màquines. El 1871, Domènec Solà presenta plànols de la caldera de 5 CV. Signa Francesc Solà i Comas, eng.

8 No disposem de dades d'aquest enginyer industrial.

9 Leon, D.L.R., "Guia consultiva o Indicador General de todos los contribuyentes de Barcelona", Barcelona, 1872: S. Erasme n. 3, Fàbrica de Prensas de Tejidos de D. Antonio Viñolas.

10 AMCB Exp. 917 S (1892). Permís per a la instal·lació d'un motor de gas sistema Escuder a la fàbrica de begudes gasoses dels germans Bó. Sis anys més tard traslladen la fàbrica a l'Eixample (Rosselló, 190). Actualment encara es pot llegir el rètol de « Fàbrica de Gaseosas ».

11 AMCB Exp. 570 2p (1902). Josep Solanas, en representació del propietari Antoni Molina, sol·licita canviar per terrat la teulada d'un cobert interior que com es despen de la secció era la nau amb pilars de fosa centrals. Plànols de planta i secció signats per Enric Sagnier, arqte.

12 Enric Ferran Josep Lluís Sagnier i Villavecchia, marquès de Sagnier (Barcelona, 21 de març de 1858 – ídem, 1 de setembre de 1931) fou un arquitecte català. La majoria de les seves obres es troben a Barcelona; autor prolífic, ha estat possiblement l'arquitecte amb major nombre de construccions a la ciutat comtal (prop de 300 edificis documentats). Sagnier fou un arquitecte ben relacionat amb les classes dirigents barcelonines, de qui rebé nombrosos encàrrecs.

60. Casa fàbrica CARNÉ

post. 1858

Taller de construcció de màquines

Carrer de Joaquín Costa, 24

Edifici existent

Màquines:

1 vapor de 4 CV de alta pressió (Carné, 1883)

Nombre d'operaris:

Desconegut

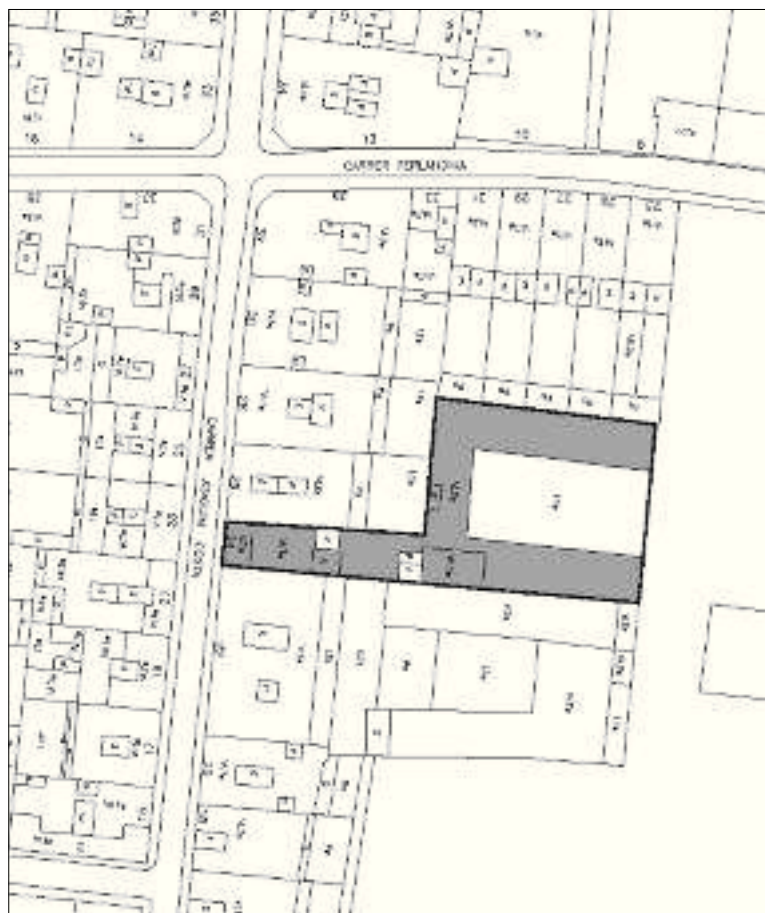
Arquitectura:

Construcció de la casa fàbrica (post. 1858)

Autor: desconegut

Reforma i instal·lació vapor (Carné, 1883)

Autor: desconegut

Com ja s'ha dit en el cas de la casa fàbrica Bernareggi,¹ el traçat urbanístic del carrer de Joaquín Costa va ser obert en diferents etapes. Abans de 1923, el tram més central era anomenat com a carrer de Ponent o Poniente, que tenia com a primer precedent el pla urbanístic de l'eixample de Ponent projectat per l'arquitecte Josep Masanés el 1840, arran de la urbanització del carrer de Bonsuccés.² Aquest sector de la ciutat era en aquell moment una de les darreres zones d'hortes que quedaven sense edificar a l'interior de la ciutat emmurallada.

La connexió del carrer de Ponent amb el carrer del Carme no va ser realitzada fins al traçat del plànol d'alineacions de 1858, realitzat per l'arquitecte Carles Gauran, que afectà el convent de les Caputxines. Amb aquesta connexió es convertirà en un eix important de relació d'aquest eixample amb la resta de la ciutat. A partir de 1923 passà a denominar-se carrer de Joaquín Costa, nom dedicat a l'escriptor advocat i polític.

Un dels conjunts edificatoris més homogenis de la ciutat, de la primera meitat del segle XIX es pot trobar al carrer de Ponent, ara Joaquín Costa, on s'hi van situar de manera excepcional alguns edificis industrials, però destinats a les produccions manuals o que no precisaven necessàriament de l'energia del vapor, aspecte que havia quedat prohibit, per l'Edicte d'Obreria del 10 d'abril de 1846, i que afectava els números parells del carrer de Ponent.

Un d'aquests edificis industrials situat dins de la línia de prohibició dels vapors de l'edict del 10 d'abril de 1846 era la finca del número 24 del carrer de Joaquín Costa, una representativa tipologia de casa fàbrica, similar a la veïna fàbrica Bernareggi. Era una fàbrica urbana en altura, formada per un cos de casa estret amb una façana de 5,5 metres d'amplada que tenia un pasatge d'accés a les "quadres", organitzades al voltant d'un pati quadrat.

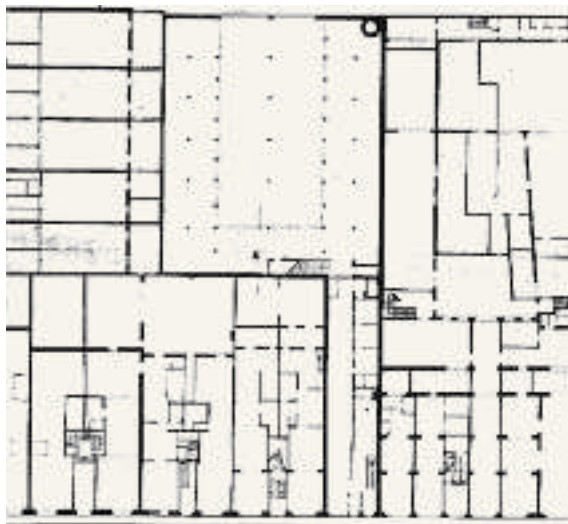
La planta baixa i el pati està totalment cobert amb una estructura diàfana de pilars preparada per a grans càrregues. Tot el conjunt de la casa fàbrica va ser aixecada fins a la considerable alçada de 6 plantes, a partir de la primera amb una estructura convencional de 6 metres de tramada. Aquest edifici, l'any 1981 va ser objecte d'atenció de l'Estudi Programa de rehabilitació del Districte Vè, el qual va datar la seva construcció, amb posterioritat a 1858,³ de la qual, però, desconeixem el seu autor.

Façana de la casa fàbrica Carné, al centre i al costat esquerra de la Bernareggi, segons l'Estudi Programa de rehabilitació del Districte Vè". Ajuntament de Barcelona 1981.

Tampoc es coneix amb precisió documental la seva activitat originària, així com els seus promotors, però és més que probable que el promotor de la seva cons-

Planta baixa amb estructura de pilars de la casa fàbrica Carné, segons l'Estudi Programa de rehabilitació del Districte Vè. Ajuntament de Barcelona 1981.

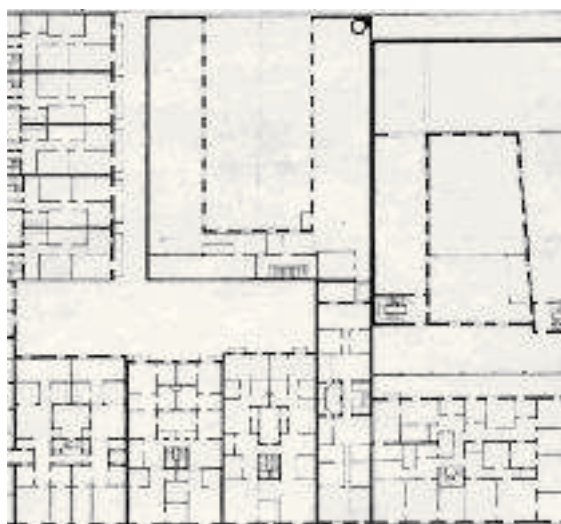
trucció fos el fabricant **Amadeu Carné** (s. XIX), on hi havia fundat un taller de maquinària.

La casa fàbrica Carné es devia construir posteriorment a l'any 1858, ja que no figura la seva traça com a edifici existent, en el plànol dels Quarterons de Garriga i Roca.⁴ La primera dada documental d'Amadeu Carné fa referència a un expedient dels anys 1882-1883, per construir un cobert interior, probablement la planta baixa que cobreix el pati, i per instal·lar-hi un "quemador" de vapor de 4 CV, de tecnologia Alexander, per a fer moure la seva fàbrica.⁵

Es desconeix la trajectòria d'aquesta empresa, ja que no figura en cap de les estadístiques de mitjan segle XIX. És coneguda, però, la posterior continuïtat de la família Carné dins del negoci de la construcció de maquinària. Així podem localitzar l'any 1896 **Ferran Carné i Parés** (s. XIX – s. XX), com a propietari d'una foneria i taller de construcció de telers mecànics i màquines al carrer de Padilla (abans Zamora), 68. Posteriorment, el 1916, la Vídua de Ferran Carné i els Successors de F. Carné, estaven situats al carrer de Pere IV, 34-36 amb 85 operaris, dedicats al mateix ram, que perdurà fins al 1961.⁶

Malgrat la pèrdua de les funcions industrials i la poca documentació localitzada, aquest edifici té un valor tipològic important, i és un bon exemple de les configuracions arquitectòniques que es varen formalitzar durant la primera industrialització del segle XIX a la ciutat de Barcelona.

Aquest edifici està inclòs en el Catàleg del Patrimoni amb un Nivell de protecció C, Béns amb elements d'interès i una qualificació urbanística 12b, Casc antic de conservació del centre històric protegit.

Planta tipus de carrer de Joaquín Costa de 1981, amb dos edificis industrials importants, la casa fàbrica Bernareggi (dreta) i la casa fàbrica Carné (esquerra), segons l'Estudi Programa de rehabilitació del Districte Vè. Ajuntament de Barcelona 1981.

5 AMCB exp: Foment 694 (1882-83). "Construir un cobert interior i instal·lar cremador de vapor de 4 CV (Alexander)", per al taller de construcció de maquinària d'Amadeu Carné. Citat per F Caballé i R González, "Cens d'edificis industrials del Districte Ciutat Vella" inèdit 2012.

6 http://insespriu.cat/unamirada_poblenou/pereiv_1.pdf.

Cos de casa i accés a la casa fàbrica Carné. (Foto JAV 2019)

NOTES

1 Vegeu Casa fàbrica Bernareggi.

2 AMCB Exp. 2223-b, 3 de març de 1840, "Proyecto de prolongación de la calle Buensuceso..." signa José Masanés. Publicat a "Inicis de la Urbanística...", pg 161.

3 AAVV, "Estudi Programa de rehabilitació del Districte Vè". Ajuntament de Barcelona 1981.

4 AHCB, Quarterons Garriga i Roca, 1858.

El model de casa fàbrica als inicis de la industrialització

Annex

Metodologia i fonts documentals
Bibliografia de referència
Estadístiques de fàbriques
Índex d'arxius

Metodologia i fonts documentals

Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Arxiu Gràfics/Fàbriques (AHCB)

Els primers documents investigats procedeixen de l'Arxiu de Gràfics / Fàbriques, referència 13.3-(1) amb el seu corresponent número d'Inventari General de l'Institut Municipal d'Història, i corresponen en línies generals a una agrupació de documents heterogenis i desordenats, composta per plantes, façanes i algunes instàncies d'edificis industrials datats aproximadament entre els anys 1832 i 1860. Aquests documents situats fora de context havien estat extrets amb tota seguretat de l'Arxiu d'Obreria, en concepte de llicències d'edificació, reforma o instal·lació de màquines de vapor. Tots ells tenien en comú una entrada a l'Arxiu de Gràfics entre els anys 1942-1943 i una procedència no assenyalada al registre d'entra-

da, fruit probablement d'alguna investigació inacabada i d'autor desconegut. La revisió de l'Arxiu d'Obreria, va permetre corroborar aquesta procedència amb la localització d'algunes instàncies, però malauradament la integritat de l'arxiu ja havia estat malmesa, concretament la caixa 138 del Registre d'Obreria (1843-48) on s'han localitzat part dels documents de llicència corresponents als plànols de l'Arxiu de Gràfics.

La localització de la procedència documental va explicar la gran concentració d'expedients de l'any 1846. Per primera vegada el Govern de la ciutat regulava el territori per limitar i prohibir la construcció de més fàbriques a l'hora que es reglamentava la instal·lació de màquines de vapor, amb una primera zonificació de la ciutat. L'edict del 10 d'abril del 1846 i la seva estricta aplicació, va provocar una concentració de llicències, que moltes d'elles obligaven a legalitzar una situació preexistent anterior a l'any 1846. Ens trobàvem doncs, davant l'evidència de l'ús generalitzat de l'energia del vapor entre els anys 1832 i 1846.

Quadre núm. 1: Selecció de les fàbriques situades al Raval de Barcelona, procedents de l'Arxiu de Gràfics/Fàbriques de l'AHCB, ref. 13.3-(1). A causa de la carència d'un ordre d'arxiu, s'han expressat cronològicament. El concepte (Identificació) correspon a la localització de les llicències al Registre d'Obreria o la seva inclusió en el llistat del 1846:

Fàbrica de:	Carrer	Contingut	Any	(Identificació)	Arquitecte o M. d'O.
Monjas de los Angeles (?)	dels Àngels (?)	Façana	1832	-	Juan Vilà i Geliu
-	dels Àngels	Plantes	18-?	-	-
Francisco Ubach(?)	-	Planta	18-?	-	Francisco Ubach
Antoni Cabanellas	Trentaclus	Planta	18-?	-	J. Casademunt
(Fàbrica Rosés)	Berenguer el Vell	Planta	18-?	(1845)	Francisco Ubach
Josep Comas	Ferlandina	Façana, Planta Instància (edificar)	1845	(13-06-1845) (Llistat 1846)	Josep Calsada
Arnau, Ribas, Vilar	del Cid	Façana, Planta	1846	(10-06-1845) (Llistat 1846)	José Vilar
Agustí Sala (prop. de Raimón de Vila)	Sant Pau n. 80	Façana, Planta	18-?	(Llistat 1846)	Josep Fontseré
Jaume Aleu	Carretes	Façana	18-?	(Llistat 1846)	Fontseré
J. Torres Bellvey	Reina Amàlia	Façana, Planta	18-?	(Llistat 1846)	Narcís Nuet
Batló	Riereta, Sant Rafael	Façana, Planta	18-?	(Llistat 1846)	F. Daniel Molina
Bartomeu Gispert	Riereta	Planta	18-?	(Llistat 1846)	F. Daniel Molina
Eulogi Soler	Beato Oriol	Façana, Planta	18-?	(Llistat 1846)	Josep Fontseré
Fca de Vapor	Valldonzella	Planta	18-?	(Llistat 1846)	-
Joan Llenas	Sant Rafael	Façana, Planta (vapor)	18-?	(Llistat 1846)	José Vilar
Jeroni Juncadella	Aurora n. 16-18	Planta	18-?	(Llistat 1846)	Narcís Nuet
Josep Bofarull	Trentaclus n. 29	Façana principal Façana	1846 1846	(Llistat 1846) (Llistat 1846)	Miquel Garriga Joan Soler
Josep Domenech	Aurora	Façana, Planta Instància	1846	(08-06-1846) (Llistat 1846)	José Rafols
Ignacio Turrent (Casa Magarola)	Tallers n. 75	Planta, Façana	1846	(20-10-1846) (Llistat 1846)	José Calsada
Pere Estruch	Reina Amàlia n. 38	Façana, Planta Instància (edificar)	1846	(04-04-1846) (Llistat 1846)	Narcís Nuet
Josep Pages	Migdia n. 5	Planta Instància (Vapor)	1846	(Llistat 1846)	Joan Soler i Cortina
Salvador Roig	Robador n. 15, 16	Façana, Planta Instància (Vapor)	1846	(29-07-1846) (Llistat 1846)	Josep Fontseré
Nicolas Tous Soler	Riereta n. 35	Façana, Planta	1846	-	Josep Fontseré
Francisco Lloberas	Reina Amàlia, n. 44, 43	Façana, Planta	1846	(07-06-1846) (Llistat 1846)	Juan Soler Cortina
Francisco Lloberas	Riereta n. 13	Façana, Planta Instància	1846	(07-06-1846) (Llistat 1846)	Juan Soler Cortina
Antonio Camps	Trentaclus, Asalto	Planta	1846	(28-05-1846) (13-09-1847) (Llistat 1846)	F. Ubach
Antonio Valls	Trentaclus n. 1	Emplaçament	1846	(28-05-1846)	Gerónimo Granell
(Fca. Carles Torrens Miralda)	Trentaclus n. 1	Planta Baixa	1847	(13-09-1847)	Antonio Valls
Francisco Llenas	Sadurní n. 15	Façana, Planta Instància (Vapor)	1847	(04-12-1847)	Josep Fontseré
Magi Tarruella	Riereta	Façana, Planta Instància	1848	(08-06-1846) (08-06-1848)	Narcís Nuet
Jose Pascual (casa)	Valldonzella	-	1860	-	Felip Ubach

Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Arxiu d'Obreria (AHCB)

L'Arxiu d'Obreria de l'Institut Municipal d'Història de Barcelona té enregistrada la documentació municipal que era competència del Regidor d'Obreria de l'Ajuntament de Barcelona. L'organització administrativa municipal estava dividida en tres seccions. La Secció Primera corresponia als afers de govern municipal, consellers, instrucció pública, beneficència, foment, sanitat, plets, presons i eleccions en general. La Secció Segona resolvia tots els aspectes relacionats amb les despeses, arbitris, finques comunals, tota mena d'impostos i contribucions i l'enllumenat. I la Secció Tercera disposava de competències en matèria d'obres públiques i particulars, salubritat, neteja, ornat, millora de les poblacions, passeigs, camins, carrers i comunicacions, aigües i fonts i empedrats. Dins d'aquest darrer àmbit urbanístic, l'Arxiu d'Obreria comprenia també el Registre d'Obreria, amb la clau C-XIV, que recollia el conjunt d'expedients concedits pels "obriers", el mestre d'obres municipal i el cap polític, és a dir les llicències municipals per a la realització d'obres de tota mena en els edificis i carrers de la ciutat.

El contingut del Registre permet un estudi calibrat del volum de l'edificació de l'època que ens ocupa, els segles XVIII i XIX. En aquest sentit ens hem de referir als estudis de Ramon Grau i Marina López, exemplars quant a metodologia de treball sobre la formació de les fàbriques d'indianes i l'edificació al segle XVIII. Sobre el segle XIX, s'ha de dir que la integritat del registre es veu alterada a partir del 1846, quan es va disgregar la documentació entre l'Arxiu de Gràfics (AHCB), en els casos exposats en el punt anterior, i l'Arxiu Administratiu Municipal (AAMB) avui Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona (AMCB), com a continuador del Registre d'Obreria fins mitjan segle actual.

La composició de la documentació enregistrada variarà amb l'evolució de les necessitats de control sobre el fet edificat per part de l'Ajuntament. Fins ben entrat el segle XVIII, l'edificació a la ciutat estava regulada per les Constitucions de Sanctacília, una reglamentació d'origen medieval referida a les relacions de veïnatge. Però amb l'avenç del volum de l'edificació i la complexitat dels processos de transformació de la ciutat, els edictes, bans, actes i ordenances van regulant tant l'ornat dels edificis com la salut pública de la ciutat, establint un nou cos jurídic destinat a satisfer les contínues protestes per part dels ciutadans –com serà el cas de les fàbriques de vapor– pel deteriorament de les condicions de vida a l'interior del recinte de les muralles, l'explosió demogràfica, la reiteració de les epidèmies i la prevenció dels incendis.

En el primer període del 1767-1807 (quadre n. 2), inicialment la construcció d'un nou edifici no precsava més que la presentació d'un escrit de sol·licitud de llicència, que era contestat per "l'oubrer". No és fins a partir del 1779 (Ordenaments de policia urbana del 1770), que alguns propietaris presenten com a documentació complementària un dibuix (sense signatura de mestre d'obres o arquitecte) de la façana del nou edifici (esquemàticament, buit i ple). A partir del 1782, els documents presentats comencen a ser signats ocasionalment per un "escriuent" o un "ansapador", a més del propietari sol·licitant, i a partir del 1796 ja de forma més sistemàtica a les noves edificacions, per un "mestre d'obres" o "paleta".

En el segon període del 1808-1846 (quadre n. 3), el contingut dels documents manté l'àmbit d'actuació de l'Ajuntament a la línia estricta de façana, és a dir el límit entre la propietat pública i privada. Aquest fet

implicava que no existia cap regulació de l'activitat i de l'edificació "portes endins", cosa que explica la càrrega de plantes detallades dels edificis. Aquest fet significa, en relació a la realitat edificada, que algunes llicències amaguessin sota el concepte de "casa" la construcció d'una fàbrica "portes endins", o bé simplement el fet que la construcció generalitzada de "quadres" industrials en els patis d'illa escapés al control del govern municipal.

De fet, el primer vapor modern de la ciutat, el de la societat Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia. del 1832, i el segon, el de Nicolau Tous, del carrer de les Tàpies, amb vapor també instal·lat l'any 1832, no consten com a sol·licitants de cap llicència, ja que es considerava aquesta una activitat privada no regulable. I no serà fins l'any 1835, que Obreria considerarà la necessitat de redactar un reglament que regulés la instal·lació de les màquines de vapor a l'interior de la ciutat.

Les primeres llicències formals sol·licitades i concedides per a la instal·lació de màquines de vapor fan referència a les presentades per Juan Nepoduceño Ràfols als carrers Ferlandina i Valldonzella (11/2/1835), Hnos Torrens y Miralda i Jayme Ricart al carrer de les Tàpies (17/3/1835) i Bernardino Martorell al carrer de l'Hospital (17/3/1835). Aquestes llicències excepcionals, fruit d'un primer intent reglamentista inspirat pel càrrec polític del fabricant Joan Vilaregut, adjuntaven els primers croquis de distribució en planta amb indicació de patis, alçada dels edificis, punt on es col·locarà la màquina i l'aixecament de forma proporcionada de les xemeneies, l'establiment d'unes bases generals i el reconeixement i inspecció per part de l'arquitecte municipal Josep Mas i Vila.

La crema de convents del mes juliol del 1835, que va afectar la nit del 5 d'agost la fàbrica Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia., va fer decidir a l'Ajuntament de prendre l'acord del 9 d'octubre del 1835, sobre les fàbriques de nova planta, sota el dictamen del mestre d'obres municipal Mas i Vila: "...acordar las disposiciones necesarias para servir de base a los facultativos en la formación de planos...". La reglamentació però no prosperarà definitivament fins la publicació de l'Edicte del 10 d'abril del 1846, on s'establiran les bases de la documentació a presentar i la limitació de la construcció de noves fàbriques dins del recinte de la muralla. Aquest edicte serà un precedent de les Ordenances del 1856 i les seves conseqüències marcaran el punt més alt de la "vaporització", a l'interior de la ciutat emmurallada, abans de l'extensió de la indústria al territori del Pla de Barcelona (quadres n. 4 i 5).

Quadre núm. 2: Registre d'Obreria (AHCB): Llicències presentades pels fabricants de Barcelona entre els anys 1767-1807, per a obres de reforma i nova construcció de fàbriques:

Any	Fàbriques reformades	Fàbriques de nova construcció
1767		
1768		
1769		
1770		
1771		
1772	2 ••	1 •
1773	2 ••	1 •
1774		
1775		
1776	4 •••••	
1777	2 ••	2 ••
1778	3 •••	
1779	1 •	1 •
1780	2 •	
1781	3 •••	2 ••
1782	6 ••••••	1 •
1783	7 •••••••	1 •
1784	4 ••••	
1785	2 ••	1 •
1786	3 •••	1 •
1787	3 •••	
1788	8 ••••••••	1 •
1789		1 •
1790	9 •••••••••	
1791	8 ••••••••	
1792		1 •
1793	5 •••••	
1794	2 ••	
1795	1 •	
1796	1 •	
1797	5 •••••	
1798	4 ••••	
1799		
1800		1 •
1801		
1802		1 •
1803		
1804		
1805		
1806	1 •	1 •
1807	1 •	

Quadre núm. 3: Registre d'Obreria (AHCB): Llicències presentades pels fabricants de Barcelona entre els anys 1808-1846, per a obres de reforma i nova construcció de fàbriques:

Any	Fàbriques reformades	Fàbriques de nova construcció
1808		
1809		
1810		
1811		
1812		
1813		
1814		
1815	1 •	1 •
1816	2 ••	
1817		
1818		
1819	1 •	
1820	2 ••	
1821	7 •••••••	
1822	7 •••••••	
1823	1 •	
1824		
1825		
1826	1 •	1 •
1827		1 •
1828	3 •••	
1829	10 ••••••••••	2 ••
1830	14 ••••••••••••	
1831	1 •	2 ••
1832	9 •••••••••	2 ••
1833	11 ••••••••••	3 •••
1834	3 •••	2 ••
1835	30 •••••••••••••••• ••••••••••••••••	1 •
1836		1 •
1837	9 •••••••••	
1838	4 ••••	
1839	8 •••••••••	7 •••••••
1840	4 ••••	11 ••••••••••••
1841	4 ••••	
1842	17 ••••••••••••••••	
1843	3 •••	
1844	1 •	
1845		
1846	11 •••••••••••	

Quadre núm. 5: AHCB C-XIV Obreria, caixa 138, any 1846. Índex de fabricants amb vapor. Consta de tres fulls numerats, els quals relacionen el llistat dels fabricants que utilitzen l'energia del vapor, confeccionat en motiu de l'elaboració del dictamen preparatori, de l'arquitecte Josep Mas i Vila, per informar de l'edicta del 10 d'abril de 1846. Es probable que el llistat de fabricants correspongui a les inspeccions realitzades a les fàbriques amb motiu de l'esmentat edicte, per a la qual cosa fou nomenada la Secció Tercera d'Obreria:

Fabricants	Carrer
"1" (document desaparegut)	
"2, Vapores de":	
D. Fco. Lloberas	
José Domenech	
Eulogio Soler	
Pedro Estruch	
Fco. Esteve y Socios	
José Pages	
Salvador Roig	
Vapor de la calle Trentaclus	Trentaclus
José Bofarull	
Arnau y comp ^a	
José Vidal	
Fco. Rivas	
Jerónimo Juncadella	
Vapor de la calle Riereta (Gispert)	Riereta
Fco. Lloberas	Amàlia, 44
"3, Vapores de":	
Ramoneda	Rafael, Alta de San Pedro, 61
Fco. Lloberas	Riereta, 63
Torruella	Riereta
Mariano Rochocho	Lleona
Juan Llenas	Rafael
Batló	Riereta i Sant Rafael
José Ramis	
Carlos Torres y Balvey	Amàlia
Olegario Juncosa	
Jacinta y José de Matí y Cardenas	Junqueras, 5
José Comas	Ferlandina, Paloma i Ciervo
Jayme Aleu	Carretas
de la calle Valldonzella	Valldonzella
Colegio de Drogueros	San Silvestre
Ignacio Girona	Freixures
Ignacio Turrent y Cía.	Ostallers
Antonio Camps	Conde del Asalto i Trentaclus
Juan Soler	Junqueres
Ramon Vila i de Llansa	
Agustín Sala	San Pablo, 80
Pedro Estruch	Amàlia
Pedro Tarrés	Riereta (?)
Jerónimo Juncadella	Aurora

Quadre núm. 6: Registre d'Obreria (AHCB C-XIV) Relació de tècnics que signen les llicències d'obres de fabricants i comerciants. Període 1767-1807: La característica d'aquests període està definida bàsicament per les obres de reforma. L'activitat constructiva se centra en dos aspectes: la transformació de l'habitatge medieval amb la generalització de la moda italiana de l'ús del balcó, sobretot a partir del 1772, i la proliferació d'estenedors i perxes per a indians a partir del 1778. El concepte de llicència d'obres considerava només aquells aspectes que afectaven les façanes que donaven a l'àmbit públic, alineacions, ornament, ocupació de la via pública amb publicitat... sense entrar a regular tot allò que passava portes endins en l'àmbit més privat.

Per aquesta raó les llicències són sol·licituds realitzades a nom dels propietaris, generalment sense plànols. En alguns casos el client delega al paleta que farà les obres la gestió de les llicències. L'aparició del tècnic que signa els primers plànols de façanes no es produirà de forma sistemàtica en tot el període.

Nom del tècnic	Titulació	Client	Tipus de llicència	Referència
Joseph Mas	Mestre de cases	Obreria	Informes municipals	AHCB C-26, 1766
Narcís Serra	Paleta	Narcís Serra	Reedificar	C. Carme, AHCB C-34, 1775
Lorenzo Laso	-	Conde del Asalto	Foneria	AHCB C- 35, 12-11-1776
Jaume Mestras	Fuster	Geroni Sayró, fabricant	Balcons	C. St. Pere més Baix AHCB C-41, 17-7-1782
Juan Oliver	Mestre de cases	Joan Costa, Fabricant	Balcons	C. Moles C. Estruch AHCB C-41, 3-9-1782
Jaume Fàbregas	Mestre de cases	Anton Monjo, Fabricant d'indianes	Balcons	C. Botella, AHCB C-41, 22-5-1782
Pablo Mas	Paleta	Obreria	Reconeixement de la casa de Juan Torner	C. Boria C. Pou de la Cadena AHCB C-41, 24-7-1782
Felix Avella	Escriptent	Joan Gaudi, mestre sastre	Estenedors	C. Robador AHCB C-43, 27-5-1783
Francisco Bruguera	Ansapador	Erasme de Gonima, Fabricant d'indianes	Balcons, guardarrodes,	C. Carme AHCB C-43, 17-6-1783
Joseph Ferrer	-	Ramon Mas, Fabricant de sabó	Edificar façana PB+4	C. Carders AHCB C-58, 8-3-1794
Joseph Ferrer	-	Ramon Mas, fabricant de sabó	Edificar façana PB+4	C. Volta de Muntanyans AHCB C-58, 8-3-1794
Joseph Ferrer	Mestre d'obres	Feliu Permanyer, fabricant de sabó	Edificar casa. Façana	C. Volta de Muntanyans AHCB C-60, 31-10-1796
Francesc Figarola	Mestre d'obres	Joseph Torras Fabricant de mitges	Reforma casa. Façana PB-4	C. Escudellers Blancs AHCB C-62, 20-1-1798
Antoni Xarrie	Paleta	-	Edificar façana PB+4, 300 p	C. St. Paciano C. Carretes AHCB C-62, 11-5-1798
Caetano Probens	-	Pedro Argentó Fabricant de cola	Edificar casa. Façana PB+5	C. Trentaclus AHCB C-62, 24-10-1797
Joan Fàbregas i Rabasa	Delineat per	Antonio Nadal i Darrer	Edificar façana PB+3, 300 p	C. Comte de l'Asalto AHCB C-62, 24-10-1797
Miquel Bosch	-	Baltasar Bacardí	Edificar façana PB+3, 200 p	La Rambla AHCB C-63, 13-11-1798
Joan Valls i Balansó	-	Pedro Fàbregas Fabricant d'indianes	Reforma façana PB+2	C. Hospital AHCB C-64, 22-10-1799
Pedro Colomer	-	Pablo Planellas, Fabricant de cotó	Edificar casa. Façana PB+2	C. Trentaclus AHCB C-65, 30-10-1800
Ignasi March	Paleta	Josep Gelabert, Fabricant d'indianes	Edifici Façana	C. Sant Olaguer AHCB C-67, 11-5-1802
Geroni Pedrerol	-	Pedro Santaló Comerciant	Edificar façana	C. Tapias AHCB C-67, 21-3-1802
Geroni Pedrerol	-	Manuel Tarruella Comerciant	Edificar façana	C. Tapias AHCB C-67, 20-3-1802
Ignasi March	Paleta	José Gelabert Comerciant	Edificar façana PB+4, 100 p	C. St Olaguer AHCB C-67, 20-4-1802
Benet Paradell	Mestre de cases	Melchor Guàrdia i Ardevol Comerciant	Edificar façana	C. Trentaclus AHCB C-68, 31-1-1803
Pere Paraleda	-	Jaume Alabau i P. Alabau, Fabricants d'indianes	Reforma façana	C. Carme, C. Jerusalem AHCB C-68, 3-3-1803
Joseph Mas i Vila	-	Obreria	Dictàmens sobre volades d'edificis	AHCB C-69, 1804
Pere Barrera	Mestre	Agustí Biñals, Fabricant d'indianes	Reforma façana PB+4	C. d'en Tarros AHCB C-70, 15-12-1803
Joan Vall i Balansó	-	Josep Alabau, Fabricant d'indianes	Edificar casa. Façana PB+2	C. Hospital, 19 AHCB C-70, 15-12-1803
Anton Serrí	-	Antonio Calbó Fabricant d'indianes	Reforma façana PB+3	AHCB C-70, 25-2-1804
Joan Valls i Balansó	-	Pedro Fàbregas Fabricant d'indianes	Edificar façana PB	AHCB C-70, 6-2-1804
Salvador Ferry Sirera	-	Pedro Canals, Fabricant	Edificar façana PB+5	C. Riereta AHCB C-71, 11-2-1805
Francesc Bosch	Mestre d'obres	Josep Santsalvador Fabricant d'indianes	Edificar cases Façana PB+3	C. Portal Nou AHCB C-73, 6-2-1806
Ramon Mir	Arquitecte	Antonio Muñoz Fabricant d'indianes	Edif. Fàbrica i casa Façana	C. Sadurní AHCB C-74, 19-10-1806
Joan Valls	-	Antoni i Manel Beltran Casans, comerciants	Edificar façana	C. St. Rafael AHCB C-75, 16-10-1807
Ramon Mir	Mestre d'obres	Rafael Clave, Fabricant de mitges	Reforma façana	P. Trinitat AHCB C-75, 17-11-1807

Quadre núm. 7: Registre d'Obreria (AHCB C-XIV). Relació de tècnics que signen les llicències d'obres de fabricants i comerciants. Període 1808-1846:

Nom del tècnic	Titulació	Client	Tipus de llicència	Referència
Ponsio Camps	-	Ramon Mas. Fabricant de sabó	Reforma façana	C. Governador AHCB C-75, 14-5-1808
Josep Alier	Arquitecte	Joan Calafell, Fabricant de pintats	Edificar cases. Façana	C. St Pere Mitjà AHCB C-76, 17-2-1813
Miquel Bosch i Iglesias	-	Raymundo Negrevernís, Apoderat de J. Llopis	Reforma façana	C. Barbarà AHCB C-77, 28-7-1814
Pere Fiter	Mestre de cases	Esteva Planas, Fabricant d'indianes	Reforma façana	C. St Pere Més alt AHCB C-77, 8-2-1815
Pau Cortés	-	Joan Tresserra Fabricant d'indianes	Edificar casa Façana	C. Obradors AHCB C-77, 18-4-1815
Pere Fiter	Mestre de cases	Marià Casa, Fabricant d'indianes	Reforma façana	C. Argenter AHCB C-78, 27-4-1816
Pere Fiter	Mestre de cases	Joan Calafell, Fabricant d'indianes	Edificar cases. Façana	C. Sant Pere Mitjà, Monech AHCB C-78, 21-5-1817
Pere Paralada (?)	-	Baltasar Bacardí	Edificar casa. Façana	La Rambla (Fonda 4 naciones) AHCB C-79, 4-4-1818
Pere Paralada (?)	-	Baltasar Bacardí	Edificar casa. Façana	P/ dels Encants AHCB C-79, 14-10-1818
Jeroni Pedrerol	Mestre de cases	Jacint Ramón, Fabricant	Reforma façana	C. Sant Pau n. 1º AHCB C-80 1-12-1819
Francesc Bosch	-	Joan Rull Fabricant d'indianes	Pintar façana	C. Obradors AHCB C-81, 13-1-1820
Ponsio Camps	-	Francesc Mas Fabricant de sabó	Edificar casa. Façana	C. Volta de muntanyans n. 7 AHCB C-81, 28-2-1820
Felip Ubach	-	Eulogi Soler Fabricant	Edificar casa. Façana	C. Obradors, 12 AHCB C-83, 9-3-1821
Joan Vila	-	Josefa Mornau de Amat	Reforma casa i fàbrica, Façana	C. Marques de Barbarà n. 28 AHCB C-83, 19-5-1821
Joan Valls	-	Cayetano Forns Fabricant de naips	Reforma Façana	C. Amargos n. 8 AHCB C-83, 10-7-1821
Narcís Bosch i Espinós	-	Erasmé Janer i Gonima Fabricant	Reforma façana	C. Carme AHCB C-83, 12-6-1821
Jaume Fàbregas i Vieta	-	Antoni Nadal Comerciant	Edificar façana	C. Pou de la Figuereta n. 2 AHCB C-83, 5-6-1821
Jeroni Vidal	-	Joaquim Palau Fabricant	Edificar casa. Façana	C. Carretes AHCB C-92, 11-10-1824
Francesc Vallés (natural de Reus)	Arquitecte	Arquitecte per la Real Academia de S. Fernando	Reconeixement de títol d'arquitecte	AHCB C-93, 1-5-1825
Francesc Vallés	Arquitecte	Joan Rafols i Cía. Fabricants	Edificar casa. Façana	C. Montserrat AHCB C-93, 2-11-1825
Joan Valls	-	Keittinger Fabricant	Edificar casa. Façana	C. Sant Oleguer AHCB C-96, 30-3-1826
Joseph Nolla	-	Eulogi Soler Fabricant	Edificar magatzem Façana, PB+1	C. Beato Oriol, Sadurní AHCB C-96, 8-4-1826
Miquel Cañellas	Mestre de cases	Josep Mornau Comerciant	Reforma façana	C. Marques de Barbarà n. 28 AHCB C-96, 7-6-1826
Josep Pedrerol	-	Margarita Llanas vidua	Edificar "quadra" Façana	C. Sadurní AHCB C-99, 8-11-1827
Pere Fiter	Mestre paleta	Domingo Franquesa Fabricant d'indianes	Edificar Façana	C. Portal Nou n. 6 18-4-1828
Josep Pedrerol i Carbonell	-	Antoni Olivé, Fabricant de filats	Edificar casa. Façana	C. Cadena, Sant Martí AHCB C-100, 8-3-1828
Anton Benesach	-	Joan Rull, Fabricant de pintats	Reforma façana	C. Obradors AHCB C-100, 13-3-1828
Josep Pedrerol i Carbonell	-	Domingo Soley Fabricant blanqueig	Edificar casa Façana	C. Carretes AHCB C-101, 24-11-1828
Bernardo Pou	-	Miquel Capdevila Fabricant	Edificar façana	C. Cadena AHCB C-101, 12-9-1828
Josep Nolla	-	Eulogi Soler Fabricant	Reforma façana	C. Porta Aduana AHCB C-101, 5-1-1829
Joan Valls	-	Felip Solà Fabricant de teixits	Reforma façana	C. Cortinas AHCB C-101, 25-2-1829
Joan Campasol	Mestre paleta	Bernardí Martorell Fabricant	Reforma façana	C. Hospital n. 10 AHCB C-102, 5-3-1829
Joan Valls	-	Josep Serra i Marrugat Fabricant de teixits	Edificar casa fàbrica Façana	C. Hospital n. 10 AHCB C-103, 30-7-1829
Josep Pedrerol i Carbonell	-	Francesc Colondra Fabricant de teixits	Edificar Façana	C. Sant Antoni AHCB C-103, 14-9-1829
Josep Domínguez	-	Josep Domínguez Censalista	Edificar fàbrica Façana	C. Riereta, St Pacià AHCB C-103, 2-5-1829
Narcís Bosch i Espinós	-	Erasmé Janer i Gónima Fabricant	Edificar cases Façana	C. del Carme AHCB C-104, 27-9-1829
Josep Pedrerol i Carbonell	-	Francesc d'Asís Barnadas Fabricant de Teixits	Edificar Façana	C. del Tragí AHCB C-104, 22-9-1829
Bernat Pou	-	Emeterio Camps Fabricant de teixits	Continuar obra -	C. Comte de l'Asalto n. 22 AHCB C-105, 16-3-1830
Joan Valls	-	Domingo Cortés Fabricant de teixits	Reforma Façana	C. St Ramon AHCB C-106, 6-7-1830
Thomas Py	Mestre Paleta	Josep Mas Fabricant	Edificar façana	C. St Jeroni AHCB C-108, 31-1-1830
Jaume Jambrú	-	Josep Valentí Fabricant de pintats	Edificar casa fàbrica Façana	C. Riereta n. 9 AHCB C-108, 26-9-1831
Josep Gelabert	-	Pau Pascual i Batlle. Fab. pintats	Edificar façana	C. St Pere més alt AHCB C-108, 26-9-1831
Jaume Millàs	-	Nicolas Tous Fabricant de teixits	Edificar casa. Façana	C. St Jeroni AHCB C-110, 27-1-1832
Felip Ubach	-	Jaume Armengol Comerciant	Edificar fàbrica i casa Façana	C. St Rafael, St Sadurní AHCB C-116, 11-11-1833
Josep Pedrerol i Carbonell	-	Jaume Torres Belvey Fabricant prod. químics	Edificar casa Façana	C. St Jeroni AHCB C-116, 13-11-1833

Josep Vilar	-	Eulogi Soler Fabricant	Continuar edifici Façana	C. St Jeroni, Beato Oriol AHCB C-116, 2-9-1833
Josep Buxareu (Boixareu)	Arquitecte	Miquel Clavé Comerciant	Edificar casa fàbrica Façana	C. Hortes de Sant Pau AHCB C-116, 7-11-1833
Domingo Vidal	-	Joan Rull Fabricant	Reforma façana	C. Codols AHCB C-116, 23-12-1833
Josep Buxareu (Boixareu)	Arquitecte	Miquel Clavé Comerciant	Claveguera	C. Hortes de Sant Pau AHCB C-117, 24-1-1834
Francesc Vallés	-	Jaume Ricart Fabricant	Edificar casa fàbrica Façana	C. de les Tàpies n. 11 AHCB C-118, 20-6-1834
Josep Buxareu (Boixareu)	Arquitecte	Josep Sabí Fabricant de botons	Edificar casa. Façana	C. Trentaclaus AHCB C-119, 9-10-1834
Francesc Ubach	-	Francesc Llenas i Codina Mestre Tintorer	Reforma Façana	C. Sadurní AHCB C-121, 13-4-1835
Antoni Valls	-	Jacint Cardona Fabricant	Edificar façana	C. St Pau n. 60 AHCB C-121, 3-3-1935
Josep Buxareu	-	Josep Xifré Comerciant	Edificar casa Façana	P. Palau AHCB C-122, 4-8-1835
Francesc Vila	-	Pere Mateu Fabricant	Edificar façana	C. Cuch AHCB C-122, 19-9-1835
Josep Buxareu (Boixareu)	-	Sipriano Munné. Esparter	Edificar casa Planta i façana	C. de l'Hospital AHCB C-122, 18-9-1835
Antonio Valls	-	Joaquim Palau. Cerer	Edificar casa fàbrica Façana	C. Reina Amàlia AHCB C-123, 2-1-1836
Josep Buxareu (Boixareu)	Arquitecte	Pere Mateu. Fabricant	Continuar façana	C. Cuch AHCB C-123, 30-1-1836
Joan Vila i Gelíu	-	Jeroni Juncadella. Fabricant	Edificar casa. Façana	P. de St Pere AHCB C-123, 27-5-1836
Antoni Valls	-	Esteve Partagás. Fabricant de sabó	Reforma casa. Façana	C. Codols n. 5 AHCB C-124, 22-7-1836
Joan Soler i Mestres	-	Nicolas Tous. Fabricant	Reforma casa Façana	C. de les Tàpies n. 10 AHCB C-126, 21-2-1837
Francesc Renart i Arús	Arquitecte Real Academ. S. Fer	Rafael Sabadell Comerciant	Modificació urbanitz. Planta	C. Trentacalús, Sta Madrona AHCB C-126, 1-2-1837
Fontseré	-	Francesc Saldas. Fabricant	Edificar casa. Façana	C. Reina Amàlia AHCB C-130, 3-4-1837
Pere Calsada	-	Miquel Comerma -	Edificar fàbrica de vapor, Façana	C. Trentaclaus a Sta Madrona AHCB C-131, 8-7-1839
J. Maspand	-	Pau Llobera i Cia Comerciant	Instal·lar vapor Planta	La Rambla (C S Bonaventura) AHCB C-131, 6-8-1839
Antoni Jamburí	-	Andreu Balias -	Edificar casa fàbrica Façana	C. Riereta AHCB C-132, 18-12-1839
Antoni Jamburí	-	Pere Ferrés (o Tarrés) -	Edificar casa fàbrica Façana (idèntic)	C. Riereta AHCB C-132, 16-12-1839
Antoni Jamburí	-	Josep Valentí Fabricant	Instal·lar vapor 10 cv Planta	C. Riereta n. 15, 16 AHCB C-132, 31-10-1839
Francesc Vila	-	Josep Xifré i Casas Comerciant	Edificar casa Façana	C. Isabel 2ª, Lauder AHCB C-132, 9-10-1839
Joan Vila i Gelíu	Arquitecte	Pau Muntadas i Germans Fabricants	Edificar fàbrica Façanes	C. Riereta, Sta Elena AHCB C-133, 30-12-1839
Joan Vila	Arquitecte	Salvador Sagrera. Fabricant	Edificar casa. Façana	C. Reina Amàlia AHCB C-133, 7-1-1840
Josep Buxareu (Boixareu)	-	Miquel Clavé i Cía. Comerciant	Edificar quadra Façana	C. Reina Amàlia, Carretes, AHCB C-133, 12-2-1840
Josep Buxareu (Boixareu)	-	Miquel Clavé de Dotres Comerciant	Edificar casa Façana	C. Carretes, Hort de la Bomba AHCB C-133, 10-2-1840
Vila	-	Eulogi Soler Fabricant	Edificar Façana	C. Castaños, de la Marquesa AHCB C-134, 11-4-1840
Josep Buxareu (Boixareu)	-	Joaquim Palau Cerer	Edificar casa fàbrica Façana	C. Reina Amàlia, Carretes AHCB C-134, 28-5-1840
Joan Soler i Cortina	-	Ramon Serra	Reforma fàbrica Façana	C. Llepa Olles AHCB C-134, 21-4-1840
Antoni Jamburí	-	Pere Tarrés	Reforma casa fàbrica Façana	AHCB C-134, 27-4-1840
Antoni Jamburí	-	Andreu Valius	Reforma casa fàbrica Façana (ídem anterior)	AHCB C-134, 27-4-1840
Josep Buxareu (Boixareu)	-	Miquel Clavé i Dotres Cia Comerciant	Edificar casa Façana	C. Carretes AHCB C-133, 18-4-1840
Ramon Moler	Arquitecte	Manel Tey i Cía	Edificar i vapor. Façana, Planta	C. Ferlandina AHCB C-134, 1-6-1840
Ramon Moler	Arquitecte	Manel Tey i Cía	Reformar, vapor 12c Façana, Planta	C. Ferlandina AHCB C-134, 27-4-1840
Joan Soler i Cortina	-	Ramon Serra i Oriol	Edificar façanes	C. Llepa Olles AHCB C-134, 28-3-1840
Josep Buxareu (Boixareu)	-	Joaquim Palau. Cerer	Edificar casa fàbrica Façana	C. Carretes AHCB C-135, 14-8-1840
Pau Martorell	-	Josep Solà i Cía Fabricant	Edificar casa Façana	C. Amàlia, de la Cera AHCB C-135, 12-10-1840
Ramon Moler	-	Manel Tey i Cía	Reforma Façana	Hortes de Soley i Lloberas AHCB C-134, 27-4-1840
Josep Valls i Galí	-	Miquel Capdevila Fabricant	Edificar casa fàbrica Façanes	C. Carretes AHCB C-135, 14-8-1840
Mas i Vila	-	Obreria	Informe sobre les fàbriques de vapor	AHCB C-138, 1846
Narcís Nuet	-	Pere Estruch	Edificar casa. Façana	C. Reina Amàlia AHCB C-138, 10-3-1846

Edictes, acords i bans (AHCB)

Els edictes, acords i bans de l'Ajuntament de Barcelona són el cos jurídicoadministratiu creat progressivament des de mitjan segle XVIII fins a les primeres Ordenances del 1856, per superar les lleis dels costums medievals, amb l'objectiu de controlar el creixement de la ciutat en la seva transformació de l'era mercantil a l'industrial.

Les "Constituciones de Sanctacilia", vigents abans el segle XVIII estaven fonamentades en les relacions de veïnatge, regulant la proximitat de les construccions, les parets mitgeres, els drets de vistes sobre el predi veïns, l'"androna" o "palm de destra", les obertures de finestres, els marges i les servituds ocultes. Aquesta legislació d'origen medieval no exercia cap control específic sobre l'edificació, sense més intervenció municipal que la simple concessió de llicència, generalment de forma oral, previ pagament dels impostos. Es deduïa que totes les obligacions eren amb els seus veïns i mai amb el carrer, la plaça o el camí.

Les primeres iniciatives reguladores les tenim als "Ordenaments de policia urbana", que limitaren l'alçada dels edificis de 75 a 80 pams, l'any 1770 (Carerras Candi) i a 90 pams l'any 1797, exigint la presenta-

ció de plans per qualsevol construcció. Aquest primer cos jurídic va ser constant fins ben entrat el segle XIX que, amb l'aparició de la indústria moderna, trasbalsà la capacitat reguladora municipal.

L'entrada en l'era moderna va comportar l'explosió del creixement demogràfic de la ciutat, i va urgir la necessitat de controlar i qualificar el procés constructiu. Els edictes, acords i bans municipals tractaren a partir d'aleshores de la necessitat de sistematitzar l'obra urbanitzadora, l'obertura de carrers, les condicions higièniques, les xarxes generals d'aigües i clavegueram i les instal·lacions de màquines i calderes de vapor. De la resolució dels problemes depenia el compliment de "la policia de velar por la salubridad, comodidad, utilidad y ornato de los pueblos", que tenien encomanats els municipis. El canvi va ser de tal urgència que els Edictes d'Obreria no van ser integrats dins dels antics "Edictos de policia y buen gobierno de los Municipios", sinó que la regulació de la matèria edificatòria es va constituir en un cos jurídic autònom, que culminà primer en l'edecte del 10 d'abril del 1846 i finalment en la creació de les Ordenances del 1856.

Quadre núm. 8: Edictes, acords i bans (AHCB). Selecció dels relatius a la indústria:

Ban de 31 d'octubre de 1831

"...se prohíbe establecer dentro de esta ciudad y Barceloneta semejantes fábricas (de aguardiente) por causa del incendio acaecido en el agosto del mismo año en el depósito de Aguardiente que existía en un almacén de la Barceloneta..."

Acord 19 de desembre de 1834

"...se proceda al levantamiento de un plan subterráneo de la ciudad..."

Acord del 17 de març de 1835 (Obreria caixa 120)

"Acuerda conformarse con el informe de la Junta del ramo de obras, que se inserta sobre concesión del permiso que han solicitado los Srs. Torrents y miralda Hnos, D. Bernardino Martorell y D. Jayme Ricart, para establecer segun se resulta de los respectivos expedientes que han presentado a la Junta, las máquinas de vapor que se indican, esto es, a los Hnos Torrents y Miralda en la casa fábica n. 10 de la calle de las Tapias, Don Bernardino Martorell en su fábrica de hilados de la calle Hospital, siendo de baja presión y a la fuerza de 4 caballos y D. Jayme Ricart, para el curso de su fábrica en la calle ya indicada de las Tapias, añadiendo, el Excmo. Ayto. al parecer de la Junta de Obras, a que se ha conformado, que esta situe una elevación proporcionada a las chimeneas de las tales máquinas de vapor proyectadas y demás que se proyecten hasta la formación de bases generales, a fin de que los interesados tengan conocimiento anticipado del modo como deben arreglarse en el particular..."

Dictamen de 30 de novembre de 1835

"... presentado por el Arquitecto D. José Mas y Vila a consecuencia del acuerdo de 9 de octubre último, relativo a las circunstancias que deberían tener los edificios que se fabrican de nueva planta..." "...acordar disposiciones necesarias para servir de base a los facultativos en la formación de los planos..."

Arqto. Mas i Vila

Actes municipals de 1835. (documents no localitzats)

Índex localitzat al Registre d'Obreria:

"Reglamento para las fábricas de hilados y tejidos"

"Sobre establecimiento de máquinas de vapor"

"Máquinas de vapor y proyecto de reglamento"

Subscripció voluntària del 22 de setembre de 1837 (Obreria caixa 125, 22 de setembre de 1837)

"Suscripción voluntaria por tres meses a favor de los trabajos públicos. Lista de sujetos á quienes se ha pasado esquila de invitación: Ramón de Bacrdí, Baltá y Cía, Marqués de Barbará, Jacinto Batlló (fabricante), Salvador Bonaplata, Bonaplata, Vilaregut, Rull y Cía, José Domenech (fabricante), Espalter y Tolrá, Valentín Esparó, José Estruch, Fco. Giralt, Juan Güell, Erasmo de Janer y Gónima, Gerónimo Juncadella (fabricante), Salvador Juncadella, Matías Muntadas e Hijo, etc...Jayme Ricart,...Rafael Sabadell (comerciante), Miguel Vilaregut, Juan Vilaregut,..."

Comentari de la secció 3ª del 28 de octubre de 1837 (Obreria caixa 143)

"...sobre el informe de los Profesores de Arquitectura D. Ramón Molet, D. José Fontseré y D. Antonio Jambrú, relativa a la creación de algunas compañías de Bomberos a los fines..."

Ban de 10 de maig de 1839**Informe de José Mas y Vila del 19 d'abril de 1841 (Obreria caixa 136)**

"Las varias reclamaciones a que han dado lugar las fábricas, el impulso de cuyas máquinas es por medio del vapor...dictar alguna providencia...el bando de V.E. de 10 de mayo de 1839 dispone el método que debe regir para el establecimiento de las máquinas de vapor, modo de plantificarlas, circunstancias de las calderas y como deben gobernarse, dimensiones y elevación de la chimenea, etc...no marca la distancia que han de guardar las chimeneas con respecto a las casas o propiedades vecinas... no debería ser menos de "a lo menos de 50 palmos..." Signat Pablo Codorniu, Juan Gost y Batlle

Ban de 2 de març de 1843

...sobre alineació, espessor de paret, elevació, sortida de balcons, direcció al interior de les aigües de coberta...
 "...elevación de las chimeneas de vapor a los 143 palmos..."

Acord del 27 de març de 1846 (Previ a l'Edicte d'Obreria del 10 d'abril de 1846)**"Vapores y otras fábricas peligrosas. Bases dictámenes sobre su establecimiento."**

"Se ha dado cuenta de un dictamen de la sección tercera con el que dice que se ha ocupado detenidamente de la grave y delicada cuestión sobre el establecimiento de nuevas máquinas de vapor dentro de esta ciudad y fábricas de productos químicos y de los perjuicios que de permitirse puedan seguirse á la salud, á la convivencia pública ó a las propiedades y despues de hacer una reseña y varias observaciones; opina primero: Que de hoy en adelante no se permita edificar dentro de las murallas de esta ciudad fábrica alguna con objeto de establecer en ella una ó más máquinas de vapor. Segundo: Que se permita con arreglo al Bando vigente del buen gobierno aumentar la fuerza o establecer máquinas de vapor, esclusas las de baja presión, en las fábricas antiguas o modernas construidas antes de la publicación del bando, cuya minuta acompaña la Sección, que se hallan situadas dentro de la línea que más abajo se dice, hacia la parte exterior de la Ciudad, debiendo no obstante dicho permiso limitar á la fuerza que pueda emplearse por la industria destinada ó que se quiera destinar en cada fábrica según la capacidad de su local actual á juicio del Escmo. Ayuntamiento; Tercero: Que la línea de que se ha hecho mención y que se establece comienza al Occidente de la calle Mediodía, Huerto de Sirés, calle de S. Olegario, de la Cadena, Riera de Prim Baja, Riera de Prim Alta, Peu de la Creu, Princesa, del León, Ferlandina, Montalegre, Valldonsella y Tallers, y al norte de la calle Condal empezando en la de Estruch, Plaza de Junqueras, arco de Junqueras, Calle de San Pedro mas alta á derecha e izquierda, y concluyendo en la Puerta Nueva; Cuarto: Que los dueños de las fábricas que se consideran comprendidas en el artículo segundo deberán presentar á S.E. dentro del término de dos meses de la fecha del espresado bando un plano terreno y edificios de su propiedad firmado por ellos y por un Arquitecto, en la inteligencia que de no verificarlo no podran ahora ni en lo sucesivo usar del derecho que dicho artículo les concede; Quinto: Que en las fábricas situadas desde la línea hacia el centro de la ciudad y que no tienen en el dia máquina de vapor se les permitirá establecer en cada una de ellas una de la fuerza de uno á tres caballos con sujeción á lo prevenido en el bando vigente de buen gobierno aplicable á estas pequeñas máquinas y á lo demas que tal vez disponga el Escmo. Ayuntamiento en virtud de reclamación de vecinos; Sexto: Que los permisos se concederán con la condicion de que siempre y cuando llegue el caso de poderse poner en ejecución a juicio de S.E. un sistema cómodo de hornillas ó chimeneas funívoras aplicables á las calderas de máquinas de vapor ú otras industrias que consuman carbon de piedra en gran cantidad se haya de adoptar este sistema; Séptimo: Que no se concederá permiso para reedificar fábrica alguna con máquina de vapor situada dentro de la línea demarcada en el articulo segundo hacia el centro de la ciudad, reservandose S.E. la facultad de conceder ó negar el permiso de reedificar las fábricas con máquinas de vapor situadas desde la mencionada línea hacia la parte exterior de la ciudad que fuesen destruidas ó tuvieran que destruirse por cualquier causa; Octavo: que no se permitirá establecer dentro de las murallas de la ciudad fábricas de productos quimicos; Y que á las que se hallan situadas actualmente dentro de ella se les señala el plazo de un año á contar desde la fecha en que se hubiese dado conocimiento al público de esta providencia para que desocupen sus fábricas y se establezcan fuera de ella; y finalmente que opina tambien dicha sección que del seno de la misma el Escmo. Ayuntamiento podria nombrar una comisión especial para que revisase é inspeccionase todos los establecimientos en que se hallen máquinas de vapor ó inspeccionase todos los establecimientos en que se hallen máquinas de vapor ó de productos químicos, con el objeto de ver si tienen sus dueños ó apoderados los competentes permisos y si se han ceñido á las condiciones impuestas en ellos y á las prevenidas en el bando de buen gobierno, y que si el Escmo. Ayuntamiento aprueba las bases emitidas y demas que se acaba de esponer en el citado dictamen podria, previos los requisitos de la ley, publicarse un bando cuya minuta acompaña siendo sus articulos redactados á tenor de los del dictamen."

"Tratandose de un punto de tanto interes se ha entrado en estensa discusión despues de haber explicado de palabra el Sr. Anglarello como individuo de la sección Tercera lo ocurrido en este negocio".

"Durante la discusión han entrado los S.S. de Janer, que a tomado la presidencia, y de Fortuny, y ha salido el Sr. Guin (?). Y declarado el dictamen suficientemente discutido en su totalidad, se ha pasado a tratar de él por articulos y ha sido aprobado el primero".

"Con motivo de ocuparse despues S.E. del segundo, el Sr Dulces ha insistido en la opinión que habia manifestado en la discusión general de que no debiera permitirse el establecimiento ni la permanencia de máquinas de vapor en la ciudad, con la mira de que viéndose obligadas las que quisiesen establecerlas á hacerlo fuera de ellas, se diese á la misma mas amplitud é importancia, llegándose á unir lo que se edificase fuera de la ciudad con lo que está ahora en el recinto de ella y ha pedido despues más adelante que contase por lo mismo su voto en contra del artículo segundo y de lo demas del dictamen que estuviese en oposición con la opinión que omittia".

"Terminada la discusión en que se ha vertido entre otras la idea de que debe tenerse alguna consideración y aun pagar un tributo de gratitud á los que han arraigado la actual industria en este pais con el establecimiento de las primeras máquinas de vapor, y deberse atender a que no son muchas las que estan comprendidas en el espacio interior de la ciudad en que se permiten; ha sido aprobado dicho articulo segundo".

"Antes de su aprobación y durante la discusión ha salido el Sr. Janer y ha tomado la presidencia el Sr. Esparó".
 "Sucesivamente lo han sido los articulos tercero, cuarto, quinto, sexto, y séptimo".

“Antes de la aprobación del artículo septimo ha salido el Sr. Fortuny”.

“Pasandose despues a tratar del octavo, el Sr. Sagarra se ha opuesto principalmente a la segunda parte por razon de los intereses que se veian con ella atacados y se ha recordado una idea emitida por el Sr. Miró en la discusión general de que irian comprendidos varios artículos en la prohibición cuya elaboración no es perjudicial y que acaso favorecen a la salud pública. Con este motivo se ha indicado la necesidad de una clasificación y aun de que hubiese en la secretaria un reglamento particular para resolver las dificultades que se presenten avisándose al público para arreglarse á el”.

“Durante la discusión a salido el Sr. Sarriera”.

“Por ultimo se ha resuelto que quedando existente y públicamente el edicto en lo relativo á las máquinas de vapor, despues de la correspondiente aprobación del Sr Jefe político, se ocupa de nuevo de lo perteneciente al artículo octavo sobre productos quimicos la Sección Tercera que se ha indicado que yá debia ocuparse de algun otro objeto análogo juntamente con los S.S. Sagarra y de Miró”.

“Entra el Sr de Janer y vuelve á tomar la presidencia. Enseguida ha sido aprobado el artículo primero del dictamen entendiendose que la comisión de que habla sea la propia Sección Tercera y que esta quede facultada para nombrar las personas tanto dependientes del Escmo. Ayuntamiento como otras en los casos que se ofrezca y presentando dictamen para la resolución del cuerpo”.

“A propuesta del Sr Alcalde ha sido nombrada una comisión de los Sr Esparó, Vives, Sanpons, de Miró y Anglasell para dar la despedida al Sr Jefe Político y ofrecer las atenciones del cuerpo municipal por ceerse que vá a salir luego de la Provincia”.

“Y se ha levantado la sesión”.

“El Presidente, Valentín Esparó (viernes 27 de marzo de 1846)”

(Alcalde Erasme Janer, Teniente alcalde: Valentín Esparó)

AHCB (I.G. 2685/15.3 (1)/13-IV) Plànol de Barcelona del 1849, per Manel Sauri i Josep Matas. Sobre el plànol s'ha interpretat la zonificació establerta per l'edict de 1846. La zona colorejada determina la línia exterior susceptible d'instal·lar noves màquines o d'ampliar la potència a les fàbriques existents amb un termini de dos mesos. La zona interior feia susceptible de mantenir les màquines de vapor existents o ampliar-les fins a un límit de potència de tres cavalls de vapor. Queden prohibides en general l'edificació o reedificació de noves fàbriques de vapor i en particular l'existència de fàbriques de productes químics, que hauran de ser despalçades. La zona exterior colorejada expressa la màxima concentració industrial de la ciutat, amb una ocupació aproximada del 40% del territori comprès a l'interior de les muralles.

Ban del 6 de juliol de 1849

“1º Para crear en la ciudad de Barcelona un establecimiento fabril cuya potencia motriz sea el vapor, se necesita además del permiso del Ayuntamiento que marcan los bandos de policía urbana y buen gobierno de la población, obtener línea de mia autoridad, a la cual se someterá detalladamente el proyecto de la fábrica en cuanto haya referencia a su situación local, fuerza motriz, número, sexo y edad de los operarios”.

“2º Los establecimientos fabriles existentes en la actualidad que cesen o hayan cesado en sus tareas por resolución de sus dueños, no podrán volver a emprenderlos sin el requisito establecido en el artículo precedente”.

“3ª Los comisarios de protección y seguridad pública y los celadores de barrio cuidarán en sus distritos respectivos del cumplimiento de las anteriores prevenciones...”

Memorial: Comissió de Salubritat Pública de juny de 1850

“...cortar de raiz los inconvenientes estos y otros sin número a que está afectada la salubridad pública por la acumulación de fabricaciones de toda clase...”

“Valentín Esparó, alcalde constitucional, 15 de junio de 1850”

“Ordenanzas Municipales de la ciudad de Barcelona” (1856)

Compilación de D. Ramon Muns, D. Ramón Martí d'Eixalà y D. Laureano Figuerola, Barcelona 1857.

Articles relacionats amb l'edificació i la indústria:

“...acomodarlo a las necesidades que hubiera hecho nacer el derribo de las murallas y las bases acordadas para el ensanche de Barcelona...”

“11 de noviembre de 1856, acuerdo para la aprobación de las Ordenanzas...”

“Artículo 7º. Para las obras de construcción, el dueño o apoderado solicitará el permiso con memorial, acompañado de plano á escala reducida al cincuentavo del palmo catalan (0m. 00388)...”

“Artículo 11º. Los planos deberán ir firmados por el propietario ó su apoderado y por el arquitecto ó maestro director de la obra que se pretenda ejecutar”.

Artículo 14º. El permiso concedido para practicar una obra, caduca cuando esta no se empieza dentro del término de seis meses así como en el caso de no llevarla á cabo sin interrupción á no ser que esta proviniese de un accidente imprevisto”.

“Artículo 15ª. ...las calles de más de 30 palmos, 6 palmos más, menos de 30 palmos, 4 palmos más...”

“Artículo 17ª. ...altura no excederá de 90 palmos en calles menos de 35 palmos, 100 palmos en las calles de mayor anchura...”

“Artículo 19º. ...Los edificios podrán tener además del piso bajo, tres con entresuelo o cuatro sin el en las calles que tengan más de 35 palmos y dos pisos con entresuelo en las calles que tengan menos de 35 palmos.”

“Artículo 20ª. ...altura de los pisos. Suelo a primero 20 palmos, Primero 18 palmos, Segundo 17 palmos, Tercero 16 palmos, cuarto 13 palmos, mínima altura del desván 3 palmos...”

“Artículo 22º. Posición de ventanas equidistantes...”

“Artículo 23º. Voladizo de mesetas de balcones decrecientes en altura...” (quadre)

“Artículo 27º. Vuelo de la cornisa...” (quadre)

“Artículo 30º. “Todo propietario es árbitro de adoptar para la fachada de su edificio el tipo de arquitectura que mas le plazca, mientras el proyecto no sea un conjunto caprichoso sin relación ni carácter”.

“Artículo 31º. No se consentirán adornos extravagantes en las fachadas ni los que no estén en armonía con el destino y carácter del edificio...” “El pintado o color de la fachada deberá escogerse de entre los que tiene aprobados la Municipalidad y se hallan de manifiesto en su secretaría...”

“Artículo 35º. La vertiente de las aguas de la cubierta se dirigirá al interior del edificio...”

“Artículo 37º. ...celador de policía urbana...”

“Título III. Establecimientos Fabriles. Sección I, establecimientos fabriles movidos por medio de vapor”.

“Artículo 101º. El recinto actual de esta ciudad para los efectos de lo establecido en esta sección se dividirá en dos zonas, una interior y otra exterior, ésta empezará al occidente de la calle del Mediodía siguiendo por el Huerto de Sirés, calle de San Olegario, de la Cadena, Riera de Prim, idem de Prim Alta, Peu de la Creu, Poniente, del León, Fernandina, Montalegre, Valldoncella y Tallers y al Norte de la ciudad Condal, continuando por Estruch, plaza de Junqueras y de San Pablo (Pedro) más alta á derecha é izquierda y concluyendo en la calle de la puerta Nueva. El resto de la ciudad constituirá la zona interior.”

“Artículo 102º. No se permitirá establecer dentro del actual recinto de esta ciudad y en cualquiera de sus zonas, calderas de vapor que escedan de la fuerza de tres caballos; pero en cualquier punto de dicho antiguo recinto será permitido establecer calderas que tengan de uno á tres caballos de fuerza.”

“Artículo 103º. Se continuará permitiendo aumentar la fuerza de las calderas de vapor en las fábricas situadas en la zona exterior de la ciudad, y constringidas antes del 10 de Abril de 1846, cuyos dueños hubiesen presentado á su debido tiempo al Cabildo municipal el plano de los terrenos y edificios de su propiedad, conforme á lo prevenido en el edicto publicado en la citada fecha.”

“Artículo 104º. No se concederá permiso para reedificar establecimiento alguno en que se empleen calderas de vapor si está situado en la zona exterior siempre que fuesen destruidos o tuviesen que destruirse de resultas de incendio ú otro accidentes independiente del uso natural de las mismas.”

“Artículo 105º. No se permitirá el cambio de calderas de vapor, que escedan de la fuerza de tres caballos, de uno á otro establecimiento, no siendo en virtud de derecho adquirido para aumento de fuerza, á tenor de lo que establece el art. 103.”

“Artículo 106º. Cuando se forme el plan general de ensanche de la ciudad se determinarán los puntos en que puedan establecerse calderas de vapor que escedan de la fuerza de tres caballos.”

Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona (AMCB)

L'Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona, a la secció d'Urbanisme i Obres, té dipositada la documentació relativa als expedients de llicències d'obres entre els anys 1833 i 1972, procedents de l'“Antigua Comisión de Fomento”. És efectivament la continuïtat de l'antic Arxiu d'Obreria, encara que en els primers anys la cronologia de la documentació no és rigorosa: figuren expedients de vaporització de diferents anys indistintament en els dos arxius, l'Administratiu i el d'Obreria.

Una altra dificultat estava en els problemes d'accés a la documentació, que en els anys vuitanta només era possible des de la denominació del carrer i número de casa. Per tant es va efectuar un seguiment dels edificis industrials ja detectats en els arxius precedents, i completaven d'aquesta manera els buits de l'Arxiu d'Obreria i el darrer destí de les fàbriques a finals del segle XIX, amb la substitució de l'energia del vapor per màquines a gas i electricitat, i en alguns casos fins a la seva desaparició com a edifici industrial.

Parcel·lari: Identificació dels edificis (AHCB)

La dificultat d'identificació dels edificis, a partir dels documents d'Obreria, s'evidencia en la manca de precisió dels documents, referenciats a un nom de carrer i un número de casa en general modificats al llarg dels anys. Per tant les plantes procedents dels

Arxius de Gràfics, un cop identificada la seva procedència, eren els documents més precisos de què podríem disposar. Aquests documents, freqüentment acompanyats de l'escala gràfica expressada en pams catalans, ens van donar la referència de la parcel·la.

Per la localització de les parcel·les s'ha utilitzat la cartografia més completa de què es podia disposar: els plànols topogràfics de Garriga i Roca del 1858 i de Garcia Faria del 1891. Aquesta documentació distingeix l'edat de l'edificació, el número de parcel·la i contenia una gran precisió topogràfica del parcel·lari. Pel suport en CAD i l'emplaçament de les fàbriques s'ha utilitzat la base parcel·laria de 1932, pràcticament inalterada des de finals del segle XIX. Identificades la majoria de les parcel·les, la referència contemporània quant a localització urbana s'ha corregit amb el plànol cadastral actualitzat de Ciutat Vella. Les façanes, com a document complementari s'han utilitzat per corroborar els tres nivells d'identificació anteriors.

Registre de la Propietat de Barcelona (RPB)

Les consultes al Registre de la Propietat s'han realitzat a partir de la selecció de les finques a investigar. L'entrada a l'esmentat Registre es realitza pel número i carrer actual de la propietat, amb els avantatges d'una identificació directa. Ens condueix a l'“Antiguo Archivo de Occidente” i a la “Contaduría de Hipotecas”, fins arribar a les primeres inscripcions.

En línies generals aquesta consulta ha confirmat

les primeres identificacions dels edificis que subministrava una documentació addicional molt important: la propietat original i les successives transformacions en el règim d'ocupació i de tinença dels edificis. Tanmateix ens descriu la composició dels edificis i informa dels serveis professionals que han prestat els Notaris de Barcelona a les diferents entrades registrals i transaccions de la propietat. Aquesta consulta s'ha efectuat de forma selectiva per a determinats edificis.

Arxiu Notarial de Barcelona (ANB) Arxiu de Protocols.

L'Arxiu Notarial de Barcelona, explorat molt selectivament, és una font d'informació considerable referida a tota classe de documents privats avalats per la intervenció professional d'un notari. L'Arxiu, organitzat nominalment pels professionals que exercien a la ciutat, dona fe dels protocols de constitucions de societats, documents de compra-venda, atorgament de poders, arrendaments, convenis, liquidació de censos, hipoteques, contractes per la construcció d'edificis, etc. En aquesta investigació s'ha accedit de forma selectiva a la documentació dels següents notaris:

Guillem Òdena, 1774-77
Gerardo Casani, 1791
Jaume Morelló, 1782, 1790-93
Joaquín Òdena, 1796
Antonio Tomas Gibert Vilaseca, 1805-1808
J. M: Planas Compta, 1829-1833
Joan Prats, 1838, 1840
Manuel de Sarratea, 1858

Bibliografia de referència

ECONOMIA-POLÍTICA

- Arnabat** Mata, Ramon, "La revolució de 1820 i el Trienni liberal a Catalunya", Vic, 2001.
- Arnabat** Mata, Ramon, "Revolució i contrarevolució a Catalunya durant el Trienni liberal (1820-1823)", Tesi doctoral, UPF, Barcelona 1999.
- Arnabat** Mata, Ramon, "Revolució lliberal a Barcelona, política de classes i classes de política", Quaderns d'Història núm. 10, Barcelona 2004.
- Balcells**, A. "Història dels Països Catalans...", Barcelona 1980.
- Balmes**, Jaume, "Obras completas", vol XIII, Barcelona 1925
- Barraquer** i Roviralta, Gaietà, "Las casas de religiosos en Catalunya", Barcelona 1903
- Barraquer** i Roviralta, Gaietà, "Los Religiosos en Cataluña durante la primera mitad del siglo XIX", Barcelona, 1915,
- Benet**. Josep, "Barcelona a mitjan segle XIX (1854-56)"
- Bentham**, J
- Carrera** Pujal, J. "Història política i econòmica de Catalunya", Barcelona 1947.
- Crusafont** M., "Història de la moneda catalana", Barcelona 1996.
- Didier**, C. "Une année en Espagne", Vol I, París 1837.
- Dueñas** Garcia, Francisco, "La Milicia Nacional local en Barcelona durante en Trienio liberal (1820-1823)", Tesi doctoral, UAB, 1997.
- Fontana**, J. "La fi de l'antic règim i la industrialització, 1767-1868", vol V, Història de Catalunya, Barcelona 1988.
- Fontana**, Josep, "La fi de l'Antic Règim i la industrialització (1787-1868)", Barcelona 1998.
- Fontana**, J. "La revolució liberal a Catalunya", Barcelona 2003.
- Fuster** Sobrepere, Joan, "Barcelona a la Dècada Moderada (1843-1854) El projecte industrialista en la construcció de l'estat centralista" Tesi doctoral, UPF Barcelona, Setembre 2004.
- Fuster** Sobrepere, Joan, "Barcelona i l'Estat centralista", Eumo Ed. Vic, 2006.
- Herr**, Richard, "España y la revolución del siglo XVIII", Madrid, 1964.
- Lluch**, E. "El pensament econòmic a Catalunya (1760-1840)", Barcelona 1973.
- Marx/Engels**, "Escritos sobre España", Barcelona, 1978.
- Mercader**, Joan, "Els Capitans Generals (segle XVIII)", Barcelona 1957.
- Mestre** i Campi, J. "Diccionari d'Història de Catalunya", Barcelona 1992.
- Mestre** i Campi, J. "La vida política a Barcelona en 1833-1874", dins de "Història de Barcelona", Volum 6, Barcelona 1995.
- Molas** i Ribalta, Pere. "Los gremios barceloneses del siglo XVIII", Madrid 1970.
- Molas** i Ribalta, Pere. "Comerç i estructura social a Catalunya i València als segles XVII i XVIII", Curial . Barcelona 1977.
- Molas** i Ribalta, Pere. "Diputats i Síndics a l'Ajuntament borbònic de Barcelona (1760-1808)", Revista de Dret Històric Català, Vol 4, 2004.
- Molas** i Ribalta, Pere. "L'alta noblesa catalana a l'Edat Moderna", Vic, 2004.
- Nadal**, J. i altres, "Història econòmica de la Catalunya contemporània", E. Catalana. 1991.
- Oliver**, Guillem, "Memòries economico-polítiques..", 1820.

Ollé i Romeu, J.M. “Les bullangues de Barcelona durant la primera guerra carlina (1835-1837)”, Barcelona 1994.

Pagès Ruiz, Eduard, “Utilitat i obrerisme a la Catalunya del segle XIX (1868-1898)”, Tesi doctoral, Universitat de Barcelona 2007.

Roca i Vernet, Jordi, “Política, liberalisme i revolució, Barcelona 1820-1823”, Tesi doctoral, U.A. de Barcelona, 2007.

Rodrigo i Campamà, Ma Teresa, “El Col·legi de corredors d'orella de Barcelona al segle XVIII”, “Pedralbes”, Revista d'Història Moderna, núm. 6, 1986.

Rodrigo i Alherilla, Martí, “Indians a Catalunya: Capitals cubans en l'economia catalana”, Fundació Noguera, Barcelona, 2007.

Santirso, Manuel. “Revolució liberal i Guerra civil a Catalunya (1833-1840)”, Tesi Doctoral, Barcelona 1994.

Santirso, Manuel. “Revolució liberal i Guerra civil a Catalunya (1833-1840)”, Pagès ed., Lleida 1999.

Sobrequés, Jaume. “Història de Barcelona”, vol 5, Barcelona 1993.

Tallada, José M., “Barcelona economica y financiera en el siglo XIX”, Barcelona, 1944.

Vicens i Vives, Jaume, “Industrials i polítics del segle XIX”, Barcelona, 1958.

Vicens i Vives, Jaume, “Coyuntura económica y reformismo burgués”. Barcelona, 1959.

Vila, Pau, “Barcelona i la seva rodalia al llarg dels temps” AEDOS, 1974.

Vilar, Pierre, “Catalunya dins l'Espanya moderna”, Barcelona 1968.

Vilar, Pierre. “Crecimiento y desarrollo”, Barcelona 1972.

Vilar, Pierre. “Assaigs sobre la Catalunya del segle XVIII”, Barcelona 1973.

URBANISME-CIUTAT

Ainaud de Lasarte, Josep M. i altres, “1856-1999, Barcelona Contemporànea”, CCCB, Diputació de Barcelona, 1996.

Ajuntament de Barcelona, “Inicis de la Urbanística municipal”, Barcelona, 1985.

Garcia Espuche, A, Guàrdia, M., “Història de Barcelona” tercer vol. Barcelona 1993.

Almerich, Lluís, “Història dels carrers de la Barcelona vella”, 1950.

Anònim, “Guia de Barcelona”, 1836.

Arranz, M., R. Grau, i M. López, “El Parc de la Ciutadella. Una visió històrica”, l'Avenç, Barcelona, 1984.

Arranz Herrero, Manel “La Rambla de Barcelona, estudi d'història urbana”, Barcelona 2003.

Aynes, Jean-René, “España y la revolución francesa”, Barcelona 1989.

Balaguer, Victor, “Las calles de Barcelona”, Barcelona, 1865.

Carreras Candi, Francesc, “Geografia de Catalunya”, Barcelona 1958.

Carreras Candi, Francesc, “Ciutat de Barcelona”, 1914.

Carrera Pujal, J. “La Barcelona del segle XVIII”, Barcelona 1951.

Carreras i Verdager, Carles, “Sants. Anàlisi del procés de producció de l'espai urbà de Barcelona”, 1980.

Cerdà, Ildefons, “Teoría General de la Urbanización” (1867), facsímil 1971.

Curet, F. i Lola Anglada. “Visions barcelonines. Els barris de la ciutat”, vol II, 1954.

Galera, Montserrat, F. Roca i S. Tarragó, “Atlas de Barcelona”, COAC 1972.

Galera, Montserrat, F. Roca i S. Tarragó, “Atlas de Barcelona”, COAC 2ª edició 1972.

Garcia i Espuche, Albert, Guàrdia i Bassols, Manuel, “Espai i societat a la Barcelona pre-industrial”, Edicions la Magrana, Ajuntament de Barcelona, 1986.

Garcia Fuertes, Gemma, “La accesibilidad al agua en la ciudad de Barcelona”, Actes del Segon Congrés d'Història del Pla de Barcelona, Barcelona 1989.

Illas i Vidal, J. “Barcelona antigua y moderna”, Barcelona 1848.

López, Marina, i Grau, Ramon, “Barcelona entre el urbanismo Barroco y la revolución industrial”, Quaderns d'arquitectura n. 80, Barcelona, 1971.

López Guallar, Marina, “Vivienda i segregación social en Barcelona”, Revista CAU n. 19, maig de 1973.

Monlau, Pedro Felipe, “Abajo las murallas”, Barcelona, 1841.

Nadal, E, J.I. Muro, L. Urteaga, “Cartografia parcel·laria i estadística a la província de Barcelona”, Revista de Geografia, 2, 2003.

Navas, Teresa, “Apunts sobre l'origen de la xarxa viària moderna en el territori de Barcelona (1833-1847)”, UPC, Barcelona, 2003.

Pi i Arimon, “Barcelona antigua y moderna”.

Roca i Albert, Joan, coord. “El municipi de Barcelona i els combats pel govern de la ciutat”, Proa ed., AHCB, Barcelona, 1997.

Sabaté, Joaquim: “El proyecto de la calle sin nombre”, Caixa d'Arquitectes. Barcelona 1999.

Soria, A., Tarragó, S. “Cerdà 1876-1976”, Col·legi d'Enginyers de camins, canals i ports. Barcelona 1976.

Suñé, Ricart “Nueva crónica de Barcelona”, Barcelona, 1945.

Tarragó, Salvador, “Cerdà, un pasado como futuro”, Cuadernos de arquitectura”, núm. 100, COAC 1974.

Tatjer Mir, Mercè. “La Barceloneta, del siglo XVIII al Plan de la Ribera”, Barcelona, 1973.

ARQUITECTURA-CONSTRUCCIÓ

Ajuntament de Barcelona, Museu de la ciutat, “Estudi històric documental de l'edifici de... Carretes 76-78, Sant Pau 116 i de la Reina Amàlia 39”.

Ajuntament de Barcelona, “Ordenanzas Municipales de la ciudad de Barcelona” (1856). Compilación de D. Ramon Muns, D. Ramón Martí d'Eixalà y D. Laureano Figuerola, Barcelona 1857.

Ajuntament de Barcelona, “Catàleg Arquitectònic Històric-Artístic de la ciutat de Barcelona”. 1987.

Ajuntament de Barcelona, “Noticia histórica del concurso público abierto por Ayuntamiento de Barcelona para una plaza en el local que fue de P.P. Capuchinos seguida del analisis critico de las actas de la Junta Censora con inclusión de las Memori...”. Ed. Manuel Saurí, 1848.

Ajuntament de Barcelona, “Actas de la Junta Censora convocada por el Excmo. Ayuntamiento con el objeto de examinar y calificar los proyectos de una plaza de P.P. Capuchinos: y memorias que acompañaron los planos”. Ed. Antonio Brusi, 1848.

Alcolea, S. “El Palau Moja”, Barcelona 1987.

Alexandre, Octavi, “Arquitectura i arquitectes a la Barcelona del final del segle XVIII”, Quaderns d'Història, 7, Barcelona 2002.

Arranz, M. “Mestres d'obres i fusters, la construcció a Barcelona en el segle XVIII”, Barcelona 1991.

Arranz, M. i Fuguet, J. “El Palau Marc”, Barcelona 1987.

Babiano i Sánchez, Eloi, “Antoni Rovira i Trias, arquitecte de Barcelona”, Vienna Ed. Ajuntament de Barcelona, 2007.

Bails, Benet, “Diccionario de arquitectura civil”, Madrid 1802, reimpressió Col·legi d'Aparelladors d'Oviedo, 1973.

Barberot, E. “Tratado práctico de edificación” Barcelona 1927.

- Barraquer**, Cayetano, "Casas de Religiosos en Catalunya", Barcelona 1903.
- Bassegoda**, Nonell, J. "Los Maestros de obras de Barcelona", Barcelona 1973.
- Bassegoda** Nonell, J. "El primer arquitecte de l'Acadèmia Josep Casademunt (1804-1868). Butlletí de la Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi. Barcelona 1990-1991.
- Bassegoda**, Nonell, J. "El Templo romano de Barcelona", Barcelona 1974.
- Benebolo**, Leonardo, "Historia de la arquitectura moderna", 1975.
- Beseran** i Ramon, Pere, "Informe de la Unitat de Protecció del Patrimoni Monumental i Històric de l'Ajuntament de Barcelona, de 13 de febrer de 1991.
- Blondel**, J.F., "Principi di Architecture", Paris 1771.
- Caballé**, Francesc / González, Reinald, "Recerca Històrico-arquitectònica dels edificis que envolten el Pla Central del Raval de Barcelona." Inèdit. Barcelona 1999.
- Carrera** Pujal, J. "La Lonja de Mar...", Barcelona.
- Casademunt**, J. "Santa Catalina, recopilación y ampliación de los borradores de la monografía de la iglesia y claustro del derruido convento de Padres Dominicos de Barcelona que por encargo de la Real Junta de Comercio de Cataluña practicó en 1837 don José Casademunt", Barcelona 1886, publicado por su hijo A. Casademunt Vidal.
- Castro** Villalba, A. "Historia de la construcción arquitectónica", UPC, Barcelona 1995.
- Cid** Priego, Carlos, 1947 "Anales y Boletín de los Museos de Arte de Barcelona, Vol V, n. 1 i 2 Ajuntament de Barcelona.
- Corredor**-Matheos, J., Muntaner, J.M. "Arquitectura industrial a Catalunya", Barcelona 1984.
- Durand**, J.N.L., "Recueil et Parallèle des édifices de tout genre antiques et modernes", París. 1800,
- Durand**, J.N.L., "Précis de leçons d'architecture. Partie graphique des cours d'architecture". París. 1802-1805,
- Durand**, J.L.N., "Précis des leçons données à l'école royale polytechnique", Paris 1823.
- Gideon**, S. "Espacio, tiempo y arquitectura", Madrid 1980.
- Grenier**, Vincent i altres, "L'Architecture industrielle", CCI Edicions, Centre Cultural Plateau Beaubourg, Paris.
- Guia del Patrimoni** Històric i artístic dels Municipis Catalans. Generalitat de Catalunya. 2007.
- Gumà** i Esteve, Ramon; Origen i evolució de les tipologies edificatòries i característiques constructives dels edificis de la indústria tèxtil a Catalunya (Període 1818-1925). Tesi doctoral UPC, Barcelona 1997, inèdit.
- Hernandez-Cros**, Emili, "Arquitectura de Barcelona", 1990.
- Hernández** F.X., Hernando A., "El Vapor Vell: un testimoni que cal salvar", Avenç, n. 67, gener de 1984.
- Hernando**, Javier. "Arquitectura en España, 1770-1900", Ed. Cátedra, Madrid 1989.
- Llaguno**, E. I Ceán Barmúdez, J.A. "Noticias de los arquitectos y arquitectura de España", 1829,
- López** Guallar, Marina, "Vivienda y segregación social en Barcelona 1772-1791", revista CAU n. 19, Barcelona 1973.
- Matila** C. Ghyka "El número de oro" Buenos Aires 1968.
- Milizia**, F. "Principi di architettura civile", 1785.
- Moli** i Frigola, Monserrat. "Arquitectes del segle XIX a la província de Girona: Bru Barnoya i Xiberta 1809-1888". Arxiu Històric COAC Girona.
- Montaner**, Josep M^a, "La modernització de l'utilitatge mental de l'arquitectura a Catalunya (1714-1859), I.E.C, Barcelona 1990.
- Montaner**, Josep M^a, "L'ofici de l'Arquitectura", Barcelona, 1983.
- Moretó** Navarro, Isabel. "La irrupció de la ciutat moderna, 1854-1874", IX Congrés d'Història de Barcelona (AHCB), Novembre 2005.
- Paricio**, I. "La construcció de l'arquitectura, els elements", ITEC 2000.
- Quatremère** de Quincy, "Dictionnaire historique de l'Architecture", Paris, 1832.
- Ràfols**, J. F. Diccionario biográfico de artistas de Cataluña. Barcelona: Millá; 1951
- Real Academia** de Bellas Artes de San Fernando. Relación de Arquitectos (1753-2003). Madrid 2003.
- Rondelet**, Jean. "Traité théorique est pratique de l'Art de Bâtir", 1802-1817, París.
- Rondelet**, Jean. "Discours pour l'ouverture du cours de construction a l'école spéciale d'architecture", 1816.
- Rossell**, Jaume, "La construcció de l'arquitectura de Barcelona a finals del segle XVIII", Tesi doctoral, UPC, Barcelona 1996.
- Rosselló** i Nicolau, Maria Isabel, "L'interior a Barcelona en el segle XIX", Tesi doctoral, UPC, Barcelona 2005.
- Solans**, Juan Antonio, "De las Constituciones a los Edictos de Obrería, de los Edictos a las Ordenanzas de edificación, de las Ordenanzas a las Normas Urbanísticas", article a la revista "Arquitecturas Bis", Barcelona.
- Vilar**, Francisco P. del, "Apuntes de composición de edificios de habitación, rurales e industriales según las lecciones explicadas por el profesor de dicha escuela", 1869, Escola Especial de mestres d'obres de Barcelona Biblioteca de l'ETSAB, Barcelona.
- Vilagrà** i Hernández, Fèlix, "Francesc Xavier Llorens i Barba, Cultura i Política a la Catalunya del segle XIX", Universitat de Barcelona, Dep. d'Història Contemporània, 1997-1999.
- Ware**, D. i Beatty, B., "Diccionario manual ilustrado de arquitectura", G.Gili, México, 1981.

INDÚSTRIA-TECNOLOGIA

- AAVV**, "La industrialització i el desenvolupament econòmic d'Espanya", Col·lecció Homenajes, Doctor Jordi Nadal, 2 vols. Universitat de Barcelona.
- Aguilera**, J., "Historia de la indústria catalana", Barcelona, 1921.
- Agustí** i Cullél, Jaume. "Ciència i Tècnica a Catalunya en el segle XVIII o la introducció de la Màquina de Vapor", Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 1983.
- Aliet**, R. "La fàbrica d'indianes de la família Canals", Recerques n. 4, Barcelona 1974.
- Anònim**, "La Maquinista Terrestre y Marítima S.A.(edició del CXXV aniversari), Barcelona 1980.
- Anònim**, "La España Industrial ...82º aniversario, 1847-1929". I "Libro del Centenario, 1847-1947".
- Anònim**, "Barcino-Mecum", 1914.
- Anònim**, "Tributo dedicado a la memoria de Dn. Nicolás Tous y Soler, por el Instituto Industrial de Cataluña", Barcelona 1871.
- Anònim**, "El Consultor", Barcelona 1856.
- Appelton's** Cyclopedia of American Biography, New York, 1887-1889, referència biogràfica de Charles Danforth.
- Arau**, F., "Tratado completo de la filatura del algodón", Barcelona 1855.
- Aracil**, R., M. Cerdà, M. Garcia Bonafe. "Arqueología industrial en Alcoi", Ayuntamiento de Alcoi, 1980.
- Ardit**, Carles, "Tratado teórico y práctico de la fabricación de pintados ó indianas", 1819.
- Baines**, M. "History of the cotton manufacture in Great Britain", Cambridge, 1835.
- Benaul** Berenguer, José M., "Cambio tecnológico y estructura industrial. Los inicios del sistema de fábrica en

- la indústria pañera catalana, 1815-1835", Departament d'Economia i d'Història econòmica. Revista de Història Econòmica, año XIII, Primavera-verano de 1999, n. 2.
- Betancourt**, Agustín de, "Memoria sobre una Máquina de vapor de doble efecto" Academia de Ciencias de París", 1789.
- Betancourt**, Agustí de, i J. Lanz, "Ensayo sobre la composición de las máquinas" 1808.
- Blasco**, Yolanda i Sudrià, Carles, "El Banc de Barcelona, 1844-1874, Història d'un banc d'emissió", Generalitat de Catalunya, 2009.
- Bo i Singla**, J., "Los grandes capitanes de la industria", Barcelona 1929.
- Brosa**, M., "Manual completo de hilatura de algodón", Barcelona 1876.
- Cabana i Vancells**, Francesc: "Fàbriques i Empresaris, els protagonistes de la revolució industrial a Catalunya", Barcelona 1993.
- Calvo**, Angel, "Technological change, labour costs and productivity in the catalan cotton industry. A study in business history: La España Industrial (1855-1930). European Business Association Conference, Barcelona, 2004.
- Campomanes**, Pedro Rodriguez de, "Discurso sobre el fomento de la industria popular", Madrid, 1774.
- Campomanes**, Pedro Rodríguez de, "Apéndice a la educación popular", Madrid 1775.
- Carbonel**, Antonio, "Encyclopedia metódica: Fábricas, artes y oficios" Imprenta Sancha, Madrid, 1794.
- Carrera Pujal**, J. "Espíritu y fuerza de la industria textil catalana", Barcelona 1947.
- Castillo**, A. del; Riu, M. "La Maquinista Terrestre y marítima, personaje histórico", Barcelona 1955.
- Cerdà**, I. "Monografía estadística de la clase obrera de Barcelona en 1856".
- Chaloner**, W.H., "New Ligth on Richard Roberts, textile engineer (1789-1864)", read at the Science Museum, London, 6 November 1968.
- Chapman** S.D., Chassagne, S. « European Textile Printers in the Eighteenth Century. A Study of Peel and Oberkampf», London 1990.
- Cipolla**, Carlo, AA.VV. "Historia Económica de Europa, La Revolución Industrial", Barcelona, 1979.
- Coroleu**, Josep, "Memorias de un menestral de Barcelona (1792-1854)", Barcelona 1916.
- Creixell**, Rosa i Sala, Teresa M. "Retrat de família: els secrets dels Gònima" Barcelona Quaderns d'Història, 12 (2005).
- "Dartford Town Archive"** en línia, referència biogràfica de John Hall.
- Deane**, Phyllis, "La primera revolución industrial", Barcelona, 1968.
- Delaunay**, M. Ch. "Cours élémentaire de mécanique théorique et appliquée", Paris, 1851.
- Delgado Ribas**, Josep M^a, "De la filatura manual a la mecanica. Un capítol del desenvolupament de la indústria cotonera a Catalunya (1749-1814)", Recerques 1990 (23).
- Duran Sampere**, A. "Editores y libreros de Barcelona: Estivill, Piferrer, Brusi i Bastinos", Barcelona 1952.
- Escudé i Bartolí**, M., "La producción española en el siglo XIX", Barcelona, 1895.
- Fernandez Diaz**, Roberto. "La burguesía Barcelonesa del siglo XVIII: la familia Glòria", dins de Teide (ed): "La Economía española al final del Antiguo Régimen, II. Manufacturas". Madrid 1982.
- Ferrer i Soler**, L.G., "Estudios para la historia del trabajo industrial en Cataluña". La España Regional. Barcelona 1866-67.
- Ferrer i Vidal**, Josep, "Conferencias sobre el arte de hilar y tejer en general y especialmente sobre el de hilar y tejer algodón, hechas en el Ateneo Barcelonés por D...", Barcelona 1874.
- Ferrer i Alòs**, Llorenç, "Bergadanas, continuas y mulles. tres geografías de la hilatura del algodón en Cataluña (1790-1830)", Universitat de Barcelona.
- Figuerola**, Laureano. "Estadística de Barcelona en 1849"
- Fradera**, JM. "Indústria i comerç. Les bases comercials de la indústria catalana moderna (1814-1845), Barcelona 1987.
- Gallego**, F., "Los comienzos de la industrialización en España", Madrid, 1979.
- Garcia i Balaña**, Albert, "La fabricació de la fàbrica. Treball i política a la Catalunya cotonera (1784-1874)", Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 2004.
- Garrabou**, Ramon, "Enginyers industrials, modernització econòmica i burgesia a Catalunya", L'Avenç, Barcelona, 1982.
- Gascon i Soler**, Marc, "Les origines de l'industrie mécanique moderne en Catalogne : l'exemple de l'atelier de l'indiano Joan Domènech i Coll (1839-1867)", Méditerranée N°1.2 - 2006 39
- Gassó**, Buenaventura, "Defensa ante las comisiones militares francesas", Barcelona, Imprenta "Brusi", Barcelona 1808.
- Gassó**, Buenaventura, "España con industria fuerte y rica", 1816.
- Gouzevich**, Irina i Dimitri, "Agustín de betencourt: El modelo de la comunicación profesional de los ingenieros a finales del siglo XVIII y principios del XIX", Centro Alexandre Koyré, Centro del Mundo Ruso y soviético, EHESS.
- Grau**, Ramón, i Marina López, "Barcelona entre el urbanismo barroco y la revolución industrial", Quaderns d'arquitectura i urbanisme, n. 80, Barcelona 1971.
- Grau**, Ramón, "La Manufactura algodoneria y la ciudad", Revista CAU n. 19, maig de 1973.
- Grau**, Ramón, i Marina López, "Empresari i capitalista a la manufactura catalana del segle XVIII", Revista Recerques n°1. Barcelona 1974.
- Grau**, Ramón, "Telares, acciones y localización de las fábricas de indianas interesadas en la Compañía de Hilados de algodón (1768-1799)".inèdit.
- Grau**, Ramon i Marina López, "La manufactura catalana del segle XVIII", Recerques n. 4, Barcelona 1974.
- Grau**, Ramon, coord. "La ciutat i les revolucions, 1808-1868, El procés d'industrialització", Ajuntament de Barcelona, 2006.
- Grau**, Ramon "Indústria urbana o indústria dispersa? El rerafons polític d'una polèmica, 1773-1778", dins de "La indústria de les indianes a Barcelona 1730-1850". Quaderns d'Història, 2011.
- Gruvelle et Jaunez**, ingénieurs civils, "Guide du Chauffeur et du propriétaire de machines a vapeur", Paris 1845.
- Güell i Ferrer**, J. "Sobre Indústria", Madrid 1841.
- Guies Pics**, Barcelona, 1929.
- Gutiérrez**, Manuel Maria, "Comercio libre o funesta teoria..." 1834.
- Gutiérrez Medina**, M. Lluïsa, "La España Industrial 1847-1853. Un modelo de innovación tecnológica", Barcelona, Tesi doctoral, U.B., 1993.
- Hetherington & Sons**, "Illustrated catalogue of cotton spinning machinery", Manchester 1891.
- Hills**, Richard L. "Life and Inventions of Richard Roberts, 1789-1864". Landmark Publishing Ltd, 2002.
- Imbert**, Erasmo de, "Erasmo de Gónima, 1746-1821, apuntes para una biografía y estudio de su época", Barcelona, 1952.
- Izart**, Miquel, "Industrialización i obrerismo", Ariel, Barcelona 1973.
- Izart**, Miquel, "Inversión de capitales en la primera etapa de la industrialización catalana", Terrassa, 1973.

- Izart**, Miquel, "Manufactureros, industriales y revolucionarios", Barcelona 1979.
- Klingender**, Francis D. "Arte y revolución industrial", Madrid 1983.
- Larroque**, D. "Industrialisation et équipements urbains à Paris. 1830-1914", Les annales de la recherche urbaine n. 8, 1980.
- León**, D.L.R., "Guía consultiva o Indicador general de todos los contribuyentes de Barcelona", 1872.
- Madoz**, P. "Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar", Madrid 1845.
- Maluquer** de Motes, Jordi, "La estructura del sector algodonero en Cataluña durante la primera etapa de la industrialización (1832-1861)", Hacienda Pública Española, 38, 1976.
- Maluquer**, Jordi, "La gran transformació. Industrialització i modernització a la Catalunya del segle XIX", Història econòmica de la Catalunya Contemporània, Enciclopèdia Catalana, Barcelona 1994.
- Maymó**, M., "Guía del industrial, manual de mecánica aplicada con varias tablas y cálculos hechos, para uso de los ingenieros, arquitectos, maestros de obras, constructores, directores de fábricas y talleres e industriales en general", Barcelona 1872.
- Mc Donough**, G. "Las buenas familias de Barcelona", Barcelona 1988.
- Miguel López**, Isabel, "El Censo de Manufacturas de 1784, una fuente para el análisis de la industria catalana", UAB, Departament d'Economia i d'Història econòmica. Revista de Història Econòmica, año XIV, Invierno de 1996, n. 1.
- Mir i Miró**, Enric, "Compendio de tecnología Industrial o estudio de las principales industrias nacionales", Barcelona 1906.
- Molera**, Pere, "La farga", Barcelona 1980.
- Molist**, E. "El Diario de Barcelona, 1792-1963, Su historia, sus hombres y su proyección pública", Madrid 1964.
- Monlau**, Pere Felip, "Higiene industrial", Madrid, 1856. Reedición y Estudio preliminar de Antoni Jutglar, Barcelona 1984.
- Mori**, G. "La Revolución Industrial", Barcelona, 1983.
- Munford**, Lewis. "Técnica y Civilización", Madrid 1982.
- Nadal**, Jordi, "El fracaso de la Revolución industrial en España, 1814-1913", Barcelona 1979.
- Nadal**, Jordi, "Els Bonaplata: tres generacions d'industrials catalans a l'Espanya del segle XIX", Article. "Revista Econòmica" n. 1, Madrid, 1983.
- Nadal**, Jordi, "Las máquinas de vapor fijas de la Maquinista Terrestre y Marítima SA", Revista de historia industrial, n. 16, 1999, págs. 115-162.
- Nadal**, Jordi. "España, 200 años de tecnología", Madrid 1988.
- Nadal**, Jordi, "Moler, tejer y fundir, estudios de historia industrial", Barcelona 1992.
- Nadal**, Jordi "Bonaplata, pretext i símbol" dins de "Catalunya la fàbrica d'Espanya", Ajuntament de Barcelona 1985.
- Nadal**, Jordi. / Tafunell, X. "Sant Martí de Provençals, pulmó industrial de Barcelona (1847-1992)", Barcelona 1992.
- Nadal**, M. "Can Batlló de recinte fabril a escola industrial, 1869-1931", L'Avenç n. 99.
- Newton**, Jack, "The Pictorial History of the County of Lancaster", publicat a Londres el 1854.
- Oger**, "Tratado elemental de la filatura del algodón", traducció de F. Arau, Barcelona 1847.
- Oliva** Melgar, José María, "Catalunya y el comercio privilegiado con América en el siglo XVIII, la Real Compañía de Comercio de Barcelona a Indias", U.B. 1987.
- Pinilla** de las Heras, E. "L'empresari català", Barcelona 1979.
- Pitarch**, A. José, N. de Dalmases Balañá, "Arte e industria en España, 1774-1907", Ed. Blume, Barcelona, 1982.
- Poillet**, professeur, administrateur du conservatoire; Le Blanc, professeur, conservateur des collections, "Portefeuille industriel du Conservatoire des Arts et métiers ou atlas et description des machines, appareils, instrumens et outils employés en agriculture et dans les différents genres d'industries, publié, avec tous les documents que peuvent fournir les Collections, les Archives et le Portefeuille du Conservatoire royal des Arts et Métiers", Premier Volume, Paris 1834-1835.
- Puig-Pla**, Carles, "L'establiment dels cursos de mecànica a l'Escola Industrial de Barcelona (1851-52), precedents, professors i alumnes inicials", Quaderns d'Història de l'enginyeria, Volum I, Barcelona, 1996.
- Puig-Pla**, Carles, "Las Memorias de Agricultura y Artes (1815-1821). Innovación y difusión de tecnología en la primera industrialización de Cataluña", UPC, Quaderns d'Història de l'Enginyeria, Vol IV, 2002-2003.
- Puig-Pla**, Carles, "Física, Tècnica i Il·lustració a Catalunya", Tesi doctoral, UAB, Barcelona 2006.
- Querzola**, Jean, "La naissance de l'usine", Techniques et Architecture n. 314, maig 1977.
- Rabanal Yús**, Aurora, "Las reales fundiciones españolas del siglo XVIII", Madrid 1990.
- Raveaux**, Olivier, "Los fabricantes de algodón de Barcelona (1833-1844). Estrategias empresariales en la modernización de un distrito industrial", UMR Telemme, Aix-en-provence, Revista de Historia Industrial, N.º 28. Año XIV. 2005. 2.
- Riera i Tuèbols**, Santiago, "Història de la ciència a la Catalunya moderna", Barcelona 2003.
- Riera i Tuèbols**, Santiago, "La indústria de construcció de màquines a Catalunya i els Països Catalans", Catalan Historical Review, pg. 239-250, 2008. Institut d'Estudis Catalans.
- Roland de la Platière**, Jean-Marie, "L'Art du fabricant de velours de coton", Paris, 1783.
- Romeva**, Pau, "Història de la indústria catalana", Barcelona 1952.
- Roses**, Joan R., "La difusión de la Tecnología extranjera en España durante la revolución industrial: El caso de la industria algodonera catalana (1784-1861), Dep. De Història Econòmica e Instituciones, Universidad Carlos III, Madrid.
- Ruiz y Pablo**, A. "Historia de la Real Junta Particular de Comercio de Barcelona", 1919.
- Sáiz González**, J. Patricio, "Propiedad industrial y revolución liberal. Historia del sistema español de patentes (1759-1929)", OEPM, Madrid 1992.
- Sáiz González**, J. Patricio, "Legislación histórica sobre propiedad industrial, España 1759-1929", OEPM, Madrid, 1996.
- Salas**, Julián, "Edificios para la industria en la revolución industrial", Informes de la Construcción n. 322-323, juliol, agost, setembre, 1980.
- Salarich**, Joaquim, "Higiene del tejedor", Vic, 1858. Reedición y Estudio preliminar de Antoni Jutglar, Barcelona 1984.
- Salvà**, Francesc i Sanpots, Francesc. "Disertación sobre una nueva máquina de agramar cañamos i linos", Barcelona 1784.
- Sánchez**, Alexandre, "Los fabricantes de algodón de Barcelona 1772-1839", tesi doctoral inèdita.
- Sánchez**, Alexandre, "Los orígenes sociales de los fabricantes de indianas: la familia Rull", dins "Actes del Primer Congrés d'Història moderna de Catalunya", Barcelona 1984,
- Sánchez**, Alexandre, "La era de la manufactura algo-

donera en Barcelona, 1736-1839", Estudios de Historia Social, 48/49, 1989.

Sánchez, Alexandre, "L'estructura comercial d'una fàbrica d'indianes barcelonina: Joan Rull i Cía", Recerques n. 22, Barcelona 1989.

Sánchez, Alexandre, "Protecció, ordre i llibertat, el pensament i la política econòmica de la comissió de Fàbriques de Barcelona (1820-1840)", Alta Fulla, Barcelona 1990.

Sánchez, Alexandre, "La indianería catalana: mito o realidad?", Revista de Historia Industrial, N.º 1, 1992, págs. 213-228.

Sánchez, Alexandre, "Activitats econòmiques a Barcelona (1717-1833)", dins de "Història de Barcelona", vol 5, E. Catalana, 1993.

Sánchez, Alexandre, "Crisis económica i respuesta empresarial. Los inicios del sistema fabril en la industria algodonera catalana, 1797-1839", Revista de Historia Económica, 18, 3, 2000.

Sánchez, Alexandre, "Barcelona i la indústria de les indianes" Barcelona 2003.

Sánchez, Alexandre, Barcelona, ¿capital de la manufactura cotonera europea?", ponència presentada al XI Congrés d'Història de Barcelona, 2012.

San Pedro, R. de "Don Xifré Casas. Industrial, naviero, comerciante, banquero y benefactor. Historia de un indiano catalán (1777-1856)", Madrid 1856.

Sanpau, Francesc, director de Estàtica i de Hidrostàtica de la Real Academia; "Noticia de una nueva bomba de fuego",

Sard, A. de, "Memòria necrològica del Exmo. Sr. D. Federico Ricart y Gibert, Marqués de Santa Isabel", Barcelona 1888.

Saurí, M. "Guia General de Barcelona", 1849.

Sayró, Esteban, "Informe de la 3ª Comisión creada por Real Orden para la industria algodonera", 1842.

Sembach, Klaus-Jürgen, "Construccions du premier age industriel", L'Architecture d'Aujourd'hui n. 133, setembre de 1967.

Skempton, A.W., i Johnson, H.R. "The first iron frame" publicat a "The architectural review", n. 131, març de 1962.

Solà i Montserrat, Roser, "L'Institut Industrial de Catalunya i l'associacionisme industrial des de 1820 a 1854", Ed. Abadia de Montserrat. 1997.

Solà i Montserrat, Roser, "Joan Vilaregut i Albafull. Industrial progressista (Barcelona 1800-1854)". Ed. Abadia de Montserrat. 2001.

Solà Parera, Àngels. "La industria sedera a Barcelona al segle XIX" dins de "El món de la seda i Catalunya", Terrassa, 1991.

Solà Parera, Àngels. "La producción siderúrgica de materiales para la construcción y mobiliario urbano. Sus comienzos en Barcelona", dins de I Jornadas sobre la protección y Revalorización del Patrimonio Industrial, Bilbao 1984,

Solà Parera, Àngels, "Comerciants catalans un xic especials. Anada i retorn dels catalans a les "Castilles" en el segle XIX", dins de: Perez Picazo, M.T. i altres, "Els catalans a Espanya, 1760-1914", Catarroja, Afers, 1996, pg.47-66.

Solà Parera, Àngels, "Aigua, indústria i fabricants a manresa (1759-1860)", Centre d'Estudis del Bages, Manresa 2004.

Solà Parera, Àngels, "La societat barcelonina en una època de canvis", dins de Grau, R, coordinador, "La ciutat i les revolucions, 1808-1868. II, El procés d'industrialització", Ajuntament de Barcelona, AHC, 2006.

Soler, Ramon. "Ensayo sobre la máquina catalana de hilar algodón, llamada bergadana". Barcelona 1911.

Sorjus: "Recuerdos dedicados a D. Baltasar Bacardí de Janer", Barcelona 1888.

Thomson, James, "La indústria d'indianes a la Barce-

lona del segle XVIII", Barcelona 1990.

Thomson. "A distinctive Industrialization: Cotton in Barcelona (1728-1832)" Cambridge, 1992

Thomson, James, "Els orígens de la industrialització a Catalunya. El cotó a Barcelona (1728-1832)", Edicions 62, Barcelona 1994.

Thomson, James, "La introducció de les màquines jenny a Barcelona (1784-1789): les primeres etapes en la creació d'una tradició de construcció de maquinària", Recerques número 42, Barcelona 2001.

Thomson, James, "Transferencia tecnológica en la industria algodonera catalana: de la indianas a la selfactina", Revista de Historia Industrial, N.º 24. Año 2003.

Torrella, E., "Vicisitudes de la maquinaria textil en la Cataluña de los últimos siglos". Barcelona Divulgación, Tomo XIV. 1967.

Torrella i Niubó, Francesc, "El moderno resurgir textil de Barcelona", Barcelona 1961.

Vicente, Marta, "Artisans and Work in a Barcelona Cotton Factory (1770-1816)", International Instituut voor Sociale Geschiedenis, 2000.

Vila, R. "Una família burgesa manresana en la Catalunya del segle XIX: els germans Serra Farreras (1797-1877)", Manresa 1988.

Vilar, Pierre, i altres. "La industrialización europea: La Cataluña industrial: Reflexiones acerca de un arranque y un destino", Barcelona 1981.

Vives, Viçens, "Industrials i polítics" Barcelona 1958.

Voltes Bou, Pedro, "Análisis de la repercusión de la política financiera del gobierno en el ahorro privado durante el siglo XIX", Barcelona.

Wray Mc Donogh, Gary, "Las buenas familias de Barcelona", 1989.

Censos, estadístiques, padrons i llistats de fàbriques

1768-1799: Grau, Ramón, "Telares, acciones y localización de las fábricas de indianas interesadas en la Compañía de Hilados de algodón (1768-1799)". Inèdit.

1783: AHCB Quadernos de casas reedificadas, "Albert García i Espuche, Manel Guàrdia i Bassols, "Concentració de manufactures enregistrades abans i després de 1783". Citat a "Història de Barcelona" 1993.

1784: "Censo de manufacturas de 1784". Miguel López, Isabel, "El Censo de Manufacturas de 1784, una fuente para el análisis de la industria catalana", UAB, Departament d'Economia i d'Història econòmica. Revista d'Història Econòmica, any XIV, Hivern de 1996, n. 1.

1823: AHCB, Obreria C-90, 27 de juny de 1823, "Lista de individuos afectos al servicio personal de las obras de fortificación, por calles..."

1823: Informacions recollides per Alexandre Sánchez i per James Thomson a partir del buidatge de la Contribució extraordinària de Guerra de l'any 1823.

1828: BC, Fons Junta de Comerç, lligall XVI, Capsa 24, Núm. 19: "Notas relativas al comercio y fábricas para el servicio del cordón sanitario..." 1828. Investigat per García i Balaña, Albert, "La fabricació de la fàbrica...", pg. 264, 265. Op. Cit.

1829: AFTN, Junta de Fàbriques, Llibres d'Actes, Vol. I (1829-1834), "Padrón General de los SS. Fabricantes de Hilados, Tejidos y Pintados de Algodón de esta Ciudad, que han satisfecho el Reparto acordado en la convocatoria general celebrada en 20 de Agosto de 1829 en la Real Casa de la Lonja...". Citat per Graell, Guillermo, "Historia del Fomento del Trabajo Nacional", 1911.

1829: "Padró de Fabricants de 1829". Plànol elaborat per Vila, P, "Barcelona i la seva rodalía al llarg dels temps" AEDOS, 1974.

1835: AHCB Obreria C-XIV, caixa 120, Acord del 17 de març de 1835. Primera concessió de tres llicències per instal·lació de màquines de vapor.

1836-1840: "Importación de maquinaria estrangera por las aduanas de Cataluña en el quinquenio de 1836 a 1840 inclusive", Madoz, P. "Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones en ultramar", Madrid 1845.

1837: AHCB, Obreria C-125, 22 de setembre de 1837. "Suscripción voluntaria por 3 meses anunciada en los periódicos de esta capital, de 18 del corriente". Relació de noms de fabricants a qui s'adreça la subscripció.

1838: AHCB, Cadastre IX-12: "Industria y Comercio. Déficit de Guerra de un diez por ciento sobre la anualidad...", 1838. Citat per García Balaña, Albert, Op. Cit.

1839: AFTN, Biblioteca, CII/9 4º, "Relación de Fabricantes de hilados, tejidos y estampados de algodón de Barcelona empadronados en últimos de 1839", 1839. Citat per García Balaña, Albert, Op. Cit.

1841: Sairó, Esteban, "Relación de las máquinas de vapor introducidas en Cataluña y que están montando en el día, y de las que se tienen pedidas, con expresión de su fuerza respectiva", 1841.

1841: Manel Guàrdia i Bassols, "Localització de la Indústria Cotonera, 1841, Plànol". Història de Barcelona, E. Catalana 1991.

1841: Sairó, "Registro general de los establecimientos de hilados y torcidos existentes en Cataluña en 1841", citat per Madoz, P. Diccionario geográfico.. 1845.

1841: Sairó, "Industria algodonera de Cataluña", citat per Madoz, P. Diccionario geográfico.. 1845.

1842: "Guía de Forasteros en Barcelona". 1842.

1846: AHCB C-XIV Obreria, caixa 138, any 1846. "Vapores de:...". Consta de tres fulls numerats, els quals relacionen el llistat dels fabricants que utilitzen la energia del vapor, confeccionat en motiu de l'elaboració del dictamen preparatori, de l'arquitecte Josep Mas i Vila, per informar l'Edicte del 10 d'abril de 1846.

1849: Saurí, Manuel, Matas, José "Manual histórico-topográfico estadístico y administrativo ó sea Guía General de Barcelona dedicado á la Junta de Fábricas de Cataluña, recopilado por...", Imprenta y librería de D. Manuel Saurí, Barcelona 1849.

1850: AFTN, Junta de Fàbriques, "Estadísticas...". Publicades per Jeroni Graell, 1911.

1854: Fàbriques afectades per la Vaga General de 1854. citat per Benet. Josep, "Barcelona a mitjan del segle XIX (1854-56)"

1856: "El Consultor", citat per Benet. Josep, "Barcelona a mitjan del segle XIX (1854-56)"

1872: Leon, D.R.L., "Guia consultiva ó Indicador General de todos los contribuyentes de Barcelona". 1872.

1876: "Guia de Barcelona".

1887: "El Indicador General de Barcelona".

Índex d'arxius:

ACA: Arxiu de la Corona d'Aragó.

ADB: Arxiu Diocesà de Barcelona.

AFB: Arxiu Fotogràfic de Barcelona

AFTN: Arxiu del Fomento del Trabajo Nacional.

AHCB: Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona.

AHCOAC: Arxiu Històric del Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya.

AJC: Arxiu de la Junta de Comerç (Biblioteca de Catalunya).

AM: Arxiu Mas.

AMCB: Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona.

APNB: Arxiu de Protocols Notarials de Barcelona.

ASEBAP: Arxiu de la Societat Econòmica Barcelonesa d'Amics del País.

BC: Biblioteca de Catalunya.

MNAC: Museu Nacional d'Art de Catalunya (posar en ordre alfabètic)

MAMB: Museu d'Art Modern de Barcelona.

MTEPM: Museu Tèxtil de Premià de Mar.

MUHBA: Museu d'Història de Barcelona (posar en ordre alfabètic).

OPEM: Oficina Española de patentes y Marcas. Archivo Histórico.

RPB: Registre de la Propietat de Barcelona.